Digitized by Google

7 F
2

BIBLIOTHECA MVNDI.

SEV

SPECVLI MAIORIS

VINCENTII BVRGVNDI

PRÆSVLIS BELLOVACENSIS,

ORDINIS PRÆDICATORVM,

THEOLOGI AC DOCTORIS EXIMII,

TOMVS SECVNDVS,

QVI SPECVLVM DOCTRINALE INSCRIBITVR:
In quo omnium artium & ſcientiarum perfecta ENCYCLOPÆDIA
continetur.

Omnia nunc accuratè recognita, diſtinctè ordinata, ſuis vnicuique autori redditis exactè ſententijs; ſummarijs præterea & obſeruationibus, quibus anteà carebant, illuſtrata.

Operâ & ſtudio Theologorum BENEDICTINORVM Collegij VEDASTINI
in Alma Academia DVACENSI.

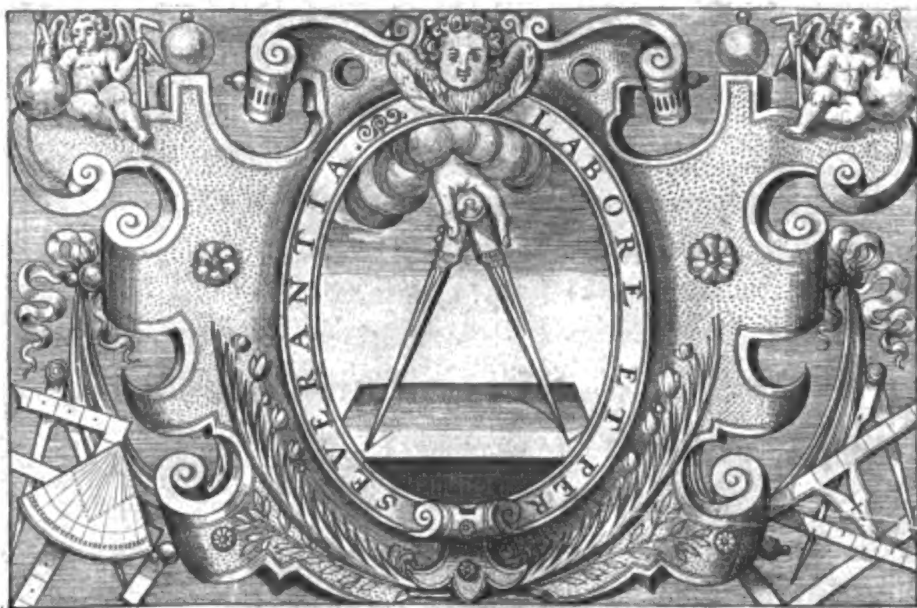

DVACI,

Ex Officina Typographica BALTAZARIS BELLERI,
ſub Circino aureo.

ANNO M. DC. XXIV.

ORIGO APPELLATIONIS PHILOSOPHIÆ:

Apud Ciceronem lib. 5. Tuscula. Quæst.

PYthagoras, vt ait auditor Platonis Ponticus Heraclides vir doctus imprimis, Phliuntem venisse ferunt, eumq; cum Leonte principe Phliasiorum, doctè, copioseq; disseruisse quadam. Cuius ingenium & eloquentiam cùm admiratus fuisset Leon, quæsiuisse ex eo, qua maximè arte confideret; & illum artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum. Admiratum Leontem nouitatem nominis, quæsiuisse, quinam essent philosophi, & quid inter eos & reliquos interesset? Pythagoram autem respondisse, similem sibi videri vitam hominum, & mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Græciæ celebritate. Nam vt illic alij corporibus exercendis gloriam & nobilitatem coronæ peterent; alij emendi, aut vendendi quæstu ducerentur; esset autem quoddam genus eorum, idque vel maximè ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quærerent, sed visendi causa venirent, studioseq; perspicerent, quid ageretur, & quomodo: item nos, quasi in mercatus quadam celebritate ex vrbe profectos aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita & natura profectos, alios gloriæ seruire, alios pecuniæ; raros esse quosdam, qui cæteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiosè intuerentur: hos se appellare sapientiæ studiosos, id est Philosophos; & vt illic liberalißimum esset spectare nihil sibi acquirentem: sic in vita longè omnibus studijs contemplationem rerum, cognitionemq; præstare.

2. *ORDO PHILOSOPHIÆ OPERAM DANDI.*

Hugo de S. Victore, lib. 3. Didascal.

QVicunque scientiam contingere cupit, si relicta veritate artium reliquis se implicare voluerit, materiam laboris, vt ita dicam, infinitam plurimamque inueniet, & fructum exiguum: Quapropter mihi videtur primum operam dandã esse artibus, vbi fundamenta sunt omnium, & pura simplexq; veritas aperitur. Et ideo errant, qui, relictis artibus, quasuis sibi scientias eligunt, in quibus se posse fieri perfectos putant.

3. IN EXTERNARVM DISCIPLINARVM STVDIO NON CONSENESCENDVM.

DVm puer est Moses, fruitur puerilibus annis,
Huncq; loco nati filia Regis habet.
At cùm nobilior tandem maturuit ætas,
Ad matrem, & fratres confugit ille suos.
Externis cùm des puerilia tempora Musis,
Vt studio caleas pòst meliore, vide.
Quin sibi dum Pharij puerum te filia Regis
Vendicat, à vera lac quoque matre pete.

4. VSVS HVMANARVM GENTILIVMQ; DISCIPLINARVM QVOMODO A CHRISTIANIS ASSVMENDVS.

D. Augustinus, lib. 2. doctr. Christ. c. 40.

PHilosophi qui vocantur, siqua fortè vera, & fidei nostræ accommoda dixerunt, maximè Platonici, non solùm formidanda non sunt, sed ab eis etiam tanquam injustis possessoribus in vsum nostrum vendicanda. Sicut enim Ægyptij non solùm idola habebant & onera grauia, quæ populus Israel detestaretur & fugeret; sed etiam vasa atque ornamenta de auro & argento, & vestem, quæ ille populus exiens de Ægypto, sibi potius tanquam ad vsum meliorem clanculo vendicauit, non autoritate propria, sed præcepto Dei, ipsis Ægyptijs nescienter commodantibus ea, quibus non bene vtebantur: Sic doctrinæ omnes gentilium non solùm simulata & superstitiosa figmenta, grauesq́; sarcinas superuacanei laboris habent, quæ vnusquisq; nostrûm duce Christo de societate gentilium exiens debet abominari atque deuitare; sed etiam liberales disciplinas vsui veritatis aptiores, & quædam morum præcepta vtilissima continent; deq; ipso vno Deo colendo nonnulla vera inueniuntur apud eos, quod eorum tanquam aurum & argentum, (quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis diuinæ prouidentiæ, quæ vbique infusa est, eruerunt, & quo peruersè, atque injuriosè ad obsequia dæmonum abutuntur) cùm ab eorum misera societate sese animo separat, debet ab eis auferre Christianis ad vsum justum prædicandi Euangelij, &c.

Periocha totius Speculi Doctrinalis.

ENCYCLOPÆDIAM scientiarum, seu doctrinarum ad intellectus humani reparationem vtilium, Autor videtur diuidere in artes Instrumentarias, & principales.

Et Instrumentarias quidem, seu organicas quatuor prosequitur, Lexicam, seu de vocabulis simplicibus rerum omnium; Grammaticam de sermone congruo; Logicam de sermone vero; Rhetoricam de ornato; in primis tribus libris.

Principales aliæ sunt vniuersales, aliæ sunt quasi propagines quædam ad vsum vitæ communis applicatæ, quas nunc vulgò Professiones vocamus: & desumuntur ex vniuersalibus.

Moralis enim scientia vniuersalis politica, & œconomica, creat duo genera professionum; Iurisprudentiam, & artes mechanicas.

De morali agit lib. quarto, quinto, & sexto.

De Iurisprudentia verò, lib. septimo, octauo, nono, & decimo.

De Mechanicis agit lib. vndecimo.

Naturalis scientia fundamentum est duarum etiam professionum, Medicinæ, & Theologiæ.

De Medicina agit lib. duodecimo, decimotertio & decimoquarto.

De naturali scientia & Mathematica, quia vtrique professioni inseruit, magis autem Theologiæ, agit loco medio, pòst Medicinam & ante Theologiam: lib. scil. 15. & 16.

De Theologia verò, agit libro vltimo, qui est decimus-septimus: quem tamen non compleuit, vt satis apparet ex diuisione in vltimo capite proposita, quam non prosequitur; saltem non inuenimus in vllis impressis aut manuscriptis quæ vidimus.

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS

TOMVS SECVNDVS,

SPECVLVM DOCTRINALE NVNCVPATVS, IN LIBROS DECEM ET SEPTEM DISTINCTVS.

De lapsu generis humani & eius restauratione per doctrinam.

LIBER PRIMVS.

PROOEMIVM EXPLICANS ORDINEM ET CONNEXIONEM conuenientem partis huius secundæ, scilicet Doctrinalis, ad primam, scilicet Naturalem.

QVONIAM *igitur in Prima huius totius operis parte, quod Speculum maius, vt dictum est, appellatur, totam naturalem historiam, auxiliante Deo, diuersorum autorum flosculos excerpendo, ac sub certis titulis redigendo, iuxta possibilitatis nostræ modulum, breuiter ad plenum prosecuti sumus: Differendo videlicet de prima natura, de angelica creatura, de materia informi, de fabrica mundi, ac iuxta seriem sex dierum operum, de proprietatibus singularum per ordinem rerum; præcipueq; de humanæ naturæ primaria constitutione, & eiusdẽ per peccatum destitutione. Quæ quidem vltimo loco post cætera, videlicet sexta die, condita est: quia omnium rerum finis ac summa est; in qua nimirum creaturæ, siue naturæ totius, videlicet corporalis & spiritualis, vniuersitas adunatur: vnde & pars illa, Speculum Naturale, congruè nuncupatur. In hac secunda parte, simili modo, de eiusdem naturæ destitutæ plenaria restitutione, scribere breuiter vt possumus, affectamus; quatenus in hunc modum totius rei summam, sub quodam compendio memoriter teneamus. Et quoniam ipsa restitutio siue restauratio per doctrinam efficitur, atque perficitur; ista quoque pars, Speculum Doctrinale, non immeritò vocatur: doctrinæ namque cuncta proculdubio subiacent, quæ vel ad tuendã, vel ad recuperandam spiritualem vel*

temporalem ſalutem hominis pertinet, ſicut plenius infra docebitur. Hic ergo de doctrinis & artibus in hunc modũ agitur: Primo quidem de omnibus in vniuerſali, videlicet de inuentione, & origine, ac ſpeciebus earum; & de modo ſtudendi, vel addiſcendi. Poſtea verò de ſingulis in particulari. Et inter has, primùm quidem de triuialibus, ſiue de ſermocinalibus; quia ſine his cætera non traduntur aut communicantur, ſed per iſtas de illis congruè, veraciter, & honeſtè diſſeritur. Deinde verò de practicis; quia per eas, purgatis mentium oculis, ad theoricam aſcẽditur. Poſtea quoque de mechanicis; quoniam ipſæ cum in operatione conſiſtant, velut affinitate quadam, practicis coniunguntur. Ad vltimum autem de theoricis, eo quòd in eis omniũ finis à ſapientibus conſtituitur. Et quoniam (vt ait Hieronymus) ſciri non poterit vis antidoti, niſi veneni quoque primò vis intelligatur; Ideo generis humani reparationi Doctrinali, quæ in hoc libro declaratur, de corruptione quidem, & miſeria multiplici (quâ peccati ſui merito diuinitùs inflicta, in hoc etiam ærumnoſo exilio aſſiduè laborat) tanquam ex ſuperiori parte, breuis Epilogus præmittitur.

De Lapſu, & miſeria generis humani.

CAP. I.

HOMO *cum in honore eſſet non intellexit.* Pſalm. 48. quia contra veritatem, ſemetipſum illuminantem, intumuit. Nã pingui ceruice armatus, aduerſus Deum erecto collo cucurrit; & dum ipſam diuinitatem rapere voluit, impetu ſuo fruſtratus & eluſus, iniquitatis ſuæ pondere quodam, ad ſemetipſum proruit. Ibique pariter infirmitatem, cæcitatem, & vanitatem omnimodam incurrit. Ob hoc ergo dicitur, *Non intellexit*: quia fauente & ſuggerente patre mendacij, & mẽtiente ſibi iniquitate, ipſe quoque ſuimet homicida exiſtens, in veritate non ſtetit: ſed inflata facie ad lumen eius oculos claudens, in ſua cæcitate permanſit. Et quoniam eius iniquitas, (vt dictum eſt) quaſi ex adipe prodijt, in ſemetipſo prolapſus, omnis boni penuriam reperit. Ita velut impellente faſtidio, à ſeipſo per ſemetipſum ad ima propellitur, id eſt ad ea quibus pecora delectantur: Et dum omnia viſcera ſua in terram effudit, infra ſemetipſum totus euaneſcit. Dumque ſolis inhiat bonis viſibilibus, *comparatur iumentis inſipientibus*; quinetiam iumento-

A rum comparatione, maioris ſtoliditatis arguitur. Vnde ad eorum ſcholam vel doctrinam à ſapiẽtibus mittitur. *Interroga* (inquit vnus) *iumenta, & docebunt te. Salomon* quoque Notab. 6. hominem quemlibet ſalutis ſuæ negligentem & improuidum, mittit ad formicam, vt diſcat ab ea ſapientiam.

DENIQVE non ſolum per ignorantiam, & hebetudinem mentis, vtique *ſimilis factus eſt illis*; Verumtamen viribus corporis imbecillior multis atque fragilior, & omnibus ferè naturæ munimentis, quæ in cæteris animalibus ad ſui tuitionem apparent, inuenitur pauperior, atque nudatior. Animalium namque (v.g.) quædam ob ſalutis ſuæ cuſtodiam, atque defenſionem, munita ſunt naturali virtute: ſicut Leo & Vrſus: Quædam vero corporis pernicitate, ſicut ad curſum Lepus, & ad ſaltum Ceruus. Quædam autem corporis magnitudine, velut Elephas, Camelus: B Quædam etiam animalium ferocitate pollent ſicut Aper dentibus, Taurus cornibus, & Cattus vnguibus. Quædam præterea pennarum habent officium, ſicut ad natandum Piſces, & ad volandum Apes. Quædam ad percutiendum habent aculeum, vt Apes. Quædam venenum lethiferum, vt Serpentes. Cunctis prorſus vnum aliquod naturale præſidium conſtat diuinitus eſſe collatum. Solus autem homo præ omnibus deſtitutus agnoſcitur. Nam & his quidem, quæ mole corporis eminent, tenuior; & his quę velocitate præeminent, pigrior: his quoque, quæ naturalibus armis excellunt, infirmior homo atque deſpectior eſſe probatur. Neque enim ſaltem duriori cute, vel aliquo exteriori munimento, contra intemperiem aeris, corpus eius obtegitur; cum cæterorum animalium corpo- C ra, vel pilis exterius, vt Boues, & Sues; vel plumis, vt volucres; vel ſquamis, vt Piſces, atque Serpentes; vel conchis, vt Teſtudines muniantur. Sed & quibuſdam ſenſibus corporis à cæteris animalibus homo ſuperatur. Nam & Aquilæ clarius cernunt, & Talpæ liquidius audiunt, & Volucres ſagacius odorantur: Vt autem Apuleij Platonici verbis vtar: *Homines quidem ſunt ratione plaudentes, oratione pollentes immortalibus animis, ſed moribundis membris, leuibus & anxijs mentibus, brutis & obnoxijs corporibus, diſſimillimis moribus, ſimilibus erroribus, audacia peruicaci, caſſo labore, fortuna caduca, ſigillatim mortales, volucri tempore, tarda ſapientia, cita morte.*

Homo eſt cæteris animalibus imbecillior & deſpectior.

De miſeria huius vitæ.

D

CAP. II.

INFOELIX itaque mortalium genus, quorum natiuitas immunda, vita miſeria, mors incerta. Vita inquam miſeria, quia timor in cogitationibus, labor in actionibus, dolor in paſſionibus, nec ſolum in malis, ſed etiam in bonis periculoſa.

CYPRIANVS *in libro de bono patientiæ*. Vnuſquiſque cum naſcitur, & hoſpitio huius mundi excipitur, initium ſumit à lachrymis, & cum adhuc omnium rerum ignarus ſit, nihil aliud quam flere nouit; prouidentia naturali lamentatur, mortalis vitæ procellas quas ingreditur, eaſque ploratu & gemitu, in ipſo exordio ſuo, rudis anima teſtatur. E Sudatur enim hic, quamdiu viuitur & laboratur; nec ſudantibus & laborantibus poſſunt magis alia, quam patientiæ ſubuenire ſolatia: nec aliud magis iuſtos & iniuſtos diſcernit, quam quod in aduerſis per impatientiam blaſphemat iniuſtus & conqueritur, patientia iuſtus probatur.

AMBROS. *in tom. 3. de exceſſu Satyri*. Plerumque dubia plus fatigant, vbi periculi metus integer; grauiuſque eſt timere ne acciderit, quam dolere quod iam noueris accidiſſe. Illud enim ſummam formidinis coaceruat, iſtud finem doloris expectat. Nulla poteſt eſſe iucunditas inter has vitæ noſtræ amaritudines

nes ac dolores, quæ vel ex corporis infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxij enim semper, & ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, sperantes dubia pro certis, incommoda pro secundis, caduca pro solidis, nihil habentes potestatis in arbitrio, firmitatis in voto: plus enim aduersorum dolore frangimur, quam secundorum fructu potimur. Quid nobis miserius? qui tanquam spoliati & nudi in hanc vitam proijcimur, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxij ad solicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates. Non nasci longe melius, secundum sententiam Salomonis Eccles. 4. Vnde & S. Iob, 2. cognoscens nasci malorum omnium esse principium, diem qua natus fuerat perire optauit, vt tolleretur origo incommodorum: optauit perire diē suæ generationis, vt diem acciperet resurrectionis. Quanti porrò mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt; iudicantes grauiorem esse metum mortis, quam mortem: adeo suis malis mors non timetur, sed vitæ miserijs antefertur, quod exitus morientis expetitur, vt formido viuentis euitetur. Itaque fuisse quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent, obitusque cum gaudio celebrarent, eo quod ex huius mundi procellis emersissent. Nos quoque natales defunctorum dies obliuiscimur, & eum quo obierunt diem celebri solemnitate renouamus.

Nihil homine miserius

Idem *in lib. de bono mortis.* Quid boni est homini, qui in hac vita in vmbra viuit, nec expleri potest cupiditatibus suis; & si expletur diuitijs, fructum quietis amittit: quia cogitur custodire, quod misera auiditate quæsiuit: sicque miserius possidet, quod ei prodesse non valet. Itaque si plena oneris est vita, vtique finis eius alleuiamentum est.

De duobus malis originalibus, Errore, & Cupiditate.

Cap. III.

Igitur quod ad primam originem pertinet, omnē mortalium progeniem fuisse damnatam, hoc ipsa vita (si vita dicenda est) tot & tantis malis plena, testatur. Quid enim aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantiæ, ex qua omnis error existit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu suscipit; vt homo ab illo, sine labore, dolore, timore, erui non possit? Quid amor tot rerum vanarum atque noxiarum, & ex hoc mordaces curę, perturbationes, mœrores, formidines, insana gaudia, discordię, lites, bella, insidiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, inuidia, homicidia, sæuitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, fornicationes, adulteria, incestus, & contra naturam vtriusque sexus, tot stupra, atque immundiciæ (quas turpe est etiam dicere) sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, periuria, oppressiones innocentum, calumniæ, falsa testimonia, iniqua iudicia, violentiæ, latrocinia; & quicquid talium malorum in mentem non venit, & tamen de vita ista hominum non recedit.

Verum hæc hominum sunt malorum, ab illa tamen erroris peruersique amoris radice venientia, cum qua omnis filius nascitur. Nam quis ignorat, cum quanta ignorantia veritatis, quæ iam in infantibus manifesta est; & cum quanta abundantia vanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam; ita vt si dimittatur viuere vt velit, in hæc facinora & flagitia, vel cuncta, vel multa perueniat. Sed diuina gubernatione non omnino deserente iam natos sensibus generis humani, prohibitio & eruditio, contra istas cum quibus nascimur tenebras, inuigilant, & contra hos impetus opponūtur, plenæ tamen etiam ipsæ laborum & dolorum. Quid enim sibi volunt multimodę formidines, quæ cohibendis paruulorum vanitatibus adhibentur? Quid pedagogi? quid magistri? quid ferulæ? quid lora? quid virgæ? nisi vt debelletur imperitia, & praua cupiditas infrænetur, cum quibus malis in hoc seculo viuimus. Quid est enim, quod cum labore meminimus, sine labore obliuiscimur. Cum labore discimus, sine labore nescimus, cum labore strenui, sine labore inertes sumus. Nonne hinc apparet quam velut pondere suo procliuis & prona sit vitiosa natura; & quanta ope, vt hinc liberetur indigeat: desidia, segnitia, pigritia, negligentia, vitia sunt vtique quibus labor fugitur, cum labor etiam ipse, qui est vtilis, pœna sit.

Error & peruersus amor cum quo omnis homo nascitur est radix omnium malorum.

De malis communibus iustorum & iniquorum.

Cap. IV.

Sed præter pueriles pœnas (sine quibus disci non potest, quod maiores volunt, qui videlicet aliquid vtiliter volunt) quot & quantis pœnis genus agitetur humanum (quę non ad malitiam nequitiamque iniquorum, sed ad conditionem pertinent, miseriamque communem) quis vllo sermone digerit, quis vlla cogitatione comprehendit? Quantus est metus, quanta calamitas, ab orbitatibus atque luctu, à damnis & damnationibus, & deceptionibus & mendacijs hominum, à suspicionibus falsis, ab omnibus violentis facinoribus, & sceleribus alienis?

Qvid ab innumeris casibus, qui forinsecus corpori formidantur; æstibus & frigoribus, tempestatibus, imbribusque, alluuionibus, coruscatione, tonitru, fulmine, grandine, motibus, hiatibusque terrarum, oppressionibus ruinarum, à tot venenis fruticum, aquarum, aurarum, bestiarum, ac ferarum, vel tantummodo molestijs, vel etiam morsibus mortiferis. Quæ mala patimur nauigantes, quæ terrena itinera gradientes. Quis ambulat vbicunque non inopinatis subiacens casibus? De foro quidem rediens domum sanis pedibus suis, cecidit, pedem fregit, & ex illo vulnere finiuit hanc vitam. Quid videtur sedente securius? De sella in qua sedebat, Heli sacerdos cecidit, & mortuus est. Agricolæ, immo vero omnes homines, quot & quantos à cœlo, & terra, vel à perniciosis animalibus, casus metuunt agrorum fructibus: Contra milleformis dæmonis incursus, quis innocentia sua fidit? Quandoquidem ne quis fideret, etiam paruulos baptizatos (quibus certe nihil est innocentius) aliquando vexant; vt in eis maxime (Deo ista sinente) monstretur huius vitæ flenda calamitas, & alterius desideranda fœlicitas.

Calamitates sunt homini vndique.

1. Reg. 4.

Iam vero de ipso corpore tot existunt morborum mala, vt nec libris medicorum cuncta comprehensa sunt; in quorum pluribus, ac penè omnibus, etiam ipsa iuuamina & medicamenta sunt; vt homines à pœnarum exercitio, pœnali eruantur auxilio. Nonnè ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis, vt vrinam quoque humanam, vel etiam suam biberent? Nonnè ad hoc fames, vt à carnibus hominum se abstinere non possent; nec inuentos homines mortuos, sed propter hoc à se occisos; nec quoslibet alienos, verumetiam filios, matres, incredibili crudelitate (quam rabida esuries faciebat) assumerent. Ipse postremo somnus (qui proprie quietis nomen accepit) quis verbis explicet, sępe somniorum visis quam sit inquietus; & quam magnis, licet falsarum rerum terroribus, quos ita exhibet, & quoddammodo exprimit, vt à veris eos discernere nequeamus, animam miseram sensusque perturbet. Qua falsitate visorum, etiam vigilantes in quibusdam morbis & venenis miserabilius agitantur; quamuis multimoda varietate fallacię, homines etiam sanos maligni dæmones nonnunquam decipiunt. Talibus visis, etiamsi eos per hæc ad sua traducere non potuerunt, sensus tamen eorum

eorum, solo appetitu qualitercunque persuadente, falsitate illudunt. Ab huius tamen miseræ quasi quibusdam inferis vitæ, non liberat nisi gratia Saluatoris.

De malis proprijs iustorum.

Cap. V.

PRÆTER hæc autem mala huius vitæ, bonis malisque communia, habent in ea iusti etiam proprios quosdam labores suos, quibus aduersus vitia militant, vigilijs continuis excubantes; ne opinio verisimilis fallat, ne decipiat sermo versutus; nec ab his quæ agēda sunt metus reuocet: ne in ea quę agenda non sunt, cupido præcipitet; ne super iracundiam sol occidat; ne absorbeat inhonesta, vel immoderata tristitia; ne impartiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem; ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur; ne temeraria suspicio nostra decipiat. Ne aliena de nobis falsa nos fatiget; ne regnet peccatum in nostro mortali corpore; ne oculus sequatur concupiscentiam; ne in eo quod male delectat, vel visio vel cogitatio remoretur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiatur, ne fiat quod non licet, etiam si libet; ne in hoc bello laborum periculorumque plenissimo, vel de viribus nostris speretur facienda victoria, vel viribus nostris facta tribuatur, sed eius gratiæ, de quo ait Apostolus 1. Cor. 15. *Gratias ago Deo, qui dat nobis victoriam per Iesum Christum*, &c. Sciamus tamen qualibet virtute præliandi vitijs repugnemus, vel etiam vitia superemus, vel subiugemus; quamdiu sumus in hoc corpore, nobis deesse non posse: Vnde dicamus Deo: *Dimitte nobis debita nostra.*

Quantus & qualis iustorum labor.

Matth. 6.

De originalibus bonis, & post peccatum homini relictis.

Cap. VI.

ITAQVE nunc iam considerandum est post hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur etiam iustitia punientis, qualibus & quam multis repleuerit bonis eiusdem bonitas cuncta quæ creauit, administrando primùm benedictionem illam quam protulerat ante peccatum, dicens Gen. 1. *Crescite & multiplicamini, & replete terram.* Nec post peccatum voluit inhibere, mansitque in stirpe damnata donata fœcunditas: nec illam vim mirabilem seminum abstulit: immo etiam mirabiliorem qua efficiuntur & semina, indidit corporibus humanis, & quodammodo intexuit. Vitium autem peccati (quod quidem potuit auferre) quo nobis impacta est necessitas mortis non impediuit: sed vtrumque simul currit isto quasi fluuio atquè torrente generis humani, malum quod à parente trahitur, & bonum quod à creante tribuitur.

IN originali malo duo sunt, peccatum & supplicium. In originali bono alia duo, propagatio & confirmatio. Propagationi in primis mundi operibus benedictionem largitus est, à quibus operibus die septimo requieuit. Confirmatio vero in illo eius est opere, quo vsque nunc operatur: efficacem quippe potentiam suam, si rebus subtrahat, nec progredi poterunt, & suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo quod creatæ sunt, aliquatenus permanebunt: ipse namque operatione qua nunc vsque operatur, facit vt numeros suos explicent semina, & à quibusdam latentibus atque inuisibilibus inuolucris, in formas visibiles huius quod aspicimus decoris, euoluant. Ipseque incorporea natura illa præposita, istam subiectam miris modis copulans & connectens, animantem facit. Quod opus eius tam magnum & mirabile est, vt non solum in homine (quod est animal rationale, & ex hoc cunctis terrenis animantibus excellentius, atque præstantius) sed in qualibet minutissima muscula, bene consideranti, stuporem mentis ingerat, laudemque pariat Creatoris.

In originali bono sunt duo.

De bonis animæ naturalibus.

Cap. VII.

IPSÆ namque animæ humanæ mentem dedit, vbi ratio & intelligentia in infante sopita, & quodammodo quasi nulla, sit excitanda, scilicet atque exercenda ætatis accessu, qua fit scientię capax atque doctrinę, habilis perceptioni veritatis, & amori boni; qua capacitate hauriat sapientiam, virtutib usque sit prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, & iustè, aduersus errores & ingenerata vitia dimicet, eamque nullius rei desiderium nisi boni illius summi atque immutabilis vincat. Quod etsi non faciat ipsa talium bonorum capacitas, in natura rationali diuinitus instituta illa tamen quantum sit boni, quam mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur aut cogitat. Præter artes enim bene viuendi, & ad immortalem perueniendi fœlicitatem, quæ virtutes vocantur, & sola Dei gratia quæ in Christo est, filij promissionis regnique donantur. Nonnè humano ingenio tot tantęque artes inuentæ sunt, & exercitatæ, partim necessariæ, partim voluntariæ; vt tam excellens vis mentis atque rationis, in his etiam rebus quas superfluas, immo & periculosas, perniciosasque appetit, quantum bonum habeat in natura, vnde ista potuit vel inuenire, vel discere, testetur? Quo enim ad vestimentorum & ædificiorum opera, quam mirabilia, quam stupenda, industria humana peruenerit? quo in agricultura? quo in nauigatione profecerit? quam in fabricatione quorumcunque vasorum, vel etiam statuarum, vel picturarum varietatem excogitauerit, & impleuerit? qui in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda, & exhibenda molita sit? in capiendis, occidendis, domandis irrationabilibus animalibus, quæ & quanta reperit? aduersus ipsos homines quot genera venenorum? quot armorum? quot machinamentorum? & pro salute mortali tuenda atque reparanda, quot medicamenta atque iuuamina comprehenderit? pro voluptate faucium, quot condimenta, & gulæ incitamenta reperijt? ad indicandas & suadendas cogitationes, quam magnam multitudinem varietatemque signorum? (vbi præcipuum locum, verba & literæ retinent:) ad delectandos animos, quos elocutionis ornatus? quam diuersorum carminum copiam ad mulcendas aures? quot organa musica, quos cantilenæ modos excogitauerit? quantam peritiam dimensionum, atque numerorum? motusque & ordines siderum quanta sagacitate comprehenderit? quam multa rerum mundanarum cognitione se implicauerit, quis possit eloqui, maxime si velimus non aceruatim cuncta congerere, sed in singulis immorari. In ipsis postremo erroribus falsitatibusque defendendis, quam magna claruerunt ingenia philosophorum, atque hæreticorum, quis æstimare sufficiat?

Mentis & rationis vis plane admirabilis.

De bonis corporalibus.

Cap. VIII.

NAM cætera pulchritudo & vtilitas creaturæ, quæ homini, licet in istos labores miseriasque proiecto, atque damnato, spectanda atque sumenda, diuina largitate concessa est, quo sermone terminari potest: in cœli, & terræ, & maris multimoda & varia pulchritudine: in ipsius lucis tanta

copia,

copia, tanquam mirabili specie, in sole, & luna, ac sideribus; in opacitatibus nemorum, in coloribus & odoribus florum: in diuersitate ac multitudine volucrum garrularum, atque pictarum; in multiformi specie tot tantorumque animantium: quorum illa plus habent admirationis, quę molis minimum, plus enim formicularum & apicularum opera stupemus, quam immensa corpora Balenarum. In ipsius quoq; maris tam grandi spectaculo allectamur, cum sese diuersis coloribus, velut vestibus induit. Et aliquando viride, (atque hoc multis modis) aliquando purpureum, aliquando cæruleum est. Quod porro delectabiliter spectatur, quantumcunque turbatur, & fit inde maior suauitas: quia sic demulcet intuentem, vt non iactet & quatiat nauigantem.

Corporalia bona homini concessa inexplicabilia.

Quid ciborum vsquequaque copia contra famem, quid saporum diuersitas contra fastidium naturæ diffusa diuinitus, non coquorum arte, ac laborę quæsita, cõmemoranda? Quanta in multis rebus tuendæ ac recuperandæ salutis auxilia, quam grata vicissitudo, diei alternantis, & noctis; aurarum quam blanda temperies? In fructibus & pecoribus, indumentorum conficiendorum, quanta materies; omnia commemorare quis posset? Hæc autem sola, quæ à me velut in quendam aggerem sunt coarctata, si vellem velut colligata inuolucra soluere atque discutere, quanta mihi mora esset in singulis, quibus plurima continentur? Et hæc omnia sunt miserorum damnatorumque solatia, non præmia bonorum. Quæ igitur illa sunt, si tot, ac talia, & tanta sunt ista? quid dabit eis quos prædestinauit ad vitam, qui hęc dedit quoque eis, quos prædestinauit ad mortem? Quæ bona in illa beata vita faciet eos sumere, pro quibus in hac miseria, vnigenitum filium suum voluit vsque ad mortem mala tanta perferre?

RICHARDVS *de sancto Victore*, Deus itaque summè & immutabiliter bonus, sciens beatitudinem suam communicari posse, & minui non posse; fecerat creaturam rationalem, vt eam beatitudinis suæ faceret esse participem. Fecerat autem eam ad imaginem, & similitudinem suam. Ad imaginem secundum cognitionem rationis, ad similitudinem secundum amorem virtutis. Iusseratque partem eius in sua simplici puritate subsistere, scilicet naturam angelicã, Partem vero luteis corporibus inesse, scilicet naturam humanam.

De inuentione scientiarum, quæ data est homini in remedium malorum.

CAP. IX.

Tria bona data homini in prima eius conditione.

TRIA vero dederat homini Deus in creatione sua. Primum fuit, quod eum fecerat ad imaginem suam. Secundum quod ad suam similitudinem. Tertium erat immortalitas corporis, si tamen perstitisset in obsequio creatoris. Hæc tria bona fuerant homini in conditione diuinitus data; & naturaliter & originaliter insita fuerant: Et alia duo bona hominis, quasi extra eum posita fuerunt; vnum subtus eum, aliud supra eum. Subtus eum mundus, supra eum Deus. Mundus visibile bonum, & transitorium; Deus inuisibile bonum, & ęternum. In isto fuerat homo beatus, in illo beatificandus. Sub Deo fuit conditione, supra mundum dignitate. De inferiori bono recessurus, ad superius bonum peruenturus.

Tria mala principalia hominis. Psalm. 34.

SVNT autem tria mala principalia, quæ corrumpũt tria bona præcedentia. Per ignorantiam namque corrupta est diuina imago, per concupiscentiam diuina similitudo, per infirmitatem immortalitas corporis. Facta est itaque via hominis (*tenebræ*) per ignorantiam, & (*lubricum*) per concupiscentiam: (*Et angelus Dei*) id est infirmitas corporis ad vindictam immissa (*persequens*) eum, per mortalitatem, donec reuertatur in terram de qua assumptus est. *Porro* tria sunt remedia, quibus tria mala prædicta repelluntur, & tria bona reformantur, scilicet Sapientia, Virtus, Necessitas. Sapientia est comprehensio rerum prout sunt. Virtus est habitus animi in modum naturæ rationi consentaneus. Necessitas est sine qua viuere non possumus. Propter hæc autem tria remedia inuenienda, inuenta est omnis ars & omnis disciplina. Nam propter inueniendam Sapientiam, inuenta est Theorica; propter Virtutem Practica; propter Necessitatem Mechanica. Theorica ignorantiam expellens, Sapientiam illuminat: Practica vitium excludens, virtutem roborat. Mechanica penuriam cauens, præsentis vitæ defectum temperat. Theorica in omni quod est, & quod non est, scrutari verum eligit. Practica modum viuendi rectè, & formam disciplinæ, secundum virtutum institutionem, disponit. Mechanica res defluentes administrans, humano corpori necessaria prouidere satagit. Nam omnium humanarum actionum, seu studiorum, quę ratio moderatur, finis & intentio ad hoc spectare debet, vt vel nostræ naturæ reparetur integritas, vel defectuum quibus vita subiacet, temperetur necessitas. Temperatur autem naturæ nostræ integritas Sapientia, ad quam pertinet Theorica; & Virtute, ad quam pertinet Practica. Temperatur vero Necessitas administratione temporalium, ad quam Mechanica. Nouissima autem omnium inuenta est Logica, causa eloquentiæ, scilicet vt sapientes qui prædictas principales scientias, & disciplinas inuestigarent, & inuenirent; rectius, veracius & ornatius illas tractarent, ac de illis differerent: Rectius per Gammaticam: Veracius per Dialecticam: Ornatius per Rhetoricam.

Trium malorum tria remedia.

Artes cur inuenta.

THEORICA interpretatur contemplatiua, Practica actiua, Mechanica adulterina, Logica sermocinalis. Sunt igitur hæ quatuor scientię, in quas omnis philosophia diuiditur. Magica vero sub philosophia non continetur, sed foris falsa professione de vero mentiens, & veraciter lędens homines, à diuina relatione seducit, cultum dæmonum suadet, & ad omne nefas sequaces suos impellit. Hæc quinque maleficiorum genera continet, scilicet Manticem, Mathematicam, Maleficia, Sortilegia, Præstigias, Mantice interpretatur diuinatio: hæc quinque species habet, Necromantiam, Geomantiam, Hydromantiam, Aëromantiam, Pyromantiam. Prima fit in mortuis, secunda in terra, tertia in aqua, quarta in aëre, quinta in igne. Mathematica interpretatur Vanitas: hæc habet species Haruspicam, Augurium, Horoscopicam. Haruspica dicitur ab inspectione ararum, quæ fit quando in fibris animalium, quæ in aris ponuntur, fata quæruntur. Augurium ab auibus; hoc aliquando pertinet ad aures, & dicitur augurium: aliquando ad oculos, & dicitur auspicium. Horoscopica in constellationibus constat. Maleficia fiunt per incantationes. Sortilegia per sortes. Pręstigiæ per fantasticas illusiones.

Scientiarum interpretationes.

De primis philosophis qui naturam scrutati sunt.

CAP. X.

AVGVSTINVS *de ciuita. Dei lib.8.* In Græca lingua duo philosophorum genera traduntur, Vnum Italicum, ex parte Italiæ, quæ quondam magna Græcia nuncupata est. Alterum Ionicum, in eis terris, vbi & nunc Græcia nominatur. Italicum genus autorem habuit Pythagoram Samium, à quo etiam ferunt ipsum philosophiæ nomen exortum. Nam cum antea sapientes appellarentur, qui modo quodam laudabilis vitæ alijs præstare videbantur. Iste interrogatus, quid profiteretur, philosophum se esse respondit, id est studiosum vel amatorem sapientiæ: quoniam se sapientem profiteri arrogantissimum videbatur. *Ionici* vero generis princeps fuit Thales Milesius,

A vnus illorum septem qui sunt sapientes appellati: sed illi ex vitę genere distinguebantur, & quibusdam praeceptis ad bene viuendum accommodatis. Iste autem Thales, vt successores propagaret, rerum naturam scrutans, suasque disputationes literis mandans emicuit (alias enituit) maximeque admirabilis extitit, quod astrologiae numeris comprehensis, defectus solis & lunae etiam praedicere potuit. A quam tamen putauit rerum esse principium; & hinc omnia elementa, ipsumque mundum & quę in eo gignuntur existere: nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam mirabile aspicimus, ex diuina mente praeposuit.

HVIC successit Anaximander eius auditor, mutauitq; de rerum natura opinionem: qui non ex vna re sicut Thales: sed ex suis proprijs principijs quasque res nasci putauit: Quae rerum principia singularum credidit esse infinita, & innumerabiles mundos gignere, & quaecunque in eis oriuntur: eosque mundos B modò dissolui, modò iterum gigni existimauit, quanta quisque aetate sua manere potuit: nec ipse aliquid diuinae menti in his rerum operibus tribuebat. *Huius* discipulus Anaximenes, rerum causas infinito aëri dedit, nec Deos negauit aut tacuit, sed eos ex ipso aëre ortos credidit. Anaxagoras vero eius auditor, harum rerum omnium quas videmus, effectorem Diuinum animum sensit; & dixit ex infinita materia, quae constaret similibus inter se particulis rerum omnium, quibus suis & proprijs singula fierent, constare omnia, sed animo faciente diuinè. Diogenes autem Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse impotem diuinae rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Successit Anaxagorae eius auditor Archelaus, & ipse de particulis similibus inter se, quibus singula quaeque fierent, ita putauit constare omnia, vt inesse & mentem diceret, quae corpora aeterna, id est istas particulas iungendo & dissipando, ageret omnia. C

Varia philosophorum placita de rerum principijs.

De caeteris qui postea philosophiam ad mores composuerunt.

CAP. XI.

HVIVS discipulus fuit Socrates magister Platonis, qui primus vniuersam philosophiam ad corrigẽdos mores, componendosque, flexisse memoratur, D cum ante illum omnes magis philosophicis, id est naturalibus rebus perscrutandis, operam maximam impenderint. Non mihi autem videtur posse ad liquidum colligi, vtrum Socrates, vt hoc faceret, taedio rerum obscurarum & incertarum, ad aliquid certum & apertum reperiendum, animum intenderit, quod esset vitę beatae necessarium, propter quam vitam, omnium philosophorum inuigilasse ac laborasse dicitur, industria: An vero sicut de isto quidam beneuolentius suspicantur, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina, & conari; quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in vnius veri ac summi Dei voluntate, esse credebat. Vnde non eas putabat, nisi mundata & pura mente, posse comprehendi: & ideo purgandę bonis moribus vitae, censebat instandum: vt deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in aeterna se attolleret; naturamque incorporei & incommutabilis luminis, vbi causae omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligentię puritate conspiceret. Constat tamen eum imperitorum stultitiam, scire se aliquid opinantium, etiam in his moralibus quaestionibus, (quo totum animum intendisse videbatur) vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia, lepore mirabili disserendi, ac acutissima vrbanitate, agitasse atque versasse.

Socrates 1. philosophia moralis operam dedit.

HIC plurimos suae philosophiae sectatores reliquit, quorum certatim studium fuit, in quaestionum moralium disceptatione versari, vbi agitur de summo bono, sine quo nemo beatus esse potest. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt: vt quidam summum bonum diceret esse voluptatem; sicut Aristippus: quidam virtutem, sicut Antisthenes: sic alij atque alij, aliud & aliud opinati sunt. Inter quos Plato, cum suos condiscipulos mirabili ingenio anteiret, parum putans perficiendae philosophiae sufficere seipsum, ac Socraticam disciplinam, quam longe lateque potuit peregrinatus est quaque versum eum alicuius nobilitatę scientiae percipiendae fama rapiebat. Itaque & in Ægypto, & in Italiae partibus, vbi Pythagoreorum fama celebrabatur, didicit quaecunque; illic magna habebantur, atque dicebantur. Itaque cum studium sapientiae, in actione & in contemplatione versetur: vnde vna pars eius actiua, altera contemplatiua dici potest; quarum altera ad agendam vitam pertinet, scilicet actiua; contemplatiua autem ad conspiciendas naturae causas, & syncerissimam veritatem. Socrates in actiua excelluisse memoratur: Pythagoras vero magis contemplatiuae, quibus potuit intelligentię viribus, institisse: proinde Plato vtramque iungendo, philosophiam perfecisse laudatur; quam in tres partes distribuit; Vnam naturalem, quę contemplationi deputata est: Aliam moralem, quae maxime in actione versatur. Tertiam rationalem, qua verum discerminatur à falso. Quae licet vtrique, id est actioni & contemplationi sit necessaria, maxime tamen contemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis: ideo hęc tripartitio non est contraria illi distinctioni, qua intelligitur omne studium sapientiae, in actione & contemplatione consistere.

De summo bono varia philosophorum placita.

Plato vtramque philosophiam coniunxit & in tres partes distribuit.

De diuersis generibus philosophorum.

CAP. XII.

ISIDORVS *in lib. Etymol. 8. cap. 6* Philosophi triplici genere diuiduntur. Nam aut Physici sunt, aut Ethici, aut Logici. Physici dicti, quia de naturis tractant. Ethici, quia de moribus disputant. Logici autem, quia naturis & moribus rationem adiungunt. Diuisi sunt autem & hi in haeresibus suis, habentes quaedam nomina ex authoribus, vt Platonici, Epicuraei, Pythagorici. Alij à locis conuenticulorum & stationum suarum, vt Peripatetici, Stoici, Academici. *Platonici* à Platone Philosopho dicti: hi animarum creatorem esse Deum, corporum Angelos asserunt, & per multos annorum circulos, in diuersa corpora redire animas dicunt.

Secta philosophorũ vnde dicta, & quid quaeque docuerit.

STOICI à loco dicti: Porticus enim fuit Athenis, in qua picta erant gesta sapientium, atque virorum fortium historiae: in hac sapientes philosophabantur, ex quo & Stoici dicti sunt; Graecè enim Porticus Stoa dicitur. Hanc sectam primus Zeno instituit: Hi negant sine virtute effici quemquam beatum: omne peccatum vniforme esse asserunt, dicentes: Sic ille nocens erit, qui paleas furatus fuerit, quam qui aurum; qui mergum occiderit, quam qui equum. Animam cum corpore perire dicunt. Affectant gloriam E aeternam, cum se fateantur non esse aeternos. *Academici* appellati à villa Platonis Academia Athenarum, vbi idem Plato docebat. Hi omnia incerta esse definiunt, nec esse aliquid de rebus, quod ita sit verum, vt non sit ambiguum. Vnde alij philosophi sciri aliquid definiunt, Academici nihil. Hanc sectam Archesilaus Chirenaicus reperit, cuius sectator fuit Democritus; qui dixit tanquam in puteo alto, vbi fundus nullus sit, in occulto iacere veritatem. Inde commentatur Academiam, id est ex incerto veritatem opinari.

Zeno auctor Stoicorum.

Academici à loco dicti.

PERI-

Peripatetici à deambulatione dicti.

Peripatetici à deambulatione dicti, eo quod Aristoteles author eorum deambulans disputare solitus esset: Hi dicunt quandam particulam animæ esse æternam, de reliquo magna ex parte mortalem. Cynici ab immundicia impudentiæ nuncupati quod contra humanam verecundiam in propatulo coire cum coniugibus eis mos erat, censentes licitum honestumque esse, palam cum vxore concumbere, sicut canes in plateis; quia coniugium iustum est: vnde & à canibus, quorum vitam imitabantur, nomen traxerunt. *Epicurei* dicti ab Epicuro quodam philosopho; amatore vanitatis, non sapientiæ, quem etiam ipsi Philosophi Porcum nominauerunt: qui quasi volutans in cœno carnali, voluptatem corporis summum bonum asserunt: qui etiam dixit, nulla diuina prouidentia instructum esse aut regi, mundum; Sed originem rerum atomis, id est insecabilibus ac solidis corporibus assignauit, quorum fortuitis concursionibus vniuersa nascuntur, & nata sunt: Omnia constare corporibus, animam nihil aliud esse quam corpus: vnde & dixit, non ero postquam mortuus fuero. *Gymnosophistæ* nudi per opacas Indiæ solitudines perhibentur philosophari, adhibentes tantum genitalibus tegmina: Gymnos enim ex eo dictum est, quod iuuenes nudi exercentur in campum, vbi pudenda sola tantum operiunt. Hi & à generando se cohibent. Philosophorum etiam errores, & apud ecclesiam induxerunt hæreses.

Epicurus cur porcus appellatus.

A

B

De diffinitionibus Philosophiæ.

C

Cap. XIII.

Philosophia quid.

Richardus. *Est autem Philosophia omnium rerum humanarum atque diuinarum disciplina, rationes probabiliter inuestigans. Isidorus in lib. 2. originum cap. 24. Philosophia est rerum humanarum diuinarumque cognitio, cum studio bene viuendi coniuncta.* Hæc duabus ex rebus constare videtur, Scientia, scilicet & Opinione. Scientia est cum res aliqua certa ratione percipitur. Opinatio est cum adhuc incerta res latet, nullaque ratione firma videtur: vtputa sol vtrum maior sit quam omnis terra; luna globosa sit an concaua; stellæ cæli vtrum adhęreant, an libero cursu ferantur per aëra; cœlum ipsum qua magnitudine, quavè constet materia; terrę quoque crassitudo quanta sit, aut quibus fundamentis librata sit, & suspensa. Philosophia interpretatur Amor sapientiæ: Nam Gręci Philian amorem, & Sophiam dicunt sapientiam.

Philosophia constat ex scientia & opinione.

Philosophia interpretatur amor sapientia.

D

Item doctorum nonnulli sic eam diffinierunt. *Philosophia est diuinarum humanarumque rerum, inquantum homini possibile est, probabilis scientia.* Item aliter. *Philosophia est ars artium, & disciplina disciplinarum.* Rursum. *Philosophia est meditatio mortis.* quod magis conuenit christianis, qui seculi ambitione calcata, conuersatione disciplinabili, ad similitudinē futuræ patriæ viuunt. *Mercurius Trismegistus in Asclepiade. Philosophia sola est in cognoscenda diuinitate frequens obtutus, & sancta religio; simplex enim mente diuinitatem colere, eiusque facta venerari, agere etiam Dei voluntati gratias, quæ est sola bonitas plenissima; hęc est nullius animi importuna curiositate violata philosophia. Michael Scotus. Philosophia*, secundum Aristotelem, *est omnis rei scientia.* Dicit enim quod scientia cuiusque rei quæ inquiritur, sub philosophia continetur, quę est omnis rei scientia. *Isaac autem in libello suo de diffinitionibus*, ponit duas Philosophiæ descriptiones; harum vna sumitur ex eius proprietate, quæ talis est. *Philosophia est assimilatio hominis operibus creatoris, secundum virtutem humanitatis.* Assimilari enim operibus Dei, est scire veritatem rerum, per cognitiones quatuor causarum. Altera vero sumitur ex eius affectu, quæ talis est. *Philosophia est integra cognitio hominis de seipso:* cum enim homo integrè cognoscit seipsum, cognoscit quicquid est, scilicet substantiam, & accidens.

Varia philosophia diffinitiones.

E

Idem est ars & scientia, doctrina quoque, disciplina, & facultas. Dicitur enim ars, quia regulis suis arctat; doctrina autem à doctore; disciplina à discipulo: Scientia vero cum iam tenetur in animo. Sed quantum in anima ipsa prius est in dispositione, postea vero in habitu; ideo scientia ipsa, cum iam est habitus mentis, appellatur facultas, quia dat facultatem operandi secundum artem. *Auctor. ars est collectio principiorum, id est regularum, ad eundem finem tendentium. Alpharabius in lib. de diuisione scientiarum.* In omni siquidem arte, siue sit actiua, siue speculatiua; siue liberalis, siue fabrilis; regulæ sunt generaliter comprehendentes omnia, vel plura, de quibus ars illa pertractat; quæ ad hoc quidem inuentæ sunt, vt per eas cognoscatur omne id quod est illius artis; ne forte recipiatur in ea quod non est eius, vel reijciatur quod est eius, & vt per eas caueamus, ne forte in alio erremus. Nam & in mechanicis instrumentum quo deprehenditur, si fortè in aliquo erratur (vt in arte fabrili perpendiculum) regula vocatur. *Boetius in libro de articulis fidei. Scientia est vis comprehensiua causarum, per quas & propter quas aliquid habet esse:* Quod si bonis vsibus naturaliter accommodata est, sapientia dici solet.

Ars, scientia, doctrina, disciplina & facultas idē sunt.

Quid scientia.

De partibus Philosophiæ iuxta Isidorum.

Cap. XIV.

Isidorus *supra l. 2. ca. 24.* Philosophię species tripartita. Vna est Physica, id est naturalis, in qua de naturę inquisitione disseritur. Secunda est Ethica, in qua de moribus agitur. Tertia Logica, in qua disputatur qualiter in rerum causis, aut vitæ moribus, veritas ipsa quæratur. In Physica igitur causa quærendi: In Ethica ordo viuendi; In Logica ratio intelligendi, versatur.

Tres sunt species philosophia.

Alii vero diffinierunt Philosophię rationem in duabus partibus consistere: Quarum prima est Inspectiua: Secunda vero Actiua Inspectiua dicitur illa, qua visibilia supergressi, de inuisibilibus aliqua comprehendimus, eaque sola mente inspicimus. *Hæc* diuiditur in tres, scilicet Naturalem, Doctrinalem, & Diuinalem. *Naturalis* illa dicitur, in qua cuiusque rei natura discutitur. Nam vnumquodque his vsibus deputatur, in quibus à creatore definitum est; nisi forte cum voluntate diuina miraculum aliquod prouenire monstratur. *Doctrinalis* est illa scientia, quæ abstractam cōsiderat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, quæ à materia, vel alijs accidentibus, intellectu abstracta, consideratur. Et hæc in quatuor subdiuiditur, scilicet Arithmeticam, Geometriam, Musicam, Astronomiam. Arithmetica est disciplina quantitatis numeralis secundum se. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis atque formarum. Musica est disciplina de numeris qui ad aliquid sunt, his scilicet qui inueniuntur in sonis. Astronomia est disciplina quæ cælestium siderum cursus figurasque cōtemplatur, & habitudines stellarum circa se, ac circa terram, indagabili ratione percurrit. *Diuinalis* est illa, qua aut ineffabilis Dei natura, aut spiritualis creatura, ex aliqua parte, profundissima qualitate disseritur. *Porro actiua* scientia dicitur illa, quæ res propositas operationibus suis explicat. Huius partes sunt tres, scilicet Moralis, Dispensatiua, & Ciuilis. Moralis dicitur illa per quam honestus viuendi mos aperitur. Dispensatiua vero, qua domesticarum rerum sapienter ordo disponitur. Ciuilis autem per quam totius ciuitatis vtilitas administratur.

Aliter diuiditur philosophia in inspectiuam & actiuam. Inspectiua est triplex.

Mathematica quadruplex.

Scientia actiua triplex.

Altera diuisio eiusdem iuxta Hugonem.

Cap. XV.

A

HVGO. Philosophia est amor, & studium sapientiæ, non eius quæ instrumentis explicatur, vt est Architectura, Agricultura, & cæteræ huiusmodi; sed eius quæ sola rerum humanarum primæua ratio est. Potest enim idem actus ad philosophiam pertinere secundum rationem suam, & ab ea excludi secundum administrationem. Verbi gratia. Agriculturæ ratio philosophi est, administratio rustici; opera autem artificum, etsi natura non sint, imitantur tamen naturam. Itaque ratione cogimur Philosophiam in omnes actus hominum diffundere, vt necesse sit tot esse philosophiæ partes, quot sunt rerum diuersitates. *Sunt* autem in rebus alia æterna; quę scilicet nec principium, nec finem habent; hoc est cui non est aliud esse, & id quod est; quia à semetipso subsistere habet. *Alia* vero perpetua; quæ scilicet cum principium habeant, non tamen finem habent, vt cœlestia corpora. *Alia* vero quæ vtrumque, scilicet temporalia: hæc sunt naturæ opera, quæ super terram oriuntur sub lunari globo, mouente igne artifice, qui vi quadam descendit in res sensibiles procreandas.

Quam late sese philosophia diffundat.
Res alia æterna, alia perpetua, alia temporales.
Mundi diuisio.

B

HINC Mathematici mundum in duas partes diuiserunt: Et superlunarem mundum (eo quod omnia ibi primordiali lege consistant) naturam appellauerunt. Sublunarem autem opus naturæ, id est superioris, quia omnium genera animantium, quæ in eo vitalis spiritus infusione vegetantur, à superioribus per inuisibiles meatus infusum nutrimentum accipiunt, non solum vt nascendo crescant, sed vt alendo subsistant. Ipsum etiam superiorem mundum tempus vocabant, propter syderum cursum; inferiorem vero temporalem; quia secundum motus superiores agitur. Homo igitur in ea parte qua mutabilitatis particeps est, in ea quoque necessitati obnoxius; & in ea qua immortalis est, diuinitati cognatus. Omnium itaque humanarum actionum seu studiorum, quæ moderatur sapientia, ad hunc finem spectare debet intentio, vt vel imaginis diuinę similitudo reperiatur, vel huius vitæ necessitati consulatur. Cum igitur ad reparandam naturam nostram, id est diuinam imaginem intendimus, diuina actio est. Cum vero illi, quod in nobis infirmum est, necessaria prouidemus, humana. Duo vero in homine Dei similitudinem reparant, scilicet speculatio veritatis, & exercitium virtutis: vnde illa quæ de superioribus est, scilicet in intelligentia, in speculatiuam & moralem diuiditur.

C

ILLARVM vero actionum quæ huius vitæ necessitati deseruiunt, trimodum genus est. Primum, quod naturæ nutrimentum administrat. Secundum, quod contra molesta quæ extrinsecus accidere possunt, munit. Tertium, quod contra iam illata remedium præstat. Horum scientia (quia opera humana prosequitur) congruè Mechanica, id est adulterina vocatur. Præter prædictas autem necesse fuit Logicam inueniri; quia nemo de rebus conuenienter disserere potest, nisi prius rectè & veraciter loquendi rationem agnouerit. Quatuor igitur dicimus esse scientias, quæ reliquas omnes continent; id est Theoricam, quę in speculatione veritatis laborat; & Practicam, quæ mox disciplinam considerat; & Mechanicam, quæ actiones huius vitæ dispensat: Logicam quoque, quæ rectè loquendi, & acutè disputandi, scientiam prestat.

Triplex genus actionũ ad vita necessaria deseruientium.
Recentiores putant mechanicũ deriuari à vocabulo Græco quod significat moliri, struere aut excogitare, non autem ab illo quod significat mæchari.
Quatuor sũt scientiarum genera.

D

Item alia iuxta Michaelem Scotum.

Cap. XVI.

MICHAEL SCOTVS. Philosophia vero diuiditur in Theoricam, & Practicam. Nam testante Aristotele 6. Mor. c. 3. omne quod est, aut non est ex nostro opere & voluntate, sicut & intelligentiæ, clemẽta quoque, & cæli; & ad vltimum omnia naturalia; & scientia de his vocatur Theorica; quia finis eius est tantum ad speculandum: Aut ex nostro est opere & voluptate, sicuti leges & institutiones, exercitus & bella; & ad extremum omnia artificialia; & scientia de his vocatur Practica, quia finis eius est tantum ad operandum. Vnde alibi dicitur, quod duo sunt quibus anima perficitur, scilicet Scientia & Operatione.

Discrimen inter scientias speculatiuas & practicas.

THEORICA diuiditur in tres partes, scilicet Naturalem, Mathematicam, & Diuinam. Vna earum speculatur, quod mouetur & corrumpitur, scilicet Naturalis: alia, quod corrumpitur. Sed non mouetur, & est mathematica: alia vero, quod mouet sed non moetur nec corrumpitur, scilicet Diuina. *Practica* vero diuiditur in duo, scilicet in Ciuilem, & Vulgarem. Ciuilem intellige scientiam linguæ, Moralem meditationem, cæterasque scientias, quæ pertinent ad ciuiles homines & honestos. Vulgarem vero Sutoriam, Fabrilem, ac cæteras artes, quæ pertinent ad vulgus, & viles homines. Vnde potest intelligi tres esse gradus scientiarum; quædam enim sunt Nobiles, vt Theoricę; quædam Ciuiles; quædam Vulgares.

Scientiæ aliæ nobiles, aliæ ciuiles, aliæ vulgares.

ITEM Practica philosophia diuiditur in tres partes: Quarum prima est illa quæ adinuenta est ad similitudinem naturalium, & quę pertinet ad naturalia, sicut Medicina, Agricultura, Alchymia. Scientia quoque de proprietatibus rerum, quæ dicitur Necromãtia; & scientia de significationibus rerum, quæ dicitur Scientia de iudicijs; & etiam scientia de speculis, de nauigatione, multæque aliæ, quæ respectum habent ad illam partem Theoricę quæ dicitur naturalis, ad ipsam pertinent, tanquam practicę eiusdem. *Secunda* est quæ adinuenta est ad similitudinem doctrinalium, vt negotiatio, carpentaria, fabrilis, cęmentaria, textoria, sutoria, & aliæ huiusmodi multæ, quę spectant ad Mechanicam, & sunt quasi practica illius. *Tertia* est illa quę inuenta est ad similitudinem diuinorum, & pertinet ad diuina; sicuti scientia moralis; quę quatuor habet partes, scilicet qualiter ciuitas debeat regi, qualiter homo cum ciuibus debeat conuersari, qualiter cum familia se habeat, & qualiter vitæ suæ modum ordinare debeat: Item scientia diuinæ legis, quæ similiter duas habet partes, vnam qualiter debeat credere, aliam qualiter debeat agere. Ad extremum autem omnes scientiæ inuitantes ad pietatem & virtutem, quæ omnes tam ciuiles quam vulgares ad diuinam scientiam spectant, & sunt quasi practica eiusdem.

Philosophia Practica triplex.

De eodem iuxta Philosophos.

Cap. XVII.

E

ARISTOTELES *in Methaphysica lib. 1.* Pluribus autem repertis artibus, aliæ sunt ad necessitatem, vt Methaphysica, alię vero ad vtilitatem. Verbi gratia: Ad introductionem, vt Sophistica & Dialectica; aliæ autem tantum ad voluptatem, vt comediæ, & alia iocosa carmina. *Idem in lib. 6.* Modi philosophię essentiales sunt tres, scilicet Mathematicus, Naturalis, & Diuinus.

Tria scientiarum genera secundũ Aristot.

ALPHARABIVS *in libro de diuisione scientiarum.* In hoc libello nostra est intentio scientiarum formas breuiter perstringere, earumque partes summatim distinguere, ex quo multa prouenit vtilitas. Nam cum aliquam scientiarum addiscere quis voluerit, per

hoc

hoc quam illarum potius eligat, & cui studiosius intendat, & quæ ex qua sibi proueniat vtilitas, intelligere poterit. Hinc & poterit facile conuincere eum, qui se iactat scientiam aliquam comprehendisse, cum interrogatus, quæ sunt eius, & quid contineat, nescierit respondere: Per hoc etiam in omni scientia paratus apparebit; non enim expers alicuius scientiæ creditur, qui quæ est, & quot sint partes eius, & quid contineat, non ignorare videtur. Itaque paruitati nostræ satis fieri credimus, si postquam non omnia scire possumus, saltem de singulis aliqua degustemus. Prima igitur scientia linguæ, Secunda Logica, Tertia Doctrinalis scientia, Quarta naturalis, Quinta diuina, Sexta ciuilis. Doctrinalis in octo subdiuiditur, vt inferius dicetur.

Diuisio scientiarum ex Alpharabio

IDEM *in libro de ortu scientiarum*. Maxima scientiæ diuisio fit, in scientiā de cœlo, & scientiā de mūdo, qui à cœlo cōtinetur: & scientiā de illo quod est pręter hęc. Et massa quidem substātię quā continet cœlū, scilicet quod est sub circulo lunæ, ex quatuor elementis est; & semper ex quatuor qualitatibus eorum eius accidentia permutantur, & ex hac ratione corruptibilis vocatur. Substantia vero cœli non nisi loco permutatur, nec multifariè formatur vel figuratur, & ob hoc eius massa præter hanc corruptibilem esse probatur. Quod autem est præter hæc, nec massam habet, nec materiam, nec accidens, sed separatum est à substantijs & accidentibus: hic est solus Deus benedictus & excelsus. *Ex libro fontis vitæ*. Partes omnis scientiæ sunt tres, scilicet scientia de materia & forma, & scientia de voluntate, & scientia de essentia prima.

Item alia eiusdem diuisio magistralis.

CAP. XVIII.

AVTHOR item sicut dicit Aristoteles in principio secundi Physicorum. *Nos sumus quodammodo finis omnium*. Cum igitur in fine claudatur natura eorum quæ ordinantur ad finem, in homine intelligitur natura cuiuslibet rei causatæ, tam corruptibilis propter naturam corporis, quam incorruptibilis propter naturam animæ. Vnde cum tota Philosophia sit propter cognitionem rerum, & proprietatem earundem, Philosophia ab antiquis diuidebatur in Mechanicam & Liberalem.

Scientia diuiditur in liberalem & mechanicā.

MECHANICA repellit indigentias corporis, quę sic dicitur ab effectu, quia parti cui correspondet, & seruit, mæcha est: Mæcha enim Græcè, seruitus Latine. Et hæc diuiditur secundum diuersa officia artis Mechanicæ, in fabrilem, pelliparíam &c. Vel secundum aliam sententiam, Mechanicæ dicuntur, quia in talibus antiquitus studebant serui & subditi, nec licitum erat eis in liberalibus studere. *Liberalis* vero philosophia supplet indigentias animæ, quę pars nobilis est, & de iure libera, quod patet per sui exitum per creationem ab agente nobilissimo, id est à primo. Vel secundum aliam sententiam, Liberalis dicitur illa pars Philosophiæ, quia liberat à curis secularibus studentes in ea. Vel quia eam liberis licebat studere, & non seruis.

Moralis philosophia est practica. Eth. ca. 7.

Hæc diuiditur in Theoricam & Practicam. Practica est moralis philosophia, & sic dicitur ab effectu, quia consistit in agendo, & non in speculando, sicut vult Aristoteles c. 10. quia non est contemplationis gratia, sed quatenus boni fiamus. Itaque Mechanica & Moralis fiunt circa operationes; sed Mechanica circa operationes corporis, moralis vero circa operationes animę. Quæ ab antiquis solet diuidi in Monasticam, Oeconomicam, & Politicam: quę diuisio datur penes habitus diuersos, quibus mediantibus homo regit seipsum, vel propriam familiam, vel ciuitatem totam.

Scientia speculatiua diuiditur in naturalem & rationalē.

Natur alis triplex.

THEORICA diuiditur in Naturalem & Rationalem. Naturalis autem considerat de rebus, quæ non sunt à nobis, sed à natura. Rationalis autem siue Sermocinalis, de eis quę principium habent à natura, sed à nobis tamen complentur. Est enim de sermone, cuius principium est à natura, quia à naturalibus instrumentis. Completio autem sermonis est quod aliquid significat; nam ad hoc est inuentus: hoc autem à nobis habet, non à natura, quia ab impositione nostra datur ei significatio talis, vel talis. Naturalis autem communiter dicta, diuiditur in Mathematicam, Methaphysicam, & Naturalem proprie dictam: quia res de quibus est naturalis communiter dicta, aut abstrahuntur à motu, & à materia, & secundum esse, & secundum essentiam; & de talibus agit Metaphysica, vel prima philosophia, quod idem est: Dicitur autem Metaphysica à Meta quod est trās, & physis, quod est natura; quia transcendit res naturales proprie dictas. Aut abstrahuntur à materia secundum essentiam, vniuntur tamen ei secundum esse, & de talibus est Mathematica: Dicitur autem à Mathesis, quod est abstractio, & Icos, quod est scientia, quasi scientia de abstractis. Aut concernunt motum & materiam, & secundum esse, & secundum essentiam, & de talibus est naturalis proprie dicta.

De origine scientiarum, & primo doctrinalium.

CAP. XIX.

Ens diuiditur in substantiam & accidens, & inde oriuntur omnes scientiæ.

ALPHARABIVS *in libro de ortu scientiarum*. Nihil est nisi substantia & accidens, & creator vtriusque. Quicquid enim est creatum, Aut est per se existens, & hoc est substantia; Aut non est per se; & hoc est quod vocamus accidens. Hæc diuisio per contradictorias fit, inter quas medium nec cogitari, nec intelligi potest. Accidentia quidem comprehenduntur sensu nullo mediante; substantia vero ratione, mediante accidente. Quòd autem vtriusque creator præter illa sit, & largius esse habeat, ex signis euidentibus, & miraculis conuenientibus, apud peritissimos est manifestum.

Origo arithmetica.

Ex his igitur ortum habent omnes scientiæ. Nam quia substantia multiplicem recepit diuisionem, multamque partium diuersitatem, hinc ortus est numerus, qui est multitudo composita ex vnitatibus. Et quia substantia naturaliter habet diuidi in infinitum potentia, numerum quoque oportuit in infinitum esse potentia. Hinc igitur orta est scientia de numeris, quę dicitur Arithmetica, & est scientia multiplicandi substantiæ partes, & diuidendi, & aggregandi, & minuendi, & proportionandi ad inuicem.

Origo geometriæ.

Ex quo autem substantia diuidi cœpit in multas partes, accidit vnicuique illarum partium aliquam figura disponi, & ex his quædam est figura rotunda, quædam triangula, quædam quadrangula, quædam vero pentagona, & sic per ordinem. Opus igitur fuit scientia, per quam accederemus ad figuras, quæ continent partes illas substantię, & hæc est scientia mensurandi, quæ dicitur Geometria. Per hanc enim scimus mensuras, & compositionem, & lineas in superficiebus, & corporibus, & compositionem illarum inter se; quomodo figura proportionalis sit alij figuræ, & figura in figura, vel super figuram.

Origo astronomiæ.

PRÆTEREA substantia naturaliter mota est, & eius motus in tres species diuisus est, in velocem, & tardum, & medium. Vnde opus fuit arte per quam sciremus illorum motuum mensuras, & comparationes adinuicem; & hæc est scientia de motu, quę dicitur Astronomia. per hanc enim cognoscimus cursus planetarum, & compositionem eorum in locis proprijs, directionem, retrogradationem, stationem, adęquationem: nec tamen ad aliquid

horum

horum valemus pertingere, nisi per duas praecedentes, A sc. Arithmeticam, & Geometriam.

Porro ex quo substantia mota fuerit, accidit ei sonus; qui in tres partes diuisus fuit, sc. acutum, & grauem, & medium. Vnde & opus fuit arte, per quam veniremus ad horum scientiam, & eorundem inter se compositionem, & haec est scientia de sonis, quę musica dicitur. Huius vtilitas est ad reparandum mores animalium qui aequalitatem excedunt: & perficiendos decores illorum qui perfecti non sunt, & conseruandũ eos qui videntur aequales. Est etiam eius vtilitas ad salutem corporis, quia quandoque languente anima, corpus etiam quandoque infirmatur, & comeditur; & curatio fit corporis per curationem animae. *Huius* autem scientiae radices sunt tres, metrum, melos, gestus. Metrum quidem inuentum est ad proportionem intellectus rationalis in dictionibus. Melos autem ad proportionandas partes acuitatis & grauitatis. Et hę B duę radices subiectae sunt sensui auditus. Gestus autẽ institutus est ad confirmandum se metro, & sono motibus consimilibus, & comparationibus competentibus; & est subiectus sensui visus. Haec igitur ars duobus praecipuis sensibus subiecta est, qui sunt visus & auditus. Et in hac complentur disciplinae quatuor, quę dicuntur doctrinales, quia speculatorem suum docent, ac subtiliorem reddunt.

Origo musicae.

Tres musicae radices, s. metrum, melos, gestus.

De origine Physicae, & Metaphysicae.

Cap. XX.

Item substantia permutatur simpliciter. Nam alia rubet, alia pallet, alia augetur, alia diminuitur, alia C generatur, alia corrumpitur, & aliquando infirmatur, aliquando sanatur. Ideo opus fuit scientia, quae hoc totum ostenderet, scilicet qualiter fiant substãtiae permutationes, & quę sunt eius actiones nocentes, & eas pro voluntate nostra repellere, vel augere. Haec est scientia naturalis, quae est de actione & passione; quae ex quatuor qualitatibus, scilicet caliditate, frigiditate, humiditate, siccitate, adueniunt substantiae quatuor elementorum: & haec siquidem in se latissima est, & largior ceteris scientijs. In hac enim perficitur cognitio omnium accidentium substantiae absolutę, quae continetur sub circulo lunę, totiusque massae illius substantiae, cui accidit mutatio formae secundum augmentum & decrementum. Scientia quoque substantiae superioris, id est spaerę circumuolu- D bilis, & motus naturalis mobilis, deseruientis constitutioni mundi, secundum potentiam, & sapientiam, & voluntatem Dei benedicti, & excelsi.

Origo physicae.

Igitur substantiae, cuius cognitio pertinet ad sciẽtiam naturalem, massae sunt quinque, scilicet Ignis, Aer, Aqua, Terra, Coelum. Nam coelum quidem sua natura mouetur, & mouet alia quatuor, ac permiscet, temperat, ac permutat: ipsum autem nec calidum nec frigidum, nec leue nec ponderosum, nec multipliciter formatur vel figuratur, nec nisi in loco permutatur: vnde massa eius praeter illa quatuor esse probatur. Considerata autem eius essentia, induxit homines ad inquirendum de illa, & eius massa. Itaque de substantia coeli emersit cognitio de substantijs quę in ipso sunt, scilicet de stellis secundum equalitatem mensuratum, ac diuersitatem dispositionum earum; & E hoc totum est scientia de natura. qua adepta, considerauerunt homines an haberet fortiorem, & an esset aliqua essentia non habens prius nec posterius, nec principium nec finem. Haec igitur inquisitio fuit causa cognoscendi Deum Creatorem substantiae & accidentis. Et haec est scientia diuina, quae est finis scientiarum, & perfectio earum; nec restat post eam vlla inquisitio, quoniam ipse est finis ad quem omnis speculatio tendit, & in ipso quiescit.

Origo metaphysica.

De ordine scientiarum.

Cap. XXI.

Hoc autem totum quod diximus adinuentum est animo speculando, lingua loquendo, narrando, interrogando, respondendo. *Itaque* principium omniũ scientiarum est scientia de lingua, id est de impositione nominum rebus, scilicet substantiae & accidenti. *Secunda* autem est Grammaticae, quae est scientia ordinandi ipsa nomina de rebus imposita, & componendi orationes. *Tertia* Logica, quae est scientia ordinandi propositiones enunciatiuas secundum figuras Logicas, ad eliciendas conclusiones, quibus peruenitur ad cognitionem dictorum, & ad iudicandum de illis, vtrum vera vel falsa sint. *Quarta* vero Poetica, quae est scientia ornandi metra, secundum proportionem dictionum, & tempora pedum, ac numerum eorum. Eius igitur ordinatio, scientiarumque praecedentium, pertinet ad scientiam Arithmeticae, quae postea continuatur ei; caeterque sicut praeordinatae sunt.

Ordo scientiarum.

Poetica ad Arithmeticã pertinet.

Qvintilianvs *de oratoria institutione, lib.* 1. Non sũt autem ferendi, qui artem Grammaticam vt tenuem atque ieiunam cauillantur: nisi enim fundamenta fideliter ieceris, quicquid superstruxeris corruet, necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis secretorum comes, & que vel sola ex omnium studiorum genere, plus habet operis, minus ostentationis. Plurimi autẽ ambitiosa festinatione à posterioribus incipiunt, dum ostentare discipulos circa sponsam malunt. *Richardus vbi supra*. In artibus ergo talis ordo seruandus est, prima omnium comparanda est eloquentia, & ideo expectanda est Logica. Deinde per Ethicam purificandus est oculus mentis, & sic ad Theoricam transeundum.

De via cognoscendi in qualibet arte.

Cap. XXII.

Aristoteles in veteri Metaphysica lib. 1. cap. 1. Sensum autem qui per oculos est, idcirco prae alijs diligimus, quoniam eo nos maxime cognoscere contingit, & multas differẽtias ostendit. Fit autem ex multis memorijs vna experientia, & ex multis experimentis fit ars, & vna vniuersalis de similibus acceptio: namque magis proficere videmus expertos, sine experientia rationem habentibus: Experientia enim singularium est, ars vero vniuersalium. Actus autem & omnes generationes circa singularia sunt: non enim medicans hominem sanat, nisi secundum Platonem, aut Socratem, &c. Denique si quis sine experimento rationem habeat, & vniuersale quidem cognoscat, ignorat autem singulare, multoties peccabit in curatione. Scire tamen & cognoscere, magis arti quam experimento, arbitramur inesse. Experti enim, id est practici sciunt ipsum quia, sed propter quid nesciunt. Artifices autem id est theorici propter quid, id est causam cognoscunt, & omnino scientis est posse docere. ob hoc theoricam magis scientiam esse concipimus, quia theorici docere possunt, practici vero non. Nec oportet ordinari sapientem, sed ordinare; nec huic ab altero suaderi, sed ab hoc minus sapienti. Difficillimum autem est hominibus vniuersalia cognoscere; à sensibilibus enim longissime sunt: maxime vero scibilia, priora & causae sunt: propter hoc enim & ex his, alia cognoscuntur.

Experientia est artis origo, attamen artifex expertum longe excellit.

Item *in lib.* 2. Sicut autem noctuarum visus ad lucem diei se habet, sic intellectus noster ad omnia naturae manifesta. *Idem in noua lib.* 1. Illud quidem ad quod assueti fuimus, magis animo applicabile, quod autem extra illud est inconueniens, immo inopinabile. In hoc quoque scire potes quantum

facit

facit consuetudo. Inuenies enim apologos & fabulas, propter consuetudinem magis applicabiles animo, quam sint suæ veritates: Verum in sensibus non est aliquid fixum, nec est possibile vt sensibilia habeant aliquem terminum communem, cum semper sint in transmutatione. Impossibile autem est, vt aliquis addiscat aliquid, nisi sciat eius principia. Et omnis doctrina fit ex prioribus, aut omnibus, aut quibusdam. *Idem in 2. lib.* Prima actio eorum qui scientias rerum comprehendere volunt, est perscrutari de difficilibus quæstionibus. Non enim comprehenduntur ea quæ sunt post, nisi per dissolutionem quæstionum difficilium quæ sunt ante. Ignorans enim vinculi nodum, nec dissoluere potest, nec ligatus ire: Propositiones quidem vniuersales sunt principia omnium scienciarum. Item si quis voluerit scire naturas rerum, perscrutari debet ex quibus componuntur.

Sciendæ sunt principia volenti addiscere.

Qualiter anima humana, per Philosophiæ studium & doctrinam, ab ignorantia reparatur.

Cap. XXIII.

HVGO *in libro de anima & spiritu*. Anima à creatore suo habet principia, ex quo est in genere suo perfecta. Vnde ex quo est, sciret omnia quæ ab homine sciri possunt, nisi grauitas carnis esset. Quod per primum hominem (qui ante corruptionem humanitatis, ex quo fuit, perfectè scientiam habuit humanam,) probari potest: sed modo corrupta humanitate, ex quo coniungitur anima carni corrumpitur, nec proprietates suas potest exercere, donec vsu & experientia, & alicuius doctrina excitata, incipit discernere: veluti si quis cum subtili acie oculorum in tenebrosa detrudatur, videre tamen non potest ibi, nisi prius assuescat tenebris, & lumen accendatur.

IDEM *in lib. Didascalicon. 1.* Anima siue per sensus ad sensibilia exeat, siue per intelligentiam ad inuisibilia ascendat, ad seipsam rerum similitudines trahens regyrat, sectaque in orbes, geminos motus glomerat. Pythagoricum namque dogma erat, similia similibus comprehendi. Itaque omnium capax, & rerum omnium similitudine insignita anima esse dicitur, & ex omnibus compositionem suscipere, easque non integraliter, sed virtualiter ac potentialiter continere: Hac naturæ dignitatem omnes habent, sed non omnes æquè nouerunt. Animus enim passionibus corporis consopitus, & per sensibiles formas extra semetipsum abductus, oblitus est quid fuerit: & quia nihil aliud fuisse se meminit, nil præterquam quod videtur, esse credit. Reparatur autem per doctrinam, vt nostram agnoscamus naturam. Summum igitur in vita solatium est sapientiæ studium, quod philosophiam primus omnium nuncupauit Pythagoras. Ipsamque philosophiam, earum rerum quæ veræ essent, suique immutabilem substantiam sortirentur, disciplinam esse constituit. *Est autem philosophia disciplina, omnium rerum humanarum atque diuinarum rationes, plenè inuestigans.*

Reparatur anima per doctrinam corrupta per peccatum.

Philosophia quid.

De studio & animo studendi.

Cap. XXIV.

ARISTOTELES *in veteri Met. primo lib. cap. 1.* Omnes quidem homines natura scire desiderant. Signum autem sensuum dilectio, & illius maxime, qui per oculos est. Hunc enim præ alijs diligimus, quia eo maxime nos cognoscere contingit, & multas rerum differentias ostendit. *Tullius in Rhetorica 1. Est namque studium assidua & vehemens animi ad aliquam rem applicata, magna cum voluntate, occupatio.*

Quid studium.

AVGVSTINVS *de Trinitate 10. lib. cap. 1.* Quia vero prorsus ignotam rem nullus amare potest, considerandum est cuiusmodi sit amor studentium, id est nondum scientium, sed adhuc scire cupientium quamque doctrinam. Et in his quippe rebus, in quibus non vsitatè dicitur studium, solent existere amores ex auditu; dum cuiuslibet pulchritudinis fama ad videndum & fruendum animus accenditur: quia generaliter nouit corporum pulchritudines, ex eo quod plurimas vidit; & inest intrinsecus vnde approbatur, cui forinsecus inhiatur. Quod cum fit; non rei penitus incognitæ amor excitatur, cuius genus ita notum est. cum autem virum bonum amamus, cuius faciem non vidimus, ex notitia virtutum amamus, quas nouimus in ipsa veritate. Ad doctrinas autem aliquas cognoscendas, plerumque nos laudantium atque prædicantium accendit auctoritas; & tamen nisi breuiter impressam cuiusque doctrinę haberemus in animo notionem, nullo ad eam discendam studio flagraremus, quo ad eas peruenire possemus. *Seneca ad Lucil. Epistola 48.* Dociles itaque natura nos edidit, & rationem imperfectam dedit, sed quæ perfici possit.

Vnde oriatur studendi animus.

Quòd doctrinæ cuiuslibet animo studioso aliquatenus impressa sit eiusdem notio.

Cap. XXV.

AVGVSTIN. *vbi supra. c. 1.* Iam si quisquam nesciens illi literas dicat esse quandam doctrinam, qua quisque valeat, quamuis longè absenti, verba mittere manufacta in silentio; nonnè dum concupiscit nosse quod id possit, omni studio circa illum finem mouetur, quem iam notum tenet? Sic accenduntur studia discentium; quod enim prorsus quisque ignorat, amare non potest. Ita etiam si quis ignotum vocabulum audiat, velut cum dicitur, Cæmentum, & ignorans quid sit requirat; cum enim omnes literæ, omniaque soni spatia, nota sint ei; quid amplius in eo requirit, nisi cum quia audiuit vocabulum, simul innotuit signum esse, mouetur que sciendi cupiditate, cuius rei signum sit? Quo igitur amplius notum est, sed non plene notum est, eo cupit animus de isto nosse quod reliquum est. Nullum enim signum perfecte cognoscitur, nisi cuius rei signum sit cognoscatur. Hoc ergo, quia ardenti cura quærit vt nouerit, studioque accensus insistit, non potest dici esse sine amore, neque amare nisi nota non potest, neque istas tres syllabas amat, quas iam notas habet. Quid ergo amat, nisi quia nouit atque intuetur in rationibus rerum, quæ sit pulchritudo doctrinę, qua continentur notitiæ signorum omnium, & quæ sit vtilitas in ea peritia, qua inter se humana societas sensa communicat, ne sibi hominum cœtus deteriores sint quauis solitudine, si cogitationes suas colloquendo non misceant? Hanc ergo speciem decoram & vtilem cernit anima, & nouit, & amat; eamque in se perfici studet, quisquis vocum significantium quæcunque ignorat inquirit. Aliud est enim quod eam in luce veritatis conspicit, aliud in sua facultate concupiscit. Conspicit namque in luce veritatis, quam magnum & quam bonum sit omnes gentium linguas intelligere ac loqui, nullamque vt alienigenam audire, & à nullo ita audiri: cuius notitiæ decore motus animus, etiam vsu amplectitur quod ratione prænoscit, eique inhiat in omni opera quam impendit consequendæ tali facultati. Quocirca cum quis audito verbo incognito, vult nosse quid sit, & quærit: vtique in studio discendi est: videturque amare rem incognitam, quod non ita est. Species namque ista tangit animum quam nouit & cogitat, in qua elucet decus consociandorum animorum in vocibus notis audiendis, atque reddendis; eaque accendit studio quærentem quidem quod ignorat; sed notam formam, quò id pertineat, intuentem & amantem. Quamobrem omnis amor studentis animi, id est volentis scire

Amor non est nisi cogniti.

ſcire quod neſcit, non ſit amor eius rei quam neſcit, A
ſed eius quam ſcit, propter quam vult ſcire quod neſcit.

Quòd Curioſus à Studioſi nomine diſcernendus ſit.

C A P. XXVI.

AVT ſi quis tam curioſus eſt, vt non propter aliquam cauſam notam, ſed ſolo amore rapiatur incognita ſciendi, diſcernendus quidem eſt à ſtudioſi nomine iſte curioſus: Sed neç ipſe amat incognita, immo congruentius dicitur, odit incognita, quæ nulla eſſe vult, dum vult omnia cognita.

SENECA *ad Lucil.* Multi aperta tranſeunt, condita & obſtruſa rimantur, furem ſignata ſolicitant, vile videtur quicquid patet, aperta effractarius prætèrit, hos mores habet imperitiſſimus quiſque; in ſecreta irrumpere cupit, iactantiæ genus eſt nimis latere, & à conſpectu hominum ſecedere: conuocat turbam quiſquis ocio ſuo aliquam fabulam impoſuit. B

BERN. *ſuper Cant. in Homel.* Scio vbi legerim, *ſcientia inflat.* Et iterum: *qui addit ſcientiam, addit & laborem*; videns quia ſcientiarum differentia eſt. Alia eſt inflans, alia contriſtans; nec dubito quin dolens tumenti præferenda ſit, quia ſanitatem quam tumor ſimulat, dolor poſtulat. Qui autem poſtulat ſaluti propinquat; quoniam qui petit accipit, non qui ſe putat aliquid ſcire. Quid autem eſt modus ſciendi, niſi vt ſcias quo ordine, quo ſtudio, quo fine quæque noſſe oporteat. Quo ordine, vt prius quod maturius ad ſalutem. Quo ſtudio, vt id ardentius, quod ad amorem vehementius. Quo fine, vt non ad inanem gloriam, aut curioſitatem, aut aliquid ſimile, ſed tantum ad ædificationem tuam, & proximi. Sunt enim qui ſcire volunt eo tantum fine vt ſciant, & eſt turpis curioſitas. Alij, vt ſciantur ipſi, quos irridet fatuitas, dicens: *Scire tuum nihil eſt, niſi te ſcire hoc ſciat alter*: eſt turpis vanitas. Alij, vt ſcientiam vendant pecunia, vel honorib. & turpis quæſtus eſt. Alij, vt ædificent, & charitas eſt. Alij, vt ædificentur, & prudentia eſt. Cibus indigeſtus malos humores generat, & corpus corrumpit, non nutrit. Ita & multa ſcientia ingeſta ſtomacho animę, quę eſt memoria, ſi decocta igne charitatis non fuerit, & ſic per quoſdam artus animæ, mores ſcilicet & actus trāſfuſa, iure reputabitur huiuſmodi ſcientia in peccatum, tanquam cibus in prauos humores noxioſque conuerſus, an non inflationes & torſiones in conſcientia ſuſtinebit huiuſmodi, ſciens bonum, & non faciens. C D

Quid modus ſciendi.

Quo fine ſtudendum.

Quòd tria ſtudentibus neceſſaria ſunt.

C A P. XXVII.

HVGO *Didaſcali quarto libro.* Tria ſtudentibus neceſſaria ſūt, ſcilicet Natura, Exercitium, Diſciplina. In Natura conſideratur, vt audita facile percipiat, & percepta firmiter cuſtodiat. In Exercitio, vt labore & ſedulitate naturalem ſenſum excolat. In Diſciplina, vt laudabiliter viuens, mores cum ſcientia componat. Ad naturam itaque pertinent Ingenium & Memoria. Quæ duo ita ſibi in omni ſtudio & diſciplina cohęrent, vt vnum non proſit, ſi alterum deſit: ſicut nulla proſunt lucra vbi deeſt cuſtodia; & incaſſum receptacula munit, qui quod recondat non habuerit. Ingenium quippe ſapientiam inuenit, memoria cuſtodit. *Eſt autem memoria vis retentiua eorum, quæ ſenſibus ſuppoſita fuerint per ſe, vel etiam in imaginibus. Ingenium eſt vis quædam naturaliter animo inſita, per ſe valens.* Ingenium à natura perficitur, vſu iuuatur, immoderato labore retunditur, & exercitio temperato acuitur. E

Tria ſtudentibus neceſſaria ſ. natura, exercitium, diſciplina.

Ad naturam ingenium & memoria pertinent.

Memoria quid.

Ingenium quid.

Ingenium exercent duo, ſcilicet lectio, & meditatio. Lectionis genus triplex eſt, ſcilicet docentis, diſcentis, per ſe inſpicientis. Dicimus enim, Lego librum illi, & Lego librum ab illo, & Lego librum. In lectione conſideranda ſunt maxime, ordo & modus.

Ingenium exercent duo ſ. lectio & meditatio.

In lectione duo ſeruanda ſc. ordo & modus.

ORDO attenditur in diſciplinis ſecundū naturam: vt Grammatica antiquior eſt Dialectica. In libris ſecundum perſonam authoris, vel ſubiectam materiam. In narratione, ſecundum diſpoſitionem, quæ duplex eſt. Naturalis, ſcilicet quando res eo fertur ordine, quo geſta eſt. Et artificialis, quando id quod poſtea geſtum eſt, prius narratur; & quod prius, poſtmodum. In expoſitione, ſecundum inquiſitionem, Expoſitio tria continet, ſcilicet literam, id eſt conſtructionem: ſenſum, id eſt apertam ſignificationem: ſententiam, id eſt profundiorem intelligentiam.

MODVS legendi in diuidendo conſtat. Omnis autem diuiſio incipit à finitis, & vſque ad infinita progreditur. Omne autem finitum magis notum eſt, & ſcientia comprehenſibile. Doctrina autem ab his quę ſunt magis nota incipit, vt cum ab vniuerſalibus ad particularia deſcenditur. Sicque paulatim deſcendendo, eorum quæ continentur natura inueſtigatur.

Vniuerſalia ſunt notiora.

MEDITATIO *eſt frequens cogitatio cum conſilio, quæ cauſam & originem, modum & vtilitatem cuiuſque rei prudenter inueſtigat.* Hęc principium ſumit à lectione, nullis tamē reſtringitur regulis aut præceptis lectionis. Principium ergo doctrinæ eſt in lectione, conſummatio in meditatione. Quam ſi quis familiarius amare didicerit, iucundā valde reddit vitā, & maximā in tribulatione præſtat conſolationem. Oportet autem, vt quæ in diſcendo diuiſimus, commendando memoriæ colligamus, habet namque omnis tractatio aliquod principium, cui tota rei veritas, & vis ſententiæ innititur, & ad ipſum cuncta alia referuntur, hoc quærere & conſiderare colligere eſt. Vnus fons eſt, & riuuli multi. Qui anfractus fluminum ſequeris, tene fontem, & totū habes. Hoc idcirco dico, quia memoria hominis hebes eſt, & breuitate gaudet; & ſi in multa diuiditur, fit in ſingulis minor. Rogo ergo te ô Lector, ne nimium læteris, ſi multa legeris, ſed ſi multa intellexeris, immo ſi retinere potueris. *Conſtantinus in prima parte.* Sex autem ſunt, quæ ſcientiæ conueniunt introducendę, ſcilicet libri intentionem, eiuſdem vtilitatem, titulum, & ad quam tendit doctrinæ partem, nomen auctoris, & libri diuiſionem noſſe.

Meditatio quid.

Meditatio vitam iucūdam reddit.

De ſtudij iuuamentis, & primo de Humilitate.

C A P. XXVIII.

HVGO *vbi ſupra.* Sapiens quidam cum de modo & forma diſcendi interrogaretur, inquit:

Mens humilis, ſtudium quærendi, vita quieta:
Scrutinium tacitum, paupertas, terra aliena;
Hæc reſerare ſolent, nonnulla obſcura legenti.

Quinque ſūt ſtudij iuuamenta.

Illaudabilis quippe eſt ſcientia, quam vita maculat impudica: ideo præceptis legendi, præcepta quoque vitæ adiunxit. Principium diſciplinæ humilitas eſt, cuius tria præcipuè ad lectionem pertinent documenta, ſcilicet vt nullam ſcripturam vel ſcientiam vilem habeat; vt à nemine diſcere erubeſcat: Tertium vt cum ſcientiam adeptus fuerit, cæteros non contemnat. Multos hoc decipit, quod ante tempus ſapientes videri volunt; vnde & ſimulant quod non ſunt, & quod ſunt erubeſcunt; eoque longius à ſapientia vera recedunt, quo nō eſſe ſapientes, ſed putari cupiūt. Huiuſmodi multos noui, qui cum primis adhuc elementis indigeant, non niſi ſummis intereſſe dignantur. Et ex hoc ſolùm ſe magnos fieri putant, ſi magnorum vel ſapientum ſcripta vel legerint, vel audierint verba, vel ab eis cogniti fuerint. Sed vtinam me nemo agnoſcat, & ego cuncta nouerim. Platonem audiſti, audias & Chriſippum. In Prouerbio dicitur. *Quod in*

1. Humilitas quæ eſt principium diſciplinæ cuius tria ſunt documenta.

non nosti, fortassis nouit Oscellus. Nemini omnia scire datum est: nec quisquam rursum, cui aliquid speciale à natura recepisse non contigerit.

PRVDENS igitur lector omnes libenter audit, omnia legit, indifferenter ab omnibus, quod sibi deesse videt, quærit; nec quantum sciat, sed quantum ignoret considerat. Hinc istud Platonicum aiunt: *Malo aliena verecundè discere, quàm mea impudenter ignorare.* Cur enim discere erubescis, & nescire non verecundaris; pudor iste maior est illo. Sapientior omnibus eris, si ab omnibus discere volueris. Qui ab omnibus accipiunt, omnibus ditiores fiunt. Si omnia legere non potes, ea, quæ sunt vtiliora lege. Etiam si omnia legere potueris, nō tamen idem labor omnibus impendendus est. Sed quædam ita legenda sunt, ne sint incognita; quædam verò ne sint inaudita: quoniam aliquando pluris esse credimus, quod non audiuimus; & facilius æstimatur res, cuius fructus agnoscitur. Expedit etiam tibi, vt cum aliquid sapere cœperis, cæteros non contemnas. Bonus enim lector humilis esse debet & mansuetus, & à curis inanibus, & voluptatū illecebris prorsus alienus, diligens & sedulus, vt ab omnibus libenter discat, & nunquam de scientia præsumat. Peruersi dogmatis auctores, quasi venena fugiat; diu rem pertractet, antequam iudicet; dicta sapientum intellecta diligat, & si qua fortè obscuriora reperit, non statim in vituperium prorumpat; vt nihil bonum esse credat, nisi quod ipse intelligere potuerit. Hæc est humilitas disciplinæ legentium.

Sapientior erit omnibus, qui ab omnibus vult discere.

EX *decretis Gratiani, distinctione 38. cap sedulò. Augustinus in libro de cathecizandis rudibus.* Sedulò monendi sunt scholastici, vt humilitate induti Christiana, discant non contemnere, quos cognouerint magis morum vitia, quàm verborum deuitare; sed cordi casto linguam exercitatam, nec conferre audeant, quam etiam præferre consuerant, &c. *Item Clemens Papa, ibid. in fine distinct.* Nullus Episcopus propter opprobrium senectutis, vel nobilitatem generis, à paruulis, vel minimis eruditis, si quid fortè est vtilitatis, & salutis, inquirere negligat. *Seneca ad Lucillum in epistolis.* Quid enim stultius est, quàm quia non didiceris, non discere? Quàm diu viuas, tamdiu discendum est quemadmodum viuas.

De quatuor cæteris.

CAP. XXIX.

HVgo *vbi supra. Studium quærendi* ad exercitium pertinet. Antiqui propter amorem sapientiæ, alij calcabant honores, alij projiciebant diuitias, alij acceptis iniurijs gaudebant, alij deserta petebant, vt contemplationi liberius vacarent. Parmenides Philosophus quindecim annis in rupe Ægyptiaca consedisse legitur; & Prometheus ob immodicam meditandi curam, in monte Caucaso vulturi expositus memoratur. Quidam cuidam Philosopho ait: Nonne vides, quia te derident homines? Et ille ipsi. Me inquit derident, & eos Asini. Hanc igitur diligentiam in nostris doctoribus esse vellem, vt nunquam in eis senesceret sapientia. Omnes penè virtutes corporis decrescunt in senibus, crescente sola sapientia. Vnde sapiens ille vir Græciæ Themistocles, cum expletis centum septem annis, se mori cerneret, dixisse fertur, se dolere quòd egrederetur è vita, quando sapere cœpisset.

2. Studium quærendi. Acta veterum vt sapientiā compararēt.

In senibus crescit sapientia.

VITÆ *quoque quies,* siue interior, vt mens per illicita desideria non discurrat; siue exterior, vt otium & opportunitas, honestis & vtilibus studijs suppetat, vtraque ad disciplinam pertinet. *Scrutinium* autem, id est, meditatio, ad exercitium spectat. Et studium quidem quærendi, instantiam significat operis. Scrutinium verò, diligentiam meditationis. Opus peragunt labor & amor. Consilium pariunt cura & vigilia. In labore est, vt agas: In amore vt perficias; In cura, vt prouideas; A In vigilia, vt attendas. Istæ sunt quatuor pedissequæ portantes lecticam philologiæ, id est sedem sapientiæ. His enim suppositis gestari dicitur, quia in his se exercendo promouetur. Vnde pulchrè iuuenes propter robur, à fronte lecticam tenere dicuntur, videlicet Philos, & Cophos, id est Amor & Labor, quia foris opus peragunt. A posteriori puellæ, scilicet Philemia, & Agrimina; quod interpretatur cura & vigilia, quia intus in secreto consilium pariunt.

3. Vita quies.

Quatuor istæ pedissequæ sunt, scilicet labor, amor, cura, & vigilia.

PARCITATEM quoque seu paupertatem sectari, maxime ad disciplinam spectat. *Pinguis enim venter,* vt dicitur, *sensum tenuem non gignit. Postremò terra aliena* posita est, quæ & ipsa quoque hominem exercet. Omnis mundus philosophantibus exilium est. Quoniam, B vt ait quidam, Ouidius.

4. Paupertas seu parcitas in cibo & potu.

> *Nescio qua natale solum dulcedine cunctos*
> *Ducit, & immemores non sinit esse sui. &c.*

Magnæ virtutis principium est, vt discat paulatim exercitatus animus visibilia hæc & transitoria commutare, vt postmodum possit etiam derelinquere. Delicatus ille adhuc est, cui patria dulcis est. fortis autem est, cui iam omne solum patria dulcis est; perfectus cui mundus totus exilium est. Ille mundo amorem fixit, Iste sparsit, Hic extinxit. Ego à puero exulaui, & scio quo mœrore animus, arctum aliquādo pauperis tugurii fundum, deserat; qua libertate postea marmoreos lares, & tecta liquata despiciat.

5. Terra aliena seu patria & mundi contemptus.

C *De his quæ studentes impediunt.*

CAP. XXX.

TRia sunt quæ præcipuè legentium studiis obesse solent. Negligentia, scilicet studii: Imprudentia, scilicet ordinis & modi: Fortuna, vt paupertatis, doctorum raritatis. De primo lector admonendus est. De secundo instruendus. De tertio adimendus.

Tria sunt study impedimenta, sc. negligentia, imprudentia, & fortuna.

BOETIVS *in libro de scholastica disciplina.* Non fit ergo scholaris discolus, id est à schola diuisus, per vicos & plateas, tabernasque discurrens, ac meretricum cellulas; per publica quoque spectacula, per pompas & choreas, per, comessationes & publicas cœnas, oculis vagis, & effræna lingua; sed à luxuriæ feruore se studeat alienare: quam triplici membro diuidunt satyrici; Vnam consistere dicentes in D ornatu, alteram in coitu, tertiam gulositatis assistricem. *Cuiuslibet* fæculentiæ rabie nouimus contumelioso coitus appetitui subiectos, laborare. Est enim meretrix, iniquitatis vita, inferni ianua, percussio scorpionis, vescarum sceleris, puteus interitus. *Huic* comessationis & ebrietatis species permutatim est annexa, tanquam causatum cum causa. Propter coitum enim fit ebrietas relatiue, nec non & cætera vitiorum genera. Vinum autem modicè quidem sumptum, intellectui videtur acumen inferre, non modicè vero potatum, rationem perturbat, intellectum hebetat, memoriam eneruat, errorem infundit, & in furorem deijcit.

Tres luxuriæ species studium impediunt.

Tertia porro luxuriæ species, quæ ornatibus inhiat, gaudet vestium frequenti variatione, eorumque E membratim sigillatione. Pectinis beneficio cæsariem polire, & calamistri tortuositate, florumque diuersitate, seriatim lasciuire: Gulam fuco perfundere, castigationi nouaculorum frequenti inhiare. Sinus aromatibus implere, gemmatis colla monilibus, Parthorumque cingulis, ventrem castigatum plebi ostendere, rostratis calceis & tabulatis incedere; collo elato, gutture inflato, supercilio mutilato, oculo impudico, incessuque fastuoso procedere, appositis quoque cibarij: omnia fastidire, & vltimò raroque scholis interesse.

LENONIS, vetularumque remotio summopere captanda est, ne dum venerit, aliquid suggerat iniquitatum, vel à mancipio extrahat permolitum; quia mancipiorum rara reperitur clementia, rariorque in agone constantia.

Cauendus cōgressus veniarum, & lenonum, nec facile mancipio credendum.

constantia. Væ autem seducenti mancipio, in quo plenaria confidit dominantis dilectio. Seruus bilinguis procul expellatur, & ipsius eminente nequitia statim deponatur, licet consanguinitate proximus existat. Seruorum quippe credulitate multos sociorum vidimus iacturam incurrere. Creditoribus adhibeatur summa commendatio, dicque præfixa semper pro posse debiti solutio. Cauendum est autem ne deliciosius mentem appetitus exerceat, ne lucrum eneruet; raroque fidelis adulatio. Defraudet familiaris, vt sinistra visu & auditu ebibat, quod scribentis dextera præmolliat. Sit paupertatis facultas munda, portio contenta, viriliter incursus perferens, ad summa semper anhelans, omnibus obediens, famulatu prompta, ad obloquendum tarda, fidelis obsequio, dulcis integraque colloquio, cordis tumorositate carens.

De his qui studijs inutilibus se occupant.

CAP. XXXI.

HVgo vbi supra. Scholares nostri, aut nesciunt, aut nolunt modum congruum in discendo seruare, & idcirco multos studentes, paucos sapientes inuenimus. Mihi autem videtur, non minus curandum esse lectori, ne in studijs inutilibus operam suam impendat, quàm ne in bono & vtili proposito tepidus remaneat. Malum est, bonum negligenter agere, Peius in vacuum multos labores expendere. Duo sunt genera scripturarum. Vnum scilicet artium, quæ philosophię supponūtur, vt est Grammatica, Dialectica &c. Aliud eorum, quæ appenditia sunt artium, & in aliqua extra philosophiam materia versantur, vt sunt Carmina poetarum, Comediæ & Tragediæ, Fabulæ quoque & Historiæ. Quisquis igitur ad scientiam pertingere cupit, si relicta veritate artium, reliquis se implicare voluerit, materiam laboris plurimam vel infinitam inueniet, & fructum exiguum. Quapropter mihi videtur primum operam esse dandam artibus, maxime septem liberalibus, quæ sunt fundamentum omnis doctrinę, & ita sibi cohærent, alternisque vicissim rationibus indigent, vt si vel vna defuerit, cæteræ philosophum facere non possunt. Deinde cætera, si vacant, legantur, quia plus aliquando delectare solent serijs admixta ludicra.

Studiosus debet præcipue operam dare artibus liberalibus nō autem artiū appendicibus.

SENECA ad Lucillum epistola. 88. Potes & sine liberalibus studijs venire ad sapientiam: quandocunque partem rerum humanarum diuinarumque comprehenderis, ingenti copia quærendorum, ac discendorum fatigaberis. Hæc tam multa, tam magna, vt habere possint liberum hospitium, superuacua ex animo tollenda sunt; laxum spatium res magna desiderat, & plus scire velle quàm satis, est intemperantiæ genus. Quid quòd ista liberalium artium consectatio molestos, verbosos, intempestiuos, sibi placentes facit, & ideo non discentes necessaria, quia didicerunt superuacua. Quatuor millia librorum Didimus Grammaticus scripsit, miser esset si tam multa etiam superflua legisset. In his libris de patria hominum quæritur, de Æneæ matre vera, & alia quæ erant dediscenda si scires.

Studium rerum superfluarum vitandum.

Didimus Grammaticus scripsit 4000. librorum.

IDEM in 48. Nisi interrogationes vaferrimas struxero, & conclusione falsa à vero nascens mendacium astrinxero, non potero à fugiendis petenda secernere. pudet me; In re tam seria; senes ludimus: Mus syllaba est, Mus autem caseum rodit, syllaba ergo caseum rodit. Puta me istud soluere non posse, quòd mihi ex ista scientia periculum imminet; quod incommodum, sine dubio verendum est. O pueriles ineptias; quid mihi lusoria ista componis? Non est iocandi locus, aperta decent & simplicia bonitatem; etiamsi multum superesset ætatis, parcè dispensandum erat, vt sufficeret necessariis. Nunc vero, quæ dementia est superuacua discere, in tanta temporis egestate?

IDEM in 49. Quod inquit non perdidisti habes, cornua non perdidisti, ergo cornua habes. Non vaco ad istas ineptias, ingens negotium in manibus est. Quid agam, mors me sequitur, vita fugit, aduersus hoc doce me aliquid. *Varro ad Atticensem auditorem.* Sunt quædam quæ eradenda essent ab animo scientis, quia inferendi veri locum occupant.

De illis qui artem confundunt.

CAP. XXXII.

HVgo vbi supra. Est & aliquis error summopere vitandus. Quidam enim, licet ex his quæ legenda sunt nihil prætermittant, nulli tamen arti quod suum est tribuere norunt, sed in singulis omnes legunt. In Grammatica de syllogismorum ratione disputant. In Dialectica casuales inflexiones inquirunt. Et quod magis irrisione dignum est, in titulo penè totum librum legunt, & inceptum tertia vix lectione expediunt. Huiusmodi non alios docent, sed suam scientiam ostentant. Sed vtinam quales mihi, tales omnibus apparerent. In qualibet autem arte, aliud est agere de arte, aliud per artem. Agere de Grammatica quibusdam tantum conuenit, vt Prisciano, Donato, Seruio: Agere vero Grammaticæ omnibus. Cum ergo de qualibet arte agimus; maxime in docendo, vbi omnia ad compendium restringenda sunt, & ad facilem intelligentiam euocanda; Non omnia dicenda sunt quæ dicere possumus; ne minus vtiliter dicantur ea quæ dicere debemus. Id tandem in vnaquaque arte quæras, quod ad eam specialiter pertinere constiterit. Denique cum artes legeris, & quid sit vniuscuiusque proprium cognoueris, tunc demum rationes singularum conferre licebit. Noli diuerticula multiplicare, quoadusque semitas didiceris. Securus discurres, cum errare non timueris.

Artes sunt distinctè & compendiosè tractandæ.

HIERONYMVS ad Paulinum. Quod medicorum est promittunt medici, tractant fabrilia fabri. Sola scripturarum ars est, quam sibi passim omnes vendicant. Scribimus indocti doctique poëmata passim. Hanc garrula anus, hāc delirus senex, hāc sophista verbosus, hanc vniuersi præsumunt, lacerant, docent antequam discant. Taceo de mei similibus, qui si forte ad scripturas sanctas post seculares literas venerint, & sermone composito aures populi mulserint, quicquid dixerint, hoc legem Dei putant, nec scire dignantur quid Prophetæ, quid Apostoli senserint, sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia, quasi grande sit, & non vitiosissimum dicendi genus, deprauare sententias, & ad sacram scripturam trahere repugnantem; quasi non legerimus Homerocentonas, & Virgiliocentonas: ac non sic etiam Maronem sine Christo possimus dicere Christianum, quia scripserit.

Sacra scriptura non leuiter explicāda pro cuiusque voluntate.

Iam redijt & virgo, redeunt Saturnia regna:
Iam noua progenies cælo demittitur alto, &c.

Idem ad Pammachium, Felices inquit Fabius essent artes, si de illis artifices soli iudicarent.

De illis qui omnia legere volunt.

CAP. XXXIII.

HVgo vbi supra. Sunt qui omnia legere volunt, sed infinitus est librorum numerus. Tu noli sequi infinita, vbi finis non est, nec requies; & ideo nec pax: vbi vero pax nulla est, Deus habitare non potest, quia *in pace factus est locus eius.*

SENECA in Epistola secunda. Primum argumentum compositę mentis existimo posse consistere, & secum morari. Illud autem vide, ne lectio multorum auctorum, & diuersi generis voluminum, habeat aliquid vagum & instabile. Certis ingenijs immorari & innutriri oportet, si velis aliquid traherere quod in animo sedeat fideliter. Nusquam est qui vbique est. Non prodest

Multorū auctorum lectio est vitanda.

prodest cibus nec corpori accedit, qui statim sumptus emittitur. Nihilque tam vtile est, quod in transitu prosit; nihil æque sanitatem impedit, vt remediorum crebra mutatio. Itaque distrahit librorum multitudo; & cum legere non possis quantum habueris, satis est habere quantum legas. Fastidientis stomachi est multa degustare. *Item in* 45. Non refert quam multos libros, sed quàm bonos; lectio certa prodest, varia delectat.

VARRO *ad Them.* Sic multi libros degustant, vt conuiuæ delicias; sed cito transcursa, citius labuntur. Renuit philosophia fastidientem stomachum; ad simplicem cœnam hilarem inuitat conuiuam. Multum interest vtrum rem ipsam, an libros inspicias. Libri non nisi scientiarum paupercula monimenta sunt: principia inquirendorũ continent, vt ab his negotiandi principia sumat animus. Gaudet natura varietate. Omnia quidem nosse est impossibile, pauca vero non laudabile. *Bernardus Clareualiensis.* Multitudo rerum, & temporis breuitas, non patiuntur omnia comprehendi.

De his qui legunt vel audiunt ea quæ statui suo non congruunt.

CAP. XXXIIII.

HVgo *vbi supra.* Cæterum liber non est à culpa, qui alienum vsurpat officium. Si monachus es, quid facis in turba? si amas silentium, cur clamantibus assidue interesse delectat? tu semper ieiunijs & fletibus insistere debes, & philosophari quæris? Simplicitas Monachi philosophia est. Sed docere inquit alios volo: non est tuum docere, sed plangere. Si tamen doctor esse desideras, audi quid facias. Vilitas habitus tui, & simplicitas vultus, & innocentia vitæ, & sanctitas conuersationis tuæ, docere debent homines: melius fugiendo mundum doces, quàm sequendo.

Monachi studio Philosophia nõ debent se immiscere.

IN *Decretalibus* 3. *libro, vltimo titulo, Alexander* 3. *c. non magnopere.* Nullus omnino post votum religionis, post factam in aliquo loco professionem, ad physicam, legesuè mundanas legendas permittatur exire. Si vero exierint, & ad claustrum infra duorum mensium spatium non redierint, sicut excommunicati ab omnibus habeantur, & euitentur; & in causa nulla, si patrocinium voluerint prestare, audiantur. Reuersi autem, in choro, capitulo, mensa, & cæteris, vltimi fratrum existant, & (nisi forte ex licentia sedis Apostolicæ,) totius spem promotionis amittant.

Prohibentur monachi exire ad legendum Physicã aut leges.

ITEM *Honorius tertius. c. super specula. Contra religiosas personas exeuntes ad audiendas leges, vel physicam.* Nos volentes vt decetero ipso facto sententiam excommunicationis incurrant dist. præ. mandamus quatemus à diœcesanis, & episcopis ipsorum, quàm à cæteris episcopis in quorum diœcesibus student, monachi tales excommunicati publicentur. Quia vero Theologiæ studium cupimus ampliari, ad Archidiaconos, Decanos, Plebanos, Præpositos, Præcentores, & alios clericos Personatus habentes, nec non presbyteros (nisi ab his intra spatium proscriptum destiterint) hoc extendi volumus, & mandamus etiam Apost. potestate firmiter obseruari.

BEDA *super Parabolas lib. primo.* Soli quoque conceditur hæreticorum libros legere, qui adeo solidatus est in fide catholica, vt nequeat separari labiorum dulcedine, vel astutia. *Gratianus in decretis.* 1. *parte, dist.* xxxvij. Legitur in concilio Carthag. 4. Episcopus libros gentilium non legat, hæreticorum autem legat, aut pro necessitate, aut pro tempore.

ITEM *Hieronymus ad Damasum Papam, de prodigo filio.* Sacerdotes Dei videmus omissis Euangelijs & Prophetis, comœdias legere, amatoria bucolicorum versuum verba cantare, tenere Virgilium; & id quod in pueris est causa necessitatis, crimen in se facere voluptatis. Nonne vobis videtur in vanitate sensus & obscuritate mentis ingredi, qui diebus ac noctibus in Dialectica arte torquetur; qui Physicus perscrutator, oculos trans cœlum eleuat, & vltra profundum terrarum & abyssi, in quoddam mare demergitur? *Item Rabanus de Ecclesiasticis pressuris.* Legimus de bono Hieronymo; Quod cum legeret libros Ciceronis ab angelo correctus est.

De sæcularibus literis, ad eruditionem, non ad voluptatem legendis.

CAP. XXXV.

SED contra legitur etiam, quod Moyses & Daniel omni scientia Ægyptiorum & Chaldæorum eruditi fuerint. Legitur etiam, quod præcepit Dominus filijs Israel vt spoliarent Ægyptios auro & argento; moraliter instruens, vt siue aurum sapientiæ, siue argẽtum eloquentiæ, apud Poëtas inuenerimus, in vsus salutiferæ eruditionis vertamus. In Leuitico etiam, primitias mellis, id est, dulcedinem humanæ eloquentiæ domino iubemur offerre.

HINC *etiam Beda in libro Regum ait.* Turbat acumen legentium, & deficere cogit, qui eos à legendis secularibus omni modo existimat prohibendos. In quibus simul si qua inueniuntur vtilia, quasi sua sumere licet; alioquin Moyses & Daniel, sapientia & literis Ægyptiorum & Chaldæorum non paterentur erudiri; quorum tamen superstitiones & delicias, & alias delirationes horrebant: Nec ipse magister gentium, aliquot versus poetarum, suis vel scriptis indidisset, vel dictis. Cur ergo legi prohibentur, quæ tam rationabiliter legenda probantur? Sed sæculares literas quidam legunt ad voluptatem, poetarum figmentis, & ornatu verborum delectati. Quidam verò eas ad eruditionem addiscunt, vt errores gentilium legendo detestentur, & vtilia quæ in eis inuenerint, ad vsum sacræ eruditionis deuoti mutant: tales laudabiliter seculares literas addiscunt. *Vnde beatus Gregor.* quendam episcopum non reprehendit quia eas didicerat, sed quia contra episcopale officium, pro lectione Euangelica Grammaticã populo exponebat. *Hinc etiam Ambrosius scribit super Lucã.* Legimus aliqua ne ignoremus, legimus alia, non vt teneamus, sed vt repudiemus.

Seculares litera ad vsũ sacra doctrinæ legenda, non ob voluptatem.

ITEM *Hieronymus super epistolam ad Titum.* Si quis Grammaticam artem nouit, vel Dialecticam, vt rectè loquendi rationem habeat, & vera & falsa dijudicet, non improbamus. Geometria autem & Arithmetica habent in sua scientia veritatem, sed illa non est scientia pietatis. Scientia autem pietatis est, Nosse legem, & sacras scripturas, & intelligere Prophetias: In Euangelio credere, Apostolos non ignorare. Grammaticorum autem doctrina potest etiam proficere ad vitam, dum fuerit in meliores vsus assumpta.

Geometria & Arithmetica non sunt scientia pietatis.

IDEM. Qui de mensa & vino regis nolunt comedere ne polluantur, vtique si sapientiam atque doctrinam Babyloniorum scirent esse peccatum, nunquam acquiescerent discere quod non licebat: discunt autem, non vt sequantur, sed vt iudicent atque conuincant. Quoniam si quispiam aduersum Mathematicos velit scribere, imperitus Matheseos, risui patebit. Et similiter aduersus Philosophos disputans, si ignorat dogmata Philosophorum. Discat ergo ea mente doctrinam Chaldaicam, qua Moyses omnem sapientiam Ægyptiorum didicerat.

ITEM, si quando cogimur secularium literarũ recordari & aliqua ex his discere quæ olim omisimus, non est nostræ voluntatis, sed vt ita dicam, grauissimę necessitatis; vt probemus ea quæ à sanctis Prophetis antè secula multa prædicta sunt tam Græcorum, quàm Latinorum, & aliarum gentium literis contineri.

ITEM *Augustinus contra Manichæos.* Si quid veri de Deo *Sybilla, vel Orpheus, aliique gentium vates,* aut philosophi

Valet prædictiones Sybillæ contra Paganos, quamuis in similiter sint authoritatis.

sophi prædixisse perhibentur, valet quidem aliquid ad Paganorum vanitatem reuincendam, non tamen ad istorum auctoritatem complectendam: quantum enim distat de Christi aduentu inter prædicationem Angelorum, & confessionem Dæmonum; tantum inter curiositatem sacrilegarum scripturarum, & auctoritatem Prophetarum.

ITEM *Clemens Papa.* Cum enim de diuinis scripturis integram quisquam & firmam regulam veritatis susceperit, absurdum non erit, si aliquid ex eruditione communi, ac liberalibus studiis, quæ forte à pueritia attigit, ad assertionem veri dogmatis conferat; ita tamen quodvbi vera didicerit, falsa & simulata declinet.

ISIDORVS, *in libro Sententiarum.* Ideo prohibentur Christianis poetarum figmenta legere, quia per oblectamenta fabularum nimium mentem excitant ad incentiua libidinum. Non enim solum thura offerendo dæmonibus immolant, sed etiam eorum dicta libentius capiendo.

De diuersorum doctorum floribus excerpendis.

CAP. XXXVI.

SEneca *Epistola.* 84. Alit lectio ingenium studio fatigatum, non tamen sine studio reficit. Nec scribere tantum, nec tantum legere debemus: altera res contristabit vires, & exhauriet (de stilo dico) altera soluet, & diluet: Inuicem hoc & illo commeandum est, & alterum altero temperandum, vt quicquid lectione collectum est, stilus redigat in corpus. Apes enim imitari debemus, quę vagantur, & flores ad mel faciendum idoneos carpunt; deinde quicquid attulerint disponunt, ac per fauos digerunt, sic & nos debemus, quæcunque ex diuersa lectione congessimus, separare. Deinde adhibita ingenii nostri facultate, in vnum saporem varia illa libamenta confundere. Talem animum nostrum esse volo, vt multæ in illo artes, multa præcepta, multarum ætatum exempla sint in vnum conspirata.

Simile.

Flores scriptorum sunt carpendi.

HIERONYMVS *contra Vigilantium.* Operis mei & studij est multos legere, vt ex plurimis diuersos flores carpam. *Idem ad Pammachium.* Qui obijcit mihi Origenem, obijciat etiam cur hominem Iudæum habuerim præceptorem, cum ego miro odio auerserim circumcisionem. Libros quidem Origenis congregaui; & ideo errores eius non sequor, quia scio omnia quæ dixit: atque vtinam omnium tractatuum haberem volumina, vt tarditatem ingenij eruditionis diligentia compensarem.

De magistris audiendis, & venerendis.

CAP. XXXVII

HIeronymus *ad Paulinum.* Habet autem nescio quid latentis energiæ viuæ vocis actus, & in aures discipuli, de auctoris ore transfusa, fortius sonat, In Actibus Apostolorum sanctus Eunchus, immo vir (sic enim eum sancta scriptura cognominat) cum legeret Isayam prophetam, interrogatus à Philippo; *Putasnè intelligis quæ legis? Respondit. Quomodo possum, nisi aliquis me docuerit?* Ad minores artes veniam, & quæ tam lingua, quam manu administrantur. Agricolę cæmentarii, fabri metallorum, lignorumque cæsores, lanarii quoque, & fullones, & cæteri qui variam supellectilem & vilia opuscula fabricant, absque doctore assequi non possunt quod cupiunt.

Difficile est addiscere sine magistro.

BOETIVS *vbi supra.* Qui non nouit subijci, non noscet magistrari; miserumque est fieri magistrum, qui nunquam nouit se esse discipulum. Debet autem discipuli subiectio in tribus consistere, scilicet vt sit attentus ad audiendum, docilis ad intelligendum, beneuolus ad retinendum. Malo quidem balbutientis magistri, licet tædioso fructu deliniri, quàm seducentis cæcitatis dulcore gloriari. Sit ergo discipuli summa magistratui subiectio, sit exercitij attentio, beneuolentia animi, docilitas ingenii, luxuriæ quoque speciei rũ euitatio, & felicis constantiæ debita professio. Magistro subiici gaudeat, eumque metuendo diligat, & eius mansioni, si fieri potest, cohabitando se inserat; vt cum locus fuerit, ad eum inquirendum recurrat.

Discipuli subiectio in tribus consistit.

Vtilis cohabitatio cum magistro.

VARRO *vbi supra.* Illum autem elige eruditorem, quem magis mireris in suis, quàm in alienis. Non tam laudabile est meminisse: hoc enim alienum est, illud proprij muneris est. Nil magnificum docebit, qui à se nil didicit. Falsoquè magistri nuncupantur auditorum narratores; sic igitur audiendi sunt, vt qui rumores recensent. Elucentissimum autem est edocendi genus, exemplorum subductio.

Magister debet ex proprijs proferre.

QVINTILIANVS 1. *lib.* Non autem id quidem æstimandum est, cuius quisque ætatis sit, sed quantum in studiis iam effecerit. Vt præceptorum officium est docere, sic discipulorum præbere se dociles; alioquin neutrum sine altero sufficiet: Sicut frustrà sparguntur semina, nisi antea permollitus fuerit sulcus; ita sciẽtia coalescere nequit, nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

De his qui ad magisterium accedunt.

CAP. XXXVIII

BOetius *vbi supra.* Iam verò discipulus cum ad perfectionem tendere teneatur, perfectionis effectiuam causam, vtpote continuitatis constantiam, prout facultas suppetit, menti studeat imprimere. Quid enim constantia lucidius, quid inconstantia nequius. Prima parit, secunda destruit; prima procedit, secunda retrocedit; prima colligit, secunda vero collecta dissoluit. Prudens scholaris semper aliquo consorte gaudeat, cui propriam conscientiam detegere valeat, qui nubila fortuna diligenter subueniat, morboquè ingruente sedulum se exhibeat, & si tetra caligo mortis affuerit, superstites facultates disponat. Si vero viuus euadat, possit ab eo pasci, sustẽtari, procurari, cõsolari. Vigẽte quoque valetudine libellis gaudeat permutatim, quęstiunculis certatim, & commendabili recordatione gradatim, castigationis felicitate conuersim. Et sic inter eos mutuæ dilectionis integritas permaneat, vt primæui temporis ros instillans, in medio inundans, siue verè inebrians existat.

Scholaris adiungat sibi socium in studiis, & constantiam.

DENIQVE bonæ indolis iuuenis, qui ad magistratus honorem accedere cupit; *primo* quidem oportet, vt quæ ad tanti nominis recurrentiam pertineant, sciat, scitaque exprimere noscat, nec scriptorum commissioni totaliter se committat. *Secũdum*, vt librorum copiam exercitationi suæ conquirat, quatenus cum opus fuerit, eos consulat; nec omnino credat, sicut Nigrius, qui Montani magistri sui sententiis intantum confisus est, quòd omne verbum, ab ipsius ore progressum, quaternulis exarabat, & tanquam sacrum existimans, nihil aliud, magisterij vicem obtinens, in scholis prædicabat. Vnde multoties pudore confusus, conclusus abibat. Miserrimi quippe ingenii est, semper inuentis vti, & nunquam inueniendis: stultius autem omnino magistri confidere sententiis. Sed primo quidem fidendum est, donec videatur quid sentiat. Deinde fingendum ipsum errasse, docendo si forte inueniatur, quod commissæ obiiciat sedulitati. *Tertio* vt aliquos habeat secretò quos doceat, eisque libros legat, aliisque eos rudimentis informet: vt sic intellecta sciat, & scita exprimere noscat, expressione vsum comparet, vsuque magisterium propinet: alios nãque docere, est propriè facultas industriæ. *Quarto* vt hos aliosque sibi alliciat, quatenus cum magistrandi oportunitas fuerit, eorum intrinseco aspectu gaudeat. Quid enim turpius, quàm inceptionis primo tempore solus destitui? Quintò vt quorum gratia & fauore coronandus est illorum

Quinque ad aspirante ad magisterii curanda.

Non oportet solis dictis Magistri inniti.

Docere alios est vtile discenti.

illorum Peripateticè scholas obambulet, & curialiter opponat; proteruientem acriter remordeat, diligentiusquè pro tempore respondeat; ne si muta fuerit voluntas, imputetur cæcitati, vel arroganti temeritati.

De his qui hoc officium assecuti iam exequi volunt.

CAP. XXXIX.

Qualitates magistri.

QVicunque autem officium illud prosequi desiderat, vniuersa morum honestate oportet vt polleat; in sermone verax, in iudicio iustus, in consilio prouidus, in commisso fidelis; constans in vultu, pius in affatu, virtutibus insignis, bonitate laudabilis existat. Præter hæc etiam esse tenetur eruditus, mansuetus, rigidus, antiquus; quia prius oportet vt addiscat, quàm doceat. Mansuetus autem, vt quando necesse est, discipulorum elationem pati sciat. Rigidus, vt erroris vindictam imponat, sophistarum lites dissoluat, oblatrantes remordeat, obloquentes reprimat, proteruientes corripiat. Antiquus vero non annis, sed perpetua scientia. Quod si vtraque fuerit conditio, sanior erit. Valde autem absurdum est & iniquum, vt imperiti peritis, nouelli antiquis, rudes præferantur emeritis.

Magister nō debet esse negligens aut arrogans.

Non sit autem negligens; quia sicut in vnoquoque opere mater inuenitur constantia; sic vniuersæ doctrinæ & disciplinæ nouerca est negligentia. Neque vero sit arrogans; quoniam & viuax pauperum scintillula, magistrantis extinguitur arrogantia; & diuitibus aufertur discendi voluntas, quia nunquam fideliter instruxit arrogantis sedulitas. Nam & in fastigio simplices despiciunt, & quod sciunt, humiliter docere contemnunt: nec in datorem scientiæ causam referunt, sed in se propriam excellentiam respiciunt.

Cum autem legendi causa scholas intrauerit, extrinsecus assumpto rigore, considerandum est, vt auroræ tempore continuè submissa voce incipiat, ore rotundo mediocriter ascendendo; neminem verò (nisi maxima necessitas vrgeat) expectando; quia si quos vltra debitum expectauerit, hos quidem tepore pigritię confundet, itaque rancore se comminuet. Si vero primo tempore discentium copiam non habuerit, non ideo tepescat, nec spe deposita euanescat. Sed tanto studiis acrius insistat, seque in conflictu strenuè probet: vt sic, licet cum paucis, honorem contingat: paucorum enim consortio, multos destitutos, profunditatis studio vigente, frequenter strenue vidimus intitulati. Pietatis autem ambitu scholarum rector delinitus, discipulorum corda in paupertate degentium, studiosequè discentium, mulcere tenetur; videlicet cibariis, calceis, vestibus saltem tritis (si facultas suppetat) cæterisque donatiuis. *Quintilianus. li.* 1. Optimus quisque præceptor frequentia gaudet, & maiore se theatro dignum putat.

Commēdatur pietas & liberalitas in magistro.

De interiori magisterio veritatis.

CAP. XL.

AVgustinus in libro de magistro. Quis autē filium in scholā mittit, vt quid magister cogitet, discat ac istas omnes disciplinas, quas magistri docere proficentur, cum quæ verbis explicuerint, discipuli vtrum vera dicta sint, apud semetipsos considerant, interiorem scilicet veritatem pro viribus intuentes? Falluntur autem, vt eos qui non sunt, magistros vocent: quia plerunque inter tempus locutionis, & tempus cogitationis, nulla mora interponitur: Et quoniam post admonitionem sermocinantis, cito intus discunt quod foris se ab eo qui admonuit didicisse arbitrantur. Nos autem intelligamus, quàm vere scriptum sit auctoritate diuina. *Ne nobis quenquam magistrum dicamus in terris, & quòd vnus omnium magister est in cælis.* Quid autem sit in cælis docebit ipse, à quo & per homines signis admonemur, vt ad eum intro conuersi, erudiamur: quē diligere & nosse vita beata est.

Lumen naturale est proprius veritatis magister inquantum deriuatur à lumine rationis æternæ.

Idem *in libro* 1. *retractationum.* In libro quidem soliloquiorum dixi, quòd disciplinis liberalibus eruditi, illas in se obliuione obrutas eruunt, quodāmodo refodiunt: hoc autem nunc improbo: credibilius enim est idcirco vera respōdere de quibusdam disciplinis imperitos earum; quia præsens est eis, quantum id capere possunt, lumen æternæ rationis, vbi hæc immutabilia vera conspiciunt: non quòd ea aliquando nouerunt, & obliti sint; quod Platoni, vel talibus visum est: contra quorum opinionem in libro 15. de Trinitate disserui, quantum occasio dabat operi. *Auctor* De hoc superius habitum est 12. libro, vbi actum est de Anima, capitulo de scientia & sapientia.

De eruditione puerorum.

CAP. XLI.

AVgustinus de ciuitate Dei, 22. lib. Quis autem ignorat cum quanta ignorantia veritatis, quæ iam in infantibus manifesta est, homo in vitam veniat? Sed diuina gubernatione non omnino deserente damnatos, contra tenebras istas, cum quibus nascimur, vigilat eruditio, plena tamen & ipsa laboris, ac doloris. Quid enim sibi volunt multimodæ formidines, quæ paruulis adhibentur? Quid pedagogi, quid magistri, quid ferulæ, quid virgæ, quid aliæ pueriles pœnæ, sine quibus disci non potest quod maiores volunt, qui vix aliquid inutiliter volunt? Quid his pœnis agitur, nisi vt imperitia debelletur, & praua cupiditas infrenetur, cum quibus malis in hoc seculo viuimus? Quid est enim, quod cum labore meminimus, sine labore obliuiscimur? Cum labore discimus, sine labore nescimus: Cum labore strenui, sine labore inertes sumus. Nonnè hinc apparet quāto velut pondere suo procliuis & prona sit vitiosa natura, & quanta ope, vt hinc liberetur, indigeat. Desidia, segnitia, pigritia, negligentia, vitia sūt vtique, quibus labor fugitur, cum labor etiam ipse, qui est vtilis, pęnā sit:

Difficile est ignorantiam congenitam propellere.

VARRO *vbi supra.* Sapiunt vasa quicquid primū acceperint; sic est de infantibus. Canale vero fissum est auris, quæ accepta memoriæ non commendat. *Quintilianus vbi supra.* Vtinam verò liberorum nostrorum mores, non ipsi perderemus; infantiam statim deliciis soluimus; mollis educatio (quam indulgentiam vocamus) neruos omnes mentis & corporis frangit: Ætas igitur hominis tunc maximè formanda est, cum simulandi nescia est, & percipientibus facillimè cedit; frangas enim citius quàm corrigas, quæ in prauum deuenerunt. *Idem in libr. secundo.* Ingenia tamen puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt, nam & desperant & dolent, & nouissimè oderunt, quod maxime nocet; dum omnia timent, nihil conantur.

Ætas immobilis instruenda citra seueritatem.

De libris, & auctoritatibus eorum.

CAP. XLII.

ISidorus libro sexto. Codex multorum est: Liber vnius voluminis: Et dicitur Codex per translationem à corticibus arborum, seu vitium quasi Caudex, quod in se multitudinem librorum quasi ramorum contineat. Liber est interior tunica corticis, quæ ligno cohæret. Vnde & Liber dicitur in quo scribimus, quia ante vsum chartæ vel membranarum, de Libris arborum volumina fiebant, idest compaginabantur. Vnde scriptores à Libris arborum Librarios, antea Bibliopolas dictos. Librum enim Græci Biblium vocant. Folia autem librorum appellata, siue ex similitudine foliorum arborum, vel quia ex follibus fiunt, id est pellibus quæ de occisis pecudibus detrahi solent

Interpretatio vocabulorū ad libros pertinentium.

Cuius partes paginæ dicuntur, eo quòd sibiinuicem A cõpaginantur. Versus autem vulgo vocati, quia sic scribebant antiqui sicut aratur terra: à sinistra enim ad dexteram primum ducebant stilum, deinde conuertebatur ab inferiori, & rursus ad dexteram versus.

Qui primũ libros introduxerunt & bibliothecas instituerunt.

ROMÆ primus librorum copiam aduexit Æmilius Paulus Persa, Macedonum Rege deuicto: Deinde Lucullus e Pontica preda, post hos Cæsar dedit Marco Varroni negotium, eumque maxime præfecit bibliothecæ construendæ. Primum autem Romæ bibliothecas publicauit Pollio, Græcas simul, atque Latinas, additis authorum imaginibus in atrio, quod de manubiis magnificentissimum instruxerat. Apud nos quoque Pamphilus martyr, cuius vitam Eusebius Cęsariensis conscripsit, Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio primus adæquare contendit. Hic enim in bibliotheca sua prope 30. voluminum millia habuit. B Hieronymus atque Gennadius ecclesiasticos scriptores toto orbe quærentes, ordine prosecuti sunt; eorumque studia in vno voluminis indiculo comprehenderunt. Marcus Terrentius Varro apud Latinos innumerabiles libros scripsit. Apud Græcos quoque Calciteros miris attollitur laudibus, quòd tantos libros ediderit, quantos quisquè nostrum scribere propria manu vix possit; De nostris quoque apud Græcos Origenes, in scripturarum labore, tam Græcos quàm Latinos, operum suorum numero superauit. Denique Hieronymus sex millia librorum eius legisse fatetur. Horum tamen omnium studia, Augustinus ingenio vel scientia sua vicit; nam tanta scripsit, vt diebus ac noctibus, non solum scribere libros eius C quisquam, sed nec legere quidem occurrat.

Aug. in numero librorũ omnes excedit.

De diuersis generibus opusculorum.

CAP. XLIII.

Tria opusculorum genera. Exponuntur vocabula ad libros spectãtia.

OPusculorum genera dicuntur esse tria. *Primum* genus excerpta sunt, quæ Græcè Scholia nuncupantur, in quibus ea quæ videntur obscura vel difficilia, summatim ac breuiter perstringuntur. *Secundum* genus Homiliæ sunt, quas Latini verbum appellant quæ proferuntur in populis. *Tertium* Tomi, quos nos libros vel volumina vocamus. Homeliæ autem ad vulgus loquuntur. Tomi verò, id est, libri, maioris sunt disputationis. *Dialogus* est disputatio vel collatio duorum, vel plurimorum, quem Latini sermonem dicunt. D *Sermo* autem dictus est, quia inter vtrumque seritur. *Tractatus* est vnius rei multiplex expositio, eo quod trahat sensum in multa sentiendi, contractando secum. *Commentaria* dicta sunt, quasi cum mente; sunt enim interpretationes, vt commenta iuris, commenta Euangelij. *Apologeticum* est excusatio, in quo solent quidam accusatoribus respondere. *Panagericum* est licentiosum & lasciuiosum genus dicendi in laudibus Regum, in cuius compositione homines multis mẽdacijs adulantur. *Fastorum libri* sunt in quibus Reges vel Consules scribuntur, à Fascibus dicti, id est, potestatibus. Vnde & Ouidij libri Fastorum dicuntur, quia de Regibus & Consulibus editi sunt. *Proœmium* est initium dicendi, quod apud nos præfatio nuncupatur, E quasi prolocutio. *Præcepta* sunt quæ quid faciendum, aut quid non faciendum docent. Primus autem præcepta apud Hebræos Moyses scripsit. Apud Latinos verò Marcus vates primus præcepta composuit, ex quibus est illud: *Postremus dicas, primus taceas. Parabola* alicuius rei per se similitudinem gerit: quod licet sit vocabulum Græcum, iam tamen pro Latino vsurpatur. *Problemata*, quæ Latinè appellantur propositiones, Quæstiones sunt, habentes aliquid quod disputatione soluendum sit. *Quæstio* autem est cum quæritur, an sit, quid sit, quale sit. *Argumentum*, dictum quasi argutum inuentum, ad probandas res. *Epistolam* propriè Græci vocant, quod interpretatur Latinè Missa. Ante chartæ enim & membranarum vsum, in dolatis ex ligno codicellis, epistolarum alloquia scribebantur. Vnde & portitores earum, Tabellarios vocauerunt.

Tabellarij vnde dicti.

De diuersitate Linguarum ac Idiomatum.

CAP. XLIV.

Linguarum diuersitas est magna miseria.

AVgustinus *de ciuitate Dei, 19. libro.* Est inter miserias huius vitæ linguarum diuersitas, quæ hominem alienat ab homine. Nam si duo aliqua necessitate simul esse cogantur, quorum neuter linguam nouit alterius, nihil prodest ad eos associandos tanta similitudo naturę; ita vt libentius sit homo cum cane suo, quàm cum homine alieno.

ISIDORVS *in lib. Ety. 9.* Diuersitas linguarum exorta est in ædificatione turris post diluuium, cuius superbia societatem humanam diuisit. Nam omnium antea nationem vna lingua, scilicet Hebræa fuit, qua Patriarchę & Prophetæ vsi sunt, non solum in sermonibus suis, verumetiam in literis sacris. Fuerunt autem ex tribus filijs Noë gentes 73. scilicet 15. de Iaphet, 31. de Cam, 27. de Sem, totidemque linguæ, quę per terras esse cœperunt, quæque crescendo prouincias & insulas impleuerunt. Et primò quidem, quot gentes fuerunt, tot linguæ. Deinde verò ex vna lingua plures sunt gentes exortę. Linguas autem nunc accipimus pro verbis, eo modo quo id efficitur, per id quod efficit, nominatur, sicut os solet dici pro verbis, & manus pro literis. Tres autem sunt literæ sacræ, quę maximè toto orbe excellunt, scilicet Hebræa, Græca, Latina. Vnde & propter scripturarum obscuritatem, harum cognitio est necessaria, vt si qua dubitatio nominis aut interpretationis in vnius linguæ sermone oriatur, ad alteram recurratur. Et Græca quidem, inter cęteras gentium linguas, habetur clarior: nam & Latinis & omnibus est sonantior. *Huius* varietas in quinque partibus discernitur. Quarum prima dicitur Cenedo, id est mixta, siue communis, qua omnes vtuntur. Secunda Attica, qua vsi sunt authores Græci. Tertia Dorica, quam habent Ægyptij & Syrici. Quarta Ionica. Quinta Eolica. Latinas quoque linguas quatuor esse quidam dixerunt, id est, Priscam, Latinam, Romanam, Mixtam. Omnes quidem orientis gentes in gutture linguam & verba collidunt, sicut Hebręi, & Syri. Omnes autem mediterraneæ, sermones in palato feriunt, vt Gręci & Asiani. Omnes autem occidentales, verba in dentibus frangunt, vt Italici, & Hispani. Syrus & Chaldæus in sermone vicinus est Hebræo, in plerisque consonans ex literarum sono. Omnem autem linguam homo quilibet, aut audiendo tenere potest, aut legendo ex præceptore accipere. Cumque linguarum omnium scientia cuiquam difficilis sit, nemo tamen tam desidiosus est, vt gentis suę linguam nesciat, alioquin brutis animalibus deterior est: nam & illa propriæ vocis clamorem exprimunt, iste propriæ linguæ notitia caret.

Ante diluuium lingua Hebræa erat communis.

Tres linguæ præcipuæ.

Quinque linguæ Græcæ varietates, & quatuor Latinæ.

De scientia linguæ, & partibus eius.

CAP. XLV.

ALpharabius *in libro de diuisione scientiarum.* Scientia linguæ omnium naturaliter prima est, quæ in duo diuiditur, scilicet in scientiam considerandi & obseruandi quid vnaquæque dictio significet apud gentem illam cuius est lingua, & in scientiam obseruandi regulas illarum dictionum. Dictionum enim significantium in omni lingua, Aliæ sunt simplices, Alię compositæ. Simplicium, alię proprię, vt Socrates; alię communes, vt Homo. Communium autem, aliæ sunt rerum nomina; aliæ aliarum propria quæ accidunt, vt Nomini genus & numerus; Verbo modus & tempus, &c.

Scientia linguæ diuiditur in septem partes.

IGITVR scientia Linguæ diuiditur apud omnes gentes in septem partes. *Prima* est scientia dictionum simplicium, quid sc. significet vnaquęque; quod genus, species, vel aliud huiusmodi. *Secunda* est dictionum compositarum, siue orationum, quibus apud illam gentem vtuntur oratores, vel versificatores, siue sapientiores apud eos. *Tertia* est scientia regularum de dictionibus simplicibus, quæ scilicet inquirit de prolatione literarum, & numero earum; & de vocalibus, & non vocalibus. De literis quoque, quæ sibi coniungantur in syllabam; & de Syllabis, quæ cui coniungātur ad constituendum dictionem; & cum hoc docet, quæ cum qua dictione ordinetur in orationem. *Quinta* est scientia regularum ad rectè scribendum, & dicitur Orthographia, quæ docet quę litera cum qua scribi debeat, & quæ non. *Sexta* est scientia regularum ad rectè loquendum; & docet distinctiones, subdistinctiones, & accentus graues, & acutos, & circūflexos. *Septima* est scientia regularum ad versificandum; & hæc docet quæ syllaba longa, quæ breuis: postea de pedibus & mensuris; deinde de varijs metrorum generibus. Metrorum autem varietatem facit numerus, vel diuersitas pedum, & appellatur à nomine pedis, vel inuentoris.

A

AVCTOR. Nota quòd Alpharabius hic, sub scientia linguæ Grammaticam comprehēdit. Superius autem in libro de ortu scientiarum dicit, quod scientia linguę Grammaticam præcedit. Itaque quod ad linguæ scientiam attinet, longum vtique nimis esset, immo opus imbecillitatis nostræ viribus penitus impossibile, vocabulorum omnium in omnibus linguis origines, atque significationes exponere. Paucorum verò, quæ frequenter in scripturis incidunt, nec satis omnibus nota sunt, tam ex Papiæ, quàm aliorum libris, significationes, plerumque etiā & origines, studuimus excerpere, operique præsenti inserere. Præcipuè verò Latinorum, atque Græcorum. Habent enim Hebraica per se volumen suum; illa quidem quæ in sacra scriptura continentur. De cæteris ergo iuxta ordinem alphabeti, pauca breuiter prosequamur.

B

C

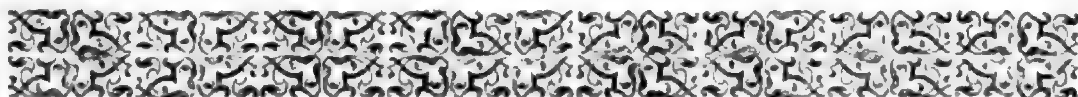

BREVE VOCABVLARIVM.

De vocabulis, quæ incipiunt per A.

CAP. XLVI.

ABauus, pater aui.
Abiegna, ligna abietis.
Abietarius, lignarius.
Abigeus, ab abigo, gis, est fur iumētorum, vel qui alienum seruum seducit.
Abiugare, id est, diuidere, abolere.
Abolere. i. delere, obliuisci.
Abra, ancilla.
Abrotanum, genus herbæ.
Abscire. i. de memoria exire.
Absensio, deuiatio.
Absida, vel absis Grecè, lucida Latinè interpretatur, & est latus ædificij, qui à lumine recepto per arcum resplendet.
Absinthium, herba quędam amarissima.
Absthemius, abstinens a temeto, id est, vino.
Achalantia, vel achalantis auis, quæ & carduelis dicitur.
Acharis, sine gratia, vanus.
Achantus, flos, herba qua vestis inficitur.
Acephali, genus hæreticorum sine capite.
Acer, species ligni.
Aciare, ferrum durum.
Acediari, indignari, stomachari.
Acedè, id est, tædiosè, indignanter.
Accingi, id est, præparari, armari.
Accire, vocare.
Acetabulum, quia acetum fert.
Accola, vicinus, vel nouus cultor, vel alienus. Vnde quidam:
Accola non propriam, propriam colet incola terram.
Acolythi Græcè, ceroferarij.
Acredula, auis quædam.
Acroceria, ligatura articulorum.
Acromata, scenicorum carmina.
Actuarij, diuersis actibus generaliter occupati. Inde actuaria, riæ, dicitur nauis, quæ velo & remis simul agitur.
Acuba, exilium.
Adactus, id est, coactus, vel electus.
Adagonista, i. incitator, vel certator.
Adar, Februarius, vel Martius.
Adigi, compelli, subigi.
Adyta, ostia, vel loca secreta.
Admestia, obliuio.
Admissum, peccatum.
Adnepos. i. pronepotis filius.
Annullare, inanire, vel adnihilare.
Adonis adonidis, Amasius Veneris.
Adoptare, adfiliare.
Ador, far, vel sacrificia, vel gloria bellicę virtutis.
Adoria, gloria.
Adoriri, id est, conari, vel ordiri, aggredi.
Adorsus, allocutus.
Adorta, assumpta.
Appendix, socia comes.
Adria, vrbs Græca Illyrico mari proxima.
Adrum Erina, ab Adrumeto ciuitate.
Adselotum, alisum,
Affatim, strenuè abundè.
Aphæresis, abscissio de principio verbi.
Afficere, iniurijs grauare.
Aphorismus, est sermo breuis integrum propositæ rei sensum describens.
Aphros Græcè, spuma.
Aphricus, ventus à meridie flans.
Aphron Græcè, insipiens.
Aphronitrum, dicitur spuma nitri.
Agamus, sine coniuge.
Agape, charitas, vel aliorum labor.
Agapeta, vel Agapetes, lenocinator
Agaricum, radix vitis albæ.
Age, festina.
Aggeres, quibus fossæ replentur ad vrbem capiendam.
Aginare, fugare.
Aginator, negotiator.
Agiographa, sacra scriptura.
Agrian Græcè, ferre.
Alabastrites, lapis candidus, vnde fit alabastrum.
Alla, pars exercitus, habens 50. equites.
Alares, equitum turmę.
Albugo, album quod operit oculū.
Alarica, hasta habens ferrum trium angulorum
Alcyon, auis.
Allegoria, est tropus quo aliud significatur quàm dicitur.
Alpha, prima litera est apud Græcos.
Alga, herba.
Alicula, sinus vestis.
Alipes, est equus velox, celer pedibus.
Alnus, arbor.
Aloa, arbor.
Aloen, herba.
Altanus, flatus qui in pelago fit, dicitur ab alto, id est, mari.
Altercari, id est, contendere.
Altilia, alites arte vel studio saginata.
Aluearia, vasa siue examina Apum.
Alumen, est quędam salsugo terræ.
Alluuio, aquarum inundatio.
Aluuies, locus cœnosus.

Adhuc de eodem.

AMma, auis nocturna, quæ & Strix.

Ambages, circuitus.
Ambro, deuorator, profusus, luxuriosus.
Ambrosium, diuinum.
Amen Hebraice, verè, vel veritas, siue verax, vel fiat.
Amentum, ligamentum iaculorum, quod est in medio hastilium.
Amphibolus, id est dubius, velatus.
Amphi Grecè, vtrunque.
Amphitapa, ex vtraque parte villosa tapetia.
Amphitheatrum, locus rotundus, vbi pugnant gladiatores.
Amphora quia habet duas ansas.
Aminea, genus vitis.
Amita, soror patris, quasi alia mater.
Amulum, flos farinæ præ nimia tenuitate de mola eiectus.
Amomum, genus vnguenti, vel fruticis.
Amula, vrceolus in quo vinum offertur.
Amurca, fex olei.
Ana Græcè, sursum.
Anachoresis, eremus, vel dicitur vita anachoretalis, vel domus.
Anaglypha, vasa superius sculpta, & dicitur ab ana, quod est sursum, & glyphe, quod est sculpere, vel sculptura.
Anagoge, sursum ductio. Inde anagogeticus, a, um, qui tractat de cælestibus. Inde anagogeticè, aduerbium.
Annales, consules, vel libri annua acta continentes.
Analogia, similium comparatio, vt incerta certis probentur.
Analogium, quia inde sermo prædicatur.
Anascena, astructio contraria cacascenæ. Hæc enim confirmat sententiam, illa reuincit.
Anastrophe, verborum ordo præposterus.
Anate, sollicitudine.
Anathema, separatio, vel separatũ.
Anastole, oriens.
Ancones, vncini, vel incastratores.
Androgyni, hermaphroditi.
Anediosus, tædiosus.
Anesis, requies.
Anesum, herba quædam.
Anetum, herba.
Anfractus, circuitus.
Angaria, est seruitij personalis indebita exactio.
Angena, glandulæ.
Angiportus, ędium atria.
Angistrum, hamus.
Angois, crudelis.
Anguilla, scutica quâ in scholis coercentur pueri.
Animaduersio, sententia, vel vltio animæ communior & constantior.
Anit incumbit.
Anquina, funis nauis, quo ad malũ antenna constringitur.
Antagonista, prouocator.
Antarcticus, vnus circulus cœli, cõtrarius arctico.
Antebiblium, pignus pro codice datum.
Antenna, lignũ quo vela dependẽt.
Antidotum, ex contrario datum.
Antiæ, crines dependentes circa aures.
Antiphrasis, vnius verbi ironia.
Antigrahus, nota quæ in libris ponitur, vbi diuersus habetur sensus.
Antipodes, genus monstri, vel qui sub terris contraria nobis vestigia calcare putantur.
Antiquarij, qui vetera scribunt.
Antithesis, literæ pro litera positio.
Antitheta, contra posita.
Antonomasia, significatio vice nominis proprij posita.
Anthos Græcè, flos.
Antropos, i. homo, ab ana quod est sursum, & tropos quod est conuersio, quasi sursum conuersus & erectus, vt suum creatorem aspiciat.

Adhuc de eodem.

Apathia Græcè, impassibilitas.
Apex, summitas cuiuslibet rei vel linea iacens super literam.
Apianæ, quædam vuæ.
Apiago, herba.
Apij forum, ab Apio Claudio constructum.
Apium herba.
Aplustra ornamenta nauis
Apocalypsis, reuelatio
Apocrypha, dubia, vel abscondita.
Apocrysis, depulsio.
Apodex, comes.
Apofragisma, signaculum annuli.
Apogæum, spelunca.
Apoloterium, vbi lauantium vestes ponuntur.
Apologia, excusatio, vel satisfactio.
Apolus, diuinus.
Aporia, vulnus, cura, molestia, seditio, angor, tædium, anxietas.
Aposiopesis, suspensa locutio.
Apostatare, retrocedere.
Apostrophe, id est, euersio.
Apothecæ, repositoria.
Aqualiculus, ventriculus.
Atthabo, arra bona.
Aratiuncula, fossa parua, quasi sulcus aratri.
Arcessire, aduocare.
Archelia, regna ventorum.
Archia, initium, vel principatus.
Archimagirus, princeps coquorum.
Archimandrita, summus pastor.
Arcestes, sagittarius.
Architectus, magister fabricarum.
Architriclinus, princeps triclinij.
Archiua, armaria.
Arcturus, quoddam sydus.
Arcuatum, est vulnus scorpij, quia cauda eius, qua fecit est curua.
Ardea, auis.
Area, æqualitas tabularum.
Areston, omnimoda virtus.
Argis, sylua.
Argisteria, stationes nundinarum.
Argumentum, quod in principio libri causam breuiter pandit.
Argutus, loquax, astutus.
Ariel, leo Dei, altare.
Aries, machinamentum bellicum.
Arioli, qui circa aras idolorum sacrificantes, dæmonum responsa accipiunt.
Armamentarium, locus armorum repositorius.
Aristolochia, herba.
Armillæ, propriè virorum sunt, ob armorum virtutem collata militibus, & sunt ornamẽta brachiorum, ab armo dicta, vel ab armis.
Armillum, vas vinarium.
Arquaturæ, fornices.
Arsaces, nomen commune regum Persarum.
Arsenicum, pigmentum.
Arsipio, arcus.
Arsis, vocis eleuatio.
Artaba, id est, mensura habens modios tres, & tertiam partem modij.
Artemon, velum nauis, dirigendæ potius quàm accelerandæ causa commendatum.
Arteriæ, venæ.
Articulatim, gradatim.
Argumentum, ingenium.
Arriplex, duplex, dolosus.
Arruina, pinguedo cuti adhærens.
Arundo, sagitta.
Aruspices, qui exta pecudum inspiciunt, & ex eis futura prædicunt.
Ascalonia, herba.

Adhuc de eodem.

Ascia, parua securis.
Ascire, quærere, vocare.
Ascopa, vas vtri simile.
Assis, nummus.
Assecla, cliens, vel qui aliquem sequitur causa lucri.
Assentatio, adulatio.
Aspalathum, bitumen.
Assidei, Iudæi qui erant in cultu Dei assidui, vt Iudas Machabæus, & eius socij.
Asylus, Tabanus, vel sacer locus quem violare nefas est.
Asopa, vbi multa venalia sunt.
Asparagus herba spinosa.
Aspernari, irridere, contemnere.
Aspiculatio, assensio.
Aspina, ruina.
Astarium, vbi venduntur bona proscriptorum.
Assumentum, additamentum, siue pars assuenda.
Asteriscus, stella picta, vt lucescant quæ omissa sunt.
Astipulari, assentire, adiungi.
Astus, astutia, fraus.
Athanatos, immortalis.
Atauus, abaui pater.
Atranius, dicitur à veste nigra.
Atratus, lugubris.
Authenticum, firmum.
Auctio, publica venditio.
Auernus, infernus.
Auersari, spernere.
Augures, qui volatus auium & voces attendunt.

Augustum, amplificatum, religiosum.
Auitum, antiquum.
Aulea, cortina regia.
Aurugo, erugo, siue rubigo, vel morbus ex corrupto felle nascens, qui sanguinem vertit in pallorem.
Auspex, qui auium auspicia intendit.
Auspicari, incipere auspice iuuante.
Austerus, asper, durus.
Australis, quidam piscis.

De incipientibus per B.

CAP. XLVII.

Babiger, id est, stultus.
Baburra, stultitia.
Baccæ, Oliuæ, Lauriique poma.
Bacchari, furere.
Baccula, à bacca diminutiuum.
Bahen, ornamentum colli, ex annulis aureis confectum.
Baiulan, lectus ad baiulandum.
Baia, portus, à baiulandis.
Baiulat, portat.
Baiulus, portator.
Balearis, funda à loco dicta.
Bali Græcè, emittere.
Bardus, stultus.
Bari Græcè, grauis.
Barritus, vox Elephantis.
Barrus, rufus, vel niger.
Basilla, regina.
Basileus, rex.
Basilicæ, regum habitacula.
Basis, fundamentum.
Basilica, herba.
Basiliscus, serpens.
Basterna, vehiculum mollibus stramentis compositum.
Bath, vestis linea.
Batus, capit metretam & dimidiũ, & est idem in liquidis, quod ephi in aridis, scilicet mensura trium modiorum.
Benna, genus vehiculi.
Beta, secunda litera apud Græcos.
Bibiones, musciones qui in vino nascuntur.
Bibex, pugna.
Bibleis, duplicibus linteis.
Biblij, habitatores Biblos vrbis Phœnicis.
Bibliopola, qui codices vendit.
Biblus, liber.
Bibula, papyrus.
Bibulus, bibitor.
Biceps, duo capita habens, vel bis acutus.
Bidens, anchora, vel ouis, vel genus aratri.
Bidental, fossorium.
Biforium, biforme.
Bifidum, biforme, vel in duas partes fissum.
Bigens, de duabus gentibus natus.
Biga duorum equorum currus.
Bilinguis, qui aliud dicit & aliud cogitat, vel potius qui aliud dicit in præsentia, & aliud in absentia.
Bilis, tristitia, vel cholera.
Bilices, duplices loricæ.
Bimarcus, secundo maritus.
Bimatur, duplicatur.
Bimatus, biennium.
Biothanatus, bis mortuus.
Bipennis, securis.
Byrsa, corium.
Birrus, voluntas, vel vita, vel vestis.
Bisextus, est per quatuor annos vnus dies adiectus, crescit enim per annos singulos quarta pars assis, qui completur & vnum diem facit.
Bissilites, porcus fissis vngulis.
Bisinachia, vestis candida ex lino.
Bisulcum, vtraque parte sulcatum.
Byssum, sericum, tortum, vel genus lini candidissimi & nobilissimi.
Bitalassum, bimaritimum. Est enim lingua terræ in mare protensa, ita quod hinc inde mari circundatur. Nam mare Græci thalassum dicunt.
Bitumen, gleba.
Blas, stultus.
Blasto, cubicularius.
Blacta, purpura, vel genus animalis.
Blatera, sonus ranæ, vel cameli.
Blaterare, stultè loqui.
Blemnones, patidi, stulti, vel impudici.
Bobinare, clamare.
Bobinator, rixosus, vel inconstans.
Bolida, honor magnus.
Bolis bolidis, dicitur vas æneum, vel plumbeum cum catena, quod impletum adipe mittitur in mare, ad probandum vtrum loca petrosa sint, vbi nauis stare potest, an arenosa, quæ nauem perdunt.
Bombyx, genus vermis.
Bombus, sonus.
Bostar, passus bouis.
Bostumen, vbi corpora cõburuntur.
Bostro, aliàs butro, vel bepho, iuuenis.
Boborigmon, sonus turbidus.
Brances, faucium præfocatio.
Brachiles, succinctorium, quod descendens per ceruicem, & à lateribus colli diuisum, vtriusque alarum sinus ambit, vt constringens vestes corpus componat.
Branchæ, fauces.
Bractea, lamina tenuis auri.
Brauium, meritum, prẹmium, corona, vel munus victoriæ,
Brionia, vitis alba.
Bruma Græcè, ædacitas.
Bucea, armenta.
Buccella, quod bucca, semel capere potest.
Bucetum, loca boum.
Bucidæ, qui boues cædunt.
Buccinus, clangor.
Bucco, garrulus.
Bucolicum, carmen pastorale.
Bucula, iuuenca.
Bugeus, spado.
Bullẹ, ornamenta rotunda regalium puerorum, vel equorum, sicut bullæ quæ ex spumis aquarum fiunt, & inflantur à vento.
Burtlo, nascitur ex equo & asina, sicut mulus ex equa & asino
Burgos, castra.
Burgones, caulæ.
Burrum, rufum, vel nigrum.
Bustum, rogus, vel vbi mortuus iacet.

De his quæ incipiunt per C.

CAP. XLVIII.

Cacabus, lebes, ahenum.
Cadus, situla lignea, vel amphora habens vrnas tres.
Casa Græcè, lignum.
Calamistrum, ferrum in calami similitudine, quo in cinere calefacto crines intorquebant, vt crispi fierent.
Calamitas, infœlicitas, miseria.
Calamites, rana.
Calathus, leue gestamen ex ligno, vel iunco, in quo pensa ponũtur.
Cabe, prima pars plantæ, vel finis.
Calculator, id est, numerator, à calculis quibus solent numerare.
Calculus, lapillus rotundus, vel numerus.
Calculus, minima pars ponderis.
Callere, discere.
Calybs, ferrum.
Callis, semita angusta.
Calones, negotiatores, vel nauiculæ.
Cala, vel colens, id est ligna portantes.
Caluaria in capite, ab ossibus caluis dicta.
Caluariæ locus, vbi damnati decapitabantur.
Calumnia, falsa excusatio.
Cameræ, columna introrsum respicientia.
Camillus, sacrorum minister.
Caminus fornax.
Campestria, succinctoria circa genitalia.
Canna, arundo.
Canalis, quia caua est in modum cannæ.
Canabum, à cannæ similitudine dicitur.
Cancelli, fenestræ angustẹ.
Candere, fulgere, vel feruere.
Cancer, morbus quidam in carne paulatim serpens, donec interimat.
Canistrum, calathus, ex canna fissa contextus.
Canon, regula.
Canopeya, Ægyptus.
Canti, quibus rota circundatur.
Chaos, caligo confusa.
Caparis, herba.
Capillatura, capillorum ornatus.
Capisterium, vas purgando tritico aptum.
Capitalis, veteranus, vel dolosus, vel superbus.
Capitium, vbi caput tunicæ intrat.
Capitolium, quasi Romanæ vrbis caput.
Capitolinus, capitolio seruiens.
Caplum siue capulum, funis vnde iumenta indomita comprehenduntur.

Capsa, vas vbi ponuntur reliquiæ, siue capella.
Capsus, carruca vndique circumtecta, quasi capsa.
Captio, conspiratio, vel opinio.
Capulus, manuatium gladij, vel pheretrum.
Carabdrio, animal simile muscæ.
Carabus, nauicula.
Character, nota, vel figura.
Carbasus, lini species, vnde fiunt vela, quæ & carbasa.
Cardia, cordis passio,
Carectum, herba similis iunco, vel locus caricum.
Charybdis, gurges qui naues absorbet.
Caricæ, ficus.
Caries, propriè putredo ligni.
Carina, mediè pars nauis.
Carinans, arguens, conuitians, vel illudens.
Carix, herba quædam, inde carectū.
Carpasia, nauis, à carpendo.
Carpanus, color viridis.
Carpentum, pomp aticum vehiculi genus, quasi carrum pompaticū.
Carpens, euellens, vel narrans.
Carpere iter, ambulare.
Cartallus, canistrum.
Cartilago, ossa tenera & sine medulla.
Casa, aggreste habitaculum palis virgulisque contextum.
Casses, aranearum telæ, vel retia luporum, vel pericula, vel ærumnę.
Casia, herba, vel flos.
Cassidile, bursa, vel sacellus.
Casseu, Nouember.
Casma, hiatus.
Castoreum, vnguentum ex testiculis castoris animalis.
Castra, militum custodiæ per circuitum.
Castrensis, militaris, vel hostilis.
Castrimargia, gula.
Catha, iuxta, vel secundum.
Casa, tabernaculum, vel tugurium; inde casula.
Cataclysmus, diluuium.
Catalogus iustorum numerus.
Cathamane, de mane.
Cataplasma, inductio.
Catapulus, aduentus nauium.
Catapota, genus calicis.
Catapletatio, obiurgatio.
Cataractæ, fenestrę, vel ostia fluuiorum.
Catarctica, purgatoria.
Catascena, confirmatio ex proprietate rei.
Catasta, scala equuleo similis.
Catema, muliebre colare.
Catemare, instruere homines in fide ante baptismum.
Catilo, gulosus quasi catulus.
Catinum, vas fictile.
Catus, acutus, prudens.
Cauabuccina, cornea.
Caucasum, candidum.
Cauculus, tumor vesicæ, vel petra.
Caudix, radix, vel robur.
Caulæ, stabula ouium, vel cohortes.
Caupo, negotiator, vel tabernarius, à capiendo dicitur.

Cauteriata, lacerata, corrupta.
Cauterium, dicitur quia vrit, quandoque pro signo, quandoque pro cura adhibetur.
Cautio, scriptura cautionalis.
Cauus, caballus, vel cancellus.

Adhuc de eodem.

Celeuma, canticum calcatorū vindemiæ, propriè verò nautarum.
Cælium, genus ferramenti quod vulgo Cælionem vocant. Inde Cælata, id est sculpta.
Celones, naues quædam agiles ad ministerium classis aptæ.
Cæmentarij, architecti.
Cœnaculum, dicitur à communione vescendi, quod facere solebant antiqui ne singularitas luxuriam gigneret.
Cœnobium, habitaculum plurimorum in communi vescentium.
Cœnum, sordidum & odoratum lutum.
Cenodoxia iactātia, siue inanis gloria.
Cænon Grǽcè, commune, vel nouum Latinè.
Censor, iudex.
Censura, iudicium, vindicta.
Centaurus, quoddam genus monstri.
Centrum, stimulus ferreus, vel punctus in medio circuli.
Centurię, partes exercitus, in centenos milites diuisæ, quibus qui præsunt Centuriones dicuntur.
Cerealia, arma, vel instrumenta pistoria.
Cerata Græcè cornua.
Ceros, cornu.
Cerastes, genus serpentis cornutū.
Ceranos Græcè flumen.
Ceres, fruges.
Cæremoniæ, sacræ culturæ.
Cernuus, magnus, sacer, vel socius sine dolo; aliàs succus, siue solea.
Cerberum aiunt canem trium capitum.
Ceruicatus, vel ceruicosus, qui duræ ceruicis est, vel superbus.
Cerula, alta maria.
Cerusa, ex plumbo vel stagno conficitur.
Cæsones, vel Cæsares, qui secto matris vtero extrahebantur.
Cessio, propriæ rei concessio.
Cespes, frutex, vel gleba.
Cęstus, corium quo manus suas pugiles armant, & inuicti cædunt.
Cibarius, panis grossus, qui ad cibū seruis datur, nec delicatur.
Cicada, genus minuti animalis.
Cicendela, genus Scarabæi.
Cyclades, insulæ in mari, quæ sunt 53.
Cyclon Græcè, rotundum.
Cyclopes, semiferi homines, vnum oculum in fronte habentes.
Cyclus, orbis, siue gyrus.
Cidaris, mitra.
Cidonium, genus pomi.
Cygnum, Syri dicunt quodlibet candidum.

Cillere, mouere.
Cilex, pirata.
Cigni, poetæ.
Cilia, tegmina quibus cooperiuntur oculi.
Ciliarchę, qui mille præsunt, Grǽcè enim mille chylia dicitur.
Ciathi, pondus decem dragmis appenditur.
Cymbala, acitabula quæ percussa inuicem se tangunt, & sonant.
Cidari, (vt quidam putant) acitabula, quę percussa in modulos concitant.
Cincinni, capilli dependentes de capite mulierum.
Cinnabarim, quidam dicunt miniū, alij draconum sanguinem.
Cinamomum, arbor aromatica.
Cynomia, musca canina.
Cinus, Latinè Ilex.
Circinus, circulus, vel instrumentū carpentarij, quod vergendo efficit circulum.
Circiter, propriè ad numerum pertinet.
Circa, ad locum, circum ad tempus.
Circus, girus.
Circulator, qui famam asportat periculi.
Circenses ludi, quasi circum enses.
Circum putant dictum à circuitu equorum, quia ibi circum metas equi currebant.
Circumforanus, qui aduocationis causa, circum fora & conuentus vagatur.
Circumlunium, locus quem aqua circumluit.
Circumpedes, obsequia seruorum.
Circumscribere, circumuenire, vel concludere, vel delere, vel in præiudicium mittere.
Circæ, inspirationes.
Chyrographum, manu scriptum, vel cautio.
Cis, citra, circa.
Cistæ, corbes.
Cistella, à crustis lignis vel cannis quibus texitur dicta.
Clanculò, occultè.
Classica, tuba.
Classicum, sonus in tuba, vel naui.
Clauus, gubernaculum.
Cleros Græcè, sors vel hæreditas.
Cleronomia, hæreditas.
Climata, plagæ cœli, quæ sunt quatuor.
Clinicus, qui de lecto non descendit. Nam clinon Græcè lectus.
Clinosus, inclinatus.
Cloacæ, fossæ balneariæ, vel quibus procloantur aquæ.
Claudus, vacillans pedibus.
Cloes, folles, vel pluma.

Adhuc de eodem.

Coalescere, crescere, vel conglutinare, vel simul nutriri.
Cocistrio, tabernarius.
Cochitus, lacus infernalis.
Cochleariū, dimidia pars dragmæ.
Cochlec, altæ & rotundæ turres, in quibus

quibus per orbem conscenditur ad similitudinem cochleæ piscis.
Coccum Græcè, nos rubrum siue vermiculum dicimus.
Cocceus, flos purpureus, vel fructus ilicis.
Codex,radix arboris,vel multitudo librorum in vnum corpus.
Codicillum,testamentum.
Cophinus,corbis, vel vas ex virgulis,aptum mundare stercora, vel terram parare, à concauitate sui dicta.
Congiarium, donatio Imperatoris.
Cohors minor, habet milites 300. maior autem 400.
Cola,membrum sententiæ,vel colatoria quibus mustum colatur.
Colaphus,alapa,vel pugnus.
Colare,mundare,purgare.
Cola Græcè,fel.
Collega,socius,à colligatione amicitiæ dictus.
Colles,quasi colla montium.
Colere,inhabitare,venerari,frequẽtare,exercere.
Callibia Hebraicè,vilia munuscula.
Colica, passio dicitur ab intestino, quod Græci Colon vocant.
Colina,coquina.
Collirida, panis subcinericius.
Colobium, vestimentum longum sine manicis.
Colomelli, dentes longi & rotundi, qui & canini.
Colonia, quæ defectu indigenarum nouis cultoribus adimpletur.
Colonus,peregrinus,vel inhabitans vel cultor,aduena.
Coloquintus,cucurbita agrestis.
Colos,color fictus.
Colostrum,lac nouum.
Colum,dicunt colonem vnde mulieres nent, vel fastigium templi rotundum,vel intestinum.
Columen,culmen.
Colluuio, sordium congregatio.
Collirıa, dicuntur vnguenta quędam, quæ vitia oculorum detergunt.
Collirida,panis quadratus de simila factus, in sartagine cum oleo frixus, vel modicus panis triangulus.
Comma,particula sententiæ, & interpretatur incisio.
Commaticus, breuis versificator.
Comere,componere,ornare.
Comœdia, historia quæ humilium velut meretricum & priuatorum hominum continet acta.
Commenta,fraudes,artes,adinuentiones,mendacia, volumina, interpretationes.
Commẽtarij, scriptores annalium, vel qui causas commentabantur & disputabant.
Comessatio, bonitas innocentum, vel conuiuia meretricum.
Cometes,stella quædam noua.
Comici,qui comœdias scribunt,vel canunt.
Cominisci,confingere,fraudem adhibere.
Cominus,contra vel propè,cui cõtrarium est eminus, id est lõgiùs.
Commissura,particula,siue coniunctura,vel compago.
Committere,peccare, coniungere, credere.
Comis,facilis, suauis, aptus. Inde comitas,id est,benignitas,vel vrbanitas.
Comicialis,morbus caducorum.
Commolere, dentibus comminuere.
Commune, immundum aliquando dicitur.
Compago,iunctura.
Compellare,interpellare,alloqui.
Comperendinare, differre in tertiũ diem.
Complices,qui vno crimine iuncti sunt,nunquam verò in bono dicimus complices se permiscere.
Complodere,repercutere.
Compita,loca ad quæ vndique perueniuntur,vel vbi plures vię conueniunt.
Complanare,solo æquare.
Compos,perfectus,vel compositus vel desiderium suum consecutus,vel compossessor.

Adhuc de eodem.

Cona,alta rotunditas, vel fructus Cypressi.
Concha,quasi concaua.
Cõcameratum, curuum, & ad modum circuli flexum.
Concentum, dicunt philosophi sonum suauem, qui fit ex motu septem stellarum.
Conciliare,coniungere.
Conchilium, genus coloris ex quo tingitur purpura.
Concinnare,consequi, componere.
Conclaue,interius cubiculum.
Concrepare,concinnere, consentire.
Concreti,commixti siue coadunati.
Concubi,simul concubantes.
Concula, mensura continens tria coclearia.
Conchus,lapis in mari.
Condus,cyphus,vel poculum.
Conditio,condictio,euentus, occasio,potestas.
Condire,sepelire.
Conductus,hospitium dicimus cõductum.
Confectus,debilitatus.
Confertus,plenus,densus, vel in vnum collectus.
Conficere,commiscere, consumere,dissipare,perfundere, peragere.
Confrages,loca in quibus venti vndique currunt ac sese frangunt.
Confragosa,loca aspera.
Confutare, conuincere, conijcere, æstimare,colligere.
Concio,populi multitudo,siue conuocatio,vel allocutio populi,vel consilium.
Concionator autem qui populum alloquitur,vel conuocat.
Conniuentia,consensus.
Cõniuere,capitis motu acquiescere
Compingere,coniungere, consentire,oculos claudere, interdum dissimulare.
Conniza, partu liberata.
Conopẽum,rete in modum tentori quo culices excluduntur, vel stragulum,vel suppellectile.
Comprimit,coercet,domat.
Consciscere,irrogare, vel consentire,constituere.
Consectarius,pernicialis.
Consequens,conueniens,vel rectissimum,vel credibile.
Conserere, coniungere, consulere, Collocare.
Considunt,sedent.
Consitum, constipatum,condensum.
Consobrini, filij materteræ,vel auunculi.
Conspicari,considerare,conspirare, coniurare,consentire.
Constellationes, notationes siderũ quas obseruant Mathematici, quomodo se habeat quisque cũ nascitur.
Consternatus,territus, conuictus.
Constipatus,densatus.
Consul,iudex, vel prætor, à consulendo.
Consultus,boni consilij perspicax.
Contegere,colligere,suspicari.
Contestor iudices.
Obtestor aduersarios.
Conticinium, tempus noctis post Gallicantum, vel quod Imperator à populo rogat.
Conticium,quando omnes silent.
Contignare,comportare.
Contignatio, tignorum constructio.
Contrahere,conquirere, apprehendere,colligere.
Controuersia,contradictio.
Contubernium, ad tempus commanendi conuentio.
Contus,hasta sine ferro, sed cuspide acuta.
Cotumax,contemptor.
Contumeliæ,iniuriæ.
Contutare,occultare, vel in tuto reponere.
Conuenæ,commanentes,vel de diuersis locis venientes.
Conuexum,quasi conuersum, siue incuruatum.
Conuulsum, cui sua adimuntur aliqua.
Conum, prunum, vel acuta rotunditas.
Conus,galea,cypressi bacca.

Adhuc de eodem.

Copodium,particula carnis.
Copo,negotiator.
Cops,copia.
Copsus,copiosus.
Corban,munus.
Corbanon,gazophilacium.
Corbes, colatoria musti curuatis virgis intexta.
Corbinus, vel corbius corde duplex.
Cordatus,sapiens,vel magnificus.

Cordiagni,

Cordiagni, qui post tempus nati sunt.
Corepiscopi, vicarij episcoporum.
Correptum, raptum, sublatum.
Coriandrum, herba quædam.
Coribantes, Dij Paganorum.
Corylus, arbor nucis auellanæ, vel ipsa nux.
Corymbi, hæderarum baccę, vel vitium, annuli qui proxima quæque ligant.
Corinthus, theca arcuum, vel sagittarum.
Cormei, acerui lapidum.
Cornicines, qui tubis corneis cantant.
Cornificina, macellum.
Cornipes, equus.
Cornua, in nauibus extremæ partes antennarum, in bello extremitas exercitus.
Cornupeta, bos ferus qui cornu petit aliquem.
Chorus, multitudo canentium, qui apud Iudæos non minus quàm ex decem constat.
Chorus Græcè, ventus occidẽtalis.
Chorus, mensura 30. modios continens. In vtraque mensura tenet principium, tam aridorum, quàm liquidorum.
Cosmus Græcè, mundus. Inde Microcosmus.
Costros Græci appellant, qui in extremis castrorum partibus maiores creantur, dicti, quod castra ducant. Vnde reges vocantur.
Cossum, rugosum, & curuum, & Contractum.
Cote Græcè, incisio.
Cotei, iracundi.
Cotis, lapis quo acuitur ferrum ad incidendum, vel dignitas corporis.
Cotula, hemina, sex habẽs ciathos.
Cothurnus, superbia, vel superbus, vel genus calciamenti humile, sed tale vt in vtroque conueniat pede. Vnde si quis duobus discordantibus fuerit amicus, cothurnus dicitur.
Coturnix, auis quędam.

Adhuc de eodem.

Crabro, id est, vespa longa.
Crapula, nausea, vel immoderata voracitas, quasi cruda epula & indigesta.
Crater, calix habens duas ansas.
Craticula, dicta est à crate.
Creagræ, fuscinulæ tridentes.
Creantes, graciales.
Creas, aggrestes capras.
Crementum, semen masculinum, vnde animalium corpora accipiuntur.
Cremonia, sacrificia, immolatio.
Creperon, dubium dicitur. Vnde creperus, a, um, id est, dubius.
Crepida, genus calciamenti vtrique pedi aptum, dictum à pedum crepitu in ambulando.
Crepido, ruina, vel summitas riparum, vel cuiusque rei.
Crepitare, leuiter flare, vel sonare, vel stridere.
Crepor, vel crepitus, sonus.
Crepundia, initia, vel insignia, vel indicia, quæ expositis infantibus adhibentur.
Crepusculum, dubia lux quę fit vespere, vel mane. Nam creporon dubium dicimus.
Creta, genus terræ albæ.
Critici, dies iudiciales, vel determinatiui, vt quo homo vel liberatur, vel purgatur, vel moritur.
Cribrum dicitur, quia ibi frumentum currendo purgatur, quasi currifrugum.
Crypta, spelunca.
Crisopis, aurum tantum videtur esse.
Crispans, vibrans, contorquens, splendens, concutiens.
Cristæ, cassides. Inde cristatus, id est galeatus.
Croceum, rubicundum.
Crocitus, vox corui.
Crocum, siue crocus, herba. Inde croceum, id est rubicundum.
Croma, Græcè, color.
Cromaticus, qui colore non confunditur, nec colorem mutat.
Chronon Græcè, tẽpus. Inde chronica.
Crudum, durum, forte.
Crumenæ, sacculi.
Crustula, diminutiuum à crusta, & est panis oleo conspersus, in medio concauus & tortus.
Cubus, in geometria figura vndique solida.
Cuculla, vestis, quasi minor cella dicta.
Cucuma, vas æneum, à sono feruoris nominatur.
Cucumis, vel cucumer, herba.
Cudere, fabricare, percutere.
Culleus fit ex corio, in quo parricidæ cum Simia & Gallo & Serpente in mari præcipitabantur.
Culmę, coquinæ.
Culmen, tectum, vel altitudo.
Culmines, pro diuites poni puto.
Culmus, calamus quo spica continetur.
Culponei, rustica calciamenta.
Cumba, nauicula breuis.
Cunabula, lectuli infantium.
Cunctari, dubitare, vel differre. Inde cunctanter.
Cuneus, minor turba.
Cuniculi, transitus occulti, vel agrestia animalia.
Curio, præco theatri.
Cultri, cultelli.

De his quæ incipiunt per D.

CAP. XLIX.

Dare dexteras, id est auxilium præbere.
Dare operam, id est soluere, vel sustinere.
Dactilon Græcè, digitus.
Damula, genus ferę Capreoli similis. Vel vt quidam dicunt, Mustella.
Dapsilis, largus.
Deambulacra, deambulatoria.
Deca Græcè, decem.
Decapolis, regio decem ciuitatum.
Dedicare, consecrare.
Deciduus, desidiosus.
Decipula, laqueus, muscipula, pedica.
Desciscere, dissentire, vel à proposito se retrahere.
Decrepitus, valde senex, quasi in crepusculo vitæ.
Decuriones, decani, qui scilicet 10. militibus præsident, vel qui officium curiæ administrant.
Deductum, tenue, subtile, gracile.
Desęcare, à fæcibus segregare.
Defeciscere, desperare, vel defatigari.
Defecisci, dissolui, euanescere.
Defungi, finire.
Degeneres, ignobiles, vel genere impares, vel generi suo non respondentes.
Degere, viuere, agere.
Deglubere, decoriare.
Deierare, verum iurare, vel Deum iurare.
Dehiscere, aperire, vel dilatare.
Delatio, accusatio.
Delator, qui detegit quod latebat, vt detractor, vel qui alienum caput impetit.
Delatura, proditio.
Delibatus, perfusus, degustatus.
Delibor, immolor.
Delibui, vngi.
Delibutus, vnctus, perfusus.
Deliquasse, in liquorem vel defectum conuersum esse.
Deligere, eligere.
Delirare, desipere, vanum esse.
Delitescere, latere.
Delubra, fana, vel templa idolorum.
Demetere, separare, incidere.
Demolitus, dissipatus, exterritus.
Denarium, genus nummi quod pro decem nummis reputabatur.
Denotare, culpare, manifestare.
Dentile, aratri pars prima, in qua vomer inducitur.
Denuò, iterum.
Depelliculari, decipere, à pelliciendo.
Deperire, turpi amore ęstuare.
Depopulari, spoliare, vastare.
Depositum, commissum, vel creditum præcipuè.
Desciscere, discedere, separare, denunciare.
Deputare, destituere.
Deterere, disturbare.
Detractans, recusans.
Decrementa, damna.
Detrudere, compellere, excludere.
Deuexum, pronum, inclinatum.
Deuocare, accusare, maledicere per furorem.
Deuteronomium Græcè, secunda lex.

Dextrum,propitium, prosperum.
Dextra, pugio, vel securis dextræ habilis.
Dextralia, virorum & mulierum sunt iocalia, quoniam vterque dexteram habet.

Adhuc de eodem.

DIaconia Græcè, ministerium. Inde diacones, id est, ministri.
Diaphonia,voces discrepantes.
Dialogus, disputatio duorum.
Diametros, linea circuli recta per centrum ducta,in duas partes diuidens circulum.
Diaplasma,significat semper,vel iugiter,id est, cui annectitur sempiternum esse confirmat.
Didascalus Græcè,magister.
Didragma,duæ dragmæ.
Didragma,mensura duplex,scrupuli sex.
Diducere,distrahere,diuidere.
Dieta,viuendi regula.
Diffamare,diuulgare.
Diffiteri,abnegare.
Diffetisci,dissolui,marcescere.
Digamiæ,secundæ nuptiæ.
Digerere,deducere,ordinare,exponere, consumere,exigere.
Digestum,serenum, exalatum, descriptum.
Dilapidare,prodigere,erogare,dissipare.
Diluere,delere, vel lauare, purgare.
Dimicare,pugnare, contendere.
Dimiclium,requietorium.
Dina media,potestas herbarum,vel liber vbi herbarum medicinæ scribuntur,vel locus vbi medicinæ reponuntur.
Dyoscorus apud Græcos, Iunius.
Diplo,diplico.
Diplois,duplex vestimentum.
Dipsas,genus aspidis.
Dipticæ,duæ tabulæ.
Dipondius, quasi duo pondera,id est, libræ duæ.
Diriguit,obstupuit.
Disceptare,contendere.
Dissidium, discordia, vel separatio.
Discire,discedere,dissentire.
Disciscere, discrepare, disiungere, succumbere,perire.
Discophorus,discum ferens.
Discolus,difficilis, indisciplinatus, vel immoralis.
Discrimen,periculum, diuisio, dilucidatio,à quo discriminare, diuidere.
Discriminalia, pectines, vel ornamenta capitis mulierum.
Discerptus,diuisus.
Disserere,vel disceptare, adaperire, vel dicere.
Disertus,prudens,facundus.
Disijcere,dispergere, vel disperdere,vel fugare, vel despicere, vel differre.
Dysenteria, intestinorum vulnus.
Dissologia,duplex locutio.
Dispensare, disponere.
Distribuere, gubernare, moderari.
Dispartire,dissipare, distribuere,diuidere.
Displodere, dissoluere, dispergere.
Disterminare,disiungere.
Distichon Græcè, opus duorum versuum.
Distractum, diuisum, vel venditum.
Dysuria,vrinæ difficultas.
Ditio,potestas.
Diuaricare,prostituere,aperire.
Diuortium,separatio.
Dolabrum, bipennis, quia duo habet labra.
Dolantes,tela abscondita, vel vaginę lineæ in quibus latent.
Domata,Græci tecta dicunt.
Domata,mænia,vel superiores partes domus.
Donaria, loca vbi dona oblata recondebantur.
Dorcones,auidi voratores.
Dorix,nomen fluuij.
Doxa Græcè,gloria.
Dracena,dicitur à draco, sicut leæna à leo.
Drachma,octaua pars vnciæ, genus denarij, & est solido minor,scrupulis tribus constat, id est,octodecim siliquis.
Dromeda,genus camelorum.
Dromedarij,cameli veloces.
Dromis Græcè, cursor. Vnde & dromedes, cursores.
Dromones,longę naues.
Drusus,impatiens, vel rigidus, vel contumax.
Ductile, quod malleo producas.
Duellio,prouigil,vel rebellio.
Duellum, bellum, quia eius duæ sunt partes, vel bellum secundum.
Dulensis,seruitus est, quæ & Deo quantum oportet est reddenda, & hominibus quantum condecet exhibenda.
Dumtaxat,tantummodo.
Durco,trieres,nauis triremis.

De incipientibus per E.

CAP. L.

EBenus, arbor, vel gemma candida,qua artifices aurum poliunt.
Ebeni,de ebeno facti.
Ebiones,pauperes.
Ebionitæ,hęretici quidam ab Ebione,vel paupertate dicti.
Ebul,nouember.
Ebur,ossa & dentes Elephantis.
Echo,imago vocis quæ in cauis locis ostensa resultat, & resonat.
Oeconomus,dispensator.
Equuleus, genus tormenti, sic dictus, eo quod extendit hominem.
Edicere, foris dicere, euocare,vel præcipere. Vnde & edicta.
Editum,vel factum, vel prolatum.
Æditui,ianitores,quasi custodes ædis.
Educare,nutrire,vel eligere,proferre,liberare.
Edulium,quod facilè editur,vt sorbitiuncula.
Ephebia,domus puerorum lupanari similis.
Ephebi, adolescentes à Phœbo dicti.
Effœminati, id est, molles, sine fœminis scilicet turpiter in ephebos operantes.
Effœta,fatigata, vel frequenti fœtu exhausta, vel vacua, vel sterilis.
Ephi, decima pars chori, id est tres modij,& hoc in aridis.
Ephod,superhumerale.
Egerere,tollere.
Egestuosus,miserijs pressus.
Egloga,interlocutio, vel lectio, vel vilis sermo.
Elatæ,palmarum folia.
Electrum, genus lapidis dicitur ex eo quod ad radium solis, auro clarius argentoque refulgeat.
Elegans, honestus, egregius, nobilis,modestus,gratus.
Elegiacus, carmen cuius modulatio miseris conuenit.
Elidere, percutere, lædere, frangere.
Eulogium, prosapia, vel responsum.
Elucubratum,elaboratum,exquisitum,ornatum.
Eluere,diluere,purgare.
Elul,mensis Augustus.
Elucto,vinco.
Elumes,liquor fossæ.
Emancipati, è manu emissi,vel iuris proprij domini statuti.
Emax,emptor,auidus.
Embolismus Græcum est, Latinè superaugmentum, eo quod expleat numerum annorum communium.
Emerita,arma victricia.
Emeritus,veteranus solutusque militia, cui iam vsus prælij non est.
Emina, cum aspiratione appendet libram vnam, quæ geminata facit sextarium.
Eminus,procul,vel non longè.
Emissarius,prędo,homicida,vel flagitiorum & luxuriæ satelles.
Emissus,ceruus dicitur quando ceruam sequitur.
Emolumentum,lucrum.
Emorroys,fluxus sanguinis, vel genus aspidis.
Empyrea,ignea.
Emula,similia.
Emunctoria,id est,forcipes ad emũgendum.
Enormia,vitia.
Enchiridion, manuale, quia manu astringitur.
Energia Græcè,id est,agilitas.
Engaddi, locus vbi finitur mare mortuum.
Enigma,sermo figuratus & obscurus.

Enixa, conata, vel à partu liberata.
Eno, vinum.
Enophorum, id est, vas ferens vinum.
Entecam Græcè, id est, repositæ rei copiosam substantiam appellamus.
Eous Græcè, aurora, vel sol, vel homo de oriente.
Epanados, quam nostri regressionem dicunt, principum dignitas erat.
Epar Græcè, iecur.
Epigramma, id est, titulus, vel abbreuiatio scripturæ.
Epilogus, nouissima pars controuersiæ, quæ preces tantum habet.
Epinicia, victoriæ.
Epinemia, quæ dantur per singulos menses.
Epystilia, quę super capita columnarum ponuntur.
Epitaphium Græcè, super tumulum; est enim titulus, vel carmen mortuorum.
Epithalamium, carmen nuptiarum quod decātatur in honore sponsi & sponsæ.
Epithema, medicina, dicta quia superponitur alijs adiutorijs præcedentibus.
Epitoma, id est, recapitulatio, vel abbreuiatio.

Adhuc de eodem.

Erebi, inferni.
E regione, è latere, è contra.
Erga Græcè, opera.
Ergasterium Græcè, operarium vbi opus fit, vel taberna, vel vbi aliquod operis exercitium geritur.
Ergastulum, carcer, vel propriè locus vbi deputantur noxij ad aliquod opus faciendum.
Erodius Græcè, fulica.
Eruca, vermis, vel herba.
Eructare, emittere.
Eruderare, purgare, sustollere.
Ærugo, siue rubigo fit in frugibus, quando ros, vel imber nocte super teneras spicas cadit, & postmodum incalescente sole vertūtur in rubedinem, & inanescunt grana adhuc tenera. Eadem dicuntur & aurugo, ab auralis, vel ab eurus, ventus ab oriente.
Esto, concedo, vel planè.
Æstus, maris inquietudo, id est, accessus, vel recessus.
Etymologia, origo vocabulorum.
Ethnici, Gentiles.
Ethnos enim Græcè, gens.
Eucharistia, id est, bona gratia, vel gratulatio.
Euestigio, statim.
Euge, bene, gratulatio est, vel laudatio, siue salutatio.
Euitare, castrare, euacuare, examinare.
Eulogetus Græcè, id est, benedictus.
Eulogium, responsum diuinum, vel prosapia, vel bona fama.
Eumenides, id est, furiæ, seu deæ infernales.
Eusebia Græcè, pietas.
Exa Græcè, sex.
Exactum, exquisitum, vel eiectum, vel completum.
Exhalare, id est, emittere, vel spirare.
Examen, multitudo, vel caput, vel probatio, vel filum medium quo statera regitur, & lances æquantur.
Exameter, versus qui senarius dicitur.
Examitum, pannus sex filis contextus, qui vulgo dicitur samix.
Exapla, bibliotheca.
Exaplois, exemplaribus.
Exapla, id est, sextuplica, scilicet singulariter.
Excandere, exardere.
Exceptoria, receptacula.
Excetra, serpens qui Græcè vocatur hydra, id est, multorum capitum.
Excidere, euertere.
Exconsules, qui iam à consulatu exierunt.
Excubare, vigilare.
Excubię, officia vigiliarum.
Excussor, id est prędo, vel percussor, siue homicida.
Exedra, domus conuocationis separata modicum à prætorio vel palatio.
Exequiæ, funeris prosecutio.
Exerere, expedire, aperire, nudare, vel eleuare.
Exesa, consumpta, vel euacua.
Exilis, tenuis, quia quasi per angustum potest exire.
Eximius, quasi valde eminens.
Exolescere, affluere, delere, euanescere.
Exoletus, vanus, infamis, solutus, turpis.
Exorcismus Gręcè, id est, adiuratio, vel increpatio.
Exorsus, locutus.
Expergisci, euigilare.
Expilare, surripere.
Exossare, id est ossa extra proijcere.
Explodere, illidere.
Ex sententia, id est, prosperè, vel ex voto, siue ex optato.
Exta, intestina.
Extasis, mentis excessus, vel ex pauore, vel intentione ad superna.
Extemplò, id est, subitò.
Extorris, id est, exul, quasi extra terram suam pulsus.
Extricare, id est expellere, exterminare.
Extuberare, tumere.
Exuberare, abundare.
Exulcerare, exasperare.
Exuuiæ, id est, vestes siue spolia, ab exuendo.

De incipientibus per F.

CAP. LI

Facetus, id est, hilaris, gratus, honestus.
Facilis, tractabilis, ingeniosus.
Facinus, quidquid agit indomita cupiditas ad corrumpendam animam vel corpus suum.
Factio, coniuratio.
Factiosus, seditiosus, fallax, vel faciens.
Facula, à face.
Fallarica, genus teli, vel arcæ grandis.
Falcastrum, ferramentum curuum cum manubrio longo ad densitatem veprium succidendam.
Far, genus frumenti.
Farcire, implere.
Farus, siue pharus, turris maxima, quæ flammarum indicio longè videtur à nauigantibus.
Fas, honor, licitum, iustum.
Farum, dictum quia candelam fert.
Fascia, cingulum, quo pectus & papillę comprimuntur. Inde fasciola.
Fasciare, ligare.
Fascis, lignorum colligatio.
Fascinare, grauare, vel adulando decipere.
Fascellus, nauicula vasta.
Fastes, honores, vel dicta.
Fasti, libri in quibus reges vel consules scribebantur, dicti à fascibus, i. potestatibus.
Fasti dies, quibus ius fatur, id est dicitur. Nefasti, quibus nō dicitur.
Fata, dicta, vel responsa, vel mors.
Fatalis, debitus, vel mortalis.
Fatidici, diuini, vel fata canentes.
Fatiscere, multum hiare, siue aperire, dissolui.
Fauni, homines, vel dij siluestres, qui fantur futura, qui & ficarij.
Feculenta, fece plena.
Femen, idem quod femur.
Ferale, mortiferum.
Flebile, perniciosum.
Ferculum, missorium, vel vasculum, vel discus, vel plectus portatilis.
Feriæ, cessationes ab operibus.
Fermè, propè, ferè.
Fetula, herba.
Festinatò, festinanter.
Fæta, plena, vel liberata.
Fialin Græcè siue phialin, vitrum. Inde phiala.
Fibræ, venæ, vel extremitates iecoris, vel membrorum iuncturæ.
Fibulæ, quibus ornantur pectora fœminarum.
Ficarij, fauni.
Fidicula vel fidicen, cythara, vel cytharedus.
Fidiculæ, vngulæ quibus torquentur in equuleo appensi.
Filaxe Græcè, seruare. Inde gazophylacium.
Fimbriæ, catenæ, vel oræ vestimentorum.

Ficellum, vas gracilibus viminibus factum.
Fiscina, saccus, vel sarcina. Inde fiscella.
Fiscus, pellis in qua testiculi sunt, vel saccus publicus.

Adhuc de eodem.

FLaccentia, contracta.
Flagella, summitates vitium & arborum, quia flatu agitantur.
Flagitare, poscere.
Flagitium, quidquid agit indomita cupiditas, à flagitando.
Flagra, incendia, verbera. Inde flagella.
Flagrare, incendere, vel percutere.
Flamines, Pontifices idolorum, quasi filamines, scilicet à filo quo capita religabant.
Focariæ, coquinariæ ad focum faciendum.
Folles, pelles.
Folicatum, curuatum.
Folliculus, theca frumenti in qua seruatur granum.
Fomes, firmitas, origo, fomentum.
Fora, theatra.
Forcipes, fabrorum sunt quibus ferrum candens tenetur.
Forco, securis qua Pontifices in sacris vtuntur.
Forenses, à foro.
Forfices, sartorum.
Fornicatio, amor legitimo connubio solutus & vagus, dicta à fornicibus, id est ædificijs arenatis.
Fornix, arcus de coctura fornacis extructus in plateis in signum triumphi, vel opus concameratum. Inde fornicеum, vel galea, vel fornicatio.
Forpices, tenaces, vel instrumenta tonsorum.
Fortuna, dea casuum.
Fortunatus, felix, diues.
Forus, locus exercendarum litium, à fando.
Formum, calidum. Vnde & feruidum.
Fos Græcè, ignis, vel lux.
Fragra vel fraià, poma siluestria.
Fragantia, redolentia, quia fracta plus redolent.
Framea, hasta longissima, vel gladius versatilis, id est bis acutus.
Frasis, seu phrasis, locutio, interpretatio.
Fratrias Græcè, coniuratio.
Fratrissa vel fratrua, vxor fratris.
Fratruelis, duorum fratrum filius.
Frenusculi, vlcera circa oris rictum.
Frendere, dentes comprimere, vel concutere.
Fronus Græcè, sapiens.
Frugalitas, largitas, vel temperantia, siue parcitas.
Frugi, temperatus, vel temperatè.
Frumen, eminens gutturis pars qua cibis fruimur.
Frutex, breuis dictus est, eo quod fronde terram tegat, à quo fruteta.
Fucatum, tinctum, fictum.
Fucus, dolus, vel genus apis, vel vermiculus vnde vestis tingitur, vel genus herbę.
Fulcra, quibus lecti fulciuntur.
Fulgere, ferire. Vnde fulmen.
Fulica, auis.
Fuluum, rubeum.
Furnarium domus furni.
Funalia, candelabra.
Functus, vsus, vel consecutus, vel finitus.
Funda, fundibulum, vel genus rhetis piscatorij, eo quod in fundum mittatur.
Functoria, transitoria.
Fundibalus, quasi funda emittens; Bali enim Græcè, dicitur emittere.
Fundus, possessio, quia in ea fundatur vel stabilitur patrimonium.
Funebre, luctuosum.
Funestum, sceleratum, pollutum.
Fungi, dicti quia ignem acceptum concipiunt.
Furceps, ignarus.
Furcifer, qui ob leue delictum furcam circa viam ferre cogebatur, confitens peccatum suum, magis ad hominum ignominiã, & aliorum terrorem, quàm ad supplicium.
Furiæ, deæ infernales, vel patientia.
Furnum, nigrum, inde fur.
Furunculus, vulnus, vel tumor in acutum surgens.
Fuscina, vel fuscinula, creagra, siue tridens.
Fuscum, nigrum.

De incipientibus per G.

CAP. LII.

GAla Græcè, lac. Vnde galaticiæ delitiæ, lauticiæ.
Galbanum, succus ferulæ, vel genus pigmenti.
Galeros, corium. Inde galea.
Galerum, pileum de pelle hostiæ cæsæ factum, vel pelliceum calamacium, vel pallium de iunco.
Gamos Gręcè, nuptiæ.
Ganeo, tabernio.
Gluto, luxuriosus.
Gannire, vulpium est, sicut latrare canum.
Garganus, mons Apuliæ.
Garos Græcè, liquamen.
Gaza Syriacè, thesaurus.
Gazophilacium, cella vbi thesauri reconduntur.
Ge Gręcè, terra.
Genesta, genus virgulti amarissimi.
Genethliaci, qui hominum genesim per duodecim cœli signa describunt.
Geniolus, ingeniosus.
Genos Græcè, barba, vel genus.
Gentiles, qui ita sunt vt geniti fuerunt, scilicet sub peccato, & non sunt regenerati.
Genium, naturale, amicum.
Gerere, disponere, explicare, agitare.
Gygantomachia, pugna.
Gymnasium, generaliter exercitiorum locus, vel Philosophorum, vel athletarum ludus vbi exercentur athletæ, vel cursores.
Gymnos, nudus.
Gymnosophe, qui nudi philosophantur in solitudinibus Indiæ tantum tectis genitalibus.
Girgillus, lignum transuersum ex quo funis cum situla in puteum mittitur, dictus quia in gyrum versatur.
Gith, genus leguminis.
Glaber, lenis facie, rasus, vel sine barba purus.
Gladiatores, qui in spectaculis mutua se cæde trucidant.
Gladiolus, herba folijs gladij similibus.
Glarea, terra glutinosa vel condensa, vel lapilli fluminum quos aqua fluens trahit.
Glaucum, album.
Glauci oculi, pro splendentes ponitur.
Glis, animal paruum.
Glirium, torcens, immobile.
Gliphe Græcè, insculptus.
Globa, iunctura.
Globus, ignis euomens vel eructans densitates.
Globus, lapis.
Globus, pensa mulierum.
Glossa Græcè, lingua, vel aduerbium.
Glossa, gemma.
Gnota Græcè, scito.
Gomor, decima pars ephi.
Grabatum Græcè, reclinati capitis susceptio.
Graphia Græcè, scriptura.
Graphin Græcè, littera.
Grapides, auis, quæ & tarda.
Graculus, auis.
Gramma Gręcè, literalis scriptio.
Grassari, sæuire, prędari, vel crescere.
Gronsi, dicuntur fructus arboris ficus immaturati & inutiles, pulsu ventorum cadentes.
Gumma, vel gummi, lachryma sudore lignorum elaxata. Græcum est.
Gurdus, ineptus, inutilis.
Gurges, locus altus in flumine, vel verticosus.
Gurgustum, guttur, vel antrum angustum & tenebrosum, vel casa breuissima in qua mittuntur pisces.
Gutta, dicitur amoniacum.
Guttatus, color in equo albus, nigris interuenientibus notis.

De incipientibus per H.

CAP. LIII.

HAmatum, vncis circumdatum.
Hamula, dicitur ab hamo fiſcinula, ſcilicet ad extrahendas carnes, vel diſpenſandas in caldaria.
Harmonia, ex multis vocibus coaptata moderatio.
Harpax, rapax.
Harpe enim Græcè, rapere eſt, & eſt inſtrumentum orci.
Harpię, arum, genus auium.
Hiacinthina veſtis, æthereo colore reſplendens.
Hiacinthus, herba, vel gemma.
Hebenus, arbor nigra Indiæ.
Hectecę, ſolaria de cænaculorum parietibus eminentia.
Hemiſphærium, dimidia ſphęra.
Heros, vir fortis. Inde heroicum.
Hermaphroditus, genus monſtri, in quo vterque ſexus apparet.
Herilis, Dominus, vel Dominicus.
Helluo, vorax, ebrioſus.
Hem, vox iraſcentis.
Herculaneus, eunuchus.
Heri, Domini.
Herilis, domicellus, id eſt, Dominus minor.
Herinacius, animal paruum ſpinoſum.
Hermafroditus, qui vtrumque ſexum habet.
Hernioſus, ponderoſus, ſiue ruptus.
Herodius, falco, vel girfalco.
Heroes, viri fortes.
Hiberi, Hiſpani.
Hibleus, flos, vel floridus.
Hidriæ, vaſa aquarum.
Hymen nuptiæ, vel carmen nuptiale.
Hibex, caprea.
Hypotheſis Græcè, dicitur arcus cæleſtis.
Hiri, menſura in liquidis.
Hiſpidus, piloſus, ſpinoſus, horridus.
Hiſtrio, dicitur ioculator qui hiſtoriam motu corporis ſignificat.
Hiſtria, quædam terra.
Hiſtriata, hiſtoriata, ſcilicet hiſtorias quaſdam continens.
Hiſtrix, quadrupes ſpinoſus.
Hiulca, ſciſſa, apertà.
Holitores, olerum diſtractores.
Homos Græcè, totus.
Homos, ſimilis, vel æqualis.
Homonyma, cum vnum nomen multa ſignificat.
Homouſion, eiuſdem ſubſtantiæ ſcilicet cum patre.
Homuncio, vel homunculus, homo non grandis formæ.
Horripilatio, horror, & erectio pilorum.

De incipientibus per I.

CAP. LIV.

IActura, damnum quod vltro patimur.
Iambus dicitur, quia huiuſmodi carmine ſolent poetæ detrahere.
Ibis, auis quædam.
Icon, nis, Gręcè, imago, ſiue iconia.
Idea Græcè, proprietas, vel conſuetudo.
Idos Græcè, forma. Inde idolum.
Iecur, hepar.
Illepidum, inſuaue.
Illex, arboris ſpecies.
Illibata, incontacta, incontaminata.
Illicere, ſuadere, inducere, vel ſeducere.
Illuuies, ſqualor, immmundicia.
Inaures, ab aurium foraminibus dictæ ſunt quibus gemmæ dependent, harum vſus in Græcia, quas puellæ vtraque, pueri tantum dextera gerebant.
Inceſtare, polluere.
Inceſtum, quod committitur cum ſacra virgine, vel cum propinqua.
Incola, aduentitius, ſed permanens.
Incolatus, peregrinatus.
Inconditus, incompoſitus.
Increbreſcere, innoteſcere.
Incus, ferrum in quo cuditur, id eſt, fabricatur.
Innoteſcere, id eſt, frequentari.
Indagare, inueſtigare.
Indere, inſerere, immittere.
Indoles, propriè quædam imago futuræ virtutis in iuuene.
Induciæ ceſſationes à bello.
Induſtria, ſolertia.
Inædia, fames, tenuitas.
Inertia, pigritia.
Inerticula, vua nigra.
Inetia, erebus.
Inextricabilis, inexplicabilis.
Infandi, nefandi, id eſt nec nominandi.
Infenſus, offenſus.
Inficiari, crimen inferre, vel negare, vel mentiri.
Infrunitus, guloſus, quaſi ſine fręno moderationis, vel ſine frumine.
Ingenitum, innatum, conſuetum.
Ingruere, grauiter irruere.
Initiare, ſacrare.
Initias, agrorum congiraria.
Inoleſcere, inhærere, increſcere.
Impendia, impenſæ, ſumptus, & lucra.
Impetigo, ſicca ſcabies prominens à corpore, cum aſperitate & rotunditate formæ.
Implanare, delere, vel dolare.
Impos, impotens, puſillanimis.
Imprecari, intentè rogare, optare, expugnare.
In præſentiarum, pro in præſenti.
Impræceps, in profundo præcipitio.
In procinctu, in apparatu, vel in militia.
Impunes, ſine crimine vel pœna.
Inquam, dicam, vel dixi.
Inquilini, qui alienam terram inhabitant vel colunt, ſcilicet aduenę.
Inſcribere, accuſationis eſt.
Inſignire, decorare, ſignum imponere.
Inſimulare, accuſare ficto crimine.
Inſitum, inſertum.
Inſoleſcere, contra conſuetudinem agere.
Inſolentius, ſuperbius.
Inſoleuit, inualuit, inhæſit.
Inſtitare, mortuum inuoluere.
Inſtitis, linteolis.
Inſtitor, negotiator, vel nauigator.
Inſudare, cum ſudore quærere.
Inſumere, aſſumere.
Intemerabile, perpetuum, immortale.
Intemerata, integra, nulla temeritate violata.
Intempeſta, nox media dicitur, quia caret tempore, ſ. actu, per quem dignoſcitur tempus.
Intentare, inferre, denunciare.
Intercalare, interponere.
Intercipere, decipere.
Interlunium, tempus inter deficiẽtem & naſcentem lunam, ſcilicet 30. dies.
Internecio, interitus.
Internecium, bellum in quo omnes pereunt.
Interpolatum, interpoſitum, interruptum, vel varium.
Interraſilis, interpolatus, celatus.
Interſcapulum, ſpatium inter ſcapulas.
Inteſtabilis, ſine fide & teſtimonio.
Inteſtinum, domeſticum.
Inuolare, in volam, id eſt in manum includere.
Inuiſere, reſpicere, viſitare.
Inuolucrum, dictum quod aliquid intus teneat inuolutum.
Inurere, imprimere notas vel maculas.
Ipotheſis Græcè, dicitur arcus cæleſtis.
Iter ſabbati, vnum milliarium ſecundum legem.
Itidem, ad ipſum, vel iterum atque iterum.
Iuba, coma.
Iuuat, libet.
Iugiter, perſeueranter.
Iuglandem nucem, quaſi Iouis glãdem.
Iuncus, dicitur eo quod iunctis radicibus hæreat.
Iuniperus, genus arboris.

De incipientibus per K. quæ tamen potius ſcriberentur per C.

CAP. LV.

KAbrina, Laborem inferens.
Kakoſi nteton, vitioſa compoſitio-

positio.
Kai, cancelli.
kalamentum, menta agrestis.
kalendas, dictas quidam putant, quod apud veteres omnia mensium principia colebantur.
Kancer, est animal maritimum.
kanifer, fenex.
Kanti, acuti.
Kappa, capitulum.
Kappa, diuinatius, voluntarius.
Kapisterium, quod agnis vel suronibus in caput ponitur.
Kaplere, credendum proferre.
Kaplosus, elisus.
Kara, apud poeticos caput dicitur.
Karinantes, illudentes.
Karistea, dies festus inter cognatos.
Karistia, gratia.
Kathecuminus, in fide instructus.
Kathegoria, accusatio vel dilatio nominis.
Katholicus, vniuersalis.
Kaupo negotiator, tabernarius.

De incipientibus per L.

CAP. LVI.

LAbyrinthus, ædificium perplexum parietibus, qualis domus fuit Dedali, vbi fuit minotaurus inclusus, dicta quia inde elabi nemo possit sine glomere fili.
Laberna, fur, vel gladiator.
Labrum, vas ad lauandum. Inde & labellum, idem & labium dicitur.
Labrusca, vitis syluestris, quia in labris agrorum nascitur.
Lacerna, cucullа subtilis, vel pallium fimbriatum.
Laciniare, lacerare.
Laciniosum, pannosum, laceratum.
Lacinia, extremitas vestis.
Lacteus circulus, via in sphæra, quã circuit sol, & ex eius splendoris transitu lucet, & alba fit.
Lacula, læ, vel laculata vestis, quæ lacus quadratos quosdam cum pictura habet intextos, vel additos acu.
Lacunaria, quę cameram subtegunt & ornant: quæ & laquearia.
Lacus, siue lacuna, idem quod stagnum.
Lagana, panes lati ac tenues.
Lagena, vas fictile: Inde laguncula.
Lagos Græcè, lupus.
Lamia, dicitur genus monstri, has fabulæ infantes laniare solitas ferunt.
Lamina, id est, parua lama aurea ad modum dimidiæ lunæ facta, quæ frontem ornabat Pontificis.
Lanista, gladiator, vel carnifex: à laniando.
Lanugo, prima barba, à similitudine lanæ.
Lapates esse dicunt cibum ex oleribus confectũ, vel ollas minores.
Laquearia, lacunaria.
Laruæ, vmbræ, damnatorum animæ, quos ex hominibus malè meritos dæmones factos aiunt, quorum natura esse dicitur terrere paruulos & in locis garrire tenebrosis.
Lateres, tegulæ.
Latex, liquor fontis, quia in venis terræ latet, vel quodlibet humorosum quod suo fructu clauditur, vt vinum.
Latomi, lapidum cæsores.
Latrina, secessus publicus.
Lebes, siue lebeta, olla ænea minor caldaria.
Lecythus, ampulla olearia.
Lectica, lectus, vel in quo consules portantur.
Legio maior, duodecim millia hominum: minor, sex millia continet.
Lembus, nauicula.
Lemures, laruæ.
Læno, impudicus, vel stupri consiliator, vel adulator.
Lenticula, vasculum olearium quadrangulum, vel in latere apertum, ex ære vel argento factum, à leniendo dictum.
Lepor, blanditiеs, gratia, suauitas.
Lætamen, fimus, quia facit arua lætari.
Lętaniæ Græcè, rogationes.
Leugas Galli, stadia Græci, nos verò milliaria dicimus.
Leuga, passus habet mille centumquinque.
Leuiathan, serpens de aquis.
Leuigare, lenire, dealbare, polire.

Adhuc de eodem.

LIba, vel libamina, sacrificia de liquidis.
Libare, fundere.
Libanus, mons Arabiæ, vel arbor thuris.
Liber, pater est Deus vini apud Gręcos: Liber enim vsum vini apud Græcos ostendisse fertur. Dicitur etiam liber interior tunica corticis.
Libertinus, olim Liberti filius, nunc verò à Liberto factus, vel possessus.
Libra perfectum habet pondus, scilicet duodecim vncias, dicta quasi libera, quia omnia pondera in se continet.
Librarij, scribæ.
Licia, quasi ligia, filum innodatum, quo scilicet stamina telarum ligantur. Inde liciatorium.
Licinius, candela, vel cicendula lucernæ.
Licon Gręcè, lupus.
Lictor, apparitor, vel percussor, vel ecclesiæ seruitor.
Lyen, splen.
Lyeum, vinum à Lyenon, id est, soluere, quia nos à cura soluat.
Ligurrire, summatim degustare.
Limbus, vestis vel circuitus chlamydis, vel lucubrum cuiusque rei.
Lymphari, bacchari, vel furere.
Lymphaticus, furibundus, quia aquam timet, vel qui ex aqua quasi diuinat.
Limpidum, præclarum, purum, perspicuum.
Lineamenta, extremitates corporum.
Lippitudo, vitium oculorum, cum ex crebra humoris effusione palpebræ grossescunt.
Lyrici, poetæ, dicti à varietate carminum. Vnde litura, & Lira à liniendo dicta.
Liuor, macula in corpore.
Lix Græcè, aper.
Lira, olim dicebatur aqua: Vnde & elixare dicitur.
Loculus, locus in terra factus ad aliquid custodiendum.
Logium, rationale.
Lolium, herba tribulosa.
Lora, retinacula.
Loramenta, laquearia.
Lotium, vrina, quia ea lota indumenta mundantur.
Lucina, luna.
Lucinantes, suadentes.
Lucubro, vigilo.
Lucubrationes, nocturna lumina: Inde lucubratiuncula, vnius noctis vigilantia.
Luere, purgare, pœnas soluere.
Luligo, genus auis.
Lumbricus, genus vermis intestinorum.
Lumbare, cinctorium lumborum.
Lunaticus, epilenticus, i. caducus.
Lunulæ, mulierum ornamenta, in lunæ similitudinem bullulæ auteę dependentes.
Lupanar, prostibulum vbi meretrices quasi lupæ miseros rapiunt.
Lupata, fræna dura & aculeata ad equos domandos.
Luridum, pallidum, sordidum.
Luscus, qui minus est videns.
Lustra, obscura ferarum latibula.
Lustrare, videre, circumire.
Lustrum, spatium quinque annorum.
Lutrum, vas quoddam, siue concha ad lauandum.
Luxis, laxatis, siue quassatis.

De incipientibus per M.

CAP. LVII.

MAcarius græcè, beatus.
Macellarius, lanista.
Macellum, vbi mactantur vel venduntur pecora.
Macerare, cruciare, lacerare.
Machina, fabrica, instructio, exquisitio, argumentum.
Macros Græcè, longus.
Macte, maior facta vel magis, aut etiam verbum est bene alicui optantis.

Macula, turpitudo, nota.
Madidum, infusum.
Magalia, casæ pastorales.
Magistratus, prętores, vel consules, quasi maiores reliquis officijs.
Magnatus, nobilis, potens.
Magnes, genus lapidis.
Magnificentia, celsitudo, largitas.
Magnoperè, magno opere, vel ad magnum opus necessarium.
Magi, malefici, sapientes, mathematici.
Maiestas, dignitas, authoritas, gloria, vel numen.
Malagma, emplastrum.
Malaxatus, subactus, vel maxilatus.
Malæ, maxillæ.
Malefidum, infidum, periculosum.
Malegratum, ingratum.
Malleolus, nouellus palmes.
Malesuada, malè suadens.
Mallonen Græcè, comam.
Malum punicum, quia de punica regione translatum.
Malus, arbor, vel vanus.
Mammona, diuitiæ, vel dæmon qui præsidet auaritiæ.
Mammotrecti, pueri lac sugentes, quasi mammas trahentes.
Manhu, quid est hoc.
Mancia, sacrificium.
Mancipare, quasi manu tradere, vel manu captum adducere.
Mancipium facere, in seruitutem redigere.
Mancus, manu ancus.
Mandare, commendare, committere, deponere, credere, vel in fidem tradere.
Mandere, manducare.
Mandibula, mola dentium.
Mandragora, genus herbę.
Manes, vmbrę, vel inferi animæ, vel dij defunctorum.
Manere, restare, expectare.
Mania, insania.
Manicare, mane ire.
Manicæ, manuum vincula.
Manicleata, tunica manutrita.
Manipulus, ligatura, cuneus 200. militum.
Mansa, comesta, mansueta.
Mansum, fundum, vel domus.
Mantica, bargila, sportella.
Manticula, victoria, pera.
Manticulare, fraudare, vel furari.
Mantile, velamen mensæ, vel mappa.
Mantum, quod manus tergit.
Manus, multitudo potestas.
Manubiæ, prædæ, quia manu capiuntur.
Manducere, tenendo ducere.
Manumissus, libertus, quasi manu emissus.
Manzer, de scorto natus.
Mappalia, casæ pastorales.
Mappa, cui apponuntur epulę: Inde mapella.
Maran, amarum.
Maratana, Domini aduentus, vel Dominus venit. Syrum est.
Marcidus, lassus, grauatus, lãguidus.
Marcus, malleus maior: Inde marculus.
Mare, totum elementum: Maria verò partes maris.
Margo, extrema pars cuiusque loci.
Mars, incantator.
Mars, pugna.
Marsupium, bursa, vel sacculum.
Martia, gens Romana: Sic martia mænia.
Martius campus, id est Romanus.
Masticina, crocea.
Mastix, resina lentisci.
Mastruga, fortis, vel vestis ex ferarum pelliculis.
Mathematici, genethliatici, qui vitam hominum siderum momentis constituunt.
Materia, silua, occasio,
Matrona, vxor, quia iam in matrimonium venit.
Matrix, in qua fœtus generatur.
Maturare, accelerare.
Mauors, belligerator.
Mauortem, matronale operimentum, quod caput operit.
Mauortia, idem quod martia, id est, Romana, vel belligerosa.
Mauseola, sepulchra.

Adhuc de eodem.

MEander, quidam fluuius.
Mechaniæ, ingenia fabrorum.
Meapte, meipsius.
Mechanica, peritia fabricandi res quaslibet.
Meaptus, fatuus.
Meditullium, medius locus, vel locus meditationis.
Megas Græcè, magnus. Inde Megacosmus, id est maior mundus.
Mela Græcè, mala.
Melam Græcè, nigrum: Inde melãcholica, quia fel in nigredinem conuertitur.
Melesia, compositor cantus, vel meditationis locus.
Melos, dulcis sonus.
Melota, pellis ouina.
Melotes, pellis caprina, vel ouina, à collo pendens, præcincta vsque ad lumbos. Sic dicta, quia prius vt quidam existimant, fiebat de pelliculis melonum. Est autem habitus, qui necessarius est ad operis exercitium.
Membrana, pergamena, quia ex membris pecudum detrahuntur.
Menalias, pastorales.
Mene Gręcè, luna.
Mantor, inuentor.
Merum, purum.
Meritum, dignum.
Meta, signum, recursus, circuitus, terminus.
Metari, constituere, vel locare, finire.
Metellus, mercenarius, qui metit.
Metron Gręcè, mensura. Inde metreta, & metropolitanus, à mensura ciuitatum quibus præsidet. Est autem metreta mensura liquidorum, continens sex sextarios.
Migma Hebraicè, mixtura.
Milliarium, mille passibus terminatur.
Mina, habet 60. siclos.
Mimi, ioculatores.
Minitari, frequenter minari, vel comitari.
Myoparo, nauis piratica.
Myrtus, genus arboris.
Missilia, hastilia.
Mirmicæ, formicæ,
Missitare, frequenter mittere.
Missorium, concha modica.
Mysterium, secretum, vel sacramẽtum, vel occulta præfiguratio: Inde mysticum.
Mythos Græcè, fabula.
Mythiton, fabulare.
Mna, habet libram vnam, vel dragmas 8. Alij 12. quòd libras duas, & semis.
Medialus, per quem axis voluitur.
Modulatio, dulcedo vocis.
Molles, qui semen in terram effundunt.
Moliri, conari, fabricare.
Monarchia, principatus.
Monas Græcè, singularitas.
Moneta, similitudo.
Monile, ornamen tum ex gemmis, quod pendet è collo fæminarum.
Monumentum, amoris pignus, vel memoria.
Monocors, vnicornis.
Monoptota, vnius tantum casus, vt frugi.
Monos Græcè, solus.
Morio, amens.
Moron Græcè, fatuum.
Morosus, difficilis, fastidiosus.
Mortaria, vbi semina trita mortificantur.
Morticinium, in quo sanguis animę mortuus est.
Multare, idest manducare, calcare, percutere, frangere, mitigare.
Mulctra, vel mulctrum, est vas vbi lac mulgetur: Idem & mulgarium.
Muliebria, menstrua.
Mulio, sessor Muli.
Mulsum, idest potio ex aqua & melle.
Mulcta, vel verius multa, damnum pecuniæ.
Mulctare, condemnare, calcare, affligere
Multifariè, multis partibus.
Munia, officia, vel tributa.
Muniacus, qui munera capit, vel qui munera fisci accipit; hi sunt curialium maiores.
Municipales autem originis ciues, & in loco officium gerentes.
Municipium, ciuitas, à munijs, id est officiis.
Munifex, munera dans.
Murra, genus ligni, de quo fiunt ciphi.
Murena, genus piscis: Inde murenulæ, catenulæ auro in virgulas lentescente contextæ, ordinis flexuosi, in similitudinem murenæ piscis, vel serpentis, quæ ad collum

lum ornandum, à capite defluentes aptantur.
Murex, eminens, acutum, præruptum, excelsum saxum, vel cacumen montis.
Muria, liquamen.
Musac sabbati, gazophilacium regum, sicut corbonam sacerdotum; vel secundum Hebræos organum erat, quo in sabbato cantabatur.
Muscinoes, bibiones.
Musculi, capita neruorum, vel curua nauigia.
Musitare, passerum est.
Muscius, genus soricis.
Mutilare, cadere, vel truncare, debilitare.
Mutire, canum est; & est gannire, vel submurmurare.
Mutuare & commodare differunt. Nam qui mutuum dat aliud recepturus est, qui autem commodat, idem sibi reddi desiderat.

De incipientibus per N.

CAP. LVIII.

Nabla, id est psalteria.
Nayades, deæ maris.
Naoz Græcè, templum.
Naptha, purgamenta lini, vel cuislibet rei, vel genus fomitis apud Persas.
Napus, & nardus, herbæ.
Nardum, genus odoris optimi.
Nathinnei Hebraicè, Græcè dicuntur hypodiacones, id est subdiacones.
Nationes, homines vagi, sine lege, quasi sic nati, qui & Gentiles, quasi sic geniti, scilicet in præputio.
Nauare, operam dare, vel studio se implere, cogere.
Nauclerus, dominus nauis.
Naufragiū, portus vbi naues sæpius franguntur.
Nauicularius, nauium fabricator.
Naulum, merces nauigij.
Nausea, vomitus.
Nautica, res naualis.
Nauus, agilis, studiosus.
Necessarij, amici, vel propinqui: Inde necessitudo.
Neę, fila.
Nebulo, vanus, mendax, latro.
Necessitudo, affectus, vel propinquitas, amicitia.
Nec immeritò, non sine causa.
Neue, vt non.
Nectar, odor, arbor quædam, vita deorum, potus Angelorum.
Nefandum, vel nefarium, execrandum, vel nec dicendum, vel sceleratum.
Negocitæ, id est opifices, mercenarij.
Negotium, causa, vel actio.
Neniæ, deliramenta, vel mendacia, vel carmina senilia, funebria.
Neophus, rudis, nouellus.
Neomenia, nouilunium, Calendę.
Nepos, luxuriosus, prodigus, euersor, gluto, nequam, perniciosus, vel fugax.
Neri pensa mulierum.
Neruici, funes de neruis facti.
Nere, filare.
Neruus, cyppus.
Neruosum, robustum, rigidum.
Neu, neque.
Neoterici, id est iuuenes minores, nouitij.
Næuus macula.
Nibatus, splendidus.
Nihil, compositum est ex nil & hilo. Hilum dicit Varro significare medullam ferulæ.
Nihilipendere, pro nihilo habere.
Nicolaitæ, quidam hęretici.
Necromantia, mortuorum diuinatio.
Nycticorax Græcè, noctis coruus, & est bubo secundum quosdam; secundum alios noctua: magis autem videtur esse bubo, nam in Deuteronomio pro duobus ponuntur nycticorax, & noctua.
Nidor, odor, virus.
Nisa Græcè, ignis odor, qui Latinis nidor dicitur.
Niger, quasi nubiger.
Nympha, sponsa in nuptijs, vel dea aquarum, musca pastorum.
Nimirum, vtique, scilicet nec mirum.
Ningere, niuare.
Nisan, Aprilis.
Nisans, implicans.
Nitela, nitor, quasi species salis.
Niuale, niueum, candidum.
Nixus, munitus, inclinatus, incumbens.
Noctifuga, Luna.
Nodus, inuolutio.
Nola, campana, sic dicta à ciuitate Campaniæ huius nominis, vbi primò facta fuit.
Non me fugit, non me præterit.
Norga, sordes maris.
Norma, regula, forma.
Nostrates, de nostra patria.
Nota, id est macula, inscriptio, signum.
Notus, ventus, qui & Auster, vel Nothus, homo de adulterio, vel concubina natus, vel qui patre nobili, & matre ignobili generatur.
Nouacula, dicitur ab innouando.
Nouale, ager primùm proscissus, vel qui annis alternis vacat, nouandarum sibi virium gratia.
Nouare, reparare.
Nouissimum, vilissimum.
Noxa, culpa, vel pœna.
Nubilis, ad nubendum habilis.
Nubilum, cęcum, obscurum.
Nocicula, amigdala.
Nudiustertius, aduerbium temporis, & vlterius significat tempus quàm heri.
Nuga, turpitudo, macula.
Nugaces, vani, fatui.
Nugas, vanos, inutiles. Hebræum est.
Nugigerulus, turpis nuncius.
Nuere, nutum dare, promittere, aperire.
Nullatenus, nullo modo.
Num, nunquid.
Numen, potestas, claritas, dignitas.
Numerarij, qui publicum numerū ærarijs inferunt.
Nummina, solidus nomine, effigieque signatus.
Numularius, campsor.
Nundinæ, commercia, vel mercandi loca.
Nusciosus, qui vespere plus videt.
Nutare, titubare.
Nutus, signum, præceptum, potestas.

De incipientibus per O.

CAP. LIX.

O Litera per se aliquando est interiectio admirantis, sicut cum dicitur, ô rem magnam: aliquando aduerbium exclamantis, vt, ô conditionem miseram; aliquando pronomen, vel articulus nominatiui casus, vt, ô ille.
Oa Græcè, oua.
Obaudire, obedire.
Obcludere, præcludere.
Obducere, claudere, operire.
Obductio, oppressio, vel mors.
Obelus, virgula ferrea.
Obesus, pinguis, refertus.
Obire, fugere, circumire, perire, expiare.
Obites, intentio, vel genus serpentis.
Obiurgare, increpare.
Oblatrare, obloqui, obmurmurare.
Oblectamentum, delectatio, solatium.
Obliterare, delere, vel obliuisci.
Oblituit, latuit.
Oblitum, media correpta, linitum.
Obloqui, idem quod oblatrare.
Obluctari, reniti.
Obnixè, firmiter, vel intentè, aut totis viribus.
Obnixus, constrictus, vel obligatus, vel subditus.
Obnubere, obtegere.
Obolus, 20. pars sicli.
Obrepere, decipere.
Obrisum, aurum coloris optimi, dictum, eo quod splendore irradiet.
Obriguit, obstupuit vel indurauit.
Obsepta, opposita, vel circumclusa.
Obsita, obsessa.
Obsolevit, dissuescit, euanescit, recedit.

Obsorbet, insolescit.
Obstetrix, quæ parienti assistit adiutrix.
Obstinatio, mentis duritia, pertinacia, vel perseuerantia.
Obstupuit, stupefactus est, vel percussus est.
Obstrepere, obloqui.
Obstrigilli, genus calciamenti.
Obtemperat, obedit.
Obtendit, opponit, prætendit.
Obtestor, contestor, rogo, adiuro.
Obtigit, contigit.
Optio, electio.
Obtrectatio, inuidia,
Obtruncare, occidere, vel caput præcidere.
Obtutus, aspectus.
Obuenire, præter spem euenire.
Obumbrare, tegere.
Occasio, facultas.
Ocinum, genus oleris.
Occipitium, capitis pars posterior, id est, post auriculas.
Ocistrio Græcè, tabernarius.
Ocyter, velociter.
Ocyùs, velocius.
Ocreæ, tybialia calciamenta, quia crura tegunt.
Oculatus, videns & prudens.
Occupat, anticipat.
Occursat, obuiat.
Odeæ Græcè, via.
Oeconomia, dispositio, vel præparatio.
Oephi, decima pars chori, id est modij tres.
Oena Græcè, elementa.
Oestrus, tabanus.
Offa, pars frusti escæ. Inde offella.
Ofi Græcè, coluber.
Ofax Hæbraicè, aurum obrizum.
Officere, tingere, vel nocere.
Olea, arbor, cuius fructus oliua.
Oleaster, arbor siluestris similis oliuæ.
Olfactoriola, vascula muliebria, quibus odoramenta gestantur.
Olympias, vel olympiada, spatium quatuor annorum.
Olympum, cęlum, mare.
Olympus, mons Macedoniæ altissimus.
Olitor, hortulanus.
Olon Græcè, id est, totum. Inde holocaustum, totum incensum.
Olosera, vestis tota serica.
Olor, Cignus.
Omen, augurium.
Omentat, expectat.
Omonyma, similia, vel vninomia.
Omousion, assimilatio, vel eiusdem substantiæ.
On Græcè, id est Asinus: Inde Onager, Asinus agrestis.
Onix, gemma quædam.
Onocentaurus, homo mixtus Asino.
Onocrotalus, id est, auis rostro longo.

Adhuc de eodem.

OPpansum, id est obiectum extensum.
Operepretium, necessarium, vel magnoperè.
Operiri, expectare, rogare.
Operosum, laboriosum.
Oppetere, occidere, vel mori.
Oppidani, qui in locis cæteris à Roma habitabant. Nam qui in vrbe vrbani. Sola enim Roma vrbs, cætera oppida.
Oppido, omninò vel valde.
Oppignorare, dato pignore colligare.
Oppilare, obdurare, occludere.
Oppilio, pastor ab ouibus dictus.
Opima, fœcunda, fertilis, abundans, diues, pinguis.
Opinio, fama, rumor.
Opimachus, lacerta.
Opipera, conuiuia opulenta.
Opion, succus papaueris.
Opo Græcè, id est, succus. Inde Opobalsamum.
Ops, opem ferens.
Optimates, summi, vel excellentes.
Optio, electio.
Oracula, id est responsa diuina, vel ipsa delubra, vel templa de quibus dantur responsa.
Orbare priuare, auferre.
Orbita, strata.
Orca, vmbrosa, vel vrceus.
Orchestra, pulpitum scenę, vbi cantabant comici.
Orculus, præsagium.
Orcus, mors, vel Deus terræ secundum paganos.
Ordo, id est gradus, dispositio, distinctio.
Orphani Græcè, pupilli.
Organum, nomen est omnium vasorum musicorum, sed illius propriè quod inflatur follibus.
Orge, id est, ira.
Orgia, ministeria sacra.
Orion, stella in septemtrione.
Oriundus, natus.
Ornus, arbor, quæ & alnus.
Orobum, legumen, quod & vitia dicitur.
Oros Græcè, visio somni.
Orsus, locutus, vel loqui cœpit.
Ortigia, insula. Vnde ortigometra, genus auis. Require infra.
Orthodoxus, rectè credens, quasi rectę gloriæ.
Orthos enim Græcè, rectè Latinè dicitur.
Osanna, saluifica.
Oscitatio, oris apertio, vel extensio.
Oscilla, genus ludi propriè funis ligatus agitatione perducens sedentem.
Osores, odium exercentes.
Ostenta, prodigia, auspicia.
Ostentat, sępius iactanter ostendit, vel præfert.
Ostentui, prodigio, vel monstro.
Ostra Græcè, id est, testa. Inde ostrea.
Ostrum, purpura, vel odiosum.
Ouare, gaudere, gloriari.
Oxi apud Græcos, acutum. Inde oxea, acutus accentus, vel morbus.
Oxi etiam acetum. Vnde oxigarus, acetum cum liquamine permixtum, & oximel, ex aceto & melle.

De incipientibus per P.

CAP. LX.

PActum, id est decretum, lex, institutum, conuentio.
Paculæ, eloquentiæ.
Pagi, loca inter agros apta ædificijs.
Palla, velamentum, vel vestis superior.
Palantes, fugientes, errantes.
Phalanx, legio, vel multitudo ordinata.
Pallax, dolosus, & fallax.
Palatæ, massæ de ficis recentibus compactæ.
Phalera, ornamenta equorum, sermonum.
Phalerare, ornare.
Phalernum, vinum à Phalerna regione, vbi nascitur optimum.
Phana, templa idolorum.
Phanatici, templorum ministri, vel qui futura prædicant.
Phago Græcè, comedo.
Phagoledoros, maledictio: ledron enim Græci maledictum, & qui alijs detrahunt, maledictis quasi se pascunt.
Pales, dea pastoralis,
Palæstra, lucta, vel locus vbi exercetur.
Paliurus, herba spinosa.
Palmaris, magna, præcipua.
Palmes, pars vitis vbi vua nascitur.
Palma, gubernaculi pars vna. Inde palmula, extrema remi latitudo.
Palmus, quatuor habet digitos.
Palpitare, tremere, animam trahere.
Palpo, manu tentans.
Paludamentum, insigne erat pallium imperatorum, cocco & purpura auroque distinctum.
Paludes, loca aquosa.
Pan Græcè, omne. Pan quoque Pagani Deum dicunt, vel incubum; Latini siluanum Deum rusticorum.
Panerethos, Ecclesiasticus, dictus à Pan, quod est totum, & ars, quod est virtus, quia omnium est instructiuus.
Pandecter, omnia ferens, & vetus & nouum testamentum.
Pandum, recuruum.
Pangere, cantare, defigere, plantare.

Panthera, genus bestiæ, vel restis, vel rete.
Pantheus, quasi omnium Deus.
Pauper, genus herbæ.
Papillæ, capita mammarum.
Papilio, tabernaculum, à similitudine papilionis volantis.
Papyrus, eo quod igni & cæreis sit aptus. Idem & bibula, eo quòd humorem bibat.
Papyrio, vas de papyro.
Papula, paruissima cutis erectio, circumscripta cum rubore.
Papus Græcè, auus.
Parabola, obscura similitudo, vel comparatio.
Paraclitus, consolator, vel aduocatus.
Paradisum, viridarium.
Paradoxon, quæ dicimus inopinata accidisse.
Paraphrastes, falsus locutor, vel potius ille qui veritati vel sententiæ pro posse innititur, sed in verbis proprietatē interpretationis non sequitur.
Paragoge, est appositio ad finem dictionis.
Pharmacia, medicina, vel maleficium.
Parapsis, gabata, vel catinus, & est vas quadrangulum, & quadrilaterum.
Parasceue, præparatio.
Parcæ, fata.
Parduelis, hostis.
Pardus, genus bestiæ.
Parentalia, conuiuia gentilium in morte parentum statuta, quæ in eorum anniuersarijs celebrabantur.
Parthensis, est interpositio causæ.
Patet, constat.
Parricida, parentis interfector.
Parilis, ęqualis.
Parius, genus marmoris.
Paro, nauigium piratarum.
Parsimonia, parcitas.
Passim, promiscuè, vel indifferenter, vbique.
Pastinare, plantare.
Pastophoria, thalami vel cubilia Leuitarum, atria templi.
Patentes campi, id est, lati.
Patera, phiala, à potando.
Paticus, mollis, vel qui succumbit masculo, quia patitur, non agit.
Pathos Gręcè, perturbatio.
Patrare, perficere.
Patresconscripti, senatores.
Idem & patricij, quia prouident reipublicæ, sicut patres filijs.
Patronymica nomina dicuntur, eo quod trahuntur à patribus.
Patronus, defensor, aduocatus.
Patruelis, patrui filius.
Patulæ, patentes.
Pauxillum, parum.

Adhuc de eodem.

PEculari, furari de peculio.
Peculium, pecunia, & est dictum à pecudibus, in quibus veterum constabat vniuersa substantia.
Peculiare, familiare.
Pedagogus, id est, pedissequus, vel eruditor paruuli, quasi pedem eius agens, id est, ducens.
Pedalis, à pede, id est, fundamento.
Pedetentim, id est paulatim, vel cautè, quasi pede tentando.
Pedor, fætor, squalor.
Pedica, laqueus quo pedes illaqueantur.
Pelasgi, Græci.
Pellex, adultera, concubina.
Pellicanus, auis quædam.
Pellicere, illecebrare, seducere, expellere.
Pelta, scutum breue.
Phlebotomum, ab incisione, quæ Græcè dicitur tomum.
Penates, domus, aræ, foci, Dij patrij.
Penes, apud.
Peni, Aphri.
Pensio, pretium, exolutio.
Pentapolis, regio quinque ciuitatum.
Pētateuchum, quinque libri Moysi.
Penula, lucerna, vel schola, siue pallium cum fimbrijs longis.
Penum, acutum, vel telarium.
Peplum, operimentum muliebre.
Pepo, genus herbæ.
Pepulum, speculum, vel spelunca.
Pera, sportella, pellis, quæ & melota dicitur.
Peragrat, ambulat.
Percitus, concitus, vel commotus.
Percontor, inquiro, interrogo.
Perculit percussit, occidit.
Perduelles, hostes.
Perduelliones, rebellationes.
Perendie, post cras.
Perfunctoriè, inaniter, vel transitoriè.
Pergula, tuguria parua in alto posita.
Peribolus, murus cingens, vel deambulatorium.
Periphrasis, circumlocutio.
Periodè, aduerbium comparandi.
Perinfidè, omnino.
Periodus, ambitus, vel circuitus, vel vltima clausula quæ totam sententiam concludit, cuius partes sunt cola & commata.
Peripsema, purgamentum pomi, vel cuiusslibet rei.
Periche, idest, armillę pedum mulierum.
Peritonium, circumcisio.
Perizomata, id est succinctoria, quibus tantum genitalia tegebantur.
Pernix, fugax, velox.
Pernicies, mors, nocumentum, vel exitium. Inde perniciosum.
Peruox, velox, peruigil.
Pero, calciamenti species.
Perorare, declamare, precari, asserere.
Perosum, odiosum.
Perpendiculum, linea, vel regula.
Perperàm, non rectè.
Perperum, peruersum.
Perpes, iugis.
Perplexum, implicatum, inuolutum varijs nodis colligatum.
Perpræceps, pro præcipitium.
Persæpe, sæpissimè.
Persequi, infestare, vel fugientem sequi.
Persicum, genus pomi.
Pertæsum, tædiosum, molestum.
Pertinax, auidus vehemens.
Peruicas, contumax, rigidus, obstinatus. Inde peruicacia.
Peruulgatus, insignis, famosus.
Pessimari, affligi.
Pessulum, pistillum.
Pessum, interitum.
Præceps, profundum.
Pessundare, præcipitare, euertere, destruere.
Petalum, lamina aurea.
Petulans, impudens, impurus, spurcus, & lasciuus à petendo.
Petulcus, idem.
Peusis, soliloquium.
Piaculum, scelus, peccatum, quod expiari potest; vel sacrificium, quod purgat quasi expiamentum.

Adhuc de eodem.

PIctatia, quæ soleis perforatis apponuntur.
Pictones, qui vincuntur in picturarum certamine.
Picturatum, intextum.
Pious, genus auis.
Pigmæi, quidam homines statura cubitales.
Pigmenta, quasi piligmenta, quia in pila tunduntur. Vnde: *Pila terit pulter*, &c. Dicitur etiam pila, vas in quo tunduntur grana. Pilus autem instrumentum, quo tunduntur.
Pileum, quo caput tegitur.
Pilosi, genus dęmonum.
Philos Græcè, amicus, vel amor.
Pilus, hasta, vel contus vnde in pila aliquid tunditur.
Pionia, penna. Inde & pinnula.
Pionia Græcè, cadauer.
Pionia, quædam herba.
Pyra, genus sepulchri, vel rogus aut congestio lignorum, vbi mortui cremantur.
Pyramis sepulchrum, vel figura in modum ignis consurgens.
Pyr enim Græcè, ignis.
Pyratæ, latrones marini, ab incendio nauium quas capiebant dicti.
Pythernus, mons est à crebris fulminum ictibus dictus.
Piscina, dicitur per antiphrasim, aqua collecta non habens pisces.
Pisticum, fidele.
Pistis enim Græcè, fides.

pane comeditur, quod vulgo cōpanagium dicitur.
Pulpa, caro sine pinguedine.
Puluillum, plumatium, puluinar, templum, ara sacra, vel capitale.
Pumex, lapis spongiosus & aridus.
Punica, Aphrica.
Puniceum, rubeum.
Pupilla, medius oculi punctus.
Pupillus, orphanus.
Purulentum, putridum.
Pus, custodia, vel putredo.
Pustula, in superficie corporis turgida collectio.
Putare, superflua resecare.
Putamen, sectio.
Putor, id est, fœtor. Inde putridus.
Putre, corruptum.

De incipientibus per Q.

CAP. LXI.

QVa de re, quamobrem.
Quadrans, quarta pars vnciæ, vel temporis cuiuslibet rei.
Quadrifidum, id est, in quatuor fissum.
Quantociùs, celerius.
Quatenus, vt quousque, qua ratione.
Quaternio, quatuor habens sub se milites.
Quæstionarius, quæsitor.
Quæstor, pecuniæ publicæ prærogator, vel iudicij actor.
Quæstus, lucrum.
Quid sibi vult, quid spectat.
Quin, qui non, vel immo.
Quinimmò, immò potius.
Quinio, quinarius, vel qui habet tot milites sub se, sicut quaternio, vel ternio.
Quintilis, Iulius mensis.
Quirites, populi, vel senatores Romani, à Quirino, id est, Romulo.
Quisquiliæ, purgamenta, vel sordes.
Quò, vt vbi.
Quocirca, quamobrem.
Quo pacto, quomodo, qua ratione.
Quorsum, qua versum.
Quærulus, tribunal.

De incipientibus per R.

CAP. LXII.

RAbbi, vel rabboni, id est, magister.
Rabula, rabidus.
Racha, vanus, vacuus, sine cerebro, & est interiectio indignantis.
Raphanus, herba quædam.
Ralla, vestis rasilis.
Ramalia, rami, vel frondes arborum.
Ramentum, rasura cuiuslibet rei.
Rhamnus, arbor humilis spinosa.
Rapa herba.
Rapidum, velox.
Raptim, celerrimè.
Ratum, firmum.
Ratus, arbitratus.
Reboat, resonat.
Recensere, numerare, recognoscere.
Reciprocum, reuertens, vel inuicem redditum.
Reclamat, recusat, contradicit.
Reclinatorium, fulcrum, quod caput reclinantis sustentat.
Reconciliat, diffidentes repacificat.
Rheda, genus vehiculi quatuor habens rotas.
Redamat, amantem amat, respondet.
Redimiculum, succinctorium, vel subbrachile, vel illud quo mitra in capite fœminarum alligatur.
Redimitus, coronatus.
Redimitæ, res quæ à prædonibus redimuntur.
Rediuiua, renascentia.
Reduces, redeuntes.
Redundat, affluit, exuberat.
Refellit, reuincit.
Refertum, repletum.
Refocillat, recreat, reficit.
Refragatur, refringit, obsistit, impedit, contendit, refricat, repetit, rescindit, recusat, retractat.
Refuto, recuso, reuinco.
Regulus, basiliscus.
Relegare, in exilium mittere.
Remoratur, detinet, cohibet.
Repagula, retinacula.
Rependens, compensans.
Reptilia, quia repunt, id est, ventre, & pedibus.
Resides, ociosi, quieti, residui.
Resina, gummi quodlibet ex arbore fluens.
Resipere, vel resipiscere, ad se redire.
Respectare, respicere.
Restes, funes.
Resultat, resilit.
Retexere, omissa denuo referre.
Reticulata, cancellata.
Rhetor, orator.
Retusum, repercussum, vel hebetatum.
Rictus, oris extensio.
Ringitur, stomachatur, irascitur, indignatur.
Rinocheros, bestia.
Ritè, rectè, pulchrè, ordinatè, vel ex more.
Rythmus, numerus, vel sonus.
Riuales, duo qui vna muliere vtuntur.
Riualis, vxoris propriæ mœchus.
Robur, dicitur ex omni materia, quidquid est firmissimum.
Roda Græcè, rosa.
Rodane Græcè, trama.
Rodonizo, torqueo.
Rhodus, insula quædam.
Rogus, pyra.
Romphæa, gladius, babulus, qui & spatha, vel framea.
Rombus, genus piscis.
Romulea, Romana.
Roscida, rore infusa.
Rostra, prima pars nauis.
Rotabulum, à proruendo stercora dictum.
Rubeta, bufo.
Rubigo, ærugo.
Rubus, genus ligni spinosi, cuius fructus & virgulta rubent, & dicitur à Græcis morus.
Rudentes funes nauium, quibus vela suspenduntur, à nimio stridore dicti.
Rudera, stercora.
Rudimenta, initia.
Ruditus, clamor asini.
Rugitus, leonis est.
Ruma, gula, vnde ruminare.
Rumigerus, rumoris portitor, vel inuentor.
Runcare, herbas euellere, quod fit runcone, qui & falcastrum dicitur.
Runcina, instrumentum gracile & recuruum, quo cauantur tabulæ, vel asseres, vt vna alteri connectatur.
Ruscum, lignum folijs spinosum.
Rusticatio, agricultura.
Rutilat, fulget.

De incipientibus per S.

CAP. LXIII.

SAbaoth, exercituū, vel virtutum Deus.
Sabach, mensis Ianuarius, vel Februarius.
Saccatum, vinum per saccum expressum.
Sacella, templa vel loca sacra, sacrificia, vel solennia.
Safarium, atrium templi.
Sagina, pinguedo.
Saginare, nutrire.
Sagma, id est, sella: & dicitur à stratu sagorum, scilicet super equos. Vnde & equi saginarij dicuntur.
Sagum, pallium militare quadratæ formæ.
Salebra, via inæqualis & lapidosa.
Salebrosus, asper.
Sales, lepos, vrbanitas, vel iocularitas.
Salina, vas aptum salibus, idem & salzica, quasi & salzica.
Saliuncula, eo quod velociter crescant.
Salpista, tubicinator.
Salpizo, tubicino.
Saltus, vasta & siluestria loca, vbi arbores in altum saliunt.
Salue, salutare.
Salum, mare.
Sambuca, genus cytharæ rusticæ, vel species simphoniæ, vel genus ligni fragilis, vnde tybiæ cōponuntur.

Sambu-

Sambucus, arbor mollis & parua, vel saltator.
Samia, vasa, dicta à Samo insula, vel à Creta nascens in Italia.
Sancire, confirmare, decernere. Inde sanctiones id est, leges.
Sandyx, herba, vel genus coloris.
Sanguinarius, sanguinis effuso, vel sanguinis fluxum patiens.
Sanguisuga, vermis aquatilis, qui sanguinem sugit.
Saraballa, vel sarabara, fluxa ac sinuosa vestimenta.
Sarcire, consuere, reparare.
Sarcophagum, tumulus, vel arca in quo mortuus ponitur, & ibi absumitur. Sarchos enim Græcè caro, phagos comedere.
Sarculum, sarpa, vel fossorium.
Sarin, circumfodio.
Sarta, coniuncta, consuta, vel reparata. Inde sartatecta.
Sata, seminata.
Satagere, festinare, vel satis agere.
Satyr, genus monstri, vel simiarum.
Sationes, seminationes. Inde sationalis ager.
Satius, melius.
Satrapes, sapientes, seniores, præfecti.
Satum, mensura, vnum & dimidiũ modium continens.
Saturnia regna, aurea sęcula.
Scaber, asper.
Scabere, fodere.
Scarbones, vespæ longiora habentes crura.
Scalprus, dicitur quia scalpturis aptus sit, & foraminibus; cuius diminutiuum est scalpellus, scilicet ferrum scriptoris.
Scamnum, à scandendo, quia lecticis altioribus supponitur.
Scapha, nauicula parua.
Scaptes, bidentes.
Scaptus, summitas vel cacumen.
Scara, adustio.
Scatere, ebullire.
Scatebra, ebullitio, scaturigo.
Scheda, quod adhuc emendatur, & nondum in libris redactum est. Inde schedula.
Scelesti, nequam, siue qui scelera admittunt.
Schema Græcè, figura.
Scena, carminis compositio digni agi in theatro, vel vmbraculum in theatro, in quo spectacula celebrantur.
Scenæ vel scenomata Græcè, dicũtur vmbracula vel tabernacula. Inde ars scenofactoria, & scenopegia, id est, fixio tabernaculorum.
Sceptrum, virga regalis.
Sceua, sinistra, peruersa, contraria.
Scylla, saxum in mari latens in Sicilia.
Scindulæ, quia scinduntur.
Scinifex, culicum genus.
Scirpus, iuncus.
Scita, decreta.
Scittopodes, secundum quosdam, furni portatiles; sed dicit Radulphus super Leuiticum, quod sunt vasa fictilia pedes habentia, in quibus cibi portantur.
Scobare, fodere.
Scopin Gręcè, intendere.
Scopulum, saxum eminens.
Scoria, sordes metallorum.
Scorpio, genus vermis, vel sagitta venenata, arcu vel tormentis excussa.
Scortum, meretrix.
Scriba, librarius, vel sapiens in scriptura.
Scrupea, aspera saxa.
Scrupulus, lapillus, vel solicitudo, anxietas, suspicio.
Scrobes, fossæ occultæ.
Scurra, irrisor, vaniloquus, vel qui causa escæ quempiam consectatur.
Scurrilitas, iocus turpis.
Scutræ, sunt vasa ænea æqualis amplitudinis in ore & in fundo, cooperta desuper ad calefaciẽdum aquam, ad aliud.
Scutulata, dicitur propter orbiculos rotundos.
Secunda, prospera.
Secunda vel secundina, pellicula qua tegitur puer in vtero matris, à sequendo dicta, quia puerum nascentem & exeuntem sequitur.
Secus, propè, aliter.
Seditio, rixa, dissensio.
Seiugat, separat, secat, discernit.
Semiuir, spado, effæminatus.
Senatus, nobilium curia, à senectute dicta, quia seniores erant.
Sensim, paulatim, leniter.
Senta, horrida, aspera.
Sentaria, sordida.
Sentes, vepres, spinæ.
Sentix, rubus.
Sentina, aqua nauis fœtida.
Seorsum, separatim.
Sepire, circumcludere.
Seponere, sequestrare.
Sequester, mediator.
Serapis, Ægyptiorum Deus.
Seria, grauia, vel necessaria.
Sericum, bombicinum, quia id seres primi miserunt.

Adhuc de eodem.

Sialochi, saliuam inter loquendum emittentes.
Siban, mensis tertius.
Sica, gladius breuis, à secando dictus. Inde sicarij, id est latrones qui eo vtuntur.
Sicera, quælibet potio quæ extra vinum inebriare potest.
Siclus, in diuinis libris est vncia, in gentilium enim quarta pars vnciæ.
Sicomorus, ficus fatua, genus arboris est.
Sigilla, minora signa.
Sigrapha, vel singrapha, cautio, vel scriptura.
Siler, genus virgulti.
Silex, lapis durissimus, qui ictu ferri ignem emittit.
Siligo, genus tritici.
Siliqua, folliculus, siue tunica grani, vel etiam genus leguminis, vel arboris fructus.
Siluani, incubi.
Siluanus, Deus rusticorum.
Symbolum, collectio plurimorum, vel confectio, pactum, signum, indicium.
Simus, naribus pressis, vnde simiæ quoque dictæ sunt.
Symonides, quidam poeta lyricus, vnde carmina symonidia.
Simphonia, consonantia sonorum plurimorum, vel genus instrumenti musici.
Simultas, lis, dissentio, dolus.
Sin, si verò, vel si non.
Synagoga, collectio.
Sinaxis Græcè, solemnitas, vel conuentus.
Sinchronon, contemporaneum.
Sindon, amictorium lineum.
Synechdoche, conceptio, cũ à parte totum intelligitur, vel è conuerso.
Synodus Gręcè, conuentus, vel collectio.
Synonima, nomina plura eandem rem significantia.
Sinopia, genus coloris rubei.
Sympsalma, vocis copulatio in cantando.
Syntagma, dogma, vel constitutum vel compositio.
Sytonomia, concisio.
Sinuare, curuare, torquere.
Sinus, portus, receptaculum, receptus.
Syrenæ, genus monstri.
Sirophænissa, ex syris, & phænicibus orta.
Syrtes, scopuli eminẽtes supra dorsum maris, vel loca vadosa, aut arenosa.
Sistere, statuere, pręsentare.
Sistrum, instrumentum sonorum, quod mulieres percutiunt, quod ab Iside inuentum est, & est genus tympani.
Sytarcia, sacculus, vel pera.
Situla, vas, vel serpens, qui si quem momorderit, siti perit. Idem & dipsas.
Smigmata, vnguenta.
Sobrinus, qui de sorore nascitur.
Socci, dicuntur, eo quod soccũ habeant in quo pars plantæ iniiciatur. Inde socelli, diminutiuè.
Socors, stultus, vanus, hebes. Inde socordia.
Soda, dolor capitis.
Solarium, quia soli & auræ patet.
Solia, genus piscis.
Solifuga, animal perexiguum in araneæ forma.
Solium, thronus regalis.
Solum, terra.
Sonipes, equus celer, quia pede sonat.
Sons, nocens.
Sophia Græcè, sapientia.
Sorbet, i. absorbet, ebibit. Inde sorbitiuncula ad sorbendum apta.

Soreth, electa.
Sorex, mus.
Sorícula, vasculum aquæ.
Soron, sepulchrum.
Sors, euentus, conditio, casus, coniugium, caput, hæreditas.
Sortitur, adipiscitur, vel sorte vtitur, aut sorte ducitur.
Spado, eunuchus.
Spalangus, musca venenosa.
Spartus, id est frutex virgosus sine foliis.
Sparus, genus gladij, vel piscis.
Spatha, framea.
Spathulæ, id est frondes, vel spicæ palmarum, quia formam spathæ habent.
Specimen, documentum, indiciũ, vel signum, ingenium, exemplũ, similitudo.
Spectabilis, sublimis.
Specus, spelunca, id est ispelea.
Sphæra, rotunditas, volubilis.
Spermen Græcè, semen.
Spina, iunctura dorsi.
Spiraculum, flatus, vel spiritus. Idē & spiramen.
Spiræ, funes nautici in orbem cõuoluti, vel nodi quibus serpentes se illigant.
Spoliaria, exteriores balnearum cellulæ.
Sponda, exterior pars est lecti. Pluteus autem interior est.
Sportella, vel sportula, parua sporta ad portandum expensas.
Spurcus, sordidus, cænosus. Idem spurcitia.
Spurius, meretricis filius, vel ex nobili matre, & ignobili patre genitus.
Squalet, sordet, vel siccum est. Inde squalidum, sordidum, siccum, incultum, informe.

Adhuc de eodem.

STactes, myrrha.
Stadium, octaua pars milliarij, constans passibus, 125.
Stater, nummus semiunciam appēdens, sic dictus, quia tribus solidis constat, appendit enim tres aureos.
Statio, portus vbi ad tempus stant naues, vel obseruatio statutorum dierum aut temporum, vt ieiunia quartæ aut sextæ feriæ solent ex lege veteri celebrari. Vnde, *Ieiuno bis in Sabbato*. similiter ieiuniũ quarti & quinti, &c.
Stellio, genus lacerti.
Stiba, cerusa, plumbum album.
Stibium, genus vnguenti vel coloris, quo tincta facies efficitur rubea; vel secundum quosdam ceruleus color, quo mulieres supercilia colorabant.
Stygia, infernalia: Nam styx est palus in inferis.
Stigmata, signa, ornamenta regalia.
Stipat, congerit, condensat, arctat, vel ambit, circundat.
Stipes, eleemosyna, mendicitas.
Stipendium, à stipe pendenda, pecuniam enim appendere solent, magis quam numerare.
Stipis, mendicitas.
Stipulatio, sponsio vel promissio, dicta à stipula; veteres enim cum sibi aliquid promittebant, stipulam sumentes frangebant.
Stipulari, confirmare, testari.
Stipulum, firmum.
Stirax, lachryma storacis, nam stiriā Græci guttam dicunt.
Stips, truncus.
Stiua, vel steua, manubrium aratri quod tenet arator.
Styx, palus inferni, dicta quod ilico potantem interficit.
Stoa Græcè, porticus.
Stola, toga.
Stolidus, stultus, hebes, brutus.
Stomachari, indignari.
Storax, genus ligni, vel lachryma arboris.
Stragulum, vestis discolor artificiosè distincta.
Stranguiria, constrictio vrinę.
Strata, via munita, quasi vulgi pedibus trita.
Stratia Græcè, militia. Inde stratilates, militum dux.
Stratiotæ Gręcè, milites.
Stratiotica, militaria.
Strator, compositor.
Stratus, exercitus.
Strabo, qui vnum oculum tortum habet.
Strenuus, fortis, expeditus, agilis.
Strepitus, tumultus.
Strictim, raptim, propriè.
Stridere, asperum sonum facere.
Strix, auis nocturna.
Stropha, fraus, argumentatio, suffuga, retorta sententia.
Strophium, pallium virginale, cingulum aureum.
Stromata, commentarij.
Stromatheas, opus varie contextũ.
Strues, congeries.
Stupidus, hebes, quasi lapideus suapte, sua natura.
Sub diuo, sub patenti cœlo, sub aere nudo.
Subducere, abstrahere.
Subinde, consequenter, frequenter, identidem.
Subdit animo, tangit animum.
Submouet, vetat, repellit.
Subneruare, neruos incidere.
Subnixa, subiecta, suffulta.
Sub obtectu, sub nomine, vel sub specie.
Sub oculis, in conspectu.
Subornat, immittit, subiicit, substituit.
Subsannare, irridere, vel insultare.
Subsidium, auxilium, suffragium.
Sutrinum, locus vbi suitur.
Subucula, sacerdotalis linea.
Subulcus, porcarius.
Sub vmbra, sub regmine, sub protectione.
Suburra, sonus quilibet.
Suburbana, circumiecta ciuitatis ædificia, quasi sub vrbe.
Succedaneus, successor.
Succelli, à succis diminutiuè.
Succendia, fomenta.
Succenser, detrahit, culpat, imputat, irascitur.
Succinctoria, vestimenta quibus tantum genitalia conteguntur. Idem & perizomata.
Succinus, species gemmæ.
Sudes, pali, vel fustes vtraque parte acuti.
Sudum, serenum, tranquillum.
Sufficit, id est inficit, sustinuit: Inde suffectus.
Suffragatur, succurrit.
Sugillat, strangulat, detrahit, condemnat.
Suillum, vel suinum, porcinum.
Sulcare, secare, diuidere.
Summatim, cito, strictim.
Sunamitis, à Suna ciuitate.
Suppellex, instrumentum domus, id est omnia vtensilia eius, sed melius dicitur suppellectilis in nominatiuo, quia Grammatici negant à nominatiuo singular. genitiuum singularem duabus syllabis posse crescere.
Superciliosus, superbus, rigidus.
Superliminare, id est limē superius.
Supersedeo, omitto, prætereo, taceo.
Superstitio, superflua vel superinstituta obseruatio.
Superuacuum, superfluum, inutile.
Suppetit, subest, opitulatur.
Supprimit, cohibet, restringit, tacet, abscondit.
Sura, pars pedis, vel musculus tibiæ.
Surum, serenum.
Susurro, qui in aure loquitur detrahendo alteri.

De his, quæ incipiunt per T.

C A P. LXIV.

TAbanus, musca grossa, quæ & œstrus.
Tabellio, scriba publicus, eo quod sit portitor tabularum.
Tabernacula, tentoria, vel papiliones militantium.
Tabernæ, olim dicebantur ædiculæ plebeiorum, tabulis & lignis cõstructæ.
Tabes, languor, cruor, consumptio, sordes. Inde tabidum, & tabificum.
Tabitudo, putredo, morbus.
Tabo, id est sanguine corrupto, siue macie, vel pallore.
Talaris, tunica vsque ad talos descendens.
Talasse Græcè, mare.
Talassos, marinus. Inde bitalassum.
Talentum, pondus 60. mnarum, seu sex millium dragmarum.
Talio, vicissitudo, similis vindicta.
Talli, vasa quædam offertoria in modum turrium facta.
Tamax Hebraicè, mensis Iulius.
Tanatheos Græcè, mortuus.
Tandit, perseuerat.
Tantisper, interim, vel iterum.
Tarentum, ciuitas in fine Italiæ

Inde Tarentinus.
Tatta, vestis regia.
Tau, litera Græca in modum crucis.
Taxat, ponderat, nominat.
Taxea, lardus.
Taxus, arbor venenosa, vnde toxica venena exprimuntur.
Theatrum, locus spectaculi.
Thebet, mensis december.
Theca, id est repositio. Inde apotheca, bibliotheca.
Theruam, fraudem.
Thecuitæ, artifices.
Tectones, fabri.
Tedæ, lampades.
Theæ, thalamus, vel limen.
Teloneum, vbi merces nauigij redduntur. Thelos enim Græcè, vectigal dicitur, vbi vectigalis exactor sedet, pretium rebus impositurus, & voce à mercatoribus flagitans.
Telor, terror.
Thema, id est norma, forma, vel materia.
Themelici, musici, scenici.
Temerare, polluere, violare.
Temetum, vinum. Inde temulentus.
Temnit, contemnit.
Temo, longitudo aratri, vel plaustri.
Tempæ, siluæ.
Tempestiuum, maturum, oportunum.
Temulentus, id est ebrius, à temeto, id est vino.
Tendiculæ, insidiæ, quæ parantur auibus, vel leporibus.
Theneasmon, passio intestini recti, quod longaonem vel extalem dicimus.
Themę, insulæ, vittæ, ligaturæ.
Tenor, ordo, norma.
Tenùs, vsque, vel iuxta.
Theorica, contemplatio.
Theos Græcè, Deus.
Theraphin, figuræ vel imagines.
Terebrat, perforat.
Terebinthus, arbor quædam.
Teredo, vel teredona, vermis ligni.
Teres, aliquid rotundum cum proceritate, vt columna.
Teretes, rotundi, vel lacerti.
Tergora, coria, vel pelles.
Tergiuersatur, eludit, frustratur, procrastinat.
Terribola, formidolosa.
Terrigenæ, gygantes, eo quod eos fabulosè parens terra immensos & similes sibi genuerit.
Teristrum, palliolum mulierum, quo vtuntur in æstate.
Thermæ, calida loca, id est balnea, Græci enim thermon calorem vocant.
Tescua, id est locus in quibus pecora castrantur, vnde & castratores tescuatores dicuntur.
Tesseræ, quadrati lapilli.
Tesseradecas, quaterdena.
Thesis Græcè, positio, vel positura.
Tesos, fatigatus.
Testamentum, tribus testibus conscripta & confirmata voluntas.
Testudo, concameratio, cythara, icutum, paruum animal.
Teter, niger, obscurus.
Tetra Græcè, quatuor.
Tetragonum, quadrangulum.
Tetragrammaton, 4. literarum.
Tetrarcha, qui quartam partem regni tenet.
Tetricem, tristem.
Tetricus, obscurus, austerus, superciliosus.
Theucos, volumen. Inde penthateucus.
Teucri, Troiani.
Theusebia Græcè, Dei cultus.
Texit, ordinat.

Adhuc de eodem.

Tiara, genus pallij apud Persas, vel pileum quo caput tegitur.
Thiasis, laudes virginum.
Tibia, symphonia.
Tibicen, tibiarum cantus.
Tibicines, plures in symphonia cātantes.
Tibin, genus vasculi ex virgulis cōtextum.
Tybisones, dracones.
Tiphonicus, inflatiuus scilicet maris, à tipho.
Ticollum, trabem.
Typhonicus, inflatiuus, siue tempestiuus.
Typhon, enim Græcè, inflatio dicitur.
Tigillum, tegula, diminutiuum.
Tigna, captiones, scilicet qui se inuicem capiunt. Inde tignarios, qui tectoria tignis inducit. Idem & farteticor.
Tygris, bestia quædam velocissima.
Thymiama, incensum de quatuor speciebus confectum. Inde thymiateria, id est thuribula siue vasa thimiamatis.
Timicon, irascibile.
Thymus, flos, vel herba quædam odorata.
Thina, id est lingua incognita, etiā peritioribus Iudæorum.
Tinea, vermis vestimentorum, quia tenax.
Tinnula, acuta, liquida, pura leuis.
Tintinabulum, à sono nomen habet, sicut & plausus manuum, & stridor valuarum.
Tipi, frigidi, febres.
Typus, figura. Inde typicum id est figuratum.
Typus etiam herba est, quæ circa fontes, & paludes nascens, ab aqua se inflat. Vnde & superborū tumor typus dicitur. Item typus dicitur frigida febris periodica.
Tyrannus, Rex sæuus.
Tyrrenum, mare mediterraneum.
Tyriaca, antidotum contra venenum.
Tyro, miles nouus, siue fortis iuuenis, qui ad militiā eligitur rudis.
Tyrocinia, initia rudimenta.
Tyrones, fortes pueri ad militiam delegati.
Thyrsis, herbarum medius frutex.
Thyrsos Græcè, genus cimbali.
Tytan Gręcè, sol.
Tyrania, Luna.
Titanes, gigantes, filij terræ & principes, qui aliquando cœlum expugnare conati sunt.
Titillatio, stimulus luxuriæ, vel inflammatio.
Titio, lignum præustum.
Titulus, signum, vel indicium, Vnde titulare, signare.
Tysus Græcè, auunculus.
Thophet, locus suburbanus Hierusalem, vbi sacrificabant idolis filios suos.
Thophus, lapis cauernatus cameris.
Toga, puella, vel vestis Senatoris, eo quod tegat.
Tonsterum, vbi scholastici disputant.
Tholum, fastigium templi rotundi siue cerebri, camera.
Tomi, libri.
Thomos Græcè, incisio.
Ton, altitudo.
Tonus, sonus, accentus.
Toparchia, villæ principatus.
Topazion, species gemmæ.
Thorax, lorica pectoralis, vel anterior pars trunci, à collo vsque ad stomachum,
Torris, lignum adustum, quod vulgo titio dicitur.
Thori, lecti, vel brachiorum lacerti.
Tormentum, funes, à tortura.
Tornum, quo vasa tornantur.
Torpedo, genus piscis.
Torques, id est circulus aureus à collo vsque ad pectus descendēs, vel vinculum colli, sicut compes, pedis.
Tonstrina, tonsoris officina.
Toxica, venena, quia è taxis exprimuntur.

Adhuc de eodem.

Tabariæ, nauiculæ amnicę singulis trabibus cauatę, vnde & caudicæ dicuntur.
Trabea, porticus tecta, vel vestis regia, siue toga. Inde trabeati, trabea induti.
Tractim, lentè.
Traducere, transducere, propalare, deriuare.
Tradux, propago, radix, vel origo.
Tragelaphus, animal platecerон, id est latis cornibus.
Tragedia, carmen luctuosum, quo antiqua facinora, & gesta sceleratorum regum, spectanti populo tragædi concinnebant.
Tragos Græcè, hircus.
Tragum, genus retis piscatorij, quia trahitur. Idem & vermiculum.
Traha, vehiculi genus, à trahendo dictum.
Traiicit, transmittit, transilit, trans-

trans fodit.
Traiectio, commutatio.
Trames, via angusta & compendiosa, quia transmittit.
Tramoserica, vestis quæ stamen habet ex lino, tramam ex serico.
Tranat, transuolat, transnatat.
Transcendere, transgredi.
Transcribi, transferri.
Transfigit, peragit, percurrit.
Transtra, sedilia remigum in nau
Trapetum, mola oliuaria, siue concha.
Trapezitæ, numularij, quia pecuniam super mensam dinumerat.
Trapezia enim, mensula quadra.
Tremissum dicunt, eo quod solidum faciat ter missus.
Threni Græcè, lamentationes.
Tribula, genus machinæ, siue vehiculi, vnde frumenta teruntur.
Tribulæ, genus spinarum.
Tribunal, sedes iudicis.
Tributa, quia populis iura vel opẽ tribuunt, vel quia singulis tribubus præsunt, aut vt alibi legitur, militibus 30.
Tributum, pretium pacis est, scilicet redditus, pensio.
Tricæ, capilli.
Triclinium, cœnaculum, dictum à tribus lectulis discumbentium ad cõuiuium: Clinõ enim Græcè, lectus vel accubitus dicitur.
Tricolon, trimembris.
Tricora, id est tres cameras, vel tres absides habens.
Tridens, fuscina, vel iaculus trium dentium.
Trieris, nauis magna trium remorum.
Triferos Græcè, tener.
Trima, triennis.
Trimensis, vel trimestras, triticum, quia post tres menses colligitur.
Trinepos, abnepotis filius.
Triones, aratorij boues, quasi teriones, eo quòd terram terant.
Tripodes, mensę, vel arę, vel candelabra cum tribus pedibus.
Tripudium, gaudium.
Trisiles, tripodes.
Tristega, tricamerata.
Trisulcum, trifarium.
Triton, Deus maris, vel lacus Aphricæ.
Tritonia, Minerua.
Trocheus, celer.
Trochos Græcè, rota.
Tromos Græcè, tremor.
Tropologia, moralis intelligentia, vel excusatio.
Tropos, locutionis modus, vel dictio translata ad non propriam significationem.
Trudes, conti ferrati, à trudendo, idest pellendo, vel claudendo.
Truncus, statura arboris, vel corpus sine pedibus, aut sine capite.
Trutina, statera, ponderatio, examinatio.
Trux, vel truculentus, ferox, crudelis.
Trucidat, occidit, vulnerat.
Tubianei, alienigenæ quos Iudæi tubis in adiutorium conuocabant.
Tucus, cuculus.
Tudes, malleus, à tundendo.
Tugurium, casa pauperis, vel custodis vinearum.
Tùm, demum, etiam.
Tumulus, sepulchrum, vel paruus mons, quasi tumens tellus.
Tundere, percutere, verberare.
Turdus, genus auis.
Tutor, defensor.
Turgor, tumor.
Turma, 30. milites habet.

De incipientibus per. V.

CAP. LXV.

Vaccinia, violæ purpureæ.
Vaccula, à vacca, diminutiuum.
Vada, eo quòd per ea pedibus vadi possit, loca humilia in flumine.
Vades, fideiussores.
Vafer, superbus, callidus, fictus.
Varius, astutus, malitiosus.
Vafrè, id est artificiosè, siue ingeniosè.
Vagitus, infantium fletus.
Vagire enim & mugire, & cætera, ita distinguuntur. Infans vagit, ouis balat, Lupus vlulat, Bos mugit, Leo rugit, Elephas barrit, Equus hinnit, Asinus rudit, Sus grunnit, Canis mutit & latrat, Serpens sibilat Rana coaxat, Coruus crocitat, Grus arisat, alias gruit: Miluus nigit, alias lippit: Turtur & columba gemit, Vulpes gannit.
Vah, interiectio exultantis.
Vallat, circundat, munit, format, componit.
Valetudinarius, qui frequenter ægrotat. Valetudo enim & prospera esse potest & aduersa.
Vallum, gyrum, fossatum, munitio.
Varicat, ambulat, diuertit.
Varicæ, venæ, extortæ, & plenæ.
Vasta, lata, profunda.
Vaticinia, Prophetiæ, vel prophetarum carmina.
Varea, calciamenta mulierum.
Vbertim, affluenter.
Vdum, infusum, humidum.
Vectes, ferrei obices vel fustes, quia manibus vectantur.
Vectigal, pensio, tributum, à vehendo dictum.
Vegetus, fortis, validus, sospes.
Vellicat, carpit, mordet.
Velificat, nauigat.
Venabula, quasi venatui habilia.
Venale, vendibile.
Ventilat, commouet, spargit, purgat, examinat, discutit.
Venum, venditio, vendendum.
Venustat, adornat.
Veredi, qui rhedas vehunt, id est ducunt, & qui vias publicas currunt, per quas & rhedæ.
Vergiliæ, stellæ, quæ & Pliades.
Vergit, declinat, occidit.
Verres, Porcus.
Verrit, trahit.
Verriculum, genus piscatorij retis quod trahitur.
Vermiculatum, distinctum.
Vermiculum, coccinum, siue rubrum.
Verna, seruus in domo natus.
Vernaculum, proprium, familiare.
Vernat, floret, lætatur.
Vernilis, subdolus, malus seruilis.
Vernulæ, serui.
Versat, cogitat, voluit.
Versatilis, vibrabilis, secundum quod ab vtraque parte versus incidit.
Versutus, astutus, garrulus, qui in qualibet fraude facile vertitur: Inde & versutia.
Vertex, in mari vel in flumine locus rapacissimus, vel sinuosa vertigo, scilicet vndam in gyrum ducens. In homine autem est illa pars qua capilli colliguntur, & in qua cesaries vertitur.
Vertibula, cardines, vel summæ ossium partes.
Vertigo, est cerebri mentisque turbatio, qua videntur omnia ibi in gyrum volui: vel turbo cum ventus surgit, & terram in gyrum mittit.
Veruncant, euellunt.
Verrunt, trahunt, scindunt, nauigant.
Verrucę, genus ægritudinis.
Veruex, aries.
Veru, virga, vel contus.
Vesci, pasci.
Vesicæ, bullæ turgentes ac ferventes.
Vespilio, sepulchrorum violator.
Vesper, stella noctem inducens.
Vesperus, idem.
Vespertil o auis nocturna.
Vesta, dea Paganorum. Inde vestalis.
Vestibulum, introitus, vel atrium, quasi vestiens domum.
Veterani, antiqui, vel, milites qui post multos labores militię quietis suffragium consequuntur. Idem & emeriti.
Veterator, antiquus tergiuersator, vel fraudator.

Adhuc de eodem.

Viat, it, iter facit. Inde viator.
Viaticum, sumptus in via.
Vibrat, crispat, torquet, concutit, micat.
Viburna, genesta mollissima, vel virgulta, quædam humilia.
Vicatim, vicissim.
Vices, alternationes.
Vicia, genus leguminis.
Vicissim, inuicem, alternatim, vel per vices.
Viduare, nudare, desolare.
Viget, floret, valet, fortis est.
Villicat, villam agit, id est gubernat.

Villicus, villę custos, vel rector, vel dispensator.
Vimen, genus virgulti.
Vinacia, acina vnde eliquatum est vinum.
Vipera, genus serpentis.
Virago, virgo, vel fortis fæmina quasi virum agens, id est opera virilia faciens; vel mulier, quia viro acta, id est, formata.
Vireta, virida loca, vel virgulta mollia.
Virginale, membrum virginis.
Virgultum, virga vel silua minor, id est humilis; vel id quod de radice arboris pullulat.
Viritim, fortiter, priuatim, sigillatim, nominatim.
Virosa, fortia venenata.
Viscum, est illud putridum de quercu confectum quo aues capiuntur, & ex Italia venit.
Visere, videre, visitare.
Vi superum, ira vel violentia Deorum.
Vitabundus, viuenti similis, sicut moribundus morienti.
Vittæ, infulæ, vel ligaturæ quibus fluentes religantur capilli; sic dictæ, quia vi tenent.
Vitricus, patriaster, scilicet quæ à matre nouus superducitur, quasi nouitricus.
Viuidus, validus, fortis, agilis.
Vlcus, plaga, cicatrix.
Vligo, humor, sordes, limus.
Vliginosa, humida, pinguis.
Vlna, brachium.
Vlua, palus, herbę paludis.
Vlula, auis nocturna.
Vmbilicus, medius locus corporis, quasi vmbus iliorum.
Vmbo, locus in medio clipei.
Vmbræ, animæ simulacra.
Vmen, dignitas.
Vna sabbati, prima dies post sabbatum.
Vncat, curuat.
Vncum, curuum. Inde vncinus.
Vncus, anchora.
Vncia, pondus octo dragmis constans.
Vndans, abundans, bulliens.
Vngula, onix, vel genus est tormenti quo reus in eculeo effoditur & torquetur, vt fides inueniatur; vnde & fidicula dicitur.
Vnguina, vnguenta.
Vnicè, summè, singulariter.
Vnicuba, vnius viri vxor.
Vniones, quędam margaritæ.
Vniuoca sunt, quando plurium rerum vnum nomen est.
Vola, palma.
Volemum Gallicè, bonum, vel magnum.
Volutabrum, vbi porci se voluunt.
Voluus, cuius radix est volubilis & rotunda.
Vorago, profunditas, barathrum.
Vori, edaces.
Voti compos, faciens quod vult
Votumen, voti promissum.
Votum, donum.
Vr Gręcè, ignis.
Vranos Græcè, cœlum, vel genus piscis.
Vrceus, vas aquarum: Inde vrceolus.
Vri, boues agrestes.
Vrna, mensura, quam quidam quartariam vocant, propriè autem pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet.
Vsque, diu, assiduè.
Vstrina, locus vbi vruntur pecora.
Vsurpat, pręsumit, illicitè vtitur.
Vsucapio, adeptio dominij per cõtinuationem iustæ possessionis decennij, vel alicuius temporis.
Vsia Græcè, substantia.
Vtensilia, viatici sumptus, vel mobilia domus vsibus apta.
Vterini, ex vno vtero editi.
Vulcanus, ignis quasi volans, candor, vel volicanus, quia per aerem volat.
Vultur, genus auis.
Vultuosus, tristis, formosus.

De incipientibus per X. & Y.

C A P. LXVI.

XAndicus, Aprilis.
Xenia, præmia, munera, beneficia.
Xenodochium Gręcè, peregrinorum susceptio, vel hospitium.
Xilon Græcè, lignum: Inde
Xilo, balsamum, id est lignum balsami.

YAdes, stellæ quinque in modũ, y, literæ in fronte tauri positæ.
Ycon, imago, vel similitudo comparata. Inde yconia.
Ydea Gręcè, proprietas, vel exemplar.
Ydin Græcè, videre.
Ydiota, imperitus, vel sine literis.
Ydor Græcè, aqua. Inde hydria, vas aquarum lapideum ad lauandum.
Ydros, formula.
Ydra, serpens multorum capitum, vel draco.
Yle, materia informis omnium corporum.
Ymus, laus canticum.
Ypallage, permutatio.
Ypapanti, obuiatio, vel domini præsentatio.
Yper Græcè, super, vel trans.
Yperapistes, fidelis dispensator: ab yper, quod est super, & pistis, quod est fides, quasi super alios fidelis.
Yperbaton, transcensio quædam verborum ordinem turbans.
Yperbole, dictum fidem excedens.
Yperborei, montes Scythię, quia super, id est vltra eos, flat boreas.
Yperdulia, seruitus quæ Christi humanitati debetur.
Ypocentaurus, fingitur homo equo mixtus.
Ypo Græcè, sub, vel infra.
Ypodromum, stabulum equorum, vel locus vbi equi currebant. Nã ypos equus, dromus strata.
Ypogeum, antra, vel spelunca.
Ypopodes, genus monstri.
Ypothami, equi fluuiales.
Ypostasis Græcè, substantia indiuidua.
Ypotheticus, conditionalis.
Yris, arcus cælestis, vel species gẽmę, aut herbæ.
Yronia, tropus per contraria quod conatur ostendens.
Ysagoge, introductio.
Ysos Græcè, iustum, vel æquum.

De incipientibus per Z.

C A P. LXVII.

ZAba, id est galea. Inde zabatus.
Zaberna, arca, vel armariolum.
Zabin, intellectus.
Zabulus, Sathanas.
Zar apud Hæbreos, Aprilis.
Zedoar, quædam species aromatica.
Zephirus, ventus, qui & fauonius.
Zelus, æmulatio, & in bonam partem, & in malam accipitur.
Zelotipia, id est mala suspicio contra vxorem.
Zelotes dictus est Simon, à Cana Galilææ: Nam Cana interpretatur zelus.
Zema Græcè, ius.
Zenones antea dicebantur, qui nũc Galli Senones, s in z commutata.
Zete, æstiuales domus, quas frigidas facit aqua subducta: hyemales autem quas calidas facit flamma subducta.
Zeugma, iugatio, vel coniunctio.
Zeigôn enim iugum.
Zeugma etiam dicitur, in pluribus sensibus vnius verbi, clausula.
Zeusis Græcè, iunctura.
Zyan Græcè, meritum actum.
Zibimię, lanceę.
Zima Gręcè, iris vel frumentum: Inde azimi, id est sine fermento.
Zinziber, genus pigmenti.
Zis, acutus.
Zius, mensis.
Zizania, herba, quæ & lolium.
Zmaragdus, gemma quædam.
Zmirmon, resina, quæ & myrrha.
Zoa, vita, zodia Græcè, signa. Inde zodiacus, signifer circulus qui 12. signa continet.
Zographon, pictor. Inde zographia.
Zona, oculus, vel cinctorium.
Zoi, id est vita.
Zotica, virtus, id est vitalis in corde consistens, quæ facit vitam mẽbris & corpori.

SPECV-

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS

Tomus Secundus.

LIBER SECVNDVS.

De Arte Grammatica.

De diffinitione & partibus Grammaticæ.

Cap. I.

Grammatica quid?

SIDORVS *in lib. primo Etymo. c. 2. & 3. & 5. Grammatica est scientia recte loquendi, origo & fundamentum liberalium literarum.* Hæc in disciplinis post literas communes inuenta est, vt qui iam literas didicerunt, per eam recte loquendi rationem sciant. Huius igitur artis primordia literæ communes existunt, quas librarij & calculatores sequuntur; harumque disciplina, velut quædam huius artis est infantia: vnde & eam Varro literationem vocat. Deniquè Grammatica nomen à literis accepit; grammata namquè Græci literas vocant. Grammatica est scientia gnara rectè scribendi, & rectè loquendi, secundum vnumquodque genus loquelæ in quo composita est: ipsa est literalis scientia, B eo scilicet quod literatum efficit. Nec dico quod litera, syllaba, dictio, & oratio, artis huius sint materia (licet hoc omnes antiqui dixerunt) sed vox potius, vnde secundum artem Grammaticam illa quatuor formantur.

Obiectum Grammaticæ est vox.

Officium Grammaticæ. Solœcismus quid?

HVIVS ergo artis officium est literas congruè in syllabis, syllabas in dictionibus, dictiones in orationibus ordinare, & easdem competenter pronunciare, ad vitationem solœcismi, & barbarismi. *Solœcismus est incongrua dictionum ordinatio:* dicta quasi mos Solœcensium, à Soloë ciuitate Græciæ: cuius ciues cum Romam venirent, vt latinè loqui addiscerent, corruptè loquentes, dictiones incongruè ordinabant, vel coniungebant. *Barbarismus vero est incongrua literarum vel syllabarum in scriptura coniunctio, siue dictionis incongrua prolatio, quasi mos barbarorum.* Dicebantur vero antiquitus barbari omnes, præter Græcos & Latinos.

Barbarismus quid?

A FINIS huius artis est rectè scribere, & rectè loqui, siue in scribendo & loquendo solœcismi & barbarismi vitatio. *Partes* huius artis sunt quatuor. Prima est de literis. Secunda de syllabis. Tertia de dictionibus. Quarta de orationibus, vel oratione. Ars enim grammatica est scientia omnium istorum simul, & nullius tantum per se; vnde etiam dicuntur partes integrales. *Species* eius sunt genera linguarũ in quibus ars grãmatica tractata est & cõposita: vocẽ enim format artifex in diuersa linguarum genera secundũ artem Grãmaticã. Est autem Grammatica composita in lingua Græca, Latina, Hebræa, & Chaldæica. Et possunt artis huius species et esse, id est plures esse, vt si Grammatica tractaretur in Gallica lingua, siue in aliqua alia in qua nondum tractata est.

Hoc ordine docenda est Grammatica. Primo est agendum de litera, in qua parte ars notaria continetur. Postea vero agendum est de syllabis, in qua parte continetur ars metrica, quæ ad musicam multum pertinet. Tertio de dictionibus docendo quæ eis accidunt, B secundum quæ debent construi. Ad vltimum agendũ est de oratione, docendo quomodo dictiones secundum illa accidentia construuntur.

De materia eiusdem artis, id est de voce.

Cap. II.

QVONIAM autem vox materia huius artis est, tamen etiam quia in descriptione literæ, syllabæ, dictionis, & orationis, nomine vocis vtitur Priscianus, idcirco diuersorum de voce ponere sententias, necessarium esse duximus. Stoici namque vocem dixerunt esse aëra, ac ideo corpus, quod plerique nostri temporis tenent & confirmant: ita etiam vt plurimi eorum turpia quæque mentiant, concedentes quod vox, alba & nigra est, & fœtida secundum diuersas aëris qualitates. Plato vero dicit vocem esse aëris plagam, id est

aëris percussionem. Sed hanc rursus percussionem quidam nostri temporis dixerunt esse passionem, passibili qualitati adiunctam, Alij actionem. Alij itaque dixerunt vocem esse substantiam, Alij qualitatem, Alij quantitatem, Alij vero actionem. quæ omnia vtpote falsa repellimus. Dicimus enim vocem non esse quidquam eorum quæ sunt res, sed eorum potius quæ proferuntur. Ad nullum itaque prædicamentum pertinet. Prædicamenta namque rerum naturam sequūtur. Vox vero nihil ponit in rerum natura, quoniam nec substantia est, nec substantiam informat. *Est autem vox sonus, naturalibus instrumentis formatus.* Non est autē substantia, vel accidens; quoniam non est res, sed profertur. Illa itaque descriptio, *vox est percussio aëris*, per causam data est, quoniam vox, lingua percutiente aëra, formatur.

Priscianus vero hanc ponit descriptionem. *Vox est aer tenuissimus, ictus.* aut ergo dicemus eum in sententia Stoicorum fuisse, aut si ab illo errore Priscianum defendere malumus, dicemus descriptionem illam datam esse per causam, sicuti & illam: *Dies est sol lucens super terram*; non quod dies sit sol, sed quia lux solis, diei causa est. Sic & aëris percussio, causa est vocis. *Tenuissimus* autem additur, quoniam in spisso aëre, vox formari non potest: vnde etiam pisces muti dicuntur. Vel *tenuissimus* secundum antiquos: quia aer in sui natura tenuis est, tenuior cum attrahitur, tenuissimus cum pulmone colatur. Vel tenuis fit cum attrahitur, tenuior cum colatur in pulmone, tenuissimus cum per arterias emittitur: in qua scilicet emissione, vox formatur. *Aliam* rursus ponit descriptionem. *Vox est suum sensibile aurium*; id est quod auribus sentitur & eis propriè accidit. Bene autem dixit *suum* (aurium scilicet) quia & auris sentit aliquid, scilicet audiendo, sed non est auris instrumentum tangendi.

Explicatur definitio vocis.

De speciebus vocis.

Cap. III.

Vox alia articulata est, alia inarticulata. Rursus alia literata est, alia illiterata. Articulata est, quæ copulata est significationi alicui, siue consignificationi. Arctare enim est copulare. Inarticulata est illa, quæ nulli significationi coniuncta est. Literata quoque est illa vox, quæ literis iam repertis scribi potest. Illiterata vero, quæ scribi non potest litteris iam repertis. Si ergo differentia illa quæ est literata, addatur ei quæ est articulata, fiet vna vocis species, quæ est vox articulata & literata, vt *Arma virumque cano.* Coniungantur iterum illiterata & articulata, & fiet alia species, vt gemitus infirmorum. Coeat rursus literata cum inarticulata, & fiet tertia, vt coax, quæ est ranarum vox. Similiter & cra, quę vox cornina est. Si vero coniungatur illiterata & inarticulata, fiet quarta, vt mugitus boum, & similia. Et quia restat vt etymologiam eius nominis quod est vox doceamus. Quid sit etymologia breuiter absoluemus.

Quid vox articulata.

Quid vox literata.

Quatuor species vocis.

Etymologia *est expositio alicuius vocabuli per aliud vocabulum, siue vnum, siue plura, magis secundum rei proprietatem, & literarum similitudinem.* vt lapis quasi lædēs pedem; fenestra, quasi ferens extra. Differt autem ab interpretatione, quę est translatio de vna loquela in aliam: Etymologia sæpius fit in eadem loquela. Vox ergo, vel dicitur à vocando, vel à verbo Græco (boo) mutatione *b*, literæ in *v*, consonantem. Et vide, quod apo Græcè, ab dicitur latinè: Tou est articulus apud Græcos, & valet quantum (hoc). Inde dicitur apo tou boo, id est, ab hoc quod est boo, quod interpretatur sono. Vnde compositum inuenitur reboo, id est resono.

Etymologia quid, & quomodo ab interpretatione differt.

A

De Litera.

Cap. IV.

Litera *est pars minima vocis compositæ*, id est elemētarijs sonis distinctæ. Composita namque vox distinguitur hic contra confusam. Et hæc quidem descriptio, secundum vim & proprietatem partis integralis data est.

Litera quoque sic describitur. *Litera est vox, quæ scribi potest, indiuidua.* Id est, vox est repræsentata figura quasi scriptibilis, & quæ per alias voces diuidi non potest. Vox igitur ibi ponitur pro genere: Sed ad differentiam vocis quæ non potest scribi, additur, *quæ scribi potest.* Sed quia hoc totum habet syllaba, & dictio, & oratio, ad differentiam omnium istorum additur, *indiuidua.* Et hæc est diffinitio constans ex genere & differentiis.

Litera quid.

B

Litera vero secundum etymologiam dicitur quasi legitera, eo quod præstet iter legenti, siue figuram attendas, siue pronunciationem. Aliter quoque dicitur litera à lituris, eo scilicet quod antiqui prius scribebant in ceratis tabulis, & postea delebant, *Item* dicuntur elementa per similitudinem quandam, quia sicut elementa coeuntia corpus perficiunt, ita literæ coeuntes faciunt vocem literalem. *Isidorus vbi supra.* Literæ sunt indices rerum, signaque verborum. His tanta vis est, vt nobis absentium dicta sine voce loquātur. Earum enim verba per oculos, non per aures introducuntur. Dicuntur autem quasi legiteræ, vel quod iter legentibus præstēt, vel quod in legendo iterētur.

Literæ vnde dicta.

C

De origine literarum, & primo Hebraicarum.

Cap. V.

Vsus literarum repertus est propter memoriam rerum. In tanta namque rerum varietate, nec poterant audientibus omnia dici, nec memoria contineri; itaque ne obliuione fugiant, literis alligantur. Literæ Latinæ & Græcæ ab Hebræis videntur exortæ. Apud illos enim prius dictum est Aleph. Deinde ex simili enunciatione apud Gręcos tractum est alpha. Inde apud Latinos A. quare trāslator ex simili sono alterius linguę literā condidit, vt nosse possimus linguam Hebræam, omnium linguarum & literarum esse matrem. Sed Hebræi 22. elementis literarum secundum veteris testamenti libros vtuntur Græci vero 24. Latini etenim inter vtranque linguam progredientes, vigintitria elementa habent.

Latinæ literæ & Græcæ ab Hebræis sunt exortæ.

D

Hebræorum literæ à lege cæpere per Moysen, vt Aleph Beth Gimel Daleth He Vau Zain Heth Teth Iod Kaph Lamed Mem Nun Samech Hain Pe Tzadi Cof Res Schin Tau. Syrorum autem & Chaldæorum per Abraham. vnde & cum Hebræis, & numero, & sono concordant, & solis characteribus discrepant. Ægyptiorum literas Isis regina Inachi filia, de Græcia veniens in Ægyptum, reperit, & Ægyptiis tradidit. Apud Ægyptios autem alias habuisse literas sacerdotes dicunt, alias vulgus.

Hieronymus *in prologo galeato.* Viginti & duas literas esse apud Hebræos, Syrorum quoque lingua & Chaldæorum testatur, quæ Hebrææ magna ex parte consinis est. Nam & ipsi viginti duo elementa habent, eodem sono, sed diuersis characteribus. Quomodo igitur vigintiduo elementa sunt, per quæ scribimus Hæbraicè omne quod loquimur, & eorum initiis vox humana comprehenditur: ita vigintiduo volumina supputantur, quibus quasi literis & exordiis, in Dei Doctrina, tenera adhuc & lactens viri iusti eruditur infantia. *Auctor.* Vt & quiuis armatus his, tanquā spiritualibus telis, postea in Ecclesia Dei doceret cōfidenter. Vnde 2. Cor. 10. *Arma enim nostræ militiæ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum,* cogi-

E

Viginti duæ literæ Hebraicæ respōdēt libris veteris testamenti.

cogitationes destruentes, & omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam Dei, & captiuantes omnem intellectum ad obediendum Christo, & paratis subiugare omnem inobedientiam.

De Inuentione Græcarum literarum.

CAP. XI.

GRÆCARVM literarum vsum primum Phœnices inuenerunt. Vnde & Lucanus:

Phœnices primi (famæ si creditur) ausi.
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Phœnices Græcas literas primum inuenere.

Hinc est, quod & Phœniceo colore librorum capita scribuntur, quia ab ipsis literæ initium habuerunt. Suntque eorum quorum nunc est vsus communis 24. videlicet. Alpha. vita. gamma. delta. epsilon. zeta. eta. theta. iota. cappa. labda. my. ny. omicron. pi. ro. sigma. tau phi. xi. chi psi. o mega.

B Quorum hæ sunt figuræ ordine vt sequitur.
α. β. γ. δ. ε. ζ. η. θ. ι. κ. λ. μ. ν. ξ. ο. π. ρ. σ. τ. υ. φ. χ. ψ. ω.
Cadmus Agenoris filius, Græcas literas à Phœnicia in Græciam, decem & septē primus attulit, scilicet α. β. γ. δ. ε. ι. κ. λ. μ. ν. ο. π. ρ. σ. τ. φ. Palamedes Troiano bello tres adiecit, η. χ. ω. Post quē Simonides alias tres addidit, scilicet ξ. θ. ψ. Y, literā Pythagoras Samius ad exemplū vitæ humanæ primus formauit, cuius virgula subterior primam ætatem significat, incertam quippe, & quæ adhuc se, nec vitijs, nec virtutibus dedit. biuium autem quod supra est, ab adolescentia incipit, cuius dextera pars ardua est, sed ad beatam vitam tendens; Sinistra facilior, sed ad labem interitumque deducens: de qua sic Persius ait.

C *Et tibi, quæ Samios deduxit litera ramos,*
Surgentem dextro monstrauit limite callem.

QVINQVE autem esse apud Græcos mysticas literas. Prima (Y) quæ humanam vitam significat, de qua nunc diximus. Secunda (θ) quę mortem significat. Nā iudices eandem literam theta apponebant ad eorum nomina, quos supplicio afficiebant. Et dicitur theta apo tou thanatou, id est, à morte. Vnde & habet per medium, telum, id est, mortis signum, de qua quidam ait. *O multum ante alias infelix litera theta.* Tertia (τ) figuram demonstrans dominicæ crucis. Vnde & Hebraicè, signum interpretatur, de qua dictum est 3. Ezech. *ad Angelum transi per medium Hierusalem, & signa tau in fronte virorum gementium, & dolentium.* Reliquas vero duas, summam & vltimam sibi vendicat Christus. Ipse enim principium, ipse & finis, dicens: *Ego sum α & ω* Concurrentibus enim in se inuicem, alpha ad omega vsque deuoluitur, & rursus omega ad alpha replicatur; vt ostenderet in se Dominus, & initij decursum ad finem, & finis decursum ad initium.

Apud Græcos quinque sunt literæ mysticæ.

D

Qualiter apud Græcos omnes literæ numerales fiunt.

CAP. VII.

OMNES autem literæ apud Græcos, & verba componunt, & numeros faciunt. Nam (α) litera apud eos vocatur in numeris vnum: vbi autem scribunt (β) vocatur duo; vbi scribunt (γ) vocatur in numeris eorum tria: vbi scribunt (δ) vocatur in numeris ipsorum quatuor, & sic omnes literæ apud eos in numeris habentur. Latini autem numeros ad literas non computant, sed solo verbo componunt, exceptis aliquibus, quæ numeros figura demonstrant, vt (C) pro centum, (D) pro quingentis, (I) pro vno (L) pro quinquaginta, (M) pro mille (V) pro quinque, & (X) litera, quæ & in figura crucē significat, & in numero decem demōstrat.

Omnes literæ Græcæ sunt numerales.

E Auctor. Eæ sunt literæ, Græcæ, & hi numeri singulis literis respondentes. A: pro 1. Hen; Vnum. B. pro 2. Duo. Γ. pro 3. Tria Δ. pro. 4. Tessera. E psilon pro 5 pentē. ς pro 6. Hex. Z pro 7. Hepta. H pro 8. Octo. Θ pro 9. Ennea. I. pro 10. Deka. IA. pro 11. Hendeka. IB. pro 12. Dodeka. ιγ 13. Triskaideka. 18. 14. Tessarakaideka. & sic deinceps vsque ad K. 20. Eikosi. Λ. 30. Triakonta. M. 40. Tessaraconta. N. 50. Penteconta. Ξ. 60. Hexeconta. O. 70. Hebdomeconta. Π. 80. Ogdoeconta. ς. 90. Enneneconta. P. 100. Hecaton.

De inuentione latinarum literarum.

CAP. VIII.

ISIDORVS. *l. 1. Etim. c. 4.* Latinas literas Carmentis nympha, prima Italis tradidit. Decem & septem literis latinis vetus scriptura constabat, scilicet a. b. c. d. e. f. g. i. l. m. n. o. p. q. r. s. t. Vnde & legitime nominantur illa ratione, scilicet vel quod ab e, vocali incipiant, & in mutum sonum desinant, vt sunt semiuocales. Vel quod à suo sono incipiant, & in vocalem e, desinant, vt sunt mutæ. H, autem litera pro sola aspiratione adiecta est postea. Aspiratio enim sonus est vberius eleuatus, cui contraria est prosodia, sonus æqualiter flexus. K, literam Salustius ludimagister postea latinis adiecit, vt in sono discrimen faceret duarum literarū c, & q, quæ ideo supernacua quia exceptis Kalendis superflua iudicatur, per c, enim vniuersa exprimimus. X, litera vsque ad Augusti tempus nondum apud latinos erat, sed pro ea c, & s, scribebant. Vnde duplex vocatur, quia pro c, & pro s, ponitur. A Græcis duas literas mutuauit latinitas y, & z, propter nomina, scilicet Græca, & hæ apud Romanos vsque ad Augusti tempus non scribebantur. Sed pro z, duplex ss, ponebant, vt hilarisſat. Pro y vero, i, scribebant.

Carmentis aliàs Nicostrata primò literas Latinas tradidit.

PETRVS HELIAS. De his agit Priscianus, sed modo secundum figuram, modo secundum pronunciationem. Quædam enim attribuit literæ propter hanc, quædam propter illam. Sunt igitur figurarum 23. quibus vtimur. Sciendum vero, quod in hoc numero cōputat Priscianus h, licet literam non repræsentet, sed nota sit aspirationis. In hoc eodem etiam numero ponit y, & z, quamuis non vtamur his nisi in barbaris dictionibus. Ideo autem præmittit de figuris vt ostendat vnam figuram quandoque repræsentare elemēta multa; vt y, elementa i, & v, & plures figuras vnum elementum vt c, & K, & q, Quod autem in abcedario ponitur illa figura, quæ est, & nō ideo ponitur quod sit literæ figura, sed quia syllaba quædam vna figura repræsentatur, ac si litera esset. Cum vero, 23. figuræ sint, pronunciationes earum, id est modi pronunciandi, multo plures sunt, Quippe cum singulæ vocales denos habeant sonos, vt enim quod de vna dixero de cæteris detur intelligi, A, breuis aspirata, vel acuitur, vt habeo, vel grauatur, vt habemus. Rursus a, breuis non aspirata, vel acuitur, vt abeo, vel grauatur, vt animus. Sunt itaque quatuor modi pronunciandi a, quando corripitur. Sex verò sunt quando producitur. Producta nāque a, aspirata, vel acuitur, vt hamis, vel grauatur, vt hamorum, vel circumflectitur, vt hamus. Producta non aspirata, vel acuitur, vt à re, vel grauatur vt aratrum, vel circumflectitur, vt ara. De h, quæritur vtrum sit vox. Nos autem dicimus, quod nō est vox sonus, neque enim plectro linguæ formatur, sed ad modum tussis subripitur.

Omnes vocales haber. denos sonos.

Litera (H) non est sonus.

De Accidentibus literæ.

CAP. IX.

PETRVS HELIAS. Accidentia ergo literæ dicuntur ea, quæ concurrentia faciunt literæ proprietatem, id est concurrentia vocem faciunt esse literam. Tria ergo sunt quę accidunt literæ, nomen, figura, potestas; nisi enim hæc tria cōcurrāt non est litera, id est, nisi nominetur, & figura repræsentetur, & pronūcietur. Solent antiqui quærere in quo subiecto hæc accidentia habeant esse. Et dixerūt quidā, quod in litera, sed errant; sicut enim substantia manens vna & eadem, diuersis variatur accidentibus, ita & litera manens vna & eadem, diuersis repræsentatur figuris & modis

Tria accidunt literæ, sc. nomen, figura potestas.

fusus; aut per deriuationem, vt *fero, fatus*; aut per trāslationem de Græco in Latinum, vt *Cyros, Cyrus*; aut per antiquitatem, vt *legendum*, pro *legundum*. De ordine vero sciendum, vocales sibi præponuntur in dipthongis ad constituendam syllabam. *Dipthongus ergo est duarum vocalium concursus in eadem syllaba, cum quadam soni collisione, vt vtraque vim suam habeat in metro posita.* (*In eadem syllaba*) dictum est, propter synalepham, quæ fit inter literas diuersarum syllabarum, vt vtraque vim suam habeat. (*In metro*) additur, propter (*u*) quod positum inter (*q*) & aliam vocalem vim suam in metro non retinet, ideoque dipthongum cum alia vocali non facit. Sunt autem quatuor dipthongi quibus nunc vtimur, æ, œ, au, eu. A

Dipthongus quid?

SEMIVOCALIVM autem *m*, ponitur ante *n*, vt *Mnestheus*, quod est proprium nomen; & *amnis*. sic enim iterandum est, vt *a*, solum primam syllabam faciat, *m*, vero & *n*, simul sint de sequēti syllaba *S*, quoq; ponitur vt smaragdus. Qui enim scribūt *z*, ante *m*, vitiū faciūt, ante *m*, nunquam enim duplex in principio syllabę posita, cum alia potest iungi consonante. Preterea si *z*, ibi scriberetur, falsus esset Lucani versus in quo ait. B

Terga sedent crebro maculis distincta smaragdo.

Nunc vero stat metrum, eo quòd *S*, ibi præposita liquescit.

De syllaba.

CAP. XIII.

Syllaba quid?

PETRVS HELIAS. *Syllaba ergo est comprehensio literarum consequens, sub vno accentu, & vno spiritu prolata.* Syllaba nimnamque interpretatur comprehendere. Comprehensio ergo literarum est quasi earum coniunctio: per quod differt ab elemento; quamuis vna sola litera, vt *a*, quando est præpositio, ipsam nominis interpretationem sortitur; (*consequens*) vero additur, quasi cōgrua, vt videlicet sit absque barbarismo, sed quia hoc totum habet oratio subditur, *vno accentu*: Item quia tota dictio sub vno profertur accentu, ad eius differētiam additur, & *vno spiritu*, id est impulsu *prolata*. Sed Monosyllaba dictio eadem est & syllaba, & ei illa descriptio conuenit ex eo, quod syllaba est, non ex eo quod dictio. C

Alia definitio syllabæ.

DEFINITVR etiam sic: *Syllaba vox literalis, quæ sub vno accentu, & vno spiritu indistanter profertur*: dicitur *literalis* contra confusam vocem, quæ sonis elementariis non est distincta, vt est mugitus Boum, & similia: Verum quia hoc totum habet dictio Monosyllaba additur (*indistanter*), vt scilicet sine distantia altera syllaba sequatur in constructione dictionis. *Isidorus vbi supra*. Syllaba enim Græcè, Latinè conceptio, Vnde vere illa est syllaba, quæ ex pluribus nascitur literis. D

De speciebus syllabæ.

CAP. XIV.

PETRVS HELIAS. Sunt autem syllabæ species sex. Est enim syllaba, quæ vnius literæ, vt *a*; vel duarum, vt *ab*, vel trium, vt *ars*; vel quatuor, vt *mars*; vel quinque, vt *flans*; vel sex, vt *stirps*. Quot autem sunt vocales, tot sunt syllabæ, quę vero ex literis pluribus constant fere sunt innumerabiles. Sciendum vero, quod licet syllaba tres consonantes habeat, nulla tamen syllaba tres habet vocales, ita scilicet vt in metro, vim suam retineant. Quamuis enim cum dipthongo, scribatur, *u*, vt in *quæ*, *u*, tamen non retinet ibi vim literæ. Et vt de literarum positione in syllaba, aliquid dicamus: vel duæ vocales faciunt syllabam, vt in dipthōgo, *au*, vel vocalis & consonans, vna vel plures; ita quod vocalis antecedat consonantem, vel consonans E

Syllabarum sex sunt species, iuxta numerum literarum quibus syllaba constare potest, quæ sūmi sunt sex.

vocalem. Nunquam tamen plusquam tres consonantes antecedere possunt vocalem in eadem syllaba, nec nisi tres sequi; ita tamen, quod si tres consonantes antecedunt vocalem, non nisi duæ sequentur, quia non ex pluribus literis quam sex, potest syllaba constare. Si antecedens syllaba terminetur in consonantem, necesse est quod sequens à consonante incipiat, vt *arcus*, nisi sit dictio composita. Hæc enim regula de simplicibus intelligenda est.

ISIDORVS *vbi supra cap.* 15. Syllabæ autem aut breues sunt, aut longę, aut communes. Breues vocatę, quia nunquam produci possunt. Longæ, quia nunquā corripi possunt. Communes autem, quia pro scribētis arbitrio, cum necessitas cogit, & producuntur, & corripiuntur. Ideo autem syllabæ longæ breuesque dicuntur, quia per varias vocum moras, aut dupla, aut simpla spatia temporis habere videntur. Dipthongæ syllabæ Græco nomine dictæ, quod in eis binæ vocales iungantur: & ex his apud nos veras esse scimus quatuor, æ, œ, au, eu. (Ei) vero apud maiores tantum celebrata fuit.

Syllaba aliæ breues, aliæ longæ, aliæ communes.

Dipthongi quatuor, & rarius quinque

De accidentibus syllabæ, & primo de accentu.

CAP. XV.

PETRVS HELIAS. Accidunt vero syllabæ quatuor, tenor, spiritus, tempus, literarum numerus. *Tenor* idem est, quod accentus. *Accentus est modulatio vocis in communi sermone, vsque loquendi*: hoc autem dicitur propter cantilenas, vbi accentum non obseruamus. Dicitur autem accentus ab eo quod est accino, eo, scilicet quod vni syllabæ accantantur omnes aliæ in prolatione dictionis, omnes enim aliç vnius prolationem sequuntur. Tribus vero modis fit modulatio vocis; aut enim à graui voce incipimus, & in acutum tendentes, ibidem desinimus, & accentus hic dicitur acutus. Aut à graui incipimus ibique perseueramus, & est grauis accentus. Aut à graui in acutum tendentes, ad grauem reuertimur; & accentus hic circumflexus dicitur. Latini nunquam ponunt vel obseruant accentum, nisi in penultima, nisi monosyllaba fuerit dictio. Exceptis illis in quibus, vel propter syncopam, vel causa differētiæ, ponitur accentus in fine.

4 Sunt accidentia syllabæ.

1. Tenor siue accentus quid? accentus & vnde dictus

Accetus triplex.

ISIDORVS *supra c.* 18. Accentus, qui Græcè prosodia dicitur, ex Græco nomen accepit. Nam pros Græcè, Latinè ad, oden Græcè, Latinè cantus est: accentus autem dictus, quia iuxta cantum fit; sicut aduerbiū, quia iuxta verbum est. Acutus accentus dictus est, quia acuat & erigat syllabam. Grauis, quod deprimat & deponat; est enim contrarius acuto. Circumflexus, quia de acuto & graui constat. Incipiens enim ab acuto, in grauem desinit: atque ita dum ascendit & descēdit, circumflexus efficitur. Acutus autem & circumflexus similes sunt; nam vterque eleuat syllabam. Grauis contrarius videtur ambobus; nam semper deprimit syllabas, cum illi leuent, vt *Vnde venit Titan, & nox vbi sidera condit? Vnde*, hic grauis est; minus enim sonat, quā acutus, & circumflexus. Grauis accentus, cum vno accentu potest poni in dictione vna, cum vtrisque nūquam, vt *Catulus*. In composita dictione vnus accentus est, vt *armipotens, omnipotens*. *Accentus* autem repertus est, vel propter distinctionem, vt *viridisque in littore conspicitur sus*, ne dicas *Vrsus*; vel propter pronunciationem, ne dicas *meta* breuiter, & non producte meta; vel discernendę ambiguitatis causa, vt *ergò*, nam cum producitur gò, causam significat; cum corripitur, coniunctio est. Figuræ accentuum sunt, quæ à grammaticis, pro verborum distinctionibus, apponuntur.

Accētus vnde dictus, & vnde prosodia, quod idem est. Explicatur triplex accentus. Finis accentus.

De

De regulis accentuum.

Cap. XIV.

ISIDORVS, *vbi ſupra c.* 18. Monoſyllaba autem pars orationis, ſi naturaliter breuis eſt, vt *vir*; Aut poſitione longa, vt *ars*, acutum accentum habebit. Si vero naturaliter longa, vt *res*, circumflexum. Diſſyllaba, ſi priorem naturaliter longam habet, & vltimam breuem, circumflectitur, vt *Muſa*, aliter acuitur. Triſyllaba, ſi mediam breuem habet, vt *tibia*, tunc primam acuimus: Si vero naturaliter longam habet ſecundam, & vltimam breuem, vt *Romanus*, tunc mediam circumflectimus. Tetraſyllaba autem pars orationis, & pentaſyllaba, rationem triſyllabarum retinent.

Regulæ accentus.

Petrus Helias. Monoſyllaba dictio, ſi vocalem natura correptam habuerit, acuto profertur accentu, vt *fax*, *pix*. Monoſyllaba rurſus dictio, ſi vocalem natura productam habuerit, circumflectitur, vt *[illegible]s*, *dos*, & *ſpes*. In diſſyllabis autem, vbi ambę correptæ, vel poſterior ſyllaba producta fuerit, prima acuitur, ſiue producta fuerit, ſiue correpta; vt *nepos*, *leges*. Rurſus in diſſyllabis, ſi penultima producta fuerit, & vltima breuis, prior circumflectitur, vt *Roma*; exceptis paucis, quæ cauſa differentię in fine circumflectuntur, vt *pone*; exceptiſque illis quæ ex triſyllabis fiunt per ſyncopam, vt *fumat*, pro fumauit. De ſyncopatis vero, ſiue diſſyllaba fuerint, ſiue non, hęc eſt regula communis: quoties fit ſyncopa in aliqua dictione, accentus manet ſuper illam vocalem in ſyncopata, ſuper quam fuit in integra, & diſſyllabis: Et deinceps, ſi penultima fuerit correpta, acuemus ante penultimam, ſiue illa correpta ſit, ſiue producta; vt *Tullius*, *Hoſtilius*; exceptis his, *vtraquè* & *pleraq*; & exceptis cõpoſitis ab infinitiuis, & *fio*, vel *facio*, vt *calefit*, & *calefacit*; & exceptis ſyncopatis propter prædictã regulã, vt *Vigilius*, *Mercurius*: Integra enim ſunt, Vigiliæ, & Mercuriæ. In triſyllabis, tetraſyllabis, & deinceps, & ſi penultima fuerit longa natura, & vltima breuis, penultima circumflectitur, vt *Cethegus*, *Peroſus*. In triſſyllabis, & tetraſyllabis, & deinceps, ſi penultima fuerit longa natura, vltima longa; penultima acuetur, vt *Athenæ*, *Mycenæ*. In diſſyllabis, & tetraſyllabis, & deinceps; ſi penult. fuerit longa poſitione, ipſa acuetur, & antepenultima magis grauabitur quam in aliis, vt *Metellus*. Omnes præpoſitiones præpoſitæ caſualibus ſuis, vel genitiuo relato ad ſuum caſuale, grauantur per omnes ſyllabas, vt *ſupra domum*, vel *domum ſupra regis*. Suppoſitæ vero acuuntur in principio, vt *domum ſupra*; niſi æquiuocè ſint ad alias partes orationis; & tunc acuuntur in fine, vt *Maria circum omnia*; ne ſi circumflectantur in fine, nomen, vel aduerbium eſſe putentur. Hæ itaque ſunt communes accentuum regulæ, quas Latinæ vbique obſeruant; niſi quod in interrogatiuis, vel relatiuis, quędam fit mutatio. Sed etiam interiectiones nullam ſequuntur regulam, quia ſignificant affectus animi, quorum eſt vocem interrumpere.

De cęteris tribus accidentibus ſyllabæ.

Cap. XVII.

2. *Spiritus.*

PETRVS HELIAS. Spiritus vero accidit ſyllabę, quia aſpero ſpiritu, vel leni pronunciatur. Et quia reſtat vt de tempore agamus, Primo videnda eſt differentia inter tempus & accentum: Accentus ergo eſt eleuatio vocis acuta, quæ dicitur arſis, vel depreſſio grauis, quæ dicitur Theſis, vel circumflexa inter vtramque vocis modulatio. Tempus autem eſt mora pronunciationis ipſi accentui adiacens. tempus ergo accidit ſyllabæ, vnum, vel duo. Vnus namque temporis dicitur ſyllaba eſſe, ſi correpta fuerit; duorum vero, ſi producta; fortaſſis eo quod multo plus tenetur quam breuis; non quod bis tamen teneatur ſecundum certam menſuram. Vel ideo, quia duæ breues ponuntur ſępe pro vna longa, & èconuerſo. Placuit etiam quibuſdam, quod vnum tempus & ſemis, accidit ſyllabæ, vel duo & ſemis, vel etiam tria. Vnum quando vocalis breuis eſt per ſe, id eſt ſine conſonante ſecum poſita in eadem ſyllaba, vt *amo*. Vel quando ſimplex conſonans ſequitur, vt *caput*. Vnum vero & ſemis, in communibus ſyllabis, vt *lachryma*. Cum enim prima ſyllaba naturaliter corripiatur, poſitione duarum conſonantium quæ ſequuntur, recipit tempus dimidium, vnde poteſt produci. Duum vero temporum eſt ſyllaba, cum ipſa longa eſt, vel natura, vt *dos*, vel poſitione, vt *ars*. Duo tempora & ſemis habet ſyllaba ſecundum quoſdam, quando poſt vocalem natura longam, ſequitur vna conſonans, vt *ſol*. Quoniam enim longa eſt natura, duum eſt temporum, conſonans vero quę ſequitur, tempus ſemis ei attribuit. Tria vero habet tempora, quando poſt vocalem natura longam, vel duæ conſonãtes ſequuntur, vt *mons*, vel vna duplex, vt *Rex*. Quoniam enim longa natura, eſt duum temporum, duæ vero conſonantes quæ ſequuntur, vel duplex vna, tempus ei vnum attribuunt. Quod *Rex* producatur natura, ex genitiuo *regis* manifeſtum eſt. Semper tamen in metro, vel vnius temporis debet accipi ſyllaba, ſi correpta fuerit; vel duum, ſi producta. *Numerus* quoque accidit ſyllabæ, quia nec minus quam vnius, nec plus quam ſex literarum poteſt apud Latinos ſyllaba inueniri.

Discrimẽ inter tempus & accentũ.

3. *Tempus.*

4. *Numerus.*

De pedibus.

Cap. XVIII.

ISIDORVS *vbi ſupra l.* 1. *c.* 16. Syllaba apud metricos ideo ſemipes nominatur, quod ſit dimidius pes. Pedes ſunt qui certis ſyllabarum temporibus conſiſtunt, nec à legitimo ſpatio vnquam recedunt. Pedes dicti, eo quod per eos metra ambulent. Nam ſicut nos pedibus incedimus, ita metra quaſi pedibus gradiuntur. Pedes autem omnes centum viginti quatuor ſunt. Diſſyllabi quatuor. Triſyllabi octo. Tetraſyllabi ſedecim. Pentaſyllabi triginta duo. Hexaſyllabi ſexagintaquatuor: vſque ad quatuor autem ſyllabas, pedes dicuntur. Reliquæ dicuntur. Ipſi autem pedes habent ſpeciales cauſas nominum, quare ita vocentur. *Spondæus* dicitur, quia tractim ſonat. Nam ſpondæus tractus quidam dicitur, id eſt ſonus, qui fundebatur circa aures ſacrificantium. *Trochæus* vero ab eo dictus eſt, quod celerem conuerſionẽ facit cantilenæ, & quaſi rota velociter currat in metris: trochos n. Gręcè, rota dicitur. *Iãbus* dictus eſt eo, quod iãbizin in Græci detrahere dixerũt. huiuſmodi enim carmine omnes inuctiones vel detractiones, implere poetæ ſoliti ſunt. *Dactylus* à digito dictus, quod à longiore nodo inchoans, in duas deſinit breues; ſic & iſte pes, iuncturam vnam habet longam, & duas breues. *Caduntur* vero pedum membra, vel per æqualitatem, vel per duplum, vel per triplum, vel per ſextuplum, vel per epitritum. Sunt igitur æqui decem, dupli vero ſex, triplus vnus, ſextupli ſeptem, epitriti quatuor. Numerus enim ſyllabarum in pedibus, à duobus vſque ad ſex protenditur, vlterius enim non procedit. *Reſolutio* eſt pedum, quando pro vna longa, duę breues ponuntur; aut pro duabus longis, quatuor breues ponuntur, vt Virg. *Sectaque intexunt abiete coſtas*. *Abiete* reſolutio eſt ſpondęi in proceleumatico, in qua reſolutione ſemper epiſynalæpha ſequitur. Ex vna quidem longa, duæ breues fiunt. Ex duabus autem breuibus, longa nunquam fit. Findi enim ſolida poſſunt, ſolidari ſciſſa non poſſunt. Metra pedibus accidunt, vt à Trochæo, Trochaicum; A Dactylo, Dactylicum; A Iambo, Iambicum.

Pedes 124. numerantur.

Diuiſiones pedum, & reſolutiones.

De

De dictione.

Cap. XIX.

Quid dictio.

PETRVS HELIAS. *Dictio est minima pars orationis constructa in ordine. Pars orationis* dicitur, quia voce & sensu constituit orationem. Per hoc ergo remouentur literæ & syllabæ, quarum nulla, sensu orationem constituit, licet voce. Sed quia vna oratio quandoque pars est alterius orationis, idcirco ad eius differentiam addit *minima*, nulla enim vox minor est dictione. Quoniam vero vna sola dictio dicitur quandoque oratio, ne dictio talis, pars orationis videretur, *constructa* additur: Nam Priscianus dicit. *Quid est summum bonum in vita, & quis respondeat honestas, dico bona oratione respondit.* Et quia rursus quædam oratio vitiosè construitur; Idcirco addit in ordine. Antiqui dixerunt, quod non quælibet coniunctio dictionum dici debet oratio, sed illa tantum, quæ aliquam inhærentiam, id est coniunctionem rerum significat. vt *homo albus*, quamuis sit oratio imperfecta, quia tamen significat quandam accidentis & substantiæ coniunctionem, debet oratio appellari. Dixerunt itaque, quod propter sensum solummodo, dicitur vox quandoque oratio, vt *lego*, Sed propter solam quantitatem, nulla. *communis* causa inuentionis omnium dictionum est, vt haberet homo quomodo propriam voluntatem alteri manifestaret.

Quid requiritur ad orationem imperfectam.

Finis inuentionis dictionum.

De oratione, & partibus eius.

Cap. XX.

Quid Oratio.

PETRVS HELIAS. *Oratio est ordinatio dictionum, congruam perfectamque sententiam demonstrans.* Et dicunt plures, quod oratio hic strictè accipitur, scilicet pro oratione perfecta, secundum quod, ita exponenda est descriptio. *Oratio est ordinatio dictionum*, id est constans ex dictionibus ordinatis; per quod remouentur literæ & syllabæ. Sed quia totum habet hæc vox, *in domo*, additur *demonstrans sententiam*. Et quia hoc totum habet imperfecta oratio, adiungitur, *congruam & perfectã*, id est, perfectum significans intellectũ. vel fortasse per hoc quod dicit *congruam*, remouetur vitiosa constructio. Et vide, quod istæ voces, in domo & non homo, dicuntur esse inter dictionem & orationem, cum sint neutrum: quia minores sunt oratione, maiores vero dictione.

Non homo est medium inter dictionem & orationem.

Pars orationis, est vox indicans mentis conceptum. Duæ partes orationis tantum sunt secundum dialecticos, scilicet nomen, & verbum. & dicunt plures, quod dialectici ita largè accipiunt nomen, vt pronomina etiam & aduerbia contineant. Verbum quoque sic, vt contineat participia. Idcirco dicit Priscianus, sola nomina & verba, secundum dialecticos, significare; alias autem consignificare: quia per se prolatæ nullum intellectum constituunt, sed aliis adiunctæ. Has ergo non dicunt dialectici partes orationis, sed colligamenta partium, eo quod coniungunt dictiones inter se. Nobis tamen melius posse dici videtur, quod dialectici semper absolutè in arte Logica ponunt principia. Illa vero dicuntur absolutè esse partes orationis, quæ primo repertæ sunt, vt ex eis fiat oratio, & quæ per se orationem complent; ita etiam quod cęteræ repertæ sunt propter eas: cuiusmodi constat esse omne nomen & verbum.

Partes orationis apud dialecticos cur tantum duæ.

Isiderus, vbi supra. Oratio dicta est, quasi oris ratio. *Est autem oratio contextus verborum cum sensu.* Oratio autem plena est, sensu, voce, & litera. Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit, nomen, & verbum. Deinde Donatus octo diffiniuit, sed omnes ad illa duo principalia reuertuntur, id est ad nomen, & verbum; quę significant personam, & actum: reliquæ appendices sunt, & ex his originem trahunt. Nam pro

Alia orationis desfinitio.

Partes orationes principales sunt duæ, sc. nomen & verbum.

A nomen ex nomine nascitur, cuius officio fungitur, vt *Orator ille*. Aduerbium de nomine, vt *Doctus, doctè*. Participium de nomine & verbo, vt *Lego legens*. Coniunctio vero, & præpositio, & interiectio, in complexu istarum cadunt.

De nomine, & eius significatione.

Cap. XXI.

PETRVS HELIAS. *Nomen est pars orationis*, hoc est, vox significatiua, vel consignificatiua ad placitum, *quæ distribuit*, id est diuersis significando *tribuit*, *qualitatem communem vel propriam vnicuique corporum, seu rerum.* Vide ergo quod nomen Grecum verbum est, & significat distribuere: inde dicitur *Noma*, quasi nomen, quia

Quid nomen & vnde dictum.

B prędicto modo distribuit cuique qualitatem. Sed illi quod est *Noma*, adijciunt Greci (o) & fit *Onoma*; quẽadmodum dicimus *Gnatus pro natus*. Dicunt autem alij, quod *Noma* per se non significat tribuens, sed compositum adiecta (o) *Secundum* etymologiam Latinam, nomen dicitur quasi notamen, per sincopam; eo quod communem qualitatem vel propriam demonstrat.

Opponitur autem de æquiuocis, quę nullam communem videntur qualitatem significare, quia nihil conferunt sibi suppositis nisi nomen. Et dicunt quam plures, quod significata æquiuocorum hanc solam

Obiectio diluitur.

C conuenientiam habent, quasi communem qualitatẽ, quod ab eadem voce significantur. Alij vero, quod nomen æquiuocum non est nomen, sed plura; & quod diuersas qualitates in diuersis significationibus ponit. Priscianus dicit, quod *nominis est proprium significare substantiam & qualitatem.*

Sed opponitur contra, illud Aristotelis: *Singulum* inquit, *aut significat substantiam, vt homo; aut qualitatem, vt albus, &c.* Quod tamen soluunt, dicentes Aristotelem intellexisse ibi substantiam, illud primum rerum genus quod per se existit: hic autem intelligunt, quod omne nomen significat substantiam, hoc est rem quamcumque vt substantem, id est vt suscipientem formam; & præter hoc qualitatem, id est formam, quæ rem ipsam facit esse. Vt hoc nomen *homo*, significat rem quæ est homo pro substantia, & humanitatem pro forma. Hoc nomen rursus *albedo*, significat rem pro substantia, quæ est albedo; & facere album, siue albedinitatem (vt fingam vocabulum) pro

Solutio obie.

Quo sensu dicitur quod omne nomẽ significat substantiam & qualitatẽ.

D forma. Hoc est autem quod plerique dicunt, scilicet quod omne nomen significat id quod est, & id quo est; vt *homo*, rem quæ est homo, & humanitatem qua est homo. Dicunt autem quod quis, & omnis, & nullus, ex diuersis adiunctis diuersas substantias significant, & qualitates diuersas. Dixerunt tamen plerique eorum, quod omnis & nullus significant omnem rem pro substantia (vt dictum est,) collectionem vero & distributionem pro qualitate. Quia vero secundum istos pro forma significat infinitatem; Quidam tamen nimis ridiculosè dixerunt, quod *omnis* significat formam, quæ debet dici omnitas. De hoc autem nomine quod est *nihil*, dixerunt quod significat rem quæ non est pro substantia, nihilitatem pro forma.

E Alij vero dicunt, quod nomina, vel significant substantias, vt *homo*, & huiusmodi alia; vel significant ea quæ insunt substantiis, vt *albedo*, & similia; vel quædam animi figmenta, vt *Hircocerũs & Chimera*; vel significant modos loquendi de rebus, vt *omnis*, & talia etiam quæ dialectica appellant signa. Est ergo istorum sententia, quod non omne nomen significat substantiam & qualitatem, sed sola nomina substantiarum hoc habent. Nihil ergo aliud est qualitas significationis nominum, nisi quod communiter significent, vel propriè; id est in communi natura, vel propria. *Alij* dicunt quod omne nomen significat substãtiam & qualitatem, quia omne nomen, vel id quod est

A est substantia significat vel aliquid per modum substantiæ in natura communi, vel propria; velut in natura communi, vel propria.

De accidentibus nomini.

Cap. XXII.

Quæ accidentia nominis dicuntur.

PETRVS HELIAS. *Accidentia vero nomini dicuntur conuenientia ipsi, secundum quæ nomina inter se, vel cum alijs dictionibus, competenter habent construi.* Et inde est quod accidentia partium orationis dupliciter dicuntur. *Species* namque dicitur accidens nomini, quod communis est proprietas omnium nominum, ab aliquo, vel à nullo deriuari; quæ proprietas dicitur species. *Numerus* vero est tale accidens nomini, quod eius est

Quinque ponit author nominis accidentia vt infra continetur, licet hic obscurè loquatur, scilicet species, genus, numerus, figura, & casus.

B significatio secundaria. Si quis autem instet, in quo subiecto sint huiusmodi accidentia, an scilicet aere, qui est vox secundum quosdam, an loquenti, vel quo alio? Inquisitio est friuola. Hæc accidentia sola similitudine dicnntur, non aliqua subiectæ rei informatione. Sicut enim substantia, manens vna & eadem, de alba fit nigra, vel èconuerso; sic nomen manens vnum & idem, de singulari fit plurale, secundum diuersas terminationes. De nominatiuo fit etiam genitiuus. Itaque quamuis illa sint accidentia, non tamen sunt accidentia absolutè: ideoque in subiecto non habent esse. Quod autem Donatus qualitatem

Qualitas nō est accidens nominis sed substantia, & quare.

C inter accidentia posuit, error est. Qualitas enim quasi substantialis est nominum. Illud enim in Grammatica substantiale dictioni dicitur, propter quod principaliter est reperta. Quod autem de comparatione Donatus addit: aliquid rationis habet, quia quandoque conuenit nominibus. Sed quia nec omni nomini, nec maiori parti accidit, ideo non curauit Priscianus apponere inter accidentia.

Cur persona non est accidens nominis atque ac species & numerus.

Quæritur etiam, cur non enumerauit inter accidentia personam. Et dicunt quidam ideo, quod constabat omne nomen esse tertiæ personę. Alij, quia in verbo & pronomine, de tertia persona tractat perfectè. Magis tamen videtur esse dicendum, quod nomen ex se nullius personę est: Homo namque hoc nomen, ex forma suæ prolationis nulli personæ se perhibet. Æque enim pertinet ad loquentem de se, & ad eum ad quem loquimur, & ad eum de quo quis loquitur. Ideo sola ratione confusionis tertię personæ dicitur, eo quod tertia persona confusa est, nisi de-

D monstratione finiatur. Species namque dicitur hic proprietas deriuandi ab alio, vel à nullo. Et est ab aliquo deriuari, ad similitudinem alicuius ante inuenti, ex eodem formari, & imponi. A nullo autem, per se imponi, & non ex aliquo formari. Sunt itaque duæ species, primitiua à nullo, deriuatiua ab aliquo. Species est positio vocabuli primaria, vel secundaria. Vtraque species communis est, & propriis nominibus, & appellatiuis.

Species nominis duplex scilicet primitiua & deriuatiua.

De nominibus proprijs.

Cap. XXIII.

Quid nomen proprium. Proprij nominis quatuor sunt species, quæ omnes idem primario significant, sed secundario diuersa.

E PETRVS HELIAS. *Nomen proprium est, quod significat substantiam propriam & qualitatem naturaliter:* id est propriè, non figuratiuè. Nam per figuram, quæ Græco nomine dicitur Antonomasia, id est excellentia, fit, quando nomen quod est multis commune, naturaliter vni, quasi proprium attribuitur; quia excellit omnes in proprietate, ipso nomine designata: vt *Poeta pro Virgilius, & Vrbs pro Roma.*

Et vt ingrediatur ratio ostensis speciebus propriorum nominum, & differentia inter proprium & appellatiuum; Propriorum nominum sunt species, Prænomen, Nomen, Cognomen, Agnomen. *Officium* Prænominis est præponi nomini, vt *Marcus Tullius.* Quoniam enim contingebat diuersas personas eodem proprio nomine nuncupari, excogitauerunt homines voces quasdam, quæ præpositæ proprio nomini, facerent vnam personam ab alia differre. Est autem Nomen in hoc loco, quod sic imponitur personæ, quod non propter differentiam (ad remotionem prænominis) nec propter cognationem (ad differentiam Cognominis) nec propter euentum ad differētiam Agnominis) sed propter nominationem tantum repertum est. Vnde propriè dicitur Nomen, quasi antonomasicè. *Cognomen* significat eandem proprietatem, quam & proprium nomen cui adiungitur, sed secundario cognationem illius cui prius fuit impositum illud nomen: quia si principaliter illam cognationem, quæ communis est multorum, significaret, esset nomen appellatiuum. Et potest dici quod æquiuocem est omne Cognomen, quantum ad principalem significationem; vniuocum vero quantum ad secundariam. *Significat* autem Agnomen eandem propriam qualitatem quam proprium nomen cui adiungitur, & eandem nominat personam; sed aliud, hoc est euentum, secundariò significat. Dicimus ergo generaliter, quatuor species proprij nominis idem principaliter significare; quod quia propria qualitas est, ideo propria dicuntur nomina. Idem enim nominant, sed diuersa secundario significant.

De differentia propriorum nominum, & appellatiuorum.

Cap. XXIV.

Discrimē inter cognomē & appellatiuum, quod hoc sit commune multis naturaliter, illud vero non nisi casu vel ratione.

PETRVS HELIAS. Et quoniam cognomen commune est multorum, ne putaret quis inde, quod esset appellatiuum. Idcirco dat Priscianus differentiam inter ea, hanc scilicet quod appellatiuum naturaliter est commune multorum, non autem proprium. Nam communio naturalis nomini est, quando nomen & significatione & nominatione pluribus est commune. Casualis, quando aliquo casu idem nomen pluribus imponitur, ita quod nihil eis commune significat: vt hoc nomen *Pyrrhus* impositum filio Achillis est, & regi Epirotarum. Rationalis autem, quando hoc fit consilio; velut quando nomen patrini imponitur filiolo. Sed rationalis quandoque fit sola voluntate, vt in exemplo proposito. Quandoque fit similitudine, vt quando vocabulum de vna re in aliam transfertur, & ei datur translatiuè propter similitudinem cum altera. Quandoque fit ab vno, id est ab vna causa, vt liber Tulij, & eius imago, dicitur Tullius, quandoque fit ad vnum, hoc est, datur diuersis propter ordinem ad eundem effectum, vt equitatio dicitur salutaris, & cibus, quoniam vtrumque est ad salutem. Solum igitur dicit, appellatiuum commune est multis naturaliter, ad remotionem illius proprij, quod multis commune est, vel casu, vel ratione. De adiectiuis interponit, quòd sunt appellatiua. Quod quibusdam non videbatur, eo quod vnusquisque dicitur albus à sua albedine.

De speciebus communibus, tam proprijs, quam appellatiuis.

Cap. XXV.

Sunt nōnullę species cōmunes nominum, vt corporale, incorporale, homonymum, synonymū.

PETRVS HELIAS. Species appellatiuorum, quædam communes sunt, tam proprijs, quam appellatiuis: tam primitiuis, quam deriuatiuis. *Duæ* primæ sunt corporale nomen, & incorporale: & est appellatiuum nomen corporale, vt *homo*; proprium, vt *Virgilius.* Rursus appellatiuum incorporale est, vt scientia, proprium incorporale, vt Grammatica Aristarchi. *Tertia* vero species communis, est homonymum, hoc est æquiuocum nomen. *Omos* enim interpretatur vnum, *noma* nomen. Et inde dicitur homonymum, quia vna voce principaliter plura significantur; in proprijs, vt

Pyrrhus,

Pyrrhus filius Achillis, & Rex Epirotarum; in appellatiuis, vt *nepos, fratris filius; & nepos, luxuriosus. Quarta* vero species communis, est synonymum. Et sunt eadem synonyma & multiuoca, id est diuersa nomina, quæ principaliter idem significant, & nominant. Si enim significent idem, & diuersa nominent, non sunt synonyma, vt album, & albedo. Rursus licet nominent idē, si tamen diuersa significent, non sunt synonyma, vt *homo & risibile*. Sunt itaque synonyma appellatiua, *ensis, mucro, gladius*: Propria, vt *Publius, Cornelius, Scipio, Affricanus*. Dicit vero Priscianus subsequenter, quod aliæ fere species ab his communibus, solis appellatiuis conueniunt, non vero proprijs. Ferè dicit, propter adiectiua, quæ dixit paulo prius in proprijs nominibus inueniri, vt *Gradiuus*.

Quæ vere dicenda synonyma.

De nominibus adiectiuis.

Cap. XXVI.

Quid nomen adiectiuum.

PETRVS HELIAS. *Adiectiuum ergo nomen est illud quod significat id quod inest substantię, & potest adijci nomini significanti substantiam in eadem parte propositionis*: hoc est, in prædicato, vel subiecto. Significant autem adiectiua, vel communes qualitates, vel nominant ea quibus illę qualitates insunt, vel quantitates. Quòd ergo dicit Priscianus adiectiua sumi à qualitate, vel à quantitate; nihil aliud est quam imponi sic ad nominandum substantiam, vt qualitatem vel quantitatem principaliter significent.

Ex eo quod Priscianus dicit inde dicta adiectiua, eo quod appellatiuis vel proprijs adijci solent; volunt quidam perpendere, quòd adiectiuum per se non debet poni in eadem parte propositionis: Et si ponatur oratio est imperfecta: velut cum dicitur, *Socrates est albus*, imperfecta est secundum eos oratio, donec adiūgatur ei, vel homo, vel aliud quod significet substantiā. Sed hoc plane falsum est, cum inueniantur authores persæpe, solum adiectiuum in prædicato ponentes. Præterea si verum esset illud, quædam essent adiectiua, quorum masculina, in nulla propositione ponerētur: Cui enim addas hoc nomen risibile secundum genus masculinum, non inuenies. Si enim dicas, homo risibilis, superflua erit locutio. *Dicuntur* itaque adiectiua, non quia vbique adijciantur, sed quia alicubi: vnde dicit Priscianus, quod solent adijci. Adiectiuum secundum quosdam proprie accipitur, quando talequid principaliter significat, quod potest comparari, largè vero & impropriè, quando significat aliquid quod alij adiacet. Sic quod ei possit adijci, licet non comparetur.

Adiectiua vnde dicta.

Est autem tripartita adiectiuorum significatio. *Alia* enim significant laudem, id est tale accidens quod inesse laus est, vt *iustus*. *Alia* vero significant vituperium, vt *iniustus*. *Alia* vero significant medium, vt *magnus*, quod licet medium per se dictum, nec ad laudem sit, nec ad vituperium, tamen cum aliqua adiectione ad laudē est, vt *magnus Imperator*, cū alia vero est ad vituperium, vt *magnus latro*. *Est etiam* quarta, cum significat accidens vnicuique proprium, vt cum dicitur *niger coruus, altum mare*, vel similia. Et vide quod sunt talia adiectiua, quę sunt propria nomina, vt adiectiuum quod est in ista oratione, *gradiuus mars*. Est enim gradiuus tale proprium nomen, quod agnomen ab euentu. Dicitur autem gradiuus à gradam, quod est, vibrare, vel quia gradatim itur ad prælium: vel gradiuus quasi cratos diuus, id est potens Deus. Dicit Priscianus de talibus, quod quia locorum propriorum accipiuntur, non possunt comparari, quod est proprium adiectiuorum.

Quadruplex adiectiuorū significatio.

De nominibus tantum appellatiuis.

Cap. XXVII.

ISIDORVS *vbi supra*. Appellatiua nomina inde vocantur, quia communia sunt, & multorum significatione consistunt, hæc in vigintiocto species diuiduntur.

Appellatiua in 28. species diuiduntur.

PETRVS HELIAS. Ex his est interrogatiuum; inuētionis cuius causa est hæc. Omnis dubitatio, aut est de re simplici, aut de rerum simplicium inhærentia, aut de ipsarum consecutione. Sed quoniam omnes res simplices in decem generalissimis continentur, ideo decem sunt simplicium quæstionum genera. Quid sit, quale, vel quantum, & huiusmodi alia, secundum ordinem prædicamentorum. Ad quærendum ergo de re simplici, repertę sunt quædam dictiones, quæ ab officio dicuntur interrogatiuæ, vt quis, & qualis, & huiusmodi aliæ. & quælibet significat illud idem, quod nomen generalissimi, cuius species ad quæstionem factam per eandem dictionem possunt respondere: vt quis, substantiam; qualis, qualitatem; sed nihil nominant. De infinito nomine dicit Priscianus, quod est interrogatiuorum contrarium. Hæc autem contrarietas est in accentu; quia idem nomen, quando est interrogatiuum, acuitur; quando vero infinitum est, grauatur; vt *qui crediderit saluus erit*, ecce *qui* grauatur. Similiter *qualis esset nullus ignorauit*, ecce *qualis* grauatur omnibus syllabis, quando autem interrogatiua sunt hæc, acuuntur, vel circunflectuntur.

Ratio inuentionis interrogatiuorū.

Sunt & collectiua nomina, vt *populus*, & huiusmodi alia, significant enim numeri pluralitatem circa substātias, & secundario aliquod aliud accidens: vt *populus* cum significet numerum circa homines, secundario designat quod sunt de ciuitate eadem. (Vnde & dicitur *populus à polis*, cum priore correpta quæ ciuitas est.) Quamuis enim per collectiuum nomen sermo esset de pluribus, non tamen de aliquo collectionis illius, inuenerunt ergo vnum nomen dimidium. Sed sunt quædam eorum quibus ita loquimur de duobus tantum, quod de vnoquoque illorum, vt *vterque, alteruter*. Quædam vero sunt quibus de pluribus loquimur quam de duobus, ita quod de vnoquoque illorum, vt *omnis*. Quædam rursus sunt quibus loquimur de pluribus per pares numeros distributos, vt *bini, trini*, &c. huiusmodi. Significant autem hæc nomina modos loquendi, vt in quibusdam videtur, sed nihil nominant. Sunt & nomina ad aliquid, & quasi ad aliquid. Nomina quoque patria, & gentilia, factitia, generalia, specialia, ordinalia, numeralia, absoluta, temporalia, & localia. Et hæ quidem sunt species communes, tam primitiuis, quam deriuatiuis.

De Patronimicis veris, & non veris.

Cap. XXVIII.

PETRVS HELIAS. Agit vero subsequenter de proprijs speciebus deriuatiuorum, quę sunt appellatiuorum. Quorum primam ponit eam, quæ dicitur patronimicum, eo quod naturale vinculum progeniei significat. Significāt autem patronimica filios vel nepotes, id est illas habitudines siue relationes quas significant hęc duo nomina, *filius & nepos*: Et hęc cum genitiuo primitiui, id est significāt alterutram de illis relationibus principaliter, & secundario personam quam significat genitiuus primitiui. Quid enim est Priamides, nisi filius vel nepos Priami? Vnde propter principalem significationem sunt appellatiua. Et in principali equidem significatione, omnia patronimica conueniunt, sed differunt in secundaria: nominant vero personam, cui per respectum alterius inest illarum relationum alterutra.

Quid patronimicum.

A *Patronimicum ergo est, quod deriuatur à nominibus proprijs patrum, secundum Græcam formam*, id est vt terminetur in des, quæ scilicet forma à Græcis sumpta est. Vnde quia quædam possessiua deriuantur à propriis nominibus patrum, vt à Pompeio, Pompeianus, subiicitur *secundum Græcam formam*, vt *Priamides*. Et inde est, quod hæc tria veris patronimicis conueniunt, scilicet determinari à propriis nominibus patrum, significare filios vel nepotes, cum genitiuo primitiui, & terminari in des. Non veris patronimicis, duo ex his conueniunt, tertium deest, quia deriuãtur à nominibus matrum, vel fratrum, vel consulum, vt *Maiades*, id est Mariæ filius, quæ abusiuè dicuntur patronimica; id est contra nominis etymologiam. Hæc forma duobus modis regulariter secundum penultimam variatur. B Aliquando enim habet (a) correptam ante (des,) aliquando (i) correptam. Irregulariter quoque duobus modis, aliquando autem habet (a) productam ante (des) aliquando (i) productam.

Tria patronimicis conueniunt.

Sed quoniam omnia patronimica à propriis & Gręcis nominibus deriuantur, de illis aliquid extra dicamus. Quæ nominatiuum vero in (oy,) reducuntur apud Latinos, in primam declinationem. Illi enim dicunt *Eneas, Enecy: Anchises, Anchisy*. Nos autem dicimus *Eneas, Eneæ; Anchises, Anchisæ*. Nomina quæ apud Græcos terminant nominatiuum in (os) genitiuum in (oy) vt *Priamos, Priamoy*, vel nominatiuum in (eus) & genitiuum in (os) correptam, vt *Peleus Peleos*, apud Latinos reducuntur in secundam declinatio- C nem. Nos enim dicimus *Priamus, Priami, Peleas, Pelei*. Quæ vero teminant nominatiuum in (or) & genitiuum in (os) productum, vt *Nestor, Nestores*, vel nominatiuum in (es) genitiuum in (oys) productam, vt *Plestenes, Plestenois*, reducuntur apud nos in tertiam declinationem, vt *Nestor, Nestoris, Plestenes, Plestenis*. Cumque à propriis fiant patronymica, sciendum quod nulla sunt propria, nisi primæ, vel secundæ, vel tertiæ, declinationis.

De formatione masculinorum, & fæmininorum.

Cap. XXIX.

Modus formandi patronimica masculina.

PETRVS HELIAS. Fiunt autem patronimica masculina à propriis nominibus primæ declinationis, mutata extrema dipthongo genitiui in (a) correptam, & assumpta (des) vt *Æneas, Æneæ, Æneades: Anchi-* D *ses, Anchisæ, Anchisiades*. Omnia vero nomina secundæ declinationis, aut in duas (i) terminant genitiuum, aut in vnam (i.) Fiunt autem patronimica ab his quæ terminant genitiuum in duas (i,) extrema (i) mutata in (a) correptam, & assumpta (des,) vt *Menecbius, Menecbij, Menecbiades*. Ab his autem quę terminant genitiuum in (i) vnam, fiunt patronimica, extrema (i) correpta, & assumpta (des) vt *Priamus, Priami, Priamides*. Debuit ergo dici Pelides, correpta penultima: Sed quia Græci dicebant Pelides, ei, facientes dipthongum, in loco huius ponimus (i) productam. Vnde & dicimus Pelides, penultima producta. Fiunt autem patronimica à propriis nominibus tertiæ declinationis, subtracta extrema (s) à genitiuo, & addita (des,) vel in extrema syllaba interposita (de,) vt *Nestor, Nestoris, Nestorides: Plestenes Plestenis, Plestenides*. E

Patronimica fæminina tres habent formas.

Fœminina vero patronimica, tres habent formas. Terminantur enim in (is) vel in (as) vel in (ne) sed raro. Quæ vero in (is) vel in (as) terminantur, fiunt à masculinis patronimicis subtracta (de) vt *Priamides, Priamis*. Debuit ergo secundum regulam ab eo quod est Æneades, dici Æneas, non Æneis. Sed irregulare est, vel magis factum est ab eo, quod est Æneus, Ænei, vnde & Æneides patronomicum masculinum, quod nos dicimus Ænides, mutata (ei) dipthongo in (i) productam: & inde, id est ab Æneides factum est regulariter patronimicum fœmininum A Æneis. Dicetur iterum, quod iuxta regulam debuit dici Pelis ab eo quod est Pelides. Sed dicimus ad vsum non esse in his respiciendum, sed potius ad regulam. Debuit enim dici Peleides, & inde patronimicum fœmininum Peleis. Quæ vero patronimica fœminina desinunt in (ne,) vel (i,) habent ante (ne) vel (o.)

De nominibus possessiuis.

Cap. XXX.

Quid possessiuum.

PETRVS HELIAS. *Possessiuum ergo est, quod significat aliquid ex his quæ possidentur:* id est significat possessionem infinitam, quod notatur per hoc infinitum B nomen aliquid; & hoc cum genitiuo primitiui, id est significando illam personam secundariò, quam & genitiuus primitiui; vt *regius honor*, *& regis honor:* nam quoniam infinitam possessionem significat, exigit sibi aliquod nomen addi, quod possessionem certificet. Horum autem quædam sunt possessiua significatione, vt *æquester:* Alia sola terminatione, vt *extraneus*; quæ omnia impropriè possessiua dicuntur: Alia & significatione, & terminatione, vt *Priameis*.

Discrimen inter possessiua & patronimica.

Differunt autem possessiua à patronimicis, eo quòd possessiua significant aliquid ex his quæ possidẽtur, ita quod nullum definitè: Patronomica vero ali- C quid quod possidetur definitè, id est filios, vel nepotes. Vel vt altius dicatur, in hoc indubitanter differũt, quoniam possessiua principaliter significant possessionem, secundario personam, quam & genitiuus primitiui. Patronimicum vero principaliter significat relationem alterutram earum, quæ significatur hoc nomine, filius, vel nepos. Si ergo euenit vt patronimicum & possessiuum ab eodem proprio nomine deriuentur, vt *Priamides & Priameis*; idem significant secundariò, sed diuersa principaliter; ideoque sub diuersis speciebus ponuntur.

De formis possessiuorum assumptis à Græcis.

Cap. XXXI.

PETRVS HELIAS. Est ergo primo possessiuorum forma, quam à Græcis accepimus, in eos, quam mu- D tamus in cus, antecedente (a) correpta, vel i. Itaque si possessiua desinentia in cus, habeant (c) à suo primitiuo, pares habent cum eo syllabas; vt *Ithace, Ithacus*; sin autem, super vna syllaba. De illis vero quæ totum cus extra assumunt, talis est regula. *Si primitiua* habuerint i, penultimam puram, scilicet quod non sit consonans inter eam & sequentem vocalem, deriuatiua in cus desinentia, habent a, ante cus, vt *Ilium, Iliacus*. Alia vero omnia habent i correptam ante cus, vt *Italus, Italicus*.

Regula formationis quorundam possessiuorũ.

Regula vero formationis possessiuorum hanc formam habentium, sic potest colligi. Possessiua quæ habent c à primitiuis, fiunt ab eis, mutato in us quicquid est post c, vt *Ithace, Ithacus*. Quæ vero habent i penultimam puram, quicquid est post i penultimam in genitiuo, mutatur in a correptam, & accipiunt cus; vt *Ilium, Ilij, Iliacus*. Reliqua vero omnia, si vltima E syllaba genitiuorum incipit à consonante, quicquid est post illam consonantem mutant in icus. Si autem vltima syllaba genitiuorum incipit à vocali, tota mutatur in cus. Secundum hanc ergo regulam, à *Simonis*, *fit Simonicus*; *à simonia*, *simoniacus*.

Formæ possessiuorum à Græcis sumpta sunt duæ, vna eorum quæ terminantur in (cus) altera in (us.)

Est autem alia forma possessiuorum in us puram desinentium, de qua secundum penultimam omnia nomina Latina in cus desinentia, & quæ fiunt à Græcis, quæ non habent in Græco e ante os, habent e correptam ante us, vt *ferreus*, *Hectoreus*. reliqua habent e productam, vt *spondaeus*. Item omnia nomina fere ad

materiam

materiam pertinentia, habent e correptam ante us, A vt *ferreus*. Item pro ei dipthongo, sæpissime ponimus e productam; tamen subtracta i quandoque ponimus e, quæ remanet correpta: in quo sequimur Iones illos, scilicet Græcos, qui subtrahunt i huiusmodi nominibus, si non genitiuus primitiui, sic par nominatiuo possessiui, post illam subtractionem. Si enim subtracta i, parificari contingat primitiui genitiuum nominatiuo possessiui, tunc equidem non subtrahunt, sed mutant ei dipthongum in e productam. Vnde quia *Achilleos* genitiuus est primitiui, à nominatiuo possessiui, videlicet *Achilleos*, non subtrahunt i. Si enim subtraherent, eadem vox esset nominatiuus possessiui, & genitiuus primitiui: Quod ne fieret, dicunt *Achilleos*, nos autem mutantes ei dipthongum in e productam, dicimus *Achilleos*. Hæ quidem formæ sunt, quarum vna in eus finitur, altera in us puram, quas à Græcis B sumpsimus.

De formis proprijs Latinorum.

Cap. XXXII.

Prima latinorum forma est illorũ possessiuorũ quæ desinũt in (rius.) Secunda in (nus) cuius tres sunt varietates.

PETRVS HELIAS. Sunt autem & aliæ Latinorum propriæ. Quarum prima est, quæ desinit in rius: differt autem à prædicta in us puram, quia hæc habet ri semper ante us, siue à primitiuo habeat, vt *pretorius*; siue accipiat extra, vt *Catilinarius*. *Est autem* rursus Priscianus, varians illam in nus, secundum penultimas. Sunt igitur tres varietates penultimarum huius formæ, de quibus certas dat regulas; scilicet, quæ debeant habere a ante nus, quæ i productam, quæ i cor- C reptam. De illis ergo, quę habent a ante nus, regula huiusmodi habebitur.

Regula eorũ quæ habent (a) ante nus.

Possessiua in us desinentia, si veniunt à dissyllabis, vel trissyllabis desinentibus in a, nisi sint nomina brutorum animalium, a habent ante nus. exceptis his, *Iugurtinus*, *Messalinus*, *terrenus*. Similiter & ea quæ veniunt à semper pluralibus, vt à *Thebis Thebanus*. Et quę fiunt à nominibus desinentibus in ius, vt ab eo quod est *Titius*, *Titianus*; & ab aduerbiis in e longam desinentibus, excepto *hodiernus*: & quæ fiunt à desinentibus in culus, vel in cus, supra duas syllabas, excepto *masculinus*; & quæ fiunt à neutris, quæ habent consonantem ante um, excepto *Tarentinus*; & quæ fiunt à nominibus tertię declinationis, quæ crescunt in genitiuo, excepto *clementinus*, *veternus*, *æternus*, *abigenus*, *amænus*: *hæc* inquam D omnia habent a ante nus.

Solutio obie.

Sed contra primam huius regulæ partem obijciuntur hæc, scilicet *Canerinus*, *Alexandrinus*, *Fabrinus*. Sed potest dici, quod vel Priscianus in sequentibus ea excipit, vel quod veniunt à trissyllabis, *Cameraria*, *Alexandria*, *Fabrateria*. *Opponitur* rursus *fæmininus*, *& petrinus*. Sed *fæmininus* non est à fœmina, sed à femore. Nec *petrinus* à petra, sed à petros, quod est durus. *Matutinus* vero à matuta, & *vespertinus* à vesperta, non dicuntur excipi; quia desinentibus in tinus, propriam per se dat Priscianus regulam. Ideo autem dictum est, nisi nomina brutorum animalium sint, quoniam quæ fiunt ex his, dicuntur habere i, ante nus, vt *Aquilinus*, *Mustelinus*. Ideoque dictum est, & quæ fiunt à neu- E tris, quæ habent consonantem ante um. Quoniam si antecedat vocalis, possessiua quæ inde fiunt, habent i ante nus, vt ab eo quod est *Perusium*, *Perusinus*.

De his quæ desinunt in nus.

Cap. XXXIII.

PETRVS HELIAS. Et quoniam dictum est de his, quæ habent a ante nus, dicendum est etiam de illis, quæ habent (i) productam vel correptam ante nus; quorum regula hæc est. Possessiua in nus desinentia, quæ veniunt à nominibus tertię declinationis habentibus pares syllabas in Nominatiuo & Genitiuo, & non desinentibus in r, vt *Hercules*, *Herculis*, *Herculinus*: & quæ veniunt à nominibus secundæ declinationis desinentibus in e, vt *auster*, *austerus*, vel à nominibus eiusdem declinationis habentibus consonantem ante us, exceptis desinentibus in eus, vel in culus, supra duas syllabas, vt *diuus*, *diuinus*; excepto ab *humo*, *humanus*; *& colurnus*, *à corulo*; *& taciturnus*, *à tacito*; & quæ veniunt à neutris in ium desinentibus, vt *Venusium*, *Venusinus*; & quæ veniunt à nominibus brutorum animalium cuiuscunque declinationis fuerint, vt *lepus*, *leporinus*; & omnia in tinus, quæ habent (t) à primitiuo, vt *vesperta*, *vespertinus*: Hæc inquam omnia habent (i) productam ante nus. Itaque *vespertinus* dicitur à *vesperta*, non à vespere. Vesperta igitur dea est vesperi; vel vesperus est stella, quę hesperus dicitur: hoc vesperum obscuritas, quæ fit nube interposita inter nos & Solem & Lunam, quacunque hora diei vel noctis; hi vesperi, horum vesperorum, vel hę vesperę, vesperarum, ipsum officium: hoc vespere, vesperis, tempus officij: hæc vespera, vesperę, crepusculum inter diem & noctem; cuius Genitiuum ponunt authores pro aduerbio, vt ibi: *Vespere autem Sabbati*.

Regula eorũ quæ h. a. (vel) (i) ante nus.

Solutio obie.

Sed opponitur, quod relatio non fit ad aduerbia. Dicimus, quod ad nomen positum loco aduerbij, sæpe fit relatio, vt si dicat *Cæsar est Romæ*, *quod est caput totius mundi*. *Illa* vero sola, quę in tinus desinunt, & non habent (i) à principio, corripiunt regulariter (i) ante nus, vt *cras*, *crastinus*. Si opponatur *de pagus*, quod facit *paganus*, non *paginus*: Dicimus, quod quia Græcum est non continetur in illa regula. Pagos enim Græcè, villa dicitur Latinè. Similiter *Christus*, quoniam Græcum est, facit *christianus*, non christinus: vel dicamus, quod à Christo regulariter fit *christinus*, & inde *christianus*. Rursus secundum hanc regulam, ab eo quod est coccus, cocci, deriuatur *coccinus*, *na*, *nũ*. Quod ergo corripuit Iuuenalis ibi. *Canet hunc*, *quem coccina lana*; fuit emphasis, secundum poeticam licentiam. Est autem emphasis figura, quando id quod breue est producitur, & syllaba quæ longa est breuiatur.

Secundum hanc regulam quoque *hyacinthinus*, *ametistinus*, *adamantinus*, *smaragdinus*, debent producere (i) ante nus: similiter *cilicinus*, quoniam deriuatur à neutro desinente in um, quod est *cilicium*, debet penultimam (i) producere. Quid ergo dicit Persius. *Hic aliquis cui circa humeros hyacinthina læna est.* & Iuuenalis: *Vendunt ametistina vatem*; poetica est licentia. Dicunt tamen plerique, quod ab hac regula excipi dicuntur omnia, à filo vel lapide sumpta. *Clandestinus* vero si deriuatur à clam, quoniam desinit in tinus, & non habet (i) à primitiuo, debet (i) penultimam corripere. Si vero sit compositum à clam, & tenendo, vel stando, debet producere (i;) vt *mediastinus*, quoniam desinit in tinus, & habet (t) à primitiuo: & inde est, quod possessiua desinentia in nus, quæ non habent (a) vel (i) ante nus, non possunt sub regula prorsus colligi. Sed & illa per enunciationem Priscianus exequitur. Ideoque ad præsens prætermittimus.

A

De nominibus comparatiuis.

CAP. XXXIIII.

Comparatio duplex sc. rei & nominis

SEquitur de comparatiuis. Comparatio autem alia rei, alia vocis. *Et est comparatio rei, demonstratio existentiæ cuiusdam in subiecto, cum quodam augmento.* Vnde dicit Boetius: Nihil ad comparationem posse venire præter accidens. Comparatio quoque vocis est eius proprietas talis, quod ex se faciat aliam vocem in eadem parte orationis manentem, quæ idem significet cum augmento. Sunt autem partes orationis, quæ nec rei, nec vocis comparationem habent, vt pronomen, coniunctio, præpositio. Quod inde contingit, quia pronomen significat substantiam, quæ nec augmentum, nec intentionem, vel remissionem recipit; quare rei non habet comparationem, ergo nec vocis; quia cuicumque deest rei comparatio, & vocis; sed non èconuerso. Coniunctio autem & præpositio, quia nihil certum significant, carent omnino comparatione. Verbum vero habet comparationem secundum rem. Significat enim actionem, quæ inæqualiter potest inesse diuersis. sed non facit ex se aliud verbum, quod idem significet cum augmento; Ideoque non dicitur vocis comparationem habere. Similiter & participium.

B

Cum enim verbum locum positiui obtinet, ad comparatiuum nomen, & superlatiuum; Illa comparatio irregularis est, vt *detero, deterior, deterrimus.* Semper enim regularis comparatio in eadem parte orationis debet manere.

C

Sola nomina & aduerbia habet vtrãque compa rationem; & quæ.

Nomina itaque sola, & aduerbia, vtramque habent comparationem. Illa vero nomina tantum comparantur, quę significant accidens, determinando inesse, & cum augmento. Igitur hoc nomen iustitia non comparatur. Gradus vero comparationis est vox significans accidens, & inesse determinans; faciens ex se aliam vocem idem significantem, vel facta ex alia voce idem significante. Hæ ergo tres voces, *iustus, iustior, iustissimus,* tres gradus comparationis dicuntur esse.

Quid comparatiuum.

Comparatiuum ergo est quod significat magis, aduerbium; id est, augmentum indeterminatum, vt hoc aduerbium magis, (& sic remouentur superlatiua, quæ maximè:) & hoc augmentum significat cum intellectu positiui; id est, significat & nominat quod & suum positiuum: vel cum participe sensu positiui, id est, significat augmentum, non circa rem, id est significatum positiui, sed circa participes sensus positiui; id est circa coaccidens rei quæ significatur per positiuum, vt *vlterior*. Positiuum enim est quod *vltra* significat; significat autem locum, qui nec magis, nec minus recipit. Sed distantia coaccidit loco, quæ potest intendi, & remitti; & illam appellat particeps sensus positiui, circa quam & *vlterior* significat augmentum.

D

Cõparatiuũ dupliciter potest signifi care augmẽtum.

Cætera vero comparatiua significant augmentum circa rem, id est significatum sui positiui, vt *iustior.* Quod autem quædam gentilia inueniuntur quandoque comparari, hoc propter proprietatem gentis quam significant, contingit. Vnde Plautus. *Nullus hodie punior me;* id est instabilior. Notandum est, quod *potior* nascitur ab hoc nomine *potis* voce, & non significatione. Illud enim significat possibilitatem, istud melioritatem.

E

De formatione comparatiuorum.

CAP. XXXV.

PETRVS HELIAS. Comparatiua quæ à nominibus fiunt: Aut à nominibus adiectiuis secundæ declinationis fiunt, genitiuo addita or, correpta i penultima, vt *clarus, clari, clarior.* Aut ab adiectiuis tertiæ declinationis, addita or datiuo, & correpta i, vt *fortis, fortior.* Comparatiua vero desinentia in or, faciunt neutra comparatiua, mutata or in us, vt *fortius.* Et omnia quidem comparatiua desinentia in or, communia sunt duum generum; excepto *senior*, quod masculini generis est; quin & eius positiuum *senex* similiter. Comparatiua quoque deriuatiua ab aduerbiis in ra desinentibus, mutant ra in e, & accepta ior formantur, vt *vltra, vlterior.* De cæteris non potest regula dari.

Sunt itaque quatuor comparatiuorum genera. *Quædam* à nominibus vsitatis regulariter, vt *doctus, doctior.* *Quædam* à nominibus vsitatis irregulariter, vt *munificus, munificentior.* *Quædam* vero ab aduerbiis regulariter, vt *supra, superior.* *Quædam* ab aduerbiis irregulariter, vt *pridem, prior.* *Dubitatur* autem an *prior* debeat dici comparatiuum; videtur enim significare tempus, sicut pridem; quod non recipit magis, vel minus. Dicimus, quod *prior* significat preteritum tempus, ordinem, & binarium numerum. Cum enim dico: *Iste prior fecit hæc tria*, designo scilicet, & istum in tempore preterito, & alium post. Et istum esse vnum de duobus. Secundum hoc ergo quod significat tempus, vel numerum, non est comparatiuum; sed in eo quod ordinem significat. *Quatuor sũt comparatiuorũ genera.*

Solutio obie.

De comparatiuis deficientibus, & abusiuis.

CAP. XXXVI.

PETRVS HELIAS. De comparatiuis vero deficientibus & abusiuis, sic habendum est. Sunt quædam in quibus omnino deficiunt comparatiua, natura vocis repugnante. Sunt alia quæ habent comparatiua, sed irregularia. Adiectiua namque quæ habent vocalem ante us, vt *pius*, non faciunt comparatiua. Regula enim est, quod omnis comparatiuus debet superare genitiuum sui primitiui vna syllaba, si ergo *pius* faceret *pijor*, esset nimius hiatus, tribus vocalibus continuè positis. hæc ergo causa est, vt comparatiuum saltem compleatur per circumlocutionem. Sunt autem quædam, quæ comparatiua habent irregularia, vt *bonus, melior*, plus etiam irregulare est. Sed cum comparatiuum soleat cum ablatiuo iungi, Quæritur quomodo plus iungatur cum genitiuo; vt *plus vini habet quam olei.* Ad quod dicimus, quoniam suum positiuum construitur cum genitiuo, vt *multum olei.* Regula enim est, quod cum obliquo quocunque construitur positiuus, & comparatiuus; præter illam quam habet ex natura comparatiui constructionem.

Cõparatiuus debet superare genitiuũ positiui vna syllaba.

Solutio obie.

De triplici abusione comparatiuorum.

CAP. XXXVII.

PETRVS HELIAS. Tribus modis inueniuntur comparatiua abusiuè posita, scilicet in significatione & constructione. In significatione & non constructione; & in officio. Prima ergo significatio comparatiuorum, est accidens positiui cum augmento, vel res particeps accidentis illius. propria vero eorum est constructio, quod cum ablatiuo construantur, vel cum nominatiuo, interposita (quam.) Proprium vero illorum est officium, quod in qua oratione ponuntur, ostendatur idem accidens inesse diuersis, sed al-

Tria sunt abusionũ genera in comparatiui plures vero species.

teri magis. In significatione igitur & constructione, A
duę inueniuntur abusiones. Aliquando enim sine ablatiuo ponuntur, quod est abusio constructionis: & significat pariter id quod positiuum sine augmento, quod est abusio significationis, vt *senioris Acelle*, id est senis. Aliquando similiter sine ablatiuo ponitur, & significat minus positiuo; vt *tristior*, id est aliquantulum tristis. Rursus in significatione, & non constructione, duæ reperiuntur abusiones. Quandoque enim construuntur cum ablatiuo, quæ est propria eius constructio: & tamen non significat accidens, vel rem participem sensus positiui cum augmento; sed significat positionem accidentis, quod significat in vna persona sine augmento, & remotionem eiusdem in alia, quæ est significationis abusio, vt *sapiens est doctior stulto*; id est doctus est, stultus autem non. Quandoque vero construitur regulariter cum ablatiuo, sed significat quod positiuum contrarij, cum minus aduerbio; vt *Ponticum mare dulcius est quàm cætera Maria*, id est minus amarum. B
In officio enim multas habet comparatiuum abusiones. Quandoque enim significat augmētum, & cum ablatiuo construitur, sed diuersa accidētia eidem inesse demonstrat: ita tamen, quod in diuersis temporibus alterum magis, vt *iste vir est iustior quàm pulcher in pueritia*. Quandoque ostenduntur diuersa accidentia diuersis personis inesse, sed alterum magis vni; vt *iste est doctior, quam ille diues*.

De abusiua comparatione vnius ad alium, vel superlatiuum.

Cap. XXXVIII.

Alia abusiones notantur.

PETRVS HELIAS. Sunt autem & aliæ abusiones; cum comparatiuum scilicet comparatur ad suum superlatiuum, vel ad seipsum, cum debeat comparatio fieri semper ad suum positiuum; vt *Achilles fuit fortior Hectore fortissimo Troianorum*, vel *Hectore fortiore Patroclo*. C
Et vide, quod ad superlatiuum absolutè positum, id est sine genitiuo plurali, non potest comparatiuum comparari. Non enim potest dici, *iste est fortior fortissimo*. Sed si ponatur cum genitiuo, & personæ sint diuersi generis, tunc potest fieri talis comparatio. Si vero personæ sunt eiusdem generis, non fiet hæc comparatio. Non enim potest dici, *iste Græcus est fortior Achille fortissimo Græcorum*. Item comparatiuum aliquando comparatur ad se in eadem persona, sed respectu diuersorum temporum, vt *iste est factus vir fortior se puero fortiore eo quem vicit*. Aliquando comparatur ad se in diuersis personis, vt *Achilles est fortior Hectore fortiore Patroclo*. D
Rursus vnus comparatiuus ad alium, aliquando in diuersa persona; vt *iste est fortior ditiore isto alijs*. Aliquando in eadem persona, vt *iste vir est fortior se puero probiore alijs*.

Est rursus alia abusio, quia cum comparatiuum debeat significare augmentum, inuenitur ita positum vt æqualitas quædam designetur. Ad cuius rei euidentiam dicam, quod tribus modis dicimus personam vnam superare aliam in duobus accidentibus. *Aliquando* enim æqualiter in vtroquè; & tunc ponitur *tam* aduerbium cum vno, *quàm* cum alio, vt *iste est tam fortior isto, quam iustior*.

Aliquando plus in vno quàm in alio, & tunc cum vno ponimus *magis*, *quam* cum alio, vt *iste est magis fortior isto, quàm iustior*. Aliquando sic quod indeterminatè vtrumque, & tunc possumus ponere comparatiuos sine aduerbiis, vt *iste fortior & iustior isto*. E
Ijsdem quoque tribus modis comparamus vnam personam duabus in vno accidente, vt *iste est tam iustior isto quàm illo*, vel *magis iustior isto quam illo*, vel *iustior isto & illo*. Item positiuum contrarij cum *minus* aduerbio, aliquando significat quod comparatiuum, vt *iste est minus stulto illo*, id est prudentior.

Solutio obie.

Quæritur vero an sit dicendum, *maior horum est charitas, vel maior his*. Dicunt ergo plures Grammatici, quod si comparatiuum cum suo construatur substantiuo, tunc exigit ablatiuum, vel tantum interposita (quam,) vt *Socrates maior est illo, vel quam ille*. Si vero per se, id est, sine suo ponatur substantiuo, tunc potest construi cum genitiuo plurali, vt *maior illorum veniat ad me*, & obtinet tunc vim superlatiui.

De superlatiuis.

Cap. XXXIX.

Quid superlatiuum.

PETRVS HELIAS. *Superlatiuum est illud nomen quod comparatur ad plures sui generis*; id est, suæ gentis, vel suæ proprietatis: suæ gentis, vt *Græcus ad Græcos*, suæ proprietatis, vt *scelerosus ad scelerosos*. Sed quia comparatiuum aliquando comparatur ad plures sui generis, additur, *& superponitur omnibus*, id est, designat personam aliis superponi, & multum superare in illo accidente quod significat. Et addit Priscianus aliam significationem superlatiui, non quod prima omni & soli non conueniat, sed quia non vbique. & in illa quidem significatione, superlatiuum prolatum per se, id est sine comparatione, habet intellectum positiui, cum *valde* aduerbio; vt cum dicitur, *ille est fortissimus*, id est valde fortis.

Superlatiuū comparatū significat aliter quā nō comparatū.

Vide ergo, quod vbi superlatiuum comparatur, significat accidens cum augmento, respectu aliorum; vt *Achilles fuit fortissimus Græcorum*, vbi vero non comparatur, significat accidens cum augmento absolutè, id est sine respectu aliorum, vt *Achilles est fortissimus*, id est valde fortis. Illud quoque videndum est, quod per comparatiuum potest vna persona comparari ad plures, vel ad omnes alterius gentis, vt *iste Græcus est doctior omnibus Romanis*. Per superlatiuum vero semper fit comparatio inter res eiusdem generis, vt *iste Græcus est fortissimus Græcorum*; vel *iste scelerosus est scelerosior omnibus scelerosis*. Et in tractatu quidem superlatiuorum nihil aliud dignum exceptione inuenio, nisi quod dicit. Quoniam omnis forma superlatiui habet (i) correptam ante mus, quod videtur falsum esse, quia cum primus sit superlatiuum habet (i) productam ante mus. Sed non dixit omne superlatiuum, sed omnem formam superlatiui, id est, intimus, & infimus, &c.

Nota.

De diminutiuis.

Cap. XL.

PETRVS HELIAS. Sequitur de diminutiuis postea ostendit causam inuentionis, originem, formas, & formationes, tam verorum diminutiuorum, quam eorum quæ non sunt vera diminutiua. Significat autem diminutiuum aliquando diminutionem illius quod principaliter significat, & non illius quod nominat. Aliquādo vero, non illius quod significat, sed illius quod nominat, vt homuntio. Significat enim principaliter substantialem qualitatem quam & homo, quæ nec augeri nec minui potest.

Regula generalis.

Vt ergo breuiter dicamus, omnia quæ deriuantur à primitiuo quod significat accidens, significat diminutionem circa illud quod principaliter significat, excipitur fortasse *paruulus*, quod obijci posset. Alia vero significant diminutionem circa illud quod nominant. Et vide hoc esse dictum de veris diminutiuis. Significat ergo omne verum diminutiuum principaliter quod & suum primitiuum. Secundario vero diminutionem vel circa illud quod significat, vel circa illud quod nominat. Vera autem diminutiua nominant personas quibus diminutio inest, illa diffinit itaque hoc modo. *Diminutiuum est quod significat diminutionem sui primitiui*, id est, circa illud quod significat suum primitiuum, vel circa illud quod nominat. Sed quia hoc totum habent diminutiua comparatiua

Omne verū diminutiuū principaliter significat quod primitiuum, secūdario vero diminutionē significat formaliter, aut connotatiuè.

tiua, ad remotionem illorum additur, *absolutè*, id est sine comparatione, vel relatione ad aliud. Et vide, quod diminutiua comparatiua principaliter significant augmentum accidentis. (Vnde principaliter comparatiua dicuntur) secundario significant diminutionem augmenti: vnde secundario & non principaliter dicuntur diminutiua.

Tres causæ inuentionis diminutiuorum sunt, necessitas, vrbanitas, & adulatio.

Horum inuentionis tres causæ sunt. *Prima* enim causa est necessitas, quia scilicet ea quæ voces vel significant, vel nominant, aliquando diminuuntur. Et hæc quidem sola vera sunt diminutiua. *Secunda* vero causa est vrbanitas, id est curialis irrisio. Vt iuuenalis, *vnde fit vt mallem fraterculus esse gigantum*, appellando quasi paruulum, qui est maximus. *Tertia* causa est adulatio, id est blandimentum quoddam vt *Antoniaster*. Et vide, quod ista principaliter significant quod sua primitiua, sed non significant diminutionem, sed vrbanitatem secundario, vel blandimenta. Vnde impropriè dicuntur diminutiua. Diminutiua quidem, vel nascuntur ab appellatiuis nominibus, vt ab eo quod est rex, *regulus*; vel à propriis, vt ab eo quod Antonius, *Antoniaster*.

Solutio obie.

Sed quæritur de illis quæ à proprijs nominibus deriuatiua sunt, An sint propria, vel appellatiua. Dicimus ergo, quod Antoniaster est proprium nomen, & idem quod Antonius in significatione principali, & nominatione. Nec est inconueniens si primitiuum idem significat principaliter, quod deriuatiuum, vel ècontra. De hoc autem quod dicunt diminutiuum esse propriam speciem appellatiuorum deriuatorum, dicimus hoc esse dictum de illis quæ propriè sunt diminutiua. Ista vero impropriè & sola voce dicuntur diminutiua.

De formis vel formationibus diminutiuorum.

Cap. XLI.

Regula formationis diminutiuorũ.

PETRVS HELIAS. Omnia diminutiua deriuatiua à monosyllabis desinentibus in s, vocali antecedente, vt *flos flosculus*; & à nominibus tertiæ declinationis desinentibus tam in r, quam in is, quam in e, vt *pater paterculus*, *testis testiculus*, *rete reticulum*; exceptis *lapillus*, *anguilla*, *vngula*; & deriuatiua à neutris desinentibus in us, vt *munus munusculum*; Et à primitiuis desinentibus in or, vt *amator amatorculus*; Vel à monosyllabis desinentibus in ns, vt *pons ponticulus*; vel desinentibus in rs, vt *pars particula*; Et à nominibus quartæ declinationis, vt *domus domuncula*; excepto *aculeus ab acu*: Hæc inquam omnia desinunt in culus, vel cula, vel culum.

Porro diminutiua venientia à nominibus desinentibus in x, vel desinentibus in ns supremam syllabam; vel desinentibus in t, extrema terminatione genitiui, id est is, conuersa in u, & accepta lus, vel la, vel lum, faciunt diminutiua; vt *rex regulus*; *adolescens adolescentulus*, *capitis capitulum*.

Item fœminina tertiæ declinationis, vel quintæ, desinentia in es productam, abiecta (s) & assumpta cula, faciunt diminutiua, vt *nubes nubecula*, *dies diecula*; excepto *merces*, quod facit *mercedula*. *Rursus*, quæ desinunt in o, si faciant diminutiua mutant o in un, & accipiunt culus, vel cula; vt *tiro tirunculus*, *virgo virguncula*. *Primitiua* desinentia in nus, siue habeant aliam consonantem ante (n) vt *pugnus*, siue non, vt *Asinus*; Et desinentia in lus, si non habeant geminatam (l) ante us, vt *annulus*; Et quæ desinunt in er secundę declinationis, vt *tener*: Hæc inquam omnia, si illa quæ desinunt in nus, abijciant n, (quod dico propter *pannus panniculus*) duplicant (l) ante vs in diminutiuis; vt *pupillus*, *asellus*, *anellus*, *tenellus*; exceptis paucis ab illis, quæ desinunt in lus, non geminata (l) ante us, vt *paululus*. Eademque regula obseruanda est in fœmininis desinentibus in na, vt *catena*, *catella*; excepto rana, quod facit *ranunculus*, non ranella.

Addititer quod fœminina desinentia in la, vel in ra, seruant eandem regulam, vt *fabula fabella*, *capra capella*, *vmbra vmbella*, *tenera tenella*. Excipiuntur à regula desinentia in ra, quę nec fiunt à masculinis desinentibus in er, nec habent (r) ante aliam consonantem in eadem syllaba, vt *ara arula*, *terra terrula*, *litera literula*.

Item nomina desinentia in lum, vel in rum, faciunt diminutiuum in ellum, vel illum, vt *tantulum tantillum*, *lucrum lucellum*. *Nomina* secundæ declinationis desinentia in us, antecedentibus (e) vel (i,) mutant us in o, & accepta plus faciunt diminutiua; vt *aureus*, *aureolus*, *gladius gladiolus*. *Similiter* & fœminina, & neutra (e) vel (i) ante (a) vel um habentia, vt *vncia vnciola*, *pallium palliolum*. *Desinentia* in us, si fuerint alia à desinentibus in nus, vel in lus, vel in us (e) vel (i) antecedentibus, abiecta (s) accipiunt lus, & faciunt diminutiua; vt *seruus seruulus*. Similiter & fœminina, & neutra, vt *luna lunula*, *primum primulum*. De illis vero diminutiuis quæ desinunt in aster, vt *surdaster*; Vel in cio, vt *homuncio*, vel in leus, vt *aculeus*, nullam prorsus dat regulam, sed colligit ea per enumerationem.

De nominatiuis, & primo de his quæ terminantur in a.

Cap. XLII.

Grammatici aliter considerant denominatiua quã philosophi.

PETRVS HELIAS. Sequitur de Denominatiuis, in quibus Aristoteli videtur Priscianus esse contrarius. Dicit enim Aristoteles, quod fortis denominatus à fortitudine. Priscianus vero, quod à fortis fortitudo. Sed Aristoteles respexit hoc, quod prius inest alicui naturaliter fortitudo, quàm dicatur fortis. Priscianus vero respexit ad hoc, quod ab hac voce fortis, deriuatur & formatur hæc vox fortitudo, mutatione vel additione literarum. Ait ergo *Denominatiuum est, quod appellatur à voce*; id est à nomine primitiui sui. Nam ab hac voce quæ est *nomen* dicitur nomen denominatiuum, scilicet quia à nomine deriuatur.

Quid denominatiuum.

Formationis denominatiuorũ regula.

Ponit autem postea diuersas formas denominatiuorum, & dicit. Nomina secundæ declinationis desinentia in nus, antecedente (c) quotcunque sint syllabarum, nisi sint nomina regionum, quæ deriuantur ex his, & ea rursus nomina secundæ declinationis, quæ sunt alia ab habentibus (c) ante us, & à nominibus regionum, quacunque consonante ante us posita, si dissyllaba tantum fuerint, vel à dissyllabis composita, & omnia tertiæ declinationis nomina desinentia in is, quę habent similem genitiuum nominatiuo: Omnia inquam hæc, si fuerint declinationis secundæ, genitiuo, si tertię, datiuo assumunt tia, & faciunt denominatiua, vt *amicus amici amicitia*, *tristis tristi tristitia*: Sed opponitur, quod secundum hanc regulam debuit fidus fidi facere fiditia: sed propter euphoniam, & ne putaretur à fidis, fecit fiducia. Rursus secundum eandem regulam hanc, debuit facere gratus grati gratitia: Sed possumus dicere, quod à gratis, non à gratus, fit gratia.

Solutio obie.

Alia regula.

Sequitur & alia regula. Nomina secundæ declinationis desinentia in us, quæ alia sunt à desinentibus in cus (quæ non sunt nomina regionum) & à dissyllabis in us, quacunque alia consonante antecedente: Et rursus regionum nomina pleraque, & tam nomina tertiæ declinationis quæ non desinunt in is, quam participia tertiæ, quorum genitiuus superat nominatiuũ vna syllaba: Hæc inquam omnia, si fuerint secundæ declinationis, genitiuo; si tertiæ, datiuo assumunt a, vt *violentus ti tia*, *prudens ti tia*. Pleraque vero regionum nomina, dictum est propter *Corsus Corsi*, quod facit *Corsica*; & *Afer Afri*, quod facit *Africa*:

Solutio obie.

Sed opponitur, quod secundum hanc regulam auarus in genitiuo debuit accipere (a) & dici auaria. Sed dicunt quod auarus est compositum ex (a) & varo, id

est

est curuo, quia habet manus incuruas: Inde fit varitia, quod non est in vsu, ex quo componitur auaritia. Opponitur iterum de incutia quod secundum regulam debuit esse incuriia ab eo quod est incurius, ab industrius industriia. Sed dicimus, vel quod non sunt deriuata, vel quod subtrahitur altera (i) propter nimium hyatum. Et inde est quòd in omnibus prædictis debet esse correpta (i) penul. Vnde opponitur thesauraria, quod producit penult. à thesaurarius: sed vt ostendatur esse Græcum producitur (i) similiter & decania. Male ergo pronunciant, qui dicunt controuersia, penultima producta, quando latinum est.

Secunda vero forma denominatiuorum est in a, antecedente consonante, de qua Prisc. agit, exequendo tres eius species in la, na & ra. De his quæ desinunt in la, dicit ita. Si fuerint primitiua eorum secundæ declinationis, vltimam genitiui vocalem in (e) conuertunt productam. Si tertiæ, vltimam datiui, & assumunt la; vt *cantus canti cantela. custos custodi custodela.* Quæ vero fiunt à verbis secundæ coniugationis, à secunda persona abijciunt (s) & assumunt la, vt *candeo candes candela.* De illis vero quę desinunt in na, dicit quòd siue deriuentur à nominibus siue à verbis, producunt penultimam, vel natura, vel positione; vt *medicus medicina, lateo laterna.* De illis rursus quę desinunt in ra, dicit quòd similem fœmininis participijs futuri temporis habent formam, vnde penultimam (u) habent productam, vt *natura, armatura.*

De his quæ terminantur in e, i, o, m.

CAP. XLIII.

Regula denominatiuorū quæ terminantur in (e) (i) (o) (m)

PETRUS *Helias.* De illis qui in (e) terminantur, dicit quòd neutra sunt, vt *sedile* Et vide, quòd neutra in ile, quę non habent masculina ante se, producunt penultimam, vt *monile* Sed quæ habent masculina ante se, & veniunt à verbis, corripiunt penultimam, vt *vtile.* De illis in (i) dicit, quòd duo sunt indeclinabilia, secundum quosdam *frugi & nihili*; sed melius est quòd frugi dicatur esse datiuus, & nihili genitiuus; & construuntur figuratiuè cum omni casu, vt *homo frugi legit*, id est qui ad vtilitatem legit; *hominis frugi misereor*; & sic per cæteros casus: similiter *homo nihili currit*, id est *nullius pretij.* De forma vero quæ est in o, dicit, quod masculina deriuata & cõmunia inueniũtur pauca in (o) vt *hic Cicero*, & *Comedo Comedonis*, quod debet corripere pen. quia simile est suo verbo. Addit quoque, quod plurima fœminina deriuatiua inueniuntur modo in (io) desinentia, modo in (do) & dicit omnia penè esse nomina rerum incorporalium.

De illis ergo in (io) dicit, quòd fiunt plerumque à participijs præteriti temporis, assumpto (o) genitiuo, & correpta (i) vt *oratus orati oratio*, nisi quòd *internectus internecti* abijcit (t) & facit internecio. Plerumque vero dicit, propter *vnio, & communio*, quæ deriuantur à nominibus *vnus, & communis.* De illis vero quæ terminantur in (go) dicit, quod siue sint primitiua, siue deriuatiua, producunt pen. vel positione, vel natura, vt *virago*, excipitur ligo, quod & masculinum est, & instrumentum significat. De illis rursus quæ desinunt in (do) dicit, quod veniunt à nominibus, & verbis, & à participijs; & habent vel e longam, vel i, vel tu ante do; vt *dulcedo, cupido, fortitudo.* Sed quæ habent (e) ante do, si deriuentur à nominibus, conuertunt terminationes extremas in e, & accipiũt do, vt *dulcis dulcedo.* A verbis, terminationes secundarũ personarũ cõuertũt in (e) productam, & accipiunt do. vt *intercapio intercapis intercapedo*, id est distantia locorum. Habẽtia quoque i ante do, extremitates syllabarũ secũdæ personæ vel tertiæ conuertunt in i longam, vt *cupis cupido, libet libido*; excepto formidas, quod cum facere debuit formidai, propter alternitatem vitandam fecit formido

Desinentia in tudo, si veniunt à nominibus secundæ declinationis, genitiuo assumunt tudo; si veniunt à nominibus tertiæ, datiuo (i) penul. correpta, vt *amplus ampli amplitudo, suauis suaui suauitudo.* Si vero à participijs, vel à participalibus desinentibus in tus abiecta (s) assumunt do, vt *habitus habitudo.* Et vide, quod habentia u penultimam, si desinant in do, licet non sint deriuatiua, producunt eam, vt *hirundo*, id est sanguisuga. De forma in (u) nihil aliud dicit, nisi quod pauca deriuatiua inueniuntur in u, vt *testa*, & inde *testu* neutrum indeclinabile, & quædam alia quæ ponit.

De his quæ terminantur in l. m. n.

CAP. XLIV.

Regula denominatiuorũ quæ terminantur in l. m. n.

SEquitur de formis denominatiuorum, secundum ordinem semiuocalium, & vocalium quę semiuocalibus præponuntur. Et primo agit Priscianus de forma in al, dicens, quod si primitiua ipsorum habuerint penul. productam, ea quoque habebunt, sin illa breuem, & hæc, vt *tribunus tribunal, animus animal.* Illa vero quæ desinunt in il, vel in ul, siue deriuentur à nominibus, siue à verbis, fiunt abiectione extremarum vocalium, siue syllabarum, primum, vt *vigilo vigil, pugillus pugil, consulo consul.* De forma in am nihil dicit, nisi quod vnum inuenitur iam commune trium generum, & indeclinabile, scilicet *nequam.* Formam vero quæ est in um, diuersificat secundum penultimas; quædam habent (e) longam, quędam i ante um. Et vide, quod omnia in bulum corripiunt penultimam: antepenultima vero si (i) habeat, corripitur, vt *vestibulum*, si vero a, producitur; vt *cunabulum*; excipitur *stabulum*, quod corripit antepenul. Nam omnia nomina deriuata à sto stas, corripiunt primam syllabam, excepto *stamen & statura*, quæ primam producunt. *Status* etiam & *statutum* producuntur. Sed puto quod regula illa data est solis declinabilibus. Ideoque statim producitur, sicut in libro Thebaidos inuenitur.

De forma in en dicit, quod omnia deriuatiua desinentia in en, antecedente m, verbalia sunt, omnia pene & neutra. Penè dicit propter flamen, quod quãdo nomen est sacerdotis Iouis, deriuatur à filo: Flamen enim dicitur quasi filamen, quia quando volebat sacrificare Ioui, religabat comam filo. Et vide, quod desinentia in men, si sint à prima coniugatione, habent (a) longam penultimam, vt *solor, solaris, solamen.* Si vero fuerint à secunda & tertia, habent (i) correptam, vt *moneo, mones, monimen*, vel (u) productam, si verbum desinit in uo vt *acuo acumen.* Si vero fiũt à verbis quartæ, habent i productam, vt *munio munimen.* Et vide, quod pauca inueniuntur masculina deriuatiua in en, scilicet *flamen* quando est nomen sacerdotis, & *pecten*, & composita à canendo, & instrumentorum nominibus, vt *tubicen, fidicen, tybicen*, quod solum ex similiter compositis, id est à canendo, & instrumentorum nominibus, producit penult. Tibia enim mutata (a) in (i) & assumpta cen, debuit facere tibicen, vtraque (i) correpta, sed ne nimius fieret hiatus, duæ (i) correptæ transierunt in vnam (i) productam. Ideoque penultima producta dicitur tibicen.

De his quæ terminantur in r. s.

CAP. XLV.

Regula denominatiuorũ quæ terminantur in r & s.

DIcit quod si consonantem habeant ante ar, penultimam syllabam producunt, vt *Cæsar*, si vero vocalem, eandem corripiunt, vt *laquear.* Contra hanc vero regulam videtur Iuuenalis facere, dicendo *Specular*, penultima correpta, ibi: *Quæ vehitur clauso, latis specularibus, antro.* Vnde quidam dicunt hanc regulam esse datam, vel de illis in ar quæ superant sua primitiua, vt *lupa, lupanar*: Vel de illis quorum primitiua habent penultimam productam. Ergo specular deriuatum à speculor, cum non superat primitiuam, & cum

A cum suum primitiuum habeat penultimam correptã, debet similiter corripere penultimam. Deriuatum vero à specu, quia suum superat primitiuum, penultimam debet producere. De illis vero quæ desinunt in or, vel in ur, dicit quod alia fiunt à prima persona, abiecta o, vt à *colore color*, à *murmuro murmur*: Alia prima persona assumpta r; vt *amo amor*. Alia fiunt à nominibus, vel participiis desinentibus in us, mutatione us in or, vt à *senatus senator*, à *tonsus tonsor*.

Agit inde de desinentibus in s, & primo in as, quorum primitiua si sint secundæ declinationis, assumunt genitiuo tas, penultima (i) correpta, vt *probus probi probitas*; nisi quod quæ duplicant in genitiuo (i) extremam earum mutant in e, causa euphoniæ; vt *pius pij pietas*; & excepto liber, quod nominatiuo assumit tas, & facit *libertas*. B Si tertiæ, datiuo assumunt tas, i penultima quoquè correpta, vt *felix felicis felicitas*; exceptis paucis, quæ si habeant b, vel p, siue s ante t, nominatiuo assumit tas, vt *paupertas, pubertas*. Saluber ergo & celeber, quia faciunt fœminina salubris & celebris, quæ inueniuntur duum generum communia, faciunt *salubritas*, & *celebritas*. Excipitur præterea *vetus*, quod facit vetustas. Desinentia in or, quæ mutant or in es, addita tas, vt *honor honestas*. Preterea, quædam sunt similia accusatiuis pluralibus suorum primitiuorum, & sunt communia, vt *hic*, & *hæc primas*, habent autem accentum in fine, secundum regulam syncopatorum. C Antiqui enim dicebant, *hic*, & *hæc primatis*. Desinentibus in es, Nota, quod omnia correpta sunt, exceptis nominibus quintę declinationis, vt *dies dies*: Et exceptis illis tertiæ, quæ habent pares syllabas in nominatiuo, & genitiuo; & illis quæ crescunt in genitiuo, & producunt penultimam vt *merces mercedis*.

Item de his quæ terminantur in s.

Cap. XLVI.

Alia regula illorum quæ terminantur in s.

FOrmam vero illam quę est in is, diuidit multipliciter; & primo agit de desinentibus in alis, vel ale. Quorum primitiua si sint primæ declinationis, assumunt nominatiuo lis, vel le, producta (a) penultima, vt *curia curialis, mensa mensale*. Si autem secundæ, extremam (i) genitiui mutant in (a) longam, & assumunt lis, vt *fatum fati, fatalis*. D Si tertiæ, mutant is genitiui in a longam, & accipiunt lis, vt *hospes hospitis, hospitalis*. Sin fuerint quartæ, abiecta (s) litera assumunt alis, vt *manus manualis*. Si vero quintæ, abiecta es ex nominatiuo, assumunt alis, vt *species specialis*. Secundum hanc regulam, res debuit facere ralis, facit autem realis. sed dicunt hoc nomen non esse authenticum.

Postea dicit, quod desinentia in ilis, quæ deriuantur à nominibus; & neutra in ile, à quacunque parte orationis nascantur, producunt (i) penultimam; vt *vir virilis*; excepto *par paris*, quod facit *parilis*, penultima (i) correpta. Et vide, quod secundum hanc regulam, non deriuatur ab *humo humilis*. *Quæ* vero desinentia in ilis deriuantur à verbis, vel à participijs, corripiunt penultimam eandem; vt *vtor vtilis, fictor fictilis*. Illud quoque addendum est, quod E verbalia in ilis, si veniunt à verbis primę coniugationis, habent (a) ante penultimam productam, vt *amo amas amabilis*, excipitur stabilis, quod corripit (a) Quæ fiunt vero à verbis secundæ vel tertiæ vel quartæ, si habent antepenultimam (i,) eam quoque corripiunt, vt *doceo docibilis, credo credibilis, audio audibilis*. Sunt tamen quædam nomina ex his coniugationibus, quæ non habent antepenultimam (i,) vnde corripiunt eam vel producunt, pro qualitate verborum ex quibus fiunt. vt quoniam flebilis deriuatur à futuro flebo, antepenul. habet productam, sicut flebo eam producit.

Post hoc agit de quarta forma desinentium in is, quæ est in aris. Fiunt autem, vel à genitiuo nominum, vel à prima persona verborum sic: Quæcunque litera vel literæ sequuntur (l) vel aliam consonantem, ex qua postrema incipit syllaba genitiui, mutantur in (a) longam, & assumunt ris: vt *populus populi popularis, miles militis militaris*. Si vero extrema genitiui syllaba incipit à vocali, illa quoque mutata in a longam, & assumpta ris, fit denominatiuum, vt *familia familiæ familiaris*; sic etiam *molo molis molaris*. Eodem modo formantur desinentia in are, vt *velum veli velare*.

Sequitur forma desinentium in ensis. Quod si fiant à nominibus primæ, vel secundæ declinationis, mutant extremam partem nominatiui singularis vel B pluralis numeri suorum primitiuorum in en, & fiunt inde, assumpta sis, vt *Vtica Vticæ Vticensis*: nisi quod *Athenæ*, cum deberet dici *Athenensis* secundum regulam, intercepta (i) facit Atheniensis, causa euphoniæ. Porro Flandria facere debuit *Flandriensis*, tamen facit irregulariter, vel per syncopam, *Flandrensis*. Si vero primitiua eorum fuerint tertiæ declinationis, abiecta extrema (s) genitiui, assumunt ensis, vt *Carthago inis, iensis*; Andegauis similiter Andegauiensis, Pictauis Pictauiensis. faciunt autem Remensis, Andegauensis, Pictauensis euphonię gratia.

Adhuc de eodem.

C

Cap. XLVII.

Alia regula.

DE his quæ desinunt in biduus dicit, quod designant ea quæ nominant habere in se res suorum primitiuorum, vt *herbidus* dicitur locus qui dicitur habere herbas. Porro in bundus desinentia, significant similitudinem, nominant vero substantiam alij similem: Prædabundus enim dicitur quasi similis prędanti. Addit etiam, quòd omnia verbalia quę significant similitudinem, desinunt in bundus penè; quod dicit propter rubicundus. *Item* nomina huiuscemodi formæ, si veniant à verbis primæ coniugationis, habent (a) longam ante penul. vt *vito vitas vitabundus*. Si vero fiant ab aliis verbis, habent i antepenultimam correptam, vt *ludo ludis ludibundus*. Et formantur hæc omnia à secundis verborum personis: Item omnia in orus, & ora, & orum desinentia, penul- D timam producunt, præter chorus, thorus, forum, & decorus quando deriuatur à decus. Vnde Statius. *Decorique vigiles*. Addit quòque formam desinentium in sus, quæ duplex est. Aut enim desinentia in sus, participiis præteriti temporis sunt similia, vt *lassus*, & *fessus*. Aut habent o productam ante sus, & significant aliquid esse plenum rebus suorum primitiuorum, vt *saxosus*, id est, plenus saxis. Quorum primitiua, quicquid est post consonantem vltimæ syllabæ genitiui, vel ipsam vltimam syllabam si pura est, mutant in o productam, & assumunt sus; vt *saxum saxi saxosus*; *curia curiæ curiosus*; excipitur *metus*, quod secundum regulam debuit facere *metosus*, facit autem *meticulosus*.

Sed opponuntur hęc, *monstrum monstri monstruosus, laboriosus, montuosus, pontuosus, fructuosus*. Sed sunt qui dicunt quod à monstro debeat dici primo mon- E struus, & inde monstruosus; similiter à labore laborius, inde laboriosus &c. Eodem modo poterat dici, quòd à metu fiat meticulus, à quo *meticulosus*. Sequitur forma desinentium in tus, quę si deriuentur à nominibus primæ declinationis, semper habent (a) penult. productam, vt *barbatus à barba*. Si vero sint à nominibus secundæ vel tertiæ, in aliis habent penultimam productam, vt *palliatus*, in aliis (i) similiter longam, vt *auitus ab auo*, *maritus à mare*; excipitur *vetustus*, & *libertus*. Quæ vero à nominibus quartæ, habent u productam ante tus, vt à *cornu cornutus*; excipitur *manuleatus*. Porro illa quę desinunt

in ax, omnia significant assiduitatem. Non enim ve- A rax est, qui semel verum dicit, nec mendax, qui semel mentitur, sed qui assiduè.

De secundo accidente Nominis, quod est genus.

CAP. XLVIII.

Genus Grãmaticale duplex s. secundũ rem, & secundum vocem.

POstquam ergo de primo accidente Nominis, id est de specie egit, tractat de secundo, id est de genere. Genus in Grammatica duobus modis consideratur, secundum rem, & secundum vocem.

Quid genus secundum rẽ.

Genus secundum rem, est sexus masculinus & fœmininus, dicti à generando, quia hi duo sexus possunt generare. sed quia sexus est in solis animalibus, Ideo animalium nomina propriè dicebantur alicuius generis, & dicuntur adhuc. Alia vero impropriè, B præsertim cum omnia alia deberent dici neutri generis, neutrum vero impropriè dictum sit genus. sed antiqui putantes illud esse alicuius sexus, quod nullius erat, vt solem Deum, lunam Deam, & sic de cæteris, imponebant eis nomina, masculorum vel fœminarum nominibus similia, vel in terminatione, vel in constructione. vnde vsus inoleuit, vt non ea tantum nomina, quæ rem masculini sexus nominant, masculina authores appellarent, verumetiam illa quæ illis sunt similia: & hoc idem de fœminino & neutro intellige.

Quid genus secundũ vocem.

Genus vero secundum vocem, est alterius sexus discretio, vel neutrius, vel per articuli adiunctionem, vt *hic vir*, *hæc mulier*, *hoc mancipium*; vel per diuersas terminationes, vt *albus alba album*; vel per alterius dictionis iungibilitatem, ex qua dignoscitur cuius sint generis ea, quibus articu- C lare per nomen non adiungitur, vt hoc ipsum pronomen, *hic*, *hæc*, & *hoc*, & huiusmodi pronomina, *ego*, & *tu*, & si qua sunt similia. Genus inquam secundum vocem, vel est talis discretio alterius sexus, vel neutri, vel similitudo cum nominibus, alterum sexum vel neutrum discernentibus, vnde omnis vox quæ discernit masculinum sexum circa rem, propriè dicitur masculini generis, similis vero illi in terminatione & constructione, impropriè. & est genus secundum vocem, communis proprietas vocum. Nominibus quidem, quæ propriæ masculini generis dicuntur, vel fœminini, vtrunque genus accidit. Sed genus secundum rem, eius est secundaria significatio; genus secundum vocem, communis proprietas, & eorum, & aliorum.

Duo tantũ sunt genera secũdum rẽ, quinque secundum vocẽ, & quæ.

Cum ergo duo tantum sunt genera secundum D rem, quinque secundum vocem, *Masculinum*, *fœmininum*, *neutrum*, *commune duum*, *vel commune trium generum*, quod Donatus appellat omne: Duo itaque propriè dicuntur genera, cætera vero impropriè, & sola constructionis ratione. *Commune* nomen est, quod rem vtriusque sexus nominat eadem voce, & diuersis articulis, vt *hic & hæc sacerdos*. Epicœnum est nomen, quod eadem voce, & eodem articulo, rem vtriusque sexus nominat, vt *hic miluus*, & interpretatur epicœnum, promiscuum, quia sub eodem articulo permiscuè conuenit vtrique sexui.

Dubium nomen est, quod eadem voce, & diuersis articulis, rem eiusdem sexus nominat apud diuersos authores, vt *hic aut hæc dama*. Declinando E itaque dubia, debemus vtrumque articulum sub disiunctione ponere, vt *hic vel hæc dies*, declinando communia, simpliciter vtrumque, scilicet cum copulatione: declinando epicœna, vnum solum. Sed idem nomen inuenitur dubium & epicœnum, vt dama.

De diuersis terminationibus diuersorum generum secundum ordinem vocalium.

CAP. XLIX.

Nomina in (a) desinentia sunt regulariter fœminini generis.

OMnia Latina nomina in (a) desinentia fœminini sunt generis, exceptis propriis nominibus virorum, vt *Sylla*; & Fluuiorum, vt *Secana*; & nominibus officiorum ad viros pertinentium, vt scriba, quæ omnia sunt masculini generis. Et exceptis compositis quæ deriuantur à verbo, vt *calicola*, *aduena*, & quę apud Græcos sunt communia, vt *idolatra*, & exceptis gentilibus vt *scytha*; quę omnia sunt generis cõmunis. Pascua vero neutrum est in plurali, in singulari fœmininum est, & quæ à græco sumpta, sunt omnia neutri generis, vt *hoc schema*; quomodo & nomina literarum, quæ siuè terminantur in (a) vt (K) siue non, neutra sunt.

Desinentia in (e) breuẽ, sunt neutri generis, in (e longam, fœminina: in (i,) communia; in (o,) masculina.

Porro omnia nomina numerorum, declinabilia vel mobilia sunt per duas terminationes, vt *duo*, *dua*, vel per tres, vt *ducenti*, *tæ*, *ta*. Quædam vero trium generum, vt *quadraginta*. *Omnia* nomina desinentia in (e) correptam, neutri generis sunt, *vt mare*. Si quis obijciat de quisque, & vterque, & similibus, dicemus hæc non habere naturaliter *que*, sed per adiectionem. *Desinentia* in (e) productam, fœminina sunt, & Græca, excepto *quæ*. *Desinentia* in (i) communia sunt trium generum, vt *huiuscemodi*, excepto vno neutro *gummi*. *Desinentia* in (o) sunt masculini generis, vt *sermo sermonis*, *ligo ligonis*, exceptis desinentibus in go, vel in do, quæ mutant o in i, in genitiuo, vt *dulcedo dulcedinis*, quæ omnia sunt fœminina, præter *ordo*, *margo*, *Cupido* quando est proprium nomen Dei, quæ sunt masculina exceptis propriis nominibus mulierum, vt in no, & vno appellatiuo *caro*, quæ sunt fœminina, & exceptis paucis nominibus communibus, quorum significatio vtrique sexui potest esse communis, vt *hic*, *& hæc homo*. *Si dicatur*, quod secundum hanc regulam *virgo* est tantum generis fœminini, cum tamen inueniatur, *Virgo est electus à Domino*: dicemus abusiuè & figuratiuè sic dictum esse. Omnia nomina terminantia nominatiuum in u, neutri generis sunt, vt *cornu*.

De desinentibus in c. d. l. m. n.

CAP. L.

Alia regula generum.

DEsinentia in (c) inueniuntur duo neutra, *lac*, & *halec*. In (d) inueniuntur, *quod*, & *quid*, & *aliud*, & vnum masculinum *bogud*. *Omnia* Latina nomina desinentia in al, neutri sunt generis, vt *tribunal*, excepto vno masculino, *sal*. Barbara quoque nomina desinentia in al, sunt masculina, vt *biemsal*. *Nomina* desinentia in (el) correptam, neutri generis sunt, vt *mel*. Quæ vero in (el) productam desinunt, barbara sunt, & masculina, vt *Michael*. *Porro* vnum in (il) masculinum inuenitur, *pugil*, & vnum fœmininum, *tanaquil*: Et vnum commune, *vigil*, & vnum neutrum, *nihil*. Opponitur de *Abigail*, sed dicimus Hebræum esse, & de huiusmodi non agit. *In* (ol) quoque vnum masculinum inuenitur, vt *sol*. *In ul* vero vnum masculinum inuenitur, vt *consul*, duo communia, *præsul & exul*: Barbara, *subtbul*, quæ sunt masculina. *Vnum* inuenitur in am, commune trium generum, & indeclinabile, *nequam*. *In im* quoque vnum inuenitur, *cim*, & Barbara indeclinabilia, vt *Ioachim*: Et quædam nomina numerorum, vt *vndecim*, quæ sunt communia. *Cherubin & Seraphin*, quando scilicet terminantur in im, singularia sunt, & masculini generis: Quando vero terminantur in in, tunc sunt pluralia, & neutri generis. *Nomina* terminantia in um, neutri sunt generis, vt *templum*, exceptis propriis nominibus mulierum, quæ sunt fœminina, vt

Glicerium. *Omnia* nomina in en desinentia, neutra sunt; exceptis compositis à canendo, vt *tubicen*; & excepto *flamen*, quando est nomen sacerdotis, & *pecten*; & quę desinunt in en productam, vt *lien*; quæ omnia sunt masculini generis. Nisi quod si Græca fuerint terminata in en, eiusdem generis sunt apud nos, cuius & apud Græcos, vt *hic titan*, *hæc syren*.

De desinentibus in r.

Cap. LI.

Regula desinentium in (r)

OMNIA nomina in ar desinentia, neutri generis sunt, excepto vno dissyllabo, *hic Cæsar*: Et exceptis monosyllabis, vt *lar*, *nar*, quæ sunt masculina. Et excepto *par*, & compositis ab eo, vt *impar*, quę sunt communia trium generum. *Inter* terminantia, masculina sunt, exceptis adiectiuis, quæ sunt communia, & exceptis nominibus fœtuum terræ, vt *siler*, & illis quæ habent b vel u consonantem ante er, nec sunt adiectiua, vt *faber* & *ver*, quæ omnia sunt neutra, præter *imber*, & compositis ab eo, vt *December*, quæ sunt masculina, excepto *acer* nomine arboris. & exceptis *mulier*, *mater*, & *inter*, quæ sunt fœminina; Et *Spinter*, & *iter*, quæ sunt neutra. *Omnia* nomina in ir desinentia, masculini sunt generis, excepto *gaddir*, & vno indeclinabili *ir*, quæ duo neutri sunt generis. *Omnia* nomina terminata in or, masculina sunt, exceptis tribus fœmininis, *soror*, *uxor*, *arbor*, & exceptis quatuor neutris, *cor*, *ador*, *marmor*, *æquor*; & exceptis comparatiuis, & compositis à colore, & decore, & corpore, vt *tricolor*, dedecor, discolor, quę omnia sunt communia, præter vnum comparatiuum, quod masculinum est, scilicet *hic senior*: Et excepto *memor*, & compositis inde, & author, quando authenticum significat, quæ sunt communia. *Omnia* in ur desinentia, neutri sunt generis, exceptis propriis nominibus, vel Deorum, & gentilibus, vel appellatiuis auium, quæ habent x, vel t, vel f, ante ur, vt *anxur*, *astur*, *furfur*, & exceptis verbalibus quæ possunt imponi hominibus, vt *augur*, *fur*, quæ sunt communia, nisi quod *satur* masculinum est in frequentissimo vsu, cum inueniatur fœmininum satura.

De desinentibus in s.

Cap. LII.

Regula desinentium in (s)

OMNIA nomina in as desinentia, fœminina sunt, exceptis gentilibus, quæ sunt communia, vt *Arpinas*: Et exceptis propriis nominibus virorum, vt *Mecænas*, quæ sunt masculina, & exceptis monosyllabis masculinis, *as*, & *vas*, *vadis*, & *mas*, & exceptis his neutris *vas*, *vasis*; fas, nefas, & excepto vno communi trium generum, quod est indeclinabile, vt *nugax*. *Omnia* in es correptam desinentia, masculini sunt generis, exceptis adiectiuis, quæ sunt communia, vt *teres*, & exceptis desinentibus in ges, quæ seruant e in genitiuo, vt *seges*, *segetis*, & excepto *abies*, & *compes*, quæ sunt fœminina. *Porro* in es productam desinentia, fœmini sunt generis, excepto *dies*, quando certum tempus significat, vt 24. horarum spatium, & *meridies*, & propriis nominibus virorum, quæ sunt masculina, & exceptis adiectiuis, quorum significatio si ad homines solum pertineat, communia sunt duum generum, vt *hæres*, sin autem, & ad homines, & ad alia, communia sunt trium generum, & excepto *verres* appellatiuo, quando porcum significat. *Omnia* in is desinentia, fœminini sunt generis, exceptis adiectiuis, quæ sunt communia duum generum, vt *dulcis*; & exceptis illis quæ habent duas consonantes ante is, vt *piscis*, vel duplicem, vt *axis*, vel a, vt *panis*, & quorum penultima definit in vnam de liquidis, vt *orbis*, quæ omnia sunt ma-

A sculina, præter *bipennis*, & *pellis*, & *neptis*, & *vestis*, & *vallis*, & *turris*, *pellis*, & *peluis*, quæ sunt fœminina; & excepto *canis*, quod est commune, & *finis*, & *clunis*, quæ dubiè proferuntur ab authoribus, & exceptis illis quæ crescunt in genitiuo, vt *lapis*, *dis*, quæ omnia sunt masculina, præter *cuspis*, & *cassis*, quæ sunt fœminina. *Opponitur* contra hanc regulam, *caulis*, & etiam *febris*, quod est fœmininum, similiter *pellis pellinis*: Rursus glis *ris*, *glis sis*, & *glis tis*, quia in genitiuo crescunt vna syllaba, de quibus dictum est à quodam: *Glis animal, glis terra tenax, glis lappa vocatur*.

Adhuc de eodem.

B

Cap. LIII.

Alia regula desinentium in s.

OMNIA nomina desinentię in os, masculin. sunt, vt *flos*, exceptis tribus fœmininis *cos*, *dos*, *glos*; Et quinque communibus *custos*, *sacerdos*, *bos*, *compos*, & *impos*, & exceptis duobus neutris, *os ossis*, & *os osis*. *Omnia* nomina in us correptam desinentia, masculini generis sunt, exceptis nominibus arborum, quæ sunt fœminina, vt *quercus*, & exceptis fœmininis Græcis, quæ apud Græcos desinunt in os, apud nos vero in us, vt *Scirus*; Et exceptis de secunda declinatione, *humus*, *alnus*, *domus*, quod etiam quartæ est, & de quarta *acus*, *socrus*, *manus*, *tribus*, *nurus*, *porticus*, *colus*, quæ omnia sunt fœminina; & exceptis *acus aceris*, quando significat purgamentum frumenti, & *pelagus*, & *vulgus*, & *virus*, quę sunt neutra: Et exceptis nominibus in us, quæ sunt tertiæ declinationis, quæ omnia sunt neutri generis, præter *hic lepus*, & *hæc Venus*. Et *hic*, *hæc*, & *hoc vetus*, & *hæc pecus pecudis*. Secundum hanc regulam ergo debet dici, *hæc crystallus*, quia græci dicunt crystallos. Vnde in Psalm. *Mittit crystallum suam*, &c. Si tamen inueniatur crystallum suum, non est à *crystallus*, sed à *crystallum*, dicebant antiqui hoc *crystallum*, *hoc margaritum*. Sunt etiam qui putant *hæc paradisus* debere dici, cum in vsu dicatur *hic*.

C

Videntur etiam plura antiqui excepisse quam diximus. Vnde vbi Priscianus dicit: Alia vero omnia eiusdem terminationis supradictarum declinationum, id est secundæ, & quartæ, masculina sunt, Dictum est à quodam:

D

Porticus, atque tribus, nurus, manus, ant anus, idus:
Sic acus, atque domus, penus, & Specus excide, socrus. Et idem.
Porticus Ægyptus, sinodus, paradisus; abyssus:
Dipthongus, nardus, colus, anus, costus, & alnus.
Vanus vter, tribus, balanus, penus, arctus, & idus.

Et alius, vel idem, colligens fœminina, quorum partem Priscianus posuerat.

Arctus, dipthongus, nardus, costusque phaselus.
Alnus, crystallus, synodus, balanus, quoque vannus.
Carbasus, atque colus, & abyssus, humus quoque, botrus.
His beremus, bissus, iungatur & ipsa papirus.

Omnia nomina in us productam desinentia, fœminini sunt generis, exceptis monosyllabis, quæ omnia neutra sunt præter *hic mus*, & *hic* & *hæc sus*, & *hic grus*. Et vide, quod Priscianus ibi enumerat *palus* inter producta, quamuis Horatius auctoritate poetica idem corripiat.

E

ITEM *pus* pro putredine indeclinabile est, & neutrum: Sed prò custodia declinatur *pus puris*, & est masculinum. Ideoque videtur ponendum in exceptione, quamuis author non ponat.

De desinentibus in x, vel in duas consonantes.

Cap. LIV.

Regula desinentium in x.

OMNIA nomina desinentia in x, fœminina sunt; exceptis adiectiuis, quę sunt communia trium generum; & exceptis illis quorum significatio ad vtrumque sexum pertinet, quæ sunt communia duû, vt *coniunx*; & quorum significatio ad solos viros pertinet, quæ sunt masculina, vt *rex*; & exceptis *grex*, & *varix*, & *fornix*, & *calix*, & *cortex*, & *silex*; & exceptis nominibus quæ suprema syllaba habent (e) ante x, quæ sunt omnia masculini generis, vt *vertex*, nisi sint nomina fœtuum terræ.

Regula desinentium in duas consonantes.

Nomina in duas consonantes desinentia, fœminini sunt generis; exceptis adiectiuis, quæ sunt omnia cõmunia, vt *prudens*; & exceptis monosyllabis *mons*, & *fons*, & *pons*, & *dens*: & exceptis proprijs nominibus virorum, quæ sunt masculina, vt *Mars*; Et exceptis his masculinis appellatiuis, *cinips*, & *adeps*, & *forceps*, quæ & fœminina inueniuntur. *Triens vero*, & *quadrans* cum sint Græca (vt quidam dicunt) non pertinent ad hanc regulam. *Nomina* desinentia in aus, fœminina sunt, vt *laus*. *In as* dipthongum inuenitur vnum masculinum, *præs prædis*; Et vnum neutrum, vt *as æris*. *Quamuis* tamen secundum prædictas regulas discerni debeant nominum genera, dicit Priscianus authores genera confudisse auctoritate sua, quos in hoc sequi non debemus.

De tertio accidente, quod est numerus.

Cap. LV.

Numerus grammaticalis duplex, scilicet secundũ rem, & secũdũ vocem: ille est secundaria quorũdam nominũ significatio, hic communis proprietas.

NVMERVS in grammatica duobus modis consideratur, secundum rem, & secundum vocem. *Secũdum* rem vterque numerus accidit nominibus quibusdam, licet non omnibus; quia collectiuis, & similibus, non videtur accidere numerus secundum rem. Quibus autem accidit, eorum est secundaria significatio. Hæc enim vox *homo*, principaliter substantiam significat, secundario singularitatem; licet ex adiuncto huius distributiui *omnis*, ad plura pertinere videatur, vt cum dicitur, *omnis homo*. *Numerus* vero secundum vocem, est communis vocum proprietas; quia nomẽ huiusmodi formæ vel terminationis est, si ex vocis forma, ad vnum, vel plura, sub prolatione vna dicatur.

Numerus singularis non est propriè numerus, magis quã nominatiuus, propriè casus.

D Numerus singularis, non proprie dicitur numerus, sed abusiuè, propter effectum, scilicet quia efficit numerum. Sicut nominatiuus non propriè dicitur casus (cum casus dicitur à cadendo, quoniam ab alio cadat, id est ab alio inflectatur) Sed abusiuè, quia cadit in alium; cæteri, quia cadunt ab alio. *Pluralis* numerus nominum est infinitus. Cum enim dico *homines*, nescio quot: vnde inuenta sunt nomina numerorum, pluralitatem nominum certificantia, vt *centum homines*, *mille*, & similia. *Item* quibusdam dictionibus accidit persona & numerus, & econuerso: quoniam numerus semper est, vel rerum loquentium de se, quod ad primam pertinet personam, vel rerum ad quas fit locutio, quod pertinet ad secundam; vel rerum de quibus sermo est, quod pertinet ad tertiam.

Quædã nomina nunquam habẽt pluralia.

E Porro nomina quædam nunquam habent pluralia; vel repugnante natura, id est significatione, quoniam significant aliquid quod pluribus non potest conuenire, vt *Iuppiter*; vel prohibente vsu, vt *sanguis*. Si quis opponat, quòd inuenitur, *viri sanguinum*, & *qui non ex sanguinibus &c.* Dicemus diuinam paginam non subiacere artis huius regulis. Quod etiam addit, quod in prædictis nominibus cogit aliquando proferre pluralia, vel euentus, id est æquiuocatio, vt *Aiaces*, vel partitio regionum, quia scilicet vna regio diuisa est in plures partes, vt Gallia citerior & vlte-**A**rior, & ita dicuntur duæ Galliæ, vel diuersæ opiniones, vt quidam opinati sunt plures Soles esse, vel Lunas, vel authoritas veterum, vt *mella*, *frumenta*.

De quarto accidente, quod est figura.

Cap. LVI.

Quid figura.

FIGVRA *est qualitas quantitatis dictionis*. Quantitas autem dictionis est, quòd vel ex literis, vel syllabis, vel dictionibus constat, vel quod deriuetur à composita dictione. Ex hac autem quantitate contrahit hanc qualitatem, vt vel sit simplex, vel composita, vel decomposita. Vide ergo, quod cum numerus cognoscatur vel discernatur in terminatione, figura tamen non nisi in tota dictione. Si enim tota di-**B**ctio constat ex solis literis & syllabis, simplicis dicitur figuræ. Si vero ex dictionibus, cõpositæ. Quod si ex composito deriuetur, decomposítę.

Nomina quatuor modis cõponuntur.

Nomina modis quatuor componuntur. Aut enim ex duobus integris, vt *tribunus plebis*. Aut ex duobus corruptis, vt *beneuolus*. Aut ex integro & corrupto, vt *inimicus*. Aut ex corrupto & integro, vt *efferus*. Est autem integra dictio de cuius quantitate nil subtrahitur, nil mutatur, vel cui nil additur, immo talis est in compositione, qualis extra, excepto accentu. Corrupta est dictio, cui vnum ex istis contingit. Addit quoque, quod omnis pars orationis potest habere composita, excepta interiectione, & plerisque participijs, in quo contrarius planè est quibusdam antiquis, qui dixerunt interiectiones esse, *proh dolor*, & *Deo gratias*, & consimilia, quod perri-**C**diculum est. Illud etiam addit, quod nomen componitur, vel cum nomine, vt *paterfamilias*, vel cum verbo, vt *armiger*; vel cum participio, vt *senatusdecretum*; vel cum pronominibus, vt *huiusmodi*; vel cum aduerbijs, vt *satisfactio*, vel cum præpositionibus, vt *imprudens*, vel cum coniunctionibus, vt *siquis*.

Quid enclesis.

Enclesis dicitur quasi inclinatio, quando aliqua dictio accentum suum remittit in pręcedentem, vnde quę dicitur encletica dictio. Priscianus itaque contendit probare, quod *siquis* vna pars est, per fœmininum *siqua*. Corrumpere namque dictiones solet, non enclesis, sed compositio. Dicit autem, quod in *siqua* est facta corruptio, aliter enim debuit dici *siquæ*. Ex quo Prisciani argumento constat, non debere dici *quæ* vel *qua* in nominatiuo fœminino, sed tantummodo *quæ*. *Nequis*, idem est quod *ne aliquis*. Et *siquis*, idem est quod *si aliquis*. Et componuntur à *quis*, quomodo *aliquis*, ab *alius* & *quis*.

Adhuc de eodem.

Cap. LVII.

ILLVD quoque adiungit, quod pluribus dictionibus fit compositio quàm ex duabus, vel etiam tribus, vt *quinscunquè modi*, & quod ex compositis fit etiam compositum, vt *impotens*, ab *in* & *potens*, quod deriuatur à possum verbo composito ex *pos* & *sum*. *Addit* etiam, quòd si ex duobus rectis nominatiuis fiat compositio, compositum ex vtraque parte declinatur, vt *respu. reipublicæ*. Si vero alter sit obliquus, & alter rectus, tunc rectus declinatur, obliquus vero non, vt *hic magister militum*, *huius magistrimilitum*. Si vero cõpositio fiat ex obliquis duobus, compositum manet omnino indeclinabile, vt *huiusmodi*.

Quomodo composita sunt declinanda.

Solutio obie.

Si quis apponat *æquinoctium*, dicemus esse compositum à nominatiuo *noctium*, quod habebant in vsu antiqui. *Solstitium* dicimus esse compositum à genitiuo *solis*, & nominatiuo *statio*: vnum tamen excipit author à regulis præmissis, *alteruter*, quod licet cõpositum

tum sit ex duobus rectis, *alter & uter*, genitiuum facit *alterutrius*, qui est ex corrupto & integro, hoc autem factum est propter repugnantiam regularum. Est enim regula vna, quòd omnis genitiuus desinens in ius, communis est trium generum. Altera regula est, quod omne compositum ex corrupto & integro, ex vna tantum parte declinatur. Alteruter ergo secundum primam regulam, *alterutrius* facit genitiuum: At vero iuxta secundam debuit facere *alteriusvtrius*: sed si hoc esset, tunc non omnis genitiuus in ius communis esset trium generum. Quod autem *alteruter* regulis duum generum consentire debuit in genitiuo, probat subsequenter ex eo; quia cum vtraque & pleraque, nominatiui fœmininorum, secundum regulas accentuum generales, debeant acutum super antepenultimam accentum habere: tamen ad similitudinem nominatiuorum masculini & neutri generis, habent super penultimam, vt vnum genus in accentu consentiat duobus. Sed ne quis putaret hoc non fieri propter masculinum genus & neutrum, sed ideo quoniam *què* est encletica coniunctio; Dicit, *què* secundum rationem Græcorum in compositione encleticam non esse. Quoniam vero alia est Latinorum ratio, dicit *què* apposita dictioni, & cum integra dictione composita, encletica est; exceptis *vtaquè & vtiquè*, differentiæ causa, ne duæ dictiones putentur esse; Composita vero in corruptis, non est encletica. Ideo *què* secundum hanc rationem encletica est in *pleraquè*. Illud tamen etiam addit, quòd *què* apposita dictioni, eius significatione non mutata, syllabica magis est adiectio, quàm compositio. Vnde quia *plerus* idem significat quod *plerusquè*, non videtur compositio; sed si significatio mutetur, tunc dicenda est compositio: vt *vterquè* aliud significat quàm *vter*, ideoque debet dici compositum. *Semiuir* compositum est à *semus, sema, semum*; non à *semis, semissis*, quod est medietas; & est *semiuir*, quasi semus vir, id est minus quam vir: sicut *semideus*, non quod dimidius sit Deus, sed quia minus sit quàm Deus. *A secretis* est consiliarius qui nouit secreta. *A responsis*, qui dat responsa principis.

Què interdum encletica, interdum non.

De accidente quinto nominis, id est de casu.

Cap. LVIII.

CAVSA inuentionis diuersorum casuum in eodem nomine est loquendi diuersitas: aliquando enim loquimur de re, vt ipsa est, vel agit, vel patitur, aliquando vt eius aliquid esse dicitur; aliquando vt aliquid designatur ipsi conferri; aliquando agi in ipsam; aliquando vt ad ipsam fit sermo; aliquando vt aliquid ostenditur recedere ab ipsa. Itaque omnes casus eiusdem nominis idem principaliter significant, sed modo diuerso.

Quid casus & cur inuentus.

Igitur *casus est declinatio nominis*, id est, variatio, secundum quam vna vox nominis cadit in aliam, vel ab alia. Sed quia non solum nomen habet hoc, addit, *vel aliarum casualium dictionum*, id est pronominum & participiorum, *quod maximè fit in fine*. *Maximè* dicit, quia aliquando etiam fit in principio, vt *iens, euntis*; aliquando in medio, vt *paterfamilias*. Adiungit postea quare nominatiuus dicatur casus, ponendo de hoc sententias, quas superius in tractatu numeri posuimus. Et ne videretur impossibile quod casus esset & rectus, ostendit vulgari exemplo, quod cadere potest, & rectus esse, vt stilus.

Quid aptotū & vnde dictum.

Quoniam autem quędam nomina sunt indeclinabilia, diuidit ea in Aptotum, & Monoptotum. *Et est Aptotum, quod vnam solam terminationem habet*: nec tamen construitur pro omni casu, immo aliquando pro vno solo, si est obliquus, vt *sponte*: aliquando pro duobus, si est nominatiuus masculini vel fœminini generis, vt *Iuppiter*: aliquando pro tribus, si est neutrum, vt *fas & nefas*. Nunquam tamen ponitur pro omnibus casibus. Et dicitur Aptotum, id est, sine casu, quoniam (a) dicitur sine, ptotos, casus. Nec enim vel voce vel officio habet Aptotum diuersos casus, nisi faciat hoc, vel proprietas neutri, cuius est habere eandem vocem in tribus casibus; vel coincidentia eiusdem vocis in nominatiuo & vocatiuo, vt *Iuppiter*.

Quid monoptotum & vnde dictū.

Monoptotum est illud, quod vnam solam terminationem habet, sed tamen ponitur in omni casu, vt *nequam*. Et dicitur Monoptotum, id est vnius casus, sed impropriè, cum non cadit in alium, nec ab alio: sed tamen propter solam similitudinem dicitur casus. quamuis enim non cadat voce, cadit tamen significatione, & officio: quia modo implet officium vnius casus, modò alterius. Et ideo dicuntur vnius casus, quia habent officium omnium casuum in vna voce. Aptota vero (vt prædictum est) nec in voce, nec in officio, habent omnes casus.

De nominibus casualibus, & formis.

Cap. LIX.

ADIVNGIT deinde casus nominum ipsorum casualium. Primus ergo casus dicitur Nominatiuus, quia per eum fit nominatio &c. Habent autem & multas alias significationes, sed à notioribus contraxerunt nomina. Primus ergo ponitur Nominatiuus, quia primo imponitur. Genitiuus ideo ponitur secundus, quia primus nascitur à nominatiuo. Datiuus tertius, quia vel habet eandem vocem cum genitiuo, vt *Musæ*; vel fit ab eo leui mutatione. Accusatiuus ponitur quartus, quod ad inimicos pertinet. Vocatiuus ponitur quintus, quia cæteris est imperfectior, cum soli secundæ personæ possit subiungi; Cæteri vero casus, saltem figuratiuè tribus personis possunt adiungi, vt *Ego vel Tu Priscianus*. Ablatiuus vltimus ponitur meritò, cum vltimus ablatiuus repertus sit: Quippe non est apud Græcos. Græci tamen adiungebant *cen* syllabam accusatiuo, & accusatiuum cum tali syllaba vocabant sextum; & ponunt hunc in vi ablatiui. Vnde dicunt *Ex vranocen*, id est ex cælo: *Vranos* namque dicitur cælum, & est ibi *cen* syllaba, accusatiuo coniuncta. Vnde Romani accepta occasione, sextum casum inuenerunt, quem ablatiuum vocant.

Ordo casuū nominis.

Enumerat postea formas casuales. Sunt autem sex. *Monoptotum*, quod vna sola terminatione fungitur pro omni casu, vt *nequam*. *Dyptotum*, quod duos tantum modo casus habet, vt *fors forte*. *Triptotum* quod tantum tres diuersas voces habet casuales in eodem numero, licet omnes casus habeat, vt *templum templi templo*. *Tetraptotum*, à tetras, quod est quatuor, quia habet quatuor tantum; vt *puer pueri puero puerum*. *Pentatotum* quod quinque tantum, vt *doctus docti docto doctum docte*. *Exaptotum*, vt *vnus vnius vni vnum vne vno*. Ne autem putaret quis, quod in omnibus consisteret nominatiuus, ostendit eum in quibusdam nominibus deficere, & etiam quosdam alios casus. Ostendit deinde, quod vbi nos ponimus ablatiuum, Græci quandoque ponunt genitiuum; vt quando ablatiuus apud nos iungitur cum præpositione ablatiui casus, vt *ex illo*; & quando coniungitur comparatiuo, vt *fortior illo*; vel in tali constructione, *sole ascendente fit dies*. Datiuum quoque ponunt, vbi nos *in* vel *sub* prępositionibus, nostrum ablatiuum iungimus, vt *in illo, sub illo*; & quando ablatiuum interpretamur per propositionem *per*, vt *video lumine* id est per lumen.

Formæ casuales octo.

De

De formatione Genitiuorum secundum terminationem Vocalium & Mutarum.

Cap. LX.

Nomina terminantia in (a) faciunt regulariter genitiuum in (æ)

NOmina terminantia nominatiuum in a, siue sint Latina, siue Gręca, id est à Græco detorta, masculina, vel fœminina, vel communia, faciunt genitiuum in ae, dypthongum, vt *scriba scribæ*. Exceptis octo, quorum masculina terminant plerumque genitiuum in ius, & datiuum in i; similiter fæminina eorum, & neutra; vt *vnus vna vnum*, similiter *vllus, nullus, solus, alius, vter, alter, totus*, & quæ componuntur ex his. Quæ tamen apud antiquos solent genitiuum masculini & neutri terminare in i, & datiuum in o; genitiuum & datiuum fœminini in æ dyphthongum, vt *vni vnæ vni, & vno vnę vno*. Et propterea dictum est superius plerumque: vnde etiam adhuc hodie dicimus nomen aliquod esse neutri generis, non neutrius. Hic autem interserit nomina communia duum generum, vt *hic & hæc Aduena*, solere iungi figuratiuè neutro generi, vt *aduena mancipium*. Et ne videretur etiam debere dici *hoc aduena*, interserit, quòd nullum neutrum, nec primę declinationis, nec quintæ, potest inueniri: nec item singularis nominatiuus esse neutri generis desinens in a, & nominatiuus pluralis. Si quis contra hanc regulam opponat, pascha paschæ. Vel dicemus Hebręam, non latinam esse declinationem; vel quòd regulariter debeat dici, *hoc pascha, huius paschatis*, si fuerit neutrum: Si vero fœmininum, tunc debet dici, *hæc pascha, huius paschę*. Addit itaque quia nomina neutri generis terminata in a in numero singulari (hoc enim totum debet intelligi) faciunt genitiuum addita tis, & sunt Græca, vt *hoc poema poematis*.

Terminãtia in (e) correptã, sunt neutra, & faciũt (is) in genitiuo.

Nomina Latina in e correptam desinentia, neutra sunt, & mutata e, in is, faciunt genitiuum, vt *hoc mare, huius maris*; excepto cepe, quod est indeclinabile. *Desinentia* in e productam Græca sunt, id est à Græco detorta, vel Græcè declinantur, vt *libie libiæ*, vel mutata e in a, & accepta e, faciunt genitiuum in æ, dypthongum, vt *Helena, næ*. *Terminantia* in i neutra sunt, vel omnis generis, & sunt *Aptota*, vt *hoc gummi, hic hæc & hoc frugi*, similiter *nihili*. De quibus tamen dicit author, quòd magis sunt genitiui, vel datiui nominum, coniuncti figuratiuè cum omni casu, & omni genere, vt *homo frugi, hominis frugi*, & similia. Et *frugi* quidem datiuus est, à genitiuo *frugis*, & *nihili* genitiuus à nominatiuo *nihilum*. *Desinentia* in o correptam, quę tamen plerumque producuntur, si fuerint fœminina, g vel d antecedentibus, mutant o in i, & accepta nis, faciunt genitiuum, vt *hæc chartago, nis, hæc dulcedo, nis*. Alia vero omnia producunt o, & accepta nis, faciunt genitiuum, vt *Cicero Ciceronis*. Excipiuntur hic *Cardo, Ordo, Homo, Nemo, Turbo, Hamo, Appollo, Cupido, Margo, Caro*. *Terminantia* in u, generis sunt neutri, & aptota in singulari numero, sed non in plurali, vt *hoc cornu*. Porro nullus nominatiuus apud nos terminatur in mutam, nisi in c, vt *lac*, vel d, vt *aliquid*, vel t, vt *caput*.

In (i) neutra, sunt aptota.

In (o) faciunt (nis)

In (u) aptota in singulari.

De eodem secundum terminationem semivocalium, & primo in l. m. n.

Cap. LXI.

In (l) faciunt is.

AGit vero postea de desinẽtibus in semiuocales *Nomina* desinentia in al, cum sint nomina masculini generis, vel neutri, addita is nominatiuo, faciunt genitiuum, vt *hoc sal, huius salis, hoc tribunal, huius tribunalis*: Sed differt, quia neutra producũt semper a, in obliquis casibus. *Nomina* in el correp. desinentia, cum sint omnia neutri generis, addita lis, faciunt genitiuum, vt *mel mellis*. Desinẽtia in el producta vel il, vel ol, vel vl, addita is, faciunt genitiuum, vt *Daniel, Danielis; Tanaquil, lis; Sol, lis. Consul, lis*; excepto, nihil, quod est indeclinabile. Vnum nomen inuenitur in am, quod est indeclinabile vt *nequam*.

In (um) faciunt (i)

Desinentia in um, mutata um in i, faciunt genitiuum, vt *templum templi*; & sunt omnia neutra, præter comica mulierum nomina, vt *Glicerium*. *Desinentia* in an, aut in in, vel in on, vel in yn, Græca sunt, & producuntur, vel Græcè declinantur, vt *Pan, Panos*; ex genitiuo Gręco fit Latinus mutando os in is, vt *Delphin Delphinos*. Dicit tamen, quod inuenitur Delphinus Delphini, quia sępe ex genitiuo Græco, Latinus fit nominatiuus, vt quod ipsi dicunt *Elephantos*, & nos mutata os in us, *Elephantus Elephanti* dicimus, nõ solum *Elephas Elephantis*: sic & ab accusatiuo Græco, dicit sæpe fieri nostrum nominatiuum, vt cũ Græcus accusatiuus sit *Cassida*, nos dicimus *hæc Cassida*. Secundum quod, volunt quidam in hymno esse. *Quem terra, pontus, æthera* &c. vt sit accusatiuus Græcus pro nominatiuo. Alii vero emendant, *& æthera*. A regula desinentium in an, excipit *Enam*, per hoc quòd interponitur t, in genitiuo: Debuit enim esse *Enam Enanis*, vt *Titan Titanis*, facit autem *Enantis*. *De desinentibus* quoque in on, addit illud, quòd talem seruant penultimam in genitiuo Latino, qualis est in genitiuo Græco; vt quod ipsi dicunt, *Leon Leontos*, & nos *Leo Leontis*. *Desinentia* in en correptam, cum sint omnia, vel masculina, vel neutra, mutant e in i, & assumpta is, faciunt genitiuum; vt *hic flamen, huius flaminis; hoc numen, huius numinis*. *Desinentia* in en productam, cum sint omnia masculina vel fœminina, accepta is, faciunt genitiuum, vt *hic splen, huius splenis, hæc Syren, huius Syrenis*.

In (n) faciũt (is)

Adhuc de eodem, secundum terminationes in r.

Cap. LXII.

Desinentia in (ar) faciunt (is)

DEsinentia in ar, accepta is, faciunt genitiuum, vt *Cæsar Cæsaris*. Excepto far, quod duplicat r, in genitiuo, *farris*, ad differentiam secundæ personæ verbi *faris*. Illud tamen addit, quòd neutra terminantia in ar, si sint deriuatiua, producunt penultimam genitiui, vt *lupanar, ris*; in quo differunt à cæteris omnibus in ar desinentibus. Item addit, quòd par producit a in nominatiuo, vt ibi, *par animi laus est*. Sed in obliquis corripit candẽ a, vt ibi, *Pars voto* &c. Quæritur ergo, an par debeat producere a in nominatiuo; & puto quod communis est.

In (er) faciunt (ri)

Desinentia in er correptam, quod dicit propter monosyllaba Latina, vt *ver*; & propter nomina Græca, vt *aer*: Hæc inquam omnia antecedentibus s & t (nisi sint possessiua, quæ faciunt fœminina in is, vt *Equester Equestris*) er mutata in ri, faciunt genitiuum, vt *Auster Austri*. Excipitur *sequester*, quod secundum quosdam facit *sequestris*, cum tamen analogicè debeat dici *sequestri*. *Addit* postea ad eandem regulam, quòd omnia nomina desinentia in er, quæ faciunt fœminina in a, mutant er in ri, & faciunt genitiuum parem in syllabis nominatiuo, vt *ater atra atri*, exceptis illis quæ habent s ante r, vt *miser*; vel sp, vt *prosper*; vel n, vt *tener*; & exceptis à ferendo, vel gerendo, vt *signifer, lucifer, corniger*; quæ omnia accepta i, faciunt genitiuum, vt *miser miseri*. Excipitur etiam *alter & vter*, & compositum inde, vt *alteruter*, quæ faciunt genitiuos in ius. Et omnis genitiuus terminantium in ius, producit penul., nisi authoritas eam corripiat; excepto *alterius*, quòd corripit eam, eo quòd genitiuus vincit duabus syllabis nominatiuum, cũ cæteri vna tãtũ.

Exceptiones.

Nomina tertiæ declinationis si habeant t ante er, mutata er in ris, faciunt genitiuum, vt *pater patris*; excipitur *hic later, huius lateris*; sic *Iupiter, Iouis; iter, itineris*: Quæ duo sũt etiam eroclita, idest diuersiclinia. Illud etiam intelligendum est tantum de Latinis; falleret enim in Græcis, cum dicatur *Panther, Pantheris, crater crateris, æther ætheris* quę vero habẽt t ante er, si

ſint communia, et ſimiliter mutant in is, & faciunt genitiuũ, vt *alacer alacris.* Alia verò ab illis quæ habẽt t, vel c, ante r, ſi ſint communia, accepta is, faciunt genitiuum, vt *aer aeris*; excipitur *imbèr*, quod facit *imbris*, & compoſita inde, *September Septembris, Octo-ber Octobris.* Et vide, quod hæc regula exigit quod dicatur *mulieris*, penul. correpta; computatur enim inter ea quę corripiunt e, ante ris: & quoniam author dicit quod accipitur is in nominatiuo, in quo eſt e, correpta. Sed tamen qui dicunt mulieris, penultima producta, dicunt Priſcianum illud affirmare in libro de accidentibus; & ideo non curauit hic excipere. Item *puer*, excipitur ab illa regula Latina, ſcilicet quod quæ fœminina faciunt in a, mutant er, in ri, &c. ſecundum quòd deberet eſſe *puri*.

Adhuc de eodem.

Cap. LXIII.

In (ir) faciũt (i) In (or) faciunt (is)

NOMINA deſinentia in ir, accepta (i) faciunt genitiuum, vt *vir viri*: *Martyr Martyris*, non eſt de regula, quia Græcum eſt. *Deſinentia* in or, accepta is, faciunt genitiuum; excepto *ador*, quod eſt indeclinabile, & *cor*, quod facit *cordis*, interpoſita d, & omnia producunt (o) ante ris, vt *pudor pudoris*; exceptis *memor, immemor moris; & indecor indecoris*, & *dedecor, bicorpor, tricorpor poris; & arbor boris, & publipor poris, & marcipor poris*: Et exceptis neutris, vt *marmor, oris*, & Græcis, vt *Hector, ctoris.* Illud autem attende, quod omnia deriuata à verbo decoro, quod habet penul. correptã, ſimiliter habent. Sed deriuata à verbo decoro, quod penultimam producit, ſimiliter producunt eam. *Omnia* deſinentia in ur, accepta is, faciunt genitiuum, vt *Vultur Vulturis*, excepto *fatur faturi*; & exceptis *robur, & femur, & ebur, & iecur*, quæ in obliquis habent o, pro u, vt *iecoris.*

In (ur) faciunt is.

De eodem ſecundum terminationes in as, es, is, & os.

Cap. LXIV.

In (as) faciũt (tis)

NOMINA Latina deſinentia in as: ablata (s) & addita tis, faciunt genitiuum, vt *ciuitas, tis*; exceptis *as aſsis, vas dis, & vas ſis, mas maris*; exceptis *fas* & *nefas*, & *nugas*, quæ tria ſunt indeclinabilia, Græca vero ſi faciunt genitiuum Grecum in oy, apud nos ſunt primæ declinationis, vt *Lyſias, Lyſioy* dicunt, & nos *Lyſię.* Si vero in os, o mutata in i, faciunt noſtrum genitiuum, vt *Calcas Calcantos* dicunt, & nos *Calcantis. Latina* deſinentia in ès correptam, mutata e in i, & ablata s, & addita tis, faciunt genitiuum; vt *miles militis*; exceptis his quæ vel habent penul. æ dipthongum, vt *præpes præpetis*; vel quæ deriuantur à verbis habentibus penul. e breuem, vt à *tero teris, teres tis*: Et exceptis habentibus i ante e, vt *paries parietis*; & fœmininis in es correptam deſinentibus, vt *seges tis*; quę omnia e correptam in genitiuo habent ante tis, præter *inquies inquietis*: Et exceptis iterum compoſitis à pede, vt *compes*; vel à ſedendo, vt *obſes. Latina* deſinentia in es productam, antecedente i, ablata es, & addita i, faciunt genitiuum, vt meridies meridiei, excipitur quies quietis. *Alia* nomina eiuſdem terminationis, i. terminata in es productam, quæ ſunt alia ab habentibus i ante es, mutant e in i, & faciunt genitiuum, vt *cædes cædis*; exceptis his, *pes pedis, Ceres Ceretis, merces mercedis, hæres hæredis, locuples locupletis*, & tribus quintæ declinationis, *fides, ſpes, & res.* Et vide, quòd *pes & Ceres* computat inter producta, cum corripiant penul. genitiui. Vide quoque, quod nominatiui quintæ declinationis, ſi habeant conſonantem ante es, corripiunt ante penul. genitiui, vt *res rei, ſpes ſpei.* Sin vocalem, producunt, vt *dies diei.*

In (es) faciũt (tis) niſi es ſit producta, quæ faciunt (i) quando (i) præcedit (es): alioqui (is) faciunt.

Latina deſinentia in is, longam, ablata s, & addita tis, faciunt genitiuum, vt *lis litis*, excepto *glis*, & *vis.* Illa vero quæ duplicem habent nominatiuum, addunt is, & faciunt genitiuum, vt *puluis*, & *puluer pulueris.* Cętera autem à deſinentibus in is productam & ab his quæ habent duplicem nominatiuum, habẽt ſimilem genitiuum nominatiuo. Excipitur *lapis, ſanguis, pollis, cuſpis ſemis, capis, caſſis.* Et vide, quod *ſanguis* ponitur inter correptas, cum tamen produci inueniatur, vt ibi: *Dum ſanguis inerat.* Sed fortaſſe poetica licentia fuit. *Maſculina* latina in os, deſinentia, ablata s, & addita ris, faciunt genitiuum, vt hic *ros roris*, excepto *nepos nepotis.* Alia vero omnia faciunt genitiuum in tis, vt *compos compotis*: excepto *bos, glos, os custos.* Porro Græca, id eſt apud nos à Græcis detorta, genitiuum Græcum ſequuntur, os finali conuerſa
B
in is, vt quando illi dicunt *Minos Minoos*, & nos *Minois.*

In (is) faciunt (tis) vel (is)

In (os) faciũt (ris) vel (tis)

De formatione Maſculinorum quæ terminantur in us.

Cap. LXV.

DEſinentia in us correptam, maſculina Latina, ſi ſunt rerum incorporalium nomina, ſ vel t vel x antecedentibus, vt *hic viſus, hic partus*, & *hic fluxus*: & quæ ſunt homonyma, ideſt æquiuoca, vt magiſtratus, quod eſt æquiuocum ad actionem docentis, & ad dignitatem: & quę habent aliam conſonantem ſub eadem ſyllaba ante tus, etiam corporalia, vt *fluctus*: niſi ſint propria, vt *auguſtus*: vel mobilia, vt *iuſtus.*
C
Omnia inquam hæc. quartæ ſunt declinationis, præter *lectus, ti. & inuiſtus. Porro* omnia in ius, eiuſdem generis, id eſt maſculini, alia à prędictis, ſecundæ ſunt declinationis, vt *ventus venti, auguſtus auguſti, iuſtus, ta, tum, iuſti*: Excepto *arcus, lacus, & ſpecus. & panus, & hic ficus*, (cum nomen morbi eſt) *& vulcus, & arcus, & potus, & portus, & ſinus, & gradus, & currus, & tonitrus, & cornus*: quæ omnia ſunt quartæ declinationis: Et excepto *Lepus, oris*, quod eſt tertię; & monoſyllabis, vt *hic Mus Muris*: & exceptis *vnus, vllus, nullus, ſolus, totus, alius*, quæ faciunt genitiuum in ius, more quorundam pronominum. *De monoſyllabis* regulam dat generalem, hanc ſcilicet quod omnia ſunt tertiæ declinationis, cuiuſcumque ſint generis: &
D
omnia monoſyllaba in us, producunt (u) in omnibus caſibus, præter *Grus*, & *Sus*, quæ in nominatiuo u producunt, in obliquis corripiunt.

In (us) faciunt (us) vel (i)

De formatione cæterorum generum eiuſdem terminationis.

Cap. LXVI.

OMnia fœminina in us correptam deſinentia, quartæ ſunt declinationis: exceptis nominibus arborum, quæ omnia ſecundæ ſunt, præter *Quercus, Laurus, Pinus, Cornus, Ficus.* quæ tam ſecundæ quàm quartę inueniuntur: Et excepto *hæc Aluus huius Alui*; *& humus humi, & domus*, ſecundum quod facit *domi*, & *colus, & incus*, quod quia producit penul. *incudis*,
E
magis videtur pertinere ad regulam deſinentium in us productam. Et excepto *Pecus Pecudis*, & *intercus intercutis.*

De fœmininis vero deſinẽtibus in us productam, talem regulam tradit, quod ablata s, addita tis, faciunt genitiuum, vt *virtus virtutis*: excepto *tellus telluris*, & *palus dis*, quod tamen corripit Horatius ibi. *Regis opus, ſterilisq; diu palus aptaq; remis.* Et excepto *incus incudis. Porro* quæ apud Græcos in os terminantia, mutant o in u apud nos, ſecundæ ſunt declinationis: vt quod Græci dicunt *Cyros*, & nos *Cyrus, Cyri*: exceptis illis in ros, quæ ſi habeant aliam conſonantem ante ros in eadem ſyllaba, ros vertunt in er, vt *Menandros, Menander. Addit* poſtea regulam de neutris deſinentibus in us, quæ ſi ſunt monoſyllaba

Fœminina in (us) productam deſinẽtia, faciunt (tis) & ſic etiam neutra.

pro_

producunt u, & ablata s, & addita ris, faciunt genitiuum, vt *hoc ius, huius iuris*. Alia vero à monosyllabis, posita d, vel n, vel l, ante us; mutant vs, in e correptam, & faciunt genitiuum, vt *pondus, Vellus, genus*: Excipiuntur *fœnus & pignus* cum faciat *pignoris* non *pignerıs*. Alia vero mutant us in o productam, si sint cōparatiua, & accepta ris faciunt genitiuum, vt *hoc melius, oris*. Si vero non sint comparatiua, mutant us in o correptam, & assumunt ris, vt *decus decoris*; Exceptis quibus verba adiacent, idest à quibus fiunt verba, leui quadam mutatione, habentia e in penul. syllaba, vt *vlcus, ceris*, & inde *vlcero, ras*. Et exceptis *virus, vulgus, & pus*. *Opponitur*, quòd secundum hanc regulam deberet dici *tempus temperis*, quia adiacet ei verbum *tempero, ras*; sed tempero non inde sumitur. Porro ideo non excepit *Pelagus*, quia fit à Græco *Pelagos*.

De formatione desinentium in x, vel in duas consonantes.

Cap. LXVII.

In (x) faciūt (is)

NOmina desinentia in x, si veniunt à verbis desinentibus in go, ablata x, & addita gis, faciunt genitiuum; vt à *Rego* verbo, *rex regis*. Alia vero ab his, Latina subintellige, propter *sfinx*, & *phalanx*, ablata x, assumpta cis, faciunt genitiuum, vt *lux, cis*, Excepto *nix, niuis*, & *supellex supellectilis*, & *senex senis*, & *nox noctis*. In penultima tamen habenda est discretio, nam si nominatiui habeant e naturaliter correptam ante x, nisi sint monosyllaba, vt *nex, necis*, vel à monosyllabis composita, vt *seminex seminecis*; mutant e in i correptam per obliquos casus, vt *vertex, verticis*. Similiter desinentia in x, masculina tantum (quod dicit propter communia, vt *felix, cis*) Et latina (quod dicit propter *sfinx gis*) corripiunt i penul. genitiui, vt *hic fornix, icis*. Barbara quoque magis corripiunt penul. quamuis non habeant i penul. vt *pharnax, acis*; Magis dicit, quia in Barbaris habemus potestatem producendi & corripiendi, magis tamen corripiuntur. *Alia* vero producunt penul. in obliquis casibus, excepto *felix*, quod intelligimus exceptum esse per *salix*: Et exceptis quæ neque g neque c habent in genitiuo ante is, vt *nix niuis*, & cætera quæ ponit. *Desinentia* in bs, vel ps, interposita i, faciunt genitiuum, vt *vrbs vrbis, inops inopis*. Sed videndum, quod si e sit ante bs, vel ps, & non monosyllaba, vt *plebs*; mutant e in i, vt *princeps, pis, celebs, bis*. Excipiuntur composita à *capite*, quæ ablata es, & mutata e in i, & addita tis, faciunt genitiuum; vt *anceps ancipitis*; similiter *sospes, tis*. Desinentia in ns, vel rs, vel ls, ablata s, & addita tis, faciunt genitiuum, vt *mons, tis; ars artis, puls pultis*: Exceptis *frons frondis, lens lendis, glans glandis, libripens libripendis*. Et à corde composita, vt *concors concordis*.

De terminationibus casuum primæ declinationis.

Cap. LXVIII.

Nominatiuus primæ declinationis habet tres terminationes scilicet (a) as, & (es)

OMnis singularis Nominatiuus primæ declinationis, aut terminatur in a, vt *Roma*; aut in as, vt *Æneas*; aut in es, vt *Anchises*. Genitiuus vero & datiuus in æ dypthongum desinunt, & semper habent pares syllabas cum nominatiuo, nisi dieresis fiat, vt *aulai* pro *aulæ*. Accusatiuus singularis, æ dypthongum genitiui sui, mutat in am, vt *Musa Musam*; nisi quod in Græcis terminationibus in as, vel in es, proferunt authores quandoque accusatiuum more Greco, aut in an, vt *Æneān*, aut in en, vt *Anchisen*. Et vide quod omnis nominatiuus Latinus a finalem corripit; & tamen quandoque seruat eam productam, sed rarò. Vocatiuus vero semper terminatur in a correptam; nisi quòd si est Grecus, & apud eos producens a, apud nos quoque producit; vt apud Virgiliū. *Ænea vigila*.

Ablatiuus primæ declinationis desinit semper in a productam Nominatiuus & vocatiuus plurales, similes sunt genitiuo singulari. Genitiuus pluralis fit ab ablatiuo singulari, addita rum; quod inde patet, quia producit a penultimam. Et vide, quòd omnes casus huius declinationis, tam singularis numeri, quàm pluralis, habent pares numero syllabas, excepto genitiuo plurali, qui semper abundat vna syllaba, nisi proferatur per syncopam, vt *graiugenum pro graiugenarum*. Datiuus vero & ablatiuus plurales fiunt ab ablatiuo singulari, extrema a mutata in is, vt à *Musa Musis*, & *ab his Musis*; exceptis paucis fœmininis, quæ ad differentiam masculinorum, ab ablatiuo singulari assumūt bus, vt *Deabus, Equabus, Mulabus*, & similia: & exceptis his, *duabus, ambabus*.

B

De terminationibus secundæ declinationis.

Cap. LXIX.

Nominatiuus secundæ habet sex terminationes.

DE declinatione secunda. Dicit itaque, quod sex sunt terminationes nominatiui eius. In er, vt *Caper*; in ir, vt *vir*; in ur, vt satur, ri: in us, vt *clarus*: in eus, vt thideus: in um, quæ vel sunt neutra, vt *templum*: vel fœminina figuratiuè, idest contra terminationem quæ propria est neutrorum, vt *hæc Glicerium*. Genitiuus vero semper desinit in i longam. Datiuus & ablatiuus fiunt à genitiuo, mutata extrema i in o prod. Porro omnes obliqui casus declinationis secundæ, tam singulares, quàm plurales, parificantur genitiuo singulari in syllabarum numero, excepto genitiuo plurali, qui semper excedit vna syllaba, nisi

C

proferatur per syncopam. Quod ergo *Dy* & *Dys* monosyllabicè ponuntur, hoc equidem fit per syncopā, idest per subtractionem vnius literæ, siue magis etiam per sineresim, idest coniunctionem e & i in vnam syllabam. Quod probatur, veteres enim i finalem, idest quam modo proferimus in fine illius dictionis, & quę longa est, scribebant per ei dypthongum. Nunc autem monosyllabicè dicitur *Dy* subtracta e. Et quoniā ibi scribuntur duæ ii, subiungit hoc inde fieri, quòd vetustissimi solebant geminare longas vocales, quantum ad scripturam, licet vnam solummodo pronunciarent: vt ex scriptura vocalis ostenderetur esse producta. Dicit etiam, quod in *Dy*, & in *Dys*: nec non in pronominibus *ij*, & *ijs*, scribitur bis ij, causa differentiæ. Si enim scriberentur *di*, & *dis*, per vnam i, posset *di* prępositio esse, & *dis* pro *diues* intelligi. *I* quoque & *is* verba sunt: ideoque nisi in prædictis bis esset scriptum i, posset confusio inde oriri.

Omnes casus primæ & secundæ declinationis parificantur in syllabis excepto genitiuo plurali.

D

Propria nomina in (us) faciunt vocatiuum in (i) si habeāt (i) ante us: alia in (e)

RVRSVS si nomina secundæ declinationis terminentur in us, tunc si sint propria, habentia i ante us, abijciunt us, & faciunt vocatiuum, vt *hic Virgilius, o Virgili*: quæ tamen antiqui terminabant in e, dicentes *o Virgilie, o Mercurie*. Nos autem causa breuitatis, facta apocopa, dicimus *Virgili, Mercuri*. Sed vide, quod licet i, in fine huiusmodi vocatiuorum naturaliter sit consonans, profertur tamen vocaliter, idest vocali affinitet: quomodo in *cui*, & similibus datiuis, de quibus inducit causa similitudinis, probando *cui* & *huic* monasyllaba esse, ratione regulę: Omnis enim genitiuus in ius desinens, vna syllaba suum vult superare datiuum, vt *illius illi*: ergo quia *cuius & huius* sunt dissillabi, constat *cui* & *huic* monosyllaba esse: & est in datiuo *cui*, naturaliter i consonans: sed profertur vocaliter, eo quòd i consonans turpiter sonat in fine syllabæ, si proferatur consonanter. Debuit quoque dici *hui*, quomodo *cui*, quia à genitiuis formantur huiuscemodi datiui, ablata us: Sed quoniam inuenitur interiectio *hui*, causa differentiæ addita est c, & dicitur *huic*. *Ei* quoque datiuus debuit monosyllabus esse, & habere i consonantem, prolatam tamen vocaliter: sed profertur semper dissyllabicè, ne putetur esse interiectio *ei*.

E

PORRO omnia alia nomina secundæ declinationis desinentia in us, præter propria nomina habētia i ante us, con-

us, conuersa us in e, faciunt vocatiuum, vt *hoc Priamus, o Priame*. Excepto *filius*, quod facit *fili*. Credo preterea, quòd soleamus vti eo quasi pro nomine proprio, dicentes *o fili*. Vnde & sequitur regulam propriorum in ius terminantium. Quamuis dicant alij, hoc esse factum causa differentiæ, ne si *filie* diceretur, putaretur esse ab eo quod est *filia*. *Addit* vero, quod quędam inæqualiter declinantur, vt *vas* in plurali secundæ declinationis est, in singulari vero tertię. Similiter dicitur *domo* secundum secundam declinationem; *Domorum* autem & *domuum*, secundum quartam & secundam, & *domibus* semper, nunquam autem *domis*. Item *duo* & *ambo*, genitiuos habent & accusatiuos secundum declinationem secundam, datiuos & ablatiuos terminant in bus.

Quædā nomina irregulariter declinantur.

De terminationibus tertia declinationis.

Cap. LXX.

Nominatiuus tertia habet 79 terminationes.

TErtia declinatio habet terminationes nominatiui. 78. de quibus exemplificat, & paulò plus; quod dicit propter spinx, formam cuius inter cæteras non enumerat. Genitiuus semper desinit in is correptam, excepto *vis*, quia producitur. Datiuus vero fit à genitiuo abiecta s, & producta i, vt *Cicero Ciceronis, oni*. Omnia vero nomina tertiæ declinationis habentia genitiuum similem nominatiuo, si fuerint Græca, idest ab eis detorta, vel propria, faciunt accusatiuum in im, vt *Tyberim, Neapolim, Caribdim*; præter *alpis*, quod facit *alpem*; de quo tamē, & de eo quod est *syrtis*, dicit quod semper sunt pluralia, licet inueniantur singulariter prolata. Cætera vero omnia in em solam faciunt accusatiuum, vt *hunc patrem, leporem*: Exceptis istis *turrim, burim, securim, puppim, sitim, restim, vim, peluim, tussim, magudarim*; quorum quædam tantum desinunt in im, vt *sitim*; quædam tam in em, quàm in im, vt *turrem vel turrim, puppem vel puppim*. Vocatiuus similis est suo nominatiuo, nisi, quòd in Græcis seruant authores plerumque vocatiuum Græcum, vt *Thebais, o Thebai, Pallas, o Palla*.

De formatione ablatiui eiusdem.

Cap. LXXI.

Regula ablatiui.

ABlatiuus singularis in alijs profertur per e correptam, in alijs per i productam, in alijs per e & i. Et primo quidem tradit regulas de illis quæ proferuntur per solam i. *Porro* neutra, quæ cum sint appellatiua, & terminant nominatiuum in e correptam, faciunt ablatiuum in i; vt *mare, ri*; excepto *gausape*: quæ vero sunt neutra propria, faciūt ablatiuum similē nominatiuo, vt *hoc Praneste, ab hoc Praneste*. *Rursus* neutra terminantia nominatiuum in al, faciunt ablatiuum in i, vt *tribunal, ali*. *Neutra* quoque quæ desinunt in ar, & producūt a penultimam in obliquis, vt *torcular, calcar*, faciunt ablatiuum in i, *hoc torcular, ab hoc torculari*; & *hoc calcar, ab hoc calcari*. *Masculina* etiam cōmunia desinentia in er, vel is, si faciunt neutra in e, proferunt ablatiuum in i; vt *hic, & hęc pedestris, ab hoc, & ab hac pedestri*. *Rursus* omnia, nomina, quæ terminant accusatiuum in im, faciunt ablatiuum in i. Quæ verò tam in em, quàm im, proferunt ablatiuum tam in e, quàm in i; vt *puppim vel puppem, puppe vel puppi*. Nomina mensium in is vel in er desinentia, proferunt ablatiuum in i, vt *Aprilis, Aprili; September, Septembri*.

Quæ faciunt ablatiuum in (e) & (i)

Adhuc de eodem.

Cap. LXXII.

POrrò quæ trium generum sunt communia, faciūt ablatiuum indifferenter tā in e, quàm in i; vt *par*, præter *hospes* & *sospes*, quæ faciunt in e solum. *Rursus* vero, omnia quorum extrema syllaba definit in is, quę a duabus incipit consonantibus, faciunt ablatiuum tam in e, quàm in i (præter in *nis*, quod facit *ni*) vt *amnis, ne, vel ni; vnguis, vngue, vel vngui* &c. *Comparatiua* quoque similiter, vt *melior, meliore, vel meliori*. *Rursus* verbalia fœminina desinentia in ix, vt *victrix, victrice, vel victrici*. *Desinentia* quoque in as, circumflexum accentum in fine habentia, vt *primas* & *optimas*. *Porro* in Græcis nominibus vtuntur authores datiuo Græco terminato in e producta, pro ablatiuo, vt Lucanus. *Signiq; ab Eufrate* &c. *Fame* etiam inuenitur in ablatiuo, producta e, vt apud Lucanum. *Nam mandate fame* &c. Sed puto inde hoc esse, quoniam antiqui dicebant *fames*, *fames*, sub quinta delinatione. Idemque de consimilibus intellige.

B

NOMINATIVVS vero pluralis in masculinis & fœmininis, fit à genitiuo singulari, mutata is in es, vt *huius consulis, hi consules*. *In neutris* vero terminantibus ablatiuum in i; vel tam in e, quàm in i, fit nominatiuus pluralis ab eodem ablatiuo, correpta i, & addita a; vt *a mari maria*, *à felice vel felici, felicia*. Excipit autem à *vetere, vel veteri, vetera*, & à *ludicri, ludicra*; & exceptis comparatiuis, quæ faciunt nominatiuos plurales in a, non in ia, vt *maiora*. *Quę* vero neutra terminant ablatiuum solum in e, mutata eadem e in a, faciunt nominatiuum pluralem, vt à *numine, numina*.

Vnde nominatiuus pluralis.

GENITIVVS vero pluralis nascitur ab ablatiuo singulari, ita tamen quod modo in um, modò in ium definit, quod hoc modo poterit discerni. Si ablatiuus definit in i; vel tam in e, quàm in i correptam, assumit um: vt à *sedile sedilium*, à *felice, vel felici, felicium*; Exceptis comparatiuis, quæ semper carent i in genitiuo plurali, vt à *maiore vel maiori, horum maiorum*: quod tamen quidam dicunt fieri per syncopam i literæ: Et exceptis desinentibus in us, & in il, & in or trium generum, & exeuntibus in ex, quando communis sunt generis, quæ omnia genitiuum pluralem faciunt in um, & non in ium: vt *vetus à vetere, vel veteri veterum: vigil, à vigile, vel vigili, vigilum: memor, à memore, vel ri, memorum: supplex à supplice, vel supplici, supplicum*, *Rursus* nomina ablatiuum in e solam terminantia, quorum nominatiuus in duas definit consonantes, mutata e in i breuem, assumunt um, vt *vrbs, ab vrbe, vrbium*: Exceptis desinentibus in ns, vel ps, quæ omnia ablatiui conuertentia in um, faciunt genitiuum, nisi sint a capite composita, vt *hyems princeps*. *Omnia* quoque pluralia quæ non habent ex se singularia, faciunt genitiuum in ium, vt *vires, virium*. Sed nunquid inuenitur *vis*? Dicimus quod hoc plurale non est ex illo singulari regulariter, cum secundùm regularem formationem à genitiuo *vis*, debuit dici *ves* non *vires*. Porro ab *alite*, dicitur *alituum*, per interpositionem u & à *boue boum*, subtracta u, quod regulariter deberet dici *bouum*.

Vnde genitiuus pluralis.

C

D

DATIVVS & ablatiuus nascuntur à singulari genitiuo interposita bu; vt *huius hominis, his & ab his hominibus*: excepto *bobus*, euphoniæ causa, pro *bouibus*. *Accusatiuus* pluralis similis est nominatiuo, sicut & vocatiuus; exceptis quibusdam Græcis, quæ faciunt in is productam, vt *hac sardis, has sardis*: & Græcis quæ faciunt in as, & es: vt *has pixides, vel pixidas*: & quorum genitiuus terminatur in ium, quæ apud veteres frequenter fiunt in is, & raro in es, vt *omneis vel omnes*: & nominibus semper pluralibus vt *hos maneis, vel manes*. *Vires* tamen facit in es tantum.

Vnde datiuus & ablatiuus. Vnde accusatiuus.

E

De terminationibus quartę, & quintę declinationis.

Cap. LXXIII.

QVarta declinatio duas habet terminationes in nominatiuo: vnam in us, vt *domus*, alteram in u, vt *cornu, gelu*. quod sub vna voce per omnes casus discurrit in singulari numero. In plurali vero declinatur

Nominatiuus quartæ duas habet terminationes, scilicet us & u

natur secundum quartam declinationem, & est in omni numero generis neutri. Genitiuus similis est nominatiuo, nisi quòd in us productam terminatur. Ablatiuus vero fit à genitiuo, abiecta s. Ideo autem magis à genitiuo, quia in ablatiuo producitur u. Nominatiuus & accusatiuus & vocatiuus plurales, similes sunt genitiuo singulari, nisi in neutris. Ideo quoque magis à genitiuo, quia vbique in his producitur u. Genitiuus pluralis fit à nominatiuo singulari, quia vtrobique corripitur u. Datiuus & ablatiuus pluralis, à nominatiuo singulari, mutata u in i correptam, & addita bus; vt *ab his manibus*: nisi quod in quibusdam causa differentiæ seruatur u. vt *artubus, partubus, arcubus*; ne si dicamus *artibus, partibus, arcibus*, videantur esse ab *arte, parte, & arcu*. Quidam addunt *ficubus*, quod non est regulare. Dicimus tamen etiam *portubus, tribus*, lacubus, nulla differentia cogente.

B

AGIT postea de quinta declinatione, cuius nominatiui terminatio vna est, scilicet in es productam, vt *dies*. Et vide si nominatiuus habet i penul. puram, tùc producitur penultima e genitiui, & datiui. Si vero habeat consonantem ante es, vt *fides*, corripitur penul. genitiui, & datiui, vt *fidei*. Accusatiuus fit à nominatiuo, s mutata in m. Vocatiuus nominatiuo similis est. Ablatiuus à nominatiuo fit, subtracta vltima s. Nominatiuus, accusatiuus, & vocatiuus plurales, similes sunt nominatiuo singulari. Genitiuus fit, addita ablatiuo singulari rum. Datiuus & ablatiuus fiunt ab ablatiuo singulari, adiecta bus, vt *ab hac re, bis, & ab his rebus*.

Nominatiuus quintæ est semper in (es)

De verbo, & eius significatione.

CAP. LXXIIII.

POst tractatum nominis tractat Priscianus de verbo, & ordine congruo. Quia nomen repertum est propter substantiam, verbum vero propter actionem, & passionem; ideo nomen prius est verbo, sicut substantia prior est actione & passione. Verbum dicitur à verberatu aeris, & hoc antonomasicè, idest per excellentiam. *Verbum igitur est pars orationis, vnum principale significationis genus continens cum temporibus*. Verba enim principaliter significant agere vel pati: Sed cum tempore, id est consignificando, vel in præsenti, vel in præterito, vel in futuro. Omne verbum significat actionem, vel passionem; non quod omne significet id quod est actio, vel passio; sed quia vel hoc vel aliquid aliud, modo actionis, vel modo passionis, idest cum tempore in terminatione verbali, & vt de altero dicitur. Addit etiam quòd proprium est verbi, actionem, vel passionem, siue vtrumque significare. Quod dicit propter communia verba, vt est *osculor*. Et quoniam habent hoc infinita verba, sicut & alia, inde est quod ea sunt orationis pars.

Quod verbum & vnde dictũ.

CONTRA illos qui dicũt, quod omne id quod verbo significatur, est actio, vel passio, opponitur de huiusmodi verbis, *Viuo, & Dormio*. Sed dicunt quod *agere illud* verbum, quandoque ponitur absolute, & tunc est generalissimum, & continet omnia quæ possunt responderi ad hanc interrogationem, quid agit? Aliquando vero transitiuè, & tunc continet solas actiones in aliud cum motu transeuntes, vt *legere*, & huiusmodi. Itaque *Viuo* significat agere, idest aliquid quod potest responderi ad quid agit? Et hoc idem de ceteris verbis absolutis neutris dicunt.

Solutio obiect.

SED rursus illis opponitur de verbo substantiuo *Est*, præsertim cum Priscianus dicat quod substantiam significat. Dicunt igitur quidam, quod *Sum* significat ex prima sui inuentione quandam absolutam actionem, scilicet inter res permanentiam, sed inde translatum ad significandam substãtiam. Alij dicunt quod significat actionem quamlibet, vel passionem; non ex se, sed ex adiuncto participio, vt cum dicitur, *Sum legens*, significat actionem eandem, quam *Lego*. cum vero dicitur. *Sum lectus*, passionem eandem quã *legor*, & sic ex diuersis adiunctis, diuersas actiones significat, vel passiones. Alij dicunt iterum, quod significat actionem talem, scilicet inhærẽtiam prędicati & subiecti: sed hoc tantum fit quando est tertium adiacens. Cum vero opponitur eis de vocatiuis verbis, cuiusmodi sunt, *vocor, & nominor*: dicunt quod significãt passionem duobus modis, absolutè, vt *Nominor Socrates* & transitiuè, vt *Nominor ab isto*. *Nos vero* facile omnia prædicta soluimus, non enim dicimus quod omne verbum significet id quod est actio, vel passio: sed quicquid aliud significet, modo actionis, vel passionis significat.

Solutio

De significatione verbi substantiui.

CAP. LXXV.

PRimò ergo dicendum est, quòd cum sint decem prima rerum genera, omnia tamen idem actu sũt cũ substantia. Socrates enim & albedo Socratis, quantum ad esse, actu non differunt. Quid enim aliud est albedinem Socratis esse actu, quam Socratem album? Substantia itaque iunctiua est accidentium: omnia namque accidentia in se recipit, & copulat sibi, & vnit. Quamuis vero substantia, & omnia quæ in ea sunt, idem sint actu, ratio tamen discernit & distinguit, vt substantiam intelligat, scilicet per se, & accidẽtia per se. Repertum est itaque nomen ad significandum substantiam, eo modo quo à ratione perpenditur, & ipsa ab accidentibus discernitur. Hoc autẽ est C illud nomen *Substantia*, quia dicitur à substando. Res vero vt informis est, sic apta est substare, hoc est formas recipere, non vt iam formata est. Istud ergo nomen sic significat substantiã, vt sine accidentibus intelligitur. Sed quoniam substantia sic vnit sibi accidentia, & recipit, vt idem actu sint, repertum est nomen etiam quod significat substantiam confusè; hoc est, non discernendo ab accidentibus, sed vt substantia cum suis accidentibus vnum actu est, hoc est nomen *Ens*. Substantia enim non sic est, vt sine accidẽtibus intelligitur: immo sic est, vt accidentibus informatur: ideoque competenter ei attributũ est hoc nomen *Ens*, secundum hoc quod accidentia recipit in se. Dicimus itaque, quod *Ens* significat illud idem quod substantia, sed aliter: quoniam substantia significat discernendo, *Ens* vero confusè, sicut dictum est.

Hæc doctrina supponit eandem esse existentiam substãtiæ & accidẽtis & hoc est esse actu idem; alioqui si de essentia intelligatur, falsum omnino est quod substãtia & accidens sint actu idem, & sola ratione distincta.

D Vnde quamuis Ens nihil aliud significet quam substantiam, quia tamen ei datum est, secundum hoc quod accidentia recipit in se, inde est quod hoc nomens Ens transumitur ad nominandum accidentia, licet solam substantiam significet, velut cum dicitur *Albedo est Ens*. Si enim verè inspicias, substantia sola propriè est, accidens vero inest.

Ens solam substantiam propriè significat, eamq; confusè.

DICIMVS igitur quod *Sum* significat substantiam, sed vt de altero dicitur, scilicet cum tempore, & in verbali terminatione, & ita per modum actionis. Et quoniam substantia vnitiua est omnium rerum aliarum, & accidentia vnit sibi, & copulat; Inde est quod *Sum* copulatiuum est, eo scilicet quod substantiam, quæ sibi vnit cætera & copulat, significet. Quid vero E de verbis sentiamus vocatiuis, loco suo explicabimus. Dicit itaque Priscianus, quod *proprium est verbis significare actionem, vel passionem, siue vtrũque*. Sed quia hoc habent verbalia nomina, vt *lectio*, addit *cum modis, & formis, & temporibus*. Sed quia hoc totum habet participium; quamuis enim nõ habeat modos secundum vocem, habet tamen modos secundum rem, ex adiuncto verbi substantiui, vt cum dicitur, *Lectus sum, Lectus esse*; Ideo ad remotionem participij, addit *sine casu*.

Proprium est verbi significare actionem vel passionem cum temporibus & sine casu.

De quatuor causis defectuum in accidentibus verbi, & aliarum partium.

CAP. LXXVI.

ENumerat Priscianus accidentia verbi. Sed quoniam quædam verba in quibusdam accidentibus deficiunt, antequam agat de eis, causas defectuum ostendit, tam in hac orationis parte, quam in cæteris. Dicit itaque quod duplex est causa defectuum, necessitas naturæ, & casus fortunæ. Et est necessitas naturæ, quando vel significatio repugnat, vt imperatiuus caret prima persona singulari; consignificat enim imperatorem, & nos non possumus nobisipsis imperare; vel quãdo natura vocis: vt ab eo quod est *cursor*, prohibet, *cursrix* fœmininum, elementorum inconsonãtia, dicere Casu vero fortunæ deficit accidens, quando nec natura significationis nec vocis repugnat, quin vox in tali accidente proferatur; sed tamen non inuenitur in eo prolata, vt *prex* in singulari numero in nominatiuo casu non dicitur.

Duplex est causa defectuum in accidentibus partium orationis, scilicet necessitas naturæ & casus fortunæ.

NECESSITAS itaque naturæ in duo diuiditur: in naturam significati; & consonantiam elementorum. Igitur pronomina primitiua tertiæ personæ carẽt vocatiuis, repugnante natura, attenta significatione propter quam nata, idest reperta sunt vocabula. Omne enim pronomen huiusmodi repertum est ad significandum in omni casu suo, de quo sermo est, extra proprietatem primæ & secundæ personæ; cum vocatiuus sẽper sit secundæ. Eadem quoque causa, *sui, sibi*, non potest nominatiuum habere. Sic enim repertũ est, vt significet rem vt *parietem*, vel in reciproca constructione, vt *Socrates inuidet sibi*, vel in re transitiua, vt *precatur ille vt se custodiat*. In huiusmodi cõstructionibus factis, & non per verba passiua, nominatiuus non potest significare rem, sed solummodo obliquus. Idcirco vero diximus, *non per passiua verba*, quia si per passiua fiant, res vt patiens, potest significari per nominatiuum, vt *Socrates diluitur à seipso*, & similia; licet fortasse nec in huiusmodi constructionibus locum posset habere nominatiuus sui, propter relationem quam consignat. Similiter interrogatiua, & infinita nomina, vt *quis & aliquis*, carent vocatiuis. Semper enim significãt rem absentẽ, vel quasi absentem; cum vocatiuus significet semper rem finitè, & vt præsentem.

Necessitas naturæ duplex.

PROPTER inconsonantiam vero dicit deficere, *cursrix, & tonsrix, expulsrix*, pro quo Cicero inquit *expultrix*, sicut *tonstrix*, pro *tonsrix*, cum illa prædicta exigeret analogia. Masculina enim verbalia in tor desinentia, mutatione or in rix, faciunt ex se fœminina, vt *amator, amatrix*. Per fortunam quoque, id est casu, dicit deficere quædam; & hoc duobus modis, vel quia inusitata sunt, vt *prex & ditio*; vel quia incontinua sũt, propter turpitudinem soni vel asperitatem; vt quoniam turpe est dicere *metuturus*, asperum *nutritrix*, dicitur *nutrix* per concisionem; cum regula prædicta ab eo quod est *nutritor* exigeret *nutritrix*. Turpe quoque erat dicere cum nobis quia turpiter sonat m ante n, nisi sit eiusdem syllabæ; ideoque præposterè profertur *nobiscum*, & *causa eius, mecum*, & *secum*, & similia: nec enim *mecum* vna pars est (vt quidam æstimant) sed duæ.

Reijcienda propter inconsonantiam.

De causa differentia, qua solent quædam taceri, vel contra regulam proferri.

CAP. LXXVII.

CONCLVDIT itaque, quod per vnum quatuor modorum prædictorum, deficiunt plerunque partes orationis. Plerunque autem dicit ideo, quia causa differentiæ solẽt etiam quædam taceri, vel etiam contra regulam proferri. *Taceri*, vt quoniam *fas* non habet genitiuum. Siue enim dicatur *fatis*, siue *faris*, siue *fassis*, aliud potest significare. Coniunx vero causa differentiæ facit cõiugis, ne videretur secunda persona verbi *coniungo*, si diceretur, *coniungis*, quod esset regulare. Omnia enim desinentia in x. debent mutare x in gis, vt *rex regis*, vel in cis, vt *vox vocis*, & sic facere genitiuum. *Pone* iterum, cum est aduerbium, habet accentum in fine, ne videatur verbum esse. *Venus* quoque contra regulam facit. *Veneris*, ne dicatur esse verbum, si dicatur *veni*, quod esset regulare. Omnia enim propria in us correptam desinentia, regulariter secundæ sunt declinationis. *Far* quoque in genitiuo duplicauit r, ne si *faris* diceretur, videretur esse secũda persona verbi. *Item* cum verba secundæ coniugationis desinentia in neo, faciunt præteritum in nui, vt B *teneo, tenui*; *maneo* facit *mansi*, ne si dicatur *manui*, putetur datiuus huius nominis *manus*. A *neo* quoque fit *neui*, ne si diceretur *nui*, putaretur dici à *nuo*. *Eadem* etiam de causa dicitur, *fac, dic, duc, fer*, ne si dicatur *face* (quod esset analogum, vt lege) videatur ablatiuus huius nominis, *fax, facis*. Sic & de alijs intellige; non tamen in omnibus vniuocis, idest in quibus vox est vna, & diuersæ significationes, solet hoc fieri, vt causa scilicet differentiæ, vel taceantur, vel contra regulam proferantur, vtpote canis indifferenter, & nomen est, & verbum. Et vide, quod vniuoca appellat, quæ dialectici dicunt æquiuoca.

Causa differentiæ, non nulla solent taceri, & contra regulam proferri.

De Accidentibus verbi, & primo de Genere.

C CAP. LXXVIII.

OSTENSIS itaque causis defectuum, reuertitur ad accidentia verbi, vt de illis agat. Sunt autem octo. Significatio vel genus, tempus, modus, figura, species, coniugatio, persona cum numero. Quæ duo simul coniungit, quia cuicunque parti accidit persona, & numerus, & econuerso. *Est igitur genus. Verbi qualitas verborum contracta ex terminatione & significatione.* Nec enim sola terminatio facit genus, cum eandem terminationem habeant verba diuersorum generum, vt Actiua, & Neutra; similiter nec sola significatio. Idcirco de vtroque dicendum est.

Accidentia verbi sunt octo.

Quid genus verbi.

SVNT ergo duæ terminationes Verborum omnium ferè, in o, & in or. Ferè dico, propter quædam D anomala, vt *Sum*; & defectiua, vt *Memini*. *Significationes* vero verborum sunt, vel actus transiens in rationalem creaturam, vt *Video Socratem* vel actus trãsiẽs in sola nõ rationalia, vt *Comedo piscem*; vel actus non transiens, vt *Viuo*; vel passio illata ab alio, vt *Videor à Socrate*; vel passio nata intrinsecus, vt *Rubeo*. Igitur actiuum genus est proprietas Verbi desinendi in o, & faciendi ex se passiuum in or; & significandi actum transeuntem in rem rationalem. *Neutrum* vero genus, est qualitas desinendi in o, & significandi aliquid quod non sit actio transiens in homines, quicquid significent, siue actionem absolutam, vt *Viuo*; vel passionem natam intrinsecus, vt *Rubeo*, vel actum transeuntem in rem non rationalem, vt *Comedo*; præter *facio & noceo*, quæ licet sint neutra vsu, tamen habent actionem transeuntem in homines. *Passiuum* E quoque genus, est qualitas desinendi in or, & significãdi passionem illatam ab alio. *Commune* vero genus, est proprietas vel qualitas desinendi in or, & significandi vtrumque, scilicet actionem & passionem deponens vero genus, est qualitas desinendi in or, & significandi vnum solum; vel passionem illatam ab alio, vel actionem. *Et vide* quod hoc accidens genus, dicitur significatio, quia ex significatione discernitur. Est itaque significatio æquiuocum ad tria, ad significatum, ad modum significandi, ad accidens quod hic vocatur genus.

Duæ sunt terminationes omnium ferè verbõrũ, scilicet (o) & (or) ex priori denominat actiuũ genus & neutrũ, ex posteriori passiuum, commune & deponens.

Genus dicitur significatio quia ex significatione discernitur.

De Terminatione singulorum generum.

Cap. LXXIX.

Quod I verba in actiua voce passione significant.

DIcit postea, duas esse species terminantium in o: Actiuam vt *amo*; neutralem, vt *viuo*. *Metuo* quidem & *timeo*, actiua voce significant passionē, in passiua actionē. Quid est enim *timeo*, nisi quòd mihi timor incutitur: Vel *timeor* quid aliud, quam timorē incutio? Addit quoque, quòd verba pertinentia ad sensus, vt *audio & video*, in actiua voce videntur passionem significare, & in passiua actionem: hoc autem inde est, quia actum cuiusque sensus præcedit quædam passio circa instrumenta sentiendi. Antequam enim homo videat, repercutiuntur radij oculorum; & antequam audiat, percutiuntur aures, voce auribus instrepente. Dicimus ergo, quòd huiusmodi verba actum principaliter significant, secundario passionem, quæ actum præcedit.

Addit quoque deinde, quod terminatio in or tres habet species. Passiuam quæ fit ab actiuo, vt *amor*: Communem vero, cuius vna terminatio actionem significat & passionem, vt *osculor*. Deponentem, quæ cum actiuum non fiat, alteram tantum significationem retinet, vt scilicet ideo dicatur deponens, quia alteram deponit significationem, secundū quod videtur deponens dici, respectu communis. Bene autem dixit vnam, & non alteram determinatè; quia sunt quędam quæ solam actionem significant, vt *loquor*, quædam quæ passionem, vt *nascor*.

De Actiuis, & Passiuis, & eorum constructione cum Obliquis.

Cap. LXXX.

ACtiua dicuntur recta, quia scilicet non formantur à passiuis, sed passiua ab eis: assumpta r enim faciunt ex se passiua istæ personæ, vt *amo* addita r fit *amor*. Sed sunt quædam neutra, quæ ex se faciunt passiua in tertia persona, vt *aro*. Vnde potest dici *aratur terra*. Sed quoniam non significat actum transeuntē in rem rationalem, non facit passiuum in prima persona, vel secunda; ideoque non est actiuum. Si ergo quæratur cuius generis est, *aratur*. Respondendū est, passiui in tertia persona, non absolute passiui. Illud quoque videndum est, quod verba actiua aliquando ponuntur absolutè, vt *amo*, aliquando transitiuè, & non ad homines; vt *amo virtutem*. Ex sola ergo potentia iudicantur actiua. Ex quo enim possunt in homines transire, si faciant passiuum in or, sunt actiua, quamuis etiam transeant in alia. Sed dicet aliquis, secundum hoc *Lego* non deberet dici actiuum, quia non legimus homines, sed scripta ipsorum: Nos autem dicimus, *Lego Platonem*. Vnde Ouidius.

Verba actiua significant actum transeuntem in rem rationalē, & interdum etiā in alias res.

Si quis in hoc artem populo non nouit amandi,
Me legat &c.

Contendunt enim plerique figuratiuè dictum esse *legor*, idest scripta mea leguntur. Sed quoniam significant actum transeuntem in homines, siue propriè, siue figuratiuè, dicuntur actiua.

Actiua & passiua cum varijs casibus cōstruūtur.

Activa construuntur cum genitiuo, vt *abstineo irarum*: vel cum datiuo, vt *impero tibi*: vel cum accusatiuo, vt *accuso te*: cum ablatiuo & accusatiuo, vt *vido solem oculis*. *Passiua* construuntur cum ablatiuis, adiuncta eisdem præpositione, vt *accusor à te*. Sed vide, quòd præpositio non regit ablatiuum, sed ei deseruit, quia absque illa interposita, verbum passiuum non exigit ablatiuum casum. Si ergo quæris, quæ pars regit te, dicemus *accusor*. Item passiuum construitur cum datiuo, vt *sermor tibi*. Et dicunt quidam, quod sit acquisitiua constructio, quia per datiuum, nec agens, nec patiens persona designatur; sed ea, ad cuius vtilitatem vel damnum fit illa passio.

Solutio dubij.

Cvr autem inuenitur actiuum verbum cum cœteris obliquis solis, sed nunquam cum ablatiuo solo? Quoniam ablatiuus cum præpositione, iunctus actiuo vel neutro, significat personam à qua fit remotio, vt *Fugio à te*: Sed iunctus passiuo significat personam agentem: vnde & ablatiuus casus, proprius dicitur esse passiuorum. Quod quando actiuum verbum accusatiuo & ablatiuo iungitur, accusatiuus significat rem patientem, ablatiuus causam actionis, vel tantummodo terminat, vt *video solem oculis*. Illud etiam addit, quod pasiua construuntur figuratiuè cum accusatiuo, quando scilicet per partem totum ostenditur, vt *rumpitur aurem*, & est synecdoche. Est altera figura, quando in pasione intelligitur actio, vt *Capellæ pascuntur siluas*. In hac enim pasione intelligitur B hæc actio, scilicet quod rodunt siluas: eodemque modo dicitur, *doceor grammaticam*.

De Neutris, & Deponentibus, eorumque significationibus.

Cap. LXXXI.

AGit deinde latius de Neutris, quæ cum habeant formam actiui, tamen significationem non habent. Vnde dicit ea contra formam vocis significare, sicut etiam in cæteris partibus inuenitur; vt cum *Thebæ* habeat terminationem pluralem, significat tamen rem singularem. *Populus* quoque significat plurale, C cum sit terminatione singulare. *Glicerium* etiam & similia, habent terminationem neutri generis, tamen significatione sunt fœminina. Ita quoque & verba, cum videantur quantum ad terminationem actiua, sunt tamen significatione neutra.

Neutra varias habent significationes.

Est igitur prima significatio neutrorum, actio transiens in rem rationalem, vt *calefacio te, & facio te doctum*, & huiusmodi alia, quæ solo vsu neutra sunt, cum significatio exigeret quod essent actiua. Vnde etiam antiqui dicebant, *facior*. *Secunda* est passio illata ab alio, vt *vapulo à te*, & *exulo à te*. *Tertia* actio absoluta, vt *viuo*, & similis. *Quarta* etiam significatio est actio transiens, sed non in homines, vt *prandeo piscem*. *Quinta* est passio intrinsecus nata. vt *rubeo*, & huiusmodi alia, quæ licet non egeant obliquis casi- D bus, tamen vel more actiui figuratiuè iunguntur cum accusatiuo, vt *ardebat Alexim*; vel more passiui cum ablatiuo, vt *caleo ab igne*.

Qvædam etiam deponentium habent actiuam significationem, vt *præstolor te & tibi*, & significat vtraque constructio idem. *Secunda* est passio illata ab alio, vt *patior à te, & merεor à te*. Et vide, quod patior quandoque iungitur cum accusatiuo, vt *patior mala*, sed impropriè. Quòd autem nascor, & cœtera quædam prædicta, passiuæ sint significationis, patet ex eo quòd more passiuorum assumunt ablatiuum, & datiuum loco ablatiui, vt *nascor à te*, & *tibi*; sicut ea quæ actiuę sunt significationis, assumunt vel genitiuum, vt *misereor tui*, vel datiuum, vt *meditor tibi*; vel accusatiuum, vt *precor Deum*. *Tertia* significatio de- E ponentium est absoluta actio, vel passio intrinseca. *Labi* enim & *mori*, *lætari*, *gloriari*, pasiones sunt intrinsecæ, sed absolutæ: *tumulari* vero, *vagari*, *vaticinari*, actiones quoque absolutæ, & extrinsecæ. *Quarta* est passio nata intrinsecus, sed transiens, vt *obliuiscor tui*.

De Abusionibus verborum in diuersis generibus.

Cap. LXXXII.

QVædam pasiua quandoque absolutè ponuntur, & sic in abusionibus istis citra formā vocis signi-

Multæ sunt abusiones in generibus verborum.

ficant. Sed quæritur, cum *videor*, ponitur absolutè, vt *videor esse bonus*, cuius sit generis? Dicit enim Priscianus, quòd si sic proferantur, id est cum ablatiuo, sunt passiua, si aliter, absoluta. videtur quòd passiui absoluti. Actiua quoque sicut passiua, quandoque ponuntur absolutè, vt *audio acutè*.

Ostendit deinde aliam abusionem actiuórum, scilicet quòd quædam sunt propriè actiua, quæ pro passiuis ponuntur, vt *lauo* pro *lauor*. Item quædam actiua terminatione significant passionem, & econuerso, vt *metuo*. Item vnum & idem verbum aliquando ponitur transitiuè in vna significatione; sed in alia absolutè, vt *vno*, *conuenio*. Item quando inuenitur in hac significatione, *illi conuenerunt*, id est similiter venerunt, tunc neutrum est, si vero accipiatur pro *alloquor*, (B) vt ibi: *Vos inquam conuenio ô Iudæi:* id est alloquor, tunc actiuum est. Dicit postea, quædam verba esse, quæ tam actiua quam passiua voce significant vnum & idem, vt *mereo* secundum antiquos, & *mereor*; sed *mæreo mæres* (vnde *mæror*) facit pro præterito *mæstus sum*. *Mereo* autem secundum antiquos, (vnde meritum dicitur) faciebat *merui*. Et puto, quòd licet *mereo*, *res*, producat primam, *mereo*, *merui*, corripit eandem; quia tamen eadem vox erat *mereo* in vtraque significatione, factum est à modernis causa differentię vt diceretur *mereor*, deponens. Et quoniam in præterito nulla erat æquiuocatio, retinuerunt pręteritum, *merui*. Quando *mereor* deponens erat passiuæ terminationis, dederunt etiam ei pro præterito, *meritus sum*, (C) vt dicatur *mereor*, *mereris*, *meritus sum*, *vel merui*.

Aliam iterum dicunt abusionem, quòd quędam verba actiua primæ coniugationis, faciunt alia ex se secundæ, quæ sunt absoluta, vt *sordido illum*, id est *sordidum facio*. Et inde *sordeo*, id est *ex me fio sordidus*. Eodem modo *albo illum*, & *albeo*, *duro illum*, & *dureo*, & cætera quæ sequuntur. Et vide, quòd *lactare*, quòd inter cætera ponit, nutricis est, *lactere* infantis, vnde:

Lacteo lac sugo, lacto lac prabeo nato.

Similiter & *pendeo*, suspensi est, *pendo*, suspendentis.

Pendeo suspensus, pendo dum sublevo pondus.

Item quædam mutant genus in compositione; quoniam alterius sunt generis simplicia, alterius composita; vt *facio* neutrum est, *reficio* compositum inde actiuum. Et vide, quòd dicit *sentio* neutrum esse, & inde compositum *Assentior* deponens, & *assentio* neu- (D) trum, in eadem significatione. Ideoque notandum est, quòd *sentio* acceptum pro intelligo, neutrum est: Quando vero ad sensus pertinet, actiuum esse potest.

Addit quoque, quòd alijs significationibus, id est generibus, inueniuntur simplicia in compositione genus mutantia, vt *partior* deponens. Et inde *impertio* neutrum, & *impertior* deponens in eodem sensu; *spicio* actiuum, quod quia non est in vsu, probat illud per *aspicio* inde compositum, vnde & componitur *conspicor conspicaris* deponens, mutata coniugatione. Porrò ex *facio* componuntur quædam, quæ pariter mutant & genus, & coniugationem, vt *gratificor*. Addit quoque, quòd licet facio in quibusdam compositis mutet genus, & non coniugationem, in quibusdam vtrum- (E) que, tamen sunt quædam in quibus neutrum eorum mutat, nec etiam accidens; vt *calefacio*, *facis*, & similia; quamuis in secunda & tertia persona, citra regulam aliorum quæ trissyllaba, vel vltra sunt, quæ acuunt penultimam, sit correpta. Item quædam in diuerso genere, & diuersa coniugatione, idem significant; vt *labo*, quod est neutrum, & primæ coniugationis; Et *labor*, quod est deponens, & tertiæ.

De secundo accidente Verbi, idest de tempore.

Cap. LXXXIII.

Tempus (vt antiquis visum est) tribus modis accipitur, generaliter, totaliter, partialiter. Est autem generalis diffinitio temporis hæc. *Tempus est dimensio moræ & motus mutabilium rerum*; dicta generalis, quia omni tempori conuenit. Totalis vero diffinitio est talis. *Tempus est spacium, quod cum mundo definet.* Dicitur vero totalis, quia huic toti, scilicet tempori, conuenit, ita quòd nulli parti illius. Partialis vero, quam ponit Tullius, huiusmodi est. *Tempus est pars æternitatis, cum alicuius anni mensura, diurni nocturniue spatij, certa significatione.* Appellat autem æternitatem, illud magnum spatium quod cum mundo incœpit. Dixerunt itaque antiqui, quod secundum hanc vltimam acceptionem, Tempus verbo accidit: quia verbum significat, (vt eis videtur) non illud spatium, sed partes eius.

Quid sit tempus.

Quod longe aliter mihi videtur. Non enim verba puto consignificare temporis quantitatem, sed tempus quando, sicut superius dictum est. De temporis tamen quantitate vbique in hoc tractatu ferè loquitur Priscianus, non quod verbum huiusmodi temporis significet, sed quoniam tempus quando, temporum quantitati adiacet, vt per tempus quod est quantitas, perfectam de tempore quod est quando, habere possimus doctrinam. Si ergo proprie loqui velimus, dicemus verbum præsentis temporis esse, vel præteriti, vel futuri. Itaque tempus est secundaria significatio verbi, non communis proprietas. Sic enim principaliter agere vel pati significat, vt secundario etiam quādo significat, id est vel in pręsenti, vel in præterito, vel in futuro, vt dictum est. Dico igitur quod tempus accidit verbo, idest accidit ei significare cum tempore.

Verbū potius significat quando, quā tēporis quātitatem.

De diuisione eius in tria tempora.

Cap. LXXXIIII.

Diuidit vero postea tempus, in præsens, & præteritum, & futurum. Sed quæritur an verbum quod significat præsens tempus, consignificet illud præsens in quo profertur. Quod si ita est; nunquam veraciter potest aliquis dicere, vel taceo, vel bibo, vel dormio. Ideoque dixerunt alij, quod significat illud præsens in quo incipit proferri. Alij quòd consignificat illud præsens in quo res sua agitur. Sed secundum istos semper verum diceret quicunque diceret, *lego*. Nos tamen dicimus, quod verbum non consignificat pręsens tempus, sed significat aliquid in præsenti tempore.

Verbum præsentis tēporis significat aliquid in præsenti tempore, non autem tēpus præsēs.

Postea vero diuidit præteritum tempus, in præteritum perfectum, imperfectum, & plusquam perfectum. Et vide, quod hæc diuisio non fit propter se; tempus enim omne postquam perfectum est, ex toto & perfecte præteritum est; sed est secundum actiones nostras, vel passiones, quas quandoque relinquimus imperfectas; quandoque vero iam pridem perfectæ sunt, igitur in solo præterito tres voces repertæ sunt diuersæ, ad designandas præteritæ actionis vel passionis diuersitates, secundum quas præterita ex vi præteritionis, se nostræ offerunt notitiæ. Et vt certius dicam, præterita quantum ad præteriti naturam, sunt certissima, cum pleraque præsentia & futura habeant esse incerta. Pleraque dictum est, propter necessaria. Ea enim quæ contingunt, quatuor modis veniunt. Casu, vt *inuen io thesauri*. Libero arbitrio, vt *legere*. Facilitate naturæ, vt *calami contritio*. Natura, vt *hominem mori*. Sed ea sola quæ natura eueniunt, ineuitabilia & ideo certa sunt: Cætera enim præsentia &

Præteritū est triplex.

futura

futura incerta sunt. Ideoque non sunt voces diuersæ à Latinis repertæ, ad designandas varietates præsentiũ, & futurorum. Græci tamen diuidũt futurum in duo, in infinitum futurum, & paulopost futurum. Nos autem hoc melius per adiunctum determinamus, vt *legam in proximo*, & huiusmodi.

De instanti.

Cap. LXXXV.

Tempus præsens dicitur dupliciter.

INstant *est indiuiduum, quod vix astare potest*. Dicunt quidam, quòd agit hic de duplici præsenti. Ad cuius rei intellectum dicendum est, quòd præsens aliud est simplex, aliud cõpositum. Simplex vero præsens est, de quo nihil est præteritum, nihil futurum. Sed in vno simplici præsenti nihil agi potest, statimque transit; vnde tale præsens non consignificatur à verbo, nisi substantiuo, vel vocatiuo. Hoc autem simplex sic describitur. *quod cum sit finis præteriti, est initium futuri*: vel ita, *quod cum incipit, statim esse desinit. Præsens quoque compositum est, cuius pars præterit, pars futura est, & pars existit.* Sed tamen illud compositum dicitur præsens, propter simplicem sui particulam, quæ existit. In tali vero præsenti potest aliquid fieri: vnde & dicunt tale præsens à verbo significari: legunt itaque literam de simplici præsenti sic. *Instans* id est simplex præsens, *est indiuiduum*, quia caret partibus, & addit *quod vix astare potest*: Quoniam scilicet statim transit, & aliud succedit: vnde quia tam simplex est, quòd nihil in eo perfici potest, nominatur à quibusdam instans imperfectum. Alij tamen aliter legunt.

Quid instãs.

De temporibus per singulos modos distinctis.

Cap. LXXXVI.

Indicatiuus habet omnia tempora.

DIcit itaque indicatiuum modum habere omnia tempora, quia significat talem affectum animi, idest indicationem, qui omni tempori conuenit. *De imperatiuo* rursus adiungit, quoniam in præterito deficit. Natura enim imperandi fert, vt vel in præsenti, vel in futuro aliquid semper imperemus fieri, numquam autem in præterito. Dicit tamen apud Græcos imperatiuum esse præteriti. Nam aliquando imperamus de re non existente, vt in tempore futuro perfecta sit, & transacta, vt si alicui imperem, prima hora cras aperta sit porta, impero vt cras prima hora præterierit actus aperiendi portam. Nos autem sensum hunc complemus circumlocutione.

Optatiuus habet etiam omnia tempora suo modo.

De optatiuo dicit, quod tempora habet omnia, quamuis omnis optatio ad futurum pertineat. Habet igitur præsens & præteritum, non quod rem præsentem vel præteritam desideremus, sed quoniam vt præsens vel vt præterita sit optamus, *& coniuncta* quidem dicit esse præsens & præteritum imperfectum, propter cognationem quæ maxima est inter ea, ex eo videlicet quòd vtrumque imperfectum est. Præsens enim imperfectum idcirco est, quoniam de eo aliquid futurum est. *Item* præteritum perfectum & plusquam perfectum merito coniuncta sunt, quoniam vna & eadem voce licet optare rem, vel paulo ante, vel multo ante perfectam. *De subiunctiuo* autem modo dicit, quod coniuncta tempora non habet prorsus apud Latinos, cum coniuncta quædam habeat apud Græcos.

Infinitiuus modus habet coniuncta tempora.

Ad vltimum vero agit de infinitiuo modo, dicens quod habet coniuncta tempora, præsens, & præteritum imperfectum, eo quod vna voce infiniti designatur vtrumque istorum: Et rursus cõiuncta habet præteritum perfectum, & plusquam perfectum. Habet autem infinitiuus vim nominis ipsius rei, & in significatione, & in cõstructione: vt enim nomen rei ipsius verbi significat actionem, vel passionem; non determinando illam inesse alicui, sic & infinitum. Cum enim dico, *Legere est vtile*; non determino illã actionem alicui inesse. Rursus vt nomen rei verbi construitur cum verbo substantiuo, & nomine ad designandum qualitatem actionis, sic & verbum infinitum. Dicimus enim, *Legere bonum est*, quomodo *lectio bona est*. Item omnes alij modi resoluuntur in infinitum. Quisque etenim aliorum resoluitur per verbum designans sui animi affectum, & per suum infinitum, vt quoniam lego indicatiui modi est, resoluitur per verbum indicationis, quod est *indico*, & per suum infinitum: lego enim nihil aliud est, nisi quòd me legere indico. Idemque in cæ-
B teris modis.

De Gerundijs.

Cap. LXXXVII.

FInito itaque tractatu de modis verborum, agit de gerundio. Non quòd illud verbum esse indicet: sed quia Donatus & sui reputauerunt illud esse verbum. Gerundia igitur siue participalia, sunt secundum quosdam desinentia in di, & do, & dum, vt *legendi*, *legendo*, *legendum*. Supina vero, desinentia in um, & in u, vt *lectum*. *lectu*. Secundum Priscianum vero, ista quinque omnia gerundia sunt, vel participalia, sed diuersis de causis sic vocata. Di-
C cuntur enim gerundia, quia gerunt significationem sui verbi; vel quia ex maxima parte gerunt significationem vtramque, scilicet actionis & passionis Quod est quando ab actiuis & communibus fiunt, vt *venio causa videndi*, id est vt videam, vel videar. Similiter *venio visu*, id est de loco vbi visus sum, vel vidi, sic & in similibus. Participalia vero dicuntur, quia sunt similia participijs, quæ semper supinantur, id est ab aliquo verbo deriuantur, vel quia similia sunt participijs.

Quod Gerũdia & Supina.

Hæc igitur gerundia à quibusdam verba vocantur, quoniam loco verborum ponuntur. Vbi enim ponimus terminationem in di, ponunt Græci infinitiuum verbum, cum genitiui articulo. Vbi nos in do ponimus, ponunt infinitiuum cum datiui articulo. Vbi
D nos in dum ponimus, illi ponunt infinitiuum cum accusatiui articulo. Item construuntur cum eisdem obliquis casibus, cum quibus & verba, & eodem modo, id est transitiuè & reciprocè. Et hoc est quare quibusdam verba videantur esse. Quibusdam autem econtrario videtur, quòd cum non significent tempus, verba esse non possunt. Rursus adiungitur quibusdam eorum præpositio per appositionem, vt *in legendo*, & *ad legendum*, quod non fit cum verbo.

Gerundia non videtur esse verba, licet quibusdam ita videatur.

Quod Gerundia sunt nomina non verba.

Cap. LXXXVIII.

E NOs autem Priscianum sequentes, gerundia dicimus esse nomina, illud translata ad significandum quod verba (tempore excepto) & vt habeant constructionem ipsorum. Illud etiam dicimus, quòd tria eorum, terminantia in di, do, dum, generis sunt neutri, & triptota, & singularis numeri. Et vide, quòd singularis numeri dicuntur, propter solam terminationem, cum indefinitè construantur cum singulari, & plurali numero, vt *Legendo Virgilium*, & *Legendo libros vigilo*. Est autem terminatio in di, genitiui casus, terminatio in do, ablatiui; terminatio in dum, accusatiui: vnde præpositiones eis apponuntur. Illa vero gerundia quæ terminantur in um, & in u, generis sunt masculini: & illud in um, accusatiui casus; illud in u, ablatiui

Gerũdia sũt nomina, sed non substantiua nec adiectiua.

verba-

verbalis nominis quartæ declinationis.

Solutio obiect.

Sed dicet aliquis Priscianum esse contra hoc, qui in ordine casuum præmittit accusatiuum ablatiuo; cum gerundij terminatio in do, quæ est ablatiui casus, præmittatur ei quæ est in dum. Nos autem dicimus hoc ideo factum, quia loco eius ablatiui ponebãt Greci datiuum articuli cum infinito verbo, datiuus autem præiacet accusatiuo. *Dicet* iterum aliquis, non posse fieri vt hæc sint nomina; quia neque substantiua sunt quia per se poni non possunt; nec adiectiua quia non adiunguntur alijs nominibus intransitiuè, quod adiectiuis habet cõuenire. Sed nihil nocet hoc, non enim omnia nomina, substantiua dicimus esse, vel adiectiua. *Rursus*, quòd cum quolibet genere, & persona, & numero construuntur, hoc non nocet; cum istud fiat transitiuè. Verum quia possunt gerundia verba videri, qui hoc æstimant corripiunt terminationem in do. Vnde si quis quęrat, an in versu gerundium terminans in do, debeat semper produci, analogicè quidem deberet, sed tamen propter vsum authorum indifferenter ponendum est. Probat tamen quod gerundia nomina sunt, ex eo quòd terminantia in do, & in dum, assumunt separatim pręposiționes.

De constructione Gerundiorum.

Cap. LXXXIX.

Sed quæritur cum gerundia exigant eosdem casus quos & sua verba; An debeat dici. *In conuertendo dominus captiuitatem Syon?* cum quo enim construeretur ibi *dominus*? Gerundium enim cum nullo casu videtur debere construi, nisi cum obliquo casu, cum quo & suum verbum. Sin autem dicatur, *In conuertendo dominum*, (vt magister Anselmus voluit) videbitur quod *dominum* habeat significare rem vt patiẽtem, cum tamen domini sit conuertere, non conuerti. *Dicamus* ergo, quòd quia *conuertendo* significat tam actionem, quam passionem, idcirco potest construi cum *dominus*, vt ille casus significet personam agentẽ, cum *captiuitatem*, sicut iste casus significet rem vt patientem. Et quoniam *legendus, da, dum*, quando nomen est, habet quosdam obliquos casus eosdem in voce cum gerundijs terminantibus in di, & in do, & in dum; quando ponuntur in vi nominũ, construuntur cum dictionibus eiusdem casus, eiusdem generis, & eiusdem numeri: vt *causa legendi Virgilij vigilo, & amandæ virtutis, & emendi mancipij*. Cum vero in vi gerundiorum ponuntur, indifferenter construuntur cum omni genere, & numero, & cum eo casu cum quo & suum verbum, vt *legendum est Virgilium & Musam*.

Solutio dubij.

D

Et quæritur cum dicitur, *legendum est Virgilium*, & similia, cum quo construitur? Cum enim sit accusatiuus, non videbitur posse construi cum est verbo intransitiuè. Et licet quidam dicant quod gerundium sit accusatiui casus, ex vi tamen gerundij construitur intransitiuè cum *est*, & cum accusatiuo Virgilium transitiuè. Alij vero dicunt, quòd *legendum* ibi ponitur impersonaliter, vnde cum hoc verbo *est* intransitiuè construitur. *Alia* quoque differentia, quòd gerundia si sint ab actiuis vel communibus verbis, significant vtrumque scilicet actionem & passionem. Vnde Virgilius *cantando* actiue posuit in Buccol. *Cantando tu illum, aut vnquam tibi fistula*, &c. idest dum cantares; & passiuè ibi: *Cantando rumpitur anguis*; id est dum cantatur, hoc est dum incantatur.

Solutio dubij.

E

De Supinis.

Cap. XC.

Agit postea de Supinis. Dicitur ergo, quòd desinens in um, eadem habet ferè significationem quam desinens in dum, cum *ad* præpositione. Quid est enim, *vado venatum*, nisi *ad venandum*, ferè tamen dicit, quia non solum actionem significat, sed etiam locum, vt *vado venatum*, idest ad locum in quo vener (quemadmodum & propria ciuitatum nomina sine præpositione significant ad locum, vt *vado Romam*) nam cum ponitur in vi accusatiui huius nominis *venationem*, significat non secundum quod inhæret, sed nominando; Venatum vero supinum, venationem quidem significat, sed secundum quod inhæret.

Discrimen inter gerundium in dũ, & supinum in um.

Addit quoque, quod supinum terminans in u, ablatiuus est nominis ipsius rei, & debet poni sine præpositione, vt *venio venatu*. Similiter *venio auditu missam*, & similia. Et vide, quòd quia *legendi* actionem significat & passionem, ideo potest construi, & in vi actiua cum accusatiuo, ad modum sui verbi actiui: vt *causa legendi Virgilium venio*; & in vi passiua cum ablatiuo, ad modum verbi passiui, vt *venio causa legendi ab aliquo*, idest vt ab aliquo legar. Idemque de cæteris notandum esse iudico.

De verbis impersonalibus.

Cap. XCI.

Impersonalia conueniunt cum infinitiuis verbis in hoc, quòd & hæc & illa carent numero & persona, tamen dicitur impersonale, non quòd omnino nullius sit personæ (Omne enim verbum impersonale tertiæ personæ est, saltem terminatione) sed quoniam personam non discernit, sed potest indifferenter adiungi, & primæ & secundæ & tertiæ personæ, sic, *curritur a me, & à te, & ab illo*. Nec est vnus modus verbi, sed vnum verbum per se, sicut frequentatiuum, & inchoatiuum. Vnde & omnes modos suos habet, sicut & alia verba, & in eisdem temporibus deficiunt modi impersonalium, in quibus & personalium.

Verbum impersonale sic dicitur quia personam non discernit, non quia nullius sit persona.

Si quæratur cuius generis sit verbum impersonale passiuæ terminationis, vt *curritur*. Putamus dicendũ esse neutri, quoniam nec actiuè nec passiuè significare videtur. *Si opponatur* ergo terminantur in o & non facit ex se passiuum. Dicemus illud dictum esse de verbis integris. *Si quæratur* iterum an significet actionem vel passionem? videtur magis quòd actum significet, cum dicat author, impersonale hanc differentiam ad infinitum habere, quod infinitum quidem eget altero verbo, vt *Volo legere*; Impersonale vero actum perfectum significat, vt *Curritur à me*, pro curro. Et dicimus, quoniam eiusdem coniugationis est, cuius & verbum perfectum à quo descendit. Item præter illam constructionem quam habet cum ablatiuo, interposita præpositione, exigit etiam eundem obliquum quem & illud, vnde rationabiliter videtur dici, *legitur ab illo Virgilium*.

Verbum impersonale passiuum est neutrum. Solutio obiect.

De consignato temporis in verbo substantiuo, & vocatiuo.

Cap. XCII.

Exequitur deinde cognationem temporum. Dicit itaque quod præsens tempus habet cognationem cum præterito imperfecto & futuro: cum illo, quia præsens tempus imperfectum adhuc est: cum futuro; quia aliqua pars præsentis adhuc futura est. Omne itaque verbum tale præsens consignificat, cuius pars præterijt, pars futura est; excepto

Tempus præsens habet cognationem cum præterito imperfecto & futuro, & ideo omne verbũ propter sum significat quodammodo hæc tria tempora.

pro *sum* verbo, quod simplex præsens consignificare videtur; non enim tam breue momentum est, in quo res non existat. De hoc autem verbo dicit, quòd Græci vocant ipsum *bipapiclicon*, idest substantiuum. Dicunt quidam tamen, quòd ibi debet esse *eprallicon*, quasi extra actionem; sed prior litera præualet. Et *sum*, quia tale præsens consignificat, quod & simplex est, & perfectum, & cui nihil deest, quoniam nihil eius futurum est; Inde fit, vt possit coniungi cum participio præteriti temporis, ad complendum præteritum perfectum passiui verbi; vt *amatus sum*; & verborum similium passiuis; cuiusmodi sunt deponentia, vt *locutus sum*; & communia, vt *criminatus sum*. Sicut enim *sum* simplex præsens consignificat, sic & *nominor* verbum vocatiuum; cum enim dico *Nominor Socrates*, nihil aliud dico, nisi quod nomen meum est Socrates, quod per singula momenta verum est. Sed si dicam, *nominor ab illo*, quoniam significat passionem, quæ in simplici præsenti non potest inferri, ideo significat præsens compositum.

De proprio significato verbi substantiui.

Cap. XCIII.

At videndum est, quòd substantia vnitiua est omnium aliarum rerum, & sibi, & inter se; sicut capillo vnitur nigredo, longitudo, crispitudo. Substantia itaque capilli his omnibus subiecta est, & sibi, & inter se, adeo hæc omnia vnit, quod visus hæc omnia simul confuse, & quasi vnum comprehendit; statum nigredinis non discernendo à statu longitudinis, vel crispitudinis; nec aliquid etiam istorum discernendo à statu capilli; vnde hæc omnia vnita sunt in eo quod est videri. Hæc tamen omnia discernit inter se ratio; quoniam potestas animi est coniuncta separare, & disiuncta coniungere. Ad discernenda itaque decem rerum genera, reperta sunt decem vocabula generalissimorum, sicut in his quæ superius notata fuerunt de significatione substantiuorum diximus. Ad significandum vero substantiam vt vnitiua est aliorum sibi, & inter se, repertum est hoc vocabulum *Ens*. Substantia namque nec sine formis esse potest, nec formæ sine substantia cui sunt vnitæ Idcirco *Ens* merito dicitur significare substantiam vt aliarum vnitiuam, & sibi, & inter se. Accidentia enim non proprie dicuntur esse, sed inesse; hoc ergo vocabulum *Ens* ratione significationis, de accidente non dicitur, sed transsumptiuè solummodo ratione nominationis.

Ens non significat accidens nisi trāssumptiuè.

Porro *Sum* verbum substantiuum, hoc idem significat quod *Ens*, sed vt dicitur de altero; & hoc vnū interest inter sum & ens. Sum ergo significat substantiam, vt formis tam substantialibus quam accidētalibus substat. Ideoque copulatiuū est quorumlibet substantialium vel accidētalium cum substantia subiecta, vel etiam inter se; cum cætera verba seipsa solummodo copulent cum subiectis, & non alia, vt *Socrates legit*, & consimilia. Sed quæritur quomodo hoc verbum substantiuum *Sum*, significat hoc idem quod *Ens* siue *substantia*; cum hoc generalissimum sit, verbum autem substantiuū (vt dicit Priscianus in primo minoris) propriam vniuscuiusque rei essentiam colligit. Vnde sicut dictum est, substantia inquantum generalissimum, significat substantiam eo modo quo à ratione perpenditur, scilicet inquantum ab accidentibus discernitur, non autem hoc modo significat substantiam hoc generalissimum *Ens*, sed substantiam, id est rem vt formis substantem, secundum quod dicitur à substando. Sic & hoc verbum substantiuum *Sum* significat substantiam, vt dicitur de altero. (Vel vt Priscianus vult:) *colligit essentiam vniuscuiusque rei propriam*; idest significat substantiam vt vnitiuam alio-

Differunt in modo significandi substantiam, sum & ens; sed idem significant.

rum sibi, & inter se; hoc est formarum, & propriarum qualitatum rerum.

De significatione verbi substantiui.

Cap. XCV.

Porrò sicut substantia est vnitiua aliarum rerum sibi, & inter se; ita quoque substantia vnitiua est nominum sibi, & cæteris rebus. nomina namque primò substantijs fuerunt imposita, & ipsis per impositionem vnita. Vide ergo, quod quia substantia albedinem participat, repertum fuit hoc nomen *albus alba album*, ad nominandum substantiam, ex eo quod albedinem participat. Vt autem cognosceretur quid est

Quando origo nominū adiectiuorum.

B quo participat ipsa, & vnde dicitur alba, repertum fuit hoc nomen *albedo*; ita vt inuentionis ipsius causa, quodammodo esset substantia. Constat enim quod hoc nomen *albus* primum repertum est, antequam hoc nomen *albedo* inuentum esset: hoc enim ex illo per deriuationem habet formari. Sicut ergo repertum fuerat verbum substantiuum ad significandum substantiam, secundum quod aliarum rerum sibi, & inter se vnitiua est; ita quoque repertum fuit verbum vocatiuum, ad significandum substantiam, vt ipsa nominum sibi, & cęteris rebus vnitiua esset. Ideoque in prima & secunda persona copulatiuum est nominum, & substantijs, & cæteris: vt *vocor Socrates*; nominaris *Apolonius*. Itaque verba substantiua & vocatiua dicuntur similem vim habere. Tum quia sub-

Vnde verbū vocatiuum repertum.

C stantiam significant, vt aliarum rerum, vel nominum, est vnitiua. Tum quia hæc sola aliorum cum alijs sunt copulatiua. Illud quoque addit, quod aliqua verba sunt inter præteritum & futurum; id est tale præsens significant, quod neque est præteritum, neque totum futurum. Vnde concludit quod præsens tempus, quasi quodam puncto coniungit præteritum & futurum.

De cognatione temporum, & vocum eorum.

Cap. XCV.

Ostendit deinde, quod ex pręsenti tempore nascitur præteritum imperfectum. Quoniam cum

D quid pręsens est, si ad finem non perducatur, exinde poterit dici præteritum imperfectum. Vel de vocibus legatur, vt ex præsenti tempore, idest ex voce præsentis, nascatur vox præteriti imperfecti, propter cognationem quæ inter illa duo tempora est; cùm vtrumque scilicet sit imperfectum. *Item* ex præsenti nascitur præteritum perfectum, quod etiam fit ratione cognationis. Quoniam dum præsens est actio, iam aliquid eius præterijt. Postquam vero præsens terminatur, omnino & perfectè est, exinde præteritum perfectum est. Vt autem nascatur à præsenti, mutat plerumque quasdam literas præsentis, idest primam, vt *ago egi*; mediam, vt *doceo, docui*. Vel etiam mutat qualitatem, vt *lego legi*; In præsenti namque prima syllaba corripitur, in præ-

Ex præsenti tempore nascitur præteritum imperfectum & perfectum.

E terito autem producitur. Item quandoque par est in syllabis cum pręsenti, vt *lego, legi*; quandoque excedit, vt *do, dedi*.

Porro præteritum plusquam perfectum nascitur à præterito perfecto, siue de ipso tempore, siue de vocibus legatur, hac cognationis ratione: quoniam cum actio nuper perfecta inueterata fuerit, tunc opus est voce præteriti plusquam perfecti. *Addit* deinde, quod futurum nascitur ex præsenti, quod de temporibus non potest legi. Nec enim præsens tempus fit futurum, sed econuerso. Legatur ergo de vocibus, vt vox futuri, sicut & vox præteriti imperfecti, dicatur formari à voce præsentis; nec sine causa, cum pręsēs sit mediū præteriti imperfecti, & futuri. In hoc enim quod pars præterita est, similis est præterito.

Præteritum plus quam perfectū nascitur à perfecto: futurum vero à præsenti quoad vocem, sed non quoad tempus.

In hoc

In hoc autem quòd pars futura est, similis est futuro. Vel pręsens est medium, id est copula præteriti & futuri.

Conclvdit itaque, quòd tam præteritum imperfectum, quam futurum, nascitur ex præsenti. Ideo vtrumque seruat consonantes præsentis, vt *dico, dicebam, dicam*; in omnibus his seruata est c litera præsentis. Quoniam vero plusquam perfectum à perfecto nascitur, ideo quoque consonantes ipsius seruat, vt *dixi, dixeram*. In modo tamen subiunctiuo, futurum seruat consonantes pręteriti perfecti, vt *dixi dixero*. Nam ne nullam cum præterito videretur habere affinitatem; cum quo minimam, & quasi vltimam habet cognationem; ideó quoque in subiunctiuo, quasi ferè vltimo, formatum est rationabiliter futurum à præterito. Vnde etiam in plerisque verbis, ex participio præteriti temporis formatur participium futuri, vt *amatus, amaturus*. In plerisque dictum est propter neutra, quæ carent participio præteriti temporis, vt *venio*: tamen alibi dicit participium futuri nasci ab vltimo supino, vt ab *amatu*, addita rus, fit *amaturus*. Quoniam eiusdem enim formæ sunt participia præteriti temporis, & supina, potest fieri vt ab vtroque eorum formetur participium futuri.

Participium futuri tẽporis nascitur à participio præsentis.

Item propter cognationem futuri temporis cum præsenti, nascitur quoque participium futuri temporis, à participio præsentis; vt *amans amantis*, mutata tis in dus, fit *amandus*. Confirmat autem cognationẽ supradictam, tam temporum, quam vocum anomalorum, id est irregularium vel inæqualium declinatio, vt quod à *fero* anomalo fit *ferebam*, à præterito *tuli, tuleram*. Idem quoque fit in participijs, vt à *latus, laturus*; à *ferens, ferendus*. Quamuis in *sum* anomalo non fit cognatio in voce præteriti imperfecti & futuri & pręsentis, vt *sum*, *eram*, *ero*. Prædictam rursus temporum cognationem probat ex eo, quòd infinita verba à præterito habent rationem futuri, per quod & infinitum *re*, suppletur per futurum infiniti.

De speciali defectu quorundam verborum in quibusdam temporibus.

Cap. XCVI.

Inchoatiua caret quibusdam temporibus, atque etiam meditatiua.

SVnt autem quædam verba, quæ carent præterito perfecto, & plusquam perfecto, & futuro subiunctiui quod à præterito nascitur, vt desinentia in sco, si tamen sint inchoatiua; quod determino propter *posco*, & *disco*, & *pasco*, quæ habent præterita, cum non sint inchoatiua, licet habeant formam inchoatiuorum. Et vide quod verba inchoatiua principaliter significant quod sua primitiua, sed inchoationem secundario. *Addit* quoque de meditatiuis, quòd in prædictis temporibus deficiunt. Tamen in Euangelio inuenitur *esurini*, à meditatiuo, quod est *esurio*, id est meditor edere. Meditatiua quoque principaliter significant quod sua primitiua, secundario meditationem, vtraque vero alia ratione præterito carent, alia ratione futuro. Quoniam vel significant inchoationem actus, vt inchoatiua; vel meditationẽ, vt meditatiua; Præteritum vero significat actionis perfectionem, quare repugnat eis præteriti natura. Sed futuro subiunctiui carent, quia sua origo deficit, id est præteritum.

Quidã verba solo vsu deficiunt in quibusdam temporibus.

Svnt & alia verba, quę solo vsu deficiunt in quibusdam temporibus, non repugnante significatione, vt *ferio, sisto, tollo*. Et quædam alia in præterito, inter quæ ponit *furo*. Quod enim dicit Sedulius: *Nec minus, & clari furuerunt iussa tyranni*; fictitium est. Hæc autem quę in præterito, vsu solo deficiunt, mutuantur pręterita, vt *ferio, percussi*; *sisto, statui*, à *statuo*. Vel vt quidam volunt, *steti*, à *sto*. Sed Iuuenalis voluit, *sisto*, habere *statui* in pręterito; nam & sępe obtinet vim transitiui, sicut *statuo*, vt *Siste gradum*. *Cerno* quoque, cum nullam habet significationis affinitatem cum verbo *cresco*, mutuatur ab eo præteritum, *creui*. Inde compositum est *credo*, quasi *cretum do*. Nihil enim aliud est credere, nisi dare considerationem sic esse.

Adivngit iterum & alia verba, in quibus tamen præteritum, & omnia quæ ex ipso formantur, solo vsu deficiunt in passiuis, & communibus, & deponentibus: in quo aperte est contra illos, qui *amatus sum*, dicunt esse vnum verbum, & huiusmodi alia. Dicit enim præteritum eorum suppleri per participiũ præteriti temporis, & verbum substantiuum ei adiunctũ, vt *amatus sum, vel fui*. Et ne tantum de verbis desinentibus in or videatur, ostendit & hoc contingere in quibusdam desinentibus in o, vt *gaudeo gauisus sum*, quæ neutropassiua vocantur. Et volunt quidam facere differentiam inter neutrapassiua, & neutropassiua. Dicentes illa esse neutrapassiua, quæ sunt neutra, & significant passionem, vt *vapulo*. Illa esse neutropassiua, quæ in parte habent literaturam neutri, in parte vero passiui, vt *gaudeo, audeo, soleo, fido, fio*. Sunt autem numero quinque.

Impersonalia ex se nascentia nõ habẽt vllo modo infinitiui futurum, nec etiam pleraque neutra.

Impersonalia quæ nascuntur ex se, nullo modo habent futurum infinitiui, idest sub vna voce; nec per circumlocutionem: vt *pœnitet, pudet*, & similia. Sed quæ ab actiuis, vel neutris; vt *amatur*, vel *curritur*, habent per circumlocutionem, vt *amatum iri*. Pleraque neutra secundæ coniugationis deficiunt in futuro infinitiui, vt nec per circumlocutionem inueniantur completi, vt *tepere, rubere*, & similia.

De Tertio accidente verbi, idest de Modo.

Cap. XCVII.

Modus duplex secundũ rem, & vocem.

MOdus igitur duobus modis consideratur in grammatica, tum secundum rem, tum secundũ vocem. *Et est modus secundum rem, affectus animi circa actionem vel passionem*. Diuersos enim affectus de actione eadem, vel de passione habemus. Aliquando enim afficimur ipsam indicare, aliquando imperare, quandoque optare, quandoque coniungere. *Ad hos* autem affectus animi designandos secundario, repertæ sunt quædam vocum collectiones, quæ dicuntur modi secundum vocem. Quamuis autem quatuor tantum sunt affectus animi, qui à verbis consignificantur, quinque tamen modi verborum secundum vocem esse dicuntur. Nam infinitiuus non proprie modus dicitur, cum nullum animi secundario significet affectum. Sed hoc vno modus meruit appellari, quoniam omnes alij qui proprie dicuntur modi, resoluuntur in ipsum. Et huiusmodi verba appellantur infinita, quia nec numeros, nec personas diffiniunt.

Quid modus secũdum rem.

Modus secũdum vocem cur inuentus.

Cur infinitiuus annumeratur, cum affectũ animi non significet.

Solutio dubij.

Sed cur impersonalia verba non dicta sint infinita, ratione eadem? puto, quia habent terminationem tertiæ personæ, vnde personalia possent videri: ideo dicta sunt impersonalia, vt ipsa nominis ratio negaret ea diffinire personas, quod facere videbatur terminatio. Verba vero infinita non habebant terminationẽ ob quam viderentur alicuius personæ, ideoque non oportuit illa sic appellari impersonalia. Dicta autem merito sunt infinita, quia in constructione semper ponuntur, cum verbis finitarum personarum, & numerorum. Vnde facile videntur personas & numeros diffinire. Verbum autem impersonale frequenter per se, & sine vllius personalis additione ponitur in constructione, vt ibi: *Curritur ad vocem iucundam*, &c.

Modus à moderando dictus.

Modus secũdum rem est secundaria verbi significatio; secũdum vocem, communis proprietas.

Modvs autem à *moderando verbum* dicitur, quia omne verbum per modos suos certissimè distinguitur. *Accidit* autem verbo modus vterquę. Sed modus secundum rem accidit verbo, idest, eius est secundaria significatio. Modus secundum vocem, magis est communis quædam proprietas vocum,

cum, diuersis personis, temporibus, & numeris, eundem affectum animi designantium, quàm quòd dici debeat talis collectio vocum. Igitur modi, diuersæ sunt inclinationes animi, quas varia sequitur declinatio; in quo & modus secundum rem, & modus secundum vocem attingitur. Bene autem ait *declinationem affectus mentis consequi*; quia collectiones vocum, quæ dicuntur modi secundum vocem, repertæ sunt propter modum secundum rem.

De numero, & ordine modorum.

Cap. XCVIII.

Quinque sunt modi.

Cur indicatiuus omnium primus.

Addit postea, quod quinque sunt modi. Primus quoque dicitur indicatiuus, quo scilicet indicamus quid secundum temporum varietatem, vel à nobis agatur, vel alijs. Multas autem interserit causas quare primus debeat poni; tum quia perfectus est personis, & temporibus; Et quia cæteri modi ab eo sortiuntur regulam, id est formationem; tum quia & nomina, & verba, & participia, ab hoc modo soleant deriuari; tum quia prima positio verbi facta est in prima persona præsentis verbi indicatiui. (Prius enim homo suam, quam alterius nouit actionem; & prius præsentem, quam aliam) tum quia essentiam rei significat, id est rem suam ponit esse vel fuisse vel fore; quod cæteri modi non faciunt, sed affectus designant de re nondum existente. Inductione quadam vtitur ad probandum, quòd indicatiuus cæteros modos pręcedit; sicut nominatiuus cæteros casus, & sicut præsens tempus præteritum præcedit, & futurum.

Cur tempus præsens præcedit.

Et vide, quòd causam ordinis modorum ostendit, & ordinationem temporum, quod in tractatu de tempore fecerat. Dicit ergo præsens præcedere; quia in ipso sumus dum de præterito loquimur, & futuro; Et quia secundum præsentis temporis notitiam, intelliguntur præterita finita. Per hoc enim quòd cognosco hunc præsentem actum, scilicet *Socratem disputare* intelligitur ipsum quidem disputasse, vel disputaturum fore. Et ostendit quot modis fit ex præsenti actu notitia, tribus scilicet modis. Duobus quidem à vero pręsenti, vno autem à cogitato, & vnus modus veri præsentis est, cum ex illis quæ videmus in præsenti fieri, nos perpendimus illa quæ naturaliter sequuntur ex his; vt cum video solem occidentem, perpendo illum suo motu naturali super terram reuersurum. Ex cogitato quoque præsenti cognoscimus futura similiter, vt si cogitem diluuium in pręsenti quale sit, ex hac cogitatione conspicio rationem, idest similitudinem futuri diluuij. Addit quoque, quòd indicatiuus iure præcedit cæteros modos, sicut prima persona, secundam, & tertiam: eo quòd illa sine his, istæ vero sine hac esse non possunt; sicut etiam singularis numerus præcedit pluralem, & sicut actiuum verbum pręcedit passiuum.

Ratio ordinis cæterorum modorum.

Secundo ponitur imperatiuus; & licet in singulari numero prima deficiat persona, & pręterito deficiat tempore, quia tamen plenam sine alterius partis adiunctione facit significationem, præponitur rationabiliter optatiuo, qui aduerbio vtinam indiget, vt plenum sensum significet. Tertius optatiuus, ante subiunctiuum. Non enim solo indiget aduerbio subiunctiuo, vel coniunctione, vt plenum significet sensum, verumetiam altero verbo. Quartus subiunctiuus, quod nomen suum, non à secunda significatione (vt cæteri modi) habeat, sed à constructione; quia scilicet vel subiungitur, vel alterum verbum sibi subiungit, licet inde plurimas habeat significationes. Nunc enim dubitationem significat, vt *si videam intelligo*, nunc confirmationem, vt: *Qui mare, qui terras omni ditione tenerent*. Nunc suasionem, vt *Prodest vt legas* Nunc imperationem, vt *Ne facias*. Nunc possibilitatem, *Facerem si placuisset*. Infinitiuus etiam, cum personis, & numeris deficiat, merito ponitur vltimus, præsertim cum sicut dictum est, nec propriè dicatur modus.

De quarto accidente, quod est species.

Cap. XCIX.

Quid vox primitiua & deriuatiua.

Nunc ad speciem transeundum est. Dicit ergo duas esse species verborum, primitiua scilicet, & deriuatiua, quas in omnibus ferè orationis partibus dicit inueniri. Ferè autem dicit, propter participium, quod nunquam primitiuum inuenitur. *Vox primitiua speciei est, quæ accepit primam positionem à natura. Deriuatiua speciei est, quæ per quandam elementorum consonantiam, & significationis conuenientiam à prius positis nascitur, & prius repertis.*

Prima species deriuatiuorum verborum est verbum inchoatiuum.

Secunda est meditatiuum.

Enumerat itaque deriuatorum species verborum. Quarum prima est verbum inchoatiuum. Nascuntur quidem inchoatiua plerumque à verbis neutris, vt à *caleo*, *calesco*. Fiunt tamen & ab actiuis, vt à *cupio*, *cupisco*. Sunt autem omnia tertiæ coniugationis, & fiunt à secunda persona præsentis, addita co; excepto *hisco*, quod sic dicitur, non *hiasco*. Secunda deriuatorum species est verbum meditatiuum; & est semper quartæ coniugationis, & fit à participio præteriti temporis, vel à supino vltimo, assumpta rio, vt à *lectus*, vel *lectu*, *lecturio*. Inueniuntur autem primitiua formam inchoatiuorum habentia, vt *quiesco*, non autem formam meditatiuorum habentia, Opponuntur tamen *prurio*, & *luxurio*. Sunt autem vtraque neutri generis. Tertia species est verbum frequentatiuum, & desinit in to, vel in so, vel in xo. Et deriuantur plerumque ab vltimis supinis, mutatione extremæ u in o, vt à *scriptu scripto*, à *cursu curso*, à *nexu nexo*. Significat autem verbum frequentatiuum secundariò frequentiam. Et vt communiter loquar, omnia hæc verba *lego*, *legisco*; *lecturio*, *lectito*; eundem actum significant principaliter, sed diuersa secundario. Sunt autem omnia frequentatiua primæ coniugationis. Quarta species deriuatiuorum est verbum desideratiuum, vt *viso*, id est cupio videre. Quinta vero species est verbum diminutiuum, & desinit in lo, vt *sorbillo*, id est parum sorbeo. Sunt præterea quædam imitatiua, vt *patrisso*, quod est patrem imitor.

Tertia est frequentatiuum.

Quarta est desideratiuum.

Quinta est diminutiuum.

Sexta imitatiuum.

Enumerat & pleraque alia, nullam certam speciem habentia. Verbum quoque impersonale enumerat, vt speciem deriuatiuorum verborum; vnde apparet quòd verbum est per se. Sunt & alia verba, quæ ex verbalibus nominibus, vel participijs nascuntur, vt *regno* deriuatur à *rex*, quod est nomen verbale (nascitur enim à rego) & à multis alijs quoque nominibus deriuantur; vt à *cornice*, *cornicor*. Addit quoque verba quędam deriuari ab aduerbijs, vt *perendinare*, id est prolongare, deriuatur à perendiè aduerbio: si enim dicam perendiè, id est perempta vna die, dabo tibi equum, idem est ac dicerem, differo tibi librum dare, vsque cras, vel post cras: similiter *procrastino*, idem est, quod in crastinum differo.

De quinto accidente, id est figura.

Cap. C.

Figura triplex.

Post speciem vero tractat Priscianus de figura, hoc modo: Diuidit prius figuram in simplicem, & compositam, & decompositam. Et illud quidem manifestum est, quòd verba quædam de tribus etiam partibus componuntur, vt *perterrefacio* Exequitur postea compositam figuram, ostendendo quid vis compositionis operetur in verbo. Dicit ergo, quòd in compositione mutant coniugationem, vt do,

Compositio a quando operatur mutationē coniugationis, generis, declinationis.

vt *do, das*; primæ coniugationis est, *reddo, dis*; tertiæ. Sunt alia, quæ & coniugationem, & genus commutant, vt *sperno nis*, actiuum est. & tertiæ coniugationis, *aspernor, naris*, inde compositum, deponens, & coniugationis primæ. Ostēdit deinde aliam vim compositionis, scilicet quod causa compositionis declinantur intrinsecus. Aliquando namque declinamus composita sine iunctura, vt *reclamo, mas*. Aliquando post iuncturam compositionis. vt *perficio, perfeci*. Aliquando in iunctura, vt *abigo, abegi*; sed nunquam iuncturam. Illud quoque addit. quòd i quæcunque vocalis fuerit à principio illi personæ indicatiui, eadem inuenitur principalis in tota declinatione verbi, excepto *ago, egi*; & *eo. iui*. Et vide, quòd istud dictum est de solis regularibus verbis, non autem de anomalis. Componuntur autem verba, vel cum nominibus, vt *amplifico*, ab amplum & facio; vel cum verbis, vt *calefacio*; vel aduerbio, vt *maledico*; vel cum prępositione, vt *indico*.

De Sexto accidente, id est Coniugatione.

Cap. CI.

Quid coniugatio & quotuplex.

POst figuram tractat Priscianus de Coniugatione. *Est autem coniugatio diuersorum verborum regularis declinatio.* Quæ quoniam modis quatuor variatur, ideo quatuor coniugationes esse apud nos dicuntur. Est autem prima coniugatio declinatio verborum, a ante s vel ris, in secunda persona præsentis indicatiui modi, habentium, vt *amas*, & *amaris*. Et dicitur prima, quoniam prima vocali discernitur. Secunda est declinatio verborum, e ante s vel ris, in secunda persona pręsentis indicatiui modi, habentium, vt *doces, & doceris*. Et dicitur secunda, quia vocali secunda discernitur. Tertia declinatio verborum est, i correptam ante s, vel e correptam ante ris, in prædicta persona habentium, vt *legis*, & *legeris*. Quarta est declinatio verborum, i productam ante s, vel ante ris, in prædicta persona habentium, vt *audio audis*, & *audiris*. Et dicitur quarta, non quia quarta vocali discernatur, sed quia per i longam discernitur, quę natura posterior est quam i breuis, quæ tertiam coniugationem discernit.

Coniugatio est communis verbo ũ proprietas aut similitudo.

Vt tamen magis propriè loquar, videtur coniugatio esse, verborum quædam, secundum prædictas declinationes, similitudo, vt sit declinationis verborum proprietas, non eorum secundaria significatio. Verba ergo quæ nullo prædictorum declinantur modorum, nullius coniugationis sunt. Causa inuentionis verborum in hoc accidente, est communis quædam ipsorum similitudo. Itaque coniugatio dicitur, quia vna & eadem declinatione plurima coniugantur verba. Et cum decem sint coniugationes apud Græcos, apud nos tantum quatuor, ostendit qualiter decem eorum coniugationes, ad nostras quatuor reducantur.

De persona, & numero.

Cap. CII.

Quid persona & quotuplex.

PErsona, vt ait Boëtius, *est rationalis naturæ indiuidua substantia*; idest res singularis, quæ ratione vti potest. In hac autem persona tres sunt diuersitates. Prima persona est, quæ loquitur de se: Secunda ad quam sermo dirigitur: Tertia de qua sermo est. Et non solum res rationalis, sed etiam quælibet res de qua sermo est, tertia persona dicitur. Vnde dicit Priscianus, quòd vna tantum est persona prima, vna tantum secunda, plurales autem & diuersæ, tertiæ. Dicitur autem persona, à *personando*, producta tamen penultima, ad differentiam imperatiui verbi *persona*. Nam histriones in theatris ad repręsentandas diuersas personas, diuersas quoque solebant assumere laruas, & diuersos ornatus pro personarum dignitatibus. Vnde etiam & hoc nomen *persona*, ad designandam dignitatem translatum est, vel honorabilitatem.

Vnde orta persona grāmaticalis.

Ex his quoque transsumptum est ad eam quæ dicitur in arte Grammatica. Quòd autem prima dicitur, vel secunda, vel tertia, tractum est ab ea significatione, secundum quam, honorabilitatem siue dignitatem designat. Nam potest equidem res loquens de se, esse sine re ad quam quis loquitur, vel de qua. Ideoque ratione dignitatis dicitur prima. Illa quoque ad quam quis loquitur, potest esse sine ea de qua. Est itaque persona, communis proprietas, non secundaria significatio vocum. Prima & secunda persona verborum finitæ sunt, quia voces harum, res vt præsentes designant. Tertia vero infinita est, quia caret demonstratione. Item verba primæ & secundæ personæ non adiungunt sibi nomina per se, nisi sint substantiua verba, & vocatiua, vt *Petrus sum*, *Priscianus vocor*. Item prima persona, sibi secundam & tertiam coniungit, vt *ego & tu & ille legimus*. Secunda vero non nisi tertiam concipit, vt *tu & ille facitis*. Tertia vero non nisi aliam tertiam concipit, vt *iste & ille faciunt*.

Persona est communis vocum proprietas non significatio secundaria.

Addit postea, quod imperatiuus, prima persona singulari deficit. Postea, cur primam personam pluralem habeat. Cum enim dico *legamus*, non mihi impero, sed alijs quibus me connumero. De infinitiuis quoque, & impersonalibus, & gerundijs dicit, quòd in omnibus deficiunt naturaliter, id est exigente hoc significatione, vel inuentione. Verba quoque, aliquid soni, ad cuius similitudinem fiunt, retinentia, quæ & fictitia dicimus, vt *tinnire*, & similia; in quibusdam deficiunt sæpissimè; sicut & exceptam significantia actionem, vt *pluit*, *tonat*, *fulminat*, non nisi per prosopopeiam, in prima & secunda inueniuntur persona. Post hoc addit de numero, sed de hoc accidente dictum est, in tractatu nominis.

De declinatione, vel inflexione verborum.

Cap. CIII.

PRima persona actiuorum & neutrorum desinit in o, quod in prima coniugatione mutat in as, & facit secundam, vt *beo, beas*. In secunda autem mutat eo in es productam, vt *doceo doces*. In tertia quoque si habeat i ante o, abiecta o & assumpta s, fit secunda, vt *facio, cis*. Quacumque vero alia litera posita ante o, conuersa o in is. fit secunda, vt *lego legis*. Excipiuntur *volo, fero, edo*, quæ sunt anomala; de quibus statim author sigillatim pertractat.

De inflexione anomalorum fero, volo, edo.

Ait ergo. quod *fero* cum facere deberet *feris*, *ferit*, ne videretur esse à *ferio*, causa differentiæ syncopatur i, & facit *fers*, *fert*. In secunda quoque plurali dicitur *fertis* pro *feritis*, syncopata i. In omnibus alijs seruat regulam tertiæ coniugationis, nisi in his quæ à secunda persona singulari nascuntur. Cum autem *volo* deberet facere *volis*, dicimus *vis*, ne si diceretur *volis*, videretur datiuus vel ablatiuus pluralis huius nominis, quod est *vola volæ*. Tertia quoque persona debuit esse *volit*, sed syncopata i, dicebant antiqui *volt*. Nos autem dicimus *vult*, o mutata in u. Prima autem persona pluralis habet u pro i, *volumus* pro *volimus*. Secunda quoque pluralis fit à tertia singulari, addita is, quod & in cæteris verbis solet fieri, vt *vult vultis*. Tertia vero pluralis, secundum regulam tertiæ coniugationis, fit a prima singulari, o conuersa in unt, vt *volo volunt*. In cæteris autem temporibus seruant regulam tertiæ coniugationis. In imperatiuo deficit, quia secunda persona præsentis indicatiui corrupta est, à qua solet nasci

secunda

secunda persona imperatiui. Quidam etiam dixerũt hoc verbum carere imperatiuo, eo quòd significat voluntatẽ, quæ debet esse libera, cum imperatio cogat, quod nihil esse manifestum est, eo quòd compositum ab eo habet imperatiuum, scilicet *noli* licet volo careat imperatiuo: pro eo tamen vtimur subiunctiuo *velis, lit.* Optatiuus eius quoque corruptus est, tam in præsenti, quam in futuro. In præsenti ideo, quia secunda persona indicatiui ex qua oritur, corrupta est; in futuro, propter ancipitem significationem, quæ esset si diceretur *volam lis, lat,* pro ijs dicitur *velim, lis, lit.* A

Edo autem cum deberet *edis* facere, syncopata d, & e & i conglutinatis in ei dypthongum, & hac conuersa in e productam, facit secundam personam *es;* ne si diceretur *edis*, esset dubitatio an haberet e correptam, vel productam. Tertia vero persona nascitur à secunda, addita t, ne si es mutaretur in te, quod fit in cæteris, vt *doces, cet;* putaretur esse coniunctio, cum diceretur *es, et.* In plurali autem numero seruat hoc verbum regulam tertiæ coniugationis, & in omnibus quæ nascuntur à prima persona. In omnibus verò quæ à secunda persona nascuntur, corripitur, vt *esto, estote, essent, esse.* B

De formis præteritorum in generali.

Cap. CIIII.

IN verbis primæ coniugationis, præteritum semper excedit suum præsens vna syllaba, vt *amo, amaui.* C Exceptis duobus, *iuuo, iuui:* & *lauo, laui:* in quibus etiam ex hi[illegible]posita intelligemus. Et in omnibus dissyllabis verbis, quibus interposita est consonans, si sint pares syllabę. in præterito & in præsenti, semper penultima præteriti producitur, vel natura, vel positione; vt *iuuo, iuui; rego, rexi.* Si vero nulla consonans interueniat in principio, semper corripitur penultima pręteriti, vt *luo, lui.* Exceptis istis, *struo, struxi; fluo, fluxi: neo, neui.* Rursus, cum à trisyllabis præsentibus fiunt dissyllaba præterita, producitur penultima præteriti, vt *sedeo, di.* In crescentibus vero præteritis, si fiat repetitio principij, tempora penultimæ & antepenultimæ præsentis, seruantur semper in penultima præteriti; vt *curro, cucurri; posco, poposci.* D Excipiuntur hic *pello, pepuli: tango, pungo, disco, percello, tundo.* Et vide quod in præteritis geminantibus principium, semper prima corripitur. Nota quod *percello, perculi,* ponitur inter ea, quamuis non geminet principium, sicut nec finem, quod puto factum esse propter simplex *cello, ceculi;* quod cum alijs deberet excipi. Item melius est dicere *cecidi*, quam *cedi.*

De penultimis præterit.

FORMÆ ergo præteritorum octo sunt. Quarum prima est in ui, vt *amaui*, & est quatuor coniugationibus communis. *Secunda*, quæ est in ij, tertiæ tantum & quartæ conuenit, intercepta u consonante, vt *cupiui, cupij: audiui, audij. Tertia* vero, quæ est in ui diuisas, communis quoque est omni coniugationi, vt *secui, habui, posui, aperui. Quarta* quæ est in si; & E quinta quæ est in xi, conueniunt & secundæ coniugationi, vt *risi, auxi,* & tertiæ, vt *lusi, duxi;* Et quartę, vt *hausi, sanxi, & vinxi.* *Sexta* vero desinens in i, antecedente consonante, quæ in pręsenti tempore ante o, vel eo, vel io, inuenitur; communis est omni coniugationi, vt *iuuo, iuui video vidi: bibo bibi: reperio reperi.* *Septima* est, quæ geminat consonantem in principio: & est in prima coniugatione, vt *dedi:* Et in secunda, vt *momordi:* Et in tertia, vt *didici.* *Octaua* quæ geminat consonantem in fine, inuenitur in tertia coniugatione, vt *credidi.*

Octo sunt formæ præteritorum.

OMNIS igitur penultima præteritorum terminantium in vi, producitur, vel natura, vel positione. Omnis autem penultima præteritorum terminantium in ui diuisas, corripitur, vt *vetui.* Omnis quoque penultima terminantium præteritum in si, producitur, vel natura, vel positione, vt *risi, arsi.* Rursus omnis penultima terminantium in xi, producitur quod si habeat e, producitur natura, aliter vero positione. Quę vero seruant consonantes pręsentis temporis positas ante o vel io, penultimas habent longas natura, vel positione, quantæcunque sint in præsenti: vt *iuuo, iuui.* Excipiuntur *bibi,* & *scidi,* & composita ex his, penultimas corripientia.

Qualis sit accentus in penultimis præteritorum

De formatione præteritorum ac supinorum primæ coniugationis.

Cap. CV.

TRaditis itaque generalibus pręteriti perfecti regulis, tradit & speciales regulas secundum diuersas coniugationes. Igitur omnia verba primæ coniugationis, tam actiua quam neutralia, à secunda persona indicatiui, abiecta s, & addita ui, faciunt præteritum perfectum, vt *amas, amaui.* Exceptis his, quæ in ui diuisas faciunt, subtracta *as* à secunda persona, & additis *ui*, vt *domo, crepo, mico, frico, seco, sono, tono, veto, cubo, plico,* quod & *plicui* facit, & *plicaui; neco* similiter *necui*, vel *necaui.* Exceptis etiam istis quatuor, *steti, dedi, iuui, laui,* Et exceptis quæ cum sint ex his composita, remanent primæ coniugationis, vt *circundo.*

Regula præteritorum & supinorum primæ coniugationis.

ET omnia quæ terminant præteritum in aui, conuertentia ui in tum, faciunt supinum, vt *amaui, amatum.* Quæ vero in ui diuisas desinunt, si c ante o habuerint, mutant ui in tum, vt *secui, sectum.* Cum vero *micui* debuit facere *mictũ* non est in vsu; quoniam & à *mingo* fit *mictum.* Excipitur *plicui*, quod facit *plicitũ* & quæ ex eo componuntur, vt *explicui, explicitum* Cætera vero quæ cum in ui diuisas desinant, non habent c ante o in præsenti, ui conuertunt in tum, correpta penultima, & faciunt supinum, vt *domui, domitum; steti* vero facit *statum* supinum, penultima producta: quomodo *dedi datum*, correpta penultima. Et vide quòd omnia nomina à sto deriuata, a penultimam, vel antepenultimam corripiunt, vt *status, a, um, & stabilis:* statim vero apud Statium inuenitur, penultima producta. Composita autem à sto, variè proferunt supina, vt *astitum, astatum.* Similiter & in cæteris. *Iuui* quoque facit *iutum*, & *adiuui adiutum, laui* quoque *lautum.*

De formis eorundem in secunda coniugatione.

Cap. CVI.

OMnia verba terminantia in eo, secundæ sunt coniugationis: exceptis istis quæ sunt primæ, *meo, beo, laqueo, nauseo, enucleo, creo, screo, calceo.* Et exceptis his duobus quartæ coniugationis, *eo, is:* & *queo, quis:* & quæ componuntur ex his. Porro vnum verbum secundæ inuenitur in eo, antecedente i, scilicet *cieo*, cũius præteritum est *ciui*, vel *cij*, subtracta u per syncopam: *cio, cis,* quoque inuenitur quartę coniugationis, & habet idem pręteritum. Illud quoque dicit, quod in omnibus verbis, si præteritum minuat syllabas præsentis, producit penultimam præteriti, nisi syncopam patiatur, vt *cieo, ciui,* & per syncopam *cij, rideo risi.*

Regula præteritorum & supinorum secundæ coniugationis.

RVRSVS omnia verba secundæ coniugationis habentia u consonantem ante eo, faciunt præteritum conuersa eo in i, & semper producunt penultimam: vt *moueo, moui:* excepto *conniueo*, ac *ferueo.* *Supina* vero à prędictis fiunt, mutata ui in tum: vt *ciui, citum: moui, motum.* Omne præteritum terminantium

tium in vi, sic facit supinum. Excipiuntur laui, caui, faui, quæ non solum mutant vi in tum, sed etiam habent au diphthongum pro a. Excipitur quoque *seui, satum*, quod habet (a) pro e, & similiter composita ex hoc, vt *inseui, insitum*, quod habet (i) pro e. Et vide quòd in omnibus supinis quæ fiunt à præteritis in vi, producitur penultima; exceptis istis *sutum*, & *situm*, & *citum*, & *itum*, & *quitum*; & compositis ex his, quæ omnia corripiuntur; excepto *ambitus*, quod causa differentiæ producit.

Rursus omnia verba secundæ coniugationis exeuntia in *deo*, vocali naturaliter longa, vel ae antecedente *deo* conuersa in *si*, faciunt præteritum, vt *respondeo, respondi: rideo, risi: ardeo, arsi*. E vero vel i breuibus positis ante *deo*, producunt easdem vocales, & eo mutata in i, faciunt præteritum; vt *sedeo, sedi, video, vidi*. Sin vero prima syllaba habuerit post, mutam aliquam, vel post (m) e, vel (o) correptas, in aliquam liquidam desinentes, duplicatur eadem prima syllaba in præterito perfecto, ita tamen vt priori geminatarum subtrahatur extrema consonans. vt *pendeo, pependi; mordeo, momordi; spondeo, spopondi*; vbi etiam (s) in secunda demitur syllaba. Composita tamen ex his non geminant syllabam, vt *respondeo, respondi*. Rursus *au* ante *deo* habentia, declinantur tunc in præterito per participium; vt *gaudeo, gauisus sum*. Omnia autem supradicta verba, *deo* in *sum* conuertentia, faciunt supina; vt *rideo, risum: ardeo, arsum:* nisi quòd gaudeo, assumpta i post u, facit gauisum, & sedeo duplicata ss, sessum.

Adhuc de eodem.

Cap. CVII.

Alia regula secundæ coniugationis.

OMNIA autem alia verba secundæ in *deo*, præteritum faciunt per ùi diuisas, & *eo* mutata in i, & assumpta tum, debent facere supinum, vt *candeo, candui, canditum*. Raro tamen à neutris secundæ coniugationis, quæ faciunt præteritum in ùi diuisas, inuenitur supinum: videtur ergo debere dici *recensitum*, penultima correpta. *Prandi* vero, supinum facit *pransum*, mutata *di* in *sum*. Tamen videndum, quòd *careo* facit *cassum*, *pateo*, quoque *passum*; licet faciant prçteritum in ùi diuisas. Item omnia verba secundæ coniugationis, l vel r antecedentibus, geo in si conuersa, faciunt præteritum, vt *indulgeo indulsi, mulgeo mulsi*; quamuis proferatur *mulxi*, causa differentiæ, quia à *mulceo*, quoque fit *mulsi*. Quæ vero habent syllabam naturaliter longam ante geo, mutant geo in xi; vt *lugeo, luxi*.

Et omnia verba terminantia præteritum in si, tam secundæ quam tertiæ coniugationis, i in um conuertentia, faciunt supina, vt *indulsi, indulsum*. Inuenitur tamen *indultum*; *mulsi, mulsum*, vel etiam *mulctum*; *torsi, torsum*; vel etiam *tortum*. Excipitur *vssi*, quod facit *vstum*, in quo per simile intelligimus *congessi, gestum*. Et exceptis illis quæ habent (p) ante s, vt *dempsi*, quæ faciunt supinum in *ptum*, vt *demptum*. Item verba terminantia præteritum in si, si sint quartæ coniugationis, mutant si in tum & faciunt supinum; vt *farsi, fartum*. Verba quoque terminantia præteritum in xi, cuiuscumque sint coniugationis, conuertentia xi in ctum, faciunt supinum; vt *luxi, luctum*; *traxi, tractum*; *minxi, mictum*; *pinxi, pictum*; quæ duæ euphoniæ causa abijciunt n, quamuis *vinxi, vinctum*; & quædam alia seruent: Et excipiuntur *flexi*, & *fluxi*, quæ faciunt *flexum*, & *fluxum*, & composita ex his.

Verba vero secundæ facientia præteritum in gui, quia neutralia sunt, non habent in vsu supina. Vnum verbum secundæ coniugationis inuenitur desinens in queo, cuius præteritum terminatur in si; *torqueo, torsi*, & composita ab eo. Supinum autem eius est *torsum*, secundum regulam terminantium in si; inuenitur tamen frequentius *tortum*. *Rursus* omnia verba secundæ coniugationis in *leo* desinentia, *eo* mutant in ùi diuisas, & faciunt præteritum; vt *doleo, dolui*: exceptis illis quæ ante l habent consonantem aliam coniunctam ei in eadem syllaba, vt *fleo*; & exceptis compositis ab *oleo*, vel *leo* (quod non est in vsu) vt *deleo, redoleo*, quod tamen facit *redolui* & *redoleui*, similiter & *aboleo*.

De regulis verborum tertiæ coniugationis, quæ desinunt in io.

Cap. CVIII.

POST hoc progreditur ad tertiam coniugationem. Et primo quidem dicit de illis quę desinunt in io; sed præmittit *aio*, dicens, i posita ante o, consonans est in prima persona, vt *aio*. Et similiter in tertia plurali, *aiunt*. Ait vero dicit esse præsens, & poni pro præterito. Ad vltimum dicit non esse tertiæ coniugationis, sicut plerique æstimant, sed quartæ; eo quòd imperatiuus eius inuenitur terminans in i, vt apud Neuium dicentem: *An nata est sponsa prægnans; vel ai, vel nega*. Addit quoque, quòd vnum inuenitur in io, u antecedente, vt *inquio*. Est autem tertiæ coniugationis, quia Terentius ponit imperatiuum eius *inque*, & secundum tertiam inuenitur tota fere eius declinatio. Ferè dicitur, quia omne verbum tertiæ coniugationis, si habet i ante o in præsenti, seruatur etiam i in futuro, vt *facio faciam*: pro eo ergo quòd *inquio* debuit facere *inquiam*, habet frequentissime *inquam*: deficit autem in supino, licet præteritum sit *inquit inquisti*.

Aio est quarta coniugationis, inquio vero tertia.

Agit autem postea de verbis tertiæ desinentibus in io, secundum ordinem consonantium præpositarum. Et primo de illis, quæ habent c ante io. Est ergo regula, quòd omnia verba tertiæ coniugationis desinentia in cio, antecedente a, mutant eam in e productam, & abiecta o, faciunt præteritum; vt *facio, feci*; *iacio, ieci*. Composita quoque ex his, licet mutant in pręsenti a in i, seruant tamen regulam præteriti quæ est in simplicibus, vt *officio, offeci*. Quæ autem desinunt in cio, antecedente i, mutant eam in e, & cio in xi, & faciunt pręteritum perfectum; vt *aspicio, aspexi*: excepto *elicio*, quod facit *elicui*. Ex illis autem quę habent a ante cio, faciunt supina à præsenti io, conuersa in tum; vt *facio, factum: iacio, iactum*: nisi quòd composita ex his quæ in præsenti mutant a in i, in supino (a) vertunt in e; vt *factum, infectum*. Quæ vero terminant pręteritum suum in xi, conuertentia xi in ctum, faciunt supina: vt *aspexi, aspectum*: *Elicui* vero facit *elicitum*. Rursus in dio inuenitur vnum tertiæ: scilicet *fodio, fodi*, & supinum *fossum*.

Regula tertiæ coniugationis.

Omnia verba quæ in di faciunt præteritum perfectum, supina faciunt in sum: vt *prandi, pransum*. Excepto *dedi*, & ab eo compositis. Addit quòd deponentia in *dior*, faciunt supina in *sum*: vt *ordior, orsum*. In gio autem desinentia, producta antepenultima, & ablata o extrema, faciunt præteritum: & conuersa o in tum, faciunt supinum: vt *fugio, fugi, fugitum*. Verba quoque tertiæ coniugationis desinentia in *pio*, antecedente ca, mutant à correptam, in e productam, & abiecta (o) & producta (i) faciunt præteritum perfectum, vt *capio, cepi*. Supinum autem, tam eius, quam omnium terminantium pręteritum in pi, vel psi, vel mi, profertur per *ptum*, vt *cepi, captum: scalpsi, scalptum: emi, emptum*: *Rapio* quoque & ex eo composita, proferuntur per ptum, vt *raptum, correptum*. Desinentia in pio, antecedente cu, o in vi conuertunt, & producta penul. faciunt pręteritum, vt *cupio, cupiui*. In ùi vero diuisas, faciens pręteritum inuenitur vnum, *rapui, raptum*,

& ab

& ab eo composita. Et præterea *sapio*, *sapiui*, vel *sapui*. Fiunt autem supina à *cupiui*, & *sapiui*, mutata vi in tum, vt *cupitum*, *sapitum*. In rio quoque inuenitur vnum, *pario peperi*, & ex eo composita. Supinum eius est *partū*, licet dicatur *pariturus*, assumpta i. In compositis tamen mutatur a, in e, in supino, vt *repertum*.

De cæteris habentibus vocalem ante o.

Cap. CIX.

DEPONENTIA in rior, inueniuntur duo, & composita ab eis: *orior oreris*, *vel oriris*, *morior moreris*, *vel moriris*, tam secundum tertiam coniugationem, quam secundum quartam. Supinum ab *orior* est *ortum*, licet dicatur *oriturus*. A *morior*, cum futuri participium inueniatur *moriturus*, factum est participium præteriti *mortuus*, geminata (u) pro mortus, vel moritus, quod magis esset regulare.

Alia regula.

Desinentia in tio, faciunt præterita per si, geminata ss, vt *quatio quassi*; quod tamen non est in vsu, *incutio*, *incussi*. Et vide quod licet in *quatio* scribatur (t) habet tamen sonum c. Dicit enim Remigius, quod quotiescunque duæ vocales sequuntur t, altera quarum semper existat i, habet (t) sonum c, nisi præcedat (s) vel x; vt *quæstio*, *commixtio*. supina autem fiunt à præteritis prædictis, i mutata in sum, vt *quassum*; vnde *quasso*, *as*. In *tior* vnum inuenitur deponens, *potior*, tam tertiæ quam quartæ coniugationis, cuius supinum in itum definit, penultim. producta, *potitum*.

ITEM verba in ŭo diuisas desinentia, quacunque antecedente consonante, mutant (o) in i, & faciunt præteritum perfectū, vt *acuo*, *acui*, Exceptis *struo*, *struxi*, *pluo*, *plui*, & ex his compositis. Illa vero supina faciunt conuersa (i) in tum, & producta (u) penult. vt *acui*, *acutum*. Excipitur *rutum*, quod corripit penul. quod probat *erutum*, & *dirutum*, vel etiam *ruitum*, quod habet i, quod probat *ruiturus*. A *spuo* & *metuo*, & *pluo*, debuerunt esse *sputum*, & *metutum*, vel *metuitum*, & *plutum*, sed non sunt in vsu. *Cætera* vero in ŭo terminantia, mutant extremam syllabām præterijt in ctum, vt *struxi structum*, *liqui lictum*; excipitur *fluxum*. Desinentia in uo, (v) loco consonantis posita, penultima desinente in l, extremam o conuertunt in i, & faciunt præteritum, vt *soluo solui*: vocali vero naturaliter longa antecedente, uo conuersa in xi, faciunt præteritum, vt *viuo vixi*. Quæ vero ex prædictis faciunt præteritum in ui, conuertunt i, in tum, u redeunte in vocalem, vt *sol ui solutum*. Quæ vero in xi, mutant xi in ctum; vt *vixi*, *victum*.

De habentibus consonantem ante o.

Cap. CX.

VERBA desinentia in bo, vocali longa antecedente, bo conuertentia in psi, faciunt præteritum, vt scribo scripsi. Cætera vero terminantia in bo, mutant o in i in præterito, vt *bibi*. Excipitur *incumbo incubui*, &c. tertię coniugationis composita à *cubo*. Quæ vero ex prædictis terminant præteritum in psi, mutata psi in tum, faciunt supina, vt *scripsi*, *scriptum*. Quæ vero terminant præteritum in bi, assumunt tum, vt *bibitum*. Deponentia in bor desinentia, mutant *bor* in *psum*, & faciunt supinum, vt *labor*, *lapsum*.

Regula desinentium in (o) tertia cōiugationis.

DESINENTIA in co, antecedente n, abiecta n, & o conuersa in i, faciunt præteritum, producta penult. vt *vinco*, *vici*. Si vero (s) pręcedat, mutant sco in ui, nisi sint inchoatiua, quæ carent præterito perfecto, vt *quiesco quieui*, præter *conquinisco*, quod facit *conquexi*, & *compesco*, *dispescui*, *didici*, *poposci*, & eius composita. *In co* vero desinentia, vocali naturaliter longa antecedente, in xi, præteritum faciunt, vt *dico dixi*, r antecedente vnum inuenitur *parco*, quod facit *peperci*, vel *parci*. Ico quoque penul. breui in præsenti profertur, quam producit in præterito, & mutat (o) in i, vt *ico*, *icis*, vnde *ictus*. *Supina* in ci terminantium, præteritum i in tum conuertunt; vt *vici*, *victum*: eandem etiam regulam seruant, *liqui lictum*, & eius composita. Quæ autem in vi syllabam proferunt pręteritum, mutant eam in tum, vt *requieui requietum*. *Cognosco* vero, & *agnosco*, frequentiori vsu faciunt *cognitum*, & *agnitum*. *Pasco* facit *pastum*. *Compesco*, *depesco*, *disco*, & *posco*, à præsenti supinum faciunt, mutatione o in i, & addita tum, vt *compescitum*, *scitum*. In xi autem faciunt secundum regulam in xi terminantium, mutando xi in ctum, vt *dixi dictum*, *duxi ductum*, *peperci*, vel *parsi*, facit *parsum*.

Desinentia in scor, in antepenul. a vel e vel i correptas habentia, faciunt supina in *ctum*, vt *paciscor*, *pactum*: *Nanciscor nactum*, abiecta etiam n: vnde fit quod habeat (a) penultimam naturaliter breuem, licet producatur positione. Alia autem desinentia in scor, habentia in antepenultima vocales naturaliter longas, faciunt supina in tum, absque c, vt *nascor natum*: Exceptis *defetiscor defectum*, *comminiscor commentum*, *adipiscor adeptum*. Desinentia in do, si habuerint penul. longam naturaliter, do conuertunt in si, vt *ludo lusi*: Excepto *cedo cessi*, quod geminauit s, & exceptis *cedo cecidi*, *pedo pepedi*, & *fido*, cuius præteritum non inuenitur, & *cudo*, quod facit rationabilius *cudi*, licet secundum alios faciat *cusi & strido*, quod facit *stridi*. Quæ vero componuntur à præpositione & do, duplicant di in præterito, vt *reddo reddidi*. N vero ante do habentia, o mutant in i, & faciunt præteritum: Et si ante (n) habuerint (u) vel (i) amittunt n, vt *fundo fudi*, *scindo scidi*. Cætera vero seruant n. vt *pando pandi*, *tendo tetendi*, *tundo tutudi*. Cado quoque, ne nomen esse putetur (dicitur enim *cadus cadi*) facit *cecidi*.

Regula desinentium in scor.

Illud quoque addit, quod composita à duplicantibus syllabas in præterito, non duplicant penul. syllabam, exceptis compositis a *do*, vt *prodo prodidi*, vel à sto, vt *resto restiti*, vel à *disco*, & *posco*, vt *dedisco*, *dedidici*, *reposco reposci*. Addit vero quod excipitur etiam *diuisi*. Supinam vero compositorum à do, si sint tertiæ coniugationis, fiunt mutata o in i correptam, & assumpta tum, vt *reddo redditum*. Item verba tertię in do desinentia, exceptis compositis a *do*, *das*, *do*, mutant in sum, & faciunt supinum, vt *cedo cesum*. Cado etiam facit casum, producta tamen penultim. Est enim regulare, quod in omni supino vel participio pręteriti, producitur (a) penul. exceptis *statum*, *satum*, & *ratum*.

Alia regula.

Illud quoque addit habentia n ante do, si amittunt n in pręterito, amittunt eam in supino. Et si sit penultima breuis in præterito, geminat ss vt *scindo scissum*. Sin autem producatur, habet vnam s, nisi quod *cedo*, & *pando*, faciunt *cessum*, & *passum*, geminata, ss. Quod enim dicunt à *pando pansum*. Vnde: *Expansis in cruce manibus*, ratione caret, cum dicat autor quod pando & patio, faciunt passum. Non est ergo dicendum *expansis*, sed *expassis*. *Pedo* autem supinum non habet. Sed *comedo* facit tam *comesum*, quam *comestum*. Similiter *tendo tensum*, & compositum inde, *ostendo*. Similiter *strido*, & *fido*, deficiunt in supinis. Addit rursus vnum esse anomalum *edo*, *es*, quod antiqui dicebant, *edo*, *edis*, penultim. correpta, vnde *comedo comedis*. Supinum autem eius debet esse *esum*, vel *estum*, quo nunc raro vtimur.

Adhuc de eodem.

Cap. CXI.

Regula de eodem.

OMNIA verba desinentia in go, mutata go in xi, faciunt præteritum, vt *pingo pinxi.* Exceptis desinentibus in go, antecedente r, quæ conuertunt go in si; vt *mergo mersi*; nisi sint à regendo composita, quæ licet in præsenti patiantur syncopam (e) penultimæ, seruant tamen eam in præterito; vt *pergo perrexi.* Excipiuntur etiam *frango, ago, lego,* & composita inde, quę sequuntur simplicia in præterito; præter *negligo, intelligo, & diligo. Pango* quoque cum facit *pegi, vel pepigi,* excipitur; cum facit *panxi,* de regula est. Excipiuntur præterea *tango, pungo pupugi,* quod tamen facit *punxi.* & composita ex his.

Supina, in si terminantia in præterito, per sum proferunt, vt *mersi mersum.* Alia vero omnia in gi, vel xi, supina faciunt in ctum; vt *rexi, rectum*; *legi lectum.* Et vide quòd *pango* pro cano caret supino, in alijs significationibus facit *pactum*; *figo, fixum* facit. Abijciunt tamen (n) quæ (a) vel (i) ante m, in penultima præsentis habent, vt *figo fictum,* præter *cinctum, tinctum,* & eorum composita. Ango quoque differentiæ causa seruauit n, vt *anctum,* quod non est in vsu; sed quidam protulerunt *anxius* eius participium. Deponentia in gor, mutant or in ctum, & faciunt supina, vt *fungor functum. In ho* desinentia mutant ho in xi, & faciunt præteritum; vt *traho traxi*; & secundum supradictam regulam, xi in ctum, proferunt supina, vt *traxi tractum.* Verba terminantia in lo, in lui faciunt præteritum, vt *alo alui.* Exceptis duplicātibus l, quæ si à muta incipiant, geminant principalem syllabam; vt *pello pepuli*: quorum tamen composita non eam geminant. Alia vero duplicantia l ante o, alia inquam ab his quæ incipiunt à muta, conuertunt (o) in i, vt *vello, velli, vulsi,* quod non est regulare. Et ex hoc potest haberi quòd (u) consonans non est. *Percello* quoque facit *perculi,* & *excello exculi,* vel vt alij dicunt, *excellui.* Supina vero ex habentibus vnam l, exeunt in tum, vt *colo cultum.* A duplicantibus autem l nascentia, exeunt in sum; vt *fallo falsum, pello pulsum. Psallo* tamen non habet supinum, nec *tollo*, nisi quòd pro supino eius vtimur *sublatum,* similiter nec *volo.*

Desinentia in mo, vocali longa antecedente, mutant (o) in psi, & faciunt præteritum; & si in tum conuertentia, faciunt supinum; vt *sumo, sumpsi, sumptum.* Cætera vero in mo, per ùi diuisas exeunt, vt *gemo gemui*, præter *emo emi*; & ùi in tum proferunt supina, vt *vomitum. Emo* autem facit *emptum. Premo* in si, secundum regulam facit *pressum. Verba* tertiæ coniugationis desinentia in no, faciunt præteritum per vi syllabam, vt *sino siui*: Exceptis desinentibus in no, antecedentibus (o) vel g, quæ per ùi diuisas faciunt præteritum, vt *pono posui, gigno genui*; quomodo & composita à cano, vt *succino succinui*; Et exceptis desinentibus in no, antecedente (m) quę conuersa no in psi, faciunt præteritum, vt *temno tempsi.* Supina vero à terminantibus præteritum in ùi diuisas fiunt, subtracta (u) & addita tum, correpta pen. vt *posui positum.* Composita à cano seruant terminationes simplicis, a conuersa in e. *Cantum* n. dicimus in simplici, & *succentum* in composito: *tempsi* vero facit *temptum.* Quæ vero faciunt præteritum in vi syllabam, mutant eam in tum, vt *siui, situm.*

Iterum de eodem.

Cap. CXII.

VERBA desinentia in po, antecedente m, subtracta m, & o conuersa in i, faciunt præteritum, penul. producta, vt *rumpo, rupi.* Quæ autem habent e breuem in penul. mutant o in ùi diuisas, vt *strepo*

A

strepui. Quæ autem habent l, vel r, vel e productam ante po, o in si conuertentia, faciunt præteritum, vt *sculpo sculpsi.* Supina vero à terminantibus in pi, fiunt mutata (i) in tum, vt *rupi ruptum.* A desinentibus vero in diuisas ùi, faciunt subtracta (u) & addita tum; vt *strepui strepitum.* Ab exeuntibus vero in psi, fiunt mutata si in tum; vt *scalpsi scalptum.*

Regula de eodem.

Verba desinentia in ro, terminant præteritum per vi syllabam, vt *tero triui*; nisi quod composita à *sero, rui,* si mutent significationem simplicis, proferunt præteritum per ùi diuisas, vt *desero, deserui*; & exceptis *gero gessi, vro vssi, curro cucurri*; & quæ componuntur ex his. *Verro.* n. secundum Seruium *versi* facit, secundum Carisium autem *verri,* quod vsus comprobat. Supina

B

vero à terminantibus præteritum in vi syllabam, fiunt mutata vi in tum; vt *triui, tritum*; nisi quòd *seui* habet etiam pro e, a penul. correptam. Dicitur. n. *satum,* pro *setum.* Ab eo quoque composita habent (i) pro a, vt *insitum,* & similia. *Deserui* vero & *inserui,* & *exerui,* faciunt *desertum* & *insertum* & *exertum. Vssi* quoque facit *vstum.* Quæ vero duplicant (r) in præsenti ante o, ro, conuersa in sum, faciunt supinum, vt *verro versum.*

Verba tertiæ in so desinentia, conuertunt (o) in i, & assumpta vi, faciunt præteritum, vt *lacesso lacessiui, arcesso arcessiui.* Hæc tamen *facesso, capeo, viso, & quæso,* secundum Diomedem & Carisium conuertunt (o) in i, & faciunt præteritum; vt *facessi capessi, visi, & quæsi*; Pro quo tamen Probus magis regulariter dixit *quæsiui*:

C

Et excepto *pinso pinsui.* Supina eorum desinunt in situm; vt *arcessitum, capessitum, pinso* vero facit *pistum. Verba* desinentia in to, antecedente c, secundū quosdam faciunt præteritum in xi, secundum alios in ùi diuisas vt *pecto pexi, vel pexui. Flecto* tamen facit tantummodo *flexi,* & similiter ab eo composita: & *plecto plexi* antiqui dicebant, nunc autem cum suis compositis fit commune verbum. E breui antecedente to, duo inueniuntur, *peto petiui, & meto messui.* R præcedente to, similiter duo, *sterto sterti, verto verti.* Geminata vero (t) ante o, vnum, *mitto misi. Sisto* in actiua significatione, tam in simplici, quàm in compositis deficit; sed in absoluta & simili, cum sto verbo, commune habet præteritum; vt *resisto,* vel *resto restiti.*

D

Supina eorum quæ in xi præteritum faciunt, per xum exeunt, vt *nexui nexum, petiui* vero facit *petitum,* producta penultima. Porro à *sterti* supinum non inuenitur, sicut nec à *sisto*: facit autem *messui messum, verti versum, misi missum.* Deponentia vero in tor desinentia, non antecedente consonante, tor conuertūt in sum; vt *nitor nisum,* inuenitur & *nixum.* In xo duo inueniuntur o in ùi conuertentia in præterito; quorum alterum per tum facit supinum, *texo texui textum*; alterum in xum, *nexui, nexum.*

De verbis quartæ coniugationis.

Cap. CXIII.

E

Regula quartæ coniugationis.

OMNIA verba actiua vel neutralia quartæ, desinunt in io, exceptis *eo,* & *queo,* & *veneo,* & quæ sunt ex his composita. Omniaque à secunda persona præsentis, abiecta vltima s, & addita vi, faciunt præteritum perfectum, vt *audio audis audiui.* Exceptis desinentibus in cio, excedentibus numerum, propter *cio ciui*, duarum syllabarum, & simplicibus, quæ si habeant (n) antecedentem, conuersa cio in xi, faciunt præteritum; vt *vincio*: si vero non habuerint (n) antecedentem, mutata cio in si, faciunt pręteritum, vt *farcio farsi.* Exceptis *haurio hausi, sepio sepsi, sentio sensi, venio veni, aperio aperui. Reperio* vero facit *repperi,* p duplicata apud poetas. *Comperio* quoque *comperi.* Excipiuntur iterum *salio,* secundum quod facit *saliui,* vel *sali,* vel composita ab eo, vt *desilio desilui.* Et *cambio campsi,* secundum Carisium, pro quo hodie *cambiui.*

Supina vero terminantium in xi præteritum, fiunt

conuersa

conuersa xi in ctum, vt *vinxi vinctum*. Quæ vero faciunt in si, antecedentibus il vel r, mutant eam in tum, vt *fulsi fultum, sarsi sartum*. Cætera quartæ verba terminantia præteritum in si, i mutant in um, & faciunt supinum; vt *sensi sensum*, præter *hausi*, quod facit *haustum*. *Sepsi* vero facit *septum*, & *veni ventum*, & *aperui apertum*; sicut *pario partum*, & omnia ex his composita. Alia vero omnia quartæ, quæ præteritum tam in vi quàm in ij terminant, faciunt supinum in itum, pen. producta, vt *audiui auditum*. Exceptis desinentibus in eo, quæ corripiunt penultimam: vt *eo itum*, *adeo aditum*, præter *veneo*, quod debuit facere supinum *venitum*. *Ambio* quoque, licet sit ab *eo* verbo, quia tamen desinit in io, producit penul. tam in supinis, vt *ambitum ambitu*, quam in participio præteriti temporis, vt *ambitus*; ad similitudinem aliorum quartæ, desinentium in io. Excipiuntur præterea *sepelio sepeliui*, vel *sepelij*, quod facit *sepultum*, & *salio* quod facit *saliui* vel *salij*, quod facit *saltum*, & si qua sunt ex his composita. Ibi quoque interserit quædam alia verba aliarum coniugationum à quarta, si faciant præteritum in vi, producunt penul. supini, vt *cupiui, cupitum*, præter dissyllaba quæ eam corripiunt, vt *fini situm*. Et præter *cieo*, quod facit *citum*, penul. correpta, & si qua componuntur ex his.

De participio, & vtrum sit pars orationis per se.

Cap. CXIIII.

EXecutis itaque duabus partibus orationis principalibus, i. Nomine, & Verbo, tractat subsequenter de Participio, quia proprietates accipit à nomine & verbo. Vnde participium dicitur quasi accipiens partes, i. proprietates à prædictis partibus. Et dixerũt quidam non esse partem orationis per se, quia omne participium deriuatiuum est, quod nulla alia pars orationis inuenitur habere.

Participium nec nomen est nec verbum, sed pars orationis eorum proprietates participans.

Sed probat non esse nomen. Nomen non est, quia cum tempore significat, & semper exigit casum, quem & suum verbum, & ponitur pro verbo; quorum neutrum nomini conuenit. Quemcumque enim casum exigit verbum, nomen deriuatum ab eo, vel exiget genitiuum casum, vel datiuum per figuram compassionis, i. acquisitiuè; vt *audio illum* dicitur; *sum auditor illius*, & *illi*, i. ad eius vtilitatem. Pauca etiam nomina construuntur cum ablatiuis, vt *dignus illa re*. Pauca etiam cum accusatiuis, & figuratiuè, vt *exosus bella*. Ideo autem figuratiuè, quia *exosus* ponitur ibi loco participij, ac si dicat, *odiens bella*. Non tamen semper est figura hæc, quando nomen exigit accusatiuum, vt *albus pedem* Si opponatur quod *dignor* verbum, & *dignus* nomen, quod deriuatur ab eo, sequuntur eundem casum, nempe ablatiuum; dicemus hoc fieri ex propria natura dictionis, non ex vi verbi. Cum enim *dignor* exigat actum & ablatum, vt *dignor te gloria*, actum ex communi natura verbi exigit, ablatum vero ex vi propriæ significationis. Probat postea non esse verbum; quoniam per casus, & genera declinatur, quod nullo verbo conuenit.

De definitione participij.

Cap. CXV.

Quid participium.

SIc ergo *participium est pars orationis, quæ pro verbo accipitur*, i. vel vbi poni non potest &, vel vbi non adeo commodè. Et quoniam vnum verbum ponitur pro alio, vt colo pro *amo*, vel *aro*, vel *habito*, subiungit, *ex quo deriuatur naturaliter; habens genus & casus, ad similitudinem nominum: & accidentia verbo, absque discretione personarum & modorum*. Ante inuentionem participij in nominatiuo casu, non poterant duo verba (id est significationes eorum) eidem rei simul, sine coniunctione interposita, attribui; vt *Sortes legit, & disputat*: nunc commodius fit, & breuius, per nominatiuum participij verbo coniunctum. vt *Sortes legens disputat*, vel *legens disputo*, pro lego & disputo. Si quis opponat quòd sine interposita coniunctione, per puncta poterat hoc fieri, vt *lego disputo*. Dicemus quòd punctum interpositum idem valet quod coniunctio.

Illud quoque adiungit, quòd si diuersa nomina de vno dicantur, non oportet interponere coniunctionem, nisi vtrunque sit adiectiuum, vt *Pius & sceleratus*: sed dicendum est, *Marcus Tullius Cicero*, nullam coniunctionem interponendo. Si quando adiectiua de vno dicere velimus, oportet interponere coniunctionem, vel punctum; quia punctorum interpositio valet quantum coniunctio. Illud etiam addit, quod licet participium deriuetur à verbo indicatiuo, complet tamen omnium modorum significationem, adiunctum scilicet diuersorum verbis modorum, vt *exponens doce*, pro expone: *Vtinam exponens docerem*, pro vtinam exponerem & docerem: similiter & in cæteris. Vnde & participium ostendit maximam habere cum infinitiuo cognationem: quod quamuis nascatur ab indicatiuo, pro omni quoque accipitur modo: *scribo* enim nihil aliud est, nisi quòd *me scribere indico*: similiter *scribe*, idem est quod *impero te scribere*: eodemque modo in cæteris. Docet præterea quòd præsens tempus & preteritum imperfectum, coniuncta sunt in participio, id est eadem vox participij est præsentis temporis, & præteriti imperfecti, vt *legens*. Eodemque modo coniuncta sunt præteritum perfectum & plusquam perfectum in participio, vt *lectus*; quemadmodum hæc tempora coniuncta sunt in infinitiuo modo & optatiuo.

Participium habet maximam conuenientiam cũ verbo infinitiui modi.

De origine & formatione participiorum.

Cap. CXVI.

Vnde formentur participia.

DIcit itaque, quod participium, quod est tam præsentis quàm præteriti imperfecti, nascitur à prima persona verbi preteriti imperfecti, conuersa *bam* extrema syllaba in *ns*, vt *amabam, amans*. Quod ideo factum estimo, vt idem & communis possit esse formationis modus, in omni coniugatione, eo quòd omne præteritum imperfectum habet extremam syllabam eandem, i. *bam*. Verumtamen excipit tam verba quartæ coniugationis desinentia in *eo*, quàm quædam alia eiusdem coniugationis, vt *polio*, quę habent in præterito imperfecto (i) ante *bam*; vt *adibam, polibam*: quæ faciunt *adiens*, & *poliens*. Et illa quidem quæ veniunt à verbis desinentibus in *eo*, declinantur anomalè per obliquos casus: habent n. *eu* pro *ie*, vt *iens, euntis*: cum regulariter deberet dici *ientis*.

Participia quoque futuri temporis, à verbis actiuis, vel neutris, vel deponentibus venientia, fiunt ab extremo supino, addita *rus*: vt *amatu amaturus, statu staturus, locutu locuturus*. Verbum quoque commune duo habet participia futuri temporis. Vnum in *rus*, quod actiuæ significationis est, & ab vltimo supino secundum prædictam regulam formatur, vt *criminatu criminaturus*: Alterum vero significationis passiuæ, quod nascitur à genitiuo participij præsentis temporis, *tis* finali conuersa in *dus*, vt *criminans, criminantis, criminandus*.

Præteriti quoque temporis participia fiunt ab vltimo supino, addita (s) & correpta u; & fiunt à verbis passiuis, vt *amatu, amatus*: & communibus, vt *criminatu criminatus*, & deponentibus, vt *for, fatu, fatus*: & neutro passiuis, vt *gausu gausus*, & à paucis alijs neutris, vt à *cœnatu cœnatus*. Neutra enim significantia actum transeuntem in rem non rationalem, solent habere passiua in tertia persona, & participia passiua præteriti temporis. Quoniam n. dicimus *cœno piscem*, dicitur quoque, quòd *piscis cœnatur*, & *piscis cœnatus*. Huiusmodi tamen etiam actiuè inueniuntur, vt *cœna-*

tus sum piscem. Itaque si deficiunt supina, deficiunt quoque & præteriti temporis participia, & ea quæ sunt futuri in *rus* desinentia.

Verba deficientia in aliquo tempore caret participijs eiusdem tẽporis.

Adiungit quoque, quòd quorumcumque tempora defectiua sunt verba, & eorundem temporum participia deficiunt, vt *odi* in præsenti quidem deficit, quare & in participio præsentis temporis. Quomodo tamen *odi* licet sit præteritum, accipitur etiam pro presenti, ita quoque *osus*; vnde *exosus* compositum est, & pro præterito & præsenti ponitur. *Memini* tamen quamuis sit preteritum, quia & pro presenti accipitur, facit *meminens* participium, quod & pro præterito ponitur. Addit ergo quædam habere formam participiorum, quæ quia sine tempore significant, non sunt participia, vt *galeatus*, *scutatus*, & similia. Adiungit etiam, quòd à participijs, nec participia deriuantur, nec verba; sed vel nomina, vt *indulgens, indulgentia*, vel aduerbia, vt *indulgenter*.

De accidentibus participij, & primo de genere & casu.

CAP. CXVII.

Accidentia participij sunt sex.

PARTICIPIORUM autem accidentia sunt sex, genus, casus, tempus, significatio, numerus, & figura. Dicit itaque quòd participio accidit, & genus masculinum, vt *amatus*, & fœminum, vt *amata*, & neutrum, vt *amatum*. Quamuis quoque commune trium generum accidit participio, vt *hic hæc & hoc amans*, non tamen accidit ei commune duum generum, neque epicœnum, prohibente natura, id est significatione participij. Quoniam autem participium retinet quodammodo verbi significationem, cuius est generi omni nominum indifferenter adiungi, sic & illud. Quod autem dicit participia pœnè habere vim adiectiuorum: Ideo dictum est, quia licet adiaceant participia sicut adiectiua, significant tamen cum tempore, quod adiectiuis non conuenit, conueniunt tamen quòd sicut adiectiua nomina nullo casu deficiunt, ita nec participia. Addit quoque, quòd participia declinantur per similitudinem nominum desinentium in *ns*, vel mobilium desinentium in *us*. Sicut enim dicitur *hic hæc & hoc insons insontis*, ita *hic hæc & hoc legens legentis*. Et sicut *albus, ba, bum*; ita *lectus, cta, ctum*. Exceptis illis quæ fiunt à verbis quartæ coniugationis in *eo* desinentibus, vt *iens euntis, quiens queuntis*.

Participia conueniunt cum adiectiuis.

De tempore participij.

CAP. CXVIII.

Eadem tempora accidũt participijs & verbis infinitis.

DE tempore vero dicit, quòd eadem tempora accidunt participijs, quæ & verbis infinitis: hoc autem ideo, quia sicut eadem vox infinitiui est præsentis temporis, & præteriti imperfecti, vt *osculari*: ita & eadem vox participij, vt *osculans*, & sicut *osculatum esse vel fuisse*, est & præteriti perfecti & plusquam perfecti, ita & *osculatus*. Et sicut futurum infinitiui est *osculatum iri*, ita quoque & *osculaturus* futurum participij.

Addit vero quòd cum sint quinque significationes verborum, actiua, passiua, neutra, communis, & deponens: ab ijs fiunt diuersa participia. Ab actiuo quidẽ & neutro, fiunt participia præsentis & futuri temporis: sed in actiua significatione, semper apud nos deficiunt participia præteriti temporis, pro quibus tamen vtimur nomine infinito *qui*, & verbo præteriti temporis, vt *qui amauit*. Nam participium præteriti temporis, etiam actiuæ significationis, debuit significare & substantiam agentis, & actionem præteritam: itaque illa circumlocutione, perfectè sensum preteriti complemus. Verbum quoque passiuum facit ex se duo participia, alterum scilicet præteriti temporis, vt *amatus*, & alterum futuri, vt *amandus*. Deficit autem semper apud nos in participio presentis temporis, quod tamen complemus per nomen infinitum *qui*, & verbum passiuum præsentis temporis, vt *qui amatur*. Per *qui* namque substantiam, per amatur passionem præsentem intelligimus.

Ex omnibus verborum generibus fiunt participia.

A neutris vero sicut diximus, fiunt duo participia: alterum præsentis, vt *stans*: alterum futuri vt *staturus*. Quædam tamen neutrorum inueniuntur etiam habere participia præteriti temporis, vt *cœno cœnatus prandeo pransus*, & similia. Et puto in illis hoc solere neutris contingere, quæ significant actum transeuntem in rem non rationalem, ob hoc enim habent hæc verba passiua, sed in tertia tantum persona, vt *cœno piscem*, dicitur & similiter, *piscis cœnatur*. Inde est quòd inuenitur participium præteriti temporis, & passiuæ significationis *cœnatus*: vt *piscis cœnatus à me*: quod tamen etiam quoniam à verbo neutro est, ponitur & actiuè, vt *cœnatus sum*, id est cœnaui. De neutris passiuis quoque dicit quòd habent participia trium generum, vt *gaudeo, gaudes, gauisus, gauisurus*.

A verbo autem communi quatuor nascuntur participia. Vnum præsentis temporis, vt *criminans*, quòd actiuæ tantum est significationis. *Alterum* vero preteriti temporis, vt *criminatus*: quod tam actiuæ, quam passiuæ est: vt *criminatus illum*, & *criminatus ab illo*. *Tertium* vero tantum actiuæ, vt *criminaturus*. *Quartum* tantum passiuæ, vt *criminandus*. A deponenti rursus fiunt tria participia. *Vnum* præsentis temporis, vt *sequens*. *Alterum* præteriti, vt *secutus*. *Tertium* futuri, vt *secuturus*. Addit quoque, multa ex verbis apud nos hodie deponentibus, apud antiquos fuisse communia, quæ causa est vt participia eorum præteriti temporis, & in actiua inueniuntur significatione, & passiua: vt *auxilior*, & *auxiliatus illum*, & *ab illo*.

De significatione, numero, & figura.

CAP. CXIX.

PARTICIPIO accidere dicitur significatio. Sed puto quòd significatio participij dicitur hic, non eius significatum, sed modus significandi, vel actiuè, vel passiuè, vel aliter: quem & à verbo suo contrahit, & accidentalem esse participio patet. Si quis autem obiiciat, quòd alius modus est significandi in nominibus substantiuè, alius adiectiuè: Ideoque significationem debere similiter accidere nomini: sciat quod illi modi significandi, nomini sunt quasi substantiales: vnde & diuersas faciunt nominis species. Quæ autem ad numerum pertinent, ex tractatu nominis requires.

Significatio vt accidat participio sumi debet pro modo significandi.

De figura dicit, participia accipiunt figuras à verbis, quòd participium per se nunquam componitur, scilicet nisi præiacet compositio verbi cuius est participium, siue sit compositum, siue decompositum. Subiungit itaque quòd participia simplicia sunt, vel decomposita plerumque; quod dicitur propter illa participia quæ non seruant iuncturam compositionis, vt *contingor* non facit *continctus*, sed *contactus*. Seruat itaque literam simplicis participij *tactus*, non iuncturam compositionis sui verbi, quod cum sit compositum, debet dici non decompositum. Enumerat postea formas participiorum præteriti temporis, quæ sunt septem, scilicet in *tus, ctus, ptus, stus, sus, psus, xus*. Et nota quòd ab *halo* quoque *halani*, & *spiro spirani*, fiunt nomina participalia *halitus*, & *spiritus*, similia participijs preteriti.

Participia accipiunt figuras à verbis.

De Pronomine, & eius significatione.

CAP. CXX.

POST hoc aggreditur Priscia. tractatum Pronominis cum Donatus statim post nomen tractet de ipso. Videns ergo Donatus, quòd nomen ideo præponitur verbo, quia substantiam significat, quæ prior

natura

natura est propria verbi significatione, putauit quoque ratione consimili pronomen, quia substantiam significat, debere verbo præponi. Author tamen iste considerans quòd pronomen causa verbi, sicut postea demonstrabitur, repertum est: Quod participium à nomine & verbo contrahit proprietates; merito statim post nomen & verbum debuit poni, vt etiam rationem sui nominis seruaret. Pronomen itaque quartum merito obtinuit locum. A

Cur agatur de pronomine post verbum

Pronomen non significat substantiam & qualitatem vt nomen, sed substantiam tantum.

Distat autem inter nominis & pronominis significationem, quòd illud quidem substantiam & qualitatem significat, istud vero meram substantiam. Nam substantia tribus modis accipitur. Vno modo sumitur à substando; Et dicitur à Græcis *hipostasis*, ab *hipo* quod est sub. & *stasis*, quod est stans, vel status. Hoc modo primordialis natura, quia formis omnibus substat, merito dicitur substantia. Dicitur alio modo à subsistendo; & dicitur à Græcis *vsiosis*, id est subsistentia; secundum quam acceptionem conuenit formæ, cuiusmodi est humanitas, quia sub se sistit quodammodo fluxum materiæ quam informat, sicut ex artificialibus possumus intelligere. Ecce enim antequam ceræ imprimatur figura, in fluxu quodam est, & confusione; quia quálibet formam potest accipere. Cum vero figura ei imprimitur, iam ab illo fluxu retinetur: quoniam certam assumit formam, vt dum illam retinet, recipere non possit aliam. Dicitur ergo tertio modo substantia, tam à substando, quàm à subsistendo. Et tunc dicitur à Græcis *vsia*, à nobis autem propriè *essentia*: secundum quã conuenit composito ex vtroque, id est rei. Ex materia quidem proprietatem contrahit substandi, ex forma quidem subsistendi: propter materiam enim formis tam substantialibus quàm accidentalibus habet substare; propter formam vero determinatum quid est, & distinctum, quod est rem ipsam subsistere. B C

Substantia sumitur tripliciter.

Quid est nomen significare substantiam & qualitatem.

Nomen ergo significat substantiam & qualitatem, id est rem vt forma subsistentem, siue illa formam habeat vt *homo*, siue non habeat, vt *albedo*; hoc enim nomen ita rem suam discretè significat, etiam determinatè, quasi formam qua ab alijs rebus discernatur habeat, quamuis tamen nullam habeat formam; quia formæ nulla forma est. Pronomen verò significat substantiam sine qualitate, id est significat rem vt substat. Vnde & in libro constructionum, suppositum dicitur significare, quia non formam, sed formæ rem; vel sicut formæ suppositam, sine formæ tamen respectu, significat. Dicitur ergo meram substantiam significare; non quod informem, & ab omni qualitate exutam, hoc enim esset materiam primordialem significare; sed quia rem vt substat, & sine respectu formæ significat. Cum ergo dicitur *Virgilius scripsit Bucolica, idem scripsit Aeneida*, hoc nomen *idem*, rem illam quam hoc nomen *Virgilius* ad quod refertur, significat, sed tantum vt substantem, & sine qualitatis respectu. D

Quid significare merã substantiam.

De diffinitione, & proprietate pronominis.

Cap. CXXI.

Quid pronomen, & cur pro nomine proprio ponatur potius quam pro appellatiuo.

Sic ergo *pronomen est pars orationis, quæ accipitur pro nomine proprio vniuscuiusque*, quod totum quoniam infinitis nominibus conuenire videtur, vt ei quod est *qui*, adiungit. *personasq; finitas recipit*, quod non habet *qui*. Sed quæritur, cur dicatur poni pro nomine proprio, magis quàm pro appellatiuo: ad appellatiuum namque sæpe refertur, vt cum dicitur, *homo currit, idem disputat*. Ad quod dicendum est, quod appellatiuum nomen, & habet significare communem qualitatem, & habet hoc officium, scilicet vt ostendat de qua specie rerum vel genere sit id de quo est sermo; ergo nec significatione, nec officio, pronomen ponitur pro nomine appellatiuo. Nomen vero proprium significat propriam qualitatem, & est eius officium ostendere de quo sermo est, separando illud ab omnibus alijs; quamuis hoc sæpe non faciat, æqui uocatione impediente. Pronomen vero, quamuis significationem proprij nominis non habeat, eius tamen officium habet, id est determinatè & separatim ab omnibus alijs ostendere de quo sermo est. Quamuis ergo referatur ad appellatiuum, non tamen pro ipso ponitur, sicut demonstratum est, sed pro proprio nomine ponitur, hoc est ad complendum officium quod faceret proprium nomen, si ibidem poneretur. Et ideo dicit proprium esse pronominis poni pro nomine proprio. Sed quia quandoque appellatiuum nomen antonomasicè, id est per excellentiam pro nomine proprio ponitur, vt *Vrbs pro Roma*; Idcirco addit Priscianus, quòd præter hoc, proprium est pronominis, certas significare personas, hoc est determinare circa substantiam, vtrum de se loquatur ipsa, an aliquis ad eam vel de ea, quod non facit appellatiuum nomen positum pro proprio. E

Solutio obiect.

Sed opponitur, quòd quando pronomen refertur ad appellatiuum nomen, non significat determinatè, quia nec nomen ad quod refertur. Sed dicimus, quia illud determinatè significat, quod nomen ad quod refertur, & hoc proprium pronominis est facere. Immò cum dicitur, *homo legit, idem disputat*, nomen quod præfertur, ad certitudinem personæ vult trahere. Illud quoque videndum est, quòd pronomen duabus de causis loco proprij nominis ponitur, scilicet pro necessitate in prima & secunda persona, quia omne nomen tertiæ personæ est, & pro commoditate, in tertia. Dicto namque *Socrates legit*, quamuis dici posset, & *Socrates disputat*, tamen commodius est dicere, & *ipse disputat*, vt determinetur de eodem Socrate dictum esse: quãuis sint & aliæ quàplures causæ inuentionis pronominum, vt *Discretio, Demonstratio, Illatio*.

Duæ sunt causæ cur pronomen ponitur loco proprij nominis.

De accidentibus pronominis, & primo de Specie.

Cap. CXXII.

Post hoc enumerat pronominis accidentia, quorum quædam sunt secundariæ significationes, quædam vero communes vocum proprietates. Inter hæc autem Demonstrationem & Relationem non enumerat, quia pronomini sunt quasi substantia, quoniam propter demonstrationem, necnon etiam discretionem reperta sunt; licet tamen dicat hoc omni pronomini accidere, ideo quòd principaliter significant substantiam, secundario illa. Accidunt itaque pronomini sex, species, persona, genus, numerus, figura, casus. Quid sit autem species, & cætera quæ ad speciem pertinent, ex tractatu nominis requires.

Pronomini sex accidunt, quorũ quædam sunt secundariæ significationes, quædam vero communes vocum proprietates.

Octo igitur dicit esse pronomina primitiua. *Ego, tu, sui, ille, iste, hic, is, ipse*. Hæc omnia dicit primitiua esse, vel simplicia; id est ita primitiua esse, quòd & simplicia; vt illud *vel* subiunctiuè ponatur. Non autem dicit ea simplicia esse quantum ad figuram, sed quantum ad sensum. Deriuata namque duplicem habent significationem, vt *meus*, quod significat possessorem, & possessionem; primitiuum simplicem, id est vnam habet significationem. Vel quia quædam apud Græcos æquipollentia quibusdam istorum sunt composita, ideo ad differentiam illorum dicit hæc esse simplicia.

Sunt 8. pronomina primitiua & 7. deriuatiua.

Consequenter dicit author, septem esse deriuatiua, scilicet *meus, tuus, suus, noster, vester, nostras, vestras*. Sed quæritur, cur *idem*, nec inter primitiua nec inter deriuatiua enumerat? Quod vel ideo facit, quia deriuationem accepit strictius more suo, vt non complectatur composita; vel forsan quasi pro eodem pronomine reputauit simplex pronomen *is*, & *idem*, compositum ab eo & demum per apocopen. Concludit itaque Priscianus 15. esse pronomina, quod dicit propter *quis, qualis, & quamuis &c.* quæ Donatus pronomina esse putauit, ipse autem nomina.

Cur

Cur Donatus, quis qualis, & quantus, putauit esse pronomina, Priscianus autem nomina.

CAP. CXXIII.

DONATVS itaque inspexit, quòd formas rerum sequuntur nomina. Omne etenim nomen ex communi qualitate datum est rei, vel ex propria; vt hoc nomen *homo*, datum est ab humanitate, hoc nomen *Plato*, à qualitate propria, quæ ficto nomine Platonitas appellari potest. Cognouit itaque, quòd *quis*, cum interrogatiuum sit substantiæ, substantiam significat. Et quia qualitas siue communis, siue propria, certificat rem, & determinat, *quis* autem quia interrogatiuum est, confusè, & nihil determinando significat; concludit quòd *quis*, non qualitatem, sed substantiam sine qualitate significat. Hoc autem inquit proprium est pronominis; ideoque *quis*, pronomen est. Præterea inquit, cum *quis* ponitur interrogatiuè, omnia comprehendit nomina quæ possunt ad ipsum responderi, & quodammodo pro eis ponitur. Cum enim quæritur, *quis hoc fecit*: idem est ac si quæratur, *verum Socrates fecerit illud*, vel quis alius? Et quoniam inquit proprium est pronominis pro nominibus poni, idcirco *quis* pronomen est; & hac sola de causa, non significationis ratione, putauit *qualis, & quantus*, & cætera huiusmodi, esse pronomina.

Rationes Donati quibus probat quis esse pronomen.

Priscianus tamen rem altius inspexit, quamuis enim *quis* substantiam sine qualitate significet, quia tamen substantiam inquit infinitè significat, non debet putari pronomen, cuius est finitè substantiam significare. Præterea inquit, quamuis qualitas rem determinet, nihil tamen infinitè significata certificat. *Quis* vero sicut infinitè substantiam, ita etiam infinitè qualitatem significat. *Quis* enim interrogatiuè positum, mittit nos ad quamlibet substantiam, qualibet communi qualitate, vel propria, determinandam, propter quas nomen repertum est: significat enim infinitè substantiam & qualitatem, non ergo potest dici pronomen. Præterea licet *quis* comprehendat quodammodo nomina omnia, quæ ad eius interrogationem possunt responderi, pro nullo tamen proprio nomine potest poni, quod omne pronomen habet facere; ideoque *quis* non est pronomen. Quoniam vero qualis, & quantus, & cætera huiusmodi substantiam non significant, sed vel qualitatem generalem, vel quantitatem, vel aliud huiusmodi: ideo inquit non sunt pronomina. Nihil enim nisi substantiam pronomen significat. *Subtilius* inspexit Priscia. & quos ille secutus est, ideoque illi acquiescendum est. Vide ergo quod pronomen suum habet proprium modum significandi, qui nulli alij conuenit.

Sententia Prisciani opposita & vera.

Cur pronomen in tertia persona plures habeat voces quam in cæteris.

CAP. CXXIIII.

MOVET vero postea quæstionem, cur prima & secunda persona, singula habeant pronomina, cum sex habeat vocum diuersitates tertia. Ad quod sciendum est, quòd in prima & secunda persona, idem operatur demonstratio, quod vocum operaretur multitudo. Quoniam enim pronomina primæ & secundæ personæ demonstratiuè semper significant, & rem vel præsentem, vel vt præsentem semper designant, adeo certa & definita est eorum demonstratio, vt diuersitate vocum non egeant. Tertia vero persona non semper præsens est, vel demonstratiua. Sed quandoque designatur demonstratiuè, aliquando relatiuè; modo præsens, vt *iste*; modo absens, vt *ille*; modo prope posita; modo longe posita. Propter has ergo sex proprietates tertiæ personæ distinguendas, repertæ sunt sex vocum diuersitates necessario in tertia; ne si vna vox

Pronomina primæ & secundæ personæ quia rem præsentem designant sunt pauciora quam tertiæ.

A præsentem significaret, & absentem; esset in pronomine confusio, quod certam omnino debet habere significationem.

Quod autem in prima & secunda pronominum persona, adeo certa sit demonstratio; probat ex eo, quòd demonstratio certa, & relatio, causa est quare tria principalia pronomina, nec discernant genera, nec consequenter declinentur; sed positiuè, vt vna vox ab alia non inflectatur: nec enim *mei* genitiuus fit ab ego, nec *mihi* à genitiuo mei. Certa tamen demonstratio vel relatio facit, vt in eadem terminatione trium sint generum, absque confusione. Quod enim in discernendis generibus faceret, vel articulorum adiunctio, vel diuersitas terminationum: hoc idem in B ipsis operatur demonstratio. Sicut etiam & illud supplet, quod consequens casuum operaretur inflexio. Cum enim dicimus *ego*, vel *tu*, ex certa, vel præsentis, vel eius ad quem sermo dirigitur, demonstratione, an ad masculinum genus, vel ad fœmininum, ex illa prolatione pronomen pertineat, cognoscitur. Ita quoque licet *mei* non inflectatur ab *ego*, quoniam tamen personam eius qui loquitur demonstrat, genitiuus eius pronominis esse perpenditur. Et hoc idem de *tui* & *sui*, dicendum est. Cętera autem tertiæ personæ pronomina, & vocis qualitate genera discernunt, & consequenter declinantur, vt *ille, illa, illud: illius, illi*. Et vide quòd illa tria pronomina *ego, tu, & sui*, dicuntur principalia, quoniam ad discretionem trium pers. naturam principaliter sunt reperta: cum cætera tertiæ personæ pronomina, propter diuersitates tertiarum C magis reperta sint.

Tria sunt pronomina principalia scilicet ego, tu, sui.

Non autem necesse fuit, vt consequenter habeant principalia pronomina declinationem, quomodo nomina: quorum multitudo, propter formarum ex quibus data sunt diuersitatem, tanta est, vt si positiuè, nec consequenter declinarentur, infinitæ multitudinis essent: & ideo confusa, certa autem & definita demonstratio trium principalium pronominum, vel relatio, pauca admodum exigebat esse pronomina, cum idem in ipsis demonstratio certa faciat, vel relatio quod in nominibus vocum multitudo: vnde necessarium non erat, vt consequentem haberent declinationem: immo potius vt non haberent. Cum enim pro nominibus proprijs ponantur, quæ primæ tum declinationis sunt, tum secundæ, tum tertiæ, non magis vni eorum D terminationi succedere debebant, quam alij: vnde factum est vt necessario euitarent consequentiam terminationis. Quoniam vero propter diuersas tertiarum proprietates ne vlla incurreretur confusio, cætera in diuersis vocibus reperta sunt pronomina, vt omnino certa, & absque confusione essent: & diuersis terminationibus discernunt genera, & consequentem habuerunt declinationem.

Solutio obiecti.

De Pronominibus demonstratiuis, & relatiuis.

CAP. CXXV.

E PRONOMINVM alia sunt demonstratiua tantum, vt *ego* & *tu*, alia tantum relatiua, vt *sui*. Alia demonstratiua simul & relatiua, vt *ille*. *Est autem demonstratiuum, quod repertum est ad demonstrandam rem quam significat, ex sua prolatione*: vt sit demonstratio pronominis, rei quam significat, ex vi prolationis suæ, oculis vel intellectui, certa præsentatio. *Relatiuum vero, quod repertum est ad significandum de quo præcesserit sermo, vel cogitatio*: nam & ad illud de quo quis cogitat, facit sæpissimè relationem: vt sit pronominum relatio, certa quędam, & quasi per recordationem, repetita cognitio. Pronomina primæ & secundæ personæ, tantum demonstratiua sunt, quoniam prima & secunda persona semper vt pręsens significatur. Pronominum vero tertiæ personæ, alia dicit esse demonstratiua tantum, vt *hic*, & *iste*: alia tantummodo relatiua, vt *is*, & *sui*: alia demõstratiua similiter & relatiua,

Quid pronomen demonstratiuum, & quid relatiuum.

vt *ille*,

vt *ille*, & *ipse*. Tunc autem dicit *ipse* relatiuum esse, A
quando per se, id est sine coniunctione pronominis primæ & secundæ personæ ponitur; ita tamen vt cum tertia verbi persona coniungatur. Si enim dicas, *ego ipse scribo*, vel *tu ipse scribis*, in his quidem omnibus *ipse*, primæ personæ vel secundæ est, & demonstratiuè ponitur. Semper enim *ipse* alij pronomini coniunctum, recipit eius proprietatem. Potest tamen sati congruè dici, quod etiam ibi, *ipse*, & *Sortes* tertiæ sit personæ; sed per adiunctionem habet officium primæ, vel secundæ.

Discrimen inter demonstrationem & relationem.

Post hoc assignat differentiam inter demonstrationem & relationem, dicens, quod nomina ex vi demonstrationis primam faciunt cognitionem, ex vi relationis secundam. Dicit etiam demonstrationem in- B
terrogationi redditam, primam ostendere cognitionem, cum rem ex interrogatione pateat dubiam, quæ demonstratiuo pronomine subiuncto certificatur. Illud quoque adiungit, quod quamuis *ipse* referri possit ad *iste* & *ille* pronomina in prima cognitione posita, tamen econuerso fieri non potest, quia *ipse* pro se positum in tertia persona, semper relatiuum est. Quod autem sine interuentu pronominis alterius, primis & secundis verborum personis adiungitur, vt *ipse scribo*, *ipse scribis*; quod nec nomina facere possent, nec *ille*, vel alia dictio tertiæ; puto quod facit discretio. Adeo enim discretiuum est, vt propter discretionis expressionem habeat adiungi per se verbo primæ & secundæ personæ, quomodo si ei additum esset *ego* vel *tu*, cum C
absque dubio tertiæ est personæ.

De Pronominibus deriuatiuis, siue possessiuis.

Cap. CXXVI.

Septem sunt deriuatiua.

Agit deinde de pronominibus deriuatiuis, dicens hæc septem esse. Quorum vnum, id est *meus*, à genitiuo singulari *mei* primæ personæ formatur; duo vero *noster* & *nostras*, à genitiuo plurali eiusdem personæ, scilicet *nostrum*, vel *nostri*. Quartum quoque quod est *tuus*, formatur à genitiuo singul. secundæ personæ *tui*. corripit enim pen quod non faceret si formaretur à nominatiuo, *tu*. A genitiuo rursus plurali secundæ personæ *vestrum* vel *vestri*, formantur duo, *vester* positiuum, & *vestras*, quod gen- D
tile est, sicut etiam *nostras*. Hæc autem duo, id est *nostras*, & *vestras*, circumflexo accentu debent proferri in fine. Integris enim eorum *nostratis* & *vestratis* vtebantur antiqui, quæ nunc proferimus per syncopam.

A quibus deriuentur singula.

Regula syncopatorum & apocopatorum.

Hęc autem est syncopatorum regula, & apocopatorum, quod super quam vocalem erat accentus in integris, super eandem remanet, post apocopam, vel syncopam, si tamen vocalis illa remanserit; hoc autem dico propter *amasti*, & similia in quibus non remanet.

Denique à genitiuo tertię personæ *sui* deriuatur septimum pronomen, id est *suus*: de quo dicit quod intrinsecus commune est vtriusque numeri, nam omne possessiuum possessorem significat intrinsecus, possessionem extrinsecus. Possessor dicitur in arte Gramma- E
tica, cuius aliquid dicitur esse. Possessio autem, quod alicuius esse dicitur, siue domus, seruus, siue quicquid. In quolibet autem possessiuo, indeterminatè possessio significatur. *Meus* ergo significat possessorem simul & possessionem infinitè, id est eius aliquid. Cum enim dico *meus*, significo mei aliquid, sed quid non determino, nisi vel equus, vel aliquid aliud adiecero. Itaque possessiuum significat possessorem intrinsecus; id est ex se, seu ex prolatione sua, sine vllo extrinsecus adiecto, determinatè significat cuius; possessionem vero significat extrinsecus, id est secundum quod aliquid extra sibi exigit adiungi, ad determinandum quid alicuius dicatur esse, vel sit.

Patet ergo quoniam *suus*, secundum quod possessorem significat, resoluitur in genitiuum primitiui, hoc est *sui*, qui tam singularis est numeri, quam pluralis; & ita commune est vtriusque numeri; id est tam ad singularem quam ad pluralem numerum potest referri, vt *suus illius*, *suus illorum*, quam tamen constructionem quidam asserunt non valere, nisi *suus* ponetur pro *proprius*. Nos autem Prisciano consentientes, congruam dicimus constructionem, *suus seruus Platonis* vel *istorum ministrat mihi*; ita vt *suus*, ad genitiuum vel singularem, vel pluralem, relatiuè dicatur. Et dicimus, quòd *meus* possessiuum primæ est personæ, eo quod primam significat pro possessore, nec tamen *meus* est dictio primæ personæ, sed tantummodo tertiæ; quoniam cum tertijs personis semper construitur ex se.

Suus est pronomen commune vtriusque numeri.

Solutio dubij.

Similiter mouet deinde quęstionem, cum cætera pronomina possessiua deriuentur tam à singulari numero quam à plurali, cur aliqua gentilia pronomina non deriuantur à pronominibus singularis numeri, videlicet vt essent pronomina *meas* & *tuas*, quomodo *nostras* & *vestras*. Ad quod æquipollenter respondet, quod à singulari non poterant dici, significatione gentilium pronominum repugnante, quia scilicet patria vel gens, vnius esse non potest, sed multorum possessio.

De differentijs inter nomina deriuatiua & primitiua.

Cap. CXXVII.

Discrimen inter deriuatiua & primitiua.

Igitur in eis quæ prędicta sunt, assignauit author differentiam inter deriuatiua pronomina & primitiua, secundum significationem; quia videlicet deriuatiua significant duas personas possessoris & possessionis, quod non primitiua. Assignat rursus & aliam (vt à quibusdam videtur) secundum constructionem, quod possessiua indigeant adiunctione nominum, ad perfectam faciendam constructionem, primitiua vero non semper. Si enim dicam, *ego scripsi*, non est subintelligendum *Sortes*, nec apponendum ad perfectionem, nisi ad absentem loquendo dicatur, *ego Sortes scripsi*. & hoc est quare ait *non semper*. Si enim aliquis hoc scriptum videret, scilicet *ego scripsi*, non addito proprio nomine, nihil certum per illud pronomen comprehenderet: vnde cum ad absentem loquimur, indiget huiusmodi pronomen adiunctione nominis, vel oportet vt præmittantur propria nomina, vt *Cicero, Bruto salutem*. Deinde possunt poni pronomina. Vel *non semper*, id est non omnia dixi, propter relatiua.

Aliam deinde differentiam assignat, scilicet quòd *hic*, & *hæc*, & *hoc*, non adduntur primitiuis pronominibus in declinatione, ad discernenda genera, & casus, & numeros, quomodo nominibus. Illam enim discretionem, & casuum, & numerorum, quam facerent articularia, complet primitiuorum pronominum demonstratio, vel certa eorum relatio; sed possessiuis solent proponi, non tamen nisi propter nomina sequentia, vt *hic meus seruus*.

Solutio obiecti.

Obijcitur tamen, quod in constructione possit dici *hic ipse*, cum dicat Priscianus in libro constructionum, quod *ipse* apponitur omni pronomini, excepto *sui*. Propterea dicunt plerique, quod non intendit author hic differentiam inter possessiua & primitiua assignare, sed quandam proprietatem demonstratiuorum pronominum ponere, scilicet quod articularia non possint eis proponi, nec etiam in constructione. Quoniam ergo pronomina primitiua finita sunt, articuli vero infiniti, hæc maxima causa est quare sibi non possunt adiungi. Cum ergo hanc assignare differentiam contendat, præmittit quod apud Græcos articuli nunquam pręponuntur pronominibus demonstratiuè positis, vt inde competentius descendat ad articularia pronomina, quæ loco articulorum in declinatione funguntur.

De

De articulis, & articularibus pronominibus.

Cap. CXXVIII.

Quid articulus & vnde dictus.

ARTICVLVS ergo apud Græcos *pars orationis est, quæ secundam notitiam suppositorum demonstrat*, id est quæ consignificat de quo præcesserit sermo, vel cognitio. Nihil enim significat, sed solam consignificat relationem. Semper enim in constructione relatiuè ponitur. Articulus autem sumitur à verbo *articulare*, quod idem est quod copulare. Dicunt etiam plures, quia dicuntur minimi artus in compositione corporis, ideo per similitudinem quandam apud Græcos dicitur quædam pars orationis articulus, quia minima est omnium aliarum partium, vel quoniam pauci sunt apud Græcos articuli, vel quia monosyllabi sunt, vel ex paucis literis constant. O namque & os, sunt articuli, vel quia ad articulos omnes neruí conueniunt in corpore, & coniunguntur.

Quidam articuli dicuntur præpositiui, cum tamen omnes sunt relatiui.

Cum autem articulus omnis sit relatiuus, quidam tamen articuli ex officio quodam dicuntur præpositiui, eo scilicet quod in declinatione præponuntur nominibus ad discernenda genera, & casus; sicut *hic, & hæc, & hoc*, apud nos; nec ibi significant relationem, sed solam generum, & casuum discretionem; licet idem articuli in constructionibus relatiuè ponuntur. Subiunctiui vero dicuntur apud Græcos articuli, quibus semper relatiuè vtuntur. Et (o) quidem præpositiuus est articulus: Os vero subiunctiuus. Vel certe ideo quidem articuli præpositiui dicuntur, quia licet omnis articulus, eo quod relatiuus est, in constructione semper subiunctiuè ponitur; tamen quidam articulus est, qui primam facit relationem, & secundam cognitionem, vt (o) Alius vero est qui facit secundam relationem, & tertiam cognitionem. Sicut enim apud nos dicitur: *Virgilius scripsit Bucolica, is Georgica, idem Æneida.* Vbi *is* facit primam relationem, *idem* secundam. Ita quoque & Græcus diceret: *Virgilius scripsit Bucolica, ô Virgilius Georgica, os Virgilius Æneida:* ita vt (o) primam relationem faceret, *os* vero secundam. Est igitur (o) præpositiuus articulus, nec tamen est præpositiua dictio, immo subiunctiua, quoniam refertur. Sed dicitur præpositiuus articulus, respectu alterius articuli qui postponitur.

Hic hæc & hoc nō sūt articuli, sed pronomina, & idem est iudicium de relatiuo quod.

Quoniam vero *hic & hæc & hoc* præponuntur in declinatione, ad discernenda genera & casus, sicut quidam articuli apud Græcos; inde videntur esse articuli: sed non sunt; quia demonstratiuè construuntur, & numquam relatiuè. Et etiam in constructione posita substantiam significant; non ergo sunt articuli, sed pronomina. Sed quoniam in declinatione vicem articulorum obtinent, inde articularia pronomina dicuntur. Quod etiam articulus facile posset videri, quoniam idem valet quod *olitos* apud Græcos; Quod compositum est ex (o) præpositiuo articulo, & *litos* pronomine; & præsertim cum relatiuè ponatur, sicut & ipse articulus. Sed quoniam non solum pro articulo ponitur, sed pro composito ex articulo & pronomine, tum etiam quia substantiam significat, idcirco non est articulus. Idem quoque valet quantum *ostis*, quod est compositum, ex nomine infinito *tis*, & *os* subiunctiuo articulo. Vnde ex interpretatione videtur idem articulus esse, præsertim cum ponatur relatiuè; sed non est, propter rationem prædictam.

A

De Pronominibus, in quibus deficit vocatiuus, & in quibus non.

Cap. CXXIX.

Quæ pronomina habent vocatiuum

NVLLVM pronomen habet vocatiuum casum, nisi primitiuum secundæ personæ, vt *o tu*, & *o vos*. Et possessiuum primæ, vt *o mi fili, o mea vxor, o meum mancipium*. Ego itaque habere non potuit, eo quod primam semper discernat personam; cum omnis vocatiuus sit secundæ personæ. Relatiua quoque pronomina, vt *sui*, ideo non possunt, quoniam relatio secundam semper faciat cognitionem, sed vocatiuus primam. **B** Demonstratiua vero tertiæ non, quia tertiam semper discretè designant personam, nullus vero vocatiuus est tertiæ personæ. Nullum autem possessiuum secundum quod possessorem significat, habere potest vocatiuum: semper enim significat possessorē, eo modo quo per genitiuum primitiui significatur. Genitiuus enim significat rem, vt eius est aliquid; vocatiuus vero, vt ad eam dirigitur sermo, non ergo possessiuum poterit vocatiuum habere, nisi respectu possessionis quam significat: ad eam enim dirigitur sermo per vocatiuum possessiuum, vt *o mi fili:* Cum ergo secunda persona non possit possidere secundam, possessio secundæ, vel erit prima persona, vel tertia; sed vocatiuus, nec primæ, nec tertiæ potest esse. Possessiuum ergo secundæ, respectu possessionis, non potest vocatiuum habere; sed constat quod nec respectu possessoris **C** *Suus* verò quoniam relatiuè semper ponitur, adeoque in secunda cognitione, ideo quoq; non potuit habere. Dicitur tamen in libro constructionū, quod rationabiliter posset dici, *o sue Euander fili*, nisi vsus deficeret. Quidam autem volunt hoc esse dictum secundum quod *suus* accipitur pro *proprius*, non secundum quod relatiue ponitur.

Solutio dubij

Quæstionem vero interserit, scilicet cur tertia persona possideat tertiam, cum nec prima primam, nec secunda secundam: quod inde prouenit, quoniam cum vno semper modo designetur prima persona, id est demonstratiuè, & præsentialiter: similiter & secunda. Ideo dicitur vna persona tantum esse prima, & vna tantum secunda. Vnde nec prima poterat possidere **D** primam, nisi seipsam possideret, nec secunda secundam. Tertia vero diuersis modis significatur, vt prædictum est. Vnde & diuersæ dicuntur esse tertiæ personæ: ideoque poterit vna tertia, & aliam tertiam possidere, vt *iste est illius seruus.* Quod autem ait figuratiuè posse dici *meus sum, & tuus es*, & non aliter, potest ita intelligi, vt notetur ibi figura in locutione, quia alium sensum significat, quam ad quem fuit instituta. Meus sum n. nihil aliud est, nisi quod meæ sum potestatis, id est liber, cum tamen institutum sit, vt *meus* possessorem significet & possessionem. In constructione quoque ibidem est figura, quia non est ibi in transitione inter personam possessionis, & verbi, licet satis impropriè notatur ibi possessio.

Vide ergo quando *meus* per se ponitur, quid si- **E** gnificet: quando vero adiungitur nomini, vt *meus amicus sum*, tunc habet sensum reciprocum, scilicet *ego amo me*. Illud quoque videndum est quòd ait, tertiam scilicet non posse transire ad primam aut secundam nisi figuratiuè, vt *suus illius sum*, vel *suus illius es filius:* sed ad aliam tertiam personam potest, scilicet non figura transire, vt *suus est illius iste.* Illud quoque addit, quòd *sui* semper refertur ad tertiam personam, siue ponatur pro composito pronomine tertiæ personæ, quod apud Græcos reciprocum est, siue pro simplici, quod transitiuè ponitur apud eos, & retransitiuè. Reciprocè quidem ponitur, vt *Socrates miseretur sui*. Retransitiuè, vt *Socrates rogat me, vt ego miserear sui.*

De secundo pronominis accidente quod est persona.

CAP. CXXX.

Persona duplex sc. secundum rem, & vocem: illa est secunda ria pronominis significatio hac communis vocis proprietas.

POst speciem tractat de persona. Videtur ergo plerisque, duobus modis accipi personam hac in arte. Vno scilicet modo secundum rem, altero secundum vocem. *Vt persona secundum rem dicatur suppositum loquens de se, vel ad quod quis loquitur de ipso, vel de quo.* Vel *est forma vocis repræsentans loquentē de se, vel ad quem loquitur quis de ipso, vel de quo.* Quamuis autem vnumquodque suppositum loquens de se, prima sit persona; quoniam tamen ex eo dicitur prima quando loquitur de se; Loqui verò de se, vnum quid est, omni supposito huiusmodi commune; ideo non nisi vnam primam dicimus esse. Eadem quoque ratione, non nisi vnam secundam: sed quoniam diuersis modis tertia designatur, vt supradictum est, diuersæ tertiæ dicuntur esse. Bene autem hoc nomen *persona*, ab histrionibus ad artem grammaticam transsumptum est. Dici namque videtur persona, quoniam modis diuersis quodammodo sonat, i. vel quia loquitur de se &c. Et fortasse prius est natura loqui de se, deinde ad alium de ipso, postea vero de alio. Accidit autem persona pronomini, vt si de supposito loquamur, sit eius significatio secundaria. Nam *ego* sic significat suppositum, quod secundario significat proprietatem loquendi de se: hoc idem de cæteris intellige. *Persona* vero secundum vocem, communis est vocum proprietas.

Solut. obiect.

OBIICIT postea contra descriptionē primę personę quā posuerat, quia non videbatur ei in plurali numero conuenire. Cum. n. dicit, *nos legimus*, non solū de se pronūciat, sed de alio, vel de aliis secū: nam est idē ac si diceret; *Ego, & tu, & ille, vel illi; vel ego, & tu, & ille legimus.* Vide tamen quod illud pronomē plurale principaliter designat illum qui profert, adiungendo alios ei. Est ergo conceptio personarum cum aliqua persona, per verbum eiusdem personæ, quæ aliam, vel alias sibi adiungit personas, in eodem actu vel passione, vt *ego, & tu legimus*; vel *ego, & tu docemur*. Concipit autem prima secundam & tertiam; secunda vero primam non concipit, sed solummodo tertiam. *Sed* quæritur, cum dicitur, *ego & tu legimus*, cum quo verbo construatur *ego*? Ad quod dicimus, quod cum verbo plurali legimus: nec est vitium, sed figura; habet enim hęc diuersorum numerorum coniunctio rationem, quoniam, scilicet prima, aliam sibi personam in actu illius verbi sibi consociat.

De tertio eiusdem accidente, i. de genere.

CAP. CXXXI.

POst hoc incipit tractare de genere, de quo eadem quæ in tractatu nominis dicta sunt, pronomini rursus conueniunt. Dicit itaque, quod omnia pronomina mobilia sunt, & tamen subintelligendum est, voce vel significatione, propter *nostras & vestras*, quæ sola significatione (quæ communis est rebus diuersorum generum) sunt mobilia, non etiam voce. Omnia inquam, exceptis tribus, *ego, & tu, & sui*. In primis duobus quoque, demonstratio sola facit discretionem generum, in tertio autem certa relatio, cum non solum relatio fuit causa quare *sui* commune sit trium generum, verūetiam similitudo terminationis cum obliquis casibus pronominum primæ & secundæ personæ, scilicet in i, & in e; quæ cum communes sint trium generum, ratione quoque similitudinis factum est, vt in eadem voce commune sit trium generum; quod de pronomine *is* (licet relatiuum sit) dici non potest. Tria ergo primitiua pronomina, *ego & tu, & sui*, fixa sunt, & non mouentur per genera, sed omnia alia mobilia sunt. *Vide* ergo quod mobilitas nominū est, quę reperta est circa nomina, & habent etiam possessiua pronomina ab ipsis

Omnia pronomina exceptis tribus sunt mobilia voce vel significatione.

A nominibus, vt *meus, a, um*. Mobilitas quoque pronominum est illa, quæ reperta est circa pronomina, vt *ille, la, lud*: sed quoque habent eā nomina quędā ab ipsis pronominibus, vt *alius, lia, liud*. *Illud* quoque addit, quod omnia pronomina trium sunt generum, vel in vna terminatione, vel in diuersis. Quoniam ad hoc reperta sunt, vt pro proprijs nominibus ponantur, quæ partim sunt masculini generis, partim fœminini, partim neutri.

Solutio dubij.

QVÆRITVR tamen cur pronomen primæ & secūdæ personæ, habet neutrum genus, cum pronomē primæ personæ semper designat loquentem de se, nunquam autem loquitur de se, nisi mas vel fœmina. *Huius* solutio est, quod in maribus inueniuntur, & quædam nomina neutri generis, vt *hoc Basion*, & in fœminis similiter, vt *hoc Glicerium*. Sunt autem hæc neutra sola terminationis ratione; secūdum significationem namque sunt fœminina. *Est* iterum alia solutio, quod res quæ nullius est sexus, potest per figuram illam quæ dicitur prosopopeya, id est, confirmatio, introduci de se loquens, vel vt ad ipsam fiat locutio.

Deriuatiua pronomina trium generum sunt intrinsecus posita, possessiua extrinsecus.

ILLVD quoque addit, quod deriuatiua pronomina, quæ communia sunt trium generum, sunt intrinsecus, id est secundum possessorem, quem ex se, & ex vi suæ prolationis significant, posita Et vir enim, & mulier, & mancipium potest dicere, *seruus meus*, id est, *seruus mei*. Eadem verò possessiua discernunt genera extrinsecus, id est secundum possessionem quam significant, & secundum quam aliquid extra sibi adiungi exigunt, ad ipsius determinationem. Fit autem illa discretio generum per terminationū diuersitatem, vt *meus, a, um*. Antiqui autem dicebāt intrinsecus, i. per primā syllabam; extrinsecus, id est per vltimam. *Item* possessiua pronomina, quantum ad possessorem pertinent, loco proprij nominis accipiuntur; quantum ad possessionem pertinēt, appellatiua sunt & cōmunia: quamuis enim quandoque propria sibi adiungantur nomina, vt *meus Socrates*, magis tamen secundum vim possessionis assistunt sibi appellatiua.

Discrimen inter nomina & pronomina possessiua.

PONIT deinde differentias inter possessiua pronomina & nomina. Quarum prima est, quod possessiuum pronomen quemlibet potest possessorem designare. Possessiua vero nomina omni possessori sunt communia: *Hectoreus* enim nullum significat pro possessore, nisi *Hectorem*. Secunda, quod possessiua nomina tertiam personam semper pro possessore significant: possessiua verò pronomina, quandoque primam, quandoque secundam, quandoque tertiam.

De quarto accidente, quod est Figura.

CAP. CXXXII.

POst hoc agit de figura, de qua etiam in tractatu nominis sufficienter dictum est. Itaque dicit quod omne pronomen simplex est aut compositum. Nullum enim decompositum inuenitur pronomen. *Addit* quoque quod tria pronomina per nominatiuos casus componuntur, scilicet, *iste, hic, is*. Quædam alia componūtur per obliquos, vt *eccum*, id est ecce eum, *ellum*, id est ecce illum. Componuntur autem tria prædicta sic, vt quædam eorum ponantur vnum simul cum alio, vt *istic* ab iste & hic, & *istac* ab ista & hac, *istoc* ab istud & hoc; pro vno enim pronomine reputamus, *iste ista istud*. *Is* vero componitur cum *demum* per apocopam um, cum dicitur *idem*, quod cum masculinum est, producit i penul. cum neutrum, corripit eandem i; & est *idem*, quasi iterum *is*. Et sciendum quod *is* propriè primam facit relationem, *idem* vero secundam: vt *Virgilius scripsit Bucolica, is Georgica, idem Æneida.*

Nulla sunt pronomina decomposita.

Quadā pronomina cōponuntur ex nominatiuis quædam ex obliquis.

ILLVD etiam addit quòd *idem* in neutro componitur per geminationem, s. *identidem*, & deficit in obliquis casibus; cum vero sit pronomen, ponitur frequenter pro aduerbio *similiter* vel *sæpe*. *Illud* quoque adiungit, quòd *idem* tam masculinum quam neutrum, in nominatiuo *singulari* ex duobus corruptis componi-

dem componitur ex corruptis, sc. is & demum: quidam ex qui & demum

tur, similiter accusatiuus masculini, & fœminini. Dicitur enim eundem & eandem, non per m, sed potius per n. In cęteris enim compositis etiam solet m mutari in n, d sequente; vt quendā, quandam. *Dicunt* autem plerique quod *quidam* compositum sit, ex *qui* & *damno*. Qui enim dicit *quidam* quodammodo damnat vniuersitatem, eo quòd designat particularitatem. Alij dicunt quod componitur ex *qui* & *demum*, quod melius est. Magis tamen videri posset syllabica adiectio, nisi quod Priscianus videtur ponere illud pro composito.

Illvd verò addit, quod *idem* tam masculinum quā neutrum, omnes alios casus præter nominatiuum singularem, & accusatiuum, habet compositos ex integro & corrupto, vt *eiusdem*. Vnde etiā composito plurali inuenitur *eidem & eisdem*, vel *iidem iisdem*. Ita tamen vt cum scribantur duo i, vnum tantum pronuncietur. *Iterum* adiungit, quod *hic* componitur & *iste*, per eos casus tantum, qui desinunt in c, absque datiuo *huic*, quod non componitur, licet desinat in c. Et puto quod ideo non componitur, quia *huic* non habet c propriè, sed causa euphoniæ. Quidam tamen dicunt *istic*, & huiusmodi alia, non fieri per compositionem, sed metaplasmum finis, id est per transmutationem.

De syllabicis adiectionibus pronominum.

CAP. CXXXIII.

Illud quoque adiungit, quod *egomet* & alia huiusmodi, de quibus posset videri quod sint composita, non sunt, sed potius est paragoge, vel epictasis, id est, porrectio, vel syllabica adiectio. *Et vnde* quod omnibus casibus primæ & secundæ personæ adijcitur *met* syllaba, nisi tantum genitiuo plurali, & nominatiuo *tu*; ne si dicatur *tumet*, videatur esse tertia persona verbi *tumeo*. Ideoque adijcitur ei *te* syllaba breuis, vel *temet*, vt *tute*, vel *tutemet*. *Hoc* etiam addit, quod ablatiui possessiuorum pronominum, assumunt per adiectionem syllabicam *apte*; & hoc tantum in fœminino genere, vt *meapte, nostrapte, vestrapte*.

Adiectiones syllabicæ non sine causa pronominibus adijciuntur.

Adivngit iterum quod prædictæ adiectiones syllabicæ non sine causa adijciūtur pronominibus, sed causa discretionis plerumque, vt *egomet feci*, i. ego & non alius: plerumque autem causa maioris significationis, vel expressionis, vt *egomet feci*, id est, qui tantæ sum dignitatis. *Illud* quoque subiungit, quod *ce* additur articularibus pronominibus, vt *hicce, huiusce*, & similia. Apud Terentium inuenitur quoque *hocetne*, quod videtur cōpositum ex *hocce* & *ne*, sed e mutatur in i breuem in cōpositione. Sunt tamen qui dicunt, quod totum hoc, id est *cine* additur ei pronomini quod est *hoc*, vt non tantū *ce* adijciatur ei, sed etiam *cine*. *Illud* quoque addit, quod nominatiuo plurali secundum antiquos, additur *ce*, sed interponitur s, causa euphoniæ, vt scilicet dicatur, *hisce*. Additur etiam *ce* aduerbio *illic*, vt dicatur *illice*, & tunc est accentus super penul. vnde facta est quasi apocopa vltimæ syllabæ, & remanet illic accentus in fine, secundum regulam apocopatorum.

Omne quod componitur debet posse diuidi in duas partes intelligibiles, quare egomet &c. non sunt composita.

Qvod autem *egomet*, & huiusmodi alia, non sunt composita, probat ex eo quidem. Omne quod componitur etiam ex corruptis, in duas intelligibiles partes diuiditur, sed *met* & *pte*, & huiusmodi alia, nihil per se dant intelligere, quare ex his nulla est compositio. *Illud* quoque innuit, quod *ecce* aduerbium ex vi demonstrationis importat & implicat verba quibus vtimur in demonstrationibus, sc. *aspice, cerne*, & consimilia, quę omnia accusatiuum exigunt. Ideoque verisimile est, quod quando illud aduerbium in constructione est sine verbo, debent poni cum accusatiuo casu, vt *ecce illum*, id est ecce vide illum; quando tamen ponitur in constructione cum alio verbo, vt hîc, *ecce rex venit*, tunc non oportet ei accusatiuum adiungi, sed nominatiuum; quod quandoque fit per defectum, vt *ecce homo*, & subintelligitur *venit*, vel aliquid aliud huiusmodi.

De pronominibus quibus per anastrophen hæc præpositio cum, præponitur.

CAP. CXXXIV.

De *mecum, tecum*, & cæteris huiusmodi dicit, quod duæ partes sunt, id est præpositio prolata cum ablatiuo pronominis per anastrophen, id est per recti ordinis conuersionem. Nam si diceretur *cum nobis*, turpis & obscœna prolatio esset. Ideo facta est anastrophe, vt dicatur *nobiscum*. Et quia hac ratione fiebat in vno, & in omnibus alijs: nihil enim, inquit, mirum, cùm multas alias communes habeant proprietates, scilicet quod pro genitiuis ipsorum ponantur cum verbis impersonalibus *interest* & *refert*, ablatiui possessiuorum. Cum enim dicatur *interest imperatoris* vel *refert*, id est, ad vtilitatem eius est, vel ad ipsum pertinet. Dicitur tamen per ablatiuum, non per genitiuum, *interest* vel *refert mea*; ne si dicatur *interest me*, fiat dubitatio, an primitiui genitiuus, an possessiui. Idem quoque de cæteris intelligendum est. *Improbat* deinde sententiam Donati, qui putabat *mecum*, vel cætera aduerbia composita esse. *Post hoc* agit de numero. Quid autem sit numerus, & cætera quæ ad numerum pertinēt, ex tractatu nominis requires. Illud quoque addit, quod nulla monosyllaba præpositio patitur anastrophen, nisi *cum*. Ideoque fungitur fortasse vi encletica, id est inclinatiua; hoc est inclinat accentum præcedentis syllabæ super se, cùm dicitur *nobiscum*, & similia: super vltimam namque syllabam pronominis est accentus.

Mecum non est compositū sed sunt duæ partes inuersa causa prolationis.

De Casu pronominis.

CAP. CXXXV.

De casu autē pronominis tractat ad vltimū, dicens; primitiua pronomina primæ & tertiæ personæ, non possunt habere plus quinque casibus, quia scilicet carent vocatiuo, ratione supradicta: Sed primitiuum secundæ personæ sex habet casus; Non tamen sex diuersas terminationes: Dicit enim postea, quod nulla pronomina inueniuntur hexaptota. *Addit* quoque quod possessiuum primę personę habet vocatiuum, vt *meus, ô mi*, & *noster, ô noster*. *Et vnde*, quod quia *meus*, primam significat pro possessore personam, cum vocatiuus primę non posset esse personæ; ideo vocatiuum respectu possessoris habere non potuit; præsertim quia secundum quod significat, reuoluitur semper in genitiuum primitiui, & non in alium casum; vt *meus filius*, id est filius mei. Respectu ergo possessionis solius vocatiuum habuit, ad quam sermo dirigitur. Nostras quoque in eadem voce, & nominatiui casus est, & vocatiui. Alia verò possessiua pronomina carent vocatiuo. *Cum tuus*, secundam personam pro possessore significet, vocatiuus autem semper ad secūdam dirigatur personam nec sit nisi vna secunda; idcirco si diceretur *tue*, eandem personam pro possessore significaret, & possessionem: Itaque vnum & idem seipsum possideret, quod nequit esse. *Suus* autem quamuis vocatiuum habere posset, deficit tamen in vsu.

Pronomina primitiua primæ & tertiæ personæ carent vocatiuo: sed secunda minime, vti nec possessiua primæ personæ.

Addit iterum, quod pronomina alia sunt monoptota, id est vnius casus, vt *istuc, eccum*: Alia triptota, &c. & est triptotum vt *sui*: Tetraptotum vt *tuus*: Pentaptotum vt *ille*. Nullum autem inuenitur hexaptotum, nec pronomen, nec nomen, exceptis tribus nominibus quæ terminant in us, & genitiuum in ius; *vnus, solus, & totus*. Inueniuntur enim apud antiquos vocatiui eorum, *ô vne ô sole, ô tote*. *Vllus* enim, inquit, & *nullus*, & *alius*, vocatiuos habere non possunt, cùm abnegent præsentium demonstrationem; vocatiuus verò rem significat semper pręsentem, vel quasi præsentem.

Pronominū alia sunt monoptota, alia triptota, &c.

De quatuor declinationibus pronominis.

CAP. CXXXVI.

Quatuor sũt declinationes pronominum & quæ.

ADdit quoque declinationes pronominum esse quatuor. Et est prima consimilis variatio genitiuorum, cæterorumque casuum, in tribus personis principalium pronominũ, vt *mei, tui, sui;* mihi, tibi, sibi; *me, te, se.* Et dicitur prima, quia tres personę principalium pronominum continentur in ea. *Secundum* vero modum dicit esse cuius genitiuus singularis terminatur in ius vt *ille, illius: iste, istius.* Et dicitur secunda, quia quæcunque pronomina sunt eius declinationis, sunt primitiua; cum omnia sequentium declinationum sunt deriuatiua. *Tertiam* dicit eorum esse quę mobiliter declinantur, vt *meus, a, um: mei, meæ, mei.* Quæ quia deriuatiua sunt, iure post primitiua in tertia declinatione ponuntur. *Quarta* est cuius genitiuus singularis terminatur in *tis;* vt *nostràs nostratis, vestràs vestratis;* quę quia deriuantur à deriuatiuis, iure declinatio eorum quarta ponitur, & vltima.

Declinatio, alia nominalis, alia pronominalis.

ITEM declinatio alia nominalis est, alia pronominalis. *Et est nominalis* quæ in nominibus, & circa ipsa primo reperta est, vt *albus, ba, bum;* similiter *Arpinas Arpinatis:* vtraque tamẽ quarum translata est ad pronomina: Dicimus. n. *meus, a, um;* & *nostràs, atis.* Itaque secunda declinatio nominum, est tertia pronominum Tertia quoque nominum, quarta est pronominum. Cum ergo quæratur cuius declinationis est *meus*, oportebit vt respondeatur tertiæ pronominum, vt per hanc determinationem omnis dubitatio remoueatur. Similiter ad cuius declinationis est *nostràs;* respondendum est quartæ pronominum. *Pronominalis* rursus declinatio est, quæ in pronominibus primo, & circa ipsa reperta est; vt illa cuius genitiuus terminatur in *ius*, quæ tamen etiam translata est ad quædam nomina, vt *vnus, na, num; vnius*, & simillia. Vnde quidam, vt Donatus putauerunt hæc esse pronomina. Si ergo quęratur cuius declinationis est *vnus*, respondetur secundæ pronominum.

De vnaquaque earum sigillatim

CAP. CXXXVII.

DE pronominibus primæ declinationis vide, quod qui genitiuus apud Græcos terminatur in *oys* apud nos terminatur in *is*, vt illi dicunt *Demosthenoys*, & nos *Demosthenis;* & qui apud Græcos in *oy*, apud nos terminatur in *i*. Illi. n. dicunt *Priamoy* & nos *Priami*. Sicut ergo illi dicunt *emoy*, vel *emoys;* ita & nos dicimus *mei*, vel *mis*, *tui*, vel *tis*. Similiter quoque dicere debuimus *sui*, vel *sis;* sed ne videatur verbum esse, tacetur à nobis. *Et vide*, quod *mei* & *tui* & *sui*, sunt tam primitiuorum genitiui, quàm possessiuorum. Hoc autem interest, quod quidam genitiui primitiuorum, cum dictione cuiuslibet generis, vel casus, vel numeri, rectè possunt construi; vt *mei ager, & mei agrum, & mei agros.* Genitiui autem possessiuorum, eadem genera, & casus & numeros, sibi exigunt adiungi. Itaque quando sint genitiui primitiuorum, quando possessiuorum, constructionis ratione discernitur.

Discrimẽ inter hos genitiuos possessiuorum & primitiuorũ, mei, tui, sui.

Cur sui non potest habere nominatiuũ.

POST hæc, *sui* non potest habere nominatiuum, quia Græci in tribus personis, & simplicia habẽt pronomina, & composita. Simplicibus vero vtuntur, & in constructionibus intransitiuis per nominatiuos, & in simplici transitiua per obliquos, vel etiam in re transitiua. Compositis vero vtuntur in reciproca constructione, ad designandam rem vt eam transit actus, quod non potest fieri nisi per casum obliquum. Vtuntur etiam compositis, vbi possessor agit in suam possessionem, vt *Socrates videt seruum sui.* Hic Græcus non poneret genitiuum simplicis, sed compositum tantummodo; nec ibi iterum posset vti nominatiuo Quoniam ergo *sui* sic repertum est apud nos, vt proprie vim compositi Græci hebeant, necessario non habuit apud nos nominatiuum. Ponitur tamen etiam retransitiuè, sed impropriè; & hoc etiam tantum in obliquo. *Illud* etiam adiungit, quod nominatiuus per se, i. sine obliquo non facit transitionem; & quoniam cui verbo adiungitur nominatiuus, eidem non potest obliquus illius addi sine transitione, vel reciprocatione.

DE secunda declinatione dicimus, quod à genitiuo terminante in ius, fit datiuus ablata us, vt sit minor vna syllaba quã genitiuus: vnde *huius* ablata us, facit datiuum *hui*, manente i naturaliter consonante, licet vocaliter proferatur & addatur ei c, ad differentiam *hui* interiectionis. Verũ post datiuũ *cui*, licet i sit similiter consonans, (quæ tamen vocaliter profertur) non potest poni in metro dictio incipiens à vocali, nisi fiat synalœpha. Addit quoque quod octo nomina sequuntur declinationem pronominum terminantium genitiuum in ius, *vnus, vnius: solus, solius* &c. *Illud* quoque addit, quod quidam protulerunt *huic* dissyllabicè, vt ibi: *Falsus huic pennas* &c. *Cui* quoque posuit Terentianus similiter.

Octo nomina sequuntur secũdam declinationem pronominum

DE tertia declinatione dicimus, quod cum *meus* deberet regulariter facere vocatiuum, *ò Mee*, duas e breues, vertit in i longam, causa inquit euphoniæ, vt dicatur in vocatiuo, *o mi*. Quidam autem putauerunt, quod *mi* esset genitiuus vel datiuus primitiui, prolatus per sincopam. Quod ideo auctor improbat, quod *mi* cum ponitur vocatiuè, nunquam adiungitur fæminino, vel neutro, quod tamẽ posset fieri si esset genitiuus vel datiuus primitiui. *De quarta* declinatione quoque idem prorsus dicimus quod supra, nisi quod *nostràs* & *vestràs* circunflexum accentum habent super vltimam syllabam, propter regulam apocopatorum, *nostratis* enim & *vestratis* solebant esse integra.

De quibusdam vocabulis quæ putata sunt esse pronomina, cum non sint.

CAP. CXXXVIII.

O nõ est pronomen, nec articulus, sed aduerbiũ vocandi.

POst hoc autem, quia quidam putauerunt (o) esse vocatiuum pronominis, alij vero articulum; remouet vtrunque. Et prius quod non est vocatiuus, quia nec est à nominatiuo, deinde, quòd non est articulus: Nam (o) ponitur semper demonstratiuè, Articulus vero relatiuè. Quamuis enim *idem* interpretatur *autòs*, quod est compositum ex (o) prępositiuo articulo, & pronomine *autòs;* tamen non est articulus, cum nec etiam ex articulo sit compositum, sed ex pronomine *is*, & aduerbio *demum*. *Quique* quod interpretatur *ostis*, quod est compositum ex *os* subiunctiuo articulo, & nomine infinito *tis;* tamen simplex est, nec compositum ex articulo, vt *ostis*, nec articulus est. Dicit quidem, multa sunt apud nos simplicia, quæ apud Græcos sunt composita, vt *sanctus* simplex est, quod dicitur *agyos*, à Græcis compositum ex *à* quod est sine, & *ge*, quod est terra. Et econuerso, *moytes* apud Græcos simplex est, quod apud nos dicitur *ineptus*, & est compositum ex *in* & *aptus*, *Est autem* (o) aduerbium vocandi, sicut heu respondendi: est etiam aduerbium optandi, & est etiam interiectio, Quando igitur est aduerbium vocandi, præponitur vocatiuo casui, & non alij.

Pronomina quæ carent demonstratione carent etiam vocatiuo.

QVOD autem ait interrogatiua vt *quis:* & infinita vt *aliquis:* & abnegatiua vt *nullus:* & distributiua, vt *vterque;* & relatiua, vt *qualis*, vocatiuis carere: Ratio inquit est, quia hæc omnia carent demonstratione, sine qua vocatiuus non potest esse. *Distributiua* quoque ad diuersas videntur pertinere personas: Qui enim dicit, *vterque vestrum facias hoc*, idem est ac si dicat, *tu & ille*, cum vocatiuus ad solam secundam pertineat; ergo quoniam *omnis* distributiuum est, impropriè dicitur *vos omnes;* & huiusmodi.

Quis non est pronomen.

ITEM quidam putauerunt *quis* esse pronomen, vt Donatus, tu quia declinatur ad modum quorundam pronominum, *quis, cuius*; sicut *ille, illius*; tum quia ponitur pro quolibet nomine nobis ignoto (Ignorato enim nomine, quærimus *quis*) tum quia substantiam sine certa qualitate significat. *Respondet* itaque ad singula. Et primo quidem ostendit, quòd multa quoque alia nomina modo pronominum declinantur, quæ cum omnia, vel certum numerum significent, vt *vnus, solus, vter, alter, alius*; vel significent quantitatem, vt *totus, quantus, & tantus*; pronomina vero solam substantiam; quomodo propter declinationem dicentur pronomina? *Qualis vero & talis* infinitam qualitatem significant, pronomina vero solam substantiam; quare non sunt pronomina. *Quod* autem interrogatiua pro nominibus ponuntur, nihil est; cum ignorationem substantiæ vel qualitatis, vel quantitatis, quæ significantur per ipsa nomina, designent; vt *quis, qualis, quantus*. *Præterea* inquit, licet substantiam *quis* sine certa qualitate significet, pronomina tamen propriam cuiuslibet substantiam demonstratiuè, vel relatiuè, & definitè significant. *Quis* vero infinitam substantiam, & infinitè significat, vt sit ei pro qualitate infinitas; quare nec putandum est pronomen.

DEINDE inquit, quid stultius est, quàm *vnus & vter & alter*, propter declinationem dicere pronomina; cum sit regula Grammaticorum generalis, quòd omnia vocabula numerorum sunt nomina. *Contra* hoc autem quod quidam obijciebant, *talis & tantus & tot* esse pronomina, cum sint demonstratiua, & demonstratio sit pronominum propria, respondet hoc falsum, quia & quędam aduerbia sunt demonstratiua, vt *en, ecce*, Differt tamen demonstratio nominum ab ea quæ est pronominum, quia pronomen vnum quid ostendit, & nihil extra, talis autem, etiam id cuius respectu dicitur demonstrat, vt *talis puer apparet, qualis pater eius*. *Præterea* oportet vt pronomen eiusdem sit generis, & vnum cum eo quod demonstrat, sed non nomina: vt si videntes mare dicamus, *Talis est Nilus*, cum illud neutri, hoc autem sit masculini.

Talis, tantus &c. non sunt pronomina.

ILLVD quoque addit quòd *talis & tantus & tot*, si dicantur ad absentes, relatiua sunt, i. in respectu dicta, non quòd ibi sint secundam cognitionem facientia. Cum enim dicitur, *qualis Hercules, talis Theseus fuit*, licet de absente dicatur, erit relatiuum *qualis*, quare *talis* facit ibi primam cognitionem respectu *qualis*, quod ad ipsum refertur. Quod si ibidem *talis* sit relatiuum, oportebit vt *qualis* faciat ibidem primam cognitionem, respectu *talis* quod ad ipsum refertur. Idem ergo ex vna prolatione, & respectu eiusdem, primam & secundam faciet cognitionem, quod nequit esse, nisi illud dicamus, quòd *qualis* dicitur ibi infinitè, & non relatiuè, & hoc quoties, s. *talis* dicitur de absente, vt sit sensus, *qualis fuit Hercules*. i. qualiscunque fuerit, *talis Theseus fuit*. *Constat* autem quòd *talis* si dicatur ad præsentem, tunc demonstratiuum est, vt *talis fuit Socrates, qualis, s. ille quem video*, & tunc sine dubio *qualis* relatiuum est.

Talis si dicitur ad absentes est relatiuum, si ad præsentes demonstratiuum.

ITEM quia pronomina certas faciunt personas, *alius* autem illas abnegat, conuincitur non esse pronomen, quia incertam tertiam significat, quę incertitudo ei est pro qualitate. Rursus pronomen relatiuum, pro illo nomine ponitur ad quod refertur, & eandem cum eo personam significat. Cum autem dicitur *Cicero scribit, & alius recitat*, de alia dicitur persona, quare alius non est pronomen. Rursus *ambo* & *vterque* & *alteruter*, cum sint relatiua, i. in respectu dicta, non habent demonstrationem, nec possunt habere: Ideoque vocatiuos habere non possunt, vide ergo, quod vt dicamus *ambo*, congrue oportet præiacere ad quod illud dicamus nomen, vt *Sortes & Plato venerunt ad me, & ambo recesserunt*. Idem de *vterque & alteruter*: vnde dicuntur relatiua, non sicut *idem & is*, sed relatiua, i. in respectu dicta. Differunt itaque *ambo* & *duo*, quia in respectu dicimus *ambo*, sine respectu *duo*: in hoc quoque *ambo* congregat, *duo* numerat.

Cur alius nõ est pronomen

De Præpositione & ratione nominationis eius.

CAP. CXXXIX.

POst tractatum de partibus orationis declinabilibus, tractatum quoque indeclinabilium aggreditur; & agit primo de præpositione, tum quia solet semper in constructione præponi, tum quia reperta est propter nomen quod prius est natura, vt deseruiat scilicet obliquis casibus. Aduerbium verò repertum est propter verbum, quod est posterius natura. *Dicit* itaque quod, *Præpositio est pars orationis* (reperta propter vnum aliquod principale significationis genus, vel consignificationis) *indeclinabilis*; *quæ præponitur* (id est debet præponi) *alijs partibus orationis* (quamuis enim quædam præpositiones inueniantur quandoque postpositæ, natura tamen earum exigit eas semper pręponi) *vel appositione* (scilicet quando retinet vim dictionis, & deseruit obliquo casui, vt *ad domum*) *vel compositione* (vt *adduco*.

Cur de præpositione agatur ante aduerbium.

Quid præpositio.

DOCET postea quare præpositio per se prolata debet acui in fine: Ideo scilicet quòd semper expectat & desiderat adhærere & coniungi sequenti dictioni; quapropter acuitur in fine & suspenditur, donec habeat quod expectat, scilicet partem cui exigit adiungi; quam postquam sibi associat, quasi vna pars efficitur cum ea: quia cum per se prolata incertę esset significationis, ex dictione cui adiungitur, certificatur. Ideoque adiuncta sequenti dictioni, acutum accentum in grauẽ conuertit; habet enim quod desiderabat, nec amplius debet suspẽdi. Et id (.i. quod præpositio separata debeat acui, præposita grauari confirmat Donatus. *Addit* deinde, quòd præpositiones in prosaicis rarissimè pręposterantur, excepta *cum*. Nam & apud Tullium reperitur *quocum, quibuscum*. *Præ* quoque postponitur apud Terentium. Mediè autem ponitur *de* & *ob*, vt *qua de re, quamobrem*, quæ tamen à quibusdam putantur esse composita, quod nos minime putamus. *Itaque* dicit iterum, quòd prępositionis proprium est, separatim, idest per appositionem pręponi casualibus. Sed coniunctim, idest per compositionem, tam cum habentibus casus, quàm cum non habentibus. *Vide* ergo quòd hæc descriptio data est, & secundum vim vocis, id est secundum rationem huius nominis præpositio, & secundum causam inuentionis, non secundum rationem significationis.

Cur præpositio per se posita acuitur in fine.

Proprium est præpositionis præponi casualibus.

ADDIT quoque quod præpositiones quando apponuntur à poetis, plerumque postpositiuè proferuntur, quod sine metris scribentes rarissimè faciunt, nisi in *cum*, quæ postponitur semper in *mecum, tecum* &c. Tullius prępositionem *de* aliquando postponit, dicens, *quo de agere*, & similia. *Illud* etiam addit, quod quando præpostere ponuntur, mutant accentum, nisi differentia prohibeat. Igitur per se prolatæ acutum accentum habent in fine, prępositæ vero suis casualibus grauantur per omnes syllabas, vt *ante domum*. Quod si supponantur, mutant accentum. Non enim grauantur omnibus syllabis. Sed si fuerint monosyllabæ acuuntur, pręter *cum*, quę posita post *me, te, se, nobis vobis*, patitur enclisim, idest inclinationem. Inclinat enim super se accentum, *Si vero* fuerint dissyllabæ, acuunt penul. nisi differentia prohibeat, vt apud Virgilium, *maria omnia circum*, acuit finalem, ne accusatiuus nominis, vel aduerbium esse putetur. *Nec* hoc tamen vniuersaliter est accipiendum: *Sine* enim, cum sit præpositio, licet sit postposita, acuit penultimam secundum vsum, quãuis differentia imperatiui à *sino sinis* hoc prohibeat, sed vsus sequendus est, analogia scienda. *Illud* etiam addit, quod coniunctiones, *vel* præpositiuæ, vt *quoniam*, vel communes, vt *igitur, saltem*, similiter mutant accentum, quia prępositæ grauantur omnibus syllabis,

Præpositiones postpositæ casualibus mutant accentum.

labis, postpositę acuuntur in principio. Subiunctiuæ vero coniunctiones postpositę non mutant accentum, quia nunquam præponuntur. Ideoque de illis reticuit, cuiusmodi est *quidem*, & consimiles.

De Differentia inter Præpositiones & Coniunctione.

CAP. CXL.

Discrimē inter præpositiones & coniunctiones.

ASsignat postea differentias inter præpositiones & coniunctiones; scilicet quod coniunctiones præpositæ nunquam possunt componi, nisi cum declinabilibus his infinitis, *siqua, nequa*; nec dixit quod præpositæ non possent componi cum indeclinabilibus; hoc enim falleret in *siquando* & similibus, sed potius quod non possunt componi cum aliis declinabilibus, nisi cum illis. Et vide quod maluit ista ponere, in quibus dictio ex compositione corrumpitur, quàm *siquis, nequis*, ne forte quis negaret in illis fieri compositionem. Porro cum indeclinabilibus possent componi postpositæ, ut *atque, & si*, & similia. *Item* præpositiones præponuntur casualibus, & compositæ, & appositæ. Coniunctiones vero, nec præponi possunt aliis partibus, nisi in appositione; nec supponi: excepta *que*, hæc enim supponitur in compositione, vt *vbique*; bene ait, *non aliis partibus*, quia coniunctio coniunctioni, & præponi potest, & supponi per compositionem, vt *atque, enimuero. Si obiiciantur siquando, nequando, quandoquidem*, vtpote quando etiam aduerbium est, & illa ex quando sunt composita: dicemus quoniam etiam coniunctio est. *Item* si opponatur *nescio*, & *nequeo*; dicemus quod ex aduerbio, non ex *ne* coniunctione composita sunt.

Solut. obiect.

Vbique, vndique, &c. non sunt composita, sed per syllabicā sunt adiectionem.

ITERVM addit, quod *vbique & vndique*, & similia, magis videntur dici per syllabicam adiectionem, quàm dici composita ex *que* coniunctione. Ideo scilicet, quod in omnibus illis, cum nihil coniungat, vim suam non seruet; quod semper facere debet in compositione, quomodo facit in *atque*. Rursus nec in omnibus illis seruat *que* vim encliticam, vt in vndique, & vtique. Quam tamen in omnibus illis seruaret, si compositio ex ea coniunctione fieret. Dicit tamen alibi Prisci. quod *vterque* compositum est; quod vel secundum aliquorū sententiam dixit, vel fortasse quia in *vterque* quodammodo retinetur vis coniunctionis. Quid enim est, *vterque istorum legit*, nisi quod iste & ille legit.

De differentia inter præpositiones & Aduerbia.

CAP. CXLI.

Præpositiones non possunt excedere tres syllabas, & sunt omnes primitiuæ, ad uerbia non item.

POst hoc etiam assignat differentias inter Præpositiones & Aduerbia, dicens quod præpositiones plusquam trium syllabarum non possunt esse; aduerbia etiam plurium, vt *aliquando*. *Item*, quod aduerbia quædam deriuatiua sunt; præpositiones autem omnes primitiuæ sunt, secundum Græcos. Ergo *absque* secundum eos videtur esse aduerbium; nisi dicamus quod non est deriuatio, sed syllabica adiectio.

Cur extra & intra nō sunt præpositiones sed aduerbia.

PROBAT deinde quod *extra*, & *intra*, & alia huiusmodi, non sunt præpositiones, sed aduerbia; quia scilicet possunt adiici verbis sine casualibus dictionibus, vt *Ego curro in campo, tu extra*. Subintelligitur. n. *curris*. Hoc quoque quod dicitur *in campo*, adiacet verbo *curro*, ad modum aduerbij. *Addit* quod *extra*, & *infra*, & huiusmodi aduerbia, quę casibus obliquis deseruiunt, dixerunt Latini esse præpositiones, & quia præponuntur casualibus, & quia illis præposita grauantur omnibus syllabis, quod signum est pręposítionis, vt *extra domum*. Quod autem dixit, *quæ solent casibus adiungi*, intelligendum est de casibus diuersæ significationis, propter *pridie*, quod solent temporalibus iungere, vt *pridie* A *Calendas*, nec tamen à Latinis ideo præpositio dicebatur. Dicebant autem huiusmodi aduerbia Latini præpositiones esse, vel propter causas prædictas, vel quia nunc interpretantur quod apud Græcos præpositiones, nunc illud quod aduerbia, quod cum dicit, designat non propter hoc magis debere præpositiones quàm aduerbia dici, & sic partem aduersam attenuat. Si enim dicam, *ante ora patrum*, id est coram patribus, hic *ante* significat hoc quod hæc præpositio Græca *Chro*.

Tres sententiæ de prædictis vocabulis.

ITAQVE sciendum est, tres fuisse de his sententias. Quidam enim dixerunt *infra* & *extra*, & huiusmodi alia, quæ nunc casualibus iunguntur, nunc autem verbis sine casualibus, esse tantummodo præpositiones, & non aduerbia. Alii dixerunt quando casualibus iunguntur, esse præpositiones, quando autem verbis sine B casualibus, esse aduerbia. Fuerunt & qui dicerent hæc tantummodo esse aduerbia, sed casualia, scilicet quæ obliquis deseruirent quandoque casibus, quomodo & præpositiones, hanc vero sententiam ad vltimum confirmauit Prisci. licet iterum & hanc & cęteras cum quadam dubitatione interserat.

De Compositionibus Præpositionum.

CAP. CXLII.

POnit autem communem de præpositionibus regulam, scilicet quod compositæ inueniuntur, tam in nominatiuo, quam in obliquis casibus flexis ab eo, C vnde collegerunt antiqui, quod præpositio nunquam componitur cum obliquo, nisi cōpositio præiaceat in nominatiuo. Nobis autem ex auctoritate non videtur posse haberi, sed illud potius, quod composita cum nominatiuo inuenitur, & cum obliquis eiusdem, vt *indoctus, ti, indocto*. Quare & *inuicem* dicemus esse compositum, nec præiacere compositionem in nominatiuo, hoc idem & de *hactenus* diceremus, nisi quod secundum significationem magis videtur componi ab *hac* aduerbio.

Præpositio componitur cū nominatiuo & obliquis eiusdem.

Præpositio non inuenitur cum verbo nisi per compositionē, quo pacto etiam præpositioni præponitur atque etiam aduerbio.

ILLVD quoque addit, quod præpositio nunquam inuenitur cum verbo, nisi per compositionem, quia sc. in verbis intelligitur semper nominatiuus, vel vocatiuus, quantum ad significationem. Et quia hic casibus nunquam additur præpositio per appositionem, ideo nec in verbis. *Cum* participiis non ponitur in compositione secundum verborum figuram ex quibus D nascuntur, nisi præcedat verbum eius compositum, vt *inducens* ab *induco*. Per appositionem vero præponitur accusatiuo vel ablatiuo participiorum, sicut & nominum. Præponitur & præpositio præpositioni per compositionem, vt *imperterritus*, & coniunctioni, vt *absque*. Dicit tamen, quod magis est syllabica adiectio. Quoniam hæc coniunctio *que*, quoties in compositione ponitur, retinet vim suam, idest vim copulatiuam, vt in *atque*, vbicumque vero non retinet, est deriuatio per syllabicam adiectionem. *Additur* etiam aduerbio per compositionem, vt *perinde*.

Præpositio componens transit regulariter in illā orationis partem quam componit.

ILLVD etiam addit, quando præpositiones componuntur cum aliis partibus, in earum potestare coincidunt, id est vt composita dictio sit eiusdem partis cum illa, cui præpositio additur. Vnde liquet quod *inuicem* non est compositum, cum *vicem* sit nomen, & E *inuicem* (si vna pars est) sit aduerbium. Dicamus ergo, quòd in earum potestatem incidunt sæpissime, rarissimè verò vel nunquam idem fiet pręposítio. *Absque* etenim, non per compositionem dicitur, sed per adiectionem *que* syllabæ.

A

De Accentibus Aduerbiorum, & præpositionibus compositorum.

CAP. CXLIII.

SVnt autem apud Græcos quædam dictiones dissyllabę, habentes penult. acutam, quibus si prępositio per compositionem iuncta sit, vt addat aliquid significationi, accentum acutum depenultimo transfert in antepenultimum. Quando enim dicunt *paralexos*, antepenultimo acuitur. Est enim pars composita à *para* præpositione Græca. Cum ergo apud Græcos prępositio composita in multis dictionibus hoc faciat, apud nos facit hoc idem in vno aduerbio, scilicet *inde*; hoc enim per se prolatum acuit penul. Qui si *de* vel *pro*, vel consimiles præpositiones ei per compositionem addantur, acuitur antepenul. vt *proinde, deinde, subinde*, & similia Ne si grauaretur inquit, scilicet præpositio, ponendo acutum accentum super penul. putetur per appositionem ante aduerbium poni, quod fieri non licet, propter hanc ergo Prisciani rationem, volunt plerique idem in cæteris aduerbis compositis, non solum præpositione, verumetiam cum quibusdam alijs obseruari; vt etiam debeat dici *aliunde*, antepenultima acuta

Inde compositum cum de vel pro & cuis antepenultimam, quod alijs aduerbijs nō solet contingere.

Est ergo super hoc controuersia nec irrationabilis. Priscianus testatur in vno aduerbio *inde* solere hoc fieri: quapropter videtur secundum authorem dicendum esse *delonge alonge*, penultima acuta: similiter & de cęteris aduerbiis, quæ non sunt composita ex *inde* aduerbio, si fuerint tamen ex alio aduerbio & præpositione composita. Quod si ita est, dicendum est, *deinceps, abintus*, penultima acuta; quod contra communem vsum est; omnes enim acuere solent in his antepenultimam.

Dubium circa mentem Prisciani.

Qvid igitur dicendum? primum equidem, nec ex his quæ dicuntur in tractatu de præpositione, nec ex his quæ in libro accentuum, potest haberi vt in *aliunde* antepenultima debeat acui. Non enim ait in libro accentuum, omnia aduerbia composita sub vno accentu pronuncianda sunt; sed potius omnia aduerbia quæ à præpositionibus componuntur, quod non intelligendum est, vt dixerat sub vno, idest non sub pluribus (hoc enim habet omnis dictio, vt vno accentu regatur) sed sub vno accentu inquit, idest sub eodem & consimili; hoc est vno modo accentuandi, sc. vt antepenultima debeat acui. *Dicimus* itaque *aliunde* dici debere regulariter, vt accẽtum habeat penultima: si tamen vsus ecclesię (in qua forte tibi legendum fuerit) aliter habeat, sequere vsum; nisi tantæ fueris auctoritatis, vt prauum vsum emendare possis. *Si* enim obiiciatur quod *aliquando* habet accentum acutum super antepenultimam, sciat hoc fieri causa differentię ab *aliquanto*. Porro liber ille de accentibus, à plerisque dubitatur à quo factus sit. Vt ergo certum aliquid ponamus, illam regulam accentuandi antepenultimam acutè in aduerbijs compositis, non dicimus obseruandam esse regulariter, nisi in compositis ab *inde* aduerbio & præpositione, si Priscianum authorem sequi velimus; nec quidem quod in libro accentuum dicitur, pro authentico habemus.

Solut. dubij.

Aliunde habet accentum in penultima sic etiam a longe, delonge, &c.

Videtvr ergo nobis regulariter dicendum, *delonge, alonge*, & similia, vt super penultimam ponatur accentus. Analogia tamen (vt sæpe diximus) scienda est, vsus verò sequendus. Magister enim locutionis est, & velle quidem inter insanos videri doctum, species quædam furoris est. Qui tamen dicunt regulam in omnibus aduerbiis compositis obseruandam esse, literam Prisciani sic exponunt: prępositio solet hoc facere in vno, scilicet in vna parte orationis, sc. aduerbio, sicut in *inde* manifestum est. Sed videtur planè innuisse, quod in solo *inde* fieri solet: quod ad rationem quam author inducit, illa equidem probabilis est, sed non necessaria; alioquin eadem ratione diceremus *induco* antepenultima acuta, quod omni caret ratione.

De Appositionibus pręposition um cum casualibus.

CAP. CXLIV.

APud Græcos præpositio tribus adiungitur casibus per appositionem, id est genitiuo, datiuo, accusatiuo. Apud nos autem tantum duobus, id est accusatiuo, & ablatiuo; nisi auctoritate sua vtantur nostri poetæ Hellenismo, id est more eorum; vt Virgilius, *Crurum tenus*, pro tenus cruribus. Dicit etiam, quod *toacbris*, cuius interpretatio est *tenus*, aduerbium est apud Græcos, & non præpositio. Inde est, quod *tenus* raro apud nos pręponitur.

Præpositiones duobus tantū casibus apponuntur.

B

Addit quoque quod nominatiuis non adduntur præpositiones per appositionem, quia ipsi sunt intransitiui; id est ex vi nominatiui non significant rem, vt in eam transeat actus, sed intransitiuè iunguntur cum verbis. Ideo autem diximus *ex vi nominatiui*: quia constructi cum verbo passiuo, bene significant rem, vt in eam transeat actus, quia rem patientem; sed hoc est ex vi passiui verbi: præpositiones autem per appositionem prolatæ, semper transitionem exigunt: vnde rationabiliter adduntur accusatiuo, vel ablatiuo, qui transitiui sunt; idest designant in quem fit actus. Quod autem apud Græcos genitiuo & datiuo apponuntur, opinor causa penuriæ factum. Quoniam enim carent ablatiuo, coguntur iungere præpositionem cum genitiuo, vel datiuo, vt compleant vim ablatiui cum præpositione prolati. Sed non possunt, vel non debent adiungi puto (cum similiter sint transitiui) ipsis genitiuorum consignificationibus, necnon etiam datiuorum, propter implicitam quodammodo quarundam vim præpositionum. Quid enim est, *lego discipulis meis*, nisi lectionem facio ad eos? vel quid est, *Iste equus est Socratis* nisi ad ipsum pertinens? Non autem prępositionibus appositis, alię possunt apponi. Propterea verisimile est his casibus, præpositiones per appositionem non posse adiungi.

Cur nominatiuo non potest adiungi præpositio, aut etiā genitiuo vel datiuo.

C

Qvod autem adiungit, nihil carens casu per se transitiuum posse esse; oppositionem habet propter præpositiones, & propter verba transitiua. Sed hæc soluit per hoc quod ait *per se*, idest ex sua vi; hoc est nisi aliud sequatur, scilicet casus obliquus; vel nisi subintelligatur. *Obiicietur* tamen, quòd nec sic obliquus transitiuus est per se: sed potest dici, quod per se positus significat vt eius, vel vt ei, vel vt eam, vel vt ab ea, quæ omnia ad res cum transitione dictas pertinent. Ideoque obliqui etiam positi per se, meritò dicuntur transitiui.

Solut. dubij.

D

De Multitudine Præpositionum apud Latinos.

CAP. CXLV.

ILlud quoque addit, quòd multo plures præpositiones sunt apud nos, quàm apud Græcos. Quia cum apud illos singulę multas significationes habeant, nos ad vnamque illarum, vnam habemus prępositionem. Itaque singulæ præpositiones Græcorum complent significationem multarum apud nos; vt *peri* ponitur pro *circum* & *super*; non quando *super* significat locum, sed quando consignificat memoriam, vt ibi, *multa super Priamo*, idest de Priamo *Iterum*, quia aduerbia localia, quæ solent pręponi casualibus, computauerunt Latini esse præpositiones, quia scilicet præposita casualibus grauantur omnibus syllabis, vt *pone tribunal*, *aduersus hostes*, & huiusmodi alia; quæ omnia Græci dicunt esse aduerbia; tum quia pleraque aduerbia apud eos non possunt componi, cum omnes apud eos præpositiones, & postponi soleant, & apponi: Tum quia cum verbo ponuntur, & apud Latinos sine casualibus; vt ibi *pone subit coniunx*. Quòd autem per appositionem ponatur sine casuali, rarissime, idest nunquam patitur præpositio. Semper enim vel apponitur casui, vt *vade ad domum*; vel subintelligitur, vt *de post* [illegible], subintelli-

Plures sunt apud nos præpositiones quam apud Græcos & quare.

E

telligendum enim est (vt antiquis videtur) *existente.*

Solut. dubij.

Sed quomodo potest fieri, vt si dicam, *De vltra mare venit Pompeius*, ibi intelligatur *existente.* Dicunt ergo plerique, quod in *de post fœtantes accepit eum*; *de post* vna pars est composita, & exigit accusatiuum; similiter *de sub cuius pede*, &c. dicunt .n. *de sub manu*, partem cõpositam esse, & quod exigit ablatiuũ. Alij, quod in *de post fœtantes*, exigit post accusatiuum istum *fœtantes*, & quod *de* irregulariter ibi ponitur, & nullũ casum exigit. Idẽque de similibus dicẽdum *Dicunt* etiam plerique, quod *post fœtantes* ponitur loco cuiusdam ablatiui. *Concludit* itaque ex præpositis, tria apud nos in præpositionibus, esse Græcorum obseruationi contraria; scilicet quod quędam præpositiones apud nos certam habent significationem; quod dicit secundum eos qui *intro*, & cætera aduerbia casualia reputant inter præpositiones; & quod quædam nunquam componuntur, vt *apud*, *erga circiter*; & quod quædam nunquam separantur, vt *di* & *dis*; sed ob hoc tantum vocantur prępositiones, quia loco præpositionum ponuntur in compositione.

Tria sunt apud nos in præpositionibus contraria Græcis.

De Diuersis acceptionibus Præpositionum.

CAP. CXLVI.

Præpositio quandoque assumitur causa maioris significantia.

PRæpositio quandoque assumitur causa significantiæ, vt *imprudentibus*, pro *valde prudentibus.* Significat etiam *in* quandoque priuationem, vt *impius*, idest sine pietate. Ex originem; vt *ex Gorgoneis*, &c. Ponitur etiam loco aduerbii *extra*, vt *exul*, idest *extra solum. Addit* quoque, quod subtractæ nominibus, faciunt ea pro aduerbijs accipi, vt *domo venio.*

Item præpositiones positæ loco aduerbiorum, vel interiectionum, mutant accentum, vt apud Terentium. *Perpulchra credo dona; per* enim debet hic acui non grauari. Et sunt qui dicunt *per pulchra* duas partes orationis esse. Alii vero dicunt vnam partem compositam esse, & verius esse videtur. *Pro* etiam loco interiectionis, vt apud Lucanum, *pro tristia fata*. Et ideo ibidem acuitur. Quod ergo plerique dicunt debere scribi cum aspiratione proh, facta apocopa ab interiectione integra *proh*, id nulla auctoritate tuetur, sed hoc tantum quod *pro* præpositio ponitur pro interiectione, quod non dicit esse mirandum, cum Græci, & præpositiones pro aduerbiis, & èconuerso solebant ponere: Et nos etiam aduerbia loco nominum, vt *mane nonum*, & *sponte sua*, & *rite ne facto*, pro ritu. Dicit tamen alibi, quod *sponte* nomen est, & ponitur pro aduerbio, secundum quod diuersas diuersorum dicit sententias.

Quid significat secundũ quando est præpositio.

Secundum, quando significat vel *catha*, vel *meta*, præpositionis vim obtinet. Cum enim *catha* sit ęquiuocum apud Græcos, hic opinor significat quod *iuxta*, vt *secundum ea*, idest ad similitudinem eorum. *Meta* quoque accipitur pro *de*, & *trans*, & *propter*. In hac autem significatione ponitur *secundum* pro meta, vt apud Lucanum. *Secundum Emathiam lis tanta datur*; idest propter Emathiam. Sed quid significat, cum dicitur *secundum Lucam*, & similia? puto idem quod *iuxta*, quasi sicut Lucas dixit.

Propter, quãdoque præpositio, quandoque coniunctio.

Propter, quandoque ponitur loco *dia*, causalis Grææ coniunctionis, vt *propter te*, i. causa tui. Quando autem ponitur loco *para*, quod est *iuxta*, tunc habet vim præpositionis, vt propter amænum, idest *iuxta*. Sed quid est quod dicit *propter* ibi habere vim præpositionis, cum *iuxta* secundum ipsum sit solummodo aduerbium, & ibi *propter* ponatur pro *iuxta*? Fortasse secundùm eos dixit hoc, qui *iuxta* putauerant esse præpositionem, vel potius quia *para*, loco cuius ponitur ibi *propter*, præpositio est apud Græcos: quamuis *iuxta* aduerbium, loco eius quandoque ponatur. *Addit*, etiam, quòd *ob* ponitur pro causali coniunctione, *vt ob auspicium.* In compositione vero habet vim prępositionis, vt *obeuntia terras*, idest euntia circa. *Circum* tamen aduerbium est, sed Græcus poneret ibi præpositionem. *dicit*

Ob variè accipitur.

etiam, quod *ob* coniuncta cum aliis partibus, simul cum illis accipitur pro causali coniunctione, vt *quamobrem.*

De communi significatione præpositionum.

CAP. CXLVII.

PRæpositiones secundum Gręcos nihil certum per se significant. Cuiusmodi inquit apud nos penè sunt omnes monosyllabę; *penè* dicit propter *præ*, quod per se prolatum certam habet significationem loci. Mutant itaque significationes suas ex diuersis adiunctis; vt *ad* modo consignificat personam, vt *ad te confugio*; modo locum, vt *ad Troiam*, id est apud Troiam; modo tempus, vt *ad bellum Persicum*, Macedonicum; modo numerum, vt *ac quinquaginta millia venerunt.* In compositione quoque, modo consignificat intensionem, vt *affirmat* posita f pro d, modo directionem ad personam, vel ad aliam rem, vt *alloquitur*, *arridet.* Quæ ergo vere & indubitabiliter sunt præpositiones, nihil certum per se significant: quæ vero certam habent significationem, cum secundum rationem Græcorum inter aduerbia pleræque poni debeant, vt *super*, & *intra*, & *infra*, & huiusmodi; Latini tamen posuerunt inter præpositiones. *pleræque* dictum est, quia *inter* certam habet loci significationẽ. Quoniam tamen nunquam sine casuali inuenitur, non concedit, vt etiam secundum rationem Græcorum debeat dici aduerbium, sed præpositio.

Præpositiones mutant significationes ex diuersis adiunctis, ex se tamen nihil certum significant.

Item præpositiones retinent quandoque eandem significationem, tam in compositione, quàm in appositione; vt *inuado hostem*. i. in hostem vado; & hic enim & ibi, *contra* significat: Aliquãdo diuersas; vt *de te loquor*, id est causa tui; *deprimo*, id est infra premo. Quandoque etiam abundant in compositione, ac si essent dissyllabicæ adiectiones, vt nihil scilicet sensus habeant addere, vt *emori* pro mori. Quandoque vero designant locum, & hoc quadripartito, vt significent *quo*, vel *vbi*, vel *vnde* vel qua.

Præpositiones quandoque retinent eandem significationem.

De proprijs significationibus earum quę accusatiuo deseruiunt, & primo de Monosyllabis.

CAP. CXLVIII.

POst hæc pertractat singulas præpositionum quarumque significationes. Et primo earum quæ deseruiunt accusatiuo, quas diuidit in monosyllabas, dissyllabas, & trisyllabas. Sunt enim inquit vnisyllabæ, vt plerisque Latinorum videtur *e*, *ad*, *ob*, *per*, *post*, *cis*, *trans*; *plerisque* dixit propter *post*, quod alii dicunt esse aduerbium casuale. Bissyllabæ vero sunt, *apud*, *ante*, *citra*, *circum*, *circa*, *contra*, *ergo*, *extra*, *intra*, *infra*, *iuxta*, *prope*, *pone*, *vltra*, *præter*, *propter*, *supra*, *vsque*, *penes.* Trissyllabæ sunt, *circiter*, *aduersum*, *secundum*. Quarum plerasque ex his secundum rationes Græcorum dicit esse aduerbia; *plerasque* autem dicit, quia *ad*, & *ob*, & *per*, secundum rationem Græcorum etiam non sunt aduerbia; sed *post*, & *ante*, & *circa*, & *extra*, & similia. Siquidem si plures inueniuntur præpositiones, vel bissyllabæ, vel trissyllabæ accusatiuo casui seruientes, non est curandum, quia de illis tantum agit, quę Græcarum præpositionum interpretationem habent.

Quot præpositiones deseruiant accusatiuo secundum interpretationẽ Græcarum præpositionũ.

Dicit ergo, quod *ad* & appositum & compositum, significat quandoque proximitatem, vt *adeo ad Troiam*, id est iuxta Troiam: Quandoque causam, vt *ad quid fecisti hoc*, id est cuius causa: Quandoque similitudinem, vt *ad vnguem*, id est ad vnguis similitudinem explanatum. Quandoque etiam contrarietatem, vt *ad illum mihi pugna est*, id est contra illum. Quãdoque vero tẽpus, vt *ad bellũ Persicum*, *Macedonicum*, hoc est vsque ad bellum. Quandoque iterum additionẽ, vt

Ad varia significat, vt etiam ob.

ad hæc mala, id est super hæc alia addita sunt. *Ob* apposita, significat aliquando causam ad modum *dia* Græcè præpositionis, quæ pro causali coniunctione accipitur. Aliquando etiam significat accommodationem, vt *ob meritum*, id est pro merito, vel secūdum meritum. In compositione consignificat, vel *contra*, vel *circum*, vt *obambulo* id est circum ambulo.

Per plura pariter significat.

Per significat aliquando *dia* Græcam, secundum quod est localis; vt *perrumpor*, quasi per mediū rumpor. Consignificat etiam tempus, sed quasi locum, vt *per annum fuit mecum*: Dicit enim Priscianus, quod omnia localia, possunt etiam esse & temporalia. *Addit* etiam quod ita quoque aliis rebus quasi loco iunguntur; vt *per virtutem fio laudabilis*, in quo virtus quasi locus laudis fuisse ostenditur. Est etiam *per* iurandi, vt *per Iouem*. Consignificat quoque perfectionem plerumque in compositione, vt *percurro*, id est perfectè curro. Quandoque locum, vt *perrumpor*. Quandoque ponitur loco *valde* aduerbij, vt *percaleo*. Consignificat etiam *per* abnegationem, vt *perfidus*, id est sine fide.

Adhuc de eodem.

CAP. CXLIX.

Post variè vsurpatur.

Addit quod *post*, & componitur, vt *postpono*, & separatur: & significat inquit *meta* præpositionem sed non quando loco *sin* accipitur, quæ valet quantum *cen* præpositio. *Post* ergo sicut *meta*, quandoque significat ordinem loci, vt *post montem*: Quandoque tempus, vt *post multum temporis*: quandoque ordinem alterius rei, vt *post pietatem vtilitas ponenda est*: quandoque pro aduerbio temporali *postea*, absque omni casu scilicet, vt *longo post tempore*: Nam quando inquit præpositio est, ablatiuo iungi non potest, quia deseruit accusatiuo. Illud etiam addit quidem, quod à *post* deriuatur *posterus*, & *postica*.

Cis componitur & apponitur, & similiter etiā trans.

Cis quoque dicit componi, & apponi, & locum significat: quid est enim *Cisalpina Gallia*, nisi quæ inter nos est & Alpes? quādoque etiam transfertur ad tempus designandum, vt *cis definitum tempus*; quandoque etiam ad alias res, vt *cis naturæ leges*: sed magis & frequentius loco additur, præsertim quoniam alias res vt locum significat. *Trans* etiam, & componitur, vt *transuebo*; & apponitur, vt *trans mare*. Amittit autem quandoque in compositione n & s vt *traduco*. Et vide, quod videtur locum *trans* significare, sed modo diuerso. In *transuebo* namque significat vlteriorem locum, ita quod vsque ad ipsum. In *trado* quoque, quasi transitionem localem ab vno ad alterum. In *transgredior*, quasi localem accessum. Apposita quoque *trans* ponitur loco *peran* aduerbii Græci, vt *trans mare*, & significat idem tunc quod *vltra*.

Omnes monosyllabæ præpositiones excepto cum, componūtur & præponūtur.

Clam est aduerbium.

Addit postea, quod omnes monosyllabæ præpositiones cuilibet casui deseruientes, & apponuntur, & componuntur, excepta *cum*, pro qua semper *con* in compositione inuenitur; & n conuertitur in m sæpe, vt *communis*: sicut (m) quoque solet per compositionem conuerti in n, vt *tantundem*. De *clam* vero ostendit, quod aduerbium debeat dici, quia significat qualitatem; quod non præpositiones, sed aduerbia facere solent; & facit ex se diminutiuum *clanculum*, quod nulla præpositio facit; & potest proferri sine obliquo. Et quia interpretatio illius apud Græcos aduerbium est, præponitur tamen obliquo casui, sicut & multa aduerbia localia, vt *clam te factum est*.

De dissyllabis quę accusatiuo deseruiunt.

CAP. CL.

Apud significat in loco, & nūquam componitur ante verò, &

Post hoc agit de dissyllabis præpositionibus, quæ accusatiuo iunguntur. Dicit ergo quod *apud* significat in loco, vt *apud Numantiam*. Iungitur etiam personis, id est nominibus personarum, vt *apud Athenienses*, A in quo tamen & personas quasi locum significat. Vnde etiam vnam dicitur habere significationem, scilicet in loco, nunquam autem componitur. *Ante*, & componitur & apponitur: & significat locum, vt *anteeo*: vel tempus, vt *ante annum*, quod secundum adiuncta potest dignosci: vel etiam ponitur pro *antea* aduerbio. Deriuatur ab *ante*, *antiquus* & *antiquarius*.

componitur, & apponitur

Citra non cōponitur.

Citra non componitur, & significat locum: vt eandem ferè habet significationem quam habet *cis*, nisi quod *cis* solet plerūque præponi propriis nominibus montiū, vel fluminum: reliquis vero magis solet addi *citra*. A *cis* deriuatur *citra*, à quo *citer*, *citerior*, *citimus*. Vnde Cato: *Citer ager* id est vicinus. Et licet *cis*, & *citra* præpositiones à Latinis esse putentur, tamen interpretatio eorum apud Græcos aduerbium est. *De circa* quoque dicit, quoniam significat id quod *peri* Græca; sed B tunc quādo *peri* ponitur pro *iuxta*. Nam & ponitur pro *de*, vel pro *iuxta*, & multas alias significationes habet apud Græcos

Circa nunquam præponitur in cōpositione.

Circa, & ad locum pertinet, vt cum dicitur, *circa forum*; & ad tēpus, vt *circa viginti annos*. Addit etiam quod *circa* nunquam præponitur in compositione, sed postposita componi inuenitur cū ablatiuo, vt *quocirca*, & habet vim causalis coniunctionis hæc dictio composita, inuenitur quoque subiuncta *circum* præpositioni, & videtur composita dictio esse, quod fieri non potest: In sequentibus enim dicit, quod *circa* non componitur. Quod autem *circumcirca* debeat dici, probat auctoritate Donati dicentis, quod prępositio aut C prǽcedit verbum, vt *præfero*: aut aduerbium, vt *expressè*: aut participium, vt *præcedens*: aut coniunctionem, vt *absque*: aut seipsam simplicem facit relationem: quasi diceret, præpositio præcedit præpositionem. Dicit autem Priscianus, quod *circumcirca* significat idem quod apud Græcos *amphiperi*, quod valet ac si diceret *ex omni circum*.

Circumcirca non est dictio composita.

Cvm vero sit propositum eius hoc in loco de dissyllabis præpositionibus agere, adiungit tamen de *circiter*, quia & Græcæ præpositionis *peri* significationem retinet, acceptæ pro *iuxta*: sed differt à *circa* quod *circiter* ad solum tempus pertinet; vt *circiter Calendas Ianuarias*.

Erga nunquam componitur.

De *erga* quoque dicit, quod significat idem quod *peri*, scilicet quando *peri* significat affectum. Et tunc D nominibus personarum iungitur, quando bonus siue malus affectus in eas designatur, vt *erga propinquos*. Hæc præpositio nunquam præponitur.

Adhuc de eodem.

CAP. CLI.

Contra, plura significat.

Contra vero quandoque significat aduersationem, vel malum affectum; vt *contra adulterum dico*: quandoque repugnantiam, vt *contradico*: quandoque localem positionē, sed aduersam, vt *stat contra*: deriuatur autem ab eo *contrarius*. *Extra* vero significat idem quod hoc aduerbium *entos*, quod deriuatur ab *ex*, quæ præpositio est, tam apud nos, quàm apud Græcos: tamen apud nos & aduerbium esse dicitur, quia E sine casualibus verbo adiungitur; & præpositio etiam, quia casualibus præposita, per omnes syllabas grauatur. Quod autem *extra* loco præpositionis ponitur, dicit nihil mirum videri, cum & *ex* prępositio in quibusdam compositis inuenitur posita pro *extra*, vt *exul*, id est *extra* solum: deriuatur autem ab eo *extraneus*, & *externus*.

Extra, modo aduerbium, modo præpositio reperitur.

Inter tam composita, quam apposita reperitur.

Inter quoque inuenitur composita, & apposita, vt *inter amicos*. Item cum verbo sine casuali, vt *tu dextrorsum*, *ille sinistrorsum*, *ego curro inter*. Vnde videtur velle quod debeat dici aduerbium; & deriuatur ab *in*: & significat quandoque quod *dia*, & significat locum, & inuenitur semper composita, vt *interrumpit*: Quandoque significat quod *en*, & tunc significat localē positionem, vel quasi localem. In qua significatione, &

ne, & potest apponi; vt *Conuersique oculos inter se, atque ora tenebant*; & potest componi, vt in illo exemplo quod sequitur, *interea loci*; quod sub vno accētu debet proferri, & valet quantum in eo loci. Quandoque significat quod *meta*, & tunc significat locum, vel quasi locum, vt *inter vicinos*. Vbique ergo locum significat. *Interea* verò ab *inter* deriuatur, quod dicit semper esse aduerbium: dicunt autem plerique, quod *intercapedo* significat distantiam loci; Interuallum distantiam temporis.

INTRA verò significat quod entos aduerbium, & habet contrariam significationem ei, quod est *extra*. Et vide quod cùm ab *in* deriuetur *inter*, & *intra*, & *intus*, & *intrò*; hæc duo vltima nunquam præponuntur casualibus sicut nec *foris*, & *foras*, quæ similem habent significationem. Ab *intra* verò deriuatur *intrinsecus*, & *internus*, & *introrsus*. *Infra* temporaliter plerumque ponitur, vt *infra decem dies*. Propriè verò & principaliter significat locum, sicut *contra*, & *citra*; & contrariam gerit significationem ei quod est *supra*: quod excellum localem significat, vel quasi localem. *Infra* verò est eius contrarium, quamuis abusiuè inueniatur positū pro *intra*. Deriuatur autem ab *infra*, *inferius*, *inferior*, *infimus*. *Iuxta* significat quod *tocutos* aduerbium, sed dicta est à Latinis præpositio: videtur tamen pro *æqualiter* sumi apud Salustium. De *pridie* etiam dicit, quod more præpositionis iungitur cum accusatiuo, vt *pridie Calendas*. Est ergo *pridie*, temporale aduerbium & casuale. Vnde reliquit intelligendum, quod licet *iuxta* iungatur obliquo casui, non tamen minus est aduerbium, si cum verbo possit construi sine casu obliquo: vt *tu longè sedebas à rege, ego iuxta*.

Intra deriuatur ab in. & habet quādā composita.

Infra propriè significat locum.

Iuxta quandoque est aduerbium, vt pridie est aduerbium temporis & casuale.

De Monosyllabis ablatiuo deseruientibus.

CAP. CLII.

POst hoc progreditur Priscianus ad præpositiones, quæ solo casui ablatiuo deseruiunt. Harum autem quædam sunt Monosyllabæ, vt *a, ab, abs, e, ex, pro, præ, cum, & clam, que*, secundum quosdam est aduerbium. Quædam autem dissyllabæ, vt *coram, palam, sine, absque, tenus*; quarum omnium (scilicet dissyllabarum) interpretationes apud Græcos aduerbia sunt. Sed quoniam casibus obliquis deseruiunt per transitionem personarum, id est vt notetur transitio ad aliam personam, vt *coram rege hæc omnia locutus sum*; Latini eas quidem præpositiones esse asserunt. Quando autem sine casibus obliquis ponuntur, & intransitiuè aduerbia ab eisdem putantur. Dicit tamen quod *sine*, & *absque*, & *tenus* nusquam inueniuntur sine ablatiuo. Videtur itaque velle, quòd hæc propriè apud Latinos sunt præpositiones, licet etiam interpretationes earum apud Græcos sint aduerbia. Aduerbia namque verbis iunguntur intransitiuè & omnibus casibus indifferenter.

Multæ præpositiones apud Latinos respondent aduerbijs Græcis.

DICIT ergo, quod monosyllabæ omnes ferè eandem vim habent, quia & locum, & tempus, & ordinem æqualiter significant; sed differunt, quoniam quando consonantes sequuntur a & e, solent præponi in appositione, *à domo, è rure*. Ab verò & ex præponuntur non solum vocalibus, sed etiam consonantibus. *Ab* in compositione præponitur omnibus literis absque c, vel q, vel t. *Affatur* est compositum ex *ab*, licet b mutetur in f, sequente f. In *aufero* b mutatur in u, non in f, licet sequatur f. Sic si diceretur affero (b) mutata in f, videretur ab ad componi, non ex ab. Similiter in *aripio* b conuertitur in r. In *asporto* non conuertitur b in p, sed in s, ne si dicatur *apporto*, videretur esse compositum ab *ad*. *Dec* verò dicit, quod tam in appositione, quàm in compositione inuenitur ante b, vt *ebibo*, & d, *vt educo*, quod producit penultimam, si dicatur *educo cis*, & corripit eā si dicatur *educo cas*, quod est nutrire. *Ponitur* etiam e ante g, vt *egero*, ante l, vt *elimo*, ante m, vt *emoneo*, quod est à moneo: ante n, vt *enerue*,

Omnes præpositiones monosyllabæ habent ferè eādem vim, differunt tamen in quibusdam proprietatibus.

ue, quod est à *neruo neruis*, ante r, vt *eruo*, ante u & i consonantes, vt *euoco*, *eijcio*. Et ecce habemus, quod debeat dici *eijcio*, non solum *eicio*: Similiter ergo *abijcio*, & *deijcio*. *Addit* verò, quod consonantibus cæteris à b, & d, & g, & l, & m, & n, & r, & i, & u consonantibus, non præponitur e, sed ex, vt *excubo*, *effero*, vbi x est mutata in f.

ADDIT iterum, quod omnes prædictæ præpositiones, id est *a, ab, abs, e, & ex*, vim habent consimilē; nisi quod & a & abs iunguntur verbis passiuis, vel ablatiuis, id est quæ ablationem designant, vt *aufero*, & similia. *E quoque* in compositione positum, vel significat priuationem; vt *enodis*, quasi sine nodo, vel intensionem, vt *eludo*, vel ponitur pro *extra*, vt *educo*, id est extra duco. Similiter & ex in compositione, vel ponitur pro *extra*, vt *excludo*, vel designat priuationem, vt *explico*, quasi à plica remoueo, vel intensionem, vel perfectionem, vt *exoro*, *efficio*.

Adhuc de eodem.

CAP. CLIII.

DE verò, quandoque significat *apo*, & tunc est materialis, vt *hic annulus est de auro*. Quandoque *peri*, & tunc memoratiua est, vt *de partibus orationis*. Quandoque ponitur pro *Chata*, & tunc significat locum, vt *descendo*, id est deorsum scando. Quandoque significat intensionem vt *de primo*. Quandoque priuationem, vt *demens*, id est sine mente. Similiter & *pro*, quandoque significat locum; & in appositione, vt *pro templo*: & in compositione, vt *procurro*: Quandoque tempus, vt *proficio*, *proauus*, quod tamen dicunt plerique componi à *procul*, eo quod in *proauus* corripitur pro. Simimiliter & cætera omnia in quibus *pro* corripitur: vt *protetnus*, quod est à *terno*. Alij verò dicunt quod more Græco corripitur *pro* præpositio apud nos in compositis dictionibus. Ponitur autem *pro* loco *e*, vel *super*, vt *prominet*, pro eminet, vel supereminet. Ponitur etiam pro *ante*, vt *prostratus*, & pro *ad*, vt *pro viribus suis*: pro *in*, vt *pro testimonio*. Ponitur quoque interiectiuè, & circumflectitur, vt apud Salustium: *Pro Deum*, &c. Et ponitur admiratiuè.

De, varia significat, vt etiam pro.

PRÆ vero, & apponitur, & componitur. Ponitur autem pro *ad*, vt apud Terentium: *Hic ego contempsi illum præ me*, id est ad comparationem mei. Ponitur etiam pro *ab*, vt apud eundem, *vt sit misera præ amore*, &c. Ponitur quoque pro *super*, vt *præsideo*. Pro *valde*, vt *præcelsus*. Pro *ante*, vt *præcurro*. Deriuatur autem ab eo *præter*. *Cum* verò, & aduerbium potest esse quando temporale est: & præpositio, quando significat idem quod *sin*: & est tunc copulatiua, vt *cum ducibus pugno*: Non inuenitur autem in compositione, nam loco eius in compositione semper ponitur *Con*, quæ etiam mutat n in m, quando b, vel m, vel p sequitur; vt *combibo, imbibo, communis, immunis, compello, impello*. Sequentibus autem l, vel r, cōmutat n in eas, vt *collido, illido, corripio, irripio*. Inuenitur tamen n integra sequentibus l vel r, sed raro, nec debet fieri. *Porro clam* magis debet dici aduerbium: deriuatur ab eo *clandestinus*, vnde constat quod penultima correpta habeat pronunciari, cum non habeat te à primitiuo.

Præ, & apponitur, & componitur variaque significat.

Cum quandoque est aduerbium, nec inuenitur in compositione.

Clam aduerbium.

De dissyllabis eidem casui deseruientibus.

CAP. CLIV.

COram quoque & palam, quamuis æquipollentia eorum apud Græcos sunt aduerbia, quia tamē deseruiunt obliquis casibus, à Latinis dicuntur præpositiones. Sed mihi, inquit, magis videtur, quod debeant aduerbia dici casualia; Cum sine casibus, verbis possint adiungi. Differunt autem *coram* & *palam*, quoniam *coram* ad singulares pertinet personas, vt *coram rege*: *Palam* verò ad omnia. Ponitur etiam per se, vt *palam est*, id est manifestum omnibus.

Coram & palam sunt aduerbia casualia, quæ possunt adiungi verbis sine casibus.

Sine

Sine & absque sunt præpositiones.

SINE autem & *absque*, apud Latinos sunt præpositiones. & consignificat vtrumque abnegationem, nec inuenitur in compositione. Falsum ergo est, quod *sincerus* sit compositum à *sine* & *cera*: vel *sincerus*, à *sine* & *carie*. Sed sic intelligendum est, quod *sine* nunquam inuenitur integra in compositione, cum *absque* in compositis nullo modo inueniatur. *Sine* quoque verbum imperatiuum est, sed differt accentu; quia cum præpositio est, præposita grauatur per omnes syllabas, vt *te sine timore*: Postposita verò acuit penultimam, vt *te sine nihil.* De *absque* verò dicit, quod deriuatur ab *abs*: neque enim est compositum, sicut videtur plerisque, quoniam *que* nunquam amittit vim suam in compositione, sed semper in ea operatur copulationem, vt in *atque*, & in similibus: vbi ergo vim suam amittit, debet adiectio syllabica dici. *Tenus* iungitur non solum ablatiuo verumetiam Greco more, genitiuo; sicut apud Virgilium, *& crurum tenus*, &c. quamuis possit dici, quod genitiuus est positus pro ablatiuo.

Absque nō est composita.

Tenus aliquando iūgitur genitiuo.

De his quę vtrique casui deseruiunt, & primò de in.

CAP. CLV.

Quatuor præpositiones subseruiunt accusatiuo & ablatiuo, sed in vario sensu.

POst hęc agit de his quæ vtrique casui iunguntur. Sunt autem quatuor, *in, sub, super, & subter.* *In* ergo quando significat motionem ad locum, vel ponitur pro *contra*, tunc soli accusatiuo iungitur, vt *in vrbem vado, in adulterum dico.* Quando etiam ponitur pro *ad*, accusatiuo iungitur, vt *impulit ad latus*, pro *in latus.* Cum autem ponitur pro *en* Græca præpositione, deseruit ablatiuo casui, id est quando localem permanentiam significat, vt *in Italia, in Vrbe.* In compositione quoque aliquando priuationem significat, vt *inulctus*: Aliquando intensionem, vt *imprimo.*

PORRO accusatiuo iungitur quando diuturnitatem significat, vt ibi, *visio quam hic videt, in dies longos est.*

Rursus quando ad *in* subauditur *vsque*, tunc etiam iungitur accusatiuo, vt *in vitam æternam.* Item, *certus sum, quia potens est depositum meum seruare in illum diem*; id est vsque ad illum diem. *Rursus* quando *in* ponitur pro *iuxta*, tunc etiam deseruit accusatiuo casui, vt *in hunc modum contendant.* Et iterum, *misit ad Ezechiam in hæc verba.* *Rursus* quando *in* ponitur pro *per*, exigit accusatiuum, vt ibi: *Iusti mirabunt in eas*, id est per eas. *Rursus* quando *in* ponitur pro *supra*, tunc quoque iungitur accusatiuo, vt *Hieronymus in Matthæum*: *Beda in Marcum.* *Rursus* quando ponitur pro *super*, iungitur accusatiuo, vt ibi: *In omnem terram gloria tua loquetur pacem in populo.*

Quando in regit accusatiuum, & quando ablatiuum.

QVANDO autem in aliquo loco motio fieri ostenditur, tunc iungitur ablatiuo, vt *curro in campo.* Item quando pro *inter*, vel pro *intra* ponitur, ablatiuo solummodo iungitur. Pro *inter*, vt ibi: *Accepisti dona in hominibus*, id est inter homines. Et ibi similiter: *Benedicta tu in mulieribus.* Et in Apostolo: *In quibus & vos vocati.* Rursus pro *intra*, vt ibi: *Oratio mea in sinu meo conuertetur.* *Rursus in* pro *per* positum, plerumque iungitur ablatiuo, vt ibi: *loquens Deus patribus in Prophetis*, id est per Prophetas. *Rursus* aliquando ponitur pro *ad*, & iungitur ablatiuo, vt *Dominus erit in latere tuo.* Quandoque etiam accusatiuo, vt *impulit in latus.* *Rursus* quandoque pro *ante*, iungitur ablatiuo, vt ibi: *Intret in conspectu tuo oratio*: &, *est hoc mirabile in oculis nostris.*

De Sub, & Super, & Subter.

CAP. CLVI.

Quando sub regit accusatiuum, & quando ablatiuum.

SVb verò quando significat ad locum, & ponitur pro *ante* vel *per*, iungitur accusatiuo. Ponitur autem pro *ante*, vt ibi: *sub lucem exportant calathis*, id est ante lucem. Ponitur quoque pro *per*, vt ibi: *Et sub noctem cura recursat.* In compositione verò, semper *sub* vel localem habet significationem, vt *suppono, supprimo, subeo*, vel vim diminutiuam, vt *subrideo*, id est, parum rideo. Mutat autem b in sequentem consonantem, quando ea quibus adiungitur *sub* incipiunt à c, vt *succurro*: vel f, vt *sufficio*: vel à g, vt *suggero*: val ab m, vt *summitto*: vel à p, vt *suppono.*

DE *super* verò & *subter* dicit, quod habent contrarias significationes, & locum significant. Iunguntur etiam tam ablatiuo, quàm accusatiuo. Quibusdam tamen videtur *super* figuratiuè ablatiuo iungi; vt ibi, *gemina super arbore sidunt*: similiter & ibi, *fronde super viridi*: vbi *super*, vel ponitur aduerbialiter, vel pro *in*, vt alibi dicit. Quando tamen ponitur pro *de*, proculdubio iungitur ablatiuo: vt ibi, *multa super Priamo*, &c. Inuenitur etiam adiungi verbo, vel nominatiuo participij; & tunc sine dubio est aduerbium, vt ibi, *Ecce super mœsti*, id est valde mœsti. Inuenitur ętiam in compositione, vt *supersedeo*. A *super* quoque deriuatur *superbus*; & *superus*, & *supremus.*

Super & subter quo sensu vtrique casui iunguntur.

De præpositionibus inseparabilibus.

CAP. CLVII.

Sex sunt præpositiones inseparabiles.

INseparabiles præpositiones sunt hæ, *di, dis, re, se, am, con*, quæ quamuis in contextu orationis per se poni non possunt, vnde nec partes propriæ possunt vocari; quia tamen in compositione addunt aliquid significationi, & præponuntur, idcirco præpositionibus connumerantur. Et *di* quidem & *dis*, eandem habent significationem, quia separationem significant, vt *diuido, distraho*, quod *dia* præpositio facit apud Græcos. Tunc enim ponitur *dis*, quando ponitur c, vt *discumbo*: vel f, vt *differt*, in quo s mutatur in f: vel sequente *pro*, vt *displiceo*: vel s, vt *dissero*: vel t, vt *distraho*: vel i consonante, vt *disiectus.* Quibuscunque verò consonantibus alijs sequentibus præponitur *di*, vt *dimitto, diruo, diduco, digero, diluo*, & vbique producitur *di*, excepto *dirimo, disertus*, in quibus corripitur. Non ergo debet dici *disrumpo*, sed potius *dirumpo.* Et vide, quod cū dixit aliis cōsonantibus sequentibus præponitur *di*, non negauit & præponi posse aliquibus prædictarum. Ideoque non potest obijci *disiunctiuus*, si pręponitur *di.*

Quibus dictionibus apponitur dis, & quibus di.

DE *re* verò dicit, quod vel factum est à *retro* per apocopam, vnde *respiratio*, id est retro aspiratio; vel potius à *re* deriuatur *retro*: sicut ab *ex*, *extra.*

Quid aliæ particulæ significent.

DE *se* quoque dicit, quod quandoque ponitur pro *dia*, & consignificat separationem, vt *secubo*, id est seorsum cubo. Quandoque etiàm significat abnegationem, vt *securus*, quasi sine cura: deriuatur autem *seorsum* à *se*, sicut à *de*, *deorsum.* Quibusdam tamen videtur sumptum esse à *semis*, quod facit separationem, dimidium enim significat: alijs autem videtur à *secus.*

Am verò significat idem quod *peri* apud Græcos, quod est *circum*, vt *ambio*, quod est ab *am*, & *eo*, sed b interponitur.

DE *con* verò nihil aliud dicit, nisi quod loco *cum* pręposititionis accipitur.

De quibusdam dictionibus compositis.

CAP. CLVIII.

Siqua & nequa vnde composita.

SIqua, & *nequa* composita sunt: & à *si*, vel *ne*, & *quæ*, sit huiusmodi compositio. Nec enim secundum Priscianum dicendum est *quæ*, vel *qua* in nominatiuo, sed tantum *qua.* Sunt autem *siqua*, & *nequa*, tam singularia, quàm pluralia; vt *siqua mulier*, id est si aliqua: vel *siqua animalia*, id est, si aliqua. Similiter *vbique* secundum Priscianum non est compositum: vult enim, quod in quibuscunque coniunctio non

operatur

operatur vim coniunctionis, illa non sunt composita, sed per adiectionem syllabæ deriuata. *Pridie* temporale aduerbium est, a prima & die, & deseruit accusatiuo casui, vt *pridie Calendas* idest die præcedenti. Calendas dicimus primum diem mensis, a *calo*, quod est voco; quia die illo ascendebat turrem antiquitus Romę sacerdos, vt populum conuocaret ad nundinas, inclamans ter *calo*, propter quòd non nisi pluraliter dicimus Calendæ. Videtur tamen velle alibi, quòd cum dicimus *pridie Calendas* subaudiendum sit *ante*, sed diuersas secutus est opiniones.

Calenda vnde dictæ.

Intercapedo vnde composita.

VIDETVR *intercapedo* non fieri ab intercipio, vnde enim formaretur; dixerunt ergo plerique, quòd aliud est *intercapio*, aliud *intercipio*. *Intercipere* enim est quasi reprehendere. *Intercapere* autem, quasi ad distantiam localem videtur pertinere; vt inde dicatur intercapedo distantia localis, sicut interuallum designat distantiam temporis. *Interrex* dicitur custos regni inter duos reges, præteritum scilicet, & futurum. *Est autem* in compositis ab *ex* dubitatio quædam; quando enim sequitur vocalis post *ex*, ita in quibusdam pronunciare consueuimus, vt videatur x adhęrere sequenti vocali, vt *exaudio*: In quibusdam autem per se, & quasi disiunctum videtur sonum suum habere; vt *exque*: sonat enim cum præcedenti e, & disiunctim a q sequenti. Sed in his nihil aliud attendere debemus, nisi vsum, & euphoniam. Constat enim, quòd in omnibus compositis ab ex debet x coniungi & literari cum præcedenti e.

Explicantur quædam composita.

EXTORRIS dicitur ab *ex*, & *terra*. *Expedio*, compositum est ab *ex*, & *pedica*, quod est a *pede*, & *capio pis*. *Denique*, si est compositum, a *denuo* componitur, & *que*. *Detero* est à *de* & *tero*, quod si deponitur priuatiuè, significat quod *peierare*: si verò intensiuè significat quod *valde iurare*. *Procliuus* est compositum à *cliuo*. Est enim *procliuus*, quasi ante cliuus. Cliuum autem dicunt, quandam loci quasi inclinationem. *Dirimo* à *di* & *emo* interposita, r & e mutata in i.

De Aduerbio.

CAP. CLIX.

POst hæc agit de aduerbio, eo quod adiacet verbo: sicut ergo verbum post nomen ponitur, sic aduerbium, quod propter verbum repertum est, debuit poni post præpositionem, quæ causa nominis inuenta est. Ait ergo: *Aduerbium est pars orationis indeclinabilis cuius significatio verbis adijcitur*; id est, quod ad hoc fuit inuentum, vt verbis adijciatur; Ita vt eius significatio, determinet significationem verborum. Sicut enim adiectiua nomina habent se ad substantiua, ita quoque aduerbia ad verba: sic tamen adiunguntur verbis aduerbia, vt nec genus, nec numerum eorum sibi assumant.

Quid aduerbium.

ADVERBIORVM quædam adiunguntur verbis omnium temporum, vt rectè. Quædam verbis diuersorū temporū, vt ipsa tempora separatim significent, vt *hodie* & *cras*. De *non* quoque dicit, quod non adiungitur imperatiuo, nisi in compositione, vt *noli*; & hoc (vt opinor) ideo, quia *non* significatiuum est abnegationis, quæ est contraria affirmationi; & imperatiuum, nihil affirmationis vel negationis consignificat. Porro *noli* verbum compositum, quasi vim infiniti obtinet; significat enim infinitè: hoc autem significatio imperatiui non respuit.

Quædā aduerbia adiūguntur nominibus omnium temporum, quædā non.

ITEM dicit quod aduerbium sine verbo vel participio, plenam non habet sententiam. Non quia cum dico *bene*, qualitatem plenè & determinatè non significat, sed quoniam aduerbium quasi adiectiuum est verbi. Ideoque ex significatione verbi, aduerbij significatio pendet. Videtur velle, quod aduerbium in omni constructione referatur ad verbum. Sed nunquid dicimus, *omnis homo ferè est auarus*, vt ferè reddatur ad *omnis*, & non ad verbum? sic enim dicimus, *omnes ferè*, quasi pauci sunt qui non sint auari. Sed si ad sensum respicias, & ibi *ferè* aduerbium, redditur ad verbum. Idem enim est, *Omnis homo ferè est auarus*, ac si dicatur, *nullus est ferè qui non sit auarus*. Idemque in consimilibus obseruandum constructionibus.

Aduerbium sine verbo vel participio plenam non habet sententiam.

De Accidentibus Aduerbio, & primò de Specie.

CAP. CLX.

Aduerbio tria accidūt, sc. species, significatio, & figura.

POst hoc enumerat accidentia Aduerbio. Sunt autem tria: Species, significatio, figura. Igitur aduerbia, quædam sunt primitiua, vt *non*: quædam deriuatiua, vt *clam*, *clanculum*. Et vide, quod *statim* à statu, quod est nomē participiale, deriuatur. Vnde qui statim penultima producta ponunt in metris, contra regulam facere videntur. Omnia enim quęcunque à verbo *sto stas* deriuantur, corripiunt a, excepto *staturus, ra, rum*, & *statim*. Hanc enim regulam longè tradidit Priscianus. Quare cùm *statim* mediante participiali nomine, à *sto stas* deriuetur, debet corripere a: sed quoniam in *statim* inuenitur producta, dicimus illam Prisciani regulam, de solis datam esse declinabilibus. Item *hic* aduerbiū, ab *hic* pronomine dicitur: sed hæc nulla videtur esse deriuatio, cum eadem sit vox prorsus vtrinque; sed non est prorsus eadem, quia *hic* aduerbium semper producitur, *hic* verò pronomen secundum Priscianum semper corripi debet; quamuis versificatores moderni *hic* pronomen indifferenter ponant.

Nomina sub diuersis casibus nonnunquā pro aduerbijs ponūtur.

ILLVD etiam addit, quod nomina sub diuersis casibus, pro aduerbijs inueniuntur posita; vt *nimium* pro nimis: *Multum* quoque, quod nomen est, similiter & *primum*: & *vna* quod est nomen, pro *simul* aduerbio Similiter *hac*, quod est pronomen, ponitur aduerbialiter; vt apud Virgilium: *Hac fugerent Grai*, &c. *Adiungit* iterum, quod per nominatiuum ponuntur aduerbialiter nomina; vt *fors & vota facit*, &c. Et *sole recens orto*, pro recenter. Per genitiuum etiam, vt *Romę*, *Militiæ*, *Tarenti*. Datiui quoque casus ponuntur pro aduerbiis, vt *vesperi*, *foris*, *ruri*: Actiui etiam, vt *Romam*, *Athenas*. Et ablatiui, vt *fortè*, *alternis* ponuntur aduerbialiter; de quibus iterum ponit exempla, vt apud Virgilium: *Alternis dicetis*, &c. id est, alternatim. Et vide, quod *forte* ablatiuus est à nominatiuo *fors*, qui in raro vsu est. *Iterum* dicit, quod cum nomina pro aduerbijs ponuntur, indeclinabilia manent, licet diuersis casibus nominum iungantur; id est non variant casus, vt *sublime volans sublime volantis*.

De Formis Aduerbiorum, & primò de terminantibus in a.

CAP. CLXI.

Aduerbia primitiua in forma communi non cōueniunt, bene quidem deriuatiua.

ADiungit, quod aduerbia primitiua vniformia, sunt, id est vnumquodque suam separatim formam habet. Ideoque nullam inquit, regulam à similitudine, vel collatione aliorum possunt accipere; quoniam regula, semper similitudinem eiusdem proprietatis inter diuersa continet. Deriuatiua verò sub aliqua certa proferuntur forma: Quoniam quædam eorum terminantur in e: Alia in es: Alia in r. Et per hoc quod ait, subnotauit multorum in eadem forma conuenientiam. Itaque similitudine proprietatis adhibita (sicut enim à *docto* fit doctè, o in e longam conuersa, sic à *pulchro* pulchrè) plerumque possunt accipere rationem, id est regulam suæ natiuitatis, quæ à primitiuis secundum similes terminationes deriuantur. Plerumque autem inquit diximus, propter excepta, vel anomala, vt *bene*, *malè*, *duriter*.

DEINDE exequitur singulas aduerbiorum formas, secundum diuersas eorum terminationes. Et incipit

primo

Quędā aduerbia terminantia in a sunt composita quędam primitiua, omnes autem producunt vltimam præter ita.

primo a terminantibus in a. Dicit ergo, quòd aduerbia terminantia in a, vel sunt primitiua, vt *ita*; vel composita, vt *præterea*. De *ita* interponit, quod ipsum solum habet (a) correptam, quamuis quidam corripiant *puta* aduerbium. Ideoque ad differentiam verbi imperatiui dicunt, vt ibi; *hoc puta non iustum est*, vnde & plerique dicunt *vtputa* compositum esse ab aduerbio *puta*. *De* compositis autem dicit author, quod omnia producunt terminalem a. Si quis ergo *postea* finali correpta inueniat, necesse est duas esse partes intelligat. *Antea* verò finali correpta non potest poni, cum duæ partes esse nequeant. *Illud* quoque dicit, quòd ablatiui nominum terminantes in a, ponuntur pro aduerbiis, vt *vnà, qua nequa*; de quibus ponit exempla, quę manifesta sunt; nisi quod in illo, *Nequa scire doles*, &c. Sciendum est, *nequa* poni pro nequando.

De Puta, & Quisputas.

CAP. CLXII.

Puta est syllabica adiectio vt in quisputas.

DE *puta* vero opinor, quod magis debeat dici adiectio syllabica, velut in eo quod est *quisputas*; de quo tamen dubitatio est & controuersia. Quidam enim dicunt duas esse partes, *quis & putas*, æstimantes *putas* esse verbum, vbi dicitur, *quisputas maior est in regno?* propter Hieronymum, qui super illum locum dicit, *verbo interrogatiuo vsus est*: cum nullum omnino interrogatiuum verbum esse possit. Sed respondeant, cum quo verbum illud in hac oratione construatur, & quomodo, intransitiuè vel transitiuè, quod nullatenus inuenient, nisi fortè dicat aliquis subintelligendum, vt & construat ita: *Quis est maior in regno cælorum, vt putas stultus?* Et ignorantibus aliquod nunc dedi remedium, quamuis de huiusmodi defectu, nec auctoritatem, nec probabilem possemus habere rationem. Dicimus ergo, quod *quisputas* vna pars est simplex, & est *putas* syllabica adiectio, & quod totum hoc scilicet *quisputas* sub vno accentu debet proferri, & correpta penultima. Quod autem ait Hieronymus verbum ponitur ibi, non pro illa orationis parte, sed pro quolibet sermone, vel orationis parte, verbum accipit.

De Nominibus locorum, quæ ponuntur aduerbialiter, & primo de simplicibus.

CAP. CLXIII.

TRadit quoque regulariter, quæ propria locorum nomina sub vno casu debeant aduerbialiter poni, de quo nos quoque ad maiorem euidentiam, plenius quàm ab authore isto dicatur, non grauabimur dicere. Primo ergo videndum est, quod omnia propria nomina apud Latinos, vel sunt primæ, vel secundæ, vel tertiæ declinationis, exceptis duobus Virginum nominibus, *spes spei*, & *fides fidei*. Dicunt tamen plerique *fides fidis* dicendum esse pro nomine virginis, sed vsus Ecclesiæ habet ea sicut prędixi. Illud quoque videndum est, quòd nomina locorum dicit hic, non nomina nationum, sed ciuitatum, castellionum, vicorum, & villarum, quę omnia loca appellat. Cum ergo sint aduerbia locorum quatuor interrogatiua, *vbi, quo, qua, vnde*; Videndum est, quæ propria locorum nomina, sub quo casu loco aduerbii, ad quod istorum responderi debeant.

Quatuor sunt aduerbia locorum ad quæ diuersimode respondetur per varia locor. in nomina aduerbialiter posita.

OMNIA igitur propria nomina locorum, si primæ fuerint declinationis, vel secundæ numeri singularis, ad *vbi* sub genitiuo casu debent responderi; vt *vbi est Cæsar? Romæ, Tarenti. Si fuerint* pluralis numeri, sub ablatiuo casu debent responderi; vt *vbi est Plato? Athenis. Rursus* si propria nomina locorum tertiæ sint declinationis, ad *vbi* sub ablatiuo casu sine præpositione debent responderi; vt *vbi est ille? Chartagine*, &c. Rursus omnia nomina propria locorum cuiuscumque sint declinationis vel numeri, ad *quo* sub accusatiuo sine prę-

A positione addita debent responderi, vt *quo vadis? Romam, Athenas, Tarentum, Chartaginem. Rursus* omnia propria nomina locorum, cuiuscumque sint declinationis, vel numeri, ad *vnde & qua*, sub ablatiuo sine præpositione debent responderi, vt *vnde venis, vel qua transibis? Roma venio. Roma pertransibo*: similiter *Athenis, Carthagine, Tarento.*

SVNT autem quædam nomina ciuitatum terminantia in is, de quibus sub quo casu debeant responderi est dubitatio, vt *Pictauis*, *Andegauis*, *Turonis*, *Aurelianis*, *Rhemis*, quæ omnia licet plerisque videantur esse tertiæ declinationis, vt tamen præcipuis in hac arte videtur, indeclinabilia debent dici: solebant enim antiqui dicere, *Rhemi*, *Rhemorum*; Et nos solum ablatiuum in vsum retinuimus, quo pro omni vtimur
B casu, sub vna & eadem igitur terminatione, ad omnia prædicta aduerbia, debent huiusmodi nomina responderi; vt *vbi est ille? Rhemis, quo vadis? Rhemis, Pictauis*, non *Rhemim, Pictauim*, rursus *vnde venis? Rhemis venio, qua pertransibis: Rhemis pertransibo.*

De nominatiuibus locorum, quæ fiunt per nomina Sanctorum, & primo de compositis.

CAP. LXIIII.

SVnt iterum quædam loca, quæ nominibus Sanctorum celebrantur, & præcipue nuncupantur; vt *Sanctus Dionysius*; de quorum responsione potest dubi-
C tatio haberi, si quis ergo subtilius inspiciat; ad aduerbia prædicta, debent omnia huiusmodi, sub genitiuo casu, addita præpositione, responderi: vt *vnde venis? de Sancti Dionysij*; subintelligitur enim in hoc, & in aliis huiusmodi, *vico*, vel *villa*, vel aliquid huiusmodi: sicut in Calendario vbi ad notandū festum Beati Petri, inuenitur scriptum *Sancti Petri Apostoli*, subintelligitur *festum*, vel aliquid consimile. Ex quo si quæratur, *quo vadis?* congrue respondetur, *ad Sancti Dionysij*, subintelligendo *vicum*, vel alium accusatiuum huiusmodi. Vt tamen minus peritis satisfaciam, dicatur, quod quia nomen *Sanctus* est appellatiuum, & in prędicto exemplo præponitur, per casum quem exigit aduerbium interrogatiuè præpositum; addita sibi congrua præpositione potest congruè responderi; vt *quo vadis? ad san-*
D *ctum Dionysium. vnde venis? de sancto Dionysio, qua pertransibis? per sanctum Dionysium*, vbi est ille? *apud sanctum Dionysium*. Mihi tamen videtur, quod magis Latinè secundum supra dictum modum respondebitur.

Ad loca nominibus Sāctorum insignita per genitiuum respondetur.

ITEM quædam sunt propria nomina locorum, ex nominibus appellatiuis, & propris nominibus composita, vt *Mons pessulanus, Ponsisara*, &c. de quibus quoque multa quęstio est. Primo enim quęritur cuius declinationis dici debeant. Si enim Ponsisaræ primæ dicatur declinationis esse, sub genitiuo ad *vbi* respondebitur. si ergo quæras, *vbi est ille?* respondendū erit *Pontisisaræ*, quod vsus non habet. Dicimus itaque, quod cum ex vtraque parte fiat declinatio, vt *Mons pessulanus*, *Montis pessulani*, hoc nomen intrinsecus tertiæ declinationis est, extrinsecus secundæ. Similiter licet ex vna tan-
E tum parte fiat declinatio in quibusdā istorū, vt *Pontisaræ Pontisisaræ*, dicetur alterius declinationis esse intrinsecus, alterius extrinsecus; vt *Pōsisaræ* intrinsecus quod est tertię; extrinsecus primæ; eo quod extrinsecus in æ dypthongum terminat genitiuum, Intrinsecus verò in is. Quoniā ergo in omnibus istis præponitur nomen appellatiuum, videtur debere responderi secundum eosdem casus, quos aduerbia exigunt interrogatiua, præpositis præpositionibus sibi congruis; vt quęrenti, *quo vadis? ad Montempessulanum, apud Pontemisaræ*, rursus, *vnde venis? de Montepessulano, de Ponteisare*; licet plerisque videatur debere responderi sine præpositione, secundum regulas quas præmisimus.

Ad nomina locorum cōposita quomodo respondendum.

De nominibus appellatiuis, quæ ponuntur similiter aduerbialiter.

C A P. CLXV.

Quædam nomina appellatiua s. militia, domi, humi, rus, imitantur nomina localia in quæstionibus per aduerbia locorum.

PRÆTERIA tria sunt appellatiua, quæ ad similitudinem propriorum, ad prædicta verba habent respondere, vt *militia, militiam, militia: domi, domum, domo: humi, humum, humo*: Vt si quæras, *vbi est ille*: respondendum est *domi*: quo vadis? *domum*: *vnde venis*, vel *qua pertransibis*? *domo venio*, vel *domo pertransibo*. Et vide, quod cum quæritur, *vbi est ille*? non potest responderi congruè, *domi*; nisi vel de domo eius qui interrogat, vel qui interrogatur, vel de quo quæritur: Alioquin cum quæritur, *vbi est ille*? respondendū est, præpositione præposita, vt *in domo regis*, vel huiusmodi alia. Vnde Tullius, ad determinandum de cuius domo dicatur, addit pronomina, *domi mea, domi sua*, vt totum hoc *domi mea* pro vno ponatur aduerbio. Et vide, quod hoc nomine *rus*, vtitur similiter Horatius pro aduerbio; vt quærenti, *quo vadis?* secundum eius vsum debeat responderi, *rus vado*, vnde venis? è rure. Porro militiam appellabant antiqui antonomasicè expeditionem Romanorum. Illud etiam sciendum est, nomina nationum ad prædicta aduerbia, non sine suis præpositionibus responderi debere, vt *vbi est ille? in Italia, quo vadis? ad Italiam*, & similia. Illud quoque attendit author, quod proprijs nominibus locorum solebant etiam antiqui præpositiones addere; vt *ad certum oppidum*, & alia huiusmodi, de quibus plura ponit exempla.

Solutio dubij.

Quæret fortasse quis, cur quædam propria nomina locorum, sub genitiuo respondeantur ad *vbi*, cum alia sub ablatiuo ad eandem interrogationem soleant reddi. Sciendum ergo, quod responsio facta ad *vbi*, semper retinet significationem ablatiui: sed quia à Græcis (qui genitiuo vtuntur pro ablatiuo quo carent) habuimus, vt propria locorum nomina aduerbialiter poneremus; Ad hoc notandum, quod ad eorum similitudinem ponimus in quibusdam genitiuos casus pro aduerbijs, in alijs vero vtimur ablatiuis, secundum quod exigit propria significatio responsionis. Genitiuis tamen respondemus in prima & secunda declinatione, vt in tertia; eo quod genitiuus primæ terminetur in æ, genitiuus secundæ in i, genitiuus tertiæ in is. Multa inueniuntur aduerbia terminantia in e, vel in i, pauca vero in is. Illud quoque videndum est, quod ad *vbi*, congruè respondent hæc aduerbia, *hic, ibi, illic*. Ad *quo* autem ista, *huc, illuc, istuc*. Ad *vnde* vero, *hinc, illinc, istinc*. Ad *qua* quoque, *hac, illac, istac*.

De Aduerbijs primitiuis, quæ terminantur in e correptam.

C A P. CLXVI.

POST hoc agit Priscianus de aduerbijs terminantibus in e. Et primo in e correptam, quorum quædam dicit esse primitiua, quædam verò deriuatiua. Primitiua sunt vt *penè*, à quo *penissimè*. Ne quoque ponit inter terminantia in e correptam, quod fit quando est aduerbium interrogandi, vel affirmandi, positum pro *certè*. Quando enim ne dehortatiuum est, producitur. Inde etiam terminatur in e correptam, ex quo composita sunt *deinde, subinde, proinde, exinde*: quæ omnia, scilicet composita supra dicta, antepenult. habent acutam, de quo duplicem reddit rationem. Cum enim inueniantur *exin* & *dein*, dicunt quidam, quod habent *de* per adiectionem, scilicet cum dicitur *exinde, deinde*. Ideoque retinuerunt naturalem accentum qui ante adiectionem erat super primam *de*. Alij verò dicunt, quod quia sunt composita ex præpositionibus *de, sub, per, ex*, in principio positis, acutum in his assumpserunt accentum; vt ex acuto accentu ostendan-

Composita ex inde habent antep. multiinam correptam, & quare.

A tur illæ præpositiones in compositionem redactæ præpositiones enim separatæ, cum præponuntur, habent grauari. Vt ergo præpositiones illæ redactæ ostendantur in compositionem acuuntur; sicut *si*, & *ne*, cum præponuntur per compositionem quando, vt *siquando, nequando*; debet enim acutus accentus super primam syllabam esse in his, propter prædictam causam.

Cur aliquādo acuit antepenultimā.

Aliquando, non ideo acuit antepenult. vt compositū ostendatur esse, sed causa differentiæ ab *aliquanto*: ita enim affinitè sonant d & t, vt ex sono non posset discerni vtrum eorum pronunciaretur, nisi esset in accentu differentia. Ideoque *aliquando* antepenult. causa differentiæ acuit in legendo. De *alioquin*, sic habetur, vt si ex nomine & *quin* dicatur componi, producat penult.
B si vero ex aduerbio *alio* & quin, communis sit penultima o, sicut in aduerbio. Horatius tamen producit penult. in sermonibus; vnde magis videtur sic debere proferri.

De deriuatiuis eiusdem terminationis.

C A P. CLXVII.

DERIVATIVA aduerbia in e correptam desinentia dixit esse, vt à *peragro, peragrè*: à *puno, impunè*; et compositionem; similiter ab *abundo, abundè*. Nomina quoque desinentia in e correptam, inueniuntur pro aduerbijs posita, vt *facilè, sublimè, fortè, spontè*, & *manè*: quæ duo confirmat esse nomina ex aliorum coniun-
C ctione: dicitur enim *sponte sua, mane primo*. hoc tamen magis secundum alios videtur dixisse, cum dicat alibi ea esse aduerbia pro nominibus posita. De compositis quoque aduerbijs in e correptam desinentibus adiungit, vt *exinde, deinde*: & nunc primo de his principaliter agit. *Vtpote* vero dicit compositum ab *vt* aduerbio, & *pote* nomine quod nascitur à masculino *potis*; vnde quia scilicet *pote* nomen est, dixit Persius. Qui pote? id est quomodo? quomodo est possibile? *vis dicam?*

Nomina desinentia in e correptam, fiunt aduerbia.

Vtpote est compositum ex vt, & pote nomine.

Post hoc agit de desinentibus in e productam, dicit itaque se primitiua in e product. non inuenisse; bene autem ait pluraliter primitiua: vnum enim inuenitur, scilicet *ne* dehortatiuum. Deriuatiua autem multa sunt in e productam desinentia, quæ formantur à
D datiuis singularibus nominum secundæ declinationis, o conuersa in e longam, vt *huic claro*, & inde *clarè*; eodemque modo in cæteris, exceptis *bene* & *male*, quæ licet fiant à *bono*, & *malo*, tamen desinunt in e correptam. Addit, quod multi datiui nominum secundæ declinationis terminati in o, sub eadem terminatione ponuntur pro aduerbijs, vt *falso*, pro *falsè*, *consulto*: sed sæpe inquit corripiunt o, quando transeunt in aduerbia: sæpe dicit quia aduerbialiter posita inueniuntur in o producta.

Aduerbia in e producta am terminantia fiunt à datiuis.

De *necessario* quoque dicit, quod valet quantum *necesse*; sed in hoc differunt, quòd *necesse* esset tertia persona verbi substantiui; Necessariò autem quibuslibet verbis potest adiungi, & dicunt plerique, quòd *necesse* est aduerbium primitiuum; mihi tamen videtur nomen indeclinabile, tum quia semper eget per-
E sona verbi tertia, tum quia non erit nominatiuus cum quo construatur *est* verbum, cum dicitur, *necesse est Sortem esse animal*, nisi *necesse* cum quo iungitur, nomen esse dicamus. Sed sunt dialectici quidam nimis simplices, qui concedunt totum hoc: *Sortem esse animal*, poni pro nominatiuo, & loco nominatiui construi cum *est* verbo. Sed dico, si fiat sermo de dicto, sic non erit modalis propositio. At illam resoluit sic Aristot. *Sortes ex necessitate est animal*, vt illa modali, non de dicto, sed de Socrate fiat potius sermo. Item neutra nominum secundæ declinationis accipiuntur pro aduerbijs, vt *multum, nimium*, & *parum* pro paruum; quod dicit, quia in aduerbio *parum*, u sincopatur, *paruum* enim rectè diceretur.

Necessario valet quātum necesse, quod est nomen indeclinabile.

Neutra secundæ declinationis vsurpantur sæpe pro aduerbijs.

Collectio regulæ de aduerbijs deriuatiuis.

CAP. CLXVIII.

Regula deriuatiuorum.

VT ergo regulã breuiter colligã; *aduerbia deriuatiua à nominibus secũdæ declinationis, fiunt à datiuo, o finali in e longã cõuersa.* Excipiũtur inquit a *duro, dure, duriter*; a *largo, largè, largiter*: ab *humano, humaniter*: a *firmo, firmè, firmiter*, respicit autẽ hæc exceptio ad illa quæ desinunt in er, non ad ea quæ in e: Illa enim inæqualẽ habent deriuationem; Non enim à nominibus secundæ declinationis regulariter deriuantur, & desinentia in er, hæc sunt ea quę superius dixit anomala. Ponit autem exempla etiam de quibusdam alijs, quæ non recipit vsus, vt *insaniter, seueriter*: & addit quod *abundè* fit ab *abundo*: & *abundanter*, ab *abundans*.

Aduerbia in o & e à verbis deriuata possunt produci & corripi.

Et vide, quod superius dixit *abunde* corripere e, hic autem ponit illud inter ea quæ producunt; forsitan vt designaret, quod aduerbia in e à verbis deriuata, & producere licet, & corripere; sicut & verba in o terminantia; licet vsus in aduerbijs huiusmodi magis ea corripiat.

Item vide, quod si *abunde* compositum est ex *ab*, & *vndo as*, non habet aspirationem; si deriuatur ab habeo, vt plerisque videtur, tunc in principio aspiratur. Illud etiam addit, quòd quædam sunt aduerbia, quæ non plane suam à nominibus à quibus deriuantur contrahere videntur significationem, vt à *ferus*, *ferè*, pro prope: *sanus*, *sane*, pro certe: à *sensus sensim*, pro paulatim: quodammodo tamen contrahunt.

De Aduerbijs quæ terminantur in i, o, u.

CAP. CLXIX.

Quædã nomina in i, o, & u, terminantia, inueniuntur aduerbialiter posita.

ADDIT postea pauca esse primitiua quæ desinant in i, vt *heri*, *vbi*, *ibi*. Inueniuntur quoque nomina terminantia in i, pro aduerbijs posita: vel per genitiuum, vt *domi*, vel per datiuum, vt *vesperi*, vel per ablatiuum, vt *qui* pro quomodo & vnde. In o inueniuntur primitiua, vt *quando*, & ex eo composita, *siquando*, *nequando*. Inueniuntur quoque deriuatiua in o, vt à *cis*, *citro*: ab *intus*, *intro*. Inueniuntur etiam composita, vt *presto*, à præ præpositione & *sto*, *stas*, & profecto, à *pro* & *facto* nomine: Inueniuntur nomina in o, aduerbialiter prolata: vt *falso*, *merito*, & similia, sed quando ponuntur pro aduerbijs corripiunt quandoque o, non autem semper. In u quoque inueniuntur deriuatiua, vt à *die*, *diu*, & *interdiu*, id est interim dum dies est, quod est ab *inter*, & *diu*. Nomina autem in æ dypthongum desinentia, ponuntur pro aduerbijs, vt *Romæ*, *militiæ*. De terminantibus verò in œ, au, ei, oh, ah, dicit quòd interiectiones sunt, sed Græci eas connumerant aduerbijs.

De his quæ terminantur in c, l, m, n.

CAP. CLXX.

Omnia desinentia in c, producunt extremam syllabam, excepto donec.

EXEQVITVR quoque aduerbiorum formas secundum ordinem consonantium. Primo ergo dicit, quòd inueniuntur primitiua in c desinentia, vt *sic*, *donec*: & deriuatiua, vt *illic*, *istic*, & similia. Et vide, quòd omnia aduerbia in c desinentia producũt natura vel positione extremam syllabam, excepto *donec*. Quod si vocalem habuerint longam natura, circumflectuntur in fine: *donec* ergo cum vocalem naturaliter correptam habeat, acuitur penult. Composita etiam inueniuntur in c, vt *adhuc*, & similia. *Pauca* inueniuntur in l, vt *semel*, *pol*, *edepol*, & *vel* coniunctio: quæ quando pro *valde* accipitur, aduerbium qualitatis reputanda est.

Vel pro valde est aduerbium qualitatis.

Sunt autem primitiua desinentia in am, vt *clam*,

A *coram*. Sunt deriuatiua siue composita, vt *nequicquam*: *prætereaquam*, quando est similitudinis, vel compositionis, vel electionis, aduerbium accipitur. Dicit etiam *bifariam*, & *trifariam*, & *omnifariam*, esse composita à *ferendo*, vel secundum alios à *fando*. Primitiua aduerbia inueniuntur in em: vt *item*, & *tandem*: & composita vt *itidem*, quod est ex item & demum: similiter *ibidem*, & *ididem*, & *identidem*, quod est ex *idem* & *idem*. In im quoque inueniuntur denominatiua à nominibus deriuata, vt à *parte partim*, vel participalia, id est à nomine participali formata: vt *saltum*, *saltim*, id est saltando: vel etiam verbalia, vt *præsertim*, & *confestim*: & componitur præsertim, ex *præ* & *sero ris* verbo: tunc enim dicimus *præsertim*, cum

Dantur aduerbia desinentia, in am, em, im, & um.

B aliqua sententia præferitur, idest præfertur alijs sententijs interdictis, vel componitur à *præ* & *serto*, & tunc est denominatiuum. *Confestim* verò componitur ex *con* præpositione, & *festino as*.

In um quoque inueniuntur primitiua: vt *iterum*, *sursum*, & deriuatiua, vel composita, vt *dextrorsum*, *sinistrorsum*: quæ vel deriuantur à *dextra* & *sinistra*, vel componuntur ex ijsdem nominibus, & *versum* aduerbio, similiter videntur aduerbia composita *Orientemversum*, *Occidentemversum*, eo quòd sub vno proferantur accentu: sed melius est dicere, quòd *Orientemversum* duę partes sunt, & quòd aduerbium postpositum, inclinat sibi suprapositum nomen. Illud quoque dicit, quòd *actutum*, id est cito, deriuatur ab *actu*: Et quod nomina terminantia in um, inueniuntur aduer-

Pauca sunt aduerbia desinentia in n

C bialiter posita, vt *multum*, & huiusmodi. Desinentia in n pauca sunt, vt *en*, *forsan*, *forsitan*.

De his quæ terminantur in r, s, t, x.

CAP. CLXXI.

PER, quando pro *valde* accipitur, tunc aduerbium est, vel loco aduerbij. Inueniuntur à nominibus vel participijs tertiæ declinationis exeuntia in ter, quorum regula hæc est: *si in ens desinit nominatiuus, is genitiui conuertitur in er*: vt *sapiens*, *tis*, *ter*. Cętera verò assumunt datiuo ter, penultima correpta vt *fortis*, *ti*, *ter*, & excipiuntur *facilis* & *difficilis*, quorum primum habet *facile* pro aduerbio, pro faciliter: secundum vero facit *difficulter*, pro difficiliter. Excipitur etiam *om-*

Aduerbia in er, nascũtur plerumque à datiuis nominum: in es vero, à nominibus numerorum.

D *nis*, quod facit omnino, omniter, A *tribus* & *quatuor* nascuntur aduerbia *ter* & *quater*. *Obiter* quoque compositum est ab *ob* & *iter*: vt *obiter dixit hoc mihi*: id est dum erat in itinere. Inueniuntur etiam alia composita in er, vt *paulisper*, *tantisper*, *parumper*.

Postea dicit, quod inueniuntur à nominibus deriuata in as, vt *alias*, & habent extremam circumflexam. In es quoque productam: vt *sodes*, & *Hercules*. Pleraque tamen desinentia in es, nascuntur à nominibus numerorum: vt à *quinque*, *quinquies*: Et deinde, vsque ad mille: Nam quæ à numeris infra quinque positis deriuantur, non terminantur in es. In is correptam inueniuntur quædam aduerbia, vt *nimis*, & *satis*, quod etiam loco nominis positum accipitur, & facit ex se

E comparatiuum, vt *satius*, id est melius. Item inueniuntur terminatiua in us correptam: & primitiua, vt *penitus*, *rursus*. Et deriuatiua, vt *stirpitus*, *diuinitus*: dicitur etiam *diuinè*, & *humanè*, sed differunt: nam *diuinitus* & *humanitus*, significant à dijs & hominibus, *diuinè* & *humanè*, ad similitudinem Deorum & hominum. Aduersus quoque cum sit nominatiuus ponitur pro aduerbio, quomodo nullus pro minime: quod mirum non debet videri, cum *fors* sit nominatiuus & pro aduerbio ponatur, & omnia comparatiua, quæ similia sunt nominibus comparatiuis neutrius generis aduerbia inueniantur, vt *clarius*, & *ocyus*, & similia.

In ens quoque inueniuntur aduerbia, vt totiens, & quotiens. Male igitur dicunt, qui toties præcipiunt dici, & quoties. In t etiam inueniuntur aduerbia, vt *sat*, & *dumtaxat*, i. tantummodo & cõponitur ex *dum*

Totiens dicendum est, non toties.

& taxo

& *saxo* verbo, quod est vel æstimare, vel dicere, vel licitari. In x etiam desinunt quædam, vt *vix*, *pax*, quod est Græcum & comicum aduerbium, & significat quod *tantummodo*. Quædam verò desinunt in nc, vt nunc. Alia in ps, vt *deinceps*, quod est compositum à *dein*, & *cepto*. Illud etiam addit, quod à nominibus deriuantur aduerbia, vt *sapiens, sapienter*, vel à pronominibus, vt ab *ille, illic*; vel à verbis, vt *detero, detertius*, vel à participijs, vt ab *indulgens, indulgenter*; vel à præpositionibus, vt ab *in, inter*.

Aduerbia deriuantur ab omnibus fere orationis partibus.

De Figura & significatione Aduerbij.

CAP. CLXXII.

POSIT speciem tractat Priscia. de figura; sed omnia quæ ad figuram pertinent, in tractatu nominis expedita sunt. Post hoc agit de significatione. Habet autem quæstionem, vtrum significationem vocet significatum, vel significandi modum; quodlibet vtrumlibet dicatur. Alia quoque suboritur, cur significatio magis dicatur accidens aduerbio, quàm cæteris partibus, cum vnaquæque aliarum partium significationem habeat, quomodo aduerbium. Primum ergo dicendum, quod significatio in hoc loco (vt opinor) dicitur diuersitas significationum. Bene autem significatio dicitur accidens aduerbio. Accidentia namque partibus orationis dicuntur conuenientia ipsis, secundum quæ, vel inter se, vel cum alijs conuenienter habent construi. Aduerbia verò secundum diuersitatem significationum, diuerso modo cum verbis habent construi. Nam quod præteritum tempus significat, vt *heri*, cum præterito verbo construitur, non cum futuro, vel cum præsenti; quod quia significatio non confert cum cæteris partibus orationis, idcirco non eis accidere dicitur, quemadmodum aduerbio.

Ratio cur significatio potius accidat aduerbio quam alijs orationis partibus.

Dicit ergo, quod aduerbiorum alia sunt temporalia, alia vero localia. Post quas species multas alias subiungit, sed temporalium diuisionem primo exequitur. Horum igitur alia communiter tempus significant, id est diuersa tempora indifferenter, alia discretè. Quæ verò discretè, alia significant præteritum tempus, vt *multoante*, alia præsens, vt *nunc*; alia præsens & præteritum perfectum, vt *modo*: propriè ergo dicitur *nunc lego*: nec nisi impropriè, *nunc legi*: sed & *modo lego*, & *modo legi*, propriè habet dici, & in hoc differunt *nunc*, & *modo*. Sumitur autem & *nunc* pro infinito aduerbio, quod est *aliquando*; vnde & nunc (licet non satis propriè) iungitur cum præterito imperfecto, sicut *aliquando*: quædam verò futurum tempus significant, vt *cras*. Sunt & alia diuersorum temporum communia, vt *olim, dudum, quondam*, vnde Virgilius: *Forsan & hoc olim meminisse iuuabit.*

Diuisiones aduerbij.

Quando etiam, & ex eo composita, diuersorum sunt temporum communia, vt *aliquando, siquando, nequando*: quæ omnia dicit infinita, quia particulas temporis indeterminatè significant; vt si dicam, *aliquando scribam*. Est autem *quando* relatiuum, vt ibi; *Quando eram iuuenis peccaui*: vbi subintelligitur *tunc*, & ad *quando* habet ibidem referri. Est etiam infinitum, vt *quando veniam*, vel *quando faciam*: vel dicamus quod ponitur pro *quandocumque*, & sic ponitur infinitè, accentu tamen discernũtur: Nam si est interrogatiuum, acuit primam; si vero relatiuum, vel infinitum, per omnes syllabas grauatur. Illud quoque addit, quòd ponitur pro *aliquando*, & pro *quoniam* coniunctione causali, vt apud Virgilium: *quando hæc te cura remordet*, id est quoniam.

Quando varie vsurpatur.

De Aduerbijs localibus.

CAP. CLXXIII.

ADVERBIORVM localium quędam habent communes locorum significationes, quædam discretas. Eorum verò, quæ discretas habent significationes, alia significant ad locum, vt *huc*, alia in loco, vt *hic*, vel *vbi*, quod quando interrogatiuum est acuit penult. quando vero relatiuum est, grauatur per omnes syllabas. Ita quoque & *vnde*. Quædam autem significant de loco, vt *hinc, illinc*: quædam per locum significant, vt *hac, illac*.

Aduerbia localia duplicia.

Sunt rursus quæ communes habent locorum significationes, vt *peregrè sum*; quandoque autem ad locum, vt *peregrè eo*, id est in peregrinationem: quandoque de loco, vt *peregrè aduenio*, id est peregrinando de alio loco ad istum venio: quandoque significat per locum, vt *peregrè transeo*. Similiter *ponè*, & huiusmodi alia, quæ quia inquit casibus iunguntur, & grauantur, putantur esse præpositiones, licet proculdubio sint aduerbia, *propter* quod tradit differentiam inter præpositiones & aduerbia: hanc scilicet quòd illa propriè dicenda est præpositio, quæ nunquam separata per appositionem sine casualibus potest proferri, vt *e, ex*. Aduerbia vero, licet casualibus iungi solent, vt *vltra murum, ponè domum*, tamen cum verbis sine casualibus poni possunt, vt apud Virgilium; *Ponè subit coniunx &c.* In hoc quoque differunt, quòd aduerbia per se prolata, certam habent significationem, vt *vltra* per se locum significat, præpositio vero non, sed ex diuersis adiunctis, diuersas contrahit significationes. Aliud enim significat *de*, cum dico, *de partibus orationis*, aliud si dicas, *de loco in locum*.

Differentia inter aduerbium & præpositionem.

Illud quoque adiungit, quòd sunt quædam aduerbia ad locum significantia tantummodo, vt *dextrorsum*, & similia. Eodemque modo *Italiamversum, Siciliamversus*, significant ad locum, quæ aduerbia esse composita ostendit accentus, quia, scilicet ab vno proferuntur accentu, nisi illud dicatur, quod *versum* & *versus*, postposita inclinant sibi nomina, vt supra demonstratum est. Illud etiam dicit, quòd *militiæ* significat in loco, cum pro aduerbio ponitur, quomodo *Vesperi* in tempore significat. Et quòd localia aduerbia pro temporalibus ponuntur, vt *inde* pro *postea*, & *vbi* pro *postquam*, & *hic* pro *tunc*: temporalia vero nunquam pro localibus.

Localia interdũ ponũtur pro temporalibus.

De cæteris speciebus aduerbiorum.

CAP. CLXXIV.

PONIT deinde tertiam speciem aduerbiorum, id est aduerbium dehortatiuum, vt *ne*: quod accipitur etiam pro *neque*, & tunc est coniunctio copulatiua: & pro *vt non*: & tũc est coniunctio causalis: Sciendum tamen, quod in his ponitur etiam *ne*, pro *valde*. Sunt rursus aduerbia abnegatiua, id est abnegationem consignificantia, vt *non, haud*, & huiusmodi alia. Addit quoque, quod aliæ partes ponuntur pro aduerbijs diuersarum significationum: & est quando duæ ponuntur pro vna: vt *nullomodo, nullatenus*, vnde videtur voluisse, quòd nulla istarum sit composita dictio, quod si ita est, non sub vno accentu debent proferri, sed qui accentum pronunciant super antepenultimas, dicunt *nullomodo* duas esse partes, & tamen debere sub vno accentu proferri, vt notentur pro vna particula poni. Idem, & de *nullatenus*. Sunt etiam qui dicunt quod nulla, pars est composita, sed dicunt Prisc. dixisse duas partes, quia duæ integræ ibi inueniuntur coniunctæ, licet per compositionem, quod satis potest esse.

Rursus aduerbia quædam sunt dehortatiua, quædam abnegatiua.

Sunt etiam quædam confirmatiua, id est confirmationem significantia, vt *profectò*, & similia. Inueniuntur etiam duæ partes pro vno aduerbio confirmatiuo, vt *quidni*, & *cur non*, & *quid istic*. interrogatiuè ponuntur pro *certè*. Addit tamen & alterius speciei aduerbia, quæ appellat *iuratiua*, vt *medius fidius*. Illud quoque dicit, quòd *per* præpositio, pro aduerbio iurandi ponitur, quod numquam fit, nisi casuali coniuncta sit: Adiungit rursus optatiua, id est quæ opta-

Quædã confirmatiua.

Quædam iuratiua.

Quædam optatiua.

tionem significant, vt *vtinam*: quod componitur ab *vti*, & *nam*. Item quædam sunt hortatiua, vt *age*, quod videtur inquit plurale habere, scilicet *agite*, sed quia *agite*, de verbo translatum est in aduerbium, licet ibi proprietatem verbi amittat, tamen non significatione, sed vsu exigente: pluribus tamen adiungitur personis, ac si verbum ibi propriè esset. Agit vero postea de remissiuis aduerbijs, quæ dicit hortatiuis esse contraria, quia cum illa motum animi excitare videantur, remissiua econtrario sedant; vt *paulatim*, & similia.

Quædam hortatiua.

Quædam remissiua.

Præter hæc etiam sunt aduerbia qualitatis, vt *bene*: Quantitatis, vt *parum*: Similitudinis vt *sicut*: Dubitatiua quoque, vt *forsan*: Congregatiua, vt *simul*: Discretiua, vt *seorsum*: Ordinatiua, vt *deinde*: Intentiua, vt *prorsus*: Comparatiua, vt *magis* & *minus*, de quo dicit, quod adiunctum cum qualitate contraria, significat idem quod comparatiuum contrarij positiui, vt *minus stultus* dicitur pro *prudentior*. Adiungit postea de superlatiuis, cuiusmodi sunt *maxime* & *minime*, & similia. Et vide, quod cum *ocyus* & *ocyssime*, dicantur deriuari à nomine Græco *ochis*, tamen habent nomina Latina ex quibus deriuantur, scilicet *ocyor* & *ocissimus*. Non enim quantum ad vocem fit deriuatio; sed quantum ad significationem: Vbi enim Græci dicunt *dis*, & Latini dicunt *bis*. Cæteri autem numeri à vocibus suis faciunt regulariter aduerbia, vt à *tribus*, *ter*; à *quatuor*, *quater*. Et vide, quod à quinque vsque ad mille, desinunt aduerbia in es productam, vt quinquies, sexies &c. A quot autem deriuata. & à tot. terminantur in ens, vt *quotiens* & *totiens*. Et sunt aduerbia hæc numeralia. Et sic addit pro vna specie numerali.

Item quædã sunt qualitatis quædã quantitatis &c.

Quædam superlatiua.

De aduerbijs æquiuocis, & de ordine aduerbiorum.

Cap. CLXXV.

Illvd etiam adiungit, quòd sicut sunt nomina synomina, & polyonima, ita quoque & aduerbia. Polyonima sunt æquiuoca, quæ scilicet plura significant; vt *vbi*, *tempus* & *locum*. similiter habent diuersas significationes, *quo*, *qua*, *quando*; cum sint relatiua & interrogatiua, & infinita. Tandem *quoque*, & est aduerbium temporale, & coniunctio expletiua; & sic accipitur æquiuocè, similiter & o, & est aduerbium admirandi, vel indignandi, & est propriè interiectio, sed interiectio & aduerbium tantam habent affinitatem inter se, vt species vnius dicatur species alterius. Est quidem vocandi & admirandi, vt ibi; *O qualis facies &c.* Et est aduerbium indignandi, vt apud Ciceronem, *o tempora, o mores*. Et est etiam optandi, vt *Adsis o tantum*, id est *vtinam adsis, &c.* est iterum o nomen literæ, & sic ponitur ęquiuoce. Inueniuntur synonima, vt videlicet cum sint diuersa voce, sunt eiusdem significationis; vt *olim*, *dudum*.

Aduerbia alia sunt æquiuoca, alia synomina.

De ordine etiam aduerbiorum adiungit, quòd magis deberent præponi verbis, quam supponi; quomodo adiectiua nomina substantiuis, ne liceat auditoris animo euagari, sed suspensus expectet substantiui adiunctionem, & ita demum rem substantiui cum determinatione simul intelligat, velut cum dicitur, *Albus homo*. Tamen sciendum, quòd aduerbia licet etiam præposterè proferre: exceptis monosyllabis, quæ omnia debent præponi, vt *non*, *ne*, *dum*, *cum*, quando est temporale, quod ideo determino, quoniam aliter acceptum habet præpositio esse. Ita quoque & *per*, præponitur semper, quando ponitur aduerbialiter pro *valde*, vt *per pulchra*. Item demonstratiua aduerbia, vt *ecce*: & interrogatiua, vt *cur*, *quare*, & hortatiua, vt *age*. & similitudinis, vt *quasi*: & vocandi, vt *heus*: & optandi, vt *vtinam*. Hæc omnia, inquam semper verbis præponi.

Aduerbia magis debet præponi quã supponi, imo monosilla semper præponuntur.

De Interiectione.

Cap. CLXXVI.

Post hoc adiungit de Interiectione, quia tantam habet cum alijs affinitatem, vt Græci eam inter aduerbia posuerint: Et ideo, quia interiectio habet in se vim verbi. Interiectio enim sicut aduerbium, vel adiungitur verbis, vel verba ei subaudiuntur, vnde habet significationem verbi in se. Inde est, quod Latini vnam partem per se ab aduerbijs separandam esse voluerunt; præsertim cũ nullũ aduerbium significet affectũ verbi cui adiungitur, quòd facit interiectio: vnde & *Osanna* dicitur, quasi *salua obsecro*: Nam osi, idem est quod *salua*, *anna* vero interiectio est obsecrantis, propter quòd & verbum obsecrationis in illa interiectione intelligitur. Et ne quis opponeret, quoniam *doctè* significat quod docet: Subiungit, quòd interiectio plenam animi motus significationem habet in se, id est etiam si non addatur verbum. Et vide, quòd interiectiones, illis tantum verbis adiunguntur, quæ affectus significant, vt *papè* tantum verbo significanti admirationem. Si quæras quare addatur ei tale verbum, cum interiectio eius intellectum in se habeat, credo ad maiorem rei expressionem.

Interiectio significat affectũ verbi cui adiungitur, quod nõ facit aduerbium, quamuis Græci hac dicto confundunt.

Item sciendum est, quòd non solum interiectio significatiua, vt *papè* significat affectum, sed etiam voces, quæ non inuentæ sunt ad placitum, sed per admirationem interiaciuntur, cogente pulsu cuiusque passionis animi, vt *ha*, *hei*, & similia. Et vide, quòd interiectiones aliæ significant affectum gaudij, vt *euax*, aliæ doloris, vt *hei*, aliæ timoris, vt *atat*, admirationis, vt *papè*: his connumerant quidam Grammatici mutationes illiteratorum sonituum, vt risus, ha, ha, he: Indignationis *phi*. Differunt autem hæ à supradictis naturalibus, quoniam illæ nihil aliud sunt, quàm naturales soni literati: Istæ vero mutationes illiteratorum sonituum: quia non fiunt cum pronunciatione literali.

Quædam interiectione significant affectus naturaliter.

Item quædam voces secundum acceptiones diuersas ad diuersas partes orationis pertinent, vt o, cum significat indignationem, vel dolorem, vel admirationem, interiectio est: Quando autem est vocandi, vel optandi, est aduerbium: cum autem nomen est ipsius literæ, nomen est. Ita quoque *a* potest esse prępositio. & nomen Sic etiam *pro* præpositio est, & interiectio: vt apud Lucanum: *Pro si remeasset in vrbem*. Quod ergo quidam aspirant hoc modo *proh* cum interiectio est, error est. Dicunt tamen quòd *proho* integra debuit esse interiectio, vt *vaha*, sed apocopata est vltima o, sed hoc ex nulla habent authoritate. Illud vero, quòd prępositio sit. & etiam interiectio, ex auctoritate hoc in loco habemus.

Quædã voces ad diuersas orationis partes pertinent in diuerso sensu.

Illud quoque addit, quòd accentus interiectionum incerti sunt, quia non plana & expressa voce proferuntur, immo secundum coniunctionem affectus animi, alio & alio accentu pronunciantur. Vide ergo, quòd interiectionum genera posuit, scilicet interiectiones significatiuas ad placitum, & naturales, quæ sunt soni literati, & imitatorias. Nunc vero addit, quòd aliæ partes interiectiuæ possunt proferri, vel singulę, vt *infandum*: vel plures, vt *Pro facinus*. Item notandum est, quòd quę voces proprię interiectiones sunt, semper primitiuæ sunt, vt *papè*, *euax*, & his similes.

Tria sunt interiectionum genera.

Omnes propria interiectiones sunt primitiuæ.

De Coniunctione.

Cap. CLXXVII.

Ad vltimum agit de coniunctione. Causa inuentionis coniunctionum est hæc, videlicet vt habeamus qualiter, vel duo casualia cum eodem verbo iungere possemus, vt *Socrates & Plato disputant*: vel duo verba cum vno casuali, vt *Plato legit & disputat*,

vel

Quid coniunctio.

vel duo aduerbia cum eodem verbo, vt *& bene & docte legit.* Ait ergo: *Coniunctio est pars orationis indeclinabilis, coniunctiua aliarum partium orationis:* siue coniungat sensum earum, vt *copulatiua*, siue disiungat, vt *disiunctiua*. Quod autem apponit, *vim vel ordinem demonstrans*, non est (vt opinor) de corpore descriptionis, sed quædam diuisio coniunctionis. Vim ergo intelligit auctor copulationem, quando scilicet coniungit duas substantias cum vno accidenti, vel econuerso: siue diuersa accidentia diuersis subiectis. Et vt absolutius dicam, *vim* vocat potestatem omnium coniunctionum, nisi continuatiuarum, vel subcontinuatiuarum. Ordinem vero vocat consequentiam, quando scilicet coniunctio demonstrat, quòd vna res naturali necessitate consequitur aliam, qui ordo, in solis continuatiuis & subcontinuatiuis, consideratur.

De Figura & Specie Coniunctionis.

Cap. CLXXVIII.

Tria accidunt coniunctioni scilicet figura, species, ordo.

ACCIDVNT autem coniunctioni tria, scilicet figura, species, ordo. Speciem autem dicit, quam alij potestatem nominant, quæ in eo quòd significat consideratur. De figura nihil aliud dicendum hic, nisi quod de nomine tractando diximus. Sunt autem coniunctiones quædam simplicis figuræ, vt *at*, sunt aliæ vero compositæ, vt *atque, etenim*. Quod autem hæ sunt compositæ, patet ex accentu.

Multæ sunt coniunctionis species scilicet copulatiua quæ est affirmatiua & negatiua.

Agit postea de accidente secundo, id est de specie. Species autem appellat hic, diuersitates coniunctionum, secundum diuersitatẽ consignificationum; sunt autem multæ. Prima quarum dicitur copulatiua, vt *at*, & *quoque*, quando ponitur pro *que*, sunt aliæ copulatiuæ, quæ per abnegationem sensum copulant, vt *nec, neque*. Vide ergo, quod aliæ sunt affirmatiuæ, vt *que* & huiusmodi. Aliæ sunt negatiuæ, vt *nec, neque*. Secunda species dicitur continuatiua: vide ergo, quod coniunctio causalis, & magis & minus communiter accipitur. Magis communiter accepta, quinque species habet. Nam alia est continuatiua, alia subcontinuatiua, alia adiunctiua, alia effectiua, alia propriè causalis. Et hęc est quam minus communiter causalem diximus vocari. Harum autem quinque specierum duæ primæ, continuatiua scilicet & subiunctiua, consequentiæ necessitatẽ retinent. Tres vero reliquæ ab omni consequentiæ necessitate absolutæ sunt. Ait ergo quod continuatiuæ sunt, quæ significant continuationem rerum, id est rem rei continuari, ita quod vna res ab alia ex necessitate consequitur, vt *si stertit dormit*. Dicit autem, quòd ista coniunctio *si*, rerum consequentiam demonstrat quandoque, & quandoque causalis est, illa scilicet quinta species, quæ necessitatem consequentiæ non habet, vt *si legas doctus eris*. Similiter *sin*, siue, *seu*, tam continuatiuæ sunt, quàm causales non necessariæ. Quotiens enim *sin* in oratione ponitur, aliam oportet præcessisse orationem, cui *sin* supponatur.

Continuatiua, quæ scilicet designat vnam rem ab alia necessario sequi.

Si, sin, &c. tam continuatiuæ sũt, quam causales non necessariæ.

Discrimen inter continuatiuam & subcontinuatiuam.

Porro quia descriptio continuatiuarum superius data, subcontinuatiuis etiam conueniebat, determinat quòd continuatiuæ significant qualis sit ordo & natura rerum, id est quæ res in illo ordine natæ sunt, vt vna posita, ex necessitate altera sequatur: significat dico cum dubitatione essentiæ. Subcontinuatiuæ vero consequentem, id est conuenientem & necessariam causam continuationis, id est rei continuatæ ad alteram, non conditionaliter, sed cum essentia rerum: vt *quia, quoniam*, vt si dicas, *quoniam ambulat mouetur*, significans vtrumque fieri, & ambulationem, & motum conuenienti ordine, ita quòd ambulatio sit causa, ad quam motus sequitur ex necessitate. Ergo illæ conditionaliter & dubitatiuè, istæ vero per affirmationem, rerum essentiam demonstrant.

Adiunctiua

Adiunctiuæ coniunctiones dicuntur, quę subiunctiuo modo adiunctæ, vel causam finalem non iam

A esse, sed vt fit; vel efficientem, si fit, aliquid consequi ex necessitate ostendunt. Velut si dicam; *Exerce te vt sis sanus*, nam sanitas finalis causa exercitij est. Rursus cum dicam; *Si legas doctus eris*, hęc coniunctio *si*, adiuncta subiunctiuo modo, ostendit causam efficientem, id est lectionem non iam esse, sed si fit, ostendit fore doctum sequi, non ex necessitate. Effectiua coniunctio est illa, quę effectui per indicatiuum iuncta, causam non necessario probare nititur; vt *Legi, nam doctus sum*. Et nota quò l *vt* pro *οἱ* Græca coniunctione accipitur: & tunc nullam denotat causam, quamuis ipsa sit adiunctiua, cuius est causam ostendere: vt si dicas; *Non dum contigit, vt per altum nauigarem*.

Effectiua.

Causalis propriè dicta.

B Propriè causalis dicitur, quæ causæ per indicatiuum iuncta effectum probat necessariò: vt *quoniam prodest, igitur lege*. Preterea dicit *quatenus* esse adiunctiuam coniunctionem, quando ina Gręcam coniunctionem significat: quod ideo determinat, quoniam duas partes possemus intelligere per *quatenus*, quia potest etiã pro *οἱ* Græca accipi, sicut supradictum est de *vt*. Et vide, quòd in illo exemplo Virgilij: *Cum faciam vitulam*, non est *cum* aduerbium temporale, sed est coniunctio posita pro *si*. Illud quoque addit, quod nomina, vel pronomina, vel prępositiones, vel aduerbia, loco causalium coniunctionum inueniuntur: pronomina, vt *ideo*, quod alij compositum dicunt esse ab *id* & *eo* pronominibus: Alij dicunt, quòd duo illa pronomina irregulariter coniuncta, sunt pro coniunctione posita. Nomina quoque inueniuntur poni pro coniunctione, vt *qua causa, qua propter, quamobrem*.

Nomena, pronomina, &c. ponũtur aliquando pro coniunctionibus causalibus.

C

Adhuc de quibusdam speciebus coniunctionum.

Cap. CLXXIX.

Approbatiua

AGIT postea de approbatiuis, quæ approbant rem cui adiunguntur: vt *equidem merui*, ecce *equidem* approbatiua est. Dicit etiam, quòd causales, illæ scilicet quæ adiunctiuæ sunt, ponuntur pro approbatiuis, vt apud Virgilium: *Dy si qua est cœlo pietas*. Disiunctiuæ autem sunt, quæ cum verba coniungant, tamen res & sensum disiungunt, vt alteram esse, alteram non esse significant: vt *vel dies est, vel nox est*. Hæc aliquando indicatiuæ sunt, aliquando dubitatiuæ. Indicatiuæ inquit, vt *aut lux est, aut tenebra*. Omnis enim habens oculos, ex oratione ipsa concipit, quod membrum eius concedere debeat. Cum autem dicitur, *aut prodest diuitias quærere, aut non*, dubitatiua est ibi *aut* coniunctio, quia sæpe prodest, & sæpe nocet diuitias quęrere.

Disiunctiua quæ est duplex scilicet indicatiua & dubitatiua.

D

Subdisiunctiua.

Subdisiunctiuæ sunt, quæ cum vocem habeant disiunctiuarum, vtrumque tamen eorum, quę quantum ad vocem videntur disiunctiuę esse, significant: vel simul, id est in eodem tempore: vel discretè in diuersis temporibus. Simul, vt apud Terentium, *vel rex mihi &c.* quasi alij mihi agebant gratias, vel, i. *etiam rex*. Et rursus: *Alexander siue Paris*, id est Alexander qui & Paris dicitur. Discretè autem: vt *tota die, vel legit iste, vel cogitat*: non hęc duo simul, sed nunc hoc, nunc illud. Item si dicam: *Vel tunicam mihi accommoda, vel etiam penulam*, subdisiunctiuum est: quod authors ostendit. Nam hoc videntur sonare, quod alterum solum petam: Si quis tamen ad intentionem inquit meam respicit, videbit me vtrumque petere, & libenter accipere. Potest etiam ibi *vel* esse disiunctiua, vt sit sensus: *Accommoda vel alteram tantum, vel vtramque*, hoc enim nõ potest simul esse. Addit etiam, quòd *vel* diminutiuè ponitur, vt apud Lucanum: *O felix si te, vel sic tua Roma videret: vel* enim posuit pro *saltem*. De disiunctiuis quę electiuæ dicuntur, agit postea: hæ autem sunt quando diuersis prępositis, nos aliquid eligere ex eis ostendimus, vt *dines esse malo quam pauper* id est hoc, non illud. Duplicatur etiam *quàm*, & est *quanquam* aduersatiua coniunctio.

E

Electiua.

A

Adhuc de eodem.

Cap. CLXXX.

Aduersatiua.

POst hóc adiungitur de aduersatiuis: hæ sunt, quæ aduersum conuenienti significant. Rectè autem dicitur *conuenienti:* Aduersari namque, & negare rem prius concessam puerile esset; sed quod est cōueniens rei prius concessæ, sæpe abnegamus, & contrarium ponimus. Et vide quòd *saltem* cum sit aduersatiua, habet etiam diminutiuam significationem: Ita quod simul habet vtramque vim. Et est aduersatiua conuenienti, hoc solo respectu, quia diminuit conueniens, id est minus quàm sit conueniens ponit; vt si amicum rogans dicas: *Si non vis iuuare me charitate, saltem iuua me pretio.* Minus enim conueniens est iuuare pretio, quam charitate. Illud quoque addit, quòd *ne* inuenitur significare diminutionem; vt apud Salustium: *Ne illud corruptis moribus &c.* pro *nedum*; quasi dicat, res secundæ sapientum animos fatigant. Et supponitur per ironiam; *Nedum illi &c.* quasi dicat si res secundæ sapientum animos fatigant, poterunt fatigare animos corruptorum, quod minus est.

B

Abnegatiua.

Postea dicit, quod apud Græcos abnegatiuæ sunt coniunctione, *eben* & *an*; nos autem huiusmodi non habemus, sed sine illis vtimur verbis subiunctiuis in eadem significatione, vbi enim Græci dicerent, *cen fecissem*, nos dicimus *fecissem si potuissem*

Collectiua.

Collectiuæ sequuntur quæ & rationales dicuntur, quoniam per illationem alicuius rei colligunt rationem; vt *ergo, igitur, itaque,* quando antepenultima acuitur; quia si non acuatur, duæ partes sunt. Et vide, quod rationalis coniunctio inuenitur expletiuè; vt apud Terentium: *Mihi ne ergo.* Hic enim *ergo* quantum ad sensum nihil operatur, similiter & *quin* expletiuè ponitur; vt apud Virgilium: *Quin occidit vno, &c.*

C

Dubitatiua, quæ differt ab aduerbio dubitandi & frequenter est interrogatiua.

De dubitatiuis addit subsequenter: hę sunt quæ dubitationem significant; vt *an*, & *ne* correpta; quod ideo dicit, quia quando producta est, negatiua est, vt *Ne facias* Est autem differentia inter aduerbia dubitandi, & inter coniunctiones dubitatiuas; quia hæ aliqua coniungunt, vt si dico: *Vide an Sortes sit sanus, an non:* Illa autem nihil coniungunt, sed verbis tantum adijciuntur. Et vide, quod dubitatiuæ coniunctiones frequentissimè sunt interrogatiuæ.

Interrogatiua non est species coniunctionis sed accidens.

Interrogatiua tamen non est species coniunctionum, sed accidens: nulla enim coniunctio ex vi coniunctionis interrogatiua est: potest tamen dici, quod in ipsa interrogatione copulat: vt cū dicitur: *Est ne Sortes sanus?* hoc enim exigit addi, vel subintelligi: *Est ne sortes sanus, an non est sanus?* quamuis plerique dicant *ne*, quando interrogatiuè ponitur, esse aduerbium interrogandi; quemadmodum quando eadem *ne* producitur, est aduerbium prohibendi; quod satis congruè potest dici. Illud quoque addit, quod *ne* confirmatiuè ponitur, & tunc aduerbium est. Item quod hæc sola coniunctio apostropham accipit. Item quod *necne* accipitur pro an non, & tunc est dubitatiua.

D

Completiua, quæ etiam expletiua dicitur.

Completiuæ sunt, quæ orationem complent, & non sensum; quæ & expletiuæ dicuntur, quoniam extra plenum sensum orationis ponuntur: illis enim sublatis integer manet sensus. Et vide, quòd illæ eædem quæ completiuæ sunt, ad alias species coniunctionum pertinent plerumque, vt si dicas: *Æneas vero, & pius & fortis fuit*; hic expletiuè ponitur *vero*. Sin autem dicas; *Æneas quidem pius fuit, Vlixes vero astutus*, hic pro copulatiua accipitur. Potest tamen dici & distributiua, quia diuersas res diuersis attribuit personis. Est itaque copulatiua coniunctio, alia simpliciter, alia cum distributione.

E

De Ordine Coniunctionum, cæterarumq́; partium.

Cap. CLXXXI.

EXecvtis accidentibus coniunctionum, agit de ordine, qui communis est pene omnibus dictionibus. Penè dictum est, quia sunt quædam dictiones, quæ licet suum habeant ordinem, tamen nullus in eis respectus ordinis habetur, vt *homo legit*, vel *legit homo*, indifferenter habetur. Dicit itaque Priscia, quod dictionum quædam præponuntur naturaliter, vt præpositiones casualibus: Naturaliter autem dicit, quia etiam inuenitur præpositio postposita, vt *nobiscum:* sed hoc non habet ex natura, & vi præpositionis.

Ordo est quid communis omnibus fere dictionibus: vt præpositionibus naturale est casualibus præponi.

Habent etiam coniunctiones suum ordinem; quædam semper pręponuntur, vt *at, ac, ast, aut, vel, nec, neque, si, quin, quatenus, sin, seu, siue, ni.* Sed dicitur *sin* postposita esse, quia necesse est vt præponatur aliquid. Aliæ semper postponuntur, vt *que, ne, ve, he*, dicuntur encleticæ, idest inclinatiuæ. Aliæ autem pene omnes à prędictis, indifferenter & postponi possunt, & pręponi. Penè dictum est, propter *et*, & *atque*, quæ non possunt postponi, nisi poetica auctoritate, vt Virgilius: *Suspiciens altam lunam & sic voce precatur.*

Avctor. Hęc de singulis partibus orationis, earumque proprietatibus, iuxta Petrum Helyæ (qui Prisciani summam Breuiter collegit, ac diligenter exposuit) ad pręsens excerpta sufficiant; nunc ad cętera quæ communia sunt, transeamus.

De Analogia partium.

Cap. CLXXXII.

ISidorvs *vbi supra 1. lib.* Analogia Græcè, Latinè similium comparatio, siue proportio nominatur. Cuius hęc vis est, vt quod dubium est, ad aliquid simile quod non est dubium referatur, vt incerta certis probentur.

Quæ analogia vis.

Octo modis colligitur analogia.

Octo autem modis comparatio Analogiæ colligitur, id est qualitate, comparatione, genere, numero, figura, casu, extremitatibus syllabarum, & similitudine temporum, si quidem de his vnum defuerit, iam non est analogia, id est similitudo, sed est anomala, id est extra regulam; vt *Lupus* & *Lepus* totum conuenit, sed dissentiunt casu obliquo. Regulariter est, dum quęris vtrum *Trames* masculinum sit, an fœmininum; & quia similis est illi in omni declinatione *Limes* erit masculinum. Item in comparatione positiuorum, vt si dicas, *Doctus, magnus,* positiui sunt, & sui similes Fit & per diminutionem, vtputa *Funem* masculinum esse *Funiculus* ostendit; sicut *Marmor* neutri esse generis *Marmusculum* indicat: nam quod genus in principalitate est, id esse solet in diminutione: sed hoc non semper, vt *pistrinum, pistrilla.* sed quia scire debemus ex positione declinationem, & ex diminutione genus colligere.

De Constructione partium orationis.

Cap. CLXXXIII.

PRiscianvs *in lib constructionum.* Prędictarum verò partium ordinatio fieri solet, ad constructionem orationis perfectæ. Quam scilicet constructionem dictionum Syntesim Græci vocant.

Quid litera.

Sicut enim literæ (*quæ dicuntur prima & indiuidua materies vocis humanæ*) non quocumque modo iunctæ, sed per aptissimam ordinationem coeuntes, faciunt syllabam, & syllabæ dictionem; sic & dictiones, orationem. *Est enim oratio comprehensio dictionum aptissimè iunctarum.*

Quid oratio.

Quidam vero solatium imperitiæ suæ quęrentes: non oportere aiunt, quęrere causas ordinis elementorum,

rum, & ordinationes casuum, ac generum, & temporum, ipsarumque partium, suspicantes fortuitas esse positiones ordinationum, sed ex hac opinione contingeret generaliter nihil per ordinem accipi, nec contra ordinem peccare, quod penitus stultum est æstimari. Sicut igitur à sapientibus apta ordinatione partes orationis traditæ sunt, cum primo nomen, secundo verbum posuerunt: Nulla quippe oratio completur sine his: quod in illa constructione licet ostendere, verbi gratia: *Idem homo lapsus, heu hodie concidit.* Hic omnes insunt orationis partes, absque coniunctione; quæ si addatur aliam orationem exigit. Ab hac inquam si nomen aut verbum subtrahas, imperfecta fit oratio: si verò cætera subtrahas omnia, & omninò necesse est orationem deficere. Verumtamen sicut in elementis, alia sunt vocalia, quæ per se vocem perficiunt, alia consonantia, quæ sine vocalibus hoc agere nequeunt. Sic & in dictionibus, quædam per se dicendæ sunt, vt in verbis, maximè imperatiuis; vel nominibus vel pronominibus, sæpe videbitis; vel etiam aduerbijs, quando adijciuntur antecedentibus actionibus, vel orationibus; vt cum ad illos qui optime dicunt aliquid, aut agunt, clamamus, *benè, rectè disertè.* Aliæ verò sunt, quæ cæterarum sine adiunctione partium, ad perfectionem sensus proferri non possunt, vt præpositiones, aut coniunctiones, quæ semper consignificant, & non per se: vnde & significatio variatur illarum, ad vim sibi coniunctarum.

Nulla oratio completur sine nomine & verbo, esto quadam dictione per se significet.

Multæ verò sunt dictiones, ad quas explanandas, maximè necessaria est constructio; quia diuersas habent significationes, quæ per ordinationem declarantur, vt in verbis *amato, docето,* & secundæ sunt, & tertiæ personæ: additione vero pronominum discernuntur, vt *amato tu, amato ille.* Sic & in nominibus diuersi casus, aut generis, aut numeri, similes voces inueniuntur; vt *huius poeta, huic poeta, hi poeta, o poeta.* Multa quoque & in alijs partibus inuenies similia, nec aliter ea discreta, nisi ex ordinationis consequentia, id est casus casibus, genera generibus, & cætera congruè disponendo. Confusio namque significationis per ordinationis iuncturam, & accidentium discutitur.

Multa dictiones requirunt constructionē.

De Constructione ad intellectum referenda.

Cap. CLXXXIIII.

OMNIS autem constructio (quam Græci Syntesim vocant) ad intellectum vocis est referenda. Itaque per diuersas figuras in constructione solent authores accidentia variare. Quæ quamuis ad ipsas dictiones incongruè deposita esse videantur, ratione tamen sensus ordinata rectissimè esse iudicantur. Verbi gratia. Prima persona & tertia, in vnum figuratiuè coeunt, vt apud Virgilium: *Ille ego qui quondam*: Est enim intellectus: *Ego Virgilius, ille Virgilius, qui scripsit Bucolica, vel Georgica.* Diuersi quoque numeri, vt idem in primo Æneidæ: *Pars in frusta secant*: per *partem Troianorum* multi intelliguntur. Diuersa genera, vt *Præneste sub ipsa*; namque neutrum est, sed quoniam vrbs intelligitur, ad intellectum magis, quàm ad vocem nominis, ipsa fœmininum redditur. Idem quoque per accidentia omnium partium orationis frequenter inuenitur.

Omnis constructio ad intellectum vocis est referenda.

AVCTOR. De constructione singularum partium breuitatis causa prætermitto; maximè quoniam in præcedenti de illis tractatu, iuxta magistrum Petrum Helyam, multa quoque de ipsarum ordinatione occasionaliter interposita sunt.

De Ortographia.

Cap. CLXXXV.

ISIDORVS *vbi supra.* Orthographia Græcè, Latine recta scriptura interpretatur. *Ortho* enim recta, A *graphia*, scriptura dicitur. Hæc disciplina docet scribendi notitiam; vtputa *ad* cum est præpositio, d literam; cum est coniunctio, t literam accipit. *Haud* quando est aduerbium negandi, d litera terminatur, & aspiratur in capite; quando autem coniunctio est, per t literam sine aspiratione scribitur. *Apud* præpositio per d scribitur, sicut *apud patrem*, quoniam veteres sæpe *apud* pro *ad* vsi sunt, duabus literis ex his medijs subtractis. *Equus*, quod est animal, per e solam scribendum; *æquus*, quod est iustus, per æ dypthongum scribendum. *Exsul* addita s debet scribi, quia exsul dicitur extra solum esse. *Exultat* melius sine s litera scribitur; nam cum ipsa x, ex c & s constet, quomodo cum in ea sit, rursus ei additur alia? *Æquor* per dypthongum scribendum est, quia ab *æqualitate*, non B ab *aqua* est nomen factum. *Fedus*, quod est deformis, per e solam scribendum: *Fœdus*, quòd est pactum, cum œ dypthongo scribendum. *Gnatus*, quod est filius, per g scribendum, quia facit *generatus*. H quæ est aspirationis nota, in Latino tantum vocalibus adiungitur, vt *honor, humus, homo*, aspiratur & consonantibus, sed in Græcis & Hebręis nominibus. K literam antiqui præponebant, quotiens (a) sequebatur, vt *Kaput, Kanna, Kalamus*: Nunc autem *Karthago* & *Kalendæ*, per eandem tantum scribuntur. Omnia autem Græca nomina qualicumque sequenti vocali, per k sunt scribenda. *Ora* finium per o, *hora* dierum per h scribendum est. *Onus* si de onere venit, per o scribendum est: Si de *honore* cum aspiratione. In dubijs quoque verbis consuetudo veterum erat, vt cum C eadem litera, alium intellectum correpta, alium producta haberet, longæ syllabæ apicem apponebant, vtputa *populus* an arborem significaret, an hominum multitudinem apice distinguebatur. Sic & vbi literæ consonantes geminabantur, sicilicum superponebant, vt *sella, serra, asseres* (veteres enim non duplicabant) qua nota ammonebatur lector geminandam esse literam, nunc tamen duplicandæ literæ, & duplicatæ scribuntur.

IDEM *in lib.* 6. Gloriosum studium, quod loqui debeas competenter scribere, & quę scripta sunt, sine aliqua erroris ambiguitate proferre. Vox enim articulata à pecoribus nos sequestrat, scribendi verò ratio ab imperitis: ita perfectum hominem duo sibi ista D vendicant, ac defendunt.

Laudatur ortographia.

De Materia, & instrumentis scribendi.

Cap. CLXXXVI.

VERÆ literarum materies paruulorum nutrices. Ipsæ dant ingenium pueris, primordia sensus. Gręci autem & Tusci primum ferro in ceris scripserunt, postea Romani iusserunt ne graphium ferreum quis haberet. Postea institutum est, vt ceram ossibus scriberent, graphium autem Gręcè Latinè scriptorium dicitur: Nam graphia, scriptura dicitur. Chartarum vsum primum Ægyptus ministrauit, cæptum, apud Memphiticam vrbem. Memphis enim ciuitas est Ægy- E ptiorum, vbi chartæ vsus inuentus est primum, sicut ait Lucanus: *Conficitur bibula Memphicis charta papyro.* Bibulam autem papyrum dixit, quòd humorem bibat. Charta autem dicta, quòd carptim papyri tegimen decerptum glutinatur.

Antiqui scribebāt in cera.

Charta primum Memphide inuenta.

Pergameni reges cum charta indigerent, membranas primi excogitauerunt: vnde & pergamenarum nomen hucusque tradente sibi posteritate seruatum est: hęc & membrana dicuntur, quia ex membris pecudum detrahuntur. Fiebant primum coloris lutei, id est crocei. Postea verò Romę candida membrana reperta sunt, quod apparuit inhabile, eo quòd & facile sordescant, aciemque legentium lædant. Membrana autem, aut candida, aut lutea, aut purpurea sunt. Candida naturaliter existunt. Luteum membranum bicolor est, quod à confectore vna tingitur parte, id est

Vnde membrana.

Orthographia vnde dicta.

crocatur. Purpurea verò inficiuntur colore purpureo, in quibus aurum & argentum liquescens patescat in literis.

Discrimen inter calamum & pennam & vnde dicantur.

A scribendo Scriba nomen accepit. Instrumenta scribæ, calamus & penna. Ex his enim verba paginis infiguntur; sed calamus arboris est, penna auis; cuius acumen in duo diuiditur, in toto corpore vnitate seruata. Credo propter mysterium, vt in duobus apicibus, vetus & nouum testamentum signaretur, quibus exprimitur verbi sacramentum, sanguine passionis effusum. Dictus autem calamus, quod liquorem ponat; vnde & apud nautas *calare* ponere dicitur. Penna autem à pendendo vocata, id est volando, est enim vt diximus auium.

De Pronunciatione.

Cap. CLXXXVII.

AVCTOR De accidentibus dictionum, vel syllabarum, multa superius dicta sunt. Quod autem est in syllaba, vel dictione, accentus; hoc esse videtur in oratione positura, quia modum pronunciationis ostendit, de qua hic pauca subiungam.

Positura seu distinctiones in oratione sunt tres.

ISIDORVS *in lib. Etym.* 1. Positura est ad distinguendos sensus per cola, & commata, & periodos, quæ dum ordine suo apponitur, sensum nobis lectionis ostendit. Dictæ autem posituræ, vel quia punctis positis annotantur, vel quia ibi vox pro interuallo distinctionis deponitur. Prima positura subdistinctio dicitur, eadem & comma. Media distinctio subsequens est, ipsa & cola. Vltima distinctio, quæ totam sententiam concludit, ipsa est periodus; cuius vt diximus partes, sunt cola & comma; quarum diuersitas, punctis diuerso loco positis, demonstratur. Vbi enim in initio pronunciationis, necdum plena pars sensus est, & tamen respirare oportet, vtputa: *Si vinco*, fit comma, id est particula sensus: vbi autem in sequentibus iam sententia sensum præstat, sed adhuc aliquid superest ad sententiæ plenitudinem, vtputa: *Si vinco, & pereo*: fit cola: vbi verò iam per gradus pronunciando, plenam sententiæ clausulam facimus, vtputa: *Si vinco, & pereo: quid me sibi vincere præstat*, fit periodus.

De Barbarismo, & Solœcismo.

Cap. CLXXXVIII.

Quid barbarismus & quot modis eueniat.

BARBARISMVS *est vna pars orationis, vitiosa in communi sermone*: In pœmate Metaplasmus. Et fit duobus modis, pronunciatione, & scripto. His bipartitis, quatuor species superponuntur: Adiectio, detractio, immutatio, transmutatio literæ, syllabæ, temporis, toni, aspirationis. Fiunt etiam Barbarismi per hiatus. Sunt & malæ compositiones, idest Cacobotheca, quę vitia nonnulli Barbarismos putant, in quibus sunt Metacismi, Labdacismi, Iotacismi, hiatus, collisiones, & omnia quæ plus æquo, aut minus resonantia, ab eruditis auribus respuuntur.

Quid Solœcismus & quotuplex.

Solœcismus est vitium in contextu partium orationis contra regulam artis Grammaticæ factum. Fit autem duobus modis; per partes orationis, aut per accidentia partium orationis. Per partes fiunt Solœcismi, cum alia pro alia ponitur: fit etiam in eadem parte orationis, vt cum ipsa pro se, non in loco suo, neque vt conuenit ponitur. Per accidentia, vt genere, &c. Solœcismus in prosa, in pœmate Schema nominatur.

De Cæteris vitijs Grammaticæ.

Cap. CLXXXIX.

Decem vitia grammaticæ recensentur.

CVM Barbarismo & Solœcismo decem vitia nominantur, hoc modo. *Acyrologia* est impropria dictio; vt *hūc ego si potui tantum sperare dolorem*; *sperare* enim dixit pro *timere*. *Cacephaton* est obscæna enunciatio, vel in composita dictione, vel in verbo, vt *Numerum cum nauibus æquat*. Et, *Arrige aures Pamphile*. *Pleonasmos* est adiectio verbi superuacua ad plenam significationem, vt *sic Ore locuta est*, pro sic locuta est. *Perisologia* est superuacua verborum adiectio, sine vlla vi rerum, vt *Ibant quo poterant, & quo non poterant non ibant.*

Macrologia est longa sententia res non necessarias comprehendens, vt *legati non impetrata pace, retro vnde venerant domum reuersi sunt*. *Tautalogia* est eiusdem dictionis repetitio vitiosa; vt *Egomet ipse*. *Eclypsis* est defectus quidam necessariæ dictionis, quam desiderat præcise sententia, vt *Hic secum*, deest enim, *loquebatur*. *Tapinosis* est humilitas rei magnæ, non id agente sententia quod ostendit, vt *Penitusque cauernas ingentes, iterumq; milite armato complent*: idest multæ legiones armatorum militum impleuerunt cauernas. *Cacosinteton* est vitiosa compositio dictionum, vt *Versaq; iuuencum terga fatigamus hasta*. *Amphibologia* est ambiguitas dictionis.

De Metaplasmo.

Cap. CXC.

Quid Metaplasmus & quotuplex.

METAPLASMVS *est transformatio quædam recti, solitiq; sermonis, in alteram speciem, metri, ornatus, necessitatisve causa.* Huius species sunt, 14. *Prothesis* est appositio quædam ad principium dictionis literæ, vel syllabæ, vt *gnato* pro *nato*: & *retulit* pro *tulit*. *Epenthesis* est appositio ad mediam dictionis, literæ, vel syllabæ, vt *relliquias* pro *reliquias*, & *Induperator* pro *Imperator*. *Paragoge* est appositio quędam ad finem dictionis, literæ, aut syllabæ, vt *magis* pro *mage* vt *potestur* pro *potest*. *Apheresis* est ablatio de principio dictionis, contraria *prothesi*. *Sincope* est abscissio de media dictione, literæ, aut syllabæ, contraria *epenthesi*.

Apocope est ablatio de fine dictionis, literæ, aut syllabæ, *paragoge* contraria. *Extasis* est extensio syllabæ contra naturam verbi. *Sistole* est correptio syllabæ contra naturam verbi, contraria *extasi*. *Diaresis* est diuisio syllabæ vnius in duas facta, vt est: *Olli respondit rex albai longai*, pro eo quod est *albæ longæ*. *Sinæresis* est conglutinatio duarum syllabarum in vna facta, contraria *diæresi*. *Sinalepha* est per interceptionem concurrentium vocalium, lubrica quædam, leuisque collisio; vt *Atque ea diuersa penitus dum parte geruntur*. *Elipsis* est consonantium cum vocalibus asperè concurrentium, quædam difficilis, ac dura collisio; vt *Multum ille terris iactatus, & alto*. *Antithesis* est literæ pro litera positio, vt *olli* pro *illi*. *Metathesis* est translatio literarum in alienum locum, nulla tamen ex dictione sublata, vt *Euandre* pro *Euander*, & *Timbre* pro *Timber*.

De Schematibus.

Cap. CXCI.

Quid Schema & quotuplex.

SCHEMATA Lexeos sunt & Dianoeos, id est figuræ verborum, & sensuum. Sed Schemata Dianoeos ad oratores pertinent, ad Grammaticos Lexeos. Quæ cum multa sint, ex omnibus necessaria fere sunt 17. quorum hæc sunt nomina. *Prolepsis* est præsumptio rerum ordine secuturum; vt *Continuo Reges ingenti mole Latinus procedunt castris*. *Zeuma* est vnius verbi conclusio, diuersis clausulis apte coniuncta; vt *Thronigena interpres diuum, qui numina phœbi, Qui tripodas Clarij lauros, qui sidera sentis, &c.* *Ipozeusis* est figura superiori contraria, vbi diuersa verba singulis quibuscumque clausulis subiunguntur. *Silepsis* est dissimilium clausularum per vnum ver-

bum

bum conglutinata conceptio; vt *illius arma, hic currus fuit*. A Anadiplosis est congeminatio dictionis ex vltimo verbo præcedentis versus, & in principio sequentis, vt: *Sequitur pulcherrimus astur; Astur ego videns*. Anaphora est relatio eiusdem verbi per principia versuum plurimorum; vt *Nate meæ vires, mea magna potentia solus. Nate patris summi, qui tela Cyphoea temnis*. Epanalensis est verbi in principio versus positi, in eiusdem fine repititio; vt *Ante etiam sceptrum dictei regis, & ante*. Epizeusis est eiusdem verbi in eodem versu, sine aliqua dilatione congeminatio; vt *Meme adsum qui feci, in me conuertite ferrum*.

Paranomasia est quotiescumque de nomine aliud efficitur nomen, velut quædam denominatio, & sub vna significatione diuersa dictio: vt *inceptio non est amantium, sed amentium*. *Scesisonomatio* est multitudo nominum coniunctorum quodam ambitu copulandi, vt *Marsa manus, pelignia cohors, festina iure tus*. B *Paranomeon* est cum ab eiusdem literis diuersa verba sumútur: vt *o Tite, tute tace, tibi tanta Tyranne tulisti*. *Omeoteleuton* est cum dissimili modo dictiones plurimæ finiuntur; vt *eos reduci, quā relinqui; deuehi, quàm deseri malui*. *Omœoptotō* est cū in similes casus exeunt diuersa verba: vt *marentes, flentes, lachrymantes, commiserantes*.

Poliptoton est multitudo casuum varietate distincta, vt, *litora litoribus contraria, fluctibus vndas Imprecor, arma armis, pugnent ipsiq́, nepotes*. *Irmos* est series orationis, tenorem suum vsque ad vltimum seruans: vt. *In principio cœlum, terram, camposque liquentes: Lucentemque globum Lunæ Tyranniaq́, astra: Spiritus intus alit, &c.* *Polisinteton* est multis nexa coniunctionibus dictio, vt *Adamasq́, Thoasq́, Pelidesq́, Neoptolemusq́, &c.* *Dialiton* siue *assinteton* est figura superiori contraria, carens coniunctionibus; vt *Ite, ferte citi flammas, date tela, impellite remos*. C

De Tropis.

Cap. CXCII.

Quid tropus & quotuplex

TROPVS *est dictio translata à propria significatione, ad non propriam, ornatus, necessitatisve causa*. Sunt autem tropi 13. *Metaphora* est rerum verborumque translatio, hoc fit modis quatuor, ab animali ad animale; ab inanimali ad inanimale; ab inanimali ad animale; ab inanimali ad animale. *Catachresis* est vsurpatio nominis alieni: vt *cum parricidam dicimus eum qui occiderit fratrem suum, aut piscinam, quæ pisces non habet*. D *Metalensis* est dictio gradatim pergens ad id quod ostendit: vt *Speluncis abdidit atris*; & *Post aliquot mea regna videns mirabor aristas*. *Metonomia* est dictio quædam, veluti transnominatio: huius multæ sunt species, aut enim per id quod continet, id quod continetur ostendit, vt *Nunc pateras libate Ioui*: aut contra, vt *Vina coronam*, aut per inuentorem id quod inuentum est, vt *Sine Cerere & Baccho friget Venus*; aut contra, vt *Vina precamur*.

Antonomasia est significatio vice proprij nominis: quæ fit modis tribus, ab animo, à corpore, extrinsecus. *Epitheton* est superposita dictio cum proprio nomine. Nam Antonomasia vicem nominis sustinet: Epitheton nunquam est sine proprio nomine, vt *Dira Celeno, Diua Camilla*. Fit etiam Epitheton modis tribus, ab animo, à corpore, extrinsecus. His duobus tropis, vel vituperamus aliquem, vel ostendimus, vel ornamus. *Sinecdoche* est significatio pleni intellectus capax, cum plus minusve pronunciat: aut enim à parte totum ostendit, vt *Puppesq́, tuæ, Puppesq́, tuorum*, aut contra. *Onomatopeia* est nomen de sono fictum, vt *Tinnitus æris, clangorq́, tubarum*. *Periphrasis* est circumlocutio, quæ fit aut ornandæ rei causa, quæ pulchra est, aut mirandæ, quæ turpis est.

Hiperbaton est transcensio quædam verborum ordinem turbans: cuius species sunt quinque, histerologia, anastrophe, parenthesis, themesis, sinchresis. *Histerologia*, vel histeron proteron, est sententiæ cum verbis ordo mutatus, vt *Torrere parant flammis, & frangere saxo*. *Anastrophe* est verborum tantum ordo præposterus, vt *Italiam contra*, pro *contra Italiam*. *Parenthesis* est interposita ratiocinatio diuersæ sententiæ. *Themesis* est vnius compositi aut simplicis verbi sectio, dictione vna, vel pluribus interiectis: vt *Septem subiecta trioni*, pro *Septentrioni*, & *saxo cere comminuunt brum*. *Sinchresis* est hiperbaton ex omni parte confusum. *Hiperbole* est dictio excedens fidem, augendi minuendive causa: augendi, vt *Niue candidior*, minuendi, vt *tardior testudine*.

De Allegoria, & quibusdam alijs figuris.

Cap. CXCIII.

ALLEGORIA *est tropus, quo aliud significatur quàm dicitur*, huius species sunt multæ, è quibus eminent 7. Ironia, antifrasis, ænigma, Carientismos, parœmia, sarcosmos, antismos. *Ironia* est tropus, per contrarium quòd conatur ostendens: hanc nisi grauitas pronunciationis adiuuerit, confiteri videtur quod negare contendit. *Antiphrasis* est vnius verbi ironia, vt *Bellum minime bellum*, vt *Lucus eo quod non luceat* & *Parcæ eo quod nulli parcant*. Ænigma est obscura sententia per occultam similitudinem rerum: vt *mater me genuit, eadem mox gignitur ex me*: quod significat aquam in glaciem conualescere, & ex eadem rursus effluere. *Charientismos* est tropus quo dura dictu, gratius proferuntur: vt cum interrogantibus nobis: *nunquid nos quæsierit aliquis? Respondetur: Bona fortuna* vnde intelligitur neminem nos quæsisse.

Parœmia est accommodatum rebus temporibusque prouerbium, vt *Aduersus stimulum calces*, & *Lupus est in fabula*. *Sarcosmos* est plena odio atque hostili irrisio: vt *En agros, & quàm bello Troiane petisti Hesperiam, metire iacens*. *Antismos* est tropus multiplex, numerosæque virtutis. Namque Antismos putatur omne, quicquid simplicitate rustica, & faceta satis vrbanitate politum est, vt illud: *Qui Bauium non odit, amet tua carmina Meui*. Atque, *idem Vulpes iungat, & mulgeat Hircos*. *Omœsis* est minus notæ rei, per similitudinem eius quæ magis nota est, demonstratio: huius species sunt tres, Icon, parabola, paradigma. *Icon* est personarum inter se, vel eorum quæ personis accidū comparatio. *Parabola* est rerum genere dissimilium comparatio. *Paradigma* est enarratio exempli hortantis aut deterrentis.

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER TERTIVS.

A

De Logica, & eius intentione.

Cap. I.

Quid Logica.

OGICA est scientia ordinandi præpositiones enunciatiuas secundum figuras Logicas, ad eliciendas conclusiones, quibus peruenitur ad cognitionem dictorum & ad iudicandum de illis, vtrum vera sint an falsa.

ISIDORVS *in lib. etymo. 3. Logica est rationalis scientia, in qua disputatur quemadmodum in rerum causis, aut vita & moribus, veritas ipsa quæratur.* Logos enim apud Græcos, & sermonem significat, & rationem. B In Physica quidem, causa naturam quærendi, in Ethica ordo viuendi; In Logica vero ratio intelligendi versatur. Physicam primus apud Græcos Thales Milesius, vnus ex septem sapientibus inquisiuit. Hic ante alios, cœli causas, atque vim rerum naturalium, contemplata ratione suspexit. Quam postmodum Plato in quatuor diffinitiones distribuit; idest Arithmeticam, Geometriam, Musicam, Astronomiam. Ethicam Socrates primus ad corrigendos & componendos mores instituit, omneque studium eius, ad bene viuendi disputationem perduxit, diuidens eam in quatuor virtutes animæ, idest Prudentiam, Iustitiam, Fortitudinem, Temperantiam, &c. Logicam vero, quæ rationalis vocatur, Plato subiunxit, C per quam discussis rerum morumque causis, vim eorum rationabiliter perscrutatus est, diuidens eam in Dialecticam & Rethoricam.

Milesius Physicam primus inuenit. Ethicam Socrates, Plato Logicam, quam in dialecticam & Rhetoricam diuisit.

RICHARDVS *in lib. excerptionum* Logica diuiditur in Grammaticam, & Rationem differendi. Grammatica est scientia recte loquendi. Et diuiditur in Literam, Syllabam, Dictionem, & Orationem. Ratio differendi diuiditur in probabilem, necessariam, & sophisticam. Et necessaria quidem pertinet ad philosophos, Sophistica ad sophistas: Probabilis autem diuiditur, in Dialecticam, & Rhetoricam. *Dialectica est disputatio acuta, verum à falso distinguens. Rhetorica est disciplina, ad persuadendum quaque idonea.*

Quid Dialectica & quid Rhetorica.

De intentione Logica.

Cap. II.

ALPHARABIVS *in libro de diuisione scientiarum.* Logica intendit dare regulas, quibus orationis veritatem deprehendimus, vel intus, vel apud alios, vel alij apud nos: non tamen ad verificandum omnem orationem, logicæ regulis indigemus. Eorum enim quibus ratiocinando venimus, quædam sunt quæ probatione non egent: In quibus scilicet nullus error esse potest: vt, *Omne totum est maius sua parte.* Alia vero quæ probatione indigent, quia potest in eis homo decipi. Et ea quidem de quibus fit probatio duo sunt, scilicet sermo in voce, ratio in mente: interpretatio vero fit vtroque. Vnde id quod verificat sententiam apud se, est Logos fixa in mente. Id autem quod verificat eam apud alium, est Logos exterior cum voce. Logos autem qua verificatur sententia, vocabant antiqui Syllogismum, siue fixa sit in anima, siue exterior cum voce.

Logica agit de sermone interno & externo in quo error esse potest.

Interpretatio itaque Logicæ sumpta est à summa intentionis nominis, quæ triplex est. Logos enim, id est ratio. Alia est exterior cum voce, quæ per linguam interpretatur id quod est in mente: Alia fixa in animis (quæ dicitur mentis conceptus) quam dictiones significant: vnde illa significans est, ista significata. Tertia vero est virtus creata in homine, quæ discernit inter bonum & malum, & scientias ac partes earum apprehendit: & hoc est in omni homine. Sed in infantibus, & in quibusdam adultis infirma est, non valens actiones suas perficere. Quoniam igitur hæc scientia dat regulas de Logo exteriore & interiore quibus certificatur, vtramque vero tertia Logos regit, & comprehendit id quod rectius est. Idcirco Logica à Logos secundum tres huius nominis intentiones dicitur. Quamuis autem plures scientiæ dent regulas de Logo exteriore, sicut Grammatica; hæc tamen quæ dirigit ad illud quod omnino necessarium est, dignior est hoc nomine.

Logos siue ratio triplex.

Logica vnde dicta.

Præterea quamuis Grammatica & Logica conueniant in hoc, quòd vtraque dat regulas de dictionibus. Differunt tamen in hoc, quod Grammatica non dat

Discrimen inter Logicã & Grãmaticam.

dat nisi de dictionibus vnius gentis tantu. Licet enim multæ gentes conueniant in regulis eius, vt quod dictionum aliæ sunt simplices, aliæ compositæ, & huiusmodi: Ipsa tamen ars in omni lingua non intendit, nisi inquantum est proprium illius linguæ, nec curat siue conueniat alij genti, siue non. Logica vero non dat regulas, nisi secundum quod conuenerint in dictiones omnium gentium.

De partibus Logicæ, siue artis Syllogisticæ.

Cap. III.

Logica quinque sunt elementa.

ELEMENTA vero quibus hæc scientia verificatur, quinque sunt, scilicet Demonstratiua, Topices, Sophistica, Rhetorica, Poetica. Demonstratiuæ proprium est, dare scientiam certissimam de proposita quæstione. Topicæ vero rationibus probabilibus, aut verisimilibus, de re dubia fidem facere. Sophisticæ verò simulare, vel dissimulare, & facere putare verum esse, quod non est, & econuerso. Vnde Sophistica dicitur sapientia deceptiua. Rhetoricæ proprium est, sermonibus suis auditorem mouere, & inclinare ad id quod voluerit, vt credat ei quod dicit, & generet in eo cognitionem proximam certitudini. Poeticæ vero sermonibus suis facere imaginari aliquid pulchrum, vel fœdum, quod non est ita: vt auditor credat, & aliquid abhorreat, vel appetat. Quamuis enim certum sit non ita esse in veritate, animi tamen audientium exigantur ad horrendum, vel appetendum, quod imaginantur.

Qua necessitas cuiusuis Logicæ partis.

Istæ sunt igitur species artium syllogisticarum, & locutionum, quibus vtuntur homines ad verificandum aliquid in omnibus rebus. Et sermones quidem syllogistici, aut sunt in anima fixi, scilicet ex intellectibus pluribus signatis & ordinatis, ad aliquam rem verificandam: aut extra cum voce compositi, scilicet ex dictionibus pluribus ligatis & ordinatis, significantibus illos intellectus, seque ad verificandum adiuuantibus. Quoniam autem veritatis certa cognitio non habetur nisi per demonstrationem, compositus est liber Posteriorum Analyticorum, qui doceret qualiter & ex quibus demonstratio fieret. Quia vero demonstratio non nisi quoque syllogysmo fit, & syllogismus ex propositionibus constat, necessarius quoque fuit liber Priorum, in quo docetur ex quot, & ex qualibus propositionibus, & qualiter secundum modum & figuram syllogismus contexitur. Item quia propositiones syllogismum componere non possunt, nisi prius ipsæ suis terminis componantur, ideo necessarius fuit liber Perihermenias, qui doceret ex quibus, & ex quot terminis propositio consisteret. Denique quia propositio numquam ex terminis bene componitur, nisi prius cuiusque termini significatio cognoscatur, institutus est liber Categoriarum, ad docendum quot sint genera terminorum, & quæ significatio cuiusque eorum.

Partes Logicæ sunt octo, quæ tamen principaliter intenditur est Posteriorum liber, cæteræ vero propter illam.

Sunt igitur octo partes Logicæ, scilicet Cathegoriæ, Perihermenias, Analytica priora, & posteriora, Topica, Sophistica, Rhetorica, Poetica. Harum vnaquaque proprium habet de quo agit, & ad quod intendit, & modum quo agit, & vtilitatem quæ ex ea prouenit. Sed quoniam pars quarta vehementioris probationis est, sublimitate ac dignitate omnibus antecellit, & ad eam solam tota Logica principaliter intendit. Itaque tres partes, quæ antecedunt eam ordine doctrinæ, non sunt nisi præparationes, & introductiones ad illam. Cæteræ quoque quatuor sequentes, non nisi propter ipsam inuentæ. Et hoc duabus de causis: vna est, quia vnaquæque est quasi instrumentum eius sustentans, & adiutorium ad eam: videlicet vt probabilibus & verisimilibus assuescant moueri, qui adhuc demonstratione vti nesciunt. Secunda causa est propter cautelam: si enim partes istæ non distinguerentur inter se proprijs nominibus, ac regulis, & intentionibus; profectò contingeret, quod homo cum vellet probationibus certam veritatem apprehendere de aliqua re, quandoque nesciens vteretur Topicis, vel Sophisticis, vel talibus quæ nullam certitudinem faciunt; sed vel imaginari, vel credere, vel errare. Sicque deceptus crederet se certitudinem percepisse, & quærens veritatem incideret in errorem. Sunt ergo scientiæ necessarij libri Categoriarum, & Perihermenias.

De Dialectica, & libris Aristotelis.

Cap. IIII.

Quid dialectica.

AVGVSTINVS. Dialectica est ars artium, scientia scientiarum; sine qua nulla perfectè scitur. *Isidor. lib. 2* Dialectica est disciplina, ad discernendas vel discernendas rerum causas inuenta. Ipsa est philosophiæ species quæ dicitur Logica, id est rationalis; diffiniendi, quærendi, & disserendi potens. Docet enim in pluribus quæstionum generibus, quemadmodum disputando vera & falsa dijudicentur. Hæc quidem primi Philosophi in suis dictionibus habuerunt, non tamen ad artis redigêre peritiam. Post hos Aristoteles ad regulas quasdam huius doctrinæ argumenta perduxit, & dialecticam nuncupauit, pro eo quòd in ea de dictis disputatur.

Dialectica ab Arist. primum ad artem reducta.

AVCTOR. Idem igitur in libris suis eandem artem ad plenum ferè prosequitur. Nam omne dicibile, aliud est incomplexum, aliud complexum. Incomplexum, aliud inhærens intra, & de hoc agitur in libro Prædicamentorum. Aliud extra, & de hoc in libro sex principiorum. Complexum, aliud est inordinatum siue absolutum, & de hoc est liber Perihermenias, vbi de enunciatione sine respectu. Aliud ordinatum; Et hoc dupliciter, vel ad omnem materiam indifferens, & de hoc in libro Priorum: vel ad aliquam materiam determinatam contractum: Et hoc tripliciter, vel ad necessariam, & hoc in libro Posteriorum: vel ad probabilem, & hoc in libro Topicorum: vel ad Sophisticam, & hoc in libro Elenchorum. Quamuis Grammatica & Rhetorica partes sint rationalis philosophiæ: Logica tamen sola à Logos, quod est ratio, denominatur, eo quod ei actus rationis præcipuè attribuitur, quæ est ordinare causam respectu effectus; hoc autem fit per syllogismum. De isto & eius partibus probantur omnes proprietates & passiones, quæ in Logica ostenduntur, & ideo Logica rationabiliter diuiditur secundum exigentiam syllogismi, & partium eius.

Sola Logica à Logos dicitur.

Logica in sex partes seu tractatus aptè distribuitur.

Quia autem determinatur aliquid in Logica de syllogismo aut de partibus: Si de partibus, aut agitur de parte remota, scilicet de termino, & sic est liber Prædicamentorum, aut de parte propinqua: & sic de enunciatione, & est liber Perihermenias: intelligatur tamen quod enunciatio sit pars propinqua syllogismi, prout accipit formam propositionis. Si determinatur de syllogismo, aut ergo de abstrahente à qualibet materia speciali, & sic determinatur in libro Priorum. Ibi enim docet Aristoteles formam generalem syllogizandi, non applicatam tali materiæ vel tali. Aut de contracto ad materiam specialem; & hoc vel ad necessariam, & sic est syllogismus demonstratiuus, de quo agitur in Posterioribus: Vel ad probabilem, & sic est syllogismus Topicus, de quo agitur in Topicis. Aut ad materiam apparentem tantum, & sic syllogismus Sophisticus, de quo agitur in libro Elenchorum. Et sic patet diuisio istorum sex librorum Logicæ.

De diuiſione Logicæ, ſiue Dialecticæ.

Cap. V.

BOETIVS *in Topicis.* Omnis quidem ratio diſſerendi, quæ & Logica dicta eſt, in duas diuiditur partes, vnam ſcilicet inueniendi, quæ Topica dicitur, ideſt localis; & alteram iudicandi, quæ Analytica, id eſt reſolutoria nuncupatur.

Explicatur diuiſio bimembris Boetij.

AVCTOR. Et nos itaque ſic Logicam diuidamus ad præſens. In Logica vero non docetur immediatè rerum cognitio. ſed via per quam res poſſunt cognoſci. Via autem hic differens eſt, prout facit cognoſcere complexum, & imcomplexum: quia incomplexum aut cognoſcitur per prius, & ſic via diffinitiua; aut per poſterius, & ſic via diuiſiua. Si cognoſcitur complexum; Aut per prius cognoſcitur, & ſic via Syllogiſtica: Aut per poſterius, & ſic via inductiua. Et hoc inſpiciebat Boetius, quando in Topicis ſuis diſtinxit Logicam in artem diuidendi, id eſt diffiniendi; & colligendi, hoc eſt argumentandi: quia diuiſio eſt via in diffinitionem, & diffinitio via in diuiſionem; Et etiam diffinitio eſt medium demonſtrandi. Propter hoc non diſtinxit Ariſtoteles artem diuidendi & diffiniendi, ab arte colligendi, ſicut patet in ſecundo Poſteriorum.

Ars colligendi diuiditur à Boetio in inuentiuam & iudicatiuam.

Ars iterum colligendi, diuiditur à Boetio in artem inuentiuam, & iudicatiuam. Iudicatiua autem duplex eſt; Prior quæ procedit per medium, quod eſt cauſa inferendi tantum, ſicut ex ſcientia libri Priorum. Iudicatiua quæ procedit per medium, quod eſt cauſa inferendi & eſſendi, ſicut eſt ſcientia libri Poſteriorum. Similiter duplex eſt inuentiua; quia Inuentio propriè per ſignum eſt; Iudicium autem per cauſam. Signum autem duplex eſt, eſt enim ſignum probabile, quod eſt ſæpe, & vt in pluribus; quod conſideratur in libro Topicorum Ariſtotelis. Et eſt ſignum fantaſticum, quia raro eſt, & vt in paucioribus, quod conſideratur in libro Elenchorum. Sed liber Prædicamentorum, & Perihermenias, præparant materiam incomplexam & complexam (in remota tamen diſpoſitione) tam ſcientiæ inuentiuæ, quàm iudicatiuæ: & ideo non continentur neque ſub inuentiua determinatè, neque ſub iudicatiua; ſed indifferenter (vt dictum eſt) præparant materiam iſti & illi. Et ſic poteſt diſtingui Logica quo ad verbum Boetij in principio Topicorum.

Ordo librorum dialecticæ.

Patet etiam ex hoc, ordo prædictorum librorum; quia prius eſt terminus, quàm enunciatio quæ præcedit ſyllogiſmum. Syllogiſmus etiam contractus ad materiam neceſſariam, præcedit contractum ad probabilem, & probabile præcedit apparens tantum, ſicut habitus priuationem. Alij vero libri ab iſtis, vt libri Boetij & Porphyrij, ſunt de bene eſſe, ſiue de introductione & facilitate cognoſcendi eſſe ipſius artis.

De Iſagoge Porphyrij.

Cap. VI.

Liber Porphyrij eſt vtilis ad intelligentiam Categoriarũ.

ET quia liber Porphirianus Prędicabilium primus eſt inter omnes alios libros logices, in quo libro traditur via cognoſcendi multa quæ dicuntur in Prædicamentis, patet quod accedenti ad logicam primo inſpiciendus eſt liber Porphirij. Nam præter hoc etiam valet (vt ipſe dicit) & ad aſſignationem diffinitionum, & omnino ad ea quæ vtilia ſunt in diuiſione, vel demonſtratione. In prædicamento vero ordinantur ſpecies & genera in linea recta, ſpecies ſub, & genera ſupra, & ſunt ibi differentiæ diuidentes genera, quæ à latere ordinantur in prædicamento. Species autem conuertuntur cum ſuo proprio, & ſic oportet cognoſcere proprium. Vel ideo neceſſaria eſt proprij cognitio in Prædicamentis quia in proprietate propria differt vnum genus prædicabile ab alio, ſicut differt quantitas ab aliis, in eo quod eſt facere æquale, vel inæquale; hoc enim eſt ei proprium. In communibus autem proprietatibus; ſicut in eo quod eſt non ſuſcipere magis aut minus, cõmunicant ſubſtantia & quantitas; & ſic neceſſaria eſt cognitio accidentis communis. Igitur ad hoc quod cognoſcatur Prædicamentum, & proprietates eius, neceſſe eſt cognoſcere quinque prædicta: *Quæ*

Item ad definiendum.

etiam ad aſſignationem diffinitionum valent, quia ſpecies eſt quod diffinitur, genus & differentia, ex quibus diffinitio conſtruitur. Non haberetur igitur diffinitio, niſi haberentur hęc tria. Proprium vero & accidens non ponuntur in diffinitione, & ideo debent cognoſci vt remoueantur à diffinitione.

Ad demonſtrandum.

ITEM & ad ea quæ ſunt in demonſtratione ſunt prędicta vtilia; quia proprium eſt illud quod demonſtratur de ſpecie ſubiecta per diffinitionem, quæ eſt medium demonſtrandi: quæ diffinitio fit ex genere & differentia, vel ex his quæ ſumuntur ad proportionem horum; quia licet ſic genera & differentiæ non ingrediantur demonſtrationem prout huiuſmodi, diffinitio tamen quæ eſt medium demonſtrandi, fit ex proportionalibus generi & differentiæ, & ſic vtile eſt cognoſcere prædicta quatuor in demonſtratione. Accidens autem commune alienum eſt à demonſtratione, & ideo vtiliter cognoſcitur, vt remoueatur.

Ad diuidendum.

Item ad aſſignationem diuiſionum ſunt vtilia; quia diuiditur genus per ſpecies & differentias; & diuiditur tum per accidentia propria, tum per communia: per propria, vt *animalium, aliud riſibile, aliud hinnibile*: per communia, vt *animalium, aliud album, aliud nigrum*, & ſic omnia prædicta quinque, vniuerſaliter intrant diuiſionem. *Quia* igitur vtilis eſt cognitio horum ad diffinitionum aſſignationem (vt prædictum eſt) oſtẽditur etiam eſſe vtilis ad Topicorum doctrinam, quæ tota finaliter ordinatur ad diffinitionem. Verumtamen ibi conſiderantur prædicta ſcilicet vniuerſalia, ſecundum quod conſtruuntur aut deſtruuntur per media in terminando problemata. vnde quia per eadem media poſſunt genus & differentia conſtrui, vel deſtrui; Dicit ibidem. Ariſtoteles, quod differentia cum ſit generalis, ſub genere collocanda eſt. Species vero non habet ſubiectum niſi indiuiduum, cuius inſpectio ſub arte non incidit, & ideo non ibi ponitur inter prædicta. Cum autem ſic dialectica & ſophiſtica & tentatiua ſint ex eiſdem, ſcilicet ex communibus prædictis, habetur per conſequens quod vniuerſalium ſcientia ſit vtilis ad ſophiſticam, & tentatiuam. Itaque merito liber ille dicitur Iſagogicus, id eſt introductorius in logicam.

Ad Topicam

Cur ſpecies non ſit prædicatum topicum.

Iſidorus vbi ſupra Iſagoge Græcè, Latine introductio dicitur, eorum ſcilicet qui philoſophiam incipiunt, continens in ſe demonſtrationem primarum rationum de qualibet re, quid ſit, ſuaque certa atque ſubſtantiali diffinitione declarans. nam poſito primo genere, deinde ſpecies, & alia quæ vicina eſſe poſſunt ſubiungimus, ac diſcretis communibus ſeparamus; tamdiu interponentes differentias, quouſque ad proprium eius de quo quærimus, ſignata eius expreſſione perueniamus: vt puta, *Homo eſt animal rationale, mortale, terrenum, bipes, riſus capax.*

Opiniones Philoſophorum, & quæſtiones de eſſe vniuerſalium.

Cap. VII.

AVCTOR. quia vero de eſſe vniuerſalium varia fuit opinio Philoſophorum. Stoici namque dicebant ſpecies & genera nihil aliud eſſe quam indiuidua. Academici vero ſiue Platonici dicebant hæc eſſe ideas in mente diuina. Peripatetici vero, quorum magiſter fuit Ariſtoteles, ponebant quod vniuerſale ſit

quædam

quædam natura communis indiuiduis, quorum sententiæ Porphirius magis consentit. Idem in principio libri sui, tres de vniuersalium esse quæstiones proponit, quas tamen determinare recusat, quoniam altioris negotij sunt, id est Metaphisici. Diuersimode tamen vniuersale pertinet ad considerationem Metaphisici, & Logici, Metaphisici quidem gratia sui esse: huius enim est considerare de ente, quod diuiditur in vniuersale, & particulare. Logici vero inquantum est dicibile, vel prædicabile.

Vniuersale ad metaphysicam spectat ratione sui esse, ad logicam quatenus prædicabile.

Prima quæstionum quas tangit Porphirius est: Vtrum vniuersalia subsistentia sint, an in solis nudis ac puris intellectibus posita: id est, vtrum habeant esse in natura rerum, an non? In hac tamen clausula, quidam inculcationem verborum esse dicunt: Alij vero vocabula sic distinguunt, vt intellectus dicatur solus, cui nihil extra respondet, vt si quis Chimeram intelligeret, cui nihil in re respondet. Nudus autem dicitur intellectus sine fantasmate, quia fantasma quasi operimentum est intellectus; nec aliquid proprie nudum dicitur, nisi quod aptum natum est vestiri. Vel secundum alios, nudus dicitur intellectus materialis, qui scilicet nondum indutus est forma, sicut nuda est materia informis. Purus autem dicitur intellectus, vel qui nullo modo materiæ est admixtus, vt est Diuinus vel Angelicus; vel qui parum aut nihil de corpulentia siue de fæce materiæ recipit; vt est intellectus maximè formalis. *Secunda* quæstio est, posito quod vniuersalia sint, vtrum corporea sint, an incorporea: id est, vtrum subiecta sint sensibus, sicut corporea, vel non? *Tertia* est, dato quod incorporea, vtrum separata sint à sensibilibus, an in sensibilibus posita; id est, vtrum actu existant absque indiuiduis?

Tres Porphyrij quæstiones de vniuersali.

His autem tribus quæstionibus tangitur triplex esse quod habet vniuersale secundum triplicem sui considerationem. Per primam enim tangitur esse eius quoad Metaphisicum, cuius est consideratio de ente. Per secundam, esse eiusdem quoad Mathematicum, cuius est corpus, & quamlibet quantitatem considerare. Per tertiam vero quoad Phisicum, cuius est sensibilia cognoscere. Ideo vero quæstiones hæ, de genere potius ac specie, quam de cæteris vniuersalibus mouentur; quoniam hæc duo principalia sunt, in quibus alia fundantur: vnde per modum vnum substantiæ quem habent, quia quid significant, potius videntur separari posse, & stare per se, quam alia.

Triplex esse vniuersale.

De prima quæstione, scilicet an sint à parte rei vniuersalia.

Cap. VIII.

Qvod autem vniuersalia sint, multipliciter probari potest. *Primo* quidem, quoniā aliter nulla esset eorum scientia. Dicit enim Aristoteles in Posterioribus, quod *non entis non est scientia*. Præterea, quoniam ens diuiditur in vniuersale, & singulare; diuisum autem de suis diuidentibus prædicari debet. *Item* Aristoteles in præfato lib. vbi comparat demonstrationem vniuersalē particulari, dicit, quod *ens vniuersale verius est quam particulare*: dicit etiam quod *vniuersalia necessaria sunt, & perpetua*. Sunt igitur in rerum natura: quod concedimus.

Proponuntur argumenta per vtraque parte.

Sed contra hæc obijcitur, quod idem videtur esse solum in intellectu, & non simpliciter, iuxta supradictam Platonis sententiam: nam dicit ipse Plato, quod genus & species ideæ erant in mente diuina, antequā in corpora prodirent. Dicit quoque Boetius, quod vniuersale est dum intelligitur, particulare dum sentitur.

Item quicquid est, ideo est, quia vnum numero & singulare est: Vniuersalia autem non sic, quia sic essent hoc aliquid. *Præterea* dicit Aristoteles in libro de Anima, quod *vniuersale aut nihil est, aut posterius est*. Sed posterius esse non videtur quoniam ab vniuersali ad par-

A ticulare consequentia non conuertitur: ergo nihil esse probatur.

Item nec exiuit in esse per creationem; quia tunc esset hoc aliquid, & singulare. Nec per generationem, quia tunc esset corruptibile, tale est enim omne generabile: Nec est per artificium, vel opus nostrum; quia sic esset compositum, & apud diuersos diuersificari posset; vniuersale vero simplex est, & idem apud omnes: Nec à casu; quia sic iam non esset ex necessitate; Est autem necessarium & perpetuum (sicut iam dictum est)

Item si esset; aut vnum, aut multa esset: Si vnum, cum vnum & multa sint opposita, & oppositum in opposito non sit, vniuersale iam vnum in multis non erit, quod tamen Aristoteles dicit. Si multa, cum iterum

B singularia multa sint, iam non erit ponere vnitatem in rebus.

Assertio, quod vniuersalia sint in rerum natura.

Capvt IX.

Ad primum respondeo, quod vniuersalia nō solum in intellectu sunt, sed & in re. Nam homines indiuiduam quandam inter se naturam communem participant, quæ est humanitas, per quam vnumquodque dicitur homo, & illa à quolibet eorum participata dicitur vniuersale, & est similitudo specialis ipsorū. Ab ipso tamen intellectu accipitur præter indiuidua. Sicut enim linea, quamuis nō possit esse præ-

C ter materiam, non tamen falsus est intellectus, qui capit eam sine materia, quia non intelligit eam separari à materia, sed intelligit eam non habito respectu ad materiam, & bene hoc potest. Sic & vniuersale, licet absque singularibus, vel præter singularia non sit; potest tamen intelligi non habito respectu ad ea.

Vniuersalia sunt fundamentaliter in rebus; quicquid tamen habent præter indiuidua ab intellectu habent.

Plato vero non loquebatur de vniuersali secundum id quod est, sed de similitudine vniuersalis, quæ erat in mente diuina ab æterno; sicut nec paries est in mente artificis antequam fiat, sed similitudo parietis. Has igitur æternas rerum similitudines appellauit Plato Ideas, siue vniuersalia. Quoniam ad horum similitudinem fiebant indiuidua. In hoc tamen est differentia, quod similitudo in mente artificis humani fit à rebus quę sunt extra, ibi autem econuerso. *Ex verbo*

Explicatur doctrina Platonis de vniuersalibus.

D *autem* Boetij supradicto, non habetur quod vniuersalia sint tantum in intellectu, sed quod natum est ab intellectu apprehendi per se loquendo. Sensus enim apprehendit particularia tantum, intellectus autem vniuersale à particularibus abstractum.

Ad aliud dicitur, quod ibi est figura dictionis, quia cū vniuersale dicat quale quid, accipitur pro eo quod est quicquid. Alij vero soluunt dicētes, quod vniuersale est vnum numero, non numerositate materiæ sicut singulare, sed numerositate essentiæ: vna enim numero est essentia communis hominis, quę communiter respectu particularium se extendit.

Solutio obie.

Ad aliud dicendum, quod quantum ad esse naturę posterius est vniuersale. Natura namque primo & per se operatur in singulari, & ex consequenti in vniuer-

E sali, & sic loquitur Aristoteles in lib. de Anima, tanquam philosophus naturalis scilicet. Sed quantum ad esse rationis, prius est vniuersale: quia ratio primo capit vniuersale, & ex consequenti particulare: & hoc modo debetur ei consequentia.

Ad aliud dicendum, quod vniuersale egreditur in esse per generationem, non tamen primo, sed ex consequenti; quia generato Sorte, generatur ex consequenti homo. Et hoc habetur in sex principijs, quod scilicet natura occultè operatur in his.

Ad vltimum dicendum, quod vnum multipliciter dicitur, sicut in primo Phisicorum Aristotelis innuitur Indiuisibilitate vt punctus: Continuitate, vt linea: Genere vel specie, vt vniuersale; & tale continet sub se multa, nec opponitur multitudini quā cōtinet.

Vtrum vniuersalia corporea sint, an incorporea.

CAPVT X.

Argumenta pro vtraque parte.

CIRCA secundam quæstionem probatur quod vniuersalia non sunt corporea, quoniam omne corporeum est compositum,& corruptibile, & sensibile:vniuersale vero simplex est, & incorruptibile, & intelligibile. *Econtra* vero obijcitur. Quia corpus est species quantitatis,& etiã substantia corporea species est substantiæ:Species autem vniuersale est: ergo aliquod vniuersale est corporeum. *Item* incorporeum de corporeo prædicari non potest; quare nec Homo de Socrate,nisi sit aliquid corporeum.

B Ad hoc est dicendum,quod vniuersalia secundum se sunt incorporea,per sua tamen incorporantur indiuidua. *Vnde* corpus quidem, prout est species quantitatis,non est corporeum, sed incorporeum, quoniam est vniuersale. Ista ergo propositio; quodlibet corpus est corporeum,vera est de corpore prout est substantia corporea singularis, & nõ prout est quantitas vniuersalis. Per idem responderi potest de substantia corporea, prout est species substantiæ; quia scilicet non est corpus sensibile, nisi secundum sua indiuidua. Vnde vult Aristoteles in Topicis,quod ponentes sensibile corpus esse genus animalis, peccant, quia prout corpus est genus,natura est vniuersalis, & non sensibilis. Ad aliud dicũt quidam,quod incorporeum nullo modo corporeum est, nec de corporeo prædicari potest; vniuersale vero corporeum est,non primò,sed ex consequenti; quia scilicet in indiuiduis incorporatur. Alij vero dicunt, quod in argumento illo fallacia est accidentis:quamuis enim hoc, attributum *prædicari de Sorte, vel de corporeo*, remoueatur ab hoc accidente *incorporeum*, non propter hoc oportet quod remoueatur ab hoc subiecto *homo*.

Vniuersalia secundum se sunt incorporea, sed fiunt corporea per indiuidua corporea.

Solutio obiectionum.

Vtrum vniuersalia separata sint à singularibus an non.

CAPVT. XI.

Argumenta pro vtraque parte.

DE tertia quæstione dissentio erat (vt supra dictũ est) inter Aristotelem & Platonem:nam Aristoteles dicebat vniuersalia esse in singularibus: Plato vero hæc esse à singularibus separata scilicet in mente diuina. Quod autem ita sint separata, videtur etiã per Aristotelem in Elenchis, vbi dicitur, quod *vniuersale est vnum ex omnibus. Præterea*, nec sunt vera materia singularium,nec vera forma,alioquin non prædicarẽtur de illis, quia neutrum istorum potest de composito prædicari; ergo nec sunt in eis. *Econtra* vero legitur in libro posteriorum, quod *vniuersale non est vnum præter multa, sed vnum in multis*. In prædicamentis quoque scriptum est, quod *destructis primis substantijs, impossibile est aliquod aliorum remanere*; id est vniuersalium, quod esse posset, nisi illa in primis essent.

Solutio; de prædicta Philosophorum dissentione potest dici, quod Plato considerabat similitudinem vniuersalis, vt superius dictum est: Aristoteles cõsiderabat esse eius, vnde secundum eius intentionem dicẽdum est, vniuersalia esse in singularibus. *Ad id* quod contra obiectum est de Elenchis, dicendum est, quod duplex est causa per quam vniuersale contrahit suum esse; habet enim causam materialem ipsa singularia: vnde dicitur in sex principijs; quod *omnis communitas à singularitate procedit*. Quantum ad istam causam, non est vniuersale vnum præter multa, sed vnum in multis, sicut in Posterioribus dicitur. Habet etiam causam efficientem, scilicet intellectum, abstrahentem commune à particularibus. Vnde dicit Boetius, quod *vnumquodque vniuersalium substantiam suam sumit, non ex his ex quibus est*, id est ex singularibus, *sed ex his à quibus efficitur* id est ab intellectibus.

Vniuersalia sunt in singularibus secundum suum esse, separata vero secundũ similitudinẽ quam habebãt ab æterno in mente diuina.

Solutio obiectionum. Causa materialis vniuersalis sunt singularia, efficiens vero est intellectus abstrahens.

A Quantum igitur ad istam causam, est vnum extra omnia, sicut dicitur in Elenchis,& hoc est eius esse quod dici solet habituale.

Ad aliud dicendum, quod vniuersale est vera forma singularium. Sed duplex est forma. Quedam enim est altera pars compositi;& hæc non potest de composito prædicari: Altera vero est quæ compositum ipsum consequitur,& hæc bene est de composito prædicabilis: eadem est enim cum ipso. Talis autem est forma vniuersalis respectu singularium, vt humanitas respectu cuiuslibet hominis.

Vniuersale est forma quædam totalis singularium.

Si vero quæritur vtrum hoc vniuersale *homo*, sit in quolibet homine secundum se totum, an secundum partem. Dicendum est, quod secundum se totum, id est secundum quamlibet sui partem diffinitiuã (quia simplex est nec à loco capitur, nisi per accidens, id est in suo singulari) non autem secundum quamlibet sui partem subiectiuam est in quolibet homine.

Vniuersale est in quolibet singulari secundum quamlibet sui partẽ diffinitiuam, sed nõ secundum omnem partem subiectiuam.

Vtrum vniuersalia sint res, an nomina; & quare tot, & non plura.

CAPVT XII.

PRAETEREA quæri solet, *vtrum vniuersalia sint nomina vel res*. Quod autem sint res iam dictum est superius;& probari potest per hoc quod dicit Porphirius: *Istarum inquit, rerum speculatione. Item* vniuersale idem est apud omnes, nomen autem non sic; ergo vniuersale non est nomen, sed res. *Econtra* vero sic obC ijcitur: Vniuersale dicibile est,& prædicabile; res autẽ non prædicatur, aut subijcitur; sed potius nomen rei, siue vox significatiua.

Argumenta.

Ad hoc dicendum, quod vniuersalia res sunt, & apud Metaphisicum sunt altera differẽtia entis: prout vero consideratur vniuersale à logico, conditio est vocis significatiuæ rei ordinabilis in genere: quia logicus non accipit rem, nisi prout significatiua. Dicendũ ergo quod oportet ipsa vniuersalia, prout veniunt ad vsum logici, esse per nomina præsentata, cum sit sermocinalis artifex. Et sic cum quæritur, an sint res, an nomina. Dicendum, quod res per nomina designatæ, res sunt rationis:& talis res significata per nomen subijcitur vel prædicatur:& illa notitia, scilicet quantum ad hoc quod cadunt sub regulis artis, eadem sunt apud omnes.

Vniuersalia sunt res, ex ad vsum logici accepta debeant vt vocibus significantur.

D Vltimo quæritur *an sint tantũ quinque vniuersalia*. Ad quod dicendum, quod numerus vniuersalium multis modis potest sumi. *Vno modo* sic, iuxta modos prædicandi; quia vniuersale, aut prædicatur in quid, aut in quale. Si in quid, & de differentibus numero sic est species. Si in quid, & de differentibus specie, sic est genus. Si in quale; aut igitur substantiale,& sic est differentia; aut accidentale,& tunc aut conuertibile, & sic est proprium; aut non conuertibile, & sic est accidens.

Numerus vniuersaliũ tribus modis colligitur.

Aliter vero sic. In naturali composito exigitur materia,& forma,& vnio istorum duorum,& proprietates habentes ortum ex principijs proprijs vel communibus ipsius compositi. Ad modum itaque compositi accipitur species, ad modum materiæ in comE posito accipitur genus, ad modum formæ differentia, ad modum proprietatis orientis ex proprijs principijs compositi, sumitur proprium, ad modum orientis proprietatis ex communibus principijs compositi, accipitur accidens commune.

Aliter quoque sic. Vniuersale est conditio rei ordinabilis in genere. In genere autem prædicabili est ordo rerum illius generis inter se. Et est ordo rerum vnius generis ad res alterius. Ad ordinandum verò res eiusdem generis tria concurrunt, genus in species, & species in differentias,& differentia à latere. Res autem generum diuersorum ordinantur inuicem; sicut accidens ad subiectum; & tunc aut sicut accidens commune, & sic est accidens; aut sicut per se

accidens

accidens ad proprium subiectum, & sic est proprium.

De Genere, & Specie.

CAPVT XIII.

PORPHYRIUS eorum ergo quæ prædicantur; Alia de vno solo dicuntur, vt indiuidua, alia de pluribus, vt genera, species, differentiæ, & propria, & accidentia communiter. Genus tripliciter dicitur, scilicet *aliquorum ad vnum aliquod se habentium, & ad se inuicem collectio*, vt Romanorum genus, à Romulo dicitur. *Item vniuscuiusque generationis principium genus dicitur, vel ab eo qui genuit, vel à loco in quo quis genitus est*, vt Horestes à Tantalo dicitur habere genus, & Plato ab Athenis. *Item* apud Philosophos genus dicitur, *quod de pluribus specie differentibus, in eo quod quid est prædicatur*. *De pluribus* inquam, ad differentiam indiuidui. *Differentibus specie*, ad differentiam speciei, & proprij. *In eo quod quid est* ad differentiam differentiarum, & communiter accidentium.

Genus triplex.

Species autem dupliciter dicitur. *Primo modo vniuscuiusque forma*, vt Priami species digna est imperio. *Alio modo ea quæ sub genere ponitur, & de qua genus in eo quod quid est prædicatur. Item species est quod de pluribus numero differentibus in eo quod quid est prædicatur*, sed hæc est diffinitio speciei specialissimæ. Nam in vnoquoque prædicamento est aliquod generalissimum, quod scilicet *cum sit genus, non est species*. Et quædam specialissima, *quæ cum sint species, non sunt genera*. Quædam vero subalterna, *quæ scilicet & species sunt, & genera*. Extrema autem vnam habent habitudinem, generalissima, scilicet ad ea quæ posteriora sunt, specialissima vero ad superiora. Media vero duas, quoniam ad superiora species, & ad inferiora sunt genera.

Species duplex.

Quid species prædicabilis.

Non est autem ens commune omnium genus, neque enim omnia vniuocè dicuntur entia. Sed decem sunt posita prima genera, quasi decem prima principia, quorum ad ens communio, secundum nomen est solum, non secundum diffinitionis rationem. Decem vero sunt generalissima. Specialissima vero in numero quodam sunt, non tamen diffinito, supple quo ad nos. Indiuidua autem infinita sunt. Quapropter à generalissimis ad specialissima descendentem iubet Plato quiescere. Infinita vero inquit relinquenda sunt. Neque enim horum posse fieri disciplinam. Descendentibus igitur ad specialissima, necesse est diuidentem per multitudinem ire, ascendentibus autem ad generalissima, multitudinem colligere. Collectiuũ enim multorum in vnam naturam species est, magis autem id quod est genus. Particularia vero & singularia econuerso, in multitudinem diuidunt id quod vnum est. Participatione namque speciei sunt plures homines vnus homo, particularibus autẽ vnus & cõmunis plures. Diuisiuũ enim semper est, quod singulare est. Collectiuum autem, & adunatiuum est, quod commune est.

Ens non est genus quia non dicitur vniuocè.

Indiuidua sunt infinita & ideo de illis non est scientia.

Indiuiduum autem dicitur, quod de vno solo prædicatur, vt *Socrates, & hoc album*: quoniam horum vnumquodque ex proprietatibus consistit, quarum collectio nunquam in alio eadem erit; vt sunt scilicet patria, parentela, forma, figura, locus, tempus propria nominatio.

Quid indiuiduum.

De Differentia, Proprio, & Accidente.

CAPVT XIV.

DIFFERENTIA tripliciter sumitur. *Cõmuniter* enim aliquid differre dicitur, quando alteritate quadã quocumque differt modo, vel à se, vel ab alio; vt *Socrates à Platone alteritate quadam, vel ipse à se, vel puero, vel iam viro, & aliquid faciente, vel quiescente*. *Propriè* vero inseparabili accidente; vt *oculorum cæcitate, vel nasi curuitate*. *Magis* autem propriè, specifica differentia, vt *Homo ab Equo, rationali qualitate*. Duæ primæ species alteratum tantum faciunt, ista vero tertia facit aliud.

Differentia triplex.

Vt igitur à superioribus incipiam. Differentiarum aliæ sunt separabiles, vt *sanum & ægrum*: aliæ inseparabiles: & harum aliæ sunt per se, vt *rationale homini*: aliæ per accidens, vt *aquilum esse*, vel simum. *Illæ* quidem quæ per se sunt, in substantię rationem, id est diffinitionem accipiuntur, & faciunt aliud. Eædem nec magis nec minus recipiunt, quia vniuscuiusque diffinitionem complent. Esse autem vnicuiquę vnum & idẽ est: neque intẽsionem, neque remissionem suscipiens. *Illæ vero* quę secundum accidens sunt, nec in substantiæ rationem cadunt, nec aliud faciunt, sed secundum has alteratio sola consistit, & aliquo modo se habendi permutationes, intentionemque suscipiunt & remissionem.

Differentiæ aliæ separabiles aliæ inseparabiles.

Item inseparabilium differentiarũ quę per se sunt, aliæ quidem sunt secundum quas genera in species diuiduntur, aliæ secundum quas ea quæ diuisa sunt specificantur. Verumtamen etiam illæ quæ diuisiuæ sunt generum, constitutiuæ sunt & completiuæ specierum. Diuiditur enim animal, rationali & irrationali differentia, & rursum mortali, & immortali: Sed rationalis & mortalis, constitutiuæ sunt hominis, rationalis autem & immortalis, Dei.

Differentiarum per se, aliæ diuisiuæ aliæ constitutiuæ.

Denique quidam differentiam sic diffiniunt. *Differentia est, qua abundat species à genere. Item differentia, est quæ de pluribus specie differentibus in eo quod quale est prædicatur. Item differentia est, quod aptum natum est diuidere quæ sunt sub eodem genere. Item differentia est, qua differunt à se singula*. Interius autem perscrutantes, & speculãtes: *Differentiam esse dicunt, id quod ad esse conducit* id est cum alio ducit, scilicet cũ suo genere, & *quod esse rei pars est*, id est diffinitionis, quæ notificat esse rei.

Nota hic errorem Porphyrij.

Quid differentia maxime propria.

Proprium vero quadrifariam dicitur, scilicet & id, *quod soli alicui speciei accidit, etsi non omni*, vt homini Medicum esse, vel Geometram, & *quod omni etsi non soli*, vt esse bipedem, *quod omni, & soli, sed aliquando non semper*, vt in senectute canescere. Et *quod omni, soli, & semper*, vt esse risibile. Nam etsi non semper rideat, risibile tamen dicitur, propter aptitudinem ridendi naturalem. Et hoc est proprie proprium, quia est conuertibile cum eo cuius est.

Proprium quadruplex.

Accidens est, quod adest vel abest, præter subiecti corruptionem. Diuiditur autem in duo. Aliud enim est separabile, vt *homini dormire*. Aliud inseparabile, *vt nigrũ in Coruo, & Æthiope*. Potest autem vterque albus intelligi, præter subiecti corruptionem. Sic quoque diffinitur accidens. *Accidens est, quod contingit eidem inesse, & non inesse*, vel *quod nec est genus, nec species, nec differentia, nec proprium, semper autem in subiecto subsistens*.

Quid accidens & quotuplex.

Differt autem proprium à differentia, quia hoc quidem de pluribus speciebus sæpè dicitur, vt *rationale de homine, & de Deo*: proprium autem de vna sola. In hoc etiam ipso differt ab inseparabili accidente. Et in hoc quoque, quod proprium æqualiter participatur: accidens autem secundum magis, & minus.

Nota quod rationale nõ recte dicitur de Deo dici, cum sic non esset differentia constitutiua hominis adæquata.

De Decem prædicamentis.

CAPVT XV.

ISIDORUS *vbi supra*. Sequuntur Aristotelis Categoriæ quæ Latinè prædicamenta dicuntur, quibus per varias significationes omnis sermo conclusus est. Instrumenta Categoriarum sunt tria: idest prima æquiuoca, secunda vniuoca, tertia denominatiua. *Æquiuoca sunt, quando multarum rerum nomen vnum est, sed non eadem diffinitio*. vt Leo. Nam quantum ad nomen pertinet, & verus, & pictus, & cœlestis, Leo dicitur: quantum ad diffinitionem pertinet, aliter verus diffinitur, aliter pictus, aliter cœlestis. Vniuoca sunt, quando duarum aut plurium rerum nomen

Instrumenta categoriarum seu ante prædicamenta sunt tria.

men est & definitio: vt Vestis. Nam & *Byrrus* & *Tunica* nomen vestis possunt accipere, & eius diffinitionem ergo hoc vniuocum in generibus esse intelligitur, quia & nomen, & diffinitionem dant formis suis. *Denominatiua* id est deriuatiua *dicuntur, quæcumque ab aliquo solo differentia casu, secundum nomen habent appellationem* vt à bonitate bonus; à malitia malus. A

Prædicamēta sunt decē.

Categoriarum species decem sunt, id est Substantia, Quantitas, Qualitas, Relatio, Situs, Locus, Tempus, Habitus, Agere, & Pati. Plena vero sententia de his ita est. *Augustinus magnus orator, filius illius, stans in templo hodie infulatus, disputando fatigatur.* Vsia autem substantia est, quæ cæteris subiacet: Reliqua nouem accidentia.

Aristoteles in libro Categoriarum. Horum itaque complexione adinuicem fit affirmatio, vera vel falsa sunt. B

Secunda diuisio ante prædicamētalis.

Horum autem quædam de subiecto dicūtur, & in subiecto nullo sunt, vt *Homo*. Quædam autem in subiecto quodam sunt, & de subiecto nullo dicuntur: vt *quædam Grammatica*, & *quoddam album*. Alia vero & de subiecto dicuntur, & in subiecto sunt, vt scientia, quæ cum sit in anima, de subiecto dicitur, vt *de Grammatica*. Alia quoque nec de subiecto dicuntur, nec in subiecto sunt, vt *aliquis homo*, vel *aliquis equus*. Simpliciter autem indiuidua, & singularia, de subiecto nullo dicuntur, in subiecto vero nihil ea prohibet esse, puta sunt accidentia, vt *quædam Grammatica*.

Prima regula ante prædicamētalis.

Quando autem alterum de altero prędicatur vt de subiecto, quæcumque de eo quod prædicatur dicuntur; & de subiecto dicuntur. Et eorum quidem quæ de subiecto dicuntur, necesse est, & nomen, & rationē de subiecto prædicari, vt *homo de quodam homine prædicatur, animal vero de homine, ergo de quodam homine prædicatur animal*. Et quæcumque prædicati differentiæ fuerint, eædem erunt & subiecti. Eorum vero quę in subiecto sunt, scilicet accidentium; in pluribus quidem nec nomen, nec ratio de subiecto prædicatur, scilicet in nominibus abstractis, vt est *albedo*. In aliquibus vero nomen prædicari potest, rationem vero impossibile est: scilicet, in concretis, vt est *album*. C

Secunda regula.

Diuisio entis incomplexi vel vocis, in decē genera.

Porro diuersorum generum, & non subalternatim positorum, diuersæ sunt specie differentiæ. *Eorum* igitur quæ sine complexione dicuntur, singulum aut substantiam significat, vt *homo*: aut quantitatem, vt *bicubitum*, aut qualitatem, vt *album*: aut ad aliquid, vt *duplum*: aut vbi, vt *in loco*: aut quando vt *heri*: aut situm, vt *sedere*, aut habitum, vt *armatum esse*; aut facere, vt *secare*: aut pati, vt *secari*. D

De Prædicamento Substantiæ.

Cap. XVI.

Quid prima substantia.

Quid secūda substantia.

SVBSTANTIA prima est, quæ proprie, & principaliter, & maxime substare dicitur, quæ neque de subiecto dicitur; neque in subiecto est. *Secundæ* autem substantiæ dicuntur species, & earum genera, in quibus scilicet speciebus sunt primæ substantiæ, quæ ideo maximè dicuntur substantiæ, quia omnibus alijs scilicet substantijs & accidentibus subiacent, vel subiectæ sunt, & alia omnia de ipsis prædicantur, aut in eis sunt, quapropter illis non existentibus, impossibile est aliquid aliorum remanere: eo quod omnia, aut de subiectis eis dicuntur, aut in subiectis eis sunt. E

Species est magis substantia quā genus.

Ideoque etiam secundarum substantiarum magis est substantia species, quam genus, quia propinquior est primæ substantiæ, & euidentius assignatur prima substantia per speciem, quam per genus.

Prima substantia proprietas.

Commune autem est omni substantię in subiecto non esse. Sed non est hoc substantiæ proprium, quia conuenit & differentiæ, non enim est in homine vt in subiecto bipes, gressibile. Inest autem substantijs & differentijs, & his omnibus de quibus prædicantur, vniuocè prædicari: nam si gressibile de homine dicitur, & ratio gressibilis de eodem prædicatur. *Videtur* autem omnis substantia hoc aliquid significare: & in primis quidem substantijs manifeste verum est hoc, sed non sic in secundis; sed magis quale aliquid significant, id est qualem quandam substantiam, scilicet inferioribus communem. A 2. 3.

Inest autem substantijs, nihil eis esse contrarium. Sed hoc conuenit etiam alijs, vt quantitati. *Præterea* licet substantia sit à substantia magis & minus, quia scilicet quædam pluribus substat, quædam paucioribus; vnaquæque tamen substantia, secundum hoc ipsum quod est, scilicet in essentia, non suscipit magis & minus: non enim homo, vel à seipso, vel alter ab altero, dicitur magis vel minus homo. Maximè vero substantiæ proprium esse videtur, quod cum sit vnum & idem numero, contrariorum susceptiuum est. Neque enim color idem numero erit albus & niger, neque eadem actio praua & studiosa; sed idem homo numero aliquando quidem albus, aliquando niger, similiter prauus, & studiosus. 4. 5. B 6.

Solutio obis.

In alijs autem nullis sic inuenitur, nisi forte quis instet dicens, huiusmodi esse orationem, & visum, id est opinionem, quia si vera sit oratio, sedere quendam, eo surgente erit falsa. Et si quis vere putet, sedere aliquem, eo surgente falsum videtur illi, eidem (dico) visum habenti. Sed si quis hanc recipiat instantiam, attendat distantiam. Oratio namque & opinio non in eo quod ipsa recipiant aliquid, id est, quod in eis aliqua passio, vel mutatio fiat, contrariorum susceptibilia dicuntur; sed in eo quod circa alterum alteratio facta sit passio, idest circa rem: nam in eo quod res est, vel non est, in eo etiam dicitur oratio vera vel falsa, non in eo quod captabilis, vel susceptibilis sit contrariorum. Substantia vero ipsa in se suscipit contraria, quare proprium erit substantiæ, cum vnum & idem in numero sit, secundum sui mutationem contrariorum esse susceptibile. C

De Prædicamento Quantitatis.

CAPVT XVII.

Quid quantitas continua.

QVANTITAS diuiditur in continuam, & discretam. *Continuum quidem est, cuius particulæ, ad communem terminum copulantur: vt linea, superficies, corpus,* scilicet quæ mensurant interius. Potes enim lineæ sumere communem terminum, ad quem eius particulæ copulentur, id est punctum, & superficiei lineam & corporis superficiem. Præter hæc autem continua sunt *locus*, & *tempus* quæ scilicet mensurant exterius. Nam locus continuorum est: locum enim quendam corporis particulæ obtinent, & ad quendam terminum copulantur; ergo & loci particulæ, quę singulas corporis particulas obtinent, ad eundem terminum copulantur ad quem & corporis particulæ sic & ad præsens tempus, præteritum & futurum copulantur. D E

Quid quātitas discreta.

Discretum vero est, cuius non est terminus communis ad quem copuletur, vt numerus, & oratio: horum enim partes semper discretæ sunt, & separatę.

Quantitas diuiditur in habentem positionem, & non habentem.

Item quantitas, *alia* constat ex particulis habentibus positionem ad se inuicem, vt *linea*: Vnaquæque enim eius particula sita est alicubi, & assignari potest vbi sita sit in plano, id est in superficie, & ad quā particulam cæterę copulentur. Sic est etiam de plano, & de solido, idest corpore, similiter & de loco. *Alia vero* ex non habentibus positionem, vt *numerus*, & *tempus*: non enim permanent tēporis particulæ: quod autem non permanet, positionem non habet, sed magis ordinem quendam, scilicet vt aliud sit prius, aliud posterius. Talis est & numerus, quia prius numeratur

vnus,

vnus,quam duo;& duo, quam tres. Similiter & oratio;non enim eius particulæ permanent; sed dictum est,& non potest amplius sumi, ideoque positionem non habent.

Colliguntur septem species quantitatum.

Auctor. Ecce septem quantitatis species exprimit Aristoteles,quarum ratio numeri sic potest assignari. Omnis quantitas ex partibus constat; aut igitur ex partibus coniunctis, aut inconiunctis. Si ex coniunctis,aut ergo mensurantibus intra, aut extra. Si intra hoc potest esse aut vna dimensione,& sic est *linea*;aut duabus, & sic est *superficies*: aut tribus, & sic est *corpus*. Lineæ namque conuenit tantum longitudo: superficiei longitudo, & latitudo: corpori vero longitudo, latitudo, & profunditas. Et in hoc trinario perfectissima consistit dimensio, vt dicit Aristoteles in libro de cœlo & mundo. Si ex partibus mensurantibus extra; aut ergo permanentibus, & sic est locus: aut non permanentibus, & sic est tempus. Si ex partibus inconiunctis, vel permanere possunt, & sic est numerus;vel non possunt,& sic est oratio.

Aristoteles vbi supra. Propriè igitur quantitates hæ sunt solæ quas diximus;aliæ vero secundum accidens vt album dicitur multum, quia multa est superficies. Et actio longa,quia tempus longum;multa vero, eo quod motus multus. Quantitati quidem nihil est contrarium, nisi multa dicat paucis aliquis esse contraria, vel magnum paruo,sed horum nihil est quantitas;nihil enim per se magnum vel paruum dicitur, sed ad aliud comparatum; hæc ergo ad aliquid sunt. Præterea non sunt hæc sibi contraria;quod enim non est sumi per seipsum, sed tantum ad aliud relatum, quomodo huic aliquid erit contrarium?alioquin contingeret idem ipsum simul contraria recipere. 2. Idem enim aliquod est,ad hoc quidem magnum, ad aliud vero paruum. 3. Non etiam videtur quantitas suscipere magis & minus neque.n.est aliud alio magis bicubitũ, nec quinque magis dicũtur numerus,quã tria. Propriũ autẽ maxime quantitatis est æquale & inæquale dici.

Prima quantitatis proprietas.

De Prædicamento Ad aliquid.

CAPVT XVIII.

Quid relatiua.

AD *aliquid sunt quæcunque hoc ipsum quod sunt aliorum dicuntur,* scilicet genitiuè, *vel quomodolibet aliter ad aliud* scilicet datiuè, accusatiuè, vel ablatiuè. *Omnia* autem relatiua ad conuertentiam dicuntur, vt *seruus Domini,& dominus serui.* Hoc dico si conuenienter assignentur;si enim ala assignetur aui,non conuertitur, vt sit auis alæ, neque enim prius conuenienter assignatum est ala auis;non enim dicitur ala auis, in eo quod auis est, sed in eo quod alata. Multorum enim aliorum alæ sunt,quæ aues non sunt,vt Apum. Dicatur ergo alati ala, & ala alatum; sic enim conuertitur, quia conuenienter assignatur. Aliquotiens autem & nomina fingere oportet, si posita non sunt: nam si remus nauis assignetur,non conuertitur vt dicatur nauis remi. Sunt enim naues quarum remi non sunt. Dicatur ergo remus remitæ rei remus, aut quomodolibet aliter dictum sit: nomen enim non est positum. Conuertitur autem si conuenienter assignetur;
2. remitum enim remo remitum est;similiter caput capitati,& capite capitatum. Denique omne quod ad quid dicitur, si conuenienter assignetur ad id ad quod dicitur,omnibus alijs circumscriptis quæcumque accidentia sunt, & illo solo relicto ad quod assignatum est,semper ad ipsam dicetur;vt circumscripto bipede, vel homine,& omnibus quæ sunt accidentia domino, idest extranea, relicto vero hoc solo quod dominus est,semper seruus ad eum diceretur. Seruus enim semper domini seruus est; & econtrario quoque, si non est dominus, neque seruus. Omnia itaque relatiua dicuntur conuersim.

Prima proprietas. Relatiua vt reciprocentur debent conuenienter assignari.

1. Videntur autem ad aliquid simul esse natura; vt
A *duplum,& dimidium, dominus, & seruus:* hæc enim inuicem se ponunt,& auferunt,sed non in omnibus hoc verum videtur, nam scibile sublatum simul aufert scientiam, non autem econuerso: nam sublato animali non est scientia,scibilia tamen sunt plurima. Similiter autem his se habent & ea, quæ in sensu sunt: sensibile enim prius est quam sensatum. Ignis enim & aqua, & cætera ex quibus animal constat,prius sunt quam animal, vel sensus. Videntur autem relatiua, 3.
magis & minus suscipere,vt *æquale,& simile.* Quædam tamen nequaquam,vt duplex. 4. Inest autem contrarietas in relatione, vt cum virtus vitio contrarium sit, vtrumque eorum ad aliquid est: Similiter disciplina & ignorantia,non autem ita est in omnibus;nam duplici nihil est contrarium, nec triplici, neque alicui talium.

Relatiua transcendentalia non sunt simul natura.

B *Auctor.* Hęc enim sunt, scilicet verè relatiua: nam sicut veræ substantiæ,vel veræ quantitati non est aliquid contrarium;ita nec veræ relationi, nisi sit qualitas;vel habens naturam qualitatis. *Et nota* quod habitudo inter correlatiua, quædam est genitiua, vt *inter duplum & dimidium;* dicitur enim dimidij duplum, & econuerso. Quædam datiua,vt cum dicitur,*simile simili.* Quædam ablatiua,vt minore maius. Et huiusmodi habitudines secundum quosdam sunt species in hoc prædicamento. Indiuidua vero sunt ipsa correlatiua,scilicet *duplum,& dimidium:dominus seruus,*& huiusmodi.

Tertia & quarta proprietas conueniunt solum transcendentalibus in quantitate fundatis.

Sciendum est quod quædam sunt relatiua non vera,sed secundum dictionem tãtum; vt *habitus, affectus,*
C *disciplina,positio:* quia scilicet aliorum esse dicuntur,habitus enim habitus alicuius est, & similiter cætera. Sed hoc secundum prędictam relatiuorum diffinitionem,quæ non rectè assignata est, vt patet ex sequentibus. Aristoteles,vbi supra. Habet autem quæstionẽ, vtrum aliqua substantia dicatur ad aliquid. De primis quidem substantijs verum est quod nulla: similiter & de quibusdam secundis. Non enim dicitur *homo alicuius homo, nec bos alicuius bos:* supple nisi possessiuè. In aliquibus autem dubitari potest; nam manus dicitur alicuius manus,& caput similiter. Quare prædicta diffinitio eorum quæ ad aliquid sunt,non est sufficienter assignata: alioquin vel nimis difficile, vel impossibile est soluere, quin aliqua substantia ad aliquid esset.

Relatiua secũdum dici.

D *Sed propriè ad aliquid sunt, quibus hocipsum esse, est ad aliquid se habere.* Itaque neutrum relatiuorum sine reliquo,sciri vel diffiniri potest. Et qui nouit vnum,scit & reliquum: quia relatiuorum esse, est ad aliquid quodammodo se habere;quare nulla substantia relatiuorum est. Fortassis autem erit difficile de huiusmodi rebus confidenter declarare. Dubitare vero de singulis non erit inutile. *Auctor.* supple. Vbi sunt probabiles rationes ad vtramque partem contradictionis: Aliter enim sumitur dubitatio, secundum quod est priuatio scientiæ,& sic est inutile.

Propria relatiuorum diffinitio.

Nota.

De Prædicamento Qualitatis.

CAPVT XIX.

Quid qualitas & quotuplex.

E ARistoteles. *Qualitas,secundum quam quales esse dicimur,* Huius species sunt quatuor. *vna scilicet habitus,& dispositio.* Differunt autem hæc duo, quia diuturniores & permanentiores sunt habitus,vt *virtus & scientia.* Hæc enim difficile mouentur,nisi forte grandis mutatio facta sit ab ægritudine,vel alio huiusmodi.(Sic enim narrat Boetius in commento suo, de quodam,qui propter febres, totam notitiam literarum amisit.) Affectiones autem, idest dispositiones sunt faciles, & cito permutabiles; vt *calor, frigiditas, ægritudo,sanitas,* sunt tamen habitus dispositiones, dispositiones autem non necessario sunt habitus. Qui enim habitum retinent, quodammodo dispositi sunt ad ea quæ habent:qui non dispositi sunt,non necessario habitum retinent.

Prima species.

2. Secunda species est *naturalis potentia, vel impotentia*: secundum quam cursores, vel pugillatores dicuntur, eo quod naturalem habent potentiam facile currendi vel pugnandi. Similiter sanatiui propter naturalem potentiam, nihil à quibuslibet accidentibus patiendi; ęgrotatiui, propter impotentiam. Similiter & durum dicitur, quod habet potētiam non citius secari. Molle

3. vero quod impotentiam habet eiusdem rei. Tertia species est *passibilis qualitas, & passio*; vt *dulcedo, & amaritudo; calor, & frigus*. Quæ quidem, non quod illa quæ ista suscipiunt aliquid patiātur; neque enim mel, quoniā aliquid passum sit idcirco dulce dicitur; sed quod horum singula secundum qualitatem sensuum passionis perfectiua sunt, passibiles qualitates dicuntur. Dulcedo enim passionem quandam secundum gustum efficit, & calor secundum tactum, similiter & aliæ. Albedo autem & nigredo, & alij colores, alia de causa; quia scilicet ab aliquibus passionibus innascuntur: vt *erubescens aliquis fit rubeus, & timens pallidus*: Si autem secundum naturalem substantiam, idest cōplexionem, talia in alio fiant, siue per ęgritudinē longā vel propter æstum vel aliquid tale contingant: nec facile prætereant, sed diu permaneant; passibiles qualitates dicuntur. Quæ vero ex his facile soluuntur, & cito transeunt passiones dicuntur, non autem qualitates, quia non secūdum eas quales esse dicuntur, non enim qui propter verecundiam rubet, dicitur rubeus; nec cui pallor propter timorem venit, pallidus: sed magis aliquid passus. Et hoc quidem ex parte corporis. Similiter autem & secundum animam, passibiles qualitates & passiones dicuntur, vt *dementia & ira*. Nec qui contristatus irascitur, dicitur iracundus, sed magis aliquid passus.

Patibiles qualitates & passiones unde dictæ.

4. Quarta species est *forma, & circa aliquid constans figura*, id est claudens aliquid, vt *triangulus, & rectitudo, & curuitas*. Rarum autem, & spissum: & asperum, & leue: positionem quandam partium potius quam qualitatem videntur significare. Spissum quidem eo quod partes ipsæ sibi propinquę sint: Rarum autē eo quod à se inuicem distent: Leue quidem eo quod in rectum sibi partes iacent, scilicet ita vt nulla supra aliam sit: Asperum autem eo quod hæc quidem superior, illa vero inferior sit.

Discrimen inter formā & figuram.

Auctor. Forma & figura in hoc differunt secundum quosdam, quod forma est in rebus animatis, & inanimatis: figura autem in solis inanimatis. Alij dicunt quod differunt sicut longitudo & linea, scilicet vt forma sit in abstractione, figura in concretione: sed vtraque differentia, nec essentialis est, nec vera. Alij quod differunt sicut materia & quantitas, forma enim est terminus materiæ, figura vero quantitatis: & sic præcedit forma figuram. Sed si forma, vt hic sumitur, est terminus materiæ, melius esset in Prędicamento substantiæ, quam qualitatis. Ad veram ergo differentiam assignandam, dico quod forma est terminus figuræ. Sed figura dupliciter sumi potest. Vno modo secundum quod figura dicitur, quod termino vel terminis continetur: & sic est quantitas. Vel secundum quod figura est clausio terminorum, & sic est qualitas. Sic etiam triangulus potest sumi dupliciter eadem duplicitate, secundum hoc potest solui obiectio, quia videntur genera esse permixta. Item forma dicitur terminus motus naturæ, in vnoquoque complexionato.

De multiplici acceptione huius nominis Forma.

CAPVT XX.

Forma sumitur diuersimode.

IN summa vero nota, quod Forma multipliciter sumitur. *Vno modo* secundum quod dicitur de substantijs separatis. *Alio modo* secundum quod dicitur de perfectionibus separabilibus, vel non separabilibus. *Itē* secundum quodlibet accidens dicitur de nouem prædicamentis. *Item* secundum quod comprehendit

A omne quod est præter primam substantiam, sumitur in libro sex principiorum, cum dicitur: *Forma est compositioni contingens*: id est composito aduenient, *simplici & inuariabili essentia consistens*: id est cum alio sistens, quia scilicet per se non potest: *Simplex* quidem est eius essentia, quia sine compositione materiæ & formæ, non autem partium. *Inuariabilis* autem est de sui natura, licet varietur per subiecta. Potius autem dicitur compositioni contingens. Quia quædam adueniunt gratia materiæ, vt *albedo*: hæc enim inest homini gratia corporis: quędam gratia formæ, vt *rationabilitas* homini, gratia animæ: quædam ratione compositi, vt *risibile*. Est autem compositio, quædam naturalis vt quælibet substātia corporea fit ex materia & forma.

B Quædam artificialis: vt domus fit ex lignis, & lapidibus, & cæmento: Quædam logica: vt species vel diffinitio fit ex genere & differentijs: Quædam Mathematica: vt linea fit ex lineis, mediante puncto. De tertia hic agitur.

Ex libro sex principiorum. Forma autem quædam à natura videtur esse vt ratio: quædam vero ab actu, vt calor scilicet per motum acquisitus. Item forma diuiditur in subsistens, & contingens, idest in substantiale & accidentale. Substantiale comprehendit secundas substantias: accidentale vero omnia nouem prædicamenta, scilicet quæ substantiæ contingunt, idest adueniunt. Et horum quædam infra substantiam simpliciter considerantur, vt *linea, superficies, corpus* huiusmodi enim adueniunt ipsi substantiæ immediatè. Quædam vero extrinsecus, vt *agere & pati* &c. De

C his quidem quæ subsistunt, idest de substantijs, & de his quæ substantiæ immediatè adueniunt, vt sunt *quantitas & relatio*, agitur in libro Prædicamentorum. De reliquis vero, quæ scilicet extrinsecus adueniunt in libro sex principiorum.

De ordine & numero specierum qualitatis.

CAPVT XXI.

Colligitur numerus & ordo specierū qualitatis.

RAtio autem ordinis & numeri quatuor specierum qualitatis, sic potest haberi. Omnis qualitas aut est sensibilis, aut insensibilis: Si insensibilis: aut ex parte animę, & hæc est prima species, scilicet *habitus & dispositio*: aut ex parte corporis, & hæc est secunda, scilicet *naturalis potentia vel impotentia*. Dignior est autem

D anima quam corpus: ideo & prima species quam secunda, & ob hoc prior. Si est qualitas sensibilis: aut sensu proprio sentitur, & hæc est tertia species, scilicet passio & passibilis qualitas aut sensu communi, & sic est quarta species, *forma & figura*. Patet autem ordinis ratio: quia sicut Aristoteles in libro de Anima prius agit de sensu proprio, quam de communi, sic & in Prædicamentis, prius est obiectum sensus proprij, quam sensus communis: minor enim error in sensu proprio, quam in communi.

Qui à qualitate.

Aristoteles vbi supra. Qualitates igitur hæ sunt quæ prædictæ sunt. *Qualia vero sunt, quæ secundum has denominatiuè dicuntur*, vt à *candore candidus*. Quædam tamen non denominantur ab his, quia non sunt imposita nomina qualitatibus ipsis: vt *cursor*, & *pugilator*, secundum

E naturales valetudines dicuntur, quibus nomina posita non sunt, vt ab eis denominatiuè quale dicatur. Interdum etiam nomina posita sunt sed non secundum ipsam qualitatem, vt virtutem habens studiosus dicitur, sed non denominatiuè dicitur à virtute.

Prima proprietas qualitatis.

Inest autem contrarietas secundum quod quale est, vt *iniustum iusto contrarium est, & album nigro*: non tamen in omnibus ita est. Rubeo enim & pallido, & huiusmodi coloribus, scilicet medijs, nihil est contrarium, scilicet per se, sed tantum per accidens. *Suscipit* autem qualitas magis & minus, scilicet concreta, non abstracta. Albū.n. magis & minus alterum altero 2. dicitur: Similiter & iustum. Iustitia vero à iustitia, non

multum,

multum, aut magis & minus aiunt dici; nec sanitatem à sanitate. Sed illa quæ secundum hos affectus dicuntur, id est disponuntur & denominantur, magis & minus recipiuntur. Non autem omne quale secundum magis & minus dicitur, vt *triangulus*, *quadrangulus*, & aliæ figuræ. Quæcunque enim diffinitionem trianguli & circuli recipiunt, omnia similiter trianguli & circuli sunt. Horum igitur quæ dicta sunt, nihil est propriũ
3. qualitatis; sed huiusmodi proprium est *secundum eam simile & dissimile dici.*

De Prædicamento Actionis.

CAPVT XXII.

Quid actio, & quotuplex.

EX *libro sex principiorum. Actio est secundum quam in id quod subijcitur agere dicimur.* Actionum alia est animæ, alia corporis. Differunt autem, quoniam corporea necessario mouent subiectum in quo est, animæ vero actio non mouet id in quo est, scilicet animam ipsam, sed coniunctum. Anima namque dum agit mouet corpus, scilicet per se, cõiunctum vero per accidens; ipsa vero immutabilis permanet, & immobilis; quia nec secundum locum mouetur, nec secundum aliorum quenquam motuum, nisi forte secũdum alterationem. Locus siquidem corpus est, anima vero non; & impossibile est non corpus corpore moueri: quare solum corpus mouetur localiter. *Hoc tamen* in quibusdam dubitabile videtur. Nam speculo immobili permanente, motus imaginis fieri videtur ad oppositi mutationes, id est, per motũ rei visæ ab vna parte speculi ad aliam. Sed conuenientius dicere est, quod non ibi vera forma existat.

Anima non potest localiter moueri, sed tantum corpus.

Sciendum autem, quod omnis actio in motu est, scilicet sicut caussa in causato, omnisque motus in actione firmabitur, scilicet sicut causatũ in causa. Proprium igitur actionis est in motu esse, sicut proprium motus in actione Et hoc quidem palam est in actionibus generatiuis, siue effectiuis: In destructiuis autem est obiectio. Quod enim destruit, in motu quidem est, nihil tamen agit, sed quod actum est destruit. Dico autem actionem, non quid, idest, vt aliquid construat, sed in quid, idest, subiectum in quod agat exigere. Non est autem motus actio, sed quale; nam & quiescere quale est, & quæcumque cõtraria sunt, in eodem generatione sunt generalissimo. Naturalis proprietas actionis, est passionẽ ex se inferre in id quod subijcitur; omnis enim actio passionem efficit, & omne passionem inferens actio est. Contingit autem & actionẽ ex actione effici: actio enim eius quod per se mouetur, eius actionis quæ per aliud est, generatio est. Quamobrem & actionis & passionis actus generatiuus est.

Actio est causa motus motus autẽ est qualitas secundum istũ authorem, sed nõ est probabilis doctrina, sicut nec illa quæ sequitur quod actio efficit actionem &c.

Qualitas autem ex se gignit facere, vt *calor* id quod est calefacere. Qualitatum vero particularium, scilicet per se, & vniuersalium per accidens, effectiuus est situs siue positio; vt *asperi*, *& leuis*. Similiter & quantitatum, vt *lineæ*, *superficies*, *& soliditatis*; omnia enim hæc à situ, substantiam & generationem habent. Quantitas autem quantitatis effectiua est & generatiua, vt *longitudinis linea*, *latitudinis planum*, *altitudinis solidum*. Qualitas quoque qualitatis, vt *calor caliditatis*. Situs etiam, agere & pati causa est. In dispositione namque, hoc est in compositione quatuor qualitatum, si generatio quædam simplicium, id est, elementorum quam in motiua actione consistere necesse est. Quando verò, causa est tempus: Vbi vero, locus: Habere autem, corpus; quia scilicet habitus est proprietas derelicta ex adiacentia ornamenti ad ornatum. Eorum vero quæ in subiecto non sunt, Indiuiduarum, id est, primarum substantiarum corruptio quidem est in primis qualitatibus quatuor contrarijs, generatio vero in elementis. Secundarum vero substantiarum causæ indiuidua sunt. *Recipit* autem facere & pati contrarietates, & magis ac minus. Nam calefacere & infrigidare, contraria sunt; & magis ac minus recipiunt; similiter & siccari, & humefieri.

Nota difficilem doctrinam.

Duæ proprietates actioni & passioni.

De Prædicamento Passionis.

CAPVT XXIII.

Quid passio.

PASSIO *est effectus illatioque actionis*, scilicet effectus respectu agentis, & illatio respectu actionis. Secundum hanc aliqua patiuntur magis, & aliqua minus. Sunt enim quædam animantiora cęteris, id est, nobilioris complexionis, vel potentiæ: vt brutum arbore, quia plures scilicet habet virtutes anima sensitiua quam arbor. Nam vegetatiua quidem habent virtutem generatiuam, nutritiuam, augmentatiuam: Bruta vero super hoc, motiuam & apprehensiuam. Animantiora quoque sunt rationalia brutis, quia præter quinque virtutes prædictas, habent etiam intellectiuam. Omnia vero quæ de generatione dicta sunt, & de actione generante passionem, etiam de passione per actionem in rebus generata, dici possunt; quędam tamen probatione non recta, sed transmuta: quia scilicet in capitulo de actione, passio considerata est in concretione, hic autem in abstractione.

Passio dicitur multipliciter.

Dicitur autem passio mutipliciter. *Vno* modo secundum quod vnaquæque actio animæ passio dicitur, vt *amor*, *odium*, *tristitia*, *gaudium*; hæc enim omnia sunt passibiles animæ actiones. *Alio* modo id quod in naturam agit, id est, in rem naturalẽ, vt *qualibet ægritudo*, vel etiam *amaritudo*, & *dulcedo*, & huiusmodi quæ passionem inferunt: sic autem est passio tertia species qualitatis. *Tertio* modo prima generatio actionis immediata; & sic sumitur hic. Non est autem passio in agente, sed in eo qui actum suscipit operantis. Cætera de hac materia in libro de generatione tractantur.

Aristoteles in libro de generatione & corruptione. Omnino quidem simile, à simili, rationabile est non pati; nec etiam omnino alterum, id est, dissimile: non enim albedo à linea patitur, aut econuerso; nisi secundum accidens, vt si alba vel nigra sit linea. Necesse est itaque faciens & patiens esse simile, & idem genere: Specie vero dissimile & contrarium. innatum est enim corpus à corpore pati; saporem à sapore, calorem à calore; & vniuersaliter homogeneum ab homogeneo. Huius causa est, quoniam in eodem genere contraria sunt omnia. Contraria vero agunt & patiuntur abinuicem. Itaque passiua & actiua inuicem sunt contraria, & media; & vniuersaliter in his generatio fit & corruptio.

Agens & patiens debent esse partim similia partim dissimilia.

Porro vniuersaliter agens assimilat sibi patiens, quapropter necesse est patiens ab agente transmutari. Sic enim in contrarium erit generatio, dum scilicet agens speciem suam generat in patiente. Quemadmodum autem in motione, primum quidem mouens nihil prohibet esse immobile: In quibusdam autem & necessarium est, vt in prima causa: vltimum vero mouens necesse est moueri: sic & in actione. Primum quidem agens impassibile est, vltimum autem & patiens: nam quæcumque non habent eandem materiam, agunt & impassibilia sunt: vt medicina faciens sanitatem, nihil patitur à sanato; ipsa est enim primum agens: Cibus autem cum sit vltimum agens, ac tangens, & ipse patitur. Aut enim calefit, aut infrigidatur, aut aliud quid patitur simul agens. Materiam quidem dicimus eandem esse contrariorum cuiuslibet, & ipsa secundum quod materia passiua est. vnumquodque vero indiuisibilium, id est atomorum, necesse est impassibile dicere; non enim possibile est pati nisi per vacuum medium. molle vero dicitur aliquid in patiendo, subactiuum enim molle.

Omne agens assimilat sibi passum.

Primum mouens est immobile, vltimum vero agendo patitur.

De Prædicamento Quando.

CAPUT XXIIII.

Quid quando.

Ex *lib. 6. principiorum. Quando vero est, quod ex adiacentia temporis relinquitur.* Tempus autem quando non est, vtriusque tamen, scilicet temporis & quando ratio coniuncta est. Diuiditur etiam quando, secundum diuisionem temporis. Nam aliud quidem relinquitur ex præterito, aliud ex præsenti, aliud ex futuro. Præteritum & futurum quantitates sunt, & continuantur ad præsens. Preteritum quidem, non quod in substantia permaneat, sed quoniam in excessu suo nondum præterijt, quia scilicet pars eius copulatur ad præsens; vel quia quod semel est præteritum, semper est præteritum. Futurum vero, quia necessarium est contingere futurum, scilicet in ratione futuri, licet non id quod futurum est; quod tantundem est ac si instaret; id est, ac si præsens esset: nulla est enim differentia in eo quod permanet, & quod futurū est, & quod abijt, scilicet quantum ad essentiam temporis, quia hæc tria copulantur adinuicem: sic & *quando* præteriti, & futuri, ad præsens copulatiuè reducuntur. In quocumque tempus est, vel erit, vel fuit; in eodem & *quando* est, vel erit, vel fuit; quia secundum tempus quando dicitur, à quo scilicet causatur. Quādo itaque quod ex præsenti est, cum ipso præsenti simul est; & quod ex præterito, & quod ex futuro, nunquam simul erunt.

Differunt tempus & quando, licet vtriusque ratio sit coniuncta, vt patet ex ijs in quibus assimilātur.

In hoc ergo differt *quando* ab eo quod est *vbi*; quia *vbi*, & locus à quo fit, nunquam in eodem sunt, sed *vbi* in circumscripto est, id est in contento; *Locus* autem in continente. Sicut autem tempus nunc primum quidem futurum est, secundum autem præsens, posterius vero præteritum; sic & *quādo* vnum & idem, primum quidem ex futuro est, secūdum quod ex præsenti, posterius vero ex præterito. *Item* sicut tempus aliud simplex, quod cum simplici actione recedit, scilicet quo minus apprehendi non potest: Aliud vero compositum, quod scilicet ex composita actione est, Sic & *quando* aliud simplex, scilicet quod in momento est, & nūc est: Aliud compositum, vt in hora, die, hebdomada, & huiusmodi. *Item* sicut partes temporis sibi sine mora succedunt, sic & partes *quando*.

Differentia inter quando & vbi.

Differunt autem tempus & *quando*, quia secundum tempus est aliquid mensurabile, vt *motus diurnus*: at secundum quando nihil mensuratur, sed secundum id dicitur aliquid temporale, & variabile. *Inest* autē omni quando non suscipere magis & minus; quia. s. etsi dicatur aliquid diuturnius alio, non hoc est secundum naturam temporis, sed secundum naturam distantiæ. Quandoque nihil est contrarium: nam quando quod est ex præsenti, vnum & idem & de futuro est, & de præterito. Impossibile autem est de eodē indiuiduo duo simul contraria prædicari. Est autem quando in omni eo quod incipit esse, vt est *corpus*: omne namque corpus aliquando est, & suscipit temporū alterationes. Alteratur enim in æstate, & vere, & c. similiter autem & anima. Quidam enim acutius speculantur in hyeme, quidam in æstate, secundum instrumenti complexionem, id est corporis: anima enim huic coniuncta, complexiones eius concomitatur; vt qui aridæ & gelidæ complexionis sunt, dementiores in autumno sæpe fiunt; quibus vero sanguis dominatur, in vere, similiter & in alijs fit, secundum similitudinem ipsorum animalium, & temporum.

Differentia inter tempus & quando.

Duæ proprietates quādo.

Quibus conueniat quando.

De Prædicamento Vbi.

CAPUT XXV.

Quid vbi & in quo sit hoc: Anima nusquam est.

Vbi *est circumscriptio*, id est totalis comprehensio corporis, *à loci circumscriptione procedens*, locus est in eo quod capit, vbi vero in eo quod capitur. Videtur autem non omni rei adesse; anima etenim nusquam est, quia nullum locum occupat vel implet. Nūquam enim locus alio occupatus contento, potest aliud capere, occupante permanente; nam granum adueniens modio, non potest ingredi, nisi aere quo impletur expulso, nequaquam igitur duo localia in eodem loco simul esse poterunt, nec idem vnum in diuersis. Animatum autem aliquid capere potest quam animam, scilicet corpus, quare localis non erit anima, cum locum non occupet. similiter & alia quæcumque corporis rationem non habent, locis circūmscriptione carent.

Duo corpora non possunt esse in eodem loco.

Habet autem quæstionem, vtrum idem sit in diuersis locis. Etenim vox, cum sit aer, in auribus diuersorū est: quare corpus idem in diuersis locis est. Sed dici potest diuersorum sensus esse imaginabiliter se generantium, & similiter, id est, quod diuersorum sensus sentiant voces figuraliter se generantes, ad similitudinem primæ vocis, quia scilicet vox prima ex ore prolata, generat aliam sibi immediatam similem, in aere, & illa iterum aliam, & sic deinceps, donec perueniat ad aures diuersorum: sicut fit in circulis ad generatis in aqua, cum ibi lapis projicitur, sed secundum hoc videtur, quod quædam vox non sit animalis, illa, scilicet quæ imaginabiliter fit, quia non profertur ab animali. Ad hoc quidem omnem vocem animalis esse dicimus, quæcumque ipso proferente fit, quamuis scilicet alia non proferatur per se, sed per accidens, vnde & vnius quidem vox ad aures diuersorum dirigitur: non tamen vna & eadem (scilicet numero, sed specie) diuersorum aures attingit.

Vnum corpus nequit esse in diuersis locis.

Vbi autem aliud est simplex, scilicet quod à simplici loco procedit. Aliud compositum, scilicet quod ex composito. *Locus* simplex, est origo, & constitutio eius quod continuum est, qui scilicet continet tale totum quod est prædicabile de sua parte. Compositus autem (vt dictum est) habet particulas copulatas ad eundem terminum, ad quem & corporis particulæ coniunguntur. Corporis vero partes ad punctum, quasi ad vltimum terminum: Primo enim & principaliter copulantur ad superficiem: igitur loci particulæ soliditatis particulas claudunt. Etenim loca simplicia minimi corporis occupatiua sunt, quare nec locus sine corpore, nec soliditas est sine loco.

Vbi aliud simplex, aliud compositum.

Oritur autem dubitatio de spæra extrema, scilicet octaua, locus enim in illo esse non potest quod ambitur, sed quod ambit. Confitentibus igitur nobis illam spæram esse localem, confiteri necesse est, aliud præter eam esse, in quo extremitas eius consistat: nihil autem est extra illam, quare extremitas eius in loco non est. De huiusmodi vero determinare, insolitum quidem & occultum & contra sensum humanum. Caret autem vbi intensione, non enim alterum altero dicitur magis in loco, licet maiorem locum possideat. Vbi quoque non inest contrarietas, sicut nec loco: nam etiam sursum & deorsum, quæ maxime à se distare videntur, contraria non sunt. Alioquin duo eidem contingeret inesse contraria: & insuper idem esset sibi contrarium. Idem enim est sursum & deorsum, comparatione diuersorum.

Dubium.

Ad hoc dici potest quod illa sphæra est in spatio imaginario vt in loco.

Duæ proprietates vbi.

De Prædicamento Situs.

CAPUT. XXVI.

Quid Situs.

Positio *est quidam situs partium, & generationis ordinatio*, id est, rei generatæ, *secundum quam dicuntur stantia, & sedentia: aspera, & lenia: vel quomodolibet aliter disposita.* Solet tamen quæri de aspero, & leni; recto, & curuo; triangulo, & similibus: vtrum scilicet positiones sint: quandam enim partium positionem significare videntur. *Asperum enim dicitur, cuius partium vna alteri supereminet. Lene autem cuius particulæ æqualiter porrecta sunt*; Non sunt autem positiones ea quæ dicta sunt omnia, sed qualia circa sitū existētia: ex eo namq; quod partes sic dispositæ sunt, talia sensibus videntur

Quid asperū & lene, & quod sint formaliter qualitates, non situs.

Auctor.

A *Auctor*. Ex æquali, scilicet positione lene apparet alicui, & ex inæquali asperum. Sed videtur haberi contrarium in Prædicamentis, scilicet quod asperum & lene sint positiones, & nõ qualitates. Ideo nota quod asperũ & lene dupliciter est considerare, scilicet penes eorum causam efficientem, & sic positiones; vel penes formalem, & sic qualitates. *Item* nota quod ex duobus membris, quæ posita sunt in diffinitione positionis, scilicet, *situs partium, & generationis ordinatio*, potest elici diuisio positionis, quæ ponitur in fine capituli. Quędã enim innata est à principio, scilicet ipsius substantiæ naturalis coordinatio; & hoc est intrinsecus aduenię̃s, vt ea quæ in asperis, & lenibus; vel æqualibus, vel inæqualibus inest. Alia vero à consueto motu naturæ, vt *sessio, statio*, & huiusmodi.

B *Ex textu*. Suscipere autem videtur situs contrarietatem; vt *sedere, ad id quod est stare contrarium videtur*. Contraria enim sunt, quæ in indiuiduo, eodemque tempore, simul impossibile est reperire, sed vicissim possibilia inesse. Sedens enim stare potest, & stans sedere: ipso autem sedente, impossibile est ipsum stare. *Sed* tamen videtur secundum hoc, vnum pluribus esse contrariorũ: non enim magis videtur sedere contrarium ad sedere, quam ad accumbere; hoc autem esset inconueniens, nam etsi pallidum albo & nigro videatur contrarium, non tamen est; quia ex vtroque in eodem est: pallidum enim, & reliqui colores medij, ex albo & nigro conficiuntur. *Amplius* quidem ratio contrariorũ est, circa idem subiectum natura existere: verum iacere & sedere non sunt circa idem natura; nam sedere circa rationalia, iacere autem & accumbere circa irrationalia; ideo non sunt contraria. C *Proprium* autem positionis est, nec etiam magis, nec minus suscipere: non enim sedens, magis vel minus altero dicitur, neque accumbens. *Magis* autem proprium positionis esse videtur, substantiæ proximæ assistere, omnibus alijs formis suppositis.

Tres situs proprietates. 1.

Contrarietas Physica situi conuenit non autem Logica.

2.

3.

De prædicamento Habitus.

CAPVT XXVII.

Quid habitus.

HABITVS *autem est corporum, & eorum quæ circa corpus sunt adiacentia, corpus quasi habentium*. & eorum quæ circa corpus, &c. id est, eorum quæ habentur, tam corporum, quam non corporum: vnde secundum hoc, hæc quidem habere, illa vero haberi dicuntur; non secundum totum, sed secundum partes: vt *calciatum esse*, secundum pedes dicitur. D *Suscipit* autem habitus magis & minus. Armatior enim eques pedite dicitur: & calciator, qui cum caligis & calciamentis est, quam qui cum caligis solum. *In habitu* vero nihil est contrarium. *proprium* est autem habitus, in pluribus quidem, vt in corpore, & in his quæ circa corpus sunt, existere; secundum partium diuisionem. In paucis alijs autem hoc inuenies, scilicet in quantitate solum, & in his quæ sunt ad aliquid. in quantitate, vt in numero; Nihil enim tot partibus distribui possibile est, vt numerum: In ad aliquid vero, vt est *similitudo & dissimilitudo*: hæc enim in pluribus similibus & dissimilibus insunt. Non autem omnis quantitas aut relatio huiusmodi est. Habitus vero in pluribus necessario consistit, quare magis proprium eius est, quam alicuius alterius.

Tres habitus proprietates. 1. 2. 3.

E *Ex libro Prædicamentorum*. Habere autem multis modis dicitur; scilicet aut qualitatem aliquam, vt *scientiam, vel virtutem*: aut quantitatem, vt *magnitudinem*; aut ea quæ circa corpus sunt, vt *vestem*: aut in mẽbro, vt *annulum in manu*: aut membrum, vt *manum, vel pedem*: aut in vase, vt in continente; vt *in lagena vinum*: aut in possessione, vt *domum vel agrum*: vel etiam sicut *vir vxorem* habere dicitur, & *vxor virum*. Sed hic modus alienissimus esse videtur, in eo quod est habere: Nihil enim aliud dicimus vxorem habere, quam cohabitare. Fortassis & alij modi habendi apparebunt, sed hi sunt qui dici consueuerunt.

8. Modi habendi.

Auctor. In summa igitur nota, quod eorum quæ habentur, quędam insunt, quędam non. Et eorum quæ insunt, quædam habentur à natura, vt *pars à toto*; quædam casu, vt *nouem prædicamenta accidentalia*. Eorum vero quæ non insunt, quędam adiacent, quædam non, vt *possessiones*. Eorum autem quæ adiacent, quædam secundum continuationem; & horum quædam ad totum, vt *indumentum*: quædam ad partem, vt *annulus*: Quædam autem secundum discontinuationem; & horum quædam adiacent propriè, vt *vinum, ager*: quædam impropriè, vt *vir & vxor*.

Colliguntur modi habendi.

De consequentibus Prædicamenta, & primo de magis & minus.

CAPVT XXVIII.

Reijciuntur tres sententiæ.

EX *libro vj. principiorum*. Dicitur autem magis & minus aliquid suscipere tripliciter. Aiunt enim quidam, magis & minus causari secundum crementum vel diminutionem eorum quæ suscipiunt subiectorum formas. Quod si esset, nulla ratio hominem & animal & substantiam, cum magis & cum minus dici prohiberet. Præterea lapis minor lapide dicitur, qui nunquam intensionem vel remissionem passus est; & Margarita albior Equo, non secundum substantiæ magnitudinem, vt palam est. *Alij* vero dicunt secundum ipsius accidentis quantitatem. Quod si verum esset, vtique magis albus Homo, vel Equus, quam Margarita dici posset: quia maior albedinis quantitas accidit Equo, quam Margaritæ; scilicet secundum extensionem, non secundum intensionem. *Tertij* dicunt secundũ vtriusque, scilicet subiecti, & accidentis augmentum & diminutionem. Sed prima & secunda opinione destructa, destruitur & tertia.

Itaque magis & minus dicuntur accidentia, secundum quod propinquiora vel remotiora sunt tertiæ siue primæ vocis impositioni; vt album dicitur in quo est pura albedo. Quanto igitur album ad vocis impositionem accedens, puriori inficitur albedine: tanto magis album assignabitur. Ideo autem substantiæ non suscipiunt magis & minus sicut accidentia, quia earum impositio in termino est, quem transgredi impossibile est. Sed & quædam accidentia, sine magis & minus sunt; vt *triangulus, & quadrãgulus*: vel quia in substantiarum designationem huiusmodi nomina accipiuntur. nam *quadrangulum* & qualitas nuncupatur, & corpus quadrãgulatum; vel etiam ratione prædicta, quia scilicet huiusmodi impositio in termino facta est, vltra quem trãsgredi possibile non est, quemadmodum & in superlatiuis.

Cur accidentia quædam admittunt magis & minus.

De Oppositis.

CAPVT XXIX.

Opposita quadruplicia.

ARISTOTELES *in libro Prædicamentorum*. Dicitur autem alterũ alteri opponi quadrupliciter. *Quædam vt relatiua, quæ scilicet eapsa quæ sunt, oppositorum dicuntur, aut quomodolibet aliter ad ea*; scilicet datiuè, vel accusatiuè, &cæt.

Quid relatiua.

Quædam vero vt contraria; & horum quædam sunt immediata, quorum scilicet alterum, subiecto in quo nata sunt fieri, necesse est inesse; vt *sanitas & ægritudo, par & impar*. Quædam vero mediata, quorum scilicet non est necesse alterum inesse susceptibili. Et in quibusdam horum nomina posita sunt his quæ media sunt, vt inter album & nigrum, fuscum, pallidum. In aliquibus autem non, sed per extremorum negationes determinantur, vt inter bonum & malum, neque bonum, neque malum. *Malo* autem aliquando etiam malum contrarium est, vt *egestati superabundantia*: sed hoc rarum est, pluribus autem bonum malo contrarium est. *Circa* idem vero

Contraria duplicia.

Proprietates contrariorum. 1. 2.

A aut specie aut genere secundum naturam habent fieri contrarietates; vt *languor & sanitas* in corpore animalis: *Albedo & nigredo simpliciter in corpore.* *Necesse*
3. est autem omnia contraria esse, vel in eodem genere, vt *album & nigrum sub colore:* Vel contrarijs generibus, vt *iustitia sub virtute, Iniustitia sub nequitia;* vel ipsa esse genera; vt *bonum & malum*, quæ non sunt
4. in genere, sed ipsa sunt genera aliorum. *Item* contrariorum mediatorum, quædam sunt quorum neutrum determinatè inest; vt *albedo & nigredo hominis*; quædam vero quorum alterum, vt *caliditas ignis, & candor niuis.*

Quid priuatio.

Quædam autem vt priuatio & habitus; & hęc circa idem aliquid fieri habent. Tunc autem priuari dicimus vnumquodque susceptibilium habitu, quando id quod aptum natum est habere, nullo modo habet; B vt *edentulum*, vel *cæcum*; non quia non habet dentes aut visum, sed quia quando contingit habere, non habet. Differunt autem hæc à contrarijs; quia ab vno contrariorum in aliud potest fieri mutatio, nisi alterum intersit naturaliter; vt igni calidum esse: A priuatione autem in habitum mutari impossibile.

Contradictoria habent verum & falsum in complexis, non autem in incomplexis.

Quædam vt affirmatio & negatio, & in his solis proprium est, semper alterum eorum esse verum, & alterum falsum. Omnia namque supradicta sine vlla complexione sunt. Nihil autem incomplexorum, verum vel falsum est.

De hoc quod est prius, & simul, & de motu.

CAPVT XXX.

Quinque recensentur modi prioris.

PRIVS autem alterum altero dicitur quadrupliciter. *Primo* quidem & propriè secundum tempus, vt quod est antiquius. *Secundo* quod non conuertitur secundum subsistendi consequentiam, vt vnum duobus: duobus enim existentibus consequens est vnum esse, sed non conuertitur. *Tertio* secundum quendam ordinem; vt in Grammatica, elementa, syllabis, & in Rhetorica, proœmium narratione. *Quarto* quod melius est, & honorabilius: sed hic modus prioris penè alienus est à cæteris. *Videtur* autem & præter hos alius esse modus. Eorum enim quæ conuertuntur secundum essentiæ consequentiam, illud quod alterius quomodolibet causa est, dignè prius natura dicitur; vt si homo est, vera est oratio qua dicitur esse D hominem, & econtrario. Ipsa autem res est causa quare oratio vera sit, & ideo natura prior est. Sic igitur quinque modis prius dicitur.

Duo sunt modi simul.

Simul autem dupliciter esse dicuntur. *Simpliciter* quidem & proprie secundum tempus, vt quorum generatio est in eodem tempore. *Secundo* modo naturaliter, scilicet quæcumque conuertuntur secundum quod est esse consequentiam, dum tamen vnum non sit causa alterius; vt *duplum & dimidium*. similiter & ea quæ ex eodem genere è diuerso à seinuicem diuiduntur; vt volatile, gressibile, & aquatile, quæ ex opposito animal diuidunt, natura simul sunt. Genera vero semper priora sunt, quia non conuertuntur secundum quod est esse consequentiam.

Sex sunt species motus, quamuis generatio & corruptio potius sint mutationes quam motus.

E Motus autem species sunt sex: & motui quidem communi contrarium est quies: Motibus autem particularibus, quæ per singula sunt, scilicet generationi, corruptio; argumentationi, diminutio. Secundum locum autem mutationis, secundum locum quies videtur opponi: & forte in contrarium locum mutatio, vt ei quæ est superius, ea quæ inferius. Alterationi vero non videtur aliquid esse contrarium; nisi forte secundum qualitatem quies, vel in contrarium qualitatis mutatio: est enim alteratio mutatio secundum qualitatem.

Motus sumitur bifariã.

Auctor. Nota quod motus dupliciter considerari potest, aut secundum quod est actus imperfectus cuiuslibet rei naturalis, & est via deducens sibi naturalia in esse, & sic est transcendens: Aut secundum quod A est perfectio naturalis potẽtiæ: & sic opponitur quieti contrariæ: generatio quidem & corruptio non sunt propriè motus, sed mutationes. Augmentum est ab imperfecto ad perfectum, diminutio vero est econuerso.

De libro Perihermenias.

CAPVT XXXI.

ISIDORVS *vbi supra.* Sequitur dehinc liber Perihermenias, subtilissimus nimis, & per varias formas iterationesque cautissimus. De quo dicitur quod Aristoteles quãdo Perihermenias scriptitabat, calamum in mente tingebat. Omnis quippe res quæ vna est, & B vno significatur sermone, aut per nomen significatur, aut per verbum, quę duæ partes orationis interpretantur totum quicquid concepit mens ad loquendum.

Quid interpretatio & quot huius libri partes.

Omnis enim elocutio conceptæ rei, mentis interpres est. Hanc Aristoteles, vir in rerum expressione, & faciendis sermonibus peritissimus, Perihermeniam nominat: quam interpretationem nos appellamus, scilicet quod res mente conceptas, claris sermonibus interpretetur, per catafrasin, & apostasin, id est, per affirmationem & negationem. In his itaque Perihermenijs supradictus philosophus de sex principijs tractat: id est, de nomine, & de verbo, de oratione, de enuntiatione, de affirmatione, de negatione, de cõtradictione.

Syllogismus est obiectum adæquatum Logicæ.

Auctor. Quoniam autem, vt dicit Aristoteles, vna est scientia quæ est vnius generis, cuius partes, & C principia, & passiones per se considerat: Sciendum quod Dialectica dupliciter consideratur: *vno modo* vt ars: & sic de omnibus est, & sic non est alicuius generis determinati: Et traditur sic in libro Topicorum. *Alio modo* vt est scientia, & traditur in libro Priorum, & sic logica est de syllogismo. Igitur in libro Prędicamentorum agit Aristoteles de materia remota syllogismi, scilicet de terminis. In libro autem Perihermenias, de materia propinqua ipsius syllogismi, scilicet de essentialibus. In libro autem Priorum agit Aristoteles de syllogismo plenariè. In li. 1. Topicorum, & Posteriorum, & Elenchorum, de partibus, id est, de speciebus ipsius syllogismi.

Enunciatio antonomasicè dicitur interpretatio.

Et nota quod in libro Prædicamentorum agit Aristoteles de prędicabili & subijcibili: In hoc autẽ libro D propriè de enunciatione, quæ antonomasicè nuncupatur interpretatio. Idcirco iste liber qui de enunciatione est, de interpretatione intitulatur. Nam *peri* prępositio Græca est, & ęquiualet huic prępositioni *de*: *Hermenias* autem Græcè, idẽ est quod *interpretatio* Latinè. Vnde hoc ipsum *Hermias* genitiuus est, & ponitur pro ablatiuo, more Græcorũ, qui non habent ablatiuum. Sed quia prius oportet cognoscere interpretationẽ in cõmuni, quam speciales interpretationes, præmittit capitulum in quo agit de interpretatione in communi. Et sic postea descendet ad interpretationes speciales, simplicem scilicet & compositam.

De interpretatione, vel significatione.

CAPVT XXXII.

Litera & voces nõ sunt eadem apud omnes sicut conceptus & res.

E AGIT ergo de interpretatione, siue de significatione, primo determinans quæ significant, & quæ significantur: dicens quod literæ & voces significant: Intellectus autem & res significantur. & assignat proprietates significantium & significatorum: dicens, quod voces & literæ non sunt eadem apud omnes; Intellectus autem & res sunt idem apud omnes. Horum igitur quatuor, litera est ita signum, quod non est signatum: significat enim vocem, & non significatur ab alio: & hoc intelligendum est de litera in scripto. Litera enim quæ est elemẽtum, vox est: vox autem significat, & significatur: significat enim intellectum & rem, significatur autem à literis. Res autem significatur, & non significat. Intellectus vero signifi-

catur, & non significat propriè loquendo. significatur enim per vocem, non autem propriè significat rem, sed est similitudo rei. Vnde nō dicit Aristoteles quod intellectus sit nota rei, sed dicit quod intellectus similitudo rei est.

Discrimen inter notam & similitudinem. Differunt esse notam, & esse similitudinem: quod enim aliquid sit nota, hoc habet secundum placitum; similitudo non secundum placitum, sed magis secundum naturam. Solet tamen dici, quod intellectus est signum & signatum, signatum per vocem, signum dicunt rei: sed melius est dicere sicut prædictum est. Nā propriè loquēdo intellectus non est signum rei. Dicit enim philosophus, diffiniens signum, quod *signum est speciem suam ingerens sensui, & aliam relinquens intellectui*, tale autem non potest esse intellectus.

Quid signū & cur conceptus signū non sit sed similitudo. passiones enim animæ non ingerunt speciem suam sensui, vt aliud relinquant in intellectu, siue in potētia intelligibili: passiones enim animæ à sensu percipi non possunt. non ergo proprie signa dici possunt, sed similitudines, sicut iam est dictum.

Intellectus quadrupliciter accipitur. Sciendum est autem quod quadrupliciter dicitur intellectus. *Vno* enim modo dicitur intellectus potentia intellectiua, quæ est nobilior vis animæ; & sic non est verus, nec falsus: & iste appellatur intellectus passibilis, vel materialis. *Secundo* modo dicitur intellectus habitus principiorum demonstratiuorum, sicut dicit Aristoteles: *Intellectus est habitus principiorum, scientia vero conclusionum.* Et sic intellectus semper est verus. *Tertio* modo dicitur lux quædam, quæ illuminat intellectum passibilem ad intelligendum species receptas in fantasmate; & hic appellatur intellectus agēs; & talis neque verus neque falsus est. *Quarto* modo dicitur species rerū extra, quæ sunt in anima: sicut enim in speculo species rerum sunt, & non res; sic & in anima. Vnde Aristoteles: *Lapis non est in anima, sed species lapidis est in anima.* Et iste appellatur intellectus formalis: adueniens enim intellectui materiali, informat illum & perficit. Appellatur etiam iste intellectus, intellectus adeptus: acquiritur enim per sensum in intellectu possibili. & hoc quarto modo tantum accipitur hic intellectus, cum dicitur quod voces sunt notæ intellectuum. Et istos intellectus vocat Arist. passiones, vel quia anima in apprehendendo patitur, large sumpto vocabulo patiendi: sicut dicimus oculum pati, quando recipit coloris immutationem: Vel forte melius, ideo quia affectiones animæ sunt, id est, qualitates in tertia specie qualitatis: talis enim passio, vel intellectus, qualitas est animæ.

Conceptus sunt qualitates tertia speciei.

De vocibus significatiuis ad placitum.

CAPVT XXXIII.

Quid vox & quotuplex. ITAQVE *vox est aër tenuissimus, ictus plectro linguæ*: id est, à volumine linguæ formatus. *Vocum* alia significatiua, alia non significatiua. *Vox* significatiua est illa quæ aliquid significat, vt *homo*. *Vox* non significatiua est illa quæ nihil significat, vt *buba*. *Significatiuarum*, alia significat ad placitum, alia naturaliter. *Naturaliter*, est illa quæ à natura procedit, vt *gemitus infirmorum, latratus canum*. *Ad placitum*, est illa quæ ad voluntatem instituentis aliquid significat, vt *homo, animal*. *Item* significatiuarum ad placitum, alia est nomen, alia est verbum, alia oratio constans ex his.

Quid nomē. *Aristoteles in lib. Periher. Nomen est vox significatiua ad placitum, sine tempore, cuius nulla pars separata significat*: est autem finita & recta: *non homo* enim, non est nomen simpliciter, sed nomen infinitum. *Catonis* quoque vel *Catoni*, non sunt nomina, sed casus nominis; quia scilicet cum est, vel fuit, vel erit adiunctum; nec verum, nec falsum significat; nomen vero semper, scilicet rectum.

Quid verbū. *Verbum est quod consignificat tempus, cuius pars extra nihil significat; & est semper alicuius eorum quæ de altero dicuntur, nota*: idest signum. Est etiam finitum & rectum, vt *currit*: *non currit* enim, verbum non dico, sed verbum infinitum; quia similiter *est in quolibet quod est, vel quod non est*. Similiter currebat vel curret, non verbum est simpliciter, sed casus verbi: non enim consignificat præsens tempus, sed quod illud complectitur, scilicet præteritum & futurum.

Quid verbū vel nomen infinitum.

Quid oratio & quotuplex. *Oratio est vox significatiua ad placitum, cuius partium aliqua significatiua est. Auctor.* Orationum alia perfecta, quæ fit ex nomine & verbo, & perfectum sensum generat in animo auditoris; vt *homo currit*. Alia imperfecta, quæ imperfectum sensum generat in animo auditoris; vt *homo albus*. Item orationum perfectarum alia indicatiua, alia imperatiua, alia deprecatiua, alia optatiua, alia coniunctiua, alia infinitiua.

De oratione enunciatiuā, quæ est propositio.

CAPVT XXXIV.

Quid enunciatio siue propositio, & quotuplex. ARISTOTELES *vbi supra. Enunciatiua, id est, indicatiua oratio, verum vel falsum significat.* deprecatiua, nec vera nec falsa est, nec cæteræ similiter, scilicet optatiua, hortatiua, & huiusmodi; quæ magis ad Rhetores & Poetas pertinent: enunciatiua vero ad logicum; quam quidem necesse est ex verbo, vel ex casu verbi esse. *Idem in libro Priorum. Propositio est oratio affirmatiua vel negatiua alicuius de aliquo.* Hęc autem, aut vniuersalis, aut particularis, aut indefinita.

Boetius vbi supra. Propositio est oratio verum vel falsum significans. Huiusmodi duæ sunt species, scilicet affirmatio, vel negatio. Harum aliæ sunt vniuersales, aliæ particulares, aliæ indefinitæ, aliæ singulares. *Item* propositionum, aliæ sunt prædicatiuæ; quæ scilicet simpliciter proponunt; aliæ conditionales, vt cum prędicatiuæ conditio copulatur, vt ex duabus vna conditionalis efficiatur. Conditionalium propositionum, aliæ simplices, quæ scilicet prędicatiuas habent sui partes, quarum prima antecedens, posterior consequens, vt *si cœlum rotundum est, volubile est*: Aliæ vero coniunctæ, & harum multiplex est differentia, de quibus agitur in libris de hypotheticis syllogismis. Simplicium hypotheticarum quatuor sunt differentiæ. Aut enim ex duabus affirmatiuis categoricis constant, aut ex duabus negatiuis, aut ex affirmatiua & negatiua, aut econuerso.

Hypotheticarum, alia simplices, alia coniunctæ.

Auctor. Dicitur hypothetica ab *hypos*, quod est sub, & *thesis* quod est positio, quasi suppositiua. Alia modo ab *hypothesis*, quod est conditio, quasi conditionalis. *Est sciendum* quod sex sunt species hypotheticæ, scilicet conditionalis, copulatiua, disiunctiua, temporalis, localis, causalis. *Et nota*, quod per *qua* quæritur de propria qualitate siue de essētia propositionis, quæ est categorica, vel hypothetica. Per *qualis*, de communi qualitate, quæ est affirmatiua vel negatiua. Per *quanta*, de quantitate categoricæ solum, eo quod omnis quantitas est penes subiectum. Vnde versus. *Qua ca. vel hyp: qualis ne. vel af: v. quanta per in sin.*

Enunciationis hypotheticæ sex sunt species.

Enunciatio alia vna, alia plures. *Item* propositionum, alia vna, alia plures. Vna sic diuiditur, alia primo vna, alia coniunctione vna. Primo vna est, quando vnum solum subijcitur, & vnum solum prædicatur: vt *homo est animal*. Coniunctione vna, quando plura subijciuntur, vel prædicantur, ex quibus fit vnum per essentiam, vt *animal rationale est homo*, vel vt *hic homo est animal rationale mortale*. Propositio plures sic diuiditur; *alia* coniunctione plures, quando plura coniunguntur sub vna voce, vt *canis currit*. Vel alio modo, quando plura coniunguntur per vnam cōiunctionem; vt *Sortes currit & Plato disputat*. *Alia* vero plures inconiunctæ, quando subijciuntur plura, vel prædicantur, ex quibus non fit vnum per essentiam; vt hic *Sortes albus grammaticus, musicus currit.*

De terminis Categoricæ propositionis.

CAPVT XXXV.

Quid terminus.

ARISTOTELES *in lib. priorum. Terminum autẽ voco in quẽ resoluitur propositio, vt prædicatum & de quo prædicatur, apposito vel diuiso, esse vel non esse.*

Boetius vbi supra. Propositionum itaque prædicatiuarum partes, terminos appellamus, scilicet subiectũ, qui minor terminus est; & prædicatum, qui maior; vnde & ab huiusmodi priuilegio prædicatiua propositio vocatur. Sæpe tamen euenit vt hi termini sibi inueniantur æquales; vt cum dicitur *homo est risibilis.* Sed hoc semper euenire necesse est, vt si inæquales termini sint, maior semper de minore prædicetur. Si vero æquales, vtrumque conuersa prædicatione dicatur; vt autem minor de maiore prædicetur, nunquam contingit. Terminos autem voco, nomina vel verba quibus propositio nectitur. Sæpe etiam oratio de oratione prædicatur, vt *Socrates cum Platone & discipulis, de philosophiæ ratione pertractat.* Sic etiam quandoque nomen subiectum est, oratio prædicatum; aliquando autem econuerso.

Termini quidam cõuertibiles, quidam non cõuertibiles, horum autẽ qui latius patet prædicatur.

Auctor. Prædicatiua propositio ipsa est categorica, sic dicta à categorizando, id est, prædicando. Trahit enim hoc nomen à prædicato, tanquam à digniori parte; huius enim principales partes sunt subiectum & prædicatum & copula, secundariæ vero sunt sincategoremata, id est, dictiones consignificatiuæ, scilicet quæ per se non significãt, sed cum adiuncto; vt *præpositiones, coniunctiones,* &c. Cætera namque categoremata sunt, vt *nomen & verbum.* Itaque subiectum est de quo dicitur aliud, scilicet prædicatum. Prędicatum est quod dicitur de alio, scilicet de subiecto. Copula est inter vtrumque, ligans subiectum & prædicatum. Est autem duplex copula, scilicet implicita, vt *homo currit;* explicita, vt *homo est animal.* Et dicitur categorica prædicatiua, & hoc nomen trahit à prædicato.

Propositio prædicatiua idẽ est quod categorica.

Quid prædicatum, subiectum & copula.

De suppositionibus terminorum.

CAPVT XXXVI.

CONDITIONES autem terminorum, siue partium principalium categoricæ propositionis sunt, supponere, appellare, copulare; quorum genus est significare. *Significare, est rem aliquam ex institutione principali designare.* Itaque *suppositio est alicuius rei substantiua designatio. Substantiua* dicitur, ad differentiam adiectiuorum, quæ designat rem suam adiacentem, vnde non dicuntur propriè supponere, sed magis copulare.

Quid significare.

Quid suppositio & quotuplex.

Suppositionum, alia discreta, quam scilicet habet terminus discretus, vt *Sortes:* Alia communis, quam habet terminus communis, vt *Homo.* Et hæc est multiplex. Quædam enim est naturalis, quædam accidentalis. *Naturalis* est, quam habet terminus communis, non ab alio, sed virtute propriæ significationis; vt iste terminus *homo* sumptus per se, potest supponere pro homine qui est, & qui non est; si dicatur *omnis homo: Accidentalis* est illa quam contrahit terminus ab extrinseco, sicut ab alio restringente. *Accidentalium* alia simplex, alia personalis. *Simplex* est illa quam habet terminus communis pro forma communi, non attingendo aliquod inferius; vt cũ dicitur *homo est species. Personalis* est illa quam habet terminus communis, reddens locutionem veram pro aliquo, vel pro aliquibus suorum inferiorum. Huiusmodi suppositionem dicitur habere iste terminus *homo* in hac propositione, *homo currit.*

Suppositio communis, alia naturalis, alia accidentalis.

Accidentalis alia simplex, alia personalis.

Item personalium alia confusa, alia determinata. *Determinata* est illa quam habet terminus communis, reddens locutionem veram pro aliquo supposito; vt cum dicitur *homo est albus. Confusa* dicitur suppositio, quando virtute locutionis exigitur quod terminus

Personalis alia cõfusa, alia determinata.

A teneatur pro omnibus, vel pro pluribus suorum inferiorum. *Confusarum* alia mobilis siue distributiua, alia immobilis. *Mobilis* est illa quam habet terminus in quo potest fieri descensus pro quolibet suorum inferiorum. *Immobilis* dicitur illa quam habet terminus supponens pro pluribus, pro quibus non licet descendere. Et hoc patet in hac propositione, *omnis homo est animal.* Iste enim terminus *homo,* confusam & mobilem habet suppositionem; quia licet sub eo descendere ad quodlibet inferiorum hominis. Ille autem terminus *animal* habet suppositionem confusam immobilem, quia non potest fieri descensus pro quolibet supposito.

Cõfusa alia distributiua, alia non.

B Ex iam dictis patet, quod non valet argumentatio ista, homo est species, ergo aliquis homo est species; immo secundum fallaciam figuræ dictionis arguitur; quia à simplici ad determinatã. Et si obijciatur quod particularis & indefinita conuertũtur. Dicimus, quod verum est; sed hæc propositio *homo est species,* non est indefinita, immo singularis, quia *homo* nomen proprium est ipsius speciei; vnde respectu huius prædicati non est terminus communis, sed tanquam terminus discretus. Similiter non sequitur omnis homo est animal; ergo animal est omnis homo: quia in prima propositione *ly animal* confunditur à signo, in conclusione vero non, cum signum subsequitur; immo determinatè supponit pro aliquo, pro quo non contingit recipere veritatem.

Solutio dubij.

C Et sciendum, quod dicitur pro regula in suppositionibus, signum vniuersale affirmatiuum, terminum sibi immediate adiunctum confundit mobiliter, tamen post mediante compositione adiunctum confundit immobiliter, quod patet hic, *omnis homo videt animal. Item* signum vniuersale negatiuum, terminum sibi adiunctum, siue mediate, siue immediate, confundit mobiliter; vnde sequitur *nullus. Homo est Asinus, ergo Sortes non est hic Asinus.* Per hæc quæ iam dicta sunt potest solui hoc sophisma, *omnis homo est omnis homo.*

Signũ vniuersale affirma. distribuit subiectũ & cõfundit prædicatum.

De appellationibus.

CAPVT XXXVII.

D APPELLATIO *verò dicitur quædam proprietas quæ inest termino, eo quod ille potest accipi pro aliquo supposito actu existente.* vnde differt à suppositione, eo quod suppositio est indifferens respectu entium, & non entium; Appellatio vero respectu entium tantum. vnde si dicatur *omnis homo, ly homo* supponit pro omni eo cui potest inesse sua forma, vel potuit; tamen in propositione restringitur suppositio, sicut cum dicitur *omnis homo currit, ly homo* non potest appellare hominem qui non est, sed hominem existentem solum: vnde suppositio communior est quam appellatio. Et sciendum quod suppositio termini multipliciter restringitur, quandoque per qualitatem nominis adiectiui, quandoque per actum participij, quandoque per actum verbi circa terminum implicitum, alio modo per differentias temporis.

Quid appellatio.

Discrimen inter appellationem & suppositionẽ.

E Et sciendum, quod restrictio siue coarctatio nihil aliud est, *quam communis suppositionis ad minus communem restrictio.* De restrictione quę fit per tẽporis differẽtias, talis datur regula. *Terminus communis non restrictus ab alio, supponens verbo de præsenti non habẽti vim ampliandi, supponit tantum pro eis quæ sunt;* vt si dicatur, *omnis homo currit,* sensus est *omnis homo ens currit.* Et dicitur *nõ restrictus,* quia talis terminus potest restringi, ita quod non supponat pro eis quæ sunt; vt si dicatur, *homo qui fuit, non est;* vel *homo qui non est, legit. Non habẽti vim ampliãdi,* dicimus quod quædam sunt verba ampliantia, vt hęc, scilicet *potest, laudatur, opinatur:* quare quilibet in præsenti tẽpore terminus, supponẽs tali verbo, nõ restringitur ad puros entes; vt si dicatur, *potest currere, homo solet legere:* potest enim iste terminus *homo* supponere pro

Quid restrictio.

Regula quædam explicatur.

homine

homine qui non eſt. Similiter ſi dicatur, homo laudatur, homo opinatur: vnde huiuſmodi verba domini ampliare ſuppoſitionem terminorum; quia cum inſunt verbis, indifferenter poſſunt ſupponere pro enti & non enti; & hoc forte eſt quia res ſignificata ſaluabilis eſt, tam in non ente, quam in ente, quod non videtur in aliis verbis. A

Reijcitur quædam regula limitatio.

Notandum tamen, quod dicta regula ſolet aſſignari de termino habenti ſufficientiam appellationis, cuiuſmodi terminus dicitur habere tria appellata. Vnde ſolet dici, quod terminus communis non habens ſufficientiam appellationum, retrahitur ad non entia, pro illis ſupponendo. Vnde ſi diceretur *omnis Phœnix eſt*, vel *omnis homo eſt*, vnico homine exiſtente, falſum dicitur; cum huiuſmodi termini ſupponant pro non exiſtente, cui non conuenit eſſe. Et hoc dicebant, ponentes quod ſignum vniuerſale termino cui adiungitur exigit de neceſſitate tria appellata, quod tamen non dicimus; quia ſignum vniuerſale nihil aliud ſignificat circa terminum, niſi quoniam vniuerſaliter conſignificat. Vnde ſi habeat plura appellata pro tribus, virtute ſigni actu ſubijcitur: ſi plura non habeat, pro tempore ſolum ad quod reſtringitur, nec virtute ſigni vniuerſalis pro alijs non excedentibus ſubijceretur, cum huiuſmodi ſignum vniuerſale circa terminum cui adiungitur nihil aliud exigit, niſi formam vniuerſalem natam eſſe in pluribus, ſiue actu, ſiue potentia: ſicut hæc forma vniuerſalis homo, ſiue non ſint actu, ſed per temporis ſucceſſionē, ſicut hoc vniuerſale Phænix. Et valet ſimiliter ſi habeat eſſe in pluribus, & hoc exigente non forma, ſed materia circa quam, attenditur huiuſmodi forma; vt huiuſmodi vniuerſalia, *Sol*, *Luna*. Vnde dicimus quod iſtæ ſunt veræ, *omnis Homo eſt*, vnico homine exiſtente; omnis Phœnix eſt, omnis Sol, omnis Luna, & conſimiles. B C

2. Regula.

Item terminus ſupponens verbo de præterito, ſupponit indifferenter pro eis quę ſunt, vel quæ fuerunt: Apponens vero, tantum ſupponit pro eis quæ fuerūt. Vnde non ſequitur, poſito quod modo Sortes ſit albus, & nunquam fuerit; *album fuit Sortes*, ergo *Sortes fuit albus*: quonia in prima ly *album* indifferenter ſupponit, ſiue copulat pro albedine quæ eſt, vel quæ fuit: In concluſione vero pro albedine quæ fuit tantum.

3. Regula.

Item terminus communis ſupponens verbo de futuro, indifferenter ſupponit pro eo quod eſt, vel erit tantum. Vnde non ſequitur, *Album erit Sortes*, ergo *Sortes erit albus*, poſito quod Sortes ſit modo albus, nec ampliùs erit. D

4. Regula.

Item terminus communis immediate coniunctus ad terminum deſignantem ſpeciale accidens, reſtringitur ſecundum exigentiam qualitatis illius adiuncti; vnde ſi dicimus; *homo albus currit*, ly *homo* reſtringitur ad albos, & ſic de conſimilibus.

De communicantia propoſitionum in terminis.

Cap. XXXVIII.

Propoſitiones participantes eoſdem terminos eodem ordine, quædam contrariæ, quædam ſubcontrariæ, quædam ſubalternæ, quadā contradictoriæ.

PROPOSITIONVM quædam participant vtroq; termino; vt *omnis homo currit*, *nullus homo currit*; quædam altero tantum, & quædam neutro. *Item* participantium vtroque termino, quædam participant ad eundem ordinem, quędam ad ordinis conuerſionem, quando de prædicato fit, ſubiectum, & econuerſo; vt *omnis homo eſt animal*, *quoddam animal eſt homo*. *Item* participantium vtroque termino ad eundem ordinem; quædam ſunt contrariæ, vt vniuerſalis affirmatiua & vniuerſalis negatiua de eodē ſubiecto & de eodem prædicato ſecundum vocē & rem; vt *omnis homo currit*, *nullus homo currit*. Quædam ſubcontrariæ, vt particularis affirmatiua & particularis negatiua. Quędam ſubcontrariæ, vt vniuerſalis affirmatiua & particularis affirmatiua; vel vniuerſalis negatiua & particularis negatiua. Quædam contradictoriæ, vt vniuerſalis affirmatiua & particularis negatiua: vt *omnis homo currit*, *quidam homo non currit*: Vel vniuerſalis negatiua & particularis affirmatiua: vt *nullus homo currit*, *quidam homo currit*. E

Leges oppoſitarum.

Lex contrariarum talis eſt, quod *ſi vna eſt vera, reliqua erit falſa, & non econuerſo*; quia nunquam poſſunt ſimul eſſe veræ, ſed falſæ in contingenti materia. *Lex* ſubcontrariarum eſt, quod *ſi vna eſt falſa, reliqua erit vera, ſed non conuertitur*, poſſunt enim ſimul eſſe veræ in materia contingenti, ſed nunquam ſimul falſæ. Et dicuntur ſubcontrariæ, quia ſub contrarijs ponuntur. Lex contradictoriarum eſt, quod *ſi vna eſt vera, reliqua erit falſa*. *Lex* ſubalternarum eſt, quod *ſi vniuerſalis eſt vera, ſua particularis erit vera, & non conuertitur*. Et dicuntur ſubalternæ, eo quod vna alij ſupponitur.

Materia propoſitionis triplex, ſcilicet naturalis, contingens, & remota.

Et ſciendum quod triplex eſt materia, ſcilicet naturalis, in qua prædicatum naturaliter inhęret ſuo ſubiecto, vt *homo eſt animal*. Contingens, in qua contingenter, vt *homo eſt albus*. Remota eſt illa, in qua prædicatū nullo modo inhæret ſuo ſubiecto, vt *homo eſt aſinus*.

De Conuerſionibus, & Æquipollentijs.

Cap. XXXIX.

Conuerſio triplex.

ITEM propoſitionum participantium ad ordinis conuerſionem, quædam cōuertuntur ſimpliciter, quædam per accidens, quædam per cōtrapoſitionem conuerſim. Simpliciter eſt, quando de ſubiecto fit prædicatum, de prædicato ſubiectum, manente eadem qualitate & quantitate, vt *nullus homo eſt lapis*, *nullus lapis eſt homo*; *quidam homo eſt animal*, *quoddam animal eſt homo*. Et ſimplex dicitur; quaſi ſine plica. *Conuerſio* per accidens eſt, quando fit de ſubiecto prædicatum, & econuerſo, manente eadem qualitate, ſed mutata quantitate; vt *omnis homo eſt animal*, *quoddam animal eſt homo*. *Conuerſio* quæ fit per contrapoſitionem eſt, quando fit de prædicato ſubiectum, & econuerſo, manente eadem qualitate & quātitate, & terminis finitis mutatis in infinitos; vt *omnis homo eſt animal*, ergo *omne non animal, eſt non homo*. Vel ſic, *quoddam animal eſt homo*, ergo *quoddam non homo, eſt non animal*.

Regulæ æquipollentium.

Item negatio præpoſita ſigno vniuerſali affirmatiuo, vel particulari, ſemper æquipollet ſuæ contradictoriæ, vt *non omnis*, *quidam non*, æquipollent; *non nullus*, *quidam non*; non aliquis, nullus. Item negatio poſtpoſita ſigno vniuerſali affirmatiuo, vel negatiuo, æquipollet ſuæ contrariæ, vt *omnis non nullus*; nullus non, omnis. Particulari vero poſtpoſita, equipollet ſuæ ſubcontrariæ, vt *quidam non*, & *quidam non*, æquipollent. Item negatio præpoſita & poſtpoſita, æquipollet ſuæ ſubalternæ: vt *non omnis non*, *quidam*; *non nullus non*, *quidam non*; *non aliquis non*, *omnis*. *Item* negatio præpoſita remouet qualitatem & quantitatem, poſtpoſita vero remouet qualitatem tantum. Vnde verſus. *Præ contradicit poſt, fit contraria, circum Pone ſubalterna, facietque negatio ſignum.*

Verſus.

De propoſitionibus modalibus.

Cap. XL.

Propoſitio alia de ineſſe, alia modalis.

PROPOSITIO largè ſumpta diuidi habet per has differentias, de ineſſe, & modales. De ineſſe eſt illa, quæ aliquid de aliquo, vel aliquid ab aliquo enunciat, ſine modo compoſitionis; vt *Socrates currit*. *Modalis* eſt illa, quæ cum modis compoſitionis, aliquid de aliquo, vel aliquid ab aliquo enunciat: vt *Sortes currit neceſſario*.

Modi ſunt ſex.

Modi autem ſunt ſex, ſcilicet verò, falsò, contingenter, poſſibiliter, impoſſibiliter, neceſſariò. Similiter nomina à quibus deſcēdunt modi dicuntur, ſc. verum, falſum, &c. Vnde Ariſt. non determinauit de illis modalibus quæ fiunt per modos aduerbiales: vt *Sortes currit neceſſario*: quia huiuſmodi modales ſunt ex nomine & verbo ſimpliciter, & in huiuſmodi ſubijcitur res, & prędicatur eſſe vel non eſſe, ſicut in propoſitionibus de ineſſe: & propter hoc ſunt enunciationes ſimpliciter. Illæ autem quæ fiunt per modos nominales, ſunt enunciationes, ſecundum

quid, ex nominibus & verbis obliquis; & in huiusmodi modalibus, esse vel non esse sunt subiecta, modi vero appositiones, idest, prædicata, vt *Sortem currere est necessarium*: & de huiusmodi modalibus determinat Aristoteles in lib. Perihermenias.

Omnis modalis nominalis est singularis.

Et sciendum quod omnis modalis nominalis est singularis, quoniam in huiusmodi modalibus subijcitur hoc dictum: quoniam is est sensus; *Sortem currere est verum*, idest hoc dictum, vel hoc enunciabile Sortem currere est verum, & sic de alijs. *Item* omnis modalis affirmatiua est à compositione modi, negatiua à negatione modi. *Item* sex sunt modi nominales, de quatuor vltimis modis dicendum est, & non de istis, scilicet *verum*, *falsum*; quoniam propositiones quæ fiunt per huiusmodi modos, conuertuntur cum propositionibus de inesse. Vnde bene sequitur: *Sortem currere est verum, ergo Sortes currit*; & èconuerso: *Sortem currere est falsum, ergo sortes non currit*, & èconuerso.

Cur de modis veri & falsum non agit Arist.

Alia differentia est quare non determinat de huiusmodi; quoniam non possunt conuerti cum modalibus, quæ fiunt per alios quatuor modos. Non enim sequitur: *Sortem currere est falsum, ergo Sortem currere est impossibile.* Similiter *Sortem currere est verum, ergo Sortem currere est necesse.*

De lineis earum, secundum distinctionem quatuor modorum.

Cap. XLI.

Regula modalium.

Et sciendum quod secundum illos quatuor modos quatuor sunt lineę. Vna de possibili, alia de contingenti, & sic deinceps. Et ad formandum primam lineam, talis datur regula.

1. *Cuicumque dicto affirmato datur possibile, eidem attribuitur contingens, ab eodem remouetur impossibile; & ab eius contradictoriè opposito remouetur necesse.* Ad formandam secundam datur talis regula.
2. *Cuicunque dicto negato attribuitur possibile, eidem attribuitur contingens, ab eodem remouetur impossibile, & ab eius contradictoriè opposito remouetur necesse.* Ad tertiam talis.
3. *A quocunque dicto affirmato remouetur possibile, ab eodem remouetur contingens, eidem attribuitur impossibile, & eius contradictoriè opposito attribuitur necesse.* Ad quartam talis.
4. *A quocumque dicto negato remouetur possibile, ab eodem remouetur contingens, eidem attribuitur impossibile, & eius contradictoriè opposito attribuitur necesse.*

Exemplum omnium præsens figura demonstrat. *Possibile est esse, contingens est esse, non impossibile est esse, non necesse est non esse. Possibile est non esse, contingens est non esse, non impossibile est non esse, non necesse est esse. Non possibile est esse, non contingens est esse, impossibile est esse: necesse est non esse. Non possibile est non esse, non contingens est non esse, impossibile est non esse, necesse est esse.* Prima & secunda subcontrariantur, scilicet ita quod reddentur singula singulis, & quasi particulares sunt. Tertia & quarta contrariantur, & quasi vniuersales sunt. Prima & quarta subalternæ sunt; secunda vicem particularis supplet; secunda & quarta contradictoriæ. Prima & tertia similiter.

De Equiuocatione singulorum modorum.

Cap. XLII.

Possibile triplex.

Præterea sciendum, quod est possibile quoddam, cũ re & cũ actu, vt *scribentem scribere.* Quoddam, cum re & ante actum, vt *non scribentem scribere.* Quoddam, ante rem & ante actum, vt *antichristũ currere.* *Item* est potentia propinqua: vt *hominem ridere*; & potentia remota, vt *hunc hominem esse episcopum.*

Impossibile duplex.

Impossibile quoddam est per se, scilicet quod non potuit, nec potest, nec poterit esse verum, vt *Deum non esse.* Quoddam per accidens, quod scilicet non potest, nec poterit esse verum, potuit tamen, vt *me non fuisse.* Item est impossibile absolute, vt *Deum non esse.* Et est impossibile respectiue, vt *te non sedere dum sedes.* Contingens quoque duplex est: est enim contingens natum, quod scilicet magis se habet ad vnam partem contradictionis quam ad reliquam: vt *hominem canescere in senectute*: & est contingens ad vtrumlibet, siue vagum, siue erroneum: quando æqualiter se habet ad vtramque: vt *te sedere, & te non sedere.*

Contingens duplex.

Necessariũ quadruplex.

Necessarium vero multipliciter dicitur. *Vno* modo idem quod vtile, vt *necessarium est Deo seruire.* *Alio* modo ineuitabile, vt *necessarium est hominem mori.* *Alio* modo familiare, vt *iste homo est mihi necessarius.* *Alio* modo non cessans ab esse: & huiusmodi duplex est, scilicet necessarium per se, quod non potest, nec potuit, nec poterit esse falsum, vt Deum esse. Et necessarium per accidens, quod scilicet nec potest, nec poterit esse falsum: potuit tamen, vt Cæsarẽ fuisse. *Item* est necessariũ quoddam absolute: vt *Deum esse*: quoddam respectiue, vt *te sedere dum sedes.*

De Quæstionibus.

Cap. XLIII.

Quid quæstio & quotuplex.

Boetius *vbi supra. Quæstio est dubitabilis propositio*: in qua necesse est omnia ferè considerari, quæ de propositione dicta sunt. Et in prædicatiua quidem quæstione dubitatur, an subiecto prædicatum inhæreat? In hypothetica vero quæritur, an illud quod antecedit comitetur consequens. Quæstionis duæ sunt species. Vna scilicet Thesis, quæ de re cæteris circunstantiis nuda quærit ac disserit: vt *voluptas ne summum bonum sit?* Hæc à nobis propositio, vel propositum dicitur: & tales maxime à dialecticis ad disputationem sumuntur. Altera vero Hypothesis, quæ scilicet personis, temporibus, factis, cæterisque circunstantijs implicita est: vt *iurene Cicero in exilium, dubio rei publicæ tempore detrudatur, quia iniussu populi ciues Romanos interemit*; hæc à nobis dicitur causa.

Quatuor hac prædicata solent topica appellari.

Quæstio Theseos, in quatuor species diuiditur, aut enim est de genere, aut de accidente, aut de proprio, aut de diffinitione. Potest autem fieri & de differentia, sed tantum est de differentia quærere, quantum si de genere dubitetur. Quæstio vero de eodem, diffinitioni aggreganda est. Quæstio autem in comparationem aliquid adducens, in accidentis dubitatione ponenda. Omnis autem quæstio, vel ex ratione disserendi, vel ex naturali, vel ex morali trahit speculationem.

De Argumentis.

Cap. XLIV.

Quid argumentum & quotuplex.

Argumentum *est ratio, rei dubiæ faciens fidem.* Ideo hanc esse notiorem quæstione necesse est, quia notis ignota probantur. Argumentorum alia sunt probabilia & necessaria: alia probabilia quidem, sed non necessaria: alia econuerso: alia vero neutrum.

Quid probabile.

Probabile est, quod videtur omnibus, vel pluribus, vel sapientibus; & his, vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis, atque præcipuis, vel quod vnicuique artifici secundum propriam facultatem; vt de medicina medico.

Quid necessarium.

Necessarium est, quod vt dicitur ita est, & aliter esse non potest. Probabile igitur & necessarium est, vt hoc; *Si quid cuilibet rei addatur, hoc totum magis efficitur.* Neque enim quisquam ab hac propositione dissentiet, & ita se habere necesse est. Probabile & non necessarium est, cui facile quidem animus acquiescit, sed veritatis non tenet firmitatem, vt *si mater est, diligit filium.* *Necessarium* & non probabile, vt *obiectu lunaris corporis euenire solis defectum.* *Necessarium* neque nec probabile, vt Diogenem habere quæ non perdidit cornua, quoniã id habet quisque quod non perdidit. Et talia quidem, nec argumenta dici possũt; quoniam his nulla fides est, quæ nec in opinione, nec in veritate cõstituta sunt. Sed nec illa videtur esse argumẽta, quæ cũ sint necessaria, non tamẽ auditoribus

appro-

Quo sensu necessarium & non probabile potest dici argumentum.

approbantur: quia si ipse qui iudicat hoc non probat, nec illud quidem probabit, quod ex huiusmodi ratione conficitur: quoniam ergo rei dubiæ fides non fit, argumentum esse non videtur sed non est ita, huiusmodi enim aliis argumentis probabilibus ac necessariis demonstrantur, sicque cognita & credita, ad alterius rei de qua dubitatur fidem trahutur. His ergo quibus nondũ demonstrata sunt, ad aliquid aliud probandũ argumentum esse non possunt. Qui autem prioribus rationibus eorum fidem ceperunt, ea si quid ambigunt, argumenta vocare possunt.

Duo argumentorum genera dialectico & oratori deseruiunt, & duo etiam philosopho.

Quoniam igitur omnis ratio disserendi, quatuor facultatibus, earum velut opificibus, subiecta est, id est Dialectico, Oratori, Philosopho, Sophistæ, Sciendum quòd Dialectico & Oratori duæ species argumenti famulantur, scilicet probabile & necessarium: probabile & non necessarium. Ambo enim in communi argumentorum materia versantur: & probabilia, siue sint necessaria siue non, probabilia tamen sequentur. Philosopho autem demonstratori similiter duæ, scilicet probabile ac necessarium, necessarium ac non probabile. Hic enim de sola veritate pertractat, & ideo siue sint probabilia siue non, non refert, dummodo sint necessaria. Quarta vero species, quam nec argumentum recte dici posse monstrauimus, solis Sophisticis est attributa.

De argumentationibus.

Cap. XLV.

Quid argumentatio & quotuplex. Quid syllogismus & inductio.

Boetius vbi supra libro secundo. *Argumentatio est argumenti per orationem explicatio.* Huius duæ sunt species, scilicet *Syllogismus & Inductio. Syllogismus est oratio in qua quibusdam positis, aliud quiddam per ea quæ concessa sunt, euenire necesse est. Inductio est oratio, per quam à particularibus ad vniuersalia fit progressio.* Sæpe etiam multorum collecta particularitas, aliud quoddam particulare demonstrat, vt si neque nauibus, nec curribus, nec agris sorte præponuntur, nec rebus quidem publicis, rectores sorte ducendi sunt, sed arte. Quod quidem inductionis genus maximè solet esse probabile, & si non æquam syllogismo habeat firmitatem, Syllogismus enim ab vniuersalibus in particularia descendit, & est in eo firma veritas, si veris præpositionibus contexatur. Inductio verò interdum à veritate deficit, vt cum dicitur: *Qui scit luctari luctator est, qui canere cantor, qui ædificare ædificator, ergo qui scit malum malus est.* Mali siquidem notitia bono deesse non potest: virtus enim sese diligit, aspernaturque contrarium, nec vitari potest vitium, nisi cognitum.

Quid enthymema. Quid exemplum.

Sunt & alij duo argumentationis modi, quorum vnus à syllogismo, alter ab inductione ducit exordiũ, scilicet enthymema, & exemplum. *Enthymema quippe est imperfectus syllogismus, cum scilicet altera propositionum prætermissa, festinata infertur conclusio; vt homo est animal, ergo est substantia. Exemplum quoque non ex pluribus, vt inductio, sed ex parte partem approbat, vt oportet à Tullio consule necari Catilinam, cum à Scipione Gracchus fuerit interemptus.* Siue autem enthymema, siue inductio, siue etiam exemplum, omnes ex syllogismo ducuntur & ex eo fidem capiunt; sicut in prioribus analiticis ostenditur.

Omnis argumentatio à syllogismo fidem capit.

De Locis Dialecticis.

Cap. XLVI.

Quid topica, & quis eius finis.

Isiderus in lib. Etymologiarum secundo. Topica est inuentendorum argumentorum disciplina. *Boetius in Topicis.* Topicorum autem intentio, est verisimilium argumentorum copiam demonstrare, quod vtique fiet de signatis, è quibus argumenta probabilia ducuntur.

Quid locus, & quotuplex.

Idem in lib. 2. Locus est argumenti sedes. Sedes autem argumenti partim est maxima propositio, partim differentia maximæ. Maxima est vniuersalis ac principalis indemonstrabilis ac per se nota propositio. Quę ideo locus dicitur, quia sicut locus naturalis continet corporis quantitatem, sic & ista intra se tenet conclusionis consequentiam.

Quid maxima, & cur locus munch. patet.

Et aliquando quidem in ipso argumento sumpta: vt cum dicitur, *quod diuturnius bonum est, melius est eo quod parui temporis est; regnum diuturnius est quam consulatus, ergo melius.* Hæc prima præpositio maxima est, ita enim nota est, vt extrinsecus probatione non egeat, & ipsa aliis esse probatio valeat. Aliquando vero extra posita, vt cum dicitur: *Inuidus est, qui alienis bonis affligitur; Sapiens alienis bonis non affligitur, ergo non est inuidus.* Hic maxima non videtur inclusa, sed tamen vires argumentationi subministrat. Hæc, scilicet, *quorum diuersa est diffinitio, ipsa quoque diuersa sunt.* Quoniam igitur argumentum oportet rei dubię facere fidem, id quoque notius ac probabilius esse, quàm illud quod probatur, necesse est vt argumentis omnibus illa maximam fidem tribuant, quæ ita per se nota sunt, vt aliena probatione non egeant.

Quid differentia maxima.

Differentia maximæ, est, qua differt vna maxima ab alia; vt est hominis differentia; non enim in eo quòd maximę sunt differunt, sed in hoc, quod hæc à genere, & illa à diffinitione, &c. Auctor. Hic igitur locus sumitur à terminis, siue differentiis maximæ propositionis; & est habitudo inferentis ad illatum. Verbigratia: Locus à diffinitione nihil aliud est, quàm habitudo diffinitionis ad diffinitum.

Differentia maxima sunt ipsis maximis vniuersaliores.

Boetius vbi supra. Huiusmodi autem loci vniuersaliores sunt ipsis maximis propositionibus, sicut rationalitas homine; ideoque pauciores. Semper enim quæ vniuersaliora sunt pauciora sunt, & ideo facile sub scientia cadunt, quia non tanti numeri sunt vt cito à memoria discentis elabantur. In prędicatiuis inquam quæstionibus nihil aliud quæritur, nisi an subiecto prædicatum inhæreat? Quod si fit, quæritur an insit ei vt genus, an vt accidens, an vt proprium, an vt diffinitio, tantum vero inesse ad accidens maxime pertinet: Quod enim, nec vt genus, nec vt proprium, nec vt diffinitio inest, & tamen inest, vt accidens inesse necesse est.

De locis extrinsecis, & intrinsecis secundum Themistium.

Cap. XLVII.

Locus diuiditur in internum, externum & medium.

Locorvm igitur quos in maximarum differentia constituimus, sic facienda est diuisio. Horum alij sunt intrinseci, qui scilicet in terminis in quæstione positis, idest prædicato & subiecto ducuntur. Alij extrinsecus assumuntur. Alii vero sunt eorum medij, qui inter vtrosque versantur, quia scilicet à terminis partim in quæstione positis, partim extra sumuntur.

Internus duplex scilicet à substãtia & concomitantibus substantiam, qui & multiplex est.

Locus intrinsecus duplex est, scilicet à substantia, & concomitantibus substantiam. A substantia proprie locus est à diffinitione, quæ substantiam integrè demonstrat, huic autem adiungitur locus à descriptione, quia descriptio sæpe ponitur veræ diffinitionis vice. Diffinitio quidem genus & differentias sumit; descriptio vero subiecti intelligentiam claudit quibusdam accidentibus, & vnam proprietatem efficientibus; vel etiam substantialibus præter genus cõueniens aggregatis. His etiam tertius adiungitur, scilicet à nominis interpretatione, quæ est quasi nominis ipsius diffinitio, *vt philosophia est amor sapientiæ.*

Locus à concomitantibus substantiam multiplex est, scilicet à toto, à parte, à causa ab effectu, à generatione, à corruptione, ab vsibus, à communiter accidentibus. Totum autem dupliciter dici solet, scilicet totum vniuersale, vt genus; & totum integrale. Constat autem non solum in substãtiis, verumetiam in quantitate, in tempore, in loco, & in modo, totum partes quoque respicere. Causa vero quadruplex est, scilicet, efficiens, materia, forma, finis.

Externus multiplex.

Locus etiam extrinsecus multiplex est, scilicet à rei iudicio idest ab auctoritate, à simili, à maiori, à minori, à proportione, ab oppositis, à transsumptione. Horum singuli proprias habent maximas: verbi gratia, de rei iudicio talis datur maxima: *Quod omnibus, vel pluribus, vel doctis videtur hominibus, ei contradici non oportet.* De proportione vero talis: *Quod in vnaquaque re euenit, id in eius proportionali euenire necesse est.* Oppositorum genera sunt quatuor, de quibus supra.

Medius triplex. Quid casus. Quid coniugata.

Locus medius triplex est, scilicet à casibus, à coniugatis, à diuisione. *Casus est alicuius nominis principalis inflexio in aduerbium, vt à iustitia, iustè. Coniugata dicuntur, quæ ab eodem diuerso modo deducta, fluxerunt, vt à iustitia, iustus, a, um.* Ex quibus omnibus in promptu argumenta sunt. Diuisio autem omnis, aut negatione fit, vt omne animal, aut habet pedes, aut non habet; Aut partitione, vt omnis homo, aut est sanus, aut æger: & ex vtroque genere fiunt argumentationes. Fit autem vniuersaliter diuisio vel generis in species, vel totius in partes, &c. Et Græci quidem Themistij diligentissimi scriptoris, ad intelligentiæ facultatem omnia reuocantis, talis est locorum diuisio.

De alio modo diuidendi locos secundum alios.

Cap. XLVIII.

Alia locorũ diuisio minus vsitata.

Auctor. Est alia diuisio locorum iuxta. Marcum Tullium quam Boetius ponit, & Isidorus in libro. Etymo. in hunc modum. *Isidorus vbi supra.* Diuisio Topicorum siue locorum ex quibus argumenta ducuntur triplex est. Nam alia est in eo ipso de quo agitur hærens: alia quæ dicuntur effecta, quæ quodãmodo ex rebus aliis tracta noscuntur; alia quæ assumentur extrinsecus. Argumenta quę in eo ipso de quo agitur hærent, in tribus diuisa sunt; prima à toto, secunda à parte, tertia à nota. Effecta argumẽta sunt, quæ quodammodo ex rebus alijs tracta noscuntur. Sunt autem numero quatuordecim, idest à genere, à specie, à simili, à differentia, à contrarijs, à consequentibus, ab accidentibus, à repugnantibus, à coniugatis, à causis, ab effectis, à comparatione. Quæ triplex est, scilicet maiorum, minorum, parium.

Testimoniũ quintuplex.

Item argumenta quæ ducuntur extrinsecus, quæ Græci *Tegnos*, idest artis expertes vocant, vt est testimonium. *Testimonium* vero constat ex re, ac diuiditur quinque modis; primo ex persona, secundo ex naturæ auctoritate, tertio ex temporibus auctoritatũ, quarto ex dictis factisque maiorum, quinto ex tormentis. *Testimonium omne est, quod ab aliqua externa re sumitur, ad faciendam fidem.* *Persona* vero non qualiscumque est quę testimonii pondus habet ad faciendam fidem; sed morum probitate debet esse laudabilis. *Naturæ* auctoritas est, quæ maxima virtute consistit. Testimonia multa sunt quæ afferunt auctoritatem, idest ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, vsus, necessitas, & concursio rerum fortuitarum. A dictis factisque maiorũ petitur fides, cum Priscorum facta dictaque commemorantur. A tormentis fides præbetur, post quę nemo creditur velle mentiri.

Quid testimonium.

De Oppositis.

Cap. XLIX.

Quatuor sũt oppositorum genera. Contraria.

Oppositorum genera quatuor sunt, quæ Aristoteles anticimena, idest opposita vocat. *Primum* genus est contrariorum, quod iuxta Ciceronem *diuersum* vocatur pro eo quod tantum contraria sibi opponuutur, vt non eorum sint quibus opponuntur, vt *sapientia, stultitia.* Quod genus in tres species diuiditur. Nam sunt quædam eius quæ medium habent, & sunt quæ sine medio sunt; & quædam sunt quæ medium habent, & tamen sine nomine sunt, nisi vtrũque vocabulum ei creet. *Candidum* & nigrum mediũ habent: quia inter eos sæpè color pallidus vel fuscus inuenitur. Sine medio sunt quoties vnum de duobus accidit, vt *sanitas & infirmitas*; horum nihil est mediũ, ea autem quorum media sine nomine sunt, vt *felix & infelix*, medium habent *non felix.* *Secundum* genus est relatiuorum, quæ ita sibi opponuntur, vt ad se conferantur; sicut duplum simplum.

Relatiua.

Priuantia.

Tertium genus est habitus & orbatio, quod genus Cicero *priuationem* vocat, qua ostendit aliquid quempiam habuisse, vnde priuatus est; cuius species sunt tres. Quarum prima est in re, secunda in loco, tertia in tempore congruo. In re, vt cęcitas, & visio in oculis: In loco, vt *cæcitatis & visionis in oculis locus est*: In tempore congruo, vt *infantem non dicere sine dentibus eum, cui dentes adhuc ætas parua negauit*: non est enim priuatus dentibus, quos nondum habuit. *Quartum* vero genus ex cõfirmatione & negatione opponitur; vt *Sortes disputat, Sortes non disputat*: quod genus quartum multum habet apud dialecticos conflictum, & appellatur ab eis valde oppositum; siquidem & tertium non recipit. Nam ex illis quædam habere tertium possunt, vt in contrariis *candidum & nigrum*, Tertium est nec candidum nec nigrum, sed fuscum vel pallidum. In relatiuis quoque, vt *multa & pauca*, tertium est nec multa nec pauca, sed *mediocria.* In habitu & orbatione, vt visio & cæcitas, tertium est nec cæcitas ne visio, vt *lippitudo*: hoc ergo *legis, non legis*, tertium nihil habet.

Priuatio triplex.

Contradicentia.

Contradictio nullũ habent mediũ.

De syllogismis, & eorum figuris.

Cap. L.

Sequuntur dialectici syllogismi, vbi totius artis eius vtilitas & virtus ostenditur. Quorum conclusio plurimũ lectorem adiuuat ad veritatem inuestigandum: tantum absit illi error decipiendi aduersarium per sophismata falsarum conclusionum. *Boetius vbi supra. Syllogismus est oratio, in qua quibusdam positis & concessis, aliud quiddam, per ea ipsa quæ concessa sunt, necesse est euenire.* Syllogismorum alij sunt Categorici, qui scilicet omnibus prædicatiuis propositionibus texuntur. Alij vero Hypothetici, quorum scilicet propositiones conditione præmissa nectuntur.

Quid syllogismus & quotuplex.

Auctor. Omnis syllogismus fit ex duabus propositionibus ante conclusionem, & ex tribus terminis, quorũ vnus vocatur maior extremitas, alius medius, alius minor. Medius est, qui bis sumitur ante conclusionem. Tres sunt figuræ syllogismorum. *Prima* est quando id quod subijcitur in prima, prædicatur in secunda: vt *omnis homo est animal, Sortes est homo, ergo Sortes est animal.* *Secunda* est quando id quod prædicatur in prima, prædicatur in secunda; vt *nullus homo est lapis, omnis margarita est lapis, ergo nulla margarita est homo.* *Tertia* est quando id quod subicijtur in prima, subijcitur in secunda: vt *omnis homo est animal, omnis homo est risibilis, ergo quoddam risibile est animal.*

Quid medium. Quid 1. figura. Quid 2. Quid 3.

Prima continet ix. modos, quorum quatuor concluduntur directè, quinque indirectè. Directa conclusio est, quando maior concluditur de minori. Indirecta quando minor de maiori. Secunda continet quatuor, & concluduntur directè. Tertia continet sex, qui similiter directè concluduntur. De quibus sunt hi versus.

Quot modi cuiuslibet figuræ.

Barbara, celarent, darij, ferio, baraliptõ. Celantes, dabitis, fapesmo, frisesomorum. Cesare, camestres, festino, baroco, darapti. Felapton, disamis, datisi, bocardo, ferison. Et sciendum, quod omnes alij modi, exceptis quatuor primis, reducuntur in hos quatuor ductu possibili, excepto quarto secundæ, & quinto tertiæ, qui reducuntur per impossibile. Et sciendũ est, quod omnis modus designatus per dictionẽ incipientem à b, debet reduci ad Barbara: à c, ad Cęlarent: à d, ad Darij, &c. quod patet per hos versus.

In sibi consimilem vult litera quaque reduci Ductu possibili, baroco bocardo remotis. Item sciendum est quod

a, denotat vniuersalem affirmatiuam: e vniuersalem negatiuam: i particularem affirmatiuam: o particularem negatiuam: s simplicem conuersionem: p conuersionem per accidens, in ordinis transmutatione: c reductionem per impossibile. *Item* sciendum est quod ex puris particularibus, vel indefinitis, non cōtingit syllogizare; similiter nec ex puris negatiuis.

Septem modi hypotheticorum syllogismorum.

Isidorus vbi supra. Itaque formulę cathegoricorum, idest prædicatiuorum syllogismorum sunt tres. Modi vero syllogismorum hypotheticorum, qui sunt cū aliqua conclusione, sunt septem. Primus modus est: Si dies est lucet, est autem dies, lucet igitur. Secundus modus est. Si dies est lucet, non lucet, non est ergo dies. Tertius modus est ita: Non & dies est, & non lucet: atqui dies est, lucet igitur. Quartus modus ita est: aut dies est aut nox, atqui dies est, nox igitur non est. Quintus modus est ita: Aut dies est aut nox, atqui nox non est, dies igitur est. Sextus modus est ita: Non & dies est, & non lucet: dies autem est, nox igitur non est. Septimus modus est ita; Non & dies est & nox, atqui nox non est, dies igitur est.

De Quatuor speciebus syllogismi.

Cap. LI.

Quid syllogismus & quotuplex.

ARISTOTELES *in Topicis. Syllogismus est oratio in qua quibusdam positis, aliquid aliud, per hæc quæ posita sunt, ex necessitate accidit.* Huius species sunt quatuor. *Prima* est demonstratio, scilicet *syllogismus ex primis & veris; aut ex talibus, quæ per aliqua prima, & vera, quæ circa ipsa est, cognitionis principium sumpserunt.* Sunt autem prima & vera, *quæ non per alia, sed per seipsa fidem habent.* Non enim oportet in disciplinalibus principijs inquirere propter quid, sed vnumquodque principiorum ipsum esse fidem. *Secundus* est dialecticus syllogismus, *qui scilicet ex probabilibus est syllogizatus. Probabilia vero sunt, quæ videntur omnibus, vel pluribus, vel sapientibus, & his, vel omnibus, vel pluribus, vel maximè notis, vel præcipuis. Tertius* est litigiosus *qui scilicet ex his quæ videntur probabilia, non sunt autem, & qui ex probabilibus: aut ex his quæ videntur probabilia, est apparens.* Et horum quidem primus, litigiosus & syllogismus dicatur: Reliquus vero litigiosus est syllogismus, Syllogismus autem non: quia videtur quidem syllogizari, non autem syllogizatur. *Quartus* falsigraphus, *qui scilicet ex primis veris, nec ex probabilibus, sed ex his quæ conueniunt alicui disciplinæ, non tamen ex veris, paralogismum facit*: vt in geometria, & in cæteris.

Quid demonstratio. *Quid 1. vera.* *Quid syllogismus dialecticus.* *Quid probabilia.* *Quid litigiosus.* *Quid pseudographus.*

De Syllogismo demonstratiuo, & eius materia.

Cap. LII.

Quid demonstratio. *Quid scire.*

IDEM *in 1. libro Posteriorum. Demonstrationem voco syllogismum facientem scire. Scire* autem opinamur vnumquodque simpliciter, & non sophistico modo (quod est secundum accidens) *cum causam arbitramur cognoscere propter quam res est, & quoniam illius est causa, & quia non est contingens aliter se habere.* Necesse est igitur demonstratiuam *ex veris quidem esse, & primis, & immediatis, & notioribus. & prioribus, & causis conclusionis*: huiusmodi enim principia propria sunt ei quod sic demonstratur, & sine his non erit demonstratio. Ex veris igitur oportet esse: quia quod non est, non est scire. Ex primis autem & ex indemonstrabilibus, quia non sciet, non habens ipsorum demonstrationem. Causas quoque, & notiores, & priores oportet esse, Causas quidem, quia tunc scimus cum causas cognoscimus: & si verè causæ sunt, priores & notiores existunt. Priora autem & notiora dupliciter sunt, quoad nos scilicet & natura seu simpliciter: illa sunt quæ sensui proxima sunt, scilicet singularia: hæc vero quæ longius, scilicet vniuersalia. Ex primis autem quidē est, quod ex principiis proprijs est: idem enim primum dico, & principium. *Est autem principium demonstrationis, propositio immediata.* Immediata vero est, quæ non est altera prior.

a. definitio demonstrationis explicatur.

Quid principium demonstrationis.

Idem in libro Priorum. Differt autem demonstratiua propositio à dialectica, quia demonstratiua quidem sumptio est alterius partis contradictionis, non enim interrogat sed sumit qui demonstrat. Dialectica vero interrogatio contradictionis est. Nihilque distat vt fiat vtriusque syllogismus, nam & qui demonstrat, & interrogat syllogizat, sumens aliquid de aliquo esse, vel non esse: quare syllogistica quidem erit propositio, simpliciter affirmatio vel negatio alicuius de alio: Demonstratiua vero, si vera sit, & per primas propositiones sumpta. Dialectica autem percunctanti quidem interrogatio contradictionis syllogizanti vero sumptio apparentis & probabilis.

Discrimen inter propositionem demonstratiuam & dialecticam.

Item in libr. Posteriorum. Demonstratiuā igitur determinate alterum sumit, quoniā verum est. Enunciatio vero quælibet contradictionis partem. Contradictio autem est oppositio, cuius non est mediū secundum se. *Immediati autem principij syllogistici alteram partē, quam non est monstrare, nec necesse est habere ad docendum aliquid, positionem dico. Quam vero necesse est ad quidlibet discendum habere dignitatem vel maximam propositionem voco. Positionum autem, illa quidem quæ quamlibet partium enunciationis accipit, vt cum dicitur aliquid esse, vel non esse suppositio est.* Quæ vero sine hoc, diffinitio. Diffinitio namque positio est. (Ponit enim Arithmeticus vnitatem esse hoc indiuisibile secundum quātitatem) Suppositio autem non est: id enim quod quid est vnitas, & esse vnitatem, non est idem.

Quid positio seu thesis. *Quid axioma seu dignitas.* *Quid suppositio.*

Quoniam autem in demonstratione, & credere, & scire rem oportet; necesse est non solum præcognoscere prima, aut omnia, aut quædā, sed magis cognoscere: semper enim propter quod est vnumquodque, illud magis; vt propter quod amamus, illud magis amicum est. Quare si quid scimus per prima, illa scimus & credimus magis, quàm posteriora propter illa. Quoniam autem impossibile est aliter se habere id cuius est simpliciter scientia, vtique necessarium erit hoc scibile, quod est secundum demonstratiuā scientiam: hoc est quam habemus in habendo demonstrationem. Ex necessariis itaque syllogismus est demonstratio. Accipiēdum est igitur ex quibus & qualibus demonstrationes fiunt.

Præmissa illis magis nota quā conclusio.

De hoc quod est de omni, & per se, & vniuersale.

Cap. LIII.

Quid dici de omni.

DE omni quidem hoc dico, quod non in quodam est, & in quodam non: nec aliquando sic, nec aliquando non: vt *de omni homine animal*, quia si verum est dicere hominem, & animal: & si alterum nunc, & alterum. Nam & instantias sic proferimus interroganti de omni; scilicet aut si inde in quodam non; aut si aliquando non.

Quid per se 1. modo. *Quid 2. modo.* *Quid 3. modo.* *Quid 4. modo.*

Per se autem sunt, quæcumque sunt in eo quod quid est: vt *triangulo inest linea, & lineæ punctum*: substātia enim ipsorum ex his est. Item quæcumque insunt in ratione dicenti quid est: vt *lineæ inest rectum & circulare: numero, par & impar: & isocheles, quod est æquilaterum, & altera parte longius.* Quæcumque vero neutraliter insunt, accidentia sunt, vt musicum vel album animali. *Item* per se sunt, quæ non de subiecto alio quodam dicuntur, vt ambulans, cum alterum quoddam sit ambulans, & album: substantia vero, & quæcumque hoc aliquid significant, non alterum aliquid sunt, quàm quod veræ sunt: quæ quidem igitur non de subiecto sunt, per se dico. Quæ vero de subiecto, accidentia. *Item* per se est, quod propter ipsum vnicuique inest, scilicet tanquam effectus causæ, vt *interfectione interiisse.* Quod autem nō propter ipsum inest, accidens est: vt *me ambulante coruscare.* Quæ ergo dicuntur in simpliciter scibilibus per se, sic sunt sicut in esse prædicantibus, aut in esse propter ipsa, quæ insunt ex necessitate.

Vniuersale autem dico, quod cum sit de omni & per se est, & secundum quod ipsum est. Quæcumque igitur vniuersalia sunt, ex necessitate rebus insunt. Per se autem, & secundum quòd ipsum est, idem est; vt per se inest lineę punctum, & rectitudo, quia secundum quòd linea est. Quæ autem per se insunt, necessario rebus insunt.

Quod demonstratio sit ex necessarijs, & proprijs.

Cap. LIV.

Ex veris quidem est, & non demonstrantem syllogizare, non autem ex necessarijs; hoc enim proprium est demonstrationis. Vnde & instantias ita ferimus ad opinantes demonstrare, quoniam non sit necesse, sed opinantur aliter contingere; nam corrumpetur vtique medium, nisi sit necessarium, quare syllogizans habebit quidem rationem, nescit autē; quia quod corrumpi contingit, possibile est, & contingens. Est autem necessarium ex non necessarijs syllogizare, sicut verum ex non veris, non autem ęconuerso: vnde cum non est necessaria conclusio, nec medium possibile est esse necessarium.

Quoniam igitur quòd scit aliquis demonstratiuè, oportet ex necessitate inesse, patet quòd & per medium necessarium oportet habere demonstrationem; aut si non, nec sciet propter quid, nec quia necesse est illud esse, sed aut opinabitur nesciens, aut neque opinabitur. Accidentium autem non per se, non est, demonstratiua scientia; non enim necessaria sunt, quæ contingit non esse, quare non est necesse conclusionem eorum scire propter quid sit, etiam si semper sint, non autem per se: propter quid enim scire, est per causam scire, propter ipsum ergo oportet mediū tertio, & primum medio inesse: non est autem ex alio genere in aliud descendentem demonstrare, vt geometricum in arithmeticam.

Tria sunt enim in demonstrationibus. *Vnum* quidem quod demonstratur, sc. cōclusio, idest passio quæ probatur de subiecto, & inest ei per se. *Aliud* vero dignitates ex quibus est demonstratio. *Tertiū* vero subiectum, cuius passiones, & per se accidentia, ostendit demonstratio. Ex quibus igitur subiectis demonstratio fit, illa eadem esse contingit: quorum autem alterum genus est, vt arithmeticæ & geometriæ, non est demonstrationem conuenire; nam arithmetica semper habet genus proprium, circa quod est demonstrare, & alię similiter. *Quare* ex eodem genere necesse est media & vltima esse; propter hoc geometriæ non est demonstrare quod contrariorum eadem sit scientia; nec alterius scientię, quod alterius est; nisi forte sic se habeant ad inuicem, quod altera sit ab altera, vt perspectiua ad geometriam, & consonantia ad arithmeticam. Manifestum est autem si sint propositiones vniuersales (scilicet de omni & per se, &c.) ex quibus est syllogismus, quod necesse est & conclusionem esse perpetuam huiusmodi demonstrationis, & simpliciter vt est dicere demonstrationis: *non est* ergo corruptibilium demonstratio, neque scientia simpliciter, sed secundum accidens. *Similiter* autem se habet de diffinitione, scilicet quod habet necessitatem siue perpetuitatem: quoniam deffinitio quidem est, aut principiū demonstrationis, aut demonstratio positione differens, aut conclusio quædam demonstrationis. Eorum etiam quæ sæpè fiunt, demonstrationes & scientiæ sunt, vt lunæ defectus.

Auctor. De hoc talis potest fieri demonstratio. *Omne luminosum priuatum lumine terræ obiectu, deficit; luna est luminosum, &c. ergo luna deficit.* Hic si respicias ad naturam subiecti, quod est luna, necessaria est demōstratio. Respiciendo autem ad naturam passionis, quę est deficere, demonstratio est secundum quid. Et hoc exponit Arist. in textu dicens, quòd secundum quòd huiusmodi sunt, semper sunt. Inquantum autem non semper, secundùm partem sunt, idest secundùm aliquam partem temporis.

De Facultate inueniendi medium, & de numero quæstionum.

Cap. LV.

Item in textu. *Solertia est subtilitas quædam medij inueniendi, in non perspecto tempore;* idest subito; vt si quis vidit quod luna semper habet splendorem ad solem, statim intellexit propter quid hoc sit, scilicet quòd id illustratur à sole. Aut videns pauperem disputantem cum diuite, cognouit quoniam accommodatum est; omnis enim causas medias videns, cognouit & vltimas.

Idem in 2. libro. Quæstiones autem sunt æquales numero his, quæcūque vere scimus. Quęrimus autē quatuor, *quia est, propter quid est, si est, quid est.* Cū enim vtrum hoc sit an non sit quærimus, in numerum ponentes (vt vtrum sol deficiat an non) ipsum quia quærimus. Cum autem scimus ipsum quia, propter quid quærimus. Quædam autem & alio modo quærimus, vt si est, aut non est Centaurus, aut Deus. Cognoscentes autem quia sit, quid igitur sit quærimus. Hæc igitur & tot sunt quæ quærimus, & quæ inuenientes scimus. Cum enim quærimus quia est, aut si est, quærimus vtrum sit medium ipsius an non. Cum autem propter quid, aut quid est, tunc quærimus quid sit medium. Dico autem, quia est, aut si est, in parte, aut simpliciter, in parte quidem, vt *vtrum luna deficit;* simpliciter autem, vt *si est, aut nō est luna.* In omni itaque quæstione contingit quærere, aut si est medium, aut quid est medium. Causa autem & medium idem est.

De Syllogismo dialectico.

Cap. LVI.

Idem *in lib. Topicorum primo.* Dialecticus syllogismus est ille, sicut dictum est quoniam scilicet ex probabilibus syllogizatus est. Est autem dialectica vtilis ad tria, scilicet ad exercitationem, vt possimus facile ad propositum argumentari. *Item* ad obuiationes, vt disputando possimus falsa improbare. *Item* ad sciendum philosophicas disciplinas, quia potentes ad vtraque dubitare, id est in vtramque partem contradictionis rationes adducere, facile in singulis speculabimur verum, & falsum. Valet etiam ad prima principia eorum quę sunt circa vnamquamque disciplinam probanda. Et hoc est proprium, vel maxime conueniens dialecticæ. Cum enim inquisitiua sit, ad omnium methodorum principia viam habet: habemus autem perfecte methodum, idest artem, quando similiter habemus, idest sufficienter, scilicet quantum ad nos, licet non semper quantum ad alterum: Non enim Rhetor omnimodo persuadebit, nec Medicus semper sanabit, sed si nihil omisit ex contingentibus, sufficienter eum disciplinam habere dicemus. Considerandum est igitur ex quibus est methodus, idest ars dialectica, hoc est ex quibus fiunt orationes; & ad quot, & ad quæ problemata, & quomodo abundemus his. Orationes siquidem, idest disputationes dialecticæ, fiunt ex propositionibus. Syllogismi autem de problematibus, idest ad problemata, scilicet ad vtramque partem contradictionis probandam, vel improbandam; quam continet problema.

De Propositionibus, & Problematibus.

Cap. LVII.

Svnt autem æqualia numero propositiones & problemata. Nam ex omni propositione problema

facies,

Margin notes: *Medium demonstrationis debet esse necessarium.* — *Tria sunt in demonstratione.* — *Vna scientia non potest demonstrare aliquid de subiecto alterius.* — *Corruptibilium non est scientia nisi per accidens.* — *Quid solertia.* — *Quatuor sunt quæstionum genera.* — *Dialectica ad tria vtilis.*

Differũt propositio & problema tantum modo proponendi tantum.

facies, transumpto modo, idest adiũcta nota dubitãdi, cum aduerbio negandi. Verbi gratia, si dico; *Putasne animal gressibile bipes, sit hominis deffinitio?* propositio est. Si autem dico, *vtrum animal gressibile bipes deffinitio est hominis, an non?* problema fit; similiter & in aliis.

Quatuor sunt genera problematũ. *Quid definitio* *Quid genus.* *Quid proprium* *Quid accidens.*

Sunt enim propositionum & problematum genera quatuor; nam omnis propositio, & omne problema, aut terminum, aut genus, aut proprium, aut accidens indicat. *Est autem terminus* (idest deffinitio) *oratio quid est esse significans. Genus est, quod de pluribus, & differentibus specie, in eo quod quid est prædicatur. Proprium est, quod quidem non indicat quid est esse, soli autem inest, & conuersim prædicatur de re. Accidens est, quod nihil prædictorum est, inest autem rei.* Item *accidens est, quod contingit vnicuilibet inesse, & non inesse.* Quòd autem ex his, & per hæc, & ad hoc sint orationes dialecticæ, vna quidem fides est per inductionem. Considerans enim vnamquamque propositionum, & problematum; videbit, aut à diffinitione, aut à proprio, aut genere, aut ab accidẽte esse factam. Alia quoque fides est per syllogismum. Necesse est enim omne quod de alio prædicatur, aut conuersim prædicari, aut non. Si conuersim; aut significat quid est esse, & sic est diffinitio; aut non, & sic est proprium. Si autem non cõuersim, aut est ex his quæ in diffinitione subiecti dicuntur, & sic est genus, aut differentia; aut non ex his, & sic est accidens. Differentia vero generalis cum genere collocanda, vel ordinanda est. Dictæ autem quatuor differentiæ in decem prædicamentis sunt; & omnis ab his propositio facta, aut quid est, aut quale, aut quantum, aut aliquid aliorum significat; nam quando posito homine in subiecto dixerit quis quod positũ est esse hominem, & quid est dicit, & substantiam significat. Quando vero albo colore posito, dixerit quod positum est album esse, vel colorem, quid est dicit, & quale significat; similiter & de cæteris.

Probat omnia propositionum genera ad ista quatuor pertinere.

De Diffinitione vtriusque prout spectant ad dialectica.

Cap. LVIII.

Quid propositio dialectica.

Non autem omnem propositionem, nec omne problema dialecticum esse ponendum est. *Sed propositio dialectica est interrogatio probabilis aut omnibus, aut pluribus, aut sapientibus; & his vel omnibus, vel pluribus, vel maximè notis, non extranea.* Sunt etiam dilecticæ propositiones illæ quæ similes sunt probabilibus, vt si probabile est contrariorum eandem esse disciplinam, & sensum eundem contrariorum esse probabile apparebit; & si vnam esse Grammaticam, & Musicã vnam, hæc enim similia sunt. *Item* illæ quæ probabilibus sunt contrariæ, secundum contradictionem protensæ, secundum esse vel non esse, secundum prædicata vel subiecta. Vt si probabile est quoniam amicis oportet benefacere, probabile est quoniam amicis non oportet malefacere, secundum contrariorum contradictionem. *Item* quæcumque opiniones sunt secundum artes inuentæ, propositiones sunt dialecticæ, scilicet cum ponit aliquis ea quæ videntur his qui in arte probati sunt.. Verbi gratia, de his quæ in geometria, vt geometer, de his quæ in medicina, vt medicus.

Quid problema.

Problema autem dialecticum est speculatio contendens electionem, vel fugam; vel ad veritatem vel scientiam, aut vt ipsum, aut vt adminiculans, aut aliquid aliud huiusmodi. Quædam enim vtile est scire, ad eligendum vel fugiendum; vt *vtrum voluptas fugienda sit, an non.* Quædam vero ipsa quidem per se ad neutrum horum, sed adminiculantia sunt ad aliquod talium: plurima enim propter se scire non volumus: Propter alia autem, vt per hæc alia cognoscamus. Sunt autem & problemata de quibus contrarij fiunt syllogismi, quia dubitationem habent, vtrum sic se habeat res, an non.

Quid positio

Positio est extranea opinio alicuius notorum secundum philosophiam. Est ergo positio quidem problema, non autem omne problema positio est; quia problemata quædam sunt, de quibus neutro modo opinamur. Nec oportet dialecticum omne problema, nec omnem positionem considerare, sed ea de quibus dubitabit aliquis, rationis, idest certitudinis, indigentium, & non pœnæ, vel sensus: nam qui dubitat vtrum oporteat Deum vereri, & parentes honorare vel non; pœnæ indiget: qui vero vtrum nix sit alba vel non; sensus, neque ergo quorum propinqua demonstratio est, neque quorum valde longe.

De Instrumentis abundandi syllogismis, Et primo de propositionibus eligendis.

Cap. LIX.

Quid Inductio.

Rationum dialecticarum species sunt duæ, scilicet inductio & syllogismus. *Inductio est à singularibus ad vniuersalia progessio.* De syllogismo vero quid sit, iam superius dictum est. Inductio quidem verisimilior est, & planior, & secundum sensus notior, & pluribus communis. Syllogismus autem violentior, & ad contradictionem efficacior.

Instrumenta abundantia quatuor.

Instrumenta autem per quæ abundemus syllogismis, sunt quatuor. Vnum scilicet propositiones sumere, idest eligere. *Secundum* vero quotiens, idest quot modis vnumquodque dicitur posse diuidere. *Tertium* differentias inuenire. *Quartum* similitudinem considerare. Sunt enim & horum tria quodammodo, scilicet causaliter propositiones facere; idest vnumquodque illorum trium, instrumentum est ad quartum, quod est sumptio propositionum, vt quoniam eligendum est quod bonũ, vel suaue, vel quod expedit; hæc propositio sumpta est à distinctione nominis. Et quoniam differt sensus à disciplina, quia illa potest amitti, & iterum sumi, sensus autem non; hæc à differentijs. Et quoniam similiter se habet sanatiuum ad sanitatem, & euechitiuum ad euechiam; hæc à similibus.

Quales propositiones eligendæ,

Eligendæ sunt autem propositiones non solum probabiles, sed & his similes, vt quoniam contrariorum eadem est disciplina, quia idem sensus. Et quoniam videmus intus suscipientes aliquid, non extra mittentes: quia in auditu, & in cæteris sensibus ita est. Oportet etiam protendere contrarias apparentibus secundum contradictionem, vt superius dictum est. Est autem figuraliter complecti propositionum & problematum partes tres, quædam scilicet ethicæ, aliæ phisicæ, aliæ logicæ.

De Consideratione simplicis & multiplicis.

Cap LX.

Quædã sunt contraria voce & significatione, quædam significatione non voce.

Vtrum autem aliquid multipliciter an non multipliciter dicatur. Primum in contrario perspiciendum, si multipliciter siue specie, siue nomine dissonet. Quædam enim specie, idest significatione, & etiam nominibus diuersa sunt: vt *acuto in voce contrarium est graue: acuto autem in magnitudine obtusum*, & ita contrarium acuto multipliciter dicitur, ergo & acutum: non enim idem acutum graui & obtuso erit contrarium. *In* quibusdam autem nulla est in nominibus differentia, sed tantum in specie: vt *in albo & nigro*, vox enim alba & nigra dicitur, & etiam color, sed non similiter. Nam eorum quæ sunt idem specie, idem est sensus: Album verò in colore & in voce non eodem sensu indicamus, sed hoc visu, illud auditu. *Præterea* considerandum, si vni est aliquid contrarium, alii vero simpliciter nihil. *Item* si huic est aliquid medium, illi autem nihil; aut si vtrique quidem est, non idem autem, vt albi & nigri in coloribus fuscum: in voce nihil, nisi fortè raucum. Præterea si horũ plura sunt media, vt albi & nigri: illorum

autem vnum, sicut in voce raucum.

Rursus in eo quod contradictoriè opponitur, considerandum si multipliciter dicitur vnum scilicet nō habere visum, aliud non vti visu; quare & videre multipliciter. Similiter & in priuatione, & in habitu, nam si vnum multipliciter, & reliquum. Item in casibus; nam *si iustè multipliciter dicitur, iustum similiter*, & èconuerso. *Consideranda* sunt etiam nouem Prędicamentorum genera, si eadem sunt in omnibus. Nam si non eadem, patet æquiuocum esse quod dicitur; vt *bonum in medicina effectiuum est sanitatis; in homine autem significat quale, vt castum vel iustum; in tempore vero quando*; quare æquiuocum est. *Consideranda* etiam genera eorum quæ sub eodem nomine sunt, vtrum sint diuersa, & non subalterna; vt *Asinus dicitur animal, & vas*; ideo æquiuocum est.

Cauenda æquiuocatio terminorū in problematibus.

Hoc autem considerandum non solum in problemate, sed etiam in contrario. Si enim contrarium multipliciter dicitur, & propositum; oportet enim ad diffinitionem respicere, quæ ex opposito fit, vel subiecto & accidente; vt albo corpore, & alba voce: perempto enim subiecto, candē rationem vtrobique oportet relinqui. Hoc autem non accidit in æquiuocis; vt in his quæ nunc dicta sunt: nam corpus album est corpus talem colorem habens, vox alba est vox bene audibilis. Interempto itaque corpore & voce, non idem est in vtroque quod restat, quando non est vniuocum. *Item* considerandum si non sunt comparabilia secundum magis vel similiter, vt alba vox, & alba vestis; acutus humor, & acuta vox. Hæc enim neque similiter dicuntur alba vel acuta; neque alterum magis altero; vniuocum autem omne comparabile est secundum magis, vel similiter.

Rursum si eorum quæ sub eodem nomine sunt, diuersę differentiæ sunt; vt coloris qui est in corporibus differentię sunt, cōgregatiuum & disgregatiuum visus: eius autem qui in melodiis, non sunt eædem differentiæ. *Item* si vnum est species & alterum differentia; vt *album in corpore species coloris, in voce autem differentia*. De eo ergo quod multipliciter dicitur, per hæc & similia perspiciendum; quod quidem ad hoc vtile est, vt ad rem, & non ad nomen fiant syllogismi. Si enim latet quoties, idest quot modis nomen dicitur, contingit interrogantem & respondentem non ad idem ferre intellectum. Manifestato autem quoties ridiculosus videbitur interrogans, si non ad hoc opponat, scilicet quod dedit respondens. Valet itaque, & ad non paralogizari; & etiam ad paralogizare, scilicet si nesciat respondens quoties dicitur.

Ablatio æquiuocationis ad quod vtilis.

De Consideratione diuersitatis & similitudinis.

Cap. LXI.

Differentias autem considerandum est, & in his quæ in eodem genere ad se inuicem; vt *in quo differt iustitia à fortitudine*; & etiam ex alio ad aliud, in his dumtaxat quæ non nimium differunt, vt *in quo differt sensus à scientia*. Nam in his quæ nimium differunt, manifestę sunt omnes differentiæ. Differentias quidem inuenire vtile est, & ad syllogismos de eodem & diuerso; quia differentiam quamlibet propositorum inuenientes, ostendentes erimus quoniam non idem; & etiam ad cognoscendum quid est, eo quòd propriam substantiæ cuiusque rationem conuenientibus differentijs separare solemus.

Scire differētias ad quid vtile.

Similitudines autem considerandæ sunt in his quæ sunt in diuersis generibus: vt *sicut disciplina se habet ad disciplinatum sic sensus ad sensatum; & sicut mens in anima, sic in oculo visus*. Similiter & in eodem genere, si aliquibus inest aliquid, idem in eo similia sunt. Maximè autem in his quæ multum distant oportet exerceri; quia facile in reliquis & similia possunt conspici. Horum autem speculatio vtilis est ad inductiuas rationes quia circa singula in similibus vniuersale aggredimur inducere. *Item* ad syllogismos ex hypothesi, quia probabile est quemadmodum in vno similium se habet, sic & in reliquis. *Item* ad diffinitionum assignationem, quia potentes respicere quid in vnoquoque sit idem, non dubitamus quòd oporteat genus deffinientes propositum ponere (Omnium namque communium, quod maximè in eo quòd quid est prędicatur, genus est) sed etiam in multis distantibus vtilis est ad diffinitiones, similitudinis consideratio; vt quoniam idem est punctus in linea, & vnitas in numero, (vtrumque enim principium est vnitatem) principium numeri esse dicunt, punctum vero principium lineæ.

Consideratio similitudinis ad multum vtilis.

De Considerationibus ad problema de accidente absoluto terminandum.

Cap. LXII.

Idem *in lib. 2.* In solis autem accidentibus contingit secundum quid inesse idest secundum partem, & non vniuersaliter. Idcirco difficillimum est eam quæ ab accidente conuenientem nominationem conuerti; nam & à genere, & à proprio, & diffinitione conuerti necesse est; vt si animal inest alicui, verum erit dicere quoniam animal est, similiter & in alijs. Nihil enim horum contingit secūdum quid inesse, sed tantum simpliciter. In accidente vero nihil prohibet inesse secundum quid: vt albedinem, vel iustitiam, quare non sufficit ostēdere quòd albedo vel iustitia inest, ad ostendendum quoniam albus, vel iustus est.

Itaque problematum de accidente, quædam, vniuersalia sunt, quædam particularia: Et vtraque genera constructiua, vel destructiua. In his autem dupliciter peccatur: scilicet *mentiendo*, vt si quis alicui dicat inesse, quod non inest: Et *positam locutionem transgrediendo*, vt si extraneo nomine rem appellet, sicut *Platanum Hominem*.

Problemata accidentium alia vniuersalia, alia particularia, circa quæ contingit dupliciter peccare.

Vnus igitur locus, idest consideratio est, si quod secundum aliquem alium modum inest, vt accidens assignatum est. In quo maximè circa genera peccat, vt *si quis albedinem colorari dixerit, ambulationem moueri*. Nullum enim genus denominatiuè de specie dicitur; sed omnia vniuocè, quia secundum nomen & rationem.

Diuersa loca accidentium examinatur. Nullū genus dicitur denominatiue de sua specie.

Alius locus est, inspicere quibus insit, quod omnibus aut nulli inesse dictum est. Oportet autem incipere à prioribus, idest speciebus, & inde vsque ad indiuidua, vt si dictum est, *Omnium oppositorum eadem est disciplina*, perspiciendum vtrum eorum quæ sunt ad aliquid, & contrariorum, ac cæterorum. Et si id nondum manifestum sit, considerandum est ad indiuidua, scilicet *vtrum iusti, & iniusti; dupli, & dimidij*. Nam si in aliquo ostendatur quia non eadem, interimentes erimus problema: Similiter autem, & si nonnulli inest, iste autem locus, scilicet à toto in quantite, conuertitur ad construendum, & destruendum. Si enim diuidendo videatur in omnibus, aut in pluribus, vniuersaliter concedendum est: vel instantiam ferre oportet, in aliquo non sic.

Alius quoque locus est, diffinitiones facere accidentis, & eius cui accidit, vel alterius tantum: & in diffinitionibus considerandum, vtrum aliquid non verum, vel verum sumptum sit: id est vtrum aliquid sit in diffinitione vnius quod repugnet alteri, vel alicui quod sit in diffinitione illius. Nam si sic, patet quod non inest, vt *si in iustitiam facere est sponte nocere, patet quia Deo non inest iniustitiam facere*, quia non cōtingit Deum nocere. Et *si inuidia est tristitia in apparenti prosperitate alicuius*, ac proinde vitium, patet quòd studiosus non est inuidus, prauus enim esset. *Item* omnis qui dicit vnumquidlibet, quodammodo multa dicit, eo quod plura sunt vnicuique ex necessitate consequentia: vt *qui hominem dicit esse, dicit & quoniā animal est, & quoniā bipes, & disciplinæ susceptibile*; quare quolibet cōsequentium interempto, interimitur quod ex principio est.

Adhuc de eodem.

Cap. LXII.

ALius est locus ab appositis, in quibus duplex est consequentia, scilicet in ipso, idest in eodē ordine, & econtrario. In contradictoriè oppositis est consequentia econtrario, vt *si homo est animal, non animal est non homo.* In contrariis autem & aliis oppositis est consequentia in ipso, vt *in fortitudine & debilitate,* hanc enim sequitur virtus, illam autem vitium. Raro autem accidit in contrariis consequentia econtrario; vt *euechiam quidem sanitas sequitur, catechiam autem ægritudo non, sed ægritudinem catechia.*

De consequentia in ipso & econtrario.

Alius quoque locus est à cōiugatis & casibus. Dicuntur autem cōiugata, quæcumque secundum eandem coniugationem sunt: vt *Iustitia, iustus, iusta, iustum, iustè;* vno igitur quolibet eorum ostenso, & reliqua quoque omnia ostensa sunt. *Alius* est locus à generatione & corruptione, quorum enim generationes bonæ sunt; & ipsa bona; & econuerso: quorum autem generationes malæ, & ipsa mala. In corruptionibus autem econtrario. Eadem quoque ratio est in efficientibus, & corrumpentibus. Quorum enim effectiua bona, & ipsa bona, & quorum corruptiua mala, & ipsa mala.

De coniugatis.

De generatione & corruptione.

Item ex magis & minus quatuor loci sunt. Vnus scilicet, quo magis sequitur magis; vt si voluptas bonum, & magis voluptas magis bonum. *Item* vno dicto de duobus, cui si magis videtur inesse, non inest, nec cui minus. Et si cui minus videtur inesse, inest, & cui magis. *Item* duobus de vno dictis, si quod videtur inesse alicui magis, non inest, nec quod minus videtur. *Item* duobus de duobus dictis, si quod magis alteri videtur inesse non inest, nec reliquum reliquo. Aut si quod minus videtur alteri inesse inest, & reliquum reliquo.

De magis & minus.

Item à simili triplex est locus, sicut à maiori, vt in tribus posterioris locis dicebatur. Nam si vnum, quid duobus similiter inest, vel inesse videtur; si alteri non insit, nec alteri; si autem alteri inest, & reliquo. Item si duo idem similiter; si alterum non insit, nec reliquum. Eodem modo & si duobus duo similiter insunt: nam si alterum altero non inest, nec reliquum reliquo. *Alia* est consideratio ex appositione; si enim alterum ad alterum appositum facit illud bonum, vel album, quod prius non erat album, vel bonum; appositum ipsum erit bonum vel album, quale & totum facit: Non autem conuertitur hic locus ad destruendum; nam si non faciat quod appositum est bonum, non ideo sequitur quòd ipsum non sit bonū: bonum etenim malo appositum, non ex necessitate totum bonum facit, nec album nigro.

De loco à simili.

De appositione.

De accidente comparato.

Cap. LXIV.

IDem in libro primo. Adiacent autem accidenti, idest cadunt sub accidente, & quæ ad se inuicem sunt comparationes quolibet modo ab accidente ductæ; vt vtrum pulchrum, aut quod expedit, magis sit eligendum, & similia. *Idem in lib. 3.* Primum ergo quod diuturnius & certius est, magis est eligendū, eo quod minus huiusmodi. Et quod magis eligit prudens vel bonus vir, vel lex recta, vel studiosi circa singula delecti, quatenus tales sunt; omnia n. bonum appetunt. Quod autem propter se eligendum, eo quod propter aliud, magis est eligendum. Et quod propinquius est fini, & omnino, quod ad vitæ finem appetibilius, & possibile impossibili, & cui consequens est maius bonum, vel minus malum.

Quid magis eligendum inter accidētia adinuicē comparata.

Amplius, plura bona paucioribus, nisi alterū propter alterum, vbi nihil magis eligendum vtraque quā vnum. Vnumquodq; in tempore quo magis valet, in hoc etiam magis eligendum; vt *prudentia à senectute;* nemo enim iuuenes eligit duces, eo quod nō constet prudentes esse. Temperantia autem in iuuentute: magis enim iuuenes quàm senes, concupiscentiis molestantur, quod proximum bono, melius & magis eligendum, & quod similius est bono, & quod meliori est similius; si tamen illi simile sit in eo, quòd melius. Considerandum enim, si in ridiculosioribus sit simile, velut Simia Homini quàm Equus, non enim melior Simia quam Equus, licet similior Homini.

Item quod difficilius, magis enim amamus cū habemus, quod non est facile sumere. Aliquando autē meliora non etiam magis eligenda; nam philosophari melius est quam ditari, sed non magis eligendum indigenti necessariis. Quod ad omnia, vel plura vtile est, magis eligendum erit, quàm quod non sit; & quod propter melius est, vt quod propter virtutem, quàm quod propter delectationem. Similiter autem & in fugiendis; nam magis fugiendum est, quod magis impedit virtutes. *Idem* autem loci vtiles sunt ad demonstrandum quid eligendum simpliciter, vel fugiendum; si enim quod vtilius est magis eligendum est, & vtile eligendum similiter & in aliis. Item quod naturaliter bonum est, palam quoniam eligendū est.

Difficiliora obtentu magis æstimantur.

Est autem & eorundem qui dicti sunt locorum, quosdam magis vtiles facere parum transmutātē; scilicet vt dicendo, quod natura tale, magis est tale eo, quod non natura tale. Et quod facit aliquid tale, magis tale quam quod non facit, vel quod minus facit. Similiter & ex ablatione, nam id quo ablato reliquum minus tale, ipsum magis tale. Et quæ contrariis impermixtiora sunt, magis & talia. *Item* quod magis suscipit propriam propositi rationem, vt si albi ratio est color disgregatiuus visus, albius erit color magis disgregatiuus visus: Si autem particulariter & non vniuersaliter problema ponatur, primum quidem dicti loci constructiui & destructiui vniuersaliter omnes ad hoc vtiles sunt. Nam si omni inest, & alicui: & si nulli, nec alicui. Vniuersaliter ergo interimentes & destruentes, & particulariter demonstramus, problema vno modo interimitur: sed ostendendo vniuersaliter, vel quia nulli est, affirmatio ponitur: vel quia omni, negatio.

Maxima.

De considerationibus ad problema de genere.

Cap. LXV.

IDem in libro quarto: Si vero ponatur aliquid esse genus alicuius existentium: *Primum* quidem perspiciendum, vtrum non de omni prædicetur, nam si sic, palam quoniam non est genus. *Item* si non in eo quod quid est prædicatur, sed secundum accidens. Amplius, si non in eadem diuisione est genus & species sed hoc quidem substantia, illud autem quale. *Item* si contingit genus participare diffinitionem illius quod positum est in genere, scilicet speciei quæ posita est sub genere proposito. Diffinitio quidem participare, est suscipere participati rationem: itaque species participant genera, non autem econuerso. *Item* si de pluribus dicitur quam genus quod sub genere ponitur, vt *opinabile quam ens*: nam ens & non ens opinabile est: quamobrem non erit opinabile species. *Item* si de æqualibus, vt ens & vnum. Omnia enim ens & vnum: quare neutrum neutri genus: de pluribus enim semper genus quam species dicitur & impossibile est participare genus, quod nulla specierum participat.

Quomodo discernendū verū genus.

Item considerandum si genus in speciem posuit, vt contiguitatem sub continuatione: non enim omne contiguum continuatur, sed quod continuatur, contiguum est. *Item* si sit aliquid contrarium alicui speciei, vtrum illud sit in eodem genere, oportet enim contraria esse in eodem genere, si nihil sit contrarium generi. Cum autem est contrarium generi, considerandum si contrarium in contrario, si sit contrarium

quidem

quidem generi; necesse est enim omne contrarium A in contrario esse. *Item* si & genus & species habent contrarium, horum quidem aliquid est medium, & specierum, & econuerso; sed quorundam est medium secundum negationem, quorundam autem vt subiectum.

Item si contrarium est generi, considerandum est, non tantum si contrarium est in eodem genere, sed & medium; in quo enim summa & extrema, & medium, & econuerso. Instantia in egestate, & abundantia, quæ mala sunt, mediocritas vero bona. *Item* si genus est contrarium alicui, species autem nulli; nam si genus habet contrarium, & species. *Item* si contrarium in contrario genere, & propositum in proposito. Considerandum etiam, quod vnicum est genus cuiuslibet speciei, non autem plura nisi subalterna. Et cuiuslibet generis plures sunt species. Et omne genus de speciebus vniuocè prædicatur, & propriè, non B transitiuè, & alia huiusmodi; neque vituperabilium potentia genus est. Potest & studiosus praua agere, non tamen est prauus, quia omnes praui secundum appetitum dicuntur.

De considerationibus ad problema de proprio.

Cap. LVI.

Proprium quadruplex per se, & ad aliud: sẽper, & quandoque.

IDem libr. 5. Assignatur autem proprium, aut per se, & semper, aut per aliud, & quandoque. Per se quidem, vt hominis, *animal mansuetum natura*. *Ad* aliud autem, *vt anima ad corpus*: Quoniam hoc quidē imperatiuum, illud autem ministratiuum est semper; vt C Dei *immortale*, quandoque autem, vt *alicuius hominis ambulare in theatro*. *Est* quidem per se proprium, quod ad omnia assignatur, & ab omni separat: vt hominis *animal mortale disciplinæ susceptibile*. *Ad* aliud autem quod non ab omni, sed ab aliquo statuto determinat; vt virtutis ad disciplinam, quoniam hæc quidem in pluribus, illa vero in rationali nata est fieri. Et assignatur quidem proprium ad aliud alterum, aut in omnibus & semper, vt *hominis ad equum*, quoniam bipes (Nam homo omnis & semper bipes est, equus nullus & nunquam.) Aut sæpius, & in pluribus: vt *rationabile ad concupiscibile & irascibile*, quod hęc quidem imperat, illa vero ministrat; non enim rationale semper imperat, sed quandoque & imperatur; sed nec D concupiscibile & irascibile semper imperantur, sed quandoque imperant, vt cum fuerit anima hominis peruersa.

Quomodo assignandũ proprium.

Primum autem considerandum, vtrum per notiora positum sit proprium: nam propter notitiam proprium facimus, sicut & diffinitiones, per notiora ergo reddendum est; vnde peccat qui ponit ignis proprium esse similium animæ, quia ignotior est anima, quam ignis. Oportet autem notius esse non solum illud re, sed etiam huic inesse, cui scilicet assignatum est. Qui enim nescit si huic inest, neque si illi soli inest cognoscit. Construenti autem, si per notiora, positum est proprium secundum vtrumque modum, bene erit: vt si assignatur proprium animalis habere sensum. E Deinde si quod nominum quæ in proprio sunt assignata, multipliciter dicitur, vt etiam tota oratio plura significat, non erit bene positum proprium: vt quia sentire significat sensum habere, vel sensu vti, non bene proprium ponitur animalis, quod natum sit sentire. Propter hoc autem non vtendum nomine quod multipliciter dicitur, quia quod multipliciter dicitur obscurum facit dictum. Rectè autem assignatur ignis proprium, corpus mobilissimum in superiorem locum: neque enim corpus plura significat, neque mobilis in suum locum, neque totum ex his compositũ. Deinde si illud cuius proprium assignatur multipliciter dicitur, nec determinatur cuius eorum proprium ponitur: vt quoniã scire plura significat, scilicet ipsum habere scientiam, vel scientia vti, vel scientiam eius esse, vel scientia eius vti: non rectè eius quod est scire hoc assignatur proprium, non determinato cuius illorum.

Vitiosa proprij designatio.

Item si in proprio idem repetitur: sæpe enim hoc latet facientes, & in proprijs, & in diffinitionibus. Conturbat autem audientem quod frequenter dicitur. Et hoc duobus modis euenit: Vno quidem cum idem nomen frequenter repetitur, vt si quis propriũ ignis assignet corpus tenuissimum corporum. Secundo vero cum diffinitio pro nomine sumitur: vt si quis reddat proprium terræ substantiã quæ maxime corporum secundum naturam fertur in inferiorem locũ. Deinde assumat pro corporibus huiusmodi substantias, Idem enim est corpus, & huiusmodi substantia. *Item* si quis tale quid in proprio assignauerit, quod omnibus insit. Inutile enim est in proprio, quod non separat ab alio: vt si posuerit scientiæ proprium, opinionem irreprobabilem à ratione, quæ vnum existet non bene ponit; quia vtitur hoc nomine vno, quod omnibus inest. Rectè autem secundum hoc ponit quis animalis proprium animam habere, quia nullo communi vsus est. *Item* si plura propria assignat eiusdem, non determinans quia plura ponit, inutile enim fit huiusmodi, vt si dixerit proprium ignis corpus tenuissimum & leuissimum; vtrumque enim soli igni conuenit. Rectè autem secundũ hoc humidi propriũ assignatur corpus quod in omnem figuram ducitur.

Adhuc de eodem.

Cap. LXVII.

Quomodo assignãdum proprium.

ITem non rectè proprium assignatur, si aut oppositum, aut omnino simul natura, aut posterius aliquid ponitur. Quod enim natura simul, & posterius, non facit notius: oppositum autem simul natura est. Item si non quod de necessitate semper sequitur, proprium assignatur: vt animalis moueri, quandoque & stare, non rectè proprium dicitur: sed virtutis proprium est, quod habentem faciat studiosum, hoc enim semper sequitur. *Item* si tale proprium assignetur, quod non aliter manifestum est inesse quam sensu. Nam omne sensibile extra sensum factum, incertũ fit; exceptis his quæ semper ex necessitate consequũtur. Vnde qui ponit solis proprium esse astrum quod super terram fertur lucidissimum, non rectè agit, quia super terram ferri sensu cognoscitur. Ideoque ignotum erit cum sol occiderit, sensu eius amisso.

Diffinitio nõ rectè ponitur pro proprio.

Rectè autem assignatur proprium quod non est sensui manifestum; vel quod cum sensibile sit, ex necessitate inesse palam est; vt superficiei proprium est, quod primum est coloratum. Item si diffinitio vt proprium assignatur, non rectè agitur, vt si dicatur hominis proprium animal gressibile bipes, oportet enim propium cõuersum quidem prædicari, sed non indicare quid est esse rei. *Item* quod si proprium assignatum est, non ponens in quid est. Oportet enim in proprijs, sicut in diffinitionibus, primum assignare genus, deinde sic addere reliqua, & separare, vnde qui dicit animalis propriũ animam habere, non rectè dicit, quia non in quid est animal ponit.

Idem nõ potest esse proprium pluriũ.

Considerandum est, quod eiusdem in eo quod idem, est proprium idem, vnde quoniam hominis in eo quod homo est, dicitur proprium triplicem habere animam, & mortalis in eo quod mortalis, erit idem proprium. Idẽ vero pluriũ esse proprium est impossibile. Quoniã autem idẽ & diuersum multipliciter dicitur, labor est sophisticæ sumenti vnius & solius alicuius propriũ assignare: nam quod inest alicui cui accidit aliquid, & accidenti inerit, sumpto cũ eo cui accidit: vt quod inest homini, & albo homini inerit, & homini. Quod autem secundum superabundantiam dicitur, vni soli inerit, vt igni leuissimum: nõ est autem vna species ignis: diuersum est enim specie carbo, & flamma, & lux: Et vnum quodque horũ est

ignis; ignis quidem proprium est subtilissimum. Sed hoc alij quidem magis, alij vero minus inest; subtilior enim est lux carbone & flamma. Amplius ex oppositis considerandum est, vt si contrarij contrarium proprium est, & contrarium contrarij proprium erit, & simpliciter econtrario. Ad idem quoque sumuntur loci à casibus, & à simili, vel à proportione, & maiori, vel minori, & similibus.

De diffinitione, & eius problemate.

Cap. LXVIII.

Quid definitio.

ISIDORVS *vbi supra.* Diffinitio est quæ in rebus exprimendis explicat quid ipsa res sit, qualis sit, & quemadmodum membris suis constare debeat. *Est enim oratio breuis, vniuscuiusque naturam communione diuisam, propria significatione concludens.* Diuisio diffinitionum in 25. partes habetur.

Aliter definit physicus aliter logicus

Aristoteles in lib. primo de Anima. Differenter autem diffinit Phisicus quàm Dialecticus. Horũ enim alius materiam dedit, alius vero speciem, idest formam & rationem: verbi gratia. Quid est ira? hic quidem, idest dialecticus, dicit: *Ira est appetitus doloris contrarij*, aut huiusmodi: Alius est *tribulatio sanguinis aut doloris in corde.* Similiter, quid est domus? Alius dicit, quod *est cooperimentum prohibens ab imbribus, & ventis, & caumatibus.* Alius autem dicit, quod *est ex lapidibus, & lateribus, ac lignis.*

Idem in Topicis. Quæ autem ad proprium, & genus, & accidens dicta sunt, omnia & ad diffinitiones dici conuenit. Ostendendo enim quia non soli inest, quod est sub diffinitione, sicut in proprio: vel quod aliquod eorum non inest, sicut in accidente; vel quia non est genus quod ibi assignatum est, interimitur diffinitio. Quare omnia quodammodo diffinitiua sunt.

Quinq; vitiosam reddunt definitionem.

Ex 6. lib. Eius autem quod est circa diffinitiones negotij, partes sunt quinque, scilicet ad interimendum: Aut enim quia non omnino verum est dicere, de quo nomen & rationem, cum scilicet diffinitio debeat dici de omni. Aut quia non ibi positum est genus, vel non conuenienter positum, cum maximè genus eorum quæ sunt in diffinitione, videatur diffiniti substantiam significare. Aut quia non est diffinitio propria, idest conuertibilis: aut quia non est determinata, nec dicens quid est esse diffiniti; aut quia non bene determinata. Primum quidem ex his qui dicti sunt ad accidens locis, considerandum est. Illic enim, vtrum verum, vel non verum, idest vtrum insit vel non insit, omnis consideratio fit. Secundum autem & tertium ex his quę ad genus & proprium dicta sunt, perspicienda sunt. De quarto vero, & quinto scilicet si non diffiniuit, & si non bene diffiniuit, breuiter dicendum. Et primo quidem si non bene; facilius enim quidlibet fecisse, quàm bene fecisse; vnde & circa hoc magis, idest, pluries peccatur, quia laboriosius est. Primum quidem dupliciter, scilicet ponendo aliquid obscurum, vel etiam superfluum.

Dupliciter erratur in definitione.

Item in Metaphisica, 8. lib. Sicut autem cum alio numero diuiditur aliquid; vel ei additur, non remanet idem numerus qui prius; sic non remanebit diffinitio: si aliquid ei addatur, vel minuatur. Diffinitio quoque si non fuerit cum causa, non erit manifesta. Verbi gratia: Eclipsis est priuatio luminis, si addatur ex terra quod fit in medio, hic erit sermo causæ.

De obscuritate & superfluitate mouenda à diffinitione.

Cap. LXIX.

Nec definitũ nec vlla definitionis pars debet esse æquiuocũ vel absolutũ

IDEM *in Topicis 6.* De superfluo itaque & obscuro primus locus est. Si ponatur ibi aliquid æquiuocum, vt si dicatur, quod generatio est ductio ad substantiã; & quia sanitas est cõmensuratio calidorũ & frigidorum. Æquiuoca enim sunt *ductio, & cõmensuratio*, & ideo obscura. *Similiter* si diffinitum multipliciter dictum, diffiniens non distinxit, incertũ enim est vtrius diffinitionem assignauit. Alius est si translatiuè aliquid ponitur non propriè; vt si dicat scientiam incadibilem, aut terram nutricem.

Alius vero, si non politis, idest vsitatis nominibus vtitur, vt Plato ponit vmbricilium oculum. Nam omne insuetum obscurum est. Quædam autem, nec æquiuocè, nec translatiuè, nec propriè dicuntur: & huiusmodi peiora sunt translatione. Nam translatio quodammodo rem significatã notificat. Quod autẽ huiusmodi est, non facit notum; vt quoniam lex est mensura, vel imago eorũ quæ naturaliter iusta sunt: hoc vtique proprie dici non potest, quia imago est generatio per mutationem, hoc autem legi non inest. Si autem non proprio dicitur, palam quia obscurè, & peius qualibet translatione. Alius quoque locus est. Si non est manifesta contrarij ratio, ex hoc quod dicitur: Nam qui bene assignant, contraria consignificant. Aut si per se dicta sit diffinitio, nec manifestum sit cuius est diffinitio, sicut liber sine superscriptione.

Quando cognoscantur superflua in definitione.

De superfluo autem considerandum primo. Si quid ibi positum sit, quod omnibus insit, vel simpliciter, vel omnino existentibus, vel his quæ sunt sub genere quod est in diffinitione. Oportet enim genus quidem ab aliis separare. Differentia autẽ ab alio eorũ quæ sunt in eodem genere. Quod autem omnibus inest à nullo separat; & quod omnibus quæ sub eodẽ genere sunt, non separat ab his quæ sunt in eodẽ genere; quare vanum apponitur. *Item* superfluũ est illud quo ablato reliquũ indicat substantiã diffiniti, & est diffinitio propria; vt cũ dicitur. *Anima est numerus seipsum mouens.* Nam seipsam mouens est anima; sed non indicat substantiam interempto numero. *Item* si quid eorum quæ in diffinitione sunt, non omnibus inest quæ sub eadem specie sunt; huiusmodi autem diffinitio non conuersim prædicatur. *Item* si idem repetatur, vt si dicatur *concupiscentiã esse delectationis appetitum*, nam omnis concupiscentia delectationis est. Similiter si dicatur *refrigidationem esse caloris priuationẽ, qui secundum naturam est*; nam omnis priuatio est eius quod secundum naturam est. Vtrum ergo bene, vel nõ bene diffinitũ sit per hæc & huiusmodi perspiciendum.

Quod per priora & euidentiora facienda sit diffinitio.

Cap LXX.

Dupliciter aliquid dicitur notius, scilicet simpliciter, & quoad nos; illud autem est simpliciter notius quod est prius

VTRVM autem vera diffinitio sit, scilicet dicens quid est esse, vel non, ex his quæ sequuntur patet. Primum quidem si per priora & euidẽtiora facta sit; per hoc enim cognitio fit, sicut in demonstrationibus. Est autem euidentius aliquid vel ignotius dupliciter, scilicet simpliciter, & quo ad nos. Simpliciter enim, quod prius est, euidentius est posteriore, vt punctus linea, & hæc superficie, & ista soliditate, vnitas quoque numero, & littera syllaba. Nobis autem accidit econtrario quandoque, nam magis sub sensu cadit solidum quàm superficies; & hęc magis, quàm linea; Ideoque à pluribus cognoscitur similiter: ergo melius est posteriora per priora tentare cognoscere; disciplinabilius enim est, quia ista subtiliori intellectu comprehendere est. Sed ad eos qui impotentes sunt per huiusmodi cognoscere, necessarium fortasse per ea quæ sibi cognita sunt diffinire, tales sunt diffinitione puncti, lineæ, superficiei, scilicet per posteriora, nam hoc quidem lineæ, illam autem superficiei, & hanc soliditatis terminos esse dicunt. Sic autem diffinientes non contingit quid est esse indicare, nisi contingat idem, & nobis, & simpliciter notius esse; siquidem oportet per genus & differentias diffinire. Hæc autem simpliciter priora sunt quàm species, quia cõponũt genus & differentia speciem, & etiam euidentiora, quia specie nota, necesse est hæc cognosci, non autem è conuerso. Præterea his qui huiusmodi veras diffinitiones esse dicunt (quæ sunt ex his quæ singulis nota sunt) plures accidit eiusdem dicere diffinitiones esse; non enim omnibus eadem, sed aliis alia contingit esse notiora, etiam eisdem diuerso tempore magis nota; scilicet sensibilia quidem in principio, certioribus factis ècõtrario. Per ea vero quæ simpliciter notiora sunt, vna sola semper & eadem diffinitio fiet.

Perfectior est diffinitio quæ fit ex simpliciter notioribus, quam quæ fit ex notioribus nobis.

Error in diffinitione contingit tribus modis.

Eius autem diffinitionis quæ non fit ex prioribus, tres sunt loci destructiui. Primus scilicet, si per oppositum diffiniatur oppositum, vt per malum bonú: simul enim natura sunt opposita, quare non est notius alterum altero. Quædam tamen fortasse non est aliter diffinire: vt relatiua, quorum scilicet esse est ad aliud se habere. Ideo non potest alterum sine altero cognosci, sed oportet in alterius diffinitione sumi. *Alius* est locus, si eo diffiniés, vtitur quod est idem ei quod diffinitur: vt si dicat solem esse stellam quę die apparet, nam qui die vtitur, & sole vtitur, sed latet pro diuersitate nominis. Ad deprehendendum autem hoc, accipiatur pro nomine diffinitio, vt quia dies est solis latio super terram, patet quia qui lationem dicit solis, solem dicit.

Alius quoque locus, si eo quod è diuerso diuiditur, aliquid diffinitur: vt *abundans est quod vincere maius est perfecto*: simul enim natura sunt quæ ex eodem genere diuiduntur è diuerso: vt *abundans, & perfectum*, ambo enim numeri differentiæ, similiter autem, & si per inferius diffinitur superius: vt perfectus numerus est qui bipartitè diuiditur, id est, in duo ęqualia, vt senarius, scilicet cuius medietas accepta per se, reddit totum, hoc est trinarius: nam vnum, duo, tria, sunt sex. Vniuersaliter igitur vnus locus est, si non per priora, & euidentiora facta sit diffinitio, partes autem eius sunt, quæ dictæ sunt.

De Genere in diffinitione assignando.

Cap. LXXI.

Quale genus in definitione ponendum.

SECVNDVS est si res cum sit in genere, non posita est in genere, nec ponitur in ratione quid est: hoc enim vult genus significare: vt si dicatur *corpus esse quod habet tres dimensiones*: nó enim dicitur quid est esse. Alius vero si ad plura dicatur id quod diffinitur, & non ad omnia assignatur: vt *Grammatica est scientia scribendi quod profertur*. Deest enim *& intelligendi*, in quibusdam tamen non ita se habet, vt quando non per se dicitur ad vtrumque: nam medicina dicitur sanitatem & ægritudinem facere, sed hoc quidem per se, illud autem per accidens, simpliciter autem alienum est à medicina ægritudinem facere. Quare non magis diffinitur cum ad vtrumque assignatur, quam cum ad alterum, sed forte peius: quia & reliquorum quodlibet potest ægritudinem facere.

Item si non ad melius, sed ad peius assignatur, cum plura sint ad quę dicitur quod diffinitur. Nam omnis disciplina & potestas, eius quod est optimum videtur. Rursus si quis transcendens genus in diffinitione ponit, vt *iustitiam habitum æqualitatis effectiuum, vel distributiuum æqui*: Relinquens iustitiæ proximum genus, virtutem transcendit, nec quid est esse dicit. Qui autem proximum genus ponit, omnia superiora dicit, quia omnia de eo prædicantur. Quare aut proximum genus ponendum est, aut omnes differentias superiori generi addendum, per quas proximum genus determinetur: sic enim nihil erit prætermissum.

De differentijs ibidem apponendis.

Cap. LXXII.

Qualis differentia in definitione collocanda.

SIMILITER autem & ad differentias considerandum, si non sint differentiæ rei diffinitæ, aut aliquid huiusmodi, quod nullius differentiam contingit esse: & si differentiæ positæ sit aliquid quod è diuerso diuisa sit. Nam omne genus ex his quæ è diuerso diuidútur differentiis, diuiditur. *Item* si non sit specifica differétia, quæ scilicet apposita generi speciem faciat. *Item* si negatio è diuerso diuidat genus, vt cum dicitur *linea est longitudo sine latitudine*, nihil aliud significatur quàm quod non habet latitudinem. Fortassis autem in quibusdam necesse est vti negatione diffiniente, vt in priuationibus. Nam *cæcum est quod visum non habet, quando natum est habere*.

Item si genus vt differétia ponitur, vt *virtus est habitus bonus*. Bonum enim est genus virtutis, vel certum bonum non est genus, sed differentia: quia non contingit idem in duobus generibus esse non continentibus seinuicem, bonum autem non continet habitum, quia non omnis habitus bonus, similiter nec è conuerso. Et habitus quidé significat quid est virtus, bonum autem quale, videtur autem omnis differentia quale quid significare. Videndum etiam si secundum accidens, inest diffinitio illud quod pro differentia ponitur. Amplius, si prædicatur de genere differentia, vel species, aut inferiorum aliquod, non erit diffiniens, nullum enim eorum quæ dicta sunt contingit de genere prædicari, eo quod genus amplissimè omnium dicitur. Et iterum, si genus de differentia prædicatur: non enim genus de differentia, sed de quibus differentia genus prædicari videtur. *Item* si species, aut aliquid inferiorum specie, de differentia prædicatur: nam de æqualibus, aut de pluribus, differentia quam species necessario dicitur. *Item* si non prior est specie differentia: nam genere quidem posteriorem, specie vero priorem oportet eam esse.

Duo genera eiusdem prædicamenti possunt habere differentias diuisiuas superioris generis communes.

Item si diuersi generis est dicta differentia: non enim videtur eandem esse differentiam duorum generum non continentium seinuicem: vel certe non hoc impossibile: sed addendum, neque vtriusque sub eodem existentis, nam gressibile animal, & volatile animal, genera sunt non continentia seinuicem, & vtriusque bipes est differentia, vtrumque autem sub animal. *Item* si passio vt differentia assignatur. Nam omnis passio magis facta, abijcit à substantia: Differentia vero magis saluare videtur id cuius est differentia. Et simpliciter impossibile est singulum esse sine propria differentia. Item secundum quod alteratur habens, nihil horum est differentia. Omnia enim huiusmodi, cú magis fuerint, abijciunt à substantia. Quare si quis huiusmodi differétiam assignat, peccat, simpliciter enim nó alteramur secundum differétias.

De cæteris considerationibus ad problema diffinitionis.

Cap. LXXIII.

Errores diffinitionum.

ITEM considerandum, si ad quod natum est id quod dicitur ad aliquid, idest ad aliquem finem, assignauit diffiniens. Nam si diffinierit *subtalare, instrumentum ad hauriendum*, peccat: quia non ad hoc natum est. Item si secundum aliud magis dicitur quod diffinitur, quàm secundum assignatam rationem: vt iustus magis est, qui eligit æquum distribuere, quam qui potest: quare non erit iustitia, potentia æqui distributiua. *Item* si diffinitio suscipit magis, & diffinitú non, vel econuerso. Oportet enim aut vtraque suscipere, aut neutrum. *Item* si suscipiunt quidem vtraque, sed non simul.

Item si duobus positis, de quibus, scilicet dicátur subiectum & diffinitio, de vno magis subiectum prædicatur quàm diffinitio, vt si dicatur quòd *ignis est corpus subtilissimum*. Nam flamma magis est ignis quam sit lux, sed minus est corpus subtile quam lux. *Item* si quod diffinitur ad aliquid sit, per se, vel per accidens, & non ponitur in diffinitione ad quod dicitur, vel secundú ipsum, vel secundú genus; vt si dicatur *scientia, opinio rata*; vel *voluptas, appetitus sine tristitia*. Oportet enim dicere *scientiam, opinioné scibilis*; & *voluptatem appetitum boni*: necesse est enim, vel ad quod ipsum dicitur, vel ad quod genus, in diffinitione ponere: quia relatiuorum est ad aliud se habere. *Item* si ad aliquid dictum, non ad finem assignatur. Finis enim in vnoquoque est quod optimum, vel cuius gratia sunt alia, vt *concupiscentia non delectabilis, sed delectationis*: propter hanc enim & delectabile eligitur.

Considerandum etiam si illud ad quod assignatur est generatio, vel actus; nihil enim talium est finis.

Nam

Nam magis egisse vel generasse finis est, quam agere & fieri; sed non in omnibus ita est. Pene enim magis plurimi delectari volunt, quàm quieuisse delectari. *Item* in quibusdam oportet determinare differentias, scilicet qualis, vel quanti, vel vbi, vel à quo. Nam omnes appetunt honorem: quare non sufficit ambitiosum dicere, *qui appetit honorem*, sed addendũ differentias, scilicet qualis & quanti appetens est honoris. Similiter & de auaro, & luxurioso. Relinquens enim differentiam quamlibet, non dicit quid est esse. *Oportet* autem semper ad indigens conari: nam non aere quolibet moto, vel quantocunque moto, ventus erit. Idem in appetitibus oportet addere quod videtur, id est apparet. Non enim recte diffinitur *voluptas, appetitus boni*, vel *concupiscentia, appetitus delectabilis*, B sed *apparentis boni*, vel *delectabilis*. Plurimumque enim latet appetentes, quid bonum, aut delectabile. Quare non est necesse bonum esse delectabile, sed tantum apparens. Tantum apparentis autem boni non erit per se voluptas, nec apparentis delectabilis per se concupiscentia.

Adhuc de eodem.

Cap. LXXIIII.

Contingit vna definitione plura quodãmodo definiri.

VNiuersaliter autem plura vno quodammodo, determinantem accidit diffinire. Nam qui scientiam quodammodo diffiniuit, & ignorantiam. Similiter autem sciuit, & non sciuit; & scire, & ignorare; nam primo palam facto, & reliqua quodammodo palam fiunt. *Videndum* autem, & si oppositi oppositaque est diffinitio, sic enim oportet, & in contrarijs similiter. Quod autem secundum priuationem dicitur, oportet diffiniri, non econuerso. Priuationem autem bene diffinientem oportet assignare quid est, & cuius habitus sit; id est quem habitum priuet, & in quo natus sit fieri. *Item* videndum ne non secundum priuationem dictum, vt priuatio diffiniatur; vt ignorantia non secundum priuationem scientiæ dicitur. Nam quod non habet scientiam, non semper videtur ignorare; sed magis quod fallitur: neque enim inanimata, neque pueros ignorare dicimus.

Æquiuoca à definitionibus remouẽda.

Item si eorum quæ secundum æquiuocationem dicuntur, vna diffinitio omnibus communis assignatur; vt Dionysius ait, quoniam *vita est motus generis nutribilis naturaliter assequens*: non enim hoc inest magis animalibus quam plantis, vita autem de his æquiuocè dici videtur. Quoniam autem quędam latẽt æquiuocorum, interroganti, vt vniuocis vtendum est. *Sciendum* autem, quod genus omnibus euidentius est, differentia vero minus quam genus nota. *Considerandum* etiam, si quod diffinitur, est eorum quæ sũt, diffinitio autem non; vt si album quis diffiniat *colorem igni permixtum*; impossibile enim est incorporeũ corpori permisceri: quare non erit color igni permixtus, album vero est. Quędam igitur sic se habent ad inuicem, vt nihil ex his vnum quid fiat, vt *linea & numerus*.

Quod eiusdem & diuersi cognitio sit vtilis ad diffinitionem.

Cap. LXXV.

Idem dicitur tripliciter scilicet numero, specie, genere.

IDem in libro primo. Circa diffinitiones autem, vtrum idem vel diuersum, plurima sit attentio; ostendentes enim quoniam idem non est, interimentes erimus diffinitionem; sed non conuertitur; non enim sufficit ad constituendum diffinitionem ostendere idem esse. Est autem idem tripliciter; numero enim sunt eadem, *quorum nomina plura, res autem vna*, vt *tunica, vestis*: Specie vero *quæ cũ sint numero plura, specie sunt indifferentia*; vt *homo homini*. Genere vero, *quæ sub eodem genere sũt*; vt *homo & equus*. Videbitur autẽ & alius esse modus ab his, quo aqua ab eodẽ fonte dicitur eadem; sed non est alius, nam omnis aqua, omni aquę dicitur eadem specie; quamquam in hoc validior est similitudo, quòd scilicet ab eodem fonte.

Idem numero triplex.

Maxime autem quod vnum est numero ab omnibus idem dici videtur. Et hoc assignatur tripliciter. *Primum* quidem & propriè, quando nomine vel diffinitione idem est; vt *vestis, tunicę*; & *animal gressibile bipes homini*. *Secundum* quando proprio: vt *disciplina susceptibile, homini*: & *quod natura sursum fertur, igni*. *Tertium* quandoque accidente: vt *sedens vel musicũ, Socrati*, vnde est aliquando appellationem ignorantibus, iubemus sedentem, vel disputantem vocari ad nos, eundem opinantes, & secundum nomen, & secundum accidens, significare.

De considerationibus ad problema de eodem.

Cap. LXXVI.

An aliquid sit idem vel diuersum, ex casibus & cõiugatis est colligẽdum, nec non multis alijs modis.

IDem in 7. libro. Vtrum idem vel diuersum, secũdum principaliorem modum, ex casibus & coniugatis considerandum: nam si iustitia est idem fortitudini, & iustus forti, & iustè fortiter. *Similiter* autem & in oppositis, nam si hæc eadem, & opposita his eadem secundum quamlibet supradictarum oppositionum. *Rursum* ex effectiuis & corruptiuis, & generationibus & corruptionibus, & ex similibus: nã quæcunque simpliciter sunt eadem, & generationes & corruptiones eorum eædem, & effectiua & corruptiua. C *Considerandum* etiam si alterum recipiat quodlibet cum maximè, vtrum & alterum recipiat illud idẽ cum maximè: alter enim non erunt idem, vt Zenocrates beatã vitã & studiosã assignauit eandẽ, eo quod omniũ vitarũ maxime eligẽda est vtraque. vnum enim oportet numero esse quod dicitur maximum, & maxime eligendum: propter quod non recte assignauit: nõ enim est vnum numero beata vita, & studiosa: quare non necesse est eandem esse, eo quòd ambæ quidem maxime sunt eligendæ, sed altera sub altera.

Rursum considerandum si cui alterum, eidem & alterum: nam si non sunt ambo eidem eadem, palam quia nec sibiinuicem. *Item* quæcunque alteri accidũt, oportet & alteri accidere: & cui alterum accidit, & alterũ, si sunt eadẽ. *Videndum* etiam si non sunt in eodẽ genere prædicamenti, sed hoc quale, illud autem D quantum, vel ad aliquid indicet. *Amplius* ex magis, scilicet si hoc quidem suscipit, illud autem non: vel si ambo quidem, sed non simul. *Item* ex appositione: scilicet si idem ad vtrumque appositum non facit totum idem, aut si ab vtroque eodem ablato, quod relinquitur est alterum: vt si duplum dimidij, & multiplex dimidij quis dicat, idem peccat. Ablato enim ab vtroque dimidio, non idem significat duplum & multiplex.

Considerandum autem non solùm si iam accidit aliquid impossibile per positionem, sed etiam si possibile est ex hypothesi fieri. Posito enim quolibet, siue vero siue falso (nihil enim refert) si altero interempto, non interimitur alterum, patet quia non sunt idem, velut his obijci potest qui vacuum & aere ple- E num idem esse dicunt, palam enim quod si exeat aer, vacuum quidem non minus erit, sed magis: plenum autem aere iam non erit. *Item* si aliqua sunt eadem, quæcunque de vno prædicantur, & de altero; & de quibus alterum, & alterum. *Item* si potest alterum inesse sine altero, non sunt idem. Omnes itaque qui ad idem destructiui sunt loci, & ad diffinitionem vtiles sunt, vt prius dictum est.

De difficultate construendi diffinitionem.

Cap. LXXVII.

COnstructiuorum autem locorum, nullus vtilis est ad diffinitionẽ, non.n. ad construendum quia diffinitio est, sufficit ostendere id quod idem est

homine & ratione: sed & alia omnia oportet habere, A quæ annumerata sunt in diffinitione. Itaque nullus vel pauci disputantium syllogizant diffinitionem: Sed omnes tale principium accipiunt; vt qui circa geometriam, figuras, & numeros, & alias huiusmodi disciplinas. Quantum ad præsentem vtilitatem pertinet, *diffinitio est oratio quæ quidem esse rei significat.* Et oportet ea quæ in ea ponuntur, in eo quod quid est, de re sola prædicari. In eo autem quod quid est, prædicantur genera, & differētiæ. Ratio igitur habens diffinitionem, ex necesse erit. Non enim contingit aliud esse diffinitionem, quàm rem; eo quod nihil aliud in eo quod quid est, de re prædicatur.

Quid diffinitio.

Prospiciendum autem in contrarijs, & in alijs oppositis. Nam si opposita oppositæ, & eā quæ dicta B est propositæ esse necesse est. Vniuersaliter etiā si diffinitio ex genere & differentijs est; si contrarij diffinitio manifesta sit, & propositi manifesta erit. Nam cōtrarium est in eodem genere, vel in contrario. Similiter & differentiæ, aut contrariæ de contrarijs, aut eædem prædicantur. *Item* ex casibus & coniugatis, necesse est enim consequentia esse genera generibus, & diffinitiones diffinitionibus; vt *si obliuio est amissio sciētia, & obliuisci amittere scientiam* &c. Vno enim concesso, necesse est & reliqua concedere.

Qvod autem difficilius sit cōstruere diffinitionem quàm destruere palam est; facilius enim est vnū concludere, quàm plura. Et interimenti quidem sufficit ad vnum argumentari; quia vno quolibet destructo interimitur diffinitio, construenti autem necesse est C omnia conuenire, id est concludere, quoniam insunt quæ in diffinitione sunt. Præterea construenti necesse est vniuersaliter construere syllogismum. Oportet enim de omni quo nomen, & rationem prædicari, & econuerso. Destruenti vero non vniuersaliter: sufficit enim ostendere quia non vera erit, de aliquo eorum quę sunt sub nomine, diffinitio. Similiter etiam, si omni inest quod sub nomine est, non autem soli, interempta est diffinitio. *Similiter* autem & circa proprium & genus se habet. In vtrisque enim destruere facilius est quàm construere: quia construenti ostendendum quoniam omni inest, destruenti autem sufficit vni ostendere non inesse. Particulari vero econtrario; quia construenti quidem sufficit ostendere alicui inesse; destruenti autem ostendendum, D quia nulli inest. Omnium autem facillimum est diffinitionem destruere, quia plurima in ea assignata sunt. Ex pluribus autem citius fit syllogismus. Verisimile enim est in multis, magis quàm in paucis peccatum fieri.

Difficilius est construere definitionem quam destruere.

De arte diuidendi, quod & ipsa sit ad diffinitiones necessaria.

Cap. LXXVIII.

Boetivs in libro divisionvm. Ad diffinitiones autem specierum, diuisio necessaria est; & si forte in eodem, diuisionis diffinitionisque ratio versatur. E Nam diuisionibus iunctis, vna diffinitio comprimitur. Sed quoniam diuisio generis fit in vniuocis, diuisio vero significationis in æquiuocis; rursus ad diuisionem necessaria est diffinitio: quia quid sit æquiuocum, quid vniuocum, cum diffinitione colligimus: ne cum ista fefellerint, æquiuocum nomen quasi genus in species, sic in voces significatiuas resoluamus. Fieret autem omnis diuisio, omnisque diffinitio, ex duobus terminis, nisi nominum indigentia prohiberet. Cum enim diuido animal in rationale, & irrationale, animal rationale ad diffinitionem hominis protendit: sed quia vnum nomen non est, ponatur ei nomen a, & subdiuidatur in mortale & in immortale: sic ergo hominis diffinitio redditur ex duobus terminis, homo est (a) mortale. Idem est enim ac si diceretur, *homo est animal rationale, mortale.* Idem in diuisione manifestum est: cum enim dicitur: *Rerum omnium alia sunt bona, alia mala, alia indifferentia:* hic tertia diuisio gemina fiet, si nomen cui deest imponeretur, & ita diceretur: *Rerum omnium, alia differentia sunt, alia indifferentia: Differentium alia bona, alia mala:* sicque diuisio omnis in gemina secaretur, si speciebus & differentijs vocabula non essent. *Vniuersaliter* autem sciendum, quod illæ differentiæ, vel in generis diuisione, vel speciei diffinitione sumendæ sunt, quæcunque huiusmodi sūt, vt nullo modo præter eas species esse possit, sed propter eas solas sit.

Omnis diuisio & definitio constat duobus terminis, si penuria vocū nō prohibeat.

Nota Boetiū videri hic cū Porphirio opinari quod detur aliquod animal rationale immortale, quod est omnino falsum.

Regvla itaque diffiniendi hæc est. Rerum, Aliæ sunt superiores, aliæ mediæ, superiores quidem, idest genera generalissima diffinitio nulla complectitur, B quia superiora genera non habent. Similiter nec inferiores, vt indiuidua, quia & ipsa specificis differentijs carent. Media igitur tantum sub diffinitione cadunt. Data itaque huiusmodi specie, quæ & genus habeat, & de posteriori prædicetur: primo genus illius signo, & eiusdem generis differentias diuido, ac differentiam generi adiungo. Quæ scilicet differentia generi adiuncta, si non fuerit æqualis speciei, quam diffinitione circumscribere intendo, sed maior, idest superior, hanc rursum quasi genus pono, in alias suas differentias diuido: sicque duas generi coniungo, ac postremas toties differētias differentijs distribuimus, donec omnes iunctæ generi, speciem æquali diffinitione præscribant. Illud quoque sciendum, quòd genus in diuisione totum est, in diffinitione pars. Et sic C est diffinitio, quasi quædam partes totum coniungant: sic est diuisio, quasi totum soluatur in partes. Et similis est diuisio generis totius, diuisioni: Diffinitio totius, compositioni.

Regula diffiniendi.

Genus in diuisione est totum, in definitione pars.

De Diuisione generis in species.

Cap. LXXIX.

Diuisio multiplex est, scilicet generis in species, totius in partes, vocis in significationes. Præter has autem tres (quæ dicuntur diuisiones secundum se) est & alia secundum accidens. Et hæc similiter triplex, scilicet subiecti in accidentia, accidentium in D subiecta, accidentium in accidentia. Quod fit cum vtraque eidem subiecto inesse contingit. Oportet autem omnem generis in species diuisionem, Aut in duas fieri partes, aut in plures: sed nec infinitæ possunt esse generis species, nec minus duabus. Diuiditur autem genus alias in species, & alias in differentias, quibus genus oporteat diuidi, cum species nominibus carent: vt cum dicitur: *Animalium alia rationalia, alia irrationalia:* nam quia huius speciei, quę est animal rationale, nomen vnum non est, Pro specie differentiam ponimus, eamque superiori generi collocamus: omnis enim differentia in genus proprium veniens, speciem facit: vnde fit, vt quodammodo materia genus sit, forma vero differentia. Si autem omnes species nominibus suis appellarentur, ex duobus E solis terminis fieret diffinitio: nunc autem ex pluribus colligitur.

Diuisio multiplex.

Putat hic author, vt tamen notaui, Angelos esse animalia rationalia, quod modo quibusdam videtur erroneum.

Illvd autem scire perutile est, quoniam genus vna quodammodo multarum specierum similitudo est, quæ earum omnium substantialem conuenientiam monstrat: atque ideo collectiuum multarum specierum genus est. Disiunctiuæ vero vnius generis species sunt. Quæ quoniam differentijs informantur (vt dictum est) idcirco sub vno genere minus duabus speciebus esse non possunt: Omnis enim differentia in discrepantium pluralitate consistit: fit autem diuisio generis vnius multiplex: vt numerorum alij sunt pares, alij impares. Et rursum alij primi, & alij non primi. Illæ autem solæ differentiæ sub genere positæ, genus ipsum diuidere possunt, quæ inter se aliqua oppositione differunt.

Species sub vno genere non possunt esse pauciores quam duæ.

De

De Diuisione totius in partes.

Cap. LXXX.

Totum in partes diuiditur, quoties in ea ex quibus compositum est, vnumquodque resoluitur; vt domus, aliud tectũ, aliud paries, aliud forma. Dicitur autem totum multipliciter. Est enim totum, cõtinuum corpus, & totum discretum, siue non continuum, vt *populus vel exercitus*; & totum vniuersale, vt *homo*: & totum, quod ex quibusdam virtutibus constat, vt *anima*, cuius est alia potentia sapiendi, alia sentiendi, alia vegetandi. Horum igitur omnium in partes diuisio est. *Diuiditur* autem totum continuum, etiam in materiam & formam; aliter enim constat statua ex partibus suis, aliter ex materia & forma, idest ex ęre & specie. *Differt* autem diuisio generis à totius distributione, quia totius diuisio secundum quantitatem fit, generis autem distributio qualitate perficitur. Quale namque animal est homo, scilicet rationale, vel mortale.

Totum multiplex.

Item genus omne naturaliter prius est proprijs speciebus. totum vero partibus suis posterius; partes enim sunt quę totum iungunt; vnde fit vt genus in posteriora, totum autem in priora soluamus. *Item* genus speciebus materia est; nam sicut ęs accepta forma transit in statuam; sic genus accepta differentia transit in speciem. At vero totius materia est partium multitudo, forma autem earum partium compositio. Nam sicut species ex genere constat & differentia, sic totum ex partibus. Vnde fit vt totum ab vnaquaque parte sua differat, partium ipsarum compositione; species autem á genere, differentię coniunctione, id est appositione.

Genus est materia speciebus, & illis prius.

De Diuisione vocis in significationes.

Cap. LXXXI.

Diuisio vocis fit tripliciter, scilicet aut per significationes, aut per modum significationum, aut per determinationem. *Vocis* in significationes duplex diuisio est, scilicet nominis, hoc est æquiuocatio orationis, & amphibologia. *Diuisio* secũdum modum fit, quando vox vna non plura significat secundum se, sed multimodè de multis prædicatur; vt infinitum significat quidem vnam rem, scilicet cuius terminus nõ potest inueniri: Sed hoc dicitur multipliciter, scilicet aut secundum mensuram siue magnitudinem, vt *mũdus*, aut secundum multitudinem, vt *diuisio corporis*; aut secundum speciem, vt *species figurarum*; aut secũdum tempus, vt *Deus*, quia finẽ temporis non habet.

Vox tripliciter diuiditur

Secundum determinationẽ fit vocis diuisio, quia quando sine determinatione profertur, in audientis intellectu dubietas generatur: vt cum dicitur *Homo*, Hæc vox confusè multa significat, nec habet auditor quid rationabiliter intelligat, nisi id loquens aliqua determinatione concludat, vt *omnis homo ambulat*, vel *quidã homo*, vel *Sortes*. Similiter si cui dicatur, *Da mihi*, non intelligit quid dare debeat, nisi ille determinationem addat. Hæc igitur & similia dubitabilia sũt, non tamen ambigua. Nam omne ambiguum dubitabile, non autem econuerso. In ambiguo enim cum profertur, vterque auditor rationabiliter seipsum intellexisse arbitratur; vt cum quis dicit, *Audio Græcos vicisse Troianos*; vnus potest intelligere quòd Græci Troianos vicerunt, alius econuerso: & vterque hoc ex ipsa locutione rationabiliter intelligit. Cũ autẽ dicitur, *Da mihi*, nullus ex ipso sermone, quid dare debeat, rationabiliter intelligit, sed ex sola suspicione.

Discrimen inter dubitabilia & ambigua.

Vocum igitur quædã in particula multiplicẽ significationem habent, scilicet æquiuoca; quædã in tota oratione, scilicet amphibologica. *Diuiduntur* autẽ significationes æquiuocorũ quandoque diffinitione: vt

Quomodo diuidenda æquiuoca & ambigua.

A cũ dicitur, *homo viuit*, intelligitur & verus & pictus: Diuiditur autem sic, *animal rationale mortale viuit*, quod verum est; *animalis rationalis mortalis simulatio viuit*, quod falsum est. *Quandoque* autem adiectione, scilicet generis, vel casus, vel articuli. *Diuiduntur* etiã quædam secundũ accẽtum, vt *panè*, & *pane*. *Quędã* secundum orthographiam: vel etiam secũdum actionẽ & passionem: vt *queror* ab inquisitione, patientis est: *queror* à querela, agentis. *Ambiguarum* autem orationum diuisio fit, aut per adiectionem: vt *Audio Græcos vicisse, Troianos victos esse*. Aut per diminutionem, vt *audio Gręcos vicisse*. Aut per diuisionem, vt *Græci vincunt, Troiani victi sunt*. Aut per aliam transmutationem, vt *Audio quod Græci vicerunt Troianos*. His enim omnibus modis ambiguitas soluitur.

B

De diuisione secundum accidens.

Cap. LXXXII.

Diuisio autem secundum accidens triplex est, vt dictum est. Nam alia est subiecti in accidentia: vt *hominum alij sunt albi, alij nigri, alij medij coloris*. Alia vero est accidentis in subiecta: vt *omnium quę expetũtur, alia in anima, alia in corpore sita sunt*. Alia quoque accidentium in accidentia: vt *omnium candidorũ, alia dura, vt Margarita: alia liquida, vt lac*. Sed hęc diuisio semper in alterutrum permutatur. Possumus enim dicere: *Eorum quæ dura sunt, alia alba, alia nigra*. In hoc ergo differt huiusmodi diuisio ab omnibus supradictis: nam neque significationem vicissim diuidere possumus in voces, neque partes in totum, neque species in genera. Harum quoque secundum accidẽs diuisionum commune præceptum est, quicquid ipsarum diuiditur in opposita disgregari. Illud etiam maxime perspiciendum, ne quid vltra dicatur, aut minus: sicut fit in generis diuisione.

Diuisio secundum accidens est triplex.

Omnis diuisio per accidens fit in opposita.

C

De cautela opponendi in dialectica, & propositũ celandi.

Cap. LXXXIII.

Arist. in Topi. 8. lib. Eum autẽ qui debet interrogare, Primum oportet inuenire locum vnde argumentandũ. Secundo autem interrogationes formare, & ordinare singula apud se. Tertio vero dicere iam ea ad alterum. Sumendæ sunt autem propositiones quędam necessariæ quædam præter necessarias. Necessariæ sunt, per quas fit syllogismus. Quæ autem præter has sumuntur, quatuor sunt. Aut enim inductionis gratia, vt detur vniuersale. Aut in magnitudine, idest ornatu orationis. Aut ad celationem conclusionis. Aut vt manifestior sit oratio. Ergo necessarias nõ statim præordinandũ, sed in suprema, idest à lõge discedendũ. Quæ autẽ sumũtur præter has, accipiẽdæ sunt propter eas: & vnaquaque sic vtendũ, inducenti quidem à singularibus vniuersale, & à notis ignota. Nota autem magis, quæ secundũ sensũ, vel simpliciter, vel pluribus. *Celãti* vero præsyllogizare conuenit ea, per quæ syllogismus eius ex principio debeat fieri: nec solũ necessarias, sed & earũ quæ ad has sunt vtiles aliquã syllogizari oportet. *Itẽ* cõclusiones nõ dicere, sed postea subitas syllogizare, vt non præuideat respõdens ex quibus accidit. *Vtile* autem & nõ continuas sumere propositiones ex quibus syllogismi, sed permutatim ad aliã & ad aliã cõclusionem: positis enim conuenientibus iuxta se, magis quod ex ipsis accidit manifestũ est. *Item* proponere oportet, non vt propter propositum ipsum, sed alterius gratia, verentur enim quæ ad propositum sunt vtilia. *Item* per similitudinem inquirere, nam & verisimile, & latet magis vniuersale. Hoc autem simile est inductioni, nõ tamen idem: quia à singularibus sumitur vniuersale, sub quo omnia similia sunt, in similibus autem, non est quod sumitur vniuersale.

D

E

Quatuor ab interrogante obseruanda.

Quæ magis nota.

Adhuc de eodem.

Cap. LXXXIIII.

Obseruanda à disputante seu interrogante.

OPortet autẽ & ipsũ, scilicet opponentẽ, quandã sibimet instantiam inferre. Insuspectè namque se habent respondentes ad eos qui videntur iustè argumentari. *Vtile* est etiam dicere, quoniam consuetum est dici huiusmodi: pigescunt enim quod solitum est mouere, id est negare, instantiam non habentes. *Oportet* non properare, quia contra properantes magis obstant: Sed vt in parabola proponere: quia quod propter aliquid aliud proponitur, nõ propter ipsum, citius concedunt, non videntes quid inde fit; & hoc sũpto, sumptũ est illud. *Rursum* in vltimo interrogare quod maxime vult sumere, scilicet ad minus prouectos, Maximè namque prima renuunt, eo quòd plures interrogantium primo interrogãt, circa quæ maximè properant. Ad graues autem, id est authenticos, oportet hoc primo prætendere, nam hi prima maxime admittunt, nisi omnino manifestum sit quid accidere sit: in finem autem aduersantur. Similiter & qui arbitrantur esse acres in respondendo, prima ponentes in fine frãgunt, velut non acciderat ex his quæ posita sunt; ponunt enim credentes habitui, suspicantes se nihil esse passuros. *Amplius*, oportet prolongare & interponere quę nihil vtilia sunt ad orationẽ, sicut falsigraphi. Cũ enim plura sint quæ describũt, dubiũ est in quo falsum sit: sic & interrogãtes quãdoque latẽt, in abscõso ponẽtes, quæ per se posita non ponerẽtur; ad celandum ergo propositum eo quod dictum est vtendum.

De modo ornandi & explanandi orationem interrogantis.

Cap. LXXXV.

Ad ornatum inductione & diuisione vtendum, ad explanationẽ vero exẽplis.

AD ornatum vero, inductione & diuisione eorũ quæ cognata sunt vtendum. Inductio quidem, quale quid sit, iam supradictum est. Diuisio autẽ huiusmodi est, vt *disciplina melior est alia, vel quia certior, vel quia melior*, id est vtilior. Et *disciplinarum aliæ speculatiuę sũt, alię actiuæ, alia vero effectiuæ*: vnũquodque etenim talium ornat orationem, non autem necessaria sunt dici ad conclusionem. *Ad explanationem* autem exempla, parabolasque sumendum est. Exempla conuenientia & nota, qualia Homerus, nõ qualia Cherulus. *Vtendum* est autem in disputando syllogismo quidem, magis ad dialecticos, inductione vero ad plures, id est vulgares; quando autem opponenti in pluribus inducenti non dederit respõdens vniuersale, iustum est instantiã exigere, & probare instantiã non in eo quod proponitur fieri, nisi vnum tantũ sit huiusmodi. *Oportet* enim eũ qui instat, in altero quàm in proposito instantiam inferre aut dicere, quoniam hoc solum tale est. Quod si in æquiuocis ponat instãtiam, vt *quoniam habebit pictor colorem, & cocus pedem non suum*; oportet interrogatiuè diuidere, ne latente æquiuoco, bene videatur respondens instare propositioni. Si autem in vniuoco instans prohibet interrogationem, auferente illud in quo instantia est, oportet proponere reliquum vniuersaliter, vt in obliuione. Non enim concedunt eum qui disciplinam amisit, oblitum esse, quia transeunte amisit quidem disciplinam, sed non oblitus esse dicendus est.

Instãtia dãda est extra propositum.

Auferenti ergo istud in quo est instantia, reliquum oportet ponere; vt si re permanente amisit disciplinã, sequitur quoniam oblitus est. Similiter autem & cõtra instantes, quoniam maiori bonó maius opponitur malum; proferunt enim quoniam sanitati, cum sit minus bonum quam euechia, opponitur ægritudo, quæ maius malum quàm cacechia. Auferatur ergo id in quo est instantia, & cogetur residuum ponere, scilicet quod maiori bono maius malũ opponitur: nisi coin- A ferat alterum, vt euechia sanitatem. Si autem in multis proponenti non ferat instãtiam, dignum est ponere, id est concedere, nam dialectica est propositio, contra quam sic in pluribus se habentem non est instantia.

De modo respondendi.

Cap. LXXXVI.

Duo in responsione vitanda.

DE responsione autem dicendum, quod est opus bene respondentis, sicut bene interrogantis. In responsione duo peccata vitanda sunt, scilicet ponere quod non oportet, & positum non seruare sicut oportet. B Et discentibus quidem, scilicet in demonstratiuis, ponenda sunt semper ea quæ videntur, nullus enim docens conatur dicere falsum. Colluctantium vero, id est litigiosè ac sophisticè disputantium, interrogãtem quidem videri aliquid facere oportet omnino. Respondentem vero nihil videri pati. In dialecticis autem & tentatiuis, necesse est respondentem sustinere orationem ponentem, siue probabilem, siue improbabilem positionem, siue neutram. Nam ad commune genus positionis eodem modo se habere debet. Cum enim probabilis est positio, cõclusio opponentis erit probabilis, & econuerso, cũ enim neutra, & conclusio neutra; semper enim opponens concludet oppositum positionis. Quando tamen simpliciter est improbabile quod ponitur, non est dandum C respondenti, quia per probabiliora & notiora, debet quod minus notum est concludi Si autem simpliciter probabilis est positio, palam quoniam conclusio improbabilis.

Ponendum ergo & quæ videntur omnia, & eorum quæ non videntur, quæcunque minus sunt improbabilia conclusione & etiam neutra, si vero non simpliciter probabile, vel improbabile sit quod ponitur, sed respondenti, ad ipsum quod videtur vel non videtur, ponendum est, vel non ponendum: his quoque quæ obscurè ac multipliciter dicuntur obuiandum est. Concessum est enim respondenti non intelligenti dicere, non intelligo: & multipliciter dictum, non ex necessitate profiteri vel negare. Nam sæpe ex eo quod non plane obijcientibus datur, obuiat aliquid diffi- D cile: si vero sit notum, sed multipliciter dictum, & in omni sensu verum, vel falsum: simpliciter dandum est vel negandum. Si autem in alio sensu verum sit, & in alio falsum, distinguendum est primo. Posterius enim diuidens, incertum est an & in principio dubium cõspexerit: Si autem non præuiderit dubium, sed in alterum sensum inspiciens posuit, Dicendum est ei qui in alterum ducit, quia non ad hoc inspiciens dedi, sed ad alterum.

Quid proteruia in disputatione.

Cum autem aut per inductionem, aut per similitudinem, plerumque vniuersale sumant, singularia quidem omnia ponendum, si vera sint & probabilia: ad vniuersale autem tentandum instantiam ferre: si enim in multis apparẽtem non dederit vniuersaliter, qui non habet instantiam: patet quia proteruit: si autẽ E nec argumentari contra habeat, multo magis proteruire videbitur. Est enim proterua responsio, præter dictos modos syllogismi corruptiua. Quæcunque autem orationes falsum syllogizant, soluẽdum est interimenti, propter quid sit falsum: non enim qui quodlibet interimit soluit, etiam si falsum est quod interimitur, sed & propter quid falsum sit assignandum.

Instãtiæ fiũt quatuor modis.

Fiunt autem instãtiæ quadrupliciter. Prima est interimere à quo sit falsum. Secunda ad opponentem instantiam ferre. Tertia ad interrogata respondere. Quarta vero & pessima instantiarum quæ est ad tempus. Quidam enim talibus instant, ad quæ disputare pluris est temporis quam præsentis exercitationis. Harum autem solutio prima tantum est, reliquæ vero prohibitiones quædam, & impedimenta conclusionum.

De Oratione, & vitiosa, & manifesta.

CAP. LXXXVII.

Duplex increpatio orationis scilicet ex proprio vitio, & ex vitio opponentis & respondentis.

INCREPATIO vero orationis, alia est secundum ipsã, id est ex vitio ipsius orationis proprio: alia quando non bene interrogatur, id est ex vitio opponentis & respondentis plurimumque enim quod non bene disputatur oratio, qui interrogatur causa est, eo quod non concedat ex quibus plane erat disputare ad positionem: non enim in altero tantum est, bene finire commune opus: sicut autem in cæteris prauus socius est, qui impedit commune opus, sic & in oratione: nihilque differt, siue in opponendo, siue in respondendo hoc fiat: nam & qui litigatoriè disputat, & qui in respondendo non concedit quod videtur, nec suscipit quicquam quod vult interrogans inquirere orationem vitiat, non ergo similiter increpandum est, & per se orationes, & interrogãtes: nihil enim prohibet orationem prauam esse, interrogantem autem, vt contingit, optime contra respondentem disputare.

Orationis per se quinque sunt increpationes.

Per se autem orationis, quinque sunt increpationes. *Prima* quando non ex interrogatis concluditur, cum sint vel falsa, vel improbabilia, aut omnia, aut plura in quibus est cõclusio. *Secunda* si ad positionem non fiat syllogismus. *Tertia* si quibusdam additis fiat. *Quarta* si quibusdam ablatis. *Quinta* si ex improbabilibus, & minus credibilibus conclusione: aut etiam si ex veris, sed pluri opera indigentibus demonstrari, quàm problema. *Patet* igitur quia non est eadem orationis increpatio ad propositum, & per se: nihil enim prohibet orationem per se quidem esse vituperabilẽ, ad problema vero laudabilem, & econuerso. Est autẽ quandoque oratio conclusa, nõ conclusa peior, quãdo quidem ex fatuis vel falsis concluditur. Eos vero qui per falsa verum concludunt, non est iustum increpare. Nam falsum quidem semper per falsum syllogizare necesse est, verum autem quandoque, & per falsa contingit.

Differũt increpatio orationis per se, & ad propositum.

Argumentatio tribus modis perspicua.

Oratio autẽ manifesta est: *vno* quidẽ modo & publicissimo, si sic cõclusa sit, vt nihil oporteat aliud interrogare: altero autem, & qui maxime dicitur, quãdo sumpta est ex quibus necessarium est esse, quæ quidem sint per conclusiones conclusa. *amplius*, si deest quod probabile est valde.

De falsitate syllogismi, & petitione principij.

CAP. LXXXVIII.

Oratio dicitur falsa quadrupliciter.

FALSA autem oratio quadrupliciter dicitur. *Vno* quidem modo, quando videtur concludi, quando non concluditur, & hoc est apparens litigiosorum syllogismus. *Alio* vero quando concluditur quidem, sed non ad propositum: quod accidit maxime in his quæ ducunt ad impossibile. *Tertio* quando ad propositum quidem concluditur, non tamen secundũ propriam disciplinam, vt non geometricè in geometria. *Quarto* quoque modo, si per falsa concluditur, licet aliquãdo conclusio vera sit, aliquando falsa, vt supradictum est: ergo falsam esse orationem, magis peccatum est dicentis, id est respondentis, quàm orationis: nec ipsius semper, sed quando latet eum falsũ susceptum. Quare prima quidẽ cõsideratio orationis per se est, si concludit. Secunda vtrum verum vel falsũ. Tertia vero ex qualibus: nam si ex falsis quidem, probabilibus autem, rationalis est: si autem ex veris quidem, sed improbabilibus, praua, id est reprehensibilis: si vero sint & falsa, & valde improbabilia. palam quoniam praua, aut simpliciter, aut ad rem.

Petere principium quinque modis contingit.

Petere autem quod est in principio, videtur quinque modis. *Primo* quidem & manifestissime, si quis id quod mõstrari oportet, præsumat. Et hoc ipso quidem non facile est latere, id est in eodem nomine, vt *Marcus currit, ergo marcus currit*. In vniuocis autem, scilicet vniuersalibus, in quibus nomen & ratio idem significat, facilius est latere: quia scilicet potest in dubium venire, pro quo, vel pro quibus particularium sumatur; vel in vniuocis, id est synonymis, quando scilicet vna est significatio, & vox diuersa: vt *Marcus Tullius*. *Secundo* autem quando quod particulariter oportet demonstrare, proponit vniuersaliter. Quod enim per se oportet ostendere, cum alijs pluribus petit. *Tertio* quando quod vniuersaliter oportet ostendere, particulariter petit: videtur enim quod cũ pluribus ostẽdendũ est per se extra petere. *Quarto* si diuidens petat quod propositum est. *Quinto* si eorũ quæ ex necessitate sequũtur se inuicem, alterum petat: vt *latus incommensurabile esse dyametro*, cum oporteat ostendere quoniam dyameter lateri.

Petere contraria totidem etiam modis contingit.

B Quot sunt autem petitiones principij, tot & contrarij. *Primus* modus est si quis contradictione opposita petat. *Secundus* si contraria. *Tertius* si vniuersaliter probans, particulariter petierit contradictionem: vt *si contrariorum vnam esse disciplinam sumpserit, sanatiuam autem & ægrotatiui alteram esse probauerit*. *Quartus* si particulare petens, in vniuersali contradictionẽ assumere tentauerit. *Quintus* si contrarium petat eius quod ex necessitate, per ea quæ posita sunt, accidit: & etiam si non ea quidem sumat quæ opposita sunt, sed talia duo ex quibus erat opposita contradictio.

De exercitatione dialectici in syllogismis.

CAP. LXXXIX.

Quantũ sciẽda & obseruãda in disputatione.

C AD exercitationem autem syllogismorum, primum quidem oportet assuescere conuerti orationes. Sic enim & ad hoc quod dicitur magis idonei erimus, & in paucis plures orationes sciemus. Nam conuerti, est transsumentem conclusionem, cum reliquis interrogationibus, interimere vnum eorũ quæ data sunt. Necesse est enim, si conclusio vera non est, alteram præmissarum interimere: si omnibus positis, necesse erat conclusionem esse. Ad omnem autẽ positionem argumenta *quoniam sic*, & *quoniam non sic*, consideranda sunt: hac solutio si inueniri possit quærenda: & si nullum alium habemus, ad nosipsos hoc faciamus: sic enim simul accidet, & ad interrogandũ & ad respondendum exerceri: nam & ad philosophiam non paruum instrumentum est, posse conspicere, quæ vtrimque accidit dicere.

Quid habere bonum ingenium.

D Oportet autem ad huiusmodi, homines esse boni ingenij: hoc enim est secundum veritatem bonum ingenium, bene posse eligere verum, & fugere falsum. *Rursum* in electione terminorum, idest diffinitionũ, oportet esse idoneos, ac probabilium propositionum, & primorum, & maximarum propositionum, promptos se habere, & in ea quæ sæpe incidunt sermocinationes tenere. Nam sicut in Geometria circa elementa oportet exercitatum esse, & in Arithmetica circa capitales numeros, (scilicet vt sunt denarius, & vigenarius) & huiusmodi multum confert ad cognoscendum multiplicationem numerorum: sic & in orationibus Logicis oportet propositiones memoriter scire. Principij autem & hypotheseos idoneum, id est expeditum esse mediocriter, difficile est.

Inductione vtendum inter rudes, syllogismo inter doctos.

E Item orationem vnam plures facere assuescendum est: vt *quoniam non est vna plurium disciplina*. Sic enim & in relatiuis, & in contrarijs, & in coniugatis est. Exercitatio autem assignanda est, inductiuarum quidem ad rudem, syllogisticarum ad eruditum, & respondentibus tentandum est à syllogisticis quidem accipere, idest auferre propositiones, scilicet vniuersales, id est impedire ne habeant vniuersale: Ab inductionibus autem parabolas, id est similitudines. Præcipuè autem exercitio disputantium afferre. Tentandum est, aut syllogismum de aliquo, aut propositionem, aut solutionem, aut instantiam: Ex his enim tota potestas constat: exercitium autem potestatis causa suscipitur, & maxime circa propositiones, & instantias. Est enim (vt simpliciter dicatur) dialecticus

cus propositiuus, & instantiuus. Est autem proponere quidem, vnum facere quæ sunt plura, id est vnam cōclusionem ex pluribus. Instare autem, quod vnum est facere plura. Instans enim diuidit aut interimit, hoc quidem dans, illud autem non: non est autem omni disputandum, nec contra quemlibet exercitandum, necesse est enim contra aliquos prauos fieri disputationes: nam qui exercitati sunt abstinere non possunt à certatoria disputatione. Oportet autem & factas orationes habere, circa quæstiones dialecticas; in quibus abundantes minimis, ad plurima vtiles habebimur. Hæ vero sunt vniuersales, & ad quas abundare difficile est continuo.

Quid instare.

De sophistica disputatione, & eius comparatione.

Cap. XC.

Quid ars sophistica.

ARistoteles in libro primo Elenchorum. *Sophistica est apparens sapientia, & non existens.* Ideoque sophistis magis opere pretium est videri esse sapientes, quàm esse, & non videri. Opus autem scientis est, non mentiri de quibus nouit, & posse manifestare mentientem. Eos ergo qui volūt sophisticè agere, necesse est disputationum genus quærere; huiusmodi enim potestas facit videri sapientes, cuius sunt desiderium habentes.

Quatuor sūt genera disputationum.

Sunt ergo disputationum genera quatuor; scilicet Doctrinales, Dialecticæ, Tētatiuæ, Litigiosæ. *Doctrinales* vel demōstratiuæ, quæ ex proprijs principijs cuiusque disciplinæ syllogizant, & non ex his quę vidētur respondenti: oportet enim credere eum qui discit: *Dialectica* vero, quæ ex probabilibus collectiuæ sunt contradictionum. *Tentatiuę* autem, quę ex his quæ videntur respondenti, & necessarium est scire ei qui simulat habere scientiam. *Litigiosæ* vero, vel sophisticæ, ex his quæ videntur probabilia, non sunt autem syllogizanti. Dialecticus quidem omnia communia secundum rem considerat: qui autem hoc facit apparenter, sophista est. *Et eadem* quidem est oratio sophistica, & litigiosa; sed non secundum idem. Nam in eo quod propter apparentem victoriam, litigiosa; in eo vero quod propter sapientiam apparentem, sophistica.

Discrimen inter argumētationem sophisticā & litigiosam.

Litigiosus autem quodammodo se habet ad dialecticum, sicut falsigraphus ad geometricum; sed falsigraphus, ex proprijs scilicet principijs & conclusionibus, quæ sub arte sunt, falsa syllogizat. Litigiosus autem circa communia, sicut & dialecticus: non est autem dialecticus circa genus aliquod determinatum, sicut demonstratiuus; nec iterum talis, qualis est vniuersalis, id est metaphisicus, scilicet quia non ostendit sua principia esse, sicut illæ. *Demonstratiua* quoque non est interrogatiua: nec enim eius syllogismus fieri potest ex vtraque parte contradictionis. *Dialectica* vero interrogatiua est. *Tentatiua* autem est quædam dialectica; huius enim est experimentum sumere nescientis, & scire se simulantis; nec ex proprijs arguit, vt geometria, sed ex communibus, vt dialectica; talibus scilicet quæ scientem quidem nihil prohibet artem nescire, non scientem autem necesse est ignorare: quare omnes idiotę dialectica & tentatiua vtuntur, eo quod omnęs communia diiudicare conantur.

Idem in methaphisica, quarto libro. Logici & sophistæ laborant in eo circa quod philosophus, id est Methaphisicus debet laborare, loquuntur enim de rebus quæ philosophiæ sunt propria. Entis enim est scientia communis omnibus, & logicus quidē scit illud quod scit philosophus. Sophista vero scire se existimat, sed in rei veritate nescit: eius enim scientia deceptoria tantum est, homines autem non decipiuntur, nisi in eo quod nesciunt.

De Paralogismis, & eorum figuris.

Cap. XCI.

Quid Elenchus.

IDem in Elenchis, primo. Syllogismus quidem est ex quibusdam positis, vt dicatur aliquid aliud ex necessitate accidere, ab his quæ posita sunt. *Elenchus autem est syllogismus cum contradictione conclusionis.* Sophistici autem vel paralogismi videntur quidem hoc facere, scilicet vt dicatur ab his quæ posita sunt ex necessitate aliquid accidere, sed non faciunt. Videntur autem ob multas causas, quarum vna est verbi gratia, publicissima, & aptissima, quę fit per nomina, scilicet *æquiuocatio.* Nam quia res infinitæ sunt, nomina vero finita, necesse est vnum nomen plura significare. Itaque qui virtutis nominum ignari sunt, facile paralogizantur; & ipsi disputantes, & alios audientes, cum scilicet vnam solam rem, vno nomine significari arbitrantur.

Quinque sūt meta sophistarum fallaciarū vero duo genera, scilicet in dictione & extra: illius generis 6. huius vero 7. existunt.

Sunt autem numero quinque quæ coniectant, qui in disputationibus corrixantur & decertant, scilicet *redargutio, falsum, inopinabile, solæcismum, nugatio. Modi* autem arguendi sunt duo, Alij quidem *secundum dictionem* faciunt fantasiam. Alij *extra dictionem. In dictione* sunt sex, scilicet, æquiuocatio, amphibologia, cōpositio, diuisio, accentus, figura dictionis. Extra dictionem vero 7. scilicet secundum accidens, secundum quid, & simpliciter, secundum ignorantiam elenchi, secundum consequens, principium petere, non causam vt causam ponere, plures interrogationes vt vnam facere.

De Æquiuocatione, & Amphibologia.

Cap. XCII.

Quid æquiuocatio & vnde dicta.

AVctor. *Aequiuocatio est deceptio proueniens eo quod plura significata vel consignificata latent sub vna voce. Prima* species est quando plura significata principaliter latent sub vna voce, vt canis potest sumi pro latrabili, vel pro marino. *Secunda* quādo sub vna latent plura, ita quod vnum prius, alterum posterius: vt expediens potest accipi pro bono, vel pro vtili *Tertia* quando sub vna voce latent plura consignificata, sicut diuersa tempora. Verbi gratia. *Quicumque sanabatur, sanus est, laborans sanabatur: ergo laborans sanus est*, non valet; quia si laborans primo significat laborantem tunc, in conclusione vero laborantem nunc. Et dicitur ęquiuocatio, quasi vocans æque plura.

Quid amphibologia & vnde dicta.

Amphibologia dicitur ab *amphi* quod est dubium, & *bologia* quod est sententia, quasi dubia sentētia. *Fallacia amphibologia est deceptio veniens ex eo quod vna & eadem dictio potest construi cum vno & codē, diuersis de causis: vel cum diuersis dictionibus, cum vno & codē modo, vt iste est liber Aristotelis,* potest hæc dictio *Aristotelis* regi ex vi auctoritatis, vel ex vi possessionis. Similiter hæc est duplex: *Quicquid videt hoc videt*, eo quod ly *hoc* potest teneri nominatiuè, vel accusatiuè. Cum diuersis dictionibus, vt *Aio te Æacidam Romanos vincere posse:* ly *te* potest regi de ly *vincere*, vel de ly *posse*. Similiter *impossibile est aliud quam Asinum genuisse te. Item* alio modo prouenit æquiuocatio & amphibologia, eo quod dictio vel oratio transitiue potest sumi.

De Compositione & Diuisione.

Cap. XCIII.

Quid fallacia compositionis & diuisionis.

SEcundum compositionem & diuisionem sunt syllogismi sophistici, *quoties in oratione accidit potentialis multiplicitas, eo quod aliqua dictio possit componi cum diuersis.* Ex hoc patet diuersitas ad paralogismos amphibologiæ; quia in illis est multiplicitas ex diuersa ordinatione vnius cum vno. Et notandum, quòd in huiusmodi orationibus est duplex compositio, & similiter diuisio. Vna essentialis scilicet quando

Compositio & diuisio duplex.

compo

componitur dictio cũ eo cum quo magis nata est cõponi: Et iuxta hanc accipitur diuisio essentialis. Alia est compositio accidentalis, quando scilicet fit com positio alicuius cum aliquo cum quo minus nata est componi: Et iuxta hanc similiter accipitur diuisio accidentalis. *Item* secundum compositionem proprij fiunt paralogismi, quoniam in oratione possunt esse plures sententiæ, ex diuersa compositione alicuius cum diuersis; ita quod in compositione essentiali sit falsitas, & in diuisione eidem respondente (quæ secundum rem compositioni accidentali est eadem) sit veritas. Iuxta quod dicit Aristoteles, *vbi fallit compositio, ibi soluit diuisio, & econuerso.* Vnde dicebant antiqui, quod compositio nihil aliud est quã diuidendorum falsa coniunctio, Diuisio vero componendorum falsa separatio. Itaque secundum diuisionẽ propriè paralogizatur, quando in oratione est dicti multiplicitas, ita quod accidentalis diuisio ibidẽ ponat veritatem, essentialis compositio falsitatem. Et ab hac essentiali compositione dicitur oratio composita, & non ab alia. Similiter à diuisione essentiali dicitur oratio diuisa.

Fallacia cõpositionis cõtingit tripliciter.

Secundum compositionem ponit Aristoteles tres paralogismos. Primus fit eo quod participium gratia concomitãtiæ intellectæ, potest ordinari cum diuersis verbis, sic: *Quemcunque possibile est ambulare, possibile est vt ambulet; possibile est sedentem ambulare: ergo possibile est vt sedendo ambulet.* Minor multiplex est, si cõposita, falsa, diuisa, est vera; distinguitur tamen cõmuniter de re vera, de dicta falsa. *Secundus* fit, eo quod aliquod aduerbium possit cõponi cum vno verbo, vel ab illo diuidi, & componi cum alio, vt hic: *Quod scit aliquis nunc didicit; sed magister literas nunc scit; ergo nunc didicit;* non valet, prima enim duplex est, diuisa vera, composita falsa. Nam hæc dictio *nunc* magis nata est componi cum hoc verbo *didicit*, eo quod adiectiuum debet præcedere suum substantiuum. *Tertius* fit, eo quod nota exclusionis possit componi cum diuersis verbis, vt hic: *Quod vnum solum potest ferre, non potest plura ferre;* hæc dictio *solum* potest facere exclusionem suam respectu eius quod est posse, vt eidẽ cõponatur, & sic est composita falsa; vel respectu eius quod est ferre, & sic est vera diuisa.

Fallacia diuisionis fit tribus modis.

Secundum diuisionem propriè fiunt paralogismi, quando aliqua huiusmodi oratio conceditur cõposita, & infertur tanquam diuisa; & prouenit vno modo, eo quod dictio copulatiua vel disiũctiua potest copulare dictiones, vel orationes; secundum quẽ sic paralogizatur. *Quæcunque sunt duo & tria, sunt paria & imparia; quinque sunt duo & tria, ergo* &c. *Secundo* modo, eo quod participium possit cõiungi cum diuersis nominibus, vt hic: *Ego posui te seruum entem liberũ; entem* potest coniungi huic nomini *seruum*, & sic est vera cõposita, quia priori nomini natum est plus cõponi; vel ab eodem diuidi, sic est falsa diuisa. *Tertio* modo hoc idem cõtingit, quando aliquod nomen cũ alio nomine potest coniungi verè, vel ab eodem diuidi falsè; vt hoc nomen *centũ* in exemplo Aristotelis, *centum quinquaginta virorum reliquit Achilles.* Itaque secundũ diuisionem potest fieri paralogismus, quoties à coniunctim dato, infertur diuisim; & econuerso secundũ cõpositionem sic: *Iste est bonus, & est clericus; ergo est bonus clericus*, & econuerso potest argui similiter secũdũ diuisionem; & ad hæc omnia docet Aristoteles simul soluere, scilicet vt si concludatur diuisim, dicẽdum est quoniam coniunctim concessum fuit, & econuerso.

De Accentu, & figura dictionis.

Cap. XCIV.

Quid fallacia accentus.

SEcundum accentum fiunt paralogismi, quoties aliqua dictio diuersimodè potest accentuari, ex quo sequitur diuersitas significationis; scilicet quando potest accentuari, vt dictio vel oratio, vt hæc vox *metuo*, & hęc vox *vnusce*, aut aliter sub diuerso accentu proferri, scilicet longo vel breui, vt *pendere*; aut etiam cum aspiratione, vel sine, ex quo resultant diuersæ significationes. *Figura dictionis est similitudo dictionis ad dictionem quantum ad modum significandi, propter quam earum significata vt eadem interpretantur.* Est autem figura dictionis, quædam intrinseca, quædam extrinseca. Intrinseca est similis terminatio dictionis cum dictione: Extrinseca est suppositio vel copulatio eiusdem: Vnde *hæc fallacia est deceptio proueniens ex similitudine dictionis.* Huius tres sunt species principales. *Prima* prouenit ex simili translatione dictionis, vt hic. *Qualiscunque terminationis est missa, talis est poeta; sed missa est fæminini generis, ergo poeta.* *Secunda* prouenit ex mutatione prædicamenti, & hoc est quando vnum prædicamentum commutatur in aliud, vel aliqua species vnius prędicamenti in aliam eiusdem; vt hic: *Quanti homines sunt in hac domo, sunt in illa; sed decem sunt in hac* &c. *Tertia* prouenit ex variata suppositione, vt hic: *Homo est dignissima creaturarum, Sortes est homo, ergo* &c. *Vel tertia* species dicitur vniuocatio, quæ prouenit quoties interpretatur quale quid, vt hoc aliquid, siue commune, vt singulare; sic: Coriscus est alter ab homine, & Coriscus est homo, ergo Coriscus est alter à se; vel sic: *Homo est species, Sortes est homo, ergo Sortes est species.* Ad hunc modum reducuntur paralogismi, in quibus fit processus à confusa suppositione ad determinatam, vel ab immobili ad mobilem.

Quid figura dictionis & quotuplex.

Fallacia figuræ dictionis triplex.

De fallacia Accidentis, & secundum quid & simpliciter.

Cap. XCV.

Quomodo capitur accidens in præsenti.

SEquitur de locis sophisticis extra dictionem, qui prædicti sunt septem. Et primo de Accidẽte, quod non sumitur hic pro accidente in prædicando, vel in essendo, sed pro accidente in consequendo; vnde potest dici medium accidentale, ad inferendum hoc de hoc. *Fiunt autem paralogismi secundum accidẽs, eo quod quodlibet assignatur inesse rei subiectæ & accidenti, & econuerso:* quod non est necesse: scilicet quæ insunt prædicatis, inesse subiectis, & hoc diuersimode exponitur, scilicet in prima figura, & in tertia, quia in prima maior extremitas est attributum, medius terminus dicitur accidẽs, minor extremitas res subiecta: vnde sẽsus est, quãdo quidlibet, idest maior extremitas, attribuitur primo medio termino, idest accidenti, in conclusione vero minori extremitati, idest rei subiectę. Quod patet sic: *Ab homine Coriscus est alter, ipse est homo ergo est alter a se.* Maior extremitas idest *alterum*, attribuitur Corisco repectu hominis, & ita respectu accidentis: In conclusione vero respectu suiipsius, & ita respectu subiecti, similiter hic: *homo est species, Sortes est homo, ergo* &c. Esse speciem primo attribuitur homini tanquam accidenti, in conclusione vero Sorti tanquã rei subiectæ. In tertia figura sic. Quando quidlibet, idest maior extremitas, attribuitur medio, idest rei subiectæ, & minori idest accidẽti. Quod patet sic: *Coriscus cognoscitur à te, & Coriscus est veniens, ergo veniens cognoscitur à te*: nam cognitio primo attribuitur Corisco, tanquam rei subiectæ, in conclusione vero venienti, tanquam accidenti. Similiter in his: *Iste canis est tuus, & est pater, ergo est tuus pater*: non valet, quia esse tuum primo attribuitur cani tanquam rei subiectæ: in conclusione vero patri tanquam accidenti. In secunda autem figura fit deceptio, eo quod ea quæ vni & eidem sunt eadem, credimus inter se esse eadem, vt hic: *Fel est rubeum, mel est rubeum, ergo mel est fel.*

Quid fallacia accidens, & quomodo contingit in omnibus figuris.

Quid fallacia dicti secundũ quid. & simpliciter.

Secundum quid & simpliciter fiunt paralogismi, quoties aliquid sumptum secundũ partem impropriè sumptã, vt simpliciter concluditur. Et dicitur aliquid sumi secundum partem impropriè sumptam, quando huiusmodi pars non ponit suũ totum; sicut *homo mortuus, non ponit hominem; album secundum dẽtes, nõ ponit albũ;* sed *crispus secũdum caput ponit crispum simpliciter*, vnde per aliquod tale non est paralogizare, sed secũdum

partem solummodo impropriè sumptam; & hoc potest fieri iuxta partem subiectiuam sic: *Cæsar non est, & est opinabile, ergo est quod non est.* Vel iuxta partem integralem sic: *Indus est niger, & est albus secundum dentes, ergo est albus & niger.* Vel iuxta partem in tempore sic: *Comedere carnes est bonum, in die veneris est malum, ergo est bonum & malum.* Vel iuxta partem in loco sic: *Mactare patrem est malum, in tali loco est bonum: ergo &c.* Vel iuxta partem in modo, vt dicatur pars in modo nomen determinans aliud nomen, sic: *Hoc est bonum, & est malum agro, ergo &c.* vel sic: *Diuitiæ sunt bona, non bene vtenti sunt mala, ergo &c.* Secundū hūc locum fieri dicantur huiusmodi paralogismi: *Ego dico falsū, ergo verū est me dicere falsum: & dico hoc, ergo dico verum.* Et soluit Aristoteles dicens, quia hoc dicendo falsus est simpliciter, verus autem quo, & concluditur verum simpliciter.

De ignorātia Elenchi, & petitione principij, & cōsequēte.

Cap. XCVI.

Quid Elenchus, & quid fallacia ex eius ignorātia.

S*Ecundum ignorantiam elenchi fiunt paralogismi, eo quod ignoratur siue omittitur ratio elenchi.* Et dicitur *elenchus* ab Aristotele *contradictio vnius & eiusdem, non nominis tātum, sed rei & nominis, non synonimi, sed eiusdem, ex his quæ data sunt de necessitate, non connumeratio quod est in principio, secundum idem, ad idem, similiter, & in eodem tempore.* Fiunt ergo huiusmodi paralogismi ex omissione huius diffinitionis, & propriè ob defectum huiusmodi differentiarū, *secundum idem, in eodem tempore, ad idem, similiter,* sic: *Duo sunt duplum vnius, & non sunt duplum trium, ergo &c.* nō valet, quia in præmissis ponitur affirmatio & negatio non ad idē, & infertur vt ad idem, quare ignoratur elenchus. Similiter: *Hoc est duplum huic secundum longitudinem, & non est duplum secundum latitudinem; ergo duplum est, & non duplum.* Et patet responsio, quia in præmissis sumitur affirmatio & negatio non secundum idem, quare non sumitur vera contradictio.

Quid fallacia petitionis principij.

De petitione principij notandum est, quod principium nihil aliud est hic, quam principale propositum, quod debet probari. *Fiunt ergo paralogismi secundum hoc, quando ad probandum aliquod, sumitur idem, siue aliquid minus notum.* Et hoc quinque modis, vt distinguitur in 8. Topicorum, quod iam supra posuimus.

Quid fallacia consequentis.

Secundum consequens, vt dicit Aristoteles, *fiunt paralogismi, eo quod credimus consequentiam conuerti, quæ non conuertitur.* Et hoc fit dupliciter, quando scilicet proceditur à superiori ad inferius affirmando, vel ab inferiori ad superius cum negatione. In Rhetoricis similiter paralogizatur secūdū cōsequens, quādo aliquid cōsequēs vt in pluribus, accipitur vt cōsequens in omnibus, *sic iste est cōptus, ergo est adulter:* tamē potest reduci ad aliquem modum prædictum iste processus.

De fallacia secundum non causam vt causam.

Cap. XCVII.

Quid fallacia nō causa vt causa.

S*Ecundum non causam vt causam fiunt paralogismi* (Vt dicit Aristoteles) *eo quod propositio non causa, habens tamen conuenientiam cum illis quæ sunt causa, vt causa sumitur, velut propter eam fiat redargutio:* interimitur sic, *Anima, & vita sunt idem: mors & vita sunt contraria, generatio & corruptio sunt cōtraria, sed mors est corruptio, ergo vita est generatio, ergo viuere est generari; sed hoc est impossibile, nō ergo anima & vita sūt idē.* Itaq; in huiusmodi syllogismus ad impossibile, in quibus interimitur aliqua præmissarum, maxime accidit hæc fallacia, & quantum ad vltimā cōclusionem: vnde dicit Aristoteles, quod huiusmodi paralogismi non sunt simpliciter insyllogizati, sed ad propositum.

Quid fallacia plurium interrogationum vt vnius.

Secundum plures interrogationes fiunt paralogismi, eo quod interrogatio plures, vt vna accipitur, & datur responsio vna tantum, cum deberent plures dari; sic, demōstratis duobus quorum vnum sit bonum, alterū malū; *putasne ista sunt bona, vel non? si sic, ergo hoc est bonum, demonstrato malo: si non, ergo hoc est malum, demonstrato bono.* Cū prima enim interrogatio sit plures, plures debent dari responsiones; vt, *hoc quidem bonum, aliud autem malum:* vnde cum detur vna responsio, prouenit inde deceptio. *Differt* autem enunciatio plures, & interrogatio plures; quia dicitur enunciatio plures à pluralitate rerum enunciatarum, quando scilicet enūciantur plura de pluribus, ex quibus non fit vnum, vel plura de vno, vel vnum de pluribus. Ab eodem dicitur interrogatio plures; & præter hoc, ab actu interrogandi, vnde si dicatur. *Omnis homo currit,* vna est enunciatio, siue propositio: si autem interrogetur, fiet interrogatio plures; & hoc ab actu interrogandi est, cum eidē debeantur respōsiones plures, vnde prouenit hæc fallacia, cum ad huiusmodi interrogationes plures, vel enunciationes plures, datur vnica res, simpliciter, negando, vel simpliciter affirmando; ad quod sequitur inconueniens.

Differunt enunciatio plures, & interrogatio plures.

De solutione paralogismorum.

Cap. XCVIII.

Ars sophistica ad quid valeat.

A*Ristoteles in Elenchis, lib. 2.* Scire autem paralogismorum solutiones ad duo valet; primo quidē ad philosophiam, deinde ad gloriam, vel apparentem sapientiam; scilicet vt videatur homo circa omnia exercitatus esse, & in nullo inscium se habere. Ad philosophiam autem dupliciter, scilicet vt homo sciat quot modis vnumquodque dicatur, & quæ similiter in rebus accidunt, & in nominibus, & vt non facile ab aliis paralogizetur; alioquin & à seipso frequenter hoc ipsum patietur.

Avctor. Modus autem soluēdi paralogismos est vniuscuiusque fallaciam siue locum sophisticum assignare, & in consequentia conclusionis ostendere, sicut iam superius tactum est, ex 8. libro Topicorum, in capitulo de falsa oratione. Hæc igitur ad præsēs de arte sophistica breuiter dicta sufficiant. Nunc iam ad ea transeūdum est, quæ ex partibus Logicæ iuxta diuisionem Alpharabij restant, ad Rhetoricam scilicet, & Poeticam. Et primo de Rhetorica differendum.

DE ARTE RHETORICA.

De dignitate Rhetorices secundum Tullium.

Cap. XCIX.

Quāta Rhetorica dignitas ex Cicerone.

RHetorices dignitatem & excellentiā ne silentio prætereamus, Marci Ciceronis testimonium afferamus, in primo de Oratore ita inquientis: Quid est enim tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum vnum existere, qui id quod omnibus natura datum sit, vel solus, vel cum perpaucis facere possit? Aut tam iucundum cognitu, atque auditu, quam ex sapientibus sententijs, grauibusque verbis, exornata oratio, atque polita? Aut quid esse potest in otio iucundius, quam sermo facetus, & nulla in re rudis? Hoc enim præstamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos, & quod exprimere inter nos sensata possumus. Ob quam rem quis hoc iure miretur, summeque in eo laborandum esse arbitretur, vt quo vno, homines maximè bestiis præstent, in hoc hominibus ipsis antecellat arte & vsu, qui omnium magistrorum præcepta superat. Ac ne plura, quæ penè sunt innumerabilia, consectemur, breui comprehendamus. Sic enim statuimus, perfecti Oratoris moderatione, & sapientia, nō solum ipsius dignitatem, sed & priuatorum, & plurimorum, & vniuersæ Reipub. salutem, maxime contineri.

De diffinitione Rhetoricę.

Quid rhetorica & vnde dicta.

ISidorus *vbi supra. Rhetorica est bene dicendi scientia, in ciuilibus quęstionibus ad persuadendum iusta & bona, in rerum, personarumque negotij causa.* Dicta est autem Rhetorica Græce, à copia locutionis: *Rhesis* enim apud Græcos locutio dicitur. *Rhetor* Orator. Differũt autem Rhetorica, Color, & Eloquentia, vt superius & inferius. Vnde Rhetorica est ars exornandi sententias seu dictiones, siue fuerunt vocetenus expressæ, siue subintellectæ: Quia Rhetor, siue exercet artem, siue non, semper dicitur habere Rhetoricam. Sed Color est, cum verba in debita voce vnita, & cum hoc vocetenus prolata, per debitos modos, & tanquã colores depinguntur. Sed Eloquentia dicitur solum ars, siue conceptualis, siue mentalis; non tamen ad hoc vocetenus, vel verbotenus expressa: ergo vbicunque est Color & Eloquẽtia, ibi est Rhetorica, & nõ ecõuerso.

Discrimen inter rhetoricam, colorẽ & eloquentiam.

Boetius in Topicis, 4. lib. Differt autem Rhetorica à Dialectica; quia Dialectica tantum thesim considerat, idest quæstionem sine circunstantijs. Et si quando has ad disputationem sumit, non principaliter quidẽ, sed omnem eius vim ad thesim de qua disserit, trahit. Rhetorica vero de hypothesibus, id est quæstionibus circunstantiarum multitudine inclusis tractat, ac disserit; & si quando thesim assumpserit, ad hypothesim trahit. Circunstantię autem istę sunt, Quis, Quid, Vbi, quibus adminiculis, cur, quomodo, quando. *Item* dialectica, interrogatione ac respõsione cõfecta est: Rhetorica vero rem proprietatis cõtinua oratione decurrit. *Rursum* perfectis syllogismis vtitur Dialectica; Rhetorica vero enthymematum breuitate contenta est. *Item* Rhetor præter aduersarium habet iudicem, qui inter vtrosque disceptet. Dialectico vero, ille responsionẽ quasi sententiam fert, qui aduersarius sedet. Omnis itaque earum differentia, vel in materia, vel in vsu, vel in fine constituta est; fine dico, quia hæc quidẽ iudici persuadere; illa vero quæ vult ab aduersario extorquere conatur.

Discrimen inter rhetoricam & dialecticam.

De Oratione, & eius institutione.

CAP. C.

INstrumentum Rhetoricę facultatis est Orator, quę in ciuili quæstione versatur, & cõtinue decurritur; huius effector est Orator, cuius officium est dicere apposite ad persuasionem. Finis vero duplex, in ipso scilicet bene dixisse, in altero vero persuasisse.

Qualis debet esse orator.

Isidorus vbi supra. Orator autem est vir bonus, dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, vita, artibus. Dicendi peritus consistit artificio, & eloquentia, quæ constat partibus quinque, scilicet Inuẽtione, Disputatione, Memoria, Pronunciatione, & Fine officij, quod est aliquid persuadere. Ipsa autem peritia dicendi in tribus rebus consistit, scilicet natura, doctrina, vsu. Natura, ingenio; doctrina, scientia; vsu, assiduitate. Hæc sunt enim, quæ non solum in oratore, sed in vnoquoque homine artifice expectantur, vt aliquid efficiat.

QVINTILIANVS DE ORATORIA INSTITVTIONE LIBRO PRIMO. Ante omnia futurus orator, cui in maxima celebritate, & in media republica viuendum est, assuescat iam à tenera non reformidare homines, nec solitaria vita pallescere. Excitãda est mens & attollenda sẽper, quæ in huiusmodi secretis, aut languescit, & quendã velut in opaco situm ducit; aut cõtra, inani persuasione lãguescit. Necesse est enim sibi plurimum tribuat, qui se nemini comparat. Consuetudo est certissima loquendi magistra; vtendumq; plano sermone est, vt nummo cui publica forma est; vsitatis enim tutius vtimur, noua verba non sine periculo fingimus.

Plano sermone vtendum.

Idem in secundo. Multo labore, assiduo studio, variã exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudẽtia, præsentissimo consilio constat ars dicendi. Persuadet autem & pecunia, & gratia, & authoritas, & dignitas dicentis. Postremo etiam aspectus ipse sine voce.

Memoria in oratore maximè necessaria.

Tullius in libro de Oratore. Memoria est thesaurus omnium rerum, qui nisi custos inuentis cogitatisque rebus adhibeatur, omnia (etiam si præclara fuerint) in oratore sunt peritura. In hoc autem maxime bestijs præcellimus, quod inter nos loquimur, & sensa verbis exprimere possumus. Quis ergo hoc iure non miretur, & in eo laborandum esse arbitretur: vt quo homines, maximè bestijs, in hoc hominibus ipsis antecellant? Ingenium autem propter celeres motus, & vberes ad cogitandum & loquendum, maximam vim affert ad operandum. Porro quicquid est in quo in dicendo offenditur, istud etiam ea quæ laudanda sũt obruit. Qui etiam optimè dicit, maximè dicendi difficultatem, variosque euẽtus orationis, expectationẽq; hominũ pertimescit, quod in multis aduertere soleo, & in meipso etiã sæpissime experior, vt exalbescã in principijs dicẽdi, & tota mente atque artubus omnibus cõtremiscã.

Timorinmadis oratores peritissimos.

Idem in Rhetorica secunda. Oportet autem in oratore esse inuentionem, dispositionem, eloquutionem, memoriam, pronunciationem. Inuentio autem in sex partes orationis consumitur, scilicet exordium, narrationem, diuisionem &c. De quibus infra.

De partibus orationis Rhetoricæ.

CAP. CI.

Quatuor sũt partes orationis rhetoricæ secundũ Isidorum.

ISidorus *vbi supra.* Partes orationis in arte Rhetorica quatuor sũt, scilicet *Exordium, Narratio, Argumentatio, Conclusio.* Harũ prima auditoris animũ prouocat, secunda res gestas explicat, tertia fidem assertionibus facit, quarta finem totius orationis cõplectitur. Inchoãdum est itaque taliter, vt beneuolum, docilem, vel attẽtũ auditorẽ faciamus, beneuolũ prædicãdo, docilem instruẽdo, attẽtum excitando. Narrandũ est itaq;, vt breuiter atque aperte loquamur. Argumẽtandũ est, vt primum nostra firmemus, dehinc aduersa confringamus. Concludendum est ita, vt concitemus animos audientis implere quæ dicimus.

Sex orationis partes secũdũ Ciceronem.

Tullius in Rhetorica prima. Partes orationis Rhetoricæ sunt sex, scilicet *exordium, narratio, partitio, cõfirmatio, reprehensio, conclusio.* Exordium est oratio animũ auditoris idoneæ cõparans ad reliquã dictionẽ; quod euenit si eum beneuolum, attentum, docilemque fecerit. Beneuolentia quatuor ex locis cõparatur, scilicet ex nostra, ab aduersariorum, & à iudicum persona, & à causa ipsa vnde agitur. *Attẽtos* auditores facimus, si ea quæ dicturi sumus, noua, & magna, & vtilia demonstramus esse; & nos breuiter causam nostram exposituros pollicemur. Dociles eos facimus, si aperte ac breuiter summam causæ exponimus. Cũq; docilẽ velis facere, simul & attentum facere oportet. Nam is maxime docilis est, qui attẽtissime audire paratus est.

Quid exordiũ & quis finis eius.

Narratio est rerum gestarum, aut vt gestarũ expositio; quam oportet habere tria, scilicet *vt sit breuis, & probabilis, & aperta.* Multos autem imitatio breuitatis decipit, vt cum breues se esse putent, lõgissimi sint; cũ dent operam, vt multas res breuiter, non vt paucas dicant. *Partitio* illustrem & perspicuam totam facit orationem. Huius partes sunt duæ; vna quæ quid cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur ostendit; ex qua certum quiddam designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Alterum in qua earum rerum de quibus dicturi sumus, breuiter expositio ponitur distributa; ex quã conficitur, vt certas res animo teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Et hæc debet habere tria, scilicet *absolutionem, breuitatem, & paucitatem. Confirmatio* est per quam argumẽtando nostræ causæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. *Reprehensio* est per quam argumentando aduersariorũ confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut alleuiatur. *Conclusio* totius est orationis exitus, & determinatio.

Quid narratio & qualis.

Duæ sunt partitionis partes.

Quid confirmatio, reprehensio, & conclusio.

De rebus expetendis.

Cap. CII.

Rerum expetendarũ tria genera scilicet honesta, vtilia & ex his mixta.

IDem vbi supra. Verum expetendarum tria sunt genera; vnum quod sua vi nos allicit ad se; nõ emolumento aliquo captans, sed sua dignitate trahens, vt *virtus, scientia, veritas.* *Aliud* quod non propter suam vim & naturam, sed propter fructum, & vtilitatem petendam, vt *pecunia.* *Tertium* est horum partibus iũctũ. scilicet quod & sua vtique dignitate nos ducit, & per se quandam vtilitatem gerit, ex quo magis expectatur, vt *amicitia.* In primo genere sunt honesta, in secundo vtilia, in tertio ea quæ scilicet honestatis partem continent, partem vtilitatis; sed in meliorem partẽ vocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his cõficitur, vt appetendarum sint partes, honestas, & vtilitas; vitandarum autem, turpitudo, & inutilitas.

Honesti duæ partes.

Honesti autem partes duæ sunt, quarum altera simplex, altera iuncta, id est vna propter se ex toto appetitur, altera ex aliqua parte propter se, ex altera propter vtilitatis fructum. *In primo* genere omnes res vna vi atque vno nomine virtus amplectitur. Nam *virtus est habitus animi, natura, modo, rationi, consentaneus.* Et habet quatuor partes, scilicet *prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam.* *Prudentia est rerum bonarũ & malarum scientia. Iustitia est habitus animi communi vtilitate conseruata, suã cuique tribuens dignitatẽ. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Temperantia est rationis, in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi, firma & moderata dominatio.* Hæc omnia propter se solum (vt nihil addatur emolumenti) petenda sunt. *Propter* se autem vitanda sunt, non modo ea quæ his contraria sunt, vt *fortitudini ignauia, iustitia iniustitia*; verum etiam illa, quæ propinqua & finitima esse videntur. Vnicuique enim virtuti finitimum vitium reperitur; vt *audacia fidentia, pertinacia perseuerantia, superstitio religioni,* & huiusmodi.

Quid virtus & quotuplex.

Virtus propter se expetenda, & vitiũ propter se vitandum.

Quæ dicenda bona mixta.

In secũdo autẽ genere honesti, scilicet quod partim dignitate sui, partim vtilitate nos allicit, sunt hæc, *gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens fama de aliquo cum laude. Dignitas est alicuius honesta, & cultu, & honore, & verecundia digna auctoritas. Amplitudo est potentia, vel maiestatis, vel aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia est voluntas erga aliquem bonarum rerum illius ipsius causa, quem diligit cum pari voluntate.* *Vtilitatis* autem duę sunt partes, scilicet *incolumitas, & potentia. Incolumitas est salutis, tuta atque integra conseruatio. Potentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonea rerum facultas.*

Vtilis duæ partes.

De generibus causarum.

Cap. CIII.

Tria genera causarum apud rhetores, & quid sint secundum Ciceronem & Isido.

IDem in Rhetorica secunda. Tria sunt genera causarum, quæ recipere debet Orator, scilicet *Demõstratiuum, Deliberatiuum, Iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certa persona laudem, vel vituperationem. Deliberatiuum est positum in consultatione, quod habet in se suasionem & dissuasionem. Iudiciale est, quod in cõtrouersia positum est, quod habet accusationem, aut petitionem cum defensione.*

Isidorus vbi supra. Deliberatiuum genus est, in quo de quibuslibet vtilitatibus vita, quid aut debeat, aut non debeat fieri tractatur. Demonstratiuum in quo laudabilis persona, aut reprehensibilis ostenditur. Iudiciale, in quo de ipsius persona facto, aut pœna aut præmij sententia datur. Deliberatiuum genus duplex est, *suasio, & dissuasio* Suasoria autem in tribus locis diuiditur, *honesto, vtili, & possibili.* Demonstratiuum duas habet species, *laudem, & vituperationem.* Laudis ordo tribus temporibus distinguitur, *ante ipsum, in ipso, post ipsum.* Pari ordine econtrario in vituperatione hominis hæc forma seruanda est, *ante ipsum hominem, in hominem, post hominem.*

Diuisio causarum.

Quis finis cuiusque causæ.

Boetius vbi supra. Itaque demonstratiuum genus finem habet honestum & bonum. Deliberatiuum, vtile vel honestum. Iudiciale vero iustum.

Quinque sũt species causarum.

Isidorus vbi supra. Species causarum sunt quinque, idest, *honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus est, cui statim sine oratione nostra fauet animus auditoris. Admirabile est, quo attentus fit animus eorum qui audituri sunt. Humile est, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum videtur. Anceps est in quo, aut iudicatio dubia est, aut causa honestatis & turpitudinis particeps, vt & beneuolentiam pariat, & offensam: Obscurum in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs, causa cernitur implicata.*

De statibus Rhetoricis.

Cap. CIV.

Quid status & quotuplex.

STATVS apud Rhetores *dicitur ea res in qua causa consistit*; id est constitutio; fit autem ex intentione, & depulsione. Status autem causarum duo sunt; *rationalis, & legalis.* De rationali oriuntur *coniectura, finis, qualitas, translatio.* De fine, *iudicialis, & negotialis.* De iudiciali, *absoluta, & assumptiua.* De assumptiua, *concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio.* De concessione, *purgatio, & deprecatio.* Item ex legali statu hæc oriuntur, id est *scriptum, & voluntas, leges contraria ambiguitas, collectio siue ratiocinatio, & diffinitio legalis.*

Quid causa.

Boetius vbi supra. Rhetorica quidem inest speciebus, species autem causis. *Causa est controuersia, aliqua constitutione formata*; causarum vero partes status esse dicuntur, quos etiã cõstitutiones aut quęstiones nominare licet. Omnes autẽ Rhetoricæ quæstiones, aut in alicuius scripti controuersia versantur; aut præter scriptum ex re ipsa sumũt cõtentionis exordiũ. In scripto quinque modis fiunt. *Primus* modus est cũ hic scriptoris verba defendit, ille sententiam; & hic dicitur scriptum. *Secundus* cum inter se leges quadam contrarietate dissentiunt; & dicitur status legis cõtrariæ. *Tertius,* cum scriptum de quo contenditur, sententiam claudit ambiguam; & hic dicitur ambiguitas. *Quartus* cum ex eo quod scriptum est, aliud non scriptum intelligitur, & hic ratiocinatiuus syllogismus dicitur, quoniam hic per ratiocinationem, & quãdam syllogismi consequentiam inuestigatur. *Quintus* cum sermo scriptus est, cuius non facile ius & natura clarescit, nisi diffinitione detecta sit; hic vocatur finis in scripto.

Status seu quæstio rhetorica fit in scripto quinque modis.

Quæstio præter scriptum fit tripliciter scilicet an sit, quid sit, quale sit vltima variè diuiditur & subdiuiditur.

Earum vero quæ præter scriptum, in ipsarum rerum cõtentione positæ sũt, hæ sunt differẽtię, scilicet *an sit, quid sit, quale sit*; prima dicitur cõiecturalis quęstio, secunda finita constitutio, tertia generalis qualitas; in qua tamen & qualitatis, & quantitatis comparationis versatur ratio. Hęc autem in duas partes distribuitur. Aut enim in præteritum quæritur de qualitate propositi; & hæc dicitur *quæstio iudicialis.* Aut in præsens, vel futurum: & hæc *negotialis.* Iudicialis in duas partes diuiditur; aut enim in ipso facto ius defensionis inest; & hæc *absoluta qualitas* dicitur; aut extrinsecus assumitur; & hæc *assumptiua quæstio* dicitur.

Quæstio iudicialis in quatuor partes diuiditur.

Sed hæc in quatuor partes dirimitur; aut enim *conceditur crimen, aut remouetur, aut refertur, aut comparatur. Conceditur* quidem cum nulla introducitur facti defensio, sed venia postulatur. Quod fit dupliciter, scilicet aut deprecando (si nihil accusatori attuleris) aut purgando. Purgatio autem fit cum facti culpa his ascribitur quibus obsisti non possit, nec tamen personæ sint, id enim in aliam constitutionem cadit. Sunt autem hæc *imprudentia, casus, necessitas.* Remouetur crimen, cũ ab eo qui incessitur, in

alium

alium transfertur. Et hoc dupliciter, scilicet remouẽdo causam, vel factum. *Causa* remouetur, cum aliena potestate aliquid esse factum ostenditur. *Factum* vero, cum alius aut potuisse aut debuisse facere demonstratur. Et hæc maxime valent, cum talis in nos intenditur actio, quod nos id fecerim*; quod fieri nõ oportuit. *Refertur* crimen, cũ in aliquem iuste commissum esse facinus ostenditur, eo quod is iniurius sæpe fuerit, & id pati meruit. *Comparatio* fit cum propter meliorem vel iliorem ve rẽ, factum quod aduersarius arguit, commissum esse defenditur. Horum autem omnium sunt propriæ differentiæ, ac diuisiones minutissimæ, quæ in Rhetorum libris diligentius continentur.

De Syllogismis Rhetoricis.

Cap. CV.

Quid syllogismus apud rhetores & quotuplex.

ISidorus vbi supra. Syllogismus Græcè, Latinè, argumentatio appellatur. Argumẽtatio autem dicta est, quasi argutæ mentis oratio, qua inuentum probabile exequitur. *Syllogismus igitur est propositionis & assumptionis confirmationisque extrema conclusio, aut ex ambigentis incerto, aut ex fiducia comprobantis.* Cõstat enim tribus partibus, propositione, assumptione, conclusione. Syllogismorum apud Rhetores principalia genera duo sunt, *inductio, & ratiocinatio. Inductio* est, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius cum quo instituta est, siue inter philosophos, siue inter Rhetores, siue inter sermocinantes. Inductionis mẽbra sunt tria; prima pars est *propositio*; secunda, *illatio*, quæ & *assumptio* dicitur; tertia *conclusio*. *Propositio* inductionis est, quæ similitudines cõcedendæ rei necessario vnius inducit, aut plurium. *Illatio* inductionis est, quæ rem de qua contendit introducit. *Conclusio*, quæ aut concessionem illationis confirmat, aut quid ex ea conficiatur declarat.

Quid ratiocinatio & quotuplex.

Ratiocinatio est oratio, qua id de quo est quæstio comprobatur. Ratiocinationis modi sunt duo, primus *Enthymema*, qui est imperfectus syllogismus atque Rhetoricus. *Secundus Epichirema*, qui est in Rhetoricis latior Syllogismus. Enthymematis membra sunt quinque, primum *conuincibile*, secundum *ostentabile*, tertium *sententiale*, quartum *exemplabile*, quintum *collectiuum*. *Sequitur Epichirema* descendens de ratiocinatione latior & executior rhetoricis Syllogismis, latitudine distans & productione sermonis à dialecticis syllogismis, propter quod Rhetoribus datur. Hic autem constat tribus modis, primus modus tripartitus est, secundus quadripartitus, tertius quinque partitus.

Epichirema triplex.

Tripartitus Epichirematicus syllogismus est, qui constat membris tribus, idest propositione, assumptione, conclusione. *Quadripartitus* est, qui constat ex membris quatuor, primo expositione, secundo assumptione, & vna propositionis siue assumptionis coniuncta; tertio probatione, quarto conclusione. *Quinquepartitus* itaque est, qui constat ex membris quinque, id est primo propositione, secundo eius probatione, tertio eius assũptione, quarto eius probatione, quinto cõclusione.

De Locis Rhetoricis.

Cap. CVI.

BOetius vbi supra. Locos omnes Rhetoricos ex attributis personæ vel negotio venire necesse est, *persona* est quæ in iudicium vocatur, cuius dictum aliquod, factumve reprehẽditur. *Negotiũ* est factum, dictumve personæ, vel propter quod in iudiciũ versatur. In his duobus omnis iudiciorum ratio versatur, persona scilicet & negotio.

Omne iudicium versatur in negotio & persona.

Hæc ergo duo nõ possunt argumenta facere quia de ipsis quæstio est. Argumentum enim est ratio rei dubiæ faciens fidem; de quibus autẽ dubitatur, ea fidem facere nõ possunt: Faciunt autem negotia fidem ea, quæ sunt personis & negotijs attri-

A buta Et si quando persona negotio faciat fidem, vt si credatur rempublicam prodidisse Catilinã, quia persona est vitiorum turpitudine denotata; tunc non in eo quod persona est, & in iudicium vocatur; sed in eo quod ex attributis personæ quandam suscipit qualitatem.

Quomodo se habent circumstantiæ ad personam & negotiũ.

Vt autem rerum ordo clarius elucescat, sciendum quod circunstantiæ sunt, quæ conuenientes substãtiã quæstionis efficiunt. Has autem in duo sic partitur, vt eam quę quis in attributis personę ponat; reliquas autem in attributis negotio constituat. Et primam quidem, quam personæ attribuit, in 11. partes diuidit. Hæ sunt autem *nomen, natura, victus, fortuna, studium, casus, affectio, habitus, consilium, facta, & orationes*, ea dũtaxat quæ extra illud factum dictumque sunt, quod B nunc in iudicium deuocatur. Reliquarum vero, quas in attributis negotio ponit, *quid & cur*, cum ipso negotio cõtinentia dicit. *Cur* in causa est constituens. *Quid* autem in quatuor partes secat, scilicet in *summã facti*, vt est parentis occisio; *& ante factum*, vt concitus gladium arripuit: *& dum fit*, vt vehementer percussit; & *post factum*, vt in abdito sepeliuit. *Postremas* autem quatuor circunstantias ponit in gestione negotij, quæ est secunda pars attributorum negotijs. Et illam quidem quę est *quando*, diuidit in *tempus*, vt nocte fecit; & *occasionem*, vt cunctis dormientibus: *vbi* vero dicit locum, vt in cubiculo; *quomodo* autem modum, vt clam: *quibus auxilijs* facultatem, vt cum multo exercitu. *Tertia* pars eorum quæ attributa negotio dicuntur, sunt adiuncta negotio; vt *genus*, vel *species, contrarium, euentus, comparatio. Consecutio* vero quarta pars est attribu- C torum negotio: hæc itaque quæ in attributis personæ ac negotio constant, sunt velut in dialecticis locis ea, quæ in ipsis de quibus quærit, hærent.

Adhuc de eodem.

Cap. CVII.

Quid de cæteris circumstantijs dicẽdum.

REliqua vero, quæ vel sunt adiuncta negotio, vel gestum negotium cõsequuntur talia sunt, qualia ea quæ secundum Themistium partim rei substãtiam consequuntur, partim extrinsecus sunt, partim in medijs versantur. Secundum Ciceronem autem inter affecta sunt numerata, vel extrinsecus posita. Sunt enim D adiuncta negotio, affecta quodam modo ad id de quo quæritur. Nam circunstantiæ septem prædictæ, cum comparari cœperint, & quasi in relationem venire, si quid ad se continens, vel ad id quod continet referatur, aut species fit, aut genus. Si autem ad id quod ab eo lõgissime distet, cõtrarium. Si vero ad finem suum & exitum, euentus est. Eodem quoque modo ad maiora & minora & paria siue similia comparatur.

Et hi quidẽ loci à prioribus differũt, quia illi vel facta cõtinẽt, vel factis inseparabiliter adhærẽt, vt *locus & tẽpus* &c. Hæc vero scilicet adiũcta negotio, nõ ipsi negotio adhærẽt, sed accidunt circũstantiis; & tunc demũ argumenta præbent, cum ad comparationem veniunt. *Consequentia* vero negotium, nec in ipsis rebus insunt, nec eis inseparabiliter adhærent, nec ex E cõparatione reperiuntur, sed rem gestam vel antecedunt, vel consequuntur; & hic locus totus extrinsecus est. *Primum* enim in eo quæritur, nõ de re, sed de nomine: scilicet quo id quod factum est appellari cõueniat. Deinde quę sit eius rei lex, consuetudo, pactio, iudicium, sententia, artificium & cætera huiusmodi extrinseca.

Attributa negotijs in quatuor diuiduntur.

In hæc ergo quatuor habet negotiis attributa diuidere, scilicet vt sint partim continentia cum negotio, & hæc sunt facta; partim vero in gestione negotij, & hæc factis adherentia; partim quoque adiuncta negotio, & hæc in relatione ponuntur; partim etiã gestum consequuntur negotium, & horum fides extrinsecus sumitur. Hæc de Rhetoricis locis sufficiant.

De constructione & ornatu orationis Rhetoricæ.

CAP. CVIII.

Quibus rebus ornetur oratio.

ISidorus vbi supra. Componitur autem & instituitur omnis oratio comma, colon, periodo. *Comma* est particula sententiæ, Colon membrum, Periodus ambitus, vel circuitus. Fit autem ex coniunctione verborum comma, ex comate colon, & ex colo periodus. Periodus autem lōgior esse nō debet, quam vt vno spiritu proferatur. Præterea purum & honestū oratoris eloquium, carere debet omnibus vitijs, tam in literis, quam in verbis, quam etiam in sētētijs. Augetur & ornatur oratio etiam figuris verborum ac sententiarum. Nam quia directa & perpetua oratio, fatigationem atque fastidium, tam dicendi quam audiendi creat, flectenda est, & in alias versanda formas: vt & dicentem reficiat, & ornatior fiat, & iudicem diuerso vultu audituque deflectat; è quibus plurimæ à Donato in schematibus artis grammaticæ annotatæ sunt.

Quibus vtēdum in locutione.

Iam vero in locutionibus illo vti oportebit, vt res, locus, tempus, persona audientis efflagitat, ne profana religiosis, ne inuerecunda castis, ne leuia grauibus, ne lasciuia serijs, ne ridicula tristibus misceantur. Hinc non fit satis videre quid dicat, nisi id quoque aperte & suauiter dicere; ne id quidem tantum, nisi id quod dicit & facere. Dicenda sunt quoque submissa leniter, incitata grauiter, inflexa moderatè. Hoc est enim illud trimodum genus dicendi, *Humile, medium, grandiloquum.* Nam in paruis causis nihil grande, nihil sublime dicendum est, sed leni ac pedestri more loquendum. In causis vero maioribus, vbi de Deo, vel hominum salute referimus; plus magnificentiæ & fulgoris est exhibendum. In temperatis vero causis, vbi nihil agitur vt agat, sed tantummodo vt delectetur auditor, inter vtrunque moderatè dicendum est.

Oratoriæ locutio petit tria.

Tullius in secundo Rhetoricorū. Oratoria elocutio tria in se debet habere, scilicet elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quæ facit, vt vnunquodque purè, & apertè dici videatur. Compositio est, quæ facit omnes partes orationis, æqualiter perpolitas. Dignitas est, quæ reddit ornatam orationem, & varietate distinguit.

Quid Poëtica & quot eius species.

CAP. CIX.

AVctor. Post artem Rhetoricam dicendum restat de Poëtica, quam & Alpharabius in libro de diuisione scientiarum, inter logicæ partes vltimam ponit; & ipsam in libro de ortu scientiarum ita describit.

Quid poëtica.

Poëtica, inquit, *est scientia ordinandi metra, secundum propositionem dictionum, & tempora pedum, ac numerum eorum.* Idem quoque dicit in libro de diuisione scientiarum, quod poëticæ proprium est, sermonibus suis facere imaginari aliquid pulchrum vel fœdum, quod non est ita, vt auditor credat, & aliquid abhorreat, vel appetat: quamuis cum certum sit non ita esse in veritate, animi tamen audientium eriguntur ad horrendum vel appetendum quod imaginantur.

Septem sunt species poëticæ.

Habet autem poesis septem species, scilicet *Comœdiam, Tragœdiam, Inuectionem, Satyram, Fabulam, Historiam, Argumentum.* Est autem *Comœdia* poesis, exordium triste læto fine commutans. *Tragœdia* vero poësis, à læto principio in tristem finem desinens. *Inuectio* est carmē reprehensorium animo bono compositum. *Fabula* est nec vera nec verisimilis narratio. *Historia* est rei gestæ narratio. *Argumentum* est rei vilis voluntaria similitudo.

B

De poetis.

CAP. CX.

Poeta vnde dicti.

ISidorus libr. 8. Poetæ inde sunt dicti, sicut ait Trāquillus, cum primum homines exuta feritate rationem vitæ habere cœpissent, seque ac Deos suos nosse, cultum modicum ac sermonem necessarium commēti, sibi vtriusque magnificentiam ad religionem Deorum suorum excogitauerunt, laudesque eorū, & verbis illustrioribus, & iucundioribus numeris extulerūt. Id genus, quia forma quadam efficitur quæ *poetes* dicitur, *poema* vocitatum est, eiusque fictores *poetę*. Lyrici poetæ dicuntur, à potu lyrin, idest à varietate carminū, vnde & lyra dicitur.

Discrimen inter comœdiam & tragœdiam.

Tragœdi dicti sunt, eo quod initio canentibus præmium erat Hyrcus, quem Græci *Tragos* vocant. *Comœdi* appellati, siue à loco, quia circum pagos agebant, quos Græci *comas* vocant; vel à commessatione. Solebant enim post cibos, homines ad eos audiendos venire. Sed comici priuatorum hominum prædicant acta. Tragici vero respublicas, ac regum historias. Item Tragicorum argumenta ex rebus luctuosis sunt. Comicorum ex rebus lætis.

Duo genera comicorum.

Duo sunt genera comicorum, scilicet veteres, & noui; veteres qui & ioco ridiculares extiterūt, vt Plautus, Actius, Terentius: Noui qui & satyrici, à quibus generaliter vitia carpuntur, vt Flaccus, Persius, Iuuenalis, vel alij; hi enim omnium delicta corripiunt & describunt; vnde & nudi pinguntur, eo quod per eos vitia singula denudentur.

C

Satyrici vnde dicti.

Satyrici autem dicti, siue quod pleni sint omni facundia, siue à saturitate & copia. De pluribus enim simul rebus loquuntur. Quidā autem poetæ theologi dicti sunt, quoniā de Dijs carmina faciebant. Officiū autē poetæ in eo est, vt ea quę vere gesta sunt, in alias species, obliquis figurationibus, cū decore aliquo cōuersa trāsducat. Apud poetas autem tres characteres esse dicūt, *vnum* in quo tātum poeta loquitur, vt est in libro Virgilij Georgicorū. *Aliū* Dramaticū, in quo poeta nunquam loquitur; vt est in Comedijs & Tragedijs. *Tertiū* mixtū, vt est in Æneide. Nā poeta illic, & introductæ personæ loquuntur.

D

De Prosa & Metro.

CAP. CXI.

Quid prosa & vnde dicta.

IDem in tertio. *Prosa est producta oratio, & à lege Metri soluta.* Prosum enim antiqui productū dicebāt, & rectū. Alij prosam aiunt dictā, eo quod sit profusa. Præterea sciēdum, tā apud Græcos, quā apud Latinos, longe antiquiorem curam fuisse carminū quam prosæ: omnia enim prius versibus cōdebantur.

Metra & versus vnde dicta.

Metra vocata sunt, quia certis pedum mēsuris atque spatijs terminantur. Mensura enim Græcè Metron dicitur. *Versus* dicti sūt ab eo quod pedibus in ordine suo dispositis, certo fine moderantur per articulos (qui cæsa & membra nominantur) qui ne longius peruoluerentur quā iudicium posset sustinere, modū statuit ratio vnde reuerteretur, & ab eo ipso versū vocatū, quod reuertitur.

E

Quid Rythmus.

Huic adhęret *Rythmus*, qui nō est certo fine moderatus, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus currit, qui Latinè nihil aliud quā numerus dicitur, de quo est illud. *Numeros memini, si verba tenerem.*

Quid poesis, poema, idilion, distichō, & centones.

Poesis dicitur Gręco nomine opus multorū librorū; *poema* vni⁹. *Idilion* paucorū versuū; disticho duorū; *monostichon* vnius. *Cētones* apud Grāmaticos vocari solent, qui de carminibus Homeri & Virgilij, ad propria opera more cētenario, ex multis hinc inde cōpositis, in vnū sartiunt corpus, ad facultatē cuiusq; materiæ. Denique Proba vxor Adelphi, centonē ex Virgilio, de fabrica mūdi, & Euāgelijs plenissime expressit; Materia cōposita secundū versus, & versibus secundum materiā cōcinnentibus: Sic quoque & quidā Pōponius, ex eodem poemate inter cætera stili sui ocia, Tytirum in Christi honorem composuit, similiter & Æneidos.

De

De Carmine, & eius speciebus.

Cap. CXII.

Quid carmē & quotuplex.

CARMEN vocatur quicquid pedibus continetur; cui nomen datum existimant, eo quòd carptim pronūcietur. Metra, vel à pedibus nuncupata sunt, vel à rebus quæ scribuntur, vel ab inuentoribus, vel à frequētatoribus, vel à numero syllabarum. A pedibus vt *Dactilica, Iambica, Trochaica*. A numero syllabarum, *Exametrum, Penthametrum, Trimetrum*. Ab inuētoribus, *vt Saphicum, Archilocum*. Saphica Sapho mulier edidit. Archilochus quidā Archiloica scripsit. Symonidia quoque metra Symonides poeta Lyricus cōposuit. A frequentatoribus, vt *Asclepiadea*. A rebus quæ scribuntur, vt *Heroicum, Elegiacum, Buccolicum*.

Carmē quidque nominatur à pedibus, quandoque ab inuentoribus, quandoque à rebus quæ scribuntur &c.

HEROICVM enim carmen dictum est, eo quod virorum fortium res & facta narrantur, nam heroes appellantur viri, quasi aere & cęlo digni, propter sapientiam & fortitudinē; quod metrum auctoritate cætera metra pręcedit, cōstatque duobus pedibus, *Dactilo & spondeo*: at sępè penè vel ex hoc, vel ex illo; nisi quòd temperatius fit vtriusque mixtura. Hoc primū Moyses in cantico Deuteronomij, lōge ante Fereciden & Homerum cecinisse probatur. vnde apparet antiquiora fuisse apud Hebræos studia carminum, quàm apud gentiles. Siquidem & Iob Moysi temporibus adęquatus, exametro versu, dactilo spondæoque decurrit.

Heroica vsus est Moyses in cantico Deuteron. similiter etiam Iob qui vixit eodem tempore.

ELEGIACVM autem dictum est eo quòd modulatio eiusdem carminis conueniat miseris. *Bucolicum*, id est pastorale carmen, appellatur à bobus de maiori parte, quamuis Opilionum Caprariorūq; sermones in his, & cantica inserantur. *Hymni* autem ex Græco in Latinum laudes interpretantur. *Epithalamia* sunt carmina nubentium, quæ decantantur à scholasticis in honorē sponsi & sponsæ. Vocatum autem Epithalamiū, quod in thalamis decātetur. *Threnos* (quod Latine lamentū vocamus) primus Hieremias versu composuit, super vrbem & populum, quando captiuus ductus est. Post hunc apud Grecos Symonides poeta Lyricus. Adhibebantur autem funeribus atq; lamentis, similiter & nunc *Epitaphium* Græcè, Latinè *super tumulum*; est enim titulus mortuorum. Scribitur enim ibi vita, mores, & ætas eorum. *Epigramma* est titulus, quod in Latinum superscriptio interpretatur.

De alijs carminum generibus.

De Fabulis poeticis.

Cap. CXIII.

Fabula vnde dicta & quotuplices.

FABVLAS poetę à fando nominauerunt: quia non sunt res factæ, sed tantummodo loquendo fictæ; quæ ideo sunt inductæ, vt ficto mutorum animalium inter se colloquio, imago quędam vitę hominum nosceretur. Sunt autem fabulæ, aut *Æsopicæ, aut Libisticæ*. *Æsopicæ* sunt, cū animalia muta inter se sermocinasse finguntur, vel quæ animam non habent: vt vrbes & montes, petrę, & fulmina. *Libisticæ* autem dum hominum cum bestiis, aut bestiarum cum hominibus fingitur vocis esse commercium.

Fabulas poetę quasdam delectandi causa finxerūt, quasdam ad naturam rerum, nonnullas ad mores hominum interpretati sunt. *Delectandi* causa fictas, vt eas quas vulgo dicunt, vel quales Plautus & Terentius composuerunt. *Ad* naturas rerum fabulas fingunt; vt *Vulcanus claudus*, quia per naturam nunquā rectus est ignis; vt illa *Triformis bestia*, prima leo, postrema draco, media ipsa chimera id est caprea: Ætates hominum per eam volentes distinguere, quarū ferox & horrens prima adolescentia, vt leo, dimidia, vitę tempus lucidissimū vt caprea, eo quòd acutissime videat; tūc fit senectus casibus inflexis, vt draco. Sic & Hipocētauri fabulam esse confictam, id est hominem equo mixtum ad exprimendam humanæ vitæ velocitatem: quia constat equum esse velocissimum.

Finis Fabularū vel delectandi causa vel ad naturas verū explicādas, vel ad mores hominum instituendos.

Ad mores, vt apud Horatium, Mus loquitur muri, & mustella vulpeculę, vt per narrationem fictam, ad id quod agitur verax significatio referatur. Vel sicut in libro Iudicum, ligna sibi regem requirunt, & loquuntur ad oleam, & ad ficum, & ad vitem, & ad rubum: quod totum vtique ad mores fingitur, vt ad rem quę intenditur, facta quidem narratione, sed veraci significatione veniatur. *Sic* & Demosthenes orator, fabula vsus est aduersus Philippum, qui cum ab Atheniensibus postularet, vt sibi decem oratores darentur, & discederet, finxit ille hanc fabulam qua dissuaderet dicens, Lupos aliquando Pastoribus, quorum diligentiam decipere voluissent, suasisse, vt in amicitiam conuenirent; ea tamen conditione, vt si Canes (in quibus erat causa iurgiorum) iure securitatis illis traderentur; moxque annuisse pastores, & in specie securitatis dedisse Canes, quos Ouium suarum vigilantes custodes habebant; tunc Lupi adepta omni fortitudine, omne quod in gregibus illis erat, non pro satietate tantum, verumetiam pro libidine lacerauerunt. Philippum quoque principes populi postulare, quo facilius posset opprimere expoliatam custodibus vrbem.

Fabula Demosthenis de lupis & pastoribus.

De Fabulis fictis, contra calumniosos & insidiosos.

Cap. CXIV.

AVCTOR. Tales sunt & morales Æsopi fabulæ, de quibus exempli causa nonnullas hoc in loco placuit breuiter inserere. Nām etsi legenti vel audienti misceant risum, acuunt tamen ingenium. Verbi gratia contra calumniosos fingitur, quod Agnus & Lupus sitientes ad riuulum è diuerso venerunt, sursum bibebat Lupus, longèque inferior Agnus. Lupus vt Agnum vidit, sic ait: Turbasti mihi aquam bibenti. Agnus patiens dixit, quomodo aquam turbaui tibi? à te ad me decurrit. cui Lupus: Et maledicis mihi inquit. At ille: Non maledixi. Lupus vero; pater (inquit) tuus multa mala mihi ostendit. In fine autem altercationis, Lupus improba voce dixit. Et adhuc mihi loqueris latro: Statimque in eum direxit, & innocenti vitam eripuit.

Fabula de lupo et agno.

Contra illos qui alienæ saluti insidias parant, fingit quòd Mus vi flumen transiret, auxilium à rana petiit, Illa grossum filum petens, murem ad pedem sibi ligauit; & natare cæpit: in medio vero flumine rana se immersit: at ille validius dum teneret vires, miluus econtra volans, murem cum vnguibus rapuit, simul & ranam pendentem sustulit.

De mure & rana.

Item contra insidiosos In nido Lusciniæ cum Accipiter sederet, vt specularetur auras, paruos illic pullos inuenit. Luscinia cito superuenit, & rogabat eum parcere pullis suis: Faciam inquit quod vis, si bene mihi cantaueris At illa (quàmuis animus exciderit tanto metu coacta) pauens & dolore plena cantauit. Accipiter qui prædam inuenerat: Non bene cantasti inquit; prenditque vnum de pullis & deuorare cæpit. E diuerso enim Auceps quidam venit, & calamo lento leuans, Accipitrem visco contractum in terram strauit. Sic qui alij insidiatur, timere debeat ne capiatur.

De Luscinia & accipitre.

Item eiusdem contra cupidos & auaros & gulosos.

Cap. CXV.

PRÆTEREA cōtra cupidos fingit, Quòd canis flumen transiens, partem carnis ore tenebat; cuius vmbram cum vidisset in aqua, patefecit os suum, vt illam caperet, & statim eam quam prius tenebat fluuius tulit, & illam quam sub aqua esse putabat, obtinere non potuit. Sic quisquis alienum quærit, dum plus vult, suum perdit.

De cane carnem dimittente propter vmbrā.

Item cōtra inuidiam, & auaritiā fingit, quòd Simia Vulpem rogauit, vt de magnitudine caudæ sibi daret, vnde nates suas turpissimas tegeret; quid enim (inquit) vtile, vt sit pondus sine causa tantę longitudinis caudæ

De vulpe & Simia.

caudæ quam per terram trahis. Cui Vulpes ait, lōgior fiat & maior, vt per terram illam traham, siue per petras, & spinas & lutum, ne tu meo tegmine pulchrior videaris. Locuples (inquit) & auare, te tunc fabulam increpat, qui non das quod tibi superat.

De fure & cane.

Contra gulosos qui ad vnum prandium rem suam perdunt, hoc quoque componit. Nocturnus quidam fur, cum Cani panē immitteret, Canis ait: Panis tuus non pro gratia datur; tu ideo das, vt me lædas; si modo mihi panem porrigas, nunquid postea daturus es mihi cum fame victus fuero, non præsentem tantum vitam volo, sed futuram prouideo, nolo igitur fauces meas pane claudas, sed nisi recesseris, ipse contra te latrabo, dominum ac familiam suscitabo, furemque illis nunciabo.

Item contra incautos.

Cap. CXVI.

De leone & socijs in venatione.

ITem contra illos qui incautè sociantur potentibus, fingit quod vacca & capella & ouis fuerunt sociæ simul cum Leone. Qui cum in saltibus venarentur & Ceruum caperent, factis partibus Leo sic ait. Ego primus tollo, quia Leo; secunda pars mea est, eo quod fortior sum vobis; tertiam vero mihi defendo, quia plus vobis cucurri; Quartam autem qui tetigerit inimicum me habebit: sicque totam prædam illam, sola improbitas abstulit.

De lupo & grue.

Item contra illos qui malos incautè iuuant, fabulam componit, dicens. Ossa dum Lupus deuoraret, vnum ex illis transuersum grauiter in faucibus hæsit; Lupus magno pretio, qui hoc malum extraheret, inuitauit. Rogabatur Grus collo longo, vt medicinam præstaret Lupo. Id egit, vt caput mitteret, & malū de faucibus extraheret. sanato Lupo, Grus reddi promissa præmia petiit: & Lupus ait: ô iniuria, meis virtutibus ingrata est illa Grus, quæ caput incolumis extulit non vexatū dente nostro; & mercedem sibi postulat.

De ceruo & venatoribus.

Item contra illos qui laudant sibi inutilia, & vituperant vtilia. Ceruus de fonte bibens, sua cornua magna vt vidit, nimium laudare cœpit, crura tenuia vituperauit; quod cum faceret, venatorum voces, ac repēte latrare Canes audiens, fuga per campum euasit. At vbi eum Sylua suscepit, magnitudo illa cornuum venantibus eum retinuit. tunc mortē suāvidens, ait; quę mihi erant vtilia vituperaui, & deceptuosa laudaui.

De arboribus manubrium securi concedentibus.

Item ne quis hosti arma præstet. Securis cum facta esset, homo postulabat ab arboribus, vt illi manubriū darent de ligno, quod firmum esset: quo facto, homo manubrium sumpsit, & aptata securi, ramos, ac robora magna, & omnia quæ voluit incidit. Tunc Fraxino Quercus ait. Dignè & benè patimur, qui roganti hosti nostro, vt cæci manubria dedimus. Ideoque ante cogitent, ne hosti aliqua præstent.

De figmentis eiusdem contra vanè gloriosos.

Cap. CXVII.

De coruo & vulpe.

ITerum contra illos qui laudari verbis subdolis gaudent, & postea pænitent, hanc fabulam fingit. Cum de fenestra coruus occasione caseum raperet, altam arborem supersedit. Vulpes vt hunc vidit, de contra sic ait; O Corue, quis similis tibi, & pennarum tuarum, quàm magnus est nitor? Qualis decor esset, si vocem claram habuisses, nulla prior auis fuisset? At ille dum placere voluit, & vocem suam validius ostēdere, sursum clamauit, & ore patefacto caseum oblitus deiecit; quem celeriter dolosa Vulpes auidius rapuit; tūc stupens Coruus ingemuit, ac deceptus pænituit.

De leone moriendo.

Fingit etiam idem fabulam, homines in dignitate mansuetos esse commonentem, hoc modo. Annis defectus & viribus Leo, cum grauatus iaceret, spiritum extremum trahens, Aper ad eum venit iratus, spumās, fulmineis dētibus, & ictum veterem vindicauit: Taurus etiam cornibus, hostile corpus Leonis confodit: Asinus quoque feram vt sic vidit, calcibus illi frontem aperuit: & ille cum gemitu suspirans, sic dixisse fertur. Cum esset virtus mea, fuit honor, fuit timor, vt omnes visione mea fugerent, & opinio ipsa terreret plures. Quos autē non læsi quibus & auxiliator fui ipsi modo malignantur mihi: & quia sum sine viribus, nullus est honor pristinus.

De asino volente honore sui viandari.

Item contra illos, qui indecenter ad officia meliora reddenda indigni se ingerunt, hanc quoque fingit. Asinus quotidie videbat Catellum bl[illegible] domino, & de mensa saturari, & familiam illi larg[illegible] plu[illegible]: Sicque dixisse Asinus fertur. Si animal immundissimum sic diligit Dominus meus, ita & familia; quantum me si obsequium illi fecero? plus enim melior sum Cane, qui in multis rebus sum vtilior, aquis è fontibus alor, cibus mihi mundus datur; melior sum Catello, meliori vita frui possum, & maximum honorem habere. Cum hæc Asinus secum cogitasset, vidit dominum introire, occurrit velocius, clamans prosiliuit, & superstetit, leuans pedes priores imposuit humeris domini, lingua eum lingens liniit, & maculans vestem, fatigat dominum pondere suo: clamore autem domini concitatur omnis familia; fustes & lapides arripiūt, Asinum feriunt, debilem membris, costisque fractis, sic abiiciunt ad præsepia, lassum atque semiuiuum.

Item contra Pusillanimes.

Cap. CXVIII.

De monte qui murem parturiuit.

ITem contra illos qui vanis rumoribus nimis terrētur, sic fingit. Quidam mons parturiebat, & gemitus magnos dabat; omnis natio vt audiuit, timuit; cūctisque perturbatis, nullus sui memor erat, mons ille tandem peperit Murem: huius fama volat, & quod malum putabant, in nihilum omnibus venit, quos timor inuaserat.

De leporibus timorem cessis.

Item contra illos qui nimis pusillanimes statum suū ferre non possunt, sic cōponit. Cum strepitus magnus ad Lepores veniret, & subitus; consilium inierunt, vt se præcipitarent propter assiduos metus: at vbi ad orā fluminis venerunt, ranę multæ quæ ibi erant expauerunt, & in fluuium se iactauerunt. Lepores cum hoc viderunt, vnus inquit illorum. Sunt & alij timentes, sequamur vitam vt cæteri, feramus si quid accidit, neque erit toto tempore malum. Quicunque ergo malum tolerare non potest, aliorum mala inspiciat.

De asino mortem optante.

Item contra illos qui tædio victi, & labore, mortē desiderant. Fuit quidam negotiator in via, qui onustū Asellum flagello & fuste cædebat, vt citius veniret ad nundinas lucri causa: Asellus autem mortem optabat, putans se post esse securum, lassatus, & quassatus: de ipsius tamen pelle fiunt tympana, & cribra, quæ semper patiuntur, & qui putabat se fore securum post mortem, tenditur.

Item contra Arrogantes.

Cap. CXIX.

De graculo alienis plumis se ornante.

ITem ne quis de alienis bonis magnum se iactet, exhortatur, fingens quòd Graculus Pennas Pauonum quæ ceciderant sustulit, & inde se ornauit; suosq; contemnere cœpit, & gregi Pauonum se miscuit. At illi ignoto & impudenti pennas iniuriosè eripiunt, calcibus ac morsibus eum fatigant, miserque semiuiuus ab eis relictus, ad proprium genus redire timuit: vbi cum esset ornatus, multos iniuriosè terruit. tunc vnus ex his ait illi Si vestes tuas, quas natura dedit tibi, amasses, hæ tibi sufficerent, nec ab illis iniuriam passus, nec à nobis pulsus fuisses.

De formica & musca.

Item contra illos qui se contentiosè laudant. Formica & musca contendebant acriter, quæ melior istarum esset: Musica ait, nunquid te nostris potes com-

cōparare laudibus, vbi immolantur exta, prima gusto, A in capite regum sedeo, & omnibus matronis oscula dulcia figo; de quibus rebus tu nihil. Formica, ait. Cōtra te hoc tu dixeris improba testis, laudas importunitatem tuam. Nunquid optata venis reges & matronas quas nominas, tu importuna adis; & tūa omnia esse dicis, cum vbi accedis fugaris, vndique quasi iniuriosa abigeris. Æstate vales, bruma nō appares: ego vero deliciosa hyeme sum secura, meque sequuntur gaudia: tu autem ventoso flabello repelleris sordida.

De rana bouis magnitudinem appetente. Item contra pauperem superbum. In prato quodam Rana vidit pascentem Bouem: putabat se posse fieri talem, si rugosam impleret pellem. & inflans se, natos suos interrogauit: sum ipsa quanta Bos? Dixerunt, nō. Iterum se inflauit potius, & dixit suis, quid modo? Responderunt, nihil. Tertio cum se inflaret, rupta pelle B mortua est. Ideo vulgo dicitur: *Noli te inflare, nè crepes.*

Item contra contemptores humilium.

Cap. CXX.

De Leone & mure. ITem ad exhortationem humiliū, ne quis minimos lædat, fingit. Quòd dormiēte Leone in Sylua, Mures agrarij luxuriabantur, & vnus ex illis super Leonē casu transijt. Expergefactus Leo, celeri manu miserum comprehendit: qui veniam sibi dari rogabat, quia nō spōte fecerat. Leo vero de Mure cogitat, vindicta quid esset in tali, si eum occideret, crimenq; illi, non gloria laudis esset: ignouit igitur, & dimisit. Post paucos dies ipse in foueam cecidit, qui vt se captiuū agnouit, magno dolore rugire cæpit. Mus autem vt agnouit, ad eū C cucurrit, & re cognita; Non est (inquit) iam quod timeas, parem gratiam reddam tibi, non immemor beneficij. Tūc omnes artis illius ligaturas lustrare cæpit, & loca rodenda cognoscens, neruos secare dentibus, & artis illius ingenia laxare cæpit: sicque Leonem captum liberum restituit.

De equo & asino. Item vt qui se felices æstimant, nulli iniuriā faciant, dubiamq; meminerint esse fortunæ rotā. Equus quidem ornatus fræno ex argento & auro, sellaque decora, occurrit Asino in angusto, delonge venienti, & onusto: & quia illi trāseunti tardius dederat viam, eo quòd in timore lapsus erat, Dixit Equus. Nisi me satis continerem, te calcibus rumperem, qui obuianti mihi non cessisti, aut stetisti vt transirem. Terrore igitur & D superbia illius tacuit & ingemuit miser Asellus. Nec multo post Equus currendo ruptus ac miser effectus, iussu Domini sui ad villā ductus est, vt agris portaret stercus. Acceptisque rusticis ornamentis, per semitam ibat onustus, quem iam infelicem in prato pascens ille cognouit Asellus, talique sono increpauit. Quid tibi profuerunt ornamenta illa pretiosa, vt talem haberes audaciam? nunc & tu nostris vtere nobiscum rusticis officiis.

Item contra infideles & adulteros.

Cap. CXXI.

De vespertilione ad partes quadrupedum se cōferente. ITem contra illos qui à suis infideliter transeunt ad E alienos. Quadrupedes cum Auibus bellū gerebant, nullaque pars alij credebat, sed fortiter ac diu pugnabant. At vespertilio, dubios & graues euentus timens, quia superior erat & magna acies quadrupedum, contulit se ad eosdem quasi cum vincentibus Subitoque veniens Aquila, volucribus se miscuit, & cedentibus quadrupedibus, Auium victoria stetit. Reuersiq; sunt ad pristinam pacem, Aues & Quadrupedes, Vespertilio igitur Auium sententia damnatus, eo quod suos reliquisset, plumis suis expoliatus est, vt lucem fugiens, noctibus nudus volaret. Sic qui se duabus partibus obnoxium commiserit, hic & illic ingratus viuit, & sibi potius reus erit.

De duobus hominibus à Simijs interrogatis. Item contra adulatores, & eorum fautores. Duo homines vnus fallax, alius verax, cum ambularent, venerunt in prouinciam Simiorum: quos vt vidit vnus eorum, qui se priorem aliis cōstituerat, iussit homines illos teneri, & quid de ipso dixissent interrogari. Iussit quoq; omnes Simios sibi similes ante se, & dextra læuaque stare, sibique sedem contra parari, sicut viderat imperatorem aliquando facere. Iubentur igitur homines illi in medium adduci: dixitque maior ille Simius: Quid sum ego? Fallax ait: Tu es Imperator. Iterū ille: Et isti quos ante me vides stare? Qui respondit: Hi sunt comites tui primicerij, milites, & cęteri officiales. Ille ergo in mendacio laudatus est, & munerari iussus, quia adulatus est; & omnes illos fefellit. Ille autē verax homo hæc apud se aiebat: Si iste qui mendax est, sic est acceptus & muneratus: ego quid si verū dixero? Interrogatus ergo ab illo Simio; Dic tu quid sum ego, & hi quos ante me vides? Ille qui veritatem amabat, respondit. Tu Simius es, & hi omnes Simij sunt similes tibi. Continuo iubetur lacerari dentibus, & vnguibus quia quod verum est dixit. Hoc modo fieri solet à malis hominibus, vt fallacia & malitia ametur, & honestas vel veritas laceretur.

Item contra pigros.

Cap. CXXII.

De manibus & ventre. ITem contra pigros qui laborare nolunt, fingit indignatas manus & pedes, ventri cibū dare noluisse, eo quod sine vllo repleatur labore. Illoque sedente ocioso, contra eum indignantes, laborare noluerūt, & seruitium negauerunt: venter vero esuriens clamauit; At illi nihil per paucos dies dare voluerumt. Ieiuno autem ventre, membra omnia lassauerūt: postea vero cibum dare volentes, recusat venter, quia iam clauserat vias: sic membra & venter simul interierunt.

De formica & cicada. Item contra pigros. Formica hyeme frumentum ex cauerna trahens siccabat, quod æstate colligēs coagulauerat. Cicada autem eam rogabat esuriens, vt daret aliquid illi de cibo, vt viueret. cui formica: Quid faciebas (inquit) in æstate? at illa, quando mihi vacabat, per sepes oberrabam cātando. Formica igitur ridens, frumentum includens, ait: Si æstate cantasti, hyeme salta. Hæc fabula pigrum docet, vt certo tempore laboret, ne dum minus habuerit, non accipiat cum petient.

Item eiusdem contra iactantiam, & ad libertatis commendationem.

Cap. CXXIII.

De vulpe vuas appetente quas obtinere non valuit. Item cōtra illos qui quod facere non possunt, verbis tamen se posse, & nolle ostendunt. Fame coacta Vulpes vuam sursum pendentem aspexit, & alto gradu se excutiens, quoties voluit attingere sursum, non potuit. Tandem irata: Nolo te acerbam & immaturā inquit: & quasi eam tangere nolens, abit.

De asino & Leone. Item contra illos qui virtute facere nihil valent, & verbis inanibus alios terrent. Asinus è diuerso Leoni occurrit, & sic ait: Ascendamus in cacumen montis, & ostendam tibi quia & multi me timent. Leo ridēs ait: eamus. Cumque venirent ad locum, stans Asellus in edito loco, voce dimissa clamare cępit. Quem audientes Vulpes & Lepores currere cæperunt. Cui Leo, ait: Poterit & me terrere vox tua, si nō te scirē quis esses.

De Leone & vulpe. Item contra illos, qui domos potentum facile intrant. Leo iam deficiens, languorem fingebat, & per hanc fallaciam, cum certę bestiæ ad visitandum eum introirent, mox eas comedebat. Vulpes autē ante speluncam veniens stetit, & salutauit eum. Interrogata autem à Leone, quare non intrasti? Respondit quoniam introeuntium vestigia video, exeuntium autem non video.

De cane & lupo. Item ad commēdationem libertatis fingit, Quòd Canis & Lupus in Sylua dum conuenirent, ait Lupus Cani: Vnde frater sic nitidus & pinguis es? Qui respōdit; Quia domi custos sum cōtra latrones. affertur mihi panis, dat dominus ossa, amat me tota familia, quis-

quę mihi cibum porrigit, aqua non deest, sub tectis cubo, & ociosus vitam gero. Cui lupus: Bone (inquit) frater, Vellem vt ista mihi contingerent, vt ociosus saturarer cibo, & melior viuerem sub tecto. Canis ait Lupo; si vis esse tibi benè, veni mecum, noli timere. Cũq; simul ambularent, vidit Lupus Canis collum catena tritum, & ait: Quid hoc est frater, quòd iugum attriuit collum tuũ? Et Canis: quia sum (inquit) acrior interdiu ligor, nocte soluor, inter duas domos vagor, & vbi volo illic dormio. Cui lupus: Non est opus mihi istis frui, quæ laudasti: viuere volo liber, quodcũq; venerit mihi rapio, liber vbi volo peragro, in eo quod placet nulla catena me tenet, nulla impedit causa, viæ mihi patẽt in cãpo, de grege prius gusto, canes ingenio deludo; viue vt consueuisti, ego vt consueui ita viuo.

In concionibus, fabulis parcè vtendum.

AVCTOR. Hæc de fabulis Æsopi excerpere volui, quas etsi forte plerunq; liceat in sermonibus publicis recitare; quod etiam nonnulli prudentiũ faciunt, propter audientium tædia releuanda, qui talibus delectãtur; simul & propter argumẽta subiuncta, quę aliquid ædificationis habere videntur, nunquam tamen nisi caute & parce id æstimo faciendum, ne qui verbis sacris, ad luctum pænitentiæ, Deique deuotionem prouocari debent, ipsi per huiusmodi nugas in risũ magis atq; lasciuiam dissoluantur, simulq; ad narrandas fabulas, quasi licenter, exemplo prædicantium male informentur.

De mythologia Fulgentij, & primo de vita triplici.

CAP. CXXIV.

EXTAT autẽ & Mythologia Fulgentij, de qua etiã integumentorũ causa moralium, hoc in loco nõnulla inserere volui. *Fulgentius in libro Mythologiarum secundo.* Philippi tripartitam humanitatis vitã esse voluerunt, sc. contemplatiuam, actiuam, voluptatiuã. Idq; poetę cõsiderantes: trium Dearum certamina posuẽt, sc. *Mineruam, Iunonem, & Venerem*, de formæ qualitate certantes: & primam quidem, quæ ad sapientiam & veritatis inquisitionem pertinet; ideo de Iouis vertice natam ferunt, quod ingeniũ in cerebro positum sit. *hanc Mineruam* attribuunt, quæ Græce dicitur immortalis virgo, quia sapiẽtia nec mori poterit, nec corrũpi. Huius in tutelam ponunt Noctuam, eo quòd sapiẽtia etiam in tenebris proprium possidet fulgorem. *Iuno* vero, quam actiuæ vitæ ponunt, quasi à iuuando dicta est; vnde & regnis præesse dicitur: ideoq; cum sceptro pingitur, quod hęc vita diuitiis studeat, quę regni proximę sunt. In huius tutelã Pauonem ponunt, eo quod eius caudæ curuamẽ anterius faciem ornet, posterioraq; turpiter nudet. Sic enim diuitiarum appetitus, & gloriæ, momẽtaliter ornat, postrema tamen denudat.

Vita humana triplex, sc. cõtẽplatiua, actiua & voluptuaria.

Poetæ sapiẽtiã Mineruæ attribuunt, actiuam vitam Iunoni, voluptariam veneri.

Tertiam quam voluptarię vitæ posuerũt, Venerem dici voluerunt. i. aut secundum Epicuros, bonam rẽ, aut secũdum Stoicos, vanam rem. Epicuri enim voluptatem laudãt, Stoici dãnant; isti libidinem colunt, illi nolunt. vnde & Aphrodis dicta est, .i. spuma, quia momentaliter vt spuma libido surgit, & in nihilũ venit; siue quòd ipsa seminis concitatio spumosa sit. Deniq; ferunt, quod ex sectis falce Saturni virilibus, & in mare proiectis, nata sit Venus; quia Saturnus Græcè *Cronos* dicitur. i. *Tempus*. Abscissę autem tẽporis vires, .i. fructus, falceq; maxillæ in humore viscerum velut in mari proiectę, libidinem gignunt. Vnde Terentius, ait, *Sine Cerere & Baccho friget Venus.* Hanc etiã nudã pingũt, quòd nudos assectatores sui dimittat; vel quod nunquam nisi nudis conueniat. Huic etiam rosas in tutelam adiiciunt, quia rubet verecundiæ opprobrio, & pungit peccati aculeo. Et sicut rosa delectat quidẽ, sed cito marcescit; sic ista libet momentaliter, & fugit perenniter. In huius etiam tutelam Columbã ponũnt eo quòd aues illæ sint in coitu feruidæ Hanc in mari natãtem pingunt, eo quòd omnis libido rerũ naufragia patiatur. Concha etiam marina portari pingitur, eo quòd huiusmodi animal toto corpore simul apto, in

Cur venus fingitur ex mari nata.

A coitum misceatur; sicut Iuba in Phisiologis refert.

Item eiusdem contra ebrietatem & luxuriam & auaritiã.

CAP. CXXV.

IVPITER cum Semele cõcubuit, cui natus est *Liber pater*, & inter Deos deputatus. cum Semele itaque quatuor sorores appellatæ sunt, quia quatuor sunt Ebrietatis genera, sc. *vinolentia, Obliuio, Libido, Insania.* Vnde hæc quatuor nomina Baccæ acceperunt, quasi vino baccantes, sc. *Hino* .i. vinum, *Autonoe*. i. seipsam non cognoscens, *Semele*. i. corpus solutum; quarta vero *Agaue*, comparatur insaniæ, quia caput filij violẽter amputauit. *Liber* autem dictus est, quia vini passio li-
B beras mentes facit. Tygribus insidere dicitur, eo quòd vinolentia veritati semper instat, siue quòd efferatas mentes emulceat; vnde & *Lienus* vocatur, quasi lenitatem præstans. Iuuenis autem pingitur, quia nunquã ebrietas matura est. Ideo etiam nudus, quia nudus ebriosus remanet; vel ab eo quòd mentis suæ secreta denudet.

Poeta per quatuor sorores ebrietatem explicuere.

SYRENÆ Græcè tractatorię dicuntur. Tribus enim modis amoris illecebra trahitur, sc. *cantu, visu, consuetudine*. Amatur enim quædã, vocis suauitate; quædam speciei venustate; quædam etiam lenocinitate & consuetudine.

Amor veneris tribus modis excitatur.

MIDA rex Apollinem petiit, vt quicquid tetigisset, aurum fieret. Cumq; munus promeruisset, voti cæpit
C effectu torqueri. Erat enim necessitas aurea, locuplesque penuria. Nam & cibus & potus auri materia rigebat Itaq; Apollinem petiit, vt male desiderata cõuerteret. Responsum accepit, vt tertio caput sub Pactoli fluminis vndas subderet, quo facto Pactolus deinceps aureas arenas trahere dicitur Sed euidenter poetæ alluserunt argutias; quia scil. omnis auarus, cum omnia pretio destinat fame moritur. *Tantalum* dicũt in lacu in inferno depositum, cui fallax aqua, gulosa labia titillantia mentis attingit; poma quoque fugitiuis cinerescentia tactibus, de superficie tenus apparẽt pẽdula, huic ergo locuples visus, & pauper effectus: dum ita se illi vnda fallax, præbet, vt sitiat ita se poma ingerunt, vt esuriat. Sed hanc fabulam Petronius breuiter exponit dicens.

Poeta per Midam & Tãtalum auaritiã depinxerunt.

D *Non bibit inter aquas, poma nec appendentia carpit,*
Tantalus infelix, quem sua vota premunt.
Diuitis hac magni facies erit, omnia cernens
Qui tenet, & sicco concoquit ore famem.

Idem de Libidine & Vsura.

CAP. CXXVI.

CHIMÆRA dicitur, quasi *chimeron*, .i. amoris fluctuatio: ideo triceps pingitur; quia tres amoris modi sunt, sc. incipere, perficere, finire: dũ enim nouiter amor venit, quasi leo feraliter inuadit. Capra quæ in medio pingitur, perfectio libidinis est: quia huius-
E modi animal in libidine valde procliuum est, postremus Draco ponitur, quia post perfectionẽ dat vulnus pænitentiæ, venenũque peccati. Hanc Bellerophõtes occidit, idest bona consultatio, insidens equo Pegaso, quasi Pegasion .i. fonti æterno, sc. sapientiæ. Qui etiam pennatus dicitur, quia vniuersam mundi naturam celeri cogitatione theoria collustrat. Ex sanguine .i. morte Gorgonę natus dicitur, quia initium sapiẽtiæ timor est: Gorgona enim pro terrore ponitur; ideo & in pectore Mineruæ fixa est.

Quomodo poeta libid. exprimunt.

FOENVS à fęnerando dictus est: Ideo cęcus, quòd omnis auaritia cæca sit, quæ sua nõ videt: huic Harpiæ cibos rapiunt, quia rapina aliquid ei de suo comedere non permittit. Quod autem eius prandia stercoribus confœdant, ostendit fæneratoris vitam, rapinæ illuuie esse sordidam. *Auctor*. Hæc de fabulis moralibus, & integumentis earum ad præsens sufficiant.

Quid poeta de fœnore ꝯfingunt.

De Historijs.

CAP. CXXVII.

Quid historia & vnde dicta.

TVLLIVS *in libro de Oratore. Historia est temporum testis, lux veritatis, vita memoriæ, Magistra vitæ, nūcia vetustatis. Isidorus vbi supra.* Historia est narratio rei gestæ, per quam ea quę in præterito gesta sunt, dignoſcuntur. Dicta autem Historia à potu *historin*, id est à videre vel cognoſcere: apud veteres enim nemo conſcribebat Historiā, niſi is qui interfuiſſet, & ea quę cōſcribenda eſſent vidiſſet. Historiam autem apud nos primus Moyſes de initio mundi conſcripſit. Historiæ gentium non impediunt legentes, in his quæ vtilia dixerunt. Siquidem & per Historiam ſumma retro temporum annorumque ſupputatio comprehenditur, & per conſulum regumque ſucceſſum multa neceſſaria perſcrutantur. *Ephemeris* appellatur vnius diei geſtio. *Calendaria* appellantur, quę in menſes ſingulos digeruntur. *Annales* ſunt res ſingulorum annorū. *Historia* autem multorum annorum, vel temporum eſt.

Discrimē inter historiā, argumētum & fabulam.

ITEM inter Hiſtoriam & Argumētum & Fabulam hoc intereſt. Nam Hiſtoriæ ſunt res veræ, quæ factę ſunt. Argumenta ſunt, quæ etſi facta non ſunt, fieri tamen poſſunt. *Fabulæ* vero ſunt, quę nec factæ ſunt, nec poſſunt, quia contra naturam. *Chronica* Gręce dicitur, quæ latine temporum ſeries appellatur, qualem apud Græcos Euſebius Cæſarienſis Epiſcopus edidit. Et Hieronymus presbyter in Latinam linguam conuertit; *Cronos* enim Græcè, Latinè *tempus* interpretatur.

De ſententijs & Figmentis.

CAP. CXXVIII.

ISSIDORVS *vbi ſupra.* Sententia eſt dictum imperſonale, vt *Obſequium amicos, veritas odium parit.* Huic ſi perſona fuerit adiecta *Crian* erit; ita, *Offendit Achilles, Agamemnonem, vera dicendo*; Metroſanes promeruit gratiam Mithridatis obſequendo. *Cataſceua* eſt confirmatio propoſitæ rei. *Anaſceua* autem contraria ſuperiori eſt: Reuincit enim non fuiſſe, aut non eſſe, quod natum aut factum eſſe, vel dictum proponitur; vt ſi quis Chimeram neget fuiſſe, aut non fuiſſe confirmet.

Quid ſententia cataſceua & anaſceua.

Discrimē inter theſin & cataſceuam.

Inter has & theſin hoc intereſt, quod theſis, quāuis & ipſa habeat diſputationem in vtramque partem, tamen incertæ rei quaſi quædam deliberatio vel cohortatio eſt. Cataſceua autem & Anaſceua, in his rebus quæ veriſimiles non ſunt, ſed pro veris ponuntur, plerūque verſantur. Anaſceuæ prima diuiſio eſt, incōueniens & mendaciū Inconuenientis ſpecies ſunt, quod inhoneſtum eſt, & quod inutile. Itē inhoneſtum tractatur, aut in dictis, aut in factis. Mendacium tres habet ſpecies incredibile, impoſſibile, contrarium. Id autem in Anaſceua requiramus, ne quid aliud ſignificare voluerunt, qui iſta finxerunt; vt Scillam non marinam, ſed maritimam fœminam; nec ſuccinctam canibus, ſed rapacem aliquam & inhoſpitalem venientibus extitiſſe.

Quid proſopopeia.

PROSOPOPEIA eſt, cum in animalibus, & perſona, & ſermo fingitur: Nam montes, & flumina, & arbores loquentes inducimus, perſonam imponentes rei, quæ non habet naturam loquendi; quod & Tragœdis vſitatum eſt, & in orationibus frequentiſſime inuenitur.

Quid ethopeia.

Ethopeiam vero illam vocamus, in qua hominis perſonam fingimus, pro exprimendis affectibus ætatis, ſtudij, fortunæ, ſexus lętitię, mæroris, audaciæ. Nam cum Piratæ perſona ſuſcipitur, audax, abrupta, temeraria erit oratio: cum feminæ ſermo ſimulatur, ſexui conuenire debet oratio. Iam vero adoleſcentis & ſenis, militis & imperatoris; ruſtici & philoſophi diuerſa oratio dicenda eſt. Aliter etiam loquitur gaudio affectus, aliter vulneratus; in quo genere dictionis illa ſunt maxime cogitāda, quis loquatur, & apud quem, & de quo & vbi, & quo tempore; quid egerit, quid acturus ſit, aut quid pati poſſit, ſi hæc conſulta neglexerit.

De figuris verborum.

CAP. CXXIX.

AVGETVR & ornatur oratio, etiam figuris verborum, & ſententiarum. Nam quia directa & perpetua oratio, fatigationem atque faſtidium, tam dicendi, quam audiendi creat; flectenda eſt, & in alias verſanda formas; & vt dicētē reficiat, & ornatior fiat, & iudicem diuerſo vultu audituque deflectat. E quibus plurimæ ſuperius à Donato in ſchematibus artis grammaticæ annotatæ ſunt. Vnde tantum illa hic interponi oportuit, quæ in poemate, aut nunquam, aut difficulter fiunt; in oratione autem liberè.

Quid Anadiploſis, Climax, Antitheta.

ANADIPLOSIS eſt cōgeminatio verborum, vt hic, *tamen viuit, & iam in ſenatu viuit. Climax* eſt gradatio, cum ab eo verbo quo ſenſus ſuperior terminatur, inferior incipit, ac dehinc quaſi per gradus, dicendi ordo ſeruatur; vt eſt illud Aphricani. *Ex innocentia naſcitur dignitas, ex dignitate honor, ex honore imperium, ex imperio libertas. Antitheta* Latinè contrapoſita appellantur, quæ dum ex aduerſo proponuntur, ſententiæ pulchritudinem faciunt, & in ornatu locutionis decētiſſima exiſtūt, vt Cicero: *Ex hac parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc conſtantia, illinc furor; hinc honeſtas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido: hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignauia, temeritate.* Huiuſmodi locutionis ornamento liber Eccleſiaſticus vſus eſt dicens. *Contra malum bonum, & contra mortem vita; ſic contra pium peccator, & ſic intuere in omnia opera altiſſimi, bina & bina, vnum contra vnum.*

Quid Synonyma.

Synonyma eſt quoties in cōnexa oratione pluribus verbis vnam rem ſignificamus, vt ait Cicero: *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas; & idem non feram, non patiar, non ſinam.*

Antipodoſis.

Antipodoſis eſt quoties media primis & vltimis conueniunt; vt apud Perſium. *Scire tuum nihil eſt, niſi ſcire tuū ſciat alter.*

Paradiaſtole.

Paradiaſtole eſt, quoties id quod dicimus interpretatione diſcernimus; vt *cum te pro aſtuto ſapiētem appellas, pro inconſiderato fortem, pro illiberali diligentem.*

Antimetabole.

Antimetabole eſt conuerſio verborum, quæ ordine mutato contrarium efficit ſenſum; *Non vt edam viuo, ſed vt viuam edo.* Et illud *Si conſul Antonius, Brutus hoſtis, ſi conſeruator Reipublicæ Brutus, hoſtis Antonius.*

De figuris Sententiarum.

CAP. CXXX.

Variæ ſunt ſententiarum ſpecies.

NVNC figuras ſententiarum, quas operæ pretium ſit cognoſcere, proſequamur. Sententiarum ſpecies multę ſunt, alię enim ſunt indicatiuæ, aliæ pronūciatiuæ ſunt; vt *Nuſquam tuta fides*; Aliæ imperatiuæ, aliæ admiratiuę, alię comparatiuæ, vt *Si vinco & pereo, quid ibi me vincere præſtat?* Aliæ ſuperlatiuæ, quæ cum aliquo motu animi, & indignatione promuntur, vt ibi: *Quid non mortalia pectora cogis, auri ſacra fames?* Aliæ interrogatiuæ, alię reſponſiuæ, alię deprecatiuæ, aliæ promiſſiuę, aliæ conceſſiuæ, aliæ demonſtratiuę, aliæ optatiuæ, aliæ derogatiuæ, aliæ quę cum exclamatione proferuntur; vt *Quis furor o ciues? pacem conuertis in arma.* Aliæ exhortatiuæ, aliæ dehortatiuæ. Sūt & affirmatiuæ, pręceptiuę, vetatiuæ, negatiuæ, miratiuæ; admonentis, irridentis, gementis, exhortatiuæ, cōſolatiuæ, commiſerantes; quarum quotquot ſunt figuræ, tot & pronunciando voces. Sunt & Anfidoxæ, quarum pars honeſta eſt; pars inhoneſta; ſunt & aliæ procatalepſes, cum id quod nobis obiici poterat, ante pręſumimus ad diluendum. Sunt & Aporiæ, vt dubitatio ſimulantis neſcire ſe quæ ſcit, aut quomodo dicatur.

Definitiones nonnullarum sententiarum figura.

Paradoxon est cum dicimus inopinatum aliquid accidisse. *Parisia* est oratio libertatis, & fiduciæ plena. *Etopeia* est cum sermonem ex aliena persona inducimus. *Energia* est rerum gestarum, aut quasi gestarum, sub oculis inductio *Aposiopesis* est cum id quod dicturi videbamur, silentio intercipimus: *Quos ego, sed motos præstat componere fluctus. Epanalensis* est digressio. *Anaminisis* est commemoratio eius rei, quod oblitos nos fuisse fingimus. *Aparasis* est cum id quod in animos iudicum quasi deposueramus, optimè reposcimus. *Etiologia* est, cum proponimus aliquid, eiusque caussam & rationem reddimus. *Characterismos* est descriptio figurę alicuius expressa *Latrismos*, plurimos sensus breuiter expeditos, in vnum locū coaceruat. *Prosopopeia* est, cum in animalibus, & persona, & sermo fingitur. *Pensis*, id est soliloquium, cum ad interrogata ipsi nobis respondemus. *Sinerosis* est cum differimus aliquid petentes, vt aliud interim nos permittant dicere.

De posituris, ac cæteris notis.

Cap. CXXXI.

Quid positura & vnde dicta.

Positvra est ad distinguendos sensus per cola, & cómata, & periodos, quæ dum ordine suo apponitur, sensum nobis lectionis ostendit. Dictæ sunt autem positturæ, vel quia punctis positis annotantur, vel quia ibi vox pro interuallo distinctionis deponitur. Apud poetas quidē, vbi in versu post duos pedes syllaba remanet, comma est; quia ibi post scansionem præcisio facta est. Vbi vero post duos pedes, de parte orationis nihil superest, colon est. Totus autem versus periodus est.

Præterea quędam scripturarū notæ apud celeberrimos authores fuerunt, quas scilicet antiqui, ad distinctionem scripturarum, carminibus, & historiis apposuerunt. Notæ autem versibus apponuntur numero 26. quę sunt nominibus infrascriptis: *Asteriscum* Atiafanes reperit. Hęc apponitur in his quæ omissa sunt, vt illucescant per eam notam quæ deesse videntur, stella enim aster dicitur Græco sermone, à quo asteriscus est deriuatus. *Obelus* idest virgula iacens, apponitur in verbis vel sententiis superfluè iteratis, siue in his locis, vbi lectio aliqua falsitate notata est, vt quasi sagitta quędam iugulet superuacua, atque falsa confodiat, sagitta enim Græcè obelus dicitur. Obelus supernè apunctatus, ponitur in iisdem de quibus dubitatur, vtrū tolli debeant, nec ne apponi. *Leminiscus* idest virgula inter geminos punctos iacens, apponitur in his locis, quæ sacræ scripturę interpretes, eodem sensu, sed diuersis sermonibus transtulerunt. *Antigraphus* cum pūcto apponitur, vbi in translationibus diuersus sensus habetur. Asteriscus cum obelo; hac proprie Aristarchus vtebatur, in his versibus qui non suo loco positi erant. *Paragraphus* inter versus ponitur, ad separandas res à rebus quæ in contextu concurrunt; quemadmodum in Catalogo loca à locis, & regiones à regionibus: in agone pręmia à pręmiis, certamina à diuersis certaminibus separantur.

16. notæ apud authores reperiuntur sc. Asteriscus siue stella.

Obelus i. sagitta.

Liminiscus.

Antigraphus cum puncto. Asteriscus cum obelo

Paragraphus

Fuerunt & aliæ notulæ librorum, pro agnoscendis quæ per extremitates paginarum exponuntur, vt vbi lector in liminaribus huiusmodi signum inuenerit, ad textum recurrens eiusdem sermonis vel versiculi sciat esse expositionem, cuius similem superiacentem notā inuenerit. In breuiculis quoque quibus militum nomina continebantur, propria nota erat apud veteres, qua inspiceretur quanti ex militibus superessent, quātique in bello cecidissent. *Tau* nota in capite versiculi posita, superstitem designabat. *Thita* vero ad vniuscuiusque defuncti nomen apponebatur, vnde & habet medium telum, idest mortis signum: de qua Persius. *Et potius est nigrum vitium præfigere Thita.* In stipendiorum quoque largitione proprię erant.

Aliæ notæ obiter intimantur.

Notas etiam literarum inter se veteres faciebant, vt quicquid occultè inuicem scriptura significare vellēt, mutuo scriberent testis est Brutus, qui in his literis. ea quæ acturus erat notabat; ignorantibus aliis quid sibi vellent hæ literæ. Cæsar quoque Augustus ad filium; *Quoniam*, inquit, *innumerabilia accidunt assiduè, quæ scribere alterutrum oportet, & esse secreta, habeamus inter nos notas (si vis) tales, vt cum aliquid vocis scribēdum erit, pro vna quaque litera scribamus sequentem, hoc modo pro a, b: pro, b, c: Et deinceps eadem ratione in aliis: pro, Z autem litera redeundum erit ad duplex aa* Quidam etiam versis verbis scribunt.

Notæ interdum pro literis positæ.

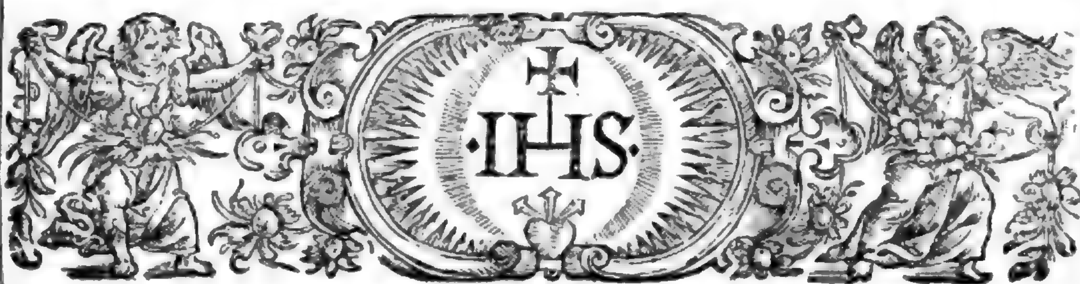

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER QVARTVS.

De Practica scientia, & eius inuentore.

Cap. I.

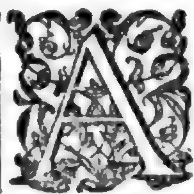

AVCTOR. Dicto de sermocinalibus scientiis, secundum ordinem supra tactum dicendum est de practicis. Vt enim dicit *Richardus de sancto Victore*. Prima omnium comparanda est eloquẽtia, & ideo expetẽda est Logica. Deinde vero per Ethicam purificandus est oculus, & sic ad Theoricam transeundum est. Practica autem ipsa est Ethica, siue moralis scientia: moralis tamen scientia plerunque strictius accipitur, pro illa parte Ethicę quæ dicitur Monastica.

Ordo scientiæ practicæ ad sermocinales & theoricas.

AVG. *de ciui. Dei lib.* 8. Socrates magister Platonis primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores, componẽdósque, flexisse memoratur: tamen ante illam omnes magis philosophicis, idest naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderunt: non mihi autem videtur posse aliquid colligi, vtrum Socrates hoc faceret, vt tędio rerum obscurarum, & incertarum, ad aliquid certum & apertum reperiendũ animũ intenderit, quod esset vitæ beatę necessariũ; propter quam vitam, omnium philosophorum inuigilasse & laborasse videtur industria, an vero (sicut de illo quidam beneuolentius suspicantur) nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in diuina conari, quandoquidem ab eis causas rerum videbat inquiri, quas primas atque summas, non nisi in vnius veri & summi Dei voluntate esse credebat. Vnde non eas putabat nisi mundata mente posse cõprehendi, & ideo purgandæ bonis moribus vitæ censebat instãdum; vt deprimentibus libidinibus exoneratus animus, naturali vigore in æterna se attolleret, naturamque incorporalis & incommutabilis luminis, vbi causæ omnium factarum naturarum stabiliter viuunt, intelligentiæ puritate conspiceret. Constat tamen eum imperitorum stultitiam, scire se aliquid opinantium, etiam in his moralibus quæstionibus quo totum animũ intendisse videbatur, vel confessa ignorantia sua, vel dissimulata scientia, lepore mirabili disserendi, & acutissima vrbanitate agitasse, atq; versasse.

Socrates inuentor Ethicæ: & quo motiuo.

De partibus eiusdem.

Cap. II.

AVCTOR. Moralis autem scientia diuiditur in *Monasticam, Economicam,* & *Politicam*, quæ diuisio est penes habitus diuersos, quibus mediantibus homo regit seipsum, vel propriam familiam, vel ciuitatem totam. Dicitur autem Monastica à *monos*, quod est vnus, & *icos*, quod est scientia, quasi scientia regendi seipsum. Economica vero dicitur ab *æconomos*, quod est dispensatio, & *icos*, quasi scientia dispẽsatoria cum familia propria. Politica vero à *polis*, quod est pluralitas, & *icos*, scientia, quasi scientia regendi plures. Et quia quando homo scit bene regere seipsum, & propriam familiam, & plures, siue totam ciuitatem, perfecte morigeratus est. Ideo diuidebant antiqui totam philosophiam moralem per istas tres partes.

Moralis scientia triplex.

ALITER posset diuidi secundum diuisionem boni. Est enim moralis philosophia de bono, secundũ quod prius dictum est. Est autem quoddam bonum à quo omnia alia fluunt, & præter quod nihil est, sicut est ipsum primum: & de tali bono, & etiam de circunstantiis deueniendi ad ipsum, determinatur in libris Theologiæ. Aliud est bonum datum ipsi animæ, quo mediante cognoscit primum, & substantias superiores, quod bonum dicitur virtus intellectiua: & de tali tractat Arist. in noua Ethica. Aliud est bonum datum ipsi animę, ad regendum corpus in quo est, custodiẽdo ipsum à motibus illicitis, tum intrinsecus, tum extrinsecus. Huiusmodi bonum dicitur virtus consuetudinalis, quæ sic dicitur, quia facit corpus assuescere in bonum, sicut vult Aristoteles in Ethicis, & de tali bono tractat Arist. in veteri Ethica. Aliud est bonum, quo mediante regit anima se, & sua defendẽdo à nocumento aliorum, & de tali tractatur in libris legum & decretorum. Et sic patet qualiter potest diuidi moralis scientia, siue practica. Sed prima diuisio eius fuit penes habitus diuersos, quibus homo se regit &c. Secunda vero est penes bonum, de quo intendit.

Alia diuisio.

De scientia Monastica.

Cap. III.

Quid Ethica seu monastica scientia.

RICHARDVS IN LIBRO EXCERPTIONVM. *Ethica, moralis, siue Monastica scientia est qua sui curam gerens, cunctis sese erigit & exornat augetque virtutibus; nihil in vita admittens quo non gaudeat, nihilque faciens pœnitendum.*

ISIDORVS LIBRO 2. *Scientia moralis est illa, per quã viuendi mos honestus appetitur, & instituta ad virtutem tendentia præparantur.* Hanc Socrates, ad corrigendos componendosque mores primus instituit, & omne studium eius ad bene viuendi disputationem perduxit; diuidens eam in quatuor virtutes animæ, scilicet Iustitiam Prudentiam, Fortitudinem, Temperãtiam. *Iustitia est, qua recte iudicando, sua cuique distribuuntur. Prudentia vero est, qua mala à bonis discernuntur. Fortitudo est, qua æquanimiter aduersa tolerantur. Temperantia demque, qua libido, concupiscentiaque refrænatur.* Sicut igitur in Physica, causa quærendi, in logica ratio intelligendi, sic & in Ethica morali versatur ordo viuendi. In his tribus philosophię generibus, etiam eloquia diuina consistunt. Nam aut de natura disputare solent: vt in *Genesi & Ecclesi.* aut de moribus, vt in *Prouerbijs*, & in omnibus sparsim libris; Aut de Logica pro qua nostri Theologicam sibi vendicant: vt *in Cantico canticorum, & in Euangelijs.*

Diuiditur in 4. virtutes Cardinales.

In Physica, logica, & Ethica, etiã eloquia diuina consistũt.

De Naturali appetitu boni.

Cap. IV.

Omnis appetitus fertur in bonum.

ARISTOTELES IN ETHICA NOVA. Omnis ars, & omnis doctrina, similiter autem & operatio & proheresis, boni alicuius operatrix videtur. Ideoq; optime enunciant *bonum, quod omnia appetunt*, & omnis cognitio & proheresis bonum aliquod exoptat.

BOETIVS IN LIBRO DE CONSOLA. Omnis mortalium cura, quam multiplicium studiorum laborem exercet. Diuerso quidem calle procedit, sed ad vnum tamen beatitudinis fontem nititur peruenire, quo quis adepto nihil vltra desiderare queat. Est enim cũcta intra se bona continens. Liquet ergo *esse beatitudinem statum, bonorum omnium congregatione perfectum.* Quem (vt diximus) mortales omnes diuerso tramite adipisci conantur. Est enim hominum mentibus veri boni naturaliter insita cupiditas, sed ad falsa deuius error abducit.

Quid beatitudo quam omnes adipisci conantur.

AVG. *de ciu. Dei lib.* 18. Proinde philosophi quondam inter se dissentientes, alij finem boni constituebant in corpore, scilicet voluptate: alij in animo, scilicet vt Stoici virtutem: alij vero in vtroque: alij etiam extrinsecus imposita bona ad animum & corpus addebant; alij sensibus corporis semper: Alij non semper: Alij vero nunquam putabant esse credendum: Alij quoque mortales esse animas. Alij immortales. Has & alias penè innumerabiles dissentiones, & immortales controuersias, impia ciuitas gremio suo cõtinuit. Non de agris, vel domibus, aut aliqua pecuniaria ratione: sed de his rebus, quibus aut miserè viuitur, aut beatè. Et si qua dicebantur vera, eadem licentia dicebantur & falsa.

Varia sententia de beatitudine in particulari.

De Rebus expetendis, & primo de Virtute.

Cap. V.

Tria genera expetendarũ scil. honesta, vtilia, & mixta.

TVLLIVS *in Rhetorica prima*. Verum expetendarum quidem tria sunt genera. *Vnum*, quod sua vi nos allicit ad se, non emolumento aliquo captans, sed sua dignitate trahens, vt *virtus, scientia, veritas. Aliud* quod non propter suam vim & naturam, sed propter fructum & vtilitatem petendum est, *vt pecunia. Tertium* ex horum partibus iunctum, scilicet quòd sua vi & dignitate nos ducit, & per se quandam vtilitatem gerit, quo magis expectatur, *vt amicitia.* In primo genere sunt honesta, in secundo vtilia, in tertio ea quæ partem honestatis continent, partem vtilitatis: sed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honesta nominẽtur. Ex his conficitur. vt appetendarum rerum partes sunt honestas & vtilitas; vitandarum autem, turpitudo & inutilitas.

Omnia honesta concordant rationi.

ARIST. IN ETHICA NOVA. Omnia autem honesta concordant rationi. QVINTILIANVS *de oratoria institutione lib.* 1. Nihil enim potest placere, quod non decet. *Idem in lib.* 8. Afflante fortuna, penè omnia decẽt SENECA *ad Lucillum* 67. Omne autem honestum voluntarium est: non enim potest honestum esse, quod non est liberum. IDEM *in lib. de benefi.* 4. Rerum honestarum pretium in ipsis est. IDEM *in Edippo.* Vbi turpis est medicina, sanari piget. *Simachus in lib. epist.* Quorũ mens honesta est, imbecilla frons est. TVLLIVS *de offi. lib.* 2 Idipsum quod honestum decorumque dicimus, per se nobis placet, animosque omnium natura sua commouet.

IDEM *in* 3 *lib.* Qui deliberant vtrum id quod honestum vident sequantur, an scientes scelere se contaminent, etiamsi ad id quod deliberant non peruenerint, in ipsa dubitatione facinus committunt. Ea enim deliberanda omnino non sunt, in quibus turpissima est ipsa deliberatio. Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod est honestum comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Et cum in amicitia quæ honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponãtur amicitię. Peruertunt homines ea quæ sunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honestate seiungunt: omnes enim experimus vtilitatem, ad eamque rapimur.

Honestum est vtili præferendum.

IDEM *in lib. de Paradoxis.* Quod honestum est, id solum esse bonum Stoici testantur. Disputant Stoici, multa turpia, praua hominum consuetudine, verbis honesta esse, vt *parricidium, adulterium, incestum,* & his similia. Rursumq; honesta hominibus videri turpia, vt *liberos procreare, inflationem ventris strepitu digerere, aluum stercore releuare, vesicam vrinæ effusione laxare. Hecatõ Stoicus,* Omne honestum in arduo est, etiam quod vicinum honesto est, non enim tantum debet fieri, sed ratione fieri.

Solum honestum est bonum.

De partibus honesti, & primo de Virtute dicta philosophorum.

Cap. VI.

Quid virtus & quotuplex.

TVLLIVS *in Rhetorica prima*. Honesti quidem partes duæ, quarum altera simplex, altera iuncta, idest vna propter se ex toto appetitur, altera ex aliqua parte propter vtilitatis fructum. In primo genere, omnes res vna vi, atque vno nomine, virtus amplectitur: nam *virtus est habitus animi, naturæ, modo, rationi consentaneus.* Et habet quatuor partes, scilicet Prudentiam, Fortitudinem, Iustitiam, & Temperantiam. AVCTOR. Virtus quoque sic describitur. *Virtus est habitus, à quo quis bonus existit, & opus suum bonum reddit.*

TVLL *in lib.* 1. *de legibus. Virtus est perfecta ratio eius, quod certè à natura inest.* IDEM *in lib de fine boni & mali* 4. *Virtus quoque rationis absolutio diffinitur.* IDEM *in lib de natura Deorum* 1. Nihil est virtute amabilius, quàm qui adeptus fuerit, vbicunque gentium erit à nobis diligetur. IDEM *in lib. de Amicitia.* Nihil est virtute amabilius, nihil quod magis alliciat ad diligendum, quippe cum propter veritatem & probitatem, etiam eos quos nunquam vidimus, diligamus. Omnino est amans sui virtus, optime enim se ipsa nouit, quamque amabilis sit intelligit. IDEM *in lib. de Paradoxis.* Si autem isti &c. *Require infra c. de rerum ponderatione.*

Nihil virtute amabilius.

Idem *in Philippica prima.* Omnia alia incerta, mobilia & caduca sunt: virtus est vna altissimis infixa radicibus, quę nulla vi labefieri potest, nec dimoueri loco. Idem *in lib. de offi.* 1. Virtutis autē omnis laus in actione consistit, à qua tamen fit intermissio. Multi dantur ad studia reditus. Idem *in Rheto.* 2. Diuitię virtutis pedissequę sunt, sola virtus in sua potestate est. Omnia præter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione. Virtutis comes est inuidia. Aphricano virtutem industria, virtus gloriam, gloria æmulos comparauit.

Virtus nō potest labefactari.

Calcidius *in prooemio super Timæum Platonis.* Isocrates in exhortationibus virtutem laudans, cum omnium bonorum, totiusque prosperitatis consistere causam penes eam diceret, addit ipsam esse solam, quę res impossibiles, ad possibilem redigeret facilitatem, preclarè. Quid enim generosam magnanimitatem vel aggredi pigeat, vel cæptum facit, vt tanquam victa difficultatibus se temperet à labore?

Virtus inuicta.

Salustius *in Catilinario,* Virtuti omnia parent. Seneca *ad Lucillum epistola* 74. Quamdiu virtus salua fuerit, non senties quid abscesserit. Idem *in* 76. Amor, ira, cupiditas, pericula depulerunt. Quod potest breuis obstinatio animi, aliquo stimulo excitata; quanto magis virtus, quæ nec ex impetu, nec subito, sed ęqualiter valet, cui perpetuum robur est. Vnum bonū virtus est, quæ inter hanc fortunam & illam superba incedit, cum magno vtriusque contemptu.

Virtus prosperam & aduersā fortitudinem contemnit.

Idem *in* 79. Nulla virtus latet, & latuisse non est ipsius damnum; veniet qui conditam, & sæculi sui malignitate express im, dies publicet. Idem *in* 81. Omnis res quod non habuit decus, virtute addita sumit. Idem *in libr. de immatura morte.* Vna res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, & pares Diis facere. Lactantius *in lib. de falsa sapientia.* Virtus autem cū scientia iuncta, sapientia est.

Virtus nos facit immortales.

De eodem dicta poetarum.

Cap. VII.

Ovidius *in li. Metam.* 14. Inuia virtuti nulla est via. Prosper *in lib. Epigrammatum. Ergo ad patriam vita de nostis valle vocati,* Virtutum *gradibus scandite lucis iter.* Omnis *virtutum semper substantia salua est.* Inuitus *Christi munera nemo rapit.* Gamphredus *in poetria noua.* Sectemus honesta, & mala vitemus; quia virtus optima rerum, pessima res vitiū, nihil æque perniciosum. Iuuenalis *lib.* 3. Nobilitas animi sola est, atque vnica virtus. Maximianus. Fuluo virtus pretiosior auro. Lucanus *li.* 5. Crescit in aduersis virtus. Lucanus *lib.* 9. Virtutis amator quæ re quid est virtus, & posce exēplar honesti. Matthæus *in Tobia.* Ridet in aduersis. *Ex prouerbiis sapientum.* Scias autem virtutibus abundare in se, qui alienas amat.

Virtus optima rerū, & sola animi nobilitas.

Quod nobis innata sint virtutum semina.

Cap. VIII.

Tullius *in Tusculanis lib.* 3. Natura quidem paruos dedit nobis igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque deprauantes, sic extinguimus, vt nusquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem simul vt editi in lucem, & suscepti sumus, in omni continuo prauitate & opinionum peruersitate versamur; vt penè cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Idem *in quarto lib.* Natura omnes ea quæ bona videntur sequuntur, fugiuntque contraria. Idem *in quinto.* Stoici finem bonorum esse senserunt congruere naturæ, & cum ea conuenienter viuere.

Quod innata sint nobis virtutum semina, auctoritas gentilium comprobat.

Idem *in lib. de legibus* 1. Virtus est perfecta ratio eius, quod certe à natura est; itaque nihil præstabilius, quàm planè nos ad iustitiam esse natos. Idem *in libro de officiis secundo.* Idipsum enim quod honestum dicimus (vt iam dictum est) per se nobis placet, omniumque animos natura sui commouet. Idem *in libro tertio.* Multo magis est secundum naturam communitas. & iustitia, & libertas, quàm voluptas, vita, diuitiæ: homo naturæ obediens, homini nocere non potest. Nihil tā secundum naturam est, quàm vtilitas; certe in re vtili turpitudo esse non potest. Idem *in libro de Amicitia.* Illos bonos viros appellandos putemus, qui assequūtur quantum homines possunt naturam, optimam bene viuendi ducem.

Quintilianus *vbi supra.* Omnia quæ ars cōsummauit, certum est à natura initia duxisse. Nobis igitur ad virtutes, etiam antequam docemur, initia quędā, & semina naturæ concessa sunt; vt ad iustitiam, cuius rusticis quoque ac barbaris, aliqua imago apparet. Seneca *ad Lucillum.* Habet hoc optimum in se generosus animus, quod concitatur ad honesta. Magnarum rerū species ad se vocat & attollit; animus enim noster ad modum flatus in motu est, eo mobilior, & actuosior, quo vehemētior fuerit: sed felix qui ad meliora hunc impetum dedit; ponet se extra ius, ditionemque, secunda temperabit, aduersa comminuet, & aliis admiranda despiciet. Idem *in* 48. Dociles natura nos edidit, & orationem dedit imperfectam, sed quæ perfici posset.

Quæ ars cōsummat, à natura initium duxerunt.

De Generibus virtutum quatuor.

Cap. IX.

Macrobius *in lib. de Somnio Scipionis,* i. est, Plotinus philosophus dicit, quatuor esse quaternarum genera virtutum. Primas vocat Politicas, quarū *prudentiæ* est, ad rationis normam, quæ cogitat, quæq; agit, vniuersa dirigere, ac nihil præter rectum velle facere, humanisque actibus, tanquam diuinisque arbitris prouidere. *Fortitudinis,* animum supra periculi metum agere, nihilque nisi turpia timere, aduersa vel prospera fortiter tolerare. *Temperantiæ,* nihil pęnitendum appetere, in nullo legem moderationis excedere, sub iugum rationis cupiditatem domare. *Iustitiæ,* vnicuique seruare quod suum est. Huiusmodi vir bonus primum sui, deinde reipublicæ rector efficitur.

Describitur munus quatuor virtutū Cardinaliū, prout sunt virtutes politicæ.

Secundę (quas purgatorias vocat) hominis sunt, qui diuini capax est, solumque animū eius expediunt, qui decreuit se à corporis contagione purgare, & quadam humanorum fuga, solis se diuinis inserere. hæ sūt ociosorum, qui à rerum publicarum actionibus se sequestrant. Harum quid singulæ velint, superius expressimus, cum de virtutibus philosophantium diceremus, quas solas quidam æstimauerunt esse virtutis.

Quid virtutes purgatoriæ.

Tertiæ sunt purgati iam, defecatique animi, & ab omni huius mūdi aspergine pressi, poreque detersi; illic prudentiæ est, diuina non quasi in electione præferre, sed sola nosse, & hæc tantum, nihil aliud intueri. Temperantię, terrenas cupiditates non reprimere, sed penitus obliuisci. Fortitudinis, passiones ignorare, non vincere; vt irasci nesciat, nihil cupiat. Iustitię, ita cum superna & diuina mente sociari, vt seruet cum ea perpetuum fœdus imitando.

Quid virtutes purgati animi.

Quartæ sunt, quæ in ipsa diuina mente consistunt, à quarum exemplo reliquæ omnes per ordinem defluunt. Nam si rerum aliarum, multo magis virtutum ideas esse in mente diuina credendum: illic prudentia est mens diuina; temperantia, quod in se perpetua intētione conuersa est: fortitudo quòd semper idem est, nec aliquando mutatur; iustitia quòd perenni lege à sempiterna operis sui continuatione non flectitur. Hæc quatuor genera quaternarum virtutum, in passionibus quibus homines metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, maximam habent sui differentiam; has primæ molliunt: secundæ auferunt, tertiæ obliuiscuntur: in quartis nefas est nominari.

Quid virtutes diuinæ mentis.

De Vir-

A

De Virtute consuetudinali, & quod ipsa sit habitus.

CAP. X.

Virtutes non sunt à natura, sed exercitio comparantur.

ARISTOTELES *in Ethicis lib.* Neque vero natura, neque præter naturam fiunt virtutes, sed innatum est nobis suscipere quidem eas per assuetudinem perfectis. Ex similibus enim actionibus fiunt similes habitus, & secundum actuum differentias, sequuntur habitus. Non parum igitur differt sic vel sic assuesci à iuuẽtute, magis autem omne in eo positiuũ est. Quæcunque quidem natura nobis adueniunt, potentias eorum primitus ferimus, postea autem operationem & actum tradimus. Ea vero circa quæ est virtus, innata sunt à superfluitate & indigentia corrumpi. Qui enim omnia fugit & timet timidus est; qui autem nihil omnino timet, audax. Similiter autem & qui omnem voluptatem habet, & à nulla semotus est, incontinẽs qui autem omnes fugit, insensibilis. Corrumpitur enim castitas & fortitudo à superfluitate & indigentia; à medietate autem saluatur.

Voluptas & tristitia in operibus sunt signa habituum.

SIGNUM autem oportet facere habituum voluptatem & tristitiã in operibus; quicunque enim remouentur à corporalibus, & hoc ipso gaudet, castus: qui autem tristatur, incontinens: & quisquis suffert pericula & gaudet, vel non tristatur, fortis; qui autem tristatur timidus. Circa voluptates enim & tristitias est consuetudinalis virtus: nam medicinæ quędam virtutes sunt: Medicinæ autem per contraria innatæ sunt fieri. Tribus igitur existentibus, quæ in voluntatibus, & tribus quæ in fugis, bono conferente delectabili, & tribus contrarijs malo nociuo, & tristi. Circa hæc quidem omnia bonus directiuus est, malus autem peccans. Magis autem circa delectationem, quia ex pueritia nobis connutritur. Ideo difficillimum est hanc passionem repellere, contemporaneam vitæ, quemadmodum dicit Heraclitus. Circa difficilius autem semper & ars fit & virtus.

Difficillimũ est delectationem superare.

IN his autem quę secundum virtutes fiunt requiritur qualiter habens operatur. Primum quidem si sciẽs; Deinde si soluens, aliàs eligens: præter hoc autem tertium, si firmè & immutabiliter operatur. Hæc autem ad habendum alias artes non connumerantur, præter ipsum scire, ad habendum igitur virtutes, scire quidem parum aut nihil prodest; ad alia autem non parum, sed omne. Sed multi, hæc quidem quæ secundum virtutes sunt, non faciunt: ad rationem autem confugientes, existimat philosophari, & sic fore studiosos, & simile aliquid facientes ægrotantibus, qui medicos audiunt quidem studiosè, & ipsi nihil faciunt operandorum. Quemadmodum igitur nec illi bene habebũt corpus, nec isti animam, sic philosophantes.

Tria ad actũ virtutis requiruntur, sc. scientia, electio, & firmitas.

QUONIAM autem ea quæ sunt in anima tria sunt, Passiones, Potentiæ, Habitus, horum aliquid erit virtus. Passiones quidem non sunt, neque virtutes, neque malitiæ: quia secundum passiones non dicimur boni, vel mali, neque laudamur, neque vituperamur. Secundum virtutes etiam & malitias, boni vel mali dicimur, & secundum eas laudamur, & vituperamur. Et passiones quidem, vt ira & timor, inuoluntariæ, virtutes autem voluntates, vel non sine voluntate, propter hoc autem nec potentiæ sunt, neque enim boni vel mali dicimur, quia possimus pati simpliciter, neque laudamur, neque vituperamur. Et adhuc potentes quidem sumus natura, boni autem non sumus natura: relinquit ergo eas habitus esse omnisque virtus cuiuscunque fuerit, & id bene habens perficit, & opus eius bene reddit.

In anima tria sunt sc. passiones, potentia, habitus; virtus autẽ est habitus.

Quod virtus sit voluntaria tantum & non coacta, dicta philosophorum.

CAP. XI.

IDEM in 3. In voluntarijs quidem laus & vituperatio fit. Videtur autem *violentum esse, cuius principium exterius, nihil conferente vim passo*; voluntas vero finis est. Eligentia autem, eorum quæ ad finem simpliciter quidem, & secundum veritatem. bonum est voluntarium, vnicuique autem quod videtur: Bono quidem quod secundum veritatem est, malo autem quod contingit: sicut & in corporibus bene dispositis, sana sunt quæ secundum veritatem talia sunt, infirmis autem alia. Bonus enim singula rectè iudicat, quia in singulis verum videt, regula & mensura eorum existens. Malis autem deceptio propter delectationem fit, non enim existens, bonum eis videtur, sed volunt delectabile vt bonum, tristitiam autem vt malum fugiunt.

Quid violẽtum.

Voluntas est finis, electio vero medio rum.

B

DIDIMUS *ad Alexandrum.* *Nullum* virtutis initium est id nancisci quod mutari non possit, sed nec gloria dicenda est, quam sibi quisque non dederit: ergo non in angustijs & in egestate, sed in opulentia temperanter vixisse laudandum est, alioquin cæcitas & paupertas solę virtutum gloriam sortiuntur. Illa quia non videt vt cupiat, ista quia non habet vt capiat. Nos autem qui nullius inediæ lege perstringimur, ad bene viuendum libero incitamur arbitrio, vt voluntariam continentiam digna remuneratio consequatur. Dedit enim nobis multas natura blandicias, quas plerumque virtus cohibet.

Quod necessariò fit non cadit sub virtute.

C

TERENTIUS *in Andria.* Quando non potest fieri quod vis, id velis quod possis. IDEM *in Hebaut.* Nulla est tam facilis res, quin difficilis sit, dum inuitus facias. IDEM *in Adelphis.* Quod ius cogit, voluntas impetrat, vel imperat. TULLIUS *in li. de Paradoxis.* Soli sapienti conuenit, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. IDEM *in Tusculanario lib. 4.* Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat. Sic enim eam Stoici diffiniunt, quam putant esse in solo sapiente. Quæ autem ratione aduersa, vehementius incitata libido, vel cupiditas est effrẹnata, quę in omnibus stultis inuenitur. IDEM *in li. de Fato.* Ad animorum autem motus voluntarios non est exquirenda externa causa: Motus enim voluntarius eam naturam continet in se, vt sit in nostra potestate nobisque pareat.

D

SENECA *ad Lucillum.* 34. Pars magna bonitatis est, velle fieri bonum. IDEM in 54. Sapiens nihil inuitus facit, necessitatem effugit, quia vult quod illa coactura est. IDEM in 56. Da ergo operam, ne quid vnquam inuitus facias. Qui imperia libens excipit, partem acerbissimam seruitutis effugit; facere quod nolit, nec qui iussus aliquid facit, miser est; sed qui inuitus. Itaque sic animum componamus, vt quicquid res exigit, id velimus. IDEM in 66. Omne honestum voluntarium est, non enim potest honestum esse, quod non est liberum. IDEM in 71. Magna pars est profectus, velle proficere. IDEM in 74. Placeat homini quicquid Deo placet ob hoc ipsum quod Deo placet: quamdiu virtus salua fuerit, non senties quid abcesserit. QUINTI. *vbi supra 4. li.* Nihil facile persuaderur inuitis. ITEM *Valerius Maximus lib. 2.* Olim ambiguæ laudis à senatu ciuis existimabatur, qui debitis reipublicæ officijs, nõ sua sponte, sed iussus fungeretur; quia quicquid imperio cogitur, exigenti magis, quàm præstanti, acceptum refertur.

Non potest esse honestũ quod non est liberum.

E

De eodem dicta poetarum.

CAP. XII.

OVIDIUS *in lib. de Ponto.* SPONTE *sua probitas officiumque iuuat.* SI *desint vires, tamen est laudanda voluntas.* HORATIUS *in lib. Epistolarum.* *Oderunt peccare boni virtutis amore. Oderunt peccare mali formidine pœnæ.*

Item *Maximianus. Deserimus vitiis, fugit indignata voluptas.* Nec *quod non possum, non voluisse meum est.* Interdvm *trahimur vitijs, trahimurque volentes:* Et *quod non capiunt pectora bruta volunt.* Petrvs *Riga in biblia versificata.* Vvlt *implere viam Balaam, sed trita flagellis,* Et *diuina videns, tardat Asella viam.* Amplecti *mundum quorundam vota laborant:* Sed *votis obstat, verbere trita caro.* Nam *nos à vitiis mundanis sæpe retardat* Corporis *anxietas, damna, flagella, fames.*

Pœna retrahit à peccato.

Quod virtus gratuita sit, non mercenaria.

Cap. XIII.

Tvllivs *in dialogo ad Hortensium.* Nulla quidem virtus esse potest, nisi gratuita sit. Nam quę voluptate, quasi mercede aliqua, ad officium impellitur, non est virtus, sed fallax quædam mutatio, ac simulatio virtutis. Idem *in libro de legibus primo.* Idipsum quoque iustissimum est iustitiæ mercedem non quærere. Seneca *de clementia lib. 1.* Recte factorum verus fructus in ipsis est, nec vllum pretium virtutum dignum illis, extra ipsas est. Idem *in libr. de beneficijs, 4.* Rerum honestarum pretium in ipsis est. Plinivs *in epistola ad Catullinum.* Magnitudo animi nihil ad ostentationem, omnia ad scientiam refert: recteq; facti non ex populi sermone mercedem, sed ex facto petit. Clavdianvs *in maiori.* Prodvcit *non empta fides nec pectora merces.* Alligat *ipsa quidem virtus, pretium sibi, solaq; late* Fortvnæ *secura nitet, nec fascibus vllis,* Erigitvr *plausuue petit clarescere vulgi* Non *quærit pretium, vitam qui debet amori.* Gavdia *præmissi cumulant inopina dolores.*

Pretium virtutis in ipsa est.

Ovidivs *in lib. de Ponto. Nunc cum fortuna, statque caditque fides. Nec facile inuenies multis in millibus vnũ: Virtute pretium qui putet esse sui. Ipse decor recti facti si præmia desint;* Non *mouet, & gratis pœnitet esse probum. Nil nisi quod prodest, carum est, en detrahe menti Spem fructus, auide nemo petendus erit. En reditus iam quisq; suos amat, & sibi quid sit Vtile solicitis computat articulis. Sponte sua probitas officiumque iuuat. Mercede caret per se, semperque petenda est, Externis virtus incomitata bonis.* Ivvenalis *lib. 4. Nullus virtutem complectitur ipsam, præmia si tollas.*

Pauci sunt qui operãtur ob solam honestatẽ virtutis.

Quòd virtus libera sit, & regina; vitium seruile. secundum philosophos.

Cap. XIV.

Tvllivs *in Rhetorica, 2.* Sola virtus in sua potestate est, omnia prçter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione; diuitiæ virtutis pedissequæ sunt. Ille liber existimãdus est, qui nulla turpitudini seruit. Idem *in lib. de Paradoxis.* Omnis sapiens liber, omnis stultus seruus. Quid est libertas, potestas viuendi vt velis. Quis autem viuit vt vult? qui recte viuit: qui gaudet officio? qui nec legibus quidẽ propter metum paret: sed eas sequitur & colit: qui nihil facit, vel dicit, vel cogitat, nisi libenter ac libere. Soli igitur sapienti conuenit, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus: Cum seruitus sit obedientia fracti animi, atque abiecti, & arbitrio suo carentis; quis neget omnes leues, omnesque improbos esse seruos? Nunquid ille liber, cui mulier imperat; cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat quod ei videtur, nec illi imperanti aliquid negare potest, vel audet recusare. Ego istum non modo seruum, sed etiam nequissimum seruum appellandum puto, licet amplissima familia natus sit. Omnis animi debilitas, & humilis & fracta timiditas, seruitus est. Seneca *in Thyeste. Nescitis cupidi arciũ Regnũ quo iaceat loco: Regem nõ faciũt opes, Nõ vestis Tyriæ color, Non auro nitida trabes:* Rex *est qui posuit metus, Et diri mala pectoris, Quem nõ ambitio impotens, Et nunquã stabilis fauor Vulgi præcipitis mouet: Qui tuto positus loco, Infra se videt omnia.* Idem *ad Lucillum.* Quid interest quot domini sint? seruitus vna est, hanc qui contempsit, in quantalibet turba dominantium, liber est. Idem *in lxxxvij.* Nunquam maiorem animus, quàm vbi aliena seposuit, & fecit sibi pacem: nisi timendo fecit sibi diuitias, nihil concupiscẽdo. Seneca. Nemo nisi vitio suo miser est Martialis *coquus.* Liber & gulosus esse non potes.

Quis liber existimandus.

Omnes improbi sunt serui, item ille cui mulier imperat.

Quis vere rex dicẽdus.

De Eodem secundum poetas.

Cap. XV.

Idem. Liber *eris cœnare foris si maxime nolis: Veientana tuam si domat vna sitim.* Si *ridere potes miseri Chrysendeta Cynnæ,* Contentvs *nostra si potes esse toga.* Si *tua non rectus tecta subire potes.* Hæc *tibi si vis est, si mentis tanta potestas* Liberior *Partho viuere rege potes.* Matthævs *in Tob.* Venditvr *arbitrium dum viuitur ex alieno* Svmptv, *pane tuo vescere, liber eris.* Clavdianvs *in maiori.* Si *metuis, si plura cupis si duceris ira. Seruitij patiere iugum, tolerabis iniquas Interius leges; tunc omnia iure tenebis,* Cum *poteris rex esse tui.* Prosper *vbi supra.* Qvid *iuuat in longum causas producere morbi.* Cvr *dubium expectas cras hodierna salus.* Scimvs *correctis veniam non esse negandam.* Sed *nulli nostrum est vltima nota dies.* Libertas *nulla est melior, maiórve potestas.* Qvam *seruire Deo, cui bene seruit amor.* Absqve *iugo posita est ditionis amica voluntas.* Qvæ *viget affectu; non gemit imperio.* Ganfredvs *in poetria noua.* Liber *is est, vitijs qui non inseruit, abundans* Cvi *satis est quod habet, pauper qui plus cupit.* Ennodivs. Libertas *semper studijs referatur honestis.*

Summa libertas sup̃ sam regere. & Deo seruire.

Quòd virtus medij sit inspectrix, & conseruatrix.

Cap. XVI.

Aristoteles *vbi supra.* In omni vero continuo & discreto est accipere hoc quidem plus, hoc vero minus, hoc vero quale. Et hæc autem secundum rem, aut secundum nos. Dico autem rei medium, quod æqualiter remouet ab vtraque extremitatum, quod est vnum & idem omnibus. Ad nos autem, quod neque superabundat, neque deficit, sed non est idem omnibus. Nam Miloni quidem comedere sex mnas parum est, dominatori autem gymnasiorum multum: sic vtique omnis sciens superfluitatem & deficientiam fugit: Medium autem quærit, & hoc vult. *Medium* autem non quod rei, sed quod ad nos; sic ergo boni artifices ad medium respicientes operantur. Virtus autem omni arte certior & melior, quemadmodum & natura, medij vtique erit inspectrix. Adhuc peccare quidem multis modis, dirigere autem vno modo; ideo & hoc quidem facile, hoc vero difficile: facile quidem diuerti à signo, difficile autem inuenire: & propter hoc malitiæ quidem superfluitas & indigentia: Virtutis autem medietas, boni quidem simpliciter, mali autem omnifariam. *Est igitur virtus voluntarius habitus in medietate exsistẽs quo ad nos, determinata ratione, vt sapiens determinabit.*

Mediũ virtutis non rei sed rationis est.

Quid virtus.

Seneca *ad Lucillum lxvj.* Omnis virtus in modo est. Ex Proverbiis sapientvm. Bonarum rerum nimia consuetudo pessima est. Horativs *in lib. epistolarum. Virtus est medium vitiorum vtrinque reductũ.* Idem *in libro sermonum.* Est *modus in rebus, sunt certi denique fines:* Qvos *vltra citraque, nequit consistere rectum.* Ovidivs *in libr. de remedijs 2.* Vento *nutritur, vento restringitur ignis:* Lenis *ait flammas grandior aura necat.* Idem *in libr. Metam. 2. Inter vtrunque tene, medio tutissimus ibis:* Maximianvs. *Maior enim mediis gratia rebus adest.* Ganfredvs *in poetria noua. In omnibus vna Est virtus seruare modum.*

Virtus consistit in medio

De Modo ac difficultate consistendi in medio.

Cap. XVII.

ARISTOTELES *vbi supra.* Medietas autem duarum militiarum est virtus, huius quidem secundum superfluitatem, huius vero secundum indigentiam. Est enim virtus circa passiones & operationes, in quibus superfluitas, vitia, & defectus vituperatur; medium autem laudatur & diligitur: nam neque omnis operatio, neque omnis passio suscipit medietatem. Quędam enim mox nominata coniuncta sunt cũ malo, vt inuidia, adulterium, furtum, & consimilia; quæ dicuntur esse ipsa mala, non eorum superfluitates, & deficientiæ. non est igitur vnquam circa hæc dirigere, sed semper peccare. Itaq; fortitudo est medietas circa timores & audacias. Liberalitas est medietas circa dationem pecuniarum & acceptionem. Magnanimitas est medietas circa honorem & inhonorem.

Difficile est in delectabilibus mediũ inuenire ob innatã propensionem ad delectationẽ.

Ad quæ autem ipsi magis nati sumus aliqualiter, magis contraria medio videntur. Verbi gratia: Magis nati sumus ad delectationẽ; ideo facilius mobiles sumus ad intemperantiam, quàm ad temperantiã. Ideo difficile est bonum esse; in vnoquoque enim medium accipere difficile est. Verbi gratia: Circuli accipere medium non omnis est, sed scientis est. Sic vtique & irasci facile, & dare pecuniam, & cõsumere: sed cui, & quantum, & quando & cuius gratia, & qualiter, non omnis, neque facile est, quod est bonum, & rarum, & laudabile. Ideo oportet eum qui incedit ad medium, prius segregari à magis contrario, & in contrariũ trahere oportet. Multũ enim seiungentes nos à peccato, ad medium venimus; quod quæ tortuosa lignorũ dirigunt, faciunt. In omni autẽ magis cauendum est delectabile & delectatio, nõ enim indecepti iudicamus eam. Quod igitur Plebissenes passi sunt ad Helenam, hoc oportet nos pati ad delectationem, sic enim eam proijcientes.

IDEM *in lib.* 3. Mollicies autem est fugere laboriosa, difficilius tamen est tristia sustinere, quàm à delectationibus abstinere: furore autem ad virtutem homines feruuntur: Impetuosissimus enim est furor ad pericula sustinenda. Vnde Homerus. *Virtutem immitte furori, & furorem virtute erige.* Horatius in lib. sermonum. *Dum stulti vitant vitia, in contraria currunt. Omnibus hoc vitium est cantoribus inter amicos; Vt nunquam inducant animum cantare rogati: Iniussi nunquam desistant.* Idem in lib. epistolarum. *Alter in obsequium plus æquo pronus: Alter rixatur de lana sæpe caprina.*

Via ad virtutem difficilis.

SENECA *de naturalibus quæstionibus lib.* 8. Difficilis inuentu est virtus, ducem rectoremque desiderat, & sine magistro, vitia discuntur. IDEM *in Hercule furente.* Non est ad astra mollis è terris via. OVI. *de arte lib.* 2. *Est nulla nisi ardua virtus.* Idem in lib. de Ponto. *Tendit in ardua virtus.* Prosper in lib. epigrammatum. *Amplius incedit spatijs terrena voluptas: Angusto virtus limite celsa petit.* PETRONIVS. Nihil tamen tam arduũ est, quod non improbitas extorqueat.

De Quatuor virtutibus cardinalibus.

Cap. XVIII.

Quid prudẽtia & quot eius partes.

TVLLIVS *in Rhetorica prima.* Virtutis partes, vt dictum est, sunt *prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia: Prudentia est rerum bonarum & malarum scientia:* Cuius partes sunt *memoria, intelligentia, Prouidentia. Memoria* est per quam animus repetit ea quæ fuerũt. *Intelligentia* est per quam prospicit animus ea quæ sunt. *Prouidentia* est per quam futurum aliquid videtur, antequam factum est.

Quid iustitia.

IVSTITIA *est habitus, cõmuni vtilitate conseruata, suã cuiq; tribuens dignitatem.* Huius initium à natura profectum est. Deinde quędam in consuetudinem ex vti- A litatis ratione venerunt; postea vero res, & à natura profectas, & consuetudine probatas, legum metus & relatio sanxit. *Ius naturæ est, quod non opinio genuit, sed quædam innata vis nobis inseruit:* vt religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obseruantiam, veritatẽ. *Religio* est quæ superioris cuiusdam naturæ (quam Diuinam vocant) curam ceremoniamque affert. *Pietas* est, per quam sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis; officium, & diligens cultus tribuitur. *Gratia* est, in qua amicitiarum, & alterius officiorum memoria, & alterius remunerandi voluntas continetur. *Vindicatio* est, per quam vis & iniuria, & omne offuturum defendendo, aut vlciscendo propulsatur. *Obseruantia* est, per quam ætate vel sapientia, aut dignitate aliqua antecedentes veneramur & colimus. *Veritas* est, per B quam operam damus, ne quid aliter fiat, aut factum, vel futurum sit, quàm confirmauerimus.

Quid ius naturæ, & quænam virtutes inde procedant.

Quid ius cõsuetudinis.

IVS *consuetudinis est, quod voluntate omnium, sine lege, vetustas comprobauit.* Quod genus est ad Pactum; Par, Iudicatum. *Pactum* est quod inter aliquos conuenit. *Par*, quod inter omnes ęquabile est. *Iudicatum*, de quo alicuius, aut aliquorum sententiis, iam constitutum est. *Ius legis est, quod in scripto, quod populo expositum est, vt obseruetur, continetur:*

Quid ius legis.

Quid fortitudo, & quæ partes eius.

FORTITVDO *est, considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio.* Huius partes sunt *Magnificentia, Fidentia, Patientia, Perseuerantia. Magnificentia* est rerum magnarum excelsa, cum animi ampla quadam & splendida propositione, cogitatio, atq; administratio. *Fidentia* est, per quã magnis, & honestis in rebus multum C ipse animus in se fiduciæ, certa cum spe collocauit. *Patientia* est honestatis aut vtilitatis causa, rerum arduarum ac difficilium, voluntaria aut diuturna perpessio. *Perseuerantia* est in ratione bene considerata, stabilis & perpetua permansio.

Quid temperãtia, & quæ partes eius.

TEMPERANTIA *est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi, firma & moderata dominatio.* Cuius partes sunt *Continentia, Clementia, Modestia. Continentia* est, per quam cupiditas, consilij gubernatione regitur. *Clementia* est, per quam animi, temere in odium alicuius inuectio concitata, comitate retinetur. *Modestia*, per quam pudor honestus, clarã & stabilem comparat auctoritatem. Hæc omnia propter se solũ, vt nihil addatur emolumẽti petẽda sunt.

D

De Prudentia & discretione secundum philosophos.

Cap. XIX.

Aliæ prudentiæ descriptiones.

AVCTOR. Prudẽtia quoque sic describitur: *Prudentia est in sui custodia prouida, boni malique sagax dignoscentia.* Item *prudentia est bonarum & malarũ rerum discretio, cum fuga mali, & electione boni.* Item *prudentia est virtus perspicax rationis, quæ non solum præsentia intuetur, sed etiam rerum exitus metitur.*

SENECA *in libr. de virtutibus.* Qui prudentiam sequi desiderat, tunc recte viuit, si omnia prius æstimet, si dignitatem rebus, non ex opinione multorum, sed ex eorum natura constituat: prudentis proprium est E examinare consilia, & non cito facili credulitate ad falsa prolabi. Tribus temporibus animus tuus dispẽsetur: præsentia ordina, futura prouide, præterita recordare: propone animo tuo, & mala futura, & bona: illa vt sustinere possis, ista vt moderari. Prudens nunquam otio marcet. Aliquãdo animũ remissum habet, solutum nunquam: tarda accelerat, perplexa expedit, dura mollit, aspera lenit, ardua exęquat: ex paruis magna, ex apertis obscura, ex proximis remota æstimat.

Officiũ prudentis describitur.

HIERON. *contra Ruffinum*, Pythagoras, ait, Duorum temporum maxime habẽdam curam, mane & vespere; i. eorum quæ acturi sumus, & eorũ quę gessimus.

QVINTILIANVS *vbi supra li.* 8. Prudentis est, quod in vnoquoque optimum est, si possit, suum facere: veruntamen quod imitaturus est quisque primũ intelligat, & cur id bonum sit, sciat: tum in onere susci-

piendo

Prudentia rerum exitus metitur.

piendo vires suas consulat: Nam vbique perniciosissimum est vires fiducia præueniri Boetius de consolatione lib. 2. Non quod ante oculos situm est sufficit intueri, rerum exitus prudentia metitur. Terentius in Adelphis. Illud est sapere, nó modo quod ante pedes videre, sed etiam illa quæ futura sunt prospicere.

De Eodem secundum poetas.

Cap. XX.

GAnfredus in poettia. *Pressum præcurrant oculi, præconsule mentem; & vires metire tuas. Si fortis es aude grandia: si fragilis, humeris impone minora. Si doleas, sine teste dole, mentisque dolorem, Ignoret facies; si posse sit, artuum. Dilates animum: si corpus debile, mens sit Fortis, & exiguas vires supplere memento, spe grandi.* Oui. in li. de arte 1. *Arte citę veloque rates remoque reguntur. Arte leuis currus, arte regendus amor.* Idem in lib. 2. *Quo sermone placet nocturna silentia vitet. Qui canit arte canat, qui bibit arte bibat. Proponas animo multa ferenda tuo.* Idem in li. de Ponto. *Tu modo sic timeas, & quæ tibi læta videntur. Dum loqueris fieri tristia posse puta.* Virg. in 1. libr. Eneidos. *Res animos incognita turbat.*

De Memoria.

Cap. XXI.

Quid memoria.

AVctor. Itaque prudétiæ partes sunt *Memoria, Intelligentia, Prouidentia. Consilium, Cautela, Circumspectio. Memoria est ad mentis intuitum imaginaria quadam repræsentatio præteritorum.* Item *memoria est virtus, per quam animus retractat præterita, vt ex eis metiatur futura.* Vnde in prouerbijs sapientum legitur, quod *discipulus prioris est posterior dies.* Duo quidem præcipuè retractare debemus, scilicet delicta perpetrata ad pænitendum; & beneficia accepta ad remetiendum.

Duo potissimum memoranda.

Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 7. Obiiciat sibi senectus annos inter studia vana consumptos, & damna ætatis malæ exemptæ labor sartiat, occupationes recidátur, patrimonij longè cura soluatur. Si enim totus animus vacet, & ad cótemplationem sui saltem in ipso fine respiciat, faciet, ac sibi instabit, & quotidie breuitatem temporis metiens, quicquid amissum est, diligéti vitæ præsentis vsura colligat. Fidelissimus enim est ad honesta transitus ex pænitentia. Itaque iuxta poetriam: Tollimus ingentes animos, & maxima paruo tempore molimur. Faciamus & quod itinere fieri solet, qui tardius eximus, velocitate pensantes moram, festinemus. Magnum quoque opus absque ætatis excusatione tractemus. Crescit animus, quotiens cœpti magnitudinem ostendit, & cogitat quantum proposito, non quantum sibi supersit. Ad Lucillum epist. 4. Tenes vtique memoria, quantum senseris gaudium, cum prætexta posita, sumpsisti virilem togam, & in forum deductus es. Maius expecta, cum puerilem animum deposueris, & te in viros philosophiæ transtuleris. Cato vbi supra. Beneficij quoque accepti memor esto. Auctor. De beneficiorum commemoratione, atque recompensatione, *Require plenius infra ca. de gratia.*

Beneficia memorãda.

De intelligentia seu recta rerum æstimatione.

Cap. XXII.

Quid intelligentia & quodnã eius munus.

INtelligentia est virtus, *quæ rationali viuacitate statũ præsentium pensat, & vnũquodque secundum valorem suum æstimat, atque ponderat: meliora deterioribus anteponens.* Ad hanc itaque pertinet profunda rerum inspectio, & integra ipsarum æstimatio: quia non eas in superficie tantum oculis intuetur, sed etiam interiorem illarum substantiam, vel essentiam, rationis viuacitate prosequitur; vt eas secundum quod sunt, non secundum quod apparẽt, metiatur. Verbi gratia: Si videt mulierem pulchram exterius, simul etiam cogitat, quam vilis & fæda sit interius: ipsaque voluptas, quam turpis sit, & quam immunda: quam breuis etiam, & quàm damnosa. Similiter etsi hominem diuitem & ornatum exterius videat, simul etiam quid sit interius cósiderat: nec eum propter ista feliciorem reputat. Vnde intelligentia dicitur, ab intus legendo.

Res considerandæ sunt intus & foris.

Aristoteles. Si linceis oculis homines vterentur, vt eorum visus obstantia penetraret: num introspectis visceribus, etiam pulcherrimum corpus turpissimum videretur? Apuleius de Deo Socratis. Aequè diuites B spectare solemus, vt equos quos mercamur. Neque enim in equis emendis phaleras consideramus, aut balthei polimiam inspicimus: sed equum ipsum nudũ & solum, vt sit ad speciem honestus, ad cursum vegetus, ad vecturam validus. Seneca ad Lucillum. Quomodo stultus est, qui equum empturus, non ipsum inspicit, sed stratum eius & frænos. Sic qui hominem ex veste, aut ex conditione æstimat.

Idem in 76. Nemo ex istis quos purpuratos vides, felix est; non magis quam ex illis quibus sceptrum & chlamidem in scena fabulæ assignant, cum præsenti populo elati incesserint, & coturnati simul exierint, excalciantur, & ad staturam suam redeunt. Nemo istorum quos diuitiæ & honores in fastigio ponunt, magnus est: quare ergo magnus videtur, C cum basi sua illum metire? Hoc laboramus errore, quod neminem æstimamus eo quod est, sed adijcimus illi & ea quibus adornatus est: at quicunque voles veram hominis æstimationem inire, inspice nudũ; ponat patrimonium, ponat honores, & alia fortunæ mendacia, corpus etiam ipsum exuat; animum intuere qualis sit, & quantus, alieno an suo magnus. Idem in 80. *Require infra in capitulo de dignitate.*

Vnde homo æstimandus.

Idem in 66. Animus intuens vera, peritus fugiendorum ac petendorum, non ex opinione, sed natura pretia rebus imponens, & neutri fortunæ se submittens, supra omnia quæ contingunt eminens, hic est facies virtutis. Potest ex casa vir magnus exire, potest & ex deformi humilique corpusculo, formosus animus ac magnus. Nec deformitate corporis animus D defendatur, sed pulchritudine animi corpus ornatur.

Virtus in humili latet.

Ouid. in li. Metamor. 7. *Formica paruum genus est, patiensque laborum, Quæsitique tenax.* *Idem in lib. de remedijs. 2. Parua necat morsum spatiosum Vipera Taurum: A Cane non magno, sæpe tenetur Aper. Flumine perpetuo torrens solet altius ire. Sed tamen hic breuis, illa perennis aqua.*

De prudenti rerum ponderatione.

Cap. XXIII.

AVctor. Ex prudenti rerum æstimatione, sequitur earundem iusta ponderatio, qua scilicet potiora deterioribus præponuntur, vt anima corpori, E virtus sanitati, honestas voluptati. Tull. de offi. lib. 2. Nemo iustus esse potest, qui mortem, vel dolorem, vel egestatem timet, aut ea quæ his contraria sunt æquitati anteponit. Idem in li. 3. Errat qui vitium vllũ corporis, aut fortunę, vitijs animi grauius existimat. Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas. Et cum in amicitia, quæ honesta non sũt postulantur: religio & fides anteponantur amicitiæ.

Honestum vtili præponendum.

Idem in lib. de Paradoxis. Si autem isti callidi rerũ æstimatores, prata & areas quasdam magni æstimant, quod huic generi possessionum quasi noceri non potest; quia neque naufragio, neque incendio amitti potest: quanti æstimanda est virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest: quæ nec incendio, neque naufragio amittitur: qua qui præditi sunt, soli diuites sunt. Soli

Quanti æstimanda virtus.

enim possident res fructuosas & sempiternas, solique (quod est proprium diuitiarum) rebus suis contenti sunt.

Idem in lib. de fine boni & mali 1. Nemo voluptatem, quia voluptas sit aspernatur: neque dolorem, quia dolor est consectatur. Denique aut voluptates omittantur, maiorum voluptatum adipiscendarũ causa: aut dolores suscipiantur, maiorum dolorum effugiendorum gratia.

Res non sunt æstimãda ex fama sed ex sua natura.

Seneca ad Lucillum. Seruiant ergo deteriora melioribus, fortes simus aduersus fortuita. Idem in 81. Abstrahunt à recto diuitiæ, honores, potentia, & cætera quæ opinione nostra chara sunt, pretio suo vilia. Nescimus æstimare res, de quibus non cum fama, sed cum rerum natura deliberandum est. Nihil habẽt ista magnificum, quo mentes in se trahant, præter hoc quod mirari illa consueuimus. Idem in 87. Quod contemptissimo cuique contingere, ac turpissimo potest, bonum non est, opes autem & leoni & lanistæ contingunt; ergo bona non sunt.

De prudenti rerum vsu.

CAP. XXIIII.

Prudens ad commodum suum cũcta retorquet.

AVCTOR. Porro ex prudenti rerum æstimatione, iustaque ponderatione, sequitur bonus ac rectus earum vsus, quo vir prudens ad commodũ suum cuncta retorquet. Quintilianus 2. lib. Non est æquum id haberi malum, quo bene vti licet. Idem in 8. lib. Prudentis est, quod in vnoquoque optimum est, si possit, suum facere.

Seneca in naturalibus quæstionibus, lib. 2. Ita à natura comparatum est, vt alacrius iniuriæ quam merita descendant; & illa cito defluant, has tenax memoria custodiat. Idem ad Lucillum. Ait Crysippus, Sapientem nulla re egere, & tamen multis illi rebus opus esse: econtra stulto nulla re opus est, nulla enim re vti scit. Idem in 85. Tempestas non opus gubernatoris impedit, sed successum. Non ex ebore tantum simulacra facit statuarius, sed ex ære, vel marmore, si assit: Sic sapiens virtutem si licebit in diuitijs explicabit; si minus, in paupertate; si poterit in patria, si minus in exilio; si poterit integer, si minus, debilis. Quãcunque fortunam acceperit, aliquid ex illa memorabile efficiet. Sapiens est artifex domandi mala; dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium, vbique horrenda, qui ad hunc peruenerunt mansueta sunt.

Sapiens mala in bona conuertit.

Item Cicero in oratione pro domo sua. Rerũ mobilium non tam facultas & copia est extendenda, quã in vtendo ratio, & in carendo patientia. Horatius in lib. carminũ Non possidẽtem multa, vocaueris recte beatũ. Rectius occupat nomen beati, qui Deorũ muneribus sapienter vti, durãque callet pauperiem pati.

Quis dicendus beatus.

Dydimus vbi supra. Beatus enim rerum conditor, varias species formauit in mũdo, quia nullatenus poterat sine earum diuersitate subsistere, quarum vsum humano arbitrio permisit discernendum. Quisque ergo deterioribus omissis, meliora sectatur, non ipse quidem Deus est, sed Dei amicus efficitur.

Bonis cuncta prosunt.

Ouid. in lib. tristium 2. *Nil prodest quod non lædere possit idem.* Prosper vbi supra. *Et bona quæ prauis natura ex dote supersunt, Augent peccati pondera, non minuunt. Cuncta bonis prosunt, quos & mors ipsa beatos efficit, vt sumant præmia principium.* Maximianus. *Non res in vitio, sed malefacta cadunt.*

De prouidentia.

CAP. XXV.

Quid prouidentia.

AVCTOR. *Prouidentia est virtus per quam sagaci subtilitate futurorum euentus colligitur, aduersaque præuidẽs solerter animus præmunitur.* Tull. de offic. Illud etiam magni ingenij est, cogitatione percipere, & ante constituere quid euenire possit, & quid agendum sit cum euenerit.

Prouidentia est valde necessaria.

Seneca ad Lucillum epistola. 4. Aduersus omnia quæ accidere possunt te adhortare, & indura; neminem enim eo fortuna prouexit, vt non tantum illi minaretur, quantum promiserat. Noli huic tranquillitati confidere, momento mare concutitur. Idem in 30. Venit aliquis ad mortem iratus morti; venientem illam nemo hilaris excipit, nisi qui se ad illam diu composuerit. Idem in Agamemnone. O quàm miserũ est nescire mori. Plinius secũdus in epistola ad Nauicum maximum. Dum vita suppetit enitamur, vt mors quã paucissima, quæ abolere possit, inueniat. Lucanus li. 9. Scire mori sors prima viris. Auctor. *De hac materia require superius cap. de Prouidentia, & in capitulo de cautela: & etiam inferius capi. de præparatione sui contra mortem.*

Quis mortẽ libenter excipit.

De Consilio & deliberatione.

CAP. XXVI.

Quid consilium & deliberatio.

AVCTOR. *Consilium* est examinandarum gubernandarumque causarum, subtilis animi profectus. *Deliberatio* est ante quodlibet inceptum, plena maturitatis & solertiæ consideratio. *Item* consilium est bene excogitata ratio, aliquid faciendi. Ex prouerbijs sapientum. Diu considerandum est, quicquid statuẽdum est. Item Salustius in catilinario. Priusquam incipias, consulto: at vbi consuleris, mature opus est facto. Tull. in Rhet. 1. *Consilium est aliquid faciendi vel non faciendi, vere excogitata ratio.*

Idem in lib. de offic. 1. Fortis animi & constantis, nõ perturbari in rebus asperis, nec tumultuantẽ de gradu deijci, sed præsenti animo & consilio vti, nec à ratione discedere, futura percipere, & quando constituere quid euenire possit, & quid agendum sit cum euenerit. Idem in lib. 3. Qui deliberant: *require supra cap. de honestate.* Idem in lib. de senectute. Non viribus aut velocitate corporis res magnæ geruntur, sed consilio, auctoritate, & sententia. Idem in Philippica xi. Maioris consilij est præuidere, ne quid triste accidat, sed animi non minoris fortiter ferre, si euenerit. Idem in 12. Omnino est etiam amans sui virtus, optimè enim se ipsã nouit, & quàm amabilis sit intelligit.

Consilio res magnæ geruntur.

Apuleius in lib. de Deo Socratis. Quidam per angiportam reptantes, consilia non ex suo corde, sed alienis vocibus collidunt; & vt ita dixerim, non animo, sed auribus cogitant. Quintil. 2. lib. Plurimum in consilijs valet auctoritas. Nam & prudentissimus & optimus haberi debet, qui sententiæ suæ de vtilibus atque honestis credere omnes velit. Idem in 8. Nouerit quisque se, nec tantum ex communibus præceptis, sed ex natura, consilium capiat formandæ actionis.

In consilijs multum valet auctoritas.

Sene. ad Lucillum. 31. Viri boni auiditas tuta est, quæ subit ex bona conscientia, ex honestis consilijs, ex contemptu fortuitorum. Pauci sunt qui consilio se suaque regant; cæteri, eorum more quæ fluminibus innatant, non eunt, sed feruntur. Idem 37. Turpe est non ire, sed ferri; & subito in medio turbine rerum stupentem quærere, huc ego quemadmodum veni? Socrates. Oriente sole consilium, occidente conuiuium cogitato. Idem. Velox consilium sequitur pænitentia, maximeque consilio sunt contraria, festinatio & ira. Sydonius in epistolari lib. 3. Plurimum laudis iuuenes moribus suis applicant, quoties de negotiorum meritis ambigentes, ad peritiorum consilia recurrunt. Cato in lib. de moribus. Antequam voceris, ad consilium ne accesseris. Idem. Tu te consule. Idem. *Consilium arcanum tacito committe sodali. Vtile consilium dominus ne despice serui. Nullius sensum si prodest spreueris vnquam.* Gaufredus vbi supra. Si vis bene duci, te certo committe duci.

Festinatio & ira consilio aduersãtur.

De Cautela & circumspectione.

CAP. XXVII.

Quid cautela & circumspectio.

AVCTOR. Prudentiæ quoque species est *cautela, qua malum sagaciter & astute cauetur. Circumspectio* autem est contrariorum vitiorum cautela, qua si vnum fugimus, alterum declinamus. Socrates. Melius est cauere, quàm pauere. Ex prouerbijs sapientũ. Bonum est in alieno malo fugienda aspicere, citius euenit periculum cum contemnitur. Ex alterius vitio sapiens emendat suum. Inimicum quamuis humilem, docti est metuere.

Panetius. Vitam hominum qui ætatem in medio rerum agunt, ac sibi suisque esse vsui volunt, ad cauẽda pericula ex improuiso assidua & prope quotidiana, oportet esse animo prompto semper & intento; vt sunt athelarum (qui Pancratij vocantur) vt sicut illi ad vitandos ictus cauti, & ad faciendos sunt periti, ita animus & mens viri prudentis, aduersus vim & petulantias iniuriarum omnium, in loco atque tempore prospiciens, debet esse recta, ardua, septa, numquam conniuens, nusquam aciem flectens, consilia cogitationesque contra fortunæ verbera, atque insidias inimicorum, quasi brachia & manus protendens, ne qua in re aduersa repentina incursio, imparatis improtectisque nobis oriatur.

Cautela admodum necessaria mũdanis.

Terentius in Phormione. Dum maxime hominum secundæ sunt res, tunc maxime meditari eum oportet, quo pacto aduersam ærumnam ferat, ne quid animo sit nouum: Et sic quicquid præter spem eueniet, in lucro deputare. Seneca ad Lucillum. Festis maximè diebus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit.

Mala præcogitata minus feriunt.

Idem in 76. Præcogitati mali mollis ictus venit, ac stultis & fortunæ credentibus, omnis videtur noua rerum & inopinata facies: magna autem pars est apud imperitos mali nouitas. Ideo sapiens assuescit se malis futuris, & quę alij diu patiendo faciunt leuia, hic leuia facit diu cogitando. Idem in Hercule furente. Nemo se tuto diu periculis offerre tam crebris potest. Quintilianus lib. 2. Carendum est non solum crimine turpitudinis, verum etiam suspicione. Cassiodorus in li. epistolari 33. Maior in conseruandis rebus, quàm in inueniendis, adhibenda est cautela.

Adhuc de eodem secundum poetas.

CAP. XXVIII.

OVIDIVS in lib. de arte 1. *Quique alijs cauet, non cauet ipse sibi.* Idem in 2. li. *Non minor est virtus, quàm quærere, parta tueri.* Idem in 3. *Discite ab alternis nostris timuisse querelis.* Idem in lib. de remedijs. *Quæ nimis apparent retia, vitat auis.* Cato vbi supra. *Cum fueris felix, quæ sunt aduersa caueto. Prospice quæ veniunt, hos casus esse ferendos. Nam leuius lædit, quicquid præuidimus ante. Quod tibi suspectum est, confestim discute quid sit: Namque solent primo quæ sunt neglecta nocere. Tranquillis rebus, quæ sunt aduersa caueto. Rebus in aduersis melius sperare memento.* Claudianus in maiori volumine. *Quid iuuat errores mersa iam quippe fateri?* Idem *Sæpius incauta nocuit victoria turba.* Idem. *Plus est seruare quæsitum, quam quæsisse nouum.* Matth. in lib. de Thob. *Et scaturizantes læsus abhorret aquas.* Tibullus. *Felix quicunque dolore Alterius didicit posse cauere suum.* Ganfredus vbi supra. *Syrenes exemplar habe, docearis in illis, Casibus in latis semper peiora cauere. Esto Argus, & argutis oculis, circumspice ne sis securus hodie, vel cras moriturus. Intus sine foris, est plurima causa timoris. Cunctis sis horis, hominis memor interioris.*

Dicta poetarum de cautela & circumspectione.

De obseruanda temporis opportunitate.

CAP. XXIX.

AVCTOR. Quoniam autem (vt ait Salomon) omnia tempus habent: Omnique negotio tempus est & opportunitas; magna prudentiæ pars est, opportunitatem temporis semper in omnibus quæ agenda sunt obseruare. Sunt enim plurima, quæ si tẽpore suo fiant, vtilia sunt & salubria; alias autem dãnosa vel perniciosa.

Prudentis est opportunitatem obseruare.

Seneca in declamationibus lib. 4. Necessitas est lex temporis. necessitas nauigia iactu exonerat: Necessitas incendia ruinis opprimit. Oui. in lib. de remedijs. *Temporibus medicina valet; data tempore prosunt: Et data non apto tempore vina nocent. Principijs obsta, sero medicina paratur, Cum mala per longas conualuere moras. Sed propera, nec venturas differ in horas. Qui non est hodie, cras minus aptus erit. Vidi ego quod primum fuit sanabile vulnus, Dilatum longe damna tulisse moræ.* Idem in lib. 2. *Frigore soles: Sole iuuant vmbra, grata sit vnda siti: Et quæ non prosunt singula, multa iuuant.* Idem in lib. de Ponto. *Læta quidem lætus cecini, cano tristia tristis. Conueniens operi, tempus vtrumque suum.* Cato vbi supra. *Temporibus mores sapiens sine crimine mutat. Insipiens esto, cum tempus postulat aut res. Stultitiam simulare loco prudentia summa est.* Auctor. *De hac quoque materia inferius require capitulo de Maturitate, capitulo quoque de Zelo & Correctione.*

Quodlibet suo tempore habet.

Non est crimen mutare mores cum tempus postulat.

De iustitia.

CAP. XXX.

AVCTOR. *Iustitia est virtus vnicuique ius suũ tribuens, vtilitate communi seruata.* Item *iustitia est virtus, per quam communitatis gratia tenetur, & sui cuique dignitas non negatur.* Item iuxta Ambrosium. *Iustitia est, quæ suum cuique reddit, alienum non vendicat, vtilitatem propriam negligit, vt æquitatem custodiat communem.* Quæ & rectissimè cardinalis virtus dicitur, quia circa illam omnes aliæ versantur: dum in omni virtute, scilicet aut Deo, aut sibi, aut proximo, quod suum est redditur.

Quid iustitia & cur Cardinalis nuncupata.

Tull. de offi. lib. 1. Fundamentum iustitiæ est fides, Id est conuentorum dictorumque constans veritas. Idem in lib. 2. Nemo iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, vel egestatem timet, aut ea quæ his contraria sunt æquitati anteponit. Tanta est iustitiæ vis, vt nec illi qui maleficio & scelere pascuntur, sine vlla eius particula viuere possint: nam & princeps latronum nisi æqualiter prædam dispertiat, aut interficietur à socijs, aut relinquetur. Idem in lib. 3. Iustitia est vna omnium domina, reginaque virtutum. Idem in lib. de legibus primo. Nihil præstabilius, quam intelligi planè nos ad iustitiam esse natos: nec opinione, sed natura ius esse constitutum. Idem in eodem. Iustitia est obtemperatio legibus scriptis institutisque philosophorum, idipsum autem iustissimum est, iustitiæ mercedem non quærere.

Fũdamentũ iustitiæ est fides.

Iustitia etiã inter latrones est necessaria ex parte.

Seneca de quatuor virtutibus. Iustitia est naturæ tacita conuentio, in adiutorium multorum inuenta. Iustinianus Institutionum lib. 1. *Iustitia est constans ac perpetua voluntas, ius suum vnicuique tribuens.* Hugo. Opus iustitiæ est motus mentis rationalis, qui secundum Deum incidit, à cordis conceptione surgens, & foras vsque ad actionem corporalem procedens. Lactantius in lib. de vera iustitia. Iustitia quamuis omnes simul virtutes amplectatur, tamen duæ sunt omnium principales, quæ ab ea diuelli & separari non possunt, pietas, & æquitas. *Pietas* (sicut verissime Trismegistus diffinit) nihil aliud est, quam Dei notio. *Aequitas* autem virtus est, non bene iudicandi (quod

Aliæ iustitiæ descriptiones.

& ipsum laudabile est in homine iusto, sed se cum cæteris coæquandi, quam Cicero æqualitatem vocat. Deus enim qui hominem generat & inspirat, omnes æquos, id est pares esse voluit, eandem viuendi conditionem omnibus proposuit, immortalitatem omnibus spopondit, nemo apud eum seruus est, nemo dominus: si enim cunctis idem pater est, æquo iure omnes liberi sumus: nemo Deo pauper est, nisi qui iustitia indiget: nemo diues, nisi qui virtutibus plenus est. diuitiæ non faciunt insignes, nisi quos possunt bonis operibus facere clariores. Qui autem pauperes videntur, eo tamen diuites sunt, quo & non egent, & nihil concupiscunt. Idem in li. de vero cultu. Primum ergo iustitiæ officium est coniungi cum Deo, secundum cum homine; sed illud primum religio dicitur, hoc secundum misericordia, vel humanitas nominatur; quæ virtus propria est iustorum, & cultorum Dei, eo quod sola continet vitæ communis rationem. Nullius opera indigere se putat, qui suam alteri denegat.

Deus voluit homines esse æquales.

Duo sunt officia iustitiæ.

De Latria siue Religione.

C A P. XXXI.

AVCTOR. In summa vero, species iustitiæ videntur esse, Latria, Humilitas, Reuerentia, Obediētia, Pietas, Concordia, Liberalitas, Gratia, Moralitas, Fides, Lex, Seueritas, Misericordia. Est autem Latria idem quod cultus Dei siue religio, quæ sic describitur. *Religio est virtus quædam superioris vitæ, qua scilicet diuino cultui religamur. Religio est cultus, per quem reuerenti famulatu ceremoniæ diuini cultus exercentur.*

Species iustitiæ.

Quid religio.

Hugo Deum adorare, est totam ei mentem per humilitatem substernere, ipsumque principium & finem omnis boni credere. Mercurius Trimegistus ad Asclepium. Solum animal homo duplex est, & eius illa pars simplex, quam vocamus diuinæ similitudinis formam: humanitas ergo semper memor naturæ & originis suæ, in deitatis imitatione perseuerat: nos ergo agentes gratias adoremus. Hæ sunt enim summæ intentiones Dei. Cum gratiæ aguntur; cum mortalibus hominum adorationibus, & laudibus, & obsequijs; cælum, cælestesque delectantur: nos pijssimis votis optamus, si diuinæ placeret pietati, vt nos mundana custodia absolutos, superioris partis naturæ restituat. Et hęc est merces, pie sub Deo diligenter cum mundo viuentibus.

Forma hominis est imitatio deitatis.

Sextus Pythagoricus in li. sententiarum. Libertatē arbitrij permisit hominibus Deus, vtpote & sine peccato viuentes, similes fiant Deo. Templum Deo est mens pura, & altare optimum est ei cor mundum. Vir castus, & sine peccato, potestatem accepit à Deo, esse filius Dei. Ex prouerbijs sapientū. Non aspicias quàm plenas, sed quàm puras quis Deo manus afferat & admoueat: non enim alter, nisi optimus animus, pulcherrimus Dei cultus est. Aug. de ci. Dei 8. li. Plato quoque dicit amatorem Dei philosophum esse. Sen. ad Lucillum 74. Placeat igitur homini, quod Deo placet, ob hoc ipsum quod Deo placet.

Mēs pura est templū Dei.

De eodem secundum poetas.

C A P. XXXII.

PROSPER vbi supra. *Hac desiderij Deus ex pietate colendus. Iustitia vt merces tota sit ipse Deus. Optima vota Deo, quorum est dator ipse, vouentur. Hoc sursum dignum est ire, quod inde venit. Tales à domino quales formamur, amamur. Non quales nostris extitimus meritis. Omnem habitum mundi totus Deus implet, & ambit. Quem templo cordis, mens pia semper habet. Libertas nulla est melior, maiorve potestas, Quam seruire Deo, cui bene seruit amor. Absque iugo posita est dissonis amica voluntas, Quæ viget affectu, non gemit imperio.*

Nulla libertas melior quam seruire Deo.

Ex prouerbijs sapientum. Tutissima res est, aliquid domini timere.

De vitanda superstitione secundum philosophos.

C A P. XXXIII.

DIDIMVS ad Alexandrum. In honorem diuinum pecudes innocuas non mactamus, nec delubra metallis argenteis incrustata fundamus, nec auro altaria & gemmis splendentia dedicamus: quæ si vt non habenti Deo largiaris, superiorem te asseris; si vt habenti, parem; quorum vtrumuis feceris, contumelia est: non suscipit Deus sacra sanguinea, cultum diligit incruentum; verbo propitiatur orantibus, quod solum ei cum homine est, suaque similitudine delectatur: nam verbum Deus est, hoc mundum creauit, hoc regit, atque alit omnia; hoc veneramur; hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus. Siquidem Deus ipse spiritus atque mens est; & ideo nō terrenis diuitijs nec largitate magnificatur, sed religionis opibus, & gratiarum actione placatur: quapropter nimium vecordes vos & miserabiles iudicamus, qui originem nostram esse celestem nō suspicitis, magnamque cum Deo habere cognationem: sed splendorem generis nostri, rebus vilissimis obfuscatis. Quippe quibus maxima in carne voluptas est, hanc fouetis, & colitis, & amatis; cuius & contractatio horrenda est, & contagio morientis incesta. In cuius vsibus elementa vexantur, & mundus in exhibēdis laborat obsequijs. Et quod est vehementius, auderis Deum cæsis carnibus expiare, & in hoc scilicet à carne decepti. Re enim vera non opitulares Deo, sed carnifices teterrimos inuocatis, qui viscera vestra suppliciorum diuersitate discerpant. O vos infelicissimos, quorum religio crimen est, & vita supplicium. Cicero in oratione pro domo sua. Est etiam quidam religionis modus, nimiumque superstitiosum esse non oportet.

Deus est verbum & verbo mundum creauit.

De Eodem secundum poetas.

C A P. XXXIIII.

PERSIVS. *O curua in terris animæ, & celestium inanes, Quid iuuat in templis nostros immittere mores? Dicite pontifices, in sancto quid facit aurum? Qui damus id superis, de magna quod dare lance Non possit magni Messala Lippa propago, Compositum ius, fas animi, sanctosque recessus Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.*

Dicta poetarum de superstitione.

Oui. in lib. epistolarum. *Pone deos, & quæ tangendo sacra profanas: Non bene celestes impia dextra colit.* Tibullus 2. li. *Vos quoque abesse procul iubeo, discedat ab aris, Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus.*

De sacris diebus colendis.

C A P. XXXV.

SENECA ad Lucillum epistola 18. Festis maxime diēbus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum illas omnis turba procubuit. Oui. in li. de fastis. *Prospera lux oritur, linguis animisque fauete, Nunc dicenda bono sunt bona verba die. Lite vacent aures, insanaque protinus absint Iurgia, differ opus liuida turba tuum.*

Dicta poetarum de colēdis festum.

Tibullus li. 2. *Luce sacra requiescat humus, requiescat arator: Et graue suspenso vomere cesset opus. Soluite vincla iugis, nunc ad præsepia debent, Plena coronato vertice, stare boues. Omnia sint operata Deo, non audeat vlla Lanificam pensis imposuisse manum. Vos quoque abesse procul iubeo, discedat ab aris, Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus. Vina diem celebrant, nec festa luce madere, Est rubor errantes & male ferre pedes.*

Prosper vbi supra. *Non recto seruat legalia sabbata*

cultu. Qui pietatis opus, credit in hus vetitum. Nulla dies actus hominum non damnat iniquos. Omnia conueniunt tempora iustitia. Nec corrumpuntur virtutibus ocia sancta, Tantum à peccatis libera corda vacent. Ex li. digestorum 2. Vlpianus. Lege cautum est, ne diebus feriatis iudicatum sit, nisi ex voluntate partium. Paulus lib. 13. ad Sab. More Romano dies à media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur; ita quod in his 12. horis, idest duabus dimidiatis noctibus, luce media actum est, perinde quasi quauis hora lucis actum est.

De oratione secundum philosophos.

Cap. XXXVI.

PORPHIRIVS. Deus vtpote omnium pater nullius indiget; sed nobiscum bene est, cum per iustitiam & castitatem eum adoramus; precem ad eum fundētes per imitationem, & inquisitionem de ipso. Inquisitio enim purgat, imitatio deificat affectionem, ad ipsum operando. Dydimus vbi supra. Verbo Deus propitiatur orantibus, quod ei solum est cum homine, suaque similitudine delectatur.

Quid à Deo petendum.

Valerius 7. lib. Socrates, humanę sapientiæ quasi terrestre quoddam oraculum, nihil vltra petendum esse à Dijs immortalibus arbitrabatur, quàm vt bona tribuerent: eo quod hi scirent quid vnicuique vtile esset. Nos plerumque id votis expetimus, quod melius foret non impetrasse. Etenim densissimis tenebris inuoluta. O mortalium mens, in quam latè patente errore cæcas pręcationes tuas spargis; Diuitias appetis, quæ multis exitio fuerunt: honores concupiscis, qui complures pessundederunt, splendidis cōiugijs manus inijcis, quæ nonnunquam domos funditus euertunt. Desine igitur stulta, à futuris malorū tuorum causis, & quasi felicissimis rebus inhiare stude, & te totam cęlestium arbitrio committe: quia qui bona facile tribuere solent, etiam eligere aptissima possunt.

Petēda sunt Deo quæ ipse nouit magis expedire.

Athenodorus Stoicus. Tunc scio te omnibus cupiditatibus esse solutum, cum eo perueneris, vt nihil Deum roges, nisi quod possis rogare palam. Item Iuuenalis libro 4. *Orandum est, vt sit mens sana, in corpore sano. Fortem posce animum mortis terrore carentem.*

De eodem secundum poetas.

Cap. XXXVII.

Dicta poetarū de oratione.

MARTIALIS COQVVS. *Parua rogas magnos, sed non dant hęc quoque magni. Vt leuius pudeat te Matho magna roga.* Ouidius de arte lib. 1. *Flectitur iratus, voce rogante, Deus.* Idem. *Facile est omnia posse Deo.* Idem in lib. de Ponto. *Confugit interdum templi violator ad aram, Nec petere offensi numinis horret opem.*

Prosper vbi supra. *Laus vera in Deum deprimitur ore precantis. Si quę voce fluunt, intima cordis habent. Qui dedit vt quæras, addit vt inuenias. Cum Deus effectū precibus non prastat iniquis, Multum concedit, quod nocitura negat. Iratus fineret, quod prohibet placidus. Cum pia mens in laude Dei superata laboras, Gaude quod tātum te bene iuuat opus. Quære bonum sine fine bono, & persiste reperto. Quærere non habeant talia vota modum. Nam qui se nullo iam munere credit egere, Crescere vero cupiens, perdit adepta tepens.*

Sedulius in carmine paschali lib. 1. *Salue sancta parens, enixa puerpera regem, Qui cælum terramque regit per sæcula, cuius Numen & æterno complectens omnia gyro, Imperium sine fine manet, quę ventre beato, Gaudia matris habens, cum virginitatis honore, Nec primam similem visa es, nec habere sequentem. Sola sine exemplo placuisti fœmina Christo, Christe faue votis, quæ mundū in morte iacentem. Viuificare volens quondam terrena*

A *petisti.* Item Cato vbi supra. *Quid statuas de te, sine te deliberat ipse.*

De humilitate.

Cap. XXXVIII.

AVCTOR. *Humilitas est proprię conditionis, vel conditoris intuitu, voluntaria mentis inclinatio.* Item *humilitas est amor, siue voluntas persistendi in proprio gradu.* Item *humilitas est virtus, per quam animus fragilitatis suę memor, in nullo se extollit, nihilque boni sibi ascribit.* Bruno. *Humilitas est virtus, qua homo sibi vilissima sui cogitatione vilescit.*

Quid humilitas.

B Seneca ad Lucillum epistola. 1. Quando fatuo delectari volo: neque enim mihi longe quærendus est, meipsum rideo. Aristoteles in Meta. lib. 5. Qui humiliatur sponte, melior est quam ille qui humiliatur inuitus. Seneca ad Lucillum 10. Redige te ad parua, ex quibus cadere non possis. Valerius Maximus 4. lib. Valerius cum omnia insignia sub titulo consulatus in se transl[a]ta cerneret, inuidiosum magistratus fastigium, moderatione, ad tolerabilem & humilem habitum deduxit: quid, quod ædes suas diruit, quia excelsiore loco positæ, instar arcis haberi videbantur, nonne quantum domo inferior, tantum gloria superior euasit? Idem in 8. lib. Nulla est tanta humilitas, quæ dulcedine gloriæ non tangitur. Prudentius in li. de conflictu vitiorum & virtutum. *Humilitas, intendis gressum mediocriter, oraque parce erigit, & coitu*

C *moderatur gaudia vultu.* Ouid. in lib. de tristibus 3. *Viue tibi, & longe nomina magna fuge. Tu quoque formida nimium sublimia semper, Propositique tui contrahe vela precor.* Item Horatius libro epistolarum. *Paruum parua decent.* Versificator. *Spernere mundum, spernere nullum, spernere sese. Spernere se sperni, quatuor hæc bona sunt.*

De Reuerentia.

Cap. XXXIX.

AVCTOR. *Reuerentia est virtus, qua sublimioribus debitum honorificationis cultum exhibemus,* Deo

Quid reuerentia.

D scilicet, & Angelis, & Hominibus. De reuerentia Deo exhibenda dicit Aristoteles. *Nunquam verecundiores esse debemus, quàm cum de Dijs agitur.* Boetius de consolatione lib. 5. Magna vobis si dissimulare non vultis, indicta est necessitas probitatis; cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis.

Exempla.

Valerius 5. lib. Xenophon cum sacrificaret, maiorē e duobus filijs in prælio perijsse cognouit: nec ideo cultum Deorum dimittendum putauit. Idem in eodem. Horatius Puluillus cum Ioui pontifex ædem dedicaret, & in solemnium nuncupatione verborum postem tenens, mortuum esse filium suum audisset, nec manum à poste remouit, nec vultum à publica religione ad priuatum dolorem deflexit: ne patris magis quàm pontificis partes egisse videretur.

E Statius in Thebaide lib. 4. *A Ioue primus honor.* Virgilius in bucolicis. *A Ioue principium.* Cato in lib. de moribus. Maiori cede. Aul. Gellius in lib. Atticarum noctium primo. Apud antiquissimos Romanorum, neque generi, neque pecuniæ pręstantior honor tribui quàm ætati solitus est. Symmachus in li. epistolari. Indignus quoque læditur ille, quem religio non permittit offendi. Quintilianus in lib. causarum 18. Genus etiam est reuerentiæ, vt tacenda minime scire velis. Petronius. Itaque periculosum est alienis interesse secretis.

De Obedientia.

Cap. XL.

Quid obedientia.

AVCTOR. *Obedientia est animi deliberati iusta iussionis effectus.* Item; *obedientia est iussi pio studio, executio, & propria voluntatis abnegatio, & voluntaria recusatio. Inobedientia vero est ex duritia mentis obstinata, cui debeas imperanti, nolle obtemperare.* Hugo. *Obedientia vera est, pro amore Dei seruare mandatum.* Tullius in libro de legibus. Iustitia est obtemperatio legibus, scriptis, & institutis populorum. Idem in libro 3. Et qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est, vt qui modeste paret, videtur qui aliquando imperare dignus esset. Si inuitus pares seruus es; si volens, liber.

Non potest bene imperare qui nescit parere.

Cassiodorus in lib. epistolarum 13. Animus dolosus non sequitur imperantis arbitrium, sed suas explicat voluntates. Virgilius in Georgicis 4. li. *Est legum seruanda fides, suprema voluntas: Quod mandat, fierique iubet, parere necesse est.* Salustius in Catilinario. Quo modo te conueniet in minore negotio legem timere, si eam in maiora neglexeris. Terentius in Adelphis. Quid tu illic agas, vbi si quid bene præcipias, nemo obtemperat.

Lex aranearum telis similis.

Valerius lib. 7. Subtiliter Anacharsis, leges Aranearum telis comparabat. Nam vt illas infirmiora animalia retinere, & valentiora transmittere: ita & his, humiles ac pauperes audimus constringi, diuites ac præpotentes non alligari. Horatius in lib. epistolarum. Sunt qui turpe putant parere minoribus. Et quæ imberbes didicere, senes prodenda fateri. Lucanus. *Tu quidquid iubeare, velis.* Sedulius in carmine paschali, lib. 1. *O iusti mens sancta viri, pietate remota; plus pietatis habens, contempsit vulnera nati, Amplexus præcepta Dei,* scilicet Abraham. Auctor. *De obedientia quoque voluntaria, require supra capitulo de voluntario, quod cadit in diffinitione virtutis.*

De Pietate.

Cap. XLI.

Quid pietas.

Pietas est virtus, *qua debitum honorem parentibus exhibemus.* Item *pietas est, ex benigne mentis dulcedine, grata omnibus auxiliatrix affectio.* Tull. in Rhetorica 1. *Pietas est, per quam sanguine coniunctis, patrieque beneuolis: officium, & diligens cultus tribuitur.* Seneca in Thyeste. Nulla vis maior pietate vera est; quosque verus amor tenuit, tenebit.

Vale. lib. 5. Humanitatis dulcedo, & inserata barbarorum ingenia penetrat, oruosque & truces hostiũ oculos mollit, & inter districtos mucrones placidum iter reperit; nulla acerbitate fortunæ, nullis sordibus pretium charæ pietatis euilescit; quin etiam eo certius, quo miserius experimentum habet.

Exemplum pietatis.

Sanguinis ingenui mulierem prætor, apud tribunal suum, capitali crimine damnatam, in carcere necandam tradidit. Is autem qui custodiæ præerat, misericordia motus, non eam protinus strangulauit, aditũ quoque filię, sed diligenter excussę, ne quid sibi inferret, dedit: futurum existimans, vt inedia consumeretur. Pluribus autem iam transactis diebus, secum ipse quærens, quidnam esset quod tamdiu sustentaretur, curiosius obseruans, animaduertit filiam exerto vbere, famem matris, lactis sui subsidio lenientem. Quæ tam admirabilis spectaculi nouitas ad iudices prolata, remissionem pœnæ mulieri impetrauit. Quo ergo non penetrat, aut quid non excogitat pietas? quid enim tam inusitatum & inauditum, quam matrem natæ vberibus alitam? Putaret hoc aliquis contra rerum naturam factum, nisi parentes diligere prima naturæ lex esset.

Exemplum.

Idem de pietate prædicatur, qua patrem suum Cymona consimili fortuna affectum, parique custodia

A traditum, iam vltimæ senectutis, velut infantem pectori suo admotum aluit. Hærent oculi hominum, ac stupent, cum huius facti pictam imaginem vident. Cæteræ quidem virtutes admirationis multum, pietas autem & amoris meretur plurimum.

Exemplum.

Scripti testamentum perhibeo pietatis. Dario totis regni sui viribus in Scytharum regionibus impetum facienti, paulatim cedentes, & interroganti; Quem finem fugiendi, vel quod initium pugnandi facturi essent: Responderunt se, nec vrbes, nec agros cultos habere, pro quibus dimicarent: Cæterum cum ad parentum suorum monumenta venissent, sciturum eum quemadmodum Scythæ præliari solerent. Quo quidem vno tam pio dicto, immanis & barbara gens, ab omni feritatis crimine se redemit.

B

Natura pietatis magistra.

Prima igitur & optima rerum natura, pietatis magistra est, quæ nullo vocis ministerio, nullo vsu literarum indigens, proprijs ac tacitis viribus, charitatem parentum, liberorum pectoribus infundit. Quid ergo doctrina proficit? vt politiora, scilicet non vt meliora fiant ingenia: quoniam quidem solida virtus nascitur, magis quam fingitur. Quis enim Scythas palustres, vagos, & syluarum latebris corpora sua tegentes, in modumque ferarum laniatu pecudum viuentes, sic Dario respondere docuit? Illa nimirum quæ Cræsi etiam filium loquendi vsu defectum, ad protegendam patris vitam, ministerio vocis instruxit. Hanc charitatem proximus fraternæ beneuolentiæ gradus excipit: quàm copiosæ etenim suauitatis illa recordatio est: In eodem domicilio antequam nascerer habitaui, in eisdem cunabulis infantiæ tempora peregi, eosdem parentes appellaui: chara est vxor, dulces liberi, iucundi amici, affines accepti: sed postea cognitis, nulla beneuolentia debet accedere, quæ priorem exhauriat. Statius in Thebaide lib. 10. *Prolis amor crudelia vincit pectora.* Ouidius in lib. de tristibus 1. *Pietas & in hoste probatur.* Petronius. *O maxima rerum: & merito pietas homini tutissima virtus.* AVCTOR. aliquando vero pietas dicitur cultus Dei.

Solida virtus nascitur potius quam acquiritur.

C

De Amore patriæ.

Cap. XLII.

D

Pietas est pro patria incommoda tolerare.

AVCTOR. Ad pietatem quoque pertinet amor patriæ, de qua multa loquuntur authores. Tullius in Rhetorica 2. Quoniam omnia commoda prouenerunt ex patria, nullum incommodum pro patria tolerare est graue putandum. Idem in Tusculanis quæstionibus li. 1. Nemo vnquam sine magna spe immortalitatis, se pro patria offert ad mortem. Idem contra Antonium. Omniuo vero nulla est cuiquã causa iusta, contra patriam arma capiendi. Symmachus in li. epistolari. Patriam alimentorũ defectu laborantem, periculosum est inhabitare, crudele & impium deserere.

Exemplum.

Valerius lib. 5. Codrus rex Atheniensium, cum ingẽti hostium exercitu Attica regio debilitata, ferro & igni vastaretur, humani auxilij diffidentia, ad Apollinis oraculum confugit, ac per legatos sciscitatus est, quonam modo tam graue bellum illud discuti posset. Cui respondit: ita finem ei fore, si ipse hostili manu occidisset. Hoc non solum in Atheniensium castris, sed etiam contrarijs percrebuit, ob hoc illic edictum est, ne quis Codri corpus vulneraret. Id postquam cognouit, depositis insignibus imperij, familiarem cultum induit, ac perambulantium hostium globo se obiecit; vnũque ex his falce percussum in cædem suam compulit, ne Athenæ occiderent.

E

Exemplum.

Themistocles, quem virtus sua victorem, & iniuria patriæ Persarum imperatorẽ fecerat, vt ab ea expugnãda se abstineret, instituto sacrificio, exceptũ patera Tauri sanguinẽ hausit, & ante arma ipsa, quasi quędã clara pietatis victima, cõcidit. *Aristoteles,* supremæ vitæ reliquias, senilibus ac rugosis membris in summe literarum ocio vix custodiẽs, adeo valenter pro salute

patriæ

patriæ incubuit, vt eam ab hostibus armis solo æquatam, in lectulo Atheniensi iacens, Macedonum manibus quibus obiecta erat, eriperet. Itaque vrbs tam strata atque versa Alexandri, quam restituta Aristotelis notum est opus. *Ennodius.* Amica est homini ad genitale solum reuertendi semper hylaritas. Horatius in li. carminum. Dulce & decorum est pro patria mori. Ouidius in li. de Ponto. *Nescio qua natale solũ dulcedine cunctos, Ducit, & immemores non sinit esse sui.* Idem in li. sine titulo 2. *Felix quē sua terra tenet. Nauta solicitus, cum ventos exhorret iniquos: Et prope tā lætum, quam prope cernit aquam. Tutius est fonisse thorũ, legisse libellos: Thraiciam digitis increpuisse lyram.* Galtherus in Alexandreide lib 1. *O patria natalis amor, sic allicis omnes.* Idem in lib. 6. *Dulcior est patrius alieno cespite cespes, Est aliquid patrio se reddere posse sepulchro.*

Amor patriæ est cunctis innatus.

De humanitate vel mansuetudine.

CAP. XLIII.

Quid humanitas.

AVCTOR. *Humanitas est elegans & grata quadam vrbanitas homini innata, quæ reddit eum omnibus benignum, affabilem, & iucundum:* & est idē penè quod mansuetudo. Nam & homo dicitur esse animal mansuetum natura. Vnde humanitas videtur esse mansuetudo. Quæ sic describitur. *Mansuetudo est virtus, qua quis tractabilis est, non asper, non indomitus, sed omnibus affabilis, & iucundus.* Item *mansuetudo est animi dulcedo, siue tranquillitas, aut benignitas, quæ nec prouocat, nec prouocatur.* Item *mansuetudo est virtus, per quam domestici trāquillitas animi, nullius improbitate, limitem sua quietis excedit.* Hæc est homini quasi naturalis vt dixi, & ideo rectè potest humanitas vocari. Valerius lib. 5. Humanitatis dulcedo, & inserata barbarorum ingenia penetrat, orbosque & truces hostium oculos mollit, & inter districtos mucrones placidum reperit.

Quid mansuetudo.

Exemplum.

Pysistratus Atheniensis Tyrannus, cum adolescens quidam amore filiæ eius virginis accensus, in publico obuiam sibi factam osculatus esset; hortante vxore, vt ab eo capitale supplicium sumeret, respondit: Si eos qui nos amant occiderimus, quid his faciemus quibus odio sumus. Hæc responsio ex ore tyranni, de humanitate manauit. In hunc itaque modum filiæ tulit iniuriam, ac multo laudabilius suam.

Exemplum.

Idem à Thrasippo amico inter cænam conuitio lacceratus, ita & animum & vocem ab ira cohibuit, vt putares satellitem à tyranno male audire. Denique Thrasippus concitatæ temulentiæ impetu euectus, os eius sputo respersit; nec tamen illum in sui vindictam accendere valuit. Qui etiam filios suos, violatæ patris maiestati subuenire cupientes, retraxit. Postero autem die, Thrasippo supplicium à se, voluntaria morte volente exigere, ad eum venit, dataque fide, in eodem amicitiæ gradu se mansurum, ab incepto reuocauit.

Exemplum.

Æque mitis animus Pyrrhi regis, qui cum audisset quosdam in conuiuio Tarentinorum, parum honoratum de se sermonem habuisse; accersitos qui illic interfuerant, percunctabatur an de se talia dixissent, tūc vnus ex his: Nisi inquit vinum nobis defecisset, hæc quæ tibi relata sunt, prę his quę de te locuturi eramus, ludus fuissent ac iocus. Tam vrbana crapulæ excusatio, tanquam simplex veritatis confessio, iram regis conuertit in risum. Qua quidem clementia & moderatione assecutus est, vt sobrij bene precarentur.

Tullius de offic. libro 1. Porro magnitudo animi, remota comitate, & coniunctione humana; feritas quędā fit, & inhumanitas. Idem in tertio. Sicut quædam membra amputantur, si languere, & tanquam spiritu carere cæperint, ne noceant reliquis partibus corporis: sic in figura illa hominis, feritas & immanitas belluæ, à communi humanitate segreganda est. Horatius in lib. epistolarum. *Nemo adeo ferus, qui non mitescere possit.* Martialis coquus. *Absit a iocorum* A *nostrorum simplicitate Malignus interpres; Innocuos censura potest permittere lusus. Lasciua est multis pagina vita proba.* AVCTOR. Paginam vocat sermonem, vel faciem, aut cultum exteriorem.

De Concordia & pace secundum philosophos.

CAP. XLIV.

Quid concordia & pax.

COncordia est animorum indisrupta quadam & vnita complexio. Pax est animorum in bono cōcordantium ordinata tranquillitas. Varro in sententijs. Alit autem concordiam, mores ad cohabitantium animos formare. Ex prouerbijs sapientium. Principium autem discordiæ &c. *Require infra c. de odio, & discordia.* Item. Ab alio itaque super incipiat dissensio, à te vero reconciliatio. Salustius in Iugurtino, Cōcordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. B

Concordia res paruæ crescunt.

Seneca in libro de moribus. Pacem habeto cum hominibus, cū vitijs bellum. Idem in Thyeste. Peior est bello, timor ipse belli. Fulgentius in lib. Mythilogiarum 2. Sapientes viri, maiorem cum vitijs quam cum inimicis pugnam gerunt. Dydimus ad Alexandrum. Nos bella non gerimus, sed pacem moribus non viribus confirmamus. Sola fortuna est, aduersus quam sæpe pugnamus, & semper vincimus.

Tullius de officiis libro 1. Quare suscipienda sunt bella vt sine iniuria in pace viuatur. Itaque paci, quod nihil habitura sit insidiarum, semper est consulēdum; bellum ita suscipiatur, vt nihil aliud nisi pax quæsita videatur. Idem in Philippica 2. Nullum est armatorum præsidium, charitate & beneuolentia ciuiū oportet esse septum, non armis. Nomen certe pacis dulce est, & ipsa res salutaris, nec est aliud quam tranquilla libertas. C

Bellum non nisi propter pacem eligendum.

Iulius celsus in li. de bello Gallico Cęsaris 3. Inter duos bellantes hoc vnum tempus agendi de pace est, dum sibi vterque confidit, & pares ambo videntur. Quod si alteri paululum modo fortuna tribuerit, vix vtetur conditionibus pacis, qui superior videtur; nec æqua parte contentus erit, qui omnia se habiturum sperat.

D

De eodem secundum poetas.

CAP. XLV.

Dicta poetarum de pace colenda.

PRosper vbi supra. *Cordibus in sanctis pulchrā & concordia pacis. Sperununtur mundi prælia pace Dei.* Lucanus in 4. *Heu miseri qui bella gerunt.* Nempe vsis Marte secundo; *Tot dubia restant acies, tot in orbe labores. Imperia æternam ruperunt scelera pacem.* Idem in secundo. *Minimas rerum discordia turbat, Pacem summa tenent.* Idem in 10. *Nulla fides, pietasque viris, qui castra sequuntur: Venalesque manus, ibi fas, vbi maxima merces.*

Vita militū impia.

OVIDIVS de arte li. 3. *Candida pax homines, trux decet ira feras.* Prudentius vbi supra. *Pax plenum virtutis opus, pax summa laborum; Pax belli exacti pretium est, pretiumque pericli. Nil placidum est sine pace Deo, nec munus ad aram; Cum cupias offerre probas, si turbida fratrem. Mens impacati sub pectoris oderit Austro. Meritorum clausula pax est. Non inflata tumet, Non inuidet æmula facti. Omnia perpetitur patiens, atque omnia credit. Nunquam læsa dolet, cuncta offensacula donat. Occasum lucis venia præcurrere gestit.* Cato vbi supra, *Ira odium generat, concordia nutrit amorem.* E

De liberalitate secundum philosophos.

CAP. XLVI.

Quid liberalitas.

AVCTOR. *Liberalitas est virtus, per quam liber animus in largitione possessorum nulla tenacitate coarctatur.* Didymus ad Alexandrum. Libera est enim res communicata, & nescia pati dispendium, cum in alterum participata transfunditur. Sicut ex vna face, si lumina plura succenderis, nullum damnum principali materiæ generabit; quæ quidem facultatem accipit plus lucendi, quoties causas accipit plus præstandi. Boetius de conso. lib. 2. Diuitiæ magis effundendo quam coaceruando nitent: tunc enim pretiosa est pecunia, cum translata in alios, largiendi vsu desinit possideri: Auaritia semper odiosos, claros largitas facit.

Diuitiæ effundendo nitent non coaceruando.

Tullius de officijs lib. 2. Beneficientiæ ac liberalitatis duplex est ratio. Aut enim opera impenditur indigentibus, aut pecunia; facilior posterior, locupleti præsertim; sed prima lautior ac splendidior, & viro forti claroque dignior, ac pluribus vtilior. Nā prima ex arca, secunda ex virtute depromitur. Et sæpe qui pecuniæ beneficium accipit, deterior inde fit; atque ad idem semper expectandum paratior. Conuenit autem viro liberali in dando esse munificum, in exigendo non acerbũ, in omni quoque re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, facilem & ęquum; multa multis de iure suo cedentem, & à litibus quantum liceat abhorrentem, habenda est tamen ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita vt illiberalitatis & auaritię absit suspicio.

Qualem se exhibere debet vir liberalis.

Lactantius in li. de falsa sapientia &c. *Require infra c. de diuitijs contemnendis. Laudatur &c.* Cassiodorus in epistola 14. Libentes omnibus præbeamus assensũ, quoties est vox iusta poscentium: Non decet esse difficile beneficium, quod non patitur largitate detrimẽtum. Item Seneca de beneficijs li. 1. Beneficium est beneuola actio, tribuens gaudium, capiensque tribuẽdo, & in id quod facit, prona & sponte sua parata. Itaque non quid detur refert, sed qua mente: animus enim est, qui parua & sordida illustrat, magna & pretio habita dehonestat. Nõnunquam magis nos obligat, qui parua dedit magnificè; qui regum opes æquauit animo; qui exiguum tribuit, sed libenter; qui paupertatis suæ oblitus est, dum in Deum respicit; qui accipere se putauit, cum daret beneficium; qui dedit tanquam nõ recepturus, recepit tanquã non dedisset: qui occasionẽ qua prodesset, & occupauit & quæsiuit. Ecõtra ingrata sũt, licet re & specie magna videantur, quæ dãti extorquẽtur aut excidũt. Itaque multo gratius venit quod facili, quam quod plena manu datur.

Non refert quid detur, sed qua mente.

Cito dare liberalis animi indicium est.

Idem in 2. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis hæsit. Gratissima sunt beneficia parua accurrentia, vbi nulla interuenit mora, nisi in accipiẽtis verecundia. Omnis benignitas properat, & propriũ est libenter faciẽtis cito facere. Idem in libro 6. Quæris quomodo ea quæ habes, tua facias; dando. Consule rebus tuis, & earum tibi certam atque inexpugnabilem possessionem para; non solum honestiores illas facturus, sed etiam tutiores. Illud quo te diuitem putas, quamdiu possides, sub sordido nomine iacet: domus est, seruus est, nummi sunt; cum autem donasti, beneficium est.

Idem in lib. de moribus. Vires tuas magis amici beneficijs, quam iniuriis sentiant. Varro in sententijs. Ex animo dãtis censetur munus magnum. Ex prouerbijs sapientum. Bis gratum est quod opus est, sed vltro offeras. Item beneficium qui dare nescit, iniuste petit. Beneficium sæpe dare, est docere reddere, benignus & dandi causam cogitat.

De eodem secundum poetas.

CAP. XLVII.

Dicta poetarum de liberalitate.

OVIDIVS in libro epistolarum. *Illa acceptissima semper. Munera sunt, auctor qua pretiosa facit.* Idem in li. Meta. 8. *Super omnia vultus accessere boni.* Matthæus in lib. de Tobia. *Affectus prait affectum, non aspice quantum: Sed fluat ex quanta sedulitate datum. Verus amicus dantis in affectu non datione patet. Da cito, da gratis, gratum, ne gratia fiat Venalis. Prodigus excedit mensuram, largus honori Seruit, fructificat parcus, auarus eget. Est ancilla Dei simplex eleemosyna, mortis Antidotum, venia, porta, salutis iter. Liberat à mortis laqueis ęleemosyna, sordes Abluit, auctori dulce perorat opus. Vitam perpetuat, venturum præstat honorem Corporeum præstat spirituale decus.* Martialis coquus. *Grande sui pretium muneris auctor habet.* Item. *Quas dederis solas semper habebis opes.*

Quod liberalitas debet esse discreta.

CAP. XLVIII.

Ad liberalitatem multa circumstãtia concurrunt.

TVLLIVS in offi. lib. 1. Liberalitate & beneficientia nihil est naturæ hominis accommodatius. Sed hæc multas debet habere cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit, vel illi cui datur beneficiũ, vel alij. Sunt enim multi cupidi splendoris & gloriæ, qui alijs eripiunt, quod alijs largiantur; & sic aliis nocent, vt in alios liberales existant. Nos autem ea liberalitate vtamur, quæ amicis prosit, & nemini obsit. *Idem*. Ne maior sit liberalitas quam facultas, & tandem vt pro dignitate cuique tribuatur, quod est fundamentum iustitiæ. Nihil enim liberale est, quod non sit iustum. Spectandi etiam sunt mores eius, in quem beneficiũ conferatur; & animus eius circa nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia prius collata.

Largitionis duæ sunt causæ, scilicet necesse & vtile.

Idem in libro 2. Nec ita claudẽda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit? nec ita reseranda, vt pateat omnibus. Causa autẽ largitionis duplex est, scilicet si aut necesse, aut vtile; & in his ipsis mediocritatis regula seruanda est; temeritate enim remota, gratissima est liberalitas. Nam viri liberalis bonitas, commune omnium perfugium est. Nec vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Propensior enim debet esse benignitas in calamitosos, nisi fortè calamitate digni fuerint.

Valerius libro 4. Itaque liberalitatis duo sũt maximè fontes probabiles, verũ iudicium scilicet, & honesta beneuolẽtia. Seneca de beneficiis lib. 2. Volo Crysippi nostri, vti similitudine de pilę lusu; quam cadere non dubium est, aut mittentis defectu aut excipiẽtis, tũc autẽ cursum suum seruat, vt apte iactata, & excepta est. Necesse est autẽ lusor bonus, aliter illũ collusori longo, aliter breui mittat. Eadẽ beneficij ratio est: nisi vtrique personæ dantis & accipientis aptetur, nec ab hoc exibit, nec ad illum perueniet, vbi debet.

Quæ noxia sunt petentibus, deneganda sunt.

Idem in eodem. Sunt quædam nocua impetrantibus, quæ non dare, beneficiũ, sed negare. Æstimemus itaque vtilitatem potius, quam voluntatem petentiũ. Sæpe enim noxia quęque concupiscimus, nec dispicere quam perniciosa sint licet, quia iudicium interpellat affectus. Sed cum subsedit cupiditas; cum impetus ille flagrantis animi, qui consilium fugat cecidit, detestamur perniciosos malorum munerũ auctores. Idem in lib. 4. Turpissimum damni genus est, inconsulta donatio: grauiusque est beneficium male dedisse, quam non recepisse. Cato vbi supra. Cui des videto.

Res ingeniosa est dare vt oportet.

Macrobius in lib. Saturnalium. Beneficium dando accepit, qui digno dedit. Qui in lib. sine titulo *Crede mihi, res est ingeniosa dare: In flammam flammas, in mare fundis aquas.* Marti. coquus. *Semper*

pauper eris, si pauper es Æmiliane. Dantur opes nullis nunc nisi diuitibus. A Terentius in Phormione, quam inique comparatum est, vt hi qui minus habent, semper aliquid ditioribus addant.

Quorum sit dare vel accipere beneficia.

CAP. XLIX.

Seruus non potest beneficium propriè dictum domino cõferre.

SENECA in libro de beneficijs. Quæritur ab Hecatone, an beneficium dare seruus domino possit. Sunt enim quidam, qui ita distinguunt: Quædam beneficia esse; quædam officia; quædam ministeria: Beneficium esse quod alienus dat: Alienus autem est, qui potuit sine reprehensione cessare. Officium esse filii, vxoris,& cæterarum personarum, quas necessitudo suscitat, & opem ferre iubet. B Ministerium esse serui, quem conditio sua eo loco posuit, vt nihil eorum quæ præstat, imputet superiori.

Nemo potest malo homini prodesse, bonũ honestum illi conferendo.

Idem in li. 5. Dictũ Stoici est quod nemo malo homini prodesse potest; Beneficiũ est quod prodest; ergo beneficium non accipit malus; ergo non debet reddere; ergo ingratus non est. *Item* bonus vir omnia recte facit, ergo ingratus esse non potest; & ita nec bonus quisquã ingratus est, nec malus. Ad hoc dicimus; quod apud nos bonum honestum est, id peruenire ad malum non potest. Desinit enim esse malus, si ad illum virtus intrauerit; quamdiu autem malus est, nemo illi dare beneficium potest: quia quicquid ad illũ peruenit, prauo vsu corrumpitur. Quemadmodum enim stomachus morbo vitiatus & colligens bilem, quoscunque accepit cibos, mutat in deterius, & omne alimentum in causam doloris trahit: C Ita animus cæcus, quicquid illi commiseris, id onus suum & perniciem, & occasionem miseriæ facit.

Idem in eodẽ. Nihil potest ad malos peruenire quod prosit, immo quod non noceat. Quæcũque enim illis contingunt, in suam naturam vertunt; ideo nec beneficium dare possunt, quoniam nemo potest quod non habet, dare. Sed quamuis hæc ita sint, tamen accipere quædam malus potest, quæ beneficijs similia sũt, quibus non redditis ingratus erit; sunt enim animi bona, sunt corporis, sunt fortunæ: prima tantum à stulto & malo submouentur. Peripatetici vero (qui felicitatis humanæ longè lateque terminos ponunt) aiunt minima beneficia peruentura ad malos, quæ qui non reddit, ingratus est. D Nobis autem non placet esse beneficia, quæ non sunt factura animum meliorem; cõmoda tamen animæ illa, & expetenda non negamus.

Mali nec beneficium dare posiũt nec accipere.

Non sunt beneficia quæ non faciunt animum meliorem.

Clemens autem vehementius agit; licet inquit beneficium non sit quod accepit, tamen ingratus est, quia non fuit redditurus, etiamsi accepisset. Sic latro est etiam antequam manus inquinet, quia ad accipiendũ iam voluntate armatus est; exercetur enim & aperitur opere nequitia, non incipit.

Quod beneficium debet esse gratuitum.

CAP. L.

Multi beneficium conferunt intuitu remunerationis.

TVLLIVS de offi. lib. 2. In beneficiis collocandis, E mores hominum, non fortunam sequi honesta ratio est; sed quis tandem, qui inopis & optimi viri causæ, non anteponat gratiam viri fortunati & potentis; à quo enim videtur remuneratio fore expeditior atque celerior, in eo nostra voluntas est propensior; corruptique sunt mores & deprauati, admiratione diuitiarum.

Idem in oratione sua, priusquam iret in exilium. Officium itaque liberale est ferre beneficium, vt possis metere fidei fructum. Seneca de beneficiis lib. 2. Hæc beneficii inter duos lex est, alter statim obliuisci debet, alter memor esse accepti. Taceat qui beneficium dedit, narret qui accepit. Detrahenda est inanis iactantia, res loquentur nobis tacentibus. Interdum

Taceat qui dat beneficiũ narret qui accepit.

etiam ille qui iuuatur fallendus est, vt habeat, nec à quo acceperit sciat. Archesilaus vt aiũt, amico pauperi, & paupertatem suam dissimulanti; ægro autem, & ne hoc quidem confitenti, deesse sibi in sumptum ad necessarios vsus, cum clã succurrendũ iudicasset, puluino eius ignorantis sacculum subiecit; vt homo inutiliter verecundus, quod desiderabat inueniret, potius quam acciperet. Varro vbi supra. Turpissimum est in datis sperare. Ex prouerbiis sapientum. Pulcherrimum autem est omnia præstare nihil exigentem.

De non protrahendo vel negando beneficia.

CAP. LI.

SENECA de beneficiis lib. 1. Multos experimur ingratos, plures facimus; quia alias graues exprobratores exactoresque sumus aliis leues, & quod paulo post muneris pœniteat; aliis queruli, & minima momenta calumniantes, omnem gratiam corrumpimus; nec tantum postquam beneficium dedimus, sed etiam cum damus. Quis enim nostrum contentus fuit, aut leuiter rogari, aut semel? Quis non cum aliquid à se peti suspicatus est, frontem abduxit, vultum auertit, occupationes simulauit, longis sermonibus & de industria exitum non inuenientibus, occasiones petendi abstulit, & variis artibus petentes illusit? In angusto vero positus, vel comprehensus; aut distulit, aut tumidè negauit; aut promisit, sed difficulter, sed superductis superciliis, sed malignis & vix exeuntibus verbis. An gratum esse quisquam ad eum potest, qui beneficium aut superbè abiecit, aut iratus impedit; aut fatigatus, vt molestia careret, dedit. Qui vtique tardè fecit, diu noluit.

Difficulter quis sinit aliquid à se petit.

Idem in 2. lib. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis hæsit. Grauissimis viris nulla res carius constat, quam quæ precibus empta est. Molestum enim verbum est & onerosum, demissoque vultu dicendum. Rogo? Æquiore animo quidam ferunt spem suam præscindi, quam trahi. Quemadmodum acerbissima crudelitas est, quæ pœnam trahit: & misericordiæ genus est, cito occidere; quia tormentum vltimum finem sui secum affert; ita maioris gratiæ munus est, quo minus diu pependit.

Nil carius quam quod precibus comparatur.

Exemplum.

Ab Antigono Cinicus petiit Talentum. Respondit Antigonus, plus esse quam Cinicus petere deberet. Repulsus petiit denarium: Respondit minus esse, quã quod regem deceret dare. Turpissima certe huiusmodi cauillatio inuenit, quo modo neutrum daret; in denario regem, in talento Cinicum respexit, cum posset denarium tanquam Cinico dare, talentum tanquam Rex. Nihil autem tam exiguum est, quod non honestè regis humanitas tribuat. Idem in Hyppolyto. Rogantis autem intrepida constent verba. Nam qui timidè rogat, docet negare. Socrates. Negat sibi ipse, qui quod difficile est petit.

Galtherus in Alexandreide lib. 6. Ex merito patitur, qui postulat vlterius quam promeruit. Spes quam meritum non præuenit, à spe deficit, & verum dat ei præsumptio nomen. Varro vbi supra. Fictè referat gratiam inuitè danti; vix datum est, ne putes beneficium, sed prædam. Semel dedit qui rogatus, bis qui non; extorquere autem est plus quam semel rogare. *Ennodius.* Argumentum est nil merentis, rogare diu. *Ex prouerbijs sapientum.* Ingenuitatem lædit, qui indignum rogat. Beneficium vero dat is, qui celeriter dat. Cato vbi supra. *Quod præstare potes, ne bis promiseris vlli. Ne dubites cum magna petas, impendere parua.*

Bis dat qui dat non rogatus.

De non repetendo, vel improperando beneficio.

Cap. LII.

Repetere beneficium est fœnerari.

SEneca de beneficijs lib. 1. Non autem facile dixerim, vtrum turpius sit inficiari, an repetere beneficium. Idem in secundo libro. Taceat qui beneficium dedit, narret qui accepit. Idem in li. 3. Qui dat beneficia, Deum imitatur; qui repetit, fœnerator est. Terétius in Andria. Frequens quoque cómemoratio, quasi immemoris beneficij est exprobratio. Tullius in li. de amicitia. Odiosum sanè genus hominũ officia exprobrantium, quæ meminisse debet is in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Idem in Philippica 2. Quod est aliud beneficium latronum, nisi vt commemorare possint his se dedisse vitam, quibus non ademerint? Ex prouerbijs sapientum. Beneficium qui se dedisse dicit, petit.

Quo sensu dicitur dati beneficij oportet oblitum esse.

Seneca vbi supra lib. 7. Nos Stoici quædam præcipimus vltra modum, vt ad verum & suum redeát. Cũ dicimus ille dati beneficij meminisse non debet, hoc volumus intelligi, non debet nec iactare, nec grauis esse. Quoties parum tibi fiduciæ est in his quibus imperas, amplius exigendum est quam sat est, vt præstetur quanti sat est. In hoc omnis hyperbole, extéditur, vt ad verum mendacio veniatur, itaque ille qui dixit, vt *candore niues anteirent, cursibus auras*; quod non poterat fieri dixit, vt crederetur quantum plurimũ posset. Nunquam tantum sperat hyperbole quantum audet; sed incredibilia suadet, vt ad credibilia, sed magna perueniat.

Martialis coquus. *Quæ mihi præstiteris, memini, semperque tenebo: Cur igitur taceo, Postume tu loqueris. Incipio quoties alicui tua dona referre: Protinus exclamat, dixerat ille mihi. Non belle quoddam faciunt duo, sufficit vnus. Huic operi, si vis vt loquar, ipse tace. Crede mihi, quamuis ingentia Postume dones. Auctoris perimit garrulitate sui.*

De Gratia beneficijs repetenda.

Cap. LIII.

Quid gratia.

AVCTOR. *Gratia est, qua beneficijs nostris ratione beneficiorum grati tenemur.* Item *gratia est virtus, qua beneuolentia mutua alterius ad alterum affectuosus cultus ostenditur.* Seneca de beneficijs lib. 1. Docédi sunt qui libenter accipiunt, libenter reddere: & eos quibus obligati sunt, re animoque, non tátum æquare, sed etiam vincere. Idem in lib. 4. Quidam cum aliquod sibi missum est munusculum, subinde intempestiuè aliud remittunt, & nihil se debere testantur. Reijciendi signum est, protinus aliud inuicem mittere, & munus munere expugnare. Qui nimis cito soluere cupit, inuitus debet: & qui inuitus debet, ingratus est. Item ad Lucillum. Docet philosophia præcipuè, bene debere beneficia, bene soluere. Interdum autem solutio est ipsa confessio.

Oportet pro beneficio gratum se reddere, sed non festinato reddere.

Idem in lib. 81. Cui etiamsi merita nõ præcessissent oportebat ignosci: post beneficia lædenti plus quàm venia debetur: pluris enim æstimo beneficium, quàm iniuriam. At non omnes grati sciunt, debere beneficium viro sapienti. Notum est quanti res quæque taxanda sit, & omnia secum examinabit, quantum acceperit, à quo, quando, vbi, & quemadmodũ. Vnde Methodorus ait, *Solum sapientẽ referre gratiã scire*: beneficia crescũt mora, & tanto plus soluẽdũ est, quãto tardius. Ingratus est qui beneficiũ reddit sine vsura: sæpe quod datur exiguum est, quod sequitur ex eo magnũ.

Ingratus est qui beneficium reddit sine vsura.

Tullius de prouincijs consularibus. Is autem non solummodo gratus esse debet, qui beneficium acceperit: sed etiam cui potestas accipiendi fuit. Varro vbi supra. Turpissimũ est in datis sperare, pulcherrimum autẽ cũ fœnore data reddi. Seneca vbi supra. id est. Pecuniã in loco negligere, maximũ interdum est lucrũ.

A *Auctor.* Refert quoque Seneca, Socratem ipsum aliquando ab Archelao rege inuitatum, vt ad se veniret, quatenus eum honorare posset: Socratemque respódisse, se ab eo nolle beneficia accipere, cui perparia non posset reddere. Ex prouerbijs sapientum. Fraus est accipere, quod non possis reddere. Beneficium accipere est libertatem vendere, beneficia plurima accipit, qui scit reddere. *Item* nihil petas, quod negaturus sit. Cato vbi supra. *Beneficij accepti memor esto. Exiguum munus cum dat tibi pauper amicus: Accipito placide, & plene laudare memento.*

Fraus est accipere quod non possis reddere.

De ingratitudine vitanda.

B

Cap. LIIII.

VALERIVS LIB. 5. Dandi & accipiendi beneficij commercium, sine quo vita hominum vix constat, tollit & perdit, quisquis bene merito parem referre gratiam negligit. Ex prouerbijs sapientum. Ingratus vnus, miseris omnibus nocet: malignos fieri maxime docent ingrati: ceuera beneficiorum memoria fragilis est, iniuriæ vero tenax.

Memoria fragilis est beneficiorũ, sed iniuriarũ tenax.

Seneca de beneficiis lib. 1. Inter plura maxima vitia, nihil est frequentius, quàm ingratitudo animi. Ita à natura comparatũ est, vt vlterius iniuriæ quàm merita descendant, & illa cito defluant, has tenax memoria custodiat. Idem in lib. 2. Quidam fortunæ gratias agunt, & in angulo, & ad aurem: non est ista verecundia, sed inficiendi genus. Ingratus est, qui remotis arbitris gratias agit. Numquã improbæ spei quod datur satis est: nullumque tam plenum beneficium, quod non sollicare malignitas possit: nullum tam angustum, quod non bonus interpres ostendat.

C

Idem in 4. lib. *Quidam cum aliquid & c. require præcedenti capitulo.* Idem in lib. 6. Summæ malignitatis est non vocare beneficium, nisi quod dantem aliquo afficit incommodo. Idem ad Lucillum. Quisquis de accipiendo cogitat, oblitus est accepti: nec vllum habet maius malum cupiditas, quam quod ingrata est. Idem in 81. Nihil charius æstimamus quàm beneficium, quàmdiu petimus; nihil vilius, cum accepetimus. Quæris quid nobis faciat obliuionem acceptorum: cupiditas accipiendorum. Quintilianus causa 14. Non est iustior dolor, quàm beneficii sui perdidisse rationem. Non expectes vt statim gratias agat, qui sanatur inuitus.

D

Cupiditas accipiendorũ causat obliuionem acceptorum.

Seneca in lib. de beneficijs 6. Plato cum flumen naue transisset, nec ab illo portitor quicquã exegisset, hoc honori suo datum credens dixit, positum illi esse apud Platonem officium, deinde paulo post, cum aliũ atque alium eadem sedulitate transueheret, negauit illi iam apud Platonem positum officium.

AVCTOR. Hic Seneca addit: Nam vt tibi debeam aliquid pro eo quod præstas, debes non tantum mihi dare, sed & tanquam mihi; non potes ob id quemquã appellare, quod spargis in populum. At vero hic potest Senecę respódeti. Quid si Plato erat ignotus portitori, & alii noti & familiares, aut aliquo iam eum beneficio obligauerant; sed & eadem ratione Deo nil debemus, pro communibus beneficiis. *Ennodius.* Superni beneficii vix dignoscitur qualitas, dũ tenetur; postquam migrauerint cupita, dulcescunt.

Exemplum.

E

Quod non propter quorundam ingratitudinem à beneficijs cessandum, est.

Cap. LV.

SEneca de beneficiis lib. 1. Multos quidem ingratos experimur, sed plures facimus & c. *vt supra.* Is autem perdit beneficia, qui se perdidisse cito credidit: at qui instat, & onerat priora sequentibus, etiam ex duro & immemori pectore, gratiam extundit. Idẽ in 7. lib. Non est magni animi beneficium dare & perdere, sed est magni animi perdere & dare.

Multiplicanda sunt beneficia etiam ingratis.

Idem ad Lucillum epiſtola 81. Quereris te incidiſſe in hominem ingratum; ſed ſi hoc periculum vitare volueris, beneficia non dabis; ita ne apud alium pereant, apud te peribunt. Non reſpondeant potius quam non dentur; cito inerti ocio vita torpebit, ſi relinquēdum eſt quicquid offendit. Et poſt malam ſegetem ſerendum eſt, cuius euentus incertus eſt; id vt aliquādo procedat, ſępe tentandum eſt. Torquet ingratus ſe, & macerat; odit quæ accepit, quia redditurus eſt, & extenuat; iniurias vero dilatat, & auget. Quid eo miſerius cui beneficia excidunt, hærent iniuriæ, at contra ſapiens exornat omne beneficium, & ſibi ipſa cōmēdat, & ſe aſſidua eius commemoratione delectat; illa contemnit, quibus læſus eſt; nec vertit omnia in peius, nec quærit cui caſum imputet, ad fortunam potius refert; & quicquid accipit, benignè interpretando leuat. Non offenſæ potius, quam officij meminit: quantum poteſt, in priore ac meliore memoria ſe detinet, nec mutat animum aduerſus bene meritos. Semper enim quicquid dubium eſt, humanitas inclinat ad melius; nemo autem gratus eſſe poteſt, niſi contempſerit iſta, propter quæ vulgus inſanit.

Nihil miſerius ingrato.

De moralitate ſecundum philoſophos.

CAP. LVI.

AVCTOR. *Moralitas eſt, ſeruata virtute propria, iuſta piaque vita hominum ſe contemperare.* Varro in ſententijs. Alit concordiam, mores ad cohabitantium animos formare. Ex prouerbijs ſapiētum. Intus omnia diſſimilia ſint, fiōs populo noſtro conueniat.

Quid moralitas.

Alit concordiam cōformitas morū.

Seneca in lib. de quatuor virtutibus. Nec paupertas tibi immunda ſit, nec parſimonia ſordida, nec ſimplicitas neglecta, nec leuitas languida. Quod ſi res tibi exiguæ ſint, non ſint tamen anguſtæ; nec tua defleas, nec aliena mireris. Non ſis arrogans, non audax, ſubmittas te, non proijcias, grauitatem ſeruato, admone libenter, reprehende patienter; alienorum vitiorum nec curioſus ſis explorator, nec acerbus reprehenſor, nec cum exprobatione corrector, ita vt admonitionē hilaritate præuenias. Dicenti eſto tacitus auditor, requirenti facile reſponde, contendenti facile cede; omnes tibi pares feceris, ſi nec inferiores ſuperbiēdo cōtemnas, nec ſuperiores recte viuendo timeas. Cunctis eſto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus æquus, ſeuerior eſto iudicio quam ſermone, vita quam vultu, nec tuæ bonæ famæ ſeminator ſis, nec inuidus alienæ: quæ noſti ſine arrogantia poſtulanti impertiaris; quæ etiam neſcis, ſine occultatione tibi impartiri poſtula.

Regula morum.

Idem ad Lucillum epiſtola 5. Id agamus, vt meliorem vitam ſequamur quam vulgus, nō vt contrariam; alioquin quos emendari volumus, fugamus à nobis, & auertimus. Illud quoque facimus, vt nihil velint imitari noſtri, dum timent ne imitāda ſint omnia. Cōtra naturam eſt torquere corpus ſuum, & faciles odiſſe munditias, & ſqualorem appetere; cibis non tātum vilibus vti, ſed horridis. Quemadmodum deſiderare delicatas res, luxuriæ eſt; ita vſitatas, & nō magno parabiles fugere, dementiæ. Frugalitatem exigit philoſophia, non pænam. Temperetur vita inter bonos mores & publicos. AVGVSTINVS. Turpis eſt omnis pars, vniuerſo ſuo non congruens.

Frugalitatē exigit philoſophia non pænam.

De eodem ſecundum poetas.

CAP. LVII.

PERSIVS. *Mille hominum ſpecies, & rerum diſcolor vſus. Velle ſuum cuique eſt, nec voto viuitur vno.* Sedulius vbi ſupra. *Hic loquitur nimis, tacet ille, hic ambulat, hic ſtat, alter amat fletus, alter criſpare cachinnum. Diuerſiſque modis, par eſt veſania cunctis.*

Ouid. in lib. de arte 1. *Ergo mule modis. Non eadem tellus parit omnia, vitibus illa Conuenit, hæc oleis, hic bene farra virent. Pectoribus mores tot ſunt, tot in orbe figuræ. Qui ſapit innumeris moribus aptus erit.* Horati᷒ in poetica. Vt ridentibus arrident, ita flentibus adſint humani vultus. Tullius de offi. lib. 1. Turpe eſt valdeque vitioſum, in re ſeuera delicatū inferre ſermonem. Martialis coquus. *Abſit à iocorum noſtrorum &c. require ſupra capitulo de humanitate.*

De fidelitate ſecundum philoſophos.

CAP. LVIII.

AVCTOR. *Fides*, iuxta Anſelmum, *eſt abſentium voluntaria certitudo, ſupra opinionem, & infra* B *ſcientiam conſtituta.* Aliter autem fides eſt idem quod fidelitas Ex prouerbiis ſapientum: Etiam hoſti eſt æquus, qui habet in conſilio fidem; qui fidem perdit, nihil poteſt vltra perdere. Quintilianus cauſa 8. Non autem habet cauſam loquendi, cui credi non poteſt; ablata eſt ab eo omnium verborum fides, omnis ſermonis auctoritas.

Quid fides

Qui fidem perdit nil poteſt vltra perdere.

Tull. de offi. lib. 1. Fundamentum primum iuſtitiæ eſt fides; ideſt dictorum, conuentorumque, conſtans veritas. In illis tamen promiſſis ſtandum non eſſe quis non videt, quæ quis metu coactus, vel dolo deceptus promiſerit. Seneca ad Lucillum epiſtola 88. Fides eſt ſanctiſſimum humani pectoris bonum, nulla neceſſitate ad fallendum cogitur, nullo præmio corrūpitur. C Idem in Agamemnone. Non intrat vnquam regium limen, fides pretio parata: vincitur pretio fides.

Fides eſt iuſtitiæ fundamentum.

Item Valerius. Fabius captiuos ab Hannibale interpoſita nummorum pactone receperat, qui cum à ſenatu non præſtarentur, miſſo in vrbem filio, fundum quem vnicum poſſidebat, vendidit, preciumque protinus Hannibali numerauit. Sic enim patrimoniis, quam patriam fidei inopem eſſe maluit. AVCTOR. Idem Valerius lib. 7. refert quod Hannibalis obſidione Caſilinates clauſi, cum arua ſua pinguiſſima menſibus ſuis ſubiecta conſpicerent (Et addit: ſi caſus acerbitatem intuearis, quid miſerius? ſi conſtantiam reſpicias, quid fidelius?) Lora neceſſariis vinculorum vſibus ſubducta, & pelles ſcutis detractas, feruente reſolutas aqua, mandere maluerunt, quam à Romanis diſcedere.

Exemplum.

Exemplum.

D Idem Valerius lib. 8. Bonæ fidei venditorem, nec commodorum ſpem augere, nec incommodorum cognitionem obſcurare oportet. Idem in li. 9. Occultum iam & inſidioſum malum perfidia, latebris ſuis extrahatur, cuius efficaciſſimæ vires ſunt, mentiri & fallere; fructus autem in aliquo admiſſo ſcelere conſiſtit: Tum quidem certus, cum crudelitatem nefariis vinculis circundederit: tantum incommodi afferens humano generi, quantum ſalutis bona fides pręſtat: habeat igitur non minus reprehenſionis, quam illa conſequitur laudis. Maſſiniſſa rex parum fidei in pectoribus hominum reponens, ſalutem ſuam cuſtodia canum vallauit. Saluſtius in Iugurthino. Paucis charior fides, quam pecunia. Tull. in Rhetorica 1. Summa dementia eſt, in eorum fide ſpem habere, quorum per- E fidia toties deceptus ſis.

Perfidia maxime deteſtanda.

Paucis charior fides quā pecunia.

De eodem ſecundum poetas.

CAP. LIX.

VIrgilius in 4. lib. Æneidos. *Nuſquam tuta fides.* Ennodius. *Nulla fides letis, integra nec dubijs.* Lucanus. *Nulla fides regni comes, omniſque poteſtas Impatiens conſortis erit, nec gentibus vllis, Credite.* Ouid. in lib. de ponto. *Et cum fortuna, ſtatque caditque fides.* Idem in libro de arte 1. *Reddite depoſitum, pietas ſua fœdera ſeruet.* Lucanus 8. *Ardua quippe fides robuſtos exigit annos.* Prudentius vbi ſupra. *Prima petit campum, dubia ſub ſorte duelli, Pugnatura fides, agreſti turbida vultu, Prouocat inſans frangenda*

Dicta poetarum de fidelitate.

pericula

pericula belli. Arator in historia actuum lib. 2. *Hæc est vera fides, quam lex comitatur amoris; Medysque tenebris apparet radiata fides, Fit laurea iustis ex pretio quod terror agit,* Mansuraque virtus. *Crescit in aduersis, quæ testibus vsa periclis. Ad meritum discrimen habet.*

De Veritate.

Cap. LX.

Quid veritas.

AVCTOR. *Veritas est adæquatio totius vitæ hominis*, qua scilicet intentio & sermo & actus hominis inuicem in bono concordant, nec vllo inter se dissentiunt: vnde verissime dicitur, quod veritas non habet angulos. *Item* alio modo. *Veritas est adæquatio rerum, & intellectuum. Item veritas est virtus, qua quis omni timore, vel fraude seposita, cum quadam spiritus liberalitate, quod recte sentit, & fatur.*

Veritas Deo proximos nos facit.

Hieronymus contra Ruffinum. Pythagoræ præceptum fuit, post Deum veritatem colendam, quæ sola homines Deo proximos facit. Demosthenes orator. Liberi seruique personam veritas separat, serui liberique mendacium miscet. Tull. inuectiua contra Catilinam. O magna vis veritatis, quæ contra omniũ ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias facile per seipsam se defendit. Terentius in Andria. Hoc tempore, obsequium amicos, veritas odium parit.

Puer citius discretionem habet ad verum quam ad falsum emẽtiendum.

Seneca de clementia li. 2. Malo veris offendere, quã adulando placere. Idem ad Lucillum. Veritas in omnem sui partem eadem est: quæ decipiunt nihil habẽt solidi: mendacium tenue est, perlucet si diligenter inspexeris. Idem in declamationibus lib. 5. Nihil est puero teste certius: nam & ad eos annos peruenit, vt intelligat; & non ad eos quibus fingat. Idem in lib. de clementia 1. Nemo potest personam diu ferre fictam; cito in naturam suam recidunt, quibus veritas non subest. Quæ autem ex solido nascuntur tempore, in melius proficiunt.

De lege secundum philosophos.

Cap. LXI.

Quid Lex.

AVCTOR. *Lex est per quam facienda iubentur, & non facienda prohibentur, ac districtius in peccantem exercetur.* Tull. in lib. de legibus 1. *Lex est ratio summa insita in natura, quę iubet ea quæ facienda sunt, prohibetque contraria.* Lex est recta ratio imperandi, ac prohibendi, quam qui ignorat iniustus est, siue scripta sit vspiam, siue nusquam. *Iustitia est obtemperatio legibus scriptis, institutisque populorum.*

Lex est quid æternum.

Idem in li. 1. Hanc video sapientissimorum esse sẽtentiam, legem nec hominum ingenijs excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum, sed æternũ quiddam, quod vniuersum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientia. Ita principem legem illam, & vltimam esse dicebant, omnia ratione aut cogẽtis, aut vetantis Dei; ex qua illa lex quam de humano genere dederunt, recte laudata est.

Alia legis definitio.

Idem in Philippica 11. *Lex nihil aliud est quam recta, & à numine Deorum tracta ratio; imperans honesta, & prohibens cõtraria.* Tertullianus in apologetico suo. Nulla lex sibi conscientiam iustitiæ suæ debet, sed eis à quibus obsequium præstat. Cæterum suspecta est, lex, quæ probari se non vult; improba autem, si non probata dominetur. Valerius lib. 7. Subtiliter Anacharsis &c. *Require supra capitulo de obedientia.*

Nullus debet præcipere quod obseruare nõ vult.

Idem in lib. 8. Licinius Stolo cum lege sanxisset, ne quis amplius quã quingenta agri iugera possideret, ipse mille comparauit; dissimulandique criminis gratia, filio dimidiam partem emancipauit. Ob hoc à Popilio accusatus, primus lege sua cecidit. Docuitque nihil aliud debere præcipi, nisi quod prius imperauerit quisque sibi.

De eodem secundum poetas.

Cap. LXII.

Qui scit parere dignus est imperare.

VIrgilius in Bucolicis. *Pallas quas condidit artes.* Idem in georgicis lib. 4. *Est legum seruanda fides.* Tullius de legibus 3. lib. Et qui imperat, pareat[?] aliquando necesse est: & qui modeste paret, videtur qui aliquando imperare dignus esset. Cato vbi supra. *Patere legem quam tu ipse tuleris. Iudicis auxilium sub iniqua lege rogato. Ipsi etiam leges cupiunt, vt iure regantur.*

Necessitas est sibi lex & ideo legẽ non habet.

Ouidius in lib. de remedijs 2. *Sunt qui non possunt aliquo cogente iuberi.* Idem in lib. de arte 1. *Nec enim lex æquior vlla est. Quam necis artifices, arte perire sua.* Iuuenalis 2. *Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas.* Idẽ in li. 3. *Veniet de plebe togata. Qui iuris nodos, & regũ ænigmata soluat.* Seneca in declamationibus lib. 4. Necessitas est lex temporis, necessitas nauigia iactu exonerat, ruinis incendia opprimit. AVCTOR. Hinc dicitur quod necessitas non habet legem, quia videlicet lex est ipsa sibi.

De Aequitate iudicij secundum philosophos.

Cap. LXIII.

Quid æquitas.

A*Equitas est lance librata iustitia digna retributio meritorum, idest,* Iudicium, per quod ex audientia meritorum, dignum redditur, vel supplicium, vel meritum. Ex codice Theodosiano lib. 1. *Aequitas est rerum conuenientia, quæ cuncta coæquiperat, & in paribus causis paria iura desiderat.*

Quid potest iudex in causa amici.

Tullius de offi. lib. 2. Iudicis est semper in causis verũ sequi. Idẽ in li. 3. At neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum ac fidem, amici causa vir bonus faciet, etiãsi iudex fuerit de ipso amico (ponit enim personã amici, cum induit iudicis) sed tantũ dabit amicitiæ, vt amici causã mallet esse verã; & vt morandę litis tẽpus, quoad lites permiserint, accõmodet. Cum autem iuramento sententia dicenda sit, meminerit se Deum testem adhibere. Item in oratione sua, pridie quam iret in exilium. Nemo tã facinorosa iuuentus est vita, vt non tã iudiciũ prius sentẽtijs cõuinceretur, quã supplicijs addiceretur. Idẽ in libro de legibus. Idipsum quoque iustissimũ est, iustitiæ mercedem nõ quærere.

Iudex debet esse laudabilis conuersationis.

Cassiodorus in epistola 3. Facilis recti persuasor est innocens iudex, sub cuius prædicabili conuersatione, pudet mores probabiles non habere. Sydonius in libro epistolari 2. Hoc ipsum quod copiam tui iurgantibus difficile concedas, indicium est bene iudicaturi. Quis enim se nõ ambiat arbitrũ legi, aut pretio aliquid indulturus, aut gratiæ. Sẽtentiã tuã non victus accusat vt stolidus, nec victor irridet vt argutus; veritatisque respectu impẽdũt tibi addicti reuerentiã, gratiã libertati. Quintilianus de or. insti. lib. 4. Naturale est, vt iudices, his quos libẽtius audiũt, facilius etiam credant.

De eodem secundum poetas.

Cap. LXIV.

Nemo facile condemnandus.

OVidius sine titulo lib. 1. *Non bene conducti, vendunt periuria testes, Nec bene selecti, iudicis arca patet.* Idem in 2. *Culpa nec ex facili, quamuis manifesta probatur.* Idem in lib. de fastis. *Sic agitur censura, & sic exempla parantur: Cum iudex alios quod monet, ipse facit.* Claudianus vbi supra. *Ne cunctos paucorum crimine damnes. Qui fruitur pœna ferus est, legũque videtur. Vindictam præstare sibi, cum viscera felle caruerint: Dijs proximus ille est, quem ratio non ira mouet. Qui facta repẽdens consilio punire potest.*

Iudex nec amore nec pecunia flecti debet.

Galtherus in Alexãdreide li. 1. *Si lis inciderit te iudice, dirige librã Iudicij, non flectat amor, nec munera palpent: Nec moueat stabilẽ personæ acceptio mẽtẽ. Muneris arguitur accepti cẽsor iniqu⁹. Munus enim à norma recta distor*

quet

quet acumen Iudicis, & terra inuoluit caligine mentem. Cum semel obtinuit vitiorum mater in aula. Pestis auaritiæ, quæ sola incarcerat omnes, Virtutum species, spreto moderamine iuris, Curritur in facinus, nec leges curia curat. Iniuste quandoque ligatur iustus & iniustos absoluit curia mendax. Item in li. 7. *Censor iniquus Auertit surdas à causa pauperis aures. Et fouet iniustam corruptus munere causam.*

Pecunia aulas principū & leges corrumpit.

Petronius. *Quid faciunt leges, vbi sola pecunia regnat, Aut vbi paupertas vincere nulla potest, Iam nunc iudicium nihil est vbi publica merces. Tutius est paruo ære rem perditam recuperare; quam in ambiguam litem descendere. Ad prædam, strepitumque lucri, suffragia vertit, Venalis populus, venalis curia primum: Ipsaque maiestas auro corrupta latebit.*

De intercessionibus & aduocationibus.

CAPVT LXV.

Tullius in oratione, pridie quam iret in exilium. Quis vnquam tam crudelis in aliquem fuit, vt prohiberet eū, aut sibi merere, aut cæteris supplicare. *Symmachus in lib. epistolarum.* Pro optimis viris quisquis interuenit, non magis illorum videtur iuuare commodum, quam suum commendare iudicium. *Quintilianus causa* 12. Qui vero confessum defendit, non absolutionem sceleris petit, sed licentiam. *Ex prouerbijs sapientum.* Fatetur facinus qui iudicium fugit. Ouid. in lib. de ponto. *Non est confessi causa tuenda rei.* Tibullius. *Vincuntur pectora dura prece.* *Terentius in Eunucho.* Euge ipsi patrono opus est, quem defensorem paro.

Fatetur facinus qui fugit iudiciū.

Plautus in aulularia. Da mihi aduocati gratiam; vende vocem, vende linguam, iras atque odium loca; in summa pauper esto, & reporta penatibus pecuniarium aliquid, sed plus criminum.

Exempla.

Helinandus lib. 11. Demosthenes cum Aristodimum authorem fabularum interrogasset, quantum mercedis vt ageret accepisset; & respondisset talentum: at ego ait Demosthenes, plus accepi vt tacerem. Ita causidicorum lingua damnifica est, nisi eam (vt dici solet) funibus argenteis vincias. Apud aduocatos igitur, & ipsum silentium venale est. *Idem* Demosthenes, cum à senatu Atheniensium in patrocinium peteretur, cōtra Philippum regem Macedonum, simulata infirmitate (vt aiunt) lecto decubuit, & respondit his, qui ad se conuenerant, se pati morbum synanchem. Cui à quodam ex nuncijs mordacissimè responsum; Certe non synanchem pateris, immo arginanchem.

Apud aduocatos ipsum silētium venale est.

De Seueritate.

CAPVT LXVI.

Auctor. *Seueritas est, quæ vtilitate communi seruata, districtè supplicijs reddendis incumbit.* *Tullius de off. lib.* 1. Existunt autem sæpe iniuriæ, quadam nimis callida, sed maliciosa iuris interpretatione; ex quo istud, *Summum ius summa iniuria est,* factum est iā cettū prouerbium. *Helinandus* 15. *lib.* Cambises adeo seuerus fuit, vt quēdam iniustum iudicē excoriari fecerit, & super sellam cute eius adopertam, filiū iudicis in iudicio fecerit sedere, vt timeret iniuste iudicare, ne simile iudicium pateretur. *Valerius* 6. Et Aleucus cum filius eius adulterio damnatus, vtroque oculo carere deberet, ac tota ciuitas in honorem patris aliquandiu ei repugnaret, ad vltimum victus, ne lex à se condita violaretur, suo prius, deinde filij eruto oculo, vtrisque vsum videndi reliquit.

Summū ius summa iniuria.

Exemplum.

Exemplum.

Orosius lib. de ornesta mundi lib. 1. Phalaris Siclus, Agrigētinos, arrepta tyrānide, depopulabatur; qui crudelis mente, commentis crudelior, omnia nefariè in innocentes agens, inuenit aliquando quem iuste puniret iniustus. Nam Perillus quidam æris opifex affectans tyranni amicitiam, aptum munus ratus crudelitati illius, æneum taurum fecit cui fabricæ ianuam ex latere composuit, quæ ad intrudendos damnatos receptui foret vt cum inclusos ibidem subiectis ignibus torreretur, sonum vocis extortę capacitas concaui æris augeret, pulsuque ferali competens imagini murmur emitteret; nefarioque spectaculo, mugitus pecudis, non hominis gemitus videretur, sed Phalaris factum amplexus, factorem execrans, & vltioni materiam prębuit, & crudelitati. Nam ipsum opificem sua inuentione puniuit. Ouidius de arte lib. 1. *Nec enim lex æquior vlla est; Quàm necis artifices arte perire sua.* Ex prouerbijs sapientum. Iudex damnatur, cum nocens absoluitur. Item, res est optima, non sceleratos rumpere, sed scelera.

De misericordia & compassione.

CAPVT LXVII.

Auctor. *Misericordia est clemens & æqualis in omnes dignatio, & in afflictos animi compassibilis inclinatio. Compassio est virtus, vel affectio, per quam ex proximi dolore, condolenti animo quadam affectio generatur.* Tullius in Tuscu. li. 3. *Misericordia est ægritudo ex alterius rebus aduersis.* Econtra vero *inuidentia est ægritudo ex alterius rebus secundis.* Idem in 4. li. *Misericordia est ægritudo cordis, ex miseria alterius, iniuria laborantis.*

Quid misericordia & compassio.

Quid inuidentia.

Idem in oratione sua pro Ligario. Nulla de virtutibus plurimis administrabilior, nec gratior misericordia: homines enim ad Deum nulla re propius accedunt, quàm hominibus dando. Nihil habet fortuna maius, quàm vt possit, nec natura melius, quam vt velit seruare quam plurimos. *Quintilianus causa* 5. Voluit nos ille mortalitatis artifex Deus in commune succurrere, & per mutuas auxiliorum vices; quemque in alterum, quod pro se timeret. In aliena quippe fame, sui quisque miseretur. *Seneca in Herculefurente,* Quemcunque miserum videris, hominem scias. *Cassiodorus in epistol.* 38. Procliuior semper ad misericordiam via, bonis mentibus patet. *Ex prouerbijs sapientum.* Bona præsidia comparat misericordia. Ab alio expectes, quod alteri feceris; habet in aduersis auxilia, qui in secundis cōmodat. *Item* homo qui in homine calamitoso misericors est, meminit sui qui succurrere perituro potest, & nōn succurrit, occidit. *Lactantius in lib. de vero cultu.* Nullius opera indigere se putat, qui suam alteri denegat. Qui perituro succurrere potest, & nō succurrit, occidit. *Auctor.* Dicebat etiam Aristoteles (vt legitur) solum se incommodum paupertatis pati, quòd non posset egentibus subuenire. Odius in lib de ponto. *Regia crede mihi res est succurrere lapsis.* Galthetus in Alexandreide. *Leniter veniunt, leniterque recedunt, Blandiri dociles lachrymæ, solasq; propinquil impendunt lachrymas, miseris arentibus illis. Cum lachrymis arescit amor, pietasque tuorum. Verus amor, miserum qui non fastidit amicum. Desperare solent alios in tempore duro Esse misertu ros alijs, qui non misereri Vellent, si fata darent contraria fila.*

Homines nulla alia re magis ad Deum accedunt quam hominibus dando.

Qui perituro non succurrit cum potest, occidit.

De indulgentia.

CAPVT LXVIII.

Auctor. *Indulgendia est reatus alieni remissio clemens, ex sua consideratione descendens. Seneca in lib. de moribus.* Alteri semper ignoscito, tibiipsi nunquam. *Idem in li. de 4. virtutibus* Scito honestum & magnum esse vindictæ genus ignoscere. *Idem in lib. clementia* 1. Tam omnibus ignoscere crudelitas est, quam nulli: modum tenere debemus, sed quia difficile temperamentum est, quicquid æquo plus futurum est, in partem humaniorem præponderet. Magni animi proprium est placidum esse, tranquillumque, & iniurias atque offensiones despicere: muliebre autem litigare, & morem iræ suæ gerere. *Idem in Agamēnone.*

Magnum est vindictæ genus ignoscere.

Det ille veniam facile, cui venia opus est. *Ex prouerbijs sapientum.* Optimum est semper ignoscere, tanquam si ipse quotidie pecces. Res magnæ clementiæ est, indulgendo peccata, potius quam vindicando, corrigere. *Quintil. lib. 5.* Princeps qui vult omnia scire, necesse habet multa ignoscere.

Horatius in lib. sermonum. *Æquum est peccanti veniam poscenti reddere. Rursus & assit regula peccatis, quæ pœnas irroget æquas.* Oui. sine titulo lib. 3. *Si sapis indulge dominæ, vultusque seueros Exue, nec rigidi iura tuere viri.* Idem in lib. de arte 2. *Dextera præcipuè capiet indulgentia mentes. Asperitas odium, sæuaque bella mouet.* Idem in lib. de tristibus 1. *Si non peccasset, quod tu concedere posses. Materiam veniæ sors tibi nostra dedit. Si quoties peccant homines sua fulmina mittat Iuppiter, exiguo tempore inermis erit.* Idē in lib. 3. *Quanto quis maior, tanto placabilis iræ, Et faciles motus mens generosa capit.* Idem in libro de ponto. *Parcendum est animo miserabile vulnus habenti. Regia crede mihi res est succurrere lapsis.* Galtherus vbi supra libro 8. *Non verisimile est alieno parcere cuiquam. Qui sibi non parcit.*

De zelo & correptione secundum philosophos.

CAPVT LXIX.

Quid zelus & correptio.

AVCTOR. *Zelus est feruor animi, quo mens humano timore abiecto, pro defensione veritatis accenditur, eoque comeditur: & qualibet praua quæ viderit corrigere satagit: quod si nequit, tolerat, & gemit.* Item *zelus est dum pro amore iustitiæ defensorem vltro se offert animus, calumniam veritatis pati non sustinens.* Itaque *correptio est ex zelo iustitiæ procedens, emendationis causa delinquentis reprehensio, vel coerctio.*

Seneca ad Lucillum epistola 25. Quod ad duos amicos nostros pertinet, diuersa via eūdum est. Alterius enim vitia emendanda sunt, alterius frangenda vitia libertate tota. Non amo illum nisi offendero; an profecturus sim nescio. Malo mihi successum, quam fidem deesse. *Idem in lib. de clementia 2.* Malo veris offendere, quam adulando placere. *Idem in Troade.* Qui non vetat peccare cum possit, iubet. *Terentius in Hebauter.* Vt quid aliena cures, quæ ad te non pertinent. Homo inquit sum, & ideo humani à me nihil alienum puto.

Qui non vetat peccare cum possit iubet.

Tullius in oratione pro Celio. Hoc te admoneo, vt quantum à rerum turpitudine abes, tantum te à verborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterum dicas, quæ cum tibi falso responsa sint erubescas. *Idem in lib. de amicitia.* Et monendi sæpe amici sunt, & obiurgandi, sic tamen vt & monitio acerbitate, & obiurgatio contumelia careant: & tunc amicè accipienda sunt, cum beneuolè fiunt, sed nescio quomodo. Verum est quod in Andria familiaris meus ait Terentius *Obsequium amicos, veritas odiū parit.* Molesta est veritas, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenū amicis: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum sinit ferri. Maxima autē in eo culpa est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Cuius autem aures veritati clausę sunt, vt ab amico verum audire nequeat: huius salus desperanda est: & monere igitur & moneri proprium est naturæ amicitiæ, & alterum liberè facere non asperè, alterum patienter recipere. *Salustius in Iugurthino* Frustra niti, neque aliud fatigando, nisi odium quærere, extremæ demētiæ est. *Ex prouerbijs sapientum.* Obiurgationi semper aliquid admisce blanditiæ, zelum tamen de Deo habe: non contra homines, sed aduersum peccantes ingemimus, & ipsi eadem committimus. *Plautus in aulularia.* Nemo sibimet arbitretur dici, quod nos dicimus populo, neque sibimet causam constituat communi ex ioco.

Obsequium veritati postponendum in vera amicitia.

Non est corripiendus amicus sine spe emenda.

De Eadem secundum poetas.

CAPVT LXX.

Dicta poetarum de correptione.

OVIDIVS de remedijs li. 1. *Cum furor in cursu est, currenti cede furori; Difficiles aditus impetus omnis habet. Stultus ab obliquo, qui cum discedere possit Pugnat in aduersas ire natator aquas. Impatiens animus, nec adhuc tractabilis arte Respuit, atque odio verba monentis habet. Aggrediar melius tunc cum sua vulnera tangi Iam sinet, & veris vocibus aptus erit. Quis matrem (nisi mentis inops) in funere nati, Flere vetat? non hæc illa monenda loco est. Cum dederit lachrymas animumque impleuerit ægrum, Ille dolor verbis emoderandus erit. Temporibus medicina valet; data tempore prosunt. Et data non apto tempore vina nocent.* Idem in li. de Ponto. *Horrent admotas vulnera cruda manus. Non est in medicis semper releuetur vt æger. Vulneris id genus est, quod cum sanabile non sit. Non contrectari tutius esse puto. Curando fieri quædam maiora videmus Vulnera, quæ melius non tetigisse fuit.* Idem in li. tristium 2. *Eripit interdum, modo dat medicina dolorem.* Cato vbi supra. *Cumque mones aliquem, nec se vult ipse moneri: Si tibi sit charus, noli desistere cœptis. Quod nosti factum non rectè, noli tacere, Ne videare malos imitari velle tacendo. Vulnera dum sanas, dolor est medicina doloris.* Horatius in libro epistolarum. *Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet: Et neglecta solent incendia sumere vires.*

De Fortitudine.

CAP. LXXI.

Quid fortitudo.

A*Vctor.* Sequitur de tertia virtute cardinali, ipsa est fortitudo, quæ ita describitur. *Fortitudo est animi immobilis inter aduersa, laborum periculorumque susceptio. Fortitudo est virtus, quæ nec aduersitatis incursu frangitur, nec blandimento prosperitatis eleuatur.* Item *fortitudo est, quæ & in rebus bellicis animi magnitudine eminet, & domi corporis viribus præstat.* Aristoteles in Ethicis lib. 2. *Fortitudo est medietas circa timores, & audacias.*

Tullius in Rhetorica 1. *Fortitudo est considerata periculorum susceptio, laborumque perpessio.* Idem in secunda lib. 3. *Fortitudo est rerum magnarum & humilium conceptio, laborisque cum vtilitatis ratione perpessio.* Item in lib. 4. *Fortitudo est conceptio laboris, & periculi, cum vtilitatis ratione, & commodorum compensatione.* Idem in Tusculanis lib. 4. *Fortitudo est affectio animi, legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans, vel conseruatio stabilis iudicij, in his rebus quæ formidolosæ videntur subeundis & repellendis, vel scientia rerum formidolosarum contrariarumque, aut omnino negligendarum: conseruans earum stabile iudicium.* Vel breuius (vt ait Crysippus.) *Fortitudo est scientia rerum perferendarum; vel affectio animi in patiendo ac perferendo; summę legi sine timore parens.*

Idem in lib. inuectiuarum. Nequaquam viro forti turpis mors accidere potest. *Idem in philippica 11.* Maioris consilij est præuidere, nequid triste accidat: sed animi non minoris, fortiter ferre si euenerit. *Idem in li. de offi. 1.* Sicut scientia quæ remota est à iustitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda; sic & animus paratus ad periculum, sic sua cupiditate non communi vtilitate impellitur; audacię potius nomen habet, quam fortitudinis. Non est præterea consentaneum rationi, qui metu non frangitur, eum frangi cupiditate, nec qui se inuictum à labore præstiterit, vinci à voluptate.

Nulla mors viro forti turpis.

Perpessio ex fine indebito non fortitudo sed audacia est.

Seneca ad Lucillum 17. Non sum tam demens, vt ægrotare cupiam, sed si ægrotandum fuerit, vt nihil effæminate faciā; non enim pati tormēta optabile est,

sed

sed pati fortiter. *Idem in li. de naturalibus quæstionibus 3.* Humano animo à bonis artibus robur venit, & à naturæ consideratione. Quid est enim cur ego hominē, aut feram, aut sagittam aut lanceam tremam? maiora me pericula expectant fulminibus, & magnæ naturæ partibus. *Quintus Curtius de gestis Alexandri lib. 4.* Fortium virorum est magis mortem contemnere, quam vitam odisse. *Cassiodorus in epistola 23.* Latet sub ocio laudabilis fortitudo; & dum se probandi non habet spatium, occulta est lux tota meritorum. *Valerius li. 4.* Fortiter se in aduersis gerere quid aliud est, quā fortunam sæuientem in adiutorium sui pudore victam conuertere? *Lactantius in li. de vero cultu.* Timidi & imbecillis est animi, aut dolorem metuere, aut egestatē, aut mortē, quę omnia quisquis non exhorruit, fortissimus iudicatur. Qui autem Deum metuit: illa omnia non metuit. Ouidius sine titulo lib. 2. *Felix qui quod amat, defendere fortiter audet.* Galtherus vbi supra libro quinto. *Nullius rei nouitas peruertere fortia debet Pectora.*

Robur animo à bonis artibus venit.

Qui Deum timet mala mundi non timet.

De magnificentia & confidentia secundum philosophos.

CAPVT LXXII.

AVCTOR. Fortitudinis species sūt magnificētia seu confidentia, patientia, tolerantia, constantia siue perseuerantia, stabilitas, securitas. *Magnificentia siue magnanimitas est spontanea difficilium aggressio.* Item *magnificentia est gloriosa quædam animi claritudo, pulchre res arduas administrans. Fiducia est certa spes animi, rem inchoatam ad finem perducendi.* Item *confidentia est ex conscientia virtutum immotam mentem inter aduersa sibi constare.*

Species fortitudinis. Quid magnificentia. Quid confidentia.

Tull. de offi. lib. 1. Fortes quoque & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui pulsant iniuriam: vix inuenitur, qui in laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedē rerum gestarū desideret gloriam. *Arist. in Ethicis lib. 3.* Furorē autē ad virtutem homines ferūt; Mobile enim furor ad pericula sustinenda. *Vnde Homerus, Virtutem immitte furori & furorem virtute erige. Idem in Topicis lib. 3.* Quod difficilius, magis eligendum est, quam quod minus: magis enim amamus cum habemus, quod non est facile sumere.

Seneca ad Lucillum 13. Non potest magnos spiritus athleta ad certamen afferre, qui nulli vnquam sugillatus est. Ille qui sanguinem suum vidit, cuius dentes crepuerunt sub pugno, nec proiectus animam proiecit, sed quoties cecidit, contumacior resurrexit: cum magna spe descendit ad pugnam; multum enim adijcit virtus lacessita. *Idem in 87.* Nunquam maior est animus, quam vbi aliena se posuit, & fecit sibi pacem, nihil timendo; fecitque diuitias nihil concupiscendo. *Iustinus in abbreuiatione Pompeij Trogi lib. 2.* In Marathonio prælio Themistoclis adolescentis gloria emicuit, & Cynegirij militis Atheniensis: qui post prælij innumeras cædes, cum fugientes hostes ad naues egisset, onustam nauem dextera manu tenuit, nec prius dimisit quā amitteret: qua amissa, sinistra quoque nauem tenuit, quam & ipsam cūamisisset, ad postremū morsu nauē detinuit; sicq; nec cædibus fatigatus, nec duabus manibus amissis victus, truncus ad vltimum (velut rabida fera) dentibus dimicauit. Ducenta millia Persarum in eo prælio sine naufragio ceciderunt.

Multum adijcit virtus lacessita.

Exemplum.

De eodem secundum poetas.

CAPVT LXXIII.

OVidius in lib. de Ponto. *Omnia deficiunt, animus tamen omnia vincit. Ille etiam vires corpus habere facit.* Idem in lib. Meta. 16. *Audentes Deus ipse iuuat.* Martialis coquus. *Sed tu sub principe duro, Temporibusque malis ausus es esse bonus.* Prosper vbi supra. *Qui valet aduersis oneratam ducere vitam: Et tolerare magis vult mala quam*

Dicta poetarum de magnificentia.

A *fugere, hic magni est animi.* Horatius in lib. carminum. *Rebus in angustis animosus atque fortis Appare sapienter idem.* Galtherus in Alexandreide li. 6. *Nihil est quod fortis & ardua virtus Linquat inexpertum, mouet omnia, & omnia tentat. Ex prouerbijs sapientum.* Nunquam periculum sine periculo vincitur. Nihil est magnum in rebus humanis, nisi animus despicientis.

De pusillanimitate, & vana formidine abijcienda.

CAPVT LXXIIII.

AVCTOR Magnanimitati contraria est Pusillanimitas *id est mentis angustia, qua timet quis aggredi magna.* B Item *Pusillanimitas est, tædio rerum aduersarum, inconsiderata fracti animi deiectio. Timor est animi fuga, per quam angustia mentis fluctuans, ex contrariorum expectatione generatur.* Tullius in Tusc. li. 4. *Metus est opinio impendentis, quod intolerabile esse videtur, quæ facit recessum quendam animi & fugam. Idem in lib. de paradoxis.* Omnis animi debilitas, & humilis & fracta timiditas, seruitus est. *Iulius Celsus lib. 4.* Terror hominibus consilium, mentemque eripit, & membra debilitat. *Quintus, quarta causa.* Excedit omnem calamitatem, diebus ac noctibus timere. *Seneca in lib. de quatuor virtutibus.* Timidum nō facit animum, nisi reprehensibilis vitæ conscientia. *Idem in lib. de remedijs fortuitorum.* Stultum est timere, quod vitare non possis. *Idem in epistola ad Lucillum 5.* C Apud Hecatonem nostrum, inueni cupiditatum finē, etiam ad timoris remedium proficere. Desines inquit timere, si sperare desieris: ferę pericula quæ vident fugiunt; & cum effugerint securæ sunt. Nos autem & venturo torquemur, & præterito: timoris enim tormentum memoria reducit, prouidentia anticipat. Nemo tantum præsentibus miser est. *Idem in 9.* Quid refert qualis sit status tuus, si tibi videtur malus.

Quid pusillanimitas. Quid timor. Terror consilium eripit. Mala conscientia timidū facit.

Idem in 13. Plura sunt quæ nos terrent quam quæ præmunt, & sæpius opinione, quam re laboramus. Illud tibi præcipio, ne sis miser ante tempus, cum illa quæ velut imminentia expauisti, fortè nunquam ventura sint, certe non venerint. Quædam nos torquent magis quam debeant; quædam antequam debeant, D quædam cum omnino non debeant; sicque aut augemus dolorem, aut fugimus, aut præoccupamus; quam multa expectata nunquam comparuerunt. Etiamsi futurum est, quid iuuat dolori suo occurrere, satis cito dolebit cum venerit. Nihil tam certum est ex his quæ timentur, vt non certius sit, & formidata subsidere, & sperata decipere. *Item in 24.* Quid necesse est mala accersiri ac satis cito patienda cum venerint præsumere ac præsens tempus futuri metu perdere: stultum est, quia quandoque futurus sis miser, esse iam miserum: sed ego alia te ad securitatem via ducam, si vis omnē sollicitudinem exuere, quicquid vereris ne eueniat, euenturum vtique propone, & quodcumque illud est malum tecum ipse metire, & timorem tuum taxa. Acrior est virtus ad occupanda pericula, quam crudelitas ad irroganda.

Plura nos terrent quā præmunt. Non sunt timēda mala antequā veniant.

Ex prouerbijs sapientum. Reuera qui timetur à multis, E multos timet; & est minus quam seruus, dominus qui seruos timet: tutissima vero res est, nihil timere præter Deum. *Lactantius in lib. de origine erroris.* Socratis carcerem times, ideoque patrocinium veritatis suscipere non audes: at mortem vt sapiens contemnere debuisti & erat multo pulchrius, vt ob benedicta quam ob maledicta morereris. *Statius in Thebaide.* O sēper timidum scelus. *Ex prouerbijs sapientum.* Heu quam miserum est sic metuendo senescere. *Suetonius de 12. Cæsaribus lib. 2.* Augustus Cæsar tonitrua & fulgura paulo infirmius expauescebat, vt semper & vbique pellem vituli marini circumferret in remediū. *Auctor. Cætera quoque de hac materia require infra, capitulo de timore.*

Tutissimū est nihil præter Deum timere.

De strenuitate laboris, & eius interpolatione.

CAPVT LXXV.

Quid strenuitas.

STRENVITAS *est probitas & promptitudo corporis, facien sque hominem habilem, & paratum ad honestos labores hilariter subeundos, atque tolerandos*. Quintilianus *causa* 6. Labori oportet insistere, vbi effectus promittitur; nam stulta est cura, quæ spem non habet. Idem *in lib. 4. de oratoria institutione*. Naturalis est fauor pro laborantibus. Seneca *ad Lucillum*. Generosos animos labor nutrit, non est viri timere sudorem. Arist. *lib. 3. in Ethicis*. Mollicies est fugere laboriosa. Terentius *in Adria*. Ingenium est omnium à labore procliue ad libidinem.

Generosos animos labor nutrit.

Auctor. Legitur quod Cato dicebat militibus suis. Cogitate cum animis vestris, si quid per laborem recte feceritis: labor iste recedit à vobis cito, beneficium à vobis dum viuitis non recedet: sed si qua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter factum apud vos semper manebit.

Voluptas cito abit, crimen durat.

Ouidius *in li. de arte* 3. *Dum vires annique sinunt, tolerate labores. Iam veniet tacito curua senecta pede. Venturæ memores iam nunc estote senectæ. Sic nullum vobis tempus abibit iners* Virgilius *in Georgicis lib. 1. Labor omnia vincit Improbus, & duris vrgens in rebus egestas*. Matthæus *in li. Tobiæ. Est carnis cultura labor, caro nuda labore, Fit sterilis spinis obsita, inops*. Valen. *in li.* 8. Ocium quidem industriæ studio maxime videtur contrarium: præcipuè vero subnecti debet non quo euanescat, sed quo recreetur.

Ociū labori miscendum.

Cassiodorus *in epistola* 23. Latet sub ocio laudabilis fortitudo, & dum se probandi non habet spatium, occulta est lux tota meritorum. Oui. *in li. Epistolarum. Quod caret alterna requie, durabile non est, Hæc reparat vires, fessaque membra nouat*. Idem *in li. de arte* 2. *Da requiem quietus ager bene credita reddit*. Cato *vbi supra. Interpone tuis interdum gaudia curis*. Tibullus. *Item procul cura, durū genus, ite labores*, Maximianus. *Intermissa minus sarcina pondus habet*. Magister Serlo. *Me grauat ille labor, in cuius pondere labor*.

De exercitatione.

CAPVT LXXVI.

Quid exercitatio.

AVCTOR. *Exercitatio est virtus animi, qua quis mollitiem sine rubiginem ocij fastidiens aut detestans, assiduè bonis honestisque studijs vel actibus se occupat, vt nullum tempus vacuum prætereat*. Nam & Catonis (vt ait Aul. Gellius) est illa sententia, *vita humana prope vti ferrum est: si exerceas, conteritur; si non exerceas, rubigo consumit*. Homines exercendo videmus conteri; sin autem inertia atque torpedo plus detrimenti facit quam exercitatio.

Homo exercitatione rubiginem abstergit.

Symmachus *in li. epistolari* Bonis familiare est studia bona cumulare, quorum gratiam sentiunt non perire. Magister Serlo. *Insta ne cesses, aderunt post semina messes. Post lachrymas risus, post exilium paradisus. Fle si solari, ieiuna si saturari, Da si ditari, serui si vis dominari*. Tullius *in Tusc. lib. 1.* Græcorum prouerbium est: *Quam quisque nouit artem, in hac se exerceat*. Ganfredus *in poetria. Ars certos, vsus promptos, imitatio reddit Artifices aptos, tria concurrentia summos*. Oui. *in lib. tristium 4. Ingenium longa rubigine læsum, Torpet, & est multo, quam fuit ante minus. Fertilis assiduo si non renouetur aratro, Nil nisi cum spinis germen habebit ager. Contulit ingenium patientia longa malorum*. Idem *in lib. de arte, Primo Tempore difficiles veniūt ad aratra iuuenci. Tempore lenta pati frena docentur equi. Ferreus assiduo consumitur anulus vsu: Interit assidua vomer aduncus humo. Quid magis est durum saxo, quid mollius vnda? Dura tamen molli saxa cauantur aqua. Capta vides sero pergama, capta tamen*.

Tria reddunt artifices perfectos.

De militia secundum philosophos.

CAPVT LXXVII.

Quid militia.

AVCTOR. *Militia est iustorum præliorum fortis ac prudens administratio*. Quid autem sit iustum bellum *require in tractatu de arte militari*. Tullius *in Antonium*. Omnino nulla est causa iusta cuiquam arma contra pat iam capiendi. Idem *pro Marcello*. Iracundia quoque consilio inimica est, & victoria natura insolens ac superba est: ipsam victoriam vicisse videtur, qui ea quæ illa adepta est, victis remisit.

Ira consilio inimica est, superba victoria.

Ex *prouerbijs sapientum*. Bis vincit qui se in victoria vincit. Bis autem punitur, qui suis armis perimitur. *Item* diu apparandum est bellum, vt vincas celerius. Suetonius *de duodecim Cæsaribus li.* 3. Augustus Cæsar prælium suscipiendum omnino negabat, nisi cum maior emolumenti spes, quam damni metus ostenderetur. Nam minima commoda, non minimo sectantes discrimine, similes aiebat esse aureo hamo piscātibus, cuius abrupti damnum, nulla captura pensari possit.

De eodem secundum poetas.

CAPVT LXXVIII.

Dicta poetarum de militia.

OVIDIVS *in li. de arte* 3. *Iudice me, fraus est concessa repellere fraudem: Armaque in armatos sumere, iura sinūt*: Idem *in li. Epistolarum, Non faciunt molles ad fera tela manus. Certamen præmia magna mouent*. Idem *in li. sine titulo* 1. *Turpe senex miles, turpe senilis amor. Sæpe soporatos inuadere profuit hostes. Victi quandoque resurgunt. Quosque neges vnquam posse iacere, cadunt*. Idem *in li.* 2. *Felix qui quod amat defendere fortiter audet. Pigra reluctanti cessat in hoste manus*. Idem in libr. *Met.* 8. *Sæpe vtile vinci, Anthæo nocuit temeraria virtus*, Idem *in* 9. *Quis enim sua prælia victus, commemorasse velit*. Idem *in* 10. *In audaces non est audacia tuta, audentes Deus ipse iuuat*. Idem *in* 13. *Tutius est contendere verbis, quam pugnare manu*. Idem *in li. tristium 3. Pugna suum finem, cum iacet hostis habet*.

Tutius verbis contendere quam armis.

Idem *in quarto. Integer est melior nitidis gladiator in armis, Quam cui tela suo sanguine tincta rubent*. Idem *in li. de Ponto. Hostis adest, dextra leuaque à parte timendus. Vicinoque metu terret vtrumque latus*. Cato *vbi supra. Victorem à victo superari sæpe videmus*. Claudianus *in maiori. Sæpius incautæ nocuit victoria turbæ*. Ganfredus *in poetria noua. Sæpe sagittantem dedicit referre sagittam*. Tibullus *li.* 1. *Quis furor est atram bellis arcessere mortem: Imminet, & tacito clam venit illa pede? Quam potius laudandus hic est, quem prole parata, Occulit in parua pigra senecta, casa*. Prosper *vbi supra. Sperniuntur mundi prælia pace Dei*. Auctor. *De hac iterum materia require supra c. de pace: & c. de tolerantia*.

Victoria cauté vtēda.

De patientia secundum philosophos.

CAPVT LXXIX.

Quid patientia.

AVCTOR. *Patientia est virtus animi, cunctos aduersitatis impetus, cum tranquillitate sustinens*. Tullius *in Rhetorica 1. Patientia est honestatis sine vtilitatis causa, rerum arduarum ac difficilium voluntaria vel diuturna perpessio* Lactantius *in li. de vera iustitia. Patientia est malorum, quæ aut inferantur, aut accidant, cum æquanimitate perlatio*. Plato. Totius philosophiæ robur patientia est. Ex *prouerbijs sapientum*. Cuius dolori remedium est patientia, furor fit læsa sapientia sæpius.

Patientia est philosophiæ robur.

Seneca *de clementia li.* 1. Temeritas hominum & contumacia, sæpe tranquillissimis quoque pectoribus patientiam extorsit. In *li. de remedijs fortuitorum*. Dolor exiguus leuis est patientia; si grauis, non breuis est gloria. Ad *Lucillū* 67. Non sum tā demens vt ægrotare

cupiam

cupiam; sed si ęgrotandum fuerit, vt nihil effœminate faciam. Non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter.

Tria in omni morbo grauia.

IDEM *in* 78. In remedium cedant honesta solatia, & quicquid animũ erexerit, etiã corpori prodest. Tria in omni morbo grauia; metus mortis, dolor corporis, intermissio voluptatum. De morte satis dictum est. Dolere nemo potest valde & diu: sic enim nos amantissima nostri natura disposuit, vt dolorem aut tolerabilem, aut breuem faceret. Non est autem acerbum carere eo quod cupere desieris. Denique tolerabilis est morbi patientia, si cõtempserit id quod extremum minatur. Noli mala tua tibiipsi facere grauiora, & te querelis onerare. Leuis est dolor, si nihil illi opinio adiecerit: leuem illum dum leuem putas facies; tam miser est enim quisque, quàm credidit. Quod acerbum fuit retulisse iucundum est; naturale est enim mali sui fine gaudere.

Leuis est dolor qui vt leuis apprehenditur.

IDEM *ad Paulum epistola 6.* Feramus æquo animo, & vtamur foro quod sors concessit, donec inuicta felicitas finem malis imponat. VALERIUS *lib. 7.* Solon aiebat: Si in vnum locum mala cuncti sua contulissent, futurum vt propriã deportare domum, quàm ex communi miseriarum aceruo, portionem suam, ferre mallent. QVINTILIANVS *causa 6.* Subit libens pietas pœnam etiam sceleribus grauem. IDEM *in 10.* Nulla pœna est nisi inuito, nullum habemus nisi ab impatientia dolorem; & vt aliquid crudele fit, metus facit. TERTVLLIANVS *in Apologetico.* Epicurus omnẽ cruciatum doloremq; depretiat; modicum quod est contemptibile pronunciabo, magnum vero non diuturnum.

Omnis dolor ab impatientia prouenit.

De Eodem secundum poetas.

CAPVT LXXX.

PRVDENTIVS *vbi supra. Ecce modesta graui stabat patientia vultu. Per medias immota acies, variosque tumultus, Spectabat; defixa oculos, & lęta manebat. Inde quieta manet patientia, fortis ad omnes Telorum nimbos, & non penetrabile durans. Omnibus vna comes virtutibus associatur: Nam vidua est virtus, quam non patientia firmat.* LVCANVS *li. 9, Gaudet patientia duris.* OVIDIVS *in li. de arte 2. Cede repugnanti, cedẽdo victor abibis. Quod male fers assuesce, feres bene.* IDEM *in li. de remedijs 2. Posse pati facile est, tibi ni patientia desit. Flumine perpetuo torrens solet altius ire: Sed tamen hæc breuis est, illa perennis aqua.* MARTIALIS *cognus. Qui sua metitur pondera ferre potest.*

Nulla virtus perfecta sine patientia.

De causis patiendi & tolerandi secundum philosophos.

CAPVT LXXXI.

ARISTOTELES *in Ethicis libro 2.* Turpissimum quidẽ est sufferre pro nullo bono. SVETONIVS *de 12. CÆSARIBVS libro 2.* Augustus Cæsar, Minima commoda non minimo sectantes discrimine, similes aiebat esse aureo hamo piscãtibus, cuius abrupti damnum nulla captura pensari possit.

Turpe est pati sine iusta causa.

SENECA *ad Lucillum.* Vir bonus quicquid acciderit ei æquo animo sustinebit; sciet enim id accidisse lege diuina, qua vniuersa procedunt. IDEM *in 74.* Placeat homini quicquid Deo placet. IDEM *in Hercule furente.* Nullo vero premetur onere qui cœlum tulit: Virtutis est domare quæ cuncti pauent. Non est ad astra mollis è terris via. Quæ fuit durum pati, meminisse dulce est.

Non est mollis ad astra via.

VALERIVS *in lib. 3.* Non parua gloria contemptu doloris acquiritur, titulus sapientiæ datur. IDEM *in lib. 4.* Siracusanus à Dionysio tyranno pulsus, Megaram petijt; vbi cum Theodorum eiusdem vrbis principem domi conuenire vellet, nec admitteretur, multum diuque ante fores retentus; comiti suo, patienter hoc ferendum est ait; forsitan tibi & nos cum in gradu nostræ dignitatis essemus, aliquid tale fecimus:

Exemplum.

A Qua tranquillitate consilij, placidiorem sibi reddidit conditionem exilij.

TERENTIVS *in Hecyra.* Ex quo tibi fuerũt commoda eius, æquum est te ferre incommoda. QVINTILIANVS *causa 6.* Subit libens pietas pœnam, etiam sceleribus grauem. MACROBIVS *libro Saturnalium.* Qui suos dolores anxietatesque dissimulat; si patientiæ beneficio ad maximam voluptatem peruenerit, magis admirandi fuerũt dolores, in angusto quos ipse pertulit loco, quã quos ipse protulit: Maior est patientiæ quã facundię laus: feras, nõ culpes, quod mutare nõ potes.

De eodem secundum poetas.

B

CAPVT LXXXII.

CATO *vbi supra. Quod merito pateris, patienter ferre memento. Cumque reus tibi sis, ipsum te iudice damna.* CLAVDIANVS. *Truncentur & artus, vt liceat reliquis securè viuere membris.* LVCANVS *3. lib. Crescit in aduersis virtus. Ex prouerbijs sapientum.* Felix est improbitas optimorum calamitas; difficilia feras, vt facilia leuius perferas. Feras quod lædit, vt quod prodest feras. Citius nocet quicquid inexpertum nocet. Honesta turpitudo est mori pro bona causa.

Crescit in aduersis virtus.

OVIDIVS *in lib. epistolarum. Leuiter ex merito quicquid patiare ferendum est. Quæ venit indignè pœna, dolenda venit. Vt iis interdum est ipsis iuturia passis. Sæpe est supplicij causa fuisse pium.* IDEM *in li. sine titulo 1. Leue fit quod bene*

C *fertur onus.* IDEM *in li. 2. Æquo animo pœnam qui meruere ferunt.* IDEM *in lib 3. Non toga Taurus amat, quod tamẽ odit habet.* IDEM *in lib. de reme. 1. Sæpe bibi succos, quamuis inuitus amaros, & fateor medicus turpiter æger eram. Vt corpus redimas, ferrum patieris & ignes: Vtque animo valeas, quicquam tolerare negabis? Vt valeas animo multa dolenda feras.* IDEM *in lib. 2. Esse solent magno damna minora bono.* IDEM *in lib. tristium primo. Tot mala sum passus, quot in æthere sidera lucent. Paruaque quot siccus corpora puluis habet.* IDEM *in 3. Denique non possum nullam sperare salutem, Cum non sit pœna causa cruenta mea.* IDEM *in 4. Fert sapiens omnis casus patienter amaros, Frena nec indomiti more recusat equi. Scilicet aduersis probitas exercita rebus: Materiam tristi tempore laudis habet.* ITEM *in li. de ponto: Sæpe creat molles aspera spina rosas Iuppiter in multos temeraria fulmina torquet. Qui*

Vt mala toleramus pro sanitate corporis, quidni etiã pro bono animæ.

D *pœnam culpa non metuere pati.*

PROSPER *vbi supra. Multa diu summi differt patientia regis. Suspendens æqui pondera iudicij. Verbere nonnunquam castigans corde paterno. Et curat medicus vulnera vulneribus. Ad veniam tendunt iusti pia verba regis. Ira breuis rectis gaudia longa dabit.* ARATOR *lib. 2. Mitissima sors est Pœnarum quas vota gerunt regnique facultas. Perpetuo pro rege pati; mansuraque virtus Crescit in aduersis, quæ testibus vsa periclis. Ad victum discrimen habet.*

Pati pro Christo dulce.

GALTHERVS *in Alexandreidos lib. 3. excidat interdum patientis sæpe reatum vis illata leuat, minuitque coactio vires. Omnia descendũt à summo culmine rerum.* IDEM, *in lib. 6. Asperior sanat grauiores potio morbos. Naufragium timens nactura sæpe redemit Nauta quot potuit & damnis damna*

E *leuauit. Matthæus in libr. de Tobia. Nomine passa Dei redolet tribulatio, pascit Passio, delectat læsio, pœna sapit.*

De tolerantia secundum Philosophos.

CAPVT LXXXIII.

AVCTOR. *Tolerantia est improbitatis alienæ vel molestiæ sustinentia diuturna.* SENECA *ad Lucillũ epistola 76.* Æquo animo audienda sunt imperitorum conuitia, & ad honesta vadenti, contemnendus est ipse contemptus. *Varro in sententijs.* Contemnendi sunt ineruditorum contemptus: si vis ad summa progredi.

Quid tolerantia.

SALVSTIVS *in Iugurthino.* Bono more iatius est vinci, quàm malo iniuriam vincere.

Misera fortuna quæ inimico caret.

Ex *prouerbijs sapientum.* Iniuriarum remedium est obliuio. Misernma est fortuna quæ inimico caret. non dum felix es, si nondum turba deridet. Nam etsi nullos inimicos tibi facit iniuria, multos tamen facit inuidia. *Arist.* Aduersum inimicos intra parietes nostros victoria quærenda est. viri boni est nescire, vel pati, vel facere iniuriam: iniuria iniuste irrogata, eius est infamia qui facit. CASSIANVS *in li. collationum.* Socratem quidem Crisios intuens ait: O oculi corruptoris puerorum, cumque discipuli irruentes in eum, vltum vellent ire illatum magistro conuitium; hac sententia illos repressit. *Quiescite ò sodales, quiescite: etenim sum, sed me contineo.*

Exemplum

HIERONYMVS *contra Iouin. lib. 1.* Socrates Xantippem & Mironeptem Aristidis duas habebat vxores, quæ cum crebro inter se iurgarentur, & ille eas irridere solitus esset; quòd propter se fedissimum hominē, simis naribus, recalua frōte, pilosis humeris, & repandis cruribus disceptarent; nouissimè verterunt in eum impetum, & male mulctatum, fugientemque, diu persecutæ sunt. Quodam autem tempore cum infinita conuitia ex superiori loco ingerenti Xantippi restitisset, aqua perfusus immunda, Nihil amplius respōdit quàm capite deterso; sciebam inquit futurum vt ista tonitrua imber sequeretur. SENECA *ad Lucillum.* Dicebat autem Socrates: Quisque volet tibi contumeliam faciat & iniuriam, tamen nihil patieris, si modo tecum erit virtus. SYDONIVS *in epistolari lib. 3.* Garrulo non respondere conuitium est.

De Eodem secundum poetas.

CAPVT LXXXIV.

Patientia dat victoriam.

OVIDIVS *in libro de arte 1. Cede repugnanti, cedendo victor abibis.* CATO *vbi supra, Quem superare potes, interdum vince ferendo. Maxima etenim morum est semper patientia virtus. Cum recte viuas, ne cures verba malorum. Arbitrij nostri non est, quòd quisque loquatur.*

Nunquam desunt bella bonis.

PROSPER *vbi supra. Impia pars mundi, parti est infesta piorum. Mens illæsa nihil violato corpore perdit, Innitam carnis vulnera non maculant. Nec crimen facti recipit non mixta voluntas. Velle magis facinus, quàm tolerare nocet. Nunquàm bella bonis, nunquam discrimina desunt. Et cum quo certet mens pia semper habet. Pulsant exterius diuersis moribus hostes. Intus ciuile est & sociale malum.* MAGISTER SERLO. *Degeneri vita vitam corrumpere vita: Ne vitæ merita demerearis ita. Lite tumens, retice; scortantur, viue pudice. Fraudant, fraude care, stant, curre, vacant, operare.*

De constantia siue Perseuerantia.

CAPVT LXXXV.

Quid constantia seu perseuerātia.

AVCTOR. *Constantia est animi firma stabilitas, & in proposito perseuerans. Firmitas est animi status æquanimiter omnia portans. Longanimitas est ad complenda iusta desideria infatigabilis laborum sustinentia.* TVLLIVS *in Rhet. prima. Perseuerantia est in oratione bene considerata, stabilis perpetuaque permansio. Ex prouerbijs sapientum.* Nihil prodest didicisse bene facere si cesses; si tamen te instituetis pudet fieri deteriorem. QVINTIL. *de ora. institutione lib. 4.* Perseuerandum est saltem quia cæpimus, & si vires deficiunt, animo tamen perseueremus. Nihil longum videri necesse est, in quo quid vltimum sit certum est.

Quod sæpe fieri non potest diu fiat.

SENECA *in Tyeste.* Leue quidem est miserias ferre, sed perferre graue. IDEM *in Hercule furente.* Post multa opera virtus laxari solet. IDEM *in Edippo.* Quod sæpe fieri non potest, fiat diu. IDEM *ad Lucillum epistola 16.* Plus operis est in eo, vt proposita custodias, quam vt honesta proponas; perseuerandum est, & assiduo studio robur addendum, donec bona mens sit, quod bona voluntas est IDEM *in 22.* Turpe est cedere oneri; luctare cum officio quod semel recepisti. Non est vir fortis ac strenuus qui laborem fugit; vbi etiam crescit illi animus ex ipsa rerum difficultate.

TVLLIVS *in lib. de offi. 1.* Fortis animi & constantis, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, sed præsenti animo & consilio vti, nec à ratione discedere. HORATIVS *in lib. carminum: Æquam memento rebus in arduis seruare mentem, iustum & tenacem propositi virum, non ciuium ardor praua iubentium, non vultus instantis tyranni, mente quatit solida.* PROSPER *vbi supra. Cum pia mens, require in capitulo de oratione.* PETRONIVS. Nihil tam arduum est, quod improbitas non extorqueat. OVI. *in lib. tristium 4. Esse bonum facile est, vbi quod vetet esse remotum. Rara quidem virtus, quam nō fortuna gubernet; Quæ maneat stabilis, cum fugit illa, pede.* IDEM *in li. epistolarum. Cæpisti melius quàm desinis, vltima primis Cedunt, dissimiles hic vir & iste puer.* BOETIVS *de consol. lib. 1. Qui cecidit stabili non erat ille gradu.* IVVE. *lib. 3. Furor est post omnia perdere naulum.*

Nil tam arduum quod improbitas non extorqueat.

De Stabilitate animi.

CAPVT LXXXVI.

Quid stabilitas.

AVCTOR. *Stabilitas est mētis fixa, nulla varietate locorum aut temporum in diuersa iactata cōstantia.* HÆC omnem animi leuitatem, atque à semetipso dissentiotionem excludit, & eliminat. Ex *prouerbijs sapientum.* Grauis animus, dubiā non habet sententiam. SENECA *ad Lucillum epistola 85. Tēpestas &c. require cap. de rerum vsu.* ARATOR *vbi supra. Repellitur error in diuersa trahēs, cū spiritus efficit vnū.* CATO *vbi supra. Sperne repugnando tibi tu contrarius esse. Conueniet nulli, qui secum dissidet ipse.*

Cum nullo conueniet qui secum dissidet.

HORATIVS *in lib. epistolarum.* Rides *quod mea cum pugnat rides sententia mecum. Quod petijt spernit, repetit quod nuper omisit. Æstuat & vita disconuenit ordine toto. Diruit, ædificat, mutat quadrata rotundis,* IDEM *in eodem. Peregre est animus sine corpore velox.* OVI. *in lib. de arte 1. Parua leues capiunt animos.* IDEM *in lib. Epistolarum. Tu leuior folijs tunc cum sine pondere succi, Mobilibus ventis arida facta volant. Et minus est in te quam summa pondus arista, Quæ leuis assiduis solibus vsta riget.* GANFREDVS *in poetria noua. Multiplice forma dissimuletur idem.* VARIVS *sis, & tamen idem.*

De vitanda instabilitate loci.

CAPVT LXXXVII.

SENECA *ad Lucillum.* Socrates quęrenti cuidam, cur mutatio locorum nihil sibi prodesset ad depositionem vitiorum, ait: Quid miraris nihil tibi peregrinationes prodesse, cum te circumferas.

Cælum mores non mutat.

IDEM *in 28.* Animum debes mutare, non cælum: licet enim vastum traieceris mare, sequentur te vitia quocumque perueneris. Quęris quare te fuga ista non adiuuet, cum fugis, onus animi deponendum est. Non autem tibi vllus placebit locus: immo quicquid facis contra teipsum facis, & motu ipso noces tibi: ægrum enim cōcutis. At cum istud eximis malum, omnis loci mutatio iucunda fiet: in vltimas licet terras expellaris, in quolibet barbariæ angulo collocetis, hospitalis tibi illa qualiscunque sedes erit. Magis quis veneris, quam quo, interest, & ideo nulli loco adijcere debemus animum. Cum hac persuasione viuendum est: non sum vni angulo natus, & patria mea totus mundus. Quid tam turbidum fieri potest quam forum. Ibi quoque licet quiete viuere si necesse sit. Sed si liceat disponere se, cōspectum quoque & vicinam fori procul fugiam.

Patria nostra totus mundus.

IDEM *in 69.* Frequens de loco ad locum migratio instabilitas animi est. Vt igitur animum possis continere, primo corporis tui fugam siste.

Mutatio loci instabilitatis signum.

HORA-

Horatius *vbi supra. Impiger extremos currit mercator ad Indos. Per mare pauperiem fugiens, per saxa per ignes O ciues ciues quaerenda pecunia primum est, Virtus post nummos.* Item. *Caelum non animum mutant, qui transmare currunt.* Martialis *coquus: Dic mihi quo veniam, dic qua te parte requiram? Quisque vbique habitat, maxime nusquam habitat.*

Exemplum

Valerius *li.7.* Cũ Giges armis & diuitijs, opulentissimo Lidiæ regno, inflatus animo, Phitium Apollinem sciscitatum venisset, an aliquis mortalium se felicior esset: ex abdito sacrarij specu vox insonuit, quæ Aglaum Sophidium ei prætulit. Is erat Arcadum pauperrimus, sed ętate senior, terminos agelli sui nunquam excesserat.

De securitate mentis, & requie.

CAPVT LXXXVIII.

Quid securitas & requies.

Avctor. *Securitas est, virtus incommoditates eminentes, & inchoata res finer, non formidans. Requies autem mentis est, per quam animo securitas quaedam ex contemptu perfunctoriæ varietatis affertur.* Seneca *de naturalibus quaestionibus lib.7.* Quid est autem in rebus humanis præcipuum? animo omnia vidisse, & qua nulla victoria maior est, vitia domuisse. Innumerabiles siquidem sunt, qui populos, qui vrbes habuerunt in potestate; paucissimi vero qui se. Quid est præcipuum animum erigere supra minas, & promissa fortunæ quicquid acciderit sic ferre, quasi volueris tibi accidere, debuisses enim velle, si sciuisses omnia ex decretis Dei fieri. Flere autem & gemere desciscere est. Quid est præcipuum; animus contra calamitates fortis & contumax, luxuriæ non aduersus tantum, sed infestus, nec auidus periculi, nec fugax, qui sciat fortunam non expectare, sed facere; & aduersus vtramque intrepidus, inconfususque prodire; nec illius tumultu, nec huius fulgore percussus, puras ad cœlum manus eleuare; nullũ bonũ petere, quod vt ad te trãseat, aliquis debet dare; aliquis amittere; optare quod sine aduersario optatur, bonam mentem. Quid est præcipuum, animum habere liberum; Liber autem est, qui seruitutem suam effugit: grauissima nanque seruitus est & assiduæ premens sibi seruire: quam discutere facile est, si desieris multa poscere, tibique mercedẽ referre, si ante oculos & naturam & ætatem tuam posueris, ac tibi ipse dixeris: quid insanio, quid anhelo, quid sudo, quid terram: quid forum verso? Multo opus non est, nec diu. Primo igitur à sordidis discedamus: demum animum ipsum (quo summo magnoque opus est) à corpore seducamus: & tandem in occultis, exercitata subtilitate veritatem inquiramus.

Quid præcipuum in rebus humanis.

Grauissima seruitus sibi met seruire.

Idem ad Lucillum 8. Vitate quęcunque vulgo placent ad omne fortuitum bonum suspiciosi pauidique subsistite. Nam & fera & piscis aliqua spe oblectante decipitur. Munera ista fortunæ putatis: insidiæ sunt: quisquis ergo tutam agere vitam volet, viscata beneficia ista deuitet. In præcipitium cursus iste deducit: huius eminentis vitæ exitus, cadere est. Scitote tam bene hominem culmo tegi, quam auro. Cogitate nihil esse mirabilem præter animum, cui magno nihil magnum esse. Idem *in* 24. Pauper fiam, inter plures ero: exul fiam, vbi me notum putabo: alligabor, quid enim nunc solicitus sum ad hoc me natura graui corporis mei pondere astrinxit: Moriar, desinam ęgrotare posse, alligari posse: mori posse. Idem *in* 36. In mores fortuna ius non habet: animus ille tranquillissimus ad fretum venit: qui in eodem habitu est, quocunque modo res cedant, cui siue aggregentur vulgaria bona, supra res suas eminet, siue aliquid ex his, vel omnia casus excusserit, minor non fit. Idem *in* 65. Seruiant ergo deteriora melioribus: fortes simus aduersus fortuita. Idem *in* 71. Eadem virtute & mala fortuna vincitur, & bona ordinatur, virtutem intelligo animosam & excelsam, quam incitat quicquid infestat non mirum est in tranquillitate non conceuti. Illud mirare, vbi omnes iacent, aliquem stare. Idem *in* 78. Vnum bonum est virtus, quæ inter hanc fortunam & illam, superba incedit: cum magno vtriusque contemptu. Idem *in* 78 Quomodo vero perniciolior est hostis fugientibus: sic omne fortuitum incommodum: magis instat cedenti & aduerso. Prosper *vbi supra. Anceptis vita quis vix superare labores, Dilige quod semper veritas ama tor habet. Nam nihil est inter carnalia vota quietum. Nec pax solicitis nec modus est cupidis. In solo est mens tuta Deo.*

Munera fortunæ sunt insidiæ.

Fortuna in mores ius nõ habet.

Virtus vtrã que contemnit fortunã.

In solo Deo mens tuta est.

De temperantia.

CAPVT LXXXIX.

Quid temperantia.

Avctor. Sequitur nunc de quarta virtute cardinali, quę est Temperantia. Hæc ita describitur. *Temperantia est virtus & potentia resistendi illecebris in nos impetus facientibus.* Item *temperantia est contra illicitos impetus animi firma rationis & discreta dominatio.* Item iuxta Tullium. *Temperantia est in animo continens moderatio cupiditatum.* Item secundum Ambrosium. *Temperantia est virtus quæ modum & ordinem eorum quæ dicenda vel agenda sunt seruat.* Tvllivs *in Rhe. id est Temperantia est rationis in libidinem & in alios non rectos impetus, animi firma & moderata dominatio.* Idem *in Tusculanis lib.* 4. Omnium autem perturbationum fontem dicunt esse intemperantiam, quæ est à recta ratione defectio, sic aduersa à præscriptione rationis, vt nullo modo appetitiones animi continere & regi queant. Seneca *ad Lucillum epistola* 38. Omnia dicta & facta tua inter se cõgruant, ac sibi respondeãt, & vna forma percussa sint, non est huius animus in recto, cuius acta discordant. Agellivs *lib.* 1. Socratem temperantia fuisse tanta tractatum est, vt omnia ferè vitæ suæ tempora, valetudine inoffensa vixerit. Idem *in eodem.* Socrates dicebat multos homines propterea velle viuere, vt ederẽt, & biberent: se edere, & bibere, vt viueret. Epicvrvs. Non potationes, nec commessationes, nec copulę fœminarum, nec copia piscium; & aliorum huiusmodi quę splendido vsui parantur conuiuij, suauem vitam faciunt, sed sobria disputatio: his copijs conuiuij moderate vtantur qui non immoderate eas quærunt; Multæ enim ex deliciarum epulis molestiæ generantur.

Fons omnium perturbationum intemperantia.

Ex epulis multa mala nascuntur.

Lactantivs *in lib. de vero cultu.* Poetæ tres furias esse dixerunt, quæ mentem hominis exagitant. Ira vltionem desiderat: Cupiditas opes: Libido voluptates. Sed Deus his omnibus certos limites statuit hominibus: quos transcendere non licet. Cupiditas enim ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad vitam necessaria. Libido ad sobolem propagandam. Iræ vero affectus, ad cohibenda peccata subditorum, ne licentia audaciam pariat, quæ ad omne flagitium & facinus euadat. Sicut autem ira vti aduersus minores, & iustum est, & necessarium: sic aduersus pares, & perniciosum est, & impium. Ganfredvs *in poetria noua. In omnibus vna est virtus seruare modum & habitum.*

Tres furiæ apud poetas scilicet ira, cupiditas, & libido. His autem Deus limites statuit.

De modestia.

Cap. XC.

Avctor Cum autem officium temperantiæ sit omnes impetus animi non rectos dirigere, vel immoderatos cohibere: posset virtus in tot species diuidi, quot sunt impetus animi. Vnde ad præsens in 10. partes diuidimus: quæ sunt modestia, verecundia, taciturnitas, clementia siue moderatio, maturitas, abstinentia, sobrietas, pudicitia, parcitas, siue persimonia, sufficientia.

Decẽ partes temperãtiæ.

Modestia *est virtus quæ gestus & habitum corporis, ad normam honestatis atque grauitatis, ordinat & componit.* Item *modestia est obseruantia honesti gestus, & habitus, laudabili prospectu verecunda.* Tvll. *in Rhet.* 1. *Modestia est per quam*

quam pudor honestus, claram & stabilem comparat auctoritatē. IDEM *in lib. de offi* 1. Ornanda est dignitas domo, nō ex domo tota quærenda est. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Formæ corporali adhibenda est munditia non odiosa, nec exquisita nimis, sed tantum quæ fugiat inhumanam negligentiam in vestibus etiam mediocritas optima est. Cauendum est, ne aut in gressu tarditatibus mollioribus vtamur, vt pomparum ferculis similes videamur; aut nimias celeritates suscipiamus, in quibus est significatio inconstantiæ. Sit vox loquentis dulcis, & non contentiosa; neque languens, neque canora. Videatque in primis de quibus rebus loquatur, si de serijs seueritatem adhibeat, si de iocosis leporem.

Munditia non nimia exquisita quæreda est.

Regula modestiæ.

SENECA *in lib. de quatuor virtutibus.* Nec paupertas tibi immunda sit, per parsimonia sordida, nec simplicitas neglecta, nec leuitas languida. Quod si res exiguæ tibi sint, non sint tamen angustæ: nec tua defleas, nec aliena mireris. Sermones vtiles magis quam facetos ama. Reprehensibilis est risus, si est immodicus si pueriliter effusus, si muliebriter factus: odibilem quoque facit hominem risus aut superbus, & clarus, aut malignus & furtiuus, aut malis alienis euocatus: non sit scurriliter, sed grata vrbanitas: sales tui sine dente sint, ioci sine vilitate, risus, sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu. Quies tibi sine desidia sit, & dum ab alijs luditur, tu aliquid sancti honestique tractaueris. Non sis arrogans, non audax; submittas te, non te proijcias; grauitatem serua. Admone libenter: Reprehende patienter: Dicenti esto tacitus auditor: Requirenti facile responde: Contendenti facile cede. CLAVDIANVS *in maiori.* *Non tibi quod liceat, sed quod fecisse decebit Occurret, mentem domitet respectus honesti.*

Sales sint sine dente, risus sine cachinno.

De verecundia.

CAPVT XCI.

AVCTOR. Verecundia penè idem est quod modestia. *Est autem honestas quædam animi reuerens: in vultu & gestu & habitu corporis apparens:* de qua sic loquitur Ambrosius in lib. de offic. 1. *Sicut in senibus: inquit, grauitas, & in iuuenibus alacritas, sic in adolescentibus verecundia, velut quadam naturæ dote commendatur. Hæc in ipso corporis motu, gestu, & incessu tenenda est. Habitus enim mentis cernitur in statu corporis, & vox quædam est animi, corporis motus. In ipso quoque corporis decore, verecundia plus eminet. Ita tamen vt ipsum decus non sit effectum, sed naturale, simplex, neglectum potius, quam expeditum. Sanè si quid in natura vitij est, ars, emendet.* Hęc Ambrosius.

Quid verecundia.

Habitus mentis cernitur in statu corporis.

ITEM verecundiæ est verba fæda superfluaque reprimere, vel respuere. QVINTIL. *de ora, instit. lib.* 8. Nihil est ad conciliandum animos gratius verecundia.

VALERIVS *lib.* 4. Verecundia parens est omnis honesti consilij, tutela solemnium officiorum, magister innocentię, chara proximis, accepta alienis: omni loco, omni tempore, fauorabilem præferes vultum.

SIMMACHVS *in lib. epistolar.* Quorum mens honesta est, imbocilla frons est. SENECA *in declamationibus lib.* 2. Efferat matrona oculos iacentes in terram, & aduersus officiosum salutatorem inhumana potius quam inuerecunda sit: longe ante pudicitiam suam ore quam verbo neget: nemo fortiter negantem rogauit iterum.

Quorum mens honesta frons imbecilla est.

IDEM *ad Lucillum* 11. Verecundia in adolescente bonum signum est. IDEM *in* 26. Nutriendus est igitur pudor: qui quamdiu in animo durauerit, aliquis bonæ spei locus erit. IDEM *in lib. de beneficijs* 3. Pudorem tollit multitudo peccantium, & desinit esse probri loco commune maledictum.

De taciturnitate.

CAPVT. XCII.

AVCTOR *Taciturnitas est virtus, qua cum quadam animi fructuosa quiete, à verbis etiam vtilibus homo se temperat.* QVINTILIANVS *in lib. de causis.* Nullam difficiliorem esse credo quam silentij virtutem: adeoque promptissimo sermone facile delinquimus, vt constantiam tacendi nec in alijs ferre possimus. *Ex prouer. sapientum.* Neminem cito accusaueris vel laudaueris. Nullum sine teste locum esse putaueris, quod tacitum esse vis, nulli dixeris; quia non poteris ab alio silentium exigere, si tibiipsi non præstas. ITEM Tene semper vocis & silentij temperamentum. In hoc tamen incumbe, vt libentius audias, quam loquaris: tacere qui nescit, loqui nescit.

Quid taciturnitas. Difficilis silentij virtus.

Quod tacitum cupis nulli dixeris.

SENECA *in Hypolito.* Alium silere quod vis, primus sile. SYDONIVS *epistolari lib.* 5. Non maior est gloria dixisse quod noueris, quam siluisse quod nescis. SOCRATES. Sepultus apud te sit sermo, quem solus audieris. ALEXANDER *in epistola ad Aristotelem.* Solet terminum æquitatis custodire, & parcius omnia quæ gesta sunt loqui. HIERONYMVS *super Ecclesiasticū.* Pythagoricorū disciplina est tacere per quinquennium, & postea eruditos loqui. CATO *vbi supra. Pauca in conuiuio loquere. Virtutem primam esse puto compescere linguam. Proximus ille Deo, qui scit ratione tacere. Quod pudeat socios prudens celare memento. Quod nosti factum non recte noli tacere. Ne videare malos imitari velle tacendo. Inter conuiuas fac sis sermone modestus* OVI. *de arte lib.* 2. *Qui sermone placet, nocitura silentia vitet. Qui canit arte canat, qui bibit arte bibat. Exigua est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa, tacenda loqui.* IDEM *sine titulo lib.* 2. *Quis minor est vnquam tacuisse labor.* GANFREDVS *in poetria. Non manus ad calamum præceps non lingua sit ardens ad verbum.*

Quæ tacenda & quæ narranda.

De moderatione.

CAPVT XCIII.

AVCTOR *Moderatio animi, siue clementia, est virtus qua impetus iracundiæ & animositatis ab animo cohibentur.* TVLLIVS *in Rhe.* 1. *Clementia est, per quam animi temerè in odium alicuius iniectio cōcitata, comitate retinetur. Ex prouerbijs sapientum.* In vindicando criminosa est celeritas.

Quid moderatio.

VALERIVS *lib.* 4. Nihil tam præclarum aut tam magnificum est, quod non moderatione temperari desideret. Illa potentia tuta est, quæ viribus suis modū imponit. *Pitacbus* moderatione pectus instructum habuit qui Archeum poetam, & amaritudine odij, & viribus ingenij, contra se pertinacissimè vsum, tyrannidem à ciuibus delatam adeptus, tantummodo quid in opprimendo posset admonuit. *Plato* cum aduersus serui delictū vehementius exarsisset; veritus ne vindictæ modum excederet, Speusippo amico suo castigationis arbitrium mandauit. Ipse quoque Plato criminationes difficillime recipiebat, aliquando enim cum Xenocratem discipulum suum audierat de se multa impia fuisse locutum, respuit criminationem. Instabat criminator, quærens cur sibi non crederet: adiecit nō esse credibile; vt quem tantopere amaret, ab eo inuicem non diligeretur, volente criminatore ad iusiurandum prodire; affirmauit nunquam ea Xenocratem dictum fuisse, nisi expedire sibi ea dici iudicasset.

Nil tā præclarum quod moderatione non egeat.

Exempla.

ITEM Tirentinus Architas villico suo: sumpsissem inquit à te supplicium, nisi tibi iratus essem: maluit enim impunitum delinquere, quam propter iram iusto grauius punire. STATIVS *in thebaide li.* 10. *Non frena animo permitte calenti. Da spatium tenuemque moram, male cuncta ministrat Impetus.*

De maturitate.

CAPVT XCIV.

Quid maturitas.

AVCTOR *Maturitas est virtus, qua quis impetu actionis suæ regens ac moderans, ad competentem moram & grauitatem reducit.*

Eadem res non potest esse festinata & examinata.

APVLEIVS *in lib. de Deo Socratis.* Solet apud prudentes viros esse in operibus elaboratis iudicatio restrictior, in rebus subitarijs venia prolixior. Nulla res potest eadem simul festinata esse, & examinata; nec est quicquam omnium quod habere possit, & laudem diligentiæ simul, & gratiam celeritatis.

Festinatio & ira maximè consilio à duersantur.

Ex *prouerbis sapientum.* Mora omnis odio est, sed facit sapientiã. SVETO. *lib. de 12. Cæsaribus.* Augustus Cæsar nihil minus in perfecto duce quam festinationem temeritatemque conuenire arbitrabatur; crebro id iactans, satis celeriter fieri, quicquid satis bene fit. SOCRATES. Velox consilium sequitur penitentia, maximeque consilio contraria sunt festinatio & ira. VARRO *in sententijs.* Imperitiæ signum est, quod difficillimum est, exigere cito fieri. GANFREDVS in poetria.

Si quis habet fundare domum, non currit, ad actum
Impetuosa manus, intrinseca linea cordis
Præmetitur opus, seriemque sub ordine certo,
Interior præscribit homo, totumque figurat
Ante manus cordis, quam corporis, & status eius
Est prius Archetypus, quam sensibilis.
Non manus ad calamum præceps, non lingua sit ardens,
Sit mens discreta ad verbum præambula facti.

OVID. de arte lib. 2.

Est mora tuta breuis, lentescunt tempore curæ:
Vanescitque absens, & nouus intrat amor.
Cum mora non tuta est, totis incumbere remis
Vtile, & admisso subdere calcar equo.

IDEM in lib. Meta. 2.

Mora in negotijs vtilis: in apertis & deliberatis noxia.

Non est mora libera nobis.

IDEM in lib. de Fastis 3.

Differ, habent paruæ commoda magna moræ.

IDEM in lib. Epistolarum.

Heu nimium properas, & adhuc tua messis in herba est.

TIBVLLVS. *Quid fraudare iuuat vitem crescentibus vuis, Et modo nata mala vellere poma manu?* PETRONIVS. Nolo quod cupio statim tenere, nec victoria placet mihi parata. CLAVDIANVS *vbi supra.* Sæpius incautæ nocuit victoria turbæ. SALVSTIVS *in Catilinario.* Priusquam incipias consulto: at vbi consulueris maturè opus facto est. IDEM *in Iugurthino.* Animo cupienti nihil satis festinatur. LVCANVS 1. *lib. Semper nocuit differre paratis. Ex prouerbijs.* Etiam celeritas in desiderio norma est. *Plinius ad Cornelium Tacitũ.* Est gratior multis actio breuis. SYMMACHVS *in lib. Epistolari.* In re aperta piget esse prolixum. In arduis autem rebus, multum valet lógior diligentia. Reuera omnis affectio impatiens est, & iuste, & legitimæ tarditatis.

Semper nocuit differre paratis.

De Abstinentia.

CAPVT XCV.

Quid abstinentia.

AVCTOR *Abstinentia est qua gula voluptates in nobis restringimus, aut resecamus.* VALERIVS *lib. 2.* Fuit antiquorum illa simplicitas in cibo capiendo, humanitatis simul & continentiæ index certissima. Nam maximis viris prandere & cænare in propatulo, non erat verecundię; quia nec vllas epulas habebant, quas oculis populi subijcere erubescerent. Vini etiam vsus olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. AGELLIVS *lib. 1.* Parsimonia apud veteres Romanos, victus atque cænarum tenuitas, non domestica solum obseruatione ac disciplina, sed publica quoque animaduersione, legumque structionibus custodita est. *Hieronymus contra Iouinianũ*

Quanta antiquorum abstinentia.

A *lib. 2.* Quod autem mirandum sit, Epicurus voluptatis assertor, omnes libros suos repleuit oleribus & pomis & vilibus cibis dicens esse viuendum; quia carnes & exquisitæ epulæ ingenti cura & miseria præparatæ, maiorem pœnam habent in inquirendo, quam voluptatem in abutendo; corpora etiam nostra cibo tantum & potu indigere, atque adeo vbi aqua & panis sunt & his similia, ibi naturæ satisfactum. Quicquid supra fuerit, non ad vitæ necessitatem spectare, sed ad vitiũ voluptatis. Præterea eos qui carnibus vescuntur, indigere & his quæ non sunt carnium: qui simplici victu coutuntur, eos carnes non quærere, sapientiæ quoque operam dare nos non posse. Si mensæ abundantiam cogitemus, quæ labore nimio & cura indiget. *Dindimus ad Alexandrum.* Genus Brachmannorum sine cura &

B simplici vita viuit, nullis rerum capitur illecebris. Nihil appetit amplius quam ratio naturæ flagitat. Facilis nobis alimonia, non quam luxuriæ sagacitas per omnia elementa perquirit, sed quam tellus ferro inuiolata producit: mensam epulis oneramus innocuis: hinc est quod nulla genera morborum & nomina numeramus, sed diuturna salute perfruimur. Medicinæ remedium nobis parsimonia est, quę non solum illapsos potest curare dolores, sed etiam procurare ne veniant. SENECA *ad Lucillum.* Non est iucunda res, aqua & polenta, aut frustum panis hordeacei; sed summa voluptas est posse capere etiam ex his voluptatem & ad id se duxisse, quod eripere nulla fortunę iniquitas possit. OVI. *in lib. ept. Est virtus placidis abstinuisse bonis.*

Parsimonia est optima medicina.

C *De sobrietate secundum philosophos.*

CAPVT XCVI.

Quid sobrietas.

AVCTOR *Sobrietas est virtus, qua cibi & potus excessum à nobis cohibemus, eorumque nimium appetitum rationis imperio reuocare studemus.* *Terentius in Andria.* Arbitror apprime in vita vtile esse, vt nequid nimis.

Victus nõ ad voluptatẽ: sed ad sustentationẽ capiendus.

SENECA *in lib. de quatuor virtutibus.* Ede citra saturitatem, bibe citra ebrietatem, victus tibi sit ex facili; nec ad voluptatem, sed ad cibum accede: palatum tuum fames excitet, non sapores: desideria tua paruo redime; quia hoc tantum curare debes, vt desinant.

D Hieronymus *contra Iouinianum.* Gallicus doctissimus Hypocratis interpres, athletas, quorum vita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ, nec viuere posse diu, nec sanos esse, animasque eorum ita nimio sanguine & adipibus inuolutas vt nihil tenue, nihil celeste; sed semper de carnibus, & ructu & ventris ingluuie cogitare. SOCRATES Oriente sole consilium, occidente conuiuium cogitato. AGELLIVS *lib. 1.* Socratem temperantia tanta, *require supra c. de temperantia.* BOETIVS *de consl. lib. 2.* Paucis minimisque natura cõtenta est, cuius satietatem si superfluis vrgere velis, aut iniucundum fiet quod infuderis, aut noxium. VALERIVS *lib. 2.* Quasi mater quędam valitudinis est frugalitas.

Pinguis venter non gignit tenuẽ sensum.

Mater valetudinis frugalitas.

De eodem secundum poetas.

E CAPVT XCVII.

TIBVLLVS li. 2.

Mixtaque securo sobria limpha mero.

Lucanus.

Panis & aqua ad vitam sustentandam sufficit.

Discite quam paruo liceat producere vitam:
Et quantum natura petat, non erigit agros
Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus.
Non auro murrhaue bibunt, sed gurgite puro:
Vita redit, satis est populis, fluuiusque ceresque.

Ennodius.

Libertas semper studijs vestatur honestis.
Nulla fides latis integra, nec dubys,
Amplector sanctas qua dant bona semina fraudes.
Post culpas animæ sunt holocausta Dei.

GANFREDVS in poetria.

Quando dapem reficis, dapibus non sis ita plenus.
Vt nihil appositis queas amplius; esto refectus
Plus semipleno, pleno minus, ingere ventri.
Non quantum possis, sed quantum prosit.

Magister Serlo.

Vis ne coron ui, vis delicijs saturari.
Istud tibi praesto dictum breue: sobrius esto.

Ouid. in lib. de arte 1.

Certa tibi dabitur à nobis mensura bibendi.
Officium praestent mensq; manusque suum.

Idem in lib. 3.

Carpe cibos digitis, est quidam gestus edendi.
Priamides Helenam aude si spectet edentem,
Oderit, & dicat stulta rapina mea est.

Cibum capere non ad saturitatem sed ad utilitatem.

De pudicitia.

CAPVT XCVIII.

Quid pudicitia & quotuplex.

AVCTOR. *Pudicitia est virtus, non solum impetum libidinis coercens, verumetiam signa cohibens.* Huius species sunt tres, scilicet virginitas in incorruptis, castitas in coniugatis, continentia in solutis. Itaque *continentia est virtus, abstinendi ab illecebris carnis, cuius concupiscentia tentatur quis, abstractus & illectus.* Item *continentia est virtus, per quam carnalium affectuum impetus consilij moderamine refrenatur.*

Quid continentia.

Exempla.

Hieronymus contra Iouinianum. Plato cum diues esset & thesauros eius Diogenes lutatis pedibus conculcaret; vt posset vacare philosophiae, elegit Academiam, villam ad vrbe procul, non solum desertam, sed etiam pestilentem, vt cura & assiduitate morborum libidinis impetus frangerentur: vnde & plures eius discipuli, oculos sibi effoderunt. *Auctor.* Tertullianus quoque refert Democritũ Philosophum excaecasse seipsum, eo quod mulieres aspicere sine cõcupiscentia nõ valebat.

Valerius lib. 4. Quidam excellentis pulchritudinis adolescens Spurinna nomine, cum mira specie quam plurimum feminarum solicitaret oculos, ideoque viris ac parentibus earum se suspectum sentiret, oris decorem vulneribus confudit; deformitatemque sanctitatis suę fidem, quam formam irritamentum alienae libidinis esse maluit.

Exemplum.

Idem in lib. 6. Lacedemonij libros Archillogię ciuitate sua exportare fecerunt, eo quod illorum parum verecundam ac pudicam arbitrabantur lectionem: noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret, quam ingenijs prodesset. Itaque maximum poetam, vel certe summo proximum (quia domum sibi inuisam obscenis maledictis lacerauerat) carminum exilio mulctarunt.

Exemplum.

August. de ciu. Dei lib. 1. Egregius autem Romani nominis Marcus Marcellus, qui Syracusas, vrbem ornatissimam cepit, refertur prius eam fleuisse ruituram & ante eius sanguinem, suas illi lachrymas effudisse, gessit autem & curam pudicitiae etiam in hoste seruandae. Namque priusquam oppidum victor iussisset inuadi, cõstituit edictũ ne quis corpus liberũ violaret. *Terẽtius in eunucho.* Sine Cerere & Baccho friget Venus.

De Castitate.

CAPVT XCIX.

Quid castitas.

AVCTOR. *Castitas est virtus, sub rationis iugo refrenans impetum libidinis, vt limites coniugij non excedat.* Item *castitas est post edomitas vitiorum carnalium furias, munda & honesta totius corporis habitudo.* Dydimus *ad Alexandrum.* Nos Brachmani, membra libidini ad debilitandum non tradimus, ad concubitum non libido nos admonet, sed prolis amor. Sextus *Pythagoricus in sententijs.* Adulter est in suam vxorem amator ardentior. Hieronymus &c. *require sequenti libro ca. de vxore bona & mala.*

Ad concubitum nõ moueat libido sed prolis amor.

Exemplum.

Valerius lib. 6. Horridum G. Sulpicij Galli maritale supplicium: qui vxorem dimisit, eo quod eam aperto capite foris versatam cognouit: absona quidẽ sententia, sed tamen aliqua ratione mota: Lex enim inquit, tibi meos tantũ praefinit oculos, quibus formã tuã approbes, his decoris instrumenta praepara, his esto speciosa, horũ te certiori crede notitiae, vlterior tui conspectus in ratione superuacua accersitus, in suspicione & crimine subhaereat necesse est.

Ouid. sine tit. 3. lib.

Si qua metu dempto casta est, ea denique casta.
Quae quia non liceat non facit, illa facit
Vt iam seruetur bene corpus, adultera mens est.
Nec custodiri ni velit vlla potest.
Nec mentem seruare potest licet omnia claudat.
Omnibus exclusis intus adulter erit.

Idem in lib. Meta. 8.

Facies aetas iubebant
Credere adulterium, prohibebant credere mores.

Tibullus.

Casta precor coniunx maneas, sanctique pudoris,
Assideat custos sedula semper anus.
Nec seno sis casta metu, sed mente fideli.
Versatur celeri fors leuis orbe cito.

De Virginitate.

CAPVT C.

Quid virginitas.

AVCTOR. *Virginitas est virtus, qua sic homo refraenat motus concupiscentiae carnalis, quod non incurrit lubricum carnis.* Item virginis diffinitio iuxta Hieronymum est sanctam esse corpore & spiritu. *Boetius in lib. de consol. 3. li.* Euripidis probo sententiam, qui carentem libidinis fortunio, dixit esse felicem. *Valerius li. quarto.* Scipio xxiiii. annum agens, cum multos obsides quos in vrbe Carthagine pene clausos habuerat, in suam potestatem redegisset; eximiae inter eos formae virginem aetatis adultae, iuuenis celebs & victor, postquam comperit illustri loco inter Celtiberos natam, nobilissimo gentis eius adolescenti desponsam, accersitis parentibus & sponso, inuiolatam tradidit, aurum quoque quod pro redemptione puellae allatum erat; summę dotis adiecit: qua continentia ac munificentia iuuenis obligatus, Celtiberorum animos Romanis applicando, meritis eius debitam gratiam retulit. *Idẽ in li. 6.* Dux Romanae pudicitiae Lucretia, à Tarquinij regis superbi filio, per vim stuprum pati coacta; cum grauissimis verbis iniuriam suam in concilio necessariorum deplorasset, ferro se (quod veste tectum attulerat) interemit Teutenicorum coniuges Marium Victorem orauerunt, vt ab eo virginibus vestalibus dono mitterentur. Affirmantes aeque se vt illas virilis concubitus expertes futuras: eaque re non impetrata laqueis sibi nocte proxima spiritum eripuerunt.

Exemplum.

Exempla.

Ouid. in lib. epistolarum.

Laesa pudicitia est nulla reparabilis arte.

Prosper vbi supra.

Mens illaesa nihil violato corpore perdit,
Inuitam, carnis vulnera non maculant.
Nec crimen facti recipit non mixta voluntas.
Velle Magis facinus quam tolerare nocet.
Charius virginitas intacto corpore habetur.
Virginitas est animae intemerata fides.

Pudicitia laesa est irreparabilis, sed non laeditur sine consensu.

De Parcitate, siue frugalitate.

CAPVT CI.

AVctor. Parcitas vno modo dicitur *virtus dandi moderatrix*; idest retinens retinenda, sicut largitas dat danda; sed de hac dictum est superius, sub illo titulo quod liberalitas debeat esse discreta. Hic autem *parcitatem siue parsimoniam voco frugalitatem*; idest *virtutem illam, quae circa corporalem habitum, ceteramque necessariam supellectilem, immoderatum reuocat vsum.*

Quid parcitas.

Dydimus vbi supra. Nullus nobis pretiosus amictus sed membra papiri tegmine; vel quod est verius pudore velantur, faeminae nostrates non ornantur vt placeant: nec sciunt in augenda pulchritudi-

ne

Opus naturæ corrigi à nobis non potest.

ne plus affectare quam nactæ sunt. Nam quis potest opus naturę corrigere: quod cum fuerit, aut infructuosum est, quia vincitur; aut criminosum, quia præsumitur. *Symmachus in lib. epistolarum* Odi in paruo corpore longa velamina: illa vestis decenter induitur, quæ non trahit puluerem, nec in humum demissa calcatur. *Valerius 9. lib.* Quid autem de fœminis vlterius loquar, quas & imbecillitas mentis, & grauiorem operum negata affectatione, omne studium ad curiosiorem sui cultum hortatur conferre; cum & nominis & animi excellentes viros, in hoc priscæ continentiæ ignotum diuerticulum, videam prolapsos esse.

Dedecet egregios viros in cultu corporis curiosos esse.

De eodem dicta poetarum.

CAPVT. CII.

Dicta poetarum de superfluo cultu corporis.

HORATIVS in lib. epistolarum.
Quid si forte suas repetitum venerit olim,
Grex auium plumas, moneat cornicula risum,
Furtiuis nudata coloribus.
Tibullus.
Præbet auaritiæ causas pretiosa potentum
Vestis, & è rubro lucida concha mari.
Ouid. de arte lib. 1.
Forma viros neglecta decet.
Idem in quarto lib.
Vestes quas geritis sordida lana fuit.
Idem in lib. de remedijs.
Decipimur cultu, gemmis auroque teguntur
Omnia, pars minima est ipsa puella sui.
Petronius.
Quærit se natura, nec inuenit. Omnibus ergo
Scorta placent: fractique neruis in corpore gressus.
Et laxi crines, & tot noua nomina vestis.
Martialis coquus.
Non quicunque capit saturatas murice vestes,
Nec nisi delicijs conuenit iste color.

Dydimus vbi supra. In extruendis domibus, igne saxa non soluimus, nec admixtione pulueris cæmenta duriora conficimus, quin potius in defossis telluris speluncis, ac concauis montium latebris, capaciter habitamus, nullos ibi ventorum fremitus, nullius tempestatem turbinis formidamus: tutius nos defendit ab imbre spelunca, quam tegula; cuius geminus est nobis vsus, mansioni dum viuimus, sepulturę dum morimur nulla extrahimus instar temporum sepulchra defunctis, nec in gemmatis vrnis funera combusta recondimus, quod non honoris dixerim esse, sed pœnæ. Et hęc sunt argumenta nostra; diuitiæ, nec satietatem viuentibus concessistis, & mortuis supremam requiem sustulistis (non enim tellurem cineres suos quos edidit fouere sinitis) vos estis malorum omnium causa, mortalium corda tenetis, & vos habētibus imperatis. Solā sapientia Brachmannorum vos superat, non amando.

Spelunca est aptissima hominis habitatio.

Diuitiæ culpantur.

Seneca ad Lucillum 5. Qui domum intrauerit, nos potius miretur, quam supellectilem nostram. Magnus ille est qui fictilibus sic vtitur, quomodo argēto, nec ille minor est qui sic argēto vtitur quomodo fictilibus. Infirmi animi est diuitias non posse pati. *Plinius de historia naturali 33. li.* Vasa coquinaria ex argento caluus orator fieri queritur, at nos carrucas ex argento cælare inuenimus. Nostraque ætate Poppea cōiux Neronis principis solebat delicatioribus iumentis suis soleas ex auro quoque induere. *Val. li. 9.* Antiochus Syriæ rex, cuius cæcam & amentem luxuriam exercitus imitatus, magna ex parte clauos aureos crepidis subiectos habuit, argētea vasa ad vsū culinæ cōparauit, & tabernacula textilibus sigillis adornata statuit: auaro potius hosti optabilis prędа, quā vlla ad vincēdū strenuo mora.

Diuitiæ exercitus Antiochi.

De Sufficientia siue paupertate voluntaria, secundum philosophos.

CAPVT CIII.

Quid sufficientia.

AVCTOR. *Sufficientia est virtus, quæ bona conscientia subnixa, cunctas rerum temporalium copias spernens, paucis quæ naturæ sufficiunt, hominem contentum reddit & immoderatam in eo cupiditatis sitim extinguit:* ipsa est paupertas voluntaria, quæ & frugalitas appellatur à Seneca. *Plautus in aulularia.* Sibimet esse sufficiētem primū bonum est. *Quintil. causa 12.* Parum aliquid terræ, & humilis tugurij rusticum culmen, æquitas animi regnū facit. *Varro in sententijs.* Non essemus pauperes, si nesciremus quid est paupertas: nescire quid est paupertas, optimus est ad summas diuitias progressus. Nusquam deueniet, qui quod videt sequitur callem. *Valerius lib. 4.* Locupletem facit aliquem non multa possidere, sed modica desiderare. *Seneca ad Lucillum epis. 1.* Non puto pauperem, cui quantumcunque est, satis est. *Idem in 2.* Cui cum paupertate bene conuenit, diues est, nec qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est: quid enim refert quantum in horreis iaceat, si non acquisita, sed acquirenda computat: quis sit diuitiarum modus quæris, primus, habere quod necesse, proximus, habere quod satis est.

Diues est qui pauca desiderat.

Duo modi diuitiarum.

Idem in 4. Magnæ diuitiæ sunt lege naturæ composita paupertas. Lex autem naturæ scis quos nobis terminos statuat, non esurire, non sitire, non algere: vt famem sitimque depellas, non est necesse maria tentare, nec castra sequi. Ad manum est quod satis est: quam iucundum est nihil poscere, quam magnificum est plenum esse, nec ex fortuna pendere. *Idem in 44.* Non est iucunda res &c. *Require supra c. de abstinentia.* *Idem in 28.* Panem & aquam natura desiderat, nemo ad hoc pauper est; intra quæ quisquis desiderium suū clauserit, cum ipso Ioue de felicitate contendat.

Felix qui pane & aqua potest esse contentus.

De Eodem exempla.

CAPVT CIV.

Exempla.

AVctor. De Diogene pulchrè ait Seneca. Potentior erat Diogenes omnia possidente Alexandro, plus enim iste quod nollet accipere, quam quod ille posset dare. *Valerius lib. 4.* Alexander cum ad Diogenē Cinicum accessisset in sole sedentem, hortareturque vt si qua sibi præstari vellet, indicaret. Mox inquit de cæteris interim velim à sole mihi non obstes. Item Diogenes Syracusis, cum olera ei lauanti Aristippus dixisset, si Dionysium adulare velles, ita non esses: immo inquit, si tu ita esse velles, Dionysium non adulares. *Hieronymus contra Iouinianum.* De Diogene refert Satyrus, quod dissutili pallio vsus sit propter frigus, peram pro cellario habuit. Clauam ob corpusculi fragilitatem, qua iam senex membra sustentare solitus erat: Oemerodios vulgo appellatus in præsentem horam, poscens à quolibet, & accipiens cibum: habitauit autem in portarum vestibulis, & in porticibus ciuitatum. Cum quis se quæreret, in dolio volubilem se habere domum iocabatur, & se cum temporibus commutantem: frigore enim os dolij vertebat in meridiem, æstate ad septentrionem: & vbicunque se sol inclinauerat, Diogenis simul prætorium vertebatur. Quoddam vero tempore habens ad potandum cauum lignum, vidit puerum concaua manu bibere, & elisisse fertur illud ad terram dicēs: Nesciebam quod & natura poculum haberem. *Epicurus.* Honesta res est læta paupertas, illa vero non est paupertas si læta non est; si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi Dominus sit, tamē miser est. Si ad naturā viuas nunquam eris pauper, si ad opinionem, nunquam eris diues: exiguū natura desiderat, opinio immensū. Multis parasse diuitias nō finis miseriarū fuit, sed mutatio.

Exemplum.

Qui ad naturam viuit nunquam erit pauper, qui ad opinionem nūquam diues.

De eodem secundum poetas.

CAPVT CV.

CATO Vbi supra.
Infantem nudum cum te natura creauit:
Paupertatis onus patienter ferre memento.
Quod vile est carum, quod carum vile putato.
Quod nimium est fugito, paruo gaudere memento.

Com-

Dicta poetarum de paupertate voluntaria.

Commoda naturæ nullo tibi tempore deerunt.
Si contentus ea fueris, quod postulat vsus.

Persius satyricus.

Viue memor lethi, fugit hora, hoc quod loquor inde est.
Messe tenus propria viue, & granaria fas est,
Emole: quid metuas occa, en seges altera in herba est.

Ganfredus in poetria.

Liber is est vitijs, qui non inseruit, abundans
Cui satis est quod habet, pauper qui plus cupit.

Galtherus in lib. Alexandreidos 8.

Animum nullius egentem
Non res efficiunt, sed sufficientia; quamuis
Sit modicum, si sufficit, nullius egebis.

Maximianus.

Non tantum velle in vitium, sed & malefacta cadunt.

Mentis sufficientia ditat.

Matthæus in lib. de Tobia.

Non rerum cumulus, sed sufficientia mentis
Ditat, sufficiant paucula, diues eris.

De fugiendis vitijs.

CAPVT CVI.

Quædam sunt mala propter se vitanda, ea scilicet quæ virtutibus opponuntur.

TVllius in Rheto. 1. Hæc omnia sicut iam superius dictum est, propter se solam, vt nihil addatur emolumenti, petenda sunt, propter se natura vitanda sunt, non modo ea quæ his contraria sunt, vt fortitudini ignauia, iustitię iniustitia; verum & illa quæ propinqua & finitima esse videntur, vnicuique enim virtuti finitimum vitium reperitur, vt audacia fidentiæ, pertinacia perseuerantiæ, superstitio religioni, & huiusmodi.

Lactantius in lib. de vero cultu. Porro siue virtutes inseras, vitia sponte decedent; siue vitia eximas virtutes vltro subibunt: sic enim bonorum & malorum constituta est natura, vt se semper oppugnent & expellant. *Valerius li. 9.* Quid autem vitijs fędius, quid etiam damnosius; quibus virtus atteritur, victoriæ languescunt, sopita gloria in infamiam conuertitur, animique pariter & corporis vires expugnantur.

Nil vitio fœdius.

Boetius de conso. lib. 4. Qui virtute deserta homo esse desinit, cum in diuinā conditionē trāsire nō possit, vertitur in belluā.

Vitiū æquat hominem bruto.

Tullius in lib. de Paradoxis. Cum tibi Deus, vel mater omnium natura, dederit animum, quo nihil præstantius, nihil diuinius, sic te ipse proijcies atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes. *Idem Philippica 11.* Quo maior est vis animi quam corporis, hoc grauiora sunt mala quæ animo concipiuntur, quā quæ corpore feruntur, miserior ergo est, qui in se suscipit scelus, quam qui alterius facinus suscipere cogitur. Claudianus in maiori. *Heu quam cæcus inest vitijs amor.* Oui. sine titulo li. 2. *Odi nec possum cupiēs nō esse quod odi.*

Qui ob metū peccant non peccant innocentes non sunt.

Ex prouerbijs sapientum. Grauior est inimicus, qui latet in pectore. Malefacere qui vult nonnunquam causam inuenit ipsaque nequitia pœna sui est, peccandi quidem duo genera sunt: Vnum ex proposito, aliud ex negligentia. Plerique vero metu peccare cessant, non innocentia, tales profecto timidi, non innocentes dicendi sunt: odium igitur oportet peccandi terriculam non metum facias. Bis autē peccas cum peccato obsequium accommodas. *Seneca ad Lucillum* epistola 53. In his quoque morbis, quibus afficiuntur animi, quo quis peius se habet, minus sentit. *Idem in 69. epistola.* Nullum enim sine authoramento malum est, auaritia pecuniam promittit, luxuria voluptatem, ambitio potentiam, mercede te vitia solicitant.

Quo maior morbus animi, minus sentitur.

Horatius in libro epistolarum.

Oderunt peccare boni virtutis amore.
Oderunt peccare mali formidine pœnæ.

Prosper vbi supra.

Nullus enim est insons, sola formidine pœnæ;
Qui sanctum & iustum non amat imperium.

Tull. de offi. 3. li. Certe si omnes Deos hominesque celare, possumus, nihil tamen auarè, vel iniustè, vel libidinosè faciendum est: bonus vir non modo facere sed nec cogitare quidem audebit quicquam, quod nō

A audeat prędicare. *Seneca lib. de moribus.* Nihil interest quo animo facias quod vitiosum est fecisse.

Malum ex animo fine nō fit bonum.

Ouid. in lib. de Ponto.

Pœna potest demi, culpa perennis erit.

Matthæus in lib. de Tobia.

Est grauius meritum pœnæ, quam pœna necari:
In cruce credo minus, quam meruisse crucem.

De mala mente & inculta.

CAPVT CVII.

QVintilianus de orat. institutione li. 8. Nihil enim tam occupatum, tam multiforme, tam varijs affectibus concisum; atque laceratum, quam mala mens. Nam & cum insidiatur, spe, curis, labore distringitur; & etiam cum sceleris compos fuerit, solicitudine, pœ-
B nitentia, pœnarum expectatione torquetur. *Tullius in Tusculanarum lib. 1.* Animus æger (vt ait Ennius) semper errat, nec, pati, nec perpeti potest; cupere nunquam desinit. *Idem in li. de natura Deorum 3.* Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur.

Mala mens nunquam quiescit sed semper torquetur.

Seneca ad Lucillum epistola 5. Infirmi animi est diuitias non posse pati. *Idem in 17.* Multis parasse diuitias, non fuit miseriarum finis, sed commutatio: nec hoc miror, nō est enim in rebus vitium, sed in ipso animo. Illud quod paupertatem nobis grauem fecerat, & diuitias graues fecit. Quemadmodum enim nil differt, vtrū ægrū in lecto ligneo, aut in aureo colloces, quocumque enim transtuleris illum, morbum suum secū transferet: sic nihil refert vtrū æger animus in diuitijs an in paupertate ponatur. Malum enim suum illū vbi-
C que sequitur. *Idem in 27.* Si vis omnia tibi subijcere, te subijce rationi. Multos reges, si te illa rexerit, & ab illa disces, quemadmodum, & quid aggredi debeas.

In diuitijs non est vitiū sed in animo.

Ex prouerbijs sapientum. Turpe præbet spectaculum æger animus. Sunt quorum corpus innoxium est, & in mille facinorum furta, mens ociosa discurrit.

Ouidius in libro tristium 2.

Omnia peruersæ possunt corrumpere mentes.
Sunt tamen illa suis omnia tuta locis.

Prosper in libro epigrammatum.

Fallaces curis torquentur amaris.
Et mala mens nunquam gaudia pacis habet.

Mala mens gaudia pacis nunquam habet.

Tibullus libro 2.

Solicitant pectus facta nefanda reum

Ouidius sine titulo lib. 1.

D *Multa miser timeo, quia feci multa proterue.*
Exemplique metu terrear ipse mei.

Arator lib. 2.

O quantum per inania currit mens ignara boni.
Persius. O curuæ in terris animæ, & cœlestium inanes.

De passionibus animæ.

CAPVT CVIII.

AVgustinus de ciuit. Dei, libro 14. Sunt autem quatuor animi passiones siue perturbationes, quibus omnis humanorum nostrorum vitiositas continetur. De quibus scilicet Virgilius ita loquitur. *Hinc metuunt cupiuntque, dolent, gaudentque; nec auras suscipiunt clausæ tenebris, & carcere cæco,* scilicet animæ in corporæ terreno,
E atque moribundo. Interest tamen qualis sit voluntas hominis: quia si peruersa est, peruersos habebit hos motus; si vero recta, non solum non culpabiles erunt, verum laudabiles: voluntas si quidem in omnibus est, immo omnes nihil aliud sunt quam voluntates, vt superius habitum est vbi de viribus animæ dictum est.

Quatuor animæ passiones sunt origo vitiorum omnium, illæ tamen in se vitiosæ non sunt.

Idem in eodē. Illi porro philosophi, qui veritati propius accesserunt, iram atque libidinem, vitiosas animi partes esse confessi sunt, eo quod turpiter atque inordinate mouerentur ad ea, etiam quæ sapientia perpetrari vetat; atque per hoc, opus habere moderatricem rationem, quam partem animi velut in arce quadam ad istas regendas perhibent collocatam: vt illa imperante, istis seruientibus, possit in homine iustitia ex omni parte seruari. Idem in libro 13.

Passiones istæ à ratione moderandæ.

Requir

Require capitulo infra de regimine animæ. A

Lactantius in libro de vero cultu. Poëtæ tres furias esse dixerunt. *Require supra capit. de temperantia.*

Boëtius de conso. lib. 1.

Nubibus atris
Condita, nullum
Fundere possunt
Sydera lumen.
Tu quoque si vis
Lumine claro
Cernere verum
Tramite recto
Carpere callem,
Pelle timorem.
Gaudia pelle,
Spemque fugato, B
Nec dolor assit.
Nubila mens est,
Iunctaque frenis,
Hæc vbi regnant.

Passiones mentem obfuscant.

Prosper in libro epigrammatum:

Scire volens, in qua sis rerum parte locandus.
Discute quid timeas, quid-ve sit id quod amas.
Nam cuncti gemino nascuntur fomite motus.
Respondentque suis germina principijs.

De amore.

Cap CIX.

Quid amor.

AVCTOR *Amor est affectio, siue motus animi ad diligendum aliquid quod bonum est, vel apparens bonum.* Omnia namque bonum appetunt, & amãt. C Boetius de consolatione.

Quis legem det amantibus:
Maior lex amor est sibi.

Amare & sapere vix à Deo conceditur.

Ex prouerbijs sapientum. Amor extorqueri non potest, sed elabi potest. Amare & sapere vix à Deo conceditur. Item amor causa est ociosæ solitudinis. Virgilius in Bucolicis.

Omnia vincit amor, & nos cedamus amori.

Item in libr. 4. Eneidos.

Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis.

Ouidius in libro epistolarum.

Res est solicitis plena timoris amor. D
Credula res amor est.
Auribus interdum voces captamus, & omnem
Aduentus strepitum credimus esse tui.

Idem in lib. sine titulo 2.

Fœlix qui quod amat, defendere fortiter audet.

Idem in libr. de arte. 1.

Palleat omnis amans, hic est color aptus amanti.

Mora amantes incitat.

Idem in 3. lib.

Mora semper amantes incitat.

Idem in libro de remedijs 1.

Quod potuit fecit, ne nil ageretur amantis.

Idem in lib. Metamor. 4.

Tempore creuit amor.
Quo magis tegitur, tectus magis æstuat ignis.
Quid non sentit amor.

Amor nil nõ audet.

Idem in lib. 6.

Nihil est, quod non effræno captus amore E
Ausit, nec capiunt inclusas pectore flammas.

Idem in libr. de fastis 2.

Quid non amor improbus audet.
Claudianus in maiori.
Heu quam cæcus inest vitijs amor.

Idem.

Non quærit pretium, vitam qui debet amori.

Prosper libr. epigrammatum.

Ancipitis vitæ qui vis superare labores:
Dilige quod semper verus amator habet, &c.
Require c. de securitate mentis.

Arator lib. 2.

Hæc est vera fides, quam lex comitatur amoris.

Matthæus in Tobia.

Gratia dum nubit naturæ, fructus amoris
Plenior est.

Sedulius.

Fortia vincla dedit peccati sæua potestas:
Dulcis amor Christi fortia vincla dedit.

Sydonius in epistolari lib. 5. Perfecta dilectio, non tam debet recolere quid officiorum soluerit, quam meminisse quid debeat.

De spe.

Cap. CX.

Quid spes.

AVCTOR. Spes est animi motus, immobiliter ad ea quæ apperit accipienda propensus. Quintil. c. 5. Nihil difficilius est, quam differre gaudium. Idem in 11. Nihil vnquam grauius, quàm si quem destituta spes torquet. Seneca in Hippolyto.

O spes amantum credula.

Lucanus 2. lib.

Liceat sperare timenti.

Ouid. in lib. epistolarum.

Spes bona dat vires.

Quæcumque ex merito spes venit, æqua venit.
Spes bona dat vires.
Spes bona solicito victa timore cadit.
Fallitur augurio spes bona sæpe suo.

Idem in lib. de fas. 1.

Conscia mens vt cuique sua ita concipit intra
Pectora pro facto, spemque metumque suo.

Idem in libr. 3.

Differ, habent paruæ commoda magna moræ.
Solicitæ mentes, speque metuque pauent.

Idem in libr. de tristibus 3.

Denique non possum nullam sperare salutem.
Cum non sit pœnæ causa cruenta meæ.

Idem in libr. de Ponto.

Quamuis sit semper meritis indebita nostris:
Magna tamen spes est in bonitate Dei.

Deus in se sperantibus difficilis non est.

Sedulius in carmine paschali lib. 4.

Nil igitur recte de se sperantibus vnquam.
Difficile conferre Deo, cui prona facultas
Ardua planare, & curua in directa referre:
Et quicquid natura negat, se iudice præstat.
Quodque Deo facile est homines spectare decenter.
Nec pudeat.

Idem in carmine de mediatore.

Hic homo qui Deus est, spes est antiqua priorum:
Spes in fine pijs, hic homo qui Deus est.

Arator in historia actuum metricè composita 1. li.

Spiritus almus:
Nescia mensuræ sunt præmia, plusque ministrat,
Quàm sperantis erat, præcedit gratia votum.

Idem in libr. 2.

Certeque humanum transcendunt gaudia votum.
Hoc facile præstare Deo cui muneris vsus
Hic potior quàm nemo putat.

Spes diu sperata gratior.

Prosper in libro epigrammatum.

Gratior est fructus, quem spes productior edit:
Vltro obiectorum vile aderit pretium.

Cato in libro de morib.

Rem tibi promissam certam promittere noli.
Rara fides ideo, quia multi multa loquuntur.
Somnia ne cures, nam mens humana, quod optat.
Dum vigilat sperat, per somnum cernit idipsum.
Stultitia in morte alterius sperare salutem.
Tempora longa tibi noli promittere vitæ.
Quocunque ingrederis sequitur mors corporis vmbram.

Tibullus 2. lib.

Spes fouet & melius cras fore semper ait.

Spes sine merito præsumptio est.

Galtherus in libro de gestis Alexandri Magni 6.

Spes quam meritum non præuenit, à spe
Deuiat, & verum dat ei præsumptio nomen.

Idem in libr. 7.

Est spes in dubijs semper comes optima rebus.

A

De gaudio.

Cap. CXI.

Quid gaudium.

AVCTOR. *Gaudium est diffusio animi in apprehensione conuenientis, siue delectabilis. Seneca ad Lucillum Epistola* 23. Fundamentum bonæ mentis est non gaudere vanè: mihi crede verum gaudium res seuera est, an tu existimas aliquem soluto vultu, hilari oculo, mortem contemnere, paupertati domum aperire, voluptates tenere sub fræno, meditari dolorum patientiam? hæc qui apud se versat, in magno gaudio est; sed parum blando: hæc autem quibus delectatur vulgus, tenuem habent ac perfunctoriam voluptatem; quodcunque gaudium est, fundamento caret.

Gaudium de rebus mundanis caret fundamēto Gaudium nō nisi ex virtutum conscētia oritur.

Idem in 59. Omnes tendunt ad gaudium, sed vnde stabile magnumque consequantur, ignorant Et sapiens quidem nunquam sine gaudio est; gaudium autem hoc non nascitur, nisi ex virtutum conscientia; nec interrumpitur, nec desinit. Quod enim non dedit fortuna, non eripit. *Idem in* 80. Compara inter se pauperum & diuitum vultum, sæpius pauper, & fidelius ridet; quia nulla ei solicitudo in alto est: etiam si qua incidit cura, velut nubes leuis transit: horum autem qui felices vocantur hilaritas ficta est, aut grauis; & supputata tristitia.

B

Cato vbi supra.
Interpone tuis interdum gaudia curis.
Statius in Achilleide.

Gaudia dāt vires

Dant gaudia vires.
Martialis coquus.
Gaudia non remanent; sed fugitiua volant.
Tibullus.
Heu quàm difficile est.
Require infra capitulo de inepta lætitia.
Prosper vbi supra.
Fallaces curis semper torquentur amaris.
Et mala mens nunquam gaudia pacis habet.
Felices vere faciunt semperque beatos,
De vero & summo gaudia nata bono.

Verum gaudiū de summo bono nascitur.

Claudia. in maiori.
Gaudia præmissi cumulant inopina dolores.

C

Sedulius in carmine paschali libr. 4. *Maxima sæpè gaudia non ferimus: pensaque vota timemus. Valerius libr.* 9. Vix verisimile est in eripiendo spiritu, idem gaudium potuisse quod fulmen: & tamen idem valuit: lata etenim clade, quæ ad lacum Trasimenum inciderat: mulier filio sospiti ad ipsam portam obuia facta, in eius complexu expirauit. Altera quoque cum falso mortis filij nuncio mœsta domi sederet: ad primum conspectum redeuntis exanimata est: sicque quas dolor non extinxerat, lætitia consumpsit, sed minus miror quòd mulieres, nam M. Vitius Calua consul, collega Tiberij Gracchi, Consulis, iterum cum in Corsica, quam nuper subegerat, sacrificaret; receptis litteris decretas ei à Senatu, supplicationes nunciantibus; intento illas animo legens, orta caligine, ante foculum collapsus, mortuus est. Quem quid aliud, quàm nimio gaudio euectum, putemus? Philemoni quoque vis immoderati risus vitam abstulit.

Gaudium vehemens nō nunquā vitam eripit.

Exempla.

D

De dolore & luctu.

Cap. CXII.

Quid dolor & luctus.

AVCTOR. *Dolor est passio nascens ex sensu contrarij. Luctus est afflictio cordis ex sensu doloris in lachrymas erūpens. Aug. de ciu. Dei* 14. Itaque dolor carnis est offensio animæ ex carne, & quædam ab eius passione dissensio; sicut animæ dolor, qui dicitur tristitia, est dissensio ab his rebus quę nobis nolentibus accidunt.

Ex prouerbijs sapientum. Animo dolēti nihil oportet credere; etiam innocentes cogit mentiri dolor; heu dolor, quam miser est qui in tormento vocem non habet, cuius dolori patiētia remediū est, dolor decrescit, vbi quo crescat nō habet. Statius in Thebaide l. 5.

Dolor cogit etiam innocentes mentiri.

Mouet & cælestia quondam corda dolor.
Cato vbi supra.
Vulnera dum sanas, labor est medicina doloris.
Claudianus in maiori.
Gaudia præmissis cumulant inopia dolores.
Maximianus.
Certè difficile est abscondere pectoris æstus,
Panditur & clauso sæpius ore dolor.
Ouid. in lib. Met. 6.
Grande doloris Ingenium miseris venit solertia rebus.
Idem in lib. de tristibus 4.
Est quædam flere voluptas.
Expletur lachrymis, egeriturque dolor.
Strangulat inclusus dolor, at exæstuat intus,
Cogitur & vires multiplicare suas.

Dolor inclusus angetur, lachrymis autem egeritur.

Tibollus 2 lib.
Frangit fortia corda dolor.
Galtherus in Alexandreide lib. 3.
Excitat interdum vires dolor. Martialis coquus.
Ille dolet vere, qui sine teste dolet.
Seneca in declamationibus lib. 3.

Misero si flere non licet, magis flendum est; dolori silentium imperari non potest. *Idem in li.* 4. Nulla flēdi maior est causa, quam flere non posse. *Idem in Medea.* Leuior autem est dolor qui capere consilium potest, & libet ire contra. *Mattheus in lib. de Tobia. Post lamenta redit lyra.*

Nulla flendi maior causa quam flere non posse.

De timore.

Cap. CXIII.

Quid timor.

AVCTOR. *Timor est animi fuga per quam angustia mētis, fluctuans ex contrariorum expectatione, generatur.* Statius in Thebaide lib. 3.
Pessimus in dubijs augur, timor. Idem in eodem.
Primus in orbe Deos fecit timor.
Idem in libro 10.
Est vbi dat vires nimius timor.
Virgilius in Æneid. lib. 1.
Soluite corda metu, atque animi secludite curas.
Idem in libr. 4.
Degeneres animos timor arguit.

Degeneres animos timor arguit.

Lucanus 2. libro.
Liceat sperare timenti.
Idem in lib. 6
Degeneres trepidant animi, peioraque versant.
Idem in libr. 7.
Multos in summa pericula misit
Venturi timor ipse mali: Fortissimus ille est
Qui promptus metuenda pati, si cominus instent.
Horatius in poetica.
Non semper feriet quodcumque minabitur arcus.
Ouidius in lib. epistolarum.
Res est soliciti plena timoris amor.
Idem in lib. 2. fine titulo.
Multa miser timeo, quia feci multa proterue,
Exemplique metu terreor ipse mei.
Vrbibus obsessis clausæ munimina portæ
Prosunt, in media pace quid arma times?
Idem in libro de fast. 1.

E

Conscia mens vt cuique sua est, ita concipit intra
Pectora pro facto spemque metumque suo.

Mens mali cōscia timet.

Idem in libr. 3.
Solicitæ mentes, speque metuque pauent.
Idem in lib. Tristium 1.
Terretur minimo pennæ stridore columba,
Vnguibus accipitris saucia facta semel.
Idem in eodem
Interdum audaces cogimur omne metu.

Audaces interdum metu coguntur.

Idem in 4.
Quam miserum est vitam, porta muroque tueri:
Vixque sui tutum viribus esse loci.
Desine tuta tueri.
Deque fide certa sit tibi certa fides.
Idem in libr. Ponto.

Accipitrem metuens alis trepidantibus ales,
Audet ad humanos fessa venire sinus.
Tranquillas etiam naufragus horret aquas.
Qui semel est læsus, fallaci piscis ab hamo.
Omnibus æra cibis vnca subesse putat.
Idem in lib. de nuce.
Res timida est omnis miser.
Claudianus in maiori.
Clausa putat sibi cuncta pauor.
Est malus interpres rerum metus, & trahit omne.
Augurium peiora via. Tibullus.
Somnia fallaci ludunt temeraria nocte:
Et pauidas mentes falsa timere iubent.

Auctor. *Porro de timore copiosius habetur in capitulo de vitanda pusillanimitate & vana formidine.*

De Suspicione.

Cap. CXIV.

Quid suspicio & iudicium temerarium.

SVSPICIO *est opinio sinistra de aliquo, nondum ratione firmata. Indicium vero temerarium est rationis consensus ad opinionem huiuscemodi confirmandam in rebus incertis.* Item. *Suspicio est sugis formido impendentis mali, faciens hominem ad omnia meticulosum atque suspectum. Seneca in libro de Moribus.* Hoc habet omnis affectus, vt in quo ipse insanit, in idem putat omnes furere. *Teren. in Adelphis.* Omnes quibus res sunt minus secundę, nescio quomodo suspiciosi, ad contumeliam omnia accipiunt, & propter suam impotentiam se credunt negligi.

Exempla.

Valerius lib. 9. Massinissa rex parū fidei in pectorib. hominum reponens, salutem suam custodia canum vallauit, hoc rege infelicior Alexander, cuius præcordia, hinc amor, hinc metus torserunt. Nam cum infinito ardore coniugis Thebis teneretur, ad eãdem ex epulis in cubiculum veniens, barbarum cū stricto gladio iubebat anteire, nec prius se lecto committebat, quam à stipatoribus diligentes scrutatus esset. *Dionysius* Sicilię tyrãnus adeo suspiciosus erat & meticulosus, sciens se odio ab omnibus habitum; quod submotis amicis, in eorum locum ferocissimos seruos, quib. latera sua committeret, sustinuit; & etiam tonsorum metu, filias suas tondere docuit, quibus & ipsis adultis non ausus est ferrum committere, sed instituit vt candentium gladium & nucum putaminibus barbam sibi & capillum adurerent, nec securiorem maritum egit quàm patrem, duarum enim simul scilicet Aristomades & Doridis matrimoniis obligatus, neutrius vnquam nisi excussæ complexum petijt: lectum quoque quasi castra, lata fossa cinxit, in quem se ligneo ponte recipiebat, foremque cubiculi extrinsecus à custodibus clausam interiorem diligenter obserabat. *Item require dictum Platonis de eodem.*

Quintil. lib. 2. Carendum est non solum turpitudine, verumetiam suspicione.

Martialis coquus.
Absit à iocorum nostrorum simplicitate;
Malignus interpres.
Cato vbi supra.
Ne cures si quis tacito sermone loquatur.
Conscius ipse sibi de se putat omnia dici.
Quod tibi suspectum est, confestim discute quid sit.
Namque solent primò quæ sunt neglecta nocere.
Ouid. in libr. Tristium 4.
Quàm miserum est vitam porta muroque tueri:
Vixque sui tutum viribus esse loci.

Vir sibi conscius putat omnes de ipso loqui.

Auctor. *De hac iterum materia require infra capitulo de pusillanimitate vitanda.*

De credulitate secundum philosophos.

Cap. CXV.

Quid credulitas.

AVCTOR. *Credulitas est animi leuitas, siue facilitas qua cito & absque rationis examinatione mouetur ad credendum audita.* Varo in sententijs. *Fides est media opinionis & scientiæ, neutram attingens.* Tull. in Tusc. lib. 4. *Opinatio est imbecilla assensio.* Petronius. *Nunquam rectè facit qui cito credit. Alexander ad Dydimum.* Res nouitate mirabilis, rumorum licentia videtur incredula. *Dydimus ad eundem,* Nuncios de nobis ad te prolatos, non immerito famę incredulus respuisti, solet enim gaudere figmentis. *Tull. in Rhe. 2.* Facta non famam spectare oportet.

Quintus Curt. in Apologetico. Fama malum quo non alius velocius vllum. Cur fama malum, quia plurimū mendax, quæ nec tunc quidem cum aliquid veri affert, sine mendacij vitio est, detrahens aut adijciens de veritate. Ea quoque illi conditio est, vt non nisi cū mentitur perseueret. Famæ ergo non credit nisi incōsideratus; quia sapiens non credit incerto, ne forte illud os mendacij seminauerit; quod sæpe fit, aut ingenio æmulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non noua, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate.

Rumor solet gaudere figmentis & ideo fama nō credis nisi inconsideratus.

Quintil. in 15. causa. Facinus est id tantum credere quod expedit; & actum est de rebus humanis, si solum seruatur vtilitatum fides. *Idem in 17.* Pessimum humanarum rerum malum semper est, quod audiuis nefanda finguntur; nec vsquam magis operæpretium putant maligni facere sermones; quam cum incredibilia quasi deprehensa narrantur. Necesse est autem contentiosius loquaris, quicquid probare non possis; & affirmationem sumit ex homine, quicquid non habet ex veritate.

Senec. in lib. de 4. virtutibus. Prudentis proprium est examinare consilia, & non cito facili credulitate ad falsa prolabi. *Idem in declamationibus li. 4.* Nemo quicquam facile credit, quo credito dolendum sit. *Idem in Hercule furente.* Quod nimis miseri volunt, hoc facile credunt. Prona est timori semper in peius fides. *Idem in Hyppolito.* Contemne famam, vix vero fauet. *Item:* dissimilem oportet habere aurem ad crimina. *Idem ibidem.* O spes amantum credula. *Idem ad Lucillum epistola 3.* Vtrumque vitium est, & omnibus, credere, & nulli; sed alterum dixerim honestius vitium.

Spes amantiū credula.

De eodem secundum poetas

Cap. CXVI.

OVIDIVS in lib. epistolarum.
Tarde quæ credita lædunt Credimus.
Credula res amor est.
Tarda solet magnis rebus inesse fides.
Idem in lib. de arte 3.
Non cito credideris, quantum cito credere lædat.
Exemplum nobis non leue Procris erit.
Experto credite. Idem in lib. de remedijs 2.
Dum sibi quisque placet, credula turba sumus
Idem in Methamor. 8.
Facies atasque iubebant
Credere adulterium, prohibebant credere mores.
Idem in lib. 12.
Credita res auctore suo est.
Idem in lib. de Fas. 4.
Conscia mens recti, famæ mendacia ridet,
Sed nos in vitium credula turba sumus.
Cato vbi supra. *Nil temere crede.*
Admiranda canunt, sed non credenda poetæ.
Prosper vbi supra.
Non pateant faciles sanis rumoribus aures.
Quæ nescire iuuat, credere non libeat.
Ganfredus in poetria.
Certior aure arbiter est oculus.

Quæ credita lædunt tardè creduntur.

Oculus est certior auris.

De errore.

Cap. CXVII.

Quid error.

AVCTOR. *Error est à recto tramite deuiatio.* Item *error est cū per ignorantiam malū committitur.* Tull. in Tusc. li. 3. Animus æger (vt ait Ennius) semper errat, nec pati, nec perpeti potest; cupere nunquam desinit.

Idem in li. de Offic. 3. Errat qui vitium vllum corporis aut fortunæ, vitijs animi grauius existimat. *Idem in Philippica* 11. Cuiusuis hominis est errare, nullius autem nisi insipientis in errato perseuerare. Posteriores enim cogitationes (vt aiunt) solent esse sapientiores. *Idem in lib. de legibus* 1. Non est viri boni errare, & diligere quod per se non est diligẽdum. *Valerius li.* 9. Temeritati proximus est error, & ad lædendum par: cui tamen facilius quis ignoscat, quia non sua sponte, sed vanis concitatus imaginibus, culpæ se implicat. *Seneca de beneficijs li.* 3. Non est leuitas à cognito & damnato errore discedere; & ingenuè fatendum est, aliud putaui, deceptus sum. Hæc vero superbæ stultitię perseuerantia est, quod semel dixi, qualecunque est fixum ratumque sit. Non est turpe cum re mutare consilium. *Idem ad Lucillum epistola* 1. Cæci ducem sequuntur nos autem sine duce erramus; & ideo difficulter ad sanitatem peruenimus, quia nos ægrotare nescimus.

Cuiusuis est errare sed insipientis in errore perseuerare.

Non est leuitas à cognito errore discere, aut cum re mutare consiliũ.

Ouidius de remedijs li. 1.
Et mala sunt vicina bonis, errore sub ipso.
Pro vitio virtus, crimina sæpe tulit.
Arator li. 2.
Repellitur error
In diuersa trahens cum spiritus efficit vnum.

De stultitia.

CAPVT CXVIII.

AVCTOR. *Stultiti a est priuatio siue defectus sapiẽtiæ.* Item iuxta Hugonem. *Stultitia est cum malum cognitum non vitatur.* Lactantius in lib. de vera iustitia. *Stultitia est in factis dictisq; per ignorantiam recti ac boni erratio. Tullius in lib. de senectute.* Tanta inest stultitiæ inconstantia atque peruersitas quod omnes eam vt adipiscantur exoptant, & eandem adepti accusant. *Idem in libro de natura deorum* 1. Multa incommoda in vita, quæ sapientes commodorum compensatione leniũt; stulti nec vitare venientia, nec ferre præsentia possunt *Idem in lib. de Paradoxis.* Stoicorum sententia fuit omnes stultos insanire; omnesque sapientes esse liberos, & omnes stultos seruos. *Idem in Tusculanis li.* 3. Stultitiæ proprium est aliorum vitia cernere, suorum obliuisci.

Quid stultitia.

Sapientes sunt liberi & stulti serui.

Augustinus in libro soliloquiorum primo. A quibusdam dictum est, ita stultos omnes insanos esse, sicut omne cænum olere: quod non semper, sed dum commoues, sentias. *Seneca de beneficijs lib.* 2. Negamus iniuriam accipere sapientem: qui tamen illum pugno percusserit, iniuriarum dãnabitur. Negamus stulti quicquam esse; & tamen eum qui rem aliquam stulto surripuit, furti condemnabimus. Magister Serlo.

Stultus assimilatur cæno, quia dũ commouetur sentitur.

Stultus si qua refert, quæ sint ea nil puto refert.
Cato vbi supra.
Insipiens esto cum tempus postulat aut res.
Stultitiam simulare loco, prudentia summa est.
Ouidius in lib. tristium quarto.
Forsitan hoc studium possit furor esse videri;
Sed furor hic aliquid vtilitatis habet.

Stultitiã simulare quandoque prudentia est.

De naturalibus desiderijs secundum philosophos.

CAP. CXIX.

SENECA *ad Lucillum epistola* 16. Naturalia desideria finita sunt; ex falsa autẽ opinione nascentia, vbi desinant non habent: Nullus enim terminus falso est, nam via eunti aliquid extremum est, error autem immensus est; retrahe ergo te a vanis. Et cum vis scire quod petis, vtrum naturalem habeat an cæcam cupiditatem: considera si non possis alicui consistere. nam si longe progresso semper aliquid restat, scito illud naturale non esse.

Naturalia desideria citra errorem nascentia sunt finita.

Idem in 39. Magna animi est magna contemnere: & mediocria male, quam nimia necesse enim in immensum exeat cupiditas, quæ naturalem modũ transilit. *Idem in* 70. Quomodo veniet in mentem finis suus, omnia sine fine cupienti.

Magni animi est magna contemnere.

Idem in 72. Vidisti aliquando canem, missa à domino frustra panis vel carnis, aperto ore captantem; quicquid excepit protinus integrum deuorat, & semper spem futuri hiat. idem euenit nobis, quicquid enim expectãtibus nobis fortuna projicit, id sine vlla voluptate dimittimus, statim ad rapinam alterius erecti & attoniti hoc sapienti non euenit: quia plenus est, & si quid euenit, securus excipit, & reponit. Imperitis autem ac rudibus, nullus pręcipitationis finis est, in Epicureum illud chaos decidunt, quod inane sine termino est. *Ex prouerbijs sapientum.* Alienum nobis nostro plus placabis. *Varro in sententijs.* Desiderata non habita magni fiunt: habita vilescunt.

Desiderata habita vilescunt.

De eodem secundum poetas.

CAP. CXX.

OVIDIVS sine titul. lib. 2.
Quod licet ingratum est, quod non licet acrius vrit.
Quod sequitur fugio, quod fugit ipse sequor.
Idem in lib. 3.
Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.
Sic interdictis imminet æger aquis.
Quicquid seruatur cupimus magis, ipsaque furem
Cura vocat, pauci quod sinit alter, amant.
Idem in lib. de arte. 1.
Quod refugis multi cupiunt, odere quod instat.
Petronius.
Quærit se natura nec inuenit: Omnibus ergo
Scorta placent: fractique nerui in corpore gressus:
Et laxi crines, & tot noua nomina vestis.
Prudentius vbi supra.
Summa quies nil velle super quam postulat vsus.
Debitus, vt simplex alimonia, vestis, vt vna
Infirmos tegat, aut recreet mediocriter artus.
Expletumque modum naturæ non trahat vltra.
Theodulus.
Mortales cuncti quod contendunt adipisci,
Nec si perficiant vitæ discrimina curant.

Semper nitimur in vetitum.

Summa quies superflua contemnere.

De eodem amore sui.

CAP. CXXI.

AVCTOR. Thophrasti sententia fuit, Amantium cæca esse iudicia: vnde quia quilibet homo se ipsum præ cæteris amat, in iudicio sui facilius errat. Amor namque priuatus mẽtem vehemẽter excęcat. In prouerbijs quoque sapientum legitur, quòd amare & sapere vix à Deo conceditur. *Varro in sententijs.* Non tam modestè quiuis sua miratur quàm aliena; hoc autem fit, quoniam nemo sibi inuidet. *Quintus Curtius.* Thobares magnus ad Alexandrum ait. Natura mortaliũ hoc nomine praua & sinistra dici potest, quod in suo quisque negotio hebetior est quàm in alieno.

Amantium iudicia cæca, & ideo iudicium cuiusuis de seipso sæpe est erroneum.

Teren. in adelphis. Quid homine imperito iniustius, qui nihil rectum putat, nisi quod ipse fecit *Idem in hebauter.* Ita ferè comparata est omnium hominum natura, vt aliena melius iudicent quàm sua. *Iulius Celsus,* 2. *lib.* Quæ volumus, libenter credimus, & quæ ipsi sentimus, alios quoque sentire speramus. *Petronius* Omnes opertis oculis bona sua computant. *Plinius secundus in epistola ad Cornelium Tacitum.* Suæ quisque inuentioni fauet. *Quintil.* 2. *lib.* Aliena quoque vitia mauult quisque comprehendi, quàm sua. *Lactantius in lib. de falsa sapientia.* Nemo potest de se recte iudicare, sed aliena iudicat melius quàm sua. *Tull. de Offi. lib.* 1. Nescio quomodo fit, vt magis in aliis quam in nobismetipsis cernamus, si quid delinquitur. *Idem in Tusc.* 4. *lib.* Stultitiæ proprium est aliorum vitia cernere, suorum obliuisci. *Idem in oratione pro Deiotaro.* Nemo ferè est, qui sui periculi iudex, non sibi se æquiorem quam reo præbeat. *Idem in Rhetor.* 2. Qui nihil

Quisque aliena melius iudicat quã sua.

Proprium est stultorum aliena vitia cernere, suorũ obliuisci.

nihil in vita iucundius habet quàm vitã, nõ potest cũ A virtute vitam colere. *Sen. in Agamemnon.* Non intrat vnquam regium limen fides. Pretio parata, vincitur pretio fides. *Idem in epistola 26.* Vna est catena quæ nos alligatos tenet amor vitæ. *Vale. lib. 2.* Dulcedo vitæ multa & facere & pati turpiter cogit.

Amor proprius multa mala facere cogit.

Statius in Thebaide lib. 3.

Proh vitæ fœda cupido.

Iuue. lib. 3.

Summum crede nefas animam præferre pudori:
Et propter vitam viuendi perdere causas.

Claudi. in maiori.

Heu quàm cæcus inest vitijs amor. Idem.
Munere carior omni,
Astringit sua quemque salus.

Horatius in lib epistolarum. *Sunt qui nil rectum nisi quod placuit sibi ducunt* B Ouidius in lib. de Ponto. *Quod fecit quisque tuetur opus.* Martialis coquus. *Quis enim damnet sua vota libenter.* Auianus.

Quisque suũ opus tuetur.

Sic mos est homini quicquid sibi fecerit ipse,
Vile licet maneat, approbat esse tamen.

Maximianus. *Non intellecti, nulla est curatio morbi.*

De superbia.

Cap. CXXII.

Avctor. Omnium itaque vitiorum caput & origo siue radix est superbia, quæ sic describitur. *Superbia est amor propriæ excellentiæ.* Item *superbia est animi tumor, ex amore proprio, cæteros supraire contendens.* Itẽ *superbia est singularis excellentiæ tumentis animi super omnes cæcus quidam appetitus.* C Item *superbia est eleuatio vitiosa quæ inferiorem despiciens, superioribus ac mediocribus satagit dominari.* Itaque superbiæ comes inseparabilis est inuidia. Dum enim superbus cunctos præire & superare conatur, superiorem vel parem habere dedignatur.

Quid superbia.

Superbiæ comes inseparabilis est inuidia.

Plautus in aulularia. Res nimium singularis est homo, parem ferre non patiens. Minores despicimus, maioribus inuidemus, ab equalibus dissentimus. *Tull. de Offi. lib. 1.* In rebus etiam prosperis superbia fugienda est & arrogantia, nam vt aduersas res, sic & secundas immoderatè ferre leuitatis est. *Ex prouerbijs sapientum.* Cito fit ignominia superbi gloria. *Seneca ad Lucillum epistola 47.* In homines nostri similes superbia non agimus imperium, nec quicquam vel minima D seruitute exigimus præter corpus, quod solum animo famulari debere censemus: alioquin sæuitia est in obsequium cogere, quos nobis fratres eadem natura progenuit; & quibus à Deo patre communium bonorũ spondetur hæreditas. *Salustius in Iugurthino.* Superbia commune nobilitatis malum est. *Iuuenalis li. 4.*

In Prosperis cauenda superbia.

Quia tu gallinæ filius albæ:
Nos vilis populus nati infelicibus ouis.

Prosper vbi supra.

Sola est innumeris armata superbia telis:
Cui possunt vires & bene gesta dare.

Versificator.

Vnde superbit homo, cuius conceptio culpa:
Nasci pœna, labor vita, necesse mori. E
Vana salus hominis, vanus labor, omnia vana.
Inter vana nihil vanius est homine.
Post hominem vermis, post vermem fit cinis heu heu.
Sic redit in cinerem gloria nostra suum.

Nil homine vanius.

Primas.

Si tibi gratia, si patientia, formaque detur:
Sola superbia destruit omnia, si comitetur.

Claudianus vbi supra.

Inquinat egregios adiuncta superbia mores.

Ouidius de Fastis lib. 1. *Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam.*

Superbia bonos mores inquinat.

De temeritate.

Cap. CXXIII.

Avctor. Ex virulenta radice superbiæ, nascitur pestifera proles multiformis vitiorum, scilicet temeritas, præsumptio, ambitio, inanis gloria, Inuidia, Ira, Acedia, Tristitia, Gula, Luxuria. *Temeritas est rationis expers, animi procacis, indisciplinatus excursus.* Item *temeritas est audacia præceps, qua quis audet aliquid supra vires suas attentare.* Tull. in Rhetorica 2. *Temeritas est inconsiderata dolorum perpensione, gladiatoria periculorum susceptio.*

Quæ filiæ superbiæ.

Quid temeritas.

Valerius in libr. 9. Temeritatis & subiti & vehemẽtes sunt impulsus, quorum ictibus hominum mentes concussæ, nec sua pericula respicere, nec aliena facta iusta examinatione prosequi valent, temeritati proximus error, & ad lædendum par; cui tamen facilius quis ignoscat, quia non sua sponte, sed vanis concitatus imaginibus, culpæ se implicat.

Temeritatis vehementes sunt impulsus.

Tullius de offi. libr. 1. Sicut scientia quæ remota est à Iustitia, calliditas potius quàm sapientia est appellanda: sic & animus paratus ad periculum, si sua cupiditate non communi vtilitate impellitur, audaciæ potius nomen habet, quam fortitudinis. Videndum est etiam vt contra communem naturam nihil contendamus, sed studia nostra eius regula metiamur; nec enim attinet naturæ repugnare, nec quicquam sequi quod non queas assequi. Id maximè quẽque decet, quod maximè suum est.

Nil tentandum vltra vires.

Terentius in Andria. Quando fieri non potest id quod vis, id velis quod possis. *Quintil. de instit. lib. 2.* Nec tentes quod effici non possit. *Idem in 4. lib.* Tentanda non sunt quæ effici omnino non possunt. *Idem in 8. libro.* Quod autem imitaturus est primum quisque intelligat, & quare id bonum sit sciat; tum in suscipiendo onere vires suas consulat, vbique perniciosissimum est vires fiducia præuenire. *Statius in Thebaide, 11. libr. Hic miseris furor est instare periclo.*

Perniciosum est vires fiducia præuenire.

Ouidius in libro Metam 8. *Sæpe vtile, vinci,*
Arathee nocuit temeraria virtus.

Idem in lib. 10.

In audaces non est audacia tuta.

Iuuenalis 2. libr.

Fortem animum præstant rebus quas turpiter audent.
Nihil est audacius illis
Deprehensis: Iram atque animos à crimine sumunt.

Seneca in Hercule furente.

Nemo se tuto diu
Periculis offerre tam crebis potest.
Quem sæpe transit casus aliquando inuenit.

Cato vbi supra.

Quod potes id tenta, nam littus carpere remis,
Tutius est multo quam velum tendere in altum.

De præsumptione.

Cap. CXXIV.

Avctor. *Præsumptio nouitatum est, qua quis contra qualitatem sui ordinis aut virium, singulari tumore noui quippiam audet attentare.*

Quid præsumptio & insolentia.

Insolentia est, extra commorantium vsum vel morem, quasi despectis cæteris, verba, facta, gestum, habitumque specificare. Item *præsumptio est vitium animi, quo quis de viribus suis supra modum confidens, nititur alios præire, vel eis se præferre, vel alterius bona sibi spiritualiter arrogare.*

Varo in sententijs. In multis contra omnes sapere, desipere est. *Tull. in lib. de academicis.* Ineptè qui mineruam docet. *Bernardus Siluester in Microcosmo. Pudet docuisse Mineruam.* Galcherus in libr. de gestis Alexandri 2.

Contra omnes sapere desipere est.

Parcite mortales animas extollere fastu
Collatis opibus, aspernarique minores.

Parcite victores ingrati viuere summo
Victori; vires, sceptrum, dyadema, triumphos,
Diuitias, dare qui potuit, auferre valebit.
Prospet vbi supra.
Quod quis non cecidit, proprijs si viribus aptat:
Hoc ipso quo se stare putat, cecidit.

Bona proprijs viribus non sunt tribuenda.

De ambitione secundum philosophos.

Cap. CXXV.

Quid ambitio.

AVCTOR. *Ambitio est inordinatus appetitus honoris terreni, vel dignitatis, aut amplitudinis. Sydonius in epistolas lib. 2.* Quidam ius fasque commune supergressi, summam beatitudinem, summam potestatem putant; hoc ipso satis miseriores, quòd parum intelligunt se inquietissimo famulatui subiacere. Nam sicut hominibus reges, ita regibus dominandi desideria dominantur. *Macrobius in lib. Saturnalium* Summum ad gradum claritatis cum veneris, ægre consistes, & citius quam ascendas, cades.

Stultum est velle imperare, cum facilius quis cadat quam ascendat.

Fulgentius in lib. Mythologiarum. 2. Qui plus quærit esse quam licet, minus erit quam est. *Socrates*, Stultum est vt imperare quis velit, cum ipse sibi imperare non possit. *Seneca in li. de quatuor virtutibus.* Ne in te altiori te ponas, in qua stanti tremendum, descendenti cadendū est. *Idem ad Lucillum epistola 73.* Ambitiosis non tam iucundum est multos post se videre, quàm graue aliquem ante se. Nec ambitio tantū instabilis est, verum etiam omnis cupiditas, quia incipit semper à fine. *Salustius in Iugurthino.* Inter mortales difficillimum est gloria inuidiam vincere. *Ex prouerbijs sapientum.* Vis habere honorem, do tibi imperium magnū, impera tibi.

Valerius 8. lib. Nulla est tanta humilitas, quę dulcedine gloriæ non tangatur. Nam Alexandri pectus insatiabile laudis; qui Anaxarti comiti suo, ex auctoritate Democriti præceptoris innumerabiles mundos esse referenti: Heu me inquit miserum, qui nec vno quidē adhuc potitus sum. Gloria, nec ab his quidem qui eius contemptū introducere conātur, negligitur.

Omnes quantumuis humiles gloria tanguntur.

Quintus Curtius. Dixit quidem ex suis maximus natu Alexandro; si dij habitum corporis tui, auiditati animi tui parem esse voluissent, orbis te non caperet; altera manu orientem, altera contingeres occidentem. Quid tu ignoras, arbores magnas diu crescere, & vna extirpari hora? Stultus est qui fructus earum spectat, altitudine nō metitur: vide ne dum ad cacumen peruenire contendis, in ipsis ramis quos comprehenderis decidas. Leo quandoque minimarum auiū pabulum fuit, nihil tam firmum est, cui periculum non sit ab inualido. Denique si Deus es, tribuere mortalibus beneficia debes, non sua eis eripere, si autem homo es, id quod es semper te esse cogita: stultum est eorum meminisse, propter quæ tui obliuiscaris.

Arbor quæ multis annis ad altitudinem promouit, vna hora succiditur.

De eodem secundum poetas.

Cap. CXXVI.

OVIDIVS in lib. de fastis quinto.
Nos quoque tangit honor, festis gaudemus & aris;
Turbaque cælestes ambitiosa sumus.
Matth. in lib. de Tobia.
Si quæratur honor, onus intricatur honori.
Galtherus in libro Alexandreidos.
Quàm friuola gloria mundi,
Quàm rerum fugitiuus honor, quàm nomen inane.
Prælatus qui præesse cupit, prodesse recusat.
Magnus in exemplo cui non suffecerat orbis,
Sufficit exciso de fossa marmore terra,
Quinque pedum fabricata domus, qua nobile corpus,
Exigua requiescit humo.
Versificator.
Vir bone, quid curas res viles, res perituras?
Nil profecturas, damno quandoque futuras:
Nemo diu mansit in culmine, sed cito transit.

Prælatus qui præesse cupit, prodesse recusat.

Est breuis atque leuis, in mundo gloria quæuis.
Qui fuit hic imus, illic erit ordine primus.
Quid lucri refert, qui mundo totus inhæret?

De principatu vel honore recusando.

Cap. CXXVII.

Exempla.

SENECA *de beneficijs lib. 3.* Vicit Antigonus (beneficijs patrem) qui cum ingenti prælio superasset hostem, præmium belli ad patrem transtulit, & illi imperium Cypri tradidit. Hoc est regnum; nolle regnare cum possis.
Idem in Hippolito. *Cælo*
Iuppiter alto Vicina petit,
Non capit vnquam magnos motus,
Humilis tecti plebeia domus,
Circa regna tonat.

Valerius lib. 4. Fabius Maximus cum à se quinquies, & à patre, auo, & proauo, maioribusque suis sæpè consulatum gestum animaduerteret; cum populo constanter egit quantum potuit, vt aliquando vacationem huius honoris Fabiæ genti darent; non quidem quod virtutibus filij diffideret (erat enim illustris) sed ne maximum imperium in vna familia continuaretur. Quid hac moderatione valentius, qua etiam patrios affectus qui potissimi habentur superauit? *Idem in lib. 5.* Nam sicut merito primum amoris vinculum ducitur, plurima & maxima beneficia à parentibus accepisse, ita proximum iudicari debet ab eisdem simul accepisse.

Idem in lib. 6. Manlius cum ei consulatus cum omni consensu deferretur, & ille sub excusatione aduersæ valitudinis oculorum eum recusaret: Instantibus cunctis; alium (inquit.) Quirites quærite, ad quem hunc honorem transferatis: Nam si me eum gerere coegeritis, nec ego mores vestros ferre potero, nec vos meum imperium perpeti poteritis. *Idem in lib. 6.* Rex ille subtilis iudicij, quem ferunt traditum sibi diadema, priusquam capiti imponeret, retentum diu considerasse, ac dixisse: O nobilem magis quàm fælicem pannū, quem si quis penitus quàm multis sollicitudinibus periculis ac miserijs sit refertus cognosceret, nec humi quidem iacentem tollere vellet. *Salustius in Iugurthino.* Post gloriam inuidiam sequi memineris. Itaque quo clarior eris, eo magis anxium ac solicitum te esse oportet.

Gloriam inuidia sequitur.

Terentius in adelphis. Præterea quid tu ibi agas, vbi siquid bene præcipias, nemo obtemperat. *Ex prouerbijs sapientum.* Excelsis multo facilius casus nocet.
Seneca in Thyeste.
Mihi crede falsis magna nominibus placent.
Frustra timentur dura: dum excelsus steti
Nunquam pauere destiti, atque ipsum timer
Ferrum est lateris mei.
Horatius in lib. Carminum.
Sæpius ventis agitatur ingens
Pinus, & celsæ grauiore casu
Decidunt turres, feriuntque summos
Fulgura montes.
Ouidius in lib. Metamorphoseos 2.
Vix vlla potentia longa est.
Idem in lib. de remedijs. 1.
Summa petit liuor, perflant altissima venti:
Summa petunt dextra fulmina missa Iouis.
Rumpere liuor edax.
Idem in lib. de tribus 3.
Viue tibi, & longe nomina magna fuge.
Tu quoque formida nimium sublimia semper:
Propositique tui protrahe vela precor.
Idem in lib. 4.
Ardua per præceps gloria vadit iter.
Galtherus in Alexandreide lib. 8.
Satius est non ascendere, quam post ascensum regredi.

Vix vlla potentia longa est.

De Inani gloria.

CAP. CXXVIII.

Quid inanis gloria. Honos alit artes.

AVCTOR. *Inanis gloria est amor vel appetitus vanæ laudis aut fauoris humani.* Item *vana gloria est placendi desiderio mota vtriusque hominis impotens exagitatio.* *Tull. in Tusc. lib. 1.* Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia, gloria. *Idem in lib. 5.* Leuiculus sanè noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquæ ferentis mulierculæ (vt mos est in Græcia) insusurrantisque alteri: hic est ille Demostenes, quid hoc leuius? sed orator ille tantus, apud alios videlicet loqui didicerat, non multum ipse secum. *Boetius in lib. Diuisionum.* Quis hoc non videat, plurimum ad bonarum artium valere defectum, si apud mētes hominum vnquam sit desperatio displicendi? *Plinius in epistola ad Arrianum.* Necesse est vt laudis suæ spatio, & cursu, & peregrinatione, quisque lætetur: Etenim nescio quo pacto, magis homines iuuat gloria lata, quàm magna. *Valerius in li.6.* Sophocles iam senex tragædiam quandam in certamen miserat; cumq; suspensus ancipitis certaminis expectaret sentētiam, audiuit se vna sententia vicisse, & præ gaudio expirauit. Sydonius in epistolari lib. 1. Non grandis alicui datur gloria, si deteriorum collatio clarescat.

Martialis coquus.

Cum voco te Dominum, noli tibi Cinna placere.
Sæpe etenim seruum sic resaluto meum.

Horatius in libro sermonum.

Gaudent præ nomine molles auriculæ. Anianus.
Hic quicunque noua sublatus laude tumescit:
Dat merito pœnas cum meliora cupit.

Persius satyricus.

Ne te quæsieris extra:
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter:
O curæ in terris animæ & cælestium inanes.

Cato vbi supra.

Noli teipsum laudare aut culpare.

Nec te collaudes, nec te culpaueris ipse.
Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis.

De Hipocrisi.

CAP. CXXIX.

Quid hipocrisis.

AVCTOR. De inani gloria nascitur Hipocrisis. Etenim est *Hipocrisis fictio sanctitatis, procedens ex appetitu vanæ laudis vel humani fauoris.* Item *Hipocrisis est vitium virtutum simulatione clausum, & arte palliatum.* *Tullius de Officijs lib. 1.* Totius iniustitiæ nulla capitalior, quàm eorum qui cum maximè fallant, id agunt vt boni viri videantur. *Idem in lib. 2.* Omnia ficta celeriter tanquam flosculi decidunt, nec simulatum quicquam potest esse diuturnum. *Idem in li.3.* Omnes aliud agentes & aliud simulantes perfidi sunt, improbi, & malitiosi. Nullum igitur eorum factum vtile esse potest, cum tot sit vitijs inquinatum. *Idem, in libro de amicitia.* Omnium rerum simulatio vitiosa est, tollit enim iudicium veri. *Ex prouerbijs sapientum.* Bona verba mercati maior est malitia. *Item;* malus vir bonum quando se simulat, tunc pessimus est.

Nullum simulatū potest esse diuturnum. Omnis simulatio vitiosa est.

Boetius de consolatione libro secundo. Vos autem nisi ad populares auras inanesq; rumores rectè facere nescitis; & relicta conscientia, virtutisque præstantia, de alienis præmia sermunculis postulatis. Quidam cum adortus esset contumeliis quendam, qui non ad veræ virtutis vsum, sed ad superbam gloriam, falsum sibi nomen philosophi induerat; adiecissetque se iam sciturum, an ille philosophus esset, videlicet si illatas iniurias patienter tolerasset: cum ille patientiam paruper assumpsisset acceptaque contumelia, velut insultans, iam tandem inquit philosophum me esse intelligis: Et alter nimium mordaciter, intellexerim inquit, si tacuisses.

Exemplum.

Seneca de Clementia li.1. Nemo potest diu personam ferre fictam. Cito in naturam suam recidunt, quibus veritas non subest. Quæ autem ex solido nascuntur, tempore in melius proficiunt. *Idem ad Lucillum.* Omnia vitia ad modum morbi in aperto leuiora sunt, tūc autem perniciosissimā, cùm simulata sanitate subsistunt. *Plautus vbi supra.* Quidnam ô stulte mirum est, si te qui nouit despicit, qui non nouit diligit? *Boetius vbi supra lib. 3.* Si tuam non habes, splendidum aliena te claritudo non efficiet. *Plinius ad Catullum.* Magnitudo animi nihil ad ostentationē, omnia ad conscientiam refert. Recteque facti, non ex populi sermone mercedem, sed ex facto petit.

Nemo potest diu ferre personam fictā.

Magnanimitas ad ostentationem referri.

Tullius in oratione pro Celio. Quantum à rerum turpitudine abes, tātum te à verborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterum dicas, quæ cum tibi falso responsa sint, erubescas.

Oratius in poetica.

Nunquam te fallant animi sub vulpe latentes.

Martialis coquus.

Ars est captandi quod nolles velle videri:
Ne facias optat, quod rogat vt facias. Persius.
Pelliculam veterem retines si fronte politus,
Astutam vapido seruas sub pectore vulpem.

Prudentius vbi supra.

Latitat Lupus ore cruento.
Lacteolam mentitus ouem sub vellere molli.

De inuidia secundum philosophos.

CAP. CXXX.

Quid inuidia.

AVCTOR. *Inuidia est dolor vel ægritudo animi ex aliena felicitate nascens, & animum torquens.* Sic dicta, quoniam inuidus aliena bona videre non potest. Item *inuidia est in auctorē suum reciprocus ex alterius bono tabescentis animi cruciatus.* Huius itaque vitii partes sunt tres, afflictio scilicet in prosperis proximi, & exultatio in aduersis, & malignitas siue malitia. Afflictio quidem in prosperis, est animi cruciatus ex profectu minus sibi placentis descendens. Exultatio vero in aduersis, est quædam ex alterius casu concepti odii nebulosa consolatio. Porro malitia est alieni damni auidæ nequissimæque voluntatis odiosus excursus.

Tres sūt partes inuidiæ.

Salustius in Iugurthino. Post gloriam memineris inuidiam sequi. Inter mortales itaque difficillimum est gloria inuidiam vincere. *Tullius in Rhetorica 2.* Virtutis comes est inuidia, Aphricano siquidem industria virtutem, virtus gloriam, & gloria æmulos comparauit. *Plinius ad Cornelium Zicianum.* Prauum atque malignum est, non admirari hominem admiratione dignissimum. *Ex prouerbijs sapientum.* Si nulli inuideris, maior eris. Qui enim inuidet, minor est. Inuidia siquidem est animi dolor ex alienis commodis; nulli ergo inuidet vir bonitate præditus. Scias eum multis abundare virtutibus in se, qui alienas amat.

Virtutis comes est inuidia.

Ennodius. Male pertinax dens liuoris, obloquendi fomitem de loco gloriæ quærit. *Tullius in oratione pro Cornelio Balbo.* Est hæc sæculi malitia quædam atque labes, virtuti velle inuidere, ipsumque florem dignitatis infringere. *Idem in Tuscul. li.3.* Quemadmodum misericordia est ægritudo ex alterius rebus aduersis, sic inuidentia est ægritudo ex alterius rebus secundis. *Idem in 4.* Inuidentia est ægritudo suscepta propter alterius res secundas, quæ nihil nocent inuidenti. Malitia est voluptas ex malo alterius, sine emolumēto suo. *Idem in inuectiua contra Catilinam absentem.* Non intelligo cur minore quidem dolore perituros se cum multis, quàm si soli pereant, accipiant.

Multis abūdat virtutibus qui alienas amat.

Socrates. Malum alienum, tuum ne feceris gaudiū. *Valerius li.7.* Fabius Labeo cum à rege Antiocho, quē bello superauerat, ex icto fœdere dimidiam partem nauium accipere deberet, medias omnes (vt fertur) secuit, vt eum tota classe priuaret. Agillius. Cum ergo Alexander orientem prælijs & victorijs vrgeret, in illis tamen negotijs litteras ad Aristotelem misit, non eum rectè fecisse quod disciplinas quæ ad naturæ cōtemplationē spectāt, quibus ab ipso eruditus foret

Non est gaudendum de alieno malo.

Exemplum.

litteris foras editas inuulgasset. Nam quâ (inquit) re alia cæteris omnibus præstare poterimus, si ea quæ ex te accepimus, omnium prorsus fient cõmunia? Quippe ego doctrina anteire malim, quàm copiis atque opulentiis? Respondit Aristot. libros illos neque editos esse, neque non editos: quia solis eis cognoscibiles, qui eos intelligerent. *Dydimus vbi supra.* Locus inter nos inuidię non præbetur, vbi nullus superior est. Omnes enim diuites facit paupertatis æqualitas.

De eodem secundum poetas.

Cap. CXXXI.

Ovidius in libro de arte primo.
Fertilior seges est alienis semper in agris,
Vicinumque pecus grandius vber habet.
Idem in libro de Remediis. 1.
Summa petit liuor.
Idem in eodem.
Rumpere liuor edax.
Idem in libro de Ponto.
Lædere viuos?
Liuor & iniusto carpere dente solet.
Claudianus in minori.
Rabiem liuoris acerbi nulla quies placare potest.
Horatius in libro epistolarum.
Inuidus alterius marcescit rebus opimis.
Et videt illius prospera cum lachrymis.
Inuidias Siculi non inuenere tyranni.
Maius tor mentum.
Martialis coquus.
Rumpitur inuidia quod turba semper in omni
Monstratur digito, rumpitur inuidia.
Rumpitur inuidia quod sum iucundus amicis.
Quod conuiua frequens, rumpitur inuidia.
Rumpitur inuidia quòd amamur, quodque probamur.
Rumpatur quisque rumpitur inuidia.

De Malitia.

Cap. CXXXII.

Quid malitia.

Auctor. *Malitia est vitium animi, quo quis damnum molitur alieni.* Item *malitia est in alienum damnum auidæ nequissimęque voluntatis odiosus excursus. Malignitas est mala voluntas hominis cum vltra non possit. Nequitia est quando quis audet quod nequit. Fulgentius in lib. Mythologiarum* 1. Triplici modo nocet malitia, scilicet aut vi euidenti, vt potentior; aut insidijs, vt impotentialis latro, aut occultè, vt falsus amicus.

Tribus modis nocet malitia.

Tull. de offi. lib. 3. Homo naturæ obediens, homini nocere non potest. *Idem in Philippica* 11. Quo maior est vis animi quàm corporis, eo grauiora sunt mala quæ animo concipiuntur, quàm quę corpore feruntur. Miserior ergo est qui in se suscipit scelus, quàm qui alterius facinus suscipere cogitur.

Qui alterũ lædere molitur seipsum lædit.

Prosper in libro Epigrammatum.
Quicunque alium molitur lædere primum:
Ipsum se sæuo percutiet proprio.
Ganfredus in poetria noua.
Fel modicum totum mel amaricat.
Vnica menda totalem faciem diffamat.
Quis fuit horrendos primus qui protulit enses,
Quàm ferus, & verè ferreus ille fuit?

Ex prouerbiis sapientum. Ab alio expecta, alteri quod feceris. Etiam qui faciunt, oderunt iniuriam. Multis imperatur, qui vni facit iniuriam.

De iracundia secundum philosophos.

Cap. CXXXIII.

Quid iracũdia, indignatio, furor, &c.

Auctor. *Iracundia est tẽpestas animi, quâ quis aduersus alium cõmouetur. Ira est animi subita tẽpestas, quandum inordinatè se concutit, cor hominis ad insaniam trahit.* Item *ira est animi feruor ab interioribus ad exteriora prorũpens, cum anima ob illatas sibi iniurias vindictam excogitA tam adimplere desiderat.* Item *ira est animi concitati furor subitus, vlciscendi libidine feruens.* Item *iracundia est, vlciscendi libidine, in eum qui te læsisse videtur, iniuria. Indignatio est, ex turbida quadam & insolenti maleuolentia, inferioris despectio. Furor est animi inueterata tempestas, animi rationem subuertens.*

Tull. in Tusc. lib. 4. *Ira est libido puniendi eum qui fecisse videtur iniuriam. Idem in oratione pro marcello.* Iracundia quoque consilio inimica est, victoria vero insolens ac superba est. *Epicurus.* Ira immoderata insaniã gignit. *Ennodius.* Ira iusto liberior, suum plus quàm alios lacessit auctorem *Ex prouerbijs sapientum.* Bonus animus læsus inultus grauius irascitur. Item furor fit læsa sæpius patientia. Item, grauissima est sibi hominis iracundia. Item, homo extra corpus suum est, cum B irascitur. Iracundiam autem qui vincit, hostem superat maximum. Iratus etiam facinus consilium putat. Læso, doloris remedium est inimici dolor. Nunquã scelus scelere vindicandum est. Ira crudelitatis mater est. Ingenia recta debilitat iracundia praua, confirmat audacia. Si quis irascitur, & ab alio pœnas expetit, à se exigit. Item, semper ab alio incipiat dissensio, à te vero reconciliatio.

Iracũdia est consilio inimica.

Ira ipsum auctorẽ plus alijs lacessit.

Scelus nõ est scelere vindicandum.

De eodem secundum poetas.

Cap. CXXXIV.

Horatius lib. epistolarum.
Ira furor breuis est, animum rege, qui nisi paret,
C *Imperat: hunc frenis, hunc tu compesce catenis.*
Ouidius in lib. epistolarum.
Qualibet iratis ipse dat arma dolor;
Imperat hic ventis, tumida non imperat ira:
Possides & vitijs regna minora tuis.
Idem sine tit. lib. 1.
Minuit vindicta dolores.
Quaslibet infirmas adiuuat ira manus.
Idem in libro de arte. 1.
Vt fragilis glacies, interit ira mora.
Idem in lib. 3.
Candida pax homines, trux decet ira feras.
Ora tument ira, nigrescunt sanguine venæ.
Quam licet extinctos iniuria suscitat ignes.
Idem in lib. Metamor. 8.
D *Sæpe suum feruens oculis fert ira furorem.*
Idem in lib. de Fastis 5.
Iustum præterit ira modum.
Idem in lib. de ponto.
Quem non obrueret tacitis quoque Cæsaris ira.
Addita sunt pœnis aspera verba meis.
Virgilius in 1. Æneid.
Furor iraque mentem
Præcipitant.
Lucanus 3. lib.
Inuenit arma furor.
Cato vbi supra.
Ira odium generat, concordia nutrit amorem.
Impedit ira animum ne possis cernere verum.
Prudentius vbi supra.
Ira tumens spumanti feruida rictu:
E *Sanguinea torquet suffuso lumina felle:*
Impatiensque moræ est.
Galtherus in Alexandreide lib. 5.
Cumes indiuisa furoris præcipites capit.
Ira gradus & fellea torquet lumina.
Contemnitque humiles rationis habenas.

Minuit vindicta dolores.

Ira modum præterit.

Ira rationẽ contemnit.

De odio & discordia.

Cap. CXXXV.

Quid odiũ, rancor, & discordia.

Auctor Ira inueterata vertitur in odium. *Est enim odium rancor animi contra aliquem induratus & roboratus.* Item, *odium est vitium, quod irati motum animi, spemque vindictæ tenacius abscondit. Rancor est, cum amaritudine clausa, mordacis animi vulnus habitu demonstratur. Discordia est aliquorum dissidentia,*

A *quos prius amoris vinculum colligauerat, Arist. in 8. lib. phis.* Amicitia facit ex multis vnum: Discordia vero multa ex vno. Amicitiæ namque est congregare, inimicitiæ vero disgregare. Tullius in Tusc. lib. 4. *Odium est ira inueterata. Inimicitia est ira vlciscendi tempus obseruans. Discordia est ira acerbior intimo odio, & corde concepta.*

Ira & odij diuersimode afficiunt.

Valerius lib. 9. Iræ & odij affectus, magnos in pectoribus humanis excitant fluctus; ille procacior; hic nocendi cupidine pertinacior; vterque consternationis plenus, ac nunquam sine sui tormento violentus: quia dolorem cum inferre vult, patitur amara sollicitudine, ne vltio non contingat anxius. Sed proprietatis eorũ imagines certissimæ sunt, quas dij ipsi in claris personis, aut dicto aliquo aut facto vehementiore conspici volunt.

Exempla.

Sylla dum iræ vitio obtemperauit, nonne multo alieno sanguine profuso, ad vltimum B & suum erogauit. Puteolis enim ardens indignatione, quod Graneus princeps eius coloniæ pecuniam à decurionibus ad refectionem capituli promissam cunctantius daret, animi concitatione, nimia immoderatoque vocis impetu, conuulso pectore, spiritum cruore ac minis mixtũ euomuit. Igitur in dubio est, Sylla ne prior, an iracundia Syllæ sit extincta.

Quam vehemens etiã aduersus temp. Hamilcaris odium: Quatuor enim puerilis ætatis intuens filios, quatuor leunculos in perniciem Imperij Romani alere se prædicabat: digna nutrimenta, quæ in exitium patriæ suæ (vt euenit) cõuerteret. E quibus Hannibal mature adeo patris vestigia subsecutus est, vt eo in Hispaniam exercitum traiecturo, & ob id sacrificante, 9. annorum natus tenens altaria iuraret, se populi C Romani futurum hostem acerrimum, cum primum per ætatem potuisset. Idem significare cupiens, quãto inter se odio Carthago & Roma dissiderent, inflicto in terram pede suscitatoque puluere, tunc inter eas finem belli fore dixit, cum alterutra pars in habitum pulueris esset redacta: in puerili pectore tantum vis odij potuit.

Ex prouerbijs sapientum. Multorum odia sub occulto latent; omnia tamen pandentur, non dico si cecideris, sed si titubaueris. Peiora sunt tecta quàm aperta; propterea minus te loquax inimicus quã taciturnus offendit.

Principium discordiæ sit hæc pronomina meum & tuum.

Principium autem discordiæ est aliquid ex cõmuni suum facere. Quietissimè namque viuerent homines, si duo verba de medio tollerentur, meum scilicet & tuum. Item quamuis agas vt ne quis tuo merito te oderit, erunt tamen semper qui te oderint. Re- D uera memoria beneficiorum fragilis est, iniuriæ vero tenax. Item, ridiculum est odio nocẽtis innocentiam perdere.

Ouid.

Desinet esse prius contrarius ignibus humor:
Et tepidus gelido flabit ab axe nothus,
Et ver autumno bruma miscebitur estas:
Atque eadem regio vesper & ortus erit.
Quàm mihi sit tecum, positis quæ sumpsimus armis
Gratia, commissis improbe rupta tuis:
Pax erit hæc nobis semper dum vita manebit:
Cum pecore infirmo quæ solet esse lupis.

E

De crudelitate secundum philosophos.

Cap. CXXXVI.

AVCTOR. Iræ & odij proprium est crudelitatem exercere, quæ ex hoc etiam habere nomẽ videtur, quia cruore delectatur.

Quid crudelitas.

Est itaque crudelitas animi effrænati excursus ad sæuiendum in aliquem, proprieque ad sanguinem eius effundendum. Verumtamen crudelitas non semper ex odio procedit, sed plerumque etiam ex alicuius rei cupiditate, vel ex seueritate iudicij, quando scilicet remota misericordia iustum vindictæ modum excedit.

Tullius de officijs libr. 1. Magnitudo autem animi, remota comitate, & coniunctione humana, feritas quædam fit & inhumanitas. *Idem in 3. lib.* Hominum naturæ, quam maxime sequi debemus, inimica est crudelitas. Quid interest vtrum ex homine quis in beluam se conuertat, an sub hominis figura immanitatem beluæ gerat?

Natura hominis maximè inimica est crudelitas.

Valerius libro 9. Crudelitatis horridus est habitus, truculenta species, violentus spiritus, vox terribilis, omnia minis & cruentis imperiis referta; cui silẽtium dare crementum est adijcere.

Exemplum.

Sæuus ille ænei tauri inuentor, quo inclusi subditis ignibus, longo & abdito cruciatu, mugitus resonante spiritu edere cogebãtur, ne eiulatus eorum humano sono vocis expressi, Phalaridis tyranni misericordiam implorare possent; quam quia calamitosis deesse voluit, teterrimũ artis suæ opus, prim⁹ artifex inclusus, merito auspicat⁹ est.

Idem Hannibal tam crudelis extitit, vt in flumine Gollo, de corporibus Romanis ponte facto, exercitum traduxit.

Exemplum.

Auctor. Tyranni Siciliæ Dionysij cum omnes Syracusani interitum optarent, quædam vltimæ senectutis fæmina, sola quotidie matutino tempore Deos orabat, vt incolumis ac sibi superstes esset. Quod audiens Dionysius, admiratus interrogauit causam. At illa, puella, inquit, cum essem, & grauem tyrannum haberem, carere eo cupiebam: successit peior: & illo etiam cum carere cuperem, tertium te importuniorem cæteris cœpimus habere: timens ergo deteriorem tibi succedere, caput meum pro tua salute deuoueo tam facetam audaciam punire Dionysius erubuit. *Hæc Valerius.*

Exemplum.

Idem vbi supra lib. 9. Ochus, qui postea Darius appellatus est, sanctissimo à Persis iureiurando obstrictus, ne quem ex coniuratione, quæ septem magos cum eo oppresserat, aut veneno, aut ferro, aut vlla vi, aut inopia alimentorum necaret, crudeliorem mortis excogitauit rationem. Septum enim altis parietibus locum cinere implens, superposito tigno prominente, eos benignè cibo, & potione exceptos, in eo collocabat; ex quo somno sopiti in illam insidiosam congeriem decidebant.

Multos timere debet quẽ multi timent.

Ex Prouerbijs sapientum. Multos timere debet, quem multi timẽt. Minus autem quàm seruus est dominus qui seruos timet. Nunquam scelus scelere vindicandum est. Itaque respue crudelitatem, & matrem crudelitatis iram. Res est optima non sceleratos extirpare, sed scelera. *Seneca in Agamennone.* Rudis est tyrannus, mortis qui pœnam exigit. *Idem in declamationibus lib. 3.* Etiam vbi remedium est mori, scelus est occidere.

Ferinũ rabies est sanguine gaudere.

Idem in lib. de clementia lib. 1. Ferina ista rabies, sanguine gaudere, ac vulneribus; & abiecto homine, in Syluestre animal transire. *Lactantius in lib. de vero cultu.* Qui hominem, quamuis ob merita damnatum, in conspectu suo iugulari pro voluptate computat, conscientiam suam polluit; tanquam si homicidii, quod fit occultè, spectator & particeps fiat.

De eodem secundum poetas.

Cap. CXXXVII.

HORATIVS in lib. epistolarum. *Nemo adeo ferus est, qui non mitescere possit.*

Tibullus.

Dicta poetarum de crudelitate.

Quis fuit horrendos primus qui protulit enses,
Quàm ferus & verè ferreus ille fuit.

Ouid. de arte, lib. 1.

Nec enim lex æquior vlla est,
Quàm necis artifices arte perire sua.

Claudianus in maiori.

Qui fruitur pœna ferus est legumque videtur
Vindictam præstare sibi, cum viscera felle
Canduerint.

Galtherus in Alexandreide lib. 8.

Non verisimile est alieno parcere tingui,
Qui sibi non parcit.

Arator vbi supra

Ardet amor scelerum, cupiuntque in sanguine Pauli,
Sacrilegas versare manus, quæ dura malorum
Vota, ò pallida cordis imago.

Pocula

[A]

Pocula sunt meliora tibi Iudæa cruoris,
Quàm laticis, nullasque volens contingere mensas
Esuris ad facinus, saturamque cadauere iusti
Quæris habere famem, non hæc ieiunia Moyses
Condidit, exemplo tot consummata diebus.

De impatientia & tristitia.

Cap. CXXXVIII.

Quid impatientia & querela.

AVCTOR. *Impatientia est vitium, quo deficiens animus in aduersis, impetuosos motus suos non refrænat. Querela est, latentem cordis molestiam impatientibus motibus aperire.* *Quintilianus causa 5.* Humanæ infirmitatis ista natura est, vt ex omnibus accidentibus grauissimum putet quisque quod patitur. Necesse est apud impatientiam, sua vel minima præualeant. [B] *Item in 10. causa* Nulla pœna est nisi inuito. Nullum habemus nisi ab impatientia dolorem; & vt aliquid crudele sit metus facit.

Omnis dolor ab impatientia prouenit.

Iulius Celsus li. 12. Animi est ista mollitia, non virtutis, inopiam paulisper ferre non posse. Facilius reperiuntur qui se vltro morti offerant, quam qui dolorem patienter ferant. *Salustius in Catilinario.* Nulli mortalium iniuriæ suæ paruæ videntur. *Ex prouerbijs sapientum.* Heu quàm miserum est ab aliquo lædi, de quo non possit credi. *Plautus vbi supra.* Quidnam ô stulte mirum est, si te qui nouit despicit, qui non nouit diligit?

Galtherus in Alexandreide lib. 1.

Blanditijs indignus erit, mollisque potiri [C]
Fortuna; qui dura pati vel amara recusat.

Quid tristitia & amaritudo.

Auctor. *Tristitia est consternatio mentis ex damno temporalium rerum maximè prorumpens.* Item *tristitia est ex frustrato rebus contrarijs voto, turbatæ mentis anxietudo sæculi:* vt quando quis supra modum dolet ex amissione rerum temporalium, vel quando dolet non quia peccauit, & Deum offendit, & æterna vita se priuauit, eaque indignum se fecit; sed quia per peccata sua in conspectu hominum viluit. Item *amaritudo est gaudij spiritualis expers quædam distractæ mentis solutudo.*

Nil difficilius quam differre gaudium.

Quintil. causa 1. Nihil difficilius est, quàm differre gaudium. *Idem in 11.* Nihil vnquam grauius quam destituta spes torquet. *Seneca in li. de quatuor virtutibus.* Cogitationes vagas & velut somno similes non recipias; quibus si animum oblectaueris, cum omnia disposueris, tristis remanebis. [D]

Tibullus 2. libr.

Nunc & amara dies, & noctis amarior vmbra est:
Omnia nunc tristi tempora felle madent.

De luctu pro rerum vel amicorum amissione.

Cap. CXXXIX.

EX *prouerbijs sapientum.* Domo toties moritur quoties amittit suos. *Seneca ad Lucillū 26.* Quæ querela est, quod incommodum, si quicquid debeat desinere defecit? Et quis exitus melior, quā in finē suum natura soluente dilabi? *Idem in epist. 52.* Circumspice ista quæ nos angunt in insaniam, & quæ cū plurimis lachrymis amittimus, scies in his nō damnū esse molestum, sed opinionē damni. [E] Nemo illa perijsse sentit sed cogitat qui se habet nihil perdidit. *Idē in 74.* Placeat homini quicquid Deo placet; quamdiu virtus salua fuerit, non senties quid abscesserit. Non affligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum. Eodem enim animo fert, eorum mortem, quo suam expectat.

Damnū non est molestum sed opinio damni.

Idem in 63. Nec sicci sint oculi amico amisso nec fluant, lachrymandum est, non plorandum. Id agamus vt iucūda nobis fiat amicorum recordatio amissorum; nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento, cogitatur. Mihi amicorum recordatio amissorum defunctorum cogitatio dulcis ac blanda est; habui enim illos tanquam amissurus, amisi tanquam [A] habeam. *Idem in lib. de remedijs fortuitorum.* Stultus est, qui deflet mortem mortalium, nihil hoc nouum aut mirum est, naufragium fecisti, cogita non quid perdideris, sed quod euaseris.

Pro morte amici lachrymandum est, non plorandum.

Stultum est deflere mortē mortaliū.

Tullius in lib. de senectute. Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur. *Valerius lib. 5.* Xenophon cum sacrificaret, maiorem è duobus filijs in prælio perijsse cognouit, nec ideo cultum deorum dimittendum putauit; sed tantummodo coronam deponere contentus fuit; quam ipsam (percunctatus quonam modo cecidisset, vt audiuit fortissimè pugnātem interijsse) capiti reposuit. Anaxagoras audita morte filij; nihil inquit mihi inexpectatum nuncias; ego enim illum ex me natum sciebam esse mortalem, hanc vocem si quis efficaciter receperit, non ignorabit ita liberos esse procreandos, vt meminerit [B] sicut mori neminem qui non vixerit, ita nec aliquem viuere posse qui moriturus non sit.

Nota. Exempla.

Symmachus in epist. Anaxagoram physicum, grauis de filio nuncius à disputationibus non retraxit. Horatius in poëtica. *Vt ridentibus arrident, ita flentibus adsint humani vultus.*

Ouid. in lib. de remedijs 2.

Parcius è multis mater desiderat vnum,
Quem quæ flens clamat tu mihi solus eras.

De fictis lachrymis & iocis.

Cap. CXL.

SENECA *ad Lucillum epist. 63.* Quis autem ferat hos [C] qui negligentissime cum amicos habeant, miserrimè lugent; nec amant quempiam nisi perdiderint. Ideoq; tunc effusius mærent, quia verentur ne dubiū sit an amauerint, certaque indicia affectus sui quærunt. *Tullius secunda.* Nihil lachryma citius arescit.

Nil lachryma citius arescit.

Iuuenalis lib. 5.

Maiore tumultu planguntur nummi quàm funera.
Fingis in occasum summam deducere vestem:
Contentus vexare oculos humore coacto.
Ploratur lachrymis amissa pecunia veris.

Galtherus in Alexandreide lib. 6.

Leuiter veniunt, leuiusque recedunt,
Blandiri dociles lachrymæ: solasque propinqui
Impendunt lachrymas miseris arcentibus illis.
Cum lachrymis arescit amor.

Cum lachrymis arescit amor.

Ouid. de remedijs libr. 2. [D]

Vt flerent, oculos erudiere suos. Cato vbi supra.
Fæmina dum plorat, hominem superare laborat

Sydonius in epist. lib. 5. Quasi vero quidam barbarismus est morum, sermo iucundus & animus afflictus. *Tullius de offic. lib. 1.* Turpe est, valdeque vitiosum, in re seuera delicatum inferre sermonem.

Sermo iucundus non decet afflictum animum.

Horatius in poetica.

Si me vis flere dolendum Est primum ipse tibi.
Tristia mæstum Vultum verba decent. Tibullus.
Heu quam difficile est mutare gaudia falsa.
Difficile est tristi fingere mente iocum.
Non bene mendaci risus componitur ore.
Non bene solicitis ebria verba sonant.

De pigritia & somnolentia. [E]

Cap. CXLI.

AVCTOR. *Pigritia est tarditas cordis, metu consequentis laboris.* Item *pigritia est mentis inertia, qua quis bonum inchoatum fastidit consummare. Torpor est animi languentis pigritia remissa. Ignauia est de laudabili virtutum exercitio languida vtriusque hominis defectio. Negligentia est animi torpor, quo quis minus diligens est in exequendo quod debet. Tepiditas est animi languor, quo quis torpet in illius rei executione, in qua debet feruere.* Tull. in Tusc. libr. 4. *Pigritia est metus consequentis laboris.* Aristot. in Ethicis libr. 3. *Mollicies est fugere laboriosa.* Persius Satyricus.

Quid pigritia, torpor, ignauia, negligentia & tepiditas.

Mane piger stertis, surge inquit auaritia eia
Surge, negas, instat, surge inquis, non queo, surge.

Describitur ingenium pigri.

Ganfredus in poetica.
Gaudia quid facimus, torpemus imagine pigri.
Scisne moram pigri? si mane citetur obaudit:
Si citetur adhuc iterata voce sonora,
Mane vigil stertis; tandemque timore coactus,
Ore tamen lentus linguam mouet, & mihi quid vis
Inquit, surge, veni; nox est permitte quiescam.
Immo dies est, surge, Deus meus heu ego surgo.
Vade sequar, nec eum sequitur quem decipit, & tu
Non venies; dudum venissem, sed mihi vestes.
Quaero nec inuenio; nihil est te Byria noui:
Surge cito: domine sum praesto, nec est tamen, immo
Vel caput huc illuc vertit, vel brachia scalpit:
Membra vel in longum distendit; sic sibi quasdam
Vndelibet morulas quaerit, semper venit ore
Non pede; sic veniens nunquam venit, ipse coactus
Forte mouens gressum, trahit à testudine motum.

Virtus non facile committitur tardis mentibus.

Virgilius in Bucol.
Tarde venere bubulci.

Tullius vbi supra lib. 5. *Tardis mentibus non facile virtus committitur.*

Quid somnolentia.

Auctor. *Somnolentia est torpor mentis & corporis, qua quis ad labores vigiliasque piger, facile somno resoluitur ac detinetur.* Secundus philosophus. Quid somnus nisi mortis imago, laborum quies, infirmantium votum, miserorum desiderium? Cato vbi supra.
Plus vigila semper, ne somno deditus esto:
Nam diuturna quies vitiis alimenta ministrat.

Ouid. sine tit. 2.
Infelix tota quicunque quiescere nocte,
Sustinet, & somnos praemia magna vocat.

Somnus est mortis imago.

Stulte quid est somnus, gelidae nisi mortis imago?
Longa quiescendi tempora fata dabunt.

Arator vbi supra.
Corpore somnus erat mens, sed vigilabit in illo,
Quae nescit dormire, fides.
Hic cantica clamant
Dormio, corde vigil.

Idem in lib. 2.
O male parta quies, ò semper dedita somno
Pectora nuda bono quantis patet ille ruinis
Quem nox sola tenet? nescit vigilare periclo,
Qui patitur dormire Deo.

Horatius in poetica.
Et quandoque bonus dormitat Homerus.

De ociositate.

Cap. CXLII.

Quid ociositas.

AVCTOR *Ociositas est vitium, quo quis mentis inertia resolutus, à necessariis actibus vacans requiescit, aut vanis & inutilibus intendit.* Nam & ociosa sectari ociosum est. *Dydimus vbi supra.* Laborem qui nutrit auaritiam non exercemus, ocium turpe deuitamus. *Varo in sententiis.* Viatores non eunt vt eant: sic & vita non sui causa fit, sed vt ea praeclarũ aliquid fiat. Vtile quidem, sed inglorium est, ex illaborato in alienos labores succedere. *Tull. in Tusc. lib. 1.*

Itaque iuxta Graecorum prouerbium, quam quisque norit artem, in hac se exerceat. *Idem in 5. lib.* Quid enim dulcius ocio litterato? *Seneca ad Lucillum epistola* 82. Ocium sine litteris mors est, & hominis viui sepultura. *Idem in epistola* 68. Gloriari ocio iners ambitio. *Idem in* 71. Id igitur agamus, vt omne tempus nostrum sit; quod non erit, nisi prius nostri esse coeperimus. *Quintillianus cen. 3.* Ad omne votum fluente fortuna lasciuit ocium. *Idem in* 4. Necesse est vt in facinus ardor ociosus erumpat.

Ocium sine litteris mors est, & hominis viui sepultura.

Ouid. in libro de ponto.
Cernis vt ignauum consumunt ocia corpus:
Et capiunt vitium, ni moueantur aquae.

Idem in libro de remed. 1.
Ocia si tollas, periere cupidinis arcus:
Contemptaeque iacent, & sine luce faces,

Ocium fouet libidinem.

Quàm platanus vino gaudet, quàm populus vnda:
Et quàm limosa canna palustris humo;
Tam venus ocia amat.

Auctor. *Caetera quoque plura de ociositate per contrariũ superius habita sunt in c. de strenuitate, & iterum in cap. de exercitatione.*

De Acedia & desperatione.

Cap. CXLIII.

Quid acedia & desperatio

AVCTOR. *Acedia est desidiosus animi torpor, à bono incepto faciens aliquando resilire.* Item *acedia est animi torpor, quo quis bona negligit inchoare, vel inchoata fastidit perficere. Acedia est ex nimia confusione animi nata tristitia; siue taedium vel amaritudo animi nimia, qua iucunditas spiritualis extinguitur, & quodam desperationis principio, mens in seipsa subuertitur.* Item *desperatio est ad vitae statum, vel ad reditum virtutũ, fractae spei gubernatio.*

Tull. in Tusc. lib. 4.
Desperatio est aegritudo sine vlla rerum expectatione meliorum.

Seneca in OEdipo.
Solent suprema facere securos mala.

Martialis coquus.
Hostem cum fugeret, se Fannius ipse peremit.
Hic rogo non furor est, ne moriare mori?

Arator vbi supra.
Proditor amens
Mercedem sceleris soluit sibi, taedia noxę.
Horruit ipse sua, caelo terraque perosus;
Inter vtrumque perit.

Ouid. in lib. de arte 2.
Dedecet ingenuos taedia ferre sui.

Galtherus in Alexandreide lib. 6.
Fortis animi est contemnere vitam.
Non odisse tamen vitam, sed amare virorum est.
Degeneres, & quos constat taedere laboris,
Compelluntur ad hoc vt vitam ducere vile.
Quid reputent; quid mirum, ignauo viuere mors est?

Ignauo viuere mors est

Quintilianus de orato. institu. lib. 1. *Turpiter desperatur quicquid fieri potest.*

De Auaritia secundum philosophos.

Cap. CXLIV.

Quid auaritia.

AVCTOR. *Auaritia est cupiditas acquirendi vel retinendi.* Item *auaritia est immoderatus amor habendi*, sc. vltra necessitatem. Item *auaritia est quarumlibet rerũ insatiabilis & inhonesta cupido. Philargiria est per quã appetitu singulari pecuniae coaceruantur. Tull. in Tusc. li. 4. Auaritia est opinio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhaerens & penitus insita. Idẽ in li. de offi. 2.* Nullum vitium deterius est auaritia, praesertim in principibus & rẽpub. gubernãtibus; habere enim quaestui rẽpub. nõ modo turpe est, sed etiam sceleratũ & nefarium.

Auaritia ad omne malũ impellit.

Idem in lib. de senectute. Auaritia senilis quid sibi velit nõ intelligo. Quid enim absurdius esse potest, quã quo minus restat viae, eo plus viatici quaerere. *Idem in Rheto. 2.* Auaritia omnem hominem ad quoduis maleficium impellit. *Valerius lib. 9.* Auaritia latentium indagatrix lucrorũ, manifestae praedae vorago auidissima, neque habendi fructu faelix, & quaerendi cupiditate miserrima, hęc ante omnes L. Septimuleij pręcordia possedit, qui cum G. Gracci familiaris fuisset, caput eius abscindere, ac per vrbem pilo fixum ferre sustinuit; quia Opimius consul auro se id ei repensurum edixerat. Sunt etiam qui tradant eum liquato plumbo cauatam partem capitis, quo ponderosius esset implesse. Odiosa Septimuleij auaritia Ptolomaei vero regis Cypriorum risu prosequenda. Nam cum anxijs sordibus magnas opes corripuisset, ac propter eas periturum se videret; Ideoque omni pecunia nauibus imposita in altum processisset, vt classe perforata suo perirẽt arbitrio, & hostes praeda carerẽt; aurũ & argentũ mergere non sustinuit, sed futurũ necis suae pręmiũ domũ reuexit, hic proculdubio nõ possedit diuitias, sed à diuitijs possessus est; titulo quidem

Exemplum.

rex insulæ, animo vero pecuniæ miserabile mancipiũ. A

Auarus nil recte facit nisi cum moritur.

Ex prouerbijs sapientum. Auarus nisi cum moritur nihil recte facit, auaro quid optes mali nisi vt viuat diu. Inopiæ parua desunt, auaritiæ omnia. Nulli auarus bonus est, inopi pessimus, negandi causa nunquam auaro deficit. Item pecuniæ oportet imperare non seruire. Pecunia si vti scias, ancilla est, si nescis domina; pecunia non satiat auarum, sed irritat. Recteque putandus est fortior, qui vicerit cupiditates, quàm qui hostes. Item principium discordiæ, &c. *Require supra cap. de odio & discordia.*

Auaritia nec copia nec inopia minuitur.

Salustius in Catilinario. Multos pessima ac diuersa inter se mala luxuria atque auaritia vexat. Auaritia fidem & probitatem cæterasque bonas artes subuertit; & pro his superbiam & crudelitatem, Deum negligere, omniaque venalia habere edocuit. Auaritia B pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens amauit vel concupiuit, hæc quasi malis venenis imbuta, corpus animúmque virilem effœminat, super infinita insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. *Seneca in declamationibus, li. 3.* Multorum vitiorum fundamentum est auaritia. *Idem ad Lucillum epistola 73.* Stulta auaritia mortalium proprietatem discernit, nec quicquam suum esse credit quod publicum est: at sapiens nihil magis suum iudicat, quàm cuius illi cum humano genere consortium est. *Quintilianus l. 8.* Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet, *Boetius de consol. lib. 2.* Indigentiam fugare copia quærimus; at hoc nobis in contrarium cedit. *Idem in li. 3.* Naturæ quidem minimũ, auaritiæ vero nihil satis est. *Sydonius in epistolari lib. 5.* Quidam superbissime opinantur solo C se censu esse censendos, qui sic vitijs vt diuitijs incubant. Iustè sub iusto principe iacet, qui per se minimus, & tamen per sua maximus, animo exiguus viuit, & patrimonio plurimus.

Tam deest auaro quod habet quam quod nõ habet.

Item de eodem secundum poetas.

Cap. CXLV.

Dicta poetarum de auaritia.

PRVDENTIVS vbi supra.

Fertur auaritia gremio præcincta capaci.
Quicquid luxus edax pretiosum liquerat vnca
Corripuisse manu,
Nec sufficit amplos.
Impleuisse sinus, iuuat infarcire crumenis.
Turpe lucrum est grauidos furtis distendere fiscos. D
Filius extinctum belli sub sorte cadauer,
Aspexit si forte patris fulgentia bullis
Cingula, & exuuias gaudet rapuisse cruentas.
Nec parcit proprijs amor insatiatus habendi
Pignoribus, spoliatque suos sitis improba natos.
Omne hominum rapit illa genus, scilicet auaritia;
Non est violentius vllum
Terrarum vitium quod tantis cladibus æuum.
Mundani inuoluat populi damnetq; gehẽnæ. Vnde dicit.
Sola quidem rapui quicquid Stix abdit auaris,
Gurgitibus, nobis ditissima tartara debent.
Quos retinent populos, quod voluunt secula nostrum est.
Quod miscent mundus vesana negotia nostrum est.

Auaritia rapit omne hominũ genus.

Horatius in libr. epistol.

Semper auarus eget. E

Auarus semper eget.

Idem in lib. sermonum.

Hic nummos aurumque recondit.
Nescius vti
Compositis, metuensque velut contingere sacrum.

Maximianus.

Parcis pœna est incumbere rebus;
Quas cum possideas est violare nefas.
Efficior custos rerum magis ipse mearum,
Conseruans alijs quæ periere mihi.
Quærere quæ nequeo semper retinere labore,
Et semper retinens nil tenuisse puto.
Auri cæcus amor natorum vincit amorem.

Ouidius sine tit. lib. 2.

Quærit auarus opes, & quæ lassauit eundo
Æquora, periuro naufragus ore bibit.

Idem in libr. de arte 2.

Aurea nunc verè sunt secula, plurimus auro
Venit honor, auro conciliatur amor.

Idem in lib. Metamor.

Effodiuntur opes irritamenta malorum.
Iamque nocens ferrum, ferroque nocentius aurum
Prodierat, prodit bellum quod pugnat vtroque.

Idem in libro 3.

Copia facit inopem.

Inopem me copia fecit.

Idem in 21. *Auarus.*

Vix spes ipse suas animo capit, aurea fingens.

Iuuenalis l. 5. *Seruorum ventres modio castigat iniquo;*
Ipse quoque esuriens, nec enim omnia sustinet vnquam.
Mucida cærulei panis consumere frustra;
Hesternum medio solitus seruare minutal
Septembri, nec non differre in tempora cænę.
Cum furor haud dubius, cum sit manifesta phrenesis,
Vt locuples moriaris, egenti viuere fato.
Interea pleno cum turget sacculus ore,
Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.
Magnis parta malis, cura maiore metuque,
Seruantur: Misera est magni custodia census.

Custodia pecuniæ misera.

Tibullius lib. 2.

Præbet auaritia causas, pretiosa potentum
Vestis, & è rubro lucida concha mari.

Claudianus in maiori.

Quas male collegit fallacis dextra parentis:
Has pœnis nati dextra refundit opes.

Galtherus in Alexandreide 1.

Cum semel obtinuit vitiorum mater in aula.
Pestis auaritia, quæ sola incarcerat omnes.
Virtutum species, spreto moderamine iuris;
Curritur in facinus, nec leges curia curat.

Idem in 8. lib.

Quid tibi diuitijs opus est, quæ semper auaris,
Esuriem pariunt, quanto tibi plura parasti,
Tanto plura sitis, & habendis acrius ardes.
Sicque famem faciens, defectum copia nutrit.
Citius torquentur auari,
Memoria amissi, quàm delectantur habendo.

Diuitiæ esuriem pariunt.

Versificator.

Cur homo qui cinis es, per auaritiam sepelis æs?
Heu cur heros, æris qui non eris hæres?
Quando sepultus eris, quicunque sepultor es æris.
Dici sæpe putes, tu qui sub marmore putes:
Non hodie quod heri, nouus hæres imperat æri.

De cupiditate secundum philosophos.

Cap. CXLVI.

Quid cupiditas.

AVCTOR. *Cupiditas est insatiabilis appetitus acquirendi res temporales, (sed specialiter pecuniam) atque multiplicandi. Tullius in Rhetorica.* Cupiditas est genus omnium libidinum; & huius generis pars est auaritia. *Ex prouerbijs sapiẽtum.* Cupiditatem effugere regnũ est vincere. Instructa inopia est in diuitijs cupiditas. Lucrum sine damno alterius fieri non potest. *Valerius lib. 7.* Inutiliter aliquid cupere, & in eo perseueranter morari, hæc dulcedo vicina est exitio.

Cupiditas est genus omniũ libidinum.

Seneca ad Lucillum in epistola 58. nemo nostrum idem est qui fuit pridie; quicquid vides currit cum tempore, Nihil ortum, stabile vel solidum est: & nos tamen ea cupimus, tanquam aut semper futura, aut semper habituri. *Tullius de offic. lib. 1.* In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atque adhibenda est cura largitatis; aliter enim ampla domus dedecori domino fit, si est in ea solitudo; & maximè si sub alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à prætereuntibus dicitur, ô domus antiqua, heu quàm dispari Domino dominaris. *Idem in lib. de paradoxis.* Non expletur vnquam, neque satiatur sitis cupiditatis; nec solum augendi quę habent libidine cruciantur homines, sed etiam amittendi metu.

In domo clari viri hospites multi sũt recipiendi.

Dydimus ad Alexandrum. Omnia possidemus quæ-

cunque

Cupiditas egenos facit.

cunque non cupimus. Est enim ferocissima pestis cupiditas, quæ solet egenos quos capit efficere, dum finem inquirendi non inuenit, sed & magis quo fuerit locupletata mendicat. nos mercandi gratia pontum classe non sulcamus: Nunquam nos peregrina species ardore suæ pulchritudinis inflammauit, nec famulos sibi faciet multis casibus deuicta opum materies, quos liberos edidit absoluta pauperies.

Epicurus. Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi Dominus sit, tamen miser est. Si ad naturam viuas, nunquam eris pauper, si ad opiniones, nunquàm eris diues. Exiguum natura desiderat, opinio immensum. Multas parasse diuitias, non finis miseriarum fuit, sed mutatio, si vis diuitem facere, non pecuniæ adjiciendum, sed cupiditati detrahendũ est.

Qui vult esse diues, pecunia non adijciat, sed cupiditati detrahat.

Helinandus. In obsidione Hannibalis Cassilinatibus clausis, cum trecenti Prænestini permanerent, quidam murem captum, ducentis potius denarijs vendere maluit, quàm famem lenire, qui auarus postea fame consumptus est, & qui emit vixit, Dei prouidentia vtrique secundum meritum tribuente.

Terentius in adelphis. Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum.

De eodem secundum poetas.

CAP. XCLVII.

VIRGILIVS in lib. Æneidos.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Lucanus lib. 3.
Ferrum mortemq́; timere
Auri nescit amor. Horatius in lib. epistolarum.
Impiger extremos currit mercator ad Indos:
Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.
O ciues ciues quærenda pecunia primum est,
Virtus post nummos. Idem in lib. sermonum.
Tantalus à labris sitiens fugientia captat
Flumina. Ouid. in lib. de Fa. lib. 1.

Cupiditas auri ad nihil non cogit.

Iupiter arte sua totum cum spectat in orbem:
Nil nisi Romanum quod tueatur habet.
Tempore creuit amor, qui nunc est summus habendi.
Vix vltra quod iam progrediatur habet.
Pluris opes nunc sunt quàm prisci temporis annis;
Dum populus pauper, dum noua Roma fuit.
Nam postquàm fortuna, loci caput extulit huius:
Et tetigit summo vertice Roma Deos.
Creuerunt & opes, & opum furiosa libido.
Et cum possideant plurima, plura petunt.
Quo plus sunt pota, plus sitiuntur aqua.
In pretio pretium nunc est, dat census honores:
Census amicitias, pauper vbique iacet.
Iuuen. lib. 5.

Pauper vbiq; iacet.

Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.
Cato vbi supra.
Dilige denarium, sed parcè dilige formam.
Petronius.
Non bibit inter aquas, nec poma pendentia carpit
Tantalus infelix, quem sua vota premunt.
Diuitis hæc magni facies erit, omnia latè
Qui tenet, & sicco concoquit ore famem.
Martialis coquus.
Fortuna multis dat nimis, nulli vero satis.
Prosper in libro epigrammatum.
Terrenorum auidos infima suscipient.
Magnum peccatum est amor immoderatus habendi,
Et plusquam vita sufficiat cupiens.
Si qua igitur superant quorum non indiget vsus;
Debilibus prosint, atque iuuent inopes.
Quisquis enim cupidè non extendendo recondit:
Qui nulli tribuit pauperibus rapuit.
Nec pax felicitis, nec modus est cupidis. Lucanus.
Nemo nimis cupidè rem sibi desideret vllam:
Ne cum plus cupiat, perdat & hoc quod habet.
Magister Serlo.
Non bene dignus equo, cui carior est equus aquo.

Quæ superfunt, pauperibus sunt eroganda.

De Acceptione vel contemptu munerum.

CAP. CXLVIII.

SENECA. Contentior erat Dyogenes omnia possidente Alexandro. Plus enim erat quod iste nollet accipere, quàm quod ille posset dare. *Valer. lib. 4.* Marcus Curtius exactissima norma Romanæ frugalitatis, Idemque fortitudinis perfectissimum speciem; legatis Samnitum, se in scamno assidentem loco, atq; ligneo catino cænantem, spectandum præbuit: Magnumque pondus auri respuens, quod ipsi ei attulerant; Narrate inquit Samnitibus, Marcum Curtium malle locupletibus imperare, quàm ipsum locupletem esse, & mementote me nec acie vinci, nec pecunia corrumpi posse. *Tullius de Officijs lib. 2.* Male se habet res, cum quod virtute effici debet, id pecunia tentatur. *Salustius in Iugurthino.* Romæ omnia venialia sunt, fides paucis carior est quàm pecunia. *Petronius.*

Exemplum.

Quid faciunt leges vbi sola pecunia regnat:
Aut vbi paupertas vincere nulla potest.
Iam nunc iudicium nihil est, nisi publica merces.
Ad prædam strepitumq́; lucri suffragium vertit.
Venalis populus, venalis curia, primum
Ipsaq́; maiestas auro corrupta iacebit.
Ouidius sine titulo libro primo.
Non bene conducti vendunt periuria testes.
Nec bene selecti iudicis arca patet.
Idem in lib. de arte 2.
Ha pereant per quos munera crimen habent.
Ipse licet venias musis comitatus Homere.
Si nihil attuleris, ibis Homere foras.
Idem in libro tertio.
Munera crede mihi capiunt hominesq́; Deosq́;.
Placatur donis Iupiter ipse datis.
Galtherus in Alexandreide lib. 1.
Muneris arguitur accepti censor iniquus.
Munus enim à norma recti distorquet aurem
Iudicis, & tetra inuoluit caligine mentem.
Idem in lib. 7.
Censor iniquus
Auertit surdas à causa pauperis aures.
Et fouet iniustam corruptus munere causam.

Leges nil valent vbi sola pecunia regnat.

Omnes munera capiunt.

De rapina fraude & vsura secundum philosophos.

CAP. CXLIX.

AVCTOR. *Rapina est alienæ rei depredatio violenta.* Item *rapina est ex auide mentis impetu veniens, alienarum rerum violenta distractio. Violenta est per quã malitia vel iniuria, potenter in superiorem exercetur.* Item *violentia est iniuria coacta. Furtum est alienæ rei contrectatio clandestina inuito domino. Fraus est per quam rei familiaris inopia clandestina surreptione consulitur. Fallacia est per quam motibus deceptorijs, veritas palliata, vel odium alterius, vel proprium commodum intenditur. Vsura est studiosa cupiditas recipiendi aliquid vltra sortem.*

Quid rapina fraus vsura &c.

Tullius de officijs libro tertio. Detrahere aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam quàm mors. Sicut enim si vnumquodque corporis membrũ hunc haberet sensum, vt putare posset se valere, si proximi membri valetudinem detraxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: Sic vnusquisque nostrum, si ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque cui possit, emolumenti sui gratia, societas hominum & communitas euertatur necesse est. Societatis arctissimum vinculum est, arbitrari magis contra naturam esse, hominem homini aliquid detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire, vir bonus & iustus, nihil cuiquàm quod in se trãsferat, detrahet.

Contra naturam est velle ditari alterius incommodo.

Idem in Philippica 2. Male parta malè dilabuntur.

Malè parta malè dilabuntur.

Seneca ad Lucillum. Nulli etiam cui rapina fælicitèr cessit, gaudium rapti durauit in posterum. *Valerius sexto libro.* Deforme est virtutis gloriam magnitudine

prædæ minuere. *Terentius in Phormione.* Quàm iniquè comparatum est, vt hi qui minus habent, semper aliquid ditioribus addāt. *Plautus in aulularia.* Sæpe condita luporum fiunt rapinæ vulpium. *Cassiod. in epist.* 15. Peruiæ sunt semper iniurijs facultates absentium, & quodammodo videtur occasio in delictum trahere, quæ non potest animum persuadentis insultatione terrere.

De eodem secundum poetas.

CAP. CL.

Cato vbi supra.
Qui sua consumunt, cum deest, aliena sequuntur.
Ouidius in libro Metamorphoseos.
Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus:
Nec socer à genero, fratrum quoque gratia rara est.
Idem in lib. de Nuce.
Vicina damno est; quæ longius absunt
Natiuum retinent inuiolata decus.
Idem in libro de arte primo.
Fertilior seges est alienis semper in agris:
Vicinumq́ue pecus grandius vber habet.
Idem sine titulo libro primo.
Fit cito per multas præda petita manus.
Martialis coquus.
Titulle viue semper
Rape, congere, aufer, possïde, relinquendum est.
Superbæ densis arca palleat nummis:
Iurabis hæres te nihil reliquisse.
Arator libro primo.
Auri cesset amor, qui pectora semper adurit.
Quo rapitur mortale genus, qua pullulat omne
De radice malum, cuius violentius ardet
Ambitio, crescente modo: stimulantq́ue rapinis
Addita lucra famem.

Fulgentius in libro Mythologiarum tertio. Fænus à fænerando dictus est; ideo cæcus, quòd omnis auaritia cæca sit, quæ sua non videt. Huic harpæ cibos rapiūt, quia rapina aliquid ei de suo comedere non permittit. Quod autem eius prandia stercoribus fœdant, ostendit fæneratoris vitā rapinæ illuuie esse sordidam.

De voluptate carnis.

CAP. CLI.

Auctor. Dicto de vitijs spiritualibus, restat dicendum de vitijs carnalibus. Et primo de voluptate in generali. *Est autem voluptas, cum lubrica suauitate quadam, ad illicita fœda mentis inclinatio. Tull. in lib. de fine.* Impedit consilium voluptas, rationis inimica, ac mentis oculos præstringit, nec habet vllum cum virtute commercium.

Idem in lib. de paradoxis. Cum tibi Deus, vel mater omnium natura, dedit animum quo nihil est præstantius, nihil diuinius, sic te ipse proijcies atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes? Voluptas quo maior est, eo magis animum à se, & de suo statu dimouet. *Idem in Tusc. lib. 5.* Si quędam etiam suauiora natura desideret, quàm multa ex terra arboribusque gignuntur, tum facili copia, tum suauitate præstantia, adde integritatem valetudinis, quæ continentiam in victu consequitur, & confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tanquàm opimos boues; tunc intellige qui voluptatem maxime sequuntur, eos minime consequi. *Seneca de beneficijs lib. 7.* Voluptas fragilis est, breuis, fastidio obiecta; quo auidius hausta est, citius in contrarium recidit; cuius subinde necesse est, vt aut pæniteat, aut pudeat. *Idem ad Lucillum.* Festis maxime diebus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit. *Idem in 24.* Ipsæ voluptates in tormenta vertuntur, epulæ cruditatem generant: Ebrietas neruorum torporem ac tremorem, libidines, manuum ac pedum & articulorum deprauationem. *Valer. libr. 7.* Arist. vtilissimum præceptum est, vt voluptates abeuntes consideremus; fessas enim pœnitentiæque plenas animis nostris subijcit, quo minus cupidè repetantur. *Quintil. 4. lib.* fallit voluptas, & minus longa videntur quæ delectant; sicut amenum & molle iter, etiam si spatij amplioris est, minus fatigat quàm durū arduumque compendium. *Boe. de cons. lib. 3.* Voluptatum appetentia plena est anxietatis, satietas vero pænitentiæ. *Lactantius in lib. de falsa sapientia.* Voluptas est quæ à cunctis appetitur, sed honesti vim non habet, & satietatem affert, & nimia nocet, & processu ętatis minuitur, & multis non contingit. Non est igitur summum bonum. *Idem in li. de vero cultu.* Illecebræ voluptatum arma sunt illius, cuius vnum opus est expugnare virtutem. Scit enim quia mortis fabricatrix est voluptas.

De eodem.

CAP. CLII.

Archita *Tarētinus.* Nulla pestis capitalior, quā voluptas corporis; cuius auidæ libidines temerè & effrenatè ad potiundum incitantur, hinc patriæ proditiones, hinc rerum publicarum euersiones. Nullum denique scelus, nullum facinus est, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impellat.

Tull. in lib. de sene. Archita Tarentinus cum eius sermoni Plato Atheniensis interesset, nullam capitaliorem pestem quàm voluptatem corporis, dicebat hominibus à natura datam. Cumque nil mente pręstabilius Deus dedisset homini, huic diuino muneri nihil tam inimicum esse quam voluptatem. Quod vt magis intelligi posset, fingebat animo tanta incitatū aliquem corporis voluptate, quanta percipi posset maxima. Nemini censebat fore dubium, qui tamdiu ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset &c.

Auctor. Platonem quoque Tullius dixisse asserit, escam malorum esse voluptatem, quòd scilicet ea capiuntur homines, sicut hamo pisces. *Virgil. in Buco.*
Trahit sua quemque voluptas.
Ouid. sine tit. lib. 1.
Nox & amor vinumq́ue nihil moderabile suadent.
Ille pudore caret, liber amorq́ue metu.
Impia sub dulci melle venena latent.
Idem in lib. de arte 1.
Nil nisi turpe iuuat, cura est sua cuiq́ue voluptas.
Cato vbi supra.
Pauca voluptati debentur, plura saluti:
Morbi namque causa mali est quæcumque voluptas.
Prosper vbi supra.
Non semper verè est felix impleta voluptas.

De vita deliciosa secundum philosophos.

CAP. CLIII.

Auctor. *Delitiæ sunt corporalis indigentiæ necessitatum, cum superfluitate quadam, opulentior apparatus. Sen. ad Lucillum epistola 20.* Quia delicijs permaduimus, omnia dura aut difficilia iudicamus.

Idem in 55. Debilitatem nobis induxere deliciæ, & quod diu voluimus, posse desijmus. *Vegetius renatus in lib. 1. de arte militari.* Mortem minus metuit, qui minus deliciarum in vita nouit.

Arist. in eth. 2. li. Malis deceptio propter delectationem fit; non enim existens bonum eis videtur, sed delectationem quidem vt bonum volunt; Tristitiam autem vt malum fugiunt. *Macrobius in li. Saturnalium.* Ea quæ ex tactu atque ex gustu voluptas est, omnium rerum fœdissima est, eosque maximè qui se his duabus dederint voluptatibus, incontinentes & intemperantes dicimus. Istas solas duas hominibus communes esse videmus cum belluis. Et idcirco in pecudum ferarumque numero habetur, quibus voluptatibus his occupatus est. *Tull. in lib. de Paradoxis.* Cumq; Deus, vel mater omnium natura, dedit animum, quo nihil præstan-

Margin notes: *Nemo à vicino tutus.* — *Auri amor adurit pectus & ad rapinam stimulat.* — *Quid voluptas.* — *Voluptas nullum habet cum virtute commercium.* — *Qui voluptatem maxime sequuntur minime consequuntur.* — *Omnes voluptates in tormenta vertuntur.* — *Voluptates ... fastidio ...* — *Appetentia voluptatis anxia; satietas, pœna.* — *Libido ad omne facinus impellit.* — *Voluptas impedit functiones animæ, & ideo est homini maximè inimica.* — *Quid deliciæ.* — *Deliciæ debilitant.* — *Delectare in delicijs est belluæ agere.*

præstantius, nihil diuinius; sic te ipse proijcies atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes. *Tullius in lib. 4. de fine bonis & mali.* Vna voluptas multis obscuratur in vita voluptaria. *Val. lib. 9* Xerxes opum regionum ostentatione eximia, eo vsque luxuria gaudebat, vt edicto præmium illi proponeret, qui nouum voluptatis genus reperisset. *Require supra in cap. de parcitate. Plinius 35. lib. Require supra cap. de temperantia. Aug. de ciu. Dei lib. 5.* Stoici contra eos qui virtutes appetendas propter voluptatem dicunt, pingunt quandam tabulam, vbi voluptas in sella regali quasi delicata quædam regina considat, eique virtutes famulæ subijciantur, vt faciant quod illa imperauerit. Iubeatque prudentiæ, vt vigilanter inquirat quomodo voluptas regnet, & salua sit: Iustitiæ, vt præstet beneficia quæ potest, ad comparandas amicitias, corporalibus commodis necessarias. Nulli faciat iniuriam, ne offensis legibus, voluptas secura viuere non possit: Fortitudini iubeat, vt si dolor corpori acciderit qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, idest voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt pro pristinarum delitiarum suarum recordatione, mitiget præsentis doloris aculeos. Temperantiæ, vt tantũ capiat alimentorum, vel aliorum delectabilium, vt voluptas non impediatur. pingatur ergo similiter loco voluptatis, gloria vana; delicata quamuis mulier ista non sit, inflata tamen est: Et nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil moderetur temperantia, nisi vnde placeatur hominibus, & ventosæ gloriæ seruiatur.

Exempla.

Stoici putant virtutes appetendas esse propter voluptatem.

De eodem secundum poetas.

Cap. CLIV.

Virgilius *in Bucolicis.*
Trahit sua quemque voluptas.
Qui legitis flores, & humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri fugite hinc, latet anguis in herba.
Oui. sine tit. lib. 2.
Tunc etiam somni pingues & frigidus aer,
Et liquidum tenero gutture cantat auis.
Idem in libro tertio.
Res est blanda canor.
Pro facie multis vox sua lena fuit.
Idem in libro de remedijs secundo.
Eneruant animos citharæ, cantusque, lyraq́.
Galtherus in libro Alexandreidos septimo.
Dum sequitur profugi bona momentanea mundi,
Allicit illecebris animam caro, nec sinit esse
Principij memorem, vel cius imaginis instar
Facta sit, aut quorsum resoluta carne reuerti
Debeat, inde boni subit ignorantia veri.
Prosper vbi supra.
Amplis incedit spatijs terrena voluptas:
Augusto virtus limite celsa petit.
Iuuenalis lib. 4.
Magis illa iuuant, quæ pluris emuntur.
Et voluptates commodat rarior vsus.

Musica eneruat animum.

Voluptas facit hominem oblivisci Deum.

De vitio gulæ secundum philosophos.

Cap. CLV.

Auctor. *Gastrimargia, id est gula, est excessus in cibo & potu.* Item *gula siue gastrimargia est vorax edacitas, nauseanti stomacho applaudens, naturæ finibus non contenta.* Item *gula est solius causa corporis, illecebrosus & auidus appetitus cibi & potus. Ventris ingluuies est immoderata ciborum concupiscentia satisfactio. Crapula est ex deliciosorum sumptuum superfluitate cordis sopiti pragrauantia.* Item *hebetudo mentis est acutæ rationis obtusio, carnalis intemperantiæ vitio crassis sensibus inducta.*

Quid gula, crapula, &c.

Tullius in Rhetorica secunda. Esse (id est comedere) oportet vt viuas, non viuere vt comedas. *Seneca in lib. de naturalibus quæstionibus septimo.* Quotidie aliquid subtilius, aliud elegantius excogitat luxuriæ furor, vlitata contemnens. Iam non sunt homines ad popinam dentibus & ventre & ore contenti, etiam oculis gulosi sunt. *Idem ad Lucillum epistola sexagesima.* Taurus paucissimorum iugerum pascuo impletur; vna sylua elephantis pluribus sufficit: homo vero & terra pascitur & mari; verumtamen non fames ventris magno constat, sed ambitio. *Quintilianus libro octauo.* In grandibus cœnis hoc sæpe nobis accidit, vt cum optimis satiati sumus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit. *Hieronymus contra Iouinianum li. secundo.* Galienus doctissimus Hypocratis interpres, athletas quorum vita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ, nec viuere posse diu, nec sanos esse; animasque eorumdem ita nimio sanguine & adipibus inuolutas, nihil tenue, nihil cæleste, sed semper de carnibus, & victu, & ventris ingluuie cogitare. *Ex prouerbijs sapientum.* Crudelem medicum intemperantia facit.

Comedēdum vt viuas, nō contra.

Nec sani esse possunt gulosi nec diu viuere.

De eodem secundum poetas.

Cap. CLVI.

Cato vbi supra.
Indulgere gulæ noli, quæ ventris amica est.
Qui sua consumunt, cum deest, aliena sequuntur.
Horatius in lib. epistolarum.
Forte per angustam tenuis vulpecula rimam
Repserat in cameram frumenti, pastaq́, rursus
Ire foras pleno tendebat pectore frustra.
Cui mustela procul, si vis effugere istinc,
Macra cauum repetes arctum, quem macra petisti.
Petronius.
Ingeniosa gula est.
Bernardus Syluester Microcosmo.
Constat ab humecto quicquid in ore sapit.
Pauper in hoc sensu vellem desectior esset;
Mente quidem saperet amplius, ore minus.
Quærit vt expoliet venantibus, alite, pisce,
Gustus humum, gustus aera, gustus aquas.
Perniciosa fames, siquando recedit ab aula,
Persona tenus perniciosa venit.
Olla ciborum
Est stomachus, stomachi fel coquus, auctor hepar.
Incidat has hepatis partes innata voluptas:
Et grauis in nostra carne tyrannus amor:
Effluit occiduo corpore totus homo.
Sic sibi deficiens peregrinis indiget escis:
Sudat in hoc vitam, denihilatq́, dies.
Lucanus.
O prodiga rerum
Luxuries, nunquam paruo contenta paratu.
Et quæsitorum terra pelagoq́, ciborum.
Ambitiosa fames, & lauta gloria mensæ.
Discite quam paruo liceat producere vitam.
Ennodius.
Tubera, perdices, grus, turdus, turtur, echinus.
Non explent vterum corpora mille tuum.
Infaustus multis, tibi felix diceris vni:
Hæres tibi misero venter erit proprius.
Petrus Riga vbi supra.
Spiritus ad corpus victor ab hoste redit:
Virtutes animæ sic princeps destruit aluus:
Cui parat arma cocus, dans renouansque cibos.
Nam neque quis poterit virtutum tangere culmen;
Si dominetur ei ventris iniquus amor.
Martialis coquus.
Liber non potes & gulosus esse.
Liber eris cœnare foris, si maxime nolis,
Veientana tuam si domet vua sitim.
Valerius libro 4. Diogenes &c. *Require supra capitulo de sufficientia.*

Dicta poetarum de gula.

Gustus per omnia elementa vagatur.

Gula virtutem arcet.

De ebrietate.

CAP. CLVII.

Quid ebrietas. Ebrietas est voluntaria insania.

AVCTOR. *Ebrietas est vitium, per quod menti quædam alienatio vel obliuio sui generatur, ex superflua potuum indulgentia. Seneca ad Lucil. epist.* 83. Nihil aliud est ebrietas, quàm voluntaria insania: omne vitium incendit & detegit, obstantem malis verecundiam remouet. Plures enim pudore peccandi, quàm bona voluntate prohibitis abstinent. Adijce illam ignorationem sui, dubia & parum explanata voluentem verba, incertos oculos gaudij, errantem vertiginem capitis, & cætera huiusmodi. Rebus itaque non verbis proba istas quæ dicuntur voluptates, vbi modum excesserint pœnas esse. *Idem in lib. de naturalibus quæst. li.* 1. Iubes me cum luxuria litigare. Quotidianum istud & sine effectu iurgium est, litigemus tamen quamdiu quidem sanus & salubris tibi capax est stomachus, impleturque non premitur, naturalibus contentus fomentis: at vbi quotidianis cruditatibus, non temporis æstus, sed suos sentit: vbi ebrietas continua visceribus insidet, ac præcordia torret, aliquid necessario quæritur, quo æstus ille frangatur, qui etiam ipsis incalescit remedijs. Facile autem est extinguere sitim sanam; sed quid sentire possunt emortuæ fauces, & decalcatæ cibis ardentibus. Quemadmodum nihil illis satis frigidum est; sic nihil satis calidum. sitim istam esse putas, febris est; & eo quidem acrior, quo non tactu venatum, nec in cutem effuso calore deprehenditur, sed cor ipsum excoquit luxuria. *Valerius lib.* 2. Vini vsus olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. *Ex prouerbijs sapientum.* Absentem lædit qui cum ebrio litigat.

Voluptates quæ modum excedunt sunt pœna.

Luxuria ebriorum est febris incurabilis.

De eodem secundum poetas.

CAP. CLVIII.

Dicta poetarum de ebrietate.

OVIDIVS in lib. de arte primo.
Vina parant animos, faciuntque caloribus aptos.
Cura fugit, multo diluiturque mero:
Tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit.
Tunc dolor & cura, rugaque frontis abit.
Tunc aperit mentes &c.
Iurgia præcipue vino stimulata caueto.
Et nimium faciles ad fera bella manus.
Idem in lib. 2.
Qui cauit, arte canat; qui bibit, arte bibat.
Idem in lib. de Rem. 2.
Vina parant animos veneri, ne plurima sumas;
Vt stupeant multo corda sepulta mero.
Galtherus in Alexandreide lib. 1.
Rationis vile sepulchrum
Ebrietas.
Tibullus lib. 2.
Vina diem celebrant, non festa luce madere
Est rubor, errantes & male ferre pedes.
Mixtaque securo est sobria lympha mero.
Martialis coquus.
Omnia promittis, cum tota nocte bibisti:
Non facient quemquam pocula nostra reum.

De inepta lætitia.

CAP. CLIX.

Quid inepta lætitia.

AVCTOR. Ex gula & ebrietate maxime prouenit *inepta lætitia*, hoc est *animi dissolutio, quæ ruptis claustralis modestiæ vinculis, in risum effunditur; ac per quosdam lasciuiæ motus exteriores ostenditur. Symmachus in lib. epistolari.* Lætitia res loquax est, atque ostentatrix sui. *Ex prouerbijs sapientum.* Cito improborum læta ad perniciem cadunt. Item, lasciuia & laus nunquam habent concordiam.

A

Ouid. de art. lib. 1.
Mens erit apta capi tunc, cum lætissima rerum,
Et seges in pingui luxuriabit humo.
Pectora dum gaudent, nec sunt astricta dolore,
Ipsa patent; blanda tunc subit arte Venus.
Idem in lib. de Ponto.
Tu modo sic timeas, & quæ tibi læta videntur,
Dum loqueris, fieri tristia posse puta.
Ennodius.
Nulla fides lætis integra, nec dubijs.
Ganfredus vbi supra.
Syrenes exemplar habe, docearis in illis,
Casibus in lætis semper peiora canere.

Inepte lætus facile à libidine vincitur.

Post læta sequuntur amara.

B

De luxuria secundum philosophos.

CAP. CLX.

Quid luxuria, lasciuia, & petulãtia.

AVCTOR. *Luxuria est immoderata carnis petulantia, dulce venenum, importuna mens, perniciosa potio, quæ corpus humanum debilitat, & virilis animi robur eneruat.* Item *luxuria est, ex immundis desiderijs descendens, lubrica & effrænata mentis prostitutio.* Item *luxuria est illecebrosa voluptas, adulterina iucunditas, habens mel in ore, fel in corde, aculeum in dorso, subiectum quæ necesse est vt pœniteat. Luxuria est incontinentia corporis nascens ex prurit u libidinis. Lasciuia est indecens motus dissoluti corporis, intemperantia carnalis prodiens. Petulantia est ex carnalium cogitationum conceptione totius corporis peculiaris hebetudo.*

C

Valer. lib. 9. Blandum malum luxuria, quam accusare aliquanto facilius est quàm vitare: inferatur operi nostro, non vt honorem vllum recipiat, sed vt seipsam recognoscens, ad pœnitentiam impelli possit.

Facilius est luxuriam culpare quã vitare.

Idem in lib. 4. Sophocles ætate iam senior, cum ab eo quidam quæreret, an non & rebus venereis vteretur, dij meliora inquit, libenter istinc tanquam ex aliqua furiosa dominatione profugi. *Boe. de cons. lib.* 3. Euripedis probo sententiam, qui carentem libidinis infortunio dixit esse felicem. *Tull. de of. lib.* 1. Luxuria cũ omni ætati turpis sit, senibus maxime fœdissima est.

Luxuria in senibus fœdissima.

Idem in lib. de senec. O præclarum munus ætatis: siquidem aufert nobis quod est in adolescentia vitiosum, scilicet libidinem corporis. *Sen. in declamationibus lib* 2. Adolescens luxuriosus peccat, senex luxuriosus insanit. Quæ malam faciem habent, sæpe impudicæ sunt; non enim deest illic animus, sed corruptor. *Plinius in histor. naturali 7. lib.* Præter mulierem pauca animalia coitum nouere grauida.

D

Salustius in Catilinario. Multos pessima ac diuersa inter se mala luxuria atque auaritia vexant.

Fulgen. in lib. Mythologiarum 2. Quamuis in omnibus libidinis amor turpis sit, nunquàm tamen deterior quam cum se honorato miscuerit. Libido enim honestatis nouerca, dum quod expectat nescit, semper est maiestati contraria. *Idem in lib.* 3. Amor cum periculo sæpe concordat; & dum ad illud vacat quod diligit, numquàm videt quod expedit. *Aug. in lib. de ciu. Dei.* Scipio Nasica prohibuit senatum construere theatrum persuadens oratione grauissima, ne Græcam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & post pauca, dum propter sedandam corporis pestilentiam, ludos sibi scenicos exhibere iubebant, Pontifex propter cauendam animorum pestilẽtiam, ipsam scenam construi prohibebat, & paulo post, neque enim censebat ille felicem fore rempublic. stantibus mœnibus, ruentibus moribus. *Helinandus.* Quid hic dicunt nostri, quibus quicquid extra oblectamentum libidinis occurrit, offensio est. Accusent igitur non tempus, sed theatra, in quibus ad aram, luxuriæ virtutum victimæ trucidantur. Demosthenes stomachum nobilissimæ meretricis iocando suppalpans, & quæritans. Hoc quantum? cum illa diceret, mille denarijs: respondit. Ego pœnitere tanti non emo.

Libido est maiestati contraria, nec vnquam videt quod expedit.

E

Nulla felix resp. in qua mores ruunt.

De eodem secundum poetas.

Cap. CLXI.

In amore plus doloris quã gaudij.

OVIDIVS in libro de arte secundo.
Quot lepores in Atho, quot apes nascũtur in Hybla,
Cerula quot baccas Palladis arbor habet.
Littore quot concha, tot sunt in amore dolores.
Quot iuuat exiguum est, plus est quod lædat amantes.
Idem in libr. 4.
Ad multas lupa tendit oues, prædetur vt vnam.
Idem in lib. de Ponto.
Res immoderata cupido est. Iuuen. lib. 2.
Est eadẽ summis, pariter minimisq́; libido. Theodulus.
Mens robusta viri lenitate cadit muliebri.
Fœmineas vires expauit dux Holofernes,
Insignis vidua vesano captus amore.
Deflent Assyrij quod crediderint mulieri.
Tibullus 2. lib.
Discedat ab aris
Cui tulit hesterna gaudia nocte venus.

Vir robustus muliebri lenitate sternitur.

De Adulterio & Sodomia.

Cap. CLXII.

Quid adulterium, & quomodo apud Gentiles fuit semper detestabile. Exemplum.

AVCTOR. *Adulterium est alieni thori violatio.* Hoc quoque vitium etiam apud gentiles detestabile atque damnabile solet esse; sicut patet in Abimelech dicente Abrahæ. *Potuit quispiam coire cum vxore tua, & induxisset super nos peccatum grande. Valer. lib. 6.* Zeleuchus, cum filius eius adulterio damnatus, vtroque oculo carere deberet, ac tota ciuitas in honorem patris aliquamdiu repugnaret; ad vltimum victus, ne lex à se condita violaretur, suo prius, deinde filij eruto oculo, vtrisque vsum videndi reliquit.

Quid peccatum contra naturam & quotuplex.

AVCTOR. *De hac quoque materia require superius, vbi de pudicitia & castitate dictum est.* Peccatum contra naturam est, quando quis extra locum ad hoc naturaliter deputatum semen effundit, siue solus apud se ipsum, & tunc mollicies vocatur; siue in alterũ eiusdem sexus, vt masculus in masculum, fæmina in fæminam; Aut alterius generis, vt in animal brutum; & tunc sodomia dicitur.
Oui. in lib. epistolarum.
Sint procul à nobis iuuenes vt fœmina compti.
Idem in lib. de ar. 1.
Forma viros neglecta decet.
Idem in li. Metamor. 9.
Non vaccam vacca, nec equas amor vrit Equarum.
Vrit oues aries, sequitur sua fœmina ceruum.
Sic & aues coeunt, inter quæ animalia cuncta,
Fœmina fœminea correpta cupidine nulla est.
Ennodius de molli concubino Neronis.
Vir facie, mulier gestu, sed crure quod ambo.
Es lepus, & tamen conculcas colla leonis.
Ludit in ancipiti constans fallacia sexu;
Fœmina cum patitur, peragit cum turpia mas est.

Nullum brutum concupiscit propriũ sexum, & rarissime aliam speciem.

De Fomentis luxuriæ.

Cap. CLXIII.

Osculum est pars adulterij.

TVLLIVS. Osculum est pars adulterij. *Idem in Tuscul. lib. 3.* Flagitij principium est (vt ait Ennius) inter ciues nudare corpora, *Teren. in Andria.* Ingenium omnium hominum à labore procliue ad libidinem. *Idem in eunucho.* Sine cerere & libero friget venus. *Fulgen. in lib. Mythologiarum 3. Deliberatio est ante quodlibet inceptum, plena maturitatis & solertia consideratio.* Cato vbi supra.

Gula est luxuriæ fomentum, sed præcipuè vinum, pulchritudo, cantus, ociũ, cultus, diuitiæ.

Cum te detineat veneris damnosa voluptas.
Indulgere gulæ noli, quæ ventris amica est.
Oui. in lib. de arte 1.
Mens erit &c.
Require supra cap. de inepta leticia.
Idem in eodem.

A *Liber quoque amantes*
Adiuuat, & flamma qua calet ipse fauet.
Delectant etiam castas præconia formæ. Idem in li. 3.
Res est blanda canor,
Pro facie multis vox sua lena fuit.
Ignoti nulla cupido est,
Mora semper amantes
Incitat. Idem in li. de Remed. 1.
Ocia si tol. &c.
Require supra ca. de ocio vitando. Idem in eodem.
Decipimur cultu, gemmis auroq́; teguntur
Omnia, pars minima est ipsa puella sui. Idem in li. 2.
Non facile est taurum visa retinere iuuenca.
Vt penè extinctum cinerem, si sulphure tangas
B *Viuit, & ex modico maximus ignis erit,*
Diuitijs alitur luxuriosus amor.
Non habet vnde suum paupertas pascat amorem.
Vina parant animos veneri, ne plurima sumas,
Vt stupeant multo corda sepulta mero.
Idem in lib. de Ponto.
Veneris damnosa libido,
Non solet in mæstos sæpe venire thoros. Iuuen. lib. 4.
Rara est concordia formæ,
Atque pudicitiæ. Ennodius.
Tingito candentes roseo de murice vultus:
Atque fidem morum pandite de facie. Tibullus li. 1.
Sit procul à nobis, formam cui vendere cura est:
Et pretium plena grande referre manu. Idem in li. 2.
Ne nos decipiant pendentia brachia collo:
Nec capiat blanda sordida lingua prece.

C *De effectibus luxuriæ.*

Cap. CLXIIII.

Luxuria causat obliuionẽ, iram, temeritatem &c.

HIERONYMVS contra Iouinianum. Scripserunt Arist. & Plutarchus, & noster Seneca, de matrimonio libros, ex quibus ista sunt: Amor formæ, rationis obliuio est, & insaniæ proximus, fœdus, minimæq́; conueniens animo sapientum; turbat consilia, altos & generosos spiritus frangit: A magnis cogitationibus ad humillimas trahit. Querulosos, iracũdos, temerarios, durè imperiosos, & seruiliter blandos facit; & cum fruendi cupiditate insatiabili flagrat, plura tempora suspicionibus, lachrymis, conquestionibus perdit; odium facit sui, & ipse nouissimè odium est. *Sen. in declama. lib. 1.* Nihil est tam mortiferum ingenijs vt luxuria. *Idem in lib. 8.* Luxuria blanda pestis, victrix orbis, immensas opes auaris manibus vt perdat rapit.

Luxuria est ingenijs mortifera.

D Claudia in maiori.
Luxuries prædulce malum, quæ dedita semper
Corporis arbitrijs, hebetat caligine sensus.
Idem in minori.
Dissuasor honesti
Luxus, & humanas oblimat copia mentes.
Galtherus in Alexan. lib. 1.
Non te molliat intus
Prodiga luxuries: nec fortia pectora frangat
Mentis morbus amor, latebris & murmure gaudens.
Si baccho venerią́; vacas, qui cætera subdis;
Sub iuga venisti; perijt delira vacantis
E *Libertas animi, veneris flagrante camino.*
Mens habet interitum, rixasq́; & bella moueri,
Impetrat & suadet rationis vile sepulchrum
Ebrietas, rigidos eneruant hæc duo mores.
Idem in sexto.
Nil sinit intactum, nullis contenta libido.
Oui. in lib Metamor. 6.
Nihil est quod non effræno captus amore
Ausit, nec capiunt inclusas pectore flammas.
De effectibus quoque luxuriæ sunt hi versus.
Fœmina, corpus, opes, animam, vim, lumina, vocem:
Polluit, annihilat, necat, eripit, orbat, acerbat.
Redde singula singulis Item
Corpus, opus, animam, consortia, fœdera, famam:
Debilitat, perdit, necat, odit, destruit, aufert.

Luxuria & ebrietas mentem emolliũt

De vitijs linguæ, & primo de mendacio ac periurio.

Cap. CLXV.

Quid mendacium, periurium &c.

HVGO. *Mendacium est falsæ vocis significatio, cum voluntate fallendi; quæ vel præsentialiter inest, vel postmodum aduenit. Periurium est mendacium sacrosancto firmatum. Falsum testimonium est quando quis ad causam diffiniendam productus, falsum dicit atque testatur. Sen. ad Lucil. epistola* 47. Iam quidem etiam vbi causa sublata est, mentimur consuetudinis causa. *Ex prouerbijs sapientum*. Tenue mendacium perlucet, si diligenter inspexeris. Tullius de offic. lib. 1. Illiberales & sordidi sunt quæstus mercenariorum, qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Idem in lib. 3. Tollendum est ex rebus contrahendis omne mendacium; tam emptor quàm venditor si ad loquendum venerit, non plus quàm semel eloquatur. Symmachus in epistolari. Minus est alienam sententiam spernere, quàm à propria discrepare. Lactan. in libr. de vero cultu. Vir iustus non solum huiusmodi amico & familiari, sed etiam inimico & ignoto existimabit mentiri non esse suum. Nec aliquando committet, vt lingua interpres animæ à sensu & cogitatione discordet. Quint. 8 lib. Iurare quoque nisi vbi necesse est, graui viro parum conuenit. Valerius li. 7. Cum Alexander ad diruendum Lapsatum (alias Lamsatum) ciuitatem cum impetu ferretur: progressum extra mœnia obuium habuit Anaximenem præceptorem suum; sciensque quod preces iræ eius opponeret, iurauit se non facturum quicquid petijsset: peto ergo inquit vt Lapsatum diruas; & ita salus vrbis, vnius vaframenti beneficio obtenta est.

In contractibus vitandum est mendacium.

Vir iustus non mentietur nec iurabit citra necessitatem.

Exemplum

Tullius vbi supra libr. 3. Est ius bellicum, fidesque iurisiurandi, & cum hoste sępe seruanda, sed non semper. Quod enim ita iuratum est, vt & mens fieri oportere conciperet, id seruandum est: quod autem aliter, si non feceris, nullum est periurium, vt si prædonibus vel piratis pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, etiamsi iuratus id quidem non feceris. Nam cum pirata sit communis omnium hostis, nec fides nec iuramentum cum eo debet esse commune. Non falsum iurare peierare est, sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Nec illa quidem promissa seruanda sunt, quæ his ipsis inutilia sunt, quibus illa promiseris. In iureiurando non quis metus, sed quod sit ius debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod ergo affirmatiuè & quasi Deo teste promiseris, illud tenendum est. Idem in Philippica duodecima. Optimus est portus pereunti, mutatio consilij.

Iuramentum amphibologice factum & iustè, non est seruandū necessario.

Lege cautè.

Adhuc de eodem.

Cap. CLXVI.

SENECA de beneficijs lib. 4. Si promiseris alicui te daturum beneficium, & postea sciens eum esse malum, dabis an non? Si facies, sciens peccas; das enim cui non debes: si negas, & hoc modo peccas, promisisti enim. Sed sententia nostra hoc loco titubat; & illud superbum Stoici proloquium, nunquàm sapientes consilij sui pœnitere, nec vnquàm emendare quod fecerint, nec mutare consilium. Non mutat sapiens consilium, omnibus his manentibus quæ erant cum sumeret. Cęterum ad omnia cum exceptione venit, si nihil scilicet inciderit quod impediat. Imprudentium enim ista fiducia est, fortunam sibi respondere: sapiens vtramque eius partem cogitat. Tunc fidem falsam, tunc inconstantiæ crimen audiam; si cum omnia eadem sint quæ erant promittente me, non pręstitero promissum. Omnia esse debent quæ fuerũt cum promitterem: ad hoc vt præstare tenear. Aut certe, vt postea consideratius loquar, licet non omnia sint, tamen (quod dicere solemus) linguarium dabo verba mea redimam, aurem mihi peruellam: Non est turpe cum re mutare consilium. *Martialis coquus.*

Promissum non est necessario seruandum quādo circumstantia mutātur.

Excusat à promisso timor, licetq; fraude fraudem pellere.

Quod si me tonsor, cum stricta nouacula subsit,
Tunc libertatem, diuitiasq; roget.
Promittam: nec enim rogat illo tempore tonsor,
Latro rogat: res est imperiosa timor.
Si fuerit curua cum tuta nouacula theca:
Frangam tonsori crura manusq; simul.
Ouid. sine tit. lib. 1.
Non bene conducti vendunt periuria testes.
Idem in lib. de arte 3.
Iudice me fraus est cõcessa repellere fraudẽ. Ennodius.
Amplector sanctas quæ dant bona semina fraudes.

De Adulatione.

Cap. CLXVII.

Quid adulatio.

Adulator Syreni comparatur.

AVCTOR. *Adulatio est blanda & fraudulenta locutio, aures alicuius assentationibus leniens in perniciem ipsius.* Hinc adulator dicitur esse blãdus dæmon, syreni quoque maris comparatur, eo quod mortiferis incantationibus aures hominum demulcet. Socrates. Præsentem laudare minime decet. Tull. in Rheto. secunda. Nolo esse laudator, ne videar adulator.

Idem in lib. de Offic. 1. In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atque adhibenda est cura largitatis. Aliter enim ampla domus dedecori Domino fit, si est in ea solitudo; & maxime si sub alio Domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à prætereuntibus dicitur. O Domus antiqua heu quàm dispari Domino dominaris. Idem in lib. de amicitia. Aperte quidem adulantem nemo non videt, nisi qui admodum excors est; sed callidus & occultus non facillimè agnoscitur; quippe qui etiam aduersando sæpe assentatur, & litigare se simulans blanditur, atque ad extremum dat manus, vincique patitur se: vt is qui illusus est, plus vicisse videatur.

Callidus adulator difficillime agnoscitur.

Adhuc de eodem.

Cap. CLXVIII.

SENECA in lib. de natu. quęst. li. 8. Adulatoribus latus ne præbeas, artifices sunt ad captandos superiores. Et alius quidem adulatione clam vtitur parcè; alius ex aperto, rusticitate simulata, quasi simplicitas illa, & non ars sit: hoc habent in se naturale adulationum blanditiæ, quòd etiam cum reijciuntur placent: Et ad id iam dementiæ venimus, vt qui parcè adulatur, pro maligno sit.

Blanditia etiam cum reijciuntur placent, difficillimum est illas repellere.

Idem in lib. de quatuor virtutibus. Tam tibi triste sit laudari à turpibus, quàm vt lauderis ob turpia. Difficillimum continentiæ opus est, assentationes adulatorum repellere; Quorum sermones, animum quadam voluptate resoluunt, nullius per assentationem amicitiam merearis, nec ad tuam promerendam per hanc aditum pandas. Non acerba, sed blanda verba timeas. Omnibus esto benignus, nemini blandus.

Non acerba, sed blanda timēda verba; nam eadem vox raro dulcis est & solida.

Idem in declam. lib. 3. Hæc inter se raro coëunt, vt eadem vox sit dulcis & solida. Idem in lib. de clementia secundo. Malo veris offendere, quàm adulando placere. Plautus in Aulularia. Multum (inquit adulator) sese aliqui laudant; qui vel fugaces feras, vel pugnaces bestias, aut vestigijs insequuntur, aut cubilibus deprehendunt, aut casu opprimunt; quanto mihi maius est ingenium & lucrum, qui homines venor publicè; & quos homines? potentes, & diuites, & literatos maximè. Petronius. Adulatores ficti, cum cœnas diuitum captant, nihil prius vel potius meditantur, quàm id quod gratissimum auditoribus fore putant. Piscator nisi illam imposuerit hamis escam, quam scit appetituros esse pisciculos, sine spe prædæ moratur in scopulo. Doctores etiam nisi dixerint talia quæ adolescentuli probent, soli relinquuntur in scholis.

Doctores soli relinquuntur in scholis qui auditoribus se non cõformant.

Sydonius in epistolari lib. 3. Sectator epularum, lauda-

laudabilem profert, non de bene viuente, sed de bene pascente sententiam. Varro in sententijs. Adulationis species est, cum laus præstolationem præcedit. Ex prouerbijs sapientum. Habet suum venenum blanda oratio. Bis peccas, cum peccato obsequium accommodas. Valerius Maximus. Diogenes Syracusius, cum olera ei lauanti Aristippus dixisset, Si Dionysium adulare velles, ita non esses, immo inquit, si tu ita esse velles, Dionysium non adulares.

Helinandus in chronicis suis. Seusippi quoque philosophi, qui fuit nepos Platonis ex sorore, huius legitur esse illa sententia, quam in laudantem se protulisse fertur. Adulator inquit, desine vtrosque fallere, nihil proficis, cum te intelligã. Prudentius vbi sup.

Adulator peccatorem in malitia confirmat.

Latitat lupus ore cruento,
Lacteolam mentitus ouem sub vellere molli.
Prosper. vbi supra.
Lingua assentatrix vitium peccantis aceruat.
Et delectatum crimine, laude ligat.

De Detractione.

CAP. CLXIX.

Quid detractio & susurratio.

AVCTOR. *Detractio est alterius gloria minuenda respectu, mordax ad alterum dilatio. Susurratio est occulta & vitiosa locutio, per quam odiosa adulationis vel derogationis sibilo quodam, alter in odium alterius excitatur.* Ambros. Detractores sunt qui aliena bona negant aut peruertunt. Valerius libro quarto. Nulla tam modesta fælicitas est, quæ malignitatis dentes vitare possit. Ennodius. Male pertinax dens liuoris, obloquendi fomitem de loco gloriæ quęrit. Tertullianus in apologetico suo. Ita plerique clausis oculis in odium alicuius impingunt, vt bonum ei ferentes testimonium, admisceant nominis exprobrationem, laudant in eo quæ sciunt, vituperant quæ ignorãt; & id quod sciunt, eo quod ignorant irrumpunt. Cum iustius sit occulta de manifestis præiudicare, quàm manifesta de occultis prędamnare. Ex prouerbijs sapientum. De inimico ne dixeris malum.

Nullus tam bonus vt detractionem euitet.

Non est vituperanda ars quia aliqui illa abutuntur.

Tul. contra Salustium. Sæpe vidi grauius offendere animos auditorum eos qui aliena vitia aperte dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Idem in Rhetor. secunda. Vitiosum est artem, siue scientiam, vel studium vituperare, propter illorum vitia qui in eo studio sunt. Sydonius in epistolari lib. quinto. Est hæc quędam vis malis moribus, vt innocentiam multitudinis deuenustent scelera paucorum, cum tamen è diuerso bonorum raritas flagitia multorum virtutibus communitatis nequeat excusare. Et quis est qui non exacerbescat, cum videat sordidari virtutem criminatione vitiorum?

Claudianus in maiori. Nec cunctos paucorum crimine damnes. Ouidius in lib. de arte tertio. *Parcite paucorum crimen diffundere in omnes.* Idem in lib. de remedijs primo.

Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso.
Pro vitio virtus crimina sæpe tulit.
Idem in libro de Ponto.
Lædere viuos.
Liuor, & iniusto carpere dente solet.
Iuuen. libro tertio. *Lingua mali pars pessima serui.*

Lingua est pessima pars mali serui.

Auianus in libro Mythologiarum.
Qui bene proloquitur coram, qui postea prauè:
Hic erit inuisus, bina quòd ora gerat.
Prosper vbi supra.
Culpare in quoquam quæ non sunt nota, malignum est.
Præsertim si quæ cognita sunt bona sunt.

De garrulitate & turpiloquio.

CAP. CLXX.

Quid garrulitas.

AVCTOR. *Garrulitas est pronitas ad loquendum ea quæ non expediunt.* Vnde garrulus est quasi vas fractũ, vel non habens operculum; Et ideo secundum legem immundum. Terentius in eunucho in persona Garruli. Plenus rimarum, hac atque illac perefluo.

Symmachus Patricius in lib. epistolari. Lætitia loquax res est, atque ostentatrix sui. Natura rerum est, vt qui balbutiunt, plus loquantur: Affectant enim copiam sermonis pudore defectus. Oui. in li. de arte 2.

Balbi p'us cæteris loquuntur.

Exigua est virtus præstare silentia rebus.
At contra grauis est culpa tacenda loqui.
Idem in lib. de Ponto.
Tu modo sic timeas, & quæ tibi læta videntur.
Dum loqueris, fieri tristia, posse puta.
Cato vbi supra.
Rumores fuge, ne incipias nouus author haberi:
Nam nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum.

Numquam pœnituit tacuisse, sed sæpe locutum fuisse.

Iuuen. quarto libro.
Torrens dicendi copia multis;
Et sua mortifera facundia est.

Sydonius in epist. li tertio. Garrulo non respondere conuitium est. Quintil. in li. de causis causa sedecima. Nullam difficiliorem esse credo, quàm silentij virtutem. Adeoque promptissimo sermone facile delinquimus, vt constantiam tacendi nec in alijs ferre possimus. Ex prouerbijs sapientum. Neminem cito laudaueris vel accusaueris. Nullum sine teste locum esse putaueris. Quod tacitum esse vis, nulli dixeris; quia non poteris ab alio silentium exigere, si tibi non præstas. Idem. Tene semper vocis & silentij temperamentum. In hoc tamen incumbe, vt libentius audias quàm loquaris. Tacere qui nescit, nescit loqui.

Quod tacitũ cupis nulli dixeris.

Qui nescit tacere nescit loqui. Nota.

Seneca in Hyppolito. Alium silere quod vis, primus sile. Sydonius in epist, lib. quinto. Non maior est gloria dixisse quod noueris, quam siluisse quod nescis. Socrates. Sepultus apud te sit sermo quem solus audieris. Alexander in epistola ad Arist. Solet terminum æquitatis custodire, & parcius omnia quæ gesta sunt loqui. Hieronymus super Ecclesiasten. Pythagoricorum disciplina est tacere per quinquennium, & postea eruditos loqui.

Quid turpiloquium.

AVCTOR. *Hæc quoque materia habetur supra in capitulo de Taciturnitate. Turpitudo siue turpiloquium dicitur sermo turpis aut indecens*, qui & scurrilis dicitur à scurra, vnde & scurrilitas, quoniam more scurrarum abundare solet. Tull. in Rhetorica prima. Turpe est, quod aut loco in quo dicitur, aut homine qui dicit, aut eo tempore quo dicitur, aut his qui audiunt, aut re de qua agitur indignum, propter inhonestam rem videtur. Idem contra Salustium, Non qui ita viuit vt tu, aliter ac tu loqui potest; nec qui ita illoto sermone vtitur, vita honestior est. Ex prouerbijs sapientum. Turpia ne dixeris; paulatim enim pudor per verba discutitur: sermo vero transibit in effectum, si honesta loquamur. Menander comicus. Corrumpunt bonos mores confabulationes pessimæ.

Qui turpia loquutur inhonesta vita esse arguitur.

De Contentione.

CAP. CLXXI.

Quid contentio & proteruia.

AVCTOR. *Contentio est improba & litigiosa vel proterua contra aliquem altercatio.* Item iuxta Amb. *Contentio est veritatis impugnatio per confidentiam clamoris. Proternia est subitaneo motu & absque ratione, in verba obiecta prorumpere.* Arist. in Topicis lib. 8 Qui litigatoriè interrogat, prauè disputat; & qui in respondendo non concedit quod videtur. Ex prouerbijs sapientum. Nimium altercando veritas amittitur. Sunt multi qui plurimum verbis contendunt & non re; sed ipsa quæ spernunt, clam furantur. Quintil. de oratoria institutione 2. lib. Non bona conscientia, sed victoria, litigantis est præmium. Idem in 5. lib. In rebus apertis tam stultum sit argumentari, quàm in clarissimum solem mortale lumen afferre. Quod rei alterius illustrandę gratia assumitur clarius esse debet eo quod illuminatur. Idem in causa decimaseptima. Necesse est autem contentiosius loquaris, quicquid probare non possis: & affirmationem sumit ex homine, quic-

Nimium altercando veritas amittitur.

Præmium litigantis, nõ veritas sed victoria est.

A *Pocula sunt meliora tibi Iudæa cruoris,*
Quàm laticis: nullasque volens contingere mensas
Esuris ad facinus; saturamque cadauere iusti
Quaeris habere famem, non hac ieiunia Moyses
Condidit, exemplo tot consummata diebus.

De impatientia & tristitia.

Cap. CXXXVIII.

Quid impatientia & querela.

AVCTOR. *Impatientia est vitium, quo deficiens animus in aduersis, impetuosos motus suos non refrænat. Querela est, latentem cordis molestiam impatientibus motibus aperire.* Quintilianus *causa* 5. Humanæ infirmitatis ista natura est, vt ex omnibus accidentibus grauissimum putet quisque quod patitur. Necesse est apud impa-
B tientiam, sua vel minima prænaleant. *Item in* 10. *causa* Nulla pœna est nisi inuito. Nullum habemus nisi ab impatientia dolorem; & vt aliquid crudele sit metus facit.

Omnis dolor ab impatientia prouenit.

Iulius Celsus li. 12. Animi est ista mollitia, non virtutis, inopiam paulisper ferre non posse. Facilius reperiuntur qui se vltro morti offerant, quam qui dolorem patienter ferant. *Salustius in Catilinario.* Nulli mortalium iniuriæ suæ paruæ videntur. *Ex prouerbijs sapientum.* Heu quàm miserum est ab aliquo lædi, de quo non possit credi. *Plautus vbi supra.* Quidnam ô stulte mirum est, si te qui nouit despicit, qui non nouit diligit?

Galtherus in Alexandreide lib. 1.
C *Blanditijs indignus erit, mollisque potiri*
Fortuna; qui dura pati vel amara recusat.

Quid tristitia & amaritudo.

Auctor. *Tristitia est consternatio mentis ex damno temporalium rerum maximè prorumpens.* Item *tristitia est ex frustrato rebus contrarijs voto, turbatæ mentis anxietudo sæculi:* vt quando quis supra modum dolet ex amissione rerum temporalium, vel quando dolet non quia peccauit, & Deum offendit, & æterna vita se priuauit, eaque indignum se fecit; sed quia per peccata sua in conspectu hominum viluit. Item *amaritudo est gaudij spiritualis expers quædam distractæ mentis solitudo.*

Nil difficilius quam differre gaudium.

Quintil. causa 1. Nihil difficilius est, quàm differre gaudium. *Idem in* 11. Nihil vnquam grauius quam destituta spes torquet. *Seneca in li. de quatuor virtutibus.* Cogitationes vagas & velut somno similes non recipias; quibus si animum oblectaueris, cum omnia dis-
D posueris, tristis remanebis.

Tibullus 2. libr.
Nunc & amara dies, & noctis amarior vmbra est:
Omnia nunc tristi tempora felle madent.

De luctu pro rerum vel amicorum amissione.

Cap. CXXXIX.

EX *prouerbijs sapientum.* Domo toties moritur quoties amittit suos. *Seneca ad Lucillũ* 26. Quæ querela est, quod incommodum, si quicquid debeat desinere defecit? Et quis exitus melior, quã in finẽ suum natura soluente dilabi? *Idem in epist.* 52. Circumspisce ista quæ nos angunt in insaniam, & quæ cũ plurimis
E lachrymis amittimus, scies in his nõ damnũ esse molestum, sed opinionẽ damni. Nemo illa perijsse sentit sed cogitat qui se habet nihil perdidit. *Idẽ in* 74. Placeat homini quicquid Deo placet; quamdiu virtus salua fuerit, non senties quid abscesserit. Non affligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum. Eodem enim animo fert, eorum mortem, quo suam expectat.

Damnũ non est molestum sed opinio damni.

Idem in 63. Nec sicci sint oculi amico amisso nec fluant, lachrymandum est, non plorandum. Id agamus vt iucũda nobis fiat amicorum recordatio amissorum; nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento, cogitatur. Mihi amicorum recordatio amissorum defunctorum cogitatio dulcis ac blanda est; habui enim illos tanquam amissurus, amisi tanquam
A habeam. *Idem in lib. de remedijs fortuitorum.* Stultus est, qui deflet mortem mortalium, nihil hoc nouum aut mirum est, naufragium fecisti, cogita non quid perdideris, sed quod euaseris.

Pro morte amici lachrymandum est, non plorandum.

Stultum est deflere mortẽ mortaliũ.

Tullius in lib. de senectute. Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur. *Valerius lib.* 5. Xenophon cum sacrificaret, maiorem è duobus filijs in prælio perijsse cognouit, nec ideo cultum deorum dimittendum putauit; sed tantummodo coronam deponere contentus fuit; quam ipsam (percunctatus quonam modo cecidisset, vt audiuit fortissimè pugnãtem interijsse) capiti reposuit. Anaxagoras audita morte filij; nihil inquit mihi inexpectatum nuncias; ego enim illum ex me natum sciebam esse mortalem, hanc vocem si quis efficaciter receperit, non
B ignorabit ita liberos esse procreandos, vt meminerit sicut mori neminem qui non vixerit, ita nec aliquem viuere posse qui moriturus non sit.

Nota. Exempla.

Symmachus in epist. Anaxagoram physicum, grauis de filio nuncius à disputationibus non retraxit. Horatius in poëtica. *Vt ridentibus arrident, ita flentibus adsint humani vultus.*

Ouid. in lib. de remedijs 2.
Parcius è multis mater desiderat vnum,
Quem quæ flens clamat tu mihi solus eras.

De fictis lachrymis & iocis.

Cap. CXL.

SENECA *ad Lucillum epist.* 63. Quis autem ferat hos
C qui negligentissime cum amicos habeant, miserrimè lugent; nec amant quempiam nisi perdiderint. Ideoq; tunc effusius mærent, quia verentur ne dubiũ sit an amauerint, certaque indicia affectus sui quærunt. *Tullius secunda.* Nihil lachryma citius arescit.

Nil lachryma citius arescit.

Iuuenalis lib. 5.
Maiore tumultu planguntur nummi quàm funera.
Fingit in occasum summam deducere vestem:
Contentus vexare oculos humore coacto.
Ploratur lachrymis amissa pecunia veris.

Galtherus in Alexandreide lib. 6.
Leniter veniunt, leuiusque recedunt,
Blandiri dociles lachrymæ: solasque propinqui
Impendunt lachrymas miseris arcentibus illis.
Cum lachrymis arescit amor.

Cum lachrymis arescit amor.

Ouid. de remedijs libr. 2.
D *Vt flerent, oculos erudiere suos.* Cato vbi supra.
Fœmina dum plorat, hominem superare laborat

Sydonius in epist. lib. 5. Quasi vero quidam barbarismus est morum, sermo iucundus & animus afflictus. *Tullius de offic. lib.* 1. Turpe est, valdeque vitiosum, in re seuera delicatum inferre sermonem.

Sermo iocũdus non decet afflictum animum.

Horatius in poetica.
Si me vis flere dolendum Est primum ipse tibi.
Tristia mæstum Vultum verba decent. Tibullus.
Heu quam difficile est mutare gaudia falsa.
Difficile est tristi fingere mente iocum.
Non bene mendaci risus componitur ore.
Non bene solicitis ebria verba sonant.

E *De pigritia & somnolentia.*

Cap. CXLI.

AVCTOR. *Pigritia est tarditas cordis, metus consequentis laboris.* Item *pigritia est mentis inertia, qua quis bonum inchoatum fastidit consummare. Torpor est animi languentis pigritia remissa. Ignauia est de laudabili virtutum exercitio languida vtriusque hominis defectio. Negligentia est animi torpor, quo quis minus diligens est in exequendo quod debet. Tepiditas est animi languor, quo quis torpet in illius rei executione, in qua debet feruere.* Tull. in Tusc. libr. 4. *Pigria est metus consequentis laboris.* Aristot. in Ethicis libr. 3. *Mollicies est fugere laboriosa.* Persius Satyricus.

Quid pigritia, torpor, ignauia, negligentia & tepiditas.

Mane piger stertis, surge inquit auaritia eia
Surge, negas, instat, surge inquit, non queo, surge.
Ganfredus in poetica.

Describitur ingenium pigri.

Gaudia quid facimus, torpemus imagine pigri.
Scisne moram pigri? si mane citetur obaudit:
Si citetur adhuc iterata voce sonora,
Mane vigil stertit; tandemque timore coactus,
Ore tamen lentus linguam mouet, & mihi quid vis
Inquit, surge, veni; nox est permitte quiescam.
Immo dies est, surge, Deus meus heu ego surgo.
Vade sequar, nec cum sequitur quem decipit, & tu
Non venies; dudum venissem, sed mihi vestes.
Quæro nec inuenio; nihil est te Byria noui:
Surge cito; domine sum præsto, nec est tamen, immo
Vel caput huc illuc vertit, vel brachia scalpit:
Membra vel in longum distendit; sic sibi quasdam
Vndelibet morulas quærit, semper venit ore
Non pede; sic veniens nunquam venit, ipse coactus
Forte mouens gressum, trahit à testudine motum.
Virgilius in Bucol.

Virtus non facile committitur tardis mentibus.

Tarde venere bubulci.
Tullius vbi supra lib. 5. *Tardis mentibus non facile virtus committitur.*

Quid somnolentia.

Auctor. *Somnolentia est torpor mentis & corporis, qua quis ad labores vigiliasque piger, facile somno resoluitur ac detinetur.* Secundus philosophus. Quid somnus nisi mortis imago, laborum quies, infirmantium votum, miserorum desiderium? Cato vbi supra.
Plus vigila semper, ne somno deditus esto:
Nam diuturna quies vitijs alimenta ministrat.
Ouid. sine tit. 2.
Infelix tota quicunque quiescere nocte,
Sustinet, & somnos præmia magna vocat.

Somnus est mortis imago.

Stulte quid est somnus, gelidæ nisi mortis imago?
Longa quiescendi tempora fata dabunt.
Arator vbi supra.
Corpore somnus erat mens, sed vigilabit in illo,
Quæ nescit dormire, fides.
Hic cantica clamant
Dormio, corde vigil.
Idem in lib. 2.
O male parta quies, ô semper dedita somno
Pectora nuda bono quantis patet ille ruinis
Quem nox sola tenet? nescit vigilare periclo,
Qui patitur dormire Deo.
Horatius in poetica.
Et quandoque bonus dormitat Homerus.

De ociositate.

Cap. CXLII.

Quid ociositas.

AVCTOR *Ociositas est vitium, quo quis mentis inertia resolutus, à necessarijs actibus vacans requiescit, aut vanis & inutilibus intendit.* Nam & ociosa sectari ociosum est. *Dydimus vbi supra.* Laborem qui nutrit auaritiam non exercemus, ocium turpe deuitamus. *Varo in sententijs.* Viatores non eunt vt eant: sic & vita non sui causa fit, sed vt ea præclarũ aliquid fiat. Vtile quidem, sed inglorium est, ex illaborato in alienos labores succedere. *Tull. in Tusc. lib. 1.*

Itaque iuxta Græcorum prouerbium, quam quisque norit artem, in hac se exerceat. *Idem in 5. lib.* Quid enim dulcius ocio litterato? *Seneca ad Lucillum epistola* 82. Ocium sine litteris mors est, & hominis viui sepultura. *Idem in epistola* 68. Gloriari ocio iners ambitio. *Idem in* 71. Id igitur agamus, vt omne tempus nostrum sit; quod non erit, nisi prius nostri esse cœperimus. *Quintilianus can. 3.* Ad omne votum fluente fortuna lasciuit ocium. *Idem in* 4. Necesse est vt in facinus ardor ociosus erumpat.

Ocium sine litteris mors est, & hominis viui sepultura.

Ouid. in libro de ponto.
Cernis vt ignauum consumunt ocia corpus:
Et capiunt vitium, ni moueantur aquæ.
Idem in libro de remed. 1.

Ocium fouet libidinem.

Ocia si tollas, periere cupidinis arcus:
Contemptæque iacent, & sine luce faces,
A *Quàm platanus vino gaudet, quàm populus vnda:*
Et quàm limosa canna palustris humo;
Tam Venus ocia amat.
Auctor. *Cætera quoque plura de ociositate per contrariũ superius habita sunt in c. de strenuitate; & iterum in cap. de exercitatione.*

De Acedia & desperatione.

Cap. CXLIII.

Quid acedia & desperatio.

AVCTOR. *Acedia est desidiosus animi torpor, à bono incepto faciens aliquando resilire.* Item *acedia est animi torpor, quo quis bona negligit inchoare, vel inchoata fastidit perficere. Acedia est ex nimia confusione animi nata tristitia; siue tædium vel amaritudo animi nimia, qua iucunditas spiritualis extinguitur, & quodam desperationis principio,*
B *mens in seipsa subuertitur.* Item *desperatio est ad vitæ statum, vel ad reditum virtutũ, fracta spei gubernatio.*
Tull. in Tusc. lib. 4.
Desperatio est ægritudo sine vlla rerum expectatione meliorum.
Seneca in OEdipo.
Solent suprema facere securos mala.
Martialis coquus.
Hostem cum fugeret, se Fannius ipse peremit.
Hic rogo non furor est, ne moriare mori?
Arator vbi supra.
Proditor amens
Mercedem sceleris soluit sibi, tædia noxæ.
Horruit ipse suæ, cælo terraque perosus;
Inter vtrumque perit.
C Ouid. in lib. de arte 2.
Dedecet ingenuos tædia ferre sui.
Galtherus in Alexandreide lib. 6.
Fortis animi est contemnere vitam.
Non odisse tamen vitam, sed amare virorum est.
Degeneres, & quos constat tædere laboris,
Compelluntur ad hoc vt vitam ducere vile.
Quid reputent; quid mirum, ignauo viuere mors est?

Ignauo viuere mors est.

Quintilianus de orato. institu. lib. 1. *Turpiter desperatur quicquid fieri potest.*

De Auaritia secundum philosophos.

Cap. CXLIV.

Quid auaritia.

AVCTOR. *Auaritia est cupiditas acquirendi vel retinendi.*
D Item *auaritia est immoderatus amor habendi*, sc. vltra necessitatem. Item *auaritia est quarumlibet rerũ insatiabilis & inhonesta cupido. Philargiria est per quã appetitu singulari pecuniæ coaceruantur. Tull. in Tusc. li. 4. Auaritia est opinio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhærens & penitus insita. Idẽ in li. de offi. 2.* Nullum vitium deterius est auaritia, præsertim in principibus & rẽpub. gubernãtibus; habere enim quæstui rẽpub. nõ modo turpe est, sed etiam sceleratũ & nefarium.

Auaritia ad omne malũ impellit.

Idem in lib. de senectute. Auaritia senilis quid sibi velit nõ intelligo. Quid enim absurdius esse potest, quã quo minus restat viæ, eo plus viatici quærere. *Idem in Rheto. 2.* Auaritia omnem hominem ad quoduis maleficium impellit. *Valerius lib. 9.* Auaritia latentium indagatrix lucrorũ, manifestæ prædæ vorago auidissima, neque habendi fructu fœlix, & quærendi cupi-
E ditate miserrima, hęc ante omnes L. Septimuleij pręcordia possedit, qui cum G. Gracci familiaris fuisset, caput eius abscindere, ac per vrbem pilo fixum ferre sustinuit; quia Opimius consul auro se id ei repensurum edixerat. Sunt etiam qui tradant eum liquato plumbo cauatam partem capitis, quo ponderosius esset implesse. Odiosa Septimuleij auaritia Ptolomæi vero regis Cypriorum risu prosequenda. Nam cum anxijs sordibus magnas opes corripuisset, ac propter eas periturum se videret; Ideoque omni pecunia nauibus imposita in altum processisset, vt classe perforata suo perirẽt arbitrio, & hostes præda carerẽt; aurũ & argentũ mergere non sustinuit, sed futurũ necis suæ prẽmiũ domũ reuexit, hic proculdubio nõ possedit diuitias, sed à diuitijs possessus est; titulo quidem

Exemplum.

rex insulæ, animo vero pecuniæ miserabile mancipiũ.

Auarus nil recte facit nisi cum moritur.

Ex prouerbijs sapientum. Auarus nisi cum moritur nihil recte facit, auaro quid optes mali nisi vt viuat diu. Inopiæ parua desunt, auaritiæ omnia. Nulli auarus bonus est, inopi pessimus, negandi causa nunquam auaro deficit. Item pecuniæ oportet imperare non seruire. Pecunia si vti scias, ancilla est, si nescis domina; pecunia non satiat auarum, sed irritat. Recteque putandus est fortior, qui vicerit cupiditates, quàm qui hostes. Item principium discordiæ, &c. *Require supra cap. de odio & discordia.*

Auaritia nec copia nec inopia minuitur.

Salustius in Catilinario. Multos pessima ac diuersa inter se mala luxuria atque auaritia vexat. Auaritia fidem & probitatem cæterasque bonas artes subuertit; & pro his superbiam & crudelitatem, Deum negligere, omniaque venalia habere edocuit. Auaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens amauit vel concupiuit, hæc quasi malis venenis imbuta, corpus animúmque virilem effœminat, super infinita insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur. *Seneca in declamationibus, li. 3.* Muliebrium vitiorum fundamentum est auaritia. *Idem ad Lucillum epistola 73.* Stulta auaritia mortalium proprietatem discernit, nec quicquam suum esse credit quod publicum est: at sapiens nihil magis suum iudicat, quàm cuius illi cum humano genere consortium est. *Quintilianus l. 8.* Tam deest auaro quod habet, quàm quod non habet, *Boetius de consol. lib. 2.* Indigentiam fugare copia quærimus; at hoc nobis in contrarium cedit. *Idem in li. 3.* Naturæ quidem minimũ, auaritiæ vero nihil satis est. *Sydonius in epistolari lib. 5.* Quidam superbissime opinantur solo se censu esse censendos, qui sic vitijs vt diuitijs incubant. Iustè sub iusto principe iacet, qui per se minimus, & tamen per sua maximus, animo exiguus viuit, & patrimonio plurimus.

Tam deest auaro quod habet quam quod nõ habet.

Item de eodem secundum poetas.

Cap. CXLV.

Dicta poetarum de auaritia.

PRVDENTIVS vbi supra.
Fertur auaritia gremio præcincta capaci.
Quicquid luxus edax pretiosum liquerat vnca
Corripuisse manu,
Nec sufficit amplos.
Impleuisse sinus, iuuat infarcire crumenis.
Turpe lucrum est grauides furtis distendere fiscos.
Filius extinctum belli sub sorte cadauer,
Aspexit si forte patris fulgentia bullis
Cingula, & exuuias gaudet rapuisse cruentas.
Nec parcit proprijs amor insatiatus habendi
Pignoribus, spoliatque suos sitis improba natos.
Omne hominum rapit illa genus, scilicet auaritia;
Non est violentius vllum
Terrarum vitium quod tantis cladibus æuum.
Mundani inuoluat populi damnetq; gehẽnæ. Vnde dicit.
Sola quidem rapui quicquid Styx abdit auaris.
Gurgitibus, nobis ditissima tartara debent.
Quos retinent populos, quod voluunt secula nostrum est.
Quod miscent mundus vesana negotia nostrum est.

Auaritia rapit omne hominũ genus.

Horatius in libr. epistol.
Semper auarus eget.

Auarus semper eget.

Idem in lib. sermonum.
Hic nummos aurumque recondit.
Nescius vti
Compositis, metuensque velut contingere sacrum.
Maximianus.
Parcis pœna est incumbere rebus;
Quas cum possideas est violare nefas.
Efficior custos rerum magis ipse mearum,
Conseruans alijs quæ periere mihi.
Quærere quæ nequeo semper retinere laboro,
Et semper retinens nil tenuisse puto.
Auri cæcus amor natiuum vincit amorem.
Ouidius sine tit. lib. 2.
Quærit auarus opes, & quæ lassauit eundo
Æquora, periuro naufragus ore bibit.
Idem in libr. de arte 2.
Aurea nunc verè sunt secula, plurimus auro
Venit honor, auro conciliatur amor.
Idem in lib. Metamor.
Effodiuntur opes irritamenta malorum,
Iamque nocens ferrum, ferroque nocentius aurum
Prodierat, prodit bellum quod pugnat vtroque.
Idem in libro 3.
Inopem me copia fecit.

Copia facit inopem.

Idem in 11. *Auarus.*
Vix spes ipse suas animo capit, aurea fingens.
Iuuenalis l. 5. *Seruorum ventres modio castigat iniquo;*
Ipse quoque esuriens, nec enim omnia sustinet vnquam.
Mucida cærulei panis consumere frustra;
Hesternum medio solitus seruare minutal
Septembri, nec non differre in tempora cænę.
Cum furor haud dubius, cum sit manifesta phrenesis,
Vt locuples moriaris, egenti viuere fato.
Interea pleno cum turget sacculus ore,
Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.
Magnis parta malis, cura maiore metuque,
Seruantur: Misera est magni custodia census.

Custodia pecuniæ misera.

Tibullius lib. 2.
Prabet auaritia causas, pretiosa potentum
Vestis, & è rubro lucida concha mari.
Claudianus in maiori.
Quas male collegit fallacis dextra parentis:
Has pœnis nati dextra refundit opes.
Galtherus in Alexandreide 1.
Cum semel obtinuit vitiorum mater in aula,
Pestis auaritia, quæ sola incarcerat omnes.
Virtutum species, spreto moderamine iuris;
Curritur in facinus, nec leges curia curat.
Idem in 8. lib.
Quid tibi diuitijs opus est, quæ semper auaris,
Esuriem pariunt; quanto tibi plura parasti,
Tanto plura sitis, & habendis acrius ardes.
Sicque famem faciens, defectum copia nutrit.
Citius torquentur auari,
Memoria amisti, quàm delectantur habendo.

Diuitiæ esuriem pariunt.

Versificator.
Cur homo qui cinis es, per auaritiam sepelis æs?
Heri cur heros, æris qui non eris hæres?
Quando sepultus eris, quicunque sepultor es æris,
Dici sæpe putes, tu qui sub marmore putes:
Non hodie quod hers, nunus hæres imperat æri.

De cupiditate secundum philosophos.

Cap. CXLVI.

Quid cupiditas.

AVCTOR. *Cupiditas est insatiabilis appetitus acquirendi res temporales, (sed specialiter pecuniam) atque multiplicandi. Tullius in Rhetorica.* Cupiditas est genus omnium libidinum; & huius generis pars est auaritia. *Ex prouerbijs sapientum.* Cupiditatem effugere regnũ est vincere. Instructa inopia est in diuitijs cupiditas. Lucrum sine damno alterius fieri non potest. *Valerius lib. 7.* Inutiliter aliquid cupere, & in eo perseueranter morari, hæc dulcedo vicina est exitio.

Cupiditas est genus omniũ libidinum.

Seneca ad Lucillum in epistola 58. nemo nostrum idem est qui fuit pridie; quicquid vides currit cum tempore, Nihil ortum, stabile vel solidum est: & nos tamen ea cupimus, tanquam aut semper futura, aut semper habituri. *Tullius de offic. lib. 1.* In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, atque adhibenda est cura largitatis; aliter enim ampla domus dedecori domino fit, si est in ea solitudo; & maximè si sub alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à prætereuntibus dicitur, ô domus antiqua, heu quàm dispari Domino dominaris. *Idem in lib. de paradoxis.* Non expletur vnquam, neque satiatur sitis cupiditatis; nec solum augendi quę habent libidine cruciantur homines, sed etiam amittendi metu.

In domo clari viri hospites multi sūt recipiendi.

Dydimus ad Alexandrum. Omnia possidemus quæ-

cunque

Cupiditas egenos facit.

cunque non cupimus. Est enim ferocissima pestis cupiditas, quæ solet egenos quos capit efficere, dum finem inquirendi non inuenit, sed & magis quo fuerit locupletata mendicat. nos mercandi gratia pontum classe non sulcamus: Nunquam nos peregrina species ardore suæ pulchritudinis inflammauit, nec famulos sibi faciet multis casibus deuicta opum materies, quos liberos edidit absoluta pauperies.

Epicurus. Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi Dominus sit, tamen miser est. Si ad naturam viuas, nunquam eris pauper, si ad opiniones, nunquàm eris diues. Exiguum natura desiderat, opinio immensum. Multas parasse diuitias, non finis miseriarum fuit, sed mutatio, si vis diuitem facere, non pecuniæ adijciendum, sed cupiditati detrahendũ est.

Qui vult esse diues, pecunia non adijciat, sed cupiditati detrahat.

Helinandus. In obsidione Hannibalis Cassilinatibus clausis, cum trecenti Prænestini permanerent, quidam murem captum, ducentis potius denarijs vendere maluit, quàm famem lenire, qui auarus postea fame consumptus est, & qui emit vixit, Dei prouidentia vtrique secundum meritum tribuente.

Terentius in adelphis. Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum.

De eodem secundum poetas.

CAP. XCLVII.

VIRGILIVS in lib. Æneidos.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames? Lucanus lib. 3.
Ferrum mortemq́; timere
Auri nescit amor. Horatius in lib. epistolarum.

Cupiditas auri ad nihil non cogit.

Impiger extremos currit mercator ad Indos:
Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.
O ciues ciues quærenda pecunia primum est,
Virtus post nummos. Idem in lib. sermonum.
Tantalus à labris sitiens fugientia captat
Flumina. Ouid. in lib. de Fa. lib. 1.
Iupiter arce sua totum cum spectat in orbem:
Nil nisi Romanum quod tueatur habet.
Tempore creuit amor, qui nunc est summus habendi.
Vix vltra quod iam progrediatur habet.
Pluris opes nunc sunt quàm prisci temporis annis;
Dum populus pauper, dum noua Roma fuit.
Nam postquàm fortuna, loci caput extulit huius:
Et tetigit summo vertice Roma Deos.
Creuerunt & opes, & opum furiosa libido.
Et cum possideant plurima, plura petunt.
Quo plus sunt pota, plus sitiuntur aquæ.
In pretio pretium nunc est, dat census honores:
Census amicitias, pauper vbique iacet.

Pauper vbiq; iacet.

Iuuen. lib. 5.
Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.
Cato vbi supra.
Dilige denarium, sed parcè dilige formam.
Petronius.
Non bibit inter aquas, nec poma pendentia carpit
Tantalus infelix, quem sua vota premunt.
Diuitis hæc magni facies erit, omnia latè
Qui tenet, & sicco concoquit ore famem.
Martialis coquus.
Fortuna multis dat nimis, nulli vero satis.
Prosper in libro epigrammatum.
Terrenorum auidos infima suscipiunt.
Magnum peccatum est amor immoderatus habendi,
Et plusquam vita sufficiat cupiens.
Si qua igitur superant quorum non indiget vsus;
Debilibus prosint, atque iuuent inopes.
Quisquis enim cupidè non extendendo recondit:
Qui nulli tribuit pauperibus rapuit.

Quæ superfiunt, pauperibus sunt eroganda.

Nec pax felicitis, nec modus est cupidis. Lucanus.
Nemo nimis cupidè rem sibi desideret vllam:
Ne cum plus cupiat, perdat & hoc quod habet.
Magister Serlo.
Non bene dignus equo, cui carior est equus æquo.

De Acceptione vel contemptu munerum.

CAP. CXLVIII.

SENECA. Contentior erat Dyogenes omnia possidente Alexandro. Plus enim erat quod iste nollet accipere, quàm quod ille posset dare. *Valer. libr.* 4. Marcus Curtius exactissima norma Romanæ frugalitatis, Idemque fortitudinis perfectissimum speciem; legatis Samnitum, se in scamno assidentem loco, atq; ligneo catino cænantem, spectandum præbuit: Magnumque pondus auri respuens, quod ipsi ei attulerant; Narrate inquit Samnitibus, Marcum Curtium malle locupletibus imperare, quàm ipsum locupletem esse, & mementote me nec acie vinci, nec pecunia corrumpi posse. *Tullius de Officijs lib.* 2. Male se habet res, cum quod virtute effici debet, id pecunia tentatur. *Salustius in Iugurthino.* Romæ omnia venialia sunt, fides paucis carior est quàm pecunia. *Petronius.*

Exemplum.

Quid faciunt leges vbi sola pecunia regnat:
Aut vbi paupertas vincere nulla potest.
Iam nunc iudicium nihil est, nisi publica merces.
Ad prædam strepitumq́; lucri suffragium vertit.
Venalis populus, venalis curia, primum
Ipsaq́; maiestas auro corrupta iacebit.

Leges nil valent vbi sola pecunia regnat.

Ouidius sine titulo libro primo.
Non bene conductis vendunt periuria testes.
Nec bene selectis iudicis arca patet.
Idem in lib. de arte 2.
Ha pereant per quos munera crimen habent.
Ipse licet venias musis comitatus Homere.
Si nihil attuleris, ibis Homere foras.
Idem in libro tertio.
Munera crede mihi capiunt hominesq́; Deosq́;.
Placatur donis Iupiter ipse datis.

Omnes munera capiunt.

Galtherus in Alexandreide lib. 1.
Muneris arguitur accepti censor iniquus.
Munus enim à norma recti distorquet auerem
Iudicis, & tetra inuoluit caligine mentem.
Idem in lib. 7.
Censor iniquus
Auertit surdas à causa pauperis aures.
Et fouet inuisam corruptus munere causam.

De rapina fraude & vsura secundum philosophos.

CAP. CXLIX.

AVCTOR. *Rapina est aliena rei deprædatio violenta.* Item *rapina est ex auide mentis impetu veniens, alienarum rerum violenta distractio. Violenta est per quã malitia vel iniuria, potenter in superiorem exercetur.* Item *violentia est iniuria coacta. Furtum est aliena rei contrectatio clandestina inuito domino. Fraus est per quam rei familiaris inopia clandestina surreptione consulitur. Fallacia est per quam motibus deceptorijs, veritas palliata, vel odium alterius, vel proprium commodum intenditur. Vsura est studiosa cupiditas recipiendi aliquid vltra sortem.*

Quid rapina fraus vsura &c.

Tullius de officijs libro tertio. Detrahere aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam quàm mors. Sicut enim si vnumquodque corporis membrũ hunc haberet sensum, vt putare posset se valere, si proximi membri valetudinem detraxisset; debilitari & interire totum corpus necesse esset: Sic vnusquisque nostrum, si ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque cui possit, emolumenti sui gratia, societas hominum & communitas euertatur necesse est. Societatis arctissimum vinculum est, arbitrari magis contra naturam esse, hominem homini aliquid detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire, vir bonus & iustus, nihil cuiquàm quod in se trãsferat, detrahet.

Contra naturam est velle detrahi alterius incommodo.

Idem in Philippica 2. Male parta malè dilabuntur.

Malè parta malè dilabuntur.

Seneca ad Lucillum. Nulli etiam cui rapina fœliciter cessit, gaudium rapti durauit in posterum. *Valerius sexto libro.* Deforme est virtutis gloriam magnitudine

prædæ minuere. *Terentius in Phormione.* Quàm iniquè comparatum est, vt hi qui minus habent, semper aliquid ditioribus addāt. *Plautus in aulularia.* Sæpe condita luporum fiunt rapinæ vulpium. *Cassiod. in epist.* 15. Peruiæ sunt semper iniurijs facultates absentium, & quodammodo videtur occasio in delictum trahere, quæ non potest animum persuadentis insultatione terrere.

De eodem secundum poetas.

CAP. CL.

CATO vbi supra.
Qui sua consumunt, cum deest, aliena sequuntur.
Ouidius in libro Metamorphoseos.
Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus:
Nec socer à genero, fratrum quoque gratia rara est.
Idem in lib. de Nuce.
Vicina damno est; quæ longius absunt
Natiuum retinent inuiolata decus.
Idem in libro de arte primo.
Fertilior seges est alienis semper in agris:
Vicinumq́, pecus grandius vber habet.
Idem sine titulo libro primo.
Fit cito per multas præda petita manus.
Martialis coquus.
Titulle viue semper
Rape, congere, aufer, possidè, relinquendum est.
Superbè densis arca palleat nummis:
Iurabit hæres te nihil reliquisse.
Arator libro primo.
Auri cesset amor, qui pectora semper adurit.
Quo rapitur mortale genus, quæ pullulat omne
De radice malum, cuius violentius ardet
Ambitio, crescente modo: stimulantiq́, rapinis
Addita lucra famem.

Fulgentius in libro Mythologiarum tertio. Fænus à fænerando dictus est; ideo cæcus, quòd omnis auaritia cæca sit, quæ sua non videt. Huic harpæ cibos rapisit, quia rapina aliquid ei de suo comedere non permittit. Quod autem eius prandia stercoribus fædant, ostendit fæneratoris vitā rapinæ illuuie esse sordidam.

De voluptate carnis.

CAP. CLI.

AVCTOR. Dicto de vitijs spiritualibus, restat dicendum de vitijs carnalibus. Et primo de voluptate in generali. *Est autem voluptas, cum lubrica suauitate quadam, ad illicita fœda mentis inclinatio. Tull. in lib. de fine.* Impedit consilium voluptas, rationis inimica, ac mentis oculos præstringit, nec habet vllum cum virtute commercium.

Idem in lib. de paradoxis. Cum tibi Deus, vel mater omnium natura, dedit animum quo nihil est præstantius, nihil diuinius, sic te ipse proijcies atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes? Voluptas quo maior est, eo magis animum à se, & de suo statu dimouet. *Idem in Tusc. lib. 5.* Si quędam etiam suauiora natura desideret, quàm multa ex terra arboribusque gignuntur, tum facili copia, tum suauitate præstantia, adde integritatem valetudinis, quæ continentiam in victu consequitur, & confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tanquàm opimos boues; tunc intellige qui voluptatem maxime sequuntur, eos minime consequi. *Seneca de beneficijs lib. 7.* Voluptas fragilis est, breuis, fastidio obiecta; quo auidius hausta est, citius in contrarium recidit; cuius subinde necesse est, vt aut pæniteat, aut pudeat. *Idem ad Lucillum.* Festis maxime diebus animo imperandum est, vt tunc voluptatibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit. *Idem in 24.* Ipsæ voluptates in tormenta vertuntur, epulæ cruditatem generant: Ebrietas neruorum torporem ac tremorem, libidines, manuum ac pedum & articulorum deprauationem. *Valer. libr. 7.* Arist. vtilissimum præceptum est, vt voluptates abeuntes consideremus; fessas enim pœnitentiæque plenas animis nostris subijcit, quo minus cupidè repetantur. *Quintil. 4. lib.* fallit voluptas, & minus longa videntur quæ delectant; sicut amenum & molle iter, etiam si spatij amplioris est, minus fatigat quàm durū arduumque compendium. *Boe. de cons. lib. 3.* Voluptatum appetentia plena est anxietatis, satietas vero pænitentiæ. *Lactantius in lib. de falsa sapientia.* Voluptas est quæ à cunctis appetitur, sed honesti vim non habet, & satietatem affert, & nimia nocet, & processu ętatis minuitur, & multis non contingit. Non est igitur summum bonum. *Idem in li. de vero cultu.* Illecebræ voluptatum arma sunt illius, cuius vnum opus est expugnare virtutem. Scit enim quia mortis fabricatrix est voluptas.

De eodem.

CAP. CLII.

ARCHITA *Tarētinus.* Nulla pestis capitalior, quā voluptas corporis; cuius auidæ libidines temerè & effrenatè ad potiundum incitantur, hinc patriæ proditiones, hinc rerum publicarum euersiones. Nullum denique scelus, nullum facinus est, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impellat.

Tull. in lib. de fine. Archita Tarentinus cum eius sermoni Plato Atheniensis interesset, nullam capitaliorem pestem quàm voluptatem corporis, dicebat hominibus à natura datam. Cumque nil mente pręstabilius Deus dedisset homini, huic diuino muneri nihil tam inimicum esse quam voluptatem. Quod vt magis intelligi posset, fingebat animo tanta incitatū aliquem corporis voluptate, quanta percipi posset maxima. Nemini censebat fore dubium, qui tamdiu ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset &c.

AVCTOR. Platonem quoque Tullius dixisse asserit, escam malorum esse voluptatem, quòd scilicet ea capiuntur homines, sicut hamo pisces. *Virgil. in Buco.*
Trahit sua quemque voluptas.
Ouid. sine tit. lib. 1.
Nox & amor vinumq́, nihil moderabile suadent.
Ille pudore caret, liber amorq́, metu.
Impia sub dulci melle venena latent.
Idem in lib. de arte 1.
Nil nisi turpe iuuat, cura est sua cuiq́, voluptas.
Cato vbi supra.
Pauca voluptati debentur, plura saluti:
Morbi namque causa mali est quæcumque voluptas.
Prosper vbi supra.
Non semper verè est felix impleta voluptas.

De vita deliciosa secundum philosophos.

CAP. CLIII.

AVCTOR. *Deliciæ sunt corporalis indigentiæ necessitatum, cum superfluitate quadam, opulentior apparatus. Sen. ad Lucillum epistola 20.* Quia delicijs permaduimus, omnia dura aut difficilia iudicamus.

Idem in 55. Debilitatem nobis induxere deliciæ, & quod diu voluimus, posse desijmus. *Vegetius renatus in lib. 1. de arte militari.* Mortem minus metuit, qui minus deliciarum in vita nouit.

Arist. in eth. 2. li. Malis deceptio propter delectationem fit; non enim existens bonum eis videtur, sed delectationem quidem vt bonum volunt; Tristitiam autem vt malum fugiunt. *Macrobius in li. Saturnalium.* Ea quæ ex tactu atque ex gustu voluptas est, omnium rerum fœdissima est, eosque maximè qui se his duabus dederint voluptatibus, incontinentes & intemperantes dicimus. Istas solas duas hominibus communes esse videmus cum belluis. Et idcirco in pecudum ferarumque numero habetur, quibus voluptatibus his occupatus est. *Tull. in lib. de Paradoxis.* Cumq; Deus, vel mater omnium natura, dedit animum, quo nihil præstan-

præstantius, nihil diuinius; sic te ipse proijcies atque prosternes, vt nihil inter te & pecudem interesse putes. *Tullius in lib. 4. de fine boni & mali.* Vna voluptas multis obscuratur in vita voluptaria. *Val. lib. 9* Xerxes opum regionum ostentatione eximia, eo vsque luxuria gaudebat, vt edicto præmium illi proponeret, qui nouum voluptatis genus reperisset. *Require supra in cap. de parcitate. Plinius 3. lib. Require supra cap. de temperantia. Aug. de ciu. Dei lib. 5.* Stoici contra eos qui virtutes appetendas propter voluptatem dicunt, pingunt quandam tabulam, vbi voluptas in sella regali quasi delicata quædam regina considat, eique virtutes famulæ subijciantur, vt faciant quod illa imperauerit. Iubeatque prudentiæ, vt vigilanter inquirat quomodo voluptas regnet, & salua sit: Iustitiæ, vt præstet beneficia quæ potest, ad comparandas amicitias, corporalibus commodis necessarias. Nulli faciat iniuriam, ne offensis legibus, voluptas secura viuere non possit: Fortitudini iubeat, vt si dolor corpori acciderit qui non compellat in mortem, teneat dominam suam, id est voluptatem fortiter in animi cogitatione, vt pro pristinarum delitiarum suarum recordatione, mitiget præsentis doloris aculeos. Temperantiæ, vt tantū capiat alimentorum, vel aliorum delectabilium, vt voluptas non impediatur. pingatur ergo similiter loco voluptatis, gloria vana; delicata quamuis mulier ista non sit, inflata tamen est: Et nihil prouideat prudentia, nihil distribuat iustitia, nihil toleret fortitudo, nihil moderetur temperantia, nisi vnde placeatur hominibus, & ventosæ gloriæ seruiatur.

Exempla.

Stoici putant virtutes appetendas esse propter voluptatem.

De eodem secundum poetas.

Cap. CLIV.

VIRGILIVS *in Bucolicis.*
Trahit sua quemque voluptas.
Qui legitis flores, & humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri fugite hinc, latet anguis in herba.
Oui. sine tit. lib. 2.
Tunc etiam somni pingues & frigidus aer,
Et liquidum tenero gutture cantat auis.
Idem in libro tertio.
Res est blanda canor.
Pro facie multis vox sua lena fuit.
Idem in libro de remedijs secundo.
Eneruant animos cithara, cantusque, lyraq̨.
Galtherus in libro Alexandreidos septimo.
Dum sequitur profugi bona momentanea mundi,
Allicit illecebris animam caro, nec sinit esse
Principij memorem, vel eius imaginis instar
Facta sit, aut quorsum resoluta carne reuerti
Debeat, inde boni subit ignorantia veri.
Prosper vbi supra.
Amplis incedit spatijs terrena voluptas:
Augusto virtus limite celsa petit.
Iuuenalis lib. 4.
Magis illa iuuant, quæ pluris emuntur.
Et voluptates commodat rarior vsus.

Musica eneruat animum.

Voluptas facit hominem obliuisci Deum.

De vitio gulæ secundum philosophos.

Cap. CLV.

AVCTOR. *Gastrimargia, id est* gula, *est excessus in cibo & potu.* Item *gula* siue gastrimargia *est vorax edacitas, nauseanti stomacho applaudens, naturæ finibus non contenta.* Item *gula est solius causa corporis, illecebrosus & auidus appetitus cibi & potus. Ventris ingluuies est immoderata ciborum concupiscentia satisfactio. Crapula est ex deliciosorum sumptuum superfluitate cordis sopiti pragrauantia.* Item *hebetudo mentis est acutæ rationis obtusio, carnalis intemperantia vitio crassis sensibus inducta.*

Tullius in Rhetorica secunda. Esse (id est comedere) oportet vt viuas, non viuere vt comedas. *Seneca in lib. de naturalibus quæstionibus septimo.* Quotidie aliquid subtilius, aliud elegantius excogitat luxuriæ furor,

Quid gula, crapula, &c.

Comedendum vt viuas, nō contra.

A vsitata contemnens. Iam non sunt homines ad popinam dentibus & ventre & ore contenti, etiam oculis gulosi sunt. *Idem ad Lucillum epistola sexagesima.* Taurus paucissimorum iugerum pascuo impletur; vna sylua elephantis pluribus sufficit: homo vero & terra pascitur & mari; verumtamen non fames ventris magno constat, sed ambitio. *Quintilianus libro octauo.* In grandibus cœnis hoc sæpe nobis accidit, vt cum optimis satiati sumus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata fit. *Hieronymus contra Iouinianum li. secundo.* Galienus doctissimus Hypocratis interpres, athletas quorum vita & ars sagina est, dicit in exhortatione medicinæ, nec viuere posse diu, nec sanos esse; animasque
B eorumdem ita nimio sanguine & adipibus inuolutas, nihil tenue, nihil cæleste, sed semper de carnibus, & victu, & ventris ingluuie cogitare. *Ex prouerbijs sapientum.* Crudelem medicum intemperantia facit.

Nec sani esse possunt gulosi nec diu viuere.

De eodem secundum poetas.

Cap. CLVI.

CATO vbi supra.
Indulgere gulæ noli, quæ ventris amica est.
Qui sua consumunt, cum deest, aliena sequuntur.
Horatius in lib. epistolarum.
Forte per angustam tenuis vulpecula rimam
Repserat in cameram frumenti, pastaq̨, rursus
Ire foras pleno tendebat pectore frustra.
Cui mustela procul, si vis effugere istinc,
Macra cauum repetes arctum, quem macra petisti.
C Petronius.
Ingeniosa gula est.
Bernardus Syluester Microcosmo.
Constat ab humecto quicquid in ore sapit.
Pauper in hoc sensu vellem defector esset;
Mente quidem saperet amplius, ore minus.
Quærit vt expoliet venantibus, alite, pisce,
Gustus humum, gustus aera, gustus aquas.
Perniciosa fames, siquando recedit ab aula;
Persona tenus perniciosa venit.
Olla ciborum
Est stomachus. stomachi fel coquus. auctor hepar.
Incidat has hepatis partes innata voluptas:
Et grauis in nostra carne tyrannus amor:
Effluit occiduo corpore totus homo.
D *Sic sibi deficiens peregrinis indiget escis:*
Sudat in hoc vitam, dentibusq̨ dent.
Lucanus.
O prodiga rerum
Luxuries, nunquam paruo contenta paratu,
Et quæsitorum terra pelagoq̨ ciborum.
Ambitiosa fames, & lauta gloria mensæ.
Discite quam paruo liceat producere vitam.
Ennodius.
Tubera, perdices, grus, turdus, turtur, echinus,
Non explent vterum corpora mille tuum.
Infaustus multis, tibi felix diceris vni:
Hæres tibi misero venter erit proprius.
Petrus Riga vbi supra.
Spiritus ad corpus victor ab hoste redit:
E *Virtutes animæ sic princeps destruit aluus:*
Cui parat arma cocus, dans renouansque cibos.
Nam neque quis poterit virtutum tangere culmen;
Si dominetur ei ventris iniquus amor.
Martialis coquus.
Liber non potes & gulosus esse.
Liber eris cœnare foris, si maxime nolis,
Veientana tuam si domet vna sitim.
Valerius libro 4. Diogenes &c. *Require supra capitulo de sufficientia.*

Dicta poetarum de gula.

Gustus per omnia elementa vagatur.

Gula virtutem arcet.

De ebrietate.

Cap. CLVII.

Quid ebrietas.

Ebrietas est voluntaria insania.

AVCTOR. *Ebrietas est vitium, per quod menti quadam alienatio vel obliuio sui generatur, ex superflua potuum indulgentia. Seneca ad Lucil. epist. 83.* Nihil aliud est ebrietas, quàm voluntaria insania: omne vitium incendit & detegit, obstantem malis verecundiam remouet. Plures enim pudore peccandi, quàm bona voluntate prohibitis abstinent. Adijce illam ignorationem sui, dubia & parum explanata voluentem verba, incertos oculos gaudij, errantem vertiginem capitis, & cætera huiusmodi. Rebus itaque non verbis proba istas quæ dicuntur voluptates, vbi modum excesserint pænas esse. *Idem in lib. de naturalibus quæst. li. 1.* Iubes me cum luxuria litigare. Quotidianum istud & sine effectu iurgium est, litigemus tamen quamdiu quidem sanus & salubris tibi capax est stomachus, impleturque non premitur, naturalibus contentus fomentis: at vbi quotidianis cruditatibus, non temporis æstus, sed suos sentit: vbi ebrietas continua visceribus insidet, ac præcordia torret, aliquid necessario quæritur, quo æstus ille frangatur, qui etiam ipsis incalescit remedijs. Facile autem est extinguere sitim sanam; sed quid sentire possunt emortuæ fauces, & decalcatæ cibis ardentibus. Quemadmodum nihil illis satis frigidum est; sic nihil satis calidum. sitim istam esse putas, febris est; & eo quidem acrior, quo non tactu venarum, nec in cutem effuso calore deprehenditur, sed cor ipsum excoquit luxuria. *Valerius lib. 2.* Vini vsus olim Romanis fæminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur. *Ex prouerbijs sapientum.* Absentem lædit qui cum ebrio litigat.

Voluptates quæ modum excedunt sunt pæna.

Luxuria ebriorum est febris incurabilis.

De eodem secundum poetas.

Cap. CLVIII.

Dicta poetarum de ebrietate.

OVIDIVS in lib. de arte primo.
Vina parant animos, faciuntque caloribus aptos.
Cura fugit, multo diluiturque mero:
Tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit.
Tunc dolor & cura, rugaque frontis abit.
Tunc aperit mentes &c.
Iurgia præcipue vino stimulata caueto.
Et nimium faciles ad fera bella manus.
Idem in lib. 2.
Qui canit, arte canat; qui bibit, arte bibat.
Idem in lib. de Rem. 2.
Vina parant animos veneri, ne plurima sumas;
Vt stupeant multo corda sepulta mero.
Galtherus in Alexandreide lib. 1.
Rationis vile sepulchrum
Ebrietas.
Tibullus lib. 2.
Vina diem celebrant, non festa luce madere
Est rubor, errantes & male ferre pedes.
Mixtaque securo est sobria limpha mero.
Martialis coquus.
Omnia promittis, cum tota nocte bibisti:
Non facient quemquam pocula nostra reum.

De inepta letitia.

Cap. CLIX.

Quid inepta lætitia.

AVCTOR. Ex gula & ebrietate maxime prouenit *inepta lætitia*, hoc est *animi dissolutio, quæ ruptis claustralis modestiæ vinculis, in risum effunditur; ac per quosdam lasciuiæ motus exteriores ostenditur. Symmachus in lib. epistolari.* Lætitia res loquax est, atque ostentatrix sui. *Ex prouerbijs sapientum.* Cito improborum læta ad perniciem cadunt. Item, lasciuia & laus nunquam habent concordiam.

Ineptè lætus facile à libidine vincitur.

Ouid. de art. lib. 1.
Mens erit apta capi tunc, cum lætissima rerum,
Et seges in pingui luxuriabit humo.
Pectora dum gaudent, nec sunt attrita dolore,
Ipsa patent; blanda tunc subit arte Venus.
Idem in lib. de Ponto.
Tu modo sic timeas, & quæ tibi læta videntur;
Dum loqueris, fieri tristia posse puta.
Ennodius.
Nulla fides lætis integra, nec dubijs.
Ganfredus vbi supra.
Syrenes exemplar habe, docearis in illis,
Casibus in lætis semper peiora cauere.

Post læta sequuntur amara.

De luxuria secundum philosophos.

Cap. CLX.

Quid luxuria, lasciuia, & petulantia.

AVCTOR. *Luxuria est immoderata carnis petulantia, dulce venenum, importuna mens, perniciosa potio, quæ corpus humanum debilitat, & virilis animi robur eneruat.* Item *luxuria est, ex immundis desiderijs descendens, lubrica & effrænata mentis prostitutio.* Item *luxuria est illecebrosa voluptas, adulterina iucunditas, habens mel in ore, fel in corde, aculeum in dorso, subiectum quæ necesse est vt pæniteat. Luxuria est incontinentia corporis nascens ex pruritu libidinis. Lasciuia est indecens motus dissoluti corporis, intemperantia carnalis prodiens. Petulantia est ex carnalium cogitationum conceptione totius corporis peculiaris hebetudo.*

Facilius est luxuriam culpare quàm vitare.

Valer. lib. 9. Blandum malum luxuria, quam accusare aliquanto facilius est quàm vitare: inseratur operi nostro, non vt honorem vllum recipiat, sed vt seipsam recognoscens, ad pœnitentiam impelli possit.

Idem in lib. 4. Sophocles ætate iam senior, cum ab eo quidam quæreret, an non & rebus venereis vteretur, dij meliora inquit, libenter istinc tanquam ex aliqua furiosa dominatione profugi. *Boe. de cons. lib. 3.* Euripedis probo sententiam, qui carentem libidinis infortunio dixit esse felicem. *Tull. de of. lib. 1.* Luxuria cũ omni ætati turpis sit, senibus maxime fœdissima est.

Luxuria in senibus fœdissima.

Idem in lib. de senec. O præclarum munus ætatis: siquidem aufert nobis quod est in adolescentia vitiosum, scilicet libidinem corporis. *Sen. in declamationibus lib 2.* Adolescens luxuriosus peccat, senex luxuriosus insanit. Quæ malam faciem habent, sæpe impudicæ sunt; non enim deest illic animus, sed corruptor. *Plinius in histor. naturali 7. lib.* Præter mulierem pauca animalia coitum nouere grauida.

Salustius in Catilinario. Multos pessima ac diuersa inter se mala luxuria atque auaritia vexant.

Libido est maiestati contraria, nec vnquam videt quod expedit.

Fulgen. in lib. Mythologiarum 2. Quamuis in omnibus libidinis amor turpis sit, nunquàm tamen deterior quam cum se honorato miscuerit. Libido enim honestatis nouerca, dum quod expectat nescit, semper est maiestati contraria. *Idem in lib. 3.* Amor cum periculo sæpe concordat; & dum ad illud vacat quod diligit, numquàm videt quod expedit. *Aug. in lib. de ciu. Dei.* Scipio Nasica prohibuit senatum construere theatrum persuadens oratione grauissima, ne Græcam luxuriam virilibus patriæ moribus paterentur obrepere, & post pauca, dum propter sedandam corporis pestilentiam, ludos sibi scenicos exhibere iubebant, Pontifex propter cauendam animorum pestilẽtiam, ipsam scenam construi prohibebat, & paulo post, neque enim censebat ille felicem fore rempublic. stantibus mœnibus, ruentibus moribus. *Helinandus.* Quid hic dicunt nostri, quibus quicquid extra oblectamentum libidinis occurrit, offensio est. Accusent igitur non tempus, sed theatra, in quibus ad aram, luxuriæ virtutum victimæ trucidantur. Demosthenes stomachum nobilissimæ meretricis iocando suppalpans, & quæritans. Hoc quantum? cum illa diceret, mille denarijs: respondit. Ego pænitere tanti non emo.

Nulla felix resp. in qua mores ruunt.

De eodem secundum poetas.

Cap. CLXI.

OVIDIVS in libro de arte secundo.
Quot lepores in Atho, quot apes nascũtur in hybla,
Cerula quot baccas Palladis arbor habet.
Littore quot concha, tot sunt in amore dolores.
Quot iuuat exiguum est, plus est quod ladat amantes.
Idem in libr. 4.
Ad multas lupa tendit oues, pradetur vt vnam.
Idem in lib. de Ponto.
Res immoderata cupido est. Iuuen. lib. 1.
Est eadẽ summis, pariter minimisq́; libido. Theodulus.
Mens robusta viri lenitate cadit muliebri.
Fœmineas vires expauit dux Holofernes,
Insignis vidua vesano captus amore.
Deflent Assyrij quod crediderint mulieri.
Tibullus 2. lib.
Discedat ab aris
Cui tulit hesterna gaudia nocte venus.

In amore plus doloris quã gaudij.

Vir robustus muliebri lenitate illaqueatur.

De Adulterio & Sodomia.

Cap. CLXII.

AVCTOR. *Adulterium est alieni thori violatio.* Hoc quoque vitium etiam apud gentiles detestabile atque damnabile solet esse; sicut patet in Abimelech dicente Abrahæ. *Potuit quispiam coire cum vxore tua, & induxisses super nos peccatum grande. Valer. lib. 6.* Zeleuchus, cum filius eius adulterio damnatus, vtroque oculo carere deberet, ac tota ciuitas in honorem patris aliquamdiu repugnaret; ad vltimum victus, ne lex à se condita violaretur, suo prius, deinde filij eruto oculo, vtrisque vsum videndi reliquit.

Quid adulterium, & quomodo apud Gentiles fuit semper detestabile. Exemplum.

AVCTOR. *De hac quoque materia require superius, vbi de pudicitia & castitate dictum est.* Peccatum contra naturam est, quando quis extra locum ad hoc naturaliter deputatum semen effundit, siue solus apud se ipsum, & tunc mollicies vocatur; siue in alterũ eiusdem sexus, vt masculus in masculum, fœmina in fœminam; Aut alterius generis, vt in animal brutum; & tunc sodomia dicitur.

Quid peccatum contra naturam & quotuplex.

Oui. in lib. epistolarum.
Sint procul à nobis iuuenes vt fœmina compti.
Idem in lib. de ar. 1.
Forma viros neglecta decet.
Idem in li. Metamor. 9.
Non vaccam vacca, nec equas amor vrit Equarum.
Vrit oues aries, sequitur sua fœmina ceruum.
Sic & aues coeunt, inter qua animalia cuncta,
Fœmina fœminea correpta cupidine nulla est.
Ennodius de molli concubino Neronis.
Vir facie, mulier gestu, sed crure quod ambo.
Et lepus, & tanti conculcas colla leonis.
Ludit in ancipiti constans fallacia sexu;
Fœmina cum patitur, peragit cum turpia mas est.

Nullum brutum concupiscit proprium sexum, & rarissime aliam speciem.

De Fomentis luxuria.

Cap. CLXIII.

TVLLIVS. Osculum est pars adulterij. *Idem in Tuscul. lib. 3.* Flagitij principium est (vt ait Ennius) inter ciues nudare corpora. *Teren. in Andria.* Ingenium omnium hominum à labore procliue ad libidinem. *Idem in eunucho.* Sine cerere & libero friget venus. *Fulgen. in lib. Mythologiarum 3. Deliberatio est ante quodlibet inceptum, plena maturitatis & solertia consideratio.* Cato vbi supra.

Osculum est pars adulterij.

Cum te detineat veneris damnosa voluptas.
Indulgere gula noli, qua ventris amica est.
Oui. in lib. de arte 1.
Mens erit &c.
Require supra cap. de inepta laticia.
Idem in eodem.

Gula est luxuria fomẽtum, sed pracipuè vinum, pulchritudo, cantus, ociũ, cultus, diuitia.

A *Liber quoque amantes*
Adiuuat, & flamma qua calet ipse fauet.
Delectant etiam castas praconia forma. Idem in li. 3.
Res est blanda canor,
Pro facie multis vox sua lena fuit.
Ignoti nulla cupido est,
Mora semper amantes
Incitat. Idem in li. de Remed. 1.
Ocia si tol. &c.
Require supra ca. de ocio vitando. Idem in eodem.
Decipimur cultu, gemmis auroq́; teguntur
Omnia, pars minima est ipsa puella sui. Idem in li. 2.
Non facile est taurum visa retinere iuuenca.
B *Vt panè extinctum cinerem, si sulphure tangas*
Viuit, & ex modico maximus ignis erit,
Diuitijs alitur luxuriosus amor.
Non habet vnde suum paupertas pascat amorem.
Vina parant animos veneri, ne plurima sumas,
Vt stupeant multo corda sepulta mero.
Idem in lib. de Ponto.
Veneris damnosa libido,
Non solet in mastos sape venire thoros. Iuuen. lib. 4.
Rara est concordia forma,
Atque pudicitia. Ennodius.
Tingite candentes roseo de murice vultus:
Atque fidem morum pandite de facie. Tibullus li. 1.
Sit procul à nobis, formam cui vendere cura est:
Et pretium plena grande referre manu. Idem in li. 2.
Ne nos decipiant pendentia brachia collo:
C *Nec capiat blanda sordida lingua prece.*

De effectibus luxuria.

Cap. CLXIIII.

HIERONYMVS contra Iouinianum. Scripserunt Arist. & Plutarchus, & noster Seneca, de matrimonio libros, ex quibus ista sunt: Amor formæ, rationis obliuio est, & insaniæ proximus, fœdus, minimeq́; conueniens animo sapientum; turbat consilia, altos & generosos spiritus frangit: A magnis cogitationibus ad humillimas trahit. Querulosos, iracũdos, temerarios, durè imperiosos, & seruiliter blandos facit; & cum fruendi cupiditate insatiabili flagrat, plura tempora suspicionibus, lachrymis, conquestionibus perdit; odium facit sui, & ipse nouissimè odium est. *Sen. in de-* D *clama. lib. 1.* Nihil est tam mortiferum ingenijs vt luxuria. *Idem in lib. 8.* Luxuria blanda pestis, victrix orbis, immensas opes auaris manibus vt perdat rapit.

Luxuria causas obliuionis, iram, temeritatem &c.

Luxuria est ingenijs mortifera.

Claudia in maiori.
Luxuries pradulce malum, qua dedita semper
Corporis arbitrijs, hebetat caligine sensus.
Idem in minori.
Dissuasor honesti
Luxus, & humanas oblimat copia mentes.
Galtherus in Alexan. lib. 1.
Non te molliat intus
Prodiga luxuries: nec fortia pectora frangat
Mentis morbus amor, latebris & murmure gaudens.
Si baccho veneriq́; vacas, qui catera subdis;
Sub iuga venisti; perijt delira vacantis
Libertas animi, veneris flagrante camino.
E *Mens habet internum, rixasq́; & bella moueri,*
Impetrat & suadet rationis vile sepulchrum
Ebrietas, rigidos eneruant hac duo mores.
Idem in sexto.
Nil sinit intactum, nullis contenta libido.
Oui. in lib. Metamor. 6.
Nihil est quod non effrano captus amore
Ausit, nec captum incinsas pectore flammas.
De effectibus quoque luxuriæ sunt hi versus.
Fœmina, corpus, opes, animam, vim, lumina, vocem:
Polluit, annihilat, necat, eripit, orbat, acerbat.
Redde singula singulis Item
Corpus, opus, animam, consortia, fœdera, famam:
Debilitat, perdit, necat, odit, destruit, aufert.

Luxuria & ebrietas mẽtem conuellũt

laudabilem profert, non de bene viuente, sed de bene pascente sententiam. Varro in sententijs. Adulationis species est, cum laus præstolationem præcedit. Ex prouerbijs sapientum. Habet suum venenum blanda oratio. Bis peccas, cum peccato obsequium accommodas. Valerius Maximus. Diogenes Syracusius, cum olera ei lauanti Aristippus dixisset, Si Dionysium adulare velles, ita non esses, immo inquit, si tu ita esse velles, Dionysium non adulares.

Helinandus in chronicis suis. Seusippi quoque philosophi, qui fuit nepos Platonis ex sorore, huius legitur esse illa sententia, quam in laudantem se protulisse fertur. Adulator inquit, desine vtrosque fallere, nihil proficis, cum te intelligā. Prudentius vbi sup.

Adulator peccatorem in malitia confirmat.

B

Latitat lupus ore cruento,
Lacteolam mentitus ouem sub vellere molli.
Prosper. vbi supra.
Lingua assentatrix vitium peccantis acervat.
Et delectatum crimine, laude ligat.

De Detractione.

Cap. CLXIX.

Quid detractio & susurratio.

AVCTOR. *Detractio est alterius gloria minuenda respectu, mordax ad alterum dilatio. Susurratio est occulta & vitiosa locutio, per quam odiosa adulationis vel derogationis sibilo quodam, alter in odium alterius excitatur.* Ambros. Detractores sunt qui aliena bona negant aut peruertunt. Valerius libro quarto. Nulla tam modesta fælicitas est, quæ malignitatis dentes vitare possit. Ennodius. Male pertinax dens liuoris, obloquendi fomitem de loco gloriæ quærit. Tertullianus in apologetico suo. Ita plerique clausis oculis in odium alicuius impingunt, vt bonum ei ferentes testimonium, admisceant nominis exprobrationem, laudant in eo quæ sciunt, vituperant quæ ignorāt; & id quod sciunt, eo quod ignorant irrumpunt. Cum iustius sit occulta de manifestis præiudicare, quàm manifesta de occultis prędamnare. Ex prouerbijs sapientum. De inimico ne dixeris malum.

Nullus tam bonus vt detractionem euitet.

C

Tul. contra Salustium. Sæpe vidi grauius offendere animos auditorum eos qui aliena vitia aperte dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Idem in Rhetor. secunda. Vitiosum est artem, siue scientiam, vel studium vituperare, propter illorum vitia qui in eo studio sunt. Sydonius in epistolari lib. quinto. Est hæc quędam vis malis moribus, vt innocentiam multitudinis deuenustent scelera paucorum, cum tamen è diuerso bonorum raritas flagitia multorum virtutibus communitatis nequeat excusare. Et quis est qui non exacerbescat, cum videat sordidari virtutem criminatione vitiorum?

Non est vituperanda ars quia aliqui illa abutuntur.

D

Claudianus in maiori. Nec cunctos paucorum crimine damnes. Ouidius in lib. de arte tertio. *Parcite paucorum crimen diffundere in omnes.* Idem in lib. de remedijs primo.

Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso.
Pro vitio virtus crimina sæpe tulit.
Idem in libro de Ponto.
Lædere viuos.
Liuor, & iniusto carpere dente solet.

Lingua est pessima pars mali serui.

E

Iuuen. libro tertio. *Lingua mali pars pessima serui.*
Auianus in libro Mythologiarum.
Qui bene proloquitur coram, qui postea prauè:
Hic erit inuisus, bina quòd ora geras.
Prosper vbi supra.
Culpare in quoquam quæ non sunt nota, malignum est.
Præsertim si quæ cognita sunt bona sunt.

De garrulitate & turpiloquio.

Cap. CLXX.

Quid garrulitas.

AVCTOR. *Garrulitas est pronitas ad loquendum ea quæ non expediunt.* Vnde garrulus est quasi vas fractū, vel non habens operculum; Et ideo secundum legem immundum. Terentius in eunucho in persona Garruli. Plenus rimarum, hac atque illac perefluo.

Balbi plus cæteris loquuntur.

Symmachus Patricius in lib. epistolari. Lætitia loquax res est, atque ostentatrix sui. Natura rerum est, vt qui balbutiunt, plus loquantur: Affectant enim copiam sermonis pudore defectus. Oui. in li. de arte 2.
Exigua est virtus præstare silentia rebus.
At contra grauis est culpa tacenda loqui.
Idem in lib. de Ponto.
Tu modo sic timeas, & quæ tibi læta videntur.
Dum loqueris, fieri tristia, posse puta.
Cato vbi supra.
Rumores fuge, ne incipias nouus author haberi:
Nam nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum.

Numquam penitet tacuisse, sed sæpe locutum fuisse.

Iuuen. quarto libro.
Torrens dicendi copia multis;
Et sua mortifera facundia est.
Sydonius in epist. li. tertio. Garrulo non respondere conuitium est. Quintil. in li. de causis causa sedecima. Nullam difficiliorem esse credo, quàm silentij virtutem. Adeoque promptissimo sermone facile delinquimus, vt constantiam tacendi nec in alijs ferre possimus. Ex prouerbijs sapientum. Neminem cito laudaueris vel accusaueris. Nullum sine teste locum esse putaueris. Quod tacitum esse vis, nulli dixeris; quia non poteris ab alio silentium exigere, si tibi non præstas. Idem. Tene semper vocis & silentij temperamentum. In hoc tamen incumbe, vt libentius audias quàm loquaris. Tacere qui nescit, nescit loqui.

Quod tacitū cupis nulli dixeris.

Qui nescit tacere nescit loqui. Nota.

Seneca in Hyppolito. Alium silere quod vis, primus sile. Sydonius in epist. lib. quinto. Non maior est gloria dixisse quod noueris, quam siluisse quod nescis. Socrates. Sepultus apud te sit sermo quem solus audieris. Alexander in epistola ad Arist. Solet terminum æquitatis custodire, & parcius omnia quæ gesta sunt loqui. Hieronymus super Ecclesiasten. Pythagoricorum disciplina est tacere per quinquennium, & postea eruditos loqui.

AVCTOR. *Hæc quoque materia habetur supra in capitulo de Taciturnitate. Turpitudo siue turpiloquium dicitur sermo turpis aut indecens*, qui & scurrilis dicitur à scurra, vnde & scurrilitas, quoniam more scurrarum abundare solet. Tull. in Rhetorica prima. Turpe est, quod aut loco in quo dicitur, aut homine qui dicit, aut eo tempore quo dicitur, aut his qui audiunt, aut re de qua agitur indignum, propter inhonestam rem videtur. Idem contra Salustium, Non qui ita viuit vt tu, aliter ac tu loqui potest; nec qui ita illoto sermone vtitur, vita honestior est. Ex prouerbijs sapientum. Turpia ne dixeris; paulatim enim pudor per verba discutitur: sermo vero transibit in effectum, si honesta loquamur. Menander comicus. Corrumpunt bonos mores confabulationes pessimæ.

Quid turpiloquium.

Qui turpia loquuntur inhonesta vita esse arguuntur.

De Contentione.

Cap. CLXXI.

Quid contentio & proteruia.

AVCTOR. *Contentio est improba & litigiosa vel proteruia contra aliquem altercatio.* Item iuxta Amb. *Contentio est veritatis impugnatio per confidentiam clamoris. Proteruia est subitaneo motu & absque ratione, in verba obiecta prorumpere.* Arist. in Topicis lib. 8. Qui litigatoriè interrogat, prauè disputat; & qui in respondendo non concedit quod videtur. Ex prouerbijs sapientum. Nimium altercando veritas amittitur. Sunt multi qui plurimum verbis contendunt & non re; sed ipsa quæ spernunt, clam furantur. Quintil. de oratoria institutione 2. lib. Non bona conscientia, sed victoria, litigantis est præmium. Idem in 5. lib. In rebus apertis tam stultum fit argumentari, quàm in clarissimum solem mortale lumen afferre. Quod rei alterius illustrandę gratia assumitur clarius esse debet eo quod illuminatur. Idem in causa decimaseptima. Necesse est autem contentiosius loquaris, quicquid probare non possis: & affirmationem sumit ex homine, quic-

Nimium altercando veritas amittitur.

Præmium litigantis, nō veritas sed victoria est.

Idiotarum est facile vinci & difficile compesci.

quid non habet ex veritate *Sydonius in epist. lib.* 5. Idiotarum est, sicut facile vinci, ita difficile compesci.

Lactantius in lib. de beata vita. Qui contradicendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum etiam vera subuertunt. *Cato vbi supra.*

Contra verbosos, noli contendere verbis.
Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.
Lis minimis verbis interdum maxima crescit.
Litis præteritæ noli maledicta referre.
Sunt quædam quæ ferre decet patienter amicum.
Horatius in libro epistolarum.
Alter rixatur de lana sæpe caprina.

De Procacitate irrisione & contumelia.

Cap. CLXXII.

Quid procacitas seu irrisio.

Auctor. *Procacitas est importuna quædam impudentis frontis audacia, qua quis humana verecundia cum irrisione insultat. Valerius Maximus lib.* 4. Alienis incommodis, suorum adhuc expertes, insultant.

Cato vbi supra. Miserum noli irridere. *Seneca ad Lucillum epistola* 1. Quando fatuo delectari volo (non enim longe mihi quærendus) meipsum rideo. *Iuuenal. lib.* 1.

Loripedem rectus, derideat Æthyopem albus.

Quid contumelia.

Auctor. *Contumelia est conuitiosa & indecora exprobratio malitiosè in alterum prolata. Blasphemia similiter est, quadam irreligiosa probrositate, conuitiorum in alium iaculata maledictio. Terentius in Andria.* Desinant maledicere, malefacta ne noscant sua. Qui pergit dicere quæ vult, audit ea quæ non vult. *Synodius vbi supra lib.* 4. Garrulo non respondere vitium est. *Xenophon.* Ego conscientia teste didici maledicta contemnere.

Garrulo non respondere vitium est.

Ex prouerbijs sapientum. Plerique cum stultis maledicunt, ipsi conuitia faciunt. Perturpe enim est quod obijcitur inobedientiæ, cognosci. *Varro in sententijs.* Contemnendi sunt ineruditorum contemptus, si vis ad summa progredi. *Plautus in aulularia.* Quid nam o stulte mirum est, si te qui non nouit despicit, qui non nouit diligit?

Debemus contemptus contemnere.

De Maledictione.

Cap. CLXXIII.

Quid maledictio. *Exemplum*

Auctor. *Maledictio est mali alicuius in alterum odiosa imprecatio.* Verbi gratia. *Ouid. in Ibin.*

Terra tibi fruges, amnis tibi deneget vndas:
Deneget afflatus, ventus & aura, suos.
Nec tibi Sol clarus, nec sit tibi lucida Phebe:
Destituant oculos sydera clara tuos.
Nec tibi Vulcanus, nec se tibi præbeat aer:
Nec tibi det tellus, nec tibi pontus iter.
Exul, inops, erres, alienaq; limina lustres:
Exiguumq; petas ore tremente cibum.
Nec corpus querulo, nec mens vacet ægra dolore.
Noxq; die grauior sit tibi, nocte dies.
Sisq; miser semper, nec sis miserabilis vlli:
Gaudeat aduersis fœmina virq; tuis,
Qui mala cum tuleris plurima, plura feras.
Causaq; non desit, desit tibi copia mortis:
Optatam fugiat vita coacta necem.
Luctatusq; diu cruciatos spiritus artus
Deserat, & longa torqueat ante mora.
Idem in libro sine titulo primo.
Dij tibi dent, nullosq; lares, inopemq; senectam:
Et longas hyemes, perpetuamq; sitim.

De Ostentatione.

Cap. CLXXIV.

Quid ostentatio.

Auctor. *Ostentatio est quando quis bona sua cæteris ostendit, vel facta sua laudando narrat, vt fauorem vel laudem acquirat. Varro in sententijs.* Qui in magnis excellit, etiam inuitus laudabunt: Multi vero

A laudem amittunt, quando ipsi eam de se prædicant. hoc autem vno modo sapiens se laudat, quæ in ipso apparent bona, in alijs prædicando. *Symmachus in epis. suo.* Omnis ostentatio non caret suspicione mendacij. Quia quicquid assumitur, proprium non putatur.

Quintil. de oratoria institutione lib. 4. Verecundius dicendum est sua quàm aliena laudanti. *Valerius libro septimo.* Aristoteles in neutram partem de semetipso loqui debere prædicabat; quoniam laudare se vani, vituperare stulti esset. *Idem in lib. octauo.* Quidam vt æternam memoriam assequerentur, etiam sceleribus innotescere non dubitarunt. Quorum è numero nescio an in primis Pausanias debeat referri; nam cum Hermeclen percunctatus esset, quonam modo subito clarus posset euadere; isque respondisset, si aliquem

Non seipsum nec laudare nec vituperare debet.

Exemplum.

B illustrem virum occidisset, futurum vt eius ad ipsum gloria redundaret; Philippum interfecit. Sic quod petierat assecutus est. Tam enim se parricidio, quam Philippus virtute, notum posteris reddidit. Ille vero gloriæ cupiditate sacrilegus inuentus est, qui Dianæ Ephesiæ templum incendere vellet, vt opere pulcherrimo consumpto, nomen eius per totum terrarum orbem disijceretur. Quem quidem mentis furorē equuleo impositus detexit. Ac bene consuluerunt Ephesij decreto memoriam deterrimi hominis abolendo, nisi Theopompi magnæ facundiæ ingenium, historijs eum suis comprehendisset.

Ouid. sine titu. lib. 3.
Quis furor est quæ nocte latent in luce fateri:
C *Et quæ clam facias, facta referre palam.*
Idem in lib. de arte secundo.
Furto celetur culpa modesto:
Gloria peccati est nulla petenda sui.
Idem in lib. Metamor. 9.
Quis enim sua prælia victus:
Commemorasse velit.
Cato vbi supra.
Ne sis ventosus, dum vis bonus esse videri:
Nec te collaudes, nec te culpaueris ipse.
Hoc faciunt stulti quos gloria vexit inanis.

Ex peccato nulla est petenda gloria.

De Iactantia.

Cap. CLXXV.

Quid iactantia.

D Auctor. *Iactantia est, fastu vel arrogantia mentis id agente, maiora quam sint de se promittere. Arrogantia enim est animi motus, ad iactandum se habere quod non habet. Item arrogantia vel iactantia est, cum quis ex eo quod non accepit gloriatur, placendi cupidine.*

Quint. de ora. instit. lib. 8. Vitiosa est iactatio, fertq; audientibus non modo fastidium, sed etiam plerumque odium. Habet enim mens nostra natura sublime quoddam & erectum, & impatiens superioris: Ideoque subiectos & submittentes se, libenter alleuamus quia hoc facere tanquam maiores videmur: Et quoties discesserit æmulatio, succedit humanitas, at qui se supra modum extulerit, premere ac despicere creditur; nec tam se maiorem, quàm cæteros minores facere;
E Inde inuident humiliores, hoc vitium est eorum qui nec cedere volunt, nec contendere possunt. Rident superiores, improbant boni, sed in veris sufficit conscientia.

Iactantia odium generat.

Prudentius in lib. de conflictu vitiorum ac virtutum.
Desine grande loqui, frangit Deus omne superbum.
Magna cadunt, inflata crepant, tumefacta premūtur.
Disce supercilium deponere, disce cauere.
Scandunt celsa humiles, traduntur ad ima feroces.
Gansredus in poetria noua.
Vincat opus verbum, minuit iactantia famam.

Oportet vt opus verbum vincat. *Iactantiæ species est vana promissio.*

Auctor. Iactantiæ species est mendax & vana promissio, vel comminatio per arrogantiam in aliquem prolata. De qua nonnulli quoque loquuntur auctores.

Ex prouerbijs sapientum. Priusquam promittas, prouidere

uidere debes vt quod promiseris facias.
Horatius in poetria.
Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu.
Parturient montes, nascetur ridiculus mus.
Non semper feriet quodcumque minabitur arcus.
Cato vbi supra.
Rem tibi promissam certam promittere noli.
Rara fides ideo, quia multi multa loquuntur.
Ouid. in lib. de arte primo.
Promittas facilè, quid enim promittere lædit.
Pollicitis diues quilibet esse potest.
Spes tenet in longum semel est si credita tempus.
Sic dominum sterilis sæpe fefellit ager.
Sic ne perdiderit, non cessat perdere lusor.

De vitijs oculorum.

CAP. CLXXVI.

Lingua & oculus sunt duo malitiæ instrumenta.

AVCTOR. Post vitia linguæ, libet & de vitijs oculorum pauca subnectere. Hæc enim duo membra sunt quasi duo mortis instrumenta, siue duæ ianuæ, per qua interiora animæ bona frequenter diripiuntur, ipsaque in barathrum præcipitatur. Vnde de Demetrio philosopho refert A. Gellius in libro noctium Atticarum quod natione Abderites fuerit, & ditissimus, qui omne patrimonium suum relinquens suis ciuibus, Athenas profectus est,& ibi oculos sibi eruit, tanquam, scilicet impedimenta bonorum studiorum, vt vegetatiores cogitationes haberet. Liberius tamen dicit eum oculos sibi eruisse, ne videret bene esse malis ciuibus. Tertullianus dicit, quòd ideo excæcauit seipsum, quia mulieres sine concupiscentia aspicere, non poterat. Porro merito sibi oculos eruit, qui magicas tenebras oculis humanis inuexit.

Exemplum.

Hieronymus contra Iouinianum. Inutile est cerebro videre, per quæ aliquando captus es, & eorum te experimento committere, quibus difficulter careas. Nam & Pythagorei huiuscemodi frequentiam declinantes, in solitudine & desertis locis habitare consueuerant. Plures etiam ex Platonis discipulis oculos sibi effoderunt.

Tull. de responsis Aruspicum. Miserior es qui in omnem fraudem oculis raperis, quàm si oculos omnino non habueris.

Libertas hominis est oculos perdidisse.

Quintilianus causa prima. Totius hominis libertas est oculos perdidisse. Oculi sunt per quos paupertatem ferre non possumus. Oculi tota nostra luxuria. Hi nos in omnia quotidie vitia præcipitant, mirantur, adamant, concupiscunt. Facilius impleas animi satietatem.

Lactantius in libro de vero cultu. Qui hominem quamuis ob merita damnatum in conspectu suo iugulari pro voluptate computat, conscientiam suam polluit, tanquam si homicidij quod fit occultè, spectator & particeps fiat.

Pars innocentiæ cæcitas.

Seneca in lib. de remedijs fortuitorum. Intelligendum est partem esse Innocentiæ, cæcitatem. Oculi enim sunt irritamenta vitiorum, Duces Scelerum.
Ouidius in libro tristium 2.
Heu mihi cur vidi, cur noxia lumina feci.

A

Idem in libro 3.
Inscia quod crimen viderunt lumina, plector:
Peccatumq; oculos est habuisse meum.

De signis exterioribus interioris mentis habitus.

CAP. CLXXVII.

AVCTOR. Dicto de mentis habitibus bonis & malis, id est de virtutibus & vitijs, dicendum est de exterioribus eorum signis, quæ maximè apparent in facie & in oculis.

Galtherus in Alexandreide libro primo.
O quam difficile est studium non prodere vultu.

Ex vultu interior homo cognoscitur.

B

Ganfredus in poetria noua.
Formido pallet, rubet ira, superbia turget.
Ouid. in libro de arte 1.
Sæpe tacens, vocem verbaq; vultus habet.
Idem in libro tertio.
Ora tument ira, nigrescunt sanguine venæ.
Nec tumeat vultu damnosa superbia vestro.
Sæpe tacens odij fœmina vultus habet.
Idem in libro sine tit. 2.
In tacito vultu scire futura licet.
Idem in Meta. 2.
Heu quàm difficile est crimen non prodere vultu?
Pallor in ore sedet, macies in corpore toto:
Nusquam recta acies, liuent rubigine dentes:
Pectora felle virent, lingua est suffusa veneno:
Risus abest, nisi quem visi mouere dolores:

C

Nec fruitur somno, vigilantibus excita curis:
Sed videt ingratos, contabescitq; videndo.
Successus hominum, carpitq; & carpitur vna.
Supplicium[q]; suum est; adopertaq; nubibus astris,
Polluit afflatu populos vrbesq; domosq;.
Vixq; tenet lachrymas, cum nil lachrymabile cernit.
Idem libro 7.
Facies atasq; iubebant
Credere adulterium, prohibebant credere mores.
Idem in lib. 7.
Super omnia vultus
Accessere boni.
Idem in lib. epi.
Erubuit, gremioq; pudor deiecit ocellos:

Crimen ex facie colligitur vti etiam amor.

D

Hæc satis in tacita signa fatentis erant.
Prudentius vbi supra.
Pallor in ore
Conscius audacia falli dat signa reatus:
Et deprehensa tremit languens manus, & color albet.
Statius in Achilleide.
Nec latet haustus amor, sed fax vibrata medullis,
In vultus atque ora sedit, lucemq; genarum
Tingit, & impulsu tenues sudore pererrat.
Iuuenalis libro primo.
Hispida membra quidem, & dura per brachia setæ,
Promittunt atrocem animum.

Hispida membra sunt signa atrocis animi.

Prosper in libro Epigrammatum.
Ex operum specie callebunt intima cordis,
Quisque hominis mentem spiritus intus alit.
AVCTOR. *De hac iterum materia require, capit. de physiognomia.*

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER QVINTVS.

De Bonis moribus principum & magnatum.

CAP. I.

POSTQVAM de virtutibus & vitijs per singulas species diuersorum auctorum sententias excerpendo collegimus. Nunc propter præcedentis voluminis longitudinem ab alio capientes exordium, ad vniuscuiusque conditionis, & sexus, & ætatis mores describendos, specialiter descendamus. Et primo de bonis moribus principum, ac iudicum, & magnatum quorumlibet aliqua colligamus.

Decet nobiles ... charitatem ciuium & gloriam quærere.

TVLL. *in philippica primo.* Nos nobiles magna quædam spectare decet, non pecuniam quidem, non opes violentas, & minimè ferendam potentiam; sed charitatem ciuium, & gloriam concupisse.

CASSIODORVS *in epi. 3.* Conuentus sapientium dignitas est imperantium.

IDEM *in 9.* Decet quemque, honorem quem gerit nomine, moribus exhibere.

SYDONIVS *in epis. lib. 5.* Multa in te genera virtutum superno munere congesta gaudemus. Siquidem agere narraris sine superbia nobilem, sine inuidia potentem, sine restrictione religiosum, sine iactantia litteratum, sine ineptia grauem, sine studio facetum, sine asperitate constantem, sine popularitate communem.

Non est dignus imperare qui sibi imperare non potest.

SOCRATES. Qui multarum rerum potestatem habet, primum purgare conscientiam debet, vt qui delicta corrigit nulla admittat. Stultum est vt imperare quis alijs velit, cum sibiipsi imperare non possit.

IDEM. Age sic alienum, vt tuum non obliuiscaris negotium. Nulli imponas quod ipse pati non possis. Hoc exhibe quod tibi optaueris exhiberi. Si bene egeris, ipse tibi personæ authoritatem dabis.

VALERIVS *lib. 7.* Imperium nostrum non tam roboribus corporis quàm vigore animorum incrementum ac tutelam sui comprehendit.

IDEM. Publius Valerius Consul Romanus, adeo plebem semper dilexit, vt merito publicola cognominatus sit, idem ædes suas in medio foro dirui fecit, quia excelse super cæteras apparebant; quantumque domo inferior, tantum gloria superior euasit: adeo pauper mortuus est, vt sumptu publico sepeliretur.

Talis quisq; in magistratu esse debet qualem sibi esse optaret si priuatus esset.

EVTROPIVS. Inter alia dicta Vulpij Cæsaris tyranni, hoc ipsius fertur egregium. Amicis enim eum culpantibus, quod nimium omnibus esset communis: Respondit, talem se imperatorem esse priuatis, quales sibi esse imperatores priuatus optasset.

SENECA *in Troade.* Minimum decet libere cui multum licet. At qui non vetat peccare cum possit, iubet.

PERICLES. Prætorem decet non solum manus & linguam, sed & oculos habere continentes.

GALTHERVS *in Alexandreide libro 6. Maiestas regia magni ponderis esse solet.* OVIDIVS *in libro tristium 4.*

O qui nominibus cum sis generosus auorum,
Exuperas morum nobilitate genus.

CATO vbi supra. *Patere legem quam ipse tuleris.*
Quem superare potes, interdum vince ferendo.
Vtilius est regno meritis acquirere amicos.

MARTIALIS coquus. *Principis est virtus maxima nosse suos.*

De Clementia Principum.

CAP. II.

Quid clementia.

SENECA *de clementia ad Neronem libr. 3. Clementia est temperantia animi in potestate vlciscendi, vel lenitas superioris ad inferiorem in pœnis constituendis. Idem in lib. 1.* Nullum ex omnibus clementia magis quàm regem aut principem decet. Iracundissimæ ac pro corporis captu pugnacissimæ apes sunt, & aculeos in vulnere relinquunt; rex ipse sine aculeo est, natura ei zelum detraxit, & iram eius inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus ingens, pudeat ab exiguis animalibus non trahere mores, cum tanto homini moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Errat siquis æstimat ibi tutum esse regem, vbi nihil tutum est à rege. Securitas securitate mutua pascenda est. Non est opus altas ædes struere, & multiplicibus muris turribusque sepire; saluum regem clementia in

Simile.

Clementia principē maxime decet illumque saluum & securum in regno constituit.

aperto

aperto monstrabit. Vnum est inexpugnabile munimentum amor ciuium. Quid pulchrius est quàm viuere cunctis optantibus. Verecundiam peccandi facit ipsa clementia regentis. Et grauior multo pœna videtur, quæ à miti viro constituitur. Non minus principi turpia sunt multa supplicia, quam medico multa vulnera. Remissius imperãti melius paretur. Nam cõtumax est animus humanus; & in contrarium atque arduum nitens, sequiturq; facilius quàm ducitur. *Idem in Thebaide.* Qui vult amari, languida regnat manu.

Remissius imperanti melius paretur; vtique clementia regentis facit verecundiam peccandi.

Tullius in Philippica 2. Quamuis homines in turbidis rebus sint, tamen si vere homines sunt, interdum animis relaxantur. Nullum est armatorũ præsidium; charitate & beneuolentia ciuium oportet esse septum, non armis. *Idem in lib. de offi.* 1. Nihil est laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate & clementia, quæ tamen ita probanda est, vt adhibeatur reipublicæ causa seueritatis, sine qua ciuitas administrari non potest. *Quintus Curtius li.* 6. Regũ Ducumq; clementia, non in ipsorum modo, sed etiam illorum qui parent ingenijs sita est.

Nil in viro præclaro clementia laudabilius.

Cassiodorus in epist. 10. Regnantis facultas tunc ditior fit cum remittit, & acquirit nobiles Thesauros fama neglecta vtilitate pecuniæ. *Terentius in Adelphis.* Vt homo es, ita mores geras. Nam quid tu hic agas, vt si quid bene præcipias, nemo obtemperat? Errat longe à mea sententia, qui imperium credit esse grauius aut stabilius vi quod fit, quam illud quod amicitia iungitur. *Claudia. in maiori.*

Sis pius inprimis, nam si vincamur in omni
Munere, sola Deos æquat clementia nobis.
Pax maiora decet, peragit tranquilla potestas,
Quod violenta nequit; mandataq; fortius vrget.
Imperiosa quies, nunquàm libertas gratior extat.
Quam sub rege pio.
Galtherus in Alexandreide. lib. 1.
Instabile est regnum, quod non clementia firmat.

Sine clementia regnum est instabile.

De Moderamine & patientia eorum.

Cap. III.

SENECA *de clementia li.* 1. Rex læsus animum in potestate habeat, & pœnam si tutè poterit donet; si minus, temperet: longeque sit in suis, quàm in alienis exorabilior, iniurijs. Nam quemadmodũ magni animi non est, qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat sibi detrahit, ita clementem voco, non in alieno dolore facilem, sed eum qui cum suis stimulis agitetur, non prosilit; qui intelligit magni animi esse, iniurias in summa potentia pati. Nec quicquam gloriosius esse principe impune læso. *Idem in Troade.* Quo plura possis, plura patienter feras; violenta imperia nemo diu continuat; moderata durant. *Tul. de Offi. li.* 1. Omnis animaduersio & castigatio debet vacare à contumelia; nec ad eius qui punit vel castigat aliquẽ, sed ad Reipublicæ vtilitatem referri. Cauendum est etiam ne maior sit pœna quàm culpa. Et ideo prohibenda est ira, in puniendo maximè, nunquàm enim qui iratus ad puniendum accedit, mediocritatẽ illam tenebit quæ est inter nimium & parum, qui ergo reipublicæ præsunt, legum similes sint, quę ad puniendum, non iracundia, sed ęquitate ducuntur. *Val. lib.* 3. Illa demum tuta est potentia, quæ viribus suis modũ imposuit. *Require supra cap. de moderatione.*

Princeps debet esse exorabilior in proprijs iniurijs quam in alienis.

Non violẽta sed moderata durant.

Nemo iratus ad puniendũ accedat, ne excedat.

Clau. vbi supra.
Carmen amat, quisquis carmine digna gerit.
Ouid. in lib. trist. 3.
Quanto quis maior, tanto placabilis ira:
Et faciles motus mens generosa capit.
Idem in lib. de arte 2.
Flectitur obsequio curuatus ab arbore ramus:
Frangis si vires experiare tuas.
Obsequio tranantur aqua, nec vincere possis.
Flumina, si contra quà rapit vnda nates.
Obsequium tigresq; domat tumidosq; leones:
Rustica paulatim taurus aratra subit.
Galtherus in Alexandreide lib. 1.
Vindictam suffer donec pertranseat ira:
Nec meminisse velis odij post verbera.

Ne memineris odij post verbera.

AVCTOR. *De hac quoque materia require supra in cap. de misericordia, de indulgentia, de clementia quoque, siue moderatione.*

De vitijs principum secundum philosophos.

Cap. IV.

SENECA *in Thebaide.*
Regna cum scelere omnibus
Sunt exilij grauiora.
Idem in Troade.
Qui non vetat peccare cum possit, iubet.
Idem in Agamennone.
Non intrat vnquam regium limen fides;
Pretio peracta fides, pretio vincitur.

Tull. de offi. li. 2. Nullum vitium deterius est auaritia, præsertim in principibus & rempublicam gubernantibus; habere enim quæstui rempublicam, nõ modo turpe, sed etiam sceleratũ & nefarium. *Sal. in catil.* Regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperq; his aliena virtus formidolosa est. *Idem in Iugurthino.* Auida est impij natura mortalium, & præceps ad explendam animi cupiditatem. Superbia commune nobilitatis malum est. *Fulgentius in lib. Mythologiarum* 2. Quamuis in omnibus libidinis amor turpis sit, nunquam tamen deterior quàm cum se honorato miscuerit. Libido enim honestatis nouerca, dum quod expediat nescit, semper est maiestati contraria. Iupiter in cignum conuersus cum Læda concubuit, quæ peperit ouum, vnde tres nati sunt, scilicet Castor Pollux & Helena. Iupiter in modum potentiæ ponitur, Læda vero quasi à lædo, id est iniuria vel conuitium dicitur. Omnis ergo potentia iniuriæ mixta, speciem suæ generositatis mutat. Ideo autem in Cignum, quia phisiologi ferunt huiusmodi auem ita conuitijs esse plenam, vt ea clamante, taceant aues reliquæ quæ præsto fuerint. Vnde & olor dictus est, quasi ab oligoria, quod Latinè dicitur iniuria. Ex hac cõmixtione ouum concipitur, in quo sordicies omnis intrinsecus continetur; quia in effectu iniuria omnis est immunditia. Inde generatur Helena, scandali scilicet & discordię seminarium & materia. Castorem vero & Pollucẽ quasi in modum perditionis ponunt; vnde & in mari Castorum signa dixerunt, quæ periculum creant. Nam & græcè pollux à perdendo dicitur, & castor quasi malum extremum. *Suet. in lib. de* 12. *Cæsaribus.* Augustus Cæsar nihil minus in perfecto duce quàm festinationem temeritatemque conuenire arbitrabatur; crebro id iactãs, satis celeriter fieri, quicquid satis bene fit.

Nullum vitium in principe deterius auaritia.

Superbia est commune nobilitatis malum.

Libido est maiestati contraria.

Fabula poetica.

Sat cito si sat bene.

De eodem secundum poetas.

Cap. V.

OVIDIVS *lib. epist.*
Imperat bene populis, tumida non imperat ira:
Possidet & vitijs regna minora suis.
An nescis longas regibus esse manus?
Idem in lib. sine tit. 1.
Curia pauperibus clausa est, dat census honores:
Inde grauis Iudex; inde seuerus eques.
Omnia pessundant, illis campusq; forumq;
Seruit. & hi pacem, crudaq; bella gerunt.
Idem in libro de Fastis 6.
Regia res scelus est.
Idem in lib. Metamor. 2.
Non bene conueniunt, nec in vna sede morantur,
Maiestas & amor,
Statius in Thebaide lib. 1.
Gentiles animo subijt frager, ægraq; letis
Inuidia. Atque parens odij metus inde regendi
Sensus amor, ruptaq; vices, iurisq; secundi.

Curia pauperibus clausa est.

Maiestas & amor nõ bene conueniunt.

Ambitus impatiens, & summo durius vnum
Stare loco, sociisque comes discordia regnis.
Idem in 2.
Non parcit populis regnum breue.
Lucanus lib. 1.

Potestas consortis impatiens.

Nulla fides regni socijs: omnisque potestas
Impatiens consortis erit.
Idem in 8.
Sceptrorum vis tota perit, si pendere iusta
Incipit, euertitq́ arces respectus honesti.
Libertas scelerum est, quæ regna inuisa tuetur.
Sublatusq́ modus gladijs facere omnia sanè,
Non impunè licet: nisi cum facis exeat aula
Qui vult esse pius; virtus & summa potestas,
Non coeunt, semper metuet quem sæua pudebunt.
B Auianus in Mythologia.

Vitiosus non debet alterius vitia notare.

Ab sturdum nimis est, cum tu prauissima tentes;
Alterius censor vt vitiosa notes.
Petronius ad prædam.
Strepitumque lucri, suffragia vertit
Venalis populus, venalis curia primum.
Iam quoque maiestas auro corrupta iacebit.
Galthetus in Alexandreide lib. 1. *Require supra, in cap. de auaritia secundum poetarum dicta.*

Quòd exemplis principum formantur mores subditorum.

Cap. VI.

Populus imitatur facta superiorum pro lege.

QVINTILIANVS *in 3. causa*: Hæc est autem superiorum conditio, vt quicquid faciunt præcipere videantur: & pernitiosissimus est malæ rei quisque maximus auctor. *Boetius de consolatione lib. 3.* Imperante florenteque nequitia, virtus non solum premio caret, verumetiam sceleratorum pedibus subiecta calcatur. *Cassiodorus in epistola 3.* Porro facilis recti persuasor est innocens iudex, sub cuius prædicabili conuersatione, pudet mores probabiles non habere.

Eutropius. Inter alia dicta Vulpij Criniti Traiani, hoc ipsius fertur egregium. Amicis enim eum culpantibus quod nimium omnibus esset communis: Respondit talem se esse Imperatorem priuatis, quales sibi esse imperatores priuatus optasset.

Qui facit quod monet, facilius aliu monet.

Ouid. in lib. de Fastis 6.
Agitur censura, & sic exempla parantur.
Cum iudex alios quod monet ipse facit.
Idem sine tit. lib. 2.
Quod decuit reges, cur mihi turpe putem?
Iuuenalis lib. 3.
Omne animi vitium tanto conspectius in se
Crimen habet, quanto maior qui peccat habetur.
Ex prouerbijs sapientum. Inferior horrescit quicquid peccat superior. Claudianus in maiori.
Componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, quam vita regentis.
Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

De Lateralibus principum & magnatum.

Cap. VII.

AVCTOR. Quoniam autem ex conuictu præcipuè mores formantur; Mali principes mala habent latera: & aliquando quidem ex ipsis ad latera sua procedit aut redundat iniquitas, aliquando autē econtrario. Ipsa quoque potentum ac diuitum familiaritas aut amicitia fallax est & inconstans, vtpote veritatis ac fidei fundamento carens. *Ex prouerbijs sapientum.* Si in clientelam & hominis felicis potentisque perueneris, aut veritas aut amicitia perdenda est.

Potentum amicitia fallax vt potentes fruantur veritas perdenda est.

Seneca in lib. de reme. fortuitorum. Multi aliquando diuitem comitantur (& mel muscæ sequuntur, cadauera lupi, frumenta formicæ) prædam sequitur turba ista, non hominem. *Helinandus in Chronicis.* Plato cum vidisset Dionysium Tyrannum Siciliæ corporis sui circumseptum custodibus; quod tantum malum inquit fecisti, vt à tam multis necesse habeas custodiri.

Qui sequuntur diuitem, prædam sequuntur non hominem.

Boetius in lib. de cons. 4. Regum familiares regia potestas sæpe incolumis sæpe elapsa prosternit. *Luc. lib. 1.*
Nulla fides regni socijs, omnisq́ potestas
Impatiens consortis erit. Idem in lib. 8.
Exeat aulam,
Qui vult esse pius. Hora. in lib. epist.

Qui vult esse pius aula exeat.

Principibus placuisse viris non vltima laus est:
Dulcis inexpertis cultura potentis amici:
Expertus metuit, tu dum tua nauis in alto,
Hoc age, ne mutata retrorsum referat aura.
Ouidius in lib. tristium 1.
Dum iuuat, & vultu ridet fortuna sereno:
Indelibatas cuncta sequuntur opes.

AVCTOR. *De hac iterum materia require copiosius infra in cap. de falsis amicis.* Nam diuitum & potentum amici, sunt amici fortunæ, nō personæ. Vnde Varro in sententijs Amici inquit diuitū paleæ sunt circa grana.

Amici diuitum sunt paleæ circa grana.

De moribus seruorum secundum philosophos.

Cap. VIII.

SENECA *de beneficijs lib. 3.* Seruus (vt placet Crysippo) perpetuus mercenarius est: hic beneficium domino dat, cum plus præstat quàm per operas locauit: Sic & seruus cum beneuolentia erga dominum fortunæ suæ modum transit; & aliquid audet, quod & felicius natis decori esset: vbi enim præstat quod nolle licuit, voluisse laus est. *Idem.* Quæritur ab Ecathone &c. *require supra in tractatu de liberalitate. Valerius lib. 6.* Antonius orator clarissimus, cum incesti reus ageretur, accusatores seruum eius in quæstionem perseuerantissime postulabant, eo quòd ab eo cum ad stuprum iret, laternam prælatam contenderent, qui Antonium hoc nomine vehementius confusum atque solicitum, vltro hortatus est, vt se iudicibus torquēdum traderet; affirmans nullum ex ore suo verbum exiturum quod causam eius læderet. Itaque pluribus verberibus laceratus, equuleoque impositus, candentibus etiam laminis vstus, omnem vim accusationis, custodita rei salute subuertit. Argui fortuna merito potest, quod tam pium & fortem spiritum, seruili homine inclusit. Panopionis quoque admirabilis fidei, cum ad dominum proscriptum occidentium milites in Reatinam villam venisse cognosceret, mutata cum eo veste, permutato etiam annulo, illum postico clam emisit, se autem in cubiculum lectulumque recepit, & vt Panopionem occidi passus est. Breuis huius facti narratio, sed non parua materia laudationis. *Seneca ad Lucil. epist. 28.* Quid interest quot domini sint, seruitus vna est; hanc qui contempsit, in quantalibet turba dominantium liber est. *Hermogenes.* Plerique hominum stulti, seruiles cibos, & seruilem vestem fugiunt, & seruiles mores non fugiunt. *Tullius in lib. de Paradoxis.* Omnis sapiens liber est, & omnis stultus seruus: omnis etiam animi debilitas, & humilis fractaque timiditas, seruitus est. *Matthæus in Tobia.* Maligno sæpe ministerio seruus acerbat herum. *Ex prouerbijs sapientum.* Bis peccas cum peccato obsequium accommodas.

Seruus volendo quod noluisse licuit, beneficium domino præstat.

Exempla.

Qui seruitutem contemnit liber est.

De eodem secundum poetas.

Cap. IX.

IVVENALIS *lib. 3. lingua mali pars pessima serui.*
Galthe. in Alexand. lib. 1.
Consultor procerum, seruos contēmne bilingues
Et nequam, nec quos humiles natura iacere
Præcipit, exalta, nam quę pluuialibus vndis
Intumuit torrens, fluit acrior amne perenni.
Sic partis opibus, & honoris culmine seruus,
Obturat precibus aures, mansuescere nescit.
Nec tamen his prohibet rationis calculus, vt non
Exaltare velis, si quos insignit honestas,
Quos morum sublimat apex, licet ampla facultas,

Vilis persona dum exaltatur intumescit & sæuit.

Et patria desit gloria, & sanguinis alti. Poeta. A
Asperius nihil est humili, cum tendit in altum.
Hildebertus. Cenomannensis.

Iudiciũ nec amor nec munera peruertant.

Si lis inciderit te iudice, dirige libram:
Iudicij nec flectat amor, nec munera palpent.
Nec moueat stabilem persona acceptio mentem.

Auctor. *De hoc quoque require supra sub illo titulo quod virtus libera sit, & vitium seruile.*

De moribus fœminarum.

Cap. X.

Auaritia est fundamentũ muliebrium vitiorum.

AVCTOR. Fœminas constat esse leuiores, siue mobiliores, & ad quædam vitia proniores. Vnde multa de hac materia loquuntur auctores. *Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 3.* Muliebrium vitiorum fundamentum est auaritia. *Terentius in Hecyra.* Vno animo omnes socrus oderunt nurus. *Idem in eodem.* Mulieres fermè vt pueri, leui sententia sunt. *Ex prouerbijs sapientũ.* B Aut amat aut odit mulier, nihil est certiũ. Aperta mala quando est mulier, tunc demum erit bona. Anus cũ ludit, morti delicias facit. Mulier cum sola cogitat, male cogitat. Malo consilio fæminæ vincunt viros.

Exemplum.

Macrobius in li. de Saturnalibus. Papirius cum esset puer, forte cum patre suo in curiam ierat. Illum reuertentẽ percontari cæpit mater, quid in senatu egissent patres: puer respondit tacendum esse, neque id dici licere. Miser auidior audiendi secretum rei, & silentium pueri animum eius ad inquirendum euerberat. Tunc puer vrgente matre, lepidi atque festiui mendacij consilium capit: actum in senato dicit, vtrum videatur vtilius esse, vnusne duas haberet vxores, an vna apud duos nupta esset. Hæc illa vt audiuit, Ad cæteras matronas retulit; postridieque ad senatum confluunt orantes, vt vna potius duobus nupta fieret, quàm vni duę. C Senatores quænam esset illa mulierum intẽperies, & quid sibi postulatio hæc vellet mirabantur, & non vt paruæ rei prodigium; illam verecundi sexus impudicam pauescebant insaniam. puer Papirius publicum metum demit, quæ matri dixerat enarrat. Senatus fidem atq; ingenium pueri exosculatur atque amplectitur, consultumque facit, ne pręter illum pueri cum patribus in curiam post hæc introirent. *Secundus Philosophus.*

Mulier est hominis confusio.

Quid est mulier? hominis confusio, insaturabilis bestia, continua solicitudo, indesinens pugna, viri incõtinentis naufragium, humanum mancipium.

De Eodem secundum poetas.

Cap. XI. D

OVidius in lib. de arte 1.
Parcior in nobis, nec tam furiosa libido:
Legitimum finem flamma virilis habet.
Quæ dant quæque negant, gaudent tamen esse rogatæ:
Vix erit è multis quæ neget vna tibi.

Cuiuis mulieri sua forma placet.

Sibi quæque videtur amanda
Pessima sit, nulli non sua forma placet.
Delectant etiam castas præconia formæ:
Virginibus curæ grataque forma sua est.
Fœmina nec flammas, nec sæuus effugit arcus:
Parcius hæc video tela nocere viris.

Idem in lib. 2.
Non est fuluus aper media tam sæuus in ira,
Fulmineo rapidos dum rotat ore canes.
Nec lea, cum Catulis lactantibus vbera præbet; E
Nec breuis ignaro vipera læsa pede,
Fœmina quam socij deprensa pellice lecti
Ardet, & in vultu pignora mentis habet.

Pauca mulieres casta si sollicitentur.

Idem sine tit. lib. 1.
Ludunt formosæ, casta est quam nemo rogauit.

Iuuen. lib. 2.
Cognoscit mulier quid toto fiat in orbe.
Prima videt famam, rumoresque illa recentes
Excipit ad portam.
Intolerabilius nihil est quàm fœmina diues,
Quæ non faciat quod principis vxor. A

Calpurius in Bucol.
Mobilior ventis ô mulier.

Virgilius in Æneide lib. 5.
Varium & mutabile semper
Fœmina. Cato.
Fœmina dum plorat, hominem superare laborat.

Valerius lib. 2. Vini vsus olim Romanis fœminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur.

De moribus puerorum.

Cap. XIII.

Testimoniũ pueri est certũ quod fingere non potest.

AVCTOR. Pueros quoque constat esse lasciuos ac mobiles, & ad fletum ac risum faciles; simplices tamen ac dociles & innocentes. *Seneca in declamationib. lib. 5.* Nihil est puero teste certius: Nam & ad eos annos peruenit vt intelligat; & non ad eos quibus fingat. B *Idem in lib. de Moribus.* Educatio & disciplina mores facit. Et id sapit quisque quod didicit: *Varro in sententijs.* Sicut ridenda est in sene puerilitas, sic obstupescenda in puero optimorum morum constantia. Sapiũt quidem vasa quicquid primum acceperint, sic & de infãtibus. *Quintil. lib. 1.* Vtinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus. Infantiam statim delicijs soluimus. Mollis educatio quam indulgentiam vocamus, Neruos omnes mentis corporisque frangit. Ætas quidem hominis tunc vel maxime formanda est, cũ simulandi nescia est, principiantibus facillime cedit.

Ingenia puerorum nimia seueritate deficiunt.

Idem in 2. Ingenia puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt. Nam & desperant & dolent, ac nouissime oderunt; & quod maximè nocet, dum timent nihil conantur. Oui. de arte lib. 1. C
In puero est ætas mollis, aptaque regi.
Ingenium cæleste suis velocius armis
Surgit.

Idem in lib. epist.
Ars fit à teneris crimen quod discitur annis.
Scilicet, vt teneros lædunt iuga prima iuuencos,
Frenaque vix patitur de grege captus equus.
Sic male vixque subit primos mores rude pectus.

Statius in Thebaide lib. 7.
Maturius æuo,
Robur & ingentes spondet tener impetus annos.

Horatius in poetria.
Reddere iam voces, qui scit puer & pede certo.
Signat humum, gestit paribus colludere, & iram.
Colligit ac ponit temere & mutatur in horas.
Imberbis iuuenis tandem custode remoto, D
Gaudet equis, canibus, & aprici gramine campi.
Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,
Vtilium tardus, prouisor prodigus æris:
Sublimis, cupidus, contra amara relinquere pernix.

Quo semel imbuta recens &c.

Idem in lib. epist.
Quo semel est imbuta recens seruabit odorem
Testa diu.
Tractari mollius ætas imbecilla solet,

Virgilius in Bucolicis.
Qui legitis flores & humi nascentia fraga:
Frigidus ô pueri, fugite hinc, latet anguis
In herba.

De moribus iuuenum.

Cap. XIII. E

Iuuenes facile sequuntur impetum carnis.

S*Eneca in declamationibus lib. 1.* Torpent ingenia desidiosæ iuuentutis, nec vnius honestæ rei labore vigilatur. Cantandi saltandique obscæna studia effæminatos tenent. capillum frangere, & ad muliebres blanditias voces extenuare, mollitiæ corporis cum fœminis certare, & immundissimis se munditijs extollere, nostrorum adolescentium specimen est: molles eneruesque nati in vitio manent, expugnatores alienæ pudicitiæ, negligentes suæ. *Idem in Troade.* Iuuenile vitiũ est regere non posse impetum.

Verecundia & modestia sunt in iuuenibus laudabiles.

Idem ad Lucil in epist. 11. Verecundia bonum in adolescente signum est. *Sydonius in epist. li.* 3 Plurimũ laudis iuuenes moribus suis applicant, quoties de negotiorum meritis ambigentes, ad peritorum consilia recurrunt. *Tullius de offi. li.* 2. Prima adolescentis commẽdatio proficiscitur à modestia, cum pietate in parẽtes, in suos beneuolentia. Deinde etiam facile in optimã partem declinare cognoscitur, si ad sapientes & claros viros & bene consulentes reipublicæ se contulerit, & cum eis assiduus sit. *Idem lib de senectute.* Adolescentem probo, in quo est aliquid senile; at ipsa defectio virium adolescentię vitiis afficitur sæpius quàm senectutis. Libidinosa enim & intemperans adolescentia effętum corpus tradit senectuti. frustra sperat adolescens, vel promittit se diu victurum. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere? Quoniam enim illa ætas, multo plures quam senectus habet mortis casus: facilius enim in morbos adolescentes incidũt, grauius ægrotant, tristius curantur &c *Require infra. Sal. in Cati.* Adolescentium animi molles & ætate fluxi, haud difficile capiuntur. *Virgilius in Georgicis lib.* 3.

Vita iuuenis est magis incerta quam senis.

Hortare, viamque insiste domandi:
Dum faciles animi iuuenum, dum mobilis ætas.

Ouid. in lib de arte 3.

Dum vires animique sinunt, tolerate labores:
Iam veniet tacito curua senecta pede.
Venturæ memores iam nunc estote senectæ:
Sic nullum vobis tempus abibit iners.

Idem in lib. de fastis 5.

Tenera ætas est lubrica.

Cum iuuenilibus annis
Luxuriant animi, corporaque ipsa vigent.

Idem fine tit. lib. 1.

Militat omnis amans, & habet sua castra cupido.
Quæ bello est habilis, veneri quoque conuenit ætas.

Claudianus in minoris.

Teneris est lubrica moribus ætas.

Lucanus 8. lib.

Ardua quippe fides robustos exigit annos.

De moribus senum.

CAP. XIIII.

In senibus turpes sunt luxuria & auaritia.

VARRO *in sententijs.* Tam vero ridenda est in sene puerilitas, quam stupenda in puero optimorum constantia. *Tull de offi. lib.* 1. Luxuria cum omni ætati turpis sit, senibus maxime fœdissima est. *Seneca in lib. de Moribus.* Monstro similis est auaritia senilis; quid enim stultius est, quàm via deficiente viaticum augere? *Idẽ in lib declamationum* 1. Adolescens luxuriosus peccat, senex luxuriosus insanit. *Idem ad Lucil. epist.* 4. Tenes vtique memoria quantum senseris gaudium, cum prætexta posita, sumpsisti virilem togam, & in forum deductus es: maius expecta cum puerilem animum deposueris, & te in viros philosophiæ transtuleris. Adhuc enim non pueritia, sed quod est grauius, puerilitas remanet Et hoc quidem peius est, quod habemus auctoritatem senum, sed vitia puerorum; nec puerorum tantum, sed & infantium. Illi leuia, hi falsa formidant: nos vtraque. *Idem in* 13. Quid turpius est, quàm senex viuere insipiens? *Idem in* 27. Numera annos tuos, & pudebit eadem velle quæ volueras puer: hoc denique tibi circa diem mortis presta, moriantur ante vitia. *Idem in* 36. Turpis & ridiculosa res est elementarius senex. Iuueni parandum, seni vtendum est. *Terentius in adelphis.* Ad omnia alia, ætate sapimus rectius, hoc solum vitium senectus affert omnibus, quod attentiores sumus ad rem quàm sat est. *Symmachus in epi. suo.* Scio senes ad capescendum laborem segnes fieri, quia scilicet crescunt vitia cum tempore. *Martialis.*

Crescunt vitia cum tempore, cum tamen mori debeãt ante hominem.

Heu nostri male computantur anni.
Infantes sumus & senes videmur;
Non enim viuere, sed valere vita est.

Tibullus in lib. 1.

Vidi ego qui miseros iuuenum damnasset amores,
Post veneris vinclis subdere colla senem.
Et sibi blanditias tremula componere voce:
Et manibus canas fingere velle comas.
Quid tibi nunc prodest molles caluisse capillos,
Sæpe & mutatas disposuisse comas?
Nunc studium formæ est coma, nunc mutatur in annos:
Dissimulet viridi cortice iuncta nucis.
Tollere nunc cura est albã e stirpe capillos:
Et faciem dempta pelle referre nouam.

Oui. in lib. de Fastis 1.

Nequitia est quæ te non sinit esse senem.

Idem in lib fine tit. 1.

Turpe senex miles, turpe senilis amor.

Turpe senex miles turpe senilis amor.

Ex prouerbijs sapientum.

Anus quoque cum ludit, morti delicias facit.

De multiplicatione iniquitatis in seculo.

CAP. XV.

AVCTOR. Dicto de moribus hominũ quibus bene vel male viuitur, sigillatim discurrẽdo per singula habituum & hominum genera. Restat dicendũ in vniuersali de bona & mala vita, quæ per habitus huiuscemodi formatur aut deformatur. Et à mala quidẽ incipiendũ; quoniam (vt ait Aug.) Nemo vnquam bonus est, qui non prius fuerit malus. *Omnes enim natura sumus filij iræ:* In prouerbiis sapientum quoque legitur, quod vix quisquam in bonum, nisi ex malo transit Itaque primo paucas auctorum sententias colligamus in generali, de multiplicatione malitiæ seculi. *Seneca in Agamemno.*

Nemo fit bonus qui prius non fuerit malus.

Periere mores, ius, pietas, fides,
Et qui redire cum perit nescit, pudor:
Per scelera semper sceleribus tutum est iter.

Idem in Hercule Oeteo.

Illicita amantur, excidit quicquid licet.

Vitia inueterata, difficulter eradicantur.

Idem ad Lucil. epist. 39. Desinit esse remedij locus, vbi quæ fuerant vitia, mores sunt. *Idem in* 46. Iam etiam vbi causa sublata est, mentimur consuetudinis causa. *Idem in* 80. Cogito mecum quantus ad spectaculũ lusorum fiat concursus; quanta sit contra bonos artes solitudo: quã imbecilli animo sint, quorũ lacertos humeresque miramur. *Idem in lib. de beneficijs* 5. Dicitis ô Stoici omnes stulti mali sunt, & qui vnum vitium habet, & omnia. Quod si est, nonne vndique humano generi conuitium sit? Nonne publica querela est beneficia perijsse, & paucissimos esse qui de bene merẽtibus non inuicem pessime mereantur? Non est quod hanc tantum nostram murmurationem putes; nescio quę sc. ex Philosophorum domo clamat, & ex medio cõuentu populos gentesque damnatura, vox mittitur:

Non hospes ab hospite tutus,
Non socer à genero, fratrum quoque gratia rara.
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.

Beneficia in scelus versa sunt, & sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis fundendus est. Humili se ac depresso loco putat stare, quisquis non supra rempublicã steterit. Quis extremo die dicere audeat vixi, & quem dederat cursum fortuna peregi. *Sal. in Catil.* Plurima maiores nostros magnos fecerunt quæ nobis nulla sunt, sc. domi industria, foris iustitia, animus in consulendo liber, neq; delicto, neq; libidini obnoxius: pro his autẽ habemus luxuriã & auaritiã, publici egestatẽ, priuati opulentiã. Inter bonos & malos nullum discrimẽ. Omnia pręmia virtutis ambitio possidet: domi voluptati, foris aut pecuniæ studetur aut gratiæ. *Idẽ in Iugurthino.* Plura vero sũt, quæ licet grauia sint, tamẽ ex consuetudine pro nihilo habetur. *Plautus in aulularia.* Patientia desidię, acrimonia crudelitati assignatur; sic euertuntur omnia. *Boetius de consol. lib.* 4.

Quantarum rerum lubrica versat fortuna vices.
Premit insontes debita sceleri noxia pœna.
At peruersi resident celso mores solio,
Sanctaq; calcãt. Latet obscuris cõdita virtus clara tenebris.

Virtus sepulta iacet.

Tull in li. de Paradoxis. Non autem peccata rerum euẽtu, licet vitijs hominum metienda sunt.

De

De eodem secundum poetas.

Cap. XVI.

Malitia hominis omnia peruertit.

Persius satyricus.
O curuæ in terris animæ & cælestium inanes.
Iuue. lib. 1.
De moribus vltima fiet quæstio.
Lucanus lib. 5.
Itur in omne nefas, iuuat esse nocentes.
Idem.
Facinus quos inquinat æquat.
Ouid. de arte lib. 1.
Nil nisi turpe iuuat, curæ est sua cuique voluptas.
Idem in lib. 3.
Semper sunt plura deteriora bonis.
Idem in lib. Tristium 1.
Nubila sunt nostris tempora nostra malis.
Idem in lib. Meta. 1.
Irrupit venæ peioris in æuum,
Omne nefas fugere pudor, verumque fidesque.
In quorum subiere locum fraudesque dolique
Insidiæque, Et vis amor sceleratus habendi.
Effodiuntur opes irritamenta malorum.
Iamque nocens ferrum, ferroque Nocentius aurum
Prodierat, prodijt bellum quod pugnat vtroque.
Sanguineaque manu crepitantia concutit arma.
Viuitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus.
Non socer à genero, fratrum quoque gratia rara.
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.
Lurida terribiles miscent aconita nouercæ.
Filius ante diem patrios inquirit in annos.

Pietas victa iacet.

Victa iacet pietas.
Qua terra patet, fera regnat Erinnis.
In Facinus iurasse putes.
Quantum noxa iam regnat vbique.
Enumerare piget, minor est infamia vero.
Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.
Quippe vbi temperiem sumpsere, humorque calorque.
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cumque sit ignis aquæ pugnax, vapor humidus omnes
Res creat, & discors concordia fætibus apta est.

Hildebertus Cenomannensis. Quæ cum ita sint, tantum tamen amorem, tanquam germanum fędus, plurimæque superuenientes irrumpunt molestiæ, quibus excita caro pro viuificationis odio, spiritũ solicitat ad cõsensum. quia sicut illecebrarum desiderio, sic etiã perniciosa commouetur anxietate solitudinum. Quibus dum venatrix illa deliciarum diu subesse, diuque fatigari formidat: paulatim incipit tędere vitæ, placetque viuificationis gratiã abiurare: cuius obsequia permixtis incommodis amarescunt. nascitur inde turpis ac ridiculosus mortis appetitus, nequã sc. progenies, & quæ more vipereo, suos plerumque suffocat & extinguit genitores: nonnullos enim tua quoque tempora habuere, quos vel ad aquas, vel ad laqueum egit, dolor amissæ pecuniæ. Nam de veteribus quid loquar, quorum mortes simili prouocatas insania, veridicis assertionibus nequaquam poetæ tacuerunt. Num recolis idem te attestatum, cum affectatæ mortis originem, suppositis decantares versiculis.

Deliciæ in desperationẽ trahunt.

Cum placeat carni quod viuificetur, ametque
Hoc animæ obsequium, tamen euenit vt diuturnis
Fracta malis, vitam fastidiat, abdicet annos:
Malit obire semel, quàm sæpius, atque suprema
Morte rapi, quàm tot præeuntibus esse superstes.
Sed licet his instet, non est homicida voluntas,
Donec declinat, faueatque vxorius illi
Spiritus; hoc stimulis & blanda lite subacto
Gignitur excessus; quia dum caro clamat, eamque
Spiritus exaudit, consensu culpa creatur:
Inque creando nefas, caro fit vir, Spiritus vxor.

Peccatũ oritur ex cõsensu volũtatis.

De noxia libertate & licentia peccandi.

Cap. XVII.

Salustius in Catil. 10. Sæpe alia alijs licentia est; qui enim demissi, in obscuro vitam agunt, si quid deliquerint, pauci sciunt. Nam fama & fortuna eorum pares sunt. Qui vero magni Imperij præditi, in excelso ætatem agunt; facta eorum cuncti mortales nouerunt. Itaque in maxima fortuna, minima licentia est; & quę apud alios iracundia dicitur, hæc in imperio superba crudelitas appellatur. *Ex prouerbijs Sapientum.* Ostendit in alijs quidem non voluntatem sibi deesse, sed potestatẽ, qui ob hoc iniuriam facit, quia potest. *Tullius in Philippica 13.* Id licere dicimus, quod legibus, quod more maiorum & institutis conceditur. Neque enim quod quisque potest, id ei licet: Aut si nemo obstat, propterea permittitur. *Plato.* Illa iustitia verissima, quæ erga inferiores seruatur. Triumphus est innocẽtiæ nõ peccare, vbi liceat posse. In quem ergo plus potes peccare, desine. Oui. sine tit. lib. 3.

Peccata in magnis personis sunt grauiora.

Cui peccare licet, peccat minus, ipsa potestas
Semina nequitiæ languidiora facit.
Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata:
Sic interdictis imminet æger aquis.

Qui potest peccare rarius peccat quã qui non potest.

Clau. in maiori.
Procliuior vsus
In peiora datur, suadetque licentia luxum.
Non tibi quod possis, sed quod fecisse decebit
Occurret, mentem domet & respectus honesti.
Prosper vbi supra.
Qui se peccatis gaudet feliciter vti,
Infelix nimis est prosperitate sua.
Cum datur iniusto peccandi optata potestas,
Vt mala mens prauè cum cupit efficiat.
Ira magna Dei, qua multos sic quoque punit;
Vt quibus exultant, criminibus pereant.
Et magis erranti ne parcant flagra timendum,
Quo ne non fiat, quod voluisse nocet.
Ab vetiterum auidis, grauior tunc ira timenda,
Cum sese remouent verbera iustitiæ.
Nam quid erit morbi quod non dominabitur illi,
Cui supera auxilium iam medicina negat.

Quibus mala ad votum succedunt sunt à Deo derelicti.

Maximianus.
Permissum fit vile nefas.

De excusatione.

Cap. XVIII.

Fulgentius in lib. Mythologiarum 3. In scientia, formidolosa suspicio semper excusandi suffragia quærit, quo quicquid ignorantia iuris incursionum peccauerit, id veniæ absoluat petitio, quę culpas vestire consueuit. *Ex prouerbijs sapientum.* Omne peccatum est voluntarium, omitte igitur excusationem. Nemo enim inuitus peccat. *Seneca in Decl. lib. 5.* Hoc & æquale omniũ est, vt vitia sua malint excusare quàm effugere. *Idem in Oedipo.*

Nemo inuitus peccat, & ideo peccatorum est excusabilis.

Iners in medium malorum ignorantia est.
Terentius in Hecira. *Si quis post factam iniuriam se expurget, parum mihi prodest.*
Ouid. in lib. de Ponto.
Nec factum defende tuum, mala causa silenda.
Nil nisi solicitæ sint tua verba preces.
Nec tua si fletu scindantur verba, nocebit:
Interdum lachrymæ pondera vocis habent.
Quod fecit quisque tueatur opus.
Martialis Coquus.
Simpliciter pateat vitium fortasse pusillum:
Quod tegitur maius credimus esse nefas.
Claudianus in maiori.
Heu quàm cæcus inest vitijs amor.
Maximianus.
Non intellecti nulla est curatio morbi.

Morbus latens non est curabilis.

De Vitijs virtutum speciem prætendentibus.

CAP. XIX.

Quid cautio.

AVCTOR. *Cautio sine cantela, est prudentia discernendi vitia virtutum speciem præferentia. Quint. de ora. instit. lib. 2.* Est enim quædam virtutum vitiorumque vicinia, qua temerarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. *Seneca ad Lucil. epist. 45.* Vitia nobis sub virtutũ nomine irrepunt. Temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignauia; pro cauto timidus accipitur, in his magno periculo erramus. *Idem in 56.* Omnia vitia ad modum morbi in aperto leuiora sunt; tunc autem perniciosissima, cum simulata sanitate subsidunt.

Quedã vitia virtutibus assimilantur & hæc periculosissima.

Sal. in Catil. Priusquam incipias consulto, vbi consulueris maturè, opus est facto. *Tibullus de Catil.* Habuit ille permulta maximarum, non expressa signa, sed adumbrata, virtutum; vtebatur hominibus improbis, & quidem optimis viris se debitum (alijs deditum) esse simulabat. Nunquam tale monstrum in terris vllum fuisse puto, tam contrarijs diuersisque & inter se pugnantibus naturæ studiis & cupiditatibus conflatum. Quis enim clarioribus viris quandoque iucũdior? quis turpioribus coniunctior? quis ciuis aliquando melior? quis hostis ciuitati terrior? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate auarior? quis in largitione effusior? Illud quoque in eo erat mirabile, naturam suam versare & regere ad tempus, atque huc & illuc torquere: flere cum tristibus, sæuire cum crudelibus; cum remissis iucundè, cum senibus grauiter, cum iuuenibus comiter, cum facinorosis audacter, cum luxuriosis luxuriosè viuere. *Sydonius in epi. lib. 3. de quodam.* Est hic ipse, loquax nec dicax, ridiculus nec lætus, arrogans nec constans, curiosus nec perspicax. *Ex prouerbijs sapientum.* Timidus se cautum vocat, sordidus parcum. *Lactantius in lib. de vero cultu.* Etiam ea quę bona sunt fines suos habent, quos si excesserint in vitia labuntur. Nam constantia nisi pro veritate suscepta sit, impudentia fit; & fortitudo si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit, in temeritatem conuertitur: & seueritas nisi se intra cõgruentes nocentium cædes coerceat, fit sęua crudelitas. *Ouidius in lib. de Rem.*

Exemplum de Catilina.

Actus qui à fine debito deuiant mali efficiũtur.

Et mala sunt vicina bonis errore sub ipso,
Pro vitio virtus crimina sæpe tulit.

Idem in lib. Metamor. 6.

Proh superi quantum mortalia pectora cæcæ
Noctis habent; ipso sceleris molimine quisquam
Creditur esse pius, laudemque à crimine sumit.

Idem in lib. de Ponto.

Et cum fortuna &c.

Require supra sub tit. de virtute quod debeat esse gratuita non mercenaria. Iuuenalis lib. 5.

Fallit enim vitium species virtutis & vmbra.

Ganfredus in poetria noua.

Fel modicum totum mel amaricat.
Vnica menda totalem faciem diffamat.

Parum fellis totũ mel amaricat.

De quorundam pessimis moribus.

CAP. XX.

TVllius de officijs libro 1. Sunt quidam homines, non re, sed nomine. *Idem in lib. 2.* In Iulio tanta peccandi libido fuit, vt hoc ipsum peccare eum delectaret, etiam si causa non esset. *Idem in inuectiua contra Catilinam absentem.* Iam tecum sic loquar; vt non odio permotus videar, quo debeo; sed vt misericordia, quæ tibi nulla debetur. Neque enim is es, vt te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit. *Salustius contra Tullium.* Homo leuissimus, supplex inimicis, contumeliosus amicis, nemini fidus;

Inuectiua cõtra Catilinã & Tullium.

A Senator leuissimus, patronus mercenarius: cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat; lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces, & quę honestè nominari non possunt, inhonestissima. *Sydonius in epistolari lib. 3. de quodam.* Est hic loquax nec dicax, ridiculus nec lætus, arrogans, nec constans, curiosus nec perspicax; tempora præsentia colens, præterita carpens, futura fastidiens. Beneficij si rogaturus est importunus petendi, Derogator negati, æmulator accepti, callidus reformandi, querulus flagitati, garrulus restituti. At si rogandus, simulator parati, dissimulator petiti, venditor præstiti, publicator occulti, calumniator morati, inficiator soluti, osor ieiuniorũ, sectator epularum, laudabilem proferens, non dę bene viuente, sed de bene pascente sententiam. Inter hęc

Inuestima.

B tamen ipse auarissimus, quem non tam pascit panis bonus, quàm alienus; auidus bibendi, auidior detrahendi, rapido pariter ore spirans cænum, spumans vinum, loquens venenum; ita viuens paucis est voluptati, nullis amori, omnibus risui. *Vale. lib. 9.* Alexandri regis felicitas tribus insolentiæ euidentissimis gradibus exultauit; fastidio namque Philippi, Iouem Hammonẽ patrem asciuit: tędio morum & cultus Macedonici, vestem & instituta persica assumpsit: spreto mortali habitu, diuinum caput latus est; nec fuit ei pudori, filium ciuem hominem dissimulare. Ganfredus in poetria noua.

Insolentia Alexandri in tribus maxime innotuit.

C *Lege quicquid habet de felle legetur.*
Præsens blanditor, absens detractor; amicus
Apparens, hostis detectus; possessor auarus,
Exactor durus; prædo grauis, ambitiosus
Institor. Martialis Coquus.
Mentitur qui te vitiosum zoile dicit:
Non vitiosus homo es zoile, sed vitium.

Iuuen. lib. 1.

Dedit hanc contagio labem:
Et dabit in plures, sicut grex totus in agris,
Vnius scabie cadit, & prurigine porci.
Vuaque conspecta liuorem ducit ab vua.
Nemo repente fuit turpissimus.

Boni à malis deprauantur.

De peccatis leuioribus.

CAP. XXI.

TVLLIVS *de offic. lib. 1.* Quæ quidem parua videntur esse delicta, nec à multis intelligi possunt, ab his
D diligentius est declinãdum. *Salustius in Iugurthino.* Plura vero sunt quæ licet grauia sint, tamen ex consuetudine pro nihilo habentur. Hora. in lib. sermonum.

À delictis quam paruis videntur diligentius cauendum.

Heu sine vitijs nemo nascitur.
Optimus ille est qui minimis vrgetur.

Ouid. in lib. de Remed 2.

Parua necat morsu spatiosum vipera taurum.
A cane non magno sæpe tenetur aper.
Collige, de multis grandis aceruus erit.
Quo tua non possunt offendi pectora facto:
Forsitan hoc alio iudice crimen erit.
Grandia per multos teneantur flumina riuos:
Magnaque subducto stipite flamma perit.

Idem in lib. Metam 3.

Minimum est quod amantibus obstat.

E Idem in lib. de Remed. 1.

Infirmis causa pusilla nocet.

Prosper in lib. Epigrammatum.

Nam merita obscurat grandia, culpa leuis.

Leuis culpa obscurat magna merita.

Cato in lib. de Moribus.

Nemo sine crimine viuit.

Martialis Coquus.

Simpliciter pateat vitium, fortasse pusillum
Quod tegitur maius creditur esse nefas.

Seneca ad Lucil. Imperfecta necesse est labent, & modo prodeant, modo succidant, sed magna est pars profectus velle proficere.

De

De Agenda pænitentia.

C a p. XXII.

Quid pœnitentia.

AVCTOR. *Pœnitentia est afflictio pro delictis, quæ & commissa cum emendationis proposito plangimus & odimus; & plangenda vlterius committere nolumus. Lactantius in lib. de vero cultu.* Agere pœnitentiam nihil aliud est quàm profiteri & affirmare se vlterius non peccaturum.

Initium salutis est notitia peccati, & peccata confiteri est sanitatis indicium.

Seneca ad Lucil. epi. 28 Initium salutis est notitia peccati. Nam qui peccare se nescit, corrigi non vult. Ideo quantum potes teipsum argue, inquire in te peccatũ, accusatoris partibus fungere, deinde iudicis, tandẽ deprecatoris. *Idem in* 43. Somnum narrare vigilantis est, & peccata sua confiteri sanitatis est indicium. *Idem in Agamemnone.* Remeemus illuc, vnde non decuit abire.

B Quem pœnitet peccasse, pœnæ innocens est. *Idem in lib. de Moribus.* Alteri semper ignoscito, tibiipsi nunquam.

Tullius in Philippica 12. Cuiusuis est hominis errare, nullius autem nisi insipientis in errato perseuerare: posteriores enim cogitationes (vt aiunt) solent esse sapiẽtiores. Optimus est portus pereunti, mutatio consilij.

Idem in oratione de Catilina. Multos audiui & vidi, qui cum totam adolescentiam voluptatibus dedissent, se ad frugem bonam recepisse, grauesque homines atq; illustres fuisse. *Ex Prouerbijs sapientum.* Grauis animi pœna est, proximumque ad innocentiam locum tenet, verecunda peccati confessio. *Socrates.* Peccatum geminat quem non pudet delicti. *Ouidius in lib. epist.*

Verecunda peccati confessio proxime ad innocentiam accedit.

Erubuit, gremioque pudor deiecit ocellos.
Hæc satis in tacita signa fatentis erant.

Idem in lib. tristium. li.

Heu mihi cur vidi, cur noxia lumina feci.

Idem in lib. de Ponto.

Ne factum defende tuum, mala causa silenda.
Nil nisi solicita sint tua verba preces.
Nec tua si fletu scindantur verba nocebit.

Require supra ca. de excusatione peccati.

Maximianus.

Non intellecti nulla est curatio morbi.

Ennodius.

Post culpas animæ sunt holocausta Dei.

Sedulius lib. 4.

Culpa fugit, cedunt lachrymis delicta profusis:
Et dulcem veniam fletus generastis amari.

Prosper vbi supra.

Deus ipse est unicum peccatoris refugium.

Quando peccati merito, manus omnipotentis
Omnia concludens arctat vbique reum.
Vnum profugium tutum est Deus ipse timenti,
A quo discedens ne pereat redeat ipse.
Conuerti namque ad Dominum certissima vita est:
Et pacem offensi quærere sola salus.
Qui terret parcit, qui percutit ipse medetur.
Vincere vis? illi subdere quem metuis.

De Pœnitentia & vita non differenda.

C a p. XXIII.

Non est differenda in crastinum pœnitentia.

PROSPER *vbi supra.*

Vt properent fontes peccati abrumpere nodos
Ante diem mortis, dum locus est veniæ.
Quid iuuat in longum causas producere morbi?
Cur dubium expectat cras hodierna salus?
Scimus correctis veniam non esse negandam:
Sed nulli nostrum est vltima nota dies.

Omnis dies velut vltimus ordinandus est.

Seneca in lib. de Moribus. Multos vitam differentes, mors victa præuenit. Omnis itaque dies velut vltimus ordinandus est.

Idem ad Lucil. epist. 1. Ita fac mihi Lucili, vendica te tibi, & tempus quod auferebatur, aut surripiebatur,

A aut excidebat, collige & serua: turpissima enim iactura est quæ per negligentiam fit. Quem mihi dabis, qui aliquod pretium tempori ponat, qui diem æstimet, qui intelligat se quotidie mori. In hoc omnes fallimur, quod mortem prospicimus. Magna pars eius iam præterijt, quicquid ætatis est mors tenet, dum differtur vita transcurrit. Reliqua omnia nobis aliena sunt, tempus nostrum est tantum. In huius rei vnius fugacis ac lubricę possessionem, natura nos misit.

Solum tempus est nostrũ.

Sera parsimonia in fundo est; non enim tantum minimum, immo etiam pessimum remanet. *Idem in* 13. Quid turpius est, quam senex viuere incipiens? *Idem in* 23. Quidam tunc viuere incipiunt, cum desinendum est; quidam ante desierunt quàm inciperent. *Idem in* 71. Id agamus vt omne tempus nostrum sit; quod non erit nisi prius nostri esse cœperimus. *Idem in lib. de beneficijs.* 5. Quis extremo die audeat dicere vixi; & quem dederat cursum fortuna peregi? *Ouidius in lib. de Ponto.*

Sera parsimonia in fundo est.

Quidam viuere incipiunt cũ desinendum est.

Nam genus est mortis male viuere.

Martialis Coquus.

Non est sapientis dicere viuam.

Cras te victurum, cras dicis Posthume semper:
Dic mihi cras istud Posthume quando venit?
Quam longe cras istud, vbi est, aut vnde petendum?
Nunquid apud Parthos Armeniosque latet?
Iam cras istud habet Priami vel Nestoris annos:
Cras istud quanti dic mihi possit emi?
Cras viues, hodie iam viuere Posthume serum est:
Ille sapit quisquis Posthume vixit heri.
Non est crede mihi sapientis dicere viuam.

Possidonius. Vnus dies hominum eruditorum plus potest, quàm imperiti longissima ætas.

C

De bonis initijs & difficultate incipiendi.

C a p. XXIV.

Via ad virtutes ardua, sed protinus inchoata delectat.

SENECA *ad Lucil. epistola* 1. Initium eundi ad virtutes arduum est, quia hoc peccatum imbecillæ atque ægræ mentis est formidare inexperta. Itaque cogenda est vt incipiat. Deinde non est acerba medicina, protinus enim delectat dum sanat. *Quintilianus* 2. *lib.* Qui recta via depulsus est, ad eam reduci nisi alio flexu non potest.

Idem in causa 14. Non sine morsu aliquo resilitur ab his, quæ voluptate animum tenuerint.

Terentius in Heautonto. Quæ vero dum incipias, dumque ignoras grauia sunt, vbi cognoueris facilia erunt.

D *Salustius in Catili.* Prius autem quam incipias consulto, at vbi consulueris mature opus est facto. *Ennodius.*

Nisi vires æstimes, dum aggrederis sarcinam, Subiacebis.

Horatius in lib. Epist.

Dimidium facti qui bene cœpit habet.

Qui bene incipit ad medium peruenit.

Valerius 2. lib. Mos hominum est, paruula initia pertinaci studio persequi. Ouidius in lib. Metam. 7.

Flebile principium melior fortuna sequetur.

Idem in lib. 12.

Exitus in dubio est. Idem in li. epist. *Exitus acta probat.*
Cepisti melius quam desinis. Vltima primis
Cedunt, dissimiles hic vir & ille puer.
Flamma recens parua sparsa residet aqua.

E Idem in lib. de Reme. 2.

Infirmis causa pusilla nocet.

Idem in lib. de arte 2.

Dum nouus in viridi coalescit cortice ramus,
Concutias tenerum qualibet aura cadit;
Mox eadem ventis spatio durata resistit.

Sene. vbi supra epist. 71. Imperfecta necesse labent, & modo prodeant, modo succidant; sed magna pars est profectus velle proficere. Prosper vbi supra.

Semper enim superest sanctis quo crescere possint.

Et perfectorum gloria principium est.

Auctor. *Item de difficultate bene agendi require superius in tract. de virtute cau. de modo & difficultate consistendi in medio. De constantia quoque perseuerandi vide superius in c. de perseuerantia.*

De vitijs extirpandis aut subigendis.

Cap. XXV.

Vitia sūt statim violenter extirpanda, quia post longam moram inexpugnabilia redduntur.

Seneca ad Lucil. epist. lib. 1. Id agere debemus, vt irritamenta vitiorum quàm longissimè profugiamus. Indurandus est animus, & debellandæ voluptates, quæ sæua quoque ad se ingenia rapuerunt. Vitia sine modo sine fine persequere. Nam illis quoque nec finis nec modus est. Proiice quæcunque cor tuum dilaniant; quæ si aliter extrahi nequierint, cor ipsum cū illis euellendum erit. Voluptates præcipue extirpa; latronum more in hoc nos amplectuntur, vt strangulēt. Idem in 69. Nihil facilius quam amor recrudescit (aliis reardescit.) Itaque qui deponere vult desideria rerum omnium quarum cupiditate flagrauit, & oculos & aures ab his quæ reliquit, auertat. Cito enim affectus quocunque se vertit, rebellat. Nullum enim sine auctoramento malum est. Auaritia pecuniam promittit, luxuria voluptatem; Ambitio potentiam: mercede te vitia solicitant. Vix igitur effici toto seculo potest, vt vitia longa licentia tumida subigantur, & iugum accipiant. Ex *Prouerbijs sapientum*. Recte fortior putandus est, qui cupiditates subiicit quàm qui hostes. Horatius in lib. Sermonum.

Dum stulti vitant vitia, in contraria currunt.

Prosper vbi supra.

Mala cōsueta non nisi cum dolore expelluntur.

Quod sibi quisque fieri nolit, non inferat vlli:
Vindictam læsus nesciat exigere.
Sperni ne timeat, spernere non soleat.
Non sua non cupiat, quæ sua sunt tribuat.
Quid rogo, mandatis durum censetur in istis?
Aut quid inest quod non possit adire fides?
Absque dolore quidem nequeunt mala sueta repelli:
Sed quem læserunt dulcia, amara mouent.

Lactantius in lib. de vero cultu. Siue virtutes inseras, vitia sponte decedent. Siue vitia eximas, virtutes vltro subibunt. Sic enim bonorum & malorum cōstituta est natura, vt se semper oppugnent & expellant.

De primis motibus reprimendis.

Cap. XXVI.

Quid concupiscentia.

Auctor. *Concupiscentia carnis* (secundum Isidorum) *est motus animæ turpis, in affectum sordidæ delectationis*. Sunt autem & motus iracundię atque inuidiæ, cæterorumque vitiorum carnalium & spiritualium, qui & ipsi omnes propter fomitem esse dicuntur ex carne. Nos igitur omnes primitus insurgentes, antequam inualescant, & animam captiuam ducant, oportet consilio rationis reprimere. *Seneca ad Lucil Epist.* 85. Facilius est vitiorum initia prohibere, quàm impetum regere. *Oui. in lib. de Rem.*

Facilius est vitiorū initia prohibere quam impetum regere.

Terra salutifera herbas eademque nocentes
Nutrit, & vrticæ proxima sæpe rosa est.
Vtile propositum est sæuas extinguere flammas:
Nec seruum vitijs pectus habere tuum.
Dum licet, & modici tangunt præcordia motus:
Si sapis in primo limine siste pedem.
Opprime dum noua sunt subiti mala semina morbi:
Nam mora dat vires, teneras mora percoquit vuas:
Et validas segetes quod fuit herba facit.
Quæ prebet latas arbor spatiantibus vmbras:
Quo posita est primum tempore virga fuit.
Tunc poteras manibus summa tellure reuelli:
Nunc stat in immensum viribus aucta suis.
Principijs obsta sero medicina paratur:
Cum mala per longas conualuere moras.

Concupiscētia motus sunt in limine reprimēdi.

Sed propera; nec te venturas differ in horas.
Qui non est hodie cras minus aptus erit.
Vidi ego quod primum fuerat sanabile vulnus
Dilatum, longæ damna tulisse moræ.

Prosper vbi supra.

Sine gratia Dei nemo potest concupiscentiam superare.

Mens nulla poterit carnis compescere motus.
Ni fuerit Christi semper amore potens.

De regimine corporis.

Cap. XXVII.

Seneca *ad Lucil. Epi.* 14. Multis seruiet qui corpori seruit, qui pro eo nimium timet, qui ad illud omnia refert: sic gerere nos debemus, non tanquam propter corpus viuere debeamus; sed tanquam non possumus sine corpore. Huius nimius nos amor timoribus inquietat; solicitudinibus onerat, cōtumeliis obiicit: honestum ei vile est, cui corpus nimis charum est: agatur eius cura diligentissimè, ita tamen vt cum exigit ratio vel fides, etiam in ignem mittendum sit.

Non oportet corpori seruire sed potius cum ratio exigit illud igni tradere.

Idem in 23. Corpusculum etiam si nihil sine illo fieri potest, magis necessariam rem crede, quàm magnam: vanas suggerit voluptates, breues, pænitendas; & nisi magna moderatione temperentur, in contrarium abituras. Ita dico in pręcipiti voluptas ad dolorem verget, nisi modum tenuerit: modum autem tenere in eo difficile est, quod bonum esse credideris.

Modum tenere in voluptate difficile est.

Idem in 65. Vetas me cœlo interesse, id est iubes me capite demisso viuere. Maior sum, & ad maiora genitus, quam vt corporis mei mancipium sim. Quod equidem non aliter aspicio, quam vinculum aliquod libertati meæ circundatum; cuius contemptus certa libertas est: seruiant ergo deteriora melioribus. *Idem in* 69. Frequens de loco ad locum migratio instabilitas animi est: vt igitur animum possis continere, primum corporis tui fugam siste. *Idem in* 70. Vis aduersus hoc corpus liber esse? tanquam migraturus habita.

Contemptus corporis est vera libertas.

Auctor. *Cætera de hac materia require superius in tractatu de temperantia.*

De Regimine animi.

Cap. XXVIII.

Cicero *pro Marcello*. Nulla corporis tanta vis est, quæ non ferro & viribus debilitari frāgique possit: animum vero vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, aduersarium extollere, non modo iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem; hæc qui fecerit, non ego eum summis viris comparo, sed simillimum Deo iudico.

Difficillimū est metu impetum regere & rationi subdere.

Seneca *in Troade.* Iuuenile vitium est, non regere posse impetū. *Idem in li. de beneficijs. v.* Facilius est Barbaras gentes impatientes alieni arbitrij regere, quam animum suum continere, & sibi tradere. *Idem in epistola ad Lucil.* 37. Si vis omnia tibi subiicere, te subiice rationi, multos reges, si te illa rexerit, & ab illa disces quemadmodum, & quid aggredi debeas. *Idem in* 39. Habet hoc optimum in se generosus animus, quod concitatur ad honesta, magnarum specierum res ad se vocat, & attollit, &c. *Require sub illo titulo, quod nobis innata sunt virtutum semina. Idem in* 85. Non est bona valetudo mediocritas morbi, facilius est vitiorum initia prohibere, quam impetum regere: non enim recipiunt mala animi temperamentum; facilius sustuleris illa quam rexeris. *Terentius in Hecyra.* Istud porro sapere est, vt vbicunque opus sit animum flectas.

Facilius est animi passiones tollere vel arcere quā regere.

August. de ciuit. Dei. 13. Quas Græci Eupacias, Latine autem Cicero constantias nominauit. Stoici tres esse voluerunt, pro tribus perturbationibus in animo sapientes, pro cupiditate voluntatem, pro lętitia gaudium, pro metu cautionem, pro ægritudine vero, vel dolore, quam nos vitandæ ambiguitatis causa tristitiam maluimus dicere, negauerunt esse posse aliquid in animo sapientis. Gaudium vero de bono adepto est,

quod vbique adipiscitur sapiens. Cautio deuitat malũ, A quod debet sapiens deuitare. Tristitia porro, quia de malo iam accidit, & nullum malum existimant posse accidere sapienti, nihil in eius animo pro illa posse esse dixerunt: apud nos autem, non tam quæstio vertitur, vtrum pius animus irascatur; quam vnde irascatur; nec vtrum sit tristis, sed quare sit tristis; nec vtrũ timeat, sed quid timeat. *Ouid. in li. de arte 3. Magnum opus mores composuisse bonos.*

De regimine linguæ.

Cap. XXIX.

Loquendum est iuxta exigentiam materiæ & consortij.

TVLLIVS *de offi. li. 1.* Sit vox loquentis dulcis, & nõ contentiosa; languens, neque canora; videatque in primis de quibus rebus loquatur: si de seriis seueritatem adhibeat, si de iocosis leporem. *Idem in Procelio.* Quantum à rerum turpitudine abes, tantum à verborum libertate seiungas. Deinde ne ea in alterum dicas, B quæ cum tibi falso responsa sint, erubescas. SENE. *in li. de quatuor virtutibus.* Parce lauda, parcius vitupera. Similiter reprehensibilis est laudatio & nimia vituperatio; illa siquidem adulatione, ista malignitate suspecta est. Testimonium veritati, non amicitiæ reddas. Sermones vtiles magis quàm facetos ama. Non sit scurrilis, sed grata vrbanitas, & risus sine cachinno, vox sine clamore. Admone libenter: reprehende patienter. Alienorum vitiorum nec curiosus sis explorator, nec acerbus reprehensor, nec cum exprobratione corrector, ita vt admonitionem hilaritate præuenias: dicẽti esto tacitus auditor, requirenti facile responde, contendenti facile cede, seuerior esto iudicio quam sermone, vita quàm vultu, nec tuæ bonæ famæ seminator sis, nec inuidus alienæ. Quæ nosti sine arrogantia postulanti impartire, quæ autem nescis, sine occultatione ignorantiæ postula tibi impartiri *Idem ad Lucil. epist. 40.* Quemadmodum sapienti viro incessus modestior conuenit, ita oratio pressa non audax: itaque tardiloquum te esse iubebo. *Idem in Medea.* Suspecta quoque ne sint, longa colloquia deuita (alias amputa) *Ex Prouerbijs Sapientum.* Tene semper & vocis & silentij temperamentum, in hoc tamen incumbe, vt libentius audias, quam loquaris. Tacere namque qui nescit, nescit loqui.

Parce lauda, sed parcius vitupera.

Aliena vitæ noli esse curiosus explorator.

Longa colloquia deuita, sitque sermo tardus & libentius audi quam loquere.

Auctor. *De hac iterum materia require supra ca. de taciturnitate, & etiam infra ca. de eloquentia.*

De vnitate & concordia totius vitæ.

Cap. XXX.

TVLLIVS *in officijs lib. 1.* Præclara æqualitas in omni vita, scilicet vt sit idem semper vultus, eademque frons, sicut de Socrate dictum est. Quemadmodum ergo in oratione constanti, sic in vita omnia apta sint inter se & conuenientia: & quæ parua videntur esse delicta, nec à multis intelligi, ab his diligentius est declinandum. Si enim in organis musicis, quãuis paululum discrepent, vitatur tamen ne quid in eis discrepet, multo magis ordinis omnimoda conuenientia in actionibus nostris adhibenda est, quia maior & melior est actionum, quàm sonorum accentus.

Vita debet verbis respõdere.

Idem contra Salustium. Ea maxima, Crispe Salusti, voluptas est, æqualem & parem verbis vitam agere, vt omnis moribus ratio consonet. *Seneca ad Lucillum epistola 20.* Tacere docet philosophia, non dicere, & E hoc exigit, vt ad legem suam quisque viuat, ne orationi vita dissentiat; vt ipsa intra se vita, vnius sine omnium actionum dissentione, coloris sit. Maximũ hoc est officium sapientiæ & indicium, vt verbis opera cõcordent, vt ipse vbique par sibi idemque sit. Quid est enim sapientia? semper idem velle, atque idem nolle; licet illam exceptiunculam non adijcias, vt rectum sit quod velis: Non potest enim cuiquam idẽ semper placere, nisi rectum. variatur autem quotidie iudicium

Sapientia est semper idẽ velle & nolle.

hominum, & in contrarium vertitur, ac plerisque agitur vita per lusum.

Idem in 34. Omnia dicta & facta tua inter se congruant, ac sibi respondeant, & vna forma percussa sint. Non est huiusmodi animus in recto, cuius acta discordant. *Idem in 75.* Concordet sermo cum vita, ille promissum suum impleuit, qui & cum videas illum, & cũ audias, idem est. Nec delectent verba vestra, sed prosint. Prosper vbi supra.

Non prodest cuiquam solis bona dicere verbis:
Impia mens habeat, quod bene lingua sonat.
Nam fari recta miserum est, & viuere prauè:
Damnat nota malum regula iustitiæ.

De bonitate ac sinceritate vitæ, secundum philosophos.

Cap. XXXI.

LACTANTIUS *in li. de falsa religione.* Bene dicere quidem ad paucos pertinet, bene viuere ad omnes. *Varro in sentẽtijs.* Viatores non eunt vt eant; sic & vita non sui causa sit, sed vt ea plęclarum aliquid fiat. *Seneca ad Lucil. Epist. 71.* Ideo vero peccamus, quia de partibus vitæ deliberamus, nemo de tota deliberat. *Idem in 77.* Vita non est imperfecta, si honesta est: vbicunque desines, si bene desinas tota est. Quomodo fabula, sic vita: nõ quamdiu, sed quam bene acta sit refert. quocũque voles desine, tantum bonam clausulam impone. *Idem in 79.* Non est autem bonitas, pessimis esse meliorem. *Tull. in oratione sua pro Ligario.* Nihil tam populare, quã bonitas. *Idem in li. de offi. 3.* Vir bonus & iustus, nihil cuiquam quod in se transferat detrahet. Bonus vir nõ modo facere, sed nec cogitare quidem audebit quicquam, quod non audeat prædicare. *Idem in lib. de amicitia.* Illos bonos viros appellandos putemus, qui as- C sequuntur (quantum homines possunt) naturam optimam, bene viuendi ducem. *Idem in Tusc. lib. 4.* Amplissima omnium artium est bene viuendi disciplina, quã vita magis quam litteris, quidam prosecuti sunt. *Idem in lib. 5* Stoici finem bonorum esse senserunt congruere naturę, & cum ea conuenienter viuere. *Apuleius in lib. de Deo Socratis.* Nihil est Deo gratius & similius, quã vir animo perfecte bonus, qui cæteris antecellit.

Bene viuere ad omnes pertinet, bene dicere ad paucos.

Non quamdiu, sed quã bene acta sit vita, refert.

Disciplina bene viuendi est omnium artium amplissima.

De eodem secundum Poetas.

Cap. XXXII.

D CATO vbi supra.

Cum recte viuas, ne cures verba malorum:
Arbitrij nostri non est quod quisque loquatur.
Proximus esto bonis, si non potes optimus esse.

Horatius in lib. Sermonum, *Optimus ille est, qui minimis vrgetur.* Idem in eodem. *Homo factus ad vnguem.* Idem in lib. carminum. *Nihil est ab omni parte beatum.* Virgilius in Bucolicis.

Nihil est ab omni parte beatum.

Fraxinus in siluis, pulcherrima pinus in hortis;
Populus in fluuijs, abies in montibus altis.
Non omnia possumus omnes.

Non omnia possumus omnes.

Ouidius in lib. de arte 3. *Magnum opus est mores composuisse bonos.*

Claudianus in maiori.

Inquinat egregios adiuncta superbia mores:
Carmen amat, quisquis carmine digna gerit.

Martialis Coquus.

Nunc licet & fas est, sed tu sub principe duro,
Temporibusque malis, ausus es esse bonus.

Multum est bene viuere tẽpore malo.

Petrus Biga in Biblia versificata.

Asi altare Dei non sit vacuum, sed inane.
Sed latet in vacuo thesaurus dignior auro,
Et vacuum vitijs, si bona vita replet,
Te decet hic vt eas festinus currere gressu
Virtutum semper ad meliora celer.

De Moderamine vitæ quorundam antiquorum.

CAP. XXXIII.

Hieronymus contra Iouinianum. Stoicus narrat de vita antiquorum sacerdotum Ægypti, quod omnib. mundi negotijs curisque postpositis, semper in templo fuerunt, & rerum naturas causasque ac rationes syderum contemplati sunt; nunquam mulieribus se miscuerunt, nunquam cognatos propinquos nec liberos quidem viderunt, ex eo tempore quo cœpissent diuino cultui mancipari; carnibus & vino se semper abstinuerunt, propter tenuitatem sensus, & maxime propter appetitum libidinis, qui ex his cibis, & hac potione nascitur; pane raro vescebantur, ne onerarent stomachum; oleum tantũ in pulmentis nouerant, & hoc parum, propter nauseam & asperitatem gustus liniendam. Quid loquar inquit de volatilibus, cum ouum quoque pro carnibus vitauerint; & lac quoque, alterũ carnes liquidas, alterum sanguinem esse dicebant, colore mutato, cubile eis erat de palmarum folijs contextum, sabellum accliue, & ex vna parte obliquum in terra, pro puluillo supponebant capiti suo; bidui triduique inediam sustinentes, & humores corporis qui nascuntur ex ocio, & vnius loci mansione, nimia victus castigatione siccabantur. *Lucanus 2. lib. de creatione.*

Describitur austera vita quorundam Gentilium.

Immota Catonis
Secta fuit, seruare modum, finemque tenere.
Naturamque sequi, patriæque impendere vitam:
Non sibi, sed toti genitum se credere mundo.
Huic epulæ vicisse famem, magnique penates
Submouisse hyeme tecto.

De Tribus generibus vitæ secundum philosophos.

CAP. XXXIV.

Fulgentius in lib. Mythologiarum. Philosophi tripartitam humanitatis vitam esse voluerũt, scilicet actiuam, contemplatiuam, voluptuariã. Idem poetæ considerantes, trium dearum certamina ponunt, scilicet Mineruam, Iunonem, & Venerem, de formæ qualitate certantes. Et primam quidem quæ ad sapientiam & veritatis inquisitionem pertinet. Ideo de Iouis vertice natam ferunt, quod ingenium in cerebro positum sit. hanc Mineruæ attribuunt (quæ Græce dicitur immortalis virgo) quia sapientia nec mori poterit, nec corrũpi, huius in tutela ponunt noctuam, eo quod sapientia etiam in tenebris proprium possidet fulgorẽ.

Triplex vita hominis à poetis significata per Mineruam Iunonem & Venerem.

Contemplatiua.

Iuno vero quam actiuæ vitæ præponunt, quasi à iuuando dicta est; vnde & regnis præesse dicitur. Ideoque cum sceptro pingitur, quod hæc vita diuitijs studeat; quæ regni proxime sunt, huius in tutelam pauõ ponunt, eo quod eius caudæ curuamen anterius faciem ornet, posterioraque turpiter nudet. Sic enim diuitiarum appetitus & gloriæ momentaliter ornat, postrema tamen denudat: vnde & Salomon *in fine hominis denudatio operum illius.*

Actiua.

Tertiam quam voluptuariæ vitæ præposuerũt, Venerem dici voluerunt, id est aut secundum Epicuros bonam rem, aut secundum Stoicos vanã rem. Epicuri enim voluptatem laudant, Stoici damnant. Isti libidinem colunt, illi nolunt. vnde & *afrodis* dicta est id est spuma, vnde & momentaliter (vt spuma) libido surgit, & in nihilum venit; siue quod ipsa seminis concitatio spumosa sit. Denique ferunt quod ex sectis falce Saturni virilibus & in mare proiectis, nata sit Venus, quia Saturnus Græce *cronos* dicitur, id est tempus, abscissæ autem temporis vires, id est fructus, falceque; maxillę in humore viscerum velut in mari proiectæ, libidinem gignunt. vnde Terentius ait, *Sine Cerere & Baccho friget Venus.*

Voluptuaria.

Hanc etiam nudam pingunt, quod nudos affectatores sui dimittat, vel nunquã nisi nudis conueniat. huic etiam rosas in tutelam adijciunt, quia rubet verecundiæ opprobrio, & pungit peccati aculeo. & sicut rosa delectat quidem, sed cito marcescit; sic ista libet momentaliter, & pungit perenniter. In huius etiam tutelam columbas ponunt, eo quod aues illæ in coitu sint feruidæ. hanc in mari natantẽ pingunt, eo quod omnis libido rerum naufragia patiatur. Concha etiam marina portari pingitur, eo quod huiusmodi animal toto corpore simul aperto in coitũ misceatur sicut Iuba in phisiologijs refert.

Cur Venus in concha portari, & nuda, & cum rosa pingitur.

De interioribus vitæ propriæ testibus obseruandis.

CAP. XXXV.

Boetius de consolatione li. 5. Magna nobis (si dissimulare non vultis) indicta est necessitas probitatis, cum ante oculos agitis iudicis cuncta cernentis. *Vale. li. 7.* Thales interrogatus an hominum facta Deos falleret: ne cogitata inquit, vt non solum manus, sed etiã mentes puras habere vellemus, cum secretis cogitationibus nostris cæleste numen adesse crederemus. *Seneca ad Lucil. epistola 10.* Sic viue cum hominibus, tanquàm Deus videat: Sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant. *Idem in 29.* Multo magis ad rem pertinet, qualis tibi videaris, quàm qualis alijs. Conciliari nisi turpi rationi amor turpium non potest. *Idem in 41.* Sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorũ obseruator & custos, hic prout à nobis tractatus est, ita nos tractat. *Idem in 43.* O te miserum, si conscientiæ tuæ contemnis testimonium. *Idem in 78.* Non est agendum vt de te loquantur homines, sed vt ipse tecum loquaris. *Idem in 73.* Si certe viuendũ est, tanquam in conspectu alicuius viuamus, sit cogitandum, tanquam aliquis in pectus intimum prospicere possit. Quid prodest ab homine aliquid esse secretum, nihil Deo clausum est? *Idem in li. de Moribus.* Nullum peccatorum tuorum conscium magis timueris quàm teipsum. Aliũ enim effugere potes, te autẽ nunquam. *Ex Prouerbijs sapientum.* Plerique famam, pauci verentur conscientiam, nullum putaueris esse locum sine teste. Tibullus in lib. 1.

Deus cogitationes nostras intuetur.

Sacer spiritus intra nos sedet.

Nullus peccati testis magis timendus quã propria conscientia.

Ne tibi celandi spes sit peccare paranti,
Est Deus occultos qui vetat esse dolos.

Ouid. in lib. de arte 1.

Innocuè viuite numen adest.

De Testibus exinsecus adhibendis.

CAP. XXXVI.

Epicurus. Aliquis etiam vir bonus eligẽdus est nobis, ac semper ante oculos habendus, vt sic tamquam illo spectante viuamus, & omnia tanquam illo vidente faciamus. *Idem.* Sic omnia fac tanquam spectet Epicurus. *Seneca ad Lucil. Epistola.* Magna pars peccatorum tollitur, si peccatori testis assistit. ô felicem qui sic aliquem vereri potest, vt ad memoriam quoque eius se componat & ordinet. Qui sic aliquem veretur, cito erit verendus. Elige ergo illum, cuius tibi placet & vita & oratio. Illũ tibi semper ostende, vel custodem, vel exemplum. Opus enim est aliquo, ad quem mores nostri se erigant, nisi ad regulam praua non corriges. *Idem in epistola 25.* Sic fac omnia tanquã spectet aliquis, prodest sine dubio custodem sibi imposuisse, & habere quem respicias, quem interesse cogitationibus tuis iudices. Omnia enim nobis mala, solitudo persuadet. Cum autem iam tantum profeceris, vt sit tibi etiã tua reuerentia, licebit dimittere Pedagogum: multis autẽ dissimilem te fieri oportet, dum tibi tutum non sit à te recedere. *Idem in 43.* Vix quenquam inuenies, qui posset aperto ostio viuere: bona conscientia turbam aduocat, mala etiam in solitudine anxia est atque solicita, si honesta sunt quæ facis, omnes sciant, si turpia, quid refert neminem scire, cum tu scias? ô te miserum si contemnis huiusmodi testem! *Tullius Pridie quàm iret in exilium.* Multorum vultu flagitia parietibus tegũtur, sed hæc obstructio nec diuturna est, neque obducta, vt curiosis oculis perspici non possit.

Solitudo solum viris perfectis conuenit.

Bona conscientia turbam aduocat.

De exemplis ab alijs accipiendis.

CAP. XXXVII.

Conuersandum cum ijs qui possunt nos meliores facere.

TErentius in adelphis. Inspicere tanquam in speculo vitas hominum iubeo, atque ex aliis sumere exẽplum sibi. *Seneca ad Lucillum epistola* 4. Cum his versare qui te meliorem facturi sunt: Illos admitte quos tu potes facere meliores. *Quintil. de oratoria institutione li.* 4. Prudentis est, quod in quoque optimum est, suum facere. Quod autem imitaturus est, primum quisque intelligat, & quare id bonum sit sciat; tamen in suscipiendo onere vires suas consulat.

Ex prouerbijs sapientum. Optimum quidem est maiorum vestigia sequi, si rectè præcesserint; ex alterius vitio sapiens emendat suum, Cato in lib. de moribus.

Ex Alterius vitio sapiẽs emẽdat suũ.

Multorum disce exemplo quæ facta sequaris.
Quæ fugias, vita est nobis aliena magistra.
Proximus esto bonis, si non potes optimus esse.
Cum tibi vel socium, vel fidum quæris amicum:
Non tibi fortuna est hominis, sed vita petenda.

Oui. in lib. de arte 3.

Tunc bene fortis equus reserato carcere currit.
Cum quos prætereat, quosque sequatur habet.

Idem in eodem.

Discite ab alterius vestris timuisse querelis.

Tibullus 2. lib.

Felix quicunque dolore alterius didicit posse cauere suum.

Ganfredus in poetria noua.

Syrenes exemplar habe, doceaoris in illis,
Casibus in lætis semper peiora cauere.

De vita sociali secundum philosophos.

CAP. XXXVIII.

EPicurus. Ante circunspiciendum est cum quibus edas & bibas, quàm quid edas & bibas. Nam sine amico, visceratio Leonis & Lupi, vita est. *Seneca ad Lucil. epist.* 6. Nullius boni sine socio iucunda est possessio. *Idem in* 25. Panem & aquam natura desiderat, nemo ad hæc pauper est: Intra quæ quisquis desiderium suum clauserit, cum ipso Ioue de felicitate contẽdat. *Idem in* 47. *Require supra capitulo de superbia. Idem in lib. de naturalibus quæstionibus lib.* 1. Inter nullos autem magis quàm inter philosophos esse debet æqua libertas. *Tullius in lib. de officijs.* Omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quã cum boni viri, moribus similes, familiaritate coniuncti sunt. Nihil enim amabilius est, nec copulatius, quam morum similitudo bonorũ. In quibus enim eadem studia, eędem voluntates sunt; in his fit, vt altero æque delectetur vt seipso: & sic vnus fiat ex pluribus. *Idem in li.* 3. Societatis arctissimum vinculum est, arbitrari magis contra naturam esse, hominẽ homini aliquid detrahere, sui cõmodi causa, quàm omnia incommoda subire. *Idem in lib. de amicitia.* Bonos boni diligant, asciscantque sibi quasi propinquitate sibi coniunctos atque natura. Nihil enim est appetentius similium sui, atque rapacius quàm natura. *Idem in eodem.* Si quis Deus nos ex hominum frequentia tolleret, & in solitudine vspiã collocaret, atque sibi suppeditans omnium rerũ quas natura desiderat copiam, hominis nec aspiciendi et iperet potestatem; quis tam ferreus esset, qui hanc vitam ferre posset; cuique non auferret voluptatum omnium fructum solitudo? natura enim nihil solitarium amat. vnde verum est quod ab Archita Tarẽtino (vt opinor) dici solitum à senibus nostris audiui. Si quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi & pulchritudinem syderum perspexisset, insuauem illi fore admirationem; quæ iucundissima quidem fuisset, si cui narrasset, habuisset. *Macrobius in lib. Saturnalium.* Comes facundus in via pro vehiculo est. *Sydonius in epistolari li.* 4. Sodales vetustos nunquam pro frequentium nouitate fasti-

Nullius boni sine socio iucunda est possessio.

Libertas inter nullos magis quã inter philosophos.

Nil amabilius quã morum similitudo bonorũ.

Natura nil solitarium amat.

A dias; aliter enim videberis sic amicis vti quasi floribus, tamdiu gratis quamdiu recentibus. *Plautus in Aulularia.* Nemini vero te nimis sodalem feceris. Insipiẽtium atque improborum facilius sustinetur odiũ quã collegium. Tres edaces domus vna non capit. Res nimium singularis est homo, parem ferre non patiens. *Apuleius in lib. de Deo Socratis.* Parit conuersatio contẽptum, raritas conciliat admirationem. *Aristoteles in Topicorum* 8. Prauus quoque socius est qui impedit commune opus. *Menand.* Corrumpunt etiam mores bonos confabulationes pessimæ. *Seneca in epist.* 9. Crates Stilbonis auditor, cum vidisset adolescentulum secretè ambulantem, interrogauit quid illic faceret solus. Mecum inquit loquor. Cui Crates. Caue inquit obsecro, & diligenter attende, ne cum malo homine loquaris. *Varro in sententijs.* Alit autem concordiam, mores ad cohabitantium animos formare. *Ennodius.* Nemo in altero mores amplexatur, nisi quos in se formauerit.
B *Symachus.* Semper natura gaudet æqualibus, & familiare sibi est omne quod simile est.

Improborum facilius sustinetur odiũ quã collegium.

Parit cõuersatio contẽptum raritas admirationem.

Natura gaudet æqualibus & similibus.

De eodem secundum poetas.

CAP. XXXIX.

OVIDIVS in lib. de Ponto.

Scilicet ingenijs aliqua est concordia iunctis:
Et seruat studij fœdera quisque sui.
Rusticus agricolam, miles fera bella gerentem:
Rectorem dubiæ nauita puppis amat.

Idem in lib. de Remedijs 1.

Vrticæ proxima rosa est.

Maximianus.

C *Quæcunque solent per se perpensa placere:*
Alterno potius iuncta decore placent.

Matthæus in Tobia.

Consonat & redolet melius iunctura bonorum:
Plus namque sapiunt lilia mixta rosis.

Prosper vbi supra.

Naturæ quisquis proprium non spernis honorem;
In quocunque hominum quæ tua noscis, ama.
Sic tantum vt prauos vitet concordia mores:
Nullaque pacis fœdera cum vitijs.

Boni simul iuncti melius redolẽt.

Cato vbi supra.

Vincere cum possis interdum cede sodali.
Quod pudeat socios prudens celare memento.

De Officijs administrandis.

D CAP. XL.

SAlustius in Iugurthino. Miserum autem est prius oneri esse quàm vsui. *Vale. lib.* 2. Olim ambiguæ laudis à senatu quis æstimabatur, qui debitis rei publicæ officijs, non sua sponte, sed iussus fungeretur; quia quicquid imperio cogitur, exigenti magis quam præstanti acceptum refertur. *Idem in lib.* 4. De publico ministerio, nihil cuiquã prẹter laudem bene administrãti officium debet accedere. *Seneca ad Lucil. epist.* 22. Turpe est cedere oneri. Luctare cum officio quod semel recepisti. Non est vir fortis atque strennuus qui laborem fugit; & nisi etiam crescat illi animus ex ipsa rerũ difficultate. *Tull. in lib. de Offi.* omne autem quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod ex cognitione & scientia continetur. Est enim humanæ naturę
E aptius & vtilius. *Idem in li.* 2. Qui veram iustitiæ gloriã adipisci vult, iustitiæ fungatur officiis. *Idem in lib. de fine boni & mali* 3. Omnia officia eo referri oportet vt adipiscamur principia naturæ. *Socrates.* Age sic alienum, vt tuum non obliuiscaris negotium. Amico sic prodesto, ne tibi noceas. Quod habes ita vtere, vt alieno nõ egeas. In tuo quam in alieno labore sarcinam suscipe. *Quintil. de Orato. inst. lib.* 2. Ne ab eo quod quis optime facit, in aliud cui minus est idoneus eum transfe-

Nil propter laudem magistratum gerenti accedere debet.

Officiũ quod bonum publicum promouet, præferendum est socijs spectantibus.

ras. *Cicero Tusc. lib. 1.* Græcorum Prouerbium: Quam quisque norit artem, in hac se exerceat. *Symmachus in epistolari.* Animus ægritudine leuatur, quoties in amica officia dirigitur. *Oui. in lib. de Ponto.*

Quam quisque norit artem in hac se exerceat.

Sponte sua probitas officiumque iuuat.
Mercede caret, per seque petenda
Exterius virtus incomitata bonis.

Virtus mercede caret.

De repetendo secreto mentis.

Cap. XLI.

TVllius de officijs lib. 1. Multi tranquillitatem expetentes, à negocijs publicis se remouerunt, atque ad ocium profugerunt. Inter quos & nobilissimi philosophi, & quidam homines seueri & graues, nec populi nec principum mores ferre potuerunt; vixerunt nonnulli in agris. facilior quidem & tutior, & alijs minus grauis aut molesta ociosorum vita, fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem atque amplitudinem aptior eorum, qui ad rempublicam, & ad res magnas gerendas se accommodauerunt. *Idem in lib. 2.* Sicut enim vtilitates adipiscimur, conspiratione hominum atque consensu; sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ homini ab homine non nascatur. *Idem in lib. 3.* Publium Scipionem scripsit Cato dicere solitũ, nunquam se minus solum quam cum solus esset. Magnifica vere vox, ac viro magno & sapiente digna, quæ declarat illum & in ocio de negociis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum. Duæ itaque res quæ lãguorem afferunt cæteris, illum acuebant, scilicet ociũ & solitudo. *Idem in Tus. lib. 1.* Tota philosophorum vita (vt ait Cato) commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus, cum à voluptatibus corporis, & à re familiari quę est ministra corporis, & à reipu. negotiis animum seuocamus, nisi quod ipsum ad se vocamus, maximeque à corpore abducimus, secumque esse cogimus: animum autem à corpore se cernere, nihil aliud est quam mori discere. *require infra cap. de præparatione sui contra mortem. Seneca de Natur. quæstio. li. 8.* Scio Lucili quàm sis ambitione alienus, quam familiaris ocio & litteris. Turbam rerum hominumque desiderant, qui se pati nesciunt; tibi tecum optime conuenit. Nos autem nobisipsis molesti sumus, modo amore nostri, modo tædio laboramus. Infelicem animum nunc superbia inflamus, nunc cupiditate distendimus; aliàs voluptate lassãmus, aliàs solicitudine excutimus; & quod miserrimum est, nunquam singuli sumus. Itaque necesse est, assidua sit in tam magno vitiorum cõtinuo rixa. fac ergo quod facere consuesti, & à turba te quantum potes separa. *Idem in epistola ad Lucil. 2.* Primum argumentum compositæ mentis existimo, posse consistere & secum morari. *Idem in 7.* Inimica est multorum conuersatio; & vtique quo maior est populus cui miscemur, hic plus periculi est. Nam & auarior redeo, & ambitiosior, & luxuriosior; quin etiam crudelior & inhumanior, quia inter homines fui. vtrumque deuitandum est, ne vel similis malis fias, quia multi sunt, neue inimicus multis, quia dissimiles sunt. Recede in te ipse quantum potes. *Idem in 8.* Mihi crede, qui nihil agere videntur, maiora agunt; humana diuinaq; simul tractant. *Idem in 10.* Non inuenio cum quo te malim esse quàm tecum. Sic fuge multitudinem, fuge paucitatem, fuge etiam vnum. *Idem in 15.* Quicquid facias reducito à corpore ad animum: Illum noctibus ac diebus exerce. Id bonum cura, quod vetustate fit melius. *Idem in 19.* Si potes subduc te istis occupationibus; si minus eripe. In freto viximus, moriamur in portu. *Idem in 27.* Nunquid tam turbidum fieri potest quàm forum. Ibi quoque licet quiete viuere, si necesse est. Sed si liceat se disponere, conspectum fori viciniamque procul fugiam. *Idem in 53.* Omnia impedimenta dimitte, & vaca boni menti, nemo ad illã peruenit occupatus. *Quintil. 8. lib.* Etiam in itinere, in turba, in conuiuiis, faciat tibi cogitatio ipsa secretum. *Ex prouerbijs sapientum.* Rem maximam tibi sapientia promittit, vt reducat te tibi. Solitudinem quærit, qui vult cum innocentibus viuere. Oui. in lib. Tristium 3.

Tuta est vita solitaria, sed minus meritoria.

Tota philosophorũ vita est scire mori.

Præcipuum indicium cõpositæ mentis est, posse consistere & secum morari in vno loco.

Cum nullo quis melius esse potest quã secum.

Viue tibi, & longe nomina magna fuge.

Prosper vbi supra.

Seruari legem possunt vtranque quieti,
Sinunda à strepitu libera corda vacent.

De vicissitudine quietis & actionis.

Cap. XLII.

TVllius in lib. de offic. 1. Virtutis autem omnis laus in actione consistit: A qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus. *Seneca ad Lucil. epist. 3.* Vtrumque vitium est, omnibus credere, & nulli; sed alterum dixerim honestius vitium, alterum tutius. sic etiam vtrosque reprehendes, & eos qui semper inquieti sunt, & eos qui semper quiescunt. Nam illa tumultu gaudens non est industria, sed exagitatæ mentis concuicatio; & hæc non est quies quę motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio & languor. Itaque inter se miscenda sunt hæc, est quiescenti agendum est, & agenti quiescendum. Cum natura rerum delibera; ipsa dicet tibi, & diem se fecisse, & noctem. *Idem in epist. 10.* Sic viue cum hominibus, tanquam Deus videat; sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant *Idem in 68.* Iactantiæ genus est nimis latere, & à conspectu hominum secedere. Conuocat turbam, quisquis ocio suo aliquam fabulam imposuit. Non est autem agendum hoc, vt de te homines loquantur, sed vt ipse tecum loquaris. Quid autem loqueris? (quod homines de alijs libentissime faciunt) de te apud te male existima. assuesce & dicere verum, & audire: id maxime tracta, quod in te infirmissimum esse senties: nota habet quisque sui corporis vitia. Auctor. *De hac quoque materia require supra cap. de strennuitate laboris, & eius interpollatione. Et etiam infra, in tractatu de sapientia & contemplatione.*

Laus virtutis in actione consistit.

Quiescenti agendum est & agenti quiescendũ.

Iactantia genus est nimis latere.

De consuetudine & vsu.

Cap. XLIII.

QVoniam autem præsens sermo de Moribus est, & ex consuetudine vel vsu, mores hominũ in melius, aut in deterius confirmantur; De hac etiam breuiter hoc in loco aliquid de diuersis authoribus colligẽdum est. *Seneca in li. de Moribus.* Educatio & disciplina mores facit: Et id sapit quisque quod didicit. Bona itaque consuetudo excutiat, quod mala instruxit. *Idẽ in li. de Naturalib. quæstionib. lib. 1.* Quis non intelligat omnia consuetudine vim suam perdere. *Idem in lib. 4.* Quamdiu decurrunt solita, magnitudinem eorum consuetudo subducit. *Et cætera require infra de spectaculis naturæ. Quintil. lib. 1.* Consuetudo est certissima loquendi magistra, &c. *Require supra cap. de eloquentia. Aristot. in Meta. lib. 1.* Illud quidem ad quod assueti fuimus, magis est animo applicabile. Quod autem extra illud, est inconueniẽs, immo inopinabile. In hoc quoque scire potes, quantũ facit consuetudo. Inuenies enim apologos & fabulas propter consuetudinem magis applicabiles animo, quàm sint suæ veritates. *Iulius celsus li. 2.* Rerum omnium magister est vsus. *Teren. in Phormione.* Quot homines tot sententiæ; suus cuique mos est. *Salust. in Iugurthino.* Plura vero sunt, quæ licet grauia sint, tamẽ ex consuetudine pro nihilo habentur. *Tull. in Philippica 6.* Omne malum nascens facile opprimitur: Inueteratum fit robustius; turpis fuga mortis omnium peior est. *Idem in Tuscu. lib. 2.* Consuetudinis maxima vis est. *Idem in lib. de diuinatione 2.* Causarũ ignoratio in re noua, mirationem facit. Quod autem crebro videt quis, non miratur; etiã si cur fiat nesciat. *Idem in oratione sua, quando gratias egit populo.* Omnia desiderata magis quã assiduè percepta delectant. *Ex Prouerbijs Sapientum:* Bonarum rerum consuetudo pessima est. Grauissimum est imperium consuetudinis. Heu quam miserum est

Vnusquisque id sapit quod didicit.

Consuetudo est certissima loquendi magistra.

Grauia ex consuetudine fiunt leuissima.

Consuetudinis grauissimum est imperium.

discere

discere seruire, nisi doctus sis dominari. Consuetudo est altera natura. *Horatius in lib. epist.*

Naturam expellas furca licet vsque recurret.

Ennodius in lib. de arte 1.

Tempore difficiles veniunt ad aratra iuuenci.
Tempore lenta pati frena docentur equi.
Ferreus assiduo consumitur annulus vsu.
Interit assidua vomer aduncus humo.

Idem in lib 2.

Nihil assuetudine maius.
Quod male fers assuesce, feres bene.

Galtherus in Alexandreide 6.

Consuetudo potens est sed natura fortior.

Consuetudo potens, natura fortior ipsa est.

Auctor. *De consuetudine quoque require capitulum proprium infra, tractatu de scientia Politica; vbi de iure consuetudinis agitur; inter cætera iura: & iterum in tractatu de practica medicinæ, vbi agitur de regimine sanitatis, iuxta speculationem consuetudinis.*

De scientia & arte.

CAP. XLIV.

AVCTOR. Inter illa quæ vi sua nos alliciunt, suaque dignitate nos trahunt, Ponit Tullius virtutem, atque scientiam, & veritatem. dicto itaque de virtute, & eius contrario; quibus hominis vita formatur, aut deformatur, restat dicendum de scientia, qua intellectus perficitur. Est etenim scientia certa rerũ notitia, opinionem & fidem transcẽdens. Ars autem est collectio principiorum, id est regularum ad eundem finem tendentium. De his plenius superius dictum est, vbi de philosophia, & eius partibus copiosè disertũ est. *Hippocras in lib. Aphorismorum.* Vita breuis, ars vero longa; Iudicium autem difficile. *Auctor.* Theophrastus accusasse naturam dicitur, quod ceruis & cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset: hominibus vero quorum maxime interfuisset, tam exiguam dedisset vitam; quorum si ætas posset esse longior, omnibus perfectis artibus eorum vita erudiretur. Quærebatur ergo tunc scientia, se cum homo videre cæpisset extingui. *Tul. in Dial. ad Hor.* Omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus. Est enim & in ipsis rebus obscuritas, & in iudicijs nostris infirmitas. *Idem in lib. de Natura deorum.* Omnibus fere in rebus, quid non sit, quàm quid sit facilius dixerim. *Idem in Tusc. lib. 1.* Græcorum autem prouerbium est: *Quam quis nouit artem, in hac se exerceat.* *Idem in lib. 5.* Quid enim dulcius ocio literato. *Seneca ad Lucil. epist. 82.* Ocium sine literis mors est, & hominis viui sepultura. *Arist. in li. Eth. 1.* Omnis cogitatio bonum aliquod exoptat. Boetius in lib. Categoriarũ. Nemo, si quid in puerilibus disciplinis acceperit, id sacrosanctum iudicet; quandoquidem res teneris auribus accõmodatas, senior philosophiæ tractatus eliminat. *Auctor.* Socrates, (vt legitur) nihil se scire dicebat, nisi hoc ipsum quod nihil sciret. Arist. sciscitante Alexandro quo dicente profiteretur se sciẽtem: Rebus (inquit) ipsis, quæ non nouerunt mentiri. Academici noui, quorum secta cæpit ab Archesila, dicunt nihil sciri, sed incerta omnia esse. Hi vt ait Seneca, spem omnis scientiæ eripiunt. Satius est autẽ superuacua scire, quàm nihil. Horum sententiam sic breuiter improbat Aug. in 11. de ciu. Dei. Et nos inquit sumus, & nos esse nouimus, & id esse ac nosse diligimus. Nulla in his veris Academicorum formidentur argumenta dicentium, Quid si falleris? Si enim fallor, sum; nã qui non est, vtique nec falli potest; ac per hoc sum si fallor. Quia ergo sum, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse si fallor? Quia igitur essem qui fallerer, etiamsi fallar, proculdubio in eo quod noui me esse, non fallor. Consequens autem est, vt etiam in eo quod me noui nosse, non fallar. *Tull. in lib. de Diuinatione.* Omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorque, turpis est; si quis mortalis colligationes omnium causarum animo perspicere posset, nihil eũ profecto falleret. *Virg. in Geor. lib. 1.*

Felix qui poterit rerum cognoscere causas.

Quid scientia & ars.

Vita breuis ars longa.

Facilius est scire quod nõ sit res, quam quid sit.

Ocium sine literis mors est & hominis viui sepultura.

Quod aliquid sciamus probat aperte Aug contra Academicos.

De studio, & meditatione.

CAP. XLV.

AVCTOR. *Studium* (vt ait Tullius) *est assidua & vehemens animi, ad aliquam rem applicata, magna cum voluntate, occupatio. De hoc quoque plenius dictum est supra, in tractatu de philosophia. Valerius Maximus.* Marcellus captis Syracusis, machinationibus Archimedis philosophi, diu victoriam suam inhibitam senserat: Delectatus autem eximia illius prudẽtia, vt capiti eius parceretur, præcepit. At is dum animo & oculis in terra defixis formas describeret, militi, qui prædandi gratia domum eius irruperat, strictoque super caput gladio, quisnam esset interroganti, propter nimiam cupiditatem inuestigandi quod requirebat, nomen suum non dicere potuit; Sed protracto manibus puluere, noli inquit obsecro istum disturbare. qui mox quasi negligens imperij victoris obtruncatus, sanguine suo lineamenta confundit. *Varro in sententijs.* Multum interest vtrum rem ipsam, an libros inspicias. libri nõ nisi sciẽtiarum paupercula monimenta sunt, principia inquirendorũ continent, vt ab his negotiandi principia sumat animus. Eo vero fine tantum studia intermittantur, ne omittantur. Gaudet natura varietate. *Arist. in Eth. li. 1.* Optimus est, qui a seipso omnia intelligit. Bonus autem qui bene dicentem audit. Qui autem neq; ipse intelligit, neque alium audiens in mente iacit, hic inutilis videtur. *Ouid. in libro de Tristibus 4.*

Ingenium longa rubigine torpet
Læsum, Require cap. de exercitatione.

Quid studiũ.

Exemplum.

Studia eo solum fine intermittãtur ne omittantur.

De docibitate.

CAP. XLVI.

AVCTOR. *Docilitas est recta discendi, vel docendi habitas,* vt scilicet primũ te, de hinc & alios instruas. *Seneca ad Lucil. epist. 49.* Dociles natura nos edidit, & rationem dedit imperfectam; sed quæ perfici posset. *Idem in 76.* Quid autem stultius est, quàm quia non didiceris, non discere; quamdiu viuas, tamdiu discendum est quemadmodum viuas. *Quintil. 2. lib.* Sicut officium præceptorum est docere, sic discipulorũ dociles præbere. Scientia namque coalescere nequit, nisi tradentis & accipientis concordia sociata fuerit. *Tullius in Tusculanis quæstionibus lib. 1.* Magni vero refert quali in corpore animi locati sint; nam multa è corpore existunt, quæ mentem acuant, multa quæ obtundant: vnde Aristot. ait omnes ingeniosos melancholicos esse, vt ego me tardiorem esse molestè non feram. *Apuleius in lib. de Deo Socratis.* In quibusdam mirandũ est, quod minime videri nescire volunt, discere tamen negligũt; & eiusdem artis disciplinam simul & ignorantiam detrectant. *Valerius 8. lib.* Socrates dum semper ad discẽdum se pauperem credidit, ad docendum locupletissimum fecit. Sed Solon quãta industria flagrauerit, etiã versibus complexus est; quibus se quotidie aliquid addiscentem senescere significauit. Aristoteles in libro Elenchorum. Oportet autem credere eum qui discit. *Ex musica lib. 1.* Olim erat Pythagoricis in morem, vt cũ quid à magistro Pythagora diceretur, hinc nullus rationem petere auderet; sed erat eius ratio, docentis auctoritas; idque fiebat quamdiu discentis animus firmiore doctrina roboratus, ipse earundem rerum rationem, nullo etiam docente reperiret. *Ennodius.* Artium mater est instantia, nouerca eruditionis est negligentia. *Cato vbi supra.*

Instrue præceptis animum, ne discere cesses:
Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago.
Commoda multa feres, sin autem spreueris istud:
Non me scriptorem, sed te neglexeris ipsum.
Ne pudeat quæ nescieris te velle doceri.
Scire aliquid laus est, culpa nil discere velle.

Quid docilitas.

Quamdiu viuis tamdiu discendũ est quomodo viuas.

Omnes ingeniosi sunt melãcholici.

Sedulius

Sedulius lib. 1.

At si magnarum caperis dulcedine rerum:
Nobilium nitidis doctorum vescere canis.

Ouid. in lib. Metamor.

Fas est & ab hoste doceri.

Idem in lib. de arte 1.

Ingenium caleste suis velocius annis
Surgit. Idem in lib. 2.
Ingenium mala sape mouent.

Idem in eodem.

Semina non semper sulci cum fanore reddunt.

Idem in lib. epi.

Ingenium nimys deficit omne malis.

Virgilius in Bucolicis.

Grandia sape quibus mandauimus hordea sulcis;
Infelix lolium, steriles dominantur auenę.
Pro molli viola, pro purpureo narcisso,
Carduus & spinis surgit paliurus acutis.

De eligendo doctore.

CAP. XLVII.

Ubi discipuli non sunt dociles, praeceptores operā perdunt.

Nil boni docere potest qui à se nil didicit.

Pro sententia praeceptoris cur vtilis.

Non quis sit praeceptor, sed quid dicat attendendū.

Varro in sententijs. Illum quidem eruditorem elige, quem magis miteris in suis, quàm in alienis. Nil magnificum docebit, qui à se nil didicit; falsoque magistri nuncupantur auditorū narratores: sic igitur audiendi sunt, vt qui rumores recensent. *Seneca ad Lucil. epist. 6.* Plus tibi viua vox & conuictus, quā oratio proderit: Vnde in rem præsentem venias oportet: primū quia homines amplius oculis quàm auribus credunt: Deinde quia longum iter est per præcepta, breue & efficax per exempla. *Idem in li.* Cæci ducem quęrunt, nos autem sine duce erramus: & ideo difficulter ad sanitatem peruenimus, quia nos ægrotare nescimus. *Idem in 61.* Illum elige auditorem quem magis admireris cum videris, quam cum audieris. *Idem in lib. de 4. virtutibus.* Non te moueat dicentis auctoritas, nec quis, sed quid dicat attendas. *Idem in lib. de Moribus.* Verba rebus non personis æstimanda sunt.

De puerorum instructione.

CAP. XLVIII.

Ætas immobilis ad discendum est idonea.

Nemo bene facit inuitus etsi bonum sit quod facit.

Pœna est sibi omnis animus immoderatus.

Quintil. lib. 1 Ætas vero hominis tunc maxime formanda est, cum simulandi nescia est, ac præcipiētibus facillime cedit; frāgas citius quàm corrigas, quæ in prauum diruerunt. *Varro in sententijs.* Sapiunt vasa quicquid primum acceperint, sic est de infantibus. *Seneca ad Lucil. episto. 36.* Turpis & ridiculosa res est elemētarius senex. Iuueni parandum, seni vtendum est. *Aug. in lib. confessionum 1.* Deus meus quas ibi miserias expertus sum & ludificationes, quandoquidem mihi rectè viuere puero ibi proponebatur, obtemperare montibus, vt in hoc seculo florerem, & excellerem linguosis artibus ad honorem hominum, & falsas diuitias, famulantibus. Inde in scholam datus sum, vt litteras discerem, in quibus quid vtilitatis esset ignorabam miser; sed ludere delectabat, & vindicabatur in nos ab eis qui talia vtique agebant: sed maiorum nugæ negotia vocantur, puerorū talia cum sint, puniūtur à maioribus: & tamen mihi bene fiebat, & non faciebā ego bene; non enim discebam nisi cogerer. Nemo autem bene facit inuitus, etsi bonum est quod facit. Nec qui me vrgebant bene faciebant, sed bene mihi fiebat abs te Deus meus. Illi enim non intuebantur quo referrem quod me discere cogebant, præterquam ad satiādas insatiabiles cupiditates copiose inopiæ & ignominiosæ gloriæ. tu vero cui numerati sunt capilli nostri, & errore omnium qui mihi instabant vt discerem vtebaris ad vtilitatem meā, meo autē qui discere nolebam, vtebaris ad pœnam meam: qua plecti non eram indignus tantillus puer, tantus peccator. Ita de non bene facientibus bene faciebas mihi: Et de peccante meipso, iuste retribuebas mihi. Iussisti enim & sic est, vt pœna sibi sit omnis animus immoderatus.

A Tenere cogebar Æneæ nescio cuius errores, oblitus errorum meorum, & plorare Didonem mortuā, quia se occidit ob amorem, cum interea meipsum, in his à te morientem, Deus vita mea, siccis oculis ferrem miserrimus. Quid enim miserius misero, non miserante seipsum? aut non flendo mortem suam, quæ fiebat nō amando te? væ tibi flumen moris humani, quamdiu nō siccaberis, quousque volues filios Euæ in mare magnū & formidolosum, quod vix transeunt qui lignum conscenderent?

Nil miserius misero non miserante seipsum.

Nonne ego intelligo, & tonantem Iouem, & adulterantem? & vtique non posset hæc duo: sed actum est vt haberet auctoritatem ad imitandum verum adulterum, lenocinante falso tonitru, fingebat hæc Homerus, hominibus flagitiosis diuina tribuendo, ne flagitia B putarentur; & vt quisquis ea fecisset, nō homines perditos, sed cælestes Deos videretur imitatus. Non omnino nisi per has turpitudines verba ista commodius discuntur; sed per verba talia turpitudines istę confidentius perpetrantur. non accuso verba quasi inlecta atque pretiosa, sed vinum erroris quod in eis nobis propinabatur ab ebrijs doctoribus; & nisi biberemus cædebamur, nec appellare ad aliquem iudicem sobriū licebat; & tamen ego Deus meus libenter hęc didici, & eis delectabar miser; & ob hoc bonæ spei puer appellabar. Itane aliud non erat, vbi exerceretur ingeniū meum, & lingua mea; laudes tuæ domine, laudes tuæ per scripturas tuas suspenderūt palmitem cordis mei, C vt non raperetur per inania nugarum, turpis præda volatilibus. *Val. li. 6.* Lacedemonij libros Archilogie ciuitate sua exportari iusserunt, quod eorum parum verecundam & pudicam lectionem arbitrarentur. Noluerunt enim ea liberorum suorū animos imbui, ne plus moribus nocerent quàm ingenijs prodessent, &c. *Require supra ca. de pudicitia.*

Impudici libri plus moribus nocere quam ingenijs prosunt.

De curiositate studentium.

CAP. XLIX.

Non oportet nimis abstrusa rimari.

Quæ supra nos nihil ad nos.

Periculosum est alienis interesse secretis.

Seneca in declamationibus lib. 4. Acrior est cupiditas ignota cognoscendi, quàm nota repetendi. *Idem ad Lucil. epist. 68.* Multi aperta transeunt, condita & abstrusa rimantur; furem signata solicitant, vile videtur quicquid patet; aperta effractarius præterit; hos mores habet imperitissimus quisque, in secreta irrumpere cupit.

D *Idem in 26.* Remoue studia tua, vitam tracta, mors de te pronunciatura est. ita dico, disputationes, & literæ, colloquia, & ex præceptis sapientum verba collecta, & eruditus sermo, non ostendunt verum robur animi. Est enim oratio etiam timidissimis audax. Quid egeris tunc apparebit, cum animam ages.

AVCTOR. *Theophrastus &c. Require supra ca. de scientia. Varro in sententijs.* Nusquam deueniet qui quot videt sequitur calles. *Socrates.* Quæ supra nos, nihil ad nos. *Terentius in Heautonto.* Vt quid aliena cures, quæ ad te non pertinent? *Tull. in lib. de Offi.* Vita, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, interdum & obiurgationes, maxime in amicitiis vigent. Estque illa iucundissima amicitia, quam similitudo coniugauit: facilior quidem & tutior, & aliis minus grauis aut molesta, vita ociosorum. Fructuosior autem hominū generi, & ad claritatem atque amplitudinem aptior, E eorum qui ad rempublicam, & ad res magnas gerēdas se accommodauerunt. *Idem in Tusc. 3. lib.* Stultitiæ est proprium aliorum vitia cernere, suorum obliuisci. *Petronius.* Periculosum est alienis interesse secretis. *Cato vbi supra.* Ad consilium ne accesseris antequam voceris. *Idem ibidem.*

Mitte arcana Dei, cælumque inquirere quid sit.
Cum sis mortalis, quæ sunt mortalia cura.

Orat. in lib. Carminum.

Nec scire fas est omnia.

De

A

De Eloquentia secundum philosophos.

Cap. L.

TVLLIVS *in prologo Rhetoricorum*. Cum homines multis in rebus humiliores & infirmiores sint bestiis, hac in re maximè bestiis præstare videntur, quòd loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddam videtur adeptus, qui in ea re hominibus antecellit, qua in re homines bestiis præstant. *Item in libr. de Paradoxis*. Nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile. Nil tam horridum atque incultum, quod non splendescat oratione. *Idem in libr. de partitione orationis*. Communia vero quasi 5. lumina orationis sunt hęc. Dilucidum, breue, probabile, illustre, suaue.

Nil tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile.

B

Idem in Rhet. 1. Breuitas est cum nullum nisi necessarium assumitur verbum. Orationē autem oportet magnopere variari, quoniam in omnibus rebus similitudo satietatis est mater. *Idem in Rhetorica 2.* Maximè autem varietas delectat auditorem. *Idem in eodem.* Ars est pręceptior, quę dat rectam viam, rationemque dicendi: Exercitatio autem est assiduus vsus & consuetudo dicendi. *Lactantius in libr. de falsa religione*. Bene dicere pertinet ad paucos, bene viuere ad omnes. *Quintilianus libro primo.* Consuetudo est certissima loquendi magistra: vtendumque plano sermone est, vt nummo cui publica est forma; vsitatis enim tutius vtimur: Noua verba non sine periculo fingimus. *Idem in libr.* 8. Philosophia simulari potest, eloquentia non potest. *Macrobius in lib. Saturnalium. Comes facundus in via pro vehiculo est.*

Varietas auditorem maximè delectat.

Philosophia simulari potest eloquentia nō potest.

C

De Eodem.

Cap. LI.

ENNODIVS. Exercitatio eloquentiam dat, quam ingenium negat. *Valerius* 8. *libro.* Demosthenes cum primam litteram artis Rhetoricæ proferre non posset, propter vocis exilitatem; oris sui vitium tanto studio expugnauit, vt nullus expressius quod volebat proferret. Idem gracilem nimis vocem, continua exercitatione, ad gratum auribus sonum perduxit. Ore quoque calculis insertis, multum ac diu loqui erat solitus, quo vacuum promptius esset & solutius. *Idem in eodem.* Eloquentiæ ornamenta, in pronunciatione apta, & conueniente corporis motu, consistunt. Quibus cum se instruxerit, tribus modis homines aggreditur, scilicet aures eorum penetrando, oculos demulcendo, animos inuadendo. Rectè itaque Eschines, cum propter iudicialem ignominiam Rhodum petisset, & ibi rogatu ciuitatis, suam prius in Thesiphontem, deinde Demosthenis pro eodem orationem clarissima voce recitasset, mirantibus cūctis vtriusque eloquentiam, sed aliquanto magis Demosthenis: Quid si inquit ipsum audissetis tantus orator? & sic inimici vim ardoreq; dicendi suspexit, vt se scriptorum eius parum idoneum lectorem esse prędicaret, expertus acerrimum vigorem oculorum, terribile vultus pondus accommodatum singulis verbis vocis, efficacissimos corporis motus: Et si igitur illius operi nihil adiici potest, tamen in Demosthene magna pars Demosthenis abest, cum legitur potius quam auditur.

Exercitatio dat quod ingenium negat.
Exemplum.

D

Rhetor tribus modis auditorem aggreditur.

Seneca in libro de Moribus. Verba rebus, non personis æstimāda sunt. Idem in Oedipo. *Quid verba quaris, veritas odit moras? Terentius in Phormione*. Nihil est quin male narrando possit deprauari. *Varro in sententijs.* Nusquam deueniet qui quot videt sequitur calles. Ouidius in lib. Metam. 1.

Nō sunt verba quærēda quia veritas odit moras.

Inopem me copia fecit. Idem in libr. de fastis 5.
Sæpe stat incertus & nescit qua sit eundum,
Cum videt ex omni parte viator iter.

De quorundam pulchra, sed mortifera facundia.

Cap. LII.

TVLLIVS *in prologo Rhetoricorum*. Sapientia quidem sine eloquentia parum prodest: Eloquentia vero sine sapientia nunquàm prodest, sed plerumque nimium obest. *Dydimus ad Alexandram.* Artem bene loquendi non discimus, neque facundiæ Rhetorum oratorumque operam damus, cuius officium simulatis sermonibus figmentare mendacia, & innocentiæ fidem conferre criminibus, ac parricidij reos assignare piissimos; qui dum putant se alienæ laudis fructum per iniquam victoriam rapuisse, nesciūt munimentum se suæ conscientiæ perdidisse. Simplex est apud nos eloquentia, communisque omnibus, solùm præcipiens non mentiri.

Eloquentia sine sapientia nil prodest sed plerumq. obest.

Similis eloquentia vnicum est præceptum, si vt quis dicendo non mentiatur.

Seneca in Declamationibus libr. 3. Hęc inter se raro coesit, vt eadem vox sit dulcis & solida. *Idem in Oedipo. Require in præcedenti capitulo, ex prouerbijs sapientum.* Verba quoque bonitatis imitari, malitia est maiorum. *Lactantius in libr. de vera religione & sapientia.* Vtinam tam multi bene facerent, quàm multi bene loquuntur. Iuuenalis libr. 4.

Torrens dicendi copia multis.
Et sua mortifera est facundia.
Prosper in lib. Epigrammatum.
Non prodest cuiquam solis bona dicere verbis:
Impia mens habeat, quod bene lingua sonat.
Nam fari rectè miserum est, & viuere prauè.
Damnat nota malum regula iustitia.
Ouidius in libro de Nuce.
Mentem verba sequantur.

Raro coeunt vox dulcis et solida.
Miserum est prauè viuere & rectè fari.

Auctor. *De hac quoque materia require supra c. de vnitate & concordia totius vitæ.*

De Gratia docendi.

Cap. LIII.

LACTANTIVS *in libr. de vero cultu.* Nihil tam præclarum homini, conueniensque potest esse, quàm homines ad iustitiam erudire. *Boetius in libr. Syllogismorum hypotheticorum*. Nullum bonum est quod non pulchrius elucescat, si plurimorum notitia comprobetur. *Quintil. libr.* 1. Optimus quisque præceptor frequentia gaudet; Et maiore se theatro dignum putat. *Idem in* 8. Melius certe persuadebit aliis, qui prius persuaserit sibi: prodit enim se quęlibet custodita simulatio; nec vnquam tanta est loquendi facultas, quæ non titubet & hæreat quoties ab animo verba dissentiunt. Rerum autem optimarum inuentio, etiamsi lenociniis verborum destituta sit, satis tamen natura sua ornatur.

Nil præclarius quam homines ad iustitiā erudire.

Melius persuadebit alijs qui prius sibi persuaserit.

Seneca in lib. de Moribus. Oratorem te puta, si tibi ante omnes, quod oportet persuaseris. *Idem ad Lucill. epistola* 7. Mutuo ista fiunt, & homines dum docent, discunt. *Symmachus vbi supra.* Aptius est negotiis imitandis viuæ vocis indicium. Ouidius in lib. de Ponto.

Homines dū docent, discunt.

E

Gratius ex ipso fonte bibentur aqua. Idem in eodem.
Sunt quippe inter se communia sacra Poetis,
Diuersum quamuis quisque sequatur iter.
Idem in lib. Tristium 2.
Quod minime nouit, nemo docere potest.
Idem in lib. de Fastis 1.
Prospera lux oritur, linguis animisque fauete:
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Idem in libr. de arte 3.
Casus vbique valet, semper tibi pendeat hamus;
Quo minime credis gurgite piscis erit.
Claudianus in maiori.
Carmen amat, quisquis carmine digna gerit.
Cato in libr. de Moribus.
Morbi causa mali homini quæcunque voluptas.
Galtherus in Alexandreide lib. 8.
Minus est pretiosus, & absque pondere sermo grauis, quem non grauis edit auctor:

Gratius ex fonte bibitur aqua.

Rumoresque facit lenitas auctoris inanes.

Præcepta illé callet qui opere cóplet.

Prosper in lib. epigrammatum.

Non satis est domini præcepta euoluere lingua,
Is meminit legis qui memor est operis.

Auctor. *Cætera quoque de ista materia require superius in cap. de totius vitæ concordia; & iterum in capitulo de docilitate; & de eligendo doctore.*

De Forma vel modo docendi,

Cap. LIV.

Oportet personam inspicere, vt sciamus quomodo cum ipsa agendum sit.

PALLADIVS. Pars est prima prudentiæ, ipsam cui præcepturus es, æstimare personam. Neque enim formator agricolæ debet artibus & eloquentia Rhetores imitari: quod à plerisque factum est, qui dum B disertè loquuntur rusticis, hoc assequuntur, vt eorum doctrina nec à peritissimis possit intelligi. *Plinius in epistola ad Cornelium Tacitum.* Suæ quisque inuentioni fauet; & quasi fortissimum complectitur, cum ab alio dictum est, quod ipse preuidit. Omnibus ergo dandum est aliquid quod teneant, & quod agnoscát. *Idem in epistola ad Vrsum.* Sicut faces ignem assidua concussione custodiunt, demissum ægerrime reparát; sic & dicentis calor, & audientis intentio, continuatione seruatur; intercapedine autem, & quasi remissione languescit.

Quilibet suæ inuentioni fauet.

Cassiodorus in prologo epistolarum suarum. Declinanda est suasio, quæ plus habet periculi quàm decoris. Aliter multa lectione satiatis, aliter mediocri C gustatione suspensis, aliter à literarum sapore ieiunis, persuasionis causa loquendum est; vt plerumque sit peritiæ genus, vitare quod placeat doctis. *Quintil. vbi supra.* In grandibus cænis hoc sæpe nobis accidit, vt cum optimis satiati sumus, varietas tamen nobis ex vilioribus grata sit. *Varro in sententijs.* Elucidissimum autem edocendi genus est exemplorum subditio.

Optimũ docendi genus est subditio exemplorũ.

SENEC. *ad Lucillum epistola* 38. Plurimum proficit sermo, qui minutatim irrepit animo. Nec multis opus est, sed efficacibus. *Idem in* 40. Inopia verborum & exilitas, minus intentum auditorem facit, tædio interruptum tarditatis; facilius tamen insidet quod expectatur, quàm quod præteruolat. Illa quidem quæ veritati operam dat oratio, incomposita esse debet & D simplex; hęc popularis, nihil habet veri; mouere vult turbam, & inconsultas aures impetu rapere.

Oratio quæ veritati operam dat debet esse incomposita & simplex.

De Eodem.

Cap. LV.

Exemplum.

VALERIVS *libr.* 6. Perditæ luxurię Athenis adolescens Polemo non modo illecebris, sed etiam ipsa infamia gaudens; cum è conuiuio, non post solis occasum, sed post ortum surrexisset; domumque rediens, Xenocratis philosophi patentem ianuam vidisset, vino grauis, delibutus vnguentis, sertis capite redimito, perlucida veste amictus, refertam turba E doctorum, scholam eius intrauit. Nec tam deformi contentus introitu, consedit, vbi etiam clarissimum eloquium, & prudentissima præcepta, temulentię lasciuiis elueret. Orta deinde vt par erat omnium indignatione, Xenocrates vultum in eodem habitu continuit; omissaque re quam disserebat, de modestia ac temperantia loqui cæpit. Cuius grauitate sermonis Polemo resipiscere coactus, primum coronam capite detractam proiecit: paulo post brachium intra palliũ reduxit: procedente tempore conuiualis oris hilaritatem deposuit; ad vltimum totam luxuriam exuit. Sicque vnius orationis medicina sanatus, ex infami Ganeone, Maximus philosophus euasit; peregrinatus igitur huius animus in nequitia non habitauit.

Hora. in poetria.

Quandoque bonus dormitat Homerus.

A *Hæc placuit semel, hæc decies repetita placebit.*
Non homines, non dij, non concessere columnæ;
Vt gratas inter mensas symphonia discors,
Et crassum vnguentum & Sardo cum melle papauer
Offendunt: Poterat duci quia cæna sine istis.
Aut prodesse volunt, aut delectare poetæ,
Aut simul & iucunda & idonea dicere vitæ.

Poetæ aut delectare cupiunt aut prodesse.

Auctor. *Cætera quoque superius require in ca. de Regimine linguæ: Sed & de breuitate loquendi require infra cap. de Industria scribendi.*

De Doctoribus male viuentibus.

Cap. LVI.

B ARIST. *in Eth. lib.* 1. Quidam vitam pecudum eligentes, adipiscuntur tamẽ gloriam; quia quidam magistrantium similia patiuntur Sardanapalo. *Helinandus in chronicis suis.* Pacunius (vt ait Agellius) dicebat se odisse homines ignauos opera, & philosophos scientia; nihil posse fieri indignius, aut intollerantius, quàm quòd homines ignaui ac desides nacti barba & pallio, mores & emolumenta philosophię in linguæ verborumque artes conuerterent, & vitia facundissime accusarent, intercutibus vitiis ipsi madentes.

Indignum est philosopho vitiis grauari.

Lactant. in libr. de falsa sapientia. Quidam sub obtentu sapientiæ vitia sua celantes, Domi faciunt ea quæ in scholis arguunt. sed qui docent tantum, nec faciunt, ipsis præceptis suis pondus detrahunt. C *Idem in eodem.* Maximum autem argumentum est, philosophiam neque ad sapientiam tendere, neque ipsam sapientiam esse, quòd mysterium eius, barba tantum celebratur & pallio. Itaque non vitia excludit, sed abscondit. *Idem in lib. de vera religione & sapientia.* Vtinam tam multi bene facerent, quàm multi bene loquuntur. Sed qui præcipiunt nec faciunt, abest ab his fides, & soluta præcepta sunt. *Quint. in* 18. *causa. Require supra de quorundam mortifera facundia. Ex prouerbijs sapientum.* Omnis doctor in vitæ ratione peccans, turpior est ob hoc, quòd in officio cuius magister esse vult, labitur. *Sen. ad Lucil. epistol.* 24. Hoc turpissimum est, quod nobis obiici solet, verba nos philosophiæ, non opera tractare.

Qui docent & nõ faciũt præceptis suis põdus detrahunt.

D Cato vbi supra.

Quod culpare soles, ea tu ne feceris ipse:
Turpe est doctori cum culpa redarguit ipsum.

Turpe est doctori labi.

Ouidius in libro Tristium 2.

Crede mihi mores distant à carmine nostri.

De Peritia vel industria scribendi.

Cap. LVII.

CASSIODORVS *in lib. de scribẽdis rebus.* Gloriosum studium, quod loqui debeas competenter scribere, & quæ scripta sũt sine aliqua erroris ambiguitate proferre. Vox enim articulata à pecoribus nos sequestrat; scribendi vero ratio, ab imperitis. Ita perfectum sibi hominem duo sibi ista vendicant ac defen- E dunt. *Ennodius.* Superflua scribere restat iactantię necessaria reticere contemptui. *Sent. de natu. qu. li.* 7. Cõsumpsere se & te *Require ca. de Memoria.*

Idem ad Lucil. epist. 24. Turpe est aliud loqui, aliud sentire; quanto turpius aliud scribere, aliud sentire. *Idem in* 52. Quamuis ad eundem finem duo peruenerunt, maior tamen est laus idem effecisse in difficiliori materia *Idem in* 53. Magni artificis est clausisse totum in exiguo. *Symmachus in epist. suis.* In re aperta piget esse prolixum. In arduis autem rebus, multum valet longior diligentia. Mediocribus scriptis amicorum, benignitas scit fauere: Aliorum autem inuidia nescit ignoscere. Sicut in vestitu hominũ cęteroq; vitę cultu, loco ac tẽpori apta sumũtur, ita ingeniorum varietas, in familiaribus scriptis negligentiam quandam debet imitari, in forensibus autem acuere arma facundiæ.

Magis artificis est clausisse totum in exiguo.

In familiaribus scriptis familiariter scribendum, in forensibus facunde.

Plinius in proœmio libri sui de historia naturali: Res ardua est vetustis nouitatem, nouis auctoritatem dare, aboletis nitorem, obscuris lucem, fastiditis gratiam, dubiis fidem. *Idem in epistola ad Votonium Romanum*. Libro quem misi tibi adnota quæ putaueris corrigenda. Ita enim magis credam cętera tibi placere, si quædam cognouero displicuisse. *Idem ad Cornelium Tacitum*. Est gratior multis actio breuis. *Tull. in libr. de amicitia*. Omnia breuia tolerabilia esse debēt, etiam si magna sint. *Valerius libr.* 1. Externa latinis litteris inserta, sicut authoritatis minus habent, sic aliquid gratę varietatis afferre valent.

Non temnenat aliena scripta suo operi inserere quem ibet.

Helinandus in Chronicis suis libr. 25. Virgilius cum ei obiiceretur ab inuidis quod alienos versus suo operi inserebat: Respondit magnarum esse virium clauam extorquere de manu Herculis. B

Ouid. in libr. de Tristibus 1.

Carmina proueniunt animo deducta sereno.
Carmina secessum scribentis & ocia quærunt.
Carminibus debet omnis adesse metus.

Idem in libr. de Ponto.

Scribentem iuuat ipse fauor minuitque laborem;
Cumque suo crescens pectore feruet opus.

Ganfredus in poetria noua.

Non manus ad calamum sit præceps.

De Sapientia.

Cap. LVIII.

Quid sapientia.

AVCTOR. Dicto de virtute & scientia, restat dicendum de sapientia, quæ vtrumque complectitur, & quasi ex ambabus conficitur. *Est enim sapientia diuinarum & humanarum rerum amore virtutum condita notitia, siue cognitio*. Lactant. in lib. de falsa sapientia. Virtus cum scientia coniuncta sapientia est. Naturam etenim hominis Deus hanc esse voluit, vt duarum rerum cupidus ac appetens esset, religionis & sapientię. Sed homines ideo falluntur, quoniam aut religionē suscipiunt omissa sapientia, aut sapientiæ soli student, religione omissa, cum alterum sine altero verum esse non possit. Maximum autem argumentum est, philosophiam neque ad sapientiam tendere, neque ipsam sapientiam esse, quòd mysterium eius, barba tantum celebratur & pallio: Itaque non vitia excudit, sed abscondit.

Scientia sine virtute nec sapientia est nec vera scientia, aut econuerso.

IDEM *in libr. de vero cultu*. Sicut in itinere celebrando, nihil prodest viam nosse, nisi conatus & vires suppetant ambulandi; Ita veri scientia nihil prodest si virtus propria deficiat. Scientia est Deum nosse, virtus colere. *August. de ciuit. Dei 8. libro*. Plato quoque dicit amatorem Dei philosophum esse.

Scientia est Deum nosse, virtus colere.

TVLLIVS *in libro de amicitia*. Negant etiam quenquam esse virum bonum nisi sapientem; sed illam sapientiam interpretantur, quam nemo adhuc mortalis est assecutus. *Idem in libr. de Paradoxis*. Sicut improbo & stulto & inerti nemini bene esse potest, sic vir bonus & sapiens & fortis miser esse non potest. Omnis sapiens liber, omnis stultus seruus. *Idem in Tusc. lib* 5. Sapientis proprium est nihil quod pænitere possit facere, nihil inuitum: sed splendidè, constanter, grauiter, honestè omnia. Nihil ita expectare quasi certo futurum, nihil cum acciderit admirari, suis stare iudiciis.

Philosophia nomen semper erit sacrū & venerabile.

SEN. *ad Lucil. epistola* 9. Nisi sapienti sua non placent, omnis stultitia laborat fastidio sui. *Idem in* 14. Nunquam in tantum conualescit nequitia: nunquam sic contra virtutes coniurabit, vt non philosophię nomen venerabile & sacrum maneat. *Idem in* 20. Tacere docet philosophia, non dicere; & ex hoc exigit, vt ad legem suam quisque viuat, nec orationi vita dissentiat, vt ipsa mater vita, vnius, sine omnium actionum dissentione, coloris fiat &c. *Require supra cap. de concordia totius vitæ. Idem in* 84. Tempestas non opus gubernatoris impedit, sed successum &c. *Require* A *cap. de prudenti rerum vsu.*

Beatæ respub. quæ à sapientibus reguntur.

AVCTOR. Ait Boetius, dixisse Platonem beatas fore respublicas; si aut eas sapientes regerent, aut earum rectores sapientię studerent. Platonis quoque dicta sunt hæc. Si sapientiæ forma oculis videri posset, maximè ad amorem sui omnes excitaret. *Ex prouerbijs sapientum*. Rem maximam tibi sapientia promittit, vt te reducat tibi.

Prosper vbi supra.

Tranquillam & vacuam curis sapientia mentem
Imbuit, & placidi pectoris hospes erit.

Cato vbi supra.

Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.

Claudianus in Maiori.

Magnas ingenii copia vincit opes.

Quod stultus nihil habet, sapientis vero omnia sunt.

Cap. LIX.

Licet rex sit vniuersalis dominus, tamen subditi sunt vere domini suorū bonorum.

SENECA *de benef. libr.* 2. Negamus iniuriam accipere sapientem, qui tamen illum pugno percusserit, iniuriarum damnatur. Negamus stulti quicquam esse; & tamen eum qui rem aliquam stulto surripiūt, furti condemnabimus. *Idem in* 7. *libr.* Dicitis ô Stoici omnia sapientis esse; quomodo ergo aliquid potest dari sapienti, si omnia eius sunt? nihil prohibet aliquid & sapientis esse, & eius qui possidet. iure ciuili omnia regis sunt, & tamen illa, quorum ad regem pertinet vniuersa possessio, in singulos dominos descripta sunt. dare tamen regi & donum & pecuniam possumus, & mancipium, nec dare de suo dicimur. Ad C regem enim potestas omnium pertinet, ad singulos proprietates. Item nemo rem suam emit, omnia sapientis sunt, ergo sapiens nihil emit. Sic & vetant mutuum sumere. Sed quod aliter sapiētis est, aliter meū, possum donare sapienti; nec mirum est aliquid ei cuius est totum posse donari. Conduxi domum à te, in hac aliquid tuum est, aliquid meum; res tua est, vsus rei meus. Libros dicimus esse Ciceronis, eosdem Dorus librarius suos vocat & vtrumque verum est. Alter illos tanquam auctor, alter tanquam emptor suos asserit. Cæsar omnia habet, fiscus eius priuata tantum ac sua: vniuersa imperio eius sūt, patrimonio propria. sub optimo rege, omnia Rex imperio possidet; singuli D dominio. sic sapiēs omnia possidet animo, iure ac dominio quisque sua. *Idem ad Lucil. epistola* 9. Ait Crisippus sapientem nulla re egere, & tamen multis illi rebus opus esse. Contra, stulto nulla re opus est, nulla enim re vti scit.

Sapiens omnia possidet animo non iure.

De Cognitione sui vel ignorantia.

Cap. LX.

Cælitus dicitur dimissa hæc sententia, nosce teipsū.

MACROBIVS *in somnio Scipionis libro* 1. De cœlo (vt ait quidam) descendit, *Nothis olithos*, id est scito teipsum. Nam & delphici vox hæc fertur oraculi, consulenti ad beatitudinem quo itinere perueniret. *Si te inquit agnoueris*. Sed in ipsius fronte templi hæc E inscripta est sententia. *Homini autem vna est cognitio sui, si originis suæ exordia prima respexerit, nec se extra quæsierit*. Sic enim anima virtutes ipsas conscientia nobilitatis induit, quibus post corpus euecta, eo vnde descenderat reportatur.

SENECA *ad Lucillum epistola* 6. Hoc ipsum argumentum est animi in melius translati, quod vitia sua quæ prius ignorabat, videt. *Idem in l.* Cæci ducē quærunt, nos autem sine duce erramus, & ideo difficilter ad sanitatem peruenimus, quia nos ægrotare nescimus. *Idem in* 53. In his morbis quibus afficiuntur animi, quo quis peius se habet, minus sentitur. *Maxim.*

Morbus animi quo minus sentitur maior est.

Non intellectis nulla est curatio morbi.

Galtherus in Alexandreide li. 7.

Dum sequitur profugæ bona momentanea mundi,
Allicit illecebris animam caro, nec sinit esse,

Nullus suauior animæ cibus quàm cognitio veritatis.

Principij memorem; vel cuius imaginis instar
Facta sit, aut quorsum resoluta carne reuerti
Debeat; inde boni subit ignorantia veri.

Lactan. in lib. de falsa relig. Nullus suauior animæ cibus quàm cognitio veritatis; ignorantia autem sui causa est prauitatis. *Auctor. De hac materia require supra de cæco amore sui.*

De Purgatione mentis ad inquisitionem seu cognitionem veritatis.

CAP. LXI.

AVGVST. *in libr. de 83. quæst.* Sententia est cuiusdam sapientis Fontei nomine, de mente mundanda ad videndum Deum, quam paganus quidem scripsit, sed Christianus baptizatus mortuus est. Agite ô, inquit, miseri, hoc agite, ne vnquam polluat hoc domicilium spiritus malignus, ne sensibus immixtus incestet animæ sanctitatem, lucemque mentis obnubilet. Serpit hoc malum per omnes aditus sensuales, dat sese figuris, accommodat doloribus, adhæret somnis; latet in ira, in fallacia sermonis, odoribus se subiicit, infundit se saporibus, ac turbidi motus illuuie, tenebrosis affectionibus tenebrat sensus, quibusdam nebulis implet omnes meatus intelligentiæ, per quos pandere solet lumen rationis radios mentis; in hoc enim Deus, in hoc enim voluntas innoxia, in hoc recte facti meritum relucet; Deus vbique præsens est: tunc autem vnicuique nostrum similis est, cum mentis nostræ illibata puritas in eius præsentia patuit. Vt enim visui oculorum si fuerit viatus quicquid videre non potest, adesse non putat (frustra enim circunstat oculos imago rerum præsens, si oculis integritas desit) ita etiam Deus qui nunquam deest, frustra pollutis animis præsens est, quem videre mentis cæcitas non potest.

Assimilamur Deo per mentis puritatem.

LACTAN. *in lib. de fal. rel.* Obuoluta in obscuro veritas latet; eaque vel contemptui doctis est, quia idoneis assertoribus eget; vel odio indoctis, propter insitam sibi austeritatem, quam natura hominum procliuis in vitia, pati non potest. Nam quia virtutibus amaritudo permixta est, vitia vero voluptate cōdita sunt; illa offensi, sed hac deliniti, feruntur in præceps; & bonorum specie decepti, mala pro bonis amplectuntur. *Idem in lib. de vera religione & sapientia.* Veritas acerba & inuisa omnibus, qui virtutis expertes, vitam suam mortiferis voluptatibus dederunt.

Amaritudo virtutibus permixta est, vitiis vero voluptas.

SEN. *ad Lucil. epistola 53.* Somnium narrare vigilantis est, & vitia sua cōfiteri sanitatis indicium est. *Quint. 8. lib.* Pulcherrimi operis studio vacare, mens non nisi omnibus vitiis libera potest, primum quòd in eodem peccatore nullum est turpium honestorumque consortium, & cogitare optima simul ac deterrima, non magis vnius animi est, quàm eiusdem hominis esse bonum ac malum. *Ex prouerbijs sapientum.* Vt auri aliquid contrahamus terras euertimus, vt autem summum bonum occupemus, pectus scrutari piget.

Sola mens quæ vitiis caret potest studiis vacare.

De Eodem.

CAP. LXII.

Ad scientiam comparandam oportet mentem passionibus purgare, atque vitare & virtutem colere.

BOETIVS libr. de consol.

Nubibus atris	*Carpe callem,*
Condita nullum	*Gaudia pelle:*
Fundere possunt	*Pelle timorem*
Sydera lumen.	*Spemque fugato,*
Tu quoque si vis	*Nec dolor assit:*
Lumine claro	*Nubila mens est*
Cernere verum;	*Vinctaque frenis,*
Tramite recto	*Hæc vbi regnant.*

PROSPER. *vbi supra.* Scite volens &c. *Require supra cap. de passionibus animæ.* Idem.

Non placeat vanis animum subnectere rebus:
Pestiferisque auidam mentem onerare cibis:
Cor mundum & sapiens fructu virtutis alatur;
Et Christi in nostro pectore regnet amor.

A

Ouidius in lib. de arte 2.

Est mora tuta breuis, lentescunt tempore curæ,
Vanescitque absens, & nouus intrat amor.

Prudentius vbi supra.

O quoties animam, vitiorum peste repulsa,
Sensimus incaluisse Deo, quoties tepefactum
Caleste ingenium, luctam post gaudia, tetro
Gessisse in stomacho.

De Spectaculis naturæ.

CAP. LXIII.

B TVLL. *in dialogo ad Hortensium.* Est autem animorum ingeniorumque naturale quasi pabulum quoddam, contemplatio naturæ. *Didimus ad Alexandrum.* Nulla nos ludicra, vel spectacula, nec equina certamina, nec scenicas turpitudines affectamus. Sed theatrum cum spectare volumus, nostrorum operum monumēta relegimus; quę cum sint maxime ridenda, deflemus. Alia porro nobis spectacula exhibet mundi machina, diuersasque voluptates, in qua videmus cælum pulchrè formatum signorum varietatibus, stellarumque fulgoribus, rutilare; pelagus purpureo colore venustatum germanam terram amplecti; cuius multiformes pisces, per æquoreas vndas saltus exercent. Camporum etiam virentium specie delectamur, ex quibus odor gratissimus flores suauitatis exhalans, oculos simul pascit & animum. Nemorū quoque opacitas, & fontium arridet amenitas, quàm variæ simul alites, musicis concentibus personantes, dulce melos componunt. Hæc sunt naturæ spectacula, quæ & mutari difficile est, & refutare culpabile.

Contemplatio naturalis est naturale mentis pabulum & magnū causat voluptatem.

C

SEN. *de naturalibus lib. 4.* Quamdiu decurrunt solita, magnitudinem eorum consuetudo subducit. Ita enim à natura compositi sumus, vt nos quotidiana, etiamsi admiratione digna sunt, transeant, & minima quæque rerum, si insolitę prodierint, dulce spectaculum fiant. *Fulg. in li. Mithol. 2.* Diogenes Cinicus cum dolore rami torqueretur, & vidisset homines ad amphiteatrum currentes, aiebat: Qualis hominum stultitia, currunt spectare feris homines repugnantes, & me prætereūt cum naturali dolore certantem. *Auctor.* Aristoteles vt legitur, sciscitante Alexandro quo docente profiteretur se scientem; rebus inquit ipsis quæ non nouerunt mentiri. *Verg. in Geor. li. 1.*

D

Multa quotidiana sunt mirabiliora, quàm insolita illa quæ tam auide spectare cupimus.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.

Tul. in li. de diuinatione 1. Si quis mortalis colligationes omnium causarum animo perspicere posset, nihil eum profecto falleret. *Prosper in lib. Epigramm.*

En mirus operum signis ostenditur Auctor:
Auctoremque suum, condita quæque canunt.

De contemplatione diuinorum secundum philosophos.

CAP. LXIV.

E SEN. *in naturalibus quæst. lib. 1.* Nunc quidem gratias ago, cum rerum naturam, non ab hac parte video, qua publica est. Sed eius secretiora intraui, & disco quæ vniuersi materia sit, qui auctor aut custos, quid sit Deus, ne in se intendat, an & ad nos aliquando respiciat; faciatne quotidie aliquid, an semel fecerit; necesse est vtique eadem ipsa quæ facit aut fecerit, illi placere: cui nisi optima placere non possunt; nec ob hoc minus liber est & potens; ipse enim est necessitas sua; nisi ad hoc admitteret, nihil fuerat nasci. Quid enim erat cur numero viuentium positū me esse gauderem? an vt cibos ac potiones percolarem? vt hoc corpus casurum, ac fluidum, periturumque (nisi libidine impleatur) farcirem; & ægri minister viuerem, vt mortem, cui nascimur omnes, timerem? detrahe hoc inæstimabile bonum & non est vita tanti vt sudem & æstuem. O quàm contempta res est homo,

Nihil est nasci nisi quis naturæ cognitionem consequatur.

Contempta res est homo nisi supra humana surrexerit.

homo, nisi supra; humana surrexerit; quamdiu cum affectibus colluctamur, quid magnifici facimus, quid est cur nosmetipsos inspiciamus, quia deterrimis dissimiles sumus? non video cur sibi placeat, quia valetudinario robustior est: multum enim interest inter vires & bonam valetudinem. Effugisti vitia animi? Non est tibi frons ficta, nec in alienam voluntatem sermo compositus, nec cor inuolutum, nec auaritia (quæ quicquid omnibus abstulit sibiipsi negat) nec luxuria, pecuniam turpiter perdens, quam turpius reparet: nec ambitio, quę te ad dignitatem nisi per indigna non eleuet: nihil adhuc consecutus es; multa effugisti: te nondum. Virtus enim ista quam affectamus magnifica est, non quia per se beatum est malo caruisse, sed quia laxat animum, & præparat ad cogitationẽ cælestium, dignumque efficit qui in consortium Deo veniat: tunc omni malo calcato viuat inter ipsa sydera, vaga autem diuitum pauimenta ridere, totamque cum auro suo terram.

Perspicuũ est, ait Tullius esse Deũ, sed difficile eum cognoscere.

TULL. *in lib. de natura deorum* 2. Quid tam perspicuum, cum cęlestia cõtemplamur, quàm esse aliquod numen pręstantissimę mentis quo hæc regantur. Ad considerandum autem qualis sit natura Deorum, nihil difficilius, quàm consuetudine oculorum aciem mentis abducere. *Idem in lib. de creatione mundi.* Parẽtem vniuersitatis huius inuenire difficile est, & cum iam quis eum inuenerit, indicare in vulgus nefas est. *Lactantius in lib. de origine errorũ.* Nobis proprie datum est cælum rigidis ac stantibus intueri, vt Deum cuius illa sedes est, quem oculo non possumus, animo contemplemur.

De eodem secundum poetas.

CAP. LXV.

BOETIUS in libr. de consol. 5.

Qui recto cælum vultu petis erigisq; frontem
In sublime, feras animum quoque, ne granata pessimi,
Inferior sidat mens, corpore celsius eleuato.

Figura hominis ostēdit illum ad Deũ contemplandum creatum esse.

Iuuencus libr. 3.

Felices puro qui cælum corde tuentur:
Visibilis Deus his per secula cuncta manebit.

Ouid. in libr. Metam 1.

Pronaque cum spectant animalia cætera terram;
Os homini sublime dedit, cælumque videre
Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Bernardus Syluester in Microcosmo.

Bruta patenter habent tardos animalia sensus:
Cernua deiectis vultibus ora ferunt.
Sed maiestatem mentis testant e figura,
Tollat homo sanctum solus ad astra caput;
Vt cæli leges inde, flexosque meatus,
Exemplar vitæ possit habere sua.
Assistunt omnes operi, cum quinque ministri
Sensus quæ cernunt exteriora docent.
Nuncius ingrediatur sensus, mentemque quietam
Euocat, vt certa res ratione probet.
Neruus enim qui luce sua collustrat ocellos,
Contrahit è cerebro quod radiosus agit.
Sol oculus mundi quantum communibus astris
Præminet, & cælum vendicat vsque suum.
Quærenti Empedocles cur viueret, inquit vt astra
Inspiciam, cælum subtrahe nullus ero.

Quid Deus secundũ Empedoclem.

AUCTOR. Hic Empedocles est, qui sic Deum legitur descripsisse. *Deus,* inquit, *est sphæra cuius centrum est vbique, & circunferẽtia nusquam.* hic totum sese Athenis incendiis dedit, Et (vt refert Lactantius) mortem sibi intulit, eo quod æternas esse animas suspicabatur.

De Quiete contemplantium.

CAP. LXVI.

Contemplatiui qui nil agere videntur maiora agunt.

SENECA *ad Lucil. epistol.* 8. Mihi crede, qui nihil agere videntur, maiora agunt. humana diuinaque simul tractant. *Idem in lib.* 2. Nulla placida est quies nisi quam ratio composuit; nulla res animum sapientis auocat, nullus hominum auiumque concentus interrumpit cogitationes bonas, solidasque iam & certas. leue istud ingenium est, nec sese adhuc reduxit introrsus, quod ad vocem & concentum erigitur. *Agellius lib.* 1. Stare Socrates solitus dicitur pertinaci statu, à summo lucis ortu ad Solem alterum Orientem, immobilis: iisdem in vestigiis, ore atque oculis eundem in locum directis, cogitabundus: tanquam quodam secessu mentis atque animi facto à corpore.

Exemplum.

AUCTOR. Idem interrogatus cui incolam se esse diceret: Mundanum inquit: totius enim mundi se incolam & ciuem arbitrabatur. Nihil autem se scire dicebat, nisi hoc ipsum quòd nihil sciret. *Valerius lib.* 8. Carneades laboriosus & diuturnus sapientiæ miles, cum ad mensam sederet, cogitationibus inhærens, manum ad mẽsam porrigere obliuiscebatur: sed Melissa quam vxoris loco habebat, temperato inter studia interpellandi & medio succurrendi officio, dexteram suam necessariis vsibus aptabat.

Exemplum.

De Gloria vel fama secundum philosophos.

CAP. LXVII.

AUCTOR. Hæ sunt ergo partes honesti, iuxta Tulliumque sua vi nos alliciunt, suaque dignitate nos trahunt, s. virtus, scientia, & veritas, siue sapiẽtia. *Tull. in Reth.* 2. In secundo autem genere honesti, scil. quod partim dignitate sui, partim vtilitate nos allicit, sunt hæc, gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. *Gloria est frequens fama de aliquo cum laude.* IDEM *in libr. de amicitia.* Non est negligenda fama, nec mediocre telum ad res gerendas oportet existimare beneuolentiam ciuium, quam tamen blanditiis & assentando colligere, turpe est. *Idem in oratione sua pro Cælio.* Illud te esse admonitum volo, primum vt qualis es, talem te homines existiment.

Quid gloria.

IDEM *in Tusculanis lib. tertio.* Homo qui in summa vanitate versatur, nullam effigiem eminentem virtutis, sed adumbratam imaginem glorię consectatur. Est enim gloria solida quędam res & expressa, non adumbrata. Illa consentiens laus bonorum, vox incorrupta bene iudicantium de excellente virtute. Hæc virtuti resonat tanquàm imago gloriæ. Quæ quia rectè factorum comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem quę se imitatricem eius esse vult, temeraria atque inconsiderata, & plerumque vitiorum laudatrix fama popularis, simulatione honestatis formam eius corrũpit. *Valer. Maxim.* Socrates humanæ sapientiæ quasi terrestre quoddã oraculũ, compẽdiaria via eos ad gloriã peruenire dicebat, qui id agerent, vt quales videri vellent, tales etiam essent. Conscientiã plusquã famã attende, falli enim poteris fama, conscientia vero nunquam. *Seneca lib. de quatuor virtutibus.* Nunquã multis, sed quibus placeas cogita. *Seneca ad Luc. epistola* 26. Remoue existimationem hominum, dubia semper est & in partem vtramque diuiditur. *Idem in* 29. Multo magis ad rem pertinet qualis tibi videaris, quàm qualis aliis. Conciliari nisi turpi ratione, amor turpium non potest. *Idem in* 80. Nemo mihi videtur pluris æstimare virtutem, nemo illi magis esse deuotus, quam qui boni viri famam perdidit, ne conscientiam perderet. *Ex prouerbijs sapientum.* Bona hominũ opinio tutior est pecunia. damnum est appellandum cum mala fama lucrum. heu quam difficilis est gloriæ custodia. Opinẽtur homines de te malum si mali, malis enim displicere laudabile est. Item, plurimi famã, pauci verentur conscientiam. Item, quid sis interest, non quid habearis. Item, vis omnibus esse notus, effice prius vt neminem noueris. *Quintil. lib.* 8. In quibusdam, virtutes gratiam non habent, in quibusdam ipsa vitia delectant.

Gloria non fundatur in vanitate sed in virtute.

Conscientia plus quã fama attendenda, quia hæc dubia, illa certa.

Malis displicere & famã apud illos perdere laudabile est.

De eodem secundum poetas.

CAP. LXVIII.

HORATIVS in lib. epist.

Principibus placuisse viris non vltima laus est.

Ouid. in libr. Meth. 12.

Et obest sua gloria multis.

Idem in libr. Tristium 4.

Non paruas animo dat gloria vires.
Et fecunda facit pectora laudis amor.

Idem in libr de Ponto.

Virtus laudata crescit.

Excitat auditor studium, laudataq́; virtus
Crescit in immensum, gloria calcar habet.

Matthæus in Tobia.

Fama nō est credendum.

Non credas titulis famæ, te consule, crede
Menti, nam cauit mens sibi, fama fauet.

Martialis coquus.

Nolo virum, facili redimit qui sanguine famam;
Hunc volo laudari, qui sine morte potest.

AVCTOR. *De hac quoque materia require supra cap. de inani gloria, & de Hypocrisi, de ostentatione quoque, & iactantia.*

De Laude secundum philosophos.

CAP. LXIX.

VARRO *in sententijs.* Qui in magnis excellit, etiam inuitus laudabitur. CASSIODORVS *in epistola 13.* Debemus omnes bene gerentibus, vt eos laudis comitetur assensus. Nam si equorum cursus clamoribus incitatur, & insonantium manibus agitur, vt à mutis animalibus velocitas expetatur; quantum & homines stimulari posse credimus, quos ad laudis auditatem natos singulariter inuenimus. SYDONIVS *epistolari suo libr. 3.* Vt autem vera laus ornat, ita falsa castigat. TVLLIVS *in Philippica 2.* Sicut quidam morbo aliquo, ob stuporem sensus, suauitatem cibi non sentiunt; sic libidinosæ & auaræ naturæ, laudis gustum non habent.

Homo ad bene agendum laude stimulatur.

SENECA *in libro de remedijs fortuitorum.* Malis displicere laudari est. IDEM *ad Lucillum epistola 52.* Quid lætaris quod ab hominibus his laudatus es, quos ipse laudare non potes? laudatio aliquid exhortationis affert ipsis audientibus & animos adolescentium extimulat. IDEM *in libro de quatuor virtutibus.* Parce lauda, vitupera parcius; tam triste sit tibi laudari à turpibus, quàm si lauderis ob turpia. TERENTIVS *in Adelphis.* Coram aliquem laudare verendum est, ne id magis assentandi causa fieri videatur.

Proinde est à turpibus & ob turpia laudari.

SYMMACHVS *vbi supra.* Prochuior semper ad misericordiam via, bonis mentibus patet. VALERIVS *lib. 3.* Publica religione consecrata virtus, nulla priuata laudatione indiget. IDEM *in lib. 7.* Aristoteles in neutrā partem de semetipso loqui debere prædicabat, quoniā laudare se vani, vituperare stulti esset. ENNODIVS. Liberior iusto laudatio tantum gloriæ decerpit quantum falsitatis adiecerit; fit enim vana narratio quæ crescit ex mendaciis.

Vani est se laudare, stulti se vituperare.

PLINIVS *ad Iunium Mauricum in epistola.* Hoc ipsum amantis est, amatum non onerare laudibus. IDEM *ad Cornelium Zicianum.* Prauum ac malignum est nō admirari hominem admiratione dignissimū. QVINT. *lib. 2.* Verecundius dicendum est sua quàm aliena laudanti. EX PROVERBIIS *sapientum* Rectè parem & inferiorem laudas, quia pertinet ad gloriam tuam. Item quàm magnum est non laudari, & esse laudabilem.

Amantis est amatum nō onerare laudibus.

De Eodem secundum poetas,

CAP. LXX.

CATO *vbi supra.*

Cum te aliquis laudat, iudex tuus esse memento:
Plus alijs de te, quàm tu tibi credere noli.

A Horatius in libr. epist.

Vide cui secretum committas et quē commendes.

Quid de quoque viro, & cui dicas sæpe caueto:
Percontatorem fugito, nam garrulus idem.
Nec retinent patulæ commissa fideliter aures.
Et semel emissum volat irreuocabile verbum.
Qualem commendes etiam atque etiam aspice, ne mox
Incutiant aliena tibi peccata pudorem.

Ouidius in libr. Metam. 5.

Laudare parum est, laudemur & ipsi.

Idem in libr. 6.

Proh superi, quantum mortalia pectora cæcæ
Noctis habent, &c. Require supra de vitijs virtutum speciem prætendentibus. Idem in lib. Tristium, & in libr. de Ponto. *Require in præcedenti ca.* Auctor. *De hac iterum materia require supra ca. de inani gloria, cæterisq́; supra*
B *dictis: capitulo quoque de adulatione.*

De Dignitate.

CAP. LXXI.

AVCTOR. Sequitur de dignitate, quam secundo loco Tullius inter species partis secundę honesti posuit. quia scilicet partim dignitate sui, partim vtilitate nos allicit. *Tull. in Rhet. 1. Dignitas est alicuius honesta, & cultu & honore digna, & verecunda auctoritas. Boetius de consola. lib. 2.* Non autem virtutibus ex dignitate, sed ex virtute dignitatibus honor accedit: & collata improbis dignitas, nō modo non efficit dignos, sed prodit potius & ostentat indignos. *Valerius Maximus li. 3.* Deforme est, quibus dignitate præstes,
C ab his virtute superari. *Ex prouerbijs sapientum.* Ignominiæ loco est apud indignum dignitas.

Quid dignitas.

Dignitas apud indignū ignominiæ loco est.

SENECA *ad Lucil. epistol. 4.* Habemus auctoritatē senum, sed vitia puerorum. *idem in epist. 80.* Omnium istorum, quos supra capita hominum, supraque turbam, delicatos lectica suspēdit, personata felicitas est; contemnes illos, si despoliaueris. Equum empturus solui iubes stratum, vestimenta detrahis, ne qua corporis vitia lateāt; hominem vero inuolutum æstimas. Quid de aliis loquor si perpendere te vis, sepone pecuniam, domum, dignitatem, intus teipsum cōsidera; tunc qualis sis aliis credis. *Auctor. De hac quoque materia require superius ca. de bonis & malis moribus principum, & ca. de ambitione.*

Si vis teipsū perpendere sepone dignitatem & similia extrinseca.

D

De Amplitudine diuitiarum.

CAP. LXXII.

TVLLIVS *in Rheto. 1.* Amplitudo est, potentiæ, vel maiestatis, vel aliquarum copiarum, magna abūdantia. AVCTOR. De potentia vel maiestate multa superius sub diuersis titulis iam posita sunt, videlicet c. de ambitione, & de principatus recusatione, ca. quoq; de moribus principum, & iterum inferius nonnulla supponendæ sunt, videlicet ca. de potentia, quam reputat Tullius inter vtilia, sicut virtutem & amplitudinem inter honesta. Nunc autem pauca de diuitiarum amplitudine inter honesta breuiter perstringēda sunt, & primo de diuitiarum vtilitate.

Quid amplitudo.

E TVLLIVS *in Rhet. secunda.* diuitiæ virtutis pedissequæ sunt. *Seneca ad Lucillum epistola 5.* Infirmi ergo est animi diuitias non posse pati. *Horatius in lib. epist.*

Diuitiæ virtutis pedissequæ sunt.

Vxorem cum dote, fidemque, & amicos:
Et genus, & formam regina pecunia donat.

Petronius.

Nūmis obediūt omnia

Quisquis habet nummos secura nauigat aura:
Fortunamq́; suo temperat arbitrio.
Carmina componit declamat, concrepat omnes
Et peragit causas, si que Catone prior.
Parua loquor, quoduis nummis præsentibus opta,
Eueniet, clausum possidet arca Iouem.

Iuuenalis libr. 1.

Quantum quisq́; sua nummorum seruat in arca,
Tantum habet & fidei. Martialis coquus.
Quas dederis solas semper habebis opes.

Quas dederis solas semper habebis opes.

De

De Vanitate & incertitudine diuitiarum.

Cap. LXXIII.

A

VALERIVS *lib. 6.* Caduca nimium & fragilia, puerilibusque consentanea crepundiis sunt ista, quę vires & opes humanæ vocantur. Affluunt enim subito, repente labuntur; nullo in loco, nulla in persona, stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo flatu fortunæ huc & illuc acta, quos in sublime extulerunt, improuiso recursu destitutos, profundo cladiū miserabiliter immergunt. Itaque nec existimari nec dici bona debent, quæ ex inflictorum malorum magnitudine desiderium sui duplicent.

Diuitiæ non sunt verè bona, cum sint instabiles, tum quia bonis & malis communes.

SENECA *ad Luc. epist.* 87. Quod contemptissimo cuique contingere ac turpissimo potest, bonum non est: opes autem & lenoni & lanistæ contingunt, ergo bona non sunt. *Cicero in oratione pro domo sua.* Caduca sunt hæc & mobilia, non virtutis atque ingenij, sed fortunæ & temporum munera; quorum non tam facultas & copia extendenda est, quàm in vtendo opus est ratione, & in carendo patientia. B

Claudianus in maiori.
Magnas ingenij copia vincit opes.
Tibullus 2. libro.
Quid prodesse potest pondus graue diuitis auri?
Prataque si fundant pinguia mille boues?
Quidve domus prodest Phrygijs innixa columnis?
Aurataque trabes, marmoreumq; solum?
Non me regna iuuant non Lydius aurifex amnis:
Nec quas terrarum sustinet orbis opes. C
Hæc alij cupiunt, liceat mihi paupere cultu,
Securo vita munere posse frui.
Somnia fallaci ludunt temeraria nocte,
Et pauidas mentes falsa timere iubent.
Maximianus.
Quid mihi diuitiæ? quarum si dempseris vsum.
Quamuis largus opum, semper egenus ero.
Horatius in libr. epist.
Quid mihi diuitiæ, si non conceditur vti?
Martialis coquus.
Callidus effracta nummos fur auferet arca.
Prosternet patrios impia flamma lares.
Debitor vsuram pariter cum sorte negabit:
Non reddet steriles semina iacta fruges. D
Dispensatorem fallax spoliabit amica:
Mercibus obstructas obruit vnda rates.
Extra fortunam est quicquid donatur amicis:
Quas dederis solas semper habebis opes.

Dicta poetarum de fallaci diuitiarum appetitu.

De incommodis diuitiarum secundum philosophos.

Cap. LXXIV.

PLAVTVS *in Aulularia.* Pecunia rerū ac sollicitudinum causa & caput est *Aulus Gellius in libro Atticarum noctium* 10. Verum est, quod obseruato rerum vsu sapientes viri dixere, multis egere qui multa habent, magnamque indigentiam nasci, non ex magna inopia, sed ex copia magna. Multa enim desiderantur ad multa quæ habes tuenda. Quisquis igitur multa habens, cauere ac prospicere velit ne quid egeat, néve quid ei desit, iactura opus esse sciat, non quæstu, & minus habendum esse, vt minus desit. E

Indigentia nō ex magna inopia, sed ex magna copia oritur.

BOETIVS *de consolatione lib.* 2. O angustas inopesq; diuitias, quas non habere totas pluribus licet, & ad quemlibet sine cæterorum paupertate non perueniunt; fugare indigentiam copia quærimus. At hoc nobis in contrarium cedit, quippe pluribus adminiculis opus est, ad tuendam pretiosæ supellectilis varietatem? verumque illud est permultis indigere, qui permulta possidet. Item nunquam tua faciet esse fortuna, quæ à te rerum natura fecit aliena.

Permultis indiget qui permulta possidet.

SENECA *ad Lucilium epistola* 14. Nemo solicito bono fruitur. Adijcere diues aliquid diuitiis studet. A Dum de incremento cogitat, oblitus est vsus, rationes accipit, forum conterit, fit ex domino procurator: multa tibi possem ostendere, quæ acquisita acceptaque libertatem nobis extorquent. *Idem in libro de Moribus.* Facilius est pauperi contemptum effugere, quàm diuiti inuidiam.

SOCRATES. Fœlicitas semper subiecta est aduersis: Damnumq; nisi ex abundantia raro venit. *Secundus Philosophus.* Quid sunt diuitiæ? auri pondus, curarum ministri, verecunda delectatio, insatiabilis inuidia, desiderium inexplebile, os excelsum, inuita concupiscentia AVCTOR. Sydonius etiam ait diuitias esse causam malorum, non quod ipsę faciant aliquid, sed quia facturos irritant.

Damnū rarò venit nisi ex abundantia.

De Eodem secundum poetas.

Cap. LXXV.

HOratius in lib. epist.
Imperat aut seruit collecta pecunia cuique.
Item.
Stultitiam patiuntur opes.
Ouid. in libr. de Remediis 2.
Diuitijs alitur luxuriosus amor.
Idem in lib. Meta. 1.
Effodiuntur opes irritamenta malorum.
Iamque nocens ferro, ferroque nocentius aurum
Prodierat, prodit bellum quod pugnat vtroque.
Iuue. lib. 2.
C *Prima peregrinos obscena pecunia mores,*
Intulit, & turpi fregerunt secula luxu
Diuitiæ molles.
Item in 4. lib.
Quàm plures nimia congesta pecunia cura
Strangulat, cantabit vacuus coram latrone viator.
Pauca licet portes argenti vascula puri;
Nocte iter aggressus gladium contumque timebis.
Et mote ad lunam trepidabis arundinis vmbram.
Idem in 5. lib.
Magna parta malis, cura maiore, metuque
Seruantur, misera est magni custodia census.
Claudianus in maiori.
Quas mala collegit fallacis dextra parentis,
D *Has peius nati dextra refundit opes.*
Idem in minori.
Dissuasor honesti
Luxus, & humanas oblimat copia mentes.
Arator lib. 1.
Auri cessit amor, qui pectora semper adurit:
Quo capitur mortale genus, qua pullulat omne
De radice malum; cuius violentius ardet
Ambitio; crescente modo; stimulansque rapinis,
Addita lucra famem &c.
Galtherus in Alexandreide li. 1.
Auferre pecunia mores,
Non afferre potest.
Idem in 8.
Quid tibi diuitijs opus est, quæ semper auaris
E *Esuriem pariunt? quanto tibi plura parasti,*
Tanto plura petis; & habendi acrius ardes:
Sicque famem faciens, defectum copia nutrit.
Martialis coquus.
Ardua res hæc est, opibus non tradere mores:
Et cum tot Crœsos viceris, esse Numam.
Auctor. *De hac quoque materia require superius ca. de auaritia & cupiditate.*

Diuitijs alitur luxuriosus amor.

Diuitiæ faciunt homines timidos.

Quæ parētes malè colligūt filij solēt peius effundere.

Diuitiæ esuriem pariūt.

Quod Diuitiæ non sunt huiusmodi bona propria.

Cap. LXXVI.

SYDONIVS *in epistolari suo libr.* 5. Humana substantia rectius mente quàm mole censenda est. Inter opes itaque quaslibet positi (quæ bona à stultis falso vocantur) si quid agimus nostrum est; si quid habe-

Non est homo æstimandus ex diuitijs, sed ex actibus.

mus alienum. *Seneca ad Luc. epist.* 8. Alienum est quicquid optando euenit. Non est tuum, fortuna quod fecit tuum. *Idem in* 47. Quomodo stultus est, qui equũ empturus, non ipsum inspicit, sed stratum eius & frænos; sic qui hominem ex veste aut ex conditione æstimat.

Tvll. *in libr. de Paradoxis.* Nihil meum vel cuiusquàm alterius est, quod auferri vel amitti potest. *Varro in sententijs.* Nemo suum putet quod extra ipsum est: vir bonus patriam suam quocunque it secum fert, & omnia sua custodit. *Valerius* Bias Prieneus, cum patriam eius Prienem hostes inuaderent, omnibus pretiosarum rerum pondere onustis fugientibus, interrogatus quid ita nihil ex bonis suis secũ ferret: Ego certe inquit bona mea omnia mecum porto: pectore enim illa gestabat, non humeris nec oculis visenda, sed animo æstimanda, quæ domicilio mentis inclusa, manibus mortalium labefactari nequeunt, & vt manentibus præsto sunt, ita fugientes non deserunt.

Exemplum.

Lactantivs *in libr. de falsa sapientia.* Detracta diuitibus insolentia & iniquitate, nihil intererit, vtrum alij diuites, alij pauperes sint, cũ animi pares fuerint. *Ex prouerbijs sapientum.* Nihil proprium ducas quod mutari potest. Quis est pauper? qui sibi videtur diues. Et quis plurimum habet? qui minimum cupit.

Diues qui minimum cupit.

Prosper in libro epigrammatum.

Terrenis opibus cum diues gaudet iniquus,
Veris se miserum nescit egere bonis.
Cum licet aduersis cessantibus omnia parcant:
Lege tamen mortis fit facienda inops.
At bona iustorum nullis obnoxia damnis,
Hostes, furta, ignes, & mare non metuunt.
Omnis virtutum semper substantia salua:
Inuitis Christi munera nemo rapit.

Bona iustorũ nullis sunt damnis obnoxia.

Galtherus in Alexandreide lib. I.

Auferre pecunia mores,
Non afferre solet.
Quem vero morum non rerum copia ditat:
Quem virtus extollit, habet quod præstat auro.
Non eget externis, qui moribus intus abundat.
Nobilitas sola est animum quæ moribus ornat.

Vera nobilitas virtus.

Horatius in lib. Epist.

Forte per angustam tenuis vulpecula rimam
Repserat in cameram frumenti, pastaque rursus
Ire foras pleno tendebat pectore frustra.
Cui mustela procul, si vis ait effugere istinc,
Macra canum repetes arctum quem macra petisti.

Auctor. *De hac quoque materia plenius supra require capitulo de intelligentia & rerum æstimatione cap. quoque de praua mente.*

De Diuitijs contemnendis.

Cap. LXXVII.

Varro *in sententijs.* Eo animo dimittendæ sunt diuitiæ, quo accipiendæ. *Ex prouerbijs sapientum.* Qui paupertatem timet quàm timidus est. plurimum habet is qui minimum cupit. Quietissime quoque viuerent homines, si duo verba de medio tollerentur, meum & tuum. *Tertullianus in Apologetico.* Diogenes lutulentis pedibus superbos Platonis thoros alia superbia conculcat.

Quietissime viuerent homines sublatis meum & tuum.

Lactantivs *in libr. de falsa sapientia.* Laudatur Democritus quòd agros suos reliquerit, eosq; pascua publica fieri passus sit; probarem quidem si donasset, sed nihil sapienter fit, quod si ab omnibus fiat inutile ac malum fit; at hæc negligentia tolerabilis. Quid ille qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare? ego dubito vtrum vesanus ac demens fuerit; abite inquit in profundum malæ cupiditates: Ego vos mergam, ne ipse mergar à vobis. Si tantus pecuniæ contemptus est, fac illo beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus; potest hoc quod perditurus es multis succurrere. Imitare saltem insaniam Tudicani, sparge populo diripiendam; potes & pecuniam

Saluum est quicquid pluribus prodest.

A effugere, & tamen bene collocare; quia saluum est quicquid pluribus prodest.

Seneca *ad Lucil. Epistol.* 17 Proiice ista omnia si sapis, immo vt sapias, & ad bonam mentem magno cursu & totis viribus tende. Si quid est quo teneris, aut expedi, aut incide. *Idem in epistola* 20. Non licet diuitias in sinu positas contemnere. Ille ingentis animi est, qui illas circunfusas sibi diu multumque miratus, quòd ad se venerint ridet, suasque magis audit esse quàm sentit. *Cato in libro de Moribus.*

Sapiẽs magis audit diuitias esse suas quam sentit.

Despice diuitias si vis animo esse beatus.
Quas qui suscipiunt mendicant semper auari.

Auctor. *De hac quoq; materia superius require c. de liberalitate, & etiã inferius ca. de contemptu seculi, & de prosperitatis vanitate.*

B

De Bono paupertatis secundum philosophos.

Cap. LXXVIII.

Secvndvs *Philosophus.* Quid est autem paupertas odibile bonum, sanitatis mater, curarum remotio, sapientiæ reparatrix, negotium sine damno, possessio absque calumnia, sine solicitudine felicitas. *Seneca ad Lucil. epistola* 17. Multis ad philosophandum obstitere diuitiæ; paupertas expedita est, secura est, non circunstat illam turba seruorum, ad quos pascendos transmarinarum regionum est optanda fertilitas: facile est pascere paucos ventres, & bene institutos; & nihil aliud desiderantes quàm impleri: paruo fames constat, magno fastidium; paupertas contenta est instantibus desiderijs satisfacere. cur ergo hanc contubernalem recuses, cuius mores sanus diues imitatur? Si vis vacare animo, aut pauper sis oportet, aut pauperi similis. non potest studium salutare fieri sine frugalitatis cura; frugalitas autẽ paupertas voluntaria est.

Paupertas est odibile bonũ &c.

C

Vt animus vacet, oportet vt pauper sis, vel pauperi similis.

Idem *in epistol.* 20. Quod tuo beneficio scire non potes, paupertate scies. Illa enim veros certosque amicos retinebit: discedet qui non te, sed aliud sequebatur. Nonne vel ob hoc vnum amanda est paupertas, quòd à quibus ameris ostendat? O quando ille veniet dies, quando nemo in honorem tuum mẽtietur: huc ergo cogitationes tuæ tendant, hoc cura, hoc opta. *Valerius* 4. *libr.* Quorsum attinet, aut diuitias in prima felicitatis parte, aut paupertatem in vltimo miseriarum statu ponere; cum & illarum frons hilaris, multis intus amaritudinibus sit referta, & eius horridior aspectus, certis & solidis bonis abundet? *Quintil. cap.* 7. Paupertatis proprium est, vbi alia deficiunt, exercere libertatem. *Idem in* 14. Improbius quoque pauperes amant. *Ex prouerbijs sapientum.* Hominem experiri multa paupertas iubet. *Petronius.* Nescio quomodo bonæ mentis soror est paupertas.

D

Bonæ mentis soror est paupertas.

De Eodem secundum poetas.

Cap. LXXIX.

E

Ovidius de remediis. 2.

Diuitijs alitur luxuriosus amor.
Non habet vnde suum paupertas pascat amorem.

Luc. in libr. I.

Fœcunda virorum
Paupertas fugitur.

Idem in libr. 5.

Das vires fortuna minor.
O vita tuta, facultas
Pauperis, angustique lares:
O munera nondum
Intellecta Deum.

Vita pauperis tuta & regalis.

Fortunatus

Pauper in angusto regnat habendo Deum.

Iuuencus libr. I.

Felices humiles, pauper quos spiritus ambit,
Illos nam cæli regnum sublime receptat.

De

De hoc quoque require supra cap. de sufficientia, siue paupertate voluntaria. Dicebat autem Arist. vt legitur, solum se incommodum paupertatis pati, quòd nõ posset egentibus subuenire. Iuuen. lib 1,

Nil habet infelix paupertas durius in se,
Quam quod ridiculos homines facit &c.

Commune id vitium, hic viuimus ambitiosa paupertate omnes.

De Securitate eiusdem secundũ philosophos.

CAP. LXXX.

SENECA in Thyeste.

O quantum bonum est,
Obstare nulli, capere securas dapes?
Humi iacentem scelera non intrant casam
Tutusque mensa capitur angusta cibus,
Venenum in auro bibitur,
Malam bona fortuna praeferre licet.

Pauper semper est in pace, & sine anxietate, aut timore securus.

Idem in epist. ad Lucil. 5. Apud Hecathonem nostrum inueni cupiditatum finem etiam ad timoris remedia proficere. Desines inquit timere, si sperare desieris. *Idem in* 12. Ille beatissimus est & securus sui possessor, qui crastinum sine solicitudine expectat. *Idem in* 13. Etiam in obsessa via pauperi pax est.

IDEM *in* 15. Quàm iucundum est nihil poscere; quã magnificum est plenum esse, nec ex fortuna pendere. *Idem in* 17. Paupertas expedita est, secura est, non circunstat illam turba seruorũ, ad quos pascendos transmarinarum regionum est optanda fertilitas. *Idem in* 20. Pauperibus inest, sine qua nihil est iucundum, securitas. *Idem in* 87. Nunquàm maior est animus, quàm vbi aliena seposuit, & fecit sibi pacem nihil timendo, fecit sibi diuitias nihil concupiscendo.

Exemplum.

VALERIUS *li.* 7. Cum Giges, armis & diuitiis opulentissimo Lidiae regno inflatus, Phitium Apollinem sciscitatum venisset, an aliquis mortalium se felicior esset, ex abdito sacrarum specu vox insonuit, quae Aglaum Sophidium ei praetulit. Is erat Archadũ pauperrimus, sed aetate senior, terminos agelli sui nunquã excesserat. Sic ergo insolenter de fortitudinis suae fulgore glorianti respondit Apollo, magis se probare securitate ridens tugurium, quam tristem curis & sollicitudinibus aulam; paucasq; glebas pauoris expertes, quam arua Lidiae pinguissima metu referta; & vnum aut alterum facilis tutelę iugum boum, quàm equitatum voracibus impẽsis onerosum; & horteolum vsus necessarij, nullique minus appetẽdum, quàm thesauros expositos insidiis & cupiditatibus omniũ. Ita Giges dum à stipulatore vanae opinionis Deum habere concupiuit, vbi nam solida esset felicitas didicit.

De eodem secundum poetas.

CAP. LXXXI.

LUCANUS 5. *lib.* O vitae tuta facultas pauperis, *&c. vt supra.* Iuue. 4. lib. *Cantabit vacuus coram latrone viator.* Tibullus libro primo.

Diuitias alius fuluo sibi congerat auro:
Et teneat culti iugera multa soli.
Quem labor assiduus vicino terreat hoste,
Martia cui somnos classica pulsa fugent.
Me mea paupertas vita traducat inerti:
Dum meus exiguo luceat igne focus.
Et vos exiguo pecori furesque lupique
Parcite, de magno est praeda petenda grege.

Idem in 2.

Vita pauperis praestat vitae regis.

Non me regna iuuant, non Lidius aurifer amnis:
Nec quas terrarum sustinet orbis opes.
Hoc alij cupiunt, liceat mihi paupere cultu,
Securo vita munere posse frui.

Auctor. *De hoc quoque require supra ca. de sufficientia, & quoque de diuitijs, & de bono paupertatis.*

A

De amicitia.

CAP. LXXXII.

SEQUITUR de bono amicitię, quam quarto loco ponit Tull. in 2. honesti genere. Tull. in rhetor. 2. *Amicitia est voluntas erga aliquem bonarum rerum illius, ipsius causa quem diligit cum pari volũtate. Idem in li. de amicitia.* Amicitia omnibus rebus humanis praeponenda est. Nihil enim est tam naturae aptum, tamq; conueniens ad res secundas vel aduersas. Quanta sit vis amicitiae ex hoc potest intelligi, quod ex infinita societate generis humani quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, vt omnis charitas inter duos vel inter paucos concilietur. *Est autẽ amicitia nihil aliud nisi omnium diuinarum humanarumque rerum cum beneuolentia & charitate consensio.* Quidam diffiniunt amicitiam paribus officiis & voluptatibus, sed hoc quidem est nimis exiguè & vtiliter ad calculos vocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior enim & affluentior videtur esse amicitia, nec obseruare restricte quin plus reddat quàm accipit. Neque enim verendum est ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut plus ęquo in amicitiam conferatur.

Quid amicitia, & quod nullis rebus sit postponenda.

B

Amicitia nõ requirit aequalitatẽ in datis & acceptis.

SECUNDUS *Philosophus.* Quid est amicitia? aequalitas animorum; quid amicus desiderabile nomen, homo vix apparens, infelicitatis refugium, indesinens felicitas. *Seneca de beneficijs libr.* 6. Nescis quantum sit amicitiae pretium, si non intelligis te ei daturum cui amicum dederis, rem seculis raram, quę non alicui magis deest, quàm vbi creditur abundare. Neminem tam alte secula posuerunt, vt non illi amicus eo magis desit, quo nihil absit: *Calcidius in proemio super Timaeum Platonis* 5 Socrates in exhortationibus suis virtutem laudans, cum omnium bonorum totius prosperitatis consistere causam penes eam diceret, addidit ipsam esse solam quae res impossibiles ad possibilem redigeret facilitatem. Praeclarè. Quid enim generosam magnanimitatem vel aggredi pigeat, vel cœptum fatiget, vt tanquam victa difficultatibus se temperet à labore. Eadem est (vt opinor) vis amicitiae, parque impossibilium pęnè rerum extricatio, cum alter ex amicis iubendi religione, alter parendi voto, complaciti operis adminiculetur effectui.

C

Amicitia ibi maxime deest vbi creditur abundare.

D

Ouid. in lib. de Ponto.

Nomen amicitiae barbara corda mouet.

Cato vbi supra.

Dilige sic alios vt sis tibi charus amicus;
Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur.

De Vtilitate, & iucunditate amicitiae.

CAP. LXXXIII.

TULLIUS in libr. de amicitia. Amicitia omnibus rebus humanis praeponenda est. Nihil enim est tam naturę aptum, tamque conueniens ad res secũdas vel aduersas: sed hoc primum scio, amicitiam nisi in bonis esse non posse. Secundas enim res amicitia splendidiores facit, aduersas partiens communicansque leuiores. Quomodo potest vita esse vtilis, quae non amici mutua beneuolentia conquiescit? Quid enim dulcius, quam habere cum quo audeas sic loqui vt tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes qui illis aeque vt tu gauderet. Aduersas vero ferre difficile, nisi esset qui istas grauius & quam tu ferret. In vera amicitia, non tam vtilitas parta per amicum; quam amor ipse delectat, amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio, ita vt etiamsi illa maneant, quę sunt quasi dona fortunae cum vita inculta & deserta ab amicis, iocunda esse, non possit. Veterrima quęque

E

Amicitia nõ nisi in bonis esse potest.

Amicitia in prosperis & aduersis vtilis.

(vt eà vina quæ vetustatem ferunt) debent esse suauissima. Maxima enim vis est vetustatis & consuetudinis. A

Qvintil. 8. *causa*. Non reperio quid in rebus humanis excogitarem præstantius amicitia, quod concordia contra fortunam maius auxilium. Quid enim foret humano generi felicius, si omnes esse possent amici; non bella, non seditiones, non latrocinia, non lites, cæteraque mala quæ hominibus ex seipsis nata sunt, fortunæ accessissent. *Ex prouerbijs sapientum.* Animi beneuoli coniunctio magna est cognatio. Quid dulcius quàm habere cum quo omnia audeas, quem sic credas vt te, sic loquaris vt tecum. Quinti tales amicos habere voluerunt, & ipsi tales esse non possunt. Cato vbi supra.

Animi beneuoli coniunctio magna est cognatio.

Vtilius est regno meritis acquirere amicos. B

Hecaton Stoicus. *Quaeris quid profecerim? amicus mihi esse cœpi.*

De Fidelitate & constantia amicitiæ.

Cap. LXXXIV.

Tvllivs *de amicitia.* Boni viri & sapientis est hęc duo tenere in amicitia; primum ne quid fictum vel simulatum sit (Aperte enim odisse magis ingenuū est, quàm fronte occultare sententiam) Deinde non solum allatas ab aliquo criminationes repellere, sed nec ipsum quidem suspiciosum esse, semper existimantem aliquid ab amico esse violatum. accedat huc oportet suauitas quædam sermonum atque morum, haud mediocre condimentum amicitiæ. C *Idem in libro de natura Deorum.* Nihil est virtute amabilius, quam qui adeptus fuerit, vbicunque gentium erit à nobis diligetur. Amicitia si ad fructum nostrum referrimus; & non ad illius commodum quem diligimus; non est amicitia, sed mercatura quædam vtilitatum suarum. Prata & arua & pecudes hoc modo diliguntur, quòd ex eis fructus capiuntur: homini autem charitas gratuita est.

In amicitia requiritur abstinentia simulationis & suspicionis, necnō vt sit gratuita.

Val. *lib.* 4. Sincerę fidei amici præcipue in aduersis rebus cognoscuntur, in quibus quicquid præstatur, totum à constanti beneuolentia proficiscitur; fęlicitatis autem cultus, maiore ex parte adulationi quàm charitati erogatur. Certè suspectus quoque est, D eo quòd prius semper petat quàm impendat. Damon & Phitias Pythagoræ discipuli, tam fidelem inter se iunxerunt amicitiam, vt cum alterum ex his Dionysius Syracusanus interficere vellet & hic tempus ab eo, quo priusquàm periret, domum profectus, ordinaret res suas, impetrasset: alter vadem se pro eius reditu tyranno dare non dubitauit. Appropinquante autem præfinita die, nec illo redeunte, vnusquisque stultitiæ tam temerarium sponsorem damnauit: At in nihil se de amici constantia metuere prædicabat. eodem itaque momento & hora Dionysio constituta, qui eam acceperat superuenit. Et admiratus tyrannus amborum animum, supplicium fidei remisit, eosque insuper vt ipsum in societatem amicitiæ tertium gradum vltima culturum beneuolentia, reciperent, rogauit. E Ecce, vires amicitiæ mortis contemptum ingenerare, vitæ dulcedinem extinguere, crudelitatem mansuefacere, odium in amorem conuertere, pœnam beneficio pensare potuerunt.

Amicus in aduersis præcipuè cognoscitur, adulator in prosperis. Exemplum.

Sydonivs *in epist suo lib.* 5. Perfecta dilectio non tam debet recolere quid officiorum soluerit, quàm meminisse quid debeat. His quos amplius diligimus, plus timemus. *Symmachus in epistol. suo.* Iusta coniectura est quę de amicorum pondere & æstimatione colligitur: ex meo animo metior amicitiam non posse sentire officiorum societatem. *Quintus Curtius libr.* 4. Nemo fideliter diligit quem fastidit.

Quos amplius diligimus his plus timemus.

Seneca in Thyeste.

Quos verus amor tenuit tenebit.

Idem in Hercule furente.

Odit verus amor, nec patitur moras.

Plinius in epist ad Iunicum maricum. *Hoc ipsum amantis est amatū non honorare laudibus.*

Sueto. vbi supra lib. 2. Augustus Cæsar amicitias non facile admisit, & constantissime retinuit.

Verus amor non pat(itur) moras nec miserum fastidit amicum.

Prudentius vbi supra.

Cedant metus, & labor, & vis;
Et scelus, & placida fides fraus inficiatrix.
Quod sapimus coniungat amor, quod viuimus vno
Conspiret studio, nil dissociabile firmum.

Claudianus in Maiori.

Non quærit pretium vitam qui debet amori.

Galtherus in Alex. libr. 5.

Verus amor miserum qui non fastidit amicum.

Quid pro amico faciendum sit & quid non.

Cap. LXXXV.

Tvllivs *in libr. de offic.* 1. Amicis, & non tribuere quod rectè possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Honores, & diuitiæ, & voluptates, & cętera huius generis quæ videntur vtilia, nunquam amicitiæ anteponenda sunt. At neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum ac fidem, amici causa vir bonus faciet, etiamsi iudex fuerit de ipso amico. Ponit enim personā amici, cum induit iudicis: sed tantum dabit amicitiæ, vt amici causam malit esse veram: & vt morandæ litis tempus quoad leges permiserint accommodet. cum autem iuramento sententia dicenda sit, meminerint se Deum testem adhibere. Si omnia facienda sunt quæ amici volunt, non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas: & cum in amicitia quæ honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponantur amicitiæ.

Religio & fides sūt amicitiæ præferenda, honores vero & diuitiæ minimè.

Idem *in libr. de amicitia.* Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nam cum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab eis quicquid velimus; perfectæ quidem sapientiæ simus, si nihil habeat res vitij. Hæc igitur lex in amicitia sanciatur, vt neque rogemus res turpes, neque rogati faciamus. Turpis enim excusatio hæc est & minime accipienda. Si quis contra rempublicam amici causa se fecisse fateatur. Hæc igitur prima lex amicitię sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, & amicorum causa honesta faciamus. Consilium vero libere dare gaudeamus, plurimumque in amicitia, amicorum bene suadentium valeat auctoritas. Multa quæ nostri causa nunquam faceremus, causa amicorum facimus. quæ enim in nostris rebus inhonestè, in amicorum fiunt honestissimè, vt precari pro amico indigno, in aliquem acerbius inuehi pro eo.

1. Lex amicitiæ.

Val. *libr.* 6. Rutilius cum amici cuiusdam iniustæ rogationi resisteret; Isque cum indignatione dixisset, quid ergo mihi opus est amicitia tua; si quod rogo non facis? Respondit, immo quid mihi tua, si propter te aliquid inhonestè facturus sum?

Exemplum.

Claudianus in Maiori.

Multis delicta fuere
Nexus amicitiæ.

Cato vbi supra.

Quod iustum est petito, vel quod videatur honestum.
Nam stultum est petere quod possit iure negari.
Dilige sic alios &c.
Require supra cap. de amicitia.

Quod Amicitia vera nisi inter bonos non fit.

Cap. LXXXVI.

Honestas est causa diligendi grauissima.

Tvllivs *de offic. libr. 2.* Quia vero idipsum quod honestũ decorumque dicimus, per se nobis placet, animosque omnium natura sui commouet: Idcirco illos in quibus hoc esse remur, à natura ipsa diligere cogimur; atque hoc quidem est causa diligendi grauissima. *Idem in lib. de amicitia.* Nihil est tam apertum naturę, tamque conueniens ad res secundas vel aduersas, quàm amicitia; sed hoc primum scio, amicitiam nisi in bonis esse non posse. Negant etiam quẽquàm esse virum bonum nisi sapientem; sed illam sapientiam interpretantur, quam nemo adhuc mortalis est assecutus. Nihil est virtute amabilius, nihil quod magis alliciat ad diligendum, quippe cum propter veritatem & probitatem, etiam eos quos nunquam vidimus diligimus. Bonos boni diligant, asciscuntque sibi quasi propinquitate communi vinctos, atque natura. Nihil enim est appetentius similium sui, atque rapacius, quàm natura. Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias. Nec ob vllam aliam causam, boni improbis, & improbi bonis, amici esse non possunt, nisi quia tanta est inter eos, quanta maxima potest esse studiorum distantia. In talibus autem stabilitas amicitiæ confirmari potest, qui beneuolentia iuncti, primum cupiditatibus, quibus cæteri seruiunt imperant; deinde æquitate & iustitia gaudent, omniaque alter pro altero suscipit, nec quicquam nisi rectum & honestum alter ab altero petit; nec solum colũt se inter se & diligunt, sed etiam verentur. Nam ornamẽtũ amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam; perniciosusque in his furor est, qui existimant, libidinum peccatorumque omnium, in amicitia patere licentiam. virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, nõ vitiorum comes; vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea quę summa sunt peruenire, coniuncta & sociata cum altera, perueniret. Sidonius vbi supra li. 2. Non magis cordi esse debet aut voluptati ager cum redditibus amplis, quàm vicinus ęqualis bonis moribus. Galtherus in Alexandreide lib. 8. Firmissimus inter equales, interque pares est nodus amoris.

Dispares mores disparia studia sequuntur.

Inter quos firma amicitia cernitur.

De Concordia & communitate amicorum.

Cap. LXXXVII.

Amicorum omnia communia.

Terentivs *in Adelphis.* Vetus verbum hoc est, communia esse amicorum inter se omnia. *Salustius in Catilinario.* Idem velle & idem nolle ea demum vera amicitia. Ita si quis etiam à culpa vacuus, in amicitiam prauorum inciderit, quotidiano vsu atque illecebris, facile par, similisq; cęteris efficitur. Idẽ in Iugurthino. Omnes eadem cupere, eademq; odisse inter bonos amicitia, inter malos factio est.

Amici etiam cogitationes communicant.

Boetius in lib. Hypotheticorum syllogismorum. Hoc in se obtinet proprium munus amicitiæ, vt nolit habere solitarias cogitationes. Nam quod honestè quisq; cogitat, nulla promptius quam ei quẽ diligit confitetur. *Sen. ad Luc. epist. 3.* Tam audacter cum amico loquere quam tecum, tu quidem ita viue, vt nihil tibi cõmittas, nisi quod committere etiam inimico tuo possis. *Idem in 48.* Cõsortium rerum omnium inter nos facit amicitia. Omnia cum amico communia habebit, qui multa cum homine.

Hier. contra Rufinum. Pythagorica sunt hæc amicorum omnia esse communia, & amicum seipsum esse alterum.

Pulchra est concordia in sanctis moribus.

Ouid. in libr. Trist. 4.

Hi duo corporibus, mentibus vnus erant.

Prosper vbi supra.

Moribus in sanctis pulchra est concordia pacis.

Arator lib. 1.

Repellitur error

In diuersa trahens, cum spiritus efficit vnum.

Prudentius vbi supra.

Quod sapimus coniungat amor &c.

Require supra de fidelitate amicitiæ.

De Fomentis amicitiæ.

Cap. LXXXVIII.

Iucundissima est amicitia quã similitudo coniungit.

Tvllivs *de offic. lib. 1.* Vita, victusque communis, consilia, sermones, exhortationes, interdum etiã obiurgationes, maxime in amicitiis vigent: Estque illa iucundissima amicitia quam similitudo coniugauit. *Idem in li. de amicitia.* Firmamentum stabilitatis & cõstãtiæ quam in amicitia quærimus est fides. Hi qui superiores sunt submittere se debent in amicitia, & sic quodammodo inferiores extollere. *Hecaton Stoicus.* Si vis amari ama. *Ex prouerbijs sapientum.* Ab amante lachrymis redimas iracundiam. Ita amicum habeas, vt hunc fieri posse inimicum putes. Ab alio semper incipiat dissensio, à te vero reconciliatio. Amicorũ paupertati succurre, immo potius occurre. Item amicos admone secreto, palam lauda.

Cato vbi supra.

Vincere cum possis, interdum cede sodali:

Obsequio dulces quoniam retinentur amici.

Ira odium generat, concordia nutrit amorem:

Sunt quædam quæ ferre decet patienter amicum.

Vt ameris amabilis esto.

Ouidius in libr. de arte 3.

Vt ameris amabilis esto.

Dulcibus est verbis alliciendus amor. Idem in libr. 3.

Non tumeat in vultu damnosa superbia nostra:

Mollibus est oculis alliciẽdus amor.

Matthæus in lib. de Tobia.

Est brauio dignus amoris amor.

Auctor. *De hac quoque materia require supra, c. de vita sociali.*

De impedimentis amicitiæ.

Cap. LXXXIX.

Tvll. *in li. de offi. 3.* In amicitiis maxime perturbantur officia, quibus & nõ tribuere quod recte possis, & tribuere quod non sit ęquum, contra officium est. *Idem in lib. de amicitia.* Scipio nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere: Interdum enim dirimitur contentione luxuriæ, vel alterius incõmodi, quod idem adipisci vterque non potest. Pestem vero nullam esse maiorem in amicitiis, quàm in plerisq; pecuniæ cupiditatẽ, in optimis quibusq; certamen honoris & gloriæ, ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse videmus: vere amicitiæ difficillime reperiuntur in illis, qui in honoribus reipub. versantur. Vbi enim inuenias, qui honorem amici suo anteponat? sciendũ etiam nullam in amicitiis maiorem esse posse quàm adulationem, quę est vitium hominum leuium ac fallacium, ad voluptatem omnia loquentium, nihilq; ad veritatem. præterea cum in hoc vis amicitiæ consistat, vt vnus quasi animus ex pluribus fiat, quomodo id fieri poterit, si nec in vno vnus animus erit, sed varius & cõmutabilis & multiplex. Nulla est hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est.

In amicitiis magna pestis est luxuria, auaritia, ambitio, adulatio, &c.

Plautus in Aulularia. Conuentus & debacchationes & ioca friuola, non quæro vt amorem pariant; vtinam nihil odiorum darent. *Symmachus in epistol. suo.* Faciat affectio tenerior, vt sit querela procliuior. Molis est animus diligentis, & ad omnem sensum doloris arguitur. Si negligẽtius tractes, cito marcescit vt rosa; si durius teneas liquescit vt Lilium. *Ex prouerbijs sapiẽtum.* Amici vitia vbi feras, facis tua.

Affectio tenerior efficit vt sit querela procliuior, quia mollis est animus diligentis.

Sedulius in carmine Pascali libr. 1.

Pone

Pone supercilium, si te cognoscis amicum.
Prudentius vbi supra.
Cedant metus & labor & vis &c.
Require supra c. de fidelitate & constantia amicitiæ.
Horatius in libr. epist.
Oderunt hilarem tristes, tristemque iocosi:
Sedatum celeres, agilem gnauumque remissi:
Potores bibuli media de nocte phalerni,
Oderunt porrecta negantem pocula.

De Inutijs fortunæ secundum philosophos:

Cap. XC.

VARRO *in sententijs.* Amici diuitum palea sunt circa grana, vis amicum experiri, calamitosus fias. *Quintil. cap. 15.* Minus debetur homini, qui ideo tantum aliquem amat, quia necesse est. Nescis an diligat, cuius experimenta non habet nisi fœlicitatis. *Tal lib 4* Sincere fidei &c. *Require supra cap. de fidelitate, & constantia amicitiæ.*

Amici vnde prolati iter inde fugiunt.

Seneca ad Lucill. epistola 9. Qui vtilitatis causa assumptus est, tamdiu placebit, quamdiu vtilis fuerit; hac reflorente amicorum turba circumsedet, circa euersos solitudo est; & inde amici fugiunt, vbi probantur. Necesse est enim initia inter se exitusque conueniant. qui amicus esse cœpit quia expedit, placebit ei aliquod pretium contra amicitiam, si vllum in illa placet præter ipsam: negotiatio est ista, non amicitia, quę ad commodum accedit.

Familiaris inimicus est maxima pestis.

Tull in libr. de amicitia Tarquinum scilicet Bruti auunculum exulantem dixisse ferunt, tunc primum se intellexisse quos fidos habuisset amicos, quos infidos, cum iam neutris gratiam referre posset. *Boetius in libr. de consol. 3.* Quem que fœlicitas amicum fecit, infœlicitas faciet inimicum, nulla pestis efficacior ad nocendum, quàm familiaris inimicus.

De eodem secundum poetas.

Cap. XCI.

OVIDIUS in libr. de Ponto.
Nil nisi quod prodest clarum est, en detrahe mētis
Spem fructus, auide nemo petendus erit.
En redditus iam quisque suos amat, & sibi quid sit
Vtile, solicitis computat articulis.
Illud amicitia quondam venerabile nomen
Prostat, & in quæstu pro meretrice sedet.
Diligitur nemo nisi cui fortuna secunda;
Quæ simul intonuit, proxima quæque fugat.
En ego non paucis quondam munitus amicis,
Dum flauit ventis aura secunda meis.
Vt fera morboso tumuerunt æquora vento;
In medijs fracta naue relinquor aquis.
Vulgus amicitias vtilitate probat.
Turpe erit in miseris veteri tibi rebus amico,
Auxilium nulla parte tulisse tuum.
Turpe sequi casum, & fortunæ cedere; amicum,
Et nisi sit fœlix, esse negare suum.
Idem in lib. Tristium.
Vix duo tresue mihi de tot superstes amici:
Cætera fortuna non mea turba fuit.
Illud amicitia sanctum & venerabile nomen,
Re tibi pro vili sub pedibusque iacet.
Donec eris fœlix multos numerabis amicos.
Tempora si fuerint nubila solus eris.
Horrea formica tendunt ad inania nunquam:
Nullus ad amissas ibit amicus opes.
Mobile sic sequitur fortunæ lumina vulgus:
In duris autem remanentem rebus amicum,
Quam libet inuiso Cæsar in hoste, probat.
Petronius.
Cum fortuna manet, vultum seruatis amici:
Cum cecidit, turpi vertitis ora fuga.

Multi sunt amici in prosperis, pauci in aduersis.

Amicus in aduersitate probatur.

A

De Perniciosis ac fictis amicis.

Cap. XCII.

BOETIUS *vbi supra.* Nulla pestis efficacior est ad nocendum, quàm familiaris inimicus. *Cleobolus Lidius.* Magis amicorum inuidiam quàm inimicorum insidias debemus cauere. Illud enim expertum, hoc celatum est malum. Nocendique fraus, quo non speratur, potentior. *Bias Prieneus.* Molestius est inter duos amicos, quàm inter duos inimicos iudicare. Theophrastus, Amantium cæca sunt iudicia

Amantium cæca sunt iudicia.

B

Salustius in Catilinario. Si quis etiam à culpa vacuus, in amicitiam prauorum inciderit, quotidiano vsu atque illecebris, facile par, similisque cæteris efficitur. *Claudianus in maiori. Multis delicta fuere nexus amicitiæ. Terentius in Andria.* Hoc tempore obsequium amicos, veritas vero odium parit. *Cato.* Multo melius est de quibusdam acerbos eos mereri inimicos; quàm eos amicos qui dulces videantur. Illi enim verum sępe dicunt, hi autem nunquàm.

Obsequium amicos veritas odium parit.

Idem in libro de Moribus.
Vna dies qualis fuerit monstrabit amicus.
Matthæus in libro de Tobia.
Fluctuat ad sensum venalis amicus egenum:
Nec verus resonet, nec fabricatus amor.
Martialis coquus.
Hunc quem mensa tibi, quem cœna parauit amicum,
Esse putas fidæ pectus amicitiæ.

C

Aprum amat & mulos, & sinum, & ostrea non te:
Tam bene si cœnem, noster amicus erit. Tibull. lib. 2.
Ne nos decipiant pendentia brachia collo:
Nec capiat blanda sordida lingua prece.
Sedulius in carmine paschali libr. 5.
Traditor immitis, fere proditor, impie latro:
Quid socium simulas, & amica fraude salutas?
Nunquam terribiles aut pax coniurat in enses,
Aut truculenta pio lupus oscula porrigit agno.
Horatius in libro Sermonum.
Absentem qui rodit amicum:
Qui non defendit, alio culpante sodales.
Qui captat risus hominum, famamque dicacis
Fingere, qui non visa potest commissa tacere.

D

Quid inquit hic niger est, hunc tu Romane caueto.
Sic teneros animos aliena opprobria sæpe
Absterrent vitijs.

Amicus in commune factus mox erit nullus.

De Amicitia cum malis inita potius dissoluenda quàm abrumpenda.

Cap. XCIII.

TVLLIVS *in lib Officiorum 1.* Amicitias quæ minus delectent, magis censent sapientes censim diluere, quàm repente præcidere. *Idem in libr. 3.* Cum id quod vtile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas, & cū in amicitia quæ honesta non sunt postulantur, religio & fides anteponantur amicitiæ.

Honestas amicitiæ præponenda.

E

Idem in libro de amicitia. Præcipiendum est igitur bonis, vt si in prauorum amicitias ignari aliquo casu inciderint, ne existiment ita se alligatos, vt ab amicis in rempublicam peccantibus non discedant; nec minor pœna statuenda est his, qui alterum secuti fuerint, quam his qui fuerunt impietatis duces. Dispares mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias; nec ob vllam aliam causam, boni improbis, & improbi bonis, amici esse non possunt, nisi quia tanta est inter eos, quanta potest esse, studiorum distantia. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundat infamia. tales amicitiæ sunt remissione vsus eludendæ, & (vt Catonem audiui dicere) dissuendæ magis quam discindendæ. Cauendum est namque, ne non

Amicitia cum malis nō facile abrumpenda, ob periculum inimicitiæ, sed ante dissoluenda.

non solum amicitiæ depositæ, sed etiam inimicitiæ susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, cum quo familiariter vixeris, hoc autem dico, vbi quædam admodum intolerabilis exarserit iniuria, vt neque rectum neque honestum sit, nec fieri possit, vt non statim alienatio disiunctioque facienda sit. Sic ergo fiant amicorum dissidia, si necesse sit, vt extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ videantur. Et hic honor veteri amicitiæ tribuendus est, vt in culpa sit is qui facit, non qui patitur iniuriam. CATO. Amicitiæ si forte cum prauis ignoranter conciliatæ fuerint, dissuendæ sunt magis quàm discindendæ.

De Vtili vel vtilitate.

CAP. XCIIII.

AVCTOR. Dicto de primo rerum expetendarum genere, scilicet de honesto, quod sua propria vi ac dignitate nos allicit; de medio quoque genere, quod scilicet & sua vi quadã, ac dignitate nos trahit, & præ se quendam vtilitatis fructum gerit; Sequitur de tertio genere, scilicet de vtili, quod non propter suam vim ac naturam expetitur, sed propter fructum & vtilitatem. In eo genere sunt pecunia, sanitas, fortitudo corporalis, & huiusmodi: quamquam in secundo genere, non quidem vtilitas aut vsus pecuniæ, scilicet diuitiarum amplitudo, vel honor, seu gloria, videatur iuxta Tullium comprehendi. *Est autem vtile quicquid in vsum necessarium aut fructuosum assumi potest*; vtile namque ab vtendo. Vti vero secundum Aug. est aliquid in facultatem voluntatis assumere. Porro ab vtili dicitur vtilitas, quę semper honestati postponenda est.

Quid vtile & vnde dictum.

Tullius de offic. lib. 3. Vnum omnibus debet esse propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque & vniuersorum. Cumque id quod vtile videtur, cum eo quod honestum est comparatur, iaceat vtilitatis species, valeat honestas; Nihil quidem tam secundum naturam est quam vtilitas; Sed certe in re vtili turpitudo esse non potest, honores & diuitiæ & cætera huius generis quæ videntur vtilia, nunquam amicitiæ anteponenda sunt, peruertunt homines ea quæ sunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honestate seiungunt; omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur. *Idem in lib. de natura Deorum.* Aegiptij nullam belluam nisi ob aliquam vtilitatem quam ex ea caperent, obsecrauerunt. *Seneca ad Lucil. Epistola 9.* Qui vtilitatis causa assumptus est, tamdiu placebit quamdiu vtilis fuerit: negotiatio est ista, non amicitia quæ ad commodum accedit. Ouidius in lib. de Ponto.

Idem debet esse vnicuique vtile quod bono communi.

Amicitia qua ad commodũ respicit negotiatio potius est dicenda.

Nil nisi quod prodest charum est, en detrahe menti
Spem fructus, auidè nemo petendus erit.
En reditus iam quisquis suos amat, & sibi quid sit.
Vtile, solicitis computat articulis.

Horatius in poetria.

Omne tulit punctum qui miscuit vtile dulci.

Idem in lib. epi.

Quid mihi diuitia, si non conceditur vti?

Cato in libro de moribus.

Quæ nocitura tenes quamuis sint chara relinque:
Vtilitas opibus præponi tempore debet.
Res age quæ prosunt, rursum vitare memento,
In quibus error inest, nec spes est certa laboris.

De publica vtilitate quærenda plusquam priuata.

CAP. XCV.

TVLLIVS de officio lib. 1. Scire debemus quæ in terris gignuntur, ad vsum hominum creari omnia: Homines autem hominum causa fuisse generatos, vt ipsi inter se alij alijs prodesse possint. In hoc ergo debemus naturam ducem sequi, & communes vtilitates afferre in medium. Fundamentum enim

Omnia sunt credita propter hominẽ; homines vero vt inuicẽ iuuent.

A primum iustitiæ est ne cui noceatur. Deinde vt communi vtilitati seruiatur. Qui reipublicæ profuturi sunt, duo præcepta Platonis teneant. *Vnum* quòd vtilitatem ciuium sic tueantur, vt quicquid agant ad eã referant, obliti commodorum suorum. *Alterum* vt totum corpus reipublicę curent, ne dum aliquã partem tuentur, reliquas deserant, tutela autem & procuratio reipublicæ, ad eorum vtilitatem qui cõmissi sunt, non ad eorum quibus est commissa, gerenda est. Omne autem officium quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientia continetur. Est enim humanæ naturæ aptius & vtilius, Magnitudo autem animi, remota comitate & coniunctione humana feritas quædam sit & inhumanitas.

Duo præcepta à quolibet pro resp. bono obseruanda.

B *Idem in libro 3.* Multo magis secundum naturam communitas, iustitia, liberalitas, quam voluptas, vita, diuitiæ; magis quoque est secũdum naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis atque iuuandis, maximos labores molestiasque suscipere, quã viuere in solitudine, non solum sine illis molestijs, sed etiam in voluptatibus maximis, & omnium rerum copijs. Vnum omnibus debet esse propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusque, & vniuersorum.

Magis secundum naturã est, magnos labores suscipere pro communi bono, quam in solitudine in maximis delicijs viuere.

Idem in Rhe. 2. Sapienti nullum incommodum pro republica vitandum est. *Idem in libro de amicitia.* Mihi non minori curæ est qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit. *Idem in oratione sua pro Marcello.* Ille vero fortunatus est, ex cuius salute non minor penè ad omnes, quam ad ipsum, C lætitia peruenerit. *Idem prodigatio.* Nihil habet fortuna magis, quam vt possit; nec natura melius, quam vt velit seruare quamplurimos. *Idem in Tusc. lib. 1.* Quæ melior in hominum genere natura, quam eorũ qui se natos ad homines iuuandos & conseruandos arbitrantur.

Nil melius quam velle plurimis prodesse.

Synodius in epist. lib. 4. Bonum publicum semper euertunt studia priuata. *Terentius in Heauton.* Vt quid aliena cures quæ ad te non pertinent, homo inquit sũ, & ob hoc humanum nihil alienum à me puto. *Seneca de beneficijs lib. 4.* Satius est malis prodesse propter bonos, quam bonis deesse propter malos. *Horatius in lib. Epist.*

Satius est malis prodesse propter bonos quam bonis deesse propter malos.

Nam tua res agitur paries cum proximus ardet.
Et neglecta solent incendia sumere vires.

D Ouid. in lib. epist.

Qui enim celaueris ignem?
Lumine nam semper proditur ille suo

Auctor. *De hac iterum materia require cap. de officijs, in præcedenti quoque libro cap. de amore patriæ, & capitulo de moralitate.*

De vtilitate, & primo de incolumitate.

CAP. XCVI.

TVLLIVS *in Rhetorica 1.* Vtilitatis autem duæ sunt partes, scilicet incolumitas, & potentia. *Incolumitas est tuta salutis atque integra conseruatio. Idem in oratione sua cum gratias egit populo.* Bona valetudo E iucundior est his qui è graui morbo recreati sunt, quã illis qui nũquam ægro corpore fuerunt. Omnia enim desiderata, magis quam assiduè percepta delectant. *Sydonius in epistolari libro 2.* Vitanda sunt plerumque consilia medicorum assidentium & diffidentium, qui parum docti & satis seduli, languidos multos officiosissimeoccidunt. *Seneca in Ædipo.*

Quid incolumitas.

Desiderata magis quam assiduè percepta, delectant.

Vbi turpis est medicina, sanari piget.

Idem ad Lucillum epistola 40. Remedia non prosunt, nisi immorentur. Quis enim medicus ægros in transitu curat? *Idem in 76.* Non sum tam demens vt ægrotare cupiam, sed si ægrotandum fuerit, vt nihil effæminatè faciam. Non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. *In 77.* In medium cedunt honesta solatia, & quicquid animum erexerit, etiam cor-

pori prodest &c. *Require supra in præcedenti libro capitulo de patientia.* Hildebertus Cenomanensis In quærimonia sui de seipso.

Multi de corpore, pauci de anima sunt solliciti.

Ha quam solicito quisque labore
Occurfat medico carnis amore:
De moribus animæ nulla querela;
Egressam sequitur tarda medela.

Bernardus super Cantica Cãticorum Homelia 30. Qui voluerit (inquit Dominus) animam suam saluam facere, perdet eam. Quid ad hæc vos dicitis ciborum obseruatores, morum neglectores? Hippocras & sequaces eius docent animas in hoc mundo saluas facere; Christus & discipuli eius perdere. Quem è duobus magistrum sequi eligitis? At manifestum se facit qui sic disputat hoc oculis, & hoc capiti, illud pectori, vel stomacho nocet; profecto vnusquisque quod à suo magistro didicit, hoc in medium profert. Num in euangelio legistis has differentias, aut in prophetis, aut in literis apostolorum; num de Hippocratis vel Galleni sententia, de schola Epicuri debui proferre vobis? Christi discipulus sum, Christi discipulus loquor. Epicurus & Hippocras corporis alter voluptatem, alter bonam habitudinem præfert. Meus vero magister, vtriusque rei contemptum prædicat.

Christus docet corporis incolumitatẽ contemnere.

De Eodem,

Cap. XCVII.

Hieronymvs contra Iouinianum. Morbi ex saturitate nimia concitantur, multique impatientiam gulæ vomitu remediantur; & quod turpiter ingesserunt, turpius egerunt. Hippocrates in aforismis docet, crassa & obesa corpora quę crescendi mensuram impleuerint, nisi cito ablatione sanguinis imminuantur, in paralisim, & pessima morborum genera erumpere. Et idcirco necessariam esse demptionem, vt rursum habeant in quæ possint crescere. Non enim manere in vno statu natura corporum potest, sed aut crescere semper aut decrescere. Nec posse viuere animal, nisi crescendi capax sit. Vnde & Galenus doctissimus Hippocratis interpres dicit eos quorum vita & ars sagina est, nec viuere posse diu, nec sanos esse.

Gulosi nec viuere possũt diu nec sani esse.

Idem super Matthęum libro primo. Christus apostolis prohibet portare calciamenta: Plato etiam præcipit duas corporis summitates esse velandas, nec assuefieri debere mollitiæ capitis & pedum; cum enim habuerint firmitatem, cætera robustiora sunt. *Cato vbi supra.*

Pauca voluptati debentur, plura saluti:
Morbi causa mali tibi est, quæcunque voluptas.

Maximianus. *Non intellectis nulla est curatio morbi.* Ouid. in libro de Remedijs 1. *Principiis obsta &c. Require supra capitulo de primis motibus reprimendis. De hac quoque materia require plenius infra tractatu de practica medicina, vbi de regimine sanitatis agitur.*

De Corporis pulchritudine secundum philosophos.

Cap. XCVIII.

Avctor. Ad incolumitatem quidem videntur pertinere, non tantum sanitas, & fortitudo corporalis; verum & pulchritudo, & ætas iuuenilis, & huiusmodi; quæ omnia vana sunt & quasi flos fœni transeunt. *Secundus philosophus.* Quid est pulchritudo? flos marcidus? carnalis fœlicitas, humana concupiscentia. *Seneca in Hippolito.* Res est forma fugax. *Idem ad Lucil. epist. 66.* Potest autem ex casa vir magnus exire; potest & ex deformi humilique corpusculo, formosus animus ac magnus; nec deformitate corporis animus fœdatur, sed pulchritudine animi corpus ornatur. *Idem in 80.* Cogito mecum quam imbecillo sint animo, quorum lacertos humerosque miramur. *Petronius.* Raram facit mixturam cum sapientia forma.

Pulchritudo vana.

Arist. Si linceis oculis homines vterentur, vt eorum visus obstantia penetraret, nonne introspectis visceribus etiam pulcherrimum corpus turpissimum videretur. Avctor. Hoc verbum Boetius in libro de cons. recitans, addit: te igitur pulchrum videri, non tua natura, sed spectantium oculorum facit infirmitas. *Valerius libro 4.* Quidam excellentis pulchritudinis adolescens. Spurimia nomine, cum mira specie complurium fœminarum solicitaret oculos; Ideoque viris ac parentibus earum se suspectum esse sentiret, oris decorum vulneribus confodit: deformitatemque sanctitatis suæ fidem, quàm formam irritamentum alienæ libidinis esse maluit.

Forma corporis raro facit mixturã cum sapientia, imo nec perfecta est sed superficietenus.

Exemplum.

De Eodem secundum poetas.

Cap. XCIX.

Tibvllvs lib. 1.

Sit procul à nobis, formam qui vendere curat,
Et pretium plena grande referre manu.

Ouidius in libro epistol.

Sint procul à nobis iuuenes vt fœmina compti.

Idem in libro de arte 1.

Forma viros neglecta decet.
Pessima sit, nulli non sua forma placet.
Delectant etiam castas præconia formę.

Forma viros neglecta decet.

Idem in 2.

Forma bonũ fragile est, quantum que accedit ad annos,
Fit minor: & spatio carpitur ipsa suo.
Nec viola semper, nec lilia candida florent.

Idem in lib. de Fastis.

Fastus inest pulchris, sequiturque superbia formam.

Fastus inest pulchris.

Idem in lib. tristium 3.

Ista decens facies longis vitiabitur annis:
Rugaque in antiqua fronte senilis erit.
Cumque aliquis dicet, fuit hęc formosa, dolebis;
Et speculum mendax esse querere tuum.

Scalpurius in Bucolicis.

Non hoc semper eris, perdunt & gramina flores:
Perdit spina rosas, nec semper lilia candent.
Nec longum tenet vua comas, nec populus vmbras.
Donum fortuna breue est nec commodet annis.
Omnia tempus alit, tempus rapit vsus in arcto.

Iuuenalis 4. libro.

Mors sola fatetur
Quantula sunt hominum corpuscula.
Rara est concordia formæ
Atque pudicitia.

Pulchritudo raro cohæret cũ pudicitia.

De iuuenili ætate.

Cap. C.

Avctor. Sed nec in iuuenilis ætatis robore cõfidendum est: quia mors iuuenibus est in insidijs, quæ senibus est in ianuis. *Tullius in lib. de senectute.* Frustra igitur sperat adolescens, vel promittit se diu victurum. Quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere? quoniam etiam illa ætas multo plures quàm senectus habet mortis casus. Facilius enim in morbos adolescentes incidunt, grauius ægrotant, tristius curantur in hoc etiam melioris conditionis est senex, quia quod sperat adolescens, ipse consecutus est. Ille vult diu viuere, iste diu vixit: quamquam mihi quidem nec diuturnum videtur quicquam, in quo est aliquid extremum, cum enim id aduenit, tunc id quod præterijt effluxit: hoc tamen remanet, quod virtute & rectè factis quisque consecutus est. Mors etiam contingit adolescentibus, aduersante & repugnante natura: & ideo grauis: senibus vero venit tanquam sponte, nulla vi adhibita, & ideo leuis. Sicut ergo poma ex arboribus si cruda sunt vi auelluntur, si matura & cocta decidunt: sic vis adolescentibus vitam aufert, senibus maturitas.

Frustra sperat adolescẽs se diu victurum.

Mors iuuenũ grauis, senũ vero leuis.

Simile.

Seneca ad Luc. epist. 26. Iunior est, quid refert? Incertum est quo loco te mors expectet. Ita tu illam

Mors omni loco expectãda.

omni

omni loco expecta. *Tibullus lib. 2.*

Sæpe quidem cani nigros læsere capillos,
Sæpe venit tacito curua senecta pede.

Iuue. 3. lib.

Festinat enim decurrere velox
Flosculus; angustæ miseræque breuissima vitæ.
Portio. Ouid. fine tit. lib. 1.
Labitur occulté, fallitque volubilis ætas:
Et celer admissis labitur annus equis.

Cato vbi supra.

Tempora longa tibi noli promittere vitæ:
Quocunq; ingrederis, sequitur mors corporis vmbrã.

AVCTOR. *De hac quoque materia require supra cap. de moribus iuuenum.*

De Senili ætate & bono senectutis.

CAP. CI.

A

TVLLIVS vbi supra. Quietè & purè atque elegãter actæ ætatis, placida & leuis est senectus. Nã ipsa benè actæ vitæ, beneficiorumque multorum recordatio, iucundissima est. Temeritas florentis ętatis, prudentia autem senescentis, vnde qui legere aut audire antiqua voluerit, Maximas res ab adolescentibus labefactas, à senibus autem sustentatas & restitutas reperiet. Decorus est sermo senis, quietus & tremulus, facitque sæpe ipsa sibi audientiam: diserti senis compta & mitis oratio. Senectus honesta, si ius suum retinet. O præclarum munus ætatis! siquidem aufert nobis quod est in adolescentia vitiosissimum, scilicet libidinem corporis. Cupidis rerum odiosum & molestum est carere. Satiatis vero & expletis, iucundius est carere quàm frui. Quanta illa sunt quæ affert senectus animo, tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, & contentionis, inimicitiarum, & cupiditatum omnium: secum esse, secumque viuere. Si vero & aliquod pabulum habet studij atque doctrinæ, nihil ociosa senectute iucundius. Apex senectutis est auctoritas: vnde in senatu vt quisque ætate antecedit, eius sententia principatum tenet. Non tamen cani nec rugæ auctoritatem repente arripere possunt; sed honesta superior ætas, fructus capit auctoritatis extremos. Mors etiam contingit adolescentibus &c. *Require in præcedenti capitulo.*

Senectus bene acta ætatis est iucũda.

Senectus vitia iuuentutis aufert.

Exempla.

Pisistrato tyranno à Solone responsum est, quærẽti qua tandem re fretus, sibi tam audacter resisteret: senectute inquit. *Val. 6. libro*, Pascelius iurisperitus, cum de temporibus liberius multa loqueretur, ab amicis ne hoc faceret admonitus, duas res quæ hominibus amarissimæ viderentur, magnam licentiam præbere sibi respondit, senectutem scilicet & orbitatem. *Idem in 4.* Sophocles ætate iam senior, cum ab eo quidam quæreret, an etiam rebus venereis vteretur. Dic (alias dij) meliora inquit; libenter enim istinc, tanquam ex aliqua furiosa donatione profugi. *Fulgentius in libro Mythologi. 3.* Omnis enim coloratæ iuuentutis igniculus, torpido veternositatis algescit in senio. *Seneca ad Lucil. epist. 61.* An te senectutem curaui vt bene viuerem; in illa, vt bene moriar.

De incommodis senectutis.

CAP. CII.

SECVNDVS philosophus. Quid est senectus? optatum malum, mors viuentium, incolumis lãguor, spirans mors. *Ex prouerbijs sapientum.* Heu quam multa pænitenda incurrunt homines viuendo diu. *Tull. in lib. de senectute.* Nemo tam senex est, qui se annum viuere posse non putet. In studijs laboribusque iuuentutis, non intelligitur quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. *Quintil. ca. 1.* Genus infirmissimæ seruitutis est senex maritus. *Vergilius in Georgicis 3. lib.*

Multa incõmoda incurrit homini viuẽdo diu.

Nullus tam senex qui se annum viuere posse non putet.

Optima quæque dies miseris mortalibus æui
Prima fugit; subeunt morbi, tristisque senectus.
Frigidus in venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit.

Horatius in poetria.

Multa senem circumueniunt incommoda, vel quod
Quærit, & inuentis miser abstinet, & timet vti:
Vel quia res omnes timidè gelidèque ministrat:
Dilator, spe longus, iners, auidusq; futuri.
Difficilis querulus, laudator temporis acti
Se puero, castigator, censorque minorum.

Mores senũ describũtur.

Maximianus

B

Tu me sola subdis tibi miseranda senectus:
Cui cedit quicquid vincere cuncta solet.
Singula turpe seni quondam quæsita referre:
Et quod tunc decuit, iam modo crimen habet.
Stat tremulus dubiusq; senex, semperque malorum
Credulus, & stulcus quæ facit ipse timet.
Laudat præteritos, præsentes despicit annos.
Hic tantum rectum quod sapit esse putat.
Se solum doctum, se iudicat esse peritum;
Et quod sit sapiens: desipit ipse magis.
Despicit auditor, nec deficit ipse loquendo.
O sola fortes garrulitate senes.

AVCTOR. *De hac quoque materia require supra capitulo de moribus senum.*

De Remedijs senectutis.

CAP. CIII.

C

TVLLIVS vbi supra. Vt autem contra morbum, sic contra senectutem pugnandum est, & habenda ratio valetudinis, vtendum ergo est exercitationibus modicis, & tantum cibi ac potus adhibendum, vt vires reficiantur, non opprimantur; potest enim exercitatio & temperantia, etiam in senectute aliquid pristini roboris conseruare: nec corpori tantum subueniendum est, sed animo multo magis. Nam quod senes aiunt stultos, credulos, obliuiosos, & dissolutos: non sunt hæc vitia senectutis, sed inertis ignauę ac somniculosæ senectutis. Sicut enim petulantia vel libido, magis est adolescentum quàm senum, nec tantum omnium adolescentum, sed improborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio dicitur, senum est, non omnium, sed leuium. Sicut autem adolescentem in quo est senile aliquid: sic & senem in quo est adolescentis aliquid, probo. Quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam.

Vitia senectutis non illi necessario insunt.

D

Seneca de naturalibus quæstionibus libro 7. Obijciat sibi senectus annos inter studia vna consumptos, & damna ętatis malè exactæ labor sarciat, occupationes recidantur, patrimonij longa cura soluatur; si enim totus animus vacet, & ad contemplationem sui saltem in ipso fine respiciat, faciet, ac sibi instabit, & quotidie breuitatem temporis metiens, quicquid commissum est diligenti vitæ præsentis vsu recolliget. *Require supra in lib. præcedenti ca. de memoria: Item de remedijs contra senectutem. Require plenius infra libro de practica medicina ca. de regimine senum.*

Qui bene viuit corpore senex esse poterit non animo.

De Breuitate huius vitæ.

E

CAP. CIIII.

EX prouerbijs sapientum. Homo vitæ commodatus est, nõ donatus: lex enim vniuersalis est, quæ iubet & nasci, & mori. Itaque male viuunt, qui se victuros semper putant. *Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 3.* Fluit tempus, & auidissimos sui deserit, pendeo, & magni est modicum fuisse. Eleganter Lelius cuidam dicenti 60. annos habeo: hos inquit 60. dicis, quos non habes. *Ouid fine titulo libro 1.*

Vita homini commodatur non datur.

Labitur occultè, fallitq; volubilis ætas.
Et celer admissis labitur annus equis.

Idem in libro 3.

Ludite, eunt anni more fluentis aquæ.

Nec quæ præteriit iterum reuocabitur vnda.
Nec quæ præteriit hora redire potest.
Idem in lib. Metamor. 15.
Cuncta fluunt, nihil quod toto perstet in orbe:
Ipsaque quoque assiduo voluuntur tempora motu:
Non secus ac flumen: nec enim consistere flumen,
Nec leuis aura potest; sed vt vnda impellitur vnda:
Vrgetur eadem veniens, vrgetq; priorem.
Tempora sic fugiunt pariter, pariterq; sequuntur.
Corpora vertuntur, nec quod fuimusue sumusue
Cras erimus.

Omnia mortalia fluunt cum tempore quasi in torrente.

Idem in lib. de Fastis 6.
Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis:
Effugiunt fræno non remanente dies.
Petronius.
Heu heu nos miseros, quàm totus homuncio nihil est.
Nil erimus cunctis postquàm nos auferet orcus.
Ergo viuamus, dum licet esse, bene.
Maximianus.
Cuncta trahit secum, vertitque volubile tempus:
Nec patitur certa currere quæque via.
Iam nihil est totum quod viximus, omnia secum
Tempus præteriens horaque summa trahit.

Auctor. *De hac quoque materia require supra capitulo de Iuuenili ætate, capitulo de Moribus iuuenum.*

De multiplici miseria huius vitæ secundum philosophos.

Cap. CV.

Quid homo.

Apuleius in libro de Deo Socratis. Homines quidem ratione plaudentes, oratione pollentes, immortalibus animis, sed moribundis membris, leuibus & anxijs mentibus, brutis & obnoxijs corporibus, dissimilibus moribus, similibus erroribus, audacia peruicaci, spe pertinaci, casso labore, fortuna caduca, sigillatim mortales, volucres tempore, tarda sapientia, cita morte.

Quid vita.

Secundus philosophus. Quid est homo? mens incarnata, phantasma temporis, speculator vitæ, mancipium mortis, transiens viator, loci hospes, anima laboriosa, parui temporis habitaculum. Quid est vita? beatorum lætitia, miserorum mæstitia, expectatio mortis. *Plinius in li. de historia naturali 7.* Cæteris animantibus varia tegumenta natura tribuit, testas, cortices, coria, spinas, setas, pilos, plumam, pennas, squamas, vellera; truncos etiam arbori, quæ cortice interdum gemino, à frigoribus & calore tuta est: hominem vero tantum nudum, & in nuda humo, natali die abijcit, ad vagitus prostratum & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lachrymas, & protinus in vitæ principio.

Solus homo nascitur nudus & plorans inter omnia animalia.

Sydonius in epistolari suo lib. 5. O necessitas abiecta nascendi, misera viuendi, dura moriendi. *Ex prouerbijs sapientum.* Homo toties moritur quoties amittit suos. *Valerius lib. 9.* Humanæ vitæ cursus, modo aspero, modo tranquillo motu peragitur; spe semper minor, dum & cupide votis extenditur, & vere sine ratione consumitur. Nam & si bene eo vti velis, etiam paruum amplissimum efficies, numerum annorum multitudine superando. vix verisimile est in eripiendo spiritu id potuisse gaudium quod fulmen, &c. *require in præcedenti lib. ca. de gaudio.*

Passiones mentis non sinunt hominem esse felicem.

Plautus in Aulularia. Imbecilla tantum corpora nobis esse videntur, vt quanto animus infirmior est, spes, timor, cupiditas, auaritia, fœlicem esse non sinunt. *Boetius de Consolatione lib. 3.* Pecuniamne congerere conaberis? at eripies habenti. Dignitatibus fulgere velis? danti supplicabis. Et qui præire cæteros honore cupis, poscendi humilitate vilesces, potentiam ne desideras subiectorum? insidijs obnoxius periculis subiacebis. Si gloriam petas, per aspera quæque distractus, securus esse desistis. Voluptuariam vitam eligis? sed quis non spernat & abijciat vilissimæ fragilissimæque rei, scilicet corporis, seruitium.

A Seneca in Hercule furente.
Quacumque miserum videris hominem scias.

De Eodem secundum Poetas.

Cap. CVI.

Hildebertus de exilio suo.
Hoc est hac hominis semper cum tempore labi,
Et semper quadam conditione mori.
Est hominis nudum nasci, nudumq; reuerti
Ad matrem, nec opes tollere posse suas.
Est hominis putrere solo, saniemque fateri:
Et miseris gradibus in cinerem redigi.
Istius est hæres homo proprietatis, & illum
Certius his dominum præmia nulla manent.

Multa miseria hominis in hoc mundo.

B *Res & opes præstantur ei, famulantur ad horam:*
Est locuples mane, vespere pauper erit.
Nemo potest rebus ius assignare manendi,
Quas nutus hominis non didicere sequi.
Ius illis Deus asscripsit, statuitque teneri
Legibusque metu stare vel ire suo.
Martialis coquus.
Expectant curæque, catenatique labores
Gaudia non remanent, sed fugitiua volant.
Hæc vtraque manu, complexuque assere toto:
Sæpe fluent, immo sic quoque lapsa fiunt.
Maximianus.
O quàm dura premit miseros conditio vitæ,
Nec mors humano subiacet arbitrio.
C *Dulce mori miseris, sed mors optata recedit:*
At cum tristis erit, præcipitata venit.
Morte mori melius, quàm mortis ducere vitam.
Pœna minor, certam subito perferre ruinam;
Quàm quod pertimeas, sustinuisse diu.
Iam nihil est totum quod viximus, omnia secum
Tempus præteriens, horaq; summa trahit.
Sed solis miseris superest post omnia luctus.
Quot bona tunc habui, tot modo damna fleo.
Nonne placet melius, certis confidere rebus?
Euentus varios res noua semper habet.
Fœlix qui potuit tranquillam ducere vitam:
Et lætos stabili claudere fine dies.

Dulce mori miseris.

Fulgentius in lib. Mithologiarum 2. *Sola medicina miseriarum obliuio est.*

Medicina miseriarum, obliuio est.

D *De Infelicitate animæ degentis in hoc mortali corpore secundum philosophos.*

Cap. CVII.

Hildebertus. Corporis huius carcer ea materia compactus est, cui facile inhæreat admotarum flamma voluptatum. Quis igitur eius incarceratus calefieri dubitet, in quem cineres & fauillam, vicinum iaculatur incendium. Sentire fœtorem vix aut vnquam gubernator euadet. Nimis itaque difficile est affectum quo summa corporis nauicula plena est, ad rectorem spiritum minimè peruenire: quo plerumque perfusus, & ipse tam carnaliter carnis morigeratur imperijs, vt cum illa vitæ molestijs affligitur, per E ipsa eius imperia, viuificationem ipsius impugnare, magnum putat obsequium, cum viuere magnum putat esse supplicium.

Difficile est animam à carne non infici.

Idem in persona animæ suæ de statu suo conquerentis atque plangentis. Loquitur anima.
Iam iamque ruentis,
Hospita seruili conditione premor.
Triste iugum ceruice gero, grauibusq; catenis,
Proh dolor ad mortem non moritura trahor.
Heu mihi quàm docilis falli, quam prompta subire
Turpia, quàm velox ad mea damna fui.
Hospitium sponsus mira fabricauerat arte;
Quo suscepta breui tempore casta fui.
Nam mihi versutus, sed origine clarus adulter
Illusit, famula subreserante fores.
Mussitat, obloquitur, præsentibus imperat vti

Anima de corpore conqueritur.

Delicijs, opibus, nomine lactat heram.
His peruersa modis captam peruertit honestum,
Et miseram quo vult imperiosè trahit.
Hospitij lex ista mei, his exul ad horam
Obligor, hoc fœdus soluet amata dies.
Egrediar, sed nescio quo, sed nescio quando:
Et fortasse dies iste supremus erit.
Est igitur ponenda domus, qua libera, tristi
Carcere perpetuo iure carere queam.

De Eodem secundum poetas.

CAP. CVIII.

Est graue dissidiũ inter animam & corpus.

PRVDENTIVS vbi supra.
Feruent bella horrida feruent,
Ossibus inclusa fremit, & discordibus armis.
Non simplex natura hominis; nam viscera limo
Effigiata, premunt animum: contra ille sereno
Editus afflatu nigrantis carcere cordis
Æstuat, & sordes & carnis vincla recusat.
Galthetus in Alexandreide lib. 7.
Dum sequitur profugi bona momentanea mundi,
Allicit illecebris animam caro: nec sinit esse
Principij memorem, quod eius imaginis instar
Facta sit, & quorsum resoluta carne reuerti
Debeat, inde boni subit ignorantia veri.
Bernardus in Microcosmo.
Velle Dei formatur homo, cui corpus ab imis:
A superis animus superinfluit.
Velle Dei, mixtura modum, moderatio nexum,
Nexus amicitiam pariat sacer.
Ne pigeat mentem cæcas habitare tenebras,
Hospitiumq́; pati graue corporis.
Nec propria de carne queat fecisse querelam
Spiritus, in proprijs subiectior.
Vt concors sibi disparitas coniuret amicè,
Huius ad artis opus comes euocor.
Mirari libet in cælo stabilita profunda
Mentis, & arguta primi potentis opus.

Anima & corpus in homine ex diuersis trahũt originem.

Mentem de cælo, corpus trahit ex elementis:
Vt terras habites corpore, mente polum.
Mens corpus diuersa licet, iunguntur ad vnum:
Ut sacra complacitum nexio reddat opus.
Diuus erit, terrenus erit, curabit vtrumque,
Consilijs mundum, religione Deum.
Naturis poterit sic respondere duabus:
Et sic principijs congruus esse suis.
Cum superis commune bonum rationis habebit:
Distrahet à superis linea parna hominem:

De Tædio huius vitæ.

CAP. CIX.

HILDEBERTVS. Caro enim viuificationis officium amat, tantamque cum eo pacem pepigit, vt si quid ei contrarium nouerit, & implacabili odio, abhorreat, & curiosa solicitudine auersetur, quæ cum ita sint, tantum tamen amorem, tamque germanum fœdus, plerumque superuenientes irrumpunt molestiæ, quibus excitata caro, ad viuificationis odium spiritum solicitat ad consensum: quia sicut illecebrarum desiderio, sic perniciosæ commouetur anxietate solicitudinum. Quibus dum venatrix illa deliciarum, diu subesse, & diu fatigari formidat, paulatim incipit tædere vitæ, placetque viuificationis gratiam abiurare, cuius obsequia permixtis incommodis amarescunt. Nascitur inde turpis ac ridiculosus mortis appetitus, nequàm scilicet progenies, & qui modo vipereo, suos plerũq; suffocat & extinguit genitores. Nonnullos etenim tua tempora quoque habuere, quos ad laqueum egit dolor amisse pecuniæ. Nam de veteribus quid loquar? quorum mortes simili prouocatas insania, veridicis assertionibus nequaquàm poetæ tacuerunt. Num recolis idem te attestatum, cum affectatæ mortis originem, suppositis

Vnde vitæ tædium.

A decantares versiculis.
Cum placeat carni quod viuificatur, ametque
Hoc anima obsequium, tum euenit vt diuturnis
Fracta malis, vitam fastidiat, abdicet annos.
Malit obire semel, quàm sæpius, atque supremà
Morte rapi, quàm tot præeuntibus esse superstes.
Sed licet his instet, non est homicida voluntas,
Donec declinat, faueatque vxorius illi
Spiritus; hoc stimulis & blanda lite subacto,
Gignitur excessus; quia dum caro clamat, eamque
Spiritus exaudit, consensu culpa creatur:
Iuque creando nefas, caro fit vir, spiritus vxor.

Culpa creatur ex consẽsu spiritus.

Eusebius in Chronicis. Anno imperij Augu. 41. Marcus Portius Cato latinus declamator, tædio duplicis quartanæ semetipsum interfecit.

Cato tædio quartanæ se interfecit.

B

Quod non sit ad mortem currendum præ fastidio vitæ secundum philosophos.

CAP. CX.

SENECA ad Lucil. epistola 24. Quotidie morimur, quotidie enim demitur aliqua pars vitæ; & tunc quoque cum crescimus, vita decrescit. Ridiculum est currere ad mortem tædio vitæ: vir fortis ac sapiens non debet è vita fugere, sed exire. *Idem in* 78. Nec vita sit tædio, nec mors timori; vitam enim in odium sui adducere solet iners ocium, hisque necesse est omnem vitam breuem videri, qui illam voluptatibus vanis, & ideo infinitis, metiuntur. interim hoc tene, hoc morde, aduersis non succumbere, lætis non credere, omnem fortunę licentiam in oculis habere, tanquàm quicquid potest facere factura sit; quicquid enim expectatum est diu, leuius accedit.

Etiam dum crescimus vita decrescit.

Nec vita tædio sit, nec mors timori.

C

Quintus Curtius lib. 4. Fortium virorum est magis mortem contemnere, quàm vitam odisse. *Valerius Maximus lib.* 9. Ratio vitam eligere, mortem non timere præcepit. *Epicurus.* Ridiculum est currere ad mortem tædio vitę, quid tam ridiculum quàm appetere mortem, cum vitam inquietam tibi feceris metu mortis? *Macrobius in lib. de somnio Scipionis* 1. *Require infra cap. de bona morte appetenda.*

Vita eligẽda est, mors contemnenda.

De Eodem secundum poetas.

CAP. CXI.

D LVCANVS lib. 5.
Summa est voluisse mori.
Galthetus in Alexand. lib. 6.
Fortis animi est contemnere vitam;
Non odisse tamen vitam, sed amare virorum est.
Degeneres, & quos constat tædere laboris,
Compelluntur ad hoc, vt vitam ducere vile
Quid reputent: quid mirum, ignauo viuere mors est?
Martialis coquus.
Hostem cum fugeret se Fannius ipse peremit.
Hic rogo num furor est, ne moriare mori? Idem:
Quod nimium laudas Cheremon stoice mortem,
Vis animum mirer, suspiciamque tuum:
Hanc tibi virtutem fracta facit vrceus ansa;
Et tristis nullo qui tepet igne focus.
E *Rebus in angustis facile contemnere vitam.*
Fortiter ille facit qui miser esse potest.

Fortis est vitam contemnere sed non odisse.

Ignauo viuere mors est.

Fortis est qui miser esse potest.

De Necessitate moriendi.

CAP. CXII.

SECVNDVS philosophus. Quid est mors? etenim somnus, diuitum pauor, pauperum desiderium, ineuitabilis euentus, latro hominis, fuga vitæ, resolutio omnium. *Ex prouerbijs sapientum.* Homo vitæ cõmodatus non donatus. *Horatius in poetria.*
Debemus morti nos nostraque. Item.
Mortalia facta peribunt,
Adhuc sub iudice lis est.
Ouidius in libro epist.
Occurrunt animo patiendi mille figuræ:

Quid mors.

Mors minus pœna habet quam apprehensio eius.

Morsque minus pœna, quam mora mortis habet.

Idem in libro Met. 10.

Omnia debentur morti, paululumque morati,
Serius aut citius, sedem properamus ad imam:
Tendimus huc omnes, hæc est domus vltima.

Idem sine titulo lib. 4.

Scilicet omne sacrum mors importuna profanat
Omnibus obscuras iniicit illa manus.
Viue pius, Moriere pius, cole sacra colentem.
Mors tamen à templis in caua busta trahit.

Claudianus in minori.

Quicquid liquidus complectitur aer.
Quicquid alit tellus, quicquid maris æquora verrunt.
Quod fluuij voluunt, quod nutriere paludes.
Cuncta tuis pariter cedunt animalia regnis,
Lunari subiecta globo, qui septimus auras
Ambit, & æternis mortalia separat astris.
Sub tua purpurei venient vestigia reges;
Deposito luxu, turba cum paupere mixti.
Omnia mors æquat.

Omnia mors æquat.

Maximianus.

Ortus suos cuncta repetunt, matremque requirunt.
Et redit in nihilum, quod fuit ante nihil.

Lucanus.

Communis mundo superest rogus, capit omnia tellus
Quæ genuit, cœlo tegitur qui non habet vrnam.

Statius in Thebaide.

Mille modis lethi miseros mors vna fatigat.

Prosper vbi supra.

Ferro, peste, fame, vinclis, ardore, calore:
Mille modis miseros mors rapit vna homines.

Ennodius.

Non expectatis mors venit ordinibus.

Serlo.

Mors est finis carens fine, & ruina plena ruinis.

Mors omne durum, præsens graue, triste futurum:
Fine carens finis, & plena ruina ruinis.

AVCTOR. *De hac quoque materia require superius, ca. de iuuenili ætate; & iterum cap. de labilitate vitæ, inferius cap. de mortis æquitate.*

De fortificatione sui contra mortem.

CAP. CXIII.

TVLLIVS vbi supra. Meditatū esse debet ab adolescentia, vt mortē negligamus; sine qua meditatione tranquillo animo nemo esse potest, cum certissimè moriendū sit, & quo incertum tempore. Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, nec eum vixisse pœnitet, qui ita vixit, vt non frustra se natū existimet; & ex hac vita discedit tanquam ex hospitio, non ex domo: commorandi enim diuersorium natura nobis dedit, non habitandi. *Idem in lib. de Paradoxis.* Mors terribilis est his, quorum cum vita omnia extinguuntur, non his quorum laus emori non potest.

Natura dedit nobis diuersorium in hoc mundo, non domum, ideo mors nō est timenda.

Idem in Tusc. lib. 1. Tota philosophorū vita (vt ait Cato) commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus, cum à voluptatibus carnis, & à re familiari, quæ est ministra corporis, & à reipubl. negotijs, animum seuocamus; nisi quod ipsum animum ad seipsum vocamus, maximeq; à corpore abducimus, secūque esse cogimus? Animum autē à corpore secernere nihil aliud est, quam mori discere. Hoc ergo mihi crede cōmentemur, nosque à corpore seiungamus, idest mori consuescamus. *Idem in oratione vt interficiantur deprehensi.* Nequaquam viro forti turpis mors accidere potest. *Vegetius Renatus de re militari. lib. 1.* Mortem minus timet, qui minus deliciarum nouit in vita.

Philosophia eo tendit vt quis discat mori, & animū à corpore secernere.

Seneca in Agamemnone. O quàm miserum est nescire mori. *Idē ad Lucil. epistola 4.* Plerumque inter mortis metum & vitæ tormenta miseri fluctuant, & viuere nolunt, & mori nesciunt: facito que tu tibi iucundam vitam, omnem pro illa solicitudinē deponendo. Nullum bonum adiuuat habētem, nisi ad cuius amissio-

Miserum est nescire mori.

A nem præparatus est animus. *Idem in 26.* Qui mori didicit, naturæ seruire didicit; supra omnem potentiam est, certe extra omnem. Quid ad illum carcer, & custodia, & claustra, liberum ostium habet, vna est cathena quæ nos alligatos tenet, amor vitæ.

Amor vitæ est vnica catena nostra.

Idem in 54. Illum lauda & imitare, quem non piget mori cum iuuet viuere; quæ est enim virtus cum eiiciaris exire? Sapiens nil inuitus facit, necessitatem effugit, quia vult quod coactura est.

Sapiens nil inuitus facit.

Petronius.

Heu heu nos miseros, quàm totus homuncio nil est:
Nil erimus cuncti postquam nos auferet orcus.
Ergo viuamus, dum licet esse, bene.

B Ego sic semper & vbique vixi vt vltimam quamque lucem tanquàm non redituram consummem.

Versificator.

Ne sis securus, hodie vel cras moriturus.
Intus siue foris, est plurima causa timoris.
Cunctis sis horis, hominis memor interioris.

AVCTOR. *De hac iterum materia require in lib. præcedenti. ca. de prouidentia.*

De contemptu mortis secundum Philosophos.

CAP. CXIIII.

VALERIVS libro 9. Corporis & animæ societas infirmo vinculo cohærens dirimitur, minimoque C studio bonum retinendum est, cuius caduca possessio tam leui afflatu violentiæ concussa dilabi potest. *Varro in sententijs.* Cum natura litigat qui mori graue fert, duplexque malum est, cum molestè ferimus quod necesse est. *Seneca in libro de Remedijs fortuitorum.* Stultum est timere quod vitare non possis; optimumque est mori, cum iuuat viuere. *Idem in lib. de naturalibus quæstionibus 6.* Pusilla res est hominis vita, licet ingens res contemptus vitæ, hanc qui contempserit, securus videbit Maria turbari. Securus aspiciet horridam faciem fulminantis cœli. Quid ad me quàm magna sint quibus pereo? ipsum perire non magnum est, proinde si volumus esse felices, & nec hominum nec rerum timore vexari, anima in expedito habenda est.

Optimum est mori cum iuuat viuere.

D *Idem in libro 6.* Contemne mortem, & omnia quæ ad mortem ducunt contempta sunt, siue bella, siue naufragia, siue ruinarum pondera. Nunquid amplius facere possunt quàm vt corpus ab anima resoluatur? hoc nulla diligentia euitat, nulla fœlicitas donat, nulla potentia euincit. O te dementem & oblitum fragilitatis tuæ. si tunc mortem tantum times cum tonat; viues si fulmen effugeris? Repetet te gladius? petet lapis, petet bilis: non maximum ex periculis, sed speciosissimum fulmen est tecum, si sensum mortis tuæ celeritas infinita præueniat. Iratis dijs propitijsque moriendum est. Animus autem ex ipsa desperatione sumatur.

Stultum est mortem timere quam euitari non possis.

Idem in libro declamationū 3. *Crudelius est quàm mori, semper timere mortem.* Idem in Troade. *Optanda* E *mors est, sine mortis metu mori.* Idē in Thyeste. *Abeant questus, discedat timor: vita nimis auidus est, quisquis non vult mundo secum pereunte mori.* Idem in Hercule Oetheo. *Nusquam ille miser est, cui facile est mori.*

Crudelius est timere mortem quam mori.

De Eodem.

CAP. CXV.

IDem ad Lucil. epistola 26. Quæ querela est, quod incommodum, si quicquid debeat desinere, deficit? & quæ exitus melior, quàm in finem suum natura soluente dilabi? *Idem in libro 54.* In hoc ni fallor erramus, quòd mortem sequi iudicamus cum illa & præcesserit, & secutura sit. Quicquid enim ante nos fuit mors est.

Idem in 77. Nemo tam imperitus est. vt nesciat quā-

Æque stultum est dolere quod nõ viuas ulterius, quã quod nõ antea vixeris.

doque sibi moriendum esse; & tamen cum prope accesserit tergiuersatur, tremit, plorat; nonne tibi videtur stultissimus qui fleuerit, quod ante mille annos nõ vixerit? Æquè stultus est qui flet, quod post mille annos non viuet. hæc paria sunt. non eris, nõ fuisti; vtrunque tempus alienum est quod fles, ad hanc legem natus; quid noui est: omnibus accidit. *Idem in* 82. Non autem est mors gloriosa, sed fortè mori gloriosum est. quæ dementia est fugere, cum retroire non possis.

Qui mortem non timet magnũ sibi adfert præsidiũ ad beatã vitam.

Tul. in Philippica 8. Turpis fuga mortis, omni morte peior est. *Idem in Tuscul. libro secundo.* Qui (nõ modo quia mori necesse est, verumetiam quia nihil mors habet quod sit horrendum) mortem non timet, magnum sibi præsidium ad beatam vitam comparat. *Valerius libro septimo.* Theodorus Cyrenæus, cum regem Lysimachum increpasset, & ob hoc eum ille cruci affigi iussisset; terribile ait hoc sit purpuratis tuis; mea siquidem nihil interest, humi an in sublimi putrescã.

Cato vbi supra.

Fac tibi proponas mortem non esse timendam:
Quæ bona si non est, finis tamen illa malorum.
Non metuit mortem qui scit contemnere vitam.

Lucanus libro octauo.

Mors vltima pœna est, nec metuenda viris.

De bona morte appetenda.

CAP. CXVI.

MACROBIUS in libro primo de sõnio Scipionis. Plato in Phedrone diffinit homini non esse sua sponte moriendum; sed in eodem iterum dialogo idẽ dicit, mortem philosophantibus appetẽdam, & ipsam philosophiam esse meditationem moriendi: hæc sibi contraria esse videntur, sed non est ita. Nã Plato duas mortes hominis nouit, quarum vnam natura, alterã virtutes præstant; homo enim moritur cum anima corpus relinquit, solutum lege naturæ. Mori autẽ dicitur, cum anima adhuc in corpore constituta, corporeas illecebras, philosophia docente contemnit, & cupiditatum dulces insidias, reliquasque omnes exuit passiones. Et hãc mortem dicit Plato sapientibus appetendam. Illam vero quam omnibus natura constituit, cogi vel inferri, vel accersiri vetat.

Homo dicitur mori secundum virtutem cum corporeas illecebras cõtemnit.

Mercurius Trimegistus ad Asclepium. Nos quidẽ pijssimis votis optamus, si diuinę placeret pietati, vt nos mũdana custodia absolutos, superioris partis naturæ restituat; & hæc est merces piè sub Deo, diligenter cum mundo, viuentibus.

Mors est iustorũ merces, & ideo optabilis.

Ouid. in libro Metamor. tertio.

Vltima semper
Expectanda dies homini est, dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera, debet.

Nemo ante mortem beatus.

Idem in lib. epist.

Occurrunt animo pereundi mille figuræ:
Morsque minus pœnæ quam mora mortis habet.

Maximianus.

Morte mori melius, quam mortis ducere vitam.
Pœna minor certam subito proferre ruinam:
Quam quod pertimeas sustinuisse diu.
Fœlix qui potuit tranquillam ducere vitam:
Et lætos stabili claudere fine dies.

Martialis coquus.

Dulcia defecta modulatur carmina lingua,
Cantator Cignus funeris ipse sui.

Ganfredus in poetria noua.

Quandoquidem mortem sit non vitare necesse,
Transeat in formam virtutis.

Fac de necessitate virtutem.

De compendio mortis.

CAP. CXVII.

AUCTOR. Idcirco nec mors, præcipuè miseris, nõ modo non est formidabilis, verumetiam optabilis, quia finis est miseriarum, requies laborum, naturalis debiti solutio, paruulorum curatio, carceris effractio, exilij quoque liberatio, & ad patriam regressio, meritorum reuelatio, philosophiæ cõsummatio. Hinc etiam Solonis Atheniensis (vnus vocatur ex illis 7. qui primum in Græcia sapientes appellati floruerunt) in philosophia legitur esse elegans illa sententia: Felicitatis index est dies vltimus, & appellationis honorem sapienti confirmat rogus. Siquidem rerum initia debentur fortunæ, philosophiam solus consecrat finis. Zenon quoque Stoicus hac etiam collatione vsus est, vt refert Seneca. Nullum malum gloriosum est, mors autem gloriosa est, mors ergo malum non est. Vnde & ipse Zeno manus sibi intulit, vt post mortem felicius viueret, sicut dicit Lactantius.

Mors est finis miseriarum &c.

Felicitatis index est dies vltimus.

Salustius in Catilinario. In luctu atque miserijs, mors ærumnarum requies est, non cruciatus. *Seneca ad Lucil. epistola* 24. Multum fuit Carthaginem vincere, sed amplius mortem. Adeo mors timẽda nõ est, vt beneficio eius nihil anteferendum sit, aut timendũ. Idem in Agamemnone. *Rudis tyrannus est morte qui pœnam exigit. Idẽ in libro de naturalibus quæstionibus* 3. Mors est lex, tributum, officiumque mortalium, malorumque omnium remediũ. Optauit illam quisquis timet; mortis ergo nomen ne formides. Effice illam cogitatione multa tibi familiarem, vt si se tibi obtulerit, possis ei obuiam exire.

Mors malorum remedium.

Idem in lib. de remed. fortuitorum. Optimũ quoque est mori cum iuuat viuere. *Ex prouerbijs sapientũ.* Dum vita est grata, conditio mortis est optima.

Boetius de consola. lib. 1.

Mors hominum fœlix, quæ se nec dulcibus annis
Ingerit, & mœstis sæpe vocata venit.

Ouid. sine titulo libro secundo.

Pascitur in viuis liuor, post fata quiescit:
Cum suus ex merito quisque tuetur honor.

Iuue. libro quarto.

Mors sola fatetur,
Quantula sint hominum corpuscula.

Valerius libro sexto. Humanæ fœlicitatis appellationẽ rogus consummat, qui se incursui malorum abiicit.

De æquitate mortis.

CAP. CXVIII.

SENECA de naturalibus quęstionibus libro tertio. Hoc etiam habet inter omnia iustitiæ suæ natura præcipuũ, quod cum ad exitum ventũ est, omnes in æquo sumus; nihil interest, vtrum me lapis vnus elidat, an totus mons opprimat. Egregie Vagellius in illo inclyto carmine: si cadendum inquit mihi est, è cœlo cecidisse velim.

Mors omnes æquat.

Boetius de consol. libro secundo.

Mors spernit altam gloriam,
Inuoluit humile pariter & celsum caput,
Æquatque summis infima.

Horatius in libro carminum odarum.

Pallida mors æquo pulsat pede,
Pauperum tabernas, regumque turres.
Vitæ summa breuis, omnes mors vna manet.
Æqua tellus pauperi recluditur, regumque pueris.
Mors vltima rerum linea est.

Mors vltima linea rerum.

Claudianus in minori,

Omnia mors æquat, tu damnatura nocentes;
Tu requiem datura pijs, te iudice sontes
Impia coguntur vita commissa fateri.

Hildebertus Cenomanensis.

Inter opes & delicias populique fauores.
Hoc animus recolat, hoc tua lingua sonet.
Mors dominum seruo, mors sceptra ligonibus æquat:
Dissimiles simili conditione trahens.

Mors sceptra ligonibus æquat.

AUCTOR. *De hac quoque materia require supra cap. de necessitate moriendi, capit. quoque de compendio mortis.*

De potentia.

CAP. CXIX.

AVCTOR. dicto de his quæ pertinent ad incolumitatem vitæ corporalis, siue tuendã, siue reparandã, siue etiã amore virtutis, aut desiderio vitæ melioris, cõtemnendam; Restat dicẽdũ de potentia quã ponit Tullius esse secundam partem vel speciem vtilitatis. Potentiæ tamen amplitudinem & gloriã in secundo genere constituit honestatis, sicut de diuitijs superius dictum est.

Quid potentia.

Tull. in rhe. prima. Potẽtia est, ad sua cõseruanda, & alterius obtinẽda, idonea rerũ facultas. *Sydonius in epistolari libro secundo.* Quidã ius fasque commune susupergressi, sũmam beatitudinem, summã potestatem putant; hoc ipso sanè miseriores, quod parum intelligunt se inquietissimo famulatui subiacere. Nam sicut hominibus reges, ita regibus dominandi desideria dominantur. *Auctor.* Neque igitur temporali potẽtiæ fidendum est, aut innitendũ; vel ad eam aspirandum, tũ quia superbiæ materia est; tum etiam, quia sicut dicit poeta, vix illa potentia longa est. *De hac autem materia require plenius in praecedenti libro tractatu de ramis superbiæ, videlicet cap. de ambitione, cap. quoque de principatu, vel honore recusando; & iterum in hoc eodem libro superius cap. de dignitate.*

Sicut hominibus reges, ita regibus dominandi desideria dominantur.

De Fortuna.

CAP. CXX.

QVoniam autem eorum quæ expetũtur, quædam transitoria sunt & caduca, ac mutabilitati fortunæ subiecta, videlicet ea quæ dicũtur vtilia: Verbi gratia, dignitas, amplitudo, diuitiæ, & potẽtia. Quædam vero fortunæ subiecta non sunt, sed hominem liberũ, & quodammodo felicem in hac vita constituunt, ac de felicitate futura securum reddunt, vt ea quæ dicũtur honesta. Dicto de vtroque rerum expetendarum genere, quarum videlicet appetitu formantur hominũ mores in melius, vel in peius; Restat dicendũ de ambiguitate, seu mutabilitate fortunæ, & vtraque ipsius facie, prospera videlicet & aduersa: Ad extremum vero de vtraque felicitate, præsenti videlicet & futura; nihilominus etiam de hac materia colligendo philosophorum dicta. Nam & ipsi, quamuis gratiæ diuinæ gratificantis exortes, rectæque fidei expertes essent, quodam tamẽ naturali rationis ductu (quo etiã multa vera de vnius deitatis æternitate, & animarũ perpetuitatẽ senserunt atque scripserunt) ista fortunæ bona vana & caduca despiciẽtes, virtutũ formam apertè sectabãtur; per quã etiam ad felicitatẽ cõtendebant, quã etiam in præsẽti virtutum perfectione se adeptos, vel adepturos putabant; & de futura sibi post mortem blandiebantur. Primo itaque de vtraque fortuna coniunctim dicendum est. Boetius in libro consol. 1.

Eorum quæ appetuntur quædã sunt fortunæ subiecta, quædã non.

Quantas rerum lubrica versat
Fortuna vices: Premit insontes
Debita sceleri noxia pœna.
At peruersi resident celso
Mores solio, sanctaque càlcant.
Latet obscuris condita virtus
Clara tenebris.

Idem in secundo. Ego plus hominibus reor aduersam quã prosperã prodesse fortunam. illa semper spẽ felicitatis cũ videtur blãda mẽtitur, hæc sẽper vera est, cũ se instabilẽ mutatione demõstrat: illa fallit, hæc instruit, postremo felix à vero bono blãditijs deuios trahit; aduersa plerũq; ad vera bona reducẽs vnco retrahit. An hoc etiã inter minima æstimãdum putas, quod amicorũ tibi fidelium mentes, hæc aspera, hæc horribilis detexit; hæc tibi certos sodalium vultus, ambiguosque secreuit. Illa discedens, suos aufert, tuos relinquit.

Aduersa fortuna plus prodest quã prospera.

Idem in libro quarto. Eorũ quę in processione, vel profectu, vel adeptione virtutis sunt, omnem quæcunque sit, bonam iudico; in improbitate vero manẽtibus, omnem pessimam esse fortunam. *Quintus Curtius libro quarto.* Et calamitas querula est, & felicitas insolens ac superba.

Calamitas querula est, felicitas superba.

De ambiguitate fortunæ.

CAP. CXXI.

EX prouerbijs sapientum. Fortuna interea est, quæ cum splendet frangitur: fortunam citius reperias quam retineas; malè ita geritur, quicquid sub fortunæ fide geritur. *Terentius in Adelphis.* Ita vita est hominũ quasi cum ludas tesseris. Illud quod maxime iactu est opus, non cadit; forte vt illud quod cecidit arte corrigas. *Tullius in rethor. 2.* Sola virtus in sua potestate est, omnia prçter eam sub fortunæ subiecta sunt dominatione. Errant autem qui in prosperis rebus omnes impetus fortunæ fugisse se putant; sapienter autẽ cogitant, qui in temporibus secundis aduersos casus formidant.

Citius reperias fortunã quam retineas.

Sola virtus fortunæ non subiacet.

Seneca ad Lucil. epistola octaua. Vitate ergo quæcunque vulgo placent, ad omne fortuitũ bonũ, suspiciosi pauidique subsisti te. Nam & fera & piscis aliqua spe oblectante decipitur; munera ista fortunę putat, insidię sũt, quisquis tutã agere vitã volet, viscata beneficia ista deuitet, in pręcipitia cursus iste deducit; hui⁹ eminẽtis vitæ exitus cadere est. deinde ne resistere quidẽ licet, cũ cœperit trãsuersos agere felicitas. Scitote tam bene hominem culmo tegi quam auro. Cogitate nil pręter animum esse mirabile, cui magno nihil magnum est. Non est tuum fortuna quod fecit tuum.

Munera fortunæ sunt insidiæ & præcipitia.

De eodem secundum poetas.

CAP. CXXII.

HIldebertus de exilio suo.
Nuper eram locuples, multisque beatus amicis:
Et risere diu prospera fata mihi.
Sæpe mihi dixique tua tam prospera rerum,
Quid sibi vult, tantus tam citus agger opum?
Heu mihi nulla fides, nulla est constantia rebus:
Res ipsę quid sint mobilitate docent.
Res hominum atque homines alea versatur in horas:
Et venit à summo summa ruina gradu.
Cuncta ideo ancipiti pendent mortalia casu:
Et spondent propria mobilitate fugam.
Quicquid habes hodie, erat te fortasse relinquet:
Aut modo dum loqueris, desinet esse tuum.
Has ludit fortuna vices, regesque superbos;
Ac seruos humiles non sinit esse diu.
Illa dolosa comes sola leuitate fidelis.
Non impune fauet, aut sine fine premit.
Illa mihi quondam vultu blandita sereno.
Mutauit vultus nubila facta suos.
Ouid. in lib. tristium 4.
Passibus ambiguis fortuna volubilis errat.
Permanet in nullo certo tenaxque loco.
Sed modo læta manet, modo vultus sumit acerbos:
Et tantum constans in leuitate sua est.
Idem in libro de Ponto.
Omnia sunt hominum tenui pendentia filo:
Et subito casu quæ valuere ruunt.
Ludit in humanis diuina potentia rebus:
Et certam præsens vix habet hora fidem.
Ganfredus in poetria noua.
Nulla fides rerum, sequitur post mella venenum:
Et claudit nox atra diem, nebulaque serenum.
Omnia crede tuis fausta si tempore paruo
Illuxere tibi, mox sunt clausura serenum
Turbida fata diem, ducentque crepuscula noctem.

Nulla est constantia in rebus mundanis.

Fortuna est solum constans in leuitate sua.

De mutabilitate eiusdem.

CAP. CXXIII.

IVLIVS Celsus libro primo. Consueuit Deus immortalis, quo grauius homines ex commutatione rerum

Solet Deus magnis peccatoribus prosperitatem mundanam concedere vt tandem cadendo grauius sentiãt.

ne rerum doleant, quos pro scelere eorum vlcisci voluit, his secũdiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. *Idem in libro quarto*. Fortuna plerunque eos quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat. *Boetius de conso. libro secundo*. Omnis subita rerum mutatio, non sine quasi quodam fluctu contingit animorum. In omni aduersitate fortunæ, infelicissimum infortunij genus est fuisse felicem.

Exempla.

Valerius libro quinto. Optima vindex est insolentiæ, varietas conditionis humanæ. *Idem in libro sexto*. Alcibiadem quasi duæ fortunæ partitæ sũt, altera quæ ei nobilitatẽ eximiam, abundantes diuitias, formam præstantissimam, fauorem ciuium propensum, summa imperia, præcipuè potentiæ vires, flagrantissimum ingenium assignaret; altera quæ damnationem, exilium, inopiam, odium patriæ, violentam mortem infligeret; ne aut hæc aut illa vniuersa, sed varia, perplexa, freto æstuique similia. Dionysius cũ hæreditatis nomine à patre Syracusanorum ac pænè totius Syciliæ Tyrannidem accepisset; maximarum opum dominus, exercituum dux, rector classium, potens æquitatuum; tandem propter inopiam, literas puerulos Corinthi docuit; eodemque tempore tanta mutatione, maiores natu, ne quis nimis fortunæ crederet, magister ludi factus ex Tyranno monuit. *Idem in libro nono*. Humanæ vitæ cursus, modo aspero, modo trãquillo motu peragitur; spe semper minor, dum & cupidè votis extenditur, & fere sine ratione consumitur.

Alterna sunt vices rerum, luditque de suis fortuna muneribus.

SALVSTIVS in Catilinario. Fortuna simul cum moribus mutatur. *Seneca de naturalibus quæstionibus libro septimo*. Nescit fortuna quiescere, lætis gaudet, tristia miscet. Itaque secundis nemo confidat, aduersis nemo deficiat, alternæ sunt vices rerum. *Idem in declamationibus libro quarto*. Ludit de suis fortuna muneribus, quæ dedit aufert, quæ abstulit reddit. Nec vnquã tutius est illã experiri, quam cũ locũ iniuriæ nõ habet.

Idem in Thyeste.

Res Deus nostras celeri citatas
Turbine versat.

Fortuna cito reposcit quod dedit.

Et prouerbijs Sapientum, Leuis est fortuna cito reposcit quod dedit.

Ouid. in libro tristium tertio.

Largitur quodcunque libet fortuna, rapitque,
Est gracilis subito, qui modo grossus erat.

Cato in libro de moribus.

Labitur exiguo quod partum est tempore longo.
Indulget fortuna malis, vt lædere possit.
Fronte capillata post hæc occasio calua.

De Aduersitate fortunæ.

CAP. *CXXIV.*

Facilius est aduersã quã prosperam regere fortunam.

QVINTVS Curtius libro septimo. Facilius est aduersam quam prosperam regere fortunam. Seneca in Hercule Oethæo. *Fortuna peior amorem inflamat magis.* Boetius de conso. libro secundo. In omni aduersitate fortunæ, infelicissimum infortunij genus est fuisse felicem. Valerius libro septimo. Solon aiebat si vnum in locum mala sua cuncti contulissent, futurum vt propriam deportare domũ, quam ex cõmuni miseriarũ aceruo portionẽ suã ferre mallent. Quo colligebat non oportere nos quæ fortuito patimur, præcipuę & intollerabilis amaritudinis iudicare.

Fortuna miserrima tuta est.

Ouidius in libro de Ponto.

Fortuna miserrima tuta est.
Nam timor euentus deterioris abest.

Idem in libro tristium 1.

Tot mala sum passus, quot in æthere sydera lucent:
Paruaque quot siccus corpora puluis habet.

Idem in libro quarto.

Littora quot conchas, quot amæna rosaria flores:
Quotque soporiferum grana papauer habet.
Sylua feras quot alit, quot piscibus vnda natatur:
Tot premor aduersis.

Virgilius in libro 6 Æneid.

Non mihi si linguæ sint centum, corpora centum;
Ferrea vox, omnes scelerum deprendere formas:
Omnia pœnarum percurrere nomina possum.

De prosperitate.

CAP. CXXV.

TVLLIVS in libro de offi. Panetius auditorem & familiarem suum Aphricanum solitum ait dicere vt equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, vt his facilioribus possint vti: sic homines secundis rebus efferatos, sibique præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportet, vt perspiciant rerũ humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. In rebus autem prosperis superbia fugienda est, & arrogantia. Nam vt aduersas res, sic & secundas immoderatè ferre, leuitatis est.

In prosperis bonum est de aduersis cogitare, ne quid sit nouũ illi aduenerit.

SALVSTIVS in Catilinario. Secundæ res etiam sapientum animos fatigant. *Terentius in Phormione*. Dũ maximè hominum secundæ sunt res, tunc maximè meditari eum oportet, quo pacto aduersam ærumnã ferat, ne quid animo sit nouum; & sic quicquid pręter spem eueniet, in lucro deputare.

Claudianus in minori.

Dissuasor honesti
Luxus, & humanas oblimat copia mentes.

Seneca in Hyppolito.

Honesta quædam scelera successus facit.

Ira diuina compensat tarditatem grauitate supplicij.

VALERIVS libro primo. Lento gradu ad vindictam sui diuina procedit ira: Tarditatemque sui, grauitate supplicij compensat.

Horatius in libro epistolarum.

Quem res plus nimio delectauere secundæ;
Mutatæ quatient,
Tum quamcunque Deus tibi fortunauerit horam.
Grata sume manu.

Idem in libro sermonum.

Multorum ingenium res
Aduersa nudare solent, celare secunda.

Ouidius in libro de arte 2.

Luxuriant animi rebus plerumque secundis:
Nec facile est aqua commoda mente pati.

Felicitas peccatorum infelix.

Prosper vbi supra.

Qui se peccatis gaudet feliciter vti,
Infelix nimis est prosperitate sua,

Ganfredus vbi supra.

Quo magis optatur, magis effluet; omnia lapsum
Spondent, & citius sunt prospera rupta ruinę.
Insidias ponit semper sors aspera, blanda
Anticipatque fugam, melior fortuna repente.
Syrenes exemplar habe, doceoris in illis;
Casibus in lætis semper peiora cauere,
Fortuna secundas,
Imperat esse breues: Breuis est distantia læti.
Omnis & mœsti, nox est vicina diei.

Fortuna secũda breuis.

AVCTOR. *De hac quoque materia require supra cap. de ambiguitate & mutabilitate fortunæ.*

De falsa felicitate.

CAP. CXXVI.

BOETIVS in libro de consola. 2. Impretiosam æstimet quis fœlicitatem abituram, cum chara sit fortuna prę sens, nec manendi fida; Et cum discesserit, allatura mœrorem. Non quod ante oculos situ est, sufficit intueri. Rerum exitus prudentia metit, quã multis amaritudinibus humanæ fœlicitatis dulcedo respersa est, quæ & si fruenti iucunda videatur, tamen quo minus habeat, cum velit retineri, non potest. *Varro*. Non est felicitas quæ secum recipit miseriam.

Rerũ exitus prudentia metit.

Fortuna multis dat nimis, & nulli satis.

Ex prouerbijs sapientum. Nulla tam bona fortuna, qua nihil possis queri. Martialis coquus. *Fortuna multis dat nimis, & nulli satis*. Tullius in libro de Paradoxis. O qui te beatum, qui te florentem putas: te miseriæ te erumnæ præmunt, te tuæ libidines

torquent,

torquent, tu die nocteque cruciatis; cui nec satis est, A quod est, & idipsum ne non diu futurum sit times, te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum, te metus exanimant iudiciorum atque legum.

Seneca in declamationibus libro quarto. Actior est cupiditas ignota cognoscendi, quam vota repetendi. *Prosper vbi supra.*

Qui se peccatis gaudet feliciter vti:
Infelix nimis est prosperitate sua.
Cato vbi supra.
Cum fueris felix, quæ sunt aduersa caueto:
Non eodem cursu respondent vltima primis.
Ouidius fastorum sexto.
Scilicet interdum miscentur tristia lætis.

AVCTOR. *De hac quoque materia require satis in præcedentibus capitulis de fortuna. In lib. quoque præcedenti, de intelligentia & rerum æstimatione.* B

De vera miseria.

CAP. CXXVII.

Optimus portus pereunti mutatio consilij.

TVllius in Philippica secunda. Optimus est portus pereunti, mutatio consilij. *Idem in l. de Paradoxis.* Sicut autem improbo & stulto & inerti nunquam bene potest esse; sic bonus vir & sapiens & fortis, miser esse non potest; non peccata rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt. *Idem in oratione de responsis aruspicum.* Miseriores cum in omnem fraudem oculis reperis, quam si omnino oculos non habueris.

Seneca in Hercule Oetæo. Nunquam est ille miser, cui facile est mori. Statius in Thebaide libro nono, C

Mille modis læti miseros mors vna fatigat.
Virgilius in Geor. libro tertio.
Optima quæque dies miseris mortalibus æui
Prima fugit, subeunt morbi, tristisque senectus.
Frigidus in venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit.
Ouidius in libro de nuce.
Res timida est omnis miser.
Idem in libro de Ponto.

Consiliũ seu prudẽtia miseria deficit.

Crede mihi miseros prudentia prima reliquit:
Et sensus cum re consiliumque fugit.
Idem in li. epist.
Ingenium nimys deficit omne malis.

AVCTOR. *De hac quoque materia require supra cap. de multiplici huius vitæ miseria.* D

De contemptu sæculi.

CAP. CXXVIII.

Tria sunt in verũ varietate præcipua.

ARistoteles in libro de vegetabilibus. Tria sunt, vt ait Empedocles, in tota rerum varietate præcipua, scilicet mobilis affluentiæ contemptus, futuræ felicitatis appetitus, mentis illustratio. Quorum primo nihil honestius, secundo nihil felicius, tertio nihil ad amborum adeptionem efficacius. Tullius in oratione sua pridie quam iret in exilium. Præsentes fructus negligamus, posteritatis gloriæ seruemus, spernemus quod volumus, quod acciderit feramus.

IDEM in oratione pro domo sua. Caduca sunt & mobilia, nõ virtutis atque ingenij, sed temporum munera, quorũ non tam facultas & copia extendenda est, quam in vtendo ratio, & in carendo patiẽtia. Idem in Tuscu. libro quinto. Nõ sunt ea bona dicenda nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimũ. Tardis mentibus virtus non facile cõmittitur. *Varro.* Nũc in segetibus aiunt, in herbis, in frumentis, bona sunt, nolite ibi nimiam spẽ habere. Sæpe audiui, inter os & offam multa interuenire posse, verum inter herbam & offam longum interuallum est. E

Tardis mentibus virtus non facile cõmittitur.

Bona huius sæculi haurientiũ sitim concitant.

SENECA ad Lucil. epistola 15. Discedunt aliquando ista bona insidiosa, & sperantibus meliora quam assecutis. Si quid in illis esset solidi, aliquando implerent, nunc autem haurientium sitim concitant. Idem in decimo octauo. Diuitiarum possessionem tibi non interdico, sed efficere volo, vt illas intrepidus possideas; quod vno modo consequeris, si te etiam sine illis beatæ victurum tibi persuaseris; si illas tanquam ituras aspexeris.

IDEM in 22. Quod male implicuisti, soluas potius quam obrumpas. Dummodo si alia ratio soluendi nõ erit, necesse est vt abrumpas. Nemo tam timidus est, vt malit semper pendere, quam semel cadere. Idem in 62. Contemnere aliquis omnia potest, habere omnia nemo potest. Itaque breuissima ad diuitias, per contemptum diuitiarum, via est. Idem in 74. Aut ista bona non sunt quæ vocantur. Aut homo felicior Deo est, quoniam quæ parata sunt nobis, Deus non habet in vsu. Neque enim opes, nec epularum lætitia, nec quicquã ex his hominẽ nesciẽtibus ad eum pertinent.

Breuissima ad diuitias via est per contemptum diuitiarum.

Idem in 84. Relinque diuitias, aut periculũ aut onus possidentium, relinque voluptates, molliunt enim & eneruant. Relinque ambitum; tumida res est, vana & ventosa, nullum habet terminum; laborat duplici inuidia, cui inuidetur, & inuidet. Idem in libro de remed. fortuitorum. Paupertas tibi grauis est, immo tu paupertati. Illa enim expedita est, hilaris, tuta; tu opinione laboras, non re; pecuniam si perdidisti, eris nũc in via expeditior, domi tutior. Quod damnum putas remediũ est: Defles genus miserũ; te calamitas inuadit quod opibus excussus es; tuo initio ista tibi iactura tristis est: non tam molestè perditas ferres, si tanquam perdituras habuisses. Naufragium fecisti? cogita non quid perdideris, sed quod euaseris.

Ambitio laborat duplici inuidia.

Exempla eorundem de eodem.

CAP. CXXIX.

Exempla.

VALERIVS libro 8. Anaxagoras post longam peregrinationem pro studio sapientiæ, in patriam reuersus, cum possessiones desertas videret, non essem ego inquit saluus, nisi istæ perissent. *Auctor.* Crates philosophus Thebanus fuisse dicitur natione, de quo legitur, quod magnum pondus auri in mare proiecerit, dicens: Abite pessimæ diuitiæ; ego vos mergam, ne ego mergar à vobis. *Stilbon* autem magister eius (ipse est quem Epta Epicurus insequitur) capta patria, & amissis vxore & liberis, cum ex incendio solus exiret publico, interroganti Demetrio (cui cognomẽ ab exitio vrbium Poliocertes fuit) nũquid omnia perdidisset; omnia inquit bona mea mecum porto, pectore enim illa gestabat, non humeris.

Didymus ad Alexandrum. Nos non sumus incolæ mundi, sed aduenæ; nec ita in orbem terrarum venimus, vt in eo libeat consistere, sed transire? Properamus enim ad larem patrium, Nullis delictorum ponderibus prægrauati, nec aliquibus illecebrarum tabernaculis commorantes, nec flagitiorum cauponibus obligati. Nihil enim indecorum pæne contegimus; quippe qui nuda conscientiæ fronte progredimur, vt expediat, ac faciles spatium propositi decurramus itineris.

Homo in mundo non incola sed aduena est.

De eodem secundum poetas.

CAP. CXXX.

GAnfredvs in poetria noua.
Cui potior Deus est quam mundus,
Non nocet illi spiritus immundus.
Arator libro primo.
Turba perennem
Portatura crucem, dominumque secuta fidelem;
Spreuit [illegible]*eros, habitura polos; hac nempe facultas*
Fortior est de parte magis conquirere totum;
Atque caducorum pensare manentia casus,
Et quæstum per damna sequi.
Prosper vbi supra.
Est & in vita requies multis data sanctis:
Quorum animus mundus non tenet occiduus.
Quos desiderijs nullus peritura fatigant:
Et quibus omne bonum est Christus, & omnis honor.

Contemnẽda terrestria vt consequaris cœlestia.

Calestem ad patriam Christo redimente vocatus:
Vitam labentis temporis hospes agit.
Dumque ad promissam requiem per non sua tendit.
Mundana patitur multa pericla via.
Qua nunc obsessa aduersis, nunc plena secundis:
Aut frangit trepidos, obligat aut dubios.
Inter quos laqueos currentem ad gaudia vera;
Non capiet mundus, cui via mundus erit.
Non placeat vanis animum subnectere rebus;
Pestiferisque auidam mentem onerare cibis.
Cor mundum & sapiens fructu virtutis alatur:
Et Christi in nostro pectore regnet amor.
Qui credunt veros verum cecinisse prophetas.
Et qui non dubitant verba manere Dei.
Qui Christum passum pœnas crucis, vltima mortis,
In toto celsi patris honore vident.
Quique ipsum multa cum maiestate tremendum,
Expectant pingui lampade peruigiles.
His sordent terrena, patent celestia, nec se
Captiuos seruos temporis huius agunt.
Imperia & fasces, indoctis munera vulgi:
Quasque orbis scelerum semina fecit opes
Calcarunt, sancta calum ambitione petentes:
Quarere nil cupiunt, perdere nil metuunt.
Esse volens, gaudere optans, scire abdita quarens:
Vt te non teneant vltima, summa pete.

Vt te non teneant vltima summa pete.

SERLO. *Si mundo morieris, moriendo non morieris.*
Mundus clamat aue, sed aue conuertit in haue.
Cum mundus transit, nescis si ne forsitan an sit.
Eius cerne vices, ô flos modo, fex modo dices.
Si mundum sequeris, post esse fuisse quereris.
Hic status absque statu, locus hic locat in cruciatu.
Hac tria verba fidem non dent tibi post, modo pridem.
Post pendet, cecidit pridem, modo non sibi fidit.

Tria verba non fidenda

VERSIFICATOR.
Spernere mundum, spernere nullum, spernere sese;
Spernere se sperni, quattuor hac bona sunt.

Spernenda quatuor.

AVCTOR. *de hac quoque materia require supra in tractatu de diuitijs, & in tractatu de fortuna, In pracedenti quoque lib. ca. de rerum astimatione, & cap. de sufficientia, siue de voluntaria paupertate.*

De prasenti iustorum felicitate.

CAP. CXXXI.

A*Ristoteles in Ethi. libro primo*: Omnis cognitio & appetitio, bonum aliquod exoptat; perfectius autem dicimus quod per se est persequibile, quam quod propter aliud est eligibile. tale autem felicitas maxime esse videtur; hanc enim semper eligimus propter se, & nunquam propter aliud. Quis ergo prohibet felicem dicere eum, qui secũdum virtutem operatur perfectam, & exterioribus abundat sufficiẽter. *Felicitas igitur est actus anima, secundum virtutem perfectam*. Omnia enim honesta concordant rationi.

Quid felicitas.

Idem in Topicis 3. Omnia quidem bona appetunt. Quod autem propter se eligendum, eo quod propter aliud magis est eligendum, & quod propinquius est fini, & omnino quod ad vitæ, finem appetibilius. *Seneca ad Lucill. epistola* 12. Ille beatissimus est, & securus sui possessor, qui crastinum sine solicitudine expectat. *Idem in* 15. Quam iucundum est nihil poscere quam magnificum est plenum esse, nec ex fortuna pendere. *Tull. in libro de Paradoxis.* Sicut improbo & stulto & inerti nemini, bene esse potest, sic bonus vir & sapiens & fortis, miser esse non potest.

Valerius libro septimo. Anaxagoras interrogãti cuidam quisnam esset beatus; nemo inquit ex his quos tu felices existimas, sed eum in illo numero reperies, qui ex miserijs à te constare creditur. Non enim erit ille diuitijs aut honoribus abũdãs; sed aut exigui ruris, aut nõ ambitiosæ doctrinæ fidelis & pertinax cultor, in secessu quã in frõte beatior. *Horatius in lib. carminum.*

Exemplum.

Non semper feriet quodcunque minabitur arcus.
Semper auarus eget.
OVID. in libro Metamor. 3.
Vltima semper
Expectanda dies homini, dicique beatus
Ante obitum nemo supremaque funera debet.
CATO vbi supra.
Felices obeunt, quorum sine crimine vita est.
Prosper vbi supra.
Felices vere faciunt semperque beatos,
De vero & summo gaudia nata bono.
Nam mundi ex opibus, breuis ac peritura voluptas
Edita: perpetuę semina mortis habet.

Feliciter moriuntur qui bene viuunt.

GALTHERVS in Alexandreide lib. 8.
O felix mortale genus si semper haberet
Æthereum pra mente bonum, finemque timeret.

Oportet semper nouissimà recolere.

AVCTOR. *De hac quoque materia require in pracedenti li. ca. de securitate mentis; & require iterum in hoc eodem li. ca. de paupertatis securitate.*

De spe immortalitatis futura.

CAP. CXXXII.

X*Enophon. in lib. de Cyro.* Cyrus maior moriens dixit; Nolite arbitrari ô filij mei charissimi, me cũ à vobis recessero nusqum aut nullum fore. Nec enim dum essem vobiscum, animum meum videbatis, sed eum esse in hoc corpore ex eis rebus quas gerebam intelligebatis; eundem igitur esse creditote, etiã si nullum videbitis. *Macrobius de somnio Scipionis li.* 2. In Phedrone quoque Platonis quem transtulit Cicero, validissimis argumentis animæ immortalitas asseritur.

Exemplum.

Testimonia veterum de immortalitate anima.

AVCTOR. Legitur quod Therobrotus, cum legisset librum Platonis de immortalitate animæ, è muro se præcipitem dedit, præ desiderio melioris vitæ. *Tull. in lib. de senectute.* Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur. *Idem in Tusc. lib.* 1. Nemo vnquam sine spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Et nescio quomodo inhæret mentibus, quasi seculorum quoddam augurium futurorũ. Idque in maximis ingenijs, & altissimis animis, & maximè existit, & apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens qui semper in laboribus & periculis viueret. *Ouidius in lib. Metamor.* 15. *Morte carent anima. Statius in Thebaide lib.* 7. *Ite alacres, nostri nunquam moriuntur honores.*

Stultũ esset pro patria aut virtute ad mortem se offerre sine spe immortalitatis.

De desiderio vita perpetuę secundum philosophos.

CAP. CXXXIII.

T*Vllius in lib. de Senectute.* Cum in his corporis cõpagibus sumus, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enim animus cælestis altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ æternitatique cõtrarium. O præclarum diem, cum ad illud diuinum animorum consilium cætumque proficiscar? Cumque ex hac turbæ colluuione discedam: proficiscar enim ad viros sapientes, & ad Catonem meum præcipuè, cuius corpus à me crematum est; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior.

Egregium Ciceronis testimoniũ de immortalitate anima.

Idem in libro de Paradoxis. Mors terribilis est his, quorum cum vita omnia extinguuntur; non his quorum laus emori nõ potest. *Idem in Philippica* 14. Breuis à natura nobis data est vita, sed memoria bene actæ vitæ sempiterna; quæ si non esset longior quam hæc vita, quis esset tam amens, qui maximis laboribus & periculis, ad summam laudem gloriamque contenderet.

Vita breuis, sed memoria rerum bene gestarũ sempiterna.

Tull. in Tusc. lib. 1. Nulla est celeritas quæ cum animi celeritate possit contendere. Qui si permanet incorruptus, suiq; similis, necesse est vita feratur, vt penetret & diuidat omne cælũ, hoc eique illi demũ sedes naturalis erit, cũ ad sui simile penetrauerit, in quo nulla re

egens aletur, & sustentabitur eisdem rebus quibus astra sustentantur. Cumque corporis facibus ad omnes cupiditates inflammari soleat, profecto beati erimus, cum corporibus relictis, & cupiditatum & æmulationum expertes fuerimus, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, quia & natura inest in mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri videndi; qua præcipuè visione fruentur, qui tunc etiam cum has terras incolêtes caligine circumfusi erant, cum acie mentis conspicere cupiebant, qui non modo quia mori necesse est, verumetiam quia nihil mors habet quod sit horrendum, mortem non timet, magnum sibi præsidium ad beatam vitam comparat.

Felicitas humana in contemplatione consistit.

MERCVRIVS Trimegistus Asclepiades. Nos pijssimis votis optamus, si diuinæ placeret pietati, vt nos mundana custodia absolutos, superioris partis naturę restituat: & hæc est merces piè sub Deo, diligenter cũ mundo viuentibus. Quintil. in 4. causa. Si quis sciat quis est finis bonorum, quæ vera felicitas; nunquam sibi videbitur præmatura morte periturus.

Merces piorũ æterna retributio.

SENECA ad Lucil. epistola 20. O quãdo ille veniet dies, quando nemo in honorem tuum mentiatur; huc ergo cogitationes tuæ tendant, hoc cura, hoc opta. Idem in 73. Miraris hominem ad Deos ire, Deus ad homines venit, immo in homines, nulla enim bona mens sine Deo. Idem ad Paulum epistola 6. Feramus æquo animo, & vtamur foro quod sors concessit. Donec inuicta felicitas finem malis imponat.

Deus ad homines venit, & illos inhabitat.

De eodem secundum poetas.

CAP. CXXXIV.

ARATOR lib. 2.

Quantum per inania curris
Mens ignara boni.
Certeque humanum transcendunt gaudia votum.
Hoc facile est patrare Deo, cui muneris vsus
Hic potior quam nemo putat.

Gaudia cælestia humanũ transcendũt votum.

PROSPER vbi supra.

Semper erunt quod erant æterna gaudia vitæ:
Gaudendi quoniam causa eris ipse Deus.
Nec varios pariet motus diuersa voluntas:
Vnum erit cunctis lumen & vnus amor.
Inque bonis summis posita experientia felix:
Nec valet augeri nec metuet minui.
Ad patriam vitæ de nostis valle vocati:
Virtutum gradibus scandite lucis iter.
Gratior est fructus quam spes productior edit.
Vltro obiectorum vile aderit pretium.
Delitias iam nunc promissi concipe regni.
Virtute atque fide quod cupis esse tene.
Exulta, agnoscens te verbi in carne renatum:
Cuius si pars es, pars tua Christus erit.
Qui ne damnandi legeres mala gaudia mundi:
Promissum ad regnum se tibi fecit iter.

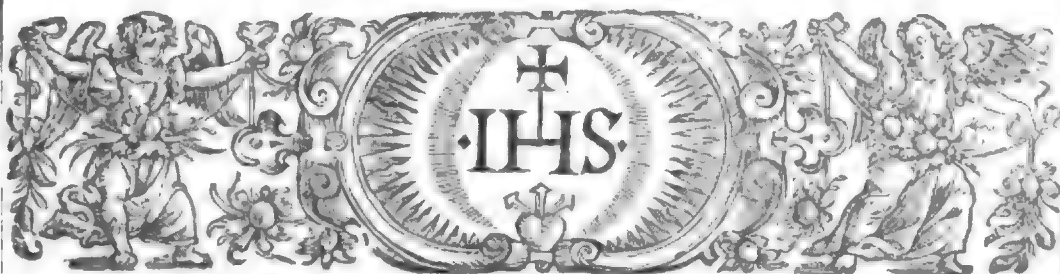

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER SEXTVS.

De scientia œconomica.

CAP. I.

Quid scientia œconomica

ISIDORVS in libro Etimologiarũ secundo. *Oeconomica, siue dispensatiua, est ars vel scientia, qua domesticarum rerum sapienter ordo disponitur;* sicut politica siue ciuilis est, quã totius ciuitatis vtilitas administratur. RICHARDVS in libro exceptionũ. *Oeconomica est scientia, quæ familiaris officij curam, mediocri dispositione componens, distribuit.* AVCTOR. De hac quidem scientia nullum speciale volumen à quoquam editum vsquequaque potui reperire, quamquam pulcherrimum Xenofontis Socratici librum œconomicum, in nostram linguam, eleganti sermone, legatur Hieronymus transtulisse. Sed quoniam is liber ad manus nostras huc vsque peruenire non potuit, ex cæteris authorum libris pauca capitula de his quæ ad eandem spectant scientiam, vtrinque colligere placuit.

Oeconomica est duplex, alia quæ familiam: alia quæ res familiares disponit. Illarum est quadruplex, vti & hæc.

ITAQVE quoniam œconomica non solum familiam sapienter regit atque componit, verumetiam res familiares siue domesticas prudenter administrat, & ordinat siue disponit; huiusmodi scientia vel ars videtur esse bipartita: & illa quidem eius pars, quæ propriam familiam siue personas familiares respicit, quatuor particulas comprehendit. *Quarum* prima est de mutua societate, & amore coniugum. *Secunda* de educatione filiorum. *Tertia* de regimine seruorum. *Quarta* de cultu amicorum. *Illa* quoque quæ ad domesticarum rerum dispositionem spectat quatuor nihilominus considerat. *Prima* namque consideratio eius est in rebus solerter ac fideliter acquirendis. *Secunda* in eis cautè conseruandis. *Tertia* in eis prudenter dispensandis. *Quarta* verò in debitis non contrahendis.

De Domo viri illustris ab ipso ornanda & illustranda.

CAP. II.

Domus viri illustris potius est bonis moribus ornanda quàm pretiosis ornamentis.

ANTE omnia sciendum, quod bonus paterfamilias domum totam suam, totamque familiam, suis vtique bonis moribus & actibus, potius quàm variis ac pretiosis materiebus aut speciebus, illustrat & ornat. Sicut etiam ex Philosophorum dictis liquido constat. *Tull. de off. libro* 1. Ornanda est dignitas domo, non ex domo tota quærenda est: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. In domo clari hominis hospites multi recipiendi sunt, & admittẽda hominum cuiusque generis multitudo, atque adhibenda est cura largitatis. Aliter enim ampla domus dedecori fit domino, si est in eo solitudo; & maximè si sub alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim cum à prętereuntibus dicitur: *ò domus antiqua! heu quàm dispari domino dominaris!*

Hospitalitas illustres viros decet.

Idem in libro 2. Decorum valde est patere domos illustrium virorum illustribus hospitibus. *Idem contra Salustium.* Non qui viuit vt tu, aliter loqui potest quã tu, nec quidquam domui tuæ turpius est quàm tu. *Valerius Maximus libro* 2. Quid prodest foris esse strenuum si domi malè viuitur. *Idem in eodem.* Quorum opera splendorem suum procul obtinuisse videntur, eorum dignitatem indignum est & deforme, domi collabi. *Lactantius in libro de vero cultu.* Non iusti & sapientis domus illustribus debet patere, sed humilibus & abiectis: nihil enim à viro iusto faciendum est, quod non sit beneficium; aut si refertur, interit, ac finitur.

Domus potius laudanda à domino quàm à supellectili.

Seneca in libro de quatuor virtutibus. Salubriter habita, nec dominum velis esse notum à domo, sed domum à domino. *Idem ad Lucill. epist.* 5. Qui domum intrauerit, nos potius miretur, quàm supellectilem nostram. Magnus ille est, qui fictilibus sic vtitur quomodo argento; nec ille minor est, qui sic argento vtitur quomodo fictilibus. Tibullus lib. 2.

Quid prodesse potest pondus graue diuitis auri:
Aruaque si findant pinguia mille boues?
Quidue domus prodest Phrygijs innixa columnis:
Aurataque trabes marmoreumque solum?

De bona vxore amplectenda, malaque cauenda.

CAP. III.

EVIGENTIVS *in lib. Mytologiarum* 1. Sicut nihil benigna superius prodit coniuge, sic nihil infesta crudelius muliere. Quantum enim sapiens pro viri salute, suam opponit animam pignori; tantum maligna ad mortem mariti, etiam suam vitam reputat nihili. ergo coniunx quanto est iure coniunctior, tanto est aut morum dulcedine mellea, aut felle malitia toxica. Est quippe aut perpetuale refugium, aut perenne tormentum.

Coniux benigna est singulare refugium, mala vero perenne tormentum. Exemplum.

Hieronymus contra Iouinianum lib. 1. Duellus qui prius Romæ nauali certamine triumphauit, Iliam virginem duxit vxorem, tantæ pudicitiæ; vt illo quoque seculo pro exemplo fuit, quo impudicitia monstrum erat, non vitium. Is iam senex, & trementi corpore, in quodam iurgio audiuit exprobrari sibi os fætidum; & tristis se domum contulit. Cum vxorem quæstus esset, quare nunquam se monuisset, vt huic vitio mederetur; fecissem inquit illa, nisi putassem omnibus viris sic os olere. Laudanda in vtroque pudica & nobilis mulie, & si ignorauit vitium viri, & si patienter tulit: Et quod maritus infelicitatem corporis sui, non vxoris fastidio, sed maledictio sensit inimici.

Exempla.

Socrates Xantippem & Myroneptem Aristidis, duas habebat vxores, quæ, cum crebro inter se iurgarentur, & illæ eas irridere esset solitus, quòd propter se fædissimum hominem, simis naribus, recalua fronte, pilosis humeris, & repandis cruribus, disceptarent, nouissimè verterunt in eum impetũ & malè mulctatatum, fugientemque, diu persecutæ sunt. *Liuij* Syllæ felicis (si non habuisset vxorem) Metalla coniunx palam erat impudica, & quia nouissimi mala nostra discimus, id Athenis cantabatur, & Silla ignorabat; secretaque domus suæ primum hostium conuicio didicit.

Martialis coquus:

Prædia solus habes, & solus Candide nummos:
Et cor solus habes, solus & ingenium.
Omnia solus habes, hoc te puto velle negare,
Vxorem sed habes Candide cum populo.

Tibullus libro 1.

Casta precor coniunx maneas, sanctique pudoris
D *Assideat custos sedula semper anus.*
Ne signo sis casta metu, sed mente fidelis:
Versatur celeri sors leuis orbe rota.

Auctor. *De hac quoque materia require in præcedenti lib. cap. de castitate. cap. quoque de moribus fœminarum.*

Vtrum sapienti expediat nubere,

CAP. IIII.

Incommoda matrimonij.

V*Alerius Maximus libro.* 7. Socrates ab adolescentulo consultus, vtrum vxorem duceret, an se ab omni matrimonio abstineret: Respondit, vtrum eorum fecisset, acturum pœnitentiam. Nam hic te inquit solitudo, ibi te orbitas, hic generis interitus, illic hęres alienus excipiet; illic perpetua solicitudo, contextus querelarum, dotis exprobratio, affinium graue supercilium, garrula socrus lingua, subsessor alieni matrimonij, incertus liberorum euentus.

Vir pecunia egens præstat pecuniæ viro indigente.

Idem in eodem. Quidam vnicæ filiæ pater Themistoclem consulebat, vtrum eam pauperi, sed ornato; aut locupleti parum probato collocaret. Cui ille, malo inquit virum pecunia, quàm pecuniam viro indigentē.

Hieronymus contra Iouinianum. Martia Catonis filia minor, cum quæreretur ab ea cur post amissum maritum denuo non nuberet: Respondit, non se inuenire virum qui se magis vellet quàm sua: quo dicto eleganter ostendit, diuitias magis in vxoribus eligi solere quàm pudicitiam; & multos non oculis, sed digitis vxores ducere. Optima sanè res, quod & auaritia con-
A ciliat. *amitam* cum propinquus moueret vt alteri viro nuberet, esse enim ei ætatem integram, & faciem bonam: nequaquam inquit hoc faciam: Si enim virum bonum inuenero, vt ante habui, quid volo timere ne perdam? Si malum, quid necesse est post bonum pessimum sustinere?

Epicurus voluptatis assertor, quanquam Metrodorus Discipulus eius Leonicon habuit vxorem, raro dicit sapienti ineunda coniugia, quia multa incommoda admixta sunt nuptijs. & quomodo diuitiæ, & honores, & corporum sanitates, & cætera quæ indifferentia nominamus, nec bona nec mala sunt, sed velut in meditullio posita, vsu & euentu, vel bona, vel mala sunt: ita & vxores sitas in bonorum malorumque confinio. Graue autem esset viro sapienti venire in dubium, vtrum bonā an malā ductutus sit. B *Fertur & aureus Theophrasti liber de nuptijs*, in qua quærit an vir sapiens ducat vxorem; Et cum definiuisset, si pulchra esset, si bene morigerata, & honestis parentibus; si ipse sanus ac diues: Sic sapientem aliquando inire matrimonium non vetuit, statim autem intulit, hęc autem raro in nuptijs vniuersa concordant. Non est igitur vxor ducenda sapienti.

Vxor potest esse bona & mala, quia tamen euentus est dubius, sapienti non est ducenda vxor.

De Incommodis nuptiarum.

CAP. V.

PRIMVM enim patet impedire studia philosophiæ; C nec posse quemquàm libris, & vxori pariter inseruire. multa etiam esse quæ matronarum vsibus necessaria sunt, pretiosæ vestes, aurum gemmę, sumptus ancillæ, suppellex varia, lecticæ, & exedra deaurata; deinde per totas noctes garrulę conquestiones scilicet. Illa ornatior procedit in publicum, Hęc honoratur ab omnibus; ego in conuentu fęminarum misella despicior: cur aspiciebas vicinam? quid cum ancillula loquebaris? de foro veniens quid attulisti? Non amicum habere possumus, non sodalem, alterius amorem suum odium suspicatur. Si doctissimus præceptor in qualibet vrbium fuerit, nec vxorem relinquere, nec cum sarcina ire possumus; pauperem alere difficile est, diuitem ferre tormentum.

Nemo potest libris & vxori pariter inseruire.

ADDE quoniam nulla est vxoris electio, sed qualiscunque D obuenerit habenda, si iracunda, si fatua, si deformis, si superba, si fœtida; quodcumque vitij est, post nuptias discimus. Equus, Asinus, Bos, Canis, & vilissima mancipia; vestes quoque, & lebetes, sedile ligneum, calix, & vrceolus fictilis, probantur prius, & sic emuntur; sola vxor non ostenditur, ne ante displiceat, quam ducatur. Attendenda est semper eius facies, & pulchritudo laudanda, ne si ad alteram aspexeris, se æstimet displicere. vocanda domina, celebrandus natalis eius, iurandum per salutem illius, vt sit superstes orandum, honoranda nutrix eius, & gerula; seruus paternus, & alumnus, & formosus assecla, & procurator calamistratus, & in longam securamque libidinem erectus spado (sub quibus nominibus adulteri delitescunt) quoscumque illa dilexerit, adamandi.

Pauperem vxorem alere difficile, diuitē ferre tormentum.

Magna sunt nuptiarum incommoda.

E SI TOTAM domum regendam commiseris, seruiendum est. Si aliquid tuo arbitrio reseruaueris, fidem sibi haberi non putabit; & in odium vertitur ac iurgia, & nisi cito consuleris, parabit venena. Anus, & aurifices, & ariolos, & institores gemmarum, sericarumque vestium, si intromiseris, periculum pudicitię est. Si prohibueris suspicionis iniuria. Verum quid prodest etiam diligens custodia, cum vxor impudica seruari non possit, pudica nondebeat. Infida enim custos est castitatis, necessitas. Illa vero pudica dicenda est, cui licuit peccare si voluit. Pulchra cito adamatur, fœda facile concupiscit. Difficile custoditur, quod plures amant. Molestum est possidere, quod nemo habere dignatur. Minori tamen miseria deformis habetur, quàm formosa seruatur. Nihil tutum est in quo totius populi vo-

Vxor impudica seruari non potest.

Vxor deformis formosæ est præferenda.

li vota suspirant, alius forma, alius ingenio, alius facetiis, alius liberalitate solicitat: aliquo modo expugnatur, quod vndique incessitur.

Adhuc de eodem.

CAP. VI.

QVod si propter dispensationem domus, & languoris solatia, & fugam solitudinis ducuntur vxores, multo melius seruus fidelis dispensat, obediens auctoritati Domini, & dispositioni eius obtemperans, quàm vxor, quæ in eo se æstimat dominam, si aduersus viri faciat voluntatem; idest quod placet, non quod iubetur. Assidere autem ægrotanti magis possunt vernulæ beneficiis obligati, quàm illa quæ nobis imputet lachrymas suas, & hæreditatis spe vendat, ingluuiem & solicitudinem iactans, languentis animum conturbet. Quod si languerit, coægrotandum est, & nunquam ab eius lectulo recedendum. At si bona fuerit, & suauis vxor (quæ tamen rara auis est) cum parturiente gemimus, cum periclitante torquemur. *Sapiens* autem nunquã solus esse potest: habet secum omnes qui sunt, quicumque fuerunt boni, & animum liberum quocumque vult transfert. Quod corpore non potest, cogitatione complectitur. Et si hominum inopia fuerit, loquitur cum Deo: nunquam minus solus erit, quàm cum solus fuerit.

Vernula est magis idoneus ad regimen domus quam vxor.

Vir sapiens minus solitarius est sine vxore, quam cum illa.

PORRO liberorum causa vxorem ducere, vt vel nomen nostrum non intereat, vel habeamus senectutis præsidia, & certis vtamur hæredibus, stolidissimum est. Quid enim ad nos pertinet recedentes è mundo, si nomine nostro alius non vocetur: cum & filius non statim patris vocabulum referat, & innumerabiles sint, qui eodem appellantur nomine; aut quæ senectutis auxilia sunt nutrire domi, qui aut prior te forte moriatur, aut peruersis moribus sit, aut certe cum ad maturam ætatem peruenerit, tardè ei videaris mori. Hæredes autem meliores & certiores sunt amici & propinqui, quos iudicio eligas, quam quos velis nolis habere cogaris. Licet certa hæreditas sit, dum aduiuis, bene vti substantia tua, quàm tuo labore quæsita, in incertos vsus relinquere. *Hæc & huiusmodi Theophrastus disserit quæ ora suffundãt Christianorum quorũ conuersatio in cælis est.*

Stultum est vxorem capere ad familiam conseruandam vel nomen.

Hactenus Theophrastes.

CICERO quoque rogatus ab Hirco, vt post repudium Terentiæ, sororem eius duceret; omnino facere supersedit dicens, *non posse se vxori, & Philosophiæ pariter operam dare.* *Gorgias* Rhetor librum pulcherrimum de concordia, Græcis tunc inter se dissidentibus, recitauit Olimpiæ: Cui Melancius inimicus eius, hæc nobis inquit de concordia præcipit, qui se, & vxorem, & ancillulam, tres in vna domo concordare non potuit. Æmulabatur quippe vxor eius ancillæ pulchritudini, & castissimum virum quotidianis iurgiis exagitabat.

Terentius in Hecira.

Vno quoque animo omnes Socrus oderunt Nurus.

Omnes socrus oderunt nurus.

Ouidius in lib. de remediis. 2.

Turpe, vir & mulier, modo iuncti, protinus hostes.

Idem in lib. Metamor. 1.

Imminet exitio vir coniugis, illa mariti:

Filius ante diem patrios inquirit in annos (vel honores)

Idem in libro Epi.

Quam male inæquales veniunt ad aratra iuuenci,
Tam premitur magno coniuge, nupta minor.

De Immoderato vxoris amore.

CAP. VII.

HIeronymus vbi supra. Tota amoris insectatio apud Platonem posita est, & omnia eius incommoda Lisias explicat, quod non iudicio, sed furore ducatur, & maximè vxorum pulchritudini grauissimus custos accubet. *Refert* præterea Seneca cognouisse se quendam ornatum hominem, qui exiturus in publicum, fascia vxoris pectus colligabat, & ne puncto quidem horæ præsentia eius carere poterat; potionemque nullam nisi alternis tactis labris, vir & vxor hauriebant. Alii deinceps non minus inepta facientes, in quæ improuida vis ardentis affectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis. Nihil autem interest quàm ex honesta causa quis insaniat vnde & Sextus in sententiis. *Adulter est* inquit *in suam vxorem amator ardentior.* In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, in sua nimius.

Amor nõ iudicio sed furore ducitur

Exemplum.

SAPIENS vir iudicio debet amare coniugem, non affectu: regat impetus voluptatis, nec præceps feratur in coitum. Nihil est fœdius, quàm vxorem amare quasi adulteram. Certè qui dicunt se causa reipub. & generis humani, vxoribus iungi, & liberos colere; imitentur saltem pecudes. Et postquàm vxorum venter intumuerit, ne perdant filios: non amatores se vxoribus exhibeant, sed maritos. Quorundam matrimonia adulteriis coaluere & ô rem improbam, ijdem illis pudicitiam præceperunt, qui abstulerũt. Itaque cito eiusmodi nuptias satietas soluit.

Oportet vxorem iudicio amare non affectu illáque grauidã non comprimere.

De Mutua parentum & filiorum exhibitione

CAP. VIII.

EX summa Azonis. Porro secundum leges, & liberi parentes, & parentes liberos tenentur alere, & omnia onera inuicem sufferre. Distingue tamen patrem, & ascendentes lineæ paternæ. Nam pater cogitur (ita demum si sit iustus) & idem in eis à quibus ipse descendit. Mater autem compellitur, & si vulgo conceperit, & idem in ascendentibus eius. Et autem differentia, quia mater non compellitur, nisi pater, vel ascendentes eius defecerint esse, vel modo sint egentes. Certum est enim, id quod filia parit, non auo materno, sed patri suo oneri esse, sunt & aliæ diuersitates in tempore, vel forte in aliis. Generale tamen est in omnibus parentibus, vt non compellantur alere, si habeant quod obiiciant liberis; vt ecce accusati sunt ab eis, vel quia sibi possunt sufficere in alimentis, vel ex bonis suis, vel ex artificio suo. Et idem puto in liberis circa parentes, & econuerso.

Parentes tenentur alere filios & filij parentes exceptis quibusdam casibus.

ITEM extranei hæredes, liberos non habent necesse alere nec parentes liberorum, nisi in summam egestatem sint deducti. Nec distinguendum in liberis, an sint in potestate, vel non. Præstari autem debent alimenta pro modo facultatum; & si non præstentur, captis pignoribus, & distractis, cogetur quis satisfacere sententiæ. Si autem de hoc ipso sit dubium an sit parens; vel de liberis; super ea re summatim iudex debet cognoscere: & si constiterit filium, vel parentem esse, tunc ali iubebit, alioquin non decernet alimenta.

Hæredes extranei nõ tenentur alere liberos domini nisi præcedentis.

SCIENDVM est tamen, quod si pronunciauerit iudex ali debere, tamen ea res non facit præiudicium veritati; nec enim hunc pronunciatur filium esse, sed ali debere; forte quia incidẽti quæstione filiationis non plena, sed semiplena fit cognitio. Vel forte illa est ratio, quia pater quandoque cogitur alere etiam non suum. Nam si (vxore denunciante sese prægnantem) maritus non negauerit, non vtique suus ille efficietur partus. Cæterum si hoc esset, satis iniuriosum esset. si quis autem longo tempore abfuerit, & reuersus vxorem prægnantem inuenerit, & idcirco reiecerit, cogitur tamen alere filium, donec constet de filiatione.

Pater quandoque tenetur alere non suum.

De Educatione filiorum.

CAP. IX.

QVintil. l. 1. Vtinam liberorum nostrorũ mores non ipsi perderemus. Infantiã statim delitiis soluimus, mollis educatio, quam indulgentiam vocamus, neruos omnes mentis & corporis frangit. Ætas igitur hominis tunc vel maxime formanda est, cum simulandi nescia est, & præcipientibus facillime cedit, frangas enim citius

Liberi instituendi & formandi in ætate sunt iuuenili. Pueri nõ nimis seueriter tractandi.

citius quàm corrigas, quæ in prauum duruerunt. *Idem in li. 2.* Ingenia tamen puerorum nimia emendationis seueritate deficiunt: nam & desperant, & dolent, & nouissime oderunt; & quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur. *Valerius li. 2.* Persæ, non aspiciunt liberos suos priusquam septem annos impleuerint, quo paruulorum amissionem æquiore animo sustineant. *De hac quoque materia plenius require in preced. lib. ca. de moribus puerorum; cap. quoque de puerorum instructione. Sueto. lib. 2. de. 12. Cæsaribus.* Augustus Cæsar, filiam & neptes ita instituit, vt etiam lanificio assuefaceret, vetaretque loqui aut agere quicquam, nisi palam; & quod in diurnos commentarios referetur.

Exemplum.

De Beneficijs, & emendatione propinquorum.

CAP. X.

Augustinus de Doct. Christiana. Cum autem omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est, qui pro locorum, & temporum, vel quarumlibet rerum oportunitatibus constricti, tibi quasi quadam sorte iunguntur.

Quibus potissimum benefaciendum.

Ex decretis Gratiani causa. 23. q. 1. Aug. in sermone de puero centurionis. Paratus esse debet homo iustus & pius, patienter eorum malitiam sustinere, quos fieri bonos quærit. In manifesto autem id fiat, quod eis videtur prodesse, quibus bene velle debemus. Agenda sunt autem multa, etiam cum inuitis, quadam benigna asperitate plectendis, quorum potius vtilitati consulendum est, quam voluntati. Nam in corripiendo filium quemlibet asperè, nunquam profecto paternus amor amittitur: fiat tamen quod nolit, & doleat quia etiam inuitus dolore videtur esse sanandus.

Filius interdum asperè, sed paternaliter corrigendus.

Ex summa Azonis. Quoniam autem emendatio propinquorum, adhibita quoque quadam vi licita, celebratur, tribuit lex potestatem senioribus propinquis, iuniorum delicta corrigendi, pro qualitate delicti, cum moderamine tamen quodam, & iure quasi patrio, vt in immensum hæc licentia non extendatur. Nam si atrocitas facti, emendationis domesticæ ius excedit, placet enormis delicti reos dedi iudicum notioni.

Propinqui seniores possunt moderatè iuniores castigare.

De Mutua vicissitudine dominorum atque seruorum.

CAP. XI.

Augustinus de Ciui. Dei. li. 19. In domo autem iusti viuentis ex fide, etiã qui imperãt seruiunt eis quibus videntur imperare; neque. n. dominãdi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbia, sed prouidendi misericordia. Hoc naturalis ordo præscribit, ita Deus hominem condidit. Nam dominetur inquit piscibus maris, & volatilibus cœli, & reptilibus terræ. Rationalem factum ad imaginem suam voluit nisi irrationabilibus dominari; non hominem homini, sed hominem pecori, Inde primi iusti, pastores pecorum magis, quam reges hominum constituti sunt; vt sic insinuaret Deus, quid postulet ordo creaturarum, quid exigat meritum peccatorum.

CONDITIO seruitutis iure intelligitur imposita peccatori; proinde nusquam scripturarum legimus (seruum) antequam hoc vocabulum Noe iustus, peccatum filii vindicaret. Nomen itaque istud culpa meruit, non natura. Origo autem vocabuli (seruorum) in Latina lingua inde creditur ducta; quod hi qui iure belli possent occidi, à victoribus conseruabantur, & serui fiebant, à seruando appellati; quod etiam ipsum sine peccati merito non est. Nam & cum iustum geritur bellum, pro peccato contrario dimicatur; & omnis victoria cum malis prouenit diuino iudicio, vt victos humiliet; vel emendans peccata, vel puniens. Testis est hominibus homo Dei Daniel, cum in captiuitate positus, peccata sua & peccata populi sui cõfiteretur Deo, & hãc esse causam illius captiuitatis pio dolore testatur.

Seruitus à culpa non à natura processit.

PONITVR ergo quod seruitutis causa peccatum est, vt homo homini conditionis vinculo subderetur: quod non fit nisi Deo iudicante, apud quem non est iniquitas; & nouit diuersas pœnas meritis distribuere peccantium. Sicut autem supernus Dominus dicit. *Omnis qui facit peccatum seruus est peccati.* Ac per hoc multi quidem religiosi, dominis iniquis, non tamen liberis seruiunt. A quo enim quis deuictus est, huic & seruus addictus est: & vtique felicius seruitur homini, quàm libidini; cum sæuissimo dominatu vastet corda mortalium (vt alias omittam) libido ipsa dominandi. Hominibus autem, illo pacis ordine quo alijs alij subiecti sunt, sicut prodest humilitas seruientibus, ita nocet superbia dominantibus.

Vt humilitas prodest seruientibus, ita superbia nocet dominantibus.

NVLLVS autem natura, in qua prius Deus hominem condidit seruus est hominis aut peccati, verum pœnalis seruitus ea lege ordinata, quæ naturalem ordinem conseruari iubet, perturbari vetat. Quia si contra eam legem non esset factum, nihil esset pœnali seruitute coercendum. Ideoque Apostolus monet *seruos subditos esse dominis suis, & ex animo eis cum bona voluntate seruire*, vt scilicet seruitutem suam quodammodo liberam faciant, non timore, siue dolo, sed fidei dilectione seruiendo; *donec transeat iniquitas, & euacuetur omnis principatus, & potestas humana, & sit Deus omnia in omnibus.* Quocirca etiam habuerunt seruos iusti. Itaque patres nostri sic administrabãt domesticam pacem, vt secundum hæc temporalia bona, filiorum sortem à seruorum conditione distinguerent: Ad Deum autem colendum, in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domus suæ membris æquali dilectione consulerent: quia naturalis ordo ita præscribit, vt nomen patrisfamilias hinc exortum sit.

In temporalibus secernendi sunt filij à seruis, non autem in spiritualibus.

De regimine seruorum.

CAP. XII.

Cassiodorus epistola 33. Maiora principem decet tribuere, quam à seruitute videatur accepisse. *Plautus in Aulularia.* Væ autem apud quos Domini vigilias multam in noctem pertrahunt, tantum enim seruis de vita, quantum de nocte auferunt. *Idem in eadem.* Domini sunt, dicant quod volunt, quamdiu libuerit tolerandum est. *Ex prouerbijs sapientum.* Minus quàm seruus est Dominus, qui seruos timet.

Seneca ad Lucill. Epist. 47. Illos autem rideo, qui turpe existimant cum seruo suo cœnare; quare? nisi quia superbissima consuetudo, cænanti domino, stantium seruorum turbã circumdedit. Ille quidem ingenti auiditate distentum ventrem onerat, serui autem tota nocte ieiuni mutique perstant: sicque fit vt de domino loquantur, quibus coram domino loqui non licet. Tu autem sic cum inferiore viue, quemadmodum tecum superiorem velis viuere; & quotiens in mentem venerit, quantum tibi in seruum liceat; in mentem etiam veniat, tantundem in te domino tuo licere.

Sic dominus debet seruum tractare, sicut ipse seruus existens tractari vellet.

Didymus rex Brachmannorum ad Alexandrum Magnum. In homines nostri similes, superbia non agimus Imperium; nec quemquam vel minima seruitute exigimus, præter corpus, quod solum animo famulari debere censemus. Alioquin sæuitia est in obsequium cogere, quos nobis fratres eadem natura progenuit, & quibus à Deo patre communium bonorum spondetur hæreditas. *Valerius 4. lib.* Plato cum aduersus serui delictum vehementius exarsisset, veritus ne vindictæ modum excederet, Speusippo amico suo castigationis arbitrium mandauit.

Sæuitia est homines in seruitutem redigere, cum omnes sint natura fratres.

Ex summa Azonis. Olim Dominus impune seruum suum occidere poterat: sed hodie distinguunt; an occidat causa iusta, aut sine causa, & tunc aut voluntate sua, aut casu, aut culpa. In secundo casu tenetur, tanquam si liberum occidisset. In primo non. Vbi autem eum verberibus, & fame affligit, sed id moderatè facit, impunitum erit. Si autem immoderatè, confugere potest seruus ad præsides, vt compellatur dominus vendere seruum suum bonis conditionibus, id est ne re-

Qui seruum occidit sine causa ad minus delinquit quamsi liberum occidisset.

uertatur in Domini potestatem. *Ex notulis super titulos primi lib. Pandectarum sive digestorum.* Adrianus Vmbriciam quandam matronam in quinquennium relegauit, quod ex leuissimis causis ancillam suam atrocissimè tractasset. Cato vbi supra.

Non est despiciendum consilium serui.

Vtile consilium Dominus ne despice serui:
Nullius sensum si prodest spreueris vnquam.
Contra hominem iustum prauè contendere noli:
Semper enim Deus iniustas vlciscitur iras.

Galtherus in Alexandriede, lib. 1. *Require c. de electione potestatis. De hac etiam materia require in præcedenti lib. c. de moribus seruorum; & iterum inferius in hoc eodem lib. de libertate & seruitute.*

De seruanda pace domesticorum,

CAP. XIII.

Quid pax domestica.

AVgustinus de Ciuit. Dei lib. 19. *Pax itaque domus est ordinata imperandi & obediendi concordia cohabitantium.* Hanc naturali iure vel instinctu, seruare omnes appetunt. Nam & latrones, vt vehementius & tutius infesti sint paci cæterorum, volunt pacem habere sociorum. Sed & si vnus tam præpollens sit viribus, & conscius & ita cauens, vt nulli socio se committat, solusque insidians & præualens, quibus potuerit oppressis & extinctis, prędas agat; cum eis certè quos occidere non potest, & quos vult latere quod facit, qualemcunque vmbram pacis tenet. In domo autem sua cum vxore & filijs studet profecto esse pacatus, eis quippe ad nutum obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat, indignatur, corripit, vindicat; & domus suæ pacem (si ita necesse sit) sæuiendo componit; quam sentit esse non posse, nisi cuidam principio (quod ipse est in domo) cætera in eadem domestica societate subiecta sint. Ideoque si offerretur ei seruitus plurimorum; vel ciuitatis, vel gentis; ita vt sic ei seruirent, quemadmodum sibi domi suæ seruiri volebat; non se iam latronem latebris conderet, sed in regem conspicuum sublimaretur, cum eadem in ipso cupiditas, & malitia permaneret. Pacem itaque cum suis omnes habere cupiunt, quos ad arbitrium suum viuere volunt.

Omnes etiã latrones, pacem domesticam conciliare student.

Simile.

DEINQVE etiam sæuissimæ feræ, genus proprium quadam pace custodiunt, coeundo, gignendo, pariendo, fouendo, nutriendo; cum sint plereque insociabiles, & solivagæ, vt Leones, Vulpes, Aquilæ, noctuæ. Quę enim Tigris non filijs suis immurmurat, & pacata feritate blanditur. Quis Miluus non coniugium copulat, oua confouet, pullos alit, & quasi cum matrefamilias, societatem domesticam, quanta potest pace conseruat. Quanto magis homo fertur quodammodo naturę suæ legibus, ad ineundum societatem, pacemque cum hominibus (quantum in ipso est) omnibus maximeque domesticis obtinendam.

De Electione vel acquisitione amicorum.

CAP. XIV.

Ne incipias amare quem deinceps possis odisse.

EX *Prouerbijs sapientum.* Talem diligentiam in amicis adhibe comparandis, ne incipias amare, quem deinceps possis odisse: tu primum teipsum bonum exhibe, & sic alterum tui similem elige. Amor extorqueri non potest, sed elabi potest.

Seneca de benef. libro 6. Neminem tam altè sæcula posuerunt, vt non illi amicus eo magis desit, quo nihil absit. *Idem in libro de remedijs fortuitorum.* Quare amicum inter recta & honesta officia, quære in laboribus, ad mensam res ista non quęritur.

Amicus non est ad mensam quærendus, sed inter honesta officia.

Idem ad Lucillum Epist. 3. Si aliquem amicum existimas, cui non tantundem credis quantum tibi, vehementer erras. Errat, & ille, qui amicam in atrio quærit, in conuiuio probat. Nullum habet maius malum occupatus homo, & bonis suis obsessus, quam quod amicos sibi putat, quibus ipse non est. Tu verò omnia cum amico delibera, sed de ipso prius. Post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum. Ipsi verò prępostere permiscent officia, qui contra præcepta Theophrasti, cum amauerint, iudicant, & non amauerint cum iudicauerint.

Tullius in lib. de amicitia. Veterrima quoque amicitia (sicut vinum vetus) debet esse suauissima. Maxima enim est vis vetustatis & consuetudinis. Caueamus autem ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis est causa cur diligantur; sed rarum genus est. Equidem omnia pręclara; nec quicquam difficilius est, quam reperire quod sit ex omni parte in suo genere perfectum. Ipse homo seipsum diligit per se, non vt aliquam à seipso mercedem exigat charitatis suæ; quod nisi in amicitia idem transferatur, verus amicus nunquam repetitur. Est enim verus amicus tanquam alter idem. Æquum est ergo ipsum virum primum bonum esse, & seipsum primum per se diligere. Deinde alterum sui similem quærere, cuius animum ita cum suo misceat, vt penè efficiat vnum ex duobus. Scipio solebat conqueri, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent, vt Capras & oues quot quisque haberet, dicere posset, amicos quot haberet non dicere posset.

Veterrima amicitia debet esse suauissima: nec nimis cito diligere incipiendum est.

Homo debet primò esse bonus, & postea amicum sibi similẽ quærere.

Idem in Rheto. 2. Diligere oportet, quem te velis diligere. *Salustius in Iugurthino.* Veros amicos neque armis cogere, neque auro parare queas; sed officio & fide parantur. *Macrobius in lib. Saturnalium.* Ita amicum habeas, vt inimicum posse fieri putes. *Valerius Maximus* Bias quoque Prienæus ita aiebat oportere homines in vita amicitiæ versari, vt meminissent eam ad graues inimicitias conuerti. *Socrates.* Cum amicis breues rationes, amicitias longas habere oportet, principium amicitię bene loqui, exordium inimicitiarum maledicere. Amicus rarò acquiritur, citò amittitur.

Theophrastus. Expedit iam probatos amicos amare, non amatos probare. *Suetonius de 12. Cęsaribus lib. 7.* Augustus Cęsar amicitias non facilè admisit, & constantissimè retinuit.

Probandus est amicus antequam diligatur.

Plautus in Aulularia. In amicitiam & fidem stultum ne receperis. Nam insipientium atque improborum facilius sustinetur odium, quàm collegium. Vis te non decipi? nemini crediderix. Visne tibi honorem deferri? inter miseros viuito; nemini te querulo nimis sodalem feceris.

Cato vbi supra.

Dilige sic alios, vt sis tibi charus amicus.
Sic bonus esto bonis, ne te mala damna sequantur.
Ignotum tibi, tu noli præponere notis;
Cum tibi vel socium, vel fidum quæris amicum.
Non tibi fortuna est hominis, sed vita petenda.

Ouidius in lib. Tristium 4.

Turpius eijcitur quàm non admittitur hospes.

De administratione rerum domesticarum.

CAP. XV.

AVCTOR. Secunda verò pars Oeconomicæ, quæ ad rei familiaris dispositionem pertinet, quatuor (vt dictum est) partes continet. *Prima* consistit in domesticarum rerum negotiis solerter ac strenuè procurandis, ipsisque rebus iustè & fideliter acquirendis atque multiplicandis. *Secunda*, in eis custodiendis. *Tertia* in eis dispensandis. *Quarta* in debitis euitandis.

De iusta rerum acquisitione dicit Tullius in libro de Offic. 3. *Arbitrandum magis esse contra naturam, hominem aliquid homini sui commodi causa detrahere, quàm omnia incommoda subire.* Et iterum, *Vir*, inquit, *bonus & iustus, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet.* Patet ex his verbis Tullij, quod etiam Philosophi fraudem & auaritiam detestantes, senserunt absque damno

Res domesticæ debent ad ministrari sine alicuius præiudicio.

no alterius res domesticas debere multiplicari. Quod & penitus fieri difficile est, aut etiam impossibile. Ab antiquo tempore tritum est prouerbium. *Omnis diues aut est iniquus, aut hæres iniqui.*

De hac quoque materia require plenius in præcedenti libro capite de cupiditate & auaritia, de rapina quoque & fraude & vsura. De cautela custodiæ dicit Cassiodorus in epistola 33. *Maior in conseruandis rebus, quam inueniendis adhibenda est cautela.* Et iterum Claudianus in maiori volumine. *Plus est seruasse quæsitum, quàm quæsisse nouum.* Porro de prudenti rerum dispensatione iam dictum est in præcedenti libro, *tractatu de libertate.* De hac Augustinus ita loquitur in libro de doctrina Christiana. Cum inquit omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum, qui pro locorum, & temporum, vel quarumlibet rerum oportunitatibus constricti, tibi quasi quadam sorte iunguntur. Ambr. in libro de Offic in diuersis casibus, cui potius tribuendum sit, plenissime describit.

Nec diues nec pauper debet mutuū capere.

Deniqve de vitanda debitorum obligatione dicit Ambrosius in libro de Tobia. Paupertas non habet crimen, sed debere verecundum est, non reddere verecundius. Diues es, pauper es, non sumas mutuum. Si diues, nullam pateris petendi necessitatem. Si pauper, considera soluendi difficultatem. *Hinc etiam in prouerbijs sapientum legitur.* Fraus est accipere, quod non possis reddere.

Seneca quoque scribit in lib. de beneficijs. Primo docendi sunt qui libenter accipiunt, libenter reddere; & eos quibus obligati sunt, re animoque, non tantum æquare, sed etiam vincere. Itaque si beneficia gratis collata reddenda sunt, multo fortius mutua. Denique quia multi ingrati quidem videntur in petendo, sed inimici fiunt in reddendo.

Dum amico potenti mutuum damus & ipsum & pecuniam perdimus.

Dicit Demas philosophus. Amico me rogante pecuniam dum mutuo, ipsum & pecuniam perdo. Primum itaque membrum huius diuisionis, quod consistit in domesticarum rerum agendarum industria, latius prosequamur ab ædificijs inchoantes.

De Habitaculis construendis.

CAP. XVI.

Palladius in libro de Agricultura. Ædificium pro agri merito, & pro fortuna domini oportet institui. Si vicinus est fluuius vbi statuimus fabricæ sedem parare, eius debemus explorare naturam, quia plerunque, quod exhalat inimicum est. Palus omnimodo vitanda, præcipuè si ab Austro est, vel Occidente, & siccare consueuit æstate, propter pestilentiam, vel animalia inimica quæ generat. præterea scire necessarium est cōstruenti, quæ calcis & arenæ natura sit vtilis. Arenæ enim fossitiæ genera sunt tria, nigra, rufa, cana. Omnium præcipue rufa melior. Meriti sequentis est cana. Tertium locum nigra possidet. Ex his quæ comprehensa manu edit stridores, erit vtilis fabricanti. Item si panno, vel lintheo candidæ vestis inspersa & excussa, nihil maculæ relinquit aut sordis, egregia est.

Non est bonū ædificare iuxta paludes.

Arena marina non est vtilis nisi extrahatur salsedo.

Sed si fossilis arena non fuerit, de fluminibus, aut glarea, aut littore colligetur. Marina arena tardius siccatur, & ideo non continuè, sed intermissis temporibus construenda est, ne opus oneret, & corrumpat: camerarum tectoria salso humore dissoluit; Nam fossiles tectorijs & cameris, ex celeri siccitate vtiles sunt, melioresque si statim cum effossę sint misceantur. Nam diutino sole, aut pruina, aut imbre vanescunt. Fluuiales tectorijs magis poterunt conuenire. Sed, si vti necesse sit, maris arena, erit commodum prius eam lacuna humoris dulcis immergi, vt vitium salis, aquis suauibus eluta, deponat.

Calx struc turis conuenit.

Calcem quoque albo saxo, duro, vel tiburtino, aut columbino fluuiali coquemus; aut rubeo, aut spongia, aut postremum marmore. Quæ autem erit ex spisso & duro saxo, structuris conuenit. Ex fistuloso vero aut molliori lapide, tectorijs adhibetur. Vtilius, in duabus partibus calcis, vna arenæ miscenda est. In fluuiali verò arena, si tertiam partem testæ cretæ addideris, operum soliditas mira præstabitur.

De Situ & forma ędificiorum.

CAP. XVII.

Qualiter construendum fundamentū.

Pretorij situs, loco aliquatenus erectiore & sicciore quam cætera esse debet, propter iniuriam fundamentorum, & vt læto fruatur aspectu. Fundamenta autem hoc modo ponenda sunt, vt latiora sint ex vtraque parte semipedis spatio, quam parietis corpus increscit. Si lapis occurrat, facilis causa est collocandi, in quo sculpi tantum fundamenti forma debebit, vnius pedis altitudine, vel duorum. Si solida & constricta inuenietur argilla, quinta aut sexta pars altitudinis obruatur; donec munda, sine ruderum suspicione occurrat argilla: quę si omnino desit, quartam mersisse sufficiet.

Qualis debeat esse situs domus, eius que forma.

Stvdendvm præterea, vt hortis & Pomarijs cingi possit, aut pratis. Sed totus fabricæ tractus, vnius lateris longitudine in quo frons erit, meridianam partem respiciat. In primo angulo excipiens ortum solis hyberni, & paululum ab Occidente auertatur hiemali. Ita proueniet, vt per hyemem sole illustretur, & calores eius æstate non sentiat. forma tamen esse debet eiusmodi, vt ad habitationem, breuiter collectas, & æstati & hyemi præbeat mansiones. Quæ hyemi parantur ita sint constitutæ, vt possit eas hyberni solis totus propemodum cursus hilarare, mensura vero hæc seruanda est in triclinijs, atque cubiculis; vt quanta latitudo vel longitudo fuerit, in vnum computetur; & eius medietas in altitudine conferatur.

De Pauimentis eorum.

CAP. XVIII.

Obseruanda pro pauimētis.

In his pauimenta oportuna esse debebunt, primum in fabricis planis earum, obseruandum est, vt æqualis & solida contiguatio fiat, ne gradus ambulantium tremor fabricæ titubantis excutiat. Deinde vt axes quernæ cum æsculeis non misceantur. Nam quęrcus, humore concepto, cum se cæperit siccare, torquetur & rimas in pauimento faciet; æsculus autem sine vitio durat. Sed si quercu suppetente æsculus desit, subtiliter quercus secetur, & transuersus atque directus, duplex ponatur ordo tabularum, clauibus frequentibus fixus.

Ex qua materia conficiendum pauimentum.

De acere, aut fago, aut Fraxino, diutissime tabulata durabunt, si stratis desuper paleis, vel silice, humor calcis nusquam ad tabulati corpus accedat. tunc super stratum minabis ruderes, idest saxa confusa duabus partibus, & vna calcis temperante constitues. hęc cum ad sex digitorum crassitudinem feceris, si loca hiemalia sunt, tale pauimentum debebis imponere, in quo vel nudis pedibus stantes ministri hyeme non rigescant: inducto itaque rudere, vel testato pauimento, congestos & calcatos spisse carbones, cum sabulone & fauilla & calce permisces, & huius crassitudinem semipedis iubebis imponi. Quod exæquatum nigra pauimenta formabit, & si qua fundentur ex poculis, velociter rapta desuget.

De parietibus, & tectoriis.

CAP. XIX.

QVOD si latericios parietes in prætorio facere volueris perfectis parietibus in summitate, quæ trabibus subiacebit, structura testacea cum coronis prominentibus fiat sesquipedali altitudine; vt si corruptæ tegulæ, aut imbrices fuerint, parietem non possint penetrare per pluuiam. Deinde prouidendum est, vt siccis & asperatis parietibus latericiis inducatur tectorium, quod humidis ac lenibus adhærere non poterit. Et ideo tertio eos prius debebis obducere, vt tectorium sine corruptione suscipiant.

Bonitas calcis vnde deprehendatur. OPVS quoque albatum sæpe delectat, cui calcem debebimus adhibere, cum multo tempore fuerit maceratum. Ergo vt vtile probes ascia calcem quasi lignum dolabis: si nusquam aciem eius offenderit, & quod asciæ adhæret fuerit molle atque viscosum, constat albatis operibus conuenire.

PARIETVM verò tectura sic fiet fortis & nitida. Primo trullis frequenter inducta, cum siccari cœperit iterum inducatur ac tertio: post hæc tria coria ex marmoreo grano cooperiatur ad trullam, quæ inductio ante tamdiu subigenda est, vt quo calx subigetur mundum leuemus: hæcque marmoris grani inductio cum siccari incipiet, aliud corium subtilius oportet imponi; sic & soliditatem custodiet, & nitorem.

De Cisternis, & Piscinis.

CAP. XX.

VITANDVM est (quod plerique fecerunt) aquę causa villas in infimis vallibus mergere, & paucorum voluptatem præferre habitatorum saluti; cum si fons desit, ac puteus, Cisternas construere conueniat, quibus omnium conduci possit aqua tectorum. *Modus fabricandi cisternam.* Magnitudo ea cui delectaris Cisterna construatur, longior magis quàm latior. In imis solum alto rudere solidatum, relicto fusorijs loco, testacei pauimenti superfusione læuigetur. Hoc pauimentum omni cura terendum est ad nitores, & lardo pingui decocto assiduè perfricandum. Quod vbi deducto humore siccatum est; ne rimis in aliqua parte findatur, etiam parietes simili modo velentur obducti & ita post diuturnã & solidam siccitatem, aquæ præbeatur hospitium. Anguillas sane, piscesque fluuiales mitti in his, pasci que conuenit, vt horum natatu, aqua stans agilitatem currentis imitetur.

Vtilitas piscinæ. PISCINÆ duę, vel solo impressæ, vel cæso lapide circa villam esse debebunt, quas facile est aut fonte, aut imbre suppleri; vt vna ex his vsui sit pecoribus, vel auibus aquaticis; alia madefaciat virgas, & coria Lupi, Pinos, & si qua rusticitas consueuerit infundere.

De Cellis vinarijs, & Olearijs.

CAP. XXI.

Quomodo construenda cella. CELLAM vinariam Septentrioni habere debemus oppositam, frigidam, vel obscuræ proximam; longè à balneis, stabulis, furno, sterquilinijs, cisternis, aquis, & cæteris odoris horrendi: ita constructam, vt non timeatur à fluctu; sic autem dispositam, vt basilicę ipsius forma, calcatorium loco habeat altiore constructum, ad quod inter duos lacus, qui ad excipienda vina hincinde depressi sint, gradibus tribus ferè ascendatur, aut quatuor. Ex his lacubus canales structi, vel cubi fictiles circa extremos parietes currant, & subiectos lateri suo dolios, per vicinos meatus manantia vina defundant. Si copia maior est, medium spatium cupis deputabitur, quas ne ambulantia vina prohibeant, asellis altioribus impositas, vel supra dolia possumus collocare, spatio interlongiore distantes; vt si res exigat, currentis transitus possit admitti. quod si cupis locum suum deputabimus: Is locus ad calcatorij similitudinem, podiis breuibus, & pauimento testato solidetur, vt etiamsi ignorata se cupa diffuderit, lacu subdito excipiantur, non peritura vina, quæ fluxerunt.

OLEARIS cella Meridianis sit obiecta partibus, & contra frigus munita, vt illi per specularia debeat lumen admitti, ita & operas quæ hyeme sunt, nullus algor impediet, & oleum cum premetur adiutum temporibus, frigore non valebit astringi. *Cella olearia* Receptacula olei semper munda sint, ne nouo sapore infecta, veteri rancore corrumpantur. At si quis maiori diligentia studet, subiectis hincinde cuniculis pauimenta suspendat, & ignem suggerat, fornace succensa. Ita purus calor olei, cellam sine fumi nidore vaporabit, quo sæpe infectum corrumpit saporem.

De Horreis.

CAP. XXII.

SITVS horreorum, & superior, & longè ab omni humore, & lætamine, & stabulis ponendus est; frigidus, ventosus, & siccus; cui prouidendum est structuræ diligentia, ne rimis possit abrumpi. *Qualis horreorum situs & fabrica.* Solum igitur omne bipedis crassitudine sternatur, vel maioribus laterculis, quos suffuso testaceo pauimento debemus imprimere. Tunc diuisas cellas, si magnus sperabitur frumentorum prouentus, grano cuique tribuemus. Si terræ pauperes minora promittunt, vel crateis podiis erunt discernenda grana ria, vel vimineis vasculis reditus tenues congeremus.

SED factis granariis amurca luto mixto parietes liniantur. Cui arida Oleastri folia, vel Oliuæ pro paleis adijciantur; quo tectorio siccato, rursus amurca respergatur: quæ vbi siccata fuerit, frumenta condentur. Hæc res gurgulionibus, & cęteris noxijs animalibus inimica est. Aliqui Coriandri folia frumentis miscent ad seruandum. Nihil tamen commodius erit diu custodiendis frumentis, quàm si ex areis in alterum vicinum locum transfusa refrigerentur aliquantis diebus, atque in horreis inferantur.

NEGAT Columella ventilanda esse frumenta, quia miscentur magis animalia totis aceruis: quæ si non moueantur in summitate, vltra mensuram palmi subsistent, & hoc velut corrupto corio, cætera illæsa durabunt. Asserit idem, noxia animalia vltra prædictam mensuram, non posse generari. Herba Consa sicca (vt Græci asserunt) substrata frumentis, addit ætati. Ab horreis tamen auster debet esse auersus.

De stabulis, & chorte, & auiarijs.

CAP. XXIII.

STABVLA Equorum vel Boum, meridianas quidem respiciant partes, non tamen careant à Septentrione luminibus, quæ per hyemem clusa nihil noceant, per æstatem patefacta refrigerent. Ipsa stabula propter vngulas animalium ab humore suspensa sint. Boues nitidiores fient, si focum proximè habeant, & lumen intendant. Octo pedes ad spatium standi, singulis boum paribus abundant; & in porrectione quindecim plantæ roboreæ supponantur stationibus equorum, vt iacentibus molle sit, stantibus durum.

Chors ad Meridiem pateat, & obiecta sit soli; quia facilius erit, propter ea quæ insunt animalia, ad æstatis temperandum calorem quàm ad arcendum frigus hyemis. Porticus, furcis, asseribus, & fronde formari debent, vel scindulis; vel (si copia suppetit) tegulis, vel (si facilius, & sine impensa placuerit) tegentur caricibus aut genestis. Circa parietes chortis extremos, auiaria facienda sunt, quia stercus auium maximè necessarium est agriculturę, excepto anserum lætamine, quod satis omnibus inimicum est.

Stercus auiũ est agricultura vtilis.

De Columbarijs, & Turturum, & Turdorum cubiculis.

CAP XIV.

Quomodo tractande columbæ.

COlumbarium vero potest accipere sublimis vna turricula in prætorio constituta, lęuigatis ac dealbatis parietibus, in quibus quatuor partibus fenestellæ (sicut mos est) breuissimæ fiant, vt Columbas solas ad introitum exitumque permittant: nidi figurentur interius. Amustelis tutæ fiunt, si inter eas vetus sparta proijciatur. Non pereunt, neque locum deserunt, si per omnes fenestras aliquid destrangulati hominis loro, aut vinculo, aut fune suspendas. Inducunt alias, si Cymino pascantur assiduo, vel Hirci alarum balsami liquore tangantur. Fœtus frequentant si hordeum torrefactum, vel fabam, vel eruum sæpe consumant. Triginta autem Columbis volantibus, diurni tres sextarij tritici sufficient. Aut creaturæ prouidebimus ita, vt eruum verbi gratia, mensibus præbeamus hybernis. Rutæ ramulos, plurimis locis oportet contra animalia inimica suspendere.

Hæc videtur sapere vana vetularum somnia.

Sed columbarij cellæ duo subiecta cubicula fiant; vnum breuem, & prope obscurum, quo Turtures claudi possint, quos nutrire facillimum est. Nam nihil expetunt nisi vt æstate, qua sola maximè pinguescunt, triticum vel millium mulsa maceratum semper accipiant. Sed modius vnus diurnus 120. Turturibus sufficit. Aqua sane eis frequenter mundior debet offerri.

Quomodo turtures nutriedi, atque etiam turdi.

Aliud vero cubiculum Turdos nutriat; qui locus mundus sit, & lucidus, & vndique læuigatus. transuersæ in hoc perticæ figantur, quibus possint post inclusum volatum sedere: rami etiam virides, sæpe mutentur, caricæ tunicę mixtis pollinibus largissime præbeantur. Mixti etiam si facultas est, Lentisci, Oleastri, Hederę, & Arbuti semina, interdũ ad excludenda fastidia, & maxime aqua munda tribuatur. Claudantur illæsi, & recentes capti, mixtis aliquibus ante nutritis, quorum societate ad capiendos cibos, pauidam nouæ captiuitatis mœstitudinem consolentur.

De Gallinis educandis.

CAP. XXV.

Quo cibo nutrienda gallina.

GAllinas educare nulla mulieris nescit industria. Hæc de his præcepisse sufficiat, vt fumo & puluere vtantur, & cinere. Sint præcipuè nigræ, aut flaui coloris. Albę vitentur. Vinaciæ cibo sterilescunt: hordeo semicocto, & parere sæpe coguntur, & reddunt oua maiora. Supponenda sunt his semper oua numero impari, Luna crescente, à decima vsque ad quintamdecimam. Pituita his nasci solet, quæ alba pellicula linguam vestit extremam: hæc leuiter vnguibus vellitur, & locus cinere tangitur, & Allio trito plaga mundata conspergitur. Item alij, mica trita cum oleo, faucibus inserunt. Staphisagria etiam prodest, si cibis misceatur assidue. Si amarum pinum comedant, sub oculis illis grana procedunt, quę nisi acu leuiter, apertis pelliculis auferantur, extinguunt oculos. portulacæ succo forinsecus, & mulieris lacte curemus; vel hammoniaco sale cui mel & cyminum æquale miscentur. Pediculos earum perimit staphisagria, & torrefactum cyminum pariter, tunsa cum vino & amari Lupini aqua, si penetret secreta pennarum.

De Phasianis nutriendis.

CAP. XXVI.

Modus nutriendi phasianos.

IN Phasianis nutriendis hoc seruandum est, vt nouelli ad creandos fœtus parentur, id est qui anno superiore sunt editi, veteres enim fœcundi esse non possunt. Ineunt fœminas mense Martio, vel Aprili: duabus vnus masculus sufficit, quia cęteras aues salacitate non æquat. Semel in anno fœtus creabunt; viginti fere ouis pariendi ordo concluditur. Gallinę his melius incubabunt; ita vt quindecim Phasianina oua nutrix vna cooperiat. Cætera oua sui generis alieni supponantur. In supponendo, de Luna & diebus, quæ sunt in alijs dicta, seruemus. Tricesimus dies maturos pullos in lumine mittet; sed per quindecim dies discocto atque refrigerato leuiter hordei farre pascantur, cui vini imbrem aspergito: post, triticum fractũ præbebis, & locustas, & oua Formicę: sane ab aquę prohibeantur accessu; ne pituita concludat. Quòd si pituitam patientur Phasiani, Allio cum pice liquida terso, rostra eorum debebis assiduus perfricare, vel vitium (sicut Gallinis fieri consueuit) auferre. Saginandi hæc ratio est, vt clauso Phasiano, ministrentur offulæ de farina tritici, vel hordei, quæ oleo læuigentur aspersо; & ita inserantur faucibus, ne sub infima linguæ parte mergantur; quod si euenerit statim peribunt. Illud quoque curemus, vt præbeantur noua alimenta prioribus digestis, quia eo facillime onus cibi hærentis extinguitur.

De Anseribus.

CAP. XXVII.

ANser sanè nec sine aqua, nec sine herba facile sustinetur, locis consitis inimicus est, quia sata & morsu lædit & stecore pullos præstat, & plumas quas Autumno vellamus & vere. Vni masculo tres fæminæ sufficiunt. Si desit fluuius lacuna formetur. Si herba non suppetat, Trifolium, fænum Græcum, Agrestia intyba, Lactuculas, feramus alimento. Albi fœcundiores sunt, varij vel fusci minus, quia de agresti genere ad domesticum transierunt. Incubant à Calend. Martij vsque ad æstiuum solstitium: Prius parient, si Gallinis oua supponas. Extremum partum matribus iam vacaturis educare permittimus, parituræ ad haram perducantur: cum semel hoc feceris, consuetudinem sponte retinebunt, Gallinis, sicut Pauonina, & anseris oua suppones: sed anserinis ouis ne noceant suppositis, subijciantur Vrticæ. parui semine Papaueris, primis decem diebus intus pascendi sunt: Postea sereno eos poterimus educere, vbi Vrtica non fuerit, cuius aculeos formidant. Quatuor mensium bene saginantur, nam melius in tenera ætate pinguescunt. Polenta dabitur in die ter: large vagandi licentia prohibetur: loco obscuro claudentur, & calido: sic maiores etiam secundo mense pinguescunt. Nam paruuli sæpe die tricesimo saginantur melius, si ad satietatem millium præbeamus infusum. Inter anserum cibaria legumen omne porrigi potest, excepto eruo. Cauendum est etiam ne pulli eorum setas glutiant.

Albi anseres sunt fuscis fecundiores

De Pauonibus.

CAP. XXVIII.

PAuones nutrire facillimum est, nisi eis fures, animalia inimica formides, qui plerunque per agros vagati spon-

Modus nutriendi & propagandi Pauones.

ti sponte se pascunt, pullosque educunt: altissimas arbores vespere petunt. Vna his cura debetur, vt incubantes per agrum fœminas, quæ hoc passim faciunt, à Vulpe custodias. Ideo in insulis breuibus meliori sorte nutriuntur. Vni masculo, fœminæ quinque sufficiunt. Masculi, oua & pullos suos persequuntur velut alienigenas, priusquam illis cristarum nascatur insigne. Ab idibus Februarij calere incipiunt. Faba leuiter torrefacta in libidinem prouocantur, si eis quinto quoque die tepida præbeatur. Cupidinem coeundi masculus confitetur quoties circa se amictum caudæ gemmantis incuruat, & singularum capita oculata pennarum locis suis exerit, cum stridore procurrens.

SI OVA Pauonum Gallinis supponantur, excusatæ matres ab incubatione, tribus vicibus per annum fœtus edunt. Primus partus quinque ouorum, secundus quatuor, quę à primo incremento Lunæ, nouem diebus habeant nouem oua supposita, quinque Pauonina, & cætera sui generis. Decima die omnia Gallinacia subtrahantur, & alia item Gallinacia totidem recentia supponantur, quot ablata sunt, vt tricesima Luna, hoc est expletis triginta diebus possint cũ Pauoninis ouis operiri. Oua autem Pauonum, quę Gallinę subiecta sunt, sæpe manu conuertantur, quia hoc ipsa facere vix valebit. Maiores tamen Gallinas oportet eligere, nam minoribus pauciora supponas.

NATOS si ad vnam transferre à pluribus velis, dicit Columella vni nutrici 25. sufficere, mihi verò videtur 15. satis esse. Primis diebus far hordei conspersum vino, pullis dabitur, vel vndecunque cocta pulticula, & refrigerata; postea adijcietur porrum concisum, vel caseus recens (sed expressus) Nam serum Pullis nocet. Locustæ etiam ablatis pedibus præbentur. Ita pascendi sunt vsque ad vnum mensem. Deinde hordeum poteris præbere solenniter; tricesimo quinto tamen die postquam nati sunt, & in agrum tuto deijci possunt, comitante nutrice, pascendi. Cuius singulto reuocantur ad villam. Pituitas verò & cruditates his remedijs amouebis, quibus Gallina curatur: maximum illi periculum est cum incipit crista produci; nam patiuntur languores infantum similitudine, cum illis tumentes gingiuas, denticuli aperire nituntur.

De Area struenda.

CAP. XXIX.

De modo construendi areæ pro mercibus vendendis.

AREA longè à villa esse non debet, & propter exportandi facilitatem, & vt fraus minor timeatur Domini, vel Procuratoris in ciuitate suspecta. Sit autem vel strata silice, vel saxo montis excisa, vel sub ipso trituræ tempore, vngulis pecorum, & aqua admixtione solidata: clausa deinde & robustis munita cancellis, propter armenta, quæ cum teruntur inducimus. Sit circa hanc locus altus planus & purus, in quem frumenta transfusa refrigerentur, & horreis inferantur; quæ res in eorum durabilitate proficiet. Fiat deinde horreum vndecunque proximum, maximè in humidis regionibus, sub quo propter imbres, frumenta si necessitas coegerit, raptim, vel munda, vel semitrita ponantur. Sit enim loco sublimi, & vndecunque perflabili; longè tamen ab hortis, vineis, atque pometis. Nam sicut radicibus virgultorum prosunt lætamen & paleæ, ita insidentes frondibus, arere compellunt.

De Balneis, & Pistrino.

CAP. XXX.

Balnea tum vtiles sunt, tum iucunda.

NON est alienum si aquæ copia patiatur, patremfamilias de structura Balnei cogitare; quæ res & voluptati plurimum conferat, & saluti, itaque balneum constituemus in ea parte qua calor futurus est, loco ab humore suspenso, ne vligo eum fornacibus vicina refrigeret. Lumina ei dabimus à parte meridiana, & Occidentis hyberni, vt tota die solis iuuetur & illustretur aspectu. Cellæ autem sic disponantur vt quadræ non sint, sed verbi gratia, si quindecim pedibus longæ fuerint, decem latæ sint. Fortius enim vapor inter angusta luctabitur. Piscinales cellæ in æstiuis balneis à Septentrione lumen accipiant. In hyemalibus à Meridie. Si fieri potest ita constituantur Balneæ, vt omnes earum hortos decurrat eluuies. Si aquę copia est, fusuras balnearum debet & Piscina post suscipere, vt ibi formatis aquarijs molis, sine hominum vel animalium labore frumenta frangantur.

De Fœnili & Sterquilinio.

CAP. XXXI.

FOENI, Palearum, ligni, cannarum repositiones, nil refert in qua parte, dummodo siccæ sint, atque perflabiles, & longè remoueantur à villa, propter timorem surripientis incendij. Stercorum congestio locum suum teneri debebit, qui abundet humore. Et propter odoris horrenda, à prætorij conuertatur aspectu. Humor enim abundans hoc præstat stercori, vt si qua insunt spicarum semina, putrefiant. Stercus Asinorum primum est, maximè hortis, deinde Ouinum & Caprinum, & Iumentorum; Porcinum verò pessimum. Cineres optimi, sed Columbinum feruidissimum; cæterarumque auium satis vtile, excepto Palustrium. Stercus quod anno requieuerit, segetibus vtile est, nec herbas creat; si vetustius sit, minus proderit. Pratis verò recentiora stercora proficient, at vber herbarum, & maris purgamenta, si aquis dulcibus eluantur, mixta reliquis, vicem stercoris exhibebunt; & limus quem scaturiens aqua vel fluuij incrementa respuerint.

Stercus Asinorum est præcipuum.

De Hortis & Pomerijs.

CAP. XXXII.

Quomodo colendus hortus.

HOrti & Pomeria domui proxima esse debent. Hortus sterquilinio maximè subiectus, cuius eum succus sponte fœcundet; ab area longè situs: Nam puluerem palearum patitur inimicum. Felix positio est, cui leuiter inclinata planicies, cursus aquæ fluentis per spatia discreta diluat. Si fons desit, aut imprimendus est puteus, aut si hoc nequeas, piscina superius construenda, vt illi aquas pluuia conferente, hortus per æstiuos rigetur ardores. Si hac omni facultate carueris, semper altius tribus vel quatuor pedibus, ad pastini similitudinem fodies hortulum, qui sic cultus negligat siccitates. Sed huic quamuis contra necessitatem adiuta stercore, quælibet terra conueniat, tamen hæc genera sunt in electione vitanda; creta quam argillam dicimus, atque rubrica. Illud quoque custodies in hortis quos humoris natura non adiuuat, vt diuidas partes, & hyeme ad meridiem, ęstate ad Septentrionem, spatia colenda conuertas. Multa munitionis sunt genera. Alij luto inter formas clauso, parietes figuratos ex partibus imitantur. Quibus suppetit, maceries luto & lapide excitant; plerique sine luto, congesta in ordinem saxa componunt; nonnulli fossis spatia colenda præcingunt; quod vitandum est, quia horto subducit humores; nisi fortè locus Palustris colatur. Alij spinarum plantas, & semina in munitione disponunt; sed melius erit rubi semina, & spinę quæ rubus caninus vocatur, ad sepem procreandam terrę mandare.

De hortorum partibus, & serendi temporibus.

CAP. XXXIII.

PARTIS sanè horti diuidendæ sunt, vt hæ in quibus Autumno seminabitur, verno tempore pastinentur; quas seminibus vere complebimus, Autumni tẽpore debemus effodere: ita vtraque pastinatio decoquetur beneficio algoris, vel solis. Areę faciendæ sunt angustiores & longæ, id est duodecim pedum longitudine, & sex latitudine, sic propter spatia vtrinque purganda diuisę. Margines vero earum, locis humidis vel irriguis, duobus pedibus erigantur, siccis vno extulisse sufficiet. Inter areas si humor consueuit effluere, spatia altiora ipsis areis esse debebunt, vt facilius ingrediatur aream de superiori parte humor admissus, & vbi sitientem saturauerit, in alias possit exclusus conuerti. Serendi tempora, licet per menses certa signemus, tamen secundum loci & cœli naturam vnusquisque custodiat. Frigidis locis Autumnalis satio celerior est, verna verò tardior. Calidis verò regionibus, & Autumnalis serior fieri potest, & verna maturior. Quæcunque serenda sunt cum crescit Luna seminentur; quę secanda sunt vel legenda, cum minuitur.

Serendum est Luna crescente, secandum Luna decrescente.

De nocumentis hortorum, & remedijs.

CAP. XXXIV.

Varia obseruantia.

CONTRA nebulas & rubiginem, paleas & purgamenta pluribus locis per hortum disposita simul omnia cum nebulas videris instare, combures. Contra grandinem, panno russo mola cooperitur, horti spatia alba vite præcingitur. Aliqui Vrsi adipem cum oleo tusum reseruant, & falces hoc cum putaturi sunt vngunt, cuius tanta vis esse perhibetur, vt neque gelu, neque nebula, neque aliquo animali possit noceri. Contra culices & limaces, vel amurcam recentem, vel camini fuliginem spargimus. Contra formicas, si in hortum habent foramen, cor noctuæ admouemus. Si foris veniunt, omne horti spatium cinere, aut cretæ cãdore signabimus. Contra Erucas, semina quæ spargenda sunt, Semperuiuæ succo madefiant, vel erucarum sanguine. Aliqui cinerem de fico super erucas spargunt. Itemque squillam, vel in horto serunt, vel certè suspendũt. Aliqui mulierem menstruantem, nudis pedibus contra erucas, septa hortorum faciunt circumire. Aliqui fluuiales cancros pluribus locis intra hortum configunt.

CONTRA animalia quæ vitibus nocent, Cantarides quas in rosis inuenire consueuimus, oleo mersas, resolui patieris in tabem; & cum putandæ sunt vites, hoc oleo falces perunges. Extinguantur Cimices amurca, & felle bubulo, lectis aut locis perunctis, vel folijs Hederę tritis ex oleo, vel incensis sanguisugis. Vt olera animalia infesta non generent, in corio Testudinis omnia semina quæ sparsurus es sicca, vel Mentha locis pluribus, maximè inter Caules sere. Si Vitibus consulemus, Allio trito, falces putatoriæ feruntur vngendæ. Ne Cantarides vitibus noceant, in cote qua falces acuuntur, ipsæ sunt conterendæ. Formicas abiges, Origano & Sulphure tritis foramen aspergens; hoc & Apibus nocet. Item coclearum vacuas testas si vsseris, & eo cinere foramen inculces. Culices Galbano infuso fugantur, aut sulphure. Pulices Amurca per pauimentum frequenter aspersa, vel Cimino Agresti cum aqua trito; vel Cucumeris semen Agrestis aqua resolutum sæpe infundes.

Quomodo extinguãtur Cimices.

Contra pulices.

A

De quibusdam noxijs animalibus exterminandis.

CAP. XXXV.

Remedia cõtra mures.

MVRES, si amurcam spissam patinæ infuderis, & in domo nocte posueris, adhærebunt. Item necabuntur si Elleboro nigro, caseum, vel panem, vel adipes, vel polentam permisceas, & offeras: & Agrestis Cucumeris, & coloquintidæ suffusio, æquè nocebit aduersus mures agrestes. Apuleius asserit semina Bubulo felle maceranda, antequam spargas. Nonnulli folijs Radodaphnes aditum eorum claudunt, qui rosis his, dum in exitum nituntur, intereunt. Talpas Gręci hoc genere persequuntur: Nucem perforari iubent, vel aliquod pomi genus soliditatis eiusdem; ibi paleas & cedria cum Sulphure sufficienter includi; tunc omnes paruos aditus, & reliqua spiramina Talparum diligenter obrui, vnum foramen quod amplius est reseruari, in cuius aditu nucem intus incensam sic pone, vt ab vna parte flatus possit accipere & ab alia parte fumum diffundere. Sic impletis fumo cuniculis, Talpas vel fugere protinus aiunt vel necari. Mures rusticos si querno cinere aditus eorum satures, à tractu frequenti scabies occupabit, ac perimet.

Contra Talpas.

B

SERPENTES prope omni austeritate fugantur, & nocentes spiritus innocentia fumi graue olentis exagitat. Vramus galbanum, vel cerui cornua, radices Lilij, Caprę vngulas, hoc genere monstra noxia prohibentur. Opinio Gręcorum est, si nubes locustarum repente surrexerit, latentibus infra tecta cunctis hominibus, eam posse transire. Quod si inobseruantes homines sub aere deprehendant, nullum fructum noceri, si continuo omnes ad tecta confugiant. Pelli etiam dicuntur amari Lupini aut Agrestis Cucumeris aqua decocta, si Murię mixta fundatur. Æstimant aliqui Locustas vel Scorpios posse fugari, si aliqui ex his vrantur in medio.

Contra serpentes.

C

Contra locustas.

De Apibus emendis, & collocandis, ac nutriendis.

CAP. XXXVI.

D

APES si emendæ sunt, prouideamus vt plena cõparentur; quam rem, vel inspectio, vel murmuris magnitudo, & frequentia monstrant commeantis ac remeantis examinis: ex vicina potius quam longinqua regione, ne aeris nouitate tententur. Si verò longius aduehendæ sunt, collo nocte portentur, nec collocare nec aperire aluearia, nisi vespere instãte debemus. Speculemur deinde post triduum, ne omne ianuas suas egrediatur examen: hoc enim signo fugam meditantur assumere. Cætera omnia suo vndequaque reddemus loco: creduntur tamen non fugere, si stercus primogeniti vituli alligamus oribus vasculorum.

Remedium contra fugã apum.

APIBVS stationem non longè à domini ędibus, vel in horti parte secreta & aprica, & à ventis remota & calidiore locare debemus, quæ in quadratam constituta mensuram, fures, & accessus hominum pecudumque submoueat: sit abundans floribus, quos vel in herbis, vel in fructibus, vel in arboribus procuret industria. Herbas nutriat Origanum, Tymum, Violas agrestes, Affodillum, Amaracum, Hyacinthum (qui Iris vel Gladiolus dicitur similitudine foliorum) Narcissum, Crocũ, cęterasque herbas suauissimi odoris vel floris. In fructicibus verò sunt rosæ, Lilia, Violæ flauæ, Rosmarinus, Hederæ. In arboribus Zizifa, Amigdalus, Persicus, Pyrus, Pomiferæque arbores, quibus nulla amaritudo respondet flori de succo. Syluestria verò Glandifera, Robora, Terebinthus, Lentiscus, Cedrus, Tilia, Ilex minor, & Thymus: sed Taxi remoueantur inimici. Primi saporis Mella Thymi succus effundit: Secundi Tymbra, Serpillum, vel Origanum: Tertij Rosmarinum, & Saturegia. Cætera, vt Arbutus & Olera, saporem rustici mellis

E

De herbis & arboribus apibus congruentibus.

mellis efficiunt. Sint autẽ à Septẽtrionali parte dispositæ frutices, atque virgulta ordines suos sub macerijs exæquantur: herbas deinde plano, post frutices conseremus. Fons vel riuus huc conueniat ociosus, qui humiles transeundo formet Lacunas, quas operiant rara & transuersa Virgulta, sedes tutas Apibus præbituræ, cum sitient.

De nocumentis earum remouendis.

CAP. XXXVII.

SED ab his Apium castris longe sint omnia odoris horrendi, Balnea, Stabula, Coquinę, Fusoria: fugemus præterea animalia, quę sunt Apibus inimica, Lacertos, & Blactas, & his similia: & Aues etiam crepitaculis terreamus. Purus custos frequens & castus accedat, habens noua aluearia præparata, quibus excipiatur examinum iuuentus, vitetur odor cæni, & cancer exustus & locus qui ad humanam vocem falsa imitatione respondet. Absint & herbæ, Titimallus, Elleborũ, Tapsia, Absinthiũ, Cucumis agrestis, & omnis amaritudo conficiendæ aduersa dulcedini. B

Ex qua materia conficienda aluearia. Aluearia meliora sunt quę cortex formabit raptus ex subere, quia non transmittunt vim frigoris aut caloris; possunt tamen ex ferulis fieri. Si hæc desint, saliginis viminibus fabricentur, vel ligno cauatæ arboris, aut tabulis more cuparum. Fictilia deterrima sunt, & hyeme gelantur, & æstate feruescunt. Sed podia ternis alta pedibus fabricentur, propter lacertorum cæterorumque animalium noxam, quibus est moris irrepere & supra hęc aluearia collocentur, ita vt non possint imbre penetrari, spatiolis inter se patentibus segregata. Angustus tamen aditus admittat examina, propter frigoris & caloris iniuriam. Sanè ventis frigidioribus altus paries resistat, qui locum possit defensis sedibus apricare. Aditus omnes soli opponantur hyberno, qui in vno cortice, duo vel tres esse debebunt, ea magnitudine quæ Apis formam non possit excedere. Sic enim noxijs animalibus ingressu resistetur angusto; vel si Apes obsidere voluerint exeuntes, alio cũ non defuerint nitentur egressu. C

De Agris eligendis, atque colendis.

CAP. XXXVIII.

ELigendus est pinguis ac resolutus ager, qui minimum laborem petit, fructum maximum reddit. Secundi meriti est spissus, qui quidem labore maximo ad vota respõdet. Illud verò deterrimum est, quod erit siccum simul & spissum, & macrum, vel frigidum; qui ager pestiferi more fugiendus est. In eligendo Agro vel emendo, considerare debebis ne bonum naturalis fœcunditatis, colentium deprauauerit inertia; & indegeneres surculos, vber soli feracis expenderit. Quod quamuis emendari possit in satione, meliorum tamen harum rerum sine culpa melior vsus est, quam cum spe corrigendi serus inuentus. Positio ipsius Agri qui eligendus est ea sit: In frigidis Prouincijs Orienti & Meridiano lateri debet esse oppositus, ne alicuius magni montis obiecta, his duabus partibus exclusis algore rigescat. Aut per partem Septentrionis remoto, aut per Occidentis in vesperam sole dilato. In calidis verò Prouincijs pars potius Septentrionis optanda est, quæ & vtilitati, & voluptati, & saluti, æqua bonitate respondeat. Eligendi & bene colendi. Agri ratio quatuor rebus constat; aere, aqua, terra, industria. Ex his tria sunt naturalia, vnum facultatis & voluntatis est. Naturæ est enim, vt eis locis quæ colere destinabis, aer sit salutaris & clemens, aqua salubris & facilis, vel ibi nascens, vel adducta, vel imbre collecta. Terra verò fœcunda, & situ commoda. D E

De qualitate & situ agri.

Cultus agri ex quatuor pendet.

De salubritate aeris, & quę ibi consideranda.

CAP. XXXIX.

AEris salubritatem declarant loca ab infimis vallibus libera, & nebularum noctibus absoluta, & habitatorum considerata corpuscula, si eis color sanus, capitis firma sinceritas, inoffensum lumen oculorum, purus auditus, fauces commeatus liquidæ vocis exercent; hoc genere benignitas aeris approbatur. His autem contraria noxium illius cæli spiritum confitentur. *Aquę* verò salubritas sic agnoscitur, primum ne à lacunis aut palude ducatur, ne de metallis originem sumat, sed si perspicui coloris, neque vllo, aut sapore, aut odore vitietur; nullus illi limus insideat, frigus tepore suo mulceat, æstatis incendia moderetur. Sed quia solet, his omnibus ad speciem custoditis, occultiorem noxam tectior seruare natura, ipsam quoque ex incolarum salubritate noscamus, si fauces bibentium puræ sint, si saluo capite, in pulmonibus ac thorace, aut nulla est, aut rara causatio. *Vnde colligatur aeris salubritas, & aquæ.*

De terræ fœcunditate exploranda.

CAP. XL.

IN terris verò quærenda est fœcunditas, ne alba & nuda sit gleba, ne macer sabulo sine admixtione terreni; ne creta sola, ne arenæ squalentes, ne ieiuna glarea, ne aurosi pulueris lapidosa macies, ne salsa vel amara, ne vliginosa terra, ne tophus arenosus atque ieiunus, ne vallis nimis opaca & solida. Sit gleba putris & fere nigra, & ad tegendam se graminis sui crate sufficiens; aut mixti coloris, quæ etsi rara sit, tamen pinguis soli adiunctione glutinetur. Quę protulerit, nec scabra sint, nec torrida, nec succi naturalis egentia ferat (quod frumentis dandis vtile signum est) Ebulum, Iuncum, Calamum, Trifolium non macrum, rubos pingues, Pruna syluestria. Color tamen non magnopere quærendus est, sed pinguedo atque dulcedo.

PINGVEM sic agnosces, glebam paruulam dulci aqua consperge & subige; si glutinosa est & adhęret, constat illi inesse pinguedinem. Item scrobe effossa & repleta si superauerit terra, pinguis est; si defuerit exilis; si conuenerit æquata mediocris. Dulcedo autem cognoscitur, si ex ea parte agri quæ magis displicet, glebam fictili vase dulci aqua madefactam, iudicio saporis explores. *Vineis* quoque vtilia per hæc signa cognosces si coloris nigri & corporis rari aliquatenus atque resoluti est, si virgulta quæ producit leuia, nitida, procera fœcunda sunt; vt Pyros siluestres, Prunos tuberes, cæteraque huiusmodi neque intorta habeat, neque sterilia, neque macra exilitate languẽtia. Situs verò terrarum neque planus, vt stagnet; neque perruptus, vt defluat; neque obrutus, vt in vno deiecta valle subsideat; neque arduus vt tẽpestates immodicè sentiat & calores: sed & ex omnibus his vtilis semper & æquatè mediocritas, & vel cãpus apertior, & humorem pluuium cliuo fallente subducens, vel collis molliter per latera inclinata deductus, vel vallis cum quadam moderatione & aeris laxitate summissa, vel mons alterius culminis defensus obiectu, & à molestioribus ventis aliquo liber auxilio, vel sublimis, asper, sed nemorosus, & herbidus.

Vnde deprehendatur pinguedo terræ eiusque dulcedo.

Quæ terra vineis accõmoda.

De rustici operis industria.

CAP. XLI.

TVNC exequi conuenit partem quæ restat industriæ, cuius hæc erit cura, vel maximè quas subieci tenere sententias. Præsentia domini profectus est agri. Genera omnium surculorum vel frugum præclara, sed terris tuis experta committe *Præsentia domini profectus est agri.*

A in nouo enim genere seminū ante experimentum non est spes tota ponenda, locis humidis semina cuiusquam siccis degenerant. Operum ratio vnum modum tenere non potest, in tanta diuersitate terrarum. Et ideo soli & prouinciæ consuetudo consideranda est. Siue in surculis, siue in genere omni satorum, quę florent constat non esse tangenda. In rebus agrestibus maxime officia iuuenum congruunt, imperia seniorum. In agro periclitantur interiora, necessitas feriis caret. Qui arando crudum solum inter sulcos relinquit, suis fructibus derogat, terræ vber infamat. Fœcundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta. Terræ altitudinem cum fœcunditate, si ad frumenta duobus pedibus explora; quatuor vero si ad arbusta, vel vites.

Fœcundior est ager exilis bene cultus quā pinguis neglectus

B SI TIBI ager est syluis inutilibus tectus, ita eum diuide, vt loca pinguia puras reddas nouales, loca sterilia syluis tecta esse patiaris: quia illa naturali vbertate respondent, hæc beneficio lætantur incendij: sed sic vrenda distingues, vt ad incensum agrum post quinquennium reuertaris: ita efficies vt æqualiter vel sterilis gleba cum fœcunditate contendat. Lupinus & viciam pabularis, si virides succidantur, & statim supra sectas eorum radices aretur, stercoris similitudine agros fœcundant, quę si ex se aruerint antequam proscindas, in his terræ succus aufertur. Ager aquosus plus stercoris quærit, siccus minus. Si necessitas cogat de falsa terra sperari aliquid, post autumnum plantanda est, vel conserenda, vt malitia eius hybernis imbribus eluatur.
C Aliquid iam terrę vel arenæ fluuialis subijciendum est, si illi virgulta committimus.

De seminibus collocandis.

CAP. XLII.

SEmina plusquam annicula esse non debent, ne vetustate corrupta non prodeant. Frumentum collis quidem grano robustius, sed mensura minus refundet. Omnia quæ seruntur crescente Luna, & diebus tepidis sunt serenda; nam tepor euocat, frigus includit. Frumenta omnia maximè lætantur patenti campo & soluto, & ad solem reclini. Spissa & cretosa & humida terra, bene far & triticum nutrit. Hordeum soluto delectatur & sicco: Nam si in lutoso agro spargitur, morietur. Trimestris satio locis frigidis niuosis
D conuenit, vbi qualitas æstatis humecta est, cęteris raro respondet euentu. Semen trimestre locis tepidis melius respondebit, si feratur Autumno. Omnia legumina Græcis authoribus seri iubentur in sicca terra, Faba tantūmodo in humida debet aspergi. Omne triticum solo vliginoso post tertiā sationem in genus siliginis commutatur. Tria vero mala æquè his nocent, sterilitas, morbus, vitium. Quamuis temperatis agris serendum sit, tamen siccitas longa est, semina occata potius in agris quam in horreis seruabuntur. Seminarium mediocri terra instituere debemus, vt ad meliora quæ sata fuerint transferantur. Hortus qui cęlo clementi subiacet, & fontano humore percurritur, prope est vt liber sit, & nullam serendi disciplinam requirat.

Qua terra tenuis grano conueniat.

De Oleis ac cæteris arboribus excolendis.

CAP. XLIII.

TErra profunda (vt Græci asserunt) Oleæ grandes arbores efficit, fructus minores. Et aquatosa feros magisque amurcæ proximos. Aer oleas tepidus iuuat, & ventis mediocribus sine vi, & horrore perflabilis. Vitis quæ ad iugum colitur, per ætates ad hoc perducenda est, vt locis molestioribus, quatuor pedibus à terra, placidioribus verò septem, summitas eius insurgat. Ramus lætus, virilis, & sterilis. In media olea abscindendus est, velut totius arboris inimicus. Sterilitas & pestilentia æquo modo fugiendæ sunt. Græci iubent oliuam cum plantatur & legitur, à mundis pueris atque virginibus operandam, credo recordati, arbori huic esse præsulem castitatem. In omni opere inserendi, putandi, & recidendi, duris & acutis vtere ferramentis. In vite vel arbore, quæ facienda sunt perage, ante apertionem floris & gemmæ. De locis teterrimis, sicut arbores, ita homines conuenit ad meliora transferre.

Aer tepidus oleas iuuat.

De vitibus plantandis atque colendis.

CAP. XLIV.

LOcis frigidis à meridie vineta ponuntur, calidis à septemtrione, temperatis ab oriente, vel si necesse sit ab occidente. Qui sterilem terram vineis occupat, & laboribus suis, & sumptibus est inimicus. Campi largius, vinum colles nobilius ferunt. Aquilo vites sibi obiectas fœcundat, Auster nobilitat. Ita in arbitrio nostro est, plus habeamus, an melius? In palestinato solo inter nouellas vites omnino nihil est conserendum. Græci iubent exceptis caulibus tertio anno, quę libebit adiungere. Vitis nouella, vt facile incrementum delecta consequitur; ita interitum celerem si negligatur incurrit. In vitibus putandis, tria consideranda sunt, fructuum spes, successura materięs, locus qui seruet ac reuocet. Vitem si maturius putes, plura sarmenta; si serius, fructus plurimos consequeris. Post bonam vindemiam strictius, post exiguam largius puta. Locis calidis, siccis, apricis, pampinandum non est, cum magis vites oportet operiri. Et vbi vineas vulturnus exurit, aut flatus regionis aliquis inimicus, vitem tegamus straminibus, ac aliunde quæsitus. Teneram & viridem vitem ferri acie ne recidas. Omnis incissura sarmenti euertatur à gemma, ne eam stilla quæ fluere consueuit extinguat: pro macie vel soliditate vitium nutrienda, sarmenta putator iniungat. Subligatio acerbis vuis facienda est, quando excutiendi aut rumpendi acini nulla formido est. Ligatura in vitibus locum debet mutare, ne vnum assiduitas semper conterat vinculorum. Fossorem si apertus vitis oculus viderit, celabitur spes magna vindemiæ; & ideo dum est clausa fodietur. Calidis, maritimis, siccis, apricis, campestribus locis, omne opus vinearum maturius inchoetur; frigidis mediterraneis, humidis, opacis, montanis locis, tardius: quod non solum de mensibus aut diebus dixerim, sed & de horis operandi.

Colles ad austrum respicientes nobilissimum vinum producunt.

De his quæ circa rem domesticam agenda sunt in Ianuario.

CAP. XLV.

AVCTOR. His itaque generaliter prælibatis, docet Palladius sigillatim, quæ per totum annum per singulos menses, agenda sunt in re domestica, maximè quæ in Agricultura. Incipiens à Ianuario. *Palladius vbi supra lib. 2.* Mense Ianuario conficitur oleum
E Myrtinum & laurinum, oleum quoque Lentistinum. Apricis, aut macris, aut aridis locis, prata iam purganda sunt, & à pecore vendicanda. Hoc quoque mense Tuberes inseruntur Cydoneo, nunc locis temperatis Persicorum ossa ponuntur. Et inseritur eadem Persicus in se, in Amigdalo, in Pruno; sed Pruno amerina inserimus & præcoqua. Nunc etiam Prunus inserenda est antequam germinet, & Persicus & Cerasus opportunè inseritur agrestis. Hoc iterum mense (sicut Columella dicit) maturi Agni, & animalia omnia minora atque maiora, charactere signantur. Item Gallinarum partus fœcunditatem repetit. Hoc mense post brumalem quietem, incipiunt ad educandos pullos oua supponi. Hoc etiam mense cædenda materies est ad fabricam, cum Luna decrescit, & ramices vel pali faciendi.

Mense Ianuario surculi sunt inserendi, &c.

De

De Agris eodem mense proscindendis.

Cap. XLVI.

PINGVES & sicci agri proscindi & aperiri iam possunt, sed Boues melius collo quam capite iungũtur, quos vbi ad versuram venerint arator retineat, & iugum propellat, vt eorum colla refrigerentur. Sulcus in arationibus longior quam 120. pedum esse non debet. Seruandum est ne inter sulcos non remota terra relinquatur; glebę omnes dolabris dissipandæ sunt, sed æqualiter terram motam esse cognosces, si transuersam per sulcos perticam mittas. Quæ res sæpius facta, bubulcos ab hac negligentia summouebit. Obseruandum est ne lutosus ager aretur, aut quod sæpe fit, post longas siccitates leui imbre perfusus. Nam terra quæ lutosa tractatur in primordio, fertur toto anno non posse tractari. Quæ autem supra leuiter infusa est, & subter sicca, si tunc aretur, asseritur per triennium sterilis fieri: & ideo mediocriter infusus ager, vt nec lutosus nec aridus sit proscindi debet. Si collis est transuersus, per latera sulcetur; quæ forma & tunc seruanda est cum semen accipiet.

Item terra arari debet modo sit mediocriter sicca.

De Lactucis serendis, & Caule, & Allio.

Cap. XLVII.

MENSE Ianuario Lactuca serenda est, vel Decembri; vt planta eius Februario transferatur. Itemque Februario seritur, vt possit Aprili mense transferri. Sed certum est eam toto anno bene seri, si locus sit lætus, stercoratus, irriguus, antequam pãgatur, radices eius resecemus æqualiter, & liquido fimo linamus, vel quæ iam patefactæ sunt nudatæ lętamen accipiant. Amant solum subactum, pingue, humidum, stercoratum, inter has, herba manu est vellenda, nõ sarculo, latior fit si rara ponatur; vel cũ producere incipiet caulẽ, eo leuiter inciso, gleba prematur aut testa. Cãdidæ fieri putãtur, si fluminis arena ac littoris frequẽter spargatur in medias, & collectis in se folijs alligentur, si vitio loci, vel temporis vel seminis cito lactuca durescit; planta eius auulsa, & denuo posita, teneritudinem consequetur. Item multis seminibus condita nascetur, si caprini stercoris baccam subula subtiliter excaueris, & in ea semen lactucæ, nasturcij, ocimi, erucæ radicis immiseris; tunc inuolutam fimo baccam, terra optime culta, breui scrobe demerseris. Raphanus mittitur in radicem, cætera semina in summos, lactuca pariter emergente prosiliunt, singulorum sapore seruato, hoc etiam mense Caules, & toto anno seri possunt. Nunc etiam Allium & vlpicum bene seritur, sed Allio alba terra proficiet.

Mense Februario lactuca, caules & allium apte seruntur.

De Frugibus seminandis, & sarculandis.

Cap. XLVIII.

SI clemens fuerit hyems, hordeum galaticum, quod graue & candidum est circa idus Ianuarij seramus. Cicercula mense hoc seritur. Loco lęto & humido hoc genus seminis raro respondet, quia decipitur Austro vel siccitate dum floret, quod tunc prope necesse est euenire. Hoc mense, colligendi seminis causa, non pabuli secandi, vicia seritur in terra proscissa, post horam secundam vel tertiam, cum ros esse desierit, quem ferre non potest: sed statim cooperienda est ante noctem. Nam si nuda manserit, noctis humore corrumpitur. Obseruandum ne ante 25. Lunam seratur, quia sic satam limaces persequuntur.

Mense Ianuarij seminandum hordeum &c.

Hoc mense serenis & siccis diebus dum gelida non sunt, sarculanda erunt frumenta; quod opus plerique negant fieri debere, ne radices eorum detegantur, aut incidantur, & necentur frigore subsecuto. Mihi videtur herbosis locis tantum esse faciendum. Sed triticum & far sarculatur quatuor foliorum, hordeum quinque; faba & legumina, cum supra terram quatuor digitis fuerint. Lupinus vero qui vnam radicem habet, si sarculetur extinguitur; quod nec desiderat, quia herbas præter auxilium cultoris affligit, faba si bis sarculetur proficiet, multum fructum & maximum reddítura. Si siccas segetes sarculaueris, aliquid contra rubiginem præstitisti.

Quando & quid sarculandum.

De vitibus ablaqueandis.

Cap. XLIX.

MENSE Ianuario locis temperatis ablaqueandæ sunt vites, quod Itali excodicare appellant, id est circa vitis codicem dolabra terram diligenter aperire, & purgatis omnibus, velut lacus efficere, vt à solis teporibus & imbribus prouocetur. Pastinum quoque nunc fieri tempus est, quod fit tribus generibus, aut terra in totum fossa, aut sulcis, aut scrobibus. Terra tota debet effodi vbi ager immundus est, vt Siluestribus truncis, & radicibus filicis vel herbarum noxiarum spatia liberentur. Vbi autem mundæ sunt nouales, scrobibus pastinemus aut sulcis. Sed sulcis melius erit, quia humorem velut in totam spatia pastinata transmittunt. Quod si scrobes fieri placeat, faciemus tribus pedibus altas, duobus semis latas, tribus longas: vltra tres vero altius fodiendæ non sunt, ne laborent frigore sarmenta quæ pangimus, latera scrobibus æqualiter incisa sint, ne obliqua vitis saucietur, alte nitentibus ferramentis cum fossor incumbet, pastino vero solum quod omne versabitur, trium vel duorum semis pedum altitudine, terra vniuersa fodietur. In quo erit diligentia ne crudum solum fraude occulta fossor includat.

Pastinatio fit tribus modis.

De solo congruente pangendis vineis.

Cap. L.

SOLVM vineis ponendis, nec spissum nimis sit, nec resolutum, propius tamen resoluto; nec exile, nec lætissimum, tamen læto proximum: nec campestre, nec præceps, sed potius edito campo, nec siccum, nec vliginosum, modice tamen roscidum: nec salsum, nec amarum: quod vitium sapore corrupto vina contristat. Cælum mediocris qualitatis, tepidum tamen magis quàm frigidum, siccum potius quàm nimis imbridum. Sed ante omnia vitis procellas ventosque formidat. Ad pastinandum rudes agros potius eligamus, vel maxime Syluestres: Vltima conditio est eius loci in quo fuerint vetusta vineta, quo si necessitas cogerit, prius multis arationibus exerceatur, vt abolitis radicibus prioris vineæ, & omnium earum carie & squalore depulso, nouella vitis tutius possit induci, tophus & alia duriora, vbi gelu relaxantur & solibus, pulcherrimas vineas ferunt, refrigeratis radicibus, & humore retento, sed & soluta glarea, & calculosus ager, & mobiles lapides: si tamen hæc omnia glebis se pinguibus miscuerunt: & si lex cui terra supposita est, qui frigidus est, & humoris tenax, radices æstate sitire non patitur. Item loca ad quę de cacuminibus terra decurrit, vel valles quas fluminum saturabit aggestio: Sed hoc in his locis quæ gelu & nubibus infesta esse non possunt. Argillosa terra commoda est. Argilla autem sola grauiter inimica. Plagam cœli vinea spectare debet, locis frigidis meridionalem, calidis septentrionalem, tepidis orientem. Si tamen Austros vel Euros regio non habeat inimicos, tunc melius in aquilonem vel fauonium vineta dirigimus. Sed locus qui pastinandus est,

Quam cœli plagã debeat vinea spectare.

A dus est, prius impedimentis & omnibus elisis liberetur arboribus, ne post calcatu assiduo terra fossa solidetur. Si campus est, duobus semis pedibus pastinetur, si cliuus tribus. Collis præruptus quatuor citius terra decurrat, vallis pedem & semis, vel duobus pedibus. Sed ager vliginosus, qui humores altius fossus eructat, non amplius quàm pedem semis effoditur.

De Amygdalo serenda vel plantanda.

CAP. LI.

AMYGDALVS seritur Ianuario & Februario. Item locis calidis Octobri & Nouembri, B semine & plantis de maioris radice quæ tolluntur. Sed in hoc genere arboris nihil vtilius est quam seminarium facere: fodiemus enim altam pede vno semisque aream: In quam obruemus Amygdala, non amplius quatuor digitis alta; cacumina tamen figamus in terra, spatio inter se binorum pedum separato. amant agrum durum, siccum, calculosum, cœlum calidissimum, quia maturè florere consueuerunt. Ita statuendæ sunt arbores vt ad meridiem spectent. Cum in seminario adoleuerint, relictis ibi quæ spatio sufficiant plantis, alias transferemus mense Februario. Sed ipsa Amygdala ad ponendum, & noua legamus & grandia, quæ antequam ponimus, pridie mulsa aquata nimis maceremus, ne germen extinguat ex multo melle mordacitas. C Cum in seminario Amygdala disponimus, si siccitas intercesserit, ter in mense rigemus, & herbis nascentibus circumfodiendo sæpe purgemus: terra seminarij lætamen habere debet admixtum. Spatia inter arbores viginti aut quindecim pedibus didisse sufficiat.

Amygdala amat agrum durum & siccum.

De eodem excolenda vel inserenda.

CAP. LIII.

AMygdalus putanda est Nouembri mense, vt superflua & arida & densa tollamus. Seruandæ sunt à pecore, quia si rodantur amarescunt. Circumfodi non debent quoties florent, quia inde flos eius excutitur. In vetustate plus affert. D Si ferax non est, tedæ cuneum terebrata radice immergamus, vel silicem sic inseramus, vt libro tegente claudatur. Locis frigidis vbi metus est de pruina, Martialis dicit hoc remedio subueniri; antequam floreant, radices mundantur, & albi lapides minutissimi mixti arenis congeruntur: & vbi iam tutum videbitur vt debeant germinare, effossi iterum lapides submouentur. Teneras nuces Amygdalus creabit (vt dicit) si ante florem, radicibus ablaqueatis, per dies aliquot aqua calida ingeratur. Ex amaris dulces fiunt, si circumfosso stipite tribus digitis à radice fiat cauerna, per quam noxium desudet humorem, vel medius truncus terebretur, & cuneus ligni melle oblitus imprimatur, vel circa radices suillum stercus effundas. Amygdala ad E legendum maturitatem fatentur, cum fuerint spoliata corticibus, Nec sine cura hominis seruantur in locum. Si difficulter corium dimittent, paleis obruta continuo relaxabunt. Item decoriata, si aqua Marina lauemus, aut salsa: & candida fient, & plurimum durant. Mense Decembri vel Ianuario circa idus, Amygdalus inseritur. Locis vero frigidis, Februario, si tamen surculos colligas antequam germinent. Vtiles sunt qui de summitate sumuntur. Inseritur & sub cortice, & trunco: Inseritur in se, & in Persico.

Remedium contra pruinā ne noceat amygdalis.

De Nuce similiter excolenda.

CAP. LIII.

NVcem seremus extremo Ianuario, amat loca montana, humida & frigida, plerumque lapidosa: potest tamen & locis temperatis iuuante humore nutriri. Serenda est nucibus suis, eo more quo & Amygdala seruntur, & ijsdem mensibus: sed quas Nouembre deponis, aliquatenus in sole siccabis, vt exiccetur noxium virus humoris. Quas vero mense Ianuario vel Februario positurus es, aqua simplici pridie macerabis, ponemus autem transuersas, vt latus, id est carina ipsa figatur in terra. Cacumen ipsum cum ponimus, Nucem in aquilonis partem dirigemus, lapis subter, vel testa ponenda est, vt radicem non simpliciter, sed repercussa dispergat. Lætior fiet si sæpius transferatur. In frigidis locis bima, in calidis locis trima debet tranferri. Radices plantarum (sicut in alijs arboribus solemus) in hoc genere resecare non debes. Fimo bubulo ima planta tingenda, sed melius cinis spargetur in scrobibus, ne calore stercoris aduratur. Et cinis creditur, vel corticis teneritudinem procurare, vel fructuum densitatem.

Nux sicut Amygdalus excolēda est.

Altis scrobibus delectatur, pro arboris magnitudine: & desiderat interualla maiora, quia stillicidijs foliorum suorum, proximis, vel sui generis, nocet arboribus, debet aliquando circumfodi, ne caua fiat vitio senectutis. Canalis longus à summo trunco ad imum debet excidi, sic beneficio solis & venti durescunt, quæ in putredinem transibant. Si dura nux erit, vel nodosa cortex, circundanda est, vt vitium mali decutiat humoris. Alij radicum summa præscindunt. Alij terebratæ radici palum de buxo imprimunt, vel cuprinum clauum, vel ferreum. Cortex in nuce demissus, maturitatis indicium est, qualis debet & poni. Nuces seruantur, vel paleis obrutæ, vel arena, vel folijs suis aridis, vel arca ex ligno suo facta inclusæ, vel cepis mixtæ, quibus vicissitudinem reddunt, vt eis acredinem tollant. Martialis expertum se ait virides nuces, tantum liberatas putaminibus suis melle demergi, & post annum virides esse, & ipsum mel ita medicabile fieri, vt ex eo facta porio arterias curet & fauces. Inseritur (vt plerique volunt) mense Februario in arbuto, sed melius in Pruno, & in se.

Modus conseruandi nuces virides.

De his quæ agenda sunt mense Februario.

CAP. LIIII.

MENSE Februario locis temperatis prata incipient custodiri, quæ prius si macra sunt, sparso lætamine saturentur, quod eijciendum est luna crescente. Quanto recentius fuerit, tanto plus, nutriendis herbis valebit. Quod à superiore parte fundatur, vt succus eius per totum possit elabi. Hoc mense serendum est omne trimestre genus Hoc etiam mense lenticulam seres solo tenui resoluto, vel etiam pingui, sed sicco. Maxime quia luxuria & humore corrumpitur. Hoc mense vltimò canabum seres, terra pingui, stercorata, rigua, vel plana, atque humida, & altius subacta. Eruum adhuc seri potest, quia Martio serendum non est, ne pastu suo pecoribus noceat, & boues reddat insanos. Tunc pomis & vitibus vetus vrina si affundatur, & numero fructuum præstat, & formæ: cui proderit vt amurcam misceamus infusam, maxime in oleis: sed hoc frigidioribus diebus antequam feruor incipiat.

Quid serendum in Februario.

Etiam nunc ordeum galaticum, quod graue & candidum est, seretur in locis frigidis. Tunc locis maritimis & calidis fodiendæ sunt vites, vel si hæc prouinciæ consuetudo est, exarandæ, & in eisdem locis

palandæ aut ligandæ sunt vineæ, priusquam gemma procedat; cuius concussione vel attritu incurrit grande periculum. Tunc oleæ cæteræque arbores lætamen accipiant, decrescente luna. Sufficiet autem maiori arbori veges vna, minori media, ita vt subducta à radicibus terra, & fimo permixta reuocetur. Tempore hoc, si quæ sunt in seminarijs plantæ, circumfodiendi sunt, & amputandi eis rami superflui, vel radiculæ quas circa in superiori parte emiserunt.

De vitibus eodem mense excolendis & plantandis.

Cap. LV.

B HOc mense omnia genera pastinati soli, seu sulci, seu scrobes, vitibus compleantur. Natura autem vitis cœlum omne solumque sustentat, si genera conuenienter aptentur. Plano igitur loco statues vitem, cuius genus nebulas sustinet & pruinas: Collibus quæ ad siccitatem durat, & ventos: Pingui agro, graciles atque fœcundas: Macro, feraces & solidas: Ventoso, statue tenaces: Calido, grani tenerioris & humidi; Sicco, eas quæ pluuias ferre non possunt. Placida sane regio & serena, tuto genus omne suscipiet. Vitem vel arborem melius erit de exili ad pinguem transferre: Nam si à pingui terra ad solum exile transierint, vtiles esse non possunt. Eligenda sunt sarmenta quę pangimus de vite media, neque de summa, neque de infima, quinque vel sex gemmarum spatio à veteri procedentia: sumantur autem de vita fœcunda. Caput sarmenti cum deponitur torquendum non est, nec aliquo more vexandum; & pars ea de qua radix præsumitur, iniuriæ nulli subijcienda est. Ponendæ sunt vites placidis diebus ac tepidis; curandumque ne sarmenta sole vrantur, aut vento: Sed vel statim ponantur, vel obruta reseruentur. Hoc mense ac deinceps toto vere; vinea ponenda est regionibus frigidis, pluuiosis, pinguibus campis, vel humidis prouincijs. Sit autem mensura sarmenti cubitus vnus; vbi pinguis est natura terrarum, maiora inter vites spatia relinquemus; vbi exilis, angusta. Præterea non est vno genere vitium omne pastinum conserendum; ne annus iniquus generis, spem Vindemiæ totius extinguat; & ideo quatuor vel quinque eximij generis sarmenta pangemus.

Quand sarmenta eligenda.

De arbustis, vel arboribus vitiferis.

Cap. LVI.

QVod si arbustum te habere delectat, generosæ vitis prius in seminario nutrire debebis, vt inde radicata transferatur ad scrobem cui arbor iniuncta est. Seminarium vero dicimus æque fossam tabulam pedum duorum semis altitudine. In hac quam pro numero ponẽdarum vitiũ, vel qualiumcunque plantarum, protendis aut contrahis breuissimo spatio distantia inter se sarmenta deponis: & vbi conualuerint, hinc post biennium radicatas vites vel arbustulas transferes; quas cum deponet in scrobe, ad singulas materias rediges, putatis omnibus quæ scabra sunt, curatis etiam radicibus, si quas potueris inuenire vexatas.

In scrobe autem ad arbustum faciendum, duas radicatas vites depones; hoc seruans ne se in radice contingant, sed lapides quinum prope librarum medios inter vtramque constitues, & ipsas vites ad scrobis latera discreta coniunges. Mago asserit, scrobem non primo anno esse complendam, sed subinde coæquandam, quæ res vitem faciet altius fundare radices. Sed hoc aridis prouincijs forte conueniet. Humidis autem sata putrefient recepto humore, nisi statim terra cumuletur. Sed arbusta qui faciet, plantas arborum de his generibus ponat: vel si suppetit abun-

Modus conficiendi arbustum.

Quæ arbores ad arbustum

A dantia, his vtatur, Populo, Vlmo, Fraxino. In scrobe vitis arbore sua sesquipedis spatio distare debet; nam vitis multum subiecta arbori, incremento arboris opprimetur. Caueis etiam munienda est aduersum pecoris appetentis iniurias, & arbori suæ protinus alliganda.

conficiendum maxime apta.

De vineis communibus putandis.

Cap. LVII.

HOc mense locis frigidis aliquatenus & temperatis vitium est iusta putatio. Sed vbi multæ sunt vineæ diuidantur, & pars earum quæ septentrionem respiciet, verno putetur. Alia pars aduersa clementioribus plagis, rescidatur autumno. Sed in putatione semper nitamur vt vitis fiat in crure robustior, vel debili viticulæ duo duramenta seruemus. Auferenda sunt læta, intorta, debilia, malis locis nata sarmenta. In locis clementioribus altius vitem licebit expandere. in exilibus, aut æstuosis, aut decliuibus, aut procellosis, humilior est habenda. Locis pinguibus singulis brachijs vitium bina flagella dimitte, sed erit sapientis æstimare vim vitis. Nam quæ altius colitur, & fœcunda est, plusquã octo palmites habere non debet. Ita vt desideremus semper in inferiore parte custodẽ. Circa crus quicquid nascitur amputandum est, si non desideret vinea reuocari. Quòd si truncus vitis sole, aut pluuijs, aut noxijs animalibus est cauatus, purgemus quicquid mortuum est, plagasque eius C amurca linamus & terra, quod proderit aduersum prædicta. Cortex etiam rescisus & pendens à vite tollatur, quæ res minorem fæcem reddit in vino. Muscus radatur vbicunque repertus. Sed plagę quas in duro vitis accipit, & obliquæ & rotundæ esse debebunt.

Modus putandi vites.

Decisis sicut supradixi male natis omnibus, & veteribus; nouellos & fructuarios serua, vngues etiam custodum siccos & annotinos rescide, & omnia quę vetera vel scabra reperies. Hæc quæ altius coluntur, vt in iugo vel pergula, vbi quatuor pedibus supra leuatæ steterint, quaterna brachia habeant. Si macra vitis erit, in angulis brachijs singula flagella dimittimus; si pinguis bina; sed prouidendum ne in vna parte sint sarmenta quæ seruas; quod cum fit, vitis tanquam si D fulgure tangatur arescit summo. Relinquenda sunt sarmenta neque circa durum, neque in summo; quia hæc velut pampinaria minus afferunt. Illa autem nimietate fœtus onerant, & longius ducunt; quare in medio loco seruanda sunt quæ tuemur. Plaga non iuxta gemmam, sed aliquanto superius fiat, & auertatur à gemma propter lachrymam defluentem.

De arbustis putandis.

Cap. LVIII.

VItis quę in arbore collocatur, Prima eius materia, ad secundam vel tertiam gemmam proscidatur. Deinde omnibus annis aliquid per ramos crescere subinde patiamur, vnam materiam semper ad E cacumen arboris dirigentes; sed qui fructum volunt maximum, materias plures per ramos submittũt: Qui vinum melius, sarmenta in cacumine extendunt; fortioribus ramis arborum plures materiæ, debilioribus imponendæ sunt pauciores. Putandi autem ratio talis est, vt vetera sarmenta, quibus primi anni fructus pependit, omnia rescidantur, & noua circuncisis Capriolis & Ramulis inutilibus dimittantur. Sed prouidendum est omnibus annis vitem resolui ac religari, quia refrigeratur. Ita reformandi sunt rami arborum vitiferarum ne alter sub alterius linea dirigatur; sed loco pingui, vlmus à terra octo pedibus, gracili vero septem sine ramo relinquenda est. In solo roscido & nebuloso, rami arboris vitiferæ in orientem &

Quomodo putanda arbores.

occidentem putatione dirigantur, vt latera vacua, A
solis radijs, membra totius vitis ostendant. In loco cliuoso humilius rami arborum seruandi sunt, in plano & vliginoso altius. Palmites ad arborem non duro vimine ligentur, ne eos vinculum rescindat aut atterat. Palmes quod extra ligaturam pendens habuerit fructum, innuit quod infra ligaturam materia sequentis anni deputabitur.

De nouellarum vitium putatione, & veterum propagatione.

CAP. LIX.

NOuellam vitem Columella dicit à primo anno ad vnam materiam esse formandam, nec B
rescindendam totam; sicut Italię consuetudo est. Anno secundo expleto, ne vel intereant vites in totum rescisæ, vel infœcunda sarmenta producant, quæ iam amputato capite velut à pampinaria de duro coguntur exire; iuxta ipsam commissuram veteris sarmenti, vnam vel duas gemmas relinquendas essent, (quod est merito in viticula fortiore seruandum) & sane excipiendam calamis nouellam, vel exiguis palis, vt tertio anno robustiores possit accipere. Nam quadrima nouella, vbi lætum solum est, tres macerias merito nutrire cogetur, statim post putationem, sarmenta decisa vineis, & rubi, & impedimentum fossoris omne tollatur. Hoc etiam mense propagandæ sunt vites, sed vetus & exesa vinea, cuius duramenta longe processerunt (vt Columella dicit) mergis melius reparabitur, quàm si in fossione totius corporis obruatur, quod agricolis certum est displicere. Mergum dicimus quoties velut arcus super terram relinquitur, alia parte vitis infossa. Nam vt ait Columella, cum totæ stratæ sunt, plurimis radicibus C
totius corporis fatigantur. Mergi vero post biennium rescinduntur in ea parte quæ est supra, & in loco instar vites relinquunt. Sed (vt agricolæ asserunt) post biennium si rescindas, plerumque infirmas habent radices, & similes veteribus repente pereunt.

Modus propagandi vites per mergum.

De vita Theriaca, & illa quæ nimis lachryminosa est.

CAP. LX.

THeriacæ vitis profectus est, vt vinum eius, vel acetum, vel vua, vel sarmenti cinis, proficiat contra morsus omnium bestiarum. Fit autem sic sarmentum: quod pangendum est, trium digitorum spatio, in vna parte findatur, & sublata medulla, ad eius vitem Theriacæ medicamen addatur: tunc terræ mandetur, vinculo diligenter astrictum. Aliqui eadem sarmenta iam medicamine sanata, intra squillæ bulbum recondunt, & terris hac ratione committunt. Aliqui antidoti eius affusione radices vitis infundunt. Sane sarmentum si de hac vite sumatur ad transferendum, potentiam materni medicaminis non tenebit. Oportebit autem Thiriacæ infusione assidua, vim succi senescentis iterare. *Vites* qui lachrimarum nimietate tabescunt, & deplorando vim roboris sui auertunt à fructu, trunco earum lacerato Græci sinum fieri iubent. Si hoc minus proderit, radicum robur pingue rescindi, vt afferat medicinam vulnus impressum; tunc insulsa amurca ad medietatem decocta & refrigerata, plagæ excisæ perlinetur, & sub hac acetum acre fundatur.

Remedium cōtra vitem nimium lachrymātem.

De vite, quæ pomata facit, & illa quæ varios botriones producit.

CAP. LXI.

COnditum, vel absinthium, vel rosatum, vel violatum procedere sponte fertur ex viribus, vt natura suscipiat, quod procurare consueuit industria. Sic sarmenta in vas aliquod semiplenum supradictis potionibus mersa seruentur, & viuam terram simul resoluas ad Lixiuij modum, donec oculi sarmentorum nitantur exire: tunc eadem sarmenta gemmantia in quo volueris loco vitium cæterarum more deponas. vt vitis Bottiones albos afferre possit & nigros, Græci sic fieri debere iusserunt. Si vicinę sint vites nigra & alba, cum putantur, sarmenta vtriusque inter se diuisa sic iunge. vt medios vtriusque generis oculos aliquando possis reddere vnitati; tunc papiro ligabis stricto, & molli atque humida terra curabis allinere, & interiectis trinis diebus adaquare, donec germen nouæ frondis erumpat, hinc ex erupto, tempore si libuerit genus efficies per plura sarmenta.

Modus conficiendi vuas aromaticas & varij coloris.

De Vua sine granis.

CAP. LXIII.

EST & pulchra species vuæ, quæ granis interioribus caret: hinc efficitur, vt summa iucunditate sine impedimento sorberi possit, velut vnum omnium corpus vuarum, fit autem Græcis authoribus hac ratione per artem, succedente natura. Sarmentum quod obruendum est, quantum latebit in terra, tantum scindere debemus, & medulla omni sublata, ac diligenter exculpta, membra iterum diuisæ partis adunare, vinculoque constricta deponere: vinculum cum papiro asserunt esse faciendum, & sic in humida terra esse ponendum, diligentius quidam sarmentum reuinctum, quantum excisum est, intra squillæ bulbum demergunt, cuius beneficio asserunt sata omnia comprehendere posse facilius. Alij, tempore quo vites putant, sarmentum frugiferum putatæ D
vitis, in ipsa vite quam ponunt, de alto sublata medulla excauant, non diuisum, & calamo affixo alligant, ne possit inuerti: tunc opium quirinaicum in excauata parte suffundunt, ex aqua prius ad sapæ similitudinem resolutum: & hoc transactis octenis diebus semper renouant, donec vitis germina nouella procedant. & in granatis malis fieri hoc posse firmatur à Græcis, & in cerasijs opus est experiri.

Modus conficiendi vuas dulces sine granis adinuēta.

De Insitionibus eodem mense faciendis.

CAP. LXIII.

HOc mense, calidis & apricis locis optime celebratur insitio, quæ fit tribus generibus, sed E
ex his duo nunc fieri possunt, tertium reseruatur æstati. Sunt autem inserendi genera hęc, aut sub cortice, aut in trunco, aut emplastro. Inseremus ergo sic. Arborem vel ramum in loco qui nitidus & sine cicatrice est serra rescindemus, non læso cortice; post serraturam, plagam ferramentis incidamus: Inde quasi cuneum tenuem ferreum, vel osseum, maxime Leoninum inter corticem & lignum, tribus prope digitis considerantes disponamus, ne corticis fascia dissipetur: & in eum modum subducto cuneo, statim surculum mergimus, vna parte decisum, salua medulla & cortice partis alterius, qui supra arborem sex vel octo digitis emineat. Duos vel tres vel plures surculos pro trunci quantitate constituimus, quaternis digitis vel amplius inter eos spatium relinquentes,

Insitio triplex.

tunc

tunc iunco aut culmo aut vimine stringimus, & desuper lutum musco tectum ponemus, ac ligabimus, vt quatuor digitis super lutum possit surculus eminere.

Plerosque delectat strictum primæ sectæ arboris truncum vinculis arctioribus in medio findere, & ibi surculos ex vtraque parte rasos, & in modum cunei, vt integra sit medulla, demergere; præmisso ante cuneolo: quo subducto, depositus surculus redeunte in plagam materia, possit astringi: sed hoc vtrumque genus vernum est, & fit crescente luna, vbi incipit arborum gemma turgescere. Surculi autem qui inserendi sunt, sint nouelli: fertiles nodo, si de nouo nati, ab orientali arboris parte decisi, in crassitudine digiti minoris bifurci vel trifurci, gemmis pluribus vberati.

Surculi quales esse debeant.

Si arborem minorem desiderabis inserere, in qua sine dubio meliora incrementa proueniunt, circa terram serrato, & quod melius est, surculos inter lignum corticemque depone, & tunc astringe quidam rasum ex vtraque parte surculum conuenientem soliditati arboris inserendæ, sic in medio deponunt, vt cortex surculi vndique cortici arboris reddatur æqualis; sed in nouella arbore terra mota vsque ad ipsum insitum colligatur, quæ res eam à vento & calore defendet. De implastratione in suo mense dicemus.

Adhuc de duobus generibus insitionis.

Cap. LXIIII.

QVartum genus Columella sic retulit. Terebra vsque ad medullam, arborem perforandam, plaga interius leuiter inclinata; ibi educto omni scrobe, vitem vel ramum ad modum foraminis impressi delibratum, succidum tamen & humentem imprime, vna aut duabus gemmis foris relictis: tunc argilla & musco locum diligenter operi. Ita & vites in vlmo inseri posse tradit.

Hispanus quidam mihi hoc genus insitionis nouæ ostendit, quod ex Persico asserebat expertum, salicis ramum brachij crassitudine solidum, longum cubitis duobus aut amplius, terebrari iussit in medio, & plantam Persici, in eodem loco in quo constitit, spoliatam ramis omnibus, solo capite relicto, per ipsum saligni manubrij foramen induci: tunc eundem salicis ramum, terræ capite vtroque demerso, in arcus similitudinem debere curuari, foramen luto musco vinculisque stringi: anno deinde exempto, vbi infra medullam salicis caput plantulæ sic cohæserit, vt vnita sit ex duobus mixta corporibus, plantam subter incidi, atque transferri, & aggeri terram, quæ arcum salicis cum Persicis cacumine possit operire: hinc Persici Poma sine ossibus nasci, sed hoc locis humidis conuenite, vel riguis, & salices aquationibus adiuuandas: vt & natura ligni vincat, quæ delectatur humore, & superfluentem copiam succi, germinibus ministret alienis.

Modus inserendi persicum vt eius poma sine osse nascantur.

De Oliuetis instituendis.

Cap. LXV.

HOc mense locis temperatis instituemus olíueta, quę vel pastinis conserenda sunt, vel extremas circa decumanum tabulas cingant, vel suum locum tenebunt. Si ponuntur in pastino, radicatę plantæ, decisis capitibus & brachijs, in truncum redactæ, vsque ad mensuram cubiti vnius & palmi, in fermento terræ fossæ defigantur, locum palo antea deprimente. Hordei grana subter iaceantur, & amputetur his quicquid putridi inuentum fuerit, aut arentis: & tunc capita earum luto velentur & musco, vlmeis vinculis vel tenacibus quibuscumque constricta. Sint à se discreti pedibus 15. vel 20. omnis subinde circa eas herba vellatur; & quoties se imber infuderit, breuissimis ac frequentissimis fossionibus solicitentur, & subinde ducta à trunco terra, atque permixta, in aliquanto altiores cumulos congeratur. Quod si oliuetum suo loco facere volueris, hæc genera terrarum sequeris, terram cui sit mixta glarea, aut cretam sabulonis coniunctione resolutam, aut pinguem sabulonem, aut terram naturæ densioris & tumidæ. Creta figuli omnino repudianda est, & vliginosa, & in qua semper humor assistit, & sabulo macer, & nuda glarea, quamuis enim comprehendat, non conualescit. Potest seri, & vbi arbutus, aut ilex steterat: at Cerasus eruta & excisa, radices noxias relinquit, quarum vitus oleam necat.

Quæ oliuis [illegible]

Adhuc de eodem.

Cap. LXVI.

OLiueta locis æstuosis septentrionali colle, frigidis meridiano gaudet; medijs cliuis delectatur, neque arduum patitur magis medicos cliuos. Baccarum genus numerosum est. Pausia tamen oleum quod reddit dum viride, est optimum, sed cito vetustate corrumpitur: Optimum Licinia dat, plurimum Sergia. Sed de his generaliter hæc percepisse sufficiat, maiores baccas cibo, minores oleo profuturas: melius autem faciemus, si ordines in fauonium dirigamus, cum deponentur in scrobes siccas constituantur, quaternis pedibus fossas: glarea etiam vbi lapides defuerint misceatur, & stercus. Si clausus locus est, modice supra terram quæ ponuntur emineant. Si pecora formidantur, altiores trunci esse debebunt. In siccis vero prouincijs cum pluuiæ non sunt, rigare conueniet. Si prouincia indiget oliuetis, & non est vnde planta sumatur, seminarium faciendum est. Inde post quinquennium poterit valida planta transferri, & locis frigidis hoc mense plantari. Scio plerosque (quod facilius atque vtilius est) radices olearum, quę in syluis plerumque sunt, aut locis desertis, in cubitalem mensuram recisas, aut in seminario (si placuerit) aut in oliueto solere disponere, & admixtione stercoris adiuuare, quare proueniet, vt ex vnius arboris radicibus, numerosa planta nascatur.

Maiores baccæ oliuarum cibo, minores oleo conducunt.

De arboribus pomiferis.

Cap. LXVII.

ETiam pomiferas arbores possumus in pastinis à septentrionali regione disponere, de quibus sigillatim dicemus quæ specialiter sunt tenenda. Nam Pomis eadem terra conuenit quæ vitibus. Scrobes autem maiores facies; inter ordines tricenos pedes relinques: plantas statues radicatas, quod est melius seruabis, ne cacumina aut manufracta aut erosa non crescant, vnumquemque ordinem suo generi deputabis, ne infimæ à valentioribus opprimantur: plantas similiter notabimus, vt ipsis quibus steterant cardinalibus opponamus. De cliuo sicco exili, in planum pinguem humidum transferemus. Si truncos ponere volueris, supra terram prope tribus pedibus erigantur, vbi duas in vna scrobe plantas deponis, cauendum est ne se contingant: nam vermibus interibunt. Sed vt Columella dicit, feraciores sunt quæ seminibus, hoc est nucibus suis, quàm quę plantis ponuntur, aut ramis, vbi regio siccior est, aquationibus adiuuentur.

Eadem terra pomis conuenit quæ vitibus.

De Pyris ferendis & excolendis.

Cap. LXVIII.

PLantas pyrorum mense Februario locis frigidis ponemus, calidis vero Nouembri: sed mense Nouembri pyra locis tepidis conserenda sunt, vt solo iuuentur irriguo: ita & florem plurimum proferent, magnitudinem Pomi turgentis acquirent, nasci tamen tali solo maxime diligunt, quali vineas diximus conuenire. Sed læto solo, & validas arbores, & fructus plurimos consequemur. Lapidosi generis pyra vitium mutare creduntur, si terris mollibus conserantur, sed pyrum plantis serere prope tardus euentus est: tamen quibus hoc placet, vt semina generosa nihil sibi de agresti asperitate permisceant, plantas bimas aut trimas (eo more quo oleæ ponuntur) radicatas magnis scrobibus, ponunt supra terram tribus altas vel quatuor pedibus, quarum decisa cacumina, argilla mixta, muscus debet operire. Nam siquis pyrorum semen aspergat, nasci quidem necesse est, originem suam refouente natura, cuius æternitati nulla tarditas potest creare fastidium: sed homini hoc spectare longinquum est, cum & sero veniant, & de generis nobilitate decedant.

Semina pyrorū lentissime in arbores euadunt.

Melius ergo hoc mense Nouembri fiat, vt pyrorum plantas radicatas feramus agrestium, subactis bene scrobibus, & vt comprehenderint inserantur. Hoc autem interest, quòd quæ plantis suis seruntur, dulcedinem ac teneritudinem seruant, diu tamen seruata non durant; insita vero motam temporis sustinebunt. Spatia inter piros 30. pedum mensura discernat: genus hoc arboris vt proficiat, frequenti humore & assiduis fossionibus est colendum; vsque adeo vt tempore quo florere consueuit, nihil perditura credatur de flore prolato, si eam tunc fossor adiuuerit. Multum proficis, si interiecto anno, quale libet lætamen adiungas; sed bubulum spissa & grauia Poma generare facit, aliqui cinerem miscent, credentes hinc contrahi argutos sapores. Generum varietates exequi superuacuum puto, cum in ponendis vel excolendis sit nulla distantia.

Discrimen inter pyrum plantatam & insertam.

De Pyris inserendis ac remediandis, & fructibus earum conseruandis.

Cap. LXIX.

MEnse Februario & Martio pyrus inseritur, more quo dictum est cum de incisione loqueremur sub cortice, & in trunco. Inseritur autem Pyro agresti, Melo (vt nonnulli) Amigdalo, & Spino (vt Virgilius) orno, & fraxino, & cydoneo (vt aliqui) & punico, sed fisso ligno. Surculus Pyri qui inseritur ante solstitium anniculus esse debet, & priusquàm figatur, folijs ex omni parte tenera priuari: post solstitium vero eum figis qui summum germen inclusit, si liquida arbor est Pyri, vel oblaqueata, radicem terebras, & ibi ligneum palum deprimis; vel in trunco similiter terebrata, ex teda cuneum figis, vel si hæc desit, ex quercu. Vermes eius arboris, & nati necantur, & nasci prohibentur, radicibus felle taurino frequenter infusis. Item fæces vini veteris recentes, si radicibus affundantur, per triduum diutius arbores in floribus laborare non faciunt. Si lapidosa pyrus est, ab extremis radicibus terram priorem leuabis, & secernes omnes lapillos: quibus diligenter remotis, alteram terram cribro fractam in loco eius infundis: Sed hoc proderit si rigare non cesses.

Remedium contra vermes in pyris.

Plurimi Pyra obruta inter paleas aut frumenta seruarunt. Alij statim lecta, cum tenacibus suis picatis vrceis condiderunt, & oribus vasculorum gypso vel pice clausis, ipsa sub diuo obruta, sabulone texerunt. Alij pira quę se nō cōtingerent in melle seruarunt. Item pyra diuisa & purgata granis, in sole siccantur. Aliqui aquam salsam (cum cęperit vndare calefacta) despumant, & ei post iam frigidæ pyra seruanda demergunt, tunc exempta post tempus exiguum, condunt vrceo, & eius littore conseruant. Vinum de pyris fit, si contusa, & sacco rarissimo condita, ponderibus comprimantur, aut prælo. Hyeme durat, sed prima acescit æstate.

Modus conseruandi pyra.

De Melis ferendis & excolendis.

Cap. LXX.

MEnse Februario & Martio locis frigidis Mela feramus; si calida & sicca regio est, Octobri, & Nouembri. Eorum plura sunt genera; amant pingue ac lætum solum, & cui humorem, non tam rigatio quàm natura suppeditet. Si in arena vel argilla fit, rigationibus adiuuetur. Montanis locis debent ad meridiem versa constitui; & frigido solo proueniunt, si cœli tepor adiuuerit; neque in asperis & humectis sedem recusant. Macrum & aridum solum Poma vermiculosa efficit & caduca, feruntur omni genere sicut Pyri, neque exarari, neque effodi desiderant: Idcirco eis magis prata conueniunt. Stercus tantum non exigunt quidem, sed libenter assumunt, vel cineris pulueres misceantur. Amant modestas rigationes; putatio illis apta est, sed maxime vt arida aut male nata tollantur. Citius senescit hæc arbor, & in senectute degenerat.

Si caduca sunt Poma, fissæ radici lapis iniectus poma retinebit, lacertæ viridis felle si tangantur cacumina, non putrescit, vermes eius, suillo stercore mixto humanæ vrinæ, aut felle bubulo, extinguuntur, qui si plures circa arborem sint, æreo scalpro semel rasi, non vltra nascentur, quæ rasa sunt bubullum stercus obducat. Si spissa Poma ramos onerabunt, inter legenda sunt quæque vitiosa, vt alimentum cæteris succus æquiparet, & generosis abundantiam ministret, quæ numerosa vtilitate perdebat. Melus omni generi inseri potest quo Pyrus. In Malo, in Pyro, in Spina, Pruno, Sorbo, Persico, Platano, Populo, Salice.

Remedia contra putredinem, vermes &c. & ne fructus decidat.

De fructibus earum custodiendis.

Cap. LXXI.

DIligenter legenda sunt Mela quæ volumus custodire. Ea in locis obscuris vbi ventus non sit, stramentis prius in crate subiectis, in cumulos secreta disponimus; qui cumuli frequenti diuisione separentur. Aliqui diuersa dixerunt, vel singula in vasculis fictilibus picatis atque oblitis claudi, vel argilla inuolui, vel solos pediculos creta allini, vel in tabulis substrata palea disponi, & stramentis de superiori parte cooperiri. Mela rotunda, quæ orbiculata dicuntur, sine cura toto anno seruare se possunt. Alij in puteo vel cisterna mergunt vasa fictilia, quibus diligenter picatis & clausis, mela committunt. Alij ex arbore mela illæsa sumpserunt, & pediculis eorum pice feruenti mersis, supra tabulatum per ordinem disposuerunt, nucum folijs subter expositis, plerique scrobea Populi vel Abietis inter Mela disponunt. Constat Mela sic ponenda, vt pediculorum partes deorsum facias, neque antequam vsui necessaria videantur, contingas. Vinum & acetum fit ex Melis, sicut ex Pyris, ponderibus pressis, aut prælo.

Mela orbiculata sine cura toto anno custodiri possunt.

De

De Moris serendis & excolendis.

CAP. LXXII.

AMica est morus & vitis. Mori nascuntur ex semine, sed & Poma & virgulta degenerant. Serenda est locis temperatis mense Februario, & toto Martio. Locis vero calidioribus. Octobri postremo, vel Nouembris initio; sed verno maxime die 9. Kal. Aprilis. Amat loca calida, fabulosa, & plerumque Maritima. In tofo vel argilla vix comprehendunt; humor assiduus moris prodesse non creditur; fossionibus lætatur, & stercore. Putria in his & arida, post triennium, sunt putanda; plantam si robustam transferes mense Octobri & Nouembri, si teneram, Februario & Martio. Scrobes desiderat altiores, interualla maiora, ne vmbris prematur alterius. Feracem lætioremque mori arborem fieri aliqui crediderunt, si perforato hincinde trunco, singulos cuneos inseramus terebinthi, & hincinde lentisci. Circa Octobris kal. morus ablaqueanda est, & radicibus eius vini veteris recentissimæ fæces infundendæ. Inseritur in fico,& in se tantum sub cortice. Vlmo insita comprehendit, sed parturit magnæ infelicitatis argumenta.

Modus efficiendi mori feracem.

De Siliquis, & Auellanis, & arboribus cæteris.

CAP. LXXIII.

SIliqua seritur Februario mense; Nouembri, & semine, & plantis. Amat loca maritima, calida, sicca, campestria, tamen vt ego expertus sum, in locis calidis fæcundior fiet, si adiuuetur humore; Scrobem desiderat largiorem. Siliquæ seruantur diutissime, si expandantur in cratibus. Auellanæ ponendæ sūt nucibus suis. Non amplius super terram ducenda est quam crassitudine digitorum duorum; plantis tamen & Sobole expertus sum melius peruenire. Mense Februario, seu planta, seu semen exponitur; gaudent loco macro, humido, frigido, etiam fabuloso. Mense Iulio circa nonas Auellana matura est.

Auellana plantata melius succedūt quam seminata.

Nunc etiam Mespilus inseretur,& ossa Prunorum. Ficus etiam locis temperatis nunc poni potest;& Sorbus hoc etiam mense seri;& Amygdali semina in areis obrui; Et locis temperatis nunc inseri, mense inchoāte; frigidis vero exeunte; conditis tamen surculis antequam germinent. Et pistacij planta vel nunc statui aut inseri potest, & Castanearum aspergi. Nuces quoque iuglandes etiam nunc seminarijs recondi, & ipsum genus inseri: & frigidis vel humectis locis nunc potuerint pineta seminari. Nunc etiam Salicis plātas, & omnium generum quæ arbusto applicandæ sunt, vel genestæ (nisi deerit) obruemus. Ex baccis etiam Myrti & Lauri seminaria faciemus: vel si fuerant, excolemus.

De Rosarijs conserendis, & Lilijs, & Cannis.

CAP. LXXIV.

HOc mense Rosaria conseremus, quæ sulco breuissimo aut scrobibus ponenda sunt, vel virgultis, vel etiam semine. Semina autem rosarum non putemus medios flosculos esse aurei coloris, quos rosæ ferunt: sed baccas nutriunt, quas in breuissimi Pyri similitudinem, plenas seminibus sui post vindemiam reddunt maturas; quarum tamen maturitas,ex colore fusco & mollitie poterit æstimari. Si qua etiam sunt antiqua Rosaria, hoc tempore circum fodiuntur sarculis, vel dolabris: & ariditas vniuersa rescinditur. Nunc quæ rara sunt, possunt ducta virgarum

A propagine, raparari. Si Rosam temperius habere volueris, duabus palmis ab ea gyrum fodies, & aqua calida bis rigabis in die. Nunc & Liliorum bulbos ponemus, vel lilia antehabita plantemus, summa diligētia, ne oculos circa radicem nascentes, & minores bulbulos sauciemus; qui à matre subtracti, atque in alios digesti ordines, noua lilieta formabunt. Item violarum plantæ & croci bulbi serendi sunt, vel subtiliter si fuerant ante, fodiendi. Hoc mense aliqui Lini semen læto solo in iugerum decem modios spargunt, & lina consequentur exilia. Tempore hoc Canneta ponenda sunt, factis breuissimis scrobibus, & oculis cannarum per singulas scrobes obrutis, qui semipedis spatio inter se distare debebunt.

Modus curandi rosas tempestiuè.

B *De sepibus hortorum seminandis, & herbis hortulanis.*

CAP. LXXV.

CIrca idus Februarias, sepes hortorum ex congesto in finibus, spinarum semine faciendæ sunt. Item Græci dicunt de grossa rubi virga, fieri debere particulas, & palmaribus scrobibus obrui, & quotidie donec frondeāt fossione & rigatione nutriri. Hoc mense lactuca seritur, vt possit Aprili mense transferri. Item nunc carduus seritur & nasturtium, & coriandrum, & papauer, sicut mense Nouembri, & allium, vel vlpicum. Hoc etiam mense cæpulas seris; sed constat, & vere, & autumno esse seminandas. Si semen eius seueris, in caput crescit, & minus

C reddit in semine. Si capitulum ponas, ipsum marcescit,& multum semen educit. Terrā Cępe desiderāt pinguem, vehementer subactam, irriguam, stercoratam; ibi areas faciemus, omnibus herbis & radice purgatas. Serimus placido & sereno die, maxime austro vel euro flantibus. Si minuente luna serantur, teneres & acriores proueniunt; si crescente, robustæ, & saporis humecti. Rarius sunt ponendæ runcandæ, sarculandæ sæpius. Si capita voluerimus his esse maiora, folia omnia debemus auferre, & sic succus ad inferiora cogetur, de quibus vero semina colligenda sunt, iuuentur adminiculis, vbi caulem cæperint excitare. Cum niger color seminis fuerit, præferunt maturitatis indicia, vellendi sunt

Quid faciendum vt cepe habeāt magna capita.

D cum semine, & sic in sole siccandi. Hoc mense Anetum feres; locis frigidis omnem cæli statum patitur, sed tepidiore lætatur, rigetur si se imber abstineat, feratur rarius, aliqui semen eius non obruunt, opinantes quod à nulla aue tangatur. Nunc, & Sinapim serere possumus.

De Caule & alijs quibusdam oleribus.

CAP. LXXVI.

HOc etiam mense Caules feremus, qui & toto anno seri possunt. solum pingue & satis subactum diligunt, argillam & glaream timent, sabulone & arenis non delectantur, nisi perennis vnda succurrat. Omnem statum cæli caulis patitur, frigidum

E magis. Contra austrum positi citius ferunt, contra septentrionem serius; sed hic & sapore Caulis vincit, & robore. Cliuis delectatur, & ideo ponendæ sūt plantæ per bulbinos arearum. Gaudet stercore & sarculatione. Rarius positus conualescit, celerius coquitur virore seruato. Si dum est trium vel quatuor foliorum, nitrum tritum cribello desuper spargas, speciem pruinæ canentis imitabitur.

Columella dicit plantarum radices Alga Marina inuoluendas, seruandæ viriditatis causa, fimo simul adhærente. Ponendæ sunt plantæ maioris incrementi; quia licet serius comprehendant, fortiores fient. Si hyems est,tepido iam die; si ęstas, cum sol in vesperam

Modus faciēdi caulem cannam.

acumen exire, & corticata pars, cortici nouæ matris aptetur. Infimus oculus ita infigendus est, vt trunco vinctus adhæreat, qui oculus exteriorem partem debet aspicere, vinculo salicis infuso, & paleato luto desuper alligari, tegumento quoque aliquo, à ventis & à sole defendi; ne hi quatiant, hic adurat; vbi calor temporis cœperit, ligaturæ ipsi, penicillo circa vesperam, tenuis debet frequenter humor affundi, vt hoc alimento contra vim cœli torrentis animetur, cum vero germen ruperit & aliquod cœperit incrementum, calami adiutorio debet annecti, ne motus aliquis fragilem procedentis sarmenti quassèt ætatem. vbi solidius quantumcunque processerit, vincula oportet abscidi, ne adolescentia mollissimi germinis, nodo duræ constrictionis angatur. aliqui infra terram semis spacium, effossæ viti surculos inserunt, & beneficio congestionis accumulant, vt hoc quoque nouis sarmentis præter nutritis alimento conueniat. nonnulli circa terras melius asserunt inserendum, quia in altiori difficilius comprehendant. Vsque ad idus vel æquinoctium, vites frigidis locis pangendæ sunt, seu pastinato, seu sulco, aut scrobibus, more quo dictum est.

Quomodo inserēda vitis.

De vineis nouellis ac veteranis, agris ac lasis.

Cap. LXXXI.

HOc mēse nouella vinea incipiat puluerari, quod nunc ac deinceps per omnes Kal. Octobris faciendum est, non solum propter herbas, sed ne tenera adhuc semina solidata terra constringat, graminum radices, quæ plurimum viribus nocent, extirpandæ sunt. Nunc locis frigidis vinearum fossio celebranda est, & palandæ ac ligandæ sunt vites, sed nouellam mollibus vinculis alligemus; quia eam teneram, vincula duriora præscindunt. Palus maioribus solidus, minoribus ponatur ex illis, propter imbris molestiam. Statuatur ab aquilone & plaga frigida, spatio quatuor digitorum vel semipedis remotus à vite, vt possit ex omni parte circumfodi. Vinea vetus hoc genere reparetur; prius ablaqueabitur altius, donec eius nodus appareat; deinde infra terram supra nodum rescinditur, vt operta de frigore & sole nihil timeat, hoc faciendum est, si optimi generis vitis est, & altè posita; alioquin generosis melius erit inserenda sarmentis. Omnia supradicta locis calidis primo mense, frigidis vero post idus ipsius exequemur. Ægras vites, quibus fructus arescit, circumfodies, & vrinam veterem suffundes. Item cinerem sarmenti, vel querci aceto mixtum, subijce; aut incisas circa terram, lætamine refoueto; & quæ germinant fortiora dimitte. cum aut vitis bidente læditur aut ferro, plagam si terræ iuncta est alline stercore ouillo vel caprino, tunc terra mixta & circumfossa ligare curato. Si radix læsa est, operiens liquidum lætamen admisce.

Modus reparandi vineā veterem.

De satione hortorum, & primo de Carduis.

Cap. LXXXII.

NVnc horti optime fiunt initia cultionis; mense Martio Carduus seritur. Terram stercoratam & solutam diligit, quamuis in pingui possit melius prouenire. Et hoc illi contra talpas prodest, si pangatur in solido, ne terra ab inimicis animalibus facilius perforetur. Serendi sunt cardui luna crescente, in area iam parata, semina spatio semipedis discreta. cauendum est ne semina vniuersa ponantur. nam debiles & curuos & duros creabunt, non alte imprimenda sunt, sed tribus digitis comprehensa mergantur, donec ad primos articulos terra perueniat: tunc leniter operiantur, & herbis liberentur assidue, donec plantaria solidentur; & rigentur si æstus interuenit. Si acumina confringas, spinis carebunt.

Item si semina eorum madefeceris per triduum Laurino oleo, vel Nardo, vel opio, vel Balsamo, vel succo Rosæ, vel masticino, & postea siccata depresseris, eiusdem saporis orientur, cuius vnguentum semina combiberunt. Singulis sanè annis à codice auferendæ sunt plantæ, vt nec matres fatigentur, nec Soboles per alia spatia dirigatur; cum aliqua tamen radicis parte vellendæ sunt. Quos reseruabis ad semina colligenda, liberatos omnibus pullis, testa supertegere debebis, aut cortice; nam solent semina sole vel imbribus interire. Contra talpas prodest cattos frequenter habere in medijs carduetis, mustelas habent plerique mansuetas; aliqui foramina earum rubrica & succo aggrestis Cucumeris impleuerūt: nonnulli iuxta cubilia talparum plures cauernas aperiunt, vt illæ irritæ fugiant solis admissum. plerique laqueos in aditu eorum thecis pendentibus ponunt.

Vt sapor specialis carduus obueniat.

De Cucumere & cucurbita.

Cap. LXXXIII.

NVnc & cucumeres seminantur rarè, sulcis altitudine sesquipedali, latitudine pedum trium; inter sulcos octo pedum spatium crudum relinques, vbi possint vagari; herbis iuuantur, & ideo sarculo & runcatione non indigent. Semina si ouillo lacte & mulsa maceres, dulces nascentur & candidi, longi ac teneri fiunt, si aquam in patenti vasculo sub eis ponas, duobus palmis inferiorem, ad quam festinando tales efficientur. Sine semine nascentur, si prius eorum semina oleo Sabino perunguntur, & herba ea quæ Culex dicitur trita confricentur. Aliqui florem cucumeris cum Viticula Cannæ inserunt, cui prius omnes nodos perforauerint; Ibi cucumeris nascitur in nimiam longitudinem tensus. Oleum sic metuit, vt si iuxta posueris, velut Hamus plicetur. Quoties tonat, velut timore conuertitur. Si eius florem, sicut in vite sua est, in forma fictili clauseris ac ligaris, qualem vultū forma, vel hominis, vel animalis habuerit, talem Cucumeris figura præstabit. hæc omnia Gargilius Martialis asseruit. Columella dicit loco aprico & stercoroso si rubos habeamus aut ferulas, post autumni æquinoctium, his iuxta terrā rescissis & excauatis, ligneo stilo inter medullas lætamen immittamus, & Cucumeris semen addamus, hinc nasci fructus qui possint & inter frigora non necari.

Vt cucumeres fiant dulces & longi, & sine semine.

Hoc mense Cucurbita serenda est; amat solum pinguehumidum stercoratum solutum. Hoc in cucurbitis insigne est, quod longas pariunt & exiles semina quæ in earum ceruice nascuntur, quæ in ventre fuerant, Cucurbitas faciūt crassiores, quæ in fundo latas. Si inuersis cacuminibus obruantur, vbi adolescere cœperint adminiculis adiuuentur. Quæ seruantur ad semina, vsque ad hyemem in sua vite dependeāt. Deinde sublatæ in sole ponantur aut fumo, aliter semina putrefacta depereunt.

De Allio & Cepula, & cæteris Oleribus.

Cap. LXXXIV.

ALium seremus & Cepulas locis frigidis, & Anetum. Nunc & Synapi & Caules optime seruntur, vel plantantur: Et malua seritur; Et Origani planta transfertur. Lactuca & Beta & Porrus & Capparis seri possunt, & Nasturtium. Intyba etiam & Raphanos nunc aliqui serunt, quibus vtantur æstate. Nunc Melones serendi rarius; distent inter se semina pedibus duobus, locis subactis vel pastinatis, maxime arenis. Semina eius mulso & lacte per triduum macerandà sunt, & tunc iam siccata ponenda. hinc suaues efficientur, odorati autem, si eorum semina multis

Quomodo serendi melones vt sint dulces.

diebus in Rosæ folia sicca mergantur.

Hoc mense Ruta seritur locis Apricis, solius Cineris inspersione contenta, loca desiderat altiora, vnde humor elabitur. Si ponas semina eius adhuc clausula folliculis, sigillatim manu debebis afficere. Si iam minuta sunt, sparsa iactabis, & rastro obducta cooperies, caules eius qui inclusis seminibus nati fuerint, fortiores erunt, sed sero nascentur. Ramuli eius cum aliqua corticis parte conuulsi, vrerno tempore pro plantis tenebuntur, tota vero translata morietur. Nōnulli ramulos eius Pertusæ Fabę inserunt, vel Bulbo, atque ita obruunt alieno vigore seruandos. Sub fici arboris vmbra libentius acquiescit, non effodi herbas, sed optat auelli; immundæ mulieris formidat attactū. *Ab hoc* mense vsque in Octobrem totum Coriandrū B seritur; amat terram pinguem, sed & macro solo nascitur. Semē melius putatur quod vetustius fuerit; delectatur humore, satum bene cum olere quocunque nascetur. Anetum quoque & Cyminum nunc bene seritur, locis lætioribus melius prouenit; Itemque cæteris, si humore iuuetur & stercore.

De arbore Mali punici excolenda.

Cap. LXXXV.

Locis temperatis mense Martio vel Aprili Mala punica seremus; calidis vero & siccis, Nouembri. amat hæc arbor solum cretosum, Macilētum; Sed in pingui etiam nascitur. Regio illi est apta quæ calida est; seritur plantis de matrum radice diuulsis. C Sed quamuis multis generibus seratur, melius tamen ramus eius cubitalis incisus Manubrij crassitudine, & capite vtroque acuta falce leuigatus, scrobi velut obliquus immergitur; prius tamen Porcino stercore, & in capite, & in parte quæ ima est, obliniatur; & in crudo solo malleo cogatur ad inferiora defigi. Melius proueniet si ponendus ramus gemmans sumatur. Sed qui in scrobe deponit, si tres lapillos in ipsa radice constituat, prouiderit ne poma findantur: curandum est ne virgulta inuersa deponas. Cinis cum lixiuio circa punici truncum frequenter infusus, læta & fructuosa reddet arbusta.

Vt mala punica euadāt magna &c. Asserit Martialis candida in his grana fieri, si Argillæ & cretæ quartam partem gypsi misceas, & D toto triennio hoc genus terræ radicibus eius adiungas. Idem dicit miræ magnitudinis fieri, si olla fictilis obruatur circa arborem punici, & in ea ramus cum flore claudatur, ne resiliat ligatus ad palum; tunc cooperta olla contra aquæ muniatur incursus; Autumno patefacta, suæ magnitudinis poma reddibebit. Multa in punico ipse asserit poma procedere, si Titimalli & Portulacæ succus æqualiter mixtus, antequam germinet trunco arboris allinatur. Inseri posse firmatur de ramorum connexione, vt medullā vtrinque diuisa se iungat; in se tantum inseri potest circa Aprilis Calendas mense Martio vltimo. Sed secto trunco, surculus recentissimus statim debet inseri, ne mora, exiguum qui inest siccet humorem.

De eadem remedianda.

Cap. LXXXVI.

Mala punica creduntur acida fieri si rigentur assidue. Nam siccitas in his, & suauitatem præstat, & copiam; cuius tamen nimietati aliquid debet humoris opponi. Circumfodi autumno debet, & verno: Si acida nascuntur ablaqueatis radicibus tedæ clauus infigi. Alij Algam marinam obruunt ad radices, cui nonnulli stercus miscent Asininum atque Porcinum. Si florem non continet, vrinam veterem cum pari mensura aquæ temperabis, & ter per annum radicibus infundes; vni arbori amphora in-

A gesta sufficiet, vel amurcam mittes insulsam, vel algam radicibus iungens, & bis rigabis in mense; vel arboris florentis truncum, plumbeo circulo debebis includere, vel corio anguis inuoluere. Si crepant Poma, lapidem in media arboris radice suppones, vel squillam circa arborem feres. Etsi dum pendent Poma tenacibus (sicut in arbore habentur) intorseris, in totum annum sine corruptione seruantur. si vermibus laborant, tanges radices Felle bubuleo, & continuo morientur; aut clauo æneo si vermes eosdem purges, difficile nascentur; vel Asini vrina stercoris admixtione Porcini vermibus obuiabit. *Remedia contra defectus mali punici.*

De malis punicis conseruandis, & vino conficiendo ex eis.

Cap. LXXXVII.

Pvnica mala seruantur, si picatis pediculis, ordinata suspendas. Aliter lecta integra, in aqua marina, vel muria feruente mergantur, vt combibant; post triduum sole siccentur, vt sub diuo, nocte non maneant; post in loco frigido suspendantur. Cum volueris vti, aqua dulci pridie macerabis; feruntur hæc Pomis recentibus æmulari. Item si à tactu inuicem separata paleis obruantur. Item fossa fit longa, & cortex eiusdem latitudinis paratur, cui mala acutis surculis suis affiguntur; tunc inuersus cortex supra fossam ponitur, vt mala sine terræ tactu subter pendentia, ab humore defendat. Item si inducatur argilla, & ea siccata loco frigido pendeant. Item si seriola sub diuo obruatur, quæ habeat Arenas vsque ad medium, & mala cum tenacibus lecta imprimantur canis singulis, vel sambuci virgulis; & ita separata in Arenis figantur, vt ipsa quatuor digitis emineant ab Arena. Item in dolio intra hordeum sic ordinantur, ne se inuicem tangant, & dolium desuper operitur. *Vinum* de malis granatis conficies hoc modo: grana matura purgata diligenter in palmeam fiscellam mittes, in coclea exprimes, & leuiter coques vsque ad medietatem; cum refrigerit, picatis & gypsatis vasculis claudes. Alij succum non excoquunt, sed singulis sextarijs libras singulas mellis miscent, & in prædicta vasa condunt & custodiunt. *Varijs modis conseruari possunt mala punica.*

De arbore Citrina, ac cæteris, & Pyro.

Cap. LXXXVIII.

Mense Martio Citri arbor inseritur multis modis, semine, ramo, talea. Amat terram rarioris naturæ, cælum calidum, humoremque continuum. Citreum rimari creditur, si cucurbitæ vicinus locis serantur, quarum vites etiam combustę, vtilem Citri arboribus cinerem præbent. Gaudent assidua fossione. In fundis meis cōperi per gradus quosdam sibi semper Poma succedere, vt cum maturis se acerba substituant, acerborum vero ætatem florentia consequantur, orbem quendam continuæ fœcunditatis sibi ministrante natura. Feruntur acres medullas E mutare dulcibus, si per triduum mulsa aqua, semina ponenda macerentur, vel ouillo lacte, quod præstat. Aliqui mense Februario truncum obliquo foramine ab imo terebrant, ita vt altera parte non exeat; ex hoc humorē fluere permittunt, donec Poma formentur, tunc foramen luto replent, sicque quod est medium, dulce fieri affirmant. *Vt citreum acre fiat dulce.*

Citreum in arbore potest per totum annum propemodum custodiri, melius si vasculis quibuscunque claudatur. Si velis legere atque seruare, nocte vna latenter debebis cum ramis foliatis carpere, & secreta disponere. Alij singula vasis singulis claudūt, vel gypso allinunt, & opaco loco ordinata custodiunt, plerique in Cedri scrobe, vel straminibus minutis, vel in paleis tecta seruarunt. *Tunc & Pyrus*, &

Malus

Malus inseri ac seri potest: Et Cidonea, & Prunus inse- A
ritur; Et Sorba ponuntur, & Morus nono Calendarũ Aprilium die; & inseruntur Pistacia, & locis frigidis Pini semen aspergitur.

De Mespilis serendis & excolendis.

Cap. LXXXIX.

MEspila locis calidis maxime gaudent, sed irriguis; tamen frigidis quoque proueniunt, magis Sabulone pingui, aut glareosa terra, cui permixta est Arena, vel Argilla, cum saxis. Serenda est taleis, mēse martiọ vel Nouembri. Sed solo stercorato & subacto, ita vt vtrumque caput taleæ, stercus obducat.
Sunt eius incrementa tardissima, amat putari atque B
circunfodi, & parco humore inter siccitates sæpe refoueri. Seritur & semine, sed in longiorem speratur ætatem. Si vermibus occupatur, stilo æreo purgandi sunt, & amurca, vel humana vetere vrina, vel viua calce perfundendi; sed parcius propter arboris noxam: Vel aqua decocti lupini, sed putatur hinc arbor sterilis fieri. Fimus & cinis vitium simul, si radicibus infundantur fertilem reddunt, si formicæ molestæ sunt, rubrica cum aceto & cinere temperata, necabuntur. Si poma labuntur, frustum de eius radice præcisum, in media trunci parte figatur. Inseritur mense Februario in se, & in Pyro, & in Melo. Surculus tamen eius ex arbore media debet assumi, nam de summitatibus vitiosus est. In trunco fisso inserenda est, nam corticis
macies ieiuna nil nutriet. Mespila ad seruandum le- C
guntur, quę & in arbore durabunt, vel in vrceolis picatis, vel in ordinem suspensa, vel vt quidam, condita. Die serena legantur, ac media, & paleis obruantur discreta, ne ea vicissim tactus afficiat, lecta seminatura, salsa aqua per dies quinque macerato; post ea sæpe infundantur, vt enarent sero & melle, sed maxime si nimis matura collegeris.

Vt mespila non cadant de arbore.

De Ficu plantanda.

Cap. XC.

CAlidis locis. Fici planta radicata Nouēbri mense, temperatis Februario, frigidis melius Martio vel
Aprili ponenda est. Si taleam vel cacumen ponas, id D
fiat vltimo Aprili, cum ei se viridior succus infuderit. Plantæ in scrobe depositæ, lapides substituendi sunt ad radicem, fimo terra miscēda est. si loca frigida sunt, plantarum cacumina, diuersis cannæ internodijs defendantur à frigore, si cacumen velis ponere, trisulcũ ramũ bimũ vel trimũ ab Australi parte decides, & sic obrues, vt sic diuisa cacumina terra interiacente, velut tres surculos reddant. Taleam sic ponemus vt cætera; cui leuiter ab infima parte diuisæ, lapidem mergemus in fisso. Ego mense Februario vltimo, vel Martio, in Italia plantas grandes ficorum per pastinatum solum disposui, & eo anno Poma pepererunt, supra comprehendendi felicitatem, velut tributo reddentes. Le-
gendæ sunt plantæ in quibus frequens nodus exube-
rat; steriles creduntur quæ nitidæ sunt, & oculos suos E
per longa internodia distulerunt. Si plantam fici prius nutrias in seminario, & maturam transferas in scrobē, poma generosiora producet. Aliqui multum prodesse confirmant, si plantam fici diuiso squillæ Bolbo, in tersitam strictamque vinculis collocemus. Scrobes amat altas; interualla maiora; terræ genus durum & gracile, & siccum pro vtili sapore pomorum. Prouenit & locis petrosis atque asperis, & tamen potest locis prope omnibus seri. In locis nimis frigidis præcoquas ficos seremus, quæ cito veniant, vt ante imbres genus hoc possit occurrere; calidis vero & æstuosis eam quæ sera maturat.

Ficus nitida & rarioribus nodis sunt steriles.

De eadem colenda & inserenda.

Cap. XCI.

TVnc etiam ficulnea cacumina obruuntur vtiliter cum tumescunt, vt plantas faciant, si earum copia non abundat. Vt etiam varios fructus vna ficus exhibeat, ramos duos nigræ & albæ arborum ita inter se vinculo stringe & torque, vt germina inter se miscere cogantur; sic obruti, & stercorati, & humoribus iuti, vbi prodire cœperint, germinantes oculos aliqua sibi annexione conglutinabunt, tunc germen adunatum parturiet duos colores, vt quos diuidat vnitate, diuisione coniungat. Gaudet ficus assidua fossione. Per autumnum proderit si stercus admoueas, præcipuè de auiarijs. Mense Iunio circa solstitiũ Caprificandæ sunt arbores fici; idest suspendendi grossi ex Caprifico lino velut seta pertusi, si hoc desit Abrotani virga suspenditur, aut callum quod in vlmeis folijs inuenitur, aut Arietina cornua circa radices arboris obruuntur: Vel truncus arboris quo loco turget, scarificandus est, vt possit humor effluere. Cum folia producere incipiunt fici, vt multum fructum & pinguem ferant, in principio germinis cacumina summa decutimus, vel hoc tantum cacumen quod ex arboris medietate procedit. Si maturam ficum vis Serotinam facere, incipientes grossos discute, cum illis fuerit fabæ magnitudo. Vt ficus cito maturet, succo cępe longioris, cũ oleo & Pipere mixto, vnge Poma quando grossi incipiunt subrubere.

Caprificatio apud Plemiũ fit per hoc quod culices e grossis nati sugũt humorem lacteum qui impedit ne maturescant fici.

De eadem purganda & remedianda.

Cap. XCII.

REscindēda sunt in ea, quę aut putria aut malè nata reperis, & ea ratione putanda est, vt inclinata per latera possit expandi. In locis humectis ficus saporis obtusi est, quibus circuncisis, inter ficarias caprifici arborem serunt, vt non sit necesse per singulas arbores pro remedio eadem Poma suspendi. Ne vermes patiatur, ramum Terebinthi vel Lentisci taleam cum plantis fici, cacumine ponemus inuerso. Vncinis æreis vel ferreis tollendi sunt vermes ex fico: alij amurcam, alij veterem vrinam, ablaqueatis radicibus miscent; alij bitumen & oleum, aut solam calcem viuam latebris vermium allinunt. Si formicæ molestæ sunt, Rubrica, Butyro, & Pice liquida mixta. circa trun cum debet induci. alij coracinum piscem contra formicas in arbore suspendendum esse confirmant. Si fructus suos velut ægra proiiciat, alii rubrica, alii amurca insulsa mixta aqua, arborem linunt; vel cancrum fluuialem cum ramo rutæ suspendunt, vel Algam marinam, vel fascem Lupinorum, vel radici terebratæ cuneum figunt, vel securi arboris corium sæpe proscindunt.

Quomodo tollendi vermes ex fico.

De Ficis eligendis & conseruandis.

Cap. XCIII.

FIcus quæ in montanis & frigidis locis nascuntur, quia minus lactis habent, ad siccitatem durare nō possunt. Vsus illius in viridi est melioris magnitudinis, & saporis arguti. Quæ nascuntur in campis & locis calidis, & pinguiores sunt, & in siccitate durabiles. In caricis melius alba seruatur. Ficus virides seruari possunt, vel melle ordinatæ, ne se inuicem contingant, vel singulæ inter viridem cucurbitam clausæ, locis vnicuique cauatis; Et iterum tessera quęsecatur inclusis, suspensa ea cucurbita vbi ignis

non

non sit, aut fumus. Alij missas ficos recētes minus maturas in nouo vase fictili, lectas cum pediculis, & à se separatas, recludunt; & in dolio vini pleno, vas natare permittunt.

Martialis dicit caricas per genera multa seruari, cū ratio vna sufficiat. Ergo hoc genere quo Campania tota custodit seruare debemus. In cratibus ficus vsque ad meridiem expanditur, & adhuc mollis in qualum retunditur; tunc calefacto furno ad panis coquēdi modum, suppositis tribus lapidibus ne ardeat, qualus includitur etiam clauso furno; vbi cum decocta ficus fuerit, sicut est calida, folijs suis interpositis, intra vas fictile conditur, densius pressa, & operculo diligentius obducitur. Sed pluuijs abundantibus, crates soli si non possis expandere, sub tecto eas ita pones, vt semipede erigantur à terra; & eas ad inuicem solus cinis subiectus vaporet; & subinde ficus, sicut est diuisa tergatur, vt & ficorum folia siccentur, & pulpæ: deinde sublata in cistellis seruetur, aut loculis. Alij maturas mediocriter ficus, & diuisas in cratibus, expandunt toto sole siccandas, sed recipiunt nocte sub tecta.

Modus obseruandi ficus.

De Bobus eodem mense comparandis & eligendis.

Cap. XCIV.

HOc mense comparādi sunt Boues, quia needum sagina temporis pleni, aut celare possunt fallaciam venditoris, & vitia sua; aut ad repugnandum domituræ, contumacem pleni roboris exercere fiduciā. hæc tamen signā spectanda sunt in Bobus, seu de nostro, seu de alieno grege fuerint comparandi; vt sint boues nouelli, quadratis, & grandibus membris, & solidi corporis, musculis vbique turgentibus, magnis auribus, latæ frontis & crispæ, labijs oculisque nigrantibus, cornibus robustis, ac sine curuaturæ prauitate lunatis; patulis naribus & resimis, ceruice torosa, & compacta, palearibus largis & circa genua fluentibus, pectore grandi, armis vastis, ventre non paruo, porrectis lateribus, latis lumbis, dorso recto & plano, cruribus solidis neruosis & breuibus, vngulis magnis, caudis longis ac fætosis, pilo totius corporis denso ac breui, rubei maxime coloris aut fusci. Melius autem boues de vicinis locis parabimus, qui nulla soli aut aeris varietate tententur. Aut si hoc deest, de locis similibus ad similia transferamus. Illud ante vniuersa curandum est, vt viribus ad trahendum comparentur æquales, ne valentioris robur alteri procuret exitium. In moribus hæc consideranda sunt; sint arguti, mansueti, timentes horramen clamoris & verbera, cibi appetentes. Sed si regionis ratio patitur, nullus melior cibus est quam viride pabulum; vbi vero deest, eo ordine ministretur, quo pabuli copia, & laborum coget accessio.

Conditiones bouis optimi.

De ijsdem edomandis & iugo praeparandis.

Cap. XCV.

HOc etiam mense vltimo, domandi sunt Boues trimi, quia post quinquennium bene domari nō possunt, ætatis repugnante duritia, capite ergo statim domentur, qui quidem prius cum teneri fuerint, frequenti manus attrectatione mansuescant. Sed stabulum noui Boues largioribus spatijs debebunt habere, vt & ante stabulum locari nullis concludantur angustijs, & producti non aliqua vitientur offensa. In ipso vero stabulo, asseres transuersi à terra, septem pedibus alti configantur, ad quos boues ligentur indomiti, tunc eliges absolutam tempestatibus & impedimētis omnibus diem, qua capti producantur ad stabulum: quorum si nimia fuerit asperitas, vno die ac nocte inter vincula mitigentur, atque ieiunio; tunc appellationibus blandis, & illecebris oblatorum cibo-rum, non à latere, neque à tergo, sed à fronte accedens bubulcus admulceat, naresque & terga pertractet, mero subinde conspergens; hac tamen cautione, ne aliquem calce contingat, aut cornu; quod vitium si in primordijs effectui sibi cessisse senserit, obtinebit. Tunc mitigatis, os & palatum salibus frica, & in gulam dimitte præsulsi adipis librales offas, & sextarios singulos cum cornu infundente per fauces; quæ res in triduum totius sæuitię iram resoluet. Aliqui eos inter se iungunt, ac docent onera tentare leuiora; & quod vtile est, si à rationi parantur, subacto prius solo exercendi sunt, vt nouus labor, tenera adhuc colla non quasset. Expeditior autem domandi ratio est, vt asperum bouem, mansueto & valido boui coniungas, quo ostendente facilè ad omnia cogetur officia. si post domituram decumbit in sulco, non afficiatur igne, nec vbere, Sed potius cum decumbit, pedes eius ita ligentur vinculis, vt non progredi, aut stare, vel pasci possit. Quo facto, siti ac fame lassatus, carebit hoc vitio.

Modus edomādi boues.

De Tauris & vaccis ad copulam praeparandis.

Cap. XCVI.

TVnc Tauros quoque quibus cordi est armenta construere parabit, aut his signis à tenera ætate submittet, vt sint alti, atque vigentibus membris, ætatis medię, & magis quę iuuentute minor est, quam quæ declinat in senium; torua facie, paruis cornibus. Torosa vastaque ceruice, ventre substricto. Vaccas etiam nunc maximè parabimus, sed eligemus forma altissima, corporis longi, vteri capacis & magni, alta fronte, oculis nigris & grandibus, pulchris cornibus, & præcipuè nigris; aure setosa, palearibus laxis, & caudis maximis, vngulis breuibus, & cruribus nigris & paruis, ætatis maximè trimiæ, quia vsque ad decenniū fætura ex his procedit vtilior, nec ante ætatē trimam. Tauros his oportet amitti, sed erit studium diligentis, amotis senioribus, nouellas subinde conducere, & steriles aratro ac laboribus deputare.

Græci asserunt si mares creare velis, sinistrum tauri in coitu ligandum esse testiculum, si fœminas dextrū. tauros tamen diu abstrahamus, vt cum tempus est, acrius in causas dilati feruoris incumbant. Sed his armentis, hyeme maritima & aprica loca, æstate opaca paremus, ac frigida, montana maximè; quia melius fruteris, & his herba internascente saturantur; quia quamuis circa fluuios rectè propter loca amęna pascuntur, fœtura tamen aquis tepidio ribus adiuuatur. vnde magis vtilius habentur, vbi pluuialis aqua tepentes formar lasciuias. Tolerat tamen frigus hoc armenti genus, & potest facile hybernare sub diuo; quibus tamen septa fieri propter iniuriam grandarum conuenit laxiora. Stabula vero vtilia sunt strata saxo, vt glareis, aut arenis, deuexa aliquatenus, vt humor possit elabi; parti meridianæ obuersa, propter flatus glaciales, quibus aliquis resistere debet obiectus.

Vt taurus masculū aut fæminam gignat.

De Equis ad copulam mittendis.

Cap. XCVII.

HOc mēse saginati, aut pasti ante admissarij, generosis equabus admittēdi sunt, & repletis fœminis. Itē ad stabula colligēdi; neque tamen æqualē numerum omnium debemus adhibere, sed æstimatis viribus vniuscuiusque admissarij, submittenda pauca vel numerosa coniugia. Quæ res efficiet admissarios non parua ætate durare. Iuueni tamen equo, & viribus formaque constanti, non amplius quam duodecim vel quindecim debemus admittere; cęteris pro qualitate virium suarum. Sed in admissario quatuor

spectanda

Quatuor in admissario spectanda.

A spectanda sunt, forma, color, meritum, pulchritudo. In forma hæc sequemur; sit vastum corpus & solidum robori conueniens altitudo, latus longissimum maximi ac rotundi clunes, pectus late patens, & corpus omne musculorum densitate, nodosum, pes siccus & solidus, & cornu concauo altius calciatus. Pulchritudinis partes hę sunt, vt sit exiguum caput & siccum, pelle propemodum solis ossibus adhærente, aures breues & argutæ, oculi magni, nares patulæ, coma & cauda profusior, vngularum solida & fixa rotunditas. Colores hi præcipui, Badius, Aureus, Roseus, Myrteus, Ceruinus, Giluus, Glaucus, Scutulatus, Canus, Candidus, Albus, Guttatus, Niger. Sequētis meriti, varius cum pulchritudine nigro badioque mixtus, canus cum quouis colore: spumeus, maculosus, murinus obscurior. Sed in admissarijs sunt præcipue legendi clari, & vnius coloris, cæteri vero despiciendi, nisi magnitudo meritorum culpam coloris excuset. Eadem in Equabus consideranda sunt, maxime vt sint longi & magni ventris & corporis. Sed hoc in generosis seruetur armentis. Cæteræ passim toto anno inter pascua dimissis secum maribus, impleantur. Equarum natura est, partum spatio duodecimi mensis absoluere. Illud in admissarijs seruandum est, vt medijs aliquibus spatijs separentur, propter noxam furoris alterni: sed his armentis pascua legamus pinguissima, hyeme aprica, frigida & opaca prouideamus æstate; nec adeo mollibus locis nata, vt vngularum firmitas de asperitate sentiat.

De Conceptu Equarum, & pullis earum.

C CAPVT XCVIII.

Vt Equa marem patiatur.

SI Equa marem pati noluerit, trita squilla naturalia eius infecta, libidinem concitabunt, deinde grauidę non vrgeantur, nec famem frigusque tolerēt, nec inter se locis comprimantur angustis. Generosas Equas, & quæ masculos nutriunt, alternis annis submittere debebimus, vt pulli puri sint, & copiosi, lactis robur infundant, cæteræ passim replendæ. Ætas, incipientis admissarij, quinti anni initio esse debebit, fœmina recte bima concipiet: quia post decennium iners ex ea nascetur soboles & tarda. Pulli Equarum nati manu tangendi non sunt, quia eos tactus lædit assiduus; quantum ratio patitur defendantur à frigore. In pullis pro ætatis merito ea sunt consideranda, D quę signum bonæ indolis monstrant, quæ in matribus vel patribus spectanda præcepi, dabit & hilaritas alacritas agilitasque documentum.

Pulli post biennium sunt domandi.

Nunc etiam domandi sunt pulli, vbi tempus bimę ętatis excesserint. Consideranda autem sunt magna, longa, musculosa, & arguta corpora; testiculi pares exigui, & cætera quæ in patribus dicta sunt. Mores, vt vel ex summa quiete facile concitentur, vel excitata festinatione non difficile teneantur. Ætatis consideratio talis est. Bimo & sex mensium, dentes medij superiores cadunt: Quadrimo earum proximi mutantur; Infra sextum annum molares superiores cadunt: Sexto anno quos primo mutauit exæquat: Septimo anno omnes dentes eius explentur, latent ab hinc ętatis notæ, sed prouectioribus tempora E cauari incipiunt, supercilia canescere, dentes plerumque prominere. Hoc mense omnia quadrupedia, maxime Equo castrare debemuſ.

De Mulis educandis, & Asinis.

CAPVT XCIX.

SI quem multorum genus creare delectat, Equam magni corporis, solidis ossibus, & forma ægregia debet eligere, in qua non velocitatem, sed robur exquirat, ætas à quadrima vsque in decennem hoic admissuræ iusta conueniet. Si Asinus Equam fastidit admissus, ostensam prius Asinam, donec coeundi voluptas solicitetur, adhibemus: qua subducta, Equam libido incitata non spernet, & raptus illecebris generis sui in permixtione consentiet alieni, si morsu furens lędit obiectas, aliquatenus labore mitescat. Creantur ex Equo & Asina, vel ex onagro & Equa. Sed generosius nullum est huiusmodi animal quam quod Asino creante nascetur. Vtiles tamen admissarij nascentur ex onagro & Asina, qui post in sobole secutura agilitatem fortitudinemque restituant. Admissarius tamen Asinus sit huiusmodi; corpore amplo, solido, musculoso, strictis & fortibus membris, nigri vel murini maxime coloris, aut rubei, qui tamen si discolores pilos in palpebris aut auribus geret, colorem sobolis B plerumque variabit. Minor trimo maior decenni non admitte. Annicula Mula debet à matre depelli, & per montes asperos pasci, vt iuuenis, laborem, in tenera ætate solidata, non contemnat, minor vero Asellus maxime agro necessarius est, qui & laborem tolerat, & negligentiam propemodum non recusat.

Muli tribus modis generantur, sed tamen optimus ex asino & equa.

De Morbis Apum eodem mense remediandis.

CAPVT C.

HOc mense maxime Apibus solet morbus incidere, nam post hyberna ieiunia, titimalli & vlmi amaris floribus (qui prius nascuntur) auidius appetitis, solutionem ventris incurrunt & pereunt, nisi afferis velocitate remedij. Præbebis ergo malignaticum vino amineo grana contrita, vel vuæ passæ cum rore Syriaco & austero vino; vel simul omnia coniugata, purgata, & incocta vino aspero, quæ deinde in ligneis canalibus refrigerata ponantur. Item ros marinus aqua mulsa decoctus congeletur, & in imbrice ponatur succus huiusmodi. Quod si horridę vidētur atque contractæ corpore & silentio, & mortuarū corpora frequenter auferre, & canalibus ex canna factis, mel cum gallæ puluere, vel siccæ rosæ coctum, debebis infundere. Illud ante omnia expediet, vt putres partes fauorum, vel vacuas ceras, quas aliquo casu examen ad paucitatem redactum non valebit implere semper rescindas acutissimis ferramentis subtiliter, ne mota alia pars fauorum, cogas apes domicilia concussa deserere.

Vt apes non negligant se multiplicare.

Nocet apibus plerumque fœlicitas sua; nam si nimijs floribus annus exuberat, dum solam curam gerendi mellis exercent, de prole nil cogitant; cuius omissa reparatione, populus idem labore confectus extinguitur, totius gentis exitio. Itaque cum mellis nimietatem videris ex florum grandi continua messe defluere, interiectis ternis diebus, clauso foramine, non eas patiaris exire. Ita ad generandum sobolem se conferent. Nunc circa Calendas Aprilis curandi sunt alueі, vt omnia purgamenta tollantur; & sordes quas tempus contraxit hybernum, & vermiculi, & tineæ, & araneæ, quibus corrumpitur vsus fauorum; & papiliones, qui vermiculos stercore suo faciunt nasci: tunc fumus incensi sicci bubulli stercoris adhibeatur, qui aptus est ad purgandū quæ purgatio frequēter vsque in autumni tempora differtur. Hæc omnia, cæteraque efficies, castus & sobrius, & alienus à balneis, vel à cibis acribus, & odoris immundi, atque omnibus salsamentis.

De leguminibus & oleribus in Aprili seminandis.

CAPVT CI.

MEnse Aprili medica serēda est, quæ semel seritur, & decē annis permanet cōtinuis, ita vt quater vel sexies possit per annū rescindi; agrū stercorat, macra animalia reficit, curat ægrota. Nūc etiam locis

mediocriter siccis, millium serimus & panicum. Hoc mense pingues campi, & agri qui diu aquam tenent, proscindantur post idus, cum & omnes herbas protulerunt, & earum semina nondum firmata sunt maturitate. Nunc & apium bene seritur locis calidis, & frigidis, terra quali volueris, dummodo ibi humor assiduus est; quamuis nasci si necesse fuerit, & in siccitate non deneget, & propè omnibus mensibus, à primo vere ad autumnum seratur extremum. Ex ipsius genere est hiposelinon, durius tamen & austerius, & eloselinon, molli folio, & caule tenero, quod nascitur in lacunis: Et Petroselinon, maxime locis asperis. Apios maiores facies, si semen quantum tribus digitis comprehendi potest. Lintheolo clauseris rariore, & breui fossa obtueris; ita omnium seminum germen, capitis vnius soliditate nectetur. Crispi fiunt, si semina ante tundantur, vel super areas nascentes aliqua pondera volutantur, aut pedibus proculcentur enata. Apij semina vetustiora citius nascuntur, quæ nouella sunt serius.

Vt apium sit grossum aut crispum.

Hoc etiam mense atriplicem seremus, si rigare poterimus, & Iulio vel cæteris vsque ad autumnũ mensibus: amat assiduo humore satiari. Semen statim cum spargitur obruendum est, herbæ ei subinde vellantur transferri necessarium non est, cum bene seritur; tamẽ potest melius adolescere si spatio rariore pangatur, & iuuetur succo lętaminis & humoris: ferro tamen semper est resecandendum, quia ita pullulare non cessat. Nunc & ocimum seritur. Cito nasci dicitur si statim cum seueris aqua calida perfundas. Rem miram de ocimo Martialis affirmat, quod modo purpureos, modo albos flores, modo russeos pariat: & si ex eo semine frequenter feratur, modo in serpillum, modo in sisymbrium mutetur. Hoc etiam mense Melones, & Cucumeres seruntur, & Porrus. Et in primordio Capparis & serpillum, & colocasij plantaria ponemus; & Lactucas, & Betas, & Cepulas, & Coriandrum seremus, & intiba secunda satione, quibus vtamur æstate; & cucurbitas, & mentam, radice & planta.

Ocimus mutat colorem in floribus & interdum etiam speciẽ.

De Arboribus eodem mense excolendis.

CAPVT CII.

TVNC locis temperatis Oliua inseratur, quæ inseritur inter corticem more pomorum, sicut supradictum est. Sed vt oleastro inseras, contra illud quod ex Olivueto insito & casu incenso, renascitur oleaster infelix, sic prouidẽdum est: positis prius oleastri brachijs in scrobe, in qua disponemus inserere. Scrobes ita replebimus, vt mediæ vacuæ sint: cum comprehenderit oleaster, inseremus in infimo, vel insitum ponemus, & insitionem prope infra terram nutriemus. Deinde sicut adolescit, terram subinde colligimus, ita commissura in profundo latente, quisquis vrit aut accendit oliuæ locum, non auferet vim pullulandi; quæ & apertam redeundi felicitatem de olea & occultam valendi fælicitatem de oleastri connexione retinebit. Aliqui oleas in radicibus inserunt, & vbi comprehenderint cum aliqua parte radicis auellunt, & transferunt more plantarum. Græci oleas ab 8. Calenda. Aprilium die, vsque in 3. nonas Iulias, inseri debere præcipiunt, ita vt locis frigidis serius, calidis maturius insetantur. Locis frigidissimis nunc vineæ fossio ante idus peragenda est; & si quæ de Martio mense restabant, vites quoque inseremus. Seminaria quæ sunt ante facta, herbis liberentur, & leuiter circumfodiantur. Hoc etiam mense locis temperatis malogranata ponuntur, & inseruntur. Persicus inoculari potest. Locis frigidis fici plantaria disponemus. Nunc etiam ficum debemus inserere, nunc palmarum planta (quam Cephalonem vocamus) locis apricis & calidis est ponenda.

Vt oliua per combustionẽ non euadat in oleastrũ.

De Vitulis in eo nutriendis, & Ouibus tondendis, & Apibus inuestigandis.

CAPVT CXIII.

HOc mense vituli nasci solent, quorum matres abundantia pabuli iuuentur, vt sufficere possint tributo laboris, & lactis. Ipsis autem vitulis tostum inolitumque milium cum lacte misceatur, saginati more prębendum, nunc locis calidis tondeantur oues & serotini fætus hoc mense signentur. Nunc prima est admissura (quæ excellit) arietum, vt agnos iam maturos hybernum tempus inueniat, hoc mense locis aptis Apes quæremus. Sed loca mellifica indicant Apes, si circa fontes frequentissime pascantur. Nam si rariores videbuntur, in his locis mellificari vtiliter non potest. Quod si frequentes aquantur; vbi sint examina earum hoc genere possumus inuenire. Aliqui mellis breuissimum circa aquas vasculum ponant, de quo cum Apes aquanda gustauerit, ad commune pabulum pergens, alias exhibebit; quarum frequentiam subinde crescentem, notata reuolãtium parte, vsque ad examina prosequeris. Quod si est examen in spelunca reconditum fumo ejcietur, & cum exierit sonitu territum, in frutice, vel in aliqua siluę se parte suspendet, & ita admoto vasculo recipietur. Si vero in cauæ arboris ramo fuerit, acutissima serra idem ramus supra infraque decisus, & munda veste coopertus, poterit afferri, & inter aluearia collocari, vestigẽtur autem mane, vt tota dies sufficiat ad sequendum: Nam vespere, peracto opere, ad aquas plerumque non se ieunt. Vasa autem quibus recipiuntur perfricanda sunt citragine, vel herbis suauibus, & conspergenda imbre mellis exigui. Quod si verno fiat, & circa fontes aluearia sic tincta ponantur locis quibus Apum frequentia est, multitudinem sibi sponte conducent, si tamen seruari à furibus possint, hoc etiam mense sicut supra purganda sunt aluearia sordibus, & vetandi papiliones, quæ maximè abundant florentibus maluis; quos hoc genere intercipiemus: vas æneum miliario simile, idest altum & angustum, vespere inter aluearia collocemus, in fundo eius ponamus lumen accensum. Illuc & papiliones conuenient, & circa lumen volitabunt, & angustia vasculi, ab igne proximo interire cogentur.

Modus inueniendi examina apum.

Modus destruendi papiliones.

De his quæ agenda sunt in Maio.

CAPVT CIV.

MENSE Maio lateres faciendi sunt ex terra Alba & Creta; vel rubrica. Nam quę Æstate fiũt, celeritate feruoris in summa crate siccantur, interius humore seruato, quæ res scissuris eos faciet aperiri. fiunt autem sic; terra cribrata diligenter & omni asperitate purgata, mixta cum paleis diu macerabitur, & intra formam alteri similem reprimetur; tunc ad siccandum relicta, subinde versabitur ad solis aspectum. Item hoc quoque mense conficitur oleum liliaceum & oleum rosetum, atque rosatum: rosas autem nondum patefactas seruabis, si in canna viridi stante fissa recondas, ita vt scissuram cooperias: & eo tempore cannam recidas, quo rosas virides habere volueris. Aliqui olla rudi conditas ac bene munitas, sub diuo obruunt ac reseruant. Item hoc mense omnia prope quæ sata sunt florent, neque tangi à cultore debebunt; frumenta & hordeum, & quæ sunt seminis singularis, 8. diebus florebunt, & deinde per dies 80, grandescent, flore deposito vsque ad maturitatis euentum. Quæ vero duplicis seminis sunt, sicut faba pisum cæteraq; legumina 40. diebus florent, simulque grandescunt.

Modus conseruandi rosas virides.

Hoc mẽse in locis siccis, calidis, siue maritimis, fęna reci-

recidantur; prius tamen quā exarescant, quod si pluuijs infusa fuerint, conuerti ante non debent quam pars eorum summa siccata est. *Hoc mense* Pampinari conueniet, sed tunc est oportuna pampinatio, cum teneri rami digitis stringentibus crepabunt, sine difficultate carpentis, hæc res vuas efficiet pinguiores; maturitati consulit solis admissa. *Hoc mense* arbores & vites, quę ablaqueatæ fuerant, cæcare, hoc est operire iam conuenit, nunc & seminaria fodiuntur assidue, & locis prægelidis & pluuiosis oleæ putantur, & eis muscus abraditur. Item hortorum spatia quæ per autumnum seminibus implenda destinantur aut plātis, nunc conueniet pastinari. Hoc mense apium bene seritur, vel coriandrum, & melones, & cucurbitæ, carduus, & radices, & ruta pangetur, porri quoque planta transfertur, vt rigationibus animetur, hoc etiam mense locis calidis implastrari Persicus potest. Locis frigidis conseremus & ficum, vel inseremus. Hoc etiam mense palmæ planta disponitur.

De Nouellis vitibus excolendis, & noualibus aperiendis.

CAPVT CV.

TVnc consideremus nouella vitis sarmenta quæ protulit, & ei pauca & solida relinquamus, & adminiculis firmemus, donec brachia prolata durescant. Non autem amplius resectę & pullulanti viticulæ, quam duę vel tres materiæ relinquantur, & alligentur propter iniuriam venti. Ideo autem tres materias dixi debere dimitti, ne dissipantibus ventis nulla remaneat, si in primordio reliqueris pauciores, nunc quoque pingues agri & herbosi proscindantur: Sed si agros incultos volueris aperire, considerabis siccus an humidus sit ager, syluis aut gramine, frutetis vestitus aut salice. Si humidus erit, fossarum ductibus ex omni parte siccetur. Sed apertæ fossæ notæ sunt, cęcæ vero hoc genere fiunt: Imprimuntur sulci per agrum transuersi altitudine pedum trium, postea vsque ad medietatem lapidibus minutis replentur, aut glarea, & super terra quam egesseramus æquatur. Sed fossarum capita vnam patentem fossam petant; ad quam decliues recurrant, ita & humor deducetur, & agri spatia non peribunt. Si defuerint lapides, sarmentis vel stramine subiecto cooperiantur, vel quibuscumque virgultis. Sed si nemorosus est, extirpatis aut raro relictis arboribus, excolatur. Si lapidosus, per maceries saxorum turba collecti, & purgari poterit & inde muniri. Iuncus, & gramen, & filices, frequenti aratione vincentur. Sed filicem, si sæpe fabam conseras, vel lupinos, & si subinde nascentem, mucrone falcis incidas, intra exiguum tempus absumes.

Quomodo facienda fossa cæca.

De Vitulis hoc mense castrandis.

CAPVT CVI.

TVnc castrandi sunt vituli (sicut Mago dicit) tenera ætate, vt fissa ferula testiculi comprimantur & paulatim confracti resoluantur. Sed hæc, luna decrescente, verno vel autumno fieri debere præcepit. Alij ligato ad machinam vitulo, duabus angustis regulis stanneis sicut forcipibus, ipsos neruos apprehendunt, qui Græce cremasteres dicuntur: his comprehensis tentos testiculos ferro resecant, & ita vt aliquid de his, capitibus neruorum suorum dimittatur hære re: quæ res & sanguinis nimietatem prohibet, & non omnino iuuencos, subducto robore virilitatis, effeminat, nec admittendum est quod plerique faciunt, vt statim castratos coire compellant: Nam certum quidem est, ab eis nil generari, sed ipsos fluxu sanguinis interire, vulnera vero castratorum, cinere sarmentorum, & spuma linentur argenti. Castratus abstineatur à potu, & cibis pascatur exiguis, ac sequente triduo præbeantur ei teneræ arborum summitates, & frutecta mollia, & herbæ virides; coma dulciore sagina roris aut fluminis. Picæ etiam liquida, mixto cinere, & modico oleo, post triduum vulnera diligenter vngenda sunt. Sed melius genus ea strationis sequens vsus inuenit. Alligato enim iumento atque deiecto, testiculi stricta pelle clauduntur, atque ibi regula lignea præmente deciduntur, ignitis securibus, vel dolabris; vel quod est melius, formato ad hoc ferramento, vt gladij similitudinem teneat: ita enim circa ipsam regulam acies ferri candentis imprimitur, vnoque ictu, & morā doloris beneficio celeritatis absumit, & vstis venis ac pellibus, à fluxu sanguinis strictis plaga, cicatrix quodāmodo cum ipso vulnere nata, defendit.

Melior modus castrandi.

De Ouibus tondendis, & caseo faciendo, & Apibus purgandis.

CAPVT CVII.

LOcis temperatis nunc ouium celebranda tonsura est: sed tonsas oues hoc vnguine medicemur succum decocti lupini, fæces vini veteris, & amurcam pari mensura miscebis & in vnum corpus omnia redacta curabis allinere; post triduum si mare vicinum est, littori iungantur extremo, si in medijs terris pascimus, aqua cælesti cum sale paululum decocta sub diuo, debebit pecorum tonsa & victa membra diluere, hoc enim modo curatum pecus, toto anno nec scabrum fieri dicitur, & prolixas lanas creare fertur, ac molles.

Hoc mense caseum coagulabimus sincero lacte, coagulis vel agni vel hædi, vel pellicula quæ solet pullorum ventriculis adhęrere, vel agrestis cardui floribus vel lacte ficulneo, cui serum debet omne deduci, vt etiam ponderibus vrgeatur, vbi solidari cæpit. Loco opaco ponatur aut frigido, & pressus subinde adiectis pro acquisita soliditate ponderibus, trito ac torrefacto sale debet aspergi, & iam durior vehementius premi, post aliquot dies, solidatæ iam formulæ, per crates ita statuantur, ne inuicē se vnaquęque cōtingat: sic autem clauso loco, & à ventis remoto, vt teneritudinem seruent atque pinguedinem. Vitia casei sunt, si aut siccus sit, aut fistulosus; quod eueniet, si aut parum premitur, aut sales nimios accepiat, aut calore solis vratur. In recenti caseo conficiendo aliqui nucleos virides pineos terunt, atque ita lacte mixto gelant. Aliqui thymum tritum & frequenter colatum congelant. Qualemcumque etiam saporem velis efficere poteris, adiecto quod elegeris condimento seu piperis, seu cuiuscumque pigmenti. *Hoc mense* incipiunt augeri examina, & in extremis fauorum partibus, maiores creantur apiculæ, quas aliqui reges putant; sed Græci eos destros appellant, & necari iubent quia requiem concutiunt quiescentis examinis. Nunc papiliones abundant, quos necemus more quo dixi.

Modus conficiendi caseum.

Vitia casei duo.

De his quæ in agris agenda sunt in Iunio.

CAPVT CVIII.

MEnse Iunio frigidissimis locis quæ Maio sūt prætermissa faciemus. Agros æque proscindemus, herbosis & gelidis partibus vineta locabimus, colligemus viciam, fænum. Græcum resecemus ad pabulum. Hoc mense locis frigidis peragenda est leguminū messis. Itaq; lenticulā collectam cineri mixtam bene seruabimus, vel vasis olearijs aut salsamentarijs repletis, statimque gipsatis. Nunc & Faba Luna minuente velletur ante lucem; sane & antequam Luna procedat excussa & refrigerata ponatur; ita gurguliones non patietur. Hoc mense Lupinus colligitur, & si placuerit statim seretur ex area. Græci asserunt Ægyptios hoc more prouentum cuiusque seminis experiri. Aream breuem loco subacto & humido nunc excolunt, & in ea diuersis spatijs omnia frumenti vel leguminum genera spargunt;

Vana obseruantia.

deinde in ortu caniculæ, qui apud Romanos 15. Cal. Augustarum die tenetur, explorant quæ semina ortum sydus exurat, quæ illæsa custodiat: his abstinent illa procurant; quia indicium noxæ aut beneficij per annum futurum generi vnicuique, sydus aridum, præsenti exitio vel salute præmittit.

De his quæ tunc agenda sunt in arboribus.

CAPVT CIX.

HOc etiam mense ramus punici, sicut supradiximus, poterit intra fictile vasculum claudi, vt ad eius magnitudinem poma restituat. Nunc pyra vel mala, vbi ramos multa poma densabunt, inter legenda sunt quæcunque vitiosa, vt succus qui ingratè his possit impendi, ad meliora vertatur, caprificandæ sunt arbores fici. Aliqui eas & hoc mense inserunt locis frigidis. Persicus inoculatur, palmæ planta circumfoditur. Hoc mense vel Iulio, celebratur insitio in pomis, quæ implastratio dicitur. Solis arboribus conuenit in quibus pinguis succus in cortice est, vt ficis, & oleis, ac similibus (vt Martialis dicit) & Persico. Fit autem sic ex nouellis ramis & nitidis ac feracibus, gemmam (quæ bene apparebit sine dubio processura) duobus digitis quadratis circumsignabis, vt ipsa statuatur in medio, & ita subtiliter corticem leuabis acutissimo scalpro, ne gemma lædatur. Item ex ea arbore cui velimus inserere, similiter cum gemma tolletur emplastrum, nitido tamen atque vberi loco tunc ibi conuenienter astringatur, & pressum circa gemmam, vinculis cogitur sine germinis læsione cohærere, vt ea quæ apposita redditur, locum gemmæ prioris includat, tunc luto superlinis, & liberam gemmam relinques: ramos eius superiores arboris secabis, ac stirpes: ac vigintiuno diebus exactis, resoluto vimine vinculorum, reperies externi seminis gemma, mirè in arboris alienæ membra transisse.

Quo pacto fiat implastratio arborum.

De Area præparanda, & messe trituranda.

CAPVT CX.

HOc mense area præparanda est ad trituram, cuius primo terra radatur, deinde effosa leniter, mixtis paleis, & amurca æquatur insulsa: quæ res à muribus & formicis frumenta defendit: tunc præmenda est rotundo lapide, vel quocumque fragmento, cuius volutatio possit eius spatia solidare; dehinc sole siccetur. Aliqui mundatis areis, aquam spargunt, & inimica ibi pecora diu spatiari ac proculcare compellunt, & cum terra vngulis stricta fuerit, spectant solidam siccitatem. Nunc primo hordei messis incipitur; quæ consumenda est antequam refractis spicis lapsa decurrant, quia nullis sicut triticum folliculis vestiuntur. Quinque modios recidere potest pleni agri opera vna messoris experti, mediocris vero tres, vltimi etiam minus. Sed hordei culmos iacere in agris aliquantum sinamus; quia fertur hoc more grandescere. Nunc etiam mense postremo, locis maritimis & calidioribus ac siccis, triticis messis abscinditur, quam paratam esse cognosceis, si æqualiter spicarum populus, maturato rubore flauescat.

Pars Galliarum planior, hoc compendio vtitur ad metendum, & præter hominum labores, vnius bouis opera, spatium totius messis absumit. Fit itaque vehiculum, quod duabus rotis breuibus fertur; huius quadrata superficies tabulis munitur, quæ forinsecus reclinantes in summo reddant spatia largiora. Ab eius fronte carpenti breuior est altitudo tabularum: ibi denticuli plurimi ac rari ad spicarum mensuram constituuntur in ordine ad superiorem partem recuruati: à tergo vero eiusdem vehiculi, duo breuissimi temones figurantur, velut basternarum. Ibi bos capite in vehiculum verso, iugo aptatur, & vinculis mansuetus sane, qui non modum compulsoris excedat, hic vbi vehiculum per messes cœpit impellere, omnis spica in carpentum denticulis comprehensa cumulatur, abruptis ac relictis paleis, altitudinem vel humilitatem plerumque bubulco moderante, qui sequitur, & ita per paucos itus ac reditus, breui horarum spatio, tota messis impletur, hoc campestribus locis vel æqualibus vtile est, & his quibus necessaria palea non habetur.

Compendiosus modus metendi.

De legendo vel conficiendo melle.

CAPVT CXI.

HOc mense aluearia castrabuntur, quę autem matura sunt signis pluribus instruimur: primũ si plena sunt, Apum subtile murmur audimus: Nam vacuæ sedes fauorum, velut concaua ædificia, voces quas cæperint in maius extollunt: quare cum murmuris sonus magnus & raucus est, agnoscimus non esse idoneas ad metendum crates fauorum. Item cum fucos à sedibus suis (quæ sunt Apes maiores) grandi intentione deturbant, matura mella testantur. Castrabuntur autem aluearia matutinis horis, cum torpent aues, nec caloribus asperantur, fumus admouetur ex galbano & arido fimo bubulo, quem in pultario fictis carbonibus conuenit excitare: quod vas ita figuratum sit, vt velut inuersi infundibuli angusto ore fumum possit emittere: atque ita cedentibus apibus mella recidentur ad examinis pabulum, hoc tempore pars fauorum debet quinta dimitti. Sane putres ac vitiosi faui de aluearibus auferantur. Nunc mella conficimus, congestis in mundissimum sabanum fauis, ac diligenter expressis. Sed antequam premamus, partes fauorum corruptas, vel pullos habentes, recidamus: Nam malo sapore mella corrumpunt. Mel recens, paucis diebus apertis vasculis habendum est, atque in summitate purgandum, donec refrigerato musti calore deferueat, nobilius mel erit, quod ante expressionem secundam, velut sponte profluxerit. Hoc etiam mense ceram conficimus, quæ in vase æneo, feruenti aqua pleno, minutè concisis fauorum reliquijs mollietur, & deinde in alijs vasculis aqua resoluta, digeretur in formas.

Modus castrandi aluearia.

De examinibus Apum custodiendis.

CAP. CXII.

TVnc hoc mense vltimo cum noua egrediuntur examina, custos debebit esse admonitus; quia nouellæ apes vagantibus animis iubent, vt te nisi seruentur effugient. Exeuntia in aditu suo morantur vno aut duobus diebus, quæ statim nouis aluearijs excipienda sunt. Obseruabit autem custos assiduus vsque in octauam vel nonam horam, quia post hæc tempora non facile fugere aut emigrare consueuerũt, quamuis aliquæ & procedere & abire non dubitent. Signa futuræ fugæ hæc sunt. Ante biduum vel triduum acrius tumultuantur & murmurant, quod vbi apposita aure frequenter explorator agnouerit, solicitior aduersum hoc esse debebit. Solent hoc signum & cum pugnaturæ sunt facere, quarum pugnas compescit puluis, aut mulsæ aquæ imber aspersus. Inest illis ad originis suæ reparandam concordiam dulcis auctoritas: sed cum se agmina sic pacata in ramo vel quocumque loco suspenderint, si vnius vberis eductione pẽdebunt, noris aut vnũ regẽ esse vniuersis, aut recõciliatis omnibus manere concordiam. Si vero duo vel plura vbera suspẽdens se populus imitatur, & discordes sunt, & tot reges esse quot velut vbera videris, confitentur, vbi globos Apum frequentiores videris, Vncta manu succo mellis sosilli vel apij, reges requiras. Sunt autem paulo maiores, & oblongæ magis quam cæteræ apes, Rectioribus cruribus; neque gran-

Vnde colligendũ quod apes fugam meditentur.

grandibus pennis, pulchri coloris, & nitidi: Lenes sine pilo, nisi forte pleniores, quasi capillum gerunt in ventre; Quo tamen non vtuntur ad vulnus: Sunt alij fusci atque hirsuti, quos oportet extingui, & pulchriorem relinqui: qui si frequenter vagatur cum examinibus, exceptis alis reseruetur; hoc enim manente nulla discedet, sed si nulla nascantur examina, duorum vel trium multitudinem vasculorum in vnum conferre possumus, dulci tamen liquore conspersas apes atque inclusas per triduum tenebimus, apposito cibo mellis, & exigua tantum spiracula relinquemus in cella.

De Aluearijs supplendis.

CAPVT CXIII.

Quodnã regis apum signum.

QVod si velis aluearium, cui per aliquam pestem multitudo subducta est, populi adiectione reparare, considerabis in alijs abundantibus ceras fauorum, & extremitates quæ pullos habent, & vbi signum nascituri regis inueneris, cum sobole sua recides, & in id aluearium pones. Est autem hoc regis futuri signum, inter cætera foramina quæ pullos continent, vnum maius ac longius velut vber apparet. Sed tunc transferendi sunt, quando erosis coopercu-lis ad nascendum maturi, capita nituntur exerere, nam si immaturos transtuleris, interibunt. Si autem se subitum leuabit examen, strepitu æris terreatur, aut testulæ; tunc ad aluearium rediet, aut in proxima frōde pendebit. Et inde in nouum vas, herbis consuetis, & melle conspersa, manu contrahatur aut trulla, & cum in eo loco requieuerit, vespere inter alia collocetur.

De his quæ agenda sunt in Iulio.

CAPVT CXIV.

Palladius de agric.

IDem in libr. 8. Mense Iulio, agri qui Aprili proscissi fuerant, circa Calend. iterentur. Nunc etiam locis temperatis tritici messis expletur, more quo dictum est. Siluestres agri vtiliter extirpabuntur arboribus atque virgultis cum luna decrescit, desectis radicibus atque combustis. Hoc mense arbores quæ in messe steterant, sectis messibus obruantur aggestione terrarum, propter nimios solis ardores. Nunc & nouellæ vites mane & vespere iam calore deposito effodi debent, & auerso gramine puluerari. Hoc etiam mense cepulas serimus irriguis aut frigidis locis, & radices, & atriplicem si rigare possumus, & ocimum, Maluas, Betas, Lactucas, & Porros rigandos.

Napi in quibusdam terris mutantur in rapas & contra.

Hoc mense loco riguo napos seremus, & Rapas soluto putri, & solo nec spisso: locis humidis lætantur & campis. Sed napus in sicco & prope tenui ac deuexo & sabuloso melior nascitur. Loci proprietas vtrumque semen in alterum mutat. Nam rapæ in alio solo per biennium satæ, mutantes in Napos: Alio vero napus transit in rapam. Subactum solum stercoratum versatumque conquærunt quod & ipsis & segetibus proderit, quę ibi anno eodem seruntur. Hoc mense cum sol Cancri tenebit hospitium, Luna vero in Capricorni signo posita, gramen ablatum Græci asserunt nihil de radicibus redditurum. Item si bidentes cuprei fiant, & sanguine extinguantur hyrcino & fornacis ardores, non aqua sed eodem sanguine temperentur, per eos erutum gramen extinguitur.

Nota.

De Tauris & Arietibus ad coitum admittendis.

CAPVT CXV.

HOc mense maxime Tauris submittendæ sunt vaccæ, quia decem mensium partus sic poterit maturo vere concludi. Et certum est eis post vernam pinguedinem gestientes, veneris amare lasciuiam, vni tauro 15. vaccas columella asserit posse sufficere; curandumque ne concipere nequeant nimietate pinguedinis. Si ab abundantia pabuli est in regione qua pascimus, potest annis omnibus in fœturam vacca submitti. Si vero indigetur hoc genere, alternis temporibus onerandæ sunt, maximeque si eædem alicui operi seruire consueuerunt.

Fuscius aries non potest agnum albũ gignere.

Hoc etiam mense Arietes candidissimi eligendi & admittendi sunt, mollibus lanis; in quibus non solum corporis candor considerandus est, sed etiam lingua, quæ si maculis fuscabitur, varietatem reddit in sobole. De albo plerunque nascitur coloris alterius; de fuscis nunquam (sicut Columella asserit) potest albus creari. Eligemus Arietem altum, procerum ventre promisso, & lanis candidissimis tecto, cauda longissima, velleris densi, fronte lata, magnis testibus, ætatis primę; qui tamen vsque in octo annos potest vtiliter inire. Fœmina debet bima submitti quæ vsque in quinquennium fęturæ necessaria est, anno 7. desinit. Eligenda est vasti corporis, & prolixi velleris: ac in hoc genere vt pabuli saturetur vbertate, & longe pascatur à sentibus; quæ & lanam minuunt, & corpus incidunt. Admittendi sunt mense Iulio, vt natę ante hyemem conualescant. Aristoteles asserit, si masculos plures creari velis, admissura tempora sic custodies, & halitum septentrionis eligendum, & contra eũ ventum greges esse pascendos. Si fœminas generari velis, austri captandos flatus, & in eum pascua dirigẽda. Ac sic ineundas matres, vt mortuarum vel vitiosarum numerus, nouella sobole reparetur. Autumno debiles quoque mutentur pretio, ne eas imbecillas hybernum frigus absumat: aliqui duobus ante mensibus arietes à coitu reuocant: vt facem libidinis augeat dilatio voluptatis, quidam coire sine discretione permittunt; vt hoc eis genere per annum totum fætura non desit.

De his quæ in Augusto sunt agenda.

CAPVT CXVI.

IDem in lib. 9. Mense Augusto circa Calendas septembris, ager planus humidus exilis incipiet exarari. Nunc quoque maritimis locis vindemiæ apparatus vrgetur. Hoc etiam mense locis frigidis occasio vinearum est: hoc tempore si terra exilis in vinea est, & vinea ipsa miserior, tres vel quatuor lupini modios in iugero sparges, atque ita locabis, quod vbi fructificauerit euertitur, & optimum stercus præbet in vineis; quia lætamen propter vini vitium, non conuenit inferre vineis. Nunc etiam locis frigidis pampinatur; locis vero ardentibus ac siccis obumbratur potius vua, ne vi solis arescat, si aut vineæ breuitas, aut facultas permittit operarum. Nunc vrenda sunt palea, vt & altiorum fruticum festinatio reprimatur ad stipes, & incensis aridis, noua lætius herba succedat. Hoc etiam mense vltimo, siccis locis, rapa & napus serenda sunt.

Radices quæ censenda fœminini generis.

Hoc mense vltimo locis siccioribus radices seruntur, quæ hyemie sui vsum ministrent, amant terram pinguem, solutam, diu subactam, qualem rapa, tofum & glaream reformidant; gaudent cœlesti statu nebuloso. Serendæ sunt spatijs grādibus, & altis fossis meliores proueniunt. Si in arenis serantur, lætamen non est ingerendum, sed potius paleæ, quia inde fungosæ suauioresque sunt; si eas aqua salsa frequenter aspergas. Radices fœminini generis putantur, quæ minus acres sunt, & habentes folia latiora, lenia, & cum iucunditate virentia. Ex his ergo semina colligemus. Maiores fieri creduntur, si sublatis omnibus folijs solo tenui caulæ demisso, sæpe terris operiantur. Si ex minus acra dulcem fieri velis, semina die ac nocte melle macerabis, aut passo, rehanum tamen sicut brassicam, constat esse vitibus inimicam. Nã si circa se

ferantur, natura discordante refugiunt. Hoc etiam mense pastinacas seremus. Et nunc implastrantur arbusta. Pyrum nunc plerique inserunt, & locis irriguis arborem citri. Hoc mense crabrones & Abrones molesti sunt alueariis Apum, quos persequi ac necare debemus: nunc etiam quibus Iulio non occurrimus exequamur.

De vena aquæ inuestiganda.

CAPVT CXVII.

NVnc si deerit aqua, sic eam quærere ac vestigare debebis. Ante ortum solis, his locis quibus aqua quærenda est, æqualiter pronus, mento ad solum depresso iacens, in terra spectabis orientem, & in quo loco subtili nebula aerem surgere videris, & velut rorem spargere, constat naturali ex ratione aquam latere: sed & terrarum genus considerabis, scilicet an sit creta, vel sabulum, vel terra supra, vel huiusmodi (sicut dictum est supra) vt possis vel de tenuitate aquæ, vel de abundantia iudicare. Sunt & hæc signa vestigandæ aquæ quibus tunc credimus, si aliquis ibi ex consuetudine humor insidet ac præterit, si iuncus tenuis, salix syluatica, alnus, vites, arundo, hædera, cæteraque si qua humore gignuntur, locus ergo vbi prædicta signa repereris fodiatur latitudine pedibus tribus, & altitudine pedibus quinque & prope solis occasum, mundum vas ibi æreum vel plumbeum interius vnctum inuersum, ponatur in solo ipsius fossionis: tunc supra libram fossæ, crate facta de virgis ac frondibus; additaque terra, spatium omne cooperiatur: sequenti die aperto loco, si in eodem vase sudores inuenientur aut stillæ, aquas ibi esse non dubites. Item si vas figuli fictum neque coctum, eadem ratione ponatur, ac similiter operiatur; altero die, si aquarum vena est in præsenti vas concepto humore soluetur. Item lucerna oleo plena & incensa, si ibi similiter tecta ponatur, & secuto die inueniatur extincta, superantibus alimentis, aquas idem locus habebit. Item si in eo loco focum feceris, & terra vaporata humidum fumum nebulosumque ructauerit, aquas inesse cognosces.

Signa aquæ latentis.

De Puteo fodiendo, & aqua probanda.

CAPVT CXVIII.

HIs itaque repertis, certa, firmante notitia, puteũ facies, & aquæ caput requires; vel si plura sint, in vnum colliges: tamen maximè sub radicibus mõtium in Septentrionali parte quærendæ sunt aquæ; quia in his locis magis abundant, vtilioresque nascuntur. Sed in fodiendis puteis cauendum est fossorum periculum, quoniam plerunque terra, sulphur, alumen, bitumen educit, quorum spiritus mixti anhelitum pestis exhalant, & occupatis statim naribus extorquent animas, nisi quis sibi velocitate succurrat. Prius ergo quam descendatur ad intima, in eis locis lucernam ponis accensam, quæ si extincta nõ fuerit periculum non timebis: Si vero extinguatur, cauendus est locus quem spiritus mortifer occupauerit. Quod si alio loco aqua non potest inueniri, dextra læuaque fodiemus puteos vsque ad aquæ ipsius libramentum; & ab his, foramina hincinde patefacta, velut nares intro agemus, qua nocens spiritus euaporet; quo facto latera puteorum structura suscipiat.

Remedium contra pestiferum habitum puteorum.

Fodiendus est autem puteus latitudine 8. pedum quaque versum, vt binos pedes structura concludat quæ structura vectibus ligneis subinde densetur, & structa sit lapide tofico vel silice. Si aqua limosa fuerit salis admixtione corrigitur. Sed dum puteus foditur, si terra non stabit, vitio generis dissoluta; aut humore laxabitur: tabulas obiicies directas vndique, & eas transuersis vectibus sustinebis, ne fodientes ruina concludat. Aquam vero nouam sic probabis; in vase æneo nitido sparges, & si maculam non fecerit, probabilis iudicetur. Item decocta æneo vasculo, si arenam vel limum non relinquit in fundo, vtilis est. Item si legumina cito valebit excoquere, vel si colore perlucido carens, à musco tamen & omni labe pollutionis est aliena, sed qui in alto sunt putei, perforatis vsque ad infimam partem terris, ad loca inferiora posśũt vice fontis exire, si vallis subiectę natura permittat.

De Aquæductu faciendo.

CAPVT CXIX.

CVm vero ducenda est aqua, ducitur aut forma structili, aut plumbeis fistulis, aut cannalibus ligneis, aut fictilibus tubis, si per formam ducitur, solidandus est canalis, ne per rimas aqua possit elabi, cuius magnitudo pro aquæ mensura facienda est, si per planum veniet, inter centenos vel sexagenos pedes sensim reclinetur structura sesquipede, vt vim possit habere currendi, si quis mons interiectus occurrerit, aut per latera eius aquam ducemus obliquam, aut ad aquę caput speluncas librabimus, per quas structura perueniat, sed si se vallis interserat, erectas pilas, vel arcus vsque ad aquæ iusta vestigia construemus Aut plumbeis fistulis clausam deiici patiemur, & explicata valle consurgere. Sed quod est salubrius & vtilius, fictilibus tubis cum ducitur, duobus digitis crassi, & ex vna parte reddantur angusti, vt palmi spatio vnius in alterum possit intrare; quas iuncturas viua calce oleo subacta debemus illinire. Sed antequam his aquę cursus admittitur, fauilla per eos mixta, exiguo liquore decurrat, vt glutinare possit, si qua sunt vitia tabularum. Vltima ratio est plumbeis Fistulis ducere, quæ aquas noxias reddunt. Nam cerussa plumbo creatur attrito, quæ corporibus nocebit humanis, diligentis erit aquarum receptacula fabricare, vt vel copiam inops vena procuret.

Fistulæ plũbeæ noxias reddunt aquas.

De Agris in septembri arandis & stercorandis.

CAPVT CXX.

IDem in lib. 10. Mense Septembri ager pinguis, & qui diu tenere consueuit humorem, tertia vice arabitur, quamuis & humido anno possit antea tertiari, nunc etiam humidus planus exilis (quem primo Augusto arari diximus) iteratur, ac seritur. Graciles cliui nunc primum arandi sunt, & serendi statim. Circa æquinoctium agri nunc stercorandi sunt, sed in colle spissius, in campo rarius: lætamina disponentur cum luna minuitur, quæ res herbis si seruetur officiet, vni iugero asserit Columella 24. stercoris carpenta sufficere; in plano vero 18. Sed iidem cumuli tot dissipandi sunt, quot ea die poterunt exarari, ne stercora exucca nihil prosint. Eiiciuntur quidem lætamina, & qualibet hyemis parte, sed si tempore suo eiici aliqua ratione non potuerunt antequam seras, more seminis, per agros puluerem stercoris sparge, vel captiuum manu proiice, & terram sarculis misce, nec prodest nimium stercorare vno tempore, sed frequenter & modicè. Ager aquosus plus stercoris, siccus vero minus requirit. Sed si lętaminis copia non abundat, hoc pro stercore optimè cedit, vt sabulosis locis cretam idest argillam spargas; cretosis ac nimium spissis sabulonem: hoc & segetibus proficit, & vineas pulcherrimas reddit: nam lætamen in vineis, saporem vini vitiare consueuit.

Cumuli stercoris dissipandi sunt eo die quo arandum est non ante.

De Frugibus ac leguminibus seminandis.

CAPVT CXXI.

HOc mense vliginosis locis, aut exilibus ac frigidis, aut opacis, circa æquinoctium, triticum & hordeum seretur, dum serenitas constat, vt radices frumenti ante hyemen conualescant. Solet autem terra humorem salsum vomere, quæ segetes necat. Vbi hoc fit, Columbinum stercus, aut Cypressi folia oportet inspergere; & ita vt eadem misceãtur inarare: melius tamen omnibus remedijs erit, si aquarius succus noxium deducat humorem. Si autem modo quando seretur hyænæ pelle vestieris, & ibi aliquandiu quod serendum est esse patiaris, sata bene prouenire confirmant. Item quoniam quędam animalia, subterraneis sectis radicibus, necant plerumque frumenta, contra hoc proderit Agrestis Cucumeris humor expressus, & eius radix trita, si aqua diluatur, & eodem quæ serenda sunt macerentur humore. Aliqui vbi hoc segetes suas perferre senserint, inter initia vitiorum infusa amurca, vel prædicta aqua, sulcos & aratra perfundunt. Nunc gracili solo hordeum seritur canterinum. Post hoc genus, agros cessare patieris, nisi forte lætamen aspergas. Nunc etiam, vel maturius aliquanto Lupinus seritur, antequã frigus incipiat. Hoc mense postremo, pisum seremus, terra facili & soluta; loco tepido & cœlo delectatur humecto. Nunc etiam silamum seretur putri solo, vel pinguibus arenis, vel terra congestitia. Nunc quoque viciæ prima satio est, & fænum Græcum pabuli causa seritur. farrago etiam, loco restibili stercorato, seritur hoc mense, vt loca fœcundentur exilia: Lupinus circa idus seratur, & vbi creuerit, vetere vomere vt putrefiat excisus. Nunc quibusdam locis panicum metetur & milium. Tempore hoc phaselus ad escam seratur. nunc in adminiculis apparetur aucupium noctuæ, cæteraque instrumenta capturæ, vt circa Kal. exerceatur octobris.

Remedium contra terræ salsedinem.

De Hortis & Oleribus conserendis.

CAPVT CXXII.

NVnc & papauer seritur locis siccis & calidis. fertur vtilius prouenire, vbi virgæ & sarmenta combusta sunt. hoc mense spatia hortorum quæ per Vernum seminibus impleturus es, altè tribus pedibus pastinare debebis, & Luna decrescente his stercus inferre. Hoc mense thymum seremus, sed melius plantis nascitur, quamuis possit & semine. Agrum diligit apricum, macrum, maritimum. Nunc circa æquinoctium seres origanum; stercorari ac rigari debet donec conualescat. Amplectitur loca aspera atque saxosa. Iisdem diebus seritur Capparis. Latè serpit, succo suo terris nocet. Serendus est ergo ne procedat vlterius, circumueniente fossato, vel luto, structis parietibus, solo sicco & gracili: herbas sponte persequitur, floret æstate, sub occasu vigiliarum Capparis marcescit. Gith etiam hoc mense vltimo bene seritur. Hoc mense nasturtium seremus, & anetum locis temperatis & calidis; Radices siccis: Et Pastinacas & Cærefolium circa Octobres Kal. & Lactucas, & Betas, & Coriandrum; & primis diebus rapam, napos.

Capparis succo suo terris nocet.

De Pratis nouellis formandis, & veteribus excolendis.

CAPVT CXXIII.

NVnc Prata si libuerit nouella formare, si eligendi facultas est, locum pinguem roscidum planum; oderint inclinatum: vel huiusmodi vallem deputabimus, vbi humor nec statim præcipitari cogitur, nec diu debet hærere. potest quidem & soluto

A & gracili solo prati forma si rigetur imponi. Extirpandus est itaque locus hoc tempore, & liberandus impedimentis omnibus, vel herbis latioribus, & solidis, virgultisque: deinde cum frequenter exercitus fuerit, ac multa à ratione resolutus, submotis lapidibus, & glebis vbique confractis, stercoretur. Luna crescente recenti lætamine: ab vngulis iumentorum summa intentione seruetur intactus, præcipue quoties humescit, ne inæquale solum reddant multis impressa locis vestigia. Sed si prata vetera muscus obduxerit, abradendus est; & scalptis eisdem locis, fæni spargenda sunt semina, & quod ad necandum muscum prodest, cinis sæpius ingerendus. Quod si sterilis factus est locus carie, incuria, vetustate, exaretur, ac de nouo rursus æquetur. B Nam prata sterilia plerumque arare conueniet. Sed in nouo Prato rapas conserere possumus, quorum messe finita, cætera quæ dicta sunt exequemur, Viciam cum fæni seminibus mixtam post hoc spargemus. rigari vero antequam durum solum fecerit non debebit, ne eius cratem minus solidam, vis interflui corrumpat humoris.

Remedium contra muscum in prato.

De vindemijs celebrandis, & diamoro conficiendo.

CAPVT CXXIV.

HOc mense locis tepidis maritimisque, celebrãda vindemia est, frigidis apparanda. Sed maturitatem vindemiæ cognoscimus hoc genere; si expressa vua vinacia, quæ in acinis celantur, hoc est grana sint fusca, & nonnulla propemodum nigra; quam C rem naturalis maturitas facit. In dolijs picandis diligentiores, optimæ ceræ, in viginti picis libras, vnam libram miscent; quæ & odori proficit & sapori, & picem lenitate permulcens, frigoribus eam non patitur dissilire. Picis tamen gustu exploranda dulcedo est; quia sępe vina eius amaritudine vitiantur. Vuas quas seruare volumus legamus illæsas; neque acerbitate rigidas, neque maturitate defluentes. Sed quibus est & granum luce penetrabili splendidum, & tactus cum molli iucunditate callosus. Si qua sunt corrupta vel rimosa resecemus, nec patiamur interesse, quibus inexpugnabilis acerbitas contra blandimenta æstiui caloris induruit, tunc incisos botrionũ tenaces, calida pice oportet amburi, atque ita in loco sicco frigido & obscuro, sine luminis irruptione suspendi. D Vitis cuiusq; fructus humore putrescit, per latera pampinanda est, ante trigesimum vindemiæ diem; & sola frons illi seruanda est, quę in summitate posita, solem nimium defendit à vertice. Diamoron si conficere volueris, succum mori agrestis pabulum facies deferuere; tunc Succi duas partes in vnam mellis admisces, & mixta curabis ad pinguedinem mellis excoquere,

Vnde deprehenditur maturitas vuarum.

De Vindemia Octobris, & vua passa.

CAP. CXXV.

E IDEM *in libro* 11. Mense Octobri oportuna vindemia est, cuius tempore notanda est fœcunditas vitium, vt ex his ad ponendum sarmenta possumus eligere. Asserit autem Columella, vno anno explorari fertilitatem non posse, sed quatuor; quo numero cognoscitur vera generositas surculorum. *Idem in libro* 12. Græcis asserentibus, vt vuam serues in vite vsque ad veris initia; circa ipsam vitẽ, quæ fructu plena est, loco vmbroso scrobem fodies, altitudine trium pedum, latitudine duorum, & immittes sabulonem, ibi calamos figens, in quibus retorques assidue sarmenta fructibus plena, & illæsis botri finibus alligabis, vt solum non contingant; & cooperies, vt imber eo penetrare non possit. Item Græcis docentibus, vuas vel poma in vite aut arbore, si diu seruare volueris, vasculis clausa fictilibus ab vna parte pertusis, diligenter à

Vt vua aut poma diu in arbore seruentur.

summo tecta suspende, quamuis poma gipso cooperta in longam seruentur ætatem.

Idem in II. Passum vero nunc fiet ante vindemiam, quod Aphrica consueuit vniuersa conficere, leue atque iucundum, & quo ad cōdimentum si vtaris mellis vice ab inflatione te vendices. Legantur ergo vuæ passæ quam plurimæ, & in fiscellis clausæ, iunco factis aliquatenus rariore contextu, virgis primo fortiter verberentur: deinde vbi vuarum corpus vis concussionis exoluerit, cochleæ supposita sporta comprimitur: hinc passum est quicquid effluxerit, & conditum vasculo mellis more seruatur. Vuam passam Græcam sic facies: acini & dulcis & lucidi botriones in ipsa vitæ torquebis, & patieris sponte marcescere; deinde sublatos in vmbra suspendes, & vuam destrictam in vasculis cum ponis, substernes pampinos sicco algore frigentes, & comprimes manu; & vbi vas impleueris, iterum pampinos addis, nihilominus non calentes; & operculabis, ac statues in loco frigido & sicco, quem nullus fumus infestet.

Modus faciendi vuas passas.

De Musto, & vino.

CAPVT CXXVI.

GRæci iubent, si vuam nimius imber infuderit postea quàm mustum eius primo ardore feruebat, vt ad alia vascula transferatur: Ita propter naturæ grauitatem remanens aqua subsidet, & translatum vinum pure seruabitur, relicto quicquid se illi ex imbre miscuerat. Mustum quoque quod per pluuias frequẽtes lene est, sic curari asserunt, quod probari gustu ipsius poterit. Omne mustum decoqui iubent, donec pars eius 20. possit absumi: melius quoque fieri si centesimam partem Gipsi adijcias. Lacedemonios vero ferunt eousque decoquere, donec vini quinta pars pereat, & quarto anno vsibus ministrare. Græci quoque vini naturam tali ratione discernunt, & hanc in eo volunt esse distantiam, vt quod dulce est grauius dicant; quod album, & aliquatenus salsum, conuenire vesicæ; quod croceo colore blanditur, digestioni accommodum; quod album & stipticum, prodesse stomacho largiori, transmarinum pallorem facere, & tantum sanguinem non creare. Vuis nigris fieri forte, rubeis suaue, albis vero plerumque mediocre.

Mustum quo pacto curandum.

De vino condiendo.

CAPVT CXXVII.

IN condiendo igitur vino aliqui Græcorum, mustum decoctum ad medietatem, vel tertiam partem, vino adijciunt. Alij Græci ita iubent, aquam marinam mundam, de puro & quieto mari, quam anno ante compleuerint reseruari, cuius talem esse naturam, vt & salsedine & amaritudine per hoc tempus careat, & dulcis fiat ætate. Ergo eius octogesimam partem musto admiscent, & Gypsi quinquagesimam. post tertiam deinde diem fortiter commouent; ac pollicentur non ætatem solum vino, sed splendorem quoque coloris afferre. Oportet autẽ vnaquaque die vinum moueri atque curari, vel si tardius, vndecima. Suaue vinum de duro facere docent, si hordeacei pollinis cyathos duos, simul cũ vino subacto mittas in vinivasculo, & hora vna patiaris esse. Vinũ quoque intra paucos dies optimi odoris effici dicunt, si baccas Myrti agrestis montanas siccas & tunsas, mittas in cado. Vinũ vero velut vetus effici de nouello, si Amygdala amara, Absinthium, Pini frugiferi Gummi, Fænum Græcum, simul fricas, & pariter tundas. Et in album colorem vina fusca mutari asserunt; ex Faba lomentum factum, vino si quis adijciat: vel ouorum trium lagenæ infundat alborem, diuque commoueat, sequenti die candidum reperiri. Quod si ex Afra pisa lomentum adijciat, eadem die mutari posse.

Modus faciendi suaue vinũ ex duro, & quasi vetus ex nouo.

Vitibus quoque hanc esse naturam, vel alba vel nigra si redigantur in cinerem, vinoque adijciantur, ei vnamquamque formam sui coloris imponere; vt ex nigra fuscum, cādidum vero reddatur ex alba. Vinum quoque asserunt ex molli forte sic fieri. Alteæ hoc est Euisci folia, vel radices, aut eius caulem tenerum decoctum immitti, aut Gypsum, aut cineris conchulas duas, aut Cypressi pilulas tres, aut Buxi folia quantum manus ceperit, aut Apij semen, & cinerem sarmentorum, cuius commixtio corpus reliquit exile, omni soliditate detracta. Item fæculentum statim limpidum reddi, si septem Pini nucleos in vnum vini sextarium mittas, diuque commoueas, & paululum cessare patiaris. Nunc rosatum sine rosa facies sic: folia Citri viridia, sporta Palmea immissa, in musti nondum feruentis vase depones, & claudes; exemptis 40. diebus, melle adito, ad modum rosati, cum placebit vteris. Hoc quoque mense, omnia quæ locis suis leguntur ex pomis, vina conficies.

Vt vinum molle reddat forte.

De vitibus eodem mense ponendis & excolendis.

CAPVT CXXVIII.

HOc mense postremo, vbi calidi aut sicci aeris qualitas est, vbi exilis & aridus campus, vbi collis præruptus aut macer est, vites vtilimè ponuntur, de quibus satis mense Februario disputaui. Nunc locis siccis, calidis, exilibus, macris, arenosis, apricis, quæcumque de pastinis, de vitibus ponendis, putandis, propagandis, reparandis, vel arbusto faciendo ante dicta sunt, rectius fiunt, vt contra exilitatem glebæ, hybernis imbribus adiuuentur. Sic & humorem sitientibus conferunt, & rescissa vel inuersa glacie terra non aduritur, quia talibus locis, pruinarum vis & natura nescitur. Post idus Octobris ablaqueanda est omnis nouella, seu in pastino, seu in scrobibus, aut sulcis. amputentur radices superuacuæ, quas produxit æstate; quæ si conualuerint, inferiores radices facient interire; & ita remanebit vitis in summitate suspensa; quæ res eam frigori obnoxiam faciet, & calori. Sed hæ radiculæ non ad filum debent rescindi; ne aut plures inde nascantur nouæ, aut plaga corpori vitis impressa, vi secuti algoris vratur. Rescindemus autem relicto digiti spatio; & si placida ibi hyems est, apertas relinquemus vites: Si violenta, ante Decembris, idus operimus. Si præfrigida, aliquantulum columbini stercoris sub ipsa hyeme circa viticularum vestigia largiemur, quod contra frigus niuium, Columella dicit toto faciendum esse quinqueonio. Hoc tempore idcirco, locis quibus dixi, propagatio melior est: quia firmandis radicibus vitis incumbit, cum proferendi palmitis eam cura non permouet. Hoc mense aliqui vites & arbores locis calidissimis inserere consueuerunt.

Radices superuacuæ vitium sunt abscindendæ.

De Olinetis instruendis, & oleis exprimendis.

CAPVT CXXIX.

NVnc etiam locis calidis & apricis Olineta instituemus, more vel ordine quem Febr. mensis ostendit. Seminaria quoque olearum locis talibus faciemus hoc tempore, & omnia quæ ad oleam pertinebunt. Oliuas quoque albas condiemus, sicut postea referetur. Hoc tempore ablaqueandæ arbores sunt oliuæ, prouincijs siccioribus ac tepidis, ita vt eis à superiori parte humor possit induci. Omnem sobolem conuelli Columella præcepit; mihi videtur paucas dimitti semper, ac solidas; ex quibus vel in vetustate, matris loco delecta succedat, vel melius nutrita, & aggestæ terræ beneficio, etiam suas habens radices, ad Oliuetum faciendum, sine cura seminarij transferatur arbustula. Nunc si superit

petit, intermisso triennio, stercoranda sunt olivueta, locis maxime frigidis.

Modus exprimendi oleum.

Nunc etiam oleum viride faciemus hoc genere: oliuam recentissimam cum varia est colligis, & si diebus aliquot collegeris, expandis ne calefiat. Si qua ibi putris aut sicca est, remoues: vbi vero compleueris modum factorij, sales tritos, vel non tritos (quod est melius) in oliuam mittes, per 10. modios, tres salis; & molis primo, & sic salitam in nouis canistris esse patieris, vt pernoctet cum salibus, & ducat in se eosdem sapores: at mane premi incipiat, olei meliorem fluxum redditura, salis sapore concepto. Canales sanè, & omnia receptacula olei, calida aqua prius lauabis, vt nihil de anni præteriti rancore custodiant: focos etiam non propius amouebis, ne olei saporem fumus inficiat. Nunc etiam mense postremo, locis siccis & calidis, ad oleum faciendum Lauri baccas legimus.

De Palmis conserendis, & arboribus cæteris.

CAPVT CXXX.

CVi placet curas agere sæculorum, de palmis cogitet conserendis. Hoc igitur mense, Dactulorum non veterum, sed nouorum & pinguium, recentia ossa debebit obruere, terræ cinerem miscere. Si plantam velit, ponenda est Aprili mense, vel Maio. Locis delectatur apricis & calidis: fouenda est vt crescat humore; terram solutam vel sabulonem requirit, ita tamen vt quando planta disponitur, circa eam vel sub eam, pinguis terra fundatur. Annicula transferatur aut bima. Iunio mense incipiente, vel Iulio, circumfodiatur assiduè, & rigatione continuos vincat ardores. Aquis Palmæ aliquatenus salsis iuuantur, quæ infici debent salibus, etiamsi tales eas natura non præbuit. Si ægra est arbor, fæces vini veteris ablaqueatæ oportet infundi, vel radicum superuacua capilla menta decidi, vel cuneum salicis interfossis radicibus premi. Constat autem locum prope illis vtilem fructibus, in quo palmæ sponte nascuntur. Mense etiam Octobri, aliqui mali arborem calidis & siccis regionibus ponunt, & Cidonea circa Nouembres Calend. & Sorbum vel Amygdala in seminarijs obruunt, & Pini semen aspergunt. Hoc mense Poma condienda sunt atque seruanda, eo more quo in singulorum titulis continetur, vel vt quæque matura processerunt.

Palma aquis salsis iuuantur.

De Cerasο & fructibus eius.

CAPVT CXXXI.

CErasvs amat cœli statum frigidum, solum vero positionis humectæ: in tepidis regionibus parua proueniunt, calidum non potest sustinere: montana, vel in collibus constituta regione lætatur. Cerasi plantam syluestrem transferre debemus mense Octobri vel Nouembri, & eam primo Ianuario cum comprehendit inserere. Plantaria vero creari possunt, si prædictis mensibus spargantur Poma, quæ summa facilitate nascentur. Ego sic huius arboris facilitatem probaui, vt virgulta ex Cerasο pro adminiculis per vineam posita, in arborem prosiluisse confirmem. Ianuario mense seri potest, inseritur mense Nouembri melius, vel si necesse sit extremo Ianuario. Alij & Octobri serendam esse dixerunt. Martialis in trunco inseri iubet. Mihi inter corticem & lignum fœliciter semper euenit. Qui in trunco inserunt (sicut Martialis dicit) omnem lanuginem quæ circa est auferre debebunt; quia si remanserit, insitis nocere manifestat. In Cerasis hoc seruandum, & in omnibus gumminatis, vt tunc inserantur, quando his vel non est, vel desinit gummi effluere. Cerasus inseritur in se, in Pruno, in Platano, vt alij in Populo. amat scrobes altas, spatia largiora, assiduas fossiones, putari in ea putria & sicca debebunt, vel quæ densius arctata protulerit, vt rarescat: fimum non amat, atque inde degenerat.

Cerasa vt sine osse nascantur fieri Martialis hoc modo dicit: Arborem teneram ad duos pedes rescindes, & eam vsque ad radicem findens, medullam partis vtriusque ferro curabis abradere, & statim vtrasque partes in se vinculo stringes, & oblinies fimo, & summam partem, & laterum diuisuras. Post annum cicatrix ducta solidatur. hanc arborem surculis, qui adhuc fructum non tulerunt inseres, & (vt asserit) ex his sine ossibus poma nascentur. Si Cerasus concepto humore putrescit, in trunco foramen accipiat, quo possit educi. Si Formicas patitur, succum portulacæ debebis infundere, cum aceti media parte permixtum, vel vini fæcibus truncum arboris florentis illinire. Si æstu Canicularium fatigatur, trium fontium singulos sextarios post solis occasum radicibus arboris iubebimus influere, sic ne remedium luna deprehendat. Vel herbam Symphytum circa arboris truncum torquebimus in coronam, vel ex ea iuxta imum codicem cubile faciemus. Cerasa non aliter quàm in sole vsque ad rugas siccata seruantur.

Vt Cerasa sine osse nascantur.

De hortis eodem mense conserendis.

CAPVT CXXXII.

EOdem quoque mense plantæ Cardui ponuntur, quas cum ponemus, radices eorum summas ferro relecamus, ac fimo cingimus, trium pedum spatio separamus incrementi causa; pedali scrobe depositas bimas aut trimas; cinerem sæpe sub hyeme, diebus siccis fimum miscebimus. hoc etiam mense Sinapim seremus, terram diligit aratam, & si fieri potest congestitiam, quamuis vbicumque nascatur. Sarculari debet assiduè, vt respergatur puluere quo foueatur: non nimis gaudet humore. De quo semen legere disponis, suo loco esse patieris: quod ad escam parabis, robustius facies transferendo. In Sinapi vero vetus semen inutile est, vel sationi, vel vsui. Quod dentibus fractum, si intus viride videbitur, nouum est; si album, vetustatem fatetur. Hoc quoque mense Malua serenda est, quæ occursu hyemis ab incrementi longitudine reprimetur: loco pingui delectatur, & humido gaudet lætamine. Nunc etiam locis temperatis & calidis Anetum seremus. Cepulæ seruntur & hoc mense, vel Menta, & Pastinaca, Thymum, & Origanum, & Caparis mensis initio. Item Betam locis siccioribus seremus, vel transferemus ad culta, vt melior fiat. Nunc & Porrum verno satum transferre debebis, vt crescat in capite. Sane sarculis circumfodiatur assiduè, & comprehensa porri planta, velut tenacibus alleuetur, vt inanitas spatij quę radicibus suberit, incremento capitis suppleatur. Ocimum quoque etiam nunc seremus, quod citius nasci fertur hoc tempore, si aceti imbre leuiter spergatur.

Semen vetus sinapis est prorsus inutile.

De frugibus seminandis, & Aluearijs Apum castrandis.

CAPVT CXXXIII.

HOc etiam tempore Adoreum seremus, vt Triticum. Iusta satio est à 10. Calend. Nouembris, vsque ad 6. Idus Decembris, regionibus temperatis. nunc etiam lætamen effertur ac spargitur. Hoc etiam mense seremus hordeum, quod dicitur Cantetinum. Et nunc Heruum, Lupinum, & Pisum, & Sisamum seremus, vt dixi. Hoc mense Lini semen seremus, si placet: quod tamen pro malitia sui serendum non est, nam terræ vber exhaurit. Sed si velis, loco pinguissimo & modicè humido feretur. Aliqui macro solo spissum ferunt; ita assequuntur vt Linum

Linum maxime nocet terra.

A num subtile nascatur. Hoc etiam mense Alucaria castrabuntur, more quo dictum est: quæ tamen oportet inspicere, & si abundantia est demere, si mediocritas partem mediam relinquere pro hyemis inopia: si vero sterilitas apparet in cellis, nil prorsus auferre.

De frugibus & leguminibus in Nouembri seminandis.

CAPVT CXXXIV.

IDem in lib. 12. mense Nouembri triticum feremus, & Farsatione legitima, & hordeum maturum adhuc seremus. In huius principio Fabam spargimus, quæ pinguissimum, vel stercoratum desiderat locum, vel vallem, quam succus veniens à summitate fœcundet. Primo seritur, & deinde proscin- B datur, & tunc sulcatur: locanda est largè, vt tegi plurimum possit. Aliqui locis frigidis dicunt in fabæ satione glebas non esse frangendas, vt per eas gelicidiorum tempore possint germina obnumbrata defendi. Satione eius generis (sicut opinio habet) non fœcundatur terra, sed minus læditur. Nam Columella dicit, agrum frumentis vtiliorem probari, qui anno superiori vacuus fuerit, quàm qui calamos fabaceæ messis eduxit. Pingue iugerum sex modij occupant, mediocre amplius, spisso bene prouenit. Macrum locum nebulosumque non patitur. Curandum præcipue vt luna 15. seratur, si adhuc ictum solis repercussa non sensit. Aliqui dicunt 14. potius eligendum. Sanguine Caponis Græci asserunt Fabæ semina macerata, herbis aduersantibus non nocere: Aqua pridie infusa citius nasci; nitrata aqua C respersa, cocturam non habere difficilem. Nunc quoque seritur prima Lenticula, sicut Februario mense narratum est. hoc etiam toto mense poterit Lini semen aspergi.

Faba minus lædunt terram quam alia grana.

Nota.

De Pratis, & Hortis, & Rosarijs instituendis.

CAPVT CXXXV.

IN huius maxime principio, possumus instituere noua prata, more quo dictum est. Hoc mense Allium bene seritur, & Vlpicum, terra maxime alba, fossa & subacta sine stercore. Sulcos in areis facies, & semina in locis altioribus pones, quatuor digitis separata, neque altius pressa: sarculabis frequen- D ter, inde pluresœnt: si capitatum facere volueris, vi cœpit caulis prodire per culta, ita succus reuertetur ad spicas. Fertur si luna sub terris posita feratur, & item sub terris luna latente vellatur, odoris feritate cariturum. Vel paleis condita Allia, vel fumo suspensa durabunt. Nunc & Cepula seri potest, & Carduorum planta disponi, Amaraca feritur, & Amelea. Quamuis autem mense Februario sint conserenda Rosaria, tamen locis calidis apricis atque maritimis. Hoc etiam mense poterimus instituere Roseta, quæ si indiguus plantarum, volueris ex paucis virgultis habere copiosa, quaternorum digitorum surculos gemmantes cum geniculis suis debebis excidere, & in modum propaginis sternere: stercore ac rigationibus ad- E iuuare: vbi anni ętatem compleuerint, pedis spatio inter se transferre disiunctos, atque ita solum, quod huic generi deputabis, implere.

Vt allia odore careant.

De Vitibus eodem mense excolendis.

CAPVT CXXXVI.

HOc etiam toto mense, locis calidis & siccis, vel apricis, erit vitium celebranda positio: nunc & propago iure ducetur; & locis frigidis, nouellas vites & arborum plantas circumfodere atque operire conueniet. Et ante Idus nunc mergus, hoc est propaginis curuatura, post triennium quàm pres-sa fuerat, rescindetur à vite: nunc ac deinceps vinetus quæ in iugo est, si robusto & integro trunco sit, ablaqueata fimo satietur, & angustius putata, inter quartum & tertium pedem à terra, viridissima parte corticis, acuto ferramenti mucrone feriatur, ac fossa frequentius incitetur. Nam sicut asserit Columella, ex eo loco germen plerumque producit, & veniente vere, materiam qua vitis reparetur, locis calidis & apricis Vites quæ fructu carent, & fronde luxuriant, nunc pressius putare conueniet; Frigidis vero mense Februario: si permanebit hoc vitium, circumfossis, arena fluuiali vel cinere debebimus aggregare. Quidam lapides inserunt inter flexuosa radicum. Iisdem temporibus & locis, vitem quæ sterilis fuerit, Græci ita præcipiunt esse curandam: Trunco eius fisso, lapidem asserunt includendum, & ibi vrinæ veteris humanæ quatuor cotylos circa truncum debere suffundi, vt ad radices instillatio ipsa descendat: tunc adijcienda terra lætamine mixta, & circa radices solum omne vertendum.

Remedium pro vite sterili.

De Persicis plantandis, & earum fructibus conseruandis.

CAPVT CXXXVII.

HOc mense locis calidis, cæteris vero Ianuario, Persici ossa in pastinatis sunt ponenda, bimis à se pedibus separata; & cum ibi plantæ excreuerint transferentur: sed ossa ponantur acumine deorsum verso, & non amplius quam duobus aut tribus palmis obruantur, locis quidem qualibuscumque proueniunt, Sed & pomis, & frondibus, & durabilitate præcipua sunt, si cœlum calidum, solum arenosum, & humidum sortiantur. Frigidis vero & maxime ventosis, nisi obiectu aliquo defendantur, intereunt. Dum tenera sunt germina, sæpe herbis circumfossa liberentur. bimam plantam recte transferemus, scrobe breui, nec à se longius statuendæ sunt, vt inuicem se à calore solis excusent. ablaqueandæ sunt per autumnum, & suis stercorandæ folijs. Putanda Persicus in eo est, vt arida & putrida tantum virgulta tollantur. Nam si quid viride resecemus, arescit. Languenti arbori veteris vini fæces aquæ mixtas oportet infundi.

Hæc arbor ardore solis marcescit: frequenti aggestione cumuletur, vespertino iuuetur humore, obiectis defendatur vmbraculis. iuuat in ea & spolium serpentis appendi. Nunc iam contra pruinas, stercus ingeratur Persico, vel fæces vini cum aqua permixtæ, vel quod magis prodest, aqua in qua faba decocta est. Si vermes persicus patitur, cinis eos amurcæ mixtus extinguet, vel bouis vrina cum aceti tertia parte confusa. Si poma caduca sunt, nudatæ radici eius vel trunco, Lentisci aut Terebinthi cuneus affigitur, vel terebratæ in medio palus salicis imprimitur. Si poma rugosa creabit aut putria, circa imum truncum cortex rescidatur, & cum inde modicus humor effluxerit, argilla vel paleato luto plaga retegatur. Magna poma Persicus affert, si ante florem per triduum ternos sextarios Caprini lactis ingesseris. Mense Ianuario vel Februario locis frigidis, Nouembri calidis, Persicus inseratur, maxime circa terram surculis plenioribus, & prope arborem natis: nam cacumina, vel non tenebunt, vel diu durare non poterunt. Inseritur in se, in Amygdalo, in Pruno. Persicus rubescit si platano inserta figatur. Duratiua seruantur, si detractis ossibus, ficorum more in sole siccentur ac pendeant. Item sæpe vidi detractis ossibus duratiua melle conditi, & saporis esse iucundi.

Remedia cōtra vermes in persico.

De Pino & nucibus eius.

CAPVT CXXXVIII.

PINVS creditur prodesse omnibus quæ sub ea seruntur. Pinum seremus nucleis suis, calidis & siccis regionibus, mense Octobri vel Nouembri; frigidis & humectis Februario & Martio: Amat locum gracilem siue maritimum: inter montes & saxa vastior & procerior inuenitur: locis ventosis & humidis, arborum fiunt incrementa lætiora; sed siue montes velis conserere, seu spatia quæcumque; hæc huic generi deputabis quæ alteri vtilia esse non possunt. Exarabis ergo ea loca diligenter, atque purgabis, & frumenti more semen asperges, ac leui sarculo curabis operire: Nec enim plus quam palmo debent abscondi: defendenda est tenera arbora à pecore, ne calcetur inualida: proficies, si nucleos aqua ante triduum macerabis. Aliqui dicunt fructum Pineum translatione nitescere. Sed plantas hoc modo procurant, vt prius multa semina in caliculis, terra & fimo repletis obruant: quæ vbi processerint, relicto eo quod solidius est, auferunt, alij vbi iustum cœperit incrementum, trimam plantam cum ipsis caliculis trāsferunt; quibus fractis in scrobe inducent radicibus largitatem: terræ tamen æquè stercus admiscerent, facientes straturam alterno ordine subinde crescentē. Seruandum tamen est, vt radix eius, quæ vna & directa est vsque ad summitatem suam, possit integra, & illæsa transferri. Putatio nouellas pini arboris tantum promouet, (quod expertus sum) vt quæ spetaueras incrementa duplicentur. Nuces pineæ vsque in hoc tempus in arbore esse possunt, & maturiores legantur; prius tamen legendæ sunt, quam patescant. Nuclei nisi purgati durare non possunt: tamen aliqui in vasis fictilibus nouis, & terra repletis, cum testis suis missos, asserunt custodiri.

Quomodo serendus & plantandus pinus.

De Pruno & fructibus eius.

CAPVT CXXXIX.

PRVNA si ossibus seratur, Autumnò, mense Nouembris, solo putri & subacto, duobus palmis obruantur ossa, eadem ponuntur, & mense Februario. Sed tunc prius lixiuio sunt maceranda per triduum, vt cito germinare cogantur, ponuntur & plātis quas sumemus ex codice mense Ianuario exeūte, vel Februario circa idus, radicibus fimo oblitis. Gaudent loco læto & humido, cælo tepido melius perfruuntur, tamen queunt & frigidum sustinere locis lapidosis & glareosis iuuantur lætamine, excusante ne poma caduca & vermiculosa nascantur. Extirpandæ sunt soboles à radice, exceptis rectioribus, qui seruabuntur ad plantas. Si languida pruni arbor est, amurca cum aqua æqualiter temperata radicibus debet infundi, vel bubulum lotium solum, vel humanum vetus, duabus aquæ partibus mixtum; vel cineres ex fimo, aut maxime sarmentorum. Si poma decurrant, oleastri epigrum terebratæ infige radici. Vermes eius atque Formicas, rubrica cum pice si allinatur extinguet, sed modestius propter arboris noxam, ne idem faciat remedium quod venenum. Iuuatur frequenti humore & assidua fossione, mense Martio extremo. Prunus inseritur melius trunco fisso quam cortice: vel mense Ianuario, antequam incipiat gummi lachrymari. Inseritur in se, & Persicum recipit, vel Amygdalum, vel Malum, sed eam degenerem reddit & paruam. Pruna siccantur in sole per crates, loco sicciore disposita, hæc sunt quæ Damascena dicuntur. Alij in aqua marina, vel muria feruente, recens lecta pruna demergunt; & inde sublata, aut in fumo tepido faciunt, aut in sole siccari.

Remedia contra defectus pruni.

De Castanea plantanda vel seminanda.

CAPVT CXL.

CASTANEA seritur & plantis quæ sponte nascuntur, & semine; sed quæ plantis seritur ita ægra est, vt biennio de eius vita sæpe dubitetur. Serenda est ergo ipsis castaneis, hoc est seminibus suis, mense Nouembri, item Februario. Eligendæ sunt Castaneæ ad ponendum recentes, grandes, maturæ, quas mense Nouembri ponamus, facilem se præsentia fructus ipsius præstat. Si vero Februario ponemus, vt vsque tūc durent, ita faciendum est. In vmbra castaneæ siccentur expansæ: tunc in angustum & siccum locum trāslatæ, cumulum faciant, & eas omnes fluuialis arena diligenter operiat, post dies 30. eas remota arena in aquam frigidam mittes; quæ sanæ sunt merguntur, supernatat quæcumque vexata est: Item quas probasti similiter obrues, & post 30. dies æque probabis. Hoc cum tertio feceris, ad veris initium serere debebis, quæ manserint illibatæ. Aliqui in vasculis seruant arena pariter immissa. Amant solum molle & solutum, non tamen arenosum, in sabulone proueniunt sed humecto, nigra terra illis apta est: & carbunculus, & tofus diligenter infractus, in spisso agro & rubrica vix prouenit, in argilla & glarea non potest nasci: diligit cæli statum frigidum, sed & tepidum nō recusat, si humor assenserit. Delectatur cliuis & opacis regionibus, ac maxime in septentrionem versis.

Vt probentur Castanea si sana sint.

De eadem excolenda, & fructibus eius seruandis.

CAPVT CXLI.

PASTINARI ergo locus debebit qui huic destinatur arbusto, altitudine pedis vnius semis vel duorum, vel totius; aut sulcis in ordinem destinatis, aut certe aratris resolui hincinde findentibus qui fimo satiatus, ac redactus in puluerem. Castanearum semen accipiant, non amplius pedis dodrante demersum: vnicuique semini propter notam surculus debet infigi. Ipsa semina singulis locis simul trina vel quina ponantur, & inter se quatuor pedum spatio separentur; quibus transferre placuerit, bimas plantas transferre debebunt. Locus tamen deductoria liquoris accipiat, ne humor insidens limo, germen extinguat. Cui placet potest castaneæ in propaginem ducere ima virgulta quæ in radice nascuntur. Nouum Castaneum circunfodi debet assiduè, mense Martio, & Septembri; incrementum maius acquirit, si putationibus adiuuetur. Castanea inseritur (sicut probaui ipse) sub cortice, mense Martio vel Aprili, tamē genere vtroque respondet: potest & inoculari. Inseritur in se, & in salice; sed ex salice tardius, maturat, & fit asperior in sapore. Castaneæ seruantur vel in cratibus dispositæ, vel intra Sabulonem, ne inuicem tangantur immersæ; vel in vasculis fictilibus conditæ, & loco sicciore defossæ, vel inclusæ virgeis ex fago receptaculis & lutatis, vt spiracula non relinquas; vel hordei paleis minutissimis obrutæ, vel palustri vlua figuratis densioribus sportis reclusæ.

Castanea varijs modis seruantur.

De Olea & arboribus cæteris.

CAPVT CXLII.

NVNC putatio Autumnalis celebratur in vitibus arboribus, maxime vbi inuitamur tempore prouinciæ: & putantur oliueta, & oliua cum varia cœperit esse colligitur; ex qua primum fiet oleum, nam cum tota nigrescit, quod speciei merito posterauit, fundēdi vbertate cōpensat. Est vtilis olearū putatio, cæterarūque

que arborum, si loci patitur disciplina, vt decisis cacuminibus, rami fluentes per latera prona fundantur. quod si regio insolens & incustodita contigerit, agendum prius, toto arboris corpore ab inferiore parte purgato, vt altitudine animalium supergressam, modus transcendatur iniuriæ, & arbor iam spatio suo tuta cutnetur. Nunc etiam locis calidis, & siccis regionibus oliueta ponuntur, sicut Februario disputatum est. Amat hæc arbor, arduo laborum situ, mediocriter ab humore suspendi, scalpi assiduè, lætaminis vbertate pinguescere, feracibus ventis clementer agitari. Hoc etiam mense, oleis sterilibus quæ supradicta sunt remedia faciemus, & corbes & pali de radice bene fieri possunt. Etiam nunc locis temperatis est Laurini olei iusta confectio. Hoc mense locis calidis & siccis regionibus, agrestium Pyrorum plantas ponimus, quas postea possumus inserere; & Malorum, vel Malipunici, & Cidonei, & Citri, & Mespeli, Fici, Sorbi; Siliquas, & plantas agrestis Cerasi, post inferendas & Mori taleas, & Amygdali semina, & nuces Iuglandes, sicut in seminarijs dictum est quo more panguntur. Hoc etiam mense locis siccis calidis & Apricis maiores transferemus, truncatis ramis, illæsis radicibus, multo stercore & rigationibus adiuuandas.

Olea terram appetit pinguem & stercoratam.

A

B

De Oleis conficiendis & purgandis.

CAPVT CXLIII.

GRæci in conficiendi olei præceptis ista iusserunt: tantum legendum esse oliuæ, quantum nocte veniente possumus exprimere: Molam primo oleo debere leuiter esse suspensam; ossa enim confracta sordescunt: quare de solis carnibus sit prima confectio: saliginis canistros fieri debere virgultis, quia genus hoc oleum dicitur adiuuare. Nobilius erit quod sponte defluxerit. Sal deinde ac nitrum iubent nouo oleo misceri, vt hoc spissitudinem eius absoluat. deinde cum ab amurca subsederit, oleum purum 30. diebus exactis, in vitrea vasa transferri. *Secundum*, eadem disciplina fieri, sed mola fortiore quassari. Si sordet oleum, frictos & adhuc calentes sales inijci iubent, & diligenter operari; ita mundum reddi post tempus exiguum. Si fuerit odoris horrendi, virides oliuæ sine ossibus tundi, in olei metreta mensuras duas mitti: si baccæ defuerint, caules tenerrimos oleæ similiter esse tundendos. Nonnulli vtraque permiscent, adiecto etiam sale. Quidam mittunt vetustum laterem torrefactum, plerique hordeaceos panes breuiter figuratos, & raro lintheo inuolutos immergunt, & nouos subinde permutant: vbi hoc bis aut tertio fecerint, sales inijciunt, & in alia vasa translatum per paucos dies subsidere patiuntur. Oleum rancidum Græci asserunt sic posse curari: Albam ceram mundo & optimo oleo resolutam, & adhuc liquentem, mitti in eo iubent; tūc sales frictos calentes addi, operari, atque gypsari; sic fieri vt oleum purgetur sapore & odore mutato. Oleū tamen omne in terrenis locis esse seruandum, & eius esse naturam, vt vel igne purgetur, vel aqua feruenti, si simul misceantur in vasculo. hoc etiam mense oliuas condiemus.

Quomodo purgandum oleum.

C

D

E

De Apibus nutriendis, & aluearijs purgandis.

CAPVT CXLIIII.

HVius mensis initio, Apes ex Tamarisci floribus, reliquisque syluestribus, mella conficiunt, quæ auferenda non sunt, quia seruantur hyberno. Eodem mense sordibus liberandi sunt aluei (quia tota hyeme eos mouere non possumus) sed hęc, die aprico tepidoque facienda sunt, vt pennis maxime auium maiorum, quæ habent rigorem, vel aliquo simili, omnia interiora mūdentur, quo manus non valebit attingere: tamen rimas omnes quæ sunt extrinsecus, luto & fimo bubulo mixtis, liniamus: & insuper Genestis, vel alijs tegumentis, similitudinem porticus imitemur, vt possint à frigore & tempestate defendi.

De Agnis eodem mense educandis.

CAPVT CXLV.

HOc mense Agnorum prima generatio est; sed agnus statim natus, vberibus maternis admouendus est manu, prius tamen exiguum lactis, in quo spissior est natura, mulgendum, quod Pastores Colostram vocant: namque hoc Agnis nisi auferatur nocebit. Ac primo per biduum natus cum matre claudatur: tunc septis obscuris seruetur & calidis; ita secluso paruulorum grege, matres mittantur in pascua. Sufficiet autem priusquam procedant mane, & cum saturę reuertuntur ad vesperam, agnis vbera haurienda permittere; qui donec firmentur, intra stabulum, furfuribus, vel Medica herba, vel si est copia, farina hordei pascantur ingesta, donec conceptum paulisper robur ętatis, pascua matribus possint habere communia.

De Ouibus pascendis.

CAPVT CXLVI.

PAscva Ouilo generi vtilia sunt, quæ vel in noualibus, vel in pratis siccioribus excitantur. Palustria vero noxia sunt, syluestria damnosa lanatis: salis tamen crebra conspersio, vel pascuis mixta, vel canalibus frequenter oblata, debet pecoris leuare fastidiū: Nam per hyemem, si penuria est, Fænum, vel Paleæ, vel Vicia, vel Facilior victus Vlmi, seruatis frondibus præbeatur, aut Fraxini. Æstiuis mensibus pascantur sub lucis initio, cum Graminis terreni suauitatem, roris mixtura commendat. Quarta hora calescente, potus puri fluminis, aut putei præbeatur, aut fontis. Medios solis calores, vallis aut arbor vmbrosa declinet: deinde vbi flexo iam die ardor infringitur, & solum primo imbre vespertini roris humescit, gregem reuocemus ad pascua. Sed Canicularibus & æstiuis diebus, ita pascendæ sunt oues, vt capita gregis semper auertantur à solis obiectu. Hyeme autem vel Vere, nisi resolutis gelicidijs ad pascua prodire non debent. Nam pruinosa herba, huic generi morbos creabit: at tunc semel adaquare sufficiet. Gręcas oues, sicut Asianas, vel Tarentinas, moris est stabulo potius nutrire quam campo; & pertusis tabulis, solum in quo claudentur insternere, vt sint tuta cubila, & propter iniuriam pretiosi velleris, humor reddatur elabens. Sed tribus per annum totum diebus, aprico die, lotas oues vngere oleo oportebit, & vino: propter Serpentes qui plerumque sub præsepibus latent, Cedrum, vel Galbanum, vel mulieris capillos, aut Ceruina cornua frequenter vramus.

Herba congelata nocens ouibus.

De Hircis ad Capras admittendis.

CAPVT CXLVII.

TVnc Hirci admittendi sunt, vt fœtum primum veris fouere possit exordijs. sed Caper eligendus, cui sub maxillis duæ videntur pendere verruculæ, magni corporis, crassis cruribus, breui plenaque ceruice, auribus flexis & grauibus, paruo capite, nitido spisso & longo capillo. ad ineundas fœminas est ante anniculum congruus, non autem durat vltra sexennium. Capella similis corporis, sed magnis vberibus est eligenda: non tamen ita multæ Capræ vt Oues vna statione claudantur, quam luto & stercore carere conueniet. hædis supra lactis abundantiam, Hędera, & Arbuti, & Lentisci cacumina, sunt sæpe præbenda: trimæ educare optimè possunt. Quod teneriores

matres

matres generant, transigendum est. Sed vltra octo annos seruandæ non sunt matres, quia genus hoc largiore sterilescit ætate.

De Glande legenda, & materia ad fabricam cadenda.

Cap. CXLVIII.

Hoc tempore Glandes legendæ ac seruandæ cura nos excitet; quod opus, fæmineis ac puerilibus operis celebrabitur facile, more baccarum. Nunc materies ad fabricam cædenda est, cum luna decrescit. Sed arbores quę cædentur, vsque ad medullam securibus recisas, aliquandiu stare patieris, vt per eas partes humor, si quis in venis continetur, excurrat. *Quæ arbores maxime vtiles.* Vtiles sunt autem maxime hęc, Abies, quam Gallicam vocant (nisi perpluatur) lenis, rigida, & in operibus siccis perenne durabilis, Larex vtilissima, ex qua si tabulas suffigas tegulis, in fronte atque extremitate tectorum, præsidium contra incendia contulisti. Neque enim flammam recipiunt, aut carbones possunt creare. Quercus durabilis, si terrenis operibus obruatur, & aliquatenus palis, & ędificijs, apta materies. Castanea mira soliditate perdurat in agris, & tectis, & operibus cæteris, & intestinis, cuius solum pondus in trunco est. Ficus in sicco vtilis, humore corrumpitur. Populus in vtraque. Salix & Tilia in sculpturis necessariæ. Alnus fabricæ inutilis, sed necessaria si humidus sit locus, quia ad accipienda fundamenta palandus est. Vlmus & Fraxinus si siccentur rigescunt. Ante curuabiles catenis vtiles habentur. Carpinus vtillima, Cypressus egregia. Pinus nisi in siccitate non durans; cui contra celerem putredinem comperi in Sardinia hoc genere prouideri, vt excisæ trabes eius, aut in piscina qualibet, anno toto mersæ latent, post operi futuræ; aut arenis obruerentur in littore, vt aggestioné qua tectæ essent, alternis æstibus reciprocans fluctus A allueret. Cedrus durabilis, nisi humore tangatur. Quæcumque autem ex parte meridiana cæduntur, vtiliores sunt. Quæ vero ex septentrionali, proceriores; sed facile vitiantur.

De his quæ agenda sunt in Decembri.

Cap. CXLIX.

Idem in lib. 11. Mense Decembri seruntur frumenta, Triticum, Far, Hordeum (quamuis Hordei satio iam sera sit) & Faba circa 7. iduum seri potest. (Nam post exactam brumam male seminatur.) Hoc B etiam mense adhuc Lini semen spargi poterit, vsque in 7. idus Decembris. Nunc tempus est ad instituendas Vites: sed post idus, pastina inchoemus effodere, sicut ante tractatum est. Et materiem bene hoc mense cædemus; palos quoque & corbes faciemus, & locis frigidis oleum faciemus ex Lauro & Myrti baccis atque Lentisci: quas in olei sui confectione quassabimus, & Vinum Myrticem sicut dictum est conficiemus. Hoc tempore serenda lactuca est, vt plant- eius Februario transferatur. Etiam nunc Allium, & Vlpicum, & Cepulæ, & Synapis, & Cyma seri poterunt, disciplina & More quo ante narratum est. Nuc etiam C quibus littus in fructum est, vbi lunæ fuerit augmentum, quę omnium clausorum maris animalium, atque concharum, iubet incremento sua membra turgere & Echini carnes salibus condire curabunt, quo [illegible] more conficiuntur: Hanc quoque rem per o[illegible] menses bene faciemus Hybernos. Pernas eti[illegible] Lardum conficimus, non solum mense hoc, sed [illegible] nibus quas hyemalis algor astringit. Tempore hoc [illegible] er humiles syluas, & Baccis fœcunda virgulta, ad Turdos, cæterasque aues capiendas, laqueos expedire conueniet: hoc vsque in Martium mensem tendetur aucupium.

in plen. [illegible]

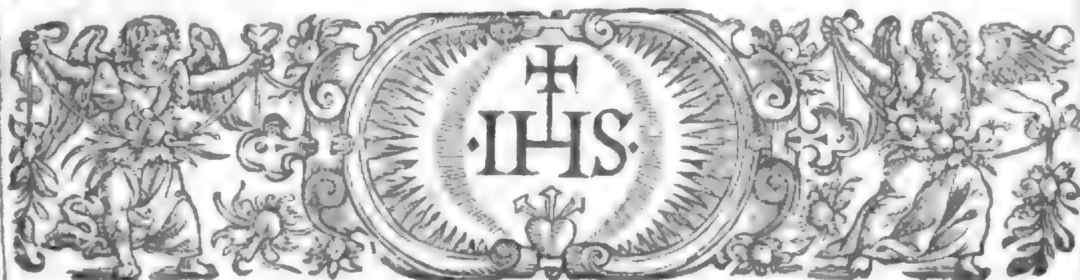

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER SEPTIMVS.

A

De Scientia Politica.

CAP. I.

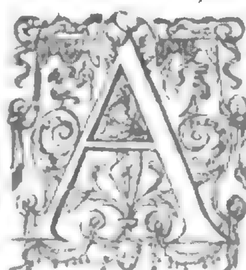

VCTOR. Post Ethicam, siue monasticā scientiam, & œconomicam. tandem de Politica dicendum restat; eo quod inter practicas postremum locum teneat.

Richardus in lib. exceptionum 5. Practica enim scientia est, quæ recte viuendi modum, ac disciplinæ formam, secundum virtutum institutionem disponit. Et hæc diuiditur in tres, scilicet Ethicam, id est moralem, & œconomicam, idest dispensatiuam, & Politicam, idest ciuilem. Prima quidem est solitaria, quæ mores instituit, & ad singulos pertinet. Secunda est priuata, quæ familiam disponit, & ad patremfamilias pertinet. Tertia publica, quæ vrbes regit, & hæc pertinet ad vrbium rectores. *Ethica igitur est, qua sui curam gerens, cunctis sese exigit, & exornat, augetq; virtutibus, nihil in vita admittens quo non gaudeat, nihilq; faciens pœnitendum, œconomica est, qua familiaris officij curam mediocri dispositione componens, distribuit. Politica est, qua reipublicæ curam suscipiens, cunctorum saluti, sua prudentia solertia, iustitiaq; libra, & fortitudinis stabilitate, ac temperantiæ patientia, medetur.*

Practica scientia triplex.

Qualiter tres scientiæ practicæ connectantur.

AVCTOR. Qualiter autem istæ tres scientiæ sibijnuicem connectantur, ex Augustini verbis euidenter perpenditur, quibus videlicet pax propria vel humana, paci domesticæ, pax quoque domestica, paci ciuicæ accommodari docetur. Ethica namque siue moralis scientia docet seruare pacem hominis propriam, conscientiæ scilicet & voluntatis, siue contemplationis & actionis concordiam. Oeconomica vero pacem domesticam. Politica quoque pacem ciuicam.

Qualiter Ethica & Oeconomica ordinentur ad Politicam.

CAP. II.

AVGVSTINVS *de ciuit. Dei lib.* 19. Sicut nemo est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit, quoniam quidem & ipsi qui bella volunt, nihil aliud quam vincere volunt, quod cum factum fuerit pax erit: pacis ergo intentione geruntur & bella. Sed & illi qui pacem in qua sunt perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo permutari volunt: non ergo vt sit pax nolunt, sed vt ea sit quam volunt. Pax itaque corporis est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animæ rationalis, ordinata cognitionis actionisque consensio. Pax animæ & corporis, ordinata vita & salus animantis. Pax hominis mortalis & Dei, ordinata in fide sub ęterna lege obedientia. Pax hominum, ordinata concordia. Pax domus, ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax ciuitatis, ordinata imperandi ac obediendi concordia ciuium. Pax supernæ ciuitatis, ordinatissima & concordissima societas fruendi Deo, & inuicem in Deo.

Quod pax in quouis rerū genere.

B

Itaque quia homini rationalis anima inest, totum hoc quod habet commune cum bestijs, subdit paci animæ rationalis. Ad hoc enim velle debet, nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolui, vt aliquid vtile cognoscat, & secundum eam cognitionem, vitam moresque componat. Sed ne ipso studio cognitionis, propter humanæ mentis infirmitatem, in pestem alicuius erroris incurrat, opus habet magisterio diuino, cui certus obtemperet; & adiutorio, vt liber obtemperet. Ac per hoc omnem pacem, vel corporis, vel animæ, vel simul corporis & animæ refert ad istam pacem, quæ homini mortali est cum immortali Deo, vt sit ei ordinata in fide sub ęterna lege obedientia.

C

Omnis hominum pax ad pacem cū Deo referenda est.

Iam vero quia duo præcipua præcepta, hoc est dilectionem Dei, & dilectionem proximi, docet magister Deus, in quibus tria inuenit homo quæ diligat;

Deum,

Deum, seipsum, & proximum; atque ille in se diligendo non errat qui diligit Deum, cõsequens est vt etiam proximo ad diligendum Deum consulat, quem iubetur sicut seipsum diligere; sic vxori, sic filijs, sic domesticis, sic cæteris quibus potuerit hominibus, & ad hoc sibi à proximo si fortè indiget consuli velit, ac per hoc erit pacatus omni homini quantum in ipso est, pace hominum, id est ordinata concordia; cuius hic ordo est: Primum vt nulli noceat, deinde vt etiam prosit cui potuerit; primitus ergo inest ei suorum cura, ad eos quippe habet oportuniorem aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humanæ. Vnde Apostolus dicit. *Quisquis autem suis, & maxime domesticis non prouidet, fidem denegat, & est infideli deterior.* Huic itaque etiam pax domestica oritur, id est ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium. Imperant enim qui consulunt, sicut vir vxori, parentes filijs, domini seruis. Obediunt autem quibus consulitur, vt mulieres maritis, filij parentibus, serui dominis.

Ordo pacis.

Itaque patres nostri sic administrabant domesticam pacem, vt secundum hæc temporalia bona, filiorum sortem à seruorum conditione distinguerent: Ad Deum autem colendum (in quo æterna bona speranda sunt) omnibus domus suæ membris æquali dilectione consulerent, quod naturalis ordo ita præscribit, vt nomen patrisfamilias hinc exortum sit, & tam late vulgatum, vt etiam iniquè dominantes, hoc se gaudeant appellari. Qui autem veri patresfamilias sunt, omnibus in familia sua tanquam filijs, ad colendum & promerendum Deum consulunt, desiderantes atque optantes venire ad cælestem domum, vbi necessarium non erit officium consulendi iam in ista immortalitate felicibus; quo donec veniatur, magis debent patres, quod dominantur, quam serui tolerare, quod seruiunt, si quis autem in domo propter inobedientiam paci domesticæ aduersatur, corripiatur, seu verbo, seu verbere, seu quolibet alio genere, quantum societas humana concedit, pro eius qui corripitur vtilitate, vt paci vnde dissilierat coaptetur. Sicut enim non est beneficentiæ adiuuando efficere, vt bonum quod maius est amittatur; ita non est innocentiæ parcendo sinere; vt in malum grauius incidatur.

Vnde nomen patrisfamilias exortum.

Pertinet ergo ad innocentis officium, non solum nemini malum inferre, sed etiam cohibere à peccato, vel punire peccatum; vt vel ipse qui plectitur corrigatur experimento, vel alij terreantur exemplo. Quia igitur hominis domus particula ciuitatis est, & omnis pars ad totius sui integritatem refertur; consequens est, vt ad pacem ciuicam pax domestica referatur. Ita fit, vt ex lege ciuitatis præcepta sumere patremfamilias oporteat, quibus domum suam sic regat, vt sit paci accommodata ciuitatis.

Innocentis officium est non solum malum non inferre sed à malo cohibere.

Quòd alius sit Politicæ finis apud fideles, & alius apud infideles.

CAP. III.

SED domus hominum qui non viuunt ex fide, pacem terrenam ex huius temporalis vitæ rebus, commodisque sectatur. Domus autem hominum ex fide viuentium, expectat ea quæ in futurum æterna promissa sunt; terrenisque rebus ac temporalibus tanquam peregrina vtitur: non quibus capiatur, & auertatur, quo tendit in Deum; sed quibus sustentetur ad facilius toleranda, minimeque augmentanda onera corporis, quod aggrauat animam. Idcirco rerum, vitæ huic mortali necessariarum, vtrisque hominibus communis est vsus, sed finis vtendi cuique proprius, multumque diuersus: Ita & terrena ciuitas, pacem terrenam appetit, in eaque defigit imperandi ac obediendi concordiam ciuium, vt sit ei de rebus ad mortalem vitam pertinentibus, humana quædam compositio voluntatum. Ciuitas autem cælestis, quæ hic peregrinatur, etiam ista pace necesse est vtatur, donec ipsa, cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc, dum apud terrenam ciuitatem velut captiuam vitam suę peregrinationis agit, iam promissione redemptionis, & dono spirituali accepto tanquam pignore, legibus terrenæ ciuitatis quibus hęc administrantur, quæ sustentandæ mortali vitæ accommodata sunt, obtemperare non dubitat, vt quia communis est ipsa mortalitas, seruetur in rebus ad eam pertinentibus, inter ciuitatem vtramque concordia.

Vsus rerum temporalium fidelibus & infidelibus communis, finis tamen diuersus.

Verum quia terrena ciuitas habuit suos quosdã sapiẽtes, qui vel suspicati vel decepti, multos Deos rebus humanis conciliandos esse crederent, ad quorum diuersa quodammodo officia, diuersa subdita pertinerent; Cælestis autem ciuitas, cum vnum solum Deum colendum, pietate fideli censeret, factũ est, vt religionis leges cum ipsa ciuitate terrena non posset habere communes, per quæ his ab ea dissentire necesse haberet. Hæc ergo cælestis ciuitas, ex omnibus gentibus ciues euocat, atq; in omnibus linguis peregrinam colligit societatem; non curans quicquid in moribus, legibus, institutisque diuersum est, Quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur; dum tamen religionem in qua vnus summus & verus Deus colendus docetur, non impediat. Eamque terrenam pacem ad cælestem refert, vbi non erit vita mortalis, sed planè certèque vitalis, nec corpus animale & corruptibile, sed spirituale, sine vlla indigentia, ex omni parte subditum voluntati: Hanc pacem dum peregrinatur in fide habet, atque ex hac fide iustè viuit, cum ad istam pacem concupiscendam refert, quicquid bonarum actionum gerit erga Deum & proximum, quoniam ciuitatis vita vtique socialis est.

Leges politicæ quæ religionem non impediunt possunt esse fidelibus & infidelibus communes.

De materia Politica.

CAP. IV.

ALPHARABIVS *in lib. de diui. scientiarum.* Scientia ciuilis inquirit de speciebus actionum, & consuetudinum voluntariarum, & de habitibus, & moribus, ac gestibus, à quibus illæ proueniunt, & de finibus propter quos fiunt, & ex quibus distinguuntur; & docet qualiter, vel quo ordine esse debeant, & qualiter comprehendantur, ac deponantur. Declarat etiam quæ sit ex eis vera beatitudo, quæ putantur esse beatitudo cum non sint, & quod vera beatitudo non potest haberi in præsenti, sed in futuro quærenda est. Quæ autem putantur esse beatitudo & non sunt, sunt sicut victoria, & gloria, & delectationes, quæ ponuntur fines eorum quæ faciunt homines.

Quodnam sit munus scientiæ politicæ.

Decernit igitur inter actiones & consuetudines, quibus vera beatitudo acquiritur, & quibus ea quę vera putatur; & ostendit quibus vtendum sit inter ciues, & quibus inter gentes; quibus prælatus circa subditos, & quibus subditus erga prælatos, & quod bonę consuetudines subditorum proueniunt ex iusta damnatione prælatorum. Et quod virtus regia comprehenditur ex duabus: Vna consistit in cognitione vsuũ vniuersalium; alia in vsu viuẽdi, & assiduitate agendi, & experiendi, & audiendi. Sicut enim non fit perfectus medicus, nisi per cognitionẽ regularũ vniuersalium medicinæ speculatiuæ, quæ dicitur Theorica, & per assiduitatem medẽdi, ac medicinas circa ægros experiendi, quæ dicitur practica; sic virtus regia non sufficit actiones hominum disponere, secundum vnũquodque accidẽs, vnamquamque ciuitatem, vnumquodque tempus, nisi per veritatem scientiæ, & assiduitatem experientiæ coalescat.

Virtus regia componitur ex duabus.

De partibus eiusdem.

CAP. V.

Scientia ciuilis tres habet partes.

HÆc autem scientia tres habet partes. Vna est qua cognoscit habitudinem, & discernit inter veram & falsam, & comprehendit operationes, & consuetudines, ac mores, gestus voluntarios, & vniuersales, qui habentur in ciuitatibus, & gentibus; cognitiones quoque regias, quibus stabilitur gestus hominum, ad obseruandum quod ordinatum est super eos. Secunda est quæ comprehendit species regalium virtutum, quot sint, & quæ sit vnaquæque illarum inquirit, vt per hoc melius stabiliat in ciuitatibus, & gentibus, quæ sub eius imperio sunt, quod intendit. Docet etiam quas conditiones, atque dispositiones naturales, in filijs regum, & in alijs obseruari oporteat, vt ille in quo inuentæ fuerint, eligatur ad regnum. Deinde vero qualiter illum in quo fuerint oporteat morigerari, donec in eo perficiatur regia virtus, fiatque Rex perfectus. Tertia legum, in qua scilicet homo potest adinuenire cuiusque rei modum, in his quæ legislator non propalauit, per illa quæ iam propalata sunt, cum determinatione & modo, in quo oportet hominem esse subtilem & circumspectum, ad comprehendendam voluntatem authoris in lege.

In omni lege sunt scientia & operationes.

In omni autem lege sunt scientiæ & operationes. Scientiæ, sicut ea quæ statuta sunt de cultu Dei, de fide, & de mundo. Operationes vero sunt quæ ad honorem Dei fiunt. Quapropter scientiæ legum duæ partes sunt. Vna in scientijs, alia in actionibus.

Auctor. Quoniam itaque Politica scientia prædicto modo tripartita est, Nos iuxta hunc modum & ordinem de illa prosequi volumus. Primo videlicet agendo de Ciuitatibus, & Gentibus: Secundo de Regibus, Ciuitatumque rectoribus. Tertio vero de Legibus. Quod autem ad primam attinet partem, cum penè iuxta numerum ciuitatum, vel gentium, multiplex sit varietas consuetudinum, non est nostræ facultatis, neque propositi, singulares vrbium, aut etiam regionum consuetudines, moresque describere, sed tantum nominum rationes, ciuitatis, ciuiumque breuiter colligere; postmodum autem loco congruo de iure consuetudinis in generali aliquid inserere.

De Ciuitate, & Ciuibus.

CAP. VI.

Quid ciuitas & vnde dicta.

ISIDORVS *in lib. etymol. 15. Ciuitas est concors hominum multitudo, societatis vinculo adunata*, dicta à ciuibus, id est ab ipsis incolis vrbis, pro eo quod plurimorum consciscat, & contineat vitas. Nam vrbs ipsa mœnia sunt, ciuitas autem non saxa, sed habitatores vocantur. Tres autem societates, familiarum, vrbium, gentium. Vrbs vocata est ab orbe, eo quod antiquitus ciuitates in orbe fiebant, vel à *Buri* parte aratri, quo muri designabantur, vnde est illud. *Optauitque locum regno, & concludere sulco.* Locus enim futuræ ciuitatis sulco designabatur, id est aratro. *Cato.* Qui vrbem (inquit) nouam condit, tauro & vacca aret; vbi arauerit murum faciet, vbi portam vult esse, aratrum sustollat & portet, & portam vocet. Ideo autem vrbs aratro circundabatur dispari sexu iumentorum, propter commixtionem familiarum, & imaginem ferentis, fructumque reddentis.

Idem in lib. 9. Ciues vocati sunt, quod in vnum coeuntes viuant; vt vita communis & ordinatior fiat, & tutior. Domus vnius famulæ habitaculum est, sicut vrbs vnius populi, sicut orbis domicilium totius generis humani. Est autem domus genus fa-

A milia, siue coniunctio viri & vxoris. Incipit autem à duobus, & est nomen Græcum, nam *Domata* Græcè, tecta dicuntur. Familia est liberi, ex liberis legibus suscepti, à fœmore dicta; genus autem à gignendo. *Populus est cœtus humanæ multitudinis, iuris consensu & concordi communione sociatus.* Populus autem eo distat à plebibus, quod populus vniuersi ciues sunt, connumeratis senioribus ciuitatis: Plebs autem reliquum vulgus. Populus ergo tota ciuitas est, vulgus vero plebs. Plebs autem dicta est à pluralitate, maior est enim numerus minorum, quam seniorum: Græcè autem populus *Laos* dicitur, à lapidibus. *Vulgus* est passim inhabitans multitudo, quasi quisque quo vult. *Tribus* dicuntur, quasi curiæ & congregationes distinctæ populorum, eo quod in principio Romani trifariè fuerint à Romulo dispartiti, id est in senatoribus, militibus, & plebibus; quæ tamen tribus nunc multiplicatæ, nomen pristinum retinent. *Gens est multitudo ab vno principio orta: siue ab alia natione, secundum propriam collectionem distincta*; vt Græciæ, Asiæ: hinc & gentilitas dicitur. Gens autem appellata propter generationes familiarum, id est à gignendo; sicut natio à nascendo.

Domus & familia vnde dicta.

Quid populus & in quo à plebe differat.

B *Tribus vnde dicta.*

Quid gens & vnde dicta.

De Republica.

CAP. VII.

Quid respublica.

AVGVSTINVS *de Ciuit. Dei lib. 2.* Scipio rempubl. diffiniens, dicit eam esse rem populi, C populum autem non omnem cætum multitudinis; sed cætum iuris consensu, & vtilitatis communione sociatum esse determinat.

Idem in lib. 19. Nunc locus est vt breuiter ostendam, secundum diffinitiones quibus apud Ciceronem vtitur Scipio in lib. de repub. nunquam rempubl. fuisse Romanam: Rem enim publicam dicit esse rem populi. Populum vero cœtum multitudinis, iuris consensu, & vtilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum disputando explicat, per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rempubl. vbi vero iustitia non est, nec ius esse potest: quod iure enim fit, profectò iustè fit; quod autem fit iniustè, nec iure fieri potest. Quocirca vbi non est vera iustitia, iuris consensu D sociatus cœtus hominum esse non potest. Ergo neque res populi sine repub. Iustitia porro ea virtus est, quæ cuique sua distribuit. Quæ igitur iustitia est hominis, quæ ipsum hominem Deo vero tollit, & immundis dæmonibus subdit?

Romani non habuerunt veram rempub.

Disputatur certè acerrimè atque fortissime in eisdem libris de repub. aduersus iniustitiam pro iustitia, & quia cum prius ageretur pro iniustitiæ partibus contra iustitiam, & diceretur nisi per iniustitiam rempub. stare augerique non posse, veluti hoc validissimum positum erat, iniustum esse vt homines hominibus dominantibus seruiant; quam tamen iniustitiam nisi sequatur imperiosa ciuitas, cuius est magna respublica, non eam posse prouincijs imperare.

E Responsum est à parte iustitiæ, ideo iustum esse, quod talibus hominibus sit vtilis seruitus, & pro vtilitate eorum fieri, cum rectè aliquid fit, id est cum improbis aufertur iniuriarum licentia; & domiti melius se habebunt, quia indomiti deterius se habuerint. Subditumque est, vt ista ratio firmaretur, velut à natura sumptum nobile exemplum, atque dictum est: Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, cæterisque vitiosis animi partibus? Planè hoc exemplo satis edoctum est, quibusdam esse vtilem seruitutem, & Deo quidem vt seruiatur vtile esse omnibus: Deo autem seruiens animus rectè imperat corpori: Inque ipso animo, ratio domino Deo subdita, rectè imperat libidini, cæterisque vitijs. Quapropter vbi homo

Deo

Nihil est iustitia in homine qui Deo non inseruit.

Deo non seruit, quid in eo putandum est esse iustitiæ? quandoquidem Deo non seruiens, nullo modo potest iustè animus corpori, aut ratio vitijs imperare. Et si in homine tali non est vlla iustitia, proculdubio nec in omni cœtu qui ex hominibus talibus constat, est iustitia: Ergo nec iuris consensus. Nam & de vtilitate quid dicam? quamuis enim si diligenter attendas, nec vtilitas sit vlla eorum qui impiè viuunt, sicut viuit omnis qui Deo non seruit, sed dæmonibus: Tamen quod dictum est de iuris consensu satis esse arbitror.

Respub. non est vbi non est iustitia.

Vnde apparet per hanc diffinitionem non esse populum, cuius respub. esse dicatur, in quo iustitia non est. Forte dicent non spiritibus immundis, sed Dijs bonis in sua repub. seruisse Romanos. Sed vt taceam quales sint quos sacrificijs colebant, in lege veri Dei scriptum est: *Sacrificans Dijs eradicabitur, nisi domino tantum.* Nec bonis igitur nec malis Dijs sacrificari voluit, qui hoc tanta comminatione præcepit.

De corpore reipublicæ, & primò de capite, id est Principe.

Cap. VIII.

HELINANDVS *in chron. 11. lib. Est itaque respublica* (vt Plutarcho placet) *corpus quoddam quod diuini numinis beneficio animatur, & nutu summæ æquitatis agitur, & regitur quodam moderamine rationis.* Quæ ad regimen pertinent, vicem animæ obtinent; Princeps caput est huius corporis, vni subiecti Deo, & his qui vices Dei agunt in terris: Cordis locum senatus obtinet: Oculorum, aurium, & linguæ officia, sibi vendicant Iudices & Præsides prouinciarum: Officiales & Milites manibus coaptantur. Qui semper assistunt principi, lateribus assimilantur. Quæstores & Commentarienses, non illi qui carceribus præsunt, sed comites rerum priuatarum, ventris & intestinorum ferunt imagines: Pedes agricolæ sunt. Ex his ergo quatuor illa sunt, quæ Plutarchus Principibus inculcare conatur, reuerentia Dei, item cultus sui disciplina, officialium affectus, & protectio subditorum.

Quid respu. & quibus corporis partibus partes eius assimilentur.

Quatuor sūt quæ principem decent.

Isidorus vbi supra. Princeps, & dignitatis modo significatur, & ordinis: Regnū à Regibus dictum, vniuersæ nationes suis quoque temporibus habuerunt; vt Assyrij, Medi, Persi, Ægyptij, Græci. Quorum vices sors temporum ita voluitauit, vt alterum ab altero solueretur. Denique Regnum Romanorum de Italiæ regiuncula exortum, totum orbem terrarum, paulatim belligerando, obtinuit. Omnes enim nationes, vel interfectæ ab eis, vel tributo & seruituti sunt subiugatæ. Reges autem à regendo vocati sunt; non autem regit, qui non corrigit. Rectè igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur: vnde & apud veteres tale erat prouerbium: Rex eris si rectè facias, si non facias non eris. Regiæ virtutes præcipuè duæ sunt: Iustitia & Pietas. Plus autem in regibus laudatur Pietas: nam iustitia per se seuera est. Reges autem ob hanc causam, apud Græcos *Basilei* vocantur, quod tanquam bases populum sustinent, vnde & bases coronas habent. Quanto enim quisque magis præponitur, tanto amplius pondere laborum grauatur. Tyranni Græcè dicuntur, idem Latinè & Reges: nam apud veteres inter Regem & Tyrannum nulla discretio erat, vt *Pars mihi pacis erat dexteram tetigisse tyranni:* Fortes enim reges tyranni vocabãtur, nam tyro fortis. Iam postea in vsum accidit Tyrannos vocari pessimos, atque improbos reges; luxuriosæ dominationis cupiditatem, & crudelissimam dominationem in populis exercentes.

Rex amittit nomen si non rectè faciat; eius virtutes sunt præcipuè iustitia & pietas.

Olim fortes Reges vocabantur tyranni.

De his qui post Reges rempublicam rexerunt.

Cap. IX.

CONSVLES appellati sunt à consulendo: nam cum Romani Regum superbam dominationem non ferrent, annua imperia, binosque consules sibi fecerunt: nam fastus regius, non beneuolentia consulentis, sed superbia dominantis erat: Hinc igitur consules appellati sunt, vel à consulendo ciuibus, vel à regendo cuncta consilio. Quos tamen ideo mutandos per singulos annos elegerunt, vt nec insolens diu maneret, & moderatior cito succurreret. Inde autem duo pares, quia vnus rem ciuilem, alter rem militarem administrabat. Regnauerunt autem annis quadringentis, 67. *Proconsules* subiecti erant consulibus; & dicti proconsules, eo quod vice consulis fungerentur. Exconsules autem dicti sunt, eo quod iam à consulatu exierint, siue discesserint, peracto suæ vicis anno.

Consules creati & vnde dicti.

Proconsules.

Dictatores 5. anno post Reges expulsos Romani sibi creauerunt, dum gener Tarquinij ad iniuriam soceri vindicandam, ingentem aduersus Romam collegisset exercitum. Hi quinquennij temporis imperio vtebantur, plus enim erant honore quam consules, qui annuas potestates tenebant. Et dicti Dictatores, quasi principes & præceptores; vnde & magistri populi nominabantur, vnde & Edicta dicuntur.

Dictatores.

Cæsarum nomen, à Iulio cœpit, qui bello ciuili commoto, primus Romanum singularem obtinuit principatum. Cæsar autem dictus est, eo quod cæso mortuæ matris vtero, prolatus, eductusque fuerit; vel quod cum Cæsariè natus sit, à quo & Imperatores sequentes Cæsares dicti sunt. *Imperatorum* autem nomen apud Romanos, eorum tantum prius fuit, apud quos summa rei militaris consisteret; & ideo Imperatores dicti, ab imperando exercitui. Sed dum diu Duces titulis Imperatorijs fungerentur, Senatus censuit, vt Augusti Cæsaris hoc tantum nomen esset, eoque is distingueretur à cæteris gentium regibus; quod & sequentes Cæsares hactenus vsurpauerunt. Solet etiam fieri, vt primi regis nomen etiam reliqui possideant; sicut apud Albanos, ex Siluij nomine, omnes Reges Albanorum Siluij appellati sunt: Apud Persas Arsacidæ: Apud Ægyptios Ptolomæi: Apud Athenienses Cecropidæ.

Cæsarum nomen vnde.

Imperatores.

Augustus ideo apud Romanos nomẽ imperij est, eo quod olim augerent remp. amplificando. Quod nomen primo Senatus Octauiano Cæsari tradidit, vt quia auxerat terras, ipso nomine & titulo consecraretur. *Monarchæ* sunt qui singularem possident principatum; qualis fuit Alexander apud Græcos, & Iulius apud Romanos. *Tetrarchæ* sunt, quartam partem regni tenentes. *Patritij* vocati sunt, pro eo quod sicut patres filijs, ita prouideant reipublicæ. *Præfecti* dicti eo quod Prætoria potestate præsunt. *Prætores* ijdem qui & præfecti, quasi præpositores. *Præsides* vero dicti, qui & alicuius loci tutelam præsidialiter tenent.

Augustus.

Monarcha.

Patritius.

Prætor.

De Senatoribus.

Cap. X.

SENATVI nomen ætas dedit, quod seniores essent. Alij à sinendo dictos accipiunt senatores; ipsi enim agendi facultatem dabant. *Senatusconsultus* à consulendo & tractando est dictus. *Patresconscripti* dicti sunt, quia dum Romulus decem curias Senatorum elegisset, nomina eorum præsenti populo in tabulas aureas contulit. Primi ordines Senatorum dicuntur Illustres. Secundi Expectabiles. Tertij Clarissimi. Iam inferius quartum

Senatores vnde dicti, & cur patresconscripti nuncupati.

rum aliquod genus non est; quamuis enim Senatoria quisque origine esset, vsque ad legitimos annos Eques Romanus erat, deinde accipiebat honorem Senatoriæ dignitatis. *Censores* apud Romanos veteres erant. Est enim nomen Censoris dignitas iudicialis: Censere enim iudicare est. Item Censores sunt patrimoniorum iudices, à censuris appellati.

Censores.

Ex digestis lege 7. Vlpianus. Labeo scripsit eum qui post mortem patris Senatoris natus sit, filium Senatoris esse: Sed eum, qui posteaquam pater eius senatu motus est, concipitur & nascitur: Proculus & Pegasus opinantur non esse, nec Senatoris filium, nec quasi Senatoris, quorum sententia vera est.

Qui censeantur filij Senatorum.

Vlpianus libro 2. de Censibus. Senatores accipiendum est eos, qui à Patritijs & Consulibus, vsque ad omnes viros illustres descendunt: quia & hi soli in Senatu sententiam dicere possunt.

Marcellus libro 3. Digestorum. Cassius Longinus non putat permittendum eum, qui propter turpitudinem Senatu motus est, nec restitutus, iudicare, vel testimonium dicere.

De præfectis & publicis officialibus.

Cap. XI.

ISIDORVS *vbi supra*. Præsides, rectores prouinciæ sunt dicti, quod præsunt. *Prætores* autem quasi præceptores ciuitatis & principes. Idem & *quæstores*, quasi quæsitores, eo quod quæstionibus præsunt: consilium enim & causa apud eos est. *Proceres* sunt principes ciuitatis, quasi procedes, eo quod ante omnes honore præcedant: hinc ad primores facta est translatio, qui à cætera multitudine prominent.

Præsides vnde dicti. Proceres.

Tribuni dicti sunt, eo quod Plebi vel iura vel opera tribuunt: Constituti sunt autem sexto anno post Reges exactos. Dum enim Plebs à Senatu & Consulibus premeretur, tunc ipsa Tribunos, quasi proprios iudices & defensores creauit, qui eorum libertatem tuerentur, & eas aduersus iniuriam nobilitatis defenderent: vnde & Defensores dicti, eo quod Plebem sibi commissam, contra insolentiam improborum defendant. At contra nunc quidam euersores, non defensores existunt.

Tribuni.

Numerarij vocati sunt, quia publicum nummum ærarijs inferunt. *Functi*, ab eo quod fungantur officio & honore aliquo, dicti sunt: hinc & defunctos mortuos dicimus, quia compleuerunt vitæ officia; nihil enim iam faciunt. *Municipes* sunt in eodem Municipio nati, ab officio munerum dicti, eo quòd publica munera accipiunt: Munia enim officia sunt, vnde & immunes dicuntur, qui nullum gerunt officium. Municipales autem originales ciues, & in loco officium gerentes. *Decuriones* dicti sunt, eo quod sint de ordine Curiæ: Officium enim curiæ administrant. *Principales* dicti sunt, eo quod primi sint, vel quod præsint Magistratus.

Numerarij. Functi. Municipes. Decuriones.

Magistratus vero, quod sint maiores reliquis officijs. *Duumuirales*, quasi duo viri ad vnum officium deputati. *Tabellio* vocatus, eo quod sit portitor tabellarum: idem exceptor: idem & Scriba publicus: quia ea tantum quæ gestis publicantur, scribit. *Publicani* appellantur conductores Vectigalium Fisci, vel rerum publicarum, siue qui Vectigalia publica exigunt, vel qui per publica negotia seculi lucra sectantur: vnde & cognominati sunt. *Villicus* propriè Villæ gubernator est. Interdum autem Villicus, non gubernationem Villæ, sed dispensationem vniuersæ domus, Tullio interpretante, significat: quod est vniuersarum possessionum & villarum dispensatorem. *Actores*, idem & Curatores, ab agendo & curando vocati. Procuratores vocati, eo quod vice Curatorum, id est Actorum fungantur, quasi Curatores.

Magistratus. Publicani. Villicus. Actores.

Ex summa Azonis. Vicarij dicuntur qui infra certum tempus eligebantur, quod etiam ordinarijs erat præfixum, vt ipsi vices ordinariorum præsentium atque viuentium supplerent. *Suffecti* vero, qui decedentium, siue mortuorum & absentium vices gerebant. huiusmodi Suffecti omnia poterant agere quæ pertinent ad iurisdictionem rectoris prouinciæ, præter vltimum supplicium, & membri abcisionem. *Cancellarij* dicebantur, qui petitiones atque supplicationes in curiam introducebãt, quia cancellis & ostijs præerant. Dicitur enim Cancellus ostium fenestratum in modum crucis, per quod patebat aditus, & accessus. Vel dicuntur Cancellarij, quia dicta sibi ab Assessoribus scribebant, & cancellabant, id est ad modum crucis dicta, penna delebant.

Vicarij. Suffecti. Cancellarij.

De Ducibus & Militibus.

Cap. XII.

ISIDORVS Dux dictus est ex eo quod sit ductor exercitus. *Tribuni militum* primum à Cæsare instituti sunt, qui plebes in Vrbe haberent, vt neque pars populi sine auxilio esset; sic dicti, eo quod militibus siue Plebibus iura tribuant. *Chiliarchi* sunt qui mille præsunt, quos nos Millenarios nuncupamus, & est Græcum nomen. *Centuriones* dicti sunt, eo quod centum præsunt militibus, sicut quinquagenarij, qui in capite sunt quinquaginta militum; sicut Decani, ab eo quod decem militibus præferuntur.

Tribuni militum. Chiliarchi. Centuriones.

Miles dictus est, quia mille erant antea in numero vno, vel quia vnus est ex mille electus. Miles autem ordinarius dicitur, aut extraordinarius. Ordinarius, qui per ordinem militat, nec adhuc aliquem consecutus est gradum honoris. Est enim Gregarius, id est humilis militiæ. Extraordinarius vero, qui ob virtutem promouetur ex ordine. *Emeriti* dicuntur Veterani, solutique militia, qui iam in vsu prælij non sunt; quia mereri militare dicitur, à stipendijs scilicet quæ merentur: Ijdem & veterani, quia post multos militiæ labores, quietis suffragium consequuntur. Equestres milites dicti sunt, eo quod equo sedeant. Item dicitur, Militat ille in equestri ordine.

Miles. Emeriti.

Tyrones dicuntur fortes pueri qui ad militiam deleguntur, atque armis gerendis habiles existunt; quique antequam Sacramento probati sint, milites non sunt. Romanæ autem militiæ mos fuit, puberes primos exercere armis. Nam sextodecimo anno Tyrones militabant, quo etiam solo sub custodibus agebantur. *Desertores* vocati sunt, eo quod desertis militaribus officijs euagantur. Hi in alios numeros militiæ nomen dare prohibentur; sed si non magni temporis culpam contraxerint, cæsi numeris suis restituuntur. Sed & qui deserunt exercitum, ad hostes transeuntes, desertores vocantur.

Tyrones. Desertores.

Conscripti milites dicuntur, quia in tabulis conferuntur, ab eo qui eos ducturus est: sicut transcripti vocantur, cum de alia in aliam legionem transeunt. *Excubitores* dicuntur, pro eo quod excubias semper agunt. Sunt enim ex numero militum, & in porticibus excubant, propter regalem custodiam. Excubiæ autem diurnæ sunt, vigiliæ nocturnæ, vnde & vigiles. *Velites* erant apud Romanos genus militiæ, à volitando vocati. Lecti enim agilitate iuuenes, cum armis suis post terga equitum considebant, & mox cum ad hostes ventum esset, equis desiliebant, & continuo pedites ipsi, ex alia parte equitibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostem perturbabant. Ab his igitur velitibus, Elephanti quondam Hannibalis, retro cum regi iam à suis non possent, fabrili scalpro inter aures adacto, necabantur.

Conscripti. Velites.

De Castris.

CAP. XIII.

Castra vnde dicta. Militia.

CASTRA sunt vbi miles steterit, dicta quasi casta, eo quod illic castraretur libido. Nam nunquam his interesset mulier. *Militia* à militibus dicta est, aut à multis, quasi multitia, quasi negotium multorum, aut à mole rerum quasi molitia. *Legio* sex millium armatorum, est ab electo vocata, quasi lecti, id est armis electi: Propriè autem lingua Macedónum Phalanx, Gallorum Caterua, nostra Legio dicitur. Legio habet sexaginta Centurias, Manipulos triginta, Cohortes duodecim, Turmas ducentas. *Centurias* dicimus partes exercitus in centenos milites diuisas, vnde & qui his præsunt Centuriones dicuntur. *Subcenturiati* vero sunt, non qui in prima, sed qui in secunda sunt Centuria, quasi sub prima centuria constricti; etiam ipsi & in speculis positi in bello sunt, vt si primi defecerint, isti ipsi quos subesse diximus, laborantibus primis subueniant. Vnde & ad insidiandum ponitur subcenturiatus, quasi armis dolosis instructus.

Legio. Centuria. Manipulus.

Manipulus ducentorum est militum. Manipuli autem dicti sunt milites, siue quia bellum primo manu incipiebant, siue quod antequam signa essent, manipulos sibi, id est, fasciculos stipulæ vel herbæ alicuius, pro signis faciebant, à quo signo manipulares milites cognominati sunt. *Turma* triginta equites sunt: Romani enim equites in vna tribu trecenti fuerunt. De singulis enim centurijs decem dabantur, & fiebat Turma. *Cohors* quingentos milites habet.

Turma. Cohors. Tria sunt militiæ genera.

Tria sunt militiæ genera, Sacramentum, Euocatio, Coniuratio. *Sacramentum* in quo post electionem iurat vnusquisque miles se non recedere à militia, nisi post completa stipendia, id est militię tempora. Et hi sunt qui habent plenam militiam. Nam vigintiquinque annis tenentur. Euocatio dum ad subitum bellum, non solum miles, sed & cæteri euocantur. Vnde etiam Consul solebat dicere, Qui rempublicam saluam esse vult, me sequatur. *Coniuratio* quæ fit in tumultu, quando vicinum vrbis periculum singulos iurare non patitur, sed repente colligitur multitudo, & tumultuosa in ira conflatur. Hæc & tumultuatio dicitur.

In acie diuersæ sunt formæ.

In acie autem istæ formæ ferè sunt, Exercitus, Classis, Nodus, Cuneus, Alæ, Cornua, Agmen; quæ forma & nomina ab ipsis rebus de quibus translata sunt mutuantur. *Acies* dicta, quod ferro armata sit, & acumine gladiorum. *Exercitus*, multitudo ex vno genere, ab exercitatione belli vocata est. *Classes* dictæ sunt propter diuisionem exercitus, qui postea manipuli dicti sunt. Iam postea & classica nauium dicta. *Nodus* propriè est densa peditum multitudo, sicut Turma equitum. Nodus autem pro difficultate sic dictus est, quod vix possit resolui. *Cuneus* est collecta in vnum militum multitudo, quasi coeus, eo quod in vnú omnes coeant, vel cogantur. *Ala* in exercitu triginta equites esse dicuntur, quia tegunt pedites alarum vice. *Cornua* vocata sunt extremitas exercitus, eo quod intorta sit. *Agmen* dicitur cum exercitus iter facit, ab agendo vocatus, id est eundo, ipsum est enim exercitus ambulans. Nam agmen propriè dicitur quod in longitudine directum est, quale solet esse cum exercitus è portis procedit; quicquid fuerit aliud abusiuè dicitur.

Exercitus. Classis. Nodus. Cuneus. Ala. Cornua. Agmen.

De Mercenarijs, & Colonis, ac Seruis.

CAP. XIIII.

Quid Mercenarij.

PRIVATI sunt extranei ab officijs publicis. *Mercenarij* sunt qui seruiunt accepta mercede. Idem & Barones Græco nomine, eo quod sint fortes in laboribus. Bari enim dicitur grauis, quod est & fortis. *Coloni* sunt cultores aduenæ, dicti à cultura agri: sunt enim aliunde venientes, atq; alienum agrum locatum colentes, ac debentes conditionem genitali solo, propter agriculturam sub dominio possessoris, pro eo quod his locatus est fundus: Coloni autem quatuor modis dicuntur: Nam Coloni aut Romani sunt, aut Coloni Latini, aut Coloni auxiliares, aut Coloni rerum priuati.

Coloni.

Inquilini vocati sunt, quasi incolentes aliena, non enim habent propriam sedem, sed in terra aliena inhabitant. Differt autem inter Inquilinum & Aduenam. Inquilini enim sunt qui emigrant, & non perpetuo permanent. Aduenæ autem vel incolæ aduentitij perhibentur, sed permanentes; & inde incolæ dicuntur, quia iam habitatores sunt, ab incolendo. *Indigenæ* sunt inde geniti, vbi inhabitant. *Peregrini* dicti sunt, eo quod ignorantur eorum parentes quibus orti existunt; sunt enim de longinqua regione. *Vrbani* vocabantur qui Romæ habitabant, qui vero in cæteris locis Oppidani: nam sola vrbs Roma dicebatur, cæteræ vero oppida. *Famuli* sunt ex propria seruorum familia orti. *Serui* autem vocabulum inde traxerunt, quod hi qui iure belli possent occidi, à victoribus conseruabantur, & serui fiebant, à seruando scilicet serui appellati. *Ancillæ* à sustentaculo vocatæ sunt. *Ancon* enim Græcè, cubitus dicitur: Vnde & Anconem dicimus. *Mancipium* est quicquid manu capi subdique potest, vt homo, equus, ouis; hæc enim animalia statim vt nata sunt, mancipium esse putantur; nam & ea quæ in bestiarum numero sunt, tunc videntur mancipium esse, quando capi siue domari cœperint.

Inquilini ab incolis seu aduenis differunt. Indigenæ. Peregrini. Vrbani. Famuli. Serui. Ancillæ. Mancipium.

De electione Principis.

CAP. XV.

AVCTOR. Dicto de corpore reipublic. mystico, cuncta videlicet eius membra, à summis vsque ad infima prosequendo, nunc ad caput reipublic. id est ad principem redeundum est. Primoque de ipsius electione agendum. Qualis autem debeat esse, qui in Regem vel Principem assumitur, non solum ex Diuinis, verum etiam ex Philosophorum & Poëtarum scriptis colligitur. Et primum quidem, quod ab omni ambitione, superbia, auaritia, cæterisque vitijs liber & immunis esse teneatur.

Qualis debeat esse Rex.

Tullius in lib. Paradoxor. Cui enim liberè imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, auaritiam coerceat, cæteras animi labes repellat; tuncque incipiat imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori ac turpitudini parere desierit.

Valerius libro 6. Scipio Æmilianus, cum duo in Senatu contenderent, vt aduersus Viriachum in Hispaniam mitterentur, ac magna inter Patres conscriptos dissensio esset, omnibus quonam eius sententia inclinaretur expectantibus: Neutrum inquit mihi mitti placet, quoniam alter nihil habet, alteri nihil satis est; æque malam imperij magistram iudicas inopiam & auaritiam, sicque vt neuter mitteretur obtinuit.

Nec auarus nec inops est ad magistratum idoneus.

Item Pomponius lib. 12. ex varijs lectionibus. Qui indignus est inferiori ordine, indignior est superiori. Ait Prætor, cæcus retinere potest iam cæptum magistratum, sed aspirare non potest ad nouum.

Seneca de benefic. libr. 3. Regnum est nolle regnare cum possis.

Serlo. *Si bene regna regis, dignus es nomine regis.*

Petrus Riga.

Hi quos vexat adhuc tenerae lasciuia carnis
Improba, pastores non decet esse gregis.

Horatius in libro sermonum.

Populus quoque stultus honores
Saepe dant indignis.

Claudianus in maiori.

Iam nunc ad culmina rerum,
Iniustos creuisse queror; tolluntur in altum,
Vt lapsu grauiore ruant.

Poëta.

Asperius nihil est humili cum tendit in altum.

Galtherus in Alexandreide lib. 1.

Require de moribus seruorum.

Ganfredus vbi supra.

Si vis bene duci, te certò committe duci.

AVCTOR. Boëtius Platonem dixisse refert. Beatas fore respublicas, si aut eas sapientes regerent, aut earum rectores sapientiae studerent. *De hac quoque materia require superius in libro de virtutibus & vitijs, capitulo de Ambitione, & etiam capitulo de recusando principatu vel honore; & iterum in lib. sequenti de moribus, capitulo de dignitate.* Idcirco autem maxime probatus esse debet qui in Regem eligitur, quia dum in eminentia regalis fastigij tanquam in specula quadam super alios constituitur, eius vitia si qui sunt, facilius ac citius omnibus innotescunt; qui & eius exemplo corrumpuntur. Quinetiam dum gloria semper inuidiam patitur, laudabilis vita principis, frequenter ab aemulis detractoribus obfuscatur. *Rex debet esse probatae vitae.*

Sydonius in epist. suis lib. 5. Quis autem non exacerbescat, cum videat sordidari virtutem criminatione vitiorum? Si eligimus humilem, vocatur abiectus; si erectum, superbus: si minus institutum, propter imperitiam creditur irridendus: si aliquatenus doctum, propter scientiam clamatur inflatus: si seuerum, tanquam crudelis horretur: si indulgentem, facilitate culpatur: si simplicem, despicitur vt brutus: si acrem, vitatur vt callidus: si diligentem, superstitiosus decernitur: si remissum, negligens iudicatur: si solertem, cupidus: si quietum, ignauus: si abstinentem, auarus: si bene pascentem, gulosus. *Nullus superior sine criminatione subsistit.*

De institutione morum Principis.

CAP. XVI.

HELINANDVS *vbi supra.* Plutarchus autem qualis debeat esse princeps eleganter descripsit in libello pulcherrimo, qui inscribitur *Institutio Traiani*, Cuius principium hoc est, Plutarchus Traiano salutem dicit. Modestiam tuam noueram non appetere principatum, quem tamen semper morum elegantia merens induisti. Quo quidem tanto dignior iudicaris, quanto à crimine ambitionis videris esse remotior. Tuae itaque virtuti congratulor, & fortunae meae; si tamen rectè gesseris, quem probè meruisti. Alioquin te & me, periculis detrahentium linguis subiectum iri non dubito, cum & ignauia plebis Imperatorem Romanum feriat, & sermo publicus delicta discipulorum refundere soleat in praeceptores. Sic Seneca Neronis sui merito detrahentium carpitur linguis; Adolescentium suorum temeritas in Quintilianum refunditur; & Socrates in pupillum suum fuisse clementior criminatur. Tu vero quodvis rectissime geres, si non recesseris à teipso; si primo te composueris: Ad virtutem rectè procedant vniuersa: Politicae constitutionis maiores tibi exculpsi, cui si obtemperas, Plutarchum viuendi habes authorem. Alioquin praesentem epistolam testem inuoco, quia in perniciem imperij non pergis authore Plutarcho. *Sequuntur autem postea Politicae constitutionis capitula.* *Eo quis dignior est principatu quo remotior ab ambitione.*

A AVCTOR. Qualiter etiam electus, in regno constitutus, viuere debeat, in Deuteronomio capite decimoseptim. legitur, vbi & de electione, ac iure Regis agitur, & de forma viuendi praecipitur. *Mores Regis describuntur in Deutero.*

Helinandus in chron. suis lib. 11. Eum inquit constitues Regem, quem Dominus Deus tuus elegerit, de numero fratrum tuorum: Cumque fuerit constitutus, non multiplicabit sibi equos, quorum numerositate fit subditis onerosus. Equos multiplicare, est plures quam necessitas exigat, vanae gloriae causa, vel errore alterius congregare. Multo minus igitur licet ei multiplicare Canes, aut Volucres rapaces, aut bestias truces, aut qualibet portenta naturae. De B Histrionibus autem & Mimis, Scurris Lenonibus & Meretricibus, & huiusmodi prodigijs hominũ, quae princeps potius exterminare quam fouere debet, non erat in lege mentio facienda. *Sequitur. Nec reducet populum in Aegyptum*; id est inferiores non corrumpat exemplo; quia

Componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, vt vita regentis:
Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

Vita regentis magis mo-, uet subditos quam edicta.

Sequitur. Nec habebit vxores plurimas, quae afficiant animam eius. Cum in alijs plures vxores esse vnius licitum fuerit; vt in Abraham, & Iacob, & Isaac, gratia propagandae prolis, & fidelem populum dilatandi; In regibus perpetuo obtinet, vt vna vnius sit, multo minus igitur licet eum vel adulterari, vel C fornicari, vel qualibet stupra committere. Quomodo enim hęc crimina in alijs puniet, eisdem subiectus? *Sequitur. Nec habebit auri & argenti immensa pondera:* Quid hic dicunt, qui domino prohibente, argentum & aurum sibi thesaurizant, quaestum ex calumnia facientes, & quaerentes abundantiam singularem de multorum inopia, de rapinis diuitias, beatitudinem de calamitate? *non habebit diuitias, quas nomine possidet alieno, nec sibi priuata erunt fiscalia, quae publica confitetur:* non autem mirum si regi non licet habere priuata fiscalia, cum nec ipse suus sit, sed subditorum.

AVCTOR. *De hac quoque materia require plenius superius, in tractatu, de moribus principum, vel magnatum.*

D

De studio eius, vel sapientia.

CAP. XVII.

HELINANDVS. *Postquam autem sederit* inquit *in solio regni sui, describet sibi Deuteronomium legis huius in volumine.* Igitur princeps iuris non debet esse ignarus, licet multis priuilegijs gaudeat, nec praetextu militiae legem Domini permittitur ignorare, sed & princeps Christianissimus legibus suis iudicet, ne dedignentur principes sacros canones imitari. Inutilis enim est omnis constitutio principis, si non est Ecclesiasticae disciplinae conformis. *Sequitur. Et habebit secum, legetque illud omnibus diebus vitae suae.* necessaria est E ergo principi peritia literarum, cui quotidie legem Domini legere praecipitur. Qua enim die legem non legerit, non ei dies vitae est ille, sed dies mortis. *Princeps debet se conformare legibus Ecclesiasticis.*

Hinc est quod in literis quas Rex Romanorum misisse legitur ad Regem Francorum, hortans eum vt liberos suos liberalibus disciplinis institui faceret; Adiecit inter caetera: Rex illiteratus, est quasi Asinus coronatus. Quod si forte illiteratus est, certe literatorum consilijs eum Regi necesse est. Hinc est quod exemplar legis à sacerdotibus Leuiticae Tribus iubetur assumere, id est catholicis viris & literatis. Plato, vt Boëtius testis est, respublicas fore beatas dixit, si eas aut sapientes regerent, aut earum *Rex illiteratus est quasi asinus coronatus.*

rectores

rectores sapientiæ studerent. Sapientia ipsa dicit: *Per me reges regnant, & conditores legum iusta decernunt,* gentiles sapientiam quasi Deum Deorum colebant, sine cuius Dei nutu nihil faciendum credebant, vnde & antiqui philosophi, imaginem sapientiæ præ foribus omnium templorum pingi, cum hac subscriptione censuerunt: *Usus me genuit, peperit memoria,* ego odi homines ignaua opera. Est autem sapientia rerum diuinarum & humanarum princeps, & gerendorum omittendorumque scientia, huic insistere philosophari est. Ab initio vrbis conditæ nomina senum aureis literis scripta sunt: vnde & ipsi patres conscripti appellati sunt. Est autem senectus mentis, sicut & corporis.

De humilitate eius, ac pietate.

Cap. XVIII.

Cauenda est superbia in principe.

Sequitur. *Nec eleuetur cor eius in superbiam super fratres suos.* Quod præcipuè necessarium est sæpius replicat. Nunquam enim humilitas satis videtur commendata principibus, quia difficillimum est vt gradus honoris non pariat tumorem in animo præsidentis. Principes sicut medici, nunquam vti debent grauibus remedijs, nisi cum leuium beneficio desiderata sanitas desperatur. Vnde Lucius: Principem senem moribus esse oportet, & qui moderatiora consilia sequatur; & vicem gerere medicorum, qui morbos curant, nunc exinanitione in repletis, nunc refectione in vacuis; & dolorem sedant, nunc cauterio, nunc fomentis. Si enim cytharædi alijque fidicines multa diligentia procurant, quomodo oberrantis chordæ compescant vitium, & alijs concordem reddant, quanta solicitudine oportet principem moderari, vt subditos reddat quasi vnanimes, & vnius moris habitantes in domo? Certum est autem, quod tutius est chordas remitti amplius, quam intensius protendi.

Tutius est lenitate quam rigore vti.

Sit piger ad pœnam princeps, ad præmia velox;
Et doleat quotiens cogitur esse ferox.

Quorum alterum iustitiæ est, alterum pietatis. De quibus Salomon. *Misericordia & veritas non te deserant. Circunda eas gutturi tuo, & describe eas in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus.* Gratia namque debetur misericordiæ, iustitiæ disciplina. Qui sine prima est, omnibus est odibilis, qui sine secunda, omnibus contemptibilis.

Plato, *cum subditos* inquit *opprimunt magistratus, perinde est ac si caput corporis intumescat, vt à membris, aut omnino, aut sine ingenti molestia, ferri non possit.*

Idem inquit. *Cum in subditos potestas sæuit, idem est ac si pupillum tutor persequatur, vel eum suo mucrone iugulet, qui sibi ad defensionem sui gladium dedit.*

Vnde Claudianus. *Sis pius in primis, &c.*

Auctor *vide plura supra in lib. de moribus cap. de clementia principis, & de eius moderatione: cap. quoque de noxia libertate; & etiam in lib. præcedenti, cap. de crudelitate.*

Helinandus. Sequitur. *Neque declinet in partem dexteram siue in sinistram.* Declinare in dexteram, est non Dei gratiæ, sed sibi tribuere velle quod rectum est. Vel declinare in dexteram, & sinistram, est peccare propter eorum felicitatem quæ appetuntur, aut propter eorum infelicitatem quæ fugiuntur. Vel ad dexteram declinare, est virtutibus ipsis vehementer insistere, & in virtutis operibus, quæ in modo consistit, excedere modum: Vnde Iul.

Omnis excessus etiam in bonis est culpabilis.

Insani sapiens nomen ferat, æquus, iniqui,
Vltra quam satis est virtutem si petat ipsam.

Omnis vehementia saluti inimica est, & excessus omnis in culpa. Bonarumque rerum consuetudo

A nimia, pessima est. Vnde Salomon. *Noli esse nimis iustus.* Quid ergo nimium prodest, si regina virtutum nimietate sua obest. Nimia quoque humilitas maxima pars superbiæ est. Item ad sinistram declinat, qui in subditorum culpis puniendis, nimis proteruus est ad vindictam. Ad dexteram vero qui mansuetudini nimis indulgent.

De præmio regalis iustitiæ.

Cap. XIX.

Sequitur. *Vt longo tempore regnet ipse & filius eius super Israël.* De virtute namque parentum sæpe protenditur successio filiorum, & succedentium. Felicitas ex decedentium iniquitate præciditur, iuxta illud. *Iniustique disperibunt, simul reli-*
B *quiæ impiorum interibunt.* Item regnum à gente in gentem transfertur, propter iniustitias, & iniurias, & contumelias, & diuersos dolos. *Iniustitia,* vt Stoicis placet, *est mentis habitus, qui à regione morum exterminat æquitatem.* Iustitia est non nocere, & ex humanitatis officio nocentes prohibere. Nocere enim iniuria est, nocentes non impedire, iniustitia. *Contumelia est quando tumorem mentis in læsione alterius manifesta operis sequela comitatur. Dolus* (vt à quibusdam diffinitur) *est cum aliud agitur, & aliud simulatur:* Malus, quando fit intentione nocendi, & quasi insidijs nocet. Dolus igitur, quia ex timore est, aduersatur fortitudini.
C Contumelia prudentiæ, quæ dicit sibijpsi. Quid superbis terra & cinis? Iniustitiam temperantia non admittit, nolens inferre alij, quod sibi nollet ab alio irrogari. Iniustitiam iustitia excludit, faciens alij quod vellet sibi fieri, bene & honestè.

Quid iniustitia, contumelia, dolus &c. propter quæ regna dicuntur sæpe transferri.

Quod autem addit *diuersos dolos* puto ad omnia communiter referendum; non solum ad vitiorum diuersas species, sed etiam ad diuersas personas, & ad omnes modos, quibus à quocumque hæc vitia committuntur. Princeps enim tenetur pro omnibus, & omnium auctor videtur esse, quia cum omnia possit corrigere, eorum merito particeps est, quæ noluit emendare. Cum enim potestas publica sit, omnium vires exhaurit; & ne in se deficiat, incolumitatem omnium debet procurare membro-
D rum. Sicut autem *potentes potenter tormenta patientur,* si à iustitia deflexerint: sic & iustitiæ præmijs fruentur, abundantius, si rectè exercuerint potentatum. Et tantam in futuro præ subditis habebunt gloriam, quanta virtute eos in magna delinquendi licentia præcesserunt. Vnde *potuit,* inquit, *transgredi, & non est transgressus, &c.* Ad iustitiam namque reputatur principibus, etiam dum temperant ab iniurijs, & facultas delinquendi est eis materia meritorum. Declinare à malo in eis magnum est, etiam si magna bona non faciunt, dum tamen subditos indulgentia sua non perimant.

Princeps pro omnibus debet respondere.

Patri ergo succedit filius, si patris iustitiam imitatur. Charitatis autem ordo minime seruatur, cum amorem, qui patriæ, & parentibus præcipue debe-
E tur, pater transfundit in filios, & filialis affectus paterni pectoris cellam solus exhaurit. At hodie vitia liberorum saluti reipublicæ præferuntur: sed salutem populi liberis omnibus oportet anteferri. In libro Regum latenter Saul arguitur, quod in voto sancto de diurno ieiunio, pepercit Ionathæ, contra religionis votum, cuius priuatione populus corruerat. Et Hely, licet in se sanctus esset: quia filijs pepercit, perijt, vt autem de ceteris taceam, quantum rempublicam dilexit Deus pater, qui propter eam *proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.*

Princeps non debet liberos plusquam remp. diligere.

De

De reuerentia Dei, & cultu sui.

CAP. XX.

Quatuor ex principibus inculcanda.

QVATVOR (vt dictum est) principibus inculcare Plutarchus nititur: Reuerentiam Dei, Cultum sui, Disciplinam officialium, & Potestatem affectum & protectionem subditorum. Miro autem modo Deus intelligentiam sui sic infundit, vt subtrahat; sic subtrahit, vt infundat. In multis enim multipliciter lucet. Est autem à maiestate mirabilis, à sapientia venerabilis, amabilis à bonitate. Et hic est funiculus triplex inter creatorem & creaturam, qui facile non rumpitur, scilicet vt timeatur, honoretur, & diligatur. Colitur autem Deus tripliciter, affectu mentis, & exhibitione operis.

Reuerentia duplex mentalis & realis hac rursum quæ in personis consistit vel in rebus.

Reuerentia quæ corporaliter exhibetur, aut in personis consistit, aut in rebus. In personis, aut à natura, aut ab officio, aut à moribus, aut à conditione, aut à fortuna. Natura, vt parentes, cognati, & affines. Officium, est debitum exequendi quæ vnicuique ex institutis aut moribus agenda sunt; quorum agendorum, alia ad publicum, alia ad suum cuiusque pertinent statum. Nam officiorum quædam publica, quædam priuata dicuntur. Priuata tot sunt quot personæ. Publica, aut à Diuino, aut ab humano Iure descendunt. Publico officio tanta debetur reuerentia, quanta est eminentia cuiuslibet magistratus. Mos est mentis habitus, ex quo singulorum operum assiduitas manat. Hinc virtutes, & vitia æquè complectitur: vnde bonos & malos mores dicimus, moratos siue morigeros à bono, morosos à malo nominamus. Conditio est status personæ fortuitus, qui aut in aduersis, aut in prosperis versatur. In his autem qui diuina iura ministrant, Deus præ cæteris aut honoratur aut spernitur; cum illorum honorem & contemptum, proprium reputet dicens: *Qui vos spernit me spernit, & qui vos recipit me recipit.*

Reuerentia quæ in rebus consistit, aut in corporalibus est, vt in ædibus, & locis sacris, aut sacrificijs: Aut in spiritualibus, vt super iura quæ sacris rebus competunt, quæ temerare sacrilegium est, morte expiandum. Rerum sacrarum immunitates conuellere, insurgere in Deum est. Cultus sui maxime in temperantia consistit: Marcum Catonem enim eodem vino quo remiges, contemptum fuisse tradunt. Gaius Curius Sabinorum victor, nolens agros suos ex Senatus Consulto ampliari, gregalium portione contentus fuit; malum ciuem dicens esse, cui non satis esset idem quod cæteris ciuibus.

Cultus sui maxime in temperantia consistit.

De Officialium disciplina.

CAP. XXI.

SEQVITVR de Potestate, & Officialium disciplina. Nihil iniquo diuitis consiliario perniciosius: vnde in prouerbijs: *Omni custodia serua cor tuum*, quoniam ex ipso vita procedit. Est igitur prouidendum potestati, ne consiliarij eius indigeant, neue aliena immoderatius concupiscant. Nihil est scelestius quam amare pecuniam, non solum in corde, id est in consiliario, sed etiam in ventre & intestinis reipublicæ, id est quæstoribus & commentariensibus hęc ratio seruanda est. In lateribus quoque, id est illis qui semper principi assistunt: nam à conuictu mores formantur, & qui tangit picem inquinabitur ab ea. *Vnaque contacta, liuorem ducit ab vna.*

Curandum est ne consiliarij principis aliiue officiales auaritiæ sint dediti.

Ita quidam legati sedis Apostolicæ in prouincijs debacchantur, ac si ad Ecclesiam flagellandā egressus sit Sathan à facie Domini: Receptores personarum, & quasi quidam bonorum mallei. Vnde Iuuenalis.

Notantur legati Apostolici & Episcopi.

Omne vitium animi, tanto conspectius in se Crimen habet, quanto maior qui peccat habetur.

Episcoporum nomen & officium venerabile esset, si tanta impleretur solicitudine, quanta interdum petitur ambitione: & diligerentur vt patres, timerentur vt Domini, colerentur vt sancti, si exactionibus parcerent; & proijcerent ex animo, quicquid prouenit ex calumnia, nec omnem quæstum pietatem putarent.

De munerum acceptoribus.

CAP. XXII.

In curia, omnia venalia.

IN domibus Prælatorum & Principum, omnia hodie venalia sunt, frustra apud curiales de testimonio conscientiæ, de venustate morum, de torrente eloquentiæ, nisi pretio interueniente cōfidis.

Ipse licet venias musis comitatus Homere:
Si nihil attuleris ibis Homere foras.

Ego credo me vidisse ostiarios Cerbero duriores apud inferos; cum Cerberus, vt aiunt, vnus est: Sed quot sunt diuerticula curiarum, tot Cerberi: tota familia aut mordet, aut latrat. Vetus prouerbium est: *Vacua manus, temeraria petitio est. Importunus precator est, qui dandas res ad verba confidit.*

Apud aduocatos etiam ipsum silentium est venale.

Apud aduocatos quoque, & ipsum silentium venale est. Hoc fortassis à Demosthene acceperunt, qui cum Aristodinum authorem fabularum interrogasset, quantum mercedis vti ageret accepisset, & respondisset Talentum: At ego ait Demosthenes, plus accepi vt tacerem. Causidicorum lingua damnifica est, nisi eam (vt dici solet) funibus argenteis vincas. Nihil autem (vt ait Seneca) venali materia turpius. Iniustum prorsus est materiam vendere, siue iustitiam. In lege vero scriptum est: *Iustè quod iustum est exequeris.* Lege quoque Iulia, repetundarum tenetur, qui cum haberet aliquam potestatem, ob iudicandum, vel non denunciandum, pecuniam acceperit, quo magis aut minus quid ex officio faceret. Itemque omnes cognitores ac iudices à pecunijs & patrocinijs manus abstineant, neque alienum iurgium suam putent prædam.

Plebiscito etiam continetur, ne quis præsidium, munus, donumve caperet, nisi esculentum, poculentumve; & id quidem intra dies proximos prodigatur. Sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem. De talium muneribus ait epistola Seueri Imperatoris. Vetus prouerbium est: *Nec omnia, nec semper, nec ab omnibus.* Nam valde inhumanum est à nemine accipere, passim vilissimum, per omnia amarissimum. Nunc autem sic omnes post munera currunt, ac si alibi laborum requies, dolorumque solatium non possit inueniri; ac si naufragi de periculo facilius enatent, si prægrandi sarcina onerentur. Quis vlcerosus vnquam spinas congessit, vt super eas mollius quiesceret.

Munera, tanquā onera & æquitatis corruptiua fugienda sunt.

De publicis exactoribus.

CAP. XXIII.

Descriptio exactoris publici.

EGREGIE *de talibus ait Lauren. Mediola. episcopus, vbi publicos exactores describit.* Publicanus, inquit, est caput rapinæ, lex violentiæ, prædo sine pudore, medicus exterminij, immanior furibus. Nam fur timens delinquit, hic autem confidenter. Fur laqueos legis timet, hic quicquid fecerit legem vocat. Quis eo iniquior, qui verbis iustitiæ iustitiā damnat, & armis innocentiæ spoliat, vulnerat, occidit innocentes? Lege vtique legem perimit, & dum alios vrget ad legem, exlex est. Publicanorum autem à maximo vsque ad minimū cœtus, concussioni potius quam iustitiæ vacat, & ita in populum

debac-

debacchantur, vt quod reliquit vnus, alij non morentur auferre; tanquam ad hoc instituti sint, vt residuum Locustæ comedat Brucus. Officiali Cęsaris nisi in omnibus acquieueris, Cæsari contradices; & quicquid dicit, nisi sit sic, & nisi sic stet, est in personam regis, contraque coronam. Quicquid dixerit ita obtinet, ac si inueniatur in actis. Et cum aliàs moderatione inculpatæ tutelæ vim vi repellere liceat; concutientibus officialibus, spoliantibus, torquentibus, mutire non licet.

Quo sensu Rex dicitur à legibus solutus.

Hæc autem omnia in principem redundant; singuli quippe tenentur ad singula, principi vero onera incumbunt vniuersa. Princeps autem legis nexibus dicitur absolutus, non quia iniqua ei liceant, sed quia is esse debet, qui non timore pœnæ, sed amore iustitiæ æquitatem colat. Nam in negotijs publicis nil ei velle licet, nisi quod lex aut æquitas persuadet, aut ratio communis vtilitatis inducit. *Æquitas autem est* (vt iurisperiti asserunt) *rerum conuenientia, quæ cuncta coæquiparat ratione, & in paribus causis paria iura desiderat:* Lex vero eius interpres est. Quicquid autem æquum est, ita demum iustum est, si est voluntarium.

Quid æquitas.

Exemplum.

Petrus comestor in historia Scholastica. Tyberius (vt refert Iosephus) in omnibus negotijs suis morosus erat: vnde cum statueret procuratores in prouincijs, vix aut nunquam mutabat eos. Quod cum sæpius quæsitum esset ab eo, quare scilicet non mutaret procuratores. Respondit se in hoc parcere plebiculæ, scientes enim procuratores se ad modicum habere procurationem, emungunt vsque ad sanguinem, & tanto dominantur grauius, quanto breuius; & qui recentes superueniunt, dissipant quicquid inueniunt. Quod ostendit exemplo cuiusdam vulnerati, qui cum iaceret in via, & non amoueret multitudinem muscarum à vulnere, superueniens alter putauit quod hoc omitteret ex imbecillitate, & abegit muscas quæ operuerant vulnus. Ad quem ille; Male fecisti mihi, quia muscæ quas amouisti iam plenæ erant sanguine, & parcius molestabant me, quæ autem superuenient recentes, acrius pungent me. Sic & procuratores, vel officiales recenter substituti, acrius in subiectos deseuiunt.

Simile.

AVCTOR. *De hac quoque materia require superius in lib. de virtutibus, cap. de crudelitate: cap. quoque de malis moribus principum, in libro sequenti.*

De electione militum.

CAP. XXIV.

HElinandus *vbi supra.* Vidimus de membris cæteris Reipub. nunc de Militibus videamus, qui manus appellantur. Nullus est (vt ait Vegetius Renatus) quem oporteat plura vel meliora scire, quam principem. Christianus princeps milites magis à fide & moribus, quam à viribus debet eligere. Nostri hodie milites sic ad bella, quasi ad nuptias dealbati procedunt. In castris sermo illis est de conuiuijs, in conuiuio de armis. Hæc sunt quæ faciunt militem, tam corporalem quam spiritualem, Electio, & Sacramentum. Longa pax militem incuriosius legit. Cato militem non dicit, nisi eum qui Sacramento ad militiam iam consecratus est: ergo qui non electus, seipsum militiæ ingerit, in se gladium prouocat, quem propria temeritate vsurpat. Vsus autem militiæ ordinatæ est, tueri Ecclesiam, impugnare perfidiam, & sacerdotium venerari, pauperum propulsare iniurias, pacare prouinciam pro fratribus; & vt Sacramenti docet conceptio, fundere sanguinem. Miror autem quomodo princeps illis habet fidem, quos videt Deo suo, cui (vt cætera taceam) Sacramento militiæ alligati sunt, fidem debitam non seruare. Non est quo se vertat impius quia qui hominem Deo præfert, nequaquam fidem seruabit secundam, qui primam irritam facit.

Duo sunt quæ faciunt militem, electio & Sacramentum.

Denique consecratio militis hæc est: Consuetudo

A solemnis est, vt ea die qua quis militari cingulo decoratur, Ecclesiam solemniter adeat, gladioque super altare posito & oblato, quasi celebri professione facta, seipsum altaris obsequio deuoueat, & gladij, idest officij sui, iugem Deo spondeat famulatum. Eis ergo pro Ecclesia plurimum, contra Ecclesiam, licet nihil. Aut enim plus, aut non minus in sua professione faciunt, quam episcopi vel Abbates, qui schedulam offerunt. In quibusdam etiam locis moris est militem in crastino consecrandum, totam noctem præcedentem per uigilem in orationibus ducere; & nec iacendi, nec sedendi habere licentiam, nisi forte repentinæ infirmitatis necessitas coegerit: Sed tota nocte stantem orare.

Consecratio militis solemnis.

B primum hominum obsequium Deo debetur, cuius est homo creatione & redemptione: Secundum homini, saluo tamen per omnia dominio Dei, qui ab omnibus hominibus suis, exigit innocentiam. Cum periculo ergo innocentiæ nemo cuiquam debet fidem, nec Abbati monachus, nec patri filius, nec domino seruus, nec marito vxor.

De regimine eorum.

CAP. XXV.

EST enim principis prouidere in primis, ne miles suam perdat innocentiam pro defensione Reipublicæ, sine qua Respu. salua esse non potest: solus enim ille princeps bonus est, & iudex incorruptus; cuius sententia ex contemplatione assidua, imago est

C ęquitatis. Est enim publicæ æquitatis iudex, & æquitatis seruus, & in ea personam publicam gerit, quod omnium iniurias & damna corrigit, & crimina omnia media æquitate punit; cuius officium est, illis qui minimum possunt, plurimum prodesse, & qui nocere desiderant, plurimum aduersari. Vnde & in sacra scriptura Columbæ gladius appellatur, quia sine felle rixatur, sine iracundia ferit, & cum dimicat, amaritudinem nullam recipit. Nam vt ait Cicero Orator egregius, sicut lex persequitur culpas sine odio personarum, ita & princeps debet facere. Pulchrè secundum Stoicos lictor dicitur, quasi legis ictor, quia ad eius spectat officium ferire, quem lex iudicat feriendum Vnde & antiquitus illi, cuius manu iudex innocens

Princeps debet persequi culpas sine odio personarum.

D innocentem punit, cum reo gladius immineret, dicebatur; Obtempera legis arbitrio, vel legem imple; vt vel sic mansuetudo verborum, puniendi rei tristitiam mitigaret. Cum ergo milites sint manus corporis publicæ potestatis, illius principis manus sanguine plenæ sunt, cuius officiales & milites, vel innocentem sanguinem fundunt, vel innocentes opprimunt. Huius ergo principis oratio nunquam exaudienda est; eleemosyna Deo nunquam acceptanda.

Quod recte militare non sit peccatum.

CAP. XXVI.

GRATIANVS *causa 23. quæst. 1.* Quod militare quidem alienum videatur ab Euangelica disci-

E plina, hinc videtur posse probari; quia omnis militia, vel ob iniuriam propulsandam, vel propter vindictam inferendam est instituta. Iniuria autem, vel à propria persona, vel à socio repellitur: quod vtrumque euangelica lege prohibetur. His ita respondetur. Præcepta patientiæ, non tam ostentatione corporis, quam præparatione cordis sunt retinenda. *Vnde Augustinus in sermone de puero Centurionis* Agenda sunt etiam multa cum inuitis quadam benigna asperitate plectendis, quorum potius vtilitati consulendum est, quam voluntati. Ac per hoc, si terrena res ista publica Christiana pręcepta custodiat, Etiam ipsa bella sine beneuolentia non gerentur: Sed vt potius ad pietatis iustitiæque societatem, victis facilius consulatur. Nam cui

Bellum gerere est licitũ.

licentia

licentia iniquitatis eripitur, vtilius vincitur: quoniam nihil infelicius felicitate peccantium; quia pœnalis nutritur impunitas, & mala voluntas velut interior hostis roboratur.

Et paulo post. Nam si Christiana disciplina omnia bella culparet, hoc potius consilium salutis petentibus in Euangelio diceretur, vt abijcerent arma, seque militiæ omnino subtraherent; Dictum est autem eis, Neminem concusseritis, Estote contenti stipendijs vestris; quibus proprium stipendium sufficere debere præcepit, militare vtique non prohibuit.

Item eiusdem ad Bonifacium. Noli existimare neminem Deo placere posse qui armis bellicis ministrat. In his erat sanctus Dauid, & Centurio qui ait: Non sum dignus vt intres sub tectum meum &c.

De recta intentione, & obedientia militantium.

CAP. XXVII.

Finis belli est pax.

BELLVM enim debet esse necessitatis, vt liberet omnes à necessitate, & conseruet in pace. Non enim pax quæritur, vt bellum exerceatur, sed bellum quæritur, vt pax acquiratur. Esto ergo bellãdo pacificus, vt eos quos expugnas, ad pacis vtilitatem vincendo perducas. Itaque hostem pugnantem necessitas deprimat, non voluntas. Sicut autem bellanti & resistenti violentia redditur, ita victo & capto misericordia iam debetur; maximè in quo pacis perturbatio non timetur.

Quæ sunt quæ bellum vitiant.

Item contra Manichæos. Quid culpatur in bello, an quia moriuntur quandoque morituri, vt dominẽtur in pace victuri? hoc reprehendisse timidorum est, non religiosorum. Nocendi cupiditas, vlciscendi crudelitas, implacatus atque implacabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi, & si qua similia; hæc sunt quæ in bellis iustè culpantur: vnde neque Ioannes ab armis iubet discedere milites; & Christus tributa Cæsari monet reddi, quæ propter bella necessario militi stipendia præbeantur. Ordo autem iste naturalis, mortalium paci accommodatus hoc poscit, vt suscipiendi belli auctoritas atque consilium penes principes sit. Sed si humana cupiditate bellum geritur, non nocet sanctis, in quos non habet quisquam potestatem, nisi desuper datam. Ergo vir iustus, si forte etiã sub rege homine sacrilego militet, rectè potest illo iubente militare, si vicem pacis ordine seruans, quod sibi iubetur, vel non esse contra Dei præceptum certum est, vel vtrum sit, certum non est, ita vt fortasse reum faciat regem iniquitas imperandi, innocẽtem autem militem ostendat ordo seruiendi.

Quando non est certum quod bellum sit iniustum, licet subdito, iubẽte principe militare.

Item eiusdem in lib. de verbis Domini. Militare non est delictum, sed propter prædam militare, peccatum est. Nec Rempub. gerere criminosum est, sed ideo agere Rempu. vt diuitias augeas, videtur esse damnabile. Propterea in quadam prouincia stipendia militibus constituta sunt, ne dum sumptus quæritur, prædo grassetur. Igitur quod Cæsar præcipit ferendum est, quod imperat tolerãdum est, sed fit intolerabile, dum prædam exactores accumulant. Quicumque stipendia sibi publicè decreta consequitur, si amplius quærit, tamquam cumulator & concussor, Ioannis sententia condemnatur.

Item eiusdem de diuersis Ecclesiæ obseruationibus. Apud veros Dei cultores, & ipsa bella pacata sunt, quæ non cupiditate aut crudelitate, sed pacis studio geruntur; vt mali coerceantur, & boni subleuentur.

Quæ summa militia laus.

Item 23. quæst. 1. Grego. vniuersis militibus Neapoli. Summa militiæ laus inter alia bona merita hæc est, obedientiam Reipublicæ vtilitatibus exhibere, quicquid sibi vtiliter imperatum fuerit, obtemperare.

De iniusto bello.

CAP. XXVIII.

Quod bellũ iustum.

QVOD autem sit iustum bellum Isidorus Etymo. lib. 18. inquit. *Iustum est bellum, quod ex edicto geritur, de rebus repetendis, aut propulsandorum hostium causa.*

Licet in bello iusto insidijs vti.

Item Aug. in lib. quæstionum. Dominus Deus noster iubebat Iesum Naue, vt constitueret sibi retrorsum insidias, id est insidiantes bellatores ad insidiandum hostibus. Hinc admonemur, hoc non iniustè fieri ab his qui bellum iustum gerunt. Cum autem iustus bellum susceperit, vtrum aperte pugnet, an ex insidijs nihil interest ad iustitiam. Iusta autem bella solent diffiniri, quæ vlciscuntur iniurias. Sic gens vel ciuitas plectenda, vel bello petenda est, quæ vindicare neglexerit quod à suis improbe factum est, vel reddere quod per iniurias ablatum est, sed & hoc genus belli est sine dubio iustum, quod Deus imperat, qui nouit quid cuique fieri debeat. In quo bello, ductor exercitus, vel ipse populus, non tam auctor belli, quam minister iudicandus est.

August. in lib. quæstionum Numeri. Notandum est sane, quemadmodum iusta bella gerebantur à filijs Israel contra Amorrhęos. Innoxius enim transitus negabatur, qui iure humanæ societatis æquissimo patere debebat. *Ex summa de casibus.* Nota quod quinque exiguntur ad hoc vt bellum sit iustum, scilicet persona, res, causa, animus, & auctoritas. *Persona*, vt sit sæcularis, cui licitum est fundere sanguinem, non autem ecclesiastica, cui est prohibitum, nisi in necessitate ineuitabili. *Res*, vt sit pro rebus repetendis, vel pro defensione patriæ. *Causa*, si propter necessitatem pugnetur, vt per pugnam pax acquiratur. *Animus*, ne fiat propter odium, vel vltionem, vel propter cupiditatem, sed propter charitatem, iustitiam, & obedientiam. *Auctoritas*, vt sit auctoritate Ecclesiæ (præsertim cum pugnatur pro fide) vel auctoritate principis. Si aliquod istorum defuerit, bellum dicetur iniustum. Videtur tamen casus in quo sine auctoritate principis, vel Ecclesiæ, posset moueri bellum; vt pro rebus repetendis, & defensione patriæ. Nam de iure naturali cuique licitum est vim vi repellere incontinenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ. *De hoc autem require plenius infra libr. vndecim. in tractatu de Homicidio.*

Quinque requiruntur ad iustũ bellum.

Qui gerit iustum bellum licite capit iustam satisfactionem.

Miles habens iustum bellum cõtra alium militem, licite facit suum quicquid capit ab hoste. vel coadiutoribus, siue subditis suis, siue alijs, quousque iuxta conscientiam suam sit sibi satisfactum de omni damno dato, & labore, & opere, tam sui, quam suorum hominum; vel donec ipse hostis offerat ius, vel velit satisfacere ipsi. Subditos autem illos, qui Deum plus quam homines timentes, nolunt suo domino in bello illicito impendere consilium, auxilium, vel fauorem, credo nullatenus spoliandos, vel in aliquo puniendos.

De propulsanda iniuria sociorum.

CAP. XXIX.

GRATIA 23. quæst. 3. Quod vero iniuria sociorum armis propulsanda non sit, exemplis ac auctoritatibus probatur. Dominus enim cum ab Herode quæreretur ad interficiendum, non patrocinium sibi quæsiuit armorum, cum occulto instructu posset in eum conuertisse manus Iudęorum, sed fugiens in Ægyptum latuit ibi per septennium. Ipsi etiam Iudæi captiui ducti sunt, quia spem suæ liberationis, non in solo Deo, sed etiam in homine posuerunt. *Sed multa ritè præstantur, quæ tamen iure non petuntur:* bonus enim non ritè iniuriæ vindictam petit, quia malum

pro

Demonstratur licere arma capere ad propulsandum iniuriā sociorum.

pro malo redderet; non quia iniqua est vilio quā lex statuit, sed quia vitiosa est libido vlciscendi, magisq; ad iudicē pertinet hoc inter homines decernere, quā ad bonum hominem sibi expetere: hic enim malum pro malo redderet, iudex vero non: sed delectatione iustitiæ, iustum pro iniusto, quod est bonum pro malo, quod etiam Deus iudex facit. Item ab aliquo capto iniuste sua exigunt, pro vita tamen redimenda iustè offeruntur. Item sacra vasa ab aliquo Barbaro iniustè exiguntur, pro redemptione captiuorum iuste præstantur. Sic etiam iniuriæ propulsatio, licet iniuste postuletur, iuste tamen præstatur, quamquam & ipsa postulatio non vsquequaque iniusta probetur. Aliud est enim iniuriam propellere, vt sibi liceat viuere voluptuose: aliud vt aliorum vtilitati libere possit vacare. Sicque aliud est suffragium ab homine, tanquam à ministro iustitiæ postulare, vt mala voluntas aduersantium eius ministerio careat effectu, & bonorum voluntas eius suffragio sortiatur effectum: Aliud spem suam à Deo in hominem transferre, vt aduersa quæ inferuntur à Deo ad vitæ correptionem, humano pellantur auxilio, nulla præcedente correctione. Petere ergo vel præstare in tribulatione subsidium, vt voluptuose quis in crimine viuat, est damnabile. Petere autem vel præstare solatium, vt mala facultas delinquendi adimatur, vt ecclesia pacem adipiscatur, vt aliquis multorum vtilitatibus seruetur, vtile est & honestum, dissimulare vero grauissimum. Hinc de Paulo legitur, quod cum quidam Iudęorum iurassent se non commesturos panem, nisi eum interficerent, petijt milites à prætore, quorum pręsidio illæsus seruaretur ab iniuria Iudæorum; non suæ voluptati, sed omnium vtilitati victurus. Hinc etiam ecclesia auxiliū ab Imperatore ad sui defensionē petere monetur.

Item Amb. in lib. de Off. 1. Fortitudo, quæ bello tuetur à barbaris patriam, vel domi defendit infirmos, vel à latronibus socios, iustitia plena est. *Item Hierony. super Sophoniam.* Si quis fortitudinem latronis vel piratæ eneruat, & infirmos reddit, prodest illis sua infirmitas: debilitata enim membra, quibus prius non bene vtebantur, à malo opere cessabunt. *Item Amb. in lib. de Offic.* 1. Non in inferenda, sed in depellenda iniuria lex virtutis est. Qui enim non repellit à socio iniuriam si potest, tam est in vitio quam ille qui facit. *Item Anastasius Papa, & Damasus.* Posse obuiare & perturbare peruersos & non facere, nihil aliud est quam fauere impietati eorum. Nec caret scrupulo societatis eorum occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare. Ecce quod nonnunquam obuiandum est peruersis, & iniuria sociorum armis propulsanda est, vt & malis adempta facultas delinquendi prosit, & bonis optata facultas libere consulendi ecclesiæ ministretur: hoc qui non facit, consentit.

Qui non repellit iniuriā si potest à socio, nō minus reus est quam ille qui facit.

De Affectu mutuo principis & subditorum.

CAP. XXX.

Exempla.

HElinandus vbi supra. Vltimum eorum quæ Plutarchus habere iubet principem, est amor subditorum. *Codrus.* Atheniensium Rex, pro victoria populi sui seipsum morte tradidit. Nam mutato regis habitu, sarmenta colligens, castra hostium ingressus, à milite quem falce in iurgio percusserat, interfectus est. Vnde istud poeticum. *Et iurgia codri.* Decios duces Romanorum, se pro suis exercitibus morti deuouisse percelebre est.

Iulius Cæsar dicere solitus erat, Dux qui non laborat vt militibus charus sit, militem nescit amare, nescit humanitatem ducis in exercitu, & aduersus hostes debere esse. Idem pistorem in vincula coniecit, quia sibi meliorem panem quam cæteris militibus in mensa supposuerat. *Alexander*, militem suum Macedonem senio confectum, nimio frigore obstupefactum, ipse in sublimi & propinqua igni sede sedens, cum animaduertisset, statim descendit, & suis manibus, corpus frigore duplicatum, in suam sedem imposuit.

Plato cum vidisset Dionysium tyrannum Siciliæ corporis sui circumseptum custodibus. Quid tantum malum inquit fecisti; vt à tam multis necesse habeas custodiri? Principem sic oportet vincere obsequijs omnium affectus, vt quisque subditus pro eo periculis imminentibus caput opponat, sicut vrgente natura, pro capite cætera se solent membra opponere.

Princeps debet subditorum affectus obsequijs vincere.

Vnde Claudianus.

Non sic excubiæ, non circumstantia tela,
Vt tutatur amor non extorquebis amari:
Hoc alterna fides, hoc simplex gratia donat.

Hucusque dictum sit de institutione regum & principum; qualiter se habere debeant, vel domi, vel militiæ; non solum secundum leges diuinas, sed etiam humanas.

De Distinctione potestatis Principum & Pontificum.

CAP. XXXI.

Potestas principū & pontificū est distincta.

EX decretis Gratiani 1. parte dist. 10. Cyprianus Iuliano Episcopo. Mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, sic actibus proprijs, & dignitatibus distinctis, officia potestatis vtriusque discreuit, propria volens medicinali humilitate sursum efferri, non humana superbia rursus in inferna demergi, vt etiam Christiani Imperatores pro æterna vita Pontificibus indigerent, & Pontifices pro cursu temporalium tantummodo rerum, Imperialibus legibus vterentur: quatenus spiritualis actio à carnalibus distaret incursibus, & Deo militans, minime se sæcularibus negotijs implicaret: & vicissim non ille rebus diuinis pręsidere videretur, qui esset sæcularibus negotijs implicatus.

Hugo. de sacramentis lib. 2. Ecclesia sancta, idest vniuersitas fidelium, corpus Christi vocatur, propter spiritum Christi, quem accipit, cuius participatio in nomine designatur, quando à Christo Christianus appellatur: Christus quippe vnctus interpretatur, illo videlicet oleo lætitiæ, quod præ cunctis participibus suis, quasi caput membris, secundum participationem transfudit, *sicut vnguentum in capite quod descendit &c.* vt ad totum efflueret, & totum viuificaret.

Duo sunt ordines inter homines scilicet clericorum & laicorum.

Vniuersitas autem hæc duos ordines complectitur, laicos & clericos, quasi duo latera corporis vnius; quasi enim ad sinistram sunt laici, qui vitæ præsentis necessitati inseruiunt, Clerici vero, quoniam ea quæ ad spiritualem vitam pertinent dispensant, quasi dextra pars. Laicus interpretatur popularis: Græce enim *laos*, Latinè dicitur populus. Clericus dicitur à Græco *cleros*, quod latine sortē sonat, siue quod ipse sorte electus sit à Deo, & ad seruitutem Dei, siue quod ipse Deus sors illius sit, & quod portionem aliā in terra habere non debeat clericus, nisi Deum, & ea quæ ad partem Dei spectant. Laicis enim terrena possidere conceditur, clericis vero spiritualia tantum committuntur & conceduntur.

Laici & clerici vnde dicti.

Vita alia terrena, alia cælestis.

Duæ quippe vitæ sūt, vna terrena, alia cælestis. Vna qua corpus viuit ex anima, alia qua anima viuit ex Deo. Vita terrena bonis terrenis alitur, spiritualis spiritualibus. Vt autem in vtraque vita iustitia seruetur, & vtilitas proueniat; primum vtrimque distributi sūt, qui vtriusque bona secundum necessitatem, vel rationem, studio ac labore acquirant; deinde alij qui ea potestate officij commissi, secundum æquitatem dispensent. Propterea in vtroque populo, secundum vtramque vitam distributo, potestates sunt constitutæ, sæcularis & spiritualis; in vtraque diuersi sunt gradus & ordines: Terrena potestas caput habet regem, spiritualis habet summum Pontificem.

Rex est caput potestatis sæcularis; Papa, spiritualis.

De Præminentia potestatis principum.

Cap. XXXII.

Potestas spiritualis instituit & iudicat temporalem.

QVantum autem vita spiritualis dignior est quam terrena, & spiritus quam corpus; tantum spiritualis potestas terrenā, honore ac dignitate præcedit. Nam spiritualis, terrenam & instituere habet vt sit, & iudicare si bona non sit. Ipsa vero à Deo primum instituta est, & cum deuiat, à solo Deo iudicari habet & potest, sicut scriptū est: *Spiritualis diiudicat omnia.* &c. Nam & in veteri testamento, primum à Deo sacerdotium institutum est, postea vero per sacerdotium iubēte Deo, regalis potestas ordinata. Vnde & adhuc in Ecclesia Dei, sacerdotalis dignitas regalem potestatem sacrat. Et Apostolus. *Qui benedicit maior est. Extra. 5. De Maioritate & obedientia. Clemens Papa.* Omnes principes terræ & cæteros homines, Episcopis obedire beatus Petrus præcipiebat.

Innocentius 3. illustri Constantino Imperatori. Mirata est imperialis sublimitas, quòd te ausi fuimus in nostris literis increpare, huic autem admirationi, non causam, sed occasionem præbuit, quòd legisti beatum Petrum scripsisse: *Subditi estote omni humanæ creaturæ* &c. Quod autem sequitur, *Regi tanquam præcellenti*; non negamus quin præcellat Imperator in temporalibus, illis dumtaxat qui recipiunt ab eo temporalia; sed Pontifex in spiritualibus antecellit, quæ tanto tēporalibus sunt digniora, quanto anima præfertur corpori. Quod autem sequitur, *Ad vindictam malorum, laudem vero bonorum*; intelligendum non est, quòd Rex vel Imperator super bonos & malos gladij acceperit potestatem, sed in eos solummodo, qui vtentes gladio, eius sunt iurisdictioni commissi. Ad firmamētum ergo cœli, hoc est vniuersalis ecclesiæ, fecit Deus duo magna luminaria, idest duas instituit dignitates, quæ sunt Pontificalis auctoritas, & regalis potestas; sed illa quæ præest diebus, idest spiritualibus, maior: quę vero carnalibus, minor: vt quanta est inter Solem & Lunam, tanta inter pontifices & reges cognoscatur differentia.

Quanta differentia est inter solē & lunam, tāta est inter potestatem pōtificiam & regiam.

Extra. 2. de Iudicijs. Innocen. 3. Cum Valentinianus inclytus Imperator, suffraganeis Mediolanensis ecclesię dixisse legatur: Talem in Pontificali sede constituere procurate, cuius & nos qui gubernamus Imperium, sinceræ iuridictioni, nostra capita submittamus, & eius monita, cum tanquam homines deliquerimus, suscipiamus necessario velut medicamenta curātis. Nec illud omittamus, quod Theodosius Imperator statuit, & Carolus innouauit: Quicunque videlicet litem habens, siue petitor fuerit, siue reus, siue in initio litis, siue decursis temporum curriculis, siue cum negotium peroratur, siue cum iam cœpit promi sententia, si iudicium elegerit sacrosanctæ sedis Antistitis, illico sine aliqua dubitatione, etiam si pars alia refragetur, ad episcoporum iudicium cum sermone litigantium dirigatur. Cum enim non humanæ constitutionis legē, sed diuinæ potius imitamur: quia potestas nostra non est ex homine, sed ex Deo: Nullus sanæ mentis ignorat, quin ad officium nostrū spectet, de quocunque mortali peccato corripere quemlibet Christianum, & si correptionem contempserit, per districtionem ecclesiæ coercere.

Nō iniuriosum sibi reputet regia dignitas si ecclesiastico subiiciatur iudicio.

Quod Decreta Pontificum præferenda sunt legibus Imperatorum.

Cap. XXXIII.

AVctor. Sicut ergo potestati sæculari præcellit potestas ecclesiastica, cum ex potestate imperātium dependeat tenor & obedientia præceptorū, patet quod & præcepta canonum siue decretorum Pōtificalium, præferenda sunt edictis & legibus Imperatorum, vt innuit Gratianus vbi supra dist. 10.

Ex decretis Gratiani in prima parte dist. 1. Ius naturæ est, quod in lege & in Euangelio continetur, quo quisque iubetur alij facere, quod sibi vult fieri, & prohibetur alij inferre, quod sibi nolit fieri. *Dist. 3.* Ecclesiastica institutio canonis nomine censetur. *Item in dist. 10.* Constitutiones vero principum, ecclesiasticis constitutionibus non præeminent, sed ecclesiasticis legibus postponendæ sunt. Vbi autem euangelicis atque canonicis decretis non obuiauerint, omni reuerentia dignæ habeantur.

Constitutiones principū ecclesiasticis sunt postponendæ.

Helinandus vbi supra. Humanę leges eatenus valēt, quatenus à diuinis non discrepant: alioquin falsū est quod in lege scriptum est, quod placet legis habet vigorem. Nullas leges credunt quidam ciuilibus præferendas, sed has Anatharsis telis Araneæ comparauit, quæ muscas & culices detinent, & volatilia grandiora transmittunt.

Ex sūma iuris. Nota quod cōstitutio à principe lata, super ecclesiastico negotio non valet, eo quod à principe lata est: nisi forte priuilegiū fuerit, quod Imperator ecclesię tribuit: hoc enim ipso iure valet. Super sæculari vero negotio lata, si nō cōtradicit canoni valet, & ipsam ecclesia tanquam suam approbat, & tenet: ac per ea negotia decidit, vbi canō nil statuit: quæ si etiā immutetur à principe, ipsam quoque immutatam habere debet ecclesia, nisi per canonem specialiter fuerit confirmata. Si vero canoni contradicit, tunc etiam in sæcularibus, & in foro sæculari valet, nisi legi vel Euangelio contraria fuerit: tunc enim non valet, vt sunt leges de vsuris loquentes, & de diuortijs. In foro autem ecclesiastico canon illi legi contradicens, obseruari debet, & secundum illum iudicari, sicut est ille de præscriptione 30. annorum.

Constitutio principis super negotio ecclesiastico nō valet nisi ecclesia approbet at vero super negotio sæculari valet in vtroque foro; & in sæculari; quamuis canon contradicat.

De Legibus, & effectu, & qualitate earum.

Cap. XXXIV.

AVctor. Dicto de Ciuibus, & Regibus, siue Principibus: tertio loco secundum ordinem supradictum, restat dicendum de Legibus. Nam & ipsæ consensu ciuium, idest maiorum natu, sanciuntur à principibus, & indicuntur ciuibus.

Ex summa Azonis. Lex aliquando stricte ponitur, vt pro statuto populi Romani, cum dicitur. *Lex est id quod populus, Senatorio magistratu interrogante veluti consule, constituebat.* Consul enim qui Senator erat, populum consulebat, an ei placeret ita statui, populusque respondebat; ita. Porro quantum ad sententiam, licet alia verba sint, eadem est diffinitio, qua dicitur, *Lex est commune præceptum, delictorum, quæ spōte vel ignorantia contrahuntur, coertio, communis Reip. sponsio.* Quandoque vero large ponitur, pro omni rationabili statuto; vnde & dicitur, *Lex est sancito sancta, iubens honesta, prohibens contraria.*

Quid lex & quotuplex.

Iustinianus in lib. 1. Institutionum. Imperatoriam maiestatem, non solum armis decoratam, sed etiā legibus oportet esse armatam, vt vtrumque tempus, & bellorum & pacis, recte possit gubernari. Quodque principi placuit, legis habeat vigorem. Quodcunque igitur Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto præcepit, hæ sunt quæ constitutiones appellantur. Ex his quædam personales sunt, vt quod princeps alicui ob meritū indulsit, vel si cui pœnam irrogauit, vel si cui sine exemplo subuenit, personam non egreditur.

Quod principi placet legis habet vigorem.

Papinianus in lib. Diffinitionum. Lex est commune præceptum, virorum prudentium consultatio, delictorum quæ sponte vel ignorantia contrahuntur, coertio; Reipub. sponsio communis. *Celsus li. 7. Dig.* Ex his quæ forte vno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur. *Idem in lib. 6.* Nam ad ea potius debet aptari ius, quæ & frequenter & facile, quam quæ perrarò eueniunt. *Modestinus lib. 1. Regularum.* Legis virtus hęc est, imperare, vetare, permittere, punire. *Vlpianus lib. 3. ad Sabinum.* Iura non in singulas personas sed generaliter constituuntur. *Idem li. 16. ad eundem.*

undem. Non ambigitur Senatum ius facere posse.

Omnis lex aut permittit aut prohibet aut punit aut imperat.

Isido. vbi supra lib. 6. Omnis auté lex, aut permittit aliquid, vt vir fortis petat præmium: aut vetat, vt sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat: aut punit, vt qui cædem fecerit, capite plectatur, eius enim præmio aut pœna vita moderatur humana. Factæ sũt autem leges, vt earum metu, humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia; & in ipsis improbis formidato supplicio, refrenetur nocendi facultas. Erit autem lex honesta, iusta, possibilis secundum naturam, secundum consuetudinem patriæ, loco temporique conueniens, necessaria, vtilis; manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captione contineat; nullo priuato commodo, sed pro communi ciuium vtilitate conscripta.

Conditiones legis.

De Institutione earum.

Cap. XXXV.

Leges quo pacto condenda, & cuius authoritate.

EX *summa Azo.* Condendæ sunt autem leges ab Imperatore, consilio procerum sacri palatij, ac cætu Senatorum honestissimo, qui erant & dicebantur patres, vel ætate, vel curæ similitudine. Conscripti vero, quoniam eorum nomina Imperator habebat scripta in suo diademate. Delegatur autem lex, primo alicui dictanda, dictata quoque recensetur, idest iterum tractatur, an sit æquum ita censeri; & si tandem omnes consentiant, in sacro consistorio recitabitur, vt per Principem firmetur, eiusque iussu in populos diuulgetur; & valeat post duos menses à tempore insinuationis. Potest etiam condi lex à Præfecto prætorij, si non sit contraria legibus principis, & iterum ab his quibus Imperator mandauerat. Nec obstat quod scriptum est, soli principi licere legem condere; quoniam & Senatus, & Præfectus, & Iurisconsulti condunt, ex principis authoritate.

Lex debet esse aperta & clara.

Qualiter autem condi debeat lex, patet quia clarè & apertè, certeque & indubitanter: Nihil enim adeo proprium est legislatoris, vt claritas. Debet etiam cõdi cum deliberatione illa quam dixi supra. Hic autem loquor de legibus generalibus, non de specialibus, vel priuilegijs, quæ purpurea tantum scriptione leguntur. Scitur autem lex esse generalis, ex hoc ipso quod continetur in corpore iuris, nisi in casu. Aliter autem non est generalis nisi Imperator de causa cognouerit, & inter partes diffinitiue pronunciauerit, vel nisi mittat legem ad Senatum, vel nisi vocet Edictum, vt sæpe dicitur, *Hac edictali lege:* Vel nisi iubeat eam per omnes populos diuulgari, vel in similibus causis idem statui, vel nisi vocet eam generalem. Quando vero condi debeat si quæratur, vtique quando super hoc preces Imperatori porriguntur, vel cum à sua sponte mouetur; vel quando non est per legem diffinitum id quod quæritur. *Paulus lib. 2. Regularum.* Quod quisque iuris in alterum statuerit, ipse eodem iure vtatur.

Qua lex dicenda generalis.

Qui legem statuit debet illa vti.

In Extrauagantibus, idest de Constitutionibus Innocen. 3. Quod quisque iuris in alterum statuit, ipse debet vti, cum & sapientis dicat auctoritas, *Patere legem, quam ipse tuleris.* In istis temporalibus legibus, quamquam de his homines iudicent cum eas instituunt; tamen cum fuerunt institutæ & firmatæ, iudicare de ipsis non licebit, sed secundum ipsas. Leges instituuntur cum promulgantur, firmantur cum moribus vtentium approbantur. Vnde illud Thelesphori Papæ decretum, quo decreuit vt clerici generaliter à quinquagesima, ieiunãdi propositum susciperent, & à carnibus & delicijs abstinerent; quia moribus vtentium approbatum non est, aliter agentes trangressionis reos non arguit. Nisi forte quis dicat, hæc non decernendo esse statuta, sed exhortando conscripta: Decretum vero necessitatem facit, exhortatio autem liberam voluntatem excitat.

Leges confirmantur cum moribus vtentium approbantur.

De Primis auctoribus legum.

Cap. XXXVI.

Lex diuina, natura, humana, moribus cõstat, illã Moyses primus tradidit, hanc varij apud varias nationes.

ISidorus *vbi supra lib. 5.* Omnes autem leges, aut sunt diuinæ, aut humanæ. Diuinę, natura; humanę, moribus constant. Ideoque hæ discrepant, quoniam aliæ alijs gentibus placent. Fas lex diuina est: Ius lex humana. Transire per alienum agrum fas est, ius non est. Moyses, genti Hebreæ, primus omnium diuinas leges sacris literis explicauit. Phoroneus Rex, Græcis primus leges iudiciaque constituit. Mercurius Trimegistus primus leges Ægyptijs tradidit, Solon Atheniensibus. Licurgus primus Lacedemonijs iura ex Apollinis auctoritate confinxit. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, primus leges Romanis edidit. Deinde cum populus seditiosos magistratus ferre non posset, decem viros legibus scribendis decreuit, qui leges ex libris Solonis in Latinum sermonem translatas, de 12. tabulis exposuerunt. Fuerunt autem hi, Apius, Claudius, Genutius, Veterius, Iulius, Manilius, Sulpitius, Sextius, Curatius, Romulius, Postumius. Hi decem viri legum conscribendarum electi sunt.

Leges autem redigere in libris, primus Consul Pompeius instituere voluit; sed non perseuerauit obtrectatorum metu. Deinde Cęsar cæpit id facere, sed ante interfectus est. Paulatim autem antiquæ leges vetustate atque incuria exoleuerunt, quarum etsi nullus iam vsus est, notitia tamen necessaria videtur. Nouę leges à Constantino inceperunt Cæsare, & reliquis succedentibus: erantque permixtæ & inordinatæ. Postea Theodosius minor Augustus, ad similitudinem Gregoriani & Hermogeniani, Codicem factum constitutionum, à Constantini temporibus, sub proprio cuiusque Imperatoris titulo disposuit, quem à suo nomine Theodosianum vocauit.

Nouæ leges à Constantino primum inceperũt; quas Theodosius in codicẽ ordinate disposuit.

De iure vniuersali.

Cap. XXXVII.

ISidorus *vbi supra.* Ius, generale nomen est. Lex autem iuris species est: & dicitur ius, quia iustum est. *Iustinianus vbi supra. Iustitia est constans ac perpetua voluntas, ius suum vnicuique tribuens. Iurisprudentia est diuinarum atque humanarum rerum notitia, iusti & iniusti scientia.* Iuris præcepta sunt, honeste viuere, alterum non lædere, sua cuique tribuere. *Ius publicum est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Ius priuatum, quod ad singulorum vtilitatem.* Ius priuatum collectum est, aut ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. *Ius naturale, quod natura omnia animalia docuit.* Hinc descendit maris & fœminæ coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, liberorum procreatio, & educatio.

Quid iustitia. Quid iurisprudentia. Tria sunt iuris præcepta. Quid ius publicum, & priuatum. Quid ius naturale.

Vlpianus lib. 1. Institutionum. Iuris nomen à iustitia descendit. Nam vt eleganter Celsus diffinit. Ius est ars boni & ęqui, cuius merito quis nos sacerdotes appellat. Iustitiam namque colimus: & boni & æqui notitiam profitemur: æquum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes: bonos non solum metu pœnarum, verum etiam præmiorum exhortatione efficere cupientes, veram (ni fallor) philosophiam, non simulatam affectantes.

Ius est ars boni & æqui, vnde iurista iure ordinis sacerdotes appellantur.

De speciebus iuris.

Cap. XXXVIII.

PVblicum ius, & sacris in sacerdotibus, & magistratibus cõsistit. Priuatum ius est, quod ad singulorum spectat vtilitatem: quod tripartitum est

collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. *Pomponius lib. singulari Enchirid.* Ius gentium est, apud Deum religio, vt parentibus & patriæ pareamus. *Florentinus lib. 1. institutionum.* Ius gentium est vt vim atque iniuriam propulsemus: nam iure hoc euenit, vt quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur. Et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.

Quæ censentur de iure gentium.

Quid ius Pretorium.

Papinianus, lib. 1. diffinitionum. Ius prætorium est, quod prætores introduxerunt, adiuuandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris ciuilis gratia, propter vtilitatem publicam; quod & honorarium dicitur, ab honore Prætorum sic nominatum. *Martianus lib. 1. Institutionum.* Nam & ipsum ius honorarium, viua vox est iuris ciuilis. *Paulus.* Pretor quoque ius reddere dicitur, etiam cum iniquè decernit; resolutione facta non ad id quod prætor facit, sed ad id quod prætorem facere conuenit.

Ius gentium vnde dictũ.

Isidorus vbi supra. Ius gentium est sedium occupatio, ædificatio, munitio, bella, captiuitates, seruitutes, postliminia, fœdera pacis, induciæ, legatorum non violandorum religio, connubia inter alienigenas prohibita. Et inde ius gentium, quia eo iure omnes fere gentes vtuntur. *Ius militare* est belli inferendi solemnitas, fœderis faciendi nexus, signo dato egressio in hostem, vel commissio. Item signo dato recessio. Item flagitij militaris disciplina, si locus deseratur. Item stipendiorum modus, dignitatum gradus, præmiorum honor, veluti cum corona, vel torques donantur. Item prædæ decisio, & pro personarum qualitatibus, & laboris, iusta diuisio, ac principis portio.

Ius militare.

De Ortu iuris triplicis.

Cap. XXXIX.

Ius naturale est præcipuũ, quia primũ & immutabile.

GRatianus dist. 5. Naturale ius inter omnia primatum obtinet, & tempore, & dignitate. Cœpit enim ab exordio rationalis creaturæ, nec variatur tempore, sed immutabile permanet. Sed cum naturale ius in lege & in Euangelio supra dicatur esse comprehensum, quædam autem contraria his quæ in lege statuta sunt, nunc inueniuntur concessa non videtur ius naturale immutabile permanere. In lege namque præcipiebatur, vt mulier si masculum pareret 40. si vero fœminam 80. diebus à templi cessaret ingressu: nunc autem statim post partum ecclesiam ingredi non prohibetur.

Dist. 8 paragr. His itaque respondetur. Sunt in lege quędam moralia, vt *Non occides* &c. quædam mystica, vtpote sacrificiorum præcepta, & alia his similia. Moralia mandata ad naturale ius pertinent, & ideo nullam mutabilitatem recepisse monstrantur. Mystica vero, quantum ad superficiem, à naturali iure probantur aliena: quantum ad moralem intelligentiam inueniuntur sibi annexa; ac per hoc, si secundum superficiem videantur esse mutata, tamen secundum moralem intelligentiam mutabilitatem nescire probantur.

Ius consuetudinis unde ortum.

Ius vero consuetudinis, post naturalem legem exordium habuit, ex quo homines conuenientes in vnum cœperunt simul habitare; quod ex eo tempore factum creditur, ex quo Cayn ciuitatem legitur ædificasse. *De dist. 8.* Ius autem constitutionis cœpit à iustificationibus, quas dominus tradidit Moysi dicens. *Si emeris seruum Hebræum &c.*

De Differentia eorum, & ordine.

Cap. XL.

Ius naturæ differt à cõsuetudine & cõstitutione.

DIst. 7. Differt autem ius naturæ à consuetudine & constitutione: Nam iure naturæ omnia sunt communia omnibus; quod non solum inter eos feruatum creditur, de quibus legitur. *Multitudinis credentium erat cor vnum, & anima vna &c.* verumetiam ex præcedenti tempore à philosophis traditum inuenitur. Vnde apud Platonem illa ciuitas iustissimè ordinata traditur, in qua quisque proprios nescit affectus. Iure vero consuetudinis vel constitutionis, hoc meum est, illud vero alterius.

Vnde Augustinus ait super Ioannem. Vnde quisque possidet quod possidet, nonne iure humano? Nam iure diuino, Domini est terra, & plenitudo eius. Iura autem humana iura sunt Imperatorum; quare? quia ipsa iura humana per Imperatores & Reges sæculi, Deus distribuit humano generi: Item tolle iura Imperatoris, & quis audet dicere: Hęc villa mea est, meus est iste seruus, mea est hęc domus? Sed dicitis, Quid nobis & Imperatori? sed vt iam dixi, de iure humano agitur. Apostolus voluit seruiri omnibus regibus, voluit honorari reges, & dixit. *Regem veneremur.* Noli ergo dicere, quid mihi & regi? Quid tibi ergo & possessioni? per iura regum possidentur possessiones, dixisti: Quid mihi & regi? Noli ergo dicere possessiones tuas; quia ipsa iura renunciasti humana, quibus possessiones possidentur.

Quid ius naturæ &c.

Tullius in Rheto. 2. Naturæ ius est, quod cognitionis aut pietatis causa seruatur; quo iure parentes à liberis coluntur, & econuerso. *Lege ius est quod proprie iussu sancitum est. Consuetudine ius est, quod sine lege æque ac si legitimum sit, vsitatum est. Gratianus vbi supra.* Dignitate vero ius naturale similiter præualet consuetudini & constitutioni. Quæcunque enim vel moribus recepta sunt, vel scriptis comprehensa, si naturali iuri sunt aduersa, vana & irrita sunt habenda.

Nicolaus Papa. Mala consuetudo non minus quam perniciosa corruptela est abijcienda. Quæ nisi citius radicitus euellatur, in priuilegiorum ius ab impijs assumitur. Aug. Veritate manifestata, cedat consuetudo veritati. *Item Grego. Papa 7.* Certè vt beati Cypriani vtamur sententia: quælibet consuetudo quantumuis vetusta, quantumuis vulgata, veritati omnino est postponenda; & vsus qui veritati est contrarius, est abolendus. Hoc plane verum est, quia ratio & veritas consuetudini præponenda est; sed si consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri.

Consuetudo debet veritati cedere.

De Iure naturali.

Cap. XLI.

Quid ius naturale.

ISidorus vbi supra. Ius aut naturale est, aut ciuile, aut gentium. *Ius naturale est commune omnium nationum, & quod vbique instinctu naturæ, non constitutione aliqua habetur,* vt viri & fœminæ coniunctio, liberorum susceptio, & educatio, communis omnium possessio, & omnium vna libertas, acquisitio eorum, quæ cœlo, terra, marique capiuntur. Item depositæ rei, vel commodatæ pecuniæ restitutio, violentiæ per vim repulsio. Nam hoc, ac si quid huic simile est, nunquam iniustum, sed naturale & æquum habetur. *Ex decretis Gratiani in prima parte dist. 1. Ius naturæ est, quod in lege, & in Euangelio continetur: quo quisque iubetur alij facere, quod sibi velit fieri. Dist. 2.* Ecclesiastica institutio canonis nomine censetur. *Regula iuris.* Iure naturali æquum est, neminem cum alterius detrimento & iniuria fieri locupletiorem. *Tull. in 2. de legibus 1. Require supra in lib. de Ethica & iterum sub illo tit. quod nobis innata sunt virtutum semina.*

Alia definitio.

Ex Decretis dist. 12. Ex concilio Toletã. Placuit sãcto cõcilio, vt Metropolitanæ sedis auctoritate coacti vniuscuiusque prouinciæ ciues, rectoresque ecclesiarum, vnum eundemque in psallendo teneant modũ, quem in Metropolitana sede cognouerint institutũ.

Officia

Officia publica, idest Vesperas, Matutinum, vel Missam aliter quam in principali ecclesia celebrare non liceat. A

Auctor. Quia vero dictum est supra, iuris naturalis esse coniunctionem maris & fœminæ, quam natura omnia animalia docuit; ne per hoc videatur, quod liceat alicui carnem suam in plures diuidere; *Nota* quod ius naturale quoddam est vniuersalissimum; scilicet quod est in omnibus rebus, idest in concordia omnium rerum; & de tali iustitia naturali agit Plato in Thimæo; vnum enim elementum non potest esse sine alio. Quoddam autem minus vniuersale, quod scilicet natura omnia animalia docuit. Et hoc modo de naturali iure est coniunctio maris & fœminę. Quoddam vero speciale, quod scilicet naturalis ratio dictat; & tale ius est in solis vtentibus ratione, vnde de tali iure est fidelitas, quam vir debet vxori suæ. Est itaque de iure naturali speciali, vnicam vnius esse, veruntamen cum antiquis patribus dispensauit Deus, non quantum ad essentiam virtutis præcepti, scilicet castitatis, sed quantum ad opus: virtus enim immutabilis est, sed opera variabilia sunt.

Ius naturale esse sumitur tripliciter.

De Iure positiuo.

Cap. XLII.

Ex *summa iuris*. Constitutio est ius humanum, quod dicitur positiuum, quasi positum ab homine, siue compositum. Constituere potest in sæcularibus Imperator. Potest etiam Synodus Metropolitana, vel etiam Episcopalis constitutionem facere, sed non generalem; similiter & capitulum. Videtur quoque quòd vniuersitas constituere possit, dummodo talis constitutio non sit per quam onus alijs inferatur, & ad constituentes non extendatur: tunc enim non valeret. Constituendi causa est malitiæ coertio, vel quæstionis nouæ iudicialis diffinitio. *Officium* Constitutionis vnico versiculo sic comprehenditur. *Permittit, punit, imperat, atque vetat*. Præiudicat autem constitutio posterior anteriori, si contraria sit; alioquin posterior secundum priorem intelligitur: & hoc dico si ab eodem emanauerit imperante. Si autem à diuersis, illa præiudicat quę facta est ab illo qui est maioris auctoritatis.

Quid ius positiuum, & à quo.

Quatuor legis officia.

Item nota, quod ex causa statuitur aliquando dispensatio; & tunc cessante causa debet cessare constitutio: quia cum dispensatio iuri communi detrahat, non est trahenda ad consequentiam. Vnde dicit regula iuris. *Quæ propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi*. Et hoc dico, nisi loco illius succedat alia causa. Aliquando vero ius commune statuitur ex causa; & tunc aut expressum est hoc in constitutione; & tunc si cesset causa, debet & constitutio cessare. Aut non, & tunc erit constitutio perpetua. *In summa* vero nota, quod ius positiuum, idest constitutionem, vel legem scriptam, siue ius commune, cessare faciunt aliquando necessitas, vtilitas, pietas, scandalum, contraria constitutio, contraria quoque consuetudo.

Dispensatio cessante causa cessat, non autē lex, nisi exprimatur.

Quæ faciant ius positiuū cessare.

De Iure ciuili.

Cap. XLIII.

Regula iuris. Omnis diffinitio in iure ciuili periculosa est, parum est quod subuerti non possit. *Isidorus vbi supra*. *Ius ciuile est quod quisque populus, vel ciuitas, sibi proprium, humana diuinaque causa constituit.*

Quid ius ciuile.

Iustinianus vbi supra. Omnes autem populi, qui legibus & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium ciuitatis est, vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peræquè custoditur; vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtuntur.

Ius ciuile. *Ius gētium.*

Ius ciuile constat aut ex scripto, aut ex non scripto. Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, Principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium. *Lex* est quod populus Romanus Senatorio magistratu interrogante, veluti Consule constituebat. *Plebiscitum* est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti Tribunitio constituebat. Plebs à populo differt, vt species à genere. Nam appellatione populi vniuersi ciues significantur: Plebis autem appellatione, sine Patritijs & Senatoribus, cæteri ciues significantur. Plebiscita lege Hortensia lata, non minus valere quam leges cœperunt. B *Senatusconsultum est*, quod Senatus iubet atque constituit. Quod etiam principi placuit, legis habet vigorem. *Responsa prudentum*, sunt sententiæ & opiniones eorum, quibus permissum erat iura condere. Nam antiquitus constitutum erat, vt essent qui iura publicè interpretarentur, quibus à Cæsare ius respondendi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur; à quorum responso iudici recedere non licebat.

Ius ciuile, aliud scriptum, aliud non scriptū. *Lex quid.* *Plebiscitum quid.* *Senatusconsultum.* *Responsa prudentum.*

De Ortu iuris ciuilis, Lacedemonia scilicet & Athenis.

Cap. XLIIII.

C Ius ciuile à duabus ciuitatibus emanauit: Athenis, & Lacedemonia. Lacedemonij ea quę pro legibus obseruabant, memoriæ mandabant. Athenienses ea quæ in legibus scripta erant, custodiebant. *Helinandus in Cronicis suis lib.* 13. Regnante Ioas in Iudæa Licurgus Lacedemonijs iura composuit.

Iustinianus lib. 3. Licurgus legibus suis nihil in alios sanxit, cuius non ipse exemplum in se primus daret. Auri argentique vsum, vt omnium scelerum materiam, sustulit fundos omnium æqualiter inter omnes diuisit, vt æquata patrimonia, neminem potentiorem altero redderent. Conuiuari omnes publicè iussit, ne alicuius diuitiæ, vel luxuria, in occulto essent. Iuuenibus non amplius vna veste vti toto anno permisit, nec quemquam cultius quam alterum progredi, nec epulari opulentius. D Emi singula, non pecunia, sed compensatione mercium iussit. Pueros puberes, non in forum, sed in agrum deduci iussit: vt primos annos, non in luxuria, sed in omni opere & labore agerent. Nil eos somni causa substernere, & vitam sine pulmento degere, neque prius in vrbem redire, quam viri facti essent, statuit. Virgines sine dote nubere iussit, vt vxores non pecunia eligerentur. Maximum honorem, non diuitum & potentum, sed senum esse statuit.

Leges Licurgi.

Hæc & similia quoniam solutis antea moribus dura videbantur, authorem earum Appollinem Delphicum finxit, & inde se ea detulisse. Deinde vt æternitatem suis legibus daret, iureiurando obligat ciuitatem nihil eos de eius legibus mutaturos, priusquam E reuerteretur, simulans se ad oraculum Delphicum proficisci, consulturumque quid addendum vel mutandum legibus videretur. Profectus est autem Cretam, vbi voluntarium exilium perpetuo egit: mortensque abijci ossa sua in mare iussit, ne forte Lacedæmonem referrentur, & sic se putarent Lacedemonij solutos à iureiurando.

Licurgi dolus ne leges ipsius mutarentur.

Ex Chronicis. Porro regnante Sedechia, Solon Atheniensis, vnus scilicet ex septem sapientibus, Draci legibus antiquatis, extra eas quę ad sanguinem pertinebant, noua genti cui præerat iura composuit. Ex cuius etiam libris in Latinum translatæ leges, Romæ expositę sunt.

Solon tempore Sedechiæ floruit.

De Ortu & incremento iuris apud Romanos.

Cap. XLV.

CAius lib. 1. Cuiusque rei potissima pars principium est. *Pomponius lib. singulari Enchiridij.* Et quidem in initio ciuitatis nostræ, populus sine lege certa, sine iure certo, primum agere instituit; Omniaque manu à regibus gubernabantur. Postea aucta ad aliquem modum ciuitate, traditur ipsum Romulum diuisisse populum in 30. partes, quas curias appellauit; quia tunc reipu. curam per sententias earum partium expediebat, & ita tulit ad populum leges curiatas; Tulerunt & sequentes reges; quæ omnes conscriptæ sunt in lib. 6. Papirij, qui fuit tempore Tarquinij superbi (alias qui fuit illis temporibus quibus superbus Demarati Corinthi filius) qui liber appellatur Ius Papirianum, non quod ipse Papirius de suo quicquam ibi adiecerit, sed quod leges sine ordine latas, in vnum composuit. Exactis deinde regibus, lege Tribunitia omnes eorum leges exoleuerunt. Iterumque cœpit populus Romanus incerto magis iure, & consuetudine aliqua vti, quam per legem latam: id prope 20. annis passus est. Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica authoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus, & ciuitas fundaretur legibus: Quas in tabulis Eboreis præscriptas, pro rostris composuerunt, vt possent leges apertius percipi. Datum est eis ius eo anno in ciuitate summum vti leges & corrigerent, & si opus esset interpretarentur: Neque prouocatio ab eis, sicut à cæteris magistratibus fieret. Quod & ipsi animaduerterunt aliquid deesse illis primis legibus: ideoque sequenti anno alias duas eisdem tabulas adiecerunt, & ita ex accidenti appellatæ sunt Leges duodecim tabularum. Quarum ferendarum authorem fuisse ex decem viris, Hermodorum quendam Ephesium exulantem in Italia, quidam retulerunt.

Ius Papirianum.

Leges 12. tabularum.

His legibus latis euenit, vt interpretatio desideraret prudentium authoritatem, necessariamque esse disputationem fori. Hæc disputatio, & hoc ius quod sine scripto venit, compositum à prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, (vt cæteræ partes iuris suis nominibus designantur) sed communi appellatur nomine, Ius ciuile. Deinde ex his legibus eodem tempore ferè actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disputarent, quas certas & solennes esse voluerunt, & appellatur hæc pars Legis actiones, idest legitimæ actiones. Et ita eodem penè tempore tria hæc iura nata sunt, scilicet Leges duodecim tabularum, & ex his fluere cœpit Ius ciuile, ex eisdem Legis actiones. & fere populus annos prope centum hac consuetudine vsus est. Postea cum Appius Claudius has legis actiones in formam redegisset, Gneus Flauius scriba eius libertinus, surreptum librum populo tradidit: quod munus adeo gratum fuit populo, vt tribunus plebis fieret, & senator, & edilis curulis. Qui liber actiones continens appellatur Ius ciuile Flauianum.

Ius ciuile.

Legis actiones.

Ius ciuile Flauianum.

Primus iuris ciuilis scientiam Tyberius Coruncanus publice professus est. Fuit autem in primis peritus Papirius publius, qui leges regias in vnum contulit, post Appius Claudius, vnus de decem viris, cuius maximum consilium in duodecim tabulis scribendis fuit, post hoc Appius eiusdem generis cognomento Centumanus, qui viam Appiam strauit: & aquam Claudiam induxit: & de Pyrrho in vrbem non recipiendo sententiam tulit. Publius mutius decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres. Post hos Quintus Mutius Publij filius, iuris ciuilis scientiam primus constituit generatim, in libros 18. redigendo. Mutij auditores fuerunt complures. Omnes iurisconsultorum libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centumsexaginta libros. Seruius reliquit prope 180. libros. Atheius Consul fuit: Labeo esse noluit, cum offerretur ei consulatus ab Augusto, quo suffectus fieret, & honorem susciperet. Sed plurimũ studijs operam dedit, & totum annum ita diuiserat, vt Romæ sex mensibus cum studiosis esset, & sex mẽsibus secederet, & conscribendis libris operam daret. Reliquit 40. volumina. Hi duo primum veluti diuersas sectas fecerunt. Nam Atheius Capito in his quæ ei tradita fuerant perseuerabat. Labeo ingenij qualitate & fiducia doctrinæ, plura innouare instituit.

Quinam iurisprudentiã primum professi sunt.

De Iure Quiritio, idest Romano, & partibus eius.

Cap. XLVI.

ISidorus vbi supra. Ius Quiritum est propriè Romanorum; quod nulli tenent nisi Quirites, idest Romani, tanquam de legitimis hæreditatibus, de curationibus, de tutelis, de vsucapionibus. Constat autem ius Quiritum ex legibus, ex plebiscitis, constitutionibus principum, siue prudentum responsis. *Lex* est constitutio populi, quando maiores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt. *Scita* sunt, quæ plebes tantum cõstituunt. Et vocata scita, quod ea plebs sciat, vel quod sciscitatur & rogat vt fiat. *Senatusconsultum* est, quod tantum Senatores populis consulendo decernunt. *Constitutio*, vel edictum, quod Rex vel Imperator cõstituit, vel edidit. *Responsa* sunt, quæ iurisconsulti respondere dicuntur consulentibus: vnde & responsa Pauli dicta. Fuerũt enim quidam prudentes, & arbitri æquitatis, qui institutiones ciuilis iuris compositas ediderunt, quibus dissidentium lites contentionesque sopirent.

Ius Quiritũ vnde constet.

Quid lex, scita, &c.

Quædam etiam leges dicuntur ab his qui condiderunt, vt consulares, Tribunitiæ, Iuliæ, Corneliæ, Papia, Pompeia, Falcidia, Aquilia. Satyra vero lex est, quæ de pluribus simul rebus eloquitur, dicta à copia rerum, & quasi à saturitate: Vnde & Satyram scribere, est poemata varia condere, vt Horatij, Iuuenalis, & Persij lex nouella Rhodiæ, leges naualium commerciorum sunt, ab insula Rhodo cognominatæ, in qua antiquitus mercatorum vsus fuit.

Quædam leges dictæ sũt à conditoribus, vt Iulia Falcidia &c.

De Iure Canonico.

Cap. XLVII.

GRatianus in Decretis, dist. 2. Ecclesiastica vero constitutio canonis nomine censetur. *Idẽ dist. 3.* Canon Grecè, Latinè regula nuncupatur. Regula dicta est, eo quod rectè ducit, nec aliquando aliorsum trahit. Alij dixerunt regulam dictam, vel quod regat, vel quod normam rectè viuendi præbeat, vel quod distortum prauumque corrigat. Porro canonum, alij sunt Decreta pontificum, alij statuta Conciliorum. Conciliorum vero alia sunt vniuersalia, alia prouincialia.

Cur constitutiones ecclesiasticæ vocentur canones.

Ex dist. 19. Agatho Papa omnibus Episcopis. Sic autem omnes Apostolicæ sedis sanctiones accipiendæ sunt, tanquam ipsius diuina voce Petri firmatæ. *Item ex Capitulo Caroli Imperatoris.* In memoriam B. Petri Apostoli honoremus sanctam Romanam Ecclesiam, Apostolicamque sedem; vt quæ nobis sacerdotalis mater est dignitatis, esse debeat Ecclesiasticæ magistra rationis. Et licet vix ferendum ab illa sancta sede imponatur iugum: tamen feramus, & pia deuotione toleremus. *Item Greg.* Sit ergo ruinæ suæ dolore prostratus, quisquis Apostolicis voluerit contraire decretis.

Quanta canonum authoritas.

Hugo Catalanen. Præceptiones canonũ, seu prohibitiones, quæ ab Apostolicis viris Romanis Pontificibus, seu cæteris orthodoxis patribus traditæ, ad nos vsque venerunt, quam salubres, & necessariæ

sint

sint ecclesiæ Dei, & euidēs ostēdit ratio, & grauissima patrū cōprobat auctoritas. Ipsis enim tāquam regimine spirituali regimur ac gubernamur. Ipsis canonibus dico, tanquā regulis arctioribus, ab illicitis quibusque & inhonestis coercemur; per ipsos ecclesiasticis docemur intendere disciplinis, & rebus diuinis adhibere diligentiam; secundum ipsos omnes ferè ecclesiarum administrationes dispensantur, & vt verbis Papę Leonis 4. vtar; Ipsi sunt per quos episcopi iudicant; immo per quos episcopi simul & clerici iudicantur. proinde ob multiplicem eorum virtutem seu vtilitatem, ob eruditionem fidei & sacramentorum, quam plenariè continent; tum etiam propter admonitiones quasdam, ad præceptiones necessarias, ad publicam ecclesiæ bibliothecam apponi meruerunt, & inter authentica scripta cōnumerari, ac spirituali hoc nomine intitulari, *Decreta Pontificum:* Et exhinc tanquam ecclesiasticæ leges vigere cœperunt.

Canon dicitur multipliciter.

Ex summa iuris. Canōn quidem dicitur multipliciter: Dicitur enim canon, alicuius negotij, Papa diffiniente, præsentibus Cardinalibus explicatio; & hoc Decretum appellatur. Et dicitur etiam canon alicuius iurisconsultatio, vel per scripturam facta responsio; & hæc Decretalis epistola vocatur. Item Canon dicitur, in concilio generali, super vniuersalis ecclesiæ statu, facta promulgatio; & sic propriè sumitur. Dicitur etiam Canon idem quod pensio, sicut vbi dicitur: *Qui non soluerit canonem per biennium, repellatur à possessione.*

De Ortu eiusdem, & compilationibus Decretorum.

Cap. XLVIII.

Ex *summa de casibus Decretalium.* Dicit canō, quod vetus oriens damno suæ ruinæ irrefragabili dissolutus argumēta satagit inuenire, vt ex propositionibus peccatorum, conclusionem inferat infernalem, & communem vtilitatem procuret penitus dissipare, quam nouus oriens homo Christus Iesus, medicinali humilitate sua, turbine peccatorum primi parentis dissipatam, Adamante sui sanguinis, firmiter solidauit. Ab ista veritate duo veri infernales bellatores fortissimi exierunt, quorum vnus Meum, alter Suum, in suo clipeo deferebant, quæ si secundum Senecam, de medio essent sublata, pax esset in cœlo, & in terra perenniter reformata. Fuit ergo necessarium vt ista dissensio sedaretur. Et propter hoc iudiciorum, iurisque canonici doctrina publica, in medio constituta videtur, ne quis sibi promittere valeat vltionē. Quid autem mouit summum Pontificem ad veterem canonum decisionem, hæc posset euidens ratio assignari; quia nouæ causarum emergentium quæstiones, nouis exigunt decisionibus terminari; vt singulis morbis, competentibus remedijs deputatis, ius suum vnicuique salubriter tribuatur.

Hugo Catalan. Horum autem canonum tanta in immensum creuere volumina, vt vel comparari vix possent, propter sumptum, vel scribi, vel legi propter fastidium. Succedentibus autem Romanis sibiinuicē Pontificibus, tot & tanta apposita sunt, partim ex generalibus eorum Concilijs, partim exemplis eorum vel cæterorum virorum illustrium, vt omnem memoriam humanā excederent. Quanta ergo putas alijs innumerabilibus addita ex concilijs, quādo huic vni tot inserta sunt, propter tantam ergo librorum immensitatem, quæ vel legi vix poterant, vel teneri memoria, cogitauerunt quidam doctores prudenti intellectu, salubri consilio, prouida cautela, horum omnium luculentam facere abbreuiationem. Ex quibus gloriosæ memoriæ venerabilis Iuo Carnotēsium episcopus, exquisita diligentia, de prætaxatis canonum regulis, quædam capitula ordinauit, & ad numerum 10. librorum laudabili redegit compendio. Sed quoniam & ille liber immensus erat, & nondum ad hoc breuiatus, vt rectè Enchiridion possit nominari, tentaui ego summarium illius facere, & volumen eius in libellum redigere manualem. Extat etiam apud nos liber Decretorum apostolicorum, quem primus compilauit Isidorus, scilicet epistolas decretales Romanorum Pōtificum: canones quoque conciliorum (quę per successiones temporis, diuersis locis per orbem, ab episcopis catholicis celebrata sunt) in vnum grande volumen compingens. Ex quo, scilicet volumine, siue ex eius partibus, idest ex epistolis Pontificalibus, & concilijs simul, & ex catholicorum doctorum opusculis, manifestum est Iuonis & Gratiani decreta fuisse excerpta.

Compilatio iuris canonici partim ab Iuone partim ab Isidoro, sed præcipue à Gratiano facta fuit.

De Compilatione Extrauagantium, & abbreuiatione earum.

Cap. XLIX.

Ex *summa de casibus Decretalium.* Sed cum omnia non possent in corpore Decretorum cōprehendi, post compilationem ipsorum factam per Gratianum, multæ decretales epistolæ à Romana curia emanauerunt, quarum tempore Alexandri, primus fuit B. Papiensis præpositus, & etiā subtilissimus ordinator, quę Prima compilatio appellari solebat. Secundo tempore Cælestini & Vrbani, Ioannes Galensis quandā edidit compilationem, quæ solebat Secunda compilatio, siue secundæ nuncupari. Sed quia quædam decretales reperiebantur in illis: quas Romana curia non approbat. Ideo Innocentius 3. per B. Beneuentanum aliam fecit compilationem, de his quæ à principio suæ promotionis, vsque ad 12. annum, in suo continebantur registro, & quæstiones quas in generali concilio promulgauit, quæ 3. & 4. compilationes appellabantur. Deinde crescente hominum multitudine, & se infinitis quæstionibus, cauillationibusque immiscente, tempore Honorij Papæ facta fuit quædam cōpilatio, quæ quinta seu Honoriana dicebatur.

Prima compilatio Papiensis. Secunda Galensis.

Tertia & quarta Innocentij per Beneuentanum.

Quinta Honorij.

Verum cum non debeat reprehensibile iudicari, si pro varietate temporum statuta quandoque varientur humana, præsertim cum vrgens necessitas, & euidens vtilitas hoc expostcit; quoniam ipse Deus ex his quæ statuerat in vete. testa. nonnulla mutauit in nouo, adueniente nouo homine, idest Gregorio, signa & prodigia in medio mundi emittente, & produxit ventos de thesauris suis, hoc est iuris scientiam vento comparabilem, quæ inflatum & tumidum reddit scientem, iuxta illud: *Scientia inflat*, & decretales à prædecessoribus suis compilatas, remouendo superflua, & membranas frustra occupantia decurtauit, iniungens super hoc fratri Raymundo pœnitentiario suo, vt de compilationibus veteribus, constitutiones eliceret meliores, in consonantiam luculentam. Et vere in omnibus, tam libris, quam titulis, & etiam capitulis, ista facta est decisio. Nā cum prius essent 5. volumina, in quibus 25. distinctiones habebantur, hodie per Gregorianam prouidentiam ad volumen vnicum sunt redacta, in quo solummodo quinque distinctiones reperiuntur. Decurtauit in titulis, nam cum in veteribus quinquies c. & 20. tituli comprehenderentur, ad nonies 20. hodie sunt redacti. Item in capitulis, sed non multum: Nam cum in antiquis bis mille & 62. essent: ad mille & 900. reducuntur. Quia vero tot compilationes, errorem, tædium, confusionem, & iuuenibus desperationem frequentissime inducebant, propter hoc facta fuit hæc compilatio, quæ sufficit ad canonicarum quęstionum decisionem.

Decretales vltimo perfecit & abbreuiauit Gregorius nonus.

Diuiditur opus in quinque partes. In prima tractat de officijs clericorū, & præparatorijs iudiciorū. In secunda de iudicijs, & processu iudiciorum. In tertia, de vita & honestate clericorū. In quarta, de matrimonio. In quinta, de criminibus, & pęnis. Quare autem sic ordinentur hæc est ratio. Omne ius quo vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Ideo

Diuiduntur decretales in quinque partes, & quare.

primo tractat de personis, sed quia personæ in iudicio existentes, aliquando causas examinant diffiniendo, interloquendo, componendo; ideo in secundo tractat de iudicijs. Verum cum duplex sit genus hominum, clericorum, scilicet & laicorum, quod duobus modis habet regi, naturali, scilicet iure, & moribus: Vita & honestas clericorum, longe præeminet vitæ laicorum: Ideo pro tertia parte, primo tractat de vita & honestate clericorum. Sed quia in laicis etiam vita & honestas habet attendi, quæ consistit circa sponsalia, & matrimonia; ideo quartus de his intitulatur. Veruntamen cum nec clericus, vel laicus, vitam mundam sine immunditia ducere potest, nec honestam sine dehonestate; propter hoc quintus de vitijs, & eorum pœnis habet tractare. Vnde versus.

Pars prior officia parat, ecclesiaeque ministros:
Altera pars testes, & cætera iudiciorum.
Tertia de rebus, & vita presbyterorum
Dat formam; ritè nubere quarta docet.
Vltima de vitijs, & pœnis tractat eorum.

De Concordantia canonum.

CAP. L.

HVGO. Cum autem in scriptis sanctorum patrũ, vel apostolicorum virorum nostrorum, aliquod capitulum vel canonem repereris, ab vno quidem secundum rigorem iudicij intensum, ab alio vero secundum indulgentiæ moderationem dispensatum, non statim vt contrarium reprehende, sed scriptorum intentione diligenter intuita, vnam esse scripturæ faciem intellige, quæ de vno charitatis fonte processit. Verbi gratia. Beatus Greg. dicit in canone quẽ scribit Secundino incluso. Lapsi in sacris ordinibus post condignam satisfactionem reuocari possunt, & ad ordinem suum redire. Sed Martinus Papa ab eo decimus, dicit quod semel lapsi post suam ordinationem, deinceps iam depositi erunt, & nullum gradum sacerdotij poterunt adipisci. Et putasne hæc sunt contraria? Videtur superficies literæ facere dissonantiam, sed si diligenter attendas, auctorum intentio facit concordiam. Ecce enim canonem illum quẽ alter dispensat & moderatur propter infirmos compassione misericordiæ, alius aggrauat & intendit rigore ecclesiasticæ disciplinæ; nec desperatione veniæ hoc dicitur, ne forte contra claues ecclesiæ disputaretur, quibus ligata soluuntur; sed zelo quodam iustitiæ, & feruore extirpandi vitia: vt hac singulari cautela, metus quidam liberè peccantibus incuteretur. Multa in hunc modum in sacris canonibus reperies, quæ pro necessitate temporum, vel consideratione personarum, vel etiam ætatum, aliquando rigore iudicij intenduntur, aliquando misericordiæ moderatione indulgentur.

Quid faciẽdum vt canones cõcordent.

Scire ergo iam debes, quia sunt quædam præceptiones & prohibitiones mobiles, quædam immobiles. Immobiles sunt quas lex æterna sanxit, quæ obseruatæ salutem conferunt, non obseruatæ eandem auferunt. Qualia sunt: *Diliges dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & proximum tuum sicut teipsum. Et honora patrem tuum; & non occides, non mœchaberis,* & huiusmodi. Mobiles vero sunt, quas lex æterna non sanxit, sed posteriorum diligentia, ratione vtilitatis inuenit, non ad salutem principaliter obtinendam, sed ad eam tutius muniendam; quale est illud Apostoli: *Hereticum hominem post primam & secundam correctionem deuita:* Et qualia sunt quæ proposuimus. Canonum itaque præceptiones vel prohibitiones mobiles sunt, & secundum rigorem ecclesiasticum vel moderationem, quandoque arctantur (vt sæpe dictum est) quandoque dispensantur. Quas siquidem præceptiones vel prohibitiones, cum diligenter intuitus fueris, & quid secundum rigorem, quid secundum moderationem, quid secundum iudicium quid secundum misericordiam dicatur, vigilanter attenderis; nihil in eis iam ambigui vel contrarietatis inuenies.

Quædã præceptiones sũt mobiles quædam immobiles: & primi generis sunt canones.

Ex summa iuris canonici. In sũma vero nota, quod canonum quidam sunt generales, scilicet de statu vniuersalis Ecclesiæ; quidam vero speciales. Et hoc multipliciter, scilicet ex tempore, ex loco, ex causa, ex persona. Iterum quidam dati sunt secundum præceptum, quidam secundum consilium; quidam secundum rigorem, quidam secundum misericordiam. Et secundum istas distinctiones possunt solui multæ canonum contrarietates. Item epistola decretalis aliquando est constitutio, scilicet in qua Papa aliquid statuit. Aliquando est consultatio, scilicet in qua de iure respondet; aliquando vero diffinitio, quando, scilicet per eam diffinitiua sententia negotium diffinit. Aliquando quoque commissio, quando, scilicet per eam negotium alicui diffiniendum committit.

Canones quidam generales, quidã speciales; quidam secundum præceptum, quidam secundum consilium, &c.

De Rescriptis.

CAP. LI.

EX *summa Decretalium. Rescriptum dicitur, quod à Papa, vel Imperatore rescribitur ad consultationem, vel ad relationem.* Rescriptum si est secundum ius, vim habet constitutionis: Est enim epistola Decretalis, & habet auctoritatem pro causis diffiniẽdis. Similiter & quando est præter ius. Si vero contra ius, non valet, nisi fiat ex certa scientia rescribentis, & illius iuris, contra quod sic mẽtionem facit. Vnde causa 25. qu. 2. Imperatores Theodosius & Val. *Rescripta contra ius elicita, ab omnibus iudicibus præcipimus refutari, nisi forte aliquod quod non lædat alium, & prosit petenti, vel crimen supplicantibus indulgeat.* Itaque rescriptum quod non est cõtra ius, iuxta casum suum indulgendum est, concepta præsumptione, quod ex aliqua causa Papa vel Imperator ita scripserit, nec ad consequentiam trahi voluerit, nisi voluntas eius contraria, vel per aliqua verba in rescripto contenta, vel per alia indicia apparuerit. Tunc enim secundum voluntatem eius tenendum est, etiam contra ius; dummodo tale sit ius, cui per constitutionem Papæ vel Imperatoris derogari possit. Per nouũ enim ius, antiqua abrogantur.

Quid rescriptum, & quando habeat vim legis.

Præiudicat autem secundum rescriptum priori in certis casibus, scilicet si de eo mentionem faciat. *Item* si primum generale sit, & secundum speciale. Item si quis prius permisit se conueniri per secundas literas, & non obijcit eas in principio litis. Item si is qui primas literas impetrauit, non fit vsus eis per annum: Alias autem regulare est, quod semper valent literæ priores. Si vero dubitetur, quæ literæ sint priores, quæ posteriores; ad arbitrum eatur. Quod si rem arbitri diffinire non possunt, Papa consulatur. Si autem impetretur rescriptum per falsi suggestionem, vel per tacitam veritatem; tunc si talis fuit falsitas, vel veritas, qua non suggesta, vel non suppressa, literæ habitæ non fuissent, non valent: nec debent iudices delegati per eas procedere in causa, nisi tantum quo ad hoc, vt cognoscatur de illo mendacio: alias autem valebunt in forma communi. *Et nota* ergo, quod hæc conditio (Si preces veritate nitantur) in literis subintelligitur, etiamsi non apponatur. Et quando literæ impetrantur, omnia illa narranda sunt Papæ, quibus obmissis literæ non concederentur.

Quibus casibus secũdum rescriptum priori præiudicet.

Surreptio quæ est causa sine qua non, rescriptum euertit.

Item in summa nota, quod si quis impetret literas sub hac forma. Conqueror de Titio, & de quibusdam alijs: per hanc generalem clausulam, non poterit multitudinem effrænatam in iudicium vocare, nec maiores personas, quam sint in clausula speciali. Habentur hæc extra, idest *de rescriptis, cap. sedes apostolica.* Porro si dubitatio incidat in rescripto, latissima fieri debet interpretatio, potest autem interpretari

rescriptum

Rescriptū est ampliandū

rescriptum ille cui destinatum est. Sed eius interpretatio tantum inter partes, quarum causa ille committitur, faciet ius; & non inter alias personas. Potest etiā interpretari Papa, vel etiam magister, vel consuetudo; sicut infra capitulo de interpretatione iuris.

De Priuilegijs.

Cap. LII.

Quid priuilegiū & vnde dictum.

P*Riuilegium est concessionis beneficium, contra ius cōmune indultum.* quod enim de iure competit, non debet priuilegio impetrari, licet ex superabundanti plerumque concedatur; quod quidem ad cautelam fit, vt videlicet plus timeatur; sed priuilegium dici non debet. Dicitur enim priuilegium quasi lex priuata, vel quia priuata à lege communi, vel quia in priuato fertur. In hoc etiam differt à rescripto, quia datur contra ius commune, rescriptum autem (vt dictum est) contra ius commune non valet, nisi fiat ex certa scientia rescribentis, & illius iuris communis contra quod fit, habita mentione.

Differt à rescripto quia datur contra ius.

Priuilegium aliud generale aliud speciale: hoc rursum personale & reale, &c.

Priuilegiorum aliud generale, aliud speciale. Generale quidem, vt illud quod est indultum toti collegio clericorum. Verbi gratia, quod clerici sunt immunes à tutelis; quod ecclesiarum prædia generaliter immunitatem habent. Speciale vero subdiuiditur in personale & reale. Sed & personalium aliud est personæ, aliud personarum. Speciale & reale est, quod specialiter conceditur, & rei, vel domui cohæret, nec cum persona finitur, semper autem reale videtur, nisi contra exprimatur. Speciale & personæ est, quod specialiter personæ conceditur, & cum persona finitur. Speciale vero & personarum, quod ad posteros, vel successores transmittitur. *Item* priuilegiorum aliud est temporale, aliud perpetuum. *Iterum* aliud confert ius nouum, aliud vetus confirmat. *Item* aliud est in lucro captando, sicut in donatione facta ecclesiæ, eius quod vltra quingentos solidos valeat, sine insinuatione; aliud in damno vitando, sicut cum alicui datur ecclesiæ priuilegium, ne contra eam currat præscriptio centum annorum.

Quinā possunt priuilegia cōcedere.

Priuilegium possunt concedere, qui & communē legem condere, Papa scilicet, & Imperator; quilibet enim contra legem à se conditam potest venire. Vnde nec ipsi legibus suis tenentur, Vlpiano dicēte, *Princeps legibus solutus est.* Episcopus quoque, licet communes leges non possit facere, consuetudo tamen admisit, vt de his quæ pertinent ad suam potestatem, possit aliqua priuilegia dare. Verbi gratia, Potest in decimis monasterium priuilegiare, capellam à iurisdictione ecclesiæ baptismalis eximere, & ecclesiam vnam alijs subijcere, sicut & vnire. Potest tamen dici, quod huiusmodi non sunt priuilegia, sed quædam concessiones.

Inter pugnātia priuilegia quodnam præferendū.

Cum autem duo priuilegia inter se repugnant, sed concessa sunt ab imparibus authoritatibus, concessum à maiori, præiudicat alteri. Si autem à paribus, aut ambo generalia, vel ambo specialia sunt; & in vtroque casu, primum posteriori præiudicat, nisi in posteriori mentio de priori fiat; aut vnum generale, & alterum speciale; & tunc speciale generali derogat, siue prius siue posterius impetratum fuerit, nisi specificatio ex generali procedat.

De effectu Priuilegiorum, & excessibus priuilegiatorum.

Cap. LIII.

EFfectus priuilegij est, quod is cui competit, eo vtatur perpetuo; nec aliquis etiam summus Pontifex cōtra illud venire debet (nisi aliqua ratione motus, velit priuilegio derogare) tali tamen distinctione. Priuilegium, aut parit actionem, aut tribuit exceptionem. *Si parit* actionem, præscribitur contra eam illo spatio, quo præscriberetur si actio illa de iure competeret. Lex tamen videtur dicere, quod contra priuilegium currit præscriptio decem annorum; sed illud priuilegium de quo loquitur, nec actionem nec exceptionem concessit, immo tātum ad factum datum est, & ideo tam breui tempore contra illud præscriptum est. Eadem ratio videtur, quod si templarius per decem annos in hac ecclesia, ex quo interdicta est, celebrare diuina negligeret, fieret ei præiudicium. *Si vero* tribuat exceptionem, nullo tēpore præscribatur contra eam. Quæ enim temporalia sunt ad agendum, perpetua sunt ad excipiendum.

Contra priuilegiū dans actionem præscribitur tēpore ordinario; dās vero exceptionem, nunquam.

Tria faciunt vt priuilegiū amittatur.

Tria vero faciunt, vt priuilegium mutetur, vel amittatur; scilicet meritum priuilegiandi, voluntas priuilegiantis, & culpa priuilegiati. Tripliciter autem priuilegiatus circa priuilegium committit, scilicet permissa potestate abutendo, contra priuilegium faciendo, priuilegio quoque tacite vel expresse renunciando. Veruntamen si priuilegium aliquid concedat ecclesiæ Ro. non potest ei renunciari expresse, sed tacitè potest; si scilicet per centum annos negligatur. Si vero non concedat aliquid ecclesiæ Romanæ, potest ei renunciari expresse; ita tamen quod si fuit concessum rei, non personæ renunciantis; personæ tantum, non ecclesiæ, renunciatio noceat. Hoc etiam dico, nisi sit odiosum, vel pænale, vel toti collegio clericorum concessum, cui renunciari expresse potest, non tacite. Excessus itaque priuilegiatorum, ipsius amissione priuilegij, vel mutatione punitur; & etiam quod est per vsurpationem factum, ad ignominiam ipsorum irritatur.

Extra. 5. de priuile. & ex. pri. Innocentius 3 Priuilegium meretur amittere, qui permissa abutitur potestate. *Idem.* Delictum personæ, in damnum ecclesiæ redundare non debet. *Idem.* In beneficijs plenissima sit interpretatio adhibenda. *Auctor.* Hic nota, quod priuilegij beneficium, quando non in damnum conceditur, largissimè interpretandum est; cum vero in damnum alicuius strictissimè interpretatur.

Priuilegiū alicui dānosū restringendū est, alias ampliandum.

Gratianus in causa 15. qu. 2. cap. vltimo. Hostilitatis vel paupertatis necessitate, temporales sedes vel mutantur, vel duæ in vnum rediguntur; sicut necessitatē patientes, cessante necessitate, beneficijs renunciare coguntur, quæ eis miserationis indulsit intuitus: sic religiosè viuentes, cum à religione cessauerint, priuilegijs exuuntur, quæ religiosa cōuersatio meruit. Priuilegia ergo quæ religiosis domibus conceduntur, vel in eo casu accipienda sunt, in quo eis ita consulitur, quod nulli aliquid derogatur; videlicet vt ex noualibus, quorum decimationes nulli assignatæ fuerant, priuilegiorum auctoritate decimas nulli persoluere cogantur; vel si propter instantem temporis necessitatem eis consuli non potuerit, nisi alijs derogetur, Ista priuilegiorum auctoritas videtur esse seruanda, vt eorum subueniatur inopiæ, non vt suarum diuitiarum augmento, & possessionum non modica extensione porrecta, baptismales seu parochianæ ecclesiæ penitus destruantur.

Priuilegia religiosis domibus cōcessa, quomodo exponenda.

De principijs vtriusque iuris, communibus & proprijs.

Cap. LIV.

Quædā sunt communia principia vtriusque iuris vt quæ sūt de iure naturali & gētiū, & ferè omnia quæ habentur in regulis iuris & Digestis.

E*X summa iuris.* Iurium principia, sunt quædam communia vtriusque iuris, scilicet ciuilis, & canonici; Quædam vero propria singulorum. Illa quidem quæ instinctu quodammodo naturæ cordi hominis sunt innata, Communia sunt vtriusque iuris; vt istud, *omni homini iniuriari nefas est.* Item istud, *Non facias alij, quod tibi non vis fieri*, & similia. Sunt & alia quædam communia vtriusque, quæ etsi non à natura, tamen iure gentium sunt introducta; vt hoc, *iustum est, vnum-*

quodque eo genere quo ligatum est, dissolui. Item *qui non facit quod debet, contra ea facere videtur quæ facere debet* Et ferè omnes regulæ contentæ sub titulo de regulis iuris in Digestis, communia sunt vtriusque iuris. Ferè dico: propter quædam quæ iuri canonico non conueniunt, quod lectori diligenti facile patere potest Et caue tibi, quod nullum adeo generale principium iure gentium est introductum, quod non patiatur exceptionem in aliquo, pro qualitate temporum, locorum, negotiorum, & etiam personarum quandoque. Item sunt & alia multa principia communia vtriusque iuris, quæ sub titulo de regulis iuris non continẽtur, vt hoc: *Sententiam à non suo iudice latam, nullam esse.* Item: *Quod cum falso procuratore actum est, iudicium nullum esse, adeo quod nec iudicium dici solet.* Item istud: *Licet cuique à sententia iniqui iudicis appellare;* & multa alia.

Propria principia iuris ciuilis.

Propria sunt iuris ciuilis, *vt quod quisque ob tutelã sui corporis fecerit, vim & iniuriã pulsando, iuris vsu fecisse videtur.* Hoc. n. iure canonico cuique nõ licet; immo clerici arma portantes excõmunicari debẽt. Et perfectus, si fuerit percussus in maxillam, debet præbere & aliam. Item proprium iuris ciuilis est, *omne ius, & omnem actionem, præscriptione triginta vel quadraginta annorum tolli non habita distinctione, vtrum præscribens bonam fidem, vel malam habeat.* Quod secus est secundum iura canonica; quia *omne quod non est ex fide peccatum est*. Item iure ciuili est hoc principium proprium; *Neminem posse ante diffinitiuam sententiam appellare* quod non est secundum iura canonica, & multa alia.

Propria principia iuris canonici.

Iuris quoque canonici propria sunt; verbi gratia. *Neminem in sacris ordinibus constitutum, matrimoniũ posse contrahere.* Item *omnes committentes symoniam in ordine, irregulares effici, & executionem ordinis non habere.* Item, *nemini licere beneficium quod habet in manu laici resignare.* Item, *nullos infra quartum gradũ cognationis sibi attinentes, posse matrimonialiter copulari. Neminem posse contrahere matrimonium cum ea, cui viuente marito fidem dedit de contrahendo cum ipsa.* Item, *neminem posse ad sacros ordines promoueri qui duarum vxorum, vel vnius corrupta maritus extiterit: & alia plura.*

De interpretatione iuris Canonici, vel Ciuilis.

Cap. LV.

In lege exponenda, intentio legislatoris est maxime consideranda.

EXtra. 5. *de verborum significatione. Hylarius.* Intelligentia dictorum ex causis est assumenda dicendi, quia non sermoni res, sed rei est sermo subiectus *Greg* Plerumque dum proprietas verborum attenditur, sensus veritatis amittitur. *Cælestinus* 3. Non intentio verbis, sed verba intentioni debent deseruire. *Innocentius* 4 Beneficia principum sunt interpretanda largissime. *Gloss. super Matthæum.* Quod non est licitum in lege, necessitas licitum facit: nam & sabbatum custodiri præceptum est: Machabæi tamen in sabbato sine culpa pugnant. Sic & hodie si quis ieiunium fregerit ægrotus, reus voti non habetur. *Extra. 1. de constitutionibus. Greg. nonus.* Quoniam constitutio Apostolicæ sedis omnes astringit, nihil debet obscurum vel ambiguum continere.

Extra de transactionibus c. Ex parte tua. Honorius 3. l. sanctæ Praxedis presbytero card. In his super quibus ius non inuenitur expressum, procedas æquitate seruata, semper in humaniorem partem declinando, secundum quod personas & causas, loca & tempora videris postulare. *Iulianus li. 1. Digest.* Neque vero leges, neque Senatusconsulta ita scribi possunt. vt omnes casus, qui quandoque inciderint, comprehendantur: sed sufficit ea quæ plerumque accidunt contineri. *Idem in lib.* 15. Non possunt omnes articuli sigillatim, aut legibus, aut senatusconsultis comprehendi. Sed cum in aliquo casu sententia eorum manifesta est, debet is qui iurisdictioni præest, ad similia procedere: atque ita est ius dicere.

Similia similibus exponenda.

Paulus li. 4. ad ed. Quod contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequẽtiam. *Idem in lib. Digest. de singulari iure.* Ius singulare est, quod contra tenorem rationis, propter aliquam vtilitatem, auctoritate constituentium introductum est. *Celsus lib. 20. Digest.* Scire leges hoc non est verba earũ tenere, sed vim ac potestatem *Idem lib 29 Digest.* Benignius leges interpretandę sunt, quo voluntas earum conseruetur. *Idem libro 33.* In ambigua voce legis, ea potius accipienda est significatio quæ vitio caret: præsertim cum etiam voluntas legis ex hoc colligi possit. *Vlpianus lib. 35 ad ed.* Cum lex in præteritum quid indulget, in futurum vetat. *Paulus lib. 4. ad Plautium.* Minime mutanda sunt, quæ interpretationem certam semper habuerunt.

Leges benigne interpretanda.

Celsus lib. 9. Digest. Inciuile est, nisi tota lege perspecta, vna aliqua particula eius proposita iudicare, vel respondere. *Paulus lib. singulari ad legem Anciam.* Contra legem facit, qui facit quod lex prohibet. In fraudem vero legis, qui saluis verbis legis, sententiam eius circumuenit. *Vlpianus lib. 4. ad ed.* Fraus legi fit, vbi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit. *Regula iuris.* Semper in dubijs benigniora præferenda sunt. Quoties idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum excipiatur, quæ rei gerendæ aptior est. In ambiguis orationibus, maxime sententia spectanda est eius, qui eas protulisset: Vbi repugnantia inter se inueniuntur, neutrum ratum est. Quæ rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt. in re dubia benigniorem interpretationem sequi, non minus iustius est, quam tutius. In pœnalibus causis benignius interpretandum est.

Lex quatuor modis interpretãda, scilicet ab autore, à consuetudine, à iudice, & doctore.

Ex summa Azonis In summa vero nota, quod eorum est propriè leges interpretari, quorum est condere, de quibus superius dictum est. Et hæc interpretatio generalis est, & in scriptis redigenda. Potest etiam interpretari consuetudo, quæ est optima legum interpres: sed non est scripta, neque necessario in scriptis redigenda, cum & ipsa consuetudo dicatur ius non scriptum. Interpretatur & iudex, in causa sibi commissa, siue de verbis legis dubitetur, qualiter intelligenda sint: siue de casu qui non est in lege cõprehensus. Interpretatio tamen eius generalis non est: quia res inter quosdam iudicata, non præiudicat alijs: & hæc tamen redigenda est in scriptis. Potest etiam interpretari doctor, siue magister legis, sed ista neque generalis, nec in scripto necessario redigenda est: sed eam ex voluntate & vtilitate, ad conseruationem memoriæ scribere potest. Prima igitur est generalis, & necessaria, & scripta. Secunda est generalis, in loco, scilicet in quo obtinet, & necessaria, sed non scripta. Tertia est necessaria, & non generalis, sed scribenda. Quarta vero neque generalis, neque necessaria, neque necessario scribenda.

De solutionibus contrarietatum iuris.

Cap. LVI.

EX *summa iuris canonici.* Ad notitiam vero contrarietatum iuris, nota generales solutiones, quæ diuersis in locis, vel casibus incidere possunt. Aliquando namque duorum canonum, vel decretaliũ, aut etiam legum, quæ sibi repugnare videntur, eo modo contrarietas soluitur, vt dicatur quoniam hæc illa posterior est, & ob hoc ad se trahit illam. Hæc solutio confirmatur per legem. *Digestis, de leg. & se. con. l. non est nouum: & l. sequenti.* Aliquando vero sic, ista loquitur demum lite contestata, illa vero ante litis contestationem. Vel ista loquitur in casu suo, cum scilicet actum est petitorio, illa vero in contrario, cum agitur possessorio. Vel ista corrigit illam, aut reuocat, vel abrogat, vel quod minus

Varij modi concordandi iura contraria.

in illa

in illa dicitur, in ista suppletur: Vel ista posterius fuit edita, licet prior ponatur in compilatione, quoniam ibi melius adaptatur materiæ: Vel illa loquitur de rigore iuris, ista vero de misericordia; & ob hoc est ei præferenda. Vel ideo non est contrarietas, quia Papa vel Imperator hic nõ statuit ius, sed factum narrat. Vel illa loquitur secundum ius antiquum; hæc autem secundum ius modernum: Vel illa dictat consilium, hæc autem præceptum: Vel illa continet ius commune, hæc autem obtinet de consuetudine: Vel continet indulgentiam, aut ius datum, vel commissum speciale: Vel illa intelligitur de comparatiua permissione; hæc autem de communi iure: Vel prima fuit promulgata propter necessitatem; hæc autem cum nulla necessitas esset; & ob hoc cessante causa, & illa cessare debet: Vel illa per importunitatem, & instantiam magnam emanauit; hæc autem cum deliberatione. Vel aliter in illa dissimulat aut tolerat Papa, vel Imperator; in hac autem consistit pura veritas: Vel contrarietas est tantum in superficie literæ, non in medulla sententiæ. Vel in ista quidem supplendum est aliquid in litera, & tunc erit concordantia. Vel aliter: Hæc illi contraria non est, sed secundum illam intelligitur, quia per eam determinatur. Vel forsitan distinguendum est, vt quod aliud est in iudice ordinario cui perpetua est iurisdictio; aliud in delegato, qui postquã demandat sententiã executioni, functus est officio. Vel aliud est in actione personali, vbi sententia debet elapsis quatuor mẽsibus executioni demandari; & aliud in reali, vbi statim, si reus est præsens. Vel aliter, illa lex vel decretalis in desuetudinem abijt, quoniam vsus eam non approbauit. Vel illa loquitur indistinctè, hæc autem cum distinctione. Et licet canon, vel lex indistinctè loquatur, iudex tamen vel aduocatus distinguere debet, & supplere quod omissum est. Vel aliter: Illa loquitur confuse, hæc apertè, & ob hoc standum ei: quia lex & canon debent esse manifesti. Vel hæc & illa loquitur in diuersis casibus, aut materiebus, aut locis, aut temporibus, vel causis: vt illa decretalis quæ dicit parcendum esse delinquenti, propter scandalum vitandum intelligitur. Illa vero quæ dicit contrarium, intelligenda est vbi scandalum non timetur. Vel illa prior intelligitur vbi semel tantum peccauit; hæc autem vbi bis, vel pluries deliquit. Vel aliter; In illa decretali Papa loquitur in foro, vel consilio animæ; in hac in foro iudicij. Vel in illa loquitur magistraliter, hic autem Papaliter. Vel illa spectat ad consuetudinem Ecclesiæ Romanæ, hæc aliarum ecclesiarum. Vt illarum Decretalium, quæ sunt de decimis: Vna specialiter loquitur in Monachis Cisterciensibus, qui priuilegiati sũt in multis; alia vero in cæteris Monachis: Vel illa de decimis prædialibus, ista vero de personalibus. Vel illarum de electionibus: Illa intelligitur quando aliquid de forma electionis omissum est, altera vero quando nihil: Vel illa quando vitium fuit in persona electi, & eligentium; ista vero quando in vno tantum. Vel illa continet errorem; quia cum deberẽt eligere Canonici postularũt; hęc autem nequaquam. Vel in illis de appellationibus: licèt vtraque videatur loqui post appellationem; in prima tamen fuit appellatum ab eo, vel ab illis quorum non intererat, aut ab his qui circa appellationem peccauerunt, vel qui appellationi renunciauerunt; quia non eam infra tẽpus legitimum prosecuti sunt; secus autem in secunda.

In rescriptis contrarijs quid perpendendum. Item si rescripta videantur contraria, cõsidera quod prius impetratum fuerit: & vtrum in secundo fiat mẽtio de primo: & vtrum vnum speciale sit, alterum generale: vel vtrunque generale. Item vtrum tacita veritate, vel expressa falsitate fuerit impetratum: vtrum impetrato dolo desijt vti infra annum: vtrum pendẽte citatione per primum, vel coram iudice delegato: vtrum lite pendente, & vtrum super re litigiosa. Item quis aduersariorum præuenit alium in citatione; tunc enim obtinet qui præuenit. Item vtrum primus impetrator suppressit rescriptum vsque ad litis contestationem, quia tunc non valet, etiam si de primo mẽtio fiat in secundo. His consideratis facile poterit ad contraria responderi.

De iure non scripto, quod mos est, vel consuetudo.

Cap. LVII.

IVstinianus *vbi supra.* Ex non scripto ius venit, quod vsus comprobauit. Nam diuturni mores, consensu vtentium comprobati, legem imitantur. *Isidorus vbi supra.* Ius legibus & moribus constat. *Lex est constitutio scripta: Mos est vetustate probata consuetudo, siue lex non scripta,* nam lex à legendo vocata, quia scripta est. mos autem longa consuetudo de moribus tracta. *Cõsuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex.* Nec differt, scriptura, an ratione consistat, quando & legem ratio commendat. Porro si ratione lex constat, lex erit omne quod ratione constiterit dumtaxat, quod religioni congruat, quod disciplinæ cõueniat, quod saluti proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est vsu. *Quid mos & consuetudo.*

Ex Decretis dist. 12. *& institutionum li.* 1. *tit.* 2. Diuturni mores, nisi legi sint aduersi, consensu vtentium approbati, legem imitantur. *Augustinus ad Iannarium.* Quod neque contra fidem, neque contra bonos mores esse conuincitur, indifferenter est habendũ; & pro eorum inter quos viuitur societate, seruandũ est. Mater mea Mediolanum me secuta, inuenit ecclesiã sabbato non ieiunantem; cæperat fluctuare quid ageret, tunc ego consului de hac re, beatæ memoriæ Ambrosium episcopum. At ille ait: Cum Romã venio, sabbato ieiuno, cum Mediolani sum, non ieiuno. Sic & tu ad quã forte ecclesiã veneris, eius morem serua, si cuiquam nõ vis esse scandalum, nec quemquam tibi. *Auctor. De consuetudine quoque & vsu, proprium habes capitulum superius, in libro de moribus.* *Cõsuetudo in ratione fundata habet vim legis.*

De consuetudine bona seruanda, & mala abolenda.

Cap. LVIII.

EXtra. 1. *de consuetudine. Innoc.* 3. *c. ad audientiam.* Consuetudo quidem, quæ canonicis obuiat institutis, nullam obtineat firmitatem; cum sententia lata à non suo iudice nullam obtineat firmitatem. Consuetudo approbata optima est legum interpres. *Gregor.* 9. Cum tanto sint grauiora peccata, quanto diutius infelicem detinent animam alligatam; Nemo sanæ mentis intelligit, naturali iuri (cuius transgressio periculum salutis inducit) quacunque consuetudine (quæ dicenda est in hac parte corruptela) posse aliquatenus derogari, licet etiam longeuæ consuetudinis non sit vilis auctoritas; non tamen est vsque adeo valitura, vt iuri positiuo valeat præiudicium generare, nisi fuerit rationabilis, & legitime sit pręscripta. *Extra.* 5. *de regu. iur. Gregor.* 9. Quod latenter, aut per vim, vel alias illicite introductum est, nulla debet stabilitate sustineri. *Regula iuris.* Quæ ab initio fuit inutilis constitutio, temporis ex tractu conualescere non potest. *Consuetudo contra legem nullam obtinet firmitatẽ, nisi sit rationabilis, & legitimè præscripta.*

Ex summa iuris canonici. In summa vero nota, quod consuetudo quædam est generalis, vt orare cõtra orientem apud omnes catholicos: Quædam vero specialis, vt illa quæ est in aliquo municipio. Itẽ quædam est inhonesta; & hæc nullatenus est seruanda, quia corruptela est: Quædam autem honesta; & hæc aut est secundum ius (& hæc inuiolabiliter obseruanda est in loco suo) aut præter ius; & hanc similiter obseruari oportet; quia vt ait August. *Turpis est omnis pars, vniuerso suo non congruens*; Aut est contra ius; & tunc aut ille qui potest iuri derogare, *Quandò cõsuetudo seruanda est, & quando non.*

scit

scit hoc, aut nescit. Si scit aut eam tolerat, quia scilicet non contradicit expresse cum possit, & tunc seruanda est,& legi in loco suo derogat. Si nescit,aut verisimile est,quod si sciret toleraret eam; & tunc prudentium arbitrio seruanda est, & legi in loco suo derogat: Aut verisimile non est, & tunc seruanda nō est: Aut de hoc dubitatur; & tunc seruari non debet: quia quod certius est tenendum est,iuxta illud August. *Tene certum, & dimitte incertum.*

Quot actus consuetudinē inducant.

Solet autem dici,quod in criminibus inducit consuetudinem binus actus,id est duæ vices. In alijs autē non sufficiunt tres,vel etiam plures, sed exigitur longitudo temporis, scilicet 10. annorum inter præsentes 20. inter absentes. Vnde de hoc iura diuersimodè loquuntur. Quod autem plures vices sic inducant consuetudinem, patet, quia forsitan ex gratia, vel ex tolerantia sæpius hoc permissum est. Item quia licet pluribus vicibus aliquid iudicatum sit, non ob hoc in posterum ita iudicandum est. Secundum consuetudinem bene iudicatur, acsi secundum legem, quod tamen non fieret nisi iusta, & rationabilis esset: non est enim iudicium, nisi sit iustum.

De vigore Consuetudinis.

Cap. LIX.

Consuetudo legitima legē excludit.

IVstinianus *vbi supra.* Noua quoque hominum consuetudo aliter vsa quam legibus scriptum est,legem scriptam excludit. *Ex. ff. l. 1. Iulianus.* Leges non solum suffragio legislatoris, sed tacito etiam consensu omnium, per desuetudinem abrogantur. *Vlpianus libro 1. de officio proconsulis.* Diuturna consuetudo pro iure & lege, in his quæ non ex scripto descendunt, obseruari solet.

Paulus libro 7. ad Sabin. Magnæ auctoritatis habetur hoc ius consuetudinis, quod in tantum probatum est, vt non fuerit necesse scripto comprehendere. *Idem libro 1. quæstionum.* Optima legum interpres est consuetudo. *Celsus li. 23. digest.* Quod non ratione introductum est, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est, in alijs similibus non obtinet. *Modestinus li. 1.* Regulariter omne ius, aut consensus, fecit, aut necessitas constituit, aut firmauit consuetudo. *Vlpianus libro 1. institutionum, & Iustinianus vbi supra.* Quod principi placuit, legis habet vigorem.

Consuetudo est optima legū interpres.

Ex summa iuris. Dicit canon, quod consuetudo pro lege suscipitur,cum deficit lex. Vbi videtur innuere, quod si lex in promptu sit, non sit standum consuetudini, sed tunc demum ad consuetudinem recurrendum sit,quando lex deficit. *Vnde nota,* quod iudex, maxime delegatus,primo secundum canones iudicare debet, quibus deficientibus, iudicet secundum leges. Dicit enim Lucius: *Sicut enim leges non dedignantur sacros canones imitari: ita & sacrorum statuta canonum, principum constitutionibus adiuuantur.* deficiēte autem omni iure, ad consuetudinem generalem procedat, vel etiam ad particularem ipsius loci, vel prouinciarum vicinarum, si generalis deficiat; licet quidam tunc dicant ad Romanam consuetudinem recurrendum. Deficiēte vero vtroque, scilicet & iure, & cōsuetudine, de similibus est ad similia procedendum. Quandoque tamen consuetudini standum est, etiam contra ius scriptum; verbi gratia in electionibus: Nam persona, quæ alias est ineligibilis, fit eligibilis ratione consuetudinis. Coguntur etiam aliqui ratione consuetudinis eligere de aliena ecclesia. Item fit per solum Abbatem, & in præsentatione similiter ad ecclesiam. Solus etiam episcopus ratione cōsuetudinis, sine consensu fratrum confert stipendia. Præualet quoque consuetudo iuri,in cognitione causæ matrimonij, in venditione patrimonij, in sacramento Baptismi, in ordinatis extra quatuor tempora, in libertate serui iudicanda, & in alijs quibusdam casibus.

Ordo à iudice tenēdus vt secundū consuetudinem possit iudicare.

Sed ad hoc tamen quòd consuetudo iuri præiudicet, exigitur ad minus tria, vel etiam plura. *Primum,* est vt præscripta sit, idest longi temporis, sicut iam superius ostensum est, & moribus constituta, id est frequentibus hominum actibus approbata. *Secundū* est, vt contra rationem vel æquitatē non sit, alioquin (vt dictum est) secundum eam iudicari non posset. *Tertium* est, vt animo ius habendi, vel in posterum acquirendi introducta sit (alioquin talis vsus non dicitur vsus) vel quod in iudicio contradicto, siue non contradicto obtenta sit; hoc enim sufficit. *Item* quod res illa præscriptibilis sit, & quòd antiqua & approbata consuetudo dici possit. *Item* quòd de scientia vel conscientia principis introducta sit, & quòd per errorem non sit inducta. *Item* quòd maior vel sanior populi pars, ea vti consueuerit. Sicut enim minor pars populi non posset inducere legem, ita nec consuetudinem. Quidam tamen dicunt, quòd illa consuetudo præiudicat legi, quæ excedit hominum memoriam: Illa enim habetur loco constituti.

Tria ad minus requiruntur vt consuetudo iuri præiudicet.

De Personis publicis secularibus & ecclesiasticis.

Cap. LX.

IVstinianus *vbi supra.* Omne ius quo nos vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Parum est autem ius nosse, si personæ quarum causa statutum est, ignorentur.

Omne ius vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones.

Ex summa iuris. Personarum duplex est diuisio, quia quædam sunt publicæ, quædam priuatæ; quædā ecclesiasticæ, quędam sæculares. Sæcularium publicarum personarum multiplex est diuisio; quia quædam sunt maximæ,vt superillustres: quædam magnæ, vt spectabiles: quædam minores, vt clarissimæ: quædam minimæ vt pedaneæ. Maximæ, superillustres quasi superillustrantes, id est super alios lucentes, vel alios illuminantes, sunt imperator, (& idem credo de Rege in regno suo.) Item consules superillustres dicuntur, sed melius illustres dici possunt. Maiores personæ illustres, sunt præfectus prætorio, præfectus vrbis, magister militum, quæstor sacri palatij, id est Imperialis palatij. Et dicitur sic ad differentiam aliorum quæstorum; quia plures sunt quæstores, scilicet prætor, & alij, qui huius ordinis non existunt. Magni sūt spectabiles, quasi ex dignitate, & honore inspectione digni,vt magistri officiorum,comes rerum priuatum, & comes orientis, præfectus Aegypti, & duces. Minores sunt præsides prouinciarum, idest qui prouincijs pręsunt,sicut potestates. Et hi dicuntur clarissimi, & defensores ciuitatum. Alij sunt minimi, sicut pedanei, ab hoc forte dicti sic, quia vltimum & infimū locum obtinent, sicut pes in corpore. Nam isti omnes magistratus quasi membra sunt, vt lex dicit. Sunt & alij in dictis ordinibus, sed istis exempli gratia sit contentus. *Sunt* & alij, qui communi nomine, scilicet iudices: vel speciali aliquo, ratione officij nominantur: sed quia non ponuntur à iure in ordine prosequi non curamus.

Diuisio personarū publicarum secularium.

Ecclesiasticę vero publicæ personæ sunt dominus Papa, Patriarchæ, Primates, Archiepiscopi, Episcopi, Decani ecclesiarum cathedralium. In quibusdam ecclesijs Archipresbyteri, Diaconi, Præpositi. In quibusdam ecclesijs Abbates, Priores, & magnates ordinū. *Gratianus d. 21.* Ministri vero sanctorum canonum, & decretorum Pontificum sunt summi pontifices. *& infra.* Præsules, ac reliqui sacerdotes, quorum institutio in veteri testamento est inchoata, & in nouo plenius consummata.

Recensentur personæ publicæ ecclesiasticæ.

Anacletus. In nouo testamento per Christum dominum, à Petro sacerdotalis cæpit ordo: quia ipsi primo Pontificatus in Ecclesia Christi datus est: Cæteri vero Apostoli, cum eodem pari consortio, honorem & potestatem acceperunt: ipsumque principem eorum esse voluerunt, ipsis quoque decedentibus, in loco eorum surrexerunt episcopi. Vidente autem

A Petro sacerdotalis ordo in nouo testa. primū cæpit exordiū.

autem ipsi Apostoli messem esse multam, & operarios paucos, ab eis electi sunt 72. discipuli, quorum typum gerunt Presbyteri.

Qualiter ad illa[illegible] pertineant.

CAP. LXI.

EX *summa iuris.* Viso ergo de personis publicis, nunc qualiter ad eas iura pertineant, non habito respectu ad seipsas, vel eorum priuilegia, quibus quidam sunt in pluribus, quidam in paucioribus honorati; Sed eorum quibus praesunt respectu, breuiter videamus: Tribus itaque modis ad praedictas personas iura spectant, in condendo, interpretando, & vtendo. Dominus enim Papa in foro ecclesiastico solus iura condit & cum dico solus, consilium cardinalium non excludo, nec concilia, quae quandoque facta sunt, ipsius tamen auctoritate. Eius est & interpretari iura, in eodem foro, si in iure dubitatio oriatur. Aliae omnes personae ecclesiasticae non condunt, sed vtuntur iure condito; reddendo iustitiam his quibus praesunt, alijs verò non Nam extra territorium ius dicenti impunè non exercetur. *Item* ius reddunt pro limitato sibi officio, secundum quod diuersimode super hoc iura loquuntur, & de consuetudine obseruantur, nec prosequor officium singulorum, quia de his inferius Deo dante tangetur, vbi de ecclesiasticis officijs agetur.

Solus Papa in foro ecclesiastico potest iura condere, eaque interpretari.

QVOD autem in Domino Papa dixi, in Imperatore intellige in suo imperio, & in Rege in regno. Alij verò non condunt nec interpretantur, sed solum vtuntur condito iure, sicut de personis ecclesiasticis diximus, pro diuersitatibus singulorum: hoc excepto, quod praefectus praetorio orientis, & praefectus praetorio Illirici, possunt leges condere, dum tamen nō sint contrariae generalibus, vel constitutionibus aliorum; quod nullus alius potest, nisi principis auctoritate suffultus: Praetor etiam edicta proponit, iuris ciuilis iuuandi gratia. Et quia de iure ciuili principaliter ad praesens hic agimus, quarundam personarum publicarum saecularium officia breuiter constringemus.

Imperator in suo imperio & rex in regno iura in foro ciuili cōdere possunt.

De quarundam personarum publicarum officijs.

CAP LXII.

EX *digest. lib. 1. Vlpianus lib. 1. de officio consulis*: Officium consulis est consilium praebere. *Aurelius Archadius, Crisius magister liberorum libro singulari.* A praefectis praetorio facultas appellandi interdicta est sententia principali. Credidit enim princeps eos qui ob singularem industriam, explorata eorū fide & grauitate, ad huius officij magnitudinē adhibentur, non aliter iudicaturos esse, pro sapientia ac luce dignitatis suae, quam ipse foret iudicaturus. *Vlpianus lib. singulari de officio quaestoris.* Opinio est Tullium Hostilium primum in rem publicam induxisse quaestores, & à genere quaerendi quaestores initio dictos.

Consul.

Praefectus praetor.o.

Quaestor.

Paulus libro singulari de officio praefecti vigilum. Praefectus vigilum appellatur, qui agnoscit de incendiarijs, furibus, raptoribus, effractoribus, receptoribus, nisi si qua tam atrox, & tam famosa persona sit, vt praefecto vrbis remittatur, & quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, qui negligentius ignem habuerunt hos praefectus vigilum, aut castigat fustibus, aut seuera interlocutione comminatus fustium castigationem remittit. Sciendum est autem, praefectum vigilū per totam noctem vigilare debere, & quoquo errare calciatum cum armis, & dolabris; & omnes inquilinos admonere, vt curam adhibeant, ne aliqua negligentia incēdij casus oriatur. Et vt aquam vnusquisque inquilinus in caenaculo paratam habeat.

Praefectus vigilum.

Vlpianus lib. 1. Obseruare procōsulem oportet, ne in hospitijs praebēdis oneretur prouincia. *Idem in lib. 1. de officio proconsulis.* Antequā fines prouinciae sibi decretae proconsul ingrediatur, edictū debet de aduētu suo mittere. *Seuerus & Antonius Imperatores in epist. sic scribunt:* Quantum ad xenia pertinet, audi quid sentimus. Vetus Prouerbium est. *Neque omnia, neque semper, neque ab omnibus.* Nam valde inhumanum est à nemine accipere; sed passim, vilissimum; & per omnia, auarissimum. Et quidem in mandatis continetur, ne donum, vel munus ipse proconsul, & qui in aliquo officio erit, accipiat, emat ve quid, nisi victus quotidiani causa: sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem. i. necessitatem: Aduocatos quoque petentibus debebit indulgere, plerunque fœminis, vel pupillis; vel alias debilibus, vel his qui suae mentis non sunt, si quis eos petat; vel si nemo sit qui petat, vltro eis dare debebit. Si quis per potentiam aduersarij nō inuenire se aduocatum dicat, aequè oportebit ei aduocatum dare. *Vlpianus lib. 20. ad legem Iuliam & Apiam.* Proconsules non amplius quàm sex fascibus vtantur. *Idem lib. 12. ad ed.* Proconsul portam Romę ingressus deponit imperium.

Proconsul

Proconsul nō debet xenia aut munera capere.

Marcus lib. 1. de officio praesidis. Nomen praesidis generale est, eo quod & consules, & legati cęsaris, & omnes prouincias regentes, licet senatores praesides appellantur. *Paulus lib. 13. ad Sab.* In mandatis principum est, vt curet is qui prouinciae praeest, malis hominibus prouinciam purgare, nec distinguitur vnde sint. *Vlpianus lib. 1. opinionum.* Illicitas exactiones, & violentias factas, & extortas metu venditiones, vel sine pretij numeratione, prohibeat praeses prouinciae, & ne quis iniquum lucrum aut damnum sentiat, ne potentiores viri humiliores iniurijs afficiant, neve defensores eorum calumniosis criminibus insectentur innocentes. Illicitas exactiones sub specie tributorum fieri prohibeat: Neque licita negotiatione aliquos prohiberi, neque prohibita exerceri, neque innocentibus pœnā irrogari sinat: *Idem lib. 3. opinionum.* Praeses prouinciae inspectis aedificijs, dominos eorum, causa cognita, reficere ea cōpellat, & aduersus detractantes competenti remedio deformitati auxiliū ferat. *Paulus lib. 4. epist.* Non tam spectandū est, quid Romae factum est, quàm quid fieri debeat. *Modestinus lib. 5.* Regum Plebiscito continetur, ne quis praesidum munus, donumve caperet, nisi esculentum, poculentumve, quod intra dies proximos prodigatur.

Praeses.

Praeses, praeter esculentum aut poculentum statim consumendū non accipiat.

De iudicibus ordinarijs.

CAP. LXIII.

EX *summa iuris.* Praedicti autem omnes ordinarij sunt iudices. Et dico ordinarium esse illum, qui eo ipso quod eligitur, & confirmatur à superiore; vel eo ipso quod princeps sibi dat, in aliquo territorio, vel prouincia, dignitatem, vel super collegio primatum, iurisdictionem habet super quibus est constitutus. In qualitate iudicis ordinarij considerantur ista quinque secundum iura: *conditio, sexus, aetas, discretio, fama. Conditio* quidem, ne seuerus sit. *Sexus*, ne fœmina. *Aetas* autem vt maior sit 20. annis, vel ad minus annorum 18. *Discretio* verò ne sit indiscretus in iudicio. *Fama* quoque, ne sit infamis. Sed licet infamia faciat ne possit ordinarius de iure & merito subditos suos iudicare, sententia tamē infamis vel criminosi iudicis tenet; nec propter talia repelli potest ordinariè iudicando, quam diu sustinetur in officio suo, sed delegatus repelli potest. Omnem autem praelatum ecclesiasticum ordinarium esse puto. Archiepiscopus quidem est ordinarius suffraganeorum suorum, sed non subditorum illorum. Officium praelati, vel iudicis est, curam habere subditorum. Eiusque potestas circa tria versatur, sc. circa correctionem, & iudicium, & animaduersionem. Igitur in correctione debet esse beneuolus, in iudicio iustus, in animaduersione misericors. *Isidor. lib. 9.* Iudices dicti sunt quasi ius dicentes populo, siue quod iure disceptent id est iudicent; non est enim iudex; nisi sit in eo iustitia.

Quis censendus iudex ordinarius.

Quinque cōditiones iudicis ordinarij.

Sententia iudicis ordinarij infamis, tenet.

Potestas praelati vel iudicis ad tria se extendit.

Gratianus, causa 3. q. 7. Quod autem iudex esse non possit, quem cum reo par aut maior macula inficit, multis auctoritatibus probatur: sicut enim sancta Romana Synodus dixit: *Infamis persona, nec procurator esse potest, nec cognitor.* Item Ambro. super Beati immaculati. *Iudices* ille

ille de alterius errore, qui non habet quod in seipso condemnet: ne cum de alio iudicet in se ferat sententiã. Gratianus vbi supra. Sed obijcitur: Saul enim cum à Domino esset reprobatus, populum Dei iudicabat: Multi etiã alij tam in veteri testamento quàm in nouo inueniuntur, quorum vita cum esset blasphemabilis, tamen eorum sententia, quia ex officio suo (seruata iudiciarij ordinis integritate) processit, inuenitur seruata. Vnde in Euangelio Dominus ait; *Super cathedram Moysi sedebunt Scribæ & Pharisæi,* &c. Hinc liquido constat, quod mali pastores, dum sententia iusti examinis aliorum crimina feriunt, sibiipsis nocent, dum sine exemplo suæ emendationis, aliorum vitia corrigere curant: Subditis verò prosunt, si eorum increpatione correcti, vel sententia coerciti, vitam suam in melius commutare dedicerint: ac per hoc dum ab ecclesia tolerati fuerint, eorum iudicium subterfugere non licet.

Mali iudices quamdiu tolerantur valide iudicant.

Item vt supra eadem q. 5. cap. quia suspecti. Nicolaus Papa scribit Michaeli Imperatori. Quod autem suspecti & inimici iudices esse non debeant, & ipsa ratio dictat, & plurimis probatur exemplis, ex Digest. lib. *Marcellus libro 3. Digest.* Cassius Longinus nõ putat permittendum eundem qui propter turpitudinem senatu motus est, nec restitutus, iudicare, vel testimonium dicere: quia lex Iulia repetundarum hoc fieri vetat. *Ex 3. lib.* Cæcus retinere potest iam cæptum magistratũ, aspirare autem ad nouum penitus prohibetur. *Ex 5. lib. ff. d. iudicijs, l. cũ prætorum. §. non autem omnes, & 3 q. 7. c. infamis.* Quidam lege prohibentur, ne iudices sint, quidam natura, quidã moribus. Lege, vt qui senatũ motus est. Natura vt surdus, mutus, & perpetuo furiosus, & impubes, quia nõ habent iudicium. Moribus, fœminæ & serui, non quia iudicio careant, sed quia præceptũ est, vt ciuilibus officijs non fungantur. Qui autẽ possunt esse iudices, nihil interest vtrum in potestate, an sui iuris sint. *Aphricanus lib. 3. quæstionum.* In priuatis negotijs, pater filium, vel filius patrem iudicem habere potest. *Paulus 6. lib. ad Plãtium.* Iudicare publicum munus est.

Suspecti & inimici non debent esse iudices.

Quidam lege quidã natura, quidam moribus prohibentur ne iudices sint.

De Moderatione Iudicis.

CAP. LXIV.

EX *Digest. lib. 1. Calistratus lib. 1. de cognitionibus.* Obseruandum est ius reddenti, vt in adeundo facilem se præbeat, sed contemni non patiatur: vnde mandatis adiicitur, ne præsides prouinciarum in vlteriorem familiaritatem prouinciales admittant. Nam ex conuersatione æquali, contemptus dignitatis nascitur. Sed in cognoscendo neque excandescere aduersus eos quos malos putat, neque precibus calamitosorũ illachrimari oportet. Id enim nõ est constãtis & recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit: & summatim ita ius reddere debet, vt auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat. *Seuerus & Antonius Imperatores in epi. sic scribunt.* Quantum ad xenia pertinet, audi quid sentimus: Vetus Prouerbium est. *Neque omnia, neque semper, nec ab homine.* Nam valde inhumanum est nihil accipere; sed passim, vilissimum; & per omnia, auarissimum. Et quidem in mandatis continetur, ne donum, vel munus ipse proconsul, & qui in aliquo officio erit, accipiat, ematve quid, nisi victus quotidiani causa: sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem. *Regula iuris.* Porro factum à iudice, quod ad officium eius non pertinet, ratum non est.

Superiores nõ debent subditos ad familiaritatẽ admittere.

De iudicibus delegatis.

CAP. LXV.

EX *sum. iuris. Delegatus iudex est, cui à principe in sæcularibus, vel ab Apostolico in ecclesiasticis, vel ab alio ordinario, causa committitur.* Huius officium est, mandati fines obseruare, cum exacta diligentia, & à partibus conuocatis, quæ vtrinque proponentur audire: Et si mandati fines excedat, nihil agere. In duobus tamen casibus recedere debet à forma mandati: Primus est si ra-

Quid delegatus, & quodnam eius officium.

Quando licet delegato

A tionabiles exceptiones opponantur: v. g. si mandetur vt cito restituatur ecclesia, qua quis spoliatus est, & aduersarius opponat exceptionẽ de spontanea renunciatione facta in manu prælati sui; debet absoluere reum, & sic à forma recedere mandati. Secundus est si impetratæ sint literæ tali falsitate suggesta, qua non suggesta literæ nullatenus darentur. In quo casu si fraus & dolus interuenerit, procedet non secundum formam rescripti, sed secundum ius commune. *Ad* officium quoque delegati pertinet cognoscere, tam super principali, quàm super incidentibus quæstionibus, sine quibus causam sibi commissam commodè non valet explicare. Nam ex quo quæstio principalis ei committitur, omnia quæ ad illam pertinent, ei commissa intelliguntur. *Et nota*, quod delegatus maior est omni eo, cuius

recedere à forma mandati.

B sibi causa delegatur.

Iurisdictionis eius prorogatio tripliciter fit. *Primo* quidem de persona ad personam, & hoc auctoritate iuris, præter consensum partium: Vt si alicuius ecclesiæ prælato causa mandetur, eius proprio nomine non expresso, eo mortuo mandatum ad successorem extendetur. *Secundo* modo de re ad rem, sed hoc ex consensu partium. Nam si datus sit iudex vt cognoscat super decem, & partes velint vt cognoscat super vigintĩ, prorogabitur eius iurisdictio ad summam illam maiorem, & sic à quantitate ad quantitatem. Quandoque etiam à genere causæ, in aliud genus causæ. *Tertio* modo de tempore ad tempus, & hoc itidem ex consensu partium: vt si iudex sit datus vt cognoscat infra certum tempus, poterunt partes eius iurisdictionem prorogare in tempus

Iurisdictio delegati potest tripliciter extendi.

C prolixius. Necesse est tamen vt & iudex consentiat.

Extra. primo, de officio & potestate iudi. delegati. Alexander 3. Episcopo Londo. Si pro debilitate, vel pro alia qualibet graui necessitate, tractandis causis quæ tibi à sede Apostolica committuntur, interesse non poteris, liberum tibi sit personis discretis & idoneis, vices tuas committere, ita quod si res tanti est, te consulere debeant: nisi fortè causæ ita graues sint, quod sine præsentia tua non possunt commodè terminari. *Idem.* Si iudex ad mandatum iudicis delegati à nobis, non vult, aut non potest, alijs resistentibus, sententiam ab eo latam effectui mancipare; delegatus iudex eam, auctoritate Apostolica sibi commissa, potest executioni mandare: Et si qui sibi restiterint, eos sententia eccle-

D siastica coercere.

Idem. Ex quo iudex delegatus per se vel per alium, sententiam executioni mandauit, vel mandari præcepit eius auctoritas & iurisdictio cessat, quia semel est officio suo functus. *Idem.* Iudex à nobis delegatus, vices nostras gerit: Vnde in causa illa superior est, & maior illis, quorum causam suscipit terminandam. Ideoque si episcopus, vel alia persona quæ sit de iurisdictione illius, in causa quam ei delegamus, rebellis & contumax fuerit, secundum qualitatẽ facti poterit, vel interdicti, vel suspensionis sententia, à iudice delegato compelli: ita quod iudex secundum negotij qualitatem temperatè procedens, episcopo, vel ingressum ecclesiæ, vel sacerdotale officium interdicat; aut etiã terram illius, quæ ad iurisdictionem suam pertinet, specia-

Delegatus Papæ potest rebelles censura ecclesiastica coercere.

E liter interdicto supponat.

Innoc. 3. Cum ordinarius teneatur obsequi delegato, etsi sciat illam sententiam iniustam, exequi nihilominus tenetur eandem, nisi apud eum possit efficere, vt ab hoc onere ipsum absoluat. *Idem.* Cum vigesimum annum peregeris, dari potuisti in ætate huiusmodi delegatus. Cæterum constituto infra ætatem eandem, nisi partes, scientes consentirent in eum qui annum 18. transcendisset, facta delegatio ab alio quàm à principe, non teneret.

Delegatus debet esse 20. annorum.

De singularitate & pluralitate eorum.

CAP. LXVI.

ALexander 3. Postquam alicui causa licet simpliciter & nonordinariè delegatur; satis potest nostra

aucto-

auctoritate partes compellere, & contumaces seueritate ecclesiastica coercere: quia ex eo quòd causa sibi committitur, super omnibus quæ ad causam ipsam spectare noscuntur plenariam recipit potestatem. Si vero duobus causa committatur, etiamsi non apponatur, vt vnus sine altero procedat in ea; nihilominus vnus ex ipsis siue suo coniudici, siue alii, vices suas committere potest in hac parte. *Idem.* Cum causa duobus committitur, sententia vnius non tenet.

Quãdo causa duobus cõmittitur, poterit alter suo collegæ vices suas committere.

Celestinus. 3. Cum aliquis delegatorum iudicum, per certum excusatorem, vel nuncium literatoriè destinatum, non ostenderit se interesse non posse, vel alias de eodem canonicè constare non poterit, residui procedere ad causæ cognitionem non debent. quòd si processerint, nihil reputabuntur egisse, cum (sicut canones attestantur) integrum sit iudicium, quod plurimorum sententiis confirmatur. *Inno.* 3. Si quis iurisdictione à suo sibi collega delegata, eo viuente vti non cœpit; quia mandatum huiusmodi re integra morte mandatoris expirauit, non habet solus officium iudicandi. Si vero ante mortem, illius iurisdictione vti cœpit taliter demandata, vices suas & illius poterit adimplere.

Quãdo plures delegãtur & vnus abest, oportet vt legitimè excusetur ad hoc vt cæteri procedant.

Ex sum. iuris. In summa vero nota, quòd si causa pluribus cõmittatur, & ista clausula apponatur, *quòd si omnes interesse nequiuerint.* ipsa refertur, tam ad impotentiã facti, quàm ad impotentiam iuris; vt si alii non possunt interesse, vel nolunt, procedet vnus. *Item* quando iudici delegato, causa aliqua, appellatione remota; committitur; ipse nõ potest causam alii committere, præterquam in vno casu, quando scilicet procurat reus, ne iudex delegatus possit interesse causæ in termino assignato.

De Expiratione delegati.

CAP. LXVII.

IVrisdictio delegati finitur, vel ex cursu temporis, quando scilicet causa committitur ei cognoscenda intra certum tempus: Vel interpositione appellationis, quando scilicet appellatio fuerit recepta per iudicem appellationis, & causa alii commissa: Vel renunciatione, siue reuocatione delegantis, quando scilicet alii delegat: Vel etiam recusatione, vel morte mandatoris interueniente, re integra existente. Vel morte mandatarii, scilicet vbi delegata fuit ei causa, proprio nomine expresso. Finitur quoque sententia lata, & executioni mandata. Finitur etiam per reuocationem delegantium. *Extra.* 1 *vbi supra. Alexander* 3. Guilelmo cardinali electo. De causis quæ infra certum terminum decidendę tibi committuntur, hoc tuam volumus cognitionem tenere, quòd nisi dies præfixus de communi consensu partium prorogetur; eo transacto mandatũ expirat. *Lucius* 3. *Cantuarien. Archiepiscopo, & eius suffraganeis.* Si lis fuerit ante prædecessoris nostri obitum contestata, mandatum in morte mandatoris nullatenus expirauit; si vero ante litis contestationem decesserit, non est à iudicibus quos delegauerat, ex delegatione huiusmodi procedendum. *Vrbanus* 3. Consuluit nos deuotio vestra, an ante obitum delegantis, proposito citationis edicto, lite vero post mortem contestata, nihilominus debeat in causa procedere delegatus. Respondemus, quod cum citatione facta negotium sit quasi cœptum, & maxime si delegatus non sit certus de obitu delegantis, potest & debet in causa procedi. *Inno.* 3. *Toletan. Archiepiscopo.* Distinguendum est, vel si iurisdictio duret post terminum peremptorium, an expiret in illo: si duret, in diem alterum æquitate suadente poteris expectare; nec erit pars contumax peremptorio elapso citanda, nisi gratiam ei fecerit benignitas iudicantis. Si autem expiret, nisi partes cum id nouerint se tibi præsentauerint, illa hora qua congruè possis procedere ad exequendum id propter quod eis legitime terminum peremptorium assignasti, ex tunc exequi poteris quod intendis, ne frustra iudicialis instantia euanescat. Ne verò iudicium ecclesiasticum

Varijs modis finitur iurisdictio delegati.

Lite incepta non expirat potestas delegati per mortem delegantis.

A exerceatur in tenebris, quia iuxta testimonium veritatis, *qui male agit lucem odit*: Licet secundum cõsuetudinem, & constitutiones legitimas, more Romano dies à medietate noctis præcedentis incipiat, & in medio noctis desinat subsequentis; ita vt quod in duabus dimidiatis noctibus agitur, perinde sanxit habendũ legalis auctoritas, ac si qualibet parte lucis agatur: Nos tamen eam procedendi horam congruam intelligimus, ex qua possis ante noctis tenebras perficere quod incubit. Porro discretus iudex, in assignatione peremptoria, nõ debet iurisdictionem suam, nisi necessitas exigat, adeo coarctare. *Idem.* Si vero delegatus à nobis excõmunicet illum qui rei iudicatæ parere contemnit, licet aliquibus videatur quòd suo sit functus officio, vt vlterius non habeat ex delegata sibi iurisdictione processum; statuimus vt delegatus à nobis, non solum vsque ad quadrimestre tempus, quod ad soluendũ debitum à lege reo

B conceditur, sed vsque ad integrum annum iurisdictionem commissam sibi ad exequendum sententiã valeat exercere; sicut obseruatur in illo, qui ante litis contestationem contumax inuenitur.

Potestas delegati à Papa durat ad annum post sententiam vt illam executioni mandet.

De Subdelegatis.

CAP. LXVIII.

IDEM. Cum delegatus à nobis iurisdictionem suã in alium transfert totam; si fuerit appellandum, nõ ad eum, sed ad nos appellari debebit. *Idem.* Cum delegato à principe, iurisdictio dandi iudicem sit à lege concessa, dummodo ipse exonerare seipsũ malitiose non quę-

C rat, potest compellere renitentem; eo quòd iurisdictio illa nullius videretur momenti, si coertionem aliquam non haberet: debet tamẽ delegatus solicite prouidere, vt si personis superioribus, exigente necessitate, negotium duxerit delegandum, in coertionibus inferendis, dignitati deferat & personæ. Item cum totum negotium alii possit committere, citationis officium potest cuilibet, discretione vel ratione præuia, demãdare; ac punire meritò contemptorem. *Idem.* Vno delegatorũ vel arbitrorum (sicut proponis) rebus humanis exempto, eorum officium expirauit, nisi aliud in delegatione vel compromisso fuisset expressum. Is autẽ cui iniungitur, vt personaliter negotium exequatur, potest (dũmodo partes consentiant) hoc aliis delegare; præterquam si inquisitionem fieri, vel ecclesijs, de prælatis

D & aliis ministris prouideri mandauerimus; cum in his casibus, fidem & industriam personę cui talia committimus, eligere videamur. Cæterum salua legatorũ ap. se. auctoritate, Nulli cui commissum est prædicare crucem, excõmunicare, absoluere aliquos, dispensare cũ irregularibus, vel iniungere pœnitentias, liceat hoc de cętero aliis demandare; quia non sibi iurisdictio, sed certum ministerium committitur potius in hac parte. *Ex summa iuris.* In summa vero nota, quod delegatus à principe differt à cæteris, quia sententiam suam ipse per se exequitur, delegatus ab aliis nequaquam; immo sententiam eius exequitur ordinarius. *Item* delegatus à principe potest aliis causam subdelegare, & renitentes compellere, delegatus ab alio minime. *Item* quando delegatus à principe causam delegat, & aliquid sibi de iurisdictione reseruat, ad ipsum appellatur; alioquin ad

E Papam. In cæteris autem non sic est; immo semper ad delegantẽ appellatur, nisi forte causarum vniuersitas delegaretur: tunc enim à delegato ad illum appellatur, ad quem à delegante appellaretur; & tunc delegatus iudicem posset dare, licet non esset delegatus à principe. *Item* delegatus à principe citat cum solennitate, & ante litem; cæteri vero non sic. Potest etiam cuicunque voluerit officium citationis demandare, & contumaces punire. *Item* delegatus à principe mittit in possessionem ex secundo decreto, causa rei seruandæ, cæteri vero non possunt, quia hoc est magis imperij, quã iurisdictionis: Et ea quę sunt imperii non delegantur. *Item* potest aliis sententiam exequendam demandare, & renitentem compellere, quod non cęteri.

Delegatus à principe potest subdelegare.

[illegible] no casu potest delegatus suas vices alteri committere.

Discrimẽ inter delegatũ à principe, & ab aliis.

De assessoribus.

CAP. LXIX.

Quid assessor & quod eius officium.

EX *summa Azonis.* Assessor dicitur, qui ab eo cui data est iudicandi potestas rogatur, vt in cognitione causæ sibi assideat; vt cum debito fine causam decidere instruat: Non autem metu terribili, vel necessitate incongrua libertati, ad hoc debet assessor compelli. *Ex Digest. lib. 1. de offic. Assess. Paulus, lib. singular.* Omne officium assessoris, quo viri studiosi partibus suis funguntur, in his ferè causis constat, in cognitionibus, libellis, edictis, decretis, epistolis.

Infamis non potest officio assessoris fungi.

Martianus lib. 1. de iudicijs publicis. Liberti assidere possunt. Infames autem, licet non prohibeantur legibus B assidere, attamen arbitror (vt aliquo quoque decreto principali referetur) constitutum, non posse officio assessoris fungi. *Paulus lib. 1. sententiarum.* Consiliarijs eo tempore quo assident, negotia tractare in suum quidē auditorium, nullo modo concessum est; in alienum autem non prohibentur. *Pomponius lib. 1. responsorum.* In consilium curatoris reipublicæ, vir eiusdem ciuitatis assidere non prohibetur, quia publico salario non fruitur.

De aduocatis vel patronis.

CAP. LXX.

Quid aduocatus, & quid aduocare seu postulare.

EX *summa iuris.* Aduocatus siue patronus ipse est C qui postulat, patrocinium videlicet prestans ei qui litigat. Est autem postulare, desiderium suum vel amici sui, apud eum qui iurisdictioni præest exponere, vel agendo, vel respondendo. *Ex Digest. 3. lib. de postu. l. 1. §. Ait prætor si non habebunt aduocatum, ego dabo.* Quod autem fœminæ prohibentur pro alijs postulare, ideo est, ne contra pudicitiam sexui congruentem, alienis causis se immisceāt, nec virilibus officijs fungantur mulieres. Origo verò introducta est à Calphurnia improbissima fœmina, quæ inuerecundè postulans, & magistratum inquietans, causam dedit edicto. *Regula iuris.* Neque interdicto, neque in cæteris causis, pupillo nocere oportet dolum tutoris, siue soluendo est, siue non est. Culpa est immiscere rei ad se non pertinenti. Nemo qui condemnare non potest, absoluere potest.

Fœminis prohibetur postulare.

D *Helinandus vbi supra.* Vt autem dicitur in libro Codicis secundo. Procliuiora sunt iura ad defendendum, quàm ad impugnandum, faciliusque exceptionem, quā actionem trahunt. Vnde cū nō omnes ad accusationem admittantur, ad defensionem admittuntur omnes; neque aliquis absens damnandus est. Prætor tamen à postulando prorsus remouet minorem 17. annis & surdum qui prorsus non audit. Quibusdam personis postulare pro se tamen permittit, vt cæco & mulieri, & qui passi sunt muliebria sui corporis. Quibusdam pro se, & pro certis personis, vt infamibus. Postulare autem est pro tribunali petere, siue intendas, siue agentem repellas. Ipsos quoque aduocatos, iudex pari distributione partibus exæquabit, siue eos petierint siue non, vt æquo marte possit causa procedere: Hęc autem E paritas, & in virtutis merito, & viuacitate ingenij, consilij, profunditate, & opinione scientiæ, & nominis auctoritate consistit, vt hæc omnia (si fieri potest) apud partes, quadam æquitatis lance librentur. Qua si vnius præ cæteris est fama clarior, ex officio iudicantis (prout poterit) parti aduersariæ compensabitur. Qui tamē alicuius litigatorum arcana prænouit, non patrocinabitur aduersario, nisi fortè citra conniuentiam iudicis, separatim cum pluribus alter tractauerit, vt alteri par defensionis copia subtrahatur; Nec est qui à iudice præmonitus, sine excusatione probabili, possit cuicunque parti patrocinium denegare, nisi forum sibi præcludi velit in perpetuum, vt postmodum in causis agendis minimè audiatur. Rationibus autem probris contendendum est; & ex edicto principis patitur opinionis dispendium, quisquis negotio procax, in aduersarij cō-

Qui possint esse aduocati & quibus pro se permittitur postulare.

Iudex debet prouidere vt partium aduocati sint æquales, cui hac in parte aduocati tenentur obtēperare.

A tumeliam, aut palam pergit, aut subdole. Si patronum vinci contigerit, in nullo læditur fama eius, si nihilominus sit ex contingentibus, & clientis sui iustitiam fideliter fouerit: non enim cogitur patrocinari mēdacio.

Ex decretis causa 3. q. 7. §. Tria. Præterea non licet aduocato vllum contractum inire, vllam pactionem conferre cū eo litigatore, quem in propriam receperit fidē; nec ex industria iurgium protrahere. Si quis autem ex litigatoribus detectus fuerit separatim tractasse cum pluribus, & aduersario suo subtraxisse paris defensionis copiam, ostendit proculdubio iniquam se litem fouere, & auctoritatem iudiciariam à se elusam experietur. *Causa 15. q. 2.* Pro impensis verò patrocinij, in Tarraconensi concilio clerici munera exigere prohibentur. hoc autem de illis intelligendum est qui canonicam B vitam professi, regulariter se victuros proposuerunt: generari namque ecclesiæ consuetudine receptum est, & moribus approbatum, vt clerici more aduocatorum patrocinia impendant, & pro impendendis munera exigant, & pro impensis suscipiant.

Clerici nō regulares possunt esse aduocati, & pro impēsis munera suscipere.

Qui pro quibus aduocare possunt.

CAP. LXXI.

EX *summa iuris.* Postulare potest qui non prohibetur, hoc enim edictum prohibitorium est, sicut illud de procuratoribus & testibus. Item postulare prohibentur qui versibus his notantur:

Quinam postulare prohibeantur.

Non cuique datur, vt postulet, immo vetatur
C *Addictus pœnę, seruus, puer, actor arenæ,*
Luminibus cassus, mulier, muliebria passus.

Addictus pœnę dicitur condemnatus de publico crimine. *Actor arenæ*, qui locauit operas suas, vt cum bestijs depugnaret in arena; talis enim infamis est. Sed & *luminibus cassus*, id est cæcus, aduocare prohibitus est, propter quendam Publium cæcum, qui volens aduocare, cum esset post tergum prętoris, credens se esse ante illum, aduocare cœpit auersa sella. Monachi quoque, vel canonici regulares, postulare nō possunt. Clerici, siue in maioribus, siue in minoribus ordinibus cōstituti, si habent ecclesiastica beneficia sufficientia, non possunt apud secularem iudicem aduocare, nisi suam prosequantur causam, vel ecclesiæ suæ, vel miserabilium personarum; vel nisi alicui ecclesiæ, pro alicuius D munificentiæ debito ad impendendum patrocinium fuerint obligati. Si verò non habent beneficia, vel non sufficientia, in minoribus existentes ordinibus aduocare poterunt, & habere salaria: quoniam & iusta negotiatio, non est clericis pauperibus interdicta. Sed si habent sufficientem titulum, non debent agere pro salario; possunt tamen suscipere gratis oblatum. In criminali causa nullo modo possunt. In maioribus autem aduocare non poterunt; quia si nō habent beneficium, possunt agere contra Episcopum. Porro in foro ecclesiastico possunt aduocare, etiamsi habeant beneficium, nisi sint Prælati. Cum enim prælatis imponatur necessitas habendi aduocatum in causa ecclesiæ suæ, multo fortius in aliena causa arcentur ab aduocatione. *Ex Decretis causa 3. q. 7. in ff. titulo de postulando,* legitur: Infames E esse non possunt procuratores, vel patroni causarum. Sunt autem tres ordines eorum, qui postulare prohibentur. Est autem postulare, desiderium suum, vel amici sui, in iure, apud eum qui iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere. Nam vt præmisimus, quidam prohibentur omnino postulare, vel propter ætatem, vt minores 17. annis; vel propter casū, vt surdus qui prorsus non audit. Alij prohibentur ne pro alijs postulent: vel propter sexum, vt fœminæ: vel propter casum, vt vtroque lumine orbati: vel propter notam infamiæ turpitudinis, vt hi qui corpore suo muliebria passi sunt: nisi forte vi prædonum vel hostium stuprati probentur. Similiter qui capitali crimine, vel calumnia publici iudicij sunt damnati; vel qui operas suas locauerunt, vt cum bestiis depugnarent in arena, pro aliis postulare prohibentur. His personis pro se al-

Quo casu clerici possint aduocare.

Non solū supradicti sed etiam minores 17. annis, & omnino surdi.

Quo casu superius prohibiti possint postulare.

legate

legare permittitur, pro alijs postulare prohibentur: nisi forte tutelam impuberum, vel curam adolescentium non affectatam, sed necessariam administrent: pro his enim quorum curam gerunt, eis postulare conceditur: alij enim omnes qui vt infames notantur, nisi pro se & certis personis postulare non possunt, nisi in integrum restitutionem acceperint. Permittitur autem eis postulare pro parente, pro patrono, pro patrona, liberis, & parentibus patroni, vel patronæ; pro liberis etiam suis, fratre, sorore, socero, genero, nuru, vitrico, nouerca, priuigno, priuigna, pupillo, pupilla, furioso, furiosa, fatuo, fatua, surdo, & prodigo adolescente. Item pro his quibus propter infirmitatem curatores dari solent, & qui negotijs suis aliquo perpetuo morbo superesse non possunt. Omnes autem qui non sponte, sed necessario funguntur officio, sine offensa postulare possunt, etiam si hi sint quibus non nisi pro se postulare permittitur. *Extra. 1. de postulando. Greg. 9.* Cum sacerdotis sit nulli nocere, omnibus autem velle prodesse, non nisi pro seipso, vel ecclesia sua, vel si necessitas immineat, pro personis coniunctis sibi, aut miserabilibus, est licitum postulare. *Et infra.* Clericus autem, qui contra ecclesiam, à qua beneficium obtinet, pro extraneis aduocatus, vel procurator esse præsumit, tanquam ingratus potest, maximè si clericus sit, eiusdem ecclesiæ beneficio huiusmodi spoliari.

Quo casu sacerdos potest postulare.

De Procuratoribus.

CAP. LXXII.

Ex *summa iuris.* Dicto de aduocatis qui patrocinium litigantibus præbent, dicendum est de procuratoribus, qui vicem litigantium supplent. Est enim procurator, qui negotium alienum mandato generali, vel speciali, suscipit ministrandum. Mandatum enim exigitur: Sunt tamen quædam personæ, quæ sine mandato admittuntur, sicut in Digestis legitur. Differt autem ab aduocato, quoniam aduocatus in omni causa, tam criminali, quàm ciuili admittitur; procurator autem in causis criminalibus nō recipitur. Item procurator post litem contestatam efficitur dominus litis, aduocatus autem nunquam. Item si aduocatus dolosè egit in causa alicuius, statim eius dolo probato, restituitur dominus ad totam causam si voluerit. Procurator autem si præuaricatus fuerit in causa nunquam restituitur. Procuratorem dare potest, quicunque lege non prohibetur: procurator etiam post litem contestatam potest dare procuratorem. Potest autem dari procurator, qui personam habet standi in iudicio; non enim dari posset excommunicatus. Ex his autem qui stare possunt in iudicio, miles & mulier excipiuntur. Item non potest dari monachus, vel clericus à priuato, quia non se debent sæcularibus negotijs immiscere. *Et sciendum* quod si de mandato constet, non est ab eo exigenda cautio. Si verò dubitetur de mandato exigitur à procuratore quidem actoris, cautio de rato, sc. vt caueat dominum, rem ratam habiturum à procuratore. Nec exigitur cautio de iudicato. Porro si dubitetur procuratorem actoris habere mandatum, in potestate eius est vtrum mandatum probet, vel de rato caueat: quia cum quis tenetur ad duo subalternatione, eius est electio quod illorum velit facere. Si verò constet eum non habere mandatū, ab agendo repellitur, nisi talis persona sit, quæ sine mādato possit admitti, vt sunt coniunctæ personæ, consanguinei, vel affines: cauere tamen debent etiam tales de rato. Contradicente verò me, nec etiam cōiunctæ personæ possunt agere, nisi in causa liberali; vtputa si moueatur mihi quæstio super statu meo, & nō defendam me, poterit persona mihi coniuncta, me etiam contradicente, se interponere. *Item* si condemnetur quis in quæstione criminali, potest aliquis etiam ipso contradicente pro eo appellare.

Quid procurator & in quo differat ab aduocato.

Procurator esse nō potest excommunicatus, miles, mulier, monachus, vel clericus resp. priuati.

Quinam possunt procurare sine mandato litigantis.

In criminalibus causis (vt dictum est) procurator non datur, & hoc nisi in crimine iniuriarum, quando agit illustris persona. *Item* nisi in crimine ingratitudinis, pro quo patronus potest agere per procuratorem, ad reuocandum libertum in seruitutem, & ille se defendere potest per procuratorem. *Item* nisi in causa criminali, in qua ciuiliter agitur. *Item* nisi contra tutorem agatur de suspecto, tunc enim procurator constitui potest. *Item* in popularibus actionibus non datur procurator. Et idem videtur in causa denunciationis, cum illa sit popularis. Secus est in inquisitione: nam ibi per procuratorem agitur. *Procuratoris* officium est vsque in finem exequi mandatum, nisi tempestiuè renunciauerit. Mandatum enim ab initio potest respui, sed cæptū, debet consummari: vnde versus:

Quando in criminalibus possit dari procurator.

Nunquid datur in popularibus aut in causa denunciationis.

Spernere mandatum licet, at finire necesse est.

Et hoc nisi is qui mandauerat reuocet, re integra existente. Potest quilibet enim ante litem contestatam mandatum procuratorium reuocare; post litem contestatam potest causa cognita, non aliter: puta si religiosus efficiatur, vel inimicus, vel suspectus, vel affinis aduersarij: Effectus verò procurationis est, vt ratum sit quod cum procuratore gestum est, ac si cum domino gestum esset.

Procurator debet captum negotium cōsummare, nec mutari potest nisi ineadem causa.

Iterum de eodem.

CAP. LXXIII.

Iustinia. *vbi supra 4. li.* Omnis homo agere potest aut suo nomine, aut alieno; veluti tutorio, procuratorio, curatorio: nā & morbus, & ætas, & necessaria peregrinatio, itēque aliæ multæ causæ, sæpe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint. Procurator neque præsente aduersario, immo plerumque eo ignorante, constituitur. Cuicunque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere; is tuus procurator intelligitur. Nemoque defensor in aliena re, sine satisdatione idoneus esse creditur. *Ex digestis lib. 3.* Prætor ait, procuratorem ad litem suscipiendam datum, pro quo consentiente, dominus iudicatum solui exposuit, iudicium accipere cogam: verum ex causa non debet compelli: vtpote si inimicitiæ capitales interuenerint inter ipsum procuratorem & dominum, scribit Iulianus debere in procuratorem denegari actionē. Item si dignitas accesserit procuratori, vel reipublicæ causa absfuturus sit. *Iulianus* ait, cum qui dedit diuersis temporibus procuratores duos, posteriorem dando, priorem prohibuisse videri. *Ait prætor.* Cuius nomine quis actionem sibi dari postulauit, is eum viri boni arbitratu defendat, & eum quo nomine agit, id ratum habere, ad quem res pertinet boni viri arbitratu satisdare. Æquum prætori visum est, eum qui alicuius nomine procurator experitur eundem etiam defensionem suscipere. *Regula.* Cum iudicatur rem meam esse, iudicatur aduersarij non esse. *Regula.* Nemo alienæ litis idoneus defensor, sine satisdatione intelligitur. *Regula.* Ignorantis domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet: *vt ait Paulus lib. 54. ad ed.*

Qui secundū nominat procuratorem censetur primum reuocare.

Ex ff. lib. 3. de nego. gest. Caius lib. 3. ad ed. prouinc. Si quis absentis negotia gesserit, licet ignorantis, tamen quid quid vtiliter in rem eius impenderit, vel etiam ipse se in rem absentis alicui obligauerit, habet eo nomine actionem. *Extra. 1. de procuratoribus. Alex. 3. c. querelam.* Infirmitate detentus, non potest quis cogi nisi velit, in grauibus causis procuratorem constituere. *Innoc. 3. c. in nostra.* Falsi procuratoris exceptio, non solum ante sententiam, verumetiam post potest obijci: vtpote qua probata iudicium nullum, & nullius momenti controuersiæ reputentur. *Idem c. tua frater.* Si vir accuset vxorem de crimine adulterij coram iudice sæculari, ad pœnam legitimam infligendam; quia tunc inscriptionis vinculum debet accipere, seque ad pœnam talionis astringere, non per procuratorem, sed per seipsum præsentem oportet præsentialiter accusare. Si verò coram ecclesiastico iudice, vt ab eius cohabitatione discedat: quia tunc etsi forsitan oporteat eum inscribere, vt designet in scriptis nomen, locum, & tempus, & omnia quę comprehenduntur in lege ciuili; ad talionem tamē non debet se obligare, ne forte cum in probatione defecerit,

Nemo infirmitate detentus cogi potest in re graui procuratorem constituere.

Qui accusat vxorem de adulterio debet per seipsū accusare.

fecerit, intentionis suæ consequatur effectum. Sustineri verò potest (si necessitas expostulauerit) vt per procuratorem accuset, quoniam huiusmodi accusatio & si de crimine fiat, non est tamen criminalis, sed quasi mixta inter ciuilem & criminalem, quanquam in præsentia principalium personarum securius procedatur.

De Arbitris.

CAP. LXXIV.

Arbiter varijs modis dicitur.

EX *summa iuris.* Quoniam prædictarum personarum litigia per sententiam arbitri terminantur: Hic quoque de arbitris inserendum videtur. Arbiter enim dicitur, in quem ab vtraque parte litigantium super pecuniaria quæstione compromittitur, vt inquisita veritate, sententia stabilis ac firma proferatur. Item arbiter est iudex, per electionem litigantium, à principe, vel ab alio delegatur. Item arbiter est iudex, qui necessitate à litigantibus electus est, loco iudicis declinati, propter causam suspicionis: ab istis licet appellare. Est iterum arbiter, id est arbitrator, in quem sine pœna compromittitur; & ab isto non appellatur, quia nulla est eius sententia, nec vlla ex ea actio datur. Est etiam arbiter compromissarius, in quem sub pœna compromittitur: ab isto quoque non appellatur, quia citra 10. dies licet à sententia lata recedere, citra omnem appellationem, ita quod pœna committatur; nisi sententia fuerit corroborata per subscriptionem litigantium, siue per alium consensum; sed post huiusmodi consensum, nullas vices sortitur appellatio. Item post decennium nulla est appellatio, quia per silentium litigãtium videtur arbitrium esse probatum, & in rem iudicatam quodammodo versa. *Ex præmissis* patet, quod arbiter non dicitur propriè iudex, quia priuatorũ consensus non facit iudicem cũ qui nullam habet iurisdictionem. Arbiter esse potest, qui non prohibetur: puta liber homo, paterfamilias, filiusfamilias. Prohibetur autem mulier, & quilibet iunior 20. annis: prohibetur etiam iudex ordinarius, seruus, furiosus, surdus, & mutus; non tamen libertus, vel infamis. *Notandum* verò, quod ex quo aliquis arbitrium in se susceperit, cõpellitur ab ordinario loci pronunciare secundum formam cõpromissi, nisi interuenirent inimicitię inter litigatores & arbitrum, vel occupatio rerũ, vel necessaria profectio vt munus aliquod exigat arbiter. Quod si arbiter inimicus fiat, & licet prohibitus arbitretur, obstabit exceptio doli, si pœnã patietur ab illo qui non paruit arbitrio. Apud arbitrũ quoque non habet locum reconuẽtio. *Item nota,* quod si pares sunt arbitri, diuersasque ferant sententias, neutra sententia valet. Ideoque statutum est, vt arbitri in impari numero eligantur. Si verò iudices delegati sunt, & pares, ac discordẽt in sententiis, tunc cõfirmabit superior quam voluerit. Si autem ordinarij sint, & pares, valebit sẽtẽtia lata pro reo, & hoc nisi in casibus, sc. in libertate, in matrimonio, & dote, in ambiguis, in testamento. Si verò sint impares valebit sententia lata à pluribus.

A quibus arbitris liceat appellare.

Quis poterit esse arbiter.

Arbiter potest compelli ab ordinario ad arbitrandum.

Quid agendum quando iudices sunt pares suffragijs.

Iterum de eodem.

CAP. LXXV.

Arbitri debent esse impares.

EX*tra.* 1. *de arbitris, c. sane.* Si ex communi placito episcoporũ, inter quos causa versatur, arbitros elegerint, aut vnus eligatur, aut tres. Et si tres elegerint, aut omnium sequantur sententiã, aut duorum. *Inno.* 3. Dilecti filij abbas & conuentus de Straden. Cisterc. or. sua nobis querela monstrarunt, quod cum inter eos ex vna parte, & hospitalarios ex altera, super vsuario cuiusdam nemoris quæstio verteretur, in Reginam Francorum fuit cõpromissum vtrinque, quę causæ meritis intellectis, arbitrium duxit per diffinitiuam sententiã promulgandũ: *& infra.* Quamuis autem secundum regulã iuris ciuilis fœminę à publicis officijs sint remotę; & alibi dicatur, quod licet summæ opinionis existant, si arbitrium susceperint, vel si patronæ inter libertos suos interposuerint audientiam, ab omni sint iudiciali exa-

Mulier præcellẽs in quibusdam locis potest esse arbiter.

A mine, vel ordine separãdæ, vt ex earum prolatione, nulla pœna aduersus earum contẽptores, nullaque pacti exceptio habeatur; quia tamen iuxta consuetudinẽ approbatam (quæ pro lege seruatur in partibus Gallicanis, fœminæ præcellẽtes, in subiectos suos ordinariam iurisdictionem habere noscantur: Mãdamus quatenus hospitalarios, vt arbitrium ipsum, præsertim cum Episcoporum pręsentia & consilio roboratũ, sicut proinde latum est, & ab vtraque parte sponte receptum obseruent; per pænam in compromisso statutam appellatione postposita compellatis. *Ex decretis causa* 3. *q.* 7. *c. Infamis, §. cognitores.* Nihil refert eum qui arbitrium suscipit, an sit intergræ famæ, an ignominiosus. Filius etiam in re patris arbiter esse potest, nam & iudicem eum esse posse plerisque placet: Si quis vero iudex sit, arbitriũ
B accipere eiusdem rei de qua iudex est, & in se compromitti iubere, prohibetur: & si sententiam dixerit non est danda pœnæ prosecutio. Seruus arbiter esse non valet, Libertinus potest.

Infamis potest esse arbiter, non autem iudex, aut seruus.

De legato, & eius officio.

CAP. LXXVI.

Quid legatus, & quodnam eius officium & iurisdictio.

EX *summa iuris.* Officium legati simile est officio delegati, quamuis latius sit. Legatus enim dicitur, cui aliqua patria, vel prouincia regẽda committitur, vt eius vice fungatur, à quo destinatur: vnde officium eius est ea explicare, vel expedire, quæ faceret ille qui eum legauit, exceptis his quæ speciali priuilegio Ro. ec. re-
C seruantur; vt est episcoporum depositio, vel eorum translatio, & similia. Hæc. n. legatis non competũt, nisi specialiter eis cõmittantur, præter absolutionem excommunicatorum, pro violenta iniectione manuum in clericum: hoc. n. competit eis, licet Papæ specialiter reseruetur. *Item* potest de causis illorum qui pertinent ad eius iurisdictionem cognoscere & diffinire, siue deuoluantur ad eum per appellationem, siue per querelã: nisi appelletur ad Papam, & tunc etiam appellationis causam audire posset, vt causam instructam ad Papam remitteret, non quod appellationi factę ad Papam derogaret. Potest etiam ecclesias vacantes conferre, procurationes vbicunque venerit exigere. Et si committantur ei duæ prouinciæ, potest in vna existens, in aliã iurisdictionem exercere. Neque vero potest episcopũ de-
D ponere, nec episcopatum dare, vel diuidere, nec de causa delegato commissa cognoscere. Iurisdictio legati durat quamdiu placet mittenti: finitur autem elapso termino, si ad terminum est data legatio; vel secuta reuocatione, vel morte alterius interueniente, siue cœpta sit legatio, siue non cœpta, si fuit personalis.

Item extra. 1. *de of. legati, cap. studuisti.* Cum mandatum speciale deroget generali, legatus commissionem factã alij specialiter, impedire non potest, & si secũdum formam mandati nostri sententia fuerit promulgata, non poterat ipse delegatus, nisi super hoc mandatum speciale acceperit eam quomodolibet irritare: ipsam tamẽ si rationabiliter lata fuerit, confirmare valebit, & executioni mandare. *Gregor.* 9. Excommunicatis pro iniectione manuum violenta, ecclesiæ Ro. legati, qui de ip-
E sius latere non mittuntur, extra prouinciam sibi commissam; vel ibidem, si huiusmodi manuum iniectores illuc contingat aliunde accedere, & qui ecclesiarum suarum prætextu, legationis sibi vendicant dignitatem, etiam subditis (quamuis in prouincia sua existentes) beneficium absolutionis impartiri non possunt, nisi de speciali mandato, illis & istis amplius à sede apostolica concedatur. *Idem.* Nemini dubium esse volumus, quin legatorum apostolicæ sedis statuta edita in prouincia sibi commissa, durent tanquam perpetua: licet eadem sint postea egressi: Secus autem si causas duxerint aliquibus delegandas: cum iurisdictio istorum expiret, si ante illorum discessum horum citatio non præcessit.

Legatus non potest impedire officium delegati.

Legati non à latere non possunt ordinari à potestate absoluere percussores clerici.

Statuta legati apostolici sunt perpetua.

De personis priuatis.

CAP. LXXVII.

EX *sum. iuris.* Personæ priuatæ sunt (vt largè dicā) quæ non sunt in dignitate aliqua constitutæ. Ad has autem iura pertinent respectu sui. Et harum multiplex est diuisio, quia quidam sunt liberi, quidam serui, item quidam ingenui, quidam libertini; item quidam sui iuris, quidam alieni iuris sunt. Quidam sunt in potestate dominorum; vt serui, quicquid acquirunt dominis acquirunt. Quidam vero in potestate patris, vt filii ex iustis nuptiis procreati. Item nepotes, vel filii scilicet filiorum, & cæteri descendendo filii, & non filiæ, si in potestate patris existant. Et nota quòd *matrimonium est viri ac mulieris coniunctio, indiuiduam vitæ consuetudinem retinens*; subaudi proposito, etsi non facto. Item in potestate nostra sunt illi quos in filios adoptamus, vt duntaxat si tempore adoptationis sui iuris sunt. Qui sui iuris sunt, alii sunt in tutela, alii in cura, alii neutro iure tenentur. *Et est tutela, ius ac potestas in capite libero, ad tuendum eum, qui propter ætatem se defendere nequit, iure ciuili data ac permissa.*

Personarum priuatarum diuisio. *Quinam esse in potestate alterius.* *Quid matrimonium.* *Quid tutela.*

Isido. ety lib. 9. Priuati dicuntur, qui sunt ab officiis curiæ, siue ab officiis publicis extranei; & ideo sic appellati: est n. nomen magistratum habenti contrarium. *Et regula iuris.* Fœminæ ab omnibus officiis ciuilibus vel publicis remotæ sunt; & ideo nec iudices esse possunt, nec magistratum gerere, nec postulare, nec pro alio interuenire, nec procuratores existere. Item impubes omnibus officiis ciuilibus debet abstinere. Furiosus nullum negotium contrahere potest. Popillus omnia tutore actore agere potest.

Quinam dicuntur priuati. *Mulieres nō possunt magistratū gerere, nec impuberes.*

De Seruis, & Ancillis.

CAP. LXXVIII.

ISidorus *vbi supra.* Serui dicti sunt a seruando &c. Require supra c. de mercenarijs &c. *Instit. vbi supra li. 1.* Omnes homines aut liberi sunt, aut serui. *Libertas est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi quod aut vi aut iure prohibetur. Seruitus est cōstitutio iuris gentiū, qua quis domino alieno contra naturā subijcitur.* Serui autem ex eo appellati sunt, quod Imperatores captiuos vendere iubēt, per hoc seruare, nec occidere solent: qui etiā mancipia dicti sunt, quod ab hostibus manu capiātur: Serui autē, aut nascuntur, aut fiunt: nascuntur ex Ancillis nostris, fiunt aut iure gentium, i. ex captiuitate; aut iure ciuili, cum homo liber maior 20. annis, ad pretium participandum sese venundari passus est. In seruorum conditione nulla differentia est. Domini in seruos vitæ necisque potestatem habent, & quicquid per seruum acquiritur, domino acquiritur. Nullis inde hominibus qui sub imperio nostro sunt, liceat sine causa legibus cognita, supra modum in seruos suos sæuire.

Quid libertas & seruitus. *Serui quidā ita nascūtur, quidā fiunt iure gentiū, aut ciuili.* *Non licet dominis nimis in seruos sæuire.*

Ex constitutione Antonij Pii. Qui Sine causa seruum occiderit, non minus puniri iubetur quam si alienum seruum occiderit. Item præcepit, vt si intolerabilis videatur sæuitia dominorum, cogantur seruos suos bonis conditionibus vendere, vt pretium domino daretur. etenim expedit reipub. ne quis re sua male vtatur. *Ex ff. li. 1. de his qui sui vel ali. iu. sunt. l. si dominus. Vlpi. ad Sab.* Adrianus Vmbritiam quandam matronā in quinquennium relegauit, quod ex leuissimis causis ancillam suam atrocissimè tractasset.

Regula iuris. In personam seruilem nulla cadit obligatio. Quod attinet ad ius ciuile, serui pro nullis habentur; non tamen ex iure naturali, quia quod ad ius naturale attinet, omnes homines æquales sunt. Cum seruis nulla est actio. Item qui in seruitute est, vsucapere non potest: cum enim possideatur, possidere non videtur. Item melior conditio nostra per seruos fieri potest, deterior fieri non potest. Item seruitutem ferè mortalitati comparauimus, itaque libertas omnibus rebus fauorabilior est, & æstimari non potest.

Vilis res est seruitus.

De Ingenuis.

CAP. LXXIX.

ISidorus *vbi supra.* Ingenui dicti sunt, qui in genere habent libertatem, non in facto, sicut liberti: vnde & eos Græci Eugenes vocant, quòd sint boni generis. *Instit. vbi supra li. 1.* In liberis autem multæ differentiæ sunt; aut enim Ingenui sunt, aut libertini. Ingenuus est is, qui statim vt natus est, liber est, siue ex duobus ingenuis constante matrimonio editus est, siue ex duobus Libertinis, siue ex altero Libertino, & altero Ingenuo. Si quis ex matre libera nascatur, patre verò seruo, Ingenuus nihilominus nascitur, quemadmodum qui ex matre libera, & incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est: sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et econtrario si libera conceperit, & post ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci: quia nō debet calamitas matris ei nocere, qui in vtero est. Sed si ancilla prægnans manumissa fit, & iterum ancilla facta peperit, probat Marcellus eum qui nascitur liberum nasci. Sufficit enim ei qui in vtero est, liberam matrem vel medio tempore habuisse.

Qui dicendi ingenui.

De Libertis, vel Libertinis.

CAP. LXXX.

LIbertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Manumissio autem est datio libertatis, nam quamdiu quis in seruitute est potestati suppositus est: At manumissus, liberatur à domini potestate. Libertas dari non potest minori 17. annis, nec liberum potest facere seruum, nisi qui 17. annum impleuerit, & 18. tetigerit. *Idem in lib. de singulis rebus per fideicom. relic.* Directa libertas tūc dari videtur, cum non ab alio seruum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in vsu habentur, peto, rogo, volo, mando, fidei tuæ committo: quę perinde singula firma sunt, ac si omnia in vnum congesta essent.

Qui liberti, & à quibus fieri possint.

Ex codice Theodosiano lib. 7. Sunt quædam species relictorum, quę priuilegiis gaudent, vt libertas. Libertas enim omnibus rebus fauorabilior est: Libertati fauere omnibus permissum est. Si duo sunt iudices, & diuersas sententias dederint, pro libertate constitutum obtinet. Si duo petant hominem aduersus diuersos iudices, & vnus pro libertate sententiam dederit, alter contra libertatem, coguntur consentire; cum tamen si dissenserint libertas conseruetur, parte pretii pręstita victori. Præscriptio 20. annorum pro libertate eatenus facit, vt & ciuem Romanum faciat; contra libertatem autem nulla temporis præscriptio opponitur.

Priuilegia libertatis.

Isidorus vbi supra. Libertus autem vocatus est, quasi liberatus: erat enim prius iugo seruitutis addictus. Libertorum autem filii apud antiquos libertini appellabantur, quasi de libertis nati. Nunc vero libertinus, aut a liberto factus, aut possessus. *Manumissus* dicitur quasi manu emissus, apud veteres enim quoties manumittebant, alapa percussos circumagebant, & liberos confirmabāt. *Dedititij* primum à deditione sunt nuncupati: Deditio enim dicitur, quando se, victi aut vincendi hostes, victoribus tradunt. Quibus hæc origo nominis fuit; dum quondam aduersus populum Ro. serui armis sumptis dimicassent, victi se dederunt, comprehensique varia turpitudine affecti sunt. Ex his quidam postea à dominis manumissi, propter suppliciorū notas quas manifeste perpessi sunt ad dignitatem ciuium Rom. peruenerūt: Liberti ante Romam conditam apud Latinos fiebant, nunquam per testamentū, sed per epistolā libertatem sumentes. Inde quia nec testamēto aliquid capere, nec suos hęredes facere poterant, ciues Romani postea sub consulibus per testamēta in Vrbe Romana effecti sūt. his primū aditus erat in vrbe Roma

Libertus vnde dictus. *Dedititij vnde dicti.*

commorari, cæteris autē libertis prohibebatur, ne vel A
in vrbe Roma, vel infra septimum ab vrbe milliarium
Manumissio fit multipliciter.
commanerent. *Ex summ. inuis.* In summa verò nota quod Manumissio fit multipliciter, aliquando quidem in secreto, cum dicit dominus seruo: Liber esto: aliquando verò coram iudice. Et si fiat ad hoc vt manumissus ordinetur, potius debet fieri coram ecclesiastico iudice quàm coram sæculari. Fit etiam in vltima voluntate; & hoc vel directè, puta cum in testamento dicitur à testatore: Titius seruus meus liber esto. Vel per fideicommissum, vt cum rogat hæredem suum, vel alium, vt manumittat aliquem seruum.

Quinam potest manumittere.
Manumittere potest qui rerum suarum administrationem habet. Minor etiam qui iam 20. annum compleuerit, inter viuos libertatem dare potest. In vltima quoque voluntate ex quo testari potest, manumittere potest. *Regula in.* In obscura B voluntate manumittentis, fauendum est libertati, quæ rebus omnibus fauorabilior est, & æstimari non potest.

De legitimis filijs & illegitimis.

CAP. LXXXI.

Filij quatuor modis appellãtur, & cur in legibus liberi dicantur.

ISidorus *vbi supra.* Quadripartitus est autem ordo filiorum, ita: Primogenitus, Vnigenitus, Medius, Nouissimus. Quatuor autem modis filij appellantur, natura, imitatione, adoptione, doctrina. Filij autem ideo in legibus liberi appellantur, vt hoc vocabulo secernãtur à seruis; quia sicut seruus in potestate est domini, sic filius in potestate patris. Ideo etiam filio fit emancipatio, vt sit liber à patre, sicut seruo fit manumissio, vt sit C liberatus à domino. Item liberi dicti, quia ex libero sunt matrimonio orti; nam filij ex libero & ancilla, seruilis conditionis sunt.

Naturales.
Naturales autem dicuntur ingenuarũ concubinarum filij, quos sola natura genuit, non honestas coniugij. Item pueri à pube.

Gemini.
Gemini sunt, non duo tantum simul nati, sed etiam plures: de geminis enim vno aborto, alter qui legitimè natus fuerit, Volpiscus nominatur.

Posthumus.
Posthumus verò vocatus, eo quod post humationem patris nascitur, id est, post obitum. Iste & defuncti nomen accepit; sic etenim lex voluit, vt qui post defunctum nascitur, defuncti nomine appelletur.

Nothus.
Nothus dicitur, qui de patre nobili, & matre ignobili gignitur, sicut ex concubina. Est autem hoc nomen Græcum, & in Latinitate deficit.

Spurius.
Huic contrarius est *Spurius*, qui de patre ignobili, & matre nobili nascitur. D Item dicitur spurius, patre incerto, matre vidua genitus. *Institutan. vbi supra lib. 1.* In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex nuptijs iustis procreauimus. *Nuptiæ autem siue matrimonium, est viri mulierisque coniunctio, indiuiduam consuetudinem vitæ retinens. Ex ff. lib. 1. de statu hominũ. Celsus lib. 29 ff.* Cum legitimæ nuptiæ factæ sunt, patrem liberi sequuntur:

Vulgo quæsitus matrem sequitur.
Vulgo quæsitus matrem sequitur. *Modestinus lib. 1. Pandectarum, tit. eo.* Vulgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare non possunt; vel qui possunt quidem, sed eum habent quem habere non licet, qui & spurij appellãtur. *Ex lib. 1. Pandectarum, tit. eo. Vlpianus lib. 27. ad Sabi.* Lex naturæ hæc est, vt qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequitur, E nisi lex specialis aliud inducat.

De filijs adoptiuis.

CAP. LXXXII.

ISidor. *vbi supra.* Adoptiuus filius est, qui aut patre iusto, aut auo, aut proauo, cuius potestate per mancipationem est traditus in alienam potestatem, quia vtriusque fert nomen; vt Fabius Æmilius, vel Scipio Paulinus.

Quid adoptio & quotuplex.
Ex summa de casibus. Adoptio est extraneæ personæ in filium, vel in nepotem, vel deinceps assumptio legitima. Species eius sunt duæ, vna dicitur arrogatio, alia simplex adoptio. Arrogatur ille qui sui iuris est, id est qui non habet patrem; vel si habet, emancipatus est, & transit in potestatem arrogantis; & ista fieri debent auctoritate principis. Adoptatur ille qui est in potestate sui patris, & ideo non transit in potestatem adoptantis; & hoc fit imperio magistratus.

Quinam adoptare possit, & qui non.
Adoptare potest paterfamilias, qui sui iuris est, & qui generare potest. Nam qui generare non potest, si hoc est propter aliquod impedimentum naturale, non poterit adoptare, vt frigidi, & à natura eunuchi. Secus si esset propter impedimentum accidentale, vt spado, siue gallinacius, vel gladio castratus. Item nec ille qui minor est 20. annis, nisi iusta causa interueniente. Mulier verò adoptare non potest, nisi ex rescripto principis in solatium filiorum amissorum ei concedatur.

Quilibet potest adoptari.
Potest adoptari quilibet, tam masculus, quàm fœmina, dummodo sit minoris ætatis patre adoptiuo, ita quod filius eius naturalis esse possit.

Effectus adoptionis est, vt ille qui adoptatur, per omnia quasi filius habeatur, ita vt etiam ab intestato succedat. *Item* arrogatus, & eius filij vel nepotes, si quos in potestate habet, transeunt in potestatem arrogantis; quod non est in eo qui adoptatur. Item arrogator tenetur relinquere filio arrogato, quartam partem omnium bonorum quę habet, siue in testamento, siue aliàs cum velit emancipare; sed adoptator adoptiuo nihil tenetur relinquere, nisi velit.

Tres sunt species adoptionis.
Species adoptionis sunt tres, vna quasi descendentium, alia quasi ex latere venientium, tertia quæ legalis affinitas dici potest, de qua scilicet dicetur infra, tractatu de impedimentis matrimonij.

Adoptãs debet præcedere adoptiuum annis 18.
Institutanus vbi supra. Minor maiorem adoptare non potest: adoptio enim naturam imitatur, & pro monstro est, vt maior sit filius quam pater: debet itaque is qui sibi per arrogationem, vel optionem filium facit plena pubertate, id est, 18. annis præcedere. *Idem in libro 3.* In acquisitione quę fit per arrogationem, nihil aliud nisi tantummodo vsus fructus, tam naturalibus patribus, quàm adoptiuis, per filiosfamilias acquiritur, in his rebus quæ extrinsecus obueniunt filijs, dominio eis integro seruato. *Ex lib. Pandectarum de eman. & adop. Vlpian. lib. 26. ad Sabin.* Inquirendum est, ne fortè turpis causa arrogandi subsit: Eorum dumtaxat pupillorum arrogatio permittenda est his, quæ vel naturali cognatione, vel sanctissima affectione ducti adoptant; cęterorum prohibenda.

De Patribus, & Auis, & Nepotibus.

CAP. LXXXIII.

Pater vnde dictus.
ISidor. *vbi supra. Pater* dictus, eo quod patratione peracta filium procreet: Patratio enim est rei venereæ consummatio.

Mater.
Mater dicitur quasi materia; nam pater causa est. *Paterfamilias* autem dicitur, eo quod omnibus in familia sua positis seruis (vt pater filiis) paterna dilectione consulat, seruorumque conditionem à filiorum affectu non discernat; sed quasi vnum membrum amplectatur. Qui autem iniquè dominatur in seruis, hoc nomine nequaquam reputet appellari.

Auus.
Auus, patris pater est, ab æuo dictus, id est ab antiquitate. *Proauus*, aui pater, est quasi prope auum. *Abauus*, proaui pater, iam longe ab auo. Atauus, abaui pater. *Tritauus*, ataui pater, quasi tetrauus, idest quartus supra auum. Sed tritauus vltimum cognationis nomen est. Familia enim oritur à patre, & terminatur in tritauo.

Nepos.
Nepos est, qui ex filio natus est: dicitur enim nepos, quasi natus post, primum enim filius nascitur, deinde nepos. Pronepos est, qui ex nepote conceptus & natus est. Et dicitur pronepos, quasi natus porrò post. Abnepos dicitur quia seiungitur à nepote; est enim inter illum & nepotem pronepos. Adnepos abnepotis filius. Trinepos, adnepotis filius: quia post nepotem quartus in ordine est, quasi teranepos.

De Cognatis & Affinibus

CAP. LXXXIIII.

IVstinia. *vbi supra.* Agnati sunt, qui per masculini sexus personas cognatione iunguntur, cognati qui per fœminini. *Idem in libro 3.* Vulgo quęsiti agnatos

Agnatio est à patre, cognatio à matre.

non habent, quia agnatio est à patre, cognatos tamen habent, quia cognatio à matre est; Hi autem nullum habere patrem intelliguntur. A

Isido. vbi supra. Agnati dicti sunt, eo quod accedant pro natis dum desunt filij: qui ideo prius in agente agnoscuntur, quia veniunt per virilis sexus personas; vt frater eodem patre natus, vel fratris filius, vel nepos ex eodem; item patruus. Quatuor autem modis in scripturis diuinis fratres dici solent, natura, gente, cognatione, affectu. *Germanus* ita intelligitur vt germanus, eadem ex genitrice manans. *Soror* autem vt frater; nam soror ex eodem semine, dicta quod sola cum fratribus in sorte agnationis habeatur. *Fratres patrueles* dicuntur, quia patres eorum germani fratres inter se fuerunt. *Consobrini* vocantur, quia aut ex sorore & fratre, aut ex duabus sororibus sunt nati, quasi consorini. *Fratrueles* autem materteræ filij sunt. *Sobrini* consobrinorum filij. *Patruus* frater patris est; *auunculus* est matris frater; cuius nomen formam diminutiui habere videtur, quia ab auo venire monstratur: *Amita* est soror patris, quasi alia mater. *Matertera* est soror matris, quasi mater altera. *Socer* est qui filiã dedit. *Gener* est qui filiam duxit. *Vitricus* est qui vxorem, ex alio viro filium vel filiam habentem, duxit; & dicitur vitricus quasi nouitricus, eo quod à matre superducatur nouus. *Priuignus* qui ex alio patre natus est; & priuignus dici putatur, quasi primigenius, quasi prius genitus. B

Quatuor modis dicuntur fratres in scriptura. Vnde dicta germana soror, fratres patrueles, cõsobrini, &c.

De Hæredibus

CAP. LXXXV.

Hæres vnde dictus.

ISidorus vbi supra. Hæredis nomen imposuit census æris, soluit enim tributum auctoris. *Idem libro 5.* Cretio est certus dierum numerus, in quo constitutus hæres, aut accipit hæreditatem, aut finito tempore cretionis excluditur, nec liberum illi est vltra capiendę hęreditatis; cretio autem appellata quasi decretio. C

Hæredes triplices.

Instit. vbi supra lib. 2. Hæredes aut necessarij dicuntur, aut quasi sui & necessarij, aut extranei. *Necessarius hæres* est seruus hæres institutus: Ideo sic appellatus, quia velit nolit omnino post mortem testatoris protinus liber, necessarius hæres fit. *Sui & necessarij* hæredes sunt filius & filia, nepos & neptis ex filio, & deinceps cęteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint: sui, quia domestici. Necessarij vero qui omni modo velint nolint, tam ab intestato, quam ex testamento hęredes sunt, ex lege 12. tabularum tantum. Cęteri qui testatoris iuri subiecti non sunt, *extranei* dicuntur, etiam liberi qui in potestate eius non sunt. *Nota* emancipatos liberos iure ciuili ad bona parentis non admitti; similiter adoptiuos emancipatos ad bona patris adoptiui iure ciuili non admitti. Bonorum autem possessio est ius, quod me facit defuncti rem aut possidere, aut expetere. D

Emancipati non succedũt parenti iure ciuili.

Idem in lib. 3. Tertyllianum senatusconsultum Adriani tempore fuit, quo cognoscimus, quod matri competat de filij successione intestati mortui: Inquit enim: Licet vulgo autem quæsitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertylliano senatusconsulto admitti. Orphitianum autem senatusconsultum diui Marci temporibus factum est, Orphitio & Rufo consulibus, quo cognoscimus quemadmodum matribus à filijs succedatur: & dicitur ibi matri succedere vulgo quæsitos, si tamen illustris non sit, nam si illustris fuerit, & legitimos filios habuerit, illi excluduntur. *Regula iu.* Qui in ius dominiumve alterius succedit, eius iure vti debet. Hæredem eiusdem potestatis iurisque esse, cuius fuit defunctus, constat. Ea quæ in partes diuidi non possunt, solida à singulis hæredibus debentur. Priuilegia quędam causæ sunt, quędam personæ, & ideo quędam ad hæredem transmittuntur quæ causæ sunt, quæ vero personę sunt ad hæredem non transeunt. Nemo plus commodi hæredi suo reliquit, quam ipse habuit. In contractibus, quibus doli mali præstatio, vel bona fides inest, hæres in solidũ tenetur. E

Mater succedit filio illegitimo, & contra.

Quid iuris & obligationis in hæredẽ transeat.

De Personis legitimis ad hæreditatem admittendis.

CAP. LXXXVI.

Hæreditates legitimis personis vsque ad decimum gradum cõpetunt.

IVstinianus vbi supra. Legitimis personis hæreditates vsque ad decimum gradum competunt. Patruus est frater patris, qui Græce *patròs* vocatur: Auunculus frater matris; Amita soror patris; Matertera soror matris, Patruus magnus aui frater: Amita magna aui soror: Auunculus magnus auiæ frater: Matertera magna aui soror. Consobrinus & consobrina, qui queve ex fratribus aut sororibus progenerantur: quidã tamen cõsobrinos, eos proprie putãt dici, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consorinos: Eos vero qui ex duobus fratribus, proprie fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filię nascuntur, sorores patrueles appellantur. Qui ex fratre & sorore progenerãtur, Amitinos proprie dici putant. Amitę tuæ filij, consobrinum te appellant: tu illos amitinos. Propatruus, & proamita, proaui frater & soror. Proauunculus & promatertera, proauię frater & soror. Abpatruus & abamita, abaui frater & soror. Abauunculus & abmatertera, abauiæ frater & soror. In primo gradu supra sunt pater & mater, in secundo auus & auia, in tertio proauus & proauia, in quarto abauus & abauia, in quinto atauus & atauia, in sexto tritauus & tritauia. Infra sunt filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos.

Gradus cognationis numerantur.

De Tutoribus Pupillorum, & Curatoribus.

CAP. LXXXVII.

Quid tutela & in quem annum protendatur.

IDem in libro 1. *Tutela est (vt Seruius diffiniuit) ius ac potestas in capite libero, ad tuendum eum qui propter ętatem se defendere nequit, iure ciuili data, ac permissa:* masculi vero puberes, & fœminæ viripotentes, vsque ad 25. annum completum curatores accipiunt; qui licet puberes sint, adhuc tamen huius ętatis sunt, vt negotia sua curare non possunt. Inuiti adolescentes curatores non accipiunt, præterquam in litem. *Idem libro primo de legitima patronorum tutela l. vnica.* Regula dicit, Plerumque vbi est successionis emolumentum, vbi & tutelæ onus incumbit.

Ex sum. iuris. Tutores ergo sunt, qui tuendi vim & potestatem habẽt; vnde dicuntur tutores, quasi tuitores, vel defensores. Ista durat in pupillari ætate, & si pupillus est masculus, vsque ad 14. annum completum fœminæ vsque ad 12; tunc enim dicuntur viripotentes: In cura vero sunt tempore pubertatis, quod est in masculo à 14. anno, in fœminis à 12. vsque ad 25. Et nota quod tutor quandoque datur à patre, quandoque à iudice. Curator à patre nõ datur, sed datus confirmatur. Item curator inuito adolescenti non datur, pręterquam ad litem.

Tutor est vsque ad pubertatem, curator vsque ad 25. annũ. Ille quandoque datur à patre hic non nisi à iudice, nec adolescente inuito præter quam ad litẽ.

Ex Digest. libro 4. de mino. 25. an. l. prima Prætor edicit, *quod cum minore 25. annis natu gestum erit, vti quęque res erit animaduertam:* Naturalem secutus æquitatem hoc edictum proposuit. quo tutelam minorum suscepit. Nam cum inter omnes constet fragile esse & infirmum huius ætatis consilium, & multis captionibus suppositum, multorum insidijs expositum; auxilium eis prætor hoc edicto pollicitus est, & aduersus captiones opitulationem. Nam post hoc tempus compleri virilem vigorem constat: & ideo hodie vsque in hanc ætatem adolescentes curatorum auxilio reguntur, nec ante rei administratio committi eis debet, quamuis rem suam bene gerentibus. *Vlpianus l. ait prætor.* §. Hodie hoc iure vtimur, vt in lucro minoribus succurratur. *Pomponius lege & si sine dolo. paragrapho quæsitum.* In rebus quæ fortuitis casibus subiectæ sunt, non est minoribus aduersus emptorem succurendum; nisi aut sordes, aut euidens gratia tutorum siue curatorum doceatur. Susceptam tutelam non alij solent deponere, quam qui trans mare causa reipub. absunt, vel hi qui circa principes sunt occupati. *Paulus libro 9. ad edict.*

In quibusdã casibus non est minori aduersus emptorem succurrendum.

ad edict. Planè quamdiu is qui à minore rem accepit, aut hæres eius idoneus sit; nihil inquit noui constituendum est in eum, qui rem bona fide emerit.

Vlpianus l. in causa cognitione. Si communi auxilio, & mero iure munitus sit non debet ei tribui extraordinarium auxilium, vtputa cum pupillo contractum est sine tutoris auctoritate, nec locupletior factus est, & generaliter vbi contractus non valet, pro certo prætor non debet se interponere. *Paulus l. cum mandato.* Si procuratorio nomine minor circunscriptus sit, imputari debet hoc domino, qui tali commisit sua negotia. *Triphonius l. auxilium.* Nulla est ætatis excusatio aduersus præcepta legum, quę dum leges inuocat, contra eas committit. *Regula iuris.* Neque interdicto, neque in cæteris causis, pupillo nocere oportet dolum tutoris, siue soluendo est, siue non est.

Dolus tutoris pupillo nocere non debet.

De rebus ad quas spectat ius.

CAP. LXXXVIII.

EX *summa iuris.* Viso de iure ad personas spectante, videndum est de iure ad res pertinente, siue in rebus nobis competente. Rerum multiplex est diuisio; nam alię sunt sanctę, aliæ sacræ, aliæ religiosæ. Item alię publicæ, aliæ communes. Item aliæ vniuersitatis, aliæ singulorum, aliæ nullius. Item aliæ in nostro patrimonio, aliæ extra patrimonium. Item aliæ nec in patrimonio, nec extra patrimonium. Item aliæ corporales, aliæ incorporales.

Varia rerum diuisiones.

Isidorus vbi supra lib. 5. Res sunt quæ in nostro iure consistunt, iura autem sunt quę à nobis iustè possidentur, quod autem malè possidetur alienum est. Malè autem possidet, qui vel malè suis vtitur, vel aliena præsumit. Possidet autem iustè, qui non irretitur cupiditate; qui autem cupiditate tenetur, possessus est, non possessor. Peculium à pecudibus dictum, in quibus veterum constabat vniuersa substantia. *Regula iuris.* Bona fides possidenti tantundem præstat, quantum veritas. Quoties lex impedimento non est, qui actionem iudice comparauit, bonę fidei possessor est. *Paulus lib. 2. Institut.* Res aliæ diuini iuris, aliæ humani: Primæ in nullius bonis sunt. Quæ autem humani iuris sunt, alię publicæ, aliæ priuatæ. Publicæ non sunt in bonis alicuius sed vniuersitatis sunt. Priuatæ quæ singulorum sunt, quædam corporales sunt, id est quę tangi possunt; quędam incorporales, quæ tangi non possunt, & in iure cõsistũt: vt hæreditas, vsusfructus, obligationes & similia.

Quis censendus bene vel male possidere.

Res quædam publica, quædam priuata, &c.

De rebus sacris.

CAP. LXXXIX.

EX *summa iuris.* *Sanctæ res* sunt sanctorum martyrum reliquiæ. Item muri, & portæ ciuitatum & municipiorum sanctæ dicuntur. Et est sanctum, quod ab iniuria hominum defensum & munitum est: pœna enim grauissima constituta est contra eos qui prædicta violauerint. Communi vsu, homines bonæ vitæ, & dignitatis eximię, dicimus sanctos esse. Et tantum valet sanctus, quantum firmus, siue mundus, cum personæ attribuitur. *Sacræ* sunt, quæ ritè ac publicè per Pontifices consecratę sunt; vt ecclesię, & alia quę ad ministerium Dei ritè dedicatæ sunt, vt Cruces, Calices, Vestimenta, & similia. *Religiosæ res* sunt loca in quibus aliqui sepulti sunt, etiam si serui sint, nisi fortè ille qui sepultus est in loco, siue liber, siue seruus, capitali sententia punitus sit; vel nisi talis erat, quod non debeat lugeri, vt proditor patriæ suæ. *Et nota* quod sufficit saltẽ caput hominis sepeliri in loco, ad hoc quod sit religiosus; ita tamen si eo animo sepelitur, quod ibi perpetuo esset: nam si sepeliatur quis causa transferendi alias, non est locus religiosus. *Item* religiosæ dicuntur domus religiosorum, & ipsi inhabitantes religiosi dicuntur, à religãdo passiuè, quia religati siue astricti sunt certa regula, puta B. Benedicti, vel alia per sedem Apost. approbata. *Martianus lib. 4. regularum.* Sanctum est, quod ab iniuria hominum defensum atque munitum est. *Vlpianus lib. 18. ad ed.* Sacer locus est locus consecratus. Sacrarium, locus in quo sacra reponuntur, quod etiam in ædificio priuato esse potest. Muros municipales nec reficere licet, sine principis vel præsidis auctoritate, nec aliquid eis coniungere vel supponere. Res sacra non recipit æstimationem. *Pomponius lib. 2. ex varijs lectionibus.* Si quis muros violauerit, capite puniatur; sicuti qui qui transcenderet scalis admotis, vel alia qualibet ratione; nam ciues Romanos aliàs quàm per portas egredi vel ingredi non licet, cum illud hostile, & abominandum sit.

Quæ res dicẽda sancta, sacra, religiosa.

Religiosi dicti, quia religati certa regula.

Crimen est capitale muros transcẽdere.

Iterum de eodem.

CAP. XC.

VLinianus vbi supra. Sacræ res sunt quæ ritè per Põtifices Deo consecratæ sunt, vt ædes sacræ, & dona quæ ritè ad ministerium Dei dedicata sunt, quæ etiam per nostram constitutionem alienari & obligari prohibemus, excepta causa redẽptionis captiuorum. Si quis auctoritate sua locum quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum: locus autem in quo sacræ ædes ædificatæ sunt, etiam dirupto ædificio, adhuc sacer locus manet, vt Papianus scripsit. Religiosum locum vnusquisque sua volũtate facit, dum mortuum infert in locum suum: in communem autem locum purum, inuito socio inferre non licet: In commune verò sepulchrum, etiam inuitis cæteris inferre licet. Item si alienus vsusfructus est; proprietarium placet, nisi consentiente vsufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum concedente domino licet inferre; & licet postea ratũ nõ habuerit, quoniam illatus est mortuus, tamen sine consensu eius, religiosus locus fit. Sanctæ quoque res sunt veluti muri & portæ. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros sanctos deliquerint: ideo legum eas partes, quibus pœnam constituimus aduersus eos qui contra legem fecerint, sanctiones vocamus.

Res sacræ nõ possunt alienari.

Locus fit religiosus per sepulturam mortui in ipso.

Cur muri & portæ dicuntur sancta.

De rebus publicis, & communibus.

CAP XCI.

QVædam naturali iure communia sunt omnium, quædam publica. Communia sunt, vt aer, & aqua profluens, & mare, & per hoc littora maris. Flumina omnia & portus, publica sunt; ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. Littus maris est, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. Riparũ quoque vsus publicus, & portus, iure gentiũ est, sicut fluminis. Itaque nauẽ ad eas ripas applicare, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen nauigare: sed proprietas earum illorum est, quorum prædijs adhærent; qua de causa arbores in ijsdem natæ eorundem sunt. Littorum quoque vsus publicus iure gentium est, sicut ipsius maris; & ob id quibuslibet liberum esse casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare, & ex mari deducere. Proprietas eorum nullius est, sed eiusdem iuris est cuius est mare, & quę mari subiacet terra vel arena.

Quæ res cõmunes & quæ publicæ.

Vsus riparũ est iure gentium cõmunis, sed proprietas est illorum, quorũ prædijs adhærent.

Ex summa iuris. Publica sunt flumina omnia, & portus: riparum quoque vsus publicus est, sicut & fluminis. Communia sunt quæ iure naturali sunt omnium, vt aer, aqua profluens, & mare; ac per omnia littora maris. Et caue, quia idem videtur commune & publicum, quod quidam concesserunt, sed non est verũ; quia commune est, quod quis occupatione, vel apprehensione suum facit, vt quantum quis de aere attrahit, tantum suum faciat; publicum est cuius vsus est publicus, nec occupanti conceditur, vnde occupantis non fit.

Discrimen inter cõmune & publicum.

De

De rebus vniuersitatis, & singulorum, & his quę sunt extra patrimonium.

CAP. XCII.

Quę res sunt vniuersitatis seu communitatis, & quę singulorum.

VNiuersitatis vero sunt theatra, idest palatia, siue domus communitatis, & stadia, & si qua alia sunt communia ciuitatum, vel alicuius vniuersitatis. Idem dici potest de rebus collegiorum, vel capitulorum, quia ipsius collegij sunt, non singulorum: vnde canonicus potest ferre testimonium in causa capituli, quia non est sua: nam in re sua, nullus idoneus testis habetur. *Singulorum* res sunt, quarum quilibet dominium habet; quod quidem dominiũ traditionibus, & vsucapionibus, multisque alijs modis acquiritur; & tales res bona nostra vocantur, & in nostro patrimonio esse dicuntur.

Quędam res sunt extra patrimoniũ & quędam nec intra, nec extra.

Extra patrimonium sunt res sacrosanctæ & religiosæ, quæ etiam nullius esse dicuntur: nam quod diuini iuris est, id nullius in bonis est. *Res vero* quæ nec in patrimonio, nec extra patrimonium sunt, sicut vsus fructus, seruitutes tam rusticorum quam vrbanorum prædiorum idem de iure patronatus; nam istæ seruitutes, vel ius patronatus, per se sine prædio vel patrimonio non venduntur, & ideo non dicuntur esse in bonis *Item* nõ sunt extra bona, cum cõtra non possidentes, exceptionẽ; contra possidentes actionẽ ad eas recuperandas habeamus. quid autẽ sit exceptio, quid actio patebit infra.

De rebus quæ nullius sunt & occupanti concessæ sunt.

CAP. XCIII.

Quod in nullius dominio est vt fera, occupanti conceditur.

IVlianus *lib.* 2. Quod autem antea nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest feras bestias, volucres, & pisces, vtrum in suo fundo quisque capiat, an alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur, venandi aut aucupandi gratia, potest à domino, si is præuiderit prohiberi ne ingrediatur. Quidquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur: cum vero euaserit custodiam tuam, & in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit, & rursum occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita in conspectu tuo sit, vt difficilis sit eius persecutio.

Apes inter feras reputãtur.

Apium natura fera est: Itaque quę in arbore tua consederint, antequam à te aluco includantur, non magis tuæ esse intelliguntur, quam volucres quæ in tua arbore nidum fecerint. Ideoque si alius eas incluserit, ipse earum dominus erit. Fauos quoque si quos effecerint, quilibet eximere potest. Planè integra re priusquam eximantur, si præuideris ingredientem in fundum tuum, poteris eum iure prohibere ne ingrediatur. Examen ex aluco tuo si euolauit, eousque tuum esse intelligitur, donec in conspectu tuo est, nec difficilis eius persecutio est: Alioquin occupantis fit.

Pauones & palumbæ sũt feræ, vti etiã cerui.

Pauonum & palumbarum fera natura est, nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine auolare & reuolare solent. Nam & apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque ita quidam mansuetos habent, vt in siluas ire & redire soleant, & ipsorum feram esse naturam nemo negat. In his autem animalibus, quæ ex consurtudine abire, & redire salent, talis regula probata est, vt eousque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant; nam si animum reuertendi habere desierint, tua esse desinunt, & fiunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint.

Gallinæ & anseres domestici non sunt feræ.

Gallinarum & Anserum non est fera natura; nam alię sunt gallinæ, quas feras vocamus, & alij anseres, quos feros appellamus: & ideo si anseres tui, aut gallinæ tuę, aliquo casu turbati, turbatęve euolauerint; licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen in loco sunt, tui tuæve esse non desinunt; & qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum cõmittere intelligitur.

Adhuc de eodem.

CAP. XCIV.

Capta ab hostibus nostra sunt necnon gemmæ inuenta, &c.

ITem ea quæ ab hostibus capimus, iure gentium statim nostra sunt, adeo quidem vt & liberi homines in seruitutem nostram deducantur; qui tamen si euaserint nostram potestatem, & ad suos reuersi fuerint, pristinum statum recipiunt. Lapilli & gemmæ, & cætera quæ inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. Quæ ex animalibus domino tuo subiectis nata sunt, tua sunt. Quæ per alluuionem agro tuo flumen adiecit, tibi acquiruntur; est autem alluuio incrementum latens. Per alluuionem autem id videtur adiici, quod ita paulatim adiicitur, vt intelligere non possis quantũ quoque momento temporis adiiciatur. Quod si vis fluminis partem aliquã ex tuo prędio detraxerit, & vicino prædio applicauerit, palã est eam tuã permanere. Planè si longiori tẽpore fundo vicini hæserit, arboresque quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitæ. Insula quæ in mari nata est (quod raro accidit) occupantis fit. *Glo. Et hic est casus, in quo publica res, sine permissu principis fit priuata. Si gregis* vsumfructũ quis habeat in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet, & in vinearum demortuarum vel arborum locum, aliàs debet substituere; rectè.n. colere debet, & quasi bonus paterfamilias vti debet. *Thesauros* quos quisq; in loco suo inuenerit, Imperator Adrianus naturalẽ æquitatẽ secutus, ei concessit qui inuenerit: *Idemq;* statuit, si quis in sacro, aut in religioso loco fortuito casu inuenerit: at si quis in alieno loco, nõ data ad hoc opera, sed fortuito inuenerit; dimidiũ soli domino concessit & dimidium inuẽtori. *Glo. Quod si data ad hoc opera inuenerit, non solum nihil inde consequitur, sed etiã punitur.* Si quis in Cęsaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium Cęsaris erit. *Ex sum. in.* In summa verò nota, quod 5. modis res dicuntur esse nullius: *Consensu populi,* vt res sacræ & religiosæ. *Natura,* vt homo liber, & syluestria omnia, & similia; vt pisces, & huiusmodi. *Facto,* vt res pro derelicto habita, puta cũ quis metu tẽpestatis proiicit res in mare, vel pro aliquo periculo etiam in terra, vel volũtate derelinquit aliquid quod suum erat, sine spe rehabendi. *Casu,* vt hæreditas iacens; puta cum mortuus est aliquis & relinquit hæredẽ, antequam hæres adeat hæreditatem, hæreditas dicitur in nullius bonis esse. *Item tẽpore,* vt thesaurus, puta cũ aliqua pecunia, vel argentum, vel aurum abscõditum est, nec quod ibi sit, extat hominis qui reposuit, vel aliorum memoria.

Qui habet vsumfructũ gregis, debet substituere ex fœtu in locũ demortuorũ capitum.

Thesaurus in proprio fundo inuentus est inuentoris, in alieno dimidium tantũ.

Quinque modis res dicuntur esse nullius.

De rebus incorporalibus, & primo de hęreditate.

CAP. XCV.

Res quędam corporales, quędam incorporales.

EX *sum. iuris.* Item rerũ aliæ sunt corporales, puta quę sui natura tãgi possunt, vt homo, fundus, vestis aurum, & aliæ innumerabiles res. Aliæ incorporales sunt, quæ tangi non possunt, vt ea quæ in iure consistũt vt hęreditas, vsusfructus, vsus, & obligationes quoquo modo contractæ, seruitutes prędiorũ, iuspatronatus, vsucapiones, præscriptiones, obligationes quoque contractæ *Isid. 5. l.* Hæreditas est res quæ morte alicuius ad quempiã peruenit, vel legato ex testamẽto, vel possessione recepta. *Regula iuris.* Hæreditas nihil aliud est quã successio in vniuersum ius quod defunctus habuit. *Ex Digest. lib. 5.* Pro hęrede possidet, qui putat se hæredẽ esse & non est, vt ait *Vlpianus lib. 5. ad edict.* Vel qui scit se non esse, pro possessore vero possidet, vt prædo. Si à furioso emero sciens pro possessore possideo. Qui sciens emit alienam hæreditatẽ, pro possessore possidet, & sic peti posse ab eo hæreditatẽ, vt aiũt quidam: sed nemo prędo est, qui pretium soluit. In hæreditate continentur vniuersę res hęreditarię, siue iura, siue corpora sint, & etiam res pignori datæ, vel cõmodatæ, vel depositę.

Quid hæreditas.

Qui alienam adit hæreditatem pro possessore possidet.

Caius lib. 6. ad edict. prouinc. Deperditum intelligitur, quod in rerum natura esse desijt. Diminutum quod vsucaptum est, & ob id de hæreditate exijt. *Vlpianus in eodem.* Quod quis suo nomine soluit, non debitoris debitorem nõ liberat: iustus autẽ possessor proculdubio

debebit

debebit deducere quod sibi debetur: sicut autem sumptum quē fecit deducit, ita si facere debuit, & non fecit culpę huius reddat rationē, nisi bonę fidei possessor est. tunc enim quia quasi rem suam neglexit, nulli quærelę subiectus est ante petitam hæreditatem; postea verò & ipse prædo est. *Paulus.* Fructus hæreditatis intelliguntur deductis impensis, quæ quærendorum conseruandorumque gratia fiunt, quod non solum in bonæ fidei possessoribus naturalis ratio expostulat, verum & in prædonibus.

Fructus hæreditatis sūt qui restant deductis impensis.

Vlpianus lib. 15. ad ed. Quod si sumptus quidem fecit, nihil autem percepit fructuum, æquissimum erit rationem horum quoque in bonę fidei possessoribus haberi: quod de impensis necessarijs & vtilibus, non voluntariis intelligendum est. Prædo verò fructus suos non facit, sed auget hæreditatem. Ipse quoque de se queri debet, qui sciens in rem alienam impendit: sed benignius est in huius quidem persona haberi rationem; non enim debet petitor ex aliena iactura lucrum facere; & idipsum officio iudicis continebitur.

Sibi debet imputare qui in rem alienā sumptus impendit.

Papianus libro 6. quæstionum. Quamuis stricto iure, nulla teneantur actione hæredes ad monumentum faciendum, tamen principali vel Pontificali auctoritate compellitur, ad obsequium supremæ voluntatis. *Hermogenianus libro 2. iuris epitomatum.* Si possessor ex hæreditate inhonestos habuit quæstus, hos etiam restituere cogetur. *Iulianus.* Cum prædia vrbana & rustica, negligentia possessorum peiora facta sunt, litis æstimationem earum rerum quanto peiores factæ sunt, possessores pati debent.

De vsufructu, & vsu,

CAP. XCVI.

EX *Digestis 7. libro Martianus libro 2. re.* Seruitutes aut personarum sunt, vt vsus, & vsusfructus; aut rerum, vt seruitutes rusticorum prædiorum, & vrbanorum. *Paulus 3. lib. ad Vitellium.* Vsusfructus est ius alienis rebus vtendi & fruendi, salua rerum substantia. *Celsus libro 19. Digestorum.* Est enim vsusfructus ius in corpore, quo sublato & ipsum tolli necesse est. *Cassius libro 17. iuris ciuilis.* Vsufructuarius rei, boni viri arbitratu vti & frui debet.

Quid vsusfructus.

Vlpianus. Vsufructuarius, vel ipse frui ea re, vel locare vel vēdere potest, vel alij fruendam concedere. *Labeo ait,* Vsufructuarium in omnibus rebus mobilibus, eum modum tenere debere, ne sua feritate vel sæuitia eam corrūpat, alioquin lege Aquilia conueniendum. *Iul. ait:* Fructuarius acquirere quidem fundo seruitutem non potest, retinere autem potest; & si fortè fuerit, non vtente fructuario, amissa, hoc quoque nomine tenebitur. Proprietatis autem dominus, etiam non consentiente fructuario, seruitutem fundo imponere potest, nisi vt ait Paulus, per hoc fiat deterior fructuarij conditio; veluti si talem seruitutem vicino concesserit, ius sibi non esse alteri tollere. Cum partis bonorum vsusfructus legatur, si non sit specialiter partis facta mentio, dimidia pars bonorum continetur.

Fructuarius deb. rē debite tractare sub pœna cōmentionis.

Paulus, alias Neratius, libro 3. membranarum. Syluam cæduam, etiamsi intempestiuè cæsa sit, in fructu esse constat, sicut olea immatura lecta. Item fœnum immaturum lectum, in fructu est. Centum anni pro longæuitate habentur. *Vlpianus libro 1.* Ex municipio, cui vsusfructus legatus est, etiam inuito hęrede eum extraneo vendere potest. *Pomponius libro 5. ad Sab.* Si areæ vsusfructus legatus sit, mihi possum ibi casam ædificare, custodiæ causa earum rerum quæ in area sunt. *Caius libro 7. ad edict. prouinciale.* Caro & corium mortui pecoris in fructum non est: quia extinguitur mortuo eo vsusfructus. *Pomponius libro 3. ad Quintum mucium.* Cum gregis vsusfructus legatus est, & eousque peruenit numerus gregis, vt grex non intelligatur, perit vsus fructus. *Vlpianus in l. hoc senatus.* Idem continet vsus pecunię, & vsusfructus. *Vlpianus libro 18. ad Sab.* Cuius vsus relictus est vti potest, frui non potest, sed fructus sine vsu esse non potest, vsus sine fructu potest. *Paulus lib. 3. ad Vitellium.* Vsus pars legari non potest, nā frui quidem pro parte possumus, vti verò pro parte non possumus. *Modestinus libro 2. regularum.* Vsus aquæ personalis est, & ideo ad hæredem vsuarij transmitti non potest. *Ex summa iuris.* Et nota quod aliud est vsusfructus, aliud est vsus. Nam qui vsumfructum habet, potest fructibus vti ad opus suum, & dare & vendere, & locare; quod non potest qui tantum vsum habet; is enim tantum ad opus quotidianum vtitur fructibus.

Caro & corium mortui pecoris in fructum non est.

Discrimen inter vsum & vsumfructum.

De seruitutibus Prædiorum.

CAP. XCVII.

EX *Digest. 8. lib. Vlpianus libro 29. ad edict. prouinciale.* Vnus ex dominis communium ædium seruitutem imponere non potest. *Idem libro 26.* Seruitutes prædiorum, aliæ in solo, alię in superficie consistunt. *Paulus lib. 15. ad Plautium.* Vt pomum decerpere liceat, & vt spatiari, & vt cænare in alieno possumus, seruitus imponi non potest. *Celsus libro 15. Digest.* Si cui simplici vsu via per fundum cuiuspiam cedatur, vel relinquatur in infinitum, videlicet per quamlibet eius partem ire agere licebit ciuili tamen modo: Nam quædam in sermone tacito excipiuntur: non enim per villam ipsam, aut per medias vineas, aut segetes iter agere sinendus est, cum id ęquè commodè per alteram partem facere possit, minore seruitutis detrimento. Verum constitit vt qua primum viam direxisset, ea demum via iter agere debebit, nec amplius mutandę eius potestatem habere.

Seruitutes prædiorū aliæ in solo, aliæ in superficie consistunt.

Cui conceditur via per alienum fūdū non debet viam capere cum detrimēto domini.

Paulus. Publico loco interueniente, vel via publica, haustus seruitus imponi potest, aquęductus non potest. A principe autem peti solet, vt per viam publicam, aquam ducere sine incommodo liceat publico. *Pomponius libro singularium rerum.* Vię, itineris, actus, aquæductus pars in obligationem deduci non potest, quia vsus eorum indiuisus est.

Marcellus. Seruitutes quæ in superficie consistunt, possessione retinentur. Sciendum est, per seruitutem, meliorem vicini conditionem fieri posse, deteriorem non posse, nisi aliquid nominatim in seruitutem impendendam immutatum fuerit. *Paulus lib. 15. ad Sab.* In rem communē, nemo dominorum iure seruitutis, neque facere quicquam inuito altero potest, neque prohibere quominus alter faciat: nulli enim res sua seruit. *Idem in eodem.* Omnes seruitutes prædiorum, perpetuas causas habere debent, & ideo neque ex lacu, neque ex stagno concedi aquæductus potest. Stillicidij quoque immittēdi naturalis, & perpetua causa esse debet. *Idem in eodem.* Vsusfructus in alterutris prædijs acquisitus non adimit (alias interrumpit) seruitutem.

Per seruitutē conditio vicini nō debet esse deterior.

Omnes seruitutes prædiorū debent habere perpetuas causas.

De seruitutibus prædiorum Vrbanorum & Rusticorum.

CAP. XCVIII.

EX *summa iuris.* Seruitutes vrbanorum prædiorum sunt quę ædificijs siue domibus inhærent; vti scilicet vicinus onera vicini sustineat, vt liceat tignum vel trabem in parietem immittere, vel stillicidium recipere, vel ne possit altius ædificare, & alia plura onera, quæ non expedit numerare. *Ex Digest. libro 7. Paulus libro 6. ad edictum prouinciale.* Parietem, qui naturali ratione communis est, alterutri vicinorum demoliendi eum & reficiendi ius non est, quia solus dominus non est.

Quid seruitus vrbani prædij.

Vlpianus libro 1. ad edict. Cum eo qui tollendo obscurat vicini ędes, quibus non seruiat, nulla competit actio. *Marcellus.* Ita officere luminibus, & obscurare legatas ædes conceditur, vt non penitus lumē recludatur, sed tantū relinquatur, quantū sufficit habitantibus in vsus diurni moderatione. *Iustinianus lib. 2. Instit.* Seruitutes prædiorum rusticorū, sunt hæ: iter, actus, via, aquæductus. *Iter,* est ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. *Actus* est ius

Quid seruitus rusticorū prædiorū, seu in quibus rebus cernitur.

eundi

eundi, agendi, vel ducendi iumentum, vel vehiculum. Itaque qui habet iter; actum non habet: qui actum habet; habet & iter, eoque etiam sine iumento vti potest. *Via* est ius eundi, & agendi, & ambulandi; nam & iter & actum in se via continet: Aquæductus est ius aquam ducendi per fundum alienum. In rusticis autem computanda sunt aquæ haustus, pecoris ad aquam appulsus, ius pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ; traditio planè & patientia, seruitutum inducit officium.

Paulus libr. 7. ad edict. prouin. Viæ latitudo ex le. 12. tabularum in porrectum, 8. pedes habet, in anfractum idest vbi flexus est, 16. *Modestinus libro 9. differentiarum*. Inter actum & iter hæc est differentia, ite r est quo quis pedes vel eques commeare potest: actus vero est, vbi & armenta ducere, & vehiculum liceat.

De iure Patronatus.

Cap. XCIX.

Ex *summa iuris decretalium*. Patroni nomen, vnde patronatus dicitur, æquiuoce sumitur. Dicitur enim patronus, qui clientulo suo patrocinium in causa præstat, vel qui seruum manu misit, vel etiam quilibet defensor siue fautor: vnde patronus est turpitudinis, qui crimen celat vxoris. Dicitur etiam patronus ecclesiæ vel hospitalis, fundator, aut donator, vel soli prestitor. *Est ergo* (secundum quod hic accipitur) *iuspatronatus, auctoritas vel potestas prouidendi ecclesiæ, proueniens ex beneficijs in perpetuum ei collatis*. Debet autem ecclesiæ prouidere patronus, & in temporalibus, ne dilapidentur, & in spiritualibus, vt dignum ibi presbyterum eligat, qui diuina officia celebret, & hoc in ecclesiis non collegiatis. In collegiatis autem, in electione à collegio facta, consensus eius est requirendus, & non ante, quia quod humani iuris esse desiit per consecrationem, seruitutem non recipit. Olim etiam vnus erat ex eligentibus.

Quis patronus nuncupandus.

Quid iuspatronatus.

In collegiatis ecclesiis patronus non potest eligere præpositum.

Pluribus itaque nominibus appellatur hoc ius, dicitur enim quandoque ius patronatus, quandoque processionis aditus, quandoque gratia, quandoque consensus, quandoque inuestitura, quandoque possessio, quandoque defensio, quandoque etiam aduocatio. veruntamen aduocatus proprie dicitur, qui nec ecclesię solum prestitit, nec ædificauit, neque dotauit, sed solummodo ad eius defensionem vocatus est, nec habet in ea ius aliquod spirituale.

Iuspatronatus variis nominibus significatur.

Transfertur autem iuspatronatus quatuor modis; scilicet hereditaria successione. Item donatione, quam potest quis etiam laico facere. Quidam tamen dicunt illud priuate donari non posse. Item permutatione cum alio spirituali, & etiam vniuersalitatis alienatione. Non enim per se vendi potest, sed transit cum vniuersalitate: Eadem ratione non infeudari potest, cum titulus feudalis gratuitus non sit: vnde versus.

Iuspatronatus transfertur quatuor modis.

Iuspatronatus transire facit nouus heres;
Res permutata, donatio, venditioque.

Sciendum vero quod ius patronatus secundum quosdam non est merum spirituale, quoniam & laico competit, & ad hæredes transfertur, sicut & ius funerandi (& etiam secundum quosdam ad extraneos) sed neque purum temporale, quia vendi non potest, & ita partim temporale est, partim spirituale. *Alij* vero dicunt, quod est merum spirituale, cum sit quoddam simplex & indiuisibile. Quod enim transit ad hæredes, ex dispensatione fit, sicut innuitur extra. 1. de iure patronatus. Illa namque dispensatio ad ius commune redacta est. Nec diuiditur iuspatronatus inter hæredes, sed apud vnumquemque manet in solidum quo ad omnem eius effectum, etiam si ex diuersis & inæqualibus partibus hæredes sint; & hoc præter sacerdotis præsentationem, quæ est apud omnes, ita quod apud nullum. Si tamen vnus compatronorum plures filios reliquerit, non habetur ratio in capita, sed in stirpes. Item ecclesia non diuiditur, vt hæredum vnus possit suum presbyterum inuestire, vel vt vnus plures prælatos pares possit instituere; sed impares bene potest, vt probatur per illam decre. de iure pa. *postulasti*. Semper autem tractanda est causa de iure pa. coram ecclesiastico iudice. Et si quidem super hoc inter aliquos mota quæstione, differatur institutio, distinguendum est, vtrum protrahatur culpa litigantium, an impedimento iudicis. Si culpa litigantium, poterit episcopus post menses quatuor ecclesiam ordinare, saluo iure partis vtriusque; si vero iudicis impedimento, tunc vsque ad menses sex tenetur episcopus expectare.

Iuspatronatus est ius spirituale vel saltem partim spirituale partim temporale.

Iuspatronatus transit in heredes ita vt sit apud vnumquemq; in solidum præter sacerdotis præsentationem quæ ab omnibus fieri debet.

De eius acquisitione, & debito, & translatione.

Cap. C.

Acqvirityr autem huiusmodi ius tribus de causis Patronum enim faciunt fundi præstatio, dotatio, ædificatio, siue fundatio; & hoc diuisim: Ita quod si vnus territorium, siue fundum assignauerit, & alius dotauerit, tertius vere fundauerit, cuilibet eorum iuspatronat. est acquisitum. Et vnusquisque habet in solidum, ita quod omnes æqualiter, sicut de seruitutibus dicitur in Dige. Sed licet quilibet habeat ibi ius singulare per se, habent tamen insimul quoddam ius commune pręsentandi personam, sicut & illi ad quos spectat electio, nullus enim per se potest eligere. Dicunt tamen alij, quod ille tantum debet personam præsentare qui territorium assignauit, id est agrum, vel fundum Aliquando namque territorium in iure vocatur ipse ager, aliquando autem vniuersitas agrorum, aliquando vero diœcesis. Vnde versus.

Acquiritur ius patronatus tribus modis.

Patrono debetur honor, onus, vtilitasque:
Præsentet, præsit, defendat, alatur egenus.

Patrono, debetur honor, onus, & vtilitas.

Honor quidem quia præsentat (sed ex præsentatione sola, nihil iuris prouenit præsentato, nisi collegium, vel aliqua religiosa persona habeat præsentationem.) Nam vt ait Innocentius tertius, Episcopus qui præsentatum idoneum admittere recusat, ad prouidendum eidem in competenti beneficio compellitur, vt in quo deliquit, in eo puniatur. *Onus* vero, quia tenetur eam contra quoslibet oppressores defendere. *Vtilitas* autem, quoniam ali debet ab ecclesia, si vergat ad inopiam; præterea debetur ei processionis aditus, vt scilicet alios Parochianos præcedat in processione, vel vt cum processione recipiatur, cum à longo redit itinere, prætera si quod episcopi consensu seruitium imposuerit ecclesiæ, illud etiam potest exigere; non autem feudum, talias, & huiusmodi.

De Bonorum possessione.

Cap. CI.

Isidorvs, *libr.* 5. Bonorum possessio, est ius possessionis certo ordine, certoque titulo acquisitæ. *Iustinianus in libr. institutionum*, 3. Bonorum possessio, est ius persequendi retinendique patrimonij, siue rei quæ cuiusque dum moritur fuerit. Bonorum possessiones tribus modis introductæ sunt, aut emendandi veteris iuris gratia, aut impugnandi, aut confirmandi. *Emendandi*, quia lex 12. tabularum emancipatos inter suos non cognoscit; prætor vero hæc emendans, vocat eos *vnde liberi*. *Impugnandi*, quia lex 12. tabularum eos qui per fœmineum sexum descendunt, omni modo repellit à successione; prætor vero hoc impugnans, vocat eos *vnde cognati*. *Confirmandi*, quoties prætor dat eis bonorum possessionem, qui

Quid bonorum possessio, & quot modis fuerit introducta.

poterant ex iure ciuili, tam ex testamento, quam ab intestato succedere. Extraordinarium auxilium hoc, est secundum legem Corneliam considerandum, quæ captis prospexit, tam ex testamento, quam ab intestato. *Omnes* quidem dies, aut continuati, aut vtiles vocantur. Continuati sunt qui quotidie & omnes computantur. Vtiles sunt in quibus feriati dies excipiuntur, & ægritudinis; vel in quibus quis qualibet occupatione detinetur; sed tantum illi dies computantur, in quibus agere potest in bonorum possessionem, & dies vtiles continui reputantur.

Tātum dies vtiles sunt computandi inter datos alicui ad hereditatem adeundam vel recusandam.

Ex codice Theodosiano libr. 4. Possessio tribus modis tibi acquiritur, occupatione, accessione, translatione. *Occupatione*, vt vacua quæ à nemine detinetur; quo casu à re incipitur; & si non vllius fuit, siue alterius, ea causa dominium tibi acquiritur. Si autem quod alicuius est, nullius putes, aliqua iusta opinione deceptus, & ita eius possessionem apprehendis, dominium quidem non tibi quæritur, sed tamen iustè possidere incipis pro tuo possidendo. *Accessio* duplex est, aliquando per se, vt partus ancillæ, & fructus bona fide percepti, & tunc pro tuo possidere, vsucapere potes. Aliquando non per se, sed ex communitate maioris rei; vt quod per alluuionem agro tuo adiectum est, in his enim titulus principalis rei spectatur, vt iusta possessio sit, & pro tuo vsucapere possis. *Transfert* aliquis possessionem, vel per se, vel per alium; & hoc aut nolens, aut volens; aut ignorans. Volens vt per venditionem, vel emptionem, vel transactionem, vel stipulationem, vel insolidum dationem, vel donationem; & tunc incipis ciuiliter possidere. Nolens aliquando iuste, aliquando iniustè: iustè vt per iudicem: Iusta quidem possessio est, quando per auctoritatem iudicis incipis possidere, licet scias alienam rem esse. Iniuste transit in te possessio, quando per vim incipis possidere, vel per furtum. Ignorantis possessio in te transit, velut per eum qui nomine eius possidet, vt colonus.

Possessio tribus modis acquiritur. Occupatione. Accessione. Translatione.

De Vsucapione.

Cap. CII.

Quid vsucapio.

ISIDORVS *vbi supra. Vsucapio est adeptio dominij per continuationem iustæ possessionis triennij, aut alicuius temporis. Ex Digest. libr. 6. de Publicana in rem actione.* Quod iam vsucaptum est, habet ciuilem actionem. *Marcellus libr. 22. Digest.* Scribit eum qui à furioso, ignorans eum furere, rem emit, posse vsucapere; ergo & publicianam habebit, quæ etiam aduersus donatorem competit. Est enim iustus possessor & petitor, qui liberalitatem accepit. Non igitur proderit emptio, nisi quæ bonam fidem habet; proinde sufficit me bonæ fidei emptorem fuisse, quamuis à non domino emerim, licet ille callido consilio vendiderit. Neque enim dolus venditoris mihi nocebit.

Qui ignoranter emit rem à furioso potest vsucapere.

VLPIANVS. Hæc actio, in his quæ vsucapi non possunt, vt in furtiuis, & in seruo fugitiuo, locum non habet, sed & hæres furis hanc actionem non habet, quia vitiorum defuncti possessor est. *Regula iuris.* Qui in seruitute est, vsucapere non potest, nam cum possideatur, possidere non videtur.

Hæres furis non potest vsucapere, nec seruus.

Ex summa iuris. Vsucapio est acquisitio dominij, per continuationem temporis lege diffiniti. Tempus autem à lege diffinitum est triennium. Introducta est vsucapio propter bonum publicum, ne dominia rerum essent in incerto. In hac exiguntur bona fides, iustus titulus, continua possessio, & quod res vitiosa non sit, & quod sit vsucapibilis. Vsucapiuntur etiam res ecclesiasticæ & profanæ; licet dixerint quidam quod non vsucapiuntur ad instar rerum fiscalium. *Sciendum* itaque quod vsucapio locum habet in rebus mobilibus, quas qui bona fide possidet aliquo titulo, id est aliquo contractu, vel quasi contractu, & per tres annos sine interruptione, idest quod non sit molestatus coram aliquo iudice, vsucapit, & defendit se contra quemlibet petentem, nisi sit res furtiua: illa enim vitiosa est, & non vsucapitur. Eodem modo pænitus locum habet præscriptio in rebus immobilibus: sed oportet quod possideat per decem annos inter præsentes, & per 20. inter absentes.

Finis & conditiones vsucapionis.

Vsucapio locum habet in omnibus rebus immobilibus nō furtiuis, præscriptio in immobilibus.

De Præscriptione.

Cap. CIII.

Quid præscriptio, & quas exigat conditiones.

PRÆSCRIPTIO *igitur est ius quoddam in rebus immobilibus, substantiam, id est firmitatem, ex tempore capiens.* Hæc etiam dicitur exceptio, vel exclusio actionis, quoniam obiicitur actioni personali, vel in rem, super rebus immobilibus, & elidit eam, vel excludit, non autem dominium acquirit secundum quosdam. In ecclesiastica præscriptione, sicut & in vsucapione, bona fides exigitur, vt scilicet ille qui possidet, credat rem suam esse. *Item* iustus titulus, scilicet quod habeat eam ex bona causa, & iusta, non per violentiam, nec per occupationem iniustam. *Item* continua possessio, scilicet vt res possessa sit vsque ad finem præscriptionis, sine interruptione. *Item* quod res ipsa sit præscriptibilis. Quædam enim res vel iura sunt quæ non præscribuntur, scilicet subiectio, procuratio debita episcopo, vel legato; limes, & ea quæ limiti cohęrentia sunt. Item functiones publicæ non præscribuntur à laicis. Item colonus fundum, ratione cuius est colonus, non pręscribit: sed nec vsufructuarius præscribere potest, quia non possidet. Nec clericus beneficium suum præscribere potest, pro seruitio suo. Item liber homo præscribi non potest, neque ius episcopale, neque reuerentia episcopo à clericis suis debita. Idem in rebus ecclesię. *Impeditur* autem præscriptio quandoque ad tempus, scilicet tempore vacantis ecclesię, & tempore vitę malè alienantis; & quamdiu prælatus est in hęresi vel in schismate.

Quæ res non sunt præscriptibiles.

Quando impeditur præscriptio ad tempus.

Præscriptionum quædam longi temporis est, scilicet decem annorum inter præsentes, vel viginti inter absentes, vt superius dictum est. Itaque vsucapio, dicitur acquisitio dominij per continuationem temporis à lege diffiniti. Hæc diffinitio potest prędictæ diffinitioni, quæ longi temporis est, adaptari. Est & alia quæ dicitur longissimi temporis, scilicet 30. vel 40. annorum, quæ odio non petentium est introducta, qua & res furtiua præscribitur, & omnis actio & petitio tollitur. Quadraginta annorum præscriptio locum habet in rebus ecclesiæ. Sed contra Romanam ecclesiam currit præscriptio centum annorum.

Præscriptio quædam lōgi temporis, quædam lōgissimi, quæ sola admittitur contra ecclesiam.

Item aliter aut large sumendo vocabulum, species multæ sunt præscriptionum. Est enim alia 10. dierum, quæ currit contra non appellantem. Alia vero sex mensium, vt in actione redibitoria; alia vnius anni, scilicet quæ obiicitur iniuriarum actioni, & illa quę obiicitur appellationem non prosequenti. Est & alia biennij, sicut de pecunia non numerata; alia quoque triennij; alia vero quadriennij, quæ currit pro fisco, & contra fiscum. Est iterum alia decennij, alia vicennij; quæ titulum requirit, & bonam fidem, etiam secundum leges. Iterum est pręscriptio 30. annorum, vel etiam 40. de quibus tractatur in canonibus. Et licet antiqui canones pręscriptionem, 30. annorum admiserint contra ecclesiam, hodie sola pręscriptio, 40. annorum admittitur contra eam.

Varij sunt termini præscriptionis late sumptæ.

Iterum de eodem.

CAP. CIV.

GRATIANVS *causa* 16. *q.* 3. Quod autem præscriptione temporis omnia iura tollantur, probatur auctoritate Calcedonensis concilij, & Gelasij Papæ, & Toletani Concil. Sed idem Gelasius contra testatur scribens Maximiano, & Eusebio episcopo. Hoc autem multipliciter distinguitur. Sunt enim quædam Diœceses, quæ certis limitibus distinctę sunt, hę nullo modo præscribi possunt. Alię vero, quæ non sunt certis limitibus distinctæ, & de quibus certa diffinitio olim non præcessit, præscriptione tolluntur. Potest tamen & aliter distingui. Quę quisque sua auctoritate vsurpat, quia nullo titulo possidere incipit, præscribere non potest, & in hoc casu intelligenda est auctoritas Gelasij: *Temporis obiectio, quæ per iniuriam forte generatur, non potest diuellere Diœcesim semel constitutam.* Intelligendum est hoc, si nullo titulo, sed sola vsurpatione eam possidere cœperit. Si vero iudicis auctoritate, & priuilegiorum longa consuetudine possidere cœpit, tunc temporalis obiectio actori silentium imponit. Vnde Gelasius Papa inter cætera inquit. *Post quingentos annos constituta Christi quosdam audit velle subuertere, cum 30. annorum lex hominum non possit abrumpi.*

Diœceses certis limitibus distinctæ præscribi non possunt, non alia sine termino.

Item si de rebus ecclesiæ controuersia mota est, & diffinitio subsecuta, etsi iniusta sit, tamen quia non sua, sed diffinientis auctoritate possidere cœperit, tricennalis præscriptio petitori silentium imponit: ita tamen vt supputatio præscriptionis, non à tempore diffinitionis, sed à decessu definientis, exordium sumat. *Item* ea quæ in beneficiis possidentur, siue quæ metu hostilitatis interueniente, diutius possessa fuerint, præscribi possunt. Tolluntur etiam præscriptione illæ Diœceses, quas propriis episcopis negligentibus, alij ab hæresi ad integritatem fidei reuocauerunt.

Beneficia ecclesiastica præscriptione longissimi temporis post mortem definientis acquiruntur, esto sententia fuerit iniusta.

Extrauag. 3. *de præscriptionibus Ex registro Gregorij.* Scire nos credimus, taciturnitatem & patientiam nostram, futuris post me Pontificibus, in rebus pauperum preiudicium non facturam. *Gregorius.* Omnes possessiones ad singulas prouincias nostrorum fratrum pertinentes, à quibus per 30. annos possessæ sunt quietè & sincerè, absque synodali proclamatione perpetuo teneantur. *Alexander* 3. Nulla antiqua dierum possessio iuuat aliquem malæ fidei possessorem; nisi resipuerit, postquam se aliena nouerit possidere. IDEM. Quadragenalis præscriptio, omnem prorsus actionem excludit. IDEM. Cum laici decimas detinere non possunt, eas nulla ratione possunt præscribere.

Non currit præscriptio sine bona fide in præscriptione ecclesiastica.

Inno. 3. Cum non liceat à capite membra recedere; Mandamus quatenus Archiepiscopo & ecclesiæ Bracaren. obedientiam & reuerentiam debitam, sicut alij clerici suæ Dioece. faciunt, impendatis, præscriptione temporis non obstante. IDEM. Contra Roman. Eccles. non nisi centum annorum præscriptio locum sibi valeat vendicare. IDEM. Contra procurationem, quæ ratione visitationis debetur, præscribi nequit, quemadmodum nec contra visitationem ipsam. IDEM. In prescriptione rerum ecclesiasticarum, bona fides, & iustus titulus exigatur.

Cōtra ecclesiam Roman. requiritur præscriptio 100. annorum.

De interruptione præscriptionis, & eius effectu, & probatione.

CAP. CV.

GREGORIVS. Aduersus ecclesias, minorem præscriptionem quam 40. ann. Rom. Eccles. non admittat, licet quidam canones comprobent tricennalem, & ecclesia se potest aduersus ecclesiam quadragenaria temporis præscriptione tueri, de re illa quam inconcussè 40. annis noscitur possedisse. Verum si de præscriptione & interruptione, inter partes fuerit mota quæstio, ab vtraque parte testes recipi debent; & si probata fuerit interruptio, præscriptio non tenebit.

Præscriptio minor quadragenaria, contra ecclesiam nō valet.

Ex summa iuris. Interrumpitur autem præscriptio tribus modis, scilicet naturaliter, ciuiliter, & canonice, *Naturaliter* quidem, quando res quæ est in causa præscriptionis, medio tempore ab alio aliquo possidetur, vel à mari siue à fluuio inundante occupatur, vel quando pupillaris ætas interuenit. *Ciuiliter* autem multis, scilicet per libellum principi datum, & hoc valet in annalibus actionibus tantum. Item per querelam iudici factam, & secuta rei conuentione; hoc valet in omnibus actionibus. Item per litis contest. hoc quoque valet in omnibus. Interrumpitur quoque ciuiliter, synodali proclamatione, secundæ cautionis expositione, vsurarum solutione. *Canonicè* vero, quando bona fide quis incipit possidere, & medio tempore malam habet; talis enim interruptio non potest dici naturalis, cum possessione non ceciderit; neque ciuilis, cum non ab aliquo causa sit interposita. Dicitur ergo canonica, tanquam à canone introducta.

Præscriptio tribus modis interrumpitur.

Præscriptionis effectus est, quòd præscriptori eiusque successoribus defensionem acquirit, & etiamsi à possessione ceciderit vendicationem habet, nisi malę fidei possessor sit. Obiicitur autem vt dictum est, actioni personali vel reali. *Actio personalis* est, quæ competit contra certam personam, vt actio commodati, quæ non competit nisi contra commodatarium; vel eius heredem. *Realis* autem est, quæ obtinet contra quemlibet detinentem rem ipsius agentis.

Effectus præscriptionis est defensio.

Probatur autem præscriptio, si probetur res possessa fuisse in principio temporis præscribentis, & in fine: præsumitur enim ille qui sic probat, medio tempore possedisse, nisi interruptio probetur interuenisse. Probato vero tempore, præsumitur etiam bona fides. Quilibet præsumitur ignorans, nisi probetur sciens; & ita præsumitur ignorasse rem ad alium pertinere, nisi probetur sciuisse. Item etiam titulum habuisse præsumitur, nisi probetur non habuisse, quia possessor non tenetur possessionis suę titulum probare. *In summa* vero nota, quod ecclesia præscribit contra priuatum spacio. 10. vel 20. annorum, & non econuerso; quia quod est in eius fauorem introductum, non est in læsionem ipsius retorquendum. Præscriptio quoque quadriennij, quæ currit aduersus eum cuius rem Imperator donat, in rebus ecclesiasticis non habet locum. *Nota* etiam quod præscriptio non differt ab vsucapione, nisi in duobus, scilicet in hoc quod consistit in rebus immobilibus, & quia prolixius exigit tempus.

Quomodo probetur præscriptio.

Discrimē inter præscriptionem & vsucapionē.

De obligatione.

CAP. CVI.

IVSTINIANVS *vbi supra libr.* 2. *Obligatio est vinculum iuris, quo necessitate astringimur, alicuius soluendæ rei, secundum nostræ ciuitatis iura.* Obligationes aut ciuiles sunt, aut prætoriæ. *Ciuiles* sunt, quæ aut legibus constitutę sunt, aut iure ciuili comprobatæ. *Prætoria* vero, quas prætor ex sua iurisdictione constituit; quæ etiam honorarię vocantur. Sequens diuisio in quatuor species deducitur, aut enim ex contractu, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Omnis obligatio tollitur solutione eius quod debetur, vel si quis consentiente creditore, aliud pro alio soluerit. *Acceptilatio* est imaginaria solutio. *Idem libr.* 4. Inter dominum & eum qui in potestate eius est, nulla obligatio esse potest.

Quid obligatio & quotuplex, & quo modo tollatur.

Helinandus 9. libr. Obligatio vinculum est, non corporale, sed iuris, quo astringimur ad aliquod dandum vel faciendum, vel ex conuentione propria, seu sponte, quod pro eodem habetur, vel etiam contra propriam voluntatem, vt cum delinquimus, seu quod pro delicto habetur facimus. Et quemadmodum in vinculo corporali, facti solutio necessaria est, ita in ciuili vinculo, naturalis seu ciuilis solutio desideratur. Igitur obligatio mater est personalium actionum; actio enim est ius persequendi in iudicio quod nobis debetur. *Ex libr. de actionibus*. In omnibus obligationibus in quibus dies non ponitur, præsenti die debetur. In personam seruilem nulla cadit obligatio. *Regula iuris*. Impossibilium quoque nulla est obligatio.

Obligatio est mater personaliũ actionum; in seruum autem non cadit.

Ex summa iuris. Obligatio autem alia est ciuilis tantum, alia naturalis tantum, alia ciuilis & naturalis. *Ciuilis* tantum generaliter verum est quod non obligat cum effectu, puta si scripsi me tibi debere centum spe futuræ numerationis, si non sit numerata postea pecunia, ciuiliter tantum obligatus sum; vnde si petas solui tibi quod scripsi me debere, nisi sit transactum biennium, exceptione submoueris. Quid sit exceptio infra patebit. *Item ciuilis tantum* est, quando ego eram cum effectu obligatus, & factum est mihi pactum de non petendo à creditore. *Naturalis obligatio* est, quæ oritur ex nudo pacto. Ista similiter non obligat cum effectu. *Ciuilis & naturalis* est, quando dedi tibi pecuniam mutuo, & eam stipulatus sum. Quid sit stipulatio infra patebit. Et multis aliis modis obligatur quis cum effectu, vt inferius apparebit.

Obligatio triplex.

De Pacto & Conuentione.

CAP. CVII.

Quid pactũ & quotuplex

SED quia de pacto fecimus mentionem. Nota quod *pactum est duorum pluriumve consensus in idem*. Et bene dixit in idem, non in eodem, vel de eodem. Nam si consentiamus de Socrate quod sit Asinus, non est pactum, quia neutrum alterius talis consensus obligat, nec naturaliter, nec alio modo. Sed si in dandum vel faciendum alteri ab altero nostrum, obligat. Si vero consentiamus inuito magistro Alberto, quod ipse det alij, non est pactum. *Species* pactorum duæ sunt; aut enim sunt in rem; & tunc proderunt omnibus ad quos res voluitur aut in personam; & tunc proderunt personæ paciscentis, non alij.

Prælatus potest pacisci in vtilitatẽ ecclesiæ; sed nõ in detrimentum eius.

Pacisci potest in ecclesiasticis prælatus in vtilitatem ecclesiæ, contra non, quia loco procuratoris est, & procurator conditionem domini meliorem facere potest, deteriorem vero non. Similiter ecclesia vacante, capitulum vel vniuersitas pacisci potest, si concipiat pactum in vtilitatem ecclesiæ, aliter vero non. Quilibet autem in re sua pacisci potest. Pactio cessat in acquisitione spiritualium. Item in turpibus & illicitis, etiam si iuramento firmata sit. cessat etiam inter dominum & seruum: cessat iterum in iure publico, cui non potest derogari pactis priuatorum.

Effectus pactorum est vt seruentur: tamen in iure ciuili ex nudo pacto non oritur actio.

Effectus pactorum est vt seruentur, nisi sint inhonesta, vel contra iura, siue contra leges, vel contra bonos mores, vel contra substantiam contractus, vel nisi sit impossibilis conditio. *In summa* vero nota, quod posterius pactum priori præiudicat. *Item* secundum leges ex simplici pacto non oritur actio, nisi vestiatur pactum, vel re, puta rei traditione: vel verbis, puta stipulatione, vel cohærentia contractus, vel si in contractu apponatur in continenti, vel etiam literis. Sed secundum canones oritur actio ex nudo pacto, quia Deus inter simplicem & solemnem promissionem, nullam facit differentiam.

Ex Dige. libr. 2. Paulus. Pactio est duorum vel plurium in idem, placitum & consensus. Conuen-A tionis verbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus negotij contrahendi transigendique causa consentiunt, qui inter se agunt. Nam sicuti conuenire dicuntur, qui ex diuersis locis in vnum locum colliguntur & veniunt, ita qui ex diuersis animi motibus in vnum consentiunt, in vnam sententiam decurrunt. Conuentionum pleræque in aliud nomen transeunt, veluti in emptionem, locationem, pignus, stipulationem. Labeo ait conuenire posse, vel re, vel per epistolam, vel per nuncium: Inter absentes quoque, & tacito consensu.

Quid conuentio.

Vlpianus. Nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem; quinimmo interdum informat ipsam actionem, vt in bonę fidei iudiciis. B Prætor ait: Pacta conuentaque, quæ neque dolo malo, neque aduersus leges, plebiscita, senatusconsulta, decreta, edicta principum, neque quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, seruabo. Et vt ait Pedius: Dolo malo pactum fit, quoties circumscribendi alterius causa aliud agitur, & aliud simulatur. Pacta quę turpem causam continent, non sunt obseruanda, *Caius libr. 1. ad edict. prouinc.* Contra iuris ciuilis regulas pacta conuenta non habentur rata, veluti si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit, ne à debitore suo peteret: Aut ne intra certum tempus, veluti intra quinquennium peteret.

Pactio parit exceptionem.

Pacta turpia aut cõtra iuris regulas nõ sunt seruanda.

Florentinus libr. 8. institutionum. Qui in futurum vsuras à debitore acceperat, tacite pactus videtur, C ne intra tempus sortem petat. *Pomponius libr. 8. ad Sab.* Nemo paciscendo efficere potest, ne sibi locum suum dedicare liceat, aut ne sibi in suo sepelire mortuum liceat, aut ne inuito vicino prædium alienet. *Ibidem de transac. Scæuola lib. 1. Dige.* Priuatis pactionibus non dubium est, non lædi ius cæterorum. *Elius Macer.* Nulli procuratorum principis, inconsulto principe, transigere licet.

De Speciebus Pacti.

CAP. CVIII.

Quid operatur pactũ in continenti & ex internallo in contractu bonæ fidei, et stricti iuris.

EX *libro qui dicitur instrumentum iuris.* Pactorum quædam in contractu bonæ fidei, quædam in D contractu stricti iuris apponuntur. Item quædam in continenti, id est ingressu contractus. Quædam ex interuallo. *Pacta* quę in contractu stricti iuris in continenti fiunt, nouam tantum actionem pariunt, veterem non informant, id est ex contractu proficiscentem conditionem; datorum tamen ob causam plerunque præstant, ad repetendum quod datum est. *Quæ* vero ex interuallo fiunt, nullam pariunt actionem, sed tantum exceptionem. *Cum* autem in contractu bonæ fidei interponuntur, siquidem in continenti, non tantum nouam actionem, idest pręscriptis verbis pariunt, sed etiam ex contractu, veterem nascentem informant. *Si vero* ex interuallo in contractu bonæ fidei pacta interponuntur, distinguendum est, vtrum addant aliquid contractui, an E detrahant. Si detrahunt, creduntur inesse, & pariunt exceptionem. Si vero addunt, siquidem sunt adminicula, id est accidentalia pacta, vt rupta & pœna præstetur, vel cautio dupli; nullam pariunt actionem; sed si sponte adimpleantur, pariunt exceptionem. Cum vero sunt de substantia contractus, id est de auctione vel diminutione pretij, interest quid agatur. Nam si hoc agitur, vt à toto contractu recedatur, à toto intelligitur recessũ. Si vero hoc non agitur, non receditur à primo, sed informatur, vt etiam actio tribuatur; nam cum totus contractus possit posteriori pacto tolli, multo magis & reformari potest.

Ex summa iuris. Item pactorum alia sunt vtilia, alia inutilia. *Inutilia* dicuntur quandoque ratione paciscentis, vt si furiosus, vel adultus curatorem habens, sine curatore paciscatur. Tales enim pacisci

Quæ pacta inutilia ratione personarũ & rerum, & quæ vtilia.

pacisci non possunt, cum furiosus expressim consentire non possit: & hoc intellige, nisi in lucido interuallo, & in hoc adultus furioso similis est. Aliàs etiam ratione personarum sunt pacta inutilia, sed hæc exempli causa sufficiant. Item ratione rerum sunt pacta inutilia, vtputa si paciscamur de impossibili aliquo facti, vt de Chimera, vel Hircoceruo; vel de impossibili iuris, vt si paciscamur contra leges, senatusconsulta, plebiscita, decreta prætorum, vel constitutiones principum, seu in fraudem alicuius horum. *Vtilia* sunt alia, quæ ratione rei, vel personæ, vel iuris non prohibentur.

Pacta nuda naturalem tantum pariunt obligationẽ, vestita vero etiam ciuilem.

Item pacta alia sunt nuda, & illa tantum naturalem pariunt obligationem regulariter: Alia vestita, & illa pariunt naturalem & ciuilem, idest obligant cum effectu. Et nuda sunt omnia, nisi vestiantur re, verbis, literis, consensu. Et quid sint ista infra dicetur. Istis enim quatuor dicitur vestiri pactum, ita quod est nonnunquam sine his vestimentis, immo cum eis incipit esse. *Item* vestitur pactum contractus cohærentia post natiuitatem suam, vel quandoque ante, vel quandoque in ipso contractu; puta si vendidi tibi domum, & pactum fecisti mecum ante contractum, vel in contractu, vel paulopost, quod non ædificares eam altius, vel aliud huiusmodi; tunc ex pacto tali nascitur obligatio cum effectu; vel nata informatur, siue vestitur. *Item* vestitur rei interuentu, in contractibus innominatis; qui sunt quatuor, do vt des, facio vt facias, facio vt des; qui contractus ab initio nullam pariunt obligationem. Sed postquam res quam conuenisti dari, data est, statim nascitur obligatio ei qui dedit, vel fecit, non alij.

Quot modis vestiatur pactum.

De differentia Pacti, & Promissionis, Obligationis, Contractus, & Actionis.

CAP. CXI.

Nota.

AT caue tibi, quia idem videtur esse pactum & pollicitatio, obligatio, contractus, & actio; sed non sunt. *Pactum* enim (vt dictum est) est consensus duorum; verbi gratia, dico tibi sic: Si velles mihi facere codicem, darem tibi 20. & tu dicis, Parum esset: Et ego fortassis, darem bene 30. Et tu dicis, bene facerem pro tanto. Ecce iam consensimus in idem, scilicet de codice faciendo, & pretio. Veruntamen quia verba quodammodo inutilia sunt, non obligant nisi naturaliter. Pollicitatio est solius offerentis promissio: verbi gratia, sine aliqua interrogatione vel contractu inter me & te, dico: Facerem tibi codicem pro viginti. *Contractus* est ipsa verborum prolatio, siue ipse consensus partium obligationis contrahendæ; verbi gratia, in venditione dico: Pro quanto dabis codicem. Et is, Pro centum. Respondeo: Non darem centum, sed sexaginta. Tu respondes: Non, sed octoginta. Et sic tu descendendo, & ego ascendendo, tandem post multa & varia certamina, in vnam consonantem deducitur sententiam, conueniendo de pretio, & de re danda pro illo; & quod in hoc dico, in omnibus aliis contractibus serua. Ex tali consensu nascitur obligatio, quam diffiniuimus supra; & ex obligatione nascitur ius quoddam, quod proponimus contra obligatum in iudicio, ad faciendum, vel dandum quod conuenit vel promisit, quod ius dicitur actio: nam actio est ius prosequendi in iudicio quod nobis debetur. Manifesta igitur est differentia inter prædicta.

Discrimẽ inter pactũ & conuentionẽ.

Patet etiam ex præmissis, quod pacti nomen est generale, ad omnia quæ aguntur inter partes, causa obligationis contrahendæ, vel etiam tollendę; sicut in pacto de non petendo. *Conuentionis* vero verbum generalissimum est; conueniunt enim scholares ad congregationem, & alij homines ad alium locum, & partes inter se. Item aliquando pactum strictius sumitur, vnde Isid 5. lib. *Pactum dicitur inter partes ex pace conueniens scriptura, legibus ac moribus comprobata. Et dicitur pactum, quasi ex pace factum, ab eo quod est pango; vnde & pepigit fadus. Placitum quoque similiter ab eo quod placet.*

De obligatione quæ contrahitur re, & primo de Mutuo.

CAP. CX.

EX *summa iuris*. Dicto quid sit contractus, superest vt de illis, vel saltem de aliquibus contractibus, quibus pacta vestiuntur, videamus. Et primo de re: Inter partes quidem re contrahitur obligatio Mutuo, Commodato, Deposito, Pignore, & Debiti solutione; item in contractibus innominatis. Sed hęc est differentia inter contractus innominatos, & prædictos, quia in prædictis statim vt sunt, nascitur obligatio & actio; & in innominatis non statim, sed postquam vnus cœpit facere, vel dare rem. Dicitur autem mutuum, quasi de meo tuum, ex corrupto & integro, quando, scilicet pecunia, quæ mea erat, fit tua, cum do tibi eam mutuo: & datur mihi condictio certi, idest actio ad petendum quod mutuo dedi.

1. Pactũ vestitur re dum inter partes contrahitur obligatio ex re, seu ratione cõtractus nominati aut innominati.

Iustinianus, vbi supra libr. 3. Obligatio quidem (vt superius dictum est) aut ex contractu fit, aut quasi ex contractu, aut maleficio, aut quasi ex maleficio. Contrahitur autem aut re, aut verbis, aut literis, aut consensu. Re, vt mutuo; quod in tribus rebus consistit, pondere, numero, & mensura; sicut in vino, frumento, & oleo, pecunia numerata, ære, argento, auro; & dicitur mutuum, quia ita tibi à me datur, vt ex meo tuum fiat. Et quandoque nobis, non eadem res, sed aliæ eiusdem naturæ & qualitatis redduntur. Nam si eadem res reddatur, commodatum videtur, aut depositum. Et ex hoc contractu nascitur actio, quę vocatur condictio. Qui mutuum accipit, quicquid ei accidat casu fortuito, idest furto, ruina, incendio, vel naufragio, semper tamen obligatus manet.

Obligatio contrahitur quatuor modis, s. re, verbis, literis, aut consensu.

Mutuatarius tenetur de casu fortuito.

De Commodato.

CAP. CXI.

ISIDORVS *quinto lib.* Cõmodatum est, quod nostri iuris est, & ad alios temporaliter trãslatum est, cum modo temporis quamdiu apud eum sit, vnde & commodum dictum est. *Iustinian. vbi supra.* Qui autem vtendum accepit, exactam quidem diligentiam custodiendę rei præstare iubetur, nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam in suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire. Sed propter maiorem vim, maioresve casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus interuenerit. Alioquin si id quod tibi commodatum est, peregre tecum ferre malueris, & incursu hostium, prędonumve, vel naufragio amiseris, dubium non est quin de restituendo tenearis: nam commodata res, tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, tibi res vtenda data est. Alioquin mercede interueniente, locatus tibi vsus rei videtur; gratuitum enim debet esse commodatum.

Commodatarius tenetur de leuissima culpa.

Ex summa iuris. Est igitur commodatum, res mobilis, alicui gratis ad vtendum, ad tempus concessa. Ideo dico concessa non translata, quia commodator semper rei commodatæ dominium ac possessionem sibi retinet, vt recipiat eandem numero, & in hoc differt à mutuo, in quo & dominium transfertur. Et dicitur commodatum, tanquam commodi gratia datum, scilicet vtentis, vel ipsius dantis, vel etiam vtriusque. *Commodare* potest in ecclesiasticis Oeconomus, idest dispẽsator, cui, scilicet ecclesiasticæ res gubernandę mandantur. In cæteris autem quicũque rem habet propriam: tum etiam alienum quod

Quid cõmodatum & in quo à mutuo differat.

Commodare quis potest.

est apud me, possum alij commodare, sicut dicit lex in digestis. Natura vero commodati est, vt res ipsa restituatur, sicut dictum est. Nec potest etiam prætextu debiti retineri. Damnum tamen in ea si acciderit fortuito casu, vel fatali morte, vel latronum, vel hostium violentia, non imputabitur commodatario, nisi fuerit in culpa, vel nisi periculum in se susceperit. In summa vero nota, quod qui re commodata aliter quam commodata sit, vtitur, furtum committi, (nisi forte credat hoc dominum rei permissurum) sicut legitur in digestis, titulo de furtis.

Commodatũ non potest prætextu debiti retineri.

Extra.3. De commodato. Greg.9. Cum gratia sui tantum, quis commodatum accepit, de leuissima etiam culpa tenetur; sed casus fortuitus, nisi acciderit culpa sua, vel interuenerit pactum, seu in mora fuisset, sibi non debet imputari. Contra eum quoque rectè commodati non agitur, nisi post vsum completum, cuius gratia fuerat commodatum; cum non decipi nos oporteat beneficio, sed iuuari.

Quando tenetur commodatarius de casu fortuito.

De Precario.

CAP. CLXI.

ISIDORVS *vbi supra.* Precarium est dum prece creditor rogatus, permittit debitorem in possessionem fundi sibi obligati, demorari. *Ex summa iuris. Precarium est, quod vtendum alicui conceditur, quamdiu is qui concedit patitur, ita vt quandocumque voluerit, reuocare possit.* Vnde patet, quod est contractus gratuitus, similis commodato; sed in hoc differés, quia commodatio fit ad certum vsum, nec reuocari potest, antequam vsus sit ille cui commodatur. Precarium vero reuocatur, quandocumque voluerit is qui concedit. Item commodatum in rebus mobilibus cõsistit, precarium autem in rebus immobilibus. Differunt ergo non tantum in voce, vt quidam dixerunt, sed etiam in re.

Quid precarium & in quo differat à commodato.

Precaria vero idem est quod emphiteosis, id est contractus meliorationis inter dominum & colonum consistens. Verbi gratia, dicit dominus ad colonum: Concedo tibi terram hanc ad tempus colendam, ad dictumque redditum mihi præstandum. In hoc ergo contractus iste differt à locato, quia causa meliorationis initur; vnde & contractus meliorationis dicitur. Natura vero huius talis est, vt colonus ante terminum expelli non possit. Precaria vero ecclesiæ damnosa, absque metu pœnæ reuocatur. *In summa* vero nota, quod tres sunt precariç species: *Vna* quæ ab vsufructu non distat. Et de hac canon ille, 10. cau. q.2. loquitur. Precariæ &c. *Alia* vero quæ de quinquennio in quinquennium renouatur. *Tertia* vero, quæ vsque in tertiam generationem durat, & hæc in pluribus locis frequentatur.

Quid precaria & in quo differat à locato.

Tres sũt species precariæ.

Extra.3. de precarijs. Ex concilio Beluac. Precariç de quinquennio in quinquennium, secundum auctoritatem & antiquam consuetudinem renouentur. *Ex concilio Carthagi.* De precariis irrationabiliter factis, à rectoribus ecclesiarum præcipimus, vt nemo successor antecessoris sui pœna sit obligatus, sed suæ prouidentiæ sit concessum, vt si antecessor eius, res ecclesiæ irrationabiliter distribuit, ab eo ad ius eiusdem ecclesiç reuocentur. *Greg. 9.* Precarium vtendũ conceditur, quamdiu patitur qui concessit. Soluitur quoque obitu eius cui concessum est, non etiam concedentis; aut cum ipsum alienari contingit alicui hoc reuocare volenti; quia per conuentionem huiusmodi, non licet rem alienam inuito domino possideri. Porro precariæ quç quando de ecclesiarum possessionibus fieri solent, non sunt pro voluntate concedentium reuocandæ.

Soluitur precariũ obitu eius cui concessum est, sed non concedẽtis.

De Deposito.

CAP. CXIII.

EX *summa iuris.* Item deposita re celebratur contractus. *Et est depositum quod custodiendum alicui datum est,* id est traditum. Nam depositç, sicut commodatæ rei, possessionem & dominium retinemus, nisi quando apud sequestrum deponimus custodiendam, vt ei reddatur cui fuerit adiudicata. & ita hic fit depositio, & à pluribus tantum, & in solidum; & nascitur ex deposito actio depositi, contra illum qui recipit depositum, vt restituat, *Isidorus vbi supra.* Depositum est pignus commendatum ad tempus, quasi diu positum. Deponere autem quis videtur, cum aliquid metu furti, incendij, naufragij, apud alium custodiæ causa deponit.

Quid depositum.

Iustinianus, vbi supra libr. 3. Is apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, ex actione depositi; quia & ipse de ea re quam acceperit, restituenda, tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. Culpæ autem nomine, idest desidiæ ac negligentiç non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amisit; quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, suæ facilitati id imputare debet. *Ex Digest. libr. 4.* Prætor ait: Nautæ, caupones, stabularij quod cuiusque saluum fore receperint, nisi restituerint, in eos iudicium dabo. In locato etiam, conducto, culpa in deposito dolus præstatur. Si quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, exceptio ei danda est. Similiter si in stabulo, vel in caupona vis maior contigerit.

Depositarius non tenetur de culpa leui, nisi aliquid pro custodia recipiat.

Extra.1. de Deposito Greg. 9. Bona fides abesse præsumitur, si rebus tuis saluis existentibus, depositas amisisti. De culpa quoque teneris, si te ipsum deposito obtulisti, vel si aliquid de custodia recepisses. Pacto vero, culpa, vel mora præcedentibus, casus etiam fortuitus imputatur. Sanè depositori licuit pro voluntate sua depositum reuocare, contra quod compensationi vel deductioni locus non fuit, vt contractus qui ex bona fide oritur, ad perfidiam minime referatur; licèt compensatio admittatur in aliis, si causa ex qua postulatur sit liquida, ita quod facilem exitum credatur habere.

Depositarius interdum tenetur de casu fortuito.

De Natura Depositi.

CAP. CXIV.

EX *summa iuris Canonici.* Natura ergo Depositi talis est, vt res deposita restituatur etiam furi, & latroni, vel cuilibet alij deponenti, non deterior facta. Et hoc nisi in tribus casibus, scilicet quando petitio concurrit, quando ille furem cœperit, vel quando rem meam quis apud me deposuerit. si vero damnum in re deposita inciderit, non tenetur depositarius; nisi de dolo: nisi inter eos tale pactum interuenerit, scilicet vt culpam præstaret, vel nisi custodiæ pretium acceperit, vel nisi se vltro ad custodiendum obtulerit, vel eam pro commodo suo susceperit, vel vbi moram restituendo fecerit, nec iustam retinendi causam habuerit. In huiusmodi namque casibus, ei leuissima culpa imputatur. Vnde de quatuor primis versus isti formantur.

Depositarius tenetur reddere furi nisi in tribus casibus.

Depositarius solum tenetur de dolo nisi in quibusdam casibus.

Est in deposito præstanda leuissima culpa.
Cui tenor hoc pacti, cum sola suscipientis
Contrahitur causa, cum se reus obtulit vltro.

Sicut ergo de dolo, sic de lata culpa tenetur, quia dicit eam lex in digestis dolum esse.

Culpa lata habetur pro dolo.

Pro his quidem quæ in Æde sacra deponuntur, si ecclesiæ, id est vniuersitati commendentur, ecclesia conuenietur. Si vero personç, persona impetetur. *Item* si duo rem litigiosam apud sequestrum deponãt, finita lite debet eam secundum arbitrium iudicantis restituere. *Item* depositarius contra depositorem agere poterit, si quid in re deposita vtiliter expenderit.

Item

Licet vti pecunia deposita nisi signata deponatur.

Item ex deposito itur interdum in creditum, vt si depositarius susceptam apud se pecuniam cōsumpserit. Ex deposito namque introductum est, ac lege in Digestis, vt si pecuniam apud te deposuero, ita vt volueris ea vtaris: si vero signata deponeretur, ab eius vsu prohiberi intelligeretur.

In summa quoque nota, quòd depositarius talem in deposito custodiam præstare debet, qualem in suis rebus exercet. Item si depositarius apud alium deponat, & ille aliquid alteri committat, non tenebitur primus depositarius, nisi actione quam habet contra secundum, cedere deponenti. Pœna negantis depositum hæc est, quòd conuictus super hoc infamatur. Quatuor enim actiones ex contractibus descendentes infamant, scilicet depositi, mandati, pro socio, tutelæ: Et quatuor ex delictis, scilicet iniuriarum, doli, raptorum, & furti. Vnde versus.

Ex quatuor actionibus et totidem delictis oritur infamia.

Iudice damnatos infames reddit vbique,
Quod vi diripitur, iniuria, furta, dolique:
Actio tutelæ, mandati, depositique
Directa, sed pro socio communis vtrique.

De Pignore.

Cap. CXV.

Creditor qui pignus accepit non tenetur de casu fortuito.

IVSTINIANVS *vbi supra.* Creditor quoque qui pignus accepit, re obligatur; quia & ipse, de ea ipsa re quam accepit restituenda, tenetur actione pignoratitia, scilicet soluto debito. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, & debitoris quo magis ei pecunia crederetur, & creditoris quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere quod ad eam rem custodiendam, exactam diligentiam adhiberet; quam si præstiterit, & si ex aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

Arra differt à pignore.

Isidorus vbi supra. Interest autem in loquendi vsu inter arram, & pignus. Nam pignus est, quod datur propter rem creditam, quod, dum redditur, statim pignus aufertur. Arra vero est, quæ primū pro re bonæ fidei contractu empta, ex parte datur, & postea completur. Arra enim complenda est, non auferenda. vnde qui habet arram non reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem. Est dicta arra, à re pro qua traditur.

Discrimen inter pignus et hypothecam.

Ex summa iuris. Pignus est obligatio rei pro debito; fit autem ad maiorem securitatem creditoris, quia tutius est pignori incumbere, quàm in personam agere. Solet inter pignus & hypothecam hæc assignari differentia, quòd vbi res obligatur & traditur, pignus dicitur; vbi vero obligatur & non traditur, hypotheca vocatur: vnde pignus est in re mobili, hypotheca vero immobili. Sed hic largè pro vtroque accipitur pignus.

Pignus datur dupliciter, scilicet tacitè & expressè; item specialiter & generaliter.

Contrahitur autem duobus modis, tacitè scilicet & expresè. Tacite quidem, vt in conductore domus: intelligitur enim omnia quæ habet obligare tacite, vel si eam deteriorauerit, vel pro pretio conductionis. Iterum in Prælato, qui tacite totum patrimonium suum obligat ecclesiæ, si res eius distraxerit. Similiter in marito, qui tacite bona sua obligat pro dote. Expresè vero, vt si dicatur ista res tibi sit obligata pro decem, vel viginti. Iterum contrahitur aliquando specialiter, vt ager, equus; Aliquando vero generaliter, vt quando quis omnia bona sua obligat, in quo casu non solum quæ habet, sed & quæ postmodum acquireret, obligata erunt.

De Rebus impignorandis, & restitutione pignoris.

Cap. CXVI.

Itaque vendi non possunt, nec impignorari possunt; vt res sacra, homo liber & c. nisi in quibusdam casibus.

IMPIGNORARI possunt omnia ista & sola, quæcumque vendi possunt. Itaque res sacræ, nec vendi, nec obligari possunt, nisi vrgente necessitate. *Item* nec liber homo potest vt pignus obligari, nec pro debito teneri, nisi ex consensu in hostagio, vel nisi redimatur ab hostibus: tunc enim si non habet vnde restituat pretium numeratum, pro ipso tenetur seruire per quinquennium. *Item* nisi pater obliget filium suum ob necessitatem famis, quem etiam tunc vendere potest. Aliter autem qui liberum hominem pro debito detinet, cadit à debito. Idcirco autem pignus ad maiorem securitatem dari dicitur, quia naturaliter & sine pignore debitor tenetur. Vnde si pignus absque creditoris culpa pereat, non reddet illud creditor, nec tamen minus ad solutionem tenetur debitor, nisi aliter eos conuenerit. Similiter etsi minus debito valet pignus, nihilominus omne debitum creditor exiget. Impensas etiam bona fide circa pignus factas, creditor ei reddere debet.

Creditor soluto debito integro tenetur pignus reddere non deterioratū.

Item rem alij impignoratam, alij ignoranti non debes impignorare: alioquin Stellionatus crimine poteris accusari, nisi talis sit res, quæ sufficiat vtrique. Similiter etiam si rem alienam sciens, absque domini voluntate, ignorāti obligaueris, aut rem fraudulenter subripueris, eidem crimini subiicieris. Creditor autem soluto debito integro, tenetur pignus reddere, non deterioratum, nec alij obligatum. Ideo autem dixi integro, quia si pars tantum soluitur, remanet totum pignus obligatum pro residuo, donec integrè sit solutum. Hæc & alia plura de pignoribus inueniuntur in legibus.

Non licet res ecclesiæ in vadium dare.

Extra. 3. de pignoribus. Ex concilio Rhemensi. Nullus presbyter præsumat calicem, vel patenam, vel vestimentum sacerdotale, aut librum ecclesiasticum, tabernario vel negotiatori alicui laico, vel fœminæ, in vadium dare, nisi iustissima necessitate vrgente. *Inno. 3. R. de Monteforti.* Cum contra G. super quibusdam possessionibus, quas quondam pater tuus L. de Saul. pro certa quantitate pecuniæ obligarat, & ipsius creditoris heredes prædicto G. impignorauerant, mouisses in nostra præsentia quæstionem, legitime probauisti quòd ex earum prouentibus tantum fuerat, tum ab eodem G. tum ab aliis qui eas tenuerant, à tempore quo fuerant obligatæ, perceptum; quòd fructus sorti poterāt adæquari. Nos igitur attendentes, quod in talibus perceptio fructuum in solutione sortis accedat; cum secundum canonicas sanctiones fructus restitui, & in sortem debeant computari: Considerantes etiam, quod possessiones ipsæ iam extenuassent penitus totum onus, & debitum annullassent, ipsas tibi restituendas esse decreuimus.

Fructus rei impignoratæ debet in sortem computari.

De Obligatione, quæ verbis contrahitur, id est, stipulatione.

Cap. CXVII.

1. Pactū vestitur verbis, puta stipulatione. Quid stipulatio.

EX *Summa iuris.* Verbis celebratur contractus, puta stipulatione. *Est autem stipulatio verborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum facturumve se id quod interrogatus est, spōdet;* id est promittit. Et ex ista diffinitione apparet quod per verba futuri temporis cōtrahitur tantum, excepto in quibusdam casibus, in illo scilicet qui promittit stare iuri. Nam lex interpretatur quod dabit interesse, id est damnum resarciet, si non stet iuri. Et in stipulatione qua promitto animal quod vendo esse sanum, vt oportet: si non est sanum, nascitur illi cui promissum est actio contra illum qui promisit, quæ dicitur Ædilitia, ab inuentore.

Quando fit inutilis stipulatio.

Inutilis est quandoque stipulatio ratione personarum. Item quandoque ratione facti vel iuris, sicut de pactis supra diximus. Item inutilis est quandoque ratione conditionis, puta si sit impossibilis; Vt si promittam tibi centum, si digito cælum attigeris. Item ratione temporis, vt si interrogem vtrum promittas, & non statim respondeas. Nam continuus debet esse actus inter interrogantem & respondentem, vel saltem cum modico interuallo. Ex hac autem verborum obligatione nascitur certi condictio generalissima, id est actio quæ competit quandocumque aliquid mihi dari peto ex stipulatione id est quia promisisti. Si

Ex stipulatione oritur certi condictio & actio ex stipulatu.

A vero aliquid fieri, vel quod in facto consistat petatur, tunc habet locum actio talis ex stipulatu, siue certi condictio ad interesse. Nam vbicunque factum est in obligatione, & interesse est in obligatione.

Stipulatio vnde dicta.

Isidorus vbi supra. Stipulatio est promissio vel sponsio; vnde & promissores stipulatores vocantur. Dicta est autem stipulatio à stipula; Veteres enim quando sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant: quam iterum iungentes, sponsiones suas agnoscebant. *Iustinianus vbi supra.* Verbis itaque obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cum quid dari fieriue nobis stipulamur. Ex quo duæ proficiscuntur actiones, tam condictio certi, si certa sit stipulatio; quam ex stipulatu si incerta. Quæ hoc nomine inde vtitur, quia stipulum apud veteres firmum dicebatur, forte à stipite descendens.

Ex stipulatione duæ oriuntur actiones.

Stipulatio ex multis fit inutilis.

Inutilis est stipulatio de re impossibili, vt de mortuo, quod viuere credebat; vel de re sacra, aut religiosa, quam humani iuris esse credebant; vel republica populi, vel de foro, vel theatro, vel de homine libero, quem seruum esse credebat. Mutus & Surdus, non qui tarde exaudit, sed qui omnino non audit, stipulari non possunt: furiosi similiter & infantes, vel infantiæ proximi, nullum negotium gerere possunt. Impossibilis conditio est, cui natura impedimento est, quo minus existat; velut siquis dicat: Si digito cælum tetigero, dare spondeo. Quod turpi ex causa promissum est, non valet.

De generibus stipulationum.

Cap. CXVIII.

Stipulatio tribus modis fit sc. purè, in diem & sub conditione.

IVSTINIANVS *vbi supra.* Omnis stipulatio, aut purè aut in diem, aut sub conditione fit. Purè, vt cum quinque aureos dare spondes; idque confestim peti potest. In diem, cum adiecto die quo pecunia soluatur, stipulatio fit, videlicet cum 10. aureos primis Calendis Martii dare spondes. Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti priusquam dies veniat non potest; ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, quia totus is dies arbitrio soluentis tribui debet. Neque enim certum est, eo die in quem promissum est datum non esse, priusquam is prætereat. At si ita stipulaueris, 10. aureos annuos, quoad viuam dare spondeo; & purè facta obligatio intelligitur, & perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest; sed hæres petendo pacti exceptione submouebitur. *Glossa. quia stipulantibus tacita pacta inesse videntur.*

Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio; vt si aliquid factum fuerit, vel non fuerit. Conditionalis stipulatio, dum adhuc pendet conditio, transmittitur ad hæredem: quæ enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem. *Nec solum* res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: & in huiusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subiicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit: veluti si domum mihi non ædificaueris, dabis 10. aureos, pœnæ nomine.

Non solum res sed etiam facta in stipulatum cadunt.

Stipulationes quadruplices.

Stipulationes aliæ sunt iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conuentionales, aliæ communes tam iudiciales quàm prætoriæ. Iudiciales sunt, quæ ex mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, aut de persequendo seruo qui in fuga est, restituendove pretio. Prætoriæ sunt, quæ à mero prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. Conuentionales sunt, quæ ex conuentione vtriusque partis concipiuntur; hoc est, neque iussu iudicis neque iussu prętoris. Communes sunt, veluti rem saluam fore pupillo.

Iterum de eodem.

Cap. CXIX

EX *libro qui dicitur Instrumentum iuris.* Stipulatio alia pura, alia conditionalis. Pura, idest sine conditione; vt hic domum ædificare spondes? quæ statim contrahitur, & committitur cum fieri potest, sed tamen ante litem contestatam mora in ea purgatur. *Conditionalis* alia incipit à conditione, alia à pręsenti pactione. Cum à conditione incipit, aut conditio possibilis est & honesta, aut impossibilis vel inhonesta. Si est impossibilis vel inhonesta, tunc nullius momenti est stipulatio. Cum vero est probabilis, aut confertur in præsens tempus, vel præteritum, vel

Conditionalis stipulatio alia incipit à conditione, alia à præsenti pactione.

B futurum. *Cum in* præsens tempus confertur, veluti si Rex Parthorum viuit: vel in præteritum, veluti si Titius consul fuit, non suspenditur obligatio, sed aut statim valet, si ita est, aut statim deficit, si ita non est. Quæ enim per rerum naturam certa sunt, licet apud nos sint incerta, non morantur obligationem: quoniã instar conditionis non habet, quod non in futurum sed in præsens, vel in præteritum refertur.

Quod si in futurum conditio conferatur, aut est casualis, aut potestatiua, aut mixta. *Cum casualis* est, idest cum pendet tantum ex insidiis fortunæ, vt hæc; Si cras pluerit, nec cedit, nec venit dies eius, idest nec ea debetur, nec peti potest, sed tantum spes est, idest debitum iri, si conditio extiterit. *Si vero* ex facto

Conditio de futuro est triplex, atque adeo varia inde oritur obligatio.

C promittentis tantum pendet, quæ dicitur *potestatiua*, vt hæc, si Pamphilum non dederis, centum dabis, Dimittitur sententia Pegasi æstimantis non ex ea agi posse, quando desijsset Pamphilus posse dari, licet Sabinus putat statim centum posse peti, cum potuerit Pamphilum dare, & non dat. Hoc quidem defendebat exemplo pecuniæ legatę, vtputa testator pecunia legata damnauit hæredem vt centum daret, pecunia non data: statim enim cum potuit dare pecuniam legatam, & non dedit, tenetur. Sed hoc ob tuendam voluntatem defuncti, in pecunia admittitur. Eadem dico si concepta fuerit stipulatio sub conditione mixta, vt hic: Si in capitolium non ascenderis, vel in patriam tuam non redieris. In his enim omnibus agi potest, nisi primum constiterit non posse fieri quod

D in conditione continetur.

Cum autem stipulatio incipit à præcedenti pactione, si quidem præcedens pactio est improbata, vel contra bonos mores, tota stipulatio nullius momenti est. Si præcedens pactio est honesta, siquidem est obligatoria; vt si primum stipulatus sum Pamphilum dare, & si datus non esset, centum. Statim cum eris in mora dandi Pamphili, committitur sequens in centum & quasi nouatio prioris fit, nec potest mora purgari.

Stipulatio quæ incipit à præcedẽte pactione obligat.

De Obligatione, Sacramento, & eius absolutione.

Cap. CXX.

E ISIDORVS *lib.* 5. Sacramentum est pignus sponsionis, sic dictum quia violare quod quisque promittit, perfidiæ est. *Ex summa iuris.* Iuramentum dicitur oratio iuratoria, siue iurantis actio. *Iurare est inuocato Deo teste, aliquid asserere, vel negare*; quod cum de facto proprio rite concipitur, iuramentum promissorium dicitur, & obligat. Iuramentum namque promissorium duplex est. Aut enim id quod iuratur est illicitum in se; & tunc non obligat, nec est obseruandum, etiam si illud illicitum sit veniale peccatum. Aut est licitum in se; & tunc aut fit soli Deo, & tunc obseruandum est nisi in aperte melius commutetur; aut fit homini quo casu nec in melius commutare licet, nisi de illius cõsensu cui obligatio facta est. Fallit hoc in quibusdam casibus, scilicet in viro qui iurat alicui de matrimonio contrahendo; talis enim potest intrare monasterium, & absoluitur à iuramẽto.

Quid iurare & quotuplex.

Iuramentũ promissoriũ de re in se licita nõ potest commutari in melius nisi in quibusdam casibus.

Talis

Talis etiam si contrahat cum alia per verba de præsẽti A absoluitur. Item in clerico qui iurat obedientiã Episcopo; absoluitur enim ab obedientia, quando monasterium ingreditur. Item in eo qui iurat se non repetiturũ vsuras. Item in eo qui vi compulsus iurat, & in aliis huiusmodi. *In summa* verò nota; Quod si quis metu compulsus abiurauerit ius suum, tenet, & seruandum est sacramentum, nisi vergat in æternæ salutis interitum. Poterit autem rem recuperare post renunciationem, quia non iurauit quod non repeteret, sed tantum quod renunciaret.

Quod compulsus abiurauit ius suũ debet seruare iuramentum, donec cum eo dispensetur.

Extra. 2. de iureiurando. Ex registro Gregorii. Peruenit ad nos, Laudunen. Episcopum, ab Arn. comite, rebus suis spoliatum, & iurare compulsum, quod non repeteret sic ablata. Cognita igitur cõtumelia valde doluimus, asserentes ipsum Episcopum nullius iuramenti B vinculis super hoc posse constringi; quem tamen absoluimus, quia nefandissima coactione iurauit. *Idem regi Francorum.* Peruenit ad nos, *& infra.* Nõ enim propositum aut promissum infringit, qui in melius illud commutat. Nec tu etiam ei, si promissum tuum iuramento, vel fidei obligatione, interposita conditione firmasses, aliquatenus teneris, si constat eum conditione minime paruisse.

Alexander 3. *M. vigilan. Episcopo.* Debitores ad soluendas vsuras, in quibus se obligauerant, cogi non debent. Si vero de ipsarum solutione iurauerint, cogendi sunt domino reddere iuramentum. *Et cum* vsuræ solutæ fuerint, creditores, ad eas restituendas, sunt Ecclesiastica seueritate, si necesse fuerit, compellendi. *Idem.* Non est tutum quemlibet contra suum iuramẽtum venire, nisi tale sit, quod seruatum vergat in interitum salutis æternæ. Nec nos alicui dare materiam volumus veniendi contra proprium iuramentum, ne auctores periurii videamur. Verum aliquando in Romana Ecclesia à pluribus prædecessoribus nostris factum esse recolitur, quod clerici, qui coacti ministeriũ Ecclesiæ abiurarunt, de iuramento absolutionis beneficium meruerunt, & ad coercendam iniquitatem eorum, qui Ecclesiasticos viros ad præstandum illud cõpulerant, permissi sunt in eadem Ecclesia ministrare. *Vrbanus.* 3. Qui iurarunt non loqui patri vel matri, sorori vel fratri, aut eis subsidium humanitatis exhibere absoluendi sunt ab illius obseruantia iuramenti; cum illicitum sit, & contra rationem: iniuncta tamen eis de hoc quòd male iurauerant, pœnitentia D competenti.

Non est tutũ contra iuramentum venire nisi vergat in interitum animæ illud seruare.

Qui quid illicitũ iurant non debẽt illud seruare.

Iterum de eodem.

Cap. CXXI.

CElestinvs *tertius.* An à sacramenti vinculo absoluantur, qui illud inuiti, pro via & rebus seruandis fecerunt: Nihil aliud arbitramur, quàm quod antecessores nostri Romani Pontifices arbitrati fuisse noscuntur, qui tales à iuramenti nexibus absoluerunt. Cæterum vt agatur consultius, & auferatur materia peierandi, non eis ita expresse dicatur, vt iuramenta non seruent; sed si non ea attenderint, non ob E hoc sunt tanquam pro mortali crimine puniendi. *Innocentius.* 3. Cum I. & G. Petro vsuras non modicas persoluissent, iuramento firmarunt, quod non per se, nec per alium, prædictas vsuras repeterent, vel apud Ecclesiasticum iudicem, siue etiam sæcularem, super his deponerent quæstionem. Cumque creditor condiderit testamentum, suis præcepit hæredibus, vt omnibus qui rationabiliter possent probare se dedisse vsuras, ipsas eisdem restituere procurarent; & cum prædicti, I. & G. vsuras repetere non attentent propter huiusmodi iuramentum, & hæredes prædicti Petri eis negligant satisfacere de vsuris: Mandamus quatenus sub pœna excommunicationis, publicè in Ecclesia proponi facias, vel proponas, vt qui super hoc nouerint veritatem, procedant ad testimonium proferendum: & si per dicta testium, vel alia documenta, tibi constiterit de præmissis, hæredes illius, vt vsuras quas à prædictis pater eorum acceperit, restituant vniuersas, censura Ecclesiastica compellas.

Iuramẽtum metu extortũ non obligat sub mortali.

Qui iurat se no velle vsuras repetere, non tenetur seruare iuramentum.

Idem Neapolitano Archiepiscopo. Ad nostrã noueris audientiam peruenisse, quod à te quasi per extorsionem tale fuit præstitum iuramentum, quod in omni causa deberes ordinem iudiciarium obseruare; Verum quoniam secundum traditiones canonicas, manifesta crimina accusatione non indigent, nec in eis est ordo iudiciarius obseruandus, qui debet in aliis obseruari: neque tu quando sub præmisso tenore iurasti, habebas in mente vt propterea venires contra canonicas sanctiones, alioquin non iuramentum, sed periurium potius extitisset, nec esset aliqua ratione seruandum: Nos iuramentum tuum benignius interpretari volentes, ita quod consonet canonicis institutis, fraternitati tuæ authoritate præsentium intimamus, quod in manifestis & notoriis, ratione iuramenti præmissi, non credimus te teneri seruare subtilitatem ordinis iudiciarij, quem in his obseruari per omnia, ipsa iuris ratio postulat; quamquam & secundum approbatum intellectum rectè posset intelligi quod iurasti, vt in omnibus causis ordinẽ iuris obseruares iudiciarium: In illis videlicet, in quibus ordo iudiciarius est seruandus.

[illegible]itum non semper intelligendũ vt sonat.

Idem. Non iuramenta, sed periuria potius sunt dicenda, quæ contra Ecclesiasticam vtilitatem attentantur. *Idem in Conci. ge.* Nimis de iure diuino quidam laici vsurpare nituntur, cum viros Ecclesiasticos nihil temporale obtinentes ab eis, ad præstandum sibi fidelitatis iuramentum compellunt. *Grego.* 9. Clericus qui iurauit se statuta in Ecclesia sua edita seruaturum, promittens per idem iuramentum, statutum quod postmodum subsecutum est, fideliter obseruare; licet transgredi non debeat quod promisit, non tamen tenetur ad illius obseruantiam, ex debito præstiti iuramenti.

De Temerario coniugum iuramento.

Cap. CXXII.

INnocen. 3. *Archiepiscopo Terracon.* Tua nos duxit fraternitas consulendos, quid tibi super hæc sit faciendum, quod H. & A. vxor eius adinuicem iurarunt, se nunquam mutuo petituros. Idem vero nunc repetit illam instanter, ea econtrario affirmante, quod prius se faceret Saracenam quàm rediret ad eum. *Et infra.* Nos igitur f. t. respondentes: Mandamus quatenus vtrumque ad continentiam seruãdam moneas & inducas, quam si promittere voluerint & seruare, vtrumque dimittas sine alio commorari. Alioquin si vir noluerit continere, tu illam vt reuertatur ad ipsum, & tanquam vxor cum viro moretur, per excommunicationis sentẽtiam appellatione remota cõpellas. Cum & temerarium fuerit huiusmodi iuramentum, & adulterium sit vtrinque commissum.

Illegitimum iuramentum non seruandum.

Idem. Si autem vir mulieri iurasset, quando contraxit cum illa, quod eam pro legitima teneret vxore; pro fornicatione quam mulier antea commisisset, illam non posset dimittere; sed pro fornicatione quam postea perpetraret, eam dimittere posset, non obstante huiusmodi iuramento; quoniam talis erat subintelligẽda conditio, si videlicet illa in legem coniugij non peccaret. Ita si quis iurauerit se ducturum aliquam, poterit ei obijcere fornicationem subsequẽtem. Nam si post contractum coniugium, vir propter fornicationem licite potest vxorem suam à sua cohabitatione dimittere, longe fortius ante coniugium celebratum, propter eandem causam, sponsus licite potest in suam cohabitationem non admittere sponsam: quia turpius eiicitur, quàm non admittitur hospes: Non obstante in alterutro casu vinculo iuramenti; quod quidem propter subintelligendam conditionem est tale, vt is qui iurauit, ad vtrumque sine transgressione se possit habere. Quod si post huiusmodi iuramen-

In iuramẽtis veniunt conditiones intelligendæ.

men-

Qui iurat se ducturũ aliquam potest eam repellere ob superuenientem fornicationem vel deformitatem.

mentum, mulier fieret non solum leprosa, sed etiam paralytica; vel oculos, vel nasum amitteret, seu turpius ei quicquam adueniret, nunquid vir teneretur eam ducere in vxorem? Profectò ductam non posset dimittere; sed nunquam non ductam admittere teneretur: quia interdum non dirimit contractum, quod impedit contrahendum.

Illud autem sacramentum proculdubio est temerarium, si vir iuret vxori, quod eam in nullo crimine accusabit; quia si mulier fieret infidelis, & nollet cohabitare absque contumelia creatoris, vel vt illum protraheret ad infidelitatis errorem, tunc vir debet incunctanter illam impetere apud iudicem suum, vt eam nisi penitus resipisceret, omnino dimitteret. Quod si expressè iurasset, quod eam super adulterio non impeteret, essetne seruandum huiusmodi iuramentum? Scriptura testatur, quod patronus est turpitudinis, qui celat crimen vxoris. Et secundum Euangelium: Si primo & secundo correcta resipiscere nollet, dicendum esset Ecclesiæ, vt tanquam Ethnica & Publicana vitaretur, ne per hoc libera præbeatur ei peccandi facultas, propter impunitatem peccati Sed nunquid vir non potest dimittere vxori peccanti, non solum septies, sed etiam septuagies septies, secundum Euangelicam veritatem? Tutius ergo in hoc casu videtur, vt propter iurisiurandi religionem, vir accusare desistat vxorem ad diuortium celebrandum, quamquam denunciare eam possit ad pœnitentiam peragendam.

Qui iurat se nunquã velle vxorem ob adulterium accusare, potest eam denunciare vt emend[illegible] le et fo[illegible] nõ etiam in ordine ad diuortium.

De Iuramento illicito non seruando.

Cap. CXXIII.

GRATIANVS *causa 22. q. 4.* Quod autem illicita iuramenta seruari non debent, in Toletano concil. 8. legitur. Si publicis sacramentorum gestis (quod Deus auertat) à quibuslibet illicita, vel non bona extitisset conditio allegata, quæ aut iugulare animam patris, aut gerere compelleret stuprum sacratissimæ virginis; nunquid non tolerabilius esset stultæ promissionis vota reijcere, quàm per inutilium promissorum custodiam, exhorrendam criminum adimplere mensuram?

Item I[illegible] in synonimis. In malis promissis rescinde fidem; in turpi voto decretum muta. Impia est promissio quæ scelere adimpletur. *Item Beda Homel. 44.* Si aliquid nos incautius iurasse contigerit, quod obseruatum peiorem vergat in exitum, liberè illud salubriori consilio mutandum nouimus, ac magis instante necessitate peierandum nobis, quàm pro vitando periurio in aliud crimen grauius esse diuertendum. Denique iurauit Dauid per Deum occidere Nabal virum stultum & impium, atque omnia quæ ad eum pertinebant demolire; sed ad primam intercessionem Abigail fœminæ prudentis, mox remisit minas, reuocauit ensem in vaginam, neque aliquid culpæ se pro tali periurio contraxisse doluit. Item non solum in iurando, sed in omni quod agimus, hæc est moderatio solicitius obseruanda, vt si in talem forte lapsum versuti hostis inciderimus insidiis, ex quo sine aliquo peccati contagio surgere non possumus, illum potius euadendi aditum petamus, in quo minus periculi nos perpessuros esse cernimus.

In malis promissis rescinde fidem.

Item ex concilio Hilerdensi. Non semper promissa omnia soluenda sunt: denique ipse Dominus frequenter mutat sententiam. *Item ex concilio Elibertino cap. primo.* Diffinitio incautæ laudabiliter soluenda est; nec est præuaricatio, sed præuaricationis vel temeritatis emendatio. *Gratianus.* Ecce quod iuramenta illicita laudabiliter soluuntur, & damnabiliter obseruantur. Quod tunc intelligendum est, quando iuramentum illicitum deseritur, vt ad bonum redeatur. Cæterum si propterea deseritur, vt in aliud malum transeatur, illicitum sacramentum damnabiliter seruatur, sed damnabilius contemnitur. *Vnde*

Ex malis minimum. Iuramenta illicita laudabiliter soluuntur, & damnabiliter obseruantur.

A *Augustinus de bono coniugali.* Mulier si fide coniugali violata, fidem seruet adultero; vtique mala est, si nec adultero peior. *Gratianus.* Sed cum omnibus his illicita iuramenta non seruanda probentur, opponitur quod Iosue Gabaonitas contra præcepta Domini non deleuerit, quia seniores Israel iuramenta pacis cum eis firmauerant. Sed notandum est, quod filij Israel, & si scirent à Domino esse imperatum, vt delerent genus terræ promissionis, decepti tamen à Gabaonitis, nesciebant eos esse incolas terræ promissionis. Venerunt autem (vt historia refert) attritis calciamentis, & cum aridis panibus, dicentes: *Viri pacifici venimus de terra longinqua.* Illi autem videntes se esse deceptos, noluerunt delere eos, sed pepercit eis Iosue propter iuramentum filiorum Israel.

Obiectio.

Solutio.

B Illicitum ergo iuramentum quod seruari prohibetur, intelligendum est, quando scitur esse illicitum dum iuratur. Si autem nescitur illicitum esse, ipsa ignorantia excusatur, si putatur licitum esse non ignorantia iuris, sed facti. Aliud est enim si alicuius copula credatur esse licita, quia nescitur esse consanguinea, vel quia creditur esse vidua: Aliud si ideo putatur licita, quia consanguineorum coniunctio, vel relictarum copula, nullo iure credatur prohibita. Hic enim est ignorantia iuris, quæ neminem excusat, nisi cui permittitur ius ignorare; ibi vero ignorantia facti, qua quisque fere excusatur.

Iuramentum illud censetur illicitũ quod scitur esse tale cum iuratur.

De Tribus comitibus iuramenti.

Cap. CXXIV.

C QVod autem illicitum iuramentum seruari prohibetur, non est generaliter intelligendum. Iuramentum namque (vt Hiero testatur super Hieremiam) debet habere tres comites, veritatem, iudicium, & iustitiam: vbi autem ista defuerint non est iuramentum, sed periurium. Vnde datur intelligi illicitum esse iuramentum, cum aliquod istorum defuerit. Non tamen, cuicunque contigerit aliquid istorum deesse, prohibetur seruari. Aliquando namque iuramento deest iustitia; veluti cum quispiam post votum castitatis duxit vxorem, iuramento firmans nunquam se ab ea discessurum; quod quamuis illicitum, quia iustitia probatur sibi deesse, tamen auctoritate Greg. seruari præcipitur. Hic au-

D tem si quis contendat prærogatiua coniugij, non propter religionem iurisiurandi seruari, animaduertat Gabaonitas ob solam religionem contra domini præceptum reseruatos. Cum ergo omne præceptum Domini iustum sit, patet ei iustitiam deesse, quod eius præcepto contrarium inuenitur. *Iudicium* quoque aliquando iuramento constat deesse; veluti cum propria temeritate aliquis ductus iurat se manducaturum & bibiturum: hoc quamuis leuitate indiscreta illicitum probetur, non tamen ideo iubetur violari.

Iuramentũ cui iustitia deest, nõ propterea statim cessat obligare.

Iuramentum itaque illicitum multipliciter intelligitur. Est enim illicitum aliquando ex eo quod iuratur, aliquando ex modo iurandi. Ex eo quod iuratur

E tunc est illicitum iuramentum, cum id quod iuratur in sui natura vitiosum est; vel vitam adimens, vt adulterium, homicidium, & his similia: Vel reparari non permittens; veluti cum inimico ad pacem non redire, indigenti misericorditer non subuenire. Ista quia perspicuam habent in se iniustitiam, & si iuramento firmentur, tamen seruari non debent. Circa hæc itaque iuramenta, intelligenda sunt, quæ de illicitis iuramentis non obseruandis, supra statuta leguntur. Quisque ergo iuramento firmauerit se aliquid facturum, quo corporalis vel spiritualis salus adimitur; vel si quo vtraq; salus sperari, vel cõseruari non possit, fidẽ promissam seruare prohibetur. Quorum præmissæ exempla auctoritates subijciunt, dum cum quæ homicidium facere, vel alimenta matri & fratribus denegare, vel in adulterio perseuerare, vel

Iuramentũ duobus modis fit illicitum, sc. ex eo quod iuratur (quod nunquam est seruandum) & ex modo iurandi quod non prohibetur seruari.

ad pa-

A ad pacem cum aduersario non redire, iuramentum præstando promiserit, salubriori consilio illicita vota obseruare non permittunt. *Est autem* id quod iuratur aliquando vitiosum, non in natura sui, sed ex causis extra venientibus; veluti cum aliquis post votum castitatis, iurat alicui se habiturum eam in coniugem. Coniugem namque habere in seipso malum non est, tamen huic ex voto perniciosum est. hoc autem iuramentum, & si illicitum sit, non tamen prohibetur seruari, sed de violatione voti pænitentia iubetur sibi indici.

Iuramentum de re per accidens mala, obligat, vel saltem non prohibetur seruari.

Ex modo iurandi tunc est illicitum iuramentum quando inconsideratè & incircumspectè aliquid iuratur, quo nec corporalis nec spiritualis salus adimitur, & sine quo vtraque salus reparari, & vita consummari valet; veluti dum aliquis à parentibus coactus, **B** vt clericatus tonsuram, vel religionis vestem suscipiat, se neutrum facturum iuramento firmauerit. Hoc quamuis aliquibus videatur reprehensibile, quia opus charitatis iuramento se non facturum promisit, nulla tamen auctoritate seruari prohibetur: quia &si nunquam clericatus tonsuram, vel religionis vestem suscipiat, non tamen ideo minus salutem promoueri valet; cum nonnulli in laici habitu, sanctissimi, & Deo dilecti inueniantur. *Quo exemplo* euidenter datur intelligi, quoties aliquis se iurat non facturum aliquid, ex quo expeditior sibi via præparetur ad beatitudinem, dummodo sine eo salutem valeat inuenire, hoc iuramentum non prohibetur seruare. Vnde cum iuramus nos non daturos aliquid alicui, sine quo vtraque salus eius potest esse incolumis, **C** Etsi aliqua ex eo sibi commoditas præstaretur, nulla auctoritate tamen iuramentum seruare prohibemur; dummodo sit nobis alia via necessitatibus eius subueniendi.

Exemplum praedictorum

De Fraude iuramenti.

Cap CXXV.

EX *summa iu.* Sciendum est autem, quod vbi est fraus, & vertitur ex parte iurantis, refertur iuramentum ad intentionem recipientis, non ipsius iurantis. Si vero non constet de hoc, ad communem verborum significationem recurrendum est. *Gratianus vbi supra. q. 5.* Quæritur de eo, qui verborum calliditate se circumuenire putat illum, cui iuramentum **D** defert, an sit reus periurij, nisi seruauerit quod iurasse creditur? De hoc ita scribit Isidorus li. sententiarum 5. *Quacunque arte verborum quis iurat, Deus tamen qui conscientiæ testis est, ita hoc accipit, sicut ille cui iuratur intelligit. Dupliciter autem reus fit, qui & Dei nomen in vanum assumit, & proximum dolo capit.*

Qui fraudulenter iurat tenetur secundū mētem eius cui iurat.

Obiectio.

Sed obijcitur illud Gre. in 25. li. moralium. *Humanæ aures talia verba iudicant, qualia foris sonant. Diuina iudicia talia foris audiunt, qualia ex intimis proferuntur; quia non debet intentio verbis deseruire, sed verba intentioni.* Patet ergo, quod Deus non sic accipit iuramentum, sicut ille cui iuratur, sed potius sicut qui iurat intelligit. *Item* obiicitur de ciuibus, qui credunt se iurare obedituros consulibus suis in omnibus, quæ sibi imperata fuerint pro honore suæ ciuitatis: ne **E** vero obedientiam recusantes, reatu periurij illaquearentur, supponitur breue iuraturis, in quo aliud continetur, quàm se iuraturos arbitrentur, videlicet ne Padum in Nilum conuertant, vel aliquid huiusmodi faciant. Si ergo contra hoc quod iurasse crediderant, consulibus suis obedientiam denegarent, nunquid secundum intentionem recipientis, an potius secundum intentionem iurantis, Deus illud iuramentum acciperet? Sed sicut aliud est callida arte verborum iurare, aliud simpliciter intentionem suam iurando denunciare: Sic aliud est simplici intentione iuramentum factum recipere, aliud in recipiendo calliditate vti. Deus autem duplicitatis aspernator simplicem intentionem vtriusque considerat, & tam ex parte recipientis, quàm ex parte præstantis, duplicitatem **A** verborum aspernatur & odit.

Solutio.

De Fide iussione.

Cap. CXXVI.

EX *summa iuris.* Post stipulationem dicendum est de fideiussione. Nam & ipsa cum stipulatione fit, sed pro debito alieno, & obligationi principali accedit. *Est itaque fide iussor, qui stipulante creditore, obligationem in debitore remanente, in suam percipit fidem:* stipulatio namque necessaria est. *Et nota* differentiam inter illos qui alienas obligationes suscipiunt, scilicet fideiussorem, mandatorem, & constitutorem. *Fideiussor* enim accipitur, & ante obligationem rei, & post; sed non nisi per stipulationem, vt dictum est: **B** *Mandator* autem sine obligatione & stipulatione, solo consensu: & præcedit principalis debitoris obligationem, nisi in casu scilicet cum quis tibi mandauerit, ne vrgeres debitorem ad solutionem teneri; periculoque suo fore pecuniam dixit. *Constitutor* similiter obligatur solo consensu, sequiturque principalis debitoris obligationem. *Item* fideiussor à cæteris differt in hoc quia mandatore vel constitutore alienam obligationem in se suscipientibus, obligatio omnino transfertur in eos, ita quod non remanet in reo. Fideiussore vero suscipiente, nihilominus in reo remanet, vt in diffinitione dictum est. Verbi gratia, Si pro Titio debitore tuo spondeo, fideiubeo; si mando tibi vt Titio credas, mandator existo: Porro si obligationem Titij in me transfero, & me pro eo **C** debitorem constituo, constitutor ero, & actione de constituto conueniri potero.

Quid fideiussor, & in quo differat à mandatore & constitutore.

Fideiubere potest quicunque non prohibetur: hoc enim edictum prohibitorium est, sicut edictum de procuratoribus. Itaque mulier fideiubere non potest. Clericus quoque fideiubere prohibetur, si tamen fideiusserit tenetur. Milites etiam prohibentur. Seruus autem fideiubet agendo negotium peculiare, puta pro suo peculiari creditore. Alioquin nec naturaliter obligatur seruus, nec dominus ex illa fideiussione conuenitur de peculio. Porro filiusfa. indistincte fideiubet, sicut & pater. Omni autem obligationi fideiussor accedit, etiam naturali tantum; nisi **D** contractus sit legibus, aut canonibus improbatus.

Quidā prohibentur fideiubere.

De eodem.

Cap. CXXVII.

FIdeiussor tenetur ad id ad quod principalis debitor tenebatur, non autem in plus. Nam secundum legem, in duriorem causam fideiussor obligari non potest. Et olim quidem erat in potestate creditoris conuenire quem vellet, scilicet vel debitorem, vel fideiussorem, vel etiam vnum ex fideiussoribus eligere. Hodie vero debitore præsente, & soluendo existente, fideiussor conueniri non debet, sed debitore deportato, vel capitaliter accusato, fideiussor vrgebitur. *Item* pro fideiussore fideiussor fideiubere potest. *Item* si plures sunt fideiussores, singuli pro parte **E** conueniendi sunt.

Fideiussor nec plus nec minus quam principalis debitor obligatur.

Item cum aliquis fideiubet sub pœna quod reus intra certum tempus iudicio sistat, & si non steterit, elapso spatio poterit moram per septem annos purgare. Et hoc est speciale in fideiussore iudicio sisti; alias enim non licet alicui purgare moram in pœnam, etiam post momentum. Aliud quoque speciale est in fideiussore iudicio sisti, vt si quidem fiat sine scriptis, & non in causa publica, fideiussor liberetur lapsis diebus in quibus actor non est accusationem prosecutus; præsumitur enim quia voluit deferre: lex enim fauet ei qui de aliena tenetur obligatione. debitor autem fideiussori tenetur, vt eum liberet, vel si fideiussor soluit, tenetur ei in sortem, & eius accessiones.

Fideiussor quando & quomodo poterit conueniri.

Item si quid fideiussor ex causa fideiussionis bona

fide

fide impenderit, debet ei ab eo pro quo fideiussit restitui, sicut & in mandato contingit. *In summa* vero nota, quod exceptio quæ competit debitori, competit & fideiussori: Quam si omiserit fideiussor sciẽs, non habet regressum contra debitorem. Hoc tamen recipit distinctionem. Denique fideiussor antequam soluat, contra debitorem non agit, nisi quando inter eos ab initio cõuenit, vel quãdo debitor bona sua vẽditare cœpit, vel quando mora interuenit.

Quando fideiussor poterit conuenire debitorem.

Extra. 3. de fideiussione ex concil. Cant. Clericus fideiussionibus inseruiens abiiciatur. *Inno. 3. in concil. generali.* Volumus & mandamus, ne quis religiosus, absque maioris partis capituli, & abbatis sui licentia, pro aliquo fideiubeat, vel ab aliquo pecuniam mutuam accipiat, vltra summam communi prouidentia sibi constitutam: alioquin non teneatur conuentus pro his aliquatenus respondere, nisi forte in vtilitatem domus ipsius manifeste constiterit redundasse. *Regula Grego. 9.* Cum pro quoquam te fideiussorem obligasti, si in dicti debiti solutione diu cessauit, aut dissipare bona sua cœpit, seu super hoc condemnatus fuisti, iure poteris conuenire, vt te à fideiussione debeat liberare.

Religiosi non possunt fideiubere absque licentia capituli.

De Debiti solutione.

Cap. CXXVIII.

Ex *summa iuris.* Dicto de obligatione principali, & fideiussione, dicendum est de solutione qua res debita soluitur, & tam principalis persona, quam fideiussoris liberatur. *Est itaque solutio, eius quod debetur redditio.* Species eius duæ sunt; vna quidem vera, siue naturalis, vt quando soluitur quod debetur: Altera vero imaginaria siue ciuilis, vt per nouationem, vel accepti lationem. Verbi gratia: Habesne acceptum quod ti bi debeo? Respondeo, Habeo, acceptumque tuli. Quædam etiam pro solutione habentur, vt solemnis depositio, fructuum perceptio, compensatio, pactum de non petendo, successio, scilicet si creditor debitori succedat, vel econuerso.

Quid solutio et quotuplex.

Soluere debet principalis debitor, vel fideiussor, vel hæredes eorum. In Ecclesiasticis quoque successor tenetur soluere antecessoris sui debita, si tamen pecunia ab eo accepta pro vtilitate Ecclesiæ contracta, vel in vtilitatem Ecclesiæ fuerit versa. Sed & quilibet pro alio soluere potest, etiam inuito. Qui autem inuito creditore soluit alij, non se liberat. Soluendum est igitur ei cui debetur, vel alij de voluntate ipsius, sed & eius procuratori soluendo liberatur quis à debito, similiter & tutori. Effectus solutionis est, vt & reus, idest debitor principalis, & fideiussor & pignora, & instrumenta liberentur. Illud autem in summa nota, quod qui dicit se soluisse debet probare.

Soluẽdum est ei cui debetur vel alij de voluntate eius, sed qui dicit se soluisse debet probare.

Regula iuris. Nihil peti potest ante id tempus quo per rerum naturam persolui possit, & cum soluendi tempus obligationi additur, nisi eo præterito peti non potest. Quod autem nullius esse potest, id vt alicuius fieret nulla obligatio valet efficere: & si nihil facile mutandum est ex solennibus, tamen vbi æquitas euidens poscit, subueniendum est. *Extra. 3. de solu.* Sicut filius debita patris tenetur soluere, ita prælatus sui prædecessoris pro Ecclesiæ necessitate contracta. Grego. 9. Inhibemus, ne quis præsumat Ecclesiam sibi commissam pro alienis grauare debitis, aut literas alicui seu sigilla concedere, quibus possent Ecclesiæ obligari; decernentes, si secus fuerit attentatum, ad solutionem talium debitorum Ecclesias nõ teneri.

Prælatus tenetur soluere sui prædecessoris debita pro ecclesia necessitate contracta.

Idem. Odoardus clericus proposuit, quod cum P. clericus & D. laicus, & quidam alii laici ipsum coram officiali Archi. Rhem. super quibusdam decimis debitis conuenissent, idem in eum recognoscentem huiusmodi debita se debere, sed propter inopiam soluere non valentem, excommunicationis sententiam

A promulgauit, & *infra.* Mandamus quatenus si constiterit quod prædictus O, in toto, vel in parte non possit soluere debita supradicta, sententiam sine difficultate aliqua relaxetis, recepta prius ab ipso idonea cautione, vt si ad pinguiorem fortunam peruenerit, debita prædicta persoluat. *Extra. 2. de iureiu.* Idem onus non remittitur, sed augetur, cum cuiquam improuide soluitur, quod alij ex debito est præstandum. *Regula iuris.* Inanis est actio, quam inopia debitoris excludit.

Qui non habet vnde soluat non est censuris innodandus.

De Donationibus.

Cap. CXXIX.

Ex *summa iuris.* Dicto de stipulatione, id est promissione, & de fideiussione, quarum contractus B verbis celebrantur, dicendum est de donatione, quæ & ipsa solis verbis perficitur. *Donatio est datio ex mera liberalitate proueniens:* Sic dicta quasi dono datio. Vnde dicit regula iuris. *Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur.* Naturali tamen instinctu, ille cui donatum est ad antidona tenetur. Ideo vero dicitur mera, quia si fiat ex necessitate, non est donatio; nam in necessitatibus nemo liberalis existit. *Duæ* autem sunt species donationis, scilicet inter viuos, & causa mortis. *Donatio inter viuos* est, quando rem quam dono, alium habere malo quàm meipsum. Et huius generis alia est simplex, quando scilicet in nullo casu volo ad me reuerti quod dedi, vel quod me daturum promisi, siue fiat purè, siue in diem, siue sub conditione: Alia C vero ob causam, qua scilicet interponitur vt aliquid fiat, vel non fiat; in quam speciem cadit donatio propter nuptias. Secus autẽ in donatione sponsalica, quoniam illa pure simpliciterque fit, licet conditio tacite per legem insit. *Donatio vero causa mortis* est, quãdo malo quidem me habere quàm alium, sed magis alium quàm hæredem meum. Perficitur autem donatio nudis verbis, etiam sine rei traditione: donator tamen ad rem tradendam tenetur, sed non tenetur de euictione, nec tenetur nisi inquantum facere potest, idest habita ratione vt non egeat.

Quid donatio & quotuplex.

Quid donatio inter viuos & quotuplex.

Quid donatio causa mortis. Perficitur donatio verbis sine traditione.

Isidorus vbi supra. Donatio est cuiuslibet rei transactio. Cessio est propriæ rei concessio; sicut est illud, Cedo iuri propinquitatis. Cedere enim dicimus quasi D concedere, ea scilicet quæ propria sunt, nam alia restituimus, non cedimus. *Extra. 3. de donationibus. Greg.* Hanc sibi quodammodo nobilitas legem ponit, vt debere se quod sponte tribuit existimet, & nisi in beneficijs suis excreuerit, nihil se extitisse putet. *Inno. 3.* In contractibus plena, in testamentis plenior, in beneficijs quoque plenissima est interpretatio adhibenda.

Beneficia latissime interpretanda.

Quis, quid, & qualiter donari posse

Cap. CXXX.

Ex *summa iuris* Donare potest quisquis suæ potestatis est, sicut pater familias. Seruus autem filiusfa. non potest, nec etiam pupillus sine tutoris au-E ctoritate. Sed quod dixi paterfamilias fallit, si filio non emancipato donare velit: hoc enim non potest, sed nec vxori donare potest. Item monachus, qui proprijs renunciauit, vel conuersus, donare non potest. Sed neque Prælatus res Ecclesię donare potest, quia procurator est non Dominus, procurator autem non donat. Et hoc dico, nisi bene merito, vel nisi modicam rem. Donari vero potest tantum id, quod in accipientis dominium transire potest: itaque si Solem aut Lunam, vel liberum hominem, aut rem sacram mihi donaueris, nihil agis.

Quidam donare nõ possunt.

Item donare quisque quantum vult potest, eo saluo, quod vltra summam quingentorum aureorum, sine scriptis facta donatio non tenet, nisi in casibus, vt fiat donatio causa pietatis ab Imperatore in priuatũ, aut econuerso, vel à magistro militum in militem;

Quando possunt donare vltra 500. aureos sine scriptis.

vel

vel à priuato in priuatum in reparatione domorum, A
vel si fiat propter nuptias, vel si remittantur vsuræ futuri temporis. Alias ergo exigitur insinuatio donationis apud magistratus, & vt inde scriptura fiat, ad hibitis personis publicis, non enim priuati sufficiunt.

Quando donationes reuocantur.

Reuocatur itaque donatio si vltra legitimum modum fuerit, & quatenus legitimum modum excedit. Itē reuocatur inofficiosa donatio, puta si donet quicquid habet: Item propter natos postea filios, vel propter ingratitudinem; vt si donatori donatarius intulerit atrocem iniuriam. Hæc de donationibus factis in priuatos. Donatio quoque facta Ecclesiæ reuocari solet propter appositam conditionem, propter pacti turpitudinem, propter dātis iniquitatem, propter dati enormitatem, propter suscipientium fraudem, propter superuenientem filiorum natiuitatem, propter dantis impotentiam. Quod enim ab eo qui donare nō potest donatur, pro non donato habetur. Notandum B
vero, quod ea quæ clerico intuitu Ecclesiæ donantur, Ecclesiæ acquiruntur; quæ vero intuitu personæ, in bonis ipsius clerici computantur.

Regula iuris. Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quàm ipse habet; nec videntur data quæ eo tēpore quo dantur accipientis non fiunt. Item quod cuique præstatur, inuito non tribuitur. *Extra. 3. De his quæ fiunt à prælato, sine consensu capituli. Ex concil. apud Valentiam.* Irrita erit Episcopo donatio, & venditio, vel mutatio rei Ecclesiasticæ, absque collaudatione, & subscriptione clericorum. *Alexand. 3.* Concessio decimæ ab abbatissa prius facta, si conuentu sciente & non contradicente facta est, robur habere debet. Verum si ignorante conuentu, aut contradicente, decimam prius H. concessit prædicto, & non post multum temporis de assensu conuentus eandem deci- C
mam dedit eidem, secunda concessio debet præiudicare priori.

Prælatus est procurator bonorum ecclesiæ non dominus, & ideo non potest ecclesiam facere deteriorem.

Ibidem de donationibus. Alex. 3. Cum Episcopus, & quilibet prælatus, Ecclesiasticarum rerum sit procurator, non Dominus, conditionem Ecclesiæ meliorare potest, facere vero deteriorem non debet. *Greg. 9.* Propter eius ingratitudinem in quem liberalitas est collata, donatoris persona secundum rigorem iuris eā potuit reuocare: Si forte in ipsum impias manus iniecerit, aut sibi atroces iniurias, seu graue rerum suarū damnum, vel vitæ periculum inferre præsumpsit: quod tamen ad donatoris qui hoc tacuit, non extenditur, successores. *Auctor.* In summa vero nota, quod quando donatur aliquid alicui ad vitam suam, intelligitur de vita naturali. Vnde si transeat ad vitam reli- D
gionis, potest illud ius conferre cui voluerit.

De Testamentis.

Cap. CXXXI.

Testamentū triplex.

EX *summa iuris.* Quoniam in testamentis solet fieri donatio causa mortis, dicto de donationibus, dicendum est de testamentis. Et notandum inprimis quod testamentum dicitur tribus modis. Vno modo diuina lex scripta, sc. vetus & nouum testamentum. Alio modo, id quod quisque pro anima sua reliquit. Tertio modo magis propriè, scilicet ipsa dispositio de rebus morientis. In qua significatione hic accipitur.

Quid testamentum in præsenti & quotuplex.

Vnde sic diffinitur in codice lib. 6. *Testamentum est dispositio, siue voluntatis propriæ iusta sententia, qua quis disponit quid de rebus suis post mortem fieri velit.* Et dicitur E
testamentum, quasi testatio mentis, id est manifestatio voluntatis. Testamenti species duæ sunt, scilicet in scriptis, & sine scriptis, quod dicitur testamentum nuncupatiuum. Qui prohibuerit aliquem testari, ab hæreditate vel successione repellendus est, secundum leges.

Isidorus vbi supra. Testamentum vocatum est, quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari potest, nec sciri quid in eo scriptum sit, quia clausum & obsignatum est: & inde testamentum dictum, quia non valet nisi post testatoris monumentum, sed non solum hoc in scripturis, sed omne pactum vel placitum, testamentum vocabant, quod vtique etiam inter viuos valeret. *Holographum* testamentum est manu authoris totum conscriptum, atque subscriptum; inde & nomen accepit: Græci enim olo, totum, graphum literam dicunt. Irritum testamentum est, si is qui testauit capite diminutus est, aut si non rectè factum sit. Inofficiosum testamentum est, quod frustra liberis exhæredatis, sine officio naturalis pietatis in extraneas personas est redactum. Ruptum testamentum inde vocatum, eo quod nascente posthumo, neque exhæredato nominatim, neque hærede instituto, disrumpitur. Suppressum testamentum est, quod in fraudem hæredum, vel legatariorum, siue libertorum, non est palam prolatum. Quod si non latet, tamen si prædictis personis non profertur, supprimi videtur. *Regula iuris.* Omnia quæ ex testamento proficiscuntur, ita statim euentus capiunt, si initium sine vitio cæperint. Absurdum est plus iuris habere eum cui legatus sit fundus, quàm heredem, aut ipsum testatorem si viueret. Si quis prægnantem vxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse. *Extra. tertio, de testa. & vltimis voluntatibus. Inno. 3.* Qui extremam voluntatem in alterius dispositionem committit, non videtur decedere intestatus.

Quis non dicendus decedere sine liberis, aut intestatus.

De Testibus, & instrumentis testamentorum.

Cap. CXXXII.

Quæ nam testamenti solemnitas, & in quibus nō requiratur.

EX *summa iuris.* Fit autem testamentum secundum leges cum multa solennitate, adhibitis 7. testibus rogatis, masculis, liberis, & bonæ famæ; & instituendus est hæres vnus, aut plures. Inde tamen excipitur testamentum militis, quod huiusmodi solemnitates non requirit. Excipitur etiam testamentum, quod Imperatore præsente fit; quia pro solennitatibus omnibus, eius præsentia sufficit. Excipiuntur iterum testamenta rusticorum, in quibus 5. testes sufficiunt. Item testamentum cæci excipitur, in quo octo exiguntur. In his autem quæ relinquuntur Ecclesijs, duo testes sufficiunt. Hodie quoque secundum canones in quolibet test. sufficiunt duo testes. Item secundum canones valet testamentum, etsi nullus hęres instituatur, dū tamen institutio eius in alterius voluntate relinquatur.

In iure canonico sufficit parochus cū duobus testibus.

Extra. 4. de testamen. Alex. 3. Cum scriptum sit; In ore duorum vel trium testium stet omne verbum, testamenta quæ parochianus coram presbytero suo, & tribus vel aliis duabus personis idoneis, in extrema fecerit voluntate, firma decernimus permanere, sub interminatione anathematis prohibentes, ne quis huiusmodi valeat rescindere testamenta. *Isidorus vbi supra.*

Quid testes.

Testes sunt quos quisque ante iudicium placitis sibi alligat; sic dicti eo quod testamento solent adhiberi, sicut signatores, eo quod testamentum signant. Tabulæ testamenti dictæ sunt, quia ante chartæ & membranarum vsum, in dolatis tabulis, non solum testamenta, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur, vnde & portitores earum tabellarij vocabantur.

Quid testamentum iuris ciuilis & prætorij.

Testamentum iuris ciuilis, est quinque testium subscriptione firmatum. Testamentum iuris prætorij, est septem testium signis signatum. Sed illud apud ciues fit, inde ciuile; istud apud prætores, inde iuris prætorij. Testamentum autem signare, notare est; vt notum sit quod scriptum est. Nuncupatio est, quam in tabulis, cerisque testator recitat. Ius liberorum est coniugum sine liberis, inuicem pro loco pignorum hæreditatis, alterna conscriptio.

Quid codicillus.

Codicillus est scriptura nulla indigens solennitate verborum, & sola testatoris voluntate, qualicunque scripturæ significatione expressa; cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subuentum, propter legalium verborum difficultatē, aut certe propter necessitatem adhibendorum solennium; ita vt qui scribit, titulum eiusdem scripturæ codicil-

A codicillum vocet Sicut autem codicillus fit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum.

Regula iuris. Quæ in testamento ita scripta sunt, vt intelligi non possunt, perinde sunt ac si scripta non essent. *Iustinianus vbi supra. lib.* 2. Aliquando oportet non intendere scripturæ in testamentis, sed voluntatem testatoris considerare.

De Confirmatione & executione testamenti.

Cap. CXXXIII.

Quando cõfirmatur aut infirmatur testamentũ

EX *summa iuris.* Morte testatoris testamentum confirmatur, vel si transeat ad religionem, quia talis mortuo comparatur. Infirmatur autem, quando nõ est legitime factum, vel si testator capite minuatur. B Rumpitur etiam testamentum agnatione posthumi, naturalis scilicet vel ciuilis. Puta si postea testator aliquem fecit adoptiuum, vel ingressus est monasterium cui nihil ante reliquerat: Monasterium enim pro vno filio reputatur. Potest tamen dici contra, quia posthumus non rumpit testamentum, nisi talis sit, qui in testantis si viueret agnosceretur potestate. Pręterea subuertitur, quando testator sibi mortem consciuit.

Quis effectus testamenti.

Effectus vltimæ voluntatis est, vt debeat omnino seruari, & vt transferatur dominium sine traditione. Hęredes tenentur implere voluntatem testatoris, alioquin hæreditas auferetur eis.

Episcopi debent cogere hæredes implere testamentum.

Extra 3. de testam. & vl. vol. Gregor. Dilatas defunctorum pias voluntates, episcopali decens est studio adimpleri. *Ex concil Mogunt.* Si hæredes instituta testatoC ris non adimpleuerint, ab episcopo loci illius, omnis res quæ eis relicta est, canonicè interdicatur, cum frugibus, & cæteris emolumentis, vt vota defunctorum impleantur. *Grego. 9. episcopo Nomonen.* In omnibus pijs voluntatibus fit per locorum episcopos prouidẽdum, vt secundum defuncti voluntatem vniuersa procedãt.

Idem. Executores post mandatum susceptum per diœcesanum, debent cogi testatoris explere voluntatem.

Quæ legata sunt valida.

Insti. vbi supra. Damnosa legata non valent. Pœnæ quoque nomine inutiliter legatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coercendi hæredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat. Quinetiam nec ipsa libertas pœnę nomine dari potest. Nunc autem pœnæ nomine relicta cæteris legatis exequantur, exceptis his, quæ impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Impossibilis D quoque conditio, in institutionibus & legatis; necnon in fideicommissis & libertatibus, pro non scripto habetur. *Guilel.* Impossibilis conditio, in vltimis voluntatibus non valet, in contractibus autem valet.

Impossibilis conditio valet in contractibus sed nõ in testa.

De his qui possunt facere testamentum.

Cap. CXXXIV.

Duodecim genera hominum nõ possunt facere testa.

EX *summa iuris.* Sunt autem duodecim genera hominum, qui non possunt facere testamentum, secundum leges. Primum quidem ille qui in aliena potestate est, vt seruus, vel filiusfa. etiamsi pater concedat ei testari; quia testamenti factio publici iuris est, non priuati. Potest tamen donare causa mortis, patre consentiente. Præterea quod filiusfa. testari non possit, fallit in filiofa. milite, qui de castrensi peculio, vel quasi castrensi, potest testamentum facere. Nam fiE liusfa. salarium habens ex patrocinio causarum, in eo quasi castrensis testari potest.

Item impuberes testari non possunt, quia non habent animi iudicium, licet tribunatum plebis mereantur. Item furiosus testari non potest, quia non est suę mentis, nisi dilucida habuerit interualla; tunc enim licet ei testari, ita tamen vt compleatur testamentum antequam furor superueniat. Nomine vero furiosi, etiam mente captum accipio. Item testamenti factionem non habet prodigus, cui bonorum administratio interdicta est; & omnino surdus pariter & mutus à na-

A tura. Si vero surdus ex accidenti est, & mutus similiter; tunc si literatus est, & scribere scit, testari potest, aliter non.

Surdus ex accidente potest testari.

Item neque cæcus testari potest, nisi quadam solennitate adhibita, quę in lege determinata est. Iterũ eius qui apud hostes est obses, vel captiuus, non tenet, etiamsi postea redierit. Item damnatus ad mortẽ testari non potest: mortem intelligas large, siue damnatus sit vt moriatur, siue vt fiat pœnæ seruus, siue in insulam deportetur. Relegati vero, quia ciuitatem vel libertatem non amittunt, testari possunt. Item damnatus ob crimen famosum, non potest condere testamentum, nec adhibetur ad testimonium. Item de statu suo dubitantes, vt quia se manumissos, vel emancipatos nesciunt, testari non possunt. Sed nec hæretici, B nec perduellionis rei, quoniam eis lege interdicitur bonis. Similiter nec qui propriis renunciauit, vt monachus, vel regularis. Episcopus tamen factus, pro sepultura sua testari potest. Et hic est vnus ex casibus in quibus potest testari non Dominus. Sunt & alij quinque casus scripti, quos non prosequor.

Monachus factus episcopus potest testari pro sepultura.

De Testamentis clericorum.

Cap. CXXXV.

IN summa vero nota, quod olim Prælatus Ecclesiæ de his bonis poterat testamẽtum condere, quę prius habebat, & de his quæ postea per hæreditatem propinquorum ei obuenerant, hodie vero de omnibus C quæ obueniunt ei, non intuitu Ecclesiæ, potest testamentum condere. *Causa 12. q. 5.* Testamenta non licet eis conficere, nisi de propriis rebus. *Vnde Gregor. Lucido Episcopo.* Nulli dubium est, quod sicut sacerdotibus, res in episcopatu acquisitas nulla est alienandi licentia, ita de his quas ante habuerunt, quicquid iudicare voluerint non vetentur.

Prælati possunt de patrimonialib. testari, non de ecclesiasticis.

Item ex concil. Spalensi. Fixum ab hinc & perpetuo mansurum esse decreuimus, vt episcopus res sui iuris, quas aut ante episcopatum, aut certe in episcopatu, sed hæreditaria successione acquisiuit, secundum auctoritatem canonicam cui vult conferat, & quicquid de eis vult faciat, postquam autem Episcopus factus est, quascumque res de facultatibus Ecclesiæ, aut suo aut alterius nomine comparauerit, decreuimus vt non in propinquorum suorum, sed Ecclesiæ cui pręest iura deueniant. De rebus vero Ecclesiasticis testari licet Episcopo, sed tantundem de propriis restituat. *Extra. 3.* D *de testa. & vl. vo. Gre.* Atellanæ ciuitatis Episcopus edito testamento, in 8. vnciis substantiæ suæ hęredem nurum suam instituit, ecclesiam suã in residuis quatuor. Hortamur ergo vt solicitè hoc discutias, & quicquid ipsum habuisse patuerit, à qualibet persona detineri nullatenus patiaris, nisi hoc solum quod ante Episcopatus ordinem proprium habuisse constiterit, quicquid vero Ecclesię ante ipsius consecrationem fuisse cognoueris, vel in Episcopatus ordine prædictum Episcopum acquisiuisse, in eiusdem Ecclesiæ dominio cõseruetur. *Alex. 3.* De mobilibus quæ per Ecclesiam sũt adepti, de iure testari non possunt: viuentes tamen, & sui compotes, moderate valent aliqua de bonis, non ratione testamenti, sed diuino intuitu erogare, & in ægritudine constituti. Idem Generaliter bona quælibet per Ecclesiã acquisita, ei debent per Lateran. conciliũ E post acquirentis obitum remanere. Nomine autẽ Ecclesiæ, non Episcopus, vel successor clerici morientis, vbi est collegium clericorum; sed communis congregatio intelligitur, quæ rerum illarum debet canonicã distributionem, & curã habere. Vbi autem in loco defuncti tantũ est vnus clericus ordinandus, is ea bona, sicut & alia ipsius Ecclesiæ, in Dei timore dispẽset. Licet autẽ mobilia per Ecclesiã acquisita, de iure in alios pro morientis arbitrio transferri non possunt, consuetudinis tamẽ est non improbandæ, vt de his, pauperib. locis religiosis, & illis qui viuenti seruierũt, siue cõsanguineis suis, siue aliis, aliqua iuxta seruitij meritum confe-

Ecclesiastici possunt erogare bona ecclesiæ in pios vsus, propria vero prout volũt.

conferant. Cætera quoque, quæ ex hæreditate, vel artificio, vel doctrina perueniunt, distribuuntur pro voluntate decedentis: & quia nonnulli in diuersis Ecclesijs beneficia possident, diuidantur quæ habuerant, per existimationem congruam inter ipsas. A

De Successione ab intestato.

Cap. CXXXVI.

Quis dicendus decedere intestatus, & tunc quis debet succedere.

EX *summa iu.* Dicto de successionibus ex testamento, restat dicendum de successionibus ab intestato. Et notandum primo, quod vt dicit Iusti. in 3. li. Institutionum. *Intestatus dicitur quis, si testamentum omnino non fecerit, vel si non iure fecerit, vel si iure quidem factum, sed postea ruptum, irritumve factum; vel si ex illo testamento nemo hæres est.* Laico quidem intestato decedenti, succedunt consanguinei post descendentes, & post hoc ascendentes, deinde vero collaterales. His autem omnibus deficientibus, succedit vir vxori, vel vxor viro, B secundum leges: his quoque deficientibus, succedit fiscus.

Porro clerico decedenti intestato, succedunt eodē modo parentes, olim quidem in ante clericatum quæsitis tantum; & in post quæsitis, hæreditaria dumtaxat successione: Hodie vero parentes in omnibus succedunt: Exceptis illis bonis quæ clericis ipsis intuitu Ecclesiæ proueniunt. His autem omnibus deficientibus, succedit Ecclesia, quasi loco fisci.

Quis clerico intestato succedat.

Hæc quidem vera sunt, vbi res inueniuntur distinctæ: vbi vero adeo confusæ sunt res clerici cum rebus Ecclesiæ, vt discerni non possint, quatuor exinde debent fieri portiones: Vna scilicet Episcopo danda, alia vero Ecclesiæ, tertia vero pauperibus; Et quarta parentibus. C

Item hæc vera sunt, vbi constat eū prius habuisse propria; vbi vero nō constat præsumitur pro Ecclesia. Illud quoque notandum est, quod vxor clerici intestati succedit in bonis defuncti sine cognatione, & præfertur Ecclesiæ. Ad dignoscendum autem vtrum res clerico data fiat ipsius, vel Ecclesiæ, inspiciendus est dator, scilicet vtrum sit ei consanguineus vel affinis. Item res donata, scilicet vtrum sit calix, vel palefredus, aut huiusmodi. Item tempus donationis, vtrum scilicet in tempore missæ, vel alias. Item locus, vt vtrum in Ecclesia, vel in camera. In dubiis autem præsumitur pro Ecclesia.

Causa 12 quæst. 5. ex Concil. Triburien. Quicunque ex gradu Ecclesiastico, sine testamento, & sine cognatione decesserit, hæreditas eius ad Ecclesiam vbi deseruiuit deuoluatur. D *Extra. 3. de suc. ab intestat. ex concil. apud Alten. Habito.* De Episcopis præsbyteris, & clericis, si per hæreditatem, vel alio modo intuitu personæ aliquid acquisierint, donare eis liceat cui voluerint, dum viuunt: Si vero ante obierint quam hoc perfecerint, altari cui seruierunt omnia perpetuo sanctificentur, & in ius eius tradantur.

Bona clericorū intestatorū, ad ecclesiam cui seruierunt, deuoluuntur; vel in quatuor partes diuidenda.

Ex Concil. Triburien. Sancto Concil. allatum est, quod quidam improbè agant contra presbyteros suos, ita vt demorientium presbyterorum substantia, partes sibi vendicent, sicut de propriis seruis. Interdicimus itaque ne hoc vlterius fiat: Nihilque ab eis præter diuinum officium exigatur. Peculium verò ipsorum diuidatur in quatuor partes. Quarum vna Episcopo, altera Ecclesiæ, tertia pauperibus, quarta parentibus assignetur. E & si non sint idonei parentes, Episcopus eam recipiat, & in vsus Ecclesiæ diligenter distribuat.

De obligatione quæ literis contrahitur.

Cap. CXXXVII.

Tertio pactū vestitur literis.

EX *summa iuris.* Literis etiam celebratur contractus, & nascitur literarum obligatio. Et de ista distingue, quia cum scribo aliquid, aut pro me, aut contra me. Si pro me, mihi non creditur. Si contra me, tunc subdistingue: quia aut scribo me obligatum, aut alium à me liberatum. Item si me obligatum, aut adiecta causa, aut non.

Dupliciter aliquis scribit contra se, & qualiter inde obligatur.

Item si adiecta causa, aut est ex causa mutui, vel dotis, aut alia. Si autem scribo me obligatum, & ex causa mutui vel dotis: puta forte maritus sum, & scripsi me teneri in 20. vxori, quæ nomine dotis ab ea receperam: aut scribebam tunc quod sit numerata pecunia, vel dos; aut non: Et si non, nihilominus sum obligatus ciuiliter, etiamsi non currat obligatio, exceptione nō numeratæ pecuniæ, vsque ad biennium; sed transacto biennio cum effectu teneor: ante biennium (vt dictum est) non teneor, nisi creditor probaret mihi numeralle. & hoc ita verum est, si ego non renunciaui exceptioni non numeratæ pecuniæ; quia tunc mihi incumbit probatio quod non numerauit mihi creditor. Transacto vero biennio, non admittor ad probandum mihi non fuisse numeratam, nisi forte non potui habere copiam iudicis, & contestatus sum coram testibus, quod volebam probare quod mihi non numerauit, & quod volebam agere contra creditorem. Nam non solum excipere, sed etiam agere potest debitor certi condictione, ad sui liberationem.

Si vero ex causa alia scribo me obligatum, statim teneor cum effectu, nisi per literas possum probare contrarium, non per testes. Si enim nulla causa adiecta est nunquam teneor, nisi creditor probet se numeralle. Et nota, quod sicut in stipulatione promissio fit per verba de futuro, ita in literis: puta scribo sic: Nouerint vniuersi, quod per præsentes obligo me daturum D. ex causa mutui, vel ex deposito, vel alia causa. Si autem per verba de pręsenti scribam, pręsumit lex me obligatum. Sed si per verba de præterito, puta: Noueritis quod ego obligo me dedisse; non valet.

Qualis oritur obligatio ex instrumentis publicis aliis cotra

Sed nunquid ista distinctio habet locum si instrumentum sit publicum? dicebat dominus meus, quod si scriptum sit se confessum fuisse, & accepisse tantum, nec ex causa aliqua præcedenti, tunc idem est quod in præfato. Si vero sit expressa causa præcedens mutui, vel dotis, adhuc idem. Si alia, tunc distinguebat: quia si fuerat confessus se recepisse, & numeratum sibi fuisse (quia tunc probatur numeratum per instrumentum) statim tenetur, & statur eius confessioni, nisi per literas probet contrarium. Si vero non contineatur in instrumento sibi numeratum fuisse, si confessus est se recepisse, & ex causa præcedenti; tunc si illo præsente à quo recepit, & cum eo tractante, adhuc stabitur confessioni eius, nisi contrarium probet per literas: illo absente, non sibi præiudicat, si cōfiteatur quis sine literis, & causa adiecta sit mutuum, vel dos. (Idem si cum literis.) Si alia, dixerunt quidam quod statim tenetur, sed contrarium potest probare per testes. Sed ego cum domino meo dico; quia cum confessio extra ius facta nemini præiudicat, non tenetur, nisi in casu in quo testes ad hoc vocati, adstruant scilicet valere probationem per literas; vel quod tantummodo nomine possideo confiteor me tuo nomine possidere.

Si autem scribo alium à me liberatum, tunc regulare est quod mihi non præiudico infra 30. dies, sed his elapsis, liberatus est à me cum effectu. In tribus tamen casibus statim scriptura facit contra me: puta si maritus, postquam fecerat sibi instrumenta de dote, scripsit quod solutum sibi erat. Item si procurator principis scribat sibi solutos publicos redditus domini sui, vel ipse dominus scribat. Item si scribo me depositum, quod deposueram, recepisse.

De illa quæ contrahitur conſenſu.

Cap. CXXXVIII.

Quarto pactum veſtitur conſenſu, qui eſt modus diſtinctus à cæteris.

COnſenſu etiam celebratur contractus, & inde oritur obligatio, vt in venditionibus, locationibus, conductionibus, ſocietatibus, mandatis. Et eſt differentia inter hunc modum & alios, quia non eſt neceſſaria ſcriptura, ſicut in obligatione literarum. Item nec pręſentia contrahentium, ſicut in ſtipulatione, id eſt obligatione verborum. Item nec eſt neceſſe rem interuenire, ſicut in contractibus qui contrahuntur re, ſed ſufficit quod contrahentes conſentiant, ſiue præſentes, ſiue abſentes: vnde per nuncium & epiſtolam contrahere poſſunt. Eſt & alia differentia, quia in iſtis tractatibus vterque obligatur alteri; ſed in prædictis aliter eſt, quia vnus alteri tantum à principio obligatur, ex poſt facto tamen in depoſito & commodato, ratione expenſarum & ſimilium, poteſt alter alteri teneri. De iſtis itaque videamus per ordinem, & primo de emptione & venditione, quæ contrahi ſtatim dicitur, poſtquam de certo pretio, pro aliqua re danda partes conuenerint: vnde ſic poteſt deſcribi.

De Emptione & venditione.

Cap. CXXXIX.

Quid venditio.

V*Enditio eſt alicuius rei, cuius commercium habemus, dandæ pro certo pretio in pecunia numerata, non erronea cõuentio.* Nam ſi non ſit pecunia numerata, ſed alia res, puta equus pro equo detur, non venditio & emptio, ſed alius contractus, ſcilicet permutatio dicitur. Quod autem dixi pro aliqua re, intelligas quod rem oportet interuenire, & talem, cuius commercium ius gentium, vel mores ciuitatis, ſeu ius canonicum non interdicant: vt ſi ſciens quis rem ſacram, publica loca, vel religioſa emat, non valet.

Ex venditione duæ naſcuntur actiones.

Ex contractu venditionis duæ naſcuntur actiones; Vna ex vendito, quæ datur venditori; Alia ex empto, quæ datur emptori. Ad quid autem, & quando debetur, & quid in eas veniat, longum eſſet proſequi. Emptio contrahitur poſtquam de pretio conuenitur. Arræ vero datio venditionis eſt argumentum. Et ſi velit emptor re integra, id eſt nondum tradita, reſilire, amittet tantum arram. Si venditor duplicauit eam, nihilominus agi poterit ad intereſſe.

Emptor data arra poteſt reſilire.

Quid vendi non poteſt.

Itaque vendi poteſt, quicquid commercium habet. Non habet autem commercium homo liber, ſed neque res ſacra & religioſa, licet tranſeat cum vniuerſitate, ſicut ius patronatus. Natura venditionis eſt, vt res ſit quæ vendatur, & pretium intercedat, & vt emptæ rei lucrum ac damnum ad emptorem pertineat, niſi venditor omne periculum in ſe ſuſceperit.

Regula ad dignoſcendũ quando rei periculum ad emptorẽ pertinet.

De hoc tamen datur talis regula. Si venditio fiat purè, ſine ſcriptis, certę ſpeciei, & quæ deguſtationem non exigit, omne periculum ad emptorem ſpectat, excepto caſu publicationis; niſi pactum, vel culpa, vel mora interueniat. Purè ideo dicitur, quia ſi venditio conditionalis eſſet, ante conditionis euentum, ad venditorem pertinet.

Sine ſcriptis autem ideo dicitur, quia ſi in ſcriptis fieret, antequam perficeretur ſcriptura, ſimiliter ad venditorem pertineret. Porro *certæ ſpeciei* dicitur, quia ſi fuit ſub alternatione, pretij periculum itidem pertinet ad venditorem. Ideo quoque dicitur, *ſi emptio ſit rei quæ deguſtationem non exigit*; quoniam in huiuſmodi, ſicut in vino, ante deguſtationem pertinet periculum ad venditorem. Item ad eundem pertinet publicationis periculum.

Adhuc de eodem.

Cap. CXL.

VEnditor ad rem tradendam tenetur, & ſi non det, ad intereſſe condemnabitur; licet Ber. dicat eum ad rem tradendam præciſe teneri. Emptor autem tenetur ad pretium, & etiam ad expenſas in re vendita bona fide factas. Iterum venditor de euictione tenetur, ſi res euincatur. Item ſi in mora tradendi fuerit, & res perierit, ad intereſſe tenebitur. *Iſid. vbi ſupra.* Emptio & venditio eſt rerum commutatio, atque contractus, ex conuenientia veniens. Pretium autem vocatum eſt, eo quod prius illud damus, vt pro eius vice, rem quam appetimus, poſſidere debeamus.

Nulla emptio ſine pretio eſſe poteſt.

Inſti. vbi ſupra. Quod arræ nomine datur, argumentum eſt emptionis & venditionis contractæ. Nulla emptio ſine pretio eſſe poteſt. Quicquid ſine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor ſecurus eſt. Loca ſacra, religioſa, publica, fruſtra quis ſciens emit. *Regula iu.* Cui ius eſt donandi, eidem & vendendi ius eſt, & contrahendi: plerumque emptoris eadem cauſa eſſe debet circa petendum, ac defendendum, quæ fuit authoris.

Quæ vendi non poſſunt.

Ex codice. 4. l. Veſtimenta imperialia, & frumentum quod militibus tribuitur, & arma militibus neceſſaria, non ſunt vendenda, vel aliis præbenda. Eunuchi nec faciendi ſunt in Romano Imperio, nec diſtrahendi, ſed qui à Barbaris facti ſunt, vendi & emi poſſunt. Ea quæ in bonis noſtris non ſunt, velut liberi noſtri, diſtrahi non poſſunt. Niſi vbi pater in ea inopia ſit conſtitutus, vt ſe alere non poſſit; tunc enim liberos diſtrahere poteſt; ita tamen, vt quoquo tempore pater, vel ipſe qui diſtractus eſt, vel alius pro eo, offerat mancipium, vel pretium, quod poteſt valere, reſtituatur in priſtinam cauſam. Quæcunque conſenſu contrahuntur, contrario conſenſu diſſoluuntur. Si arræ datæ ſint, ita vt non ſint pars pretij, ſine cauſa repetuntur. Generaliter traditum eſt, quoties emptio pura eſt, periculũ emptoris eſſe, niſi res ex priori vitio interempta ſit, vel ſi venditor non ſuſcepit in ſe periculum ex pacto ſpeciali.

Pater in neceſſitate poteſt filium vendere.

Ex ff. 19. li. Vlpianus. Si res vendita non tradatur, in id quod intereſt agitur, hoc eſt quod rem habere intereſt emptoris. Hoc autem interdum pretium egreditur, ſi pluris intereſt quàm res valet, vel empta eſt.

Paulus. Si in emptione modus dictus eſt, & non pręſtatur, ex empto eſt actio. Vacua poſſeſſio emptori tradita non intelligitur, ſi alius legatorum fideive commiſſorum ſeruandorum cauſa, in poſſeſſione ſit. *Pomponius.* Ratio poſſeſſionis quæ à venditore fieri debet eſt, vt ſi quis eam poſſeſſionem iure aduocauerit, tradita poſſeſſio non intelligatur. *Vlpia.* Sciendum in hoc iudicio id demum deduci, quod pręſtari conuenit, cum ſit bonæ fidei iudicium. Nihil magis bonæ fidei congruit, quàm id præſtari, quod inter contrahentes actum eſt; & eius rei venditor faciet emptorem dominum, emptor autem nummos venditoris facere cogitur.

De Delicto vel errore venditionem irritante.

Cap. CXLI.

Quæ irritãt venditionẽ.

E*X ſumma iuris.* In ſumma vero notandum, quod pro nullo ſpirituali, puta pro præbenda, vel beneficio habendo, vel vt recipiatur in religione aliqua, vel vt ordinetur, licet aliquid dare. Qui enim pro talibus dat, vel recipit, vterque ſimoniam committit. Rerum Eccleſiaſticarum interdicta eſt venditio, niſi pro redemptione captiuorum, & quibuſdam alijs caſibus. Item rem meam ſiue ſciens, ſiue ignorans emam, nulla eſt emptio.

Et nota, quod quinque vel ſex errores ſiue diſſenſus impediunt venditionẽ. Si enim putabam me tibi vendere

dere pro decem, tu putabas emere pro quinque, nulla est venditio: Sed econtra, ego putabam pro quinque vendere, tu emere pro decem, quia tunc in quinque conuenimus, bene valet.

Item si putabam me vendere, tu putabas tibi donari, vel econtra, non valet. Nam error contractus impedit venditionem. Item dissensus in corpore impedit venditionem; vt si putabam vendere fundum Cornelianum, tu putabas emere Ticianum. Vel si putabã seruum nomine Stichum absentem vendere, tu credebas emere Pamphilum. Item etsi non in corpore, sed in substantiali qualitate sit erratum, nulla est emptio: vt si æs pro auro, vel stagnum pro argento quis vendiderit: secus si non in substantiali qualitate, sed in bonitate erratum est. puta credebam esse melius aurum quàm sit. Item si erretur in sexu; puta credebam emere hominem, tu mulierem vendidisti, nulla est emptio. Secus si putabam virginem emere, tu corruptam vendidisti; quia tunc valet. Nota, quod si venditor deceptus fuerit vltra iusti pretij medietatem, in optione emptoris est, vel iustum pretium supplere, vel venditionem rescindere; tenetur autem alterutrum facere.

Ad quid teneatur qui emit infra medietatẽ pretij.

Extra. 3. de emptione, & venditione. Ex concilio apud Alum. Placuit vt presbyteri plebes suas admoneant, vt & ipsi hospitales sunt, & non carius vendant transeũtibus, quam mercato vendere possunt: alioquin ad presbyterum transeuntes hæc referant; vt illius iussu cum humanitate sibi vendant. *Inno. 3.* Cum causa, quæ inter æconomum sancti Martini de monte, & ciues Viterbien. super casamentis vertebatur, fuisset aliquãdiu ventilata, cum constitisset nobis monasterium, in venditione vltra dimidium iusti pretij, fuisset deceptũ; sententiando decreuimus, vt præfati ciues ei, recepto pretio, possessiones memoratas restituerẽt, vel supplerẽt quantum constaret legitime, vẽditionis tẽpore, iusto pretio defuisse. *Extra. primo de constitutionib. Innocentius 3.* Venditiones feudorum factas sine legitimo Ecclesiasticarum personarum assensu, vires decreuimus non habere. *Ex digestis 6. libro* Marcellus, &c. *Require supra cap. de vsucapione.*

De Rei permutatione.

Cap. CXLII.

EX *summa iuris*. Permutatio est contractus venditioni & emptioni similis. *Est enim certæ rei vicaria præstatio.* Differt autem ab emptione, quia ibi pretium datur pro re, hic autem res pro re. Emptio itaque sola pecunia contrahitur, permutatio vero non nisi ipsa re. Huius ergo natura est, vt non solo pacto sicut emptio, sed ipsa re contrahatur. Et vt si res quam mihi dedisti, euicta fuerit, possim repetere rem quam dedi tibi. Permutari potest, quicquid vendi potest. Sed & quæ vendi non possunt, permutari recte possunt, vt vna Ecclesia cum alia.

Quid permutatio, & in quo ab emptione differat.

Dignitates autem & prębendæ recte nequeunt permutari, quoniã absque canonica electione nõ possunt haberi. Ecclesia quidem vna cum alia permutari potest, auctoritate superioris interueniente; & hoc cum indemnitate vtriusque, ita quod vni superfundatur pecunia, si possessiones alterius præponderent; & etiam cum principe, & cum priuato, si vtilitas exigit.

Permutari possunt quæ vendi non possunt, sc. ecclesia.

Quod autẽ de mancipiis dicitur, quod non possunt nisi ad libertatem permutari; cum priuato mancipio obtinet, vbi hoc vtilitas ecclesiæ exigit, alioquin permutari posset, cum & donari possit. *Extra. 3. de rerum permutatione. Ex Concil. apud Tol.* Si princeps voluerit rem immobilem sanctis locis præstare, & accipere ab eis aliam immobilem, eoque modo de communi voluntate permutationem contrahere, liceat ei hoc facere, si causa rationalis id exposcat, & res quam præstiterit maior fuerit, vel æqualis, pragmatica sanctione super hoc promulgata. *Ex Concil. Belua.* Commutationes rerum ecclesiasticarum, quę ab antecessore inconsulte factę sunt, ab eo qui successor est emendentur.

Princeps potest cum ecclesia permutare.

Ex Concilio Siluan. Mancipia Ecclesiastica, nisi ad libertatem non conuenit commutari. Quod enim semel Deo consecratum est, ad humanos vsus transferri non decet; & est absurdum, vt ab ecclesiastica dignitate seruus decedens, humanæ sit obnoxius seruituti. *Vrbanus 3.* Cum commutatio dignitatum in Turonẽ. Concilio fuerit interdicta, commutationes præbendarum de iure fieri non possunt; præsertim pactione præmissa, quæ circa spiritualia, vel connexa spiritualibus, labem semper continet simoniæ. Si autem episcopus causam inspexerit necessariam, licite poterit de vno loco ad alium transferre personas, vt qui vni loco minus sunt vtiles, alibi se valeant vtilius exercere.

Commutationes prebẽdarum de iure nõ licẽt; licet tamen episcopo trãsferri personas.

Clemens 3. Duæ conuentuales ecclesię sunt in tua diœcesi constitutæ, quarum vtraque parochialem habet ecclesiam cum possessionibus, magis alteri quàm sibi vicinam; Illis autem eas desiderantibus permutare. Respondemus, quod cum de dictis parochialibus ecclesijs per se queat commutatio celebrari; & in permutatione possessionum per se non sit inhibitum, si altera ratione possessionum alteri præponderet, pecuniam posse refundi de ipsarum possessionibus adinuicem, prout visum fuerit expedire; refusa certa pecuniæ quantitate, poterit contractus permutationis iniri: sic tamen quod contractus nequaquam sibi inuicem misceantur.

Quid obseruandum in permutatione ecclesiarũ.

De Locatione, & Conductione.

Cap. CXLIII.

EX *summa iuris*: Sequitur de Locatione, & Conductione. *Est autem locatio, personæ, vel rei ad vsum facta concessio, mercede in pecunia numerata conuenta.* Nam si non de mercede, sed de alia re danda, vel facienda, esset contractus innominatus. Contrahitur autem locatio ijsdem modis quibus & venditio, & eius iuris regulis consistit. Vnde ibi dicta, hic repetita intellige. Nascũtur ex isto contractu duæ actiones. Vna locatori, quæ ex locato dicitur, alia conductori quæ ex conducto dicitur. Et nota, quod conductor, si custodiat rem diligenter, sicut bonus homo custodiret, & aliquo casu res locata perierit, vel mortua fuerit, non tenetur locatori, nisi fortè recepisset æstimatam, quia tunc quodammodo suo periculo recepisse videtur. *Locatio est personæ, rei ve facta concessio ad vsum, mercede data, vel conuenta.* Itaque locator dicitur, qui eo quod suum est, vel administrationi suæ commissum alium vti permittit, data vel conuenta mercede. Conductor autem econuerso, qui scilicet eo quod alienum est vtitur, pacta mercede.

Quid locatio & quomodo celebranda.

Locari potest quicquid vendi potest; hoc excepto secundum leges, quod seruitutes prędiales non possunt locari, sed constat eas posse vendi. Item militi, vel curiali, non potest quis prædia colenda locare duplici ratione. Vna est, ne relicto armorum vsu, ad opus terrestre se conferant. Alia vero, quia minacem terrorem vicinis ostendere possunt. Sed certum est, quod eis prędia vendi possunt. Itaque quæcunque de consensu, & de rebus, in venditione dicuntur, & in locatione locum habent, præterquam in duobus prędictis casibus. In emphyteusim vero, sub annuo censu dari posse videntur spiritualia, quæ tamen nec locari, nec vendi possunt.

Locari potest quicquid vendi potest, excepta seruitute prædiali, &c.

De eadem.

Cap. CXLIV.

NAtura differunt locatio, & venditio, quoniam in emptione periculum ad emptorem spectat, & ante traditionem: In conductione vero non ita. Non enim tenetur conductor ad mercedem, nisi pro rata temporis, si ei non licet vti re locata, vsque ad tem-

Discrimen inter locationem & venditionem.

pus locationis. Item venditor tenetur, vt vel rem tradat, vel interesse præbeat. Sed locator excusatur aliquando; vel quia res erat aliena quam bona fide locauit; vel quia vsibus est necessaria. Item locatio non est titulus vsucapiendi, vel dominium transferendi. Immo dicit decretalis, quod per nihil melius retinet dominus possessionem, quam per pensionem: secus est in emptione. In hoc autem locatio conuenit cum venditione, quia de mercede necessarium est vt conueniatur in quantitate.

Locator & conductor sibi inuicē obligati.

Locator itaque conductori præstare tenetur, vt ei liceat vti re locata; & aliquando tenetur ex conducto ad interesse: nam qui vasa vitiosa locat, ad interesse tenetur, etiam si ignoret. Conductor vero locatori tenetur ad mercedem soluendam, ita quod si infra biennium non soluerit, expelli poterit: In emphyteutico vero contractu, non expellitur ante triennium; sed ecclesię priuilegium est, vt possit expellere post biennium. In summa vero nota, quod dominus potest rem suam cui vult locare, nec potest secundus conductor quæstionem primo referre. Locat itaque non solum dominus, sed etiam primus conductor, & res posterioris conductoris obligantur domino, sicut & primi: non tamen intantum, id est ad vniuersam pensionem sicut primi, sed ad eam tantum qua tenetur ipse primo conductori.

Primus conductor potest rursum locare.

Extra tertio, de locato, & conducto. Honorius 3. Abbati sancti P. Vestra nobis relatio declarauit, quod cum ad firmam fructus vestrarum dare consueueritis decimarum, *& infra.* Diœcesanorum episcoporum statuto contrario non obstante, vestrarum decimarum prouentus illis libere locare poteritis, cum quibus ecclesiæ vestræ conditionem poteritis facere meliorem; ita tamen quod huiusmodi locatio, ad feudum, vel alienationem non videatur extendi.

Licet locare prouentus decimarū, sed non ad feudum.

Gregor. nonus. Propter sterilitatem afficientem magno incommodo conductores, vitio rei, siue culpa coloni, seu casu fortuito contingentem colonis, ecclesiæ tuæ pro rata est pensionis remissio facienda, nisi cū vbertate præcedentis, vel sequentis anni, sterilitas valeat compensari. Verum inuito inquilino, domum inhabitare, vel reficere poteris, si necessitas, quæ tamen non inueniebatur locationis tempore, id exposcat; remissa sibi pro residuo tempore portione. Qui etiam inde rationabiliter amouetur, si peruerse ibi fuerit conuersatus, vel cum canonem per biennium non soluisset, & sibi satisfactione celeri non prouidit.

Quando mitiganda pensio, & amouendus inquilinus inuitus.

De Infeudatione.

Cap. CXLV.

EX *summa iuris.* Infeudatio quoque contractus quidem est, qui fit vtriusque gratia, sicut locatio & conductio &c. supra dicta. Maiusque ius habet feudatarius in feudis, quàm conductor in re locata, vel creditor in pignore debitoris. Feudū quandoque dicitur beneficiū ipsum; *hic autē cōtractus appellatur, quo beneficiū illud, intuitu fidelitatis, in aliquem vt vasallū confertur.* Ideo dico *vt vasallū*, quoniā & prælato cōfertur fidelitatis intuitu, non tamen principaliter intuitu fidelitatis, vel fidei, vt vasallo confertur; alioquin simonia committitur. Præterea non confertur intuitu fidelitatis pręstitæ, sed post electionem præstandæ, alioquin simonia est. Item feudalitas omni nouo domino iuratur, non sic autem in prælatis. Item feudum, siue perpetuo, siue ad tempus haberi potest; in pręlaturis autem secus est. Et sic intelligendum est, quod dicit decretalis. *In spiritualibus homagium non est faciendum.*

Quid feudū, & in quo à prælatura differat.

Itaque feudum appellatur beneficium, licet non sit gratuitum, sicut & dos appellatur donatio propter matrimonium, licet gratuita non sit. Sic etiam inter aduocatum & clientem, licet interueniat pecunia, non tamē dicitur esse locatio & cōductio, sed magis opera beneficij loco præberi, & id quod datur ad remunerādum dari, & tamen honorarium appellari. In sacramēto fidelitatis, inter cætera etiam illud adiiciendum est, quod dominum contra omnes homines defendet; exceptis Papa, & Imperatore.

Nō ōne quod dicitur beneficium est gratuitum.

Consistit autem feudum (vt dicunt) in rebus soli, puta domo, vinea, agro. Sed & iura cum immobilium lege censeantur, vnde & præscribuntur, non vsucapiuntur; & ipsa in feudum concedantur; nisi spiritualia sint, vt est ius percipiendi decimas, vel primitias, per oblationes: Quod ius si post Latera. Concil. fuerit infeudatum, irritatur quod factum est, & prælatus qui infeudauit deponi debet. Infeudationes autem ante Concilium factæ, ratione multitudinis quæ est in causa, sustinentur. Cętera vero ecclesiæ immobilia, scilicet quæ profana sunt, infeudari possunt.

Infeudatio iuris spiritualis post Concilium Latera. est irrita, & qui infeudauit est deponendus.

Effectus feudi consideratur, & ex parte accipientis; vt si concessum sit in perpetuum, vel ad longum tempus, habet possessionem naturalem, dominus vero ciuilem; vnde & agit interdicto vtrubi contra dominū; Et ex parte dantis, vt scilicet habeat iurisdictionem in suum vasallum, quando contenditur inter duos vasallos super iure feudi. Secus est in duobus creditoribus, qui litigant inter se de pignore; ibi enim dominus non est iudex. Præterea recipiendo præter sortem fructus feudi sibi obligati, non committit vsuram.

Effectus feudi duplex.

De Feudi acquisitione, & amissione.

Cap. CXLVI.

ACquiri potest feudum donatione: Item emptione & permutatione facta de domini voluntate. Acquiritur etiam collatione dotis, etiam sine domini voluntate. Erit tamen donatio specialis, duratura scilicet duntaxat in vita dantis: Propterea pignorari, vel in vsum, aut in vsumfructum, vel feudum posse dari constat, etiam sine domini voluntate, sicut dicitur in illa constitutione Frederici, *de feudis Imperialibus.* Et *extra, secundo, de foro competenti: ex transmissa.* Sicut autem in modo conferendi, sic & in personis conferentium & accipientium, est differētia. Nam humilibus personis quilibet feudum dare potest, vt Ecclesia, Rex, Imperator, Dux, Comes & huiusmodi: militibus autem inferiores (vt dicitur) feudum dare non possunt. Et si dent erit donatio temporalis, scilicet vt dominus reuocare possit quandocunque voluerit.

Quilibet potest humilibus personis feudum dare sed inferiores nō possunt dare militibus.

Amittitur vero si vasallus aufugerit de bello, relicto ibi domino non mortuo, nec mortaliter vulnerato. Item si dominum cornucauerit, id est vxorem eius cognouerit, vel si eandem, aut eius filiam, in loco indecēti, puta circa mammillas, vel circa partes inferiores palpauerit, vel si cum aliqua de domo domini sui inhonestè luserit, & huiusmodi quæ numerantur in canone *causa 22. quæstio. 5. de forma fidelitatis. Item* amittitur morte, si decedat sine successione vsque ad septimum gradum. Succedunt autem virilis sexus homines tantum de consuetudine, nisi contra sit expressum tempore dotis conferendæ. *Item* succedunt fortes, nō clerici, non monachi, non debiles qui bellare non possint, nisi feudum sit ecclesię datum: Sicut episcopi tēporalia habent à regibus in feudum. Amittitur iterum si vasallus infra annum & diem, nouo domino non præstiterit fidelitatis sacramentum. *Gratianus cap. 22. quæst. 5.* De forma vero fidelitatis, quid quisque debeat domino, vel econuerso, sic inuenitur in epistola Siliberti episcopi. Qui domino suo fidelitatem iurat, ista sex in memoria semper habere debet: *Incolume, tutum, honestum, vtile, facile, possibile:* Dominus quoque in his omnibus fideli suo vicem reddere debet: quod si non fecerit, merito censebitur malefidus; sicut ille qui in eorum præuaricatione, vel faciendo, vel consentiendo deprehensus fuerit, perfidus & periurus.

Quando amittitur feudum.

Quinam in feudo succedunt.

Sex in fidelitate feudatarij recolenda.

De obligatione contracta per societatem.

Cap. CXLVII.

Quid societas, & à quibus & quomodo possit contrahi.

EX *summa iuris*. *Societas est duorum vel plurium conuentio contracta, ob commodiorem vsum, vel vberiorem quæstum.* Et potest contrahi, & ad tempus, & in perpetuum, id est dum viuunt, & sub conditione, puta si nauis venerit de vltra mare. In æternum vero, id est in sæcula sæculorum contrahi non potest. Item in re turpi contrahi societas non potest, vt in furto faciendo vel alio facinore. Idem contrahere possunt hi, qui obligari possunt alij, de quibus supra dixi in tractatu de pactis. *Item* omnium bonorum potest constitui societas, vel partis, vel ad aliquam negotiationem. Et breuiter id quod actum est seruari debet: si nihil sit actum, pro dimidia quisque lucrum & damnum sentit. Caue tamen, quia non potest agi, vt vnus totum lucrum, alter nihil reportet; quia leonina esset talis societas. *Item* sufficit quod socius talem diligentiam adhibeat in rebus communibus, qualem in suis. Vnde si negligens sit, sibi imputare debet qui talem socium eligit. *Nota* etiam, quod quandoque plus valent opera vnius, quàm pecunia alterius; vnde quandoque plus ponit in societate vnus, quàm alter; & tamen pares sunt in lucro. Ex hac nascitur actio pro socio, quæ datur vni contra alterum, quę quando nascatur, vel ad quid detur, non prosequor.

Inter pecuniā & operam in societate seruanda est æqualitas.

De obligatione per mandatum.

Cap. CXLVIII.

Quid mandatum.

EST *autem mandatum officium, quod quis gratuito suscepit exhibendum. Gratuito* dixi, quia si merces interueniret, locatio esset. etsi tamen dominus procuratorem suum remunerat, nihilominus est mandatum, & habet locum actio mandati. Et nota, quod duplex est procurator; vnus negotiorum; puta mandaui quod gereres negotia mea, vel illius; vel fideiuberes pro me, vel pro aliquo. In isto casu loquitur titulus ille qui intitulatur *Mandati* in Codice, & Digestis. Et est alius procurator ad causas; vt mandaui quod in iudicio agas pro me, vel defendas me; & ita loquitur titulus *de Procur.* Procurator est, qui aliena negotia mandato domini administrat. Fideiussor est, qui per stipulationē pro alio obligatur, illo remanente obligato. Et nota, quod diligenter seruandi sunt fines mandati. Quibus autem modis contrahitur, & alia quæ veniunt in mandato, longum esset prosequi. Nascitur autem actio ex mandato directa, contra procuratorem, si male gessit: Et contraria, quæ datur procuratori pro expensis, quas fecit in re gesta, & etiam ex aliis causis. *Isidorus vbi supra.* Mandatum dictum est, eo quod olim in cōmissione negotij, alter alteri manum dabat. *Ex Codicis lib. 4.* Mandatum est, quasi manu datum, videlicet cū id tuis manibus committo, quod per me conficiendū erat. *Instit. vbi supra.* Mandatum non suscipere liberum est, susceptum autem consummandum est, aut quamprimum renunciandum est.

Procurator alius negotiorum, alius ad causas.

Seruandi sūt fines mandati.

Mandatum vnde dictū.

De Negotijs gerendis.

Cap. CXLIX.

AZO. Dicto de negotijs gestis ex mandato, videamus de gestis sine mandato. Vnde duplex oritur actio, directa scilicet, & contraria, vt supra proximo cap. Hæc actio locum habet, quando negotia gesta sunt aliena, id est non eius qui gessit. Nam etiam pro negotiis quæ nullius sunt, vt hæreditariis, datur hęc actio, si cum viuo testatore geri potuerint: alioquin non dabitur pro eis actio negotiorum gestorum, sed funeraria.

Actio duplex directa & contraria; quæ etiam locum habēt in negotiis gestis sine mandato.

Aliena vero dicuntur mea negotia quatuor modis, scilicet cura & solicitudine, re ipsa, ratihabitione, ipso gestu. *Primo modo* negotia aliena mea sunt, vt si spectēt ad me velut ad tutorem, vel curatorem, vel procuratorem eorum; & teneor pro actione directa domino rei, si tamen gesta sunt iuris contemplatione: dominus quoque tenetur pro contraria actione, si quid in rem suam est impensum. Si tamen dominus sit pupillus, tenetur vltra; si, quam prius, locupletior sit tempore litis contestatæ, si scilicet eius negotia gesta sunt vtiliter: Sic vero necessario tenetur, etsi non sit locupletior tempore litis, hoc ipso quod necessario gestum fuit.

Re ipsa meum est negotium, cum circa rem meam aliquid impendis, vel necessario, vel vtiliter aliquid facis: & hic teneor, si gessisti nomine meo. Si vero nomine alterius, ad quem nullo modo pertinebat negotium; hic similiter teneor, & non ille. Porro si ad eum tantummodo pertinebat aliquo modo, saltem naturaliter, vt si filius erat, vel seruus, cuius negotia gessisti peculiaria nomine suo, ipse tibi naturaliter tenetur, & ego & eius persona de peculio, etiamsi ratum non habeam (quia ratum non possum habere negotium, quod meo nomine non est gestum.) Si vero nomine meo, non filij, vel serui gestum sit, teneor in solidum. Porro si negotium quod meum est, re ipsa nomine tuo gesseris, vt quia rem meam possidebas, in quam necessario, vel vtiliter impendisti; non datur actio, nisi contra me; quia neminem obligare tibi voluisti, sed rē tantum: si tamen eras bonæ fidei possessor, alioquin donasse videris.

Ratihabitione meum est negotium, quod nomine meo gessisti, & ratum habui, vel ratum fuit me ius habuisse: vnde demum ratihabitione expressa vel insecuta, aliquid mihi quæritur. Porro sicut iam dictum est, negotium non meo nomine gestum, ratum habere non possum.

Ipso vero gestu meum est negotium, vt cum quis creditori meo soluit, etiam me inuito & ignorante. Sic enim liberat me, licet à debitore meo inuito exigere non possit. Naturalis enim & ciuilis ratio suasit, alienam conditionem, & ignorantis & inuiti, meliorem fieri posse, deteriorem vero non posse. Competit autem in his omnibus hæc actio, si necessario, vel vtiliter cœptum sit negotium.

De Obligationibus quæ nascuntur ex quasi contractu.

Cap. CL.

EX *summa iuris*. Dicto de obligationibus quæ ex cōtractu nascuntur; Quia obligationum quædam sunt ex quasi contractu, restat consequenter dicere de his; & quia multæ sunt, pauca exempli gratia prosequamur. Et primo de obligatione negotiorum gestorum, quæ locum habet quando aliquis sine mandato gessit aliena negotia, id est non sua. Nam tunc ex quasi contractu obligatur domino rerum, si male gessit. Sed ad hoc quod non teneatur, sufficit vtiliter incepisse, etsi non sit secutus effectus. Item obligatur dominus gestori ad expensas quas vtiliter fecit restituendas, si gessit prout dominus alias esset gesturus: Nam si mercator erit pannorum dominus, & gestor emit sibi vasa vitrea, & perierunt in via, sibi imputet, & domino tenetur.

Tenetur domino qui male gessit negotia eius sine mandato.

Item condictio indebiti est ex contractu, nam præter spem nobis obligamus illum, cui indebitum soluimus. Indebitum locum habet, cum ego soluo quod non debeo, puta vsuras vltra duplum, vel aliquid cōtra legem, & multis aliis modis. cum de non recipiendo sit quod tibi soluo, ipso iure mihi obligaris ad restituendum quod indebite solui, & datur mihi repetitio, quæ vocatur condictio indebiti; quod nihil aliud est, quàm ius quoddam quod propono contra te ad repetendum. In multis etiam specialibus casibus cōpetit condictio indebiti. *Extra. 3. de solutionibus. Grego. 9.* Is qui conquæritur indebitam pecuniam se soluisse, probare tenetur quod indebitè sit soluta, nisi eius ad-

Quid condictio indebiti.

uersarius solutionem inficians, exinde conuincatur: A tunc enim diffitenti, onus incumbit probandi, quod debitum non recepisset. *Ex summa iuris.* Item ex quasi contractu est actio de communi diuidundo, quę datur inter possidentes res communes, & pro rebus singulis diuidendis. Item familiæ hercifcundę actio, quę datur inter hæredes pro hæreditate diuidenda. Item actio tutelæ ex obligatione, ex quasi contractu nascitur; & datur pupillo contra tutorem, vel eius hæredē: Demum finita tutela, pro negotiis gestis & gerendis, id est quę gerere debuit tutor. Item actio ex testamēto, ex quasi contractu est, quæ datur legatariis contra hęredem defuncti, pro legatis sibi soluendis: *Iustinian. vbi supra lib. 3.* Quasi contractus est, quod quidem à contractu separatur, nec delicto subiacet, legalem tamen habet confirmationem. In contractibus nullus ignorans obligatur.

Ex quasi cōtractu oritur actio de communi diuidundo, familiæ hercifcūda, &c.

Quid sit quasi cōtractus.

De obligationibus quæ nascuntur ex delicto.

Cap. CLI.

EX *summa iuris.* Iterum obligationum aliæ nascuntur ex delicto, aliæ ex quasi delicto. Ex delicto quidem nascitur obligatio pluribus modis, verbi gratia. Ex furto, rapina, vsura, cæterisque criminibus, de quibus agetur inferius, vbi tractabitur de actionibus criminalibus. Item ex damni iniuria, id est non iure facto, nascitur actio legis Aquilię, quę duo habet capita: *vnum* quo datur actio contra illum qui occidit seruū meum, vel pecora mea: Nomine autem pecorum intellige omnia animalia, quæ simul pascuntur: Item datur actio contra illum qui damnum dedit, quantū illud quod occidit, ab anno, aut aliqua parte anni, melius valebit.

Pluribus modis oritur obligatio ex delicto.

Item est aliud caput, quando non occidit sed vulnerat, vel rem meam aliquo modo deteriorat; puta scindit vestimenta, vel frangit vasa, vel huiusmodi: & tunc datur actio contra eum intantum, quantum res scissa, fracta, vel deteriorata, melius valuit à 30. diebus antequam læderetur. & ita ista actio directa habet locum, quando ex culpa damnum datum est, alioquin cessat.

Item est actio iniuriarum ex delicto, quando scilicet aliquis percutitur iniuria, id est non iure; vel quando quis ei conuitium dixerit, vel in domum suam intrauerit conuitiandi causa. Istis casibus dicitur inferri iniuria in corpus eius. Omnis enim iniuria, aut infertur in corpus, aut in dignitatem, aut ad infamiam.

Iniuria est in corpus, dignitatē, aut famā.

Regula iuris. Is autem damnum dat, qui dare iubet. Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest. Nunquam crescit ex post facto præteriti delicti exterminatio. Nemo damnum facit, nisi qui fecit quod facere nō habet. Hoc iure vtimur, vt quicquid omnino per vim fiat, aut in ius publicum, aut in ius priuatum crimen incidat. Deiecit, & qui mandauit, vel iussit, vel ratum habuit. Quod quis ex culpa sua damnum sentiret, sibi imputare debet. *Et summa iuris.* Datur autem ista actio infra annum, contra eum qui fecit iniuriam, non contra hæredem suum, nisi lis fuerit contestata; nam ad solam vindictam est prodita: vnde sola dissimulatione tollitur: tollitur etiam per pactum, quod speciale est in ea. Illud tamen nota, quod de omni iniuria potest aliquis agere criminaliter, & tollitur ciuile iudicium per criminale, & econuerso ciuili iudicio agitur in tantum, quantum dicet se prius voluisse amittere quàm iniuriam passum esse: Criminaliter agitur, vt iniuriator corporaliter puniatur.

Quid agere ciuiliter, quid criminaliter.

De his quæ nascuntur ex quasi delicto.

Cap. CLIII.

REstat de obligationibus, quæ ex quasi delicto nascuntur, quarum vna est cum iudex male iudicauit. Si enim dolo male iudicauit, ex maleficio tenetur: Si per imperitiam, ex quasi maleficio, actione in factū, B in quantum videbitur agnoscenti. nec distinguendum puto, siue sit iudex ordinarius, siue delegatus, siue arbiter, siue compromissarius. Nam & arbiter tenetur, nisi sit electus sine pœna, & iurauerit: tunc satis habet de iuramento, & nihil plus erit ei, id est arbitro, secundum vnam literam: imputandum alij habent eis.

Variis modis datur actio quasi ex delicto seu quasi maleficio.

Item ex quasi maleficio datur actio in factum, cōtra illum ex cuius cœnaculo proprio conducto, vel gratis concesso, aliquid effusum, vel deiectum est, ita vt alicui noceat. Vnde quandoque tenetur quis ex culpa serui sui, aut liberi; & hæc est actio in duplum, nisi tu ponas quod homo liber mortuus sit, tunc L aureorū pœna statuta est; & ideo certa, quia homo liber æstimationem non recipit. Si vero læsus fuit, tunc æstimabit iudex quantum deterioratus, & mercedes medicis datas, & omnes expensas quas fecit in emplastris C & huiusmodi ratione curationis, & operas quas amittit, si inutilis factus est. Hęc actio datur infra annum, & non in hæredem, (nisi lis sit contestata cum defuncto) & populari, id est cuilibet de populo datur, qui velit agere pro mortuo, vel pro læso. Veruntamen citius datur illi cui magis interest, vel eius propinquiori.

Quomodo læsio est reparanda.

Item si quis appenderit aliquid in loco, vnde transitus publicus solet fieri, si cadat facile potest lædere aliquem. quod si eueniat, ex quasi maleficio tenetur, & datur actio in factum ad pœnam decem aureorum. Itē si quis sit exercitor nauis, scilicet nauta, custos nauis, qui præest aliis de naui, vel caupo, id est tabernarius, vel stabularius, id est custos stabuli; de rebus quę in nauem illatæ sunt, vel in tabernam, vel in stabulum, si ipse dedit damnum, tenetur ex suo maleficio; si vero D pueri sui, tenetur ex quasi maleficio. nec exigo quod in custodiam recepit, vel non, quantum ad hanc actionem, quæ dicitur actio in factum, & datur in duplum: & ita demum, si intra nauem, vel cauponam, vel stabulum damnum datum sit: secus si extra: Item si dixit, Custodiat vnusquisque rem suam, & consentiunt vectores; non tenetur. Quod si delictum est quod fugit, culpa quidem in se paratur, aut à contractu, aut quod legibus prohibetur. Exercitor nauis, cauponæ, stabuli, tenetur de dolo, vel furto, quod in his locis, commissum est, pro eo quod is opera malorum hominum vtitur.

Dominus culpa serui tenetur quasi ex maleficio.

Nauta, caupo, &c. tenētur de furto in suis locis.

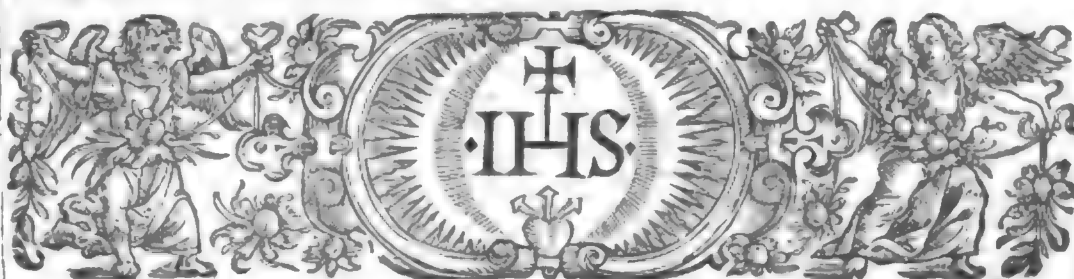

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER OCTAVVS.

De Cauſis, & Litibus.

C a p. I.

VCTOR. Quoniam, vt dictum eſt ſuperius, omne ius quo vtimur, vel ad perſonas, vel ad res, vel ad actiones pertinet. Dicto de perſonis, tam publicis, quàm priuatis; de rebus quoque, tam corporalibus, quam incorporalibus, reſtat dicendum de actionibus. Sed quoniam actio oritur ex cauſa ſecundum vnum modum, vel etiam pars eſt cauſæ ſecundum alium modum, de cauſa aliquid premittendum eſt.

Cauſa variè ſumitur.

Cauſa namque aliquando dicitur ipſa obligatio, de B qua dictum eſt ſuperius, ex qua naſcitur actio, id eſt ex qua acquiritur alicui ius eius quod ſuum eſt perſequendi, ſiue debitum ſuum exigendi. Aliquando vero dicitur totum negotium, ſiue controuerſia, quæ vertitur inter actorem & reum; & ſic accipitur in Rhetorica. Iſido. vbi ſupra. *Pragma* Græcè, cauſa Latinè vocatur. Vnde & *Pragmatica*, negotia dicuntur; & actor cauſarum atque negotiorum *Pragmaticus* nuncupatur.

Extra. 5. de verborum ſignificatio. Iſid. Negotium multa ſignificat, modo actum rei alicuius, cui contrarium eſt ocium; modo actionem cauſæ, quæ eſt iurgium litis. *Iurgium* dicitur, quaſi iuris garrium, eo quod hi qui cauſam dicunt, iure diſceptant. *Lis* à contentione li- C mitis prius nomen ſumpſit. De qua Virgilius. *Limes erat poſitus, litem vt diſcerneret agris.*

Iurgium & lis vnde dicta.

Cauſa autem, aut argumento, aut probatione conſtat. Argumentum ſola inueſtigatione inuenit veritatem, vnde dictum eſt argumentum argutum inuentũ. Probatio ex teſtibus & fide tabularum conſtat. In omni quoque negotio hæ perſonæ quæruntur; Iudex, Accuſator, Reus, & tres teſtes. Iudex quaſi ius dicens populo, ſiue quod iure diſceptet. Iure autem diſceptare eſt iuſtè iudicare. Non eſt ergo iudex, ſi non eſt in eo iuſtitia. Accuſator vocatus eſt, quaſi adcauſator,

Cauſa aut argumento aut probatione cõſtat. In omni negotio interuenit Iudex, accuſator, reus & teſtes.

A quia ad cauſam vocat eum quem appellat. Reus à re quæ petitur, quamuis conſcius ſceleris non ſit. Teſtes conſiderantur, conditione, natura, & vita.

Ibidem de regu. iuris. In ipſo vero cauſæ initio, non eſt à quæſtionibus inchoandum. *Regula iu. ex ff. l.* Cum autem de lucro duorum quæratur, melior eſt conditio quàm cauſa poſſidentis. *Inſti. vbi ſupra. 2. lib.* Regula dicit duas lucratiuas cauſas, in eundem hominem, & eandem rem, concurrere non poſſe. *Ex ff. 5. lib.* Noua quoque hominum conuerſatio aliter vſa quam quod legibus ſcriptum eſt, legem ſcriptam excludit. *Interdicta*, aut prohibitoria ſunt, aut reſtitutoria, aut exhibitoria: duo vltima proprie decreta vocantur. Omnia idcirco interdicta vocantur, quia inter duos dicuntur. Pro calumnia iurare cogitur, & actor & reus, & vtriuſque partis aduocati.

Duæ cauſæ lucratiuæ nõ poſſunt in eũdem hominẽ & eandem rem concurrere.

De eodem.

C a p. II.

HElinandus *vbi ſupra*. Queſtio ſiue cauſa multiplex eſt: Quæſtio facti eſt, cum quæritur an factum ſit, id eſt an res ſit ablata. Quæſtio nominis eſt, cum de facto conſtat, ſed de nomine queritur; vt vtrũ furtum ſit, vel rapina, an aliud delictum. Queſtio iuris eſt, cum de facto & nomine conſtat, & quæritur an ea pæna ei delicto iure imponatur. Quæſtio autem boni & æqui eſt, cum de facto & nomine & iure conſtat, & tamen adhuc quæritur, an æquitas aliud quam ius ſtrictum dictet.

Queſtio ſiue cauſa, quædam facti, quædam nominis, quædam iuris, quædam boni & æqui.

Auctor. In ſumma quoque nota, quod queſtio ſiue cauſa duplex eſt, ſc. ciuilis, quæ pertinet ad iudicem ciuilem; & eccleſiaſtica, quæ ad eccleſiaſticum. Ciuilis alia eſt pecuniaria, in qua ſcilicet agitur de pecunia. (Nomine autem pecuniæ intelligitur quicquid habet homo.) Alia vero criminalis, in qua ſc. agitur de crimine, ſicut de ſanguinis effuſione. Eccleſiaſtica quoque diuiditur in pecuniariam, ſcilicet vbi de pecunia agitur, & ſpiritualem, in qua de re ſpirituali, puta de decimis, & huiuſmodi; & criminalem in qua de crimine, puta de depoſitione, & huiuſmodi.

Item cauſa, alia ciuilis, alia eccleſiaſtica illa diuiditur in pecuniariam & criminalem; hæc ſimiliter, etiamque in ſpiritualem.

De Actionibus.

CAP. III.

Quid actio.

EX *libello de actionibus.* Olim dicebatur actio, solennium verborum & præscriptorum formata conceptio, vt si quis à syllaba caderet, causam amitteret. Hæc autem solemnia & aucupationes syllabarum, per Constantinum principem amputata sunt, & subsidiaria actio in subsidium subrogata. *Actio est ius*, id est quædam iuris ratio, siue forma, *qua aduia, species futuræ litis demonstratur. Insti. vbi supra 4. lib. Actio est ius persequendi in iudicio quod sibi debetur. Reg iuris.* Minus est autem actionem habere, quam rem.

Non debet passim dari actio plebeio aduersus virum indignitate constitutum.

B *Ex ff. 4. lib.* Non debet passim actio dari humili, aduersus eum qui dignitate præcellit, plebeio aduersus consularem, luxurioso atque prodigo, aduersus hominem emendatioris vitæ. Ideo prætor in hoc edicto causæ cognitionem inseruit. *Hels. vbi supra.* Obligatio mater est personalium actionum. Actiones sunt legitimæ prosecutiones, quæ non propria vi, sed publica auctoritate exercendæ sunt. *Actio enim est ius persequendi in iudicio quod nobis debetur.* Ius autem dicimus, per quod intendimus rem nostram esse, vel personam nobis obstrictam, ad aliquid dandum, faciendumve.

Personales actiones condictiones appellantur.

C Personales actiones condictiones appellantur. Generalissima condictio est triticaria, quæ sic dicitur quasi trituratoria. Quemadmodum enim omne granum vel triticum in area trituratur, & vtile ab inutili separatur, & ita singula grana colliguntur, & in horrea reponuntur, abiecta palea; Ita per hanc condictionem, quicquid quocunque modo debetur, preter pecuniam numeratam, non habito delectu rerum, nec causarum peti potest. Hoc tamen in hac condictione intuendum est, vt id quod debetur præcisè petatur, & ea res sit quæ æstimari possit, non etiam pecunia. Cum enim ipsa sit æstimatio cæterarum rerum, æstimari nõ potest. Æquum est certe, vt quicquid alterius apud alterum sine causa deprehenditur, reuocetur.

Oportet ius nostrum prosequi nõ propria sed publica authoritate.

Quicquid autem nobis debetur, non propria auctoritate, sed publica, id est per iudicem persequi debemus. Æquitati enim congruum est, vt priuatorum lites, publica actione dirimantur, & per magistratum effectui tradantur. verbum autem debendi ita accipere debemus, quia non solum ea per actionem, vel per
D alia iura, quæ hodie in actiones redacta sunt, debentur, sed etiam illa quæ iudicis officio tantum nobis præstanda sunt, velut per restitutiones. Et in debiti verbo distinguitur illa persecutio, per quam non pecuniarum quid exigitur, sed publica vindicta desideratur. Indebitum autem est, quod omnino non debetur, id est neque naturali ratione, nec etiam ciuili iure, vel prætorio. Siue autem iustè siue iniustè res mea ad te peruenerit, æquum est teneri, non suffragante iusta causa, ex qua eam tenere debeas.

De Speciebus actionum.

CAP. IIII.

Actiones aliæ prætoriæ, aliæ ciuiles.

POntius in lib. de arbore actionum. Actionum aliæ sunt prætoriæ, scilicet omnes illæ quas prætor ex sua iu-
E risdictione introduxit; vt illæ quæ dantur ex edictis, & interdictis, & æditiliæ. Alię vero ciuiles, quæ scilicet aut ex lege sunt introductæ, aut iure ciuili comprobatæ.

Item aliæ in rem, aliæ in personã, aliæ mixtæ.

Item actionum aliæ sunt in rem, aliæ in personam, aliæ vero mixtæ. In rem sunt illæ, quibus dicimus aliquem possidere, vel tenere rem ad nos aliquo iure pertinentem, vel quia nostra est, vel quasi, & tunc datur rei vendicatio, vel Publicana; vel quia obligata est nobis, & tunc dicitur hypothecaria quæ in rem est; aut quia dicimus nos habere ius in rem, id est seruitutem, & tunc datur confessoria; Aut quia negamus aliis ius
A esse, & tunc dicitur negatoria. In personam vero sunt illæ, quibus dicimus aliquem nobis obligatum, quia promisit, vel aliquo modo contraxit nobiscum. *Mixtæ* vero sunt, quæ causam permixtim continent, tam in rem, quam in personam.

Item quædã actiones sunt persecutoriæ rei, quædam pœnæ.

Item aliæ sunt actiones persecutoriæ rei, sc. omnes in rem actiones, & quæ descendunt ex contractibus ferè omnes: ferè dico propter actionem depositi, quæ in quatuor casibus persequitur etiam pœnam. Generaliter autem omnis illa est rei persecutoria, quæ de patrimonio nostro aliquid persequitur. Aliæ vero persecutorię sunt pœnę, quę, sc. ex maleficijs dantur, non tamen omnes: Nam & ex eis quædam rei, quędã pœnæ, quædam vtriusque sunt persecutoriæ. Item actionum alię sunt in simplum, aliæ in duplum, alię vero in
B triplum, & alię in quadruplum.

Rursũ, quædam bonæ fidei, quædã stricti iuris, &c.

Item aliæ sunt bonæ fidei, alię vero stricti iuris: Nõ quod aliquæ dicantur malę fidei, cum bona fides exigatur in omnibus: sed dicuntur quædam anthonomasicè bonæ fidei, quia maior & exuberantior in eis desideratur bona fides, quàm in aliis quę dicuntur stricti iuris: Nam in eis veniunt illa, de quibus nec actum est, nec cogitatum. Item aliæ perpetuæ sunt, alię temporales. Item aliæ transeunt ad hæredes, id est dantur hæredibus, vel contra hæredes: vt illæ quæ ex maleficio descendunt, nisi sint ad vindictam proditæ, vt in actione iniuriarum, & huiusmodi: Aliæ vero nequaquam. Item alię infamant, aliæ non. Item aliæ dire-
C ctæ sunt, quæ sc ex verbis legis descendunt: Aliæ vero vtiles, quæ non ex verbis, sed ex sententia, id est quæ ex interpretatione prudentium ad eas extenditur. Item quædam sunt directæ, alię vero contrariæ. Item aliæ sunt vniuersales, & alię singulares. Item aliæ sunt simplices, alię vero duplices.

Iterum de eodem.

CAP. V.

Actio in rem vocatur vendicatio, in personam condictio.

IVstinianus vbi supra. Actio in rem, vendicatio appellatur. Actio vero in personam, qua dare aut facere oportere intenditur, condictio. Condicere enim prisca lingua denunciare est. Nunc vero abusiuè dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore quo prius fiebat, eo nomine denunciatio fit.

Quibus competat actio mixta.

D Item mixta est actio aduersus eos qui relicta sacrosanctis ecclesijs, & aliis venerabilibus locis, legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint, vsque adeo vt etiam in iudicium vocarentur: tunc enim & ipsam rẽ, vel pecuniam quæ relicta est, dare compelluntur, & aliud tantum pro pœna, & pro dilatione in duplum fit eorum condemnatio. Quædam etiam actiones mixtã causam obtinere videntur, tam in rem, quam in personam: qualis est familię herciscundæ actio, quæ competit hæredibus de diuidenda hæreditate: Item actio de communi diuidundo inter eos est, inter quos aliquid commune est, vt id diuidatur. Item actio finium regundorum, inter eos qui confines agros habent.

Omnes actiones, vel *in simplum* conceptæ sunt, vt ex stipulatione, & mutui datione, exempto, vendito, locato, conducto, mandato, & denique ex aliis causis quampluribus; *vel in duplum*, veluti furti nec manife-
E sti, damni iniuriæ ex lege Aquilia; depositi, tumultus, incẽdij, ruinę, naufragij causa, si cum ipso apud quem depositum est, aut cum hærede eius, ex dolo ipsius agitur: Item serui corrupti, quæ competit in eum cuius hortatu consiliove, seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus dominum factus est; aut luxuriose viuere cœpit, aut denique quolibet modo deterior factus fuerit. In qua actione, etiam earum rerum quas seruus domino abstulit, æstimatio deducitur. Item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, vt paulo ante dictum est. Tripli vero, cum quidam maiorem vera æstimatione quantitatem, in libello

conuen-

conuentionis inserunt, vt ex hac causa viatores, litium scilicet executores, ampliorem summam sportularum nomine exigerent, tunc enim id quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, id in triplum ab actore consequitur; vt in hoc triplo simplum, in quo damnum passus est, connumeretur: vtputa si cui debentur, l. solidi, & ille in libello conuentionis, volens aduersarium suum damnificare, c. scripsit, vel plures; sportulæ nomine quam oportet, ad triplum tenetur. Quadrupli vero, vt furti manifesti, & de eo quod metus causa factum sit, & de illa pecunia quę in hoc data est, vt is qui datur calumniæ negotium alicui faciat, vel non faciat. Executores etiam litium si plus commodi quam lege cautum est exegerint, quadruplum restituere compelluntur, vt legitur in 3. lib. ff. de calumniatoribus.

Præscriptis verbis actio de æstimato proponitur. Actiones arbitrariæ sunt ex arbitrio iudicis pendentes. Seruiana actio est de rebus coloni, quasi seruiaria id est hypothecaria. inter pignus & hypothecam quantum ad actionem hypothecariam nihil interest: Sed in aliis differentia est, quia pignus traditione fit, hypotheca autem verborum obligatione continetur, & maxime res mobilis quæ traditur creditori, pignus est: Illa vero res quæ sine traditione, nuda conuentione tenetur, hypotheca nuncupatur.

De speciali in rem actione.

Cap. VI.

In quibus habeat locum specialis in rem actio.

EX *Digestis de rei vendi. Vlpianus lib. 6. ad ed.* Specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus, tam animalibus, quam his quæ anima carent, & in his quæ solo continentur. Per hanc autem actionem liberæ personæ, quę sunt iuris nostri, vtputa liberi, qui sunt in potestate nostra non petuntur. Per hanc autem actionem non solum singulæ res, sed etiam grex totus vendicari potest, & armentum, & equitium, & cætera, quæ grægatim habentur. Si quid quod eiusdem naturæ (ait Pomponius) ita confusum est atque commixtum, vt deduci, & separari non possit, vtputa meum & tuum argentum in massam redactum, non totum sed pro parte vendicandum est; aliàs erit nobis commune, & vnusquisque pro rata ponderis portione, quod in massa habemus, vendicabimus: & si incertum sit quantum quisque ponderis in massa habeat (vt ait Paulus de communi diuidundo) in tali casu agi poterit furti, & ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentū procurauit: ita vt in ad exhibendum actione, pretij ratio haberi debeat; in vendicatione, vel communi diuidundo actione, hoc amplius fert, cuius argentum pretiosius fuerat.

Quid faciēdū quando bona diuersorum sunt commixta.

Vlpianus 25. ad edi. Pomponius scribit: Si frumentum duorum, non voluntate eorum confusum sit, cōpetit singulis in rem actio in id, inquantum apparet in illo aceruo suum cuiusque esse. Quia si voluntate eorum commixta sunt, communicata videbuntur, & erit de communi diuidundo actio. *Idem Pomponius.* Si ex melle meo & vino tuo factum sit mulsum, quidam existimauerunt id communicari debere. Sed puto verius (vt & ipse significat) eius esse qui fecit, quoniam suam speciem pristinam non continet. Sed si plumbū cum argento mixtum est, quia deduci potest, non cōmunicabitur, nec communi diuidundo agetur, quia separari potest: agetur autem in rem actione. Sed si deduci inquit non possit, vtputa si æs & aurum mixtum fuerit, pro parte esse vendicandum. Nec erit dicendū quod de mulso dictum est, quia vtraque materia etsi confusa sit, manet tamen.

Mea arbor agens radices in alieno fundo desinit esse mea.

Idem. Si equus tuus equam meam prægnantem fecit, non est tuum, sed meum quod natum est. Si arbor in alienum agrum translata coaluit, & radices immisit, Varus & Nerua vtilem actionem in rem in tali casu dabant. Nam si nondum coaluit, mea esse non desinit.

Paulus. Si in rem aliquis agat, debet designare rem, & vtrum totam, an partem, & quotam petat. Appellatio enim rei, non genus, sed speciem significat: Octauenus ita diffiniuit, quod infectæ quidem materiæ pondus, signatę vero numerum, factæ autem speciem dici oportet. Mensura vero dicenda erit, cum res mensura continebitur. *Idem in l. Pomponius.* Res mobilis nunquam pro indiuisa possideri potest. *Vlpianus in l. Officium.* Vbi probaui rem meam esse, necesse habebit possessor restituere, qui non obiecerit aliquam exceptionem. *Vlpianus l. non solum.* Sed etiam si deterior facta est, damnum compensandum est. Lex dicit: Rationem iudex habere debet.

In quibus rebus pondus, numerus, species & mensura locū habent.

Paulus lib. 21. ad ed. Fructus non solum percepti, sed & qui honeste percipi potuerunt, æstimandi sunt. *Idē lib. 26. ad ed.* Quæ religiosis adhærent religiosa sunt; & ideo nec lapides inędificati postquam remoti sunt, vēdicari possunt. per in facti autē actionē petitori extra ordinem subuenitur, vt is qui hoc fecit, eos restituere cōpellatur. *Caius li. 29. ad ed. prouin.* Fructus pendentes, pars fundi videntur esse. *Celsus lib. 18 Dig.* Solum partē esse ædium existimo, nec alioquin subiacere, vti mare nauibus. Meum est, quod ex re mea superest, cuius vendicandi ius habeo. *Pomponius lib. 24. ad Fab.* Quod infans, vel furiosus possessor perdidit, vel corrupit, impunitum est. Mutius interrogatus: Si quis nauem suam de aliena materia refecisset, num nihilominus eiusdem nauis maneret. Respondit manere; sed si in ea ædificanda carinam fecisset, non manere Iulianus notat: Nam proprietas totius nauis carinæ causam sequitur.

Fructus pendentes sunt pars fundi vti solū pars ædium.

Nota.

De Transactione.

Cap. VII.

AV*ctor.* Dicto de speciebus actionum, transeundum erat ad pręparatoria iudiciorum; sed quoniam ad iudicium vocati, transigere plerumque malunt, quam ad iudicium venire, primo de transactione videtur differendum.

Ex summa iuris. Est itaque transactio de re dubia, & lite incerta, non gratuita pactio; aliquo dato, vel retento, vel retineri permisso. Transigere potest in ecclesiasticis, qui & pacisci, vt scilicet prælatus: & hoc potest sine consensu capituli, si transactionem concipiat in vtilitatem ecclesiæ, quia licet ei conditionem facere meliorem.

Quid trāsactio & in quibus locū habeat.

Transactio admittitur in omnibus rebus temporalibus, tam mobilibus, quam immobilibus. Item in criminibus, qui pœnam inferunt sanguinis, præterquam in adulterio.

In quibus transigi nequit.

Cessat autem transactio in spiritualibus. *Item* in subiectione, & etiam in matrimonio, quoniam ibi vertitur periculum animæ. *Item* in criminibus, quæ pænam sanguinis non inferunt, pręterquam in crimine falsi. *Item* non transigitur in re iudicata, velut si condemnatus sum per sententiam dare 10. non possum transigere super illa 10. nisi sententia esset dubia, vtputa si fuerit appellatum ab ea, sicque dubitetur vtrum iudex appellationis causam confirmet, vel infirmet; tunc enim transigi poterit. Item in alimentis non transigitur, sine auctoritate præsidis. In famosis etiam actionibus, ex maleficio descendentibus, vt furti, vel bonorum raptorum, vel iniuriarum, non transigitur absque auctoritate iudicis. Effectus transactionis est, vt ei stetur; idque super quo contracta est, ad illum cum quo contractum est, inconcusse pacificéque conseruetur.

Effectus transactionis.

Extra. de transactionibus. Alexan. 3. Vtrum de ecclesiastico beneficio in litigium deducto possit fieri transactio? Tale damus responsum, quod transigi super re sacra litigiosa non potest. Etenim sacræ res vt possideantur aliquo dato, vel retento, siue promisso, speciem habere credimus, simoniæ. Alias autem si

gratis & amicabiliter inter se litigantes componant, nequaquam sacris canonibus dicimus obuiare.

Idem si super decimis, inter vos & aliam personam ecclesiasticam, assensu episcopi, vel archiepiscopi sui, facta fuerit, rata & inconcussa persistat. *Ex ff. de transa-ctionibus lib. 2. Vlpia.* Qui transigit, quasi de re dubia, & lite incerta, neque finita, transigit. Qui vero paciscitur donationis causa, rem certam & indubitatam liberalitate remittit.

Caius. De his controuersijs quæ ex testamẽto proficiscuntur, neque transigi, neque exquiri veritas aliter potest, quam inspectis cognitisque verbis testamenti. *Vlpia.* Et post rem iudicatam transactio valet, si vel appellatio intercesserit, vel appellare potueris. *Idem.* Cũ hi quibus alimenta relicta erant facile transigerent, contenti modico pręsenti; Diuus Marcus, oratione in Senatu recitata, effecit, vt aliter alimentorum trāsactio rata non esset, quam si auctore prętore facta esset. Solet igitur prætor interuenire, & inter consentientes arbitrari, an transactio valeat, anque admitti debeat: vult igitur ratio apud prætorem de istis queri. In primis de causa transactionis, deinde de modo, tertio de persona transigentium. *Elius Macer.* Nulli procuratorũ principis, inconsulto principe transigere licet. *Vlpianus.* De re filiorum quos in potestate non habuit, transigentem patrem minime eis obesse placet.

Transactio de alimentis requirit auctoritatem prætoris; nec potest transigere procurator principis ipso incõsulto.

De Arbitrio vel Compromissione.

Cap. VIII.

EX *summa iuris.* Quoniam iudicium voluntarium, quod arbitrabile dicitur, gratius esse solet, quam necessarium, quod ordinarium appellatur, antequam agatur de iudicio ordinario, merito præmittendum est de arbitrio. *Est autem compromissum, siue arbitrium, trinus personarum actus, compromissum exequentium, super pecuniaria quæstione, in quasi iudicio confligentium, vel contendentium.* Contendit enim actor, vt reus sibi condemnetur, Reus vt absoluatur, Arbiter ad inquisitionem veritatis. Et bene dixi *quasi*, quia non est iudicium; nullam enim habet arbiter iurisdictionem, nisi timore pœnæ constitutę inter partes, vt eius pareant arbitrio. Item bene dixi *in pecuniaria quæstione*, quia de criminali non potest esse arbitrium: Item neque de causa status. In pecuniaria vero causa recte ad arbitros curritur. Idem puto & in spirituali, excepta causa matrimonij, de qua non solet, nec potest arbiter adiri.

Quid compromissum siue arbitriũ, & in quibus causis locum habeat.

Effectus talis est, si quidem arbiter assumptus est sine pignorum datione, vel pœnæ promissione, non tenentur partes eius sententiæ stare. si tamen scripserint litigatores, non contradico, vel laudo, tenebit sententia. Similiter si infra 10. dies non contradixerint, tenet sententia. Si vero assumptus est arbiter cum pignorum datione, vel pœnæ promissione, stabitur sententię, metu amissionis pignorum, vel pœnæ. Arbitrium autem non est sub iuramento subeundum. Item cautio de prosequenda lite non exigitur. Item apud arbitrium non habet locum reconuentio, nec appellatur ab eo sicut dictum est supra. Alias autem ad modum iudiciorum procedunt arbitria.

Quisnã arbitrij effectus.

In summa vero nota, quod arbitri compromissarij sententiæ standum est, siue sit æqua, siue iniqua. Sententiæ vero arbitratorum tunc demum stabitur, si talis est, qualis à bono viro ferri debet: vnde si sit iniusta, per arbitrium boni viri castigatur. Est autem arbitrator, qui non vt iudex, sed vt bonus vir rem decidit. *Extra. 1. de arbitris.* Inno. 3. Licet in iudicio conuenientem reconuenire valeat is qui coram iudice conuenitur, coram arbitris tamen reconuenire non potest, cum arbitri iudicare non valeant, nisi de his tantum super quibus in eos extiterit compromissum. *Gregor. 9.* Legali prouisione statutum est, vt compromissum de incerta persona in arbitrium assumenda non teneat.

Ab arbitrio non est appellatio.

Quis dicatur arbitrator, & quãdo eius sententia standum.

Idem. Compromissum non extenditur in compromittentis hæredes, si de ipsis non caueatur ibidem. *Inno. 3. in concilio. gener.* Prohibemus, ne super rebus spiritualibus compromittatur in laicum, quia non decet vt laicus in talibus arbitretur.

Laicus non potest esse arbiter in spiritualibus.

Iterum de eodem secundum leges.

Cap. IX.

EX *Digest. 4. lib.* In seruum Labeo compromitti non posse scribit. Vnde Iulianus, Serui arbitrium nullum esse ait. *Vlpianus.* Sed neque in pupillum, neque in furiosum, aut surdum, aut mutum compromittetur. Arbiter cogendus non est sententiam dicere, nisi compromissum interuenerit, & ipse compromissionem receperit, pæna scilicet compromissa, si quis arbitri sententiæ non steterit.

Seruus, surdus, mutus, &c. nequeũt esse arbitri.

Vlpia. Pomponius scribit: Si vrgeatur arbiter à prætore ad dicendam sententiam; æquissimum erit, si iuret sibi nondum de causa liquere, spatium ei ad pronunciandum dari. Si plures sunt qui arbitrium receperunt, nemo vnus cogendus est sententiam dicere; Sed aut omnes, aut nullus. Si in duos fuerit compromissum, sic vt si dissentirent tertium assumant, puto non valere tale compromissum: Nam in assumendo possunt dissentire. Sed si ita sit, vt tertius assumeretur Symphonius, valet compromissum, quoniam in assumendo dissentire non possunt. Vsitatum est etiam in duos compromitti, & debet prætor cogere arbitros, si non consentiant, certam tertiam eligere personam, cuius auctoritati pareatur. Si in tres fuerit compromissum, Celsus libro 4. Digest. dicit sufficere duorum consensum, si tamen tertius præsens fuerit.

Quid faciẽdum quando arbitri non simul conspirant.

Alioquin absente eo, licet duo consentiant, arbitrium non valeret, quia in plures fuit compromissum, & potuit pręsentia eius trahere eos in eius sententiam: sicut tribus iudicibus datis, quod duo ex consensu absente tertio iudicauerunt, nihil valet.

Consensus duorum tertio absente nil valet.

Paulus. Qualem sententiam arbiter dicat, Labeo ait ad prætorem non pertinere, dummodo dicat quod ipsi videtur. *Iulianus libro 4. Dige.* Dicere autem sententiam æstimamus eum, qui ea mente quid pronunciat, vt secundum id discedere eos à tota controuersia velit; sed si de pluribus rebus fuerit arbitriũ receptum, nisi omnem controuersiam finierit, non videtur adhuc dicta sententia, sed adhuc erit à prætore cogendus. Non potest autem arbiter mutare sententiam quam dedit, condemnantem, vel absoluentem: nam diem mutare potest, sed cum iam absoluerit, vel condemnauerit, vtique mutare non potest, quia iam arbiter esse desinit.

Arbiter non potest mutare sententiã, licet errauerit in illa.

Caius. Quia arbiter, etsi errauerit in sententia dicenda, eam mutare non potest. *Papinianus.* Plenum compromissum appellatur, quod de rebus controuersijs ve compositum est. *Vlpianus.* Stari autem debet sententiæ arbitri, quomodo de re dixerit, siue æqua sit, siue iniqua; & sibi imputet, qui compromisit. Si pœna non fuerit adiecta compromisso, sed simpliciter sententiæ stari quis promisit, incerti aduersus eum foret actio. Non cogetur arbiter sententiam dicere, si pæna compromissa non sit.

Standum est sententiæ arbitri facta compromissione, sed arbiter non tenetur sentẽtiã dicere nisi pæna sit compromissa.

Iulianus. De liberali causa compromisso facto, recte non compellitur arbiter sententiam dicere, quia fauor libertatis est, vt maiores iudices habeat. Arbiter nihil extra compromissum facere potest.

Celsus libro secundo Digest. Quamuis arbiter alterum ab altero petere vetuit, si tamen hęres ab altero petit pœna committetur. Non enim differendarum litium causa, sed tollendarum ad arbitros itur.

Ex Codice libro secundo. Æquum est igitur auctoritate eius in quem ex consensu proprio compromittimus,

nostra

nostra negotia diffiniri, ac eius sententiæ stari. Arbitri diffinitiuam sententiam corrigere non possunt, licet in ea dicenda errauerint. Siue tamen æqua, siue iniqua, semper standum est, partibus quidem præsentibus, tam corpore quam animo, idest scientibus non furiosis.

De Iurisdictione.

CAP. X.

EX *summa iuris.* Quoniam igitur iuris ministri, sacerdotes, idest sacra docentes, vel reddentes dicuntur; Restat videre quomodo iura reddantur ab eis. Ministrat enim siue reddit iura non quilibet: Nam qui nulli iurisdictioni præest, nec à principe potestate aliqua præditus est, nec ab aliquo qui ius dandi iudicem habet datus, nec ex compromisso sumptus, vel aliqua lege confirmatus non est, iudex esse non poterit, nec ordine iudiciario cognoscere, & ita nec ius reddere.

Quid iurisdictio & quotuplex. *Est autem iurisdictio, potestas de publico introducta, cum necessitate iuris dicendi, æquitatisque statuendæ.* Et diuiditur iurisdictio, quia alia plenissima, & hæc in domino Papa, & Cæsare in foro suo. Alia minus plena, quæ competit alijs inferioribus ab eis. Alij tamen etiam respectu inferiorum, vt Patriarchæ, Archiepiscopi, & Episcopi in foro suo; Præfecti prætorii quoque, & huiusmodi superiores in foro suo, plenissimam habere dicuntur. Item alia est ordinaria,

Quid iurisdictio ordinaria & delegata. quæ competit prædictis ordinariis iudicibus cõstitutis, non ad vnam, vel duas, vel etiam decem causas, sed ad vniuersitatem causarum, in territorio, villa, vel prouincia. Alia vero delegata, quando scilicet delegatur, idest committitur alicui certæ personæ certa causa cognoscenda à principe, vel alio ordinario. Sed est differentia; quia delegatus à Principe, vel domino Papa, aliũ delegare potest: delegatus vero ab alio, nõ potest aliũ delegare super causa sibi cõmissa.

Delegatus à principe vel Papa potest sub delegare.

Quid merũ imperium & mixtum. *Ex digest. 2. lib. Vlpianus 2. lib. de officio quæstoris. Iurisdictio est iudicis dandi licentia. Idem in eodem.* Imperium aut merum, aut mixtum est. Merum imperium est habere gladii potestatem, ad animaduertendum in facinorosos homines, quod etiam potestas appellatur. Mixtum Imperium est, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit.

Iulianus lib. 1. Digestorum. More maiorum ita compertum est, vt is demum iurisdictione mandare possit, qui causam suo iure, non alieno beneficio habet.

Maiori vel æquali non potest ius dici nisi se subijciat. *Vlpianus lib. 3.* Qui iurisdictioni præest, neque ius sibi dicere debet, neque vxori, neque liberis suis, neque libertis, vel cæteris quos secum habet. Idem est receptum, eoque iure vtimur, vt siquis maior, vel æqualis, subiiciat se iurisdictioni alterius possit ei, & aduersus eum ius dici.

De iudicio, & processu, vel forma iudicij.

CAP. XI.

EX *summa iuris.* Iudicium aliquando vocatur iuris discretio, aliquando litis contestatio, aliquãdo vero ferri candẽtis, vel aquæ feruentis purgatorio vel examinatio. Hoc autem appellatur iudicium, trinus actus trium personarum scilicet actoris, rei, & iudicis. Vbi tamen negatur factum, & quarta persona vocatur in iudicium, scilicet testis. Potest itaque in prædicta diffinitio arbitri, & ad iudicium reduci, excepto quod actus illarum personarum in arbitrio est voluntarius, in iudicio vero necessarius. Aliæ quoque sunt inter vtrumque differentiæ, de quibus supradictum est c. de arbitris.

Quid iudicium & quotuplex. *Iudicium igitur est actus trium personarum super pecuniaria vel criminali causa contendentium, vel ius fori exequentium.* Contendit enim Iudex, vt veritatem inquirat, actor vt reus sibi condemnetur, reus autem vt absoluatur. Itaque iudex exequitur ius fori, causam examinando. Species iudiciorum tot sunt, quot & causarum. Est enim iudicium criminale, quod scilicet instituitur super crimine: Et est ciuile, quod pecuniaria quæstione. De crimine tamen interdum instituitur iudicium in modum accusationis, ad depositionem, vel aliam pœnam legitimam. Interdum etiam in modum inquisitionis, ad remotionem ab administratione. Interdum etiam in modum denunciationis, ad præsentiam iniungendam, vel ad correptionem. Interdum autem in modum exceptionis. Item est iudicium occultum, vbi de pœna imponenda agitur: In hoc qui confitetur, absoluitur: Et est manifestum, in quo qui confitetur damnatur. De hoc ad præsens agitur.

Quis iudicij processus & exitus. Consistit autem iudicii progressus in vocatione, siue citatione, in libelli oblatione, litis contestatione, iuramento calumniæ, interrogatione, probatione, disputatione, cognitionis ordine, decisione, siue diffinitione. Finitur iudicium pluribus modis, scilicet tempore, sententia, personæ quoque morte, vel mutatione. Tempore quidem, quia criminales causæ biennio, cæteræ vero triennio terminantur. Sententia vero, quia iudicium ex re iudicata finem accipit. Iudicis quoque mutatione, quia iudicium soluitur mutato eo qui iudicare iusserat. In summa vero notandũ sine iudicio neminem esse condemnandum. Item in pecuniaria causa filii, patrem esse posse iudicem, & econuerso.

Nemo sine iudicio condemnandus.

Iustinianus vbi supra 3. li. Iudex in primis obseruare debet, ne aliter iudicet quam legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est. *Ex Dig. 5. lib. Marcellus.* Vbi acceptum est semel iudicium, ibi & finem accipere debet. *Calistratus in l. interdum.* Humanum est propter fortuitos casus dilationes accipi. *Paulus lib. 1. sententiarum.* Per minorem causam maiori cognitioni præiudicium fieri non oportet, maior enim quæstio minorem causam ad se trahit. *Idem lib. 14. ad Sa.* Mortuo iudice quod eum iudicare oportuerat, idem eum qui subditus est sequi oportet. *Vlpianus l. Solemus* latrunculator de re pecuniaria iudicare non potest.

Qui nequit esse iudex. *Africanus lib. 3. quæstionum.* In priuatis negotiis, pater filium, vel filius patrem iudicem habere potest. Qui neque iurisdictioni præest, neque à principe potestate aliqua præditus, neque ab eo qui ius dandorum iudicum habet datus est, nec ex compromisso sumptus, vel ex aliqua lege confirmatus est, iudex esse non potuit. *Paulus lib. 6. ad Plautium.* Iudicare publicum munus est. *Extra de sententia, & re iudi. Innoc. 3.* In causis quæ summi pontificis iudicio deciduntur, & ordo iuris, & vigor æquitatis subtiliter est obseruandus, cum in similibus casibus cæteri teneantur similiter iudicare, nisi cum aliquid (causa necessitatis & vtilitatis inspecta) dispensatione duxerit statuendum.

De Foro competenti.

CAPVT XII.

EX *summa iuris.* Quoniam autem in iudiciis statim requiri solet ad quem iudicem sit eundum, idest cuius forum debeamus sequi, consequenter nũc dicendum est de foro competenti. *Est itaque forum exercendarum litium locus.* Metimur autem forum ratione personæ quæ conuenitur, secundum illam regulam: *Actor forum rei sequatur.* Item ratione criminis admissi, quoniam vbi crimen admittitur, ibi causa debet agi. Item ratione rei de qua agitur, nam vbi res illa sua est, ibi quæstio mouenda est. Item ratione contractus, vel religionis, vel disparis cultus. Item per appellationem, per delegationem, per recusationem, & etiam per causæ priuilegium, vt si conueniatur Episcopus ad depositionem.

Quid forum & quod in quoque negotio sequendum.

Igitur in huiuscemodi causis, ad iudicem non suum trahitur aliquis.

Quomodo metiamur forũ in personalibus actionibus.

In summa vero notandum est, quod in personalibus actionibus metimur forũ de domicilio obligati personaliter. Si tamẽ alibi contrahat quis, & nõ in illo loco vbi domicilium habet, fiet adiectio fori: vnde poterit conueniri, vel vbi domicilium habet, vel vbi contraxit. In reali quoque actione potest conueniri quis, vbi habet domicilium. Si tamen res illa quę petitur alibi sita sit, poterit etiam ibi conueniri, quoniam & tunc fit adiectio vel accumulatio fori: *Item* nota, quòd in quolibet crimine si agatur in modum denunciationis, iudicium ecclesiasticum subeundum est: *Item* ecclesia rerum suarum inuasores, sub quo voluerit potest iudicio conuenire, vel sub ecclesiastico, vel sæculari. Ecclesiastica vero causa, per sæcularem iudicem non est diffinienda.

Ecclesia potest suos inuasores vbi voluerit conuenire.

Causa 3. q. 6. Extra prouinciam autem reus nullatenus est producendus. *Vnde Fabianus Papa.* Si quis Episcoporum super certis criminibus accusatur, ab omnibus audiatur, qui sunt in prouincia sua episcopis: quia non oportet accusatum alibi, quam in foro suo audiri. Exceptio autem fori dilatoria, atque ideo in initio litis debet opponi, & probari. *Idem.* Pulsatus ante iudicem suum causam dicat. Non ante suum iudicem pulsatus, si voluerit taceat: pulsatus etiam quoties appellauerit, induciæ dentur.

Non est necesse iudicare delinquentem in loco commissi criminis.

Gratianus. Hoc autem quod de loco dictum est, tunc intelligendum est, cum veritas causæ non nisi in loco admissi criminis deprehendi potest: Aut nisi altera pars iudicium maioris personæ interpellauerit, siue declinando iudicium, siue releuando sententiam. *Item Eleutherius Papa.* Quamuis liceat apud prouinciales & Metropolitanos atque primates, episcoporum ventilare accusationes, vel criminationes, non tamen licet diffinire sine huius sanctæ sedis auctoritate. *Item ex Adriani Papæ decreto.* Qui crimen objicit, sciat se probaturum. Reuera ibi causa agatur, vbi crimen admittitur.

Causa 6. q. 3. Iudicium vero Archiepiscopi alterius prouinciæ, alicui expetere non licet. *Vnde Grego.* Scriptum est in lege, per alienam messem transiens, falcem mittere non debet, sed manu spicas conterere, & manducare. Falcem enim iudicii non potes in eam segetem mittere, quæ alteri videtur commissa; sed per affectum boni operis, frumenta dominica, vitiorum suorum expoliare paleis, & in ecclesiæ corpus admonendo conuertere, persuadendo quasi mãdendo conterere. *Gratianus.* Est tamen casus, in quo episcopus, alterius prouinciæ parochianum excommunicare valet. *Vnde in concilio apud Compendium.* Placuit pro communi vtilitate, vt nullus episcoporum grauiter ferat, si eius parrochianum, pro deprædationis causa, alter episcopus excommunicauerit.

Potest vnus episcopus alterius subditum ob furtũ excommunicare.

Item de eodem.

Cap. XIII.

Quãdo episcopi prouinciæ in iudicio non conueniunt aduocandi sunt alij.

GRATIANVS *ibidem q. 4.* Porro cuius iudicium expetendum sit, si iudices electi inter se discordare cœperint, in Laudicen. concil. sic inuenitur diffinitum. Si quis episcopus criminaliter in iudicio episcoporum fuerit accusatus, contingat autem episcopos prouinciæ qui conuenerint diuersas habere sententias, alios quidem innocentem eum pronunciare, alios reum; propter huiusmodi controuersiam amputandam, placuit sanctæ synodo Metropolitanum episcopum alterius prouinciæ vicinum aduocari, & aliquantos coepiscopos cum eo alios, qui pariter residentes, quicunque fuerint, dirimant quæstionem.

Clericus non est accusandus apud iudices sæculares.

Causa 11. q. 1. Quod clericus apud sæculares iudices accusandus non sit: Gelasius, alias Caius Papa scribit, dicens; Nemo vnquam episcopum, aut reliquos clericos apud iudicem sæcularem accusare præsumat. *Item Marcellus Papa.* Clericum cuiuscunque ordinis, absque Pontificis sui permissu, nullus præsumat ad sæculare iudicium attrahere, nec laico quemlibet clericum liceat accusare. *Item Siluester Papa.* Testimonium clerici aduersus laicum nemo accipiat. Nemo clericum quemlibet in publico examinare præsumat. *Item* Si quis clericus accusans clericum in curiam introduxerit, anathema sit. *Gratianus.* Subaudiendum est, si publicorum iudiciorum cognitionem petierit; spirituale (alias episcopale) namque iudicium nil obest ab Imperatore postulare.

Item Pelagius Sergio cancellario. Si quisquam clericus siue potioris, siue inferioris gradus petitor existat & contra laicam personam suas dirigit actiones, iste modis omnibus non alibi quam apud prouinciæ iudicem negotium suum dicturus occurrat: Si quis autem laicus clericum cuiuscunq; gradus duxerit esse pulsandum, ad episcoporum iudicium, in eadem ciuitate vel territorio constitutorum, proponat eas quas se extimat habere actiones; quẽ ordinem legibus per omnia conuenientem atque consentaneum, illa regula manifestat, quæ præceperit rei forum semper sequi pulsantem.

Actor debet sequi forum rei.

Gratianus in c. sicut N. In criminali vero causa, non nisi ante episcopum clericus examinandus est, & tunc detracto eius officio, curiæ tradendus est. *Item ex concilio Carth. 3.* Placuit, vt vnusquisque presbyterorum & diaconorum, seu clericorum, cum in ecclesia ei crimen fuerit intẽtatum, vel ciuilis causa fuerit commota, si derelicto ecclesiastico iudicio, publicis iudicijs purgari voluerit, etiamsi pro ipso fuerit lata sententia, locum suum amittat, & hæc in criminali actione. In ciuili vero perdat, quod euicit, si locum suum obtinere maluerit. *Extra 1 de foro competenti ex concil. Calcedonen.* Si quis clericus aduersus clericum habeat negotium, non deserat episcopum proprium. Sed prius apud ipsum actio ventiletur, vel consilio eiusdem apud alios quos vtraque pars voluerit, iudicium obtineant.

Pœna clerici qui se submittit foro sæculari.

Ex concil. Africano. Sane si episcopi inter quos causa versatur sunt diuersarum prouinciarum, ille primas det iudices, in cuius prouincia est locus de quo contenditur. *Alexan. 3.* Si clericus laicum de rebus suis vel ecclesiæ impetierit, & laicus res illas non ecclesiæ, aut clerici, sed suas proprias asseuerat, debet de rigore iuris ad forensem iudicem trahi, cum semper actor forum rei sequi debeat; licet in plerisque partibus aliter habeatur de cõsuetudine. *Lucius 3.* Cum sit generale vt actor forum rei sequi debeat, tamen quoniam iudices sæculares in exhibenda iustitia personis ecclesiasticis, sæpe in iudicio sunt remissi, in fauorem tamen ecclesiæ est introductum, vt malefactores suos, qui sacrilegi sunt censendi, venerabilium locorum rectores possint sub quo maluerint iudice conuenire.

Ecclesia potest sacrilegos in quocunque foro placuerit cõuenire.

Innocen. 3. Si diligenti. Clerici etiam voluntarij pacisci non possunt, vt sæcularia iudicia subeant, cum non sit hoc beneficium personale, cui renunciari valeat, sed potius toti collegio ecclesiastico publicè sit indultum, cui priuatorum pactio derogare non potest; nec iuramentum licite seruari potest, quod contra canonica instituta; illicitis pactionibus informatur. *Idem.* Postulasti per sedem apo. edoceri, vtrum sacerdos habens ecclesiam in vna diœcesi, & residens in eadem, domicilium vero, patrimonii ratione, in alia ibique delinquens, ab eo in cuius diœces. habet patrimonium, pro delicto ibi commisso debeat iudicari; præsertim in causis, quæ officij & beneficij priuationem exposcunt. Ad quod breuiter respondemus, quòd per episcopum in cuius diœces. deliquit, sententia promulgari potest in eundem, sed ab eo in cuius diœces. beneficium obtinet, erit quo ad illud executio facienda.

Clerici non possunt consentire in iudicem non suum sine consensu dioecesani.

Greg. 9. c. Significasti. Licet priuatorum consensus, eum qui iurisdictioni praeesse dignoscitur, suum possit iudicem constituere; clerici tamen in iudicem non suum, nisi forte sit persona ecclesiastica, & episcopi dioecesani voluntas accedat, consentire non possunt. *Idem* ratione delicti, siue contractus, aut domicilij, siue rei de qua contra possessorem causa mouetur, forum regulariter quis sortitur.

De in ius vocatione, siue Citatione.

CAP. XIIII.

Quid sit in ius vocare, & quinam vocari nequeant.

EX *dig. 2. lib. Paulus 3. lib. ad ed. In ius vocare, est iuris experiendi causa vocare. Vlpianus lib. 2. ad ed.* In ius vocari non oportet, neque consulem, neque praefectum, neque praetorem, neque proconsulem atque caeteros magistratus qui imperium habent, qui & coercere aliquem possunt, & iubere in carcerem duci, nec Pontificem dum sacra facit, nec eos qui propter loci religionem inde se mouere non possunt. Sed nec eum, qui cum equo publico in causa publica transuehatur, propterea in ius vocari non debet. Sed qui vxorem ducit, aut eam quae nubat, nec iudicem dum de re cognoscat, nec eum dum quis apud praetorem causam agat, neque funus ducentem familiare, bustave mortuo facientem.

Vlpianus lib. 10. Pandectarum. Generaliter eas personas, quibus reuerentia praestanda est, sine iussu praetoris in ius vocare non possumus. *Caius lib. 1. ad legem 12. tabularum.* Plerique putauerunt, nullum de domo sua in ius vocare licere, quia domus tutissimum cuique refugium; atque receptaculum sit; eumque qui inde in ius vocaret, vim inferre videri. *Ex 5. lib. digest. l. & post. de iudi. Vlpianus ad ed. lib. 4.* De omnibus tribunalibus post edictum peremptorium impetratũ, cum dies eius superuenerit, tunc absens citari debet, & siue responderit, siue non agetur causa, & pronunciabitur. Non vtique secundum praesentem sed interdum vt absens, si bonam causam habuerit mutet. Quod si is qui edictum peremptorium impetrauit absit, is vero aduersus quem impetratum est assit, tunc circunducendum erit edictum peremptorium, neque causa cognoscetur, neque secundum praesentem pronunciabitur. Quo circunducto, salua quidem lis est, sed instantia tantum edicti perit. Sciendum est tamen, ex peremptorio absentem condemnatum, si appellet, non esse audiendum, si modo per contumaciam defuit, si minus audietur.

Quid fieri debeat post impetratum edictum peremptorium.

Iustinianus vbi supra. Aduersarius in ius vocandus est, idest ad eum qui ius dicturus est. Parentes & patroni, absque praetoris licentia non sunt in ius vocandi, aliter vocanti poena l. solidorum constituitur. *Ex summa iuris.* Primo igitur venit actor (idest ille qui vult conqueri) ad iudicem, de cuius iurisdictione est, de quo vult conqueri (nam actor rei forum sequi debet,) & petit reum citari ad certam diem non festiuam; & si non venerit, iterum citari facit, & post tertio, deinde peremptorium impetrat (idest quod minatur iudex perimere tergiuersationem ipsius rei,) & inter vnam citationem & aliam non debet esse minus spatium 30. dierum. Sed iudices quandoque moderantur spatium istud, & possunt. Quandoque etiã vnum peremptorium continens spatium trium edictorum pro omnibus mittit iudex, & si tunc non veniat duplex est poena. Si est ecclesiasticus iudex, potest vel excommunicare eum, vel mittere actorem in possessionem, causa custodiae rei petitae, si petatur res immobilis. Si vero pecunia petatur, mittere potest in possessionem bonorum ipsius rei, pro modo debiti declarati: quod intelligo summatim per iuramentum actoris. Et si steterit reus per annum, quod nõ veniat, actor efficietur verus possessor. Vnde si veniat post, nõ recuperabit possessionẽ nec in personali, si neget debitum, nec in reali secundum canones. Secus secundum leges in personali, quia non praescribitur contra eum infra 30. annos.

Modus vocandi in iudicium.

Quid faciendum quando peremptorie citatus non comparet.

Gratianus caus. 16. q. 6. Quod autem quisquis sua auctoritate, quod sibi deberi putat, vsurpat, nec per iudicem reposcit, cadit à causa, vt ex auctoritate Mileuitani concil. habetur. *Extra 2. de praesumptionibus. Bonifacius.* Nullus autem dubitat, quod ita iudicium nocens subterfugit, quemadmodum vt absoluatur qui est innocens quaerit: confitetur enim de omnibus, quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat.

Cadit à causa qui rem sibi debitam propria auctoritate vsurpat.

De Iudicis recusatione.

CAPVT XV.

EX *summa iuris.* Quoniam autem omnes lites absque suspicione debent procedere, nihilque gratius & amabilius inimico potest dari, quam aduersarium suum adiudicandum ei tradere, potest recusari iudex suspectus, tam ordinarius, quam delegatus, & hoc infra 20. dies ante litis contest. Potest autem post litis contest. superueniente causa recusari: recusatione vero facta, debet allegari causa suspicionis coram illo qui recusatur, & tunc compellitur is qui iudicem ordinarium recusat, per executorem datum arbitros eligere, qui de causa principali debent cognoscere. Idem etiam si recusatur delegatus, cui non est causa commissa appellatione remota. Si vero commissa est ei, ap. re. arbitri tantum ad cognoscendum de causa suspicionis eligendi sunt. Recusatur quidem ordinarius absque probatione causae, si de eo dubitetur. Cum autem delegatus, cui est causa commissa ap. re. recusatur, necesse est vt assignetur causa recusandi, atque probetur. Et hoc patet: Nam appellatio, & recusatio, quantum ad remotionem, pari iure censentur; quoniam altero remoto reliquum quoque remouetur. Cum ergo remota app. non admittatur appellatio, nisi assignetur causa; nec recusatio admittetur nisi assignata causa, & probata. Si vero remota non esset appellatio, admitteretur sine causae cognitione.

Quid faciendum quando quis iudicẽ tanquam suspectũ recusat.

Sic ergo recusationis causae, propter quas recusari possit iudex delegatus, cui causa re. app. committitur, sunt haec; verbigratia, si sit alterius partis consanguineus, vel in eodem negotio aduocati officio functus. Item si sit affinis, vel inimicus, vel familiaris alteri parti, vel commensalis: & generaliter vbicunque percipitur iudex amore carnali, vel timore, vel cupiditate moueri, poterit recusari; quoniam affectiones huiusmodi sensum hebetant humanum, & opiniones peruertunt. Interdum autem propter insolentiam passim recusantium, etiam ordinarius recusari permittitur: tamen cum assignatione causae, & probatione.

Quando sint iustae causae recusationis iudicis.

Extra de appellationibus, & recusationibus, Alex. 3. cap. Super eo. In causis ecclesiasticis, vbi appellationis remedium tollitur, sicut appellationi, ita recusationi non est aliquatenus deferendum. *Lucius c. postremo.* Si causa fuerit, alicui delegata, qui consanguineus sit illius qui literas impetrauit, aut in eodem negotio aduocati officio functus, vel ex alia iusta causa suspectus; huiusmodi delegatus non immerito poterit recusari, quamuis app. re. fuerit ei negotium delegatum.

Item in c. Tertio postulas. Cum enim aliquis iudicem proponit se habere suspectum, suspicionis causam coram eodem allegare tenetur. Sed partes, vt in aliquos non valde remotos conueniant, per eundem debent cogi, coram quibus si causa suspicionis infra terminum competentem probata non fuerit, tunc demum auctoritate sua vtetur, quod si coram ipsis causa suspicionis probata fuerit, causae cognitioni supersedere tenebitur recusatus, ipsa namque ratio dictat, quod suspecti & inimici iudices esse non debent.

Iudex suspectus, causa suspicionis probata, tenetur supersedere.

Item de eodem.

Cap. XVI.

INNOCENTIVS *tertius in Concilio generali.* Cum cessante causa cesset effectus, statuimus, vt siue iudex ordinarius, siue delegatus, aliquid comminando, vel interloquendo protulerit, quo executioni mandato, alter litigantium grauaretur; Et sano vsus consilio ab huiusmodi interlocutionis, vel comminationis effectu destiterit; libere in causæ cognitione procedat, non obstante si à tali comminatione, vel interlocutione fuerit appellatum: Dummodo non fit ex alia causa legitima suspectus; ne processus negotij friuolis occasionibus retardetur.

Describitur modus tenendus in recusatione iudicis & appellatione.

B *Idem in eodem.* Cum speciali sit prohibitione prouisum, ne qui in aliquem excommunicationis sententiam, nisi competenti commonitione præmissa promulgare præsumat; volentes etiam prouidere, ne forte commonitus, frustratoriæ recusationis, vel appellationis obtentu, monentis possit declinare examen; statuimus, vt si allegauerint se iudicem suspectum habere, coram eodem causam iustæ suspicionis assignent, & ipse cum aduersario, vel si forte aduersarium non habet, cum iudice arbitros communiter eligat. Aut si communiter conuenire non possunt, absque malitia, ipse vnum, & ille alium eligat, qui de suspicionis causa cognoscant; & si nequiuerint in vnam concordare sententiam, aduocent tertium, vt quod duo ex ipsis decreuerint, robur obtineat firmitatis. Sciantque se ad id fideliter exequendum, ex iniuncto à nobis in virtute obedientiæ, sub attestatione diuini iudicij, districto præcepto teneri. Causa vero suspicionis legitimę coram illis infra cōpetentem terminum non probata sua iurisdictione iudex vtatur. At ipsa probata legitimè, de recusatoris assensu, personę idoneæ committat negotium recusatus, vel ad superiorem transmittat, vt in eo ipse procedat, secundum quod fuerit procedendum.

Porro commonito ad appellation. obstaculum conuolente, si eius excessus, euidentia rei, vel ipsius confessione, aut alio modo legitimo fuerit manifestus (cum appellationis remedium, non ad defensionem iniquitatis, sed ad præsidium innocentię sit institutum) non est prouocationi huiusmodi deferendum. Excessu quoque dubio existente, ne friuolæ ap. diffugio, appellans iudicis processum impediat, coram eodem probabilem causam appellationis exponat: talem videlicet, quæ si foret probata, deberet legitima reputari, & tunc si habuerit aduersarium (infra terminum, secundum locorum distantiam, & temporis qualitatem, & naturam negotii ab eodem iudice moderandum) appel. causam prosequatur; quam si prosequi non curauerit, ex tunc ipse iudex, appel. non obst. procedat. Nullo autem aduersario comparente, tunc iudex ex suo procedat officio. Appellationis causa coram superiore iudice probata, superior suæ iurisdictionis officium exequatur. Sed si appellans in eius probatione defecerit, ad eum à quo ipsum appellasse malitiose constiterit, remittatur. *Cæterum* has duas constitutiones præmissas nolumus ad regulares extendi, contra suas obseruantias speciales.

In notorijs nō admittitur appellatio, nec in alijs nisi causa probabili corā iudice expressa.

D

Nota.

E

De Alienatione rei litigiosæ.

Cap. XVII.

EX *summa iuris.* Plerumque vero accidit, vt rem de qua controuersiam metuit quis, dolo alienet, idest in alium transferat, vt iudicium mutet, aut euitet; & tunc dicitur alienatio fieri causa mutandi iudicij. Ideo autem dixi de qua controuersiam metuit, quia si lis vel controuersia iam cœpta fuerit, subiacet vitio litigiosi & interdicitur alienatio: A porro siue proprietatem, siue possessionem quis alienet, hoc interdictum locum habet de pœna alienationis, scilicet vt teneatur ad interesse illi cuius erat: Pœna vero illius qui suscipit est, vt & teneatur, & conueniri possit de illa re, sicut alienator. Quandoque vero non habet locum hoc interdictum, vt si ille qui rem alienauit, ea carere quam litigare maluit, vel si ob valetudinem, aut ætatem, aut propter necessarias occupationes, litem in alium transtulit, vel etiam si rem alienauit, & recuperauit.

Quid de eo qui motu litis vel lite inchoata rē alienat.

Extra. 1. *de alienatione facta mutandi iudicij causa. Alex.* 3. Ex quorundam relatione accepimus. Quod cum aliqui à nobis litteras commissionis impetrant, aduersarij (vt mandatum nostrum eludant) antequam litteræ ad iudices perueniant, vel postea priusquam citentur ab eis, in vocem appellationis prorumpunt, *& infra.* Nos igitur contra prædictam calliditatem & versutiam prouidere volentes: Mandamus quatenus si aduersarij eorum pro euacuando mandato nostro taliter appellauerunt, aut de possessione, de qua controuersia vertitur, commutationem fecerint; Vel se malitiose duxerint absentandos, eos qui in possessionem se ingesserunt, app. cess. cogatis sub nostro examine, iuris æquitati parere.

Gregorius 9. *Abb. Nicola. & Decan. Furnen.* Ex parte Scabinorum Hipretis fuit propositum, quòd inter laicos illius loci quæstionibus emergentibus dirimendis per iudicium sæculare, quidam clerici sibi dono vel pretio ab aliquibus laicorum ipsorum cedi C faciunt actiones, vt ad ecclesiasticum forum aduersarios trahant, & prædam ex huiusmodi commercio assequantur, *& infra.* Cum igitur cessiones & emptiones litium legitimæ prohibeant sanctiones, ita quod iactura causæ afficiant illos, qui sibi patrocinium taliter aduocare potentiorum præsumunt; & ex eo etiam sint odiosæ, quòd ex fonte cupiditatis videntur procedere: Mandamus quatenus clericos memoratos à præsumptione huiusmodi per cen. eccles. compescatis.

Non licet cedere aut emere lites.

Ex 4. *ff. De alienatione mutandi iudicij causa facta. Gaius.* Omnibus modis proconsul id agat, ne cuius deterior causa fiat ex alieno facto. Et cum intelligit iudiciorum exitum interdum duriorem nobis constitui, opposito nobis alio aduersario, in eam quoque rem prospiciat, vt si quis alienando rem, alium nobis aduersarium suo loco substituerit, idque data opera in fraudem fecerit nostram, tanti nobis actione in factum tenetur quanti nostra interfit alium aduersarium nos non habuisse. Itaque si alterius prouinciæ hominem, aut potentiorem nobis opposuerit aduersarium, tenebitur.

Ad quid teneatur qui litem in alium aduersario potentiorem trāsfert.

Vlpia. Item fieri potest, vt sine dolo malo quidem, possidere desierit, verum iudicij mutandi causa id fiat. Sunt & alia complura talia, potest autem quis dolo malo desinere possidere, nec tamen mutandi iudicij causa fecisse, nec hoc edicto tenebitur, neque enim alienat, qui dumtaxat omittit possessionem: Non tamen eius factum improbat prætor, qui tanti habuit re carere, ne propter eam sæpius litigaret: Hæc verecunda cogitatio eius qui lites execratur, non est vituperanda, sed eius dumtaxat, qui cum rem habere vult, litem ad alium transferat, vt molestum aduersarium pro se subijciat. *Pedius* non solum ad dominij translationem hoc edictum pertinere ait, verum ad possessionis quoque. Alioquin cum quo in rem agebatur inquit, si possessione cessit, non tenebitur. Si quis autem ob valetudinem, aut ætatem, aut occupationes necessarias, litem in alium transtulerit, in ea causa non est vt hoc edicto teneatur, cum in hoc edicto doli mali fiat mentio. Hæc actio in id quod interest competit, si dolo malo fiet alienatio.

Quādo quis mutandi iudicij causa censetur dolose rem alienare.

De rei confessione.

Cap. XVIII.

Ex *summa iuris*. Quod si forte veniat reus ad iudicium, & confiteatur, Dicit lex, quod in confitentem nullæ sunt partes iudicis, quod subaudi in cognoscendo; nihilominus tamen condemnabit eum iudex per sententiam. Reo quidem in iudicio confitente, actor exoneratur probatione. Ad hoc tamen vt alicui confessio sua præiudicet, exiguntur plura, quæ notantur his versibus.

Quænam requirãtur vt alicui sua cõfessio præiudicet.

Maior, sponte, sciens, contra se, vbi ius sit, & hostis:
Ne ius, lis, certum, fauor, aut natura repugnet.

Maior inquam, quoniam impuberi confessio sua non præiudicat. Sciens autem, quia confitenti per errorem facti non nocet vsque ad sententiam, sed post. *Item vbi ius sit*; quia facta extra ius, idest lite nondum contest. etiam coram iudice suo, non præiudicat. Fallit tamen hoc in quibusdam casibus, vt quando quæritur an aliquis sit hæres, pro qua parte sit hæres, & huiusmodi. Item vbi sit & hostis, idest aduersarius, vel eius procurator; quia si eo absente & ignorante ab eo confessio fiat, non præiudicat. Non enim solet quis absenti condemnari. *Ne ius repugnet.* Ideo dicitur, quia confessio iuri contraria non præiudicat; vt si confitear illum esse seruum meum, qui de iure hoc esse non potest, vel me contraxisse matrimonium, sed ad tempus. Item ne lis repugnet, quoniam ad hoc vt confessio præiudicet, necesse est vt fiat de re, de qua cum alio lis est, idest actio; vt si confessus sum me interfecisse illum quem alius interfecit; vel seruum meum esse, qui est alterius. Nam si confitear me occidisse eum qui viuit, nihil obest. Certum quoque, quia confessionem oportet esse de certa re. *Ne fauor repugnet*, scilicet matimonii, vel libertatis. In his enim confessio non statim præiudicat, idest nisi quis in ea persistat. Item *ne naturæ repugnet*, quia si confiteor illum esse filium meum, qui maioris ætatis est quàm ego, non præiudicat mihi. Hæc de confitentibus, præcedente interrogatione iudicis, vel alterius partis. Si autem interrogatus à iudice reus nolit respondere, perinde est ac si contra se confessus esset quod asserebat aduersarius. Idem quoque est si obscure respondeat, vt interrogantem incertum dimittat.

Qui interrogatus à iudice non respõdet, vel obscure tamen pro confesso habetur.

Ex. ff. 42. lib. de confessis. Paulus Confessus pro iudicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur. *Vlpianus:* Non fatetur qui errat, nisi ius ignorauit. *Iul. ait.* Confessum se certum debere legatum, omnino damnandum: & si in rerum natura res non sit, & iam à natura recessit, ita tamen vt in æstimatione eius damnetur, quia confessus pro iudicato habetur. Idem si is cum quo lege Aquilia agitur, confessus est seruum occidisse, licet non occiderit, si tamen occisus homo sit, ex confessione tenetur. Certum confessus pro iudicato erit, incertum non erit, Paulus non omni modo confessus, condemnari debet rei nomine, quæ an in rerum natura est, etiam incertum sit.

Confessus pro iudicato habetur.

Extra 2. de confess. Clemens 3. Eos quorum suggestione scelus homicidii se præsbyter perpetrasse proponit, nisi aliis modis verum esse constiterit, nulli censemus pœnæ subdendos: quia secũdum vtriusque iuris statuta, de se confessi, super aliorum conscientijs interrogari non debent, Crimine læsæ maiestatis excepto. de reatu proprio confitentis, Periculosa confessio, non est aduersus quemlibet admittenda. Si tamen eos infamia huiusmodi laborare cognoueris, singulis eorum, adiunctis tribus socijs sui ordinis, purgationem indicas.

De se confessus nõ potest alios accusare excepto crimine læsæ maiestatis.

De Libelli oblatione.

Cap. XIX.

Ex *summa iuris.* Si verò reus veniat, & velit contendere tunc debet ei dari libellus, quem etiam reus petere solet, vt sciat super quo debeat respondere: & est libellus duplex, scilicet conquestionis qui dicitur conuentionalis, & datur in causis ciuilibus: Et accusationis, qui dicitur libellus inscriptionis, & datur in criminalibus. *Est autem libellus, breuis petitio in scriptis redacta, rem, causam, & intentionem continens proponentis.* Et quod dico *rem* intelligas generaliter, siue agatur in rem, siue agatur in personam. Item debet continere libellus *factum*, vt bene narretur quare es obligatus, puta quia vendidisti, vel quia mutuo sibi dedisti; & hoc voco causam siue obligationem. Item debet continere secundum iura ciuilia *actionem* ex illa obligatione descendentẽ: sed secũdum iura canonica sufficit narrare factum, & causam exprimere quare petat id quod petit. Debet etiam continere nomen agentis, & illius contra quem agitur. Item nomen iudicis, & diem dati libelli, mensem & annum incarnationis domini.

Quid libellus & quotuplex.

Vnde ita concipias libellum. *Vobis domine. P. Ar. de Belu. Conqueror ego Pe. de magistro Alberto, cui vendidi codicem vnum pro centum li. quas peto ab eo mihi persolui. Vnde peto ipsum in dictam pecuniam condemnari, & per vos ad solutionem compelli.* Protestantur etiam quidam de expensis factis & faciendis in lite. Petunt etiam quidam damna quæ incurrerunt propter hoc; & sic in scriptis debet offerri reo, vel iudici vt ei det. Et debet assignare iudex terminum non minus 30. dierum secundum iura reo, vt deliberet an cedat, an contendat. Moderantur tamen hodie iudices, pro qualitate personarum & factorum, inducias memoratas. *Si agatur* autem in rem, potest sic formari libellus. *Peto ego magister Pe. à magistro Alberto domum vnam, quam dico meam, sitam in tali loco, cui cohæret via publica.* In interdicto recuperandæ possessionis libellus sic concipitur. *Ego H conqueror de N. qui talis rei possessionem mihi violenter abstulit; vnde peto rem meam restitui.* In interdicto vero retinendæ pos. sic. *Ego H. conqueror de N. qui impetit me in possessione mea.* In interdicto ad adipiscendum pos. sic *Ego H. peto possessionem talis rei à N.*

Forma libelli.

Effectus libelli est, vt actionem annalem perpetuet: Item vt faciat rem litigiosam, secuta conuentione per executorem. Item oblato libello, secutaque conuentione executoris, interrumpitur præscriptio. In summa verò nota, quod si litteris Papæ, per quas committitur res, exprimatur vt exemplum eorum mittatur aduersæ parti quæ citatur, vice libelli fungetur, tolletque partibus inducias deliberatorias.

Quisnam libelli effectus.

Ex. ff. lib. 2. de edendo, Vlpianus. Qua quisque actione agere vult, prius eam edere debet. Nã æquissimum videtur, eũ qui acturus est, edere actionem; vt proinde sciat reus, vtrum cedere, an contendere vltra debeat. Et si contendendum putat, veniat instructus ad agendum, cognita actione qua conueniatur. Edere autem est etiam copiam describendi facere, vel in libello complecti, & dare vel dictare. Eum quoque edere Labeo ait, qui producit aduersarium suum ad album, & demonstrat quid dicturus est, vel id dicendo quo vti velit. Editiones sine die & consule fieri debent, ne quid excogitetur edito die, vel consule, & prolato die fiat. Diem autem & consulem excipit prætor, quo instrumentum conscriptum est, non in quam solutio concepta est. Nam dies solutionis, sicuti summa pars est stipulationis. Rationes enim cum die & consule edi debent, quoniam accepta & data non alias possunt apparere, nisi dies & consul fuerit editus. Edenda sunt omnia quæ quis apud iudicem editurus est, non tamen ita vt instrumenta quibus quis vsurus est compellatur edere. Edere non videtur, qui stipulationem totam non edidit. Eis qui ob ætatem, vel rusticitatem, vel ob sexum lapsi, non ediderunt, ex alia iusta causa subuenitur. Idem. Edere autem est, vel dictare, vel tradere libellum, vel codicem proferre.

Qui vult litigare debet prius actionem suam edere.

Quid est edere.

De Spoliatorum restitutione.

CAP. XX.

EX *summa iuris.* Quoniam autem expoliati statim in iudicio restitutionem petere solent, quãdo facienda sit videamus: multum enim refert an aliquis sit expoliatus à iudice suo, an non suo. Similiter an ordine iudiciario seruato, an non: Nam si ordine non seruato, statim restituendus est. Excipiuntur autem casus in quibus cessat restitutio. *Cessat* enim in eo qui sedem apostolicam occupat: Nam si expellatur, non competit ei restitutio. *Item* si petenti restitutionem opponatur spoliatio, nõ obtinebit restitutionem, nisi prius eam faciat spoliatio. *Item* cessat restitutio, si scandalum oriatur ex ea. Item si opponatur excommunicatio; quoniam excommunicatus non habet personam standi in iudicio. Item si opponatur renunciatio spontanea in manu iudicis sui facta. Item si mulier à viro repulsa committat fornicationẽ, non poterit petere restitutionem. Vel si vir vxore sua spolietur, & de viri sæuitia timeatur. *In summa* vero nota, quòd nullus iniustè spoliatus potest accusari, super illo vel alio crimine ante restitutionem, ab ipso spoliatore: ab alio vero posset, quia res inter alios acta, alijs non præiudicat.

Spoliatus ordine non seruato, restituendus est.

Quando cessat restitutio spoliati.

Item nota, quòd non omnia ablata spoliato restituenda sunt eo loco vnde sunt ablata; hoc tamen, si placuerit spoliato faciendum est, cum id eius fauore sit introductum. *Item* restituendi sunt omnes fructus quos percepit violentus, & quos percepisse potuisset is qui deiectus est, si ei possidere licuisset. Et probata spoliatione, super damnis statur Sacramento spoliati; tamen cum iudicis taxatione. Possunt autem petere restitutionẽ illi qui de possessione expellũtur, quoniã illi naturali possessione priuantur. Item illi quorum fundus occupatur, vel ecclesia, Et cum venerint ad eam nõ admittuntur; quia ciuili possessione priuãtur.

Quid restituendũ spoliato.

Extra 2. de rest. spoli. Alexan. 3. Solicite cures perquirere quo tempore B. renunciauerit ecclesiæ, & si cõstiterit eum spoliatum, cum eidem ecclesiæ renunciauit, contra eum, testes alterius partis de iuramento & renunciatione sponte facta, antequam restitutus fuerit, non admittas: quia non est verisimile quòd sponte iuri suo renunciauerit, qui renunciat spoliatus: sed testes eiusdem H. quibus intendit se probare quod violenter prædicta ecclesia fuerit spoliatus, dummodo idonei sint, recipere non postponas. *Celestinus 3.* Grauius nos querela, *Et infra.* Mandamus si vobis constiterit de præmissis, prædictum Archi. ablata prænominati monasterij fratribus cum integritate restituere, damnaque plenariè resarcire, & de illatis iniurijs competenter satisfacere compellatis. Prouisuri, vt non tantum fructus à nouo & violento possessore perceptos, sed quos etiam, si eis possidere fuisset licitum, possessores veteres percepissent, reddi faciatis eisdem. *Innocen. 3. in c. Olim.* Inanis est actio quam inopia debitoris excludit. *Item in concil. gene.* Sæpe contingit quòd spoliatus, per spoliatorem in alium re translata, dum aduersus possessorem non subuenitur per restitutionis beneficium spoliato, commodo possessionis amisso, propter difficultatem probationum iuris, proprietatis amittit effectum. Vnde non obstante iuris ciuilis rigore, sancimus, vt si quis de cætero scienter rem talem receperit, cum spoliatori quasi succedat in vitium (eo quòd non multum intersit quoad periculum animæ, iniustè detinere, ac inuadere alienum) contra possessorem huiusmodi, spoliato per restitutionis beneficium succurratur.

Spoliator nõ potest ante restitutionẽ spoliatũ accusare.

Res ablata restitui debet cum fructibus quos inde spoliatus potuit percepisse.

Quid cuique faciendum sit ante litem.

CAP. XXI.

GRATIANVS *causa 3. q. 1.* Quod autem restitutio quibuslibet danda sit, multis auctoritatibus probatur. Ait enim Fabianus Papa. Episcopi si à proprijs sedibus, aut ecclesijs, sine auctoritate Romani pontificis expulsi fuerint, antequam ad synodum vocentur, proprius locus, & sua omnia eis reintegranda sunt: nulla enim ratio sinit, dum ad tempus, eorum bona, vel ecclesiæ, atque res ab æmulis, aut à quibuscunque detinentur, vt aliquid illis objici debeat, nec quicquam potest eis quilibet maiorum vel minorum objicere, dum suis ecclesijs, vel rebus, vel potestatibus carent. Patet ergo quod expoliati prius sunt præsentialiter restituendi, quàm ad causam vocandi.

Episcopi spoliati ante accusationem sunt restituendi.

Sed obijcitur: vbi non fuit legitima institutio, ibi nec potest esse restitutio. Illi ergo quorum electio vitiosa est, vel qui à clero non sunt electi, vel à populo expetiti, vel qui per simoniam irrepserunt, non sunt habendi inter episcopos: & ideo si à sedibus quas tenere videbantur expulsi fuerint, non possunt restitutionem petere antequam vocentur ad causam. Sed hoc in eo casu tantum intelligitur, in quo Apostolica sedes per violentiam occupatur; quo casu iudex non inuenitur, cuius officio ille apostaticus possit excludi. In alijs autem locum non habet, cum violenta possessio, nisi per iudicis sententiam, violento detentatori, alias detractatori, detrahi non possit. Si autem verus dominus bello non continuato, sed reuocato, vi illum de possessione eiecerit, iudicis auctoritate prædoni possessionem restituet.

Obiectio.

Solutio.

Extra 2. de restit. spoliatorum. Alex. 3. Vercellen. episcopo. Cum quis dicit se de possessione violenter eiectum, & aduersarius dicit eum non fuisse canonicè institutum: Respondemus, prius de violenta eiectione, quàm de canonica institutione agi debere: quia prædo etiam est secundum rigorem iuris restituendus. *Idem Oxonien. Episcopo.* Item cum quis dicit se de possessione violenter eiectum, vel aduersarium clam possessionem intrasse; & aduersarius crimen ei obiecit, vt eum à sua intentione repellat; non occurrit nobis quòd illius obiectio admitti debeat, vel principalis causæ propter hoc executio retardari: quoniam criminaliter contra eum ante restitutionem agere non potest, cum præsumatur eius existere inimicus.

Idem Cantu. Archiepiscopo. Conquerente nobis, R. clerico accepimus, quòd ipsum ecclesia de Vuerfort, sine iudicio spoliasti; quia vero iam non decet honestatem tuam, clericos tuæ iurisdictionis, sine manifesta causa & rationabili, suis beneficiis spoliare, quibus teneris paterna prouisione consulere: Mandamus quatenus si est ita, prædicto clerico præfatam ecclesiam cum redditibus inde perceptis restituas, & in pace eam possidere permittas. Restitutione autem facta, siquid aduersus eum super præscripta ecclesia proponere volueris, coram Oxon. episcopo delegato à nobis, per te, vel sufficientem responsalem tuum, cum eodem R. ordine iudiciario poteris experiri. *Idem in capit. cum venissent.* Is possidet cuius nomine possidetur.

Non est procedendum contra spoliatorum ante restitutionem.

Is possidet cuius nomine possidetur.

Vtrum pendente lite diuortij, mulier viro restituenda sit.

CAP. XXII.

EXTRA *2. de resti. spol. Lucius 3.* Cum C. miles, B. sibi matrimonio copulasset, & maritali affectione pertractans, ex ipsa filiam suscepisset, sine iudicio ecclesiæ à se remouit eandem, & de accusando super consanguinitate matrimonio, litteras remoto appellationis obstaculo, impetrauit ad iudices, cum autem priusquam à iudicibus mulier citaretur, per diœcesanum episcopum virum sibi restitui petiuisset, & ob hoc ad nos proprium nuncium destinasset: Demum corã præfatis iudicibus cõstituta, modo per se, modo per procuratorem, ante ipsius causæ ingressum, & post, virum sibi restitui postulabat. Iudices vero restitutione

Vxor dimissa pendente lite est restituenda.

A

stitutione negata (quod fieri non debuit) in principali procedere voluerunt. Vnde ipsa nostram audientiam appellauit, *& infra*. Mandamus quatenus si est ita, mulieri virum restitui faciatis, quæ post ap. ipsius facta sunt, in irritum reuocantes. Postmodum causam super matrimonio audiatis, & fine canonico terminetis.

Innocen. 3. Bituricen. Archiepiscopo. Vtrum quando aliquis consanguinitatis gradus obijcitur, in quo sedes ap. dispensare non potest, nec etiam consueuit; & probationes promptæ sunt & paratæ, indulgenda sit restitutio, an deneganda? *& infra*. Sanè circa solutionem quæstionis propositę diuersæ sunt sententiæ. Porro cum mulier quæ consanguinitatis habet notitiam præsertim in gradibus quos lex diuina prohibuit, non possit huiusmodi viro sine mortali

B

peccato carnaliter commisceri (quoniã omne quod non est ex fide peccatum est, & quicquid fit contra conscientiam ædificat ad gehennam) frustra in tali casu adiudicaretur restitutio spoliato, cum illa contra Deum non debeat in hoc iudici obedire, sed potius excõmunicationem humiliter sustinere. Sicque difficultas occurreret quasi perplexa; quia propter sententiã oporteret eam reddere debitum, & propter conscientiam reddere non deberet, vnde contingeret eos grauiter impediri, & vtrique laqueus pararetur; cum inter se carnaliter coniungi non possent, nec alter alteri matrimonialiter copulari.

Propterea melius videtur, quòd cum opponitur consanguinitas, præsertim in gradibus diuina lege prohibitis, & probationes offeruntur in continenti

C

paratę, in cęteris quòd sit adiudicanda restitutio. Sed ad maiorem cautelam, iuramento recepto quod talis obiectio malitiose non fiat, solum quoad commixtionem carnalem (maxime si fama consentit) est restitutio differenda, donec auditis probationibus & discussis, causa fine diffugio terminetur. Cum vtrique sit melius taliter expediri, quàm manere aliter impeditos. Quod si non habeat in continenti probationes paratas, sed dilationes expetat longiores, quia præsumitur contra eam, quæ sine iudicio ecclesiæ sua temeritate tantum recessit à viro, ad restitutionem plenariam ecclesiastica debet censura compelli. Quã tamen ipsa, thori negando consortium, debet humiliter tolerare, donec probationes offerat præparatas, & tunc absolutione petita, secundum formam eccle-

D

siæ absoluatur. Sed antequam fiat illi mandatum, sub debito iuramenti, receptis probationibus procedatur, quemadmodum est prẽmissum. Si vero tanta sit viri sæuitia, vt mulieri trepidanti non possit sufficiens securitas prouideri, non solum non debet illi restitui, sed ab eo potius amoueri. Alioquin si fieri potest, sufficienti securitate prouisa, pro facto videtur coniunx ante causæ cognitionem restituenda marito.

Quid fieri debet in casu quo mulier à viro discedat sub prætextu consanguinitatis indispensabilis, vel ob sæuitiam viri.

De Inducijs petendis post restitutionem.

Cap. XXIII.

GRATIANVS *supra q. 2.* De inducijs autem post restitutionem præstandis, & quo spatio temporis concedendæ sint, scribit Ioannes Papa dicens.

E

Quanto tempore expoliati vel expulsi esse videbantur, antequam ad synodum conuocentur, sub eodem temporis spatio eis induciæ indulgeantur. *Item Stephanus Papa quintus Gerardo Leodicensi.* Oportet vero vt primum nos tam de inuasis ciuitatibus, & monasterijs, & mansis, quàm & de reliquis generaliter rebus, reinuestire faciatis: quia nec nudi contendere, nec inermes inimicis nos debemus opponere. *Item Gelasius Papa.* Eiectis episcopis vel expoliatis, post integram restitutionem, anniuersariæ induciæ, vel 6. mensium indulgendæ sunt. *Item Felix Papa in cap. Si episcopus.* Si episcopus male viuendo facultates ecclesiæ disperfit, ab eius patrimonio, quousque de dilapidatione rerum ecclesiasticarum cognoscatur, submouendus

Quanta induciæ spoliatis post restitutionem concedendæ.

est; exemplo tutorum & curatorum, qui dum fuerint suspecti, à tutela vel cura remouentur, donec de suspectione cognoscitur. *Eadem q. 3.* Quod vero post vocationem venienti ad iudicium induciæ negandæ non sunt, Felix Papa testatur. Quidam enim ait, ad repellenda inimicorum improborum machinamenta, & suas prçparandas responsiones, & testes confirmandos, & consilia episcoporum atque amicorum quærenda, annum & 6. menses mandauerunt concedi, quidam autem annum, in quo plurimi concordant. Minus vero quam sex menses non reperi; quia & laicis hæc indulta sunt, quanto magis Domini sacerdotibus.

Induciæ ad minimũ debent esse sex mensium.

De Mutuis petitionibus, vel reconuentionibus.

Cap. XXIIII.

EX *summa iuris.* Sæpe vero fiunt petitiones mutuæ, quæ debent fieri coram eodem iudice, debetque libellus porrigi statim, porrecto super principali, & insimul tractari, vnicaque sententia terminari. Si tamen separentur tenet sententia. Forma reconuentionis assumpta fuit; vnde dicitur quod conuentus ab alio, si vicissim illum pulsare vult, statim potest, quod non licet nisi apud eundem iudicem. Et potest reconuentio fieri de ciuili quolibet incidenti. Cessat autem reconuentio in præiudicialibus actionibus, vt si ego velim agere restitutorio iudicio, & tu velis quæstionem proprietatis instituere, non potes: quia quæstio mea præiudicialis est, & prius tractari debet quam tua. Item cessat in actione criminali cõcurrente cum ciuili; non enim potest reconuentio taliter fieri. Cessat in excommunicato, qui potest conuenire, sed conuenire non potest, & ideo neque reconuenire. In arbitrio quoque cessat, vt dictum est supra. In summa vero nota, quod conuentus super vna actione, potest aduersarium pluribus actionibus reconuenire. Item conuentus super 10. potest reconuenire super 20. Et dicunt quidam, quod reconuentio fieri potest vsque ad sententiam. Alij vero quod statim, nec habebit locum si differatur vsque ad lit. contestationem. Sed prima opinio verior. Eodem autem modo procedendum est in reconuentione, sicut in conuentione. Quod autem dixi coram eodem iudice, intellige de causa de qua posset ille iudex cognoscere. Nam si coram laico conuentus velit de spirituali causa reconuenire, non potest laicus eam tractare. Pœna vero actoris respondere nolentis est, vt non respondeatur ei. Hęc autem obseruanda sunt, siue sit iudex ordinarius, siue delegatus: nam etsi delegatus sit, poterit in eodem iudicio de vtraque quæstione cognoscere, sine appellationis remedio. *Extra. 2. de mutuis petitionibus Celestinus 3.* Consuluisti nos vtrum cum causa appellatione remota committitur, & reus coram eodem iudice actorem reconuenerit, & actor super reconuentione appellationem obtentam interponat, an sit appel. huiusmodi deferendum. Nos vero ita sentimus, quod cum actoris & rei eadẽ sit conditio, & vno eodemque iure, circa appellationis remedium, debeat vterque censeri: Sicut desiderat actor, vt sibi iuxta mandatoris rescriptum fiat iustitia appellationis recõuenti, ita eodem modo debet reconuenienti in sua iustitia respondere?

In quibus causis cesset reconuentio.

Reconuentio fieri potest vsque ad sententiã & potest fieri coram eodem iudice, modo sit in causa de qua potest cognoscere.

Appellationi reconuenti non est deferendum.

De Ordine cognitionum in diuersis quæstionibus, siue petitionibus.

Cap. XXV.

QVONIAM autem frequenter in iudicijs plures veniunt quæstiones, de qua prius agendum sit videamus. Quando quidem proponuntur plures ab vna & eadem parte, tunc est in eius arbitrio qui proponit, quam illarum prius prosequatur, nisi altera incidens fuerit, vel nisi vna pendeat ex altera vt si à posse-

Quæ causa prius tractãda quando ab eadem parte plures proponuntur, & quando à diuersis.

possessore hæreditatis Titii petam hæreditatem, & A mutuum quod dedi Titio, prius oportet me hæreditatem petere, vt ita liqueat, an mutuum petere possim. Possunt etiam plures, gratia diminuendarum litium, insimul tractari.

In quibus causis prius litem contestabitur reconuentor.

Quando vero proponuntur à diuersis, si quidem ambæ ciuiles sint, insimul tractabuntur, quoniam in illis habet locum reconuentio. Hic tamen prius libellum porriget, & litem contestabitur, qui prius ad iudicium prouocauerit; iuxta regulam illam. *Qui prior appellat, prior agat.* *Fallit* hoc in actionibus, quæ sui natura præcedunt alias; vt quæstio possessionis præcedit quæstionem proprietatis, vt si actor agat possessoriè, reus non poterit agere petitoriè. *Item* in præiudicialibus actionibus, vt si tu petas à me 10. & ego dicam te seruum meum esse, vel filium in potestate B mea existentem. *Item* si à reo inferatur alia quæstio in modum exceptionis, illa prius tractabitur. *Item* fallit hoc in quæstione criminali, concurrente in ciuili ex diuersis partibus, prius enim tractanda est criminalis.

Quæ causa prius tractanda in criminalibus.

Si vero sunt ambæ criminales, similiter obtinet regula præmissa. *Qui prior appellat,* &c. *Fallit* tamen hoc si prior instituat quæstionem de minori crimine, & secundus de maiori. *Item* si primus iniuriam suam non prosequebatur, & secundus prosequitur. *Item* in crimine derogatorio, vt si dicas quod vendiderim seruum tuum, & ego dicam occidisse te illum ante tempus illud quo me dicis eum vendidisse. Fallit etiam vbi ciuilis quæstio præiudicialis criminalis concurrit cum quæstione criminali, prius enim tractabitur ciuilis, quæ est præiudicialis criminalis, vt si velis C me accusare criminis, & ego dicam te seruum meum; prius cognoscetur ciuilis quæstio: quoniam illa probata, perimetur quæstio criminalis, cum non liceat seruis dominum accusare. *Item* si vna fuerit incidens, altera principalis, incidens semper primo tractabitur.

De incidenti prius est agendum, vti etiam de exceptione, & spoliationis quæstione.

Extra 2. de ordine cognitionum, Celestinus 3. Cum exceptione probata principalis quæstio perimatur, ante est cognoscendum de ipsa, quàm ad diffinitionis articulum procedatur. Greg. 9. Super spoliationis quæstione si eum reconueniat, audiendus; cum restitutionis petitio, in hoc priuilegiata cognoscatur, vt ipsam intentans, non cogatur ante restitutionem spoliatoribus respondere; quamquam ab agendo, spoliatione ab eis in modum exceptionis opposita, repellatur. D

De Plus iusto petentibus.

CAP. XXVI.

Qui plus petunt quam eis debeatur, cadunt causa; & plus autem quatuor modis petitur.

IVSTINIANVS *vbi supra lib. 4.* Si quis autem agens, in intentione sua plus complexus fuerat quàm ad eum pertineret, causa cadebat; idest rem amittebat; nec facile in integrum restituebatur à prætore, nisi minor 25. annis, aut iuuentute lapsus, & vbi tam magna causa iusti erroris interueniebat, vt etiam constantissimus quis labi posset. Plus autem quatuor modis petitur, re, tempore, loco, & causa. Re, vt si quis pro 10. aureis qui ei debentur, 20. petat. Aut si is cui pars debetur, totum petat. *Tempore,* vt qui ante diem præfixam, vel ante conditionem petierit. E Sicut enim qui tardius soluit quàm debuit, minus soluere intelligitur; ita qui præmaturè petit, plus petere videtur. *Loco* vt cum quis quod certo loco soluendum est, alio loco petit: auferre enim nititur vtilitatem loci, quę vtilitas in mercibus maxime inuenitur, vt in vino, oleo, frumento, & huiusmodi; quæ per diuersas regiones diuersa habent pretia. Causa, vt si quis ita stipulatus sit, Hominem Stichum se dare, aut 10. aureos, & ille alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut 10. aureos tantum. In hac autem petitione electio tollitur promissori, & eo modo petitor conditionem suam meliorem facit, aduersarij deteriorem. Vel si quis generaliter hominem spondeat, aut vinum, aut purpuram; & ille cui spondetur specialiter petat Stichum hominem, vel vinum campanum, purpuram Tyriam: quinetiam licet vilissimum sit quod quis petit, tamen plus petere intelligitur, quia sæpe accidit vt promissori facilius sit illud soluere quod maioris est pretij. Zenonis autem & nostra constitutio indicat, quòd si quid quantitate, vel alio modo plus petitum fuerit, si quid forte damni ex hac causa acciderit, ei in sportulis contra quem petitum fuerit, condemnatione tripli punietur.

Pœna plus petentis quæ sit.

Ex summa iuris. De quatuor modis quibus plus debito petitur, versus iste formatur. *Plus petitur causa, tempore, reque, loco.* *Pœna* vero plus petentis, hoc est ille qui plus petit re, si perseueret in petitione, cadit à toto debito. Ei vero qui plus petit tempore, induciæ temporis in pœnam duplicantur, & expensas restituet. Qui autem loco vel causa plus petit, omne damnum restituet quod inde reus percepit. Denique si probetur per testes actori quod plus petierit, prædictas pœnas patietur. Si vero probetur iuramento delato, vel per confessionem actoris, euacuabitur tantum summa falso adiecta. *Extra 2. de plus petitio. Greg. 9.* Punitur impunitas plus petentium, si super petitione sua duxerint in iudicio persistendum, ita quod qui re petunt amplius sine causa, in expensis aduersariis condemnantur. Qui autem plus loco, ad interesse teneantur, pro eo quod vtilitas adimitur debitoribus, quam haberent, si statuto loco soluissent. Ei vero à quo amplius tempore petitur induciæ duplicantur, nec litem excipiet, nisi ei soluantur expensæ.

De Minus petentibus, vel in petendo errantibus.

CAP. XXVII.

Qui minus petit vel errat, nihil propterea de suo iure perdit.

IVSTINIANVS *vbi supra 4. lib.* Si vero in intentione sua minus complexus fuerit actor quam ad eum pertinet, sine periculo agit: in reliquum enim nihilominus iudex aduersarium in eodem iudicio condemnat. *Ex constitutione Zenonis.* Si autem aliud pro alio intendit, nihil eum periclitari placet. Sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere permittimus, velut si Stichum hominem petere debeat, & hæredem petat; aut si quis ex testamento dari oportere intendat, quod ex stipulatu ei debetur. Eum qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquisierit quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest, creditores cum eo experiuntur: Inhumanum enim erat spoliatum fortunis in solidum damnari. glo. Bene dixit, *& idoneum emolumentum habeat,* nam si forte modicum sit commodum, quod ad victum eius vix sufficiat, non possunt hoc auferre creditores, quia amplius quàm semel cessio non fit. Sed hoc intellige de prioribus creditoribus, nam si postea noui superueniunt, secunda cessio fit; siue cum seruis negotium gestum est, siue cum his qui sunt in potestate parentis: in his vero eadem iura seruantur Glo. ferè dicit, quia filius familias potest personaliter conueniri. Exercitor appellatur is ad quem quotidianus vanus quæstus pertinet. Qui negotiationibus præponuntur institores vocantur.

Qui cessit bonis creditoribus suis, potest postea conueniri si ... emolumentum idoneum acquirat.

De Quæstione vel causa possessionis & proprietatis.

CAP. XXVIII.

Quid quæstio proprietatis & possessionis, & quando possint concurrere.

EX *summa iuris.* Sciendum vero quod aliquando mouetur quæstio proprietatis, aliquando quæstio possessionis, & aliquando ambæ concurrunt. *Quæstio possessionis est, in qua de sola possessione controuersia ventilatur. Quæstio vero proprietatis, in qua de sola proprietate quæritur,* idest de solo dominio, vel quasi dominio. Quæstio possessionis recuperandæ & adipiscendæ, ab vna & eadem parte possunt concurrere. Ex diuersis autem partibus concurrere non possunt, quia quæstio possessionis quæstioni proprietatis est præiudicialis, quando ex diuersis partibus proponuntur.

nuntur. Item cum ego petam restitutionem, tu vero poteris inferre proprietatis quæstionem super illa re quam possides & detines, quæstio vero possessionis retinendæ potest ex diuersis partibus concurrere, & non ab vna & eadem parte, sicut notauit Lau. Satisque concedi potest vbi quæstio possessionis retinendæ mouetur, inter possidentem naturaliter ex vna, & possidentem ciuiliter ex alia; quod ille qui dicit se ciuiliter possidere, possit quæstionem proprietatis inferre, cum non detineat. Alius autem qui possidet & detinet, non posset: lex tamen vult quod nullo modo possint concurrere.

Quando licet transire à quæstione proprietatis ad possessorium.

In summa vero nota, quod si is cui competebat possessorium, instituat petitorium: poterit quæstionem proprietatis suspendere, & ad possessoriũ redire, nisi iam esset conclusum in proprietatis quæstione: tunc enim non esset agendum possessorio, nisi reus subtraxisset copiam probandi dominium actori. In tali namque, vel in alio rationabili, tunc posset agi possessorio. Item quando tractantur insimul istæ quæstiones, licet præmittatur in pronunciatione quæstio possessionis, præualet tamen quæstio proprietatis.

Extra. 2. de causa proprietatis & pos. Cælestinus 3. Interrogati fuimus, si iudices deputati, vt de possessione & proprietate agnoscant, grauibus partium sumptibus parcere cupientes, de vtraque commixtim audiant allegationes, pariter & testes admittant: Deinde prius audiant attestationes de possessione, & pronuncient secundum tenorem illarum, vtrum licite hoc agatur. Nos autem cum hoc sit in iure ciuili expressum, quod licite possit fieri, respondemus.

Quod omnibus liceat debita repetere.

CAPVT XXIX.

H*Elinandus vbi supra.* Æquum est certe, vt quicquid alterius apud alterum sine causa deprehenditur, reuocetur. Quidquid autem nobis debetur, non propria auctoritate, sed publica, id est per iudicẽ persequi debemus. Æquitati enim congruum est, vt priuatorum lites, publica actione dirimantur, & per magistratum effectui tradantur. Verbum autem debendi ita accipere debemus, vt non solum ea quæ per actionem, vel per alia iura, quę hodie in actiones redacta sunt, debeantur; sed etiam illa quæ iudicis officio tantum nobis præstanda sunt, velut per restitutiones. Porro indebiti verbo continetur illa persecutio, per quam non pecuniarum quid exigitur, sed publica vindicta desideratur. Indebitum autem dicitur quod omnino non debetur, idest neque naturali ratione, nec etiam ciuili iure, vel prætorio siue autem iustè, siue iniustè, res mea ad te peruenerit; æquum est te teneri, non suffragante iusta causa ex qua eam tenere debeas.

Obiect.

Gratianus causa 14. q. 1. Quod autem clerici sua repetere non possint, facile videtur posse probari. Ait enim dominus in euangelio. *Si vis perfectus esse vade & vende omnia quæ habes* &c. quia ergo isti iter perfectionis arripiunt, non licet eis habere sua, multo ergo minus licet eis repetere; quia nõ debet repeti quod possidere non licet. Item *si quis voluerit tunicam tuam tollere da illi & pallium* &c. Itẽ Apostolus in epistola ad Corinth. *Secularia igitur iudicia si habueritis, omnino peccatum est in vobis.* Vnde in Concil. Carthagi. 4. *Episcopus nec prouocatus pro rebus transitorijs litiget.*

Solutio.

His ita respondetur. Prohibetur perfecto in iudicio stare, captando lucrum, sed non euitando damnum, vel aliter: Aliud est sua possidere, aliud communium procuratorem esse. Canonici non possident sua, quia res Deo oblatæ non sunt alicuius. Vtuntur enim rebus ecclesiæ, non vt suis, sed tanquam ad dispensandum sibi creditis. Sicut ergo isti non sua possident, ita nec repetunt, sed res ecclesiæ quarum procurationem gerunt. Similiter quod in iudicio prohibentur contendere, ita intelligendum est, videlicet, vt non sibi stent coram iudice, sed alijs. Alijs autem coram iudice astitisse, & pro eis iudicem interpellasse, nonnullos sanctorum legimus. Hi autem non sibi stant, sed pauperibus, quorum necessitatibus profutura repetunt; & ita non prohibentur stare coram iudice. *Illud* vero euangelij, Si quis abstulerit tibi tunicam &c. non præcipientis est, sed exhortantis. Vnde Aug. ait. *Quod debetur, etsi benigne remittitur, non tamen inique repetitur, peccat autem qui exigit vltra debitum. Institnia. vbi supra 4. lib.* Tribus autem modis quis à debitore suis rebus defraudatur: si latent bona eius ne venundentur: Si cessionem bonorum fecerit: Si intra certum tempus non soluerit.

De Exceptionibus.

CAP. XXX.

E*X summa iuris.* Adueniente vero termino, & reo comparente, ac litigare volente, potest excipere contra illum qui petit, & contra libellum, & etiam contra iudicem. Et est exceptio actionis, intelligas large, vt sit etiam intentionis exclusio. *Et nota* quòd exceptiones, aliæ sunt peremptoriæ, aliæ dilatoriæ. *Item* dilatoriæ aliæ sunt declinatoriæ iudicij, aliæ dilatoriæ facti, siue communes. *Declinatoriæ* iudicij sunt, quando excipitur contra iudicem, quòd non est iudex; puta quia non valet rescriptum in quo datus est iudex, vel quia dico me non esse de iurisdictione eius. Dilatoriæ causæ sunt, cum reus dicit actorem excommunicatum, vel cum dicit nondum extare terminum solutionis, vel aliquid huiusmodi. Peremptoriæ sunt, quæ factum periment, & semper competunt, ante sententiam, vt factum de non petendo, & cum opponitur dolus actori, vel quod metus causa, videlicet quòd coegit me per metum sibi promittere aliquid, & nunc petit à me istud; obstat enim exceptio prædicta. Dilatoriæ siue declinatorię, ante lit. contest. possunt opponi, postea non, præter excommunicationis exceptionem, illa enim semper proponitur. Peremptoriæ vero, & ante litem cõtestatam, & post, possunt proponi, vsque ad diffinitiuam sententiam, postea non regulariter. Et nota quòd in qualibet exceptione reus efficitur actor quantum ad probationes.

Exceptio est multiplex.

Institnia. vbi supra. Exceptio est auxilium contra legem inuentum, iure quidem ciuili inualidum, naturali vero plenam virtutem habens. Exceptionum alia perpetua & peremptoria: Alia temporalis & dilatoria. Primæ sunt quæ semper agentibus obstant, & semper rem de qua agitur periment, vt exceptio doli mali, vel quòd metus causa factum est; & pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne omnino pecunia peteretur. Secundæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilatione pereunt; qualis est pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, vt intra quinquennium, quo tempore finito, nihil impedit actorem exequi. *Replicatio est, per quod replicatur, & resoluitur ius exceptionis.*

Quid exceptio & quotuplex.

Regula iuris. Marcellus definit debitorem esse eum, qui nactus est exceptionem iustam, nec à naturali æquitate abhorrentem. *Vlpianus.* Cui vero damus actionem, eidem exceptionem competere multo magis dicimus, siue vtilis, siue directa sit, cum effectu tantum. *Extra. primo de ordine cognitionum. Clemens 3.* Cum exceptione probata principalis quæstio perimatur, est ante cognoscendum de ipsa, quàm ad diffinitionis articulum procedatur. *Innocentius 3. in capit. cum dilectus.* Si in modum exceptionis aliquod crimen testi obijcitur, vt à testimonio repellatur, etsi crimen contra eum ciuiliter probatum fuerit; non igitur sibi pœna infligitur ordinaria, sed eius dumtaxat testimonio non credetur: quod ea ratione contingit, quoniam in ipsum accusatio non procedit, testes etiã quorum testimonium reprobatur, inter infames quasi ex falso testimonio non habentur.

Quid replicatio.

Prius agendum est de exceptione quã de causa principali.

Testis cuius testimonium in iudicio reprobatur, non est infamis.

De

De His quæ vi vel metus causa fiunt.

Cap. XXXI.

EX *summa iuris.* Quoniam autem exceptiones, vt dictum est, plerumque de vi, vel metu, vel dolo fiunt: dum scilicet actori, vel dolus malus, vel metus ab eo illatus opponitur, de his quoque dicendum est. Et primo de vi, vel metu. *Vis est maioris rei impetus cui resisti non potest. Metus autem est instantis, vel futuri periculi causa mentis trepidatio.* Et quoniam in talibus incidit coactio. Notandum est de coactione: Quod si quis compellatur ad id quod peccatum mortale est, vt ad thurificandum idolis, & hoc coactione absoluta, scilicet violenter eum trahendo, alias trudendo, & manus eius cum thuribulo super aram agitando; talis coactio excusat omnino. Si vero coactio sit conditionalis, non excusat nisi in parte: melius est enim omnia mala tolerare, quàm peccato consentire. Porro si compellatur quis ad id quod non est mortale peccatum, sicut ad renunciandum rebus suis, & metus vel coactio talis sit quod in constantem virum cadere possit, vt est metus mortis, vel stupri, vel subuersionis status, vel cruciatus corporis, vel etiam ablationis rerum, excusat, & factum vel promissum irritum facit. Si vero sit modica vis vel metus, non excusat. *Item nota,* quod si quis in metum incidat ex culpa sua, non excusatur, si tamen vim inferendam legitimo modo sibi timeat; sed si vim iniuriosam timeret, excusaretur, licet ex culpa sua in metum incidisset.

Quid vis & metus.

Metus aut vis nō excusat à peccato mortali nisi sint absoluta coactio, bene tamēn in alijs si sint notabiles & iniuriosa.

Extra. 1. De his quæ vi, metusve causa fiunt. Alex. 3. Cum quidam nobilis & potens M. vxorem suam suspectam haberet; Milites sui eius præcepto eam ad quandam syluam ducentes, euaginato gladio occidere voluerunt: sed tandem pietate ducti, sub tali conditione pepercerunt eidem, quod in monasterio de Collobijs habitum susciperet monachalem, *& infra* Episcopi vero missi à viro vt ei velum interponerent, quia iuuenis erat, & filium habebat paruulum, mutationem vitæ sui suspectam habentes, seorsum conuenerunt eandem, quæ rem patefaciens, quod mortis timore intrabat monasterium, proposuit vt inde quandocumque posset exiret; sed alter episcoporum, vt viri tyrannidi satisfacere videretur, velum imponere simulauit. Tandem viro de medio sublato, mulier de monasterio exiens, alium maritum accepit, quos Collritanus Episcopus, ad instantiam sororum, vinculo excommunicationis astrinxit. *& infra.* Ideo mandamus, quatenus mulierem & virum, recepto Sacramento, quòd nostro debeant stare mandato, excommunicationis vinculo absoluatis. Deinde eam mulierem, quam priorissam, & moniales, ante vestram præsentiam conuocantes, si legitime probatum fuerit, non timore mortis mulierem religionem intrasse; aut quod fecit, ratum postmodum habuisse, ipsam ad monasterium redire, & habitum depositum resumere, cen. ec. compellatis. *Idem.* Quæ metu & vi fiunt, de iure debent in irritum reuocari.

Qui iusto metu intrant religionē & profitentur possunt licite exire.

Clemens 3. Renunciatio facta ad laicorum terrorem, nisi forte per iuramentum, vel fide interposita sit consummata, non impedit quo minus qui renunciauit Ecclesiæ, ad cuius regimen prius erat electus, præficiatur. *Innocen. 3.* Distinguimus vtrum is qui communicat excommunicatis, inuitus sit per coactionem attractus, aut per metum inductus. In primo casu talem non credimus excommunicatione teneri, cum magis pati quàm agere conuincatur. In secundo, licet metus culpam attenuet, non tamen prorsus excludit, cum pro nullo metu debeat quis mortale peccatum incurrere, excommunicationis labe credimus inquinari.

Absoluta coactio excusat à peccato, metus autem non item.

Iterum de eodem.

Cap. XXXII.

EXtra. 3. *de regulis iuris. Gregorius septimus.* Quod latenter, aut per vim, vel alias illicitè introductum est, nulla debet stabilitate sustineri. *Iustinianus vbi supra.* Vis priuata est sine armis, vis publica cum armis. *Regula iuris.* Vani timoris iusta excusatio non est, nec vim facere videtur qui suo iure vtitur.

Quæ introducuntur per vim aut metum nulla sunt.

Ex dige. 4. lib. Vlpianus lib. 11. ad ed. Ait prætor, quod metus causa gestum erit, ratum non habeo. Olim ita dicebatur, quod vi metusve causa; vis enim fiebat mentio, propter necessitatem impositam contrariam voluntati. *Metus est instantis vel futuri periculi causa, mentis trepidatio.* Sed postea detracta est vis mentio ideo, quia quodcumque vi attroci fit, id metu quoque fieri videtur.

Paulus lib. 1. sententiarum. Vis est maioris rei impetus, quæ repelli non potest. Vlpianus lib. 11. ad edi. Vim accipimus atrocem, & eam quæ aduersus bonos fiat mores, non eam quam magistratus rectè intulit, scilicet iure licito, & iure honoris quem sustinet. *Idem* Metum enim accipiendum Labeo dicit, non quemlibet timorem, sed maioris mali. *Caius lib. 4. ad edi. prouin.* Metum dicit, non vani hominis, sed qui merito & in homine constantissimo cadit. *Paulus.* Si quis dederit pecuniam, vel aliud, ne stuprum patiatur, siue vir, siue mulier; hoc edictum locum habet: cum viris bonis metus iste maior, quam mortis esse debeat. hæc autem quæ diximus ad hoc edictum pertinere, nihil interest in se quis veritus sit, an in liberis suis, cũ pro affectu parentes magis in liberis terreantur.

Quomodo capiatur vis & metus in præsenti.

Vlpianus lib. 11. ad edi. Metum autem præsentem accipere debemus, non suspicionem inferendi eius. *Calistratus.* Extat enim decretum diui Marci in hæc verba: Optimum est vt si quas putas te habere petitiones, experiaris actionibus. Cum Martianus diceret, vim nullam feci: Cæsar dixit; Tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur: Vis est, quoties quis id quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit. Quisquis igitur probatus mihi fuerit, rem vllam debitoris, vel pecuniam debitam, non ab ipso sibi sponte datam, sine vllo iudice temere possidere, vel accepisse, isque sibi ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit. *Vlpianus.* Et quoniam metus habet in se ignorantiam, meritis quis non astringitur vt designet, quis ei metum vel vim adhibuit, sed ad hoc tantum actor astringitur, vt doceat metum in causa fuisse, vt alicui acceptam pecuniam vel rem traderet, vel quid aliud faceret.

Vim infert qui sua bona non per iudicem, sed propria authoritate reposcit.

Nota.

De restitutione rerum quæ per vim vel metum extorta sunt.

Cap. XXXIII.

VVlpianus *in l. Si cum exceptione.* Pedius li. 8. scribit Arbitrium iudicis in restituenda re tale esse, vt eum quidem qui vim admisit, iubeat restituere, etiamsi ad alium res peruenit; eum autem ad quem peruenit similiter, etiamsi alius metum fecit; Nam in alterius præmium verti alienum metum non oportet. Si quis autem non restituat, in quadruplum in eum iudicium pollicetur: Quadruplabitur autem omne, quodcunque restitui oportuit, satis clementer cum reo prætor egit, vt daret ei restituẽdi facultatem, si vult pœnam euitare, post annum vero in simplum actionem pollicetur; sed non semper, sed causa cognita. In causæ autem cognitione versatur, vt si alia actio non sit, tunc hæc detur. Et sanè cum per metum facta iniuria, anno & quidem vtili exoleuerit, causa esse debet vt post annum actio hæc dari debeat. Alia autem actio sic esse potest; si is cui vis admissa est decesserit, hæres eius habet hęreditatis petitionem, quia pro possessore, qui vim intulit possidet, nec cuiquam

Qui non restituit vi ablatum condemnabitur in quadruplum.

iniquum

A iniquum videatur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari, quia non statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur. Hæc autem actio cum arbitraria sit, habet reus licentiam vsque ad sententiam ab arbitro datã, restitutionem rei facere. Quod si non fecerit, iure meritoque quadrupli condemnationem patietur.

Qui vim intulit non est fur quia acquirit possessionem.

Qui vim intulit, cum possessionem à me sit consecutus, fur non est, quamuis qui vi rapuit, vir improbior esse videatur, vt Iuliano placet. Eum qui metum fecit, & de dolo teneri certum est. Si plures intulerunt metum, & vnus fuerit conuentus, si quidem sponte ante sententiam rem restituerit, omnes liberati sunt. Si autem non spontè, sed ex sententia quadruplum restituerit, verius est etiam sic perimi aduersus cæteros metus causa actionem. *Vlpianus.* Quod B turpiter vel scelere quæsitum est, ad hæredis compendium non debet pertinere.

Paulus. Quod metus causa gestum est, nullo tempore prætor ratum habebit. *Paulus lib. 1. sententiarum.* Qui in carcerem quem detrusit, vt ei aliquid extorqueret, quicquid hac causa factum est, nullius momenti est *Ex Codice. 8. lib.* Possessionem iam vi ablatam, in continenti, idest in eadem concertatione, armis etiam recuperare permissum est; cum enim qui cum armis venit, possumus armis repellere.

Licet possessionẽ vi ablatam armis recuperare in continẽti, non aliter.

De Dolo malo.

CAPVT XXXIV.

Quid dolus, & quæ pœna dolosi.

C Ex *summa iuris. Dolus est calliditas ad aliquem decipiendum adhibita.* Pœna dolosi est, vt de dolo condemnetur infamis. Item vt aduersarius condemnetur in expensis; sed qui dolum obijcit, probare debet. *Ex digest. 3. lib. Vlpianus lib. 15. ad ed.* Hoc edicto prætor aduersus varios & dolosos, qui alijs obfuerunt calliditate quadam subuenit, ne vel illis malitia sua lucrosa sit, vel istis simplicitas damnosa. Verba edicti talia sunt. *Quæ dolo malo facta esse dicentur, si de his rebus alia actio nõ erit, & iusta causa esse videbitur, iudiciũ dabo.* Dolum malum Seruius sic diffinit; *Machinationem esse quandam, alterius decipiendi causa cum aliud simulatur, & aliud agitur.* Labeo autem ait, posse & sine simulatione id agi, vt quis circumueniatur: posse etiam sine dolo aliud agi, & aliud simulari, sicuti faciũt qui per suam dissimulationem, se & sua, vel alios & D aliena tuentur. Ipse itaque sic diffinit. *Dolum malum esse omnem calliditatem, fallaciam, machinationem, ad circumueniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam.* Hæc diffinitio est vera, non fuit autem contentus prætor dolum dicere, sed adiecit malum, quoniam veteres dolum etiam bonum dicebant, & pro solertia hoc nomen accipiebant, maxime si aduersus hostem latronemve quis machinetur.

Quid dolus malus.

An sit actio de dolo contra eum qui cõpeditũ soluit.

Vlpianus dicit: Si quis pupillus tutore colludente circumscriptus sit, non debere eum de dolo aduersus tutorem habere actionem. *Idem.* Labeo quærit, Si seruum meum compeditum, vt fugeret, soluisti; an de dolo actio danda est? & ait Quintus apud eum notans, si non misericordia ductus fecisti, furti teneris; si misericordia, in factum actionem dari debere; Non E nisi ex magna & euidenti calliditate, non debet de dolo actio dari. *Vlpianus lib. 11. ad edi.* Si plures dolum fecerint, & vnus restituerit, omnes liberantur. *Vlpianus lib. 11.* Si deferente me iuraueris, & absolutus sis, postea periurium fuit probatum, Labeo ait de dolo actionem in eum dandam. Pomponius ait per iusiurandum transactum videri, quam sententiam Marcellus libr. 8. digest. probat: Stari enim religioni debet.

Qui parere necesse habet nõ damnum dat, sed qui iubet.

Paullus 11. ad edi. Nam sufficit pœna periurij. *Regula iuris.* Qui iussu iudicis aliquid fecit, non videtur dolo malo facere, quia parere necesse habet; sed dãnum dat qui, iubet dare. Neque interdicto, neque in cæteris causis pupillo nocere oportet dolum tutoris, A siue soluendo est, siue non est. Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non obtemperat, nemo videtur fraudare eos qui sciunt & consentiunt. Nemo lucrari debet ex alieno damno. *Martianus lib. 2. dige.* Si duo dolo malo fecerint, inuicem de dolo non agent.

Extra. 2. de dolo & contu. Innocen. 3. Finem litibus cupientes imponi, ne partes vltra modum grauentur, laboribus & expensis, præsertim cum de beneficijs Ecclesiasticis litigatur, quæ sine dispendio diu vacare non possunt, pręsenti decreto statuimus, vt postquàm intentionem suam altera pars fundauerit, si reliqua forte voluerit veram exceptionem opponere, quam noluit aut nequeat in continenti probare, quia frequentes ad impediendum vel differẽdum processum B huiusmodi exceptiones per excogitatam malitiam opponuntur; ad soluendas moderatas expensas ex tũc in iudicio faciendas, cum acceptis induciis, si forsitan in probatione defecerit, condemnetur: & si soluendo non fuerit, alias secundum arbitrium discreti iudicis puniatur; vt saltem timore perterritus, non facile quis in grauamen alterius falsas exceptiones opponat. *Extra. 3. de rerum permutatione.* Deceptis & non decipientibus iura subueniunt. *Ex Codice lib. 1.* Quæ in fraudem legis gesta sunt, irrita tam ipsa, quàm eorum subsecutiua, si perpetuo prohibita sunt: Si autem temporalem causam seruat, subsecutiuum eius valet.

Qui falsas exceptiones opponunt debent cõdemnari in expẽsis ex tunc in iudicio faciendis.

De Ignorantia, & Errore.

Cap. XXXV.

C QVONIAM autem in causis sæpe pretẽditur ignorãtia, tam in re, quã in facto, de hac quoq; vidẽdũ est. Et notandũ quod aliud est ignorantia, aliud error, & aliud titubatio. Ignorantia esse dicitur, quando quis de iure vel facto nihil scit, nec aliquid inde suspicatur. Proprie vero ignorare est; quod sciri debet, nescire. Sicut enim gnarus sapiens, & ignarus insipiens appellatur, sic & ignorantia dicitur insipientia, quando scilicet aliquis nescit ea quæ scire tenetur, & inde est quod qui ignorat ignorabitur: ita nescire latius est quàm ignorare. *Error* autem, quando aliter est quàm credatur. *Titubatio* vero, cum de duobus contrarijs aut diuersis dubito, ita quod neutri credulitatem meam applico.

Discrimen inter ignorãtiam, errorẽ & titubationem.

D *Ignorantia* diuiditur: Nam alia iuris est, alia facti: Ignorantia facti alia probabilis, alia non probabilis; Probabilis est, vt si quis errat in alieno facto, non in suo. (Nam in facto suo, vel in rebus suis, vel in qualitate rerum suarum probabilis non est, nisi in casu, vt cum tractatur de indebito repetendo.) *Item* non probabilis est, quando quis ignorat, quod omnes de ciuitate sciunt, vel maior pars ciuium. *Secundum* primam diuisionem sumitur hæc regula. *Ignorantia* iuris in vsucapione prodesse negatur; vt si putat quis sibi licere à pupillo emere sine tutoris auctoritate: Ignorantiam verò facti prodesse constat; vt si putauit venditorem dominum esse qui non erat: nec tamen cuiuslibet ignorantia facti prodest, vt si puto rem non esse furtiuam, quæ tamen est. *Item alia regula.* Igno- E rantia non prodest acquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet. *Item* error facti in damnis vel compendijs non obest; error autem iuris, nec fœminis in compendijs prodest, in damnis autem non nocet. *Ex Codice lib. 1.* Error in iure naturali tolerandus non est, in ciuili tolerabilis est iuris ignorantia, in amittenda re sua nemini obest, in compendiis vero nemini prodest.

Ignorantia variè diuiditur.

Regula seu casus in quibus ignorantia nocet aut non nocet.

De Differentijs ignorantiæ iuris.

Cap. XXXVI.

EX *summa iuris.* Porro distingui potest, vtrum naturale ius ignorauerit quis, vel quasi naturale, an cætera iura. Si naturale, velut si credat impunè sibi licere pulsare parentem, vel inopem non

exhibere,

Ignorantia iuris naturalis aut quasi naturalis non excusat.

exhibere, vel furiosum non procurare, vel captiuum A non redimere, cum ipse sit filius maior, non parcitur et quominus exhæredetur. Idem est si putet sibi licere occidere, vel furtum committere, vel huiusmodi, quæ iure naturali prohibentur: Nihilominus enim ex delicto speciali tenetur. Secus autem si putat sibi licere rem suam auferre, tunc enim potius est error in iure ciuili, & ob hoc excusatur à delicto furti, non tamen à pœna constitutionis. *Item* quia quasi de iure naturali debemus reuerentiam. Ideo mater, quæ prætextu ignorantiæ iuris, non petiit filiis tutorem, non excusatur vt euitet pœnam, sic & mulier quæ nubit infra annum, non seruata suo quondam marito reuerentia. Regulariter autem ignorantia facti probabilis, & prodest in compendijs, & non nocet in damnis.

Parcitur fœminis & militibus in iure errantibus vel etiam minoribus.

Notandum vero quod propter ignorantiam iuris B ciuilis parcitur fœminis, non tamen semper, sed in casibus à lege designatis. Minoribus quoque succurritur, & in contractibus, & in delictis, quæ non proueniunt ex animo, si quid per errorem iuris vel facti fecisse dicantur. Militibus etiam errantibus in iure parcitur. Ait enim imperator: *Milites arma scire volo, non leges.* Subueniri tamen eis tantum videtur errantibus in iure, quantum ad exceptionem, non quantum ad actionem. Item hæc intelliguntur in his quæ extra iudicia aguntur. Nam in iudicijs exposita confessio per errorem iuris nocet.

Quid circa ignorantiam attendendum.

Diligenter ergo notandum est quis ignorantias sibi subuenire velit, & vtrum in lucro, aut in damno, & C pro qua ignorantia; & vtrum ad actionem, vel ad exceptionem; & etiam quando, scilicet ante sententiam, vel postea: Nam post sententiam non licet prætendere errorem etiam facti, nisi in casu; vt si forte error sit communis, non specialis ipsius errantis. *Item* in iudicijs, vt valeat sententia, prodest allegare iudicis errorem, scilicet si ignorabat successorem aduenisse. Partium autem error, itemque populi quandoque prodest, vt eius sententia valeat: Si videlicet eum esse liberum, ac iudicem esse posse putabant, secus vero si putarent eum alium esse quam esset. In testimonijs etiam error testatoris, ac testium. *Item* populi circa testem, quem credebant esse liberum prodest, vt teneat testimonium.

Quando ignorantia in delictis excusat.

Item ignorantiam in delictis quandoque reperio D excusare, in quibus solus punitur dolus, vt ecce, si re commodata vel deposita à te, vtar aliter quàm accipiam. Item etsi in testimonio seruo meo A. scripsi, quem putabam alienum: Non enim punior; quia culpa etiam lata, in publicis accusationibus pro dolo non punitur: Sicut & econtrario excusor, si quę ascripsi seruo, quem putabam meum, sed erat alienus. Contrarium vero reperio in actione iniuriarum: Nam si facias mihi iniuriam, cum me putas alium esse quàm sim, vel si credas me filium fa. esse, non tamen scias cuius, teneris. Ac in contractibus non excusat, vt si vendideris rem vitiosam quasi sanam, vel subiectam, vel quasi subiectam minoribus.

De His quæ fiunt mente alienata.

Cap. XXXVII.

Quæ à mente capto fiunt non sunt imputanda.

E CAVSA. 15. q. 1. Quòd autem ea quæ alienata mente fiunt non imputanda, facile videtur posse probari. Augusti. de vera religione. *Vsque adeo peccatum voluntarium malum est, vt nisi sit voluntarium, nullo modo sit peccatum. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est cum voluntate committi.* Sed obijcitur de Lamech, qui cum cæcus esset, Cain interfecit, nec eum excusauit cæcitatis infirmitas. Sed cæcitas ignorantiæ similis est. Ex vtraque enim quædam fiunt quæ imputantur, quædam vero quæ minimè. Cæcus nanque, si debitum suæ vxori se credens reddere, alienam polluit, non est reus adulterij: si autem

Obiect.

Solutio.

ludo, vel exercitatione virium, vel venatione iaculum mittens alium perimat (quia ab eo, penitus hoc debet esse alienum) homicidij reus habetur. Mens vero alienata furore, cum sui compos non sit, reatum nō contrahit, quia facultatem deliberandi nō habuit.

Item Ambrosius in Examen. Neque enim si per furorem aliquis innocentem perimat, obnoxius morti est. *Idem in libr. de Paradiso.* Nec qui homicidium aliquod inuitus fecerit, extra ministerium Dei est: Siquidem lex ait de eo: *Quia Deus dedit illum in manus eius*: manus ergo eius instrumenti modo, diuinæ vltioni ministerium præbuerunt. *Gratianus.* Cum itaque qui inuitus hominem interfecerit, minister Dei sit: cum innocentem furore perimens, morti nequaquam obnoxius est; cum subito dementes eorum quæ faciunt reatum minime gestent; patet hunc sacerdotem minime reum esse homicidij; vnde nec sacerdotio priuari debet. *Obijcitur* autem illud quod inuenitur in pœnitentiali Theodori: Si quis insaniens aliquem occiderit, si ad sanam mentem peruenerit, leuior ei pœnitentia imponenda est. Sed hoc forte de eo intelligitur, quem propria culpa ad furorem perduxit. Item obijcitur.

Obiect.

Solutio.

Casuale homicidium licet non sit peccatū, potest inducere irregularitatem.

Sunt quædam quę etsi non imputētur ad pœnam, tamen impediunt Sacramenti signaculum. Ambitio namque parentum filio non imputatur ad pænam, cui tamen obest ad Ecclesiæ munus accipiēdum. Sic quæ mente alienata fiunt, etsi non imputantur ad pœnam, tamen sacri muneris executionem impediunt. *Vnde Hieronym.* Si quis non iratus, sed propter disciplinam, aliquem verberauerit, vel alicui palmam dederit, & casu occiderit, sicut solet fieri: quantum ad gratiam innocens est, quia voluntatem non opus requirit; quantum ad legem autem reus est, quia opera quærit. Sicut ergo qui propter disciplinam casu homicidium facit, quantum ad legem reus est, quantum ad gratiam innocens; sic iste sacerdos, qui furore homicidium fecit, quantum ad culpam innocens est, quantum ad suscepti muneris executionem, reus probatur. His itaque respondetur; Non omnia quæ ordinandum impediunt, ordinatum deiiciunt. Non enim potest ad sacerdotium prouehi qui aliquando insaniuit, verumtamen si post susceptum ordinem, vel sacerdotium furere cæperit, non ideo sacerdotio carebit; nisi forte nunquam ad sanæ mentis officium illum redire contingat.

Qui aliquando insaniuit non potest ad sacerdotium promoueri.

De Contumelia.

Cap. XXXVIII.

Quid contumacia, & quænam ei pœna debeatur.

EX *summa iuris. Contumacia est erga iudicem vel prælatum inobedientia.* Pœna contumacis est, vt si fuerit absens ante litem contest. in causa criminali, secundum canones debeat excommunicari, vel suspendi: Secundum leges autem, bona eius annotantur & post annum fisco applicantur. In pecuniaria vero, si agatur reali actione, fiet missio in possessionē rei petitæ: Si actione personali, tūc fiet missio in possessionem bonorum ipsius absentis, secundū modum declarati debiti. Sed si contumax infra annum venerit, & obtulerit cautionem standi iuri, recuperabit possessionem, solutis expensis misso in pos. Post annum autem non audietur, nisi super proprietate. Si vero causa sit talis, quod missio in pos. fieri non possit, puta si sit super aliquo iure, vel super matrimonio, tunc excommunicabitur absens. Porro si contumax fuerit post lit. contest. & in causa criminali, aut liquere poterit iudici de causa, aut non: si sic, feret sententiam diffinitiuam in contumacem, alioquin ipsum excommunicabit. In ciuili vero vel quasi recipiet probationes præsentis, & condēnabit contumacē diffinitiua sentētia, nec poterit appellare. Si autem liquere non potest iudici de causa, forte quoniā absens præsenti subtrahit copiam probandi, trāsferet in aduersarium possessionē, nec recuperabit eā rediēs

Quid statuendum de contumaci in causa criminali.

infra

infra annum. *Illud* igitur in summa nota, quod qui propter contumaciam condemnatur, non auditur appellans, nisi veniret adhuc iudice pro tribunali sedente. Hoc quidem verum est de contumace in non veniendo. contumax autem in non exhibendo, bene auditur appellans.

Contumax in no veniendo non auditur appellans.

Extra. 2. de dolo & contu. Vrbanus. 3. Reum qui contumaciter à præsentia vestra recessit, iuratoriam coegistis exponere cautionem, quod coram vobis iuri pareret. Cumque die præfixa vestro se conspectui præsentasset, prætextu aduocati quem non habebat, respondere solita malitia recusauit, tandem actore instante respódit, quod 40. annis decimas de quibus erat contentio percepisset, varijsque excusationibus vtens, in vocem appellationis prorupit, & contumaciter iuramento contépto recessit. Ideoque mandamus quatenus ad conuincendam eius malitiam semel cum ad præsentiam vestram conuocetis, & si venerit, finem imponatis negotio competentem. Quòd si venire contempserit, causam (vtpote lite quæ ingeritur côtestata) diffinitiua sententia terminetis, vel præsenti saltem adiudicetis possessionem, seruata dũtaxat proprietatis quæstione absenti.

In casu contumacia, actor est in possessione collocandus vt custos quidem per annum, postea vt possessor.

Inno. 3. cum mandatur alicui vt ad certum terminum se iudici repræsentet, duo sub hac forma mandantur; vt ad inuicem veniat, & ad diem sibi præfixam accedat: vnde si venire non possit ad diem assignatam, tenetur nihilominus se iudici præsentare. Si enim mandatur alicui vt ad certum diem alij rem certam exoluat, non ideo erit à mandato solutus si soluere nequiuerit die dato; immo ad solutionem (elapso ipso etiam die ad solutionem præfixo) tenetur.

De Mittendo in possessionem causa rei seruandæ.

CAP. XXXIX.

EX summa iuris. Quia vero propter contumaciam mittitur actor in possessioné rei seruandæ, videamus quid iuris acquirat ex huiusmodi missione; talis enim infra annum non possidet, sed tantummodo custos est. Sed hoc dicunt quidam esse verum in personalibus actionibus. In realibus autem missum dicunt statim quàm cito mittitur possidere, sed non incommutabiliter; quoniam infra annum poterit ei cautio offerri, & possessio recuperari. Secundum decretales autem videtur, quod nec in actione reali missus possideat. *Ille* quidem ex primo decreto missus dicitur, qui causa rei seruandæ in possessionem mittitur. *In secundo* vero decreto dicitur ille mitti, qui post excursum anni, possessor constituitur. Igitur ex secundo decreto missus possessionem consequitur, ex primo non.

Dupliciter aliquis mittitur in possessionem.

Extra secundo, de dolo, & contuma. Inno. 3. *in concil. gene.* Contingit interdum cum actori ob contumaciam aduersæ partis adiudicatur (causa rei seruandæ) possessio, propter rei potẽtiam, siue dolum actor infra annum rem custodiendam nancisci non potest, vel acquisitam amittit, & sic (cum secundum multorum assertionem, verus non efficeretur post lapsum anni possessor) reportet commodum de malitia sua reus. Ne igitur contumax melioris quàm obediens conditionis existat, de canonica æquitate sancimus, vt in casu præmisso actor verus constituatur (elapso anno) possessor. *Item ibidem de eo, qui mittitur in pos. causa rei seruan. Greg.* 9. Si aduersarius tuus post citationis edictũ, ad remota loca se transferens, procuratoré legitimũ non dimisit, & denunciatione publica facta domi, non apparet qui defendat eundem, iure petere potes, vt in possessionem terrarum, de quibus quæstio vertitur, causa custodiæ inducaris.

Actor elapso anno fit verus possessor terrarum pro quibus agit, reo manente contumaci.

De Litigiosa rei sequestratione.

CAP. XL.

EX summa Azonis. *Sequester dicitur ille apud quem a pluribus, res quæ est in lite, siue de qua est controuersia, deponitur;* sic dictus ab eo quod occurrenti, & quasi sequenti eos, res committitur. *Sequestratio est ipsa rei separatio.* Interim enim dum apud sequestrum est, nec actor, nec reus possidet, nisi hoc in sequestratione actum esset, vt custodiæ tantum causa depositio fieret. Si igitur de quolibet contractu pecunia postulatur, sequestrationis necessitas conquiescit; oportet enim primo debitorem conuinci, & sic ad solutionem pulsari. Ex voluntate vero partium sequestratio fieri potest, sicut ex præmissis patet. Fit etiam quandoque ex necessitate; si de mobili re controuersia sit, & persona rei suspecta est, quod depopuletur fructus, vel quod rem dissipatura sit. Et fit etiam quandoque propter contumaciam non cauentis de collatione facienda. Quandoque vero propter conditionem personæ, vt si seruus de conditione seruitutis proclamat in liberum, & contra eum pronunciatum est; fit enim tunc sequestratio rerum earum de quibus dubitatur, vtrum domini sint, an eius qui se dicit liberũ.

Quid sequestrer, & sequestratio, & ex quibus causis fit.

Ex summa in. Sequestratio est eius rei quæ in lite est, vel eius fructus, à possessore separatio. Hæc quidẽ prohibetur; quia quilibet in possessione existens, in illa tuẽdus est vsque ad diffinitiuam sententiam, & etiam post sententiam infra decẽnium quo appellari potest. Permittitur tamen in septem casibus, scilicet in quatuor prædictis, & præterea quando possessor contumaciter est absens, & hoc de misericordia. Item quãdo libertus dicit se non debere operas. Item quando timetur ne scandalum aut violentia inferatur, si reus possideat. In his casibus fit inuito possessore per iudicem sequestratio. Ex voluntate vero possidentis fieri potest in omni casu, quia potest si velit renunciare iuri suo.

Sequestratio permittitur in septem casibus.

Extra 2. de sequestratione pos. & fructu. Innocen. 3. Rector Ecclesiæ de Bettuerya, sua nobis petitione mõstrauit, quod cum inter ipsum ex parte vna, & Abbatem & conuentum de Cestria ex altera, super eadem Ecclesia corã Abbate de Sibiton & eius collegis quæstio verteretur; iudices ipsi prædictos abbatem & cõuentum in possessioné ipsius Ecclesię, causa custodiæ induxerunt, qui fructus medio tempore perceptos, pro suo distrahunt libito voluntatis. Quo circa Man. quã. si est ita, facientes fructus sequestrari prædictos, si quid de ipsis per eos distractum inueneritis, in statũ pristinum reuocetis. *Gregorius* 9 ab eo qui à sententia prouocauit fructus possessionis si dissipentur, ab eo possunt lite pendente sequestrari.

In casu dissipationis bonorum potest fieri sequestratio.

Quòd nihil innouandum sit lite pendente.

CAP. XLI.

AVCTOR. Quod autem circa rem super qua lis vel quæstio mota est, lite pendente nihil innouandum sit, vel immutandum, multis auctoritatibus comprobatur. *Extra.* 2. *vt lite pendente nihil innouetur. Alex.* 3. *Eboracensi Archiepiscopo.* Literæ prohibitionis nostræ, quas ad petitionem Archiepiscopi Cant. t. f. direxerimus, nullum tibi præiudicium faciant, quo minus tibi & successoribus tuis liberum sit, more solito ante nos per totam Angliã deferre crucem, quousque diffinitiua sententia decernatur, an Ecclesia tua de iure debeat hoc habere.

Lite pendente nil innouandum.

Celest. 3. Laudabilem, *& infra.* Quæris quãdo matrimonium accusare contingit, an statim sit carnale commercium suspendendum? *& infra.* Ad quod breuiter Respon. quòd coniugum alteruter accusatus, ante probatam accusationem, iure quod habet in altero priuari non possit. *Inno.* 3. *Abbati, & conuentui Sã-cti Siluestri.* Ecclesia Sanctæ Mariæ in via lata contra I. de Ateza, qui quasdam possessiones ipsius dicebatur contra iustitiam detinere, mouit sub iudice quæstionem. *& infra.* Prohibemus ne possessiones quæ successerunt in locum & ius illarum, quas ab I. de Ateza Ecclesia Sanctæ Mariæ petierat, in monasterium vestrum ab eodem I. lite pendente translatas, alienare

interim præsumatis; vt si Ecclesia Beatæ Mariæ de vitio litigiosi contractus, vel de proprietate voluerit experiri (ne si obtinuerit in iudicio in vanum laboret, monasterio vestro minime possidente) sic quòd euincere valeat, & possidere.

Confirmatio Papæ super rem litigiosã non impedit iudicis cognitionem.

Item titulo de confirmatione. Alex. 3. Si quis rei litigiosę confirmationem impetrauit ab ap. se. nõ minus iudex potest de causa cognoscere, & eam fine debito terminare. Sed si rem tunc pacifice possidebat; cum inde confirmationem obtinuit, non est licitum iudici de quæstione postea exorta cognoscere, aut eam diffinire, absque ap. se. mandato.

De Litis contestatione.

CAP. XLII.

EX *summa iuris.* Si vero non excipiat reus, vel in probatione exceptionum deficiat, cogitur ad respondendum actori, idest ad litem contestandam super negotio principali. *Est autem Litis contestatio, ad negotij principalis apud iudicem narrationem, siue petitionem oppositam, subiecta responsio.*

Quid litis contestatio.

Extra. 2. de lit. contest. Greg. 9. Inter Episcopũ Nouiomen. ex parte vna, & capitulum Sancti Quintini ex altera, super quibusdam iniurijs, excommunicationis sententijs, & quibusdam alijs articulis, materia quæstionis suborta, *& infra.* Iudices factis quibusdam positionibus, & responsionibus ad easdem, auditis etiam quæ partes voluere proponere coram eis, causã eandem ad examen ap. remiserunt. Procuratoribus igitur partium propter hoc in nostra præsentia constitutis, quamuis positiones & responsiones hincinde super pluribus articulis factę fuerint coram iudicibus memoratis, quia inde litis contestationem non inuenimus esse factam, cum non per propositiones & responsiones ad eam, sed per petitionem in iure propositam, & responsionem secutam contestatio litis fiat, processum illorum iudicum, de fratrum nostrorum consilio, irritum duximus nunciandum. *Ibidem.* Vt lite non contestata, non procedatur ad receptionem testium, vel ad diffinitiuam sententiam. *Inno. 3.* Si reus lite non contestata contumaciter se absentat, talisque sit causa, quod actor possit in possessione rerum petitarum introduci, est in eadẽ causa custodiæ introducẽdus. Quòd si causa talis fuerit, quod idem in possessione nequeat intromitti, vt iuri pareat est per cen. ec. contumax compellendus.

Contestatio litis fit per petitionem vnius partis in iure propositam, & responsionem alterius.

De Non procedendo ante litis contest.

CAP. XLIII.

LIte non contestata, non est ad receptionem testiũ procedendum, nisi forte de morte testium timeatur, vel absentia diuturna. In quibus casibus, cum ciuiliter est agendum, ne veritas occultetur, & probationis copia fortuitis casibus subtrahatur, senes & valetudinarij, & alij testes, de quibus ex aliqua rationabili causa timetur, etiam lite non contest. sunt proculdubio admittendi, siue pars conuenta sit contumax, siue sit absens absque malitia, vt conueniri non possit. Sed si actor non conuenerit aduersarium, ex quo infra annum conueniri poterit; vel saltem receptionem huiusmodi testium non denunciauerit illi attestationes sic receptæ non valeant, ne forte hoc procuret in fraudem, vt processu temporis exceptiones legitimæ ad repellendum testes, vel aliæ locum habere non possint.

In quibus casibus possint admitti testes ante litis cõtestationem.

Porro speciales causæ possunt occurrere, in quibus casualiter esset aliquid obseruandum: vt verbi gratia; Si super alicuius electione, vel copula maritali quæstio moueatur, tunc etenim ne propter longam moram, in spiritualibus & temporalibus patiatur Ecclesia læsionem, vel viro siue mulieri fornicationis occasio præbeatur, maxime cum propinquitatis gradus opponitur lege diuina prohibitus; In huiusmodi casibus si contumax apparuerit is in quem fuerit actio dirigenda, siue quia peremptoria citatione venire contemnit, siue quia malitiose occultat se, siue quia impedit ne posset ad eum citatiõ peruenire; testes lite non contesta. sunt merito admittendi; & nihilominus si de causa liqueat, ad diffinitiuam sententiã procedendũ.

Quãdo procedi. ad sen. diffi. lite non contestata.

Si vero aliter absens fuerit, & agatur de spirituali coniugio inter Ecclesiam & prælatum iam contracto, electione maxime confirmata, illud in hoc articulo volumus obseruari, quod super expectatione talium personarum in sacris canonibus est diffinitum. *Quod* si forsan agatur de spirituali coniugio contrahendo, is qui est in prælatum electus, per spatium sex mensiũ expectetur, nisi pensatis negotij circumstantijs, per superioris prouidentiam magis vel minus fuerit expectandus.

Si autem de carnali coniugio sit agendum, tamdiu alteruter coniugum expectetur, donec de ipsius obitu præsumatur verissime; quia cum sine culpa sit absens, vt si captiuitate, vel ęgritudine, aut alio iusto impedimento forsitan teneatur; aut etiam propria, si nõ malitiosa voluntate, in remotis partibus moram faciat, vel de facili, vel in breui citari non possit, ei quidem præiudicari non debet, cum habeat exceptiones legitimas ad intentionem contrariam eligendam; eo nequaquam obstante quod de lapsu carnis posset opponi, quoniam in coniugio multi casus occurrant, in quibus coniuges sine culpa, sed non sine causa continere cogantur.

Quãdiu expectandus alter coniugum.

Sunt & alij casus similiter speciales, in quibus absque litis contest. legitime possunt testes produci, vt quando excessuum inquisitio, vel testium publicatio imminet facienda. *In alijs* vero casibus prudenter est attendendum, vtrum contumax actione reali aut personali conueniatur. *Si reali,* mittendus est actor in rei petitæ possessionem, vt tædio affectus reus veniat responsurus. Qui si venerit infra annum iudicio sisti, præstita cautione, aut exhibita satisfactione congrua expensarum, possessionem recipiet. Quòd si cautionẽ offerre neglexerit infra annum, actor post annum verus constituetur possessor, super proprietate dumtaxat aduersæ parti defensione legitima reseruata.

Quomodo procedendum in contumacẽ in actione tam reali quã personali.

Quòd si super rebus immobilibus quisque conueniatur, qui eas nomine possidet alieno, debet statim in iudicio dominum nominare, certo dierum spatio à iudice finiendo, eoque ab eius notitiam producendo, vt vel ipse veniens, vel idoneum dirigens responsalem, actoris intentionem excipiat. Si vero post tempus indultum, quod dispositum est noluerit adimplere, tanquam lite quæ ingeritur ex eo die quo possessor ad iudicium vocatus est, ad interrumpendum præscriptionem longi temporis contestata, dominũ possessionis iudex edictis legitimis euocabit, & hunc ipso in eadem voluntate manente, negotium summatim examinans, in possessionem ipsarum rerum auctorem mittere non tardabit, omni allegatione absenti super principali quæstione seruata.

Si autem super personali actione conuenitur, mittendus est actor in pos. mobilium bonorum suorum, vel immobilium, si forte nõ habeat mobilia, pro modo debiti declarati; vel in contumacem est Ecclesiastica sententia proferenda; ita videlicet, qu od alterutra pœna quæ magis timeri debeat, iudex à principio sit contentus; ad alteram nihilominus processurus, si hoc meruerit proteruitas contumacis: qui veniens infra annum, vel post annum etiam audietur, iuxta distinctionem notatam superius in alio casu.

De Absentatione partium post litem contest.

CAP. XLIIII.

EX *instrumento iuris.* Si lite cõtesta. absfuerit actor, vt reus multiplici dilatione fatigetur, & triennij metæ iam prope finem veniant, debet actorem iudex legitime citare, trinis edictis, per interualla decẽ dierũ (Iura vero Authenticorum per interualla 30. dierum)

Quid faciẽdum in absentia actoris vel rei.

& si

& si non est sufficienter actitatum de causa, absoluat A reum de obseruatione iudicij, & actorẽ in legitimas expensas condemnet. Si vero sufficienter de causa disputatum est, si viderit absentem meliorem causam habere, reum ei condemnet, sed de condemnatione omnes expensas legitime à reo factas deducat; hæc enim pœna actori, etiam meliorem causam habenti, imponitur. *Si autem* reus contumaciter abest, & nihil adhuc sufficienter actitatum est de causa, ex quo possit fieri certa coniectura; auditis etiam allegationibus præsentis, & absente legitime citato, si venire distulerit, iudex non differat actorem mittere in possessionem. Si vero causa sufficienter est actitata, tunc iudex contracto Hermodicio, absente legitime citato, non dubitet proferre sententiam; & pro absente, si viderit eum meliorem causam habere, cum eius absẽ- B tia, Dei præsentia replebitur; vel contra eum, si viderit condemnandum, omni remedio appellationis absenti contumaciter in hoc casu denegato.

Ex. 4. libro. ff. Quibus ex cau. maio. 25. an. in inte. restit. Paulus lib. 22. ad edi. Non autem negligentibus subuenitur, sed necessitatibus rerũ impeditis. *Vlpianus.* Reipublicæ causa tamdiu abesse quis videtur, quamdiu officio aliquo præest, quod si finitum fuerit officium, iam desinet abesse reipub. causa. Sed tẽpus ad reuertendum illi computabitur statim atque desiit reipublicæ causa abesse, donec reuerti in vrbem poterit. Quòd si infirmitate impeditus, continuare iter non potuerit, habebitur ratio humanitatis, sicuti haberi solet & hyemis tempore, nauigationis, & cæterorum quæ casu contingunt. *Alfenus.* Non verè dici- C tur reipublicæ causa abesse eum, qui sui priuati negotij causa in legatione est. *Vlpianus libro 12. ad edi.* In vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, vt sine dedecore in publico parere non possint. *Regula iuris.* Absentia eius qui rerum causa abest, nec ei nec alij damnosa esse debet.

Quæ absentia excusabilis.

De Dilationibus.

Cap. XLV.

EX *summa iu.* Dilationes quidem in iudicijs dantur à iure vel à iudice. Et earum quæ à iudice dantur, aliæ sunt restitutoriæ, aliæ citatoriç, aliæ deliberatoriæ, aliæ præparatoriæ, aliæ vero executoriæ. *Restitutoria* dantur post restitutionem eius qui fuerat spolia- D tus, & sunt sex mensium ad minus. *Citatoriæ* dantur ad causam vocatis, suntque trium mensium in prelatis, & XXX. dierum in alijs clericis. *Deliberatoria* dãtur volenti probare; Suntque trium mensium, si probationes postulentur ex eadem prouincia, vel sex mẽsium si ex alia: porro 9. mensium ex transmarina. Executore vero condemnato dantur, vt mandet sententiam executioni, suntque quatuor mensium: Hodie tamen omnes induciæ dantur arbitrio iudicantis.

Dilationes sunt multiplices.

Ex 2. lib. ff. de ferijs, & dilationibus. Paulus libro quinto sententiarum. In pecuniarijs causis omnibus, dilatio singulis causis plus quàm semel tribui non potest. In capitalibus autem reo tres dilationes, accusatori duæ dari possunt, sed vtrumque causa cognita. *Ex libro quinto Digesto. De iudicijs. Calistratus. l. Interdum.* Humanum est propter fortuitos casus dilationes accipi. *Extra. 2. de dilationibus. Alex. 3.* Abbas & E monachi de Lu. timentes se iudicibus aggrauari, eo quòd ad primam citationem, terminum sibi nimis breuem & peremptorium statuerunt, ad nostram duxerunt audientiam appellandum. *& infra* Quia vero non spectat ad iuris ordinem, diem peremptorium, maxime cum de rebus Ecclesiasticis agitur, nisi forte necessitate ingruente, taliter maturare. Man. qua. si est ita, reuocato in irritum si quid inueneritis post appellationem huiusmodi attentatum in causa, iuxta priorum tenorem literarum, &c.

Quando & quot dilationes possunt concedi.

Terminus peremptorius in rebus grauibus non est maturãdus.

Item titulo de præsumptionibus. Benifacius. Nullus autem dubitat, quòd ita iudicium nocens subter fugit, quemadmodum vt absoluatur qui est innocens, quærit. Confitetur enim de omnibus, quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat. *Helinandus vbi supra.* Iustè inquit, quod iustum est exequeris, idest sine acceptione personarum vel munerum, mox vt tibi liquebit de causa iusta, de vtraque parte feres sẽtentiam. Nam dum causa anceps est, protelanda est sententia, quia festinata iudicia pariunt pœnitentiã. Si igitur in iudicando periculum vitari non potest, nihil est vtilius quàm differri, si autẽ alterutrius litigãtium periclitatur vtilitas, & rei difficultas moram nõ exigit, iniquissimum est iudicium protelari. Pro æstimatione quidem iudicis tempus potest coarctari, & etiam dilatio prorsus denegari: Et amplius quam semel, ex iustissima causa danda non est.

Quando iudicium est differendum & quando non.

De Ferijs siue Vacationibus.

Cap. XLVI.

EX *summa iuris.* Dilationes autem quæ dantur à iure sunt feriæ, quarum aliæ sunt solemnes, aliæ repentinæ, aliæ vero tẽporaneæ. *Solemnes* sunt vt dies festi *Repentinæ* vero, sicut ob natalem Imperatoris, vel ob rem prospere gestam, puta victoriam, vel aliud huiusmodi institutæ. In his itaque ferijs causæ tractari non debent, nec sententia ferri; & si lata fuerit in die feriato, non tenet, nisi de consensu partium lata sit. *Temporaneæ* vero feriæ sunt, quç dantur frugibus colligendis, & sunt duorum mensium, secundum varios situs terrarum, in quibus similiter causæ tractari non debent.

Dilationes à iure data sũt feriæ, & hæ triplices.

Ex degest. 2. libro de ferijs & dila. Solet messis vindemiarumque tempore ius dici de rebus, quæ tempore, vel morte perituræ sunt, vt ait Vlpianus libro secundo ad edi. Morte, veluti furti, iniuriæ, damni, iniuriarumque atrocium, & qui de incendio, ruina, naufragio, rate, naue expugnata rapuisse dicuntur, & si quæ sunt similes. Item si res tempore perituræ sunt, aut actionis dies exiturus est, liberalia quoque iudicia omni tempore finiuntur. *Paulus.* Præsides prouinciarum ex consuetudine cuiusque loci, solent messis vindemiarumque causa, tempus statuere. *Vlpianus ad edi.* Lege cautum est, ne diebus feriatis iudicatũ sit, nisi ex voluntate partium. *Pau. libro 13. ad Sab.* More Romano dies à media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur, ita quod in his. 24. horis, idest duabus dimidiatis noctibus, luce media actũ est, perinde est quasi quauis hora lucis actum esset.

Quando in ferijs validũ sit iudicium.

Extra. 2. de ferijs, Gregorius 9. Quamuis non prorogari sed expediri deceat quæstiones, debet tamen iudicialis strepitus diebus conquiescere feriatis, qui ob reuerentiam Dei noscuntur esse statuti. Natalis scilicet Domini, sancti Stephani, Ioannis Euangelistæ, Innocentum, sancti Siluestri, Circuncisionis, Epiphaniæ, septem diebus Dominicæ passionis, cum septem sequentibus. Ascensionis, Pente. cum duobus qui subsequuntur, Natiuitatis sancti Ioannis Baptistç, festiuitatum omnium sanctorum, & Virginis gloriosæ. xij. Apostolorum, & præcipue Petri & Pauli, Beati Laurentij, Dedicationis Beati Michaelis, solennitatis omnium Sanctorum, ac Dominicis diebus, cæterisque solẽnitatibus quas singuli Episcopi in suis diœcesibus, cum clero & populo duxerint solenniter venerandas, quibus vtique solennibus ferijs, nisi necessitas vrgeat, vel suadeat pietas, vsque adeo conuenit ab huiusmodi abstinere, vt consentientibus etiam partibus, nec processus habitus teneat, nec sententia quam contingit in huiusmodi diebus solennibus promulgari: Licet diebus feriatis, qui gratia vindemiarum & messium ob necessitates hominum indulgentur, pro cedi valeat, si de partium processerit voluntate.

In ferijs solẽnibus seu festis diebus, ne quidem de consensu partium valet processus, bene tamen in temporaneis.

De Treuga & Pace.

CAP. *XLVII.*

Quid treuga & pax & quinā treuga perpetua & quidā quæ temporalis.

E*X summa iuris.* Ad officium quoque iudicis spectat inter dissidentes facere treugam, pacemque seruari, vel reformari. *Est autem treuga, securitas præstita personis, ac rebus, discordia non finita; pax vero est discordiæ finis.* Quidam habent treugam perpetuam, secundū l. vt clerici, monachi, peregrini, rustici quoque, & animalia quibus terra colitur. Quidam vero temporalem, vt ne quis in alium faciat insultum, scilicet à vespera quartæ feriæ vsque in exordium secundæ ferię. Ab aduentu quoque domini vsque in octauam Epiphaniæ, & à lxx. vsque ad octauam Paschę, de ferijs quidem hæc forte ratio reddi potest: Quinta feria priuilegium treugæ habet, propter Dominicam ascensionem: Sexta propter Domini passionem: Sabbatum vero propter eius diei requiē: Dominica propter Resurrectionem, & Spiritus Sancti missionem.

Dies treugarum sunt obseruandi in bello voluntario.

Hæc autē quæ dicta sunt, in treugis canonicis obtinent. In treugis vero conuentionalibus id obseruandum est, quod in datione treugę fuerit expressum: nā fides si promittatur, etiam hosti seruanda est. *Itē* habent præmissa locum in bello voluntario, scilicet vbi princeps aliquis res suas iniuste occupatas rehabere non potest, & vult eas prælio recuperare: talis siquidē non debet mouere bellum in prędictis diebus, sed si inferretur alicui violentia, posset eam propulsare, etiā in die Paschæ. *Ex decretis causa. vigesima tertia, quæstione octaua. Nicolaus Papa.* Si nulla vrget necessitas non solum in Quadragesimali tempore, sed etiā omni tempore à prælijs est abstinendum. Si autem ineuitabilis vrget importunitas, nec Quadragesimali tempore, pro defensione tam suæ, quam patriæ, seu legū paternarum, est bellū proculdubio præparationi parcendum; ne videlicet Deum videatur homo tentare, si habet quod faciat, & suæ ac illorum saluti consulere non procurat, & sanctæ religionis detrimenta non præcauet.

Tēpus treugarum canonicarum sub pœna excommunicationis obseruādarum.

Extra. primo de treuga & pace. Alexander tertius. Treugas à quarta feria post occasum solis, vsque ad secundam feriam in ortu solis, ab Aduentu Domini vsque ad octauas Epiphaniæ, & à Septuagesima vsque ad octauam Paschæ ab omnibus inuiolabiliter obseruari præcipimus. Si quis autem treugas frangere prę sumpserit, post tertiam monitionem si non satisfecerit, Episcopus suus excommunicationis sententiam dictet in eum, & scriptam vicinis coepiscopis annunciet.

De Satisdatione.

CAP. XLVIII.

Quid satisdatio.

AVCTOR. *Satisdatio est species cautionis, illa videlicet quæ fit per pignora vel fideiussores:* Nam cautio fit etiam per stipulationem, vt per simplicem promissionem, vel per iuramentum; aliquando tamen accipitur cautio stricte, videlicet genus pro specie. *Ex ff. 2. Gaius libro. 5. ad edi. prouinci.* Satisdatio eodem modo appellata est, quo satisfactio. Nam vt satisfacere dicimur ei cuius desiderium implemus, ita satisdare dicimur aduersario nostro, qui pro eo quod à nobis petijt ita cauit, vt eum hoc nomine securum faceremus, datis fideiussoribus.

Possessores immobilium non compelluntur satisdare.

Pau. Si medio tempore insignis (idest magna) calamitas vel magna inopia acciderit, causa cognita ex integro satisdandum erit. *Marcel. lib. 1. de appel.* Sciendum est possessores immobilium rerum satisdare non compelli, possessor autem is accipiendus est, qui in agro vel ciuitate rem soli possidet, aut ex asse, aut ex parte; Sed & qui vectigalem, idest emphyteuticum agrum possidet, possessor intelligitur. Item qui solam proprietatem habet, sed non vsumfructum; nam eum

A qui vsumfructum tantum, Vlp. ait possessorem non esse. Occupati circa rem rusticam, in forum compellendi non sunt.

De Sacramento calumniæ.

CAP. *XLIX.*

H*Elinandus vbi supra.* Ipso autem iure cautum est, vt sacrorum Euangeliorum scripturę terribiles, ante sedem iudicis deponantur, ibique ab initio litis vsque ad finem permaneant, nec amoueantur nisi sē tentia recitata, quo totius consistorij latitudo, Dei ipsius repleta præsentia, omnibus ad sacrosanctas scripturas metū incutiat, & reuerētiam ad inquisitionē veritatis, omnisq; iniquitas propulsetur. Itaque facta satisfactione, nihil aliud restat, nisi vt iusiurandū exiga-

B tur, tam ab eo qui intendit, quàm ab eo qui fugit, vt ne quid inter se calumniose expostulent. Sed & ipsi patroni causarum, quo fidelior possit fieri examinatio, ab ipsa contestatione litis, iuramento arctantur ad virtutem & fidem. Iurant enim quod cum omni virtute sua, omni tempore, quod iustum & verum existimauerint, clientibus suis inferre procurabunt, nihil studij relinquentes, prout cuique possibile est; & quod ex industria sua non protrahent lites; nam eas oportet à iudicibus infra biennium vel triennium terminari. *Insti. vbi supra. lib. 4.* Pro calumnia iurare cogitur, & actor, & reus, & vtriusque partis aduocati.

Reus, actor, &c. debent præstare iuramentum calūnia ante litem contestatam.

C *Extra. 2. de iura. calum. Honorius 3.* Cum in nonnullis patrum canonibus reperiatur, vt clerici omnino iurare non audeant, dignum est vt totus ordo clericalis à præstando iuramēto calumniæ sit immunis. Item non abbas, non aliquis monachus, vel sanctimonialis, in quacumque causa, seu controuersia criminali, seu ciuili, iusiurādum compellatur aliqua ratione subire. Sed alijs idoneis defensoribus, si expedire Ecclesiæ suę viderint, officium huiusmodi liceat delegare: verumtamen cum hac moderatione, vt Episcopus inconsulto Rom. Pont. vel quisquis clericus inconsulto prælato suo, minime iurare audeat.

Clerici & religiosi non debent in iudicio iurare, præsertim per seipsos aut inconsultis suis prælatis.

Idem. Romana Ecclesia in his casibus in quibus de decimis Ecclesiasticis, & rebus spiritualibus tantum agitur, iuramentum calum. nec dare, nec recipere cō

D sueuit; eo quod tales causæ, non ex legum distinctione, sed ex canonum æquitate, finem debitum sortiūtur. Canones autem iuramentum calumniæ in huiusmodi causis nulli indicunt. *Euge. Papa.* In pertractādis causis sacramentum calumniæ passim præcipimus exhiberi. Sed causæ & principalium personarum qualitate inspecta, quandoque per ipsas principales personas, quandoque per æconomos, qui causam omnino non nesciant, in animas iurantis illud præstari præcipimus.

Ex summa iu. Tam in iudicio voluntario, quod arbitrabile dicitur, quàm in necessario (de quo hic agitur) iuramentum de calumnia frequentatur; sic dictum, quia propter vitandam calumniam datur. *Est autem calumnia, certa scientia, petitio vel repulsio iniusta. Itaque iuramentum calumniæ est, quando quis iurat*

Quid calūnia, & iuramentum calūniæ.

E *se non calumniandi animo agere, vel respondere.* Præstatur autem post lit. conte. vt ex confessionibus partium veritas magis elucescat.

De Eodem.

CAP. *L.*

I*N omnibus itaque causis, exceptis spiritualibus, de calumnia iuratur.* Debēt autē iurare personæ principales. Itē tutor, æconomus, sindicus, & actor; quia legitimam administrationem habent. Clerici vero si conueniantur Ecclesię nomine, iurant per æconomū, vel sindicum. Nam cum magna fuerit causa, & persona æconomi depauperata, tunc enim iuratur in propria clerici persona. Quando vero super rebus patrimonialibus conueniuntur clerici, vel super contracti-

In omnibus causis exceptis spiritualibus de calūnia iuratur.

Quando clerici propria persona iurare debeant.

bus habitis nomine suo, iurare debent in propria persona. In causa autem adulti, qui est sub cura, potest vel ipse, vel curator iurare. In causa vero ciuitatis vel municipij, consules vel rectores.

In iuramento calumniæ quinque præcipue continentur.

In iuramento calumniæ quinque continentur præcipue. Iurat enim pars vtraque, quod credat se iustam causam habere. Item interrogata, non negabit quod credit verum esse. Item quòd non vtetur scienter falsa probatione. Item quod dilationem frustratoriam non petet. Item quod pro hac causa, nec dedit aliquid, vel promisit; neque dabit, aut promittet, nisi tantum aduocatis, vel alijs certis personis, quibus de iuris indulgentia præstari licet. Hæc autem quinque, versibus his potes comprehendere.

Illud iuretur, quod lis sibi iusta videtur.
Et si quæretur, verum non inficietur:
Nil promittetur, ne falsa probatio detur.
Vt lis tardetur, dilatio nulla petetur.

Qui nō vult præstare iuramentū calumniæ perdit causam.

Qui vero iuramentum hoc præstare noluerit, cadet à causa si actor fuerit, si reus habebitur pro conuicto, nec appellare poterit. Semel quidē in principio causæ præstatur, & ad omnes exceptiones quæ in iudicio proponuntur, extenditur. Ante lit. contest. iurandū [illegible]em hæres illius qui moritur, in iudicio penden[illegible]usa debet iterum iurare, quia iuramenta non transferuntur in hæredes. In causa vero appellationis non iurabitur iterum, quia eadem est cum principali.

Nota.

In summa quoque nota, quod in iuramento calumniæ pater contra filium, & patronus contra libertum excipiuntur.

De Positionibus, & Probationibus.

C A P. LI.

Quales debeant esse positiones.

IVramento præstito, quandoque fiunt positiones ab actore, quæ esse debent simplices, & non implicitæ, & purum factum continere debent; tales scilicet quod actor possit probare, si reus neget. & tales quibus probatis faciant ad negotium; nam impertinentes non debet iudex recipere. Quibus factis, si reus neget eas, producitur testes ab actore ad minus duo, quia vnus regulariter non sufficit quantæcumque auctoritatis sit, qui iurare debent præsente aduersa parte, quod puram veritatem dicent, nec pro odio, vel amore, gratia, vel timore dimittent. Contra quos, & eorum dicta potest reus dicere. Vnde postquam examinati fuerint à iudice, de veritate quam sciunt, & quomodo sciunt; aperiri debent eorum dicta. Et signanter dico sciunt, quia testimonium de auditu, vel de credulitate, regulariter non valet. Eis vero apertis, fit copia reo attestationum eorū, & datur ei terminus ad dicendum contra; quo adueniente, potest dicere reus quod discordant. Nam si non concordant, & singulares sunt in dictis, nihil probant: idem est si contraria dicant. Potest etiam dicere quod sunt excommunicati, vel aliter criminosi, & sic eos repellere. Et nota, quod non solum per testes, sed etiam per instrumenta potest actor probare si velit.

Testimoniū de auditu regulariter non valet.

Quid probatio & quotuplex.

Porro contra promptas rei negationes, necessariæ sunt actori probationes. *Est autem probatio, rei dubiæ per argumenta quæcunque ostensio*, sic dicta à probè aduerbio, quia probè agit qui probat. Illi siquidem incumbit probatio qui dicit, non ei qui negat; negantis enim factum per rerum naturam probatio nulla est. *Species* probationis sunt sex. *Prima* per rei euidentiā, vt si quis in adulterio fuerit deprehensus. *Secunda* per famam. *Tertia* per præsumptionem. *Quarta* per iuramenti dilationem. *Quinta* vero per testes. *Et sexta* per instrumenta. Ex his duæ postremæ probationes dicūtur propriæ; reliqua vero impropriæ & transumptiuæ. In notorijs probatio non est necessaria. Item vera probatio vincit præsumptionem.

Præsumptioni standum est donec probetur cōtrarium.

Helinandus vbi supra. Præsumptionibus standum est, donec probetur contrarium, *probatio rei dubiæ est argumentum, iudici faciens fidem.* Iudici probandū est, præsente aduersario, vel eo habito pro præsente; publica enim persona ideo in medio posita est, vt ei fidē faciamus. Nam aduersario nunquam fidē facere possumus. Actori probatio incumbit vsque adeo donec intentio teneat, vel tenere videatur. Tenet intentio si reus confessus vel conuictus sit. Tenere videtur, si reus dicit se suscepisse quod alter asserit se soluisse, si de intentione constet, reus vel excipere vel elidere intentionem debet, alioquin soluere cogitur. Reo excipiēte, probare debet exceptionem, quemadmodum actor intentionem. Reus enim in exceptione actor efficitur. *Argumenta sunt quæ causam indicant, atque ostendunt*, vt testes & instrumenta. Et indicia omnia recipienda sunt, quæ lege non sunt reprobata, vt domestica testimonia, vel instrumenta. Quædam sunt quæ per se fidem non faciunt, cum alijs vero prosunt; vt vnus testis, & domesticum instrumentum.

Quæ dicuntur argumenta.

Extra. 2 de probationibus. Alex. tertius. Quoniam apud nos consuetum esse didicimus, vt cū aliquis intentionem suam fundauerit instrumētis aut testibus, ei sacramentum nihilominus deferatur; quòd si subire noluerit, fides probationibus non habetur: Nos (cum tunc demum ad huiusmodi sit suffragiū recurrendum, cum aliæ legitimę probationes deesse noscuntur) talem consuetudinem reprobamus. *Inno. 3.* Cum per literas iudicis ordinarij (quibus standū est donec probetur contrarium) nobis constiterit, quòd N. excommunicatus erat quando officium procurationis assumpsit, ipsum tanquam procuratorem non duximus admittendum.

Non est deferendū actori iuramētum, nisi legitimæ probationes desint.

Idem Episcopo & Archi. Senonē. Causam matrimonij quæ inter N. iuuenē, & G. puellam Senonen. quæ se virginem & monacham profitetur, noscitur agitari, *& infra.* Man. quā. puellam eandem ponatis in monasterio illo interim quod intrauit, vt ibi securè valeat commorari, donec iudiciali sententia quid agi debeat decernatur; recepturi postmodum, non solum probationes viri, quas inducere voluerit contra mulieres illas, quę ad inuestigandum signa virginitatis ex parte puellæ fuerint introductæ, verumetiam probationes alias hoc negotiū contingentes, quas pars vtralibet duxerit producendas. Et quia, vt dicit canon, *Sæpe manus fallitur, & oculus obstetricum*: Volumus & mandamus, quat. ad hoc honestas matronas prouidas & prudentes deputare curetis, ad inquirēdum vtrum dicta puella virginitatis priuilegio sit munita.

Quomodo probāda virginitas puellæ.

De Probatione negatiua.

C A P. LII.

In quibusdā casibus imponitur neganti probatio, quamuis negantis factum per rerum naturā probatio nulla sit.

EX *summa iuris.* Licet autem superius dictum sit, quod negantis factum per rerum naturam probatio nulla sit; in quibusdam tamen casibus imponitur neganti probatio, scilicet si præsumptio sit pro actore. Verbi gratia: Si duo simus filij patris vnius, & tu possideas omnes res hæreditarias, dicasque me nō debere aliquam rem ex illis habere, debes probare negatiuam. *Item* si negatio in se implicitam habeat affirmationem. *Item* si reus sponte subire velit negatiuæ probationem; tunc enim mos ei gerendus est. *Item* si ius negetur. Qui enim dicit aduersarium suum à iure prohibitum, probare tenetur. *Item* vbi in defectu probationum fit delatio iuramenti; tunc enim reus sacramento suo probat suam negationem. In exceptionibus etiam cum reus efficiatur actor, probare tenetur exceptionem.

Extra. 2. de probationibus. Inno. 3. in concil. generali. Quoniam contra falsam assertionem iniqui iudicis, innocens litigator quandoque non potest veram negationem probare, cum negantis factum per rerum naturam nulla sit directa probatio; ne tamen falsitas veritati præiudicet, aut iniquitas præualeat æquitati; statuimus, vt tam in ordinario iudicio, quàm in extraordinario, iudex semper adhibeat, aut publicam (si potest habere) personam, aut duos viros idoneos, qui fideliter vniuersa iudicij acta conscribant; videlicet citationes, dilationes, recusationes, exceptiones, petitiones, responsiones, & interrogationes; confessiones, testiū depositiones, instrumentorū productiones, inter-

In omni iudicio per viros idoneos acta debent conscribi vniuersa.

interlocutiones, appellationes, renunciationes, conclusiones, &c. quæ occurrerunt competenti ordine conscribenda, loca designando, & tempora, & personas, & omnia sic conscripta partibus tribuantur; ita quod originalia penes scriptores remaneant, vt si super processu iudicis fuerit suborta contentio, per hoc possit veritas declarari; quatenus adhibito moderamine, sic honestis & discretis deferatur iudicibus, quòd per improuidos & iniquos, innocentium iustitia non lædatur.

Cui probationi standum sit, cum duæ sibi obuiant

C A P. *LIII.*

Quid faciendũ quãdo probationes apparent iudicij æquales.

L*Vcius*. 3. Scire autem debes, quod iudicium finitum regendorum tale est, vt in eo vtraque persona vices duorum habeat, videlicet actoris & rei. Vnde hincinde testes produci possunt ad cognitionem iudicis instruendam, quibus examinatis, iudex quos præcellere intellexerit, ad fidem sibi faciendam admittat. Quòd si ambarum partium testes sunt æquè idonei, possessoris testes præferantur, cum promptiora sint iura ad absoluendum, quàm ad condemnandum; præterquam in libertatis causa. in qua si vtriusque partis testes ęquales fuerint, pro libertate sententia proferatur. Nam possessori probationem aliquando dari, iuris est manifesti, cum iure cautum sit, quod qui obiecerit præscriptionem longissimi temporis, quam nemo recte objicit nisi qui possidet, & eam probauerit, in causa debeat obtinere.

Standum est priori probationi cæteris paribus.

Clemens 3. Iurauit quidam (vt asseris) se quandam in vxorem legitimam accepturum, quam cum vellet traducere, quidam iuramentis secundum morē exhibitis, legitimè probauerũt ipsos in quinto consanguinitatis gradu sibi inuicem attinere. Quia vero requisiti à nobis quid agendum sit, cum quidam alius probare velit contra prædictam probationem, iuramentis canonicis factam, & partibus publicatam, nullo eos se consanguinitatis gradu contingere. R. quod standum est probationi priori.

Negatiua probatio extante affirmatiua contraria, admittenda nõ est.

Inno. 3. Sacerdotes & clerici Daciæ Regni, legi per quam negatiua probatur, temerè innitentes, à criminibus, quæ probari testibus possunt fide dignis legitimè contra eos, reputantur insontes, si se super his purgare valeant quoquo modo, *& infra*. Volentes igitur vt hæc pestis contraria omni iuri, penitus extirpetur à clero: Mandamus quat. in huiusmodi probatione negatiuæ, dum tamen posset affirmatiua ex aduerso probari, neminem audiatis. *Idem* Nimis indignum est, iuxta legitimas sanctiones, vt quod sua quisque voce dilucidè protestatus est, in eundem casum proprio valeat testimonio infirmare. *Ex sum. iu.* In summa vero nota, quòd si testes inducuntur ad probationem negatiuam factam, non valet probatio talis. Vnde si probet actor duobus testibus affirmatiuã, & reus alijs duobus negatiuam directe, præualent testes actoris; si autem indirectè, præualent testes rei.

Nota

De Testibus eligendis.

C A P. *LIIII.*

Quid testes & vnde dicti.

I*Sidorus.lib.5*. Testes sunt, à quibus quæritur veritas in iudicio, quos quisque ante iudicium placiti sibi alligat, ne cui sit postea liberum aut dissimulare, aut subtrahere se; sic dicti, eo quod testamento solent adhiberi, sicut signatores, quia testamentum signant.

Testis nil pro est recipere pro testimonio vltra expensas.

Ex sum. de casibus. Testis debet esse communis persona (sicut iudex) & pro vtraque parte dicere puram, & meram veritatem, quam scit de facto super quo inducitur. *Item* nihil debet recipere pro testimonio ferendo: Nam sententia, sicut non debet esse venalis, ita nec testimonium. Augusti. *Cum iudicia & testimonia, quæ nec iusta sunt, nec vera, sunt vendenda, iniqua & falsa vendũtur, multo scelere vtique pecunia sumitur, quia scelerate etiam, quamuis à volentibus, datur.* expēsas tamen potest testis recipere ab illo qui eum producit. Item vbi videt proximum rem suam amittere, propter defectum probationis, quasi necessitate cogente, debet tunc ferre testimonium veritati, alias peccat. August. *Quisquis metu cuiusque potestatis veritatem occultat, iram Dei super se prouocat, quia magis timet hominem, quàm Deum.* Immo in tali casu etiam priuilegiatę personæ, vt sacerdotes, cogendi sunt iurati testimonium dicere, si talis sit causa, in qua liceat eis ferre testimonium, non enim liceret in causa sanguinis. Pręter istum tamen casum, sũt alij sex casus, in quibus debet etiam sacerdos vel clericus iurare, necnon laicus, videlicet pro recta fide, pro obedientia, pro pace, pro indemnitate Ecclesiæ, & cum absoluitur ab excommunicatione, & cum infamatus debet se purgare.

In casu necessitatis quilibet tenetur ferre testimonium; etiam clerici in sex alijs casibus.

Extra. de testibus & attest. Ex concil. Maciensi. Placuit sancto conuentui vt testes non conducantur pretio, & vt quicunque idonei & fideles in testimonium assumantur; & vt nullus testimonium dicat nisi ieiunus. *Honorius*.3. Nullius testimonio, quantumcunque religiosus existat, nisi iuratus deposuerit, in [illegible]rius præiudicium debet credi. *Extra. secundo de* [illegible]*firmatione. Inno. tertius.* Iure ciuili statutum est, vt quando periculum testium formidatur, ne veritas occultetur, & probãdi copia fortuitis casibus subtrahatur, etiam lite non contesta. testes valetudinarij, & alij de quibus aliqua causa rationabili timetur, ad testimonium admittantur.

Testis debet esse iuratus, & olim ieiunus.

De Testium productione.

C A P. *LV.*

Quid debeat testis iurare.

E*X summa iuris*. Producendi autem sunt testes in iudicio regulariter post litis contestationem, producti iurare debent quod veritatem dicent, quam in illa causa nouerint. & quod falsum non admiscebunt; quod testimonium pro vtraque parte dicent. In causa quoque matrimoniali iurare debent, quod non venerint ad testificandum odio, vel gratia, vel timore. Debent autem inquiri testimonia de causis proprijs, loco, tempore. auditu, scientia, credulitate, fama, certitudine. *Dixerunt* tamen quidam testimonia de auditu non valere: sed contrarium verum est, quoniam in omnibus contractibus qui contrahuntur ex consēsu, testimonium de auditu valet: denique valet in causa matrimoniali. *Item* in solutione pecuniæ; *Item* in memoria facti operis: *Item* vbi dubitatur de baptismo alicuius. *Item* de voluntate obmutescentis in articulo mortis.

In quibus casibus valeat testimonium de auditu.

Et nota, quod qui testes producit, eos debet interim suis sumptibus procurare. Productione vero facta, publicantur attestationes, & super illis publicè disputatur. *Et nota*, quod publicatis attestationibus nec à reo, nec ab actore possũt vlterius produci testes. Hoc verum est in illo articulo, in quo publicatæ sunt attestationes: in alijs vero possunt, & in causa appellationis similiter. Fallit etiam hoc in causa matrimoniali, in qua in eodem articulo producũtur. Sunt autē tres productiones quæ fieri debent infra vnã dilationem. Quarta vero nõ permittitur, nisi iuret is qui vult eã facere, quod nõ didicit testificata per se, vel per aduocatum, nec dolo postulet quartam productionē.

Publicatis attestationibus non possunt amplius produci testes in illo articulo.

Extra. 2. de testibus & attesta. Greg. 9. Vltra tertiã productionem non debēt testes in causa produci, nisi præstito ab eo qui postulat iuramento, quòd neque per se; neque per alium testificata subtraxerit, vel fuerit percontatus, neque per dolum vel artem aliquam, quartã productionē exposcat, sed quia quos desiderat de nouo producere, prius habere nequiuit. *Causa*.3.q. 9. *Calixtus Papa*. Testes per quãcumque scripturam testimonium non proferant, sed pręsentes de his quæ nouerunt & viderunt testimonium veraciter dicant:

Non admittitur testiũ productio nisi sub certo iuramento.

nec

A nec de alijs causis vel negotiis testimonium proferat, nisi de his quæ sub eorum præsentia acta esse noscuntur. *Gratianus.* De his quæ audierunt, si ad hoc vocati sunt, in ciuili causa testimonium dicere possunt.

De his qui à testimonio repelluntur.

CAP. LVI.

Septē conditiones in teste requiruntur.

EX *summa iuris.* Testes esse possunt quicūque non prohibentur. In his enim 7. consideranda sunt, quæ versibus his notantur.

Conditio, sexus, ætas, discretio, fama.

Et fortuna, fides, in testibus ista requires.

Conditio requiritur, quia seruus à testimonio repellitur, ne metu dominantium supprimat veritatem. Et B hoc nisi deficiant probationes, tunc enim poterit interrogari, vel si quæratur de facto serui, puta si per eū sit depositum, non tamen admittitur contra dominū. *Sexus* quoque requiritur, quia fœminæ in criminali repelluntur, in ciuili admittuntur. *Ætas* autem, quia minor quatuordecim annis non admittitur in ciuilibus, nec minor 20. annis in criminalibus. *Discretio* quoque, quia furiosus & mente captus repellitur à testimonio, sicuti à iudicandi officio. *Fama* vero, quoniam infamis repellitur. *Item* fortuna, quia sicut in accusando, sic & in testificando pauper suspectus habetur. *Fides* quoque, quoniam infidelis contra infidelem non admittitur. Præter hæc etiam repelluntur consanguinei illius, pro quo debet testimonium ferri. C Insuper & ipsius domestici, & ipsius etiam aduersæ partis inimici.

Cōsanguinei domestici, & aduersæ partis inimici, testes esse non possunt.

Causa. 4. quæst. 5. Calixtus Papa. Consanguinei accusatoris aduersus extraneos testimonium non dicant, nec familiares, vel de domo prodeuntes. Sed si voluerint, & inuicem consenserint, inter se parentes testificentur, & non in alios. *Item Anacletus Papa.* Accusatores & testes esse non possunt, qui ante hesternum diem, aut nudiustertius inimici fuerint, ne irati nocere cupiant, ne læsi se vlcisci velint. Inoffensus ergo & accusatorum & testium affectus quærendus est, & nō suspectus. *Item Pontianus Sancta & vniuersalis Ecclesiæ Episcopus.* Suspectos aut inimicos, aut facile litigantes, & eos qui non sunt bonæ conuersationis, accusatores esse & testes Apostoli prohibuerunt.

D *De Eodem.*

CAP. LVII.

Quinam à testimonio repellendi.

CAusa. 4. quæstio. 2. & 3. *Ex Concil. Carthag.* Illos ad testimonium nō admittendos esse censemus, qui nec ad accusationem admitti iussi sunt, vel etiam quos ipse accusator de domo sua produxerit. *Item* infra annum 14. ætatis suæ constituti non admittantur. *Item* in criminali causa produci testis non potest, qui antea in eum reum testimonium dixerit. *Item lege Iulia. de vi.* Cauetur ne hac lege in reum testimonium dicere liceret, qui se ab eo parenteve eius liberauerit, quive impubes erit, quive in iudicio publico damnatus erit, quive in vinculis, custodiave publica erit, quive eorum restitutus in integrum non erit, quive ad bestias vt depugnaret se locauerit, quive palam quæstum E facit, feceritve; quive ob testimonium dicendum, vel non dicendum, pecuniam accepisse iudicatus vel cōuictus fuerit. *Item* idonei non videntur esse testes, quibus imperari potest vt testes fiant. In testem idoneus pater filio, aut filius patri non est. *Item* nullus idoneus testis in re sua intelligitur. *Item* parentes & liberi inuicem aduersus se, nec volentes etiam ad testimonium admittendi sunt. *Item* serui neque pro domino, neque aduersus dominum, sed pro facto suo interrogari possunt.

Domestici à prælatis ecclesiæ possunt in ciuilibus vt testes produci.

Causa. 14. quæstione secunda. In criminali enim causa non licet testem de propria domo produci, in ciuili autem prælatis Ecclesiæ licet. *Vnde Paschalis.* 2. In criminali quidem accusatorum & testium illa distinctio obseruanda est, quæ in canonibus continetur, neque ad probationem domestici assumantur. Cæterum in negotio possessionum, vel huiusmodi, hi potissimum assumendi sunt, qui eadem negotia tractauerunt, de quorum auditu & visu hæsitatio esse non debeat. In conficiendis autem instrumentis secularium negotiorum, presbyteri nō vocentur ad testimonium: Sed si casu contractui eos interfuisse acciderit, iubente Episcopo testimonium dicant.

Extra. 2. de testibus & at. Alex. 3. Vtrum testes sint reprobandi in causa criminali, vel ciuili, quibus ab aduersa parte crimina opponūtur? Respondemus, quod si etiam ante non sunt conuicti vel confessi de criminibus illis, dummodo inde conuincantur, in testimonium non debent admitti. *Idem.* Laicos in accusationem vel testimonium contra clericum, in criminali causa non esse aliquatenus admittendos, censura sacrorum canonum manifestius edocetur; nisi forte suā vel suorum iniuriam prosequantur; nec tunc etiam ad testimonium, sed ad accusationem possunt admitti.

Laici non possunt esse testes contra clericos.

Idem. Testimonium Christianorum aduersus Iudæos, in omnibus causis, cum illi aduersus Christianos testibus suis vti præsumant, recipiendum esse cēsemus; & anathemate feriendos esse decreuimus, quicumque Iudæos Christianis voluerint in hac parte præferre; cum eos Christianis subiacere oporteat, & ab eis pro sola humanitate foueri. *Gregorius 9.* Non debet quis in criminibus (nisi forsitan in exceptis) ad testificandum admitti, pendente accusatione de crimine contra ipsum; cum etiam accusati, nisi se probauerint innocentes, ab accusatione, ac susceptione ordinum repellantur.

Accusati de crimine non possunt esse testes donec purgentur.

De Infamibus repellendis.

CAP. LVIII.

AVCTOR. Infames non solum ab accusatione, sed etiam à testimonio repelluntur, sicut ex multis auctoritatibus colligitur. *Causa tertia, quæstione quinta. Eusebius Papa.* Cōstituimus cum omnibus qui nobiscum sunt Episcopis, vt homicidæ, malefici, fures, sacrilegi, raptores, adulteri, incesti, venefici, suspecti, criminosi, domestici, periuri, & qui raptum fecerint, & qui falsum testimonium dixerunt, seu qui ad sortilegos diuinosque cōcurrunt, similesque eorum, nullatenus ad accusationem, vel ad testimonium sint admittendi; quia infames sunt iustè repellendi, quia funesta est vox eorum.

Qualia crimina reddāt hominem ineptum ad testificandū.

Eadem quæstione septima. Gra. Porro infamia multipliciter irrogatur, aliquando enim contrahitur genere delicti declarati per sententiam, aliquando genere pœnę; sicut illi qui damnantur in opus publicū, & qui pristinū statum obtinēt, sed dāno infamię etiā post impletum tempus subijciuntur. Helinandus vbi supra. *Fama, siue existimatio, necnon opinio, est illæsa dignitatis status, à natura tributus, cuius merito quis ea potest quæ homini permissa sunt, legibus & moribus cōprobatus, nec in aliquo imminutus. Infamia est famæ priuatio, & commaculatio.*

Infamia varijs modis irrogatur.

Ex. ff. libro tertio de postula. parag. ait prætor. Si quis famoso iudicio condemnatus, per in integrum restitutionem fuerit absolutus, Pomponius putat hunc infamia eximi. *Iulia. lib. ad edictum.* Prætoris verba dicūt, *infamia notātur, qui ab exercitu ignominiæ causa, ab Imperatore, eove cui de ea re statuendi potestas fuerit, dimissus erit; qui artis ludicræ, pronunciandive causa, in scenam prodierit; qui lenocinium fecerit; qui in iudicio publico, calumniæ præuaricationisve causa, quid fecisse iudicatus erit; qui furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo malo & fraude, suo nomine damnatus, pactusve erit: Marcel. in libro publicorum.* Ictus fustium infamiam non importat. Sed causa propter quam id pati meruit; si ea fuerit, quæ infamiam

Infamia notati.

damnato irrogat. In cęteris vero generibus pœnarum, eadem forma statuta est.

De Numero testium legitimo.

Cap. LIX.

In quibus casibus requirantur plures testes quam duo.

EX *summa iuris.* Debent autem testes ad minus esse duo, *quia in ore duorum,* & cęte. In quibusdam tamen casibus plures requiruntur; vt quando præsul, vel cardinalis accusatur. *Item* quādo infamatus de crimine debet se purgare. *Item* in testamētis, vbi septem testes requiruntur secundum leges, quæ tamen videntur mutatæ per decretales, *extra.de testa.* vbi expresse dicitur, quod etiam in testamentis sufficiunt duo testes, aut tres; vel dici potest illas decretales esse restringendas ad pias causas; vt si in testamento, vel codicillis, aliquid legaretur pauperibus Ecclesijs, vel alijs pijs locis, quantum ad illa valerent, & cum duobus aut tribus testibus. Porro effrænata multitudo testium est à iudice coarctanda.

Sufficit vnus testis quando nō agitur de alicuius præiudicio, & etiam in quibusdam alijs casibus.

In nulla vero causa sufficit vnus testis, quantæcumque sit dignitatis; quoniam ad probationem vel fidem faciendam, vox vnius, vox nullius. In omnibus tamē illis casibus vnius testimonio creditur, in quibus præiudicium alteri non infertur. Vt si dubitetur an aliquis baptizatus sit, & appareat super hoc vnus testis, sufficit. Idem esset si de consecratione Ecclesiæ dubitaretur. Et similiter in consimilibus. *Item* iuramento vel testimonio vnius creditur, in causa denunciationis, in causa simoniæ, in reuocatione procuratoris, in eo qui dicit se cognouisse illam quam consanguineus eius vult ducere. *Item* in matre, quæ confitetur contra matrimonium filiæ suæ. *Item* in clerico verberato, & in eo qui passus est ablationem rerum suarum.

Contra præsulem requiruntur 72. testes. contra Cardinalem 60.

Causa 2.q.5. Syluester Papa. Præsul non damnetur, nisi cum 72. testibus, Presbyter autem cardinalis, nisi 60. testibus nō deponatur. Diaconus cardinalis vrbis Romæ nisi 60. testibus nō cōdēnabitur. Subdiaconus, acolytus, exorcista, lector, ostiarius, nisi in septem testibus non condemnabuntur. Testes autem & accusatores sine aliqua sint infamia. *Idem Leo* 4. Nullam damnationem Episcoporum vnquam esse censemus, nisi aut ante legitimum numerum episcoporum, qui fit per 12. episcopos; aut certe probata sentētia per 70. idoneos testes, qui tales sint qui & accusare possint, & prius ad sacra Christi quatuor Euangelia sacramenta præstent, quod nihil falsum depromant. Sed hoc vel speciali priuilegio de clericis Romanæ Ecclesiæ intelligitur, vel propter improbitatem quorundam, qui cum non sint spectatæ vitæ & scientiæ, in accusationē ministrorum Dei repente prosiliunt. Quorum vero vita adeo laudabilis est, vt omnibus imitanda appareat, de quorum assertione nulli dubitatio nasci poterit, eorum testimonio duorum vel trium testiū, quilibet iure conuinci, & damnari poterit.

Sufficiūt cōtra quēquā duo vel tres testes valde laudabilis vitæ.

Causa. 4 q. 2. Vnius testis responsio omnino non audiatur, etiamsi præclaræ curiæ honore præfulgeat. Sed obijcitur illud Beati Briccij, qui voce pueri 30. dies ab ortu habentis, innocens probatus est. Sed miracula diuina sunt admiranda, non in exemplum humanæ actionis trahenda. *Extra.de testibus & atte. Inno.* 4. Inhibemus ne vnius iudicis quantæcumque sit auctoritatis verbo credatur in causis, siue super testimonijs, siue quibusdam alijs contractibus quæstio agitetur. nec scriptum eorum, nisi testium adminiculo fulciatur, eam obtineat firmitatem, quin ei possint & debeant, duorum vel trium testium bonorum testimonia præualere, salua tamen ap. se. auctoritate.

Inspicienda est vtrinque qualitas non multitudo testium.

Idem. Ad multitudinem tantum respicere non oportet, sed ad testium qualitatem, & ad ipsorum deposita, quibus potius lux veritatis assistit, ex quibus motum animi sui conuenit iudicem informare. Si ergo testes ex parte monachorum producti, tantæ præeminentiæ fuerint, quod eorum auctoritas aliorum sit merito multitudini præferenda, ab impetitione Archid. absoluatis eosdem. *Idem.* Monachi vero de suis fratribus ac conuersis, testes in causis proprijs producere absque iuramenti exhibitione non possunt, nisi forsitan à parte remittatur aduersa.

De Variatione attestationum.

Cap. LX.

Diuersitas testiū quinque modis obest testimonio.

EX *summa iuris.* Sunt autem quinque, quorum diuersitates obsunt testimonio, & notantur hoc versu. *Res, persona, locus, gradus, sint consona, tempus.* *Res* quidem, quia cum vnus dicit de vna re, & alius de alia, vbi res petitur; vel vnus dicit de facto vno, & alius de alio, vbi de facto quæritur; non valet eorum testimonium, cum singuli sint in testimoniis suis singulares. *Persona* vero, quia cum agitur in personam alicuius, vel quæritur de facto personæ, & vnus dicit de vna, alius de altera; non valet similiter eorum testimonium ratione præmissa. *Gradus* autem, quia cum agitur de consanguinitate, & testes variantur in graduum computatione, similiter non valet. *Locus* etiam reddit testimonium dissonum, sicut patet per exemplum in Daniele. *Similiter & tempus*, vt si vnus vno tempore, & alius alio dicit se vidisse.

In facto iterabili nō nocet diuersitas loci aut temporis.

Hoc tamen intelligunt quidam in facto non iterabili, sicut in homicidio. Nam in facto iterabili sicut est adulterium, dicunt diuersitatem loci vel temporis non nocere, quia qui in huiusmodi diuersificantur, & si non probant idem adulterium, probant tamen illum esse adulterum, contra quem ferunt testimonium. Porro si vnus dicit in die dominico, & alius hora 9. talis diuersitas in tempore non nocet: quia dictum secundi continetur sub dicto primi: Similiter & de loco. *Item* in facto durabili non nocet diuersitas temporis, vt si dicat vnus se vidisse episcopum celebrare missam in diœcesi alterius episcopi in hora tertia, & alius dicat quod in hora 6. quia factum illud in tantum durare solet. Idem etiam in similibus.

Testis sibi vel alteri cōtradicens nō probat.

In summa vero nota circa diuersitates siue contrarietates testium, quod si testis vnus contradicat sibi, non valet eius testimonium. Si autem alteri, neutrius valet, cum sint in testimonijs suis singulares. Si vero pluribus, valebit plurium testimonium, siue sint ab vna & eadem parte producti, siue diuersis. Quidam autem dicunt, testes ab eadem parte productos, fidem sibiinuicem derogare, sicut in instrumentis contingit. sed in instrumentis aliud est, quoniam illa possum inspicere antequam ea producam; De testibus autē nescio quid testificaturi sint.

Causa 3.q.9. Ambro.in lib. de Paradiso. Pura & simplex testimonij series intimanda est: Plerumque testis dum ad seriem gestorum aliquid ex suo adiicit, totam testimonii fidem partis mendacio decolorat: nihil ergo quod etiam bonum videtur, addendum est.

Quid in contrarijs maximè considerandum.

Causa. 3. quæstio. 2. Si testes omnes eiusdem honestatis & æstimationis sint, & negotij qualitas ac iudicis motus cum his concurrerit, sequenda sunt omnia testimonia. Si vero ex his quidam eorum aliud dixerint, licet impari numero, credendum est quod naturæ negotii conuenit, & quod inimicitiæ aut gratiæ suspicione caret; confirmabitque iudex motum animi sui, ex argumentis & testimoniis, & quæ rei aptiora, & veritati proximiora esse comperit. In testibus, fides, dignitas, mores, grauitas examinanda est; & ideo testes qui aduersus fidem suæ testationis vacillant, audiendi non sunt. Item in testibus considerandum est, si simpliciter testimonium dicant, vtrum vnum eundemque meditatum sermonem affectant, an ad ea quæ interrogantur ex tempore, verisimilia respondeant.

A

De receptione testium in causa matrimonij.

CAP. LXI.

EX *summa iuris.* In causa matrimonij duo testes sufficiunt, sicut & in cæteris causis. *Extra. 2. de testibus & atte. Gregorius* 3. Quoties aliqui propter cognationem propinquitatis separari petunt, duobus vel tribus testibus adhibitis, qui de ea consanguinitate supersint, vel totidem senioribus & melioribus eiusdem loci, idem debet legitimè comprobari. Probatio autem testium debet fieri duplici iuramento, vt iurent se non priuato odio, neque amicitia, neque pro aliquo commodo quod habuerint, vel habent, vel habituri sunt, ad iurandum inductos; & sicut ipsi B dicunt, rei veritatem accepisse à maioribus suis, & credere ita esse.

Duplex testiũ iuramentũ in matrimonialibus.

Alex. tertius. Vtrum viro negante se mulierem affidasse, ipsius mater mulieris, & altera mulier possint ad testimonium recipi? Consultationi tuæ taliter respondemus, quod cum mater filiæ incrementum & honorem videtur diligere, vbi vir superior est diuitijs, nobilitate, & potentia, vel honore, testimonium eius videtur esse suspectum, & ideo non est aliquatenus admittendum. *Idem.* Si matrimonium est firmatũ, non debet sine plurium iuramento dissolui.

Matrimoniũ firmatũ non debet sine plurium testimonio dissolui.

Calestinus. 3. Cum quis accusatur aliquam cognouisse, an sint testes interrogandi de visu, aut sola viciniæ fama sufficiat; vel si iuratis testibus sit procedendum, qui se carnali copulæ conscios esse fatentur, sed C de visu nihil affirmant? Respon. quod si testimonium conueniens de visu reddatur, vel etiam de auditu, & præsumptionem violentam fama consentiens subministret, ac alia legitima adminicula suffragentur, standum est testimonio iuratorum. Etenim circumspectus iudex atque discretus, motum animi sui ex argumentis & testimonijs quæ rei aptiora comperiet, confirmabit.

Testimoniũ de auditu, fama ac alijs adminiculis, suffragantibus validum est.

In Concil. Gene. Licet ex quadam necessitate, præter communem formã, olim fuerit institutum, vt consanguinitatis & affinitatis gradibus cõputandis, valeret testimonium de auditu, cũ propter hominũ breuẽ vitam, testes de visu deponere nõ valerent, vsque ad gradum septimũ cõputando: quia tamen pluribus exemplis, & certis experimentis didicimus, ex hoc pericula D contra legitima prouenisse coniugia: Statuimus ne super hoc recipiantur de cætero testes de auditu, cũ iam quartũ gradum prohibitio nõ excedat. Nisi forte personæ graues extiterint, quibus fides merito sit adhibẽda, & ante litẽ motã testificata didicerũt ab antiquioribus quidẽ suis; non vtique ab vno (cum nõ sufficeret ille si viueret) sed duobus ad minus, nec infamibus & suspectis, sed à fide dignis, & omni exceptione maioribus, cum satis videretur absurdum illos admitti, quorũ repellerent authores. Nec tamen si vnus à pluribus, vel infames ab hominib⁹ bonę famę acceperint quod testantur, tanquã plures & idonei testes debẽt admitti; cum secundum ordinẽ solitum iudiciorum, nõ sufficiat vnius testis assertio, etiamsi præsidiali dignitate præfulgeat, & actus legitimi sint infamibus interdicti. *Testes* autẽ huiusmodi proprio iuramento firmantes, E quod ad ferẽdum testimonium in causa ipsa, odio, amore, vel timore, vel cõmodo non procedant; personas, expressis nominibus, vel demonstratione, vel circumlocutione sufficienti designent, & ab vtroque latere, singulos gradus clara computatione distinguãt; & in suo nihilominus iuramento concludant, se accepisse à suis maioribus quod deponunt, & credere ita esse. Sed nec tales sufficiant, nisi iurati deponant se vidisse personas, vel saltem in vno prædictorum graduum constitutas, pro consanguineis se habere. Tolerabilius est enim aliquos contra statuta hominum dimittere copulatos, quam coniunctos legitime contra statuta domini separare.

Testimoniũ de auditu cõtra matrimonium firmatũ non est admittendũ nisi testes sint personæ graues, & à fide dignis ita acceperint, & credant, &c.

De Coactione testium.

CAP. LXII.

EX *summa iuris.* Regulare quidem est secundum leges, vt testes ad testimonium ferendum, etiam inuiti compellantur; sed excipiuntur inde quidam ratione senectutis, & inualetudinis, aut militiæ; absentes quoque causa reip. & qui publicis funguntur officijs. Quidam autem ratione consanguinitatis & affinitatis. Quidam etiam ratione affectionis, vt libertus contra patronum. *Secundum* canones vero monendi sunt, non cogendi; nisi per alios veritas liquere non possit: tunc enim etiam clerici ab Ecclesia compelluntur, quia tacere veritatem in præiudicium alterius, mortale peccatum est, & Ecclesia peccantes tenetur corrigere, si ei denuncientur. *Videtur* autem per leges, quod in criminalibus causis compellantur testes, quia concedunt leges de publicis iudicijs loquentes, quibusdam personis priuilegium, ne possint compelli. Vnde videtur quod alij possint compelli.

Quinam possint ad testimonium ferendum compelli secundũ leges & canones & qui non.

Porro secundum canones dicunt doctores in causis criminalibus, quando scilicet agitur criminaliter, non esse testes compellendos, quoniam accusator debet habere probationes luce clariores: quando vero de crimine ciuiliter agitur, scilicet in modum inquisitionis, compelluntur. Quando etiam in modum denunciationis, similiter compelluntur. Cum enim cõpellantur vbi in causa pecuniaria veritas per alios liquere non valet, multo magis compelluntur vbi per silentium animæ tacentis perditio fieret. Compelluntur etiam in causis matrimonialibus.

Canones non cogunt testes in criminalibus.

Extra. 2. de testi. cogen. Clemens 3. Qui de rebus Ecclesiasticis testificari recusant, si aliter veritas nequiuerit elici, ad illud sunt per cen. ec. compellendi. *Iterum.* Cæterum quòd de consanguinitate cogendus sit testis perhibere testimonium veritati, non dubitatur à nobis. *Inno.* 3. Super inquisitionis articulis, tam de fama electi, quam literis contra eum, sub nomine longe maioris & sanioris partis capituli destinatis, cogatis testes qui nominati fuerint, perhibere testimonium veritati. *Honorius.* 3. Testes qui nominati fuerint, præterquam super criminibus, si se gratia, vel timore subtraxerint, vel odio; per cens. ec. cogatis veritati testimonium perhibere.

Canones cogunt testes in matrimonialibus, & cum de crimine ciuiliter agitur, si veritas non possit aliter liquere.

De fide instrumentorum.

CAP. LXIII.

EX *summa iuris.* Dicto de illa probationum specie quæ fit per vocem viuam, scilicet per testes, restat de illa quæ fit per vocem mortuam, idest per instrumenta. *Est autem instrumentum scriptura facta ad alicuius rei probationem.* Instrumentorum aliud publicũ, aliud priuatum. *Publicum* est, quod habet publicam auctoritatem: Et huius species sunt tres. Est enim publicum, quod est per manum publicam, idest per manum tabellionis in forma publica factum, vt sunt chartæ tabellionum: Et est publicum, quod auctoritate iudicis, in actis publicis est deductum: Est etiam publicum authentico sigillo signatum. *Priuatum* instrumentum est veluti chirographum, vt est apocha de recepto, antipocha de soluto. Instrumenta quædam priuata, si habeant subscriptionem contrahentium, in personalibus præferuntur publicis instrumentis: In realibus vero præfertur priuato publicum instrumentum; nisi subscriptionem habeat trium testium. Alias autem sine subscriptione contrahentium, vel testiũ, instrumenta priuata non faciunt fidem, nisi cõtra illũ qui ea scripsit, introducantur. Duobus modis imponitur fides instrumentis, scilicet per testes, & per comparationem literarum. *Instrumenta* vero parẽ habent vim cũ testibus; sed fallit hoc in quibusdam casibus. Vno videlicet de censibus, quorum instrumenta præferuntur testibus. *Item* vbi minor se maiorem per scripturam fatetur, interposito sacramento, non

Quod instrumentum & quotuplex.

Priuata instrumenta in quibusdam casibus præferuntur publicis.

Instrumenta parem habẽt vim cum testibus, dẽptis quibusdam casibus.

potert

poterit per testes probare contra, sed per instrumentum. *Item* si quis indebitam pecuniam promittat, & cautionem super hoc exponat sine adiectione causæ, poterit postea promissionem factam indebitè, scriptis probare. *Item* vbi scriptura exigitur, vt in alienatione rei Ecclesiasticæ; & etiam in omnibus casibus qui remoti sunt à memoria hominum. In summa vero nota, quod scripturæ diuersæ, ab vna & eadem parte prolatæ, fidem sibi derogant.

Ex Codice, 2 li. Equum est te fauente alicui, causam eius documento tuo finire. Econtra reus instrumenta sua actori exhibere non cogitur, nisi intentione fundata: Actor enim suam instrumentis intentionem, nō etiam fugientis partis probare debet.

Quanam censenda scriptura authentica.

Extra. 2. de fide instru. Gregorius. Si scripturam authenticam non videamus, ad exemplaria nihil facere possumus. *Alexan. 3.* Scripta vero authentica si testes inscripti decesserint, nisi per manum publicam facta fuerint, ita quod appareant publica; aut authenticum sigillum habuerint per quod possint probari, non videntur nobis alicuius firmitatis robur habere.

Quid apocha & antipocha.

Helinandus vbi supra. Instrumenta causæ dicuntur omnia, quibus causa instrui potest, siue testimonia, siue testes; inter huiusmodi instrumenta sunt apochæ, & antipochæ. *Apocha* est qua creditor scribit se accepisse debitum, vel Dominus se colonum suscepisse. *Antipocha* est, qua debitor se vsuras creditoris soluisse profitetur, vel colonus à Domino rem accepisse, vel pensiones ei se soluisse dicit.

De Præsumptionibus.

Cap. LXIV.

Quid præsumptio & quotuplex.

POstquam de vera probatione disseruimus, superest vt etiam de quasi probatione, idest de præsumptione pauca subiungamus. *Præsumptio est alicuius facti dubij semiplena inuestigatio.* In hoc ergo differt à probatione, quia probato facit plenam fidē. Præsumptionum alia est temeraria, & hæc reprobatur: Alia vero probabilis, & hæc admittitur; inducitque purgationem, licet non sufficiat ad condemnationem. Alia quoque violenta; & huic statur, ita quod sententia per ipsam fertur. Vbi vero ius præsumit & non statuit, ex præsumptione tali recipit probationem in contrarium, etiam si violenta sit. Si vero statuat inde; hoc est faciat constitutionem per talem præsumptionem, non recipientur probationes in contrarium.

Oritur præsumptio varijs modis.

Oriuntur præsumptiones ex causa, ex persona, loco, tempore, & ætate, cæterisque modis, qui notātur his versibus.

Si vis iure queri, quæ sit præsumptio veri;
Cur, quantum, quale, locus, euentus, fuga, fletus.
Vtilitasque frequens, bona conuicinia, tempus:
Neglectus, iuris norma, protestatio, forma;
Consuetudo, modus, præsumptio, sexus, & ætas.

Præsumitur autem tam ex præsenti, quam ex præterito; circa præsens, & præteritum, & futurum.

Præsumptio iudicis admittit probationem in contrarium vt etiam facti iuris autem minime.

Est autem prēsumptio iudicis; hæc admittit probationem in contrarium, siue super iure, siue super facto sit, quousque probationibus renunciatum fuerit. Et est præsumptio iuris, quæ si super iure fit, idē est quod ius, siue constitutio iuris; & ideo probationem in cōtrarium non admittit. Puta dicit Papa, quod sibi videtur, vt quod illa quæ à viro lapso in hæresim recessit, ad illum conuersum redire compellenda sit. *Si vero* sit super facto, debet in contrarium admitti probatio, nisi admitti prohibeatur à iure, vel fauor impediat, vel odium; vel nisi probato contrario idem iuris esset. *Effectus* præsumptionis est, vt ei stetur donec contrariū probatur. *In summa* vero nota, quod omne bonū factum, rectum præsumitur; omne vero malum factum, praue actum præsumitur.

Extra. 2. de præsumptionibus. Bonifacius. Nullus autem dubitat, quod ita iudicium nocens subterfugit, quemadmodum vt absoluatur, qui est innocens quęrit. confitetur enim de omnibus, quisquis se subterfugere iudicium dilationibus putat. *Alexan. tertius.* Literis t. f. receptis, nobis innotuit, quod cum P. ab A. muliere quam vxorem accepit, petierat separari, accusatores matrimonij produxerunt testes, firmiter asserentes quod postquam mulier cum prædicto viro contraxerat matrimonium, consanguineum eiusdem viri, solum cum sola, nudum cum nuda, in eodem lecto iacentem, ea vt credebant intentione, vt eam cognosceret carnaliter, viderunt; multis secretis locis, & latebris ad hoc commodis, & horis electis, *& infra.* consulta t. taliter respon. quod ex huiusmodi violenta & certa suspicione fornicationis, potest sententia diuortij promulgari, ita quidem vt vir licentiam mortua illa ducendi aliam habeat mulierem, muliere sine spe coniugij remanente.

Præsumptio violenta est sufficiens probatio.

De Iureiurando.

Cap. LXV.

Quid iuramentum & quotuplex.

EX *summa iuris.* Præterea quia iusiurandum aliquando loco probationis succedit; De ipso quoque nobis dicendum occurrit. *Iuramentum igitur est assertio vel negatio de aliquo, sacræ rei attestatione firmata.* Huius species sunt duæ, nam aliud est assertorium, aliud promissorium. *Assertorium* est quando iuratur super re præterita, vel præsenti. *Promissorium* est quod super futuro concipitur, vt cum iurat quis se daturum aliquid, vel facturum. Et hoc quando fit in iudicio, vocatur cautionale, de quo iam satis dictum est supra: *Assertorium* vero quadruplex est: *Primum* est voluntarium, vt si dicas extra iudicium me tibi debere decem, & deferas mihi sacramentum, dicens te velle vlterius non petere; si iurauero me non debere, non habes necesse vel referre vel recipere. *Secundum* est necessarium, quod à iudice defertur in defectum probationis. Et dicitur necessarium, quia recusari non potest, nisi iusta causa allegetur. *Tertium* est iudiciale, scilicet vbi pars parti defert iuramentum; & habebat olim reus necesse cui sic deferebatur, vel iurare, vel sacramentum referre, vel soluere quod petebatur. Hodie vero potest reus sacramentum recusare, si & inquantum dubitat. *Quartum* est iuramentum in litem, quo, scilicet iuratur sua interesse.

Iuramentum assertorium quadruplex.

Helinandus vbi supra. Cum alia instrumēta desunt, ad emendicata suffragia recurramus, & per iusiurandum res expediatur; quod propriè probatio non est, sed locum probationis obtinet. Iudex autem nequaquam iuris quęstionem in iusiurandum dimittere debet, si aliter decidere eam potest. Religio autem iusiurandi id facit, vt hoc quod inter eos (qui rem in iusiurandum dimiserunt) actum est, præstito sacramento pro vero accipiatur, non solum pro eo, vel eius successoribus, qui iurauit; sed etiam contra eum, vel eius successores: nam sacramentum eis prodest vel obest, inter quos factum est, & eorum hæredibus.

Iusiurādum locū probationis obtinet quādo probatio deest.

Causa 22. q. 5. Cornelius Papa. Honestum esse videtur, vt qui in sanctis audet iurare, hoc ieiunus faciat, cum omni honestate & Dei timore; vt etiam pueri ante annos 14. non cogantur iurare. *Gratianus.* Præterea sunt quædā tempora quibus iurare prohibemur. Vnde in concil. Tol. apud Sācū Medardū habito, decreuit Sācta synodus, vt a Septuag. vsque ad octauam Paschæ, & ab Aduentu Domini vsque ad octauā Epiphaniæ, necnon etiā in ieiunijs quatuor temporum, & Letanijs maioribus, & in diebus Dominicis, & in diebus Rogationum, nisi de concordia & pacificatione, nullus supra sancta Euangelia iurare præsumat.

Olim iusiurandum non nisi quibusdam tēporibus & à ieiunis præstabatur.

Extra. 2. de iureiurando. Vrbanus tertius. Nullus Episcopus clericos suos, nisi forte quibus Ecclesiasticarum commissa fuerit dispensatio, sibi iurare compellat.

Innocen-

Innocentius 3. Abbati & Capitulo Castellionis. In c. etsi Christus. Licet debeatis esse viri perfecti, vt quantum potestis iuramenti vinculum euiteris; volentes indemnitati monasterij vestri prouidere, ne propter defectum testium sui iuris sustineat læsionem, præsenti vobis pagina indulgemus, quatenus vos, & monasterij vestri conuersi, possitis in causis eiusdem, deficientibus alijs testibus, pro ipso perhibere testimonium veritati.

Monachi in causa sui monasterij possunt iurare seu testari.

Gregor. 9. H. iudici. Iuramētum à te parti delatum, nisi iusta de causa non potuit recusari. Quamuis quod in iudicio à parte parti defertur, recusari possit licite, ac referri. Nec liceat conuentui, accusatione famosa referre huiusmodi iuramentum. Sanè si actor omnino in probatione defecerit, reus debet, etsi nihil præstiterit, obtinere. Præsumptionem vero facientem pro illo, reo deferri potest (ad ostendendam suam innocentiam) iuramentum, nisi iudex respectis personarum & causæ circunstantijs, illud actori videat deferendum.

Iudex potest vtrius partis iuramentum deferre.

De Exceptionibus contra testes.

CAP. LXVI.

Extra. 2. de excep. Cælestinus 3. Si crimina testium obijciuntur, de quibus non fuerant hactenus accusati, sed tantum per exceptionem opponūtur, probatio illorum criminum exhibenda est, antequā causa per sententiam terminetur; cum testes absque vlla infamia, vel suspicione manifesta, in ferendo testimonio requirantur. Cæterum si de criminibus ad solam exceptionem obiectis, testes conuicti fuerint vel confessi, pœna ordinaria mulctari non debent; cum accusatio in ipsos, secundum iuris ordinem non procedat. Sufficit ergo si à perhibendo testimonio repellantur, præsertim cū si crimen quod eis obijcitur, causam de qua agitur contingere non videtur.

Exceptio cōtra testes est prosequenda ante litem, vt si conuincantur, repellantur.

Inno. 3. Verum is qui excommunicato in locutione vel oratione scienter communicat, excommunicatum ipsum à sua possit accusatione repellere, cum ille cōmunionem huiusmodi replicet contra eum? Respon. quod ipse ab accusatione eius poterit remoueri, cum primus à communione fidelium sit exclusus, secūdus vero tantum sacramētorum participatione est remotus. *Idem.* Quoniam per dilatorias exceptiones malitiosè nonnunquam causarum terminus prorogatur, inquisitioni tuæ taliter respondendo decernimus, vt infra certum tempus à iudice assignandum, omnes dilatoriæ proponantur, ita quod si partes exinde aliquas vellent proponere, quas non fuerint protestati, nullatenus audiantur, nisi forte de nouo aliqua sibi competens orta fuerit, vel is qui voluerit proponere, fidem faciat iuramento, se postmodum ad illius notitiam peruenisse.

Dilatoriæ exceptiones sunt intra certū tempus omnes proferendæ: at exceptio falsitatis post sententiā obijci potest.

Idem in c. cum venerabilis. Delictum personæ in dānum Ecclesiæ redundare non debet; ac non solū ante sententiam, verum post obijci potest exceptio falsitatis: cum falsorum instrumentorum prætextu, lata sententia, vsque ad 20. annorum spatium, valeat retractari. *Honorius 3.* Si procurator V. probare poterit exceptionem quam proposuit, se scilicet in causā trahi vltra duas dietas, contra Constit. concilij generalis. Vos appellationem dicti V. legitimam decernentes, negotio supersedere curetis.

Gregor. 9. in cap. significauit. Prætextu excommunicationis oppositæ, à prosecutione appellationis non debet quis excludi: cum omnis legitima defensio, excommunicato in iudicio reseruetur. *Idem* exceptionem excommunicationis in dilatorijs proponendis, reus scienter omittens, in qualibet parte litis minime opponere prohibetur. quod est in hac exceptione specialiter obseruandum, ne quis in periculum animæ suæ excommunicato communicare cogatur, qui si eam omiserit, vt actor laboribus & sumptibus fatigetur, in expensis est legitimis condemnandus.

Exceptio excommunicationis potest in qualibet parte litis propon.

IDEM. Aduersario tuo per iudicem absoluto, quoniam tempore motæ litis rem petitam ab ipso, sine dolo desierat possidere; si eam modo possideat, tibi petenti denuo, rei iudicatæ exceptio non obsistit. *Idem.* Venerabilem fratrem nostrum Archiepiscopum Narbonensem, qui à iudicibus ex sufficienti grauamine ad apo. se. appellans, ad vos super appellatione sua literas nostras reportans, etsi ex causis alijs tēpore impetrati rescripti, vinculo excommunicationis fuerit astrictus, de quibus ibi mentio non habetur, ad prosequendam per easdem literas ap. prædictam decreuimus admittendum, quia nihil excommunicato appellare prodesset, si non posset appellationem prosequi, & super eam literas impetrare.

Excommunicatio opposita non impedit à prosecutione appellationis.

De diffinitione & proprietate exceptionis.

CAP. LXVII.

EX summa iuris. Exceptio est actionis exclusio. Sicut enim testibus reus impugnatur, sic exceptionibus actor repellitur. Exceptio tamen aliquādo largè & impropriè sumitur, pro omni defensione quæ reo competit, vel etiam pro replicatione quæ datur actori cōtra exceptionē rei. Aliquādo vero strictè & propriè, pro illa defensione quæ competit reo cōtra actionem in eum competentē, vt in prædicta diffinitione. Sic enim dicit textus quod *exceptio actorē excludit, replicatio reum*: contra replicationem solet dari triplicatio, contra triplicationem rursus quadruplicatio, sicque deinceps multiplicatio fit, dū aut reus aut actor obijcit. Et quod dixi exceptionem nec actori impropriè dari, verum est cum actor tantum habet probare: Secus vero cum vterque; quod est inuenire in casibus notatis supra *cap. de probationibus.*

Quid exceptio & quot modis capiatur.

Exceptio est in actorē, sicut replicatio in reum.

Præterea quādo ponitur species pro genere, vt præscriptio pro exceptione, opponuntur exceptiones à reis & eorum hæredibus. Item à fideiussoribus, nisi sint personales puta vt condemnetur quis, inquantum facere potest: non autem transit ab vno fideiussore in alium. Præterea notandum quod omnis exceptio sua vtitur æquitate. Nec illud omittendum, quod replicationes imitantur naturam actionum. Sicut enim in petitione principali, ambiguitas est contra actorē interpretanda, sic & in replicatione: licet secus in exceptione. Et eodem tempore tollitur replicatio quo actio, licet exceptio duret sine temporis præfinitione.

Replicationes imitantur naturam actionum.

De Speciebus exceptionis.

CAP. LXVIII.

EXceptionum aliæ sunt *peremptoriæ*, quæ semper agentibus obstant, & rem de qua agitur perimunt, qualis est de consanguinitate contra eum qui petit aliquam in vxorem, vel quod spoliatus quis renunciauit, vel quod seruus est illius à quo quid petit. Aliæ vero *dilatoriæ*, quæ scilicet quoad tempus nocent, & dilationem tribuunt. *Harum* autem alia *solutionis* est, & hæc duplex inuenitur, sc. ex pacto, puta si cōuenerit ne infra tempus competatur, vel ex lege. Alia vero *declinatoria iudicij*. Et hæc multiplex. Verbi gratia fori, vel etiam iudicis, quia infamis est, vel criminosus, aut suspectus. *Item* quod falsus est procurator, vel excommunicatus: vel etiam quod excōmunicatus est accusator, vel testis, aut tabellio, vel huiusmodi: vel quod tēpus est feriarum, vel quod in criminalibus frustra interuenit. *Item* non numeratæ pecuniæ, extēditur enim in 30. dies, & quandoque in biennium.

Variæ sunt exceptionis species.

Itē exceptionum aliæ sunt dolosę, vt Macedoniani, aliæ fauorabiles, vt Valeriani, aliç inductæ ad rigorem iuris obseruandum, vt Rei iudicatæ, obstāt enim obligationi naturali. Et idem dico in præscriptione, vel vsucapione qualibet. Natura nāque indultū est, ne quis cum aliena iactura locupletur. *Aliæ* vero propter causam à naturali æquitate non abhorrentem, vt

numeratæ

numeratæ pecuniæ, metus, & doli, & transactionis, & A ignorantiæ, vel ætatis, & militiæ, & huiusmodi. *Item* exceptionum aliæ sunt in rem, vt quæ competunt alicui, & his qui conueniuntur ex persona sua: Aliæ vero in personam, vt quæ non transeunt ad alium, sicut illa quam habet quis vt damnetur inquantum facere potest, & pacti personalis.

Peremptoriæ exceptiones quando opponendæ.

Perpetuæ ac peremptoriæ exceptiones opponūtur à reo antequam renunciatum sit, aut conclusum; non autē post. Fallit hoc in 7. casibus scilicet in filio fa. qui post sententiam habet exceptionem Macedoniani, & in muliere, quæ habet exceptionem Valeriani, & similiter in milite, & in donatore, qui condemnandus est inquantum facere potest, & habita ratione sui ne egeat. similiter in marito, & in fideiussore, qui habet B priuilegium vel exceptionem de cedenda sibi actione à creditore. Idem etiam in tutore.

De Sententia diffinitiua.

CAP. LXIX.

Quid sententia & quotuplex.

EX *summa iuris.* Finito cursu de processu iudiciorum, tanquam ad littus quoddam veniamus ad sententiam. *Est itaque Sententia diffinitio iudicialis, finē imponens controuersiæ;* terminat enim causam. Duæ tamen species sententiæ sunt, interlocutoria scilicet & diffinitiua. *Interlocutoria* est, qua non super principali, sed super alijs quæstionibus pronunciatur, stante quæstione principali; Puta super offerendo libello, vel teste recipiendo, siue repellendo; dilatione danda, vel C non danda. *Diffinitiua* est qua principalis quæstio diffinitur. Potest autem interlocutoriam reuocare iudex, siue sit ordinarius, siue delegatus. *Sententia* pronunciāda est in scriptis secundum leges, & hoc ab ipso iudice, non ab alio, nec etiam ab assessore. Hodie tamen Episcoporum sententia valet sine scriptura, consuetudine id approbante. Minores quoque causæ etiam à quocumque iudice sine scriptis iudicari possunt.

Sententia pronuncianda est in scriptis & quidem ab ipso iudice nisi in minoribus causis.

ITEM ferenda est sententia præmisso ordine iudiciario, scilicet litis contest. confessionibus, attestationibus, & allegationibus vtriusque partis auditis; alioquin non valet, ordine generali prætermisso. Si vero prætermittatur ordo specialis qui obseruatur in aliquibus causis, & non in omnibus, tenebit sententia, sed appellandum erit. Fallit hoc in quibusdam casi- D bus. Nam in inquisitione, prætermisso ordine generali, scilicet litis contest. tenet sententia lata, similiter & in alijs casibus notatis supra, *ca. de eo qui mittitur in possessionem.* Item & in notorio, in quo non requiritur iudiciarius ordo.

In quibus casibus possit omitti iudiciarius ordo.

Sententiæ effectus est, vt ei stetur, nisi fuerit appellatum; ipsaque lata pro actore, dat ei actionem in factum ad petendum rem illam super qua pro ipso sententiatum est. Si vero pro reo feratur absolutoria sententia, competit ei exceptio rei iudicatæ contra actorem, si iterum petat eum, vel alius nomine ipsius. Ille vero contra quem profertur sententia, non potest ab illa excipere, si ab eo petatur.

Quis sit sententiæ effectus, & quando executioni mādanda.

Est autem sententia executioni mādanda infra trimestre tempus, hoc verum est si lata sit in personalibus actionibus. Si vero in reali, statim restituenda est E res; vel si non possit statim, dandum est tempus reo quo possit restituere. In criminali quidem statim post 10. dies mandanda est executioni. *Annullatur* autem sententia per appellationem infra 10. dies, per supplicationem infra biennium. Item per in integrum restitutionem, vel per querelam falsi. In summa vero nota, quod sententia nulla est, si condemnationem vel absolutionem non continet, vel verba æquipollentia.

Quot modis annulletur sententia.

Extra. 2. de sen. & re iudi. Greg. Sententia contra leges canonesve prolata, licet non sit appellatione suspensa, non potest tamen ipso iure subsistere. Idem Iurgantium controuersias celeri sententia terminare & æquitati conuenit, & rigori. *Gregor. 9.* Duobus iudicibus vt accepimus diuersas sententias proferentibus, si ex iurisdictione ordinaria processerunt, tenet pro reo non pro actore sententia; nisi in causa fauorabili, puta matrimonio, libertate, dote, seu testamento; si pro ipso fuerit promulgata. Si vero ex delegata potestate, vtrinque pendet sententia ex arbitrio delegantis. Quod si ex compromisso, neutra debet habere vigorem.

Quid dicendum in casu quod duo iudices non concordant.

De Quadruplici sententia.

CAP. LXX.

Sententia quadruplex.

EX *summa iuris.* In summa vero nota, quod quadruplex est sententia. *Prima* diffinitionis: Et hæc subdiuiditur (vt dictum est) in interlocutoriam & diffinitiuam. Et diffinitiua quidem, si ex ordine iusta fuerit, licet non ex animo, vel ex causa, tenet tamen ipso iure. Econtra vero si iniusta sit ex ordine, licet ex animo & ex causa sit iusta, pro ipso iure nulla est. Igitur sententia diffinitiua iudiciarium ordinem requirit, nisi in casibus supra notatis. *Secunda* est sententia præceptionis, & hæc quocumque prædictorum modorum iniusta sit, tenet; dummodo præcipiatur tale quid, quod ad iurisdictionem vel effectum præcipientis pertineat, nec error exprimatur in sententia, nec certum sit esse contra Deum. Nam semper in dubijs, etiam superioribus, obediendum est. *Tertia* est sententia suspensionis, & hæc sine iudiciario ordine fertur de consuetudine. *Quarta* est excommunicationis, & hæc etiam ex animo iniusta, tenet; dummodo proferatur à iudice suo, & ante appellationem, nec exprimatur error. *Si vero* ex causa fuerit iniusta, quandoque tenet, quandoque non. Aut enim iudex fert sententiam simpliciter, dicens: Excommunico te, vel illum; & tunc tenet ex quacumque causa ita feratur. Aut cum adiectione causæ; & tunc aut est causa iusta; nec est dubium tunc quin teneat sentētia: Aut est iniusta, & tunc aut est notorium eam esse iniustam, & tunc non tenet, sicut nec diffinitiua: Verbi gratia si dico. Excommunico te quia credis in Deum: Aut non est notorium, & tunc tenet rationem dubij.

Diffinitiua, nisi seruato ordine iudiciario, nō tenet: licet causa sit iniusta, secus verò in præceptiua, & censura infictiua saltem suspensionis.

Quando valeat excommunicatio iniusta.

De Sententia excommunicationis.

CAP. LXXI.

Quid excommunicatio, & à quibus separet, quotuplexque sit.

EX *summa de pœnitentia.* Est autem excommunicatio, à communione Ecclesiæ separatio; & propter contumaciam fit, vel aliam manifestam offensam. Consistit autem hæc separatio in sacramentis & orationibus Ecclesiæ, in mensa corporali, in locutione communi, in salutatione. Sed excommunicationum alia minor, alia maior. *Maior est* quæ promulgatur in aliquos, vt cum dicitur, Excommunicamus Petrum, vel omnes vsurarios, hæc arcet à sacramentis Ecclesię, & communione fidelium, quæ est in tribus prædictis. *Minor* est, quæ contrahitur ex participatione cū illis qui sunt in maiori, hæc separat à perceptione sacramentorum, non à communione fidelium: non enim transit excommunicatio in tertiam personam, nec etiā in quosdam qui excipiuntur in decretis. De hac potest absoluere quilibet sacerdos: de priori tantum ille qui tulit, vel superior.

Quinā possunt absoluere à maiore & minore excommunicatione.

Item excommunicationum quædam est iusta quędam iniusta. Iusta est, quæ fit animo corripiendi, & propter culpam debitam, & iuris ordine seruato. Iniusta est in qua prædicta omittuntur. Habuit autem ortum excommunicatio ab Apostolo, qui excommunicauit Corinthum fornicarium, tradens eum Sathanæ, vt spiritus eius saluus fieret. Et etiam in veteri lege, ab illa maledictione quæ facta est super non obseruantibus legem. De hac autem plenius dicetur inferius.

Quid excommunicatio iusta & iniusta.

De

De timenda sententia temporis.

CAP. LXXII.

Causa. 11. quæst. 3. Quod sententia Episcopi, siue iusta, siue iniusta fuerit, timenda sit, Gregorius testatur dicens. *Sententia pastoris, siue iusta, siue iniusta fuerit, timenda est. Eadem quæstione tertia. Item Calixtus Papa.* Excommunicatos quoque à sacerdotibus nullus recipiat, ante vtriusque partis examinationem iustam, nec cum eis, aut oratione, aut cibo, aut potu, aut osculo communicet, nec Aue eis dicat: quia quicumque in his, vel alijs prohibitis, scienter excommunicatis communicauerit, iuxta Apostolorum institutionem, & ipse simili excommunicatione subiacebit.

Sententia excommunicationis iniusta est timenda, id est non superbe contemnenda, quamuis non sit obseruanda.

Item ex Concilio Carthaginensi. Quicumq; communicauerit, vel orauerit cum excommunicato, si laicus est, excōmunicetur: si clericus, deponatur.

Item ex decreto Honorij Papæ. Curæ sit omnibus Episcopis, excommunicatorum omnia nomina, tam vicinis Episcopis, quàm suis parochianis pariter indicare; eaque in celebri loco posita præ foribus Ecclesiæ, cunctis conuenientibus inculcare; quatenus in vtraque diligentia, excommunicatis vbique Ecclesiasticus aditus excludatur, & excommunicationis causa omnibus auferatur.

Nominatim excommunicati sunt publice in loco celebri declarandi.

Gratianus. Hoc de nominatim excommunicatis intelligitur. Excommunicationis enim pœnam dupliciter subimus, & dum reatum incurrimus, & dum sententia notamur.

Item Vrbanus. Quibus Episcopi non communicant, non communicetis, & quos eiecerint non recipiatis. Valde enim timenda est sententia Episcopi, licet iniustè liget. *Item ex Concil. Carthaginensi.* Clericus, qui Episcopi districtionem circa se putat iniustam, recurrat ad synodum.

Item Augustinus de verbis Domini, sermone 68. Omnis Christianus dilectissimi, qui à sacerdotibus excommunicatur, sathanæ traditur.

Idem super Ioannem. Nihil sic debet formidare Christianus, quàm separari à Corpore Christi. Qui enim separatur à Corpore Christi, non est membrum eius; si non est membrum eius, non vegetatur spiritu eius. *Quisquis autem*, inquit Apostolus, *spiritum Christi non habet, hic non est eius.*

Item Gelasius Papa. Quicumque intra anni spatium ciuiliter, siue publice, causam suam corā suis excommunicatoribus non egerint, ipsi sibi aditum audientiæ clausisse videantur. Quod si obstinato animo sine communione defuncti fuerint: Nos illorum causam, iuxta Beati Leonis prædecessoris nostri sententiam, diuino iudicio obseruantes, quibus viuis non communicauimus, nec mortuis communicare debemus.

Cum mortuis in excommunicatione ex obstinato animo, non est communicandum.

Item ex Concilio Hilerdensi. Qui iubente sacerdote de Ecclesia, pro qualicumque culpa ab Ecclesia exire contempserit, pro noxa contumeliæ, tardius recipiatur ad veniam.

Quòd non semper iniustæ sententiæ parendum sit.

CAP. LXXIII.

Gratianus ibidem. Præmissis auctoritatibus quibus iniustæ sententiæ vsque ad examinationem vtriusque partis parere iubemur, ita respondet: Grego. non dicit sententiam iniustè latam esse obseruandam, sed timendam: sic & Vrbanus. Timenda est ergo, idest non est ex superbia contemnenda, reliquæ verò auctoritates de excommunicatis loquuntur, qui vel vocati ad synodum venire contempserint, vel calliditatibus aduersantium occurrere nescientes, iniustam sententiam à iudice reportauerunt; vel qui neglectu suæ vitæ, sinistram de se opinionem nasci permittentes, sententiam in se exceperunt: hos siquidem solius excommunicationis sententia ferire licet.

Quando iniusta sententia parendū.

Vnde in Meldensi Concil. Nemo episcoporum, quemlibet sine certa & manifesta peccati causa, priuet communione Ecclesiastica, sub anathemate autem, sine conscientia Archiepiscopi aut Coepiscopi nullum præsumat ponere, nisi vnde canonica docet auctoritas: quia anathema est æternæ mortis damnatio, & non nisi pro mortali debet imponi crimine, & illis qui aliter non potuerunt corrigi.

Excommunicatio maior non nisi pro mortali crimine ponenda.

Item ex Conc. Aruern. Nullus sacerdotum, quenquam recta fide hominem, pro paruis & leuibus causis à communione suspendat, præter eas culpas pro quibus antiqui patres arceri ab Ecclesia iusserunt committentes.

Ex Concil. Triburien. Certum est pro his criminibus aliquem excommunicari debere, cum ad synodum canonicè vocatus, venire contemnit: aut si postquam illuc venerit, sacerdotalibus contemnit obedire præceptis; aut si ante finitam causæ suæ examinationem à synodo abire præsumit.

Gratianus. Quòd autem iniustæ sententiæ parendum non sit, multis auctoritatibus probatur. Quarum prima est illa. *Hiero. super Matth.* Quomodo sacerdos mundum leprosum non facit, si Episcopus vel presbyter non alligat eos qui nocentes sunt nec soluit innoxios, sed pro officio suo cum peccatorum varietates audierit, nescit qui ligandus sit, qui soluendus. *Item Gelasius Papa Orientalibus Episcopis de damnatione Dyoscori.* Cui illata est sententia, deponat errorem, & vacua est. Si iniusta est, tanto curare eam non debet, quanto apud Deum & eius Ecclesiam, neminem potest grauare iniqua sententia.

Sententia iniusta ex causa non est parendum.

Item. Ergo ea se non absolui desideret, qua se nullatenus prospicit obligatum. *August. de verbis Domini.* Cœpisti habere fratrem tuum tanquā Publicanum, ligas illum in terra, sed vt iuste alliges vide, nam iniusta vincula disrumpit iustitia.

Item Gregorius in Homel. 27. Ipse ligandi atque soluendi potestate priuat se, qui hanc pro suis voluntatibus, & non subditorū moribus, exercet, &c.

Item ex Concil. Carthag. 4. Irritam esse iniustam Episcoporum damnationem censemus, & idcirco à synodo retractandam.

Quando parendum sit iniustæ sententiæ.

CAP. LXXIIII.

Gratianus ibidem. Ad hoc respondendum est, quod sententia aliquando iniusta est ex animo proferentis, iusta vero ex ordine, & causa. Aliquando est iusta ex animo & ordine, sed non ex causa. Cum autem ex causa iniusta fuerit, aliquando nullum omnino in eo delictum est, quod sit damnatione dignum. Aliquando non est in eo illud super quod fertur, sed ex alio nominandus est. Ex animo iniusta sententia est, cum aliquis seruata integritate iudiciarij ordinis, in adulterum, vel quemlibet criminosum, non amore iustitiæ, sed liuore odij, vel pretio, aut fauore aduersariorum inductus, sententiam profert. Vnde Beda super epistolam Iacobi ait. *Ita enim vir iustitiam Dei non operatur, quia ille qui iratus in aliquem sententiam profert, etsi ille quantum ad se iustam reportet sententiam; iste tamen qui non amore iustitiæ, sed liuore odij in eum sententiam dedit, iustitiam Dei, in quem perturbatio non cadit, nō imitatur.* Item Gregor. *Qui rectè iudicat, & præmium remunerationis expectat, fraudem in Deum perpetrat; quia iustitiam quam gratis impertiri debuit, acceptione pecuniæ vendit. Bonis malè vtuntur, qui pro temporali lucro iustè iudicant, tales quippe ad veritatem, non iustitiæ defensio, sed amor præmij prouocat; quibus si spes nummi subtrahitur, confestim à iustitia confessione recedunt: acceptio nummorum præuaricatio veritatis est.*

Sententia iniusta ex solo animo ferentis, parendum est etiam iniusta ex ordine.

tus est. Vnde & pro iusto dicitur: Qui excutit manus suas ab omni munere. iste in excelsis habitat: Huic itaque sententiæ quæ non amore iustitiæ, sed ex alia qualibet causa fertur in quemquam, humiliter obediendum est.

Quid sententia iniusta ex ordine.

Item sententia est iniusta ex ordine, quando non seruato iudiciali ordine, quilibet pro culpa sua damnatur. Vnde Grego. scribit. Constantino Mediolanensi Episcopo. *Graue satis est & indecens, vt in re dubia, certa detur sententia.* Item Aug. in lib. de pœnitentia. *Quamuis vera sint quadam, tamen iudici non sunt credenda, nisi certis indicijs demonstrentur.* Item ex octauo synodo. *Non solum ille reus est, qui falsum de alio profert, sed is qui aurem cito criminibus præbet.* Cum itaque sententia ex ordine iniusta est, nec ab ea recedendum est; quia & antequam sententia daretur in eum pro qualitate sui reatus, ligatus apud Deum tenebatur. Contingit etiam aliquando, vt adulter sententiam pro sacrilegio reportet, cuius reatum in conscientia non habet, hæc sententia, etsi iniusta sit, quia non est in eo crimen super quo sententia prolata est, tamen ab eo reportata est: quia ex reatu adulterij, iamdiu apud Deum excommunicatus fuerat. Et in hoc casu intelligenda est illa auctoritas Grego. *Sententia pastoris &c.* Iustam sententiam vocat, quando crimen subest super quod fertur; Iniusta, quando illud non subest: quæ tamen timenda, vel seruanda est, quia ex alio aliquo iamdudum damnandus erat. Vnde cum præmisisset Gregor. vtrum iustè an iniustè obliget pastor, pastoris tamen sententia gregi timenda est; subsecutus adiecit, ne is qui subest, & cum iniustè forsitan ligatur, ipsam obligationis suę sententiam ex alia culpa mereatur. Pastor ergo vel indiscrete absoluere timeat, vel ligare. Is autem qui sub manu pastoris est, ligari timeat etiam iniuste, nec pastoris sui iudicium temere reprehendat; ne etsi iniuste ligatus, ex ipsa tumidæ reprehensionis superbia, culpa, quæ non erat, fiat.

Qui excommunicatur pro vno crimine, cũ non illius sed alterius similis sit reus, debet parere, quia excommunicatur apud Deum.

B

C

Quòd iniqua sententia sustinentem non lædit.

CAP. LXXV.

ALIQVANDO verò nullum subest crimen, & tamen vel odio iudicis, vel factione inimicorum, oppositam sibi sententiam in se damnationis excipit.

Vnde Gregor. ait. Quatuor modis humanum iudicium peruertitur. Timore, dum metu potestatis alicuius, loqui veritatem pertimescimus: Cupiditate, dum præmio alicuius, animum corrumpimus: Odio, dum contra quemlibet aduersarium molimur: Amore, dum amico vel propinquo contendimus auxilium præstare.

Iniqua sententia, seu sine causa lata solũ obest illi qui tulit.

D

Gratianus. Hæc autem sententia potius iudicem lædit, quam eum in quem temerè fertur.

Vnde August. ait. Illud plane non temere dixerim, quod si quisquam fidelium fuerit anathematizatus iniuste, ei potius oberit qui fecit, quàm qui hanc patitur iniuriam.

Item Aug. super Psalmum 102. ait. Qui iustus est, & iniuste maledicitur, præmium illi redditur.

E

Gratianus. Hic autem etsi (vt dictum est) non teneatur ligatus apud Deum, sententiæ tamen parere debet, ne ex superbia ligetur, qui prius ex puritate conscientiæ absolutus tenebatur. Idem est quando contra æquitatem sententia fertur; veluti quando subditi non possint cogi ad malum, scientes obedientiam non esse seruandam prælatis in rebus illicitis.

Semota superbia dum quis iniqua sententia damnatur, non tenetur parere, si iniquitas sit notoria.

Vnde Eutichianus Papa ait. Si quis Episcopus aut abbas, presbytero aut monacho suo iusserit missas hæreticis cantare; non licet, non enim expedit obedire eis.

Gratianus. Hoc ipsum & de seruis apud dominos, & de vxoribus apud viros, & de filijs apud patres, quòd in illis tantum debent dominis & parentibus esse subiecti, quæ contra Dei mandata non sunt. *Item Ambros.* Iulianus Imperator quamuis esset apostata, habuit tamen sub se Christianos milites, quibus cum dicebat, producite aciem pro defensione reipub. obediebant: cum autem diceret; producite arma in Christianos, tantum cognoscebant Imperatorem Cœli.

Gratianus. Cum ergo subditi excommunicantur, ideo quia ad malum cogi non possunt, tunc sententiæ non est obediendum; quia iuxta illud Gelasij. *Nec apud Deum, nec apud Dei Ecclesiam, quemquam grauat iniqua sententia.*

De appellationis remedio.

CAP. LXXVI.

AVCTOR. Quoniam autem vt superius dictum est, iniusta sententia per appellationem releuatur, de hac quoque tractandum est. *Est igitur appellatio à minori iudice ad maiorem prouocatio, iniquæ sententiæ querelam continens.* Vel aliter. *Appellatio est sententiæ à minori iudice latæ, per inuocationem maioris iudicis, prætextu iniquitatis, rescissio, vel extinctio.*

Quid appellatio.

Can. 2. q. 6. Eutichianus Papa. In sæcularibus, postquam legibus vocatus quis venerit, & in foro decertare cæpit, non licet ei ante peractam causam recedere; In Ecclesiasticis vero dicta causa recedere licet, si necesse fuerit; vel si se viderit prægrauari.

Sixtus Papa. Quoties Episcopi se à suis Prouincialibus vel à Metropolitano putauerint prægrauari, aut eos suspectos habuerint, mox Romanam appellent sedem, atque eis libere liceat ire.

Gratianus. Ab eis quoque ad quos prouocatum fuerit (sicut in Africano concil. legitur) vlterius prouocare non licet.

Ab ijs ad quos prouocatum fuerit non licet vlterius prouocare.

Imperator Iusti. scribit. Si quis in quacumque lite iterum prouocauerit, non licet ei tertia, in eadem lite, super ijsdem capitulis, prouocatione vti.

Ex summa iuris. In summa ergo nota, quòd potest appellari quoties opus fuerit. Quidam tamen dicunt, quod bis tantum in vno & eodem articulo potest. Et exponũt illud quoties, id est bis, vel quoties necesse fuerit, scilicet in diuersis articulis. Sed primum verius est. Item ab omni sententia potest appellari, pręterquam à sententia arbitri.

Ab omni sententia potest appellari præterquam à sententia arbitri.

Extra. 2. de appel. & re. Cœlestinus 3. Si quis iudex ita protulit sententiam: Nisi Sempronio infra 20. dies satisfeceris, te excommunicatum, vel suspensum, vel interdictum esse cognoscas: Ille in quem fertur sententia, medio tempore appellans, esto ad diem statutum minime satisfecerit, videtur nobis quòd huiusmodi sententiam, ap. obstaculum debeat impedire.

Innoc. 3. Quoties ad illos iudices vos euocari contingit, ad quorum præsentiam vobis periculosum est ire, libere poteritis appellare; etiamsi in literis commissionis Apo. fuerit remedium interclusum; nisi iudices vobis assignent locum idoneum, & securum.

Idem. Plus est ad sedem Apost. prouocare facto, quàm verbo. *Grego. ix.* Quoties clausula per quam tollitur App. remedium, in medio ponitur literarum, si sint plura negotia se minime contingentia, præmissa tantum complectitur: nisi forte in fine literarum, prædicta clausula iteretur. Item vna sententia pluribus condemnatis, si vnus solus ad app. beneficium conuolauit, illius victoria in re communi cęteris suffragatur, si communi iure iuuetur, Idemque negotium, & eadem causa defensionis existat.

Vnius prouocatio si vincat omnes fouet.

De his quibus, & à quibus appellare possit.

Cap. LXXVII.

In criminali quilibet potest pro condenato etiam inuito appellare.

EX *summa iuris*. Appellare possunt illi quorum interest. Item procurator negotiorum gestorum, tutor, & curator. In criminali vero causa, pro condemnato potest appellare quilibet, & illo inuito appellari debet (vt dictum est) à minore iudice ad maiorem. Si quis autem appellauerit ab æquali ad æqualem, vel etiam ad maiorem, sed extraneum, vt ab Episcopo ad Episcopum, vel ad alterius prouinciæ Archiepiscopum, appellatio tenet, errore non nocente, fietque prosecutio ad illum ad quem debuit appellari. Si verò ad minorem appellauerit, error ei nocebit, quia sententia transibit in rem iudicatam. Omnibus autem medijs intermissis appellari potest ad Papam. Delegato vero appellatur ad delegantem, nisi iurisdictio, id est vniuersitas causarum ei fuerit delegata; tunc enim appellabitur ad illum, ad quem à delegante appellaretur.

Discrimen inter iudicē ordinarium & arbitrarium.

Gratianus vbi supra. In Concil. Mileuitano legitur: *A iudicibus quos communis consensus elegerit, non liceat prouocare*; quod de arbitris intelligendum est. Iudicum enim alij sunt arbitrarij, alij ordinarij. Ordinarij vero sunt, qui ab Apostolico, vtpote ecclesiastici, vel ab Imperatore, vtpote sæculares legitimam potestatem accipiunt. Arbitrarij sunt, qui nullam potestatem habentes, cum consensu litigantium in iudices eliguntur, in quos compromittitur vt eorum sententiæ stetur. Horum alij sunt ordinarij & arbitrarij, & alij arbitrarij tantum. Ordinarij & arbitrarij sunt, qui legitimam potestatem habentes, ab eis eliguntur ad arbitrandum, qui non sunt suæ iurisdictioni suppositi. Ab his, etsi vt arbitrarij sedeant, & non vt ordinarij, priuilegio tamen ordinariæ dignitatis, prægrauatus aliquis appellare valebit. Arbitrarij tantum sunt, qui nullam legitimam potestatem acceperunt: à quibus appellare non licet, quia eis imputandum est quòd sibi tales elegerunt. Si vero sententia eorum à quibus appellatur, soluta fuerit per eum ad quem appellatum est, nihil eis oberit; nisi fortè vel inimicitia, vel pecunia deprauati, iniustam probantur tulisse sententiam.

Ab arbitro qui est etiam ordinarius resp. aliorū, appellare poterit.

De appellatione ad Papam.

Cap. LXXVIII.

Omnes possunt appellare ad sedem apostolicam.

ZEpherinus Papa. Ad Romanam Ecclesiam, ab omnibus, maximè tamen oppressis, est appellandum, & concurrendum quasi ad matrem, vt eius vberibus nutriantur, auctoritate defendantur, à suis oppressionibus releuentur.

Item Iulius Papa. Placuit, vt à quibuscumque Ecclesiasticis iudicibus, ad alios iudices Ecclesiasticos, vbi est maior auctoritas prouocatum fuerit, audientia non denegetur. *Idem.* Ideo huic sedi præfata priuilegia specialiter sunt concessa, tam de concilijs congregandis, & iudicijs ac restitutionibus Episcoporum, quàm & de summis Ecclesiarum negotijs, vt ab ea omnes oppressi, auxilium; & iniustè damnati, restitutionem resumant; & talia ab impijs non præsumantur absque vltione, nec exerceantur absque sua damnatione.

Idem Iulius Papa. Qui se scit alijs præpositum esse, non molestè ferat aliquem sibi esse prælatum. Ipsa namque Ecclesia quæ prima est, ita reliquis Ecclesijs vices suas credidit largiendas, vt in partem sint vocatæ solicitudines, non in plenitudinem potestatis. Vnde omnium appellantium ad Apostolicam sedem, Episcoporum iudicia, & cuncta maiorum negotia causarum, eidem sanctæ sedi seruata esse liquet.

Ecclesia Romana reliquas excedit in plenitudine potestatis.

Leo Papa. Nulli appellanti induciæ sunt negādæ. *Extra. 2. vbi supra. Alexand. 3.* Idem denique quod quæritis, si à ciuili iudice, ante iudicium vel post, ad nostram audientiam fuerit appellatum, an huiusmodi appellatio teneat? tenet quidem in his qui sunt nostræ temporali iurisdictioni subiecti, in alijs non. Et si de consuetudine Ecclesiæ teneat, secundum iuris rigorem credimus non tenere. Idem de appellationibus minimis interpositis volumus tenere te, quòd eis pro quacumque causa leui fiant, non minus est, quàm si pro maioribus fierent, deferendum.

Appellatio à iudice ciuili ad Papam non tenet.

De temporibus appellationis faciendæ, & prosequendæ.

Cap. LXXIX.

Leges nō admittunt appellationem ante sententiam, canones vero sic, nisi quod à correctione non liceat appellare.

EX *summa iuris*. Appellari quidem non potest secundum leges, nisi post sententiam. Secundum canones autem potest, & ante sententiam, & post: & ante lit. contest. & post, & in qualibet parte litis, nisi appellaretur à correctione; tunc enim, maxime ante lit. contest. non licet prouocare, quoniam à correctionibus inhibitum est appellare. Appellatio infra decem dies facienda est, etiam si sententia fuerit lata sub conditione; prosequenda est autem infra annum, vel si iusta causa interueniat, datur biennium ad prosecutionem: post illud itaque tempus, si sententia lata est, tuta manet. Si non est lata, procedetur contra appellantem, appellatione remota; nisi forsitan appellans appellationē prosequi non potuisset, vel si lis in consistorium principis inferenda sit, ac per principem stet quo minus appellationem recipiat, & causam examinet. Item si medio tempore fuerit à litigatoribus arbiter electus, & ita biennium transeat, etiam si causa non fuerit ibi terminata ex cursu biennij, non nocebit appellatori.

Tempus appellationis sunt quinque dies secūdum leges.

Gratianus vbi supra. Tempus appellationis est ante datam sententiam, vel post datam; quoties enim quis se grauari senserit, libere potest appellare. Post datam vero sententiam qui appellare voluerit, infra quinque dies appellet; & infra eosdem à quo prouocauit, dimissorias accipiat; & infra eosdem, ad quem appellauit iter arripiat. Vnde in Theodosianis legibus sic statutum legitur. Propter superfluam appellatorum licentiam, ne in retractandis, vel reuocandis sententijs, liberum habere arbitrium videantur, & tempora appellationis, & pœnæ constitutę sunt, vt quicumque apud iudicem qui causam eius audiuit appellare, & ad aliud iudicium prouocare voluerit, & infra quinque dies appellet, & in his quinque diebus ad iudicem ad quē prouocauit, sine aliqua dissimulatione perueniat. Et ipse dies in quo accepit literas, in his quinque diebus specialiter computetur, quod si longius intersit, exceptis quinque diebus, spatium dierum quo iter agi possit computetur.

Extra. 2. de appellationib. & re. Alex. 2. Sacri canones ante & post lit. contest. & in prolatione sententiæ, & post, singulis facultatem tribuunt appellandi. Leges autem sæculares appellationem (nisi in casibus) ante sententiam non admittunt. Si autem infra certum tempus lis decidēda committitur, extunc terminus incipit, cum iudices contingit literas recepisse. Si ante sententiam vel postea fuerit appellatum, appellantibus huiusmodi annus indulgetur, aut ex necessaria & euidēti causa, biennium; nisi fortè iudex à quo appellatum fuerit, secundum locorum distantiam & personarum, ac negotij qualitatem, tempus præcisius fuerit moderatus: infra quod, si is qui appellauerit causam app. non fuerit prosecutus, tenebit sententia, Si post sentētiam appellauerit, & à causa sua cecidisse videtur, nec amplius audietur super eo negotio appellans. Si vero à graua-

Qui non prosequitur appellationem ante annum tenetur stare sententiæ.

grauamine, & ante litis ingressum fuerit appellatum, huiusmodi audietur appellans: quoniam sacri canones, etiam extra iudicium passim appellare permittunt; nec solent huiusmodi dici appellationes, sed prouocationes ad causam. Si autem ante sententiam quis appellauerit, cogitur illius stare iudicio, ad quem noscitur appellasse. Præterea si raptor sit, vel violentus detentor alienæ rei, qui appellat: huiusmodi appellatio facta in iudicio, apud Ecclesiasticas personas solet audiri; nisi forte manifestus raptor, vel fornicator existat; sicut ille, quem absentem & irrequisitum Apostolus excommunicauit.

Qui ante sententiam appellat tenetur stare illius iudicio ad quem appellat.

De forma appellationis.

Cap. LXXX.

Causa 2. q. 6. *Martianus lib. 5. tit. de libellis dimissorijs.* Post appellationem interpositam, literę dandæ sunt ab eo à quo appellatum est, ad eum qui de appellatione cogniturus est, siue principem, siue quemlibet alium: quas literas, Dimissorias, siue Apostolos appellant. Sufficit autem petisse intra tempus dimissorias instanter & sæpius, & si non accipiat, ad ipsum contestetur. Nam instantiam petendi dimissorias, constitutiones desiderant. Æquum est igitur, si per eum steterit, qui debebat dare literas quo minus det ne hoc accipienti noceat.

Sufficit instanter petere dimissorias licet iudex non det.

Forma Apostolorum talis est. *Ego Hen. sanctæ Bononien. Ecclesiæ Episcopus, te presbyterum Rollandum, capellanum Ecclesiæ sancti Appollinaris, ad Apostolicam sedem quam appellasti, ab obseruatione mei iudicij dimitto.* Forma verò appellationis ante sententiam hæc est. *Ego Adelinus sanctæ Ro. Ecclesiæ minister, licet indignus; sentiens me pregrauari à domino Gualtero sanctæ Rauennatis Ecclesiæ Archiepiscopo, Romanam sedem appello, & Apostolos peto.* Si verò post datam sententiam appellare voluerit, hic erit ei modus appellandi. *Ego A. S. R. e. mi. licet indignus, contra sententiam Domini Gualteri sanctæ Rauennatis Ecclesiæ Archiepiscopi, iniustè in me latam pridie Kalend. Martij; anno Incarnationis Domini Millesimo Centesimo 5. feria 4.* Ro. se. appello, & Apostolos peto. Si autem vnus, vel duo pro pluribus appellare voluerint, sic appellabunt. *Nos G. & P. syndici, id est defensores Canonicorum S. R. E. sentientes nos pragrauari contra sententiam &c. Romanam sedem appellamus, & Apostolos postulamus.* Huiuscemodi appellationes in scriptis fieri debent, ad iudicium autem alterius fidei, catholico non licet appellare.

Forma Apostolorum seu dimissoriarum & etiam appellationis.

Appellatio debet fieri in scriptis & ad iudicem catholicum.

Extra. 2. de appellationibus & re. Alexan. 3. Licet prædictus presbyter ex simplicitate forte verbum appellandi non expressit, quia tamen postquam se & sua nostræ protectioni subiecerat; non debuit sine causæ cognitione, aliqua sententia condemnari: Manda. quat. si ita tibi constiterit, sententiam quam præfatus Episcopus in eundem tulit, denuncies non tenere. *Grego.* Si iustus metus, quo minus appellaueris te excusat, ad ap. beneficium reputaris conuolasse, dummodo infra tempus, quo licite prouocatur, coram iudice à quo appellasse volueras, vel si habere ipsius copiam nequiueris, in præsentia bonorũ virorum, attestatione super hoc proposita, causas appellationis duxeris exprimendas.

Quis censendus virtualiter appellasse.

De prosecutione eiusdem.

Cap. LXXXI.

Alexander 3. Illos autem qui appellant à præsentia tua, cogere debes infra tẽpus conueniens ap. interpositam prosequi, aut iudicio tuo ap. te. parere. *Idem.* De his qui iuramentũ præstant, quòd Ecclesiæ stabunt iudicio, & postea appellant, id tua solicitudo prouideat, vt eos seruare quod iurant, vel infra 40. dies post ap. interpositam, iter arripere ad ipsam prosequendam compellas.

Potest appellans compelli intra 40. dies iter arripere ad appellationem prosequendã.

Greg. ix. Interposita appellatione ex causa probabili, non sufficit appellanti probare quòd ex causa huiusmodi prouocauerit, si eam non doceat esse veram; nisi hoc se offerens probaturum, non fuisset admissus. Eidem quoque permittitur, si non recipiatur app. eius à iudice, nec ab aduersario approbetur, super prosecutione appellationis per procuratorem, ad impetrandum & contradicendum constitutum, literas impetrare; licet pars altera per se, vel per procuratorem idoneum, super hoc iudicium apud se. ap. recipere sit parata.

Ille denique qui vocem ap. emisit, cuius nondum est alij cognitio delegata ad petitionem eiusdem, ad eum à quo prouocauit de iure remittitur, contradictione partis alterius non obstante. Est tamen in legitimis expensis, aduersario, quas eum propter hoc fecisse constiterit, condemnandus. Sane parato aliquo probare grauamen propter quod duxerat appellandum, parte aduersa se contumaciter absentante, potest super hoc, lit. non contest. procedi, licet nondum litis contestatio facta fuerat in ipso ap. articulo, vel negotio principali: quia cum in hoc casu iniquitas prioris iudicis principaliter arguatur, non est rigor iuris, ex quo sequi posset causæ prolixitas, requirendus.

Causa 2. q. 6. c. si autem. Cum autem in capitali causa, vel status, interpellatum fuerit; non per procuratores, sed per seipsos appellantes, causam suam agere oportet. *Item in c. si quando.* Si vero is qui appellau t, pœnitentia ductus ab appellatione desistere voluerit, non prohibetur.

Qui appellauit potest desistere si velit.

Iterum de eodem.

Cap. LXXXII.

Extra. 2. vbi supra. *Innoc. 3. in c. sæpe contingit.* Licet in Lateranensi concil. fuerit constitutum, vt si eo qui appellatus fuerit veniente, qui appellauit venire neglexerit; competentem illi recompensationem faciat expensarum: quia tamen propter hoc quæstiones nihilominus prorogantur, statuimus vt si huiusmodi appellatio, vel à iudice recepta, vel à parte fuerit approbata, post terminum ap. præfixum, edicti peremptorij vires obtineat, ita vt extunc in absentem perinde procedatur, ac si peremptorie vocatus ad iudicium extitisset. Quicquid autem contra citationem peremptoriam posset ab absente proponi, aduersus ap. huiusmodi valeat allegari. Si quis autem terminum appellationis præueniens, tacita veritate literas impetrauit, & careat impetratis, & pœnam contumaciæ non euadat.

Pœna appellantis intra præfixum terminũ non comparentis.

Idem. Licet igitur appellanti legitima sententia indulgeatur annus à lege, aut ex iusta causa biennium, ad ap. interpositam prosequendam; quia tamen huiusmodi terminus potest restringi, non solum à prouocante, verumetiam à iudice à cuius sententia prouocatur, cum ideo sit constitutum, non vt terminus ipse præueniri non possit, sed ne valeat prorogari: Credimus distinguendum in quo casu literæ impetrentur, & quidẽ quoniam certus terminus ab appellante vel iudice pręfigitur appellationi prosequendæ, si eo tacito appellatus literas impetrauit, huiusmodi literæ tãquam tacita veritate surreptæ, obtinere non debent aliquam firmitatem. Si vero non sit aliquis terminus à iudice vel appellante præfixus, pars appellata infra terminum constitutum à lege, dummodo nimium non præcurrat, vt appellantem in commissione impetranda supplantet, commissionis literas poterit impetrare, quarũ auctoritate in appellationis causa legitime procedatur. Ita quòd si appellans voluerit in causa ap. procedere, oportebit eũ agere sub iudice sic obtẽto,

Terminus appellationi prosequendæ est à iudice præfigendus modo annũ non excedat.

nisi possit eum legitime recusare. Quod si agere noluerit appellatus, potest nihilominus prosequi causam ipsam, maximè si sentiat sibi ex dilatione imminere grauamen: Superior quoque iudex, sibi si viderit ex dilatione periculum imminere, potest & debet, neutro prosequente appell. occurrere, vt periculum euitetur.

Propter contumaciam non comparente poterũt iudices negotium desinire.

Idem. Cum sit lis super eodem coram iudicibus primis legitime contestata, poterunt iudices delegati, eo qui conuenitur se per contumaciam absentante, cum eis de meritis causæ liquebit, sibi commissum negotium diffinire.

Idem in concil. generali. Vt debitus honor deferatur iudicibus, & litigatoribus consulatur super laboribus & expensis; statuimus, vt si quis coram idoneo iudice conuenerit aduersarium, ille ante sententiam ad superiorem iudicem absque rationabili causa non prouocet, sed coram illo suam iustitiam prosequatur, non obstante quòd dicat quòd ad superiorem iudicem destinauerit nuncium, aut literas impetrauerit ab eodem, priusquam delegato fuerint assignatæ. Cum autem ex rationabili causa putauerit appellandum, coram eodem iudice causa probabili appellationis exposita, tali videlicet, quæ si foret probata deberet legitima reputari, superior de ap. cognoscat, & si minus rationabiliter appellasse constiterit, illum ad inferiorem remittat, & in expensis alteri parti condemnet, alioquin ipse procedet saluis constitutionibus, de maioribus causis ad sedem Apostolicam deferendis.

Qui appellat sine causa rationabili, remittendus est ad primũ iudicem, & in expensis condemnandus.

De Officio appellationis & appellati.

CAP. LXXXIII.

Iudices tenentur appellationem suscipere &c.

CAVSA 2. q. 6. c. *si quando causa.* Iudicibus autem non solum suscipiendæ appellationis necessitas videtur imposita, verumetiam 30. dierum spatia ex die sententiæ diffinita sunt, intra quæ gesta, vna cum relatione, litigatoribus conuenit præstari. Similiter arbiter appellationem suscipere, & relationem dare compellitur, si delegatus fuerit. Litigatoribus vero copia est, etiam non conscriptis libellis, illico voce appellare, cum res iudicata poposcerit, tam in ciuilibus, quàm in criminalibus causis. Ab eo autem qui de appellatione cognoscit, non potest recursus fieri ad iudicem à quo fuerit prouocatum.

Gratianus. Hæc omnia in 6. li. Cod. inuenies, tit. de appellationibus, & consultationibus. *Item.* Queritur autem de eo à quo appellatur, an sit euocandus in testimonium apud eum ad quem appellatur super negotio cuius cognitionem susceperit? De hoc ita statutum est in Conc. Carthag. 5. Non liceat clericũ in iudicium ad testimonium deuocari eum qui præses vel cognitor fuerit; & nulla ad testimonium dicendum persona Ecclesiastici cuiuslibet pulsetur. *Leo Papa c. qui scit.* Cæterum si quis causa frustratoriæ dilationis appellauerit à iudice ad quem prouocatum fuerit, condemnabitur.

Quodnam officium appellantis & appellati.

Ex summa iuris. Officium igitur eius qui appellat est petere Apostolos, eius à quo appellatur est dare dimissorias, quas etiam non petenti dare debet. Item mittere debet ad eum ad quẽ appellatur, attestationes, allegationes, & alia, quæ coram eo sunt acta. Officium autem illius ad quem appellatur, est omnibus diligenter examinatis, appellationem iustam, vel iniustam pronunciare.

Extra. 2. vbi supra. Innocen. 3. Ad officium eius qui de ap. cogniturus est, pertinet prudenter corrigere, quæ contra ipsam inuenit attentata. Si tamen notorium existeret quòd mandatum Episcopi indiscretum erat, vel frustratorium, cui non tenebatur subditus obedire, ac per consequentiam liqueat euidenter subditum legitime prouocasse, potest archiepiscopus auctoritate metropolitica declarare, subditum irrationabiliter anathematis mucrone percussum. Cum autem excommunicatus qui appellauerat iuxta prædictam formam, coram archiepiscopo deponit contra episcopum quæstionem, Metropol. ad cognoscendum de causa potest interponere partes suas; cum ille appellationis prosecutionem renunciare tacito videatur, sed si vel verbo, vel facto, appellationem se velle prosequi protestatur, non est, tanquam aduersa petens, & sibi contrarius, audiendus. *Idem.* Plus est Romanum Pont. ad se aliquod euocare negotium, quam aliquem ad eum super aliquo negotio prouocare. *Nota.*

De effectu appellationis.

CAP. LXXXIIII.

Effectus appellationis est vt omnia sint in statu quo fuerint tempore appellationis.

EX *summa iuris.* Effectus appellationis est, vt omnia sint in eodem statu, in quo fuerunt tempore appellationis factæ, nisi ille qui appellat aduersarij sui deferat appellationi. Idem quoque puto, si appellans contra sententiam propriam conuenit, ita procedendo ac si non appellasset.

Gratianus vbi supra. Dum ergo litigantes Romanam appellauerint sedem, aut ab ea se audiri poposcerint, nullus eos aut excommunicare, aut eorum sedes surripere, aut eorum res auferre, aut aliquam vim eis inferre præsumat, antequam amborum causa Roma. Pont. auctoritate finiatur. Quòd si aliter à quoquam præsumptum fuerit nihil erit, sed viribus carebit.

Excessus appellantium possunt nihilominus puniri.

Extra. 2. Alexan. 3. Idem præterea de his qui ad apo. se. appellant, & postea grauia committentes, se dum conueniuntur appellatione tuentur, duximus respondendum; quod eos appellatio non debet in sua iniquitate tueri, quominus eorum excessus cen. Eccl. puniatur. *Idem.* Cum aliquis super aliqua causa appellat, licet pro illa appellatione non minus teneatur in alijs super quibus appellatum non est respondere: Iudex tamen à quo appellatur (quia illi suspectus omnino est) non debet eum ad respondendum super alijs compellere, nisi pro crimine adeo graui & manifesto, quo ipso actu merito sit condemnandus.

Idem Cantuar. Archiepiscopo. Qua fronte nos consulere valeas non videmus, cum videaris ordinem iuris peruertere. Iam enim non in Ecclesia, sicut est canonicum & honestum; non etiam in palatio, sed non in camera tua, sed in camera regis, contra debitum iuris, & Pontificalis officij dignitatem, Episcoporum electionem diceris confirmare. Sanè si quis pro contumacia, vel alia causa qualibet, interdicto, vel excommunicatione tenetur astrictus, & offert se ad iustitiam de his pro quibus sententiam ipsam exceperit, iudex eum ne in excommunicatione decedat, absoluere poterit; etiamsi pars aduersa ne absoluatur, app. obstaculum interponat: Ab ipso tamen ante absolutionem, sufficienti cautione suscepta, quòd vel in præsentia Roman. Pont. ad cuius audientiam appellatur, si maluerit aduersarius; vel coram iudice cui causam delegauerit, iuris pareat æquitati. De his etiam qui conqueruntur se irrationabiliter excommunicationi vel interdicto suppositos, Illud idem dicimus; etsi hi qui huiusmodi sententiam protulerint, ad Se. Apost. duxerint appellandum.

Appellatio aduersæ partis non impedit quominus excommunicatus possit absolui præstita cautione.

Innoc. 3. Quia multoties quis ad tempus, per ap. legitimam, à iudicis sui, quo ad aliquem certum articulum, eximitur potestate: Consuluisti autem nos, verum si quis excommunicationis sententia innodatus, ante denunciationem ipsius, ab ea tanquam minus rationabiliter promulgata, in eo casu in quo ante sententiam appellatio vires obtinuisset, curauerit prouocare, eo quod per ap. interpositam excommunicantis videtur iurisdictio dormitasse, ipse denunciare possit eundem, & ad tempus

Appellatio non impedit excommunicationis latæ denuntiationem.

Ecclesiasticis beneficijs spoliare? Nos itaque respondemus, quòd cum executionem excommunicatio secum trahat, & excommunicatus per denunciationem amplius non ligetur, ipsum excõmunicatum denunciare potes, vt ab alijs euitetur, & illi prouentus Ecclesiastici merito subtrahantur, cui Ecclesiæ communio denegatur. *Gregor. ix.* Vna sententia pluribus condemnatis, si vnus solus ad appellationis beneficium conuolauit, illius victoria in re communi cæteris suffragatur, si communi iure iuuetur; idemqúe negotium, & eadem causa defensionis existat. *Require supra tit. de appellationis remedio.*

De appellationibus friuolis, & non necessarijs.

Cap. LXXXV.

Casus in quibus appellatio non est necessaria.

CAVSA 2. q. 6. Est autem quando appellationem interponi non est necesse. Sentẽtia namque extra solitum ordinem iudiciorum à præside prolata, auctoritatem rei iudicatæ non obtinet. Item si sententia lata fuerit circa prius iudicata, à quibus prouocatum non est, sententiæ auctoritatem non obtinebit, & ideo ab eo appellari non est necesse. Item si sententia contra ius scriptum feratur. Si verò contra litigatoris sententiam dicatur, ad prouocationis remedium oportet confugere. Item si plures iudices dati fuerint, & vnus tantum ex his pronunciasse proponitur, non videtur appellandi necessitas fuisse; cum sententia firmitatem iuris non teneat. Item quod citra ius gestum videtur, firmitatem non tenet, & sine appellatione potest rescindi. Venales quoque sententias, quæ in mercede à corruptis iudicibus proferuntur, & circa interpositæ prouocationis auxilium, infirmas esse decretum est.

Quorum ap[pel]lationes non possunt recipi.

Sunt etiam quorum appellationes non recipiuntur. Non enim potest recipi eius appellatio, qui per contumaciam absens, cum ad agendam causam, negotio prius summatim perscrutato, vocatus esset condemnatus est. Nullus enim homicidarum, veneficorum, maleficorum, adulterorum; itemque eorum qui manifestam violentiam commiserunt, argumentis conuictus, testibus superatus, voce etiam propria vitium scelusque confessus, audiatur appellans, & hoc in notorijs. In occultis autem, si testibus productis, instrumentis prolatis, alijsque argumentis præstitis, sententia contra eum lata sit, & ipse qui condemnatus est, aut minimè voce sua confessus sit, aut fortitudine tormentorum territus, contra se aliquid dixerit, prouocandi licentia ei non denegetur. Item: Quicumque non confidentia iustæ causæ, sed causa differendæ moræ, ne contra eum sententia proferatur, appellauerit, vel si de facto suo confessus, ne abijciatur, appellare voluerit, huiusmodi appellationes non recipiantur. Extra 2. de appellationibus, & recu.

Religiosi non obstante appellatione sunt iuxta præscriptum regulæ puniendi.

Alexan. 3. c. ad nostram. Quia remedium appel. non ideo est inuentum, vt alicui à religionis & ordinis obseruantia exorbitanti, debeat in sua nequitia patrocinium exhibere; Mandamus quatenus quando si quis subiectorum tuorum ad remedium appellationis conuolauerit, non ideo minus eum iuxta tenorem mandati quod in prædicta regula continetur, & institutione ordinis, corrigas & castiges.

In notorijs delictis non est appellationi defe[ndendum], nec quando appellatio sit ab omni grauamine.

Idem vbi supra cap. consuluit. Si aliqui, quos manifestum sit & notorium, vxorem alterius detinere, aut iniecisse manus violentas in clericum, appellauerit, eorum ap. non est aliquatenus deferendum.

Idem. Si generaliter app. quis interponat ab omni grauamine quod sibi posset contingere, huiusmodi app. tenere non debet. Si verò ab aliquo iudice, super omni grauamine quod in vna causa sibi possit inferri, quamquam generalis appell. fuerit interposita, appellationi tamen eius, ab eodem iudice est deferendum.

Cælestinus tertius. An sit deferendum app. illius, quem aduersarius de expoliatione, post appellationem legitime interpositam sibi facta, paratus est in continenti conuincere? Respon. quòd cum in eo puniendus sit in quo deliquit, qui appellationi deferre neglexerit, se beneficio reddidit appellationis indignum.

Nota.

Honorius tertius. Cum omisso diœcesano Episcopo, fuisset ad Archiepiscopum appellatum, ad quem gradatim fuerat appellandum; in causa ipsa de iure procedere non debebat.

De Casibus in quibus appellare prohibetur.

Cap. LXXXVI.

EX *summa iuris.* Inhibetur etiam appellatio in quibusdam cásibus, qui notantur his versibus.

Appellare vetant scelus, excellentia, pacta:
Contemptus, minima res, interdictio facta:
Arbitrium, res quæ perit, est si longius acta.

In quibus casibus non liceat appellare.

Scelus quidem, quoniam propter delicta notoria non potest quis appellare. *Excellentia* verò, quoniam à Papa non appellatur, cum superior illo non inueniatur. *Papa* quoque, quia si paciscantur partes ne appellent, appellare non poterunt. *Contemptus* autem, id est contumacia, quia contumax appellans non auditur, nisi fortè veniret adhuc iudice pro tribunali sedente, vel nisi esset contumax in non exhibendo. Minima vero res, quia non appellatur si citra 40. solidos consistat summa super qua litigatur. *Interdictio facta*, quia quando à Papa inhibetur appellatio, non appellatur nisi à manifesto grauamine; tunc enim deferendum est appellationi: Si verò appelletur ab occulto grauamine, Iudex non defert ei. Sed superior si inuenerit appellationem à grauamine interpositam, retractabit ipsam, & quæ postea facta sunt: Arbitrium autem, quoniam ab arbitro non appellatur. Opponitur tamen exceptio doli, quæ vicem obtinet appellationis. Verbi gratia; Si arbiter inimicus meus efficiatur, & denunciem illi ne pronunciet, & ipse nihilominus pronunciat, illius sententiæ non parebo: Et si pœna petatur, opponam exceptionem doli. Res autem quæ perit, quia si res ex dilatione detrimentum patiatur, non appellatur. Verbi gratia; Si appelletur, ne corpus defuncti sepulturæ tradatur. *Est si longius acta i.* si non appelletur intra 10. dies.

Licet Episcopis à Metropolitano appellantibus libere Romam ire.

Can. 2. q. 6. Sixtus Papa. Quoties episcopi se à suis comprouincialibus vt à Metropolitano putauerint prægrauari, aut eos suspectos habuerint, mox Romanam appellent sedem, atque eis libere liceat ire. Et dum prædictam Romanam Ecclesiam appellauerint, aut ab ea se audiri poposcerint, nullus eos aut excommunicare, aut eorum ædes surripere, aut res eorum auferre, aut aliquam eis vim inferre præsumat, antequam eorum causa, Romani Pontificis auctoritate terminetur, quod si aliter à quoquam præsumptum fuerit, nihil erit, sed viribus carebit.

Religiosi non debent appellare.

Extra. 2. de appellationibus & re. Alexand. 3. in concil. Statuimus, vt nec prælati, nisi canonica commonitione præmissa, suspensionis, vel excommunicationis sententiam proferant in subditos, nisi fortè talis sit culpa, quæ suo genere, suspensionis, vel excommunicationis pœnam inducat: nec subiecti contra disciplinam Ecclesiasticam in vocem appellationis prorumpant, præcipuè verò hoc in religiosis volumus obseruari, ne si religiosi pro aliquo excessu fuerint corrigendi, contra regularem prælati sui & capituli disciplinam appellare præsumant; sed deuotè & humiliter suscipiant, quod pro salute sua fuerit eisdem iniunctum.

Idem. Peruenit ad nos: quòd cum M. tuæ Eccle-

siæ canonicus, vt in ea residentiam faceret monuisses, in appellationem prorupit. *& infra.* Cum autem frustratoriæ dilationis causa videatur dictus canonicus appellasse: Mandamus quatenus eum studiosè moneas, vt in eadem Ecclesia residentiam faciat, vel infra terminum appel. suam prosecutus, iter ad nos arripiat veniendi. Interim verò alicui honestæ personæ vices eius in Ecclesia prætaxata committas, & ei de beneficijs illius assignes, vnde possit congruè sustentari. Quod si præfatus M. alterum ipsorum adimplere neglexerit, tu præbenda sua priues eundem, & eam alij idoneæ personæ concedas.

Abbates infames debent prælationi cedere, nec appellare licet.

Idem. Abbates qui de aliqua publica infamia respersi ac conuicti, & deinde in communi capit. commoniti, prælationi cedere noluerint, appellandi non habeant facultatem.

Quando appellare liceat, etiam appellatione remota.

Cap. LXXXVII.

EX *summa iuris.* Appellari verò potest etiam appellatione remota, quando iudex suspectus, allegatur, nec recusatio admittitur. Item quando primum peremptorium statuitur. Item quando certum imprimi libello postulatur, nec conceditur. Item cum ante causæ principalis ingressum, restitutio denegatur. Item cum locus incongruus ad litigandum statuitur. Item cum appellans ante citationem, iter arripuerit ad sedem Apost. Item quando iudex alij vices suas committit, cum non possit committere re. ap. Item quando iudex recusat admittere probationem per falsi suggestione. Item cum appellatio inhibita est vsque ad diffinitiuam sententiam tantum. Item cum iudex delegatus, inuito ordinario, vult clericum minus idoneum in Ecclesia instituere. Item cum iudex rationabiles exceptiones non vult admittere, & huiusmodi.

Varij sunt casus in quibus licet appellare etiam appellatione remota.

Extra. 2. de appellationibus & re. Quoties clausula, per quam tollitur ap. remedium, in medium ponitur literarum, si sint plura negotia se minimè contingentia, præmissa tantum complectitur, nisi fortè in fine literarum prædicta clausula iteretur.

De sententia confirmatione.

Cap. LXXXVIII.

EX *summa iuris.* Quoniam autem sententiæ frequenter à iudice qui de appellatione cognoscit confirmari solent, de confirmatione quoque tractandum est. *Confirmatio est iuris prius habiti corroboratio.* Item confirmare, est alicuius facto vel iuri firmitatem præstare. Fit autem pluribus modis. Aliquando quidem à iure, scilicet ex cursu temporis, vt si à sententia non fuerit infra decem dies appellatum. Aliquando verò à iudice, scilicet per sententiam, vel priuilegium. Aliquando verò iureiurando; vt si minor alienet rem suam, & iuret se non venire contra, non poterit restitutionem petere. Similiter autem confirmatur sententia decreto. Fit autem confirmatio à superiori persona, puta Papa. Vel Episcopus aliquando confirmat aliquem contractum, vel beneficium aliquod, vel electionem alicuius, vel sententiam ab inferiori latam. Confirmari quidem possunt ea quæ iuste & pacifice possidentur, & ea quæ minus legitimè processerunt. Res autem litigiosa confirmari non potest.

Quid confirmatio & quot modis fiat.

Res litigiosa non potest confirmari.

Effectus confirmationis est, vt ex quo res tibi fuerit à superiori confirmata, non licet alicui sine mandato Papæ de ipsa contra confirmationem iudicare, nisi confirmatio per mendacium esset impetrata. Nam si dixi me canonicè possidere, & sic obtinui confirmationem, poterit mihi moueri quæstio super illo beneficio. Vnde si dicatur me non canonicè possidere, poterit de hoc iudex cognoscere: hoc enim probato, per consequentiam probabitur me per falsi suggestionem habuisse confirmationem, & ita non valebit mihi. Si verò vitiosam habui institutionem, & hoc dixi Papæ, ipseque nihilominus confirmauit, eius confirmatio quod deerat institutioni supplebit, vnde iudex inferior de hoc cognoscere non poterit.

Effectus confirmationis est vt non liceat iudici inferiori contra iudicare.

Quæritur autem si sententiam ab Episcopo confirmet Papa, possit idem Episcopus qui tulit illam, absoluere ab ea. Videtur quidem quòd non possit, quoniam omnia illa nostra facimus, quibus auctoritatem nostram impartimur, & sic illa sententia confirmata à Papa, perinde habetur ac si esset ab eo lata: vnde non videtur inferior iudex ab illa posse absoluere: contrarium tamen verum est. Si verò quæratur cur non expirat confirmatio morte mandatoris, sicut rescriptum, vel mandatum: Hæc potest esse ratio, quia confirmatio statim sortitur effectum suum, vnde statim confirmatur; mandatum verò semper spectat ad futurum. *Extra, de confirmatione vtili. lib. 2. Alexand. 3.* Si iustus metus quo minus appellaris te excusat, ad appell. beneficium reputaris conuolasse, dummodo infra tempus quo licitè prouocatur, coram iudice à quo appellasse volueras, vel si habere ipsius copiam nequiueris, in præsentia bonorum virorum attestatione super hoc proposita, causas appellationis duxeris exprimendas. *Idem.* De confirmationibus autem Rom. Pont. te volumus tenere, quòd contra illas, nisi nouum apo. se. procedat mandatum, aut certum sit quòd sint per falsi suggestionem elicitæ, non est aliquatenus iudicandum.

A censura per Papam confirmata potest qui tulit absoluere.

Contra confirmationem Papæ sine falsitate obtenta non licet iudicare.

De re iudicata.

Cap. LXXXIX.

EX *summa iuris.* Res iudicata pro veritate accipitur, & tenet, etiamsi lata sit contra ius litigatoris, dummodo non sit lata contra ius scriptum (tunc enim non teneret:) neque verò prætextu instrumentorum vel testium postea repertorum retractatur: sed fallit hoc in causa matrimoniali.

Res iudicata pro veritate accipitur, nec quouis prætextu retractatur, demptà causa matrimoniali.

Extra. 2. de senten. & re iudi. Alex. 3. Cum autem aliquibus est adiudicata possessio, non sufficit dare pignora, nisi corporali possessione lætentur.

Innoc. 3. Constantino Episcopo. Cum post decem dierum spatium, sententia in auctoritatem rei transeat iudicatæ, qui ad prouocationis subsidium infra id tempus non recurrit, appellandi sibi aditum denegauit, cum per hoc videatur per interpretationem iuris latæ sententiæ paruisse; præsertim vbi causa non redditur appellandi. Sed nec executionem ipsius sententiæ ideo conuenit retardari, licet ad hoc agendum quadrimestre tempus regulariter sit statutum; quia id arctari potest nonnunquam à sedenti in medio, & etiam prorogari: & qui ab initio sponte recipit terminum breuiorem, sibi imputare potest & debet, cum ex hoc videatur amplius beneficium contempsisse: vnde talis non audietur appellans, nisi fortè aduersus eum modus executionis canonicus excedatur.

Post 10. dies sententia transit in rē iudicatam.

De sententia executione.

Cap. XC.

EX *summa iuris.* Fiat autem executio sententiæ in rebus condemnati: Primo in mobilibus si inueniantur; si non inueniantur in immobilibus. Tertio si illa non sufficiant, peruenitur ad debitores condemnati, contra quem iudex exequitur. Et nota, quòd ista bona omnia pignori capiuntur auctoritate iudicis, & venduntur bona fide infra tempus à iudice statuendum; & hoc habet locum in personali. Si autem agatur reali actione, statim fit

Modus exequendi sententiam.

A executio sententiæ, si non appellatur: & hoc si res statim restitui potest. Si forte non possit statim restitui, datur condemnato tempus à iudice, infra quod restituat rem, & interim dat condemnatus bonos fideiussores de pręstanda æstimatione, si rem non restitueret, & hæc locum habent, quando condemnatus est iussus restituere, & vult parere sententiæ. Si autem parere non vellet, & rem habeat penes se, iudex ex officio suo per brachium militare potest ab illo auferre rem, & dare victori. Si verò condemnatus rem non habeat, nec restituere velit, iurabit victor quantum sua interest, & intantum iudex condemnabit victum: maximè nisi dolo fecit quo minus rem haberet. Si vero victus dolo non desijt possidere, nec rem potest restituere, iudex in rei æstimatione debet eum tantummodo condemnare.

B *Qui temere & improbe litigat tenetur reddere expensas.*

Iusti. vbi supra lib. 4. Improbus etiam litigator, damnum & impensas litis inferre aduersario cogitur. *Ex Digest. 5. lib. Vlpianus de offic. Proconsul.* Eum quem temerè aduersarium suum in iudicium vocasse constiterit, viatica, litisque sumptus aduersario suo reddere oportebit.

De in integrum restitutione.

CAP. XCI.

C *Quid restitutio in integrum, & à quo fieri possit.*

EX *summa iuris.* Quoniam autem eorum, quæ per vim aut metum, vel dolum, vel alias perperam ablata sunt, restitutio per sententiam fit: De in integrum restitutione quoque videndum est. *In integrum restitutio est prioris status vel iuris redintegratio.* Fit autem ab ordinario, & à delegato, si delegatus sit ab eo qui propriam habet iurisdictionem. Si tamen iam tulisset sententiam, & postea peteretur ab eo restitutio, non posset eam facere, quia iam functus esset officio suo. Ordinarius autem, etiam contra sententiam suam, vel prædecessoris sui, potest restituere. Maior etiam aduersus sententiam minoris restituere valet, sed non econuerso.

Hac restitutio facienda est minori & Ecclesiæ si se læsos ostenderint.

Est autem facienda minori, vel Ecclesiæ, si tamen se læsos ostenderint, minori quidem 25. annis, si decipiatur in contractibus, vel sententia: poterit enim petere restitutionem toto tempore minoris ætatis, vsque ad annos 25. & etiam post annos 25. infra quadriennium. Hæc eadem restitutio
D competit Ecclesiæ quoniam Ecclesia iure minoris vtitur. Nam iure pupilli secundum leges vtitur respublica, Ecclesia vero vtitur eodem iure quo respu. Restituitur autem si lædatur circa iudicia, vtputa si necessarias allegationes omittat. Restituitur etiam circa contractus si lædatur, & hoc infra quadriennium tantum à tempore contractus. Ecclesia quoque contra Ecclesiam restitui potest. Est & alia restitutio, quæ competit iure maioris, secundum leges. Debet autem fieri restitutio causa cognita, & aduersario præsente. Effectus restitutionis est, vt læsus quod suum est accipiat, & ad omnia restituatur.

In quibus casibus cesset restitutio.

E Cessat autem restitutio in re modica. Item vbi damnum prouenit ex euentu. Verbi gratia: Si minor vel Ecclesia vendidit prædium, nec fuit in venditione deceptus, sed pretium postea perijt per casum, non competit restitutio. Item si contractus ipso iure non teneat. Item si minor restitui petat ad hęreditatem omissam, & ampliatam laboribus substituti. Item si soluatur ei debitum auctoritate iudicis, & postmodum illud amittat. Item in delictis. In summa vero nota, quòd licet Ecclesia iure minoris vtatur: tamen priuilegium Ecclesiæ priuilegium minoris excedit, quoniam Ecclesia non tenetur creditori, nisi creditum in vtilitatem Ecclesiæ versum sit. Minor autem tenetur, sed restituitur.

Iterum de eodem.

CAP. XCII.

EX *Digest. libr. 4. Modestinus.* Omnes in integrum restitutiones causa cognita à prætore promittuntur, scilicet vt iustitiam earum causarum examinet an veræ sint, quarum nomine singulis subuenit. *Paulus lib. 7.* Nemo videtur re exclusus, quem prætor in integrum restituturum pollicetur.

Decepti sine culpa sua potest fieri restitutio.

Marcellus. Antonius Imperator Martio Auito prætori, de succurrendo ei qui absens rem amiserat, in hanc sententiam rescripsit. Etsi nihil facilè mutandum est ex solemnibus, tamen vbi æquitas euidens poscit, subueniendum est. Itaque si citatus non respondit, & ob hoc more pronunciatum est, confestim autem pro tribunali te sedentem adijt, extimari potest non sua culpa, sed parum exaudita voce pręconis defuisse: ideoque restitui potest. Deceptis enim sine culpa sua, maximè si fraus ab aduersario suo interuenerit, succurri oportebit: cum etiam de dolo malo actio competere soleat, & boni prætoris est potius restituere litem, vt & ratio & æquitas postulabit, quàm actionem famosam constituere. Ad quam tunc demum descendendum est, cum remedio locus esse non potest.

Ecclesia agandis iure minoris, & ideo male alienata debent ei restitui.

Extra. de in integrum restit. Alexan. 3. De possessionibus Ecclesię laicis sub modico censu concessis: Noueris, quòd si Ecclesia læsa est, & manifestè apparet ipsius detrimentum, cum Episcopo conditionem eius deteriorem facere non liceat, & Ecclesia iure minoris semper debeat illæsa seruari, quæ in damnum eius data fuisse constiterit, ad ipsius ius & proprietatem redire conuenit. Prouidendum est tamen, ne si fortè coloni possessiones illas expensis atque laboribus suis reddiderint meliores, sumptibus quos bona fide fecerunt debeant defraudari.

Innocen. 3. Sententia Roman. se. non negatur in melius posse commutari: cum aut surreptum aliquid fuit, aut ipsa pro consideratione ætatum & temporum, seu grauium necessitatum, dispensatiuè quicquam ordinare decreuit: & secundum iura ciuilia, principes etiam contra res bis iudicatas, in auditorio suo examinari, restitutionẽ in integrum permiserunt.

Coram quibus causa restitutionis poterit tractari.

Gregor. ix. Causa restitu. in integrum coram iudicibus ordinarijs administrationem habentibus, vel delegatis ab eis, tractari poterit & finiri: siue hoc ipsis delegatis specialiter demandatum fuerit, siue commisso eis negotio, contingat incidere huiusmodi quæstionem. Delegati vero ab ordinarijs qui administrationem non habent, sed facultatem tantummodo iudicandi, seu arbitri, de causa cognoscere nequeunt, nisi coram eis mota fuerit incidenter. In matrimoniali quoque, liberali, vel criminali causa, cum maiores iudices exigantur, arbiter nequit assumi.

Idem. Beneficio restitutionis in integrum Ecclesiæ tuæ in alio iudicio denegato, restitutio (præterquam ad appellationem omissam) videtur eidem Ecclesiæ posse negari, nisi nouis defensionibus ad huiusmodi sit beneficium admittenda.

Quod & hi qui iniustam causam fouerunt tenentur restituere.

CAP. XCIII.

Iudices consiliarij & aduocati nō solum de dolo tenentur sed etiam de ignorantia, si ideo causa aliquis perdatur.

HELINANDVS *vbi supra.* Iudex, Consiliarius & Aduocatus tenentur ad restitutionem omnium quę iudicio, consilio, aduocatione aulsa sunt à proximo, siue dolus, siue non, sed ignorantia interuenerit: eo quòd Prophetæ & videntis assumunt omnes officium: & sicut videns qui per incuriam aliquid de contingentibus omisit, punietur (tenetur enim

enim talis omnia ſcire, quæ vt diſpenſet officio aſ- A ſumit) ſimiliter & magiſter.. Quod autem objicitur, non fraudulenti officij nulla eſt obligatio: verum quidem eſt, eatenus vt non propter hoc traheris in cauſam coram iudice: verumtamen ad Deum citra fraudulentiam officij obligaris: quamuis reuera fraus ſit, ſcienter nos tale officium aſſumere, quod cum debito fine ſcimus nos non poſſe terminare. Scientia igitur in fraudem, & ignorantia craſſa obligat, diligentia debita adhibita excuſat. Ex his patet, quòd notitia iuris non minus iudici neceſſaria eſt, quàm voluntas aut facultas. Et quidem meo tempore nihil miſerabilius vidi, quàm iudices ſcientiæ legis ignaros, & bonæ voluntatis inanes, quos conuincit amor munerum & retribu- B tionum: & qui talibus ordinariam iuriſdictionem conferunt, aut iuris ignari ſunt, aut contemptores.

Aduocatus fouens partē iniuſtam ſcienter, tenetur ad reſtitutionem ſi vicerit.

Si autem aduocatus, ſciens fouet partem iniuſtam, tenetur ad reſtitutionem omnium rerum earum quæ amittit ille contra quem ſtat, ſi vicerit in cauſa. Si verò iuſtam, & ſcit ſententiam ferendam, & pro cliente ſuo, ſine auxilio ſuo: tenetur ad reſtitutionem ſalarij, quod tunc demum accipere poteſt, ſi ſcit iuſtam cauſam, nec clientem ſuum ſine auxilio & labore aduocati poſſe euincere. Sed cum aduerterit cauſam quam fouet in aliquo vacillare, & iniuſtitiam continere, puta in teſtibus ſubintroductis, vel in alijs inſtrumentis minus conuenientibus, quæritur ſi aduocatus teneatur monere iudi- C cem circa illu[illegible]t videtur neceſſarium, quia qui ei ſeruit, neceſſ[illegible]abet vt faciat ei fidem. At ſi monuerit eum, erit proditor cauſæ, & ſecreti ſibi commiſſi, quod non videtur reuelandum, ſicut nec confeſſio. Ob hoc valde periculoſum eſt aduocare pro pecunia.

Nota.

Magiſter Raidulphus de Thalamo, comperta iniuſtitia partis quam fouebat, quàm à principio cauſæ iuſtam putauerat, repentè ſtetit aduocatus pro parte aduerſa, & eſt euocatus à iudice ad iudicium dandum, quia ſolius Dei intuitu cognoſcebatur agere negotium: propter quod maximum incommodum, & odium, & inimicitias ab aduerſa parte incurrit. Periculoſum eſt igitur aduocare, præterquam in illo negotio ſolo, vbi veritas eſt periculo. D Dico etiam, quòd aduocatus tenetur conſulere clienti ſuo, ne per præſcriptionem euincere cupiat: cum ſacra ſcriptura conſulat, ne quis per præſcriptionem tantum aliquid poſſideat: dicatque illum qui ſic poſſidet magis peccare, quanto diutius ſic poſſederit. Igitur ſi in tali cauſa euicerit aliquis, aduocatione tua te patrocinante, teneris ad reſtitutionem totius damni partis aduerſæ, ſiue corporale damnum ſit, ſiue ſpirituale.

Quid tenetur facere aduocatus.

Ad eandem reſtitutionem tenetur, tam iudex forenſis, quàm Eccleſiaſticus. Sic enim iudex efficitur particeps rapinæ, & tenetur tanquam raptor ad reſtitutionem, cum pari pœna puniendi ſint, male agens & conſentiens. Eſt autem conſenſus iſte remotus, cum opus quidem prauum non placet, ſed E delinquentem cum poſſis non corripis verbo, iuxta illud: *Si peccauerit in te frater tuus, corripe eum*; aut iuſta coerctione, quod ad prælatos pertinet vtriuſque fori. Sicut ergo famulus meus ad cuſtodiam equi mei deputatus, ſi eum amiſero per eius incuriam, tenetur mihi illum reſtituere; ſic & iudex ad hoc conſtitutus.

Quando teneatur iudex ad reſtitutionem.

De cauſis criminalibus.

CAP. XCIIII.

EX *ſumma iuris.* Viſo qualiter procedendum ſit in cauſis pecuniarijs, reſtat agendum de criminalibus. Nam de cauſis ſpiritualibus, quæ propriè ad forum Eccleſiaſticum pertinent, in ſequentibus Deo dante tractabitur, vbi de lapſu clericorum agetur.

Extra. 5. de accuſationibus. Innoc. 3. Tribus modis valet crimen opponi, denunciando, excipiendo, & accuſando. Quando crimen in modum denunciationis opponitur, non eſt inſcriptio neceſſaria. Sed cum in modum accuſationis, oportet inſcribi: quoniam ad depoſitionem inſtituitur accuſatio: Sed ad correptionem eſt denunciatio facienda. Cum autē excipiendo fuerit crimen obiectum, diſtinguendum eſt, quare opponatur, & quomodo. Si enim vt à teſtificatione vel ab accuſatione aliquis repellatur, non eſt inſcribi neceſſe: Sed cum opponitur vt quis à promotione officij vel beneficij excludatur, Si ante confirmationem objicitur, non cogitur quiſquam inſcribere, quia crimen hoc modo probatum, impedit promouendum, ſed non deijcit iam promotum. Poſt confirmationem verò, cum ſcilicet ordinandus fuerit aliquis, aut etiam conſecrandus (quia ab obtinendo repellit, & deijcit ab obtento) ad extraordinariam pœnam, ſecundum arbitrium diſcreti iudicis, citra vinculum inſcriptionis, eſt excipiens aſtringendus, ſi defecerit in probando: pro eò quòd crimine ſic probato, perdit quod per electionem & confirmationem ei fuerat acquiſitum: Sed ob hoc prius habita non amittit: licet enim agatur de crimine, non eſt tamen huiuſmodi quæſtio criminalis: vnde per procuratorem poteſt ritè tractari.

Tribus modis opponitur crimē alicui.

Quando in oppoſitione criminis requiratur inſcriptio.

Cau. 2. quæſtio. ſexta. Gratianus. Cum autem in capitali cauſa, vel ſtatus, interpellatum fuerit, non per procuratorem, ſed per ſeipſos, appellantes cauſam ſuam agere oportet.

Extra. 1. de reſtit. in integ. Grego. ix. In criminali quoque cauſa, cum maiores iudices exigantur, arbiter nequit aſſumi.

Quo in cauſa non liceat per procuratorem agere aut arbitrū eligere.

De quinque modis accuſandi, vel agendi de crimine.

CAP. XCV.

EX *ſumma iuris.* Quoniam ergo criminales cauſæ, de quibus dicendum eſt, per accuſationem proponuntur, de hac ordine congruo pauca præmittantur. *Accuſatio*, large ſumpto vocabulo, *dicitur alicuius de crimine delatio*. Talis accuſatio quintuplex eſt, ſcilicet infamantis, denunciantis, famæ communis, ſolemniter accuſantis, & excipientis. *Prima* prohibetur, ſecunda præcipitur; ſed ſecundum quoſdam ad prælatos reſtringitur. *Tertia* verò nec præcipitur nec prohibetur, quia non pendet de iuris poteſtate, ſed ipſius infamati vitio, vel plerumquè ſolius Dei poteſtate. & hæc inquiſitionem inducit: In inquiſitione namque fama eſt loco accuſatoris. *Quarta* quoque non præcipitur, tum quia odioſa eſt, tum quia periculoſa eſt. Nec etiam prohibetur, ſed tantum permittitur; quoniam intereſt reipub. ne crimina permaneant impunita. *Quinta* ſimiliter nec præcipitur nec prohibetur, ſed tantum permittitur; quoniam vnicuique ius ſuum proſequi & contemnere licet.

Quid accuſatio in genere & quotuplex, quæque præcipiatur & prohibeatur.

In prima & tertia conſtat non inſcribi, cum prima ſit omnino prohibita, nec tertia fiat ab homine ſpeciali. In ſecunda quoque non eſt inſcribendum, ſed admonitio tantum præmittenda; quoniam ad correctionem eſt denunciatio facienda. In quarta vero oportet inſcribi, quoniam ad pœnam legitimam inſtituitur accuſatio. In quinta denique diſtinguendum eſt, vtrum objiciatur accuſatori, vel teſti, vt ab agendo, vel teſtificando repellatur: an vt à promotione excludatur. In primo caſu non eſt neceſſe inſcribi. In ſecundo idem, ſi agatur ante confirmationem. Si verò poſt, obligabit ſe concipiens ad pœnam extraordinariam, ſi defecerit in probatione.

Quod

Quoties ad pœnam legitimam agitur requiritur inscriptio exceptis quibusdam casibus.

Quod autem dixi, *vbi ad pœnam legitimam agitur, inscribi oportere*, fallit in denunciatione, quoniam hæc ad omnes pertinet, siue in inquisitione, vbi perdit quis honorem sine accusatoris inscriptione. Regulariter enim inquisitio necessaria est, vbicumque de honore adimendo tractatur. Item fallit etiam in leuibus criminibus, & in notorijs; & in omnibus quæ iudicio publicantur: talia namque non requirunt inscriptionem. vnde sine inscriptione deponitur testis, qui contra se crimen confitetur illud, etiamsi crimen de quo excipitur, causam de qua agitur contingere videatur. Denique & iudex punit calumniatorem sine inscriptione accusatoris, in continenti absoluto reo. Idem in eo qui suspectam producit chartam, cui fidem non facit. Idem etiam in teste vacillante, vel procaciter respondente. Idem forte & in suspectis tutoribus.

De Infamatione.

Cap. XCVI.

Pœna componentis libellum famosum.

Circa infamationem autem nota, quòd si quis famosum libellum composuit, aut certum est quòd inscripsit, aut non. Si certum, aut sponte confitetur, & tunc cum eo mitius agitur; aut conuincitur, & tunc secundum leges capitali pœna punitur, vel forte in exilium deportatur, ac perpetuo ibi stabilis efficitur, secundum canones autem, qui vltimum supplicium nulli irrogant, verberibus subijcitur. Si verò non est certum, tunc secundum canones admoneri debet, vt prodeat in publicum, & exequatur quod incepit. Quod si non fecerit, primo quidem Eucharistiæ participatione priuabitur, & si contumax ex toto fuerit, tunc demum anathematis mucrone ferietur, secundum leges autem, si capi potuerit & comprehendi, si eo libello infametur innocens, punietur. Secus verò si nocens; quoniam expedit delicta nocentum esse nota, atque punita. Hæc quidem vera sunt in eo qui non vult probare quod inscripsit. Si verò vult probare commendandum est; & si defecerit, tenetur ad pœnam talionis.

Causa 5. q. 1. Adrianus Papa. Qui in alterius famam, publice scripturam aut verba contumeliosa confinxerit, & repertus scripta non probauerit, flagelletur; & qui eam inuenerit prius, rumpat, si non vult authoris culpam, & facti causam incurrere.

Item ex Concil. Albertano. Hi qui inuenti fuerint libellos famosos in Ecclesia ponere, anathematizentur.

Qui inuentū libellum famosum non corrumpit, sed manifestat, morte plectatur.

Cod. lib. 9. tit. de famosis libellis. Imperator Valentianus & Valens. Si quis famosum libellum, siue domi, siue in publico, siue quocumque loco ignarus reperit, aut corrumpat priusquam alter inueniat, aut nulli fateatur inuentum. Si verò non statim easdem chartulas vel corrumpit, vel igne consumpserit; sed vim earum dolosè manifestauerit, sciat se quasi auctoritate huiusmodi delicti, capitali sententiæ subiugandum.

De Denunciatione.

Cap. XCVII.

Causa 5. q. 5. Nunc autem quæritur, an sit aliquis maleuolus, quia crimen alterius indicat? *De hoc scribit Beatus August. ita dicens:* Non vos iudicetis maleuolos, quando crimen alterius indicatis; magis quippe nocentes estis non indicando crimen, quàm si fratres vestros, quos indicando corrigere potestis, tacendo perire permittitis.

Melius est cū seueritate diligere quā cum lenitate decipere.

Idem ad Innocentium Donatistam. Melius est cum seueritate diligere, quàm cum lenitate decipere; & qui freneticum ligat, & qui lythargicum excitat, ambobus molestus, ambos amat. Quis non potest nos amplius amare quam Deus, & tamen nos non solum docere suauiter, verumetiam salubriter terrere non cessat: fomentis leuibus quibus Deus consolatur, sæpe etiam mordacissimum medicamentum tribulationis adiungit. Noueris aliquem furem auertendis pecoribus pabulum spargere, & pastorem aliquando flagello, ad gregem pecora errantia reuocare.

Gratianus. Eusebius autem contra statuere videtur, dum aliorum crimina sponte confitentes, in Episcoporum accusatione recipi prohibet, sed aliud est ex charitate aliorum crimina deferre, vt quos secreta admonitione corrigere non possumus, conuictos iudicis sententia corripiat: Atque aliud insidiando falsa obijcere, vel insultando vera facilè exprobrare. Illud vero charitatis, hoc autem impietatis est officium: vnde in Prouerbijs dicitur. *Verba impiorum insidiantur sanguini, os iustorum liberauit eos.*

Quis denunciando censetur beneuolus, & quando denunciare prohibentur.

Ex summa iuris. Circa denunciationem ergo nota, quòd qui crimen alterius indicat. Si malo animo, maleuolus est & peccat; qui vero bono, beneuolus. Et hoc præsumitur, si iuris ordinem in iudicando seruat; puta si indicat ei qui prodesse potest, & non obesse. Item si eum præmonuit. Item si quod occultè indicat, in iudicio probat. Denunciare prohibentur criminosi, qui adhuc in scelere perseuerant: Et infames prohibentur, & inimici, quia charitatiua debet esse denunciatio. Alter etiam laicus admittitur, sed non mulier, vel pupillus, etiam bonæ famæ, cum sit accusatio popul[...]. Idem dico de illo qui prosequitur inquisitionem[...] scilicet vt si est criminosus vel infamis aut inimicus, repellatur. Idem etiam in exceptione videtur, scilicet vt inimici repellantur. Ab accusatione quoque prohibentur multi, sicut infra dicetur. Sed idem fortè denunciare & inquisitionem impetrare valet. Denunciari vero vel accusari non possunt quidam, propter dignitatis eorum excellentiam; vt Papa, qui super se iudicem non habet nisi solum Deum. Et hic nisi in crimine hæreseos. Idem etiam in Imperatore quo ad accusationem. Cæterum denunciari potest coram Papa, de quolibet mortali peccato.

Papa non potest denunciari vel accusari nisi in crimine hæresis.

De publica fama clamante.

Cap. XCVIII.

Publica fama supplet locum accusatoris.

Fama communis accusat aliquem de crimine, quando infamatus est publicè, ita quòd insinuatio clamosa peruenit ad aures iudicis, vt procedat ad inquisitionem, & indicat infamato purgationem; tunc enim non exigitur inscriptio, vel accusatio specialis alicuius hominis, quoniam ipsa fama supplet locum accusatoris. Et de hac quidem fama, vel potius infamia, iam superius dictum est *capitulo de infamibus à testimonio repellendis.*

Infamia quadruplex: & quæ prohibeat ab accusatione vel testificatione.

Quæri autem potest, vtrum infamis, pendente infamia, possit aliquem excusare, vel contra aliquē testificari: de hoc distingue, quòd est infamia facti, puta quando de aliquo dicitur quod crimen aliquod commiserit, & tunc infamia pendente, non potest accusare, vel testificari. Item est infamia iuris, quādo ipso facto est aliquis infamis, vt qui fœnus improbum exercet, vel qui muliebria passus est; talis enim etiam post sententiam infamis remanet, nisi fuerit à principe restitutus, & ob hoc accusare non potest. Item est infamia iudicis, quando condemnatur aliquis de crimine quod habet actionem famosam, ab Episcopo, vel ab inferiori iudice; talis etiam post actam pœnitentiam infamis remanet, nisi fuerit à Papa restitutus, qui potest depositum restituere. Item est infamia canonis, quando quis peccatum mortale committit, vel quando est excommu-

communicatus: Nam quicumque peccat mortaliter, eo ipso infamis est infamia canonis: quæ scilicet infamia fertur ad tempus, & sub conditione, scilicet nisi se correxerit, vnde finita pœnitentia, finitur & aboletur infamia; & sic accusare vel testificari potest. Possunt autem simpliciter infames accusare, suam vel aliorum iniuriam prosequendo. Possunt etiam infames accusare de hæresi, de symonia, de crimine læsæ Maiestatis, de crimine quoque fraudatæ annonæ, de crimine suspecti tutoris, & etiam de sacrilegio secundum quosdam.

Quibusdam casibus possunt infames accusare.

De Inquisitione.

CAP. XCIX.

EXtra. 5. de accusa. & re. Innoc. 3. In concil. generali. Qualiter autem & quando debeat prælatus procedere ad inquirendum & puniendum subditorum excessus, ex auctoritate noui & veteris testamenti colligitur euidenter, ex quibus processerunt canonicæ sanctiones. Legitur enim in Euangelio, quod villicus ille qui diffamatus erat apud dominum suum, quasi dissipasset bona illius, audiuit ab illo: *Quid est hoc, quod audio de te? redde rationem villicationis tuæ &c.* & in Gen. Dominus ait *descendam & videbo &c.* Ex quibus probatur, quòd non solum cum subditus, verumetiam cum prælatus excedit, si per clamorem & famam, ad aures superioris aduenerit, non quidem à maleuolis & maledicis, sed à prouidis & honestis, nec semel tantum, sed sæpe, quod clamor innuit, & diffamatio manifestat, debet coram Ecclesiæ senioribus veritatem diligentius perscrutari, vt si rei poposcerit qualitas, canonica districtio culpá feriat delinquentis. Non tanquam idem sit actor & iudex, sed quasi denunciante fama, vel deferente clamore, officij sui debitum exequatur.

Quando est clamorosa insinuatio oportet fieri inquisitioné.

Licet autem hoc sit obseruandum in subditis, diligentius tamen obseruandum est in prælatis, qui quasi signum positi sunt ad sagittam. Et quia non possunt omnibus complacere, cum ex officio teneantur non solum arguere, sed etiam increpare quandoque, & interdum suspendere, nonnunquam vero ligare, frequenter odium multorum incurrunt, & insidias patiuntur. Et ideo Sancti Patres statuerunt prouidè, vt accusatio prælatorum non facilè admittatur, ne concussis columnis corruat ædificium. Verum ita voluerunt prouidere prælatis, ne criminarentur iniuste, vt tamen cauerent ne delinquerent insolenter, contra morbum vtrinque inuenientes congruam medicinam, videlicet, vt criminalis actio quæ ad diminutionem capitis, id est ad degradationem intenditur, nisi legitima procedat inscriptio, nullatenus admittatur; sed tamen si super excessibus suis quisquam fuerit infamatus, vt iam clamor ascendat, qui diutius sine scandalo dissimulari non possit, vel sine periculo tolerari; absque dubitationis scrupulo, ad inquirendum & puniendum eius excessus, non ex odij fomite, sed charitatis procedatur affectu: Quatenus si fuerit grauis excessus, etsi non degradetur ab ordine, ab administratione tamen amoueatur omnino: quod est secundum sentétiam Euangelicam, à villicatione villicum amoueri, qui non potest villicationis suæ dignam reddere rationem.

Accusatio prælatorum tur non facile admittitur; & quádo in ipsos procedédum.

Debet igitur esse præsens is contra quem debet fieri inquisitio, nisi se per contumaciam absentauerit, & exponenda sunt illa capitula de quibus fuerit inquirendum, vt facultatem habeat defendendi seipsum; & non solum dicta, sed etiam ipsa nomina testium sunt ei (vt quid & à quo sit dictum appareat) publicanda, necnon exceptiones & replicationes legitimæ admittendæ, ne per suppressionem nominum, infamandi, per exceptionum verò exclusionem, falsum deponendi audacia præbeatur.

Qualiter procedendum in inquisitione.

Ad corrigendos itaque subditorum excessus, tanto diligentius debet prælatus assurgere, quanto damnabilius est eorum offensas deserere in correctas. Contra quos, vt de notorijs excessibus taceatur, etsi tribus modis possit procedi, per accusationem videlicet, denunciationem, & inquisitionem ipsorum; vt tamen in omnibus diligens adhibeatur cautela, ne forte per leue compendium ad graue dispendium perueniatur, sicut accusationem legitima debet procedere inscriptio, sic & denunciationem charitatiua monitio, & inquisitionem clamosa insinuatio præuenire. Illo semper adhibito moderamine, vt iuxta formam iudicij sententiæ quoque forma dictetur. Hunc tamen ordinem contra regulares personas non credimus vsquequaque obseruandum, quæ cum causa requirit, facilius & liberalius à suis possunt administrationibus amoueri.

Modus procedendi in visitatione.

Cum regularibus non est tanta formalitas obseruanda.

Idem Vercellen. Episcopo, & Abbati de Til. Vos quidem omni gratia & timore postpositis, Deum solum præ oculis habentes, via regia incedentes, sine personarum acceptione in negotio procedatis: formam vero iuramenti quàm à clericis Nouarien. super inquisitione facienda in hoc negotio recepistis, in similibus volumus obseruari; vt videlicet iurent clerici, quòd super his quæ sciunt, vel credunt in sua ecclesia reformanda, tam in capite quàm in membris (exceptis occultis criminibus) meram & plenam dicunt inquisitoribus veritatem.

Iuramentum in visitatione exigendú.

De legitima purgatione.

CAP. C.

IDEM. Propter famam quidem & deponentium credulitatem, non erit ad depositionis sententiam contra aliquem procedendum, sed infamato canonica poterit indici purgatio, secundum arbitrium iudicantis, qui propter dicta paucorum, eum infamatum reputare non debet, cuius apud bonos & graues opinio læsa non existit.

Infamato canonica potest indici purgatio.

Ex summa de casibus. Purgatio est de obiecto crimine innocentiæ ostensio. Purgationis sunt duæ species. Canonica scilicet, & Vulgaris. Canonica, quæ fit per iuramentum, vel per testes, & ista permittitur & approbatur tanquam bona vtilis & honesta in Ecclesia Dei. Vulgaris est, quæ à vulgo est inuenta; vt ferri candentis, aquæ feruentis, monomachiæ, id est duelli, & cætera huiusmodi: Sed ista hodie in totum reprobata est, & maledicta.

Quid purgatio & quotuplex.

Can. 6. q. 5. Quod autem deficiente accusatore reus non sit cogendus ad probationem, auctoritate Gregorij probatur. Accusatus itaque, non negationes, sed excusationes probare debet. Hoc autem obseruandum est, quando reum publica fama non vexat: tunc autem auctoritate ipsius Gregorij, propter scandalum remouendum, famam suam reum purgare oportet.

Qui laborat publica infamia debet se canonice purgare.

Causa 15. qu. 5. Purgationem vero neganti esse præstandam, *Stephanus Papa scribit Leoni Thianensi Archiepiscopo dicens*; vt si vel sponte confessus, vel legitimis testibus fuerit approbatus, canonica feriatur sententia. Quod si nec sponte confitetur, nec accusatores & testes legitimi reperti fuerint, & mala fama crebescit, non in publico examine, sed coram te & aliquantis reuerendissimis presbyteris & diaconibus, tuæ Ecclesiæ secreto iuramento se purificet; & deinde boni testimonij eum annuncia, & compesce & commone Ecclesiæ suæ filios, ne sacerdotem Dei infamare vlterius præsumant.

De probationis vulgaris reprobatione.

CAP. CI.

CAVSA 2.q.5. Iuramento vero dato, candentis ferri, & feruentis aquæ purgatio, non est addenda. *Vnde Stephanus 5. Huberto Episcopo Maguntino.* Consuluisti de infantibus, qui in vno lecto cum parentibus dormientibus, mortui reperiuntur, vtrum ferro candente, aut aqua feruente, seu quolibet alio examine, parentes se purificare debeant eos non oppressisse? Monendi namque sunt, & protestandi parentes, ne tenellos secum in vno collocent lecto, ne negligentia qualibet prouenienfe suffocentur, vel opprimantur, vnde ipsi homicidij rei inueniantur. Nam ferri candentis, vel aquæ feruentis examinatione, confessionem extorqueri à quolibet, sacri non cēsent canones: & quod sanctorum Patrum documento sancitum non est, superstitiosa adinuentione non est præsumendum. Spontanea enim confessione, vel testium approbatione, publica delicta, habito præ oculis Dei timore, commissa sunt nostro regimini iudicare; occulta vero Deo delinquenda.

Vulgaris purgatio vt superstitiosa damnatur.

De duelli prohibitione.

CAP. CII.

EX *summa de casibus. Duellum est singularis pugna inter aliquos, ad probationem veritatis*; ita videlicet, vt qui vicerit, probasse intelligatur. Et dicitur duellum, quasi duorum bellum. Dicitur etiam vulgò in plerisque partibus iudicium, eo quòd ibi Dei iudicium expectatur. Dicitur etiam monomachia, quasi vnica vel singularis pugna. *Monos* enim vnus, *machia* pugna. Non debet fieri etiam inter laicos: licet enim Dauid duellum cum Golia commisit, non tamen illud est pro lege sumendum; quia priuilegia paucorum communem legem non faciunt, vt ait Hieronymus. Item quia est contra illud præceptum Domini, *Non tentabis Dominum Deum tuum*; expresse enim prohibetur in lege sæculari, scilicet de gladiatoribus.

Quid duellum & vnde dictum.

Duellum nō est licitum.

Consuetudo tamen generalis contra ista inualuit ferè vbique terrarum: vnde solet quæri, an huiusmodi consuetudine generali excusentur à mortali peccato? Et dicunt quidam quòd sic, inducentes pro se verbum Ambr. 32.q. 4. *Obijciuntur Iacob 4. vxores, quod quando mos erat, crimen non erat.* Alij distinguunt & aiunt, eum qui duellum offert, & eum qui sponte suscipit, peccare mortaliter. Eum vero qui suscipit, iudice compellente, non peccare, cum aliter non possit euadere periculum mortis, vel rerum suarum: quod enim quis facit ob defensionem suam, vel rerum suarum, licitum iudicatur, si sit etiam sacerdos.

Ego autem, saluo meliori iudicio, dico cum A. sine exceptione, quod nulla consuetudo, vel iuris corruptela, potest in hoc aliquem excusare, eo quod diuturnitas temporis non minuit peccata, sed auget. Peccant ergo omnes mortaliter, sed differenter: grauiter enim peccat qui suscipit, etiam propter quantumcumque metum. Attenuatur tamen peccatum multum, propter periculum personæ, vel rerum. Ille autem qui sponte suscipit, item qui offert, item iudex qui defert, vel præstat auctoritatē, item assessores, & qui dant ad hoc consilium, auxilium, vel fauorem; item sacerdotes qui dant benedictionem, isti homines peccant longe grauius. Item si contingeret aliquem ibi mori, omnibus imputaretur homicidium, & omnes fierent irregulares. Si ergo alicui clerico offeratur duellum, nullo modo suscipiat, vel per se, vel per aliquem quem ponat loco sui, quia de iure debet deponi.

Consuetudo duellū nulla ratione à peccato excusat, sed nec iudicis imperiū, imo omnes fautores, peccant mort. &c.

Pœna pugnantium in duello est depositio, si erāt clerici. Sed si exinde nec mors fit, nec membrorum diminutio subsecuta fuerit, poterit erga eos suus Episcopus dispensare, si aliter necessitas vel vtilitas hoc exposcat. Si tamen sacerdos, vel alius clericus, in duello sponte oblato, vel suscepto ab ipso, amisisset partem digiti, sed non tantam quin sine scandalo posset celebrare solemniter, potest (quantumcumque grauis sit excessus) Episcopus cum tali post peractam pœnitentiam dispensare. Circa laicos autem qualiter in talibus sit procedendum. Require infra.

Pœna pugnantium in duello si sint clerici est depositio &c.

De solemni accusatione.

CAP. CIII.

AVCTOR. *Accusatio propriè dicitur, alicuius ante iudicem de crimine, manifesta delatio.* Nam si non fiat ante iudicem, non est accusatio, sed infamatio. Si autem apud iudicem occultè fit, est denunciatio. Igitur *accusare est aliquem coram iudice reum criminis ad vindictam proclamare.* In omnibus autem negotijs exigitur accusator, nisi in quibusdam casibus: verbi gratia, Secundum leges, quando quis defert literas suspectas, nec potest ostendere fidem earum, potest tunc vt falsarius puniri sine accusatore. Similiter & quando quis vacillat in testimonio, si possit sciri quod falsum sit. Item quando quis intulit iniuriam ministris Ecclesiæ. Item quando tutor suspectus est de dilapidatione. Item quando maritus accusat vxorem de adulterio, & vxor replicat de lenocinio; si verum sit, iudex sine accusatore potest eum punire. Secundum canones autem in notorijs, vt in filio sacerdotis habente ecclesiam patris. Item in presbytero habente concubinam. Item in parentela manifesta. Item in adulterio, in vsurario, & symoniaco.

Quid accusatio propriè dicta.

In quibusdā casibus potest quis puniri sine accusatore.

Accusatur autem aliquis de crimine, sicut de adulterio, vel homicidio, vt capite puniatur: aliquando prælatus de symonia, vel incontinentia, vt deponatur; aliquando vero de negligentia, vel insufficientia, vt ab administratione remoueatur. Prohibentur autem accusari nisi de hæresi Papa & Imperator, vt supra dictum est. Item Legatus Imperialis vel Papalis, Præses prouinciæ, Consul Romanus. Prohibentur quoque magistratus, nisi in his quæ circa magistratum consistunt. Potest etiam accusatio contra eos deponi, sed differtur vsque in finem honoris causa. Item accusatus ab vno, prohibetur accusari ab alio, de eodem crimine. Item prohibentur accusari, qui in digestis vetantur in ius vocari, & multi alij. Item nullus laicus admittitur ad accusationem clerici, nisi suam vel suorum iniuriam prosequēdo. Nam in hoc casu, licet etiam infamibus accusare.

Quidam in dignitate cōstituti non possunt accusari: vti nec clericus à laico nisi suā vel suorum iniuriā prosequendo.

Remuneratur autem secundum iura, qui accusat tractantem de electione Papæ, ipso viuente; vel conspirantem in mortem Episcopi, vel Imperatoris; vel iudicem accipientem aliquid ob iudicandum, vel dominam cum seruo concumbentem, vel condentem falsam monetam; vel etiam symoniacum aut hæreticum: nam hæresis & symonia, crimini læsæ maiestatis comparantur.

Accusatores in quibusdā casibus remunerantur

Quòd nullus sit condemnandus, nisi in iudiciario ordine.

CAP. CIIII.

GRATIANVS *Cau.2.q.1.* Quod autem nullus sine ordine iudiciario damnari valeat, multis auctoritatibus probatur. *De eo ait August.* Nos in quemquam sententiam ferre non possumus, nisi aut in conuictum, aut in sponte confessum.

Item

Nullus potest damnari iudiciario ordine non seruato.

Item Constantinus Imperator. Iudex criminosum discutiens, non ante sententiam proferat, quam aut reum ipse se confiteatur, aut per innocentes testes conuincatur. *Item Eleutherius Episcopus.* Nihil circa quemlibet accusatum, absque legitimo & idoneo accusatore fiat. Nam & dominus noster Iesus Christus Iudam furem esse sciebat; sed quia non est accusatus, non est deiectus.

Item de libro Constitutionum. Nemo Episcopus, nemo presbyter excommunicet aliquem, antequam causa probetur, propter quam ecclesiastici canones hoc fieri iubent. *Ca. 4. q. 4. Fabianus Papa.* Nullus vnquam præsumat accusator simul esse & iudex, vel testis; quoniam in omni iudicio 4. personas semper necesse est esse: Iudices electos, Accusatores congruos, Defensores idoneos, atque Testes legitimos. Iudices autem debent vti æquitate, Testes veritate, Accusatores intentione ad amplificandam causam, Defensores extenuatione ad minuendam causam.

In omni iudicio quatuor personæ sunt necessariæ.

Quod autem crimina manifesta non indigent accusatione.

CAPVT CV.

GRatianus Causa 2. q. 1. His omnibus auctoritatibus datur intelligi, quod nullus est condemnandus, nisi, iudicio ordinabiliter habito, aut conuincatur, aut reum se ipse confiteatur. Verum hoc de illis intelligendum est, quorum crimina sunt occulta. Cæterum quæ manifesta sunt iudiciarium ordinem non requirunt. Vnde Ambr. *Manifesta accusatione non indigent.*

Sed sciendum est, quod eorum quæ sunt manifesta, alia sunt nota iudici, & incognita alijs: quædam vero sunt nota iudici & alijs. Quæ iudici tantum nota sunt, sine examinatione feriri non possunt: quia dum accusatoris persona assumitur, iudiciaria potestas amittitur. In vna eademque causa, nullus simul esse potest accusator & iudex. *Vnde Aug. in Hom. de pœnitentia.* Multi corriguntur, vt Petrus: multi tolerantur, vt Iudas: multi nesciuntur donec veniat dominus, qui illuminabit abscondita tenebrarum. Nos vero quenquam à communione prohibere non possumus (quãuis hæc prohibitio nondum sit mortalis, sed medicinalis.) Nisi aut sponte confessum, aut in aliquo siue seculari, siue ecclesiastico iudicio nominatum, aut conuictum. Quis enim sibi vtrumque audet assumere, vt cuiusquam ipse sit accusator & iudex?

Nullus potest simul esse accusator & index in eadem causa.

Gratianus. Quando vero crimen notum est alijs & non iudici, nec tunc sine examinatione feriendum est, quia in crimen sibi occultum, iudex sententiam ferre non debet. *Vnde Euaristus Papa ait.* Si enim Deus cognitor omnium, Sodomorum mala (quorum clamor ad cælum vsque peruenerat) omnia sciens, prius nec credere, nec iudicare voluit, quam ipse ea cum fidelibus testibus inuestigans, quæ dicebat opere comprobaret: nos qui sumus homines & peccatores, quibus incognita sunt occulta iudicia Dei, hoc præcauentes, nullum ante veram iustamque probationem damnare debemus: manifestè Paulo Apostolo dicente. *Tu quis es, qui iudicas alienum seruum? suo enim domino, aut stat, aut cadit.*

Quando aut crimen notum est iudici & alijs, aliquando reus factum inficiatur; veluti si quis negaret se interfecisse eum, quem sub oculis iudicis in conspectu multorum interfecerat. Hic quia reum se negat, sine examinatione feriri non potest. Aliquando ipsa operis euidentia reum testatur, quando opere publico crimen suum confitentur: tunc post secundam & tertiam correctionem, sine examinatione damnandus est, si incorrigibilis extiterit. In hoc itaque vltimo casu intelligenda est auctoritas illa Ambrosij & Nicolai. *Manifesta accusatione non indigent. Extra 5. vbi supra. Greg. super Gen. de morte Abel.* Euidentia patrati sceleris, non indiget clamore accusatoris.

Qualiter debeat crimen esse notorium vt accusatione non egeat.

De Criminosi ad causam vocatione.

CAPVT CVI.

GRatianus Causa 5. q. 2. Vocatio autem eius qui impetitur, non semel, sed bis, & tertio, per congruum spatium rationabilibus scriptis fieri debet. *Vnde Damasus Papa scribit dicens.* Vocatio ad synodum iuxta patrum decreta canonica, eius qui impetitur rationabilibus scriptis, debet fieri per spatiũ congruum atq; canonicum: quia nisi canonicè vocatus fuerit suo tempore, & canonica ordinatione, licet venerit ad cõuentum quacunque necessitate, nisi sponte voluerit nullatenus suis respondebit insidiatoribus.

Qui accusatur debet canonice vocari, competenti spatio interposito, alioqui non tenetur respondere.

Item Siluester Papa. Præsenti decreto censemus, vt in primis paternaliter vocentur, & per septem dies expectentur, nullius ecclesiasticæ rei interdicta licentia. Huic vero expectationi iterum addantur dies septem interdicta licentia ecclesiam intrandi, & omnia diuina officia audiendi. Post hoc vero adijciantur duo dies, quibus à pace & communione sanctæ sint ecclesiæ suspensi. Deinde vero iterum alijs duobus diebus sub eadem expectatione deportentur, quibus vna die superaddita, omni expectatione veluti iam desperata, reus mox anathematis gladio feriatur.

Item Damasus Papa. Delatum est ad sedem Apostolicam, nos accusationes fratrum per scripta suscipere, absque legitimo accusatore; quod deinceps in omni orbe terrarum fieri, Apostolica auctoritate prohibemus. Leges enim seculi accusatores præsentes exigũt, & non per scripta absentes. *Ibidem q. 3.* Quod autem per procuratorem suam causam agere valeat, qui impeditus causæ suæ adesse non valet, auctoritate Romanæ synodi, quæ tempore Adriani Papæ celebrata est, probari videtur. Causam autem, maxime criminalem, nulli nisi per se agere licet.

Accusator debet esse præsens.

De his qui repelluntur ab accusatione.

CAPVT CVII.

CAusa 2. q. 1. Ex lib. 48. digest. ti. de accusationibus & inscriptionibus. Prohibentur accusare alij propter sexum vel ætatem, vt mulier & pupillus. Alij propter sacramentum, vt qui stipendium merent. Alij propter magistratum & potestatem, in qua agentes sine fraude, in ius euocari non possunt. Alij propter delictum proprium, vt infames. Alij propter turpem quæstum, vt qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummosve ad accusandum vel non accusandum acceperint. Alij propter conditionem suam, vt libertini contra patronos suos. Alij propter suspicionem calumniæ, vt illi qui falsum testimonium subornati dixerunt. Nonnulli propter paupertatem, vt sunt qui minus quam 50. aureos habent. Hi tamen omnes, si suam iniuriã prosequantur, mortemve propinquiorum defendant, ab hac accusatione non excludentur: Liberi libertique, non prohibentur suarum rerum defendendarum gratia, de facto parentum patronorumve conqueri, veluti si dicant se vi à possessione ab his expulsos, sed non vt crimen in eos intendant, sed tantum vt possessionem recipiant. Mulierem propter publicam vtilitatem ad annonam pertinentem, audiri à præfecto annone deferentem, Diuus Seuerus & Antonius rescripserunt.

Quidã prohibentur accusare saluo dum suam aut suorum iniuriam prosequũtur.

Liberi possũt de parentibus conqueri vt ius suũ recipiant, sed non accusare.

Can. 3. q. 4. Calixtus Papa. Consanguineorũ cõiunctiones, nec legitimæ sunt, nec manere possunt, sed sunt repellendæ. Quisquis ergo non legitimè coniunctus, vel absque dotali titulo, atque benedictione sacerdotis copulatus; sacerdotes, vel legitimè coniunctos criminari, vel in eos testificari minimè potest

quonia n omnis incesti macula, pollutus, infamis est, & accusare supradictos non permittitur, sic & omnes eis consentientes. Similiter de raptoribus, vel eis qui seniores impetunt, fieri censemus: hos enim seculi legesinterficiunt, sed nos tales misericordia præeunte, sub infamiæ nota ad pœnitentiam recipimus. *Idem:* Conspiratores in nullius accusatione sunt recipiendi, nec eorum, vel anathematizatorum vox, vllum nocere aut lædere potest. *Item Stephanus Papa:* Clericus vero qui episcopum suum accusauerit, aut insidiator ei extiterit, non est recipiendus, quia infamis effectus est, & à gradu debet recedere, ac curiæ tradi seruiturus. *Ibidem q. 5. Gratianus.* Etsi manifesta sint crimina alicuius, non tamen accusatione inimici cōdemnandus est. *Cau. 4. q. 1.* Omnes autem infamiæ maculis aspersi, idest histriones, aut turpitudinibus subiectæ personæ, Hæretici etiam, siue Pagani, siue Iudæi, ab accusatione B prohibentur.

Sacerdotes non possunt à criminosis accusari.

Cau. 6. q. 1. Gratianus. Quod autem crimine irretici alios accusare non possunt, *Anacletus Papa testatur.* Si sacerdos sine crimine eligi præcipitur, nullatenus à criminosis accusari vel calumniari permittitur, nec ab alijs quam ab his qui sine crimine sunt, & iuxta electionem canonicam, sacerdotes ordinari possunt; & tales per omnia inueniuntur, quales sacerdotes eligi iubentur.

Item Clemens Papa, Iacobo Hierosolymitano episcopo: Beatus Petrus, homicidas, & adulteros, ac cūctos criminalibus nexibus alligatos, & qui eis coæquales non erant, ab episcoporum accusatione & vexatione prohibebat; C & non nisi à coæqualibus aliquid sibi inferre debere docebat. Infames etiam omnes, & quos primates & leges seculi non suscipiunt, sed & laicos ab episcoporum accusatione & vexatione semper repellere debere rogabat, & cunctos esse subditos præcipiebat. Maiores vero à minoribus, nec accusari, nec iudicari vllatenus posse dicebat; quoniam non solum hoc diuinas, sed etiam leges seculi inhibere docebat.

Omnes hæretici Iudæi & pagani sunt infames.

Gratianus. Carnales prohibere ab accusatione spiritualium, non spirituales ab accusatione carnalium. *Stephanus Papa.* Infames autem esse eas personas dicimus, quæ pro aliqua culpa notantur, idest omnes qui Christianæ religionis normam abijciunt, & statuta ecclesiastica contemnunt.

D *Vtrum minoribus liceat maiores accusare.*

CAPVT CVIII.

Personæ inferioris ordinis non admittuntur accusare superiores, intellige quādo sunt mala vita aut ex malitia mouentur.

CAusa 2. q. 6. *Marcellus Papa.* Laico non licet quemlibet clericum accusare. *Gratianus.* Personæ autem inferiorum ordinum, in superiorum accusatione recipiendæ non sunt. *Vnde Syluester Papa:* Clericus aduersus exorcistam, exorcista aduersus acolythum, acolythus aduersus subdiaconum, subdiaconus aduersus diaconum, diaconus aduersus presbyterum, presbyter aduersus episcopum accusationem dare, aut testimonium ferre non valent. E *Item Zepherinus Papa:* Maiorum quispiam, minorum accusationibus non impetratur.

Gratianus. Verum hoc de criminosis & infamibus intelligendum est, qui vitam suorum prælatorum parati sunt reprehendere, non imitari. Quod ex verbis *Anacleti* datur intelligi, qui ait. Laici in episcoporum accusatione audiendi non sunt, quia oppido eis quidam infesti sunt, & indignum est vt ab eis accusentur, qui eorum grauitatem nolunt imitari. Nam eorum accusatio, non nisi ab idoneis & probatissimis viris, qui suspicionibus & sceleribus carent, fieri debet: quia & Dominus sacri corporis sui tractatores, à vilibus ac reprobis, & non idoneis personis infamari noluit, nec calumniari: sed ipse proprio flagello peccantes sacerdotes à templo eiecit. Vnde liquet quod

A summi sacerdotes (id est episcopi) à Deo sunt iudicandi, nec ab humanis, aut prauæ vitæ hominibus lacerandi, sed potius ab hominibus fidelibus portandi.

Vita, mores & intentio eorum qui superiores accusant est discutienda priusquam admittantur.

Item Euaristus Papa. Si qui sunt vituperatores, aut accusatores episcoporum, aut aliorum sacerdotum; non oportet eos à iudicibus ecclesiæ audiri, antequam eorum discutiatur existimationis suspicio, vel opinio; qua intentione, qua fide, qua temeritate, qua vita, qua conscientia, quove merito; si pro Deo; aut pro vana gloria, aut pro inimicitia, vel odio, vel cupiditate ista præsumpserint. *Item Calixtus Papa.* Quærendum est in iudicio, cuius sit conuersationis & fidei, is qui accusat, & is qui accusatur: quoniam hi qui non sunt rectæ fidei & conuersationis, & quorum vita est accusabilis, & quorum vita, fides, & libertas nescitur non permittuntur maiores natu accusare; neque viles personæ in eorum recipiantur accusationem.

Extra 5. de accusationibus & in Paschalis Papa. Nulli episcoporum ab accusatione sua repellere liceat, quos antequam se ab eis impetendum cognosceret, à sua communi familiaritate neglexerit separare. *Alexander III.* Monachi, nisi alia causa præpediat rationalis, eo quod de obedientia & subiectione abbatis esse noscuntur, ab eius accusatione non sunt vllatenus repellendi (licet alios accusare non possunt) quibus siquidem cum proprium non habeant, de rebus monasterij expensæ debent necessariæ) donec causa debitum finem accipiat) ministrari.

Monachi possunt abbatem accusare.

De modo accusationis, & ordine.

CAPVT CIX.

Modus accusationis.

EX *summa iuris.* Qui vult aliquem accusare, prius debet ei denunciare, & postea libellum scribere, ac iudici porrigere. Quem ita demum iudex recipit, si de lite prosequenda satisdederit. Itaque satisdatione præstita, etiam in absentia rei libellus recipitur, & eius nomen inter reos scribitur. Quibus peractis, reus exhiberi iubetur, & nonante. Exhibitus autem parere debet, & sic obiectis respondere; vel si adesse noluerit, procedetur contra eum.

Accusatio debet fieri in scripto, præsente reo cū obligatione ad probandum sub pœna talionis.

Causa 2. q. 8. Calixtus Papa. Accusatorum personæ sine scripto nunquam recipiantur, nec absente eo quem accusare voluerint. Quibuslibet accusare permittitur. *Codicis lib. 4. tit. de probationibus.* Sciant cuncti accusatorēs, eam rem se debere deferre in publicam vocationem, quæ munita sit testibus idoneis, vel instructa apertissimis documentis, vel indicijs ad probationem idoneis, vel indubitatis & luce clarioribus expedita. *Item Sixtus Papa.* Qui crimen obijcit, scribat se probaturum, & qui crimen non probauerit quod obiecit, pœnam quam intulerit ipse patiatur.

Sed Stephanus Papa cōtra scribere videtur, ita dicens. Per scripta nullius accusatio suscipiatur, sed propria voce, si legitima & condigna accusatoris persona fuerit, præsente eo videlicet quem accusare desiderat; quia nullus absens accusare potest, nec ab aliquo accusari. Sed Calixtus Papa præcepit, vt accusator præsente eo quem accusat in scriptis accusationem iudici offerat, & propria voce literas suæ accusationis legat. Stephanus autem prohibet ne absens aliquem per epistolam accusare audeat.

Non licet absenti per epistolam accusare. Accusatus debet esse præsens idest monitus vt supra.

Causa 3. q. 9. Thelesphorus Papa. Accusatori omnino non credi decreuimus, qui absente aduersario causam suggerit, ante vtriusque partis iustam discussionem. *Item Cornelius Papa.* Omnia quæ aduersus absentes, in omni negotio aut loco, aguntur aut iudicantur, omnino euacuantur: Quoniam absentem nullus addicit, nec vlla lex damnat. *Item Damasus Papa.* Qui accusare alium elegerit, præsens per se, & non per alium accuset, inscriptione videlicet præmissa: neque vllus vnquam iudicetur, antequam

legi-

legitimos accusatores, vel tutores pręsentes habeat, locum que defendendi accipiat ad abluenda crimina. *Item Felix Papa.* Absens, per alium nec accusare, nec accusari potest. *Cau.5.q.2. Damasus Papa.* Delatum est ad Sedem Apostolica, vos accusationes fratrum per scripta suscipere, absque legitimo accusatore, quod deinceps in omni orbe terrarum fieri apostolica auctoritate prohibemus: leges enim seculi accusatores præsentes exigunt, & non per scripta absentes. *Extra 5. de accusationibus & in. Felix Papa.* Si legitimus accusator non fuerit, non fatigetur accusatus.

De Criminosi confessione.

Cap. CX.

Non licet cõfessionem rei cruciatibus extorquere.

GRATIANVS *Causa 15. q. 6.* Quod vero confessio cruciatibus extorquenda non sit, *Alexander Papa* testatur, scribens omnibus Orthodoxis. Omnis enim confessio quę fit ex necessitate, fides non est. Confessio igitur in talibus non debet extorqueri, sed sponte profiteri, pessimum enim est, de suspicione, aut extorta confessione, quenquam iudicare: cum magis inspector sit Dominus cordis, quàm operis: Non autem potest humano condemnari examine, quem Dominus suo reseruauit iudicio. Si omnia namque in hoc seculo iudicata essent, locum diuina iudicia non haberent.

Regula iuris: Qui tacet, non vtique fatetur, sed tamen verum est eum non negare. *Extra. 2. de confessis. Clemens 2.* Eos quorum suggestione scelus homicidij se presbyter perpetrasse proponit, nisi alijs modis verum esse constiterit, nulli censemus pœnæ subdendos: quia secundum vtriusque iuris statuta, *de se confessi, super aliorum conscientijs interrogari non debent, crimine læsæ maiestatis excepto. De reatu proprio confitentis periculosa confessio, non est aduersus quemlibet admittenda.* Si tamen eos infamia huiusmodi laborare cognoueris, singulis eis, adiunctis tribus socijs sui ordinis, purgationem indicas.

Confessio rei nõ est aduersus quelibet admittenda.

Inno. III. Quoniam V. canonicus Bethleemitanus fuit in iure confessus, quod pro præstando alterius electioni consensu, quingentorum Saracenorum obligationem receperit, & mediator extitit simoniacæ prauitatis, ipsum per diffinitiuam sentẽtiam duximus ab omni officio & beneficio ecclesiastico deponendum.

Greg. IX. B. iudici Vterbien. Ex parte abbatis & conuentus sancti. M. monasterij fuit propositum quod cum inter ipsos ex parte vna, & V. nominę vxoris suæ ex altera, coram te quæstio verteretur, œconomus monasterij memorati, quædam per errorem facti fuit in iure confessus. Cum igitur in negotio necdum finito, nemini noceat error facti: Man. quat. si huiusmodi poterit errorem docere, prouideas vt nulli super hoc præiudicium generetur. De hac quoque materia require supra *ca. de rei confessione.*

Error facti neminem in iudicio nocet si possit ante sententiã constare.

De Accusationum calumnia, & temeritate.

CAPVT CXI.

In accusando contingit peccare tripliciter.

EX *summa iuris.* In accusando vero peccat quis tripliciter, scilicet calumniando, & hic ad talionem tenetur: Item præuaricando, & talis ab accusatione repellitur: Item tergiuersando, & hic infamis efficitur & 5. libris auri punitur. At in his omnibus si accusare cessauerit, abolitione interueniente non efficitur infamis, nec in aliquo punitur. De calumnia quidem, nisi sit euidens, non notatur tutor, qui ex officio res pupillorum administrare tenetur. Item neque mater, illum accusans qui filium eius interfecit. Item neque successor, qui mortem prędecessoris sui vindicare debet. Item neque pater, qui filio pręcipit vt libertum accuset, quia veneniferum poculum sibi obtulit. Item neque quem vltimus dolor admissi criminis excusat, vt si pater accuset adulterum vxoris filij sui. Item neque maritus, quando accusat vxorem de adulterio, iure mariti.

Quinã de calumnia non notãtur.

Gratianus Cau. 2. q. 3. Notandum quoque est, quod sicut *in digest. lib. 47 legitur, ti. de abolitionibus criminum:* Accusatorum temeritas tribus modis detegitur. Aut enim calumniantur, aut præuaricantur, aut tergiuersantur. Calumniari, est falsa crimina intendere. Præuaricari, vera crimina abscondere. Tergiuersari, in vniuersum, ab accusatione desistere. Sed non vtique qui non probat quod intendit, protinus calumniari videtur. Nam eius rei inquisitio, arbitrio cognoscentis committitur; qui reo absoluto, de accusatoris incipit consilio quęrere, qua mente ductus ad accusationem processerit, & si quidem iustum eius errorem reperit, absoluit eum. Si vero in euidenti calumnia deprehenderit eum, legitimam ei pęnam irrogat. Penæ vero persecutio, non eius voluntati mandatur, sed legis auctoritati reseruatur. Si autem interloquendo dixerit, Ticius temerè accusasse videtur, non calumniatorem pronunciauit. Temeritas enim facilitatis veniam continet, & inconsultus calor calumnię vitio caret, & ob hoc nonnullam pœnam huic irrogari oportet.

Quid calũniari, præuaricari & tergiuersari.

Non statim est calũniator qui non probat sed qui mala intentione accusat.

Ex digest. lib. 47. tit. de præuaricatoribus, Vlpianus: Præuaricator est quasi varicator, qui diuersam partem adiuuat, prodita causa sua. Quod nomen Labeo à varia certatione contractum ait. *Extra 5. de accusa. & in. ex Brochardo lib. 44.* Accusasti aliquem & per tuam accusationem occisus est, nisi pro pace hoc feceris, 40. dies in pane & aqua (quod quarentena vocatur) cum 7. sequentibus annis pęnitere debes. Cum autem per tuam delaturam debilitatus est, per tres debes quadragesimas pęnitere. *Ibidem de calumniatoribus Gregor.* Fortius punienda sunt crimina quæ insontibus, & maximè sacratis hominibus, inferuntur.

Præuaricator quis, & vnde dictus.

De his qui deficiunt in accusationis persecutione.

CAPVT CXII.

GAusa 2. q. 3. *Damasus Papa.* Calumniator autem si in accusatione defecerit, talionem recipiat. *Item ex decreto Adriani Papæ:* Qui non probauerit quod obiecerit, pœnam scilicet quam intulerit ipse patiatur. *In lib capitulorum c. 70.* legitur: Si quem pænituerit accusasse criminaliter, & inscriptionem fecisse, eo quod probare non potuerit, si cum accusato innocente conuenerit, inuicem se absoluant. Si vero iudex eum qui accusatus est criminosum esse cognouerit, & inter reum & accusatorem per obreptionem conuenerit, de colludio pænam excipiat legibus constitutam.

Pœna calũniatoris est talionis.

Qui penitet se accusasse iniuste, potest cum innocente conuenire.

Ibidem q. 4. Deficientibus vero accusatoribus, non videtur esse cogendus reus ad purgationem. Sicut enim possessor, deficiente actore, titulum suæ possessionis probare non cogitur; ita qui impetitur, ad innocentiam suam purgandam cogendus esse non creditur. *Cau. 5. q. 6.* Qui quod intulerit probare non valet, puniendus est. *Vnde Adrianus Papa:* Omnis qui falsa intulerit puniatur, & pro falsitate ferat infamiam. *Item ex decreto Adriani Papę:* Delatori autem lingua capuletur, aut conuicto caput amputetur. Delatores autem sunt qui inuidia produnt alios.

Extra, vbi supra. Innocentius III. Cùm dilectus filius magister Scholasticus Palentinus ad Sedem Apostolicam accessisset, & de suo episcopo varios excessus nunciasset, nec intelligere potuerimus probatum esse sufficienter aliquod de prædictis. Vobis. man. quat. memoratum magistrum Scholast. donec suam

Calumniādi animus inducit pœnā talionis cum quis deficit in probatione.

canonicè purgauerit innocentiam, scilicet quod non A calumniandi animo, ad huiusmodi crimina processerit, ab officio & beneficio suspendatis, vt cæteri pœna perterriti, ad infamiam suorum facile non prosiliant prælatorum.

De deficientibus in primi capituli probatione.

CAPVT CXIII.

Qui simul de multis accusat, si primum non probat, potest admitti ad cætera probanda; nisi de calūnia super primo sit condemnatus.

EX *summa iuris*. Quæritur autem vtrum si aliquis simul de pluribus accuset, & vnum non probet, ad alia sit admittendus? Et quidem admitti potest ad alia; siue sint maiora, siue minora, siue simul omnia velit probare, siue separatim: potest enim quis de pluribus condemnari vel absolui. Capitula vero quæ videntur dicere contrarium, loquuntur in eo casu, quādo quis de calumnia super primo condemnatus est: tunc enim non debet admitti, quia præsumitur quod & in alijs velit calumniari. B

Cau. 3. q. 10. Gratianus. Quod vero deficientes in primo capitulo, non sint admittendi ad sequentia, ex *Concil. Carthag. 7.* confirmatur, in quo sic statutum legitur. Placuit, vt quotiensçunque clericis ab accusatoribus multa crimina obijciuntur, & vnum ex his de quo prius egerint, probare non valuerint, ad cętera iam non admittantur. *Item Felix Papa in 2. decre. Episcopis Galliæ.* Si accusatorum personæ in iudicio culpabiles apparuerint, ad arguendum de cætero non admittantur; nisi proprias causas asserere, non tamen criminales vel ecclesiasticas, voluerint. C

De obiectione criminis in modum exceptionis.

CAP. CXIIII.

Accusatus non potest accusare donec probetur innocens.

IBidem q. 11. *Gratianus*. Ab accusato vero accusationem in accusatorem verti, multorum auctoritate prohibetur. Ait enim *Stephanus Papa*. Neganda est accusatis licentia criminandi, priusquam se crimine quo premuntur exuerint; quia non est credendum contra alios eorum confessioni qui criminibus implicantur, nisi se prius probauerint innocentes.

Eadem vbi supra ca. 2. li. 9. C. ti. 1. Imperatores Valentinus, Valerius, & Gratianus. Neganda est accusatis, (nisi suas, suorumve iniurias prosequantur) licentia criminandi in pari vel minori crimine, priusquam se crimine quo premuntur exuerint, ita tamen vt & ipsi inscriptionem contra eos, etiam pendente accusatione, deponere possint. *Causa 6. q. 2.* Quod autem quæritur si episcopus in accusatorem accusationem vertere voluerit, an suę simplici assertioni fides sit habenda? facile soluitur, si sanctorum patrum auctoritas diligenter inspiciatur. Vt enim sancti patres diffiniunt. Nullius personæ quantumlibet exercitatæ confessioni, fides est adhibenda, nisi competentes probationes adhibeat. D

Quo casu accusatus poterit accusare.

Ex summa iuris. In summa vero nota, quod accusatus antequam nomen eius recipiatur inter reos, si accusatorem de maiori crimine velit accusare, prior auditur, vel si suam, aut suorum iniuriam prosequatur. Si vero nomen eius receptum est inter reos, neminem potest accusare; potest tamen contra accusatorem inscriptionem deponere, & post sententiam agere, nisi forte condemnetur de capitali crimine. Potest etiam quis, accusatione pendente contra alium iniuriam suam exequi, indirecta accusatione in modum exceptionis; & antequam accusatus accipiatur inter reos, & post; vsque ad litem contesta. & sic accusatorem repellere. E

De vitio collusionis.

CAPVT CXV.

Quid collusio.

EX *summa iuris*. Quoniam autem in actionibus criminum sæpe colluditur, De collusione quoque nonnulla hoc loco conferantur. *Collusio est quædam illicita pactio inter actorem & reum, per quam alter, accepta pecunia, vel aliquo pecuniæ loco interueniente, vel tergiuersatur idest, in totum ab accusatione desistit, vel præuaricatur, idest se malitiosè in iudicio superari permittit.* Fit autem per transactionem, cum scilicet interueniente pecunia, vel aliquo pecuniæ loco alite receditur.

In causa ciuili nunquā fit collusio nisi in duobus casibus s. in actione famosa, & in causa status.

Sed cum sint causarum tria genera, scilicet ciuilis, criminalis, & spiritualis: In causa ciuili nunquam fit collusio, siue iudicis auctoritate, siue sententionaliter cedatur: Item siue gratis, siue per transactionem, nisi in duobus casibus, scilicet in actione famosa, in qua sine iudicis auctoritate non licet transigere; Et in causa status, vt si me agente cum aliquo tanquam seruus meus esset, vel libertus, passus sum eum pronunciari ingenuum, confitendo contra me in iudicio quod esset ingenuus: tunc enim ne per tales ita degeneres inquinetur ordo indignitate positorum, vel senatus ecclesiæ, idest clericorum, statutum est vt hæc collusio detegatur, ac detur præmium detegenti.

Quomodo fiat collusio in criminalibus.

In causa vero criminali, ante inchoatam actionem, si gratia recedatur, collusum non videtur; post inchoatam autem recedere non licet, etiam per gratiam sine iudicis auctoritate, & etiam sine rei consensu, si tormentis fuerit mancipatus, vel per accusationem infamatus: & si destiterit incidit in Turpilianum, si publicum crimen intendit; Si vero priuatum, extra ordinem punitur. Per transactionem quidem licet, vel non licet, secundum leges reo recedere, prout his versibus distinguitur. *Sanguinis in pœnis nisi maribus transfigat omnis*, &c. sicut dictum est supra scilicet in lib. præcedenti, *capitulo de transactione*. Actori vero nunquam licet. Secundum canones autem etiam reo non licet recedere per transactionem in criminali, cum nullum sit ibi crimen sanguinis.

Quomodo etiam cōtingat collusio in spiritualibus.

Porro in causa spirituali, per gratiam ex iusta causa licet recedere. Qui vero sine iusta causa recedit, punitur. Per transactionem autem nunquam licet, veluti cum super ecclesiastico beneficio, quis malitiose sibi controuersiam moueri facit, vt sic interposita transactione, vel in alium transferat ipsum beneficium, vel exinde pręstet alij annuam pensionem: & hoc cum agitur de spirituali tanquam beneficio; secus vero si tanquam super proprietate. Porro in causa mixta, cum scilicet vir accusat vxorem ad diuortium, potest maritus desistere quando vult. Fit itaque collusio in causa criminali & spirituali, cum distinctione tamen in vtraque. In ciuili vero nunquam, nisi in prædictis duobus casibus.

In causa mixta vt in diuortio collusio non fit.

De Conscientia illicita.

CAPVT CXVI.

Quæstio pro vtraque parte proponitur.

EX *summa de casibus*. Quid de iudice, qui scit accusatum ad pœnam capitis, vel quamlibet aliam coram se, immunem penitus à culpa quæ sibi imponitur, & tamen videt testes paratos ad iurandum falsum, nunquid recipiet? aut si recepit iam, nunquid per illos condemnabit scienter innocentem? Item quid facient officiales & executores, qui nouerunt veritatem, & tamen vident illos iurare falsum, & compelluntur mandato iudicis suspendere vel decapitare innocentem, vel alio modo punire. Videtur enim omnino, quod nec iudex, nec alij possunt procedere contra cōscientiam, quæ ędificat ad gehennā.

Item

Item secundum quosdam. Omnis homo tenetur ex præcepto, illum qui iniuste ad mortem ducitur, eripere & liberare, etiam ver vim; & secundum omnes tenentur saltem iudices & prælati. Si ergo tenentur ab alijs defendere iudex vel officialis, multo fortius à seipso, sicut argumentatur canon, & leges.

Econtra videtur. Dicit enim expresse Ambro. quod iudex non debet iudicare secundum priuatam conscientiam, quam apportauit de domo, sed secundum iura, & allegata, & probata coram ipso, dum sedebat pro tribunali, vnde: *Descendam* inquit, *& videbo* &c. *An non est ita*, &c. dicit glo. *Tanquam index*, nam tanquam Deus omnia nouerat. Item licet sacerdos sciat parrochianum suum in peccato mortali occulto, tenetur tamen illi petenti in publico dare Eucharistiam.

Resolutio.

Ad hoc dico quod iudex si perpendit, quod testes velint deponere contra istum, & peierare, debet niti ex officio suo (etiamsi accusatus taceat) ad repellendum illos à testimonio, vel quia sunt ignoti, vel infames, vel grauis opinionis, vel opponendo eis aliquam similem causam. Si in narratione facti inuenerit eos deuiare à vero, subtiliter examinet, inuestigetque causam ad repellendum eos; sicut Daniel de duobus senibus falso testificantibus contra Susannam. Si autem nullo modo potest eos repellere, & probant secundum formam iuris sufficienter; Consulo vt deleget alteri si fieri potest. Sin autem, remittat ad superiorem. De officialibus vero executoribus, & cæteris subditis, credo (saluo meliori consilio) quod in hoc casu non debent obedire, si pro certo sciunt; secus si dubitant, tunc enim excusantur propter bonum obedientiæ.

Quid oporteat iudicem & executores iustitia facere quando sciunt accusatum esse innocentem.

De causis suspendenda condemnationis, & differenda.

CAPVT CXVII.

EX *summa iuris*. Iudicio vero, siue condemnationi supersedendum est in quibusdam casibus, scilicet vbi timetur periculum scandali, vel schismatis, vel turbatio pacis, vel strages multorum. Item quando talis est consuetudo. Item quando est ardua causa, puta fidei, quę tractari debet à solo Papa. Præterea supersedendum est in iuuene, in sene, in muliere, in Papa, in potente, & in occulto crimine Vnde versus:

In quibus causis condemnatio est suspendenda.

Scandala, schisma, strages, iuuenes, transactio pacis:
Papa, senex, mulier, mos, causa, potens, vel occultum:
Casibus his debet correctio dissimulari.

Lata porro condemnationis in reum sententia, differenda est in quibusdam casibus ipsius executio, scilicet quando iudex seuerius iudicat quam expressum sit in iure. Item quando seruus condemnatur in causa criminali: Debet enim differri sententia, donec ille domino suo reddidit ratiocinia. Item quando mulier prægnans condemnatur; tunc etiam oportet differri donec peperit. Item quando iudex aliquem condemnauit deportatione, differenda est executio donec assignetur insula eidem. Vnde versus:

In quibus causa sententia differenda.

Exilium, seruus, prægnans, læsus solito plus:
Non habet effectum sententia casibus istis.

De absolutione accusati à crimine.

CAPVT CXVIII.

ABsoluitur autem accusatus de crimine tripliciter, scilicet per diffinitiuam sententiam, & extunc ab eodem de eodem crimine non accusatur, scilicet ne sæpius de delictis eiusdem hominis quæratur: A b alio quoque, non nisi doceat priorem præuaricatum esse, vel nisi cum dolorem suum prosequitur, & docet accusationem institutam à priori se nescisse. Item per dispensationem, quæ est accusationis instiA tutæ peremptio. Et fit tribus modis scilicet publice, priuatim, & ex lege. Vnde triplex distinguitur abolitio, scilicet publica, priuata, & legalis. Publica fit ad tempus ob publicam gratulationem, vel ob rē prospere gestam, vel diem insignem. Priuata fit cum accusans eum absolui petit. Legalis autem fit accusatore moriente, vel omnino ab accusatione desistente, vel ex iusta causa sic impedito, vt accusationem prosequi non possit. Et illa quidem quæ fit publicè, fieri debet altera parte præsente, & cognita causa; non de plano, sed de pleno, id est plena inquisitione, post hanc quidem, & alius, & idem accusator admittitur, finita scilicet abolitionis causa. Post priuatam autem idem accusator non admittitur, sed alius; post legalem similiter. Potest autem & iudex, maximeque Imperator & Papa plerumque accusato & confesso vel
B conuicto, penam ex officio suo remittere, & sic eum absoluere de crimine.

Triplicitur absoluitur accusatus, scilicet per sententiā, per dispensationem & per iudicem.

Abolitio triplex, & qua patiatur iteratam accusationem.

Extra 5. de accusationibus ex concil. Maguntinen. De his autem criminibus de quibus absolutus est accusatus, non potest accusatio vel actio replicari. *Auctor.* Hoc intellige cum prædicta distinctione.

De Verborum significatione

CAPVT CXIX.

DAmasus. Ad eorum autem quæ dicuntur interpretationes, necessarium est scire verborum significationes, & ambiguitatum expositiones. Verborum ambiguitas, alia est in legibus, alia in iudicijs, alia in testamentis & vltimis voluntatibus, alia vero in contractibus, & alia in stipulationibus. De legum ambiguitate planum est quod eius est interpretari cuius & condere.

Ambiguitas verborum in multis cernitur.

Eius est interpretari leges cuius est condere.

In iudicijs autem alia est ambiguitas in contestatione litis, alia in confessionibus, alia in testimonijs vel probationibus, alia in sententijs. In contest. litis ambiguitas petitionis interpretanda est pro actore. Ambiguitas responsionis, contra reum. Nam circa litis exordium, plus creditur actori quam reo. Si autem in confessione est ambiguitas, debet vrgeri confitens, vt certum confiteatur; sic autem accipiatur quod magis expedit aduersario. Circa probationum proprietates, contra actorem præsumitur. Semper enim in ambiguis testium dictis, reus absoluitur: nec enim testes post publicationem reuersari possunt, vt dictum suum interpretentur. Sed hoc tamen possunt in continenti, scilicet post publicationem. Sic itaque quo ad initium pro actore, quo ad finem pro reo præsumitur; quo ad media vero pro vtroque. Post sententiam autem, iudicis est interpretari. Sed distinguitur inter ordinarium & delegatum; delegatus enim eodem die tantum interpretatur; ordinarius autem etiam potest in executione, & hoc in diffinitiuis in interlocutorijs enim etiam delegatus potest; immo etiam reuocare posset, quod plus est.

Quomodo interpretanda ambiguitas in iudicijs.

Ambiguitas in initio litis interpretanda est pro actore in fine pro reo.

In testamentis autem vel vltimis voluntatibus, secundum intentionem proferentis est ambiguitas interpretanda. Distinguendum est tamen, vtrum vsus sit nomine proprio vno pro alio, an nomine appellatiuo vno pro alio. In primo casu valet quod fit: In secundo non. In contractibus porro distingue, aut certum sit quia consenserint, & tunc valet quod agitur, etiamsi vno nomine appellatiuo sint vsi pro alio; aut certum sit quod non consenserint, & tunc nihil agitur: Aut dubitetur quod senserint, & tunc distinguo; quoniam aut præsumi potest intentio clientis ex adiacentibus causis, & tunc ad intentionem verba referantur; aut non potest, & tunc ad communem verbi significationem recurratur. Quod si & illa se habet in duas partes, subdistinguo; aut enim valet quod dictū est secundum vnā partem intellectū, aut secundum

Ambiguitas in vltimis voluntatibus secundū intentionem proferentis est interpretanda.

Quomodo interpretāda ambiguitas in contractibus.

vtramque. In primo casu commodissimè id accipitur quod rei gerendæ aptius est. In secundo casu contra eum interpretandum est, in cuius sint potestate verba apertius dicere.

Quomodo interpretanda ambiguitas in stipulatione.

In stipulationibus autem ambiguitas responsionis pro reo interpretanda est, & hoc quãdo nulla ex vtraque parte fraus vertitur. Cæterum autem si vertitur, distingue, vtrum ex altera, an ex vtraque. Si ex altera, verba sunt contra illam interpretanda, sicut dicitur in iuramentis, quæ sunt similiter quasi contractus, siue sit suscipiens, siue proferens verba. Si vero ex vtraque & circa diuersa, dolus dolo compensetur, scilicet vt quę tenet teneat. Nam contra doli actionem dolo excipitur, sed non replicatur ex eodem de quo agebatur, licet de alio posset, etiam si maius esset. Si vero circa idem, & stipulatio fauorabilior est, ad communem verbi significationem recurratur. Porro si fauorabilis non est, locum habet quod prius dictum est, scilicet vt dolus dolo compensetur, & hoc quando de dolo excipientis non constat nisi per dictum agentis, alias salua tali distinctione. Hæc de verborum significatione generalia perstrinxisse sufficiat, neque enim omnia specialia plene referre nobis possibile est.

De Pœnis Canonicis & legalibus.

CAPVT CXX.

Quid pœna.

Ex *summa iuris. Pœna est iudicialis retributio pro peccato.* Vel aliter. *Pœna est satisfactio delicti, quæ à lege, vel ministro legis imponitur. Gratianus Cau. 23. q. 1.* Pœna nulli est inferenda, nisi per iudicem, vnde licet vir possit vxorem dimittere fornicationis causa, tamen quia separatio pœna est, non licet alicui auctoritate sua dimittere. Quod etiam de pœna homicidij, & de qualibet alia intelligendum est.

Solus iudex potest pœnã infligere.

Pœnarum alia canonica alia ciuilis & vtraq; multiplex.

Ex summa de casibus. Pœnarum alia est canonica, alia legalis. Canonica iterum subdiuiditur; quia alia est spiritualis, alia corporalis, alia pecuniaria. Spiritualis enim quintuplex: Nam alia increpationis, alia interdicti vel suspensionis, alia excommunicationis, alia infamię, alia depositionis. Corporalis pœna similiter quintuplex inuenitur, vna ieiunij siue abstinentiæ, alia verberationis, alia seruitutis, alia publicationis omnium bonorũ, alia exilij. Exilium triplex est, aliud in loco certo, vt cum quis intruditur in monasteriũ, aliud à loco determinato, vt cum prohibetur alicui esse in aliquo certo loco, sed sit alibi pro velle suo. Aliud ab omni loco, vt cum interdicitur publicè pœnitentibus morari in vno loco vltra vnum, vel duos dies; & sic peregrinantur per orbem ad tempus. Pecuniaria infertur aliquando pro iniuria illata personę, vel loco; aliquando pro illati damni satisfactione, vt pro furto, vel rapina, vel simili. Pœna autem legalis est multiplex. Nam alia est mortis corporalis, vel detruncationis membrorum: Alia depositio, alia proscriptio vel relegatio, alia exilium, & aliæ multæ.

Qui censendi iudices maiores ad quos pœnæ maiores attinent.

Generaliter iudices possunt punire subditos iuxta quantitatem culparum, & nullus alius. Nam iurisdictio sine modica coërtione nulla est. Hoc tamen scias, quod pœnas maiores, vt decapitare, quantum ad forum seculare, vel deponere, quo ad forum ecclesiasticum, non possunt iudices, nisi maiores, qui etiam dicuntur habere merum imperium, vt episcopus in ecclesiasticis; ad ipsum enim pertinent negotia maiora.

De Speciebus pœnarum legalium.

CAPVT CXXI.

Isidorus in li. Ety. 5. Octo genera pœnarũ in legibus contineri Tullius scribit, scilicet damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, seruitutẽ, & mortem. Cõpedes dictę sunt, quia continent pedes. Pedicæ sunt laquei, quibus pedes illaqueantur, dictę à pedibus capiendis. Catenæ autem dicuntur, eo quod capiendo se teneant pluribus nodis. Manicæ sunt vincula quibus manus capiuntur, licet & manicæ tunicarum sint. Nerui, vincula vel catenæ, quibus pedes vel ceruices impediuntur. Boya est torques damnatorum, quasi iugum in boue.

Traditur etymologia diuersarum pœnarum.

Verbera dicta, quia cum agitantur actu verberant. *Hinc flagra & plagæ & flagella*, quia cum flatu & strepitu in corpore sonant: Nam plagæ quasi flagæ. Sed plagæ & flagra primæ positionis sunt, flagella autem per diminutionẽ dicta sunt. *Anguilla* est qua in scholis pueri coercentur, quæ vulgo scutica dicitur. *Fustes* autem pali sunt, quibus pro criminibus iuuenes feriuntur, appellati quod præfixi in fossis stent. *Scorpio* est virga nodosa vel aculeata, sic dicta quia arcuato vulnere in corpore infigitur. *Vngulæ* dictæ sunt, eo quod effodiant: hæ & fidiculæ, quia ijs rei in eculeo torquentur, vt fides inueniatur. *Eculeus* autem dictus est, eo quod extendat.

Tarquinius Superbus prior tormẽtandi inuentor.

Est & lautumna genus supplicij ad verberandum aptum, inuentum à Tarquinio Superbo, qui tormenta, fustes, metalla, atque exilia prior adinuenit; & ipse prior ex regibus exilium meruit. Talio est similitudo vindictæ, vt taliter quis patiatur vt fecit. Hoc enim & natura & lege est institutum, vt lędentem similis vindicta sequatur. Exilium dictum, quasi extra solum. Nam exul dicitur, qui extra solum est. Vnde postliminium redeuntibus, hoc est de exilio reducendis, qui sunt eiecti iniuria, idest extra limen patriæ. Diuiditur autem exilium in relegatis & deportatis. Relegatus est quem bona sua sequuntur, deportatus quẽ non sequuntur.

Discrimen inter deportatum & relegatum.

Proscriptio exilij procul damnatio quasi porro scriptio. Item proscriptio, quasi palam scriptus. *Metallum* est vbi exules deputantur ad eruendam venam, marmoraque secanda in crustis. *Seruitus* à seruando vocata est, hæc est sola malorum omnium postrema, quæ liberis omni supplicio grauior est: Nam vbi libertas perijt, vna ibi perierunt, & omnia.

Patibulum autem vulgo furca dicitur, quasi ferens caput: Suspensum enim & strangulatum hæc exanimat. Sed patibuli minor pœna quàm crucis. Nam patibulo appensus statim exanimatur: Cruci autem affixus diu cruciatur. Culeus est parricidale vasculũ, ab occulendo, idest claudendo dictum; est autem vter ex corio factus, in quo parricidæ cum Simia & Gallo & Serpente inclusi in mare præcipitatur. Omnium autem istarum mortium genus animaduersio nominatur, & dicitur animaduertere, animum vertere ad puniendum reum.

Animaduersio vnde dicta.

De Ignominiosa missione, & capitis diminutione.

CAP. CXXII.

Multa sunt missionum genera.

Ex *Digest. libro tertio l. pretoris verba.* De his qui infamia notantur multa sunt genera missionum. Est honesta, quæ è meritis stipendijs, vel ante ab Imperatore indulgetur. Est causaria, quæ propter valetudines laboribus militię soluitur. Est ignominiosa toties, quoties is qui mittit, addit nominatim ignominiæ causa mittere. Est & quartum genus missionis, si quis euitandorum munerum causa militiam subijsset: Hæc autem missio æstimationem non lædit. Ignominiæ autem causa missis, neque in vrbe, neque alibi vbi Imperator est, morari licet.

Effectus missionis.

Ibidem quarto libro, Paulus libro vndecimo ad edictum. Ciuitatis amissione fit capitis diminutio, vt in aquæ & ignis interdictione. Qui deficiunt capite minuuntur. Deficere autem dicuntur, qui ab his quorum sub Imperio sunt desistunt, & in hostium numero se conferunt. Sed & hi quos Senatus hostes iudicauit, vel relegati vtique, vsque adeo vt ciuitatem amittant.

Caius

Caius libro quarto ad edictum prouinciale. Eas obligationes quæ naturalem præstationem habere intelliguntur, palàm est diminutione capitis non perire; quia ciuilis ratio naturalia iura corrumpere non potest. *Paulus libro secundo ad Sabinum.* Capitis diminutionis tria genera sunt: Maxima, media, minima. Tria enim sunt quæ habemus, libertatem, ciuitatem, familiam. Maxima est, cum hæc tria pariter amittuntur. Media cum ciuitas amittitur, & libertas retinetur. Minima, cum sola familia mutatur; ciuitate & libertate retentis.

Quid capitis diminutio & quotuplex.

De iudicijs criminum publicis secundum leges.

CAPVT CXXIII.

Publica iudicia vnde dicta, & quæ.

IVstinianus *Instit. lib. 3.* Publica iudicia dicta sunt, quia cuiuis ex populo executio eorum plerunque datur. Horum quędam capitalia sunt, quędam non capitalia. Capitalia quæ vltimo supplicio afficiunt, vel aquæ & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera si qua infamiam irrogant, cum damno pecuniario, publica etiam iudicia sunt, sed non capitalia.

Pœna perduellium adulterorum &c.

Publica autem iudicia hæc sunt: Lex Iulia Maiestatis læsæ in eos, qui scilicet contra Imperatorem vel Rempublicam aliquid moliti sunt, cuius pœna animæ amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur. *Item* lex Iulia de adulterijs coercendis, quæ non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent: quæ lex etiam stupri flagitium punit, cum quis sine vi, vel virginem, vel viduam honestè viuentem stuprauerit. Pœnam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum eorum; si humiles corporis coerctionem cum relegatione. *Item* lex Cornelia de sicarijs, quæ homicidas vltore ferro persequitur, vel eos qui causa hominem occidendi cum telo ambulant. Telum autem (vt ait Caius) in interpretatione legis duodecim tabularum id appellatur, quod ab arcu mittitur, & quod manu cuiusquam mittitur. vt autem ait Paulus in libro Sententiarum, qui telum pro tuendæ salutis causa gerit, non videtur hominis occidendi causa portare. Igitur & lapis & lignum & ferrum teli nomine continetur. Dictum ob hoc, quòd in longinquum mittitur, à Græco telon: Sica est ferrum occultum. *Eadem* lege & venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis quàm susurris magicis, homines occidunt, vel mala medicamenta publice vendunt. *Item* lex Pompeia de parricidiis, secundum quàm parricida, nec gladio, nec ignibus, nec alia solenni pœna subijcitur, Sed insutus culeo, cum Cane & Gallo Gallinacio & Vipera & Simia, inter illas ferales angustias comprehensus, secundum quòd regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem proijcitur, vt omnium elementorum vsu viuus carere incipiat, & ei cęlum superstiti, terra mortuo auferatur. *Item* lex Cornelia de Falsis, quæ pęnam irrogat ei qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum scripserit, signauerit, recitauerit, subiecerit; qui signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit, sciēs dolo malo. Huius legis pœna in seruos vltimum supplicium est, in liberos deportatio.

Pœna sicariorum veneficorum &c.

Pœna parricidarum & falsariorum.

Item lex Iulia de vi publica seu priuata, cuius legis pœna in armatam vim, id est publicam, deportatio. In priuatam, id est sine armis, tertiæ partis bonorum publicatio. *Raptus* autem violentus virginis, aut viduæ, aut sanctimonialis, tā in ipsos peccatores, quàm in illos qui opem flagitio dederunt, capite punitur. *Item* lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam, vel rem publicam, vel sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed & ipsi iudices, si tempore administrationis hoc fecerint, capitali animaduersione puniuntur; vt

Pœna vim inferentium & raptorū.

Pœna furū & plagiatorum.

A omnes illi qui ministerium ad hoc illis adhibuerunt, vel qui pecunias ab his subtractas scienter susceperunt. *Item* lex Flauia de plagiarijs, quæ interdum capitis pœnam irrogat, interdum leuiorem. *Item* lex Iulia de ambitu, & lex Iulia repetundarum, & lex Iulia de annona, & aliæ quæ animæ quidem amissionem non irrogant, Sed alijs pœnis eos subijciunt, qui earum præcepta neglexerint.

Item de eodem.

CAPVT CXXIV.

B EX *instrumento iuris.* Turpe lucrum ab hæredibus semper extorquetur. Criminum quædam sunt publica, quædam extraordinaria. Publica quorum executio cuiuis de populo plerumque datur. Nam constante matrimonio, adulterij accusatio non omnibus permittitur: Horum quædam sunt capitalia, quædam non. Capitalia sunt, quæ caput vel ciuitatem eximunt. Receptatores latronum eo modo puniendi sunt vt latrones. Effractores quandoque capite puniuntur, quandoque leuius. Expilatores tanquam atroces fures grauius puniuntur. Qui hæreditatem nondum aditam expilauerit, extra ordinem punitur.

Criminum quædam publica quædā extraordinaria.

Qui terminos mouent, pecuniali pœna l. aureorum tenentur, quam in publico dare debent, & corporaliter extra ordinem puniuntur. Sacrilegi quandoque bestijs dānantur, quandoque viui eximuntur,
C quandoque in furca suspenduntur. Qui mortem sibi consciscunt ante sententiam, eorum bona fisco vendicantur. Crimen hæreseos, crimini maiestatis simile est, & ijsdem modis punitur, id est omnium bonorum confiscatione, & animæ amissione: nisi quòd in hoc crimine, delicti venia pœnitentibus non denegatur. Criminis apostatatus pœna est versari inter homines, & hominum carere suffragijs: bona eorum publicantur, si viui de eodem crimine à quolibet conuincantur.

Variæ pœnæ seu iudicia publica delinquentiū referuntur.

Mathematici & similes concremandi sunt, vel vltore gladio prosternendi, vel ferali peste absumendi. Lex Miscella persequitur libertinos, qui dicunt se ingenuos. Crimen falsæ monetæ flammarum deposcit adustionem. Famosi libelli scriptor vel publicator, capitalem meretur sententiam. Incendiarj igne cre-
D mantur. Grassatores capite minuuntur. Consiliorum renunciatores, aut viui eximuntur, aut furca suspenduntur. Qui nondum viripotentes virgines corrumpunt, aut furca suspenduntur, aut bestijs obijciuntur, aut in insula deportantur.

Quod non solum opus, sed etiam voluntas, aut consilium, in criminibus sit puniendum.

CAPVT CXXV.

CAusa 33. *de pœniten. di. 1. Cod. li. 9.* Eadem autem seueritate voluntatem sceleris, qua effectum puniri iura voluerunt. *Eodem li. 1. ti. de Episcopis & cleri-*
E *cis. Imperator Iouinianus.* Si quis non dicam rapere, sed tantum attentare matrimonij iungendi causa, sacratissimas virgines ausus fuerit, capitali ferietur sententia. *Item ad lib. Cornel. de sicarijs.* Si quis cum telo ambulauerit hominis necandi causa, sicut is qui hominem occiderit, vel cuius dolo factum fuerit commissum, legis Corneliæ de sicarijs pœna coerceatur. *Imperator Valerius & Gratianus.* Si quis infantis necandi piaculum ingressus fuerit, sciat se capitali supplicio esse puniendum. *Imperatores Gratianus & Valerius.* Si forte mulier mortis periculo parasse insidias, vel quolibet alio genere voluntatem occidendi habuisse inueniatur, vel forte maritus eo modo insequitur vxorem, in eadem quæstione ab omni familia, non solum mariti, sed etiam vxoris, quæ tantum tunc temporis domi

Voluntas sceleris eadem seueritate ac effectus punitur.

fuerit, quærendum est, sine cuiusquam defensione. *Item in digest. ti. de iniurijs l. Sed & quæstionis.* Si quis tam masculum, quam fœminam, siue ingenuos, siue libertinos, impudicos facere attentauerit, iniuriarum tenebitur. Sed & si serui pudicitia attentata sit, iniuria locum habet. *Item* non solum is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit, verum etiam ille quoque tenetur, qui dolo fecit, vel qui curauit vt cui mala pugno percuteretur. *Item* apud Labeonem quæritur. Si quis pulsatus quidem non est, verum manus leuatæ sunt aduersus eum, & sæpe territus, quasi vapulaturus, non tamen percussus, iniuriarum actione tenetur.

Sollicitatores fœminarum sunt puniendi.

Ibidem ti. de extraordinarijs criminibus. Solicitatores aliarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter voluntatem perniciosæ libidinis extra ordinem puniuntur. Qui puero stuprum, abducto vel corrupto comite persuaserit, aut mulierem, aut puellam interpellauerit, quidve impudicitiæ gratia fecerit, donum præbuerit, pretiumve quo is persuadeat dederit; perfecto flagitio punitur capite imperfecto, in perpetuum in insulam deportatur: corrupti comites summo supplicio puniuntur.

Solutio obie.

Sed contra, eodem lib. ti. de pœnis. Cogitationis pœnam nemo patiatur. *Gratianus.* Cogitatio quidem non meretur pœnam lege ciuili, cum suis terminis contenta est. Verum quamquam lex, minus eum qui occidendi hominis causa, cum telo fuerit inuentus, quam eum qui occiderit, puniat: Discernuntur tamen à maleficijs ea, quæ de iure effectum desiderant: In his enim non nisi iudicium animi consideratur. *Vnde in digest. ti. de repudijs.* Diuortium non est verum, nisi quod animo perpetuam constituendi discessionem fit: ita quicquid calore iracundiæ fit, vel dicitur, non aliter ratum est, quam si perseuerantia approbauerit iudicium animi fuisse. Ideoque per eum calorem misso repudio, si in breui reuersa est, vxor, nec diuertisse videtur. *Hinc etiã in canonibus.* Si quis iratus crimen alicui obiecerit, &c. Ex consilio autem velut ex facto aliquem teneri Aug. probat. *Periculose decipiuntur qui æstimant eos tantum homicidas esse qui manibus hominem occidunt, & non potius eos per quorum consilium & fraudem & exhortationem homines extinguntur, &c.*

Cogitatio nõ meretur pœnam iure ciuili.

Non minus quis tenetur pro malo cõsilio quam pro facto.

De Pœnarum legalium moderatione.

CAPVT CXXVI.

IBidem *Gratianus.* Pœnæ *sicut in digestis ti. de pœnis legitur,* legum interpretatione molliendæ sunt potius quam nimis exasperandæ: atque ideo proprium casum non excedunt. Sed quę de raptu virginum, vel aduocatis, siue de crimine maiestatis, vel de sicarijs dicta sunt, fauore religionis, & fidei atque principali odio sicariorum introducta sunt. Iniuriarum vero pro earum varietate, multipliciter quis reus fieri potest: Varietas itaque criminum, varietatem inducit pœnarum.

Pœnæ sunt molliendæ & ideo proprium casũ nõ excedunt.

Vnde in digestis ti. de pœnis. Aut facta puniuntur, vt furta, cædesque: Aut dicta: vt conuitia. Et in fide aduocationis, aut scripta, vt falsa charta, & famosi libelli. Aut consilia, vt coniurationes. Aut conscientia latronum, quousque alios suadendo monuisse, sceleris est instar. Sed hæc quatuor genera consideranda sunt 7. modis. Causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu. Causa, vt in verberibus, quæ impunita sunt à magistro illata, vel à parente; quoniam emendationis animo, non iniuriæ gratia videntur adhiberi: puniuntur, cum quis ab extraneo per iram pulsatur. Persona dupliciter spectatur: Eius qui fecit, & eius qui passus est. Aliter enim puniuntur ex eisdem facinoribus serui, quam liberi; & aliter qui in Dominum, parentemve ausus est, quam qui in extraneum; & qui in magistrum, quam qui in priuatum. In huius rei cõsideratione, ætatis quoq; ratio habeatur. *Locus* facit, vt idem vel furtum vel sacrilegiũ sit, & capite luẽdum, vel minore supplicio. *Tempus* discernit & emansorem & effractorem, furem vel diurnum vel nocturnum. *Qualitate* factum vel atrocius vel leuius est; vt furta manifesta à non manifestis discerni solent rixæ à grassaturis, expillationes à furtis, petulantia à violentia. Quantitas discernit furem de abigeo, nam qui suem vnum surripuerit, vt fur coercebitur, qui gregem, vt abigeus. *Euentus* spectatur, vt à clementissimo quoque facta: quamquam lex minus cum qui occidendi hominis causa cum telo fuerit inuentus, quàm eum qui occiderit puniat. Et ideo apud Græcos exilio voluntario fortuiti casus luebantur.

Quatuor gratia delictorum puniendaque 7 modis cõsiderantur.

De Temperanda iuris canonici seueritate.

CAP. CXXVII.

CAVSA 1. *quæst.* 7. Canonicæ quoque rigor disciplinæ quandoque relaxatur ex dispensatione misericordiæ. Multorum enim crimina sunt damnabilia, quæ tamen ecclesia tolerat, pro tempore, pro persona, intuitu pietatis, vel necessitatis, vel vtilitatis, & pro euentu rei. *Pro tempore,* sicut Gelasius, qui cum necessitatem temporis videret, Italicam scilicet ecclesiam, propter belli famisque incursionem, ferè omnium clericorum officio destitutam, adeo vt plerisque populis subsidia regendorum deessent animarum, concessit de monachis vel laicis clericos assumi. Similiter ex dispensatione in Niceno concilio statutum est de Nouatianis, vt ad ecclesiam redeuntes ordinentur.

Ecclesia interdum crimina gratia tolerat diuerso intuitu.

1. Intuitu temporis.

Pro persona, sicut beatus Gregor. scribens Ianuario episcopo ait. Tanta nequitia ad aures nostras de tua senectute peruenit, vt eam nisi humanitus adhuc pensaremus, fixa iam maledictione feriremus: Et quidem pœnæ fuerat in te sententia iaculanda: Sed quoniam simplicitatem tuam cum senectute nouimus, interim taceamus.

2. Personarũ.

Pietatis intuitu, sicut de illiteratis & corpore viciatis Gelasius ait. Si qui, vel propria voluntate, vel temeritate, vel incuria præsidentium tales sunt, nihil vltra promotionis accipiant, satisque habeant hoc sibi pro nimia miseratione concessum.

3. Pietatis.

Necessitatis intuitu, sicut Hylarius Papa, qui cum de quodam episcopo, præter notitiam vel consensum Metropolitani ordinato loqueretur, ne in vtroque graue scandalum fieret, ait in epistola sua: Quoniam quicquid ab alterutra parte est iudicatum, omni videmus peruersitate confusum; temporum necessitate perspecta, hac ratione decernimus ad veniam pertinere quod gestum est, vt deinceps nullus præter notitiam vel consensum Metropolitani ordinetur Antistes. *Item Innocentius Papa.* Quoties à populis aut à turba peccatur, quia in omnes propter multitudinem vindicari non potest, multum solet transire, priora ergo dimittenda dico Dei iudicio, & de reliquo maxima solicitudine præcauenda. *Item in epistola Cyrilli ad Iannarium præsbyterum & Archimandritam.* Dispensationes rerum nonnunquam cogunt parum quidem à debito rigore quosdam foras exire, vt magis aliquid lucrifaciant. Sicut enim hi qui mare nauigant, tempestate vrgente, nauique periclitante, & anxiati quædam exonerant, vt cætera salua permaneant; ita & nos, cum non habemus saluandorum omnium negotiorum penitus certitudinem, despicimus ex his quędam ne cunctorum patiamur dispendia.

4. Necessitatis.

Vtilitatis intuitu, sicut in *Meldensi concil. prohibetur de filijs virginum per vim raptarum, & sic ad coniugium raptorum applicatarum.* Tali coniugio generati, ecclesiasticis ordinibus non applicentur, nisi fortè illos, aut maxima ecclesiæ vtilitas, vel necessitas postulet, vel euidens meritorum prærogatiua commendet. *Pro euentu* etiam rei quædam in ecclesia tolerantur, sicut Leo

5. Vtilitatis.

Papa

6. *Euentus.*

Papa ait in decretis suis, de laicis subito contra decreta canonum ordinatis episcopis. Illos quorum prouectio hoc tantum reprehensionis incurrit, quòd ex laicis ad episcopale officium electi sunt, suum locum tenere permittimus, non præiudicantes Apostolicæ sedis statutis; quia remissio peccati non dat licentiam delinquendi. *Gratianus.* Ecce quibus de causis quædam in ecclesijs tolerantur, quæ eisdem cessantibus pia seueritate vindicantur. *Gelasius Papa.* Aliquando enim pro necessitate ecclesiæ mutilantur & laxantur præcepta canonica.

De his qui excusant aliquos à pœna.

CAPVT CXXVIII.

Quæ fiunt mente alienata excusantur à pœna.

EX *summa de cap.* Sunt autem multa quæ excusant à pœna; videlicet mentis alienatio. Talia enim quæ fiunt alienata mente, impunita sunt. Dicitur autem homo alienatæ mentis tripliciter, scilicet per stuporem, seu mentis perturbationem. Hoc modo videtur August. excusare Lot, de eo quòd filias suas voluit prostituere, vt viros hospites liberaret. *Item* per furorem: *item* per ebrietatem, & hoc intelligas si ex toto sunt alienatæ mentis, ita quòd in nullo sunt compotes sui, & nihil intelligunt: aliàs excusarentur non à toto, sed à tanto: tamen si fuerint liberati omnibus est pœnitentia imponenda, sed leuior quàm si sani tale quid commisissent. Hoc autem fit ad cautelam, & ne disciplina ecclesiæ deseratur.

Coactio absoluta, à culpa & pœna excusat, vt etiam deceptio seu ignorantia inuincibilis.

Item excusat à culpa & à pœna coactio, à toto si fuerit absoluta, à tanto si fuerit conditionalis. *Item* excusat deceptio: si fortè aliquis deceptus per fraudem vel dolum alterius, vel per errorem facti probabilem, fecit non faciendum. Fallit hoc in his quæ sunt contra articulos fidei præcepta, vel prohibitiones domini, sine quorum obseruantia non est salus: & de tali ignorantia dicitur: *Si quis ignorat ignorabitur.* Quandoque tamen excusat in istis ignorantia, non à toto, sed à tanto, scilicet cum non fuerit affectata, sed inuincibilis. *Item* multitudo non excusat aliquem in delictis, sicut nec consuetudo, nec aliqua diuturnitas temporis. Releuat tamen multitudo à pœna temporali in duobus casibus, scilicet cum multitudo est in culpa; vel cum delinquens habet sociam multitudinem.

Item excusat ætas non doli capax.

Item quandoque excusat ætas à toto, si est infans non doli capax: Aliæ vero ætates aliquando attenuant ipsa peccata, & pœnas debitas pro peccatis, secundum varietatem ipsarum ætatum, & eorum quæ geruntur. *Item* iocandi vel certandi facultas. Præter hæc autem nota in summa, quæ sunt considerandæ in aggrauatione vel attenuatione pœnæ, & etiam in aliquibus omnimoda excusatione.

An aliquis puniendus sit sine culpa.

CAPVT CXXIX.

Delictum patris non imputatur filio eius nequitiam non imitanti.

CAusa prima, quæstio. quarta. Quæritur an paternum crimen huic deputetur, quod eo ignorante constat admissum? Quòd ignorantia hunc excusat, multorum auctoritatibus probatur. *Ait enim Augustinus.* Nullius crimen maculat nescientem: Item quis locus innocentiæ relinquitur, si alienum crimen maculat nescientem. *Item ex concilio Tolet. quarto.* Iudæi baptizati, si postea præuaricantes in Christum, qualibet pœna damnati extiterint, à rebus eorum fideles filios suos excludi non oportebit, quia scriptum est: *Filius non portabit iniquitatem patris.*

Solutio obiecti.

Econtra Dominus ad Moysen: *Ego sum Deus Zelotes, qui visito peccata Patrum in Filios, vsque ad tertiam & quartam generationem;* licet non in æqualitate iudicij, sed magnitudine clementiæ August. asserit hoc dictum. *Item* paruulos Sodomitarum non excusauit ignorantia, quin pro paterno scelere cœlesti igne consumerentur. Sed hoc igne pœna illis diminuta est, quibus successio paterni sceleris est adempta: Pariter autem monstratum est, peccatis parentum paruulos aliquando corporaliter flagellari. *Illud* idem & intelligendum est de paruulis, qui peccato Dathan & Abiron viui descenderunt ad inferos.

Obiectio.

Item Cham peccante, Chanaan filius eius maledicitur. Gyezi delinquente, lepra transmittitur ad posteros. Iudæis clamantibus, *Sanguis eius super nos, & super filios nostros;* reliquiæ eorum pœnæ mortis Christi addictæ sunt. Achab quoque peccante, posteri eius regni solium amiserunt; & qui de eius semine in regno Iudæ nati sunt, vsque ad purgatam labem ipsius familiæ, à genealogia Domini sunt exclusi. Odium quoque Esau transiuit ad Idumeos. Quibus omnibus colligitur, quod ignorantia peccati non excusat aliquem. *Sed his* exemplis non probantur teneri peccatis aliorum, nisi imitatores nequitiæ eorum.

Solutio.

Pœna æterna non punitur vnus pro alio (dempto casu peccati originalis) nec etiã pœna excommunicationis, bene tamen pœna corporali, infamia &c.

Ex summa decre. Pœna quidem æterna non punitur vnus pro alio, *sed anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* Hoc autem fallit in peccato originali, quod ideo est (vt ait Augustinus) quia vnus erat cum illo, & in illo à quo traxit, quando quod contraxit admissum est. *Pœna* autem spirituali, quæ est excommunicatio, nunquam debet puniri vnus pro alio. *Pœna* vero spirituali, quæ dicitur interdictum, sæpe punitur familia, ciuitas, vel etiam tota prouincia pro peccato Domini, & hoc propter magnitudinem peccati, & quia aliter non potest compelli ad satisfactionem. Aliquando etiam remouetur filius ab ordine vel beneficio, propter simoniam à patre, vel etiam alio in sua promotione, & ipso ignorante, commissam.

Pœna etiam infamiæ punitur filius pro patre in crimine læsæ maiestatis. Et omnes illegitimè nati, pro peccatis parentum suorum repelluntur à promotione. *Pœna* quoque corporali & pecuniaria, punitur vnus pro alio: Nam pro peccato Achor plebs Israelitica in manus hostium tradita est. Item pro peccato Sodomitarum paruuli cœlesti igne consumpti sunt. Et infinita exempla possunt super hoc inueniri. Amplius, pro peccato hominum, etiam bruta & insensata leguntur punita & maledicta à Domino, quod non fit participatione peccati, sed causa sacramenti, vel detestatione peccati, vel flagello delinquentium.

In sex casibus punitur quis licitè sine culpa, sed non sine causa.

Item nota sex casus, in quibus aliquis punitur quotidie licitè aeiustè sine culpa, sed non sine causa, Vnde versus:

Paupertas, odium, fauor, & vitium, scelus, ordo;
Personas spoliant, & loca iure suo.

Propter paupertatem ecclesia quæ consueuit habere episcopum, perdit ipsum. *Propter* odium ciuium contractum, ex eo quòd occiderunt duos episcopos proprios successiuè, vel fortè ex alia simili causa ita enormi, perdit ipsa ecclesia ius suum. *Item* propter fauorem Constantinopolitanæ ciuitatis, quã Constantinus constituit quasi nouam Romam, transferens se ad illam; fuit datus ecclesiæ Constantinopol. primus locus post Romanam, & amisit eum Alexandrina. *Propter* vitium lepræ remouetur prælatus ab administratione ecclesiæ: Debent tamen iuxta facultates, sibi necessaria quandiu vix erit ministrari. *Propter* scelus patris vel domini, spoliatur familia communione. & pro peccato Monachi vel Monachæ, pro quo retruditur in aliud cautius Monasteriũ, perdit primum monasterium res, quas illius personæ occasione fuerit consecutum. *Propter* ordinem sacerdotij domino seruus aufertur.

De ordine pœnarum, & mensura.

CAPVT CXXX.

Ordinarius processus contra clericum.

Non licet bis idem factũ punire.

IN summa vero nota: quòd siue iudex puniat, siue absoluat, semper debet facere propter correctionem. *Item* si semel punitus est aliquis sufficienter pro aliquo crimine, non debet pro eodem alia pœna infligi. *Item* cum clericus punitur pro contumacia, debet pœna incipere ab excommunicatione minori. Deinde crescente contumacia debet anathematizari, deinde deponi. Vbi vero punitur pro crimine, & crimen exigit, debet primo deponi, & non vltra, si est corrigibilis. Si verò est incorrigibilis, post depositionem debet excommunicari minori excommunicatione, deinde crescente contumacia anathematizari. Si hoc non prodest, exinde per sæcularem compellendus est potestatem, ita quòd ei deputetur exilium, vel alia pœna legima inferatur. Iste est ordinarius processus, nisi crimen esset adeo enorme, quòd non sufficeret vna pœna; tunc enim imponentur simul duæ, vel plures. Vnde multoties pro eadem culpa imponitur multiplex pœna simul in eodem iudicio, sed omnes illæ accipiuntur pro vna. Sed in diuersis iudicijs non licet bis in idipsum iudicare.

Vtrum autem iudex possit pœnam commutare?

Iudex non potest pœnã legis mutare, nisi hoc illi committatur.

Emendæ possunt exigi & in proprios vsus expendi vbi est cõsuetudo, & abest cupiditas.

A Respon. Crimine probato, si certa reperitur pœna in iure, illa infligenda est, non mollior, nec durior, alioquin iudex infamis fit. Quod si plures pœnæ taxatæ sunt, tunc arbitrio iudicis pœna relicta, debet illam imponere quæ magis timetur, *extra vt li. non contest. quoniam.* Si verò pœna certa statuta non est, sed iudici committitur, debet æquitate seruata, semper in humaniorem partem declinare, *vt de transac. ex parte.*

Ex summa fratris V. Nota, quòd tam milites, quàm personæ ecclesiasticæ, emendas quas leuant secundum legitimas B consuetudines & iudicia regionis, retinere possunt, & in suos vsus expendere; nec peccant, quando in hac parte subest causa, & seruatur iuris ordo, nec est corrupta intentio, scilicet vt propter zelum iustitiæ hoc faciant, non propter cupiditatem, aliàs peccarent. Nec obstat quod pœna excedit damnum in magna quantitate quandoque: quia pœnæ huiusmodi non solum propter interesse, sed propter coercenda crimina statutæ sunt: tamen temperandæ sunt pensatis circunstantijs negotiorum & personarum; quia culpa est totam persequi culpam, C *& iudicium sine misericordia fiet illi, qui non facit misericordiam* &c. Vnde non sunt laxandæ habenæ, maxime militibus in hac parte, in concilio animarum; quia fræno indigent quo ad hoc: securius tamen esset huiusmodi emendas in pios vsus erogare. Hæc de iudicijs, actionibus, & appellationibus, & pœnis, hactenus dixisse sufficiant.

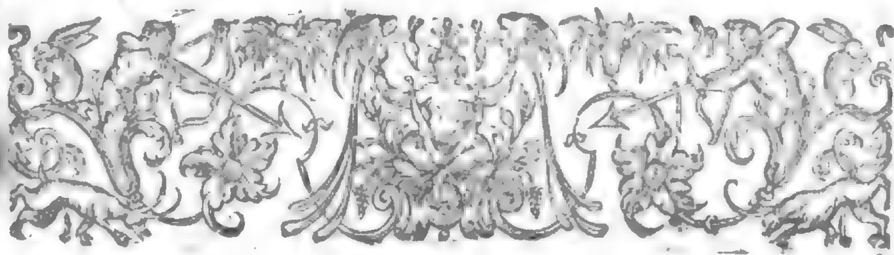

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS.

Tomus Secundus.

LIBER NONVS.

De Criminibus.

CAPVT I.

Crimen, facinus, flagitium &c. unde dicta.

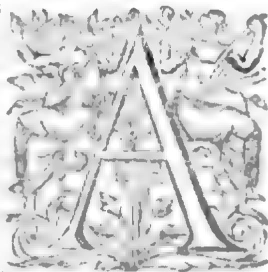

VCTOR. Dicto de iudicijs criminum secundũ vtrumque forum, nunc etiam de criminibus, tã ecclesiasticis, quam sæcularibus siue legalibus est aliquid subiungendum.

Isidorus in libro Etym. 5. *Crimen* à carēdo nomen habet, vt furtum, falsitas, & cætera quæ non occidunt sed infamant. Facinus dictum est, à faciendo malum, eo quod noceat alteri. Flagitium autem à flagitando corruptelam libidinis, quia noceat sibi. Vis est virtus potestatis, per quam causa siue res, vel aufertur, vel extorquetur. Vis priuata est, si quis ante iudicium, armatis hominibus quemquam à suo deiecerit, vel expugnauerit. Vis publica est, si quis ciuem, ante populum, vel iudicem vel regem appellantem, necauerit, aut torserit, siue verberauit, vel vinxerit. Dolus est mentis calliditas, ab eo quod deludat; aliud enim agit, aliud simulat. Apud comicos iniuria est, qua audet aliquis contra ordinem iuris,

Quid vis publica & priuata.

Seditio dicitur dissensio ciuium, quod seorsum alij ad alios eunt; nam hi maxime turbatione rerum & tumultu gaudent. Sacrilegium propriè est sacrarum rerum furtum, postea & in idolorum cultu hæsit hoc nomen. Adulterium est illusio alieni coniugij, quod quia alterius thorum commaculauit, adulterij nomen accepit. Stuprum raptus propriè est illicitus coitus, à corrumpendo dictus. Vnde & qui rapta potitur, stupro fruitur. Parricidij quidem actio, non solum in eo dabatur qui parentem, idest qui patrē vel matrem interemisset, sed & in eum qui fratrem deciderat. Et dictum est parricidium, quasi parentis cædes. Furtum est rei alienæ clandestina contrectatio, à furuo, idest fusco vocatum, quia in obscuro fit.

Quid seditio, sacrilegium, stuprũ, parricidium &c.

Persuasio est rei alienæ manifesta præsumptio, & est earum rerum, quæ transferuntur, & eorum quæ immobilia sunt. Inficiatio est negatio debitæ rei cum

Quid persuasio, peculatus &c.

A à creditore deposcitur. Idē & abiuratio, idest rei creditæ abnegatio. Peculatus iudiciuũ in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniãque publicam interuertũt. Non autem iudicatur furtum reipublicæ, sicut rei priuatę: nã ille iudicatur vt sacrilegus, quia fur est sacrorũ. Incesti iudiciũ in virgines sacratas siue in propinquas sanguine cõstitutũ est; qui enim talibus miscentur, incesti, idest, incasti habētur. Maiestatis reatu tenētur hi, qui regiã maiestatem læserunt. Piaculũ dictũ est, pro eo quod expiari potest. *Auctor.* Hæc sunt crimina in lege cõscripta, cętera dicũtur ecclesiastica.

Qualia crimina ad ecclesiasticum pertineant forum.

Ex summa fratris, V. Rodonensis, Nam crimina ecclesiastica sunt, quorum examinatio, siue cognitio & sententiã, pertinet ad ecclesiasticum iudicem, vt Simonia Hæresis, Apostasia, sacrilegium, periurium, votorum transgressio & similia: Sicut sęcularia appellantur crimina, quorum cognitio pertinet ad iudicem secularem, vt homicidium, furtum, & similia. B

De Crimine Simoniæ.

CAPVT II.

Quid Simonia.

EX *summa iuris.* Igitur inter omnia de Simonia nobis est differendum, quoniam inter ecclesiastica crimina, primum tenet locum. *Simonia igitur est studiosa* (idest ad actum exteriorem progressiua) *cupiditas, emēdi vel vendendi aliquod spirituale.* In hac quidem diffinitione apponitur studiosa, ad excludendã voluntatē C quæ signis exterioribus non declaratur, & ob hoc ab ecclesia non punitur, quoniam eius probatio non habetur. Sunt tamen quædam quibus non punitur quis vt Simoniacus, etiam voluntate declarata; sicut illa quæ sunt simoniaca tantum, quia prohibita.

Ex summa de casibus. Item videtur quod sola intentio vel voluntas etiam nõ studiosa seu declarata, faciat, simoniacum, sicut & vsurarium: vt in Luc. *Date matuũ nihil inde sperantes.* Itaque distinguo, quod quædã sunt prohibita, quia simoniaca, vt vendere vel emere sacramenta: In istis sufficit sola voluntas. Quædam sunt simoniaca, quia prohibita; scilicet quæ per constitutionem ecclesiæ, tantum sunt simoniaca, vt cũ quis renunciat ecclesiæ, illa conditione vel pacto vt detur nepoti suo vel alij: in talibus non sufficit sola voluntas, nisi procedat in actum.

In simonia de iure naturali sufficit sola volũtas non autem in eo quæ est de iure positiuo.

Ex summa fratris. V. Quæritur ad quid sufficit sola

volun-

Quæstio.

voluntas in primo casu,& non in secundo? si eodem A modo sufficit ad faciendum reum in secundo, voluntas renunciandi beneficio ad opus nepotis ex pacto. Respondeo. Simonia quandoque largè accipitur,vt comprehendat voluntatem emendi vel vendendi aliquod spirituale, vel paciscēdi super eo,licet non progrediatur ad aliquem actū exteriorē,sicut mœchia large appellatur concupiscentia mulieris. Iuxta illud. *Qui viderit mulier. ad concupisc.en.eam,* &c. Quandoque strictius, secundum quod diffinigit eam Cantor Parisien.Simonia est spiritualium acceptio, vel collectio non gratuita. Quandoque strictissime, secundum quod simonia est pactio temporalium, propter spiritualia danda,vel accipienda vel facienda. Item duplex est actus,scilicet emendi vel vendendi spiritualia, vel actus renunciandi beneficio ad opus alterius;& actus paciscendi super talibus. Dico ergo, quod in his quæ B prohibita sunt quia simoniaca, sufficit voluntas ad introducendum peccatum, siue stet in finibus suis, siue progrediatur ad actum emendi vel vendendi, siue etiam paciscendi.Sed non sufficit ad irregularitatem, si non progrediatur ad actum paciscendi. In illis autem quæ sunt symoniaca quia prohibita, non sufficit ad introducendum peccatum voluntas renunciandi beneficio ad opus alterius, etiam si progrediatur ad actum renunciandi, nisi cum hoc etiam progrediatur ad actum paciscendi; quia non est peccatum alicui si renunciat beneficio ad opus alterius, dum tamen dignus sit; dum tamen pactum non intercedat.

Simonia accipitur tripliciter.

Solutio.

Voluntas sine exteriori actu vel pacto sufficit ut simonia de iure naturali sit peccatū, sed ad vtrumq; requiritur actus paciscendi.

De Spirituali,& annexo spirituali.

Cap. III.

AVctor. Non autem oportuit addere, *Vel annexum spirituali*;nam & omne spirituali annexum spirituale est, & ideo simoniacum est illud vendere vel emere.Specialiter tamen dicitur de iure patronatus,non quod spirituale sit, sed quod annexum spirituali:quia cadit in personam laici, sicut & ius funerandi;quod non vt cætera spiritualia, prohibetur tamen vendi ratione prædicta.

An in definitione simonia debeat addi vel annexū spirituali.

Ex summa fratris V. Spirituale quandoque largè, quandoque strictè accipitur. Strictè,secundum quod D spirituale appellatur illud solum quo habetur spiritus sanctus;vt virtus gratum faciens;vel quo datur, vt sacramenta Ecclesiæ:vel quo haberi significatur,vt donum prophetiæ, & potestas faciendi miracula. Largè autem accipitur, secundum quod comprehendit prædicta non solum quatuor, sed ea quæ sequuntur ex sacramento, vt ius percipiendi decimas & oblationes,quod sequitur ex sacrameto ordinis.Et etiam illud quod antecedit ad spirituale; vt ius patronatus,quod antecedit ad præsentationem personæ ad aliquam Ecclesiam,vel præbendam: Et etiam omnis res sacra, instituta ad celebrationem sacramentorum, & omnis res officiorum diuinorum,vt calix,&c.

Spirituale sumitur strictè & late.

Similiter annexum spirituali quandoque strictè su- E mitur, vt appelletur illud solum quod est in illo qui habet sacramentum ordinis, vt ius percipiendi decimas & oblationes.Quandoque largè,vt comprehendat illud quod & antecedit ad aliquod ius spirituale, vt ius patronatus,quod antecedit ad præsentationem, vt dictum est.

Dupliciter aliquid dicitur spirituali annexum.

Dic ergo, quod ius patronatus non est spirituale strictè sūpto vocabulo, nec annexū spirituali,similiter strictè sumpto vocabulo;quia tale non cōpetit laico. Nam annexum spirituali,large sumpto vocabulo, bene potest competere laico, vt ius patronatus: sed ius percipiendi decimas, vel oblationes non competit ei, sed illi soli qui habet ordinem Ecclesiasticum, vel ei qui habet auctoritatem à clericis talia percipiendi, sicut sunt quidam regulares,& templarij,& similes. Item nota, quod spiritualia quædam sunt impretiabilia,& de iure,& de facto;vt fides, spes, charitas,& cæteræ virtutes,& spiritus sanctus,& dona eius,scilicet donum prophetiæ,& potestas faciendi miracula. Quædam autem sunt impretiabilia de iure, sed non de facto, vt sacramenta Ecclesiæ, quæ tenera de iure vendi non possunt, licet de facto quandoque vendantur.

Ius patronatus non est quid annexum spirituali strictè loquendo sed tantum late.

Ex summa de ca. Item nomine emptionis & venditionis intelligas omnem contractum non gratuitum, præter contractum permutationis. De qua sic teneas quod permutatio dignitatum vel aliorum beneficiorum Ecclesiasticorum, non potest fieri auctoritate partium, absque periculo simoniæ, sicut nec transactio. Episcopus tamen si causam inspexerit necessariam, potest ex officio suo transferre personas, & facere permutationem. Quantum ad proprietatem autem potest fieri permutatio Ecclesiarum, & aliorum beneficiorum; dum tamen fiat auctoritate superioris, & nullum temporale interueniat; nisi forte altera abundaret multum in redditibus temporalibus, alia parum: quia tunc minus abundans posset refundere alteri certam pecuniæ quantitatem, ita quod temporale pro temporali daretur,vt contractus nullo modo misceretur.

Potest fieri permutatio beneficiorū authoritate superiorū cū compensatione inæqualitatis.

Item nota quod sicut spiritualia non debent vendi vel emi, ita nec redimi, saluo ab illo qui ius habet percipiendi. Alias enim non possunt redimi, de manu laici scilicet,ea iniuste detinentis. Nec vero possunt C aliquo dato, vel retento, vel promisso possideri, nec super eis transigi. Vnde dicunt, quod ante electionem nulla cautio siue pactio peti potest, & si præstatur,simonia est;quia videtur facere propter hoc,vt eligatur. Idem est si promittat, ante electionem se iuraturum post electionem, sed post electionem bene potest. A superiore vero potest peti honesta cautio,& ante & post electionem.

Spiritualia ne quidem redimi possunt aut promissio aliquo possideri.

Dicitur autem simonia à Simone mago, primo in nouo testamento huius sceleris auctore, qui voluit emere gratiam spiritus sancti à Sancto Petro, sicut Gyezi in veteri testamen. voluit vendere gratiam sanitatis Naaman Syro. Vnde proprie venditor spiritualium dicitur Gyezita, à Gyezi; emptor vero Simoniacus,à Simone, vsu tamen vterque Symoniacus dicitur.

Simonia à Simone mago dicitur.

De illa specie Symoniæ quæ per munus à manu cōmittitur.

Cap. IIII.

COmmittitur autem simonia tribus modis, quia triplex est species muneris. Munus à manu pecunia est. Munus ab obsequio est seruitus indebitè impensa. Munus à lingua fauor. Porro sunt casus in quibus licite pro spiritualibus aliquid datur. Munus à manu potest dari in quinque casibus. Primus si gratis offeratur. Si autem dubitetur vtrum gratis, vel ex pactione, vel corrupta voluntate datum sit, tria maxime sunt attendenda; scilicet *dantis & recipientis qualitas*, videlicet an à paupere diuiti, vel econuerso; siue à diuite locupleti: *Muneris quantitas*, si magni, vel minoris pretij res data existat. Et *donationis tempus*, an scilicet instante necessitate, seu alio tempore conferatur: & secundum hoc est habenda præsumptio, vel pro, vel contra. Secundus casus est,pro operibus spiritualibus ad quæ non tenetur ex officio. Tertius est pro operibus spiritualibus debitis, puta cum consecrat Episcopus Ecclesiam, vel visitat Episcopatum, potest exigere procurationem moderatam. Quartus pro vita æterna, & peccatorum remissione, vt eleemosynæ. Quintus pro redimenda vexatione quæ sibi fit iniustè super iure spirituali.

Committitur simonia tribus modis.

Munus à manu id est pecunia potest dari in quinque casibus.

Ex summa fratris V. Nota quod hæc propositio pro quandoque notat appretiationem, seu commutationem,& secundū hoc nunquam concedendū est quod tempo-

Quando temporale dicitur dari pro spirituali, ly pro non denotat appretiationem, sed causam finalem vel efficientem.

temporale detur pro spirituali, vel econuerso. Quandoque notat causam efficientem, quandoque finalē. Quando ergo aliquis cum recipit sacramentum aliquod, conferenti dat aliquod temporale, Et dicitur, *Iste dedit denarium pro sacramento, vel aliud.* Si hæc præpositio *pro*, notat appretiationem, falsa est; si autem notat causam finalem, vt sit sensus, *Ipse dedit denarium pro sacramento*, id est, *propter venerationem sacramenti, siue propter venerandum sacramentum*, licite potest hoc fieri & concedi. Similiter si notet causam efficientem, vt sit sensus: *Dedit pro sacramento*, id est *pro deuotione quam habuit ad sacramentum*, licite potest fieri. *Porro* cum dicitur quod pro operibus spiritualibus aliquod temporale datur, hæc præpositio *pro* notat causam efficientem largè, vt sub efficiēte comprehendatur causa adminicularis, scilicet causa sine qua non possunt commodè opera spiritualia impendi. Vt si diceretur: *Iste ministrat sacerdoti librum & calicem pro celebranda missa, hac dictio pro*, non nominaret appretiationem, sed potius adminiculationem.

Cur episcopo conceditur aliquid pro consecratione ecclesiæ potius quam pro ordinatione.

Sed cur Episcopo datur procuratio pro consecratione Ecclesiæ, & non pro clericis ordinandis similiter datur, cum sit vtrobique illi labor? Respondeo, Episcopus potest ordinare clericum, & debet in sua Ecclesia; & facile potest habere expensas in domo sua, in qua habet victualia; sed illa victualia nō potest cōmodè ferre secum ad alienam Ecclesiam. vnde necesse est ei de victualibus prouideri alibi, cum aliam consecrat, aut visitat Ecclesiam.

Cur datio eleemosynæ pro vita æterna nō sit simonia.

Item cum datur temporale pro vita æterna, & peccati remissione, quare non est hic simonia, cum nihil sit spiritualius? Respondeo hic, quoniam eleemosynæ dantur Deo in pauperibus, cum quo, quia dominus est, nulla committi potest simonia; sicut committitur cum prælatis, qui non sunt domini, sed dispensatores sacramentorum, & aliorum spiritualium. Præterea vita æterna, & remissio pœnæ peccati cadit sub merito, & proponitur nobis venale à Deo ex pacto, vt ematur à nobis moneta Dei, quæ est affectus & opera charitatis. Sed non sic est de spiritualibus, quæ conferuntur per ministros Ecclesiæ. Sed nec corporalis eleemosyna est pretium vitæ æternæ, inquantum est res corporalis, nec inquantum datum, sed inquantum fructus, idest inquantum procedit ex affectu charitatis.

Item de eodem.

Cap. V.

Extra. 5. *de simonia. Alexander* 3. Archiepiscopo Strigon. In hoc quod P. presbyter Cardina. ap. sedis legatus, pro electione tua, & vt pallium tibi traderet, ad partes illas accessit, & frater tuus eius præsciens necessitatem equum vnum te ignorante trāsmisit: quoniam per mare veniens nullas vel paucas secum equitaturas adduxit, te nullo modo timere oportet; cum in accipiendis & dandis muneribus, tria sunt maximè attendenda, personæ scilicet *dantis & accipientis qualitas, & quantitas muneris, & donationis tempus.* Qualitas personarum, vt à quo, & cui, videlicet an à paupere diuiti, an econuerso; siue à diuite locupleti datum fuerit. Æstimatio muneris & donationis, siue magni vel maioris pretij res data existat; & an instante necessitate, siue alio tempore conferatur. Si igitur prædictorum cardi. & fratris tui personam & qualitatem pensamus, non fuit magnum ab eodem fratre tuo cardin. vnum equum transmitti, quem etiam ioculatori non potenti vir tantus & tam abundans forte donaret: verumetiam si temporis necessitatem perpendimus, non alia intentione hoc constat factum fuisse, quam vt cardinali subueniretur in articulo prænotato, *& infra.* Quod autem scriptum est: *Beatus qui excutit manus suas ab omni munere*, de illis donis dictum est, quę accipientis animum allicere, vel irretire, alias euertere solent; quoniam si ipsa etiam electi persona offerat ordinatori vel consecratori suo electuarium, aut de optimo vino, siue de alijs huiusmodi quæ modici pretij fuerint, & quæ voluntatem recipientis inclinare vel mouere non debeant, non tamē Ecclesia Romana interpretari consueuit accipientem in his delinquere, nec donantem.

Tria sunt maximè attendenda, vt colligamus an aliquid sit gratis datum.

Ex re leui data tunc accepta non committitur simonia nisi intentio sit deprauata.

De illa simonia quæ per obsequium corporale committitur.

Cap. VI.

Ex *summa de ca.* In munere ab obsequio distingue, quia aut corporale est, aut spirituale. In primo casu obsequium est honestum, potest pro eo spirituale dari; vt si eat Romam pro Ecclesia, vel seruiat alicui Episcopo vel Ecclesiæ in licitis & honestis, dum tamen sine pactione. Si inhonestum, non potest.

Munus ab obsequio honestū & corporali potest citra pactum pro spirituali dari.

Ex summa fratris V. Obiicitur, quia cum huiusmodi corporale obsequium honestum sit pretiabile, & possit ex pacto propter illud recipi pecunia, ergo de eo idem est iudicandum, quod de pecunia. Sed si daret pecuniam pro habendo beneficio, esset simonia etiam sine pacto, ergo & hic. Respondeo: Dicunt quidam quòd datur præbenda principaliter pro Deo, & secundo pro seruitio licito, vt sit finis sub fine. Sed contra, non possunt hic ordinari intentiones, quia si dicatur quod Episcopus dat præbendam propter remunerationem seruitij, & remunerat seruitium propter Deum; Prima intentio illicita est, & primus finis, sc. dare spirituale pro temporali seruitio. Propter hoc dicunt alij, quod cum dicitur; *Ille dat prębendam pro seruitio licito*, hęc præpositio *pro*, non notat causam finalem, sed excitatiuam. Sed eadem ratione possem dare pecuniam Episcopo, vt pecunia non esset pretiū, sed excitatio Episcopi ad dandam præbendam.

Obiectio.

Respondeo: Huiusmodi obsequium non debet esse excitatiuum ad dandam præbendam. Sed ad cognoscenda merita præstantis obsequium, quibus cognitis danda est præbenda pro ipsis, non pro ipso seruitio. Quia sicut dixit Cantor Parisiensis, *Curiæ prælatorum probatoria sunt clericorum.* Pecunia autem si daretur Episcopo ab aliquo, non propter hoc aliquod eius meritum aut fidelitas probaretur, sicut probatur per obsequium honestum.

Solutio. Quando episcopus dat præbēdā propter obsequiū illud non debet esse excitatiuum ad dandum, sed ad cognoscēdum merita personæ.

De illa simonia quæ per obsequium spirituale cōmittitur.

Cap. VII.

Ex *summa de ca.* Si autem est obsequium spirituale, non debet quis facere pro beneficio, vel alio sibi dando, nisi cum tale obsequium fuit impositum ipsi beneficio, vt quando alicui præbendæ est impositum hoc onus, vt quicumque habuerit cantet quotidie. *Ex summa fratris V.* Pone quod iste sacerdos debeat celebrare maiorem missam, alius minorem. Sed ex causa, cum dicunt ad inuicem, quod iste celebrabit pro isto, & ille pro illo; nunquid est licitum, cum tamen hic præstetur obsequium spirituale pro spirituali? Respondeo: Licitum est ex causa. Et cum dicitur, Iste impendit obsequium spirituale, pro alio spirituali, *ly pro* non notat causam finalem, & appretiationem, sed adminiculationem, eo quod iste non possit cantare loco alterius, nisi ille cantaret loco ipsius; cū duas missas cantare non debeat.

Quando liceat spirituale obsequium pro spirituali præstare.

Item si sacerdos tenetur ex officio ad hanc missam; vel exequias, vel simile, propter hoc exigere aliquid simoniacum est. Si vero non tenetur, & desint ei sumptus, potest locare operas suas, vel ad diem, vel ad annum, sicut faciūt conductitij sacerdotes. Si autem habet sumptus, & tamen non tenetur ad hoc; aut debet cantare gratis, aut cessare; alias videretur facere ex auaritia. Et licet forte non esset simonia, cum nemo tenetur suis stipendiis militare, tamē turpe

Sacerdos cui desunt sūptus potest locare operas suas ad celebrandum, tantū dum &c. quando ad hæc ex officio non tenetur, non est tamē propter locatio.

turpe lucrum est, vel ad minus habet speciem mali. Celebrata tamen vna missa, qui celebrat secundã pro pecunia, vel hominũ adulatione, peccat mortaliter. *Quidam* dicunt, quod cum sacerdos talis intendat locare vel vendere laborem suum, non ipsum officium vel sacramentũ, licitum est, alias non. *Ego credo*, quod non in talibus locum habeat conductio vel locatio, cum etiam lex sæcularis non dixerit esse locationem vel conductionem, quando mensor agrorum aliquid recipit à Dominis eorũ pro eis mensurandis, sed quod datur appellauit honorarium. vnde ibi dicitur; Non crediderunt veteres inter tales personas locationem & conductionem esse, sed magis opera beneficij loco præberi.

Sacerdos qui non indiget potest nihilominus aliquid capere in sumptus ministerij, licet nõ in munera sacerdotis vel compensationem laboris.

Dic ergo quod sacerdos, siue indigeat, siue non, potest ei dari pecunia in sumptus ipsius sacerdotis, non in munera sacerdotij, idest officij sacerdotalis quod impendit. sicut dicit Hiero. quod 10. panes, crustula, & vas mellis, si data fuerint prophetæ, magis in sumptus prophetæ, quàm in munera prophetiæ reputãda sunt. Cũ ergo sacerdos recipit pecuniam pro officiando Ecclesiam ad tempus, *ly pro* notat causam sine qua non, siue causam adminiculatiuam, non appretiationem ipsius sacramenti vel officij quod impendit, vel laboris quo laborat in ipso officio, qui adeo cõiũctus est officio, vt nec vendi nec locari potest sicut nec ipsum officium. Quod autem dicuntur conductitij, male sonat istud verbum; potius possunt vocari, vel vicarij, vel subuicarij.

In spiritualibus quod fit vtrimq; debet gratis fieri.

Et credo quod in omni casu debet cantare gratis; quia siue detur ei pecunia pro sumptibus, siue dentur ei sumptus in domo illius quem iuuat in officiando Ecclesiam ad firmam, de qua reddit certam pensionẽ, & residuum prouentuum retinet pro sumptibus ex pacto; gratis tamen impendere debet officiũ, & quod datur ei, gratis debet dari; sicut dicit B. August. quod Apostoli gratis panem accipiebant ab illis, quibus gratuitam prædicationem impendebant. Est quidem vt dicit turpe lucrum, si ex auaritia fiat, si autem in sumptus recipiat vt dictum est, non est turpe, etiamsi sit diues. Quod autem qui secundam missam pro pecunia celebrat (vt dictum est) peccat mortaliter, Idem credo de prima, si *ly pro* notat appretiationẽ, vel primam causam motiuam. *Extra. de simo. Alex.* 3. Mandamus quatenus pro ministerio Ecclesiastico exercendo nullatenus pecuniam exigatis.

De illa simonia quæ in benedictione nubentiũ cõmittitur.

Cap. VIII.

EXTRA. 5. *de simo. Inno. 2. in conci. generali.* Quidam clerici pro exequiis mortuorum, & benedictione nubentium, & similibus, pecuniam exigunt, & extorquent; & si forte eorum cupiditati non fuerit satisfactum, impedimenta ficta fraudulenter opponunt. Econtra quidam laici laudabilem consuetudinem erga sanctam Ecclesiam pia deuotione introductam, ex fermẽto hæreticæ prauitatis nituntur infringere, sub prætextu canonicæ pietatis. quapropter super his prauas exactiones fieri prohibemus, & pias consuetudines præcipimus obseruari, statuentes vt liberè offerãt Ecclesiastica sacramenta: sed & per Episcopum loci, veritate cognita compescantur, qui malitiose nituntur laudabilem consuetudinem immutare.

Non licet sacerdoti extorquere aliquid pro benedictione nuptiarum &c. imo hoc facere est simonia.

Ex summa fratris V. Sacerdos qui facit sibi caueri vel satisfieri de hoc quod in talibus solet dari, vel qui exigit talia ante impensum officium, vel etiam post, si extorqueat per violentiam, aut exigat iure actionis, vocando eum in ius, & ille qui opponit impedimenta fictitia, aut etiam vera, dum tamen ad extorquendum hoc faciat, simoniacus est. In huiusmodi tamen simoniis credo simplicem episcopum posse dispensare cum pœnitente.

A *De illa simonia quæ in exequiis defunctorum committitur.*

Cap. IX.

EX *summa de ca.* Item de processionibus quas faciunt conuentuales Ecclesiæ & aliæ in exequiis defunctorum, data vel promissa sibi certa pecuniæ quantitate, alias non facturi. Ad hoc dico saluo meliori iudicio, si non fecerint super hoc statutum, idem quod supra. Si vero factum est statutum, quod quicumque reliquerit conuentui 10. habeat processionem, nec tenebantur alias ad hoc, non est simonia, dum tamen intenderint hoc habere ratione laboris tantum. Si autem statutum factum est per hæc verba, B vel æquipollentia, quod nulli fiat processio, nisi reliquerit 10. non valet statutum, quia remouet officium pietatis.

Quid dicendum de iis qui faciunt processiones, promissa certa pecuniæ quantitate & non aliter.

Ex summa fratris V. Nota quod ait ratione laboris, quem scilicet sustinent eundo & redeundo ad exequias, pro quo labore, eo quod non omnino coniunctus est officio exequiarum, sed separatus, potest dari pecunia, & accipi sine periculo simoniæ secundum quosdam; sicut non est simonia, si canonicus secularis vel clericus vadat ad Ecclesiam pro habendis denariis horarijs, vel anniuersariorum; quia tale ire non est spirituale, vt dicunt, dum tamen non faciat officium pro illis denariis, quia hoc esset simoniacum.

Quæstio.

Sed quid si nullum sit statutum factum, licetne dare pecuniam conuentui, vel recipere, pro huiusmodi C exequiis, aut pro interesse extremæ vnctioni? Item quid de illis qui dant redditus, aut recipiunt, propter facienda anniuersaria. *Item* quid de illis qui dant redditus sacerdotibus diuitibus, vel pauperibus, pro faciendo annuali, vel tricenario vel anniuersario, vel pro celebranda missa de Spiritusancto, vel alia; vel qui dant donum clericis pro dicendis psalteriis in exequiis mortuorum, vel qui dant eleemosynas pauperibus vt orent pro eis; cum talis oratio sit spiritualis, & huiusmodi eleemosyna sit res corporalis? Respondeo in omnibus huiusmodi casibus dare vel accipere temporale pro spirituali simoniacum est, siue detur pro sacramento, siue pro officio, siue pro oratione, siue pro labore huiusmodi officij vel orationis, D secundum quod præpositio *pro* notat appretiationem. Sed si notat causam motiuam non primam vel principalem, sed remotam & occasionalem, licitum est. *Vnde* si quis dat pecuniam collegio alicui pro generanda deuotione & dilectione in ipso collegio, vt ex illa deuotione exaudiatur in sua petitione, qua petit quod fratres intersint exequiis mortui, vel extremę vnctioni morientis, & illi hoc faciant ex dilectione, vel deuotione in eis taliter generata, aut pro deuotione ipsius dantis, licitum est sic dare & sic accipere temporale pro spirituali, secundum quod *ly pro* notat causam motiuam remotam, non propinquam; propinqua autem causa est dilectio vel deuotio generata ex dato, aliàs forsitan non generanda.

Solutio.

Licet accipere temporale pro spirituali si ly pro denotet tãtum causam motiuam remotam & occasionalem, & sic vt temporale sit in sumptus ministrorum non in pretium officiorum.

E Nec est simile si obiiciatur quòd eadem ratione possum dare pecuniam Episcopo vt me diligat, & ex dilectione me beneficiet, vel ordinet. *Et hoc* ideo, quia dilectio qua Episcopus diligit aliquem, licet sit etiam spiritualis, non est causa propter quàm debeant talia conferri; sed potius attendi debet meritum & dignitas personæ, sed bene est causa sufficiens huiusmodi dilectio: cum etiam diligitur peccator spiritualiter, vt debeat orari pro eo: Et etiam in hoc concordat dominus, vbi dicit: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt recipiant vos* &c. idest vt orent pro vobis recipiendis? *Pecunia* tamen pro huiusmodi amicitia acquirenda, quæ spiritualis est, non est pensanda à dante vel excipiente vt datum, sed vt fructus: Secundum quod dicit Apostolus, *Non quæro datum, sed fructum*; quasi non attendo principaliter pecuniã datam,

Solutio obiecti.

Pecunia data pro amicitia spirituali non est pensanda vt datum, sed vt fructus.

datam, sed charitatem & deuotionem vel pietatem A ex qua datur, propter quam solam eleemosyna fructuosa est.

Eodem modo respondendum est ad omnes quæstiones suprapositas. *De illis* etiam qui officiãt Ecclesiam pro denariis horariis, vel anniuersariorum die; quòd si *ly pro* denotat appretiationẽ, vel causam primam motiuam, vel finalem, illicitum est. Si autem causam adminicularem, licitum est vt talia recipiant in sumptu officiantium; non in pretium officiorum.

De illa simonia quæ per preces committitur.

Cap. X.

EX *summa de ca.* In munere à lingua, distinguitur B ab H. & multis aliis: Aut eligitur vel ordinatur quis suis precibus, vel alienis. In primo casu, quantũcunque sit dignus, est simonia. In secundo, aut illæ preces sunt carnales, aut spirituales. Si carnales, & pro indigno simonia est: tunc enim preces succedunt loco pretij. Si vero carnales, & pro digno, non cõmittitur simonia, dummodo ordinator vel elector non habeat respectum ad preces, sed ad Deũ, & merita personę. Alij sunt qui dissentiunt in primo articulo, dicentes quod licite potest quis petere pro se, exemplo Petri dicẽtis Domino: *Ecce nos reliquimus omnia* &c. Et ego distinguo, saluo meliori iudicio, quòd nõ potest pro se petere ecclesiam, vel dignitatem, vel aliud beneficium habens curam animarum annexam. Beneficium vero simplex, si indiget, & sentit se dignum, potest petere; si vero non indiget, peccat si petat.

Petere beneficiũ pro indigno est simonia non autem pro digno.

Ex summa fratris V. Quòd ait. *Non potest pro se petere:* hæc opinio videtur dura, & multoties cõtrarium fit. Vnde credo quod beneficium habens curam animarum annexam, potest aliquis petere pro se, si dignus sit exemplo Esaię qui dicit: *Ecce ego, mitte me.* Item quod ait: *Si non indiget,* hoc iterum durum est, & credo quod ex quo quis promotus est ad sacros ordines, cum huiusmodi ordinatio titulum ecclesiasticum requirat, potest petere beneficium ecclesiasticum, licet abundet in temporalibus: & iura quæ magister inducit ad probandum contrarium loquuntur secundũ statũ primitiuæ ecclesiæ, quando exiles redditus erãt, & distribuebatur de facultatibus ecclesiæ, prout cuique opus erat. D

Quilibet initiatus sacris potest pro se beneficium petere etiam curatum, si sit dignus.

Ex summa de casibus. Quid de illis qui dicunt in capitulis: Canonizemus nepotulos nostros, placeat tibi de meo, & mihi placebit de tuo, sicque paciscuntur, vel ita; Si tu fuisti exauditus in vna petitione, ego debeo exaudiri in alia. Item alius dicit: Nunquam me viuẽte fiet canonicus in ecclesia, nisi ille pro quo ego rogaui. Respondeo, in primo & vltimo casu committitur simonia, quia dicit canon. Absit omnis pactio In secundo casu, si preces sint spirituales, non est simonia. Omnes enim qui in vna ecclesia vni domino famulantur, pari debent libertate gaudere. Si verò sunt carnales, vel ex pacto quodam facto, vel nunc faciendo, est simonia.

Non licet efferre canonicatus ex pacto.

Causa 1.q.1.*Greg.* Oportet ergo vt nec dono nec gratia, neque alicuius supplicatione, aliquos ad sacros ordines audeat quis promouere, nisi eum quem vitæ & actionis qualitas, ad hoc dignum esse monstrauerit. E *Gratianus.* Non itaque quorumlibet precibus ordinationes factę falsæ diiudicantur. Sed hæ demum, quæ precibus ordinandi, vel eius amici, non spirituali, sed carnali affectu porrectis fiunt, cum alias futuræ non essent; quas non charitas interueniens, sed ambitio supplicans extorquet. *Causa* 8.q.2. Quòd autem patrocinia amicorum in electione conualescere non debeant, auctoritate beati *Gregorij Papæ* probatur, qui in 3. lib. Registri scripsit dicens Antonio subdiacono Illud quidem præ omnibus tibi curæ sit, vt in hac electione, nec datio quibuscunque modis interueniat præmiorum, nec quarumlibet personarum patrocinia conualescant. Nam si quorundam patrocinio quisque fuerit electus, voluntatibus eorum cum fuerit ordinatus, reuerentia exigente, obedire compellitur. Sicque fit vt res illius Ecclesiæ minuatur, & ordo Ecclesiasticus non seruetur.

Preces carnales quando sunt principale motiuũ ad spiritualia, efficiunt simoniam.

De illa simonia quæ committitur in ordinatis.

Cap. XI.

EX *summa de ca.* Simoniaca dicitur ordinatio, alia ex parte ordinatoris, alia ex parte ordinandi tantum, alia ex parte vtriusque, alia ex neutrius parte, scilicet cum vtroque ignorante, amicus ordinandi dat vel promittit aliquid consiliario Episcopi. *Quæritur* vtrum consuetudines circa procurandos conuentus post receptionem, vel circa exactiones vel extorsiones quas plerique faciunt in consecrationibus Episcoporum, benedictionibus abbatum, & ordinibus clericorum, dicentes, tantum est dandum scriptori, portario, & huiusmodi, inducant simoniam? *Solu.* Si talia exacta, vel extorta persoluuntur, simoniaci, & qui receperint, & qui dederint cum Giezi & Simone condemnantur, nulla consuetudine obstante. Si vero electus, vel ordinatus, seu alius pro eis, nõ exactus, sed gratis offerat, dicunt quidam quod si fit ex pactione præcedente, est simonia, alias non. Alij (& melius) distinguunt, vtrum principaliter propter illud, an nõ ita quod & alias esset daturus: in primo casu est simonia, in secundo non.

Simoniaca ordinatio cõtingit multipliciter.

Quæstio.

Solutio.

Qui ordinatus gratis aliquid offert episcopo vel officiariis, si ita vt alias esset daturus non est simoniacus.

Ex sum. fratris V. Pone quod aliquis dignus ordinari, dat exactus vel non exactus ianitori, vt permittat eum intrare ad Episcopum ad petendos ordines, vel abbas ad petendum confirmationem suæ electionis, nunquid est simoniacus? Respondeo, quod si non dat corrupta intentione, scilicet vt per intercessionem illorum quibus datur, consequatur quod intendit, nõ est simonia. Similiter credo, quod si abbas, vel alius det aliquid familiæ Episcopi, ne videatur auarus, & vt magis placeat, & facilius habeat accessum ad Episcopum, aut vt de largitate laudetur, non est simonia.

Alius casus resoluitur.

De Eodem.

Cap. XII.

CAVSA 1.q.1.*Greg.* 7. Ordinationes, quę interueniente pretio, vel precibus, vel obsequio alicuius personæ, ea intentione impensę; vel quæ non cõmuni consensu clericorum, vel populorum, secũdum canonicas sanctiones fiunt, & ab his ad quos consecratio pertinet non comprobantur, falsas esse iudicamus, quoniam qui taliter ordinantur, nõ per ostium, idest per Christum intrant, sed vt ipsa veritas testatur, fures sunt & latrones.

Ordinationes quæ simoniacè fiũt sunt falsæ.

Item Greg. Vniuersis Episcopis per Elledam prouinciã constitutis. Cum quem pretio quis ordinat, prouehẽdo agit vt hęreticus fiat. Ideoq; hortamur, vt vestrum nullus denuo hoc fieri patiatur. *Ibidem quæstione 1. Itẽ Greg. in Registro.* Sicut Episcopum non decet manum quam imponit vendere, ita minister vel notarius non debet in ordinationẽ eius, vocem suam vel calamum venundare. Is autem qui ordinatus fuerit, si non ex pacto, neque exactus ac petitus, post acceptas chartas & pallium, offerre aliquid cuilibet ex clero, gratiæ tantummodo causa voluerit, hoc accipi nullo modo prohibemus; quia eius oblatio nullam culpæ maculam ingerit, quę nõ ex ambientis petitione processit.

Minister vel notarius episcopi non debet pro voce aut calamo munus accipere nisi mere gratis detur.

Ex summa de casibus. Debet tamen quilibet in huiusmodi, non solum à malo, sed ab omni specie mali, secundum Apostolum, abstinere. Nam licet ordinatus vel ordinãdus, eligendus vel electus, non det cum intentione corrupta, tamen ratione temporis, vt si in ipsa collatione, vel parum ante, vel parum post, vel ratione loci, vel personæ, vel rei quę datur, surgit vel pro vel contra.

Cauenda est suspicio simoniæ.

Extra.5.de simo. Alexan.3. Cum ad ordinem sacerdotij non aliter voluisset eum eius Arch. præsentare, nisi sex solidos solueret eidem, & sic ordinem ipsum per eum præsentatus accepit; si hoc publicum non fuerit, sed secretum, ipsum sacerdotem secretè conuenias, monens sine vlla coactione, vt ordinem alicuius religionis assumat, & ab officio perpetuo abstineat quod illicitè acquisiuit alioquin non erit tutum, cum sit secretus eius excessus, ipsum inuitũ ab eodem officio coercere, cui tamen secretam pœnitentiã, secundum quod tibi visum fuerit, iniungere nõ postponas.

Quid agendũ cum occulto simoniaco.

Lucius 3. Cum quidam, licet per quandam speciem simoniæ, vtpote illis ignorantibus, simoniacè ordinẽtur, possunt (quia simoniaci non sunt) in ordinibus remanere. *Inno.3.* Cum D. lator præsentium, vellet in subdiaconum ordinari, & certum titulum non haberet, quendam presbyterum exorauit, vt ipse ad Ecclesiæ suæ titulum pręsentaret. quod cum ille facere recusaret, ipse illi firmiter compromisit, quod nunquã in ecclesia sua aliquam peteret portionem; & sic ad præsentationem ipsius extitit ordinatus, nec se in hoc egisse illicitum aliquid intellexit. Respondeo, quod nisi cum eo fuerit misericorditer dispensatum, nec ad superiores ascendere, nec in suscepto debet ordine ministrare.

Qui emẽtito titulo est ordinatus, ipso facto suspensus est, sicut qui promittit quod præsentantem vel ordinantem non inquietabit super prouisione sua.

Greg.9. Si quis ordinauerit, vel ad ordinem præsentauerit aliquem, promissionem vel iuramẽtum ab illo recipiens, quod super prouisione non quietaret eundem, ordinator à collatione, præsentator vero ab executione ordinis per triennium, & ordinatus ab ordine sic suscepto, donec dispensationem super hoc per sedem apo. obtinere meruerint, nouerint se suspensos.

De Ordinatis à Simoniaco.

Cap. XIII.

EX *summa de casibus.* Pone quod scit aliquis Episcopum suum simoniacum, vult ordinari, petit ab eo licentiam recipiendi ordines ab alio; non vult dare, immo præcipit quod recipiat ordines ab eo; quid faciet? *Dico* quòd non debet recipere ab eo, si scit eum simoniacum in ordine, cum enim ille nõ habeat executionem, non posset isti dare, & potius debet se permittere excommunicari, quam recipiat ordines ab eo. *Quid* si ignorabat eum esse simoniacum, cum tamen esset? *Dic* quod quantumcunque sit occultum, & iste ignoret, non recipit executionem, & indiget dispensatione, & hoc in detestationem criminis. Secus est de coacto, Nam ille recipit executionẽ; & est ratio, quia magis constat de voluntate coacti, quam ignorantis. Hoc tamen intelligas de cõditionaliter coacto, nam absolute coactus non reciperet characterem. Ita sentiunt Maior de eius effectu, Io. & alij plerique, cum quibus ego N. tamen intelligit totum de ordinatis ab hæreticis. *Quidam* tamen dicũt, quod si non possum probare per testes eum simoniacum, debeo recipere ordines ab eo, si mihi pręcipit, licet sciã eum simoniacum; sed nõ possum exequi sine dispensatione, dicunt quidam Papæ, alij cuiuslibet superioris: quæ in secreto erit petenda, ne Episcopus infametur. Hoc de simoniaco in ordine, secus de alio secundum distinctionem supra positam. *Quid* si creditur propter relationem aliquorum eum simoniacum? *Respondeo.* Non debet credere: verũtamen durante credulitate nõ debet ab illo recipere ordinem, sed debet deponere errorem. In ordine tamen suscepto ab eo cum nihil de ipso audierat, potest ministrare.

Qui recipit ordines ab episcopo simoniaco in ordine, licet ignoranter, est suspensus, nisi forte coactus receperit.

Nota.

Qui ex auditu credit suũ episcopũ simoniacum, debet deponere fidem vt ordinetur.

Ex summa fratris V. Ideo vero ordinandus à simoniaco nõ recipit executionem, quia ordinator suspensus est quoad se, & quoad alios. Sed nunquid est suspensus quoad iurisdictionem, sicut & quoad ordinũ executionem est, ita quod non possit excõmunicare, vel suspendere? Respondeo; Cum pœnæ non sint extendendæ, potius dicendum est, quod non est suspensus talis quoad ea quæ sunt iurisdictionis, sed quoad ea quæ sunt ordinis per simoniam obtenti. *Quod* autem dicit, *Secus est de coacto*, ego credo, quod nec ignorans, nec coactus recipit executionem. In hoc tamen est differentia, quod facilius dispensatur cum coacto, quàm cum ignorante.

Simoniacus ordinat⁹ nõ est suspensus quoad ea quæ sunt iurisdictionis.

De illa simonia quæ in consecrationibus, & in rebus sacris committitur.

Cap. XIV.

EXTRA. 5. *vbi sup. Alex. 3. in concil. Lateran.* Horribile nimis pro Episcopis siue abbatibus, siue quibuscunque personis Ecclesiasticis ponendis in sedem, siue introducendis presbyteris in Ecclesiam, necnon & pro sepulturis, & exequiis mortuorum, & benedictionibus nubentium, seu aliis sacramentis aliquid requiratur. Ne igitur hæc de cætero fiãt, districtius prohibemus. Si quis autem cõtra hoc venire præsumpserit, portionem cum Giezi se nouerit habiturum. *Idem.* Nihil pro consecratione ecclesiarum potes vel debes præter procurationem exigere. *Idem.* Pro sepultura quoq; vel chrismatis, vel olei perceptione, nulla pretij exactio attentetur, nec sub obtentu cuiusquã consuetudinis, reatum suum quis tueatur; quia diuturnitas temporis non diminuit peccata, sed auget.

Nõ licet pro consecrationibus quicquam præter procurationẽ accipere, nec etiam pro sepultura, chrismate &c.

Inno. 3. in concil. generali. In plerisq; locis fiunt exactiones & extorsiones turpes & prauæ, in consecrationibus Episcoporum, & benedictionibus abbatum, & ordinibus clericorum. Est quoq; taxatum quãtum sit illi vel isti, quantumve alteri vel alij persoluendum. Tantum igitur volentes abolere abusum, consuetudinem huiusmodi, quæ magis dicenda est corruptela, penitus reprobamus, &c.

Idem Cantuarien. Archiepiscopo. Cum quidã suffraganei tui pro chrismate certã consueuerunt recipere quantitatem, non metuentes pœnam canonicã, tempus faciendæ solutionis anticipant; recipientes in media quadragesima, quod consueuere post Pascha; & vt recipiendi causam dissimulent, nomen denariorum variant, quos prius Chrismales, secundo Paschales dicebant; consuetudinẽ mediæ Quadragesimæ nuncupantes, *& infra.* Cum vero expressius venditionis speciem exprimat, qui prius recipit pretium, quam rem conferat pretiosam, & gratis sit gratia conferenda: Man. quatenus eos à tam illicita exactione compescas.

Causa 1. quæst. 1. ex concil. Tiburt. Pro perceptione Chrismatis nummos dari, similiter pro baptismo & communione, hoc semen simoniacæ hæresis detestata est synodus, & anathematizauit; & vt de cętero nec pro ordinatione, nec pro chrismate, vel balsamo, vel baptismo, vel sepultura, vel communione quicquam exigant, statuit: Sed gratis dona Christi gratuita dispensatione donentur. *Ex summa de casibus.* Pro spiritualibus corporalibus aliquid dare, puta calice, ornamentis, & similibus, dicunt quidam quod non est simonia, nisi inueniatur prohibitũ, vt in ecclesia, in cœmeterio, & chrismate, vel oleo benedicto.

Ex sum. fratris V. Largè dicuntur hæc spiritualia, pro eo quod cõsecrata & deputata sunt ad hoc quod in eis exerceantur diuina. *Nota*, quod calix consecratus bene potest vendi ecclesiæ ab ecclesia, in eadẽ forma; priuato autem non potest vendi, nisi cõflatus; nec panis benedictus, nec aqua benedicta, cum per eius aspersionem dimittantur venialia, vendi debet.

Calix consecratus bene potest vendi ecclesiæ sed non priuato.

Quid si sacerdos paruulum in periculo mortis constitutum baptizare nollet, nisi data pecunia, poteritne dari, & sine periculo simoniæ in tali necessitate? *Respondeo?* Credo quod in hoc casu laicus, siue vir, siue mulier, potest huiusmodi paruulum baptizare. Si autem non habeatur aqua, aut huiusmodi laicus formam verborum ignoret, potius debet dare pecuniam sacerdoti, non intentione emendi ab eo sacramentum, sed potius intentione remouẽdi ipsius furiam,

Quæstio.

Solutio.

Potest quis in extrema necessitate dare

pecuniā, sacerdoti qui aliter nollet baptizare.

furiam, quàm huiusmodi paruulum sic perire dimittere. Secus autem credo dicendum de aliis sacramentis, & benedictione nuptiali, & talibus, vbi res capit dilationem, & potest deponi quærimonia contra huiusmodi sacerdotem coram superiore. *Item.* In contractu vero matrimonij non datur temporale pro ipso sacramento, sed pro onere matrimonij sustinendo datur dos rite. A

De illa simonia qua in rebus Ecclesiasticis spirituali annexis committitur.

Cap. XV.

Qui vendit rem à spirituali inseparabilem, censetur etiam spirituale vendere cui necessario annectitur.

Causa 1. q. 3. *Paschalis Papa.* Si quis autem obiecerit nō consecrationem se emere, sed res quæ ex consecratione proueniunt, penitus desipere probatur. Nam cum corporalis Ecclesia, aut Episcopus, aut abbas, aut tale aliquid sine rebus corporalibus in nullo proficiat, sicut nec anima sine corpore corporaliter viuit, quisquis eorum alterum vendit, sine quo nec alterum prouenit, neutrum inuenditum dereliquit. B

Urbanus Papa. Donum Dei est Spiritus sanctus, & donum Dei est res ipsi ecclesię oblata: & si bene animaduertis Simon Magus, qui ad fidem fictè accessit, non Spiritum sanctum, quo ipse erat indignus (quia scriptum est, *Spiritus sanctus disciplinę effugiet fictum.*) sed donum eius emere voluit, vt ex venditione signorum quæ per eum fierent, multiplicatam pecuniam lucraretur. Quisquis igitur res ecclesiasticas (quę Dei dona à Deo fidelibus, & à fidelibus Deo donantur, quæque ab eodem gratis accipiuntur, & ideo gratis donari deberent) propter sua lucra vendit vel emit, cum eodem Simone donum Dei possideri pecunia existimat. Ideoque qui eas non ad hoc ad quod institutæ sunt, sed ad propria lucra, munere linguæ, vel indebiti obsequij, vel pecunię largitur vel adipiscitur, simoniacus est. Alioquin cur sancta synodus Calcedonensis 600. & 30. episcoporum, procuratorem, vel defensorem ecclesiæ, vel quemquam regulę subiectum, adeo per pecuniam ordinari prohibet, ita vt interuētores quoque tanti sceleris anathematizat, nisi quod eosdem simoniacos iudicet? In nomine siquidē procuratoris, intelligit pręfata synodus quemlibet ecclesiasticarum rerum administratorem, vt verbi gratia, prępositum, œconomum, vicedominum: Defensoris nomine aduocatum, siue castaldū, & iudicem. In subiecto vero regulæ Archipresbyterum, Archidiaconū, Diaconum, Canonicum, Monachum, vel quemlibet ecclesiastico officio mancipatum. C D

Decima & oblationes nō possunt nisi ecclesiasticis concedi.

Itē Gregorius 7. Peruenit ad nos fama sinistra, quod quidam Episcoporum, nō sacerdotibus propriæ diœcesis, decimas atque Christianorum oblationes conferant, sed potius laicalibus personis, militum videlicet, siue seruitorum, vel quod grauius est, consanguineis. Vnde amodo si quis Episcopus inuentus fuerit huius diuini pręcepti transgressor, inter maximos hęreticos & antichristos non minimus habeatur. Et sicut Nicæna synodus de simoniacis censuit, & qui dat episcopus, & qui recipiunt ab eo laici, siue pretio, siue beneficio, æterni incendij ignibus deputentur. E *Item Paschalis 3.* Altare & decimas per pecuniam, dare, spiritumsanctum vendere, simoniacam hæresim esse nullus fidelium ignorat.

De illa simonia qua in electionibus committitur.

Cap. XVI.

Nullus potest procurare suā electionē muneribus aut timore &c.

Causa 1. q. 1. Quia vero per electionē quis venit ad consecrationem, qui in ea præmia largitur, ita se habet ac si in consecratione munera dedisset. *Vnde Symmachus Papa scribit Cesario episcopo.* Si quis autem episcopatum desiderat, data pecunia potentes personas minime suffragatrices sibi adhibeat, nec ad decretum sibi faciendum, clericos vel ciues ad subscribendum, adhibito cuiuslibet generis timore cōpellat, vel pro præmiis quibuslibet exhortetur.

Item Greg. Papa Siagrio episcopo Augustensi. Sicut is qui inuitatus renuit, quæsitus refugit, sacris altaribus est admouendus; Sic qui vltro ambit, vel importunū se ingerit, est proculdubio repellendus. Nam qui sic nititur ad altiora, quid aliud agit, nisi vt crescendo decrescat, ascendendo exterius, interius in profundo descēdat. *Gratianus.* Si autem pecunia promissa fuerit vel soluta, electo vel ordinato penitus ignorante, nec non eo modo ad electos peruenerit, vel ordinationē; ei nullatenus obesse videtur, nec ad reatum criminis, cuius conscientiam non habuit.

Simoniacū est pro electione aliquid permittere aut accipere.

Extra. 5. de simo. Alex. 3. De hoc quod episcopus Oxon. Archidiac. beneficium, & cuidam clerico ante electionem prioratum dicitur promisisse, vt vterque consentiret in eundem: Tuæ prudentiæ respondemus, quod si manifestum est eundem Archidiaconum & clericum, ob causam illam promissa recepisse; Aut exinde cōfessi fuerint in iure, vel legitime conuicti; ab altaris ministerio sunt perpetuo deponendi. Si vero tantum publica laborant infamia, eis canonica purgatio debet indici: in qua si defecerint, tanquam auctores tanti sceleris sunt puniendi.

Presumitur simonia quādo amici dāt pecunias electo inscio.

Celestinus 3. Cum quatuor essent à capitulo constituti, qui debebant quendam eligere ad plebanū, amici eius de cuius electione spes habebatur, vni vel omnibus eligentibus promiserūt se pecuniam soluturos; eo tamē ignorante qui huiusmodi promissione interueniente postmodum est electus. *& infra.* vbi constaret illos qui promissum tale fecerunt, per fraudem, in dispendium illius qui eligendus fuerat, id malitiose fecisse, quamuis ipse promissionis cōscius non fuerit, eius tamen electio tanquam simoniaca prauitate pręsumpta, penitus est reprobanda. *& infra.* Aliquis in plebanum, seu quemlibet ecclesiæ prælatum electus, & vt dictum est, per prauitatem simoniacam reprobatur, ab episcopo suo dispensationem aliquam obtinere de iure non potest.

Aliud est si eligēdus prohibuerit, & dantes non fuerint consanguinei ipsius.

Innocentius. 3. abbati Gemblacen. Leodien. episcopus electionem de te factam noluit confirmare. verū cum hoc fieri, pro extorquenda pecunia comperuisses, sub interminatione anathematis vetuisti, ne pro facto huiusmodi aliqua pecunia offerretur. Quamuis igitur etiam paruuli, qui cupiditate parentum, ecclesias per pecuniam sunt adepti, eas dimittere teneantur; quia tamē lōge diuersum est non præbere assensum, & expressum aliquos prohibere, tibi duximus respondendum: Quoniam ex eo quod contra voluntatem & prohibitionem tuam, à qua postmodum minimè recessisti, aliquis te penitus ignorante promiserit pecuniam, & exoluit; præsertim cum is tibi sit nulla consanguinitate coniunctus, nihil tibi debet ad pęnam, vel ad culpam, sicut credimus imputari; nisi postea consenseris pecuniam soluendo promissam, aut reddendo solutam. Alioquin contingeret, quod alicuius factum, insidias inimico parantis, ei damnosum existeret, cui penitus displiceret: & sic aliquis de fraude sua commodum reportaret. Illos autem qui dederunt pecuniam, vel qui receperunt, intantum constat esse culpabiles; quod si excessus esset ecclesiæ manifestus, quæ non iudicat de occultis, pœna essent canonica feriendi.

Simoniacum est ante electionem pacisci de indēnitate rerum ecclesiæ, non autem post.

Causa 8. q. 3. Quod autem simoniacus habendus non sit, qui post electionem pro indēnitate ecclesiæ iuramentum præstat, facile probatur. Aliud est enim ante electionem iuramentum facere, vel se facturum pacisci, ad hoc vt eligatur. Aliud est nulla præcedenti conuentione, post electionem huiuscemodi iuramentum conferre. Illud ab officio tanquam munus impensum reijcit, hoc autem consecrando nullum impedimentum generat.

De illa simonia quæ in redimendis vexationibus committitur.

Cap. XVII.

EX *summa de ca.* Si aliquis laico, nullum ius habẽti in electione, sed malitiose impediendi causa, det aliquid vt cesset à tali impedimento, videtur quod non sit simonia: Dedit enim vt redimeret vexationem suam. credo tamen simoniam commissam, quòd nondum erat ei ius acquisitum. *Ex summa fratris V.* hoc verum est quando aliquis eligendus dat huiusmodi personæ aliquid, ne impediat electionem de ipso faciendam. Si autem manifestum esset quòd ille impediens nullum ius haberet in electione, & post electionem factam se opponeret ne confirmaretur, instaretque electus, allegans id solum quod eius assensu fuit electus, posset tunc redimere vexationem suam, sicut magister hic innuit. Sed & si ante electionem, aliquis (de quo constaret nullum habere in electione ius) impediret electionem faciendam simpliciter, id est ne fieret aliqua electio, posset capitulum redimere vexationem suam. Si autem impediret, nõne omnino fieret electio, sed ne de isto fieret electio, vel de illo, forte capitulum tunc nihil posset dare impedienti, sicut nec ille cuius electio impediretur.

Potest electus post ius acquisitũ dare aliquid impedienti, vt cesset, nõ autem ante.

Extra. 5. de simo. Lucius 3. Cum fuisses ad ecclesiæ tuæ regimen de voluntate maioris partis fratrum electus, paucis tibi contradicentibus. Quidam amicus tuus, de conscientia tua & voluntate turbata, ei qui magister discordiæ videbatur, certæ quantitatis munus exoluit, & sic contradictio conquieuit. Respondemus, quòd multum tibi consulis, si administrationem celeriter ac sponte dimittas; illius verbi memor: *Quid prodest homini si vniuersum mundum lucretur, anima vero sua detrimentum patiatur, &c.*

Præsumitur simonia quãdo amicus redimit vexationẽ circa electionem.

Ex summa fratris V. Quid si aliquis iniustè interdictus, vel suspensus ab officio & beneficio, vel iniustè excommunicatus, dedit aliquid pro restitutione officij, vel beneficij, vel communionis, nunquid est simoniacus? Respondeo: Notauit Hu. quod non est simonia ex parte dantis, sed ex parte recipientis tantum; quia dans nullum ius acquirit, sed dat vt acquisitum retineat. Cum autem aliquis iustè est interdictus, suspensus vel excommunicatus, si dat aliquid pro sua restitutione, simonia est ex vtraque parte: Verius credo quod simonia committitur in vtroque casu, & qui iniustè interdictus, vel suspensus, vel excõmunicatus est, deponat querimoniam coram superiore.

Qui iniuste censura actus dat aliquid vt liberetur, incurrit probabiliter simonia labẽ; vt etiam ille qui dat aliquid pro præbenda qua iniuste priuatur.

Quid si ecclesia mea, vel præbenda, me remoto, alij fuerit assignata, nunquid est simonia, si pretio eam redimo & recupero? Respon. Credo quod sic, siue iustè amotus fuero, & alius institutus, siue iniuste, sicut dictum est in casu superiori.

De illa simonia quæ in beneficijs committitur.

Cap. XVIII.

CAVSA *prima quæstio. secunda, ca. sicut episcopum Gratianus.* Auctoritate Bonifacij patenter ostẽditur, quia sicut nullus pretio est inuitandus ad conuersionem, ita nulli pecuniæ interuentu, ecclesiæ largiri oportet ingressum. *Item Hieron. ad Damasum Papam.* Qui bonis parentum, & operibus sustentari possunt, si quod pauperum est accipiunt, sacrilegium profecto committunt, & per abusionem talium, iudicium sibi manducant & bibunt.

Clerici qui proprijs facultatibus abundant, nõ debent ex oblationibus, pauperũ sumere, sed potius ex suis ijsdem erogare.

Item Prosper. de contemplatiua vita cap. 10. Pastor ecclesiæ, his quibus sua sufficiunt, non debet aliquid erogare, quandoquidem nihil aliud sit habentibus dare quàm perdere. De clericis quidem dicit Spiritussanctus, *Peccata populi mei comedunt.* Sed sicut nihil habentes proprium, non peccata, sed alimenta quibus indigere videntur accipiunt; ita possessores,

A non alimenta quibus abundant, sed aliena peccata suscipiunt. *Idem.* Non est meum dicere quale peccatum, cibos pauperum præsumendo suscipiant, qui ecclesiam quam iuuare de propriis facultatibus debuerunt, suis expensis insuper grauant. perfectior est ille qui se mundi rebus expoliat, aut qui cum nihil habuerit, nec habere desiderat, quàm ille qui ex multis quæ possidet, ecclesiæ aliquid præstiterit, ac se de eo quod præstiterit forsitan iactat.

Quæst. 3. Multorum auctoritatibus luce clarius constat, quod ab ingressuris monasterium non licet pecuniam exigere, ne & ille qui exigit, & ille qui soluit, simoniæ crimen incurrat. *Ibidem quæst. 3. Alexand. Papa.* Sicut per columbarum venditores illi denotantur, qui sacram manus impositionem vendere conantur,
B sic per nummularios, ecclesiastici beneficij venditores designantur, qui domum Dei, teste Euangelio, speluncam latronum efficiunt. Itaque firmauimus, vt nullus cuiuscunque gradus clericus, pro ecclesiæ beneficio andeat aliquid conferre, aut in ecclesiarum fabrica, vel in donariis ecclesiarum, seu etiam quod pauperibus sit distribuendum.

Pro ingressu monasterij non oportet quicquam dare.

Ibidem quæstio quinta. Vrbanus. Quicunque sanè cupiditate parentum, cum adhuc paruuli essent, ecclesias vel ecclesiarum partes per pecunias adepti sunt, postquam eas omnino dimiserint, si canonicè in eis viuere voluerint, pro magna misericordia ibidem eos esse concedimus; neque hoc pacto à sacris ordinibus remouemus, si alias digni inueniantur. *Gratianus.* Vnde patet, quod & si illis ignorantibus simoniæ peccatum sit admissum, fructum tamen
C paternæ emptionis reportare nõ possunt. Quòd vero à crimine excusentur hinc patet, quia pro hoc facto à sacris ordinibus non remouentur. *Extra de simon. Alexand. 3.* G. Cant. Archid. te induxit, vt ei homagium faceres, & fidelitatem prestares, ita quod ipse beneficium tibi ecclesiasticum annis singulis exhiberet. Vnde quoniam huiusmodi obligatio illicita est absolui à nobis instantius postulasti, adiiciens quòd ab eo deinceps nihil de beneficio acciperes constituto. Quo circa nos tuam petitionem honestam & fauorabilem attendentes, te à præfati Archidiaconi homagio & fidelitate absoluimus, ita quod ab Episcopo vel sacerdote discreto, pænitentiam inde condignam re-
D cipias. *Idem.* Man. etiam quod pro vicariis assignandis nullatenus pecuniam exigatis.

Pueri qui cupiditate parentum præbẽdas per pecunias sunt adepti, tenẽtur illas omnino dimittere, licet ibidem viuere possint.

Nõ licet homagium pro beneficio præstare.

De illa simonia, quæ in præbendis recipiendis committitur.

Cap. XIX.

CAVSA 1. *quæstione tertia.* Si quis dator vel acceptor, Dei ecclesias, vel beneficia ecclesiastica (quæ quidam præbendas vocant) sub pecunię interuentu susceperit, siue dando emerit, siue accipiendo vendiderit, à simonis non excluditur perditione. *Extra. quinto de simon. Innocent. 3. in cap. tua nos.* Si quis clericus cum conditione vel pacto largiatur aut offerat bona sua, vt ista postmodum pro præbenda reti-
E neat, & in canonicum admittatur, huiusmodi oblatio vel receptio fieri non poterit sine vitio simoniæ, cum in talibus omnis pactio vel conuentio cessare debeat. Si verò purè ac sine pacto & conuentione efferat, rogans humiliter vt in canonicum admittatur, & bona sua sibi retinere liceat pro præbenda, & clerici eiusdem ecclesię purè consentiant, huiusmodi receptio fieri poterit absque scrupulo simoniæ. Si tamen is qui talem donationem facit, ea intentione ducatur, vt per temporalia bona quę offert, spiritualia valeat adipisci, & clerici qui eum in fratrem admittunt, non essent eum (nisi commoda temporalia perciperent) admissuri; sine dubio tam ille quàm illi, apud districtum iudicem qui scrutator est cordium, culpabiles iudicantur.

Simonia est offerre bona sua ecclesia cũ pacto vt eadem postea retineat pro præbenda, vel cũ intentione spirituale obtinendi pro eis, secus si fiat pura intentione.

Gregorius 9. Iaco. Cum in ecclesia Apostolensi sit

receptus

receptus in canonicum & in fratrem canonici eiusdem partem prouentuum ad præbendam sibi assignare recusant, quandam consuetudinem prætendentes, scilicet quod prandium habere debeant à canonico recepto de nouo. Quocirca canonicos, vt tali consuetudine non obstante, sibi sicut vni ex aliis in prouentibus & præbenda prouideant, compellas.

Ex summa fratris V. Sed quæritur quare minores ordines accepit tantum, non potest ad statum & habitum secularem reuerti, cum susceptione huius nullum emittatur votum. Respondeo constitutionem ecclesiæ quæ statuit, quod ex quo quis clericatum recepit, ad laicalem statum non reuertatur, ne per hoc clericatus vilis & contemptibilis habeatur, sicut statuit vt qui semel baptismum accepit, licet coactus, resilire non possit, ne fides vilis & contemptibilis habeatur.

Ratio cur initiati minoribus non possint ad statum secularem redire.

Nota quod receptus in canonicum secularem vel regularem, si propter deuotionem quam habet ad ecclesiam in qua receptus est, & ad fratres recipientes, dat eis prandium vel cappam sericam; Aut si quis episcopo, qui dedit ei præbendam, rogatus vel non rogatus, dat palefridum vel aliud propter deuotionem vel dilectionem exortam ex gratia sibi facta: aut si quis propter nepotem aut filium receptum in monachum, ex deuotione dat aliquid monasterio vel fratribus, non credo esse symoniam: siue det longe post gratiam sibi factam, siue cito post, dum tamen hoc faciat non corrupta intentione, idest non principaliter propter beneficium datum, sed propter deuotionem, vel dilectionem ex beneficio collato generatam, quæ est propinqua causa mouens. *Et hoc* intelligo in foro pænitentiali, vbi iudicatur secundum intentiones. In foro autem causarum, vbi secundum probata iudicatur, in prædictis casibus si aliquis rogatus aut exactus daret aliquid in receptione, vel post receptionem modico tempore, præsumeretur symonia ex vtraque parte. *Quod* si exigatur aliquid tanquam debitum in talibus, ille tamen qui dat, non dat tanquam debitum, sed ex deuotione, nō est simonia quo ad Deū, si intentio dantis non est corrupta, maximè si dicat cum protestatione, scilicet quod non reddit vt debitum, sed donat vt gratuitum.

Receptus in canonicum vel monachum potest commotus dare prandium vel quid simile ex deuotione aut dilectione, non aliter: forum tamen externum hoc iudicaret simoniacum.

De illa symonia quæ in præbendis de nouo constitutis committitur.

Cap. XX.

QVid de præbendis de nouo constitutis in ecclesijs secularibus, vbi clerici assignant perpetuo certos redditus pro præbendis, hoc modo, quod liceat eis quamdiu vixerint illos habere pro præbendis, & sic admittantur ad canonicatum? Quidā etiam retinent potestatem conferendi illam præbendam alij personæ, si cōtingat eos cedere vel decedere, nunquid est symonia? Respondeo: Qui præbendam instituit in aliqua ecclesia de consensu episcopi, in ipsa constitutione de consensu eius & fratrum, si ibi sunt aliqui, potest retinere ius patronatus, vel in perpetuum, vel ad tempus. De assignatione autem redditnum pro præbenda, & obtinenda canonica, dic secundum sententiam Innocentij supra positam.

Quid de constitutione quam in fundatione ecclesiarum vel præbendarum faciunt episcopi, quod quisquis dederit ecclesiæ tantum vel tantum in redditibus, recipiatur in canonicum, & quod dederit habeat pro præbenda, nunquid licita est hęc cōstitutio, quod duret ad tempus, non in perpetuum, nec fiat in fraudem symoniæ; & ea sit intentio constituentis, quod non pro rebus dandis, sed principaliter propter diuinum cultum augmentandum, & propter deuotionem dantis recipiatur ad spiritualia? *Tolerari* potest, dum tamen dignus sit ille qui recipitur, alias non. *Idem* credo posse dici in monasterijs de nouo fundatis vel fundandis indigentibus, de constitutione si fieret, quod quicunque tantum daret vel tantum, reciperetur, ad illam religionem, dum tamen fieret auctoritate episcopi, & cæteris circunstantiis quæ dictæ sunt, etiam vsque ad certum numerum personarum ibidem recipiendarum.

Qui instituit præbendam, potest de consensu episcopi retinere ius patronatus, immo etiam ad mitti pro canonico si intentio sit pura, vel etiā in monasterio pro religioso.

Extra. de simo. Innocentius tertius. Si quis clericus cum conditione vel pacto largiatur bona sua, vt ista postmodum pro præbenda retineat, & in canonicum admittatur, huiusmodi oblatio vel receptio fieri non poterit, sine vitio symoniæ, cum in talibus omnis pactio vel conuentio cessare debeat. Si vero purè ac sine pacto & conuentione offerat, rogans humiliter vt in canonicum admittatur, & bona sua sibi retinere liceat pro præbenda, & clerici eiusdem ecclesiæ purè consentiant, huiusmodi receptio fieri poterit absque scrupulo simoniæ. Si tamen is, qui talem donationem facit ea intentione ducatur, vt per temporalia bona quæ offert, spiritualia valeat adipisci, & clerici qui eum in fratrem admittunt, non essent eum (nisi commoda temporalia perciperent) admissuri, fine dubio tam ille quàm illi, apud districtum iudicem, qui scrutator est cordium, culpabiles iudicantur.

Idem habetur ca. præced.

De Symonia quæ committitur ab episcopis, in beneficiorum prouentibus retinendis.

Cap. XXI.

EX *summa de Casibus.* Quid de episcopis vel alijs prælatis, qui fructus ecclesiarum vel beneficiorum vacantium percipiunt per aliquot annos, & postea conferunt, retentis sibi fructibus & redditibus sic perceptis, vel retenta sibi parte prouentuum. *Respondeo*, quod si prælatus ex donatione consequitur vt ipse percipiat, non est dubium intercedere symoniacam prauitatem. *Ex summa fratris V.* Hoc enim licite potest fieri in casu, & nihilominus conferri beneficium spirituale alicui personæ, sed non percipiet fructus sic retentos, vsque dum elapsum fuerit tempus de quo statutū est vt retineantur. Et conferetur istud beneficium sub hac forma. Damus tibi hanc præbendam, vel hanc ecclesiam, saluis fructibus quos retinuimus ad talem vsum. *Et nota*, quod beneficia non debent vacare vltra sex menses. Alioquin si pertinebat donatio ad episcopum, deuoluitur ad capitulum, quod si fuerit negligens per alios sex menses, deuoluitur ad Metropolitanum, & postea ad Papam. Nec potest aliquis istorum purgare negligentiam suam, sed lapso tempore amittit donationem, ita quod si post dederit, non valet.

Potest episcopus conferre beneficium retentis fructibus ad aliquod tempus si iusta sit occasio fit men permittat beneficium vacare vltra sex mēses deuoluitur ad capitulum &c.

Extra. tertio. Vt ecclesiastica beneficia sine diminutione conferantur. Innocentius tertius. In Lateranensi concilio prohibitum est, ne quis ecclesiasticum beneficium conferendo, partem prouentuum suis vsibus retinere præsumat. Et alibi cautum reperitur in canone, quod debent ecclesiastica beneficia sine diminutione conferri. Vnde credimus distinguendum: quia qui dat spirituale beneficium, & prouentus ipsius ante donationem non percepit, sed alius; & ex donatione consequitur vt ipse prouentus percipiat, non est dubium intercedere symoniacam prauitatem. Si vero ante percepit, credimus distinguendum; vtrum ante donationem constituat, vt ipsi prouentus retineantur ad tempus pro causa iusta scilicet, & necessaria; An conueniat cum eo qui accepit beneficium, seu cum mediatore quocunque, vt beneficio illo concesso, sibi retineat prouentus. Primum enim membrum credimus esse licitum, secundum autem dicimus non licere, ne viam aperiamus his qui prauitatem suam satagunt palliare.

Explicatur exactius casus præcedēs.

De illa simonia quę in receptione confraternitatis committitur.

Cap. XXII.

EX *summa de ca.* Quid de confraternitatibus, quæ ita constitutæ sunt, quod nullus recipiatur, nisi pro

promittat, vel etiam iuret se daturum annuatim 10.? Dic quod si fuerit propter causam honestam, vtputa pro alendis pauperibus, pro redimendis captiuis, vel similibus, non est simonia, nec sunt reprobandæ. Immo Gangr. concil. dicit anathematizandum qui eas despicit. Iuramentum tamen non approbo propter periculum periurij. Plus autem, si ita dictum est, quod semel vel bis in anno conueniant omnes confratres ad tractandum de salute animarum, ad audiendum verbum Dei, ad celebrandum missas & orationes pro viuis & defunctis, & ad excitandũ deuotionem, & ideo ponunt singulis annis certam quantitatem ex qua reficiantur, & prouideant pauperibus, bonum est, dummodo intentiones sint mundæ, & principaliter in Deo fixæ. Absit enim, vt ea quæ propter bonum & licitum facimus, nobis debeant (si quid mali etiam inde præter intentionem nostram accidat) imputari.

Potest cõfraternitas institui vt omnes qui intrãt soluãt tantum pro priis vsibus, sed non ita vt aliàs nemo admittatur.

Ex sum. fratris V. Credo sine præiudicio, quod prædicta non est licita, quia excludit pietatem, ne quis recipiatur nisi sic, sed si fiat statutum per verba affirmatiua. quod quicumque receptus fuerit det tantum vel tantum, sustineri potest. *Sed* quare non potest similiter constitui, quod quicumque receptus fuerit in canonicum, det procurationem, vel cappam sericam, vel aliquid simile? Respondeo hoc esse illicitum, ne talia excogitentur in fraudem simoniæ, Præterea huiusmodi fraternitates ad hoc consueuerunt institui, vt à fratribus dentur pecuniæ in vsus pauperum, & tunc prope ingressum fraternitatis potest ingrediendi exprimi onus certæ summæ soluendæ singulis annis. Sed beneficia ecclesiastica nõ sunt instituta propter faciendas cappas sericas, vel procurationes soluendas.

Solutio obiectĩ.

De illa simonia quæ in ingressu religionis committitur.

Cap. XXIII.

A venientibus ad religionem spõte oblata sũt suscipienda, nihil tamen exigendum.

CAusa 1. quæstio. 2. Liquido apparet quod ingressuri monasterium sua debeant offerre rectoribus, nec aliter sunt recipiendi nisi sua obtulerint, nec permittitur rectoribus ab ingressuris aliquid exigere, sed sponte oblata suscipere. *Ibidem. q.* 3. Sed obijcitur, quod qui ingressuri monasterium pecunias tribuunt, non propositum religionis, sed stipendiorum ecclesiæ participationem emunt. Temporalia ergo non spiritualia ementes, nequaquam simoniaci habendi sunt. His itaque respondetur: Non solum qui spiritualia, sed etiam qui temporalia eis annexa pretio accipiunt vel tribuunt, simoniaci iudicantur.

Extra. 5. de si. Alex. 3. Prohibemus, igitur, ne ab his qui ad religionem transire volunt, aliqua pecunia requiratur; nec prioratus, nec capellaniæ, cuilibet monachorum au clericorum annua distractione vendantur. *Idem.* Veniens ad nos S. presbyter, proposuit quod abbas & fratres sancti R. noluerunt eum in monachum recipere, quousque triginta solidos dare conuenerit; conuentione facta, cum sequenti die monasticum habitum induerunt, & iidem monachi viginti solidos, Abbas vero decem, famuli duodecim pro pastu (asserentes hoc esse de consuetudine monasteri) postularunt. Quoniam ergo factum huiusmodi perniciosum videtur: Mandamus quatenus si ita esse inueneris, abbatem & monachos ad restituendum pecuniam præfato S. tam indignè susceptam compellas: abbatemque & maiores personas monasterij, pro tantæ prauitatis excessu, ab officij executione suspendas, præcipiens dicto S. vt in alio monasterio in habitu monastico studeat deseruire.

Simoniacũ est pro receptione conuẽtus aliquid ab intrantibus religionẽ exigere.

Clemens 3. Nos consulere voluisti de regularibus canonicis seu monachis, qui per simoniam, ingressum, ipsis scientibus, habuerunt. Respondemus, vt locum quem taliter adepti sunt, omnino dimittant, & solitudines, siue alia monasteria districtiora adeant, in quibus tam execrabilem excessum sine intermissione deplorent. Si autem ignorantibus ipsis pecunia data fuerit, eos ad renunciandum loco eidem cogas,

Monachi simoniacè licet inscii admissi tenentur renunciare.

A & postmodum in idipsum reducere, si ibi absque scãdalo potuerint remanere; vel in alio monasterio, quod sit de ordine ipso, ad seruiendum Deo poteris collocare.

Innocentius tertius in concil. gene. Quoniam simoniaca labes hucusque moniales infecit, vt vix aliquas sine pretio recipiant in sorores; paupertatis prætextu volentes huiusmodi vitium palliare. Ne id de cætero fiat penitus prohibemus; statuentes vt quæcumq; de cætero talem cõmiserint prauitatem, tam recipientes, quàm recepta, siue sit subdita, siue prælata, sine spe restitutionis de suo monasterio expellatur, in locum arctioris regulæ, ad agendum perpetuam pœnitentiam retrudenda. De his quæ ante hoc synodale statutum taliter sunt receptæ, taliter duximus prouidendum, vt remotæ de monasterijs quæ perperam sunt ingressæ, in alijs locis eiusdem ordinis collocentur. quæ si forte propter nimiam multitudinem alibi commodè collocari nequeunt, ne damnabiliter in seculo euagentur, recipiantur in eisdem monasterijs dispensatiuè de nouo, mutatis prioribus locis, & inferioribus assignatis. Hoc etiam contra monachos vel alios regulares decernimus obseruandum. Verum ne per simplicitatem & ignorantiam se valeant excusare, præcipimus vt diœcesani Episcopi singulis annis hæc faciant per suas diœceses publicari.

Sententia de monialibus simoniacè receptis & recipientibus.

B

Gregorius 9. Mandato nostro suscepto, vt cum monachis qui per simoniam dato aliquo, locum in monasterijs sunt adepti, secundum constitutionem generalis concilij dispensares: Con. t. respondentes, dicimus mandatum Apostolicum etiam ad abbates extendi, & ad resignationem spiritualium & temporalium, quæ nullo pacto, sed affectu animi præcedente, vtrique taliter acquisierunt (in quo casu delinquentibus sufficit per solam pœnitentiam satisfacere creatori) eos pro simonia huiusmodi non teneri.

Monachi nõ tenentur resignare ob simoniã mẽtalem.

C

De Conditionibus simoniacis.

Cap. XXIV.

EX *summa fratris V.* Pone quod aliquis timens pati repulsam, dixit abbati, si velletis recipere me, darem vobis terram meam. Abbas habito consilio cum fratribus, recipit eum ignarum iuris, & eorum quæ dixit abbas in capitulo. Ille postea antequam induatur dat res totas, vel partem monasterio; nunquid est simonia, aut potest talis hic remanere? Respondeo: Credo quod siue intuitu illius promissionis fuerit receptus, siue non, simonia est, saltem ex parte offerentis; cum interposuerit conditionem dandi temporalia pro sua receptione, sicut innuit canon *extra, de simonia nobis*. Nec potest iste remanere in huiusmodi monasterio, nec data repetere, cum sit in turpi causa: tenetur tamen ad aliud monasteriũ transire, si ex illa sui receptione obligatus fuit ad religionem, puta si dedit se, & receptus est in monachum & in fratrem: quia hęc est quædam professio.

D

Qui intuitu admissionis ad religionẽ offert aliquid & postea simo pacto admittitur, nõ potest ibi manere, nec sua repetere si dedit.

Ar. extra de regu. & trans. ad reli. porrectum. Quid si expressa fuit conditio de temporalibus habendis ex parte recipientium, & recipiendus omnino tacuit, proponens quod nihil daret, sed tantum propter Deũ ingrederetur, nunquid potest ibi remanere? Respondeo: Credo quod non, sicut nec in præcedenti casu, quia taciturnitas eius cum non contradixerit illicitæ pactioni, pro consensu habenda est, etiam in foro penitentiali, si propter hoc tacuit quia timebat repulsam si contradiceret. Quid si interponatur, quod ex parte recipientis, vel ex parte abbatis, si antequam recipiatur, aut concedatur ei ingressus, pœniteat vtrique de conditione apposita, & eam reuocat, & ille petit recicipi propter Deum tantum, & illi consentiunt, nunquid licet? *Respondeo*, Credo quod sic, dum tamen intentio non sit corrupta. Si autem iam receptus fuisset, aut promissa receptio in illo monasterio, ante reuocationem huius conditionis, eo ipso indignum se fecisset illo monasterio ille, qui huiusmodi promissionem

E

Similiter quãdo recipiens petit aliquid & alter tacet nec consentit, nõ potest recipi.

taliter

taliter habuisset.

Quid de regularibus qui concedunt alicui, quod completo biennio vel triennio recipient eum, si tamē interim didicerit artem sutoriam, vel pistoriam, vel aliam mechanicam, quando est laicus: vel quando est clericus, si interim studuerit in scholis theologiæ, vel alterius facultatis? *Quid* si etiam recipiant talē in præsenti sub prædicta conditione, non tamen volunt eum recipere ad habitum, nisi elapso termino, & impleta conditione? *Item* quid de seruiente regularibus, qui nō vult eis seruire, nisi promittāt ei quod recipient eum, saltem post biennium vel triennium, vel alium certum terminum, & illi promittunt ei; nunquid est simonia in talibus? Credo quod in vltimo simoniaca est talis promissio: In reliquis casibus suprapositis non credo simoniam committi, nec illicita est huiusmodi pactio B vel conditio, quia perinde est ac si dicatur, recipiemus te, vel recipiemus te induendum tali tempore vel tali, si tamen, vel dum tamen interim reddas te idoneū ad hoc vt recipiaris, & vtilem monasterio, addiscēdo tale artificium vel tale, aut scientiam talem vel talem.

Simoniacū est inseruire monasterio cum pacto vt post aliquot annos admittatur.

Quid de illo cui facta est promissio de se recipiendo ad certum terminum, sub prædicta conditione: Nunquid adueniente termino, & impleta conditione tenetur intrare, cum illi parati sunt eum recipere? *Respondeo:* Credo quod si nullum fecit votum, nec obligauit se ad intrandum, sed tantum promissionem sibi factā acceptauit, volens sibi prouidere in futurum, non tenetur intrare secundum iudicium pœnitentiale. In foro autem causarum de hoc iudicabitur secūdum præsumptiones, & allegata & probata.

Qui acceptauit promissionem de sua admissione post impletā aliquam honestam conditionem, nō tenetur intrare.

De sana forma recipiendi in monasterium.

Cap. XXV.

E X *summa de ca.* Si monasterium esset adeo tenue vel paupertate depressum, quod vel redditus, vel vix, vel non sufficerent personis præsentibus, non solum intentionē possunt habere, sed etiam credo quod possunt dicere, non sufficimus nobis, libenter suscipimus te ad spiritualia, ad temporalia non possumus, nisi haberemus plures possessiones. *Ex sum. fratris V.* Credo etiam quod licet exprimere nomina, & quantitatem oblatorum: credo etiam quod si huiusmodi recipiēdus dicat, vel aliquis pro eo, Dabo singulis annis D pro expensis meis c. solidos, vel 6. libras quamdiu vixero, non est illicitum, quando non sufficit monasterium. Sed nunquid licet dare in tali casu possessionem vel redditum in perpetuum, qui tamen nō sufficiat ad victum vnius personæ per annum? *Credo* quod licet in hoc casu vt recipientes huiusmodi possessionem vel redditum, propter commodum perpetuitatis, obligēt se ad prouidendum ei in expensis. Pacisci ergo in talibus, cum monasterium indiget, non est simonia, dum non fiat pro spiritualibus conferendis vel recipiendis, sed expensis faciendis vel compensandis.

Quādo monasteriū indiget licitū est pacisci pro temporalibus vnde sustentetur recipiēdus.

De his qui prioratus emunt aut redimunt.

Cap. XXV.

E Xtra. 5. *de simonia Alexan.* 3. Prohibemus quoq; ne prioratus aut capellaniæ, cuilibet monachorum aut clericorum annua distractione vēdantur. *Ex summa fratris V.* Quid de monachis, qui dant aliquid abbatibus suis, pro conferendis prioratibus, nunquid est simonia? *Respōdeo:* Si ibi est aliquid spirituale, vt decimæ, oblationes, vel debitum celebrandi diuina, vel aliquid tale, simonia est; Siue det de rebus monasterii vel prioratus, siue aliunde, secundū quod hæc præpositio pronotat appretiationem, vel proximam siue principalem causam, vt sæpe dictum est. Quid si det talis prior episcopo pecuniam, ne sustineat quod amoueatur à prioratu: Vel canonicus regularis, ne amoueatur à cura parochialis ecclesiæ, & ne reuocetur ad monasterium, nunquid est simonia? *Credo* quod sic, maxime si necessitas vel vtilitas exigit, quod tales amoueantur, aut si consuetudo est quod episcopus ad solā requisitionē abbatis, tales curatos debeat amouere à parochialibus ecclesijs. Si autem sine muneribus & obsequijs aut precibus carnalibus, facerent impediri per episcopos ne amouerentur, cum nec vtilitas, nec necessitas amotionem exigerent, nec esset corrupta intentio non credo quod peccarent.

Simonia est in monacho dare aliquid abbati suo pro conferēdo sibi prioratu, vel etiam episcopo ne ab acquisito amoueatur abbate renuente.

De illa simonia quæ fit in commissione iurisdictionis.

Cap. XXVII.

E X *summa* de ca. Sciēdum quoque, quod nec Episcopus, nec Archidiac. nec alius prælatus, potest sub pretio vel annuo cēsu concedere alicui vices suas, idest prælationem, vel iurisdictionem, vel aliquod ius spirituale. Sed videtur contra *extra. de reli. domi.* constitutum. vbi iurisdictio sub annuo cēsu remittitur, ergo & confertur, quia paria sunt remittere & conferre, *extra. de simo. querelam. & de transac. super eo.* Ad hoc dic. quod retinuit censum temporalem pro temporalibus quæ remisit, vel retinētur non pro redemptione iurisdictionis, sed in signum subiectionis antiquæ. Si tamē episcopus committeret alicui purè ac simpliciter vices suas, si tali vicario constitueret postea salarium, non esset peccatum, immo tenetur ad hoc. 11. *quæstio.* 3. *charitatem.*

Simoniacū est concedere alicui ius aliquod spirituale sub pretio vel annuo censu.

Item redditus temporales possunt vendi ad tempus. *Sed* nunquid perpetuo? Dicūt quidam quod non, C quia per consequens videretur emptum ius spirituale propter connexionem. 1. *quæstio.* 3. *si quis obiecerit.* Vel distingue melius cum Lau. Vtrum ab eo emat qui confert beneficium, an à beneficiato: In primo casu est simonia: In secundo si emit à beneficiato perpetuo, idest dum ipse venditor teneat beneficium, non est simonia, nec est prohibitum, non tamen honestum; & hoc ita intellige quod nihil spirituale interueniat. *Item* debent ecclesiæ soluere aliquem censum in signum subiectionis episcopis. *Si autem* loco tibi ecclesiam cū sis presbyter, & tu per consequens locas operas tuas vt ibi officies, non habiturus alias ibi aliquam iurisdictionem, nec committis simoniam, nec alias peccas.

Redditus temporales beneficij possunt vendi.

Hoc inferius explicatur.

Extra. quinto. ne prælati vices suas sub annuo censu concedant. Alexan. tertius in concil. Lateranen. Quoniam in quibusdam partibus sub pretio statuuntur qui decani vocantur, & pro certa pecuniæ quantitate Episcopalem iurisdictionem exercent; statuimus vt qui hoc de cætero præsumpserit, officio suo priuetur, & episcopus conferendi hoc officium potestatem amittat. *Idem.* Quoniam enormis consuetudo in quibusdam locis inoleuit, vt sub annuo pretio sacerdotes ad ecclesiarum regimen statuantur; ne id fiat modis omnibus prohibemus; quia dum sacerdotium sub huiusmodi mercede venale disponitur, ad æternæ retributionis præmium consideratio non habetur.

Ex summa fratris V. Nota, quod nunc Episcopus redditus suos potest ad firmam dare sub annuo censu, dum tamen non sit ibi annexa iurisdictio spiritualis; sed non potest recipere aliquid ab aliquo, vt constituat eum præpositum, vel æconomum, vel E vicedominum. Præposituram tamen, vel baliiuam temporalem cum iurisdictione temporali, consueuerunt episcopi dare ad firmam, sicut & principes seculares. Quod autem ait. *Si loco tibi ecclesiam*, non credo quod in talibus habeat locum locatio, vel conductio: Sed talis presbyter gratis impendit officium, & ille gratis dat ei expensas, sicut dictum est supra.

Officia aut redditus quibus annexa est iurisdictio spiritualis nō possunt vendi.

Synodus Calcedonen. iudicat simoniacos etiam procuratores rerum, & defensores, & regulæ subiectos, si per pecuniam ordinantur. Sed cum laicus possit esse iudex, & habere aliqua alia officia supra nominata, quæ non habeant aliquid spiritualitatis, quare in eis committitur simonia? *Ad hoc* dicit H. & G. quod in omni administratione rei ecclesiæ committitur simonia si ematur; & hoc est simoniacum, quia

Obiectio.

Solutio.

quia prohibitum. *Alij* vero inhærentes consuetudini generali dicunt (quod est probabilius) quod tunc est simonia in empta administratione vel dignitate, si talis est quæ habeat aliquod spirituale sibi annexum, alias non. Sæpe enim consuetudo facit licitum, quod alias esset illicitum, & econuerso.

De illa simonia quæ in emptione iuris spiritualis committitur.

Cap. XXVIII.

Consuetudo non reddit licitum quod ab intrinseco est simonia.

Ex *summa*. Ratione consuetudinis possuntne aliqua exigi pro inthronizandis episcopis, vel abbatibus, vel quibuscumque personis ecclesiasticis inuestiendis? Item pro danda absolutione? Item pro iure decimarum? Item pro iustitia ecclesiastica seruanda? In omnibus his recipere pecuniam vel æquipollens simonia est, non obstante consuetudine. *Extra. quinto. de si. Innocentius tertius.* Prauam illam consuetudinem de tua prouincia studeas abolere, qua pro ecclesiarum inuestitura Archid. marcham argenti, minores vero decani vaccam albam sibi dari postulant, & certam solui pecuniæ quantitatem.

Simoniacū est capere aliquid ad celandum ab episcopo delinquentis peccatū &c.

Alexander tertius. Nemo presbyterorū xenium vel emolumentum quodlibet temporale (immo spirituale detrimentum) à quocumque peccante publicè accipiat, vt episcopo, vel ministris peccatum eius celet: nec pro respectu cuiuscumque personæ consanguinitatis, vel familiaritatis, alienis communicans peccatis, hoc episcopo innotescere detrectet: nec quemquam peccantem, vel minus dignè pœnitentem, gratia, vel fauore, ad reconciliationem adducat, & testimonium reconciliationis ferat eidem; vel quocumque liuore dignè pœnitētem à reconciliatione remoueat, quia simoniacum est vtrumque.

Vide supra.

Clemens tertius. Nos consulere voluisti de regularibus canonicis, seu monachis, qui per simoniam ingressum ipsis scientibus habuerunt. Respondemus, vt locum quem taliter adepti sunt omnino dimittant, & solitudines, siue alia monasteria districtiora adeant, in quibus tam execrabilem excessum sine intermissione deplorent. Si autem ignorantibus ipsis pecunia data fuerit, eos ad renunciandum loco eidem cogas, & postmodum in idipsum redire; si ibi absque scandalo poterunt remanere; vel alio monasterio quid sit de ordine ipso, ad seruiendum Deo poteris collocare.

Causa 1. quæstio. 3. Paschalis. 3. Altare decimasque per pecuniam dare, symoniacam hæresim esse, nullus fidelium ignorat. *Item ibidem. Grego. in Homel.* In templo quoque vendentes sunt, qui hoc quod de iure quibusdam competit, ad præmium largiuntur. Iustitiam enim vendere, est hanc pro præmij acceptione seruare. *Ex summa fratris V.* Igitur ecclesiasticam iustitiam vendere simoniacum est, si quando datur aliquid episcopo, vel alij pro reddendo iure super spiritualibus, ex quo persona est ecclesiastica, quæ debet huiusmodi ius reddere ratione ecclesiasticæ iurisdictionis. Si autem laicus est iudex, & recipiat pecuniā pro ferenda sententia, vel facienda iustitia super temporalibus, licet sit graue peccatum, non tamen est simonia.

Simoniacum est capere aliquid pro iure in spiritualibus reddendo.

De illa simonia quæ in emptione iuris quasi spiritualis committitur.

Cap. XXIX.

Ex *summa fratris V.* Quid de illo qui dat sacerdoti vel alij pecuniam, vt recipiatur ad seruiendum pauperibus in hospitali, vel vt recipiatur in leprosariam, vel in eleemosynariam, vel aliam domum Dei? Item quid de illis qui emunt victum vnius monachi ad totam vitam suam, nunquid est simonia? *Respondeo*: Vbicunque aliquis ius aliquod spirituale consequitur, quando recipitur ad hospitale, vel leprosariā, vel aliquid tale, simonia est, si propter hoc aliquid

Resoluuntur quædam casus leuiores.

A dat, vel promittit. Si autem non consequitur aliquid spirituale, sed recipitur ad hoc tantum vt seruiat ibi, vel ad tempus, vel ad vitam suam, vel in coquina, vel in alio officio, non est simonia aliquid dare pro huiusmodi, licet alias turpe sit dare vel accipere pro talibus. Victum autem monachi emere simoniacum non est, ex quo talis emptor non consequitur aliquid spirituale. non est tamen securum emere, nisi probabiliter dubitetur cuius melior sit conditio, ementis aut vendentis.

Quid de matricularijs aut sonitorijs, 1. officio pulsandarum campanarum, nunquid officia huiusmodi possunt vendi? *Respondeo*, largè sumpto vocabulo simoniæ, Symonia est talia vendere; sicut & talia officia spiritualia sunt, largè sumpto vocabulo. Si tamen alicui datum fuerit huiusmodi offici um gratis, si consuetudo est loci quod possit alium ponere loco sui, vel locare, vel vendere, vel ad firmam dare prouentus illius officij, vel etiam in dotem dare pro filia ad vitam ipsius dantis, non est simonia. B

Officium aspersionis vel baiulandi aquæ benedictæ nō potest vendi, potest tamen dari ad firmam &c.

Quid de sacerdote qui vendit officium portandi aquam benedictam per parochiam? Respondeo: Si huiusmodi sacerdos de consuetudine, per se vel per aliquem de familia sua, debet huiusmodi officium expedire, & prouentus eius in suos vsus conuertere, simonia est illud officium vendere, vel aliquid pro eo dando accipere, largè tamen sumpto vocabulo simoniæ, etiam ad minus turpe lucrum est. Si autem de consuetudine est, quod sacerdos huiusmodi possit retinere officium, & per se vel per alium illud expedire, & prouentus recipere; non est simonia si officium illud committit ad firmam, sicut ecclesiæ quandoque dantur ad firmam. C

De illa simonia quæ committitur in doctrina.

Cap. XXX.

Ex *summa de casibus.* Quia statutum fuit quondam ab Eugenio Papa; postea ab Alexand. in concil. Lateranensi, deinde ab Innocentio in concilio generali, quod singulæ ecclesiæ cathedrales tenerent singulos magistros liberalium artium, ad minus grammaticæ, qui earundem ecclesiarum clericos, & alios scolares pauperes gratis instituerent; propter quod aliquod competens beneficium magistro cuilibet in ecclesia præberetur. D Quæritur vtrum committat simoniam magister, si exigat aliqua à pauperibus, vel à clericis ecclesiæ, à qua recipit beneficium? Respondeo sic, cum enim hoc sit spirituale, & ex officio suo teneatur facere, certum est exigere aliquid propter hoc simoniam esse. Nam in templo vendentes sunt, qui hoc quod quibusdam iure competit, ad præmium largiuntur. *Dico* simoniam etiam committere magistrum, qui festum de iure vel consuetudine colendum, non vult concedere scholaribus colendum, nisi pecunia sibi data; vel econuerso, diem non colendum concedit colendum pro pecunia.

Qui habent beneficiū in ecclesia cathedrali vt doceat, non potest quicquid exigere à scholaribus quos instruere tenetur, bene tamen ab aliis.

Sed nunquid ab alijs scholaribus qui non sunt pauperes, nec de ecclesia, potest exigere salarium? vel nunquid magister in scholis Parisijs, vel Bonon. potest facere licitè collectam? videtur quod non, quia scientia donum Dei est, vnde vendi non potest. E Item professores iuris, etsi honestè sponte oblata recipiant, tamen inhonestè petunt. Sed contra, qui pro tempore præstat obsequium, debet consequi beneficium. Item potest magister vendere doctrinam, sicut & iurisperitus consilium. Item gratis potest docere, & nihilominus pro expensis suis collectam facere; sicut testis gratis testatur, & tamen recipit procurationem, & episcopus gratis consecrat ecclesiam, & recipit similiter procurationem. Sol. Dico cum La. & Io. quòd si sua non sufficiunt ei competenter, honestè potest & licitè exigere, moderatè tamen. Aliter nihil debet exigere, sed sponte oblata poterit recipere.

Obiect.

Solutio.

Ex ſummæ fratris V. Licite exigere, quod ita intelligo quod poteſt inopiam ſuam exponere ſcholaribus, & inſinuare quod libenter acciperet ſi gratis darent, ſed non licet exigere ſecundum quod exigere eſt ab inuito extorquere, vt *ff. de legatis & fideicommi. parag. ſi rem.* Non credo quod de iure poſſit eos de ſcholis expellere, vel ſpolia eorum accipere; ſi non velint ſponte promittere; ſed poſtquam promiſerint, promiſſa poteſt exigere. Quæ autem dicuntur ſupra, intelliguntur ab illis qui habent ab eccleſia ſtipendium, licet alias ſint diuites. credo quod non tenentur laborare circa diuites auditores, niſi velint ei ſumptus moderatè dare; quod tamen debent recipere, non pro ſcientia, ſed pro labore.

Nota quod ait, quod ſimoniam magiſter committit, qui diem non colendum, pro pecunia colere concedit, ſcilicet feſtum alicuius minoris ſancti, quod non eſt ſtatutum ab eccleſia. Si autem pro data pecunia concederet magiſter ſcolaribus aliquo die profeſto ceſſare à lectionibus propter recreationem, ſicut conſueuit fieri ab authoriſtis, turpe lucrum eſſet, tamen non eſſet ſimonia. Dicit quod *ſcientia donum Dei eſt*, quia datur à Deo ad illuminandum intellectum, ex quo ſequitur affectus accenſio, & eſt perfectio animæ plus valens quam totus mundus, ſicut & ipſa anima. vnde eſt impretiabilis, & ipſam vendere ſimonia eſt, ſecundum Altiſſidorum. Porro iuriſperitus vendit conſilium, non ipſam cognitionem veritatis, aut ſcientiam, ſed pennam, & laborem ſuum.

Simonia eſt vendere ſciētiam quia eſt perfectio animæ impretiabilis: vnde Iuriſperitus non recte dicitur vēdere cōſilium ſed laborem.

De Mediatoribus ſimoniæ.

Cap. XXXI.

Cauſa 1. q. 1. Ex concil. Calcedon. Si quis vero mediator, tam turpibus & nefandis datis vel acceptis extiterit, ſi quidem clericus fuerit, à proprio gradu decidat: Si vero laicus, anathematizetur. *Extra. quinto. de ſimonia. Innocentius tertius.* Si Aliquis, te penitus ignorante, promiſit pecuniam & exoluit, præſertim cum is nulla ſit tibi conſanguinitate coniunctus, nihil tibi debet ad pœnam vel culpam (ſicut credimus) imputari. *Illos* autem qui dederunt pecuniam, intantum conſtat eſſe culpabiles; quod ſi exceſſus eorum eſſet eccleſiæ manifeſtus, (quæ non iudicat de occultis) pœna eſſent canonica feriendi. *Cauſa prima. quæſtione tertia.* Emptor atque venditor nota infamiæ percellantur.

Pœna mediatoris in ſimonia.

Ex ſumma fratris V. Quid ſi aliquis amicus medius procuret quod filius alicuius magni recipiatur in aliquo monaſterio, & poſtea ille amicus ſolicitat illum magnum quod det aliquid monaſterio, nunquid licet? *Reſpondeo*, ſi dictus amicus non aliter procuraſſet illum recipi niſi quia ſperabat eum aliquid daturum monaſterio; vel etiam ſi non ſperauit, ſed tamen nunc petit aliquid pro receptione illius, ſimonia eſt. Si vero alias ſolicitat eum quod ſit deuotus, ſicut & eſſe debet, illi monaſterio; & Dei dilectione orta ex acceptione filij, conferat aliquid monaſterio, non eſt ſimonia.

Procurāns filium nobilis recipi in monaſterio ſub ſpe quod dabit pater aliquid monaſterio ſimoniam incurrit.

De Labe criminis huius, & deteſtatione.

Cap. XXXII.

Cauſa 1. q. 1. Quod autem ſpiritualia emere peccatum ſit, probatur multorum auctoritatibus. *Ait enim Leo Papa:* Gratia ſi non gratis datur vel accipitur non eſt gratia. Simoniaci autē non gratis accipiūt, igitur gratiam, quæ maxime in eccleſiaſticis ordinibus operatur, non accipiunt, ergo non habent. *Item Grego. in regiſtro.* Quiſquis per pecuniam ordinatur, ad hoc vt fiat hæreticus promouetur. Quiſquis ergo contra ſimoniacam & Neophitorum hæreſim pro officij loco vehementer non exarſerit, cum eo non dubitet ſe habiturum portionem, qui prius commiſit hoc piaculare flagitium.

Simonia grauitas oſtenditur ex varijs authoritatibus.

Item ex epiſtola Tharaſij Conſtantinopolitani epiſcopi miſſa Papæ Adriano: Tolerabilior eſt enim Macedonij, & eorum qui circa ipſum ſunt Spirituſſancti impugnatorum impia hæreſis. illi enim creaturam Spiritumſanctum, & ſeruum Dei patris & filij deliranda fatentur: Iſti vero eundem Spiritumſanctum venalem efficiunt ſeruum, & ſic detrahunt Spirituiſancto, æqualiter peccantes his qui blaſphemarunt, dicentes Chriſtum in Beelzebub eijcere dæmonia. Atque vt verius dicamus, Iudę proditori comparantur, qui Iudæis occiſoribus Chriſtum vendidit.

Item Auguſtinus ait. Sicut Eunuchus fuit qui Ioſeph comparauit, ita qui gratiam mercatur viuum ſemen non habet, ſectis genitalibus. Sic quoque ignis ſacrificij, qui per ſeptuaginta annos Babylonicæ captiuitatis ſub aqua vixerat, extinctus eſt Antiocho Iaſone vendente ſacerdotium, quod ſignificauit ignem Spirituſſancti non lucere in ſimoniacis ſacramentis. *Idem. quæſtione ſecunda. Paſchalis Papa.* Patet ſimoniacos veluti primos & præcipuos hæreticos ab omnibus fidelibus reſpuendos, & ſi commoniti non reſipuerint, ab exteris poteſtatibus reprimendos: omnia enim crimina ad comparationem ſimoniacæ hæreſis, quaſi pro nihilo reputabuntur.

Omnia crimina ad cōparationem ſimoniacæ hæreſis pro nihilo reputantur.

Extra. 5. de ſimonia. Lucius Papa. Sicut ſimoniaca peſtis ſua magnitudine alios morbos vincit, ita ſine dilatione mox vt eius ſigna per aliquam perſonam claruerint, de eccleſia Dei debet eliminari & repelli. *Idem:* tanta eſt labes huiuſmodi criminis, quod etiam ſerui aduerſus dominos, & quilibet criminoſi admittuntur ad accuſationem. *Item* omnis peccator poteſt Miſſam cantare præter ſimoniacum, quem quilibet vt ab ordine male ſuſcepto remoueatur accuſare poteſt, vel etiam meretrix.

Inno. 3. Pompoſianus abbas de ſimonia, periurio, dilapidatione, ac in ſufficientia infamatus, contra teſtes multas exceptiones propoſuit, vt eos teſtimonio remoueret. Nos vero illas duntaxat exceptiones probandas admiſimus, quibus forte probatis, teſtes non zelo iuſtitiæ, ſed malignitatis fomite proceſſiſſe conſtaret, vt conſpirationes & inimicitias capitales. Cęteras autem exceptiones, vt furti, adulterij, propter immanitatem hæreſis ſimoniacæ, ad cuius comparationem cætera crimina quaſi pro nihilo reputantur, duximus repellendas; præſertim cum teſtes de crimine fuerint emendati: tales igitur contra talem, taliter duximus admittendos, non ſecundum rigorem iuris, ſed ſecundum temperantiam æquitatis; cum ageretur non criminaliter, vt deponeretur ab ordine, ſed ciuiliter vt ab adminiſtratione amoueretur: & vtique tales prelati ex leuioribus cauſis poſſunt ab adminiſtrationibus amoueri, ſicut quorundam religioſorū approbata conſuetudo depoſcit.

Criminoſi teſtes poſſunt admitti contra ſimoniacum quando non agitur criminaliter ſed ciuiliter.

De Accuſatione ſimoniaci.

Cap. XXXIII.

Ex ſumma iuris. Ad accuſandum in crimine ſimonię quilibet admittitur, ſicut in crimine læſæ maieſtatis. Si tamen clericus eſt qui accuſatur, cum diſtinctione laicus contra eum admittitur. Nam contra eum qui antea bonæ opinionis extitit, non admittuntur criminoſi, ſed bonæ famæ admittuntur omnes, tam laici quam mulieres; aliter crimen exceptum non eſſet.

Omnes bonæ famæ poſſunt clericum de ſimonia accuſare.

Qm vero ad teſtificandum in hoc crimine, vel in alijs exceptis admittantur, diſtinguendum eſt. Si enim agatur criminaliter, contra neminem admittitur teſtis criminoſus, etiam emendatus de crimine. Si vero agatur in modum denunciationis, vel inquiſitionis, refert vtrum contra regularem, an contra ſecularem. Si contra regularem, admittuntur contra eum teſtes criminoſi, ſi iam de crimine ſint emendati, & ſine alijs adminiculis. Si autem in crimine ad huc

Quando poſſunt eſſe teſtes aduerſus ſimoniacum regularem vel ſecularem.

huc perseuerant, subdistinguendum est, vtrum crimina sint eadem, vel minora, vel maiora, vel paria. In primo casu nunquam admittuntur contra eum, etiam cum alijs adminiculis. In cæteris vero tribus, si depos... credantur ex malignitatis fomite, puta quia conspiratores fuut, vel inimici capitales, non admittuntur, etiam cum alijs adminiculis. Si autem ex zelo iustitiæ, admittuntur: sed non sine cæteris adminiculis. Si vero contra secularem agatur, subdistingue, vtrum ille sit inferioris gradus; & tunc idem omnino quod in regulari; excellentioris dignitatis; & tunc si ante fuit bonæ opinionis, admittuntur contra eum honesti duntaxat, sicut in criminali. Si vero fuit grauiter infamatus, refert vtrum de facili puniri valeat, an sine scandalo nequeat. In primo casu locum habent quæ de regularibus & minoribus clericis dicta sunt. In secundo, quę in criminali.

De Pœna Simoniaci.

Cap. XXXIV.

Varia sunt pœna simoniaci.

EX *summa de ea.* Circa pœnam simoniaci distingue, quoniam aut est simonia in ordine, aut in beneficio. Si in ordine non recipit executionem, sed est ipso iure suspensus quoad se & quo ad alios, siue sit occultum, siue manifestum; sicut & notorius fornicator, & hoc quia characterem habet furtiuum. Item punitur depositione & infamia, si de crimine iudici suo aliquo modo, etiam per inquisitionem vel denunciationē constiterit. Item non potest repetere pecuniam quam dedit; non quia alius bene acceperat, sed quia iste turpiter dedit. Si vero est simoniacus quia contulit ordinem simoniacè, vel quia dedit vel recepit beneficium simoniacè, vel fuit mediator simoniæ; si est occultum, est suspensus ipso iure quo ad se tantum, sicut & quilibet criminosus, non tamen quo ad alios. Si vero est manifestum, est ipso iure suspensus.

Quid sit esse suspensum quoad se & quoad alios, & quid esse suspensum quoad se tātū, & quoad alios tātum.

Ex summa fratris V. Aliquem suspensum esse quoad se & quoad alios, est esse suspensum per sententiam canonis vel hominis, propter quam suspensionem tenetur sic suspensus abstinere ab officio, & illi qui hoc sciunt tenentur illum vitare, quantum ad executionem illius officii. Si tamen aliquis occulte sit suspensus hoc modo per sententiam canonis, qui hoc scit, credo quod si non possit eum vitare sine scandalo, non tenetur eum vitare. Quo ad se autem dicitur quis suspensus, quando tenetur ab officio abstinere non per sententiam canonis vel hominis, sed per simplicem prohibitionem iuris absque sententia. Sicut quilibet sacerdos existens in peccato mortali tenentur abstinere à celebratione, si tamen celebraret non tenetur eum vitare in officio subditus eius, vel quicunque alius, etiam si sciret eius peccatum. Large autem dicitur esse suspensus quo ad alios & non quo ad se, clericus peregrinus, quia sacerdos peregrinus si velit ex deuotione celebrare priuatim, permittendus est: sed non debet celebrare plebi, ex quo non est certum de eius ordinatione, nec habetur aliqua notitia de persona eius. *Ex his* potest colligi talis distinctio. Quod quidam suspensi sunt quo ad se & quoad alios, vt simoniacus notorius, & fornicator notorius, & simoniacus in ordine, licet occultus. Quidam sunt suspensi quoad se & non quo ad alios, vel sacerdotes occulte peccantes. Alii quo ad alios & non quo ad se, vt clerici peregrini ignoti.

Probabile est quod cū probatur simonia in modū denunciationis tantū, nō debeat sequi depositio vel infamia.

Item cum in denunciatione non agatur nisi ad pœnitentiam, non credo quod probata simonia in modum denunciationis debeat sequi depositio vel infamia, sicut sequitur cum probatur per accusationem, vel per inquisitionem. *Ex summa. de ea.* Item secundum quosdam punitur pœna depositionis & infamiæ simoniacus etiam in beneficio, sicut supra dictum est de simoniaco in ordine. Io. tamen intelli-

A git illud de depositione, non ab ordine, sed à beneficio, crimine probato in modum denunciationis, vel inquisitionis: quia si in modum accusationis, deponeretur ab ordine & beneficio, sicut pro alijs criminibus regulariter.

Causa 1. q. 1. ex concil. Calcedonen. Si quis per pecuniam ordinationem fecerit, & sub pretio spiritus sancti gratiam redegerit, ac promouerit etiam dispensatorem vel defensorem, aut quemlibet qui subiectus est regulæ, pro sui turpissimi lucri commodo, is qui hoc attentare probatus fuerit, proprij gradus periculo subiacebit; & qui ordinatus est nihil ex ordinatione hac vel promotione quæ est per negotiationem facta proficiat, sed si alienus à dignitate vel solicitudine quam pecunijs acquisiuit. Si quis vero mediator

Ordinatus simoniacè est ipso facto suspensus.

B tam turpibus & nefandis datis vel acceptis extiterit, si quidem clericus fuerit, à proprio gradu decidat: Si vero laicus, anathematizetur. *Ibidem Nicolaus Papa inuior.* Erga simoniacos nullam misericordiam in dignitate seruanda habendam esse decreuimus, sed iuxta canonum sanctionem eos omnino damnamus, ac deponendos apostolica auctoritate sancimus.

De Renunciatione beneficii simoniace accepti.

Cap. XXXV.

EX *summa de ea.* Qui recepit beneficium simoniacè, tenetur renunciare beneficio, & restituere omnes fructus perceptos, & qui percipi potuissent.

Recipiens beneficium simoniacè, tenetur renunciare & omnes fructus restituere.

C Generaliter enim possidens sine titulo, tenetur ad omnia damna, & lucra percepta & percipienda. Idem est si habeat talem titulum, qui pro non titulo est habendus, vt puta quem turpiter & contra legum interdicta mercatus est. *Ex summa fratris V.* Titulus appellatur hic iustum initium, vel causa possidendi, vel emptio, donatio, venditio, & similia. Contra legum interdicta dicit, vt si quis dolo vel metu inducat aliquem ad vendendum, vel dandum sibi aliquid, huiusmodi enim donatio vel venditio habetur pro non titulo. Aut si quis vendat seruum sine gleba, aut glebam sine seruo, quod inhibet lex.

Limitatio præcedentiū.

Ex sum. de ea. Et intelligo fructus qui supersunt deductis expensis quę fiunt quærendorum, congregandorum & obseruandorum fructuum gratia, qui &

D deducuntur, tam à bonæ fidei, quam à malæ fidei possessore. Item intelligo hoc de fructibus quos non expendit in seruitium vel in vtilitatem ecclesiæ, sed in alios vsus. Nam qui deprædandi causa accessit ad negotia mea gerenda, habet contra me actionem, non in id quod sibi abest, quia improbè ad negotia mea accessit, sed in quo ego locupletior factus sum. Item intelligo de illo, quo sciente & consciente facta fuit simonia, vel statim vt sciuit non renunciauit: aliter si esset bonæ fidei possessor, teneretur non de consumptis, sed de extantibus tātum. Item hæc de pœna clericorum, laici autem debent excommunicari.

Propter simoniam mentalem nemo tenetur renunciare.

In summa vero nota, quod in beneficijs receptis, & in ordinibus, simonia mentalis per condignam pœnitentiam alias expiatur. vnde qui per hypocrisim, simulationem, siue ambitionem, dum prætenderent

E speciem sanctitatis, promoti sunt, nulla tamen interposita conditione vel pacto, ad ordines beneficia vel honores, non tenentur si veram egerint pænitentiam, resignare. Item duo casus sunt, in quibus muneribus datis ordinati vel promoti, de iure communi non sunt simoniaci, nec tenentur renunciare. Vnus, si inimicus meus daret fraudulēter pecuniam pro electione mea, vt postea cassaretur electio, & ego remanerē infamis. Alius si me inuito, & expresse cōtradicente aliquis latenter dedit vel promisit pecuniam episcopo nolenti confirmare electionem, vel collateralibus suis, hoc intelligas verum esse, nisi postea forte consenserim, pecuniam soluendo promissam, aut reddendo solutam.

Promotus simoniacè ex parte inimici, vel ipso expresse contradicente, non tenetur renunciare.

De

De pecunia simoniacè accepta.

CAP. XXXVI.

Res simoniacè accepta debet restitui ecclesiæ in cuius iniuriam data fuit, nō autem ei qui dedit, nisi transeat ad religionem, quo casu transit cum ipso.

PEcunia vel possessio simoniacè accepta, debet restitui illi ecclesiæ in cuius iniuriam data fuit; à quocunque etiam accepta fuit. De hoc autem arguitur cōtra, *extra c. veniens.* vbi restituitur ei qui dedit. Dicunt quidam id dispensatiuè factum fuisse. Alij distinguunt (quibus assentio) quod si remanet in seculo ille qui dederat pecuniam, non est ei restitutio facienda, sed ecclesiæ vt supra. Si vero transeat ad religionem, vel de illo monasterio ad aliud, debet restitui pecunia simpliciter, & possessiones (saltem quoad vsumfructum) illi monasterio quod ingreditur, vt sicut habet onus habeat & emolumentum.

Ex summa fratris V. Rodon. Pone quod datur abbati & toti collegio pecunia pro aliquo monachando vel canonizando; cui restituetur pecunia sic suscepta? *Respondeo*: Vbi abbas & totum collegium est in culpa, nō debet pecunia remanere penes istud monasteriū (quia illa pecunia se fecit indignum) sed danda est pauperibus per dispensationem superioris. Si verò solus Abbas, vel aliquis de collegio, non debet tunc delictum personæ redundare in damnum ecclesiæ: vnde pecunia illa siue possessio remanere debet penes illud monasterium, præsertim cum in eius iniuriam data sit: ita tamen quod illi qui fuerunt in culpa, quantum posset fieri alieni essent à commodo illius pecuniæ. *Vbi* autem aliquis secularis dat pecuniam episcopo pro habendo beneficio, illa debet refundi in vtilitatem præbendæ vel ecclesiç quam sic emit, ipso amoto ab illo beneficio, nisi fortè dedisset illam pecuniam alicui collegio seculari pro habenda ibi prębenda: In quo casu debent fieri de illa pecunia quod supradictum est de pecunia data Abbati, & monachis. *Vbi* verò dedit pro habendo ordine, si non habebat beneficium ecclesiasticum pecunia debet cedere illi cathedrali ecclesiæ in cuius ignominiam data est. Si autem habebat beneficium, ad cuius titulum ordinari gratis debuit; aut si dedit pecuniam pro beneficio obtinendo ab episcopo, vel alio prælato ecclesiastico, cum vtrique ecclesię sit facta iniuria, scilicet ecclesiæ illius prælati, & ecclesiæ vel præbendæ comparatę, pecunia debet cedere, partim in vsus istius ecclesiæ, partim in vsus illius.

Pecunia data Abbati & collegio pro ingressu, vel etiā collegio seculari, danda est pauperibus.

Quæ data est in iniuriā duarum ecclesiarū diuidenda est.

De perfidia Iudaica.

CAP. XXXVII.

EX *summa de casibus.* Egimus de his qui Spiritum-sanctum per simoniam blasphemant: Nunc de his agamus, qui malè colendo, Deum inhonorant, vt sunt Iudęi, & Sarraceni, & hæretici. Iudæi dicuntur, qui legem Mosaicam ad literam tenent, se circuncidendo, & alia legalia faciendo; dicti Iudæi à nomine dignioris tribus, scilicet à tribu Iudæ patriarchæ, quæ inter tribus alias bellicosior, primum aciem in bellis, & regis priuilegium obtinebat, scilicet vt de ea sola tribu crearetur Rex, sicut ex tribu Leui Sacerdotes. Prius autem dicebatur Hebræi ab Heber, cuius familia cultum tenuit vnius Dei, cæteris idolatria fœdatis. Statuit ecclesia illos Iudæos publicis cædibus deputandos, qui de infidelibus baptizatos subuertere attentauerunt. Et similes pœnas, interdum & pecuniarias, prout qualitas delicti exposcit. Sæpe statuit ecclesia contra tales: illa tamen moderatione adhibita in flagellis, quod statutum eius in vindictam sanguinis transire minimè videatur: talis enim pœna indistinctè relinquenda est brachio seculari.

Iudæi vnde dicti.

Pœna eis ab ecclesia inflicta pro subuersione baptizatorum.

Extra. 5. de Iudęis & Sarrac. Innocentius 3. Etsi Iudęos quos propria culpa submisit seruituti, pietas Christiana receptet, & sustineat cohabitationē illorum: ingrati tamen esse non debent nobis, vt reddant Christianis pro gratia cōtumeliam, & de familiaritate contemptū. Accepimus quod Iudæi faciunt Christianos puerorum

A suorum nutrices, & quod non tantum dicere, sed etiam nefandum est cogitare, cum in die Resurrectionis Dominicæ illas recipere corpus & sanguinem Iesu Christi contigerit, per triduum antequam eos lactent, lac effundere faciunt in latrinam. Alia insuper quæ fidei nostrę confusionem inducunt. *Et infra.* Prohibemus igitur districtè, ne de cætero nutrices vel seruientes habeant Christianos, ne filij liberæ, filiis famulentur ancillæ; sed tanquam serui à Domino reprobati in cuius mortem nequiter coniurarunt, se saltem per effectum operis recognoscant seruos illorum, quos Christi mors liberos, & illos seruos effecit. *Et infra.* Si verò nutrices & seruientes non dimiserint Christianos, sub excommunicationis pœna inhibeatis districtè omnibus Christianis, ne cum eis cōmercium aliquod audeant exercere.

Iudæi prohibentur habere nutrices aut seruientes Christianos.

B *Idem in concilio generali.* In nonnullis prouincijs, à Christianis, Iudæos seu Sarracenos habitus distinguit diuersitas. Sed in quibusdam inoleuit confusio, vt nulla differentia discernantur. Vnde contingit interdum, quod per errorem, Christiani, Iudæorum seu Sarracenorum, & Iudæi seu Sarraceni Christianorum mulieribus commiscentur. Ne igitur damnatæ commixtionis excessus, per velamen erroris huiusmodi vlterius excusationis habere possit diffugium, statuimus vt tales vtriusque sexus, in omni Christianorum prouincia, & omni tempore & qualitate, habitus publicè ab alijs populis distinguantur. *In diebus* autem lamentationis dominicæ passionis, publicè minimè prodeant; eo quod nonnulli ex ipsis, talibus diebus sicut
C accepimus, etiam ornatius non erubescunt incedere; ac Christianis, qui sacratissimæ passionis memoriam exhibentes, lamentationis signa prætendunt, illudere non formidant. Et quoniam illius dissimulare non debemus opprobrium qui probra nostra deleuit, præcipimus prçsumptores huiusmodi per principes seculares animaduersionis condignæ adiectione compesci, ne crucifixum pro nobis aliquatenus blasphemare prçsumant.

Iudæi & Sarraceni in Christianorū prouincijs debent gestare habitum peculiarem, & triduo passionis domi se continere.

Qualiter inter Christianos Iudæi tolerandi sunt.

CAP. XXXVIII.

D ALexan. 3. Generaliter interdicas, vt Iudæi ostia vel fenestras in die Parasceues apertas non habeant, sed clausa teneant tota die. Iudæos de nouo construere synagogas, vbi non habuerunt, pati non debes. Verum si antiquæ corruerunt, vel ruinam minantur, vt eas reædificent potest ęquanimiter tolerari; non autem vt eas exaltent, aut ampliores aut pretiosiores fiant, quàm antea fuisse noscuntur: quia vtique pro magno debent habere, quod in veteribus synagogis, & in suis obseruantiis tolerantur.

Iudæi nō sunt permittendi nouas synagogas erigere aut antiquas ampliare.

Clemens 3. Nullus Iudęos inuitos ad Baptismū venire cōpellat, quippe Christi fidem habere non creditur, qui ad Baptismum nō spontaneus cogitur peruenire. Nullus etiam Christianus, eorū quemlibet sine iudicio terrenæ potestatis, vel occidere vel vulnerare, vel suas pecunias eis auferre præsumat; aut bonas quas hacte-
E nus habuerunt consuetudines immutare: præsertim in festiuitatum suarum celebratione, quisquam fustibus aut lapidibus eos nullatenus perturbet, nec aliquis ab eis coacta seruitia exigat, nisi quæ ipsi tempore præterito facere consueuerunt. Nemo cœmeterium eorum mutilare aut inuadere audeat, siue obtentu pecuniæ corpora humana effodere Porro si quis huiusmodi decreti tenore cognito (quod absit) contrariè prçsumpserit, honoris & officij sui periculum patiatur, aut excommunicationis sententia plectatur. *Innocent. 3.* Iudæum, qui manus iniecit in clericum, si tuæ iurisdictionis est, pœna pecuniaria punias, vel alias secundum quod conuenit temporali, faciens læso satisfactionem congruam exhiberi. *Idem in concilio generali.* Cum sit nimis absurdum vt blasphemus Christi in Christianos vim potestatis exerceat, quod super

Iudæi nō sunt cogendi ad Baptismum, nec in suis ritibus aut ritibus molestandi.

Iudaei nō possint publicis officijs inter Christianos deputari.

A hoc Toletanum Concilium statuit innouamus, prohibentes ne Iudæi publicis officijs præferantur; quoniam sub hoc prætextu Christianis plurimum sunt infesti.

Ex summa de casibus. Item Christiani non in suis infirmitatibus debent vocare Iudęos, nec ab eis accipere medicinas, nec se in eisdem balneis cum eis balneare. *Item* cogendi sunt soluere decimas prædiales.

Nota.

Item Iudæi baptismum postulantes, debent 40. diebus in pœnitentia & abstinentia probari. *Item* cogendi sunt Christianos testes recipere circa se.

De Sarracenis.

CAP. XXXIX.

Sarraceni vnde dicti.

SArraceni dicuntur, qui nec nouum nec vetus recipiunt testamentum; qui non se ab Agar ancilla Abrahæ, de qua eorum fuit origo, Agarenos vocari volunt, sed potius à Sara eius vxore & libera, se Sarracenos appellauerunt. B Sunt tamen inter Sarracenos quidam qui receperunt 5. libros Moysi, sed Prophetas respuerunt, hi dicuntur Samaritani. Cum Sarracenis nobis comedere non licet, nisi in casu, vt infra dicetur: his & arma cæteraque subsidia quibus impugnare nos valeāt mittere prohibemur. *Extra. 5. de Iudæis, & Sar. Clem.* 3.

Licet prædicantibus inter Sarracenos vti cibis qui illis apponuntur, seruata temporum qualitate.

Tuis, frater episcope, petitionibus annuentes, tibi tuisque socijs, cum ad prædicandam Christi fidem Paganis exhibetis, apostolica auctoritate concedimus, vt vobis his cibis cum modestia & gratiarum actione, obseruata temporum qualitate iuxta canonicas sanctiones, vti liceat, qui vobis ab ipsis infidelibus apponuntur. C Insuper indulgemus, vt quicunque religiosi, siue clerici idonei ad annunciandam gentibus veritatem euangelicam, requisita & habita prælatorum suorum licentia, tibi voluerint adhærere, id absque contradictione qualibet, liberam exequendi habeant, auctoritate Apostolica, facultatem.

Idem. Illos qui iurauerunt se amplius in terram Sarracenorum cum mercibus non ituros, nisi pax esset inter Christianos & ipsos, & post treugam venerunt illuc; conditio illa de pace & treuga habenda, ab excommunicationis vinculo non absoluit.

Excōmunicantur omnes qui cum Sarracenis habent mercimonia, qui que eis consilium vel auxilium præstant in dispendium terræ sanctæ; fiuntque serui capientiū, &c.

Idem. Omnes excommunicationi supponimus, qui amplius cum Sarracenis mercimonium habuerint; vel per se vel per alios, nauibus, seu quocunque alio ingenio, eis aliqua rerum subsidia, vel consilia, quamdiu inter nos & illos D guerra durauerit, duxerint impendenda.

Innoc. 3. in conc. gener. Anathematizamus falsos & impios Christianos, qui cōtra Christū & populum Christianum, Sarracenis arma ferrea, & ligamina deferunt galearum; eos etiam qui galeas eis vendunt, & naues; quique in Piraticis Sarracenorum nauibus curam gubernationis exercent, vel machinis, vel quibuslibet alijs, aliquod eis impendunt consilium vel auxilium, in dispendium terræ sanctæ: Ipsosque priuatione rerum suarum mulctari, & capientium seruos fore censemus: Pręcipientes, vt per omnes vrbes maritimas, diebus Dominicis & festiuis huiusmodi sententia publicè innouetur, & talibus gremium non aperiatur ecclesię, nisi totum quod ex commercio tam damnato perceperint, tantundem de suo in subsidium terrę sanctæ transmiserint; E vt æquo iudicio, in quo deliquerunt puniantur. Quod si fortè in soluendo non suffecerint, sic alias reatus talium castigetur, quod in pœna ipsorum, alijs interdicatur audacia similia perpetrandi.

De cohabitatione vel communione fidelium cum infidelibus.

CAP. XL.

Excommunicetur mulctia Christiana si cū Iudæis aut

IDem *Alexander 3. in concil. Lateranensi.* Iudæi, siue Sarraceni, neque sub obtentu alendorum puerorum suorum, neque pro seruitio, vel alia qualibet causa Christiana mancipia in domibus permittantur habere.

Sarracenis præsūpserint habitare.

Excommunicentur autem qui cum eis præsumpserint habitare. Sed si qui prætereà Deo inspirante ad fidem se conuerterint Christianam, à possessionibus suis nullatenus excludantur.

Idem habetur supra capite 37.

Innocentius 3. in concilio generali. In nonnullis prouincijs, à Christianis, Iudæos seu Sarracenos habitus distinguit diuersitas. Sed in quibusdam inoleuit confusio, vt nulla differentia discernantur. Vnde contingit interdum, quod per errorem, Christiani, Iudæorum seu Sarracenorum, & Iudæi & Sarraceni Christianorum mulieribus commiscentur. Ne igitur damnatæ commixtionis excessus, per velamen erroris huiusmodi vlterius excusationis habere possit diffugium, statuimus vt tales vtriusque sexus, in omni Christianorum prouincia, & omni tempore & qualitate, habitus publicè ab alijs populis distinguantur.

Nō licet habitare aut comedere cū Iudæis aut Sarracenis iudaizātibus nisi in casu posito c. præc.

Ex summa de casibus. Non debent Christiani comedere cum Iudæis, neque habitare, neque recipere eos ad conuiuia sua, quia per abusionem scripturarum, & contemptum ciborum nostrorum, magis fidem nostrā impugnant. Similiter nec cum Sarraceno, quia Sarraceni hodie iudaizant. Vnde eadem causa prohibitionis, & idem periculum vtrobique. Excipitur tamen casus, in quo licitè possumus vti cibis qui nobis à Paganis apponuntur; hoc tamen cum modestia & gratiarum actione, seruata temporum qualitate; videlicet si contigerit nos, vel aliquos ex nostris in terram eorum intrare ad prædicandum eisdem fidem Christi: & in hoc nisi esset eis dictum quod illud esset idolis immolatum; tunc enim (sicut ait Aug.) satius est mori fame, quàm vesci idolothyto: Quod intelligūt quidam, si vesceretur ad venerationem idoli: Aliter in summa necessitate famis, posset quis etiam idolothyto vesci.

Potest quis in summa necessitate idolothyto sciēter vesci si non faciat in veneratione idoli.

Item nullus Iudęo, vel pagano potest aliquid relinquere in testamento: & si fecerit, etiam post mortem iudicabitur anathema.

Nō licet sub pœna excommunicationis legare aliquid infideli citra arctam necessitatem.

Ex summa fratris V. Iura quæ ad hoc introducuntur, loquuntur de solis clericis; sed magister videtur extendere ad omnes. Credo tamen, quod siue sit clericus, siue laicus; si daret, vel legaret aliud talibus, & maxime consanguineis, non ad ditandum, sed ad succurrendum extremę vel multum arctæ necessitati, non esset puniendus.

Ex summa de casibus. Item quod licet Christianus non debeat seruire vel cohabitare Iudæo in eadem domo, tamen non prohibetur excolere prædia Iudæorum. *Item* pone quod Iudæi occupant aliquam parochiam, emendo prædia & domos, quæ à parochianis solebant inhabitari; nunquid poterit ecclesia petere à Iudæis quicquid soluere consueuerant Christiani? *Respondeo,* secundum omnes potest petere decimas prędiales omnes. Et quicquid occasione prædiorum solebant percipere, etiam oblationes & decimas personales, *extra. de deci. de terris, & extra. de vsuris. quanto.* Quod tamen plerique doctores nolunt concedere quantum ad oblationes & decimas personales, propter honestatem ecclesię conseruandam.

Infideles tenentur soluere decimas prædiales & fortè etiam personales, etsi omnia eius bona sint in specie illicitè acquisita.

Ex summa fratris V. Potest tamen distingui, vtrum huiusmodi Iudæi aliquid habeant de laboribus & industrijs suis; & tunc huiusmodi personalia possunt ab eis recipi: aut nihil habeant nisi de vsura; & tunc non fit honestum talia ab eis recipi; licet etiam in hoc casu non peccarent qui hoc acciperent, vsque ad quantitatem damni quod patitur ecclesia; per hoc quia occupant loca quæ solent à fidelibus inhabitari. Sicut non peccaret aliquis damnificatus à fure vel raptore per incendium, vel simili modo; si recuperaret ab eo damnum suum; licet fur aut raptor nihil haberet, quod non esset ex furto vel rapina acquisitum; dum tamen non reciperet pro damno illo, res furtiuas vel raptas in specie.

De Attractione eorum ad fidem.

CAP. XLI.

Infidelis coactus ad fidē si postea recedat, compellendus est redire, licet prima coactio fuit illicita.

EX *summa de casibus.* Debent autem, sicut ait Greg. tam Iudæi, quam Sarraceni, auctoritatibus, rationibus, & blandimentis potius quam asperitatibus, ad fidem Christianam de nouo suscipiendam prouocari, non autem compelli; quia coacta seruitia non placent. Si tamen coacti conditionaliter, puta per minas, vel verbera, vel aliam similem coactionem, susceperunt aliqui sacramentum baptismi, & postea recesserunt à nostra fide; compellendi sunt redire, ne nomen domini blasphemetur, & fides quam susceperunt, vilis ac contemptibilis habeatur. *Item* potest quis tales attrahere ad fidem promissionibus, & muneribus, & etiam per grauiorem exactionem & pensionem faciendam in principio locationis.

B

Iudæi cū sint serui sua non propriè possident, sed vt peculium, & ideo possunt eis priuari ad libitum dominorum.

Ex summa fratris V. Possessiones Iudæi (cum sint serui) non possident vti proprias, sed vt peculium; & ideo possunt eis priuari per dominos suos ad libitum, nisi cum conuertuntur ad fidem; quia tunc non debent, & hoc in fauorem fidei: nisi eas habeant per vsuram, in quo casu debent eas restituere, aut pretium earum (si de vsura fuerint comparatæ) illis à quibus eas habuerunt, si sciantur; vel eorum hæredibus: Alioquin poterunt sic conuersis tanquam pauperibus per episcopum assignari.

Nota.

PORRO nec ad fidem, nec ad religionem credo aliquem trahendum esse per munera danda propter fidem recipiendam, vel ingressum religionis ex pacto. Sed si quis infidelis vellet baptizari, nisi timeret paupertatem inter Christianos; vel si quis desideraret intrare religionem, si esset solutus à debitis, aut si studuisset per aliquot annos, vt capacior esset ad intelligenda quæ legerentur in religione; & ab aliquo sciente eius propositum, reciperet pecuniam, vel redditus, vt liberaretur à debitis, aut vt reciperet expensas in scholis, licitum esset, dum tamen non pro pretio rei spiritualis, sed vt adminiculum tollendi impedimenti, daretur illud vel reciperetur.

De Paruulis eorundem.

CAP. XLII.

Si Iudæi verè sunt serui possunt domini paruulos eorum ipsis inuitis baptizare.

SEd nunquid possunt auferri eis filij eorum ad baptizandum? Respondeo: Adulti non debent, nisi consentient sponte baptizari; nec etiam paruuli per illos qui non sunt domini eorum. sed si veri nominis serui sunt Iudæi, sicut & sunt, iuxta illud: *Maledictus seruus Chanaan, seruus sit fratrum suorum:* credo quod principes quorum sunt serui Iudæi sicut possunt eis auferre filios paruos, tanquam mancipia sua, & alijs dare vel vendere in seruitutem, etiam inuitis parentibus, ita possent eos offerre ad baptismum, & in hoc mererentur: dum tamen hoc non facerent propter compellendos hoc modo parentes ad fidem, sed propter saluandos pueros per fidei sacramentum: ad cuius susceptionem sufficit, quòd non inueniat obicem contrarię voluntatis.

Ratio cur nō liceat citra mortis articulum filios infidelium clanculo baptizare.

Sed nunquid huiusmodi nutrices cum balne. non paruulos Iudæorum possunt illos clanculo baptizare? Respondeo: Credo sine præiudicio, quod si in articulo mortis paruulorum hoc fieret, non peccarent qui hoc facerent, aliàs non licet, & hoc ne aperiatur via ad iniuriam sacramenti per reiterationem, si forte contingat huiusmodi baptizatos conuerti ad fidem in adulta ætate. *Item* ne huiusmodi filij spirituales per baptismum regenerati, relinquantur expositi faucibus luporum temporalium, id est, Iudæorum deuorandi. Patrini enim talium debent laborare, quod in fide & moribus instruantur. *Item* ne fiat contra iura, quæ dicunt quod baptizati non debent, infidelibus conuersari aut conuesci, nisi foret in casibus exceptis.

A

De Seruis eorum.

CAP. XLIII.

EX*tra.* 5. *de Iudæis & Sarracenis. Ex concil. Maguntino.* Nullum Christianum mancipium Iudæo seruiat, sed datis 12. sol. pro quolibet bono mancipio, ipsum quicunque Christianorum, seu ad genuitatem, seu ad seruitium licentiam habeat redimendi: quia nefas est quem Christus redemit, blesphemum Christi seruitutis vinculis detinere. *Greg.* 9. Nulli Iudæo baptizatum, vel baptizari volentem, emere liceat, vel in suo seruitio retinere. quod si quem nondum ad fidem conuersum causa mercimonij emerit, & postmodum factus sit, vel fieri desideret Christianus, datis pro eo 12. sol. ab illorum seruitio protinus subtrahatur. Si autem infra tres menses ipsum venalem non exposuit, vel ad sibi seruiendum emit eundem, nec ipse vendere, nec alius audeat comparare, sed nullo dato pretio producatur ad præmium libertatis.

Seruus Iudæi cupiens esse Christianus post si à quoquam emi pro 12 solidis eritque liber si se redimat eodem pretio vel seruiat 5. annos.

Ex summa de casibus. Nota ergo quod seruus Iudæi aut est vernaculus, i. de propria ancilla natus: Aut emptitius. Sed vernaculus, si sit vel fieri velit Christianus, eripitur statim in libertatem nullo pretio dato. Si vero emptitius, aut erat iam Christianus quando fuit emptus, aut Paganus. Si christianus, indistinctè liber efficitur nullo pretio dato, quia Christiani commercium est Iudæo penitus interdictum. Similiter etiam serui hæreticorum impunè possunt, & dominos relinquere, & ad ecclesiam confugere. Si autem sit emptus dum erat Paganus, aut causa seruitij, aut mercimonij: primo casu si vult Christianus fieri, liber efficitur sine pretio. In secundo vero casu, si infra tres menses non exposuerit eum venalem, postea si fieri vult Christianus liberatur sine pretio; quia præsumitur quod ad seruiendum eum emerit. Si autem exposuerit eum venalem infra tres menses, & iste vult fieri Christianus infra illud spatium, vel etiam post, dum tamen non steterit per dominum quominus vendiderit eum infra illud tempus, liberatur reddito pretio 12. sol. ab aliquo Christiano. Et intellige nisi dominus eum nolentem, cum diceret se velle fieri Christianum, circuncideret, vel alterius sectæ signaculum imprimeret: tunc enim propter iniuriam proprij corporis sine pretio liberatur. *Idem* per omnia dicimus de seruis Sarracenorum.

Explicatur exactius præcedens decretum.

C

D

Quæstio.

Sed nunquid erit iste seruus redimētis non. sed restituet ei pretiū, & erit liber: vel si non habet pretiū quærat ostiatim, vel seruiat ei aliquanto tēpore ad arbitriū boni viri, vel 5. annis ad instar eius qui redēptus est ab hostibus: & hoc nisi causa pietatis à Christiano ematur; tunc enim non teneretur aliquid reddere, nec seruire: quia quod pietate datur, prohibet ius ne repetatur, quod semper præsumitur, nisi quis contrarium fuerit protestatus.

De Crimine Hæreseos.

CAP. XLIIII.

E

EX *summa de casibus.* Dicto de Iudæis & Paganis, qui per infidelitatem Deum inhonorant: Nunc agēdum est de Hæreticis, qui à fide deuiantes in Deum multipliciter peccant. Videamus ergo quot modis dicatur Hæreticus; qua pœna feriatur; qualiter ab hæresi rediens recipiatur. Quatuor modis dicitur hæreticus; dicitur enim hæreticus errans à fide, vnde sic diffinitur ab August. *Hæreticus est, qui falsam de fide opinionem, vel gignit, vel sequitur.* Gignit vt hæresiarcha, puta Arius, Sabellius. Sequitur vt qui hæresiarcham imitatur, velut Ariani, & Sabelliani. 24. *q.* 4. *hæreticus. Item* vt ait Hiero. Hæreticus potest appellari, licet ab ecclesia non recesserit. qui aliter intelligit scripturam quam sensus spiritussancti flagitat, à quo scripta est.

Quid hæreticus.

Causa 24. *q.* 3. Qui vero hæretici proprie dicantur Augustinus ostendit dicens. *Hæreticus est, qui alicuius*

Hæresis oritur ex motiuo commodi temporalis, & ex contumacia.

temporalis commodi, & maxime gloriæ principatusque gratia, falsas ac nouas opiniones gignit, vel sequitur. Ille autem qui huiusmodi hominibus credit, imaginatione quadam veritatis illusus est. *Item Augustinus contra Manichæos.* Qui in ecclesia Christi morbidum aliquid, prauumque quid sapiunt, si correcti vt sanum rectumque aliquid sapiant, resistunt contumaciter, suaque pestifera & mortifera dogmata emẽdare nolunt, sed defensare persistunt; hæretici sunt.

Item Vrbanus Papa. Qui aliorum defendit errorem, multo amplius est damnabilior illis qui errant, quia non solum ille errat, sed etiam aliis offendicula erroris præparat, & confirmat. Vnde quia magister erroris est, non tantum hæreticus, sed & hæresiarcha dicendus est. *Hierony. super epistolam ad Galat.* Quicunque igitur aliter scripturam intelligit, quam spiritussancti sensus flagitat, à quo scripta est, licet ab ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest.

Auctor. Item dicitur hæreticus à sacramentis ecclesiæ vel communione fidelium diuisus, vt est excommunicatus. *Item* peruersor sacramentorum, vt simoniacus, qui vendit vel emit ecclesiastica sacramenta. Hic vero procedemus secundum primã significationẽ.

Extra 5. de hæreti. Stephanus Papa. Dubius in fide, infidelis est, nec eis credendum est, qui fidem veritatis ignorant. *Ex summa fratris. V.* Dubius in fide dicitur, qui æqualiter se habet ad vtranque partem contradictionis; secus de illo qui per spiritum blasphemiæ tentatur de fide, cum dolore cordis & anxietate, cui si bene pugnauerit, cedit ad profectum huiusmodi tẽtatio, cum nulla sit ibi libido, i. improba voluntas delectandi in creatura, sine qua nullum est peccatum actuale.

Quis dicendus dubius in fide, & eatenus hæreticus.

Extra. vbi supra. Inno. 3. Vniuersos qui de sacramento corporis & sanguinis domini nostri Iesu Christi, vel baptismate, seu peccatorum confessione, aut de matrimonio, vel de reliquis ecclesiasticis sacramẽtis aliter sentire & docere non metuunt, quã sacrosancta Rom. ecclesia prædicat & obseruat; & generaliter quotiescũque eadem Romana ecclesia, vel singuli episcopi per diœce. suas cum consilio clericorum, vel clerici ipsi sede vacante, cum consilio si oportuerit vicinorum episcoporum, hæreticos iudicauerunt, vinculo anathematis perpetui innodamus.

Omnes hæretici sunt excõmunicati.

Inno. 3. in concil. gene. Excommunicamus itaque hæreticos vniuersos, Catharos, Patarenos, Pauperes de Lugduno, & alios quibuscunque nominibus censeantur, facies quidem habentes diuersas, sed caudas adinuicem colligatas; quia de vanitate conueniunt in idipsum. *Grego. 9.* Si qui autem de prædictis, postquam fuerint deprehensi in hæresi, redire voluerint ad agendam pœnitentiam condignam, in perpetuo carcere detrudantur.

Idem. Absolutos se nouerint à debito fidelitatis hominij, & totius obsequij, quicunque lapsis in hæresim, manifesto aliquo pacto, quacunque firmitate vallato, tenebantur astricti. *Extra. ibid. de schismat. ex conc. Latera.* Ordinationes ab hæresiarchis factas, & ab ordinatis ab eis, irritas esse censemus; adijcientes, vt qui dignitates ecclesiasticas, seu beneficia per eos acceperunt, careant impetratis. Alienationes quoque quæ per eos factæ sunt de rebus ecclesiasticis, omni careant firmitate, & ad ecclesias sine omni onere reuertantur.

Quicunque labitur in hæresim perdit ius ad fidelitatem subditorum, nã ipso facto absoluuntur subditi à debito fidelitatis.

De Conuenticulis & prædicationibus hæreticorum.

CAP. XLV.

Nõ licet laicis prædicationis officiũ arrogare.

INnoc. 3. Quidam laici merito arguendi sunt, qui occulta conuenticula celebrant, officiumque prædicationis sibi vsurpant, & sacerdotum simplicitatem eludunt, & eorum consortia aspernantur qui talibus non inhærent; Deus enim lux vera intantum odit opera tenebrarum, vt Apostolos missurus, eis præcepit aperte dicens: *Quod dico vobis in tenebris dicite in luce, & quod in aure audistis, prædicate super tecta, & infra.* Sicut enim multa sunt membra corporis, omnia vero non eundem actum habent, ita sunt ordines in ecclesia, licet non omnes idem habeant officium. Cum igitur doctorum ordo sit quasi præcipuus in ecclesia, non debet sibi quisquam indifferenter prædicationis officium vsurpare. Nam secundum Apostolum, *quomodo prædicabunt nisi mittantur?* & veritas præcepit Apostolis; *rogate dominum messis, vt mittat operarios in messem suam.* Quod si forte quis argute respondeat, quòd tales inuisibiliter mittuntur à Deo, & si non visibiliter mittantur ab homine, cùm inuisibilis missio multo sit dignior quam visibilis, & diuina longe melior quàm humana; potest rationabiliter respõderi, quod cum interior illa missio sit occulta, non sufficit cuiquam nudè tantum asserere, quod sit ipse missus à Deo, cum hoc quilibet hæreticus asseueret. Sed oportet vt astruat illam inuisibilem missionem per opera miraculi, vt Moyses: vel scripturæ testimonium speciale, vt Iohannes: *Ego* inquit *vox clamantis in deserto, dirigite viam domino, sicut ait Esa.*

Nullus censendus à Deo mitti, nisi id miraculis vel scriptura comprobet. Nulli sub pœna excõmunicationis possunt publicè vel priuatim sine licentia, officium prædicationis vsurpare.

Item in concil. ge. Sanè omnes qui prohibiti vel non missi, præter auctoritatem ab Apostolica sede, vel à catholico episcopo loci susceptam, publicè vel priuatim prædicationis officium vsurpare præsumpserint, excommunicationis vinculo innodentur; & nisi quantocius resipuerint, alia competenti pœna plectentur. *Gregorius. 9.* Interdicas laicis vniuersis cuiuscunque ordinis censentur, officium prædicandi.

De Pœna hæreticorum.

CAP. XLVI.

Pœna hæreticorum quadruplex.

EX *sum. de ea.* Punitur hæreticus excõmunicatione, depositione, rerum ablatione, & militari persecutione. *Excõmunicatione,* quia hodie omnis hæreticus, siue occultus, siue manifestus, est ipso iure excõmunicatus maiori excõmunicatione. *Depositione,* quia indistinctè, siue sit clericus, siue laicus, Papa, vel imperator, vel quilibet inferior, debet deponi ab omni dignitate. *Rerũ ablatione,* quia bona eorum omnia debent confiscari ecclesiæ cui deseruiebant, si erant clerici: Idem si erant laici, ecclesiæ temporali iurisdictione subiecti: Aliorum vero laicorum bona principibus. *Militari persecutione,* quia si aliter non potest fieri, manu armata & militari, sunt ab eis bona omnia quæ iniuste occupata detinent, auferenda, nam omnia sunt iustorum.

Deprehensus in hæresi est tradendus brachio seculari nisi continuo resipiscat & abiurare consentiat.

Extra. 5. de hæreticis Lucius 3. Quicunque manifeste fuerit in hæresi deprehensus; etiamsi clericus, vel cuiuslibet religionis obumbratione fucatus, totius ecclesiastici ordinis prærogatiua nudetur, & sic omni officio & beneficio spoliatus ecclesiastico, secularis relinquatur arbitrio potestatis, animaduersione debita puniendus; nisi continuò post deprehensionem erroris, ad fidei catholicæ vnitatem sponte recurrere, & errorem suum ad arbitrium episcopi regionis publice consenserit abiurare, & satisfactionem congruam exhibere.

Explicatur prædictũ decretum.

Ex summa fratris. V. Dicunt forte aliqui, quia deprehenditur error aliquando per facti euidentiã, aliquãdo per probationem testium, vel instrumentorum. Et quod hæc exceptio, *nisi continuo post deprehensionem erroris, ad fidei catholicæ vnitatẽ* &c. intelligitur de deprehensione erroris secundum duos primos modos. Aliqui etiam dixerunt, quod & secundum tertium modum. Sed quia consuetudo se habet aliter, quæ est optima legum interpres, credo sine præiudicio, quod loquitur hæc de deprehensione erroris in facto tantum, scilicet cum inuenitur prædicans errorem, aut docens, aut faciens reuerentiã secũdum ritum taliũ; qualiter dicitur furtum deprehensum, cũ deprehenditur fur in furando, vel cum re furtiua. Porro licet taliter deprehenso reuerti ad catholicæ fidei vnitatem, dum tamen hoc faciat continuò, i. antequam diuertat ad actum contrarium. Vel sicut alij volunt (& obseruatur ab aliquibus de consuetudine) continuò, i. in prima sessione iudicij, seu prima die qua examinatur huiusmodi causa: ita tamen quòd hoc faciat spontè, idest non propter metum

proba-

probationum & contractuum; & canonicè, ideſt quod paratus ſit hæreſim abiurare, & mandatum eccleſię. A

De eodem.

CAP. XLVII.

Hæreticus relapſus ſine vlla audientia tradendus eſt brachio ſeculari.

EXtra. *vbi ſupra. Lucius* 3. Illos quoque qui poſt abiurationem erroris, vel poſtquam ſe proprij antiſtitis examinatione purgauerint, deprehenſi fuerint in abiuratam hæreſim recidiſſe, ſeculari iudicio, ſine vlla penitus audientia, decreuimus relinquendos. *Ex ſumma fratris V.* Hoc intelligo quando poſt huiuſmodi abiurationem vel purgationem deprehenditur in hæreſi, ſiue per facti euidētiam, ſiue per confeſſionem propriā, vel per teſtes; in quo caſu nō parcitur ei, nec quoad vitam, nec quoad bona. Si autem abſque huiuſmodi deprehenſione occultè recidat, & occultè pœnitens reuertatur ad eccleſiā, parcetur ei quoad vtrumque. Immortalis quoad fidem, id eſt, fidei inſtructionem, ſi indigeat; & quoad ſacramentum id eſt, quoad abſolutionem de peccatis occultam, ex quo non eſt deprehenſus non eſt vitandus. *Item* hæreticum iuxta Apoſtolum poſt primam aut ſecundam correctionem deuita, quoad locutionem & cætera, in quibus excommunicatus eſt vitandus. Et loquitur Apoſtolus ſecundum ſtatum primitiuæ eccleſię, quando non erant hæretici ipſo facto excommunicati, ſed excommunicandi. Si enim eſſent excommunicati ſicut nunc, vitandi eſſent in talibus, etiam ante primam & ſecundam correctionem. Magiſter tamen intelligit quod vitandi ſunt quoad ſecreta fidei, quæ ante primam & ſecundam correctionem poſſint eis propalari ad conuerſionem eorum, ſed poſt non debent, cum iam deſperatur de conuerſione eorum. B C

Degradandi ſunt ab ordinibus clerici hæretici, & ita ſeculari poteſtati relinquendi, immo ſuſpecti niſi ſe debitè purgauerint ſunt excommunicandi.

Extra. vbi ſupra. Innocentius 3. in concilio generali. Damnati verò hæretici ſecularibus poteſtatibus relinquantur, animaduerſione debita puniendi, clericis prius à ſuis ordinibus degradatis; ita quod bona huiuſmodi damnatorum, ſi laici fuerint, confiſcentur; ſi vero clerici, applicentur eccleſijs à quibus ſtipendia receperunt. Qui verò inuenti fuerint ſola ſuſpicione notabiles, niſi iuxta conſiderationem ſuſpicionis, qualitatemque perſonę, propriam innocentiam congrua purgatione monſtrauerint, anathematis gladio feriantur, & vſque ad ſatisfactionem condignam ab omnibus euitentur; ita quod ſi per annum in excommunicatione perſtiterint, extunc velut hæretici condemnentur. D

De direptione bonorum eorum.

CAP. XLVIII.

Iuſtè & licitè auferuntur bona hæreticorū, quique illa poſſidet non eſt ideo cenſendus alienapoſſidere.

CAuſa 23. *quæſt.* 7. Quæritur an hæretici, ſuis & eccleſiæ rebus ſint expoliandi, & an qui poſſident ablata hæreticis, dicantur poſſidere aliena? De his ita ſcribit *Auguſtinus ad Vincentium.* Quicunque vos ex occaſione huius legis imperialis, non dilectione corrigendi, ſed odio inimicandi perſequitur, diſplicet nobis: & quamuis res quæque terrena, non rectè à quoque poſſideri poſſit, niſi vel iure diuino, quo cuncta iuſtorum ſunt, vel iure humano, quod in poteſtate eſt regum terrę; ideoque falſo res appellatis veſtras, quas nec iuſte poſſidetis, & ſecundum leges terrenorum principum, amittere iuſſi eſtis: fruſtraque dicitis: Nos in eis congregandis laboramus, cum ſcriptum legatis: *Labores impiorum iuſti edunt.* Sed tamen quiſquis ex occaſione legis huiuſmodi (quam reges terrę Chriſto ſeruientes, ad emendandam impietatem veſtram promulgauerunt) res proprias veſtras cupide appetit, diſplicet nobis. E

Idem contra Petilianum. Quid ergo indignum, ſi ea quæ tenebant hæretici, ſecundum parem voluntatem domini, catholici tenent? Ad omnes iniquos & impios illa vox domini valet: *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti iuſtitiam.* An fruſtra ſcriptum eſt? Labores impiorum pij edent.

Idem. Quod autem nobis obiiciunt, quòd res eorum concupiſcamus: vtinam catholici fiant, & non ſolum quæ dicuntur ſua, ſed etiam noſtra in pace & charitate nobiſcum poſſideant. Si autem conſideremus quod ſcriptum eſt in libro ſapientiæ. *Ideo iuſti tulerunt ſpolia impiorum.* Item quod legitur in Prouerbijs: *Theſaurizantur autem iuſtis diuitiæ impiorum*; tunc videbimus non eſſe quærendum qui habeant res hæreticorum, ſed qui ſint in ſocietate iuſtorum. His ergo auctoritatibus liquidò monſtratur, quod ea quæ ab hæreticis malè poſſidentur, à Catholicis iuſtè auferuntur, nec ideo aliena poſſidere dicuntur.

De eodem.

CAP. XLIX.

Bona hæreticorum ſunt publicanda, nec amplius ijs concedēda licet reſipiſcant niſi ex miſericordia.

EXtra. 5. *de hæreticis. Inno.* 3. Bona hæreticorum ſtatuimus publicari per principes ſeculares: quos ad exequendum; ſi forte negligentes fuerint, ec. cen. appel. re. compelli volumus. & man. vt nec ad eos bona eorum vlterius reuertantur, niſi eis ad cor reuertentibus, & abnegantibus hæreticorum conſortium miſereri aliquis voluerit. Cum enim ſecundum legitimas ſanctiones, reis læſæ maieſtatis punitis capite, bona confiſcentur eorum, filiis ſuis vita ſolummodo ex miſericordia conſeruata; quantomagis qui oberrantes in fide Deum offendunt, à capite noſtro quod eſt Chriſtus, eccleſiaſtica debent diſtrictione præſcindi, & bonis temporalibus ſpoliari, cum longe ſit grauius æternam quam temporalem lædere maieſtatem. nec huiuſmodi ſeueritatis cenſuram, orthodoxorum exhæredatio filiorum, quaſi cuiuſdam miſerationis prætextu, debet vllatenus impedire; cum in multis caſibus, etiam ſecundum diuinum iudicium, filij pro patribus temporaliter puniantur; & ſecundum canonicas ſanctiones quandoque feratur vltio, non ſolum in auctores ſcelerum, ſed etiam in progeniem damnatorum.

Priuati non debent propria auctoritate hæreticos ſpoliare.

Ex ſumma de caſi. Sed nunquid viri catholici auctoritate propria poſſunt eos expoliare? Videtur quod ſic: Eccleſia enim videtur eis dare generalem auctoritatem vt exterminent eos. Concedit etiam talibus idem priuilegium, quod accedentibus in terrę ſanctę ſubſidium eſt conceſſum. *Veruntamen* ſatis videtur tutum, quod ſemper fiat ex ſpeciali edicto, vel principis, vel eccleſię, ne aliter ex cupiditate vel vltione potius, quam ex iuſtitia vel obedientia pugnare videantur. 23. q. 1. *quid culpatur.* & q. 2. c. 1. & 2. & q. 3. *ſex differentiæ.*

Item quid ſi poſtea conuertantur ad fidem, nunquid reſtituentur ſibi res ablatæ? Reſpondeo Non tenetur aliquis, niſi ſibi gratis voluerit miſereri.

In tribus criminibus filij excluduntur ab hæreditate paterna.

Denique Inno. Papa conſtituit etiam filios orthodoxos, à paternis bonis pænitus excludendos. Vnde nota, quòd in tribus criminibus filij excluduntur ab hæreditate paterna, *ſcilicet* in crimine hæreſis, *extra eo. vergentis. in fine.* quod videtur intelligendum, cum pater publicè prædicat contra fidem catholicam, vel publicè profitetur, vel defendit errorem, vel coram prælato ſuo conuictus eſt, vel confeſſus, aut ſententialiter condemnatus de hæreſi. *Item* in crimine læſę maieſtatis, & ſecundum quoſdam ſimoniæ quia ei parificatur. *Item* interfector clerici, qui priuatur omni beneficio eccleſiaſtico; aliter autem bona damnatorum deuoluuntur ad hæredes.

Ex ſumma fratris V. Sed nunquid filius interfectoris priuabitur feudo eccleſiaſtico, ſi illud erat de materna hæreditate, datum patri in dotem? Reſpondeo. Poteſt dici in odium pœnarum quòd non, niſi pater ex pacto lucrifecerit dotem, aut alio iniuſto modo.

De diuersis generibus hæreticorum.

CAP. L.

Simoniani. AVg. *in libro de diuersis hæresibus.* Post ascensionem Domini exorti fūt hæretici, primò *Simoniani* à Simone mago, qui à Philippo diacono baptizatus, voluit ab Apostolis emere gratiam, vt per impositionem manus eius daretur spiritussanctus. *Basilidiani* à Basilide, 365. cœlos esse dicebant, quo numero dierum annus concluditur. *Nicolaitæ* à Nicolao, vno de septem diaconis quos ordinauerunt Apostoli: hic cum zelo pulcherrimæ coniugis culparetur, velut purgandi se causa permisisse fertur, vt ea qui vellet vteretur; quod eius factū in sectam turpissimam versum est, qua placet indifferens vsus fœminarum. *Basilidiani. Nicolaitæ.*

Nazaræi. Valentiniani. Appellitæ. *Nazaræi* filium Dei confitentur esse Christum, sed carnaliter opera legis obseruant. *Valentiniani* à Valentino, qui multa de rerum natura fabulosa contexit, 30. secula asserens extitisse. *Appellitæ* ab Appelle, qui duos quidem Deos introduxit, scilicet vnum bonum & alterum malum. Vnum tamen esse principium, scilicet Deum bonum, & ab illo alterum factum; qui cum malignus fuisset inuentus, in sua malignitate mundum fecit: de corpore quoque Christi dicitur falsa sensisse.

Cataphriges seu Montanistæ. *Cataphriges*, quorum auctor fuit Montanus, aduentum spiritussancti promissum, in se potius quam in Apostolis asserunt fuisse redditum. Secundas nuptias pro fornicationibus habent. De infantis anniculi sanguine, quem de toto eius corpore minutis quibusdam punctionibus & vulneribus extorquent, quasi Eucharistiam suam conficere perhibentur, miscentes eum farinę, panemque inde facientes. Qui puer si mortuus fuerit, habetur apud eos pro martyre; si autem vixerit, pro summo sacerdote. Hic Montanus habuit prophetissas, Priscam & Maximillam.

Adamiani. *Adamiani* dicuntur ab Adam, cuius in paradiso nuditatem imitantur quæ fuit ante peccatum: vnde & nuptias auersantur, quia credunt quod nuptię non fuissent, si nemo peccasset. Nudi itaque mares & fœminæ conueniunt, nudi lectiones audiūt & orant, & nudi sacramenta celebrant, & ex hoc paradisum suam ecclesiam arbitrantur. *Angelici* dicti sunt, quasi quidam in angelorum cultum inclinati. *Apostolici*, qui nomine isto se arrogantissimè vocauerunt, eo quod in communionem suam non reciperēt vtentes cōiugibus, & res proprias possidentes. Tales quidē habet Catholica ecclesia, & monachos & clericos plurimos. Sed isti ideo hęretici sunt, quia se ab ecclesia separantes, nullam spem illos habere putant qui vtuntur his rebus quibus ipsi carent. *Angelici. Apostolici.*

Sabelliani. Origeniani. Manichæi. *Sabelliani* patrem passum fuisse dicunt; vnde & Patrispassiani dicti sunt. *Origeniani* ab Origene Adamantio, cuius dogmata quidem ecclesia nun recipit. *Manichæi* à quodam Persa, qui vocabatur Manes. Sed cum eius insana doctrina cœpisset in Græcia prædicari, discipuli sui eum Manichæum appellari maluerunt, deuitantes nomen insaniæ. Iste duo principia inter se diuersa, & aduersa, & coæterna fuisse posuit: duasque naturas & substantias, boni scilicet & mali, eorumque inter se commixtionem & pugnam.

De eodem.

CAP. LI.

Ariani. ARiani ab Ario. Hi Patrem & Filium, & Spiritumsanctum nolunt esse vnius & eiusdem essentiæ, sed Filium esse creaturam, quem etiam solam carnem sine anima suscepisse arbitrantur. Spiritum verò sanctum creaturam creaturæ, id est ab ipso Filio creatum esse volunt. *Appollinaristæ* ab Appollinari. Hi, sicut & Ariani, dixerunt Deum Christum carnem sine anima suscepisse. Illam quoque carnem & verbum vnius & eiusdem substantiæ contentiosissimè asseuerantes, verbum carnem factum, id est, verbi aliquid in carnem conuersum, nec carnem de Mariæ carne fuisse susceptam. *Appollinaristæ.*

Aquarij. Discalciati. *Aquarij* qui aquam offerunt in poculo sacramenti, non illud quod omnis ecclesia. *Est* & alia hæresis nudis pedibus semper ambulantiū, eo quod dixit Dominus ad Moysem, *Solue calciamēta tua de pedibus tuis*: Et quod Esaias nudis pedibus dicitur ambulasse. Ideo ergo hæresis est; quia nō propter corporis afflictionem sic ambulat, sed quia diuina testimonia sic intelligit. *Donatiani* vel Donatistæ audent rebaptizare etiam Catholicos cū ecclesię Catholicæ placuerit, nec in ipsis hæreticis baptisma commune rescindere. *Priscillianistę* à Priscilliano, diuersorum hæreticorum permixta dogmata sectantur, & ex alijs hæresibus tanquam in sentinam quandam, horribili confusione sordes in eos confluxerunt, qui etiam propter occultandas suas turpitudines, habent in suis dogmatibus & hęc verba, *Iura, peiera, secretum prodere noli.* *Donatiani. Priscillianistæ.*

Luciferiani. *Luciferiani* à Lucifero Calaritano episcopo, qui cum in omnibus teneant catholicam veritatem, in hunc errorem prolabuntur vt dicant animam ex transfusione generari, & esse de carnis substantia. *Heluidiani*, qui ita virginitati Mariæ contradicunt, vt eam post Christum filios de viro suo peperisse contendant. *Tertullianistæ* à Tertulliano, cuius opuscula multa leguntur eloquentissimè scripta; sed hęreticus factus est, quia transiens ad Cataphriges quos ante destruxerat, cœpit etiam secundas nuptias detestari. *Pelagiani* à Pelagio Monacho. Hi gratiæ Dei inimici sunt, quia sine hac posse hominem omnia mandata diuina implere credunt. *Heluidiani. Tertullianistæ. Pelagiani.*

De eodem.

CAP. LII.

Nestoriani. ISidorus *Etym. lib.* 8. *Nestoriani* à Nestorio Constantinopolitano Episcopo nuncupati sunt, qui beatam Virginem non Dei sed hominis tātum asseruit genitricem, vt aliam personam carnis, aliam faceret Deitatis. *Eutichiani* ab Euthice Constantinopolitano Abbate, qui Christum post humanam assumptionem negauit existere de duabus naturis, sed solam in eo diuinam asseruit esse naturam. *Acephalitæ* dicti sunt, id est sine capite, nullus enim eorum reperitur auctor à quo exorti sint. Hi trium Calcedonensium capitulorum impugnatores, duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, & vnam in eius persona naturam prædicant. *Theodosiani, & Gaionitæ*, errores Euticheris & Dioscori sequentes, Calcedonense concilium respuunt, ex duabus vnam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaionitæ incorruptam contendūt. *Agnoitæ, & Tritheitę* à Theodosianis exorti sunt, ex quibus Gnoitæ ab ignorantia dicti, dicunt quod Christi diuinitas ignoret futura. Tritoitæ verò vocati, eo quod sicut tres personas in Trinitate, in quoque tres astruūt Deos esse. *Eutichiani. Acephalitæ. Theodosiani & Gaionitæ. Agnoitæ & Tritheitæ.*

Alia hæreses sine auctore & nomine recensentur. *Sunt* & aliæ hæreses sine auctore & sine nominibus. Ex quibus aliæ triformem putant esse Deum: Aliæ Christi diuinitatem passibilem dicunt: aliæ Christi de patre natiuitati initium temporis dant. Aliæ liberationem hominum apud inferos factam, Christi descensione non credunt. Aliæ animam imaginem Dei negantes: aliæ animas conuerti in dæmones, & in quæcunque animalia existimant. Aliæ de mundi statu dissentiunt. Aliæ innumerabiles mundos opinantur. Aliæ aquam Deo coæternam faciunt. Aliæ nudis pedibus ambulant. Aliæ cum hominibus non manducant. Hæ sunt hæreses aduersus catholicam fidem exortę, & ab Apostolis & sanctis Patribus vel concilijs condemnatæ; quæ dum in se multis erroribus diuisę, inuicem dissentiunt sibi, communi tamen nomine aduersus ecclesiam Dei conspirant. Sed & quicunque scripturam sanctam aliter intelligit, quam sensus spiritussancti flagitat, à quo conscripta est, licet de ecclesia non recesserit, tamen hęreticus appellari potest.

De Hæreticis extirpandis.

CAP. LIII.

Pœna comitum, rectorũ, &c. qui negligũt ecclesiam contra hæreticos iuuare.

EXtra 5. de hæreticis. Lucius 3. Statuimus insuper vt comites, barones, rectores, & consules ciuitatum, & aliorum locorum, iuxta commonitionem episcoporum, præstito corporaliter iuramento promittant, quod fideliter & efficaciter cum ab eis fuerint requisiti, ecclesiam contra hæreticos & eorum complices adiuuabunt bona fide, iuxta officium & posse suum. Si vero id obseruare noluerint, honore quem obtinent spolientur, & ad alios nullatenus assumantur, eis nihilominus excommunicatione ligandis, & terris ipsorum interdicto ecclesiæ supponẽdis. Ciuitas autem quę his institutis duxerit resistendum, vel contra commonitionem episcopi punire neglexerit resistentes, aliarum careat commercio ciuitatum, & episcopi se nouerit dignitate priuandam. Si qui verò fuerint, qui à lege diœcesanæ iurisdictionis exempti, soli subiaceant sedi apostolicæ nihilominus in his quæ sunt contra hęreticos instituta, episcoporum subeant iudicium; & eis in hac parte, tanquam à sede apostolica delegatis, non obstantibus libertatis suæ priuilegiis, obsequantur.

Pœna dominorum temporalium: qui negligũt terram suã ab hæreticis purgare.

Innoc. 3. in concil. gene. Si vero dominus terræ requisitus & monitus ab ecclesia, terram suam purgare neglexerit ab hæretica fœditate, per Metropolitanum & cæteros episcopos excommunicationis vinculo innodetur, & si satisfacere contempserit infra annum, significetur hoc summo pontifici, vt ex tunc ipse vasallos ab eius fidelitate denunciet absolutos, & terram exponat catholicis occupandam: qui eam, exterminatis hæreticis, absque vlla contradictione possideant, & in fidei puritate conseruent, saluo iure domini principalis, dummodo super hoc nullum præstet obstaculum: eadem nihilominus lege seruata circa eos qui non habent dominos principales. *Catholici* vero qui Crucis assumpto charactere, ad hæreticorum exterminium se accinxerint, illa gaudeant indulgentia, illo priuilegio sint muniti, quæ accedentibus in terrę sanctæ conceduntur subsidium.

Qui hæreticos oppugnãt gaudent eadem indulgentiis, & priuilegiis ac iis qui cõcurrunt ad recuperandam terram sanctam.

Adiicimus insuper vt quilibet Archiepiscopus vel Episcopus, per se vel Archidiaconum suum, vel alias honestas & idoneas personas, bis aut saltem semel in anno propriam parrochiam (in qua fama fuerit hæreticos habitare) circumeat, & ibi tres vel plures boni testimonij viros, vel etiam si expedire videbitur, totam viciniam iurare compellat. Quod si quis ibidem hæreticos scieuerit, vel aliquos occulta conuenticula celebrantes, seu à communi conuersatione fidelium vita & moribus dissidentes, eos episcopo studeat indicare. Ipse autem Episcopus ad præsentiam suam conuocet accusatos, qui nisi se ab obiecto reatu purgauerint, vel si post purgationem exhibitam in pristinam fuerint relapsi perfidiam, canonicè puniantur. Si qui vero ex eis iuramenti religionem obstinatione damnabili respuentes, iurare forte noluerint, ex hoc ipso tanquam hæretici reputentur. Si quis enim episcopus super expurgando de sua diœcesi hęreticæ prauitatis fermento, negligens fuerit vel remissus, cum id certis indiciis apparuerit, & ab episcopali officio deponatur, & in locum ipsius alius substituatur idoneus, qui velit & possit hæreticam confundere prauitatem.

Quanta debeat esse cura Episcoporum ad hæreticos exterminandos.

Vasalli hæretici sunt eo ipso absoluti ab executione fidelitatis, licet non ab ipsa fidelitate.

Ex summa fratris V. Nota quòd ait *denunciet absolutos*: &c. nunquid ante huiusmodi denunciationem, statim cum fuerit excommunicatus, erant absoluti? *Respondeo* secundum H. absoluti erant ab exhibitione eorum quę exigit huiusmodi fidelitas, sed non ab ipsa fidelitate.

De Fautoribus eorum puniendis.

CAP LIIII.

Fautores hæreticorũ sunt excommunicati, & post annum si nõ resipiscant sunt infames, intestabiles, hæreditatis incapaces, &c.

EXtra. vbi supra. Leo Papa. Qui alios cum potest ab errore non reuocat, seipsum errare demonstrat. *Ex concil. Lateran.* Hæreticorum defensores, & receptores eorum, anathemati decreuimus subiacere; & sub anathemate prohibemus, ne quis eos in domo, vel terra sua tenere, vel fouere, aut negotiationem cum eis exercere præsumat. Si autem in hoc peccato decesserit, neque oblatio pro eo fiat, aut inter Christianos accipiat sepulturam. *Inno. 3.* Vobis aduocatis & scriniarijs firmiter inhibemus, ne hæreticis & fautoribus, vel defensoribus eorundem, in aliquo præstetis auxiliũ, consilium, vel fauorem; quod si contra pręsumpsetitis, ab officio vestro suspensos, vos decreuimus infamiæ subiacere.

Idem in concil. ge. Credentes præterea, receptores, defensores, & fautores hæreticorum, excommunicationi subiacere decreuimus; statuentes vt postquam aliquis talium fuerit excommunicatione notatus; si satisfacere cõtempserit infra annum, extunc ipso iure sit factus infamis, nec ad publica officia, seu consilia, seu ad eligendos aliquos ad huiusmodi, nec ad testimonium admittatur. Sit etiam intestabilis, nec testandi liberam habeat facultatem, nec ad hęreditatis successionem accedat. Nullus præterea ipsi super quocunquę negotio, sed ipse alijs respondere cogatur. Quod si fortè iudex extiterit, eius sententia nullam obtineat firmitatem, nec causę aliqui ad eius audientiam proferantur. Si fuerit aduocatus, nullatenus eius patrocinium admittatur. Si tabellio, instrumenta confecta per ipsum nullius sint momenti, sed cum auctore damnato damnentur. Et in similibus idem præcipimus obseruari. Si vero clericus fuerit, ab omni officio & beneficio deponatur, vt in quo maior est culpa, grauior exerceatur vindicta. Si qui autem tales, postquam ab ecclesia fuerint denotati euitare contempserint, excommunicationis sententia vsque ad satisfactionem condignam percellantur.

De His quis eos extirpare negligunt.

CAP. LV.

Potestas secularis pro negligentia circa hæresim extirpãdã vel alias similes causas potest ab ecclesia deponi.

EX *summa de casibus*. Ex præmissis inter alia collige notabiliter, quod iudex vel potestas secularis non solum propter hæresim suam, sed etiam propter negligentiam circa hæresim extirpandam, potest non solum excommunicari ab ecclesia, sed etiam deponi. Et extende hanc pœnam, & ecclesiæ potestatem, quandocunque princeps aliquis secularis fuerit inutilis, dissolutus, & negligens circa regimen & iustitiam obseruandam. Vnde Zacharias Papa deposuit Ludouicum Regem Francorum prædecessorem Pipini patris Caroli: Et Innocentius Ottonem Imperatorem. Et est ratio, quia omnis Christianus ratione peccati efficitur de foro ecclesiæ. Vnde Dominus ad Prophetam. *Ecce constitui te super gentes, & reges.* Potest etiam ecclesia propter ipsorum iudicum negligentiam, de illorum subditis iudicare.

Nota.

In summa nota, quod dubius in fide infidelis est; nec eis omnino est credendum qui fidem veritatis ignorant. Si tamen aliquis errat in fide, seductus forte à parentibus, vel etiam ab aliis, quærit autem cauta solicitudine veritatem, paratus corrigi cum inuenerit, nequaquam (sicut Augustinus ait) est inter hæreticos deputandus. *Item* in articulis fidei parum distat in vitio, vel decipere, vel decipi posse. *Item* minus est peccatum in contractibus fallere, quam in articulis fidei falli. *Item* hæreticum hominem, sicut præcepit Apostolus, post primã & secundam correptionem deuita, scilicet quo ad secreta fidej, quæ non sunt ei propalanda, quia non debemus Margaritas proiicere ante Porcos: & tamen in prima & secunda vice, & postea quoties fuerit

Ponuntur quædam notabilia.

oportunum, possum & debeo ipsum monere vt cesset à peccato, ne hæretica prauitas, vel alia vitia sub spe cie virtutum occultè submittantur. Interdicendum est laicis vniuersis, cuiuscunque ordinis censeantur, officium prædicandi.

De Schismaticis.

CAP. LVI.

Quid schisma & vnde dictum; & in quo ab hæresi distinguatur.

DIcto de hæreticis, quoniam Schisma inducit hæresim, consequenter de Schismaticis agamus. *Schisma est illicita discessio eorum inter quos vnitas esse debet.* Vel *Schisma est illicitus ab vnitate seu vniuersitate discessus.* Dicitur autem schisma à scissura, quia per schisma fit in vnitate scissura. Differt autem ab hæresi, quia hæresis in principio sui habet peruersum dogma, quod non habet schisma, sed in fine. Vnde posset dici quod esset talis differentia, qualis inter dispositionem & habitum, Primo enim dicitur schisma, sed cum post tempus protinaciter adhæserit suæ sectę, asserens non esse obediendum Romanæ ecclesiæ, est hæresis; quia peccat in illo articulo fidei, *Vnam sanctam catholicam ecclesiam.* Vel dic quod talis est differentia, qualis inter genus & speciem; quia omnis hęreticus est schismaticus, sed non econuerso,

Vix potest dari schisma sine hæresi.

Causa 24. q. 3. Differentiam autem inter schisma & hæresim Hieronymus in epistola ad Gal. designat dicens, quod hæresis peruersum dogma habeat, schisma post episcopalem discessionem, ab ecclesia pariter separat. Cæterum nullum est schisma, nisi sibi aliquam hæresim confingat, vnde rectè ab ecclesia recessisse videatur. *Vrbanus Papa:* Veteres scrutans historias, inuenire non possum scidisse ecclesiam, & domini populos seduxisse, pręter eos qui sacerdotes à Deo positi fuerant, & prophetæ, idest speculatores. Isti ergo vertuntur in laqueum tortuosum, in omnibus locis ponentes scandalum.

Scisma oritur vt plurimum ab ecclesiasticis.

Extra. 5. de scismaticis, ex concil. Latera. Illos vero qui iuramentum de tenendo schismate pręstiterint, à sacris ordinibus & dignitatibus decreuimus manere suspensos. Innoc. 3. Priorem quem à schismatico asseris ordinatum, ab officio poteris inconstanter repellere, nisi legitimè probauerit secum fuisse misericorditer dispensatum.

Ordinatus à scismatico est suspensus.

De Pœna Schismatici.

CAP. LVII.

Pœna diuinitus inflicta schismaticis, ex qua grauitas huius peccati colligitur.

EX *summa de ca.* Puniuntur Schismatici multipliciter, tam à domino, quam à iudice homine. Volens enim dominus nobis ostendere quàm horrendum sit hoc, & detestabile crimen, schisma Chore Dathan & Abi ron puniuit hiatu terræ; sepultis auctoribus viuis, & cæteris cœlesti igne consumptis. Item 10. tribus (quia post mortem Salomonis, relicto Roboam filio. suo, facientes schisma adhæserunt Hieroboam) demoliuit, & dedit in dispersionem. Item Abdon propheta missus à domino ad Hieroboam, ad exprobrandum sibi peccatũ schismatis, prohibitus est apud illos schismaticos panem comedere & aquam bibere, quod quia non seruauit, morsu Leonis in itinere necatus est. Vnde propter magnitudinem pœnæ videtur Hiero. aperte sentire, quòd hoc peccatum sit grauius hæresi, & omni peccato. Ait enim: Idolum fabricatum atque adoratum est, & propheticus liber ira regis succensus, & schisma tentatum: idolatria gladio punita est, exustio libri, bellica clade & peregrina captiuitate, schisma hiatu terræ, sepultis auctoribus in inferno. Quis iam dubitauerit hoc esse sceleratius commissum, quod est grauius vindicatum. 24. q. 1. *Non afferamus.*

Solut. obiect.

Sed contra. Hæresis est maius crimen, quia obtinet primum locum in pœnis. *Solutio.* Dic quòd omne schisma habet hæresim annexam, maxime ex quo perseuerat, vt supra, Vel dic, quod licet hæresis si maius crimẽ in sui natura quam schisma, tamẽ quia ex maiori contumacia illi de quibus agit Hier. videntur fecisse schisma, quam alij idolatriam, grauius dicuntur peccasse; & secundum hoc illud *sceleratius* erit aduerbium. Nam quanto maior est contemptus, tanto magis scelerate peccatur.

Pœna schismatis est excommunicatio, depositio, &c.

A iudice autem homine hodie puniuntur spiritualiter, videlicet per excommunicationem, vel depositionem. Item pecuniariter: Item manu militari siue armata, si necesse est. Alienationes autem rerum ecclesiasticarum, ab intrusis, vel schismaticis factæ non valent; vnde debent ad ecclesiam sine onere reuocari, *vt extra. eo. c. in 12. q. 2. Alienationes.* Et ipsi tenentur restituere loca, si qua inuaserunt, & fructus omnes perceptos, & qui percipi potuissent, secundum dist. positam de symoniaco. Item tenentur renunciare beneficio. præterea cum omne schisma intendat sibi constituere ecclesiam, & vniuersalem ecclesiam impugnare, vix vel nunquam potest esse sine hęresi.

Schismatici tenentur renunciare beneficio, & fructus restituere.

De Crimine Apostasię.

CAP. LVIII.

EGimus de hæreticis & schismaticis, sed quoniam vtrique cadunt in Apostasiam, meritò consequenter de ipsa tanquam communi aliquo videamus. Apostasia est temerarius, à statu fidei, obedientiæ, vel religionis recessus; & dicitur Apostasia, quasi post statio, id est, retrograda statio. Est autem triplex apostasia, scilicet perfidiæ, inobedientiæ, & irregularitatis. *Perfidiæ* qua quis recedit à fide; vt Iulianus apostata. *Inobedientiæ*, qua quis transgreditur spontanea voluntate præceptum; vt Adam & Eua; Et qui sacris canonibus obedire contemnunt. *Irregularitatis*, qua quis à statu sumptę religionis recedit, vt cum apostatat Monachus clericus vel cõuersus, vel aliquis religiosus. Hoc vero fit multis modis, dimittendo tonsuram vel coronam, accipiendo vxorem, abijciendo religionis vestem siue clericalem, redeundo ad seculum.

Apostasia triplex.

Causa 2. q. 7. Alieni erroris socium, vel à sui voluntariè propositi tramite recedentem, aut sacris patrum regulis aut constitutionibus non obedientem, suscipere non possumus nec debemus; nec impetere rectè credentes, vel sanctorum patrum sanctionibus obtemperantes permittimus; quia infames omnes esse censemus, qui suam fidem, vel Christianam legem præuaricantur, aut apostolicam vel regularem libenter postponunt auctoritatem &c.

Hæretici non possunt accusare homines bonæ famæ.

De Apostasia perfidiæ.

CAP. LIX.

CIrca Apostatas perfidiæ, sic potest quæri. Ecce multi Christiani resident in quibusdam ciuitatibus Sarracenorum, aliquis illorum profitetur Mahometum nuncium esse Dei, sicut & Sarraceni: Alii in publico gerunt se pro Sarracenis, & in occulto pro Christianis; nunc quæritur vtrum isti & similes sint apostatæ? dico secundum Rai. quod si Christiani spontè & ex fide, quia ita credunt, hoc faciunt, sunt apostatæ & hæretici iudicandi, & per consequens excommunicati. Licet enim isti nihil expresse dicant contra aliquem articulum specialem, tacite tamen & per consequentiam dicunt, cum dicant & sentiant verbo vel signo illos perfidos nuncios esse Dei, quos constat Hæreticos & apostatas extitisse, & in simili casu fuit damnatus de hæresi Anastasius secundus, *vt dist. 19. Anastasius.* Si vero profitentur hoc verbo tantum, vel faciunt propter metum, sed in corde in nullo deuiant à fide, nec dico eos apostatas, nec hæreticos, nec excommunicatos; peccant tamen mortaliter, quantuscunque fuerit metus.

Ad apostasiam à fide vel hæresim requiritur assensus mentis erroneus.

Hoc de Anastasio habetur communiter pro figmento.

Augustinus, Ad mendacium in doctrina religionis Christianæ dicendum, nulla conditione quis debet adduci. Et secũdum hoc soluas quod quæritur de his qui circuncidunt filios suos propter metum, vel etiam seipsos circuncidi permit-

Qui profitetur falsam sectam exterius tantum, non est hæreticus, licet peccet mortaliter.

A permittunt; quia licet peccent mortaliter, non tamen sunt propter hoc apostatæ vel hæretici, nisi alias habeant intentionem corruptam.

Ex summa fratris V. Item quæritur, an Christiano liceat assumere habitum Sarracenorum aut infidelium, & simulare se taliter Sarracenum. *Respondeo*: Credo quod rationabili causa potest hoc fieri; sicut Beatus Sebastianus sub clamide militari, Christi militem gerebat absconditum; sicut Iehu simulabat se velle colere Baal. Si autem aliquod signum, vel aliquis character esset institutus principaliter ad distinguendum & d gnoscendum professores alicuius idoli vel idolatriæ aut cuiuslibet infidelitatis, non liceret fideli ferre huiusmodi habitum, aut characterem; cum eo ipso profiteretur se infidelitatis huiusmodi professorem; & sic mentiretur per tale signum, mendacio quod consistit B circa fidei professionem. Sicut enim verbis potest quis mentiri, ita & signis quæ instituta sunt loco verborum. Vnde & Monachi in signis digitorum quibus vtuntur pro verbis, mentiri possunt.

Licet gestare habitum infidelium, & sic simulare se infidelem ex rationabili causa; secus in signis per se institutis ad distinctionem sectarũ

De Apostasia inobedientię.

CAP. LX.

EX *summa de casibus.* Circa apostasiam inobedientiæ, quæritur vtrum quilibet clericus vel laicus teneatur indistinctè obedire præcepto sui episcopi; *de hoc infra de sum. precep. Causa 11. q. 3. Clem. Papa.* Si vobis episcopis nõ obedierint omnes presbyteri & reliqui clerici omnesq; principes tã maioris ordinis, quã inferioris, at-C que reliqui populi; non solũ infames, sed etiã extorres à regno Dei, & consortio fidelium, & de liminibus sanctę Dei ecclesię alieni erunt. *Item Petrus in ordinatione Clementis.* Quicunque doctorem veritatis contristat, in Christum peccat, & patrem omnium exacerbat, propter quod & vita carebit æterna.

Pœna eorum qui suis episcopis obedire detrectant.

Item Eleutherius Papa. In veteri lege quicũque sacerdotibus non obtemperasset, aut extra castra positus à populo Dei lapidabatur, aut gladio subiecta ceruice, contemptum expiabat cruore. Nunc autem inobediens animaduersione spirituali truncatur. *Item Greger. in moral.* Sciendum autem nunquam per obedientiam malum fieri, aliquando autem per obedientiam debet bonum quod agitur intermitti. *Extra. de maior. & obe.* D *Greg. 9.* Si quis contra decretum episcopi venerit, eijciatur ab ecclesia. In libro quoq; Regum legitur, quod qui non obedierit principi, morte moriatur: & in Agathensi concilio præcipitur, quod anathematizetur.

De Apostasia irregularitatis Monachorum

CAP. LXI.

CAusa 20. q. 1. *Leo Papa.* Propositum Monachi proprio arbitrio & voluntate susceptum, deseri non potest sine peccato. Quod enim quis vouet Deo, debet & reddere: vnde qui relicta professione regularitatis, ad militiam vel ad nuptias deuolutus est, publicæ pœnitentiæ satisfactione purgandus est, quoniam etsi E militia innocens est, & coniugium honestum esse potest, electionem tamen meliorum deseruisse transgressio est. *Ex concil.* Procliuior est cursus ad voluptatem, & imitatrix natura vitiorum. Quamobrem quisquis virorum aut mulierum religiosum habitum spontaneè semel induerit, in vtroque sexu præuaricator inuitus reuerti cogatur. *Extra. 5. de apostatis. Honorius 3.* Quid de Apostatis sit agendum qui in custodia detinentur, qui minis vel blanditijs nullatenus possunt induci vt abiectum habitum resumant? *Respondemus*, quod tales si volueris potes sub graui custodia carcerare, ita quod solummodo vita sibi misera reseruetur, donec à suæ præsumptionis nequitia resipiscant. *Idem*: Monachus aliquem sacrum ordinem in Apostasia suscipiens, absque dispensatione Rom. Pontificis ministrare non potest in ordine sic suscepto.

Pœna monachorum apostatantium.

De Apostasia irregularitatis Clericorum.

CAP LXII.

EX *summa de casibus.* Quid si acceperit primam tonsuram tantum, nunquid potest eam desere? Credo quod non, quia clericus est, & quilibet clericus compellitur per anathema viuere clericaliter. *Ex summa fratris V.* Nota quod rigor illius constitutionis, *si clericus comam relaxauerit anathema sit*, reuocatus est, partim per contrariam consuetudinem, quam Papa scit & non reuocat; partim per quædam iura quę postmodum emanerunt in contrarium, quantum ad quosdam casus. Credo itaque quod ex causa rationabili potest clericus dimittere tonsuram; vt si non possit viuere de officio clericali, quia pauper est, & parum literatus, & magnam habet familiam, quam sustentare non potest, nisi immisceat se negotiationi; aut si deuoluatur ad eum hæreditas cum iurisdictione temporali, quam non potest administrare commodè, nisi transferat se ad militiam, aut statum & habitum laicalem. Et idem in similibus casibus. Cum autem ex sola libidine viuendi laicaliter, & non rationabili causa clericatum dimittit, mortaliter peccat. & si de hoc constaret, ad satisfactionem compelli deberet.

Nota.

Clericus ex rationabili causa potest clericatum dimittere, & statum laicalem assumere; sine causa tamen [illegible]

Sed quæritur, quare qui minores ordines accepit tantum, non potest ad statum & habitum secularem reuerti, cum in susceptione huiusmodi nullum emittatur votum? *Respondeo*, propter constitutionem ecclesię, quæ statuit quod ex quo quis clericatum recepit, ad laicalẽ statũ non reuertatur, ne per hoc clericatus vilis & contemptibilis habeatur, sicut stat, vt qui semel baptismum accepit, licet coactus, resilire non possit, ne fides vilis & contemptibilis habeatur.

Extra. 5. de apostatis Alexan. 3. Clerici, qui relicto ordine & habitu suo, in apostasia tanquam laici conuersantur, si in criminibus deprehensi fuerint & teneantur, per censuram ecclesiasticam non petimus vel præcipimus liberari. *Innoc. c. 3.* Clerici, qui sunt in Apostasiæ crimine infamati, qui videlicet abiecerunt habitum clericalem; non sunt in seculari habitu tolerandi, sed per ecclesiasticam districtionem coercendi.

Adhuc de eodem.

CAP. LXIII.

EX *summa de casibus.* Quid si clericus in prima tonsura, vel etiam acolythus accepit vxorem? Videtur adhuc quod tenetur deferre coronam, cãtare in ecclesia, clericaliter viuere, & ita plane sentit H. Alij vt B. & La. & eorum sequaces distingunt, vtrum trãsiuit prorsus ad actum contarium, puta duxit vxorem corruptam vel secũdam; vel fortè se fecit militem, vel exercuit sęua, vel simile, & tunc mox denudatur omni priuilegio ecclesiasticæ dignitatis. Aut non exiuit ad actum prorcontrariũ, puta, quia simpliciter ambulat in habitu laicali, vel etiam duxit vxorem, sed virginem; tunc debet viuere clericaliter, sicut dicit H. & tenetur portare coronam. *Hoc* verum est, nisi in tribus casibus. *Vnus* est, si ipse nullo modo vult retinere priuilegium clericale. *Alius*, si non potest ferre absque scandalo vxoris, quod intellige si non habet beneficium ecclesiasticum; quia tunc omni modo deberet portare. *Tertius* est, cum iusta causa timoris exigit tonsuram vel habitũ transformari.

Ex summa fratris V. De illo qui duxit vxorem corruptam, vel secundam notauit H. quod tenetur portare habitum clericalem, & viuere clericaliter, & quod percutiens eum incidit in canonem. Ego autẽ credo, quod in hoc casu standum est consuetudini regionis. Parisijs enim huiusmodi cõiugati clerici de foro sunt ecclesiastico, & quoad multa vtũtur priuilegio clericali, sed nõ quoad ordines postmodũ suscipiendos, vel ecclesiastica beneficia obtinẽda. Qui verò fecit se militem, talis nõ tenetur portare consurá, aut habitum clericalem. Si tamen dimissa militia iterũ rediret ad clericatũ, gauderet

Qui de clericatu exiuit assumendo statum contrarium, puta militiam, officium occi[dendi], & ipso facto denudatur omni priuilegio clericali; secus si nõ assumpsit statũ contrarium; et enim tenetur adhuc viuere clericaliter (nisi in tribus casibus) vbi etiam si quis reddidit se bigamum, si ita habeat consuetudo loci.

priuilegio.

priuilegio clericali, si auctoritate episcopi hoc faceret, aut ad religionem transiret, aliàs non sicut credo. Ille quoque priuilegium clericale dicitur amisisse, qui exercuit sæua, supple ex officio, puta recepit officium occidendi vel mutilandi damnatos à iudice, vel torquendi reos, vel officium aduocationis in causis criminalibus. *Ex officio* dico, quia si quis ex ira, vel impetu, & non ex officio, aliquem occiderit vel mutilauerit, non propter hoc priuilegium clericale amittit, etiamsi in apostasia hoc fecerit. Aut si etiam ex officio talia fecerit; non dimissa tonsura, vel habitu clericali; nisi tunc demum cum ter monitus ab episcopo, se corrigere nollet & à talibus desistere.

Iterum de eodem.

CAP. LXIV.

Tribus modis potest constare clericū nolle retinere priuilegium clericale.

PORro si dubitetur de voluntate illius qui non vult retinere priuilegium clericale. Tribus modis de hoc constare poterit. *Vno modo* si qui sic agit, publicè contrahit; si conuenit & conuenitur sicut laicus; si vadat in exercitum, & talliatur, & sustinet alia onera laicalia. *Alio modo* si admonitus tertiò quod se corrigat, non vult se corrigere, & ab apostasia recedere. *Tertio modo*, si conuentus coram ecclesiastico iudice personaliter, excipit de foro seculari: Aut alias confitetur in iure coram prælato, quod non vult viuere clericaliter, aut retinere priuilegium clericale. Nec est contra illud *extra. de foro compe. si diligenti.* vbi dicitur quod clericus priuilegio clericali renunciare non potest, quia illud intelligitur de illis qui remanent in clericatu, secus de illis qui apostatant, qui de facto renunciare possunt, sicut patet in quibusdam casibus supradictis.

Clericus manens de clericatu nō potest priuilegio renunciare, bene tamen apostatando ab illo.

Item dicit quod non tenetur portare coronam, si non potest sine scandalo vxoris, id est, quin scandalizetur vxor, abominās eum propter signa clericatus. *Sed nunquid in hoc casu gaudebit priuilegio clericali? Respondeo:* Licet Ioannes notauerit, quod clericus coniugatus si velit gaudere priuilegio clericali, tenetur ferre tonsuram & habitum clericalem, credo tamen quod si solummodo propter scandalum vxoris dimittit tonsuram, dum tamen alias viuat clericaliter, non amittat priuilegium clericale quantum ad beneficium illius canonis *Si quis suadente.* etiam si fuerit ter monitus ab episcopo de ferenda tonsura; & hoc quia iste non est in culpa. *Item* nunquid clericus vxoratus aut negociator, compellendus est dimittere tonsuram & habitum clericalem? credo quod sic, cum huiusmodi tonsura & habitus in vituperium redundent ordinis clericalis, cū portantur ab his qui secularibus negotijs se immisceāt.

Clericus vxoratus non ferens tonsurā & habitum ob scandalū vxoris fruitur adhuc priuilegio canonis, etiam licet fuerit ter monitus ab episcopo.

Nota.

Quæ autem dicta sunt intellige tantum de minoribus ordinibus, quia si quis in sacris ordinibus maioribus factus est miles, aut aliqua fecisset de prędictis, compellendus esset viuere clericaliter; & qui eum percuteret incideret in canonem, nisi tertio admonitus à prælato, se corrigere nollet.

De eodem.

CAP. LXV.

EX *summa de casibus.* Item nunquid clerici seculares, qui non portant coronam, vel tonsuram, vel habitum congruentem, vel qui non intersunt diuinis officijs, nec resident, nec deseruiunt ecclesiæ, sunt in statu saluandorum? Ad hoc, licet multi scandalizentur, volentes sibi applaudere in peccatis, & dicentes omnia iura quæ propter hoc emanauerunt, de consilio intelligenda: dico quod non: cum enim pro tali apostasia pœna grauior & multiplex imponatur, patet quòd non est consilium, sed præceptum: quia si esset consilium, nullus astringeretur, nec non seruantes in aliquo punirentur; hi autem qui non frequentant ecclesiam suam, & se correxerint, debent suspendi ab officio & beneficio.

Clerici negligentes qua sui officij sunt peccant mortaliter, vt colligitur ex pœnis in iure impositis.

Ex summa fratris V. Quod assiduè clericus beneficiatus residere debeat in ecclesia vel præbenda, & in horis canonicis & officijs in ecclesia interesse, ad arbitrium boni viri limitandum est, vel secundum rationabilem & approbatam consuetudinem ecclesiæ prębendalis: non. n. credo quod singulis horis interesse teneatur, aut singulis diebus & noctibus residere: ad horas tamē canonicas dicendas, vel audiendas, saltem extra ecclesiā & priuatim, credo quod teneatur quilibet clericus in sacro constitutus; & siue sit beneficiatus, siue nō, tenetur ad horas canonicas; quia ordini sacro officiū est annexū: vnde & subdiacono dicitur in ordinatione sua: *Vide si hactenus fuisti tardus ad ecclesiam, modo sis velox. Si hactenus fuisti somnolentus, modo sis vigilans.* Nec credo quod Archiepiscopus aut episcopus super his posset dispensare, aut in aliud commutare, aut Abbas cum suo monacho, propter scholas, aut viationem: Articulus tamē necessitatis ineuitabilis potest excusare tales.

Initiati sacris tenentur ad off. sub mortali, nec episcopus aut abbates possunt cum suis hac in re dispensare.

Et licet quis sit suspensus, aut excommunicatus, aut etiam degradatus, si ratione ordinis sacri ante tenebatur ad horas, tenetur & post. Degradatus enim tenetur ad ea quæ sunt oneris, non honoris. Eodem modo si ratione beneficij tantum tenebatur ante, & post similiter tenetur, quamdiu retinet beneficium. Suspensus tamē aut excommunicatus vel degradatus non debet officiare ecclesiam in suo ordine. Et cum solus dicit horas ille qui suspensus est vel degradatus, aut cum alijs, non officiando ecclesiam; non debet dicere *Dominus vobiscum*, vel similia verba quę ad dignitatem ordinis pertinent. Excommunicatus autem non debet cum aliis dicere horas, quia non est ei communicandum. Si autem cum aliquis suspenditur aut excommunicatur aut degradatur prohiberet pręlatus ne diceret horas priuatim, error esset expressus in mandato, nec tenetur obedire, nisi fieret ex causa, in odium & terrorem criminis perpetrati: sicut prohibetur aliquando ne reliquiæ ciborum excommunicati misceantur cum alijs reliquijs, sed proijciantur canibus.

Excommunicati & suspensi ad horas tenētur.

De eodem.

CAP. LXVI.

EX *summa de casibus.* Sed nunquid tenentur ad restitutionem illorum fructuum quos voluptuosè cōsumunt, non facientes seruitium; vel facientes, sed non debito modo, cum sint in peccato mortali? Videtur quod sic, quia ista oblata fuerunt ecclesijs ob causam, videlicet vt oraretur pro offerentibus, & inde pauperes alerentur. Qui ergo recipit, & hoc nō facit, infidelis est, & necator pauperū. Item committit furtum, quia subtrahit amico fideli qui obtulit, non enim obtulit isti, sed illi qui deberet facere seruitium. Committit etiam sacrilegium, quia fraudat totam ecclesiam, cui deberet prodesse oratio. *Item Gregor.* In grauibus peccatis quis positus, dū suis premitur, aliena non diluit. *Idem.* Cum is cui displicet ad intercedendum mittitur, irati animus ad deteriora prouocatur. Qui sibi conscius est, his auditis det ipse solutionem.

Beneficiati non facientes officium debito modo tenentur ad restitutionem.

Non est aptus pro alijs orare, qui proprijs peccatis oneratur.

Ex summa fratris V. Videtur innuere quod non est alia solutio, nisi quod restituat fructus sic perceptos. Ego credo quod non tenetur ad restituendum fructus propter hoc solum quod recepit illos aut expendit, dum erat in mortali: dum tamen illos in debitos vel licitos vsus expenderit. Sed si illos consumpsit pro explenda voluptate, vel luxu, vel alio simili modo; aut si defraudauit ecclesiam suam seruitio debito, ita quod nec per vicarium seruiuit, fructus sic perceptos tenetur restituere, dando eos pauperibus, vel conuertendo in vtilitatem ecclesiæ, nisi fuerit talis constitutio ecclesiæ in qua obtinebat beneficium, quod fructus quos amittit qui non residet, cedant in vtilitatem residentium; in quo casu debet fieri restitutio communitati residentium. Credo etiam quod hæc restitutio facienda est de bonis patrimonialibus, aut aliunde quàm de ecclesia acquisitis, si habeantur; non autem de prouentibus beneficij ecclesiastici, cum quidquid superest ei de huiusmodi fructibus, deductis expensis suis legitimis circa se & familiam suam, & in aliis licitis casibus

Quo casu teneatur beneficiarius restituere fructus, & ex quibus bonis debeat fieri restitutio.

casibus, impios vsus erogari debent; quamuis ex nulla alia culpa sua teneatur ad restitutionem.

De Pœna Apostatæ.

CAP. LXVII.

Pœna apostasiæ à fide.

PÆna apostatarum procedit iuxta varietatem apostasiarum. Nam pro apostasia perfidiæ punitur apostata excommunicatione. Est enim hæreticus & infidelis: ergo & per consequens excommunicatus ipso iure. *Item* res eorum publicantur, & amittunt rationem testamenti, nec in statum pristinum reuertuntur, etiam peracta pænitentia. *Item* sunt infames, & repelluntur à dignitatibus, & aliis multis. *Pro* apostasia inobedientiæ repellitur interim quis à testimonio, & infamis efficitur, & excõmunicatur; & si perstiterit in inobedientia, crescente contumacia debet crescere pæna. *Pro apostasia* irregularitatis, interim ab accusatione & testimonio remouetur tanquam infamis. *Item* interim ad dignitatem vel ordinem promoueri non potest, & si receperit sacrum ordinem, licet sit postea recõciliatus abbati, & receperit pœnitentiam, non potest absque dispensatione Ro. Pont. ministrare in ordine sic suscepto. *Item* si admonitus non se correxerit, est deponendus. *Item* interim caret priuilegio clericali, adeo quòd eum verberans non incidit in canonem latæ sententiæ.

Pœna apostasiæ inobedientiæ.

Pœna apostasiæ irregularitatis: et ut interim careant priuilegio clericali, &c.

Hæc tamen intelligas cum distinctione, quam require infra de sententia excommunicationis. *Si autem* obiciatur illud 11. q. 3. *Iulian.* vbi milites catholici obediebant Iuliano apostatæ Imperatori in omnibus quæ non erant contra Deum. *Dic* quòd Iulianus adhuc tolerabatur ab ecclesia propter scandalum quod timebatur. Vel melius, illud loquitur secundum antiqua iura, quando distinguebatur inter hæresim veterem & nouam, dannatam, manifestam, & occultam: hodie sublatæ sunt omnes distinctiones, quia omnis hæreticus est ipso iure damnatus & excommunicatus. *Extra, 5. de apostatis. Alex.* 3. Clerici qui relicto ordine & habitu suo, in apostasia tanquam laici conuersantur, si in criminibus deprehensi fuerint, & teneantur, per cen. ec. non petimus vel præcipimus liberari. *Inno.* 3. Clerici qui sunt de apostasiæ crimine infamati, qui videlicet abiecerunt habitum clericalem, non sunt in seculari habitu tolerandi, sed per ecclesiasticam districtionem coercendi.

Solut. obiect.

Hoc habetur sup. c. 62.

De Transgressione voti.

CAP. LXVIII.

EX summa de ca. Sequitur de transgressione voti. *Votum est alicuius boni, cum deliberatione, facta promissio.* Si enim fiat de re mala, vel etiam de bona sine deliberatione, non obligat. *Isido.* In malis promissis rescinde fidem &c. *Ex summa fratris V.* Sed nunquid quæ mulieres faciunt in partu, vel in infirmitatibus aut angustiis suis aut suorum, & etiam ea quæ viri faciunt, moti ex aliqua angustia vel turbatione, tenenda sunt? *Respondeo:* Si habuerunt intentionem obligandi se Deo, cogitantes & de causa quæ mouebat eos ad vouendum, scilicet in infirmitate vel alio periculo; & de fine, scilicet de euasione periculi propter quod euitandum vouebant, tenenda sunt; licet in tribulatione & perturbatione sunt emissa: Iuxta illud, *Reddam tibi vota mea, quæ distinxerunt labia mea.* Nec fiunt huiusmodi vota sine deliberatione, ex quo vouentes sunt in sana mente. Eadem credo de iuramentis quæ non vergunt in deteriorem exitum.

Vota in infirmitate emissa obligant.

EX *summa de casibus.* Votorum alia necessitatis dicuntur, ea, scilicet ad quæ implenda omnis homo necessario tenetur, siue voueat ea, siue non; vt abrenunciare diabolo & omnibus pompis eius, tenere fidem catholicam, seruare decalogum; & breuiter omnia illa sine quibus non est salus, & ad hoc se obligat quilibet in baptismo. Vnde quotiescunque postea peccat mortaliter, est transgressor huius voti. Sed non tenetur tenetur agere pænitentiam tanquam pro diuersis mortalibus, sed tanquam pro vno ex circunstantia transgressionis aggrauato.

Votum aliud necessitatis, aliud voluntatis.

Ex summa fratris V. Transgressionis voti sc. secundum magistrũ: Ego autem credo, quòd propter circunstantiam suscepti sacramenti non voti, in eodẽ genere peccati plus peccat fidelis quàm infidelis, & qui post pænitentiam recidiuat, quàm qui non pænituit, cæteris paribus. Nam verius credo, quòd nec in pænitentia, nec in baptismo emittitur votũ; quia in illis magis est abrenunciatio vitæ præteritæ malæ, & professio fidei, quàm aliqua obligatio respectu futuri: vnde in pœnitentia voti non est exigendum sacramentum, nisi in casibus expressis; nec votum de non recidiuando, vel promissio; sed sufficit habere propositum de cauendo à peccato in posterum. Quidam tamen distinxerunt inter votum primæ necessitatis, quod emittitur in baptismo secundum eos, & votum secundæ necessitatis, quod emittitur in pænitentia; & secundum istorum opinionem loquitur hic magister.

In Baptismo vel Pœnitentia non emittitur votum propriè dictũ.

Ex summa de ca. Votum voluntatis dicitur illud bonum, ad quod non tenetur aliquis; quia sine illo potest esse salus, & tamen sponte obligat se ad illud, & ad id postea tenetur; vt votum continentiæ, abstinentiæ, peregrinationis, horum aliud purum & absolutum, vt cum sine omni conditione siue determinatione quis emittit votum continentiæ abstinentiæ vel peregrinationis, vel simile. Aliud determinatum vel conditionale, vt cum dicit vouens sic: Voueo peregrinationem, si dominus dederit mihi sanitatem vsque ad mensem, vel vsque ad annum, & similia.

Votum voluntatis aliud purũ & absolutum, aliud determinatum vel conditionale, illud statim est exequendũ, hoc impleta conditione.

Ex summa fratris V. In quo casu non tenetur quis exequi votum, nisi extante conditione, vel die. Cum aut aliquis vouet sine conditione vel temporis præfixione, tenetur illud exequi statim cum potest, nisi iam in vouendo aliud in mente habuerit; tamen datur ei tempus ad arbitrium boni viri ad disponendum de rebus suis.

De Fractione Voti simplicis & solemnis.

CAP. LXIX.

ITem Votorum, aliud priuatum siue simplex, aliud publicum siue solenne. Quantum ad Deum votum simplex non minus obligat quàm solemne: Et vtriusque transgressor peccat mortaliter: Grauius tamen qui frangit solemne, & grauior pænitentia sibi est imponenda: sic ergo dicitur, non minus obligat, i. non in minori tempore. Item quia vtriusque fractio est mortalis, sed alterius maior. & est ratio, quia in fractione solemnis, & Deum offendit, & constitutionem ecclesiæ, & scandalum suscitat; in alia non sic.

Votorum aliud simplex, aliud solẽne, huius autem fractio grauior est propter tria.

Ex summa fratris V. Nota, quod *votum simplex est, cui nulla adhibetur solemnitas. Solemne vero dicitur, cui certa notificatio vel expressio, de iure aut de consuetudine introducta, adhibetur.* In voto peregrinationis adhibetur solemnitas per susceptionem Peræ & Baculi benedicti à sacerdote, vel per susceptionem Crucis in voto terræ sanctæ. Votum autem continentiæ secundum quosdam solennizatur per susceptionem sacri ordinis, vel habitus regularis, vel per publicam scripturam, vel per attestationem factam coram episcopo, vel etiam redditionem in manu publicæ personæ, sic innuit. H. Io. vero notauit, quòd votũ continentiæ non solẽnizatur nisi tribus modis. *Vno modo* per sacri ordinis susceptionẽ; *alio modo* cum aliquis vel aliqua receperit vestem sacrã à quocunque, & post susceptionem incipit cohabitare cũ aliis monachis vel monialibus in ecclesia, ita quòd aliquandiu ibi stet inter illos vel illas, scil. per triduum. *Tertio* cum dicit aliquis vel aliqua coram episcopo vel abbatissa, aut coram duobus vel tribus testibus: *Ego me deuoueo huic religioni.* quia hoc non est aliud secundum ipsum quam dicere, *voueo continentiam.* Et circa hoc notat duo: Primum est, quòd votum solemne, & impedit, & dirimit matrimonium sequens. Secundum est, simplex

Quid votum simplex & solemne. Per quid solemnizetur votum peregrinationis terræ sanctæ & continentiæ.

Votum solẽne impedit & dirimit matrimonium, simplex impedit tantũ modo.

A simplex impedit, sed non dirimit. Secundùm vero Tancredum non solemnizatur votum monachatus, nisi per confessionem veram vel præsumptam, siue tacitam vel expressam.

Probabilis opinio de solemnizatione voti.

CAP. LXX.

Probabile est posse aliquem in seculo manentem facere votum solemne castitatis.

ET ego credo, quòd absque ordinis susceptione, & regulari professione, potest in seculo remanendo aliquis vel aliqua, facere votum castitatis solẽne, quod impediet & dirimet matrimonium postea contrahendum. Et hoc si aliquis vel aliqua, non solum promittat de futuro, sed consentiat de præsenti in continentiam perpetuam obseruandam, & tradat se per huiusmodi votum hoc modo in obseruantiam in manu publicæ personæ, transferens in eum loco Christi quo ad hoc potestatem & ius corporis sui & animi, eadem per-

B sona publica approbante & recipiente huiusmodi traditionem; & non solum sic contrahitur matrimonium spirituale cum Deo, sed etiam fit traductio & consummatio matrimonij huius, quantum potest fieri in hoc seculo. Vnde sicut post matrimonium carnale de præsenti contractum, non potest alter altero viuente ad secunda vota transire; & si fuerit consummatũ carnaliter, non potest etiam per ingressum, religionis, aut qualitercunque propter fauorem religionis dissolui: sic post matrimonium spirituale taliter contractum traductũ & consummatum, transire non potest ad matrimonium carnalè, quod si fiet de facto, nihil agetur.

Votum solẽne ideo dirimit matrimoniũ quia inuoluit traditionem, persona publica loco Christi acceptante.

Ratio autem quare huiusmodi. votum solemne impedit & dirmit matrimonium postea contrahendum

C hæc est; quia in simplici voto cotinentiæ sola est promissio de futuro; & vbi adhibetur prędicta solemnitas, fit traductio & transsitus in ius & potestatem Christi per approbationem & receptionem factam per huiusmodi publicam personam. Et sicut in venditione facta duobus, in iure est potior traditio prior, ita quòd secunda traditio non transferet dominium, sed tantum prima: sic post matrimonium spirituale sic contractum, non potest contrahens transferre potestatem sui in matrimonium carnale.

Quatuor requiruntur ad solemnizationem voti.

Sed ad hanc solemnizationem necessaria sunt quatuor, sine quibus non erit huiusmodi votum solemne, quamuis fiat coram toto mundo; scilicet *Consensus* de præsenti in perpetuam continentiam, vt dictum est;

D Et *notificatio* eiusdem consensus facta publicæ personę; sicut in matrimonio carnali necessaria est notificatio consensus: Item *traditio* facta in manu publicæ personæ: Item *approbatio* & receptio facta per illam publicam personam: quia quantuncunque voueat aliquis, vel tradat, vel det se Deo quantum in se est in huiusmodi matrimonium spirituale, tamen nisi adsit vicarius domini, qui loco eius acceptet, & recipiat huiusmodi votum & traditionem, non erit nisi votum simplex, quod bene emittitur à seculari, & in seculo remanenti. *Publica* autem persona quo ad hoc intelligenda est episcopus, ad quem regulariter pertinent hęc maiora, & illi etiam qui super talibus habent mandatum episcopi generale vel speciale, & illi qui de consuetudine talia vota consueuerunt recipere, & illi etiam qui gerunt negotium

Persona publica quo ad voti acceptationem est episcopus, & qui de mandato eius, vel consuetudine solent vota suscipere.

E episcopi in hac parte absque mandato, dum tamen episcopus, quod gestum est, postmodum habeat ratum. Omnes cæteræ personæ quo ad hoc, credo quod sint habendæ pro priuatis.

Quæ vota possunt redimi & commutari.

CAP. LXXI.

Vota peregrinationis possunt in aliud commutari.

EXtra. 3. *de voto & voti redemp. Alexand.* 3. De peregrinationis votis, an eleemosynis redimi possint, vel pro necessitate in aliud commutari? Respondemus, quod ad eius qui præsidet pendet arbitrium, vt consideret diligentius qualitatem personæ, & causam commutationis, scilicet an ex infirmitate, siue affluentia diuitiarum, an alia causa probabili, peregrinatio an recompẽsatio melior sit, & magis Deo accepta; & secundum hoc debet exinde dispensare.

Ex summa de casibus. Quædam vota nullo modo possunt redimi vel commutari, vt omnia vota necessitatis; & de voluntarijs votum continentiæ. Votum necessitatis ideo dico, quia non est commutatio vel dispensatio contra Deum. Potest tamen Papa verba Euangelij interpretari, vt illa: *In ore duorum vel trium stet omne verbum*, interpretatur sic, id est, non paucorum. Sunt enim plures casus in quibus plures testes requiruntur. *Item* potest dispensare contra Apostolum, & omnem hominem quantumcũque sanctum, & eorum dicta mutare, nisi in his quæ illi de fidei articulis dixerunt. *Item* votum continentiæ ideo non potest cõmutari, quia vix vel nunquã posset melius inueniri in quod fieret commutatio: tamen si non est solemnizatum sed simplex, licet talis qui sic vouit simpliciter, peccet mortaliter matrimonium contrahendo; si tamen contraxerit, & per verba de præsenti tenet matrimonium, & ipse debet agere pœnitentiam de fractione voti. Sicut econuerso soluitur matrimonium per religionis ingressum, ante carnalem copulam.

Cur votum continentiæ non potest commutari.

Alia verò voluntatis vota possunt redimi, vel commutari in opus aliud pietatis. Sed ad hoc duo exigũtur, vt talium votorum commutationis causa, & superioris auctoritas. *Causa*, vt si vouens sit senex, debilis, vel infirmus; vel si ex ipsius absentia, guerra vel turbatio timeretur in terra, vel si redemptio vel commutatio melior videatur, & magis accepta Deo, quam peregrinatio vel abstinẽtia. Item vtrum habeant causam temporalem, vel perpetuam, vt in primo casu indulgeatur dilatio, in secundo redemptio. *Superioris auctoritas* exigitur, quia nemini licet auctoritate propria redimere vel commutare. Est tamen differentia inter votum terræ sanctæ & alia vota; quia de voto terræ sanctę redimendo commutando & differendo, nullus potest se intromittere nisi Papa, vel alius de suo speciali mandato. In alijs autem votis redimendis commutandis vel differendis (licet quidam aliter dixerint, & alij dubitauerint) dico quod suus diœcesanus episcopus, consideratis causis, potest auctoritatem præstare.

Ad commutandum votum duo requiruntur, sc. causa & authoritas.

Votum terræ sanctæ Papæ reseruatur.

De Arbitrio superioris in votis commutandis.

CAP. LXXII.

Omne votũ commutatur in votum religionis.

NOta circa arbitrium superioris, quod omne tale votum potest commutari in votum religionis, quia illud est indubitanter melius. *Vnde Alexander* 3. Rei fracti voti nullatenus habeantur, qui temporale obsequium, in perpetuam noscuntur religionis obseruantiam commutare. *Innoc.* Nec mutat aliquis propositum, cum pro salute animæ suæ vtilius aliquid meditatur.

Ex summa fratris V. Credo tamen quod si raptor, fuerit, vel vsurarius, qui multa de alieno habuerat, aut multos damnificauerat; & quia nesciebat quibus faciẽda erat restitutio, vouit quod illa expenderet in succursum terræ sanctæ, non potest sine speciali licentia Papę in alios vsus illa conuertere, licet per ingressum religionis, ipso iure absolutus sit à labore peregrinationis. Si autẽ non vouit vt dictum est; potest ingrediens monasterium aliter de illis disponere, & in alios pios vsus erogare, cum consilio episcopi vel pœnitentiarij sui.

Item hoc de mediocribus personis sine dubio verum est, quod per ingressum religionis liberantur à voto Crucis. *Sed* nunquid idem de Rege & Imperatore, Duce vel Comite aliquo præpotente, ex quo pendet totus exercitus Cruce signatorum, & de eius absentia desolabitur? Quid si vouit quod toto tempore vitæ suę vel vsque ad triennium, vel septennium militabit in terra sancta, & tenebit secum mille, vel duo millia militum? *Respondeo.* Nisi probabiliter dubitetur, vtrũ circa arduas huiusmodi personas preponderare debeat communis vtilitas vel priuata, credo Papam potius esse

Per ingressũ religionis liberatur quis à voto terræ sanctæ, nisi sit notabilis persona ex qua expeditio multum pendet.

consu-

consulendum in hoc casu, quàm aliquid temere diffiniendum. A

Qui vouet se daturum aliquid pro terra sancta, & postea intrat religionē non est liber à voto.

Quid si aliquis Cruce signatus, vel aliàs, vouit quod expenderet, vel mitteret in subsidium terræ sanctæ c. marcas; postea ingreditur religionem, nunquid est liberatus omnino? *Respondeo.* Sic quo ad laborē peregrinationis, non quo ad pecuniam prædictam; quia nec episcopus, nec abbas, nec alius absque speciali licentia Papæ potest mutare vota terræ sanctæ: nec ipso iure mutantur per ingressum religionis, nisi quo ad laborem peregrinationis.

Ex summa de ca. Item in redemptione seu commutatione, debet superior habere cōsiderationem ad facultates vouentis, & expensas quas posset facere, vel facturus esset, si votum impleret: vt si sit votum Hierosolimitanum vel simile, puta contra hæreticos, vel aliud tale, vt omnia sine diminutione transmittat per aliquē, vel per aliquos viros religiosos in vsus & subsidium terræ sanctæ, seu catholicorum pro fide pugnantium. B In voto abstinentiæ habenda est ratio asperitatis ieiuniorum, panis & aquæ, & omnium aliorum quæ in voto fuerunt comprehensa, considerata etiā affluentia vouentis: Nam in eadem specie voti, aliquis pauper posset redimere cum c. solidis, vel etiam vno denario, vel nullo, si nihil haberet vel habere posset, vbi rex vel comes nō posset cum mille marcis argenti. *Ex summa fratris V.* Generalis autem doctrina circa huiusmodi redemptionem votorum, dari non potest de facili, cum ex varijs circumstantijs personarum huiusmodi redemptio variè sit taxanda.

Multa circūstantia sunt consideranda in redemptione votorū.

C

De redemptione voti terræ sanctæ.

Cap. LXXIII.

E*Xtra. 3. de voto & voti re. Alex. 3.* Cum Trecēsis ecclesia contra libertatem ecclesiasticam grauaretur, nec per alium quam per Campaniæ comitem, in vltramarinis partibus constitutum, eidem ecclesiæ crederes de facili posse subueniri, ad ipsum proposuisti accedere, & in signum peregrinationis terræ orientalis, Dominicam Crucem assumpsisti *& infra.* Quā uis autem audita morte ipsius, intentionem tuam cōspiceres iam frustratam, noluisti tamen sine consilio se. ap. ad propria remeare. Et quidem tria præcipue duximus in hoc negotio attendenda, quid liceat secundum æquitatem, quid deceat secundum honestatem, & quid expediat secundum vtilitatem. D *Sanè* non videbatur contra votum licitum vt venires, cum vox clamet prophetica. *Vouete & reddite domino Deo vestro:* Sed nec decens, cum sit scriptum: *Nemo mittens manum ad aratrum & respiciens retro aptus est regno Dei.* &c. Nec expedire videbatur, cum ex absolutione tua scandalum posset laicorum mētibus generari. Quod enim agitur à prælatis, de facili trahitur à subditis in exemplum. Ipsum etiam votum quod ex sui forma sanctum & honestum erat, ex personas vouentis minime licitum videbatur. Cum enim iuxta canonica instituta, clericus absque licentia sui episcopi peregrinari non debeat: & episcopus non minus, immo potius se ap. sit astrictus, videri poterat merito, quod absque generali vel speciali licentia, votum peregrinationis, qua te tamdiu absentares, emittere non deberes. *& infra.* Tibi pro te & famulis tuis licentiam concedimus votum peregrinationis taliter commutare, vt expensas quas fueras in eundo, morando, redeundo facturus, alicui religioso committas in necessarios vsus terræ sanctæ, sine diminutione qualibet transferendas: *& infra.* Laborem etiam laboribus sollicitius recompenses, instando vigilijs deuotius, vacando orationibus, & in ieiunijs fortius te exercens. Ad hanc autem indulgentiam tibi faciendam specialiter nos induxit, quod cum pro libertate Trecen. ecclesiæ per dictum comitem assequendum præcipue votum peregrinationis emiseris, eo sublato de medio, quia cessauere causæ, facilius cessare potuit & effectus.

Facta prælatorū trahuntur à subditis in exemplum.

Votum terræ sanctæ commutari potest quoad peregrinationem & laborem, datis expensis itineris in vsum eiusdē.

De Eodem.

Cap. LXXIIII.

DE his qui pro succursu terræ sanctæ signo crucis sumpto, propter infirmitatem, vel paupertatem vel aliam iustam causam, votum non posset vtiliter adimplere. *Respondeo,* quod debiles & inopes magis illuc in defectum quàm profectum accedunt, cum isti pugnare non possunt, & illi mendicare cogantur. Nisi forte sint nobiles & magnates, qui suis secum expensis bellatores adducant, vel artifices & agricolę, qui de laboribus suis sibi possunt acquirere necessaria, & terræ sanctæ subsidia ministrare. Quamuis non multi talium, propter breuitatem possessionum, & paucitatem inhabitantium, ibi sunt oportuni. Vnde credimus distinguendum inter illos qui temporalem, & eos qui perpetuam impedimenti causam creduntur habere: Quod primis indulgenda est dilatio, secundis autem est redemptio iniungenda; ac rerum facultate pensata, quas possunt, aut quas facturi essent expensas (Personarum prætere compensato labore) in subsidium terræ sanctæ transmittant, exequentes per alios, quod per se nequeunt adimplere. Rursus inter alios, qui pro defensione terrę sanctæ votum peregrinationis emittūt, & eos quibus pro satisfactione suorum criminum iter peregrinationis iniungitur, credimus distinguendum. Quia circa primos, plus terræ sanctæ succursus, & circa secundos plus labor itineris, secundum intentionem vouentis & pœnitentis debet attendi. Vnde si quis hoc modo vouentium est inutilis ad pugnandum, quamuis habilis ad eundum, melius est redimere votum, quàm expensas consumere. Quod & de pœnitente, qui propter debilitatem non potest iter iniunctę peregrinationis implere. sanè valet intelligi; non autem de illo, qui quamuis sit impotens ad bellandum, potens tamen est ad eundum.

Modus redimendi votū terræ sanctæ in habētibus perpetuū aut temporale impedimentum.

Et infra. De mulieribus autem hoc credimus obseruandum, vt quæ remanere noluerint, viros suos sequantur. Cæteræ vero nisi forte sint diuites, quæ secū in suis expensis possint ducere bellatores, votum redimant quod vouerunt. *Item* plerique debiles, etsi per se pugnare non possunt, maturitate tamen consilij valent prodesse pugnantibus, & personæ defectum per alios releuare. In tanta quoque necessitate populi Christiani, ne terræ sanctæ impediatur subsidium, viri præter assensum vxorum huiusmodi peregrinationis propositum vouere valent liberè, & quod vouerunt liberè adimplere. *De clericis* vero duximus respondēdum, quòd cum clericatus officium eos reddet inutiles ad pugnandum, nisi vel consilio strenui, vel officio prędicationis instructi, aut magnatum sint obsequio deputati, vel vsque adeo diuites fuerint & potentes, vt in expensis suis aliquos secum ducere valeāt bellatores, magis ab eis expedit redemptionem accipere, quàm ad votum eos cogere prosequendum.

Mulieres & clerici debēt votum terræ sanctæ redimere.

Viri renitentibus vxoribus possunt exequi votū terræ sanctæ.

De Votorum irritatione.

Cap. LXXV.

E E*X summa de ca.* Potest autem votum voluntarium irritari duobus modis, scilicet *defectu cōditionis,* scilicet generalis, puta si vixero, si potero, si Deus voluerit, quæ semper subintelliguntur, etiamsi non apponantur: Siue specialis, puta si filius meus fuerit liberatus de infirmitate, visitabo sanctum Iacobum, vel simile: hic similiter si defecerit cōditio, non obligetur ex voto, alias sic. Et hoc intelligas vbi tota obligatio ponebatur in euentu conditionis. Aliter si alia fuit conscientia, vel etiam si fecit votum ob causam, & publicè, & nō expressit causam: sic vouēs, & propter conscientiam, & propter scandalum tollendum, votum tenetur implere. *Potestate* vero superioris mul-

Votum duobus modis irritatur, scilicet defectu conditionis, & potestate superioris.

tipliciter: Sunt enim quędam perſonæ, quæ non habent liberam facultatem vouendi; vt ecce monachus non poteſt facere votum abſtinentiæ, vel peregrinationis; vel ſi aliquod aliud fecerit, non debet exequi ſine licentia abbatis. Excipitur votum ſtrictioris religionis: Nam quod dicunt aperte Greg. & Vrbanus Papa: *Prohibetur canonicis regularibus ad monaſticam religionem tranſire abſque permiſſione patris ac congregationis*; intelligitur de his qui leuitatis cauſa tranſire volunt.

Monachus non debet vllum votū exequi ſine licentia abbatis preter votū arctioris religionis.

Ex ſumma fratris. V. Nota etiam quod ſi quis vouit quòd iret ad ſanctum Iacobum, quia credebat ibi inuenire fratrem ſuum, & nihilominus propter redimenda peccata ſua: In hoc caſu quamuis ſciat fratrem ſuum deceſſiſſe antequam iter arripiat, nihilominus tamen ire propter aliam cauſam tenebitur. Idem intelligas quotieſcunque vouet aliquis ex duabus cauſis vel pluribus, & nihilominus intendit ſe obligare qualibet illarum cauſarum extante.

De Votis Monachorum.

CAP. *LXXVI.*

EX *ſumma de caſibus.* Circa votum peregrinationis vel abſtinentiæ quæritur, vtrum abbas, vel prior, vel alius prælatus poſſit abſoluere religioſos ſibi ſubditos ab huiuſmodi votis, quibus ſe aſtrinxerant ante ingreſſum religionis. Ad hoc dicit H. quod ipſa religio ſtatim in ipſo ingreſſu ſoluit huiuſmodi vota, quia ſoluunt vinculum iuramenti & obedientiæ. Immo expreſſa eſt decretalis: quia non frangitur votum cum in melius commutatur. Nec eſt neceſſaria certa ſatisfactio peccati, vbi totum vitę tempus ſeruitio impenditur conditoris. Alij verò dicunt quod tenentur adimplere quod promiſerunt, niſi prælatus ſuus diſpenſet cum eis. *Mihi videtur*, quòd ſi aliquis volens huiuſmodi vota in melius commutare, epiſcopo ſuo præſtante auctoritatem, intrauit religionem, abſolutus eſt, vt ſupra. *e. parag. circa redēptionem.* Si vero non intendebat commutare, vel etiam intendebat, ſed non interuenit auctoritas epiſcopi: licet poſſit dici, quòd vis religionis ſoluat huiuſmodi vota, vt ait. H Conſulo tamen quòd diſpenſet prælatus, ſicut dicunt alij, quia tutius eſt. *Item* nota quòd non poteſt iniungere pater filio neceſſitatem peregrinandi, pecuniariam vero ſatisfactionem bene poteſt iniungere.

Ingreſſus religionis ſoluit eo ipſo vota antea facta, quāuis ad ſecuritatem expediat petere diſpenſationem prælati.

Cauſa. 20.q.3. Quod vero ab vno monaſterio in aliud diſtrictius tranſire monachis ſit liberum, ex concilio Tributienſi habetur, in quo ſic ſtatutum eſt: *Virgines sacrę, ſi pro lucro animæ ſuæ propter diſtrictiorem vitam ad aliud monaſterium pergere diſpoſuerint, ibidemque commanere decreuerint, Synodus concedit. Si vero fuga diſciplinæ alium locum quæſierint, redire cogātur.* Quod autem de virginibus ſacris hoc capitulum ſtatuit, de monachis etiam conſequenter intelligitur; de quolibet etiam clerico. Sed obijcitur illud Baſilij. *Monachum non licet votum vouere ſine conſenſu abbatis ſui: Si autem vouerit, frangendum erit.* Item illud Agathenſis concilij. *Monachum niſi abbatis ſui permiſſu aut voluntate, ad alterum monaſterium commigrantem, nullus abbas ſuſcipere aut retinere præſumat. Sed vbicunque fuerit, ab abbate ſuo ſub auctoritate canonum reuocetur.* Item *clericis ſine commendatitijs literis, vel epiſtolis epiſcopi ſui, licentia non pateat euagandi. In Monachis quoque præſentis ſententia forma ſeruetur. Seruandum quoque eſt de Monachis, ne eis ad ſolitarias cellulas liceat à congregatione diſcedere, niſi forte probatis poſt emeritos labores, aut propter infirmitatis neceſſitatem, a ſuperior abbatis licentia regula remittatur.* Verum hoc intelligendum eſt de Monachis religioſe viuentibus, quibus vota ſpecialis abſtinentię, vel alicuius diſtrictionis, quæ generalem conſuetudinem ſuorum fratrum excedat, ſine abbatis conſenſu vouere non licet, ne ſuper eo fratres ſcandalizentur. Cauſa etiam illorum ſtatutum eſt hoc qui regularē diſciplinam ſubterfugientes, peregrinationis vota ſibi aſſumunt; quod nec Monacho, nec alicui clerico licet, ne hac occaſione ad ſecularem conuerſationem redeat.

Licet monachis ad ſtrictiorem religionem trāſire.

Obiectio.

Solutio.

De His qui voto religionis non tenentur.

CAP. *LXXVII.*

EX*tra. 3. de regularibus, & tran. ad re. Inno. 3.* Cum alienatus non ſentiat, ac per hoc non valeat conſentire, eum denuncietis ab obſeruatione monaſtici ordinis abſolutum, niſi poſtquam mentis ſuæ factus eſt compos, ſpontanea voluntate profeſſionem fecerit monachalem. *Ibidem de voto, & vo. re. Alexan. 3.* Cum ex quadam minutione, nimio fuiſſes mortis pauore perterritus, hæc verba protuliſti: Non hic diu morabor; proponens in animo quòd religionis habitū eſſes aliquando ſuſcepturus. *& infra.* Tibi igitur reſpondemus; quod ſi plus in voto non eſt proceſſum, tranſgreſſor iudicari non poteris, ſi non impleas quod dixiſti.

Non frangit votum qui aliud in votū religionis cōmutat.

Idem. Reus fracti voti non habetur, qui temporale obſequium, in perpetuam noſcitur religionis obſeruantiam commutare. *Item de impuberibus, aut cæteris qui voto religionis āſtricti non ſunt, multa ſuperius dicta ſunt.*

Ex ſumma de ca. Greg. 9. conſtituit, quòd nouitij in probatione poſiti, poſſint ad priorem ſtatum liberè infra annum redire, niſi in tribus caſibus. *Primus* ſi acceperunt habitum qui dari profitentibus conſueuit. *Secundus* ſi fecerunt profeſſionem. *Tertius* ſi euidenter apparet quòd tales abſolutè voluerint vitam mutare, vel in religione perpetuo deſeruire. *Sed qualiter* ſcietur quod fuerint in probatione? *Reſpondeo*, vel quia proteſtati ſunt ſe velle eſſe in probatione, vel quia acceperunt habitum nouitiorum, vel quia talis eſt ordo qui non conſueuit recipere aliquem ad profeſſionem, niſi probatione præmiſſa. Quod autem ſequitur *infra annum*, intellige vbi annus ſtatutus eſt ad probationem: Idem enim crederem de alio tempore, ſi eſſet ad hoc ſtatutum. *Quid* ſi non apparet euidenter quod voluit vitam mutare, & in religione perpetuo deſeruire, in iudicio tamen pęnitentiæ confitetur, quod ſui voluntatis compos fuit, & præmiſſa deliberatione intrauit? Dico quod non licet ei redire ad ſeculum, & ſi dubitaret, idem conſulerem, quia in dubijs via tutior eſt eligenda.

Hæc intelliguntur ſecūdum ius antiquum, nam vero profeſſio ante annum probationis facta eſt irrita, vt patet ex Concil. Trid.

Ex ſumma fratris V. Item ſine præiudicio credo, quod ſolum propoſitum non obligat, nec eſt mortale venire contra, niſi addatur promiſſio, vel votum expreſſum, vel tacitum ſiue præſumptum, vt cum quis recipit habitum profeſſorum, licet nihil dicatur verbo; vel cum recipit habitum nouitij, exprimendo propoſitum ſuum de perpetua obſeruantia religionis. Receptio enim habitus nouitij, cum euidenti expreſſione huius propoſiti, voti præſumptionem inducit; ad quod neutrum per ſe ſufficeret. Sic credo quod propoſitum eundi vltra mare, vel ad ſanctum Iacobū ſine voto non obligat, niſi Crucem accipiat, quo ad primum caſum; aut à ſacerdote ſuo peram & baculum benedictum, ſicut fieri conſueuit quo ad ſecundum.

Propoſitum religionis nō obligat ſub mortali, ſine promiſſione ſeu voto expreſſo vel tacito.

De His qui ad votum ſeruandum iure compelluntur.

CAP. LXXVIII.

EX*tra 3. de regularibus. Ex concil. Tolet.* Et clerici qui ſe fingunt habitu & nomine monachos & non ſunt, cogantur vt veri monachi ſint, vel veri clerici. *Alex. 3.* De clericis qui religionis habitum ſuſceperunt, & ante profeſſionem ad priorem ſunt ſtatum conuerſi. Reſpondemus, quod ſi religionis auſte-

Positi in probatione, poterât, etiã iure antiquo, secundum regulã sancti Benedicti ad pristinum statum redire.

titatem ad quam migrasse noscuntur, seruare noluerint, ad mitiorem sunt religionem transire cogendi: A
verum si ante susceptum huiusmodi habitum, positi in probatione recedere voluerint, secundum regulam beati Benedicti non videntur prohiberi ad priorem statum redire; quæ videtur præcipere, vt in eadem veste in qua venerunt, reuertantur.

Clemens. 3. Monachũ, aut paterna deuotio, aut propria professio faciat. *Idem.* Cum monachum faciat, non habitus, sed professio regularis, ex quo à conuertendo votum emittitur, & recipitur ab abbate, vt talis fiat monachus, & reddat domino quæ promisit, erit vtique compellendus. *Item Inno.* 3. Licet tempus probationis antiquis patribus sit indultum, non solũ in fauorem conuersi, sed etiam monasterij, vt & ille asperitates istius, & istud mores illius valeat experiri. B
Si tamen ante probationis tempus regulariter præfinitum, is qui conuerti desiderat, habitum suscepit, & professionem emisit, abbate per se vel alium professionem recipiente monasticam, & monachalem habitum concedente, vterque renunciare videtur ei, quod pro se noscitur introductum. Ideoque obligatur per professionem emissam pariter & acceptam; quia multa fieri prohibentur, quæ si facta fuerint, obtinent firmitatem: Prohibendum est etiam abbatibus, ne passim ante tempus probationis, quemlibet indiscrete ad professionem recipiant, cum in subsidium fragilitatis humanæ, spatium probationis sit regulariter institutum.

Hæc ante Concil. Trid. locum habebant.

Nota.

Ibidem. de vo. & vo. re. Alex. 3. Nobis intimasti te suscipiendi regularem habitum votum solemniter emisisse; cumque termino transacto non curasses quod voueras adimplere, vocatus fuisti ad regimen ecclesiæ Geben. Consulimus, vt si tuam sanare desideras conscientiam, regimen resignes ecclesiæ memoratæ, ac reddas altissimo vota tua. Quod si capitulum eiusdem Geben. Ecclesię te postmodum duxerit canonicè eligendum, electionem recipere de te factam poteris. C

Qui dolo inductus religione intrat nõ potest exire.

Ex sum. de ca. Quid si non metu, sed dolo inductus intrauit quis religionem; nunquid poterit allegare deceptionem, & exire? *Dico* quod non; non enim poterit dicere se deceptum, cuius conditio melior facta est; nec alterius dolo, sed suæ potius fatuitati ascribat.

De Eodem.

Cap. LXXIX.

D

Quæstio sub vtraque parte proposita.

Ex *summa de ca.* Pone quod aliquis secularis videt monasteriũ dissolutum, monachos splendidè comedere, bene etiã indutos, & similia; cogitat se nũc ordinem bene posse sustinere, ingreditur; postea fit inquisitio in monasterio, compelluntur ad regulam obseruandam. Iste dicit, non noui hanc asperitatem quam modo vultis imponere, nolo eam tenere: quęritur vtrum possit cogi? videtur quod non; quia sicut non potest quis cogi ad totum votum, ita nec ad voti augmentum. Item quia idem iuris est in parte & in toto, sed ab initio non poterat cogi ad totum, ergo nec ad partem. *Contra,* qui facit professionem secundum regulam beati Benedicti, obligat se ad eam totaliter obseruandam: Nam qui nihil excipit, omnia cõprehendit. Item aut intendebat viuere regulariter, aut irregulariter. In primo casu patet quòd tenetur: in secundo idem: quia etiamsi expressisset, turpis adiectio pro non adiecta haberetur, & teneretur regulariter viuere. Item adiectio apposita contra naturam contractus, non mutat contractum. Idem in adiectio ne posita contra legem. E

Solutio.

Solutio. Indistinctè dico quòd non potest redire ad seculum, ex quo fecit ibi professionem. Sed vtrum ibi cogatur manere distinguo: Aut erat peritus iuris aut ignarus. In primo casu non potest recedere, quia intelligitur se obligasse, non ad id quod fiebat, sed ad id quod fieri debebat. In secundo casu subdistinguo; aut fuit ei explanata asperitas regulæ, & tunc idem quod in iurisperito; aut non, & tunc si credebat eos regulariter viuere, & ad illam asperitatem se voluit obligare, non ad maiorem, & hoc expressit, non cogetur ibi manere, sed transibit ad alium ordinem quẽ valebit sustinere. Si vero non expressit, credo quòd debeat manere, nec potest allegare dolũ, nec deceptionem, quia fit melior sua conditio; & potest magis imputare fatuitati suæ, quod non examinauit vt debuit. Vel dic indistinctè quòd debet remanere, quia dolus aliorum, vel simplicitas vouentis non excusat in talibus.

Ad quid tenetur ille qui in monasterio dissoluto profitetur, si postea reformetur.

Qui vouet strictam religionem tenetur intrare ad probandũ priusquam adeat laxiorem.

Ex sum. fratris. V. Quid de illo qui vouit intrare ordinem Cisterciensem, nunquid potest intrare laxiorem ordinem? *Respondeo:* intrare tenetur ordinem Cisterciensem ad probandum religionem; & hoc quia poterit placere, & sic ibi remanere tenebitur; licet postquam intrauerit in probationem, & habitum nouitij susceperit, possit recedere; nisi vouerit non solum quod intraret, sed quod ibi monachus fieret, aut vsque ad mortem ibi perseueraret: in quo quamuis non arctetur per regulam ad remanendum, tamen trangressor est voti si ad religionem transierit laxiorem.

Qualiter monacho liceat ad arctiorem regulam transire.

Cap. LXXX.

Quo sensu concedatur priuilegium de nõ transeundo ad strictiorem ordinem.

Extra. 3. *de regularibus, & trans. ad reli. Inno. tertius.* Licet quibusdã monachis & canonicis, nec non hospitalarijs & templarijs, à sede apo. sit indultum, ne postquam aliquis professus fuerit apud eos, ad alium locum possit ipsis inuitis, arctioris etiam religionis obtentu transire: vt vnusquisque secundum Apostolum in ea deuotione permaneat, in qua dignoscatur esse vocatus; quia tamen vbi spiritus Dei est, ibi libertas: & qui spiritu Dei aguntur, non sunt sub lege, quia lex non est posita iusto: Ea ratione videtur hoc illis fuisse cõcessum, ne quis ex temeritate vel leuitate, in iacturam vel iniuriam sui ordinis, sub prætextu maioris religionis, ad alium ordinem transuolaret (sicut frequenter à multis constat esse præsumptum) non quidem vt ei transeundi licentia denegetur, qui eam cum humilitate postulandam duxerit, & puritate: vt non fictè, sed verè ad frugem melioris vitæ valeat transmigrare.

Potest quis petita licẽtia à suo abbate, licet non obtenta ad arctiorem religionem trãsire; tenetur tamen abbas licentiam concedere omnibus pure & humiliter petentibus.

Talis ergo postquam à prælato suo transeundi licentiam postulauerit, ex lege priuata (quæ publicæ legi præiudicat,) absolutus, libere potest sanctioris vitæ propositum adimplere, non obstante indiscreti contradictione prælati: quia priuilegium meretur amittere, qui concessa sibi abutitur potestate. Cum etiam Ro. Pont. qui supremam obtinet in ecclesia potestatem, Archiepiscopis & episcopis, cedendi licentiam, ex iusta causa petentibus, sine difficultate concedat: Quocirca nouerint vniuersi, quibus huiusmodi priuilegium est concessum, se ad concedendam transeundi licentiam taliter postulantibus de iure teneri: quia sicut subditus à prælato, cum humilitate & puritate, transeundi debet licentiam postulare, ne bonum obedientiæ contemnere videatur, sic prælatus subdito sine difficultate & prauitate qualibet, transeundi licentiam indulgere, ne videatur propositum impedire diuinitus inspiratum.

Si vero probabiliter dubitetur, vtrum quis velit ad arctiorem, an laxiorem ordinem, ex charitate, an ex temeritate transire, superioris est iudicium requirendum, ne forte Angelus sathanæ in lucis Angelum se transformet: illa semper regula inuiolabiliter obseruata, vt nullus absque licentia Ro. Pont. præsumat occasione qualibet deserere præsulatum, quoniam communis vtilitas speciali præfertur. Et in hoc casu rectè præponitur doctrina silentio, solicitudo contẽplationi, & labor quieti. Vnde quando potest episcopus præesse pariter & prodesse, non debet concedi postu-

Episcopus regi vtilis non debet intrare religionem, nam pro bono communi doctrina est praeferenda silentio, solicitudo contéplationi &c.

A postulare licentiam, aut etiam obtinere. Cum ergo monachus vester, ad fratres Cisterc. ordinis transmigrauerit, non vt ordini vestro aliquatenus derogaret, sed vt apud eos vitam duceret arctiorem: Man. quatenus super eo quod de corde puro, & conscientia bona, & fide nõ ficta fecisse dignoscitur, eum nullatenus molestetis; quia charitas est fons proprius, cui non communicat alienus.

De Transeuntium & fugitiuorum reuocatione.

Cap. LXXXI.

Qui transit non petita licentia debet remanere praesertim si fecit ibi professionem.

Ex *summa fratris V.* Nunquid si transeat aliquis non petita licentia ad arctiorem religionem, eo solo potest reuocari à praelato? *Respondeo* quòd non, B maxime si professionem fecit vbi se transtulit: multa enim fieri prohibentur, quae tamen facta tenent. *Item* pone quod impetrauit aliquis regularis licentiam ab abbate suo transeundi ad arctiorem religionem, postea paenitet ille, nunquid abbas praedictus tenetur eũ recipere reuertentem? *Respondeo:* Si ille vel non potest inuenire arctiorẽ religionẽ vbi recipiatur, aut non potest sustinere asperitatem illius postquam probauit, tenetur eum recipere, si reuertitur ante factam ibidem professionem, aut nondum transacto tempore probationis: nec potest repelli praetextu prioris licentiae vel renunciationis, si renunciauit primo monasterio: cum facta sit ex causa, scilicet vt transiret ad arctiorem religionem, & causa secuta non sit; alias non tenetur recipere.

Qui non potest sustinere asperitatem regula arctioris, debet recipi vbi ante fuit, si non fecerat professionem in arctiori.

C Quid si petijt licentiam transeundi, & abbas dixit quod deliberaret; & antequam respondeat, ille paenitet, dicens quòd non vult transire: Abbas tamen postea licentiat eum, nunquid tenetur exire? *Respondeo* quod non, ex quo non concurrerunt eodem tempore, voluntas petentis, & licentiantis. Credo autem quòd vbi quis licentiam petit transeundi ad arctiorẽ religionem, sufficit licentia solius abbatis: vbi autem ad parem, notauit H. quod non sufficit licentia praelati, sine licentia conuentus, cum in alienatione praedij quod minus valet quam homo, requiratur consensus capituli. Ad laxiorem autem religionem non potest transire etiam de consensu abbatis & conuentus, quia contra ius est. *Cum autem* Abbas & conuentus licentiat aliquem simpliciter, & ille renunciat D simpliciter suo monasterio, ex odio forte vel rancore, vel alia de causa; non valet quod agitur, quia hoc non est nisi dare licentiam euagationis & dissolutionis.

Ad religionẽ aequalem nõ potest quis transire sine consẽsu Abbatis & cõuentus.

Non potest abbas monachum licentiare vt sit vagus in mundo.

Extra. 3. de regularibus, & tran. ad rel. Greg. 9. Statuimus vt praesidentes capitulis celebrandis, secundũ statutum ge. concil. Abbates siue priores; fugitiuos & eiectos de ordine suo requirant solicitè annuatim, qui si recipi possunt secundum ordinem generalem, abbates & priores eorum, ad receptionem eorum, cẽ. ec. compellantur, salua ordinis disciplina. Quod si hoc regularis ordo non patitur, auctoritate nostra prouideant, vt apud eadem monasteria sint in locis competentibus, si absque graui scandalo fieri poterit. E Alioquin in domibus alijs eiusdem ordinis, ad agendam inibi poenitentiam, talibus vitae necessaria ministrentur. Si vero fugitiuos dictos inobedientes inuenerint, eos excommunicent; & tamdiu faciat à praelatis excommunicatos publice denunciari, donec ad mandatum ipsorum humiliter reuertantur.

Recolligendi sunt eiecti & fugitiui & si fuerint inobedientes excommunicandi.

De Votis episcoporum & seruorum.

Cap. LXXXII.

Episcopus nõ potest facere votum peregrinationis vel religionis sine licẽ.

Ex *summa de ca.* Quod autem superius dictum est de monacho, intelligas & de clerico seculari, non in voto abstinentiae, sed religionis & peregrinationis. Sed hoc fallit in episcopo, qui nec votum peregrinationis vel religionis potest facere, nisi obtenta licentia Papae. Item nec seruus sine domini voluntate. Tamẽ si seruus intrauerit religionem, & est persona nota, vel etiam est incognita, quia nescitur vtrum sit liber vel seruus, non debet recipi ad monachatum per triẽnium, ita quòd si sit seruus, vel ratiocinijs obligatus, vel colonus, idest originarius, vel ascriptitius, & quaeratur à domino suo, reddatur ei, cum omnibus his quae attulerit, fide tamen accepta de impunitate. Si autem infra triennium non fuit requisitus, postea quaeri non potest. *Quando* incipiet computari illud triennium: dicit H. quòd à tempore ingressus, & curret continuè in fauorem religionis. Ia. Io. & alij plurimi dicunt, quod à tempore scientiae domini.

tia Papae, nec seruus sine licẽtia domini ante triẽnium.

Quid si recipiunt eum ad professionem ante hoc tempus? credo, saluo meliori iudicio, quod ille debet remanere in ordine, & monasterium satisfacere domino, quia fuit in culpa recipiendo eum, vel dic, quod si iste erat incognitus, & asserebat se liberum cũ interrogabatur de hoc, vel forte probabat hoc per falsos testes & corruptos; si dominus noluerit eum ex gratia dimittere, spoliabitur tanquam indignus vel vilis habitu quem furtiuè accepit, & restituetur domino.

Quid dicẽdum de seruo ad professionem recepto ante triennium.

Ex summa fratris V. Sed nunquid talis est vere monachus, cum inuito domino seruus non possit cõstituere hominem super caput suum? *Respondeo,* quidam dicunt non potest fieri monachus. Sed H. videtur contrarium: quia seruus vouere continentiam, & proprijs abrenunciare, & viuere secundum regulam monachorum quantum licet, saluo iure dominorum quod habẽt in corpore serui, & animam Deo obligare inuito domino potest; licet non possit alijs subijcere corpus, sed subiectio corporis non exigitur ad monachatũ, quia in propria domo potest quis & esse & effici monachus. *Quod* autem dicit magister, quod praedictus seruus debet in ordine remanere in fauorẽ religionis, satis probabiliter potest dici quando seruus huiusmodi bona fide intrauerat monasterium, credẽs se esse liberum; alias videtur domino restituendus, si velit dominus.

Probabile est seruum posse esse vere monachum sine licentia domini.

Quid si postea fuerit manumissus, nunquid tenebitur reuerti ad monasterium vbi professionem fecit? *Respondeo;* dicunt quidam quod non. Sed H. innuit quòd licet dicatur quod non fuerit monachus, quia tamen erat quantum in eo fuit, tenetur redire ad monasterium. *Sed quod* contra videtur, *extra. de conuer. coniu. Quidam intrantes.* placet, & difficile est respondere, dato quod seruus manens seruus, monachus fieri non possit. Sed dato quod possit, sicut videtur sentire H. facilis est responsio; quia aliud est de viro inuita vxore intrante monasterium, (qui monachus esse non potest) quia vouere continentiam sine consensu vxoris non potest; quae continentia annexa est regulae monachali: vnde reuocatus ab vxore de monasterio, ipsa mortua non tenetur reuerti ad monasterium, quia nunquam monachus fuit: sed seruus adepta libertate tenetur reuerti, quia monachus fuit.

Seruus ignoranter à praelato professus & ideo dimissus, tenetur redire manumissus.

De Votis impuberum.

Cap. LXXXIII.

Ex *summa de ca.* Item nec impuberes absque patris aut tutoris auctoritate vouere possunt religionẽ, vel peregrinationem. Itaque nota, quod ingrediens monasterium, aut est adultus, aut impubes. *In primo* casu si intrat spontè, & facit professionem expressam vel tacitam, non poterit exire. Et dicitur *spontè,* quia si inuitus intraret non tenetur, etiamsi propter aliquã culpam, si sibi imponeretur ad poenitentiam agendã. Et intelligas inuitum qui intrauit propter metum qui potest cadere in virum constantem, videlicet mortis, vel verberum, vel seruitutis, vel stupri serui vel filiorum. *Si vero* impubes intrat, aut ab alio ponitur in mona-

Adultus ex graui metu intrans religionem non tenetur manere.

Ad quid teneatur impubes intrãs religionẽ propria vel aliena authoritate.

monasterio, puta patre, vel tutore, aut propria auctoritate. In primo casu si ipse non consentit, potest egredi quando voluerit, vsque ad ætatem legitimam: Si autem consentit, licet consensus ille qui fit ante annos pubertatis non teneat, tamen exire non potest priusquam perueniat ad ætatem legitimam, ad instar carnalis matrimonij: Sed quàm cito peruenerit ad perfectam ætatem, potest egredi. Si verò impubes propria auctoritate intrauerit, potest extrahi à patre vel tutore infra annum vel diem, Hoc tamen addit Innocen. quòd sicut in matrimonio carnali malitia supplet ętatem, ita & in spirituali. Item si quis impubes, doli tamen capax, sponte intrauit, consulerem ei ad cautelam quod non exiret, vel si exiuerit quod rediret, nisi duxisset vxorem; non tamen dico teneri, nisi secundum distinctionem supradictam.

B

Pueri monasterio traditi, adueniente pubertate, possunt exire.

Can.20.q.1. Quod intra annos pueritiæ monasterio traditi, cum adulti fuerint liberum habeant arbitrium manendi vel discedendi, probatur auctoritate *ex synodi*, in qua sic statutum est. *Firma autem tunc erit professio virginitatis, ex quo adulta iam ætas esse cœperit, & quæ solet apta nuptijs deputari ac perfecta.* Sed hoc de illa professione quæ proprio arbitrio fit. Secus de illa quæ à parentibus Deo offertur. *vnde Grego. ad Augustinum Anglorum episcopum.* Addidistis adhuc, quod si pater vel mater, filium vel filiam intra septa monasterij in infantiæ annis, sub regulari tradiderint disciplina, vtrum liceat eis postquam ad pubertatis peruenerint annos egredi, & matrimonio copulari?

Hæc sunt intelligenda secũdum dicta in principio cap. & secũdum ea quæ habentur in fine sequentis.

C

Hoc omnino deuitamus, quia nefas est, vt oblatis à parentibus Deo filijs, voluptatis fræna relaxentur: *Item ex concil. Tol.* Monachum, aut paterna deuotio, aut propria confessio facit; quicquid horum fuerit, alligatum tenebit.

Adhuc de eodem.

Cap. LXXXIIII.

GRatianus. Ex his auctoritatibus colligitur, quod paterna proffessio pueros tenet obligatos. Sed obijcitur illud Leonis Papæ. *Puella, quæ non parentum coacta imperio, sed spontaneo iudicio virginitatis propositum atque habitum susceperit, si postea nuptias elegerint, præuaricantur.* Ex quo datur intelligi, quod si coactæ virginitatis habitum sumpserint, sine præuaricatione

D

ipsum deserere possunt. Sed puella hic nubilis intelligitur, cuius (vt in subsequentibus monstrabitur) post 12. annum liberum est arbitrium, nec in electione propositi cogitur sequi parentum imperium. Sic & illud intelligendum est, quod est statutum in synodo habita ab Eugenio Papa. *Sicut qui monasteria elegerint, à monasterijs egredi non permittuntur; ita qui inuiti iusta offensionis causa sunt intromissi, non nisi volentes teneantur: quia quod non petunt non obseruant. Idẽ q.2. Ex concil. Tribur.* Puella si ante 12. annos ætatis, sponte sua sacrum velamen sibi assumpserit, possunt statim parentes eius vel tutores id factum irritum facere si volunt; at si annum & diem dissimulando cõsenserint, vlterius nec ipsi nec ipsa mutare poterunt. Si vero in fortiori ætate adolescentula seruire Deo elegerit, non est potestas parentibus prohibendi.

Parentes non possunt filiã puberẽ à religione prohibere aut reuocare, bene tamẽ impuberẽ intra annũ & diẽ

E

Ex sum. fratris V. Et nota quod duplex est professio, scilicet expressa & tacita. *Expressa* est, quæ fit per verba secundum formam ordinis. *Tacita* autem fit per receptionem habitus regularis, quo vtuntur professi: quod si & cætera omnia facit, inde est ac si fecisset expressam professionem. *Item* nota, quod impubes si non est doli capax, secundum H. monachus fieri non potest, nec se Deo obligare *Gratianus.* Paruuli vero dum offeruntur, non nisi sub multorum testimonio suscipiendi sunt.

Quid professio expressa, Quid tacita.

Extra 3. de reg. & trans. ad rel. Ex concil. Maguntin. Nullus tondeatur nisi legitima ætate & spontanea voluntate. *Ex eodem.* Si quis ante legitimos annos tonsuratus, sine consensu parentum suorum, si parentes sui infra annum non reclamauerint, in clericatu permaneat.

Tonsuratus ante legitimam ætatẽ si parẽtes nõ reclamauerint intra annum debet permanere.

Ex registro Greg. Quia in insulis dura est congregatio monachorum, pueros in eorum monasterijs ante 18. annum suscipi prohibemus. *Celestinus 3.* Cum D. miles se cum suo filio, discretionis annos nullatenus attingente, ad quoddam monasterium cum bonis suis etiam contulisset, dictum filium suum fecit habitum suscipere monachalem. *Et infra* Dis. tuæ taliter respondemus, quod si dictus puer ad annos discretionis peruenerit, & habitum retinere noluerit monachalem, si ad hoc induci nequiuerit, non est vllatenus compellendus.

Iterum De eodem.

Cap. LXXXV.

EX *summa de ca.* Si tamen impubes & doli capax emisit votum aliud quam continentię, videtur quod sit obligatus, nisi pater statim cum audierit reuocet. *Ex summa fratris V.* Idem etiam credo de voto continentię citra ingressum religionis; quia non poterit reuocari nisi statim reuocetur. Quid si vouerit se seruaturum continentiam, vel ingressum religionis tunc demum cum venerit ad ætatem, vel cum mortuus fuerit pater, nunquid potest pater illud reuocare contradicendo statim? *Respondeo*, non potest secundum opinionem H. sed secundum communem quæ humanior est, potest statim, nec enim datur ei annus & dies sicut in transitu ad rel. & hoc quia per ingressum rel. eximitur à potestate patris vel tutoris, sed propter alia vota non eximitur, & ideo non potest reuocare, nisi statim reuocet, ex quo scit votum esse emissum. Et expone statim *in ipsa die*, vt Numeri. 30. vbi dicit: *Et in alterum diem distulerit sententiam.* Idem enim credo de filio & filia, licet lex loquatur de sola filia.

Pater non potest reuocare votum religionis impuberis nisi intra annum, nec alia vota nisi statim ac sciuerit scilicet eode die.

Quid si pater contradixerit, & reuocauerit huiusmodi votum, siue continentiæ, siue aliud, & post huiusmodi reuocationem consentit huiusmodi voto, nunquid filius cum venerit ad ætatem tenebitur obseruare votum? Communis est opinio quod non, quia semel fuit absolutus scilicet per reuocationem factam à patre, & obligatio semel extincta non reuiuiscit. Vnde non tenetur seruare votum huiusmodi, vel iuramentum, si forte iurauit aliquid quod tutor aut pater reuocauit, nisi iterum voueat aut iuret. *Idem* dicunt de vxore, quæ ad mandatum viri frangit votum, quod eo mortuo nõ tenetur illud implere. *Idẽ* dicunt de seruo qui intrauit monasterium, & reuocatur à domino, & postea efficitur liber, quod nõ tenetur redire ad monasteriũ. *Idem* de viro, qui inuita vel nesciente vxore intrauit monasterium, & propter hoc reuocatus fuit ab vxore, quod mortua vxore non tenetur reintrare monasterium, licet teneatur continere. *Sed in* omnibus casibus istis dicit H. contrarium: & dicit quod in nullo casuum prædictorum absoluitur impubes aut seruus aut vir ab huiusmodi votis, sed impeditur adimplere quod promisit. Vnde remoto obstaculo quod impediebat, debet fieri quod impediebatur, idest votum seruari. Et nota quod cum pater vel tutor reuocat votum filij, vel impuberis; aut maritus votum vxoris, non peccat, quia vtitur iure suo sibi à Deo & à canone concesso: nec filius nec filia nec vxor peccant non implendo votum, post huiusmodi reuocationem.

Probabile est quod filius non tenetur implere votũ mortuo patre, quod pater dum viueret reuocauit, quia eo ipso extinguitur obligatio.

De Votis coniugum.

Cap. LXXXVI.

Non peccat uxor non seruãdo votum quod de cõsensu mariti emisit, si maritus postea prohibeat; peccat tamen maritus.

EX *summa de ca.* Vxores, si emiserint votum abstinentiæ, vel peregrinationis, vel continentiæ, vel aliquod aliud, non debent auctoritate sua contrauenire. Sed viri ea possunt irritare; etiam si ante matrimonium contractum emiserant votum, quod contracto matrimonio nondum compleuerant, verũ est etiam hoc, si vxor de consensu viri emiserat tale votum, & postea vir prohibet; quia debet ei obedire vxor, & in nullo peccat vxor obediendo, licet peccet vir id quod consenserat prohibendo.

Qualia vota aut iuramẽta vxoris possit vir reuocare siue irritare & qualia non.

Ex *summa fratris. V.* Nunquid possunt irritare similiter iuramenta eorum, facta ante matrimonium contractum, vel post? Respondeo, Credo quòd non nisi sint talia quòd præstita fuerint super abstinentia, secundum quòd innuit gl. Aug. *Notauit* etiam H. 33. *q. 3. voluit*, quòd si ante matrimonium contractum obligauit se mulier alicui hominum, non posset post matrimonium contractum vir eius liberare eam ab illa obligatione. Similiter credo, quòd si post contractum matrimonium iuraret aliquid alicui quod ipsa posset facere, non contradicente marito, non posset ille tale iuramentum irritare; alias credo quòd posset.

Quid si voueat mulier vel iuret quod non ibit ad conuiuium, vel ad aliquid aliud extra domum propriam cum viro suo. *Respondeo*, credo quod huiusmodi iuramentum vel votum (si tamen votum est) potest vir reuocare. H. tamen notauit, quod maritus illa sola vota vxoris abstinentiæ reuocare potest, quę ipsa implere non potest sine scandalo viri, vt de ieiunijs, de surgendo ad matutinas, de iacendo de nocte in camisia. Alia quæ potest implere sine scandalo viri, reuocare non potest; nec vxor tenetur ei obedire in reuocatione, vt si vouerit quod daret aliquid de proprio, vbi consuetudo est quod mulieres habent parafernalia separata à rebus dotalibus; vel si vouit quod cantaret vnum psalterium, vel diceret *Pater noster* singulis noctibus, vel quod de cætero non exiget debitum, vel quod non consentiet adulterio.

De Eodem.

Cap. LXXXVII.

Maritus non potest religionem intrare nisi etiã vxor intret aut cum sit senex voueat corã episcopo continentiam perpetuam; alias poterit ab illa reuocari.

EX *summa de ca.* Quod autem dixi de voto continentiæ, scilicet quod viri vxorum vota possunt irritare, intelligas cum distinctione. Quia aut inter virum & vxorem est secuta carnalis copula, aut non. In primo casu, si vult vxor religionem intrare, potest, si maritus similiter intret, & econuerso. Vel si est vetus vxor, & non est suspecta de incontinentia, licentiet virum, & promittat in manu vel præsentia episcopi continentiam: Et sic poterit vir intrare, alias non. Idem videtur dicendum in casu conuerso, videlicet quod vxor possit intrare religionem, viro sene, & non suspecto de incontinentia: quia in huiusmodi non ad imparia iudicantur.

Ex summa fratris. V. vbi dicit *continentiam* supple perpetuã, Non enim sufficit, quod promittat continentiam ad tempus vitæ mariti sui tantum. Si autem post huiusmodi votum factum ad tempus, maritus receptus fuerit de facto (quia de iure non debet) mortuo marito poterit matrimonium contrahere, si remansit vsque ad mortem viri, quod ideo dico, quia sicut notauit H. viuente marito debet cõpelli intrare monasterium, vel saltem vouere perpetuam continẽtiam. Quod satis credo si ipsa ignara fuit iuris; aliàs nõ credo quod compellẽda sit, sed potius reuocare maritum debebit, si induci non possit illa ad intrandum monasterium quando est suspecta, vel ad vouendam perpetuam continentiam. Itẽ nota quod dicit *in manu vel præsentia episcopi*: alia enim maiora negotia non debent expediri per minorem quam episcopum, vel per aliquem de mandato eius. Si tamen per aliam personam fieret inferiorem, si alias ritè factum, non deberet propter hoc episcopus factum reuocare; & peccaret si de facto reuocaret.

Extra. 3. de conuersione coniugum. Alex. 3. Laicus, ignorante episcopo, de licentia vxoris monasterium ingressus, professionem fecit. Dicimus quod nisi vxor ad religionem transierit, aut perpetuè castitatem seruare promiserit, vir potest & debet de monasterio reuocari. *Inno. 3.* Non est alter coniugum recipiendus ad obseruantiam regularem, nisi reliquus perpetuã continentiam repromittat: sed & vitam debet mutare, nisi forte eius sit ætatis, vt sine suspicione incontinentiæ valeat in seculo remanere. *Ex summa de ca.* Si vero vxor non vult ingredi religionem, sed in seculo promittit continentiam, obligatur quantum in ea est: marito tamen petenti debitũ tenetur reddere, nisi ambo emiserint pari consensu tale votum; tunc enim etsi maritus peteret, ac votum frangeret, ipsa tamen debet instantissimè perseuerare in voto quod fecit.

Licet vxor voueat continentiam marito religionẽ intrãte tamẽ illo debitum petente, reddere tenetur.

Adhuc de eodem.

Cap. LXXXVIII.

Post matrimonium tamen non cõsummatum, potest alter coniugũ religionẽ intrare altero inuito, & in seculo remanente; an autẽ hoc possit matrimonio per violentiam consummato dubiũ est.

SI autem non interuenit carnalis copula, potest ingredi religionem inuito etiam viro, & contradicente. *Extra tertio de conuer. coniug. Alexander quartus.* Post consensum legitimum de præsenti, licitum est alteri, altero etiam repugnante, eligere monasterium, sicut sancti quidam de nuptijs vocati fuerunt, dummodo carnalis commixtio non interuenerit, & alteri remanenti, si commonitus continentiam seruare noluerit, licitum est ad secunda vota transire; quia cum non fuissent vna caro insimul effecti, satis potest vnus ad Deum transire, & alter in seculo remanere.

Ex summa fratris. V. Nunquid similiter poterit transire ad eremum, vel ad reclusorium? *Respondeo*: H. notauit quod potest marito inuito, dum tamen emittat votum continentiæ, quia in eremo vel reclusorio, vt dicit, est arctior religio quam in ecclesia regulari. Sed non credo quod possit, nisi obliget se ad obseruantiam regularem, & solenniter renunciet seculo, & omni proprietati, ita quod teneatur ad illa tria vsitata quæ sunt in qualibet religione, scilicet ad continentiam, & ad abrenunciationem propriorum, & ad obedientiam. *Quid* si datum est ei tẽpus ad intrandum, & maritus interim per violentiam cognoscit eam; nũquid eo nõ obstãte poterit illa ingredi religionẽ infra tẽpus sibi assignatum? aut impeditur intrare propter matrimonium iam per carnalem copulã consũmatum? *Respondeo* quod quæstio difficilis est, & diuersi diuersa super hoc senserunt.

Postquam vxor fuerit professa, vir qui remansit in seculo poterit aliã ducere.

Ex summa de ca. Sed quid si se dicit velle intrare cũ vir exigit ab ea debitum, & tamen procrastinando differt? *Dico* quod episcopus debet arbitrari tempus infra quod ipsa ingrediatur; quo elapso si non fuerit ingressa, cogatur per excommunicationem satisfacere viro, tamen si termino elapso illa ingrederetur, nihilominus teneret ingressus, dummodo ante carnalem copulam, postquam autem ipsa fuerit ingressa, & fecerit professionem tacitam vel expressam, solutum erit matrimonium, & vir qui remansit in seculo, etiam illa viuente poterit aliam ducere.

Ex sum. fratris V. Hoc siue de consensu intrauerit vxor religionem, siue eo contradicente. H. tamen cõtrariũ notauit super illud c. desponsata, scilicet quod eo ipso videtur maritus vouisse continentiam, quod consensit vxorem intrare monasterium, quod ego non credo. *Ex summa de ca.* Item quid si ipsa non vult ingredi religionem, sed quasi seruatura propositum castitatis in seculo, velit in domo propria permanere, suscepto aliquo religionis velo? *Ad hoc* dicas:

Nota.

quod

quod non sufficit, & nihilominus consummandū est A matrimonium iam contractum, nisi se voto astrinxerint ad obseruantiam regularem. In quo casu compelli potest, vt relicto seculo, religionis propositum exequatur.

Extra vbi supra. Inno. 3. Cum quædam mulier velum viduitatis coram duobus abbatibus assumpsisset benedictione solenni, quidam nobis proponebat se prius ipsam mediantibus nuncijs per verba de præsenti, arra etiam interposita, desponsasse, at illa se in illum consensisse confessa, dixit quod audierat illū lepra esse percussum, & ob hoc eius fuerat abominata complexum. *Et infra* licet videatur in veli susceptione religionis habitum assumpsisse, si tamē velit in domo propria permanere, quasi propositum castitatis in B seculo seruatura, nihilominus consummandū est matrimoniū iam cōtractū, nisi se voto astrinxerit ad obseruantiam regularem. In quo casu compelli potest, vt relicto seculo, religionis propositum exequatur. *Ex summa fratris V.* Compelli potest & debet.

Post votum matrimonij cōpelli potest coniux vel matrimoniū consummare, vel religionis votum exequi.

Item de eodem.

Cap. LXXXIX.

QVid si antequam compellatur vel exequatur huiusmodi propositum siue votum, voluntaria cognoscatur à marito, nunquid consummatur matrimonium? Credo quod sic, nisi ita astrinxerit se ad obseruantiam regularem, quod fecerit professionem tacitam vel expressam secundum formam alicuius religionis; nec enim votum castitatis, quocumque modo solennizatum, dirimit matrimonium ante contractū, nisi sit solennizatum per sacri ordinis susceptionem, vel professionem regularem.

Vxor ante copulam interponens votum religionis, si postea voluntariè à viro cognoscatur, consummat matrimonium.

Sed nunquid potest aliquis vel aliqua fieri monachus vel monacha in domo propria? *Respondeo*, potest quidem, sicut notauit H. dum tamen faciet votū de non habendo proprium, & de seruanda continentia, & supponat se regulæ monachali, & viuat secundum eam, nec exigetur quod se supponat alicui abbati vel priori, quia primus monachus sine omni abbate vel priore monachus fuit, licet non fuerit monachus secundum regulam & formam Beati Benedicti, qui voluit & instituit, quod fratres sui obedirent abbati.

Potest quis esse monachus in domo propria sine vllo abbate vel priore.

Sed cuius sūt res quas habet huiusmodi monachus qui est sine abbate vel priore in domo propria, vel in reclusorio, vel in eremo, cum habere propria non debeat? *Respondeo:* Dicit H. sua sunt quo ad vsum, quo ad proprietatem autem eorum sunt qui debēt ei succedere ab intestato; si tamen transferat se ad aliquam ecclesiam, fingentur nunquam fuisse illorum, & erunt illius ecclesiæ ad quam se transtulit. Si autem nec se transfert, nec habeat tales successores, succedet in illis rebus ecclesia, cum huiusmodi monachus persona sit ecclesiastica.

Cum autē aliquis vel aliqua emittit votum continentiæ in manu publicæ personæ, credo sine præiudicio quod tale votum impedit & dirimit matrimoniū postmodum contrahendum, licet sic vouens non recipiat habitum religionis, nec renunciet proprijs, vel promittat obedientiam alicui abbati vel priori. Qui- E dam tamen dicunt contrarium, dicentes quod votum continentiæ non dirimit matrimonium contrahendum, nisi sit solennizatum per sacri ordinis susceptionem, aut per professionem regularem.

Quale debeat esse votum continentia quod dirimit matrimonium.

Ex summa de casibus. Et nota, quod quicquid dictum est de vxore, quantum ad votum continentiæ, intelligendum est & de viro; quia in talibus secūdum omnes ad paria iudicantur vir & vxor. In voto autem abstinentiæ, dicunt quidam indistinctè, quia vir est maior, quod possit talia vota facere inuita vxore. H. vero intelligit idem, vbi per tale votum non fieret vxori præiudicium in debito sibi reddendo, quod satis videtur mihi probabile. In voto peregrinationis dic, quod neuter coniugum potest altero inuito facere. Fallit tamen in voto Hierosolimitano, quod in maximum fauorem terræ sanctæ, ac fidei Christianæ, potest vir sine vxoris licentia facere ac liberè adimplere, vxor tamen vt assentiat est attentius commonēda, vel si non vult remanere, sequatur virum suum.

Votum abstinentia quod non cedit in praiudicium vxoris potest vir illa inuita facere non autē peregrinationis, nisi sit terra sancta.

De Eodem.

Cap. XC.

EX *summa de casibus*. Item alter coniugum intrauit religionem sine licentia alterius, alius repetit an possit petere aut reddere debitum? *Respondeo* eum, quæritur vtrum teneatur redire ad coniugem & quod sic, nisi in duobus casibus. *Vnus* est, si illa fuit publicè fornicata, & ipse ingrediens vixit castè, *de alio infra vide*.

Quando alter cōiugum intrat religionem absque consensu alterius, alius potest illum reuocare, nisi in duobus casibus.

Ex summa fratris V. Bene dicit *sine licentia*, quod fieri non debet, quia tria sunt necessaria ad hoc, auctoritas episcopi, expressa licentia coniugis sui, & votum perpetuæ continentiæ, cum transitu ad religionem, si sit suspecta persona, alias poterit remanere in seculo. Item bene dicit *si vixit castè*, alias non posset eam reuocare, scilicet si fornicatus ipse fuisset ante ingressum religionis, vel post.

Extra. tertio vbi supra. Innocentius tertius. Constitu- C tus in præsentia nostra H. sua nobis confessione monstrauit, quod in acolytatus ordine constitutus, quandam puellam, R. nomine, in facie ecclesiæ duxit; quā cum carnaliter cognouisset, orta discordia inter eum & amicos puellæ, ipsa fuit alij nomine V. copulata, & tu eum, vsque ad gradum sacerdotij ordinasti. Cum autem eum sua conscientia remorderet, habitum ordin. Cisterciensis assumpsit, *& infra.* Mandamus quatenus mulierem vt à dicto V. recedat, cui per adulterium adiuncta est; nec prædictum monachum impediat, quo minus regulariter votum valeat adimplere, per censur. ecclesiast. cogere non omittas.

Si manens in seculo sit fornicatus, & alter nō, nec ante nec post ingressum religionis.

Ex summa fratris V. Quid si vterque fornicatus D est, nunquid potest alter altero inuito intrare monasterium? *Respondeo*, Non potest, sicut notauit H. *vigesimaseptima, quæstione secunda. agathosa.* Et potest reuocari qui sic intrauit, quod credo verum, siue occulta, siue publica fuerit vtriusque fornicatio, vel si etiam ingrediens occultè fornicatus fuerit, & alius publicè.

Quādo ambo fornicati sunt licet occulte, potest qui religionē intrat reuocari: secus quando ambo intrāt religionem sine mutua licentia.

Quid si vterque non petita licentia ab altero intret monasterium, nunquid poterint se mutuo repetere? *Respondeo*, Non poterunt, quia neuter potest dicere se ab altero spoliatum, & vterque intrando renunciauit iuri quod habebat in reliquo, & iuri exigendi debitum; vnde votum vtriusque tenuit quoad exigēdum & quoad reddendum debitum. *Quid* si vterque credens alterū esse mortuū intret monasterium, nunquid comparante veritate potest alter exire, & alterū petere? *Respondeo.* Notauit H. quod sic, quia neuter intrādo voluit fieri monachus, nisi alter mortuus esset, vnde neuter fuit monachus, cum vterque viueret. Sicut illa quæ nupsit alij cum virum suum mortuum esse crederet comparente veritate licitè recedit à secundo, & redit ad primum.

Qui intrat religionē credens coniugem esse mortuū potest euocari.

Ex sum. de ca. Alius est si fuerat lata inter eos sententia diuortij ad separationem thori. *Ex sum. fratris V.* In hoc casu potest ille qui relictus est intrare monasterium inuito relinquente, sicut notauit H. super prædictum c. quia per sententiam ecclesiæ amisit vterque potestatem in corpore alterius, & vterque ex toto renunciauit iuri suo, quod credo verum esse, si relinquens non vult reliquum sibi reconciliari.

Si sit lata inter eos sententia diuortij quoad thorum.

Ex sum. de ca. Ad aliud dico, quod est obligatus quo ad se tantum, & ideo non poterit exigere

Reuocatus è religione ab vxore post professionem, tenetur reddere debitū, sed non potest exigere; mortua vero vxore tenetur ad monasterium redire, nec potest aliam ducere vxorē, quāuis votum nō erat solēne vt hic dicitur.

debitum. quia hoc potuit vouere, quia erat in sua potestate; Sed alienum, idest non reddere debitum cōiugi petenti, non potuit vouere, & ideo tenebitur reddere. A

Extra.3. de conuer. coniu. Alex.3. Quidam intrauit monasterium inuita vxore, qua ipsum repetente coactus est ad ipsam redire, ea mortua quæris &c. *Respōdemus*, quod votum non tenuit. Vnde ratione voti ad monasterium non tenetur redire. Vlterius vero vxorem accipere non poterit, promisit enim se non exigere debitum, quod in eius erat potestate, & ideo quo ad hoc votum tenuit, non reddere autem non erat in eius potestate, sed mulieris.

Iterum de eodem.

B

Cap. XCI.

EX summa de ca. Pone quod moritur vxor, quæ extraxerat eum de monasterio, nunquid tenetur redire ad monasterium? vel nunquid poterit ducere aliam vxorem? vel nunquid saltem tenebit matrimonium, si duxerit? Item nunquid ab illa secunda poterit exigere debitum? *Ad primum* dico, quod cessante impedimento monendus est diligenter redire ad monasterium, & peccat si non facit, inuitus tamen non est cogendus ab ecclesia, quia professio quam fecit nō solennizauit votum, cum non obligaretur simpliciter ad continentiam, propter impedimentum vxoris.

Euocatus è monasterio ab vxore, potest ab Episcopo post mortē vxoris cōpelli redire, sed non à cōuentu vbi erat, eo quod votum eius non erat solenne.

C *Ex sum. fratris V.* Si peccat, quare ergo non compellitur redire, cum quilibet possit compelli ad pœnitentiam, & desistere à peccato? *Respondeo* secundum H. compelli potest, & peccat mortaliter si non redit. Quod ergo sequitur, quod non est cogendus inuitus, intelligendum est ad petitionem eorum ad quos intrauit, quibus se subijcere non potuit. Episcopus tamen de suo officio potest eum compellere reuerti ad monasterium. Vel dic quod peccat venialiter, quia recedit à proposito meliori; quod tamen non videtur verum, cum quantum in ipso fuerit obligauerit se ad perpetuè viuendum in religione, quando fecit professionem. Cum ergo mortua vxore sublatum sit impedimentum quod impediebat voti executionem, fieri debet quod impediebatur, & huic rationi innititur, H. *extra vbi supra.*

D *Vrbanus 3.* Licet D. vxore sua remanente in seculo, de iure ad religionem transire nequiuerit, ea tamen sublata de medio, votum sine salutis suæ periculo non potuit violare. *Celestinus 3.* Vtrum mulier quæ credēs maritum mortuum, habitum religionis assumpsit, & conuerso, de monasterio educta fuit, post obitum viri sit ad obseruantiam regularem compellenda? Respondemus, quod votum eius vsquequaque non tenuit; eatenus tamen fuerat obligatorium, quatenus se poterat obligare: promisit enim intrando monasterium, se non exacturam carnis debitum, quod erat in potestate ipsius. Redire vero ad seculum non erat in potestate ipsius, sed in potestate mariti; & ideo quantum ad eum tenuit votum, quod post viri obitum tenere non desijt, cum ad eum statum à quo poterat efficax habere principium peruenisse noscatur. Consultius quoque dicimus, vt ad monasterium, redeat, vbi professionem fecit: Si vero ad hoc non poterit induci, ipsam inuitam credimus non cogendam.

Hoc intelligitur vt iam dictum est.

Qui professus est religionē inuita vxore, non potest illa mortua aliam ducere sine peccato more factum tamen tenet & secundū aliquos poterit a 2. vxore debitum petere.

E *Ex summa de ca.* Ad secundum dico quod non potest cōtrahere, impediēte voto saltē simplici: Si tamen cōtraxerit per verba de præsēti, peccat, & debet agere pœnitentiā de simplicis voti fractione, & tenebit matrimoniū; & ita respōsum est ad tertium. *Ad quartum* & vltimū dixit H. quod sicut non poterat exigere debitū à prima, nec à secūda. Io. vero & plerique alij doctores dixerunt, quod licite poterit exigere: quia licet peccauerat cōtrahēdo, tamē tantū bonū est matrimoniū, quod tollit totaliter obligationē illam. Opinio tamen H. videtur tutior, & congruentior ad salutem.

Adhuc de eodem.

Cap. XCII.

QVid si vxor sine cuius licentia vir intrauerat religionem, vult intrare religionem, & maritus contradicit? Ad hoc distinguo cum Inno. quia aut est iam eiectus de monasterio, & reconciliatur vxori, aut non: In primo casu non potest intrare vxor religionē. In secundo potest illo inuito intrare. *Causa 33. quæstione quinta.* Qui vxorem suam velari permiserit, aliam non accipiat, sed similiter conuertatur.

Ex hoc casu & similibus dixit H. quod alter cōiugum si viderat comparem suum, vel scierit intrare religionem & tacuit, eo ipso præsumitur vouere continentiam, & huiusmodi taciturnitas reputatur pro cōsensu, secundum plurimos. Sed magister videtur innuere supra, quod necessaria est licentia expressa, & non sufficit taciturnitas; quod credo verum esse. Sed & si interuenerit cōsensus, vel licentia extorta per violentiam, vel per dolum, non præiudicat. Si autem nō fuerit dolus ibi, vel violentia, præiudicat, nisi licentiās vel consentiens ius ignorauerit, scilicet quod teneretur ad perpetuam continentiam. si autem sciuit ius, & non erat persona suspecta de incontinentia, non poterit reuocare licentiatū, sed tenebitur continere. quia præsumitur continentiam vouisse. Si autē erat persona suspecta de incontinentia, & hoc sciebat, non poterit similiter reuocare, sed tenebitur intrare religionē, si eam commodè poterit inuenire. Si autem non potest, aut non credebat se esse suspectam de incontinentia, cum tamen esset, poterit reuocare licētiatam, quia non recipitur apud Deum illius viri conuersio, cuius sequitur coniugalis fœderis prostitutio.

Qui licētiat coniugem vt intret religionem sciēs se teneri exinde ad perpetuam cōtinentiam, nō potest eā reuocare nisi in casu incontinentiæ &c.

Quid si licentians emiserit votum continentiæ remanens in seculo, & non esset suspectus, & mortuo coniuge suo, de facto contrahat matrimonium, nunquid tenebit? Respondeo, tenebit, nisi emiserit votū continentiæ solenne; quod poterit solennizari, quamuis non renunciet proprijs, nec promittat obedientiā alicui abbati, vel priori; Nec etiam recipiat habitum alicuius religionis, nec sacrum ordinem, dum tamen emittat illud in manu episcopi, vel abbatis de mandato episcopi generali vel speciali, ipso episcopo vel eius mādatario approbāte illud votū, tunc enim spirituale matrimonium cōtrahitur inter vouētem & Deum, & perficitur per approbationem ipsius episcopi, qui est vicarius vel procurator Dei. Immo etiam consummatur quantum in hac vita potest cōsummari, vnde post huiusmodi votum siue matrimonium spirituale, locū non potest habere carnale matrimonium, sicut post matrimonium carnale consummatum, non potest transiri ad aliud carnale, alterūtro contrahentium viuente; nec etiam ad spirituale, nisi de consensu vtriusque.

Votū solenne dirimēs matrimoniū potest fieri sine professione regulari per ordinū susceptionem.

De Eodem.

Cap. XCIII.

EXtra. *vbi supra. Grego. 9.* Mulier quæ in fide remansit, potest nolente viro qui ab infidelitate reuertitur, postquam ab eo fuerat iudicio ecclesiæ separata, ad religionem liberè conuolare. *Idem.* Mulieres vero quæ relicto maritali thoro, lapsu carnis ceciderunt: Si mariti earum, commoniti à te diligenter, eas conuersas noluerint recipere propter Deum, in claustris cum religiosis mulieribus studeatis collocare, vt perpetuam pœnitentiam ibi agant.

Ex summa fratris V. nota quod dicitur de marito *si noluerit recipere*, supple voluntariè, & sibi reconciliare, ad quod ipse compelli non potest, quantumcūque illa pœnituerit, nisi & ipse adulteratus fuerit. Et est argu. quod potest eam reconciliare sibi inuitam si velit, & quod antequam recuset sibi reconciliare illam, monachari non potest, siue lata sit sententia diuortij, siue non: cum hoc decret. *Gaudemus*, indistinctè

Nō potest adulteram post diuortiū monachari, nisi vir recuset illā reconciliari.

distinctè loquatur, H. tamen dixit, quod lata sententia diuortij, relictus monachari potest, inuito & contradicente relinquente.

De Mendacio & eius speciebus.

CAP. XCIV.

Quid mendacium, & quomodo se habeat ad falsũ dicere.

EX *summa de casibus. Mendacium est* (vt ait Augustinus) *falsa significatio vocis, cum intentione fallendi.* Nam is qui mentitur contra id quod animo sẽtit, loquitur voluntate fallendi, & ita prima pars diffinitionis comprehendit falsum dicere, secunda mentiri. Patet ex his quod hæc duo, mentiri & falsum dicere, se habeant excedenter & excesse; quia non omnis qui mentitur dicit falsum, nec omnis qui dicit fal-B sum mentitur: at qui mentitur fallit semper voluntate, & ideo semper peccat, quia ream linguam non facit nisi rea mens. Qui vero dicit falsum non semper peccat: aliquando enim dicit quis falsum, & credit se dicere verum; & tunc, si adhibuit diligentiam debitã, non peccat; sin autem, peccat saltem venialiter.

Octo genera mendaciorũ.

Augustinus ponit octo genera mendaciorum. *Primum* quod fit in doctrina religionis. *Secundum* vt aliquem lædat iniustè, quod tale est vt nulli prosit, & obsit alicui. *Tertium* quod prodest alicui, ita vt obsit alteri, quamuis non ad munditiam corporalem; vt mendacium testis in causa pecuniaria. *Quartum* quod fit sola mentiendi fallendique libidine, quasi sine causa & vtilitate. *Quintum* quod fit placendi cupiditate. *Sextum* quod nulli obest, & prodest alicui, ad euitandum periculum pecuniæ. *Septimum* quod nulli obest, & prodest alicui, ad euitandum periculum personæ. *Octauum* est, quod & nulli obest, & ad hoc prodest, vt ab immunditia corporali aliquem tueatur; vt si volenti corrumpere virginem, mentiatur quis eam esse coniugatam. In his autem tanto minus quisque peccat, quantò magis à primo recedit.

Explicatur præcedens diuisio.

Ex summa fratris V. Sed contra videtur, quod minus peccatum est septimum mendacium, quam octauum. *Respondeo.* Non attenditur recessus iste quantum ad ordinem hic positum, sed quantum ad qualitatem & detestationem primi mendacij, quod est in religionem fidei. Nec dicitur, quod quanto quodlibet istorum mendaciorum recedit à primo, tãto magis est peccatum, sed quanto mentiens plus recedit. *Vel dic* quod tria vltima non differunt nisi secundum qualitatem facti, & reputantur pro vnico mendacio. Porro in secundo genere intellige, quod nulli prosit ad suæ iustitiæ conseruationem; quod dico, quia falsus testis in causa criminali, siue contra reum, siue pro reo dicat testimonium, prodest reo ad euadẽdum pœnam debitam, vel accusatori ad euadendum pœnam calumniæ.

Aliter diuiditur mendacium in perniciosum, officiosum, & iocosum.

Ex summa de ca. Fit autem materialiter ex verbis eiusdem Aug. alia distinctio breuior, & tamen plenior. Quia mendaciorum, aliud est perniciosum siue malignitatis, aliud officiosum siue pietatis, aliud iocositatis. Primum membrum huius vltimæ distinctionis comprehendit quinque genera primæ præcedentis, secundum tria vltima.

De mendacijs mortalibus & venialibus.

CAP. XCV.

Mendacium perniciosum est mortale, cætera venialia, tam in homine perfecto quam imperfecto.

OMne mendacium perniciosum est mortale. Mẽdacium vero officiosum, idest quod nulli obest, & prodest alicui, veniale est secundum omnes in homine imperfecto, & idem de iocoso. Sed in hoc est opinio, quia quidam dicunt officiosum maius peccatũ quam iocosum, quia fallit proximum, licet nõ noceat, quod non facit iocosum. Alij vero dicunt contrarium, scilicet quod officiosum sit minus peccatum quam iocosum, quia prodest proximo, quod non facit io-A cosum. In homine autem perfecto idest claustrali, qui ex toto renunciauit mundo pro Christo; dicunt quidam idem, scilicet quod vtrumque tam officiosum quam iocosum sit in eo veniale, sed tamẽ grauius quã in imperfecto. Alij dicunt quod mendacium officiosum semper est mortale in homine perfecto; iocosum vero veniale, quia non fit ex animo; sed istud fit, & per istud intendit decipere, per illud non. Prima opinio humanior est, & mihi plus placet. Quod tamen dictum est de iocoso mendacio intelligendum videtur quia non fallit, nouit enim ille cui dicitur, iocandi causa fuisse dictum. Sic videtur dicere. Aug. Hoc etiã intelligas nisi dicatur ex quadam complacentia siue delectatione quam inde habeat; nam tunc dici potest mortale. Idem si scienter ducit in consuetudinem.

Quo sensu complacentia in officiosis & iocosis mendacijs sit mortalis.

Ex sum. fratris V. Quod ait *dum placet*, Intelligo quando illa placentia vel delectatio præponitur dilectioni Dei & mandatorum eius. Nec enim delectari in creatura sub Deo, mortale est, etiam homini perfecto. *Item* secundum quosdam, consuetudo nunquam facit peccatum in aliquo actu, nisi comitetur libido delectandi mortalis. *Causa.22.q.2. Aug. in Enchi.* Nemo mentiens iudicandus est, qui dicit falsum quod putat verum esse; quia quantum in ipso est non fallit ipse, sed fallitur. Non itaque mendacij, sed aliquando temeritatis arguendus est, qui falsa incautus credit, ac pro veris habet; potiusque è cõtrario quantum in ipso est ille mentitur, qui dicit verum, quod putat esse falsum.

Mendacium iocosum non fallit & ideo est omnium leuissimum.

C *Item Aug. in 4. psal.* Duo vero sunt genera mendaciorum in quibus non est magna culpa, sed tamen nõ sunt sine culpa; cum aut iocamur, aut proximo consulendo mentimur. Illud autem primum in iocando ideo non est perniciosum, quia non fallit; nouit enim ille cui dicitur, iocandi causa fuisse dictum. Secũdum autem ideo mitius est, quia retinet nonnullam beneuolentiã. Illud autẽ quod non habet duplex cor, nec mendacium quidem dicendum: verbi gratia, tãquam si cui gladius commendetur, & promittat se redditurum, cum ille qui commendauit poposcerit: Si forte gladium suum repetat furens, manifestum est non esse reddendum, ne vel se, vel alios occidat, donec ei sanitas restituatur. Hic ideo non habet duplex cor, quia ille cui commendatus est gladius, cum promittebat se D redditurum reposcenti, non cogitabat furentem posse repetere.

Mendacium iocosũ dicitur ab Aug. non esse mẽdacium.

Item Augus. in lib. quæstionum Gen. ca. 45. Quod ait fratribus Ioseph: *Nesciebatis quia non est in augurio homo, qualis ego*: quia non serio, sed ioco dictum (vt exitus docuit) non est habendum mendacium: mendacia enim à mendacibus serio aguntur, non ioco. *Gratianus.* Sed in veteri testamẽto multa permittebantur, quorũ exẽplis hodie vti non licet. *Ex sum. de ca.* Item ad id quod supra dictum est, mendacium adulationis est mortale, contradicit Aug. numerans illud inter venialia. *Sed dic* quod tribus modis adulatur quis, attribuendo alicui bonum quod non habet; approbando malum quod habet; & superextollendo bonum quod habet. In primo casu & secundo, credo esse mortale, sed in secundo grauius; in tertio veniale, quidam tamen dicunt in primo casu esse veniale.

Quo sensu mendacium adulationis est mortale.

E *Vtrum mentiendum sit, pro saluanda vita alicuius.*

CAP. XCVI.

Quæstio.

SOlet dubitari quid agendum sit ei à quo quæritur aliquis occidendus, quem ipse scit in domo sua latitare. Si manifestat eum timet crimen proditionis & homicidij, timet etiam peccatum illorum qui occidẽt eum, ne sic grauius moriantur in anima; quod etiam timet in latitante, si forte est in mortali, & moriatur impœnitens. Si vero non manifestat, formidat ipsum mendacium, super quo videtur nullum posse adhiberi remedium.

Solutio.

A SOLVTIO. Plane videtur sentire August. quod nullo modo debeat quis mentiri, & maxime perfectus, pro vita alterius redimenda: ait enim; *Ad sempiternã salutem nullus est ducendus, opitulante mendacio.*

IDEM. Nec quis arbitretur perfectum & spiritualẽ hominem, pro ista temporali vita, morte cuius, sua vel alterius non occiditur anima, debere mentiri: taceat potius, vt sic neque prodat neque mentiatur, neque occidat animam suam pro corpore alterius. *Item Augustinus.* Periculosissime admittitur hæc compensatio, vt nos faciamus malum aliquod, ne alius grauius malum committat.

Resolutio authoris.

Ego credo (saluo meliori iudicio) quod talis debet esse processus: Primo debet tacere, vt ait Augustinus: Sed si videtur ei quod taciturnitas sit periculosa, quia B ex ea credit interrogans eum concedere illum esse in domo, transferat se si potest ad aliam materiam, quasi interrogando eum de aliquo facto, vel respõdeat verbum aliquod æquiuocum, vt puta non est hic, idest non comedit hic, vel aliud simile. Nam Iacob dixit patri suo Isaac, se esse Esau primogenitum, non natiuitate, quia tunc mentiretur, sed iure primogenituræ quam emerat. Item Abraham rogauit vxorem suam Saram, vt diceret se non vxorem sed sororem, quia filia fratris erat. Item Tobias: Ego sum inquit Azarias, &c. Vel dic simpliciter quod debet negare, & asserere eum non esse ibi; si tamen conscientia sua dictat sibi quod ita debeat dicere; tunc enim nullo modo peccabit, quia non mentietur, idest non ibit contra mẽtem. *Ex summa fratris V.* Duplex est conscientia, sci- C licet conscientia veri, contra quam dicit; & conscientia dicendi, contra quam non facit sic dicendo, ex quo dictat ei quod debeat sic dicere.

Pro vita proximi saluãdali et æquiuoce loqui, quin etiam materialiter falsum, si conscientia dictet sic esse dicendũ, quia hoc non est mentiri.

De Crimine periurij.

CAP. XCVII.

Qui dperiuriũ, & quot modis committatur.

EX *summa de casibus.* In mendacio fundatur periurium; propriè namque *periurium est mendaciũ iuramento firmatum.* Committit autem quis periuriũ tribus modis secundum Augustinum. Vel cum iurando loquitur falsum sine intentione fallendi; vel cum iurando loquitur falsum cum intentione fallendi vel D demum cum iurando loquitur verum putans esse falsum & cum intentione fallendi. Qualiter autem hoc fiat ostendit Augustinus ponens hos tres modos periurij. *Primus* modus cum quis fallitur, puta quia credit verum esse quod falsum est, & temerè ac indiscretè iurat. *Secundus* cum scit vel putat falsum esse, & tamen pro vero iurat. *Tertius* cum putat aliquid falsum esse, & tamen verum est, & ipse iurat tãquam verum. *Primum* periurium est peccatum, sed veniale, si adhibuit diligentiam quam debuit: Si vero ignorantia iuris vel facti crassa fuerit & supina, mortale. *Duo* vltima sunt mortalia, sed primum grauius; & hoc circa assertorium.

Iurans indiscrete falsum quod credit verum, peccat saltẽ venialiter iuxta qualitatẽ ignorantiæ leuis vel crassæ. Sicut sunt tres modi in iuramento assertorio periurij, ita etiã in promissorio.

Circa promissorium similiter sunt tres modi periurij; *Primus* cum iurat se facturũ vel dicturum aliquid illicitum vel inhonestum. *Secundus* cum iurat se factu- E rum vel dicturum aliquid licitum, & hoc cum solennitate, sed absque necessitate, & indiscretè. *Tertius* in iuramentis quotidianis, quæ fiunt sine solennitate, in cursu verborum, ex quadam leuitate & consuetudine mala, de re tamen licita; vel etiam cum fiunt huiusmodi iuramenta iocosa. In his tribus statim cum iurat peierat. *Primum* iuramentum est mortale, & nullo modo obseruandum. *Secundum* similiter mortale, sed minus, & omnino seruandum: ex quo seruari potest sine interitu salutis æternæ. *Tertium* veniale.

Quid iuramentum & eius institutiõ.

Iuramentum est affirmatio vel negatio de aliquo, sacræ rei attestatione firmata. Causa institutionis est duplex Vna propter infirmitatem hominum de facili dubitantium. Alia propter vitandam idolatriam. *Ex his* patet, quod iuramentum licitum est, & bonum, & etiam meritorium, cum per ipsum proximo subueniatur, ad quod tenemur ex præcepto: nec ideo dissuadetur quia ipsum sit malum, sed quia ex frequenti & incauta iuratione sæpe solet contingere periurium: sicut vinum non est malum, & tamen prohibet Apostolus vinum bibere ad superfluitatem, quia inde solent procedere ebrietates, & luxuriæ.

Iuramentum secundum se est licitũ & meritorium.

Ex summa iuris. Dicitur autem iuramentum illicitum, quandoque ratione personæ quæ iurat, vt si paruulus iuret: Quandoque ratione eius cui iuratur, vt si clericus laico iuret: Quãdoque ratione eius quod iuratur, vt si iuretur id quod est mortale peccatum: Quandoque ratione eius per quod iuratur, vt si per idola, vel per creaturas: Quandoque ratione eius ad quod siue propter quod iuratur, vt si quis iuret ob hoc vt eligatur: Quandoque ratione eius cui iuratur, sicut iuramentum Herodis propter saltationem: Quandoque ratione modi iurãdi, vt si iuretur indiscretè: Quãdoque vero ratione temporis, vt si iuretur in diebus dominicis. Vnde versus.

Varijs modis iuramentum fit illicitum.

Si iusiurandum licitum vis discere, cerne
Quis, cui, quid, per quid, ad quid, cur, quomodo quãdo.

Clericus tamẽ iurare debet in quibusdam casibus, scilicet pro pace, pro tollenda infamia, pro fide, pro reuerentia, pro damno vitando, pro defectu veri. Vnde versus.

Pax & fama, fides, reuerentia, captio damni:
Defectus veri, sibi quærunt magna caueri.

De Speciebus periurij.

CAP. XCVIII.

PEriurium tripliciter dicitur, scilicet iuratio falsa scienter facta, iuramentum indiscretum, & transgressio liciti iuramenti. *Ex summa de casibus.* Pœna periurij est, quod debet pœnitentiam agere septẽ annis, sicut pro alijs peccatis mortalibus. Periurus in iuramento assertorio, non est infamis.

Ex summa fratris V. Quid de vxore suspecta de adulterio quod ipsa reuera commisit, nunquid postquã confessa fuit de peccato, & pœnituerit, potest iurare quod non sit in culpa de illo adulterio, propter scandalum mariti & aliorum amicorum, qui alias placari non possunt nisi hoc iuret, & ad hoc compellunt eã? *Respondeo,* Potius debet omnia mala tolerare quam huiusmodi temerarium subire iuramentum, cum certa esse non possit quod huiusmodi culpa sit ei dimissa adhuc, *vt extra. de purga. cano.* accepimus. Nisi sic cõpulsa iuraret sub verbis duplicibus, qui vno sensu cõtinerent veritatem, & si in illo sensu intelligeret non peccaret, per hanc cautelam illius malitiam excludendo.

Mulier adultera à marito suspecta potest iurare verbis ambiguis quod sit casta propter bonũ pacis.

Quid si aliquis ex impetu iuret aliquid, super quo si plenè deliberasset non iuraret, nunquid seruare tenetur? Credo quod sic, si licitum est quod iurauit, sufficit enim ad hoc quod sit obligatus, quod intendit Deum, inducere testem illius rei. Sed videtur magister innuere, quod qui iurat se facturũ aliquid, si non intendat se obligare, vel facere quod iurat, non est obligatus ex illo iuramento, licet mortaliter peccauerit in iurando. Ego credo sine præiudicio, quod ex quo quis inducit Deum testem alicuius rei licitæ faciendæ, quicquid intendat, quicquid proponat, tenetur.

Qui iurat ex impetu se facturum rem licitam, tenetur, esto nõ habuit deliberatam intentionem se obligandi; sufficit enim intentio iurandi.

De Criminis aggrauatione ratione solennitatis adhibita.

CAP. XCIX.

EX *summa de casibus.* Circa solennitates nota, quod qui iurat per Deum, multum obligatur: qui vero per Deum & Euangelia, magis obligatur; qui istis adiungit sanctorum reliquias, magis adhuc obligatur; & ita crescentibus solennitatibus, crescit obliga-

Iuramẽtum solẽniter factum magis obligat quo ad ecclesiam.

obligatio. *Sed quid* si vnus iurat per Deum, alius per A Euangelium? *Solet* dici cõmuniter à doctoribus, quod si vtrumque iuramẽtum solenniter factum est, æqualiter obligat. Si autem alterum solenniter, alterũ non; magis est obligatus quo ad Ecclesiam solenniter iurans; sed quantum ad Deum æqualiter. Aliter vero, quanto sanctius per quod iuratur, tanto magis est (vt ait Aug.) pœnale periurium.

Gratianus. Causa.22.q.1. quæritur quis magis teneatur reus, an ille qui per Deum, an ille qui supra sacra Euangelia iurat? Huic quæstioni *Ioannes Chrysostomus respondet dicens;* Si aliqua causa fuerit, modicum videtur facere qui iurat per Deum, qui autem per Euangelium, maius aliquid fecisse videtur; quibus dicendum est: Stulti, scripturæ sanctæ propter Deum factæ sunt, non Deus propter scripturas. *Item Hiero.* Admonendi sunt omnes vt diligenter caueant periurium, nõ solum in altari, seu sanctorum reliquijs sed etiam in communi loquela. *Item Pius Papa.* Si quis per capillum Dei vel caput iurauerit, vel alio modo cõtra Deũ blasphemia vsus fuerit, si in ecclesiastico ordine est, deponatur; si laicus, anathematizetur.

Maius est iurare per Deũ quam per Euangelia.

B

De Iuramento per creaturas non concessas.

Cap. C.

Satius est iurare per Deũ quam per creaturas ob periculum idolatriæ, vel ꝙ ex suspensionis iuramẽti.

Hiero. *super Matth. lib.1.* Considera, quod Saluator non per Deum iurare prohibuerit, sed per cœlum & terram, & per Hierosolymam, & per caput tuum; & hoc quasi paruulis fuerat lege concessum, vt quando victimas immolabant Deo, ne eas immolarent idolis; Sic iurare permitterentur in Deum; non non quod rectè hoc facerent, sed quod melius esse id Deo exhibere, quam dæmonijs. C

Item ex concil. Carthag. Clericum per creaturas iurantem acerrimè obiurgandum, si perstiterit in vitio excommunicandum. Inter epulas vero cantantem, supradictæ sententiæ seueritate coercendum decernimus. Et si quis per creaturas iurauerit, acerrimè castigetur, & iuxta hoc quod synodus diiudicauerit, pœniteat. Si quis autem talem hominem non manifestauerit, non est dubium quin diuina condemnatione coerceatur. Et si episcopus ista emendare neglexerit, acerrime corripiatur. D

Non videtur blasphemia iurare per membra illa Christi quæ inter homines non reputantur inhonesta.

Ex summa fratris V. Excepta consuetudine, non credo quod si quis aliquando iurat per caput aut oculos domini, aut alia membra eius quę in cæteris hominibus non censentur turpia vel inhonesta, vel per quæ consueuerunt homines iurare; nõ credo inquam quod peccet mortaliter. Ribaldos autem, & illos qui passim & assidue iurant per membra domini, non audeo à peccato mortali excusare.

Augusti. ad Publicolam. Sed si obijciatur quod Ioseph sanctus, vir per creaturas iurauit, dum dixit fratribus suis: *Per salutem Pharaonis non exibitis hinc:* Sciendum est quod sancti, non tam per creaturas, quã per auctorem creaturarum iurabant; nec in creaturis aliud quam creatorem ipsarum venerabantur; sicut Ioseph per Pharaonem iurando, hoc in eo venerātus est, quod Dei iudicio positus erat rex in infimis. Vnde ait Apostolus: *Omnis potestas à Domino Deo est.* Deus per creaturas iurare prohibuit, ne vel more gẽtilium aliquod numen deitatis creaturis inesse crederetur; vel ne creaturas contemptibiles iudicando, per eas promissa pro nihilo duceremus. E

Licitum est iurare per illas creaturas tantum, in quibus ad Deũ habetur respectus solummodo.

Ex summa de casibus. Colligitur ex præmissis, quod prohibitum est iurare per creaturas, excipiuntur tamẽ quædam, per quas licite iuratur, videlicet per Euangelium, Altare, Reliquias sanctorum, Crucem consecratam; In manu etiam episcopi, & hoc ideo, quia in istis creaturis ad Deum tantum habetur respectus. Videtur etiam, quod per salutem principis possit iurari 1. q.7. *quoties.* 1. quia iurare intelligitur per eum, cuius iudicio salus principis consistit. Hoc tamen non est in vsu, nec multum approbo.

Vtrum iuramentum per idola, vel per creaturas obliget.

Cap. CI.

Causa. 22. *quæstione prima.* Sed quæritur vtrum vtendum sit fide eius qui per dæmonia iurat? De his ita scribit *Augustinus ad Publicolam.* Si quispiam per Deos falsos iurauerit, per quos non debuit; & contra pollicitam fecit fidem, quod non debuit, bis vtique peccauit. Ac per hoc qui vtitur fide illius quem constat iurasse per falsos Deos, & vtitur nõ ad malum, sed ad bonum & licitum, nõ peccato illius se sociat, quo per demonia iurauit, sed bono pacto eius quo fidem seruauit. Verumtamen minus malum est per Deos falsos iurare veraciter, quam per Deum verum fallaciter. Quanto enim per quod iuratur magis sanctum est, tanto magis pœnale periurium. Sed si periurium tanto magis pœnale est, quanto sanctius illud per quod iuratur apparet, quod & si per creaturas mendaciter iurãs dupliciter peccet, grauiori tamẽ pœnæ se subijcit, qui per creatorem iurat mendaciter.

Grauius peccat qui per verum Deũ iurat fallaciter quam qui per falsos deos veraciter vel mendaciter, cõsiderando rationem iuramenti praecisè, non idolatriam.

Ex summa fratris V. Videtur quod semper sit maius peccatum iurare per falsos Deos veraciter, quã per verum Deum fallaciter; quia in primo est peccatum idolatriæ, quo nullum maius. *Respondeo,* in huiusmodi comparatione habetur respectus ad transgressionem iuramenti, non ad formam iurandi. *August. vbi supra.* Sicut etiam de iuramento quod fit per creaturas intelligendum est quod ipsum quidem per creaturas iurare malum est, quia à Deo prohibitum est, sed seruare quod iuratur bonũ est, vt euitetur peccatum mendacij & dolositatis.

Ex summa de casibus. In summa vero nota, quod cũ vnus iurat se seruaturum fidem per falsos Deos, vel per creaturas non concessas, & alter iurat idem, sed per verum Deum: si vterque transgrederetur, magis peccat secundus, quam primus. *Item* cum aliquis iurat per falsos Deos, vel per creaturas non concessas, vel alio modo, quod videatur esse contra religionem fidei Christianæ, se soluturum aliquid, vel facturum: si Christianus non potest aliter habere fidem in dictis illius, & expedit ei habere cautionem ab eo, licet ille peccet iurando, non peccat iste recipiendo. Nam & si iuraret talis blasphemus per Deum verum, facilius obiuraret tali iuramento, & tamen magis peccaret.

Licet in necessitate recipere iuramẽtum eius qui iurabit per falsos deos aut per creaturas prohibitas.

Vtrum recipiens vel exigens iuramentum peccet.

Cap. CII.

Causa.22.q.1. *Augustinus super epistolam ad Galatas.* Non est contra præceptum domini iuratio, quæ à malo non iurantis est, sed increduli, à quo iurare cogitur. *Gratianus.* Sed cum dicatur procedere à malo non credentis, videtur quod & si iurare peccatum non sit, recipere tamen iuramentum malum sit: sed nomine mali non malitia intelligitur, sed pœna peccati. Ex pœnali enim infirmitate incredulitas illa processit, qua ad iurandum compellimur. Ipsum autem iurare sicut peccatum non est, ita iuramẽtum ab aliquo recipere malum non est. *Vnde Aug. scribit ad Publicolam.* Quamuis dictum sit ne iuremus, nunquam memini me legisse, ne ab aliquo iuramentum recipiamus.

Iurare aut recipere iuramẽtũ à malo est, scilicet ab incredulitate, quæ tamen non est peccatũ sed peccati pœna.

Alia quæstio est, vtrum non peccet, qui per falsos Deos sibi iurari facit ab illo qui eos colit? Cui quæstioni possunt illa testimonia suffragari de Laban & Abimelech, si tamen Abimelech per Deos suos iurauit, sicut Laban per Deos Sochot. Sicut etiam cum in li. Machabeorum Romani legantur pacem firmasse

cum

cum Iudæis, intelligendi sunt iurasse per falsos Deos, sicut & Iudæi iurauerunt per verum Deum. *Ibidem q.* 5. Porro an episcopus esset reus periurij, qui ad peierandum Archid. cogebat, facile potest discerni: Si enim consentiens pari pœna cum faciente puniendus est, multo magis ille qui cogit, reus admissi criminis probatur.

Qui coacte falsum iurãt sunt periuri sicut & illi qui cogunt.

Vnde Pius Papa ait. Qui compulsus à domino, sciẽs peierat, vtrique sunt periuri, & dominus & miles: Dominus quia præcepit, miles quia plus dominũ quam animam dilexit. Si liber est 40. dies in pane & aqua pæniteat, & 7. sequentes annos: Si seruus eiusdem, 3. quadragesimas pœniteat, & legitimas ferias. *Item ex pænitentiali Theodori.* Si quis coactus, pro vita redimenda, vel pro qualibet necessitate vel causa peierat, quia plus corpus quam animam dilexit, tres quadragesimas pœniteat. Alij iudicant tres annos, vnum ex his in pane & aqua.

Qui prouocat ad iurãdum quem scit peieraturum, plus peccat quam homicida, ratione dãni dati, non autem simpliciter.

Item Aug. in sermone de decollatione sancti Ioannis. Ille qui hominem prouocat ad iurationem, & scit eũ falsum iuraturum esse, vincit homicidam; quia homicida corpus occisurus est, ille animam, immo duas animas, & eius quem iurare prouocauerit, & suam.

Idem in sermone de periurijs. Si autem scit eum fecisse, & cogit eum iurare, homicida est. Ille enim se suo periurio interimit, sed iste manum interficientis & impressit & pressit, *quasi diceret multipliciter cogendo.*

ITEM *ex concil. Matuscon.* Si quis conuictus fuerit alios ad falsa testimonia vel periuria attraxisse, vel quacumque corruptione sollicitasse, ipse quidem vsque ad exitum vitæ non communicet. Hi vero qui ei in periurio consensisse probantur, postea ab omni testimonio sunt remouendi, & secundum legem infamia notabuntur. *Item* qui audit aliquem falsum iurare & tacet, delinquit, vt ait August. in quæstionibus Leuit. multomagis ergo reus est, qui ad peierandum aliquem compellit. *Ex summa de ca.* Quod autem dictum est, quod iste vincit homicidam, intelligo in dãno dato, quia maius damnum est in amissione vnius animæ, quam infinitorum corporum: Aliter grauius peccat homicida.

De Illo qui audit alium peierare & tacet.

CAP. CIII.

QVid si aliquis audit alium iurare falsum, & ipse scit & tacet, nunquid peccat? videtur quod sic, in Leuitico. *Anima quæ audierit vocem iurãtis falsum, testisque fuerit, quod aut ipse vidit,* &c. Item caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori desinit obuiare. Econtra vero, qui crimen occultum manifestat, non est erroris correptor, sed proditor, dicit August. Item si prodit eum, forte punietur ille in corpore, vel occidetur à iudice, vel etiam à parentibus illius contra quem ipse volebat peierare, vel ipsemet proditor potest de facili incurrere mortis periculum: Et ideo dicit Augustinus, quod sufficit isti, vt se ab hoc soluat peccati vinculo, si indicet talibus, qui magis possunt prodesse quam obesse periuro, siue eum corrigendo, siue pro eo Deum placando.

Qui audit alium peierare nõ tenetur illũ prodere, sed tãtum indicare ijs qui possunt magis prodesse quã obesse.

Quid de iudice qui scit accusatum ad pœnam capitis vel quamlibet aliam coram se, immunem penitus à culpa quæ sibi imponitur? & cum videt testes paratos ad iurandum falsum, nunquid recipiet? aut si recepit iam, nunquid per illos non condẽnabit scienter innocentem? Respondeo potius tenetur ex præcepto, illum qui iniustè ad mortem ducitur, eripere & liberare, etiam per vim, si alio modo non potest. *ad idem xxiij. quæst. 3. non in inferenda.*

Nota casũ.

Ex *summa fratris V.* Ibi dicitur quod qui non repellet iniuriam à socio si potest, tam est in vitio quam ille qui facit. Vnde credo, quod qui percuteret clericum cum moderamine inculpatæ tutelæ, defendendo socium, & repellendo vim, non libidine vindictæ, non incideret in can. Quod autẽ dicit magister, quod si iudex causam delegare non potest, ad superiorem remittat. Hoc nõ videtur tutum, nisi scribat superiori veritatem quam super hoc nouit; quia eo ipso exponeret innocentem morti, nec credo hoc esse faciendum, & potius deberet omnia mala tolerare, quam innocentem scienter ad mortem vel ad mutilationem condemnare, vel etiam exponere cõdemnandũ. *Item* credo, quod iudex inferior qui scit veritatem, nõ debet condemnare innocentem, etiam si præcipiatur ei à superiori iudice. Nec est contra illud, *extra de offi. de l. pastoralis*, vbi dicitur quod ordinarius debet exequi sententiam latam à delegato ad mandatum eius, quãuis idem ordinarius sciat illam causam esse iniustam, nisi non possit obtinere ab eodem delegato, vt ab hoc onere absoluatur; quia loquitur ibi de ciuilibus causis & ecclesiasticis, vbi nullus condemnatur ad mortem: Et ideo ibi non est tantum periculum, sicut in casu proposito.

Iudex nõ debet vllo modo condemnare illum quem scit innocentem, nec etiã ad superiorẽ remittere, nisi simul intimando veritatem quã nouit circa innocentiam eius. Solutio obiecti.

Vtrum iuramentum vi, vel metu exactum obliget.

CAP. CIV.

EX *summa de ca.* Pone quod aliquis, dum teneretur captus ab hostibus vel à prædonibus, coactus per metum grauissimum, qui posset cadere in cõstantem virum, promisit & iurauit se soluturum mille, vel traditurum castrum, vel simile; quæritur vtrum tale iuramentum obliget eum? videtur quod non, quia vt ait Augustinus: *Iuramentum non potest esse vinculum iniquitatis. Item Iustinia. quod vi metusve causa gestum est ratum non habeo.* Item valde esset inconueniens quod malefactor ex improbitate sua commodum reportaret. *Econtra* probatur quod obliget: Dicit enim Augustinus quod coacta volũtas est obligatoria. *Item*, quia potest seruari sine interitu salutis æternæ, cum sit licitum quod iuratum est seruandum. nec prodest ei quod fuit compulsus, vt ait Pius Papa, & Theodorus in pœnitentiali.

Quæstio.

Dico, quod quantumcumque fuerit metus, semper obligatur, & si alicubi inueniatur responsum quod nõ teneatur, intelligitur dictum in odium violentorum, vel cum quis iurauerat se daturum res ecclesiasticas, potest ipse petentem repellere per exceptionem *quod vi metusve causa*, sed peccabit vtendo ea; & hoc nisi cum iurabat se soluturum intendebat contrarium, scilicet se non soluturum; tunc enim peccauit mortaliter ita iurando, sed bene potest vti exceptione sine peccato; timeo tamen scandalum & malum exemplum apud alios, qui nesciunt occultam intentionem suam.

Solutio.

Iuramentum quocũque metu extortũ obligat in materia licita.

Procedat ergo sic, & non peccabit. Petat ab episcopo vt cogat illum absoluere istum à iuramento. Si non poterat ad hoc induci, soluat & postea repetat; quia licet iurauerit soluere, non tamen iurauit non repetere. Si autem iurauit quod solueret & non repeteret, tunc denunciet ecclesiæ secundum formam euangelicam, vt sic ecclesia compellat eum ad pœnitentiam, in qua veniet absolutio iuramenti, vel restitutio male accepti. *Si vero* iurauerit quod etiam non denunciaret, iuramentum est illicitum quo ad hoc, & ideo non seruandum, & istam distinctionem teneas per omnia, circa non soluendas vsuras, vel solutas repetẽdas. *Excipit* Ioannes quatuor casus, in quibus iuramentũ per vim vel metum extortum non obligat, scilicet in voto, in traditione rei ecclesiasticæ, in dotis promissione, in matrimonio, & si aliqua inueniantur contraria ad istud vltimum, loqnuntur quando fuerit leuis coactio, vel cum postea subsecutus fuerat consensus.

Quomodo procedendum in casu posito vt iurans nõ patiatur detrimentum.

Qui iurat ex metu se tantum daturũ, & nunquam repetere aut denunciare, illicitũ præstat iuramẽtum, & non seruandum. Quatuor casus in quibus iuramentum metu extortũ non obligat.

Vtrum

Vtrum iuramentum quod in deteriorem exitum vergit, obliget.

Cap. CV.

Qui iurat rem indifferentem non debet implere si ex circumstantia fiat illicita.

QVANDO etiam iuratur aliquod indifferens, quod ex circunstantia possit esse veniale vel mortale, non debet seruari, nec est obligatorium iuramentum, existente illo casu vel circumstantia. Vnde si quis iurauerit quod nunquam erit negotiator, aut miles, aut quod non tenebit feudum ab illo domino, aut quod non seruiet isti vel illi, vel locabit operas, aut accipiet donum aut mutuum, non tenetur illud seruare, si aliter non possit viuere nisi contra istud faciat, quia iam res venit ad illum casum, de quo si cogitasset ab initio & iurasset, illicitũ esset iuramentũ.

A

Quid si quis propter hoc quod iurauit, superfluè comedit, & iocosè locutus est. *Respondeo:* Notauit H. quod talis mortaliter peccat, non quia comedit superfluè, vel loquitur iocos, quod in se veniale est, sed quia transgreditur illud præceptum, *in malis promissis rescinde fidem* &c. Sed credo quod non peccat nisi venialiter, quia prædicta auctoritas, si intelligatur ita generaliter, quod extendatur ad mala venialia, quantum ad illa non est præceptum, sed consilium: Iuxta Bedam vero seruandum est iuramentum quod non vergit in peiorem exitum, ne videatur esse obseruandum, si quis iurauerit se facere aliquod veniale.

B

Qui iurat se facturum aliquod veniale, non peccat mort. non adimplẽdo.

Quid si aliquis iuret quod nunquam erit episcopus, nisi necessitas vrgeat, vel nunquam erit clericus, aut monachus, aut regularis. *Respondeo:* Notauit H. quod talia iuramenta sunt seruanda, & generaliter omnia quibus iuratur aliquid quod nec est mortale nec veniale; & videtur idem sentire Gratianus. Ad hoc facit 85. *di. Archidiaconum Florentinum*, vbi habetur quod qui iurauit quod nunquam foret episcopus, repellitur ab episcopatu. Sed potest dici quod hoc non est, quia iuramentum sit obligatorium, sed quia mortaliter peccauit temerè iurando. Cum autem duę sint partes iniustitiæ, scilicet facere malum, & declinare à bono; sicut iuramentum non obligat ad faciendum, ita non videtur quod obliget ad declinandum à bono, cum nulla sit vtilitas in obseruatione talis iuramenti. Quod dico propter obedientiam, propter quã etsi non sit faciendũ malũ, tamen est dimittendũ bonum, cuius dimissio compensatur cũ bono humilitatis quæ seruatur in obediẽtia. Præterea cũ dominus consulat opera perfectionis, contrarius quodammodo esset sibi, si vellet quod occasione talis iuramenti abstineretur à talibus.

C

Qui iurat se nunquam futurum monachum vel episcopũ &c. non tenetur iuramentum seruare.

D

Quot Modis iuramentum in deteriorem vergit exitum.

Cap. CVI.

Iuramentũ non est seruandum quando vergit in peiorẽ exitũ, quod contingit sex modis.

CREDO ergo sine præiudicio, quod iuramentum vergit in peiorem exitum sex modis. Primo cum iuratur aliquid quod est mortale in se. Secundo cum iuratur quod est veniale in se. Tertio cum iuratur indifferens aliquid, quod ex circumstantia efficitur veniale vel mortale, vt dictum est supra. Quarto cum iuramentum excludit opus ex charitate faciendum, vt quando iurat aliquis quod nihil dabit isti ex charitate, vel quod non colet Deum. Quinto cum excludit opus de genere bonorum, vt cum quis iurat quod nũquam erit episcopus, monachus vel canonicus, vel quod non celebrabit vsque ad mensem, vel quod nõ ieiunabit pro Deo, vel pro peccatis suis in pane & aqua nisi præcipiatur ei, vel quod non dicet psalterium, vel 7. psalmos, vel quod non iuuabit istum in licitis & honestis vsque ad certum tempus. Sexto cum excludit opus indifferẽs, pia intentione pro Deo aut proximo faciendum, vt si quis iurat quod non loquetur Martino, vel non intrabit domum eius, vel non coquet ad furnum eius, vel molet ad molendinum eius, vel quod talia non faciet ei; vel quod non vendet ei rem pro minori pretio quam tali, vel non comedet ad eãdem mensam cum eo: aut si iuret aliquid huiusmodi indifferẽs, Credo quod propter huiusmodi iuramentum, non debet declinare à talibus, si ea velit facere pia intentione, & propter Deum, & salutem animę suæ, & propter tollendum scandalum proximi, contra quem sic iurauit.

E

Iuramentũ de indifferẽtis vergit interdum in peiorem exitum vt partim exemplis hic positis.

In primis autem tribus modis credo, quod possit quilibet sic iurans auctoritate propria venire contra, sed imponenda est ei pœnitentia de temerario iuramento. In reliquis tribus, quamuis huiusmodi iuramenta non sint obligatoria, nec imponenda sit pœnitentia pro transgressione eorum tanquam pro mortali, non expedit tamen auctoritate propria contrauenire, nisi propter vrgentem necessitatem, tum propter reuerentiam sacramenti, tum propter scandalum simplicium, qui reputant sic incurri periurium, & inde incurrunt, in facilitatem labendi in periurium, & in detractionem, vnde petenda est absolutio à superiori, qui huiusmodi iuramenta debet facile relaxare, vel potius ostendere sic iurantes non fuisse obligatos, & imponere pœnitentiam de temerario iuramento. Nec te moueat, quod dicit Gratianus *vigesimasecunda quæst. quarta cau. vltimo;* quia non recipitur ab omnibus quod ibi dicit, sed recitat opinionem suam. Sed nec dicit quod huiusmodi iuramenta sunt obligatoria, sed quod non prohibentur seruari.

In tribus vltimis modis non expedit venire contra propria authoritate propter scandalũ simplicium.

Solutio obie.

De Illo qui iurat se reuelaturum delicta proximorum.

CAPVT CVII.

QVID de domino, qui facit præpositum suum iurare, vel homines suos, vel familiam, quod dicent ei, si quem scierint, vel audierint surripuisse aliquid de foresta sua, vel de stagnis aut vinarijs suis aut de cæteris rebus suis? Item quid de marito Zelotipo vel auaro, qui extorquet iuramentum à familia sua, quod reuelabunt quicquid sciuerint de adulterio vxoris, & de verisimilibus coniecturis, & de dãnificantibus eũ in rebus suis: Respõdeo secundũ quosdã qui sic iurauit, & nõ potest probare per aliquos quod sciuerit de talibus, nõ tenetur dicere domino vel marito, quia sic proditor esset criminũ, non correctior; & debet potius mala omnia tolerare, quã tale iuramentum ita generaliter præstare, aut præstitum obseruare. Si autem potest probare per alios, tenetur dicere secundum quod iurauit. Sic notauit A. 30. *quæstione 6.*

Qui iurat se reuelaturum quicquid scit de tali criminoso, peccat iurãdo & obseruãdo, nisi possit probare. Vnde huiusmodi iuramenta in synodis episcoporum & visitationibus religiosorum intelliguntur de ijs quæ possũt probari.

Quid si vnus de testibus synodalibus (de quibus ibi agitur) scit solus aliquos esse consanguineos, vel aliquem esse symoniacum, vel vsurarium, vel adulterum? Non tenetur denunciare episcopo hoc, licet iurauerit ei quod reuelaret quicquid sciret de criminibus synodalibus; quia in tali iuramento intelligitur, si probare potest: Alias debet tacere, ne sit proditor criminis; *secunda quæstione prima, si peccauerit.* Dicit etiam quod talis tenetur non reuelare episcopo vel alij, nisi hoc faciat secreto, vt episcopus vel alius secreto debeat corrigere huiusmodi criminosos.

De Eodem.

Cap. CVIII.

Explicatur latius prædicta doctrina.

EX *summa fratris V.* Ego credo sine præiudicio, distinguendum esse: quod si ille cui iuratum est, probabiliter creditur esse truculentus aut ferus, & super hoc merito suspectus habetur, siue possit per alios probare siue non, id quod de talibus vidit, ille qui iurauit non tenetur seruare, quia illicitum fuit quod iuratum est, cum per consequens iurauerit, quod cooperaretur ei ad peccandum. Si autem cui iuratum est creditur mansuetus & iustus, & non nisi rationabiliter processurus, distingue; quia si res huiusmodi de quibus iuratum est, deputatę sunt

custodiæ illius à quo recipitur vel exigitur huiusmodi sacramentum, sine peccato potest præstari & obseruari debet: puta si quis viderit furem asportantem res taliter eius custodiæ commendatas, licet solus hoc videat, potest clamare, & talem furem manifestare, & prosequi rem furtiuam, ne si in hoc negligens fuerit, teneatur damnum restituere; nec reputabitur talis criminis proditor, sicut non reputatur qui iniuriam suam aut damnum prosequitur coram iudice, licet non possit probare quod intendit. Si autem non tenetur ad custodiam illarum rerum, locum habet prædicta distinctio, vt scilicet si possit probare per alios quod ipse scit de talibus, tunc reuelet domino. Si non potest probare, non debet reuelare, nisi talibus personis quæ possunt prodesse, & non obesse. Et si quando iurauit intendit se obligare ad reuelandum occulta quæ probare non posset, non fuit licitum iuramentum, nec obligatorium, sed peccauit taliter iurando.

Qui non potest probare potest denūciare secreto superiori tā quam patri.

Quid si peccatum reiterabile sit, vt fornicatio, vel adulterium, si iam commisit istud quis bis vel ter, & paratus sit reiterare istud; nunquid qui hoc sciuerit tenetur denuntiare huiusmodi personis? *Respondeo:* Credo quod nō tenetur de necessitate, sed ante illis denunciandū est fraternè, quā videat aliquem paratū, cum primo scilicet incipit incidere in illud peccatum si per priuatam correptionem non sit spes emendæ.

Nota.

De Iuramento plurium, vel vniuersorum.

CAPVT CIX.

QVID de duobus habentibus communem mensuram, quam consueuerunt portare ad vendentes bladum, & inde recipere mercedem, qui iurauerunt quod de cetero non portarent eam, & ex hoc multum damnificati sunt, quia venditores bladi ex hac occasione prouiderunt sibi de alia mensura, nunquid possunt venire contra tale iuramentum? Credo quod non possunt auctoritate propria, nisi ad tantam deuenirent inopiam, quod nullatenus haberent alias vnde viuerent, etiam de eleemosynis. Episcopus tamen absque tanta necessitate posset huiusmodi iuramentum in melius commutare, cum nulli sit vtile, & aliquibus damnosum.

Iuramentū nulli vtile & quibusdā damnosum debet facile ab episcopo commutari aut relaxari.

Ex summa de casibus. Item pone quod vniuersitas alicuius ciuitatis vel collegij, obligauit se iuramento ad aliquid, & mortui sunt iurantes; Quæritur vtrum successores sint periuri, si transgrediantur? videtur quod sic, quia omnes obligationes antecessorū transeunt ad successores. *Solutio:* Dico quod non sunt periuri: obligatio enim iuramenti personalis est, & non transit ad successores quantum ad periculum periurij tenentur tamen adimplere.

Successores tenentur adimplere iuramēta prædecessorum licet illa non transeant ad ipsos.

Item aliquis iurauit se seruaturum statuta in ecclesia sua edita; postea fit ibi nouum statutum, iste promittit per idem iuramentum se seruaturum illud. Dico non tenetur ad illius obseruantiam ex debito præstiti iuramenti de statutis præteritis, sed de ratione promissionis postea factę si se per eam in vi iuramenti intendebat obligare: alioquin si etiam pro tempore præstandi iuramenti intendebat de statutis tam præteritis quam futuris, tenetur ad istud, etsi nullam postea fecerit promissionem.

Nota.

Vtrum plures simul iurati possint inuicem iuramentum remittere.

CAP. CX.

EX *summa fratris V.* Nunquid possunt huiusmodi iuramenta sibi remittere? siue cum iurat vniuersitas, siue cum iurant aliqui se aliquid facturos, vel non facturos, Respondeo: si in fauorem piæ causæ, vel ad cultum Dei, aut religionem, vel pietatem pertinet iuramentum, non possunt remittere: vt si duo iurent

A quod ibunt vltra mare militari Deo, aut quod intrabunt religionem, aut quod dicent duo vel tria psalteria proinuicem. Aut si pistores, vel aliqui mechanici iurent, quod de lucro suo certam portionem dabunt fabricæ alicuius ecclesiæ vel in alios pios vsus. Vel cū aliqui iurant quod ibunt vltra mare simul, non quin possint remittere sibi quod simul non vadant, sed non possunt remittere sibi quin vadāt: nam quasi duo iurata sunt, scilicet quod vadant, & quod simul.

In pijs causis non possunt homines adinuicem iuramenta remittere.

Quando autem iuramentum respicit temporale commodum, distingue; quia si absque iuramento tenebantur facere quod iurant, non possunt sibi remittere, quia propter salutem animarum videtur sic iuratum; vt si carnifices iurant quod non vendent carnes infectas vel corruptas pro sanis: aut mercatores quod
B non sophisticabunt merces suas, aut quod non vendent carius propter terminum.

Si autem non tenentur seruare quod iuratur, nisi quia iuratur: distingue, quia si obseruantia iuramenti spectat tantum ad commodum vel incommodum iurantium, & iurent de dando, faciendo vel non faciendo aliquo alteri ab altero, possunt sibi remittere. Vt si iuret quis quod faciet sibi domum, vel librum, vel alias operas, & alius iuret ei quod reddet sibi mercedem; vel quando duo socij iurant de communicandis adinuicem omnibus lucris.

In quibus casibus possunt adinuicem iurantes iuramentum remittere.

Si autem non iurant super aliquo dando, faciendo vel non faciendo adinuicem, vt dictum est: sed alias iurant se aliquid facturos, vel non facturos, non pos-
C sunt sibi remittere, vt in casu suprapofito, de habentibus communem mensuram, vel cum iurant duo socij bonorū, quod nō negotiabuntur tali vel tali negotiatione, aut quod nō ibūt ad istas nūdinas, vel ad illas.

Si autem iuramentum respicit ad commodum vel incommodum alienum, distingue; quia si respicit & spectat ad commodum alienum obseruatio iuramenti, non possunt sibi remittere; vt si iurent mechanici alicuius artis, quod in mercibus 10. soli non accipient de lucro vltra sex denarios, vel aurifabri; quod non vendent opera sua, nisi de materia sic vel sic purgata; vel fullones pannorum, quod non trahent venales telas vltra certum modum, vel quod non texent pannos de filis formatis ad rotam.

Si autem obseruatio iuramenti damnosa sit alijs,
D non est obligatorium, vt si iurant sutores quod nihil faciant de opere suæ artis, vel certis temporibus anni, vt propter raritatem carius vendant opera sua; vel si iurent carnifices propter eandem causam, quod non laniabunt per diem vel per septimanam, vltra taxatum ab eis numerum animalium: vel fossores vinearum, vel cæteri laborantes, quod non locabunt operas suas pro minori pretio, quàm tali: vel quando iurant ciues alicuius ciuitatis, habentes vineas, quod non permittent vinum aliunde asportatum vendi in suo territorio, quamdiu vinum illius territorij inueniatur venale, pro tanto vel tanto pretio.

Licet autem huiusmodi iuramenta non sunt obligatoria, quia illicitum est quod iuratur: cum peccatum sit, circumscripto iuramento, talia facere vel seruare corrupta intentione, tamen propter reuerentiam sacramenti, & scandalum aliorum, non expedit quod
E remittant sibi huiusmodi iuramenta auctoritate propria, vel veniant contra ea, sed reuocanda sunt auctoritate episcopi, vel potius denuncianda non tenuisse, & pœnitentia imponenda est de temerario iuramēto.

In iuramentis non obligantibus si immineat scandalum petenda est declaratio episcopi quod tale iuramētum non obligabat.

Vtrum vno vel pluribus contraueniētibus, liceat alijs contrauenire.

CAP. CXI.

QVID in casu prædicto, de duobus habentibus communem mensuram, nunquid vno peierante potest alius venire contra iuramentum? *Item* nunquid multitudine aliqua iurante se facturam aliquid, vel non facturam, duobus vel tribus

Proponūtur 4 quæstiones.

conue-

conuenientibus, possunt reliqui contrauenire. *Item* quid si quilibet de illa multitudine, iurauit aliquid se facturũ, vel non facturũ sub hac cõditione, *si alij seruarẽt*, nũquid potest nõ seruare iuramentũ, duobus vel tribus non obseruantibus? *Item* quid si nescitur quomodo intellecta fuerit illa cõditio, *si alij seruarẽt*, vtrum scilicet de omnibus aliis, an de aliquibus, Vel si dubitatur, vtrum iuratum sit sub conditione, vel simpliciter. A

Responsio ad primum dic, quod si alter prædictorum iurauit, vel intendit sub conditione iurare, scilicet quod non portaret huiusmodi mensuram si reliquus non portaret, tunc reliquo non seruante iuramentum, nec ille seruare tenetur. Si autem absolutè iurauit in omnem euentum, tũc seruare tenetur quicquid reliquus faciat. Si autem nescit quomodo iurauit, vel quid intendit, dic quod si emolumentum mẽsuræ sit commune duobus, à quocumque portetur ex illis, vno peierante, reliquus nihilominus tenetur seruare iuramentum, cum nullum ex hoc fiat ei præiudicium. Si autem solius portantis mensuram est emolumentum, benignè interpretandum est, quod fidem non seruanti, fidem se seruaturum non promisit, cum damno suo & lucro alterius, Vnde non tenetur seruare iuramentum, si reliquus non seruet. B

Quo casu vno non seruante iuramentum alter non tenetur seruare.

Ad secundum dic similiter, quod si simpliciter & absolute, & in omnem euentum iuratum est, quilibet tenetur seruare quod iurauit, quicquid alii faciant. Si vero sub conditione, vel ob causam iurare intenderũt nullus tenetur seruare, nisi existente conditione vel causa propter quam iuratum est. Salua tamen distinctione quæ habetur supra de voto, vtrum scilicet obligatio tota fuerit posita in euentum conditionis, vel causæ, cum cæteris quæ ibi dicuntur: quæ tamen intelligo seruanda in foro causarum, non in foro pœnitentiali, vbi iudicatur de intentione. C

In iuramento inspicienda est ratio intentionis iurantis præcipue: quæ si lateat ex circumstantijs est colligenda.

Ad tertium dic, scilicet quomodo intelligenda sit illa conditio, si alii seruent, vtrum scilicet si omnes seruent, vel si aliqui seruent, recurrendum est ad intentionem iurantium in foro pœnitentiali, & secundum hoc iudicandum. Ad quartum & vltimum dic, quod si iuramentum spectat tantum ad commodum vel incommodum iurantium, & medietas multitudinis, vel maior pars non obseruat iuramentum, reliqui non tenentur seruare, quia iam non extat conditio sub qua iuratum est, quia quod facit maior pars vniuersitatis, vniuersitas dicitur facere.

Si autem medietas vel maior pars multitudinis, adhuc seruat iuramentum, & in lucrum non seruantium, cum non sit verisimile quod aliquis iurantium voluerit facere conditionem suam deteriorem, & aliorum meliorem, benignè interpretandum est, sicut dictum est supra in casu de mensuris. Si autem nullum incommodum patiuntur ex hoc seruantes iuramentum, non est tutum eis venire contra iuramentum sed denunciare poterunt prælato, vt vel compellat iurantes sibi inuicem remittere iuramentum, vel illos qui non seruant seruare quod iurauerunt. D

Quomodo sit interpretandum hoc iuramentum cõditionale, seruabo si aliqui seruent, quando non constat de intentione iurantis circa sensum conditionis.

Si autem quod iuratum est, spectat ad cultum Dei, vel religionem, vel pietatem: Aut si tale quid iuratum est, quod tenentur facere sine iuramento, si dubitetur vtrum simpliciter & absolute, aut sub conditione iuratum sit, aut si nescitur de quot aliis intellexerunt illam conditionem si alii seruarent, tenendum est certum, & dimittendum incertum; & interpretandum est iurantes obligatos esse per huiusmodi iuramentum, nisi maior pars iurantium transgressa fuerit iuramentum. In quo casu, quasi iam non existente conditione sua qua iuratum est, reliqui non sunt obligati ex illo iuramento. E

Quis possit iuramentum in melius commutare.

CAPVT XCII.

Ex *summa de casibus.* Papa potest absoluere licito iuramento, vt supra de voto: *Ex summa fratris V.* credo quod non solum Papa, sed episcopus in iuramentis sicut & in votis potest dispensare, quinetiam quod licita iuramenta potest mutare, in melius, cum non magis obliget iuramentum quam votum, maxime cum iuratur quod nulli est vtile, & alicui est dãnosum; vt si quis iuret quod non loquetur cum Martino, vel comedet cum eo, vel intrabit domum eius, vel recipiet aliquid ab eo, vel non seruiet ei. Nisi taliter iurauerit aliquis, vt vitet occasionem peccandi quam solet incurrere ex familiaritate alicuius personæ.

Non solum Papa sed etiã episcopus potest iuramentum cõmutare, atque etiam relaxare quamuis sit licitũ ex parte, at in iuramento ex omni parte licito solus Papa dispensat.

Nec obstat quod dicitur infra de differentiis officiorum, vbi dicitur quod solus Papa potest concedere quod aliquis veniat contra iuramentum licitum, vel de quo dubitatur vtrum sit licitum vel illicitum. *Nec illud obstat extra de rescriptis, constitutus,* vbi agitur de certo numero præbendarum iurato à capitulo. *Et extra de elect. venerabilem,* vbi dicitur quod etsi illicitum fuit iuramentum, debuit Papa consuli super eo, quia ad Papam pertinet decernere an illud iuramentum fuerit licitum vel illicitum.

Sed ista non obsunt, quia illa decretalis Constitutus, loquitur de iuramento vniuersitatis illicito, quod de consensu episcopi præstari debuit, & ideo episcopus dispensare non potuit. Et forte in iuramento vniuersitatis propter scandalum non potest dispensare Episcopus, vel ipsum mutare in aliud, licet hoc possit in iuramento priuatæ personæ. Item illa decret. Venerabilem, loquitur de Regno Alemanniæ, quod qui habet, eo ipso debet esse Imperator, quod sine approbatione Papæ fieri non debet: & forte circa magnas personas, & ardua negotia, propter scandalum solus Papa interponere potest partes suas in talibus iuramentis.

Solutio obie.

Et quod dicit magister in prædicto titulo, distinguendum est ad casus de quibus exemplificat, & ad similes. Vel loquitur ad auctoritate præstanda, veniendi contra licitum iuramentum vel dubium præcise sine aliqua commutatione, quod solus Papa potest facere, cuius auctoritas videtur, excepta in quibusdam iuramentis. Ad minus ergo Episcopus, etsi non possit simpliciter absoluere à iuramento, potest tamen in melius commutare. Nec est hoc venire contra iuramentum, vel infringere, *extra de iuramen. peruenit.*

Episcopus potest cõmutare iuramenta ex toto licita propter maius bonũ sua diœcesis, sed non potest in ijs dispensare, data causa sicut Papa.

In Quibus casibus excusetur quis à periurio.

CAP. CXIII.

Gratianus 22. *quæstione secunda.* Saul cum esset in castris pugnaturus contra Philisthæos, iurauit se interfecturum quicumque ante solis occasum comederet. Itaque falsum iurauit, nec tamen iuramenti reus arguitur, quia quantum in ipso fuit, quod iurauit impleuit, dum sententiam mortis in filium dedit, quam non carnali affectu, sed populi petitione reuocauit.

Ex summa de ca. Quæritur vtrum necessitas in iuramẽto promissorio excuset à periurio: Verbi gratia iurauit debitor se soluturum in certo termino, impeditus non potest soluere. Ad hoc dicas, quod si tunc quando iurabat credebat se non posse reddere, vel credebat quod posset, sed fatuè, quia non habebat causam credendi tunc, in vtroque casu peierabat, quia in primo casu deerat veritas in conscientia, in secundo iudiciũ. Si vero credebat ab initio se posse reddere, & probabiliter, non peierabat quãtum ad hoc, si postea fecit posse suũ: in vtroq; ergo casu si nõ potuit persoluere in termino, non est propter hoc periurus.

Excusatur quis à periurio quando facit quod in se est, nec sciebat tempore iuramenti se futurum impotentem.

Ex hac causa multo magis excusatur, si misit tempore debito, sed casu fuit amissa pecunia in via. Si tamen elapso termino posset, & non persolueret, esset periurus: lapsus enim termini non sustulit obligationem iuramenti.

Qui iuramento intendit se obligare Deo non potest absolui ab homine nisi per commutationem in melius, nec etiam quando absolutio vergit in praeiudicium tertij.

Pone quod aliquis iuramento tenetur aliquid facere, petit dilationem vel absolutionem, & obtinet ab eo cui tenebatur, an sic sit absolutus? Si iuramentum factum est in fauorem Dei, vt per illud intenderet homo se obligare Deo, non potest absolui ab homine nisi per commutationem in melius, *vt supra de votis. Ex summa fratris. V.* Quid si non intendat se obligare Deo, sed tantum homini? Respondeo. Nihilominus non potest absolui ab homine, ex quo iurat se facturum aliquid in fauorem Dei: vnde credo implendum hoc maxime, sicut si iurassem tibi, quod darem Titio decem in fauorem ipsius Titij, non posses mihi remittere huiusmodi iuramentum.

B

Ex summa de ca. Si vero in fauorem hominis, si ille sponte absoluerit, postea non tenetur. Et idem de dilatione. *Item* nunquid debitor tenetur propter vim iuramenti quo se astrinxit soluere debitum excommunicato, & ita communicare ei? De hoc require infra de sen. ex.

Casus in quibus iuramentum cessat obligare ex conditionibus tacite intellectis, vel inopinate emergentibus.

In summa quoque nota, quod non intelligitur peierare, qui ex licita causa deserit iuramentum. Verbi gratia: Promisimus ex iuramento, firmauimus nobis inuicem fidem & pacem fregisti mihi, non teneor postea seruare tibi. Nec obstat, quod & hosti seruanda est fides promissa. Illud enim intelligitur, cum & ipse seruat fidem. *Item* deposuisti penes me gladium, iuraui quod restituerem quando repeteres, factus postea furiosus repetis, non teneor, immo nec debeo tibi reddere, nisi tibi restituta sanitate, ne forte occidas te, vel alium. *Item* iuraui tibi generaliter quod starem omnibus mandatis tuis propter iniuriam quam tibi fecero, tu praecipis mihi aliquod inhonestum, vel importabile, vel adeo durum vel asperum, quod si mihi fuisset specificatum, nullo modo illud iurassem: Talia enim tacite subintelliguntur in generalibus iuramentis: debent tamen ad cautelam, & ne detur eis occasio peierandi, petere auctoritatem ab ecclesia. *Item* si iurans vel recipiens dolum adhibet, semper debet referri iuramentum ad intentionem illius qui non adhibuit dolum vel artem.

C

D

Licet in iuramento dolo malo extorto uti verbis duplicibus.

Ex summa fratris. V. Hoc intelligendum de dolo malo: quia, si quis extorqueat à me iuramentum per violentiam quod ego praestare non teneor, & ille peccat extorquendo; si ad elidendam eius malitiam vtor verbis duplicibus, intelligens in alio sensu quam ille intelligat, non credo me peccare. *Item* si iuraui aliquid, & emergat casus inopinatus, do quo si cogitassem & aduertissem, nullo modo iurassem, non teneor illo iuramento. *Item* arbitror quod si aliquid quod circumscripto iuramento est peccatum, vt dare gladium in manu furiosi iuretur, non est obligatorium iuramentum.

De Falso testimonio, & poena periurij.

Cap. CXIIII.

Falsus testis tribus est obnoxius.

E

Extra *quinto de crimine falsi. Augustinus.* Falsidicus testis tribus est obnoxius. Primum Deo, cuius praesentiam contemnit: Deinde iudici, quem mentiendo fallit. Postremo innocenti, quem falso testimonio laedit. Vterque vero reus est, & qui veritatem occultat, & qui mendacium dicit; quia ille prodesse non vult, & iste nocere desiderat.

Extra secundo. de testibus. Alexander tertius. Quidam accepta pecunia de parentela inter virum & vxorem exhibent iuramenta, per quae inter ipsos diuortij sententia promulgatur; postea vero priuatim nullam inter eos consanguinitatis lineam asserentes, se corruptos dicunt testimonium praebuisse falsitati. Super quo

A

taliter respondemus, quod si vir & vxor, aut alter eorum, ad secunda vota transiuit, testibus de periurio & adulterio, vno pluribusve, quibus causam dederunt, poenitentia indicatur. Si vero ad secunda vota idem vir & vxor nō migrauerint, diligenter inquirendi sunt coram quibus corruptio intercessit. Et si tales exhibeantur per quos possit praedictae corruptionis veritas comprobari, recepto eorum testimonio est sententia reuocanda. Non enim testimonium praedictorum, cum periuri sint, est aliquatenus admittendum.

Sententia lata ad dictum testium corruptorum est renocanda.

Ex summa de ca. Paena periurij est, quod debet agere poenitentiam septem annis, sicut pro alijs peccatis mortalibus. Periurus in iuramento assertorio non est infamis ipso iure, nisi per sententiam, qui autem transgreditur scienter, cum tamen possit seruare iuramentum cautionale & licitum, & cum solennitate factum est ipso iure infamis. *Causa sexta. quaestione prima. Fabianus Papa.* Quicunque sciens peierauerit, quadraginta dies in pane & aqua, & septem sequentes annos poeniteat; & nunquam sit sine poenitentia, & nunquam in testimonium recipiatur, communionem tamen post hoc percipiat.

Poena periurij.

De crimine sortilegij.

Cap. CXV.

Ex *summa de ca* Diximus de periurio quo quis peccat in Deum, consequenter de sortilegis & diuinis (qui quod Dei est proprium, videlicet futura praedicere, sibi falso & illicitè ascribentes, innumeras animas trahunt ad inferos) est agendum. *Causa, vigesima sexta. quaestione prima. Isidorus etymo. octauo. Sortilegi sunt qui sub nomine fictae religionis, per quasdam, quas sanctorum seu apostolorum vocant sortes, diuinationis scientiam profitentur, aut quarumcunque scripturarum inspectione, futura promittunt.*

Qui sortilegi.

Gratianus. Quod autem sortes exquirere peccatum non sit, exemplis & auctoritate probatur. Cum enim Achor de anathemate furtim subripuisset, praecepit Dominus Iosue vt sortibus eum exquireret. De Zacharia quoque legitur, quod sorte exijt vt incensum poneret. Mathias similiter sorte in Apostolatum & Iudae successorem eligitur. Quod ergo tantorum exemplis probatur, patet malum non esse. Vnde Augustinus in libro Psalmorum. *Sors non est aliquid mali, sed res in humana dubietate, diuinam iudicans voluntatem.*

Obiectio.

His itaque respondetur. Antequam euangelium claresceret multa permittebantur, quae tempore perfectioris disciplinae penitus sunt eliminata. Copula namque sacerdotalis, vel consanguineorum, nec Legali, nec Euangelica, vel Apostolica auctoritate prohibetur; Ecclesiastica tamen lege penitus interdicitur sic & sortibus nihil mali inesse monstrat, prohibentur tamen fideles, ne sub hac specie diuinationis, ad antiquos idolatriae cultus redeant. *quaestio. 2.* Quod autem sortibus credi non oporteat, Hieronymus attestatur super Ionam. Item Beda super actus Apostolorum.

Solutio.

Exquirere aliquid per sortes nō est prohibitum nisi lege ecclesiastica ob periculum idolatriae.

Ex summa de cap. Iosue praecepto domini sortibus exquisiuit peccatum Achor. Item Saul sorte deprehendit Ionathan. Sorte quoque Ionas à nautis deprehensus est, & Mathias electus. Sed vt ait Hierony. priuilegia singulorum communem legem facere non possunt. Itaque sors non est aliquid mali in sui natura tamen prohibetur, quia propter assiduitatem, labitur talis in idolatriam. Vnde si esset causa honesta, & subesset necessitas, vt si esset contentio de electione aliquorum, & esset paritas vtrobique in omnibus, credo quod exemplo Mathiae possent fieri sortes. Et hoc ait Beda dicens. *Si qui necessitate aliqua compulsi, Deum putant sortibus, Apostolorum exemplo, esse consulendum; videant hoc ipsos Apostolos, non nisi collecto fratrum coetu, & precibus ad Deum fusis, egisse.* Item cum quaedam ciuitas esset

Licet in necessitate sortes mittere ad Dei voluntatē cognoscendam.

obsessa,

obsessa, & dubitaret clerus, qui deberent fugere, qui manere: consultus Augustinus, respondit sorte illud esse dirimendum.

Ex summa fratris V. non credo quod hodie locum habeat sors in electionibus, quia si etiam paritas esset in omnibus, in electione non valet hodie, nisi esset facta maiori & saniori parte capituli. *Extra. 5. de sortilegijs Innocen. III.* Sortis vsum in electione, perpetua prohibitione damnamus.

Innocentius 3 prohibet vsum sortis in electionibus.

De Diuinatione.

Cap. CXVI.

Sors est ars diuinandi. Diuinatio autem propriè in malo accipitur, prophetia vero in bono vnde Hieron. super illum locum Micheæ. *Prophetæ eius in pecunia diuinabant*, &c. ita ait: Nunquam diuinatio in bona parte accipitur. Videbantur quidem sibi prophetæ, sed quia pecuniam accipiebant, prophetia eorum facta est diuinatio: idest diuinatio eorum quæ credebatur esse prophetia, declarata est non esse prophetia. *Causa 26.q.2. De diuinis vero scribit Augustinus lib.1. de doctri. Christiana. ita dicens.* Superstitiosum est quicquid institutum est ab hominibus, vel ad colendam sicut Deum creaturam, vel ad consultationes & pacta quædam significationum, cum dæmonibus placita atq; fœderata, qualia sunt molimina magicarum artium. Ad hoc etiam genus pertinent omnes ligaturæ, atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, siue in præcantationibus, siue quibusdam notis, quas characteres vocant. Hinc etiam illa sunt, limen calcare cum ante domum suam transit, redire ad lectum si quis dum se calciat sternutauerit, redire ad domum si procedens offenderit, vel si vestis à soricibus rodatur. Neque ab hoc genere superstitionis perniciosæ segregandi sunt, qui olim Genethliaci propter naturalium considerationes dierum, nunc autem Mathematici vocantur. Omnes igitur artes huiusmodi, vel nugatoriæ, vel noxiæ superstitiones, ex quadam pestifera societate hominum & dæmonum quasi pacta, infidelis & dolosæ animæ constituta, sunt penitus repudiandæ & fugiendæ Christiano.

Diuinatio semper accipitur in malam partem.

Aug. reijcit varias obseruationes.

Ibidem q.7. Martinus Papa: Non licet iniquas cogitationes agere Kalendarum & ocijs vacare, neque lauro aut viriditate arborum cingere domos. Omnis enim hæc obseruatio Paganorum est. *Item Zacharias* Papa: Si quis Kalen. Ianuarii ritu Paganorum colere, vel aliquid plus noui facere propter nouum annum, aut mensas cum lampadibus vel epulis in domibus præparare, & per vicos & plateas, cantationes & choros ducere præsumpserit, anathema sit. *Item Aug.* Non obseruetis dies qui dicuntur Ægyptiaci, aut Kalen. Ianuarij, in quibus cantilenę quædam, & commessationes, & ad inuicem dona donantur, quasi in principio anni boni fati augurio. *Extra. 5. de sortilegijs.* In talibus, vel codicibus, & alijs, sorte futura non sunt requirenda; nec diuinationes aliquas in aliquibus rebus quis obseruare præsumat: qui vero contra fecerit pœniteat 40. dies.

Antiquitus de nouo anno celebrando prohibentur.

Qualiter dæmones futura secundum diuinos prædicant.

Cap. CXVII.

Causa 26.q.3. A quibus autem diuinationis genus sumpserit exordium, vel quot sint genera eius, Aug. exponit in lib. de natura dæmonum. Sed & de natura dæmonum. Sed & de natura dæmonum, cuius naturæ sint, an futura præscire valeant, vel quot modis, ita scribit *Aug. in eodem libro.* Sciendum est hanc esse naturam dæmonum, vt aerei corporis sensu, terrenorum corporum sensum facile præcedant celeritate, & propter aërei corporis superiorem nobilitatem, non solum cursus quorumlibet hominũ vel ferarum, verumetiam volatus auium incomparabiliter vincant. Quibus duabus rebus (quantum ad aereum corpus attinet) præditi, hoc est acumine sensus, & celeritate motus, multo ante cogitata prænunciant, quæ homines pro sensus terreni tarditate mirentur. Accessit etiam dæmonibus, per tam longum tempus quo eorum vita protenditur, rerum longè maior experientia, quam potest hominibus propter breuitatem vitæ prouenire, per has efficacias, quas aërei corporis natura sortita est; non solum multa futura prædicunt hominibus dæmones, verumetiam multa faciunt, quæ quoniam homines dicere non possunt, aut facere, eos dignos quidam quibus seruiant, & quibus honores diuinos deferant arbitrantur; instigante maximè vitio curiositatis, propter amorem fœlicitatis falsæ atque terrenæ, & excellentiæ temporalis.

Dæmones habeant posse futura diuinare partim ex subtus celeritate, partim ex diuturna experientia, partim Deo permittente secundum [...] fidei probationem.

Nunc igitur quoniam de diuinatione dæmonum quæstio est, primo sciendum est, ea plerumque prænunciare, quæ ipsi facturi sunt. Accipiunt enim potestatem morbos immittere, & ipsum aerem vitiando, morbidum reddere, & peruersis atque amatoribus terrenorum commodorum, malefacta suadere. Suadent enim miris & inuisibilibus modis, per illam subtilitatem, corpora hominum non sentientium penetrando, & se cogitationibus eorum per quædam visa immiscendo, siue vigilantium, seu dormientium. Aliquando autem non quæ ipsi faciunt, sed quæ naturalibus signis futura prænoscunt. Aliquando etiam hominum dispositiones, non solum voce prolatas, verumetiam cogitatione conceptas, cum signa quædam ex animo exprimuntur in corpore, tota facilitate perdiscunt; atque hinc etiam multa futura prænunciant, alijs videlicet mira, qui ista disposita non nouerunt. Fallunt etiam studio fallendi, & inuida voluntate, qua hominum errore lætantur. Sed ne apud cultores suos pondus auctoritatis amittant, id agunt, vt interpretibus suis, signorumque suorum coniectoribus culpa tribuatur, quando ipsi decepti fuerint, vel mentiti.

Quæ hic dicit Aug. de Aëreis corporibus Angelorum intelligenda sint figuratiuè, vel secundũ mentẽ quorundam antiquorum patrum, aliqui pro certo iam habebant angelos esse incorporeos.

Ibidem q.5. Aug. in li. de ci. Dei. Si autem quilibet opponit & dicit. Quomodo eueniunt illa quæ illi diuini prædicunt futura, an quo modo possunt ægris præbere medelam, aut sanis immittere ægritudinem, si aliquid propriæ virtutis ac potestatis non habent? hoc à nobis recipiat responsum, quod ideo non debet quisque eis credere, quia aliquando eueniunt quæ prædicunt, aut sanare videntur languidos, vel lædere sanos, quia hoc permissu Dei fit, vt hi qui hoc audiunt vel vident probentur, & appareat quali fide sint vel deuotione erga Deum; sicut in Deut. legitur. *Si surrexerit in medio tui propheta*, & cætera.

Qualiter mulierculas deludant, vt noctu se ambulare credant.

Cap. CXVIII.

Ex *Concil. Anquirensi.* Illud etiam non est omittendum, quod quædam sceleratæ mulieres, retro post sathanam conuersæ; dæmonum illusionibus & fantasmatibus seductæ, credunt se & profitentur cum Diana (nocturnis horis) Dea Paganorum, vel cum Herodiade, & innumera multitudine mulierum, equitare super quasdam bestias, & multa terrarum spatia, intempestæ noctis silentio pertransire, eius iussionibus obedire velut dominæ, & certis noctibus ad eius seruitium euocari. Sed vtinam hæ solæ in perfidia sua perijssent, & non multos secum ad infidelitatis interitum pertraxissent. Nam & innumera multitudo, hac falsa opinione decepta, hæc vera esse credunt, & credendo à recta fide deuiant, & errore Paganorum inuoluuntur, cum aliquid diuinitatis aut numinis extra vnum Deum arbitrantur.

Sagæ decipiuntur in illis dum putant se per aerem volitare &c.

Quapropter sacerdotes per ecclesias sibi cõmissas, populo Dei omni instantia prædicare debent, vt noue-

nouerint hæc omnino falsa esse, & non à diuino, sed à A
maligno spiritu, talia fantasmata mentibus fidelium irrogari, arbitrentur. Siquidem ipse Sathanas, qui transfigurat se in angelum lucis, cum mentem cuiusque mulieris ceperit, & hanc per infidelitatem sibi subiugauerit, illico transformat se in diuersarum personarum species atque similitudines, & mentem quam captiuam tenet in somnis deludens, modo læta, modo tristia, modo cognitas, modo incognitas personas ostendens, per quædam deuia deducit, & cum solus spiritus hoc patitur infidelis, hoc non in animo, sed in corpore euenire opinatur. Quisquis ergo credit posse fieri aliquam creaturam, aut in melius aut in deterius immutari aut transformari in aliã speciem, vel in aliam similitudinem, nisi ab ipso creatore, infidelis est, & Pagano deterior. B

Infideles est qui credit aliquam creaturam potestate vnam speciem in aliam transformare.

De Maleficijs artis Magicæ.

CAPVT CXIX.

Qui dicũtur Magi & quis primus magiæ inuentor.

ISIDORVS *etym. lib.* 8. Magi sunt, qui vulgo malefici ob facinorum multitudinem nuncupantur; hi & elementa concutiunt, turbant mentes hominum, ac sine vllo veneni haustu, violentia tantum carminis interimunt. Dæmonibus enim accitis audent ventilare, vt quisquis suos perimat malis artibus inimicos, hi etiam sanguine vtuntur & victimis, & sæpe contingunt corpora mortuorum. Magorum primus Zoroastes Rex Bactrianorum fuit, quem Ninus Rex Assyriorum prælio interfecit, de quo Aristoteles scribit, quòd vicies centum millia versuum ab ipso condita, indicijs voluminum eius declarentur. *Hanc* ar- C
tem multa post secula Democritus ampliauit, quando & Hippocrates medicinæ disciplina effloruit. Itaque hæc vanitas Magicarum artium, ex traditione malorum angelorum, in toto terrarum orbe plurimis seculis valuit, per quandam scientiam futurorum & infernorum, & inuocationes eorum, inuenta sunt aruspicia, augurationes, & ipsa quæ dicuntur Oracula, & Necromantia.

Rich. in lib. excerptionum. Ars itaque Magica sub philosophia continetur, sed foris falsa professione de vero mentiens, & veraciter lædens, homines, à diuina relatione seducit, cultum dæmonum suadet, & ad omne nefas sequaces suos impellit. Hæc quinque maleficiorum genera continet scilicet, Manticen, Mathematicam, Maleficia, Sortilegia, Præstigia. D
Mantice interpretatur diuinatio: Hæc quinque species habet, necromantiam, geomantiam, hydromantiam, aeromantiam, pyromantiam. Prima fit in mortuis; secunda in terra, tertia in aqua, quarta in aere, quinta in igne. *Mathematica* interpretatur vanitas. Hęc habet tres species, aruspicium, augurium, horoscopia. *Aruspicium* dicitur ab inspectione ararum: hæc fit quando in fibris animalium, quæ in aris ponuntur, fata quæruntur. *Augurium* ab auibus, hæc aliquando pertinet ad aures, & dicitur augurium; aliquando ad oculos, & dicitur auspicium. *Horoscopia* in constellationibus constat, *Maleficia* fiunt per incantationes. *Sortilegia* per sortes. *Præstigia* per fantasticas illusiones. E

Quinq; maleficiorũ genera, vti etiã diuinationis, & tres mathematica.

De diuersis generibus Magorum.

CAP. CXX.

Necromãtici.

NECROMANTICI sunt, quorum præcantationibus videntur resuscitati mortui diuinare, & ad interrogata respondere (*Nycron* enim Græcè, mortuus *mancia* diuinatio nuncupatur) ad quos suscitandos cadaueri sanguis adijcitur. Nam amare dæmones sanguinem dicuntur. Ideoque quoties Necromantia fit, cruor aquę miscetur, vt colore sanguinis facilius prouocentur.

Explicantur singula magorum genera.

Hydromãtici.

Hydromantici ab aqua dicuntur: Est enim hydromantia in aquæ inspectione vmbras dæmonum euocare, ibique ab eis aliqua audire, vbi adhibito sanguine, etiam inferos perlubentur sciscitari. Varro dicit diuinationis quatuor esse genera; Terrã, aerem, aquam, & ignem, hinc geomantiam, hydromantiam, aeromantiam, pyromantiam dictam constat. *Diuini*, quia diuinitate se plenos assimulant, & astutia quadam fraudulenta, hominibus coniectant futura. *Incantatores* sunt; qui artem verbis peragunt. *Arioli*, quia circa aras idolorum nefarias preces emittunt, & funesta sacrificia offerunt; hisque celebritatibus dæmonum responsa accipiunt.

Diuini. *Incãtatores.* *Arioli.*

Aruspices, quasi horarum inspectores, dies enim & horas in agendis negotijs operibusque custodiunt, & quid per singula tempora obseruare debeat homo, intendunt. Hi etiam exta pecudum inspiciunt, & ex eis futura prædicunt. *Augures* sunt, qui volatus auium & voces intendunt. Dicuntur autem auguria, quasi auium garria: Vel quasi augeria, quòd aues gerant. Idem & auspicia, quasi auium aspicia, quæ iter facientes obseruant. Horum duo sunt genera: Vnum ad oculos pertinens, scilicet volatus: Alterum ad aures, scilicet vox auium.

Aruspices. *Augures.*

Phitonissa à Phitio Appolline dicta, quod & is auctor fuerit diuinandi. *Astrologi*, in astris augurantes. *Genethliaci*, pro natalium consideratione dierum. Genesim enim hominum per duodecim cæli signa describunt, siderumque cursu, nascentium mores, actus, & euentus prædicare conantur, idest quis quali signo fuit natus, aut quem effectum habeat vitæ qui nascitur, hi vulgo Mathematici vocantur. *Horoscopi* sunt qui horas natiuitatis hominum speculantur, dissimili & diuerso fatu. *Sortilegi* sunt qui sub nomine fictæ religionis, per quasdam superstitiones, quas sanctorum sortes vocant, diuinationis scientiam profitentur, aut quarumcunque scripturarum inspectione futura promittunt.

Pythones. *Astrologi.* *Genethliaci.* *Horoscopi.* *Sortilegi.*

Salisatores dicuntur, quia dum eis membrorum quæcunque partes salierint, aliquid sibi exinde prosperum seu tristè signare prædicunt. Ad hæc omnia pertinent & ligaturę execrabilium remediorum, quæ ars medicorum condemnat, vel in præcantationibus, vel in characteribus, vel in quibuscunque rebus suspendẽdis, atq; ligandis: In quibus omnibus ars dæmonum est, ex quadam pestifera societate hominum & angelorum malorum exorta; vnde vitanda sunt à Christiano. Dicitur autem præstigium, quasi perstringens aciem oculorum.

Salisatores.

De Carminatoribus & carminatricibus.

CAP. CXXI.

EX *summa fratribus V.* Quid de carminatricibus, & carminatoribus qui carminant infirmos, vel pueros, vel animalia; nunquid peccãt mortaliter? Respõdeo: Si nihil superstitiosum dicunt, aut docent, aut faciunt, sed tantũ vtuntur licitis precibus & adiurationibus, sicuti per passionem & Crucem & similia, non credo quod peccẽt mortaliter nisi talia fecerint post prohibitionem ab ecclesia factã sibi. Sed credo quòd prohibendi sunt viri & mulieres à talibus, quia permulta inutilia & superstitiosa solent admiscere. Nisi forte sit Sacerdos religiosus & discretus, aut etiam laicus, siue vir siue mulier excellentis vitæ & probatæ discretionis, qui fusa oratione licita, non super pomum aut pirum aut cingulum, sed super infirmantes manus imponant. Iuxta illud Matthæi. *Super ægros manus imponent, & bene habebunt.* Nec sunt huiusmodi personæ prohibendæ à talibus, nisi forte timeatur quod ad exemplum illorũ, indiscreti & superstitiosi, carminatoris sibi vsurpant abusum. Item non condemnantur hic rustici qui seruant tempora ad seminandum, vel arbores incidendas & similia, quæ certam & natualem habent rationem. Idem de physicis circa medicinas dandas, & minutiones faciendas, & similia. *Item* si aliquis vel aliqua colligit herbam medicina-

Non videtur mortale carminare infirmos vel animalia &c. si nihil superstitiosum dicatur aut fiat, quamuis similia merito prohibeantur propter abusum præsertim in simplicibus.

dicinalem cum symbolo diuino, vel oratione dominica, vel scribit in charta symbolum, vel orationem dominicam, vt ponat super aliquem infirmum, vt sic in istis tantum Deus creator omnium & dominus honoretur, non reprobatur, dummodo nulla alia superstitiosa obseruantia misceatur.

Ex summa fratris. V. Ex hoc potest haberi, quod non sunt reprobanda breuia quæ fiunt in ascensione, cum non contineantur nisi verba euangelij. Sed superstitiosum est, si credatur quod minus habeant efficaciæ si scribantur post lectum Euãgelium, aut post Missam, aut alia die, quàm si scribantur cum leguntur siue proferantur in ecclesia verba euangelii quæ ibi continentur. Illa autem breuia in quibus scribuntur quidam characteres, & quædam nomina inusitata, quasi nomina Dei ineffabilia, in quibus dicitur: Quicunque portauerit super se istud breue, non periclitabitur sic vel sic, aut istud aut illud sibi eueniet, proculdubio reprobanda sunt, nec portanda, & peccant qui scribunt ea aut portant, aut donant, aut vendunt, aut portanda docent; nisi adeo fuerint simplices, quod ignorantia eos debeat excusare, quæ non excusat, si super hoc fuerint admoniti vel instructi.

Reprobantur quædã breuia superstitiosa.

De Sortilegis, ac Diuinis, ac Magis euitandis.

Cap. CXXII.

Causa 26. *q.* 5. *Ex concil. Martini Papæ;* Si quis autem Paganorum consuetudinem sequens, diuinos & sortilegos in domum suam introduxerit, quasi vt malum foras mittant, aut maleficia inueniãt, vel lustrationes Paganorum faciant, quinque annis pœnitentiam agant. Mulieribus quoque Christianis non liceat in suis lanificijs vanitatem obseruare, sed Deum inuocent adiutorem, qui eis texendi sapientiam donauerit.

Item ex concil. Tol. 4. c. 30. Si quis de ordinibus clericorum aruspices, aut incantatores, aut ariolos, aut certe augures vel sortilegos, qui profitentur artẽ Magicam, aut aliquos eorum similia exercentes, consuluisse fuerit deprehensus, ab honore dignitatis suæ suspensus, monasterij curam excipiat, ibique pœnitentiæ perpetuæ deditus, scelus admissum sacrilegij soluat.

Nõ licet magos consulere sub pœna suspensionis in clericos, & aliarum pœnarum in laicis.

Item ex concil. Anquirensi. c. 1. Episcopi, eorumque ministri, omnibus viribus elaborare studeant, vt pernitiosam, & à Zabulo inuentam, sortilegam & magicam artem ex parochiis suis penitus eradicent. Et si aliquem virum aut mulierem huiusmodi sceleris sectatorem inueniunt, turpiter dehonestatum, de parochiis suis eijciant. Ait enim Apostolus: *Hæreticum hominem, post primam & secundam correptionem deuita, sciens quia subuersus est qui huiusmodi est, &c.* Subuersi enim sunt, & à diabolo captiui tenentur, qui relicto creatore suo, diaboli suffragia quærunt.

Ibidem q. 7. Augusti. Qui quascunque diuinationes, & fata, aut auguria obseruat, aut attendit, aut consentit obseruantibus, siue qui attendit somnialia scripta, & falso in Danielis nomine intitulata, & sortes quæ dicuntur sanctorum Apostolorum, & auguria auium, aut aliqua pro domo facienda, aut propter coniugia copulanda, aut in collectionibus herbarum carmina dicunt, aut pyctaciola pro quauis infirmitate scripta, super homines aut animalia ponunt præter symbolum, & orationem dominicam; aut falsitatibus magicis, in grandinariis & tempestatibus credunt, aut ad eorum domum euntes, aut in suis domibus introducunt, & interrogant; sciant se fidem Christianam & baptismum præuaricasse, & Paganum & Apostatam, idest retro abeuntẽ, & Dei inimicum, iram Dei grauiter in æternum incurrisse, nisi ecclesiastica pœnitẽtia emendatus, Deo reconcilietur. *Item Hier.* Dæmonium sostinentibus licet petras vel herbas habere sine incantatione.

Aug. reprobat diuinationes, &c.

De eisdem puniendis.

Cap. CXXIII.

Causa 26. *q.* 5. Quod autem sortilegi & diuini, si cessare noluerint, excommunicandi sunt, ratione & auctoritate probatur. Est enim quoddam genus culturæ idolorum, ex dæmonum consultationibus futura prædicere. Futura enim præscire solius Dei est, qui in sua contẽplatione etiam angelos præscire facit. Cultores vero idolorum à fidelium communione separandi sunt. Vnde in epistola ad Corinthios Apostolus ait. *Si quis frater nominatur fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, cum eiusmodi nec cibum sumere* &c.

Ex summa de casibus. In summa vero nota, quòd pœna talium est multiplex. Sunt enim infames, nec debent recipi ad eucharistiam, si notorium est peccatum, sicut nec histriones. *Item* nec debent admitti ad accusationem. *Item* debent excommunicari. *Item* si post admonitionem vel excommunicationem noluerint se corrigere, si serui sunt, debent verberibus castigari, si liberi includi in carcerem, vel vtique sunt de parochia, turpiter dehonestati, idest tonsurati vel decaluati, eiiciendi: & hoc potest episcopus sua auctoritate facere, dum tamen caueat à membri detruncatione, morte, & sanguinis effusione; vel si necesse sit inuocet brachium seculare: secundum vero leges capite puniuntur.

Varia sunt magorum pœna.

De inspectione astrolabij.

Cap. CXXIV.

Ex *summa de casibus.* Quid de sacerdotibus & religiosis, quibus vasa & ornamenta ecclesiæ, vel similia, furtim subtracta sunt, vel etiam de laicis, quibus res propriæ furto sublatæ sunt; nunquid poterunt inuestigare per inspectionem astrolabii, vel similia? Ad hoc dicas secundum omnes, quòd si fit ibi inuocatio dæmonum, vel aliud superstitiosum, grauissime peccat quicunque facit, vt patet ex decret. infra allata, vbi quidam, licet iuuenili simplicitate, & bono zelo fecisset, fuit tamen suspensus ab officio & beneficio. Si autem talis inspectio fieret simpliciter post astronomiam, non inuocatis dæmonibus, neque alio superstitioso adiuncto, forte posset admitti. Tamen in eodem decreto dicitur, quia licet quadriuiales artes in se contineant veritatem, tamen quia non sunt scientiæ pietatis, non est in eis studendum.

Vsus astrolabij non inuocatis dæmonibus potest tolerari.

Extra. 5. de sortil. Alexan. III. Presbyter cum quodam infami ad priuatum locum accessit, non ea intentione vt vocaret dæmonium, sed vt inspectione astrolabii furtum cuiusdam ecclesiæ posset recuperare, verũ licet hoc ex bono zelo & simplicitate se fecisse proponat, id tamen grauissimum fuit peccatum. *& infra.* Mandamus quatenus per annum & amplius si tibi visum fuerit, eum ab altaris ministratione præcipias abstinere.

Ex summa fratris. V. Nunquid si quis sacrificet Deo nummorum, scilicet mammonæ, vt fiat diues, vel similia faciat, nunquid incurrit irregularitatem? aut qui de Sacramentis ecclesiæ, Eucharistia scilicet, vel Chrismate, vel Oleo benedicto, aut Aqua fontium, facit sortilegium, vel baptizat imagines? Respondeo: Cum talia videantur esse enormia propter idolatriam, aut propter enormem superstitionem, licet sint occulta, generant irregularitatem secundum quosdam, secundum alios non. Vnde in hoc dubio consulendum est talibus, quòd petant dispensationem non tamen præcisè dicendum est eis, quod alias non sit eis salus, & absoluendi sunt de peccato si pœniteant. Si autem huiusmodi peccata notoria, sint secundum omnes indigent dispensatione, sed hoc plenius infra, *de lapsis & dispensationibus.*

Crimen magia si sit notoriũ inducit irregularitatem.

Quo sensu prohibeatur studiũ astrologiæ & mathematicæ.

Quod autem dicit canon in quadruuialibus scientijs non esse studendum, intelligas longo tempore: potest tamen in his studeri non ad voluptatem, sed vt ea quæ ibi sunt vtilia sacræ scripturæ, ad vsum conuertantur; & vt errores ibi contenti confutentur, & ne risui pateat si contra mathematicos velit disputare, vel philosophos huiusmodi doctrinarum non ignaros. Idcirco enim astronomia & astrologia in dissuetudinem abierunt, quia dum propria curiositate nimis erant intenti, minus vacabant his quæ saluti animarum erant accommodata.

De quorundam sacerdotum superstitionibus.

Cap. CXXV.

Causa 26. q. 5. c. episcopi. Nonnulli inueniuntur, qui interno liuore permoti, in perniciem suorum inimicorum, altare sacris vestibus exuunt, & lugubri veste accingunt, luminariorum obsequia subtrahunt Dei ecclesijs, vel missam pro requie defunctorum promulgatam, pro viuis celebrant hominibus, quorum omnium maleficia nequissima Toletan. Concil. condemnat. *Idem.* Plerique sacerdotum sauciati inimicitiæ dolo, Missam pro requie defunctorum promulgatam, fallaci voto pro viuis student celebrare hominibus, vt is pro quo ipsum offerunt sacrificium, mortis incurrat periculum. Proinde nostræ elegit vnanimitatis consensus, vt si quis deinceps talia perpetrasse fuerit detectus, à proprij deponatur ordinis gradu, & tam ipse sacerdos, quam ille qui eum ad talia peragenda incitasse perpenditur, exilij perpetui ergastulo religentur.

Celebrare missam de requie pro viuis superstitiosum est & depositione puniẽdum.

Ex summa de ca. Hic autem distinguo; quod si aliquod prædictorum fiat propter odium priuatum, grauissime peccat qui facit, & nisi per plurimam pœnitentiam se purgauerit, debet deponi. Si autem propter causam communem, puta quia metuit contaminationem sacrorum ordinum, vel subuersionem fidei, vel hostilitatem suffert, vel obsidionem, vel diuinorum iudiciorum sententiam meruit, & ideo tale quid fecerit, non dicitur peccare, quia in tali facto plus humilitas qua Deus placatur, quam interim liuoris dolositas declaratur. Hoc etiam tenet consuetudo ecclesiæ, vnde solet cantare, *Deus venerunt gentes*, & in signum tristitiæ in die Veneris sancta, altaria spoliare. Hæc tamen distinctio fallit in illis, qui pro viuis scienter celebrant officium mortuorum: nam tales si fuerint detecti, indistinctè, debent deponi, & pęna supradicta feriri.

Exponuntur superius dicta.

De crimine sacrilegij.

Cap. CXXVI.

Quid sacrilegium & quot modis cõmittatur.

Ex *summa de ca. Sacrilegium est sacræ rei violatio, & eiusdem vsurpatio.* Dicitur autem sacrilegium, quasi sacrilædium, idest sacrum lædens. Committitur autem sacrilegium *ratione personæ*, cum quis verberat clericum, vel personam religiosam. *Ratione loci*, cum ecclesiæ, vel cœmeterij immunitas violatur. *Ratione rei*, cũ vel consecrata, vel sacro vsui deputata vsurpatur. *Largè* tamen dicitur committere sacrilegium transgressor iuris publici, quod consistit in sacris sacerdotum magistratibus. *Item* qui articulos fidei, idest præcepta vel prohibitiones Dei, etiam negligendo vel nesciendo violat & offendit. *Item* qui disputat de iudicio principis, vel iudicat, & hoc nisi euidenter constaret illud esse contra Deum. *Item* qui publica officia committit Iudæis. *Item* quicunque rem datam ecclesiæ retinuerit, vel acceperit, contra eius voluntatem.

Ad quæ sacrilegium latè se extendat.

Causa 17. q. 4. *Pius Papa*: Sicut maius peccatum est, quod in Deum committitur, quam quod in hominem, sic grauius est sacrilegium agere, quam fornicari. Ibidem Ioh VIII. omnibus episcopis. Sacrilegium

Grauius est sacrilegium quam fornicatio.

A committitur, si quis infregerit ecclesiam vel 30. ecclesiasticos passus qui in circuitu ecclesiæ sunt, vel domos quæ infra prædictos passus fuerint, aliquid inde rapiendo, vel auferendo: seu qui iniuriam facit, vel ablationem rerum intulerit clericis arma non ferentibus, vel monachis, siue Deo deuotis, omnibusque ecclesiasticis personis. Capellæ quæ sunt intra ambitum murorum castellorum, non ponuntur in hac 30. passuum obseruatione. Similiter sacrilegium committitur auferendo sacrum de sacro, vel non sacrum de sacro, siue sacrum de non sacro.

Nota.

Plures sunt modi quibus sacrilegium committi potest.

Gratianus: Dicitur autem sacrilegium committere, qui violentas & impias manus in clericum iniecit. Committunt etiam sacrilegium, qui contra diuinæ legis sanctitatem, aut nesciendo committunt, aut ne-
B gligendo violant & offendunt: aut de principali iudicio disputant: dubitantes an is dignus sit quem princeps elegerit; vel qui intra prouinciam, in qua prouinciales & ciues habentur, officium generandæ ac suscipiendæ administrationis desiderant, vt *lib. 9. cod. ti. de crimine sacrilegij*. Similiter de iudicio summi Pontificis alicui disputare non licet.

De violatione immunitatis sacri loci.

Capvt CXXVII.

Ad quæ ecclesiæ immunitas se extendat.

Ex *summa de ca.* Ecclesia, idest ipse locus consecratus, habet immunitatem, vt nullus inde per vim abstrahatur, nisi in casibus, videlicet si sit publicus latro vel nocturnus populator agrorum. *Item* si in ipsa ecclesia commisit homicidium, vel aliud maleficium;
C tunc enim non debet defendi ab ecclesia, cum eam violauerit. *Aug. ad Bonifacium*: Hominem de ecclesia rapuisti: Tuus si de tuo amico forte præsumeret fugitiuus, posset proculdubio intercessoris causa veniam promereri; ergo si amicus attenditur, cur Deus offenditur?

Item ex lib. cap. Reum ad ecclesiam fugientem nemo abstrahere audeat, neque inde damnare ad pœnam, vel ad mortem, vt honor ecclesiæ conseruetur; sed rectores ecclesiæ pacem & vitam & membra obtinere studeant, tamen legitime componat quod inique fecerit. *Item Gelasius Epiphanio episcopo.* Ad episcopos cæteros direximus iussionem, vt eos qui ecclesias violasse perhibentur, accessu earum iudicent esse indignos. *Item Pius Papa*; Sicut qui eccle-
D siam Dei vastat, & eius prędia, & donaria spoliat & inuadit, fit sacrilegus; sic ille qui eius sacerdotes insequitur, sacrilegus iudicatur.

Qui violat ecclesiam est interdicto subijciẽdus.

Item ex concil. Hilerdensi. Nullus clericorum, seruum aut discipulum suum fugientem ad ecclesiam extrahere audeat, aut flagellare præsumat. Quod si fecerit, donec dignè pœniteat, à loco cui honorem non dedit, segregetur. *Item ex concilio Triburiensi*: Si quis contumax vel superbus, fugientem seruum suum, vel quem ipse persecutus fuerit de atrio ecclesiæ vel de porticibus ecclesiæ quolibet modo adhærentibus, per vim extraxerit, pro immunitate nongentos solidos, & ipse publica pœnitentia mulctetur iuxta iudicium.

Pœna pecuniaria violantis ecclesiam.

E *Gratianus.* Verum ne reuerentia religionis dominos suos iure fraudaret, si famuli ad ecclesiæ septa confugientes, inde nequaquam abstraherentur, sacris canonibus est institutum, vt præstito sacramento impunitatis, eis etiam reddantur inuitis. Occasione namque religionis seruus dominum suum contemnere, & eius ministerium destituere non debet.

Famulus fugiens ad ecclesiam est domino reddendus præstito iuramento de impunitate.

Ex summa fratris V. Publicus autem latro ille est, qui agros militum vel priuatorum de nocte populatur, & itinera frequentata, scilicet stratas publicas, quę quasi loca sacra, habentur, insidijs aggressionis obsidet, & talem potest quilibet auctoritate sua de ecclesia extrahere, & punire, sicut notauit H. Homicida quoq; extrahitur ab ecclesia, in qua, vel in cuius cœmeterio commisit homicidium, vel aliquod male-

Publicus latro nõ gaudet immunitate ecclesiæ, nec ille qui aliquo maleficio ecclesiam violauit;

maleficium. Sed nunquid defenditur ab alia ecclesia, in qua hoc non commisit, si confugerit ad illam? Respondeo quod non, quia cum sit vna ecclesia vniuersalis toto orbe terrarum, licet sint multæ particulares, qui iniuriam facit vni, iniuriam facit omnibus licet forte de consuetudine in aliquibus ecclesijs aliter obseruetur: quia forte videtur eis, quod sicut minor vtitur, priuilegio suo contra alium minorem, ita vna ecclesia contra aliam. Quid de Iudęo, vel Pagano, vel excommunicato, si confugerit ad ecclesiam, nunquid defenditur ab ecclesia à mutilatione vel morte? Respondeo: Satis credo quod sic, de iure tamen credo consuetudinem regionis approbatam, quoad hoc esse tenendam.

De Effractoribus ecclesiarum.

Cap. CXXVIII.

Quis censendus effractor ecclesiæ.

DE Effractoribus vero dico, quod siue aliquis veniat cum proposito frangendi ecclesiam, siue non, non incidit in canonem, nisi eam corporaliter violet, & vim inferat, licet inde aliquid asportet. Vnde si prædones veniant animo frangendi ecclesiam, & tamen non frangant, quia inueniunt eam apertam, & nullum resistentem, quia propter timorem eorum inde effugerint custodes, non incidunt in canonem, licet intrent & aliquid asportent, parati vim inferre si aliqui resisterent. Et credo quod effractor ecclesiæ iudicandus est, qui dolo malo, aut per iniuriam violenter parietem foderit, aut suffoderit, aut vitream, aut seraturam, aut ostia, aut cardines, aut vectes, dum tenent ostia firmata, aut ipsum tectum ecclesiæ.

Porro de fure, qui pacto foramine in pariete, aut fracta vitrea, aut seratura, aut vectibus ostij intrat, & aliquid inde asportat, licet possit dici quod non incidit in hanc pœnam, *cum decre. extra. de sen. excom.* non videatur loqui de illis qui publice frangunt ecclesias; quia tamen lex distinguens inter fractores diurnos & nocturnos, atrociores dicat esse nocturnos; potest dici probabiliter in fauorem ecclesiæ, quod talis incidit in canonem, sicut publicus effractor, & quod à solo Papa est absoluendus, postquam fuerit per ecclesiam denunciatus.

De Pœna sacrilegij.

Cap. CXXIX.

Quænam sit pœna pro sacrilegio constituta in vtroque iure.

EX *summa de ca.* Pœna sacrilegij secundum leges, est decapitatio, si personæ ecclesiasticæ atrox iniuria fiat; alias iudicis arbitrio reseruatur, pro qualitate personæ, rei, temporis, vel loci diuersitate, moderanda. Sacrilegij secundum canones, duplex est pœna Vna spiritualis, alia pecuniaria. Spiritualis, præter pœnitentiam est excommunicatio; cum distinctione tamen, quia pro sacrilegio in persona commissa, est maior excommunicatio ipso iure: Pro sacrilegio vero in rebus commisso, est minor excommunicatio; exceptis quibusdam casibus, in quibus est maior, vt cum quis incendit ecclesiam, vel fregit. *Pecuniaria* vero, qualis & quanta sit, & cui persoluenda, tam pro sacril. commisso in personis, quam in rebus, legitur in decretis, *Causa* 17. q. 4. Sacrilegium duplicem continet pœnam, pecuniariam videlicet, & excommunicationis. Pecuniaria eis persoluenda est, ad quos quærimonia sacrilegij pertinet. *Vnde Iohannes Papa. VIII. scribit omnibus episcopis.* Quisquis inuentus fuerit reus sacrilegij, episcopis, abbatibus, siue personis ad quos quærimonia sacrilegij iuste pertinuerit 30. libras examinati argenti & purissimi componat. *Idem* si quis domum violauerit, & aliqua sine licentia illius cui commissa esse dignoscitur, inde abstulerit, vel ecclesiasticis personis iniuriam fecerit, donec in conuentu admonitus legitimè satisfaciat, sciat se communione priuatum esse. *Idem.* Hi qui monasteria, & loca Deo dedicata, &

Pœna spiritualis pro sacrilegio est excommunicatio: pecuniaria vero 30 libræ argenti.

A ecclesias infringunt, & deposita, vel alia quæ ibi exinde abstraxerint, damnum nonies componant, & immunitatem tripliciter, & velut sacrilegi, sententiæ canonicæ subijciantur, vel subiungentur.

Item ex 5. libro capitularium. Qui occiderit monachum, aut clericum, relinquat arma, & Deo in monasterio seruiat cunctis diebus vitæ suæ, nunquam reuersurus ad seculum, & per septem annos publicam pœnitentiam agat. *Item Innocentius Papa. II.* Si quis, suadente diabolo, huiusmodi sacrilegij crimen incurrerit, quod in clericum, vel in monachum, manus violentas iniecerit, anathematis vinculo subiaceat; & nullus episcoporum illum præsumat absoluere, nisi mortis vrgēte periculo, donec apostolico conspectui præsentetur, & eius mandatum suscipiat. *Gratianus.* Qui autem de ecclesia vi aliquem exemerit, vel in ipsa B ecclesia, loco, vel cultui, sacerdotibus, & ministris aliquid iniuriæ importauerit, ad instar publici criminis, & læsæ maiestatis accusabitur, & conuictus siue confessus, capitali sententia à rectoribus prouinciæ ferietur, sicut primo libro codicis legitur.

Statuitur pœna capitis in iure ciuili pro sacrilegio.

De Retentione decimarum.

Cap. CXXX.

EX *summa de ca.* Retentores quoque decimarum, & relictorum pro sepultura, sacrilegi iure dicuntur. *Decima est omnium bonorum iuste acquisitorum talis pars Deo debita.* Qui bene & fideliter dant decimam, qua dupliciter remunerantur à Deo. Prima remuneratio est abundantia fructuum. Secunda sanitas corporis. C Tertia indulgentia peccatorum. Quarta cæleste regnum. De duabus primis. Aug. Si decimam dederis, non solum abundantiam fructuum recipies, sed etiam sanitatem corporis consequeris. *Item* de duobus vltimis idem Aug Qui præmium comparare aut peccatorum desiderat indulgentiam promereri, reddat decimam, & de nouem partibus eleemosynam dare studeat pauperibus. Qui vero non dat, punitur in oppositis. Vnde dominus per Malachiam: *Quia mihi non reddidistis decimas & primitias, ideirco in fame & penuria maledicti estis.*

Qui dat decimas quatuor remunerationes à Deo consequitur.

Item Aug. Cum decimas dando, & terrena & cælestia possis promereri, pro auaritia duplicem benedictionem fraudas, idest subtrahis tibi. Hæc est domini iustissima consuetudo, si tu illi decimam non dederis, D tu ad decimam reuoceris: dabis impio militi quod nō vis dare sacerdoti. Deus enim noster qui dignatus est totum dare, decimam à nobis dignatur recipere, non sibi sed nobis sine dubio profuturam. Vnde decimæ ex debito requiruntur, & qui eas dare noluerint, res alienas inuadunt. Sed hoc tollit fiscus, quod non accipit Christus. *Item Hiero.* Amico rapere quippiam furtum est, ecclesiā defraudare sacrilegium est, quod apertissimi sceleris est; exinde enim aliquid subtrahere, omnium prædonum crudelitatem superat. Itaque qui non dat decimam, nisi sit exemptus, debet anathematizari, præmissa canonica admonitione, vsque ad satisfactionem & emendationem congruam. *Ex summa fratris V.* Exemptus dicitur priuilegiatus, aut infeudatus legitimè, aut alias tutus legitima exceptione, E siue propter compositionem factam cum ecclesia, siue propter tacitam vel expressam ecclesiæ remissionem, vt notatum est supra.

Tollit fiscus quod nō accipit Christus.

Qui non dat decimas, nisi sit exemptus debet excōmunicari.

Extra 3. de deci. pri. & ob. Alexan. III. Cum decimæ non ab homine, sed ab ipso domino sint institutæ, quasi debitum exigi possunt. *Innocentius III.* Omnes qui ratione personarum, aut etiam prædiorum decimas ecclesijs & clericis tuæ diœce. exhibere tenentur, ad eas cum integritate reddendas ap. re. compellas. *Item in concil. gene.* Illæ decimæ sunt necessario soluendæ, quæ debentur ex lege diuina, vel loci consuetudine approbata.

De

De veri nominis decima.

Cap. CXXXI.

Quid decima.

EX *summa de casibus: Decima est omnium bonorum iuste acquisitorum talis pars, Deo debita. Extra 3. de deci. Ale. III.* De frugibus 9. partibus sibi retentis, decimam ecclesiæ cuius parochiani sunt, sine diminutione soluere tenentur.

Ex summa fratris V. Quid de illis qui non soluunt decimam de vineis, & quibusdam alijs prædijs, sed vicesimam vel aliam quotam minorem decimæ? Quid etiam de illis, qui de oliuis, vel nucibus, vel quibusdam alijs terræ fructibus, nihil soluunt pro decima, nunquid excusantur per consuetudinem, cum contraria videatur esse legi diuinæ?

Qui minus soluunt quam decimam vel nihil ex quibusdam fructibus propter compositionem cum ecclesia cui debentur, excusantur vitij & ob consuetudinem immemorialem.

B Respondeo: Credo quod sola consuetudo non excusat in prædictis casibus; si tamen compositio auctoritate episcopi & ecclesiæ (cuius interest decimas huiusmodi solui) facta est cum illis qui debent decimas, de minori parte soluenda quam decima: Vel si ita obtentum est à tempore cuius non extat memoria excusãtur, qui minus soluunt quã decimã nec possunt auctoritate propria illi qui fecerunt compositionem, aut sine contradictione sustinuerunt huiusmodi consuetudinem, vel successores eorum, aliquid plus solito exigere, vel de rebus de quibus non consueuerunt decimæ solui, de nouo aliquid exigere, nec domini prædiorum vltra solitum tenentur aliquid soluere, nisi ad inopiam ecclesia redigatur, vel nisi auctoritate domini Papæ hoc fiat, ex certa scientia reuocantis compositionem prædictam, vel consuetudinem. Verum est tamen, quod sola consuetudo non liberat debitorem decimarum in prædicto casu, vel in prædictis casibus: Sed compositio vel remissio, siue quitatio facta ab ecclesia expresse, vel tacite, siue præsumptiue, ex hoc quod per tantum tempus pacifice sustinuit; quod aut nihil pro decima solueretur, aut minus quã decima.

Vtrum Papa possit in huiusmodi dispensare.

Cap. CXXXII.

D SED quomodo potest ecclesia absoluere aliquem tacitè vel expressè à legitima præstatione decimarum, cum debeantur iure diuino? Item quomodo potest Papa priuilegium alicui dare, de non dandis decimis? Ad primum dic, quod reuera ecclesia non potest aliquem absoluere, vel remittere ius soluendi decimas, ad quod semper tenentur domini prædiorum. Sed bene potest absoluere vel remittere ipsam præstationem, vel actum præstandi; sicut concedo quod ex quo matrimonium est consummatum inter fideles, neuter potest absoluere reliquum à vinculo matrimoniali, vel à iure mutuæ seruitutis, licet posset absoluere illum ab actu, vel executione illius iuris; cum de communi consensu transeunt ad religionem. Potest etiam dici quod in prædictis casibus fingitur à iure, quod domini prædiorum breui manu soluerint ecclesiæ decimas, & rursus ecclesia redonauerit eis; vel in totum, quando scilicet ecclesia nihil consueuit recipere minus quam decimam; vel in partem, quando consueuit recipere minus quam decimam.

Papa non potest absoluere aliquem à debito soluendi decimas sed tantum ab actu præstandi vel per modum redonationis.

E Ad aliud potest dici, quod Papa non dat priuilegium alicui de decimis non soluendis, nec dare potest, sed solummodo ius administrandi pauperibus, & retinendi sibi necessaria ex eis. Quod potest facere Papa non solum de decimis, quas de iure communi debent monachi, sed de illis quas alij debent ecclesijs parochialibus. Vel dic, quod Papa super his quæ non pertinent ad articulos fidei, vel ad decalogum, potest dispensare, & priuilegia alicui concedere, non tamen canonem generalem contrarium statuere. Vnde notauit Alanus, quod Papa posset alicui laico concedere, quod non solum non daret decimas, sed & quod reciperet ab alio, non tamen omnibus laicis hoc posset concedere vt dicunt, nisi ex causa ad tempus, sicut dicitur fuisse concessum Gallicis.

Quo sensu dicitur Papa dare priuilegium de non soluendis decimis.

Quod tamen ibi dicitur, quod necessario soluendæ sunt decimæ, quæ debentur lege diuina, intelligo quando nulla facta est compositio inter ecclesiam & dominos prædiorum, vel quando ecclesia non remisit eas tacitè, vel expressè, vt dictum est supra: vel quando ecclesia indiget, vel quando exiguntur auctoritate Papæ scienter reuocantis compositionem, vel consuetudinem contrariam.

Soluendæ sunt decimæ de iure diuino si ecclesia non remittat.

De quibus rebus dandæ sunt decimæ.

Cap. CXXXIII.

De quibus rebus debentur decimæ.

EX *summa de ca.* Debent dari decimæ de omnibus fructibus terrarum, pomis arborũ, herbis hortorum, nutrimentis animalium, lana, lacte, fœno, lignis, piscationibus, venationibus, afflictibus, pensionibus, molendinis etiam de vento, balneis, fullonicis, argentarijs, metallarijs, lapidicinijs. Item de negotijs, & artificijs, & cæteris bonis, etiam de tempore. *Extra 3. de decimis. Alexander 3.* Parrochianos vestros monere curetis, vt de prouentibus molendinorum, piscariorum, fœno, & lana, decimas ecclesiis quibus debentur, cum integritate persoluant. *Idem* Parochianos tuos de apibus & de omni fructu decimas persoluere ecclesiastica districtione cõpellas. *Cœlestinus 3.* Fidelis homo de omnibus quæ licitè potest acquirere, decimas erogare tenetur.

Ex summa fratris V. Nunquid de rebus donatis, legatis, vel inuentis, vel iure successionis acquisitis, debent dari decimæ. Alanus notauit quod non, & quod ex his tantum quæ naturaliter, vel ex operibus suis quis acquisierit, tenetur soluere decimas, de aliis autem non reperitur: Probabilius tamen videtur notasse H. scilicet quod legatarius & donatarius tenentur dare decimas de re donata vel legata, licet decimata fuerit à legatore vel donatore. Filius tamen, quia omnia bona patris pertinent ad ipsum, & eius sunt quodammodo quoad proprietatem, si succedat patri, non tenetur ea decimare, si decimata sunt à patre, sed hæres extraneus tenetur ad hoc, sicut legatarius & donatarius, qui omne lucrum vel emolumentum quod ad ipsos peruenit, tenentur decimare. Dicit etiam ibidem, quod fur raptor & vsurarius, si non velint male ablata in totum restituere, tenentur res huiusmodi decimare, quod tamen intelligit vt credo, si res illæ non fuerant à domino decimatæ.

Donatarius & hæres extraneus tenentur dare decimas ex rebus prius decimatis à donatore.

Ex summa de casibus. Ex prædictis patet, quod quædã sunt decimæ personales, & quædam prædiales: Sed quæritur vtrum omnes decimæ sint in præcepto, an prædiales tantum? quia vix dantur alicubi decimæ personales. Præterea in lege domini non videntur præceptæ nisi prædiales. Dicit autem Innoc. quod illæ quippe necessario soluendæ sunt, quæ debentur ex lege diuina, vel loci consuetudine approbata. Ius vero positiuũ siue humanũ tollit consuetudo. Si ergo personales decimæ, non Dei, sed hominum præcepto debentur, videtur, quod consuetudo contraria, à culpa liberet non soluentes. Consilium tamen sanum esset vt soluerent, vel saltum auctoritate episcopi & ecclesiarum quibus essent persoluendæ, erogarent.

Decimæ personales non videntur esse de iure diuino, & ideo vbi est consuetudo illas non soluendi, non tenetur illas soluere.

Vtrum de malè acquisitis debeant dari.

Caput CXXXIV.

QVÆRITVR vtrum de iniustè & turpiter acquisitis teneatur quis dare decimas? vt de meretricio fænore, rapina, & similibus; videtur quod non

quia

quia scriptum est: *Non accipies mercedem prostibuli. Honora Deum de tuis iustis laboribus.* Econtra videtur, quia licet meretrix turpiter meretricetur, non tamen turpiter accipit. Item delictum non debet immunitatem tribuere, vt ait August. A

Solutio decimarum aliæ personales, aliæ prædiales. In personalibus distinguitur, quia aut est translatũ dominium pecuniæ decimandæ in accipientem, & nõ competit repetitio, vt in meretrice, & histrione, vel non, vt in fure, raptore, symoniaco, vsurario. In primo casu ille tenetur dare, sed ecclesia non debet recipere, quandiu ille est in scelere, ne videatur approbare delictum eius. Sicut & quãdoque respuit ecclesia oblationes aliquorum, ob detestationem criminis in quo iacent, vtpnta notoriè diffidentium, raptorum, vsurariornm, meretricis; vel propter aliud crimen notorium & horrendum. Sed postquam pœnitentiam acceperint, potest ecclesia decimas etiam præteritas recipere. In secundo casu scilicet cum non transfertur dominium; vel transfertur, sed competit repetitio, ecclesia non debet recipere. Ad prædiales autem soluendas tenetur quilibet indistinctæ, etiam inuasor & Iudæus: & ecclesia potest licitè recipere, quia illæ non intuitu personæ, sed prædiorum dantur. B

Decima sunt soluenda de turpiter acquisitis quãdo parti quæ dedit non competit repetitio, ecclesia tamen non debet capere ne videatur approbare delictum, intellige si non sint prædiales sed personales.

Nota.

Ex summa fratris V. Nota quod secundum H. in symonia & vsura non transfertur dominium, secundum aliquos transfertur: sed secundum omnes competit repetitio, quia debitor potest repetere ab vsurario. Ecclesia vero, in cuius iniuriam commissa est symonia, potest repetere à symoniaco. C

Qualiter & quando debeant dari.

CAPVT CXXXV.

EX *summa de casibus.* Dandæ sunt decimæ non deductis expẽsis indistinctè, si sunt prædiales. Si vero sint personales, idest de negotio vel artificio, vel de alijs quæ non computantur fructibus terræ, distinguitur vtrum surgant de rebus decimatis, an non. In primo casu deducuntur expensæ, in secundo non. *Item* debent dari prædiales statim cum fructus percipiuntur, & antequam separetur inde census, vel tributum, vel simile. Si tamen facta fuerit primo talis separatio, sicut rusticus tenetur decimare quod sibi remanet, ita dominus de hoc quod de acerno indecimato accepit. Personales autem possunt dari in fine anni, vt sic maior vtilitas proueniat ecclesiæ quam si per minutias soluerentur. Agnos, aut pullos, vitulos, & huiusmodi, nec tenetur dare optimos, nec deteriores, sed mediocres; vel sicut transierint sub virga pastoris, quod enim decimum venerit, sanctificetur domino. Indignum enim est dare Deo, quod dedignatur homo. Diuisionem canonicam habes 12. *quæst. 2. quatuor.* Verum quia illud in paucis ecclesijs obseruatur, credo in talibus consuetudini standum esse. D

Decima prædiales danda sunt haud deductis expensis, vti etiã personales orta de rebus non decimatis.

Decima non debent esse ex deterioribus.

Extra. tertio de deci. Man. quat. eos cogatis, vt decimam statim frugibus collectis persoluant, & de subtractis & retentis dignam satisfactionem exhibere procurent. *Innocen. 3.* Circa res factas vel acquisitas de pecunia decimata, cum ipsæ venduntur, credimus deducendas expensas, & de residuo quasi de lucro decimas persoluendas; vt si vendatur domus, ager, vinea, clibanus, molendinum, grex, aut quælibet merces. Expensas tamen quæ fiunt pro fructibus percipiendis, ex illis de quibus fructus proueniunt non credimus deducendas, etiamsi fuerint decimatæ; quoniam salua decima fructus efficiuntur eorum qui faciunt ipsas expensas. Fructus autem ipsos alienari posse non credimus, nisi cum onere decimarum. Nec pro restaurando detrimento quarumlibet rerum ex quibus decimæ persoluuntur, credimus deducendas expensas de prouentibus decimandis, quia penes dominum res permanent restaurandæ, vt si pars aliqua moriatur armenti, aut deterioretur, vel vnica portio mercis de- E

Ex quibus rebus expẽsa deducenda ante decimationem.

pereat, vel totus clibanus destruatur.

In concil. gene. Cum autem in signum vniuersalis dominij, quasi quodam titulo speciali sibi dominus decimas reseruauit, exactionem tributorum & censuum præcedat solutio decimarum; vel saltem hi ad quos census vel tributa indecimata peruenerint (cum res cum onere suo transit ad eos) per cen. ec. decimare cogantur ecclesiasticis, quibus de iure debentur.

De mora decimandi.

CAP. CXXXVI.

EX *summa de casibus.* Quid si quis vendidit aceruum frumenti ante solutionem decimarum, quis tenetur ad solutionem? Dico quod vterque tenetur; tenetur venditor propter dolum quem commisit, & quia habet pretium, quod succedit loco rei: & etiam emptor, quia res transiuit ad eum cum onere decimarum, & ita potest ecclesia petere à quo maluerit. Credo tamen quod si recipiat à venditore, liberatus est emptor, vel econuerso: Absit enim quod ecclesia suum recipiat cum augmento. *Item si* emptor fuit bonæ fidei, & soluit decimam, tenetur ei venditor: si fuit malæ fidei nõ tenetur, nisi expressè dictum fuerit, & cautum. Sed tamen vterque debet agere pœnitentiam de dolo, & quasi furto, quia contrectauerunt decimam inuito domino. In foro tamen pœnitentiali tutum est, quod si emptor persoluit decimam, sibi restituatur; nisi forte ex casu, scilicet si emptor non inuenitur deceptus in re, quia bene valet adhuc pretium.

In casu quod quis vendat frumentũ ante decimationem, tam emptor, quam venditor tenetur ecclesia de decimis.

Ex summa fratris V. Videtur tamen quibusdam, & probabiliter, quod in hoc casu non teneatur venditor in foro pœnitentiali ad restituendum emptori quod soluit ecclesiæ, cum sit licitum contrahentibus sese inuicem decipere, dum tamen absit fraus & dolus, & non vltra dimidium iusti pretij fiat deceptio.

Ex summa de ca. Item quid si quis furtiuè, vel etiam violenter armata manu rapuit totum aceruum vel partem de area rustici, ante solutionem decimarum; Nunquit tenetur rusticus ecclesiæ? Sol. Dominium decimę residet penes ecclesiam, & ante separationem statim collectis fructibus debet dari; ergo si non soluantur statim cum competenter solui possunt, in mora est rusticus; ergo periculum spectat ad ipsum, quare tenetur ecclesiæ. Si vero non erat adhuc in mora, & violenter sibi ablatum est ab extraneo, cui non potuit prohibere, non tenetur; sed aget ecclesia contra raptorem. Et hoc teneas pro regula, quod semper posterior mora nocet ei per quem fit.

Secundum hoc dico, quod si rusticus erat in mora tempore violentiæ, tenetur ad totalem decimam totius aceruí: Dabit enim ecclesia rustico suas actiones contra violentum. Si vero ecclesia in recipiendo erat in mora, de residuo tantum recipiet decimam, nisi in casu, scilicet si propter moram ecclesiæ, sine qua non audebat tangere fructus, rusticus non reposuerat fructus, quos alias reposuisset in locum securum; tunc quicquid asportatur cedit in periculum ecclesiæ ad minus vsque ad complementum decimæ. Ecclesia enim non debet petere lucra cum damnis aliorum.

Quãdo frumentum ante decimationem clã aut vi aufertur si villicus non fuit in mora soluẽdi ecclesia debet quærere à raptore.

Ex summa fratris V. Credo tamen, quod si de consuetudine aut constitutione aliqua non licebat rustico tollere & reponere fructus suos, nisi de licentia ecclesiæ, si ecclesia fuit in mora dandi licentiam, ecclesia tenebitur ad restitutionem damni rustico.

Quae personae tenentur decimam dare.

Cap. CXXXVII.

Monachi nigri tenentur de iure decimas dare, exceptis quibusdam rebus: item canonici seculares & regulares.

EX *summa de ca.* Dantur autem decimę à laicis, Monachi vero nigri, canonici seculares & regulares tenentur dare decimas de omnibus possessionibus suis exceptis noualibus, cæterisque nutrimentis animalium suorum, nisi sint vlterius specialiter priuilegiati à Papa, vel nisi possint se præscriptione tueri.

Ex summa fratris V. Non est verum de secularibus canonicis, quia tenentur ad decimas de noualibus soluendas parochijs in quibus sunt terræ eorum.

Ex summa de casibus. Item quod dictum est de clericis secularibus, restringunt quidam ad manerium ecclesiæ: Nam de prædijs patrimonialibus, tenentur dare illi ecclesiæ in cuius parrochia sita sunt. Alij dicunt, quod si non recipiunt ecclesiastica sacramenta ab illa ecclesia, non tenentur dare, aliter sic. Vel dic quod si deseruiunt illi ecclesiæ, non tenentur, alias sic. Item leprosi non tenentur dare decimas, nisi de hortis & animalibus.

Leprosi viuentes in communi non tenentur decimas dare, nec clerici decimas personales.

Ex summa fratris V. Solos illos leprosos intelligo non teneri ad soluendas decimas de hortis & animalibus, qui viuunt in communi. Si enim aliquis viuat solitarius in domo sua, maxime si sit diues, non credo quod gaudeat isto priuilegio. *Extra 3. de decimis, & pri. Paschalis 2.* Nouum genus exactionis est, vt clerici à clericis decimas exigant: illi profecto clerici, qui à clericis spiritualium ministeriorum labores accipiunt, decimas eis debent.

De his qui priuilegiati sunt in hac parte.

Cap. CXXXVIII.

Quidam monachi eximuntur à decimis possessionum antiquarum quas proprijs manibus excolunt.

EX *summa de casibus.* Monachi albi, templarij & hospitalarij Hierosolimitani, non tenentur dare decimas de possessionibus suis, quas proprijs manibus vel sumptibus excolunt: Secus est si tradant rusticis excolendas ad firmam. Item quod dictum est, intellige de possessionibus quas habebant ante generale concilium. De illis enim quæ postea gratis sunt collatæ sibi, vel quas ipsi emerunt pro monasterijs de nouo fundatis (quia aliter non licet eis emere tales possessiones de quibus decimæ debebantur ecclesijs, etiamsi illas proprijs manibus vel sumptibus excolant) tenentur persoluere decimas ecclesijs, quibus ratione prædiorum antea soluebantur.

Extra. tertio, de decimis, & pri. Alexan. 3. Prædecessores nostri fere omnibus religiosis decimas laborum suorum concesserant, sed prædecessor noster Adrianus solis fratribus Cistercien. ordinis, & templarijs, & hospitalarijs decimas laborum suorum, quos proprijs manibus vel sumptibus excolunt, indulsit: cæteris vero, vt de noualibus suis quæ proprijs sumptibus vel manibus excolunt, & de nutrimentis animalium suorum, & de hortis suis decimas non persoluant: hac occasione decimas de alijs rebus ecclesiæ suæ non possunt subtrahere. *Innocen. 3. in concilio generali.* Nuper abbates Cistercien. ordinis in generali concilio congregati, ad commonitionem nostram prouidè statuerunt ne de cætero fratres illius ordinis emerent possessiones, de quibus decimæ debebantur ecclesijs nisi forte pro monasterijs nouiter fundatis committantur alijs excolendæ, à quibus ecclesiæ decimæ persoluantur: nec occasione priuilegiorum suorum ecclesiæ vlterius prægrauentur. Decreuimus etiam, vt de alienis terris acquisitis, & ammodo acquirendis, etiam si eas proprijs manibus aut sumptibus excolunt, decimas persoluant ecclesijs quibus ratione prædiorum antea soluebantur; nisi cum ipsis ecclesijs aliter duxerint componendum, & hoc ad ipsos, & alios regulares qui gaudent similibus priuilegijs extendi volumus, & mandamus vt ecclesiarum prælati promptiores & efficaciores existant, ad exhibendum eis de suis malefactoribus iustitię complementum, eorumque priuilegia diligentius & perfectius studeant obseruare.

Religiosi priuilegiati de nouis possessionibus debent soluere decimas consuetas.

In quibus casibus contingat priuilegium huiusmodi cessare.

Cap. CXXXIX.

Priuilegia non eximunt à decimis in quibusdam casibus.

EX *summa de casibus.* Item hæc omnia priuilegia de decimis non dandis, non defendunt quin in casibus quibusdam, videlicet cum pactione vel transactione, teneantur ad easdem soluendas: Vel cum parochialis ecclesia in cuius parochia prędia sita sunt, enormiter lęditur, vel cum eas absoluendo renunciant tacitè priuilegio.

Ex summa fratris V. Quęritur quanto tempore, vel quoties quis faciens contra priuilegium, amittat illud in posterum? *Respondeo:* Quidam dicunt, quod si semel fecerit contra, sciens se tutum, renunciare pręsumitur. *Vincen.* distinxit, quod si priuilegium datur ad faciendum, perditur non vtendo per decem annos. Si datur ad non faciendum, & Papa retinet sibi aliquid iuris in eo, non potest renunciari tali priuilegio expresse, sed tacitè potest. Sed si nihil sibi reseruauit, renunciari potest huiusmodi priuilegio. *Iohan.* vero distinxit, quod si directè faciat contra priuilegium impetratum, etiam semel, perdit ipsum. Si vero non seruat priuilegium, vel non tuetur se illo, tunc non perditur nisi suo tempore *extra de priuilegijs, accedentibus.* Et hæc diuersitas contingit, quia plus peccat qui directè venit contra priuilegium, quam qui non vtitur illo. Alij dicunt, quod si priuilegium est odiosum, perditur per vnum contrarium actum; si fauorabile non perditur nisi legitimo tempore præscribatur. Alij distinguunt, quod si datum est in fauorem personæ, vel personarum, perditur semel veniendo contra eum. Si autem in fauorem ecclesiæ, non perditur nisi contra illud fuerit pręscriptum legitimo tempore, scilicet spatio quadraginta annorum ad minus.

Variae sententiae de amissione priuilegij per actum contrarium.

An à Iudæis debeat ecclesia decimas accipere.

Caput CXXXX.

EXtra de deci. *Alexan. 3.* De terris quas Iudæi colunt prudentiæ tuæ respondemus, vt eos ad decimas persoluendas, vel possessiones penitus renunciandas, cum omni districtione compellas, ne fortè occasione illa ecclesię valeant suo iure fraudari. *Extra quinto. de vsuris. Innocen. tertius in concilio gene.* Iudæos compellendos decreuimus ad satisfaciendum ecclesijs pro decimis & oblationibus debitis, quas à Christianis de domibus & possessionibus alijs percipere consueuerant, antequam ad Iudęos quocunque titulo deuenissent, vt sic ecclesiæ conseruentur indemnes.

Iudæi tenentur ad decimas prædiales.

Ex summa fratris V. Si ergo Iudæi, ne ecclesiæ damnificentur, tenentur ad oblationes huiusmodi, quare non tenentur ad decimas personales, cum similiter debeantur? Respondeo: Credo quod quando Iudæi nihil habent nisi de vsura, ecclesia non debet ab eis accipere oblationes, ne videatur communicare peccatis eorum. Vbi autem aliquid habent iusto titulo, potest ecclesia ab eis exigere oblationes debitas, quia illæ sunt quasi prædiales; decimas autem personales exigere non debet ab eis, cum non recipiant Iudæi ab ea, ecclesiastica sacramenta, nec audiant diuina. Nec facile est æstimare quantum intersit ecclesiæ parochiali Iudæos habitare in illa parochia, quantum ad decimas personales, quæ proueniunt ex industria hominis.

Iudæi non tenentur ad decimas personales quia non recipiunt spiritualia ab ecclesia.

Nec est contra, *extra. e. ad audientiam,* vbi innuitur quod Iudæi compellendi sunt ad decimas, & omnes prouentus alios quos de parochianis fidelibus (si ibi

(si ibi habitarent) cõsequeretur ecclesia singulis annis; quia sicut ibi notauit Laur. hoc intelligendum est de prouentibus prædialibus, non personalibus, ad quos Iudæi non tenentur, vt dicit. Quod tamen intelligit, vt credo, quando Iudæi non occupant in parochia loca vbi Christiani solebant habitare, & à quibus Ecclesia consueuit oblationes & huiusmodi decimas recipere, alioquin Ecclesiæ potuerunt ab his huiusmodi prouentus exigere. De hoc tamen dic vt supra de Iudæis.

Nota.

Quibus personis vel ecclesijs soluendæ sint decimæ.

Cap. CXLI.

Ex summa de casibus. Sunt autem dandæ ecclesijs & clericis, in quorum parochia prædia sita sunt, etiamsi clerici sint malæ vitæ, & malè dispensantes ipsas decimas.

B

Sed quid de clericis qui habentes sufficiens patrimonium, recipiunt decimas de talibus? Dicit Hieron. *Qui bonis parentum, & opibus sustentari possunt; si quod pauperum est accipiunt, sacrilegium profectò incurrunt, & per abusionem talium, iudicium sibi manducant & bibunt.* *Dicas*, quod si isti deseruiunt ecclesiæ sicut debent, & has decimas non recipiunt, vt eas in malos vsus consumant, sed vt inde pauperibus prouideant, non peccant; alias committunt sacrilegium. *Item* si illo recipiente, aliqui fame moriantur, ipse est reus homicidij.

Clerici qui decimas male consumũt committunt sacrilegium.

Ex summa fratris V. Quid si per medietatem pascantur in vna parochia, & per aliam medietatem in alia. Alanus notauit, quod in hoc casu æquum est decimas diuidere eadem ratione, si continuè iaceant in vna parochia, & pascantur continuè in alia: consuetudo tamen tenenda est in talibus.

C

Extra. tertio, de deci. & pri. Lucius III. Æquum est vt illi ecclesiæ decimæ personales reddantur ab eis, in qua ecclesiastica percipiunt sacramenta. Decimas vero messium, vel fructuum arborum, si coluerint in alia parochia, quàm in ea in qua habitant (quoniam à diuersis diuersa consuetudo tenetur.) Tu eligas in hoc casu, quod per consuetudinem diu obtentam, ibidem noueris obseruatum. *Innocent. III.* Perceptio decimarum, cum ad parochiales ecclesias de iure communi pertineat, decimæ noualium quæ fiunt in parochijs earundem, ad ipsas proculdubio pertinere noscuntur, nisi ab his qui aliàs percipiunt decimas, causa rationabilis ostendatur, per quam appareat noualium ad eos pertinere decimas.

Consuetudo tenenda de loco cui danda sunt decimæ.

D

Ex summa de casibus. Pone quod aliquis habens domicilium in vna parochia, colat prædia in alia; alius pascit pecora in vna parochia, sed habet caulem siue ouile in alia: cui ecclesiæ soluentur decimæ?

Solutio: Ad primum dico, quod decimas personales debet persoluere illi Ecclesiæ vbi per totum annum, vel frequentius audit diuina, & recipit ecclesiastica sacramenta. Prædiales vero debent persolui illi ecclesiæ, in cuius parochia prædia sita sunt. Si tamen super hoc esset certa consuetudo, standum esset ei.

Decimæ personales sunt soluendæ illi ecclesiæ vbi quis frequentius audit diuina & sacramẽta recipit: prædiales vero illi vbi sunt prædia.

Item si dubitetur de consuetudine, vtrum decimæ prædiales dandæ sint capellis vbi audiuntur diuina, vel ecclesiæ baptismali? Dico, quod Ecclesiæ baptismali debent dari prædiales, personales vero capellæ. Ad aliud dico, quod de lacte, fœno & lana, detur decima illi ecclesiæ in cuius parochia pascua sita sunt, quia cum inde suscipiant totum nutrimentum, tales decimæ prædiales censentur.

Nota.

E

Qualiter monachis licet decimas accipere.

Cap. CXLII.

Causa 16. quæst. 1. Gratianus. De monachis autem quæritur, vtrum decimas dare, vel accipere eis liceat. In quibus hæc discretio seruanda est, vt de agris & vineis quæ ad proprium stipendium coluntur, decimas sibi retineant. *Sed* dicitur, prædia monachorum, siue pretio sint empta, siue pro salute animarum oblata, antequam in ius eorum venirent, baptismalibus ecclesijs, siue quibuslibet alijs, primitias & decimas persoluebant: Illæ autem ecclesiæ suo iure priuari non possunt. *Vnde in Mogunti. Concil. statutum inuenitur.* Si quis clericus, vel laicus, vel vtriusque sexus persona, proprietates, siue loca, vel res alicui dare delegauerit, decimationum prouentum priori ecclesiæ legitimè assignatum, abstrahere nullam habeat potestatem. *Item ex Concil. Tabilonensi.* Ecclesiæ antiquitus constitutæ, nec decimis, nec vlla possessione priuentur, ita vt nouis oratorijs tribuantur.

Monachi retineant sibi decimas suorum prædiorum quæ ad proprium stipendium coluntur.

Sed auctoritas illa Mogunti. Concil. de venditore vel donatore loquitur, diffiniens quod ille qui vendit aut donat, non potest prouentum decimationum illi Ecclesiæ subtrahere, cui prius legitimè fuerat assignatus. Monachi autem decimas & primitias, non auctoritate vendentis aut donantis, sed auctoritate eius concil. & Paschalis Papæ detinent.

Solutio.

Quod autem decimæ, Episcoporum consensu, licitè monachis tribuantur, *Beatus Hieronymus.* Damaso Papæ scribit dicens: Quoniam quicquid habent clerici pauperum est, & domus illorum omnibus debent esse communes, necnon susceptioni peregrinorum & hospitum inuigilare debent, maximè curandum est illis, vt de decimis & oblationibus, cœnobijs & xenodochijs, qualem valuerint & potuerint sustentationem impendant.

Liberum est enim monachis & spiritualibus viris, Deum colentibus & timentibus, decimas & oblationes, cunctaque remedia concedere, & de iure suo in dominium illorum & vsum transferre, nec tam in pauperibus paupertatem quam religionem attendere.

Ibidem quæstione septima. Sicut auctoritate Hieronym. decimas male possessas, vel detentas, cum consensu Episcoporum licet monachis recipere de manu laicorum, & eas perpetua stabilitate tenere, sic & ecclesias à laicis male possessas, vel detentas, cum consensu Episcoporum licet monachis ad ordinandum recipere, & eis in perpetuum prouidere.

Decimæ & etiam ecclesiæ à laicis male possessæ vel obtentæ licitè de consensu episcopi ad monachos deuoluuntur.

Extra. tertio, de decimis & pri. Innocent. III. Quædam monasteria & conuentuales Ecclesiæ, in multis parochijs maiores decimas percipiunt, & minutas; de quibusdam fructibus annuatim perceptis, non fuerunt decimæ persolutæ. *& infra.* Respondemus, quod si fructus prædicti de illa terra proueniunt, de qua monasteria vel conuentuales Ecclesiæ aliquos percipiebant, ratione decimarum prouentus, eis proculdubio decimæ fructuum debentur eorum; cum ipsis terra illa ab antiquo fuerat decimalis, & non debet vna eademque ecclesia diuerso iure censeri; alioquin parochialibus ecclesijs persoluantur, ad quas de iure communi spectat perceptio decimarum.

Quod ecclesiæ baptismalis ius, non potest ad aliam nisi per Episcopum transire.

Cap. CXLIII.

Explicatur quoddā decretum de iure ecclesiarum non minuendo.

CAusa 16.q.1. Quod autem dicitur, vt antiquiores ecclesiæ propter nouas, nec decimis, nec vlla possessione priuentur, non ita intelligendum est, vt nullo modo credatur licere episcopo aliquam partem decimationum, vel possessionum vnius ecclesiæ, alteri pro tempore tribuere. Sicut enim Papa duos Episcopatus in vnum potest redigere, ita vnus, proprio consentiente episcopo, in duos potest diuidi; vel etiam metropolitano inuito, quælibet ecclesia ab eius iurisdictione apostolica eximi auctoritate. *Vnde Gregor. minor scribit Bonifacio.* Præcipimus, vt iuxta canonum statuta, vbi multitudo excreuerit fidelium, ex vigore apostolicæ Sedis debeas ordinare episcopos, pia tamen contemplatione, vt non vilescat dignitas episcopatus.

Gratianus. Sicut ergo duo episcopatus suprascripto modo in vnum possunt redigi, & vnus in duobus valet diuidi, sic & episcopus de baptismalibus & parochianis ecclesijs facere potest, cum consensu suorum clericorum. Quod cum factum fuerit, illa pars populi quæ supponitur nouis ecclesijs, à iure prioris ecclesiæ absoluatur. Ius ergo ecclesiarum ita interpretandum est, vt nisi episcopo disponente, quod alijs ecclesijs fuerit assignatum, in nullo priorum redditum imminutionem patiantur. In sacris enim canonibus præfixum est, vt decimę iuxta dispositionem episcopi distribuantur.

Quod ius decimarum non cadit in laicum.

Cap. CXLIV.

Ius spirituale decimarū seu proprietas non cadit in laicū.

IBidem *Hieronym. ad Damasum Papam.* Quod autem beatitudo tua quæsiuit, vtrum vsus decimarum & oblationum secularibus prouenire possit; nouit sanctitas tua omnino non licere, protestantibus huiusmodi omnibus diuinis auctoritatibus paternorum canonum.

Ex summa de casibus. Quid ergo de militibus, & alijs laicis, qui recipiunt decimas ferè vbique terrarum? possunt ne eas recipere in aliquo casu sine mortali? *videtur quod* non: Dominus enim præcepit eas dare Leuitis. Item Gregor. *Laici si ab episcopis, vel regibus, vel quibuslibet personis decimas acceperint, nisi Ecclesijs reddiderint, sciant se sacrilegij crimen committere, & æternæ damnationis pœnam incurrere. Econtra* videtur quod possint eas tenere in feudum ab ecclesia. Item expressè videtur hoc dicere Innocent. III. *extra de his quæ fiunt à præla. fine consensu ca. cum apostolica* De his (inquit) decimis intelligimus, quæ perpetuo sunt laicis in feudum concessæ.

Argumenta vtrinque.

Ex summa fratris V. Nec distinguit à quibus concessæ, vtrum ab Ecclesia, vel laicis. Vnde credo, quod siue ab ecclesia, siue à laicis perpetuo sint in feudum concessæ, sufficit solius episcopi consensus absque auctoritate diœcesani, ad hoc quod conferantur alicui Ecclesiæ, vel religioso loco. quod tamen verum est, si à tempore ex quo non extat memoria, taliter sint concessæ, & ante Concilium Lateranens. sub Alexandro celebratum.

Idem frater Raymund. Item hoc habet consuetudo generalis, quæ est optima legum interpres, & etiam aliter totus ferè mundus esset in damnatione?

Solutio.

Solutio. Ad hoc, saluo meliori iudicio, dico cum Io. &c. quod decimæ duplici iure debentur ecclesijs, scilicet intuitu diuini obsequij in eis præstiti: hoc iure, cum sit merè spirituale, non possunt à laico detineri, quia tale ius non cadit in laicum. Item debentur in signum vniuersalis dominij: & hoc iure, cum sit ciuile, cadere possunt in laicum, non tamen vniuersaliter, id est non quoad proprietatem, sed quoad fructuum perceptionem. *Frater V.* Non suo nomine principaliter, sed nomine ecclesię habendam, penes quam remanet ius & proprietas percipiendi decimas.

Frater Raymund. Hodie tamen à tempore Concilij Lateran. celebrati sub Alexand. nullo modo valet collatio decimarum facta eis, cum talis alienatio vel infeudatio ibi fuit prælatis penitus interdicta. Vnde si ius non spirituale, nec proprietas, sed percipiendi fructus temporales, fuit concessum ante dictum concilium militi in feudum, & ipse bene iuuat & defendit Ecclesiam, sicut fidelis vasallus, potest excusari. Alias si vnum istorum defuerit, in periculum animę suæ tenet. *Vel dic*, quod nullo tempore potuerunt dari in feudum, quoad ius temporale seu ciuile, ita quod transirent ad hæredes, sicut & feudum. Inutiliter enim esset tunc ius spirituale apud ecclesiam, quia sicut sine anima non potest viuere corpus, ita sine temporalibus spiritualia non possunt consistere.

Ante Conci. Latera. sub Alex. licitū erat concedere laicis in feudum ius percipiendi decimas pro fideli seruitio: iam autem non licet nec vnquam licuit concedere ius spirituale aut proprietatem illarum vt constat ex allatis in principio ca.

Frater V Prima opinio benignior est, & ideo magis amplectenda. Sed de iure ciuili (vt dictum est) in laicum cadere possunt, & iure hæreditario ad successores transferri, aut ex donatione vel alio titulo transire ad extraneos, ad similitudinem aliorum feudorum *Quod* autem dicit magister *inutiliter*, allegando dicit, quia ex quo ecclesia recipit seruitium debitum à vasallo, non inutiliter remanet penes eam ius spirituale. *Quod* autem obijcit illud *extra. eo. ad hoc*, decretalis illa fortè loquitur de decimis datis in feudum post dictum Cōcil. vel de illis quæ non erant datæ in feudum, sed gratis & simpliciter, sine omni seruitio, iure hæreditario possidendæ.

De prohibitione infeudationis decimarum.

Cap. CXLV.

Quarum decimarū prohibeatur infeudatio in Conc. Later.

IN Lateranensi vero Concilio prohibita est infeudatio decimarum, in quarum possessione est ecclesia ab antiquo, & de quibus non fuerat laicus infeudatus. Quod dico, quia si feudatarius laicus decesserit, poterit forte Episcopus hæredem eius, vel extraneum, si hæredem non habeat, de illis infeudare. Aut si huiusmodi feudum à feudatario sit alienatum, ita quod per Episcopum facilè recuperari non possit, potest forte Episcopus illud in feudum alicui laico concedere, qui illud recuperet, & in feudum ab Ecclesia recognoscat.

Ar. extra de feu. ex parte. Et idem potest concedi probabiliter de decimis illis, quę à tempore ex quo non extat memoria, tenentur à laicis, nec eas recognoscunt se tenere ab Ecclesia: potest sc. dici, quod Episcopus possit de eis laicos infeudare, cum per hoc ipsum procuretur vtilitas Ecclesiæ; quia possessio directi dominij restituitur ecclesiæ per infeudationem huiusmodi. *Quod* si nescitur de decima huiusmodi quam tenet miles, vtrum sit de antiquis datis ante Concil. vel de datis de nouo in feudum post Concilium? *Dic* quod si à tempore à quo non extat memoria, miles huiusmodi, & antecessores eius, quietè & pacificè tenuerunt eam, & recognoscentes se eam tenere ab ecclesia mediatè vel immediatè, & reddentes ibi debitum obsequium ipsi ecclesię, vel alij nomine eius; præsumendum est benigna interpretatione, quod sit de antiquis, alias non est præsumendum quod iustè teneat.

Quando laicus tenet decimas in feudum à tēpore memoriali præsumendum est illas esse de antiquis quas excipit Concil. Lateran.

De Priuilegio militum.

Cap. CXLVI.

Duæ quæstiones.

FRater *Raymundus*. Quid de militibus Cataloniæ, qui nituntur se tueri priuilegio apostolicæ sedis, indulto (vt dicunt) quondam comiti Barcenonen. in fauorem Christianitatis & fidei catholicæ, vt scilicet decimas omnium locorum, quæ paganis expulsis reducerent ad cultum Dei, possent li-

cite

cite retinere, & inter milites & principes terræ suę, qui ipsum iuuarent ad hoc, diuidere; nunquid possunt tales decimas licite retinere? Item nũquid liberãtur & excusantur rustici à peccato, soluendo militibus.

Solutio prima. *Laici fructus decimas ex indulto Apostolico licite illas retinent exceptis quinque casibus.*

Ad primum dico, saluo meliori iudicio, quod si priuilegium fuit concessum in perpetuum sibi & suis successoribus, ita quod fuit reale, & propter tam fauorabilem causam, & à sede apostolica, possunt licite tenere, vel ad tempus, vel in perpetuum, iuxta formam in ecclesia expressam. Fallit tamen in quatuor casibus. *Primus* si postea sunt abusi priuilegio, impugnando scilicet ecclesiam, quam defendere tenebantur, vel non iuuando pro posse ad ampliandum contra paganos cultum fidei Christianæ, propter quod priuilegium est concessum. *Secundus*, si fecerunt postea scienter contra priuilegium. *Tertius* si propter illud priuilegium grauatur enormiter ecclesia, in cuius parochia prędia sita sunt. *Quartus* si renunciauerunt illi priuilegio. Addc quintum casum, si commiserunt aliquod enorme scelus contra ecclesiam à qua tenebant feudum, videlicet occidendo vel mutilando, ausu temerario, per se, vel per alios, rectorem vel alium clericum ecclesiæ.

Solutio secunda.

Ad secundum dico, quod si rustici sciunt, vel credunt milites licite, & auctoritate ecclesiæ recipere, excusantur; præsertim cum ecclesia non petat ab eis, nec contradicit militibus quos scit & videt recipere decimas: Alias si scirent eos illicite recipere, non liberarentur. Si tamen propter metum persoluerent, excusantur à peccato, non à toto sed à tanto.

Rustici soluentes laicis prædictas decimas non sunt culpãdi.

Frater Guilelmus. Credo sine præiudicio, quod vbi ecclesia non petit ab huiusmodi rusticis decimas, sed permittit tolli à militibus, liberantur omnino rustici, nec peccant taliter soluendo, nisi placeat eis ecclesiam taliter defraudari à iure suo.

De decimis noualium.

Cap. CXLVII.

Frater Raymundus. Iterum præfati milites, posito quod decimas licitè possint retinere, nunquid ex illa generalis priuilegij perceptione, poterunt petere decimas noualium quæ postea facta sunt, vel fiunt, vel illarum rerum de quibus antiquitus non consueuerunt dari decimæ? vt de oliuis, & similibus? dico quod non possint licitè petere decimas noualium, immo debent solui ecclesiæ, quia talia priuilegia arctanda sunt, non amplianda. Secus dico in priuilegio personis religiosis concesso, *extra eo. ex parte tua.*

Frater Guilelmus. Ibi dicitur cuidam abbati, quod cum concessum sit ei maius, scilicet vt decimas de laboribus terrę parochiarum suarum integrè percipiat, etiam de noualibus eas exigere potest: quia vbi maius conceditur, minus concessum etiam esse videtur. Istud tamen intelligunt quidam de ecclesijs pleno iure subiectis monasteriis, vel de illis quæ sunt eis concessæ in vsus proprios: quia tunc ratione ecclesiarum percipiunt decimas: alias vbi nihil habent iuris in ecclesijs, sed in decimis aliquam portionem, dicunt priuilegium huiusmodi non esse extẽdendum, sed potius restringendum.

Idem est indicium de iis rebus quæ post concessionem ceperunt decimari.

Frater Raymundus. Decimas autem illarum rerum quæ non consueuerant decimari, videtur quod possunt petere ipsi milites, eo quod eis terra illa ab antiquo fuerit decimalis, & vna eademque res non debeat duplici iure censeri. *Sed illud* verum est in monasterio, vel in ecclesia. Secus forte posset dici in laico, ad similitudinem eius quod dictum est de noualibus. Vnde in dig. dicitur, quod fundo vendito, exceptis lapidicinis, non videntur per illam exceptionem exceptæ, nisi lapidicinæ quæ tunc apparebant, licet plures aliæ esse possent in fundo quæ non apparebant.

Frater Guilhelmus. Eodem modo illæ solæ decimæ videntur esse concessæ laicis, & de rebus illis solis, de quibus soluebantur tempore concessionis.

Frater Raymundus. Item quia in ambiguo semper tutior via est eligenda, consulendum est, vt soluantur ecclesiæ parochiali.

Frater Guilh. Eodem modo credo quod miles, vel aliquis laicus, qui hactenus non consueuit decimas persoluere de terris suis, si rediens ad cor velit eas persoluere, soluere debet eas parochiali ecclesiæ, non illis qui ex sola præscriptione decimas hactenus perceperunt.

Si monasterium præscripsit decimas alicuius ecclesiæ noualia & illa quæ non consueuerũt decimari sunt [illegible]nda ecclesiæ.

Frater Raymun. Item posito circa idem, quod monasterium, vel ecclesia præscripserit decimas alicuius parochiæ, ibi dico quod decimæ noualium, & illarum rerum quæ non consueuerunt decimari, debent nonobstante tali præscriptione solui Ecclesiæ parochiali, ad quam dę iure communi spectat perceptio decimarum.

Nota.

Et per hoc nota, plerosque episcopos malefacere, qui omnes decimas noualium suæ diœc. & alias quascunque possunt à militib. recuperare, sibi vsurpãt; quod non licet de iure, nisi cum illa noualia, vel alia, non sunt infra terminos alicuius parochiæ, vel nisi aliam causam rationabilem ostendat.

Qualiter decimæ possunt de manu laicorum redimi.

Cap. CXLVIII.

Ex summa de ea. Quid si miles detinet iniuste decimas, nec potest ecclesia recuperare ab eo, nunquid poterit eas redimere sine periculo symoniæ? vtique, dum tamen fiat auctoritate episcopi, ad cuius dispositionem spectant decimæ; & quia auctoritas iudicis multum excusat in talibus.

Ecclesia potest redimere decimas quibus iniuste priuatur absque vlla simonia, vel ex parte eius vel laici remittentis, sic etiam quæuis alia ecclesia ex auctoritate episcopi.

Frater Guilhelmus. Ego credo, quod si parochialis ecclesia vellet redimere huiusmodi decimas ab iniusto detentore, non est necessaria auctoritas episcopi, quia cuilibet licet ius suum redimere, nec est aliqua symonia ex parte redimentis; quia non dat temporale pro spirituali, sed tantum temporale pro temporali, scilicet pro fructibus decimæ detentę iniustè à milite, iusque spirituale percipiendi decimas remanet semper penes ecclesiam, à quocunque fructus iniustè vsurpentur. Sed nec huiusmodi miles, licet alias peccet, committit simoniam accipiendo pecuniam inde, quia nihil spirituale vendit. potest tamen esse simoniacus intentione sola, & voluntate, non re ipsa; si intendat vendere aliquod spirituale. Si autem alia Ecclesia quam parochialis velit huiusmodi decimas redimere, necessaria est auctoritas episcopi. & credo quod sufficiat auctoritas eius sine consensu capituli, quando redimuntur decimæ laicis perpetuo in feudum concessæ, sicut sufficit in gratuita concessione. vbi tamen fieret huiusmodi redemptio ab alia ecclesia quàm à parochiali, tutius esset quod omnia ponerentur in manu episcopi, & postea episcopus aliquid dari faceret laico ab illa ecclesia.

Qualiter possint in pignus recipi.

Cap. CXLIX.

Ex summa de ea. Idem credo quod potest eas ecclesia recipere in pignore, sicut & quamlibet aliam possessionem, quam miles similiter detinet violenter & iniustè; nec tenetur in talibus fructus computari in sortem, dum tamen non pertineant huiusmodi decimæ ad alienas ecclesias, quas non debent recipere à laicis.

Sola illa ecclesia ad quã decimæ spectant possunt illas in pignus accipere à laicis illas iniustè detinentibus.

Extra. 3. de decimis, & pri. Grego. 9. Interdicimus vniuersis ecclesiasticis personis, vt decimas detentas à laicis, ad alienas ecclesias pertinentes, in pignus recipere ab eisdem laicis non præsumant.

Frater Guilhelmus. Alienam esse à quocunque creditore credo ecclesiam, nisi ille creditor sit sacerdos parochialis, vel talis persona ad quam pertinent huiusmodi decimæ de speciali priuilegio, vel catho-

lica donatione: vnde credo quod nec episcopus, nec cathedralis ecclesia, hodie potest recipere decimas parochialium ecclesiarum; licet etiam in eis habeant ius patronatus: nec aliqua alia ecclesia quàm parochialis, vel quàm illa ad quam pertinent huiusmodi decimæ de speciali priuilegio: nec potest episcopus hodie in hac parte præstare auctoritatem. sed antequam edita esset illa decre. *extra. eo. interdicimus*, permittebatur episcopis præstare super hoc auctoritatem, quantum ad decimas perpetuo in feudum laicis concessas, vel detentas ab eis, à tempore ex quo non extat memoria; non quantum ad illas quæ post Concilium Lateranens. sub Alexand. vsurpatæ sunt ab eis de nouo; in quarum alienatione non sufficit auctoritas episcopi.

Quid autem de illis, qui ante huiusmodi prohibitionem receperunt huiusmodi decimas in pignus auctoritate episcopi, nunquid eas possunt retinere modo, facta prohibitione, ita quod non computentur fructus in sortem? Respondeo sine præiudicio, Credo quod sic: cum constitutiones nouæ non extendantur ad præterita, sed ad futura, licet alibi semper contrarium notauerim.

Constitutiones nouæ non extenduntur ad præterita sed ad futura.

Qua de causa prohibitæ sunt impignorari.

Cap. CL.

SEd quare facta est huiusmodi inhibitio? & quare non potest episcopus præstare auctoritatem super huiusmodi impignorationem? cum possit auctoritatem præstare super perpetua alienatione, quod maius est, vt in præ. decre. *cum apostolica*. Respondent quidam, quod ideo facta est hæc prohibitio, vt facilius sic reuerterentur decimæ ad parochiales ecclesias.

Ratio cur prohibita sit impignoratio decimarũ potius quam alienatio perpetua.

Ego credo, quod ideo facta est, quia semper malum fuit, vel ad minus species mali, propter vsuram, vel spem vsuræ, cum creditor intenderet aliquid non suũ recipere vltra sortem, alias mutuum non daturus. Sed in perpetua alienatione non est malum, vel species mali, & propter hoc episcopus potest auctoritatem præstare super huiusmodi perpetua alienatione, sed non impignoratione.

Si autem sine auctoritate episcopi ante prohibitionem prædictam, aliqua persona ecclesiastica recepit huiusmodi decimas in pignus, tenetur fructus omnes quos inde recepit restituere, non laico, qui nullum ius ibi habuerit, sed ecclesiæ parochiali, vel cum ea bona fide componere. Fidem bonam dico, cum ille qui facit restitutionem, exponit se ad plenariam restitutionem faciendam, nisi quatenus fuerit ei remissum liberaliter, & spontaneè. Si autem talis miles, siue laicus ille, iustè tenebat decimas illas in feudum, credo quod creditor, qui sine auctoritate episcopi illas recipit in pignus, tenetur fructus computare in sortem, & quod vltra sortem receperit restituere prædicto laico.

Quid restituendum ab illo qui recepit decimas in pignus & cæt.

Quod fructus in sortem non oporteat ab ecclesia computari.

Cap. CLI.

QVid si miles de assensu episcopi dedit proprietatem decimæ alienæ ecclesiæ, retento sibi vsufructu, nunquid illa ecclesia poterit recipere illum vsumfructum in pignus, non computatis fructibus in sortem? Respondeo, ex quo huiusmodi donatio facta est inter viuos, ita quod proprietas iam est ecclesiæ acquisita, cum vsusfructus debeat sequi proprietatem regulariter, si miles ille propria auctoritate retinuit vsumfructum, potest ecclesia illa illum recipere in pignus, fructibus non computatis in sortem, quia nihil recipit, nisi quod suum est ecclesia. Si autem episcopi auctoritate, & ecclesiæ illius, concessus est ei vsufructus: vt eo ipso illum iustè possideat, tenetur ec-

Ecclesia cuius decimæ sunt propriæ non debet cõputare fructus in sortẽ si illas in pignus recipiat, sicut si laicus auctoritate episcopi resignauit proprietatem & retinuit vsumfructum.

A clesia fructus computare in sortem, si illum recepit in pignus.

Frater Raymundus. Quod autem dixi de decimis, scilicet quod possint in pignus recipi, non computatis fructibus in sortem; idem intelligo de omnibus possessionibus emptis de illis fructibus iniustè perceptis. In hoc tamen est differentia, quia non concederem ista de decimis, nisi cum aliter non possent recuperari. Sed in alijs possessionibus non requiro aliud, nisi quod miles iniustè detineat.

Frater Guilhelmus. videlicet quantum ad hoc quod ecclesia, ad quam pertinent, possit eas redimere ab iniusto detentore, vel in pignus accipere. Quod ait *idem intelligo*, scilicet quod huiusmodi possessiones possint recipi in pignus, non computatis fructibus in

B sortem, non videtur tutum hoc dicere, quia huiusmodi possessiones sic emptæ videntur esse emptoris: quia sicut res empta de furto non est furtiua, nec res empta de vsura est vsuraria, sic nec possessio empta de fructibus iniustè perceptis, possideri videtur iniustè. Sed ideo dicit hoc magister, quia priuilegium est ecclesiæ, sicut contingit in milite, & minore.

Frater Raymundus. De feudo dico, quod si ecclesia recipit in pignore feudum, quem miles tenet per eam, si durante pignore recipit ab eo seruitium feudi, tenetur fructus computare in sortem, alias non. Hoc autem volunt quidam extendere ad colonias rusticorum, quod non approbo: immo dico, quod si Ec-

C clesia recipit coloniam coloni sui in pignore, debet fructus in sortem computare, deducto iure suo, & laboribus, & expensis: quia super hoc nullum priuilegium inuenio ecclesiæ concessum.

Priuilegium est ecclesiæ posse rẽ emptam fructibus decimarum iniustè detentarum in pignus accipere, non computatis fructibus illius in sortẽ; & idem est de feudo, si quãdiu habet illud ecclesia, non recipiat seruitium à feudatario.

Frater Guilhelmus. Et credo quod hoc est speciale priuilegium ecclesiæ, vnde non est extendendum ad reges & principes seculares, quantum ad feuda quæ tenentur ab eis. Sed quomodo potest habere priuilegium istud ecclesia, cum videatur esse contra ius diuinum, quod prohibet in mutuo aliquid recipere vltra sortem? Respondeo. Ecclesia intelligitur siue fingitur sub tali onere vel conditione concessisse feuda sua, quod potuit facere: quia licet cuilibet ab initio imponere rei suæ onus quod voluerit.

Solutio obie.

De Laico qui decimas iniustè detinet, & illo qui satisfactionem offert.

Cap. CLII.

D CAusa.16.q. Laici autem nec episcoporũ auctoritate, decimas vel ecclesias possidere possunt. *vnde Greg.7.ait:* Decimas quas in vsus pauperum concessas esse, canonica auctoritas demonstrat, à laicis possideri apostolica auctoritate prohibemus. Siue enim ab episcopis, vel quibuslibet personis eas acceperint, nisi ecclesiæ reddiderint, sciant se sacrilegij crimen committere, & æternæ damnationis crimen incurrere.

Item ex concil. Rhotomagen. Omnes decimæ terræ, siue de frugibus, siue de pomis arborum, domini sunt, & illi sanctificantur. *In Conci. Toleta.* Si vero fundatores ecclesiarum ad inopiam vergere cœperint, ab eisdem ecclesijs temporalis vitæ suffragia participant. *Gratianus*. Hoc distinguendum est, quid iuris fundatores ecclesiarũ in eis habeant, vel quid non. habent ius prouiE dendi, & consulendi, & sacerdotalem inuestiendi; sed non habent ius vendendi, vel donandi, vel vtendi tanquam proprijs. vt ergo ex his auctoritatibus colligitur, de manu laicorum ecclesiæ non sunt recipiendæ, nisi consensu episcoporum.

Quid iuris in ecclesiis habeãt fundatores.

Extra. 3. de decimis & pri. ex Concilium Lateranens. Prohibemus ne laici decimas cum animarum suarum periculo detinentes, in alios laicos possint aliquo modo transferre. Si quis vero receperit, & ecclesiæ non reddiderit, Christiana sepultura priuetur.

Nemo potest à laico decimas recipere sine consensu episcopi.

Ex summa de casibus. Quid si aliquis longo tempore recepit, vel retinuit decimas, nunc venit ad satisfactionem, asserens se ignorantia & simplicitate peccasse, vel etiam scienter, & postulat sibi remitti, intuitu Dei & eleemosynæ, quod accepit vel retinuit in præterito, cum aliter oporteret eum cum sua familia mendicare. Dico quod potest ecclesia petere omnes decimas præteriti temporis, sed si videat istum contritum, & preces suas niti veritate, debet ei tanquam pauperi dimittere vnde viuat; cum hoc idem esset ei datura postea: hoc tamen debet facere episcopus, & potest etiam sine consensu capituli, cum sic decimæ ad Ecclesiam reuertantur.

Ecclesia potest restitutionem decimarum remittere pauperi vel diuiti saltem quoad partē, modo pro futuro decimæ resignentur ecclesiæ.

Frater Guilh. Credo quod etsi diues sit, potest ei gratis dimittere, vel in totum, vel in partem, quod male acceptum est, ex quo in posterum vult cessare à tali receptione, & ecclesiam restituere iuri suo.

De Primitijs.

Cap. CLIII.

Quid primitia.

Qui non soluerit decimas & primitias est excōmunicandus.

Ex *summa de casibus. Primitia est prima pars frugum domino offerenda*: Iuxta illud Exod. *Primitias frugum terræ tuæ deferes in domum domini Dei tui*. Item in canone dicitur: *Præcipientes statuimus, vt decimæ & primitiæ, seu oblationes viuorum & mortuorum, ecclesijs Dei fideliter reddantur à laicis, vt in dispositione episcoporum sint; quas qui retinuerint, à sanctæ ecclesiæ communione separentur*. Est autem danda sacerdoti parochiali. olim qui plurimum, 40. partem dabant, qui minimum, sexagesimam; & hoc in aridis & liquidis. In fœtibus autem primogenitum dabitur. H. tamen dicit, de ducentis vnum. La. & I. dicunt quod centesimum. *Ego credo* standum esse consuetudini, vt quælibet Ecclesia seruet consuetudinem suam si habet. Si non habet recurrat ad consuetudinem vicinarum ecclesiarum. si inueniat ibi diuersas consuetudines, illam sequatur quæ magis tendit ad mediocritatem, vel quę à pluribus conseruatur. Si enim ecclesia esset tenuis, nec haberet sacerdos vnde posset sustentari, satis tunc diceret consuetudinem eligendam quæ amplius soluit, vel saltem medium inter illas.

Quota primitiarum ex consuetudine est desumenda, modo sit inter partem quadragesimam & sexagesimā.

Extra. 3. de decimis, primitijs, & oblationibus. Hieronym. super Ezech. Traditionem accepimus Hebræorum, quod qui plurimum, 40. partem dabant sacerdotibus, qui minimum, 60. Inter 40. & 60. licebat quodcunque voluissent offerre. quod igitur in Pentatheuco dubium derelictum est, hic specialiter diffinitum est, propter sacerdotum auaritiam, ne amplius à populo exigant in primitijs offerendis.

Primitiæ hodie paucis in locis exiguntur aut dantur: vnde excusantur à peccato non dantes, si consuetudo illa sit immemorialis.

Frater Guilhelmus. Circa primitias soluendas, vel non soluendas, secundum quod primitiæ dicuntur quædam aliquotæ inter 40. & 60. credo standum esse consuetudini: & credo quod nusquam, aut in paucis locis hodie exiguntur huiusmodi primitiæ, aut redduntur. vnde dicunt quidam, quod præceptum de primitijs ceremoniale fuit, quod etiam quidam dicunt de decimis, vel ad minus quod fuit partim morale, partim ceremoniale: Morale quantum ad hoc, quod domini prędiorum necessaria ministrarent Leuitis, & seruientibus in templo. Ceremoniale quantum ad illam aliquotam quæ decima appellatur. & sicut dicunt quidam quod præceptum de Sabbato morale est, quoad hoc quod semel in septimana cessetur ab operibus laboriosis, vt vacetur Deo: Ceremoniale quantum ad hoc, quod præceptum est hoc fieri 7. die. Vnde dicunt, quod vbi Ecclesia abundaret alijs redditibus & possessionibus, nullus hodie teneretur dare decimam, vel aliquot de fructibus suis, nec præceptum de decimis soluendis fuisset per canones innouatum. Sed huic opinioni contradicit illa decre. in aliquibus, quæ dicit quod quædam decimæ debentur lege diuina, quædam ex loci consuetudine approbata.

Præceptū de primitijs in veteri lege non fuit morale, nec etiā de decimis quoad omnia.

Credo etiam, quod vbi consuetudo est, quod nihil soluatur vel exigatur de huiusmodi primitijs, excusantur à peccato non soluentes, si tamen huiusmodi consuetudo sine contradictione obtenta est à tempore ex quo non extat memoria.

De Oblationibus.

Cap. CLIV.

Tres sunt species oblationum.

Ex *summa de casibus.* Species oblationum sunt tres, quantum ad præsentem materiam. Vna est alicuius rei donatio, gratis facta inter viuos, Deo vel ecclesiæ. Alia est alicuius rei donatio, Deo vel ecclesiæ facta causa mortis, quæ hodie ad exemplum, & instar legatorum redacta est, vt idem iuris sit in vtroque.

Tertia est quotidiana & vsualis, quam faciunt fideles ad altare, vel ad manum sacerdotis. Sunt autem dandę sacerdoti parochiali tantum; quia pro peccatis offeruntur, & illi tenentur ex officio orare pro populo: vel si alię ecclesiæ offerantur, prælato eiusdem ecclesiæ dandæ sunt.

Discrimen inter legatum & donationem causa mortis.

Frater Guilhelmus. Donatio causa mortis est, cum quis magis vult se habere, quàm eum cui donat, vel eundem magis quàm hæredem suum. Differentia est inter legatum & donationem causa mortis in quibusdam; quia legatum ab hærede semper traditur: Donatum vero causa mortis, quandoque ab hærede, quandoque à testatore traditur.

Item in donatione causa mortis obligatur donans, & non in legato. *Item* si quis accusat testamentum, amittit legatum, non donationem causa mortis: Alias si ex alia causa rescinditur testamentum, & donatio causa mortis. Hæc & quædam alia circa distantiam vel continentiam legati, & donationis causa mortis notari solent *C. de donat. cau. mort.*

Ex summa de casibus. Oblationes in prima & secunda specie necessario sunt soluendæ, adeo quod qui non soluerint, & maxime oblationes defunctorum, sacrilegi iudicantur.

Causa 13. quæst. 2. Ex Concil. Carthaginensi. Qui oblationes defunctorum, aut negant ecclesijs, aut difficulter reddunt, tanquam egentium necatores excommunicentur.

Duæ primæ species oblationum sunt necessario soluendæ sub pœna excōmunicationis: tertia vero non nisi consuetudo id exigat vel parochi necessitas.

In tertia vero specie, scilicet oblationes quotidianæ, dicit H. quod necessario sunt soluendę, & qui non soluerit debet excommunicari. *De consecrat. dist. 1.* Omnis Christianus procuret ad missarum solennia aliquid Deo offerre, & reducere ad memoriam quod Deus per Moysen dixit: *Non apparebis in conspectu meo vacuus.*

Alij, cum quibus sentio, intelligunt illud *cap. omnis,* de oblatione interiori, vel bonorum operum, vel de consilio. Alia duo c. intelliguntur de alijs oblationibus de quibus supra dictum est. In hoc tamen concordant, quod si esset pauper sacerdos, nec haberet vnde sustentaretur, posset eis subtrahere diuina officia: quia nemo cogitur (vt ait Apostolus) suis stipendijs militare.

Item credo, quod si de consuetudine parochiani in certis & pręcipuis aliquibus festis offerre solent, possunt cogi ad tenendam piam consuetudinem, non à presbytero per officij subtractionem, sed ab Episcopo, cuius officium est in talibus implorandum, *extra de si. consti. ad apostolicam. In summa* nota, quod quædam personæ sceleratæ & criminosæ sunt, à quibus sacerdotes non debent recipere oblationes, in criminis detestationem; & sunt sex, quas require supra.

Nota.

De Feriarum transgreßione.

Cap. CLV.

Feriarum tria genera.

EX *summa de casibus*. Dicuntur feriæ quasi foeriæ, eo quod præstant vacationem ab his quę agi consueuerunt in foro: Vel dicuntur quasi festiuæ. Feriarum aliæ sunt temporaneæ, vt quæ dantur pro fructibus colligendis, & sunt duorum mensium. Aliæ repentinæ; vt quæ dantur à principe ob rem prosperè gestam, vel quia deuicit Sarracenos, vel hæreticos, vel natus est ei filius. Aliæ solemnes, festiuæ videlicet Natalis Domini, sancti Stephani, & cæterorum sanctorum. Item dedicatio cuiusque oratorij. Et illæ festiuitates quas singuli episcopi in suis episcopatibus cum populo collaudauerunt, quæ vicinis ibi tantum commorantibus indicendæ sunt, non generaliter omnibus. Hoc tamen vltimum intellige de sanctis canonizatis auctoritate Romanæ ecclesiæ, quia episcopus non potest per se aliquem sanctum canonizare: *extra de reliquijs & veneratione sanctorum, cum ex eo.*

Ex summa fratris Guilielmi. Ibi dicitur, quod non licet publice venerari aliquem pro sancto, sine auctoritate Papæ, quamuis per eum plurima fiant miracula. Rogationum quoque tres dies non obseruantur à labore manuali de consuetudine. Ex hoc autem quod scriptum est, *Sex diebus operaberis.* Ar. habet quod operari est in præcepto quantum ad dies profestos, quod bene credo. Sed distinguendum est inter opera, quia ad alia opera tenentur clerici, ad alia milites, ad alia rustici.

Quilibet tenetur operari in diebus profestis secundum suum statum & qualitatem.

Ex summa de casi. In diebus festiuis debent homines vacare hymnis & psalmis & canticis spiritualibus. Item prædicationi, & virtutibus, & regulari disciplinæ, magis quam in alijs. vt autem istis possint melius vacare, debent abstinere ab omni opere seruili, non solum à peccato (quod propriè seruile dicitur, eo quod faciat hominem diaboli seruum) sed etiã à mechanicis, & ab agricultura, & alijs secularibus. videlicet vt mercatura non fiat, nec placitum, nec aliquis ad mortem vel ad pœnam iudicetur, nec super sacramenta iurentur, nisi pro pace fienda.

Extra. 2. de ferijs. Alex. 3. Licet scriptum sit, *De vespera in vesperam celebrabitis Sabbata vestra*, festorum tamen principium & finis, iuxta eorum qualitatem, & diuersarum regionum consuetudinem, debet attendi; & sicut magnitudo dierum exigit, prius incipere, & tardius terminare.

De Illis qui operantur in festis pro necessitate.

Cap. CLVI.

EX *summa de ca.* Quid si vrgeat necessitas, vel arare, vel fructus colligere in diebus dominicis, vel alijs festis, propter periculum hostium, qui in alijs diebus caperent, vel occiderent eos? Satis videtur quod tunc possit ecclesia indulgere illis, qui iustum habent bellum, & qui tanta necessitate arctantur, diebus dominicis operari, & alijs festis; prætequam in maioribus anni solemnitatibus: Et etiam tunc, si apparet magna necessitas ad victum suum & sustentationem necessariam acquirendam: ita tamen vt de illis studeant pro posse largiores eleemosynas erogare. Et quia necessitas non habet legem, propter talem necessitatem famis, excusatur etiam aliquis à furto, quandoque à toto, quandoque à tanto, prout maior vel minor est fames.

In necessitate licet operari diebus festis, non quidem ex propria authoritate, nisi necessitas sit notoria, sed ex dispensatione episcopi, vel sacerdotis discreti.

Ex summa fratris V. Itaq; licet in festis operari, & ad muniendum & defendendum, fossata facere, & muros reparare, si hoc exigat vitandi periculi necessitas: ita tamen vt dispenset ecclesia, episcopus scilicet loci si commode possit adiri, alias credo quod sufficit dispensatio simplicis sacerdotis, discreti tamen. Tanta

A etiam posset esse necessitas, & tam notoria, quod auctoritate propria possent talia facere. At vero pro quanta necessitate liceat operari in festis, potius ad boni viri arbitrium limitandum est, quam ad aliquam doctrinam generalem.

Credo autem quod si iacentibus segetibus in agris, aut fænis in pratis, si immineat tempestas aut pluuia quæ corrumpat, aut deteriores multum alia sic à solo separata, non sunt prohibendi Domini rerum illarum ea remouere, & idemnitati suæ præcauere.

Marcellarij etiam & pincernæ, qui diebus festis præparant ea quæ debent vendere in crastinum in mercato, vel in stationibus suis; & cæteri qui præparant victualia in diebus festis, si die præcedenti non potuerũt commodè præparare, aut parata seruare sine periculo, B non credo quod peccent mortaliter. *Illi* etiam qui à dominis suis compelluntur operari in festis, si iusto metu inducti hoc faciunt, videntur per necessitatem posse excusari.

Qui vero cum debeant vecturam bladorum dominis suis, afferunt ea diebus feriandis, vt reliquis diebus profestis possint liberius consuetis & proprijs vacare laboribus, non sunt excusabiles in hoc, nisi forte arcta necessitas ad hoc eos compellat.

Exempla quædam eorum qui excusantur & qui non excusantur.

Scholaribus etiam non credo quod liceat grande aliquid transcribere de quaterno in quaternum in diebus huiusmodi: lectiones tamen suas, quas sine scriptura non possent memoriæ commendare, vel sermones quos stilo aut plumbo notauerunt, scribere credo C possunt, & lectiones librorum quos audiunt, corrigere. Locare etiam, aut conducere operas suas, vel alienas, propter corrigendos libros, diebus huiusmodi non debent.

Non licet scribere aut corrigere libros diebus festis pro pecunia.

Regulares autem, & sacerdotes, qui absque vrgente necessitate diebus dominicis quadrigant, vel huiusmodi faciunt, cum exemplo suo cæteros corrumpunt, non audeo excusare à mortali. Qui autem in vigilijs festiuitatum feriendarum mittũt quadrigas aut equos ad afferenda necessaria in die sancto; si ea quæ afferunt necessaria sunt ad ipsum diem, ita quod sine illis non possent commode transigere diem illum, nec ante potuerunt super his afferendis sibi prouidere, excusari possunt per necessitatem, alias non; maxime si hoc faciant die festo, vt vehicula sua & iumenta, liberè habeant ad quotidiana opera exercenda.

Per huiusmodi etiam necessitatem excusari credo D posse vectores mercium ad nundinas, vel loca remota; & vinorum quæ transportantur ad remota loca, cum sine graui incommodo, non possint diebus festis vacare ab eundo, & quadrigando.

De barbitonsoribus autem, & minutoribus, & vectoribus peregrinorum in vehiculis suis, aut iumentis; & de ferratoribus equorum, credo quod possunt excusari, si in festis feriandis hoc faciant, principaliter propter necessitatem eorum quibus huiusmodi operas impendunt. Si autem principaliter propter quæstum aut cupiditatem improbam lucrandi talia faciant, non video quomodo debeant excusari. Illi etiam qui faciunt radi barbas suas, aut equos ferrari in festis huiusmodi, cum non potuerunt ante commode super his sibi prouidere, credo quod sint excusabiles.

Barbitonsores &c. excusantur operando diebus festis pro necessitate aliorum nisi principaliter intẽdãt quæstum.

Nota.

E Viatores etiam & cursores, siue hoc faciant pro pecunia, siue non, non audeo condemnare si hoc faciant in festis; maxime cum etiam secundum legem concessum fuerit ire in sabbato; hoc tamen non vltra mille passus.

De His qui operantur propter Deum.

Cap. CLVII.

QVid de illis qui in diebus festis tantum pro Deo arant agros pauperum, vel aliàs laborant ad opus eorum, vel quadrigando, vel alio modo, nunquid peccant?

peccant? Respondeo: Non credo quod vel dominicis diebus, vel præcipuis & maioribus solemnitatibus, scilicet festis Christi, & Beatæ Virginis, aut die Passionis Apostolorum Petri & Pauli, talia liceat fieri. De cæteris autem festiuitatibus, & diebus feriatorum Paschæ & Penthe. quoad hoc credo quod liceat sequi consuetudinem regionis, quam scit episcopus loci, & non reprobat. Si autem dubitetur vtrum episcopus talia sciat, & sustineat, recurrere debet sacerdos loci ad episcopum, vt super hoc certificetur ab eo. Ad hoc autem quod talia licite sustineantur, aut fiant, oportet quod pro huiusmodi labore, non reuocentur laborantes ab audiendis diuinis, quæ tenentur audire, & quod principaliter talia fiant propter Deum, non propter affectum carnalem, aut spem remunerationis terrenæ, siue in pastum hominum laborantium, aut animalium; & quod necessitas paupertatis illius cui hæc fiunt, hoc videatur exigere.

In minorib. festiuitatib. licitum forsã est arare agros pauperũ ex charitate, modo aud[ia]tur diuina more cõsueto, & ita habet consuetudo loci.

B In præcipuis etiam festiuitatibus, quod si non sit prohibitum, vel consuetudini loci contrarium, liceat aliquid operari ad ædificationem ecclesiarum, & sacrorum locorum, & ædificiorum, ad opus ministrorum ecclesiæ pauperum, præsertim eorum qui redditus non habent; vt si oporteat trahi carrum ad ferendos lapides, vel in quadrigis afferri ligna, quę alias commode ferri non possunt, & similia. Vt si oporteat mundari aliquem locum, ita tamen quod labor huiusmodi non perueniat vsque ad multam fatigationem, & tædium ex diuturnitate laborandi: quia cum huiusmodi festa repræsentant quietem æternæ patriæ, & delectationem, non credo quod debeat in eis laborari per totum, vel vsque ad nimiam fatigationem, vt dictum est. Vel propter hunc laborem dimittant audire missam, quia non debent dimittere id ad quod tenentur, propter id ad quod non tenentur.

Aliquid etiã fieri potest præcipuis festiuitatibus pro ædificanda ecclesia, &c.

De Quibusdam alijs casibus ad idem.

Cap. CLVIII.

Frequentare nundinas in præcipuis festis propter turpe lucrum videtur peccatum mort. vel postquã episcopus expresse prohibuit, mercata tamen de victualibus diebus nõ sunt illicita.

Nvnquid peccant mortaliter qui vadunt ad mercata quæ fiunt die dominica, vel alijs festis, maxime præcipuis. *Respondeo*: Si aliquis hoc faciat pro sua necessitate aliquando, non consuetudinarie, non credo quod peccet mortaliter. Si autem hoc ducat in consuetudinem, aut hoc faciat ex improba cupiditate lucrandi, sicut faciunt mercatores, qui propter frequentanda mercata & nundinas, vix aut nunquam intrant ecclesias suas, credo quod peccent mortaliter. D In locis autem illis vbi specialiter inhibita sunt ab episcopo huiusmodi mercata, vel nundinæ, peccat qui contra hãc inhibitionem facit: & si episcopus excommunicauit omnes qui veniunt ad huiusmodi prohibita mercata, etiamsi aliqui de aliena diœcesi scienter veniunt, incident in illam excommunicationem: cum ratione delicti efficiantur de iurisdictione illius episcopi.

Mercata tamen quæ fiunt de victualibus, & necessarijs ad diem quantumcunque solemnem, de pane, vino, & carnibus, gallinis, anseribus, & huiusmodi, non credo esse illicita, aut facile prohibenda, dum tamen propter hoc non se subtrahant à diuino officio.

Molen. dieb. festis non est ex se illicitũ, nisi in molendinis tractis à iumentis.

Quid de molendinis ad ventum, vel ad aquam? *Respondeo*: Cum absque magna opera hominis, officium E huiusmodi molendinorum expleri posit, credo seruandam esse consuetudinem regionis, non prohibitam à prelatis circa feriationem à talibus in festis feriandis. De molendinis autem quæ trahuntur per iumenta, credo quod debent quiescere diebus feriandis, cum secundum legem non solum homines, sed etiam iumenta iussa sint vacare sabbato.

Illi autem qui volunt se excusare de hoc, quod laborant in diebus feriandis, post celebrationem diuinorum, per hoc quod audierunt diuina, quærunt excusationes in peccatis, cum & ante, & post, debeant vacare à talibus. *non tamen* propter quodlibet modicum opus peccant mortaliter; vt si quis forte transeat per vineam suam, aut agrum, & purget in vinea aliquid modicum quod remansit purgandum per incuriam, aut repararet sepem, quę in quadam sui parte rupta & inclinata est. Quantum tamen laboris aut operis possit quis sine peccato facere die feriando, non est determinatum, sed ad arbitrium boni viri recurrendum.

Paruum opus festum diem non violat.

De Fractione ieiuniorum.

Cap. CLIX.

Ex *summa de ca.* Indictum ieiunium, quando fuerit denunciatum, ab omnibus obseruetur. *Ex summa fratris. V.* Intellige ab omnibus qui habent adultam ætatem. credo quod à 20. annis & supra, quia & ea ætate in veteri testam. homines reputabantur idonei ad bellandum, nec ante hanc ætatem credo esse aliquem compellendum ad huiusmodi ieiunia, nec statim post; quia quidam sunt in 21. anno, vel 22. debiliores quam alij 18. Vnde in talibus ad arbitrium boni viri recurrendum est.

Ieiunia ecclesiæ sunt obseruanda ab omnibus qui excedũt 20. aut 21. annum, aut circiter, secũdum quod nacti fuerint robur naturale ad illud perferẽdum.

Quid de laborantibus in vineis, fullonijs, aut mineris metallorum, & cęteris talibus, vbi opus est magno labore, nunquid tenentur ad huiusmodi ieiunia? Respondeo: Si adeo pauperes sunt, quod per seipsos oportet colere vineas proprias, & adeo debiles sunt, quod non possint laborare nisi frangant ieiunium; aut si oportet eos locare operas suas, vt prouideant sibi & familiæ suæ, qui forte non inuenirent qui conducerent operas suas, nisi frangerent ieiunium, nec aliunde sibi prouidere possunt; aut si serui sunt, aut rustici, qui debent operas dominis suis, non credo quod peccent mortaliter soluendo ieiunium huiusmodi.

Excusantur à ieiunio pauperes qui debent operari incompatibiliter cum ieiunio, similiter etiam serui, & qui nõ possunt habere cibos cõpetentes ad ieiunandum nisi mendicent cum nõ cõsueuerint.

Si autem sunt diuites, qui possunt per alios conductos operari, non excusantur: sed si volunt laborare personaliter, ita partiantur laborem, partim ante prãdium, partim post prandium laborando, ita quod nõ oporteat eos soluere ieiunium. Credo, enim in alijs necessitatem excusare; quia dicit *Gratianus de conse. di. 5. quadragesima.* Quod ieiunium. 40. non est soluendum, nisi necessitas infirmitatis cogat. *Et de conse. dist. 3. dicitur*, ieiunia legitima non esse soluenda; nisi grandis necessitas cogat. Credo etiam quod non tenetur mendicare, propter huiusmodi ieiunium seruandum, cum non consueuerit alias mendicare.

De peregrinis autem & viatoribus, dic quod si tenentur peregrinari, quia compelluntur exulare, vel ire in exercitum, vel ad præceptum ecclesiæ ire vltra mare, tempore passagij imminente, excusantur à ieiunio, si non possunt commode ieiunare. *Si autem* non tenentur ad huiusmodi viationem, sed sponte huiusmodi viationem accipiunt, peccant iter aggrediendo temporibus ieiuniorum huiusmodi, vel etiam ante, si non credunt quod possunt perficere peregrinationem ante tempora ieiuniorum, & sic credunt quod propter laborem oporteat eos soluere ieiunium: & super hoc monendi sunt an. xl. à sacerdotibus, & qui sic soluunt ieiunia huiusmodi propter spontaneam viationem, tenentur alio tempore recompensare, vel aliàs satisfacere ad consilium ecclesiæ (quia *non dimittitur peccatum nisi restituatur ablatum*) & agere pænitentiam de solutione ieiunij.

Qui sponte assumit peregrinationẽ die ieiunij ita vt non possit ieiunare peccat itinerando, sed non frangẽdo ieiunium.

Si autem aliquis aggrediatur viationem contra formam prædictam, licet peccet aggrediendo, si tamen dum est in via, & ex causa necessaria soluat ieiunium, non peccat, licet ex culpa sua venerit in hanc necessitatem. sicut secundum quosdam tempore pollutio nocturna non est peccatum, vel quod fit tempore furoris, licet ex culpa præcedenti pollutio peruenerit, aut furor.

De cursoribus diuitum, quorum vsus est necessarius, credo quod si non possunt ieiunare, excusantur si soluant

Nota.

soluant ieiunium: cum vero morantur cum dominis suis in aliquo locò, aut cum modicum vadunt, ieiunare debent, nisi forte immineat eis grandis viatio, quam vt possint perficere, soluunt ieiunium paucis diebus ante.

Adhuc de eodem.

Cap. CLX.

Seruientes nobilium & legentes in refectorio, possunt aliquid sumere immediate ante prandium ne deficiant, sicut qui interrumpunt prandium ex causa possunt postea perficere.

DE seruientibus nobilium, qui non possunt seruire ad mensas eorum diutius pertrahendas; Si ex causa necessaria præueniant aliquantulum horam comedendi ex toto, vel prælibant modicum, ne deficiant in seruiendo; & hoc faciunt iam positis mēsis, vel parū ante; ita quod continuatione temporis tota debeat reputari vna mensa, non credo quod peccent: sicut non peccant seruientes mediocrium personarum, qui surgunt de mensa dominorum vt vadant ad vinum, vel portent xenia, & reuertentes iterum comedunt. *Idem credo* dicendum de regularibus qui debent legere ad mensam in refectorio, quod dictum est de seruientibus nobilium, dum tamen hoc faciunt licentiati.

Iuuenes in ieiunijs debēt stare iudicio prælatorum, sicut infirmi & debiles arbitrio medici vel boni viri.

De nouitijs & iuuenibus, credo quod super soluendo tenentur magis discretioni prælatorum suorum, aut dispensationi, quam proprio iudicio acquiescere. *De mulieribus* prægnantibus & nutricibus, dic quod si timeatur probabiliter de periculo earum, si ieiunauerint, vel de fætu in vtero, vel de puero ad vbera; non solum possunt, sed etiam tenentur soluere ieiunium Pro quanta autem infirmitate, aut debilitate, solui possit ieiunium ab infirmis, & debilibus, arbitrio boni viri potius limitandum est, quam per aliquam doctrinam generalem diffiniendum.

Si quæratur vtrum petenda sit dispensatio super solutione ieiunij, dic: Si constat omnibus vicinis de causa propter quam soluendum est ieiunium, non est necessarium quod petatur licentia, aut dispensatio. Si autem dubium sit, & illis à quibus soluendum est ieiunium, & alijs, vtrum subsit causa necessaria, petenda est dispensatio ab episcopo loci, si commode possit haberi copia eius, aut non timeatur de periculo si expectetur episcopus, alias sufficit licentia vel dispensatio proprij sacerdotis; auctoritate enim sua non debet quis soluere huiusmodi ieiunium. Si autem infirmo constat de sufficientia causæ, sed alijs non constat, sed timet probabiliter quod alij scandalizentur si soluat ieiunium, petere debet licentiam, aliàs non tenetur.

Quo casu petenda est dispensatio ad soluendum ieiunium, & à quo.

Quod autem dicitur in canone de ieiunando in 4. feria & sabbato, vel locale est, vel loquitur de consilio & honestate, vel derogatum est ei per contrariam consuetudinem. *De ieiunio* vj. feriæ, credo quod seruanda est consuetudo illorum inter quos viuitur, cum videamus Cistercienses, & plerosque regulares non semper obseruare illud ieiunium.

SPECV-

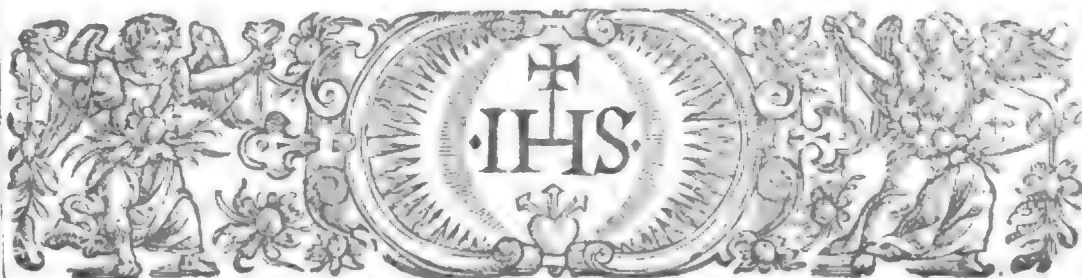

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DECIMVS.

De Crimine Homicidij.

Cap. I.

Quid homicidium & quotuplex.

EX *summa de casi.* Dicto de criminibus quæ cõmittuntur principaliter in Deum, restat de his quæ specialiter in proximum. Et primo de homicidio, quod inter cætera magis abhorret ecclesia. *Homicidium est hominis occisio, ab homine facta.* Si enim à boue, vel cane, & huiusmodi, non dicitur propriè homicidium. Est autem homicidium dictum, quasi hominis cædiũ. Species homicidij sunt plures, nam aliud spirituale, aliud corporale. *Spirituale* fit quinque modis, odiendo, detrahendo, male consulendo, nocẽdo, victũ contrahendo: quodlibet istorũ est mortale. *Corporale* est quo homo occiditur corporaliter. Et hoc committitur dupliciter, scilicet lingua, vel facto. *Lingua* tribus modis, scilicet præcepto, consilio, defensione: quodlibet istorum similiter est mortale. *Facto* quatuor modis, scilicet iustitia, necessitate, casu, & voluntate, de quibus scilicet sigillatim dicetur infra.

Qui interrogatus dicit suam sententiam quod non sit peccatum talem vel talem interficere, non fit irregularis si alter inde interficiat, etiam si in sua sententia, errauit: aliud est si quis consulat vt vertatur infirmus vt citius moriatur, sequente effectu.

Ex summa fratris. V. Cum dicitur quod aliquis fit homicida consilio, intelligo de consilio exhortationis, vel approbationis; non de consilio simplicis opinionis, siue opinationis. Si enim alicui quærenti in genere, an liceret alicui Christiano, clerico vel laico, Paganum occidere, non animo persuadendi, sed exponendi quid in hoc casu sentiret, hoc esse licitum responderet, non credo quod fieret irregularis, licet ille cui taliter respondisset Paganum postea interficeret, ex confidentia illius responsionis; licet etiam ille errasset in respondendo.

Pone quod aliqui custodientes laborantem in extremis, de consilio alicuius transuertant ipsum super aliud latus, vt citius moreretur, nunquid sunt irregulares? Respondeo: Si ex tali translatione vel versione citius moritur, quia forte præcluditur via anhelitus, vel rumpitur apostema ex violentia motus, & sic suffocatur cor ex sanie superinfluente, vel ex consimilibus causis; irregularis est qui consulit, & qui facit. Si autẽ non citius moritur, ex hac causa non incurritur irregularitas, sed sufficit pænitere de peccato, & mala intentione. Nec est præsumendum, quod si huiusmodi trãsuersiones fiant secundum sortilegium vetularum (sicut quandoque faciunt securim apponi ad caput morientis, vel alij aliud friuolum fieri, vt citius moriatur) virtutem huiusmodi habeant hæc sortilegia, agi tamen debet pœnitentia de peccato.

De pœnitentia dist. 1. Ex epistola Clementis. Homicidiorũ tria genera dicebat esse beatus Petrus, & pœnam eorũ parilem, sicut homicidas interfectores fratrum, ita detractores eorum, eosque odientes homicidas esse manifestabat. *Item August.* Noli putare non esse homicidam, quando fratri tuo mala persuades. Vt scias quia occidis, audi Psalmistam dicentem: *Filij hominum dentes eorum arma & sagittæ, & lingua eorum machera acuta, &c.* Homicidium lege vetitum putabatur non aliud esse nisi corporis peremptio. Aperuit ergo dominus omnem iniquum motum ad nocendum fratri, in homicidij genere deputatum.

Vtrum occidere liceat alicui.

Cap. II.

GRatianus. *Can. 23. q. 5.* Quod autem nulli liceat aliquem occidere, illo præcepto probatur, quo dominus in lege homicidium prohibuit dicens: *Non occides.* Item in euangelio. *Omnis qui gladium acceperit, gladio peribit. Item Aug. Donato. c. vnum solum.* Ex occasione terribilium iudicum & legum, ne æterni iudicij pœnas luant, corrigi eos cupimus, non necari; nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec supplicijs quibus digni sunt coerceri. Sic ergo peccata eorum compesce, vt sint quos pœniteat peccasse. *Item Greg. Pap.* Reos sanguinis defendat ecclesia, ne in effusione sanguinis particeps fiat. Hinc apparet, quod mali flagellis sunt coercendi, non membrorum truncatione, vel corporali morte plectendi.

Sed obijcitur illud quod dixit dominus ad Moysen. *Maleficos non patieris viuere.* Item. *Qui coierit cum iumento moriatur.* Item, adulterij & blasphemiæ crimine notatus

tatus, immisericorditer lapidari iubetur. Nonnulli etiam in veteri testament. inueniuntur malos trucidasse, nec transgressores legis, sed defensores appellantur.

Præceptũ nõ occides intelligitur de priuata authoritate.

Prohibetur ergo illo præcepto quisque sua auctoritate in necem alicuius armari, non legis imperio reos morti tradere. Qui enim publica potestate functus, ipsius legis imperio malos perimit, nec illius præcepti transgressor, nec cœlesti patria alienus habetur. *Vnde August. ad Publicolam.* De occidendis hominibus, ne ab eis quisque occidatur, non mihi placet consilium; nisi forte sit miles, aut publica functione teneatur, vt non pro se hoc faciat, sed pro aliis, aut pro ciuitate vbi etiam ipse est, accepta legitima potestate, si eius congruit personæ.

De diuersis causis occidendi.

Cap. III.

Ex *summa de ca.* Homicidium facto committitur (vt dictum est) quatuor modis, id est iustitia, voluntate, necessitate, casu. *Iustitia* quidem, vt cum iudex vel minister, reum iustè condemnatum occidit. hoc homicidium, si fit ex liuore vel delectatione fundendi humanum sanguinem, licet ille iustè occidatur, iste tamen peccat mortaliter propter intentionem corruptam. Si vero fit ex amore iustitię, nec peccat iudex ipsum condemnando ad mortem, & pręcipiendo ministro vt occidat eum, nec minister si iussus à iudice occidit condemnatum; peccaret tamen vterque mortaliter, si faceret iuris ordine non seruato.

Homicidiũ à iudice factum ex amore iustitia, iuris ordine seruato, non est peccatum.

Ca. 23. q. 5. August. cum homo ab homine occiditur, multum distat vtrum fiat nocendi cupiditate, an iniuste aliquid auferendi, sicut fit ab inimico, sicut à latrone: aut vlciscendi, vel obediendi ordine; sicut à iudice, sicut à carnifice: Vel euadendi, vel subueniendi necessitate; sicut quando interimitur latro à viatore, hostis à milite. Et aliquando qui causa mortis fuit, potius in culpa est, quam ille qui occidit: velut si quispiam decipiat fideiussorem suum, atque ille pro isto supplicium legitimum luat. Nec tamen omnis qui causa alienæ mortis est, reus est: velut si stuprum quisquis petat, seseque si non impetrauerit interimat.

Non omnis qui alienæ mortis causa est, reus est: sic enim eiset sceleri stupri consentiendũ, vindicta peccati tollenda, &c. ne reus se perimat.

Quid si filius, patris timens pia verbera, præcipitio pereat? quid si alius homine liberato, vel ne alius liberetur, sibiipsi mortem inferat? non propter istas alienarum mortium causas, aut sceleri consentiendum est; aut vindicta peccati, quæ non fit nocendi, sed corrigendi studio, aut etiam paterna verbera tollenda, vel opera misericordiæ cohibenda sunt. hæc cum accidunt, debemus eis humanum dolorem, non propter illa ne accidant, rectè factorum reprimamus voluntatem.

De homicidio iustitiæ.

Cap. IV.

August. *vbi supra.* Miles cum obediens potestati, sub qua legitime constitutus est, hominem occiderit, nulla ciuitatis suæ lege reus est homicidij: immo nisi fecerit, reus est imperij deserti ac contempti. Quod si sua sponte, atque auctoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis incidisset. Itaque vnde punitur si fecerit iniussus, inde punietur si non fecerit iussus.

Quod liceat occidere ex amore iustitiæ multis authoritatibus probatur.

Idem in quæstionibus Exodi. & habetur eadem vbi supra. Cum minister iudicis occidit eum quem iudex iussit occidi, profecto si id sponte facit, homicida est, etiamsi eum occidat, quem scit à iudice debuisse occidi.

Item ca. sequen. Lex æterna, ideo medio quodam loco posuit aliqua, vt in eis vsurpandis merito reprehen-

A datur audacia, in exequendis iure laudetur obedientia. Abraham si spontaneus in occidendo filio motus fuisset, execrabilis haberetur; at iubenti Deo obsecundans, famatus est.

Idem in quæstionibus super Math. Officia vindictæ possunt implere boni bono animo, quomodo iudex, quomodo lex. *Idem ad Macedonium.* Non frustra sunt instituta potestas regis, ius cognitoris, vngulæ carnificis, arma militis, disciplina dominantis, seueritas etiam patris, habent ista omnia modos suos, causas, rationes, vtilitates: hæc cum timentur, & mali coercentur, & boni quieti inter malos viuunt.

Cum iustitia timetur mali coercentur & boni quiete inter malos viuunt.

Item Hieron. super Hieremiam. Homicidas, & sacrilegos, & fænerarios punire, non est effusio sanguinis,
B sed legum ministerium. *Item August. ad Lotharium.* Qui vitijs nutriendis parcit & fauet, ne contristet peccantium voluntatem, non tam est misericors, quam qui non vult cultrum rapere puero, ne audiat plorantem, & non timet ne vulneratum doleat, vel extinctum.

Idem in lib. de ciu. Dei. Non est innocentiæ parcendo sinere vt in malum grauius incidatur: pertinet ergo ad innocentis officium, non solum nemini malum inferre, verumetiam cohibere peccata, vel [illegible] peccatum, vt aut ipse qui prius odio habebatur, corrigatur experimento, aut alij terreantur exemplo.

Officium innocentis est non solum malum non agere sed etiã illud cohibere.

Item Vrbanus c. excommunicatorum. Non enim eos ho-
C micidas arbitramur, quos aduersus excommunicatos, catholicæ zelo matris ecclesiæ ardentes, aliquos eorum trucidasse contigit. Ne tamen eiusdem ecclesiæ matris disciplina deseratur, tenore quem diximus pænitentiã in eis indicito congruentẽ, qua diuinæ simplicitatis oculos aduersus se complacare valeant, si forte quid duplicitatis pro humana fragilitate in eodem flagitio incurrerunt. *Patet ergo quod malos non solum flagellari, sed etiam interfici licet.*

Quod non solum per iudices, sed etiam per populos plerunque fit homicidium iustitiæ.

Cap. V.

Gratianus *vbi supra. in cap. remittuntur.* Sed quæritur, si contingat aliquos malos puniri ab his qui non habent legitimam potestatem, an sint rei effusi
D sanguinis hi per quos puniuntur? *De his itaque scribit Ambros.* Remittuntur peccata per Dei verbum, cuius Leuites interpres, & quidem executor est. Puniuntur peccata per homines sicut per iudices, qui potestate ad tempus vtuntur. Puniuntur quoque peccata etiam per populos, (sicut legimus) quia sæpe ab alienigenis Dei iussu excitatis, propter diuinæ maiestatis offensam, subactus est populus Iudæorum.

Gratianus. Hinc notandum est, quod aliquando punit Deus peccata per nescientes; sicut per Sennacherib, per Nabuchodonosor, & per Antiochum, & per principes Romanorum, & per nonnullos reges gentilium, populum Israeliticum delinquentem aliquando afflixit, aliquando captiuauit. Per scientes peccata puniuntur, sicut per filios Israel voluit
E peccata punire Amorrhæorum, & Chananæorum, & aliarum gentium, quarum terram Israeliticis possidendam dedit; quibus etiam præcepit, vt nemini eorum parcerent, sed omnes morti traderent.

Qui scientes excitantur à Deo ad interficiendũ aliquos, non peccant. qui vero ex occulto Dei instinctu ipsi ignoto id faciunt peccãt, quia non habent iustam causam cur id faciant.

Cum igitur sic diuino iussu ad puniendum peccata, populi excitantur, sicut populus ille Iudaicus excitatus ad occupandam terram promissionis, & ad delendas gentes peccatrices, sine culpa noxius sanguis effunditur, & quæ ab eis male possidentur, in ius & dominium ritè transeunt bonorum.

Cum vero occulto instinctu aliqui mouentur ad perse-

persequendum malos, sicut Sennacherib, & cæteri qui populum delinquentem persecuti sunt; licet occulto instinctu operante, illorum meritis excitentur ad persequendum: tamen quia praua intentione, non peccata delinquentium punire, sed illorum bona rapere, vel suæ ditioni subiicere quærunt, non sunt immunes à crimine.

Apparet ergo quod aliquando per populos diuino nutu excitatos, mali pro peccatis non solum flagellantur, sed ritè etiam perduntur. Nec est contrarium illud August. ad Marcellinum, qui pro circumcellionibus supplicans, rogabat vt verberibus eos coerceret, non morte perderet. Quamuis enim supplicando spatium vitæ eis seruare poposcit, non tamen legum seueritatem (qua tales morte plectuntur) non obseruandam docuit.

Quilibet secundum leges potest occidere depopulatorem nocturnum, & vias publicas obsidentem.

Ex libello de actionibus. Præterea secundum l. communiter omnibus indultum est impune illum occidere, qui nocturnus ad agros intrauit, vel qui itinera frequentata insidijs aggressionis obsederit; quippe nemo debet parcere militi, cui obuiare oporteat vt latroni. B

De homicidio necessitatis.

Cap. VI.

Qui occidit aliquem in ineuitabili necessitate ob sui vel rerū suarum defensionem, non peccat; secus si non sit talis necessitas; vel qui interficit sit clericus, et ob res temporales id faciat directè vt recuperet.

EX *summa de ca.* Necessitate perpetratur homicidium, in sui vel rerum suarum defensione. Sed hic distingue. Quia aut illa necessitas fuit euitabilis: poterat enim euadere absque occisione, & tunc est reus homicidij: Aut fuit ineuitabilis, quia occidit hominem sine odij meditatione, immo cum dolore animi, se & sua liberando, cum aliter non poterat euadere: Hic dicitur non peccare, nec astringi debet ad pœnitentiam, nisi ad cautelam, & propter ambiguum duplicitatis. Interiorem tamen pœnitentiam debet semper habere, & quasi suis peccatis ascribere, quod in tantam potuit venire necessitatem. Bonarum enim mentium est, ibi culpas suas cognoscere, vbi culpa non est. C

Licet etiam clericis & Religiosis vim vi repellere in cōtinenti cum moderamine, vt sua defendant; sed vt recuperent iam capta nō debent interficere.

Ex summa fratris V. Quod dicit se & sua liberando, hoc licet indubiè laico, qui potest patriam & res suas armis tueri, & præuenire in feriendo. Sed nunquid licet clerico propter res suas temporales aliquem occidere? *Respondeo*, non, sicut notauit Lau. *extra. de homi. suscepimus.* vbi dixit, quod licet clericus latronem possit capere, vt res suas recuperet, non tamen ligare aut tenere, cum res suas alias habere possit: vbi irregularis iudicatur quidam, qui captos à se & socio suo latrones ligauit, quos socius eius ligatos postmodum interfecit, timens ne ab eis interficeretur. D

Sed nunquid fratribus prædicatoribus, aut minoribus, vel alijs regularibus licet sua defendere, cum aliquis vult eos spoliare? *Respondeo:* Cuilibet vim vi repellere licet in continenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ, animo defendendi, non vlciscendi, nisi huiusmodi viri renunciauerint per votum, obligando se ad oppositum, vel alio modo ad hoc teneantur.

Dixerunt tamen quidam, quod non repercutere est præceptum perfectis, imperfectis consilium. Sed qui debeant dici perfecti quantum ad hoc, non est determinatum. H. tamen notauit *di. 1. ius naturale*, quod mortaliter peccat qui aliquo modo repercutit, nisi hoc faciat auctoritate iudicis. Et quod dicitur, quod vim vi licet repellere, id est remouere, non repercutiendo, sed opponendo aliquod obstaculum brachij, vel manus, vel alterius rei: Sed hæc opinio nimis dura est, & ideo non tenenda. E

Adhuc de eodem.

Cap. VII.

Culpatur occidens furem sine necessitate, & presbyter cum necessitate.

IVstinianus *institutionum. lib. 4.* Qui latronem occidit, non tenetur, si aliter periculum effugere non potest. *Extra. 5. de homicidio. Ex pœnitentiali Romano.* Interfecisti furem vel latronem, vbi deprehendi poterat sine occisione, quia ad imaginem Dei creatus est, 40. dies non intres Ecclesiam, & lanea veste indutus, ab escis & potibus qui interdicti sunt, atque thoro, gladio, equitatu, per illos supradictos dies abstineas. In tertia autem & quinta feria & sabbato, aliquo genere leguminum, vel oleribus, pomis, & paruis pisciculis, cum medio cri ceruisia vtere temperata. Si autem sine odij meditatione, te tuaque liberando, huiusmodi diaboli membra interfecisti (secundum indulgentiam dico, propter imaginem Dei) si aliqua die ieiunare volueris, bonum tibi est, & eleemosynam fac largiter. Si presbyter eadem fecerit, non deponatur, tamen quamdiu viuet pœnitentiam agat.

Nocturnus fur potest occidi nō diurnus nisi in necessitate.

August. super Exod. Si perfodiens domum inuentus fuerit fur, & percussus fuerit mortuus, non est illi homicidium imputandum. Si autem ortatur sol super eum, reus erit *Intelligitur* ergo non pertinere ad homicidiū, si fur nocturnus occidatur. Si autem diurnus, ad homicidiū pertinet: quia poterat discernere, quod ad furandum, non ad occidendū venisset, & ideo non debet occidi.

Culpatur sacerdos repercutiens sine moderamine.

Inno. 3. c. significasti. Si vero (quemadmodum perhibetur) sacerdos iste prius ab illo percussus sacrilego, mox eum in capite cum ligone repercussit: quamuis vim vi repellere omnes leges & omnia iura permittant: quia tamen id fieri cum moderamine inculpatæ tutelæ debet, non ad consummandam vindictam, sed ad iniuriam propellandam, non videtur à pœna homicidij penitus excusari; tum ratione instrumenti cum quo percussit, quod cum graue sit, non solet leuem plagam inferre; tum ratione partis in qua fuit ille percussus, in qua de modico ictu quis læthaliter solet lædi.

Honorius 3. ca. petitio tua. Cum inimici dominicæ crucis ad blasphemiam nominis Christiani, castrum quoddam in quo morabaris grauiter inuasissent, exeuntibus inde habitatoribus, tam clericis quam laicis contra eos, & inuicem confligentibus, hinc inde occisi plurimi extiterunt. Vnde si de interfectione alicuius in illo conflictu tua conscientia te remordet, à ministerio altaris te abstineas reuerenter, cum sit consultius in huiusmodi dubio abstinere, quam temere celebrare.

Qualiter & quibus liceat vim vi repellere.

Cap. VIII.

EX *summa de ca.* Sciendum vero quod de iure naturali cuique licitum est vim vi repellere in continenti, & cum moderamine inculpatæ tutelæ. Dicunt quidam, quod nulli licet vim vi repellere repercutiendo, sed tantum impediendo. Alij dicunt quod laicis licet repercutere, clericis non. Tertij dicunt, quod non solum laicis, sed etiam clericis licet repercutere. Distinguitur tamen, quia aut vis infertur personæ, aut rebus.

Quando vis infertur personæ licet illā repellere antequam sit illata, si quis non possit aliter euadere, quemetiā post si inferens perseueret.

Si personæ, tunc est vis repellenda priusquam sit illata (licet quidam dixerint quod nullus debet repellere vim nisi illatam) immo dicit lex quod licitum est occidere insidiantem, & eum qui vult occidere, quod intelligo si aliter non potest quis manus insidiantis euadere. Si autem quis post vim illatam personæ repercutiat, si facit hoc in continenti, id est cum videt illum paratum denuo percutere, non tenetur aliquo modo. Alias si nolebat denuo percutere, & aliter repercusserit, tenetur, quia hæc non est repulsio iniuriæ

riæ, sed vindicta, quæ prohibita est omnibus, & maxime clericis. Requiritur ergo quod defendendo se repercutiat, non vlciscendo. A

Quid sit se defendere cum moderamine.

Item requiritur, vt & cum moderamine se defendat. Moderamen intelligo, vt si vis inferatur cum armis, cum armis repellatur, alias sine armis. Circa hoc tamen considera qualitatem personæ, vt interdum paruus vel debilis possit se defendere armis contra magnum vel fortem, pugno eleuato venientem. Si quis tamen moderamen excedit, & non ex proposito, non tenetur nisi ad cautelam; si ex proposito, tenetur. In hoc tamen vltimo verbo, quantum ad sententiam excommunicationis concordo cum eis, vt si aliquis defendendo se contra clericum excessit modũ, incidit in excommunicationem, si illud fecit ex proposito, alias non; sed quantum ad aliam satisfactionem si excessit, vel etiam quantum ad pœnitentiam & irregularitatem, si forte propter illam repercussionem mors secuta est, tutius credo quod teneatur, habita tamen consideratione ad propositum, & non propositum. B

Qui excedit moderamen citra intentionem, tenetur nihilominus ad satisfactionem licet non ad tantam.

Si autem vis inferatur rebus, & illatam & inferendã licitum est repellere, sed potius illatam, dum tamen in continenti, & quam cito scit vim illatam, priusquam diuertat ad contrarium actum. Et si fortè dum ille vult expellere sic hostem de possessione sua, quam iniustè & male occupauerat, aliqui vulnerentur vel occidantur, credo quod teneatur secundum modum positum supra in defensione personæ: & hoc intellige de imperfectis, perfectis tamen non licet repercutere, quod ostẽdit Dominus dicẽs: *Si quis te percusserit, &c.* Item Apostolus ad Rom. *Non vos defendentes charissimi.* Possunt tamen increpare iniuriantem, exemplo Domini dum percuteretur in facie. *Si male locutus sum, &c.* Item Apostolus. *Percutiat te Deus paries dealbate.* Item petere possunt iudicium exemplo Apostoli. Item sumere possunt persecutionem. Vnde: *Si persecuti vos fuerint, &c.* C

Quo sensu dicitur non licere perfectis repercutere.

Frater V. Cum multiplex sit perfectio, id est perfectio sufficientiæ, ordinis, prelationis, religionis, & aliæ, credo quod hoc debet intelligi de solis illis, qui per votum, vel præceptum, vel constitutionem, obligati sunt ad non repercutiendum, quales fuerunt Apostoli & discipuli in primitiua Ecclesia, qui ad non repercutiendum ex institutione Domini tenebantur; cum per sanguinem martyrum, propaganda & fœcundanda erat Ecclesia.

Nota.

Ex Co. lib. 8. Possessionem iam vi ablatam, in continenti & in eadem concertatione, armis recuperare permissum est, cum eum qui cum armis venit, possimus armis repellere. D

De inhibitione vindictæ.

Cap. IX.

Quod mali sint tolerandi multis authoritatibus convincitur.

GRatianus Can. 23. quæst. 4. in principio. Quod autem vindicta inferenda non sit, multis modis probatur. Mali enim tolerandi sunt, non abijciendi; increpatione feriendi, non corporaliter expellendi. *Vnde August. ait de verbis Domini.* Tolerandi sunt quidem mali pro pace, ne corporaliter ab eis recedatur. Sed spiritualiter exire, est facere quod pertinet ad correctionem, quantum licet pro gradu cuiusque pace salua. Displicere est non tangere. Non enim prophetæ qui hoc dicebant, populum suum dimiserunt, sed inter eos habitabant quos increpabant, vnum templum cum eis intrabant, eadem sacramenta celebrabant. Hoc ergo est exire, ore non parcere. Hoc est immundum non tangere voluntati malæ non consentire. *Idem.* Tu bonus tolera malum, nam & Christus Iudam, cum sciret furem esse, tolerauit, & ad prædicandum misit, eique cum alijs Eucharistiam dedit. E

Quis dicendus pacificus.

Idem in lib. 2. contra Parmenianum. Quisquis, vel quod potest arguendo corrigit, vel quod corrigere non potest, saluo pacis vinculo excludit: Vel quod saluo pacis vinculo excludere non potest, æquitate improbat, firmitate supportat; hic est pacificus: *Idem in sermone de verbis Euangelij.* Aut malis semper corde disiungimini, ad tempus cautè corpore copulamini. Duobus modis te non maculat malus; si non consentias, si redarguas: neque ergo consentientes sitis malis, vt approbetis; neque negligentes, vt non arguatis; neque superbientes, vt insultantes arguatis.

Sex differentiæ reddendi.

Ibidem q. 4. Aug. in expositione Psalmi. 108 ait. Sex differentiæ sunt: Reddere bona pro malis, non reddere mala pro malis; hæc bonorum sunt, & prius melius. Non reddere bona pro bonis, & reddere mala pro bonis; hæc duo malorum sunt, sed posterius deterius: Reddere bona pro bonis, & mala pro malis; hæc duo mediocrium sunt: prius propinquum bonis, quod Christus non arguit, sed plus oportere dicit, quia etiam Ethnici hoc faciunt: Posterius propinquum malis, conuenit tamen & bonis. vnde & lex modum vltionis statuit, oculum pro oculo, quæ si dici potest, iniustorum est iustitia; non quia iniqua est vltio quam lex statuit, sed quia vitiosa est libido vlciscendi, magisque ad iudicem pertinet hoc inter homines decernere, quàm ad bonum hominem sibi expetere: hic enim malum pro malo redderet; Iudex vero non, si delectatione iustitiæ iustum pro iniusto reddat, quod est bonum pro malo, quod & Deus iudex facit.

Tria sunt personarum genera, s. pastor, mercenarius & latro.

Gratianus ibidem q. 4. Est & alia distinctio tolerandorum & cauendorum, quam ex verbis *Aug.* licet colligere dicentis. Tres personas dixit Dominus (& debemus illas inuestigare) in Euangelio, pastoris, mercenarij & furis. Pastorem dixit ponere animam suam pro ouibus suis, & intrare per ianuam. Furem dixit & latronem ascendere per aliam partem. Mercenarium dixit fugere si videat lupum vel furem. Si inuenerimus tres istas personas, inuenit sanctitas vestra quos diligatis, quos toleretis, quos caueatis. Diligendus est pastor, tolerandus est mercenarius, cauendus est latro.

Malorum vindicta Deo reseruanda est.

Item Gregor. Hæc autem vita, quæ inter cælum & terram, vel infernum sita est, sicut in medio subsistit, ita vtrarumque partium ciues communiter recipit. Quisquis malos non tolerat, ipse sibi per intolerantiam testis est, quia bonus non est. Abel enim esse renuit, quem Cain malitia non exercet. *Ex his omnibus* colligitur quod malorum vindicta reseruanda est Deo, nec corporaliter sunt puniendi, sed crebra admonitione, & charitatis beneficio, ad correctionem inuitandi.

Quando Crimina punire oporteat, & quando tolerare.

Cap. V.

Crimina eorum qui non sunt nostri iuris vel qui non possunt probari, non sunt punienda.

GRatianus supra eadem quæst. 4. cum in lege. His ita respondetur. Sunt quædam quæ salubri tantum admonitione sunt corripienda, non corporalibus flagellis animaduertenda, sed eorum vindicta diuino examini tantum est reseruanda. Quando in delinquentes scilicet disciplinam exercere non possumus, vel quia non sunt nostri iuris, vel quia illorum crimina, etsi nobis nota sint, tamen manifestis indicijs probari non possunt. De his qui non sunt nostri iuris ait Apostolus in prima epistola ad Corinth. *Quid enim mihi attinet de his qui foris sunt iudicare, de his dominus iudicabit.* Quod exponens Augustinus ait. *Infideles non possumus Christo lucrari, si colloquium eorum vitamus, & conuiuium: Vnde & dominus cum Publicanis & peccatoribus manducauit & bibit. In his vero qui intus sunt, id est infidelibus, putredo resecanda est.* Hinc etiam cum Propheta diceret: *Facit Dominus iudicium omnibus iniuriam patientibus:* Exponendo addit Augu. *Ab his qui non sunt sui iuris, in quos nequit disciplina exerceri.*

Item quando multitudo est in scelere, nec salua pace ecclesię, mala puniri possũt, tolerãda sunt potius, quam

Peccata multitudinis quæ sine violatione pace ecclesiæ puniri non possunt sunt toleranda, vt etiam quæ in nos fiunt.

quam violata pace ecclesiæ.mala punienda. Secus vero quando salua pace ecclesiæ fieri possunt, in quo tamen discretio est adhibenda. Aliquando enim delinquentium multitudo, diu per patientiam ad pænitentiam est expectanda. Aliquando est in paucis punienda, vt eorum exemplo cæteri terreantur, & ad pænitentiam prouocentur. Item peccata quæ in Deum vel proximum committuntur, à nobis punienda sunt Ea vero quibus in nos delinquitur, patienter toleranda, vel potius dissimulanda sunt. Quod autem peccatum populi in paucis puniendum sit, Moyses exemplo docuit, qui peccatum idolatriæ in paucos cultores vituli vindicauit, morte paucorum expians peccata multorum, in præsenti salubriter, & in posterum disciplinam sanciens.

Quod vero peccata quæ publicis iudiciis non deferuntur, punienda non sunt, illo exemplo probatur, quo Christus qui Iudam solus furem nouerat, nō abiecisse, sed patienter tolerasse asseritur. Similiter non est ferenda sententia, quando multitudo est in causa. vel quādo ille qui peccat, sociam habet multitudinē. *Vnde Aug. in li. 2. contra epistolam Parmeniani.* Nō potest esse salubris à multis correctio, nisi cum ille corripitur, qui non habet sociam multitudinem cum idem vero morbus plurimos occupauerit, nihil aliud boni restat quam dolor & gemitus, vt per illud signū quod Ezechieli sancto reuelatur, illi sic euadere ab eorum vastatione mereātur. Reuera cum contagio peccandi multitudinem inuaserit, diuinæ disciplinę seuera misericordia necessaria est.

Impænitentibus & in malo obstinatis non est misericordia impendenda.

Gratianus. Porro sicut pænitentibus misericordes esse iubemur, sic impænitentibus (vt dictum est) & obstinatis in malo, misericordiam impendere prohibemur. *Vnde Ambro. in li. de of.* Est iniusta misericordia, de qua in lege scriptum est de quodam. Non misereberis illius. Et in libris Regum legitur, Quia Saul contraxit offensam, quia miseratus est Agag hostium regem, quem prohibuerat diuina sententia seruari. Ita si quis latronem filijs deprecātibus motus, & lachrymis coniugis inflexus, absoluendum putat, cui adhuc latrocinandi aspiret affectus nonne innocentes tradet exitio, qui liberat multorum exitia cogitantem? Nonne cum vni indulget indigno, ad prolapsionis contagium prouocat vniuersos? facilitas. enim veniæ tribuit incentiuum delinquendi. Item ad illud euangelij quod obijcitur: Qui gladio vsus fuit, gladio cadet, Aug. in li. contra Manicheos respondet, ita dicens: Ille gladium accipit, qui nulla superiori ac legitima potestate, vel iubente, vel concedente, in sanguinem alicuius armatur.

Solutio obiecti.

Quo animo liceat malos prosequi vel puniri

Cap. XI.

A*Vgusti. in li. psalmorum.* Duo ista nomina cum dicimus, *Homo, Peccator*, non vtique frustra dicuntur: quia peccator est corripe, & quia homo miserere. Nec omnino liberabis hominem, nisi cum persecutus fueris peccatorem. Item nulli homini claudendenda est misericordia, nulli peccatori impunitas relaxanda; persequamur in eis propriam iniquitatem, miseramur communem naturam.

Ecclesia quosdam peccatores licite persequitur & punit.

Gratianus in c. ille gladium. Porro illud Hiero. quo ecclesia negatur aliquem persequi, non ita generaliter intelligendum est, vt etiam nullum persequatur. Nō enim omnis persecutio culpabilis est, sed rationabiliter hæreticos persequimur, sicut & Christus corporaliter est persecutus eos, quos de templo expulit. *Vnde Aug. ad Vincentio Donatistę.* Non omnis qui parcit amicus est, nec omnis qui verberat inimicus. Putas neminem debere cogi ad iustitiam, cum legas patrem familias dixisse seruis, Quoscunq; inueneritis cogite intrare. Cum legas etiam ipsum primo Saulum, postea Paulum, ad veritatem cognoscendam & tenendam, magna violentia Christi cogentis esse compulsum.

Paulus ad fidem fuit à Christo violenter compulsus.

Item si semper esset culpabile persecutionem facere, non scriptum esset in sanctis libris, *Detrahentem secreto proximo suo hunc persequebar.* Aliquādo ergo & qui eam patitur iniustus est, & qui eam facit iustus est sed plane sępe, & mali persecuti sunt bonos, & boni malos; illi nocendo per iniustitiam, isti consulendo per disciplinam: Illi immaniter, isti temperanter; illi seruientes cupiditati, isti charitati. Nam qui trucidat, non considerat quemadmodum secet, sicut qui curat. ille enim persequitur sanitatem, iste putredinem. Traditi sunt Apostoli ab hominibus humanæ potestati, tradiderunt Apostoli homines potestati sathanæ. Idem Molestus est medicus furenti phrenetico, & pater indisciplinato filio, ille ligando, iste cædendo, sed ambo diligendo. Si autem illos negligant, & permittant perire, ista potius falsa mansuetudo est crudelitas.

De Homicidio casuali.

Cap. XII.

E*X summa de ca.* Homicidium casu perpetratur, vt cum aliquis proiicit lapidem ad auem, vel aliàs, & alius transiliens ex insperato, percutitur & moritur; vel incidit arborem, & casu arboris aliquis opprimitur, & similia. Sed hic distingue, quod aut dabat operam illicitæ rei, aut licitæ; vtputa proijciebat lapidem versus loca vbi consueuerunt homines transitum facere, vel dum furabatur bouem vel equum, aliquis à boue vel equo percussus est, & similia; hoc imputatur ei. 15. q. 1. parag. vt itaque. *Frater Guilhelmus Rodon.* Ibi dicitur, quod cæcus si credens reddere se debitum vxori suæ, alienam polluit, non est reus adulterij. Si autem ludo, vel exercitatione virium, vel venatione, iaculum mittens alium perimat (quia hoc ab eo debet esse penitus alienum) homicidij reus habetur.

Homicidiū casuale imputatur ei qui dat operā rei ill[illegible], [illegible] non qui rei lic[illegible], modo adhibuit diligētiā debitam.

Frater Raymundus. Si vero licitæ rei dabat operam, vt quia magister causa disciplinæ verberabat discipulum, vel deponebat aliquis fænum de curru, vel arborem propriam sibi necessariam incidebat, & similia: Hic si adhibuit diligentiam quam potuit, videlicet respiciendo & proclamando, non nimis tarde vel demisse, sed tempore congruo, & altè, ita quod si aliquis erat ibi, vel veniebat, poterat fugere & cauere sibi; vel magister non excedendo modum in verberando discipulum, non imputatur ei. Aliàs si dabat operam rei licitæ, & nō adhibuit diligentiam debitam: (vt dictum est imputatur ei.

Insti. insti. li. 4. Reus homicidij non tenetur qui casu occidit, si modo culpa eius nulla inuenitur. *Qui* ramos de arbore, vel lapides de muro deijcit, & transeuntem aliquem occidit, si non præclamauit, vt casus euitari posset, reus est; si præclamauit, & ille cauere noluerit, tunc extra culpam est. Si medicus vulneratum male secuit, vel perperam medicamentum infirmo dedit, & ob id ille mortuus est, reus est. Similiter si postquam illum secuit, curationem dereliquit, & ob id ille mortuus est, reus est. Si quis impetu mularum, quas mulio propter imperitiam retinere nesciuit, vel propter infirmitatem non potuit, cum alius firmior eas retinere potuisset, mortuus fuerit, reus est qui mulam ducit. Similiter ille, qui dum equo vehitur, impetum eius retinere vel nescit, vel nequit, reus est homicidij.

Exempla in quibus quis iudicatur homicidij reus quantum ad irregularitatem.

Extra. 5. de homicidio, Alexand. 3. Presbyterum, qui quendam puerum intuitu disciplinæ percussit in capite, cum per paucos dies expirasset, tam ab omni altaris officio debes perpetuo remouere, quam à sacerdotali ministerio deponere, si ex ea percussione interijt, vel aliam infirmitatem incurrit, de qua noscatur expirasse.

Alia exempla.

Idem. c. continebatur. Cum clerici à vineis ecclesiæ, opere consummato redirent, leuiandi laboris gratia, quendam ludum initiati viatorum, baculos suos studebant iacere in directum, & alter alterius ferire baculum;

culũ; cuius ludi solet esse cõditio, vt qui alterius baculum percuteret, quasi victor pro equo alio vteretur: sed præfati clerici equitandi licentia non vtentes, sola erant iactatione contenti. Quidam autem laicus dum baculum diaconi percussisset, incautus eum equitaturus insilijt, & sic à falce ipsius diaconi qua erat accinctus, mortale vulnus accepit, de quo post dies octo expirauit. Ideoq; man. quatc. eundem diaconum sine licentia Ro. Pon. ad superiorem gradum ascendere, vel in diaconatus officio nullo vnquam tempore ministrare permittas, sed eum dispensatiuè in subd. officio ministrare patiaris.

Casus quo quis excusatur.

Idem. P. clericus nobis proposuit; quod cum casu cum quodam clerico luderet, proiecit eum ad terram, & eius cultellus quem ad latus suum habebat, in alterum incidit, & fortuito incubuit vulneratus. *Ideoque mandamus*, quatenus si res ita se habeat, & alia causa iusta non impediat, prædictum P. liberè permittas ad sacros ordines promoueri.

Aliud exemplum.

Clemens 3. *c. ad audientiam.* Cum quidam presbyter, volens corrigere quendam de familia sua, cingulo verberare tentasset, cultellus de vagina qui cingulo adherebat, elapsus, eum dorso aliquantulum vulnerauit. Postmodum vero cum ille conualuisset à vulnere, grauiori (vt dicitur) infirmitate percussus, viam vniuersæ carnis est ingressus. Quia vero vtrum occasione vulneris decessisset, dubium habetur, cum in dubijs semitam eligere debeamus tutiorem; Presbyter in sacris ordinibus non ministret; iniũcta tamen pœnitentia congruenti, poteris concedere vt minoribus ordinibus sit contentus.

Adhuc de eodem.

Cap. XIII.

Innocentius. 3. Dilectus filius A. capellanus proposuit, quod cum quadam corporis molestia grauaretur, vt comedendi appetitum aliquantulum excitaret, equum quem nutriebat ascendit, qui cum bene non pareret habenis, sed præter sessoris arbitrium saltibus lasciuiret, ipse, vt eius refrænaret impetum, freno vim intulit, equumque calcaribus stimulauit, cumque fracto freno equus proprio arbitrio relictus curreret, mulier infantem baiulans obuiauit, in quam equus irruens procul abiecto sessore, puerum prædictum oppressit. Man. quatenus, cum nec actu homicidium perpetrauit, nec dederit operam rei illicitæ, non impedias quo minus diuina possit celebrare officia.

Exempla in quibus non imputatur homicidium casuale ad irregularitatem.

Idem. Cum H. presbyter fænum vellet de curru deponere, perticam superius alligatam proiecit in terram, & cum fæno insisteret deponendo quendam puerum reperit semiuiuum, in quo præter modicum liuoris in fronte, nihil inueniri potuit læsionis. Nos autem ab eodem quæsiuimus sacedote, si priusquam iaceret perticam circumspexit solicite, vtrum aliquis esset circa currum: qui quod diligenter aspexit asseruit, sed quod audisset vel vidisset aliquem denegauit. Man. qua. si res ita se habet, nisi contra eundem graue scandalum sit exortum, vel tanta laboret infamia, quod deficiente accusatore oporteat ei canonicam purgationem indici, ipsum libere permittas officium exequi sacerdotis.

Idem. Monachus ad deponẽdam de campalini campanam subseruiens, quia lignum corruit ipso mouente, & quendam oppressit puerum: Man. qua. si rem agebat vtilem & necessariam, & in loco per quem aliquem transire non crederet, vel ibidem consistere, vel illic de consuetudine venire, quando lignum mouisse dignoscitur, satis potest, præsertim in monasterio, ad altiores ordines promoueri. Quidam scholaris de strato consurgens furem reperit, qui ipsum penè ad mortem vulnerauit. Mane itaque facto, scholares latronem quæsierunt, inuentumque potestati Vincentiæ tradiderunt. Potestas ad eundem scholarem nuncios destinauit, vt exponeret si quæ sciret de fure prædicto, vel intersignia traderet. Qui cultrum quem ipse latroni abstulerat, & sotulares ab eodem in ipsius domo dimissos (quos abstraxerat ne pedum strepitus audirentur) nuncijs tradidit. Potestas igitur receptis talibus insignijs, latronem apparitoribus tradidit puniendum; qui sibi amputauerunt virilia, & oculos eruerunt. latro ira & dolore commotus, nec potum sumpsit, nec cibum; & sic de medio est sublatus. Respondemus quod si præfatus scholaris dignis meritis adiuuatur, propter præscriptum euentum à susceptione sacrorum ordinum nullatenus est arcendus.

Nota.

Idem. Quidam presbyter, mulierem prægnantem, & quæ asserebat se concepisse ex eo, per zonam arripuit, quasi ludens: ipsa vero per hoc sic se asseruit læsam, quod occasione huiusmodi abortiuit. Respondemus, quod si nondum erat viuificatus conceptus, ministrare poterit; alioquin debet ab altaris officio abstinere. *Henricus* 3. Iohannes sacerdos humili nobis insinuatione monstrauit, quod cum pulsaret campanas, cadens tintinabulum percussit quendam puerum, & occidit. Nos igitur attendentes quod dicto sacerdoti, qui dabat operam rei licitæ, nihil potuit imputari, si casus omnes fortuitos non præuidit. Discretioni v. man. q. si constiterit ita esse, dictum sacerdotem sacerdotale officium exequi permittatis. *Aug.* Absit vt ea quæ propter bonum & licitum facimus, si quid per hoc præter nostram voluntatem cuiquam mali acciderit, nobis imputetur.

Ex summa fratris V. Quid si aliquis impellit me in alium, vel alium in me, & ille moritur, nunquid teneor? Item aliquis vult me percutere, & dum declino ictum, percutit alium, & moritur. Item aliquis ferit vngulam equi, ille qui est in quo cadit & moritur, nunquid in his casibus incurrit irregularitatem ille, præter cuius voluntatem homicidium accidit? Responde. Notauit H. sæpe quod non, nisi fuerit in fraude quantum ad prædictos casus; vel in culpa, quantum ad vltimum.

Nota.

De Medicis indiscretis

Cap. XIV.

Ex summa de ca. Quid de Phisicis Chirurgicis. Dic quod si periti erant in arte physica, vel chirurgia, & nihil omiserunt secundum artem de contingentibus, & habent super hoc probabiliter serenam conscientiam, potuerint promoueri, alias non. Hic etiam nota, quod operari de physica non licet clericis in sacris ordinibus constitutis, vel etiam in minoribus, dum tamen sint sufficienter beneficiati, nisi gratis ac miserabilibus personis, vel suis consanguineis; nec etiam tunc si posset ibi esse periculum, quod longe strictius est in claustralibus obseruandum. Officium autem chirurgiæ, quæ adustionem vel abscissionem inducat, est sine omni exceptione talibus interdictum.

Medici & chirurgi qui debite suum officium exequuntur possunt ad ordines promoueri, modo relinquant suũ officium exceptis quibusdam casibus.

Extra. 5. de homicidio. Inno. 3. Quæsiuisti quid sit de monacho sentiendum, qui credens se quãdam mulierem à gutturis timore curare, vt chirurgicus cum ferro tumorem illum aperuit, & mulieri præcepit ne se vento exponeret vllo modo, ne forte subintrans gutturis apertionem, sibi inferret causam mortis. Sed mulier eius mandato contempto, dum messes colligeret, vento exposuit se incautè, & perijt. Respondemus, quod licet deliquerit, alienum officium vsurpando, quod sibi minime congruebat, si tamen causa pietatis, & non cupiditatis id egerit, & peritus erat in exercitio chirurgiæ, omnemque studuit quam debuit diligentiam adhibere, non est ex eo, quod per culpam mulieris contra consilium eius accidit, adeo reprobandus, quod non post satisfactionem condignam, cum eo misericorditer agi possit, vt diuina valeat celebrare; alioquin interdicta est ei sacerdotalis or-

Nota casum

lis ordinis executio ex rigore. A

Ex sum. fratr. V. Quid de illo, qui aliquẽ phlebotomat aut secat, & inde moritur. Respondeo, si peritus est, & adhibet omnem diligentiam quã debet, non tenetur in aliquo: quia potius casu & culpa phlebotomati vel medicinati siue secti euenisse mors præsumitur, *ar. 23. q. 3. de occidendis.*

De Custodibus infirmorum negligentibus, vel indiscretis,

Cap. XV.

QVid de illis, qui post mortem illorum quos custodierunt infirmantes scrupulosam habent conscientiam de morte illorum, pro eo quod ad petitionem eorum vocauerunt minutorem, qui minuit B eis; vel dederunt eis vinum, vel carnes; aut nimis coarctauerunt eos ad prouocandum sudorem, vel seruandum; vel cum debuerunt seruare eos, dimiserunt, & sic biberunt vinum, vel discooperientes se & exeũtes de lecto; vel cum essent Phrenetici præcipitauerunt se in aquam, & sic mortui sunt.

Custodes infirmorũ non debent esse scrupulosi, esto ex leui illorũ culpa moriatur ægrotus, si tamen sit lata culpa illis imputatur, etiã cum tantum probabiliter dubitatur quod inde mors sit sequuta.

Respondeo. In talibus vbi bona fide fiunt, quæ circa ægrotos fiunt, non debet aliquis de facili scrupulosam gerere conscientiam, licet in aliquo erratum fuerit, si non fit ibi lata & euidens culpa, aut negligentia dissoluta, quæ prope dolum est, & huiusmodi scrupulositatem, ad consilium boni viri, si eam habeat, de facili debet deponere, vt si in principio ęgritudinis, quando adhuc nesciebatur cuiusmodi morbus esset, vocauit minutorem, quod & medici quandoque facere solent, vel nimis coarctauit ad prouocan- C dum vel seruandum sudorem. Aut si tunc dedit ei bibere aquam, aut etiam vinum lymphatum, cum esset etonica ægritudo. Aut si congrauatus vigilijs obdormiuit, non propter ebrietatem, aut crapulam, exijtque patiens, & præcipitans se mortuus est.

Si autem lata fuerit culpa, aut negligentia dissoluta, & certum est quod inde mors prouenerit, quia patiens forte se præcipitauit, credo quod irregularitas contrahitur; vt si custos infirmi furiosi vel phrenetici dimisit eum, vt iret ludere in plateam, vel alias daret operam rei illicitæ; Aut ex nimia ebrietate aut crapula vigilare non potuit, maxime cum solus esset deputatus ad custodiam. Si autem non est certum D quod inde mors prouenit; aut inde probabiliter dubitatur secundum iudicium medicorum, aut non: In primo casu abstinendum est ab officio, & à promotione: in secundo, deposita erronea conscientia, si potest, poterit ministrare & promoueri, alias non.

De Homicidio voluntario.

Cap. XVI.

EX *summa de ca.* Patet sine distinctione quod homicidium voluntarium semper mortale est peccatum, & enorme. Sed quid si plures inter se rixati sunt, vel in conflictu fuerunt, & aliquis est ibi interfectus, nec apparet à quo, vel cuius vulnere, nunquid omnes iudicabuntur homicidæ, vel irregulares, vel E nullus? Respondeo. Quantum ad peccatum dicuntur homicidæ omnes qui percusserunt, & etiam qui ex voluntate occidendi venerunt, licet non percusserunt. Item & illi qui non occiderunt, nec voluntatem occidendi habuerunt, sed venerunt vt præstarent auxilium occisoribus, si forte violentia aliquorum repellerentur. Discretus tamen sacerdos minorem pœnitentiam debet imponere secundis quam primis, & tertijs quam primis vel secundis. Illi etiam non sunt immunes à culpa, nec debent esse immunes à pœna, qui cum possent, hominem non liberauerunt à morte: & hoc intelligas in bello iniusto; Nam tales in bello iusto non reprobo, nisi sit ibi corrupta intentio, vel talis persona cum armis, cui non liceat arma deferre, vt clericus vel religiosus. Quantum ad irregularitatem autem, omnes dico indistincte repellendos, qui fuerunt ex parte iniuriantium, & etiam eos qui fuerunt ex parte illorum quibus fiebat iniuria, si clerici erant, & ibi mouerunt arma.

Quando rixantibus pluribus vnus interficitur, omnes qui ex volũtate occidendi vel auxiliandi venerũt, sunt homicidæ, quin etiam omnes ex vtraque parte fiunt irregulares si fuerũt in culpa, secus si pars occisi nõ fuit in culpa, sed tãtum se defendebat ex necessitate.

Frater Guilhelmus. Hoc intelligo quando erant in culpa, & hoc satis notat per hoc quod dicitur *mouerunt arma*, quasi voluntariè, & sine necessitate. Si enim defenderent se vel socios necessario, licet aliquis esset à defendentibus interfectus ex alia parte, reliqui interfuissent, nec interfectores adiuuissent, non essent irregulares, licet voluntatem occidendi habuissent; quia lex promotionis factum requirit.

Extra. 5. de homicidio. Inno. 3. Cum quidam maleficus ingressus ecclesiam, eucharistam cum altaris ornamentis & ecclesiasticis libris extra ecclesiam asportasset, B. presbyter ecclesiæ canonicus regularis, eum fossorio arrepto percussit, sed si ad mortem ictus fuerit huiusmodi, tu & ipse penitus ignoratis, quem parochiani ecclesiæ videntes ornamenta ecclesiæ asportantem, arreptis gladijs & fustibus, in eodem loco protinus occiderunt. *& infra.* Nos in præmisso casu credimus distinguendum, vtrum constare possit quod præfatus sacerdos non inflixerit percussionem læthalem, de qua (si non fuissent aliorum vulnera subsecuta) percussus minime interijsset, & si percussor nõ habebat voluntatẽ occidendi, nec ipsius studio, vel consilio, vel mandato, processerunt alij contra illum. Et quidẽ si hoc ita se habet, quod forsitan ex eo posset ostendi, si incerta apparuisset percussio ab eodem inflictatam modica & tam leuis, in ea parte corporis qua quis de leui percuti non solet ad mortem, vt peritorum iudicio medicorum, talis pecussio non assereretur læthalis, cum de cæteris credendum sit ipsi, qui non accusatur nec denunciatur ab aliquo, sed per seipsum consilium appetit salutare; post pœnitentiam ad cautelam iniunctam, in sacerdotali poterit ministrare officio, maxime religionis accedente fauore, cum sit canonicus regularis, & sine omni scandalo possit sacerdotale officium celebrare. Quod si discerni non possit ex cuius ictu percussus interierit, in hoc dubio sacerdos, etsi forte homicida non sit, debet à sacerdotali officio abstinere.

Nota quod in dubio facto censetur quis irregularis vti etiã cũ interficit se defendendo sine moderamine.

Si vero (quemadmodum prohibetur) sacerdos iste prius ab illo percussus sacrilego, mox eum ligone in capite repercussit, quamuis vim vi repellere omnes leges & omnia iura permittant, quia tamen id debet fieri cum moderamine inculpatæ tutelæ, non ad sumendam vindictam, sed ad iniuriam propulsandam, non videtur idem sacerdos à pœna homicidij penitus excusari, tam ratione instrumenti cum quo ipse percussit, quod cum graue sit, non solet leuem plagam inferre, tum ratione partis in qua fuit ille percussus, in qua de modico ictu quis læthaliter solet lędi. *Require supra de homicidio necessitatis.*

Iustinianus vbi supra. Iniuria occidit, qui nullo iure occidit. Quicquid autem in perempto corpore damni nobis illatum est, tenetur restituere qui occidit. *Causa 24. q. 8. Aug. in li. de ci. Dei.* Qui sine aliqua publica administratione, maleficum, furem, sacrilegum, adulterum, & periurum, vel quemlibet criminosum interfecerit, aut trucidauerit, vel membris debilitauerit, homicida iudicabitur; & tanto acrius quanto non sibi à Deo concessam potestatem abusiue vsurpare non timuit.

Qui sine publica authoritate occidit est homicida & tenetur ad omnia dãna subsequentia.

De Parricidio.

Cap. XVII.

EX *summa Damasi.* Inter omnia homicidia, quod grauius inuenitur est paricidium. Lege autem Pompeia de paricidio tenetur quis, si aliquem ascendentium aut descendentium in linea suæ generationis occidit: nam & descendentes in infinitum liberi vocantur, & ascendentes in infinitum parentes appellantur. Sed & collaterales quidam ea lege tenentur, vt frater patruelis, vel consobrinus, vel proximiores

Quis dicendus paricida.

miores eis; & etiam affines quidam, vt vxor, vir, nurus, gener, vitricus & priuignus, socer & patruus. Item qui illos voluntariè peremit. Item qui venenum emit vt patri daret, etiam si dare non potuit. Eadem quoque lege tenetur, qui sciens, ad tale scelus filio vel patri pecuniam ministrauit.

Pœna parricidarũ secundum ius ciuile & canonicum.

Pœna talium est secundum leges, vt virgis sanguineis verberati demum in culeo, idest sacco, cum cane, gallo gallinacio, & vipera, & symia insuantur, & in proximum mare, vel flumen proijciantur. Aut si hæc proxima non sint, bestiis proijciantur, vt omnium elementorum vsu carere viui incipiant, eisque superstitibus, cœlum & terra mortuis auferantur. Secundum canones (quia Deus non vult mortem peccatoris, sed vt conuertatur & viuat) impœnitentes quidem excommunicentur, pœnitentes autem in monasterium ad agendam pœnitentiam includantur: vel si hoc commodè fieri nequit, in suis domibus pœnitentiam agant, aut peregrè sub habitu pœnitentis, sanctorum loca visitent. Fit autem erga eos dispensatio talis, vt si iuuenes sint & incontinentes, vxores accipere permittantur.

De His qui sibi manus injiciunt.

CAP. XVIII.

Causa 23. *q.* 5. Seipsum autem perimere nulla legis auctoritate alicui permittitur. *Vnde August. in lib.* 1. *de ciu. Dei.* Nusquam diuinitus præceptum permissumve reperiri potest, vt vel ipsius adipiscendæ immortalitatis, vel mali ipsius cauendi curandive causa, nobismetipsis necem inferamus: nam & prohibitos nos esse intelligendum est vbi lex ait: Non occides. Abraham non solum non est culpatus crudelitatis crimine, verumetiam laudatus est pietatis nomine, quod voluit filium nequaquam sceleratè, sed obedienter occidere. Et merito quæritur, vtrum pro iussu Dei sit habendum, quod Iepte filiam quæ patri post votum occurrit, occidit. Nec Sanson aliter excusatur, quod seipsum cum hostibus latenter ruina domus oppressit, nisi quia spiritus latenter hoc iusserat, qui per illum miracula faciebat. His igitur exceptis, quos vel lex iusta generaliter, vel ipse fons iustitiæ Deus specialiter iubet occidi, quisquis hominem, vel seipsum, vel quemlibet occiderit, homicidij crimine innectitur.

Nemini licet seipsum interficere sine spirituali Dei reuelatione.

Item hoc dicimus, hoc asserimus, hoc modis omnibus approbamus, neminem spontaneam sibi mortem inferre debere, velut fugiendo molestias temporales, ne incidat in perpetuas. Neminem propter aliena peccata, ne hoc ipso incipiat habere grauissimum proprium. Neminem propter peccata sua præterita, propter quæ in hac vita opus est vt possit pænitendo sanari. Neminem velut desiderio melioris vitæ, quæ post mortem speratur, quia reus suæ mortis, meliorem post mortem vitam non suscipit.

Item Hiero. in Iona, propheta. Non est nostrum mortem arripere, sed illatam ab alijs libenter excipere. Vnde & in persecutionibus non licet propria perire manu (absque eo vbi castitas periclitatur) sed percutiendi colla submittere.

In persecutionibus non licet propria perire manu, nisi castitas periclitatur.

Item ex concil. Bracharensi. Placuit, vbi hi qui sibi ipsis voluntariè, aut per venenum, aut per ferrum, aut per præcipitium, aut per suspendium, vel quolibet modo inferunt mortem, nulla prorsus pro eis in oblatione commemoratio fiat; neque cum Psalmis ad sepulturam deducantur eorum cadauera: multi enim hoc sibi per ignorantiam vsurpant. Similiter & de his placuit fieri, qui pro suis sceleribus moriuntur, impœnitentes subaudiatur.

De his qui filios suos occidunt, vel exponunt.

CAP. XIX.

EX *summa de ca.* Si pater vel mater occidat scienter filium, debet induci vt intret aliquod monasterium eiusdem episcopatus, vbi peccata sua percepta deploret pœnitentia. Si tamen non poterit ad hoc propter carnis fragilitatem induci, concedenda est ei licentia contrahendi matrimonium, ne pluribus abutatur, imposita graui sibi pœnitentia in seculo remanenti. Similiter non debet induci vt intret monasterium in alijs duobus casibus, scilicet si habeat coniugem viuam, vel filios paruos, à quibus non potest, nec debet recedere, nisi forte coniunx vellet similiter ingredi monasterium, & aliquis timẽs Deum sine suspicione filios educaret.

Si parẽs filiũ interficiat, debet induci vt intret monasteriũ, exceptis duobus vel tribus casibus.

Extra. v. de his qui filios oc. Alex. 3. Mulier lachrymabili voce nobis confessione monstrauit, quod cum de quodam filium genuisset, & ille sæpe sibi turgido vultu improbrasset quod filius eius nõ esset; ipsa iracũdiæ calore ducta, puerum interfecit, *& infra.* Man. qua. eam labores inducere, vt ad aliquod monasterium transeat, in quo peccata sua perpetua pœnitentia deploret. Si autem repugnante carnis fragilitate ad hoc induci noluerit, tutius videtur vt in Domino nubat vni soli, quam inhonestè multos admittat.

Lucius 3. Mulier filiam paruam furore accensa iugulauerat, propter quod dominus terræ maritum eius ipsam compulit abiurare, quia verò illam alios habere filios intimasti, Man. qua. ita super hoc prouideas, quod sui sceleris pœnam luat, & saluti (aliàs sustentationi) eius & filiorum, per tuam prouidentiam consulatur. Et non obstante iuramento quod à viro dictus dominus dicitur extorsisse, eam sicut expedire videris eidem viro restituas, ita quod filios suos libere possit & pacificè gubernare.

Idem. De infantibus autem qui mortui reperiuntur cum patre & matre, & non apparet vtrum à patre vel à matre oppresi sint, non debent inde securi esse parentes, nec esse sine pœna: sed tamen consideratio debet esse pietatis, vbi non voluntas, sed euentus mortis fuit causa. Si autem eos non latet ipsos interfectores esse, scire debent se grauiter deliquisse. Quidam autem pœnitentiam trium annorum iudicant esse debere, quorum vnum peragant in pane & aqua.

Pœna imponenda parentibus qui filios suos opprimunt.

De infantibus & languidis expositis. *Greg.* 9. Si à patre, siue ab alio sciente ipso, aut ratũ habente, relegato pietatis officio, infans expositus extiterit, hoc ipso à potestate patria liberatus est: nam & in hoc casu in ingenuitatem libertus, & seruus in libertatem eripitur. Quod etiam de prædictis cuiuscunque ætatis languidis, si expositi fuerint, vel si alicui eorum alimenta impiè negari contigerit, est dicendum. Sanè qui hos suscipiunt, non possunt propter hoc in eorum personis ius aliquod vendicare. *Ex summa de ca.* Quicunque etiam talia præsumit, in foro pœnitentiali est tanquam paricida, seu homicida, pro eo quod hominem, præsertim cui tanta tenetur necessitudine, periculo mortis exponit: inspectis tamen circunstantijs, & vtrum ob hoc mors fuerit subsecuta, illis erit pœnitentia moderanda: tales autem si homicidium est subsecutum, sunt irregulares censendi.

Qui exponit filium vel languidũ nõ solum perditius in illos, sed etiam vt homicida vel paricida est censendus.

De His qui aborsum procurant.

CAP. XX.

Causa 32. *q.* 2. De his qui aborsum procurant, quæritur an iudicentur homicidæ, vel non. *Aug. in lib. quæstionum Exodi.* Si illud informe puerperium iam quidem fuerat, sed adhuc quodammodo informiter animatum, Ideo lex noluit ad homicidium pertinere, quia nondum potest dici anima viua in eo corpore, quod sensu caret. *Idem.* Itaque si iam formato corpo-

Si consetur aborsus priusquam lineamẽta humani corporis

Si iam formata non erit homicidium.

corpori datur, non tamen in conceptu corporis nascitur cum semine anima deriuata. Nam si cum semine, & anima existit ex anima, multæ animæ quotidie pereunt, cum semen quodam fluxu non proficit natiuitati. Contemplemur facturam Adæ. In Adam enim exemplum est datum, vt ex illo intelligatur, quia iam formatum corpus accepit animam. Nam poterat Deus animam limo terræ admiscere, & sic formare corpus: sed ratione insinuabitur, quia primū oportebat domum compaginari, & sic habitatorem induci. Anima certè, quia spiritus est, in sicco habitare non potest: ideo in sanguine fertur habitare. Cum ergo lineamenta compacta non fuerint, non erit anima.

Qui per potionē impedit generationē, vt homicida habetur quoad pœnitentiam, sed nō quoad irregularitatem.

Hieron. ad Algasiam. Semina paulatim formantur in vtero, & tandiu non reputatur homicidium, donec elementa confecta, suas imagines membraque suscipiant. *Extra. 5. de homicidio. Ex concil. Guarmaciensi.* Si quis autem causa implendæ libidinis, vel odij meditatione, homini aut mulieri aliquid fecerit, vel ad potandum id dederit, vt non possit generari vel nasci soboles, vt homicida habeatur.

Ex summa de ca. In summa vero nota, quod cum aliquis percutit mulierem prægnantem, vel dat ei venenum, vel ipsamet accipit vt faciat abortiuum, si puerperium iam erat formatum, siue animatum homicida est recte, si aborsum fecit mulier ex illa percussione siue potione; quia hominem interfecit: Si vero nondum erat animatum, non dicitur homicida quantum ad irregularitatem, sed vt homicida habebatur quantum ad pœnitentiam. Et idem de illo qui dat vel accipit venenum, vel simile, ne fiat generatio vel conceptio

De Crimine Vxoricidij

Cap. XXI.

Pœna eorum qui coniuges suas occidūt.

Causa 33. q. 2. *Nicolaus Papa.* Interfectores suarum sine iudicio coniugum, cum non addis adulteratum, vel aliud huiusmodi, quid aliud habendi sunt, quam homicidæ, ac per hoc ad pœnitentiam sunt redigendi, quibus penitus coniugium denegatur, exceptis adolescentibus, de quibus beati Papæ Leonis 25. regula decretalium seruanda est, immo indulgentia obseruanda. *Gratianus.* In hoc ca. videtur Nicolaus non permittere maritis causa adulterij, vel alterius huiusmodi criminis, vxores suas interficere; sed ecclesiastica disciplina, spirituali gladio, nō materiali, criminosos feriri iubet: Illo videlicet gladio, quo Petrus iubetur mactare & manducare, de quo etiā Christus ait in Euāgelio: *Non veni pacem mittere in terram sed gladium.*

Qui occidit vxorem vel prælatū aut dominū suū debet publicā agere pœnitentiam.

Item Pius Papa. Quicunque propriam vxorem, sine lege, vel sine causa & certa probatione interfecerit aliamque duxerit vxorem, armis depositis publicam agat pœnitentiam. Et si contumax fuerit, & episcopo suo inobediens extiterit, anathematizetur quousque consentiat. Eadem lex erit illi, qui suum seniorem interfecerit, idest episcopum vel alium prælatum, vel dominum suum.

Pœnitentia cuidā à Stephano Papa iniuncta pro vxoricidio.

Item Stephanus Papa. Occidisti vxorem tuam partem corporis tui, legitimo matrimonio tibi sociatam, sine causa mortis, filiorum tuorum improbe prædo, qui non pepercisti matri, filios tuos orphanos fecisti, miserere animæ tuę, vt non sis tuus tibimetipsi homicida. relinque quapropter te rogamus hoc malum seculum, quod te traxit ad tam immanissimum peccati facinus, ingredere monasterium, humiliare sub manu abbatis, multorum fratrum precibus adiutus, obserua cuncta simplici animo quę tibi fuerint imperata, si forte ignoscat infinita Dei bonitas peccatis tuis, & refrigeret animam tuam, priusquam crucieris perpetuis flammis. Hoc leuius & melius tibi esse certissime scias. Sin autem publicam pænitentiā in domo tua permanens, vel in hoc mundo vis agere (quod tibi peius, durius, & grauius esse non dubites) ita vt agere debeas exhortamur, vt omnibus diebus quibus pœnitere debes, vinum & siceram non bibas, carnem nunquam comedas vllo tempore, præterquam in Pascha, & in die Natiuitatis Domini: in pane & aqua & sale pœnitentiam age, in vigilijs, ieiunijs, orationibus, & eleemosynis omni tempore perseueres. Armis nunquam cingere, nec in loco quolibet litigare præsumas, vxorem nunquam ducere, concubinam nunquam habere, nec adulterium committere audeas, in balneo nunquam lauaberis, in conuiuium lætantium nunquam te misceas, in ecclesia segregatus ab alijs Christianis post ostium & postem humiliter te repone, ingredientium & egredientium suppliciter orationibus commenda te. Communione corporis & sanguinis domini cūctis diebus vitæ tuæ indignum te existimes. In vltimo, tamen exitu vitæ tuæ, si merueris pro viatico, si sit qui tribuat, tantummodo venialiter vt accipias tibi concedimus. Sunt & alia multa, quę tibi durius, & satis acrius erant, iuxta magnum pondus peccati, infelix, adiicienda. Sed si hæc omnia perfecto corde domino auxiliante feceris & custodieris, confidimus de immensa Dei clementia remissionem tuorum te habiturum peccatorum, vt per ipsius gratiam, qui eam sanguine suo acquisiuit, solutus sis in cœlo. Si autem aliter feceris, sanguis tuus super caput tuum.

De Crimine matricidij.

Cap. XXII.

Pœnitentia cuidam iniūcta pro matricidio.

Eadem q. 2. *Nicolaus Papa.* Datorem præsentium matricidam esse cognouimus, cui præcepimus vt sub pœnitentia permaneat: ita vt per vnum annum integrum ecclesiam non ingrediatur, sed ante fores ecclesiæ basilicæ stans, orans & deprecans Deum perseueret, qualiter à tanto eripiatur piaculo. Completo vero anni circulo, introeundi in ecclesiam licentiam habeat, tantum inter audientes stet, sed nondum communicet. Completis autem trium annorum curriculis, sacræ communionis gratia illi concedatur. Oblationes vero non offerat, nisi prius aliorum septem annorum curricula compleantur. In his autem omnibus annis, atque temporibus, carnem non manducet, & nec vinum bibere præsumat, exceptis festis diebus, atque dominicis, & à Pascha ad Pentecosten; & quocunque ire voluerit, nullo vehiculo deducatur, sed pedibus proficiscatur. Arma non sumat, nisi contra paganos. Ieiunet autem tribus diebus per hebdomadam vsque ad vesperam; à propria ac legitima coniuge non separetur, ne in fornicationis voraginem corruat: tamen si illius conuersionem & lachrymarum fontem, in omnibus videritis floridis actionibus & bonis operibus pullulare, humanius circa eum sollicitudo peruigil appareat.

Quamuis dubiū sit vtrū maius peccatum vxoricidiū an matricidiū: tamē illud grauius punitur, quia homo in id magis propendet.

Ex summa de ca. Ecce quod matricidæ grauius imponitur pœnitentia decem annorum, vxoricidæ adhuc grauior. Propter quod dicit H. quod maius peccatum est vxoricidium quam matricidium, secundum regulam illam: *Quis dubitat sceleratius esse commissum, quod est grauius iudicatum.* Alij vero communiter dicunt contrarium: tamen vxoricidæ maior est pœnitentia quam matricidæ, quia promptiores sunt homines ad occidendas vxores, quam matres.

De Pœna criminalis homicidij

Cap. XXIII.

Pœna homicidij lingua commissi est irregularitas etiā facto cōmissi, nisi in casu necessitatis inuitabilis (quo

Ex *summa de ca.* Pœna homicidii spiritualis tollitur per pœnitentiam, vnde circa pœnam corporalem insistamus. Pœna homicidii commissi lingua, idest præcepto, iniusto consilio, vel defensione; vtputa hic dissuadendo, retrahit à bono proposito hominem volentem alium liberare à morte, & sic quodammodo indirecte defendit homicidium. Pœna

saltem quis toleratur in susceptis) & in homicidio casuali vt supra.

in quam est irregularitas, quæ etiam post peractam pœnitentiam impedit promouendum, & deiicit iam promotum.

Pœna vero homicidii commissi facto, variatur; nam pro homicidio necessitatis euitabilis (in qua intelligo non solum illum qui tempore occisionis poterit euitare, sed etiam illum qui se culpa sua in necessitatem talem ingessit, puta vidit exercitum venientem ad obsidendum castrum, & nullo modo pertinebat ad ipsum, & postea secuta est necessitas, vel simile) Similiter contrahitur irregularitas quæ impedit promouendum, & deijcit promotū. Si autem fuit necessitas prorsus ineuitabilis, nec culpa sua præcessit, toleratur in susceptis, sed non promouetur ad maiores ordines.

Pro homicidio casuali, si occisor dabat operam rei illicitæ, vel etiam licitæ, sed non adhibuit debitam diligentiam tenetur. Si vero dedit operam rei licitæ & adhibuit debitam diligentiam, licet omnes casus fortuitos (qui preuideri non possunt) forsitan non præuiderit, in nullo tenetur: Et potest de iure, nō solū in susceptis remanere, sed etiam ad superiores ordines promoueri. Pœna homicidij voluntarij est in clerico depositio. Has pœnas omnes intelligas præter pœnitētiā: Item præter pœnas legales, quas non prosequor.

Pœna homicidii volūtarii in clerico est depositio, secundū leges vero regulariter est pœna capitis.

Ex summa iuris. Pro homicidio necessitatis euitabilis, vel ad quam occisor sua culpa peruenit, secundum leges non agitur criminaliter, saltem dum dolus absit, sed ciuiliter. Aquilia scilicet lege ad pœnam pecuniariam. Similiter & pro homicidio casuali, scilicet vbi casum culpa leuis præcessit. Si quis tamen per lasciuiam occiderit aliquem, in quinquennium relegatur. Pœna vero homicidij voluntarij secundum legem est, vt sublimiores, omnibus bonis suis ademptis, deponantur; minores vero capite puniantur.

De Pœna homicidij.

Cap. XXIV.

Ex *summa de casibus.* Pro homicidio iustitiæ, iusta & recta intentione facto, nec inuenio, nec dico pœnam aliquam imponendam, excepta sola irregularitate quam contrahunt, quæ impedit promouendum, & deijcit promotum. & hoc secūdum Ar. Etiā si ante baptismum commisit tale homicidium: quia secundum eum in baptismo deletur omnis irregularitas quam quis proprio peccato contraxerat, sed illa quam sine peccato, non. Baptismus enim non tollit nisi peccata, & sequelas peccatorum. Alii doctores omnes dicunt, quod siue cum peccato, siue absque peccato, si iudex vel officialis occidisset mille homines ante baptismum, non impediretur post baptismum: & hanc vltimam opinionem approbo, & ita tenet ecclesia. *Frater V.* Et bene: Quia regularitas homicidij, non est ex defectu sacramenti, sicut irregularitas bigamiæ, quę quia ex defectu sacramenti, non tollitur in baptismo; sed irregularitas homicidij bene tollitur. Quidam etiam dixerunt, & videtur H. concordare, quod homicidæ non propter irregularitatem repelluntur ab ordinibus, sed propter horrorem facti, Et propter præsumptionem duplicitatis, quæ in huiusmodi actibus solet interuenire, etiam cum iudex, vel officialis, vel miles interficit aliquem secundum legem; quia præsumitur ista facere potius pro salario, quam propter iustitiam.

Pro homicidio iustitiæ post baptismū commisso cōtrahitur irregularitas.

Frater Raimundus. Nota ergo, quod quicunque post baptismum in causa sanguinis fuerit iudex, aduocatus, siue pro accusatore, siue pro reo (licet Hugo contrarium dixerit in aduocato rei) item assessor, officialis, testis, notarius, sententiam scribens, vel proferens (& idem credo in alijs actis, vtputa si scribat attestationes, vel legat in examinatione causæ) item qui scripserit vel tractauerit literas pro vindicta sanguinis destinandas: omnes tales efficiuntur irregulares, vt habetur extr. 3. ne clerici vel mo. se ne. secu. im-

Omnes ministri iustitiæ in causa sanguinis, necnō aduocati, testes, notarii &c. sunt irregulares.

A mis. in const. sententiam sanguinis.

Frater V. ibi dicit, quod clericus non debet interesse vbi exercetur vindicta sanguinis. Sed nunquid irregularis efficitur, si interfuerit? Respondeo; si ex sola curiositate interfuerit suspensioni latronis, vel vbi quis interficitur in duello, licet multum grauiter peccet, non tamen efficitur irregularis, si nec consilium, nec auxilium, nec auctoritatem præstiterit.

Clericus qui ex curiositate interest suspensioni latronis vel duello peccat sed non fit irregularis.

De Cauenda Irregularitate.

Cap. XXV.

Ex *summa de casibus.* Potest clericus ciuilem quærimoniam proponere contra furem vel raptorem, non ad hoc vt ille corporaliter puniatur sed vt ipse, B recuperet quod amisit. *Frater V.* Bene dicit ciuilem, non criminalem, ad sanguinem, vel mutilationem, vel mortem. Sed nunquid potest eum capere, & iudici tradere? Respondeo. Si alias potest res suas recuperare, non debet eum capere, vel ligare, aut iudici tradere. Si autem teneat furem ne fugiat cum rebus suis, quas aliter recuperare non potest, donec exhibeat eum iudici, vel inuocet auxilium eius ad res illas recuperandas; Credo quod non efficitur irregularis, si talis fur postea corporaliter puniatur à iudice, dum tamen non sit corrupta intentio ipsius clerici.

Potest clericus instituere quærimoniā ciuilem cōtra furem vt sua recuperet si nō irregularis fit, immo & furem tenere donec veniat iudex si aliter non possit sua recuperare.

Ex summa de ca. Debet tamen rogare iudicem, ne talem pœnam infligat ei. Idem dico in episcopo, vel iudice ecclesiastico, qui ob defensionem rerum ecclesiasticarum vel fidei, inuocat & hortatur contra vio-C lentos brachium seculare: & etiam potest eos sequi, hortando eos, non vt occidant vel vulnerent ipsos violentos hæreticos, vel paganos; sed vt ecclesiam, fidē, & patriam liberent ac defendant, & terram ab infidelibus occupatam reducāt ad cultum fidei Christianæ: & super hoc facit ecclesia quotidie remissiones magnas. Et licet ibi hincinde aliqui occidantur, non est hoc prælato siue ecclesiæ imputandum; immo peccaret nisi opponeret se contra tales. Posset enim dici sibi: Mercenarius & qui non est pastor &c. & esset merito deponendus.

Prælati ecclesiæ possūt reges hortari & cogere vt velint ecclesiā defendere contra hæreticos & paganos, sed non vt illos velint interficere aut vulnerare.

De illis autem qui mouent arma contra tales propter obedientiam, iustitiam, & zelum fidei, certum est quod merentur, immo peccarent aliter. Et possent cogi principes per cen. eccle. ad purgandas suas pro-D uincias ab hæretica prauitate, necnon & ad matrem suam ecclesiam defendendam, cum propter hoc ipsum contulerit eis dominus principatus & regna. Qui autem mouent arma, etiam contra tales, nocendi cupiditate, vlciscēdi crudelitate, impacato atque impacabili animo, bellandi feritate, dominandi libidine, vel alia causa consimili, peccant.

Iterum de eodem.

Cap. XXVI.

Ex *summa de ca.* Item nota, quod si episcopus in villa vel castro iurisdictionem habeat temporalem, debet ibi constituere iudicem personam secula-E rem, qui causas audiat & terminet seculares, & præcipue causas sanguinis: cui potest & debet præcipere, quod firmiter teneat iustitiam, & reddat vnicuique ius suum. Si tamen iudex taliter institutus interroget eum quid agendum sit de aliquo, qui per facti euidentiam, vel iuris ordinem, deprehensus est in aliquo crimine: pro quo de iure esset pœna sanguinis infligenda; potest respondere: hoc non pertinet ad me, consule iurisperitos; & caueat ne propter suam responsionem directam vel indirectam, alius intelligat quod debeat eum tali pœna punire. Non debet etiam præsentialiter interesse causæ sanguinis, neque executioni sententiæ sanguinis. Nam & cito posset incidere in causam depositionis, vt notatur *extra. de excess. prela. ex literis*

Quid oporteat episcopū dicere qui est etiam dominus tēporalis, quādo interrogatur de causa sanguinis à iudice qui vice sua fungitur.

Ex summa fratris V. Nam agitur ibi de quodā episcopo

Episcopus in frmans iudici se sucli more vt talis fur suspēdatur, fuit depositus.

scopo qui interfuit suspensioni cuiusdam furis, & iudici quærenti ab eo consilium, respondit: Malum erit si hic euadat. Et mandatur ibidem, quòd cedat episcopatui, aut amoueatur, immo & indignus altaris ministerio reputatur. *Quid* de illo, qui cum latro quidam duceretur ad iudicem per locum furū, dixit ducentibus: Claudite ei os ne clamet; Nunquid irregularis est si mors sequatur? *Credo* quòd sic: quia iuuit ducentes in dando consilio, de ducendo cautè. *Quid* de illo qui cum iudex vel officialis sequeretur furem vel homicidam fugientem, iudici vel officiali quærēti verum vidisset talem vel talem personam transisse per illum locum, vel alium; respondit quòd sic, & quantū in eo fuit instruxit quærentem; nunquid est irregularis, si secutum est homicidium? *Respondeo*: Si sciuit vel scire debuit, quòd talis persona quæreretur ad pœnā sanguinis, irregularis est. Si autem non sciuit, nec suspicatus est quòd ad hoc quæreretur, sed propter aliud; credo quod non est irregularis, ex quo non est eius corrupta intentio.

Qui dat cōsiliū vt fur cautè ducatur ne euadat si mors sequatur est irregularis, itē qui sciēter reuelat vbi reus possit apprehendi.

B

Ex summa de ca. Si vero vbi non appareret casus de facto, & interrogaret iudex episcopum, vel alium clericum, quæ pœna esset infligenda pro furto, homicidio, & similibus, posset dicere talis vel talis, secundum leges. *Ex summa fratris V.* Quid si errauerit clericus, respondens fornicatores esse puniendos ad sanguinem, vel aliquid tale. & iudex secutus hanc respōsionem, tales puniat ad sanguinem, vel mortem; nunquid est irregularis qui sic respondit? *Respondeo*: Si reputatur iurisconsultus, & consueuit consuli super his, & respondere consultoribus, Distingue; *quod* si errauit in apicibus iuris, & vbi sunt variæ opiniones peritorum, & ille respondit secundum suam opinionē, in qua errant & aliqui alij, non credo quòd contrahitur irregularitas, dum tamen consulenti responderit, varias super hoc esse opiniones. *Si autem* errauit, laborans crassa ignorantia & supina, vbi nullus iurisperitus probabiliter dubitaret, si sequatur mors ex eius responsione, contrahit irregularitatem, cum fuerit in culpa. *Si autem* non reputatur iurisconsultus, sed simpliciter dixit quid sentiebat de talibus, cum non præsumeret, nec deberet, quòd iudex sequeretur responsionem eius; non credo quòd contrahat irregularitatem, si non respondet in casu de facto. *Si autē* respondet de casu de facto scienter, vtpote si quærat ab eo iudex, quid debeat facere de isto deprehēso in tali vel tali crimine, si ex eius responsione sequatur mors, contrahitur irregularitas, cum fuerit in culpa sic respondendo.

Clericus interrogatus speculatiue qua pœna tali delicto debeatur potest respōdere sine irregularitate, secus si reputatur iurisconsultus & turpiter errauerit, morte inde secuta.

C

D

De Consentientibus homicidio.

Cap. XXVII.

Ex *summa de casib.* Item non videtur liber à culpa homicidij, qui potuit, sed noluit liberare alium à morte: & hoc intelligas si constabat ei illum iniuste occidi, sicut Iudęis de Christo, & Anglicis de Beato Thoma Cantuariensi. Quidam tamen intelligunt hoc de iudice, qui habet iudiciariam potestatem, quòd ille solus teneatur tales defendere ex præcepto. Consulo tamen ei omnino agere pœnitentiam, etiāsi non sit iudex, propter iura supradicta, & propter ambiguum duplicitatis ad cautelam.

Iudex tenetur liberare aliū à morte iniusta etiā cum periculo vitæ si sit spes quod possit hoc facere, alij autē cum tali periculo non tenentur.

E

Frater V. Tenetur autem iudex defendere, etiam cum armis si oporteat, & se pro eis morti opponere, ex quo habet publicam potestatem, dum tamen speret quod per se, vel per alios quos habet secum vocare, eos possit liberare. *De personis* priuatis credo etiam dicendum, quòd si credunt aut dubitant quòd solo verbo possint hominem liberare à morte iniusta, tenentur verbo impedire. Credo etiam quod & facto, si hoc possint sine periculo personarum suarum. Alioquin non credo quòd teneantur se exponere periculo corporali in tali casu. H. autem plane diceret, quod qui non habet auctoritatem iudiciariam, vel mandatum iudicis, peccat si alium defendat à morte, dum tamen eum defendat percutiendo, cum dicat quod nulli licet seipsum defendere repercutiendo, vt dictum est.

Sed nunquid iudex si nō liberat hominem à morte cum potest, aut priuatus non pascit fame morientes, cum possit, irregularis est, si sequatur mors? Respondeo. Licet grauissime peccent tales, non tamen irregulares sunt, quia lex promotionis factū requirit.

Qui non liberat alium à morte cum potest & debet non fit propterea irregularis.

Extra.5. de homicidio. Alexand. 3. In excessibus singulorum, non solum qualitas & quantitas delicti, sed & ętas, & scientia, & sexus, atque conditio delinquentis sunt attendenda; & non solum secundum prædicta, sed etiam secūdum tempus & locum, quo delictum committitur, pœnitentia debet indici: cum idem excessus magis sit in vno quam in alio puniendus. Cumque scriptum sit; *Qui potest hominem liberare à morte, & non liberauit, eum occidit*: Constat ab homicidij reatu immunes non esse qui occisoribus contra alios opem præstare venerunt; nec cæter scrupulo societatis occultę, qui manifesto facinori desinit obuiare.

De His quę fiunt in guerris & torneamentis.

Cap. XXVIII.

Ex *summa de casibus.* Quia sagittarij & balistarij homicidia sæpe committunt, de his quoque subiiciendum est. Possunt enim Christiani exercere officium hoc contra Paganos, & nostræ fidei persecutores; contra Christianos autem & Catholicos nequaquam.

Extra.5. de sagittarijs. Innocen. 3. Artem illam mortiferam & odibilem balistariorum & sagittariorum aduersus Christianos & Catholicos exerceri de cætero sub anathemate prohibemus. *Ex summa de casibus* Item dicunt quidam, quòd in bello iusto possunt officium hoc exercere etiam contra Christianos: quia in tali bello dicit Augustinus: *Cum quis istud bellum susceperit, vtrum aperte pugnet, an ex insidijs, nihil ad iustitiam interest?* Porro qui interfuerunt bello licito, nec ibi occiderunt aliquem, nec mutilauerunt, poterunt promoueri, si aliter sunt idonei. Si vero in bello illicito, & homines sunt ibi occisi, etiam si non per istos, eis imputatur propter culpam præcedentem, & ita non poterunt promoueri.

Sagittarij & balistarij olim prohibebātur in bello aduersus Christianos. Nota.

Torneamenta dicuntur quædam nundinæ vel feriæ, non inter hostes, sed ad instar pugnarum hostilium factæ; vbi si aliquis exercens tale torneamentum aliquem occiderit, etiam casu, reus est homicidij, & irregularis erit: quia ludus talis noxius & illicitus est, & ideo quicquid ex eo sequitur, ei imputandum est.

Extra.5. de torneamentis. Ex concil. Lateranen. Detestabiles illas nundinas & ferias, quas vulgo torneamenta vocant, in quibus milites ex condicto cōuenire solent, & ad ostensionem virium suarum & audaciæ, temerè congredi, vnde mortes hominum, & animarum pericula sæpe proueniunt, fieri prohibemus. Quod si quis eorum ibi mortuus fuerit, quamuis poscenti ei pœnitentia non negetur, tamen ecclesiastica careat sepultura.

Torneamēta sunt prohibita & ideo non sā possūt sine mortali exerceri, imo in iis qui aliquē etiā casu interficit est irreg. & homicida.

Frater V. Dic si venerint causa torneandi, quia si causa quærendi debita venit ibi, non punitur hac pœna; vel si venit propter consimilem causam, aut etiam si venerit ad spectandum. *Torneamenta* dicuntur nundinę, quia ad ea conuenitur à diuersis partibus causa lucri, sicut ad nundinas. Dicuntur etiam feriæ à feriando, quia tunc milites vacant ab aliis operibus rei familiaris.

Ex prædictis patet, quod mortaliter peccant torneatores, cum faciant contra prohibitionem. Si autē non esset prohibitum, non esset peccatum torneare, dum tamen hoc fieret causa discendi vsum armorum ad impugnandum infideles, & ob defensionem patrię vel reipublicæ.

Licite retinetur quod in torneamentis sine fraude acquiritur.

Quid de his quę milites vel alij lucrantur in torneamentis, nunquid possunt retineri? Respondeo; Si contra legem torneamentorum lucratur quis ibi aliquid, tenetur illud restituere illi à quo habuit, si scit à quo, aut dare pauperibus pro eo, si habet vnde possit. Si autem secundum legem torneamentorum, non tenetur reddere illi à quo habuit, tamen est in foro pœnitentiali inducendus, quod illud eroget in pios vsus. Si autem nolit hanc pœnitentiam suscipere non credo quod sit compellendus ad eam suscipiendam, sed alia debet ei pœnitentia iniungi, & absolutio impendi; nec ex hoc solo quod taliter acquisitum non vult erogare, est in peccato mortali.

De Pugna duelli.

Cap. XXIX.

Quid duellum.

Ex *summa de casibus*. Duellum dicitur quasi duorum bellum. *Est enim singularis pugna inter aliquos, ad probationem veritatis*: ita videlicet vt qui vicerit, probasse intelligatur; de qua scilicet probatione iam dictum est supra. Et dicunt quidam, eum qui offert, & eum qui sponte suscipit, peccare mortaliter; eum vero qui suscipit iudice compellente, non peccare, cum aliter non possit euadere periculum mortis, vel rerum suarum, sed licitum iudicatur si sit etiam sacerdos.

Licitum est suscipere duellum oblatũ à iudice in criminali causa, necnon in ciuili si nõ sit aliud remedium vt se aut sua defendat.

Fratre V. Hæc opinio videtur esse rationabilis, & maxime vbi innocens accusatur de crimine ad mortẽ, qui si duellum recusauerit oblatum, statim suspendetur. Durum enim videtur dicere, quod talis teneatur potius sustinere se suspendi, quam se defendere in duello. Et forte distinguendum est inter suscipientem duellum oblatum in criminali, & suscipientem in causa ciuili de rebus temporalibus, vt dicatur, quod in primo casu licitum sit suscipere duellum, non offerre. In secundo casu nec offerre nec suscipere licet, cum in temporalibus debeat quis potius quodlibet damnum pati, quam sic duellum suscipere. *Sed* cum res suas liceat laico armis defendere, & eas defendendo raptorem occidere, si aliter defendere non possit: quare non potest eas defendere in duello, non quod ipse offerat, sed dum ei à iudice offertur, vel potius infertur? *Propter* hoc credo, quod hęc opinio potius sit tenenda, cum ratione non careat, & sit benignior, ne videamur damnare omnes illos qui se defendunt in duellis, vel res suas. *Verum* tamen de sacerdote non credo quod liceat ei duellum suscipere vel offerre, nec in causa criminali, nec in causa ciuili, nec consulere quod offeratur vel suscipiatur.

Nõ licet sacerdoti acceptare duellũ vel cõsulere.

Ex summa iuris. Nota tamen quod & secundum ipsam legem Lombardorum, duelli probatio iudici fidem facere non debet, quia qui vincitur non sponte confitetur, ergo condemnari non debet. Vnde in ipsa lege dixisse legitur Imperator. Multos vidimus iustam causam fouentes, vno sub clipeo suam iustitiã amisisse, ergo consuetudo iudicem excusare non valet, cum sciat non esse probatum, & tamen nihilominus condemnet.

Euẽtus duelli non probat & ideo iudex nõ debet secundũ illũ iudicare.

De Clericis duellum suscipientibus.

Cap. XXX.

Clericus duelli acceptans est deponendus & si interfecerat per se vel per alium est irreg.

Extra. 5. *de clericis pugnantibus in duello. Alexander* 3. Si clericus sponte duellum obtulerit, vel oblatum susceperit, siue victor siue victus fuerit, de rigore iuris est merito deponendus. Sed quantumcunque eius in hoc grauis sit & enormis excessus, euadere potest depositionis sententiam, si cum ipso suus duxerit episcopus misericorditer dispensandum: dummodo ex ipso duello, homicidium vel membrorum diminutio non fuerit subsecuta.

Celestinus 3. Henricus presbyter, cum quendam laicum super furto, seculari placito conuenisset, quia te-
A stes sui defecerunt, pugilem secundum prauam terræ consuetudinem introduxit, qui reum vsque adeo vulnerauit, quod coactus est expirare. *Respondemus*, quod huiusmodi pugiles homicidæ veri existunt: sacerdos quoque, licet non ipse, sed alius pro eo in duello pugnauerit, non debet in sacris ordinibus ministrare. Homicidium enim, tam facto, quam præcepto siue consilio, vel defensione, non est dubium perpetrari; poterit tamen cum eo circa habendum beneficium misericorditer dispensari.

Frater V. Rodon. Quid de episcopis capellanis & abbatibus, qui in curia regis subire duellum coguntur, aut res ecclesiasticas amittere? Quid de clerico seculari, qui conuenitur, vel conuenit alium de feudo in foro seculari? Quid de episcopis & abbatibus ha-
B bentibus regalia, & iurisdictionem temporalem, sicut principes seculares, in quorum curiis iudicantur huiusmodi duella? *Respondeo*; In omnibus his casibus, si episcopi vel abbates offerunt, vel suscipiunt duella, vel per se, vel per alios de speciali mãdato eorum, aut iudicant in curiis inter subditos suos, aut præstant auctoritatem specialem iudicantibus, peccant mortaliter, & efficiuntur irregulares, si sequatur mors. Si autem talia fiant per œconomos seculares, & baiulos & præpositos huiusmodi episcoporum, capellanorum, & abbatum, & clericorum secularium administratores, sine speciali mandato eorum; licet huiusmodi episcopi, capellani, & abbates peccent grauiter & mortaliter, sicut credo, talia sustinendo fieri in curiis suis, siue baiuorum suorum, & dissimulando cum
C sciant: non tamen incurrunt irregularitatem ex hoc, quia non præstant super hoc specialem auctoritatem, licet præcipiant baiuis suis quod faciant iustitiam in tali vel tali causa: quia in tali generali mandato, non intelligitur aliquid mandare de duellis iudicandis, offerendis, vel subeundis.

Episcopi & abbates sunt irregulares tractãdo specialẽ auctoritatem mittẽtibus suis vt instituantur duella, secus si fiant sine illorum speciali mãdato, quãuis peccent mort. dissimulãdo.

Et in huiusmodi casibus, si Rex vel alius Princeps velit personam ecclesiasticam compellere ad duellum, aut propter recusatum duellum auferre ei bona ecclesiæ suæ, vel sua, debent inuicem viriliter se episcopi irritare. Credo etiam quod omnia mala potius debeat tolerare, quam tali modo consentire. *Credo* etiam, quod iam publicis prædicationibus potest hoc insinuari secularibus, rusticis, & plebibus, dum tamen
D maturè & modestè, & quasi per modum compassionis dicatur eis, quod qui hoc faciunt, non sunt in statu saluandorum. Et hoc præsertim in his locis, vbi super hoc creduntur iuris ignorantia laborare, quæ ignorantia, in episcopis, & abbatibus, & cæteris ecclesiasticis personis, non est tolerabilis; quicquid sit de secularibus. Et quæ dicta sunt intelligas de iudicio ferri, & aquæ frigidæ, & aliis publicis iudiciis.

Quæ dicta sunt de duello sunt etiã intelligenda de ferro candenti: &c.

De Crimine raptus.

Cap. XXXI.

Ex *summa de ca*. Vidimus de homicidio, quo peccatur directè in personam proximi, consequenter dicendum est de quibusdam aliis quibus delin-
E quitur in proximum. Et primo de raptoribus. Raptor dicitur duobus modis. Est enim raptor hominum, & præcipue fœminarum: Et raptor rerum, siue bonorum. Et propriè rapina rerum, sed raptus mulierum. Committitur etiam crimen raptus dupliciter; videlicet cum ipsa puella violenter rapitur, vt in perpetuum teneatur. Item cum non ipsa violenter rapitur, sed vsus eius ea prohibente violenter vsurpatur. Item tunc demum committitur raptus, cum ipse raptor non desponsauerit primo ipsam puellam. Item raptus largè non solum committitur in virginem, sed etiam in viduam, & sanctimonialem. Isido. tamen videtur accipere raptum pro quolibet illicito coitu.

Raptus committitur dupliciter sc. dũ puella violẽter abducitur vel saltẽ inuitis parentibus, vt corrupta prouxore habeatur. & cum sine vi abducitur sed vi defloratur.

Extra. 5. *de raptorib. Lucius* 3. Cũ raptus ibi dicatur cõmitti, vbi nihil ãte de nuptiis agitur, Iste raptor dici non

non debet, cum habuit mulieris assensum, & prius eam desponsauerit quam cognouerit, licet parentes reclamarent, à quibus eam dicitur rapuisse. *Causa 36. quæst.* 1. Filiam cuiusdam, patre ignoráte, quidam muneribus illexit ad conuiuium: finito conuiuio, iuuenis virginem oppressit, quo comperto, à parentibus iuueni traditur puella, ac more nubentium à iuuene dotatur, & publicè in vxorem ducitur. Quæritur an ille raptum commiserit? Quod quidem auctoritate probatur multorum. Ait enim Isido. in 2. lib. Ety. *Raptus est illicitus coitus à corrumpendo dictus, vnde qui rapto potitur, stupro fruitur.* Item Gelasius Papa: *Lex illa præteritorum principum ibi raptum dixit commissum esse, vbi puella, de cuius ante nuptijs nihil actum fuerit, videatur abducta.*

Quæstio.

Gratianus. Cum ergò hęc illicito coitu sit corrupta, & ita sit abducta, id est à domo patris ducta, quod de eius nuptiis nihil ante actum fuerit, raptam appellandam negari non potest. Sed non omnis illicitus coitus, non cuiuslibet illicita defloratio, raptus appellatur. Aliud enim est fornicatio, aliud stuprum, aliud adulterium, aliud incestus, aliud raptus. *Raptus* admittitur cum puella de domo patris violenter ducitur, vt corrupta in vxorem habeatur, siue puellæ solummodo, siue parentibus tantum, siue vtrisque vis illata constiterit. *Hic morte* mulctatur, Sed si ad ecclesiam cum rapta confugerit, priuilegio ecclesiæ mortis impunitatem promeretur. Vnde in Aurelian. concil. legitur: *Aut ad seruiendum subiectus sit, aut redimendi se liberam habeat facultatem. Si vero eam qua rapitur patrem habere constiterit, & puella raptori consenserit; potestas patris excusata reddatur, & raptor patri superioris conditionis satisfactione teneatur obnoxius.*

Hic autem neque parentibus, neque puellæ vim intulisse videtur, cum neque illis prohibentibus, neque illa renitéte violenter sit abducta. Aliud est enim promissionibus aliquam seducere, aliud sibi vim inferre: vnde quia neutri vis illata probatur, raptor hic iure dici non debet. Sed rapina dupliciter fieri dicitur. Aliquando enim res ipsa rapitur, vt in perpetuum teneatur. Aliquando vero non res ipsa affectatur, sed vsus eius domino prohibente violenter vsurpatur. Hic ergo raptum admisit, quia florem virginitatis puellæ violenter eripuit.

Solutiõ.

De pœna raptoris.

Cap. XXXII.

Pœna raptus secũdum canones est excõmunicatio & seruitus; secundũ leges decapitatio (etiamsi solũ id facere quis attentet) & vt bona eius rapta applicentur, si ingenuam rapuit.

IBIDEM *quæst. 2. ex concil. Calcedonen.* Hos qui rapiunt puellas, siue mulieres, sub nomine simul habitandi, cooperantes autem, & conniuentes raptoribus, decreuit sancta synodus, vt si quidem clerici sint, decidant à proprio gradu; si vero laici anathematizentur. *Item Imperator Iustinianus.* Si quis non dicam rapere, sed attentare tantummodo, matrimonij iungendi causa, sacratissimas virgines ausus fuerit, capitali pœna feriatur.

Gratianus. Nunc quæritur an purgato vitio rapinæ, raptor in vxorem possit raptam accipere: quorum coniunctio auctoritate sanctorum canonum penitus prohibetur? Sed raptor & rapta, nomina sunt vitiorum, non personarum: Vitia autem cum per pœnitentiam purgata fuerint, nomina eorum abolentur. Prohibetur ergo rapta copulari raptori, antequam vitium rapinæ aboleatur; donec ille raptor, & illa rapta iure appellatur. Cæterum cum illa patriæ potestati restituta fuerit, & raptor suæ rapinæ pœnitentiam egerit, cum voluntas parentum vtriusque in vnum conuenerit, non prohibentur adinuicem copulari.

Vnde Hieronym. Tria legitima coniugia in scripturis leguntur. Primum est virgo casta in virginitate viro data legitimè. & reliqua quę sequuntur in prædictis. Secundo vero in ciuitate deprehensa à viro, & illi per vim copulata; si pater eius postea consenserit. Tertium si pater eius ipsam alij dederit. *Ambros. in apologia Dauid.* Cum voluntate parentum in coniugium haberi raptam permittimus. Denique & puellæ pater illius, quæ vim concubitus nulli desponsata pertulit, 50. drachmas aureas accipiet: ipsa autem in coniugio permanebit. *Gratianus* Legitime igitur post pœnitentiam peractam raptor sibi poterit copulare quam rapuit, nisi pater puellæ viam raptori detrahere voluerit. *Extra. 5. de raptoribus, Innocent. 3.* Rapta puella legitime poterit contrahere cum raptore si prior dissensio transeat postmodum in consensum, dummodo etiam ad contrahendum legitimæ sint personæ.

Raptor post peractã pœnitẽtiã potest in matrimoniũ sibi raptam contrahere, patre puella consentiente, cui prius debet restitui, alias non.

Ex summa de ea. In summa itaque nota, quòd pœna raptoris mulierem secundum leges est vt capite puniatur, & eius substantia raptæ applicetur, si ingenuam rapuit: si vero ancillam vel liberam, substantiam non amittit, sed tantum decapitatur. Secundum canones vero raptor efficitur seruus raptæ, nisi velit se redimere. Item debet excommunicari cum fautoribus suis: si tamen rapta velit cum raptore contrahere, potest.

Frater V. Quid de illo qui deflorat virginem solutam, nunquid eam ducere vel maritare debet? secundum quòd videtur dicere decretalis *extra. de adulterio. ca. 1. Respondeo* Si deflorat ipsam voluntariam, nõ tenetur: Si autem inuitam, aut per dolum inductam ad consensum, in foro pœnitentiali iniungendum est ei quod ei satisfaciat, vel cum ea componat: Ad pœnam autem prędictæ decretalis non tenetur, nisi in foro causarum. Et glossatores exponunt eam de raptore qui seducit, idest seorsum ducit à domo patris, & extrahit virginem per violentiam.

Qui vi deflorat virginem tenetur ei satisfacere, sed non illã ducere, nisi fortè in foro externo.

Ex summa de casibus. Et nota quod si princeps committat iudici ecclesiastico potestatem puniendi tales, ipse circa mortem, vel membri truncationem, vel sanguinis effusionem, poterit raptorem iubere incarcerari, vel flagellari, vel pœna pecuniaria mulctari. Quos tamen inuenerit adeo enormiter excessisse, quòd mortem, vel membri detruncationem debeant sustinere, debet reseruare puniendos Regiæ potestati.

Quod rea non sit puella violenter oppressa.

Cap. XXXIII.

CAVSA 32. q. 5. Quod autem pudicitia violenter eripi non possit, multorum auctoritatibus probatur. Est enim virtus animi, qui violentiam non sentit. Corpori namque vis infertur, non animæ. Vnde quamuis corpus violenter corrumpatur, Si pudicitia mentis seruetur, illæsa tamen castitas duplicatur. Sicut beatam Luciam fertur dixisse Paschasio: *Si inuitam me feceris violari, castitas mihi duplicabitur ad coronam.* De consensibus enim, & voluntatibus iudicabit Deus. *Hinc Ambro. scribit in libr. 5. de virginibus.* Virgo prostitui potest, adulterari non potest. *Idem.* Reuera non potest caro ante corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta

Pudicitia nõ tollitur per oppressionem violentã.

Augustinus de ciuitatib Dei libr. 1. Quis sana (scilicet mente) pudicitiam se putauerit perdere, si forte in apprehensa, vel vi oppressa carne sua exerceatur vel expleatur libido non sua. *Idem.* Proposito animi permanente, per quod etiam corpus sanctificari meruit, ipsi corpori non aufert sanctitatem violentia libidinis alienę, quam seruat perseuerantia suæ continentiæ. *Item Isidorus in synonimis libr. 2.* Non potest corpus corrumpi, nisi prius corruptus sit animus. Munda namque à contagione anima, caro non peccat.

Item Augustin. Honorato episcopo. Nec quis in carne violatur, quando voluntas patientis turpiter carne non vtitur, sed sine confessione toleratur, quod alius operatur. *Item Ioann. Chrysost. super Matth.* Sicut enim peccatum opus sine voluntate non facit, ita &

iustitia

iustitia ex opere non consummatur, nisi & voluntas affuerit.

Violenter oppressæ nō debe: se virginibus exæquare ob carnis corruptionem.

Gratianus. Quamuis autem violenter oppressæ pudicitiam non amiserint, incontaminatis tamen se non audeant exæquare virginibus. *Vnde Leo Papa.* Illę autem famulæ Dei, quæ oppressione Barbarica integritatem pudoris perdiderunt, laudabiliores erūt in humilitate ac verecundia, si se incontaminatis non audeant comparare virginibus. Quamuis enim omne peccatum ex voluntate nascatur, & potuerit corruptione carnis mens inuita non pollui: minus tamen hoc illis oberit, si quod potuerunt animo non amittere, se doleant vel corpore perdidisse.

De Crimine incestus.

Cap. XXXIV.

Quid incestus.

CAVSA 36. *quæstione 1. Incestus est consanguinearum, vel affinium abusus.* Vnde incestuosi dicuntur, qui consanguineis, vel affinibus suis abutuntur. *Causa 35. quæstion. 3. ex concil. Hilerdensi.* De his qui incesti pollutione se maculant, placuit, quousque in ipso detestando, & illicito carnis contubernio perseuerant, vsque ad Missam cathecumenorum in ecclesia admittantur, cum quibus etiam nec cibum sumere, vlli Christianorum (sicut Apostolus iussit) licebit.

Causa 12. quæstione 7. Quædam cum fratre viri sui dormiuit: decretum est vt adulteri nunquam coniugio copulentur, illi vero cui vxor stuprata est, licita coniugia non negentur: scilicet post mortem vxoris. *Sic & illud Moguntin. concil. intelligitur.* Si quis viduam vxorem duxerit, & postea cum filiastra sua fornicatus fuerit, seu cum duabus sororibus, aut si quæ cum duobus fratribus, seu cum patre & filio, si quis relictam fratris, si quis neptem, aut nouercam, aut nurum, aut consobrinam, aut filiam auunculi, aut eius relictam, aut priuignam polluerit, eos disiungi, & vlterius nunquam coniugio copulari præcipimus. Item qui dormierit cum duabus sororibus, & vna ex illis antea fuerit vxor, neutram ex ipsis habeat, nec ipsi adulteri vnquam in coniugio copulentur.

Incestuosi nūquam possūt matrimoniū contrahere cum alio, nisi ex ignorātia id fecerint.

Item ex decreto Zachariæ Papæ: Concubuisti cum sorore vxoris tuæ? si fecisti, neutram habeas. Et si illa quę vxor tua fuerit, conscia sceleris non fuerit, si continere non vult, nubat in domino * cui velit; tu autem & adultera sine spe coniugij permanebitis, & quamdiu vixeritis, præcepto sacerdotis pœnitentiam agite. *Ex concil. Triburien.* Si quis cum duabus sororibus fornicatus fuerit; & sororem ab eodem antea vsurpatam nescierit, vel se sororem eius quam antea stuprauerat, non intellexit, si dignè pœnituerint, & continere non valuerint, post annos septem coniugia illis non negentur. Si autem non ignorauerint, vsque ad mortem coniugio abstineant.

** Intellige post mortem mariti.*

Item 35. quæstione secunda. Si quis cum matre & filia fornicatus fuerit, ignorante matre de filia, & filia de matre, ille nunquam accipiat vxorem: Illæ vero si voluerint accipient maritos. Si autem hoc scierint ipsæ fœminæ, absque maritis perpetuo maneant. *Idem in eodem?* Quidam fornicatus est cum quadam muliere, & postea filius nesciens patris factum, stuprauit eandem. Quod cum pater nesciret, de se filioque confessus, statuitur melius esse, vt taliter lapsis condigna pœnitentia iniuncta, legitima permittantur coniugia, quam si forte deterius delinquant: Fornicaria autem sine spe coniugii maneat.

De incestuosis coniugiis separandis.

Cap. XXXV.

CAVSA 35. *quæstione 6.* Nunc quæritur quibus accusantibus, vel testificantibus, consanguineorum coniunctio dirimenda sit. *De his ita scribit Fabianus Papa:* Consanguineos extraneorum nullus accuset, vel consanguinitatem in synodo computet, sed propinqui ad quorum notitiam pertinet, id est pater & mater, soror & frater, patruus, auunculus, amita, matertera, & eorum procreatio. Si autem progenies tota defecerit, ab antiquioribus & veracioribus, quibus eadem propinquitas nota sit, episcopus canonicè perquirat, & si inuenta fuerit propinquitas, separentur. *Item Vrbanus Papa:* Quod si propinqui vel extranei, verbis tantum propinquitatem testātur, & iuramento probare noluerint, vel nequiuerint; coniugium nullatenus dissoluatur, sed competens eis pœnitentia, puta propter infamiam, vel peccati maculam, si forte in hoc contraxerint aliquam, iniungatur.

Quibus accusantibus et testificātibus incestuosæ nuptiæ sunt dirimendæ.

Item ex concil. Vrbani Papæ habito in Apulia. Si duo viri vel tres, consanguinitatem iureiurando firmauerint, vel si ipsi forte confessi fuerint, coniugia dissoluantur in notoriis. Si vero neutrum contigerit, episcopi eos per baptismum, per fidem Christi, per Christi iudicium, in vera obedientia obtestentur, quatenus palam faciant, vtrum se, sicut fama est, recognoscant esse consanguineos; si negauerint, sibipsis relinquendis sunt. Ita tamen vt si aliud in conscientia habeant, se à liminibus ecclesiæ, à corpore & sanguine domini, à fidelium communione nouerint segregatos, atque infames effectos, donec ab incesti facinore desinant. Si seipsi iudicio episcoporum separauerint, qui iuuenes sunt, alia matrimonia contrahere non prohibentur.

Episcopus cū coniuges notantur de incestu qui non potest probari, debet suspicere illorū iuramentum & illis stare.

Gratianus. Ecce quibus accusantibus, vel testificantibus, consanguineorum coniunctiones sint dirimendæ. Cuiusmodi vero iuramentum ab accusatore sit exigendum, ex Romano ordine habetur. Est autem huiusmodi: *de parentela illa, quam dicunt esse inter N. & istam eius coniugem N. quicquid inde scis, aut audisti à tuis vicinis, aut à tuis propinquis antiquioribus, tu per nullum ingenium, nec propter timorem, aut amorem, aut propter præmium, aut propter consanguinitatem, celabis episcopo tuo, aut eius misso, cui hęc requirere iusserit, quandocunque te ex hoc interrogauerit, sic Deus te adiuuet, & istorum sanctorum reliquiæ.* Iuramentum testium huiusmodi est: *illud iuramētum quod iste iurauit, de illa parentela quæ inter N. & eius coniugem N. computatur, tu illud obseruabis inquantum sapis, sic Deus te adiuuet.*

Forma iuramenti in requisitione incestus.

De iuramento separationis.

Cap. XXXVI.

PORRO de iuramento separationis, *Innocentius Papa secundus scribit Othoni Lucensi Episcopo dicens.* De parentela illa, vnde nos consulere voluisti, pro qua etiam ad nostram audientiam est appellatum, aliorum fratrum scripta suscepimus, quæ vtique causam ipsam diuerso modo narrabant. Et primo quidem tam in gradibus, quam in nominibus personarum discordasse; postmodum vero in altero eorum computatores eiusdem parentelæ dicuntur conuenisse. Cæterum in huiusmodi casibus summopere consideranda est qualitas personarum, quæ aliquid contra aliquos astruere velint; qui etiam iusiurandum præstare debent, quod neque gratia, neque pretio, vel timore, vel odio alicuius hoc dicant contra eos de quibus agitur, sed potius quia credant ita verum esse; & ita se à suis antecessoribus audiuisse; in quibus omnibus non debet aliqua varietas, vel contrarietas inueniri.

Ante separationē nuptiarū, omnes circūstantiæ sūt prius ter pōderandæ.

Gratianus. Qui vero separantur abinuicem, huiusmodi iuramentum præstabitur. *Ab isto die in antea, tu per nullum ingenium te huic sociabis tuæ consanguineæ, nec in coniugio, nec in adulterio, nec cum illa ad vnam mensam manducabis & bibes, aut sub vno tecto manebis, nisi in ecclesia, aut in alio loco publico,* vbi

Iuramētum ab incestuosis separādis præstandum.

vbi nulla mala suspicio possit esse; vt sibi coram testibus idoneis pro certa necessitate pariter colloquamini, nec aliam coniugem accipies, nisi forte post aliam pœnitentiam tibi licentia data fuerit ab episcopo tuo, aut eius misso, sic Deus te adiuuet.

Non licet vxorem consanguineam dimittere sine probatione ecclesiæ.

Occasione vero consanguinitatis, vxorem suam dimittere, & aliam ducere non licet alicui, nisi causa primum probata fuerit. Quod autem vnius testimonio coniugia apud quosdam dirimuntur, nulla ratione ratum habetur. *Ibidem quæstione tertia: Fabianus Papa.* Qui propinquam sanguinis vxorem ducunt, & separantur, non licebit eis quandiu vtique viuunt, aliis vxores sibi in coniugio sociare. *Gratianus.* Nisi ignorantia excusentur, vt in concil. apud Vermeiam.

Nemo potest incestuosam ducere.

Item Gregorius Papa ad Felicem. Nec eam quam aliquis ex propria consanguinitate coniugem habuit, vel aliqua illicita pollutione maculauit, in coniugium ducere vlli Christianorum licet vel licebit: quia incestuosus est talis coitus, & abominabilis Deo, & cunctis bonis hominibus. incestuosos vero in nullo coniugij nomine computandos; à sanctis patribus statutum esse legimus. *vbi Gratianus.* naturæ videlicet ordine, si vero extraordinariè non sic. Ait enim *Vrbanus Papa secundus. Eno Gratiano Politano.* Extraordinaria pollutio non nisi in naturalibus admissa, vel sæpius reiterata citra maritalem affectum, si præbitis sacramentis ita esse constiterit quemadmodum nobis tuis designatum est literis, non videtur matrimonium impedire, quamuis ipsa sit criminosa & damnabilis.

Extraordinaria pollutio incestuosa in naturalibus, non impedit matrimonium cum aliis.

De crimine adulterij.

Cap. XXXVII.

Quid adulterium & vnde dictum.

CAVSA 36. *quæstione prima. Adulterium est alieni thori violatio*, vnde adulterium dicitur, quasi ad alterius thorum accessio. *Causa 32. quæstione septima. August.* Adulterij malum vincit fornicationem, vincitur autem ab incestu. *Item ex epistola Clementis.* Quid in omnibus peccatis grauius est adulterio? secundum namque in pœnis obtinet locum; quoniam primum quidem illi locum habent, qui oberrant à Deo, etiamsi sobrie vixerint. *Ibidem quæstione quinta. Ambrosius in hexameron.* Comparem suum equus diligit, & si mutetur alius, iugum trahere nescit; tu coniugalem tuum repudias, & sæpe mutandum putas.

Grauitas adulterij ostenditur.

Item quæstione quarta, capitulo nemo blandiatur. Non hoc solum est adulterium, cum aliena coniuge peccare, sed omne quod non habet potestatem coniugij, idest quod extra coniugem suam committitur. Grauius tamen est crimen, vbi celebrati coniugij iura temerantur, & vxoris pudor soluitur, ac lex diuina gratiaque violatur. Vnde respondit Dominus Abimelech. *Peperci tibi ne peccares in me* &c. vbi cognoscimus Deum velut præsulem ac custodem esse coniugum, qui non patitur alienum thorum pollui.

Adulterium ex voluntate filios generandi non fit licitum, filii tamē sic geniti non sunt culpabiles.

Augustinus ad Claudium contra Iulianum. Sic non sunt facienda adulteria, etiam voluntate filios generandi, quemadmodum nec furta facienda, etiam voluntate pascendi pauperes sanctos. *Item Augustinus de bono coniugij.* Sicut sanctius (alias satius) est mori fame, quam idoneis vesci, ita satius est defungi sine liberis, quam ex illicito concubitu stirpem quærere. Vndecunque autem homines nascantur, si parentum vitia non sectentur, & Deum recte colant, honesti & salui erunt: semen enim hominis ex qualicunque homine, Dei creatura est, & male vtentibus male erit.

Pœnitentia laici adulterantis est 7.

Ex summa de casibus. Laico adulteranti septem annorum pœnitentia, presbytero vero multo grauior. *Extra. quinto de adulterijs: Alexander tertius.* Significasti nobis quendam presbyterum cum alterius coniuge intra ecclesiam dormiuisse, cumque negante ad ultero, mulier in cōfessione publice persistat; Mandamus quatenus condignam pœnitentiam imponas adulteræ, & ecclesiam per aquæ benedictæ respersionem reconciliare procures: prædicto autem sacerdoti cum vicinis presbyteris, quos se nolle peierare noueris, iuxta arbitrium tuum purgationem indicas. Quod si purgare se poterit, in officio suo ministrare permittas. Alioquin ipsum ab officio suo suspendere non postponas.

annorū, presbyteri vero suspensio.

Qualiter antiqui patres excusantur à culpa adulterij.

Cap. XXXVIII.

CAVSA 32. *quæstione quarta. Gratianus.* Nequaquā vero Abraham aut Iacob deliquerunt, quia præter vxores filios ex ancilla quæsierunt, nec tamen illorum exemplo, præter coniugale debitum, fecunditatem in aliqua licet alicui quærere, cum illorum cōiugia, nostrorum æquantur, vel præferantur virginitati; & immoderatus vsus coniugij nostri temporis, turpitudinem fere imitetur fornicationis illius temporis.

Cōiugia patriarcharum excedebant nostrorū virginitatem.

Vnde Ambrosius scribit in libro Patriarch. Considera, quod Abraham ante legem Moysi, & ante Euāgelium fuit; nondum ergo interdictum adulterium videbatur. Pœna criminis ex tempore legis est, quæ crimē inhibuit; nec ante legem vlla rei est damnatio, sed ex lege. Non ergo in lege commisit Abraham, sed legem præuenit. Deus autem in Paradiso coniugium laudauerat, non adulterium damnauerat. Habes primam Abrahæ defensionem. *Secunda* illa est, quòd nō ardore aliquo vagæ succensus libidinis, non petulantis formæ captus decore, ancillæ contubernio coniugalem posthabuit thorum, sed studio quærendæ posteritatis, & propagandæ sobolis. Adhuc post diluuiū raritas erat humani generis; erat etiam religionis, ne quis non reddidisse videretur debitum naturæ. Denique & Loth sancti, filiæ hanc causam quærendæ posteritatis habuerunt, ne genus deficeret humanum, & ideo publici muneris gratia, priuatam culpā prætexit.

Excusatur Abrahā ab adulterio dupliciter.

Item Hieronym. Quis ignoret sub alia dispensatione Dei, omnes retro sanctos fuisse eiusdem meriti, cuius non sunt modo Christiani? Quomodo autem Abraham placuit Deo in coniugio, sicut nunc virgines placeant Deo in castitate. Seruiuit ille legi & tēpore suo, seruiamus & nos legi & temporibus nostris, in quo fines seculorum deuenerunt. *Item Augustinus.* Obiiciuntur Iacob quatuor vxores, quod quoniam mos erat, crimen non erat: sic Patriarchæ coniugibus, excipientibus semen suum miscebantur, non concupiscentia perficiendæ voluptatis, sed prouidentia propagandæ successionis.

Aliud exigit lex & tēpus nostrū, aliud lex & tempus Iudæorū.

Qualiter à culpa adulterij plerūq; excusat ignorātia facti.

Cap. XXXIX.

CAVSA 34. Quidam in captiuitatem ductus est, & postea vxor eius audiens illum mortuum, nupsit alij: demum ille rediens repetit vxorem suam: Quæritur an illa sit rea adulterii, & an sit cogenda recedere à secundo, & redire ad primum? Vtraque quæstio terminatur auctoritate *Leonis Papæ, qui scribens Nicetæ Aquileg. Episcopo ait*: Si viri post longam captiuitatem reuersi, ita in dilectione suarum cōiugum perseuerant, vt eas cupiant redire in suum consortium, omittendum est, & inculpabile iudicandum est quod necessitas intulit, & restituendum quod fides poscit: Omniumque studio procurandum est, vt recipiat vnusquisque quod proprium est: nec tamen culpabilis iudicetur, & tanquam alieni iuris peruasor habeatur, qui personā eius mariti, qui iā non esse æstimabatur, assumpsit. Sin autē aliquæ mulieres, ita posteriorū virorum amore sunt captæ, vt maluerint his cohærere, quam ad legitimum redire consortium,

Mulier putās probabiliter suū maritum mortuū potest alteri nubere, sed si primus redeat & velit illā rehabere, tenetur redire; nec potest amplius secundo remanere post quā nouerit primū superstitem esse.

fortium, merito sunt notandæ; ita vt ecclesiastica cõmunione priuentur, quòd de re contaminabili, contaminationem criminis elegerunt: ostendentes sibimet per suam incontinentiam placuisse, quod iusta remissio poterat expiare.

Augustinus in libro de fide, & operibus. Si virgo nesciens viro nupserit alieno, hoc si semper nesciat, nũquam ex hoc erit adultera. Si autem sciat, iam ex hoc adultera esse incipit, ex quo cum alieno sciens cubauerit. Sicut in iure prædiorum tamdiu quisquis bonæ fidei possessor rectè dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum. Cum vero sciuerit nec ab aliena possessione recesserit, tũc malę fidei possessor perhibetur, & tunc iustè iniustus vocabitur.

Qui ignorãter incestum committunt nõ sunt matrimonio priuandi.

Gratianus. Sic & ignorantia excusat eum, qui nesciens dormiuit cum sorore vxoris suæ. *Vnde in concil. Triburien. legitur*: In lectum mariti absente vxore soror iuit vxoris; quam ille vxorem suam putans esse, dormiuit cum ea. Super hoc visum est, si ipse per securitatem veram hoc probauerit, quòd inscius fecerit hoc scelus; pœnitentiam quidem, quæ sibi indicta fuerit, agat, legitimum suum coniugium habere permittatur. Illa vero vindicta digna affligatur, & in æternum coniugio priuetur.

Gratianus. De simpliciter vero fornicantibus, vel cum duabus sororibus, vel cum matre & filia, vel cum patre & filio, idem accipiendum est, vt ignorantibus coniugia non negentur, scientibus perpetuo prohibeantur.

Quod vxor in adulterio permanens non sit retinenda.

Cap. XL.

IOannes Chrysostomus super Matth. Sicut crudelis & iniquus est qui castam dimittit vxorem, sic fatuus est & iniustus, qui retinet meretricem. Patronus enim est turpitudinis, qui celat crimen vxoris. *Idem Ioannes Chrysostomus*. Si quis vxorem suam inuenerit adulteram, & postea deinceps placuerit eam habere in matrimonio, duobus annis pœniteat, Ideo quia cum adultera commixtus sit; quæ adhuc crimine suo non est purgata: aut abstineat se à matrimonio eius, donec expleatur satisfactio terminis pœnitentię suæ. Tunc quidem post satisfactionem pœnitentiæ suæ, non meretur vocari adultera. Similiter si vxor virum suum inuenerit adulterum, non ad imparia iudicantur.

Vir nõ potest uxorem quã nouit adulteram & in adulterio perseuerantẽ retinere, bene tamen si pæniteat, & idẽ est dicendum de vxore respectu viri adulteri.

Item ex pænitentiali Theodori: Si quis vxorem suam scit adulteram, & non vult dimittere eam, sed habere in matrimonio, tres annos pœniteat; & quamdiu illa pœnitet, abstineat ab illa. *Gratianus*. Subaudiatur nisi ab adulterio mulier recedere voluerit, quo casu vir vxorem recipere potest, nullum periculum ei illaturus.

Augustinus ad Pollentium libro secundo. Quod tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniunx, si fides assit, non erit durum. Cur enim adhuc reputamus adulteros, quos credimus, vel baptismate ablutos, vel pœnitentia esse sanatos? Hæc crimina in veteri lege de nullis sacrificiis mundabantur, quæ in lege noui testamenti sine mundatione legali mundantur. Et ideo tunc omnino prohibitum est, ab alio contaminatam accipere vxorem. Nunc autem postquam Christus ait adulteræ, *Nec ego condemnabo te; vade & deinceps noli peccare*; quis non intelligat maritũ debere ignoscere, quod videt ignouisse Deum amborum; nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen deletum est à Deo. *Gratianus*. Quod si in adulterio perseuerare elegerit, turpitudinis & lenocinij reus maritus habebitur, nisi eam ream adulterij facere voluerit.

A

De Accusatione adultera.

Cap. XLI.

EX *summa de casibus*. Accusatio de adulterio, quãdo agitur ad separationem thori, & relaxationem mutuæ seruitutis, magis proprie dicitur accusatio, quam illa de qua dictum est supra. Quoniam ista fit propter adulterij crimen, & fit inscriptione. Item licet tam secundum canones, quam secundum leges, quilibet bonæ famæ admittatur ad accusationem adulterij, cum ad pœnam agitur legalem, vel canonicam infligendam, ad illam tamen accusationem matrimonij, quæ fit propter adulterium commissum, cum agitur ad thori separationem, nullus admittitur nisi maritus, vel vxor. Itaque maritus volens accusare vxorem de adulterio coram iudice seculari ad pœnam legalem, debet inscribere, id est libellum accusationis facere, & ad pœnam talionis se obligare; sed si coram ecclesiastico iudice vult eam accusare ad thori separationem, tenetur ei dare libellum accusationis, sed non debet se obligare ad pœnam talionis: quoniam siue probaret quod obiiceret, siue non haberet quod vellet, idest priuaretur vxoris amplexu.

Dupliciter potest quis accusare de adulterio sc. in ordine ad pænam legalem & in ordine ad separationem thori: 1. modo quilibet potest accusare, 2. solus coniux.

B

Et nota quod in hac accusatione, sicut in reliquis casibus matrimonialibus, potest maritus agere, & illa respondere per procuratorem, quamuis securius in præsentia principalium personarum ageretur. Quod autem maritus potest accusare, & dimittere vxorem propter fornicationem & econuerso, ista causa extenditur ad fornicationis suspicionem. Quod intelligo, vbi adeo est violenta suspicio, vt merito illa probata, videatur etiam probata fornicatio. Verbi gratia, si probatum est quòd fuit solus cum sola, nudus cum nuda, loco & hora secretis. Nam vbicunque fornicatio, vel fornicationis huiusmodi suspicio fuerit, libere vxor dimittitur. Idem credo quod extenditur ad crimen Sodomiticum, vt propter illud possit vxor dimittere virum, & econuerso. Idem intelligendum est de spirituali fornicatione. Verbi gratia si maritus vel vxor incidat in hæresim, Iudaismum, vel gentilium errorem. Est tamen differentia in hoc, quia propter fornicationem carnalem semel commissam potest vir dimittere vxorem, vel vxor virum; propter fornicationem autem spiritualem non potest, si velit se corrigere. *Extra quinto de adulterijs*. Ex concil. Parisien. Maritis etiam ex suspicione vxores accusare permissum est, & ipsi plus cæteris de adulterio & accusare possunt, & defendere.

C

Non solum propter fornicationem, sed etiã propter violentã fornicationis suspicione probatam potest quis uxorem dimittere.

Item propter crimen sodomiticum & fornicationẽ spiritualẽ seu infidelitatẽ licet uxorem dimittere.

D

De Replicationibus vel exceptionibus mulieris, & effectu accusationis.

Cap. XLII.

E

SVNT tamen septem casus in quibus vxor adultera non potest accusari à viro. *Primus* si ipse conuincitur fornicari. *Secundus* si ipse prostituit. *Tertius* est cum ipsa credebat virum defunctum; & nupsit alij, quia maritus rediens tenetur eam recipere, non obstante tali adulterio, nisi steterit scienter cum secundo marito, postquam primus venit. *Quartus* si cognita fuerit latenter ab aliquo, quem credebat esse proprium virum. *Quintus* si fuerit vi oppressa: hoc autem intelligo de vi absoluta; nam si metu, vel præcepto parentum instantia, consanguineorum, vel alia consimili causa fornicaretur cum aliquo, etiam contrahendo cum illo de facto, non excusaretur. *Sextus* est quando reconciliauit eam sibi post adulterium commissum, vel eam publice adulterantem retinet in consortio maritali. *Septimus* est, licet raro occurrat, quòd si aliquis fidelis coniugem infidelem dimittat, dato sibi libello

Septem casus in quibus vxor adultera nõ potest à viro dimitti.

A libello repudij, & illa nubat alij secundum ritum suum, si ipsa conuertatur ad fidem, ipse tenetur eam recipere, non obstante quod sit ab alio cognita cui se coniunxerit, nisi aliter fuerit fornicata.

Vir occulte adulteratus non potest uxorem publice fornicatã dimittere, nisi illa adhuc perseueret & ipse non: si autē ipse nūquam suis reus poterit uxorē quæ iam pœnituit dimittere.

Sed pone, quod vir adulteratus est occultè, vxor manifestè, numquid potest vir eam accusare, & per sententiam dimittere sine peccato? Credo quod non, quia non deficit vxori ius excipiendi, sed probatio. Si tamen vir egisset pœnitentiam, & vxor monita nollet agere pœnitentiam, si perseueraret in adulterio, credo quod sine peccato possit eam accusare, & dimittere per sententiam.

Sed nunquid vxor adultera post pœnitentiam potest repellere virum ab accusatione, vel èconuerso vir vxorem? videtur quod sic, quia sicut ait Gre- B gorius. *Non despici debet in eo quod fuit, quia iam incipit esse quod non fuit.* Credo tamen contrarium, quia pœnitentia non tollit ius accusandi, vel excipiendi, vel replicandi in foro iudiciali, vel contentioso. Effectus igitur huiusmodi accusationis est, quod si maritus probat quod intendit, vel mulier hoc confiteatur, nisi mulier replicet contra eum aliquem de prædictis septem casibus, absoluitur ab eius cohabitatione, & à seruitute qua sibi tenebatur, & habitum religionis ea inuita sumere potest, & in sæculo sine ea viuere potest: sed tamen continere tenetur quamdiu illa viuit.

De viro adultero repellendo.

C Cap. XLIII.

GRATIANVS, *Causa trigesimasecunda quæstione sexta.* Quæritur si adulter possit dimittere vxorē causa fornicationis? non enim videtur quod eodem crimine infectus, alium de eodem punire possit. Vnde cum Iudęi adulteram accusarent, ęquitatis sententiam à domino acceperunt: *Quicumque vestrum sine peccato est, primus in illam lapidem mittat. Hinc etiam Augustinus scribit libro primo de ser. Domini in monte*: Nihil iniquius est, quam causa fornicationis dimittere vxorem, si ipse conuincitur fornicari. Quapropter quisquis fornicationis causa vult dimittere vxorem, prior debet esse à fornicatione purgatus. Quod similiter de fœmina dixerim.

Probatur authoritatibus quod supra dictum est.

D *Idem de verbo Dom.* Quis viuens est, qui non castam velit ducere vxorem, intactam quæris, intactus esto; puram quæris, purus esto. *Idem de decem chordis*: Non mæchaberis, idest non ibis ad aliquam præter vxorem tuam. Tu autem exigis hoc ab vxore tua, & non vis hoc reddere vxori. Et cum debeas in virtute præcedere vxorem tuam, quoniam castitas virtus est: Tu sub vno impetu libidinis cadis; & vis vxorem tuam victricem esse, & tu victus iaces: Et cum tu caput vxoris sis, præcedit te ad Deum, cuius caput es. Vis tuam domum capite deorsum pendere. Caput enim mulieris vir est; vbi autem melius viuit mulier quàm vir, capite deorsum pendet domus. Si caput est vir, melius debet viuere quàm mulier, & præcedere debet in omnibus bonis E factis vxorem.

Idem de adulterinis coniugijs? Indignantur mariti, si audiant adulteros viros pendere similes adulteris fæminis pœnas, cum tanto grauius puniri oportuit eos, quanto magis ad eos pertinet, & virtute vincere, & exemplo regere fœminas.

Adulterium in vtroque sexu pari cōdemnatur ratione.

Ibidem q. 5. Inno. Papa: Christiana religio adulterium in vtroque sexu pari condemnat ratione. Sed viros suos mulieres non facile de adulterio accusant, & non habent latentia peccata vindictam. Viri autem liberius vxores adulteras apud sacerdotes deferre consueuerant; & ideo mulieribus, prodito eorum crimine, venia denegatur: virorum autem latente commisso, non facile quisquam ex suspicionibus abstinet, qui vtique submouebitur, si eius flagitium detegatur. Cum enim par causa sit, interdum probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit.

Extra. 5. de adul. Innoc. 3. Cum autem paria crimina compensatione mutua deleantur, vir fornicarius, fornicationis obtentu, suæ vxoris nequit consortium declinare.

De adultera dimissa.

Cap. XLIIII.

CAVSA *32. q. 1. Hiero.* Sola fornicatio est, quæ vxoris vincit affectum. Imò cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione à marito separauerit, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: *Qui tenet adulteram, stultus & impius est.* Et quia non poterat accidere vt aliquis calumniam faceret innocenti, & ob secundam copulam nuptialem, veteri copulæ crimen impingeret, sic priorem dimittere iubetur vxorem, vt prima viuente, secundam non habeat. *Idem q. 7. Gratianus*: Manet enim inter eos quoddam vinculum coniugale, quod nec ipsa separatione soluitur.

Qui adulteram dimittit debet illa viuente à coniugio abstinere, quia separatio nō tollit vinculum coniugale.

Vnde Aug. in lib. de bono coniugali: Tantum valet vinculum sociale, vt cùm causa procreandi ligetur non dissoluatur. Posset enim homo sterilem dimittere vxorem, & ducere aliam, de qua filios haberet, & tamen non licet.

Idem. Manet inter viuentes quoddam vinculum coniugale, quod nec separatio, nec cum altero copulatio possit auferre: sicut apostata anima, velut de coniugio Christi recedens, etiam fide perdita, sacramentum fidei non amittit, quod lauacro regenerationis accepit. Redderetur enim proculdubio redeunti, si amisisset abscedens. Habet autem hoc qui recessit ad cumulum supplicij, non ad meritum præmij.

Extra vbi supra. Si vir, sciens vxorem suam deliquisse, quæ non egerit pœnitentiam, sed permanet in fornicatione, vixerit cum illa, reus erit, & eius peccati particeps. Quòd si mulier dimissa egerit pœnitentiam, & voluerit ad virum reuerti, debet, sed non sæpe, recipere peccatricem.

Vir debet adulteram pœnitentem recipere sed nō sæpe; item si vir postea fuerit fornicatus, potest cogi redire ad vxorē; quod si manserit innocens potest illam etiam inuitam repetere post sententiā.

Ex summa de ca. Pone, quod lata est sententia diuortij, ad separationem thori, propter adulterium vxoris; postea vir adulteratur. Quæritur vtrū mulier possit ipsum repetere, non obstante sententia? Solutio: Dicunt quidam quod non, & credo verum esse de iuris rigore; iudex tamen ex officio suo debet illum cogere redire ad vxorem. Item pone quod vir vult eam reconciliare sibi post sententiam, illa non vult, nunquid est cogenda, & peccat si non redeat? Videtur mihi quod si vir innocens est, quia non peccauit adulterando, potest petere illam etiam inuitam sibi reconciliari, non obstante sententia: quia quod fauore meo introductum est, in damnum meum retorqueri non debet.

De adulterino coniugio.

Cap. XLV.

CAusa *32. q. 2. Aug. in lib. de bono coniugali:* Solet quæri cum masculus & fœmina, nec ille maritus, nec illa vxor alterius, sibimet, non filiorum procreandorum, sed propter incontinentiam, solius concubitus causa copulantur, ea fide media, vt nec ille cum altera, nec illa cum altero hoc faciant; vtrum nuptiæ sint vocandæ? Et potest quidem fortasse non absurde hoc appellari cōnubium, si vsque ad mortem alicuius eorum inter eos placuerit, & prolis generationem (quamuis non ea causa coniuncti sunt) tamen non vitauerunt, vt vel nolint sibi nasci filios, vel etiam aliquo opere malo

An sint nuptiæ vocandæ quæ fiunt solius voluptatis gratia.

agant ne nascantur. Cæterum, si vel vtrumque, vel vnum horum desit, non inuenio quemadmodum has nuptias appellare possumus.

Idem de nuptys, & concupiscentijs. Aliquando eousque peruenit hæc libidinosa crudelitas, vel libido crudelis, vt etiam sterilitatis venena procuret; & si nihil valuerit, conceptus fœtus intra viscera aliquo modo extinguant, aut fundant, volendo suam prolem prius interire, quàm viuere: Aut si in vtero viuebat, occidi antequam nasci, prorsus si ambo tales sint, coniuges non sunt, & si ab initio tales fuerunt, non sibi per connubium, sed per stuprum potius conuenerunt. Si autem ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa quodammodo est mariti meretrix, aut ille adulter vxoris.

Coniuges qui prolis generationē impediunt non sunt verè coniuges sed fornicarij.

Hieron. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis; nihil interest ex quàm honesta causa quis insaniat. *Vnde & Sextus Pythagoricus*, adulter est in sua vxore ardentior amator. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, & in sua nimius. Sapiens iudicio debet amare coniugem, non affectu. Non regnet in eo voluptatis affectus, vel impetus, nec præceps feratur ad coitum: nihil enim fœdius quàm vxorem amare quasi adulteram, &c. *Item require plenius sup. in libr. de Oeconomica.*

Amor coniugis qualis esse debeat.

De Stupro.

Cap. XLVI.

Quid stuprū.

GRatianus cau. 36. q. 1. *Stuprum autem propriè, virginum est illicita defloratio*; quando videlicet non præcedente coniugali actione, vtriusque voluntate virgo corrumpitur, patre iniuriam ad animam statim post cognitionem non reuocante.

Extra. 5. de adulterijs & stupro. In Exodo legitur: *Si seduxerit virginem nondum desponsatam, dormieritque cum ea, dotabit eam, & habebit in vxorem. Si vero pater virginis dare noluerit, reddat pecuniam iuxta modum dotis quam virgines accipere consueuerunt.*

Item Greg. Felix virginem quam stupro decepit, habeat vxorem, aut si renuendum vel renunciandum putauerit, corporaliter castigetur; & excommunicatus, in monasterium in quo agat pœnitentiam retrudatur, de quo nulla sit ei sine præceptione nostra egrediendi licentia.

Qui virginē seduxit debet illam ducere, vel in monasteriū ad agendam pœnitentiam detrudi.

Can. 32. q. 5. Hiero. ad Eustochium. Caue ne quando dicat de te Deus: *Virgo Israel cecidit, & non est qui suscitet eam.* Audenter dicam, cum omnia possit Deus, suscitare non potest virginem post ruinam, valet quidem liberare de pœna, sed non valet coronare corruptam, perit autem & mente virginitas; *nam qui viderit* inquit *mulierem ad concupiscendem eam, iam mœchatus est eam in corde suo, &c.* Istæ sunt virgines malæ, virgines carne non spiritu, virgines stultæ, quæ oleum non habentes, excluduntur à sponso. Rectius fuerat hominem subisse coniugium, & ambulasse per plana, quam ad altiora tendentem in profundum inferni cadere.

Deus non potest virginē post ruinam suscitare.

De Fornicatione.

Cap. XLVII.

Quid propriè fornicatio.

GRatianus causa 31. q. 1. Fornicatio licet videatur esse genus cuiuslibet illiciti coitus qui fit extra vxorem legitimam, tamen specialiter intelligitur in vsu viduarum, vel meretricum, vel concubinarum.

Idem in causa 32. q. 4. Simplex etiam fornicatio in sacra scriptura prohibetur.

Simplex fornicatio est peccatū sicut & voluptas meretricia etiam in vxore.

Vnde August. in quæstionibus Deuteronomij. Meretrices esse, & ad meretrices accedere, prohibet Dominus, quarum publice venalis est turpitudo.

Item Hiero. Voluptates autem quæ de meretri-

A cum amplexibus capiuntur, in vxore etiam sunt damnatæ.

Ibidem qu. 7. Isidorus. Omnis immunda pollutio fornicatio dicitur, quamuis quisque diuersa turpitudinis voluptate prostituatur. Ex delectatione enim fornicandi, varia gignuntur flagitia, quibus regnum Dei clauditur, vt homo à Deo separetur. Inter cætera septem vitia, vitium fornicationis maximi sceleris est; quia per carnis immunditiam, templum Dei violatur. Sunt autem quædam (scilicet mulieres) quæ sicut animalia, absque vlla discretione indesinenter libidini seruiunt, quas ego nec mutis pecudibus comparauerim: pecora enim cum conceperint, vltra non indulgent maribus
B copiam sui.

Inter vitia capitalia maximi sceleris est fornicatio.

De non ducenda meretrice.

Cap. XLVIII.

AVctor. Nota quod publicæ meretricis, quamdiu talis manet, oblationes non debent recipi, nec ipsa in coniugium duci.

Meretrix impœnitens non debet duci in vxorem.

Causa 32. q. 1. Quod autem meretrix in coniugem duci non debeat, multis auctoritatibus probatur, & rationibus. Illa enim quæ adulterij rea conuincitur, nisi post peractam pœnitentiam, in coniugij consortio retineri non potest; vt scilicet superius iam probatum est. Non ergo multo minus in coniugium duci licebit, cuius pudicitiæ nulla spes habetur: debet enim inter coniuges fides
C seruari & sacramentum, quæ cum defuerint, non coniuges sed adulteri appellantur. Cum ergo in meretrice (vt dicimus) nulla sit spes fidei, nec certitudo pudicitiæ, patet quod non est in coniugium ducenda.

Sed obijcitur Raab Hierichontina, quæ quamuis meretrix esset, tamen principi de tribu Iuda in coniugio est copulata; de qua etiam Christus postea nasci dignatus est. Oseæ quoque duodecim prophetarum primus, ex præcepto Domini, choro hordei meretricem emit, quam sibi in coniugium copulauit. Sed aliud est meretricem ducere, vel adulteram retinere, quam tua consuetudine, castitate & pudicitia exornes; atque aliud aliquam earum habere, quam nullo pacto à luxu carnis suæ reuo-
D care valeas: hoc enim penitus prohibetur, illud laudabiliter factum legitur.

Obiectio.

Licet meretricē ducere sub certa spe illam à meretricio reuocandi.

Vnde Hiero. super Osee lib. 1. Non est culpandus Oseæ Propheta si meretricem duxit, quam ad pudicitiam conuertit, sed potius laudandus, quòd ex mala bonam fecit.

De crimine Sodomitico.

Cap. XLIX.

IBidem quæst. 7. August. de adulterinis coniugijs. Adulterij malum vincit fornicationem, vincitur autem ab incestu. Peius est enim cum matre, quàm cum aliena vxore cōcumbere, sed omnium horum est pessimum, quod contra naturam fit, vt si vir membro mulieris non ad hoc concesso voluerit
E vti. Vsus enim naturalis, si vltra modum prolabitur, in vxore quidem est veniale, in meretrice damnabile. Iste qui contra naturam est, execrabiliter fit in meretrice, sed execrabilius in vxore. Tantum enim valet ordinatio creatoris, & ordo creaturæ, vt in rebus ad vtendum concessis, etiam cum modus exceditur, longe tolerabilius sit, quàm in eis quæ concessa non sunt, vel vnus, vel rarus excessus.

Grauitas sodomitici criminis ostenditur.

Idem in lib. Confess. 3. Flagitia quæ sunt contra naturam, vbique ac semper repudianda ac punienda sunt: qualia Sodomitarum fuerunt, quæ si omnes gentes facerent, eodem criminis reatu diuina lege tenerentur, quæ non sic fecit homines, vt se illo

illo vterentur modo. Violatur quippe ipsa societas quæ cum Deo nobis esse debet, cum eadem natura, cuius ipse actor est, libidinis peruersitate polluitur.

Ambros. in lib. de patriar. Offerebat sanctus Lot filiarum pudorem; nam etsi illa quoque flagitiosa impuritas erat, tamen minus erat secundum naturam coire, quàm contra naturam delinquere.

Hiero. contra Iouinianum. Vsus naturalis, & licitus est, sicut in coniugio; & illicitus, sicut in adulterio. Contra naturam semper illicitus: & proculdubio flagitiosior atque turpior, quem sanctus Apostolus in masculis & fœminis arguebat, damnabiliores volens intelligi, quàm in vsu naturali, si vel adulterando, vel fornicando peccarent.

Peccatũ contra naturam est maius peccatum quã agnoscere matrem.

B *Ex summa de casibus.* Ex prædicta sententia August. qua dicitur *adulterij malum, &c.* Patet, quod peccatum contra naturam longè maius crimen est, quàm agnoscere matrem. Item quàm sit detestabile, patet per pœnam Sodomitis inflictam. Item hoc peccatum specialiter clamat vindictam ante dominum. Item tales sunt aduersarij totius cœlestis curiæ, destructores humani generis. Quocumque autem modo tale factum exerceatur, prærerquam inter hominem, scilicet marem & fœminam, ordinatè & in vase debito, vitium contra naturam & Sodomiticum iudicatur. Item quia non solum actus, sed etiam ipsa prolatio os loquentis, aures audientium, & ipsa quodammodo polluit elementa.

C

De crimine rapinæ.

Cap. L.

Quid rapina.

Qualis sit actio aduersus furem & raptorem.

AVCTOR. Dicto de criminibus quæ in corpus proximi committuntur, restat de illis quibus eidem in rebus suis nocetur. Et primo de Rapina dicendum. *Est autem rapina siue rapacitas, improba & violenta extorsio rei alienæ*: & huiusmodi delicto datur actio contra raptorem, quæ vocatur *Actio de vi bonorum raptorum*. Hæc intra annum à tempore factæ rapinæ datur contra raptorem in quadruplum, siue comprehendatur in ipso delicto, siue non; sed in quadruplo isto res continetur, sicut & in furto manifesto, vt pœna sit triplex tantum.

D *Iustin. vbi supra 4. lib.* Is apud quem furtum inuenitur, concepti furti actione tenetur. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua ab alio oblata est, eaque apud te concepta sit: vtique si ea mente tibi data fuit, vt apud te potius, quam apud alium qui dedit conciperetur, tibi apud quem concepta est, aduersus eum qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati.

Pœna raptoris est vt soluat quadruplum si conueniatur intra annum ciuiliter, si vero criminaliter exul fit.

Ex summa de casibus. Committitur autem crimen rapinæ propriè, cum per violentiam, vi & apertè res alienas quis rapit vndecumque, excepto loco sacro, vel re Ecclesiastica, quia tunc committitur sacrilegium. Pœna raptoris rerum est secundum legem, quod inf. annum punitur in quadruplum, post annum in simplum. In quadruplo autem ipsa res continetur, & hoc si agitur ciuiliter contra eum. Si vero criminaliter, propter vim priuatam, id est sine armis illatam, deportatur in insulam. Pœna canonica est multiplex. Primo, vt excommunicetur, non solum à suo Episcopo, sed etiam ab illo in cuius episcopatu rapinam fecit.

E *Extra. 5. de rapto. Ex Concil. Melden.* De illis autem qui de loco ad locum iter faciunt, & ibi rapinas & deprædationes faciunt, placuit vt ab illius loci prælato excommunicentur, nec ante ex parochia illa exeant, quam dignè quæ perpetrarunt emendent. Quorum excommunicatio proprio Episcopo significanda est, ne eos recipiat, antequam illuc redeant vbi rapinam fecerunt, & omnia plenè emendent. *Eugenius 3.* Quicumque ex his qui violenter surrexerunt in rapinam, siue violator Ecclesiarum fuerit deprehensus, nisi prius ablata restituat si poterit, vel emendandi pœnam, & firmam securitatem fecerit, pœnitentiæ beneficium ei penitus denegetur. Si vero vsque ad obitum in contumacia sua durauerit, & in extremis positus remedium pœnitentiæ humiliter postulauerit, si emendationem, vel emendandi securitatem præstiterit, ei pœnitentia, & sepultura Ecclesiastica concedatur. Qui autem in sanitate, obstinata mente non pœnituerit, vel emendauerit, & in morte securitatem emendandi præstare nequiuerit, solemnitas pœnitentiæ parum prodesse videtur, sicut credimus. Sed deposcenti viaticum contrito corde non negetur, ita tamen vt nullus clericorum sepulturæ illius intersit, nec eius eleemosynam præsumat accipere. Quòd si presbyterorum quisquam vel clericorum, contra hoc in vita vel in morte pœnitentias dare, aut sepulturæ interesse, vel eorum eleemosynas recipere attentauerint, seu huiusmodi rapinæ participes inuenti fuerint, ordinis sui damnum irrecuperabile patiantur, & Ecclesiastico beneficio careant.

Pœna raptoris secũdum canones est excõmunicatio, & vt ad pœnitentiam aut sepulturã non admittatur nisi restituat vel det cautionẽ.

De prædonibus & incendiarijs.

Cap. LI.

Prædo duobus modis dicitur.

EX *summa de casibus.* Prædo dicitur duobus modis. Nam prædo est, qui alios iniustè prædatur, vt sunt qui viatoribus auferunt sua. Et est prædo miles, qui quærit vltra stipendium sibi assignatum.

Causa 23. q. 1. August. de verbis Domini. Militare non est delictum, sed propter prędam militare, &c. *Require sup. in lib. de politica, tractatu de militia.*

Pœna prædonis eadem est quæ raptoris, nam prædo est species raptoris.

Ex summa de casi. Pœna prædonis eadem est quæ & raptoris; cum vterque raptor dici possit, vt prædo contineatur sub raptore, tanquam species sub genere. Et ita quos par facinus coinquinat, & æqua pœna debet, similisque comitari.

Incendiarius dicitur, qui incendit, auctoritate propria, ciuitatem, vel villam, vel mansum, vel segetem, vel rem similem malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta. Si autem faceret iussu eius qui habet potestatem indicendi bellum, non iudicarem eum incendiarium, salua distinctione quam dicam infra.

Quis dicendus incendiarius.

Frater V. Hæc est illa secundum quam distinguitur, vtrum sit bellum iustum, vel iniustum; & vtrũ contra innocentes, vel reos. Et secundum quam distinguitur inter habentem malam fidem, & bonam. Et expone quod dicit, *qui incendit*, supple aut incendi facit, aut incendiarijs consilium & auxilium scienter impendit auctoritate propria, cum non habeat ius mouendi bellum, vel indicendi. Mansum, idest manerium alienum, nam si aliquis propriam suam domum, aut segetem incenderet, licet peccaret re sua abutendo, non teneretur pœna incendiarij, nisi dolo malo hoc faceret, scilicet vt per incendium rei suæ, aliena bona incenderentur.

De pœna incendiarij, & primo Ecclesiarum.

Cap. LII.

Pœna incendiarij secundum leges est cremari aut capite plecti; secundum canones, excõmunicatio ipso iure & quidem Papalis post denunciationẽ personæ saltẽ.

EX *summa de ca.* Pœna incendiarij secundum leges est, vt qui dolo ignem apposuit, igne crematur & ipse, aut capite puniatur. Secundum canones autem multiplex est pœna. Nam omnis incendiarius Ecclesiarum, vel locorum religiosorum, vel cœmeterij, vel spatij priuilegiati in circuitu Ecclesiæ, est excommunicatus ipso iure, maiori excommunicatione (Licet quidam dicant, quòd minori tantum) qui etiam postquam fuerit denunciatus, non poterit absolui nisi à Papa.

A *Frater V.* Denunciatus nominatim secundum quosdam,id est expresso nomine;secus vt dicunt in generali. Aut quando nescitur quis commiserit incendium,aut etiam quando scitur,sed non infertur excommunicatio nisi in generali, sub hac forma: *Excommunicamus omnes illos qui hoc incendium fecerunt.* In quo casu dicunt eum taliter denunciatum in generali, posse absolui ab Episcopo loci. Sed vt videtur à solo Papa est absoluendus, præsertim cũ dicat H.& iurisperiti, quòd quando fertur sententia sub hac forma: *Nos excommunicamus omnes illos, qui hoc vel illud fecerunt*; omnes intelliguntur nominatim excommunicati; quia etsi non sit ibi expressio nominum, exprimũtur tamen per facti circunstantiam. Credo etiam, quòd Papæ reseruanda
B est hæc absolutio, à quocumque iudice Ecclesiastico, siue Episcopo, siue Archidiacono fiat hæc denunciatio, aut etiam à simplici sacerdote, si habeat de consuetudine potestatem excommunicandi & denunciandi in tali casu. Magister enim non distinguit hic, à quo fiat ista denunciatio, nec *decre. extra. de senten. excom. tua.*

Eadem est ratio de effractoribus & incendiarijs.

Quod autem dictum est de incendiarijs, intelligas etiam de effractoribus Ecclesiarum, qui similiter ipso iure sunt excommunicati, & à Papa absoluendi. Similiter cum quis violentiam multum enormem committit in Ecclesia, diruendo altare, vel frangendo Crucem, vel enormiter tractando Corpus Christi, vel similia, ipso iure est excommunicatus,licet non frangat Ecclesiam: tamen absolui potest ab Episcopo.

Qui exercet enormẽ violentiam in Ecclesia, est excõmunicatus sed nõ reseruatur censura, nisi frangat Ecclesiam.

C *Extra. 5. de raptoribus & incendiarijs. Alexand. 3. Claremonten. Episcopo.* In literis tuis continebatur, quod H. multis criminibus fuisset irretitus,qui Ecclesiarum exitium vel incendium, diabolo instigante commiserat; tandem in ægritudine constitutus, accepta pœnitentia de commissis, per manum capellani tui fuit à sententia excommunicationis absolutus, sed moriens Ecclesiasticam sepulturam habere nequiuit: Man. vt eius ossa facias in cæmeterio sepeliri, & hæredes eius moneas & compellas, vt quibus ille per incendium vel alio modo, damna contra iustitiam irrogauerat, iuxta facultates suas condignè satisfaciant, vt sic à peccato valeat liberari.

Nota si cohareat cum dictis supra cap. 10.

D *Causa 11. q. 3.* Ex Concil. Aurisico: Canonica instituta, & sanctorum patrum exempla sequentes, Ecclesiarum Dei violatores, auctoritate Dei,& iudicio sancti spiritus, à gremio sanctæ matris Ecclesiæ, & à consortio totius Christianitatis eliminamus, quousque resipiscant, & Ecclesiæ Dei satisfaciant.

De pœna incendiarij caeterorum locorum.

Cap. LIII.

Ex *summa de casibus.* Incendiarij vero aliorum locorum, non sunt ipso iure excommunicati, sed excommunicandi. *Frater V.* Et isti postquam sunt denunciati, nihilominus poterunt absolui à
E suis Episcopis. Quidam tamen dixerunt, quod & isti à solo Papa absoluendi sint,sicut incendiarij sacrorum locorum, per illam decre. *extra. de sentent. excom. tua.* quæ non distinguit inter incendiarios sacrorum locorum,& priuatorum.Sed magistri intelligunt illam de incendiarijs sacrorum locorum tantum secundum quod dicitur *11. q. 3. canonica.* Illud autem *17. q. 3. omnes*,vbi quod dicitur de excommunicatis qui sacrilegia committunt in Ecclesia, restringunt ad solos incendiarios sacrorum locorum, & fractores Ecclesiarum, aut multum committentes enormia, vt dictum est, nec excusat metus & coactio quæcumque conditionalis, quin incidat in canonem qui incendit sacrum locum, & quando sit excommunicatus qui incendit priuatũ etiam vicum. Quo ad peccatum autem mortale, metus huiusmodi excusat, non à toto, sed à tanto.

Incendiarij locorum non sacrorũ sunt excommunicandi, sed illos etiam denunciatos absoluit Episcopus.

Ex summa de casibus. Tamen omnes habẽtur excommunicati in quibusdam partibus,vt in Teutonia ratione consuetudinis, quam Papa scit & tolerat. Vtrum autem sola consuetudo, absque sententia vel constitutione, possit facere quòd quis reuera sit excommunicatus, disputationi relinquo.

Omnes incendiarij in quibusdam locis habentur ipso facto excommunicati ex tacita prælatorum sententia in eos lata dum id tolerant.

Frater V. Reuera sine sententia vel constitutione tacita vel expressa non potest: sed intelligẽdum, ex quo Papa & prælati Ecclesiæ tales reputant excommunicatos, esse constitutionem super hoc editam; & ita lata est constitutio vel sententia, vera vel præsumpta.

Ex summa de casibus. Item debet incendiarius pœnitere per tres annos. Item non solum incendiarij, idest qui ignem apposuerũt,sed etiam qui mandauerunt, vel dederunt consilium, auxilium, vel consensum, debent excommunicari vsque ad satisfactionem.

Causa 33. q. 8. Inno. Papa. Si quis malo studio, siue pro odio,siue pro vindicta, ignem apposuerit, vel apponi fecerit,vel appositoribus consilium vel auxilium scienter tribuerit, excommunicetur: & si mortuus fuerit incendiarius, Christianorum careat sepultura; nec absoluatur, nisi prius damno qui intulit,secundum facultatem suam resarcito,& iuret se vlterius ignem non appositurum, pœnitentia autem ei detur, vt in Hierosolymis, aut in Hispania, in seruitio Dei per annum integrum permaneat. Si quis autem Archiepiscopus vel Episcopus hoc relaxauerit, damnum restituat, & per annum ab officio Episcopali abstineat.

Fautores incendiariorũ eadem pœna plectuntur, nec possunt absolui nisi damno prius resarcito & iuramento præstito &c.

De rapina commissa in rebus Ecclesiæ.

Cap. LIIII.

Causa *12. q. 2. Stephanus Papa*: Qui Christi pecunias & Ecclesiæ aufert, fraudat, & rapit, vt homicida in conspectu iudicis deputabitur.

Item Greg. vij. Quicumque militum, vel cuiuscumque ordinis vel professionis persona, Ecclesiastica prædia à quocumque Rege, vel sæculari principe, vel ab Episcopis inuitis,seu abbatibus,aut aliquibus Ecclesiarum rectoribus inuaserit, vel eorũ consensu retinuerit, nisi eadem prædia Ecclesijs restituerit, excommunicationi subiaceat.

Qui Ecclesiastica prædia inuadit excommunicatur nisi restituat.

Gratianus: Quæ vero pœnitentia huiuscemodi inuasoribus atque prædonibus, qui vasa sacra, & reliqua diuino cultui dedicata, pollutis manibus arripiunt, & quasi profana contrectant, sit indicenda: *Nicolaus Papa diffinit, scribens Furrario Archiepiscopo Burdegalensi:* Iubemus eum ad pœnitentiam reuerti acceleraucrint, vno anno extra Ecclesiam Dei consistere; cuius sacratissima vasa, extra ritum fidei diripiendo, auferre non dubitauerunt. Secundo vero anno ante fores Ecclesiæ, sine communione maneant. Tertio vero anno Ecclesiam Dei intrent, & inter audientes astent sine oblatione, non manducantes carnem, neque bibentes, vinum, præter Natalis & Resurrectionis dominicæ diem. Quarto præterea anno, si his prioribus eorum fructuosus fuerit pœnitentiæ labor, communioni fidelium restituantur, totaque mentis intentione spondentes, talia se vlterius numquam facturos, corpus & sanguinem Domini suscipere mereantur, & vsque ad septimum annum, tribus in hebdomada diebus, sine esu carnium, & vini potatione, pœnitentes maneant.

Pœnitentia eorum qui res sacras diripiunt.

De clericis malè consumentibus vel reseruantibus bona Ecclesiæ.

Cap. LV.

EX summa de casibus. Quid de prælatis Ecclesiarum, & alijs clericis, qui bona Ecclesiastica pauperibus dedita, consumunt in vsus illicitos, videlicet in meretricibus, histrionibus? Et de his etiam faciunt aliqui testamentum: Numquid tales iudicandi sunt raptores? Videtur quod sic, quia contrectant rem alienam inuito domino. Ait enim Hieronymus: *Quicquid habent clerici pauperum est.* Item Augustinus: *Si priuatim præter quæ nobis sufficiant possidemus, non sunt illa nostra, sed pauperum, vt quorum quodammodo procurationem gerimus, non proprietatem nobis vsurpatione damnabili vẽdicemus.* Vnde dico, quod qui res Ecclesiæ, talibus, vel similibus turpibus personis conferunt, vel etiam consanguineis, non propter naturam sustentandam, sed vt faciant eos diuites de patrimonio Crucifixi: Item diuitibus & potentibus, non propter aliquam causam licitam vel honestam, sed propter fauorem & pompam sæculi: Tales inquam prælatos & clericos, qui talibus conferunt bona Ecclesiastica pauperibus debita, dico esse raptores, & per consequens teneri ad restitutionem omnium.

Qui malè consumunt bona Ecclesiastica sunt verè raptores & tenentur ad restitutionem & quidem ex bonis patrimonialibus seu non acquisitis de Ecclesia.

Frater V. Pauperibus debita sunt, in quantum supersunt domesticis vsibus clericorum. Sed numquid tenentur hanc restitutionem facere de bonis patrimonialibus, si ea habent, aut sufficit quod illam faciant de fructibus Ecclesiæ quos iam habent, vel habituri sunt? Respondeo: Cum quicquid superest eorum vsibus de prouentibus Ecclesiarum debeatur pauperibus, non sufficit facere restitutionem de talibus fructibus Ecclesiæ, cum habeant bona patrimonialia, vel aliunde quam de Ecclesia acquisita, nisi quatenus subtraxerunt sibi de bonis necessarijs, vel quatenus expenderunt circa vtilitatem Ecclesię de bonis patrimonialibus, aut aliunde quàm per Ecclesiam acquisitis. Et nota quod ait de consanguineis, *vt faciant eos diuites*, notabiliter scilicet, vltra statum conditionis generis eorum, vel parentelæ, vt cum Episcopi vel alij de humili genere nati, consanguineas suas maritant baronibus, & similia.

Non licet ditare parentes de bonis Ecclesiasticis vt excedant suam conditionem.

Causa 12.q.2.ex Concil. Toletan. Et si illi qui nulla ex rebus suis pauperibus Christi distribuunt, æterni iudicis voce damnabuntur in futuro, quantomagis hi qui auferunt pauperibus quod non dederunt. *Ambr. in lib. de offi.* Aurum etiam habeat, non vt seruet, sed vt eroget. *Hieronymus.* Amico rapere quippiam furtum est, Ecclesiam defraudare, sacrilegium est. Accepisse pauperibus erogandum, & esurientibus plurimis velle reseruare, vel cautum, vel timidum est: aut quod apertissimi sceleris est, exinde aliquid subtrahere, omnium prædonum crudelitatem superat. Item nedum clericus male consumens, sed quod minus malum est, seruans vltra sumptus suos, cum sciat & videat pauperes indigere, violentiam & rapinam dicitur committere.

Rapina est in clerico seruare bona ecclesiæ quãdo videt pauperes indigere.

Ambrosius super illum locum: Hominis cuiusdam di. &c. Proprium nemo dicat quod est commune; plusquam sufficit sumptui si quis retinet, violenter obtentum est. Item non magis est criminis habenti tollere, quàm cum possis & abundans sis, indigentibus denegare. Item peccant mortaliter, non solum quia pauperibus subtrahunt, sed etiam quia talibus turpibus personis conferunt & indignis. *Aug.* Donare suas res histrionibus vitium est immane. Item mortaliter retinent vel consumunt; quia tot homicidiorum rei sunt, quot pauperes in locis vbi habitant, fame mortui sunt.

Donare res suas histrionibus immane vitium est.

De personis turpibus quæ inde pascuntur.

Cap. LVI.

SED quid de focarijs, & huiusmodi turpibus personis, & alijs supradictis, quæ sic pascuntur vel ditantur de rebus Ecclesiæ, numquid & ipsæ tenentur ad restitutionem? Vtique, sed differenter: Nam turpes personæ indistinctè tenentur reddere si possunt, nisi fortè fuerit eis datum causa eleemosynæ, cum essent in necessitate.

Turpes personæ quæ recipiunt bona Ecclesiæ tenentur restituere si possunt.

Frater Guilhelmus. Hæc de illis quæ habuerunt de bonis Ecclesiæ. Quid si aliunde datum est eis, quid etiam de omnibus illis qui turpiter acquirunt aliquid, numquid possunt sibi in aliquo casu illud retinere? Respondeo: Vbi translatũ est dominium in accipientem, non competit repetitio illi cuius fuit res illa. Distingui tamen potest, quia in his quę sunt prohibita quia mala, quædam sunt quæ non puniuntur à iure ciuili in forma iudicij, nisi pœna infamiæ, vt histrionatus, & exercitium illorum qui pugnant in arena, vel in duello, vel opera meretricum solita: & in talibus turpiter acquisita retineri possunt ad vsum acquirentis. Quædam sunt quæ puniuntur à iure per corporalem pœnam, vel per extorsionem turpium lucrorum: & taliter acquisita retineri non debent, nec ad vsum acquiruntur, nisi ei concedantur à pœnitentiario suo, tanquam alij pauperi; Sed debent in vsus pios erogari; nisi forte restituta fuerint iam illis à quibus sunt habita, vel nisi ille qui habet, restituere velit eis à quibus habuit, ad quod tamen non tenetur. Et huiusmodi restitutio in foro pœnitentiali inducenda est pro parte satisfactionis; & ideo ibi latè patet officium pœnitentiarij, & ibi forte potest dispensare, sicut in mutando tempore pœnitentiæ, & mensura ieiuniorum. In illis autem quæ sunt mala quia prohibita sunt, sicut torneamenta, negotiatio clericis, lucrum aduocationis vel medicinæ in casibus non concessis, emere bladum vel vinum vt postea carius vendatur, facere serta de floribus ad vendendum, quorum vsus est frequentius ad lasciuiam, facere decios, & similia (Si tamen talia sunt prohibita) ex his causis acquisita retineri possunt.

Qui dat aliquid propter rem turpem non potest repetere, imo qui turpiter accipit potest retinere nisi in casibus à iure expressis vt in simonia.

Licet autem hæc distinctio videatur probabilis, quia tamen pœnæ restringendæ sunt, & qui nimis emungit elicit sanguinem, verius credo, quod licet in prædictis casibus bonum sit & salubre, quod pœnitens inducatur in foro pœnitentiali ad erogandum in pios vsus taliter acquisita, non est tamen compellendus nisi velit; nec iudicandus est non esse in statu saluandorum, si non velit huiusmodi pœnitentiam recipere, nisi in casibus à iure expressis, vt in symonia, de qua expressum est, quod pecunia symoniaca restituenda est Ecclesiæ, in cuius ignominiam est accepta: licet & hoc posset intelligi, quando recepta est de bonis eiusdem Ecclesiæ, vel quando de hoc agitur in foro causarum. Similiter cum quis aliquid recipit vt faciat damnum, vel iniuriam, vel calumniam alij; quia tunc non ille qui dedit repetit, sed ille contra quem datum est, quod tamen intelligitur, quando agitur in forma iudicij; quam seueritatem non oportet obseruari in foro pœnitentiali.

Nota aliter iudicandum de his rebus in foro animæ, & aliter in foro causarum.

De diuitibus qui eisdem abutuntur.

Cap. LVII.

EX summa de casibus. Diuites vero & potentes, credo quod teneantur similiter ad restitutionem, si illud recipiebant per fraudes, vel minas, vel importunitatem indebitam, vel aliter sine iusta causa. Clericus tamen vel prælatus excusaretur in tali casu, si dedit vt redimeret vexationem suam, à qua non poterat aliter liberari. Secus autem dico,

Quo casu diuites & potentes teneantur ad restitutionẽ recipiendo bona Ecclesiæ, & cui restituendum.

Frater V. Denunciatus nominatim secundum quosdam, id est expresso nomine: secus vt dicunt in generali. Aut quando nescitur quis commiserit incendium, aut etiam quando scitur, sed non infertur excommunicatio nisi in generali, sub hac forma: *Excommunicamus omnes illos qui hoc incendium fecerunt.* In quo casu dicunt eum taliter denunciatum in generali, posse absolui ab Episcopo loci. Sed vt videtur à solo Papa est absoluendus, præsertim cũ dicat H. & iurisperiti, quòd quando fertur sententia sub hac forma: *Nos excommunicamus omnes illos, qui hoc vel illud fecerunt*; omnes intelliguntur nominatim excommunicati; quia etsi non sit ibi expressio nominum, exprimútur tamen per facti circunstantiam. Credo etiam, quòd Papæ reseruanda est hæc absolutio, à quocumque iudice Ecclesiastico, siue Episcopo, siue Archidiacono fiat hæc denunciatio, aut etiam à simplici sacerdote, si habeat de consuetudine potestatem excommunicandi & denunciandi in tali casu. Magister enim non distinguit hic, à quo fiat ista denunciatio, nec *decre. extra, de senten. excom. tua.*

Eadem est ratio de effractoribus & incendiarijs.

Quod autem dictum est de incendiarijs, intelligas etiam de effractoribus Ecclesiarum, qui similiter ipso iure sunt excommunicati, & à Papa absoluendi. Similiter cum quis violentiam multum enormem committit in Ecclesia, diruendo altare, vel frangendo Crucem, vel enormiter tractando Corpus Christi, vel similia, ipso iure est excommunicatus, licet non frangat Ecclesiam: tamen absolui potest ab Episcopo.

Qui exercet enormẽ violentiam in Ecclesia, est excõmunicatus sed nõ reseruatur cẽsura, nisi frangat Ecclesiam.

Extra. 5. de raptoribus & incendiarijs. Alexand. 3. Claremonten. Episcopo. In literis tuis continebatur, quod H. multis criminibus fuisset irretitus, qui Ecclesiarum exitium vel incendium, diabolo instigante commiserat; tandem in ægritudine constitutus, accepta pœnitentia de commissis, per manum capellani tui fuit à sententia excommunicationis absolutus, sed moriens Ecclesiasticam sepulturam habere nequiuit: Man. vt eius ossa facias in cæmeterio sepeliri, & hæredes eius moneas & compellas, vt quibus ille per incendium vel alio modo, damna contra iustitiam irrogauerat, iuxta facultates suas condignè satisfaciant, vt sic à peccato valeat liberari.

Nota si cohæreat cum dictis supra cap. 50.

Causa 11. q. 3. Ex Concil. Aurisico: Canonica instituta, & sanctorum patrum exempla sequentes, Ecclesiarum Dei violatores, auctoritate Dei, & iudicio sancti spiritus, à gremio sanctæ matris Ecclesiæ, & à consortio totius Christianitatis eliminamus, quousque resipiscant, & Ecclesiæ Dei satisfaciant.

De pœna incendiarij cæterorum locorum.

Cap. LIII.

Ex *summa de casibus.* Incendiarij vero aliorum locorum, non sunt ipso iure excommunicati, sed excommunicandi. *Frater V.* Et isti postquam sunt denunciati, nihilominus poterunt absolui à suis Episcopis. Quidam tamen dixerunt, quod & isti à solo Papa absoluendi sint, sicut incendiarij sacrorum locorum, per illam decre. *extra. de sentent. excom. tua.* quæ non distinguit inter incendiarios sacrorum locorum, & priuatorum. Sed magistri intelligunt illam de incendiarijs sacrorum locorum tantum secundum quod dicitur *11. q. 3. canonica.* Illud autem *17. q. 3. omnes*, vbi quod dicitur de excommunicatis qui sacrilegia committunt in Ecclesia, restringunt ad solos incendiarios sacrorum locorum, & fractores Ecclesiarum, aut multum committentes enormia, vt dictum est, nec excusat metus & coactio quæcumque conditionalis, quin incidat in canonem qui incendit sacrum locum, & quando sit excommunicatus qui incendit priuatũ etiam vicum. Quo ad peccatum autem mortale, metus huiusmodi excusat, non à toto, sed à tanto.

Incendiarij locorum non sacrorũ sunt excommunicandi, sed illos etiam denunciatos absoluit Episcopus.

Ex summa de casibus. Tamen omnes habẽtur excommunicati in quibusdam partibus, vt in Teutonia ratione consuetudinis, quam Papa scit & tolerat. Vtrum autem sola consuetudo, absque sententia vel constitutione, possit facere quòd quis reuera sit excommunicatus, disputationi relinquo.

Omnes incendiarij in quibusdam locis habentur ipso facto excommunicati ex tacita prælatorum sententia in eos lata dum id tolerant.

Frater V. Reuera sine sententia vel constitutione tacita vel expressa non potest; sed intelligẽdum, ex quo Papa & prælati Ecclesiæ tales reputant excommunicatos, esse constitutionem super hoc editam; & ita lata est constitutio vel sententia, vera vel præsumpta.

Ex summa de casibus. Item debet incendiarius pœnitere per tres annos. Item non solum incendiarij, idest qui ignem apposuerũt, sed etiam qui mandauerunt, vel dederunt consilium, auxilium, vel consensum, debent excommunicari vsque ad satisfactionem.

Causa 23. q. 8. Inno. Papa. Si quis malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta, ignem apposuerit, vel apponi fecerit, vel appositoribus consilium vel auxilium scienter tribuerit, excommunicetur: & si mortuus fuerit incendiarius, Christianorum careat sepultura; nec absoluatur, nisi prius damno qui intulit, secundum facultatem suam resarcito, & iuret se vlterius ignem non appositurum, pœnitentia autem ei detur, vt in Hierosolymis, aut in Hispania, in seruitio Dei per annum integrum permaneat. Si quis autem Archiepiscopus vel Episcopus hoc relaxauerit, damnum restituat, & per annum ab officio Episcopali abstineat.

Fautores incendiariorũ eadem pœna plectuntur, nec possunt absolui nisi damno prius resarcito & iuramento præstito &c.

De rapina commissa in rebus Ecclesiæ.

Cap. LIIII.

Causa *12. q. 2. Stephanus Papa*: Qui Christi pecunias & Ecclesiæ aufert, fraudat, & rapit, vt homicida in conspectu iudicis deputabitur.

Item Greg. vij. Quicumque militum, vel cuiuscumque ordinis vel professionis persona, Ecclesiastica prædia à quocumque Rege, vel sæculari principe, vel ab Episcopis inuitis, seu abbatibus, aut aliquibus Ecclesiarum rectoribus inuaserit, vel eorũ consensu retinuerit, nisi eadem prædia Ecclesijs restituerit, excommunicationi subiaceat.

Qui Ecclesiastica prædia inuadit excommunicatur nisi restituat.

Gratianus: Quæ vero pœnitentia huiuscemodi inuasoribus atque prædonibus, qui vasa sacra, & reliqua diuino cultui dedicata, pollutis manibus arripiunt, & quasi profana contrectant, sit indicenda: *Nicolaus Papa diffinit, scribens Furrario Archiepiscopo Burdegalensi:* Iubemus eum ad pœnitentiam reuerti accelerauerint, vno anno extra Ecclesiam Dei consistere; cuius sacratissima vasa, extra ritum fidei diripiendo, auferre non dubitauerunt. Secundo vero anno ante fores Ecclesiæ, sine communione maneant. Tertio vero anno Ecclesiam Dei intrent, & inter audientes astent sine oblatione, non manducantes carnem, neque bibentes, vinum, præter Natalis & Resurrectionis dominicæ diem. Quarto præterea anno, si his prioribus eorum fructuosus fuerit pœnitentiæ labor, communioni fidelium restituantur, totaque mentis intentione spondentes, talia se vlterius numquam facturos, corpus & sanguinem Domini suscipere mereantur, & vsque ad septimum annum, tribus in hebdomada diebus, sine esu carnium, & vini potatione, pœnitentes maneant.

Pœnitentia eorum qui res sacras diripiunt.

De

De clericis malè consumentibus vel reseruantibus bona Ecclesiæ.

Cap. LV.

EX *summa de casibus*. Quid de prælatis Ecclesiarum, & alijs clericis, qui bona Ecclesiastica pauperibus dedita, consumunt in vsus illicitos, videlicet in meretricibus, histrionibus? Et de his etiam faciunt aliqui testamentum: Numquid tales iudicandi sunt raptores? Videtur quod sic, quia contrectant rem alienam inuito domino. Ait enim Hieronymus: *Quicquid habent clerici pauperum est.* Item Augustinus: *Si priuatim præter quæ nobis sufficiant possidemus, non sunt illa nostra, sed pauperum, vt quorum quodammodo procurationem gerimus, non proprietatem nobis vsurpatione damnabili vẽdicemus.* Vnde dico, quod qui res Ecclesiæ, talibus, vel similibus turpibus personis conferunt, vel etiam consanguineis, non propter naturam sustentandam, sed vt faciant eos diuites de patrimonio Crucifixi: Item diuitibus & potentibus, non propter aliquam causam licitam vel honestam, sed propter fauorem & pompam sæculi: Tales inquam prælatos & clericos, qui talibus conferunt bona Ecclesiastica pauperibus debita, dico esse raptores, & per consequens teneri ad restitutionem omnium.

Qui malè consumunt bona Ecclesiastica sunt verè raptores & tenentur ad restitutionem & quidem ex bonis patrimonialibus seu non acquisitis de Ecclesia.

Frater V. Pauperibus debita sunt, in quantum supersunt domesticis vsibus clericorum. Sed numquid tenentur hanc restitutionem facere de bonis patrimonialibus, si ea habent, aut sufficit quod illam faciant de fructibus Ecclesiæ quos iam habent, vel habituri sunt? Respondeo: Cum quicquid superest eorum vsibus de prouentibus Ecclesiarum debeatur pauperibus, non sufficit facere restitutionem de talibus fructibus Ecclesiæ, cum habeant bona patrimonialia, vel aliunde quam de Ecclesia acquisita, nisi quatenus subtraxerunt sibi de bonis necessarijs, vel quatenus expenderunt circa vtilitatem Ecclesię de bonis patrimonialibus, aut aliunde quàm per Ecclesiam acquisitis. Et nota quod ait de consanguineis, *vt faciant eos diuites*, notabiliter scilicet, vltra statum conditionis generis eorum, vel parentelæ, vt cum Episcopi vel alij de humili genere nati, consanguineas suas maritant baronibus, & similia.

Non licet ditare parentes de bonis Ecclesiasticis vt excedant suam conditionem.

Causa 12. q. 2. ex Concil. Toletan. Et si illi qui nulla ex rebus suis pauperibus Christi distribuunt, æterni iudicis voce damnabuntur in futuro, quantomagis hi qui auferunt pauperibus quod non dederunt. *Ambr. in lib. de offi.* Aurum etiam habeat, non vt seruet, sed vt eroget. *Hieronymus.* Amico rapere quippiam furtum est, Ecclesiam defraudare, sacrilegium est. Accepisse pauperibus erogandum, & esurientibus plurimis velle reseruare, vel cautum, vel timidum est: aut quod apertissimi sceleris est, exinde aliquid subtrahere, omnium prædonum crudelitatem superat. Item nedum clericus male consumens, sed quod minus malum est, seruans vltra sumptus suos, cum sciat & videat pauperes indigere, violentiam & rapinam dicitur committere.

Rapina est in clerico seruare bona ecclesiæ quãdo videt pauperes indigere.

Ambrosius super illum locum: Hominis cuiusdam di. &c. Proprium nemo dicat quod est commune; plusquam sufficit sumptui si quis retinet, violenter obtentum est. Item non magis est criminis habenti tollere, quàm cum possis & abundans sis, indigentibus denegare. Item peccant mortaliter, non solum quia pauperibus subtrahunt, sed etiam quia talibus turpibus personis conferunt & indignis.

Aug. Donare suas res histrionibus vitium est immane. Item mortaliter retinent vel consumunt; quia tot homicidiorum rei sunt, quot pauperes in locis vbi habitant, fame mortui sunt.

Donare res suas histrionibus immane vitium est.

De personis turpibus quæ inde pascuntur.

Cap. LVI.

SED quid de focarijs, & huiusmodi turpibus personis, & alijs supradictis, quæ sic pascuntur vel ditantur de rebus Ecclesiæ, numquid & ipsæ tenentur ad restitutionem? Vtique, sed differenter: Nam turpes personæ indistinctè tenentur reddere si possunt, nisi fortè fuerit eis datum causa eleemosynæ, cum essent in necessitate.

Turpes personæ quæ recipiunt bona Ecclesiæ tenentur restituere si possunt.

Frater Guilhelmus. Hæc de illis quæ habuerunt de bonis Ecclesiæ. Quid si aliunde datum est eis, quid etiam de omnibus illis qui turpiter acquirunt aliquid, numquid possunt sibi in aliquo casu illud retinere? Respondeo: Vbi translatũ est dominium in accipientem, non competit repetitio illi cuius fuit res illa. Distingui tamen potest, quia in his quę sunt prohibita quia mala, quædam sunt quæ non puniuntur à iure ciuili in forma iudicij, nisi pœna infamiæ, vt histrionatus, & exercitium illorum qui pugnant in arena, vel in duello, vel opera meretricum solita: & in talibus turpiter acquisita retineri possunt ad vsum acquirentis. Quædam sunt quæ puniuntur à iure per corporalem pœnam, vel per extorsionem turpium lucrorum: & taliter acquisita retineri non debent, nec ad vsum acquiruntur, nisi ei concedantur à pœnitentiario suo, tanquam alij pauperi; Sed debent in vsus pios erogari; nisi forte restituta fuerint iam illis à quibus sunt habita, vel nisi ille qui habet, restituere velit eis à quibus habuit, ad quod tamen non tenetur. Et huiusmodi restitutio in foro pœnitentiali inducenda est pro parte satisfactionis; & ideo ibi latè patet officium pœnitentiarij, & ibi forte potest dispensare, sicut in mutando tempore pœnitentiæ, & mensura ieiuniorum. In illis autem quæ sunt mala quia prohibita sunt, sicut torneamenta, negotiatio clericis, lucrum aduocationis vel medicinæ in casibus non concessis, emere bladum vel vinum vt postea carius vendatur, facere serta de floribus ad vendendum, quorum vsus est frequentius ad lasciuiam, facere decios, & similia (Si tamen talia sunt prohibita) ex his causis acquisita retineri possunt.

Qui dat aliquid propter rem turpem non potest repetere, imo qui turpiter accipit potest retinere nisi in casibus à iure expressis vt in simonia.

Licet autem hæc distinctio videatur probabilis, quia tamen pœnæ restringendæ sunt, & qui nimis emungit elicit sanguinem, verius credo, quod licet in prædictis casibus bonum sit & salubre, quod pœnitens inducatur in foro pœnitentiali ad erogandum in pios vsus taliter acquisita, non est tamen compellendus nisi velit; nec iudicandus est non esse in statu saluandorum, si non velit huiusmodi pœnitentiam recipere, nisi in casibus à iure expressis, vt in symonia, de qua expressum est, quod pecunia symoniaca restituenda est Ecclesiæ, in cuius ignominiam est accepta: licet & hoc posset intelligi, quando recepta est de bonis eiusdem Ecclesiæ, vel quando de hoc agitur in foro causarum. Similiter cum quis aliquid recipit vt faciat damnum, vel iniuriam, vel calumniam alij; quia tunc non ille qui dedit repetit, sed ille contra quem datum est, quod tamen intelligitur, quando agitur in forma iudicij; quam seueritatem non oportet obseruari in foro pœnitentiali.

Nota aliter iudicandum de his rebus in foro animæ, & aliter in foro causarum.

De diuitibus qui eisdem abutuntur.

Cap. LVII.

EX *summa de casibus*. Diuites vero & potentes, credo quod teneantur similiter ad restitutionem, si illud recipiebant per fraudes, vel minas, vel importunitatem indebitam, vel aliter sine iusta causa. Clericus tamen vel prælatus excusaretur in tali casu, si dedit vt redimeret vexationem suam, à qua non poterat aliter liberari. Secus autem dico,

Quo casu diuites & potentes teneantur ad restitutionẽ recipiendo bona Ecclesiæ, & cui restituendum.

fi erant bene meriti, honesti, & spirituales viri, præsertim quia iam impenderant Ecclesiæ suum seruitium, vel defendendo eam contra prædones & tyrannos, vel præstando sibi patrocinium in causa, vel dando sibi de rebus proprijs, vel similibus modis: talibus enim tenetur ecclesia rependere vicem.

Sed cui fiet hæc restitutio? credo, quod auctoritate iudicis pænitentialis debeat fieri illi eidem qui dedit, nisi cum turpiter dedit; tunc enim non sibi, sed successori suo poterit fieri, vel in vtilitatem Ecclesiæ conuertetur, vel etiam eiusdem loci pauperibus (si hoc expedire videbitur) erogetur.

Frater Guilhelmus. Si ita videbitur pœnitentiario, & hoc vltimum melius est, cum indigent pauperes, & satis abundat Ecclesia: Alioquin melius est quòd in vtilitatem Ecclesiæ pauperis conuertatur.

De meretrice quæ à clerico pretium accepit.

Cap. LVIII.

Meretrix recipiens de bonis Ecclesiasticis pro op. re carnali tenetur restituere vel ei qui dedit si habeat administrationem, vel Ecclesiæ de cuius bonis datum est, quod est securius.

QVID de muliere quæ recepit pecuniam prò opere carnali? Respondeo: Si recepit ab aliquo de rebus proprijs, non Ecclesiasticis, non tenetur restituere, etiam si sit monialis cui datum est, sed acquiritur monasterio quod accepit: honestius tamen est quod monasterium non retineat, sed eroget in pios vsus. Si autem à clerico sæculari de rebus Ecclesiæ, facienda est restitutio secundũ quod dicit hic magister, nisi Episcopus velit dispensare cum illa quæ recepit, quod retineat istud, si sæcularis est mulier; aut cum monasterio, si regularis est. Si autem accepit à persona regulari de rebus monasterij (quod præsumendum est, nisi constet de contrario) Distingue: Aut recepit ab habente administrationem, aut à simplici claustrali: in primo casu facienda est restitutio monasterio, vel prioratui, vel administratori, de cuius bonis datum est; & potest fieri restitutio eidem personæ quæ dedit, si adhuc remanet in administratione illa; maximè si dicitur correctus; aliàs securius est quòd ei non reddatur, sed fiat quod dictum est. Si tamen tali non correcto facta sit restitutio, liberata est quæ accepit, si autem amotus sit ab administratione illa; aut si claustralis est simplex qui dedit, facienda est restitutio monasterio, prioratui, vel administratori; nec liberabitur si soluerit illi qui dedit, nisi tunc demum cum conuersum fuerit in vtilitatem monasterij, prioratus, vel administrationis, nec poterit retineri à monasterio regularis mulieris huiusmodi, quod accepit à regulari alterius loci, nisi de consensu abbatis & conuentus, si magnum fuit donũ, aut abbatis solius, si paruum vel mediocre.

Meretrix debet restituere quæ accepit à filiofa. patri, & vir regularis quæ accepit à coniugata, marito.

Quod autem dixi de rebus taliter datis à personis regularibus, idem intelligas de rebus datis à personis sæcularibus etiam laicis, qui sui iuris non sunt, sicut est seruus & filiusfamilias, quando dant aliquid de rebus taliter etiam peculiaribus, nisi illarum rerum ita liberam habeant administrationẽ, quod quasi paterfamilias possint disponere de eisdem. Item quod dictum est de moniali respectu regularis viri, teneas & econuerso, quando vir regularis recepit aliquid à muliere regulari. Vir autem regularis, quod recepit pro opere carnis à coniugata, restituere debet marito, si illa dedit de rebus dotalibus, aut communibus: si autem dedit de parafernalibus, vbi de consuetudine habent mulieres parafernalia: aut si mulier soluta sui iuris, dedit amasio aliquid de rebus proprijs, licet honestum sit quòd istud expendat in pias causas, non tamen credo quòd teneatur nisi velit; poterit enim ei restituere quæ dedit, quod melius videtur, si pœniteat vel egeat.

A

Vtrum persona regularis per se restituere possit quod malè accepit.

Cap. LIX.

Quo casu religiosus possit pecuniam ex fornicatione & furto acquisitã restituere authoritate propria.

NVNQVID regularis persona potest restituere auctoritate propria quod accepit pro carnali opere, vel quod habuit de furto vel rapina? Respondeo: Si cuiquam competit datæ rei repetitio, distingue; quod si extat adhuc res data penes illum cui data est, si non audet, aut timet, aut non potest impetrare quod fiat restitutio per prælatum collegij, restituat auctoritate propria, secundum formam supradictam; etiam contradicente prælato; quia plus est obediendum Deo quam homini: Sed
B si non extat; quia iam consumpta est, inanis est actio. Si autem non est consumpta penitus, sed conuersa est in vtilitatem monasterij, vel habet aliquid quod comparauit ex re sibi data, si non potest, vel non audet, aut timet impetrare quod fiat restitutio per prælatum, gerat bona fide negotium monasterij, restituendo cui debetur, vt dictum est. Vel si fuit datum de bonis Ecclesiæ sæcularis, impetret dispensationem Episcopi quod possit retineri à monasterio, vel erogari in pios vsus (non tamen contradicente prælato hoc faciat, propter bonũm obedientiæ) nisi sit illa res comparata de pecunia Ecclesiæ, aut personæ priuilegiatæ in hoc, quod rem emptam de sua pecunia possit vendicare, sicut est miles & pupillus; in quo casu etiam
C contradicente prælato potest eam restituere si eam habeat, sicut dictum est de re adhuc extante penes eam personam quæ accepit.

De adultera quæ spurium vel extraneum hæredem constituit.

Cap. LX.

EX *summa de casibus*. Mulier quæ de adulterio suscepit filium, vel supposuit alienum partum, debet laborare quibuscumque modis potest, vt legitimi hæredes non fraudentur hæreditate paterna; cautè tamen: reuelare enim simpliciter marito, vel etiam ipsi spurio vel supposito non expedit, tũ quia multa pericula possent inde oriri, tum quia forte non crederent sibi. Ex altera parte videtur
D quod non posset agere pœnitentiam, vel esse in statu saluandorum, durante tali deceptione, quia non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum. Verum quia propter hoc non est ei pœnitentia deneganda (vt ait Inn.) ita procedat: reuelet in confessione, & pœnitentia facta, suo sacerdoti parochiali, vel de licentia eius alij magis perito, & postea ipse reuelet Episcopo suo similiter in confessione, & tunc quod tutius est ambo simul inquirant diligenter & tacitè, si ille spurius vel suppositus sit homo spiritualis & timens Deum: quo inuento, vocẽt eum secretò, & coram muliere, & si videtur expedire recepto prius sacramento ab ipsa quo non calumniose procedat, & etiam ab illo quod factũ secretum teneat: poterunt enim tunc reuelare sibi, &
E inde consulere vt ingrediatur religionẽ, vel transferat se ad longinquam regionem, vt sic nihil percipiat de bonis illius quem credebat esse patrem suum: ea autem quæ consumpsit de bonis prædictis, dum habuit bonam fidem, credens se esse filium legitimum, restituat vel componat, vel petat remissionem à viro mulieris si viuit, sin autem ab hæredibus legitimis. Non tamen per se hoc faciat, ne factum reueletur, sed per sacerdotem, vel aliam personam, quæ hoc procuret, tacitis semper personis, & facto. Si tamen non potest planè induci ad hoc, non credo eum præcisè cogendum: arguitur lege quæ dicit, bonæ fidei possessorem non teneri de cõsumptis. Si vero illi spurio vel supposito non potest

Modus procedendi cum spurio qui habetur pro herede.

Si spurius nō vult matri credere non est cogendus, sed ipsa debet pro posse satisfacere, sicut etiam cum factum non potest tutò spurio reuelari.

potest reuelari sine periculo, vel etiam facto sibi reuelato secundum formam prædictam, non vult acquiescere consilio, tunc iniungatur mulieri, quod de sponsalitio suo, & alijs rebus quas habet, vel in futurum habere poterit, satisfaciat iuxta posse, dolens semper de peccato, & quia non potest plenè satisfacere, proponat tamen firmiter in animo quod satisfaciet quam citò poterit, hoc tamen fiet per iudicem pœnitentialem, vel personam religiosam, secretè & cautè; & potest vti his verbis: *Quædam persona tenetur vobis, hoc accipite, & ita erit in bono statu.*

A

Frater Guilh. Numquid tenetur petere veniam, vel dilationem ab illis quos sic damnificauit, quando non potest restituere? Respōdeo: Quando quis damnificatus est ab aliquo, quocumque modo indebito, & hoc scit qui damnificatus est, credo quod tenetur veniam petere, per seipsum si potest, aut si audet: aut per aliam personam, si non potest, aut non audet per se: quæ tamen persona subijcere non debet nomen, & circumstantias personæ, pro qua interdicit, si ex expressione timeatur periculum vel scandalum: qui enim offendit aliquē, cum eo ipso offensus habeat aliquid aduersus eum, debet ire & reconciliari fratri suo, secundum quod habetur in Euangelio: debet inquam ire per se, vel per alium, vt dictum est. Si autem qui damnificatus est nescit hoc, nec sciuit, credo quod tutius sit petere veniam vt dictum est, quando satisfacere non potest; non tamen tenetur, quia non est in mora in hoc casu quoad iudicium diuinum. Si autem satisfacere potest, semper est in mora donec satisfecerit, aut dilationem impetrauerit. Hoc etiam credo obseruandum, vbi aliquis debitor est alicui ex contractu, vel quasi contractu; Et similiter distinguendum est. Hoc etiam obseruandum in contractibus eorum qui recolunt se debitores alicui, ex eo quod fecerunt ex sæculo.

B

Quando qui damnificatus est nescit, non est opus vt qui damnificauit petat ab eo veniam, quādo non potest restituere; secus si sciat.

C

Adhuc de eodem.

Cap. LXI.

QVID de filijs illius, qui viuente vxore sua duxit aliam, tam ipso quàm superducta sciente impedimentum; de filijs inquam susceptis de secundo matrimonio illo, numquid possunt succedere in hæreditatem patris, aut tenentur totum restituere filijs primi matrimonij, aut alijs veris hæredibus, aut sufficiat quod tantum reddant eis, quod teneant se pro pacatis, cum parum sufficiat eis, cum iam pauperes sint, & credunt se totum amisisse? Respondeo: Si præscripserunt cum bona fide, non tenentur restituere aliquid, maximè si adhuc post completam prȩscriptionem retinent bonam fidem. Si autem non est completa legitima præscriptio, tenentur totam hæreditatem cum fructibus mala fide consumptis restituere, quantumcumque oporteat eos indigere, vel etiam mendicare, nisi quantum fuerit eis datum, vel remissum à veris hæredibus; & hoc dum parati sunt huiusmodi possessores, sine dolo & fraude, totum eis restituere, si velint recipere.

D

Filij ex secūdo matrimonio inualido geniti, si non præscripserūt bona paterna, tenentur restituere veris hæredibus

Quid si mulier habet filios de adulterio occulto, potest ne eos facere hæredes, saltem in parte hæreditatis suæ; cum legitimos filios non habeat, vel si habeat, numquid de consensu eorum possunt quasi legitimi admitti ad portionem hæreditatis? Item quantum potest ipsa, vel quicumque alienare de hæreditate sua? Respondeo ad primum: Credo quod secundum iura scripta, potest quilibet extraneum, dum tamen non sit turpis vel indigna persona, siue vnum de filijs quem maluerit, hæredem constituere in totum vel in partem, reseruata tamen legitima portione liberis suis: sed secundum consuetudinem Gallicani Regni, non potest testator dare vltra quintam partem hæreditatis: In quibusdam locis tamen alijs vltra etiam. Aliud etiam obseruatur de consuetudine alicubi in donationibus inter viuos, & aliud in donationibus causa mortis. In quæstione ergo proposita tenenda est consuetudo regionis. Mater etiam de consensu legitimorum filiorum, vel hæredum aliorum, facere potest illegitimos filios suos cohæredes legitimorum, nisi repugnet loci consuetudo.

E

Potest mulier habens filios de adulterio occulto, admittere illos ad partem hæreditatis si consuetudo loci permittat, & legitimi consentiant.

De his qui naufragorum bona diripiunt.

Cap. LXII.

EXtra de rapto. &c. Ex Concil. Lateran. Qui Christianos naufragium patientes, quibus secundum regulam fidei auxilio esse tenentur, damnata cupiditate spoliant rebus suis, nisi ablata reddiderint, excommunicationi se nouerint subiacere. Naufragis nihil est auferendum; imò quicquid de ipso naufragio inuentum est, siue illud sit captum de ipso naufragio, siue de mari, siue de littore, restituendum est; nec excusatur aliquis aliqua consuetudine, vel statuto, vel præcepto; hoc enim est contra præceptum Domini: *Omnia enim quæcumque vultis, vt fa. &c.* Item, *quod tibi oderis fieri, &c.* Item Episcopus, vel quilibet prælatus, vel clericus, qui tanti criminis esset particeps, vel consentiens, esset deponendus; laicus vero, nisi ad monitus satisfecerit, debet anathematizari. Item secundum leges tenentur infra annum in quadruplum, post annum vero in simplum; sed hoc intelligas, si sint talia nauigia quæ pyraticā tyrannidem exerceant, vel sint inimica nomini Christiano.

Qui diripiūt bona naufragorū sunt excommunicati nisi restituant, clerici vero sūt deponendi.

Frater Guilh. Quid de illis principibus qui conueniunt cum nautis, quod reddant eis certam summam, singuli pro singulis nauibus currentibus per terminos eorum, pro quitando ab huiusmodi abusu, numquid possunt illam summam sine peccato recipere? Respondeo: Credo quod qui gratis debent huiusmodi quitare, non possunt pro quitatione huiusmodi aliquid accipere, sed tenentur sic acceptum reddere, cum nautæ pensionem huiusmodi non constituerent simpliciter & absolutè spontanei, sed ne deteriora sustinerent.

Principes nihil debent accipere vt nautæ possint sine spoliationis periculo, per fines eorū trāsire.

De his qui pedagia vel telonia indebitè exigunt.

Cap. LXIII.

EX summa de casibus. Circa pedagia & telonia distingue; quia aut sunt antiqua, aut noua. In primo casu si fuit impositum ab his qui potuerunt imponere, videlicet principibus, vel regibus, & præsertim auctoritate Ecclesiæ, & pro iusta causa, vt pro defensione stratæ publicæ contra prædones in terra, & contra pyratas in aqua, vel pro defensione fidei & patriæ contra Paganos, vel hȩreticos, vel pro alia simili causa, & recipiens facit illud propter quod fuit impositum, liberè & sine scrupulo conscientiæ potest recipere. Si autem nescit à quibus fuerit institutum, credit tamen quod ab illis qui potuerunt, & ex prædictis causis, credo idem. Idem credo, si iste talis non laborat modo, nec facit expensas, quia non est necesse, cum terra sit bene purgata, & in pace, paratus est tamen, & labores, & expensas impendere, si esset necesse sita etiam quod proponat imminente necessitate, non solum quod tunc acciperet in illas expensas ponere, sed etiam vltra si esset necesse.

Quo casu possint pedagia licitè exigi.

In secundo vero casu, scilicet si sit nouum pedagium, vel teloneum, nullo modo potest absque periculo animæ, vel rapinæ; nisi certum sit illud à principe vel Rege statutum, & propter imminentem necessitatem aliquam de supra dictis; & exinde procedat per omnia, vt dictum est antiquo. Si contra formam istam aliquid est acceptum, credo esse restituendum, & illi à quo iniuriosè acceptum

Pedagia & telonia sine authoritate principis & iusta causa imposita, qui exigit tenetur ad restitutionem & excommunicabitur donec satisfecerit.

sortium, merito sunt notandæ; ita vt ecclesiastica cõmunione priuentur, quòd de re contaminabili, contaminationem criminis elegerunt: ostendentes sibimet per suam incontinentiam placuisse, quod iusta remissio poterat expiare.

Augustinus in libro de fide, & operibus. Si virgo nesciens, viro nupserit alieno, hoc si semper nesciat, nũquam ex hoc erit adultera. Si autem sciat, iam ex hoc adultera esse incipit, ex quo cum alieno sciens cubauerit. Sicut in iure prædiorum tamdiu quisquis bonæ fidei possessor rectè dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum. Cum vero scierit nec ab aliena possessione recesserit, tũc malę fidei possessor perhibetur, & tunc iustè iniustus vocabitur.

Qui ignorãter incestum committunt nõ sunt matrimonio priuandi.

Gratianus. Sic & ignorantia excusat eum, qui nesciens dormiuit cum sorore vxoris suæ. *Vnde in concil. Triburien. legitur:* In lectum mariti absente vxore soror iuit vxoris; quam ille vxorem suam putans esse, dormiuit cum ea. Super hoc visum est, si ipse per securitatem veram hoc probauerit, quòd inscius fecerit hoc scelus; pœnitentiam quidem, quæ sibi indicta fuerit, agat, legitimum suum coniugium habere permittatur. Illa vero vindicta digna affligatur, & in æternum coniugio priuetur.

Gratianus. De simpliciter vero fornicantibus, vel cum duabus sororibus, vel cum matre & filia, vel cum patre & filio, idem accipiendum est, vt ignorantibus coniugia non negentur, scientibus perpetuo prohibeantur.

Quod vxor in adulterio permanens non sit retinenda.

CAP. XL.

IOANNES Chrysostomus super Matth. Sicut crudelis & iniquus est qui castam dimittit vxorem, sic fatuus est & iniustus, qui retinet meretricem. Patronus enim est turpitudinis, qui celat crimen vxoris. *Idem Ioannes Chrysostomus.* Si quis vxorem suam inuenerit adulteram, & postea deinceps placuerit eam habere in matrimonio, duobus annis pœniteat, Ideo quia cum adultera commixtus sit; quæ adhuc crimine suo non est purgata: aut abstineat se à matrimonio eius, donec expleatur satisfactio terminis pœnitentię suæ. Tunc quidem post satisfactionem pœnitentiæ suæ, non meretur vocari adultera. Similiter si vxor virum suum inuenerit adulterum, non ad imparia iudicantur.

Vir nõ potest vxorem quã nonit adulteram & in adulterio perseuerantẽ retinere, bene tamen si pœniteat, & idẽ est dicendum de vxore respectu viri adulteri.

Item ex pœnitentiali Theodori: Si quis vxorem suam scit adulteram, & non vult dimittere eam, sed habere in matrimonio, tres annos pœniteat; & quamdiu illa pœnitet, abstineat ab illa. *Gratianus.* Subaudiatur nisi ab adulterio mulier recedere voluerit, quo casu vir vxorem recipere potest, nullum periculum ei illaturus.

Augustinus ad Pollentium libro secundo. Quod tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniunx, si fides assit, non erit durum. Cur enim adhuc reputamus adulteros, quos credimus, vel baptismate ablutos, vel pœnitentia esse sanatos? Hæc crimina in veteri lege de nullis sacrificiis mundabantur, quæ in lege noui testamenti sine mundatione legali mundantur. Et ideo tunc omnino prohibitum est, ab alio contaminatam accipere vxorem. Nunc autem postquam Christus ait adulteræ, *Nec ego condemnabo te; vade & deinceps noli peccare;* quis non intelligat maritũ debere ignoscere, quod videt ignouisse Deum amborum; nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen deletum est à Deo. *Gratianus.* Quod si in adulterio perseuerare elegerit, turpitudinis & lenocinij reus maritus habebitur, nisi eam ream adulterij facere voluerit.

De Accusatione adultera.

CAP. XLI.

EX *summa de casibus.* Accusatio de adulterio, quãdo agitur ad separationem thori, & relaxationem mutuæ seruitutis, magis propriè dicitur accusatio, quam illa de qua dictum est supra. Quoniam ista fit propter adulterij crimen, & fit inscriptione. Item licet tam secundum canones, quam secundum leges, quilibet bonæ famæ admittatur ad accusationem adulterij, cum ad pœnam agitur legalem, vel canonicam infligendam, ad illam tamen accusationem matrimonij, quæ fit propter adulterium commissum, cum agitur ad thori separationem, nullus admittitur nisi maritus, vel vxor. Itaque maritus volens accusare vxorem de adulterio coram iudice seculari ad pœnam legalem, debet inscribere, id est libellum accusationis facere, & ad pœnam talionis se obligare; sed si coram ecclesiastico iudice vult eam accusare ad thori separationem, tenetur ei dare libellum accusationis, sed non debet se obligare ad pœnam talionis: quoniam siue probaret quod obiiceret, siue non haberet quod vellet, idest priuaretur vxoris amplexu.

Dupliciter potest quis accusare de adulterio sc. in ordine ad pœnam legalem & in ordine ad separationem thori: 1. modo quilibet potest accusare, 2. solus coniux.

Et nota quod in hac accusatione, sicut in reliquis casibus matrimonialibus, potest maritus agere, & illa respondere per procuratorem, quamuis securius in præsentia principalium personarum ageretur. Quod autem maritus potest accusare, & dimittere vxorem propter fornicationem & econuerso, ista causa extenditur ad fornicationis suspicionem. Quod intelligo, vbi adeo est violenta suspicio, vt merito illa probata, videatur etiam probata fornicatio. Verbi gratia, si probatum est quòd fuit solus cum sola, nudus cum nuda, loco & hora secretis. Nam vbicunque fornicatio, vel fornicationis huiusmodi suspicio fuerit, libere vxor dimittitur. Idem credo quod extenditur ad crimen Sodomiticum, vt propter illud possit vxor dimittere virum, & econuerso. Idem intelligendum est de spirituali fornicatione. Verbi gratia si maritus vel vxor incidat in hæresim, Iudaismum, vel gentilium errorem. Est tamen differentia in hoc, quia propter fornicationem carnalem semel commissam potest vir dimittere vxorem, vel vxor virum; propter fornicationem autem spiritualem non potest, si velit se corrigere. *Extra quinto de adulterijs.* Ex concil. Parisien. Maritis etiam ex suspicione vxores accusare permissum est, & ipsi plus cæteris de adulterio & accusare possunt, & defendere.

Non solum propter fornicationem, sed etiã propter violentã fornicationis suspicionẽ probatam potest quis vxorem dimittere.

Item propter crimen sodomiticum & fornicationẽ spiritualẽ seu infidelitatẽ licet vxorem dimittere.

De Replicationibus vel exceptionibus mulieris, & effectu accusationis.

CAP. XLII.

SVNT tamen septem casus in quibus vxor adultera non potest accusari à viro. *Primus* si ipse conuincitur fornicari. *Secundus* si ipse prostituit. *Tertius* est cum ipsa credebat virum defunctum; & nupsit alij, quia maritus rediens tenetur eam recipere, non obstante tali adulterio, nisi steterit scienter cum secundo marito, postquam primus venit. *Quartus* si cognita fuerit latenter ab aliquo, quem credebat esse proprium virum. *Quintus* si fuerit vi oppressa: hoc autem intelligo de vi absoluta; nam si metu, vel præcepto parentum instantia, consanguineorum, vel alia consimili causa fornicaretur cum aliquo, etiam contrahendo cum illo de facto, non excusaretur. *Sextus* est quando reconciliauit eam sibi post adulterium commissum, vel eam publice adulterantem retinet in consortio maritali. *Septimus* est, licet raro occurrat, quòd si aliquis fidelis coniugem infidelem dimittat, dato sibi libello

Septem casus in quibus vxor adultera nõ potest à viro dimitti.

libello repudij, & illa nubat alij secundum ritum A suum, si ipsa conuertatur ad fidem, ipse tenetur eam recipere, non obstante quod sit ab alio cognita cui se coniunxerit, nisi aliter fuerit fornicata.

Vir occulte adulteratus non potest vxorem publice fornicatã dimittere, nisi illa adhuc perseueret & ipse non: si autẽ ipse nũquam fuit reus poterit vxorẽ quæ iam pœnituit dimittere.

Sed pone, quod vir adulteratus est occultè, vxor manifestè, numquid potest vir eam accusare, & per sententiam dimittere sine peccato? Credo quod non, quia non deficit vxori ius excipiendi, sed probatio. Si tamen vir egisset pœnitentiam, & vxor monita nollet agere pœnitentiam, si perseueraret in adulterio, credo quod sine peccato possit eam accusare, & dimittere per sententiam.

Sed nunquid vxor adultera post pœnitentiam potest repellere virum ab accusatione, vel èconuerso vir vxorem? videtur quod sic, quia sicut ait Gre- B gorius. *Non despici debet in eo quod fuit, quia iam incipit esse quod non fuit.* Credo tamen contrarium, quia pœnitentia non tollit ius accusandi, vel excipiendi, vel replicandi in foro iudiciali, vel contentioso. Effectus igitur huiusmodi accusationis est, quod si maritus probat quod intendit, vel mulier hoc confiteatur, nisi mulier replicet contra eum aliquem de prædictis septem casibus, absoluitur ab eius cohabitatione, & à seruitute qua sibi tenebatur, & habitum religionis ea inuita sumere potest, & in sæculo sine ea viuere potest: sed tamen continere tenetur quamdiu illa viuit.

De viro adultero repellendo.

Cap. XLIII. C

Gratianvs, *Causa trigesimasecunda quæstione sexta.* Quæritur si adulter possit dimittere vxorẽ causa fornicationis? non enim videtur quod eodem crimine infectus, alium de eodem punire possit. Vnde cum Iudęi adulteram accusarent, ęquitatis sententiam à domino acceperunt: *Quicumque vestrum sine peccato est, primus in illam lapidem mittat. Hinc etiam Augustinus scribit libro primo de ser. Domini in monte*: Nihil iniquius est, quam causa fornicationis dimittere vxorem, si ipse conuincitur fornicari. Quapropter quisquis fornicationis causa vult dimittere vxorem, prior debet esse à fornicatione purgatus. Quod similiter de fœmina dixerim.

Probatur authoritatibus quod supra dictum est.

Idem de verbo Dom. Quis viuens est, qui non castam velit ducere vxorem, intactam quæris, inta- D ctus esto; puram quæris, purus esto. *Idem de decem chordis*: Non mæchaberis, idest non ibis ad aliquam præter vxorem tuam. Tu autem exigis hoc ab vxore tua, & non vis hoc reddere vxori. Et cum debeas in virtute præcedere vxorem tuam, quoniam castitas virtus est: Tu sub vno impetu libidinis cadis; & vis vxorem tuam victricem esse, & tu victus iaces: Et cum tu caput vxoris sis, præcedit te ad Deum, cuius caput es. Vis tuam domum capite deorsum pendere. Caput enim mulieris vir est; vbi autem melius viuit mulier quàm vir, capite deorsum pendet domus. Si caput est vir, melius debet viuere quàm mulier, & præcedere debet in omnibus bonis E factis vxorem.

Idem de adulterinis coniugijs? Indignantur mariti, si audiant adulteros viros pendere similes adulteris fæminis pœnas, cum tanto grauius puniri oportuit eos, quanto magis ad eos pertinet, & virtute vincere, & exemplo regere fœminas.

Adulterium in vtroque sexu pari cõdemnatur ratione.

Ibidem q.5. Inno. Papa: Christiana religio adulterium in vtroque sexu pari condemnat ratione. Sed viros suos mulieres non facile de adulterio accusant, & non habent latentia peccata vindictam. Viri autem liberius vxores adulteras apud sacerdotes deferre consueuerant; & ideo mulieribus, prodito eorum crimine, venia denegatur: virorum autem latente commisso, non facile quisquam ex suspicionibus abstinet, qui vtique submouebitur, si eius flagitium detegatur. Cum enim par causa sit, interdum probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit.

Extra. 5. de adul. Innoc.3. Cum autem paria crimina compensatione mutua deleantur, vir fornicarius, fornicationis obtentu, suæ vxoris nequit consortium declinare.

De adultera dimissa.

Cap. XLIIII.

Cavsa *32.q.1. Hiero.* Sola fornicatio est, quæ vxoris vincit affectum. Imò cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione à marito separauerit, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: *Qui tenet adulteram, stultus & impius est.* Et quia non poterat accidere vt aliquis calumniam faceret innocenti, & ob secundam copulam nuptialem, veteri copulæ crimen impingeret, sic priorem dimittere iubetur vxorem, vt prima viuente, secundam non habeat. *Idem q.7. Gratianus*: Manet enim inter eos quoddam vinculum coniugale, quod nec ipsa separatione soluitur.

Qui adulteram dimittit debet illa viuente à coniugio abstinere, quia separatio nõ tollit vinculum coniugale.

Vnde Aug. in lib. de bono coniugali: Tantum valet vinculum sociale, vt cùm causa procreandi ligetur non dissoluatur. Posset enim homo sterilem dimittere vxorem, & ducere aliam, de qua filios haberet, & tamen non licet.

Idem. Manet inter viuentes quoddam vinculum coniugale, quod nec separatio, nec cum altero copulatio possit auferre: sicut apostata anima, velut de coniugio Christi recedens, etiam fide perdita, sacramentum fidei non amittit, quod lauacro regenerationis accepit. Redderetur enim proculdubio redeunti, si amisisset abscedens. Habet autem hoc qui recessit ad cumulum supplicij, non ad meritum præmij.

Vir debet adulteram pœnitentem recipere sed nõ sæpe; item si vir postea fuerit fornicatus, potest cogi redire ad vxorẽ; quod si mansisset innocens potest illam etiam inuitam repetere post sententiã.

Extra vbi supra. Si vir, sciens vxorem suam deliquisse, quæ non egerit pœnitentiam, sed permanet in fornicatione, vixerit cum illa, reus erit, & eius peccati particeps. Quòd si mulier dimissa egerit pœnitentiam, & voluerit ad virum reuerti, debet, sed non sæpe, recipere peccatricem.

Ex summa de ea. Pone, quod lata est sententia diuortij, ad separationem thori, propter adulterium vxoris: postea vir adulteratur. Quæritur vtrũ mulier possit ipsum repetere, non obstante sententia? Solutio: Dicunt quidam quod non, & credo verum esse de iuris rigore; iudex tamen ex officio suo debet illum cogere redire ad vxorem. Item pone quod vir vult eam reconciliare sibi post sententiam, illa non vult, nunquid est cogenda, & peccat si non redeat? Videtur mihi quod si vir innocens est, quia non peccauit adulterando, potest petere illam etiam inuitam sibi reconciliari, non obstante sententia: quia quod fauore meo introductum est, in damnum meum retorqueri non debet.

De adulterino coniugio.

Cap. XLV.

Causa *32.q.2. Aug. in lib. de bono coniugali:* Solet quæri cum masculus & fœmina, nec ille maritus, nec illa vxor alterius, sibimet, non filiorum procreandorum, sed propter incontinentiam, solius concubitus causa copulantur, ea fide media, vt nec ille cum altera, nec illa cum altero hoc faciant; vtrum nuptiæ sint vocandæ? Et potest quidem fortasse non absurde hoc appellari cõnubium, si vsque ad mortem alicuius eorum inter eos placuerit, & prolis generationem (quamuis non ea causa coniuncti sunt) tamen non vitauerunt, vt vel nolint sibi nasci filios, vel etiam aliquo opere malo

An sint nuptiæ vocandæ quæ fiunt solius voluptatis gratia.

agant ne nascantur. Cæterum, si vel vtrumque, vel vnum horum desit, non inuenio quemadmodum has nuptias appellare possimus.

Idem de nuptijs, & concupiscentijs. Aliquando eousque peruenit hæc libidinosa crudelitas, vel libido crudelis, vt etiam sterilitatis venena procuret; & si nihil valuerit, conceptus fætus intra viscera aliquo modo extinguant, aut fundant, volendo suam prolem prius interire, quàm viuere: Aut si in vtero viuebat, occidi antequam nasci, prorsus si ambo tales sint, coniuges non sunt, & si ab initio tales fuerunt, non sibi per connubium, sed per stuprum potius conuenerunt. Si autem ambo non sunt tales, audeo dicere, aut illa quodammodo est mariti meretrix, aut ille adulter vxoris.

Coniuges qui prolis generationē impediunt non sunt verè coniuges sed fornicarij.

Hieron. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis, nihil interest ex quàm honesta causa quis insaniat. *Vnde & Sextus Pythagoricus*, adulter est in sua vxore ardentior amator. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, & in sua nimius. Sapiens iudicio debet amare coniugem, non affectu. Non regnet in eo voluptatis affectus, vel impetus, nec præceps feratur ad coitum: nihil enim fœdius quàm vxorem amare quasi adulteram, &c. *Item require plenius sup. in libr. de Oeconomica.*

Amor coniugis qualis esse debeat.

De Stupro.

Cap. XLVI.

Quid stuprū.

GRatianus *cau. 36. q. 1. Stuprum autem propriè, virginum est illicita defloratio*; quando videlicet non præcedente coniugali actione, vtriusque voluntate virgo corrumpitur, patre iniuriam ad animam statim post cognitionem non reuocante.

Extra. 5. de adulterijs & stupro. In Exodo legitur: *Si seduxerit virginem nondum desponsatam, dormieritque cum ea, dotabit eam, & habebit in vxorem. Si vero pater virginis dare noluerit, reddat pecuniam iuxta modum dotis quam virgines accipere consueuerunt.*

Item Greg. Felix virginem quam stupro decepit, habeat vxorem, aut si renuendum vel renunciandum putauerit, corporaliter castigetur; & excommunicatus, in monasterium in quo agat pœnitentiam retrudatur, de quo nulla sit ei sine præceptione nostra egrediendi licentia.

Qui virginē seduxit uel accipiat illam in vxore, vel in monasteriū ad agendam pœnitentiam detrudi.

Can. 32. q. 5. Hiero. ad Eustochium. Caue ne quando dicat de te Deus: *Virgo Israel cecidit, & non est qui suscitet eam.* Audenter dicam, cum omnia possit Deus, suscitare non potest virginem post ruinam, valet quidem liberare de pœna, sed non valet coronare corruptam, perit autem & mente virginitas; *nam qui viderit* inquit *mulierem ad concupiscendem eam, iam mœchatus est eam in corde suo, &c.* Istæ sunt virgines malæ, virgines carne non spiritu, virgines stultæ, quæ oleum non habentes, excluduntur à sponso. Rectius fuerat hominem subisse coniugium, & ambulasse per plana, quam ad altiora tendentem in profundum inferni cadere.

Deus non potest virginē post ruinam suscitare.

De Fornicatione.

Cap. XLVII.

Quid propriè fornicatio.

GRatianus *causa 31. q. 1.* Fornicatio licet videatur esse genus cuiuslibet illiciti coitus qui fit extra vxorem legitimam, tamen specialiter intelligitur in vsu viduarum, vel meretricum, vel concubinarum.

Idem in causa 32. q. 4. Simplex etiam fornicatio in sacra scriptura prohibetur.

Simplex fornicatio est peccatū, sicut & voluptas meretricia etiam in vxore.

Vnde August. in quæstionibus Deuteronomij. Meretrices esse, & ad meretrices accedere, prohibet Dominus, quarum publice venalis est turpitudo.

Item Hiero. Voluptates autem quæ de meretricum amplexibus capiuntur, in vxore etiam sunt damnatæ.

Ibidem qu. 7. Isidorus. Omnis immunda pollutio fornicatio dicitur, quamuis quisque diuersa turpitudinis voluptate prostituatur. Ex delectatione enim fornicandi, varia gignuntur flagitia, quibus regnum Dei clauditur, vt homo à Deo separetur. Inter cætera septem vitia, vitium fornicationis maximi sceleris est; quia per carnis immunditiam, templum Dei violatur. Sunt autem quædam (scilicet mulieres) quæ sicut animalia, absque vlla discretione indesinenter libidini seruiunt, quas ego nec mutis pecudibus comparauerim: pecora enim cum conceperint, vltra non indulgent maribus copiam sui.

Inter vitia capitalia maximi sceleris est fornicatio.

De non ducenda meretrice.

Cap. XLVIII.

AVctor. Nota quod publicæ meretricis, quamdiu talis manet, oblationes non debent recipi, nec ipsa in coniugium duci.

Meretrix impœnitens non debet duci in vxorem.

Causa 32. q. 1. Quod autem meretrix in coniugem duci non debeat, multis auctoritatibus probatur, & rationibus. Illa enim quæ adulterij rea conuincitur, nisi post peractam pœnitentiam, in coniugij consortio retineri non potest; vt scilicet superius iam probatum est. Non ergo multo minus in coniugium duci licebit, cuius pudicitiæ nulla spes habetur: debet enim inter coniuges fides seruari & sacramentum, quæ cum defuerint, non coniuges sed adulteri appellantur. Cum ergo in meretrice (vt dicimus) nulla sit spes fidei, nec certitudo pudicitiæ, patet quod non est in coniugium ducenda.

Sed obijcitur Raab Hierichontina, quæ quamuis meretrix esset, tamen principi de tribu Iuda in coniugio est copulata; de qua etiam Christus postea nasci dignatus est. Oseæ quoque duodecim prophetarum primus, ex præcepto Domini, choro hordei meretricem emit, quam sibi in coniugium copulauit. Sed aliud est meretricem ducere, vel adulteram retinere, quam tua consuetudine, castitate & pudicitia exornes; atque aliud aliquam earum habere, quam nullo pacto à luxu carnis suæ reuocare valeas: hoc enim penitus prohibetur, illud laudabiliter factum legitur.

Obiectio.

Licet meretricē ducere sub certa spe illam à meretricio reuocandi.

Vnde Hiero. super Osee lib. 1. Non est culpandus Oseæ Propheta si meretricem duxit, quam ad pudicitiam conuertit, sed potius laudandus, quòd ex mala bonam fecit.

De crimine Sodomitico.

Cap. XLIX.

IBidem *quæst. 7. August. de adulterinis coniugijs.* Adulterij malum vincit fornicationem, vincitur autem ab incestu. Peius est enim cum matre, quàm cum aliena vxore cōcumbere, sed omnium horum est pessimum, quod contra naturam fit, vt si vir membro mulieris non ad hoc concesso voluerit vti. Vsus enim naturalis, si vltra modum prolabitur, in vxore quidem est veniale, in meretrice damnabile. Iste qui contra naturam est, execrabiliter fit in meretrice, sed execrabilius in vxore. Tantum enim valet ordinatio creatoris, & ordo creaturæ, vt in rebus ad vtendum concessis, etiam cum modus exceditur, longe tolerabilius sit, quàm in eis quæ concessa non sunt, vel vnus, vel rarus excessus.

Grauitas sodomitici criminis ostenditur.

Idem in lib. Confess. 3. Flagitia quæ sunt contra naturam, vbique ac semper repudianda ac punienda sunt: qualia Sodomitarum fuerunt, quæ si omnes gentes facerent, eodem criminis reatu diuina lege tenerentur, quæ non sic fecit homines, vt se

illo

illo vterentur modo. Violatur quippe ipsa societas quæ cum Deo nobis esse debet, cum eadem natura, cuius ipse actor est, libidinis peruersitate polluitur.

Ambros. in lib. de patriar. Offerebat sanctus Lot filiarum pudorem; nam etsi illa quoque flagitiosa impuritas erat, tamen minus erat secundum naturam coire, quàm contra naturam delinquere.

Hiero. contra Iouinianum. Vsus naturalis, & licitus est, sicut in coniugio; & illicitus, sicut in adulterio. Contra naturam semper illicitus: & proculdubio flagitiosior atque turpior, quem sanctus Apostolus in masculis & fœminis arguebat, damnabiliores volens intelligi, quàm in vsu naturali, si vel adulterando, vel fornicando peccarent.

Peccatū contra naturam est maius peccatum quā agnoscere matrem.

B *Ex summa de casibus.* Ex prædicta sententia August. qua dicitur *adulterij malum, &c.* Patet, quod peccatum contra naturam longè maius crimen est, quàm agnoscere matrem. Item quàm sit detestabile, patet per pœnam Sodomitis inflictam. Item hoc peccatum specialiter clamat vindictam ante dominum. Item tales sunt aduersarij totius cœlestis curiæ, destructores humani generis. Quocumque autem modo tale factum exerceatur, præterquam inter hominem, scilicet marem & fœminam, ordinatè & in vase debito, vitium contra naturam & Sodomiticum iudicatur. Item quia non solum actus, sed etiam ipsa prolatio os loquentis, aures audientium, & ipsa quodammodo polluit elementa.

C

De crimine rapinæ.

CAP. L.

Quid rapina.

AVCTOR. Dicto de criminibus quæ in corpus proximi committuntur, restat de illis quibus eidem in rebus suis nocetur. Et primo de Rapina dicendum. *Est autem rapina siue rapacitas, improba & violenta extorsio rei alienæ*: & huiusmodi delicto datur actio contra raptorem, quæ vocatur *Actio de vi bonorum raptorum*. Hæc intra annum à tempore factæ rapinæ datur contra raptorem in quadruplum, siue comprehendatur in ipso delicto, siue non; sed in quadruplo isto res continetur, sicut & in furto manifesto, vt pœna sit triplex tantum.

Qualis sit actio aduersus furem & raptorem.

D *Instit. vbi supra 4. lib.* Is apud quem furtum inuenitur, concepti furti actione tenetur. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua ab alio oblata est, eaque apud te concepta sit: vtique si ea mente tibi data fuit, vt apud te potius, quam apud alium qui dedit conciperetur, tibi apud quem concepta est, aduersus eum qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati.

Pœna raptoris est vt soluat quadruplum si conueniatur intra annum ciuiliter, si vero criminaliter exul fit.

Ex summa de casibus. Committitur autem crimen rapinæ propriè, cum per violentiam, vi & apertè res alienas quis rapit vndecumque, excepto loco sacro, vel re Ecclesiastica, quia tunc committitur sacrilegium. Pœna raptoris rerum est secundum legem, quod inf. annum punitur in quadruplum, post annum in simplum. In quadruplo autem ipsa res continetur, & hoc si agitur ciuiliter contra eum. Si vero criminaliter, propter vim priuatam, id est sine armis illatam, deportatur in insulam. Pœna canonica est multiplex. Primo, vt excommunicetur, non solum à suo Episcopo, sed etiam ab illo in cuius episcopatu rapinam fecit.

E *Extra. 5. de rapto. Ex Concil. Melden.* De illis autem qui de loco ad locum iter faciunt, & ibi rapinas & deprædationes faciunt, placuit vt ab illius loci prælato excommunicentur, nec ante ex parochia illa exeant, quam dignè quæ perpetrarunt emendent. Quorum excommunicatio proprio Episcopo significanda est, ne eos recipiat, antequam illuc redeant vbi rapinam fecerunt, & omnia plenè emendent. *Eugenius 3.* Quicumque ex his qui violenter surrexerunt in rapinam, siue violator Ecclesiarum fuerit deprehensus, nisi prius ablata restituat si poterit, vel emendandi pœnam, & firmam securitatem fecerit, pœnitentiæ beneficium ei penitus denegetur. Si vero vsque ad obitum in contumacia sua durauerit, & in extremis positus remedium pœnitentiæ humiliter postulauerit, si emendationem, vel emendandi securitatem præstiterit, ei pœnitentia, & sepultura Ecclesiastica concedatur. Qui autem in sanitate, obstinata mente non pœnituerit, vel emendauerit, & in morte securitatem emendandi præstare nequiuerit, solemnitas pœnitentiæ parum prodesse videtur, sicut credimus. Sed deposcenti viaticum contrito corde non negetur, ita tamen vt nullus clericorum sepulturæ illius intersit, nec eius eleemosynam præsumat accipere. Quòd si presbyterorum quisquam vel clericorum, contra hoc in vita vel in morte pœnitentias dare, aut sepulturæ interesse, vel eorum eleemosynas recipere attentauerint, seu huiusmodi rapinæ participes inuenti fuerint, ordinis sui damnum irrecuperabile patiantur, & Ecclesiastico beneficio careant.

Pœna raptoris secundum canones est excōmunicatio, & vt ad pœnitentiam aut sepulturā non admittatur nisi restituat vel det cautionē.

De prædonibus & incendiarijs.

CAP. LI.

Prædo duobus modis dicitur.

EX *summa de casibus.* Prædo dicitur duobus modis. Nam prædo est, qui alios iniustè prædatur, vt sunt qui viatoribus auferunt sua. Et est prædo miles, qui quærit vltra stipendium sibi assignatum.

Causa 23. q. 1. August. de verbis Domini. Militare non est delictum, sed propter prędam militare, &c. *Require sup. in lib. de politica, tractatu de militia.*

Pœna prædonis eadem est quæ raptoris, nam prædo est species raptoris.

Ex summa de casi. Pœna prædonis eadem est quæ & raptoris; cum vterque raptor dici possit, vt prædo contineatur sub raptore, tanquam species sub genere. Et ita quos par facinus coinquinat, & æqua pœna debet, similisque comitari.

Incendiarius dicitur, qui incendit, auctoritate propria, ciuitatem, vel villam, vel mansum, vel segetem, vel rem similem malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta. Si autem faceret iussu eius qui habet potestatem indicendi bellum, non iudicarem eum incendiarium, salua distinctione quam dicam infra.

Quis dicendus incendiarius.

Frater V. Hæc est illa secundum quam distinguitur, vtrum sit bellum iustum, vel iniustum; & vtrú contra innocentes, vel reos. Et secundum quam distinguitur inter habentem malam fidem, & bonam. Et expone quod dicit, *qui incendit*, supple aut incendi facit, aut incendiarijs consilium & auxilium scienter impendit auctoritate propria, cum non habeat ius mouendi bellum, vel indicendi. Mansum, idest manerium alienum, nam si aliquis propriam suam domum, aut segetem incenderet, licet peccaret re sua abutendo, non teneretur pœna incendiarij, nisi dolo malo hoc faceret, scilicet vt per incendium rei suæ, aliena bona incenderentur.

De pœna incendiarij, & primo Ecclesiarum.

CAP. LII.

Pœna incendiarij secundum leges est cremari aut capite plecti; secundum canones, excōmunicatio ipso iure & quidem Papalis post denunciationē personæ factā.

EX *summa de ca.* Pœna incendiarij secundum leges est, vt qui dolo ignem apposuit, igne crematur & ipse, aut capite puniatur. Secundum canones autem multiplex est pœna. Nam omnis incendiarius Ecclesiarum, vel locorum religiosorum, vel cœmeterij, vel spatij priuilegiati in circuitu Ecclesiæ, est excommunicatus ipso iure, maiori excommunicatione (Licet quidam dicant, quòd minori tantum) qui etiam postquam fuerit denunciatus, non poterit absolui nisi à Papa.

Frater V. Denunciatus nominatim secundum quosdam, id est expresso nomine; secus vt dicunt in generali. Aut quando nescitur quis commiserit incendium, aut etiam quando scitur, sed non infertur excommunicatio nisi in generali, sub hac forma: *Excommunicamus omnes illos qui hoc incendium fecerunt.* In quo casu dicunt eum taliter denunciatum in generali, posse absolui ab Episcopo loci. Sed vt videtur à solo Papa est absoluendus, præsertim cũ dicat H. & iurisperiti, quòd quando fertur sententia sub hac forma: *Nos excommunicamus omnes illos, qui hoc vel illud fecerunt;* omnes intelliguntur nominatim excommunicati; quia etsi non sit ibi expressio nominum, exprimũtur tamen per facti circunstantiam. Credo etiam, quòd Papæ reseruanda est hæc absolutio, à quocumque iudice Ecclesiastico, siue Episcopo, siue Archidiacono fiat hæc denunciatio, aut etiam à simplici sacerdote, si habeat de consuetudine potestatem excommunicandi & denunciandi in tali casu. Magister enim non distinguit hic, à quo fiat ista denunciatio, nec *decre. extra. de senten. excom. tua.*

Eadem est ratio de effractoribus & incendiarijs.

Quod autem dictum est de incendiarijs, intelligas etiam de effractoribus Ecclesiarum, qui similiter ipso iure sunt excommunicati, & à Papa absoluendi. Similiter cum quis violentiam multum enormem committit in Ecclesia, diruendo altare, vel frangendo Crucem, vel enormiter tractando Corpus Christi, vel similia, ipso iure est excommunicatus, licet non frangat Ecclesiam: tamen absolui potest ab Episcopo.

Qui exercet enormẽ violentiam in Ecclesia, est excõmunicatus sed nõ reseruatur cẽsura, nisi frangat Ecclesiam.

Extra. 5. de raptoribus & incendiarijs. Alexand. 3. Claremonten. Episcopo. In literis tuis continebatur, quod H. multis criminibus fuisset irretitus, qui Ecclesiarum exitium vel incendium, diabolo instigante commiserat; tandem in ægritudine constitutus, accepta pœnitentia de commissis, per manum capellani tui fuit à sententia excommunicationis absolutus, sed moriens Ecclesiasticam sepulturam habere nequiuit: Man. vt eius ossa facias in cæmeterio sepeliri, & hæredes eius moneas & compellas, vt quibus ille per incendium vel alio modo, damna contra iustitiam irrogauerat, iuxta facultates suas condignè satisfaciant, vt sic à peccato valeat liberari.

Nota si cohæreat cum dictis supra cap. 50.

Causa 11. q. 3. Ex Concil. Aurisico: Canonica instituta, & sanctorum patrum exempla sequentes, Ecclesiarum Dei violatores, auctoritate Dei, & iudicio sancti spiritus, à gremio sanctæ matris Ecclesiæ, & à consortio totius Christianitatis eliminamus, quousque resipiscant, & Ecclesiæ Dei satisfaciant.

De pœna incendiarij cæterorum locorum.

Cap. LIII.

Incendiarij locorum non sacrorũ sunt excommunicandi, sed illos etiam denunciatos absoluit Episcopus.

Ex *summa de casibus.* Incendiarij vero aliorum locorum, non sunt ipso iure excommunicati, sed excommunicandi. *Frater V.* Et isti postquam sunt denunciati, nihilominus poterunt absolui à suis Episcopis. Quidam tamen dixerunt, quod & isti à solo Papa absoluendi sint, sicut incendiarij sacrorum locorum, per illam decre. *extra. de sentent. excom. tua.* quæ non distinguit inter incendiarios sacrorum locorum, & priuatorum. Sed magistri intelligunt illam de incendiarijs sacrorum locorum tantum secundum quod dicitur *11. q. 3. canonica.* Illud autem *17. q. 3. omnes.* vbi quod dicitur de excommunicatis qui sacrilegia committunt in Ecclesia, restringunt ad solos incendiarios sacrorum locorum, & fractores Ecclesiarum, aut multum committentes enormia, vt dictum est, nec excusat metus & coactio quæcumque conditionalis, quin incidat in canonem qui incendit sacrum locum, & quando sit excommunicatus qui incendit priuatũ etiam vicum. Quo ad peccatum autem mortale, metus huiusmodi excusat, non à toto, sed à tanto.

Omnes incendiarij in quibusdam locis habentur ipso facto excommunicati ex tacita prælatorum sententia in eos lata dum id tolerant.

Ex summa de casibus. Tamen omnes habẽtur excommunicati in quibusdam partibus, vt in Teutonia ratione consuetudinis, quam Papa scit & tolerat. Vtrum autem sola consuetudo, absque sententia vel constitutione, possit facere quòd quis reuera sit excommunicatus, disputationi relinquo.

Frater V. Reuera sine sententia vel constitutione tacita vel expressa non potest, sed intelligẽdum, ex quo Papa & prælati Ecclesiæ tales reputant excommunicatos, esse constitutionem super hoc editam; & ita lata est constitutio vel sententia, vera vel præsumpta.

Ex summa de casibus. Item debet incendiarius pœnitere per tres annos. Item non solum incendiarij, idest qui ignem apposuerũt, sed etiam qui mandauerunt, vel dederunt consilium, auxilium, vel consensum, debent excommunicari vsque ad satisfactionem.

Fautores incendiariorũ eadem pœna plectuntur, nec possunt absolui nisi damno prius resarcito & iuramento præstito &c.

Causa 33. q. 8. Inno. Papa. Si quis malo studio, siue pro odio, siue pro vindicta, ignem apposuerit, vel apponi fecerit, vel appositoribus consilium vel auxilium scienter tribuerit, excommunicetur: & si mortuus fuerit incendiarius, Christianorum careat sepultura; nec absoluatur, nisi prius damno qui intulit, secundum facultatem suam resarcito, & iuret se vlterius ignem non appositurum, pœnitentia autem ei detur, vt in Hierosolymis, aut in Hispania, in seruitio Dei per annum integrum permaneat. Si quis autem Archiepiscopus vel Episcopus hoc relaxauerit, damnum restituat, & per annum ab officio Episcopali abstineat.

De rapina commissa in rebus Ecclesiæ.

Cap. LIIII.

Causa 12. q. 2. Stephanus Papa: Qui Christi pecunias & Ecclesiæ aufert, fraudat, & rapit, vt homicida in conspectu iudicis deputabitur.

Qui Ecclesiastica prædia inuadit excommunicatur nisi restituat.

Item Greg. vij. Quicumque militum, vel cuiuscumque ordinis vel professionis persona, Ecclesiastica prædia à quocumque Rege, vel sæculari principe, vel ab Episcopis inuitis, seu abbatibus, aut aliquibus Ecclesiarum rectoribus inuaserit, vel eorũ consensu retinuerit, nisi eadem prædia Ecclesijs restituerit, excommunicationi subiaceat.

Gratianus: Quæ vero pœnitentia huiuscemodi inuasoribus atque prædonibus, qui vasa sacra, & reliqua diuino cultui dedicata, pollutis manibus arripiunt, & quasi profana contrectant, sit indicenda: *Nicolaus Papa diffinit, scribens Furrario Archiepiscopo Burdegalensi:* Iubemus eum ad pœnitentiam reuerti accelerauerint, vno anno extra Ecclesiam Dei consistere; cuius sacratissima vasa, extra ritum fidei diripiendo, auferre non dubitauerunt. Secundo vero anno ante fores Ecclesiæ, sine communione maneant. Tertio vero anno Ecclesiam Dei intrent, & inter audientes astent sine oblatione, non manducantes carnem, neque bibentes, vinum, præter Natalis & Resurrectionis dominicæ diem. Quarto præterea anno, si his prioribus eorum fructuosus fuerit pœnitentiæ labor, communioni fidelium restituantur, totaque mentis intentione spondentes, talia se vlterius numquam facturos, corpus & sanguinem Domini suscipere mereantur, & vsque ad septimum annum, tribus in hebdomada diebus, sine esu carnium, & vini potatione, pœnitentes maneant.

Pœnitentia eorum qui res sacras diripiunt.

A

De clericis malè consumentibus vel reseruantibus bona Ecclesiæ.

Cap. LV.

EX *summa de casibus.* Quid de prælatis Ecclesiarum, & alijs clericis, qui bona Ecclesiastica pauperibus dedita, consumunt in vsus illicitos, videlicet in meretricibus, histrionibus? Et de his etiam faciunt aliqui testamentum: Numquid tales iudicandi sunt raptores? Videtur quod sic, quia contrectant rem alienam inuito domino. Ait enim Hieronymus: *Quicquid habent clerici pauperum est.* Item Augustinus: *Si priuatim præter quæ nobis sufficiant possidemus, non sunt illa nostra, sed pauperum,* B *vt quorum quodammodo procurationem gerimus, non proprietatem nobis vsurpatione damnabili vēdicemus.* Vnde dico, quod qui res Ecclesiæ, talibus, vel similibus turpibus personis conferunt, vel etiam consanguineis, non propter naturam sustentandam, sed vt faciant eos diuites de patrimonio Crucifixi: Item diuitibus & potentibus, non propter aliquam causam licitam vel honestam, sed propter fauorem & pompam sæculi: Tales inquam prælatos & clericos, qui talibus conferunt bona Ecclesiastica pauperibus debita, dico esse raptores, & per consequens teneri ad restitutionem omnium.

> *Qui malè consumunt bona Ecclesiastica sunt verè raptores & tenentur ad restitutionem & quidem ex bonis patrimonialibus seu non acquisitis de Ecclesia.*

Frater V. Pauperibus debita sunt, in quantum supersunt domesticis vsibus clericorum. Sed numquid tenentur hanc restitutionem facere de bonis C patrimonialibus, si ea habent, aut sufficit quod illam faciant de fructibus Ecclesiæ quos iam habent, vel habituri sunt? Respondeo: Cum quicquid superest eorum vsibus de prouentibus Ecclesiarum debeatur pauperibus, non sufficit facere restitutionem de talibus fructibus Ecclesiæ, cum habeant bona patrimonialia, vel aliunde quam de Ecclesia acquisita, nisi quatenus subtraxerunt sibi de bonis necessarijs, vel quatenus expenderunt circa vtilitatem Ecclesię de bonis patrimonialibus, aut aliunde quàm per Ecclesiam acquisitis. Et nota quod ait de consanguineis, *vt faciant eos diuites*, notabiliter scilicet, vltra statum conditionis generis eorum, vel parentelæ, vt cum Episcopi vel alij de humili genere nati, consanguineas suas maritant baronibus, & similia. D

> *Non licet ditare parentes de bonis Ecclesiasticis vt excedant suam conditionem.*

Causa 12.q.2.ex Concil.Toletan. Et si illi qui nulla ex rebus suis pauperibus Christi distribuunt, æterni iudicis voce damnabuntur in futuro, quantomagis hi qui auferunt pauperibus quod non dederunt. *Ambr. in lib. de offi.* Aurum etiam habeat, non vt seruet, sed vt eroget. *Hieronymus.* Amico rapere quippiam furtum est, Ecclesiam defraudare, sacrilegium est. Accepisse pauperibus erogandum, & esurientibus plurimis velle reseruare, vel cautum, vel timidum est: aut quod apertissimi sceleris est, exinde aliquid subtrahere, omnium prædonum crudelitatem superat. Item nedum clericus male consumens, sed quod minus malum est, ser- E uans vltra sumptus suos, cum sciat & videat pauperes indigere, violentiam & rapinam dicitur committere.

> *Rapina est in clerico seruare bona ecclesiæ quādo videt pauperes indigere.*

Ambrosius super illum locum: Hominis cuiusdam di. &c. Proprium nemo dicat quod est commune; plusquam sufficit sumptui si quis retinet, violenter obtentum est. Item non magis est criminis habenti tollere, quàm cum possis & abundans sis, indigentibus denegare. Item peccant mortaliter, non solum quia pauperibus subtrahunt, sed etiam quia talibus turpibus personis conferunt & indignis.

Aug. Donare suas res histrionibus vitium est immane. Item mortaliter retinent vel consumunt; quia tot homicidiorum rei sunt, quot pauperes in locis vbi habitant, fame mortui sunt.

> *Donare res suas histrionibus immane vitium est.*

De personis turpibus quæ inde pascuntur.

Cap. LVI.

SED quid de focarijs, & huiusmodi turpibus personis, & alijs supradictis, quæ sic pascuntur vel ditantur de rebus Ecclesiæ, numquid & ipsæ tenentur ad restitutionem? Vtique, sed differenter: Nam turpes personæ indistinctè tenentur reddere si possunt, nisi fortè fuerit eis datum causa eleemosynæ, cum essent in necessitate.

> *Turpes personæ quæ recipiunt bona Ecclesiæ tenentur restituere si possunt.*

Frater Guilhelmus. Hæc de illis quæ habuerunt de bonis Ecclesiæ. Quid si aliunde datum est eis, quid etiam de omnibus illis qui turpiter acquirunt aliquid, numquid possunt sibi in aliquo casu illud retinere? Respondeo: Vbi translatū est dominium in accipientem, non competit repetitio illi cuius fuit res illa. Distingui tamen potest, quia in his quę sunt prohibita quia mala, quædam sunt quæ non puniuntur à iure ciuili in forma iudicij, nisi pœna infamiæ, vt histrionatus, & exercitium illorum qui pugnant in arena, vel in duello, vel opera meretricum solita: & in talibus turpiter acquisita retineri possunt ad vsum acquirentis. Quædam sunt quæ puniuntur à iure per corporalem pœnam, vel per extorsionem turpium lucrorum: & taliter acquisita retineri non debent, nec ad vsum acquiruntur, nisi ei concedantur à pœnitentiario suo, tanquam alij pauperi; Sed debent in vsus pios erogari; nisi forte restituta fuerint iam illis à quibus sunt habita, vel nisi ille qui habet, restituere velit eis à quibus habuit, ad quod tamen non tenetur. Et huiusmodi restitutio in foro pœnitentiali inducenda est pro parte satisfactionis; & ideo ibi latè patet officium pœnitentiarij, & ibi forte potest dispensare, sicut in mutando tempore pœnitentiæ, & mensura ieiuniorum. In illis autem quæ sunt mala quia prohibita sunt, sicut torneamenta, negotiatio clericis, lucrum aduocationis vel medicinæ in casibus non concessis, emere bladum vel vinum vt postea carius vendatur, facere serta de floribus ad vendendum, quorum vsus est frequentius ad lasciuiam, facere decios, & similia (Si tamen talia sunt prohibita) ex his causis acquisita retineri possunt.

> *Qui dat aliquid propter rem turpem non potest repetere, imo qui turpiter accipit potest retinere nisi in casibus à iure expressis vt in simonia.*

Licet autem hæc distinctio videatur probabilis, quia tamen pœnæ restringendæ sunt, & qui nimis emungit elicit sanguinem, verius credo, quod licet in prædictis casibus bonum sit & salubre, quod pœnitens inducatur in foro pœnitentiali ad erogandum in pios vsus taliter acquisita, non est tamen compellendus nisi velit; nec iudicandus est non esse in statu saluandorum, si non velit huiusmodi pœnitentiam recipere, nisi in casibus à iure expressis, vt in symonia, de qua expressum est, quod pecunia symoniaca restituenda est Ecclesiæ, in cuius ignominiam est accepta: licet & hoc posset intelligi, quando recepta est de bonis eiusdem Ecclesiæ, vel quando de hoc agitur in foro causarum. Similiter cum quis aliquid recipit vt faciat damnum, vel iniuriam, vel calumniam alij; quia tunc non ille qui dedit repetit, sed ille contra quem datum est, quod tamen intelligitur, quando agitur in forma iudicij; quam seueritatem non oportet obseruari in foro pœnitentiali.

> *Nota aliter iudicandum de his rebus in foro animæ, & aliter in foro causarum.*

De diuitibus qui eisdem abutuntur.

Cap. LVII.

EX *summa de casibus*. Diuites vero & potentes, credo quod teneantur similiter ad restitutionem, si illud recipiebant per fraudes, vel minas, vel importunitatem indebitam, vel aliter sine iusta causa. Clericus tamen vel prælatus excusaretur in tali casu, si dedit vt redimeret vexationem suam, à qua non poterat aliter liberari. Secus autem dico,

> *Quo casu diuites & potestates teneantur ad restitutionē recipiendo bona Ecclesiæ, & cui restituendum.*

si erant bene meriti, honesti, & spirituales viri, præsertim quia iam impenderant Ecclesiæ suum seruitium, vel defendendo eam contra prædones & tyrannos, vel præstando sibi patrocinium in causa, vel dando sibi de rebus proprijs, vel similibus modis: talibus enim tenetur ecclesia rependere vicem.

Sed cui fiet hæc restitutio? credo, quod auctoritate iudicis pænitentialis debeat fieri illi eidem qui dedit, nisi cum turpiter dedit; tunc enim non sibi, sed successori suo poterit fieri, vel in vtilitatem Ecclesiæ conuertetur, vel etiam eiusdem loci pauperibus (si hoc expedire videbitur) erogetur.

Frater Guilhelmus. Si ita videbitur pœnitentiario, & hoc vltimum melius est, cum indigent pauperes, & satis abundat Ecclesia: Alioquin melius est quòd in vtilitatem Ecclesiæ pauperis conuertatur.

De meretrice quæ à clerico pretium accepit.

Cap. LVIII.

Meretrix recipiens de bonis Ecclesiasticis pro opere carnali tenetur restituere vel ei qui dedit si habeat administrationem, vel Ecclesiæ de cuius bonis datum est, quod est securius.

QVID de muliere quæ recepit pecuniam pro opere carnali? Respondeo: Si recepit ab aliquo de rebus proprijs, non Ecclesiasticis, non tenetur restituere, etiam si sit monialis cui datum est, sed acquiritur monasterio quod accepit: honestius tamen est quod monasterium non retineat, sed eroget in pios vsus. Si autem à clerico sæculari de rebus Ecclesiæ, facienda est restitutio secundũ quod dicit hic magister, nisi Episcopus velit dispensare cum illa quæ recepit, quod retineat istud, si sæcularis est mulier; aut cum monasterio, si regularis est. Si autem accepit à persona regulari de rebus monasterij (quod præsumendum est, nisi constet de contrario) Distingue: Aut recepit ab habente administrationem, aut à simplici claustrali: in primo casu facienda est restitutio monasterio, vel prioratui, vel administratori, de cuius bonis datum est; & potest fieri restitutio eidem personæ quæ dedit, si adhuc remanet in administratione illa; maximè si dicitur correctus; aliàs securius est quòd ei non reddatur, sed fiat quod dictum est. Si tamen tali non correcto facta sit restitutio, liberata est quæ accepit, si autem amotus sit ab administratione illa; aut si claustralis est simplex qui dedit, facienda est restitutio monasterio, prioratui, vel administratori: nec liberabitur si soluerit illi qui dedit, nisi tunc demum cum conuersum fuerit in vtilitatem monasterij, prioratus, vel administrationis, nec poterit retineri à monasterio regularis mulieris huiusmodi, quod accepit à regulari alterius loci, nisi de consensu abbatis & conuentus, si magnum fuit donũ, aut abbatis solius, si paruum vel mediocre.

Meretrix debet restituere quæ accepit à filiofa. patri, & vir regularis quæ accepit à coniugata, marito.

Quod autem dixi de rebus taliter datis à personis regularibus, idem intelligas de rebus datis à personis sæcularibus etiam laicis, qui sui iuris non sunt, sicut est seruus & filiusfamilias, quando dant aliquid de rebus taliter etiam peculiaribus, nisi illarum rerum ita liberam habeant administrationẽ, quod quasi paterfamilias possint disponere de eisdem. Item quod dictum est de moniali respectu regularis viri, teneas & econuerso, quando vir regularis recepit aliquid à muliere regulari. Vir autem regularis, quod recepit pro opere carnis à coniugata, restituere debet marito, si illa dedit de rebus do talibus, aut communibus: si autem dedit de parafernalibus, vbi de consuetudine habent mulieres parafernalia: aut si mulier soluta sui iuris, dedit amasio aliquid de rebus proprijs, licet honestum sit quòd istud expendat in pias causas, non tamen credo quòd teneatur nisi velit; poterit enim ei restituere quæ dedit, quod melius videtur, si pœniteat vel egeat.

Vtrum persona regularis per se restituere possit quod malè accepit.

Cap. LIX.

NVNQVID regularis persona potest restituere auctoritate propria quod accepit pro carnali opere, vel quod habuit de furto vel rapina? Respondeo: Si cuiquam competit datæ rei repetitio, distingue; quod si extat adhuc res data penes illum cui data est, si non audet, aut timet, aut non potest impetrare quod fiat restitutio per prælatum collegij, restituat auctoritate propria, secundum formam supradictam; etiam contradicente prælato, quia plus est obediendum Deo quam homini: Sed si non extat, quia iam consumpta est, inanis est actio. Si autem non est consumpta penitus, sed conuersa est in vtilitatem monasterij, vel habet aliquid quod comparauit ex re sibi data, si non potest, vel non audet, aut timet impetrare quod fiat restitutio per prælatum, gerat bona fide negotium monasterij, restituendo cui debetur, vt dictum est. Vel si fuit datum de bonis Ecclesiæ sæcularis, impetret dispensationem Episcopi quod possit retineri à monasterio, vel erogari in pios vsus (non tamen contradicente prælato hoc faciat, propter bonum obedientiæ) nisi sit illa res comparata de pecunia Ecclesiæ, aut personæ priuilegiatæ in hoc, quod rem emptam de sua pecunia possit vendicare, sicut est miles & pupillus; in quo casu etiam contradicente prælato potest eam restituere si eam habeat, sicut dictum est de re adhuc extante penes eam personam quæ accepit.

Quo casu religiosus possit pecuniam ex fornicatione & furto acquisitã restituere authoritate propria.

De adultera quæ spurium vel extraneum hæredem constituit.

CAP. LX.

EX *summa de casibus*. Mulier quæ de adulterio suscepit filium, vel supposuit alienum partum, debet laborare quibuscumque modis potest, vt legitimi hæredes non fraudentur hæreditate paterna; cautè tamen: reuelare enim simpliciter marito, vel etiam ipsi spurio vel supposito non expedit, tũ quia multa pericula possent inde oriri, tum quia forte non crederent sibi. Ex altera parte videtur quod non posset agere pœnitentiam, vel esse in statu saluandorum, durante tali deceptione, quia non dimittitur peccatum, nisi restituatur ablatum. Verum quia propter hoc non est ei pœnitentia deneganda (vt ait Inn.) ita procedat: reuelet in confessione, & pœnitentia facta, suo sacerdoti parochiali, vel de licentia eius alij magis perito, & postea ipse reuelet Episcopo suo similiter in confessione, & tunc quod tutius est ambo simul inquirant diligenter & tacitè, si ille spurius vel suppositus sit homo spiritualis & timens Deum: quo inuento, vocet eum secretò, & coram muliere, & si videtur expedire recepto prius sacramento ab ipsa quo non calumniose procedat, & etiam ab illo quod factũ secretum teneat: poterunt enim tunc reuelare sibi, & inde consulere vt ingrediatur religionẽ, vel transferat se ad longinquam regionem, vt sic nihil percipiat de bonis illius quem credebat esse patrem suum: ea autem quæ consumpsit de bonis prædictis, dum habuit bonam fidem, credens se esse filium legitimum, restituat vel componat, vel petat remissionem à viro mulieris si viuit, sin autem ab hæredibus legitimis. Non tamen per se hoc faciat, ne factum reueletur, sed per sacerdotem, vel aliam personam, quæ hoc procuret, tacitis semper personis, & facto. Si tamen non potest planè induci ad hoc, non credo eum præcisè cogendum: arguitur lege quæ dicit, bonæ fidei possessorem non teneri de cõsumptis. Si vero illi spurio vel supposito non

Modus procedendi cum spurio qui habetur pro hærede.

potest

Si spurius nō vult matri credere non est cogendus, sed ipsa debet pro posse satisfacere, sicut etiam cum factum non potest tutò spurio reuelari.

potest reuelari sine periculo, vel etiam facto sibi reuelato secundum formam prædictam, non vult acquiescere consilio, tunc iniungatur mulieri, quod de sponsalitio suo, & alijs rebus quas habet, vel in futurum habere poterit, satisfaciat iuxta posse, dolens semper de peccato, & quia non potest plenè satisfacere, proponat tamen firmiter in animo quod satisfaciet quam citò poterit, hoc tamen fiet per iudicem pœnitentialem, vel personam religiosam, secretè & cautè: & potest vti his verbis: *Quædam persona tenetur vobis, hoc accipite, & ita erit in bono statu.*

Frater Guilh. Numquid tenetur petere veniam, vel dilationem ab illis quos sic damnificauit, quando non potest restituere? Respōdeo: Quando quis damnificatus est ab aliquo, quocumque modo indebito, & hoc scit qui damnificatus est, credo quod tenetur veniam petere, per seipsum si potest, aut si audet: aut per aliam personam, si non potest, aut non audet per se: quæ tamen persona subijcere non debet nomen, & circumstantias personæ, pro qua interdicit, si ex expressione timeatur periculum vel scandalum: qui enim offendit aliquē, cum eo ipso offensus habeat aliquid aduersus eum, debet ire & reconciliari fratri suo, secundum quod habetur in Euangelio: debet inquam ire per se, vel per alium, vt dictum est. Si autem qui damnificatus est nescit hoc, nec sciuit, credo quod tutius sit petere veniam vt dictum est, quando satisfacere non potest: non tamen tenetur, quia non est in mora in hoc casu quoad iudicium diuinum. Si autem satisfacere potest, semper est in mora donec satisfecerit, aut dilationem impetrauerit. Hoc etiam credo obseruandum, vbi aliquis debitor est alicui ex contractu, vel quasi contractu; Et similiter distinguendum est. Hoc etiam obseruandum in contractibus eorum qui recolunt se debitores alicui, ex eo quod fecerunt ex sæculo.

Quando qui damnificatus est nescit, non est opus vt qui damnificauit petat ab eo veniam, quādo non potest restituere; secus si sciat.

Adhuc de eodem.

Cap. LXI.

QVID de filijs illius, qui viuente vxore sua duxit aliam, tam ipso quàm superducta sciente impedimentum: de filijs inquam susceptis de secundo matrimonio illo, numquid possunt succedere in hæreditatem patris, aut tenentur totum restituere filijs primi matrimonij, aut alijs veris hæredibus, aut sufficiat quod tantum reddant eis, quod teneant se pro pacatis, cum parum sufficiat eis, cum iam pauperes sint, & credunt se totum amisisse? Respondeo: Si præscripserunt cum bona fide, non tenentur restituere aliquid, maximè si adhuc post completam prescriptionem retinent bonam fidem. Si autem non est completa legitima præscriptio, tenentur totam hæreditatem cum fructibus mala fide consumptis restituere, quantumcumque oporteat eos indigere, vel etiam mendicare, nisi quantum fuerit eis datum, vel remissum à veris hæredibus; & hoc dum parati sunt huiusmodi possessores, sine dolo & fraude, totum eis restituere, si velint recipere.

Filij ex secūdo matrimonio inualido geniti, si non præscripserint bona paterna, tenentur restituere veris hæredibus.

Quid si mulier habet filios de adulterio occulto, potest ne eos facere hæredes, saltem in parte hæreditatis suæ, cum legitimos filios non habeat, vel si habeat, numquid de consensu eorum possunt quasi legitimi admitti ad portionem hæreditatis? Item quantum potest ipsa, vel quicumque alienare de hæreditate sua? Respondeo ad primum: Credo quod secundum iura scripta, potest quilibet extraneum, dum tamen non sit turpis vel indigna persona, siue vnum de filijs quem maluerit, hæredem constituere in totum vel in partem, reseruata tamen legitima portione liberis suis: sed secundum consuetudinem Gallicani Regni, non potest testator dare vltra quintam partem hæreditatis: In quibusdam locis tamen alijs vltra etiam. Aliud etiam obseruatur de consuetudine alicubi in donationibus inter viuos, & aliud in donationibus causa mortis. In quæstione ergo proposita tenenda est consuetudo regionis. Mater etiam de consensu legitimorum filiorum, vel hæredum aliorum, facere potest illegitimos filios suos cohæredes legitimorum, nisi repugnet loci consuetudo.

Potest mulier habens filios de adulterio occulto, admittere illos ad partem hæreditatis si consuetudo loci permittat, & legitimi consentiant.

De his qui naufragorum bona diripiunt.

Cap. LXII.

EXtra de rapto. &c. Ex Concil. Lateran. Qui Christianos naufragium patientes, quibus secundum regulam fidei auxilio esse tenentur, damnata cupiditate spoliant rebus suis, nisi ablata reddiderint, excommunicationi se nouerint subiacere. Naufragis nihil est auferendum; imò quicquid de ipso naufragio inuentum est, siúe illud sit captum de ipso naufragio, siue de mari, siue de littore, restituendum est; nec excusatur aliquis aliqua consuetudine, vel statuto, vel præcepto; hoc enim est contra præceptum Domini: *Omnia enim quæcumque vultis, vt fa. &c.* Item, *quod tibi oderis fieri, &c.* Item Episcopus, vel quilibet prælatus, vel clericus, qui tanti criminis esset particeps, vel consentiens, esset deponendus: laicus vero, nisi ad monitus satisfecerit, debet anathematizari. Item secundum leges tenentur infra annum in quadruplum, post annum vero in simplum; sed hoc intelligas, si sint talia nauigia quæ pyraticā tyrannidem exerceant, vel sint inimica nomini Christiano.

Qui diripiūt bona naufragorū sunt excommunicati nisi restituant, clerici vero sūt deponendi.

Frater Guilh. Quid de illis principibus qui conueniunt cum nautis, quod reddant eis certam summam, singuli pro singulis nauibus currentibus per terminos eorum, pro quitando ab huiusmodi abusu, numquid possunt illam summam sine peccato recipere? Respondeo: Credo quod qui gratis debent huiusmodi quitare, non possunt pro quitatione huiusmodi aliquid accipere, sed tenentur sic acceptum reddere, cum nautæ pensionem huiusmodi non constituerent simpliciter & absolutè spontanei, sed ne deteriora sustinerent.

Principes nihil debent accipere vt nautæ possint sine spoliationis periculo per fines eorū trāsire.

De his qui pedagia vel telonia indebitè exigunt.

Cap. LXIII.

EX summa de casibus. Circa pedagia & telonia distingue; quia aut sunt antiqua, aut noua. In primo casu si fuit impositum ab his qui potuerunt imponere, videlicet principibus, vel regibus, & præsertim auctoritate Ecclesiæ, & pro iusta causa, vt pro defensione stratæ publicæ contra prædones in terra, & contra pyratas in aqua, vel pro defensione fidei & patriæ contra Paganos, vel hereticos, vel pro alia simili causa, & recipiens facit illud propter quod fuit impositum, liberè & sine scrupulo conscientiæ potest recipere. Si autem nescit à quibus fuerit institutum, credit tamen quod ab illis qui potuerunt, & ex prædictis causis, credo idem. Idem credo, si iste talis non laborat modo, nec facit expensas, quia non est necesse, cum terra sit bene purgata, & in pace, paratus est tamen, & labores, & expensas impendere, si esset necessetita etiam quod proponat imminente necessitate, non solum quod tunc acciperet in illas expensas ponere, sed etiam vltra si esset necesse.

Quo casu possint pedagia licite exigi.

In secundo vero casu, scilicet si sit nouum pedagium, vel teloneum, nullo modo potest absque periculo animæ, vel rapinæ; nisi certum sit illud à principe vel Rege statutum, & propter imminentem necessitatem aliquam de supra dictis; & exinde procedat per omnia, vt dictum est antiquo. Si contra formam istam aliquid est acceptum, credo esse restituendum, & illi à quo iniuriosè acceptum

Pedagia & telonia sine authoritate principis & iusta causa imposita, qui exigit tenetur ad restitutionem & excommunicabitur donec satisfecerit.

acceptum est si sciri potest; sin autem, cum consilio Ecclesiæ in pijs causis est expendendum.

Causa 24. q. 3. Calixtus Papa. Si quis mercatores nouis teloneorum ac pedagiorum exactionibus molestare tentauerit, Christiana communione careat donec satisfecerit.

Extra. 1. de treuga & pace. Alexand. 3. Innouamus vt presbyteri, monachi, conuersi, peregrini, mercatores, rustici, euntes, vel redeuntes, in agricultura existentes, & animalia quibus arant, & semina portant ad agrum, congrua securitate lætentur.

De his Pedagijs & telonijs quæ à Christianis iniustè subtrahuntur.

CAP. LXIIII.

EX *summa de casibus.* Mercatores vero & transeuntes, credo indistinctè, quod debent persoluere antiquum & nouum, dummodo recipiens faciat illud propter quod fuit institutum; quod si non faceret, isti à quibus exigitur, vel debent adire super hoc iudicem, quod tutius est; vel dicant quod cessante in illo causa, cessat in eis obligatio, vel non seruanti fidem eis, nec ipsi seruare tenentur. Si autem recipiens ille faceret quod suum est, & isti aliquid subtraherent, rapina vel furtum esset; vnde præcisè tenerentur ad restitutionem, & agere insuper pœnitentiam de furto & mendacio, siue alijs peccatis ibi commissis. Si verò illi iniustè reciperent, & isti furtiuè subtraherent, peccarent ad minus venialiter in mendacio, quia erit mendacium pietatis, ad restitutionem autem ipsum non credo teneri.

Qui subtrahunt iusta pedagia & telonia tenẽtur ad restitutionẽ, sed ad emẽdam talibus impositam per legem, non tenentur, donec condemnentur in foro causarũ: quod in omnibus similibus pœnis à lege statutis dicendũ est.

Frater Guilhelmus. Vocat mendacium pietatis, quo sibi consulit, vel illi, ne ille male recipiendo peccet. Sed illi qui tenentur ei ad restitutionem pedagij, numquid etiam tenentur ad emendam? & iniungendum est eis in foro pœnitentiæ vt eam soluant? Respondeo. Credo quòd nec in hoc casu, nec in similibus tenetur quis ad soluendam emendam, nisi fuerit iudicatum contra ipsum in foro causarum: quia talia non debentur, nisi tunc demũ cum quis condemnatus est per sententiam in forma, seu in foro iudicij, vnde si quis furtim asportauerit pedagium, vel inciderit alienam siluam, vel commiserit furtum, aut sacrilegium, aut similia, super quibus statuta est pœna corporalis vel pecuniaria, per legem vel canonem, non est iniungendum pœnitenti in foro pœnitentiali quòd soluat huiusmodi pœnas, nisi tunc demum cum fuerit condemnatus ad illas: sed sufficit, quòd soluat interesse, vel satisfaciat ad arbitrium boni viri, si iniuriam intulit.

Hoc etiam dici potest forte de pecunia habita per symoniam: de qua solet dici, quod restituenda est illi Ecclesiæ, in cuius ignominiam data est, vel recepta: per illud c. *extra, de symonia: De hoc autem.* Illud autem capitulum intelligi potest, quando de bonis Ecclesiæ erat data pecunia, vel quando agebatur in forma, vel foro iudicij contra recipientem, & idem potest intelligi in omnibus similibus casibus, in quibus iura dicunt extorquendam esse pecuniam turpiter acceptam, cuius tamen repetitio non datur ei qui turpiter dedit. Quod dico propter magistrum, qui dedit pecuniam pro habendis scholis, cui competit datæ pecuniæ repetitio, vt dictum est supra de magistris, & idem in similibus casibus, si qui sunt tales. Contra id tamen quod dictum est de pecunia symoniacè acquisita, est *Ar. extra de symo. mandato.* argumento sumpto à contrario sensu, quia videtur innui, quod pecuniam per pactum symoniacum acquisitam resignare tenetur qui eam accepit, licet secus sit si absque pacto fuerit recepta. Et ideo tutius est dicere,

Non est omnino certum quod pecunia per simoniã acquisita sit restituenda ante sententiam (nisi fuerit pecunia de bonis Ecclesiæ) & multo minus pecunia quouis alio modo turpiter accepta quãdo repetitio non datur ei qui turpiter dedit.

A quòd pecunia ex pacto symoniaco acquisita retineri non potest, etiam secundum iudicium fori pœnitentialis.

De his qui eadem paganis surripiunt.

CAP. LXV.

EX *summa de casibus.* Quid de Christianis, qui accedentes ad ciuitates Paganorum, subtrahunt Paganis huiusmodi pedagium, vel teloneum. Ad hoc dico si vadunt illuc tempore treugæ, & non portant merces prohibitas, & ipsi Sarraceni tenent eis fidem, defendendo eos in suo territorio vel maritima, à latronibus vel piratis, debent
B Christiani fideliter ipsis persoluere secundum statutum vel pactum, aliàs tenentur eis ad restitutionem si possunt; vel si non possunt, erogare in vsus pauperum ad mandatum Ecclesię: Nam fides etiam hosti seruanda est, si autem iuerunt in tempore guerræ, vel etiam in tempore treugæ, sed cum mercibus prohibitis, non credo quod tenentur illis ad restitutionem: sed quia peccauerunt, credo (vt puniantur in quo deliquerunt) quod sit eis iniungendum in pœnitentia, vt illud dent in redemptionem captiuorum vel in subsidium eorum qui pugnant pro fide Christiana, vel vt ipsimet expendant in eodem subsidio, si ad hoc sunt idonei corporaliter laborando.

Christiani tenentur soluere paganis debita pedagia sub pœna restitutionis, nisi tempore belli aut dũ ferunt merces prohibitas, quo casu debet illis iniungi vt illud dent in subsidium fidei.

C *Frater Guil.* Sed cum sint pagani malæ fidei possessores terræ quam tenent, quomodo statuta eorum ligant Christianos? Respondeo, credo quod statuta eorum qui per vim occupauerunt, & tenent terram quæ aliquando fuit Christianorum, non obligant fideles, nisi consenserint, aut sponte se subiecerint statutis huiusmodi, secus dicerem de illis Sarracenis qui non sunt violenti possessores terrarum quas tenẽt, hi etiam de quibus primo dictum est, cum sint in possessione statuendi & damnandi, non sunt defraudandi, nec spoliandi illa quasi possessione, auctoritate alicuius priuatæ personæ, vnde ab huiusmodi pedagijs defraudari non debent per aliquem Christianum transeuntem per terras eorum.

Nota.

De his qui quæstus & tallias indebitas exigunt.

CAP. LXVI.

D EX *summa de ca.* De quæstis, tallijs, & similibus dico, quod regulariter non debet dominus à subditis petere, nisi ea quæ inter ipsum, vel ipsos antecessores eorum, plane bona fide, sine dolo ac coactione conuenit; sicut solet fieri cum mansi vel villæ conceduntur de nouo colonis, vel alijs personis. Solent etiam inde fieri instrumenta, quę continent censum annuum, & alias seruitutes, & pactiones hincinde. Omnia ergo iuxta hunc modum posita ab initio, dum tamen non fuerint turpia, vel contra Deum, peti possunt, & soluenda sunt. Nam quilibet in traditione rei suæ, potest ponere legem quam vult. Item quia scienti & volenti non infertur dolus. Item Pacta custodiantur, ait Conc. Afri.
E Ergo quicquid subditus de his absque Domini voluntate subtraheret, sicut fur teneretur restituere, vbi tamen indeterminate positũ est in instrumento aliquod tale verbum, collecta, tallia, quæsta, & simile, intelligo quod debet eam moderate accipere, inspecto onere & facultatibus subditorum.

Dominus potest antiquas tallias & quæstus à subditis exigere; & si illi clam subtraherent essent fures vltra pactum, tamen nil debet exigere, quamuis possit sponte oblatum acceptare.

Frater Guilhelmus. Ita credo, quod etiam cum in instrumento continetur, quod talis dominus potest facere talliam, ad visum, vel ad placitum; aut talis est consuetudo, etiam sine scripto; Illud visum, vel placitum moderandum est ad arbitrium boni viri, inspectis facultatibus subditorum.

Ex summa de casibus. Si autem Dominus vltra conuenta & statuta inter ipsum & subditos, aliqua

sponte

sponte oblata, nulla fraude adhibita, vel minis, vel coactione indirecta, recipiat, non tenetur ad restitutionem; sed exacta à se vel suis directè vel indirectè, tenetur restituere.

Frater Guilhelm. Indirectè, vt quando denegat eis iustitiam, vel non defendit eos vt debet, vt sic aliquid extorqueat, vel insinuari eis facit quod vult aliquid habere ab eis.

Quid faciendum à dominis, quando non possunt iniustas exactiones restituere.

Ex summa de casibus. Verum tamen si ex aliquibus circumstantijs apparet impossibilis, vel multum difficilis restitutio, satis videtur quod posset huiusmodi principibus & militibus consuli, quod in compensationem, vel remitterent eis communiter, cum eorumdem consensu & libera voluntate, aliquam seruitutem, seu annuam præstationem, in perpetuum vel ad tempus, ita quod leuissimè teneretur eis satisfactum; vel etiam facerent in remissionem peccatorum illorum quibus tenentur, aliquod hospitale, vel opus simile pietatis, cum consensu tamen eorumdem, si potest requiri.

De causis iustis & iniustis tallias exigendi.

Cap. LXVII.

Referuntur quædã causæ iustæ exigendi tallias à subditis.

HÆc autem intelligas, vbi iusta causa ipsum dominum ad talem exactionem faciendam inducat. Sunt enim quædam causæ iustæ, vna pro defensione patriæ, & maxime suæ ciuitatis, castri, vel villæ: Ad hoc enim tenentur omnes, non solum res suas partiri, sed etiam corporaliter laborare, munire se in castro, vel ciuitate; & vigilare, vt sic se ipsos & res suas saluent. Item si dominus vult ire in exercitum indictum ab Ecclesia vel principe contra hæreticos vel Paganos, nec de suo absque graui damno posset facere expensas sibi necessarias, potest à subditis auxilium petere moderatum. Item si in guerra vel bello iusto ex parte sua, sit captus ab hostibus, nec potest soluere redemptionem petitam ab eo, absque graui damno. Item si vellet ire ad principem pro obtinendo priuilegio protectionis pro se, & pro eis, nec posset de suo, expensas ad hoc vtiles & necessarias, absque graui damno facere; & si qua alia causa similis emergeret, dum tamen semper moderate, & non ad grauamen eorum, & cum charitate, non ex violentia exigeret.

Frater Guilhelm. bene dicit *alia similis*. Sunt enim quædam causæ vsitatæ & approbatæ alicui, præter illas quæ hic ponuntur, scilicet quando dominus maritat filiam suam, aut filium facit militem, aut releuat feudum suum, aut auget, nouum feudum comparando: & cum talia videantur respicere commodum subditorum, pro eo quod cum dominus maritat filiam, acquirit sibi amicos, & augendo feudum fit ditior, iam plus potest parcere subditis quàm ante; & cum facit filium militem, potentior est ad defendendum terram: non credo quod damnandi sint qui talia recipiunt, vbi constitutum est vel consuetum; Dum tamen non recipiant vltra quàm constitutum est, vel consuetum. Si tamen aliquid consuetum est, & si ad arbitrium exigi consueuit, cum moderamine exigatur.

Si Dominus gerat bellum iniustum & capiatur non potest suam redemptionẽ exigere à subditis.

Ex summa de casibus. Si autem dominus vult ludere ad aleas, vel vltra vires ad vanitatem expendere in vestibus, hospitibus, & similibus, non debet propter tales causas exigere; quod si fecerit tenetur ad restitutionem. Item: Si captus in bello iniusto, exegit ab eis redemptionem totam vel partem, quam soluit hostibus.

De his qui nihil aliud à subditis nisi tallias accipiunt.

Cap. LXVIII.

EX *summa de casibus*. Sed quid de quibusdam, qui nihil penitus recipiunt à subditis, nisi tallias vel quæstus. Ad hoc distinguo, quod aut ab antiquo, sibi & antecessoribus est soluta tallia, aut de nouo est imposita, siue petita. In primo casu, si scitur vel creditur probabiliter, quod ex iusta causa & licite imposita fuerit & soluta, potest exigere, ita tamen quod & ipse compleat, si quid ex illa causa vel institutione complere debeat.

Omnes antiquæ talliæ præsumendæ sunt iustæ, nisi sit vehemens præsumptio in contrarium.

Frater Guilhelmus. Sed quomodo hoc scietur? Respondeo: Potest sciri, si super hoc confectum est instrumentum, si etiam ita seruatum est à tempore ex quo non extat memoria. Secundum quosdam præsumendum est, quod ex causa iusta fuit imposita. *ar. 12. di. illa.* Quod satis credo, nisi violenta sit præsumptio in contrarium, præsertim cũ dicatur quod in longissimis præscriptionibus, non oportet probari titulum, sed ex lapsu temporis præsumitur titulus interuenisse qui allegatur.

Si sint aliqui vasalli qui nil soluunt domino suo in signum subiectionis debent secundum morem patriæ aliquid statuere.

Ex summa de casibus. In secundo vero casu, vel etiam in primo, cum nec scitur nec creditur iusta causa, non debet exigere: & quod cum mala fide recepit, debet restituere si potest, posito tamen quod vere dominus est, & quod nihil penitus percipit, quod vix est credibile, quin ad minus recipiat ibi iustitias, & sequantur eum in exercitu in bello iusto: Si tamen ita verum sit quòd nihil percipit, credo (saluo meliori iudicio) quòd debent inter se aliquid statuere, quod dent sibi in signum subiectionis, ne aliter inutiliter videatur esse penes eum dominium rei suæ. Et si dubitetur quid vel quantum debeat esse illud, credo quòd debeant obseruare quod in vicinis villis vel castris vel prouincijs obseruatur: ita tamen quòd villa ista non grauetur, vel si diuersæ sunt consuetudines, ea quæ minus soluit eligatur. Et hoc totum intelligo, nisi ipse, vel aliquis de antecessoribus suis, vendidit vel donauit eis illud, quod ibi in subiectionis signum consueuit percipere; tunc enim non potest aliquid petere. In omni tamen casu credo quod debeant habere in memoria, tanquam inseparabiliter annexa dominio, illa sex enumerata in epistola Philiberti episcopi, videlicet *incolume, tutum, honestum, vtile, facile, possibile;* vt in illis sint ei fideles.

Sex præstanda domino à subdito.

Frater Guilhelmus. Incolume, ne sint in damnum domino suo de corpore suo. *Tutum*, ne sint in damnum domino suo de secreto suo, vel de munitionibus, per quas tutus esse potest. *Honestum*, ne de sua iustitia, vel alijs causis quæ ad honestatem eius pertinere videntur.

Vtile, ne sint ei in damnum de suis possessionibus. *Facile*, ne id bonum quod suis dominis leuiter facere poterit, faciat ei difficile. *Possibile*, ne id bonum quod domino suo erat possibile, reddat impossibile. Et quia non sufficit abstinere à malo nisi fiat bonum, restat vt in eisdem sex supra dictis, consilium & auxilium fideliter domino suo præstent.

De eodem.

Cap. LXIX.

QVID de illis qui tali vtuntur consuetudine in hominibus suis, quod de mobilibus eorum capiunt quantum, & quando volunt; & cum suspicantur eos velle transire ad alium dominum, omnino spoliant eos, nunquid excusari possunt per consuetudinem? & an tenentur ad restitutionem? & an sunt absoluendi si nolunt restituere.

Respondeo: Si certum est quod ab initio fuerit impositum

Si certum sit quod ab initio fuerit institutio ut Dominus capiat quantū & quando voluerit à subditis nō est peccatū hoc cum moderamine facere, secus si sit dubium.

A itum tale onus terræ sine malitia & fraude, quod dominus possit ab habitatoribus quando, & quantum velit capere, & possit retinere omnia mobilia si recesserint, cum quilibet possit imponere suæ rei onus quod voluerit, videtur tolerari posse, quod intantum vtatur huiusmodi constitutione, quod non grauet eos vltra modum, aut manentes aut recedentes, & quod Domini non tenentur ad restitutionem taliter acceptorum. Si autem non est certum, aut si creditur quod non fuerit ab initio legitimè institutum, credo quod huiusmodi spoliationes ipso iure factæ malæ sint, quod peccant qui hoc faciunt, & tenentur ad restitutionem. In hoc tamen casu & similibus, qui tolerantur ab Ecclesia, pro eo quod ibi potest esse aliqua dubitatio de iure B aut de facto, non credo simpliciter denegandam esse absolutionem; sed facienda est cum quadam tamen dubitatione & protestatione sic: *Absoluo te de hoc inquantum possum; Sed timeo vel credo quod non sufficiet tibi ad salutem, nisi te aliter habueris in hoc casu.*

Nota modū absoluendi in dubio.

Item de illis qui emunt præposituras sæculares vbi non sunt redditus, sed solæ exactiones, & munera, & seruitia, quæ recipiunt huiusmodi præpositi, numquid tenentur talia restituere? aut si compelluntur à dominis exercere huiusmodi officia, nūquid tenentur potius omnia sua dimittere quàm in hoc obedire: & quid de dominis qui vendunt huiusmodi præposituras? Respondeo. Si non possunt huiusmodi officia exercere sine peccato mortali, potius debent omnia mala tolerare, quam sic C peccare: & peccant mortaliter quoties munera accipiunt, propter faciendam gratiam alicui in præiudicium alterius. Aut si minis & terroribus aliquid extorqueant, aut quosdam grauent, vt alij timentes eis seruiant ne talia patiantur, tunc tenentur ad restitutionem omnium talium si possint, nec aliter absoluendi: & peccant domini qui tales præposituras vendunt, aut ad emendum aliquos compellunt, cum gratis eas committere debeant, ex quo non sunt ibi redditus aut prouentus iusti, & tenentur ad interesse illis qui per huiusmodi præpositos taliter sunt spoliati. Hoc autem intelligo de illis præpositis qui reddunt iura: De Bedellis aut minoribus, quorum est officium tantum citare, vel D exequi iudicata vel mandata maiorum, tenendum est quod dicitur infra de officialibus.

Domini non possunt vendere præposituras sæculares non habentes redditus sed exactiones iniustas & munera, vt officium iudicis &c.

De his qui guerras adinuicem exercent.

Cap. LXX.

5. requiruntur ad bellū iustum.

Quæ capiuntur in bello iusto fiunt capientis.

EX *summa de casibus.* Circa principes autem vel milites habentes guerras adinuicem, distingue: quia aut ille de quo quæritur habet iustā guerram vel bellum, aut non. In primo casu, scilicet cum habet iustum bellum, & non exercet illud nisi contra nocentes, & non habet intentionem corruptam, quicquid capit ab hostibus suum est, nec tenetur restituere. Vt autem dictum est supra, quinque exiguntur ad hoc vt bellum sit iustum, scilicet *persona, res, causa, animus, & auctoritas principis.*

E *Frater Guilhelm.* Dicit enim Imperator: Nulli prorsus nobis inscijs atque inconsultis, quorumlibet armorum mouendorum copia tribuatur: Quid si barones subditi Comitis vel Ducis, habent guerram contra eum, aut comes contra Regem suum, vel econuerso, cuius principis est auctoritas requirenda? Respondeo: Princeps qui nullum habet superiorem, siue sit Rex, siue Imperator auctoritate propria (si iusta causa subsit) potest mouere bellum, tam contra subditos, quam contra extraneos. Potest etiam subditis suis dare auctoritatem mouendi bellum, tam circa principem extraneum, quam circa subditos eius, si causa subsit, & viderit expedire. Sed non contra proprios subditos, quamdiu potest iniuriantem iustificare, vel quamdiu vult stare iuri coram eo, vel coram iudice suo, si est iudex medius inter huiusmodi principem & iniuriantem. Si autem non potest eum iustificare, si ille non vult stare iuri, potest non solum princeps huiusmodi, sed etiam ille princeps qui habet super se superiorem, auctoritate sua mouere bellum contra huiusmodi iniuriantem, si subest ei mediatè vel immediatè; & dare licentiam iniuriam passo, mouendi circa eum arma. Si autem iniurians non subest mediatè vel immediatè principi habenti super se superiorem, princeps ille non potest dare auctoritatem subdito suo mouendi contra eum arma, sed auctoritas superioris principis est requirenda, maximè si ille iniurians pertinet mediatè vel immediatè ad iurisdictionem illius superioris principis.

Princeps habens supra se superiorē potest propria authoritate contra iniuriantem bellum mouere si iniurians illi subsit mediate vel immediate, alias non.

Cum ergo vasallus comitis habet guerram contra comitem, Regis est auctoritas requirenda. Si autem comes contra Regem, & Rex nolit ei ius exhibere, per pares curiæ humiliter requisitus, credo quod si ius suum armis defendat, cum moderamine inculpatæ tutelæ, non peccat: Impugnare tamen Regem auctoritate propria non poterit. Papa tamen facta denunciatione de excessu Regis, si Rex nollet à peccato desistere, posset Regem excommunicare: & crescente contumacia, dare auctoritatem mouendi arma contra eum. Cum autem Rex habet causam guerræ contra Imperatorem, vel econuerso, non credo quod vterque vel alteruter teneatur ius suum prosequi in forma iudicij, cum neuter illorum habeat super se superiorem. Peccaret tamen mouendo bellum passus iniuriam, si iniuriator offerret ei debitam satisfactionem, ad arbitrium bonorum virorum, de plano, & sine strepitu iudiciorum.

Subditus nō potest Regem impugnare propria authoritate (ipso possit suum ius defendere cōtra illum cū moderamine) benetamen authoritate Papæ.

De his quæ rapiuntur in bello iniusto.

Cap. LXXI.

EX *summa de casibus.* Si autem vnum prædictorum quinque defuerit, bellum dicetur iniustū. *Frater Guil.* Sed nunquid tenebitur restituere, quicquid adeptus est de huiusmodi bello, ille qui mouit illud? Respondeo: Quamuis bellum sit iniustum ex causa, & ex animo, & ex persona, & ex auctoritate, si tamen res subsit; quia pro rebus impetendis factum est, non tenetur qui mouit bellum restituere quod ibi cepit, nisi ceperit, vel damnificauerit aduersarium suum, vltra quod habuit ille de suo iniustè, aut damnificauerat eum. Et hoc dico secundum iudicium fori pœnitentialis, vbi habet locum compensatio, etiam non liquidi ad liquidum, quæ non habet locum in foro contentioso: vnde si quis in foro pœnitentiali confitetur se per furtum habuisse decem de rebus illius qui manifestè abstulerat ei decem, facere consueuit & bene iudex pœnitentialis compensationem, nec iniunget ei restitutionem illorum x. nisi aduersarius eius postmodum restitueret ei decem ablata. Iniunget tamen ei pænitentiam de furto commisso.

Quamuis ex quinque requisitis ad bellum iustū desint omnia præter rem, non tenetur qui bellum mouit restituere quæ cepit nisi excedant damnū sibi datum.

Quid si clericus in guerra iusta, vadens cum domino suo, consequitur aliquid de illa guerra, numquid tenetur restituere? Respondeo: Si datum est ei ab his quibus licuit, potest illud retinere. Si autē ipse rapuit, cum rapiendo peccauerit, inducendus est in foro pœnitentiali si potest, quod restituat illud illi cui abstulit, si scit quis ille sit, sin autem quod det pauperibus. Huiusmodi enim clericus rem illam capiendo non facit suam, quia sicut dominus eius non potuit dare ei auctoritatem bellandi, ita nec auctoritatem rapiendi. Credo tamen quod rem taliter raptam de consensu domini sui potest retinere, dum tamen consenserit dominus durante adhuc guerra, quia perinde est in hoc casu ac si dominus rem illam dedisset.

Clericus rapiendo aliquid in bello iusto non facit suum; si tamen dominus sciat & consentiat, potest retinere, quia cēsetur illi dari. peccauit tamen rapiendo.

Quod

Quòd pro rerum tuitione vel repetitione liceat pugnare.

CAP. LXXII.

Sine authoritate principis vel Ecclesiæ licet bellum mouere ad suæ, suorũ & patriæ defensionem, quia hoc est de iure naturæ dummodo fiat in continenti secundum negotij qualitatem.

EX *summa de ca.* Videtur tamen casus in quo sine auctoritate principis vel Ecclesiæ posset moueri bellum, videlicet pro rebus repetendis ad defensionem patriæ. Nam de iure naturali, cuique licitum est vim vi repellere in continenti, & cum moderamine inculpatę tutelæ. *Frater Guil.* Nomen rerum credo hic large accipi, vt nõ solum comprehendat res corporales, sed etiam iniurias. Sicut enim pro rebus mobilibus vel immobilibus ablatis potest moueri bellum, ita & pro iniurijs illatis, ad consequendum de eis satisfactionem, non libidine vindictæ, sed zelo iustitiæ, vel quantum ad interesse. Quòd autem ait *cum moderamine incul.tu.* hoc moderamen locum habet, quando aliquis causa tuendi, id est defendendi se, resistit aduersario, cum tanto moderamine, quod tutela illa vel defensio est inculpata, id est sine culpa: quia non excedit modum in defendendo, plus lædendo aduersarium (ex proposito maxime) quàm exigat illata violentia.

Ex summa de casibus. Ita vim rebus illatam & inferendam, licitum est repellere, sed potius illatam, dum tamen in continenti, id est quàm cito scit vim illatam, priusquam diuertat ad contrarium actum, & si forte dum ille vult expellere sic hostem de possessione sua, quam iniuste & male occupauerat, aliqui vulnerentur vel occidantur, credo quod teneatur secundum modum positum supra in defensione personæ.

Explicatur præcedens doctrina.

Frater Guilhelm. Nota quod ait *in continenti.* Ista continuatio non est æstimanda omnino, sicut in stipulationibus, vbi non sufficit eadem die respondere ad stipulationem, vt dicitur *in l. continuus,* quam magister allegat, sed secundum qualitatem negotij pensanda est, provt exigit ad præparationem, maiorem vel minorem temporis tractum. Vnde si aliquis nobilis collecto exercitu intrat terram alterius nobilis, & occupat ibi castrum, vel rapit prædam, & ducit ad terram propriam. Si alius nobilis hoc audito, cum non possit statim congregare exercitum, & recuperare prædam, vel liberare castrum, missis literis vel nuncijs congreget exercitum, licet non possit congregare vsque post vnam septimanam, aut duas, aut etiam plus, reputabitur tamen in continenti se defendere, & castrum liberare, & prædam recuperare; Etiamsi iam aduersarius eius receperat illam in munitionibus suis.

Potest quis, dum bona sua rapta prosequitur, capere tantumdem de bonis aduersarij aut fautorum eius.

Credo etiam quod dum taliter prosequitur prædam, cum non possit ad eam recuperandam pertingere, quia forte est in locis inexpugnabilibus recepta, si cæperit aliqua de bonis aduersarij sui, aut eorum qui eum iuuant, aut ipsum prosequentem rem suam impediunt, poterit de illis retinere, & indemnitati suæ consulere quantum sua interest, sicut qui prosequitur furem asportantem res suas, licet ei sibi consulere, vsque ad quantitatem damni sibi illati à fure, de rebus ipsius furis quas secum ducit aut portat, si quas potest apprehendere dum persequitur fugientem. *Nota* quod ait, *ad contrarium actum*: Non est contrarius actus, cum quis comedit aut bibit aut dormit interim, aut se præparat ad expellendum aduersarium suum de possessione male occupata, aut ad recuperandam prædam ab eo abactam, cum hæc præparatio temporis moram exigat, vt dictum est: Si vero dissimulabat iniuriam, ac deponit animum rem suam prosequendi, alijs occupationibus operam dando, actus est contrarius.

Vtrum damna iusto bello illata oporteat restituere.

CAP. LXXIII.

EX *summa de ca.* Igitur miles, habens iustum bellum contra alium militem, licite suum, & quicquid capit ab hoste, vel coadiutoribus eius, siue subditis suis, siue alijs, vsurpare & retinere potest, quousque iuxta conscienti[a]m suam sit sibi satisfactum de omni damno dato, & labore, & operis, tam sui quàm suorum hominum: vel donec ipse hostis offerat ius, vel velit satisfacere? *Frater Guilhelmus.* Benedicit *quousque* & non vltra: nisi sit talis hostis, qui aut propter infidelitatem, aut hæreticam prauitatem, aut propter aliud vitium excesserit, quòd bona eius & suorum publicari, & terra priuari, & capientium seruitio mancipari, ex edicto publico meruere; in quo casu omnino potest expoliari, & de terra examinari.

Non licet in bello excedere damnum datum, aut iniuriam illatam nisi iniuriam ob aliud vitiũ mereatur spoliari.

Quid si ille qui iustum habet bellum, fecerit incendia, vel effracturas, vel arborum aut vinearum extirpationes, in terra proprij aduersarij sui, vel hominum eius, numquid pro his tenebitur in aliquo? Respondeo: De illis damnis non tenebitur, quæ bona fide intulit, aut à quibus commode abstinere non potuit, secundum industriam & consuetudinem bona fide pugnantium. Si autem grassandi animo, & malitiose ea intulit, cum alias posset sibi commode consulere, tenebitur: & compensabuntur illa damna cum damnis sibi datis, & hominibus suis, vsque ad concurrentes quantitates; & de eo quod superexcreuerit, tenebitur satisfacere illis quos damnificauit: Qui autem iniuste mouet bellum, tenetur de omnibus damnis quæ ipse vel sui intulerunt aduersario, & hominibus suis. Tenetur etiam & hominibus proprijs, de damnis ab aduersario illatis, dum iuste bellat ille aduersarius; nisi ipsi mala fide iuuerint eum, in quo casu non habent contra ipsum actionem, cum nullus ex culpa sua consequi debeat actionem. Nobilis autem ille qui iuste pugnat, non tenetur hominibus suis de damnis quæ passi sunt ab aduersarijs, cum passi, & se & sua pro domino suo teneantur exponere. Non tenentur inquam, nisi fuerit in culpa, negligenter defendendo eos.

Damna in bello iusto illata secundũ ordinarium bellãdi modum, nõ sunt computanda in compensationem: secus si grassandi animo facta sint & malitiosè: qui vero iniuste bellum mouet, tenetur de omnibus dãnis vtrinque.

Adhuc de eodem.

CAP. LXXIIII.

QVID de illis quæ rapiuntur in Ecclesijs, aut de bonis clericorum, aut Ecclesiarum, quæ sunt in terra illius contra quem iuste geritur bellum, numquid qui rapiunt ea tenentur ad restitutionẽ? Credo quod sic, nisi auctoritate prælati ecclesiastici hoc fiat. Quid de illis qui confugiunt ad Ecclesias imminentibus hostibus, & ibi capiuntur ab eis, numquid capientes debent eos dimittere liberos? Credo quod sic, nisi incastellauerint Ecclesiam, aut inde impugnauerint hostes. In hoc enim casu, cum & ipsi violant immunitatem Ecclesiæ impugnando, non debent gaudere immunitate Ecclesiæ. Idem credo, si reponant ibi victualia sua, de quibus sustentantur in oppugnatione hostium; scilicet quod si rapiantur ab aduersarijs iuste bellantibus, non tenentur ad restitutionem, & forte etiam non peccant rapiendo. Quid de illis qui incendunt Ecclesias in bello iusto, numquid tenentur de damno dato? Respondeo: Si non sunt incastellatæ, & hoc fiet ex proposito, tenentur: Si autem sunt incastellatæ, nec tamen ex proposito incendantur, sed casu, dum illi iuste bellantes præstant operam rei licitæ, dum incendunt machinas hostium, aut castrum, aut villam, quam alias non possunt expugnare commode, credo quod non tenentur.

In bello iusto non oportet capere bona Ecclesiæ, nisi prælati Ecclesiæ consentiant nec hostes ad Ecclesiam confugientes, nisi se ibi muniuerint.

Non licet ex proposito Ecclesiam comburere.

Vtrum

Vtrum Domini super damnis hominibus suis illatis possint componere.

Cap. LXXV.

Qui mouet bellum non potest componere quin satisfaciat suis subditis de damnis illatis per incendia &c.

QVid si componant nobiles super guerra sua, numquid possunt componere vel transigere super damnis datis hominibus suis, nulla facta restitutione hominibus eorum damnificatis? Respódeo: Si compositio fiat de consensu damnificatorum, standum est illi; alias non credo quod ille qui fuit in culpa iniustè mouendo bellum, per suam compositionem possit præiudicare hominibus suis, quin ipse de proprio teneatur eis satisfacere de damnis suis, nisi in culpa pariter fuerint cum eo, vt dictum est: in quo casu credo quod etsi non iure fori contentiosi teneatur eis in aliquo, pro eo quòd participauerunt ei in crimine scienter, in foro tamen pœnitentiali tenetur, si ad persuasionem suam hoc fecerint, aliàs non facturi.

Qui autem habuit iustum bellum, componere non debet cum aduersario in præiudicium hominum suorum. Sed vel ipse debet eis reddere damna illata illis, vel procurare quod ab aduersario reddantur: Hoc tamen intelligo de damnis illis quæ passi sunt in incendijs & rapinis rerum suarum. De expensis autem quas fecerunt veniendo ad exercitum, vel morando ibi, satis consueuerunt principes componere vel dissimulare auctoritate propria, quod & de præfatis damnis cōcedi potest, si ex causa probabili viderint principes ea potius esse remittenda, quam carere commodo pacis, & incurrere bellorum pericula: & cum in hoc casu principes gerant vtiliter negotium subditorum, taliter componendo, tenentur subditi ratum habere. Sed etsi ab initio contradicant, ne fiat compositio nisi refusis sibi damnis, si ex iusta causa viderint expedire, possunt à bellando desistere, quamuis forte non possint illata damna quitare. Sicut enim auctoritas mouendi bellum penes solos principes est, ita & auctoritas desistendi, & arma deponendi.

Quo casu poterit princeps componere sine satisfactione subditorum.

De socijs raptorum.

Cap. LXXVI.

Quinā socij raptorum teneantur in solidum.

EX *summa de ca.* Qui sequuntur raptores ad prædam capiendam, qui inducunt ipsos tyrannos ad rapiendam, consilio, adulatione, vel detractione, vel simili, si sciunt vel credunt illos sui causa fecisse rapinam, quam aliter non essent facturi, tenetur quilibet talis in solidum. Aliter vero tenentur de his quæ inde habuerunt, vel expenderunt, & etiam de omni damno quod ipsi, vel aliqui de familia sua fecerint, directè vel occasionaliter, & quod de his dixi qui tenentur in solidum, intelligas multo fortius de his qui defendunt ipsos in errore suo, & recipiunt eos in castris suis: & de illis quorum nomine fit rapina, si ipsi primo mandauerunt, vel postea ratum habuerunt.

Frater Guilhel. Intelligas scilicet quod tenentur in solidum, quando propter huiusmodi defensionem, vel receptionem, impediuntur damnificati recuperare damna.

Si vnus sociorum satisfecit in solidum, reliqui tenentur illi refundere, imo pars læsa debet illi actionem suā cedere contra cæteros.

Ex summa de ca. Sed quid si principalis vel etiam vnus eorum qui tenentur insolidum satisfecerit de toto damno dato, numquid alij liberantur? vtique quoad ipsum damnum vel interesse, quia bona fides non patitur vt bis idem exigatur.

Frater Guilhel. Non autem liberantur quoad pœnam. Interesse autem comprehendit & expensas & incommoda, quæ incurrit quis occasione damni sibi illati.

Ex summa de ca. Item, Numquid ille cui satisfactum est, tenetur cedere satisfacienti actionem sibi competentem contra alios? Credo quod potest &

A debet quantum ad iudicium animæ, non vt ab vno petat in solidum (excepto principali) sed pro partibus petat à singulis: sed non tenetur quoad iudicium contentiosum, quia qua fronte potest petere cessionem, qui ex contumacia punitur. Sed licet quantum ad Deum, de magna æquitate dicam eos taliter liberari, dummodo de peccato rectè conterantur, & pœniteant, Potest tamen ab eis exigi pœna quadrupla, vnde Zacheus: *Si quem defraudaui reddo quadruplum*: pœna enim vnius non liberat alium. Vnde consulerem quod ad cautelam quilibet, etiam post satisfactionem damni, peteret humiliter remissionem de pœna, maxime cum illa detur pro iniuria.

B *Frater Guilhelmus.* Bonum est, sed non tenetur, quia pœnæ huiusmodi non debentur nisi demum cum sunt adiudicatæ, quamuis si læsus pœnam soluere nolit, credo quod reus tenetur per se vel per alium, expresso vel suppresso nomine personæ veniam petere secundum quòd qualitas negotij exposcit.

Post solutionem damni oportet petere remissionem pœnæ si læsus nō'it remittere.

Ex summa de casibus. Item quid si plures fuerint raptores quasi pares, quorum nullus induxit alium. Credo quòd si vadunt insimul, quasi sint vnus exercitus, quilibet teneatur in sol dum; quia in tali casu quilibet vincit alios, & facit eos quos iuuat fortiores. Isti enim possunt dici squamæ sese præmentes, & omnes sunt cooperatores: quare quilibet tenetur pro eo quod fecit: vel forte in vtroque casu posset tolerari quòd quilibet satisfaceret de C his quæ habuit, si induceret alios pro posse ad satisfaciendum. Sed primum dictum est tutius.

Frater Guilhelmus. Quod igitur dicit, *teneatur in solidum.* Intelligo quando vnus sine alijs non auderet, vel non posset damnum inferre, alias quilibet tenetur tantum pro parte damni quam intulit. Vbi autem dicit, *in vtroque casu*, vel magis est hic benignitas, vel intelligendum est quo ad primum casum, quando vnus, sine alterius adiutorio vel societate dedisset damnum: alioquin ex eadem æquitate esset dicendum in eo casu, cum exercitus aliquis qui subest vni domino facit rapinam; scilicet quod quilibet de illo exercitu, excepto principali domino, teneretur tantum pro illa portione damni quam intulisset; certum est enim D quod dominus qui auctor est principalis, in solidum tenetur.

Quādo multi raptores sunt pares quilibet tenetur pro parte quam intulit & nō in solidum, nisi vnus sine alio non fuisset ausus vel potens damnum inferre.

Ex summa de casibus. Illi autem qui nec adiuuant, nec in aliquo consentiunt, sed datur eis aliquid, & accipiunt, hoc præcise tenentur ad restitutionem.

De his qui viuunt ex rapto.

Cap. LXXVII.

QVi vero inde comedunt vel bibunt, vel in vsus necessarios expendunt, vt vxor, vel cæteri familiares, tenentur de omnibus quæ sic expendunt. Nisi in casu, scilicet cum agant causam spoliatorum, monendo & inducendo pro E posse ipsum raptorem ad restitutionem faciendam, tunc enim non tenentur. Nam qui alterius negotium gerit vtiliter, etiam ignorantis & absentis, licite recipit expensas, & hoc siue secuta fuerit vtilitas siue non. Vnde satis videtur per hoc, quod fratres prædicatores, qui eunt ad raptores, vt eos inducant ad pœnitentiam, & restitutionem faciendam, excusentur si comedant apud illos, maxime si commode non possunt apud alios inuenire: & hoc intelligas cum moderamine, videlicet si habeatur spes probabiliter de correctione illorum. Item si propter eorum expensas ipsi raptori non subtrahatur facultas restituendi, vel in toto, vel in magna parte.

Omnes qui accipiunt aliquam partem restitutionis quantumcumque ignoranter tenentur restituere, nisi id cedat in fauorem spoliatorum.

Extra. 5. de senten. excom. Gregorius. 9. Prædicatores, qui penes excommunicatos, vel alios alienarum rerum detentores, in prædicationibus & confessionibus quasi gerunt causam illorum ad quas res ipsæ spectare noscuntur, eleemosynas licite possunt ab illis accipere, præsertim si alias non valeant in illo loco sustentationẽ habere. *Frater Guilhelmus* Intellige ergo quòd non tenentur de his quæ fame comederunt, pro tempore quo circa talium correctionem laborauerunt. Non enim credo quod vxor & familia possit viuere de raptis per totum annum, pro vna admonitione vel duabus.

Quando familia raptoris non habẽtis alia bona, videt nullam esse spem de eius correctione, non potest amplius cũ ipso manducare sed debet alibi sibi victum quærere: secus si sint adhuc alia bona, & raptor sit soluendo.

Ex summa de ca. Quid ergo faciet vxor vel familia, si nec habetur spes de correctione illius, vel videt verum vergere ad inopiam, vt quasi sit non soluendo. B Ad hoc dico, quod si ibi sunt aliqua de iusto, de illis separatim potest expendere. Si vero totum de rapina, nullo modo comedat, sed aliunde victum quærat, vel ab amicis & consanguineis suis, vel laborando manibus suis, vel alio quocumque modo honesto. *Frater Guilhel.* Non reputo quantum ad hoc inhonestum modum, quærere eleemosynas ostiatim. Et intellige quod dicit, *vt non comedat* de ipsa re rapta in specie, vt de oue rapta, vel boue, vel fœtu eius, etiam nato vel concepto apud raptorem, nisi sit casus vltimæ necessitatis, cum proposito tamen restituendi; vel faciet secundum quod dicetur infra in illo ver. *quid igitur faciet.*

Ex summa de casibus. Idem dico si ibi sunt aliqua de iusto, sed ita mixta, quod non possunt discerni; C vel licet possint discerni, maritus iniquitate plenus nõ permittit eam comedere nisi de raptis. *Frater. Guilh.* In primo casu, scilicet quãdo mixta sunt, credo quod potest licite comedere & bibere, & necessaria recipere, si maritus soluendo sit, dum tamen in mente habeat viuere de licite acquisitis. Si autem non est soluendo (quia quicquid habet non sufficeret ad satisfactionem) idem dicendum quod in præcedenti casu, quando nihil est ibi nisi rapina, potest autem recuperare dotem, etiam constante matrimonio, quando vir vergit ad inopiam, quia salua debet esse mulieri semper dos sua, quicquid maritus deliquerit.

Vxor raptoris potest sibi tribus modis prouidere.

Ex sum. de ca. Quid ergo faciet si nihil inuenit, nũquid morietur fame? non, sed subest ei triplex auxilium. *Vnum* si potest habere de dote, vel sponsalitio. *Secundum* vt denunciet talibus, qui possunt prodesse D & non obesse, & si necesse probari potest Episcopo, vt ipse compellat eum eam pascere de iusto, vel tradat ei sponsalitium, vel partem, vel committat alicui personç honestæ, quæ de honesto lucro prouideat ei. *Tertium*, quia si aliud non posset, etiam de rapina & de alijs vndecumque posset viuere, quia necessitas nõ habet legem. Verumtamen doleat in animo, & proponat firmiter, quam cito poterit, quicquid inde expendit, restituere. In omni tamen casu tenetur vxor debitum viro reddere, & è conuerso, nisi subsit aliud impedimentum.

De His qui emunt à raptoribus.

Cap. LXXVIII.

Qui emit rẽ raptam mala fide, tenetur ad restitutionem eius, cũ omni vtilitate inde percepta, & quidẽ secundũ optimam æstimationẽ, quã vnquã habuit à tẽpore quo fuit sublata.

CIrca illos autem qui emerunt, distingue: Quoniam aut sciebant rapinam esse, aut credebant probabiliter; aut credebant de iusto esse, vel de hoc nihil cogitabant. In primis duobus casibus subdistingue, quia aut emit quis mala fide, id est cupiditate acquirendi sibi; aut bona fide, id est volũtate restituendi, quasi gerens vtiliter negotium illius, cui fuerat ablata res quam ipse vendebat. *In primo* casu tenetur indistinctè ad restitutionem, nec liberatur vendendo, vel aliàs alienando rem alteri, vel etiamsi res pereat morte, vel alio casu, vel si sibi auferatur, quia fur semper est in mora restituendi. Vnde nec pretium quod dedit poterit repetere ab illo cuius res est, nec expensas suas, si quas ibi fecit; & omnem vtilitatem quam A ex illa re habuit, tenetur restituere. Si restituat etiam rem deteriorem quàm ad ipsum peruenit, non liberatur, & si aliquo tẽpore medio fuit melior res, quàm fuerat tempore emptionis, siue cum postea vendidit alteri, eius quod plurimum fuit, erit æstimatio faciẽda. Et quod dixi de primo emptore, intelligo de secundo & millesimo, si per tot manus transierit res taliter cum mala fide. *Frater Guilhelmus*. Scilicet quod semper tenetur ad rei restitutionem, quocumq; modo perierit, & ad maiorem æstimationem totius temporis medij.

Si raptor plene restituat, cæteri emptores liberantur.

Ex summa de ca. Quid si principalis raptor restituit plenè rei æstimationem cum toto interesse; nunquid cæteri qui emunt, vel dono acceperunt liberantur. *Satis* credo quod sic, quantum ad restitutionem faciendam domino rei; tamen credo dicendum de sano & puro consilio, quod quicquid inde ex lucro habuerunt, siue totum, si fuerit sibi res gratis data; siue quod superest deducto pretio dato pro ea re, si fuit res empta; debet cum consilio ecclesiæ erogare in vsus pauperum, & agat pœnitentiam quilibet talis de facto. *Frater Guilhelmus.* Quod ait *erogare*, consilium est, non necessitas; quia si plene satisfactum est domino de re sua, licitè potest res illa remanere penes possidentem, nec intelligatur iam ex praua causa, sed ex voluntate domini possidere.

Adhuc de eodem.

Cap. LXXIX.

EX *summa de casibus*. Item satisfaciens, nunquid poterit sibi consulere de pretio soluto aduersus venditorem? Non, nisi quando emit expresse fecerit sibi caueri: Obstat enim ei turpitudo sua. *Si vero* emit aliquis bona fide cum intentione restituendi (sicut dictum est) potest à spoliato repetere illud quod dedit pro ipsa re, & etiam quicquid expendit postea ad conseruationem illius: Nisi forte cum re illa aliqua lucrabatur, vnde posset facere dictas expensas. Et breuiter quicquid sibi adest ex re, vt pensio, merces, fructus, vel simile, tenetur restituere. Quicquid vero sibi abest, vt pretium moderatæ expensæ, potest repetere: vel cum eo quod ex ipsa re sibi aduenit, vsque ad concurrentem compensare quantitatem: quia gessit vtiliter negotium illius absentis spoliati. Sed quid si ille fecit inquiri diligenter, & non potuit inuenire cuius esset res? Hic consulo quod quicquid illa valet vltra id quod isti debetur, cũ auctoritate ecclesiç erogetur in pias causas, pro anima illius cuius res fuit, & consulo quod hoc fiat publicè, vt euitetur omnis suspicio. Et sic credo quod erit liberatus, quia etiam in hoc gessit vtiliter negotium illius.

Qui bona fide vt restituat domino emit rẽ raptam, potest repetere à domino id quod dedit cũ expensis conseruationis, quod si dominus non compareat, erogetur quod superest pauperibus pro anima ipsius.

In his autem, videlicet si sciebant, vel credebant de iusto esse quod emebant, vel forte habebant animum indifferentem, & nihil super hoc cogitantem, excusantur, sed diuersimodè. Nam qui sciebant, vel probabiliter credebant esse de iusto, simpliciter non tenentur in aliquo: quamdiu scilicet manet bona fides. Qui vero temerè credebant, vel ignorabant ignorantia quæ dicitur crassa, & supina, vel propter fatuam simplicitatem nihil super hoc cogitabant, tenentur ad restitutionem. *Frater Guilhelmus.* Ignorantia crassa & supina dicitur ad differentiam probabilis, quæ excusat: & dicitur per metaphoram hominis crassi & supini, qui non videt etiam ea quç ad pedes sunt, vel prope.

Qui ex crassa ignorantia emit rẽ raptam tenetur ad restitutionem.

De His qui emunt rem bello acquisitam.

Cap. LXXX.

EX *summa de ca.* Ad hoc autẽ vt scias plenius hanc diuersitatem, distingue cum Augustino in radice, idest in ipso raptore à quo isti emerunt: quia aut ille erat

erat dominus, aut subditus. In primo casu tene quod dixi supra de principibus & militibus ad inuicẽ guerras habentibus. *In secundo* vero casu distingue: quia cũ subditus mouet bellum pro domino sibi mandante, aut scit bellum iustum, aut scit iniustum, aut dubitat. *In primo* casu non tenetur ad restitutionem eorũ quæ accepit ab hostibus, nisi iuxta edictum domini; nec peccat nisi habeat corruptam intentionem. *In secundo* tenetur, quia plus debuit timere Deum quàm hominem. *In tertio* non tenetur; excusatur enim propter bonum obedientiæ, licet fortè peccet dominus contra Deum male præcipiendo.

Subditus si [illegible] sciat bellũ [illegible] iniustũ, non tenetur ad restitutionem eorum quæ in bello cepit; non subditus vero si dubitat de iustitia belli tenetur

Frater Guil. Nunquid similiter excusantur amici & cognati mouentis bellum, qui non sunt eius subditi, & milites & seruientes stipendiorum extranei, si credant iustum esse bellum? Credo quod non: quia non excusat eos bonum obedientiæ, sicut subditos, nec debent se committere discrimini in dubio, vt iuuent aliquem in præiudicium alterius, quia sicut dicit Ambro. *Si nõ potest alicui subueniri quin grauetur alter, melius est neutrum iuuari, quam alterum grauari.* Nec est simile de aduocato, quem excusat bona fides, quãdiu credit iustam esse causam quam fouet, licet in veritate sit iniusta; quia ibi est iudex superior, qui causã examinat, & iudicat de allegatis. In bello vero, siue in guerra, viribus corporalibus negotium nititur, non per rationem diiudicatur.

Ex summa de casibus. Sic ergo procede circa emptorem, quia si scit venditorem iustè, & iusto bello habuisse, licite potest emere, nec tenetur ad restitutioné. Qui vero nesciebat esse de iusto bello, sed credebat probabiliter; nam omnes vicini sui, vel maior pars, vel ad minus sapientes ita credebant, prout sibi emptori videbatur, ipse non tenetur, durante sibi hac bona fide: Sed si postea sciat rem esse de rapina, debet restituere. *Frater Guilhelmus*. Debet restituere, & rem, & fructus extantes; de consumptis enim durante bona fide non tenetur.

Qui bona fide emit rem bello captam, non tenetur durãte bona fide restituere, bene tamẽ postquã sciuerit bellum fuisse iniustũ, & quibus cũ fructibus tẽpore bonæ fidei non consumptis.

De Hæredibus raptorum.

CAP. LXXXI.

Ex summa de casibus. De hæredibus autem raptorum, licet secundum leges aliter distinguatur, dico iure canonico eos teneri ad omnia debita defunctorum; in quorum locum succedunt. *Frater Guilhelmus.* Secundum leges autem distinguitur, quod hæredes non tenentur de maleficio testatoris, nisi inquantum ad eos peruenerit, aut nisi lis fuerit contestata cum defuncto.

Ex summa de casibus. Vt autem circa hæredes materia latior habeatur, Nota quod quilibet hęres, siue filius, siue extraneus, non distincto vtrum raptoris, vel alterius, tenetur iure canonico ad debita defuncti persoluenda, siue fuerint ex contractu, vel quasi; siue ex maleficio, vel quasi; siue peruenerit res illa pro qua debitum fuit contractum ad eum, siue non: siue lis fuerit contestata cum defuncto, siue non. Quid si nõ sufficit hæreditas ad debita persoluenda? Videtur quod si non fecit inuentarium, nihilominus teneatur ad omnia. Si vero fecit, tunc non teneatur nisi inquãtum hæreditas sufficit.

Hæres secũdum canones tenetur ad omnia debita defuncti, secundũ leges non.

Frater Guilhelmus. Inuentariũ scriptura est, quàm debet hæres secundum legem inchoare infra triginta dies à morte testatoris, vel postquam scit se esse hęredem institutum, & describere ibi omnes res defuncti sub testibus, & debet illam perficere infra quinquaginta dies, vel infra annum, si remotæ sunt res, & tunc non tenebitur creditoribus vltra id quod inuentum fuerit in hæreditate; alias si non fecerit inuentarium, tenebitur in solidum.

Hæres si fecerit inuentarium, non tenetur ad debita vltra valorem hæreditatis secus si non fecerit, saltem in foro exteriori.

Frater Raimundus. Et ego credo quod in iudicio animæ non tenetur, nisi quantum sufficit hæreditas. Distinguo tamen inter debita. & legata siue relicta, quia debita tenetur persoluere absque detractione legitimæ, si necesse est, quantum potest sufficere hæreditas. De legatis autem potest detrahere suam legitimam, si tot sunt, quod illis solutis non remaneret sibi legitima: Nam in legitima pater non potuit grauare filium.

Hæres nõ tenetur soluere legata nisi detracta sua legitima: secus est de debitis.

Frater Guilhelmus Rod. duplex est legitima, scilicet *vna* quæ debetur liberis, quæ appellatur debitum bonorum subsidium, quæ est medietas, vel triens. *Alia* quæ debetur per legem Falcidiam, etiam extraneo hæredi instituto; & est quarta pars, quam deducit, & sibi retinet institutus, de legatis & quibusdam alijs rebus, quando supra dodrantem est aliquid relictum in legatis; & debetur ei iure institutionis. In lege Trebellianica etiam debetur ei, qui hæres institutus rogatur restituere alij hæreditatem. Quod ergo hic dicit de detractione legitimæ, intelligendum est de qualibet istarum legitimarum: licet dixerint quidam (quod tamen non credo esse verum) quod filius debet sẽper habere saluam suam legitimam, & sine aliorum onere: & quod deducit eam etiam de debitis.

Raimundus. de legitima filiorum nota versus.

Quatuor aut infra dant natis iura trientem.
Semissem vero dant natis quinque vel vltra.
Arbitrium sequitur substantia cætera partis.

Gulhelmus Rod. Licet autem secundum leges talis debet esse legitima filiorum, sicut dictum est, scilicet tertia pars, vel medietas, tamen secundum consuetudinem Gallicani Regni, quæ ibidem præiudicat iuri scripto, alio modo limitatur hæc legitima: & alicubi in eodem Regno obtinet, quod pater vel mater nõ potest dare extraneis vltra quintam partem hæreditatis suæ, quæ consistit in mobilibus, nec in testamẽto, nec causa mortis, nec inter viuos. Alibi non potest vltra tertiam, sed tertiam potest dare, & legare inter viuos, & causa mortis. De mobilibus etiam diuersæ sunt consuetudines, quibus standum est quilibet in loco suo.

Legitima filiorum secũdum leges est tertia pars vel medietas, tamẽ hoc non aliter passim obseruatur.

Item nota, quod secundum leges, non debetur legitima iure naturæ consanguineis de linea transuersali: immo potest totam hæreditatem suam, si liberos non habeat, aut patrem vel matrem, extraneo dare, & extraneum hæredem instituere, nec habebit frater eius querelam de inoffi. testamẽto, nisi quãdo scripti sunt hæredes infames, aut turpes personæ, vel male meritæ. Sed secundum consuetudinem Galliæ, idem quoad hoc obseruatur de collateralibus consanguineis, qui ab intestato debent succedere, quod obseruatur de filijs.

Adhuc de eodem.

CAP. LXXXII.

Raimundus. Ex præmissis potest colligere, quod si creditores vel legatarij simul veniant ad hæredẽ, primo est creditoribus satisfaciendum: sed si veniant separatim, liberatur hæres soluendo per ordinem cuilibet venienti, dum tamen nil faciat in dolo vel fraude. Verumtamen si legatarij præueniunt creditores, & accipiunt, vel posteriores creditores, priores & potiores præueniunt: creditores postmodum venientes non debent inquietare hæredem, nisi remanserit ei de hæreditate, vnde posset eis adhuc satisfacere: Sed habẽt tanquam potiores ius suum saluum contra legatarios, qui primo acceperant. Similiter & anteriores creditores, contra posteriores qui primo acceperant. *Gulielmus Rod.* Creditores sunt, quibus testator aliquid dare tenebatur ex quocunque contractu, & secundum canones, quibus tenebatur ex maleficio. legatarij vero sunt, quibus ex mera voluntate aliquid relinquitur in testamento.

Hæres excusatur soluendo debitoribus vel legatarijs prout venerint, illi tamen habẽt actionem cõtra hos quia illis potius est soluendũ.

Raimundus. Hic etiam nota, quod hæres potest deducere ante omnia omnes expensas quas fecit in necessarias causas hæreditatis, siue in funere, siue in te-

stamento,

stamento, vel inuentarij confectione, vel simili, & breuiter, sicut debitis totam hæreditatem exhaurientibus, à lucro debet esse immunis, ita & à grauamine. *Item nota*, quod licet obligatio testatoris transeat ad hæredem, non tamen periculum periurij, vel etiam quodlibet aliud, quod ex sua vi vel forma non posset excedere singularem personam.

Quando sūt plures hæredes quilibet tenetur in solidum creditoribus nisi in quinque casibus.

Item, quod si plures sunt hæredes, nunquid quilibet tenetur in solidum creditoribus pro hæreditaria portione. *Respondeo*: Regulariter tenetur quilibet hæres pro parte hæreditaria: Sed excipiũtur quinque casus. *Primus* est, si aliquid indiuiduum est in obligatione: tũc enim quilibet tenetur in solidum. *Secundus*, si res quę debet restitui, ab vno in solidum possideatur. *Tertius*, in alimentis legatis, quæ pro voluntate defuncti, vel iudicis, vel ab vno in solidum, vel à pluribus pro partibus designatis petuntur. *Quartus*, si testator ab vno hæredum legauerit creditori, hæreditaria compensãdi animo, tũc enim hæres ille vsque ad quantitatem legati, onus debiti illius sustinebit. *Quintus*, in expensa funeris vxoris. quæ non tantũ astringit hæredes pro hæreditarijs portionibus, sed etiã virũ pro portione quæ peruenit ad ipsum de dote vxoris suę, vt puta ad eum venerunt centum, & in hæreditate sunt 200, ipse vir tenetur pro tertia parte, & hæredes pro duabus partibus. *Item* quid si hæres est pupillus, nunquid potest deferri solutio debitorum prętextu pupillaris ætatis? dico quod non: vnde cum te tutorem proponis, quemadmodum à pupillo creditoribus satisfiat, eniti debes.

Nota.

De His qui res alienas præscribunt, vel vsucapiunt.

Cap. LXXXIII.

Quid præscriptio & vsucapio, & in quo differunt.

Raimundus. *Præscriptio vel vsucapio, est acquisitio dominij vtilis, vel directi, per continuationem possessionis temporis lege diffiniti.* Differunt tamen, quia præscriptio proprie in immobilibus, vsucapio in mobilibus locum habet. Res etiam incorporales, vt seruitutes, actiones, & similia acquiruntur pręscriptione, Itẽ vsucapio completur termino, pręscriptio non, vt infra. Possunt autem præscribi generaliter omnes res, omne ius, & omnis actio: Sed excipiuntur quædam, vt ecclesiæ In criminibus nullo tempore præscribitur, sed potius ex diuturnitate temporis augentur. *Item* non præscribitur contra obedientiam visitationum & procurationum, quæ debetur ratione visitationis. *Itẽ* ecclesiæ, & cætera sacra vel religiosa, necnon & decimæ, primitię, & oblationes, nullo iure possunt à laicis possideri, vel præscribi. *Item* non potest præscribi limes, vel quod adhæret limiti episcopatuum, vel parochiarum, ne termini eorum confundantur: limes tamen prædiorum potest præscribi. *Item* nec liber homo possessus pro seruo potest præscribi. *Item* publicæ functiones, id est possessiones agrorum non præscribuntur à colono.

Quanã sint quæ præscribi non possunt.

Præscriptio alia lõgi temporis, alia longissimi.

Species præscriptionis, omissis alijs, sunt duæ. *Alia* est enim lõgi temporis, vt decem annorum inter præsentes, vel 20. inter absentes. *Alia* longissimi, vt tringinta, vel quadraginta annorum, & hoc contra laicos vel priuatas personas. Contra ecclesias vero omnes, est necessaria præscriptio 40 annorum, siue priuata persona præscribat contra ecclesiam, siue vna ecclesia contra aliam. Excipitur ecclesia Romana, contra quã non præscribitur, nisi spatio centum annorum.

Ad præscriptionẽ quattuor requiruntur.

Exiguntur ad præscriptionem complendã quatuor, scilicet continuatio possessionis, bona fides, iustus titulus, & quod res nõ sit vitiosa. *Continuatio* possessionis, vt toto tempore præscriptionis sine interruptione sit possessa. *Bona fides*, continua similiter per totum tempus præscriptionis, scilicet vt recipiens credat tradentem esse dominum, vel habere ius alienandi: nec videtur suscipere bona fides emptoris, & continua, nisi & venditor sit bonæ fidei: & verus dominus sciat sibi rem competere, aut alienatam esse, aut vt sponsalitium largitam. Item iuris ignorantia non facit aliquem bonæ fidei. Si autem iste possidens ignorat ti-

Requiritur bona fides non solum emptoris sed etiam venditoris.

A tulum, vel dubitat vtrum ipse vel antecessores sui habuerunt, potest formari sibi in conscientia talẽ, quòd credat domino placere, ex quo videt, & non contradicit cum posset, Item potest ex alio; si ab antecessoribus suis incepit pręscriptio; præsumere debet & credere, quod illi habuerunt titulum, maxime si fuerint viri honesti, sufficit enim habere titulum verum vel pręsumptum. *Res dicitur* vitiosa, si est furtiua, vel vi possessa: quam non solum fur vel raptor, sed nec vllus alius, quamuis ab eis emerit, vel bona fide acceperit, præscribere vel vsucapere potest.

De Interruptione & cursu præscriptionum.

Cap. LXXXIIII.

Interrũpitur præscriptio duobus modis scilicet ciuiliter & naturaliter, & hoc diuersimode.

B Interrumpitur autem præscriptio duobus modis, scilicet ciuiliter, & naturaliter. *Ciuiliter*, tribus modis in iudicio, scilicet per libellum principi oblatum: & hoc tantum valet in annualibus actionibus, quæ per hoc perpetuantur. *Item* per quærelam iudici factã, & secutam rei conuentionem; hoc valet in omnibus actionibus. *Item* per litem contest. & hoc in omnibus valet. Idem per omnia in quasi lit. contestatione, vt per denunciationem factam colono in iudicium vocato, *extra vt lite contest. quoniam ad fi. Extra iudicium* vero interrumpitur ciuiliter quinque modis, scilicet per solutionem vsurarum. *Item* per secundam cautionem factam à debitore. *Item* per protestationem cum non potest procedere, aliqua causa impeditus. C *Item* per denunciationem factam colono. *Item* per synodalem proclamationem. *Naturaliter* scilicet interrumpitur præscriptio per occupationem aquæ, & per violentiam detectionum, vel etiam si res sit furto sublata. *Item* si habuit animum deserendi possessionem, vel aliquo alio modo amisit.

Quadã sunt tempora quibus præscriptio non interrumpitur nec cõtinuatur sed dormit.

Item nota. quod quædam tempora sunt in quibus nec currit pręscriptio, nec interrumpitur, sed quiescit, siue dormit: & hoc in septem casibus. *Primus* tempore prælati malæ alienantis. *Secundus* tempore vacationis ecclesiæ *Tertius* quamdiu prælatus est hæreticus. *Quartus* tempore schismatis. *Quintus* tempore excommunicationis; quod intelligo si non sit negligens in absolutione petenda. *Sextus* tempore ætatis pupillaris. *Septimus* generalis, in tempore quo quis iusta causa impeditus, non potest agere.

Non currit præscriptio in actione nisi quando quis agere potest.

D *Illud etiam* nota. quòd præscriptio non incipit currere in actione reali vel personali, nisi ex quo quis agere potest, iure non impediente. vnde filiofamil. nõ currit pręscriptio in rebus aduentitijs, nisi ex quo liberatus fuerit à paterna potestate; nec mulieri currit in dote, nisi soluto matrimonio, vel marito vergente ad inopiam: nec creditori, nisi ei existente debiti conditione, vel adueniente die.

De Mala vel bona fide præscribentium.

Cap. LXXXV.

Abrogata sũt leges quæ admittunt præscriptionẽ lõgissimi temporis cũ mala fide.

Dictum est quod in præscriptione necessaria est continuatio possess. bona fide. Nunquid ergo abrogatæ sunt omnes leges quæ admittunt præscriptionem tringinta annorum cum mala fide? vtique, nam expresse dicit hoc constitutio Inno. Nec mireris, quia ecclesia, iura & alia secularia potest trahere indirecte ad forum suũ, scilicet ratione peccati, cuius iudiciũ & correctio secũdum animã ad ipsam pertinet.

Quæstio in vtramque partem proposita.

Itẽ pone quod est completa præscriptio, cum bona fide continua, ex iusto titulo & alijs circumstantijs suprapositis: postea incipit habere possessor conscientiam rei alienæ, nunquid tenetur restituere rem, videtur quod sic, quia dicitur in lege, *Non concupisces rem proximi.* Item Augustin. *Bona fidei possessor rectissimè dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum. Cum vero scierit, nec ab aliena possessione recesserit, tunc mala fides perhibetur; tunc iuste iniustus vocabitur.* Item Alexander. *Nulla antiqua dierum possessio,* diuino

diuino iure iuuat aliquem malæ fidei possesso rem, nisi resipuerit postquam nouerit se alienum possidere. *Contra.* Possidet iste auctoritate iuris, ergo non alienum, sed suum. Augustinus, *Hoc certe alienum non est, quod iure possidetur.* Item Papa & Imperator, quibus à Deo cōmissum est regimen & dispositio mundi, statuerunt hoc ex causa vtili & honesta. *Causa* enim fuit triplex, *vna* scilicet, bona fides possidentis. *Secunda*, odium negligentis petere suam rem. *Tertia*, ne dominia rerū essent incerta & confusa, & inde possent sequi multa mala.

Causa institutionis præscriptionis triplex.

Solutio.

Ad hoc theologi fere omnes dicunt, quod tenetur restituere. Omnes fere doctores iuris dicunt quod nō, & iura quę videntur contradicere, intelligunt ante completam præscriptionem. Alanus distinxit, vtrum possessor habuit rem ex causa lucratiua, vt tunc teneatur; an ex causa non lucratiua, vt tunc non teneatur. Mihi videtur aliter distinguendum, quia aut iste post completam præscriptionem habet conscientiam remordentem, aut non. In primo casu dicam ei præcise quod restituat rem: quia qui facit contra conscientiam etiam erroneam, ædificat ad gehennam. In secundo casu, si dicat quod credit se iustè possidere iuris auctoritate, nec habet conscientiam super hoc remordentem, vel etiam si habuit aliquo tempore post completam præscriptionem, consilio peritorum deposuit omnem scrupulositatem conscientiæ, tunc cōsulerem ei vt restitueret, saltem propter ambiguum duplicitatis, & quia vix poterunt concurrere omnia quæ exiguntur ad præscriptionem. Non audeo etiam præcisè diffinire eum teneri, vel esse propter hoc in statu damnandorum; præsertim cum sic videatur seruari per vniuersum orbem, quocumque se diffundit ecclesia.

Qui post cōpletā præscriptione reperit rem alienam esse, potest nihilominus illam retinere nisi habeat consciētiam remordentem, quia lex in illum dominiū rei transtulit.

Guilhelmus. Hoc verius credo; iure enim humano distinctæ sunt possessiones rerum, & res appropriatæ; vnde cum ius possit facere, vt quod meum fuit tuum sit, per pręscriptionem debitam dominium rei transfertur de persona ad personam, vnde qui bona fide pręscripsit aliquid, si completa iam præscriptione incipiat habere conscientiam quod illud fuit alienum aliquando, non debet iam habere conscientiam quod illud modo sit alienum: erronea enim esset conscientia; quam tamen si deponere non potest, non superest aliud consilium nisi quòd eam restituat.

Item, quod consilium dabitur ei, qui ante completam præscriptionem, percipit illum à quo emit, nō fuisse dominum, nec habuisse ius vendendi; nūquid amittet, & rem, & pretium? *Ad hoc* dicas; vel denūciet domino vt petat ab eo rem in iudicio, vel supponat aliquam personam quæ petat nomine domini, & ita per sententiam euincatur ab eo res. Prius tamen quam sit causæ conclusum, denunciet hoc venditori, scilicet quod res euincitur ab eo: & postea, siue fuerit absens contumaciter tempore sententiæ promulgatæ, siue per iniuriam sententia lata fuerit, poterit repetere pretium à venditore, alias non posset.

Nota huius casus resolutionem.

De Iniquis iudicibus.

Cap. LXXXVI.

Ivdices si aliquando ferunt iniquam sentētiam dolo malo, siue timore, siue cupiditate, siue odio, siue amore hoc fiat, tenentur præcise ad omne interesse illi qui ex tali sententia lęsus est: nisi forte possent inducere illum pro quo tulerunt sententiam, ad plenariam restitutionem faciendam ei. *Item* secundum leges, multas alias pœnas debet sustinere, debet etiam ei præter restitutionem, imponi pœnitentia tanquam pro grauissimo crimine. *Cum autem* per imprudentiam, tenetur secundum leges læso, inquantum bonū & æquum videbitur religioni iudicum: in iudicio tamen animę credo idem quod in primo casu, scilicet quod teneatur ad restitutionem. In culpa enim fuit, cum sciuit vel scire debuit se insufficientem, & tamen

Iudex iniquā ferens sentētiam tenetur ad omne interesse parti læsæ, præter alias pœnas legis, etiā nō dolo malo, sed ex imprudentia hoc fecit.

A iudicare talem causam præsumpsit, & idem si erat sufficiens quo ad scientiam, si voluisset libros reuoluere & studere: Sed quia fuit negligens, & noluit studere; quem debuit condemnare absoluit, vel econuerso. Mitius tamen est agendum cum illo, quàm cum illo qui dolo fecit.

Quid si accepit iudex pecuniam, vt sententiā ferret? Distingue, aut recepit pecuniam vt iudicaret, & iniquè; aut vt bene iudicaret, aut simpliciter vt iudicaret, in primo casu si tulit sententiam iniquè, tenetur vt dictum est supra in illo qui dolo malo. Si pecuniam malè accepit, siue tulerit sententiam iniquam, siue iustam, siue nullam, tenetur indistinctè restituere, non ei qui dedit, cum turpiter dederit, sed

B ei in cuius iniuriam recepit. In alijs duobus casibus similiter tenetur restituere; quia cum ex officio suo teneretur iudicare, & bene iudicare, & gratis, turpiter accepit, & crimen concussionis commisit: & idem dico si accepit pecuniam vt non iudicaret cum deberet iudicare, vel vt non male iudicaret.

Iudex recipiens pecuniā vt iudicet, tenetur restituere ei in cuius iniuriā recepit, nisi forte dās pura intentione dedit vt sui ius conseruaret, quo casu esset illi restituendum.

Guilhelmus. Crimen concussionis est, cum quis in officio constitutus, extorquet aliquid per metū à subditis, aut cum non vult facere ad quod tenetur, nisi data sibi pecunia. Aut cum aliquis officialis aut miles vltra sibi constituta stipendia aliquid extorquet. Vnde Ioh. Baptista dixit militibus. *Estote contenti stipendijs vestris, neminem concutiatis* &c. Item cum ab accusatione, vel ab actione aliquis desistit, propter pecuniam.

Quid sit crimen concussionis.

C *Raimundus.* Sed ille qui sic accepit, cui restituet? dico quod illi qui dedit, si bona intentione dedit, scilicet vt ius & quietem sibi conseruaret. Si vero dedit vt animum iudicis sibi sub specie recti inclinaret, & ita indirectè ac tacitè intendebat ipsum corrumpere; non illi sed pauperibus, vel illi in cuius iniuriam data fuerit, iuxta arbitrium ecclesiæ, restituenda est. *Item* quid si nullo modo voluit ferre sententiam iudex, & propter hoc pauper aliquis vel alius amittit ius suum, dico quod tenetur iudex, & facit litē suam, id est debet restituere litis æstimationē ei, qui propter eius negligentiam læsus est. *Nota* quod ordinarij iudices nō debent petere expensas, cum propter iustitiam tenēdā, suas habent dignitates, & redditus assignatos, ad istos enim extenditur verbum Ioh. Baptistæ: *Contenti estote stipendijs vestris*: vt ibi glossantur Amb. August.

Iudex qui nō vult ferre sententiam cū debet tenetur ad interesse.

D *Ne dum sumptus quæritur, prædo grassetur.* Moderata tamen xenia sponte oblata potest recipere, non tamē à litigantibus, propter suspectionem vitandā, nisi cōsideratis circumstantijs, quas dixi *supra de symo. parag. porro.* Iudex veræ delegatus potest petere expensas moderatas, & nihil vltra: nemo enim cogitur suis stipendijs militare. Satis etiam mihi videtur, quod si non est ipse sufficiens, potest aliqua petere nomine assessorum, dum tamen nullam partem inde recipiat, nec faciat aliquid in fraudem.

Iudex ordinarius non potest petere expensas à litigantibus, bene tamen delegatus.

De Officialibus, & his qui condunt leges iniquas.

Cap. LXXXVII.

E Officiales autem distinctè, si dolo induxerunt iudicem ad male iudicandum, tenentur secundum distinctionem quam require supra, *de his qui sequuntur raptores.* Si vero iudex per imprudentiam assessoris male iudicauerit, erit excusatus iudex, si simplex erat, & habuit bonam conscientiam, nec fuit in culpa eligendo talem assessorem, quia bonus & sufficiens communiter credebatur. In maiori enim culpa fuit hic assessor, qui præcipue eligitur propter scientiam, sed non sic in iudice: multi enim illiterati & simplices habent iurisdictionem, & iustè; & ideo præcise tenebitur assessor ei qui læsus est.

Iudex qui male iudicat propter imprudentiam assessoris est excusatus, assessor vero parti læsæ tenetur.

Si autem officiales quicunque sint, habent certos redditus sibi assignatos; non licet eis aliquid à litigantibus, vel etiam alijs subditis extorquere, vt supra dictum

Officiales habentes certos redditus sibi assignatos, non debent quicquam accipere; alij tamen possunt, dummodo immoderate non extorqueant; quo casu licet peccent, non tenentur ad restitutionem, nisi excedant in quantitate.

ctum est de iudice ordinario. Sed si non habent certū stipendium sibi assignatum, dicit Aug quod inferiores officiales, vt sagi siue missi, & similes, si extorquēt, non tamen per vim vel immoderatam improbitatē, non reprehenduntur. Si vero per immoderatam improbitatem, modicum tamen, idest obolum, vel denarium, secundum morem terræ, reprehendūtur quidem, sed non tenentur ad restitutionem, & poterūt inde facere eleemosynam. Verba autem Augustini sunt hæc. *Sunt quædam personæ inferioris loci, quæ ab vtraque parte non insolenter accipiunt, sicut officiales, ab his extorta per immoderatam improbitatem repeti solet; magisque reprehendimus qui alia insifitata repetierunt, quam qui ea de more sumpserunt, isti facilius quæ hoc modo acquisierunt, tanquam sua pauperibus largiuntur, quam eis à quibus recepta sunt tanquam aliena restituantur.*

Peccāt mortaliter qui condunt iniquas leges, vt quod vsuræ non repetātur coram iudice ecclesiastico, imo ipso iure excommunicātur si moniti non reuocent, & tenentur ad dāna emergentia.

Qui condunt leges iniquas, vel statuta contra legē Dei, & contra libertatem ecclesiasticam, vt solent facere plerique principes & comites circa vsuras soluēdas, vel non repetendas coram iudice ecclesiastico, & multa alia æquipollentia, ipso iure non valent leges, quia nulla lex potest valere contra Deum. Facientes igitur & consentientes mortaliter peccant, & hæredes eorum, nisi destruant, nulla consuetudine obstāte: immo videtur, quod nisi admoniti tales leges vel statuta dimiserint, ipso iure sunt excommunicati. Itē si aliqui damnificati sunt occasione talis legis vel statuti, tenentur conditores & eorum hæredes ad restitutionem, sicut dictum est de pedagijs & quæstis supra: Et sicut iudex de iniqua sententia. *Tenentur* etiā in solidum qui induxerunt principem ad condēdum tales leges. *Item* omnes obseruantes peccauerunt mortaliter, & tenentur ad restitutionem eorum quæ talium legum occasione lucrati sunt.

De Aduocatis.

Cap. LXXXVIII.

Quatuor in aduocato cōsideranda. Persona.

Circa aduocatos in iudicio animæ quatuor sunt principaliter consideranda, scilicet persona, causa, modus aduocandi, & salarium. *Persona*, vt non sit hæreticus, vel excommunicatus vel paganus. *Item* quod non sit monachus, vel regularis, tales enim peccant aduocando, nisi pro monasterio, de mandato prælati sui hoc faciant, *de postulando, ex parte. Item* quod non sit clericus in sacris ordinibus constitutus, vel etiam in minoribus, dum tamen sit beneficiatus, vt alias dictum est plenius. *Item* quod non sit iudex, vel assessor in causa illa in qua vult esse aduocatus; quia duo officia in eadem causa prohibitus est exercere. Sunt etiam aliæ personæ prohibitæ, quas habes supra; sed illæ prænominatæ specialius pertinent ad iudicium animæ.

Causa. Modus.

Causa, ne scilicet assumat causam iniustam, vel desperatam. *Modus*, vt non producat falsa instrumenta, nec testes falsos vel corruptos vt mentiantur, nec falsas leges, vel alias iuris vel facti probationes falsas inducat, nec dilationes non necessarias in grauamē partium quærat. *Item* quod fideliter, in quantum iustitia permittit, causam sui clientuli foueat, nihil de contingentibus omittendo. *Item* non procaciter, vel dicendo conuitia, vel vociferando aduocet: quia per hoc impeditur processus iustitiæ, dicente propheta: *Erit cultus iustitiæ silentium*. Et Salomon contra tales: *Ejce derisorem*, &c.

Salarium.

Iustum salarium ex quatuor deprehenditur.

Salarium, scilicet vt moderatum petat, siue ab initio cum facit pactum; siue ex postfacto, si ab initio non fuit determinatum quantum esset. Attenditur autem hoc moderamen salarij circa quatuor. Primum quantitas causæ. Secundum labor aduocationis. Tertium facundia, scientia, & honestas aduocātis. Quartum consuetudo regionis. Iuxta istorum quatuor considerationem, vel maius vel minus, potest & debet taxari. *Caueat* etiam ante omnia aduocatus, ne petat emolumentum siue salarium, cum graui dāno litigatoris. *Item* ex quo causa est incepta, nullum faciat pactum cum litigatore, quem in propriam recepit fidem.

Hoc etiam intrepidè teneas, quod adhibitis circūstantijs supradictis, licite potest, & sine peccato, aduocatus petere salarium. Vnde Aug. *Non licet iudici vendere iustum iudicium, etsi liceat aduocato vendere iustum patrocinium, & iurisconsulto rectum consilium: Dignus est enim operarius mercede sua.* Quod autem dicit, licet vendere rectum consilium, intellige quando laborat ibi, voluendo libros, & studendo, & recipiendo acta vel decreta, & disputādo forte cum alijs peritis. Alias vbi sine labore posset respondere, credo quod nihil deberet recipere, immo quod gratis accepit à Deo, gratis debet dare.

Non licet quicquam capere pro consilio quādo sine labore quis poterit respondere, item nec à paupere.

Item pro miserabilibus personis, quæ propter defectum aduocati, quem non possunt conducere, amittunt causas, & grauantur iniuste: intelligo quod teneantur aduocare, & de sua scientia eleemosynam dare, ad instar medici, qui tenetur gratis de medicina sua, curam & consilium impendere pauperi languiSymmachus papa. *Non est grandis differentia vtrū letum inferas, vel admittas. Mortem enim languentibus probatur infligere, qui hanc cum possit non excludit.*

Quo casu tenentur aduocatus ad restitutionē.

Tenetur autem aduocatus ad restitutionem omniū, quæ aliqui contra quos præstabat patrocinium, propter ipsius pertinaciam iniustè amiserunt, tenetur etiam si extorsit salarium vnde non debuit extorquere, vel si vltra quàm debuit habere. Alias si absque fraude & dolo ipsius, aliqua essent sibi sponte oblata à suo clientulo, si accipiat, non dico eum teneri ad restitutionem: & idem dico de iurisconsulto.

De Accusatoribus, & testibus iniquis.

Cap. LXXXIX.

Non licet accusare sine probationibus, sed tātū secreto denūciare præmissa charitatiua admonitione.

Accusatores & denunciatores debent procedere ex charitate, scilicet vt accusati corrigantur, & cæteri terreantur, quia siue plectendo siue ignoscēdo, hoc solum bene agitur, vt vita hominum corrigatur. Item vtrique caueant sibi ne publicent crimen nisi probationes paratas habeant, alias enim non essent correctores, sed proditores. Possunt tamen dicere si est occultum talibus personis in secretò, quæ posūt prodesse & non obesse; & etiamsi possint probare, debent admonitionem charitatiuam præmittere. *Item* si aliquis accusator accepit pecuniam ad accusandū, crimen concussionis commisit, & tenetur ad restitutionem faciendam ei qui dedit, si non turpiter dedetit, alias ei in cuius iniuriam data fuit.

Varij modi detractionis.

Detractores & infamatores dicuntur, qui vitam, & bonos mores proximorum & prælatorum nituntur corrumpere vel minuere; quod faciunt interdum fingendo & publicando crimen aliquid contra aliū, vel etiam occultum crimen alterius prodendo & manifestando, siue etiam hoc quandoque verbis, siue planis, siue artificiosis, siue cantilenis; quandoque nutibus & signis, quandoque etiam scriptis (quæ appellantur libelli famosi) vt cum aliquis scribit chartam in iniuriam & infamiam alterius, & proijcit eam occultè in ecclesia, vel platea, vel domo, vt ea inuenta & lecta alius infametur.

Detractores sunt peiores raptoribus & tenentur ad restitutionem & ad postulandum veniam pro iniuria.

Isti omnes peccant mortaliter, & deteriores sunt raptoribus: quia illi capiunt temporalem substantiam quæ extra nos est: isti famam, & quantum in eis est animam quæ intra nos est. Itaque contra confectores talium libellorum, & contra illos qui inueniunt, & non statim comburunt, sed dolose manifestant, pœnæ grauissimæ sunt institutæ, tam secundum leges, quam secundum canones. Tenentur nihilominus ad restitutionem famæ, si forte alius est propter hoc infamatus: quod fiet hoc modo: Vbi publicè dixit verbum vel cantilenam, per se vel per alium, vel etiam vbi

proiecit libellum famosum, nec non & in alijs locis A vbi intelligit illum contra quem hæc acta sunt infamatum occasione sui dicti vel facti vel signi: publicè similiter recognoscat errorem suum & culpam, & pro posse remoueat, vel saltem alleuiet sibi infamiã. Tenetur etiam componere secum de iniuria, & humiliter nihilominus veniam postulare.

Testis nihil debet accipere prater expensas.

Testis debet esse communis persona, sicut & iudex, & pro vtraque parte dicere puram & meram veritatẽ, quam scit de facto super quo inducitur. Item nihil debet recipere pro testimonio ferendo: Nam sicut sententia non debet esse venalis, ita nec testimoniũ. Nam vt habetur. 14.q.5. c. *non sane.* Aug. ad Macedonium. *Cum iudicia & testimonia, quæ nec iusta, nec vera sunt vendenda, iniqua & falsa venduntur; multo sceleratius vtique pecunia sumitur, quia scelerate etiã quãuis à volentibus datur*, expensas tamen potest recipere B ab illo qui eum producit.

Quilibet in necessitate tenetur ferre testimoniũ, & etiam in quinque alijs casibus.

Item vbi videt proximum rem suã amittere propter defectum probationis, quasi necessitate cogente. debet tunc ferre testimonium veritati, alias peccat. *Aug. ad Casulanum: vt habetur. 11.q.3. Quisquis metu cuiuscumque potestatis veritatem occultat, iram Dei super se prouocat: quia magis timet hominem quàm Deum.* Immo in tali casu etiam priuilegiatæ personæ, vt sacerdotes. cogendi sunt iurati testimonium dicere si in qua liceat ei ferre testimonium: non enim liceret in causa sanguinis. *Prater* istum casum, sunt alij casus in quibus debet etiam sacerdos vel clericus iurare, necnon laicus. Videlicet pro recta obedientia, pro pace, pro indemnitate ecclesiæ. & cum absoluitur ab C excommunicatione, & cum infamatus debet se purgari. *Tenetur* etiam testis ad restitutionem omnium

Nota.

quæ per suum falsum testimonium proximus eius amisit. Item si pecuniam pro testimonio ferendo turpiter accepit, credo eum teneri ad restitutionem. Si quæras cui? distingue, vt distinxi in iudice supra.

De Forma restitutionis.

Cap. XC.

Forma obseruanda in restitutione facienda defuncto.

Forma restituendi erit hæc. Semper facienda est restitutio spoliatis, vel eorum hæredibus, si possunt inueniri. Fallit tamen hoc, cum is qui dedit pecuniam commisit turpitudinem in dando, tunc enim fiet restitutio, vt dixi supra in pluribus locis. *Fr. V.* Quòd ait D *hæredibus*, hoc intelligendum est quando spoliatus fecit testamentum, & certam summam retinuit, quia voluit esse contentus. *Si autem* mandauit in testamento distribui per executores quicquid ad ipsum spectabat de mobilibus & debitis, tunc facienda est executoribus eius restitutio pro rata, & liberis eius pro rata, & vxori pro rata, si vxorem habebat; & si liberi vel vxor, debebant habere in rebus illis aliquam portionem, aut de iure, aut de dispositione testatoris. *Si autem* contempsit facere testamentum, faciẽda est restitutio in solidum hæredi, vel illi qui debet alias ei succedere ab intestato, siue de iure, siue de consuetudine. *Si autem* non potuit facere propter præoccupationem, tunc ad consilium ecclesiæ fiat restitutio pauperibus pro anima eius, si est consuetudo loci quod pro taliter decedente, ecclesia testamentum faciat: alioquin totum restituatur hæredi. Et hæc forma seruanda est quotiescumque facienda est restitutio defuncto.

Quãdo spoliati nõ inueniuntur, quæ illis debentur distribuenda sunt de consilio episcopi in pias causas.

Raymun. Sin autem non inueniuntur spoliati, vel etiam ignorantur, tunc cum consilio & auctoritate ecclesiæ, siue pœnitentialis, distribuatur in pias causas, & maxime in alimoniam pauperum, vel redemptionem captiuorum; & hoc in villa, vel si villa nescitur, saltem in illa diœcesi vbi rapina facta est, cum consilio episcopi illius Diœcesis, vel capellani villæ, si discretus est. *Fr. V.* Quod ait pœnitentialis, intellige si dispensatio talium commissa sit ei; alioquin referendum est ad episcopum, qui est procurator pauperum.

De His qui non habent potestatem vel facultatem restituendi.

Cap. XCI.

Ad quid tenetur raptor qui non potest cõmodè restituere.

Raymundus. Si vero non est soluendo, distingue: Aut simpliciter non potest soluere, aut potest, sed non absque magno periculo suo, & suæ familiæ. *In primo* casu doleat, & proponat restituere quam cito. *In secundo* petat dilationem à spoliatis, vel assignet ei certam partem de redditibus suis amicabiliter, de qua sibi satisfaciet successiuè, & de hoc faciat eis bonam cautionem. Si vero omnes denegent sibi dilationem, & postulent quod ipse cedat bonis, tunc credo quod tenetur absque dilatione satisfacere, vel cedere, quia fur & raptor semper sunt in mora, & ideo semper augent peccatum.

V. Ergo debet facere posse suum, scilicet vsque ad venditionem hæreditatis, & omnium bonorum; etsi oporteat ipsum & familiam suam mendicare. *Quid de* illis, qui si vellent dimittere superfluas expensas, possent rapta restituere. *Quid* etiam de illis qui resignant omnia bona sua in manum pœnitentiarij, promittentes quod damnificatis tantum facient, quod tenebũt se pro peccatis, quia putant quod pro modico quitabunt eos. quia credunt se totum amisisse? *Quid* etiam de illis, qui non resignarent in manu pœnitentiarij, nisi crederent quod pœnitentiarius restitueret eis pro toto. vel pro parte, quando nesciunt cui facienda est restitutio? Nunquid tales sunt in statu saluandorum?

Raptores qui non faciunt totum quod possunt vt spoliatis satisfaciãt nõ sunt in statu salutis.

Credo quod non. Oportet enim quod bona fide & sine fraude raptor faciat quicquid potest, vt damnificatis satisfaciat, si nouit eos; aut pauperibus eroget, si non nouit; alias non est absoluendus à pœnitentiario, si constat ei de eius impœnitentia, vel praua intentione Non est tamen necesse quod fiat huiusmodi resignatio in manu pœnitentiarij: dum tamẽ alias sit paratus ad arbitrium eius, vel alterius boni viri satisfacere. *Item* si persona denique spoliati sciri non potest, cum consilio ecclesiæ quod ablatum fuit, erogandum est Et in hoc casu potest episcopus, qui est dispensator pauperum, dilationem ei dare, & partem remittere, aut etiam totum si videri expedire.

Modus restituendi in foro pœnitentiario.

Raimun. Debitor quidem debet simpliciter absq; pacto & conditione, totum quod habet resignare in manum episcopi, vel pœnitentiarij discreti; & tunc ipse si viderit eum pauperem & egentem, debet sibi partem, vel etiam totum, si tantam viderit necessitatem dare ne alias ipse cum vxore sua & filijs, fame pereat; & si quid residuum fuerit, pauperibus alijs distribuat, & ipse faciat quicquid boni poterit orando, & alijs modis, pro his quorum fuerunt res, & si poterit aliqua lucrari iuxta possibilitatem suam, eroget in vsus pauperum pro animabus illorum.

De His qui pluribus personis, vel ex pluribus causis tenentur restituere.

Cap. XCII.

Quando plures sũt creditores quorum alij volunt dare dilationem alij nõ, standum est ijs quibus plus debetur.

Si autem discrepant inter se spoliati quibus tenetur, quia alij volunt dare dilationem, alij non, sed petunt cessionem. Tunc maiori parti standum est. Et intellige maiorem partem, vbi est maius & fortius debitum. *V.* Vnde si vni creditori plus debeatur quam reliquis omnibus, qui forte sunt decem vel plures, stabitur voluntati illius solius de dilatione quinquennali danda, & de cessione petenda.

Raymun. Si vero par sit debitum, hinc inde standum est maiori numero creditorum. *Si* omnia sunt paria, eligenda est clementior sententia, id est quæ dat dilationem Hanc distinctionem facit lex in pluribus credi-

creditoribus. Hoc autem intelligo, nisi petentes cessionem, vel sibi statim satisfieri, non possent induci ad dandam dilationem; tunc enim satisfaciendum eis est pro parte substantiæ quæ eos contingit, præsertim si egeant, ita quod non possunt concedere absque periculo suo, & familiæ, ne interueniente paululum mora, inueniri non valeant qui redimantur. Semper enim debet vitari mora, vbi timetur periculum.

V. Quid potest quis, si vult partem soluere, cum totum non possit, & pluribus teneatur; nunquid potest gratificare vni soluendo ei solidum, aut tenetur singulis soluere pro rata? Et si teneatur ex contractu, & ex maleficio; nunquid prius soluendum est in hanc causam, quam in illam? *Item* nunquid anterioribus creditoribus prius soluendum quam posterioribus; & habentibus pignora & hypothecas, priusquam habētibus tantum personales actiones? Item inter hypothecarios creditores, quis cui præferendus est?

Quæ debita prius soluēda vbi quis non est omnibus soluendo.

Respondeo: Si creditor vigilauerit, exigendo debitū in iudicium, vel extra iudicium, potest ei debitor soluere solidum, antequam bona debitoris auctoritate iudicis incipiant possideri: quia iura paria facta sunt omnium creditorum. Qui non habent pignora vel hypothecas, vel non sunt priuilegiatæ personæ. *Item* si vtroque creditore instāte, debitor vni voluerit gratificare, debet illis omnibus communicari, vel eadem portio singulis quæri. *Item* si vnus creditorum denūciauerit alij, ne accipiat à debitore, in fraudem versari videtur ille si accipiat, vbi autem nō vigilauerit creditor exigendo debitum, non videtur quod debitor debeat ei gratificare. Iure tamen poli, etsi non iure fori, excusaretur (vt credo) si pietate motus gratificaret plurimum indigenti creditori. Nec credo quod aliquod priuilegium habeant isti quibus tenetur ex maleficio, vel quasi; quam illi quibus tenetur ex contractu, vel quasi; cæteris paribus.

Inter creditores potiores sunt illi qui acceperunt pignus quam qui habēt actiones personales tātū, inter has autem priuilegiata sunt præferenda.

Inter creditores autem potiores sunt illi qui acceperunt pignora, his qui habent personales actiones tantum. Potiores inquam, vt soluatur eis quantū valet pignus. *Inter* hypothecarios autem creditores, qui prior est tempore, potior est & iure; nisi in quibusdam casibus specialibus, qui solent notari in C. *Inter* eos autem qui habent personales actiones tantum, æstimantur priuilegia, non ex tempore, sed ex causa. *Ex causa* videlicet, quia fiscus, vel mulier in dote, præferendi sunt cæteris priuilegium non habentibus. *Item* ex causa, quia actio tutelæ, & actio depositi, & similes, priuilegiatæ sunt, vt prius quod debetur ex eis, quam quod debetur ex alijs actionibus nō priuilegiatis persoluatur. Vbi autem sunt paria priuilegia, aut personarum, aut actionum, æqualiter concurrunt in satisfactione facienda, nisi de aliquo illorum probetur quod sit alteri præferendum secundum legem.

Nota.

Raymundus. Item, semper iniurians, vel spoliator, vel complices eorum, debent humiliter postulare veniam ab his, quos offenderunt, ne illi remaneant in rācore. *Item* quæ dicta sunt de raptoribus cum circumstantijs suis, intelligas de incendiarijs, prędonibus, & pyratis.

De Crimine furti.

Cap. XCIII.

Quid furtū.

Explicatur definitio furti.

F*Vrtum est contrectatio rei alienæ mobilis, corporalis, fraudulosa, inuito domino, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, possessionisve. Contrectatio* apponitur in diffinitione, quia sine ea non est propriè furtum, licet interueniat voluntas, verbum, vel scriptura. Alias si cōcupiscat rem alienam illicitè, ac sine contrectatione, est trāsgressor alterius præcepti, *Non concupisces* &c. *Res alienæ* ideo apponitur, quia non committitur furtum in re plenissimè propria. Plenissimè dico, quia si alius haberet in re illa ius, puta creditor, cui res, est pignori obligata, vel commodatarius, vel socius, dominus furtiuè surripiens, furtum cōmitteret. *Mobilis, corporalis*, quia in rebus immobilibus, vel incorporalibus, nō committitur furtum, quia alia non possunt contrectari propter suam immensitatem vel incorporalitatem. *Fraudulosa*, quia si aliquis credebat rem esse suam, vel etiam sciebat rē esse suam, & credebat sibi licere rem suam suscipere, non committit furtum. Idem si credat se facere domino volente, quia non facit dolum. *Inuito domino*, quia si credit dominum permissurum, & subest iusta causa credendi, non tenetur. Si vero non subest, tenetur. Item si putat se facere inuito domino, & tamen dominus vult, furtum facit quantum ad intentionem, & mortaliter peccat, sed non tenetur ad restitutionem. *Lucri faciendi gratia*, quia si quis alienam ancillā meretricem rapuerit, vel celauerit, non causa lucri faciēdi, sed libidinis exercendæ, non committit furtū, licet alias grauiter peccet. *Vel ipsius rei, vel vsus eius, poss. ve.* quia non solum committit furtum, qui rei dominium vult lucrifacere sic furtiuè, sed etiam qui vsum, vel possessionem rei.

Qui vtitur aliena re vltra quam illi concessū est, furtum committit, vt dū accomodat alteri rem sibi accomodatam &c.

Ex præmissis liquet, quod qui accepit equum, vel aliam rem conductam, vel commodatam, vsque ad certum locum, & ipse vltra locum illum procedat cū illa re, committit furtum; nisi in causa, scilicet quando credit dominum velle. *Sed quid* si aliquis rem sibi ad vtendum concessam, alij commodauerit; nunquid committit furtum? vtique, quia non erat ei concessa ad vsum istum. Item quia videtur facere gratia sui lucri, species enim lucri est ex alieno largiri, & ex alieno beneficio debitorem sibi acquirere. Similiter etiam creditor committit furtum, si pignore sibi obligato vtatur. Et breuiter vbicumque inuenias contrectationem alienæ rei factam contra voluntatem domini, intellige furtum commissum.

Iustinianus instit. 4. lib. Furtum est contrectatio rei fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere. Et dicitur furtum a furuo, id est nigro, quia clam & in obscuro fit, & plerumque nocte: vel à fraude, vel à ferendo, id est auferendo.

Vnde dicatur furtum.

V. Ideo dicit *Vel vsus eius possessionisve*, quia furtum committit qui rem alienam possidens, male vtitur ea inuito domino: velut si creditor vtatur pignore nolēte debitore. Qui etiam rebus commodatis aliter vtūtur quam vtendas acceperunt, furtum committunt: si tamen se intelligunt inuito domino hoc facere, cumque si intellexisset non permissurum; at si permissurū credant, extra crimen sunt. Furtum cōmittunt pueri statim vt intelligunt se delinquere, quia furtum ex affectu furandi consistit. Raptor autem fur improbus.

Furtū ex affectu furantis maximè consideratur.

Gratianus causa. 14. quæstione. 6. Furtum autem, nō tantum in quantitate rei, quantum in affectu furantis cōsideratur. Vnde Hieronymus in epistola ad Titum: Quomodo in fornicatione nō idcirco diuersa fit fornicatio, si mulier pulchra aut deformis, ancilla aut ingenua, paupercula aut opulenta: sed qualiscumque fuerit illa, vna est fornicatio: Ita in furto quamtumcumque quis abstulerit, furti crimen incurrit.

De Speciebus furti.

Cap. XCIV.

Furtū aliud manifestum aliud nō manifestum. Itē aliud generale aliud speciale.

R*Aymundus.* Furtorum aliud est manifestum, cum quo fur deprehenditur priusquam veniat ad locum destinatum: Aliud non manifestum, idest cum quo fur non deprehenditur. *Item* furtorum, quædam remanent in nomine generali, quædam cadunt in nomine speciali, veluti sacrilegium, quod dicitur furtum de re publica: Abigeatus, quod dicitur furtum gregis. Sic & plagium, quod dicitur furtum hominis, cum quis liberum hominem scienter vendit vel emit, donat vel accipit, vel permutat. Idem si

ancillam vel seruum alienum solicitauerit, & exportauerit. A

Pœna furti alia ciuilis alia criminalis, illa in manifesto est quadruplū, alias duplū.

Pœna furti variatur secundum quod variè agitur de ipso. Nam quandoque agitur criminaliter, id est ad pœnam corporis infligendam. Quandoque ciuiliter, id est ad pœnam pecuniariam. In primo casu non est fur suspendendus, aut demembrandus, aut exoculādus, sed alias arbitrio iudicis puniendus, videlicet vt fustigetur, vel exulet, vel alio modo, prout iudici videatur, & hoc in simplici fure. Si enim plus sit quam fur, id est quia armis aggreditur in domibus, vel sepibus, vel in itinere, vel in mari, vt pyratæ, tunc acrius proceditur cōtra eum. Cum ergo agitur ciuiliter, pœna furti manifesti est in quadruplum, non manifesti in duplum. Et hæc pœna competit, & peti potest etiam post annum. Item si egit aliquis criminaliter, poterit agere ciuiliter, & econuerso. B

Nota posse aliquē diacono confiteri.

Extra. quinto de furtis. Ex concilio Treuirien. Fures & latrones, si in furando & deprædando occiduntur, visum est pro eis non esse orandum, sed si comprehensi & vulnerati, presbytero vel diacono confessi fuerint, communionem eis non denegamus.

Ex pœnitentiali Theodori: Si quis per necessitatem famis vel nuditatis fuerit furatus cibaria, vestem, vel pecus, pœniteat hebdomadas tres; si reddiderit, non cogatur ieiunare.

Alexander tertius. Cenomanen. epi. Ex literis tuis innotuit quod B. quendam calicem in ecclesia minus cautè dimissum rapiens, lōgo tempore detinere præsumpsit, *& infra.* Mandamus quatenus si sponte confessus fuerit, & exinde ecclesiæ satisfecerit, nec est super hoc infamia respersus, post peractam pœnitentiā, aut congruam partem pœnitentiæ, ob hoc ad sacros ordines non dubites promouere. C

De Participante cum fure.

Cap. XCV.

Qui furtum celāt sunt obnoxij & furti rei.

IBidem *Hieronymus super Paralypomenon.* Qui cum fure partitur, occidit animam suam. Non ergo fur solum, sed ille reus tenetur, qui furti conscius, quærente possessore, non indicat. *Iustinianus vbi supra:* Omnes qui scientes, rem furtiuam susceperint & celauerint, furti non manifesti obnoxij sunt; quod si nesciant, non tenentur in pœnam, sed ad restitutionem. Olim is qui in alienam domum introibat ad rem requirendam furtiuam, nudus ingrediebatur, discum fictilem in capite portans, vtrisque manibus detentum. Is apud quem furtum inuenitur, concepti furti actione tenetur. Oblatum furtum dicitur, cū res furtiua ab alio tibi oblata est, eaque apud te concepta sit; vtique si ea mēte tibi data fuerit, vt apud te potius, quā apud eum qui dedit cōciperetur; nam tibi apud quem concepta est, aduersus eum qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio quæ appellatur oblati. D

Is apud quē furtū reperitur concepti furti actione tenetur, qui vero illi obtulit actione oblati.

V. Nota quod multis modis cooperatur quis, vel participat cum fure. Vnde versus.

Iussio, consilium, consensus, palpo, recursus: (vel receptans, quod idem est)

Participans, mutus, non obstans, non manifestans:

Quod dicitur in versic. *Consensus*, intelligitur de consensu cooperationis: *Palpo* est adulator: *Participans* est qui partem furti recipit: *Mutus*, qui dolose tacet, cum videt furem paratum furari, & solo verbo posset impedire sine periculo suo: *Non obstans*, qui non resistit facto, cum sine periculo posset. *Non manifestans* est, qui scit vbi est res furtiua & non indicat, maximè cum ab eo qui amisit quæritur.

Nouē modis fit quis furti particeps, quorū quidā inducūt obligationem ad restituendū, quidam, non.

Verū mutus, nō obstans, & non manifestans, nō tenentur ad restitutionē rei furtiuæ, nisi cum res quę fuit surrepta, esset eorum custodiæ cōmendata. *Participans* autem id solum tenetur restituere quod habuit. *Tenētur* vero in solidum iubens, & consulens, & etiam palpo, si propter iussionem, consilium, vel adulationem furtum fecit fur, alias non facturus, sicut distinctū est supra de raptoribus. *Consentiens* autem coadiuuando, tenetur in solidum, licet nihil de furto penes eum remanserit. In quo tamen casu quadam æquitate tolerari posset, quod non teneretur ad restitutionem, cū socius eius etiam sine eius adiutorio furtū esset facturus. *Receptans* autem, si defendat furem, aut dolo malo celat rem furtiuam, tenetur in solidum; aut si per receptionem suam impeditur rei furtiuæ restitutio; alias non tenetur, nisi quantum de illa re habuit, & sibi retinuit.

De Restitutione rei furtiuæ.

Cap. XCVI.

Nō remittitur peccatum nisi restituatur ablatum, si modo restitui potest.

GRatianus vbi supra. Quod autem pœnitentia agi non possit, nisi res aliena reddatur, in epistola ad Macedonium Augustinus ostendit dicens. *Si res aliena, propter quam peccatum est, reddi possit, & nō redditur; pœnitentia non agitur, sed simulatur. Si autem veraciter agitur, non remittetur peccatum, nisi restituatur ablatum.* si vt dixi, restitui potest. Si vero rem alienam quis consecrauerit; non eandem, sed æstimationem eius restituere debet.

Raymundus, qualiter autem sit procedendū in foro pœnitentiali circa restitutionem faciēdam ab ipso fure, vel cooperantibus & consentientibus, & qui teneantur in solidū. & qui in partē dixi supra de rapinis cui etiam sit restitutio facienda, dico quod ei cui surrepta est, dummodo sua intersit ex causa honesta rem non esse surreptam, vtputa quia habebat in re ius pignoris, vel vsum, vel simile. Si enim & ipse esset fur, nō sibi, sed domino esset restituenda; vel illi cui prius fur surripuerat, si sua interest (vt dictum est) ex causa honesta rem non surripi; cautè tamen, ita quod non sciatur, fiat per manum scilicet pœnitentiarij, vel aliam religiosam personam, suppresso nomine furis, de his omnibus, & de modo restituendi, rescripsi supra de rapinis.

Res furtiua est restituenda ei cui surrepta est, si sua interest, nec etiā ipse fur erat.

Quid si res furtiua pereat quasi fortuito, nunquid tenebitur ad restitutionē postea fur? vtique, quia fuit in mora restituēdi. *Item* non liberatur fur reddendo rē deteriorē. *Item* tenetur restituere rem cū omnibus fructibus; & si meliorauit eā, pascēdo forte equū, vel porcū furtiuum, vel simile, non potest petere vel retinere expēsas. *Item* cū redditur æstimatio rei, nō est tātū cōsiderandū tempus in quo res fuit surrepta, nec tempus in quo petijt, sed etiā totum tēpus medium, & fiet æstimatio secundum illud tempus in quo plurimi valoris fuit res. Et hæc eadem intelligo in re rapta.

Reddēda est res furtiua in valore etiamsi fortuito pereat, & quidem secundū præcipuū valorē medij temporis.

Probantur hæc *extra de restitutione spoliator ū. Gratis.* vbi dicitur, quod debet reddi res cū fructibus perceptis. & quos percepissent spoliati, si ipsi possedissent. *Item* dicit lex, quod tenetur talis ad omnia damna, & lucra percepta, & percipiēda. *Est tamen* casus in quo nō tenetur fur de casu fortuito, scilicet si obtulit rē domino, loco & tempore congruo, & dominus noluit accipere, iam eum purgauit moram: *Item* cum furtum est commissum in vsu rei tantum, & nō in ipsa re, tenetur etiam post restitutionem rei ad æstimationem illius vsus, aliter enim non esset purgatum furtum.

Nota.

De illo qui emit rem furtiuam.

Cap. XCVII.

Qui emit rē furtiuā bona fide nō tenetur restituere fructus consumptos, nec pretium rei si illā bona fide alienauit tenetur tamen

QVid si aliquis emit rē furtiuā ignoranter, & bona fide, & in foro publico, & publicè, Nunquid potest saltē pretiū quod numerauit petere à domino, cū deprehendit rem esse furtiuam? vel nūquid poterit retinere rem donec pretium sit ei solutum? Respondeo. Non; nec potest se defendere occasione statuti super hoc editi in plerisque locis, cum statutū tale sit cōtra Deū. Circa istum tamen bonæ fidei possessorem dico, quod poterit repetere pretiū à venditore, & etiā retinere expensas quas existens bonæ fidei fecit circa illā

rem

rem conseruandam, vel meliorandam, & non tenetur de fructibus perceptis durante bona fide. V. Intellige de perceptis & consumptis: Si enim extarent adhuc, teneretur ad restitutionem eorum, ex quo inciperet habere malam fidem. A

vel tuere si illam habeat, cum fructibus non consumptis, & inquantum locupletior factus est, non obstante quacumque lege ciuili in contrarium.

Raymundus. Item si durante bona fide ipsius perijt res, non tenetur. Idem credo si alienauit, & hoc in vtroque casu propter bonam fidem. In primo etiã, quia non erat in mora: In secundo quia non desijt dolo possidere & quia pretium ex re furtiua redactum, nõ est furtiuum. In summa ergo nota, quod malæ fidei possessor, re perdita, vel in alium translata, tenetur ad verum pretium cum circunstantijs supradictis. Bonæ fidei vero possessor tenetur restituere rem si habet, sin autem, de lucro tenetur tantum, in quãtum locupletior factus est. V. Bene dicit *inquantum*, & non plus, quia non tenetur de consumptis. B

De illo qui furatur rem raptam, vel furtiuam.

Cap. XCVIII.

Non licet furari ab vsurario vt quis faciat eleemosynam.

R*Aymundus.* Quid si autem quis furatur vel rapit rem ab vsurario, vel auaro, vt inde faciat eleemosynam? dico furtum siue rapinam committi. Non enim facienda sunt mala, vt veniant quæcumque bona. Videtur tamen quod iste non facit furtum, quia non facit animo lucrandi. Sed non est ita, quia species lucri est ex alieno largiri. Talis etiam aufert sibi copiã restituendi, & ideo peccatum auget. C

Causa decimaquarta, quæstione quinta. Augustinus in homelia quadam. Forte aliquis cogitat & dicit. Multi sunt Christiani diuites, auari, cupidi, non habeo peccatum si illis suum abstulero, & pauperibus dedero. Vnde enim illi nil boni agunt, mercedem habere potero. Sed huiusmodi peccatum ei diaboli calliditate suggeritur, nam si totum tribuat quod abstulerat, addit potius peccatum quam minuat. *Item Ambrosius in libro de offi.* Denique si non potest alteri subueniri nisi alter lædatur, commodius est neutrum iuuari, quam alterum grauari.

Causa trigesimasecunda, quæstione quarta. Augustinus ad Claudium contra Iulianum. Sic non sunt facienda adulteria, etiam voluntate filios generandi; quemadmodum nec furta facienda, etiam voluntate pascendi pauperes sanctos. D

Qui furatur decimas ab iniustè possidente, vel vsuras ab vsurario &c. satisfacit restituendo vel ijs vel vero domino.

V. Quid de illo qui furatur decimas, quas miles vel laicus percipiebat iniustè, vsurpando decimas alicuius ecclesiæ; cui faciet restitutionem, laico, vel ecclesiæ? *Respondeo:* Vtrilibet soluat liberatur, melius tamen est, si non timeatur scandalum vel periculum soluentis, quod restituat ecclesiæ, gerendo negotium militis; quod ipse cum scit vtiliter gestum, ratum habere tenetur. Denunciare debet tamen militi per se, si audet, vel per alium tacito nomine, si non audet, & in tanto liberatus est. Idem dico de pecunia Iudæi, vel vsurarij, maximè quando nihil habet nisi de vsura. Liberabitur enim huiusmodi fur, restituendo eam illis, à quibus ille Iudæus vel vsurarius accepit vsuras.

Nota.

Distinguendum tamẽ est circa huiusmodi pecuniã furtiuam, aut rem aliam furto surreptam; quia si adhuc extat apud furem in ipsa specie, potius faciẽda est restitutio Iudæo, vel vsurario; ne fur alij soluendo huiusmodi rem, adhuc perseueraret in culpa furti, rẽ contrectando alienam, secundũ illos qui dicunt quod in vsura transfertur dominum. Si autem fur consumpta pecunia, vel re huiusmodi furtiua, velit postea satis facere, soluendo rẽ aliam; tunc locum habet quod dictum est, quod possit se liberare soluẽdo illis à quibus Iudæus habuit vsuras; secundum etiã illam opinionem quæ tenet, quod in vsura nõ transfertur dominium, in qua opinione fuit Hugo. *Credo* quod si res illa in specie quã habuit vsurarius de vsura, ei furto surripiatur, liberabitur fur, si restituat illis à quibus vsurarius accepit. In omnibus tamẽ casibus supradictis credo, quod etiam liberabitur fur soluendo per se, vel interpositam personam, Iudæo vel vsurario cui surripuit.

De Illo qui rem alienam inuenit, vel qui necessitate compulsus furatur.

Cap. XCIX.

R*Aymundus.* Quid de pecunia, vel aliena re inuẽta in via, vel platea, vel alio loco publico, nunquid in his est restitutio necessaria? aut nunquid in his committitur furtum. *Solut.* Vtique rem inuentam debet reddere, si potest inuenire illum qui amisit, & faciat hoc publicè dici per præconem, vel per ecclesias, in loco vbi rem inuenit: Si vero non inuenerit, cũ consilio & auctoritate sui pœnitẽtialis retineat, si pauper & egens est, & oret pro illo cuius fuit; alias eroget pauperibus. *Causa.* 14. *quæstione* 5. *August.* Si quid inuenisti, & non reddidisti, rapuisti: quantum potuisti fecisti, quia plus non inuenisti. Qui alienum negat, si posset, tolleret. *Item Hieron.* Multi sine peccato putãt esse, si alienum quod inuenerint teneant, & dicunt: Mihi Deus dedit, cui habeo reddere, vel respondere. Discant hoc peccatum simile esse rapinæ, si quis inuenta non reddat.

Res inuenta est domino restituenda, vel si non cõpareat post denũciationẽ publicã, eroganda pauperibus, aut ab inuentore retinenda, si pauper sit.

Raym. Quid si aliquis cibum, vel potum, vel vestimentum, pro necessitate famis, vel sitis, vel frigoris surripiat, nunquid committit furtum? Ad hoc dicas, quod si tanta sit necessitas, quod nisi furetur credit se non posse euadere mortem, non committit furtum, nec peccatum. Nam propter necessitatem famis comedit Dauid panes propositionis; quia in necessitate omnia debent esse communia. *Item* quia ipse dominus rei, ex præcepto tenetur pascere esurientem. Vnde talis fur licitè potuit & debuit credere dominum permissurum, & ita non commisit furtum. *Item* quia necessitas non habet legem. Si autem non patitur ita magnam necessitatem, peccat; attenuatur tamen peccatum propter necessitatem. Et in tali casu intelligitur decretalis supradicta. *Si quis per necessitatem*, &c. Dicerem tamen semper, quia tutius esset quod restitueret, si posset. Itẽ aliquantulam pœnitentiam imponerem sibi ad cautelam.

Qui furatur aliquid ad subueniendũ extremæ necessitati, non peccat, nec tenetur ad restitutionẽ; secus si necessitas nõ sit ita magna.

De Christianis qui furantur à Sarracenis.

Cap. C.

R*Aymundus.* Quid si aliquis furatur captiuos Christianos à Paganis detentos, vt restituat libertati? Item quid de ipsis Christianis captiuis, qui furantur aliqua ipsis Sarracenis à quibus tenentur captiui, vel etiam alijs Sarracenis? *Ad primum*, credo quod nunquam tenentur ad restitutionem hominis. Nam vt dicit Grego. *Contra hostes fidei non solum aperte, sed à dorso est etiam laborandum.* Item quid intẽdit iste, nisi Christianum liberare à periculo mortis, vel idolatriæ, ac Sarraceno peccandi occasionẽ subtrahere? ergo non habet vnde cõqueratur, quia vtriusque causam fecit meliorem.

Qui furatur Christianos à Sarracenis ad nihil tenentur; nisi fuerit tẽpore treugæ in qua cautum est vt non liceat aliquid vtrinque surripere; tunc enim ad interesse tenentur.

Videtur tamen obuiare August. dicens: *Fides etiam hosti seruanda est.* Sed dic illud intelligendum quando fides est promissa isti, quod est tempore treugæ; in quo casu si Sarracenus quasi iustè tenebat eum pro damno sibi illato, quia scilicet rumpebat ei fidem promissam, & in hoc fuit captus, & tempore treugæ, iste alius qui furatus est illum, tenetur ipsi Sarraceno restituere, non hominẽ, propter periculũ animæ, sed damnũ datũ sibi ab illo, vel pro interesse æstimato, & probabiliter moderata redemptione. *Et hoc* intelligo, si non compulit illum captiuum ad circuncisionem, vel idolatriam, vel ad aliquod mortale peccatum, tunc enim crederẽ ipsũ furantem penitus liberatum. *Item* credo ipsum furantem nullo modo peccasse quantum ad hominẽ, si rectam habuit intentionẽ, immo potius meruisse, dummodo alias satisfaciat, vt dictum est. *Ad aliud quod quæsitum est, respondebitur in fine capituli.*

V. Quid

V. Quid si in bello captiuant pagani Christianos, A nunquid tempore treugæ postea licebit Christianis eos furari? *Respondeo*, Si treuga inita est ita generaliter, quod non liceat alterutris, nec per violentiā, nec alio modo sibiinuicem auferre aut surripere aliquid, tunc peccatum est tempore treugæ furari Christianos. Si autem conuenit de sola violentia non inferenda credo quod licite possunt furari; non tantum huiusmodi Christianos, sed etiam munitiones & castra, quæ occupauerunt de terra Christianorum: possunt enim latenter intrare, & sine violentia occupare, nec tenebuntur super his ad aliquam restitutionem.

In treuga cū conuenit de sola violentia nō inferenda, licet furari à Sarracenis, non solū homines, sed quæcunque occupauerūt à Christianis, illaque armis defendere.

Sed quid si ad huiusmodi munitionem vel castrum occupandum reuertantur Sarraceni, & per violentiā repellantur, nonne videbuntur tunc deiecti, cum venientes non admittantur, & ita fracta videbitur treuga? B *Respondeo* non: quia cum treuga inita fuit, & cōuenit de sola violentia non inferenda, nec furta fuerunt exclusa, nec fraudes, intelligendum fuit de violentia non inferenda ab initio, in ingressu scilicet possessionis, non de illa quæ adhibetur in defensione taliter rei obtentæ, nisi & de hoc expresse conuenerint.

Item nunquid tempore treugæ, & maxime tempore belli, licet Christianis furari paruulos Sarracenorū, vt eos faciant baptizari. *Respondeo*, Credo quod si sola pia intentione faciant non peccant. *nec* obstat si dicatur quod patribus eorum fit iniuria, propter paternam potestatem quam habere videntur in liberis, cuius vsu priuātur per huiusmodi furtum. Quia sicut dixit magister supra, sic subtrahitur pagano peccandi C occasio, qui imbuebat, vel imbuere proponebat huiusmodi paruulū in sua infidelitate, non habet vnde conqueratur, cum conditio eius facta sit melior: quia & infideles, maximè barbari, non habent huiusmodi ius patriæ potestatis in liberos, quod habent Romani secundum leges. *Quid* si Paganus habeat Christianū seruum, vel ancillam in domo sua, nunquid licebit seruo huiusmodi vel ancillæ, baptizare clanculo paruulum Pagani, & sic dimittere? Dic vt dictum est supra in titulo de Iudæis.

Nō est peccatum furari paruulos Sarracenorū vt baptizentur.

Raymundus. Ad aliud quæsitum de his qui furantur aliqua Sarracenis, Distinguo, aut suberat necessitas, aut non, in primo casu distinctè non tenetur, quia tenebatur eum pascere Sarracenus. In secundo tenetur, D si iustè & ex culpa sua detinebatur, alias non.

Qui iniustè à Sarracenis tenetur captiuus, possunt ab illis furari; immo cū sint hostes licet illis quouis modo insidiari.

V. Fit enim compensatio rei sic surreptæ, cum iniuria iniustè detenti. Præterea cum huiusmodi Sarracenus sit hostis, non refert an apertè, an per insidias noceatur eidem. *Ar. l. qua dicis*, non solum barbaris aurū minimè tribuatur, sed etiam si apud eos inuentum fuerit, subtili auferatur ingenio.

De Furto mulieris coniugata.

Cap. CI.

RAymundus. Quid de vxore, quæ furatur viro suo pecuniam, vel alia, vt inde faciat eleemosynam? *Require infra de negotiatione*. Item nota, quod ita committitur furtum in re parua, sicut in magna. *Hieronymus*. Furtum non solum in maioribus, sed etiam in minoribus iudicatur. Non enim quod furto ablatum est, sed mens furantis attenditur.

V. Quid de illa quæ fecit furtum ante matrimoniū, vel etiam post, per se, vel cum viro? & quid si vir solus furatus est aliquid, & vxor participauit consentiēdo, vel comedendo, voluntaria vel inuita? nūquid licebit vxori de rebus communibus sibi & viro satisfacere eo inuito damnificatis? *Respondeo*. Vbi de cōsuetudine regionis vir & vxor communicant sibi credita ex contractu, vel ex maleficio; si res furtiua quā mulier surripuit ante matrimonium, vel post matrimonium; sola, vel cum viro; vel quam vir solus surripuit ante matrimonium, vel post; extat adhuc in eorum potestate, credo quod vxor potest illam restituere vero domino, etiam contradicente marito. Si autem cōsumpta est, vel si vir solus furatus est, & mulier, participauit consentiendo, vel comedendo, spontanea, vel inuita; potest vxor, si vir non contradicat, negotium mariti gerendo, & seipsam liberando, æstimationem rei consumptæ restituere vero domino latenter de communibus bonis, si aliter non potest: necerit furtum, quia non est fraudulenta contrectatio, nec animo lucrifaciendi. Prohibente autem viro, non credo quod debeat facere huiusmodi restitutionem, cum ipsa non habeat rerū administrationem, sed maritus. Si tamen in hoc casu faceret restitutionem de rebus communibus bona fide latēter, nō credo quod esset ei pœnitentia iniungenda quasi pro mortali, aut quod peccaret mortaliter.

Quod vxor furata est, si adhuc extet, debet restituere etiam inuito marito, imo si consumptū sit, modo latēter fiat, siue in furto mariti, illa participante.

De Crimine vsuræ.

Cap. CII.

EX *summa de casibus*. Vsura quoque, cum parum vel nihil distat à rapina, de ea consequenter agēdum est. Videamus igitur quid sit vsura, vel vnde dicatur, quæ species, in quibus casibus vsuræ permittātur, vel prohibeantur; Quomodo vsurarius & hæres eius, ad reddendas vsuras cōpellantur; vltimo de quibusdam dubitabilibus. *Vsura est ex mutuo lucrum, pacto debitum, vel exactum*. Non enim puto vsuram cōmitti, si gratis oblatum gratis accipiatur; nulla enim oblatio, suscipienti culpæ maculam ingerit, quæ non ex ambientis petitione processit. Dicitur autem vsura quasi vsu æra, quasi vsu æris idest pecuniæ procedens. Non enim dicitur committi vsura, nisi in his rebus tātum circa quas consistit mutuum: scilicet quæ consistunt in numero, pondere vel mensura: numero vt moneta, pondere vt ære, mensura veluti frumento.

Quid vsura & vnde dicta.

Causa decimaquarta, quæstione tertia. Quod autem præter summam, emolumenta sectari, sit vsuras exigere, auctoritate *Augustini* probatur, qui in psalm. trigesimosexto scribit dicens: Si fœneraueris homini, idest si mutuo dederis pecuniam tuam, à quo plusquā dedisti, siue illud triticum sit, siue vinum, siue oleum, siue quodlibet aliud, expectes accipere, fœnerator es, & in hoc improbandus, non laudandus.

Exigere aliquid vltra sortem est vsura.

Item Hieronymus super Ezech. libro sexto. Putant quidam vsuras tantum esse in pecunia, quod præuidens diuina scriptura, omnis rei aufert superabundantiam, vt plus non recipiatis quam dedistis.

Item ex concil Agath. Vsura est vbi amplius requiritur, quam quod datur. *Gratianus*: Ecce euidenter ostenditur, quod quicquid vltra sortem exigitur, vsura est.

Ibidem quæst. 4. Quod vero nec clericis nec laicis liceat vsuras exigere, probatur auctoritate Gelasij Papæ, & aliorum: *Ait enim Gelasius Papa scribens clericis per Lucaniam*. Clerici ab indignis quæstibus noE uerint abstinendum, & ab omni cuiuslibet negotiationis ingenio vel cupiditate cessandum. In quocūque vero gradu sint, si cessare noluerint, mox à clericalibus officijs abstinere cogantur. *Ambrosius in libro de bono mortis*: Si quis vsuram accipit, rapinam facit, vita non viuet.

Vsura est illicita.

Item Aug. ad Macedonium: Quid dicam de vsuris, quas etiam ipsæ leges & iudices reddi iubent? an crudelior est qui subtrahit aliquid, vel eripit diuiti, quam qui trucidat fœnore pauperem? Hæc vtique atque huiusmodi malè possidentur, & vellem vt restituerentur: sed non est quo iudice repetantur. Iam vero prudenter intueamur quod scriptum est: *Fideli homini totus mundus diuitiæ sunt, infideli autem nec obolus*. Nonne omnes qui sibi videntur gaudere conquisitis, eisque vti nesciunt, alienum pos-

sidere

sidere conuincimus? hoc enim certe alienum non est quod iure possidetur, hoc autem iure quod iustè, & hoc iustè quod bene. Omne igitur quod male possidetur alienum est; malè autem possidet qui malè vtitur.

Vsurarij manifesti priuantur cõmunione altaris, & Christiana sepultura.

Extra quinto, de vsuris. Alexand. 3. in concil. Lateran. Vsurarij manifesti, nec ad communionem admittantur altaris, nec Christianam (si in hoc peccato decesserint) accipiant sepulturam, sed nec oblationes eorum quisquã accipiat. Qui autẽ acceperit, aut Christianæ tradiderit sepulturę; & quę accepit reddere cõpellatur, & donec ad arbitrium sui episcopi satisfaciat, ab officij sui maneat executione suspensus.

Innocentius 3. Antisiod. episcopo: Licet contra eos non appareat accusator, si tamen alijs argumentis illos constiterit esse vsurarios manifestos, in eos pœnam in Lateran. concil. contra vsurarios editam, libere poteris exercere.

Obiect.

Ex summa de ca. Contra prædicta obijcitur. Nonne si creditor mutuat alicui gratis pecuniam, debitor tenetur ei ad antidota? quare ergo hanc naturalem obligationem non potest creditor ducere in pactum expressum, vel saltem sperare effectum ipsius obligationis naturalis, cùm etiam talia pacta interueniant in spiritualibus, ad quæ alias quis tenetur? V. Vt quãdo datur præbenda ea conditione, vt canonicus singulis diebus celebret de beata Virgine, & hoc quando tale onus est annexum illi præbendæ.

Solutio.

Raymundus. Ad hoc dico, cum A & T. quod creditor nullo modo debet pactum apponere, vel principaliter spem vel intentionem in tali retributione habere, sed propter Deum, & ex charitate principaliter debet mutuare proximo indigenti. V. Quod fit quãdo, & si nulla haberetur spes de retributione temporali, nihilominus mutuaret. Et bene dicit *retributione*; vnde credo quod scholares qui dant mutuam pecuniam campsorijs, vel alijs scholaribus, eo pacto vel intentione principali, vt illi remutuent illis quando indigebunt, vsuram committunt. *Raymundus*: Cum autem propter Deum sic mutuauerit, tunc si forte secundario speret, quod ille debitor sibi remutuet, vel aliquod simile si opus fuerit, forte non est reprobandum.

Non licet deducere retributionem vel remutuationem in pactum pro mutuo; nec principaliter hoc sperare sed tantum secundario.

De Casibus in quibus vsura committitur.

Cap. CIII.

Duo casus in quibus licet accipere aliquid vltra sortem.

EX *summa de ca.* Licet autem vsura omnibus sit prohibita, sunt tamen casus in quibus est permissa. *Primo* vbi possessio ecclesiæ est assignata clerico in beneficium, & laicus tenet eam iniustè & violẽter, potest clericus fructus illius beneficij percipere vltra sortem, *extra eod. cap. 1.* Sed hoc non fit lucri causa, sed vt res eo modo de manu laici redimatur. *Secundo* vbi vsuræ petuntur cum interesse. Verbi gratia; Si fideiussor soluit vsuras creditori, potest eas repetere à debitore pro quo fideiusserat: quia non sunt vsuræ quantum ad ipsum fideiussorem, sed potius interesse, idest non est lucrum, sed vitatio damni.

Tertius casus.

Nota hoc aliud exemplum, extra de vsuris; Innocentius 3. Sanè generum, ad fructus possessionum, quæ sibi sunt à socero pro numerata dote pignori obligatæ, computandos in sortem, non credimus compellendum; cum frequenter dotis fructus non sufficiunt ad matrimonij onera supportanda. *Raymundus.* Hoc autem intelligas cũ maritus sustinet onera matrimonij; alias non.

Quartus casus.

V. Quid in hoc casu? Si gener possessionem sibi taliter obligatam, cum iure quod ibi habet, concedat alij, recepta ab eo summa quæ promissa fuerat ei pro dote, nunquid poterit illi lucrifacere fructus perceptos, vsque dum soluta fuerit ei pecunia prædicta, sicut poterat gener? *Respondeo:* Si gener animo donandi transfert ius totum quod habebat in pignore, non propter tractum pecuniæ quem accepit ab eo, sed quia consanguineus est eius, vel alia ratione coniunctus amicus; & ille non propter fructus lucrifaciendos numerat ei pecuniam, sed propter dilectionem, aut gratiam, credo quod absque periculo vsuræ potest fructus lucrifacere; nec est ille contractus veri nominis mutuum, nisi ductum sit in pactum, quod gener teneatur numeranti reddere pecuniam, si ille voluerit repetere, in quo casu vsura esset si vellet lucrifacere fructus,

Adhuc de eodem.

Cap. CIV.

Licet vsuras exigere ob damnum emergens ratione moræ in soluendo.

R*Aymundus.* Permittitur etiã vsuras exigere quandoque ratione moræ; vt si debebas mihi centum ad certum terminum, sed noluisti persoluere in termino, & ideo oportuit me recipere pecuniam sub vsuris propter negotia mea tractanda; tu teneris mihi restituere illas vsuras, si solui; vel si non solui, liberare me ab ipsa obligatione. *Item* ratione dubij, sicut scriptum est *extra. de vsuris. Gregor. 9.* Qui dat decem sol. vt alio tempore totidem sibi grani, vini & olei mensuræ reddantur, quæ licet tunc plus valent, vtrum tamen plus vel minus solutionis tempore fuerint valituræ, verisimiliter dubitatur; non debet ex hoc vsurarius reputari.

Mutuare mensurã pro mensura soluenda quãdo probabiliter creditur plus valitura, est vsura: secus si probabiliter dubitetur; vel si mutuator esset seruaturus in illud tempus, & relinquat mutuatario liberum se redimere medio tempore.

V. Recte dicit *si verisimiliter dubitatur*: Si enim daret centum solidos in autumno, quando parui pretij est bladum, vinum & oleum, vt ad Pascha totidem sibi grani, vini vel olei mensuræ redderentur, quando huiusmodi merces secundum communem cursũ consueuerũt esse chariores, vsura esset: quia non verisimiliter dubitatur, immo probabiliter creditur, quia plus valebunt illæ mensurę tempore solutionis, quam valuerint tempore contractus.

Nunquid potest committi vsura, vbi creditur pecunia, scilicet vna marcha argenti, pro alia marcha argenti, ad certum terminum persoluenda? Aut cum datur præcise species pro specie, vt granum pro grano, ad eandem mensuram? *Respondeo* si verisimile est quod pecunia numerata aurum vel argentum ex tempore non fiant pretiosiora, scilicet tempore solutionis, quam fuerant tempore contractus, aut verisimiliter dubitatur, vtrum pretiosiora sint futura necne, non est vsura. Si autem verisimile sit quod pretiosiora sint futura tempore solutionis, vt si quis det 20. libras sterlingorum in hyeme, pro alijs totidem in æstate soluẽdis, quando solet huiusmodi moneta requiri à viatoribus; aut 20. marchas auri vel argenti, pro alijs totidem soluẽdis ad passagiũ Cruce signatorũ; Distingue; quia si creditor non erat seruaturus illam pecuniã vsque ad illud tempus, sed interim cõsũpturus, vsura est: Si erat seruaturus, vt sic seruãdo vsque ad prædictum tempus lucraretur, distingue: quia si aufert debitori libertatẽ liberandi se interim, & debitũ soluendi, vsura est; quia præsumitur quod ideo crediderit pecuniam, quod debitorem oneraret periculo, & se exoneraret. Si non aufert, sed concedit ei quod reddat pecuniam quandocunque voluerit infra terminum, meretur si ex misericordia hoc faciat, vt releuet debitoris inopiam. Si autem corrupta intentione hoc facit, vt se exoneret à periculo seruandi, peccat; non tamen credo eum compellendum ad restitutionem lucri, licet hoc esset ei consulendum in pœnitentia, vel quod daret pauperibus. *Eodem* modo distinguendum & iudicandum est, quando datur species pro specie ad terminum, vt vinum pro vino &c.

Extra. vbi supra, *Gregorius nonus.* Ratione præfati dubij etiam excusatur, qui pannos, granum, vinum, oleum, vel alias merces vendit, vt amplius quam tunc valeant, in certo termino recipiat

pro eisdem; si tamen ea, tempore contractus non fuerat venditurus. A

Nota quod qui vendit incertũ terminum, dubitans an tunc plus valebis, potest plus accipere quam iam valeat, si esset seruaturus, sed non notabiliter.

V. Conditionem credo esse attendendam, non solum in hoc vltimo casu, sed etiam vbi datur species pro specie, aut pecunia pro pecunia, sicut notauimus in superiori distinctione. *Raym.* Tamen satis consulte agerent homines, si à tali contractu cessarent, cum cogitationes hominum Deo nequeant occultari. Si tamen vẽderet ad terminum, longe maiori pretio quam modo valeat, vsura esset.

V. Quia tunc non verisimiliter dubitatur, vtrum plus vel minus valituræ sint, sed præsumeretur quod longe minori.

Quintus casus.

His casibus, & alium adde, quod episcopus gabellam de feudo ecclesiæ suæ potest retinere, fructibus non computatis in sortem, dum tamẽ interim feudatarius immunis sit à seruitio, quo pro feudo ecclesiæ tenebatur; & credo quod spirituale priuilegium est ecclesiæ, nec est ad feuda laicalia extendendum. B

Vtrum Gratis oblatum inducat vsuram.

Cap. CV.

RAymundus. Item gratis oblatum & acceptum nõ inducit vsuram, dum tamen non sit intentio corrupta.

Creditor cuius intentio non est corrupta potest gratis datum acceptare pro mutuo.

V. Ex parte scilicet creditoris, si forte nõ credidisset pecuniam nisi propter spem lucri, in quo casu tenetur totum restituere quacunque intentione dederit debitor ei, siue ex dilectione exorta forte propter mutuum sibi datum, aut propter aliud, siue propter mutuum recipiendum, aut retinendum, vsque ad prolixiorem terminum. Vbi tamen ex sola dilectione dat creditori, non potest repetere, nec per retentionem conferre sibi, si forte habet alias de bonis creditoris aliquid. C

Quid si non sit corrupta intentio creditoris, debitor tamen propter creditum acceptumve vlterius retinendum, dat ei aliquid; nunquid creditor tenetur restituere? Credo quod non tenetur de bona fide cõsumptis, nec etiam de extantibus, quamdiu probabiliter credit quod ex sola dilectione gratis ei dedit. Si autem vel probabiliter credit, vel dubitat quod propter mutuum receptum, vel vlterius retinendum ei dedit, restituere tenetur. Quando autem debitor non gratis, vel creditor non gratis dat mutuum; debitor si habeat alias aliquid de bonis, & sibi consulat per retentionem de vsura quam dedit, non credo ipsum compellendum in foro pœnitentiali ad restitutionem.

Quamdiu creditor probabiliter redit debitorẽ non pro mutuo sed gratis & ex dilectione aliquid ei dedisse, non tenetur ad restitutionẽ.

Vtrum spes faciat vsurarium.

Cap. CVI.

RAymundus. Sed nunquid voluntas, vel intentio, vel spes inducunt vsuram, vbi nullum pactũ fuit appositum in contractu mutui. Ad hoc quidam volentes fauere vsuris dicunt quod nunquam committitur vsura, nisi ex pacto soluantur. Alij dicunt, quibus assentio, quod sola spes siue intentio facit hominem vsurarium, vnde qui sub tali spe mutuat pecuniam, quicquid postea etiam gratis, idest sine sua exactione oblatum, vltra sortem recepit, vsura est, siue sit pecunia, siue frumentum, siue vinum. Et breuiter quicquid excogitari possit lucrum, siue illud consistat in dando, siue in faciendo.

Sola spes seu intentio sine pacto facit hominem vsurarium, si vltra sortem recipiat.

V. Credo quod domini molendinorum, qui credunt pecuniam pistoribus vt molant in molendinis eorum, vsurarij sunt. Accipiunt enim vltra sortem in faciendo, quia auferunt libertatem debitoribus molendi vbi voluerint. Si tamen debitores propter hoc non sunt damnificati, non tenentur creditores ad restitutionem aliquam eis faciendam, nisi quatenus æstimari debet libertas molendi vbi volebant, pensatis etiam circunstantijs de maiori & minori remotione molendinorum, & facilitate molendi, & qualitate.

Mutuare pecuniam alicui vt molat in suo molendino est vsura, quamuis non sit obligatio restituendi nisi quantum mutuatarius fuerit inde dãnificatus ob subtractiõ libertatẽ molendi vbi volebat.

Raymundus. Fundatur autem hæc opinio in lege, vbi dicitur: *Qui ad vsuram non commodauerit, & amplius non acceperit, vita viuet* &c. Item in Euangelio Lucæ: *Mutuum date*, &c. Glossa prima, *non in homine spem mercedis figentes, qui si non reddant quod commodastis; reddet Deus, quo iubente fecistis.* Tenentur item & illi, qui veniente termino solutionis, nolunt dare verbum dilationis debitori, qui est iuramento astrictus soluere, nisi data eis pecunia, vel aliquo æquipollenti, licet expressè non exigant.

Extra. vbi supra. Vrbanus tertius. Qui non alias mutuo traditurus, eo proposito mutuam pecuniam credit, vt licet omni conuentione cessante, plus tamen sorte recipiat, & qui merces suas longe maiori pretio distrahit, si ad solutionem faciendam prolixi temporis dilatio prorogetur, quam si ei incontinenti pretium persoluatur; huiusmodi homines iudicandi sunt malè agere, & ad ea quæ taliter accepta sunt restituenda, in animarum iudicio efficaciter inducendi.

Non requiritur conuẽtio ad vsurã, sed recipere aliquid vltra sortem ex praua intentione sufficit; & hæc vocatur vsura mentalis, atque de iure diuino & naturali obligat ad restitutionem, simonia vero non item, sed de iure humano; & ideo Papa potest dispensare vt restitutio non fiat & de facto pro mentali nõ est inmanifesta restitutio.

V. Quæritur in mentali symonia num est necessaria restitutio? Item si est necessaria in mentali vsura? *Respondeo*: In symonia est turpitudo vtriusque partis, dantis & accipientis; sed in vsura non est turpitudo dantis & ideo ex iure diuino & naturali æquitate facienda est ei restitutio; Nec posset etiam in hoc casu Papa dispensare, sed ex solo iure humano pecunia symoniacè accepta restituenda est, non illi qui dedit turpiter, sed ecclesiæ. Vnde nec Helisæus præcepit Gyezi restituere alicui pecuniam quam accepit a Naaman. Et Papa quod vult potest statuere in hoc casu; posset enim dispensare quod non solum in mentali symonia, sed etiam in illa quæ pacto esset expressa, retineri posset.

De Fraude vsurarum.

Cap. CVII.

RAymundus. Quid si pœna est apposita in contractu mutui, nunquid saltem pœna illa poterit peti absque periculo vsuræ? Ad hoc dico, quod si pœna est iudicialis, & à iudice imposita, & statuta propter puniendam contumaciam debitoris; qui cum possit, contemnit in termino statuto soluere pecuniam creditori, non est vsura. Si vero pœna sit conuentionalis, id est de communi consensu partium in ipso contractu apposita, vt saltem metu pœnæ debitum certa die soluatur vsura non committitur, dum tamen semper sit intentio recta. Vtrum autem liceat tales pœnas exigere, quantum ad interesse tantum, an & vltra, *require infra de pœnis* Si autem ille qui talem pœnam apposuit, consueuit esse vsurarius, præsumitur quod in fraudem vsurarum adiecerit pœnam. Est etiã præsumptio quod sit vsura, si per singulos menses vel annos dicatur committi. *Idem* in similibus quæ ab vsurarijs solent specialiter exerceri; talia enim inducunt semper præsumptionem prima facie quod sit vsura. In iudicio tamen animę statem confessioni suæ; sed propter pręsumptiones contrarias diligentius examinarem conscientiam suam. D E

Pœna imposita debitori casu quo termini solutionis nõ seruet, non arguunt vsuram si intentio sit recta.

Item, quid si vendidi prædium tali conditione adiecta, quod quãdocunque soluatur pretium à me, vel hærede meo, rehabeam prædiũ ego vel hæres meus; vel quandocunque à septennio vsque ad nouennium, vel simile, nunquid est vsurarius contractus? Ad hoc dico, quod ibi non est mutuum, & emptor facit fructus suos sine periculo vsuræ, licet venditor iuxta vẽditionis formam postea recuperet prædium. Et hoc intelligas, nisi in fraudem vsurarum sit facta talis venditio; quod præsumitur ex his coniecturis, scilicet ex eo quod modicum est pretium respectu valoris rei.

Licet emere prædium cũ pacto retromendendi eodem pretio perceptis interim fructibus, nisi fiat in fraudem vsurarum.

Item

A

Item ex eo quod aliquid persoluitur vltra summam receptam, puta fuit vendita pro centum, & est in pacto, quod cum rescindetur venditio reddantur 120. Item ex eo quod emptor consueuit exercere vsuras.

Emere agrũ seminatum, vel fructus alicuius prædij ad multos annos non est vsura ex forma, sed præsumitur fraus quando fructus sunt verosimiliter longe plus valituri.

V. Quid de illis qui agro seminato, emunt fructus inde percipiendos illo anno? *Respondeo*: Non est vsura ex forma contractus, potest tamen fieri in fraudẽ vsurarum, vt si tantus est ager & talis, quod verisimile sit quod fructus inde colligendi valeant in autumno plusquam emptor dedit; maximè si talis est persona quæ contractus huiusmodi consueuit exercere, restitutio in foro pœnitentiali est ei indicenda. Si autem probabiliter dubitatur, vtrum fructus illi plus vel minus debeant valere quam quod emptor dedit, non est vsura. *Eodem* modo credo iudicandum de creditore; qui possessionem alienam recipit pro certa pecuniæ quantitate, ita quod vsque ad certos annos faciat fructus suos. Licet

B

enim iste contractus non sit vsurarius ex forma, potest tamen fieri in fraudem vsurarum. Et reijciẽdum est in foro causarum ad præsumptiones suprapositas. In foro autem pœnitentiali stabitur eius confessioni: & multum præsumendum est contra talem creditorem, & indicenda est ei restitutio in pœnitentia, si fructus illius terræ verisimiliter credebantur plus longe valere, quam ille dederit, si iustus emptor inueniretur.

De His qui suscipiunt in se mutui periculum.

CAP. CVIII.

Quæstio.

C

R*Aymundus.* Item aliquis mutuat pecuniam mercatori, recepturus aliquid vltra sortem, pro eo quod suscipit in se periculum, idest si pecuniam vel merces inde emptas portauerit saluas, alias non teneatur sibi etiam de sorte. Item aliquis mutuat Batt. M. solu. vt Cepte reddantur ei centum aurei, & scit vel credit dictos aureos ibi plus valere, recipit autem in se periculum, vt & primus; nunquid in his & similibus committitur vsura? *Dicunt* quidam quod non: cum enim mutuum dicatur, quia de meo fit tuum, ita vt & omne periculum rei mutuatæ ad te transferatur, non videtur incongruum si in casu proposito, in compensationem periculi in me suscepti, aliquid recipiam. *Ar. distin.* 88 *ejciens.* vbi dicitur, quod ideo pro vsu rei locatæ aliquid potest accipi, quia rei locatæ periculum pertinet ad locantem; secus est in re mutuata.

Mutuans qui recipit vltra sortem ob periculum eius in se susceptũ videtur committere vsuram.

D

Solutio.

Discrimẽ inter mutuum & locatum triplex.

Alij vero notauerunt contrarium, & verius: scilicet quod sit vsura. *Ar. eiusdem. cap. eiciens.* Vbi Grego. assignando differentiam inter mutuũ & locatum, ponit tria: *Primum*, quia in mutuo transfertur periculũ in accipientem, secus in locato. *Secundum*, quia pecunia nõ deterioratur per vsũ, secus in domo, vel equo, vel alia re locata. *Tertium*, quia vsus pecuniæ nullum fructum vel vtilitatem parit vtenti; secus in vsu agri, vel domus, vel equi, vel alterius rei locatæ, *licet ergo* in casu, proposito cesset prima ratio differentiæ, non tamen cessant duæ vltimæ. Et ideo tutior est hæc vltima opinio; maxime quia tales semper faciunt tale mutuum propter spem lucri pecuniarij, quod non licet, præterea videtur fieri in fraudem vsurarum. Et expressa est

E

hodie decre. *extra vbi supra. Gregorius* 9. Nauiganti vel eunti ad nundinas, certam mutuans pecuniæ quantitatem, pro eo quod suscipit in se periculum recepturus aliquid vltra sortem, vsurarius est censendus.

Decretum de casu prædicto.

Propter lucrũ cessans licet exigere vltra sortem.

Raymundus. Posset tamen hic excogitari casus in quo non esset vsura vltra sortem accipere, puta dum ego emerem, vel essem paratus emere certas merces de pecunia, & tu propter nimiam instantiam fecisti me cessare à tali emptione, ideo vt tibi mutuarem. Et ego dico, volo quod ibi reddas mihi tantum, quantum essem ibi habiturus de istis mercibus, si eas illuc deferrem; recipio tamen in me periculum, vt supra dictum est: & hoc ideo, quia iste recipiet tanquam interesse quodlibet.

De Contractibus illicitis annuorum redditũum.

CAP. CIX.

R*Aymundus.* Quid de illis, qui à communitatibus ciuitatum, vel à monasteriis, emunt certos annuos redditus, vel certos modios annuos ad vitam suam? *Respon.* non est vsura ex forma contractus: cum tamen huiusmodi redditus annuus personalis sit: siue bursalis, non prædialis, credo (licet quidam legistæ dicant contrarium) quod illicitus est contractus, tum quia venditor facile posset desiderare mortem emptoris, vt sic liberatus esset; tum quia nullum est emptoris periculum de sterilitate terræ, aut tempestatibus, quæ solent fructus terræ iam paratos ad messem aliquando destruere: quia periculum emptoris prædiorum aliquando tantum est, quod etiam expensas laborum aliquibus annis amittit.

Qui à communitatibus vel monasterijs emũt annuos redditus ad vitam nõ cõmittunt vsuram, quãuis forte contractus sit illicitus, vel saltẽ tutius est emere ad vitam venditoris quàm emptoris, ne detur occasio venditori optandi mortem emptoris.

Quid de illis qui emunt, vel dono (forte occasione alicuius seruitij præcedentis) accipiunt molarium, siue vsufructum alicuius castri, vel villæ, quem contractum indifferenter exercent, præcipuè cũ ecclesijs & monasterijs. *Ad hoc* credo, quod si aliquis aduocatus gratis seruiuit monasterio, vel ecclesiæ, de aduocatione & consilio suo; vel etiam diues, gratis & pura intentione de pecunia, licite possunt recipere huiusmodi vsufructum, vel aliud donum gratis datum. *Idem* dico, si nullo adhuc impenso seruitio, receperunt donum à monasterio, dum tamen sit semper recta, intentio, & studeant fideliter respondere in seruitio competenti, ne aliàs bona pauperum consumere videantur.

Idem dico de illis qui emunt, nisi sit facta talis venditio in fraudem vsurarum; quod præsumitur ex circunstantiis positis, & etiam ex ætate & sanitate, ex quibus potest haberi præsumptio vtrum multum vel parum debeat viuere; & tamen de his circunstantiis in iudicio animæ serua quod dixi supra, scilicet vt stetur confessioni eius in pœnitentia, & diligenter examinetur. Cautè tamen & discretè ne decipiaris, & pro posse.

Licitum est emere vsumfructum alicuius prædij citra fraudẽ vsurarũ, ad vitam, etiam ab aliquo monasterio, pretio iusto.

Si tamen in tali venditione monasterium esset enormiter vel manifeste deceptum, licet fuerit pura venditio, & recta intentio, nec fuit dolus adhibitus, & ideo excusetur ab vsura, tamen debet remouere deceptionem, vel supplendo iustum pretium, vel restituendo rem, pretio quod numerauit sibi reddito. Fiet autem æstimatio deceptionis, non secundum tempus præsens, in quo forte res multum meliorata est, præsertim si per industriam emptoris: Sed secundum tempus in quo venditio facta fuit. *Item* non tenetur fructus quos percepit medio tempore computare in pretio, excusatur enim propter bonam fidem, & iustum titulum, & laborem, & similia.

V. Item nota, quod vbi emuntur aliqui prouentus vel redditus ad vitam venditoris, seruatis circunstantijs de quibus loquitur hic magister, tolerabilis est huiusmodi emptio: quia non est periculum quod alter desideret mortem alterius; sed vbi emitur ad vitam ementis, non est tutum, ne venditor desideret mortem emptoris: Ideo enim inhibita est promissio præbendæ, vel beneficij non vacantis, & pactum de futura successione in hereditate testatoris, pactum dico factum dum adhuc viuit, non tamen dico præcise mortale esse peccatum emere vel vendere ad vitam ementis, quia non inuenio hoc inhibitum, vbi seruantur debitæ circunstantiæ.

Quid de illis qui emunt boues vel oues à pauperibus, quos forte non habent? Respondeo: vbi emit quis à paupere, vel etiam à diuite huiusmodi animalia, quæ scit vel credit ipsum non habere; & quasi iam tradidisset ei, locat ei pro certa annua pensione, vsura est, vel ad minus præsumẽdum est in fraudem vsurarum fieri: Idẽ credo de illis qui scienter emunt fructus terrarum ab illis

Qui emunt ab aliquo quod credunt illum nõ habere & postea eidẽ locant, præsumuntur vsurarij.

illis qui eos non habent. Si autem sine fraude & bona fide fiat huiusmodi emptio, non credo emptorem peccare, quandiu durat bona fides.

Nota ubi ideo licere minoris emere, quia merces non statim traduntur.

Quid de illis qui emunt equos certos, reddendos à venditore in certis nundinis; emunt inquam minori pretio quam valeant tempore contractus? *Resp.* Vsura est, nisi verisimiliter dubitetur equos illos tẽpore solutionis plus vel minus valituros, sicut dictum est supra in quibusdam casibus: vel vbi sciatur, aut probabiliter credatur quod tantundem valituri sint, vel minus.

Quid de illis, qui agrum statim seminatum, vel veriùs fructus agri illius anni emunt certo pretio? *Resp.* Non est vsura ex forma contractus, sed in fraudem vsurarum præsumendum est fieri, nisi probabiliter dubitetur fructus percipiendos plus vel minus valituros in messem, quam emptor emerit; vel sciatur aut credatur non plus esse valituros.

De Traditionibus Boum ad mediationem.

CAP. CX.

QVid de illis qui tradunt Boues ad mediationem, siue in censum vulgariter pro certis sextarijs bladi, pacto quod si moriantur vel deteriorentur, conductor subeat medietatem periculi: Si autem meliorentur, habeat medietatem commodi? *Respondeo*: Reuera licet locare Boues, sicut Equos, vel ad diem, vel ad annum, dum tamen conductor non grauetur immoderatè in mercede. Pactum autem de communicando damno & commodo rei locatæ iniquum est ex parte locatoris; nisi probabiliter dubitetur, vtrũ conductoris vel locatoris melior aut deterior sit cõditio: vel vbi credatur quod conductoris non sit deterior. In proposito tamen supra pacto, videtur conductoris deterior conditio, quia vix aut nunquam potest habere commodum tantum de melioratione Bouis, quantum potest habere damnum de morte. *Si tamen* locator timens ne conductor grauaret Bouem, huiusmodi pactum apponat, firmiter proponens, quod si Bos sine culpa conductoris periret, de illo periculo nihil exigeret ab eodem, non credo quod peccaret, nisi propter scandalum eorum qui ignorarent eius intentionem. Illud tamen verum est, quod conductor rei potest in se suscipere periculum rei conductæ, & casus fortuitos, quantum est de natura contractus. Sed in proposito casu non tantum est locatio & conductio, sed societas in periculo, in melioratione & deterioratione Bouis.

Locatio boū ad mediationem periculi, & meliorationis est illicita, quia cõductoris deterior est conditio.

B C D

De Traditione animalium ad crementum.

CAP. CXI.

QVid de ouibus vel animalibus quæ traduntur ad crementum? *Respondeo*: In huiusmodi traditione potest interuenire contractus societatis tantum, vel locationis & conductionis tantum: possunt & concurrere contractus mutui, & societatis. *Contractus* societatis tantum, vt quando quis habens viginti capita ouium, iniuit societatem cum alio habente totidem, & communicant ad inuicem ipsas oues, & periculum, emolumentum, & expensas circa custodiam & pastum earum. In quo casu si veniat pactum inter eos, quod de fœtibus reparentur capita demortua, aut de velleribus & pellibus emantur alia ad augendum gregem: Aut si ineant aliud pactum licitum & honestum, non peccant, dum seruetur æqualitas inter eos, ita quod ex huiusmodi pacto non videatur esse deterior vel melior, vnius quam alterius conditio. *Item* locatio potest esse & conductio tantum, si quis habens decem capita, tradat ea alicui custodienda & pascenda sub certa mercede pecuniæ, vel participatione prouentum gregis. In quo casu si dominus retinet sibi periculum eorum capitum, nec aliàs in pactis & conuentionibus grauet conductorem, licitus est contractus.

Contractus societatis ex æquo est licitus, item locatio operis alicuius ad custodiẽdum gregem pro certa parte prouentuum.

Item possunt concurrere contractus mutui & socie- A tatis; vt cum quis habens decem capita, tradit ea æstimata alicui, puta pro decem solidis, ita quod teneatur reddere medietatem sortis scilicet decem solidos, quicquid cõtingat postmodum de ouibus, & tunc perinde est ac si creditor dedisset ei mutuo decem solidos, ex quibus, comparati decem capitibus, contraxisset societatem cum creditore habente decem alia capita, ita quod sint communia, & ipsi socij sint in periculo & prouentibus. In quo casu si contemplatione mutui grauet creditor debitorem in contractu societatis, vsura est. Et in hoc casu procedendum est, sicut dictum est in primo casu, contracta societate.

In contractu mutui & societatis interuenit vsura quando ratione mutui grauatur creditor.

Illud autẽ valde iniquum est, cum quis certa capita ouium tradit æstimata certo pretio, & sub eo pacto contrahit societatẽ, quod totã de prouẽtibus recipiat sortem, antequam alius aliquid inde percipiat, vel paciscatur quod de fœtibus reparentur capita casu demortua, B antequam alius aliquid percipiat de prouentibus, hoc enim quasi tradere oues immortales. *Et generaliter* vnum est, quod vbi probabiliter dubitatur vtrum istius vel illius deterior sit conditio, in forma conuentionis siue pacti adhibiti in contracta societate, non est peccatum. Vbi autem ad arbitrium boni viri grauatur alterius conditio, peccatũ est ex parte grauantis, si scienter hoc faciat, & tenetur ad restitutionem. Non potest tamen dari generalis doctrina super huiusmodi traditionibus ouium, propter varietatem traditionum & dolos qui super talibus excogitantur à quibusdam,

In societate par esse debet vtriusque conditio.

De turpi lucro.

CAP. CXII.

C RAymundus. De quibusdam autem qui tempore messis vel vindemię emunt annonam vel vinum vilius, vt postea vendant carius. Dico quod peccãt, & turpe lucrum est. *V.* Intelligendum est hoc si fiat ex cupiditate, tunc enim est peccatum mortale, siue clerici siue laici sint qui hoc faciunt. Quando autem laicus non ex cupiditate, sed vt prouideat sibi & suis, emat aliquid, vt post carius vendat, siue annonam, siue aliud, non audeo dicere esse mortale. Clericus etiam si rem alienam emat, vt eam per suam industriam melioratam, vel mutata forma, vendat carius quam emerit, nõ credo quod peccet; vt si pullum emat equi, & nutriat; vel tabulam emat, & inde facit imaginem. Annonam D itaque vel vinum emere prædicto modo ex cupiditate, omnibus illicitum est.

Emere annonam tempore messis vt quis postea vẽdat carius; est mortale, si fiat ex cupiditate; secus si fiat vt quis sibi & suis prouideat, vel negotiationis gratia vt moderato lucro sibi prouideat cum aliam artem non nouerit.

Raymundus. Secus si aliquis propter necessitatem emat, & postea non indiget sicut credebat; hic potest licite vendere, prout venditur communiter in foro, licet vendatur carius quam emerit. In hoc tamen granius peccant clerici, quàm laici, neutros tamen dico teneri hic ad restitutionem faciendam certę personæ, sed debent erogare tale lucrum in vsus pauperum. Potest enim emere si timetur caristia in terra, & videt victualia extrahi de terra, dummodo non vt carius vendat, sed ne gens fame pereat, exemplo Ioseph.

Qui in prædictis peccãt non tenẽtur ad restitutionẽ certæ personæ, sed debet tale turpe lucrum erogare pauperibus.

V. Idem credo de illo qui emit annonam, vel vinum, causa negotiandi, dum tamen non ex cupiditate hoc faciat, sed vt lucro moderato sibi prouideat; maximè E cum aliud genus negotiationis non nouit, nec alias habet vnde sustentetur.

Raymundus, Illos econtra credo tanquam nefandas belluas detestandos, qui ea intentione emunt aureos, vel alias monetas, vel res venales, & præcipue victualia, vt de talibus caristiam inducant. *Item* qui annonam veterem mutuant vt recuperent nouam, vsuram committunt; quia meliorem rem recuperare volunt.

V. Istos non audeo condemnare, si ad hoc mutent vt proximo subueniant, dummodo non auferant ei libertatem liberandi se interim soluendo veterem; vel si probabiliter dubitetur vtrum plus vel minus valitura sit tempore solutionis, aliàs verum est quod dicit magister.

De legibus vsuras permittentibus, vtrum teneant.

CAP. CXIII.

Leges quæ permittunt vsuras exigi non tenent.

Raymundus. Quid de legibus quæ permittunt vsuras exigi, nunquid tenent? Breuiter dico quod non, quia prohibitæ sunt iure naturali; & contra tale ius, nulla lex, nulla dispensatio potest admitti. *Item* quia par in parem non habet imperium, multominus minor in maiorem, ergo imperator terræ non potuit condere legem contra Imperatorem cæli. *Præterea* dicit Imperator quod sacræ leges non dedignantur imitari sacros canones, specialiter in matrimonijs & vsuris; sed secundum canones non possunt exigi, ergo nec secundum leges. *Item* dicit Imperator se amplecti quatuor concilia vniuersalia à Deo, vt per ea suis legibus derogetur, sed in Niceno concilio, quod est vnum ex illis quatuor, vsuræ reprobantur. Illæ tamen leges quæ permittunt vsuras exigi ratione interesse, vel ratione moræ, bonę sunt & approbandę, si sane intelligantur, vt dixi supra.

Quales vsuræ legibus permittantur.

Ex Codice, libro 4. Si vsuræ illicitę solutæ sint, in sortem computentur; si autem sors iam soluta erat, vsuræ etiam indebitæ repetentur. Ex pacto solutæ licet peti non poterant, tamen repeti non possunt, nisi vltra modum licitum datæ sint. Vsurarum modus ex personarum delectu spectandus est: Illustres enim trientes vsuras stipulari possunt, negotiatores bisses, cæteri semisses. Vltra duplum intra anni tempus vsuræ, nulla occasione exigi possunt, etiam si pignora pro illicitis vsuris obstricta sint. Item vsurarum vsuræ nulla arte exigi possunt.

De compellendis vsurarijs ad restitutionem.

CAP. CXIV.

Publici vsurarij sunt excommunicati quoad tria, non tamen simpliciter: possunt tamē à iudice excommunicari si non velint restituere, & similiter hæres eius.

Compelluntur vsurarij restituere vsuras à iure, & à iudice. *A iure*, quia si sint publici vsurarij, ipso iure sunt excommunicati quantum ad tria, scilicet quod non debent recipi ad communionem altaris, nec eorum oblationes, nec ipsi ad Christianam sepulturam si in hoc peccato decesserint. *A iudice*, quia potest quemlibet vsurarium cogere ad restituendas vsuras, si necesse fuerit etiam per maiorem excommunicationem, omni appellatione remota. *Item* quia si vsurarius repetat ab illo vsuras, repellitur per exceptionem, donec ipse restituerit vsuras quas ab alijs malè acceperit, vel saltem fecerit posse suum. Eisdem modis compelluntur hæredes vsurariorum, siue sint filij, siue extranei.

In foro autem pœnitentiali indubitanter tenentur, tam vsurarij quàm hæredes, ad solidam restitutionem omnium vsurarum, quas illicite acceperunt; vel saltem posse suum faciant, & doleant de peccato, & quia non possunt plenè restituere; & proponant in animo restituere, si peruenerint ad pinguiorem fortunam, & semper pro posse nitantur. Ad hoc possunt etiam tales contriti, & satisfacere non valentes, postulare dilationem, vel causa eleemosynæ sibi remissionem fieri ab eo cui tenentur restituere, & sic erunt in statu saluandorum, aliter non. Qualiter autem & in quantum teneantur hæredes, & etiam de forma restituendi similiter, siue sit soluendo siue non vsurarius vel hęres eius, require per simile *supra de rapina*.

Vsurarij in foro conscientia tenentur ad omnimodam restitutionem pro posse; & si nō possint, petere dilationem vel remissionem. alias si clerici sint sunt suspendendi & deponendi.

Si clericus est vsurarius, vel hæres vsurarij, & non vult satisfacere, ab officio suspendetur, & si emendari noluerit, deponetur. *Porro* in foro pœnitentiali procedetur, vt supra dictū est, ita tamen quod non de rebus ecclesiæ, quæ sunt pauperibus deputatę, sed de suis hoc faciat fideliter iuxta posse, nisi quatenus de pecunia illa, vel alia qualibet sua expenderit in vtilitatem ecclesiæ.

A *V.* Videtur Magister innuere, quod clericus qui debet aliquid ex maleficio, non potest illud soluere de bonis ecclesiæ suę, quod ego non credo: nisi talis sit qui bona habeat patrimonialia, aut aliunde quàm de ecclesia acquisita: Alias credo quod de bonis ecclesiæ suæ, id est de fructibus quos legitimè percipit de ecclesia sua, se liberare potest.

Clerici vsurarij si alia bona non habent, debent restituere de bonis ecclesia.

Extra. 5. *de vsuris. Alexander* 3. Cogendi sunt vsurarij manifesti, vel his à quibus extorserunt, vel eorum hæredibus, vsuras restituere, vel his non superstitibus pauperibus erogare: si tamen habent vnde possint, alioquin eos nota paupertas excusat. Filij ad restituendas vsuras ea sunt districtione cogendi, qua parentes si viuerent cogerentur. Idipsum etiam contra hæredes extraneos credimus exercendum.

B

De rebus emptis ex pecunia vsuraria.

CAP. CXV.

Possessiones verò quæ de vsuris sunt comparatæ, debent vendi, & eorum prætia his à quibus vsuræ sunt extortæ restitui. *Raymundus.* Pone quod vsurarius emit equum vel prędium de pecunia vsuraria, & donat rem illam alteri; postea efficitur non soluendo. Quæritur vtrum ille qui soluit vsuras, possit cum effectu petere rem emptam de vsuris ab ipso possessore? & vtrum ille in foro pœnitentiali teneatur restituere? Videtur quod non, quia pretium ex re furtiua redactum, non est furtiuū; à simili res empta de pecunia vsuraria, C non est vitio vsuræ subiecta. Item quia secundum regulam, vitia personalia non transeunt ad successores. *Ego* tamen credo contra, cum Ala. quod iste potest petere, & ille tenetur restituere. Expresse enim dicit *Decret. hac. extra. c. cum tu.* Succedit enim hic res loco pretij, sicut econuerso alibi.

Qui dono accepit ab vsurario rem vsuris emptā tenentur illā restituere si vsurarius nō sit aliunde soluēdo, secus si illam accepit ex causa non lucratiua & bona fide.

V. Quod ait, *Tenetur restituere*, hoc credo verum esse, quando habuit ex lucratiua causa rem emptam de pecunia vsuraria: Secus si emisset, vel ex alia causa non lucratiua adeptus esset rem bona fide ab vsurario, non credens fortè eum esse vsurarium; aut credens rem esse emptam non de pecunia vsuraria, aut ipsum vsurarium habere alias vnde posset reddere vsuras.

D *Sed* nunquid vir qui duxit vxorem raptoris, vel vsurarij filiam, potest accipere dotem de rebus illis, cum quidquid habet non sufficiat ad reddendum quod rapuit, vel habuit de vsura? *Respondeo*: Licet dos non proueniat ex causa lucratiua, sed recipiatur propter onera matrimonij portanda; si tamen maritus sciens veritatem, aut crassa ductus ignorantia contraxit cum huiusmodi filia, non debet recipere dotem de rebus huiusmodi, de ęquitate canonica, licet de subtilitate iuris ciuilis aliter forte posset dici. Si autem probabili ignorantia ductus est, quia credebat non esse vsurarium, vel alias esse soluendo, potest dotem in solidum recipere, licet postmodum sciat veritatem.

E *In* creditore autem qui recipit quod sibi debetur à raptore, vel ab vsurario, non est difficultas. Non enim est simile de marito quantum ad dotem, vt dictum est: quia socer dando dotem genero efficitur pauperior, nisi quatenus releuatur ab onere alendæ filiæ: Sed debitor non fit pauperior recipiendo mutuum à creditore, vel emptor aut venditor, recipiendo rem vel pretium rei venditæ. *Creditor* autem qui mala fide credidit pecuniam, puta ludenti in alea, vel daturo meretrici, aut histrioni, vel alias dilapidanti bona sua, non debet huiusmodi debitum recipere ex rebus prędictis. Similiter nec ille qui ex causa lucratiua agit. Cæteri autem omnes quibus debetur ex contractu vel quasi, ex maleficio vel quasi, possunt recipere quod sibi debetur ex rebus huiusmodi, dum tamen rem furtiuam vel raptam aut vsurariam in ipsa specie non recipiant; maximè secundum illos qui dicunt quod in vsura non transfertur dominium: Secundum etiam

Creditor potest quod sibi debetur ab vsurario vel raptore accipere (esto non possit vsuras vel raptum restituere) modo non accipiat rem raptam aut vsurariā in specie, nec crediderit ei in causa turpi pecuniā.

illos qui dicunt contrarium, credo quod ipsa res vsuraria in specie non debet recipi in solidum; quia debitor qui eam dedit pro vsura, potest eam abducere à creditore si extat: nec posset creditor pro ea aliam ei soluere ipso inuito.

De vsuris contractis circa pignora.

CAP. CXVI.

CIrca pignora sæpe oritur quæstio talis: Creditor accipit pecuniam, vult omnes fructus perceptos bona fide, deductis expensis, computare in sortem: Sed si quid residuum fuerit de sorte, postulat debitorem compelli ad solutionem. Quæritur vtrum ad hoc cogendus sit debitor, vel non; vel qualiter sit consulendum creditori? *Ad hoc* credo plura auxilia sibi esse parata. Potest enim per actionem personalem petere coram iudice. Item potest alij pignus sibi obligatum impignorare. Item potest vendere pignus, etiam inuito & contradicente debitore, nisi debitum offeratur.

Quo casu possit creditor vendere pignus defectu solutionis.

Circa venditionem tamen est adhibenda distinctio, quia aut certa pacta fuerunt inter creditorem & debitorem firmata super venditione pignoris in certo tempore vel loco, vel certæ personæ speciali modo facienda; aut nullo modo facienda; aut nihil super hoc conuenit inter eos. *In primo* casu debet creditor prius notificare debitori, & postea poterit vendere secundum formam conuentam, & non aliter. *In secundo*, videlicet cum pactum fuit appositum ne venderet, etiam tunc non potest vendere, sed debet prius ter denunciare debitori vt soluat; si cessauerit, poterit postea vendere; aliter si ante trinam denunciationem venderet furti teneretur. *In tertio* vero, scilicet cum nihil conuenit, sufficit vna denunciatio, & postea elapso biennio poterit fieri venditio.

Debitor potest cogi per iudicē ecclesiasticum vel secularem ad redimendum pignus.

Potest etiam cogi per ecclesiam supradictis modis, si est de foro suo, vel quicunque sit, in modum denunciationis, ratione peccati vel in modum reconuentionis.

V. Quando scilicet creditor trahit debitorem in iudicio super aliqua re coram ecclesiastico iudice; quia tunc debitor conuentus potest creditorem reconuenire coram eo iudice. Bene dicit *ratione peccati*, propter quod ecclesia potest de omnibus causis cognoscere per modum denunciationis, & compellere ad agendam pœnitentiam.

Iudex potest occasionaliter agere de re qua ad suum forum non spectat.

Raymundus. Et si fortè post inceptam causam vellet debitor desistere, videtur quod ad petitionem creditoris posset eum cogere iudex ecclesiasticus vt responderet ei coram eo, vel satisfaceret. Sæpe enim iudex potest & debet iudicare indirectè, & occasione alterius quæstionis motæ coram eo, de re de qua aliàs non posset.

Adhuc de eodem.

CAP. CXVII.

Creditor potest exigere expensas factas circa rē pignoratā: sed & residuum si minus valeat quā debitum; nec tenetur de casu fortuito.

ITem nota, quod creditor potest exigere vel compensare, non solum expensas quas fecit colligendo fructus, sed etiam quas fecit bona fide circa rem pignoratam. *Item* si casu fortuito, vel sine culpa sua res perijt, vel deteriorata est, non tenetur creditor, sed si dolo vel culpa sua tenetur. *Item* si vendito pignore bona fide, creditor minus accepit quàm erat in sorte, potest agere ad residuum. Si vero plus, tenetur restituere debitori.

ITEM nota, quod sicut potest agere debitor contra creditorem, vel econuerso; ita & hæres debitoris contra creditorem, vel contra hæredem eius, & econuerso. Et si forte creditor vel hæres eius rem sibi obligatam alteri impignorauit, vel alio quoque modo in alium transtulit, possessor tenetur computare in sortem non solum fructus quos ipse percepit, sed etiam om-

A nes quos & anteriores perceperant à tempore primi contractus.

Item extra. vbi supra, de vsuris. Alexander tertius in concilio Turo. Nullus constitutus in clero, aliquod genus vsuræ exercere præsumat. Et si quis alicuius possessionem data pecunia sub hac specie in pignus acceperit, si sortem suam, deductis expensis, de fructibus iam percepit, absolutè possessionem restituat debitori. Si vero aliquid minus habet, eo recepto possessio ad dominum reuertatur. Quod si post huiusmodi constitutum in clero quisquam vsurarum lucris insistat, ecclesiastici officij periculum patiatur, nisi fortè ecclesię beneficium fuerit, quod redimendum ei hoc modo de manu laici videatur. *Item* eos qui de possessionibus vel arboribus quas tenere in pignore noscuntur, sortem deductis expensis receperunt, ad eadem pignora restituenda, sine vsurarum exactione, ecclesiastica districtione compellas. *Si* terram titulo pignoris detinetis,

Fructus pignoris sunt in sortem computandi, nisi quādo pignus est de feudo eius cui oppignoratur.

B & de fructibus eius sortem recepistis, prædictam terram clerico memorato reddatis, nisi terra ipsa de feudo sit monasterij vestri.

De communitatibus in vsura.

CAP. CXVIII.

RAymundus. Quid de communitatibus quarundam ciuitatum quæ dant pecuniam ad vsuram, maximè in Lombardia, nunquid omnes ciues sunt vsurarij propter hoc, & per consequens in statu damnandorum? *Respondeo* sic, omnes quorum auctoritate fit vel consensu.

Principes qui compellūt ad reddendum vsuras tenētur ad restitutionem, etiamsi nihil inde ad eos perueniat Itē quando recipiunt aliquid à Iudæis, sciētes illos nihil nisi ex vsuris habere.

C *V.* Quid de regibus & principibus qui compellunt ad reddendum vsuras? *Respondeo* quod tenentur ad restitutionem, etiam si nihil ad eos inde peruenerit. *Quid* de regibus & principibus, qui à Iudæis multa recipiunt, cum tamen sciant eos nihil habere nisi de vsura, & quod bona quæ possident non sufficerent ad restitutionem? *Respondeo*: tenentur ad restitutionem taliter perceptorum, si ex causa lucratiua ea perceperunt. Si autem non ex lucratiua, possunt accipere quod sibi debetur sicut & alij creditores.

Nota quod famuli vsurariorū possunt suam mercedem ab illis accipere, modo nō seruiant nisi in licitis & honestis.

De seruientibus autem vsurariorum, credo quod possunt accipere mercedem suam de rebus huiusmodi, si seruiant eis in licitis & honestis, aut necessarijs: quia D vtilitas quam consequuntur huiusmodi vsurarij ex operibus huiusmodi seruientium, compensatur cum mercede quam dant seruientibus illis, nec possunt dici pauperiores propter mercedem datam, cum loco mercedis habeāt commodum operarum Si autem in inhonestis aut illicitis, non credo quod debeant recipere mercedem de rebus huiusmodi. Idem etiam iudicandum est de cultoribus prædiorum vsurariorum, & de alijs mercenarijs eorundem.

Adhuc de eodem.

CAP. CXIX.

RAymundus. Quod autem dictum est de communitatibus pecuniam ad vsuram præstātibus, quod E omnes sunt vsurarij, quorum auctoritate vel consensu fit, dico & idem, si collegium aliquod accipit pignus in casu non concesso.

Non quœuis pars communitatis quæ præstat ad vsurā tenetur ad restitutionem in solidū, sed illa quæ compellit cæteris cōsentientibus pro parte tantum quæ ad ipsos peruenerit obligatis.

V. Sed nunquid singuli de collegio tenentur in solidum restituere, quod collegium habuit ex vsura? *Respondeo*: Licet vsurarij sint (vt dicit magister) illi quorum auctoritate & consensu talia fiunt, non credo tamen quod tenentur ad restitutionem, nisi quantum ad eos peruenerit de vsura, vel quantum releuati sunt ab expensis quas fecissent de suo, in sustinendis oneribus communitatis, nisi fortè præstiterint auctoritatem compellendo, aut præcipiendo communitati taliter fœnerari, quæ aliàs non esset factura hoc. In hoc casu credo eos teneri in solidum.

Quid

Quid de illo qui consulit alicui vt fœneretur? *Item* quid de illo qui dat amico suo, vel consanguineo pecuniam, vel commodat gratis vt ex ea fœneretur? *Item* quid de eo qui contrahit societatem cum alio ad fœnus exercendum? *Item* quid de eo qui dat vsurario mutuam pecuniam ad participationem lucri vsurarum? Nunquid in his omnibus casibus tenentur in solidum qui hoc faciunt? an tantum de eo quod ad eos peruenit de vsura? *Respondeo* secundum quosdam: Tales qui inducunt alios ad fœnerandum, alias non fœneraturos, tenentur in solidum. Si autem aliàs erant fœneraturi, non tenentur nisi quantum ad eos peruenerit. *Ego* credo sine præiudicio, quod in neutro casu tenentur, nisi inquantum ad eos peruenerint, hi qui taliter inducunt alios ad fœnerandum: & melior est conditio alium in hoc casu, quàm in rapina vel furto, vbi qui præstant auctoritatem, tenentur ad restitutionem, etiam cum nihil ad eos peruenerit de maleficio. Et hoc ideo, quia rapina vel furtum contra voluntatem domini fit, qui patitur damnum: sed vsura de voluntate domini peruenit ad creditorem, nec inuenio iura dare actionem debitori contra huiusmodi inductores, ad repetendum vsuras ab eis, quas ipsi debitores soluerunt vsurarijs, vel taliter inductis per alios, cum ad inducentes nihil peruenerit de vsura, sicut dant iura actionem contra illos, quorum opere vel consilio vel ministerio furta fiunt & rapinæ, licet nihil ad eos peruenerit.

Qui inducūt alios ad fœnerandū non tenentur ad restitutionē, nisi pro parte quæ ad eos peruenerit; nulla enim iura dāt debitori actionem contra istos, ideo fortè quia contrariè datis contrariis cernuntur in rapina & furto.

Vtrum à Christianis liceat Iudæis vsuras exigere.

CAP. CXX.

RAymundus. Item nunquid Iudæus potest exigere vsuram à Christianis? aut nunquid Christiani à Iudæis, vel Paganis, vel cæteris hostibus fidei Christianę? Ad primum respondeo quod peccat Iudæus mortaliter, & ad relaxandas vsuras Christianis potest compelli ab ecclesia indirectè, scilicet per subtractionem communionis Christianorum; vel saltem compellendi sunt à principibus Christianis, & ab ecclesia prædicto modo, vt non exigant immoderatas vsuras.

Iudæus exigendo vsuras à Christianis peccat mortaliter, & potest ab ecclesia indirectè compelli illas relaxare. Obiect.

At verò expressè videtur sentire Ambrosius, quod licitè à talibus hostibus possunt exigere vsuras Christiani. *Gratianus causa* 14. *quæst.* 4. Nam à quo vsuræ exigendæ sint, Ambrosius testatur dicens: Ab illo exige vsuram, cui merito nocere desideras; cui iure inferuntur arma: Huic legitimè auferuntur vsuræ, quem bello vincere non potes. Ab hoc vsuram exige, quem non sit crimen occidere; sine ferro dimicat, qui vsuras flagitat: ergo vbi ius belli, ibi ius vsuræ.

Raymundus. Super hac auctoritate sunt opiniones variæ. *Dicunt* enim quidam, quod loquitur secundum antiqua tempora, quando permissum erat Iudæis in lege accipere vsuras ab alienigenis; iuxta illud: *Non fœnerabet is fratri tuo, sed alieno.* Alij intelligunt & exponunt de Iudæo, *ab illo* scilicet Iudęo, *vsuram*, id est magnam pensionem, &c. *Alij* intelligunt de Paganis & hostibus reipublicæ, sicut litera planè sonat: talibus enim & apertè, & per insidias & omnibus modis possunt tanquam indignis auferri quæ malè detinent. Secus de Iudæis, quia illi serui nostri sunt, & parati seruire nobis. *Alij* dicunt (quorum opinio communior est) quod à nullo homine Christiano, Iudæo, Pagano vel alio licet exigere vsuras. Et exponunt literam negatiuè sic: *Ab illo exige vsuram, cui tu quicunque sis merito nocere desideras*; sed nulli merito debes desiderare nocere, ergo à nullo debes vsuras exigere.

Solut. varia.

Extrauaganti quinto de vsuris, Innocentius tertius. Iudæos ad remittendas vsuras Christianis, per principes & potestates compelli præcipimus sęculares. *Idem in generali concilio.* Quanto amplius Christiana religio ab exactione compescitur vsurarum, tanto grauius super his Iudæorum perfidia insolescit. Itaque statuimus vt si de cætero Iudęi à Christianis, graues immoderatasue vsuras extorserint Christianorum eis participium subtrahatur, donec de immoderato grauamine satisfecerint competenter. Principibus autem iniungimus, vt propter hoc non sint Christianis infesti, sed potius à tanto grauamine Iudæos cohibere.

Iudæi sunt à principibus compellendi remittere vsuras Christianis.

Vtrum vsuram ab vsurario acceptam teneatur quis ei restituere.

CAP. CXXI.

RAymundus. Sed pone quod Christianus accepit vsuras à Iudæo, cui restituet? videtur quod iudæo, per ea quæ dicta sunt supra: Ita tamen, si ipse restituat omnes vsuras quas accepit: quod nisi velit facere, sanius Christiano consulo, quod cum auctoritate ecclesiæ restituat nomine Iudæi illis Christianis, à quibus ipse Iudæus exegerat vsuras, & notificet hoc Iudæo, vt sciat se liberatum ab illis Christianis per istius solutionem. nec poterit ab eo repeti, cum vtiliter gesserit negotium ipsius Iudęi; & ideo velit nolit tenetur habere ratum.

Qui accepit vsurā à Iudæo, vel vsurario, tenetur vel eidē restituere, vel ijs quibus ipse debet vsuras.

Sed nunquid idem Christiano? *Satis* credo quod sic. Veruntamen in vtroque sensu liberatur iste Christianus restituendo vsuras illi à quo accepit; siue iste sit Iudæus, siue Christianus. Salubrius tamen est primò dictum; scilicet vt soluat illis quibus iste tenetur; vel deponat pecuniam in æde sacra, vel alio tuto loco, similiter cum auctoritate ecclesiæ; vt cum iste satisfecerit, recipiat eam. *V.* Hoc inquam est salubrius, quando factum est occultum, & non timent scandalum nec periculum taliter soluentes. Alias sufficit quod fiat restitutio illi à quo sunt receptæ vsuræ.

Raymundus. Sed quid si scitur persona cui est restitutio facienda, sed tamen est absens in remotis partibus, vel nescitur in quo loco sit? *Ad* hoc dico, quod cum nescitur vbi sit, detur pauperibus cum auctoritate ecclesiæ; si autem scitur, mittat ei, si aliquo modo potest fideliter & securè; si non potest det pauperibus, vt supra cum auctoritate ecclesiæ.

Quando pars cui restituēdū est longè abest, ita vt res ægrè possit transferri, danda res est pauperibus auctoritate ecclesiæ, vti quando nescitur.

Guilhelmus. Quod ait *mittat ei*, hoc semper est cum commodè fieri potest: pensandæ sunt tamen circunstantiæ, scilicet quantitas rei debitæ, & remotio loci, & expensæ loci quæ fierent mittendo, & paupertas vel diuitię illius cui facienda est restitutio; quia tam modica posset esse rei summa, & tantæ expensæ quæ fierent in mittendo; & tam diues ille cui facienda est restitutio, quod nullo modo deberet velle pro re tam modica proximum tantum grauari; & tunc non oportet quod mittatur; & in talibus ad arbitrium boni viri recurrendum est.

Vtrum vsurarius teneatur omnia de vsura acquisita restituere.

CAP. CXXII.

ITem quęro vtrum vsurarius teneatur restituere non solum pecuniam vsurariam, sed etiam quidquid cum ipsa lucratus est, & fructus perceptos ex re empta de pecunia funebri. Ad hoc dicunt quidam quod sic, quia quæ ex radice corrupta procedunt corrupta sunt. *Difficile enim est (vt ait Leo) vt bono peragantur exitu, quæ malo sunt inchoata principio.* Ambrosius. *Si quis vsuram accipit, rapinam facit.* Et Hieron. *Vsuras quærere, vel fraudare, aut rapere, nihil interest.* Sed in rapina & furto videtur ad ista teneri, ergo & in vsura. Verum quoniam qui nimis emungit, sanguinem elicit; Dicamus cum alijs, quod teneatur vsurarius restituere quidquid vltra sortem accepit à debitore, occasione sortis, pacto pręcedente, vel intentione corrupta.

Guillielmus. Quidquid inquam, sic recepit à debitore, aut etiam de re debitoris habita per vsuram. Vnde si habuit de vsura terram, vel pecus; quidquid de naturalibus fructibus ipsius terræ vel pecoris habuit, & pensionem aut mercedem terræ vel pecoris, si ca

Vsurarius propter vsuras tenetur restituere fructus carendō & damna

emergentia, non tamen quæ ex pecunia vsuraria lucratus est per negotiationem, vel emendo prædium, &c.

si ea locauit restituere tenetur. *Credo* etiam quod restituere teneatur ei damna, quæ propter solutionem vsuræ passus est: vt si domum suam vel prædium oportuit propter hoc distrahere viliori pretio quàm valeant, & aliam domum conducere ad vsum suum, aut si oportuit eum accipere ad vsuram ab alio vsurario, propter vsuras prędictas soluendas. *Si autem* ex pecunia vsuraria negotiatus est, & lucratus; aut emit inde prędium, & fructus percepit; nec lucrum, nec fructus huiusmodi tenetur restituere. Idem etiam credo de lucro habito de re furtiua vel rapta per negotiationem, aut per comparationem redditus vel prædij factam de re huiusmodi furtiua aut rapta.

Fur & raptor in foro iudicij non possunt in restitutione deducere expensas & operas suas, haud secus quam vsurarius, quidquid sit in foro iudicij.

Raymundus. Expensas tamē potest deducere, & fortè operas suas moderatas: vt in his etiam agatur cum eo mitius quàm cum fure vel raptore. *Guilhelmus.* Quia fur & raptor non deducunt expensas, nec operas suas; quod tamen intelligo, si agatur in forma iudicij; in foro autem pœnitentiali non credo hunc rigorem esse seruandum: iniquum enim esset aliquem locupletari cum damno alterius, postquam ei plenè satisfactum esset de damno.

Ray. Consulo autem vt satisfacto de vsuris, petatur venia ad cautelam de debitore, quia fortè pręter præmissa esset ei aliquid vltra restituendum. *In summa* nota quod vxor vsurarij & familię debent procedere sicut vxor & familia raptoris: *Require supra capitulo de rapina. Guilhelmus.* Intellige de familia non mercenaria; de mercenarijs enim locantibus operas suas, tene quod dictum est supra, scilicet quod possunt accipere quod sibi debetur, de rebus vsurarij.

Vtrum sub alieno nomine liceat vsuras accipere.

CAP. CXXIII.

Famuli vsurariorum nō tenentur ad restitutionē, quia licet ipsi non numerarent alij vellent; vel saltem ipse dominus per se faceret: aliud est de tutoribus & curatoribus, quia sine istis pupilli non facerent.

R*Aymundus.* Item nota, quod sicut prohibetur aliquis accipere vsuras nomine suo, ita & alieno. *Guilhelmus.* Quid de seruientibus vsurariorum, qui numerant pecuniam pro dominis suis ad vsuram, & vsuras accipiunt ad opus eorum, & de mandato eorum, nunquid teneantur ad restitutionem, cum nihil ad eos inde peruenerit? *Respondeo*: Non credo quod teneantur, pręsertim si ijdem vsurarij per seipsos, vel per alios ministros huiusmodi vsuras exercerent, quamuis non per istos.

Raymundus. Denique si quis vsuras accepit alieno nomine, siue sit tutor, siue curator, vel quicunque alius tenetur ad restitutionem, si ille cuius nomine accepit, vel non est soluendo, vel non vult restituere: Nam & facientes & consentientes par pœna constringit.

Guilhelmus. De tutore & curatore, pro eo quod pręstant auctoritatem talibus contractibus; & illi quorum tutelam gerunt vel curant, per se non essent talia facturi, potest concedi quod dicit magister. De alijs autem qui nudum præbent ministerium, dic sicut dictum est de seruientibus vsurariorum.

De repetendis vsuris.

CAP. CXXIV.

R*Aymundus.* Patet ex præmissis quod debitor non tenetur soluere vsuras, & si soluit potest repetere. Sed quid si iurauit se soluturum, nunquid tenetur soluere? Dic quod potest si vult debitor denunciare ecclesiæ, vt compellat ipsum vsurarium per censuram ecclesiasticam ad relaxandum ipsum iuramentum. Si per hanc viam non vult procedere, debet persoluere, vt satisfaciat Deo & iuramento, & postea poterit repetere. *Quid* si iurauit quod solueret vsuras, & non peteret? Dico quod nō repeteret directè prop-

Si quis iurauit vsurario quod nō vult repetere vsuras nec denunciare, non valebit iuramentū quoad posteriorem partem, quia est contra salutē proximi.

A ter vim iuramenti, sed indirectè bene repetet, scilicet denunciando ecclesiæ crimen illius, vt compellatur ad pœnitentiam, quam non potest agere nisi restituat: *Si vero* iurauerit etiam quod non denunciaret, non tenet in hac parte iuramentum, cum sit illicitum, vt puta contra salutem proximi: vnde non obstante iuramento potest procedere in modum denunciationis, & ita occurritur fraudibus vsurariorum.

Extra. 2. de iureiuran. Gregorius tertius. Mandamus quatenus creditores ad iuramenta, super vsuris sibi soluendis præstita, relaxanda, ecclesiastica districtione cogatis. *Alexander tertius. Vigilan. episcopo.* Debitores, ad soluendas vsuras in quibus se obligauerant, cogi non debent; si vero de ipsorum solutione iurauerint, cogendi sunt domino reddere iuramentum; & cum vsuræ solutæ fuerint, creditores ad eas restituendas, sunt ecclesiastica seueritate, si necesse fuerit, compellendi.

Qui iurant se velle soluere vsuras & non repetere, debent stare iuramento; sed possunt denunciare ecclesiæ, quæ coget vsurarium restituere.

B *Innocen. tertius.* Cum I. & G. Petro vsuras non modicas persoluissent, iuramento firmauerunt, quod nec per se, nec alium, prædictas vsuras repeterent, nec apud ecclesiasticum iudicem, seu etiam secularem, super his deponerent quæstionem. cumque creditor condiderat testamentum, suis præcepit hæredibus, vt omnibus qui probarent se dedisse vsuras, eidem ipsas restituere procurarent. Vnde prædicti I. & G. vsuras repetere non attentarunt propter huiusmodi iuramentum; & hæredes prædicti Petri eis negligunt satisfacere de vsuris: Man. qua. sub pœna excommunicationis publice in ecclesia proponi facias, vel proponas, vt qui super hoc nouerint veritatem, procedant ad testimonium proferendum. & si per dicta testium, vel alia documenta tibi constiterit de præmissis, hæredes illius vt vsuras quas à prędictis pater eorum accepit, restituant vniuersas, eccle. cen. compellas.

C *Extra. de vsuris. Innocen. tertius.* Iudæos ad remittendas Christianis vsuras, per principes & potestates compelli præcipimus seculares. *Item in gene. conc.* Quanto amplius Christiana religio ab exactione compescitur vsurarum, tanto grauius super his Iudæorum perfidia insolescit. Itaque statuimus, vt si de cætero Iudæi à Christianis, graues immoderatasue vsuras extorserint, Christianorum eis participium subtrahatur, donec de immoderato grauamine satisfecerint competenter. Principibus autem iniungimus, vt propter hoc non

D Christianis infesti, sed potius à tanto grauamine studeant Iudęos cohibere.

De negotijs sæcularibus licitis & illicitis.

CAP. CXXV.

Negotia secularia quædam sunt inhonesta ex sui natura, quædam ex circumstātijs.

R*Aymundus.* Dicto de vsuris, subijciamus tractatum de secularibus negotijs, quorum quædam inhonesta sunt sui natura, sicut omnia quæ sine peccato exerceri non possunt, vt contractus vsurarum, simoniæ, & similes. Ista omnibus sunt prohibita indistinctè, tam clericis quàm laicis, cuiuscunque sexus sint, vel conditionis, vel ætatis, dummodo sint doli capaces. *Alia* non sunt inhonesta sui natura, sed ex causa, vel ex tē-

E pore, vel ex persona, vel ex loco; vt emptio, venditio, locatio, conductio, & similes contractus; similiter & quasi contractus, vt tutela, cura, negotiorum gest. iudicium, & similia. Et breuiter in hoc concluditur omniū exercitia artium mechanicarum, vt artis textoriæ, sutoriæ, & similium quæ necessariæ sunt vsui humano. *Ex causa* sunt hæc inhonesta, quando fiunt cū intentione corrupta, videlicet propter cupiditatem, vel alium malum finem; & secundum hoc prohibita sunt omnibus indifferenter, primo in decalogo. *Non concupisces rem proximi tui.*

Inhonesta ex causa.

Guilhelmus. Hic appellatur cupiditas, improba voluntas habendi diuitias temporales, non ad vsum necessarium, aut vtilitatem, sed ad curiositatem, vt scilicet animus delectetur in talibus, sicut delectatur pica vel

Quid cupiditas.

cornicula

cornicula in nummis, quos repertos abscondit.

Raymundus. Porro ex causa sunt hæc honesta, quando fiunt cum recta intentione, videlicet vt possit de suo labore quis sibi & suæ familiæ in necessariis prouidere. Item vt possit hospitalitatem tenere, ac cætera misericordiæ opera exercere. *Ex tempore* sunt hæc inhonesta, si fiant festiuo & feriato. Similiter & iudicia si exerceantur in tenebris, quia qui male agit odit lucem. *Ex loco* dicuntur inhonesta; quando in lupanari, vel alio loco vili vel inhonesto talia tractantur, & maxime si iudicia in talibus locis tractentur. Item quando locus est solitarius, vel aliter suspectus. In talibus enim latibulis solent committi adulteria, & doceri hæreticę prauitates, & similia. Dicuntur etiam inhonesta ex loco propter ipsius excellentiam, puta quando in ecclesia talia fiunt, quę teste veritate *non debet esse domus negotiationis, sed orationis.*

Inhonesta ex tempore.

Inhonesta ex loco.

De illis quæ prohibita sunt Clericis vel Religiosis.

CAP. CXXVI.

EX *persona* verò sunt hæc inhonesta, quando clerici sunt vel religiosæ personæ qui huiusmodi exercent, talibus enim regulariter sunt prohibita hæc negotia. Apostolus. *Nemo militans Deo,* &c. Item Psalmus. *Quoniam non cognoui negotiationes.*

Extra. tertio, Ne clerici vel monachi secularibus negotijs se immisceant. Ex concilio Magunt. Multa sunt negotia secularia, de quibus pauca perstringamus, ad quæ pertinet omnis carnalis concupiscentia: quidquid plus iusto appetit homo, turpe lucrum est. Munera iniusta accipere, vel etiam dare pro quolibet seculari quæstu. Pretio aliquem conducere: contentiones, lites vel rixas amare. In placitis secularibus disputare, excepta defensione orphanorum vel viduarum. Conductores vel procuratores esse rerum secularium. Turpis verbi vel facti esse ioculatorem, vel iocum secularem diligere. Aleas amare. Ornamentum inconueniens proposito suo quærere. Viuere in delitijs. Gulam & ebrietatem sequi. Pondera iniusta vel mensuras habere. Negotium iniustum exercere. Nec tamen iustum negotium interdicendum est, propter necessitates diuersas; quia legimus sanctos Apostolos negotiatos fuisse; & in regula B. Benedicti pręcipitur prouideri, per quorum manus negotia monasterij procurentur. Canes vel aues sequi ad venandum, & omnibus quibuslibet causis superfluis interesse. Ecce talia & his similia ministris altaris domini, nec non & monachis omnino interdicimus; de quibus ait Apostolus: *Nemo militans Deo implicat se secularibus negotiis* &c.

Negotia secularia quæ clericis & monachis interdicuntur.

Alexand. tertius. Prohibemus ne causa lucri, monachi vel clerici negotientur; & ne monachi à clericis vel à laicis suo nomine firmas habeant, neque laici ecclesias ad firmas teneant.

Clericis & monachis interdicitur negotiatio causa lucri.

De Casibus in quibus eis permissa sunt.

CAP. CXXVII.

RAymundus. Casus tamen sunt quatuor in quibus clerici possunt huiusmodi negotia tractare. *Primus,* quia si habent administrationes, possunt ventilare causas & iudicare inter subditos, præsertim inter clericos & rusticos suos. Quidā tamen non admittunt hoc, quod possit inter laicos cognoscere iudex ecclesiasticus. *Secundus* casus est, cum iudex secularis negligit facere iustitiam de subditis suis, tunc enim potest iudex ecclesiasticus compellere illum per sententiam excommunicationis ad tenendam iustitiam, vel supplere defectum eius: hoc tamen non intelligas de causis sanguinis, quia illæ penitus sunt clericis interdictæ. *Tertius* casus est, quia clerici monachi & aliæ ecclesiasticę personę tenentur suscipere tutelam miserabilium personarum: & hoc est priuilegium clericorum, quod possunt alicui succedere abintestato, cuius tutelam vel curam

Quatuor casus in quibus clerici possunt tractare secularia negotia. 1 2 3

A suscipere non tenentur: In laicis autem secus est. *Guilielmus.* Quia laici tenentur eorum tutelam suscipere, quibus debent ab intestato succedere.

Raymundus. Episcopi vel monachi videtur quod non possunt etiam si velint suscipere legitimam tutelam. *Authen. de sanctis. episcopis, §. ideo amabiles.* Vel dic quod illi authentico derogatur per canonem illum, *peruenit. distinct.* 86. Vbi dicitur quod monachi possint de licentia Abbatis huiusmodi tutelas suscipere, aliàs non: tutelam tamen testamentariam vel datiuam, nullo modo possunt recipere; & ita possunt intelligi iura contraria. Quod autem dixi de monachis, intelligo & de canonicis regularibus, & aliis personis religiosis.

Religiosi de licentia sui Abbatis possunt suscipere tutelam legitimam, sed non testamentariam, nec datiuam.

B *Guilliel.* Nota quod tutela durat vsque ad decimumquartum annum pupilli, & inde incipit cura durans vsque ad vigesimum quintum. Nota quod triplex est tutela. Testamentaria, quando pater in testamento dat tutorem filio suo. Item legitima, quæ defertur à lege, secundum quam, cum nullus datus est tutor in testamento suo, qui primo loco debet ei succedere ab intestato, tenetur suscipere tutelam huius. Item datiua, quæ datur à iudice, quando nullo tutore dato in testamento, & nullis existentibus consanguineis vel idoneis, de officio suo dat tutorem.

RAYMUNDUS. *Quartus* casus est, si clericus indigeat, tunc enim potest recipere possessiones excolendas ad firmam, siue conducere, vel etiam artificio suo honesto acquirere sibi victum, dum tamen occasione 4

C huiusmodi possessionis, vel artificij, non desit diuinis obsequijs. *Item* quod dictum est supra, quod non licet clerico emere vilius, vt vendat carius; ita intelligas, si eius intentio est vt vendat carius in eadem forma, sed vt vendat carius mutata forma bene potest. Puta emit tabulas vt faceret scrinium, vel chartas vt scriberet libros, vel linum vt faceret retia, & similia. Potest etiam pullum emere, & illum educatum & opera sua melioratum, carius vendere, quia talis quæstus ex artificio intelligitur prouenire.

Clericus in necessitate potest sibi ex honesto artificio victum comparare.

Guilh. Nunquid possunt oues tradere ad crementum? Respondeo si habeant eas de decimis suis, vel de successione parentum, vel aliunde sibi datas, possunt; dū tamen in illo contractu, siue sit societatis, siue locationis & conductionis caueant à conditionibus & pa-

D ctis illicitis. Si etiam habeant multa pascua, & emant pecora vt pascantur ibi, si hoc faciant ad necessariam sustentationem suam & suorum, & alimentum pauperum, non credo quod peccent. Si autem huiusmodi pecora emant ad hoc vt tradant ad crementum, vel vt aliquid agant in fraudem negotiationis, illicitum est.

Clerici possunt oues sibi datas dare ad crementū, vel emere pecora, vt cedant sua pascua, modo nil fiat in fraudem negotiationis.

De publicis officijs quę eis interdicta sunt.

CAP. CXXVIII.

RAYMUNDUS. Hæc etiam diligenter nota, quod officium tabellionatus est clericis in sacris ordi-

E nibus constitutis penitus interdictum interdictum; & ad illud dimittendum si habeant, sunt per subtractionem beneficij, appellatione postposita, compellendi. Idem dico, si sint in minoribus ordinibus, & habent beneficia sufficientia.

Clerici in maioribus non possunt exercere officium tabellionatus nec in minoribus si habeant sufficientia beneficia.

Guilhelmus. Tabellio est publica persona, habens officium scribendi instrumenta confecta super contractibus aut aliis rebus, ad faciendam fidem super eisdem.

Extra. 3. ne clerici vel monachi se neg. secul. im. Greg. Papa. Sacerdotibus & clericis tuis denuncies publicè; ne ministri laicorū fiant, nec in rebus eorū procuratores existant: quod si postmodum facere præsumpserint, & occasione ipsius administrationis, propter pecuniariam causam deprehendantur in fraudē, indignum est eis ab ecclesia subueniri, per quos constat in ecclesia generari scanda-

Clerici non possunt esse ministri aut procuratores laicorum.

ri scandalum. *Alexan. tertius in concil. Lateranen.* Sed nec procurationes villarum, vt iurisdictiones seculares, sub aliquibus principibus & secularibus viris, vt iustitiarius eorum fiat, clericorum quisquam exercere præsumat.

Idem Cantuarien. episcopo. ex Tol. concilio. Clericis in sacris ordinibus constitutis, iudicium sanguinis agitare non licet. Vnde prohibemus, ne aut per se truncationes membrorum faciant, aut iudicent inferendas. quod si quis tale fecerit, honore priuetur, & loco. *Innocentius tertius: In concil. generali.* Sententiam sanguinis nullus clericus dictet, aut proferat; sed nec sanguinis vindictam exerceat, aut vbi exerceatur, intersit: nec quisquam clericus literas dictet aut scribat, pro vindicta sanguinis destinandas, nec vllam chyrurgiæ artem exerceat, quæ adustionem & incisionem inducat.

Clerici non debent interesse vbi exercetur vindicta sanguinis nec super hoc epistolam aliquam conficere, &c.

Raymundus. Pœna illorum qui contra formam prædictam secularibus negotijs se immiscent, est depositio, si fuerint clerici & incorrigibiles. Item si fuerint præmoniti ab episcopo & non cessauerint, priuantur priuilegio clericali. Et sic potest intelligi illud *extra. ne cle. vel mona. capitulo secundo.* Ita tamen quod religiosi in talibus districtius quam clerici puniatur. In foro autem pœnitentiali debet eis iniungi, vt quicquid contra formam prędictam lucrati sunt, studeat dispendere in vsus pauperum *Guilielm.* De consilio credo hoc verum esse, non de necessitate, si huiusmodi personę indigeant, aut grauentur huiusmodi erogatione.

Pœna clericorum delinquentium in supradictis, si moniti ab episcopo non cessauerint, est depositio & priuatio priuilegij clericalis.

De Negotijs vel officijs laicorum qui mendacijs abundant.

CAP. CXXIX.

RAymundus. Quid faciet iudex pœnitentialis de mercatoribus, pelliparijs, & similibus; qui de longa, non dico consuetudine, sed corruptela, nec emere sciunt, nec vendere, absque mendacijs & iuramentis incautis, nec non & interdum periurijs: & breuiter mentiuntur simplicibus rem vilem vel corruptam pretiosam esse; & in hunc modum exercent pro magna parte, quicquid doli & fraudis excogitari potest.

Ad hoc dico, quod quoties quis scienter & causa decipiendi proximum, peierat vel mentitur, peccat mortaliter, & tenetur ad restitutionem (inquantum decepit proximum) illi eidem decepto faciendam, si scit vel potest, vel hæredi eius; vel si nescit personam, vel non potest, procedat vt dixi supra de vsuris.

Mercatores qui scienter peierant aut mentiuntur causa decipiendi proximum, peccāt mortaliter, & tenentur ad restitutionē, secus si mentiantur vt se seruent indēnes sine nocumento proximi.

Si autem ignoranter dicit falsum, credens se dicere verum; vel etiam scienter, sed intendit & scit per mendacium illud sibi prodesse, vt sic se seruet indēmnē; & proximo non obesse, quia non decipit eum in re, vnā pro alia vendendo, nec in valore rei, quia non vendit ei vltra debitum valorem, tale mendacium potest dici veniale. *Si vero* iurat vel peierat, dicas eum peccare mortaliter vel venialiter, secundum dist. positam *supra de iuramento & periurio. Item* debent tales etiam præter restitutionem induci ad largas eleemosynas faciendas pro animabus illorum, de quorum iure, licet ignoranter, aliqua habuerunt. Quædam enim sunt, quę vix possunt fieri sine aliquo peccato, vt cura rei familiaris, militia, mercatio, procuratio, administratio.

De pœnitentia. distinctione 5. Leo Papa. Pœnitenti vtilius est dispendia pati, quam periculis negotiationis astringi: quia difficile est inter ementis vendentisque commercium, non interuenire peccatum. *Item.* Contrarium est omnino ecclesiasticis regulis, post pœnitentiæ actionem, redire ad militiam secularem, cum Apostolus dicat. *Nemo militans Deo, implicat se secularibus negotijs:* vnde non est liber à laqueis diaboli, qui se militiæ mundanæ voluerit implicare.

Difficile est in negotiationenō peccare.

Item Gregorius in Homilia vigesimaquarta. Negotium quod ante conuersionem sine peccato extitit, hoc vel post conuersionem culpa repetere non fuit. Sunt enim pleraque negotia, quæ sine peccatis exhibere, aut vix aut nullatenus possunt. Quę ergo ad peccatum implicant, ad hæc necesse est vt post conuersionem animus non recurrat. *Raym.* Itaque debet pœnitentialis dirigere cautè ac diligenter intentiones talium, vt recto fine laborent, & exerceant officia sua.

Guilielmus. Licet autem negotiatio sine peccato vix possit esse, tamen mercatores cum laborant pro omnibus, & quasi commune gerant negotium, portando & reportando merces ad nundinas, ne teneantur suis stipendijs militare, possunt de eisdem mercibus moderatum lucrum accipere, quod ad arbitrium boni viri limitandum est; quia non est determinatum quantum in singulis solidis aut libris aut marchis, accipere liceat de lucro.

Mercatores possunt accipere moderatum lucrum ad arbitrium boni viri.

De His qui merces periculosas vel noxias vendunt.

CAP. CXXX.

RAymundus. Sed quid de illis qui faciunt vel vendunt gladios, quadrillos, sagittas, balistas, & similia, quibus homines occiduntur? *Item* quid de illis qui faciunt vel vendunt venenum vel toxicum? *Item* quid de illis qui faciunt sotulares pictos, aurifrisia, & similia, quæ non deferuntur ad necessitatem, vel ad vsum; sed ad vanam gloriam, vel abusum?

Respondeo: In his & similibus semper est intentio requirenda, quia corrupta intentio, puta si propter hoc facerent vel venderent, vt homines haberent talia ad abusum, vel si scienter donent vel vendunt alicui, quem sciant vel credant talibus abusurum, talis iniqua intentio est mortale peccatum, & grauissimum; & omnia peccata quæ postea occasione rerum illarum ab alijs perpetrantur, sibi imputantur; & rei sunt apud Deum omnium animarum quæ propterea pereunt.

Qui faciunt aut vendunt res noxias praua intentione peccant mortaliter, vti & illi qui vendunt res quarum vsus vnicus est mortaliter malus; secus in alijs, nisi quis sciat emptorē habere prauam intentionem.

Si vero dicat se habuisse bonam intentionem, quia credebat alium emere propter aliquem licitum vsum, vel habens indifferentem, nihil super hoc cogitabat; vel ignorabat quod esset illicitum talia facere vel vendere: *In omnibus* istis distinguo; *quia aut* illæ res tales sunt, quę ad humanum vsum possunt esse vtiles, sicut arma in bello iusto, cultellus ad incidendum panem, vel aurifrisium ad ornamenta ecclesiastica; vel etiam quædam venena, quæ à medicis apponuntur in quibusdam confectionibus ad sanandum ęgrotos. *Aut tales* quæ ad nullum vsum vtiles sint, nisi ad peccandum, sicut quædam venena mortifera; aut ad nullum bonum vsum vtilia, vt sututæ superfluæ ac sumptuosæ camisiarum, quas præcipue faciunt Hispani, dantes pro sutura vnius camisiæ plus in triplum vel quadruplum quam valeat tota camisia, & similia.

In primo casu non dico ipsum peccare, dum tamen non habeat intentionem corruptam, vt dictum est, nisi forte ex qualitate personæ vel temporis cognosceret, vel probabiliter dictaret sibi conscientia, quòd non quæreret rem nisi ad malum perpetrandum: tunc enim non debet sibi vendere contra talem conscientiam.

In secundo vero casu peccat faciendo, tenendo, vendendo, vel alias alienando tales res. Arguitur de libello famoso, quem non debet aliquis ostendere, sed destruere; alias peccat grauiter. Et de talibus potest intelligi illud generale, *Qui occasionem damni dat, damnum dedisse videtur.*

Guilb. Quid de factoribus taxillorum, schacorum, schacariorum, & alearum; & de facientibus serta de floribus, & maximè in diebus festis: Nunquid omnes tales sunt in statu saluandorum, cum talia non videātur vtilia ad aliquem bonum vsum, sed tantum incētiua ad peccandum? Respondeo: cum H. notauerit 25. di. episcopus

Non videtur illicitum facere taxillos, &c. ob honestam recreationem.

ſcopus; Quod ludere ad taxillos & ſchacos eſt mortale peccatum, (licet laicis hoc durum videatur) ſi indiſtinctè intelligatur, non videtur eſſe ſecurum de talibus artificiis viuere, quorum vſus vt frequentius eſt ad malum, licet aliquando ludatur ad aleam ad recreationem, & ad remedium triſtitiæ, vel noxiarum cogitationum. In talibus ergo ad intentionem recurrendum eſt, vt ex hac radice iudicetur de fructu, id eſt de artificio & vſu. Illos autem qui faciunt ſerta de floribus diebus dominicis & diebus feſtiuis, non credo eſſe excuſabiles, quia præter periculum, quod de facili poteſt contingere ex abuſu huiuſmodi ſertorum, quæ ſunt incitamenta luxuriæ, & laſciuiæ ſigna, licet ad confortationem naturæ talia quandoque valeant; violatur etiam obſeruantia diei ſacræ.

Facere ſerta diebus feſtis eſt contra obſeruantiam diei feſti.

Vtrum de illicitè acquiſitis poſſit fieri eleemoſyna.

CAP. CXXXI.

R*Aymundus.* Quæritur vtrum de illicitè acquiſitis poſſit aliquo modo fieri eleemoſyna. Ad hoc dicunt quidam generaliter quod non, nec de vſura, nec de rapina, vel furto, nec de ſimonia, nec de hiſtrionatu, nec de meretricio, nec de alea, nec de alio ſimili. Fundant iſti opinionem ſuam ſuper illa auctoritate. *Honora Dominum de tuis laboribus.* Item in Deuteronomio. *Non accipies mercedem proſtibuli.* Item Grego. *Non eſt putanda eleemoſyna, etiam ſi pauperibus diſpenſetur, quod ex illicitis rebus acquiritur.* *Alii*, quibus aſſentio, ponunt diſtinctionem trimembrem, videlicet quòd in illicitè acquiſitis aliquando non transfertur dominium in accipientem, vt in rapina & furto. Aliquando transfertur, ſed illi qui dedit competit repetitio, vt in vſura, &c.

In illicitè acquiſitis, vbi vel non transfertur dominium vt in furto, vel transfertur cum obligatione reſtituendi vt in vſura & ſimonia non poteſt fieri eleemoſyna: ſecus ſi trāſferatur ſine obligatione reſtituendi, vt in meretricio.

Guilb. H. tamen notauit quod in his non transfertur dominium: Et nota quod ait magiſter. *Quid* ſi non illi à quo datum eſt competit repetitio eius quod turpiter dedit, ſed fiſco; nunquid poteſt fieri de his eleemoſyna ab illo qui recepit, aut reſtituere debet fiſco? *Reſpondeo:* In talibus in quibus non transfertur dominium in accipientem, ſi agatur in forma iudicii, facienda eſt fiſco reſtitutio, vel alij, ſi alii competit; vt quando aliquis dat pecuniam alii, propter mouendam calumniam tertio, competit reſtitutio illi tertio in cuius præiudicium data eſt.

In foro autem pœnitentiali credo quod talia turpiter habita poſſunt dari pauperibus: talia enim quæ extorquentur à turpiter accipientibus per fiſcum, vel per alias priuatas perſonas, in pœnam taliter accipientium, non debentur illis, nec illi quæ acceperunt tenentur ſoluere, niſi cum agitur circa eos in forma iudicij, vnde qui furtum fecit, aut aliquid rapuit, non compellitur in foro pœnitentiali ſoluere duplum vel quadruplum quod ſtatutum eſt pro pæna, ſed tantum ſimplum. *Si autem* caſus eſſet in quo non transfertur dominium in accipientem, ſed ipſo iure acquiritur dominium fiſco, vel alii, illis facienda eſſet reſtitutio, etiam in foro pœnitentiali: & idem quando expreſſum eſt in foro Pænitentiali, quod facienda eſt reſtitutio alicui certæ perſonæ, vel eccleſiæ; ſicut cautum eſt de pecunia ſimoniace acquiſita, quod ſit reſtituenda eccleſiæ.

Nota.

Ray. In primo mēbro, cum ſcilicet non transfertur dominium, & in ſecundo, ſcilicet cum transfertur dominium, ſed competit repetitio, non poteſt fieri eleemoſyna, ſed debet reſtitui iuxta formam poſitam ſupra in titulis ſpecialibus. In tertio caſu, ſcilicet cum transfertur dominium, & non competit repetitio, licitè poteſt & debet fieri eleemoſyna.

Gratianus. Cauſa. 14. q. 5. Quod vero eleemoſynæ non ſint faciendæ ex fænore, vel vſuris, vel ex quolibet malo acquiſito, *Auguſtinus* teſtatur in libro de verbis domini, tractatu 25. *Nolite velle eleemoſynas facere de fœnore & vſuris. Item Ambro.* in libro de officiis. *De-*

Hoc intelligendum eſt ſecundum prædicta.

A *nique ſi non poteſt alteri ſubueniri, niſi alter lædatur, commodius eſt neutrum iuuari, quam grauari alterum.*

Auguſtinus ſcribit econtra. *Qui habetis aliquid de malo, facite inde bonum; qui non habetis de malo, nolite acquirere de malo.* Sed hoc multipliciter intelligitur. Facit enim de malo bonum, qui reddit quod illicitè abſtulit. Nomine etiam mali, cura & ſolicitudo mortalium exprimitur. De malo ergo bonum facit, qui pauperibus diſpenſat, quod labore & ſolicitudine acquiſiuit: iuxta illud Euangelii: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Vel ex malo acquiritur, quod ex turpi cauſa poſſidetur, veluti cum Mathematicus ex arte quam docet, vel ex futuris quæ prænunciat, nonnulla lucratur. Quæ vero ſic de malo acquiruntur, in bonum poſſunt conuerti. De peccato etiam nonnunquam aliqua
B acquiruntur, quæ pauperibus iuſtè erogantur.

Solut. obiecti

Extra 5. de vſuris. Alexan. 3. Cum ſacra ſcriptura prohibeat pro alterius vita mentiri, multo magis prohibendus eſt quis, ne etiam pro redimenda vita captiui, vſurarum crimine inuoluatur.

Vtrum monachis liceat eleemoſynam dare.

CAP. CXXXII.

R*Aymundus.* Quæritur vtrum monachus, vel alia religioſa perſona poſſit facere eleemoſynam? Videtur quod non, quia nihil habet, nec etiam voluntatem. Nec Papa poſſet facere quod monachus haberet propriū. Diſtingue tamē, quia aut habet adminiſtrationem, aut non. In primo caſu poteſt & debet facere; imo quicquid ſupereſt in neceſſitatibus, in cauſis piis eſt
C erogandum, Domino & magiſtro dicente omnibus: *Quod ſupereſt date eleemoſynam &c. Guilb.* Hoc intellige niſi ſit talis adminiſtratio de qua ſtatutum ſit, quicquid ſupereſt neceſſitatibus, refundatur in vſus communes, vel in aliquem vſum ſpecialem.

Monachus habens adminiſtrationem poteſt facere eleemoſynam, aliàs non citra extremā neceſſitatē, ſine licentia Abbatis, ſaltem implicita.

Ray. In 2. caſu credo quòd non poteſt, niſi de mādato prælati. Monachus enim non poteſt tractare etiam vtilitates monaſterii ſui, niſi de præcepto abbatis. *Sed* quid ſi videat aliquem indigere ad mortem? In hoc caſu ſi non habet prælatum præſentem à quo petat licētiam, credo quòd debeat dare. Nam in tali caſu omnia ſunt communia. *Quid* ſi petit licentiam ab abbate, & abbas expreſſe prohibeat: videtur quòd non poſſit dare, quia
D etiam à bono debet ceſſare, propter bonum obedientiæ? Credo tamen contrarium, quia tali præcepto, quod directè eſt contra præceptum domini non eſt obediendum; quamuis ſi eſſet indifferens, deberet abſtinere propter bonum obedientiæ. Vnde Greg. *Sciendum eſt quod propter obedientiam malum nunquam debet fieri, aliquando autem debet propter obedientiam, bonum quod agitur intermitti.*

Quid ſi monachus de præcepto abbatis vadit Romam, vel eſt in ſcholis, nunquid ibi poteſt facere eleemoſynam? Credo quod ſic, nam eo ipſo quòd prælatus dedit ei licentiam ſtandi in ſcholis, vel eundi Romam, intelligitur ei conceſſiſſe licentiam faciendi ea quæ honeſti ſcholares & Romipetæ, ſiue itinerantes ſolent facere, præſertim etiam, quia debet ſe conforma-
E re illis inter quos viuit

Nota quod monachus extra monaſteriū degens cenſetur habere licentiā adminiſtrādi ſua.

Vtrum vxor poſſit dare eleemoſynam ſine licentia.

CAP. CXXXIII.

QVid de vxore, nunquid poteſt facere eleemoſynam ſine mandato vel licentia viri? Videtur quod non, quia expreſſe dicit canon, quod cum ſcandalo viri non debet facere. *Guilh.* Ibi dicit Auguſtinus cuidam coniugatæ. Nil de tua veſte, nil de tuo auro, vel argēto, vel quacunque pecunia, vel rebus vllis terrenis tuis, ſine arbitrio viri tui facere debuiſti.

Item Auguſtinus. Viris fœminas ſubditas, & penè famulas lex eſſe voluit vxores. *Hiero.* Quæcunque vxor

non subiicitur viro, id est capiti suo, eiusdem criminis rea est cuius & vir, si non suo capiti subiiciatur, id est Christo.

Vxor de paraphernalibus si habeat potest facere eleemosynā inuito marito, alias non.

Raymun. Ad hoc dico, quod si vxor habet res paraphernales, id est proprias præter dotem, sic dictas à *para*, quod est iuxta, & *ferna*, quod est dos, quasi iuxta dotem, potest de illis etiam inuito viro facere eleemosynam. *Guilh.* Hoc intelligas tenendum esse in illis regionibus, in quibus huiusmodi paraphernalia de consuetudine locum habent. In quibusdam autem locum non habent, sed eo ipso quod vir duxit vxorem, omnia quæ habet vxor, accipit in dotem. Et licet fortè omnia mobilia quæ habent, inspecta veritate sint communia, quicquid sit de fictione iuris; vir tamen habet omnium administrationem solus, nisi quantum de consuetudine, aut expressa, aut tacita voluntate viri, conceditur vxori. Vnde illa, si tempore contracti matrmonii, vel postmodum, clam & mala fide, aliquid retinet de bonis quæ ante habuerat, vel postmodum lucrata est cum viro, peccat, nisi de expressa voluntate viri hoc faciat, qui quantum ad hoc potest sibi præiudicare, & iuri consuetudinario renunciare.

Si non omnino constet de cōtraria voluntate mariti, potest vxor dare pauperi ..., ... pauperibus secundū facultates viri, præsumendo hoc viro non displicere, licet aliquando ore prohibuerit.

Raym. De rebus autem viri, vt de pane, vino, & aliis quæ bono & approbato more, solent ad dispensationē vxorum pertinere, potest & debet facere eleemosynas, moderatè tamen, secundum facultates viri, & maiorem & minorem multitudinem & necessitatem pauperum. *Guilh.* Intellige de rebus viri, quas habet vir separatas à paraphernalibus, vbi locum habent, aut de rebus communibus viro & vxori, vbi non habent locum paraphernalia.

Raymun. Item debet semper formare sibi conscientiam, quòd non displiceat marito in corde; licet fortè aliquando prohibuerit ore. Solent enim mariti facere talem prohibitionem vxoribus absolutè; vt sic temperent eas, non à toto, sed ab excessu quem suspicantur. Potest etiam sibi formare conscientiam ex qualitate & miseria pauperis, cogitans quòd si maritus illum videret, omnino placeret quòd ibi fieret eleemosyna. Si autem omnino & precisè dictat isti vxori conscientia, quòd viro displiceat, & scandalizetur inde, deponat conscientiam illam si potest: sin autem non det, & doleat quod non potest dare, *Guilh.* Non det, inquam cum scandalo mariti, aut contra expressam eius prohibitionem.

Raymundus. Hoc autem vltimum dico, nisi videret pauperem indigere ad mortem, tunc enim deberet dare intrepidè, aliàs peccaret. Et quod dixit de rebus viri, intelligas etiam de rebus dotalibus, nam illarum dominium penes virum est.

Non peccat vxor dando latenter moderatas eleemosynas, licet credat hoc viro displicere si sciret: secus si expressè & absolutè prohibuerit, vel super hoc scandalizatur.

Guilh. Nunquid vxor potest latenter eleemosynas dare, licet credat quòd displiceret viro si sciret? Resp. non peccat, quamuis credat quòd viro displiceret si sciret, si moderatas det eleemosynas pro se & pro viro suo, vtiliter gerendo commune negocium. Et sufficit in hoc casu quòd non veniat contra prohibitionem mariti, & quod non scandalizet eum ex huiusmodi erogationibus.

Vxor potest virum compellere per iudicem vt nutriat filios quos habuit per priorem maritum, si habeant actionem contra matrem pro alimentis: sed non potest eo inuito illos nutrire.

Quid de vxore quæ habet legitimos filios de alio viro, nunquid potest eis prouidere de rebus communibus sibi & marito secundo, cum & ipse de eisdem bonis communibus prouideat filiis quos habebat ex alia vxore? *Respon.* Si illi filii habent actionem contra matrem pro alimentis sibi præstādis, vel quia tenetur eos alere, eo quòd impuberes sunt, vel quia ipsa & maritus suus habent bona eorum, vel ex alia iusta causa, tenetur maritus eos alere: quia mater cum suis oneribus transit ad maritum, secundum consuetudinem Gallicanam, sed quia maritus habet administrationē bonorum, & non vxor, non debet illa contra prohibitionem mariti eos alere, nisi in extrema aut maxima necessitate; potest tamē procurare quòd compellatur maritus per iudicem alere eos. *Si autem* filii nullam habent actionem contra matrem, non tenetur maritus, nec illa debet contra prohibitionem eius eis aliquid dare: forte tamen potest sibi largam conscientiam.

Nota.

Quid de muliere, quæ habens virum prodigum, celat aliquid de rebus communibus, contra prohibitionem mariti; nunquid peccat? Respondeo: Si bona fide hoc faciat, vt de rebus illis sibi & viro, loco & tempore prouideat, qui eas male consumeret si eas haberet, non credo quòd peccet: nec tenetur obedire viro præcipienti quod omnia ei tradat, cum eum tradendo ad peccatum adiuuaret, dando quasi gladium in manum furiosi.

Vtrum filiusfamilias possit sine licentia patris eleemosinam facere.

CAP. CXXXIIII.

Filiusfamilias potest dare eleemosynam de castrensibus vel quasi castrensibus, non autem de aliis, nisi patre permittente, vt præsumitur cū versatur in scholis vel in itinere.

R*Aymundus.* Quid de filiofamilias, nunquid & ipse potest facere eleemosynam? Videtur quòd sic, quia etiam viuo patre videtur quodammodo dominus rerum paternarum. *Instit. de hære. quali. & di. §. sed sui.* Sed illud intelligitur de iurisdictione, quia scilicet speratur futurus dominus, & quia alitur ex illis bonis. *Dicimus* ergo quòd potest de peculio castrensi, vel quasi; nam quantum ad illud paterfamilias censetur. Porrò de peculio profectitio & aduentitio potest si credat hoc patrem permissurum, & alias non, vt dixi scilicet de vxore; & hoc ideo quia profectitium est tale, vt quicquid ex eo acquiritur patris est: Aduentitium vero patris est quoad vsumfructum. si tamē esset in scholis de licentia patris, vel in peregrinatione, vel in itinere, tunc posset etiam de peculio & aduentitio & profectitio.

Guilh. Licet autem magister dicat hoc de filio, sicut de vxore, credo tamē quòd vxor pinguius ius habet in rebus communibus sibi & viro in partibus Gallicanis, quam filiusfamilias in huiusmodi peculio. Et ideo teneas quod notatum est supra de vxore scilicet, quòd sufficit, quòd maritus non prohibeat, & quod eum non scandalizet, dummodo ipsa discrete & moderate eroget.

De Ludo aleæ.

CAP. CXXXV.

Ludus aleæ dicitur omnis ille qui fortuna viribus nititur.

A*Zo.* Ludus aleæ dicitur omnis, qui fortunæ viribus nititur. & est omnis prohibitus, ne fiat in pecunia; nisi forte certanda hasta, vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando, quod fit virtutis, id est fortitudinis corporis causa. Permittitur quoque familiam aliquid inter se ponere, quod ponatur in conuiuio causa comestionis faciendę; approbatur & sponsio quæ vulgo dicitur gaudia, in casibus præmissis, facta virtutis causa: alias autem si ludatur in ludo prohibito, non tenet sponsio.

Aleator communis nō potest agere de iniuria occasione ludi, nec de furto domi sua tempore lusus facto, nec de pecunia quam credidit ludentibus.

Aleator autem est, qui ludum aleæ consueuit apud se causa emolumenti sui exercere, sicut & in cauponibus dicitur; secus enim puto si incidenter apud aliquem ludat. Aleator odiosus est iuri, adeo vt neque iniuriarum, neque lege Aquilia possit agere, si ludi occasione vbicunque & quandocunque iniuria fiat ei, vel damnum. Sed & si fiat ei furtum domi eo tempore quo alea ludebatur apud eum, actio furti non datur ei. Idem quoque multo magis, si mutuo pecuniam ludentibus dederit; secus puto si alius non aleator ludentibus crediderit. Si vero non fiat ei furtum, eo loco vel tempore quo luditur apud eum, actio competit ei de iure communi.

Porrò collusores, si rapinas fecerint inter se, non prohibentur agere, susceptorem enim duntaxat prohibuit prætor vindicari, non autem collusores; quamuis hi videantur indigni. Nam & lusor qui compulit collusorem ludere, mulctatur, aut in lautumias ducitur.

Raymun. de ludo aleæ teneas, quod illi qui ludunt ad aleā vel taxillos, vel qui ludo intersunt, vel sunt participes

Aleatores & participantes peccant ad minimum venialiter, ex circumstantijs verò & consuetudine mortaliter, vt probatur in fine capit.

A ticeps, vel inspectores ludi, peccant, & maximè si sunt clerici. *Guill.* Peccant ad minus venialiter: Secundum H. verò mortaliter, quod securius est dicere. Secundum quosdam autem tunc demum est mortale & graue, cum ducitur in consuetudinem, alias non.

Raimun. Porrò quàm magnum peccatum sit; patet inter alia ex nouem quæ in talibus ludis attenduntur. *Primum* desiderium lucrandi, ecce cupiditas quæ radix est omnium malorum. *Secundum* voluntas est spoliandi proximum, ecce rapina. *Tertium* est vsura maxima, non solum in anno, vel mense, sed eadem die. *Quartum* est multiplicata mendacia, & verba otiosa, & vacua. *Quintum* est blasphemia, ecce hæresis. *Sextum* est corruptio multiplex proximorum, qui ad ludum inspiciendum de consuetudine praua conueniunt. *Septimum* est scandalum bonorum. *Octauum* est contemptus prohibitionis sanctæ matris ecclesiæ. *Nonum* est amissio temporis & bonorum quæ in illo tempore tenerentur facere.

Pœna aleatorum de consuetudine, qui moniti non cessant.

Item de pœna contra tales legitur in canonibus Apostolorũ. Si sit episcopus, aut presbyter, aut diaconus aleæ aut ebrietati deseruiens, aut desinat, aut certè damnetur. Subdiaconus autem, lector, aut cantor similia faciens; aut desinat aut communione priuetur. Similiter etiam laicus. Item nota quatuor verba posita in prędicto canone, scilicet deseruiens, desinat, damnetur, communione priuetur. Ex primo collige quod si non duxit in consuetudinem, non sustinebit pœnam prædictam. Ex secundo verò, sc. desinat, colligitur quod etiam si duxit in cõsuetudinem debet admoneri, & si admonitus vult cessare, euitabit pœnam prædictam; debet tamen in vtroque casu agere pœnitentiam de peccato. Ex duobus vltimis colligitur, quod tale peccatum sit mortale & graue cum tales pœnæ non sunt imponendę pro leui crimine.

Nota.

Vtrum quod aleæ ludo perditur repeti possit.

CAP. CXXXVI.

SEd nunquid potest repeti quod in alea perditur? Dicunt quidam quod non, sed pauperibus est eroganda talis pecunia. Cum enim turpitudo vertitur ex parte vtriusque, melior est conditio possidentis. Alij dicunt, & ferè omnes doctores, quod potest repeti. Sed mihi videtur distinguendum; vtrum aliquis volũtarius, & ex cupiditate lusit: & tunc si amisit, non potest repetere; si lucratus est tenetur ad restitutionem, saltem in iudicio animæ: An inuitus & astrictus, & per vim, vel nimiam alterius importunitatem; & tunc si amisit potest repetere, si lucratus est non tenetur restituere, sed potest & debet pauperibus erogare. Idem credo in illo qui infirmus vel debilis causa recreationis modicum lusit, dummodo alium ad ludum compulerit, & secundum hoc possunt concordari opiniones & iura.

Qui voluntarius ludit non potest repetere quod perdit secus si inuitus & attractus: horum primus si vincat, tenetur ad restitutionem; secundus erogare pauperibus.

Solut. obiect.

Nec obstat si dicat lusor, licet ego ex cupiditate luserim, non tamen feci iniuriam proximo, quia idem ipse fecit, & voluntarius accessit? *Respondeo.* Inuitus tamen & dolens amisit. Item cum iste ludus sit turpis & reprobatus, vtputa quia est contra Deum & omnia iura, per talem ludum nullus potest aliquid acquirere, nec titulum nec bonam finem habere. Iniustus enim titulus est pro non titulo habendus, & malæ fidei possessor dicitur qui contra legum interdicta mercatur.

Quadã personæ non possunt in lusu perdere, vt furiosi, pupilli, monachi, &c. & ideo totum est restituendum tutoribus & superioribus illorum.

Item sunt quędam personæ quibus indistinctè tenetur quis restituere quicquid ab eis lucratus est in alea, vt furiosi, prodigi, minores 25. annis, & maximè pupilli: Item mente capti, surdi, muti, cœci, & qui morbo perpetuo laborant; quia tales rebus suis superesse non possunt, propter quod dandi sunt eis tutores, vel curatores. Idem videtur dicendũ de seruis, de monachis, & de filijsfamilias, qui non habent peculium castrense, vel quasi: Et de vxore quæ non habet res paraphernales: & etiam de administratione rerum ecclesiasticarum, quæ pauperum sunt, & similibus. Nam cũ talis pecuniæ administratio ratione personarũ & facti sit culpabilis & vitiosa, restituenda est: Non dico illi qui amisit eam in ludo, sed tutori, curatori, domino, monasterio, patri, marito, & ecclesiæ.

Azo. Certè sit filius meus aut seruus, cum filio tuo vel seruo luserit & amiserit, dabitur mihi repetitio contra contra te, inquantum locupletatum est peculium filij tui vel serui; adeo vt si manumiseris seruum, aut emancipaueris filium, ac peculium retinueris, eodem modo tenearis. Si verò paterfamilias in ludo amiserit, placet non dari repetitionem eius quod amissum est in ludo, quoniã etsi ludere prohibitum sit, non tamen est perpetuò prohibitum. Et iterum alia ratione; quoniam agenti turpitudo sua videtur obstare. Sed hoc fortè locum habet in condictione ob turpem causam. Item certa constitutio vsque ad annos quinquaginta videtur dare repetitionem. Nec obstat quod legitur *in ff. quarum re. ac. non da. l. si filio, §. 1.* Nam si in alea rem vendam vt ludam, & res euincatur, non teneor de euictione, quoniam emptor periculo suo videtur eam emisse.

Paterfamilias non potest repetere quod in ludo amisit.

De iniuria & damno dato.

CAP. CXXXVII.

AVctor. Quia de criminibus, quibus sæpe iniuria irrogatur, vel damnum datur, diximus, nunc etiam de iniuria & damno dato videamus. *Extra. 5. de iniurijs & damno dato.* In Exodo. *Si rixati fuerint homines, & percussit alter proximum, &c. si quis aperuerit cisternam, &c. si bos alicuius cornupeta, &c. si læserit quispiam agrum, &c. si egressus ignis comprehenderit, &c. Ex pœnitentiario Romano.* Si quis domum vel aream cuiusque incenderit voluntariè, sublata vel incensa omnia restituat, & tres annos pœniteat.

Greg. Si culpa tua datum est damnum, vel iniuria irrogata, seu alijs irrogantibus opem fortè tulisti, aut hæc imperitia tua, siue negligentia euenerint, iure super his satisfacere te oportet: nec ignorantia te excuset, si scire debuisti ex facto tuo iniuriam verisimiliter posse contingere, vel iacturam.

Is cuius culpa iniuria alicui irrogata est, satisfacere tenetur.

Ex summa iuris. Damnum est diminutio vel iactura, in rem vel personam data. Et dicitur à demendo. Is autem dicitur damnum dare qui lædit, id est, qui per se ipsum nocet. Ille quoque damnum dat, qui dare vult. Item qui occasionem damni dat, immo qui occasionem causæ dat, damnum dedisse videtur. Distinguendum est tamen, vtrum fuerit occasio propinqua, vel remota, *Auctor. de iniuria quoque require supra.*

Nota.

De crimine falsitatis.

CAP. CXXXVIII.

EX *summa iuris.* Dicto de criminibus quibus aliquis alicui clam vel apertè surripit sua, dicendum est de crimine falsi, quo quis falsarius occultè quoque quodammodo, & quasi callidè diripit aliena. Falsitas est immutatio veritatis. *Committitur* autem crimen falsi duobus modis, scilicet dictis aut factis. Dictis quidem, vt per mendacia, sicut facit libertus ingenuum se mentiendo, falsum testimonium dicendo, iudex quoque falsam sententiam ferendo. *Factis* verò, velut in scribendo, sicut Episcopus volens facere aliquid sine consensu capituli, facit inscribi nomina fratrum absentium in instrumento.

Crimen falsi duobus modis committitur s. dictis, & factis.

Item in litteris aliquid abradendo, vel addendo, vel subtrahendo, vel mutando, siue in Bulla, siue in filo. *Item* falsum sigillum faciendo. *Item* instrumento falso scienter vtendo. *Item* falsam monetam, vel nummos veros tondendo vel circinando, vel auro siue argento metallum aliud fraudulenter immiscendo. *Item* falsam mensuram, aut falsas claues faciendo, falsum quoque partum supponendo. Quæ omnia in Digestis

stis, eodem titulo poteris inuenire. *Potest* etiam accusari de falso, qui veritatem supprimit. *Vt falsarius* quoque teneatur, qui de manu alterius quàm domini Papæ, vel eius notarij, literas eius suscipit. *Item* scriptura debet esse falsa, quando est contra ius.

Vt falsarius habetur qui literas apostolicas ab alio quàm à Papa vel eius notario suscipit.

Extra. 5. de crimine falsi. Innocentius 3. Inhibemus ne quis apud sedem apostolicam literas nostras, nisi à nobis vel de manibus eorum accipiat, qui de mandato nostro sunt ad illud officium deputati. Si verò persona tantæ auctoritatis extiterit vt ipsam deceat per nuncium literas nostras recipere, nuncium ad cancellariam nostram, vel ad nosipsos mittat idoneum. *Ex summa* verò nota, quod in prosecutione litis quadruplex falsitas reperitur, scilicet accusatoris, testis, iudicis, & rescripti.

Falsitas rescripti potest esse ex parte impetrantis & impetrati.

Falsitas rescripti aliquando est in impetrante, aliquando in impetrato. In impetrante triplex. Prima scilicet quando falsum exprimit, aut veritatem supprimit, seruata tamen distinctione superius in loco suo posita. Secunda quando per alium impetratum est, & eo scienter vtitur, si tamen innocentiam suam probet, & illum à quo accepit exhibeat, se liberat. Tertia verò quando literas suspectas probare non potest esse veras. In impetrato vero multiplex, scilicet quando peccatum est in constructione. Item quando falsa Grammatica apponitur, & cætera quæ in constitutionibus Innocentij inferius exprimuntur.

De diuersis speciebus falsationis.

CAP. CXXXIX.

Septem species falsitatis circa literas apostolicas.

Extra. vbi supra. Innocent. Vt autem falsitates circa nostras literas deprehendere valeatis, eas vobis præsentibus literis duximus exprimendas. *Prima* species falsitatis hæc est, vt falsa bulla falsis literis apponatur: *Secunda* vt filum de vera bulla extrahatur ex toto, & per aliud filum immissum falsis literis inseratur. *Tertia*, vt filum ab ea parte in qua charta plicatur incisum, cum vera bulla immittatur falsis literis sub eadem plicatura, cum filo similis cannabis restauratum. *Quarta* cum à superiori parte bullæ altera pars fili sub plumbo rescinditur, & per idem filum literis falsis inserta, reducitur infra plumbum. *Quinta* cum literis bullatis & redditis, aliquid in eis per rasuram tenuem immutatur. *Sexta*, cum scriptura literarum, quibus fuerat apposita vera bulla, cum aqua & vino vniuersaliter abolita seu deleta, eadem charta cum calce & alijs iuxta consuetum dealbata, de nouo rescribitur. *Septima* cum chartæ cui fuerat vera apposita bulla, totaliter abolitæ & abrasæ, alia subtilissima charta eiusdem quantitatis scripta, cum tenacissimo glutino coniungitur.

Aliæ duæ species.

Eos etiam à crimine falsitatis non reputamus immunes, qui contra constitutionem nostram, scienter literas, non de nostra, vel nostri bullatoris manu recipiunt. Illos quoque qui accedentes ad bullam, falsas literas cautè proijciunt, vt de vera bulla cum alijs sigillentur. Sed hæ duæ species falsitatis non possunt facile comprehendi, nisi vel in modo dictaminis, vel in forma scripturæ, vel qualitate chartę falsitas cognoscatur. In cæteris autem diligens indagator falsitatem poterit intueri, vel adiunctione filorum: vel in collatione bullæ, vel in notione, vel in obtusione, præsertim cum bulla non sit æqualis, sed alicubi magis tumida, & alibi magis depressa.

Papa in suis literis vocat omnes episcopos & Patriarchas fratres; alios verò omnes, filios: nec vnquam vni scribens vtitur nominatiuo plurali.

Idem, literas, quæ tibi sub nostro nomine præsentatæ fuerunt, diligentius intuentes, in eis tam in continentia quàm in dictamine deprehendimus falsitatem, ac in hoc fuimus admirati, quòd tu tales literas à nobis crediderás emanasse, cum scire debeas apostolicæ sedis consuetudinem in suis literis tenere talem, vt Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos, fratres; cæteros autem Reges & Principes, vel alios cuiuscunque ordinis, filios in nostris literis appellamus. Et cum vni tantum personę, nostræ diriguntur literæ, nunquam ei loquamur in plurali, vt vos siue vestri in ipsis literis apponamus.

De iudicio & pœna falsarij.

CAP. CLX.

Conuincitur multipliciter falsarius.

Ex summa iuris, Conuincitur autem falsarius multipliciter. Primò quidem per testes si assistant, hoc planum est. Item per comparationem bullæ ad bullam, vel chartę ad chartam, vel scripturæ ad scripturam & per stilum, siue modum scribendi dissimilem, & per alios modos superius numeratos. Item præsumitur quis tacuisse veritatem, hoc ipso quod in literis expressa non inuenitur; præsumitur, inquam, quòd fuit tacita, non quidem per dolum, quia dolus non præsumitur, sed per simplicitatem. Vnde in tali casu commissio, licet non quoad formam, saltem quoad communem iustitiam valet, sed priuilegium omnino nullum est.

Pœna falsariorũ est deportatio & bonorum publicatio, secundum canones vero triplex, iuxta personarũ diuersitatem, quarum literas falsificant.

Pœna falsariorum secundum leges in libera persona est deportatio, omniumque bonorum eius publicatio: Seruus autem afficitur vltimo supplicio. si vero falsis legibus aut decretis vtatur quis, nunc fieri solet aquæ & ignis interdictio. *Secundum* canones verò refert vtrum fecillet quis literas regis siue principis, an Episcopi, an Papę. *Nam* in primo casu, clericus primo deponitur, deinde cum ferro candente in fronte signatur. *In secundo* casu, deponitur, & ad agendam pœnitentiam in monasterium retruditur. *In tertio* vero 15. diebus transactis, postquam cognouit se falsas habere literas, interim eas non correxerit, ipso iure maiori excommunicatione ligatur, & si falsitatis ignorantiam prætendat, non auditur. Quod fortè secundum distin. in Digestis positam intelligitur, vt scil. qui falso vtitur instrumento, si purget se quod ignorauerit, & deceptorem exhibeat, liberatur: sin autem, prædicto modo puniatur. Mirabilis namque iuris rigor esset, si ignorantia facti probabilis in hoc non excusaret. *Notandum* vero, quod de crimine falsi, & ciuiliter potest & criminaliter agi: huiusmodi autem criminis accusationi, sicut & aliorum, solet obijci præscriptio viginti annorũ. *Extra. vbi supra. Vrbanus 3.* Cum quosdam clericos qui falsauerant sigillum Regis Francorum carcerali custodiæ mancipaueris, eis à suis ordinibus degradatis, in signum maleficij characterem aliquem imprimi facias, quo inter alios cognoscantur, & prouinciam illam eos abiurare compellens, abire permittas.

Qui falso vtitur instrumento, si probet quod ignorauerit, & deceptorẽ exhibeat, liberatur à pœna.

Innocentius 3. Si quis falsas literas se habere cognoscat, infra viginti dies illas resignet, si pœnam excommunicationis voluerit euadere; quam, nisi fortan in mortis articulo, sine speciali mandato nostro, à quoquam nolumus relaxari.

Qui sciens se habere falsas literas apostolicas, non resignauerit intra 20 dies ipso iure incurrit Papalem excõmunicationem.

Adhuc de eodem.

CAP. CXLI.

Idem. Qui ergo literis vti voluerint, eas primò diligenter examinent, quoniã si falsis literis se vsos dixerint ignoranter, eorum sera pœnitentia euitare nequibit pœnas inferius annotatas. Nos enim omnes falsarios literarum, qui per se, vel per alios vitium falsitatis exercent, cum fautoribus, & defensoribus suis, anathematis vinculo decreuimus innodatos; statuentes vt clerici, qui falsarij fuerint deprehensi, omnibus officijs & beneficijs ecclesiasticis perpetuò sint priuati, ita quod qui per se falsitatis vitium exercent, postquam per ecclesiasticum iudicem fuerint degradati, seculari potestati tradantur, secundum constitutiones legitimas puniendi, per quam & laici, si fuerint de falsitate conuicti, puniantur.

Omnes falsarij cũ fautoribus eorũ sunt excommunicati, & si clerici fuerint sunt degradandi, & brachio seculari tradendi, vt secundum leges puniantur; si vero falsis literis vtãtur, sunt absolutè suspensi.

Qui vero sub nomine nostro literis falsis vtuntur, si clerici fuerint, officijs & beneficijs spoliantur: si laici, ãdiu maneãt excõmunicationi subiecti, donec satisfaciant cõpetenter; ita tamen quod in istis & illis, malitia grauius

grauius quam negligẽtia puniatur; quod & de his qui falsas literas impetrant statuimus obseruandum.

Idem, si literæ ap. in quibus falsitas fuerit deprehẽsa, de simplici iustitia formam habeant, cum præsumi non debeat quòd pro talibus literis quæ possunt facile obtineri, fraudem quis commiserit falsitatis: nec literis vsus est, postquam eas falsas cognouit; tu ei officium & beneficium restituens, ipsum super hoc vlterius non molestes. *Idem*. Literas, quæ redargutæ fuerant falsitatis diligentius intuentes, nullum in eis falsitatis signum vel suspicionis, inuenimus, nisi paucarum rasura, quæ nequaquam sapientis animum dubitationem vertere debuerunt.

De Crimine & pœna collusionis.

CAP. CXLII.

Quid collusio, & quod à iudicibus non sit permittenda.

AVCTOR. *Collusio*, sicut iam supra plenius ostensum est, *est illicita quędam pactio inter actorem & reũ, per quã alter accepto pretio tergiuersatur, aut prænaricatur.* Qualiter autẽ fiat, *require superius in libello de actionibus. Extra. 5. de collusione. Greg.* Cum accusatorem & accusatum inter se fecisse gratiam iudicaueritis, hoc necesse est subtilius perscrutari, ne fortè non ex charitate, sed ex præmio eorum sit concordia cõparata. *Idem.* Crimina semel audita Greg. indiscussa nullo modo præteribat: etiamsi accusatus cum accusatore in gratiam redisset.

Pœna colludentis.

Ex sum. iuris. Pœna colludentis est, vt deinceps accusare nõ permittatur. Sicut enim in Digestis legitur: *Accusator de prænaricatione conuictus, postea ex lege non accuset.* præterea non incidit in Turpilianum. secundum canones et iam excommunicandus videtur, nisi cum eo misericorditer ageretur. *Pœna* colludentis in actione famosa est, vt vterque infametur. *Pœna* colludentis in causa status est, quod dominus seruo priuatur, & patronus liberto, daturque collusionem detegenti. Et hęc detectio facienda est tantum infra quinquennium; ita si domino vel patrono colludente, velit extraneus collusionem detegere: Nam si per collusionẽ extranei, seruus meus vel libertus pronuncietur ingenuus, in perpetuum admittatur ad retractandam illam sententiam. Qui vero super ecclesia vel super ecclesiastico colludit, beneficio, ea vel eo spoliandus est perpetuò.

Qui in ecclesiastico colludit beneficio, eo spoliãdus est perpetuo.

Extra. vbi supra. Alexan. 3. Audiuimus vsque adeo clericorum malitiam excreuisse, vt interdum inter se collusione facta super beneficiis quæ possident se sustineant ab aliis molestari, & postea vt quæstioni cedatur, & beneficia quiete possideant, quasi nomine transactionis soluunt aliis de ipsis beneficiis annuam pensionem, vt post mortem ipsorum, in beneficiis illis super quibus est collusio facta, ius sibi valeant vendicare. Vnde tibi man. quate. si quos clericos tuæ jurisdictionis, per collusionem huiusmodi fraudem legitimè tibi constiterit commisisse, eos beneficiis super quibus collusum fuerit, nõ differas perpetuò spoliare.

De Scandalo.

CAP. CXLIII.

Quid scandalum & vnde dictũ.

RAYMVNDVS. *Scandalum est dictum, vel factum, vel signum, cuius occasione trahitur quis in consensum mortalis peccati.* Dicitur autem scandalum à *scandalon* Græcè, quod est *offensio* Latinè. Patet iam ex his quid sit scandalizare proximum, quia nihil aliud est nisi offendere proximum, prouocando eum in cõsensum mortalis peccati, occasione dicti vel facti, vel cuiuscunque exterioris signi. *Vtrum* autem omne scandalũ sit mortale peccatum videndum est. Et quidem plures auctoritates videntur expresse dicere quòd sic. In euangelio: *Væ illi per quem scandalum venit, expedit ei* &c. Hic assignatur pœna mortalis peccati, ergo est mortale. *Item* Apostolus. *Si esca scanda.* &c. *Item* Aug. *Satius est mori fame, quã idolothyto cum scandalo vesci.*

A *Contra* videtur, quòd ipse peccans dicitur scandalum: Vnde dominus ait Petro. *Scandalum mihi es.* Similiter sacerdos dicitur esse scandalum totius parochię, cum tenet publice concubinam. *Ad hoc* dicas; quòd non omne peccatum mortale est scandalum quia nullum peccatum in se purè consideratum est scandalum; sed per accidens, id est ex eo quòd peccatum manifestum est: Et ideo datur aliis occasio peccandi, secus si occultum. *Guilh.* Videtur magister sequi opinionem illorũ qui dicunt, quod scandalum non est peccatum, sed circunstantia peccati, non enim quia fornicatur quis scandalizat, sed quia manifestè fornicatur. Sed non oportet hoc dici, quia sicut duo actus quandoque sunt vnum peccatum formaliter, vt mala voluntas, & actus sequens; ita econuerso vnicus actus formaliter,

Scandalum est speciale peccatum & non tantum peccati circũstantia.

B duo peccata; vt defloratio virginis de qua moritur: quia ille actus, & est stuprum, & est homicidium: ita & fornicatio manifesta, quę non est nisi vnicus actus, est peccatum libidinis, & est scandalum.

De Casibus in quibus vitandum est Scandalum.

CAP. CXLIV.

RAYMVNDVS. Item nõ omne scandalum est peccatum mortale, vel etiam peccatum. vnde vt plenius liqueat, in quibus casibus scandalum est peccatũ, in quibus non; nota distinctionem, quia aut ipsum factum, dictum, vel signum, cuius occasione alii trahuntur ad peccatum, est malum in se, aut bonum, aut indifferens. *In primo* casu fugiendum est omnino scã-

Scandalum ex malo vel indifferenter est peccatum, sed non illud quod est ex bono sub præcepto.

C dalum. *In secundo* si tale bonum est, quo omisso non esset salus omittenti, non debet dimittere illud propter scandalum, alias videtur quòd sit omittendum.

Vnde Inno. 3. Extra. de no. o. nũ. cum ex iniuncto. Licet opera illa quæ sine mortali peccato omitti nõ possunt, non sint pro vitando scandalo dimittenda; nec ea debeant pro scandalo vitando committi, quæ sine mortali peccato committi non possunt; pariter & omitti. De his tamen quæ sine mortali peccato committi possunt, pariter & dimitti, est pro scandalo tollendo cessandũ, & eis pro vitãdo scãdalo insistendũ.

Videtur hic quod quis debeat potius peccare venialiter quã scandalizare proximum, quod non est admittendũ.

Guilh. Vt est loqui aliquando, vel non loqui, comedere carnes, vel abstinere ab eis. Credo tamen, quòd

D non debet esse quis facilis ad credendum quòd alij scandalizentur de bono opere quod facit, nec facile propter huiusmodi metum scandali debet cessare à bono cum debeat potius pręsumere de aliis quòd sint boni, quàm quòd sint mali. Durante tamen conscientia huiusmodi scilic. quòd alij scandalizentur ex illo bono, debet istud dimittere, ex quo sine eo potest esse salus, ne faciens contra conscientiam ædificet ad gehennam.

RAYMVND. Prædicta notantur his versibus.

Scandala pro vita, doctrina, iustitiaque
Tu non effugies; sunt in reliquis effugienda.

Pro vita, quia pro nullo scandalo debet quis mortaliter peccare. *Doctrina*, quia doctor vel prędicator non debet falsum docere, nec prædicare, pro aliquo scandalo. Tacere autem potest & debet, si omnes ob-

E stinati sunt, ita quòd deteriores efficiantur ex doctrina. *Iustitia* vero, quia nec iudex falsam sententiã, nec testis falsum testimonium debet ferre pro aliquo scãdalo. Et in istis casibus habet locum *decret. extra. de regu. iu. Qui scandalizauerit vnum* &c. *Vtilius, scandalum nasci permittatur, quàm veritas deseratur*; veritas scilicet vitæ, doctrinæ, iustitiæ. *In tertio* casu scil. cum est indifferens, videtur secundum prædicta, omnino cessandum esse, propter scandalum:

De scandalo pro re non data, vel repetita.

CAP. CXLV.

GVILHEL. Quid si dictat mihi conscientia, quod iste scãdalizabitur, nisi dedero ei librum meum, aut si repetiero ab eo sub iudice res mihi ablatas ab

Si scio aliquem scandalizatũ iri si res meas

ab eo repetitione (quamuis nō debeo multis hoc facile persuadere) teneor cessare si non multū indigeo: secus si ille nō pœniteat de ablatione.

eo, nunquid propter vitandum scandalum eius, teneor ei dare rem meā, aut cessare à repetitione, posito etiam quod mihi reuelatum sit ipsum scandalizandū ex hoc? *Respondeo*: Si status meus vel familiæ meę non est in tuto, si careo re mea, puta quia pauper sum & indigebo cum familia mea, & ero in periculo incidendi in impatientiam, aut murmurationem contra Deum; non teneor rem meam dare, aut à petitione cessare; cum debeam me plus diligere & meos, quàm extraneum: propter hoc enim excusatur qui indigens est, & ab alio accipit ad vsuram, & ille qui ab infideli recipit iuramentum per idola, vt sit securus ab eo. *Si autem* in in tuto sit status meus & familiæ meæ, licet huiusmodi re caruero, ita quod ex hoc nullū mihi vel familiæ meæ immineat periculum: Credo quod teneor dare rem petitam, propter euitandum eius scandalum; si tamen credam eum ea re esse bene vsurum, alias non; quia in hoc casu dare ei rem illam, esset dare gladium in manu furiosi.

Circa illum autem qui abstulit res meas, si non est soluendo, & pœnitet de peccato, paratus satisfacere si haberet; credo quod propter vitandum eius scandalum, debeo cessare à repetitione, cum sine periculo possim re illą carere. *Si autem* est soluendo, & non pœnitet, non credo quod teneor cessare à repetitione propter eius scandalum: & in hoc casu nonnulli scandalizati sunt in Christo, ipse tamen non scandalizauit eos. Sicut quædam sunt quæ nulla ratione possunt conuelli, ita multa sunt quæ pro necessitate tēporum, aut consideratione ætatum, oportet tēperari.

De His qui ex sola suspitione scandalizantur.

Cap. CXLVI.

R*Aymundus*. Pone quod aliquis religiosus, vel alias iustus, habeat puram & iustam conscientiā apud Deum, multi tamen suspicantur malum de ipso, & sic scandalizantur; quid fiet, videtur quod sufficit ei conscientia? Apostolus: *Gloria nostra hæc est, testimonium conscientię nostræ*. Iob. *Ecce in cælo testis meus*. Augu. *Sentis de Augustino quicquid libet, sola me tamen in oculis Dei conscientia non accuset*. *Ad hoc* tamen dicas, quod quantum est in se, debet niti satisfacere, ostendendo eis intentionem suam, & causam, remouendo etiam speciem mali.

Ca. 11. q. 3. Augu. Non sunt audiendi, siue viri sancti, siue feminæ, qui quando reprehenduntur in aliqua negligentia, per quam fit vt in malam veniant suspicionem, vnde suam vitam longe abesse sciunt, dicunt coram Deo sufficere sibi conscientiam, æstimationem hominum non solum impudenter, verumetiam crudeliter contemnentes, cum occidant animas aliorum, siue blasphemantium viam Dei, (quibus secundum suam suspicionem, quasi turpis quæ casta est despicitur vita sanctorum) vel etiam cum accusatione imitantium, non quod vident, sed quod putant. Proinde quisquis à criminibus flagitiorum atque facinorum vitam suam custodit, sibi quidem benefacit: quisquis autem etiam famam & in alios misericors est. nobis enim necessaria est vita nostra, alijs fama nostra.

Quisque tenetur curare suam famā ne proximus scādalizetur, vnde nō sufficit bona cōscientia, nisi forte quis nō possit ostendendo suam rectam intētionem, proximis satisfacere.

Ray. Et vt super hoc daret exemplum dominus, voluit soluere tributum, dicens Petro: *Ne forte scandalizemur eos &c.* Item Apostolus. *Si fieri potest, quod ex nobis est &c.* Si autem accipere nolunt satisfactionem, sed parati sunt reprehendere & non mutari; tunc debet dolere quia illi peccant, & sufficiet ei conscientia bona, vnde de Phariseis respondit dominus. *Sinite eos, caeci sunt &c.*

De Scandalo multitudinis actiuo.

Cap. CXLVII.

Q*Vid fiet si multitudo est in scelere, vel etiam pauci, potētes tamen, quos magis sequitur mul-*

A titudo; nunquid excommunicabit eos episcopus, si nolunt se corrigere? Ad hoc dicas, quod si illi recognoscunt se peccare in hoc de quo reprehenduntur, tamen nolunt cessare; & si infligatur eis pœna excommunicationis, vel similis, timetur schisma, vel aliud magnum malum, potest & debet dissimulari; fiant tamen comminationes de scripturis, & interim cautè attrahantur,

Quādo multitudo vel potentes sunt in scelere nō debent excommunicari si timeatur schisma vel magnū malum: secus si peccatū quod faciunt defendant quasi non esset peccatum.

Dist. 44. Aug. ad Aurelium. Comessationes & ebrietates ita concessę & licitæ putantur, vt in honorem beatissimorum martyrum non solum per dies solennes quod quis non lugendum, videat, qui hæc non carneis oculis inspicit? sed etiam quotidie celebrentur. *& post pauca.* Non ergo asperè quantum æstimo, non duriter, non modo imperioso ista tollantur; B magis docendo quam iubendo, magis monendo quam minando: sic enim agendum est cum multitudine peccantium. Seueritas autem exercenda in paucorum peccata, & si quidem minamur, cum dolore fiat, de scripturis comminando vindictam futuram, ne nos ipsi in nostra potestate, sed Deus in nostro sermone timeatur: illaque prius mouebunt spirituales, aut etiam spiritualibus proximi, quorum auctoritate, leuissimis quidem, sed instantissimis admonitionibus, cætera multitudo frangatur.

Suauiter cū multitudine peccātiū agēdū est, seuere cum paucis.

Ca. 23. q. 4. Augu. contra epistolam Parmeniani. Cum quisque fratrum intus in ecclesiæ societate constitutorum, in aliquo tali peccato fuerit deprehensus, vt anathemate dignus habeatur; fiat hoc vbi periculum schismatis nullum est. *& infra.* quando cu- C iuscunque crimen notum est, & omnibus execrabile apparet; vt vel nullos prorsus, vel non tales habeat defensores, per quos possit schisma contingere; non dormiat seueritas disciplinæ. *Guilb.* Alibi vero dicitur: Vbi multorum strages iacet, detrahendum est aliquid seueritati.

Ray. Si vero peccatum quod faciunt, auctoritate defendunt, quasi non sit peccatum, tunc non debet contra tales dormire seueritas disciplinæ: Nam tales etiam hæretici possunt dici. *de pœnitentia. di. 6.* Spes impunitatis rescindenda est, cum tot sunt qui peccant, vt ex auctoritate se defendant, & vsum peccandi sibi faciant. *Raymun.* Nota quod peccans dicitur, quandoque scandalum impropriè, & per figu- D ram quæ dicitur emphasis; sicut illud, Darius est ipsum scelus: & in hac significatione ait dominus Petro. *Scandalum mihi es.*

De Notoris.

Cap. CXLVIII.

N*Otorium* aliud est iuris, aliud facti. *Notorium* iuris est, de quo quis est canonicè condemnatus, vel in iure confessus, vel per legitimas probationes conuictus. *Notorium* facti est cuius testis est populus, & dissimulationi siue inficiationi non est locus: & intelligitur populus iste testis, siue sit crimē notum omnibus qui sunt in illo loco, siue maiori parti.

Notoriū duplex sc. facti & iuris.

Guilb. In illo loco, idest in villa, vel parochia, licet E non habeat nisi decem parochianos; quia decem homines populum faciunt. De scandalo autem populi vel ecclesiæ, de quo fit mētio in constitutione Gualæ, credo quod si parochia habeat mille parochianos, si tamen tantum decem ex illis scandalizentur de focaria sacerdotis, quia sunt graues & honestæ personæ, potest fieri interpretatio quod populus scandalizetur; maxime cum 10. homines populum faciant vt dictum est, sicut duo faciunt congregationem, & tres faciunt collegium, (retinetur tamen in vno ius collegij & plures quam 10. vel 15. faciunt turbam. 4. vel 5. porci, vel decem oues faciunt gregem.

Per populum intelligitur maior pars populi, populū autem faciūt decē homines in aliquo loco habitantes; sunt duo faciunt congregationem, & tres collegiū, plures vero quam decem turbam.

Ray. In notorio iuris exigitur quandoque probatio contra negantem. *Guilb.* dicitur enim extra. de quodam, qui per duos testes probauit se ab impetitione aduersarij, in illo vel in alio iudicio absolutum: & dicitur

Nota.

In notorio facti ordo iuris non est obseruandus, nec licet notorie delinquenti appellare.

A citur quòd hoc sufficit, licet testes nihil deponant de rationibus quę mouerunt iudicem ad sententiãdum. *Ray.* In notorio vero facti non requiritur ordo iuris, qui est alias regulariter obseruandus. *extra.de iureiur. ad nostram.*

Guilb. Ibi dicitur, quòd qui iurauit, quòd ordinem iudiciarium seruaret in omni causa, non propter hoc in notoriis obseruare tenetur ordinem iudiciariũ qui in aliis causis obseruatur. Natura enim suum habent ordinem, & occulta suum. *Ray.* Notoria enim suum habent ordinem, & occulta suum. *Ray.* Euidẽtia enim patrati sceleris clamore non indiget accusatoris. Et si forte iudex velit taliter delinquentem secundũ quòd ius postulat corrigere vel punire, & iste appellat, non est appellationi huiusmodi deferendum, *extra.de appella. praterea.* B *Guil.* Ibi dicitur quòd qui post appellationem grauia committunt, prætextu appellationis se tuentes, dum super illis conueniuntur, non debet eis proficere huiusmodi appellatio, quo minus eorum excessus canonicè puniantur. *Ray.* Itẽ notorium facti subdiuiditur, quia aliud est notorium facti manentis actu, vt cum quis publicè tenet adulteram, vel concubinam. Aliud notorium facti transeuntis actu, vt si aliquis in publico interfecerit hominem, vel fecerit sortilegium vel simile. Aliud est notorium facti præsumpti, vt si aliquis publicè habitus est pro filio, consanguineo, vel affini alicuius.

Notoriũ facti triplex scilicet manentis, transeuntis, & præsumpti.

De Perplexitate in generali.

Cap. CXLIX.

C Irca perplexitatem nota, quód alia est iuris, alia facti. *Perplexitas* iuris est, cum aliquis circa illud quod sibi occurrit faciendum, inuenit diuersas auctoritates sibi adinuicem repugnãtes: hæc per contrariorum concordiam est soluenda. Nam in iure nulla est contrarietas realis, sed superficialis tantum. *Perplexitas* facti est, cum diabolus suggestione sua mala (vt ait Greg.) plerosque ita peccare facit, quatenus si fortasse peccatum fugere appetant, hoc tamen nõ sine aliquo peccati laqueo euadant. Contra istam autem dat cõsilium dicens. *Cum mens inter maxima & minora peccata constringitur, si omnino nullus sine peccato aditus patet, minora semper eligantur: quia & qui murorum undique ambitu ne fugiat clauditur, ibi se in fugam pręcipitat, vbi breuior murus ingeritur.*

Perplexitas alia iuris alia facti.

In iure nulla est realis cõtrarietas, sed superficialis tantum.

Perplexus debet quod sibi videtur minus malum eligere.

Dicas ergo quòd veritate inspecta nihil est perplexitas, nec potest aliquis esse perplexus inter duo mala, .i. necessitate astrictus ad aliquod malum perpetrandum. Aug. *Vasis ira nunquam Deus redderet interitum, si non spontaneũ inueniretur homo habere peccatum.* Idẽ. *vsque adeo peccatum voluntarium est, vt si non esset voluntariũ non esset peccatum.* ergo positus inter duo mala, cũ oportet me alterum facere, debeo eligere quod per se consideratum esset minus peccatum.

Pone quòd sacerdos tenet concubinam in domo sua, parochiani vident ipsum indutum ad celebrandũ, quid facient? si audiunt eius missam faciunt contra conscientiam, quæ dictat eis contrarium, præsertim propter prohibitionem Nicolai & Alexandri 32. *dist.* E *Nullus audiat missam presbyteri, quem scit concubinam indubitanter habere.* Si non audiant, similiter manet scrupulũ in conscientia, quia non potest aliquis quantumcunque pollutus sit, sacramenta diuina polluere, quæ purgatoria cunctarum cogitationum existunt. Idcirco præcipitur, quòd percipiatur communio à sacerdote quantumcunque polluto, vsquequo episcoporum iudicio reprobetur; & ita videntur perplexi. Hunc articulum latius prosequar, quia circa eum occurrunt plura dubia.

Quæstio perplexa.

De Perplexitate sacerdotis in missa mortale recolentis.

Cap. CL.

P One sacerdotem indutum ad missam, & peruenit iam ad canonem ad illa verba. *Hoc est corpus meum*, tunc occurrit cõscientię suæ aliquod mortale, quid faciet? si procedit, peccat mortaliter conficiẽdo & sumendo, quia iudicium sibi manducat & bibit. Si non conficiat & fingat se conficere, grauius peccare videtur, quia Deo non veretur illudere, & pro populo quem decipit se astringit, *extra. de cele. mis. de homine, in fine.* Si autem ex toto dimittat, magnum scãdalum generat, & ita videtur perplexus. *Solutio.* Credo præcipuam & tutiorem viam vt pæniteat & conteratur, doleat etiam quòd ita tardè pęniteт, & proponat cõfiteri quam cito poterit habere opportunitatem, & sic conficiat & sumat. Si hoc non potest, vel non vult facere, dicunt quidem quòd simplicem hostiã debet sumere. Sed hoc videtur reprobari in prędicta decret. Vnde si non consecrauit, tutius est ex toto dimittere, B quam si non consecratam sumat, propter generalem ecclesiæ traditionẽ, & argum. illius decre. de homine. *Guilb.* Ibi agitur de quodam sacerdote, qui sciens se esse in mortali, supprimebat in canone verba, per quę fit confectio, & tandem sumebat panem & vinum: & dicitur hic, quod huiusmodi falsa remedia sunt abiicienda, quæ sunt veris periculis grauiora. *& infra.* Grauius proculdubio videtur offendere, qui sic fraudulenter præsumpserit ministrare.

Qui ante cõsecrationem recordatur mortalis, debet cõteri & proponere quã cito poterit cõfiteri, & sic missam absoluere ne oriatur scandalum.

De illo qui panem aut aquam aut vinum nõ ministrauit.

Cap. CLI.

Q Vid de sacerdote, qui celebraturus, per negligentiam panem non ministrat, aut vinum in ca- C lice, aut aquam; nec aduertit donec veniat ad verba cõsecrationis, vel etiam vsque ad sumptionem nõ aduertit de defectu vini vel aquæ. Respondeo: Defectũ panis vel vini vel aquæ, vel cuiuslibet istorum, si eum deprehẽderit antequam veniat ad verba quæ sunt de substantia consecrationis, suppleat apponendo, quod prætermissum est. *Item* si prætermissum est vinum tãtũ, apponatur cum hostia noua, & fiat reiteratio verborum à *Te igitur*, super hostiam de nouo appositam, & super vinum, hostia alia si iam consecrata est in partẽ seposita, ita quod super eam nihil quod dictum est repetatur. *Si autem* panis prætermissus est tantum, & hoc deprehenditur cum ventum est ad verba, quibus conficitur sacramentum corporis, apponatur quãtum D potest fieri sine scandalo, & repetantur omnia à *Te igitur* super totum, cum vinum nondum sit consecratum. Si autem aqua sit prætermissa, & hoc deprehenditur ante verba consecrationis, apponatur aqua & totum reiteretur à *Te igitur* super totum, quia nõdum aliquid est ibi consecratum. Si autem hoc deprehenditur postquam est facta consecratio corporis & sanguinis, Aut nõ apponatur aqua, aut si apponitur, nulla fiet iteratio verborum, cum iam facta sit consecratio tam corporis quam sanguinis. Si autem tantum facta sit consecratio corporis, apponatur aqua, & nihil reiteretur. Si autem cum ventum est ad sumptionẽ, tunc deprehenditur vinum esse prætermissum, nõ videtur aliud remedium, nisi vt procedatur ad finem, & agitur pænitentia de tanta negligentia, nisi forte sine magno E scandalo assistentium posset ministrari vinum, & nouus panis, super quæ totum reiteretur, non super hostiam consecratam.

Quando deprehenditur defectus panis aut vini ante cõsecrationem supplẽdus est incipiẽdo à canone. si autẽ post, sumatur totũ de nouo si sine magno scandalo fieri potest. sed forte satis est supplere quod deest sine inceptione.

De Sacerdote tenente concubinam.

Cap. CLII.

R Aymundus. Porro de sacerdote concubinã habente nota, quod si est notorium iuris, debent subditi vitare ipsum in sacramentis, quia ex tunc est ipso iure suspensus. Idem credo, licet quidam aliter dixerint, si est notorium facti, puta quia mulierem suspectam publicè tenet in domo, & etiam forte argumenta gradientia super terram; debet etiam talis admoneri ab episcopo vt se corrigat: Et si noluerit se corrigere, debet suspendi à beneficio ecclesiastico vsque

Solutio. Parochiani debent parochum in sacramentis vitare quando est cõcubinarius iure dãnatus, & forte etiã quãdo hoc est notorium facti,

que ad satisfactionem congruam, & si adhuc perseuerauerit, in perpetuum remoueri.

Immo talis si monitus ab episcopo non se corrigat, debet suspendi.

Guilb. Bene dicit ab episcopo, quoniam admonitio inferioris prælati nõ sufficeret quo ad hoc quod posset inferre pœnam hic notatam, nisi esset qui haberet iurisdictionem temporalem plenariè in talibus concubinarijs secundum ius commune. Sed in Regno Franciæ tenet constitutio Gualæ, qui fuit legatus in Franciæ; quæ talis est: *Excommunicamus omnes sacerdotes, & clericos quoscunque, qui post legitimam admonitionem, focarias, vel alias mulieres, de quibus mala suspicio possit oriri, in domibus proprijs, vel alibi, unde populus, vel ecclesia scandalizetur, duxerint retinendas; nisi sint clerici, qui minoribus in ordinibus constituti, legitime contraxisse probentur; qui tamen cum vxoribus ecclesiastica beneficia retinere non debent.*

Admonitio concubinarij notorij debet esse specialis ad personam & trina.

De ista admonitione duplex est opinio quidam dicunt quod non sufficit, nisi fiat specialiter ad personam super hoc diffamatam. *Alij* dicunt quod sufficit generalis admonitio facta in synodo, non per modũ simplicis admonitionis & prædicationis, quam faciũt prædicantes, sed per modum prælationis & iurisdictionis, vt sit via ad incurrendam pænam illius constitutionis. Et licet hæc admonitio fiat ad multitudinem, & sit synodalis, idest facta in synodo, nihilominus est personalis, cum fiat ad præsentes. *Et secundum* hanc opinionem huiusmodi generalis admonitio ad illos solos extenditur qui præsentes sunt, ad alios non, siue teneantur interesse synodo, siue non; licet ab his qui interfuerunt audiant postmodum huiusmodi admonitionem factam esse. Et quando episcopis intendit facere trinam admonitionem, non sufficit vnam audisse, vel duas, nisi & tertia audiatur præsentialiter à præsente monitore. *Item* non extenditur hæc admonitio, nisi ad illos solos qui tempore monitionis illius, huiusmodi focarias cum scandalo detinent. *Item* oportet, quod sit trina, vel vna pro omnibus facta ex causa, alias non esset legitima: & quamuis non exprimatur causa propter quam fit vna pro omnibus, si tamen subest illa causa, nihilominus incurretur sententia illius canonis. *Prima* opinio est benignior & communior.

Grauius peccant clerici qui passim cũ scandalo fornicãtur, quã illi qui tenẽt focarias, sed non ita puniuntur.

Clericus autem qui cum scandalo passim & publice cum plurimis fornicatur, licet grauius peccet quam ille qui publicè vnam tenet focariam, tamen non incurrit sententiam prædictam vt credo, quia constitutio illa non videtur loqui, nisi de tenentibus cum scãdalo focarias, vel alias mulieres, cum pænæ potius sint restringendæ quam extendæ. *De illis* autem qui tenent mulieres in suspectis locis, & cum scandalo, si tamen non peccant cum eis, nec peccare proponunt, potest dici benigna interpretatione quod non incidũt in illam sententiam, & quod illa constitutio intelligitur de illis qui eam retinent in concubinatu. *Alijs* tamen videtur quod exquo post legitimam admonitionem cum scandalo tenent mulieres huiusmodi, siue peccent cum illis carnaliter siue non, incidunt in illam sententiam post admonitionem legitimam.

Dicitur mulierem retinere qui vtitur illa licet alibi maneat in propria domo.

Et quod dixit duxerint retinendas, intelligo retinendas, idest habendas quo ad vsum carnis: licet enim non teneant eas in expensis suis aut tanquam suas proprias concubinas; exquo vtuntur eis ad peccatum carnis, cum scandalo quidem & post admonitionem legitimam, incurrunt sententiam. Vnde si clericus adulteretur cum vxore alicuius manente in domo mariti, & cohabitante cum marito, & hoc cum scandalo, & post admonitionem, incurrit sententiã prædictam, licet non exhibeat eam ille clericus, aut aliter eam teneat. Ab illa autem sententia cum conditor canonis non retinuerit sibi absolutionem, possunt episcopi soluere subditos suos. Inferiores autem prælati non consueuerunt de hoc absoluere.

A

De Illo qui post absolutionem ab illa sententia recidit in idem peccatum.

Cap. CLIII.

Quid si aliquis de hoc absolutus, reuertatur ad vomitum cum eadem concubina. Respondeo: Si adhuc durat scandalum, recidit in excommunicationem, quamuis non fiat noua admonitio: si autem non durat, sed creditur publicè quod sit correctus, nõ incidit in illam sententiam, donec iterum ortum sit super hoc scandalum, quo exorto non credo quod sit necessario admonitio noua. *Credo* autem quod peccãt episcopi & inferiores prælati, ad quos pertinet huiusmodi admonitionem facere (inferiores enim possunt

In Regno Galliæ excõmunicantur clerici concubinarij scandalosi post trinã admonitione episcopi vel curati, qui si recidant in idem peccatũ cum scandalo, incidunt etiã in sententiam sine noua admonitione.

B

eam facere, etiamsi sint simplices sacerdotes, curati tamen; cum constitutio illa non specificet quod ab episcopo solum sit facienda) si per negligentiam aut alia corrupta intentione dimittant eam facere. Si autem ex causa iusta dimittant, quia forte vident ibi multorum stragem iacere, vel aliud simile, non peccant.

De huiusmodi autem focarijs clericis, credo quod non oportet eos vitari tanquam excomunicatos ex illo canone, nisi constet eos tenere focarias cum scandalo, & super hoc eos esse legitime admonitos. Et si de vtroque istorum confiterentur in secreto, vitandi sunt in secreto. *Licet* autem episcopi possint de huiusmodi sententijs absoluere, non tamen possunt dispensare super irregularitate contracta, si in huiusmodi

C

excommunicatione celebrauerint, aut ministrauerint, aut ordines receperint. *Licet* autem idem Guala multa alia constituerit, vel innouauerit, ad honestatem clericalem spectantia, tam circa habitum, quam circa negotiationem, & vsuras, & alias quædam, dicens se talia prohibere sub eadem districtione, sub qua prohibuit vsum focariarum; non tamen clerici qui faciunt contra illas prohibitiones, etiam post admonitionem legitimam, ipso facto excommunicationem incurrunt, quia quantum ad illas prohibitiones non facit promulgationem latæ sentẽtiæ, sed potius comminationem ferendæ, & ita habet consuetudo, quæ est optima legum interpres.

De delictis puerorum.

D

Cap. CLIV.

Extra 5. *de delictis puerorum. Grego.* Pueris grandiusculis peccatum nolunt attribuere quidam, nisi ab annis quatuordecim, cum pubescere cœperint. Quod merito crederemus, si nulla essent peccata, nisi quæ membris genitalibus admittuntur. Quis vero audeat affirmare furta, mendacia, & periuria non esse peccata: at his plena est ætas puerilis, quamuis in eis non ita vt in maioribus punienda iudicentur. *Alexander tertius.* In pueris relinqui solet inultum, quod in alijs prouectioris ætatis, humanæ leges dicunt seuerius corrigendum.

Non est certa ætas quaquo-ris incipiunt posse peccare.

E

Ex summa iuris. Delicta punienda etiam in minoribus sunt, licet non adeo grauiter vt in maioribus. In his autem distinguendum est, quia doli capax aliquatenus punitur: Infans autem nequaquam, propter ætatis illius ignorãtiam. Quando quidem incipiat esse doli capax, diuersi diuersa dixerunt. Ego autem credo, quod tunc est doli capax, quando calliditate plenus est; quod in septennio non præsumitur, nisi liqueat per euidentes præsumptiones. Pæna vero moderanda est in talibus arbitrio iudicantis. *Auctor.* Hęc de criminibus & pænis ad vtrumque pertinentibus forum, seculare videlicet & ecclesiasticum, propter ciuitatum simul, ecclesiarumque regimina, politicæ artis occasione breuiter ad præsens dicta sufficiant.

Puer incipit esse doli capax quando calliditate plenus est & tunc illi peccatum imputatur.

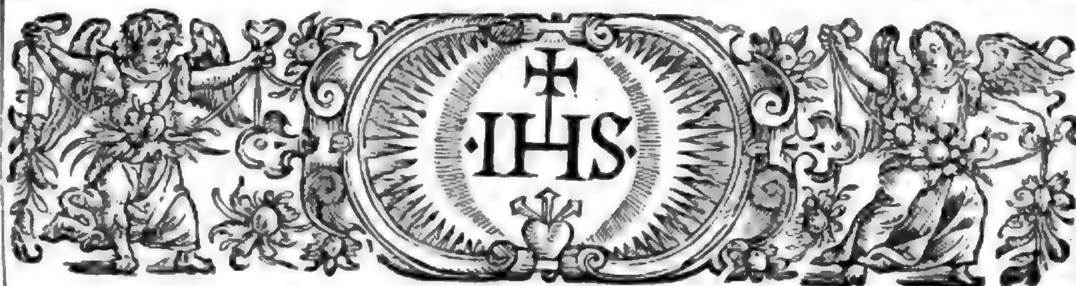

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER VNDECIMVS.

De Arte Mechanica, & speciebus eius.

CAP. I.

AVGVSTINVS *de ciuitate Dei. 22. libr.* Præter artes bene viuendi, & ad immortalem perueniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, & sola Dei gratia quę in Christo est, filijs promissionis regnique donantur; Nonne humano ingenio, tot tantæque artes inuentæ sunt & exercitatæ, partim necessariæ, partim voluntariæ, vt tam excellens vis mentis atque rationis, in his etiam rebus, quas superfluas, immo & periculosas perniciosasque appetit, quantum bonum habeat in natura, vnde ista potuit vel inuenire, vel discere, vel exercere, testetur. Vestimentorum & ædificiorum ad opera quam mirabilia, quam stupenda, industria humana peruenerit, quo in agricultura, quo in nauigatione profecerit, quæ in fabricatione quorumque vasorum, vel etiam statuarum, vel picturarum varietate excogitauerit, & impleuerit: quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhibenda molita sit: In capiendis, occidendis, domandis, irrationabilibus animantibus, quæ & quanta reperit: aduersus ipsos homines, tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamentorum; & pro salute mortali tuenda atque reparanda, quot medicamenta atq; adiumenta comprehenderit: pro voluptate faucium quot condiméta, & gulæ irritamenta repererit: Ad iudicandas & suadendas cogitationes, quam multitudinem varietatemque signorum, vbi præcipuum locum verba & literæ tenent: ad mulcendas aures, quot organa musica; quot cantilenę modos excogitauerit, quàm multa rerum mundanarum cognitione se impleuerit, quis possit eloqui; maximè si velimus non aceruatim cuncta congerere, sed in singulis immorari.

Extollitur industria humana in artibus excogitandis.

Hugo. in li. 1. didascalicon. Actionum quæ huius vitæ necessitati deseruiunt, trimodum genus est. Primum, quod naturæ nutrimentum administrat. Secundum, quod contra molesta quæ extrinsecus accidere possunt, munit. Tertium, quod contra iam illata

Triplex actionum genus circa necessaria huius vitæ.

A remedium præstat. horum scientia, quia opera humana prosequitur, congrue mechanica, idest adulterina vocatur. Sunt enim tria opera, scilicet opus Dei, quod non erat, creare: vnde, in principio creauit Deus cęlum & terram &c. Opus naturę, quod latuit ad actum producere, vnde produxit terra herbã virentem. Opus artificis, disgregata coniungere, & econuerso, vnde consuerunt folia fici &c. In his tribus, B opus humanum, quod natura non est, sed naturam imitatur, conuenienter mechanicum, idest, adulterinum nominatur. Nam verbi gratia qui statuam fundit, hominem intuitus est; qui vestes primus adinuenit, considerauit quod quæque nascentia propria quædam habeant munimenta, quibus naturam suam ab incommodis defendunt: Cortex ambit arborem, penna tegit volucrem, squama piscem, lana operit ouem, pilus iumenta vestit, concha testudinem excipit, ebur Elephantem iacula non timere facit: nec tamen C sine causa factum est, vt animantium singula, naturæ suæ arma secum nata habeant, solus homo inermis nascatur & nudus. Oportuit enim vt illis quæ sibi prouidere nesciunt naturam consulere: homini autem ex hoc etiam maior experiendi occasio præstaretur, cum illa quæ cæteris naturaliter data sunt, propria ratione sibi inueniret. Multo enim magis nunc inueniendo ratio hominis enitet, quam habendo claruisset, nec sine causa prouerbium sonat, quod ingeniosa fames omnes excuderit artes.

Opus triplex sc. Dei, naturæ, & artis.

Ars dicitur mechanica seu adulterina quia non operatur ipsam perfectè ac natura, sed illam imitatur deficienter.

D *Richard. vbi supra.* Sciendum quoque est, quod mechanica secundum rationem sui, sub philosophia continetur secundum administrationem. verbi gratia, Ratio agriculturæ pertinet ad philosophum, administratio ad rusticum. Mechanica 7. habet species, sc. lanificium, armaturam, nauigationem, agriculturá, venationem, medicinam, theatricam. Ad hanc omnium E rerum fabrica concurrere videtur: ad hanc enim pertinent vniuersa quæ humanis necessitatibus inueniuntur grata, commoda, necessaria; & quæcunque sub prędictis eius speciebus cõprehendi cõprobantur.

Ars mechanica secundũ suã rationẽ, ad philosophũ pertinet, secundũ administrationem ad artificem, eius 7. sunt species.

De Lanificio, & eius materia, & instrumentis.

CAP. II.

LAnificium est prima species mechanicæ, ad quã pertinet omnis opera nendi, retorquendi, con-

Quæ opera ad lanificiũ pertineant.

suendi; quicquid fit instrumento, colo, fuso, acu, pectine, calamistro, girgillo, alabro, subula, In materia lini, lanæ, cannabi, & suberis, omnis vsus floccorum, filtrorum, sagorum, saginarum, mattularum; & sportarum.

Lana. *Linum.* *Stuppa.*

Isidorus libr. 19. Lana à laniando, id est vellendo dicta: hinc & vellus dictum, quòd prius lanæ vellerentur, non tonderentur. *Linum* ex terra oritur, deflexumque est nomen eius à Græco, nam linum Græci *linarium* dicunt, siue quod sit molle & leue. *Stuppa* vero cannabi est siue lini; hæc secundum antiquam orthographiam stippa dicta, quòd ex ea rimæ nauium stipentur; vnde & stiparores dicuntur, qui in vallibus eam componunt. *T[illegible]tum* appellatum, quòd aut in filo, aut in tela t[illegible]r, nec subtilitatem habeat. *Cannabum* à similit[illegible] cannæ vocatum; siue à Græca etymologia, nam illi cannabum *canabin* vocant. *Byssum* genus est quoddam lini nimium candidi & mollissimi, quod Græci *Papatem* vocant. *Fibrinum* lana est animalium, quæ fibros vocant. *Sericum* dictum, quia id Seres primum miserunt; vermiculi enim ibi nasci perhibentur, à quibus hæc circum arbores fila ducuntur. Vermes autem ipsi Græcè bombices vocātur. *Placium* est stuppa, & quasi crassitudo serici, & est Græcum nomen.

Tomentum. *Cannabum.* *Byssum.* *Fibrinum.* *Sericum.* *Placium.*

Tela. *Insubuli.* *Radij.* *Pectines.* *Colum.* *Fusus.* *Alabrum.* *Calatum.* *Pensum.* *Fila.* *Glomellum.* *Panulia.* *Stamen.* *Trama.* *Licia.*

Tela pro longitudine staminis dicta: tela autem est, quæ infra supraque religata, duobus lignis inuertitur vt texatur; sed quo inferius texta inuoluitur, eo superius texenda duplicatur; & vnde se ad augmentum implicat, inde fit minus quod restat. *Insubuli*, quia infra & supra sunt, vel quia insubulantur. *Radij* dicti quia radendo fiunt. *Pectines*, quòd pexa fila reddant, & imprimant. *Colum*, quod fit in longitudine & rotunditate quasi columna. *Fusus*, quod per ipsum fundatur quod netum est. *Alabrum*, quòd in eo librentur fila, id est voluantur. *Calatum*, leue gestamen ex ligno vel canna, aut ex iunco factum, in quo vel pensa ponuntur, vel leguntur flores; *cala* enim Græcè, lignum est. *Pensum* mulierum à pendendo dictum, vnde pensa & impensa ne tum. *Fila* dicta, vel quia ex pilis animalium sunt, vel quia lanificium filis tenuibus constat in modum pilorum, id est quasi filorum. *Glomellum* corruptè à globo dictum per diminutionem, quasi globellum. *Panulia* vel *panucla*, quòd ex eis panni texuntur: ipsæ enim discurrunt per telam. *Stamen* dictum, quia rectū stat. *Trama*, quòd via recta transmittatur per telam. Est enim filum intra stamen currens. *Licia* sunt quibus stamina ligantur, quasi ligia.

De Vestibus communibus.

Cap. III.

Materia vestiū triplex. *Varia sunt vestium genera.*

THOMAS *de Nancell. super cantica.* Vestis quoque laudabilis, scilicet in materiæ pretio, in texturæ artificio, in magnitudine vtilitatis, in pulchritudine coloris, in suauitate odoris. Materia vestium pretiosa triplex est; fit enim quandoque de cortice herbarum, vt de lino & cannabo, quam multis tunsionibus & attritionibus oportet fieri. Quandoque de pilis animalium, vt de lana. Quandoque de visceribus vermium, vt vestis serica.

Perizomatū. *Tunica.* *Talaris Tunica.*

Isidorus vbi supra. Vestis antiquissima hominū fuit *perizomatum*, scilicet succinctorium quo tantum genitalia conteguntur. hoc primū primi mortales ex foliis arborum sibi fecerunt, cuius vsum quædam barbaræ gentes dum sint nudæ vsque hodie tenent. hæc & campestria nuncupantur, pro eo quòd eisdem, iuuenes qui nudi exercentur in campo, pudenda operiunt. *Tunica* vestis antiquissima, sic appellata quia in in motu incedētis sonum facit, tonus enim sonus est. Primum autem fuere tunicæ pelliciæ, quibus post offensam & eiectionem de paradiso, Adam & Eua induti sunt.

Talaris tunica dicta, eo quod ad talos vsq, descen- A dat, & ad pedes defluat; sicut pectoralis, quia apud antiquos, breuis erat, vt tantum pectus operiret, licet nunc profusior sit. *Manicleta tunica*, id est manicata tunica, eo quòd habeat manicas, quā *cirodotam* Græci vocant. *A Dalmatica* vestis primum in Dalmatia prouincia Græciæ texta est, tunica sacerdotalis candida, cum clauis ex purpura. *Russata*, quam Græci Phœniceam vocant, nos coccineam, reperta à Lacedemoniis ad celandum coloris similitudine sanguinem. quoties quis in acie vulneraretur, ne contemplanti aduersario animus augesceret. Hac sub consulibus Romani vsi sunt milites, vnde etiam russati vocabantur: solebant etiam pridie quàm dimicandum esset, ante principia proponi, quasi admonitio, & indicium futurę pugnę.

Manicleata tunica. *Dalmatica.* *Russata.*

Laculata. *Hyacinthina.* *Bobicina.* *Serica.* *Holoserica.* *Tramoserica.* *Byssina.* *Fibrina.* *Caprina.* *Linostema.* *Polimitus.* *Acupicta.* *Trilicis.* *Colobium.* *Lenitenariū.*

B *Laculata*, quæ lacus quadratos, quosdam habet, cū pictura intextos, aut additos acu. *Hyacinthina* vestis aereo colore resplendens. *Bombicina* est à bombice vermiculo, qui longissima ex se fila generat, quorum textura bombicinum dicitur, conficiturque in insula Choo Apocalania. *Serica* à serico dicta, vel quòd eam Seres primi miserunt. *Holoserica* tota serica, olō enim totum. *Tramoserica* stamine lineo, trama ex serico. *Byssina* cādida, confecta ex quodam genere lini grossioris. *Fibrina* vestis, tramam de fibri id est castoris lana habens. *Caprina* de caprarum pilis contexta. *Linostema* vestis est ex lana linoque contexta, & dicta linostema, quia in stamine linum, in trama lanā habet. *Polimitus* enim textus multorum colorum est. *Acupicta* vestis, acu textilis, vel acu ornata, eadem & Frigia. C *Trilicis* à tribus liciis, quia est & simplex & bipex. *Colobium* dictum, quia longum est. & sine manicis. Antiqui enim magis hoc vtebantur: *Lenitenarium* est colobium laneum sine manicis, quo Ægyptij monachi vtuntur.

Lumbare. *Limus.* *Armelausa.* *Camisia.* *Tubrati.*

Lumbare vocatur quod lumbis religetur, & quòd lumbis hęreat. Hoc in Ægypto & Syria non tantum fœminæ, sed & viri vtuntur. *Limus* est vestis, quæ ab vmbilico vsque ad pedes producitur: hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est flexuosam, vnde & nomen accepit: Nam limum obliquum dicimus. *Armelausa* vulgo vocata, quòd ante & retro diuisa atque aperta est, in armos tantum clausa, quasi armi clausa, c. litera ablata. *Camisias* vocamus, quòd in his dormimus in camis, id est in stratis D nostris, siue quod primum fiebant à cannabis. *Tubracos* vocatos, quòd tibias brachasque tegant, & quod à bracis ad tibias vsque perueniant.

De vestibus legalibus.

Cap. IV.

Poderis. *Abaneth.* *Pileum.* *Machil.* *Ephod.* *Logicon seu Rationale.* *Petalum.*

OCTO sunt in lege genera sacerdotalium vestimentorum. *Poderis* est tunica sacerdotalis linea, corpori astricta, & vsque ad pedes descendens, vnde & nuncupata; *Podas* enim Græci pedes vocant: hanc vulgo camisiam vocant. *Abaneth* cingulum sacerdotale rotundum, polimitica arte, ex cocco, purpura hyacinthoque contextum, ita vt flores atque gemmæ in eo esse viderentur distinctæ. *Pileum* est ex bisso rotundum, quasi sphera media, caput tegens E sacerdotale, & in occipitio vitta constrictum, hoc Græci & nostri Tyaram vel Galeram vocant. *Machil* quod est tunica talaris, tota hyacinthina, habens ad pedes septuaginta duo tintinnabula, totidemque intermixta ac dependentia mala punica. *Ephod*, quod interpretatur. Latine superindumentum; Erat enim pallium superhumerale, & quatuor coloribus & auro contextum, habens in vtroque humero lapides duos smaragdinos auro inclusos, in quibus sculpta erant nomina Patriarcharum. *Logicon* quod Latine dicitur rationale, pannus duplex auro & quatuor textus coloribus, habens magnitudinem palmi per quadrum, cui intexti erant 12. pretiosissimi lapides. Hic pannus superhumerali contra pectus pontificis annectabatur. *Petalum* aurea lamina in fronte pontificis, quę nomē

Dei

Batim. Dei illud ineffabile; Tetragrammaton quatuor Hebraicis literis habebat scriptum. *Batim*, siue fæminalia, idest bracę lineę vsque ad genua pertingentes, quibus verecunda sacerdotis velabantur.

De Proprijs vestibus quarundam gentium.

Cap. V.

Sarabara. Linnæ. Renones. Mastruga.

QVibusdam autem nationibus sua cuique propria vestis est, vt Parthis, Sarabara: Gallis, Linnæ: Germanis, Renones: Hispanis, Satriges: Sardis, Mastrugæ. Sarabara sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur Dan. *Et Sarabara eorum non sunt immutata.* Apud quosdam autem Sarabaræ quædam capitum tegmina nuncupantur, qualia vidimus in capite Magorum picta. *Linnæ* saga quadra & mollia sunt. *Renones* sunt velamina humerorum & pectoris vsque ad vmbilicum, atque in tortis villis adeo hispida, vt imbres respuant, quos vulgo reptos vocant, quia longitudo villorum quasi reptat. Mastruga vestis Germanica ex pelliculis ferarum: Mastruga autem quasi mõstruosa, eo quod qui ea induuntur, quasi in ferarum habitum transformantur.

Gentes dignoscuntur habitu sicut & lingua, item quibusdam corporis insignijs.

Dignoscuntur & gentes ita habitu, sicut & lingua discordes, Persæ brachia & cruta lineamentis, caput tyara tegunt. eminent apicibus fastigiatis Allani. horrẽt & malè tecti latratoribus linguis Scoti. Sagati sunt Alemanni: lintheati Indi: gẽmati Persæ: sericati Seres, pharetrati Armeni. *Nonnullę* autem gentes non solum in vestibus, sed in corpore, aliqua sibi propria quasi insignia vendicant: vt videmus Cirros Germanorum, granos & cinnabar Gothorum, stigmata Britonum. Circuncidunt quoque Iudæi preputia. Pertundunt Arabes aures. Flauent intextis capitibus Gethæ. Nitent Albani albentibus crinibus. Mauros habet tetra nox corporum. Gallos candida cutis. sine equis inertes extant Alani. Nec abest gens Pictorum, nomen habens à corpore, quod minutis opifex acus punctis, & expressos natiui graminis succos includit, vt has ad sui speciem cicatrices ferat, pictis artubus maculosa nobilitas. *Habet* & sexus institutam speciem habitus; vt in viris tonsi capilli, in mulieribus redundãtia crinium, quod maxime virginibus insigne est, quarum & ornatus ipse propriè sic est, vt cumulatus in verticem ipsam capitis sui arcem, ambitu crinium contegat.

De Pallijs virorum

Cap. VI.

Pallium. Chlamis. Toga.

PAllium est quo ministrantium scapulæ conteguntur, vt dum ministrant, expediti discurrant. Dictum autem pallium à pellibus, quia prius semper indumento pelliceo veteres vtebantur, quasi pellea siue à palla per deriuationem. *Chlamis* est qui ex vna parte induitur, neque consuitur, sed fibula infrænatur. *Toga* dicta, quod velamento sui, corpus tegat, atque operiat. Est autem pallium purum, forma rotunda effusiore, & quasi inundante sinu, & sub dextro veniens, super humerum sinistrum ponitur. Toga autem Romani in pace vtebantur, belli autem tempore paludamentis: Mensura togæ iusta, si sex vlnas habeat *Toga prętexta* est, cui prætexitur latior purpura. Hanc initio Romæ propinquos & amicos regum solos habere solitos, purpuratosque ob hoc vocari; obseruatum ne quis prætexta vteretur, nisi qui honores sumpsisset à populo. *[Toga prætexta.]*

Paludamentum. Circumtextum.

Paludamentum erat insigne pallium Imperatorum, cocco purpuraque & auro distinctum. De quo Salust. *Togam inquit Paludamento mutauit.* Erat autem pallium bellicum, dictum vt quibusdam videtur, quod eo indutus palam faceret Imperator futurum bellum. *Circumtextum* est, quod Græce ciclas dicitur. De quo Virgilius. *Et circumtextum croceo velamen acantho.* Circumtextum autem dictum, quia est rotundum pallium. *Diplois* Grecum nomen, ab eo quod sit duplex amictus. Est autem vestis militaris, cuius vsus Gallicis primum expeditionibus cœpit præda hostili, vnde fuit vox illa senatui: *Togis depositis Quirites ad Saga conuersi fuerant.* *Sagum* autem Gallicum nomen est, dictum autem Sagum quadrum, eo quod apud eos primum quadratum vel quadruplex esset. *[Diplois. Sagum.]*

Penula. Lacerna. Prætexta. Casula. Birrus. Melotes. Fimbria.

Penula est pallium cum fimbrijs longis. *Lacerna* pallium fimbriatum, quo olim soli milites vtebantur. Vnde & in distinguenda castrensi vrbanaque turba, hos togatos, illos lacernatos vocabant. Inde autem lacernæ, quasi amputatis capitibus fimbriarum, neque ita laxis vt sunt penularum. *Prætexta* puerile est pallium, quo vsque ad decimum sextum annum pueri nobiles sub disciplinæ cultu vtebantur, vnde & prætextati pueri appellati sunt. Dicta autem prætexta, quia prętexebatur ei latior purpura. *Casula* est vestis cucullata, dicta per diminutionem à casa, quod totum hominem tegat, quasi minor casa; inde & cucullą, quasi minor cella. *Birrus* à Græco vocabulum trahit, illi enim birrum librum vocant. *Melotes*, quæ etiam pera vocatur, pellis est caprina, à collo pendens præcincta vsque ad lumbos. Est enim habitus proprie necessarius ad operis exercitium: fiebat autem prius, vt quidam æstimant. de pelliculis Melonum, vnde & melotæ vocatæ sunt. *Fimbriæ* vocatæ ora vestimentorum, hoc est fines.

De Pallijs fœminarum.

Cap. VII.

Regillum. Peplum. Palla. Stola alias. Ricinium. Amiculum. Theristrum. Anoboladiũ.

REgillum, est prelatum reginarum amiculum, vnde & appellatum. *Peplum* matronale pallium ex purpura signatum, cuius fimbriæ aurei staminis summitate resplendent. *Palla* est quadrum pallium muliebris vestis deductum vsque ad vestigia, affixis in ordinem gemmis. *Stola* matronale operimentum, quod cooperto capite & scapula, à dextro latere in læuum humerum mittitur: Stola autem Græce vocatur, quod superemittatur. Idem & *ricinum* latino nomine appellatum, eo quod dimidia eius pars à retro eiicitur, quod vulgo Mauortem dicunt, vocatumque Mauortem quasi Martem. Signum autem Maritalis dignitatis & potestatis in eo est. Caput enim mulieris vir est: Inde & super caput mulieris est. *Amiculum* est meretricum pallium lineum. hoc apud veteres matronę in adulterio deprehensæ induebantur, vt in tali amiculo potius quàm in stola polluerent pudicitiam. Erat enim apud veteres hoc signum meretriciæ vestis; nunc in Hispania honestatis *Theristrum* palliolum est, quo vsque hodie Arabiæ & Mesopotamiæ mulieres velantur, quo in æstu tutissimo tegantur vmbraculo, de quo in Esaia legitur. *Anoboladium* amictorium lineum fœminarum quo humeri operiuntur, quod Gręci & Latini sindonem vocant.

De Ornamentis lectorum.

Cap. VIII.

Stragulum. Fulcra. Ceruicalia. Puluillus. Culcitra. Tapeta.

STragulum vestimentum est discolor, quod manu artificis diuersa varietate distinguitur, dictum autem quod in stratu & in amictu aptum sit. *Fulcra* sunt ornamenta lectorum, dicta quod his fulcimur, idest sustinemur, vel quod thoros fulciant, siue caput, quæ reclinatoria vulgus appellat. *Ceruicalia* autem, eo quod ponantur sub ceruice, vel cubito. *Puluillus* dictus à puluinari, qui est diuitum lectus. *Culcitræ* vocatę, quod calcentur, idest farciantur pluma siue tomento, quo molliores callidioresque sint. *Tapeta* dicta, quod pedibus primum sternerentur, quasi tapedia. Tapeta autem aut sipla sunt, aut amphitapa. Sipla tapeta, ex vna parte villosa, quasi simpla. Amphitapa, ex vtraque

Mantilia. Mappa. Faciterginm & manutergium. Vela. Cortina. Cilicia.

parte villosa tapeta. *Mantilia* nunc pro operiendis mēsis sunt, quæ (vt nomen ipsum indicat) olim tergendis manibus præbebantur, siue mantilia à mādendo. *Mappa* conuiuij & epularum appositarum sunt, quasi manupæ, atque ob id nominatæ, cuius diminutiuum mapella est. *Facitergium*, vel manutergium, à tergendo faciem, vel manum vocantur. *Vela, dicta* quod obiectu suo interiora domorum velent. Dictę sunt autem cortinæ à corijs, eo quod prius ex pellibus fuissent factæ. Cilicia Arabes nuncupant velamenta pilis caprarum contexta, ex quibus sibi tentoria faciunt.

De Tincturis vestium.

Cap. IX.

Coccum. Conchilium siue ostrum ex lachrymis piscium fit. Purpura. Ferrugo. Glaucus. Elbidum. Luteus. Menum. Masticinum. Blatteum. Mesticium.

TInctura vocata est, quia tingitur, & in aliam fucatam speciem nitoris gratia coloratur. *Coccum* Græci, nos rubrum seu vermiculum dicimus. est enim vermiculus ex siluestribus frondibus. *Conchilium* dictum, eo quod ex conchulis marinis color eius colligitur. idem & Ostrum vocatur. Conchilia autem sūt maris, quæ circumcisa ferro, lachrymas purpurei coloris emittunt. His collectis color purpureus temperatur: Et ostrum exinde appellatum dicunt, quod ex testæ humore elicitur. *Purpura* à puritate lucis vocata. *Ferrugo* color est purpurę subnigræ, qui fit in Hispania. *Glaucus* color ferrugineus subniger. *Elbidum* ab elbo colore vocatum. Elbum enim medius color inter album & nigrum, & elbum ab albo est deriuatum. *Luteus* color rubicundus, quod est croceus. *Menum* dictum, quod fit colore nigro. Græci enim melan nigrum dicunt. *Masticinum*, croceum: *Blatteum*, purpureum, *Blauum*. Mesticium, osticium, quia ex vsto est; fit enim ex dependenti fuligine tectorum, egesta assiduis ignibus, vnde & color eiusdem tincturæ flammeus est. hactenus de veste dehinc ad cæterum cultum veniamus.

De Coronis & infulis, ac cæteris membrorum ornamentis.

Cap. X.

Corona quid significet. Infula. Apex, pileū. Cidaris, mitra. Diadema. Mitra. Redimicula.

ORnamenta dicuntur eo quod eorum cultu, ora vultusq; decorētur. Prima inter ornamenta est corona, insigne victoriæ, siue regij honoris signum, quę idcirco in caput regium ponitur, ad significandos circumfusos in orbe populos, quibus accinctus quasi caput suum coronatur. *Infula* est fasciola sacerdotalis capitis, alba in modum diadematis, à qua vittæ ab vtraque parte dependent, quę infulam vinciunt: vnde & vittę dictæ sunt, quod vinciant. *Apex* est pileum sutile, quo sacerdotes gentiles vtebantur, appellatus ab accipiendo, id est ligando: Nam virgula quæ in pileo erat connectebatur filo, quod fiebat ex lana hostiæ cæsæ. Pileum autem dictum à pelle hostiæ vnde fiebat. *Cidaris*, & ipsum sacerdotum erat, quod à plerisque mitra vocatur. *Diadema* est ornamentum capitis matronarum, ex auro & gemmis contextum: quod in se circumactis extremitatibus retro astringitur, & exinde dictum Græcè, quod præligetur. Mitra est pileum Phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis deuotarum: Sed pileum virorum est, mitra autem fœminarum. *Redimicula* autem sunt quibus mitra alligatur.

Vitta. Reticulum. Discriminalia. Acus. Inaures.

Vittæ sunt, quæ crinibus innectuntur, quibus fluentes religantur capilli, & vittæ dictæ, quod vinciant. Item est qua corona vincitur: *Tenia* vero extrema pars vittæ quæ dependent coronæ. *Reticulum* est quod colligit comas, dictum ab eo, quod retinet crines, ne effundatur. *Discriminalia* capitis mulierem sunt vocata, eo quod caput auro discernant, nam discriminare diuidere dicitur. *Acus* sunt quibus in fœminis ornandorum crinium cōpago retinetur ne laxius fluant, & sparsi dissipentur capilli. *Inaures* ab aurium foraminibus nuncupatæ, quibus pretiosa grana lapidum dependent. Harum vsus in Græcia puellæ vtraque aure, pueri tantum dextra gerebant.

Torques. Monile. Murena.

Torques sunt circuli aurei, à collo ad pectus vsque pendentes. Torques autem & bullæ à viris geruntur, à fœminis vero monilia & catellæ. Dictæ autem torques, quod sint tortæ; & bullę, quod similes sunt rotunditate bullis, quæ in aqua vento inflantur. *Monile* ornamentum ex gemmis est, quod solet ex fœminarum pendere collo, dictum à munere. hoc & serpentum etiam dicitur, quia constat ex amphorulis quibusdam aureis, gemmisque varijs, in modum facturæ serpentis. *Murena* vulgo vocatur, quod scilicet auri metallo in virgulis lentencescente, quędam ordinis flexuosi catena contexitur, in similitudinem murenæ serpentis, quæ ad collum ornandum aptatur. Hæc interdum auri & argenti texitur virgulis.

Catella. Dextra. Armilla. Fibula. Lunula. Specula. Periscelides. Olfactoriola.

Catellæ sunt catenulæ colli inuicem se comprehendentes in modum catenę, vnde & appellatæ. *Dextras* communes esse virorum ac fœminarum, quia vtriusque dextræ sunt. *Armillæ* autem proprie virorum sūt, collatæ victoriæ causa militibus ob armorum virtutem; vnde & quondam vulgo virilę dicebantur. Ab intellectu circuli Armilla non discrepat, quia ipsa quoque hoc vbi ponitur ambiendo constringit; Sed quando armilla latius extenditur, circulus rotundus fit. *Fibulæ* sunt quibus pectus fœminarum ornatur, vel pallium tenetur à viris in humeris, ceu singulum in lumbis. *Lunulæ* sunt ornamenta mulierum in similitudine bullulæ aureæ dependentes. *Specula* sunt quibus fœminæ vultus suos intuentur. *Periscelides* sunt apud fœminas ornamenta crurum, quibus gressus earum ornantur. *Olfactoriola* vascula sunt muliebria, quibus odoramenta gestantur.

De Annullis & cingulis

Cap. XI.

Annuli vnde dicti, & cur in 4. digito ferri soleant.

ANnuli autem sunt per diminutionem dicti à circulis & anis, qui sunt circum brachia, & circum crura; vnde & signa eorum per diminutionem sigilla. Nam signa maiora sunt, sigilla vero quasi minora signa. Annulos homines primum gestare cœperunt quarto à pollice digito, eo quod vena quædam vsque ad cor pertingat. quam notandam ornandamque aliquo insigni veteres putauerunt. Apud Romanos annuli de publico dabantur. Nam dignitate præcipuis viris gemmati dabantur, cæteris solidi.

Cingulum vnde dictū. Baltheum. Zona. Strophium. Fibula. Redimiculū. Fascia. Vitta. Fasciola.

Cinctus est lata zona, & minus lata semicinctium, & vtrisque minima cingula. Nam à cincto per diminutionem cingulum nominatur. *Baltheum* cingulum militare est, dictum quod ex eo signa dependent, ad demonstrandam legionis militaris summam, idest sex millium sexcentorum, ex quo numero & ipsi consistunt: vnde & baltheus dicitur non tantum quod cingitur, sed etiam à quo arma dependent. *Zona* Græcum est, quam illi zonarium, nos cingulum nuncupamus. *Strophium* est cingulum aureum cum gemmis: De quo dicit Cinna. *Strophio lactantes cincta papillas.* *Fibula* Græcum est, quam illi *fiblin* dicunt, quod liget. *Redimiculum* est, quod succinctorium siue bracile nuncupamus, quod descendens per ceruicem, & à lateribus colli diuisum, vtrarumque alarum sinus ambit, atque hincinde succingit; vt astringens latitudinem vestis ad corpus contrahat, atque coniungendo componat. Hoc vulgo brachile, quasi brachiale dicunt; quamuis nunc non brachiorum, sed renum sit cingulum. *Fascia* est qua tegitur pectus, & papillæ comprimuntur, atque crispanti cingulo angustius pectus arctatur. Et dicta fascia, quod in modum fasciculi corpus alliget. Hinc & fasciolæ quibus vulnera colligantur. *Vitta* dicta, quod ea pectus ligatur, instar vitis ligantis. *Fasciola* est quæ ambit extremitatem vestium, aut ex filis, aut ex auro contexta, assutaque extrinsecus; in extrema parte vestimenti, vel chlamidis.

De Calciamentis.

CAP. XII.

Calciamēta vnde dicta. Crepida. Calcei. Ocrea. Coturni.

CALCIAMENTA dicta, quòd in calo, id est in ligno fiant, vel quòd calcentur. *Crepidis* Græci ante repertis vsi sunt. Est autem genus singularis formæ, & idem vtrique aptum pedi, vel dextro, vel sinistro. Crepidas autem dictas, quòd cum sono stringantur, siue à pedum crepitu in ambulando. *Calceis* reges vtebantur, & Cæsares forma eorum. *Ocreæ* tibialia, calciamenta sunt dicta, quòd crura tegant. *Coturni* sunt quibus calciabantur tragædi qui in theatro ducendi erāt, & alta intonanti voce carmina cantaturi. Est enim calciamētum in modum crepidarum quo heroes vtebantur, sed tale est, vt & in dextro & in læuo cōueniat pede. *Braxea* calciamenta comædorum erant, sicut tragædorum coturni, quos quidam etiam calones appellant, eo quòd ex salice fierent. Nam Græci vt diximus, lignum cala vocabant. *Talares calcei* socci sunt, qui & inde nominati videntur, quòd ea figura sint vt contingant talum; sicut *sotulares*, quòd sub talis sunt, quasi subtalares. *Obstrigilli* sūt, qui ad plātas cōsuti sūt, & ex superiori parte corrigia trahitur, vt constringantur; vnde & nominantur. *Soleæ* sunt quibus tantum pedum plantæ teguntur, dictę à solo pedum. Item soleæ materiales ex materiali corio intexta. *Socci* cuius diminutiuum socelli, appellati inde quòd soccum habeant, in quo pars plantę iniicitur. *Caligula*, caligæ, vel à callo pedum dictę, vel quia ligantur: nam socci non ligantur, sed tantum intromittuntur. *cernui socci* sunt sine solo. *Lingulati* quos nos foliatos vocamus. *Clauati* dicti, quasi calibati, eo quòd minutis clauis .i. acutis soleæ caligis vinciantur. *Perones & culponea* rustica calciamenta sunt. *Braxea* calciamenta sunt mulierum. *Corrigæ* à coriis vocantur, vel à colligatione, quasi colligę.

Braxea. Thalares calcei. Sotulares. Obstrigilli. Soleæ. Socci. Caligula. Cernui socci. Lingulati. Clauati. Perones. Braxea. Corrigea.

De armatura & eius 1. specie qua dicitur architectoria.

CAP. XIII.

Armatura duas habet species sc. architectoria & fabrilis qua etiā bifariā diuiduntur.

RICHARDVS *vbi supra*. Armatura, quæ est secunda species mechanicæ, duas habet species, architectoriā, & fabrilem. *Architectoria* diuiditur in cæmentariam, quæ ad latomos & cæmentarios pertinet; & carpentariā, quę ad carpentarios & tignarios. *Fabrilis* diuiditur in maleatoriam, & exclusoriam. Ad armaturam igitur pertinet quicquid fit instrumento, dolabro, ascia, securi, in trulla, perpēdiculo, martello, scalpello, artauo, incude, in materia, ligno, & lapide, sabulo, gipso, ære.

Quid architectoria, & quænam artes liberales illi subjiciā prasstent.

Vitruuius in libro de architectoria, primo, Architectoria est scientia, pluribus disciplinis, & variis eruditionibus ornata, cuius iudicio probantur omnia quæ à cæteris artibus perficiuntur opera. Architectū siquidem oportet ingeniosum esse & docilem, cui Geometria plura prędidia præstat, vt facilius in areis ædificiorum, descriptiones, normarumque & librationum ac linearum directiones, expediat. Arithmetica quoque, qua sumptus ædificiorum computet. Musica vero, quæ ferramentorum percutientium sonitus, ad ipsius aures artificis, certos & æquales faciat. Astrologiam quoque nosse oportet, propter quatuor mundi climata, & cęli rationem & astrorum cursus: quorum notitiam si non habuerit, horologiorum rationem omnino scire non poterit. Philosophia tādem necessaria est, propter naturam äeris & locorum qui salubres sunt aut pestilentes, aquarumque vsus, sine quibus scilicet rationibus, nulla salubris habitatio fieri potest.

Architectoria includit fabricam & ratiocinationem.

Itaque perfectus artifex non erit, nisi qui à pueritia his disciplinarum gradibus scandendo ad summam vsque peruenerit. Nec tamen Architectus potest esse Grammaticus, vt fuit Aristarchus; nec musicus vt Aristoxenus: nec pictor, vt Apelles: nec medicus, vt Hypocrates; nec in cæteris doctrinis singulariter excellēs & præclarus, sed in his non imperitus. Architectoria nascitur ex fabrica & ratiocinatione. *Fabrica est continuata & vsu trita meditatio, quę manibus perficitur. Ratiocinatio autem est, qua res fabricatas solertia ac rationis proportione demonstrat & explicat.*

De Partibus Architecturæ.

CAP. XIV.

Architectura sex partibus constat.

CONSTAT autem Architectura ex ordinatione, & dispositione, & Eurithmia, & Symmetria, & decore, & distributione. *Ordinatio* est modica membrorum operis commoditas separatim, vniuersæque proportionis ad symmetriam comparatio. Hæc cōponitur quantitate. Quantitas autem est modulorum ex ipsius operis sumptione, singulisque membrorum partibus, vniuersi operis conueniens effectus. *1. Ordinatio.*

2. Dispositio. Dispositio est rerum apta collocatio, elegansq; cōpositio effectus operis cum qualitate. Huius species, quæ Græcè dicuntur ideæ, sunt Iconographia, Ortographia, Cenographia. *Iconographia* est circini regulæque modicæ continens vsus, è qua capiuntur formarū in soleis arearum descriptiones. *Orthographia* est erecta frontis imago, modicèque picta rationibus operis futuri figura. *Cenographia* est frontis & laterum ascendētium adumbratio, ad circinique centrum omnium linearum responsus. Hæ nascuntur ex cogitatione & inuentione. *Cogitatio* est cura studij plena, & industria vigilantiaque effectus propositi cum voluptate. *Inuentio* est quæstionum obscurarum explicatio, ratioq; nouæ rei vigore mobili reperta. Hæ sunt terminationes dispositionum.

3. Eurithimia. *Eurithimia* est venusta species, commodulq, in cōmunibus membrorum aspectus. hęc efficitur cum mēbra conuenientia sunt, altitudinis ad latitudinem, latitudinis ad longitudinem, & ad summam omnia suæ symmetriæ respondent. *Symmetria* est ipsius operis membris conueniens consensus, ex partibusque separatis ad vniuersæ figuræ speciem ratę partis responsus, vt in hominis corpore è cubito, pede, palmo, digito, cæterisque particulis. *4. Symmetria.*

5. Decor. Decor autem est emendatus operis aspectus, probatis rebus compositus, cum auctoritate. Is perficitur statione, vel consuetudine, vel materia. *Statione*, vt cū Ioue & cœlo, soli ac lunæ ædificia sub diuo constituebantur, eo quod horum deorum species & effectus, in aperto ac lucenti mundo præsentes videri putabātur. *Cōsuetudine*, vt cum ædificiis interioribus magnificus, vestibula quoque conuenientia & elegantia fiunt, vt nō sint domus elegantes, aditus autem humiles. *Natura*, vt si primum saluberrimę regiones, aquarumque fontes in his locis eligantur, in quibus ædificia construantur.

6. Distributio. Distributio est copiarum locique commoda dispēsatio, per eaque in operibus sumptus ratione temperatio. Hoc ita obseruabitur, si primum architectus ea non quærat, quæ non possunt inueniri vel comparari, nisi labore vel sumptu magno. Non enim omnium vbique copia est, sed aliud alio nascitur loco. Itaq; vbi non est arena fossicia, vtendum est fluuiacia, vel marina. Inopia quoque Abietis suppleatur vtendo Cupresso, Vlmo, Pino, re quaque similiter explicanda. Aliter quoque vrbanæ domus ædificandæ sunt, aliter quibus ex possessionibus rusticis fructus influunt, & omnino faciendæ sunt aptæ personis omnibus ædificiorum distributiones.

De Prima eius specie quæ est ædificatio.

CAP. XV.

Architectura tres sunt species.

ARCHITECTVRÆ partes sunt tres, scilicet ædificatio, gnomonica: machinatio. *Ædificatio* bipartita, vna mœnium, & communium operum in publicis locis collocatio: altera priuatorum ædificiorum explicatio. *Publicorum* autem distributiones sunt tres.

E quibus *vna est defensionis*, scilicet murorum turriumque & portarum, ad ostium impetus perpetuo repellendos excogitata ratio. *Altera religionis*, scilicet templorum, sacrarumque ædium collocatio. *Tertia opportunitatis*, scilicet communium locorum ad vsum publicum dispositio, vt portus, porticus, fora, balnea, & similia. *Hæc autem* ita fieri debent, vt habeatur ratio firmitatis, vtilitatis & venustatis. *Firmitatis* erit habita ratio cum fuerit fundamentorum ad solidum depressio, æquaq; materiæ sine auaritia diligens electio. *Vtilitatis* autem cum fuerit emendata, & sine impeditione pro vsu locorum dispositio, & ad regiones sui cuiusque generis apta & commoda distributio. *Venustatis* vero, cum fuerit grata & elegans operis species, membrorumque commensus iustas habuerit symmetriarum ratiocinationes.

In publicis ædificijs habenda est ratio firmitatis vtilitatis & venustatis.

De Architectoribus, & instrumentis eorum.

Cap. XVI.

ISIDORVS, *lib.19.* Fabricis parietum atque tectorum Græci inuentorem Dedalum asserunt. Iste enim primus didicisse fabricam à Minerua dicitur. Fabros autem siue artifices Græci *tectones* vocant, id est instructores. Architecti verò cœmentarij sunt, qui disponũt in fundamentis. Tria quidem sunt, quæ in vnoquoq; homine artifice expectantur, natura, doctrina, vsus. Natura ingenio, doctrina scientia, vsus fructu diiudicandus est. In structura autem parietum, ad normam fieri, & ad perpendiculum respondere oportet. *Norma* dicta est Græco vocabulo, extra quam nihil rectũ fieri potest. Componitur autem ex tribus regulis, ita vt duæ sint binorum pedũ: tertia habeat duos pedes, vncias decem, quas æquali crassitudine politas, extremis cacuminibus sibi iungit, vt schemam trigoni faciant; id erit norma. *Regula* dicta, quòd sit recta, quasi rectula, & impedimentum non habeat, *Perpendiculũ* est, quod semper appenditur. *Denique* in fabrica, nisi omnia ad perpendiculum & certam regulam fiant, necesse est cuncta mendosa instruantur, vt aliqua praua sint, aliqua cubantia, prona nonnulla, alia supina, & propter hoc vniuersa sint contracta. *Linea* à genere suo appellata est, quia ex lino fit. hac muratores vtuntur, siue lignarij, ne tortum aliquid construant. Trullę nomen factum, eo quòd trudit, id est includit calce vel luto lapides. Scalæ à scandendo, idest ascendendo vocatæ; hærent enim parietibus.

Tria in artifice expectãtur: natura, doctrina, vsus. *Norma.* *Regula.* *Perpendiculum.* *Linea.* *Trulla.* *Scala.*

De Dispositione & constructione ædificiorum.

Cap. XVII.

ÆDIFICIORVM partes sunt tres: Dispositio, constructio, venustas. *Dispositio* est areæ vel solij & fundamentorum descriptio. *Constructio* est laterum & latitudinis ædificatio. Constructio autem vel instructio vocata, eo quòd instringat, & cohęrere faciat, vt lapides luto, & ligna & lapides inuicem sibi. Vnde & strues. Aliud enim ædificatio, aliud instauratio. Nam ędificatio noua constructio est; instauratio vero, quod reparatur ad instar prioris: nam instar veteres pro similitudine ponebant, inde & instaurare dicebant. Constat autem constructio fundamento, lapidibus, calce, arena, & lignis. Fundamentum dicitur, eo quòd fundus sit ædificij.

Ædificiorũ tres sunt partes.

Lapides in structuris apti sunt albus, tyburtinus, columbinus, fluuiatilis, fungia, rubrus, & reliqui. *Albus* lapis alius mollis alius durus. Mollis dentata serra secatur, tractabilis in opere est, ita vt in eo quasi in ligno literæ scribantur. *Tyburtinus*, qui dum ad fabricã fortis, vapore tamen dissilit. *Tofus* ædificiis inutilis, fundamentis aptus, mortalitate, & mollitie. *Arenacius* lapis concretus maris arenis, hic & bibulus. *Gaditanus* ab insula Oceani, vbi plurimus exciditur. *Piperinus* subalbidus, cum punctis nigris, durus atque fortissimus. *Cocleatius* cocleis lapillisque & arena con-

Lapides ad structuram apti. *Lapis albus.* *Tyburtinus.* *Tophus.* *Arenacius.* *Gaditanus.* *Piperinus.* *Cocleatius.*

A cretus, asperrimus, interdum fistulosus. *Columbinus* à colore auium nuncupatus, natura vicinus gipso, & mollitie simillimus. *Molaris*, in parietibus vtilis, quia est pinguior natura eius, duraque & aspera; ex quo etiam & molæ fiunt, vnde & nomen traxit. Huius quatuor sunt genera, scilicet albus, niger, permixtus, ac fistulosus. *Sfungia*, lapis creatus ex aqua, leuis & fistulosus, & cameris aptus. *Silex* est durus lapis, ex cuius genere nigri silices optimi quibusdam in locis & rubentes. *Albi* silices contra vetustatem incorrupti permaneat, quibus nec ignis quidem nocet. Nã ex his etiam formæ fiunt, in quibus æra funduntur. *Viridis silex* vehementer & ipse igni resistens, sed nusquam copiosus; & vbi inuenitur, lapis non saxum est, pallidus in cœmento, raro vtilis. *Fluuiatilis silex*

B semper veluti madens est. Hunc æstate exhiberi oportet, nec ante biennium inseri in structuris domorum.

Columbinus. *Molaris.* *Sfungia.* *Silex.*

Tegula vocatæ, quòd tegant ædes. *Laterculi* verò vocati, quòd lati formentur, circumactis vndique tabulis quatuor. *Lutum* autem vocatum quidam per antiphrasim putant, quòd non sit mundum, nam omne lotum mundum est. *Calx* viua dicta, quia dum sit tactu frigida, intus occultum continet ignem, aquis incenditur quibus solet ignis extingui, oleo extinguitur quo solet ignis accendi. vsus eius in structuris fabricæ necessarius est; nam lapis lapidi non potest adhærere fortius, nisi calce coniunctus. *Gipsum* cognatum calci est, & est Græcum nomen; plura sunt eius genera, omnium autem optimum lapis specularis, est enim insigniis ędificiorum & coronis gratissimum.

C *Arena* ab ariditate dicta, huius probatio fit si manu impressa stridet, aut si in vestem candidam sparsa nihil sordis relinquit. *Auctor.* De calce, & arena, & topho; necnon & de lapidicinis; & lateribus coctis, plenius dictum est supra in 5. lib.

Tegula. *Laterculi.* *Lutum.* *Calx.* *Gipsum.* *Arena.*

De partibus ædificiorum.

Cap. XVIII.

ISIDORVS *quintodecimo libro*, *Fundamentum* dictum est, quòd fundus sit domus. *Paries* nuncupatus, eo quòd semper duo sunt pares, vel à latere, vel à fronte. *Parietinas* dicimus quasi parietum ruinas, sunt enim parietes stantes sine tecto, & sine habitantibus. *Angulus*, quòd duos parietes in vnum coniungat. *Cul-*

D *mina* dicta sunt, quia apud antiquos tecta culmo tegebantur, vt nunc rustica, hinc tecti summitas culmen dicitur. *Cameræ* sunt volumina introrsum respicientia, appellatæ à curuo. *Laquearia* sunt, quæ cameram subtergunt & exornant, quæ & lacunaria dicuntur. *Absida* Græcè, Latinè interpretatur lucida, eo quod lumine accepto, per arcum resplendent. *Testudo* est camera, templi obliqua, nam in modum testudinis veteres templorum tecta faciebant, quæ ideo sic fiebant, vt cœli imaginem redderent, quod constat esse conuexum. *Arcus* dicti, quod sunt arcta conclusione curuati, ipsi & fornices. *Ostracus* est pauimentum testaceum; eo quòd fractis testis calce admixta feriatur; testæ enim Græcè *ostra* dicuntur. *Com-*

E *pluuium* dictum, quia aquæ partes quæ circa sunt eò conueniant. *Tessella* sunt è quibus domicilia sternuntur, à tesseris nominata, id est quadratis lapillis, per diminutionem.

Fundamentum. *Paries.* *Parietinæ.* *Angulus.* *Culmina.* *Cameræ.* *Laquearia.* *Absida.* *Testudo.* *Arcus.* *Ostracus.* *Compluuium.*

Isido. 19. li. Columnæ pro longitudine & rotunditate vocatę, sunt in quibus totius fabricæ pondus erigitur: Antiqua ratio erat columnarũ altitudinis tertia pars latitudinis. *Bases* sunt fulturæ columnarum, quę à fũdamento consurgunt, & suprapositę fabricę sustinent pondus, Bases autem nomen est Petræ fortissimæ Syro sermone. *Capitella* dicta, quod sint in columnarum capita; quasi super collum caput. *Epistilia* sunt, quæ super capitella columnarum ponuntur, & est Græcũ. *Pauimenta* eo, quod pauiantur, id est cædantur, vnde & pauor, quia cędit cor: *Canalis* ab eo quod canna sit in modum cannæ.

Columnæ. *Bases.* *Capitella.* *Epistilia.* *Pauimenta.*

Idem

Aditus. *Vestibulum.*

A

Idem in li. 25. Aditus ab eundo dictus est, per quem ingredimur & admittimur. *Vestibulum* est vel aditus domus priuatę, vel spatium adiacẽs ædibus publicis; & vestibulum dictum est, eo quod eo vestiũtur fores, aut quòd aditum tecto vestiat, aut à stando.

Porticus.

Porticus ad transeundum magis fit quàm ibi standum; quasi porta, eo quòd sit aperta.

Ianua.

Ianua primus ingressus domus, à Iano cui gentiles omnem introitum exitumq; sacrauerunt. Ostium est per hoc quòd ab aliquo arcemur ingressu, ab obstando dictum; siue ostium, quia ostẽdit aliquid intus.

Fores & Valua.

Fores dicuntur quæ foras; *Valua* quæ intus reuoluuntur, & duplices complicabilesque sunt. Sed generaliter vsus vocabula ista corrumpit.

Fenestra.

Fenestra sunt, quibus pars exterior angusta, & interior diffusa est; quales in horreis videmus, dictæ eo quod lucem fænerẽtur: lux enim Græcè *fos* dicitur, vel quia

B

per eos intus positus homo, foras videt.

Cardo.

Cardo est locus in quo ostium vertitur, & semper mouetur, dictus quòd quasi cor hominem totum, ita ille cuneus ianuam regat ac moueat; vnde & prouerbiale est, *in cardine rem esse.*

Limina.

Limina ostiorũ dicta, eo quòd transuersa sint, vt limes, & per ea sicut in agro, aut introeatur, aut foras eatur.

Postes.

postes, eo quòd post ostium stent.

De venustate ædificiorum.

Cap. XIX.

IDEM *in li. 19.* Venustas est quicquid illud ornamẽti & decoris causa ædificijs additur, vt tectorum auro distincta laquearia, pretiosi marmoris crustæ, & colorum picturæ.

Laquearia.

Laquearia sunt quæ cameram subtegũt & ornãt, quæ & lacunaria dicuntur, quod lacus quosdam habeant quadratos vel rotundos, ligno vel gypso vel coloribus pictos, cum signis intermicantibus.

Crusta. *Lithostrota.*

Crustæ tabulæ sunt marmoris vnde & marmorati parietes, crustati dicuntur. *Lithostrota* sunt elaborata arte picturæ paruulis crustis ac tessellis tinctis in varios colores. *tessellis* autem à thesseris nominati, id est quadratis lapillis per diminutionem.

Pictura.

Pictura autem est imago exprimens speciem alicuius rei, quasi fictura, hinc & fucata, id est fuco quodam colore illita. Sunt quædam picturæ, quæ dum fidem augere cõtendunt, ad mendacium prouehunt, sicut qui chimeram tricipitem pingunt, vel Scyllam hominem sursum, caninis

D

autem capitibus cinctam deorsum. Pictores prius vmbras quasdam & lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus implent.

Colores vnde dicti. *Colores alij nascũtur alij arte fiunt.*

Colores autem dictos, quod calore ignis vel sole perficiuntur; siue quod in initio colabantur, vt summæ subtilitatis existerent Colores aut nascuntur aut fiunt. Nascũtur vt sinopis, rubrica, parethonium, melinum, fretia, auripigmentum. Cęteri finguntur, aut arte, aut per mixtionem.

Minium. *Cinnabaris fit ex draconum sanguine.*

Minium, hoc quidam dicunt cinnabarim. *Cinnabaris* à dracone & barro, id est elephanto cognominatum. Aiunt enim draconum esse sanguinem, dum implicant elephantos. Ruunt enim belluæ, & dracones obruuntur, quorum fusus cruor terram inficit, fitque pigmentum quicquid solo tinxerit. Est enim puluis coloris rubri.

Prasina. *Vermiculum.*

Prasina, id est creta viridis in Libia Cerenensi.

E

Vermiculum rubrum siue coccineum. Est enim vermiculum ex siluestribus frondibus, in quo lana tingitur, quæ vermiculum appellatur.

Venetum ceruleum.

Venetum ceruleum temperare primum Alexandria reperit; & in Italia ex arenæ puluere & nitri flore idem faciunt.

Purpurissum.

Purpurissum ex creta argentaria cum purpuris pariter tingitur, bibitque eum colorem celerius, lanis præcipuum est.

Indicus color.

Indicus color in Indicis inuenitur calamis, spuma adhærente limo. Est autem coloris canei, mixturam purpuræ ceruleique mirabilem reddens.

Omnes colores calcis admixtione corrumpuntur.

Omnes autem colores calcis admixtione corrumpuntur. Auctor. De sinopide, & minio, & rubrica, & cerusa, cęterisque coloribus natiuis qui ex terra colliguntur, *plenius dictum est superius, v. lib.*

A

De Habitaculis.

Cap. XX.

Ædes.

ISIDOR. 15. *lib.* Omne ædificium antiqui ædem appellauerunt. Alij ædem ab edendo quidem assumpsisse nomẽ existimant.

Aula.

Aula domus est regia, siue spatiosum habitaculum, porticibusque quatuor conclusum.

Atrium.

Atrium magna ædes, siue amplior & spatiosa domus est, eo quod addantur ei tres porticus extrinsecus: Alij atrium, quasi ab igne & ligno atrum dixerunt: Atrum enim fit ex fumo.

Palatium.

Palatiũ à Palante principe Archadum dictum, in cuius honore Archades Palanteum oppidum construxerunt, & regiam in ipsius nomine cõditam palatium vocauerunt.

Thalamum unde dictũ.

Thalamũ vocatum, quia cum raptæ fuissent à Romanis Sabinę, ex quibus cum vna ante alias specie nobilis, cum magna omnium admiratione raperetur, Thalamoni duci eam, oraculo responsum est, dari: & quoniã hæ nuptiæ feliciter cesserant, institutũ est vt in omnibus nuptiis Thalami nomen iteretur. Ægyptij etiam loca in quibus nubentes succedunt Thalamum nominant.

Cænaculum.

Cænaculum dictum est à cõmunione vescendi, vnde & cœnobium congregatio. Antiqui enim publicè & in communi vescebantur, nec vllius conuiuium singulare erat, ne in occulto deliciæ luxuriam gignerent.

Triclinium.

Triclinium est cænaculum à tribus lectulis discumbẽtium dictum. Apud enim veteres, in loco vbi conuiuij apparatus exponebatur, tres lectuli strati erant, in quibus discumbentes epulabantur; *Clinon* enim Græce,

C

lectus vel accubitus dicitur.

Cella. *Diuersoriũ.* *Hospitium.*

Cella dicta est, eo quod occultat & celat. *Diuersorium* dictum, eo quòd ex diuersis viis ibi conueniatur. *Hospitium* vbi quis ad tempus hospitali iure inhabitat, & iterum inde transiens migrat.

Mœniana. *Tabulata.* *Apogæum.* *Solarium.* *Xenodochiũ.*

Mœniana dicta, quòd ibi maneamus. *Tabulata* olim ligneæ domus fiebant. *Apogæum* est constructum sub terris ędificium, quod nos antrum, vel speluncam dicimus. *Solariũ* dictum est, quod soli & auris pateat. *Xenodochiũ* peregrinorum susceptio nuncupatur Vbi autem de plateis ægrotantes colliguntur. *Nosocomion* Græcè dicitur.

Casa.

Casa est agreste habitaculum, palis atque virgultis, arundinibusque contextum, quibus possunt homines

D

tueri à vi frigoris, vel caloris iniuria.

Tugurium.

Tugurium casula est, quam faciunt sibi custodes vinearum ad tegumen sui, quasi tegoriũ, siue propter calorem solis & radios declinandos, siue vt inde vel homines, vel bestiolas quæ insidiari solent natis frugibus, abigant.

Magaliæ.

Magalia ædificia nundinarum agrestium, oblonga, in curuis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sint, siue rotunda in modum furnorum; & magalia quasi magaria dicta, quia *magar* Punici nouam villã dicunt.

Propina.

Propina Græcè, apud nos corruptè popina dicitur. Est autem locus iuxta balnea publica, vbi post lauacrum à fame & siti reficiũtur, vnde propina re dicitur; *Pina* enim Gręcè famem significat, eo quòd hic locus famem tollat.

Taberna.

Taberna olim vocabantur ædiculæ plebeiorum paruę & simplices, in vicis, axibus & tabulis clausę quæ nũc etsi non speciem, nomen tamen pristinum retinent.

E

Macellum. *Teloneum.*

Macellum dictum, quod ibi mactentur pecora, quæ mercantibus venũdantur. *Teloninm* dicitur, vbi merces nauium, & nautarum emolumenta redduntur. Ibi enim vectigalis exactor sedet, pretium rebus impositurus. Carcer à coercendo dicitur.

De Munitionibus.

Cap. XXI.

Mœnia. *Murus.*

MOENIA quasi munimenta vrbis, id est tutamenta. *Muri* à munitione dicti, quòd muniant: Murus autem turribus propugnaculisque ornatur.

Turres.

Turres vocatæ, quia teretes sint & longæ. Teres autem est aliquid rotundum cum proceritate, vt columna.

Propugnacula.

Propugnacula pinnę murorum sunt dicta, quia ex eis propugnatur.

Obseruanda in erectione ciuitatis.

Vitruuius vbi supra. In ipsis autem mænibus hæc erunt principia, primum electio loci salubertimi, scilicet vt sit excelsus, & non nebulosus, nec pruinosus, regionesque cœli spectans non æstuosas, neque frigidas, sed temperatas. vitetur quoque palustris vicinitas, & huiusmodi, ne spiritus noxius inhabitatorum corpora spargat, & pestilentem locum efficiat. Licet etiam scire cibo & aqua, proprietates locorum naturaliter pestilentes aut salubres esse. Cum igitur in mænibus collocãdis regiones electæ fuerint fructibus ad alendam ciuitatem copiosæ, & viarum munitiones, aut fluminum oportunitates, seu per portus marinos subuectiones habuerit expeditas; tũc turrium & murorum fundamenta facienda sunt in profundo & solido, ampliori crassitudine quam parietes super terram futuri sunt. In exteriori vero parte turres faciendę sunt, vt inde cum hostes ad murum propinquare nitentur, dextra læuaque lateribus apertis, telis vulnerentur. Curandumque maximè videtur, vt non sit facilis aditus ad oppugnãdum murum, sed ad loca pręcipitia circundanda, portarumque itinera non sint directa, sed scęua.

Ciuitas non est constituenda in quadro nec turris.

Collocanda sunt oppida, non quadrata, nec procurrentibus angulis, sed circumitionibus, vt hostis ex pluribus locis cõspiciatur. In quibus enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, eo quod angulus magis tuetur hostem, quàm ciuem. Crassitudo muri talis sit, vt armati homines supra obuiam venientes, sine impeditione semuicem præterire possint. Interualla turrium ita sunt faciẽda, ne longius sit alia ab alia. Sed dextra læuaque sagittis, reliquisque telorum missionibus. hostes reiiciantur. Turres quoque rotundæ, vel poligonæ faciendæ sunt. Quadratas enim machinæ celerius dissipant, eo quòd angulos arietes tundendo frangunt, in rotundationibus autẽ vti cuneus, ad centrum adigendo lædere non possunt. Item munitiores & tutiores sunt aggeribus coniunctę; quia nec arietes, nec suffossiones, nec machinæ cæteræ possunt eis nocere. Sed nó in omnibus locis est aggeris ratio facienda, nisi quibus extra murum ex alto loco, plano pede accessus fuerit ad mænia expugnanda.

Platea non sunt ventis exponenda.

Mænibus autem circundatis sequuntur intra murum arearum diuisiones, platearumq; & angiportuũ ad cæli regionem directiones, vt venti scilicet sapienter excludantur. Nam in insula Lesbo oppidum Mytilenæ magnificenter ædificatum est, & eleganter, sed positum non prudenter, cum enim in hac vrbe fiat auster, homines ægrotant: cum chorus, tussiunt: cum septentrio, sanitati restituuntur. Sed in angiportis & plateis non possunt consistere, propter vehementiam frigoris.

De Sacris ædificijs.

CAP. XXII.

Propitiatoriũ. Oracula. Monasteriũ. Canobium. Templa. Fana. Delubra.

ISIDORVS *vbi supra*. Propitiatorium est dictum, quasi propitiationis ornatorium. Propitiatio placatio est. *Oracula* dicta sunt, eo quòd inde responsa reddãtur, & oracula ab ore. *Monasterium* vnius monachi habitatio est. *Cœnobium* vero habitatio plurimorum. *Templa* dicta quasi tecta ampla. *Fana* dicta à faunis, quibus templa error gentilium constituebat; vnde consulentes, dæmonum responsa audirent. *Delubra* veteres dicebant templa fontes habentia, ex quibus ante ingressum diluebãtur; & appellabantur delubra è diluendo. *Basilica* prius vocabantur regum habitacula, vnde & nomen habent. Nam *basileos* Rex, & basilicæ regiæ habitationes: nunc autem ideo diuina templa basilicæ nominantur, quia ibi regi omnium Deo cultus & sacrificia offerũtur. *Martyriũ* eo quòd in memoriam martyris sit constructum, vel quòd ibi sepulchra sanctorum sint martyrum. *Aram* quidem vocatam dixerunt, quòd ibi incensæ victimæ ardeãt. *Altare* autem ab altitudine constat esse nominatum, quasi alta ara. *Pulpitum*, quòd in eo lector vel psalmista positus, in publico conspici à populo possit, quo liberius audiatur. *Tribunal* inde dictum, eo quòd inde à sacerdote tribuantur præcepta viuendi. Est enim locus in sublimi cõstitutus, vnde vniuersa exaudiri possint. *Analogium* dicitur, eo quòd sermo inde prædicetur, nam *logos* sermo dicitur.

Basilica. Martyrium. Ara. Altare. Pulpitum. Tribunal. Analogium.

De Repositoriis & operatoriis.

CAP. XXIII.

Sacrarium. Aerarium.

SACRARIVM proprie est locus templi in quo sacra reponuntur; sicut donarium est in quo collocãtur oblata; sicut lectisternia dicuntur vbi homines sedere consueuerunt. *Ærarium* vocatum, quia prius æs signatum recondebatur ibi, hoc enim olim in vsu erat, auro argentoque nondum signato; ex quorum metallis quãuis postea facta fuisset pecunia, nomen tamen ærarij permansit, ab eo metallo vnde pecunia initium sumpsit. *Armarium* locus est vbi quarumque artium instrumenta ponuntur. *Armentarium* vero, vbi tantũ tela armorum: dicta autem vtraque ab armis, id est brachiis quibus exercentur. *Bibliotheca* est locus vbi reponuntur libri. *Biblio* enim Græcè liber, *teca* repositorium dicitur. *Promptuarium* dictum eo quòd inde necessaria victui promuntur, id est proferuntur. *Cellarium*, quòd in ea colligantur ministeria mensarum, vel quæ necessaria victui supersunt. Apotheca autem vel horrea; à Græco, verbum è verbo, repositoria vel reconditoria dici possunt, eo quòd in his homines elaboratas fruges reponunt.

Armarium. Armentariũ. Bibliotheca. Promptuarium. Cellarium. Apotheca.

Ergasterium locus est vbi aliquod opus fit, Græcè enim *erga* opera, *sterio* statio. *Ergastula* quoq; vbi deputantur noxij ad aliquod opus faciendum, vt solent gladiatores & exules, qui marmora secant, & tamen vinculorum custodiis alligati sunt. *Pristinum* quasi pilistrinum, quia pilo ante ea tundebant granum; vnde & apud veteres, non molitores, sed pistores dicti, quasi fissores à findendis granis frumenti. Molarum enim vsus nondum erat, sed granum pilo tundebant. *Clibanus* à cliuo dictus, ab eo quòd in erectione sit collectus. Cliuum enim ascensum dicimus, siue flexuosum. *Furnus* per deriuationem à farre dictus, quoniam panis ex eo factus ibi coquitur. *Torcular* dictũ, eo quòd ibi vuæ calcentur.

Ergasteriũ. Ergastula. Pristinum. Clibanus. Furnus. Torcular.

De Clausuris, & tentorijs, & sepulchris.

CAP. XXIV.

Vallum. Materia. Caula.

VALLVM est quod mole terræ erigitur, vt custodia pretendatur; dictum à vallis, nam valli fustes sunt quibus vallum munitur; & valli dicti, quòd figãtur & euellantur. Interualla sunt spatia inter capita vallorum, id est stipitum, quibus valum fit. *Maceria* sunt parietes longi, quibus vineæ aliquæ clauduntur. Longum enim Græci *macron* dicunt. *Caulas* dicimus ouium munimenta, vel ouilium sepimenta.

Tabernacula. Tentorium. Papiliones. Monumentũ. Tumulus. Sarcophagus. Mausolea. Pyra.

Tabernacula tentoria sunt militum, quibus in itinere, solis ardores, tempestatesque imbrium, frigorisq; iniurias vitant. Dicta autem tabernacula, quòd corticæ distentæ funibus tabulis interstantibus appendetentur, quæ tentoria sustinerent. *Tentorium* vocatum eo quod tendatur funibus atque pilis; vnde & hodie prætendere dicuntur. *Papiliones* vocantur à similitudine paruuli animalis volantis, quod maximè abundat florentibus maluis. *Monumentum* ideo vocatum, eo quòd mentem moneat ad defuncti memoriam. *Tumulus*, nunc mõs breuis, nunc tumens tellus, nunc sepulchrum signat. *Sarcophagus* Græcum est, eo quòd ibi corpora absumantur; *Sarci* enim Græcè caro, *phagos* comedere dicitur. *Mausolea* sunt sepulchra seu monumenta Regum, à Mausolo Rege Ægyptiorum dicta. *Pyra* est genus sepulchrorum quadratum & fastigiatũ, vltra omnẽ excelsitatẽ quę fieri manu possit. Tali autem ædificio surgunt, vt à lato incipiant, & in angusto finiantur, vt ignis; *Pyr* enim ignis dicitur.

De

De Ciuitatibus.

C A P. *XXV.*

Cain primũ condidit ciuitatem in India.
Ciuitas quid.

PRimus ante diluuium Cain ciuitatem Enoch ex nomine filij sui, in India condidit, quam vrbem sola multitudine suæ posteritatis impleuit. *Ciuitas est concors hominum multitudo, societatis vinculo adunata;* dicta à ciuibus idest ab ipsis incolis vrbis, pro eo quod plurimorum consciscat & contineat vitas. Nam vrbs ipsa mœnia sunt; ciuitas autem non saxa, sed habitatores vocantur. Tres autem sunt societates, familiarum, vrbium, gentium. *Vrbs* vocatur ab orbe, quod antiquę ciuitates in orbe fiebãt, vel ab vrbo parte aratri quo muri designabantur. *Oppidum* quidam ab oppositione murorum dixerunt. Alij ab opibus recondendis, eo quod sit munitum. Alij, quod sibi in eo conuentus habitantium opem dat mutuam contra hostem. Nam primum homines tanquã nudi & inermes, nec contra belluas præsidia habebant, nec receptacula frigoris & caloris, nec ipsi inter se homines ab hominibus satis erant tuti; tandem naturali solertia, speluncis, syluestribusque tegumentis, tuguria sibi & casas, virgultis arundinibusque contexerunt, quo esset vita tutior, ne his qui nocere possent, aditus esset.

Vrbs. *Oppidum.*

Ciuitas ab indigenis cõditur.

Ciuitates autem, aut coloniæ, aut municipia, aut vici, aut castella, aut pagi appellantur. *Ciuitas* proprie dicitur, quam non aduenæ, sed eodem nati in solo condiderunt. Ideoque vrbes à proprijs ciuibus conditæ, ciuitates non coloniæ nuncupantur. *Colonia* vero est, quæ defectu indigenarum, nouis cultoribus adimpletur; vnde & colonia à cultu agri est dicta. *Municipium* est, quod manente statu ciuitatis, ius aliquod minoris aut maioris officij, à principe impetrat. Dictum autem municipium à munijs, idest officijs, quod tantum munia, idest tributa debita, vel munera reddat.

Colonia. *Municipium.*

Vici, & castella, & pagi hi sunt, qui nulla dignitate ciuitatis honorantur; Sed vulgari hominum conuentu incoluntur, & propter paruitatem sui, maioribus ciuitatibus attribuuntur. *Vicus* autem dictus, eo quod sit vice ciuitatis, vel quod vias habeat tantum sine muris. *Castrum* antiqui dicebant oppidum loco altissimo situm, quasi casam altam, cuius pluralis numerus castra, diminutiuum castellum est, siue quod castrabatur licentia inibi habitantium, ne passim vaga hosti pateret. *Pagi* sunt apta ædificijs loca, inter agros habitantibus. *Competa* sunt, vbi vsus est conuẽtus fieri rusticorum; & dicta quod loca multa agro eodem competunt, & quod conueniuntur à rusticis. *Suburbana* sunt circumiecta ciuitatis ædificia, quasi sub vrbe. *Vicus* ipsæ habitationes vrbis sunt. *Platea* perpetuæ ac latiores ciuitatum vię sunt; *platos* enim Græci latum dicunt. *Cloaca* dictæ, eo quod his percolantur aquę: has primum Romæ fecisse Tarquinium Priscum fertur, vt quoties pluuiarum innundatio existeret, per eas aquæ extra ciuitatem emitterentur, ne maximis perpetuisque tempestatibus, planiciem vel fundamenta vrbium, strages aquarum subuerteret.

Vicus. *Castrum.* *Pagi.* *Competa.* *Suburbana.* *Vicus.* *Platea.* *Cloaca.*

De Fabricis lignarijs.

C A P. *XXVI.*

Lignarius, qui & carpentarius, sarcitector & tignarius vocatur.

IDem lib. 19. *Lignarius* ligni opifex generaliter appellatur. *Carpentarius* speciale nomen est, carpẽtum enim solum facit, sicut nauicularius qui tantum nauium est fabricator & artifex. *Sarcitector* dictus est, quod ex multis hinc, & inde coniunctis tabulis, vnũ tecti sarciat corpus. Idem & tignarius, quia tectoria tignis inducit. *Trabes* vocatæ sunt, quod in transuerso positæ, vtrosque parietes contineant, tigna enim iuncta trabem faciunt. Trabes autem sunt cum sunt solatæ, *Cupla* vocatæ, quod copulent in se *Luctantes*, quod erecti inuicem se teneant, more luctantium. *Asseres* ab asse dicti, quia soli ponuntur, neque coniuncti. *Scindula*, eo quod scindantur, idest diuidantur. *Commissura* dicitur tabularum coniunctio. *Epigri* claui sunt quibus lignum ligno adhæret. *Claui* autem dicti quasi calybi, quia ex calybe, idest ferro fiunt. *Tabula* à veteribus tagulæ vocabantur à tegendo; vnde & tegulæ. *Serra* autem nomen de sono factum est, à stridore.

Trabes. *Cupla.* *Luctantes.* *Asseres.* *Scindula.* *Cõmissura.* *Epigri.* *Claui.* *Tabula.* *Serra.*

Circinus dictus, quod vergendo efficiat circulum: huius motu duplicata linea fit, quæ simplex per latitudinem extensa fuerat. Punctus autem in medio circini, centrum à Græcis dicitur, in cuius medio cuncta conuergunt. *Securis* quasi semicuris, ex vna enim parte acuta est, ex altera fossoria. Hæc apud veteres penna vocabatur: Vtramque autem habens aciem, bipẽnis: Nam bipennis dicitur, quod ex vtraque parte habeat acutam aciem, quasi duas pennas: pennum enim antiqui acutum dicebant. hæc & *dolabra*, quod habeat duo labia; Nam securis simplex est. *Ascia* ab astulis dicta quas ex ligno eximit, cuius diminutiuum est asciola. Est autem manubrio breui, ex aduersa parte referens, vel simplicem malleum, aut cauatum, vel bicorne rastrum. *Scalprum* dictum, quod scalpturis & foraminibus sit aptus, quasi scalforus; cuius diminutiuum scapellus. *Terebra* vocata à verme ligni qui nuncupatur terebra, quem Græci Teredonam vocant: hinc dicta terebra, eo quod vt vermis terendo forat, quasi terefora, vel quasi transforans.

Circinus. *Securis.* *Dolabra.* *Ascia.* *Terebra.*

De Fabricis ferrarijs.

C A P. XXVII.

Gentiles per Vulcanum ignem intelligunt.
Ignis dicitur quia ex eo nil gigni potest.

FAber à faciendo ferrum impositum nomen habet, hinc deriuatum est nomen ad alias artium materias, fabros vel fabricas dicere, sed cum adiectione, vt faber lignarius, & reliqua, propter operis scilicet firmitatem. In fabrorum autem fornace gentiles Vulcanum auctorem dicunt, figuraliter per Vulcanum ignem significantes, sine quo nullum metalli genus fundi, extendique potest. Ignis autem dictus, quod nihil gigni ex eo potest. *Fabrica* in duabus rebus constat, ventis, & flammis. *Flamma* vero proprie fornacis est, dicta quod flatu follium excitetur. Fornax vero ab igne vocata, *fos* enim ignis est. *Caminus* est fornax, & est Græcum deriuatum à caumate. *Fauilla* est deserta igne scintilla. *Pruna* est quamdiu ardet, cum autem extincta fuerit, carbo nominatur. Pruna autem à perurendo dicta est. *Carbo* vero quod flamma caret, qui dum interisse creditur, maioris fit virtutis: Nam iterum incensus fortiori luce calescit. Cuius tãta est etiam sine igne firmitas, vt nullo humore corrumpatur, nulla vetustate vincatur.

Flamma. *Fornax.* *Caminus.* *Pruna.* *Carbo.*

Incus est in quo ferrum tunditur, à cudendo dicta. Cudere enim cædere & ferire est; veteres autem non incudem vocabant, sed intudem, eo quod in eo metallum tunditur, idest tendatur: vnde & tudis malleus, à tundendo, idest tendendo dictus; *Malleus* vocatur, quia dũ quid calet & molle est, cędit & producit. *Marcus* malleus maior dictus, quod maior sit ad cędendum, & fortior. *Martellus*, mediocris malleus. *Martulus* malleus pusillus. *Forcipes* quasi ferricipes, eo quod ferrum candens capiant, teneantque. *Lima* dicta, eo quod lene faciat, nam limum lene est. *Cilium* est vnde operantur argentarij, à quo & cælata vasa dicuntur.

Incus. *Malleus.* *Forcipes.* *Lima.* *Cilium.*

De Vasis escarijs.

C A P. *XXVIII.*

IDem libro vigesimo. *Vasa* dicta sũt à vescendo, quod in eo escæ apponantur, cuius diminutiuum vascula quasi vescula. *Fictilia* dicta, quod fiant & fingantur ex terra. *Argilla* autem ex cocta testa vocabulum suscepit, quia dum mollis esset, efficitur testa. Samia vasa

Vasa. *Fictilia.* *Argilla.* *Samia vasa.*

quidam putant à Samo oppido Græciæ habere nomé, alij dicunt certam esse Italiæ, quæ non longe à Roma nascitur, quæ Samia appellatur. *Calata vasa* argentea vel aurea sunt signis eminentioribus intus extra ve expressa, à cœlo vel celte vocata, quod est genus ferraméti, quod vulgo cilioné vocát. *Anaglypha vasa*, quæ superius sunt sculpta: Græci *ana* sursum, *Gliphe* sculpturam dicunt, idest sursum sculpta. *Discus* antea scus, à specie scuti, vnde & scutella. Postea discus vocatus, quod det escas, idest apponat. *Parapsis* est quadrangulum & quadrilatrium vas, idest paribus absidis. *Patena*, quod dispansis & patentibus fit oris. *Lances* vasa sunt emissoria quibus sacrificatur. *Scutella* à scuto per diminutionem, est enim eiusdem similis. *Gauata* quasi cauata, g. pro c. litera posita. *Apophereta*, à Græcis, à ferendo poma, vel aliquid nominata. *Salinum* vas aptum salibus. Idem & sulsica. *Acetabulum* quasi acetaferum, quod acetū ferat. *Cochlear* ab vsu prius cochlearum dictū: hinc est & illud veterū distichon.

Sum cochleis habilis, nec minus vtilis ouis.
Nunquid scis potius cur cochleare vocer?

Trissiles Græcè, Latine tripedes. In vasculis tria quæruntur, quæ placeant, manus artificis, pondus argenti, splendor metalli.

De Vasis liquoris.

CAP. XXIX.

PHyalę dictæ sunt, eo quod ex vitro fiant. Vitrum enim Græce *Hyalin* dicitur. *Patera* phialæ sunt dictę, vel quod in ipsis potare solemus, vel quod patentes sunt, dispansisque labris. *Cratera* calix est duas habens ansas, & est nomen Græcum; fiebant enim primum à connexionibus virgultorum, vnde & dictæ *apo tu cratin*, idest quod se inuicem teneant. *Cyathi* quoque & scyphi, siue cimbia, & ipsa poculorū sunt genera, ex quibus cimbia pocula dicta sunt, ex similitudine cimbæ nauis. *Bachia* primum à baccho, quod est vinum nominata, postea in vsus aquarios transijt. Calices & calathi & calæ poculorum generæ, antea ex ligno facta, vnde & vocata; Græci enim omne lignū *cala* dicebant. *Ampulla* quasi ampla bulla, similis est enim rotunditate bullis, quæ ex spumis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento.

OEnoforum dicitur vas ferens vinum, *cinos* enim vinum est. *Flasca*, ex Gręco vocabulo dictæ; hæ pro vehendis & recondendis Phialis prius factæ sunt, vnde & nuncupatæ, postea in vsum vini transferūt. *Lagena* & situla Græca nomina sunt. *Cātarus* vas quoddam, & hoc Græcum est. *Hydria* genus est vasis aquatilis, per deriuationem vocata; *hydor* enim aquā Græci vocant. *Situla*, quod sitientibus apta sit ad bibendum, quod vas Græci cadum vocant. *Catinum* vas fictile, quod melius neutrum dicitur quam masculinū, sicut & salinum dicitur vas aptum salibus. *Orca* est amphoræ species, cuius minore vocabulo vrceus, diminutiuum vrceolus est. *Dolium* Græcum est. *Cupos* & cupas, à capiendo aquas, vel vinum vocatas; vnde & caupones. *Vtres* ab vtero. *Mulgarium*, in quo mulgentur pecora. *Labrum* vocatum est eo quod in eo solebant lauari infantes; cuius diminutiuum labellū: Idem & alpheum, eo quod in eo lauationem fieri solitum sit. *Pelues* vocatæ sunt eo quod pedes ibi lauētur. *Siphon* vas appellatū, quod aquas sufflādo fundat.

Emicadium vas olearium. Alabastrum est vas vnguentarium è lapide sui generis cognominatum, qué alabastritem vocant, qui incorrupta vnguenta cōseruat. *Pixides* vascula vnguentaria ex buxo facta, nam quod nos buxum, Græci pictum vocant. *Lenticula* vasculum olearium ex ære aut argento factum, à liniendo dictum: Hi enim Reges & sacerdotes vngebantur.

De Vasis coquinarum, & luminariorum.

CAP. XXX.

OMnia vasa coquendi causa parata, cocula dicuntur. *Olla* dicta pro eo quod ebulliat in eo aqua, igne subiecto, vt altius vapor emittatur, vnde & bulla dicitur, quæ in aqua venti intus spiritu sustentatur. *Patella* quasi patula olla. est enim oris patentioribus. *Cacabus* & *cucuma*, à sono feruoris cognominantur. *Lebetes* æneæ sunt Græcè vocatæ, sunt enim ollæ minores in vsum coquendi paratæ. *Sartago* à strepitu soni vocata, quando ardet in ea oleum. *Tripedes* vocatæ, eo quod tribus pedibus constent: Has Græci *tripodas* vocant. *Mola* à sui rotunditate vocata, vt mala pomorum: sic & Græci *Cribrum*, quod ibi currat frumentum, quasi currifrum. *Rotabulum* dictum à protuendo stercora, siue igné, panis coquendi gratia.

A colendo ignem & ligna, antiqui appellauerunt focum: *Fos* enim Græcè, Latinè ignis. *Lucerna* à licinio dicta est. Licinius autem quasi lucinius: est enim cicendela lucernæ. *Cereus* à cera nomē habet, ex qua formatur. *Lacunaria* pendentia sunt lumina, quasi lucunaria, idest in aere lucentia. *Funalia* dicuntur quæ intra ceram sunt, dicta à funibus quos ante vsum papyri, cera circundatos habuere maiores: Funalia autem Græci *scolaces* dicunt, quod sint scoliæ (alias scolicię) hoc est mortis. *Lampas* flamma est in vertice lucens, dicta quod lambentis modum ostendere videatur. *Fax* dicta, quod focos faciat, cuius diminutiuum facula. *Laterna* inde vocata, quod lucem habeat interius clausam, fit enim ex vitro, recluso intus lumine, vt venti flatus adire non possit; & ad præbendū lumen facile vbique circumferatur. *Lucubrum* vocatum, quòd luceat in vmbra. Est enim modicus ignis qui solet ex tenui stuppa ceraq; formari. *Pyra* est quæ in modum aræ ex lignis construi solet vt ardeat; *Pyr* enim ignis dicitur, sed pira est ipsa lignorum congeries, cum nondum ardet, Rogus est cum ardere cœperit; Bustum vero iam exustum vocatur.

De Vasis repositorijs.

CAP. XXXI.

GAzophylacium arca est vbi colliguntur in templo ea quæ ad indigentiam pauperum mittūtur: *Gaza* enim lingua, Persarum thesaurum, *Philacion* Græcè custodia interpretatur. *Arca* dicta, quod arceat visum, atque prohibeat: Hinc & archiuum, hinc & arcanum, idest secretum vnde cæteri arcentur. *Cybutum* Græcè, arcam dicimus. *Loculus*, ad aliquid ponendum in terra factus locus, seu ad vestes vel pecuniam custodiendam: vnde & per diminutionem dicitur. *Mozica* quasi modica, vnde & modicum z. pro d, sicut solent Itali dicere *ozie* pro hodie. *Scrinia* Gręcum est. *Saccus* à sago dictus, quod eo consuto efficiatur quasi sagus. *Marsupium* sacculus nummorum, quem Græci marsipa appellant. *Sitarcia* nautarū sūt, ab eo quod sutæ sunt appellatæ. *Inuolucrum* dictum, quod aliquid in se teneat inuolutum. *Fiscus* sacculus est publicus, vnde & fiscellæ, & fiscinæ dicūtur: Hūc habent exactores, & in eo mittunt debitum publicum quod redditur regibus. Fiscus autem primæ positionis est, deriuatiuum fiscina, diminutiuum fiscella. *Canistrum* fiscis cannis contexitur, vnde & nuncupatur: Alij Gręcum asserunt. *Cistella* à costis ex canna vel lignis quibus contexitur nominata. *Cophinus* est vas ex virgultis aptum mundare stercora, & terram portare: de quo dicit propheta pro Israel: *Manus eius in cophino seruierunt.* Dictus autem cophinus quasi cauus, idest quasi cauus. *Sporta* à spatta dicta, non ab asportando, sicut quidam volunt: Prius enim à spatto fieri solebant.

De

De Lectis, & sellis, & vehiculis, ac cæteris quæ in vsu habentur.

Cap. XXXII.

LEctica à lectis herbis vocatæ. *Stratus* à sternendo dictus, quasi storiatus: In his solis antiqui accubabant, nondum laneis stramentis repertis. *Grabatū* Græcum est: Dicitur autem inclinantis, vel reclinati capitis susceptio; *Garra* enim Græcè apud poeticos caput dicitur. *Baionula* lectus qui in itinere baiulatur. *Cama* breuis lectus circa terram. *Puluinar* lectus diuitum est. *Spinga* in quibus sunt spingatæ effigies, quos nos gryphos dicimus. *Sponda* autem est exterior pars lecti, pluteus interior. *Geniales* lecti, propriè sunt qui sternuntur puellis nubentibus: Dicti autem à generandis liberis. *Cunabula* sunt lectuli in quibus infātes iacere consueuerunt, dicta quod partui adhibeantur, quasi cynabula, nam *cina* est Græcè eniti. *Feretrum* dicitur, eo quod in eo mortui deferebantur; & est Græcum *à po tu pheresin*, idest à ferendo. *Scamna* sunt quæ lectis altioribus apponuntur, dicta autem à scandendo, idest ascendendo, hinc & scabella, quæ lectis paruis vel sellis ob ascensum apponuntur: *Scabellum* autem & suppedaneum dicitur. *Scansilia* gradus sunt, vbi honorati in sedibus hęrent. *Solium* est in quo reges sedent propter tutelam corporis sui, secundum quosdam à soliditate dictum, quasi solidum. *Sella* quasi sedda dicta est, & subsellia quasi subsedia. *Thronum* Græci dicunt, quod nos solium. *Cathedra* doctorum sunt, *sella curules* erant, in quibus magistratus sedentes iura reddebant. *Tripodes* scamnelli sunt habentes tres pedes.

Carrum à cardine rotarum dictum; vnde & currus dicti, quod rotas habere videntur. *Rota* autem dicta quod ruat, & rotundum à rota vocatur. *Reda* genus vehiculi quatuor rotarum: has antiqui retas dicebāt, propter quod haberent rotas. *Carpentum pompaticum*, vehiculi genus, quasi carrum pompaticum. *Plaustrū* vehiculum duarum rotarum, quibus onera deferuntur; & dictum plaustrum quia voluitur, quasi pilastrū. *Carracutium* vehiculum altissimarum rotarum quasi carrum acutum. *Capsus* carruca vndique contecta, quasi capsa. *Pilentum* vel petoritum, contecta quatuor rotarum vehicula, quibus matronæ olim vtebantur. *Basterna* vehiculum itineris, quasi vię sterna, mollibus stramentis composita, à duobus animalibus deportatur. *Calamistrum* acus est, quæ calefacta & adhibita calefacit, & intorquet capillos: vnde & calamistrati appellantur qui comam torquent. *Horologium* dictum, quia ibi horas legamus, idest colligamus. Avctor. Hæc & alia plura iuxta diuisionem magistri Richardi superius positam, ad armaturam pertinent. Armatura tamen proprie videtur dici armorum peritia.

De Armis.

Cap. XXXIII.

ISidorus. 18. Arma generaliter omnium rerum instrumenta sunt, vnde loca vbi reponuntur armaria dicta sunt. Item arma & tela omnium generum; sed arma sunt quibus ipsi tuemur, Tela sunt quæ emittimus. Nam arma duplicia sunt, idest vel quibus percutimus, vel quibus tegimur. Arma autem proprie dicta sunt, eo quod armos tegunt. *Gladius* generaliter dicitur ensis in prælio, sed ensis ferrum tantum, gladius vero totus; proprie autem appellatur gladius, quòd gulam diuidat, idest ceruicem secet. Ad hoc enim primum est factus. Nam cætera membra securibus magis cæduntur, collum gladio tantum. *Acies* autem gladij ab acumine dicta: *capulus* vocatus, vel quia est caput gladij, vel quia ibi capitur vt teneatur; nam alibi acies ferri non finit. *Mucro* non tantum gladij est, sed & cuiuslibet teli acumen, dictus à longitudine, nam *macron* Græci longum vocant, hinc & machera: *Machera* autem est gladius longus ex parte vna acutus. *Framea* vero gladius, ex vtraque parte acutus, quam vulgo spatam vocant. Ipsa est & *romphea*: Framea autem dicta, quia ferrea est: *Spata* à passione dicitur Græco verbo, quoniam *patin* Græcè dicitur pati. Alij spatam latine autumant dictam, eo quod spatiosa sit, idest lata & ampla. *Pugio* à pungendo & transfigendo vocatus est. Est enim gladius paruus bis acutus lateri adhærens. Idem & *clunabulum* dictum, quod religetur ad clunem. *Sica* à secando dicta, est enim gladius breuis, quo maxime vtuntur qui apud Italos latrocinia exercent, à quo sicarij dicti. *Secures* signa sunt, quæ ante consules ferebantur, quas Hispani ab vsu Francorum per deriuationem *Franciscas* vocant, & eas loco signi portant, ne vsum perderent belli, aut vacantes ocio, aspectum amitterent gladiorum.

De Hastis & clypeis.

Cap. XXXIIII.

HAsta enim est contus cum ferro, cuius diminutiuum facit hastile. Nomen autem hasta ab astu sumpsit, vnde & astutia. *Contus* ferrum non habet, sed tantum cuspide acutus est. Contus autem quasi conitus, est enim conitus acuta rotunditas. *Venabula* dicta quasi venatui habilia, à venor venaris dicta. *Excipia* quia venientem excipiunt, quasi excipibilia: excipiunt enim Apros, expectantque Leones; & intrāt Vrsos, fit tantum firma manus. *Lancea* est hasta amētum habens in medium: Dicta autem lancea, quod æqua lance, idest æquali pondere vibratur. *Amentum* vinculum est iaculorum hastilium, quod medijs hastis aptatur. *Claua* est qualis fuit Herculis, dicta quod sit clauis ferreis inuicem religata, & est cubito semis facta in longitudine, hæc & cateia. *Falarica* est telum ingens torno factum, habens ferrum cubitale, & rotunditatem de plumbo, in modum sphæræ in ipsa summitate, dicitur etiam & ignem habere affixum: hoc autem telo pugnatur de turribus, quas dici phalas manifestum est. *Pila* sunt arma iaculorum atque telorum, à torquendo vel emittendo vocata.

Telum vocatum secundum Græcā etymologiam, *a, po tu teloten*, quicquid longe iaci potest, quamquā abusiuè dicatur & gladius. Propriè autem telum à longitudine dictum, vnde & mustelam dicimus, quod longior sit quam mus. *Cuspis* hastile amentatū, à cespite dictus, quod est virgultum.

Clypeus est scutum maius, dictus ab eo quod clepet, idest celet corpus, periculisque subducat, *apo tu cleptin*: Oppositus enim sua defensione, ab hastis & iaculis corpus munit. Clypeus autem peditum est, scutum equitum. *Scutum* appellatum, eo quod à se excutiat telorum ictus; vt enim telis resistatur, clypeus ante fertur. *Vmbo* scuti media pars est, quasi vmbilicus. *Ancile* vocatur scutum breue, dictum ab incisione, quod sit ab omni parte velut ancisum ac rotundum. *Pelta* scutum breuissimum in modum lunæ mediæ. *Scetra* scutum loreum sine ligno, quo vtuntur Afri & Mauri. *Lorica* vocata, eo quod loris careat: Solis enim circulis ferreis contexta est. *Squama* est lorica ferrea, laminis ferreis aut æreis concatenata, in modum squamæ piscis, & ex ipso splendore squamarum & similitudine nuncupata. De cilicijs autē & poliuntur loricæ & teguntur. *Cassis* de lamina; *Balea* de corio: Nam Galeros corium dicitur. *Apex* est quod in summa galea eminet, quo figitur crista, quam Græci conum vocant.

De Sagittis, & fundis, ac machinis.

CAP. XXXV

Sagitta. Spicula. Scorpio. Pharetra.

SAgitta à sagaci iactu, idest veloci ictu vocata; pennis enim fertur quasi auis, vt celeriter mors percurrat ad hominem. Spicula sunt sagittæ vel lanceæ breues, ad spicarum specie nuncupatæ. Scorpio sagitta venenata est, arcu vel tormentis excussa, qui dũ ad hominem venerit, virus quo figitur infundit; vnde & scorpio nomen accepit. Pharetra sagittarum theca, à ferendo iacula dicta, sicut & feretrum vbi funus defertur, qui idcirco etymologiam communem, habent quia pharetra mortem, feretrum mortuum portat. *Dolones* sunt vaginæ ligneæ, inter quas latet pugio sub baculi specie: Dolones autem à dolo dicti sunt. *Arcus* vocatus eo quod arceat aduersarium.

Dolones. Arcus. Funda. Balista.

Funda dicta, eo quod ex ea fundantur lapides, idest emittantur. *Balista* genus tormenti ab emittendo iacula dicta; *Ballin* enim Græcè, emittere dicitur; torquetur enim verbere neruorum, & magna vi iacit, aut hastas, aut saxa. Inde & fundibalus, quasi fundẽs & emittens. Contra balistam testudo valet: series enim fit armorum, vmbonibus inter se collectis & colligatis. *Arieti* nomen species dedit, eo quod cum impetu impingit murum, in modum arietum pugnantium; validæ enim ac nodosæ arboris caput ferro vestitur, eaque suspensa funibus, multorum manu ad murum impellitur. Deinde retrorsum ducta, maiori impetu destinatur, sicque crebris ictibus concussum, muri latus cedit, cauatumque irrumpit, ac fenestram facit. Contra impulsum arietis remedium est saccus paleis plenus, & in eum locum demissus quo aries percutit: Laxo enim saccorum sinu, ictus arietis illisus mollitur; Duriora enim mollioribus facilius cedunt. *Plutei* sunt crates corio crudo intextę, quæ in opere faciendo hosti obijciuntur.

Aries. Plutei.

De Bellis.

CAP. XXXVI.

Primus bellator Ninus rex Assyriorum. Quatuor bellorum genera.

PRimus bella intulit Ninus Assyriorum Rex: Ipse enim finibus suis nequaquam contentus, humanæ societatis fœdus irrumpens, exercitus ducere, aliena vastare, liberos populos aut trucidare, aut subijcere cæpit, vniuersamque Asiam vsque ad Libię fines noua seruitute perdomuit. Hinc etiam studuit orbis in mutuo sanguine alterna cæde grassari. *Quatuor* autem sunt bellorum genera, idest iustum, iniustum, ciuile, & plusquam ciuile. *Iustum* bellum est quod ex edicto geritur de rebus repetitis, aut propulsandorũ hostium causa. *Iniustum* bellum est quod de furore, non de legitima ratione initur. *Ciuile* bellum est inter ciues orta seditio & concitatio tumultus, sicut inter Sillam & Marium. *Plusquam* ciuile bellum est, vbi nõ solum ciues certant, sed & cognati; quale actum est inter Cæsarem & Pompeium, quando gener & socer inuicem dimicauerunt.

Seditio. Discrimẽ inter bellum pugnam & prælium.

Bella itaque dicuntur interna, externa, seruilia, socialia; pyratica. *Seditio* est dissensio ciuiũ, dicta quod seorsum alij ad alios eant. *Bellum* igitur est totũ: pugna, vnius diei: prælium, pars pugnæ est. Bellum antea duellum vocatum, eo quod duæ sunt partes dimicãtium, vel quod alterum faciat victorem, alium victũ. Postea detracta litera d, & mutata u in b. dictum est bellum. Alij per antiphrasim putant dictum, eo quod sit horridum. *Prælia* dicuntur à præmendo hostis hostem, vnde & præla ligna quibus vua premitur. *Pugna* vocata, eo quod vsus fuisset initio pugnis contendere: vel quia primo bellum pugnis incipiebant.

Prælia. Pugna. Quatuor in bello aguntur. Pax.

Quatuor autem in bello aguntur, pugna, fuga, victoria, pax. Pacis vocabulum videtur à pacto sumptum. Posterius autem pax accipitur, fœdus primum initur. Fœdus est pax quæ fit inter dimicantes, vel à fecialibus, idest sacerdotibus dictum, per ipsos enim fiebant fœdera, sicut per seculares bella. Alij fœdera dicta esse putant à porca fœdè & crudeliter occisa, cuius mors optabatur ei qui à pace resilisset. Virg. *Et cæsa iungebant fœdera porca*. Fęderis partes induciæ, quasi indies ocia. *Tullio de officijs libro primo.* Bellum quidem ita suscipiatur, vt nil aliud nisi pax quæsita videatur.

Fœdus.

De signis bellorum.

CAP. XXXVII.

Tria principalia bellorũ signa.

ISidorus vbi supra. Signa bellorum dicuntur, quod iis exercitus & pugnandi, & victoriæ receptui accipit simbolum. Nam aut per vocem tubæ, aut per symbolum admonetur exercitus legionum. Principalia signa sunt Aquilæ, Dracones, & Pilæ. *Aquilę* ideo quod eadem auis Ioui in armis auspicio fuerit. Nam dum idem Iouis aduersus Tytanas proficisceretur, Aquilam ei in Auspicio apparuisse ferunt, quam ille pro indicio victoriæ acceptam tutelæ suæ auspicatus, eam legioni signum dedit: Quo factum est, vt deinceps militum signis committeretur. *Draconum* signa ab Apolline morte Phitonis serpentis inchoata sunt: dehinc & à Græcis & Romanis in bello gestari cœperunt. *Pilam* in signo constituisse fertur Augustus, propter nationes sibi in toto orbe subiectas, vt in illa figuram orbis ostenderet.

Aquila. Draco. Pila.

Vexillum & ipsum signum bellicum, tractum nomen habens à veli diminutione, quasi velillum, sub Romulo autem fasciculos fœni pro vexillis milites habuerunt: hinc & manipuli appellantur. Manipulos autem dicimus fasces fœni, quod manũ impleant. Cætera signa diuersis prælata imaginibus secundum militarem consuetudinem existunt, per quas exercitus permixtionem præliorum agnoscit: *Buccina* est qua signum datur in hostem: dicta autem à voce quasi vocina. Nam Pagani agrestesque, ad omnem vsum buccina ad compita vocabantur: proprie ergo hoc agrestibus signum fuit. *Tubam* Tyrrheni primi inuenerũt, hinc postea bellicis certaminibus adhibita est, vt vbi exaudiri præco per tumultum non poterat, sonitus tubæ clangentis attingeret. Audiebatur autem non solum in prælijs, sed in omnibus festis diebus, propter laudis vel gaudij claritatem. Tuba autem dicta quasi tosa, idest caua: item tuba quasi tibia. Inter tubam autem & buccinam veteres discernebant: nam buccina insonans solicitudinem ad bella denunciabat: Tuba autem prælium indicabat, cuius sonus varius est: nam interdum canitur vt bella committantur, interdum vt insequantur eos qui fugiunt, interdum receptui canere dicuntur: Nam receptus dicitur, quo se exercitus recipit. *Classica* sunt cornua, quę conuocandi causa erant facta, & à calando classica dicebantur. Apud Amazonas autem non tuba, sicut à regibus: sed à regina sistro vocabatur fœminarum exercitus.

Vexillum. Buccina. Tuba. Classica.

De scientia militari.

CAP. XXXVIII.

Scientia rei militaris in bello plurimum iuuat, audaciamq; auget.

VEgetius Renatus in lib. 1. de re militari. Aduersus omnia profuit tyronem solertem eligere (vis vt ita dixerim) armorum decorem quotidiano exercitio roborare, quęcunque euenire in acie atque prælijs possunt, omnia in campestri meditatione pernoscere: sæuire in desides vindicando. Scientia enim rei bellicæ dimicandi nutrit audaciam: Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Etenim in certamine bellorum, exercitata paucitas ad victoriam promptior est, quàm rudis & indocta multitudo exposita semper ad cædem. Neque enim parua & leuis videtur armorum scientia, siue equitem, siue peditẽ, sagittarum bellis imbuere, siue scutatum armaturæ numeros, omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordi-

ne ordines turbet, vt missile ad destinatum locũ magnis virtutibus iaceat, vt fossam ducere, sudes scienter figere nouerit, tractare scutum, & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre, huic taliter instituto tyroni, pugnare aduersum quoslibet hostes in acie, formido non est, sed voluptas.

Cuius regionis & artis tyrones eligendi sunt.

Cap. XXXXI.

Ratio cur in regionibus calidis homines sunt sapientiores sed minus bellicosi.

VErum ordo deposcit, vt ex quibus prouincijs vel nationibus tyrones legendi sint, prima parte tractetur. Omnes nationes quæ vicinę sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt. Ac propterea constantiam ac fiduciam comminus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui exiguum sanguinem se habere nouerunt. Econtra septentrionales populi, remoti à solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamen largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi.

Rustici sunt bello aptiores.

Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis, quibus & copia sanguinis suppetat ad vulnerum mortisque contemptum, & non possit deesse prudentia; quæ & modestiam seruat in castris, & non parum prodest in dimicatione. Sed nec credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quę quia sub diuo, & cum labore nutritur, solis patiens est, imbre negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo contenta cibo, durata ad omnem laborum tolerantiam.

Vrbani quomodo bello aptandi.

Interdum tamen necessitas exigit etiam vrbanos ad arma compellere, qui vbi nomen dedere militiæ, primum laborare, decurrere, portare pondus, & solē pulueremque ferre condiscant, parco victu vtantur, & rustico; interdum sub diuo, interdum sub papilionibus commorentur, tamen demum ad vsum erudiãtur armorum, & si longior expeditio emergit, in angarijs plurimum detinendi sunt, procul que habendi à ciuitatis illecebris, vt eo modo, & corporibus eorũ robur accedat, & animus. *Itaque* piscatores, & aucupes, dulciarios, linteones, omnesque huiusmodi, longè arbitror pellendos à castris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, & Ceruorum Aprorumq; venatores, conuenit sociari militiæ. Honestas idoneum militem reddit, verecundia dum prohibet fugere, facit esse victorem.

Quinã militia ascribendi & qui non.

Cuius Aetatis vel figuræ probandi sunt.

Cap. XL.

INcipiente pubertate ad delectum cogendum tyronem nullus ignorat. Non enim tantum celerius, sed etiam perfectius imbuuntur, quæ discuntur à pueris: deinde militaris alacritas, saltus & cursus ante tẽtandus est, quam corpus ætate pigrescat. Velocitas enim est, quæ percepto exercitio, strenuum efficit bellatorem. Item necessitas exigit, non tam staturæ rationem habere, quam virium, & ipso Homero teste, qui Tydeum minorem quidem corpore, sed fortiorem armis fuisse significat. Præterea qui delectum acturus est, vehementer intendat, vt ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat. Bellatorum namque, non tantum in hominibus, sed etiam in equis & canibus virtus, multis declaratur indicijs. Sit ergo adolescens martio operi deputandus, vigilãtibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachijs, ventre modicus, exilior cruribus, suris & pedibus non superflua carne distentis, sed neruorum duricia collectis, cum hæc in tyrone signa deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres: Vtilius est enim fortes esse milites quàm grandes.

Proprietates hominis ad militiã apti.

De Probatione & eruditione tyronum.

Cap. XLI.

SEd non statim punctis signorum scribendus est tyro delectus, verum ante exercitio prætendendus, vt vtrum verè tanto operi aptus sit, possit agnosci. Et velocitas in illo requirenda videtur, & robur, & vtrum armorum disciplinam ediscere valeat, vtrum habeat confidentiam militarem. In omni enim conflictu, non tam prodest multitudo, quàm virtus. Signatis itaque tyronibus, per quotidiana exercitia, armorum est demonstranda doctrina. Nihil firmius, neque felicius, neque laudabilius est reipublicæ, in qua abundant milites eruditi. Non enim vestium nitor, vel auri, argenti, gemmarumque copia, hostes ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in alijs rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est, potest corrigi: prœliorum delictã emendationem non recipiunt, cum pœna statim sequatur errorem. Militarem edocendi gradum sunt; nihil enim magis in itinere; vel in cæde custodiendum est, quàm vt omnes milites incedendi ordinem seruent, quod aliter non fieri, nisi vt exercitio ambulare celeriter & æqualiter discãt. Periculum enim ab hostibus semper grauissimum sustinet; diuisus & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, viginti millia passuum, horis quinque duntaxat æstiuis, conficienda sunt; quicquid addideris iam cursus est, cuius spatium non potest definiri, sed & cursu pręcipuè assuefaciendi sunt minores, vt maiore impetu in hostem percursent, vt loca oportuna celeriter cum vsus aduenerit occupent, vt ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, vt fugientium terga facilius comprehendant.

Tyrones militiæ sunt in incessu instruendi.

De Exercitatione eorum.

Cap. XLII.

AD saltum etiã quo vel fossatũ salitur, vel impediens aliqua altitudo superatur, exercendus est miles, vt cum huiusmodi difficultates euenerint, possint sine labore transire. Natandi vsum æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro cõdiscere. Non enim semper pontibus flumina transuehũtur, sed & cedẽs, & insequens natare cogitur frequenter exercitus; non solum autem pedites, sed & equites, ipsosque equos vel lixas, quos gallarios vocant, ad natandum assuefieri percommodum est. *Olim* de vimine in modum cratium texebant scuta; itidemque clauas ligneas cõtra palum, tanquam contra aduersarium, tyro cum crate illa & claua, velut cum gladio se exercebat & scuto, & nunc quasi caput aut faciem peteret, nunc à lateribus minaretur, interdum contenderet crura succingere, recederet, assultaret, insiliret, quasi præsentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte attentaret. Gæsa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit, cum & armis vitalia defendantur, & ossibus. At contra, puncta necesse est vt vitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dũ cæsa infertur, brachiũ dextrum latusque nudatur. Pũcta autem tecto corpore infertur, & aduersarium sauciat antequam videat. Hastilia quoque tyro aduersum illum palum tanquam aduersus hominem iactare compellitur. Eo enim exercitio, & lacertis robur accrescit, & iaculandi peritia atque vsus.

Tyrones debent addiscere natare, & hostē omni modo assultare telis & gladio.

Gæsa vel cæsa est religenda: sic etiã puncta.

Adhuc de eodem.

Cap. XLIII.

ITem pars iunior, arcubus ligneis sagittisque lusorijs exercenda est seuire ad palos, & doctores ad hanc rem artifices eligendi, & maior adhibẽda solertia, vt arcum scienter teneant, vt fortiter impellant,

Tyrones sũt exercendi in tractu arcus, in iactu lapidis.

vt sinistra fixa sit, vt dextra cum ratione ducatur, vt ad A illud quod feriendum est, oculus pariter animusque consentiant, vt siue in equo, siue in terra, rectum sagittare doceant. *Ad lapides* vero, vel manibus vel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum vsum primi Balearum insularum habitatores, & inuenisse, & ita peritè exercuisse dicuntur, vt matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Sępe enim aduersum bellatores cassidibus, cataphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda vel fundibulo destinati, sagittis sunt omnibus grauiores; cum membris integris, læthale tamen vulnus importent, & sine via sanguinis hostis lapidis ictu intereat. Fundam portare nullus est labor, & interdum euenit, vt in lapidosis locis conflictus habeatur, aut B mons sit aliquis defendendus, aut collis: Aut oppugnatione castellorum, siue ciuitatum, lapidibus Barbari fundis pellendi sint. *Pondus* quoque baiulare, & iter facere gradu militari, frequentissimè cogendi sũt iuniores; sæpe in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter, & arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile, si vsus accesserit: nihil enim est, quod non assidua meditatio facillimum reddat. Semper ergo cogendi & exercendi sunt iuniores; vtilius enim constat esse erudire armis suos, quam alienos mercede conducere.

Oportet vt tyrones assuescant baiulare pōdus.

De Munitione & ordinatione castrorum.

Cap. XLIIII.

Locus castrorum qualis & quantus.

CAstrorum quoque munitionem debet tyro cōdiscere, quippe si recta constituta sunt castra, ita vt intra bellum securi milites dies noctesque peragāt, etiamsi hostis obsideat, quasi munitam ciuitatem C videantur secum vbique portare: Castra, præsertim vicino hoste, tuto semper facienda sunt in loco, vbi lignorum, & pabuli, & aquæ suppetat copia; & si diutius commorandum sit, loci salubritas eligatur. Cauendum etiam ne mons sit vicinus, aut collis altior, qui ab aduersarijs captus possit officere. Considerandum etiam ne torrentibus inundari consueuerit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus. Pro numero autem militum vel impedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis, neve paucitas in latioribus vltra quàm oportet cogatur extendi. Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda, prout loci qualitas aut D necessitas postulauerit, castra facienda sunt.

Porta prætoria & decumana qualiter sītuāda.

Porta autem quę appellatur prætoria, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostes respicit: Aut si iter agitur, illam partem debet attendere, ad quam est profecturus exercitus. Intra quam primæ centuriæ, hoc est cohortes, papiliones tendunt, & dracones, & signa constituunt. Decumana autem porta, quæ appellatur post prætorium, est per quam delinquentes milites educuntur ad pœnam. Milites in acie dispositos ordines seruent, nec vbi contra expedit, aut conglobent agmen, aut laxent: Nam & constipati perdunt spatia pugnandi, & sibiinuicem impedimento sunt, & rariores atque interlucentes, aditum perrumpendi hostibus præstant.

Tyrones quomodo ad campum producendi.

Producendi ergo tyrones sunt semper ad campũ, & secundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita vt primo simplex extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuaturas, vt æquali legitimoq; spatio miles distet à milite; tunc præcipiendum, vt subito displicent aciem, ita vt in ipso impetu ad quem respondere solent, ordo seruetur. Tertio pręcipiendum, vt quadratam aciem repente constituant. Quo facto in trigonum, quem cuneum vocant, acies ipsa disponenda est. Iubetur etiam vt instruant orbes, quo genere cum vis hostium interruperit aciem, resisti ab exercitatis militibus consueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen immineat.

De Partibus rei militaris.

Cap. XLV.

Exercitus tres sunt partes scilicet equites pedites & classes.

IDem in lib. 2. Res igitur militaris armis constat & viribus. Hæc in tres diuiditur partes, equites, pedites, classes. Equitum alas dicunt, ab eo quod ad similitudinem alarum, ab vtraque parte protegāt acies. Est & aliud genus equitum, qui legionarij vocantur. Classium item duo genera sunt, vnum liburnarum, aliud lusitiarum. Equitibus campi, classibus maria vel flumina, peditibus colles, vrbes, plana, & abrupta seruantur. Ex quo intelligitur magis reipublicæ necessarios pedites, qui possunt vrbibus prodesse, & maiore numerus equitum sumptu expresso, minore nutritur peditum exercitus. Verum ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est auxiliares, (qui & socijs, & fœderatis gentibus mittebantur) Et legiones. Legio ab eligendo appellata est, quod vocabulum eorum desiderat fidem atque diligentiam, qui milites probāt. In auxiliarijs minor, in legionibus longè amplior consueuit militum numerus ascribi.

Pedites magis sunt resp. necessarij quā equites.

Pedites quidam dicūtur auxiliarij, alij legiones.

Græci Dardanij phalanges habuerunt, & in vna armatorum octo millia censebantur. Galli atque Celtiberi cateruis vtebantur in prælio, in quibus singulis erant sena millia armatorum. Romani legiones habebant, in quibus singulis sena millia, interdum amplius militare consueuerunt. Quid autem inter legiones & auxiliares interesse videatur, expediam. Auxiliares cum ducuntur ad prçlium ex diuersis numeris venientes, nec disciplinæ inter se, nec notitiæ, nec affectioni consentiunt. Item alia instituta, alius inter eos vsus est armorum. Necesse est autem eos tardius ad victoriam peruenire, qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum prosit omnes milites vnius præcepti significatione connecti, non possunt æqualiter iussa complere, qui ante pariter non fuerunt.

Discrimen inter auxiliares & legiones.

De Legionibus.

Cap. XLVI.

Cur iam nō sit amplius vsus legionum.

LEgionum nomen in exercitu permaneret hodie, sed per negligentiam superiorum temporum robur infractum est, cum virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerētur milites, qui promoueri consueuerunt per laborem. Præterea necesse est morbo aliquantos debilitari, atque dimitti, aliquantos militiam deserere, vel diuersis casibus interire, & nisi annis singulis, immo singulis mensibus in recedentium locum iuniorum turba succedat, quamuis copiosus, tamen exhauritur exercitus. Est & alia causa cur attenuatæ sunt legiones. Magnus in illis labor est, & militandi grauiora arma, pauca munera, sæuior disciplina. Quod vitantes plerique in auxilijs festinant militiæ sacramenta percipere, vbi & minor sudor, & maturiora sunt pręmia. In omnibus authoribus inuenitur singulos consules aduersum hostes copiosissimos, non amplius quàm binas duxisse legiones, additis auxilijs sociorum: Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cuiuis bello duæ legiones, crederentur posse suffici, quapropter ordinationē legionis antiquæ, secūdū normā militaris iuris exponā.

De modo constituendi legionem.

Cap. XLVII.

Iuramentum militum.

DIligenter igitur lectis iunioribus, animis corporibusque præstantibus, additis etiam exercitijs quotidianis, punctis milite scripto, matriculis inserti, iurare solent per Deum, & Christum, & Spiritum sanctum, & per maiestatē Imperatoris, quæ secundum

secundum Deum generi humano diligenda est & co A
lenda; Deo enim vel priuatus vel militaris seruit, cum
fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore. Iurant
autem milites omnia se strenuè facturos, quæ præce-
perit Imperator; nunquam deserturos militiam, vel
mortem recusaturos pro Romana Republica. *Scien-*
dum est autem, in vna legione decem cohortes esse
debere; sed prima cohors reliquas, & numero mili-
tum, & dignitate præcedit. Nam genere atque insti-
tutione literarum, viros electissimos quærit. Hæc e-
nim suscipit Aquilam, quod præcipuum signum in
Romano semper est exercitu, & totius legionis insi-
gne. Hæc imagines Imperatorum, hæc & diuina &
præsentia signa veneratur, habet pedites mille, cen- B
tum quinque equites, loricatos centum 32. & ap-
pellabatur cohors milliaria. Item decem cohortibus
legio plena fundatur, quæ habet pedites sex millia
centum, equites septingentos triginta. habet præte-
rea legio fabros tignarios, structores, carpentarios,
ferrarios, pictores, reliquosque artifices, ad hyberna
ædificia fabricanda, ad machinas, turres ligneas, cæ-
teraque, quibus vel expugnētur aduersariorũ ciuita-
tes, vel defendātur propriæ, præparāda. Hæc enim e-
rat cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium
videbatur, nunquam deesset in castris; vsque adeo vt
etiam cunicularios haberent, qui ad morē fossorum,
ducto sub terris cuniculo, murisque infra fundamen-
ta perfossis, improuisi emergerent ad vrbes hostium
capiendas. C

In vna legione sunt decem cohortes, quarũ 1. est præcipua numero & dignitate, cõtinet autem legio 6100 pedites, equites 730 præter operarios.

Ex his igitur apparet legionem bene institutam, quasi munitissimam esse ciuitatem, quæ omnia præ- dio necessaria secum vbique portaret, nec metueret repentinum hostium superuentum. Nam & lignum, fœnum, aquam, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Quoties ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, quoties mouenda sunt signa, vel iā mota figenda sūt, cornicines canūt. Quoties autē pugnatur, & tubicines canūt, & cornicines pariter. Classicũ itē appellatur, quod buccinatores per cornu inducunt. Hoc insigne videtur Imperij, quia classicum canitur Imperatore præsente, vel cum in militem capitaliter animaduertitur; quia hoc ex Imperatorijs legibus fieri necesse est: Hæc autem fiunt, vt in ipsa pugna facilius obtemperent milites, siue eos pugnare, siue stare; siue sequi, vel redire præ- D ceperint duces.

Quando canunt tubicines, quando cornicines, & quoties canitur classicũ.

De Centurijs ac turmis.

C a p. *XLVIII.*

Centuria cur instituta.

PОrro antiqui, quia sciebant in acie commisso bello, celeriter ordines, aciesque turbari, atque confundi, ne hoc possit accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis centurijs singula vexilla constituerunt, ita vt ex qua cohorte, & vt quota esset centuria, in illo vexillo literis esset ascriptum, quod intuentes vel legentes milites, in quantouis tumultu, à contubernalibus suis aberrare non possent. Centuriones insuper transuersis cassidum cristis literas habebant, vt facilius noscerentur, quos suas singulos iusserunt centurias gubernare. Rursus ipsę centuriæ in contubernia diuisæ sunt, vt decem militibus sub vno papilione degentibus, vnus qui esset decanus, caput contubernij nominaretur. Cōtubernium autem manipulos vocabant, ab eo quod cōiunctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodum autem inter pedites, centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur, & habet vna turma equites 32. Huic qui præest decurio nominatur.

Quod centuria inter pedites, hoc turma inter equites, quorũ præfectus decurio dicitur habet autem turma 32. equites.

Præterea fit centurio eligendus magnis cruribus, procera statura, qui omnem artem didicerit armaturæ, vigilans sobrius, agilis, magis ad facienda quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus. Contubernales suos ad disciplinam retineat, ad armorum exercitium cogat. Similiter eligendus est decurio qui turmæ equitum præponatur, in primis stabili corpore, vt loricatus & armis circundatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissimè, conto scienter vti, sagittas doctissimè mittere, turmales suos erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit, eosdem cogere loricas suas, vel cataphractas, contos, & cassides, frequenter tergere & curare. Plurimum enim terroris hostibus armorũ splendor importat. Quis credat militem bellicosum, cuius dissimulatione situ ac rubigine arma fœdantur? & non solum equites, sed etiam ipsos equos assiduo labore conuenit edomari.

Quales esse oporteat centuriones & decuriones.

De Instructione acierum ad pugnam.

C a p. XLIX.

IGitur qui desiderat pacem præparet bellum: Qui victoriam cupit, dimicet arte non casu Nemo prouocare, nemo audet offendere, quem intelligit superiorem esse si pugnet.

Idem in lib. 2. Nunc qualiter instruenda sit acies, si pugna immineat, declaratur vnius legionis exemplo. Equites locantur in cornibus, acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro; huic cohors secunda coniungitur, tertia in media acie collocatur; huic annectitur quarta, quinta vero sinistrum suscipit cornu. Sed ante signa, & circa, necnon etiam in prima acie dimicantes, principes vocabantur, hoc est ordinarij, cæterique principales. hæc erat grauis armatura, quia habebāt cassides, cataphractas, ocreas, scuta, spatas, plumbata, missilia. Itaque prima acies principum, secunda hastatorum armis talibus, docetur instructa. post hos erant ferētarij, & leuis armaturæ, scutati, sagittarii, funditores. Secunda acies similiter armabatur, in qua consistentes milites hastati vocabantur. Sed in secūda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur, cui iungebatur septima. Octaua mediā aciem tenebat nona comitante: Decima in secunda acie sinistrum semper obtinet cornu. Post omnes autem acies, triarii cum scutis, cataphractatis, & galeis; Ocreati cum gladiis, semipathiis; plumbatis binis, missilibus, locabantur; qui genu posito subsidebant; vt si prima acies vinceretur ab his quasi de integro, reparata pugna, possit reparari victoria. Omnes ante signum, vel signiferi quamuis pedites, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas.

Modus instruendi aciem.

De modo congregandi.

C a p. L.

COmmisso bello, prima ac secunda acies stabat immota. Triarij quoque residebant. Ferentarii autem armaturæ exculratioris, sagittarii, funditores, hoc est leues armaturæ, aduersarios prouocabant ante aciem præcedentes, si hostes fugare poterant sequebantur. Si eorum virtute aut multitudine premebantur, reuertebantur ad suos, & post eos stabant, Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquam murus (vt ita dicam) ferreus stabat, & non solum missilibus, sed etiam gladiis comminus dimicabat. & si hostes fugasset, non sequebatur grauis armatura (ne aciem suam ordinationemque turbaret) sed leuis armatura, cum funditoribus, sagittariis, & equitibus, fugientes sequebatur inimicos; hac dispositione atque cautela, sine periculo legio vincebat, aut superata seruabatur incolumis: quia legionis ius est, facile nec fugere, nec sequi.

Modus inchoandi prælii & prosequendi.

Hoc quoque institutum, vt ex donatiuo quod milites consequuntur, dimidia pars sequestraretur

Spolia apud signa olim sequestrabantur.

apud signa, & ibidem ipsis militibus seruaretur, ne per luxum aut inanium rerum comparationem, ab ipsis militibus contubernalibus posset absumi, plerique enim homines, & præcipuè pauperes, omnia sua erogant. miles deinde qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deserendo nihil cogitat, magis diligit signa, pro illis in acie fortius dimicat, in quibus suam videt positam esse substantiam. Hæc ratio apud signiferos in cophino seruabatur, & ideo signiferi non solum fideles, sed etiam iam literati homines eligebantur, qui & seruarent deposita, & scirent singulis reddere rationem.

De Exercitio militum.

Cap. LI.

Bis in die tyrones sunt in militia exercendi.

Legionis ordinatione digesta, ad exercitium reuertemur, vnde exercitus nomen accepit. Iuniores quidem & noui milites, mane ac post meridiem, ad omne genus armorum exercebantur, veteres autem eruditi semel in die. Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed continua exercitationis meditatio. Nam & velocitas vsu ipso acquiritur corporis, & scientia feriendi hostem, seque protegendi. Illud vero magis est, vt seruare ordines discant, & vexillis suis in tantis commixtionibus in ipsa prolusione comitentur. Ad palum quoque vel sudibus exerceri, percommodum est, Insurgere trepidantes in clypeum, rursusque se subdere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missilibus etiam palos ipsos procul ferire meditentur, vt & ars diligenter, & dextræ virtus possit accrescere. Sagittarij vero vel funditores, scopas hoc est fruticum vel straminum falces, pro signo ponebant, vt sagittis, vel certè lapidibus ex fundibulo destinatis, signum potius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo fecerant semper. Cæteri autem etiam hybernis diebus (si niues tantum, pluuiæque cessarent) exerceri cogebantur in campo, ne intermissa consuetudo, & animos militum debilitaret, & corpora. Syluã cædere, portare onera, transilire fossas, natare in mari, siue in fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere, etiam armatos cum sarcinis suis frequentissimè conuenit, vt quotidiani laboris vsus in pace, difficilis non videatur in bello. Nam quemadmodum bene exercitatus miles prælium cupit, ita formidat indoctus. Postremo sciendum est, in pugna vsum amplius prodesse quam vires. Artifices etiam ab exercitijs non recedant. Pro laude vulgi miles sacramento lectus, cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria, & libertate communi, præsertim cum antiqua sit prudensque sententia, omnes artes in meditatione consistere.

Vsus in bello plus valet quam vires.

De Sanitate exercitus gubernanda.

Cap. LII.

Sanitas exercitus ex quinque conseruatur.

Idem in li. 3. Exercitus dicitur tam legionum, quam etiam auxiliorum, nec non etiam equitum, ad gerendum bellum multitudo collecta. Sanitas custodiatur exercitus locis, aquis, tempore, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis & sine opacitate arborum campis aut collibus, ne sine tentorijs æstate milites commorentur, ne egressi tardius, calore solis & fatigatione itineris contrahant morbum, sed potius in æstate, luce cœpto itinere, ad destinata perueniant. Ne sæua hyeme iter per niues ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, vbi minor illis vestiũ suppetit copia. Nec sanitati enim, nec expeditioni idoneus miles est, qui algere compellitur. Ne perniciosis vel paludosis aquis vtatur exercitus, nam pestilentiam bibentibus generat. Iam vero ex casu ægri contubernales, oportunis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur. Male enim cum his agitur, quibus necessitas & belli incumbit & morbi; sed rei militaris periti, plus quotidiana armorum exercitia, ad sanitatem militum putauerunt prodesse, quã medicos. Ex quo intelligitur, quam studiosius armorum arte docendus sit semper exercitus, cum ei laboris consuetudo, & in castris sanitatem, & in conflictu possit præstare victoriam. Si autem autumnali æstiuoque tempore, diutius in ijsdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum, & odoris ipsius fœditate, vitiatis haustibus, & aere corrupto, perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi frequenti mutatione castrorum.

Exercitium plus valet ad sanitatẽ quã medicina.

De Alimonia prouidenda, atque seruanda.

Cap. LIII.

Fames est sæuior ferro.

Sæpius penuria quam pugna consumit exercitum, & ferro sæuior fames est. Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri; pabulatio & annona in necessitate remedium non habent, nisi ante condantur. In omni expeditione vnum existet maximum telum, vt cibi sufficiat victus, hostes frangat inopia. Ante igitur quam inchoetur bellum, de copiosis expensis fiat procuratio, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, & in oportunis ac minutissimis locis, amplior semper modus quam sufficit aggregetur. Frequenter autem necessitas geminatur, & obsidio sæpe fit longior quam putatur, cum aduersarij etiam ipsi esurientes circumsedere non desinant, quos fame sperant esse vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacunque fruge, vinoque, hostis inferens bellum ad victum suum poterit occupare, non solum admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea & armaturæ præsidijs firmata, vel ad tutissimas conferendum est ciuitates; vrgendique prouinciales, vt ante irruptionem, se & sua in vrbibus condant.

Maximũ telum in bello est sufficiẽtia victus.

Reparatio etiam murorum, tormentorumque omnium, ante curanda est; nam si semel hostis præuenerit, metu vniuersa turbantur, & quæ ex alijs vrbibus petenda sunt, interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis sors eorum custodi, & erogatio rata consueuit sufficere pro copia; maximè si ab initio procuretur. Cæterum sera parsimonia est tunc seruare cum deficit. Hyeme lignorum, & pabuli æstate vitanda est difficultas; frumenti vel vini, verum & aceti, nec non etiam salis, omni tempore necessitas declinanda. Item vrbes atque castella, ab his militibus qui minus prompti inueniuntur in acie, armis defendantur, præcipueque nitentur, ne aduersariorum dolo atque periurijs, decipiatur prouincialium incauta simplicitas. Frequentius enim commerciorum pacisque simulatio crudelis, quam arma nocuerunt.

Sera parsimonia tunc seruare cum deficit.

De Seditione militum præcauenda.

Cap. LIV.

Quomodo præcauenda militum seditio.

Interdum mouet tumultum ex diuersis locis collectus exercitus, & cum pugnare nolit, irasci se simulat, cum non ducatur ad bellum. Quod hi præcipuè faciunt, qui in sedibus ociosè delicateque vixerunt, asperitate insoliti laboris offensi. Cui vulneri multiplex medicina consueuit opponi, dum adhuc separati sunt, & in sedibus suis tribunorum, vel vicariorum, nec non & principum, in omnem disciplinam arctissima seueritate teneantur, nihilque aliud nisi deuotionem, moderationẽque custodiant. Cãpi cursionem, & inspectionem

inspectionem armorum assiduè faciant, nomen & A signa obseruare non desinant. Ad sagittas iaciendas, ad missilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu, ad armaturæ gestum, ad vectes pro similitudine gladiorum punctim cæsimque feriendo, multo die vsque ad sudorem frequentissime detinendi, cursu iam & saltu ad transmittendas fossas nihilominus imbuendi. Si mare seu fluuius vicinus est sedibus, æstiuo tempore ad natandum cogendi sunt, vt ita exercitati & eruditi æmulatione virtutis, prælium magis necesse habeant optare, quam ocium. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte vel viribus habuit.

Bona disciplina & exercitiũ animos militum à seditione auertit.

Dux autem esse debet attentus, vt in omnibus legionibus si qui turbulenti vel seditiosi sunt milites, B non pro inuidia suggerentium, sed procerum veritate cognoscat; eosque prudentiori consilio segregatos, à castris ad agendum aliquid quod ipsis videatur optabile, aut ad castella vrbesque deputentur muniendas, atque seruandas; tanta subtilitate, vt cum abijciuntur, videantur electi, nunquam enim ad contumaciam pari consensu multitudo prorumpit, sed incitatur à paucis. Quod si fieri medicinam necessitas extrema persuaserit, rectius more maiorum in inductores criminũ vindicare debet, vt ad omnes metus pœnę per paucos perueniat. Laudabiliores tamẽ duces sunt, quorum exercitum ad modestiam labor & vsus instituit, quam illi quorum milites ad obedientiam suppliciorum formido compellit.

Cautus princeps debet capita seditionis à castris segregare sub aliquo honoris titulo vt nõ percipiant, & mox reliqui acquiescent; vel si hoc fieri non potest, in auctores tamen animaduertat & cæteri terreantur.

De Militaribus signis.

CAP. LV.

NIhil magis ad victoriam proficit, quam monitis obtemperare signorum; nam cum voce sola inter præliorum tumultus regi multitudo nõ possit. Et cũ C pro necessitate rerum, plura ex tempore iubenda atque facienda sint, antiquus omnium gentium vsus inuenit, quomodo (quod solus dux vtile iudicasset) per signa totus agnosceret & sequeretur exercitus. Quorum tria sunt genera; & eorum vocalia & semiuocalia percipiuntur auribus, muta vero referuntur ad oculos.

Vocalia vocantur, quæ voce humana pronunciantur, sicut in vigilijs, vel in prælio pro signo dicitur, vt D puta *victoria palma; virtus: Deus vobiscum; triumphus Imperatoris*, & alia quæcunque voluerit dare is, qui in exercitu habet maximam potestatem. *Semiuocalia* sunt quæ per tubam, aut cornu, aut buccinam dantur: Tuba quæ directa est appellatur: Buccina quæ in semet æreo circulo flectitur: Cornu, quod temperat ante spiritum, quam canentis flatus emittat auditum. Nam indubitatis per hoc sonis, agnoscit exercitus, vtrum stare vel progredi, an certè regredi oporteat; vtrum longe prosequi fugientes, an receptui canere.

Signa militaria triplicia, scilicet vocalia semiuocalia & muta.

Discrimẽ inter tubam buccinam & cornu.

Multa signa sunt Aquilæ, Dracones, Vexilla, flammulæ, tumbæ, pinnæ; quocunque enim hæc fieri iusserit ductor, necesse est vt ad signum sui comitantes milites pergant. Sunt & alia muta signa, quæ dux belli in equis, aut indumentis, & in ipsis armis, vt dignoscatur hostis præcipit custodiri. Item mutum & commune signum est, quoties proficiscente turba, excitatus puluis ad similitudinem nubium surgit, hostiumque prodit aduentum, similiter si diuisę copiæ, per noctem, flammis; per diem, fumo signant socijs, quod aliter non potest nunciari. Aliquanti in castellorũ aut vrbium turribus appendunt trabes, quibus aliquando depositis, indicantur quæ geruntur.

De Insidijs in itinere vigilanter cauendis.

CAP. LVI.

QVi rem militarem studiosius didicerunt, asserunt plura in itineribus, quam in ipsa acie, pericula solere cõtingere: nam in conflictu armati sunt omnes, & hostem comminus vident, & ad pugnandum animo veniunt præparati. In itinere minus armatus, minusque attentus est miles, & superueniente impetu vel fraude, repente turbatur. Ideo omni cura prouidere dux debet, ne proficiscens patiatur incursum, vel facile ac sine damno repellat illatum. Primum itineraria omnium regionũ in quibus bellum geritur, plenissime debet habere perscripta, ita vt locorum interualla, viarum qualitates perdiscat per compendia, diuerticula, montes, flumina, ad fidem descripta consideret.

Dux belli in itinere debet esse prouidus

Præterea sub periculo oportet viarum duces idoneos scientesque capere, eosque custodiæ mancipare, addita pœnæ ostentatione vel præmij, vt intelligant ne fugiendi quidem sibi copiam superesse, & fidei præmium ac perfidiæ parata supplicia; sed & cautelæ caput est, vt ea loca per quæ vel quibus itineribus sit profecturus exercitus, ignorentur; tutissima namque expeditio creditur, facienda ab hostibus nesciri. Ob hoc veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo & secretissimo labyrintho abditus fuisse perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Verum quia exploratores altrinsecus missi, profectionem suspicionibus vel oculis deprehendunt, & interdum profugæ, proditoresque non desunt, dux fidelissimos argutissimosque cum equis probatissimis mittat, qui loca per quæ iter faciendum est, in progressu, & à tergo, dextra læuaque perlustrent, ne aliquas aduersarii moliantur insidias. Tutius enim operantur exploratores noctibus, quam diebus. Ne vero repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites, vt parati sint animo, vt arma in manibus habeant, quia necessitate subita consternantur, prouisa non solent esse formidini.

Consiliũ belli debet semper esse occultum.

Illud vitandum, ne per negligentiam, aliis festinãtibus, aliis tardius incedentibus, interrumpantur acies, aut certe tenuentur; continuo enim hostes interpolatam peruadunt. Præponendi ergo sunt exercitatissimi campi ductores, qui alacriores retardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Præterea nosce debemus hostium consuetudinem, & vtrum peditibus an equitibus; Vtrum contatis, an sagittarijs amplius valeant; Vtrum numero hominum, an armorum munitione præcellant, & ordinare quod nobis vtile, illis docetur aduersum. Tractare quoque per diem an per noctem iter expediat inchoari: quanta locorum interualla sint, ad quæ cupimus properare; ne æstâte aquæ penuria desit euntibus, ne hyeme difficiles aut inuiæ occurrant paludes, maioresque torrentes, & impedito itinere circumueniatur exercitus, priusquam ad destinata perueniat.

Acies debet cõiũcta iter facere.

De Maioribus fluminibus arte transeundis.

CAP. LVII.

IN transitu fluuiorum grauis molestia, negligentibus frequenter emergit. Nam si aqua violentior, aut alueus latior fuerit, interdum ignauiores solet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duæ acies equitum electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus separatæ, vt per medium pedites, & impedimenta transeant, nam acies superior aquarum impetum frangit, inferior eos qui rapti subuersique fuerint, colligit atque transponit. At cum

altior

Varij modi pertrãseundi flumen.

altior fluctus, nec peditem nec equitem patitur, si per plana decurrat, ductis multifariam spargitur fossis diuisus sicquè facilè transitur. Nauigabiles vero amnes, hastilibus fixis, ac superpositis tabulatis peruij fiunt; vel certe tumultuario opere colligatis nauibus aut cupis, additisque transitum præbent trabibus. Expediti vero equites, fasces de cannis aridis, vel vlua, facere consueuerunt, super quos loricas & arma euidenter imponunt; ipsi equis natando transeunt, colligatosque secum fasces pertrahunt.

Modus faciendi pontē repente.

Sed commodius repertum est, vt monoxillos, hoc est paulo latiores scaphulas, ex singulis trabibus excauatas, pro genere ligni & subtilitate leuissima, carpentis secum portet exercitus, tabulatis pariter & clauis ferreis præparatis, ita vt absque mora constructus pons, & funibus (qui propterea habendi sunt) cinctus, lapidei arcus soliditatem præstet. Hoc in tẽpore festinanter aduersarij ad transitus fluminum superuentus facere consueuerunt, ob quam necessitatem in vtraque ripa collocantur armata præsidia, ne alueo interueniente diuisi opprimantur ab hostibus. Cautius tamen est sudes, ex vtraque parte præfigere, ac sine detrimento, vim si qua illata fuerit, sustinere. Quod si pons non tãtum ad transitum, sed etiam iam ad recursum & commeatum necessarius fuerit, tunc in vtroque capite percussis latioribus fossis, aggereque constructo, defensores milites accipere oportet, à quibus tamdiu retineatur, quamdiu locorum necessitas postulat.

De Castris oportuno loco metandis & ordinandis.

Cap. LVIII.

Modus castrametandi.

COnsequens videtur itineris obseruatione descripta, ad castrorum, in quibus manendum est, venire rationem. Non enim belli tempore, ad statiuam, vel mansionem, ciuitas murata semper occurrit. In metandis castris non sufficit locum bonum eligere, ne vtilior prætermissus à nobis, & ab aduersarijs occupatus, apportet incommodum. Cauendum quoque, ne per æstatem, aut morbosa in proximo, aut salubris aqua sit longius, hyeme ne pabulatio desit, aut lignũ; ne subitis tempestatibus, campus in quo manendum est, soleat inundari, ne sit abruptus ac deuius, circumsedentibusque aduersarijs, difficilis prẽstetur egressus, ne ex superioribus locis missa ab hostibus in eum tela perueniant. Quibus cautè studioseque prouisis, pro necessitate loci, vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblonga castra constitues, nec vtilitati præiudicet forma; tamen pulchriora creduntur, quibus vltra latitudinis spatia, tertia pars longitudinis adijciatur. Ita autem ab agrimensoribus mensuram colligi oportet, vt ad quantitatem concludatur exercitus. Nã propugnatores angusta constipant, & vltra quam cõuenit latiora diffundunt. Statiua autẽ castra, æstate vel hyeme, hoste vicino, maiore cura ac labore firmantur.

Primo igitur locis suis signa intra castra ponantur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate militibus. Deinde prætorium præparatur; hinc tribunis tabernacula collocantur, tunc pro gradu legionibus & auxilijs, equitibus & peditibus loca, in quibus papiliones tendant deputantur. In castris quoque de singulis centurijs quaterni equites, & quaterni pedites, excubitũ, noctibus faciũt, quia impossibila videbatur in speculis vigilãtes singulos permanere; ideo in quatuor partes ad clepsydrã sunt diuisæ vigiliæ, vt non amplius quã tribus horis noctis necesse sit quemquã vigilare.

Excubia quomodo facienda.

Cũ mutantur enim, & finitis horis, à cornicine reuocantur. Idoneos tamen tribuni & probatissimos eligunt, qui circumeant vigilias, & renuncient si qua emerserit culpa. Equites extra vallum nocturnas excubias facere debent, per diem autem castris positis, alii mane, alii post meridiem, propter fatigationẽ hominum equorumque angurias faciunt. Inter præcipua cõuenit ducem prouidere, vt animalium pascua, subuectio frumenti, cæterarumque specierum, aquatio, lignatio, pabulatio, secura ab hostium reddatur incursu. Ideoque per loca idonea, quo nostrorum ambulat cõmeatus, præsidia disponantur. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus à fronte & tergo nouit aduersarios commorari.

Qualiter intelligi possit, vtrum insidijs, an publico Marte confligendum sit.

Cap. LIX.

Dux belli debet sæpe consilia cum sapientibus & expertis inire.

PRæcipuè ars & vtilitas ducis est, vt adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus bella, & sapientibus viris, de suis & hostium copiis sæpius tractet, omni (quæ plurimum nocet) adulatione submota. Vtrum maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant, vtrum ipsius an aduersariorum homines magis armati sint, & muniti; & qui magis exercitati, quive sint in necessitatibus fortiores. Quærendum etiam, vtra pars equites an pedites habeat meliores, & quis vtiliores equos adduxerat. Postremo accommoda, nã si equitatu gaudemus, campos debemus optare, si pedite, loca eligere angusta fossis, paludibus, vel arboribus impedita, & aliquoties montuosa, vbi magis victus abũdat, aut desit. Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sæpius quam ferrum extrinsecus.

Maximè autem tractandum, vtrum expediat necessitatem protrahi, an celerius dimicari. Interdum enim spetat aduersarius expeditionem cito posse finiri, & si dilata fuerit in longum, aut penuria maceratur, aut desiderio suorum reuocatur ad propria, aut nihil magnum faciens, per desperationem abire compellitur. Tamen fracti dolore ac tædio plurimi deserunt, aliquãti produnt, aliquanti se tradunt; quia aduersis rebus rarior fides est, vt nudari incipiat, qui copiosus venerat. Dux itaque vigilans, adhibito cõsilio, de suis & aduersarii copiis iudicet, & si multis rebus superior inuenitur, oportunum sibi non differat inire conflictum.

Qui viribus est impar debet certamen declinare & insidias parare.

Si vero aduersarium intelligit potiorem, certamen publicum vitet; nam pauciores numero, & inferiores viribus, insidias facientes, sub bonis ducibus reportauerunt sæpe victoriam; facilius autem est ad virtutem nouos imbuere, quam reuocare perterritos.

De Imperatione pugna.

Cap. LX.

Obseruanda in productione exercitus.

PRæmissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus intentum, ratio disciplinę militaris inuitat. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent esse solliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos, in quo momento peritia, vsus pugnandi, doctrina, consiliumque dominetur. Veteribus seculis mos fuit parco cibo curatos milites ad certamen educere, vt audaciores sumpta esca redderet, & longiore conflictu non fatigarentur inedia. Præterea obseruandum est præsentibus hostibus, siue ex castris, siue ex ciuitate producas ad prælium, ne dum per angusta portarum particulatim procedit exercitus, à collectis & paratis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum est, vt omnes milites egrediantur portas, & aciem construant, antequã hostis adueniat. Obseruetur autem, ne longo spatio fatigatum militem, neve lassos post cursum equos, ad publicum præliũ cogas. Impar enim conditio est, lassum cum requieto, currentem cum eo qui steterit subire conflictum.

Ante pugnā exploranda est fiducia, vel formido militum.

Ipsa die qua certaturi sunt milites, quid sentiãt diligẽter explora. Nã fiducia vel formido, ex vultu, verbis, incessu, motibusque cernitur. Ne confidas satis, si tyro prælium cupit: Inexpertis enim dulcis est pugna, & noueris te oportere differre, si exercitati bellatores

metuunt

metuunt dimicare. Monitis tamen, & adhortatione A ducis, exercitui virtus accrescit, & animus, præcipuè si inimicorum ignauia, vel error ostenditur, vel si ante à nobis superati commemorantur. Dicenda etiam quibus militum mentes in odium aduersariorum cõcitantur, formidolosiores sunt, quorum mentes hostium confundit aspectus. Sed hoc remedio formido leuiatur, si antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis vicinioribus ordines. Vnde & videre hostẽ, & agnoscere consuescant aduersariorum arma, & equos recognoscant. Nam quæ ex vsu sunt, non timẽtur. Elabora ergo vt auxilium capias ex loco, qui tãto vtilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementius tela descendunt, & B maiore impetu obnitentes pars altior pellit: qui aduerso nititur cliuo, duplex subit cum loco & hoste certamen.

De Ordinanda acie.

CAP. LXI.

Tria in disponenda acie sunt prospicienda scilicet sol, puluis, ventus.

ORdinaturus aciem, tria debet ante prospicere: Solem, puluerem, ventum. Sol ante faciem eripit visum; Ventus contrarius tua inflectit ac deprimit, hostium adiuuat tela. Puluis à fronte congestus, oculos implet & claudit. Ita ergo constituantur ordines, vt hæc post occipitium nostrum sint, & si potest fieri, aduersariorum impleant faciem. Acies dicitur exercitus instructus, frons aduersus hostem spectat; hæc in pugna publica si sapienter disponitur, plurimum iuuat.

Ordo disponendi aciem quoad sex ordines.

Structi ordinis lex est, vt primo exercitati veteres milites collocentur, quos prius hastatos vocabant, singuli autem armati in directum ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedites ordinantur in longum, vt nec acies interluceat, & spatium sit arma tractandi. Inter ordinem autem & ordinem, à tergo in latum, sex pedes distare voluerunt, vt haberent pugnãtes spatium accedendi, atque recedendi: vehemẽtius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus, & ætate maturi, & vsu confidentes, & muniti etiam grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri, nec cedere, nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent, sed venientes aduersarios excipere, & stando pugnandoque repellere, vel fugere cogant.

Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittarijs iuuenibus, & bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabãt. *Quartus* itidem de scutatis expeditissimisque sagittarijs, & cæteris. Itaque stantibus primis ordinibus, mos fuit tertium & quartum ordinem, ad prouocandum cum missilibus & sagittis, primo loco semper exire. Qui si hostes in fugã vertere poterunt, ipsi cum equitibus tunc eos persequuntur. Sin vero ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsos recipiũt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies, cum ad prælium (vt dicitur) ventum fuerit, totum sustinet bellum.

Fundibulatores & funditores quomodo differant.

In quinta acie ponebantur interdum carobilistæ & manubalistarij, fundibulatores & funditores. Fundibulatores sunt, qui fundibulis lapides iaciũt. Fustis est longus pedibus quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulsus prope ad instar Onagri dirigit saxa. Funditores sunt, qui fundis lino vel zonis factis pugnant, has enim dicunt esse meliores, cum toto circa caput brachio dirigunt saxa.

Triarij qui dicti.

Sextus ordo post omnes, à firmissimis, & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui triarios appellabant. hi vt requieti & integri acrius inuaderent hostes, post vltimas acies sedere consueuerant. Si quid etenim primisordinibus accidisset, de eorum viribus reparationis spes tota pendebat; magis autem expedit vt conserti pugnent, quam longius separati. Nam si nimium fuerit acies tenuata, cito ab aduersarijs acta impressione rumpitur, & nullum postea potest esse remedium.

De Equitibus ordinandis, & subsidijs post aciem collocandis.

CAP. LXII.

Quomodo disponendi equites.

COnstructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes & contati, iuncti sint peditibus. Sagittarij autem, vel qui loricas nõ habent, longius euagentur à fortioribus. Namque equitibus peditum protegenda sunt latera, & à velocioribus atque expeditis, hostium cornua superfundenda atque turbanda sunt. Quod si equites impares fuerint, more veterum, velocissimi cum scutis leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati, iisdem miscendi sunt, quos explicatos velites nominabant; quo facto, quamuis fortissimi equites hostium venerint, tamen aduersum mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium omnes duces veteres inuenerunt, vt assuescere facerent iuuenes currentes egregiè, & inter binos equites singulos ex his pedites collocarent, cum leuioribus scutis, gladiis, atque missilibus. C

Oportet sẽper habere subsidiarios milites post aciẽ vt possint subuolare & supplere loca mortuorum.

Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, vt lectissimos de peditibus & equitibus, cum vicariis, comitibus, tribunisque vacantibus, habeat dux post aciem præparatos, alios circa cornua, alios circa medium, vt sicubi hostis vehementer insistat, ne rumpatur acies, prouolent subito & suppleant loca; additaque virtute, inimicorum audaciam frangant. Item superfluos habere debebunt post aciem, de quibus cuneum, aut fornicem facias, aut serram, nam si de loco suo ordinatum militem transferre cœperis, acies vniuersa turbabitur. Denique si globus hostium separatur, aut alam tuam, aut partem aliquam vrgere cœperit, nisi superfluos habeas quos contra globum possis opponere, siue pedites siue equites de acie tuleris, dum alia vis defendere, alia periculosius denudabis. Quod si bellatorum tibi D copia non abundat, melius est aciem habere breuiorem, dummodo in subsidiis colloces plurimos; nam circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere lectissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Contra cornua autem de contatis loricatisque equitibus ad hoc reseruatis, & leui armatura peditum, alas hostium circumuenire te conuenit.

De Stationibus trium ducum in exercitu.

CAP. LXIII.

Primus dux à parte dextra stare, assueuit, secũdus in media acie, tertius à parte sinistra.

DVx qui præcipuam sustinet potestatem intẽr equites & pedites, in parte dextra stare consueuit, ex quo rectus est liberque procursus, vt & consilio regere, & auctoritate tam equites quam pedites ad pugnam possit hortari. Hic de equitibus supernumerariis, mixtis peditibus expeditis, aduersariorum sinistrum cornu, quod contra ipsum stat, circumire debet, & à tergo semper vrgere. *Secundus* dux in media acie ponitur peditum, qui eam sustentet & firmet. hic fortissimos pedites, & bene armatos, de illis superfluis secum habere debet, ex quibus aut ipse cuneum faciat, & hostium aciem rumpat; aut si aduersarii cuneum fecerint, ipse forficem faciat, vt cuneo illi possit occurrere. *In sinistra* parte exercitus, tertius esse dux debet, satis bellicosus & prouidus, quia sinistra pars difficilior est, & velut manca in acie consistit. Ideo circa se bonos equites supernu-

Clamor non est attollendus priusquam acies se iungant.

supernumerarios, & velocissimos pedites habere debet, de quibus sinistrum cornu semper extendat, ne circumueniatur ab hostibus. *Clamor* autem quẽ barritum vocant, prius non debet attolli, quam acies vtraque se iunxerit. Imperitorum enim vel ignauorum est vociferari de longe, cum hostes magis terreantur, si cum telorum iactu clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas aciem, nam sic & tuis auges confidentiam, & aduersarijs fiduciam minuis, quia fortiores vidẽtur qui prouocare non dubitant; pars enim victoriæ est inimicum turbare antequam dimices.

De Remedijs contra virtutem.

Cap. LXIV.

Aggrediendi sunt hostes ex improuiso si fieri potest.

EXceptis superuentibus, vel incursionibus repentinis, est occasio quam nunquam dux exercitatus omittit. Nam in itineribus iam fatigatis, in fluminum transgressione diuisis, in paludibus occupatis, in iugis montium laborantibus, in campis expãsis atque securis, in mansione dormientibus, oportunum prælium semper infertur, cum alijs negotijs occupati, hostes prius interimantur, quam præparare se possint. Quod si cauti sunt aduersarij, & insidiarum nulla sit copia, tunc aduersum præsentes, scientes, videntes, æqua conditione pugnatur; tamen ars belli non minus in hoc aperto conflictu, quam in occultis fraudibus adiuuat eruditos.

Quid cuneus.

Aduersum cuneum hostium certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cum acie, primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorum ordines rumpit: quia tamen à pluribus in vnum locum tela mittuntur, contra hoc ordinatio ponitur, quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus in vnum consertis ordo componitur, qui & illum cuneum excipit, atque ex vtraque parte cõcludit, quo facto de facili hostis aciem non potest rumpere. *Item* serra dicitur, quæ à strenuis directa, ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. *Globus* autem dicitur, qui à sua acie separatus, vago superuentu tamen incursat inimicos.

Quid forfex. *Quid serra.* *Quid globus.*

Tempore pugna nõ sunt acies mutanda.

Obseruandum quoque, ne sub tempore quo committitur pugna, velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia trãsferre, statim enim nascitur tumultus atque confusio; & quos imparatos conturbatosque inuenerit, facilius hostis incurrit. In cuneo exercitatissimos ordina bellatores (victoria enim per paucos fieri consueuit) tantum est vt electo duce sapientissimo, in his locis in quibus ratio & vtilitas postulat, ordinentur.

Via hostibus ad fugam nõ est precludẽda, vtpote desperãtibus crescit audacia.

Plerique rei militaris ignari pleniorem victoriam credunt, si aduersarios, aut locorum angustijs, aut armatorum multitudine circumdederint, vt aditum nõ inueniant abscedendi, sed clausis ex desperatione accrescet audacia, & libenter cupit commori, qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoque Scipionis laudanda sententia non est, qui dixit, viam hostibus qua fugerent muniendam. Cæterumque clausi, licet exigui numero, & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi licere non posse, sed vna salus est victis, nullam sperare salutem.

De Camelis bellicis, equis cataphractatis, & quadrigis falcatis.

Cap. LXV.

Cameli in bello nõ multũ ualẽt, & equi cataphractati facile capiuntur.

CAmelos aliquantæ nationes apud veteres in aciem produxerunt, genus hoc animalium arenis tolerabile, siti aptum, confusas etiam in puluere vento vias, absque errore dirigere memoratur: cæterum præter nouitatem, si hoc vti videaris, inefficax bello est. Cataphractati equi propter munimina quæ gerunt, vulneribus tuti; sed propter impedimentum & pondus armorum, capi eos facilè est. Melius est tamẽ vt ante legiones positi, aut cum legionarijs mixti sint, quando cominus, hoc est manu ad manum pugnatur, & acies hostium sæpe rumpunt.

Quadrigas falcatas in bello Rex Antiochus, & Mitridates habuerunt, qui vt primo magnum intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit campum, & leui impedimento retinetur, vnoque afflicto, aut vulnerato equo, frustratur. Sed maximè hac Romanorum militum arte perierunt; vbi ad pugnam ventum est, repente toto campo Romani tribulos abiecerunt, in quos currentes quadrigæ cum incidissent, deletæ sunt. Tribulus autem est ex quatuor palis confixum propugnaculum, sed quoquo modo abiectum tribus radijs stat, & erecto quarto infestum est.

Tribulus est propugnaculum contra currus falcatos.

De Elephantibus, & qualiter eis resisti possit.

Cap. LXVI.

ELephanti in prælijs magnitudine corporum, barritus horrore, formæ ipsius nouitate, homines quosque conturbant; aduersus quos diuersa resistendi excogitauerunt genera armatorum. Curio in Lucania gladio manum quam promuscidem vocant vni abscidit, & bini cataphractati equi iungebantur ad currum, quibus insidentes longissimos contos in elephantes dirigebant. Nam muniti ferro, nec à sagittarijs quos vehebant belluæ lædebantur, & earum impetum equorum celeritate vitabant. Alii contra elephantes cataphractatos milites immiserunt, ita vt in brachiis eorum, & in cassidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerentur è ferro, ne elephas bellatorẽ contra se venientem posset apprehendere; præcipuè tamen velites, antiqui aduersum elephantes ordinauerunt. *Velites* autem erant iuuenes leui armatura, corpore alacri; qui ex equis optimè missilia dirigebant, hi equis prætercurrentibus, ad latiores lanceas, vel maiora spicula, belluas tales occidebant. Sed crescente audacia, postea collecti plures milites, pariter pila, hoc est missilia in elephantes congerebant, eosque vulneribus elidebant. *Illud* additum est, vt funditores cum fundibulis & fundis, rotũdis lapidibus destinatis, hos per quos regebantur elephanti, cum ipsis turribus affligerent, atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Præterea venientibus belluis, quasi irrupissent aciem, spatium milites dabant, quæ cum in agmen medium peruenissent, circumfusis vndique armatorum globis, cum magistris absque vulneribus capiebantur illæsæ. *Balistas* quoque aliquantum maiores (hæ enim longius & vehementius spicula dirigunt) superpositas curriculis cum bonis equis, vtile est ordinari; & cum sub iactum teli accesserint bestiæ, sagittis balistarum transfiguntur; latius tamen contra eas & firmius præfigitur ferrum, vt magnis corporibus maiora sint vulnera.

Remedia cõtra elephantes. *Quid velites.* *Optimũ remedium.*

De Quibusdam regulis bellorum generalibus.

Cap. LXVII.

OMnes artes, omniaque opera, quotidiano vsu, & iugi exercitatione proficiunt. Quod si in paruis verum est, quanto magis decet in maximis custodiri. Quis autẽ dubitet artem bellicam rebus omnibus esse potiorem, per quam libertas retinetur, & dignitas propagatur, prouinciæ conseruantur. Nunquam miles in acie producendus est, cuius antea experimenta nõ ceperis? potes inopia, aut superuẽtibus,

aut ter-

Nulla consilia meliora quam quæ ignorauerit aduersarius.

aut terrore melius hostem domare, quam prælio? nulla consilia meliora sunt, quàm illa quæ ignorauerit aduersarius antequam facias. Melius est post aciem plura seruare loca, quam latius militem spargere. Amplius iuuat virtus, quam multitudo. Amplius prodest locus sæpe, quam virtus. publicum ne produxeris militem, nisi cum videris eum sperare victoriam. subita conterent hostes, vsitata vilescunt. Qui per dispersos suos inconsultè sequitur, quam ipse acceperat, hosti vult dare victoriam. Cum explorator hostium latenter oberrat in castris, & omnes ad tentoria sua per diem redire iubentur, statim deprehenditur explorator. Consilium tuum cum cognoueris aduersarijs proditum, dispositionem mutare te conuenit. Quid fieri debeat tractato cum multis; quid vero facturus sis, cũ paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum. Milites timor & pœna in sedibus corriget, in expeditione spes ad præmia faciet meliores. Magna dispositio est, hostem fame magis vrgere, quam ferro. Equitatus, vsu exercitij, armorum genere, equorum nobilitate profecit.

A multis cape consilium, sed paucissimis vel nullis reuela propositum.

De Munitionibus extruendis.

Cap. LXVIII.

Vrbes muniuntur natura & arte.

IDem in lib. 4. Vrbes atque castella, aut natura muniuntur, aut manu, aut vtroque, quod firmius ducitur. *Natura*, vt loco edito vel abrupto, aut circumfuso mari, siue paludibus, vel fluminibus. *manu*, fossis, ac muro. In illo naturali beneficio tutissimo, eligentis consilium; in plano quæritur fundantis industria. Ambitum muri directum veteres ducere noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus, iactis fundamentis clausere vrbes; crebrioresque turres in ipsis angulis reddiderunt, vt si quis ad murum tali ordine constructum, vel scalas, vel machinas voluerit admouere, non solum à fronte, sed à lateribus, & propè à tergo, veluti in sinu circunclusus opprimitur. Murus autem vt nunquam possit elidi, hac ratione perficitur: interuallo vicino interposito, duo intrinsecus parietes fabricantur; deinde terra quæ de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur, vectibusq; densatur; ita vt à muro, primus paries pro parte inferior, secundus longe minor ducatur, vt de plano ciuitatis ad similitudinem graduum, quasi cliuo molli, vsque ad propugnacula possit ascendi: quia nec murus potest arietibus rumpi, quem terra confirmat: & quouis casu destructis lapidibus, ea quæ inter parietes densata fuerit, ad muri vicem, ingruentibus moles obsistit.

Muri sinuosis anfractibus sunt construendi & terra fulciendi.

De portis, & fossis, & propugnaculis muniendis.

Cap. LXIX.

Porta cõtra incendium munienda.

CAuetur præterea, ne portæ subiectis ignibus exurantur, propter quod sunt corijs ac ferro tegendæ. Sed amplius prodest, quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum, in cuius ingressu ponitur chataracta, quæ annulis ferreis ac funibus pendet, vt si hostes intrauerint, dimissa eadem extinguantur inclusi, tamen supra portam murus est ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de superiori parte effusa aqua, subiectum restinguat incendium.

Profunda fossa sunt vtiles contra cuniculos.

Fossæ autem ante vrbes latissimæ faciendæ sunt, vt nec facile possint coæquari repleríque ab obsidentib. & cum aquis cœperint redundare, ab aduersario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine, & inundatione prohibetur. *Formidatur* autem, ne multitudo sagittariorum, de propugnaculis exterritis defensoribus, appositisque scalis, occupet murum, aduersum quod, cataphractas vel scuta in ciuitatibus debent habere quamplurimi. Deinde per propugnacula, duplicia saga, ciliciaque tenduntur, quæ impetum excipiant sagittarum. Neque enim facile transeũt spicula quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remedium est, vt de ligno crates facerent, quas metallas vocauerunt, lapidibusque complerent, ea arte inter bina propugnacula constitutas, vt si super scalas ascendisset hostis, & partem aliquam ipsius contigisset, supra caput suum vrgeret saxa.

Modus muniendi propugnacula.

De Alimentis, & cæteris obsidioni præparandis.

Cap. LXX.

Duæ sunt species obsidendi.

MVlta defensionum oppugnantiumque sunt genera, quæ locis competentibus inseremus. Nũc sciendum est obsidendi duas esse species. Vnam cum aduersarius, opportunis locis præsidijs ordinatis, vel aqua prohibet inclusos, vel deditionem sperat à fame, quando omnes prohibuerit commeatus. Hoc enim consilio ipse ociosus ac tutus fatigat inimicũ, ad quos casus possessores, quamuis leuis suspicio sit pulsationis, alimoniam victus intra muros debent studiosissimè collocare, vt ipsis exuberet substantia, aduersarios inopia cogat abscedere. Parum autem proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio, dimensione salubri, per idoneos erogatio tempereretur. In bellis quoque ætas ac sexus propter necessitatem victus, portis frequenter exclusa est, ne penuria opprimeret armatos, à quibus mœnia seruabantur. Bitumen, sulphur, picem liquidam, oleumque conuenit præparare ad arma facienda: ferrum, eiusque temperaturæ & carbones seruantur. Ligna quoque hastilibus sagittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuijs (quia pro soliditate grauiora sunt & aptiora) mittentibus diligentissime colliguntur; & quibus muri replentur, & turres; minima ad fundas, siue fundibulos, vel manibus iaciẽda; maiora per onagros diriguntur, vt dimissa per præceps, non solum hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotæ quoque de lignis ingentissimæ fabricantur, & vt sint volubiles leuigantur, quæ pronum labentes subito impetu bellatores sternunt, solentque equos deterrere. Trabes quoque & tabulata, vel diuersæ magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu. Nam oppugnantium machinis, per alias machinas consueuit obsisti; præcipuè cũ subitis operibus addenda sit muris vel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres superemineant, & capiant ciuitatem.

In ciuitate oportet habere copiam victus & materiæ ad arma facienda.

De Neruis, & Aquis, & Sale.

Cap. LXXI.

Nerui balistarum possunt fieri ex crinibus.

NEruorum quoque copiam summo studio expedit colligi; quia onagri, vel balistæ, cæteraque tormẽta, nisi funibus neruilibus intenta, nihil prosunt: equorum tamen setæ de caudis ac iubis, ad balistas vtiles asseruntur. In obsidione capitolij, corruptis iugi ac longa fatigatione tormentis, cum neruorum copia defecisset, matronæ abscissos crines, viris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis, aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicitiæ fœminæ, deformato ad tempus capite, liberæ viuere cum maritis, quàm hostibus in tergo seruire. Cornua quoque vel cruda coria, proficit colligi ad cataphractas tegendas, aliaque machinamenta siue munimina. Magna vrbis vtilitas est, cum perennes fontes murus includit. Quod si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei: Cisternæ sunt diligentissimè substruendæ. Si maritima sit ciuitas, & sal defuerit, liquor ex mari sumptus, per alueos aliaque patula defunditur, qui à colore solis duratur in salem. Quod si hostis ab vnda prohibeat (nam hoc sæpe accidit) arenas, quas excitato vento mare superfuderit, aliquãdo colligant, & dulci aqua perfundant, quę sole siccata, nihilominus mutantur in salem.

Cornu & crudum corium ad scuta tegenda valet.

Modus faciendi salem.

A

De Machinis quibus impugnantur muri, & primo de Ariete.

Cap. LXXII.

Ante ciuitatis inuasionem innat terrere ciues armorum apparatu &c.

VIolenta impugnatio, quando castellis vel ciuitatibus properatur, mutuo vtrorumque periculo, sed maiore oppugnantium sanguine exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt, terrifico apparatu, expositis copijs, in spem deditionis, formidinem geminant tubarum strepitu hominumque permixto. Tunc quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt, admotis scalis inuaditur ciuitas. Quod si à fidentibus siue militari-
B bus viris repellatur prima congressio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed viribus & arte confligitur. Admouentur enim testudines, arietes, falces, vineæ, plutei, musculi, turres: Ex trabibus namque ac tabulatis testudo contexitur, quæ ne exuratur incendio, corijs vel cilicijs, centonibus quoque vestitur. Hæc intrinsecus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro, & falx vocatur, ab eo quod incuruata est, vt de muro extrahat lapides; aut certè caput ipsius vestitur ferro, & appellatur aries. Vel quod habeat durissimam frontem quæ subruat muros, vel quod more arietum retrocedat, & cum impetu vehementius feriat. Testudo autem à similitudine veræ testudinis dicitur, quia sicut illa mo-
C do reducit, modo profert caput: ita machinamentum interdum trabem retrahit, interdum effert, vt fortius cedat.

Quid testudo & quando falx vel aries dicatur.

De vineis, & pluteis, aggere, & musculis.

Cap. LXXIII.

Modus faciendi vineas siue cautibulam.

VIneas dixerunt veteres, quas nunc cautibulas, alias chattos vocant. E lignis leuioribus machina colligatur, lata pedibus 8. alta pedibus 7. longa pedibus 16. huius tectum munitione duplici, tabulatis cratibusque contexitur, latera quoque vimine sepiuntur, ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne de immisso crematur incendio, crudis ac recentibus corijs, vel centonibus operiatur. Istæ cum plures res factæ fuerint, iunguntur in ordine, sub quibus obsidentes tuti, ad subruenda murorũ
D penetrant fundamenta.

Quid pluteus.

Plutei dicuntur, qui ad similitudinem absidis contexuntur è vimine, & cilicijs vel corijs proteguntur, ternis rotilis, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur: in quamcunque partem volueris admouentur, more carpenti; quos obsidentes applicant muris, eorumque munitione protecti, sagittis siue fundis vel missilibus, defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascendendi facilius præstetur occasio. *Agger* autem ex terra lignisque extollitur cõtra murum, de quo tela iactantur.

Agger.

Musculus.

Musculos dicunt minores machinas cuniculo similes, in quibus protecti bellatores, fudatum auferunt ciuitatis fossatum, & iam apportatis lapidibus, lignis ac terra, non solum fossatum complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ sine impedimento iunganturad murum. Vocantur autem à marinis bel-
E luis musculi. Nam quemadmodum illi cum minores sint, tamen balenis auxilium adminiculumque exhibent; ita istæ machinæ breuiores deputatæ turribus, magis aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

De Turribus ambulatorijs.

Cap. LXXIV.

TVrres autem dicuntur machinamenta ad ædificiorum speciem, ex trabibus tabulatisque compacta, & ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissime ex crudis corijs vel centonibus communitur, quibus pro modo altitudinis additur latitudo: nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos vel quinquagenos latæ sunt. Proceritas autem ipsarum tanta fit, vt non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superet. His plures rotæ mechanica arte subiunguntur, quarum lapsu, volubilis magnitudo tam ampla moueatur. Præsens autem periculum ciuitatis est, si ad murum fuerit turris ista propius admota: plures enim accipit scalas, & diuerso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu destruit muros. Circa mediam vero partem accipit pontem factum de duabus trabibus, septumque de vimine, quem subito prolatum, inter turrem murumque constituunt, & per eum egredientes de machina bellatores, in ciuitatem transeunt, & occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus, contati & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis ex alto, contis missilibus saxisque prosternant. Quo facto ciuitas capitur sine mora, cum hi qui de murorum altitudine sperabant, repentè supra se aspiciant altiorem murum.

Turris ambulatoria membus admota est præsens ciuitatis periculum.

Qualiter earum discrimini resisti possit.

Cap. LXXV.

Varijs modis resistitur turri ambulatoria.

HVic tam manifesto discrimini, multis occurritur modis. *Primum* si confidentia vel virtus est militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorum, & vi hostibus pulsis, machinamentum illud ingens, direptis corijs ignis exurat. Quod si oppidani exire non audeant, tunc maioris balistæ malleolos, vel phalaricas cum incendio destinant; vt perruptis corijs, vel centonibus, intrinsecus flamma condatur. Malleoli velut sagittæ sunt, & vbi adhæserint, quia ardentes veniunt, vniuersa conflagrant.

Falcaria autem ad modum hastę, valido præfigitur ferro, inter cubum etiam & hastile sulphur, resina bitumine stuppisque inuoluitur, infuso oleo, quod incendiarium vocant; quæ balistæ impetu destinata [illegible]rupto munimine, ardens figitur in ligno, turritamque machinam frequenter incendit.

Depositi quoque homines funibus, cum hostes dormiunt, in lanternis portant lucernas, & incensis machinis, rursum leuantur in murum. Præterea partem muri ad quam machina conatur accedere, cæmẽto atque lapidibus, vel luto siue lateribus, postremo tabulatis, extruendo faciunt altiorem; ne defensores mænium turrita hæc machina possit opprimere.

Inuentio periculosa.

At illi obsidentes eiusmodi dolum adhibere consueuerunt: Primo talem extruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde aliam de tabulis intrinsecus turriculam faciunt, & cum muris fuerit machina sociata, subito funibus trocleisque, de medio turricula illa producitur, de qua egredientes armati, quia altior inuenitur, statim capiunt ciuitatem.

Iterum obsessi longissimas ferratasque trabes opponunt machinæ venienti, eamque à muri vicinitate propellunt. Sed & cum Hodrorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria murorum altitudinem, ac turrium omnium superaret; per noctẽ sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum locum ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinse-

cus

cus: & cum rotis suis moles hæc fuisset impulsa, atque ad locum qui subter cauatus fuerat peruenisset, tanto pondere solo cedente subsedit, vt nec iungi muro, nec moueri vlterius potuit.

De Scalis, ac cæteris machinis quibus ab initio capitur.

Cap. LXXVI.

Quomodo [illegible]enda ciuitas.

ADmotis denique turribus, illico funditores lapidibus, sagittarij iaculis, Manubalistarij sagittis, iaculatores plumbatis ac missilibus è muris submouent homines, hoc facto scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nituntur frequenter periculum sustinent, & ideo sambuca exostra & tollenone, obsidentes murum hostium penetrant.

Sambuca.

Sãbuca dicitur ad similitudinẽ cytharæ, nã vt in cythara chordæ sunt, ita in trabibus quæ iuxta muros ponuntur funes sunt, qui pontem de superiori parte coclea relaxant, vt descendat ad murum; statimque de turri exeunt bellatores, & per eam transeuntes mœnia vrbis inuadunt.

Exostra.

Exostra dicitur pons quem superius exposuimus, qui de turri in murum repente protruditur.

Tollenon dicitur, quoties vna trabes in terra præalta desigitur, cui in summo vertice alia transuersa trabes longior quidem, sed medietate ipsius connectitur, eo libramento, vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno ergo capite, cratibus siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati, tunc per funes vno attracto, depressoque alio capite, eleuati imponuntur in murum.

De Balistis & onagris, cæterisque quibus munitio defenditur.

Cap. LXXVII.

ADuersum hæc obsessos defendere consueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fundibuli, sagittarij. *Fundibalista* funibus & neruis tenditur, qui quanto proliziora brachiola habuerit, hoc est quanto maior fuerit, tanto spicula longius mittit. quę si iuxta artem machanicam temperentur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius ante collegerunt, dirigatur, penetratque quodcunque percusserit.

Balista.

Onager autem dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine & magnitudine, saxorum pondera iaculatur; nam quanto amplior fuerit, tanto magis saxa, fluminis more contorquet. his duobus generibus nulla tormentorum species vehementior inuenitur.

Onager.

Scorpiones dicebant, quas nunc manubalistas vocant, ideo sic nuncupati, quod paruis subtilibusque spiculis, inferant mortem. Fũdibulos, arcubalistas, & fundas describere superfluum puto, quę præsens vsus agnoscit.

Scorpio.

Remedia contra arietes & falces.

Aduersum arietes, vel etiam falces sunt plura remedia Aliquanti centones & culcitras funibus calant, & illis opponunt locis vbi cædit aries; vt impetus machinæ, materia molliori fractus, non destruat murum. Alij laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forficis, dentatum funibus alligant ferrum (quod lapum vocant) quo apprehensum arietem, aut euertunt, aut ita suspendunt, vt impetum non habeat feriendi. Interdum bases columnæ marmoreæ vibrato impetu iaculantur è muris, arietesque confringunt.

De Cuniculis per quos murus defoditur, eoque irrupto obsessi fugantur.

Cap. LXXVIII.

ALiud genus pugnationum est subterraneum atque secretum, quod cuniculum vocant, à leporibus qui cauernas sub terris fodiunt, ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine, ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas fossorum rimat industria, magno labore terra defoditur, cautoque specu in exitum ciuitatis inferius quæritur via. Quæ frans duplicibus operatur insidijs; aut enim penetrant vrbem, & noctu non sentientibus oppidanis, egrediuntur per cuniculum, reseratisque portis, suorum agmẽ introducunt, hostes in ipsis domibus perimunt ignorantes; aut certe cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorum maximam partem, appositis sictioribus lignis, sarmenta quoque insuper iungunt, aliaque fomenta flammarum; tunc igne immisso, muro subito corruente, irruptioni aditus præparatur.

Duplex modus cuniculos ducendi.

Innumerabilibus autem declaratur exemplis, sæpe cęsos ad interitionem hostes qui peruaserant ciuitatem. quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres retinuerint, vel altiora occupauerint loca; tunc enim de fenestris ac tectis, omnis ætas ac sexus, irrumpentes obruit saxis, alijsque generibus telorum. Quod ne sustineant obsidentes, portas ciuitatis aperire consueuerunt, vt resistere desinant, fugiendi potestate concessa: Necessitas enim quædam virtus est desperatio.

Post ingressum ciuitatis contingit sæpe obsidentes repelli, idcirco danda est ciuibus occasio fugæ.

De mutuis insidijs, & cautelis obsidentium & obsessorum.

Cap. LXXIX.

FRequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed vbi post metum, murorum vigilijs derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata, cum scalis clanculo veniunt, murosque conscendunt. propter quod maior est adhibenda custodia cum hostis abscesserit; & in ipsis muris à turribus tuguriola collocanda, in quibus vigiles hybernis mensibus, ab imbri vel frigore, æstiuis, defendantur à sole. Illud quoque vsus inuenit, vt acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hostium odore præsentiant, latratuque testentur. Anseres quoque non minore solertia nocturnos superuentus clamoribus indicant, nam ingressi capitolinam arcem Galli, Romanorum nomen eruissent, nisi clamore anseris excitatus Mallius restitisset.

Obsidentes sæpe se subducunt, vt ciues incautos redeundo opprimant.

Super omnia ducitur, hostium consuetudinem explorare diligenter, quibus horis aduersarius à laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior. Interdum medio die, interdum ad vesperum, sępe nocte, aliquando eo tempore quo sumitur cibus, vtriusque partis milites ad requiem, aut ad curanda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cum cæperit fieri, obsidentes æstu se à prælio subtrahunt, vt aduersariorum negligentiæ licentiam tribuant, qui ipsa immunitate lætati, cum venerint repente hostes, admotis machinis, vel appositis scalis, occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa, cæteraque tormenta ponũtur in promptu vt cognitis insidijs, accurrentes ad manum habeant, quod supra caput hostium euoluant, atque iaculentur.

Cum negligentia interuenerit, paribus insidijs obsessi subijciunt obsidentes; nam siue cibo, siue somno fuerint occupati, siue ocio, aut aliqua necessitate dispersi; tunc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas, ipsosque aggeres ignibus concremant, omniaque in perniciem suam fabricata

Obsidentes aliquando ex incuria, per ciuium irruptionem repente obruuntur.

bricata opera subuertunt. Propter quod obsidentes vltra iactum teli fossam faciunt, eamque non solum vallo & sudibus, sed etiam turriculis instruunt, vt erumpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus loriculam vocant. Sed ex alto destinata missilia, siue plumbatæ vel lanceæ, veruta vel spicula, in subiectos vehementius cadunt. Sagittæ quoque arcubus missæ, & saxa manibus, fundis, siue fundibulis directa, quanto de excelsiore loco exeunt, tanto longius penetrant. Balistæ vero & onagri, si à peritis diligentissime temperentur, vniuersa præcedunt; à quibus nec virtus vlla, nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis, quicquid percusserint, aut dissoluere, aut irrumpere consueuerunt.

De Naualibus prælijs.

Cap. LXXX.

In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur.

TErrestris prælij rationibus, naualis belli residua (vt opinor) superest portio, de cuius artibus ideo pauciora dicenda sunt, quia iam dudum pacato mari, cum barbaris nationibus agitur terrestre certamen. Nauticorum gubernatorumque solertia est, loca in quibus nauigatur, portusque cognoscere, vt infesta, prominentibus vel latentibus scopulis, vadosa ac sicca vitentur: tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur; propterea quod naualis pugna tranquillo committitur mari, Liburnarumque moles, non ventorum flatibus, sed remorum pulsu aduersarias percutit nostris, earumque rursum impetus vitat. in quo opere lacerti remigum, & ars clauum regentis, magistro victoriam præstant.

De Nauibus Lyburnis.

Cap. LXXXI.

Liburna vnde dicta & quid sint.

DIuersæ autem prouinciæ, quibusdam temporibus, mari plurimum potuerunt, & diuersa genera nauium fuerunt: sed Augusto dimicante Attico prælio, cum Lyburnarum auxilijs præcipuè, victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Lyburnarum naues cæteris aptiores. Lyburnia namque Dalmaciæ pars est, cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur; & appellantur Lyburnæ, quod ad magnitudinem pertinet minime. Liburnæ remorum habent singulos ordines, paulo maiores binos; idoneæ mensuræ, ternos vel quaternos, interdum quinos sortiuntur remigio gradus. Nec hoc cuique enorme videatur, dummodo Atico prælio longe maiora referantur cucurrisse nauigia, vt senorum etiam vel vltra ordinum fuerunt. Scaphæ tamen maioribus Lybutnis exploratoriæ sociantur, quæ vicinos prope remiges, vel singulis partibus habent, quas Britannici picatas vocant. per has & superuentus fieri, & commeatus aduersarum nauium aliquando intercidi assolet, & speculari studium; aduentus quoque earum, vel consilium deprehendi.

De Fabrica nauium Lyburnarum.

Cap. LXXXII.

Obseruanda in fabrica Lyburnarũ.

SEd cum in domibus substruendis, arenæ vel lapidum quantitas requiratur, tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quærenda sunt, quanto magis periculum est nauem vitiosam esse quam domum. Ex cypresso igitur & pinu, larice & abiete præcipuè Lyburna contexitur, vtilius æreis clauis quam ferreis configendas reor (quam vis esse grauior aliquanto videatur expensa.) Nam ferreos clauos tempore & humore, celeriter rubigo consumit, ærei autem in fluctibus propriam substantiam seruant.

A Obseruandum autem præcipuè est, vt à decimaquinta luna vsque ad 22. arbores præscindantur. ex quibus Lyburnę contexendæ sunt: his enim demptis octo diebus, præcisa arbor, etiam eodem anno, interna vermium labe exesa, in puluerem vertitur. Quod pręter omnium architectorum doctrinam quotidianus vsus edocuit, & contemplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro æternitate his tantum diebus placuit celebrari. Cæduntur autem trabes vtiliter post solstitium æstiuum, id est per menses Iulium & Augustum, & per Autumnale æquinoctium, id est vsque in Kalendas Ianuarias. his namque mensibus arescente humore, sicciora, & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendum, ne continuò vt deiectæ fuerint trabes secentur, vel statim vt sectæ fuerint mit-

Quando cædida arbores.

B tantur in nauem: quoniam potius & adhuc solidæ arbores, & iam diuisę per tabulas, duplices ad maiorem siccitatem merentur inducias. Nam virides si compinguntur, cum natiuum humorem exudauerint, contrahuntur; & rimas faciunt latiores.

De Notitia ventorum quæ nauigantibus est necessaria.

Cap. LXXXIII.

Notitia ventorũ est nautis necessaria.

QVi cum exercitu classibus vehuntur, turbinum signa debent ante prænoscere, procellis namque & fluctibus Lyburnæ grauius quam vi hostium sæpe perierunt. Igitur ventorum numerum atque vocabula, ars nauigandi primum debet inspicere. Ve-

C teres autem iuxta positionem cardinum, tantum quatuor ventos principales, singulis cœli partibus flare credebant, sed per experimentum, posterior ætas duodecim comprehendit. Horum vocabula non solũ Græca, sed etiam Latina protulimus, ita vt vẽtis principalibus declaratis, eos qui ipsis dextra læuaque coniuncti sunt, indicemus. Ab Hyberno itaque solstitio, id est ab orientali cardine sumimus exordium, ex quo ventus oritur *Apeliotes*, id est Subsolanus: huic à dextro iungitur *Cecias*, siue euroboreas; à sinistra eurus, siue vulturnus. *Meridianum* autem cardinem possidet nothus, id est auster; huic à dextra iungitur *euronothus*, hoc est albus nothus; à sinistra *Libonothus*, id est Austroaffricus. *Occidentalem* vero cardinem tenet Zephyrus, id est subuespertinus; huic à dextra iungitur Lybs siue fauonius, à sinistra *Argestes*, id est Corus. Septentrionalem vero cardinem sortitus est *Aparthias* siue septentrio, cui adhæret à dextra tracias, siue Cyrcius, à

Venti duodecim.

Subsolanus.

Hi venti aliter ab alijs appellantur & diuiduntur.

D sinistra *Boreas*, id est Aquilo. Hi sæpe singuli interdum duo, magnis autem tempestatibus & tres pariter flare consueuerunt. Horum impetu maria, quę sua sponte tranquilla sunt & quieta, vndis exæstuantibus sęuiunt. Horum flatu pro causa temporum vel locorum, à procellis serenitas redditur, & rursum in procellas serena mutantur: Nam secundo spiramine optatos classis inuenit portus; aduerso, stare vel regredi, aut discrimen sustinere compellitur. Et ideo difficile naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inspexit.

De Mensibus aptis ad nauigandum.

Cap. LXXXIV.

Tempus ad nauigandũ aptum est ab Idibus Maij ad 18. Kalen. Octob. à 4. vero Idus Nouemb. vsque ad 6. Idus Martij, periculosissimum est.

E NOn autem toto anno, vim atque acerbitatem maris patiuntur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubij, reliqui classibus intractabiles sunt. nam post ortum Plyadum, vsque ad diem 18. Kalendarum Oct. secura nauigatio creditur; quia æstatis beneficio, ventorum acerbitas mitigatur. Post hoc tempus, vsque in 3. idus Nouembris, incerta nauigatio est, & discrimini propior, propterea quod post idus Septembris oritur vehementissimum sydus, & 8. Kalendarum Octobrium æquinoctialium euenit acerba tempestas: Circa nonas vero Octobris hædi pluuiales, & 5. idus eiusdem, taurus. A Nouembri autem mense crebris tempestatibus nauigia conturbantur

bantur, Vergiliarum hyemali occasu. Ex die igitur 4. iduum Nouembrium vsque in diem 6. iduum Martiarum maria clauduntur: nam lux minima, noxque longissima, poli ac nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum imbri vel niuibus geminata sæuitia, non solum classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbant. Post natalem vero (vt ita dicam) nauigationis, qui solemni certamine, publicoque spectaculo multarum gentium celebratur; plurimorum syderum, ipsiusque temporis ratione, vsque in idus Maias periculose maria tentantur; non quod negotiatorum cesset industria, sed quia magis adhibenda cautela est, quando exercitus nauigat cum Liburnis, quam cum priuatarum mercium festinat audacia. A

De Signis atque prognosticis tempestatis.

C A P. LXXXV. B

Varia sunt signa tempestatis. 1. quando planetæ signa suscipiunt vel deserunt. 2. tempus interlunij. 3. vultus solis & lunæ. 4. dispositio aeris, &c.

PRæterea aliorum ortus occasusque syderum, tempestates vehementissimas commouent. In quibus licet certi dies authorum attestatione signentur, tamen quia aduersis casibus aliquando mutantur, & quod confidentium est, cœlestes causas humana conditio ad plenum scire prohibetur, Ideo nauticæ obseruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem statutum, aut ante, vel postea tempestates fieri compertum est: transitusque siderum, quos planetas vocant, cum præscripto cursu dies arbitrio creatoris suscipiunt & signa, vel deserunt, frequenter assolent serena turbare. Interluniorum autem dies, tempestatibus plenos, & nauigantibus quam maxime metuendos, non solum peritiæ ratio, sed etiam vulgi vsus intelligit. Multis quoque signis ex tranquillo, & de tempestatibus, procellæ produntur, quæ velut C in speculo lunæ orbis ostendit. Rubicundus enim color, ventos; ceruleus indicat pluuias; ex vtroque commixtus, nimbos & furentes procellas. Lunę orbis lætus, serenitatem nauigijs repromittit quam gestat in vultu, præcipuè si quarto ortu, neque obtusis cornibus rutila, neque infuso fuerit humore fuscata. Sol quoque exoriens candens, interest vtrum æqualibus gaudeat radijs, an obiecta nube rutilet: vtrum solito splendore fulgidus, an ventis vrgentibus igneus, niue pallidus, vel pluuia sit impendente maculosus. Aer vero, & mare ipsum, nubiumque magnitudo vel species, solitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta significantur à piscibus, quæ Virgilius in Georgicis diuino pene comprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hoc guber- D natores si se scire profitentur, peritiæ magis vsus instruxit quam doctrina firmauit.

De Æstuarijs agnoscendis.

C A P. LXXXVI.

Oportet Nauigantes scire quando sit fluxus & refluxus in quocunque pelago.

ELementum pelagi tertia pars mundi est, quæ præter ventorum flatum, suo quoque spiramine motuque vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus, ęstu quodam, quod reuma vocant, vltro citroque percurrit, & more torrentium fluminum, nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinem suam. hæc reciprocantis meatus ambiguitas, cursum nauium secundum adiuuat, retardat aduersum. Quæ E magna sunt cautione vitanda; neque enim auxilio remorum reumatis impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuersis regionibus, diuerso lunæ crescentis minuentisque statu, certis horis ista variantur; Ideo prælium nauale gesturus, consuetudinem pelagi vel loci, ante congressum debet agnoscere.

De Armis & machinis nauali prælio necessarijs.

C A P. LXXXVII.

Plura sunt armorum genera pro nauali prælio quam pro terrestri, nec desunt machinæ & tormenta.

MVlta quidem armorum genera prælium terrestre desiderant, sed nauale certamen non solum sumit plures armorum species, verum etiam machinas & tormenta flagitat, tanquam in muris dimicetur & turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, vbi aquis homines perimuntur, & flammis: præcipua ergo esse debet tegminum cura, vt cataphractati vel loricati, galeati etiam & ocreis muniti sint milites. De onere namque armorum nemo potest conqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoque validiora, propter ictus lapidum, & ampliora sumuntur, propter falces & harpagones, aliaque naualia genera telorum. Sagittis, missilibus, fundis, fundibulis, plumbatis, onagris, scorpionibus, iacula inuicem diriguntur & saxa. Et quod est grauius, qui de virtute præsumunt, admotis Liburnis, iniectis pontibus, in aduersariorum transeunt naues ibique gladijs manu ad manum vt dicitur, comminus dimicant. In maioribus etiam Liburnis, propugnacula turresque constituunt, vt tanquam de muro, ita de excelsioribus tabulatis facilius vulnerent vel perimant inimicos. Oleo incendiario, stuppa, sulphure, & bitumine obuolutæ ardentes sagittę, per balistas in hosticarum nauium alueos infiguntur, vnctasque cera & pice & resina tabulas, tot fomentis ignium repente succendunt. Alij ferro interimuntur & saxo; hi ardere coguntur in fluctibus. Inter tanta tamen mortuorum genera (qui acertimus casus est) absumuntur à piscibus, & insepulta sunt corpora.

De insidijs in huiusmodi prælio collocandis.

C A P. LXXXVIII.

Prælium nauale vel insidijs vel publico marte perficitur.

AD instar autem terrestris prælij superuentus fiunt ignorantibus nauticis, vel circa opportunas insularum angustias collocantur insidiæ; idque agitur, vt imparati facilius deleantur. Si longo remigio fatigati sint hostium nautæ, si vento vrgentur, si pro rostris est reuma, si nihil suspicantes dormiunt inimici, & statio quam tenent exitum non habet, si ad dimicandum optata venit occasio, fortunæ beneficijs iungendæ sunt manus, & ex oportunitate prælium conferendum. Quod si cautela est hostium euitans insidias, publico marte confligitur. Tunc Liburnarum instruendæ sunt acies, non directæ, vt in campis, sed incuruæ ad similitudinem lunæ, ita prout productis cornibus acies media sinuetur, vt si aduersarij perrumpere tentauerint, ipsa ordinatione circundati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur & liburnarum collocatur & militum.

Acies quomodo instruenda.

De modo præliandi in aperto mari.

C A P. LXXXIX.

Tria armorum genera in mari vtilissima.

PRæterea vtile & libero mari tua semper classis vtatur, inimicorum vero pellatur ad littus, quia pugnandi impetum perdunt qui detruduntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera plurimum ad victoriam prodesse constat, id est asseres, falces, bipennes. *Asser* dicitur esse trabs subtilis ac longa, ad similitudinem antennæ, quę pendet in malo, vtroque capite ferrato. Hic autem asser siue à dextra siue sinistra parte, aduersariorum se iunxerint naues, pro vice arietis eas impellit & bellatores hostium, siue nautas, sine dubio prosternit ac perimit, ipsamque nauem sæpius perforat. *Falx* autem dicitur acutissimum ferrum curuatum, ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collocatorios funes veli quibus antenna suspenditur, repente præcidit; collapsisque velis, liburnam pigriorem & inutilem

Falx.

Bipennis. lem reddit. *Bipennis* est securis habens ex vtraque parte latissimum ferrum. His in medio ardore pugnandi peritissimi nautæ, vel milites quotidianis vtuntur in excubijs.

De Triumphis.

CAP. XC.

Victoria vnde dicta. ISidor. 18 Omne regnum seculi huius bellis quæritur, victorijs propagatur. *Victoria* dicta est, quod vi, id est virtute adipiscatur: hoc est enim ius gentium, vim vi repellere, nam turpis est dolo quæsita victoria. Certa autem victoria est, vel occisio hostis, vel expoliatio, vel vtrumque. Non est autem iucunda victoria, quæ per immensa detrimenta contingit. *Trophæum.* *Trophæum* dictum est *apotis tropbes*, id est conuersione hostis & fuga; B nam ab eo quod quis hostem fugasset, merebatur trophæum. *Triumphus.* *Triumphus* dicitur, *apotis triambes*, id est ab exultatione. Plenæ enim victoriæ triumphus debetur, semiplenæ trophæum; quia nondum plenam victoriam est consecutus. Non enim obtinuit, sed fugauit exercitum: Hæc tamen nomina scriptores confundunt. Tranquillus autem triumphum Latinè dicit potius appellatum, quod is qui triumphans vrbem ingrederetur, tripartito iudicio honoraretur. Nam primum duci de triumpho concedendo exercitum iudicare solitum erat, secundo senatum, tertio populum.

Modus triumphantium. Erat autem Romanorum mos, vt triumphantes quadrigis veherentur, ex illo quod soliti sunt priores duces hoc habitu inire bella. C Quicunque autem in conflictu vicissent, palma aurea coronabantur, quia palma stimulos habet: Qui vero sine conflictu fugientes prostrasset, laurea; eo quod hæc arbor sine spinis est. Namque & purpurea & palmata toga triumphantes induebantur, & Scipionem cum sceptro in manu gerebant, ad imitationem victoriæ Scipionis. Licet & Scipio baculus sit quo homines innituntur; Super Scipionem autem Aquila sedebat, ob indicium quod per victoriam, quasi ad supernam magnitudinem accederet. Duobus generibus deletur exercitus, aut internecione, aut dispersione. *Spolia.* *Spolia*, hostium præda; *Manubia.* *manubia*, partes. *Præda.* *Præda* à prædando vocata est: *Manubiæ* quod manu detrahuntur. *Exuuiæ.* Hæ & *exuuiæ*, ab exuendo dictæ, quia exuuntur. Hæ & partes à pari diuisione, pro personarum qualitate, vel laborum iusta diuisione.

De ornamentis equorum.

CAP. XCI.

D IDem in lib. 22. *Phalera.* *Phalera*, sunt ornamenta equorum, & est Græcus sermo. *Frena.* *Frena* dicta sunt eo quod equos fremere cogant, vel hoc quod equi frendant, id est imprimant dentibus suis, & obmordeant: hinc & faba fresa quæ molita est. *Lupati.* *Lupati* sunt freni asperrimi. Dicti autem lupati à lupinis dentibus, qui inæquales sunt: vnde & eorum morsus vehementer obest. *Chamus.* *Chamus* est genus asperi freni quo caballi superbi coerceri solent, dictus à curuitate. *Camon* enim Græci curuum dicunt. *Habena.* *Habenæ* ab habendo dictæ, quod his equos habeamus, id est teneamus. *Capistri.* *Capistri* à capite iumentorum dicti. *Sella.* *Sella* à sedendo dicta, quasi sedda. *Antella.* *Antella* quasi ante sellam, sicut postella quasi post sellam. E Cingulum hominum generis neutri est; nam animalium genere fœminino dicimus has cingulas. *Sagma.* *Sagma* quæ corruptè vulgo *salma* dicitur, à stratu sagorum vocatur. Vnde & caballus sagmarius, & mula sagmaria. *Capulum.* *Capulum* funis dicitur à capiendo, quod eo indomita iumenta comprehendantur. *Calcaria.* *Calcaria* dicta sunt, quia in calce hominis ligantur, id est posteriori parte pedis, ad stimulandos equos, quibus aut pugnandum est, aut currendum, propter pigritiam animalium, aut timorem: Nam ex timore stimuli nuncupati, licet sint & libidinis stimuli. *Strigiles.* *Strigiles* nuncupati sunt à tergendo, quod iis equi à sordibus terguntur. *Character.* *Character* est ferrum caloratum, quo notæ pecudibus inuruntur. Character autem Græcè, Latinè forma dicitur. *Canterium.* *Canterium* dictum est quasi cauturium, eo quod vrat & prouida sit in eum, seueraque cautio; vt dum videtur cuius sit auaritia refrænetur. quod interdum pro signo, interdum pro cura adhibetur, vt vis morbi ignis ardore siccetur.

De arte Theatrica.

CAP. XCII.

Ludi varijs locis fiebant. RIchardus vbi supra. Theatrica continet ludos: Ludorum autem alij fiebant in theatris, alij in gabullis, alij in gymnasijs, alij in arenis, alij in amphitheatris, alij in conuiuijs, alij in fanis. In theatris gesta recitabantur: In gabullis choreas ducebant: In gymnasijs luctabantur: In arenis pugiles exercebantur. In amphitheatris certabant cursu pedum equorum, curruum. In conuiuijs, musicis instrumentis ludebant. In fanis, laudes deorum cantabant.

Spectacula. Isidorus 18. Spectacula (vt opinor) generaliter nominantur voluptates, quæ non per semetipsas inquinant, sed per ea quæ illic geruntur. Dicta autem spectacula, eo quod hominibus publica ibi præbeatur inspectio. Hæc & ludicra nuncupata, quod in ludis gerantur, aut in scenis. *Ludus quadruplex.* *Ludus* autem aut Gymnicus est, aut Circensis, aut Gladiatorius, aut Scenicus est. Gymnicus est velocitatis aut virium gloria: cuius locus Gymnasium dicitur, vbi exercentur athletę, & cursorum velocitas comprobatur: hinc accidit, vt omnium prope artium exercitia dicantur Gymnasia. Antea enim in his locis certantes cincti erant ne nudarentur, [illegible]st relaxato cingulo, repente prostratus & exanima[illegible]st quidam cursor, quare ex consilij decreto, tunc archon Hippomenes, vt nudi deinceps omnes exercitarentur permisit. ex illo gymnasium dictum, quod iuuenes in campo nudi exercentur, vbi sola tantum verecunda aperiuntur.

Gymnicorum ludorum quinque sunt genera. Genera gymnicorum quinque sunt, id est saltus, cursus, iactus, virtus, atque luctatio. Vnde ferunt quendam regem tot filios adolescentes habentem, totidem generibus de regno iussisse contendere. *Saltus.* *Saltus* dictus est, quasi exilire in altum. Est enim saltus altius exilire, vel longius. *Cursus.* *Cursus* à velocitate crurum vocatus est; est enim cursus velocitas pedum. *Iactus.* *Iactus* dictus est à iaciendo; vnde & piscatorum rete, iaculatum dicitur. Huic arti vsus est arrepto lapides procul ferire, hastas pondere librato iacere, sagittas emittere arcu. *Virtus.* *Virtus* est immensitas virium in labore & pondere corporis. *Luctatio.* *Luctatio* à laterum complexu, quibus comminus certantes innituntur, qui Græca appellatione Athletæ vocantur: Locus autem luctationis palestra dicitur.

Palestra vnde dicta. Palestram autem vel *apo tis palesi*, idest à luctatione, vel *apo tu pallin*, id est à motu ruinæ fortis nominatam dicunt, scilicet quod in luctando, cum medios arripiant, fere quatiant; idque apud Græcos pallin vocatur. Quidam opinantur artem luctandi Vrsorum contentione monstratam. namque inter cæteras feras, eos solos & erigi congressos, & subsidere celeriter, ac reuerti; & modo manibus tentare inuicem, modo complexu abigere sese, more luctantium. quæ Latini certamina, Græci *agones* vocant, à frequentia qua celebrantur. Agonum autem genera fuere, immensa virium, cursus celeritas, sagittandi peritia, standi patientia. Ad citharam quoque vel tibias, incedendi gestus. De moribus quoque, de forma, de cantandi modulatione, terrestris quoque belli & nauális prælij, perpetiendorumque suppliciorum certamina.

De Ludis Circensibus.

Cap. XCIII.

Ludi Circenses quid, & vnde dicti.

LVdi Circenses, sacrorum causa Deorum, ac gentilium celebrationibus instituti sunt. Vnde & qui eos spectant, demonum cultibus inseruire videntur. Itaque Castori deputantur hæ species, quibus equos à Mercurio distributos historię docent. Sed & Marti & Ioui in ludis equi sunt consecrati, & ipsi quadrigis præsunt. Circenses autem ludi dicti, vel à circumeundo, vel quod vbi nunc metæ sunt, olim gladij ponebantur, quos quadrigæ circumibant. Inde & Circenses, ab ensibus circa quos currebant. Siquidem & in litore circa ripas fluminum currus agitantes, gladios in ordine in ripæ litore ponebant; & erat artis, equos circa pericula torquere: Inde & Circenses dicti putantur, quasi circumenses.

Circus soli à Paganis consecratur.

Circus soli consecratus est à Paganis principaliter, cuius ædes medio spatio, & effigies de fastigio ædis emicat, quod non putauerunt sub tecto consecrandum, quem in aperto haberent. Est autem circus omne illud spatium quod circumire equi solent. hunc Romani dictum à circumitu equorum, eo quod ibi circum metas equi currant. Græci vero à Circe solis filia, quæ patri suo hoc genus certaminis instituit. Fuit enim maga & venefica, & sacerdos dęmonum, in cuius habitu & opere, & magicæ artes, & cultus idolatriæ recognoscuntur.

Ornamenta circi sunt quatuor. Oua.

Ornamenta circi sunt oua, meta, obeliscus, carcer. *Oua* honori Pollucis & Castoris ascribunt, qui illos ouo editos credendo de Cigno & Ioue non erubescunt. Fingunt autem Circensia Romani ad causas mundi referri, vt sub hac specie superstitiones vanitatum suarum excusent. *Metarum* quippe appellatione, proprie terminum ac finem mundi designari volunt. *(Meta.)* Obeliscum Messres Rex Ægypti primus fecisse fertur, tali ex causa: *(Obeliscus.)* Cum quodam tempore Nilus violenta inundatione Ægypto nocuisset, indignatus Rex, tanquam pœnas à flumine exigeret, sagittam in vndas misit: nec multo post correptus graui valetudine, lumen amisit, qui post cæcitatem, visu recepto, duos obeliscos soli sacrauit. Obeliscus enim sagitta dicitur, qui ideo in medio circo ponitur, quia per medium mundum sol currit: medio autem spatio ab vtraque meta constitutus obeliscus, fastigium summitatemque cœli signat; cum sol ab vtroque spatio medio, horarum discrimine transcendat. Summo obelisco superpositum est quoddam auratum, in modum flammæ formatum; quoniam sol plurimum in se caloris atque ignis habet. *(Carcer.)* *In circo* vnde emittuntur equi, carceres dixerunt; ab illa re qua & ille carcer qui est in ciuitate, quod vt ibi homines damnati atque inclusi; ita hic equi coercentur, ne exeant antequam signum emittant.

De Arte Circi.

Cap. XCIV.

ARs Circi auriga & currus, equites vel pedites. *(Auriga.)* *Auriga* proprie dictus, eo quod currum agat & regat: siue quod feriat iunctos equos; nam haurit, ferit dicimus, vt latus haurit apertum. *(Currus.)* *Currus* autem à cursu dictus est, vel quia rotas habere videtur. Quadrigæ & bigæ, & trigæ & seiugæ, à numero equorum & iugo sunt dictæ. *(Quadriga.)* *Quadrigam* ideo soli iungunt, quia per quatuor tempora annus vertitur, vere, æstate, autumno, & hyeme. *(Biga.)* *Bigas* lunæ, quoniam gemino cursu cum sole contendit, siue quia & nocte & die videtur: Iungunt enim vnum nigrum, alterum candidum. *(Trigas.)* *Trigas* Dijs inferis, quia hi per tres ætates homines ad se rapiunt, id est per infantiam, iuuentutem, atque senectam. *(Seiuga.)* *Seiuga* maximus currus currit Ioui, propter quod maximum eum Deorum suorum esse credunt.

Ideo autem rotis quadrigas currere dictum, siue quia mundus iste circuli sui celeritate transcurrit, siue propter solem, quia volubili ambitu rotat. Septem spatijs quadrigæ currunt, referentes hoc ad cursum septem stellarum, quibus mundum regi dicunt, siue ad cursum 7. dierum prętentium, quibus peractis vitæ terminus consummatur.

Equites singulares. Desultores. Pedites.

Porro equites singulares ideo currere dicunt, quia singulariter vnusquisque cursum vitę huius peragit atque transit. *Desultores* nominati, quod olim prout quisque ad finem cursus venerat, desiliebat & currebat, siue quod de equo in equum transibat. Pedites autem aiunt propterea pede currere, quia pedibus curritur mortalitati. Ob hoc à superiori parte currunt ad inferiora, id est ab oriente ad occidentem, quia mortales moriuntur & occidunt. Nudi currunt, quia & homines in seculo nullæ reliquiæ sunt. sed hæc propterea fingunt, vt vanitates & sacrilegia sua excusare conentur.

De Ludis scenicis, siue theatricis.

Cap. XCV.

Quid theatrum & vnde inuentū.

THeatri auctores existimantur Athenienses; primi enim ipsi theatrum construxerunt sedibus ligneis, postea lapideum. *Theatrum* autem est quo scena includitur, semicirculi figuram habens, in quo stantes omnes inspiciunt: cuius forma primum rotunda erat, sicut & amphiteatri, postea ex medio amphitheatro theatrum factum est. Theatrum autem à spectando nominatum *apo tis theoreas*, quod in eo populus stans desuper, atque spectans, ludos contemplaretur. *(Theatrum prostibulum & lupanar ide significant.)* Idem vero theatrum, idem & prostibulum; eo quod post ludos exactos meretrices ibi prosternerentur. Idem & lupanar vocatum ab eisdem meretricibus, quæ propter vulgati corporis leuitatem lupæ nuncupabantur: Nam lupæ meretrices sunt vocatæ à rapacitate, quod ad se rapiant miseros, & apprehendant. Lupanaria enim à Paganis constituta sunt, vt pudor mulierum infelicium ibi publicaretur, & ludibrio haberentur tam hi qui facerent, quam quę paterentur.

Scena.

Scena autem erat locus infra theatrum in modum domus instructa cum pulpito, qui pulpitus orcistra vocabatur, vbi cantabant comici, tragici, atque saltabant histriones & mimi. Dicta autem scena Græca appellatione, eo quod in speciem domus erat instructa: vnde & apud hæbręos tabernaculorum dedicatio, à similitudine domiciliorum, scenophegia appellabatur. *(Orcistra.)* *Orcistra* autem pulpitum erat scenæ, vbi saltator agere posset, aut duo inter se disputare. Ibi enim poetæ comędi, & tragędi ad certamen conscendebant, hisque canentibus alij gestus edebant.

Officia scenica sex.

Officia scenica, tragędi, comædi, themelici, histriones, mimi, & saltatores. *(Tragædi.)* *Tragædi* sunt, qui antiqua gesta, atque facinora sceleratorum Regum, luctuoso carmine, spectante populo, concinnebant. *(Comœdi.)* *Comœdi* sunt, qui priuatorum hominum acta, dictis aut gestu cantabant, & stupra virginum & amores meretricum in suis fabulis exprimebant. *(Themelici.)* *Themelici* autem erat musici scenici, qui in organis, & lyris, & citharis præcinnebant. Et dicti themelici, quod olim in orcistra stantes cantabant super pulpitum, quod themele vocabatur. *(Histriones.)* *Histriones* sunt qui in muliebri indumento, gestus impudicarum fœminarum exprimebant, hi autem saltando etiam historias & res gestas demonstrabant. Dicti autem histriones, siue quod ab Histria id genus sit adductum, siue quod perplexas historijs fabulas exprimerent, quasi histriones. *(Mimi.)* *Mimi* sunt dicti Græca appellatione, quod rerum humanarum sint imitatores,

nam habebant suum auctorem, qui antequam mimum agerent, fabulam pronunciaret. Nam fabulæ ita componebantur à poetis, vt aptissimæ essent motui corporis. *Saltatores* autem nominatos Varro dicit ab Archade Salino, quem Æneas in Italiam secum adduxit, quique primo docuit Romanos adolescentes saltare.

Saltatores.

Est plane in artibus scenicis Liberi & Veneris patrocinium, quæ priuata & propria sunt scenæ de gestu & corporis fluxu. Nam molliciem Libero & Veneri immolabant, illi per sexum, illi per fluxum dissoluti. quæ vero ibi vocibus & modis & organis & lyris transigūtur, Apollines & Musas & Mineruas & Mercurios patronos habent. Quod spectaculum Christiane odire debes, quorum odisti auctores.

Patroni artium scenicarum.

De Ludis gladiatorijs.

Cap. XCVI.

Amphitheatrum locus est spectaculi, vbi pugnant gladiatores: & inde ludus gladiatorius dictus, quod in eo iuuenes vsum armorum diuerso motu condiscant, & modo inter se, aut gladijs aut pugnis certantes, modo contra bestias incedentes, vbi non odio sed præmio illecti, subeunt ferale certamen. Amphitheatrum autem dictum est, eo quod ex duobus theatris sit factum, nam amphitheatrum rotundum est, theatrum vero ex medio amphitheatro est, semicirculi figuram habens.

Quid amphitheatrum & vnde dictum.

Genera gladiatorum plura sunt: quorum primum ludus equestrium: Duo enim equites, præcedentibus signis militaribus, vnus à porta orientis, alter à porta occidentis, procedebant in albis equis cum aureis galeis minoribus & habilioribus armis, sicque atroci perseuerantia pro virtute sua inibant pugnam, dimicantes quousque alter in alterius mortem prosiliret, vt haberet qui caderet casum, gloriam qui perimeret: qua armatura pugnabant Marti duelli causa. *Retiarius* ab armaturæ genere, in gladiatorio ludo contra alterum pugnantem ferebat occultè rete (quod iaculum appellatur) vt aduersarium cuspide insistente operiret, implicitumque viribus superaret.

Ludus equestrium. *Retiarius.*

Secutor ab insequendo retiarium dictus est, gestabat enim cuspidem & massam plumbeam, quæ aduersarij iaculum impediret; vt antequam ille feriret rete, iste superaret. Hæc armatura sacrata erat Vulcano, ignis enim semper insequitur: Ideoque cum retiario componebatur, quia ignis & aqua semper inter se inimica sunt. *Laqueatorum* pugna erat, fugientes in ludo homines, iniecto laqueo impeditos consecutosque prostrare, amictos vmbone pelliceo. *Velitum* pugna erat, vt vltro citroque tela obiectarent. Erat autem eorum varia pugna, & spectantibus gratior quam reliqua. Velites autem vocati sunt, siue à volitatione, siue à ciuitate Hethruscorum, quæ Velites vocabatur. *Ferarum* pugna erat emissas bestias iuuenes excipere, & pugnare contra eas, vltroneo funere certare, non crimine sed furore.

Secutor. *Laqueator.* *Velites.* *Ferarum pugna.*

Hæc spectacula crudelitatis & inspectio vanitatum, non solum hominum vitijs, sed & demonum iussu instituta sunt; proinde nihil esse debet Christiano cum Circensi insania, cum impudicitia theatri, cum amphitheatri crudelitate, cum atrocitate arenæ, cum luxuria ludi. Deum enim negat qui talia præsumit, fidei Christianæ præuaricator effectus; qui denuo appetit quod in lauacro iampridem renunciauit, id est diaboli pompis & operibus eius.

Hæc omnia spectacula sunt detestāda.

De Ludis aleæ, & pilæ.

Cap. XCVII.

Alea, id est ludus tabulæ, inuenta à Græcis in ocio Troiani belli à quodam milite Alea nomine, à quo etiam ars nomen accepit. Tabula luditur pyrgo calculis tesserisque. *Pyrgus* dictus, quod per eum tesseræ pergant, siue quod turris speciem habeat, nam Græci turrim *pyrgum* vocant. *Calculi* vocati, quod leues sint & rotundi. Vnde & calculus lapis breuis dicitur, qui sine molestia sui breuitate calcatur. Item calculi quod per vias ordinales eant, quasi per calles. *Tesseræ* vocatæ, quia quadræ sunt ex omnibus partibus: olim autem tesseræ iacula appellabantur, à iaciendo. *Iactus* autem à numero vocabatur, vt vnio, binio, trinio, quatrio, quinio, senio.

Alea vnde dicta & quot modis ludatur. *Pyrgus.* *Calculi.* *Tessera.*

Quidam autem aleatores sibi videntur phisiologicè per allegoriam hanc artem exercere, & sub quadam rerum similitudine fingere. Nam tribus tesseris ludere se perhibent, per tria seculi tempora, præsentia, præterita, & futura: quia non stant, sed decurrunt: sed & ipsas vias senarijs locis distinctas propter ætates hominum, trinarijs lineis propter tempora argumentantur: inde & tabulam ternis descriptam dicunt lineis.

Calculi partim ordine mouentur, partim vagè. Ideo alios ordinarios; alios vagos appellant: at vero qui moueri omnino non possunt, incitos dicunt.

Ab hac arte fraus & periurium atque mendacium nunquam abest; postremo & odia & damna rerum, vnde & aliquando propter hæc scelera interdicta legibus fuit.

Ab aleatoribus fraus & mendaciū, odium & damnū nūquam abest.

Pila proprie dicitur, quod sit pilis plena. hæc & sphæra, à ferendo vel feriendo dicta. Inter species pilarum sunt trigonaria & arenaria. *Trigonaria*, qua inter tres luditur: *Arenaria*, qua in grege, dum in circulo astantium expectantiumque emissa, vltra iustum spatium pilam excipere, lusumque inire consueuerunt. Cubitalem lusum appellant, cum duo comminus & è proximo ac pene coniunctis cubitis, pilam feriunt. Suram dicitur dare, qui pilam crure prolato, feriendam collusoribus præbet.

Pila vnde dicta & quotuplex.

De Nauigatione, & nauium varietate.

Cap. XCVIII.

Nauigatio est alia species mechanicæ, ad hanc enim pertinet omnis industria vendendi & emendi. Hæc inuisa litora adit, pacem & familiaritatem cum exteris nationibus componit, & priuata bona communia facit.

Isidor. lib. 19. Nauclerus dominus nauis est appellatus, ita quod nauis in sorte eius sit. *Cleros* enim Græcè, sors dicitur. *Remex* vocatur quod remum gerat. Nauem quidam perhibent dictam, eo quod gnarum rectorem quærat, id est peritum, sapientem, & strenuum. Rates primum & antiquissimum nauigij genus, è rudibus tignis asseribusque consertum, ad cuius similitudinem fabricatę naues, ratariæ dictæ: nunc iam rates, abusiuè naues. *Trieris* nauis magna, quam Græci dulconem vocant. Carpasia nauis à Carpatho insula nominata, à Rhodo Rhodia, sicut ab Alexandria Alexandrina. *Liburnæ* dictæ à Libijs. *Rostratę* naues vocatę, ab eo quod in fronte rostra ærea habeant propter scopulos, ne feriantur & collidantur. *Dromo* autem ab excurrendo dictus: (Cursum enim Græci *dromum* vocant) siue à dromedis. *Classis* dicta est à Gręco vocabulo *apo tu calon*, id est lignis: vnde & calones nauiculæ, quæ ligna militibus portant. *Phaselus* est nauigiū, quod nos corruptè baselum dicimus. *Anciromacus* dictus, pro eo quod celeritate sui, anchoris & instru-

Nauclerus. *Remex.* *Rates.* *Trieris.* *Carpasia.* *Liburnæ.* *Rostrata.* *Dromo.* *Classis.* *Phaselus.* *Anciromacus.*

instrumentis reliquis nauium vehendis fit aptus. *Scapha*, quæ & *catascopus*, nauigium à *scopos*, quod latine dicitur intendere. *Barca* est, quæ cuncta nauis commercia ad littus portat. *Paro* nauigium piratarum, & ex ijs ita vocatum. *Nisparo*, quasi minus paro; est enim scapha ex vimine facta, quæ contecta crudo corio, genus nauigij præbet, qualibus vtuntur Germanorum piratę in Oceanis littoribus vel paludibus, ob agilitatem. *Celones* quas Græci *celéras* vocant, id est veloces, biremes vel triremes, & ad ministerium classis aptæ. Biremes autem naues sunt habentes remorum ordinem geminum, sic & triremes, & quadriremes. *Actuaria* naues sunt, quæ velis simul & remis aguntur. *Hippogagus*, in quo equos transuehere solitum est. *Pontonium*, nauigium fluminale tardum & graue, quod non nisi remigio progredi potest. *Lembus*, nauicula breuis, quæ alia appellatione & cymba & caupolus, sicut & linther, id est carabus, quo in pado paludibusque vtuntur: *Carabus*, parua scapha ex vimine facta, quæ contexta ex crudo corio, genus nauigij præbet. Portemia, nauicula Syriatici generis, lata & sine carina, vocata à portando, vtuntur his in Pannonia. Trabariæ, amnicæ naues, quę ex singulis trabibus cauantur, quæ alio nomine littorariæ dicuntur. Hæ & caudicę, quia ex vno ligno cauato factæ: Et inde caudicę, quia à 4. vsque ad 10. homines capiunt.

Scapha. Barca. Paro. Nisparo. Celones. Biremes. Actuaria. Hippogagus. Pontonium. Lembus. Carabus. Portemia. Trabaria.

De Partibus Nauium, & vtensilibus earum.

Cap. XCIX.

PVppis posterior pars est, quasi post. *Prora* anterior, quasi priora. *Cymba* locus imus nauis, quod aquis incumbat. *Carina* à currendo dicta quasi currina. *Fori nauium* latera concaua à ferendo onera dicta, siue tabulata nauium quæ sternuntur, dicta ab eo quod incessus ferant, vel foris emineant. De quibus Virg. *Taxantque foros. Columbaria* in summis lateribus nauium loca concaua per quę eminent remi, dicta credo quod sint similia latibulis columbarum in quibus nidificant. *Transtra* sunt tabulæ vbi sedent remiges, quod in transuersa sint dicta, quæ Virgil. iuga appellat. *Remi* à remouendis & decutiendis fluctibus dicti, sicut tonsores à tōdendis & decutiendis capillis. *Palmula* est extrema latitudo remi, à palma dicta qua mare impellit. *Antennæ* dictæ, quod ante amnem sint positæ: Præterfluit enim eas amnis. *Cornua* extremæ partes antennarum sunt, dicta per tropum ab animali ad inanimale.

Puppis. Prora. Cymba. Carina. Fori. Columbaria. Transtra. Remi. Palmula. Antenna.

Malus est arbor nauis qua vela sustinentur, dictus quia habet instar mali in summitate, vel quia quasi quibusdam maleolis ligneis cingitur, quorum volubilitate vela facilius eleuantur. *Modius* est cui arbor insistit, ob similitudinem mensuralis vasis dictus. *Carchesia* sunt in cacumine arboris. Trochleæ, quasi f. litera, per quas funes trahuntur: Trochleæ autē vocatæ, quod rotulas habeant: *Troces* enim Græcè, rota dicitur. *Parastatæ* stipites sunt pares stantes, quibus arbor sustinetur. *Clauus* est quo regitur gubernaculum. *Porticulus malleus* in manu portatur, quo modus signumque datur remigantibus. *Tonsilla* vncinus ferreus vel ligneus, ad quem in littore defixum funes nauium illigantur. *Anchora* dens ferreus, ex Græca etymologia nomen duxit, quod quasi hominis manus comprehendat, vel arenas. Nam manus Græcè *cyr* dicitur. *Puluini* sunt machinæ quibus naues deducuntur & subducuntur in portum. *Pons* scala nauium.

Malus. Modius. Trochlea. Parastata. Clauus. Porticulus. Tonsilla. Anchora. Puluini.

Vela Græci *armena* dicunt, proinde quod aere moueantur: Apud Latinos autem vela à volatu dicta. Genera velorū Acatiō, Epidromos: Dolō: Artemō, Siparū, mendiciū. Ex quibus *Acation* velum maximū, & in media naue constitutum. *Epidromos* secundæ amplitudinis, sed ad puppim. *Dolon* minimum Velum, & ad proram defixum. *Artemo* dirigendæ potius nauis causa commendatum est, quam celeritatis. Siparum, genus veli vnum pedem habens, quo iuuari nauigia solent in nauigatione, quoties vis venti languescit, quod ex separatione existimant nominatum.

Velorū Genera quinque aut sex.

Funes dicti sunt eo, quod ante in vsum luminis fuerint circundati cera: Vnde & funalia. *Restes* siue quod rates contineant, siue quod his retia tendantur. *Rudentes* sunt funes nauium, quibus in tempestatibus vtuntur, quas nautici suo more curcubas vocant. Spiræ autem à sparto vocatæ. *Propes* funis quo pes veli alligatur, quasi prope pedes. *Tormentum* funis in nauibus longus, quo prora ad puppim extenditur, quo magis constringantur: Tormenta autem à tortura dicta restes funesque. *Sapbon* funis in prora positus. *Opisera* funes quo cornibus antennæ dextra sinistraque tenduntur retrouerso. *Prosinesium* funis quo nauis in litore religatur ad palum. *Mitra* funis qua nauis media vincitur. *Anquina* qua ad malum antenna constringitur. *Remulcum* funis quo deligata nauis trahitur vice remi. *Struppi* vincula loro vel lino facta, quibus remi ad scalmos alligatur. *Cataperates*, linea cum massa plumbea, qua maris altitudo tentatur.

Funes. Restes. Rudentes. Spiræ. Propes. Tormentū. Saphon. Opisera. Prosinesium. Mitra. Anquina. Remulcum. Struppi. Cataperates.

De Mercatura.

Cap. C.

AVctor. Ad nauigationem vt dictum est, pertinet negotiatio, siue mercatura, id est vendendi & emendi commercium.

Tullius in lib. 1. de offi. Illiberales & sordidi sunt quæstus mercenariorum omnium, quorum opera, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces authoramentum seruitutis. Sordidi etiam sunt, qui mercantur à mercatoribus quod statim vendant: nihil enim proficiunt nisi admodum mentiantur. Minimè quoque artes hæ probandæ sunt, quæ ministræ sunt voluptatum, vt quas exercent lanistæ, piscatores, coqui, fartores, & etiam vnguentarij, saltatores, ludique talares. Quibus autem artibus, aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, architectura, & doctrina rerum honestarum, hæ quidem honestæ sunt ijs quorum ordini conueniunt. Mercatura vero si tenuis est, sordida putanda est.

Quæ artes honestæ censenda.

Idem in 3. lib. Quæritur de deliberatione & consultatione venditoris erga emptorem: Vtrum omnia vitia rei expositæ dicere, an quædam ei tacere liceat? Homini acutissimo Antipatro visum est omnia patefacienda. Dyogeni Babylonio venditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere vitia oportere; cætera sine insidijs agere: Neque enim id est celare quicquid reticeas; Sed cum quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus, non aperti, non simplicis, non ingenui, non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis. Quod si sunt vituperandi qui reticent, quid de his existimandum est, qui occasionis vanitatem adhibent.

Non licet celare vitia rei venalis.

De Venatione.

Cap. CI.

RIchardvs. Venatio tres habet species, ferinam, aucupium, piscaturam. *Ferina* fit multis modis, retibus, pedicis, laqueis, præcipitijs, arcu, iaculis, cuspide, pennarum odore, canibus, accipitribus. *Aucupium* fit laqueis, pedicis, retibus arcu, visco, hamo. *Piscatura* fit sagenis, retibus, gurgustijs, hamis, iaculis. Ad venationem pertinet omnis industria coquorum, pistorum, carnificum, & cauponum.

Venationis tres species qua multis modis fiat.

Isidorus

Isidorus 29. lib. Rete vocatum, siue à retinendis piscibus, siue à restibus quibus tenduntur. Minus autem rete implagium dicitur à plagis, nam proprie dicimus plagas funes illos quibus retia tenduntur circa imam & summam partem. *Funda* genus est piscatoriæ retis, dicta ab eo quod in fundum mittatur. Idem etiam à iactando dicitur iaculum. *Tragum*, genus retis, ab eo quod trahatur nuncupatum, ipsum est & verriculum, verrere enim trahere est: idem & sagena. *Nassa* genus retis. *Cassis* genus venatoriæ retis, quod capiat. Hinc est quod incassum dicimus, id est sine causa, quasi sine cassibus, sine quibus venatio inanis est. *Conopium* rete quo culices excluduntur, in modum tentorij, quo magis Alexandrini vtuntur, quia ibi ex Nilo culices copiosi nascuntur, vnde & conopea dicitur; nam conopea Ægyptus est. *Idem in lib. 18.* *Venabula* dicta sunt, quasi venatui habilia, vel quia venientem excipiunt, quasi excipibilia.

Excipiunt enim Apros, expectantque Leones:
Intrant vrsos sit tantum firma manus.

Funda. Tragum. Cassis. Conopium. Venabula.

De Agricultura.

Cap. CII.

Richardus. Agricultura quatuor habet species. *Arnum*, id est agrum, qui sationibus deputatur. *Consitum*, qui nemoribus, vt pomeria, vineta, olueta. *Pascuum*, quod pascuis, vt prata, tempæ, tesqua. *Floridum*, vt horti, rosaria. *Tullius in lib. de senectute.* Veniã ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quę nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ nusquam recusat imperium, nec vnquam sine vsura reddit quod accepit: agroque ornato & bene culto, nihil potest esse vberius, nec specie ornatius.

Agricultura quatuor species.

Idem in lib. 1. de offi. Omnium autem rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homini libero dignius.

Nihil homini libero dignius agricultura nil dulcius nihil vberius.

Augu. super Genes. lib. 8. Quid enim maius & mirabilius spectaculum est, aut vbi magis cum natura rerum humana ratio quodammodo loqui potest, quam cum positis seminibus, plantatis surculis, translatis arbustulis, insitis malleolis, tanquam interrogatur quæque vis radicis & germinis quid possit, quidve non possit, vnde possit, vnde non possit, quid in ea valeat numerorum inuisibilis interiorque potentia, quid extrinsecus adhibita diligentia: & in ipsa consideratione perspicite, quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Ita etiam illud operis quod accedit extrinsecus, per istum accedit, quem nihilominus creauit, & quem regit & ordinat, inuisibilis Deus.

Isid. lib. 17. Cultura est, qua frumenta vel vina magno labore quæruntur, ab incolendo vocata. Diuitiæ enim antiquorum in his duobus erant, bene pascere, & bene arare. Cultura agri, cinis, aratio, intermissio, incensio stipularum, stercoratio, occatio, runcatio. *Cinis* est incendium per quod ager inutilem humorem exudat.

Quid cultura & in quibus consistat.

Aratio dicta, quia de ære prius terræculturam exercebant, antequam ferri fuisset vsus repertus. Duplex autem est aratio, vernalis, & autumnalis. *Intermissio* est qua alternis annis vacuus ager vires recipit. *Stercoratio* est lætaminis aspersio; quod vulgo læamen vocatur, eo quod suo nutrimento læta faciat germina, reddatque arua pinguia & fœcunda.

Occatio est cum rustici satione facta, bobus dimissis, grandes glebas cędunt, ac ligonibus frangunt. Et dicta occatio, quasi obcæcatio, quod operit semina. Occare igitur est operire terram, semina, vites, vel arbores. *Runcatio* est à terra herbas vellere: Nam rus terra est. *Sulcus* à sole vocatus, quod proscissus solem capiat. *Proscissio* est aratio prima, cum adhuc durus ager est. *Satio* dicta est, quasi seminis actio. *Serere* autem vocatum, quia hoc sereno cœlo faciendum est, non per imbres.

De ratione agriculturæ.

Cap. CIII.

Palladius lib. 1. de agricultura. Eligendi & bene colendi agri ratio, quatuor rebus constat. Aere, aqua, terra, industria. Ex his tria naturalia, vnum facultatis & voluntatis est. *Natura* est, quod in primis expectare oportet, vt eis locis quæ colere destinabis, aer sit salutaris & clemens. Aqua salubris & facilis, vel ibi nascens, vel adducta, vel imbre collecta. Terra vera vero fecunda, & situ commoda. Omnium surculorum vel frugum genera præclara, sed terris suis expertè committe. In nouo enim genere seminum, ante experimentum non est tota spes ponenda. Locis humidis, semina citius quam siccis degenerant. Quæritur subinde (si succurrat electio) ager pinguis ac resolutus, qui minimum laborem petit, & tamen fructum maximum reddit. secundi meriti est spissus, qui labore quidem maximo ad vota respondet. Illud vero deterrimum genus est, quod erit siccum simul & spissum, macrum vel frigidum: qui ager pestiferi more fugiendus est.

Agricultura ratio in quatuor consistit. Quæ terra eligenda.

Siue in surculo, siue in omni genere satorum, quæ florent constat non esse tangenda. In rebus agrestibus, maxime officia iuuenum congruunt, imperia seniorum.

Vitem si maturius putes, plura sarmenta, si serius plurimos fructus consequeris. In vitibus putandis tria consideranda sunt, fructuum spes, successura materies, locus qui seruet ac reuocet. In opere inserendi, putandi, ac rescindendi, duris & acutis vtendum est ferramentis. In vite vel arbore, quæ facienda sunt perage ante apertionem floris & gemmæ. De locis tetrrimis sicut arbores, ita & homines congruit ad meliora transferre. Græci iubent omnia legumina seri in sicca terra. Faba tantum in humida debet aspergi. In agro periclitantur interiora, vbi coluntur extrema.

Præcepta & obseruationes agriculturæ.

Omne triticum solo vliginoso post tertiam sationem, in genus siliginis commutatur. Campi largius vinum, colles nobilius ferunt. Aquilo vites sibi obiectas fœcundat, Auster nobilitat. Fœcundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta. Omnis inscissura sarmenti auertatur à gemma, ne eam stilla quæ fluere consueuit extinguat. Terra profunda (quod Græci asserunt) oleę grandes arbores efficit, fructus minores, & aquatos, & seros, magisque amurcę proximos. Aer oleas tepidus iuuat, & ventis mediocribus sine vi & horrore perflabilis. Ramus lætus viridis & sterilis, in media olea abscindendus est, velut totius arboris inimicus. sterilitas & pestilentia æquo modo fugiendæ sunt. Semina plusquam annicula esse non debent; vetustate corrupta non prodeunt. Frumentum collis quidem grano robustius, sed mensura minus refundet. Omnia quæ seruntur, crescente luna, & diebus tepidis serenda sunt, nam tepor euocat, frigus includit.

Triticum in terra vliginosa post tertiam sationem commutatur in siliginem.

De instrumentis rusticis.

Cap. CIV.

Isido. lib. 20. *Vomer* dictus est, eo quod vi humum eruat, siue ab euomendo terram. *Buris* est curuamentum aratri, dictum quasi bosoyra, quod sit in similitudinem caudæ bouis. *Dentale* est aratri pars prima, in qua vomer inducitur, quasi dens. *Cultelli* à cultura dicti, eo quod ex ipsis putatione veteres in arbore vtebantur & vite, priusquam falces essent repertæ. *Falx* est qua arbores putantur & vites. Dicta autem falx, quod hac primum milites

Vomer. Buris. Dentale. Cultelli. Falx.

herbam

Falcastrum.

herbam filicem solebant abscindere. *Falcastrum* à similitudine falcis vocatum: est autem ferramentũ curuum cum manubrio longo, ad densitatem veprium succidendam. Hi & runcones dicti, quibus vepres secantur, à runcando dicti. *Serrula* est prætenuis lamina ferri, dentium mordacitate resecans arbores, seu ramos. *Rastra* quoque, aut à radendo terram, aut à raritate dentium dicta. *Ligones* quod terram leuẽt, quasi leuones. *Scudicia* dicta eo quod circa codicem terram aperiat: & quamuis eius vsus in reliquis operibus habeatur, nomen tamen ex codice retinet, hanc alij generaliter fossorium vocãt, quod foueam faciat, quasi fouessoriam. *Sarculus* ferramentum cum manubrio culturis hortorũ necessarium est: Sunt autẽ vel simplices vel bicornes. *Pastinatum* vocãt agricolæ ferramentũ bifurcum, quo semina pangũtur: Vnde etiam repastinatæ dicuntur vineæ veteres quæ refodiuntur. *Cilindrus* lapis est teres in modum columnæ, qui à volubilitate nomen accepit. *Tribula* genus vehiculi, vnde teruntur frumenta, & ob hoc ita vocatur. *Pala* quę ventilabrum vulgo dicitur, à vẽtilandis paleis nominata. *Furcillæ* dictæ eo, quòd his frumenta cillentur, idest mouentur. Vnde & oscilla dicta, eo quòd cilleantur, idest moueantur ora, nã cillere est mouere. *Tessera* sunt quibus frumentorum numerus designatur. *Trapetũ* est mola oliuaria. *Prælum* trabes quo vua calcata premitur, à premendo vocatũ, quasi pressorium. Lacus prælũ quo premitur oleum quo liquatũ profluit, & quo ab vuis vel oliuis torquendo, vinum oleumque exigitur. *Fiscilum* quasi fisculum, à colando oleo dictum, vel quasi fiscella olei.

Serrula. Rastra. Ligones. Scudicia. Sarculus. Pastinatum. Cilindrus. Tribula. Pala. Furcilla. Tessera. Trapetum. Prælum. Fiscilum.

Rota.

Rota dicta, quod quasi ruat, est enim machina, de qua è flumine aqua extrahitur. *Girgillus* dictus, quod in gyro vertatur: Est enim lignum in transuersa perticą mobile, ex quo funis cum situla vel vtre in puteum dimittitur, hauriendæ aquę causa. *Telonem* hortolani vocant lignum longum quo hauriunt aquas; & dictus telo à longitudine; *Telum* enim dicitur iuxta Græcos, quicquid longum est: vnde & mustela vocata, quasi longus mus. *Amalupus*, qui & canicula, ferreus harpax, quia si quid in puteum decidit, rapit & extrahit; vnde & nomen accepit. Harpax autem dictus, quia arripit: *Harpatein* enim Græcè, rapere.

Telo. Amalupus.

Auctor. Pręterea de agriculturæ peritia plenius habitum est superius libro de œconomica, vbi de rerum domesticarum administratione disertum est. *Isidorus 4. etym.* Medicina est cuius materia versatur in morbis & vulneribus. Ad hanc autem pertinent, non ea tantum quæ ars eorum exhibet, quæ proprie medici nominantur, sed etiam cibus & potus regimen; defensio denique omnis, atque munitio, qua nostrum corpus aduersus externos ictus casusque seruatur.

Quæritur autem à quibusdam, quare inter cæteras liberales disciplinas medicinæ ars non contineatur? propterea, quia illæ singulares continent causas, ista vero omnium: nam & Grammaticam medicus scire debet, vt intelligere vel exponere possit quæ legit: Similiter & Rhetoricam, vt veracibus argumentis valeat diffinire quæ tractat: necnon & dialecticam propter infirmitatum causas, ratione adhibita perscrutandas, atque curandas: sic & Arithmeticam propter numerum horarum crisis, &c.

Ideo medicina non est ars liberalis quia omnium liberalium notitiã exigit.

De Alchimia.

Cap. CV.

AVCTOR. Medicinam quoque magister Richardus inter septem mechanicas artes computat, sed quoniam hæc ipsa non tantum in operatione manuum sicut cæteræ, sed etiam in mentis speculatione consistit, videlicet quantum ad causarum considerationem; vnde quasi media est inter practicam & theoricam, huius tractatum sequenti libro difficilius aliquantulum prosequendum reseruamus, & huius loco quoddam Alchimiæ compendium interserèmus; nam & ipsa competenter inter mechanicas numerari potest, & ad quasdam aliarum non parum vtilis est, vt ad fabrilem, & ad medicinam. Ad fabrilem quidem, propter metallorum examinationem, commixtionem, disgregationem, transmutationem: Ad medicinam itidem, propter substantiarum vel qualitatum salubrium à noxijs, quæ frequenter etiam in medicinis simplicibus permixtæ sunt, separationem.

Alchimia potest dici ars mechanica, estque ad alias multum vtilis, scil. ad fabrilem & medicinam.

Ex doctrina Alchimiæ. Alchimia proprè est ars transmutandi corpora mineralia à proprijs speciebus ad alias; vt sunt metalla, & huiusmodi. Hæc descendit ab illa parte naturalis philosophiæ quæ est de mineris, sicut agricultura ab illa parte quæ est de vegetabilibus. Hãc etenim acceperunt artifices à naturalibus, quamuis ea quæ fiunt nõ sint tam certa aut propria sicut naturalia.

Quid Alchimia.

Ex lib. Razis, de aluminibus & salibus. Corpora mineralia sunt vapores, qui inspissantur, & coagulantur, secundum mensuram siccitatis naturæ, in spatio longo. Et primum quidem quod coagulatur est argentum viuum & sulphur: Hæc enim sunt elementa mineræ; & non sunt aqua & oleum, sed vnum generatur ex aqua, aliud ex oleo, super quibus assiduat decoctio æqualis cum caliditate & humiditate, donec coagulata sunt, & ex eis corpora generantur per gradatiuam mutationem in millibus annorum. Nam si remanerent in mineris suis, præpararet ea natura donec peruenirent ad speciem auri & argenti; sed per artificis subtilitatem fieri potest huiusmodi transmutatio in vno die, id est breui spatio.

Quid mineralia.

Elementa minera sunt argentũ viuũ & sulphur.

Ex verbis Alchimistæ. Ergo vide, quod & in visceribus terræ habentis virtutem mineralem, fit generatio spirituum & corporum. Spiritus quidem sunt quatuor, scilicet sal ammoniacum & sulphur, argentum viuum & arsenicum. Corpora vero sex, scilicet aurum, argentum, æs, &c. Ex prædictis enim elementis mineræ generantur aliquando corpora munda, vt aurum, argentum, aliquando immunda, vt æs, ferrum, &c. Nam ex argento viuo puro albo coagulato, à virtute sulphuris albi non vrentis, generatur materia in minera, quæ per fusionem conuertitur in argentum. Ex sulphure autem mundo claro rubeo, non habente in se virtutem adurentem, & ex argento viuo bono claro, à sulphure congelato, congelatur aurum. Porro ex bono argento viuo, & sulphure habente virtutem adurentem, generatur æs. Ex prauo autem sulphure, & prauo argento viuo, ferrum. Ex bono autem arg. viuo, & prauo sulphure non bene commixto, stannum. Et ex prauo ar. vi. scilicet ponderoso & luteo, & prauo sulphure fętido ac debili, plumbum. Hę sunt operationes quas natura facit in mineralibus, & has Alchimistæ conantur imitari. Quædam etiam alia generantur in visceribus terræ, quorum pars obtinet vicem spirituum, & quædam vicem corporum, sicut alumen & atramentum. Circa hæc igitur & similia secundum præfatum modum negotiatur alchimia, & hæc est in materia.

Ex qua materia fiat quodlibet minerale.

Vtrum huius artis scientia vel operatio vera sit an falsa.

Cap. CVI.

AVCTOR. Ex verbis supradictis videtur innui quod alchimia quodammodo falsa sit. sed tam ab antiquis philosophis, quàm ab artificibus nostri temporis probatur esse vera: & vtrunque, aurum & argentum, secundum illam non quidem fieri, sed à certis materiebus quibus permixta sunt, vel inclusa, quodammodo per ignem segregari, vel excludi: nam quod exterius est cuprum, interius est aurum, tanquam anima ipsius.

Auicenna in lib. de anima. Quidam ex naturalibus dicunt quod non est alchimia. Sed Aristot. & Plato, magnique

Probatur dari alchimiã.

gnique philosophi dicunt quod est; & hoc ipse visus ostendit. Nam vnumquodque sex corporum quæ per malleum elongantur, efficitur currens sicut aurum viuum. Et azenzar quod de istis efficitur, est coloris sulphurei; & azenzar de ferro rubeum est, de cupro croceum. Vnde scire oportet, quod omne corpus quod soluitur, & inde efficitur azenzar, factum est de auro viuo, & de sulphure. Denique vitrum efficitur fluens, est enim de terra, de qua posset fieri aurũ viuũ. Et figuli quidem qui vasa terrea faciunt, quando mittunt in eis ignem diu, efficiuntur vitrea. Dicunt autem isti philosophi, quod calor solis coqueret in ventre terræ per centena annorum, facit ignis in hora breui. Sic igitur & nos, sulphur & aurum viuum, quod calor solis coquit per centena annorum, coquimus ad ignem in paruo tempore, & inde facimus aurum.

Solutio obie. Contra illos autem qui dicunt quod non potest homo trahere genus de alio genere: dicimus quod si quis stercus equi emittat in loco vbi calor eum tangat, inde procedunt bestiæ quas dicunt Abaces. Præterea si quis spinam alicuius piscis accipiat, & mittat subtus algaceram, ibique per mensem remaneat, inueniet eum vermem, qui centipes dicitur, sicque de non viuente retrahit rem viuentem. Sunt & alij qui non concedunt Alchimiæ magisterium, dicentes quod de re cuius natura non est vt ignem sustineat, naturã trahi non potest quæ sustineat ignem: nec fieri potest in re naturali, vt rem coloratam discolores, & in alium colorem mutes, in quo permaneat, nec ad primum reuerti possit: quia primus calor semper persistere debet, & secundus deleri. Sed ad primum respondemus per rationem de vitro, quod terra quidem cito deletur ad ignem, sed quando diu tangit eam ignis, efficitur fortis: Non enim habet ignis vim super vitrum. De tinctura vero dicimus, quod cuprum quando cum tuchia miscetur, inde auricalcum efficitur; cum capillis autem mixtum, efficitur aurum, & nunquam colorem illum amittit quem recipit, quando cum tuchia mixtum est. Cæterum omnia supradicta mutantur in vitro, quia vitrum non est de colore terrę, neque de sapore, neque de pondere. Sic & de re dulci efficitur amara, de alba nigra, & sic de cæteris proprietatibus corporum.

Ratio cur quadam mineralia sint alijs eiusdem generis præstantiora. Denique non putet quod ego traham metalla de suo genere ad aliud genus quod ibi non sit: Ibi enim est per vim; quia verè si ibi non esset, in naturam illam mutari non posset. *Adhuc* autem est vna ratio prædictarum rationum fortitudo. Cur enim plus valent saphyri quidam, & alij lapides, quam alij; & vitrum similiter, nisi quia efficiuntur in loco valde calido. Locus enim orientis, vbi pretiosi lapides inueniuntur, est proximus soli. Sic & vitrum, quanto plus tangitur à calore solis, tanto magis valet. Itaque & lapis mineralis qui magis sustinet ignes aliosque labores, & tarde frangitur, ille plus valet; sicut aurum plusquam argentum: & argentum quam cuprum: & cuprum quã stannum: & stannum quam ferrum: & ferrum quam plumbum.

De artificibus eius, & materia, & instrumentis.

Cap. CVII.

Auctores Alchimiæ. Avicenna in lib. Alchimiæ, qui dicitur de anima. Huius artis magistri fuerunt Adam, Noe, Ydud; Squilia, Cota, Moyses, Cato, Virgilius, Aristoteles, Alexander, Geber, Iahie. Razi, Mautienus, Abimazer, Ioannes Euangelista, Garsias & Gilbertus cardinales, Gulielmus Archiepiscopus, Huex apostolicus: Ægidius magister hospitalis, qui extraxit librum de 125. lapidibus: Androicus etiam episcopus & apostolicus, Dominicus, & Iacob, & Aranicus Iudæus, qui me in arte ista non pauca docuerunt. Petrus quoque & Durandus monachi. *Dixit* autem Iahie hęc esse necessaria in magisterio Alchimiæ: Sulphur, auripigmentum, *Materia Alchimiæ.* argentum viuum, sal ammoniacum, sal gemmam, sal communem, sal alcali, vitrum, vitreolum, alumen, acetum, vrinam, capillos, oua, sanguinem, sperma, stercus equi, & illa sex quæ cum malleo elongantur.

Vasa Alchimiæ & instrumenta sunt varia. *Ex doctrina Alchimię.* Ad cuius autem artis opera exercenda, scire oportet facere diuersa genera vasorũ, furnellorum, ignium, ac lutorum huiusmodi. Nam gratia solutionis corporum vel spirituum, solutionis instrumenta multa sunt; quorum vnum dicitur venter equi, de quo supradictum est; & fit in duobus vasis, in quorum vno est aqua, in alio fimus equi, vbi est phiala cum medicina, statque in furnello, & desuper comburitur leuis ignis, vt aqua tantum euaporet, & non bulliat; ibique est canalis, per quem additur aqua quę minuitur. Solutiua quoque corporum multa sunt, vt aqua limonum, vel pomorum cetreorum distillata per alembich simile, aqua quoque ammoniaci: Sed & alumen sparsum in aqua per bullitionem dissolutum, & per alembich distillatum, soluit. Et dicitur quod eius virtus superius rapitur.

De igne multiplici.

Cap. CVIII.

Ignis nonum modis variatur secundum qualitatis gradus & effectus. Est autem ignis multiplex, & eius qualitas diuersa per quosdam gradus distincta. Quidam enim est ignis calidus in primo gradu, & humidus in secundo, scilicet ignis ventris equi, de quo in præcedenti ca. dictum est; cuius proprietas est quod non destruit oleũ, sed augmentat, propter suam humiditatem: Nam alij destruunt propter siccitatem. Huic ergo assimilatur non alius in mundo, nisi naturalis ignis corporis hominis sani.

Ignis quidem solis calidus est in eodem gradu, sed siccus est. Hic autem est qui domat rem, & de animata re fit ac nutritur; sicut puer cui datur in principio lac. Nam puer ex calido humido augmentatur; sic & equi ignis augmentat oleum sua humiditate, non suo calore.

Est pręter hos duos & alius, qui est calidus & siccus in secundo gradu, vt ignis furni post panis extractionem: hic fundit leniter & non comburit, quia non est in eo flamma, nec fortitudo caloris; calor enim paulatim declinando recedit, sed si staret spiritum figeret in corpore, vel extra corpus. Ignis autem equi nec fundit nec comburit, sed domat & humidum augmentat. Est etiam quartus gradus furni fixionis: hic fundit & figit, non autem comburit, quia flammalis est, nec differt à pręcedenti, nisi quia in hoc est calor continuus, in illo non.

Quintus dicitur flammalis, & est calidus, & siccus in 3. gradu. hic calcinat tantum, & non fundit, sed ad comparationem auri & argenti, & aliorum corporum in eodem gradu, vel vltra. Est & hic ignis in furno calcinationis.

Sextus est calidus & siccus in quarto gradu; & hic fundit & figit fortiter, mollificando corpora suauiter, nec dissipat ea vel dispergit: hic est ignis furni fusionis. In eodem gradu est ignis follium, qui corpora dissipat, & dispergit, ac fundit; & hic est septimus.

Octauus est qui fundit & calcinat, & est ignis flammalis, quia in eo sola flamma operatur, & non dissipat; sicut & ignis vitrearij. Et hic differt ab igne furni fusionis, quia in illo operatur substantia ignis, scilicet carbones & flamma, sed in isto solo flamma lignorũ. hic etiam est in eodem gradu cum præcedentibus. In eodem quoque gradu est 9. scilicet qui est omnibus magister, vt ignis officiationis, id est examinationis: hic fundit & comburit, dissipat & dispergit, malum soluit, & rectificat bonum; & est quasi iudex discernens iustum ab iniusto.

De

De corporibus mineralibus.

CAP. CIX.

Mineralia in quatuor species diuiduntur, sc. in lapides, liquefactiua, sulphurea, & sales.

CORpora mineralia in quatuor species diuiduntur, scilicet in lapides, liquefactiua, sulphurea, & sales. Horum quędam sunt raræ substantiæ, & debilis compositionis; quædam verò substantię fortis, & quædam ductilia, quędam non. Eorum quæ sunt debilis substantię, quædam sunt sales, vt quæ liquefiunt ex humido leniter, vt alumen, calcantum, sal ammoniacum. Quædam vnctuosa, nec facile solo humore liquescunt, vt sulphur, auripigmentum. Sed argentum viuum est de parte secunda, quamuis sit elementum ductilium, & aliquibus ductilibus simile.

Omnia liquabilia sunt ductilia, horum autem materia est substantia aquea terrea admixta.

Sunt autem omnia liquabilia ductilia vt multũ, nec mollificantur nisi cũ magna violentia. *Est autem* materia ductilium substantia aquea admixta cum substantia terrea, forti mixtura, ita quod non potest vnum ab altero separari, & congelatur substantia illius cum frigore post actionem caloris. Erit exemplum de vino, quod nondum gelauit propter suam vnctuositatem, & ideo ductile est.

Lapides verò de substantijs mineralibus materialiter sunt aquæ; sed non gelatur aqua sola, sed cum siccitate, quæ alterat aqueitatem ad terreitatem; nec est in eis humor nimis vnctuosus, & ideo non ducuntur. Et quia coagulatio eorum est ex siccitate, non soluuntur vt multum, nisi per ingenia naturalia. Alumen autem & sal ammoniacum sunt de genere salis, nisi quia ignis in sale ammoniaco maior est quàm terra: vnde & totum sublimatur, & ipsum est aqua, cui miscetur fumus calidus nimium subtilis, multæ igneitatis, & est coagulatus ex siccitate.

Aquositas vero sulphureorum mixta est cum terra, forti cõmixtione, cũ fermentatione caloris, donec facta sunt vnctuosa, & postea coagulata sunt ex frigore. *Atramenta* verò composita sunt ex sale & sulphure & lapidibus, & est in eis vis aliquorum corporum liquabilium, quoniam eis fiunt; vt calcantum & alachar generantur ex maioribus granis atramenti, & non soluitur nisi salsedo eius cum eo quod est in illo sulphureum, & postea coagulatur residuum. Illud iam accepit vim mineralem in aliquibus corporibus. Quod ergo accepit vim ferream, erit rubeum aut croceum: quod autem vim æream, erit viride. Vnde possibile est ista duo artificialiter fieri, scilicet ferrum & æs.

Ferrum & æs possunt artificialiter fieri.

De metallis & eorum creatione.

CAP. CX.

Compositio sex mineralium describitur spatiũ autem quo fiunt aurum, argentũ, cuprum est cẽtum annorũ.

AVicenna in lib. de anima. Dicunt Philosophi quod sex sunt res quę cum malleo elongari possunt ad fornacem, scilicet sol, id est aurum, luna, id est argentum, stannum, ęs, ferrum, plumbum. Et creantur naturaliter subtus terram. *Aurum* enim fit in ventre terrę, cum calore magno solis, de auro viuo pulchro, cum sulphure rubicundo, claro, absque lapidibus, cocto in centum annis & amplius. *Argentum* efficitur de auro viuo, scilicet claro, & de sulphure claro, coctis per centum annos. *Cuprum* autem de auro viuo grosso, & sulphure rubeo grosso, coctis per centena annorum. Sed aurum quidem nimis coctum est & induratum; ideo nec ignis, nec aer, nec terra, nec aqua delet illud. Argentum autem crudum est, & non coctũ; ideo terra cito delet illud. Cuprum verò combustum est, ideo non delet illud terra, nisi per annos multos, sed ignis cito consumit ipsum. *Plumbum* autem dicunt Philosophi fieri subtus terram, de auro viuo grosso, ac spisso, & de sulphure pessimo ac mixto, crudo, parum cocto. Et plumbum quidem intantum de pessima natura est, quod cum odore suo frangit aurum, stringit aurum viuum: quia qui soluunt aurum, si dent

A ei odorem de plumbo vertitur in calcem. *Stannum* vero fit de auro viuo spisso, & de sulphure rubeo spisso, nimis cocto.

De Auro.

CAP. CXI.

Aurum est nobilissimũ inter corpora quia habet complexionẽ stabilem & permanentẽ.

EX libro de aluminibus & salibus. Aurum est calidum & humidum, omnibus corporibus nobilius, rex eorum ac dominus: nec terra, nec aqua, nec aere, nec igne corrumpitur, nec igne minuitur, sed reficit eum ignis & humectat. Non comburunt ipsum sulphura quæ comburunt alia corpora; quia na-
B turæ eius complexio recta est, æqualis, clara, in qua completę sunt naturæ quatuor & æquatę, ita quod in eo non est additio, nec diminutio. Quapropter extulerunt ipsum sapientes, & posuerunt ex eo comparationem elixir magni, quia substantia est stans & permanens, fixaque in perpetum. Est autem ex sectione solis, & est in corporibus sicut sol in stellis, quia sol est rex stellarum, ac lumen earum, & per eum complentur res terræ, ex plantis, fructibus, ac mineris; & per ipsum crescit & additur essentia eorum. Similiter & aurum in corporibus retinet omne corpus, & cum eo retinetur, & est fermentum duorum elixir, rubei & albi, quia nonnisi per ipsum rectificantur & complentur, sicut nec pasta nisi per fermentum.

Aurum multiplex.

C *Auicenna vbi supra.* Aurum multiplex est, scilicet naturale, magistrale, xirchi, safri, obrizum, colom, & alijs modis. Et illud quidem quod est elixir, valet magis quàm aurum acre, quod non potest operari. Aurum autem de elixir est tribus modis, scilicet de petra capillorum, & sanguinis, & ouorum. Non enim potest esse aurum de alio lapide. Quidam autem faciunt falsum aurum, sicut & argentum. Stringunt enim, id est indurant stannum, ac dealbant, & dicunt esse argentum. Sic etiam auripigmentum sublimant, & subtus stercus mittunt, ibique miscent * sal ammoniacum, & incorporant
D cum cupro descenso per botum boratum, aliàs barbatum, & cum mercurio rubeo, & dicunt quod est aurum. Verum cuiusmodi sit aurum, septem modis per magisterium tentatur, atque cognoscitur, scilicet in solutione, in lapide, & in pondere, in gustu, in igne, in sublimatione, in fusione. Porro naturalis auri natura calida est & sicca, & quantum habet ferrum de natura siccitatis & duritiæ, tantum habet aurum naturam bonam ac mollem. Fit autem in ventre terræ de auro viuo bono nimis, & de sulphure non multum rubeo cocto.

Septem modis probatur verũ aurum.

De argento.

CAP. CXII.

Argentũ assimilatur lunæ, sicut aurum soli.

E EX libro de aluminibus & salibus. Argentum est corpus mundum & decorum citra aurum, & est ex sectione lunæ, cuius non est complementum in lumine suo, & virtute sua, sed solis; sic est locus argenti apud aurum. Huius natura frigida est & humida, corrumpitur in terra & igne, & sapor eius ad acetositatem decliuis est. Sulphura quidem & plumbum & stannum inimica sunt ei, ab ipsis enim læditur, & ab igne minuitur. Est autem omnium corporum propinquius ad aurum; quoniam occultum auri manifestum est argenti, & econuerso.

Argentum triplex.

Auicen vbi supra. Argentum triplex est, scilicet naturale, & petrale, id est, quod fit de lapide per magisteriũ alchimiæ; & illud quod per vim medicinæ, scil de solo mercurio & ęre per botum barbatum, aliàs boratũ. Sed est melius de nostro lapide. Est autẽ argenti natura frigida & humida, fitque de argẽto viuo multo, & pauco

sulphure; & naturale quidem frigidius est, quàm petrale; petrale verò quàm illud quod fit cum medicinis.

Aurum & argentu examinantur tribus modis.

Ex doctrina Alchimiæ. Aurum & argentum examinatur tribus modis, quorum tamen duæ dicuntur examinationes impropriè, sed vnus dici potest separatio, alius tentatio. Separatio fit in paleola sola, quando scilicet ibi ponitur adamas, vt separet ab auro ferrum tantum; quia non habet proprietatem separandi aliud metallum. Tentatio verò fit tam in paleola, quàm in alio auro & argento, quando scilicet ibi fricatur lapis quidam admodum cotis factus, vt per colorem ibidem remanentem sciatur quantum cum auro mixtum sit de argento vel ære, aut cum argento de ære: In vera autem examinatione auri tria sunt necessaria, scilicet puluis antiqui lateris, sal & ignis. In examinatione argenti tria similiter, scilicet ignis, cinis, & plumbum.

Ad verum examen tria sunt necessaria.

De ære.

CAP. CXIII.

Æs multum accedit ad naturam argenti: aqua æris liquefacit omnia corpora.

EX *libro de aluminibus & salibus.* Æs quidem est de diuisione Veneris. Natura eius est calida & sicca, sed minus sicca quàm ferri. Est autem in virtute sua argentum, & in sua liquefactione & duritie; sed rubeum est. Qui ergo eradicat eius rubedinē, facit ipsum redire in argentū. Est enim in manifesto suo æs, & in occulto argentum. Commiscetur autem cum auro & argento & recipit tincturam, quando soluitur cum aqua atramenti vel aluminis. Aqua æris liquefacit omnia corpora, & omnem rem ex lapidibus. Regimen autem eius est sicut regimen ferri æqualiter.

Cuprum triplex, & quod melius.

Auicenna vbi supra. Cuprum triplex est, scilicet herminium, naturale, & cuprum nauarre. Natura eius calida est, & sicca non multum, sed est in eo humiditas, ideo soluitur. Efficitur autem vt dixi de auro viuo grosso, & de sulphure rubeo cocto in ventre terræ per centum annos, sed non adeo cocto sicut aurum, nec est cōbustum sicut ferrum. Ideoque leue est ad mutandum, & est propinquius argento quàm auro; quia plus habet de sulphure, quàm de auro viuo. Est autem cuprum melius rubeum & album, quod quando percutitur sonat. Herminium autem cuprum nigrum est, & non est in eo alchimicè operandum, quia multitudo sulphuris quæ ibi est confundit ipsum, nec potest lauari, nec dealbari. Lauatur enim cuprum, vt eius immunditia auferatur. Calcinatur autem, vt eius materia attenuetur. Lauatur iterum cum fortissimis aquis, vt humiditatem recuperet, quam in calce perdidit. Sublimatur autem, vt magis attenuetur. Cum auro viuo miscetur, vt materia sua præparetur.

De Ferro.

CAP. CXIV.

Ferrum liquefit cum quatuor rebus. Ferrum multiplex.

EX *libro de aluminibus & salibus.* Ferrum est ex diuisione martis: natura eius calida & sicca, & est acetosum in sapore, vehementis virtutis, expectans ignem, & impugnans ipsum: & liquefit cum quatuor rebus, scilicet cum arsenico, & plumbo, & magnesia, & marcasita. *Auicenna vbi supra.* Ferrum pluribus modis efficitur. *Primum* est ferrum deandeluum, quod est forte; & de illo faciunt martellos, & fossoria, cęteraque opera, sed non est bonum ad scindendum, nec intrat in magisterium alchimiæ. *Aliud* est ferrum de alidena, quod est grossum, nec bonum ad operandum. *Tertium* est acerium, quod potest acuere ferrum deādeleuum. *Quartum* est ferrum de India, quod scindit magis quàm alia, quia calor plus est in eo quàm in alijs. Sed opus est vt prius caleat ad ignem, vel ad solem: & acerium quidem esset eiusdem naturæ, nisi quia in acerio est multum de sulphure. Nullum autem de ferris intrat in opus alchimiæ, sed seruit magisterio: præparari tamē posset vt ingrederetur, & corpus fieret, sed non nisi grauiter soluatur, & cum magno magisterio.

Ferrum non intrat in opus alchimiæ.

A Est enim natura calida & sicca, & siccitas eius maior est omnibus illis quæ se elongat: Ideoque de facili fundi non potest. Est autem factum de auro viuo grosso, & sulphure rubeo lapidoso grosso.

De stanno.

CAP. CXV.

Stannum accedit ad argentum remotis eius defectibus, de facto verò conuenit bene cum auro & ferro. Stanni quadruplex.

EX *libro de aluminibus & salibus.* Stannum est ex sectione Iouis: natura eius est calida & humida, sed minorata est eius caliditas, quia complexio eius corrupta est per dominium super ipsum. In minera ipsius, & in ipso sunt mollities, stridor, & velocitas, liquefactiones, & acetositas. Qui ergo remouet ab eo has infirmitates quatuor, reducit ipsum in argentum. Est enim grauis tincturæ, & albificat ęs propriè, quia singulare cum eo est. Recipit autem tincturam rubeam,
B & fit ex eo aqua acuta, cum qua retinetur argentum viuum; & est inimicum argento & æri, conueniens cum auro & ferro.

Auicenna vbi supra. Stannum quadruplex est, & omnia intrant in alchimiæ magisterio: horum autem melius est album & croceum, quod sonat percussum, & hoc vocatur alchle. Secundum ergo est hynoc quod apparet nigrum, & non sonat. Tertium est chalicon, quod graue soluitur. Quartum est cherab, & est sicut alchle.

De Plumbo.

CAP. CXVI.

C EX *libro de aluminibus & salibus.* Plumbum est ex sectione Saturni: in ipso sunt aurum & argentum per potentiam, non per visum; & est grauis corporis, velocis liquefactionis, tardi motus, suscipiens tincturam. Ex ipso erit argentum, ex eo fiunt litargirum, & cerusa, & elixir maius rubedini & albedini, & etiam aquæ, cum quibus retinetur argentum viuum. Rectificatur cum ære præparato, & vnitur cum argento, sed separatur ab eo per examinationem. Ventus eius frangit aurum & coagulat argentum viuum. Conuenerunt inde Philosophi, quod omnium corporum plumbum auro propinquius est, quia eius occultum est calidum & humidum; Occultum verò
D auri, frigidum, & siccum. Itaque manifestum huius corporis plumbum est, quia frigidum & siccum; occultum verò eius aurum, quia calidum & humidum.

Plumbum maximè accedit ad naturam auri, immo nil aliud est quàm aurū corruptum in minera sua.

Ait etiam Armenides. Non existimetis plumbum esse ex stanno, vel ex alio corporum; neque enim est nisi aurum, super quod introiuit nocumentum in minera sua, sicut ingreditur super infantem in ventre matris, vnde & auro simile est in dispositionibus suis. Nam sicut aurum est permanens ac ponderosum, expectans sub terra & aqua & aere, nec permutatur; similiter & plumbum. Est autem in ipso nigredo & albedo & rubedo.

Plumbum quadruplex, & quod præstantius.

Auicenna vbi supra. Plumbum modo quadruplex
E est, scilicet mixtum cum stanno, naturale, plumbum de euchachia, plumbum gressuri. Huius natura frigida est, & parum sicca, sed est ibi humiditas multa, est autem de auro viuo, grosso, & sulphure grosso, spisso non claro; & est ibi plus de auro viuo, quàm de sulphure, nec est multum coctum, sed molle remansit, & ideo soluitur statim. Et quia multum est ibi argenti viui, magis est de natura auri, nisi quia aurum est de pulchro auro viuo, cum sulphure claro; plumbum autem econtra, & aurum quidem coctum est, hoc autem crudum. Si quis autem sciat præparare, leuiter se mutat in naturam auri. Est autem plumbum illud melius quod est bene ponderatum, & quando scinditur est album, & quando percutitur non sonat, quando funditur tardè se infrigidat.

Plumbū facilè conuertitur in naturā auri.

De spiritibus mineralibus.

CAP. CXVII.

Cur materiæ mineralium dicantur spiritus.

SPiritus autem sunt sulphur, auripigmentum, sal ammoniacum, mercurius. Spiritus inquam sunt, quia per eos imprimitur corpus, vt possit cum anima coniungi. Corpora quidem sunt hæc, sed ab alijs corporibus differunt, quia sublimantur hæc & non alia: ideo dicuntur spiritus, quia nulla res sine spiritu sublimari potest; lapis enim per se non ascendit, sic nec alia corpora. Ista verò per semetipsa ascendunt, id est, sublimantur, & soluuntur leniter, & faciunt alia solui, & cremant, & infrigidant, & siccant, & humidant quatuor elementa.

Quæcunque ignem fugiũt dicuntur spiritus; intellige si de facili id fiat, alioqui etiam metalla omnia excepto auro ignem paulatim fugiunt.

Alchimista. Dicuntur autem spiritus, vel habere naturam spirituum, quæcunque ignẽ fugiunt. Hæc enim quæ dicuntur habere corpora, non id faciunt, vnde & fixa dicuntur. Itaque cuncta etiam quæ egrediuntur de planta, vel aliqua re per distillationem, habent naturam spirituum, quia fugiunt ignem, & omne tale dicitur volatile ac fugitiuum. Vnde & argentum viuum à sapientibus alchimiæ, seruus fugitiuus vocatur. Infirmitatis autem spirituum duplex est remedium, scilicet in eorum fixione, & eorum coloratione. Quod autem non fugit ignem, dicitur fixum, sicut corpora lapidum, & metallorum; hęc tamen secundum magis & minus. Nam vt verè loquamur, nullum genus metallorum est verè & omnino fixum; ita scilicet vt non paulatim fugiat ignem, præter solum aurum examinatum: hoc enim nec fugit ignem, nec ab ipso minuitur, sed potius rectificatur, & humectatur, sicut & inferius habebitur.

De sale, arsenico, & sulphure.

CAP. CXVIII.

Natura proprietasque salis.

EX libro de aluminibus & salibus. Sal est aqua quam coagulauit siccitas ignis. Huius natura calida & sicca est. Proprietas autem eius est, quod liquefacit aurum & argentum cum vehementia ignis, & augmentat in eis natiuũ colorem, scilicet in auro rubedinem, in argento albedinem, conuertitque ea à corporeitate ad spiritualitatem, abluitque corpora à sorditie, id est, putredine, & corrodit eorum sorditiem, id est sulphureitatem. Cum eo quoque calcinantur corpora, non cum alio. Inuenitur autem in omnibus cineribus plantarum, & calcibus lapidum, & ossium animalium, & omnibus rebus. Ideoque sapientes illud nominauerunt argentum communitatis. Argentum quidem propter eius albedinem, communitatis autem, quia omnes homines eo indigent, & vtuntur in omnibus rebus: Et in eo rectificatur creatura. Deus quoque excelsus non laudauit creaturam in lege, sed laus eius est in sale.

Sal inuenitur in omnibus rebus, & merito vocatur argentum communitatis.

Qui ergo scit salem, & eius solutionem, atque coagulationem, scit secretum occultum sapientum, id est, alchimistarum. Ipse quidem corpora dealbat, & mundificat, ac resoluit; spiritus quoque coagulat & retinet, ac prohibet ab eis adustionem ignis. *Sunt* autem multi sales, qui & omnes præparati, apud complementum redeũt ad salem ammoniacum, qui est salium melior ac nobilior, in regimen fixus, non fugiens ignem; & ipse quidem est oleum quod coagulauit siccitas ignis, Huius natura calida est & sicca, subtilis, penetrans, profundans; & est spiritus volans, adiuuans elixir, sine ipso enim non copularetur elixir, nec exolueretur, nec ingrederetur.

Sal ammoniacus optimus.

Natura & proprietas arsenici.

Arsenicum est calidum & humidum: & est diuersi generis, scilicet rubeum, & citrinum, & laminosum. Est autem arsenicum simile sulphuri in multis operibus, & in sublimatione, & in velocitate liquefactionis, & paruitate expectationis supra ignem. Citrinum verò diutius expectat quam rubeum, & est copiosioris tincturæ, laudabiliorisque successionis. De proprietatibus

A autem eius est, quod albificat aliquid quando sublimatur, & denigrat quando non sublimatur, & adurit dum permanet viuum. Quod autem voluitur de arsenico, est eius dealbificatio, & deletio oleaginitatis eius, ac remotio adustionis & combustionis eius. *Sulphur* is natura & regimen ipsius est sicut arsenici. Quod autem de eo consideratur, est remotio adustionis eius, & deletio oleaginitatis, & albificatio ipsius, sicut arsenicum æqualiter. Huius generis rubeum melius est.

Sulphuris natura & regimen est sicut arsenici.

De argento viuo.

CAP. CXIX.

Natura & virtus argenti viui.

B AVicenna vbi supra. Argentum viuum subtus terram nascitur, propter humiditatem magnam in illo loco existentem, & hoc euenit propter solem & aerem, qui tangunt eum. Ideoque efficitur currens propter humiditatem & frigiditatem quæ in eo sunt, nec efficitur nisi in loco frigido. Ideo etiam fugit de igne, quia maior pars eius est aqua, quæ est igni contraria. Quando verò calere incipit, desiccatur, & ascendit sicut ignis, & si multum ignem ei dederint, & sit in loco clauso, recedit inde humiditas, & vertit se in colorem ignis accidentalem; & dicunt naturales quod est aurum viuum.

Proprietas argenti viui.

Ex libro de aluminibus & salibus. Argentum viuum est frigidum & humidum elementum, ex quo creauit Deus omnes mineras; & est aereum fugiens ab igne.
C Cum ergo figitur ei quælibet fictio, efficit operationem sublimem, & est spiritus viuus solum, nec est ei in mundo simile, profundans in omni corpore, erigens ipsum & conuertens de dispositione ad dispositionem, de colore ad colorem, quando aggregatur cum eo, & commiscetur ei. Ipsum est etiam quod mortificat & viuificat, exsiccat & humectat, calefacit & infrigidat, & facit contrariam operationem secundum mensuram sui regiminis. Et ignis quidem perdit omnem rem, & finit ac dispergit eam tempore breui vel longo, nisi argentum viuum: super ipsum enim non potest, neque comedit ipsum, sed fugit ab eo.

Quatuor modi regiminis argenti viui.

Ingeniauerunt autem ei Philosophi præcedentes modos ingeniorum, mortificationem, sublimationem, solutionem, congelationem. Hæc enim sunt quatuor
D species regiminis ipsius ingeniosè à philosophis inuentæ, quas oportet præcedere fixionem, donec scilicet paulatim fiat expectans ignem; ipsum quoque cum mutatur mutat, & perit eius nigredo ac sonitus. Albificat in visione oculi, & rubificat in successione, & est acetum attrahens, & aqua aggregans, & oleum mollificans, & pater mirabilium omnium: seruus quoque fugitiuus, qui & auro se prætulit, & ipsum vincit. Dixit ergo ei aurum: An tu pręfers te mihi? & ego sum dominus lapidum expectans ignem: Respondit ei: Vtique: sed ego genui te, & ex me natus es, & vna pars ex me viuificat multas de te, & tu auarus es, non dans aliquid ex te per comparationem ad me.

Argentũ viuum quodã sensu auro præfertur.

Qualiter elementum sit omnium liquabilium.

CAP. CXX.

E EX additis 4. libr. Meteororum Aristotelis. Argentum viuum est liquefactiuum, & raræ substantiæ, ac debilis compositionis. Est enim vt aqua quæ miscetur cum terra nimia subtilitate sulphurea mixtione forti, vt nec quiescat in superficie plana; & hoc est ex siccitate magna quę inest illi, & ideo neque adhæret tangenti. Estque albedo eius ex claritate aquæ illius, & ex albedine terræ subtilis quæ est in illo, & ex admixtione aeris cum eo. Proprium autem eius est quod coagulatur ex vapore sulphuris. Videtur autem quod argentum viuum, & quæ illi sunt similia, sunt elementum omnium liquabilium; quoniam alia liquabilia cum liquantur, ad ipsum conuertuntur: sed non liquantur

Argentum viuum est elementum omnium liquabilium.

quantur nisi calefacta, & cum liquata fuerint apparent rubea, vt apparet in plumbo. Quod proculdubio cum liquatur est argentum viuum; sed non liquatur nisi calefiat, & cum liquefactum fuerit, conuertitur ad colorem communem omnibus liquabilibus, scilicet igneum, & ideo miscetur argentum viuum cum istis corporibus, quia de substantia eorum est. Sed ista ab eo differunt in compositione sua, eo modo quo differt argentum viuum à suis similibus, & per mixtiones quę miscentur cum illis, donec congelentur.

Quomodo ex argento viuo cum sulphure componantur omnia mineralia.

Et quidem si fuerit argentum viuum purum, coagulabit illud vis sulphuris albi non vrentis. Et illud est res optima, quam recipere possunt alchimistæ, vt conuertant illud in argentũ. Si autem fuerit sulphur mundum optimum, rubore clarum, & fuerit in eo vis igneitatis simplicis non vrentis, erit res optima, & alchimistæ conuertunt illud in aurum. Quod si fuerit argentum viuum bonæ substantiæ, & sulphur non purum, cui insit vis adurens, conuertit ipsum in æs. Si verò fuerit argentum viuum malum, non mundum, porosum, terreum, sulphur quoque non mundum, fiet ex eo ferrum. Porro stannum videtur argentum viuum habere bonum, sulphur verò malum, & hęc non bene mixta, sed tanquam perprauè composita, & ideo bene fit tale. Plumbi verò grossi argentum viuum malum est, ponderosum, ac luteum, & sulphur eius malum, mali vaporis & fœtidi, ac debilis; vnde non bene gelatur. Artifices autem faciunt gelationem ferè sensibilem, quoniam artificialia non sunt eo modo quo naturalia, nec tam certa; quoniam ars debilior est quàm natura, nec eam consequitur, sed imitatur.

De vitro.

CAP. CXXI.

Vitrum liquefacit omnia corpora.

Ex *libro de aluminibus & salibus.* Vitrum est ex fectione Mercurij, & vincens super naturam eius est frigiditas, & sic liquefacit ferrum, & omnia corpora; facitque ea currere infusione: si autẽ fundis vitrum, quemcunque colorem proijcis super ipsum, retinet. *Alchimista.* Vitrum fit ex cineribus quarundam plantarum, qui primo quidem clauellantur, deindeque ponuntur in igne forti, donec fundantur, sicque cinis ille transit in vitrum. Nam humiditas eleagina, quæ remanet in cinere post clauellationem, est inadustibilis, nec in ipsa combustione quando mouet eam ignis ad euaporationem, potest aliquatenus euaporari, propter vehementem commixtionem, nec separari propter siccitatem & dominium fæcis ipsius. Immo cum eo currit lenitque ipsum ac liquefacit, donec efficitur vitrum. Porrò vitrum est inter lapides, sicut amens inter homines; nam recipit omnes tincturas, citò in igne soluitur, & citò ad lapiditatem suam reuertitur; mollificat & mundificat & liquefacit omnia corpora: deinde subtrahit se ab eis per fusionem, sicut sal per lauationem. Denique sal & vitrum duę sunt res in quibus est totũ secretum artis, nec lapis posset fieri sine eis, præcipuè sine sale.

Quomodo fiat vitrum.

Sal & vitrũ multum promouent artẽ alchimisticã.

De Atramento, & Alumine.

CAP. CXXII.

Natura & proprietas atramenti.

Atramentum est aqua & tinctura, quam terræ siccitas coagulauit, & est in sui natura calida & sicca. Huius multa sunt genera, quorum melius est in Hispania; & ipsum quidem denigrat corpora, & augmentat rubeum rubedine, album verò denigrat. Huius regimen, vt dicit Geber, est cum aquila, id est, cum sale ammoniaco, quoniam attramentum est longinquæ subuersionis, sed ipsum submergit ipsum. Et in attramentis inquit, sunt sulphura subtilia, quæ subleuantur & colorantur, & forsitan tingunt: & ex proprietatibus quidem eius est, quod retinet omne fugitiuum à fuga.

Quid alumẽ & quanam eius proprietas.

Alumen est oleum quod coagulauit siccitas terræ, & est in natura sua calidum & humidum, retinet omne volatile, mundificat & decorat corpora, & augmentat tincturam eorum. *Alchimista.* Alumen large sumpto vocabulo, dicitur omne quod ligat tincturam in corpore aliquo, vt in pannis & corijs. Et sicut sunt diuersæ tincturæ, sic & alumina diuersa: nam tinctura quęlibet alumine suo indiget, sine quo imprimi non posset, vel cum corpore ligari. Vnde non (vt quidam putant) alumen dat lumen, sed facit adhærere lumen, id est colorem, sicut apparet in corio, quod si præparetur cum galla, non imprimitur ei tinctura. Itaque galla est alumen tincturæ nigræ, sicut cinis clauellatus est alumen rubeæ tincturæ, licet aliquando non rubificet nisi album.

De Naturali generatione lapidum mineralium.

CAP. CXXIII.

Lapis naturalis nascitur in ventre terræ per semetipsum, herbalis verò crescit.

Avicen. *vbi supra.* Lapis quidẽ naturalis, est res quę efficitur in ventre terræ sine opere per semetipsam. Itaque nascitur, & non crescit neque minuitur, vt aurum viuum, auripigmentum, sal ammoniacum, sulphur, sunt lapides naturales, & spiritus. Lapis autem herbalis nascitur & crescit. Porro acetum & vrina & sperma medicinæ sunt lapidis nostri naturalis, cuius aqua indurat mercurium, id est vitrum, & tingit omnes res, sicut spiritalis, id est sanguis. Est autem inter spiritalem & naturalem differentia, quia naturalis statim operatur, spiritalis vero non nisi termino statuto.

Ex additis quarti libri Meteororum. Fiunt quidem lapides ex luto viscoso per calorem solis, vel ex aqua coagulata virtute terræ sicca, vel ex causa calida desiccatiua. Similiter & quædam vegetabilia, & quędam animalia, vertuntur in lapides, virtute quadam minerali lapidificatiua: & hoc fit in loco lapidoso, dum discontinuantur subito, virtute quadam quę exit à terra in hora terręmotus, quæ conuertit in lapides quod in illa hora consequitur, & hęc transmutatio corporum, animalium, & vegetabilium ęque propinqua est, sicut transmutatio aquarum. *Est* autem impossibile vt aliquod complexionatum conuertatur totum in vnum elementum, sed elementa mutantur ad inuicem, dum transeunt in dominans: vnde quod cadit in salinas, fit sal; quod in ignem, fit ignis. Sed quædam citius & quædam tardius, secundum potentiam actiuarum, & resistentiam passiuarum. Estque locus in Arabia qui colorat omnia corpora in eo existentia, colore suo.

Corpus mixtum non potest totum in vnum elementum conuerti.

Lapides ex multis rebus fiunt, & aliquando etiã in nubibus generantur vti & ferrũ.

Panis quoque prope Taraceni, alias Coraceni, in lapidem conuersus est; remanserat tamen ei color suus. Sunt autem talia mira quia raro accidunt, sed eorum causæ manifestę sunt. Sæpe namque fiunt lapides ex igne dum extinguitur, & sæpe corpora ferrea & lapidea cadere contingit in corruscationibus, quoniam ignis ex terminatione sua (aliàs extinctione) frigidus & siccus efficitur. In Parthica (aliàs Parthia) quoque cadunt corpora ærea, vt æs vstum, & similia sagittis hamatis, nec possunt liquefieri, sed per ignem euaporant in fumum attinentem viriditati, donec residuum fit cinis.

Exempla.

Cecidit etiam apud Giurgem (alias Nerigens) frustrum ferri, præ duritia fere infrangibile, cuius pars missa est regi Coraceni, qui cum præcepisset vt enses inde fierent, erat infabricabile. Dicunt tamen Arabes, quòd enses Leancenni (alias Leanteni) qui optimi sunt, de tali ferro sunt. Cum autem cecidit illa massa, resiliuit aliquoties à terra sicut pila, eratque ex minimis frustulis composita cohęrentibus ad inuicem ad granorum milij quantitatem. Simile etiam apud Teprastem euenit. Sic itaque fiunt & lapides; & eorum generatio vel erit subitò propter magnum calorem accidentem, vel paulatim & per longum tempus.

Ex li. de aluminibus & salibus. Corpora quoque mineralia

talia generantur ex vaporibus inspissatis & coagulatis, secundum mensuram seruitutis naturæ in spacio longo, vt superius dictum est.

De Lapide elixir, per quem ars imitatur naturam.

CAP. CXXIV.

Alchimista. In corporibus itaque mineralibus (vt supra dictum est) ad instar operationis naturæ, conati sunt alchimistæ facere breui tempore, quod natura facit in annis mille: vnde & docuerunt facere rem quandam, quæ corpora super quę proijcitur transmutat. Hæc vocatur ab eis elixir, & dicitur lapis, quia teritur, non lapis quia funditur: & currit ab euaporatione sicut aurum, nec est alia res cui proprietas illa conueniat.

B

Quid elixir & vnde fiat

Auicenna vbi supra. Elixir igitur est res, quæ proijcitur super maius corpus, & mutat rem à natura sua in aliam. Fit autem quando miscetur corpus minus, & spiritus, & elementa, & fermentum, fitque de omnibus vna confectio. Et est *elixir* verbum Græcum, quod sonat magnum thesaurum, vel meliorem de thesauris. Omne quidem quod miscetur cum aliqua re, miscet se aut per talem mixtionem quę nunquam posset diuidi, sicut Tuchia cum cupro, aut per talem quæ potest diuidi; sicut mercurius cum aliquibus de corporibus; aut per mixtionem de coniunctione, ita quod permanet vnumquodque singulariter. Et elixir quidem qui se cum corpore miscet, est sicut Tuchia cum cupro, sed non augmentatur vel crescit in suo pondere; sicut crescit cuprum de illa Tuchia. Cuius ratio est, quia Tuchia res terrenalis est: Elixir autem est res spiritalis, & reuertitur natura sui generis ad aliud genus.

C

De duplici natura Elixir.

CAP. CXXV.

Elixir fit duobus modis.

Alchimista. Fit autem Elixir duobus modis. *Vno modo* ex spiritibus mineralibus, & corporibus mundis præparatis. *Alio modo* ex quibusdam rebus prouenientibus ex animatis, sc. ex capillo, vel ouo, vel sanguine. *Primo modo* sic; mortificantur quidem spiritus & sublimantur, donec mũda fiant; post hoc vnum de corporibus à natura generatis comburitur donec possit teri; deinde calcinatur donec in modum calcis mundum efficiatur, tandem vero spiritus & corpora sic pręparata teruntur, & imbibuntur cum aquis acutis distillatis, postea tamdiu inhumantur, donec in aquam claram conuertantur, deinde congelantur: Ad extremum vero tamdiu ponuntur in igne, donec fixa efficiantur. Illud itaque fixum, si supra corpus proiicitur, transmutat ipsum secundum proprietatem quam habet. Eodem modo fit de rebus animatis.

D

Tres petræ philosophicæ.

Auicenna vbi supra. Abimazer Alphabri (alias Alpharabi) in libris de principio mundi, post naturam dicit petram quam absconderunt philosophi, dicentes alii quòd petra hæc est herbalis, alii quòd naturalis, alii quòd vitalis, siue animalis. Mihi autem videtur, & probaui, quòd petra herbalis sunt capilli: Petra naturalis oua: Petra vero animalis sanguis humidus. hæ sunt petræ de philosophis extractę: vnde Haramuth accepit filium suum in collo suo, & iurauit per Deum cœli & terræ, lapis est de me, & de ipso: de me dicitur propter sperma, de ipso vero propter capillos & sanguinem. Dicit quoque Geber, quòd petra quæ non est petra, inuenitur in fimis.

E

Lapis elixir constat capillis, ouis, & sanguine, & diuiditur in 4. elementa.

Lapis itaque noster non est aliud nisi capilli, oua, sanguis; capilli quidem hominis, & non nisi pueri aut virginis: Sanguis etiam hominis, & hoc iuuenis: Oua vero de gallinis, non nisi gallo existente cum eis. Diuiditur autem lapis noster in quatuor elementa, & parum de illo accipitur ac proiicitur vt faciat argentum vel aurum; quod fieri non potest sine pręparatione & subtiliatione corporis, quia partes eius minimę non possent ingredi, nisi in minimis ac subtilitatis partibus corporibus. Ideoque materia præparatur ac subtiliatur, & in quatuor elementa diuiditur; plusque de vno quàm de alio mittitur iustè prout debet, & in ipsa hora cum corpore se incorporat, quod ante propter grossitatem multum non poterat.

De Complemento elixir albi & citrini siue rubei.

CAP. CXXXVI.

Elixir album indiget tribus rebus, citrinum quatuor.

Auicenna in epist. ad Hasen. Elixir itaque tinctura sua tingit, & oleo suo submergitur, & calce sua figitur; & album quidem tribus, in quibus non est ignis. Citrinum vero completur quatuor totis. *Glosa.* verum est quòd ellixir album non indiget nisi tribus rebus scilicet oleo, tinctura, & calce: Sed rubeum quatuor scilicet, oleo, calce, tinctura; & iterum alia tinctura quæ dicitur ignis, & ideo subdit Auicenna: *In quibus non est ignis.* vnde in elixir facto de mineralibus, est pro tinctura nitrum, pro oleo arsenicum, pro calce argentum calcinatum, & hoc in albo: sed in rubeo, pro calce aurum vel æs calcinatum, pro tinctura nitrum, pro oleo sulphur, id est rubedo sulphuris quæ rubificet spiritus & calces, vel si ab igne lapidis maioris rubrificarentur, tantundem valeret. Ideo citrinum dicitur completur quatuor totis. Idem accidit in lapide facto de re animata, quæ constat ex oleo, aqua, igne, & terra.

Elixir factũ de re animata, si rubeum sit, cõpletur tribus rebus si album, quatuor.

Credo tamen quod aliter fit in elixir facto de re animata: & quod dicit princeps rubeum quatuor, & album tribus constare, locum habeat in elixir facto de mineralibus. In elixir vero facto de re animata, credo quod rubeum tribus completur, & album quatuor, scilicet aqua, oleo, igne & terra. Necessarium quoque est aurum factum spiritus fixus, vel nitrum factum corpus fixum: quia quamuis illa res diuidatur in quatuor elementa, totum tamen est oleum, totum tinctura, totum substantia fixa, vnde indiget aliqua re mobilis mineræ, quæ totum hoc deferat per vniuersum corpus super quod proiicitur, vel cum quo per aliud ingenium miscetur. Idem in albo, quod constat ex tribus; oportet enim addi substantiam mineræ, vel nitrum factum corpus fixum, vel argentum factum spiritum fixum: magnę autem est industriæ facere de corpore spiritum fixum, vel de spiritu corpus fixum.

Septem res necessariæ in elixir.

Item dicit Auicenna quod septem res necessariæ sunt in elixir, id est in lapide maiori, scilicet nitrum rubeum (si est ad rubeum) fermentum auri, calx argenti, terra, aqua, ignis, & aer. Quorum nitrum tinctura est, id est, ponitur in lapide vt tingat, calx & fermentum ponitur pro substantia fixa. Fermentum quidem quia tam elixir suam, quàm corpus supra quod proiicitur, transmutat in seipsum; sicut modicum fermenti totam pastę massam augmentat, & in seipsum transmutat, & tamen est substantia fixa. Calx vero, quia totam elixit cõuerti facit & consolidari cum argento, supra quod proijcitur elixir, & hoc propter similitudinem quam habet ipsa calx argenti cum illo argento, porro aqua & terra, & ignis & aer ponitur pro oleo, sed hæc quatuor elementa per distillationem extrahuntur de ouo, vel capillo, vel sanguine; de quolibet enim istorum fieri potest hæc medicina quæ pro oleo ponitur in lapide. vnde dicit Morienus, quod illa res, quasi lapis est in homine, & homo est eius minera.

De Calcinatione corporum mineralium.

CAP. CXXVII.

Quid calcinatio & cur auro & argento non conueniat.

EX *libro Razi, de aluminibus & salibus*. Prædictorum autem corporum regimen quadruplex est, scilicet calcinatio cum sale, ceratio, solutio, deinde coagulatio. *Calcinatio* est combustio cum igne vehementi & sale, vt deleantur ab eis sulphura corrumpentia, & remaneant munda sicut calx. Aurum quidem & & argẽtum non est necesse calcinare, nisi propter quietem partium eorum, & præparatione, scilicet vt exiccata eorum humiditate, sint humiditatis alienæ susceptibiliora, & ad fundendũ velociora. Plumbum autem & æs & ferrum necesse est calcinare, propter causam præcedentem, scilicet vt deleantur eorum sulphura corrumpentia, & deleatur eorum vnctuositas comburens.

Alchimista. Ex his patet quòd diffinitio prædicta calcinationis non cadit super corpora munda, quæ sunt aurum & argentum, cætera namque calcinantur, vt pereat ab eis subphureitas adustibilis, quæ corpora denigrat. Hæc autem vt præparentur ad suscipiendum humiditatem alienam, vt ponantur in elixir, & bene commisceantur cum aliis rebus, duo requirunt, quorum vnum erit calx, scilicet argentum; alterum vero fermentum, scilicet aurum, vt infra dicetur. Nisi autem fieret puluis, siccus non susciperet humidum, quia siccum sitit humidum, & ab eo penetratur.

Ignis ad calcinandum & non fundendũ qualis.

Ignis autem vehemens hic proprie dicitur, qui ad modum vehiculi, id est quadrigæ, cursum suum ęqualiter continuat, quod facere non potest ignis flammæ, sed talis est ignis furni calefacti & clausi, post carbonum extractionem: Est enim ibi calor continuus sine combustione. Talis etiam est ignis furni, in quibus positi sunt carbones qui fumum non faciunt. Ignis quoque carbonum accensorum combustorum, vel lignorum combustorum accensorum, vel cineris calidissimi. Talis est igitur ignis, qui corpora calcinat, & non fundit. Cuius proprietas est, quòd comburit partem minus potentem, scilicet sulphureitatem, partem vero potentem dimittit, donec ipsum corpus erigit, & mundat à nigredine.

Sal defendit metallum ne fundatur aut comburatur, & postea facilè disgregatur per lotionem in aqua calida.

Sal quoque quod miscetur cum limatura corporis in igne, defendit ipsum ne fundatur vel comburatur, & si est corpus immundum, reddit illud mundum à sulphureitate & nigredine: quia desiccat & corrodit ac deglutit sulphureitatem, propter eius munditiam & siccitatem. Si vero mundum, reddit illud mundius, & augmentat rubedinem in rubeo, albedinem in albo, quia sẽper corrodit, & mũdat ipsum à particula illa sulphureæ nigredinis quę remansit quando generatum est à natura. Cum autem inter ea disgregandum est, lauatur ipsum corpus aqua, tunc enim sal in aqua dissoluitur, & corpus residet. Nam omne sal & omne alumen dissoluitur, & separatur à corporibus & spiritibus per lotionem in aqua calida, quæ tamdiu fieri debet, donec salsedo de aqua recedit, sicque completur opus.

De Quadruplici corporum præparatione, & spirituum.

CAP. CXXVIII.

Quid calcinare.

A*uicenna*. Dicit autem princeps Abohali, scilicet Auicenna, quòd oportet corpora primo aduri, donec in puluerem possint redigi, deinde cum sale pręparato calcinari, & postea lauari. Et ea calcinare nihil aliud est quàm extrahere humiditatem corrumpentem, & intromittere humiditatem igneam rectificantem, per quam est vita eorum & essentia; postmodum stãt in igne examinationis. Calcinatur autem par modo aurum & argentum, scilicet cum sale præparato posito ad duplum sui, & cum furnelli flamine &c.

A *Razi vbi supra*. *Ceratio* est sublimatio partium ipsius cerati, vt minoretur, & subtilietur ac profundetur humiditas ingressa in corpore, quod non fit nisi cum attritione, & imbibitione, donec subtilietur; sicut cera quæ liquescit supra ignem, cum minore caliditate. Post cerationem autem artificiose fit solutio, deinde coagulatio.

Quid ceratio.

Præparatio corporũ mineraliũ quadruplex, scil. calcinatio, ceratio, solutio, & congelatio, etiam qua de causa.

Alchimista: Itaque præparatio corporum mineralium quadruplex est, scilicet calcinatio, ceratio, solutio, congelatio. Princeps quidem dicit in epistola ad Arsen, quòd oportet ea primum aduri, deinde calcinari. Sed aduri dicuntur impropriè quoniam aduruntur sine possibili denigratione & combustione. *Corpora* munda, id est aurum & argentum ideo calcinantur, vt perueniat humiditas ad profundũ ipsorum, & vt sit possibile ea cerare, & soluere in aquam. Immunda vero vt pereat ab eis vnctuositas adurens, & nigredo, quæ in eis ex sulphureitate consistit. *Cerantur* autem dum B in marmore porphiritico teruntur, donec fiant puluis subtilis, vt apta sint ad soluendum; postea soluuntur in aquam claram, vt possint commisceri cum aqua spirituum, & ex pluribus rebus fiat vna, quasi res iterum nata. Et hoc est fortasse quod dicitur in fine Meteo. *Nisi forte in primam reducatur naturam*. *Tandem* vero congelantur, quando quod solutum in aquam conuertitur in lapideam substantiam, vt ex eo alchimista consequi possit intentionem suam.

Spiritus quatuor modis præparatur. & quare.

Spiritus quoque quatuor modis præparatur, quæ sunt mortificatio, sublimatio, solutio, congelatio. Mortificantur quidem multipliciter, & ob multas causas. Nam argentũ viuum mortificatur, vt aptum sit ad sublimandũ, quia nisi cursus ipsius auferatur, non potest sublimari. Sulphur etiam & auripigmentum, vt in C eis pereat virtus adurens corpora; hanc enim aufert ab eis mortificatio. Sal autem ammoniacum non indiget hac pręparatione. Postea sublimantur spiritus vt purificentur, & non denigrent corpora. Fit autem sublimatio, quando spiritus ex ignis calefactione resoluuntur in vaporem & fumum; deinde retinetur ille vapor in cacumine vasis, & inspissatur ibidẽ, ita quòd potest recolligi. Soluuntur tandem & congelantur spiritus, sicut iam dictum est de corporibus.

Qualiter corpora dura liquefacta recipiunt tincturam.

CAP. CXXXIX.

D EX *epistola Auicennę ad Hazen*. Permixtio quidem tincturarum cum corporibus duris lapideis fieri non potest antequam leniantur, id est mitigantur & currant, nec eorum lenificatio & cursus, antequam liquefiant, cum autem liquefacta fuerint, nõ omnis tinctura rubea vel alba effectum optatum consequetur, id est metalli transmutationem. Tinctura namque nõ proficit, siue quia aduritur, siue quia non figitur, sed euolat & fugit; siue quia non ingreditur, nec permiscetur, siue quia nec remanet fixæ dispositionis, sed purificatur & euolat, vel quolibet modo separatur, siue quia non defendit argentum, ne aduratur ab his quæ non adurunt aurum & adurunt argentum, sicut sulphur & E reliqua, quibus aurum purificatur ab argento, nec defendit æs ne aduratur ab his quę non adurunt argentum sed æs; sicut plumbum &c.

Qualis tinctura inquirenda.

Inquirenda est igitur tinctura quæ corporibus liquefactis permisceatur, & non aduratur cum rebus acutis adurentibus, sed obuiet & non purgetur, nec permittat adurenti partes corporum separare, habeatque substantiam consolidatiuam, & coagulatiuam, & fixam super ignem. Ingenium quoque permiscendi ista ad inuicem, ita vt fiant vinendo substantia vna, in quam ignis non imprimat, id est non tam euaporare faciat; tingatque cũ eo, quod est in ea de tinctura; & permisceatur cum eo, quod est ibi de substantia permiscibili, consolidetur quoque cum eo, quod est ibi de substan-

tia

tia consolidatiua & figatur semper cum eo, quod est in ipsa de substantia fixa.

Alchimista In spiritu quidem multum est de tinctura, etiam antequam figatur, nec per eius fixionem augmentatur, quod econuerso est in corpore: Nam aurum non figit nisi primo augmentetur tinctura, sed in qua quantitate augmentatur, in ea tingit. Similiter & reliqua corpora quæ munda sunt, quia de quolibet elixir fieri potest, sed qualiter in eis augmentetur tinctura, secretum est.

Quod Olei liquabilitas sit causa permixtionis.

CAP. CXXX.

Quando substantia permixtibilis.

SVbstantia autem permixtibilis est omne quod habet oleum in se, vt est aurum & argentum &c. & etiam spiritus sublimatus & impinguatus. Et illæ solæ res permiscentur, quæ sunt eiusdē naturæ & ponderis. Nam corpus metalli & vitri non permiscentur, quia diuersa sunt: similiter nec lapis & metallum, quorum vnum siccum est, aliud humidum. Fit ergo permixtio inter corpora quæ adiuuicem proportionantur in humiditate ac ponderositate. Hoc semper verum est, nisi quando humidum cum sicco, & calidum cum frigido miscetur in compositione elixir. Sed in compositione inter elixir & corpus supra quod proijcitur, debet esse similitudo, quia aliter non coniungerentur. Nulla quoque elixir, siue de corpore, siue de spiritu fiat, consideratur cum corpore super quod proijcitur, nisi sit ei admixtum illud quod consolidat corpora adinuicem, hoc est oleum inadustibile, siue sit de planta, siue de animali. Fixa vero dicitur substantia, quæ ab igne in ipsum agentem non corrumpitur, nec euaporatur. hæc omnia si habuerit tinctura bona erit, ac perennis, & à corpore inseparabilis.

Permixtionē fit regulariter, nisi inter corpora quæ proportionātur in humiditate & ponderositate.

Auic. vbi supra. Cum autem inquiremus aliquid quod si proiiceretur super liquefactum adhæreret ei, & commisceretur ac submergeretur in eo, nec ipsum corrumperet, nō inuenimus nisi de mineralibus sulphur, & de commixtis arsenicū, ipsum tamen fugiunt sine mora, quòd breuissimo tempore incipiunt procedere ad conuersionem cum eo. Inuenimus autem ingenium per quod illa reuificentur, ita vt eis remaneat adhærentia, & destruatur adustio. Causa siquidem adhærentiæ liquefactio est, deinde similitudo minereitatis & vicinitatis quam habet cum eo. Est itaque subiectum liquefactionis humiditas currens, permixta partibus siccis terreis, in quibus moratur cum resoluit eas ignis, nec moueri potest propter vehementiam commixtionis. Causa autem euaporationis est humiditas, in eo non vehementer commixta: Ex hoc enim eleuatur & egreditur. Causa vero adustionis est communitas cum igne. itaque auferatur adustio de oleo antequam misceatur cum corpore, & vt fit adhærentia, vehemens commixtio fiat humidi cum sicco, alioquin humidum euaporabit, & siccum remanebit non currens: sed si bene inuiscatur oleum, facit currere siccum, & ab eo non euaporat vt dictum est.

Vt fiat adhærentia in mixtione quid faciendum.

Qualis fiat per elixir metallorum transmutatio, secundum quosdam.

CAP. CXXXI.

AVctor Elixir itaque supra corpus minerale liquefactum proiicitur, suaque tinctura tingit, & oleo suo submergitur, & calce sua figitur, sicque transmutat ipsum, secundum proprietatem quam habet, sicut iam superius dictum est.

Ex additis quarti libri meteororum Aristo. Sciant autem artifices Alchimiæ, species naturæ permutari non posse, sed his similia possunt facere, vt album tingere citrino colore, vt videatur esse aurū; plumbi quoque im- A mundicias abstergere, vt videatur esse argentum: Verumtamen semper erit plumbum; Sed obtinebunt in eo huiusmodi qualitates, vt errent in eo homines. Cæterum quod specifica differentia aliquo tollatur ingenio, non credo esse possibile; sed ibi fit expoliatio accidentium, vt coloris, saporis, ponderis. Artificialia quoque non sunt eo modo quo naturalia, nec tam certa, licet propinqua sint, & similia: quoniam ars debilior est natura, nec consequitur eam, licet multum laboret. Cæterum proportio compositionis istarum substantiarum non erit omnibus eadem. Hæc igitur in aliam permutari non poterit, nisi fortè in primam reducatur materiam, & sic in aliquod quod prius non erat permutetur: hoc autem per liquefactionem non fit.

Quidam putant aurum alchimisticū non esse verum, sed apparens, ratione accidentium.

B *Alchimista.* Videtur tamen per solutionem in aquam primò, deinde per distillationem, tandem per congelationem in primam redigantur materiam, fieri tamen non potest, vt artificiose transmutata talia sint, qualia sunt naturalia, & ab igne examinationis defendant se, sicut illa. Si enim ita esset, necessariò oportet quod elixir rubea, quæ proijcitur super argentum vt de eo fiat aurum, talis esset, quod ipsum argentum transmutatum defenderet ab omni eo quod adurit argentum & non aurum, sicut cæmenta & sulphur, quæ in examinatione auri ponuntur. Similiter quod elixir quæ proijcitur super æs, vt albificetur & transmutetur in argentum, defenderet ipsum ab omni eo quod adurit æs & non argentum, sicut est plumbum; quorum C vtrumque est impossibile. *Sciendum* itaque, quod si aurum in fusione fert & bullit, de magisterio est, si non, nequaquam. Et si post fusionem citrinum est, bonum est; si nigrum, prauum. Argentum verò si in fusione minuitur & facit scoriam, naturale est, sin autem artificiale.

Alij dicunt esse verum, sed non tale ac naturale, eo quod non defendit se ab omni eo à quo aurum naturale se defendit: & deinde in fusione fertur & bullit, naturale non.

De operationibus Alchimiæ in cæteris corporibus

CAP. CXXXII.

IGITVR quoad nobilium corporum transmutationem, videtur hæc ars aliquid habere vanitatis & mendacij. Sed in ea tamē est subtilitas sublimis, & vti- D litas non parua, quantum ad transmutationes & disgregationes rerum, quæ iugiter in mundo fiunt, ad varios vsus hominum, partim à natura, partim industria humana, vt est opus minij, vermilionis, vitri, & aurichalci. Vnde & dicta est occulta Philosophia, quia rationum vel causarum inuestigatio quibus hæc fiunt, difficilis est & occulta. *Tale* est etiam disgregare res quatuor de qualibet planta per distillationem, ita vt in vnaquaque remaneat dominium vnius elementi, & hinc extrahere primò aquam, deinde oleum, tertiò ignem, qui est liquor rubeus; quarto loco remanet terra tanquam fex. Et per hoc potest sciri quod elementum magis dominatur in illa planta, de qua hic agitur. De sicca tamen planta non extrahitur aqua, quia ex ea iam euaporauit humiditas aquæ, quæ citius euaporat quàm humiditas oleagina. Illa enim est quæ E diutius remanens, defendit plantas à putrefactione. *Idem* etiam fieri potest de quibusdam rebus quæ procedunt ex animalibus, vt de osse, capillo, ouo, & huiusmodi. Vnde docet Auicenna in cap. de complexionibus membrorum, distillare ossa, & capillos, ad sciendum in quo eorum plus sit humiditatis.

Alchimia in quibusdam corporibus habet nonnihil vanitatis & falsitatis: in alijs vero plurimum vtilitatis vt patet in distillationibus &c.

Sic etiam est extrahere salem de omnibus cineribus plantarum, & ossium animalium, & de calcibus lapidum. In hoc autem differunt hi sales inter se, quod in sale calcium non est oleum, quia caret vtraque humiditate, nec vegetatur, nec nutritur, sicut planta & animal. Animal enim secundum frigidum & humidum nutritur, & secundum calidum & humidum viuit. Sicque vita & nutrimentum prouenit ex humido in planta & animali, vt dicit Ioannes Damascenus. In sale verò de

Alchimia extrahit salē de cineribus plantarum, de ossibus animalium, atque etiam de calcibus lapidū, quā uis in isto non sit oleum, vt in reliquis.

ro de cineribus plantarum & ossium, est oleum, quod ignis non potuit disgregare. Est enim inadustibile; sed oleum quod extrahitur per distillationem est adustibile. Nam omne quod per distillationem egreditur fugit ignem, & habet naturam spirituum vt supra dictum est. In qualibet etiam re minerali, siue de terra, siue de planta, siue de animali, est oleum, sine quo non posset fundi, & currere.

De opere Vermilionis, & Cinabrij, & aurichalci.

CAP. CXXXIII.

Vermilio fit de cerusa per alchimiam.

SVnt & aliæ multę artificum operationes, propter rerum transmutationes, ad alchimiam pertinentes: verbi gratia, Opus vermilionis per solum ignem fit, de sola cerusa, quæ cum sit albissima, ponitur in igne vehementi, & fit rubea, eo quod eius occultum est rubeum, licet manifestum sit album. Nam in libro 70. dicitur, quod omnis res habet contrarium in occulto eius, quod apparet in manifesto; & conuerso. Ignis itaque quod manifestum est ponit in occulto, & quod occultum in manifesto. *Cinabrij* verò transmutatio, accidit ex proprietate compositionis: fit enim ex argento & sulphure albo, vel citrino, quæ rubedinem quidem, quæ in eis non est, in coniunctione acquirunt, ex violentia sulphuris illata argento viuo, mediante igne & ingenio artificis. Nam sicut ex compositione diuersarum rerum prouenit in composito virtus quæ in simplicibus non est, vt tyriaca; sic & color, vt in cinabrio.

Ignis facit in quaque re apparere quod intrinsecus latet.

Cinabrium vnde dicatur.

Æs autem transmutatur in aurichalcum, quod fit mediante tuchia, quia fumus eius albificat. & habet naturam spiritus, statim cum fumus eius proijcitur supers æs fusum, vel miscetur cum laminis æris. In ipsa æris fusione tuchia calefit, & fugam quærit tanquam spiritus: vnde oportet quod eius fuga sit per ipsum corpus fusum, sicque citrinat ipsum, quia fumus eius est temperatè albus, & album huiusmodi mixtum cum rubeo reprimit rubedinem, sicque citrinatio, & ita fit aurichalcum. *Itaque* arsenicum & tuchia proprietatem habent imprimendi se in ære, sed non est par vtriusque effectus. Nam arsenici (quod citrinum) fumus est albissimus, & albificat plusquam in eo sit de tinctura excedens omnem albedinem in albificando. Ideoque totam æris rubedinem ad se trahit, & ipsum in album conuertit, vt dicit Constantinus in libro graduum, vbi agit de arsenico; id est auripigmento. Fumus autem tuchiæ non tantum habet de albedine, sed multo minus, & ideo non aufert æris rubedinem, sed reprimit, vt dictum est.

Modus quo fit aurichalcum.

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DVODECIMVS.

De Arte Medicinæ.

CAP. I.

Quid medicina, & quænam ad illã spectare censentur.

ISIDORVS *4. lib. etymologiarum.* Igitur medicina est, quæ corporis vel tuetur, vel restaurat salutem, cuius materia versatur in morbis & vulneribus. Ad hanc itaque pertinent non ea tãtum quæ ars eorum exhibet, qui propriè medici nominantur, sed etiam cibus & potus, regimen & tegumen. Defensio denique omnis atque munitio, qua nostrum corpus aduersus externos ictus casusque seruatur. Huic à modo nomen impositum æstimatur, id est à temperamento, vt non multum sed paulatim adhibeatur. Omnis enim immoderatio non salutem, sed periculum affert; mediocritate vero natura gaudet. Huius artis inuentor apud Græcos (vt fertur) Appollo fuit, quam filius eius Esculapius laude vel ope ampliauit.

Medicina cõtinet sex occasiones, & operationes quæ fiunt intus & foris.

Richardus in lib. exceptionum. Medicina continet occasiones & operationes. *Occasiones* sunt sex, scilicet aer circundans nos, cibus & potus, somnus & vigilia, motus & quies, inanitio & repletio, & accidentia animæ. *Operationes* sunt intus & foris. Intus, vt ea quæ intro per nares, per os, per anum mittuntur, ad excitandas sternutationes, vomitationes, purgationes. Foris vt emplastra, incisio, vstio.

Practica medicinæ diuiditur in duo, sc. in custodiã & curationẽ, hæ & rursũ diuersimode.

Constant. in Panteg. 1. parte. Practica medicinæ diuiditur in duo, scilicet in custodiam sanitatis, & curationem ægritudinis. *Custodia* sanitatis in tria, scilicet in custodiam sanitatis corporum in sanitate instabilium, & in custodia ad sanitatem iam transeuntium, & in custodiam fragilium, vt infantium, senum, & ægritudinem exeuntium. *Curatio* ægritudinis dupliciter fit, aut cum potione & dieta, aut cum chirurgia. Chirurgia iterum dupliciter, scilicet aut in carne incidenda, findenda, suenda, vel cauterizanda; aut in ossium fractura, & hoc ad locum proprium si exierint reducendo.

De Institutione Medici.

CAP. II.

Qualis debeat esse medicus.

QVi medicinæ vult habitum obtinere, circa sanitatem infirmi recuperandam laboret, nec propter pecuniæ spem hoc faciat, nec personas accipiat, potionem nociua nec ipse doceat, nec docẽtibus acquiescat; neque qualiter abortiuus fiat; infirmitatis sibi creditæ solus conscius sit: Aliquando.n infirmus medico patefacit, quod etiam parentibus confiteri erubescit. Luxuriam autem & delectationes seculi fugiat, ebrietatem caueat (Hæc enim mentem disturbant, & corporis vitia confortant) nec quoslibet visitare dedignetur infirmos, vt semper in experimentis sit valentior: Assiduitatem amet studii, sitque pius & humilis, mansuetus, amabilis, diuinitus expetens adiuuari.

Medicus debet prius inducere infirmum vt saluti animæ prouideat quam medicinam ministrare, & quidem sub pœna interdicti.

Innoc. 5. in concil. generali. Et habetur extra. v. de pæn. & remiss. Cum infirmitas corporalis nonnunquam ex peccato proueniat, dicente Domino, languido quem sanauerat: *Vade & amplius noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat* &c. Præcipimus medicis corporum, vt cum eos ad infirmos vocari contigerit, ipsos ante omnia moneant & inducant, vt medicos aduocent animarum, vt postquam fuerit infirmo de spirituali salute prouisum, ad corporis medicinæ remedium salubrius procedatur; cum causa cessante cesset effectus. Hoc quidem inter alia huic causam dedit edicto, quòd quidam cum eis à medicis suadetur vt de animarũ salute disponant, in desperationis articulum incidunt, vnde facilius mortis periculum incurrunt Si quis autem medicorum huius nostræ constitutionis, postquam per prælatos locorum fuerit publicata, transgressor extiterit, ab ingressu ecclesiæ arceatur, donec pro transgressione huiusmodi satisfecerit competenter. Cæterum cum anima sit multum præciosior corpore, sub interminatione anathematis prohibemus, ne quis medicorum pro corporali salute aliquid ægroto suadeat, quod in periculum animæ conuertatur.

De Dilatione mortis, & custodia sanitatis per opera medici.

CAP. III.

HAli. *in practica, sermone.* 1. Animalium quidem & hominum corpora iugiter alterantur, nec in vna permanent qualitate; quia natura eorum ad corruptionem tendit. Et hæc ipsa corruptio accidit eis, aut ex ne-

Corruptio bifariam accidit.

A ex necessitate, aut præter necessitatem. Necessaria corruptio, aut ab intus accidit, aut ab extra. *Ab intus* quidem, *aut causa* naturalis siccitatis, quæ communis est animalibus & plantis (per hanc enim & plantæ contendunt ad marcedinem & ariditatem, & animalia ad finē ac mortem) aut *dissolutione* substantiæ quotidiana, ex naturalis caloris causa; donec ad corruptionem & finē vrgeat eam: *aut superfluitatibus*, quæ ex cibis & potibus fiunt. *Ab extra* vero accidit, aeris causa nos circundantis. *Corruptio* vero non necessaria fit à rebus corrumpentibus, quæ obuiant extra, sicut ea quæ calefaciunt, aut infrigidant, aut desiccant, aut humificant: sicut & collisio lapidis, incisio ensis, pungi, morderique à venenatis.

Corpus humanum necessario indiget opera medici, quia plurimū subiectum est mutationi.

Cum itaque corpora mutationi sint indisiuncta necessariò indigent regimine mutationi illi congruo, quod eorum corruptionem prohibeat, eaque in qualitate suæ sanitatis, vsque ad horam finis & naturalis
B defectionis conseruet. Hunc enim defectum arcere est impossibile, quoniam ab ipsa corporum natura mouetur ipsius causa. Itaque si fiat ab ipsa natura corruptio, arceri non valet. At si medicus circa ea vtatur regimine quo oportet, cauendo, scilicet causas nocentes & corrumpētes non necessarias, fient abinde causæ necessariæ bene compositæ, nec accelerabit ad ea corruptio vsque ad finem naturalem. Hoc autem regimen est custodia sanitatis in sanis, & eius restitutio in ægrotis. Vnde dicit G. quòd adeptio sanitatis est propositum medicinæ, & finis eius est ei cauere.

Quid sanitas.

Est autem sanitas temperantia corporum, quæ quidem in vltimo est ita vt omnes actiones naturales perfectæ sint, in id ad quod possibile est, nec dico temperantiam in vltimo, quæ omnino veraciterque fit in ex-
C tremitate cum eam non sit inuenire Sed [illegible] propria est hominis, est deficiens ad [illegible] quæ in vltimo est, ita tamen vt hic defectus actionibus non noceat, nec officia imputet. Itaque corpora temperata, in vltimo sunt quidem vno modo: Deficientia vero ab ista temperantia, multa sunt & varia secundum maius & minus ab illa excuntia: Quare & via quæ ad sanitatis custodiam ducit, varia existit.

Sicut defectus sanitatis est varius, ita via ad illam varia.

De Regimine sanitatis.

CAP. IIII.

Custodia sanitatis in tria diuiditur.

CVstodia sanitatis in tria diuiditur, scilicet in cu-
D stodiam sanitatis in sanis, & in custodiam sanitatis corporum debilium quæ sustentamento indigent, & in custodiam sanitatis eorum quæ iam ad ægritudines prona sunt, iisque cauendum est ne in eas incidant. Custodia corporum sanorū bifariam subdiuiditur. Est .n. communis, vel propria. *Commune* regimen id est quod est corporum secundum communes causas quibus participant sanitas & infirmitas. *Propria* vero bipartita est, *vna*: *est* corporum, quæ sunt temperatæ complexionis, & æqualis perfectæque compositionis: *Altera* vero corporum extra temperantiam positorum in complexione vel compositione; sic tamen quòd nocumentum actionum eorum non sentitur. A regimine communi incipiendum nobis est. Communes itaque causæ sanitati & ægritudini; participatæ, sunt res naturales
E corpus mutantes, quorum vsum sanitati congruum esse oporteret. Hæ vero sunt aer circundans nos, exercitium, fricatio, balneum, cibus, & potus, somnus & vigiliæ, mundatio corporis, accidentia animę, speculatio quoque consuetudinum in his causis.

Causæ communes sanitatis, & ægritudinis.

Quid sanitas, & vnde dicta.

Isid. vbi supra. Sanitas est integritas corporis, & temperantia naturæ ex calido & humido, quod est sanguis: vnde & sanitas dicta est, quasi sanguinis status. Ex quatuor humoribus reguntur sani, & ex ipsis læduntur infirmi; dum enim amplius extra cursum naturæ creuerint, ægritudines faciunt.

Sanitas quomodo conseruanda.

Razi in Almansore. 4. parte. Sanitatem conseruare est in motu & quiete, in cibo & potu, nec non & in superfluitatum expulsionibus, mensuram obseruare: Domos & loca cætera in quibus manere debemus temperare, malis etiam accidentibus antequam augmentum capiant obuiare, animales quoque cogitationes refrenare, & consuetudines seruare. *Auctor.* De his fere omnibus iam dictum est superius, & etiam in sequenti libro plenius dicetur, cum de theorica medicinæ tractabitur: Horum etenim consideratio pertinet ad theoricam, Regimen autem ad practicam: sed de vtrisque similiter in præfato sequenti libro tractatum aggregare volumus.

De Regimine corporis in Vere.

CAP. V.

HAli. vbi supra. Oportet autem sanitatis regimen secundum anni tempora considerare. In genere igitur, temperatorum quidem corporum regimen oportet esse per victum temperatum, cæteraque regimina temperata. Intemperatorum autem ex contrariis, in cibis ac potibus & huiusmodi cæteris. Corporibus frigidis oportunum est hoc tempus. Calidis autem vtendum est restringentibus ac refrigerantibus, & requie ac paucitate laboris. Et si quis phlebotomia, vel pharmacia purgari vult, ad custodiam sanitatis hoc tempore faciat, dum est tēperatum, virtusque corporis fortior ad perferendum. Oportet enim fieri purgationem humorum, qui hyemis frigore congregati sunt & spissati, antequam ęstatis calore liquescant, & ad aliquod membrorum principalium defluant, vt dicit G. indeque generatur ęgritudo.

Vernum tempus est aptum ad sanguinē elicciendum & purgandū.

Idem quoque dicit, quod vere sanguis multiplicatur, & tanquam ebullitionē patitur, vt non facile sit venis illum continere, sed ad alia membra repellitur, fiuntque passiones plurimæ. Humores quoque cæteri hyeme spissati, simile quid patiuntur, hoc autem tempus oportunum est omnibus ætatibus, maximeque grandioribus, & his quorum complexio frigida est & sicca. Regimen quoque corporum esse huiusmodi oportet, quandocumque aer temperatus est.

In vere à vino et abstinendum, & à dulcibus.

Razi in Almansore. 4. parte. In vere quidem oportet, vt sanguinis minutione, ventrisque solutione præueniendo succurratur, antequam calor irritetur. In ipso quoque minus bibendum est vinum, & caro comedenda; omnia quoque dulcia minus sumenda. Et hoc quàm maxime obseruare debent, quibus ægritudines ex repletionibus accidere solent. Subtilibus autem & infrigidantibus in eo sicut in æstate nutriantur.

De Regimine corporis in æstate.

CAP. VI.

In æstate tenues & acetosi cibi sunt manducādi, & parū, vinum autem plurimū limphatum bibendum est.

IN æstate vero motus laborque minuatur, & à sole caueatur, & nutrienda calida grossaque relinquantur. Res autem acetosæ comedantur; nec venter semel cibo repleatur, sed pluribus vicibus diuisim cibus sumatur. Aqua vero frigida bibenda est, & in ablutione vtenda. Vinum quoque ita limphetur, vt quasi aqua sentiatur. A dulcibus autem & vnctuosis & acutis & salsis est abstinendum. Acetosis autem (vt dictum est) & insipidis, ad conseruandam temperiem est vtendum, & mane de syropo acetoso, & rob de fructibus acetosis est bibendum.

Hali. vbi supra. In æstate quoniam aer calidus est & siccus, oportet temperatorum corporum inclinari regimen, à temperatis, ad frigida & humida: Aeris quoque refrigerationem moliri. In locis habitare proximis aquarum suauium decursui, vestibus lineis ac leuibus indui. Et quoniam hoc tempore calor naturalis ad exteriora corporis educitur, intusque minuitur, oportet victum esse mediocrem, subtilem, citoque digestibilem. Sic enim ait Pippocras: *Difficilius ferunt corpora victum in æstate, facilius autem in hyeme.* Quapropter ęquum est paucum esse cibum, & subtilem, ac facile digestibilem, vt sunt lapidosi pisciculi, gallinarum pulli, caro hædulina, cum aceto, vel vuarum succo parata. Cucumeres

Dieta in æstate seruanda.

meres & cytruli, cucurbita, portulaca, vua quoque non multum dulcis, & pruna, & pomorum mala granata, & similia. Caueatur autem victus calidus & pungens, & spernatur vinum, nisi quod est album & tenue; alioquin aqua multa frigida misceatur.

Coitus in æstate fugiendus, somnus autem multiplicandus.

Hoc tempus valde nociuum est calidis & siccis: itaque parum faciant, & coitum in hoc tempore, quo maior est dissolutio naturalis caloris à corporibus, caueant. Somnus autem multiplicetur; & medicamina valde solubilia & acuta caueantur. Quod si oportet accipere, aqua violæ, & fructuum, & cassiæ fistulæ, & mirobolis, & syrupo rosatum ac similibus vtantur. vomitus autem visus hoc tempore est oportunus. Congruum est autem hoc tempus phlegmaticis & senibus.

De Regimine corporis in Autumno.

CAP. VII.

AVtumnus porro, quia frigidus & siccus est, in eo temperatorum corporum inclinare regimen ad calidum & humidum oportet: Animæ quoque accidentia vitari, quoniam omnia mala sunt præter gaudium & lætitiam: hoc enim tempus choleræ nigræ causa est, & aer malus, morbusq; pessimus ex nimietate siccitatis & varietatis aeris. Vnde dicit Hippocrates. *Morbi qui fiunt in autũno sunt acutiores, & plerumque interficientes.* Nam aer in eo variationis est maximæ, vnoque & eodem die variatur sæpe. Præter hoc etiam in multis, corporum humores æstate aduruntur: Cumque venerit autumnus, eius frigore stringuntur, & ad interiora corporis reducuntur: quare accidunt ægritudines pessimæ. Vnde necesse est huiusmodi regimini inhærere, & cauere ab eo quod varium est, vsque ad tempus pluuiarum: tunc enim humectatur aer & defluit eius variatio. Oportet etiam hoc tempore potionum solubilium aliquam assuefacere, cauendo scilicet futuræ hiemis frigus à constrictione superfluitatum, earumque ne soluantur prohibitione. Hoc tempus congruum est pueris & adolescentibus.

Morbi in autumno sunt periculosissimi ob siccitatem & varietatem aeris.

Razi. vbi supra. In autumno fructuum comestio, quantum possibile est, fugienda est; cauendumque à sole meridie: In nocte autem & in mane, à frigore. Cauendum est etiam à potu aquæ frigidæ, & à labore similiter, & solicitudine. Aqua quoque frigida non lauentur, ex qua corpus horripiletur, & eadem hora febris efficiatur. Aqua vero tepida se lauent, & obseruent ne post cibi repletionem dormiant. caueant præterea ne tamen vel sitim patiantur, aut vna hora vino vel aqua repleantur. Vinum autem sic temperatum bibant, vt animam delectari faciat. Stomacho tamen nec tensionem, neque grauedinem afferat. In ipso quoque sicut in æstate, corpus secundum plura custodiri iugiter ac regi debet, vsque ad pluuiarum aduentum; & postquam aduenerint, à multo malo nocumento reddent securum. Autumni vero intentio, debet esse in humorum repressione ac temperamento magis, quam in eorum euacuatione ventris, atque minutione. Quod si in eo contingat ægritudo aliqua, cito subueniendum est medicina, quoniam huius temporis ægritudines pessimæ sunt. Ad vltimum verò tota intentio fit in corporis humectatione. magis enim necessarium est in hoc tempore, quam in æstate; quia pro malitia suæ complexionis, non patitur errorem regiminis, nec largis permittit nutrientibus vti, nec dietam despicere.

In autumno abstinendum à fructibus, ab aqua frigida, à somno post cibũ, &c.

De regimine corporis in Hyeme.

CAP. VIII.

HYems autem regiminis errorem, & nutrientium largitatem tolerat, & corporum sanitatem conseruat; nec ægritudo incurritur in ea, nisi magni erroris causa. In hac caueri debet à multa ventris solutione; & si quando febres in ea commouentur, cito cum medicina subueniatur, & propriè cum euacuatione, quia febres hæ plerumque accidunt ex repletione. Sed ille

Hyems est tempus sanũ, & raro in ea cõtingit morbus nisi ex crapula.

A qui hoc tempore bonorũ nutrimentorum multitudinẽ cum vino in stomacho recipit: cum minutione sibi subuenire debebit; qui vero nutrimentis grossis & malis vtitur, ventris solutione sibi succurratur. Porro qui frigidæ complexionis est, calidis nutriri potest; vt sunt cæpe & allia, piper, & similia. Quod si iuuenis calidæque complexionis fuerit, conuenientius ab eis abstinebit.

Razi vbi supra. Hyeme, quia frigida est & humida, temperatorum corporum oportet inclinari regimen. Item calidis & siccis, pluribus vestibus est vtendum, & ad ignem lignorum non mali odoris calefaciendum. Cumque multiplicantur pluuiæ, sit habitaculum in eminentibus locis, ad quæ perueniat sol. Exercitio quoque & fricationibus, hoc tempore plusquam cæteris B vtendum est, his maxime quorum corpora sunt humida. Dieta vero sit grossior temperata, quia calor naturalis hoc tempore confortatur. Nã intra corpus conuertitur, ideoque digestio melior efficitur. Vnde dicit Hippocras. Ventres hyeme & vere calidiores natura sunt, & somni longissimi; & alias facilius corpora cibos ferunt hyeme, dehinc vero difficilius æstate, post quod in autumno. Oportet ergo dietam esse plurimam & grossiorem, vt est caro bouina, vel caprina, carnesque salsæ, pulli columbarum iam volantes, & passeres, & similia. Caueatur autem caro generans phlegma, sicut agni caro, lac, pisces, & similia. vinum autem fortioris caloris sit, vt frigori resistat. Sed quantitate non multum; quia corpus humectat, cum temC pus humidum sit; & quia parum nutrit, cum corpus hoc tempore plurimo indigeat nutrimento. Vtendum est autem subrufi coloris mero, parumque temperato. Hoc tempus iuuenibus, & calidis ac siccis est oportunum. Senibus autem, ac frigidis & humidis nociuum.

Possumus in hyeme grossioribus vti cibis, quia calor naturalis magis abundat.

Vinum forte in hyeme praestat, sed modicum.

De Purgatione corporis ad custodiam sanitatis.

CAP. IX.

COlligitur autem in corpore crapula quædam & superfluitas ex cibis & potibus, qua non indiget natura. Et partem quidem huius expellere præualet, partem vero non; & ob hoc in corpore remanet, eique nocet: vnde medicinarum auxilio purgantium indiget. D Cibus enim in stomachum veniens, cum in eo digestus fuerit, ipsumque intestina expleuerit, succositas eius ad hepar tendit, eiusque purgamentum remanet, quo natura non indiget. Ipsum ergo per egestionem à corpore repellit, & educit. Succositatem autem quæ ibat ad hepar, cum digesserit, & in sanguinem formauerit, ibi quoque superfluitatem separat, & in vasa sua mittit. Et id quidem quo penitus non indiget, vt vrinam à corpore depellit. quod si forte quauis causa non possit, nocet, & morbos adducit. Sicque cum ad membra sanguinis ierit, quod quidem naturæ suæ conueniens est ac simile, suscipit, & in suam naturam transformat. Quod autem non confert, subtiliat & soluit: quod si non valeat, in illo membro remanet, & in locis vacuis; cumque putrefactiuum fuerit febres generat. Si auE tem in aliquod membrorum defluat, apostema secundum naturam suam facit. Oportet ergo medicum, cum in corpore superfluitatem aliquam esse cognouerit, illam inanire, & à corpore educere; quod à morbis & passionibus exinde fiduciam præstet.

Necessitas purgationis aperitur.

Consil. in practica. Oportet superfluitatem corporis expelli frequenter, cum inquisitis naturalibus purgationibus corporis, egestione videlicet & vrina, sudore, menstruis, emunctione, screatu. Humoribus ergo in corpore, vel in quibusdam membris coadunatis, sicut pectore, renibus, vesica, vel stomacho, subueniendum est cum propria purgatione. Nam egestione minuta, vel ad exeundum indurata, penitus inuestigandum est, an sit de cibi vel potus paucitate; tunc necesse est vt cibus augmentetur: Quod si sicco accidat de cibo danda sunt humida. Si vero propter stiptica ponticaq;

Quid considerandum in difficili egestione.

cibaria

A cibaria, danda sunt pinguium carnium iura: Si vero de inordinatione dietæ sit, conuertendi sunt ad rectum ordinem & consuetudinem. Si autem propter malam stomachi sit & intestinorum complexionem, videndū est, vt si sit calida vel sicca, dentur frigida & humida, sicut ptisana, māna, pruna, mora, & similia. Si propter frigidam & siccam, demus calida & humida: si propter grossos & viscosos fuerit humores, ius veteris gallinę, cum semine croci hortensis, polipodio, & similibus, accipiant conditum.

Prima nō est diu retinenda.

Oportet & eos qui desiderium assellandi vel mingendi habuerint, nec diu ea retinere, ne incidant in ilij dolorem & inflationem, vertiginem & stranguriam: ne vesica etiā vulneretur, sudor propter poros ex frigiditate clausos prouocetur, cum fricationibus, exercitiis, balneoque. *Spato* constrictio, detur gargarismus cum aqua calida & melle, mastice & thure: hæc enim cerebrum de phlegmate, & instrumentū auditus visusque mundificant, & gulam. *Si emunctio* sit constricta, & in cerebro sit humida natura, sternutatio prouocetur. Nares super fumum aquæ bullientis in qua cocta sunt camomilla, & mellilotum, & similia, teneatur: hęc enim cerebrum mundificant, & grossos humores, futurosque morbos destruunt, vt apoplexiam, paralisim, & similia.

Remedium contra constrictionem sputi & puris.

Nota.

B

De Solutione ventris.

CAP. X.

Solutio ventris prout oportet est summa medicina.

R*Azi. vbi supra.* Solutione quoque ventris vti prout oportet, summa est medicina: ad conseruationem quoque sanitatis valde proficua. Vt igitur corpus semper mundum existat, medicina ventris solutiua quisque vtatur; quæ humorem sibi nocere solitum; vel qui ex corporis sui dispositione, aut erroris sui regiminis causa, plurimum in eo generari solet, consueuit expellere. Sibi vero cauere à medicina, quæ humorem prædicto contrarium solet educere.

C

Quinā plus indigeant solutione ventris.

Ventris quidem solutione plus indiget, qui corpus magnum & pingue habet, & qui gulosus est, & qui multos cibos & fructus comedit, parumque mouetur & exercitatur. E contra vero abstinere ab ea debet, qui ventrem leuiter solubilem habet, & cuius venter solutionem frequenter incurrit, & cui dysenteria cito accidit, & quàm maxime si fortis extiterit. Huiusmodi quoque medicinam frequenter sumere corpus debilitat, ethicam & ptisim adducit; præcipueque si corpus accipientis siccum fuerit.

D

Quanā faciendа ante purgationis sumptionem, & post.

Obseruandum est autem summopere, ne quis eam sumat, nisi prius ventrem cum iuribus vnctuosis mollificauerit, ibique corpus aqua multa tepida infuderit, & in ipsa sederit, ac syrupum acetosum biberit. Cauendum est etiam ne medicinas vehementer solutiuas, in diebus calidissimis aut frigidissimis sumat. A somno vero postquam solui cœperit, omnino est abstinēdum; nec aliquo cibo, donec medicinæ saporem eructando senserit, est vtendum: sed neque restringenda est, neque minuenda est solutio, donec eius expleatur operatio. Quod si purgandus vt decet solutus fuerit, mediocriter reficiendus.

Remedium pro eo qui superflue laxatur, vel calore ex medicina contraxerit.

E

Quod si contingat eum solui superflue, cibaria cum malorum granatorum acetosorum, vel vuæ acerbæ succo facta, debet comedere, sed multo tempore ante cibum, puluerem de seminibus factum in potu sumere. *Etsi* quidē ex haustu medicinæ corpus alicuius fortiter calefactum fuerit, vel medicinam choleræ purgatiuam acceperit, necesse est vt eius potus sit iuleb; nisi vehementer solutus sit, & tunc succum pomorum, vsque ad spissitudinem decoctum, vel cytoniorum, & malorum granatorum bibere debebit, & abstinere à iuleb & syrupo acetoso & hydromelle; si vero corpus ex medicina non calefcat, nec aliud de corpore nisi phlegma, vel choleram nigram educat, aqua vino temperata in potu sumenda est; & si fuerit impotabilis, cū melle temperanda est. Quod si contingat medicinam plus operari quàm debeat, qui illam accepit in balneo ponatur, & si hoc modo strictus non fuerit, puluere facto de malogranatis vtatur.

De Vomitu.

CAP. XI.

V Omitus autem si temperatè vt debet fiat, stomachum purgat, & digestiuam adiuuat, corpusque renouat & mundat. Caput etiam & sensum alleuiat, & visum acuit. Qui tamen si multus fuerit, corpus desiccabit, hepatique & pectori, nec non & oculis ac pulmoni nocebit. Venas etiam quādoque scindit ac rumpit, ex quo emoptoica passio accidit. Itaque qui longum collum, & epiglotum foris prominentem, pectusque strictum & carne nudum habent, à vomitu omnino abstinere debent. In cuius autem stomacho multum phlegmatis adunatur, sanitas vomitu conseruatur: Vomitu quidem semel in mense, vel bis vtendum est. Quod & post cibi saturitatem fieri oportet: vomere nāque sine repletione stomachi durum est, & absque magno labore studioque fieri non potest. Præterea vomitus frequenter fieri non debet, quia stomachum corrumpit, eiusque virtutem destruit. *Cum* autem vomere quis voluerit, duos panniculos in rotunditate prius circumuoluat, ac super oculos ponat, nec inde donec expletus sit vomitus auferat Completo vomitu aqua rosata facies abluenda est, & os hydromelle, vel syrupo acetoso colluendum est.

Quibus permittēdus vomitus & quoties.

Constantinus in practica. Plenitudinem in toto corpore habentes vomitu vtantur, nimis enim valet. Multum enim conueniens est Phreneticis, & opilationem viscerum habentibus præter nimium. Purgat quoque humores in vasis, & in interioribus corporis existentes, sciam, podagram, & simile generantes. Quibus mediocria corpora sunt, aut copia diuersorum humorum, post cibum vomitum accipiant, & demus varios & commixtos cibos, quorum quidam mundificent, quidam mordeant, alii subtilient, alii quoque vomitum prouocent; & vina bibant diuersa, quæ sint acuta, & vetera, & dulcia, & recentia. Bonum est accipi vomitum semel aut bis in mense, maxime æstate, stomachum enim & totum corpus mundat: sed melius est si in duobus iunctis diebus detur, vt in secundo exeat quod in primo remansit. Vomitus enim imprimis à remotis venis ad stomachum, paulatim humores attrahit, vnde nequiunt funditus per vomitum egredi, nisi ante sint ex toto illico adunati. In secundo autem die, quia fere omnes sunt ibi collectiones, necesse est vt vomitu iterum excludantur. Rursus vomitus non conuenit macilentis qui phtisi, laborant neque qui in pectore patiuntur, faucibus aut oculis; neque dandus est inconsuetis, neque angustiosis, & qui duri sunt ad vomendum, eis enim est contrarius.

Duobus diebus iunctis conuenit capere vomitū.

Quibus non conueniat vomitus.

De Minutione.

CAP. XII.

R*Azi. in vij. parte.* Minutio quoque in conseruatione sanitatis, & cura ægritudinis maxima operationis medicinæ pars existit, si vt oportet fiat. Et corpora quidem quę plus minutionem pati possunt, sunt illa quæ venas manifestas & amplas habent, & quæ pilosa sunt & bruna, ex colore rubeo & fusco mixtis colorata. Corpora quoque iuuenum, & adolescentium, & senum non decrepitorum. Pueri quoque minuendi non sunt, nisi necessitate maxima imminente; neque hi quorum stomachus & hepar in frigiditate distemperata sunt. *Cauendum* est etiam quantum possibile est, ne fiat minutio in tempore calidissimo vel frigidissimo. Sanguinis autem mensura qui extrahendus est, oportet vt sit secundum vsum, & secundum dispositionem eius cuius causa minutio exercetur, & secundum virtutem.

Minutio est maxima medicinæ pars.

Quibus conueniat minutio, & quibus non.

Obser-

A

Obseruandum est autem ne fastiditus vel ebrius minuatur, donec ista omnino remoueantur, nisi forsan ex minutionis retardatione magnus timor immineat; sicut cum attractio aeris angustissima est, aut cordis tremor fortis ac spissus, qui cum faciei & oculorũ rubedine accidit; vel apoplexia, in qua facies rubescit aut nigrescit; vel squinantia, vel sanguinis fluxus vehemẽs ac repentinus. Cum enim adsunt talia, minutio qualibet hora diei vel noctis est facienda. Cum autem nulla huiusmodi necessitas incumbit, bonum est eam fieri post duas vel tres horas diei, cum iam digestiua suam operationem expleuerit, & secum superfluitas expulsa fuerit.

Quo tempore fieri debeat minutio.

Veruntamen si cui syncopa in minutione consueuit accidere, oportet vt ante Phlebotomiam modicũ panis comedant in succo granati muzi infusi. aut in vuæ acerbæ succo, vel in eorum similibus madefactum. *Id* quoque monendum est, nequis vllatenus minuatur post colicam passionem, aut vomitum, aut ventris fluxum, aut post multum coitum, vel post laborem, aut post vigilias; & postremo post omnia quæ corpus dissoluunt, aut fortiter calefaciunt.

Remediũ pro illis qui syncopam in minutione patiuntur.

B

Idem in 4. parte. Ex frequenti quidem abstractione sanguinis, euenire sæpissime solent malignitas cõplexionis & hydropisis, ac festina senectus, appetitusq; destructio, pulsusq; paruitas, stomachi & hepatis & cordis debilitas, ac tremor, & paralisis, necnon etiã apoplexia; & postremo virtutum omnium naturalium imbecillitas. Ex negligẽtia vero minutionis, cum ea quis indiget, accidũt sinochus & paralisis, & peripleumonia & variolę, & morbili, & passio emoptoica, & mors subitanea; pestilentia quoque, & apoplexia sanguinea. Itaque minutio si fiat vt oportet, magna medicina est in sanitate conseruanda, valde proficiens, & ad curationem ægritudinum cõueniens.

Nimia sanguinis abstractio nocet plurimum, debita vero maxime prodest.

C

De Regimine minuti.

CAP. XIII.

IDEM *in 7. parte.* Post minutionem vero cauendum est, ne locus stricte ligetur. (Hoc enim apostema cõsueuit afferre) nec multus pãnus superponatur, nec aliquid eorum quibus redolendi causa quidã se perũgere consueuerunt, eidem loco adiungatur. Locus quoque si calefactus fuerit, aqua rosata infrigidetur, vel aqua dulci frigidissima irroretur. Minutus vero nullo modo balneum ingrediatur, præcipue si locus fuerit calefactus, donec vulnus consolidetur, & calor ipsius Phlegmonque sedentur. Vinum quoque qui taliter se habuerit, nullatenus bibere præsumat, nec mẽbrum in quo minutus est moueat, nec opus aliquod eo perficiat. Minutus præterea nec in die minutionis, nec in die secunda multo cibo repleatur, sed moderans se cibo leui, choleram rubeam reprimente & extinguente, nutriatur; sicut est sucbabegi fortis acetositatis; nisi forsan asperitatem patiatur in pectore, quæ hoc prohibeat; & tunc zimbrabegi ex agni carne factũ & oua mollia comedat. *Quod* si quis in die minutionis vsque ad ebrietatem bibat, brachium eius duabus ligaturis cingatur, & insuper vigiles qui custodiant ipsum adhibeantur, plerunque enim sanguis taliũ adeo decurrit, vt quidam moriantur, & quidam morti proximi efficiantur. Cum igitur hoc acciderit, & sanguinis vndecunque multitudo fluxerit, donec virtutis sequatur debilitas; aqua carnis, & vinum subtile forte ac bene redolens infirmo subito tribuatur; res quoque bene redolentes ei adhibeantur.

D

Minutus non debet balneũ intrare nec se multũ mouere, bibere, aut manducare.

E

Remediũ pro iis qui nimiũ sanguinis emittunt.

De obseruantia quoque consuetudinis.

CAP. XIV.

IDEM *in 4. parte.* Consuetudines oportet obseruare, & secundum earum regulam incedere, nisi pessimæ sint, & tunc paulatim & ordinabiliter ab eis recedendum est. Quapropter quisque cauere debet, ne vniuscuiuslibet rei sibi consuetudinem faciat, quam eum obseruare oporteat, & ex cuius constrictione nocumentum sustineat. Nam si quis vno cibo vel potu semper vtatur, vel semper abstineat, aut dormire, vel mouere, vel coire, vel egerere consuescat, & ex horum aliquo grauiter cõstringatur, maximum ex eius abstinentia nocumentum patietur. Ideoque corpus suum sic quisque disponat, vt caloris ac frigoris patiens esse valeat, & ad motiones ac nutrientia sibi necessaria aptum reddatur. Somnique & vigiliarum horas, & mansiones, ac domos, sine læsione mutare possit, fortassis enim hoc agere necessitate cogetur.

Non oportet assuescere vni rei, ne si cogatur relinquere magnum damnum sustineat.

Const. in practica. Oportet etiam magnum ingeniũ poni ad custodiendam sanitatem cum consuetudine, quia consuetudo inueterata fit quasi naturalis. Vnde Hippocras: *Consuetudo, inquit, secũda est natura*: sed humana consuetudo in multis rebus est diuerso modo, sicut in aeris percussione, exercitiis, balneis, cibis, & potibus, vigiliis, coitu, inanitione, & cęteris. Quicquid vero horum diu fuerit assuefactum, erit quasi naturale; proinde difficillime mutatur.

Consuetudo inueterata fit naturalis.

De Seruanda consuetudine in dietis & purgationibus.

CAP. XV.

TEMPVS dietæ multiplex est. Sunt enim quidam soliti mane comedere, alij meridie, & nonnulli vespere: Quorum quicunque suam mutat consuetudinem, vt vel post vel prius comedat, fit ei contrariũ. Si enim prius manducauerit, cibus stomachum prægrauat, & totum corpus. Si vero postea .i. vespere neq; sua fuerit cõsuetudo, incidit in angustiam, inflationẽ, rugitum, oxiremiam, & nonnunquam solutionem. Si vero tardauerint, propriumq; tempus transierint, patiuntur defectionem .i. punctionem in ore stomachi, amaritudinem in ore. Qui autem sunt tardauerit prandium, ne cænent nisi subtilem cibum, quia stomachi eorum sunt defecti propter choleram, quæ ad eos defluit Ideoque paucum & humidum cibum sumant, sicut laganæ, & ius gallinæ, aliaque iura, & oua mollia; modicum puri vini potent, vt stomachus confortetur. Qui autem in die semel soliti sunt comedere, si bis aliquando manducauerint, dormiant, vt calore interius coadunato, superfluus digeratur cibus: multum & suauiter ambulent, modicum vini aliquantulum cõmixti bibãt. In alio die minus quam soliti sunt manducẽt. Melior est etiam cæna quam prandium, quia post cęnam quiescunt & dormiunt, calorq; naturalis intrinsecus coadunatur, & cibum digerit. Cæna tamen vnũ habet vitium: cum fumo enim cibi debilibus nocet oculis, & capiti.

Seruãda est cõsuetudo in multitudine refectionum.

Qui semel in die tantum vult reficere, sumat potius cænam quã prandium.

Cõsuetudo purgandi corpus diuersa est, sunt enim quidam sæpe multa quantitate purgationis vtentes, cũ Phlebotomia & scalpellis; qui si tempus solitæ purgationis transierint, grauitatem corporis cito patiuntur, & febrem. Quod si morbum sanguini pertinentẽ patiantur, medicus certissime debet sanguinem minuere, proculdubio secũdum posse naturæ. Similiter quibus sanguis solitè de naribus vel emorroidis fluxerit, necessitas expedit vt sanguis minuatur. Sunt & alij in vnoquoq; anno sanguinem minuentes, alij vero nunquam. Quod si propter aliquam necessitatem Phlebotomati fuerint, cito debilitantur. Ideoq; si infirmẽtur, necesse est sanguinem minui, sed modicũ currere sinant. quia Phlebotomia complexionem corrumpit, Epaticum generat, hydropisim, cardiacam, stomachi defectionem, paralisim, epylentiã, & similia; maxime senioribus, & frigidam naturam habentibus. Porro nõ oportet Phlebotomiam negligi, ne negligentia fiat consueta; quia pessimas generat febres sanguinolentas, sicut synocham, pleuritidem, phlegmones, squinantiam, sanguinis fluxum, maxime iuuenibus, & calidis, & humidis natura Oportet ergo non negligi Phlebotomiam, vt alleuientur venæ & arteriæ, præcipue in vere, vt securi sint à venturis morbis. Similiter quibus

Phlebotomia non est ab vllo negligenda præsertim in vere.

quibus fuerit consuetudo sanguinem per emoroidas fluendi, & strictus est, malas generat infirmitates.

De proprio regimine corporum temperatorum.

CAP. XVI.

HALI. *vbi supra.* Hæc de communi regimine corporum ad sanitatis custodiam dicta sunt. Regimen autem proprium corporum est secundum vniuscuiusque naturalem complexionem. Igitur à regimine temperatorum corporum incipiendum est. Horum sanitatis custodia est, earum rerum quæ habitudini illorum conueniunt contemperantia, scilicet aeris, exercitij, balnei, cibi, somni, mundationesque corporis, vt sit horum vsus, iuxta quod opus est, in quantitate, & qualitate, ordine & tempore. Oportet ergo vt sit aer temperatus in calore & frigore, qualis est in vere, sitq; clarus ac subtilis haustu, & respiratione delectabilis. Et si quidem calidus est, temperetur refrigerando, & loca frigida inhabitando, si vero calidus econtrario.

Exercitium est firma columna custodiæ sanitatis si debite fiat.

Exercitium autem firmior est columna custodiæ sanitatis, cum sit eorum quæ superflua sunt dissolutiuum, & digestionem adiuuat: sed fiat post ciborũ hesternorum perfectam in stomacho & hepate venisque digestione, quando apparet in vrina coloratio parua, corpusque minutum est ab egestione & vrina, ac mediocriter fricatum per omnia membra, iam inquam vtatur exercitio temperato, vt à membris crapula soluatur, & calor naturalis confortetur: & ne fatiget aliqua membra sine aliis, tale sit exercitium quod commoueat omnia membra; & hoc fiat donec corpus aliquantulum intumescat, & non obtundatur, neq; pinguescat; deinde vero quiescat. Post hoc autem vtatur fricatione suaui & temperata, vt euacuentur crapulæ, quę ab exercitio supersunt inter carnẽ & cutem. Deinde in aqua temperata balneetur, vt corpus à puluere vel sudore lauetur; nec hoc diu fiat, ne forte calefiat. Egressus autem quiescat antequam comedat, ne calor assumptus à balneo, cibum in stomacho plus iusto calefaciat; & ab eo vapor malus ad caput ascendat.

Quali cibo & potu vtendum habenti corpus temperatum.

Cibi vero sumendi sunt in calido & frigido, subtili & crasso temperati; vt est panis ex farina munda, bonę fermentationis, ac perfectę decoctionis. Carnes ouiũ, & hædorum, vitulorum, gallinarum, & huiusmodi. Quod si non intercidant temperati, calidi & frigidi, humidique & sicci conferantur, vt eorum complexio temperetur. Omnis quoque cibus quo delectatur aliquis, conferentior ac nutribilior est ei, maximeq; temperatæ cõplexionis homini, quoniam ex maiori parte inclinatur ad ea quæ sunt vtiliora sibi. Vinum autem bibat coloris subrufi vel rosei, odoris iucundi, cum mensura & temperatione æquali. Somno autem vtatur, cum ad eum natura impellit; & finiat cum satiatus eo fuerit. A multo coitu se custodiat. Omnia quoque accidentia caueat præter gaudiũ & lætitiam, quæ huic complexioni consonant, confortantes calorem naturalem. Oportet tamen cum diuturno gaudio, quandoque miscere discretionem.

Declinandæ sunt omnes passiones præter gaudium & lætitiam.

De Regimine corporum extra temperantiam positorum.

CAP. XVII.

CORPORA vero extra temperantiam sunt illa, quę à statu sanitatis in latus diuertũt. horum alia sunt extra temperãtiam naturaliter, alia vero propter causas non naturales; & hęc prona iam ad infirmitates consistunt. Extra temperantiam natura, quædam sunt in complexione, quædam in figura. Quæ vero extra temperantiam in complexione sunt, aut in eis est cõplexio mala secundum vnum modum in omnibus membris, aut varia in diuersis. Horum autem corporũ custodia sanitatis fit tribus modis, vna est custodia cõplexionis in suo statu per ea quæ sibi sunt similia, & hoc quando multum distat à temperantia. *Secunda* est

Corporũ extra temperãtiam positorum triplex est custodia sanitatis.

A traductio complexionis ad temperantiam ex rebus contrariis: has quidem duas facere possunt, qui sine solicitudine & occupatione sunt. *Tertia* vero est illorum quibus solicitudines instãt, ita vt eos ab vsu duarum prædictarum impediant.

Regimen calidorum corporum.

Constant. in practica. Calidos itaq; taliter regamus, mansionem eis faciamus, vbi aer sit frigidus & clarus, naturaliter vel artificialiter, maxime si æstas est. Caueant solem, vigilias, & laborem, & requiem assuescãt: balneentur in aqua sapida & frigida in æstate, maxime iuuenes, ne defectionem habeant, deinde comedant pisces, carnem hędulinam, gallinaciam, cum aceto coctam, aut cum lactuca seu portulaca, vel cucurbita. De fructibus vuas, persica, pruna, cerasa, mala, pira, & similia. Vinum album potent, & subtile. Caueant rubeum & citrinum, B nullum enim vinum eis vtile est nisi album & subtile.

Regimen frigidorum.

Corpora vero frigida, & humiditate & siccitate æqualia, mutanda sunt ad temperamentum cum calefactionibus & exercitio: eant semper per calida loca, & fortia operentur exercitia: balneentur in aqua calida, in qua cocta sint sansucus, mellilotum, & morentur ibi. Manducent pecorinam & caprinam carnem, cum cimino, carui, aneto, pipere, & alliis, & cæpis conditã. De herbis erucam, apium, mentam, radices, meum, vinum rubeum & citrinum bibant, aqua quam potẽt cum mastice coquatur. Caueant coitum quanto magis possunt.

Regimẽ humidorum.

Humida corpora cum multis & fortibus exercitiis C mutentur, in locis calidis morentur, laboribus assuefaciãt, maxime ieiuniis, & balneis salsarum aquarum, vel aluminosarum, vel sulphurearum. Deinde cum costoleon vngantur, aut anatileon. In calida arena operẽtur, syluestres carnes comedant, præcipue siccas & salsas: vtantur aceto absomagaro, & similibus; vinũ forte & merum bibant. Sicca vero corpora cum humidis mutent, in aquosis habitent, & quiescãt ab omni labore, semper se in aqua calida balneent, & vngãtur oleo violaceo, & amygdalino, multum tamen non maneant in balneo. Comedant agnos lactantes, & suillos; pisces omnes humidos, fructus de herbis, cucurbitas, portulacas & similia. Quod si hæc complexio ad vltimas siccitates deuenerit, regamus eos sicut ethicos, & consumptos. Si autem complexio fuerit D composita, sit regimen eis compositum.

De Malis habitudinibus corporum immutandis.

CAP. XVIII.

Sex sunt habitudines corporum.

HALI. *vbi supra.* Naturalis quidem complexionis habitudines, sequuntur habitudines corporum, siue qualitates aut figuræ, quæ sunt sex, scil. pinguedo, macies, & temperata spissaque, & varia, & inter has media. *Constant. in practica.* Harum autem ses figurarum, quia duę primæ pessimæ sunt, oportet vt macilentam incrassemus, & crassam extenuemus. *Macri* sunt incrassandi cum multa requie & paruis exercitiis; & fricationibus vtantur, quoad calor naturalis suscitetur: deinde vngantur cum humidis oleis, lætitia vtaE tur, vestimenta eorum sint lenia & mollia: humida sumant cibaria, sicut est caro agnina, pecorina, hædulina; gallinæ, anates, anseres, lac risi, pisces recentes: comedant bis aut ter in die, post cibum bis vel ter balneentur, & oleo violato vngantur. Et si sint calidi naturaliter, accipiant, ptisanam, & micam panis, & cucurbitam, & omnia iussellata, & cum amigdaleon condita.

Regimẽ macrorum.

Regimen crassorum.

Crassi autem extenuandi sunt nimiis exercitiis & laboribus ante cibum prouocatis, ieiuniis assuefaciendi, balneentur in aqua salsa, in nitrea, sulphurea. Sed postquam balneum ingrediantur fricentur; & cum anetileon & costoleon vngantur, deinde lauentur, & in balneo morentur. Exeuntes balneum comedant pauca cibaria, multam qualitatem & quantitatem, & modicum nutrimenti habentia, sicut panem furfureũ,

lacha-

lachanam, spinachiam; crisolocannam: assuescant calidis & siccis, salsis & stipticis, & pinguedinem habentibus: Sunt enim eis vtilia, quia de eorum quantitate corpora parum replentur. vigiliis vtantur, in asperis locis nudisque dormiant, asperis vtantur vestimentis, assuescant tristitiæ cogitationis, & sæpe bibant pharmaciam crassum phlegma purgantem.

De Regimine malæ complexionis, quæ varia est in membris, & primo cerebri.

Cap. XIX.

Hali. *vbi supra.* Dicto de regimine malæ complexionis naturalis in toto corpore, restat dicere de regimine corporum malam complexionem habétium in membris variam. Cuius itaque corpus vel membrum aptatum est alicuius morbi susceptioni, necesse est quod illud regatur regimine, morbum huiusmodi prohibente; verbi gratia: Cuius hepatis venæ naturaliter strictæ sunt, hepatis eius accidit opilatio & à pane mundo, & à carnibus etiam leuibus, multo magis ab aliis: ideoque oportet illum regi his quæ opilationem aperiunt. Sic & corpora debilia ad hecticam vel ptisim parata, oportet humectantibus regi. Igitur à capite membrisque sequentibus prosequamur.

Regimen capitis. Capitis complexio, quoniam natura frigida est, ita vt inde cum generentur in eo crapulæ multæ, læsio eius omnia membra corporis grauet. Itaque quando cerebri complexio mala est, oportet eam sedare contrariorum vsu; vt si calida est, dieta refrigeranti tam in cibis quam in medicinis regenda est. Quando vero malum eius frigidum est, econtrario. Si autem in arteriis capitis opilatio est, & inde fiat cæphalea; sanguis minuendus est à venis duabus quæ sunt in temporibus. Accidit autem huiusmodi cæphalea plurimum, ex causa humoris calidi defluentis ad os stomachi, cum sit neruus qui venit ad illum à cerebro fortis sensu. Igitur eo regimine vti oportet, quod contra fluxum cholerarum ad stomachum prodest, sicut dicetur inferius cum ad regimen stomachi venerimus. *Nunc* autem dicemus ea quæ necessaria sunt in custodia sanitatis membrorum quæ sequuntur cerebrũ, inter quæ sunt oculi & aures, quę cum sint vtiles maxime, celerisque sensus, propter bonitatem accelerant ad ea languores minimis ex causis.

De Regimine oculorum, & aurium.

Cap. XX.

Regimen commune oculorum & aurium. Igitur oculorum, & aurium commune regimen est, arcere fluxum materierum à cerebro ad illa, vt scilicet purgetur id quod ab eo fluit per nares, prouocando sternutationes, & vtatur homo aperientibus opilationes. A gutture quoque vtendo gargarismo, cum squingibin, & aqua decoctionis piretri; vel si corpus immundum est, vtatur ad emundationem totius corporis laxatiuo. Accidit autem visui subtilitas ex acuto morbo qui factus est capiti, aut causa multum spuendi sanguinem, aut causa vomitus aut clamoris magni. Collirizatio vero pinguedinis aspidis, & comestio carnium eius confortat visum, lectionem quoque librorum si augeas adiicitur visui virtus.

Regimẽ speciale oculorũ. *Razi. in quarta parte.* Ad conseruationem sanitatis oculorum, cauere oportet à sole æstiuo, & puluere, & fumo. & à coloribus albis, vel rebus radiosis frequenter vel semper intuendis, & à literis vel scripturis subtilibus aspiciendis, & ne rem vnam homo semper tanquam pauefactus aspiciat: à multo præterea fletu, & frequenti coitu, & ne diu moretur in loco vbi ventus frigidus perflat. A nutrientibus quoque valde siccis, vt sunt lenticulę, & res salsæ. Visum etiam impediunt frequens ebrietas, & vinum, & nutrimenta crassitiem habentia. Acuta quoque vt sinapis, eruca, cæpæ, & al-

A lia; necnon & ea quæ capiti nocent, & dolorem adducunt, vt dactyli, porri, mandragora; caules quoque & lenticulæ, somnus multus, & vigiliç multæ. *Porro* iuuamen visui tribuunt collitia lachrymas expellentia. & ne mali humores ad oculos descendant prohibentia. Item aquam intrare claram, ac per magnum spatium oculos in ea clausos tenere, hoc enim oculos in ea claros ac rigidos efficit: multoties & eos corroborari contingit, quando literas non subtiliores, aut picturas quis intendere cœperit. Quod autem oculi sanitatem conseruat & abstergit, est tuchia cum succo maioranæ cõfecta. Est etiam de his quæ oculos abstergunt, vt recentis fœniculi succus in oculis ponatur, vel malorum granatorum collirium. *(Quænam visui prosint)*

B *Hali. vbi supra.* Auribus vero cauendum est à vocibus grauibus, vt à tonitruis, & acutis ac trementibus: & ne quid in foramen cadat auditus, reptile, scilicet, aut aliquid aliud: vidi enim in cuius autem raciçę granũ ceciderat, & grauatus est auditus, nec egressum est aliquo medicamine. Illud etiam caueatur ne reptilium aliquod ingrediatur. Quod si sentiatur in aure dolor & morsus, influatur ei aliquid olei rosati cum aceto, vel lacte puellæ. *Razi. vbi supra.* Ad conseruationem auditus summopere insistendum est vt aurium sordes mundificentur, & ne aqua in aures intret, ne pustula in eis acuta nascatur. A fastidio quoque valde custodiri debent, & ne stomacho pleno dormiant. Porro qualibet hebdomada parum olei amygdalarum amararum auribus iniiciendum est. Quod autem aures ne doleant custodit, est frigido C vento tempore longo non apponi. *(Regimen aurium.)*

De Regimine dentium.

Cap. XXI.

Regimẽ dentium. Ad conseruationem autem dentium summopere cauendum est, ne res duræ cum eis frangantur, aut res viscosę sæpe & diu masticentur, vt sunt dactyli, mel coctum, & similia. A multo quoque vomitu cauendum est, & à rebus dentes stupidos facientibus, eosque congelantibus, sicut est nix. & eius aqua: propriéque post cibum calidum ab eis conuenit abstinere. Præterea si in dentibus aliqua pars ciD bi, pręcipuéque de lacte remanserit, abluantur & confricentur.

Hali. vbi supra. Dentibus cauendum est ne superueniant eis ęgritudines; à putrefactione quoque cauendum est, minuendo dulcia apponere, vt sunt dactyli, & nausea, & potus aquę frigidæ statim post illa. Caueat quoque lac, & pungentia, & assiduitatem vomitus; & lauationem post vomitum faciat cum vino & squingibin, similiter & post comestionem lactis. Caueat etiam stuporem gingiuarum, & vitet ea quæ plena sunt acerbitatis. Fugiat quoque putrefactionis aduentum, curatione temperata cum his quæ eam eliminant, vt est hordei farina combusti, punicis quoque combusti, & fracturis raticon, & quę confortant gingiuas & dentes, & anhelitum condiunt. Oportet tamen non multiplicari curationis vsum: vlE cerat enim gingiuas, & corrumpit eas, ac minuit; titillationem quoque dentibus inducit, eos concutit.

De Regimine pectoris, & stomachi, cordisque, & hepatis, ac renum.

Cap. XXII.

Regimen pectoris & stomachi. Cum autem à capite descenderint ad pectus materiæ multæ, oportet assuescere semen papaueris parati cum medicaminibus, & dyacodion, quæ fiunt catarris. Cum autem ad stomachum à cerebro descendunt superflua cholerica, & complexio stomachi calida est natura, Oportet hunc fluxum arcere, dandumque est ei parum cibi ante fluxum, nec famem sustineat, quia copiam contrahit choleræ, fit que quod dabitur ei refrigerans esca, vt carnes auium pa-

ratæ cum succo malorum granatorum. Oportet etiam euacuare choleram ad stomachum fluentem, & laxatiuo educente choleram rubeam, vt est absinthij decoctio, vel mirobolanorum citrinorum, &c. Hieme tamen oportet regimini calefacientia quædam addi. Cum autem descenderit humor phlegmaticus, fueritque stomachus frigidus, oportet in huiusmodi vti regimine calefacienti.

Regimē cordis.

Cui vero fuerit in consuetudine percussio cordis, hunc oportet assuescere phlebotomum, vsum quoque succorum fructuum, vt granatorum, & pomorum, & coctanorum &c. Cuius vero cor debile est ac frigidum, assuescat ille syrupo pomorum, &c. & prohibeas illum semel sumere multum cibum, & aquæ frigidissimæ potum. Caueat etiam omnia quæ timet, & in quibus tristatur intueri. Qui enim est huiusmodi habitudinis, nonnunquam repente moritur his de causis. Qui vero in corde habet opilationem, & in eo sentit extensionem aliquoties, & grauitatem. Oportet his vti quæ aperiunt opilationem. Prodest etiam in hac parte diminutio prandij, & eius subtilitas, prohibitioque à cibis crassis, & à potu dulcium & crassorum.

Regimen hepatis & renum.

Cuius vero stomachus & hepar natura parui sunt, non oportet ei semel dare cibum, sed bis aut ter, vt descendant prius, nec sit in stomacho multus, sitque temperatus & citæ digestionis. Sed & si cuius renes generant lapides, & corpus eius sit gracile, vt est hordeum cum cortice, pisces lapidosi, gallinę pulli, lac etiam asinæ prodest ei.

De Regimine membrorum genitalium.

Cap. XXIII.

CVIVS autem testiculi calidæ complexionis sunt, multum sperma generantes, intantum vt sæpius coitum requirunt, euacuatoque spermate membra quoque eneruantur, & stomachus imbecillis fit, animi quoque defectio accidat; hunc oportet arceri coitu, & cauere cibos sperma generantes, vti quoque regimine appetitum coitus minuente, exercitij quoque fortis assiduitate, quo moueantur plus cæteris superiora membra corporis, vt est ludus pilæ, subleuatio vel iactus lapidis: vtatur etiam aquæ frigidæ balneo. Lumbosque suos liniat oleo rosato, & nenuphare Coctanorum. Dorso quoque suo imponat opium distemperatum cum aqua lactucarum atque rosarum. Comedat autem sebedenech, eique propinet quis feræ semen, lactucarum & portulacæ, æquis partibus datus.

Quæ minuūt carnis concupiscentiam.

Razi. in 5. parte. De his quoque quæ sperma, & erectionem virgæ minuunt, sunt acetosa & stiptica in cibo sumpta, vt acetum, & vuæ acerbæ succus, & ribes, & his similia. Erectionem quoque minuunt ea quę ventositatis dissolutiua sunt, vt agnus castus, ruta, mentastrum, ciminum, & ameos. *Hali. vbi supra.* Mulieres quoque quarum matrices paruæ sunt, oportet arceri à coitu, ne forte concipiant. Si enim in tali matrice generetur fœtus, non est ei sufficiens in ea locus. Si autem tantum extenditur matrix, vt venę & arteriæ opprimantur, mulier moritur; vel accidit ei dolor & difficultas tempore partus; peritque fœtus, eo quod exire non potest angustia matricis arctatus.

De Regimine neruorum ac iuncturarum.

Cap. XXIV.

PORRO cuius nerui sunt imbecilles, regendi sunt calidis & siccantibus, & à vino prohibendi, & à copia coitus, acerbisque: magis autem à pomis, & lacte, & abundantia balneandi, & statione in locis frigidis, hæc enim omnia mala sunt, & eneruationem fouent: hanc dolor iuncturarum frequen-

A tat. Nam & hæc passio plus est ex debilitate naturali iuncturarum, & ex repletione humorum ad illas festinantium. Repletio quidem fit ex vsu multorum ciborum ac potuum, & maxime à crassis cibis, cum reliquiæ balneique demissione, & frequenti coitu post cibum. Qui igitur huiusmodi assuetus est passioni, debet in cibis facilis digestionis continens esse, vtatur quoque ante prandium fricatione, & exercitio mediocri, & balneo; cauens ab eis post. Tempus autem quo solet ei passio fieri, præueniat euacuatione humoris à quo fit, vt sanguinis minutione, si est passio sanguinea; decoctione fructuum si cholerica; Pillulis hermodactyli & rapsiæ, si flegmatica: Decoctione epytimi, si melancholica. Quod cum fecerit, vtatur etiam emplastris,

Remediū pro eneruatione vel debilitate quorumlibet membrorum.

B & cataplasmatibus, quæ membrum confortant; vt prohibeatur suscipere materias ad ipsum defluentes, & eas à se repellat. Sic etiam in omnibus membris imbecillibus oportet fieri, quæ materias influentes suscipiunt. Nos quidem egressi sumus in hoc capitulo à terminis molestiarum naturalium, ad eas quę sunt extra naturam, vt sermo noster in custodia sanitatis esset plenius. De hoc enim passionis regimine dicēdum est cum aliorum membrorum curatione, nunc autem ad debilium corporum regimen transeamus.

De Regimine corporum debilium, & primo mulierum prægnantium.

C

Cap. XXV.

INFANTIVM quidem & senum, & ab infirmitate conualescentium corpora, necesse est habere regimen proprium; quia debilis est virtus eorum. Infantium quidem & senum, quia calor eorum naturalis debilis est. Conualescentium autem, quia sanguis eorum paucus est. Itaque regimen infantium incipiemus à regimine mulierum prægnantium. Dicimus ergo, quod cum menstrua mulieri prægnanti recluduntur, accidit ei multorum appetitus incertus, ac subuersio, sputaque & vomitus, dolor etiam in ore stomachi, & paucitas appetitus. Detur ergo ei syrupus xyloaloe; lābat quoq; xyloaloe

Regimē mulieris prægnātis.

D recentem, & masticem odoret, aliaque iucunde redolentia. Pullos & hædos comedat, & malogranata, cytonia, pira, nec tamen multum comedat, sed ter in die paulatim reficiatur, ne stomachus eius grauetur. Quod si propter aliquam passionem indiguerit sanguinem minui, vel chatartico purgari, non oportet hoc in primordiis accelerari, donec quatuor mensium fit prægnans; & tunc faciendum est hoc v. mense, vel vj. vel vij. Cauendumque est hoc idem iiij. vel ix. In primis namque quatuor mensibus est in ea fœtus debilis, & opus est ei cibo, minuit autem cibum minutio, vnde moritur fœtus. Octauo quoque, & ix. iam augmentatus fœtus eget maiori cibo, in quibus si mulier euacuetur, cibus minuitur, & fœtus moritur.

E *Razi. in quarta parte.* Mulier prægnans, ab omnibus nutrientibus in quibus amaritudo & acuitas est, abstinere debet; vt sunt capares, lupini, oliuæ immaturæ, & similia. Omnia quoque vitare debet, quæ vrinam & menstruum prouocant, vt sunt cicer & phaseoli, præcipueque ruta. A saltu etiam, & percussione, & casu debet custodiri, præcipueque impręgnationis initio, & in fine ab omni solicitudine remoueri, quæ sæpe abortus causa existit. *Nutriri* vero debet cum subtilibus humorum bonorum generatiuis, ac nauseæ repressiuis, & os stomachi corroborantibus, vt est caro gallinæ, perdicis, & hædi. De vino quoque boni odoris bibere modicum, quod temperate sit aquatum. Ieiuna vero bibat rob fructuum acetosorum, ac stipticorum, cum quibus parū de trocisco xyloaloe accipiat; vt abomi-

Cauenda à muliere prægnante acria & amara, item cauere debet à percussione & saltu præsertim in initio impręgnationis.

natio

natio & nausea in ea reprimantur. Exercitio quoque temperato vtatur, & sibi caueat ne longam in sole vel in balneo moram faciat. Cantilenas autem habeat, & ea quæ delectationem afferunt. Res etiam odoriferas circa caput & faciem, nec non & somnum augeat; nec impleatur cibo semel, sed multis vicibus in die comedat; à malis autem nutrientibus sibi caueat, & ne multa cibaria diuersaque in stomacho misceat. Quod si multum in ea destruatur appetitus, de rebus acutis parum est ei tribuendum, vt sunt cepæ, & sinapis, & similia, quæ disgregando commouent appetitum. Masticem etiam & olibanum conuenit masticare, citonia & granata, malaque maciana comedere. Si vero ipsam infirmari contigerit, oportet vt siue minutione, siue ventris solutione medicetur, sed cum maximo timore, multaque diligentia fiat, ad hoc vt fœtus remaneat, partusque facilis efficiatur.

De Regimine parientis.

Cap. XXVI.

Regimē mulieris in partu.

Cvm autem hora partus appropinquauerit, parturiens in balneo mitti debet, & in tina quotidie sedere, ventrem & costas cum oleo sysamino inungere, nutrientia quoque bonum habentia saporem, ac lenientia sumere. Cumque partus aduenerit hora, costæ mulieris, & inferiores partes inungi debent, cum oleo dealcheiri, & oleo sambacino calefactis, ipsisque paulatim insedere, quæ postquam parum ambulauerit, sedeat, & pedes æqualiter tendat, deinde vero super vtrosque se subleuet, & si dolor partus fortis fuerit, nares & os apprehendendo se premat. Obstetrix quoque costas eius extendat, & humeros, iliaque inferius premat & si diu taliter se habuerit, issidebeg vnctuosum de pullis factum, in quo adeps gallinæ pinguis & anatis ponatur, in potu sumat, vinumque boni odoris bibat. Si vero in partu secundina remanserit, prouocanda est cum considi sternutatio, nares apprehendendo.

Hali. vbi supra. Mulier adueniente partu, modo deambulet, modo sedeat super scamnum. Cumque dolor creuerit, spiritum suum arceat, & includat, & ad interiora impellat: infantem vero suscepturа, post tergum eius sedeat, manumque suam super ventrum eius & ilia ducat. Siue autem difficillimus sit partus, siue fœtus in vtero mortuus, siue post partum secundina remanserit, vnicuique proprio subueniendum est medicinæ remedio.

De Regimine infantis nascentis vel nati.

Cap. XXVII.

Regimen infantis iam nati.

Avicen. *in i. cano.* cum nascitur plerique sapientes dixerunt vmbilicum in primis debere super quatuor digitis incidi, & cum lana munda bene retorta ligari, taliter ne doleat. Oleum quoque cum panno super eum imponi, & vmbilico medicamen superponi. Festinandum est etiam ad corpus infantis saliendum cum sale tenui, vt eius cutis induresecat, quoniam illico cum nascitur, omnia quæ tangunt ipsum ei nociua sunt, siue calida, siue frigida, siue aspera ea sentiat, propter cutis eius subtiliationem atque calorem. Deinde vero aqua tepida lauetur, eiusque nares assidue digitis, quorum vngues incisi sint, purgentur; & in eius oculos parum olei proiiciatur. Cumque opus erit vt fascietur, nutrix eius membra suauiter tangere debet, & quod dilatandum est dilatare, quod subtiliandum subtiliare, omneque membrum secundum figuram conuenientiorem figurare; & hoc totum cum extremitatibus digitorum, subtili compressione. Quod quidem multis vicibus oportet facere, & oculos eius suauiter & assidue tergere, vesicam etiam eius premere, vt facilis fiat exitus vrinæ, deinde manus illius extendantur, brachiaque eius ad genua ducantur, caput insitia ligetur, eique pileus imponatur, qui super caput comprimatur, & constringatur. In domo temperati aeris ad dormiendum ponatur; cumque dormierit, toto corpore caput altius sit. Obseruandumque ne colli vel dorsi vel extremorum eius aliquid torqueatur. aqua suaui, & æquali balneandus est; & hoc post longum eius somnum, plerumque vero bis in die vniuersaliter & ordinate, nec lauetur nisi quousque corpus eius calefiat, ac rubere incipiat. Post hoc extrahatur, & aures eius ab ingressu aquæ custodiantur. In hora quidem ablutionis cum accipitur, manu dextra super brachium sinistrum assumatur, nec super ventrem, sed supra pectus suum appodietur. In primis autem iaceat super ventrem suum, postea super dorsum, & preter hoc incessanter fricetur, atque prematur, & figuretur. Duæ quoque res ei iuuamen conferunt, ad hoc vt eius complexio fortis fiat, scilicet motus lentus, & vox cantilenæ, cum quibus debet dormire. Ex quantitate tamque recipiendi hæc duo, patet quantum sit aptus exercitio, & musicæ: quorũ vnum est corporis, & alterum animæ.

Motus lētus & vox cantilena causant in infāte complexionem fortem.

Raz. vbi supra. Post partum, statim aures infantis præmendæ sunt, quod etiam postea multoties est faciendum. Obseruandum quoque ne lac aures eius intret, cum lactatur; & vt palatum cum melle tangatur. Naresque cum aqua calida & vncto semper mundificentur, & muscilaniges emungantur, ipse quoque prius fricandus est; & postea inungendus. Membraque in vnamquamque partem tendenda sunt, & fascia cingenda. Caput eius & nares & frons rectificanda. Hoc enim regimine si custodiantur, ægritudines multas euadent. Mammillas quoque taliter sugat, ne venter eius tendatur, & vt non accidant ei dissolutio & pigritia, somnusque longus; nec de latere reuoluatur ad latus, & non ploret, neque vomat. Oculi eius in primis diebus natiuitatis operiendi sunt panno, cauendumque summopere ne stet in loco luminoso; sed vitra pannique diuersorum colorum appendãtur coram eo. Vtendum est etiam illi delectabilibus cantilenis, nõ asperis vocibus, neque raucis. Et postquam loquendi tempus appropinquauerit, nutrix frequenter eius linguam fricet, ante ipsum quoque frequenter loquendum est, & verba facilia leuiaque docendus est. Cum vero natiuitas dentium appropinquauerit, gingiuæ cum butyro & adipe gallinę sæpe fricandæ sunt, & aqua hordei liniendæ.

De Regimine lactationis eius.

Cap. XXVIII.

Lac matris infanti maxime conuenit, postquam sc. ipsa redierit ad temperatam complexionem, quia propinquius est eius consuetudini.

Avicen. *vbi supra.* Infanti lac matris ad sugendum omnimode præbeatur, ipsum enim simile est præteritorum nutrientium quibus in ventre alebatur, scilicet menstruorum, ipsa namque sunt quæ conuertuntur & lac efficiuntur: ipse quoque magis illud recipit, & magis ei conuenit, intantum vt experimento certificatum sit, valde conferre extremum mammillę matris in os infantis ponere. Cauendum est tamen ne sit eius mater quæ lactet eum primo, donec ipsius, scilicet matris temperetur complexio. Et melius quidem est vt parum ei mellis tribuatur, & postea lactetur. Ex lacte quoque quo puer sugere debet, in mane bis aut ter emulgendum est deinde mammilla ei tribuenda, præcipueque cum in lacte fuerit macula. Lac autem acutum non est infanti ieiuno dandum. In primis quidem non multum lactandus est, eique bis aut ter in die sufficere debet. cumque post lactationem dormiturus est, eius cuna non est vehementer voluenda, quia lac in eius stomacho concuteretur; sed suauiter mouenda, fletusque paruus ante lactationem ei confert.

Hali. vbi supra. Infante nato, natura sanguinem menstruum

menstruum quo idem fœtus in vtero matris alebatur, suscitat ad mammillas, fitque lac quo nutriatur infans, vt sit cibus eius consonans, ac priori conueniens hac de causa lac genitricis nato conuenientius est lactibus cæterarum mulierum, quia propinquius est eius consuetudini.

De Eligenda, nutrice & eius regimine.

CAP. XXIX.

AVICENNA *vbi supra.* Quod si res aliqua matris lac infanti dare prohibeat, vt debilitas ipsius, vel corruptio lactis eius, vel quia deliciosa est; eligenda est nutrix ætatis mediocris, scilicet inter annos xxv. & xxx. quoniam hæc est ætas iuuentutis, & sanitatis, atque complementi. In ea quoque considerãda sunt figura corporis, & mores, & forma mammillarum, & qualitas lactis, & quantitas temporis quod fluxit ab hora sui partus; scilicet vt sint duo menses, videlicet ad minus mensis & dimidius, sitque partus eius masculus, & partus secundum naturale tempus, ipsa vero nec aborsum fecerit, nec facere consueuerit. Vtatur autem exercitio temperato, cibisque boni chimi nutriatur, & omnino caueat à coitu, quia sanguinem menstruum permiscet, & lactis odorem corrumpit, eiusque quantitatem minuit. Fortassis autem & imprægnabitur, & tunc quod in sanguine subtile est, ad nutrimentum embrionis redibit. Ipsius etiam embrionis nutrimentum parum erit, eo quod alius lacte indiget; & sic vtrique nocumentum fiet. Quod si nutrici mala complexio vel ægritudo dolorosa, vel multa solutio ventris, aut constrictio acciderit; melius est vt alia lactet infantem, donec illa sanetur.

Quænam in nutrice perpendenda.

Nutrix debet à coitu abstinere.

Razi. vbi supra. Nutricem oportet esse iuuenem, bene coloratam, pinguedine mediocrem, mammillas magnas & amplum pectus habentem; non maculosam, nec infirmam, nec partui propinquam, nec multum ab eo remotam. Et hæc quidem nec salsa comedat, nec acuta, nec acetosa, nec stiptica, nec vtatur porris, nec cepis, nec eruca, nec alijs, à solicitudine quoque caueat, & menstruorum prouocatione. Quod si lac eius minuatur, pultes de farina fabarum, aut risi. aut panis de simila ficci & lacte & saccharo factæ, ei tribuantur ad sorbendum, quibus & parum seminis fœniculi sit admixtum. Si vero lac eius valde crassum fuerit, nutrimentum subtiliandum erit, ipsaque parum laborare cogenda. Porrò si multum subtile fuerit, nutrientia fortia & crassa cum augmento ei danda sunt, & somnus augmentandus. Lac itaque quod melius iudicatur est illud, cuius vna gutta super vnguem distillata, nec multum subtilis apparet & liquida, nec multum crassa & congelata, bonum habens odorem, paruamque dulcedinem. Salsum vero lac, vel mali odoris, nullo modo conueniens est nutrimento infantis.

Proprietates boni lactis ad nutriendũ infantem.

Hali. vbi supra. Nutrix à xv. annis ad xl. eligatur, quæ à cibis pungitiuis, & fructibus ponticis, & amaris, & acerbis valde, & huiusmodi qui lac corrumpũt, prohibeatur. A coitu quoque penitus arceatur. hæc est enim maxima causarum lac corrumpentium, commouet enim sanguinem menstruum ad egressum, & lac à bonitate sua mutat; & si forte concipit, amplius est nocumentum infanti, quia sanguis bonus conuertitur ad cibum fœtus, & remanet malus. Considerandum est itaque lac, & eligatur quod est melius ac tẽperatius, quia cibo infantis est vtilius. Sic autem probari potest: parum ex ipso in vase vitreo mulgeatur, & nocte sic dimittatur. Si quid ex eo liquidum est ac tenue, non amplius conglutinatum, lac tenue probatur esse: si vero conglutinatum amplius est, lac spissum & crassum est: itaque si crassum est, subtilietur cibus nutricis vt temperetur; & similiter fiat de contrario.

Probatio lactis.

A *De ablactatione infantis.*

CAP. XXX.

RAZI. *vbi supra.* Cumque tempus aduenerit quo infans comedere incipiat, de simila & lacte & saccarho fiat ei cibus quo se ad aliquid traiiciendum disponat. Caro quoque quæ est in pectore pulli teneris vel perdicis, est ei tribuenda; quæ postquam ei bene sapuerit, eamque appetere cœperit, mammillarum suctio paulatim est minuenda. In nocte quoque ea sugere non permittatur. Et hoc etiam obseruandum est valde, ne in tempore calido à lacte remoueatur.

Modus ablactandi infantem.

Auicen. vbi supra. Naturale ablactandi tempus
B est duorum annorum. Quod si infans aliqua de lacte desiderauerit, ordinate est ei tribuendum, non autem violenter prohibendum postquam vero duales apparere cœperint dentes, ad nutrimentum ordinatè mouendus erit quod fortius sit, non tamen res ad masticandum dura danda est ei, sed primo quidem panis quem masticauerit ei nutrix, deinde panis cum aquato vino, vel cum lacte. post hoc amouendus est à lacte, ad id quod est ex sorbendi genere, carniumque leuium cibo nutriendus est. Quod si mammillas improbe petierit, semper eas volens sugere, mirrha & mentastra more emplastri sunt epytimandæ. Cum autem incœperit ambulare, seque diuersis motibus mouere, non est permittendus, vel
C exponendus ambulationi, donec ei desiderium secundum naturam fiat, ne cruribus eius ac dorso nocumentum accidat. In primis autem cum ambulat, ponatur ad sedendum in corio leni, ne terræ asperitas ipsum scalpat, cultelli quoque fustes, & huiusmodi quæ pungunt vel incidunt; ab eius conspectu remoueantur. Cauendumque ne cadens ab alto lædatur. Cum autem canini dentes apparuerunt, ab omni re quæ dura est ad masticandum, abstinendus erit, ne materia vnde canini creantur, propter masticationem quam desiderat, resoluatur. Tandem vero cum loqui cœperit fricandi sunt eius dentes, præcipueque eorum radices.

Non est cogẽdus infans ambulare donec secundum naturam desideret.

Hali. vbi supra. Tempus ablactationis duos annos non excedit: tunc infantem oportet assuescere co-
D mestioni, non subito cibum eius augendo, sed pedetentim dando, & lac paulatim minuendo. Temperatis temporibus ablactetur; nec ambulare non suo tempore permittatur, idest prius quam eius membra firmata sint, & solidata. Alioquin femoribus eius & cruribus debilitates fient, & curuationes. nec oportet infantibus propinari vinum; auget enim humiditatem corporis eorum, cum ipsorum natura sit humida. Implet etiam eorum capita vaporibus malis, eorumque mentes corrumpit.

Tẽpus ablactationis non debet duos annos excedere; fieri autem debet temperatis temporibus.

De Regimine puerorum.

CAP. XXXI.

AVICEN. *in* I. *cano.* In regimine vero puerorum
E quod ab infantia emergit, intentio tota sit in eius mores moderando ac meliorando: ne scilicet ira fortis, aut timor vehemens accidat ei, neque tristitia, vel vigiliæ. In hoc enim duæ consistunt vtilitates, vna scilicet in anima eius, vt morum bonorum habitus à pueritia crescat, ac fixus in eo permaneat: Altera vero in eius corpore. quia sicut mali mores malitiam complexionis sequuntur, Sic etiam ex illorum consuetudine cum acceesserit, malitia complexionis eos sequitur. Ira namque vehementer calefacit, & tristitia exiccat, pigritia virtutes animales laxat, & complexiones ad phlegmatis proprietatem inclinat. Sanitas ergo corporis & animæ simul in temperantia morum consistit. Cum autem à somno puer excitatur, balneandus est, & post hoc vna hora ludere dimittendus: deinde vero ad

Duplex vtilitas in moderatione morum & profectu puerorum.

ro ad comedendum ei prębeatur, & postea prolixius ludere permittatur; post hoc iterum balneandus, deinde vero cibandus. Et quanto plus fieri potest, aquam in cibum sumere non permittatur, ne cibus penetret crudus antequam digeratur.

Cum autem vj. annos habuerit, magistro tradendus est, qui eum doceat: in quo etiam gradatim est ordinandus, nec in scholis quotidie morari cogendus est. In hac ætate iam minus erit abluendus, eiusque labor cum commestione augmentandus, nec vinum ei detur, maxime cum calidæ complexionis fuerit, quoniam in potatoribus ex eo cholera regeneratur; nec ipse puer indiget iuuamento quod ex vini potatione expectatur, hoc est vrinæ prouocatio, & iuncturarum humectatio. Non enim est eius cholera rubea multa, quæ in vrina sit prouocanda; nec eius B iuncturæ indigent humectatione. Permittendus est igitur aquam frigidam dulcem & liquidam secundum desiderium bibere. Sic itaque regendus est, donec ad xxiiij. annos perueniat, cum solicitudine quotidiana, quæ ex minoratione humiditatis, & processione exiccationis & indurationis in eo crescit. Ordinandus est igitur minorando exercitium, & post hanc ætatem regatur regimine sanorum.

Dua vtilitates ex potatione vini, scil. vrina prouocatio, & iuncturarum humectatio.

Razi in iiii. parte. Pueri minutione, vel forte ventris solutione medicandi non sunt, sed ei subueniendum est cum scarificatione, & ventris ex aqua fructuum solutione. Custodiendi sunt autem, ne multum de mellis confectionibus, aut de fructibus comedant, & ægritudines multas incurrant. A lacte quoque & caseo, & crassis nutrientibus remoueantur, ne lapis in eorum vesicis generetur. Quibus etiam semina melonũ excorticata cum saccharo tribuatur, vt in eis instrumenta vrinæ mundificentur, ne lapidis generatio fieri incipiat. Neque vero multum nutrientibus repleri permittendi sunt, nec cibos sumere, donec prior cibus digestus sit.

Remediũ pro calculo.

Hali. vbi supra. Puer ablactatus à multitudine ciborum arceatur & ab abundantia dulcium, & farina, ac cæteris, & à cibis grossis, & aqua turbida, quę lapides generant: nec eum assuescere vino conuenit, quoniam auget calorem & humiditatẽ, qualis est puerorum complexio. Corpora quoque cõplexionis huiusmodi patiũtur accellerationem putrefactionis humorũ. Detur tamen eis modicum, vt prouocet vrinã, & minuat ab eo superfluitatem, & humectet siccitatẽ quę accidit ei ex labore. Cum autem fuerit annorum xij. iam tũc oportet eum exercere in his quibus docẽdus, vel in quibus est ei viuendum: vt si opus est ei audacia plurima, membra eius exercitio forti exerceantur, & per ea quæ pauet ducatur, vt fit ei consuetum. Si oportet eum esse philosophum, mores eius temperentur, & boni fiant: nec assuescat iram & discordiam, sed humilitatem patientiam. Si vero futurus sit in actionibus grauibus atque laboriosis, vt in architectura vel cæmentaria, exercitari fortiter assuescat, & cibis plurimi nutrimenti pascatur, vt virtus membrorum eius augeatur.

Regimẽ pueri ablactati, & duodennarij.

De Regimine Adolescentium.

Cap. XXXII.

Adolescentes sunt morborum nõnihil capaces ob cessationem augmenti.

R*Azi. vbi supra.* Adolescentes autem & iuuenes, abacutis infirmitatibus custodiendi sunt, eos minuendo, eorumque ventrem soluendo: quibus statim vt in eis illarum apparuerunt signa, dentur fortiter reprimentia, antequam in eis illæ perficiantur. *Hali. vbi supra.* Iuuenum corpora, vt iam vltimum attigerunt terminum, & augmentationis statum ideo superfluitates in eis augẽtur, & congregantur, morbiq; festinant in eos propter repletionem. Hoc enim tempore cibus non occupatur in dilatando corpus, & augendo sicut prius. verumtamen virtus eorum patien- A tior est morbo, & in pluribus fortior ad expellendum causas eorum. His igitur oportet exercitium induci moderatum & consuetum, nec multum calori solis obuient. In aqua temperati caloris se balneent. Aestate vero aqua frigida dulci & suaui. Caueant ergo cibos calefacientes, choleram generantes, vt alia cepas, sinapim, & similia. Vtantur autem cibis quantum potest cuiusque digestio, & vnusquisque iuxta mensuram suæ consuetudinis. Sumant autem cibos frigidos, vt pisces recentes, hędulinas carnes cum frigidis condimentis decoctas, & fructus assuescant cum granatis persicis, & huiusmodi: Siquidem complexio eorum est hisce rebus naturalis. vinum bibant, nec multum nouum, nec vetus mixtum aqua frigida: nec vero plurimum tolerent famẽ; confortat enim calorem & auget choleram. Assuescant autem corpora phlebotomiæ, & laxatiuis; maximeque in vere. Sit eorum regimen iuxta quod expedit naturali complexioni ipsorum, & cuique quatuor anni temporum.

Qualis cibus & potus illis conueniat.

De Regimine senum.

Cap. XXXIII.

SEnum vero complexio frigida & humida est. Hanc regimine calefacienti regi oportet. Habitet igitur in loco aëre non sicco, sed simili verno; & si debilis est virtus eius, equitet & ambulationem minuat. Qui vero fortior est, vtatur deambu- C latione quæ non fatiget: balneetur aqua dulci & calida, & post vna hora quiescat; deinde vero escas calidas & humidas, digestibiles, citoque à stomacho descendentes comedat, cibos autem pungitiuos, & choleram generantes caueat: eos quoque qui melancholiam generant aut phlegma. pluries in die reficiatur, & hoc paulatim; quoniam eius natura non patitur, nec sufficit ad digestionem multorum ciborum semel sumptorum. Prandeat hora tertia; post meridiem balneetur, & dentur ei quædam cibaria ventrem emollientia, postea reficiatur. Coitum omnino fugiat, & animæ accidentia. Quia vero colligitur in corporibus senum phlegma pluri- D mum, oportet eos nonnunquam regi subtiliantibus, & incidẽtibus phlegma; nec in hoc esse assidue immorandum. Plurimorum quidem hominum ventres (vt ait Hippocras) in iuuentute sunt molles, qui cum senuerint desiccantur eorum ventres, & quibusdam fit econuerso.

Senes, pluries in die reficiendi.

Auicen. vbi supra. Summa regiminis senum est operari quod calefaciat & humectet simul, ex nutrimentis, & balneis, & potibus, à somno prolixo, & mora multa in lecto, & ex assidua quoque vrinæ eorum prouocatione, & expulsionum phlegmatis, & ex eorum stomachis per viam intestinorum ac vesicę. *Razi. vbi supra.* Senum corpora magis euacuatione cum medicinis curanda sunt, quam cum minutione. In his autem labor & solicitudo minuenda sunt, vt eorum vires diutius perdurent, nec ipsi valde senescant. Por- E ro qui in senio sunt, à labore & solicitudine necnon à minutione, nisi magna necessitas immineat, remouendi sunt. Nutrientibus autem bonis, ac suauiter sapientibus, facileque digestibilibus alendi sunt; & sæpe balneis oportet vti, multumque dormire. Rebus etiam odoriferis faciem & caput inficere. Vinum porro temperatæ naturę clarum ac subtile, mediocriter aqua mixtum bibant, ac temperatè sumant. si enim hoc modo regantur, possibile est vt ad alharam & ptysim tarde perueniant. Nec eorum corpora deiiciantur.

Qualis cibus & potus seni conueniat.

Idem in v. parte. Quibusdam hominibus intempestiuè cani solent nasci, cæteris autem tardari complexionis suæ causa. De his quidem qui caniciem tardari faciunt, est vt de trifera minori frequenter in mane sumatur. Abstinere vero conue- nit à

Vt canicies tardetur.

nit à lacte, & à cibis habentibus micas panis admixtas, & à pultibus quæ multum spissę sunt, & à frumento cocto, & ab his quæ conficiuntur ex melle, & à potu aquæ multæ. vinumque vetus ac parum, modice bibendum est, vel hidromel. Maior autem pars eorum quibus nutrimentum fit Kalatę sint, & assaturæ.

De Regimine conualescentium ab ægritudine.

CAP. XXXIV.

Ratio cur cõualescentes sint debiles & pauci sãguinis.

HALI. *vbi supra.* Post disputationem regiminis omnium ætatum debilium, sequitur de regimine conualescentium, qui scilicet liberati sunt à febribus & morbis acutis, & egressi sunt ab eis: vnde eorum corpora debilia sunt, & paucus eorum sanguis. Debilia quidem, quia resoluta propter calorem febris, & eius fortitudine consumpta, vsuque regiminis subtilis. Paucus vero sanguis est, ex combustione caloris febris, & paucitate ciborum, ac subtilitate eorum. A tribus ergo diebus post transitum ægritudinis, vtantur dieta qua prius in tempore infirmitatis, ad vitandum periculum recidiuationis. tunc vero paulatim & per gradus, ad id quod grossius est transferantur, donec ad consueta perueniant. Quod si appetitus deficit, aut appetit quidem & comedit, nec augetur corpus illius, signum est quod corpus eius mundum non sit. Oportet ergo cibum minui, vel corpus subtiliari atque purgari; alioquin regressum faciet morbus: sicut Hippocras ait. *Corpora inquit non munda, quantumcunque refeceris, augetur eorum malitia.*

Vt morbus nõ regiediatur, quid faciendum.

Razi. in ix. parte. Itaque qui ex morbis acutis consurgit, custodiendus est ab his quibus sani nutriuntur; & ex his quibus regebatur in ægritudine, vel parum fortioribus moderetur: deinde vero paulatim & ordinatim ad cibos sanorum perducatur. Interim tamen à balneo & labore, vigilijs, coitu & vino obseruetur, & ne curis animalibus solicitetur: ab omnibus quoque quæ corpus calefaciunt, separetur. Caueat quoque ne famem aut sitim patiatur, & ne simul cibo repleatur; quoniam vnum istorum ipsum distemperat & calefacit, aliud vero complexionem eius corrumpit. Si tamen eius appetitiua fortis, digestiua vero debilis & fatigata fuerit, non attendat in comestione quantum appetitiuæ, sed quantum digestiuæ attinet; quod etiam donec digestiua melioretur, obseruet. A comestione quoque grossorum nutrientium, dureque digestibilium separetur, vsquequo virtus ipsius compleatur: iterum autem nutriatur ex his quæ cito degeruntur. Multoties quidem, sed parum comedat; & ex aqua frigida paulatim bibat. Quod si nutrimentum eius absque vino digeri non valeat; vinum album & clarificatum ei tribuatur, & à forti sibi caueat.

Regimen conualescentiũ.

Cum autem alicuius conualescentis appetitiua debilis inuenitur, sciendum est reliquias ægritudinis in corpore remansisse, quas necesse est expellere, præcipueque si sapor oris sic fortis, multaque sitis. Itaque venter ipsius soluatur, aut minuatur; aut extinguentia dispositioni suæ conuenientia sibi tribuantur. Denique ille in quo signa reliquiarum ægritudinis remanserunt; vt est calor superfluus, qui tactu sentitur; aut spissitudo anhelitus, aut sitis, aut dolor capitis, aut vrinæ tinctura, aut oris sapor extraneus, aut alienatio in somno, aut vigiliæ aut huiusmodi alia; præcipue ad regimen ęgritudinis reducendus est, donec hęc omnia signa remoueantur, & corpus omnino sanitati restituatur.

Signa reliquiarũ ægritudinis.

De Tutela contra morbos pestilentiales.

CAP. XXXV.

HALI. *vbi supra.* Dicto de regimine corporum debilium, restat ostendere regimen eorum quæ iam esse videntur in casu causarum ægritudinum, quarum scilicet causarum amputatio bipartita est. Vna est causarum quæ accidunt corpori extra; & hæ sunt causæ morborum pestilentialium. Altera est earum quæ mouentur intus à corpore; & hæ sunt à complexione mala, aut ab humorum copia, vel eorum malitia. Cautela morborum quæ fiunt ab extra, est eorum quæ fiunt ab aeris mutatione; & hæc aut fit ex mutatione complexionis eius in temporibus anni à naturali habitudine, aut ex alteratione atque mutatione substantiæ eiusdem in corruptionē ac putredinem. Itaque pestilentiales morbi, quos scilicet aer pestifer in corpora hominum adducit, non accidunt omnibus hominibus: immo passiones illæ quæ fiunt à mutatione complexionis aeris, in ea corpora solent venire, quorum complexio aduersatur complexioni aeris eo tempore. Quę vero à mutatione substantiæ aeris fiunt, in ea corpora secundum maiorem partem eueniunt, in quibus sunt mali humores, aeris illius temporis mali substantię consimiles, parati suscipere passiones ac morbos quos inducit aeris malitia.

Causa morborum alia externa, alia interna.

Aer dupliciter mutatur in ordin. ad morbũ causandum.

Itaque si euentus ægritudinum ab aëris mutatione fuerint, cautela ab eis est ex vsu regiminis contrarij complexioni aeris illius temporis, tam in cibis, quam in medicaminibus & alijs causis sanitati & ægritudini communibus: prodestque humorem, aëris complexioni eo tempore consonum, euacuare, eiusque materiam amputare. Si autem est ex aeris corruptione; quoniam huiusmodi habitudo accidit aeri secundum maiorem partem ex excessu caloris & humiditatis, oportet esse cautelam ab huiusmodi infirmitatum incursu: Primo quidem phlebotomia; deinde laxatiuo, cuius est illam superfluitatem calidam purgare. Deinceps autem vtatur regimine refrigeranti & desiccanti, & caueat obuiare calido aeri & humido. Timent autem pestilentiales morbos, quorum complexio calida est & humida, puerique & adolescentes, quia talis eis complexio dominatur. Quare oportet eos minutiones sanguinis multiplicare, & eorum quæ refrigerant & desiccant vsum augere, totáque diligentia regimen calefaciens & humectans cauere.

Quomodo obuiãdo morbo ex aeris mutatione vel corruptione imminenti.

Complexio calida & humida qualis est puerorum & adolescentiũ, est pestis maxime capax.

Sunt etiam pestilentiales morbi plurimi, quando autumnus est nimiæ siccitatis, post æstatem magni caloris, vt causon & febris cholerica, quas comitatur vomitus cholerarum multus, & turbatio, ac sitis. Quare necesse est vsum regiminis præcedere refrigerantis & humectantis. Morborum autem pestilentialium quidam sunt ex putridis vaporibus aera inficientibus, vt sunt vapores resoluti ex cadaueribus, vel aquis in quibus olera ceciderunt, fructusque putruerunt. Vnde si possibile est, oportet à locis recedere, in quibus talia contingunt. Si vero fit habitatio sub vento, per quam huiusmodi putredines transeunt, aut in subterraneis locis, vel domibus, per quas non pertransit aer multus, loca ipsa aceto rigentur, myrto & odoribus frigidis sternantur, vaporibusque iucundis vaporentur, vt est xiloaloes, & huiusmodi. Quidam vero pestilentiales morbi sunt ab vno in alium transeuntes, vt lepra, scabies, ptisis, mania, variola, & obtalmia. Ideoque cum his qui talia patiuntur non oportet aliquem commorari, sed ab eis longe fieri, ad loca quæ extra ventum sunt per illos flantem.

Quidã morbi pestilẽtiales oriuntur ex siccitate autũni, quidam ex putridis vaporibus, quidã denique ab alijs infectis.

De Cautela contra morbos ex humore prouenientes.

C a p. XXXVI.

Causæ interna morborũ duplices, sci. communes & propria.

EX causis autem morborum quæ mouentur ab interioribus corporis, quædam communes sunt; & hęc sunt complexionis malitia, repletio humorum, & malitia eorum; quædam vero proprie scilicet vnicuique morborum. De malo complexionis iam alias diximus, quod eius amputatio fit per regimen, quod complexionis malitiæ contrarium sit, eique resistens. Porro chymorum repletio, quandoquidem mala non est, curatur per euacuationem, & corporis ab illo humore mundificationem. Quæ vero & est ex humoribus malis, eius curatio est per inanitionem illius mali humoris.

Isi. in lib. ety. Ex iiij. humoribus reguntur sani, & ex ipsis læduntur infirmi, dum enim amplius extra cursum naturæ creuerint, ægritudines faciunt. Ex sanguine quidem & felle, acutæ, passiones nascuntur, quas græci oxia vocãt. Ex phlegmate vero & melancholia veteres causæ procedunt, quas Græcorum medici *croniam* vocant.

Ex epistola Hippocra. Nam quoties aliquid in corpore crescit ipsis humoribus, aut minus habet; ęgritudines & causas veteres facit. Itaque cum incurrit quis de causa sanguinis, quia sanguis vt superius dixi, feruens & humidus est, debet contrario medicamine occurrere, quod sit frigidum & siccum & sic de alijs.

In æstate & hyeme non sunt vsurpãda fortes medicationes nisi vrgeat necessitas.

Aui. vbi supra. Ex his præterea rebus quas obseruare debes est, in fortibus temporibus quantum poteris dimittere fortes medicationes, vt ventrẽ soluere vehementer, aut prouocare vomitum, aut aperire, vel adurere, in ęstate, vel hyeme. Præterea scire debes, quod non omnis repletio, nec omnis complexionis malitia, suo medicatur contrario, euacuatione scilicet & oppositione. Sed multoties sufficit bonitatis regiminis multitudo. Non omnes igitur euacuationes necessariæ sũt propter superfluitatem repletionis, sed quandoque propter magnitudinẽ ęgritudinis, & propter repletionem secundum qualitatem, non secundum quantitatem. Aliquando quoque fit secundum modum perseuerationis; sicut indiget ille cui podagra euenire solet, & epilensia, & huiusmodi in hora cognita, proprieque in vere. tunc itaque necessarium est, vt præsertim euacuatione vtatur ante suam horm, & euacuet ea quæ proprie in ipsa ægritudine sunt euacuanda, siue sit minutio, siue ventris solutio.

De Signis humorum in corporibus dominantium.

C a p. XXXVII.

Quatuor signa superabundantis humoris sc.

EX *compendio Salerni.* Signa vero distinguentia dominium humoris, iiij. esse cognoscimus, scilicet lęsiones, dolores, tumores, & exuntia à corpore.

Læsio.

Per læsionem quidem, triplicis virtutis dominium humoris declaratur. Per læsionem quidem animalis virtutis vt per saporem læsum. Sapor etenim salsus, phlegma salsum; acetosus, acetosum phlegma, vel melancholiam; amarus, choleram; dulcis, sanguinem abundare demonstrat. Per lęsionem autem virtutis naturalis; si enim appetat terrestria, melancholiam deponit; si vero frigida & humida, phlegma deponit: Si vero calidos & humidos cibos quis appetens inueniatur, sanguinem deponere dijudicatur. Per lęsionem vero spiritualis virtutis; vt per inspirationem magnam & raram, sanguis; per magnam & spissam, cholera; per paruam & raram, phlegma; per paruam & spissam, melãcholia coniecturabiliter cognoscitur.

Dolor.

Per dolores humor in causa existẽs cognoscitur, vt per doloris locum, & eius varietatem. Per locum, qui aliquando est vniuersalis, vt in arretica, aliquando particularis, vt in capite; quod quandoque totum affligit, & dicitur cephalea; quandoque medium, & dicitur emigranea; quandoque vero partem & dicitur dolor monopagicus; qui si sit anterior, indicat sanguinem, si posterior, phlegma; si dextra, choleram; si sinistra, melancholiam indicat. per eius varietatem, humoris certum initium demonstratur. Dolor enim acutus, choleram; ambulans, aquosos humores aut ventositatem, extensiuus, humorum multitudinem; sempiternus sanguinem; grauatiuus, melancholiam demonstrat.

Tumor.

Tumor pręterea triplici ratione cognoscitur, vel calore, vel tactu, vel forma. Albus enim & mollis, phlegma; rubeus & mollis, sanguinem; citrinus, choleram; niger vel glaucus, melancholiam indicat. Per tactum vero, quia durus per duros, mollis vero per molin causa esse indicatur. Per eius formam cognoscitur, ex cholera enim pustulæ fiunt acutæ formæ & pruriginosæ, ex sanguine obtusę & rubrę: De phlegmate vero latæ & non pruriginosę.

Exuntia à corpore.

Per exuntia à corpore cognoscitur, vt per vrinam, & per sputa, & egestiones. Per vrinam humoris species indicatur: Nam citrina choleram; alba phlegma; rubea, sanguinem; glauca vel nigra, melancholiam vel glaucam vel nigram significat. Per effigiem etiam corporis, humoris dominium denotatur; vt si carnosus sit aliquis, & venustus, & rubeus, & somnolentus, sanguinem deponit. Si pinguis & piger ad actiones, si pallidus & mollis, si bonæ imaginationis & malæ memoriæ phlegma dignoscitur. Si macilentus & leuis ad actiones, rufus, & in somnis frigidus, cholera dignoscitur. Si quis macilentus & piger ad actiones, hebes ingenio, niger vel glaucus inueniatur, melancholiam deponere corpus coniecturaliter comprobatur.

Per effigiem corporis, humoris etiam dominium denotatur, & causa.

De Præparatione corporis ad humorum purgationem.

C a p. XXXVIII.

Triplex proprietas nociua materiei, quibus opponuntur tres motus naturæ, s. digestio, diuisio & remotio nociua materiei.

TRiplici namque proprietate materiei, ægritudo naturam impedit: Natura vero suo triplici motu contrario reluctatur. Proprietatum nociuę materiei, prima est ingestio secunda compactio, tertia mortificatio. Indigestio est proprietas materiei, quæ præparatur ad ægritudinem faciendam. Compactio est materiei in eodem loco congestio. Mortificatio est peruersio materiei, omnino in id quod est contra naturam. Primus autem motus naturæ digestio dicitur: Secundus diuisio: Tertius materiei remotio quę operatur ad ægritudinem faciendam. Digestio itaque diuisionem pręcedit: Diuisio vero secundum naturam, de iure remotionem pręcedere debet. Medicus ergo peritus; naturæ motus debet imitari. In omnibus enim natura operatur. Medicus vero minister est. In primis igitur digestiuis est vtendum, deinde diuisiuis, postea expulsiuis, idest indigesta degerere, compacta diuidere, mortificatiua expellere. Priusquam ergo fiat euacuatio, oportet corpora fluxa facere cum molientibus, digerere cũ alterantibus, diuidere cum diuisiuis. Mollientia sunt, vt ius carnium tenerrimarum, & ius piscium magis mobilium & squamosorum. Digestiua sunt recte obuiantia proprietati materiæ vnde nocumentum accidit. Diuisiua sunt in substantia subtilia, vt acetum. Quoniam autem est membris abominabile, dulce cum aceto coniungimus, vt mel; vnde fit oximel, & sacharũ; vnde fit sirupus.

Medicus debet naturam imitari.

De Varijs modis purgationis.

C a p. XXXIX.

Mala materia multis modis remouetur.

MVltipliciter autem materiam remouemus, aut phlebotomia, aut vstione, aut sternutatione, aut vrina, aut emoroidi, aut menstruis aut sudore, aut egestione. Vomitu superiores educimus, phlebotomia sanguinẽ extrahimus cum alijs humoribus.

Vstione

Vſtione vero humorem detrahimus, aut materiam in proprio loco conſuimus inſiſtentem. Sternutatione fumoſitates deducendo cerebrum depuramus. Per vrinam etiam hepar & veſicam & renes mundificamus. Per emorroides immundum ſanguinem detrahentes, corpus, omnino ſecuramus. Per ſudorem humores ſuccutaneos educimus. Per egeſtiones graues humores prouocamus.

Prouocantia vomitū alia grauia, alia leuia.

Prouocantia vomitum, alia leuia, alia grauia; leuia delicatis, grauia fortibus attribuenda cenſemus. Grauia aut ſunt compoſitæ medicinæ, aut ſimplices; leuia ſimiliter. Grauia compoſita ſunt vomitus ſcapellæ, vomitus G. aleni. Grauia ſimplicia ſunt tapſia, catapucia, helleborum album, nux vomica, ſemen atriplicis, ſemen rapæ, radix eſculæ, cocoguidium. Compoſita vero leuia ſunt hydroleon, oximel, ſyrupus acetoſus, vomitus Nicolai, decoctio bacaræ, decoctio corticis ſambuci, vel vrticæ radicis. Leuia ſimplicia ſunt ſuccus bacaræ, iunci, radicis, & ſimilium, quorum decoctiones aſſignauimus. Ex his autem tam leuiter quam grauiter prouocantibus vomitum, vnguenta aquas vina ſyrupos poſterius inſtitue. Vomitus nimius conſtrigitur, ſi catapucia ſtiptica ori ſtomachi ſuperponatur.

Phlebotomia & vſtionis duplex eſt modus.

Phlebotomiæ duplex eſt modus, ſcilicet per antiphraſim, ideſt per contrariam; & per metacenteſim, ideſt per eandem partem. Ante confirmationem enim ægritudinis in principio debet fieri per antiphraſim, ante ſcilicet 5. diem in pleureſi: poſt confirmationem per metacenteſim. Vſtionis duplex eſt modus, ſcilicet aut tantum adurendo locum materiam conſumimus ibidem, aut alium locum vrendo, materiam nociuam euacuamus.

Sternutatoria alia grauia alia leuia.

Sternutatoria, alia leuia, alia grauia, Grauia fortibus, leuia delicatis offerenda cenſemus. *Grauia* ſunt vt pillulæ albæ vel nigræ, pillulæ euforbij, pill. piperis, piretri, ſtafiſagriæ, ſalis armoniaci, nitri, & ſalis gemmæ. *Leuia* vt puluis thephiſiæ, vel roſarum, vel licinum perunctum lacte mulieris. *Prouocantibus* egeſtionem multiplicibus vtimur: quoniam autem materiam primo digeſtam oportet euacuari, ſigna digeſtionis exponimus: Si vrina ſpiſſa apparuerit, poſt attenuetur; Et ſi primo tenuis eſt poſtea inſpiſſetur, digeſtionis ſigna cognoſcentur.

Signa digeſtionis.

De Regimine purgationis ſanguinis.

Cap. XL.

HAli. vbi ſupra. Euacuatio quidem repletionis quæ eſt in ventriculis fit per phlebotomiam, & omnino per eam augent regiminis qualitatem, ſicut ait Galenus: quoniam ipſa eſt euacuatio totius corporis ęqualiter, & ciborum imminutio. Sanguinis namque minutio attrahit humores ab omni corpore, maximeque ſi fuerit dominans ſanguis. Si vero fit repletio ſecundum virtutem, oportet fieri ſanguinis minutionem cum laxatiuo cuius eſt humores purgare. quod ſi oportunum regimen facere diſpoſueris, conferes contrarium qualitati mali humoris, & omnino quicquid auget qualitatem regiminis, ſicut ait Gal. quia curatio totius corporis æqualiter, ſi fuerint humores multi, fit per phlebotomiā, & ciborum dimiſſionem ac balnei: Si vero fuerint humores mali, laxatiuo & vomitu; & vt materia laudabilis in corpore nutriatur.

Sanguinis minutio attrahit humores ex toto corpore.

Attentius igitur intuendum eſt, ſi videris ſigna repletionis quæ ſint in omni corpore, maximéque ſigna repletionis ex ſanguine, tunc phlebotoma de vena quæ dicitur aqnchel, ideſt mediaſtina. Cumq; corpus euacuaueris reſtaura laudabilem ſanguinem, cibum quoque minuas, & à quadrupedum carne dulcibuſque prohibeas: vtatur autem requie, caueatque

A laborem: labor enim corpora calefacit, humoreſque malos qui ſunt in corpore liqueſcere facit, defluuntque frequenter ad aliquod membrorum nobilium, & alia: Vnde fit apoſtema, ceterique morbi peſſimi. quare oportet eos qui repleti ſunt, laborem cauere, maximeque in quorum corporibus mali ſunt humores. Sic etiam à balneo prohibendi ſunt, quia facit aliquid ſimile. Si vero ſint aliquæ cauſæ quæ phlebotomiam prohibeant, vt debilitas virtutis, vel imbecillitas ſtomachi & hepatis, in his oportet vti diminutione ſumendorum, vt ſic natura ſanguinem reprimat, & bonum ac digeſtum faciat. Diminutio namque ciborum, & ſubtiliatio perfectiua ſunt in regimine morborum ex repletione. Vtatur autem regimine refrigeranti ac deſiccanti, donec ſanguis componatur & ma-B turetur, eiuſque pars deſiccetur, & in naturalem habitum reuertatur.

Qui habet noxios humores in corpore cauere debet à labore, ne naſcatur apoſtema.

De Regimine purgationis choleræ, melancholiæ, & phlegmatis.

Cap. XLI.

Quomodo purgāda cholera.

PORRO ſi cæteri dominentur humores aut corrumpantur, acceleranda eſt eorum euacuatio conuenienti laxatiuo. Si igitur appareant ſigna ſuperabundantis cholerę, feſtines eam exinanire. Et ſi quidem tempus æſtatis eſt, & patiens faſtidium ſenſerit, aut punctiones, aut morſus in ſtomacho, Vomitus cum C ſquingibin, & aqua calida exhibeatur, ſcilicet cum aqua hordei &c. Si autem ęſtas non eſt, euacuetur corpus cum laxatiua aqua fructuum, & mirabolanis citrinis ſolidatis, cum ſcamonea, ſecundum quod videbitur poſſe ſufficere, ſecundum virtutem, ætatem, & regionem, atque conſuetudinem. Cibetur autem pullis conditis cum aqua heſcerem, & aqua granatorum, & ſimilibus. Dulcia vero caueat & ſalſa, omnéſque cibos pungitiuos, qui acuti ſunt & ſicci. Quieſcat etiam & laborem minuat, balneum cum aqua calida deuitet, & iram atque triſtitiam; inhæreatque regimini aſſignato, donec redeat corpus eius ad ſtatum priſtinum naturalem.

Modus purgandi melācholiam.

Cholera nigra ſi dominetur, euacuatio melācholici humoris oportet vt acceleretur; aliquando quidē vo-D mitu, ſi fuerit æſtas vel autumnus, cum his quæ purgant eam, vt eſt ſemen radicis, & nux vomica &c. Alioquin vero laxatiuo melancholiam educenti, vt eſt decoctio epithimi & agarici. Caueat autem triſtitiam, multiplicet gaudium & lætitiam, laborem vitet & iram, vtatur balneo aquę dulcis & calidæ. Sit aër illum circumdans temperatus, aut mediocriter calidus & humidus. Quod ſi corpori ſuperſit aliquid humoris melancholici, non tædeat ſæpius his medicaminibus ac regimine vti; quoniam hic humor difficilem curationem ſuſcipit.

Modus euacuādi phlegma.

Quod ſi phlegmatis epparuerint ſigna, euacuationem eius accelera, per vomitum quidem ſi tempus æſtiuum fuerit, vel autumni: Sin autem aliud tempus, detur medicamen laxans phlegma. Si tamen non E fuerit humor decoctus ac ſubtiliatus, nequaquam vtatur laxatiuis quæ humores ſubtiliant, ſicut eſt aqua radicum herbarum, & imminutio ciborum, ac ſubtiliatio eorum. Cumque ſic fuerit phlegma ſubtiliatum, & euacuationi ac tranſitu per meatus aptatum, tunc inaniendus eſt cum pillulis ſoluentibus phlegma. De hinc autem aſſiduus ſit in calidis & ſiccis, caueatque cibos phlegma generantes. Quietem vero multiplicet ante cibum, & balneum aquæ ſalſæ atque ſulphureę, poſt decoctionem & imminutionem repletionis, bibat vinum vetus, croceum, rubeum non ſpiſſum. *Denique* illi qui phlegma ſentit in ſuo corpore iubeas minuere cibum, ac ſubtiliare; hæc etenim proficiunt abſque vſu laxatiui, quoniam humorem illum ſubtiliant & excoquunt, auxiliatureque naturæ ad illud alterandum in bonum ſanguinem.

Cum

Cum enim phlegma sit cibus mediè decoctus, cibus si minuatur ac subtilietur, super eum excoquitur, & sanguis efficitur; quod in humore melancholico, vel cholerico non est euenire, propter eorum siccitatem.

De Regimine corporum, quorum res naturales immutatæ sunt.

CAP. XLII.

VNAQVEQVE naturalium habitudinum (vt diximus) si minuatur, vel augeatur, aut à consueto mutetur, sępius aduentum significat morbi, vel habitudinis mediæ inter sanitatem & ægritudinem. Similiter etiam si fiat aliqua in corpore qualitas extra cursum naturalem, vt est languor, aut dolor, aut aliquid simile, portendit morbum, aut habitudinem quæ nec sanitas nec morbus est. Incipiemus igitur nunc de regimine corporum, quorum res naturales ab habitudinibus suis immutatæ sunt. In huiusmodi siquidem oportet amputare causas eius mutationis, vt cito reducantur in statum suum naturalem. Quod fit si vtatis regimine contrario causæ, à qua fit illa qualitas non naturalis. *Verbigratia*: Si contigerit appetitum ciborum augeri, signum est aut malæ complexionis frigidæ accidentis ori stomachi, propter quod oportet vti potu vini, & oppositione ciborum calefacientium: Aut quod salsum phlegma suspensum est in ore stomachi, propter quod oportet vti vomitu, cum his quæ dicta sunt. *Si vero* minuatur ciborum appetitus, signum est caloris oris stomachi; propter quod oportet restringentibus vti, sicut granatis acerbis, & syrupo hescerni, & aquis thamarindi, & similibus: Cibari quoque cibis frigidis, vt piscibus lapidosis, & huiusmodi, aut etiam signum est repletionis corporis, & ob hoc euacuandum est humori dominanti. *Si autem* inclinetur appetitus ad acerba, signum est choleræ croceæ, quam oportet restringentibus, & prouocatione vomitus per squingibin & aquam callidam purgari. *Quod* si inclinetur ad calida, & pungitiua, & dulcia, signum est malæ complexionis frigidæ, propter hoc vtendum est calefacientibus cibis, & medicaminibus, aut humoris acerbi; vtendum est etiam vomitu. *Porro* si inclinetur ad frigida, signum est malæ complexionis calidæ, quæ accidit ori stomachi; vtendum quoque est refrigerantibus, ac restringentibus. *Porro* si acciderit homini sitis, significat malitiam communem calidam & siccam quæ accidit ori stomachi; propter quod vtendum est refrigerantibus, & humectantibus piscibus, & lacte.

Quomodo reducenda corpora ad complexionē & statū naturalem.

Adhuc de eodem.

CAP. XLIII.

SE ventositas acciderit intestinis & stomacho, & hoc multorum ciborum, oportet vti exercitio, & dilatione prandij à tempore consueto, eiusque imminutione. Si vero causa ciborum ventositates generantium, oportet his vti quæ expellunt, vt est semen apij, & cimini, & similia. *Sudor*, si multiplicetur in corpore impulsu naturæ, non oportet prohibere, nisi excesserit. Si vero ex copia superfluitatum & crapularum corporis, oportet cum laxatiuo purgationem adhibere. Et si quidem sudori fætor inest, putredinis signum est, & tunc oportet intueri de cuius humoris materia sit, illumque propria medicina purgare.

Remedium contra ventositatē stomachi vel intestinorū.

Remedium contra sudorem.

Aqua naribus fluens si augeatur, patiens cum borace & xiloaloe munda vaporetur, odoretque nigellam, & similia. *Si vero* minuatur, aqua calida super caput effusione vtatur, & inclinatione super aqua calida in qua decocti fuerint babimag. Quod autem defluit ab interioribus oris, si multiplicetur, oportet prohibere gargar ratione aquæ calidæ, & aqua decoctionis mirti & gallæ & quessara. Si vero minuatur, prouocetur curatione cum yera & stafisagria, &c. *Somnus* si multiplicetur, & hoc ex complexione humoris cerebro dominantis, oportet vti rebus calefacientibus & desiccantibus, caputque cum synapi fricari. *Si vero* ex superfluitate viscosi phlegmatis cerebro dominantis, oportet purgare cerebrum cùm pillulis yeræ vel aloe, & pillulis aureis, & gargarizatione. *Cum* autem accidunt vigiliæ, signum est siccitatis cerebri: quare vtendum est potione aquæ dulcis & tepidæ, in qua decocta sunt papauer cum corticibus, & cortices cucurbitarum, & folia lactucarum & violarū & nenufar. comedatur etiam papauer, & lactucæ conditæ &c.

Contra fluxum oris & nariū, & eorum obstructionem.

Contra excessū & defectū somni

Coitum si petat homo plus solito, signum est augmenti caloris & humiditatis. quapropter oportet vti refrigeranti, ac restringenti regimine cum cautela, vt sunt papauer lactucę, portulaca, quesfata viridis, & similia. Significat quoque frequenter augmentum sanguinis, ideoq; phlebotomia vtendū est, & appositione ciborum frigidorum, & aquæ frigidæ balneatione, si aer patitur. Sic igitur oportet amputari causas immutationis corporum ab habitudine sua naturali, nē forte crescant, & morbos afferant.

Contra inordinatum appetitum coitus.

De Amputatione causarum quę sunt extra rem naturalem.

CAP. XLIV.

SEQVITVR de regimine corporum quę transierūt ad habitudinem extra temperantiam & rem naturalem, iamque sunt in præcipiti casu ad ægritudines. Itaque cum inde accidit homini angustia à semetipso sine labore aliquo, febrem præfigurat ante aliam ęgritudinem. *Fætor* in vrina, vel in sudore, signum est humoris putridi qui euacuatione indiget, vtendum est quoque regimine ei contrario. *Morphea* alba si multiplicetur, alba lepra timetur, & oportet patiētem euacuari medicamine phlegma purganti, cibosque refrigerantes & humectantes prohiberi. *Raucitas*, & in facie rubor accidens homini, portendit elephantiam: ex hoc oportet accelerari Phlebotomiam duarum venarum colli, ac sæpius educere sanguinem paulatim, secundum quod virtus patitur, & ætas adiuuat, & tempus, et complexio naturalis. Post aliquot dies euacuetur corpus cum decoctione epithimij, & agarici, & à cibis melancholiam generantibus prohibeatur.

Signa quædā morborum & remedia.

Alba lepra.

Elephantia.

Pustulæ cum multiplicantur, signum est futurarum emissionum: vtendum est itaque phlebotomia aquahalæ, & basilicæ venarum; & decoctio mirabolan. ei propinanda est: A carnibus arceatur quadrupedum, & à cibis dulcibus. Frigidis autem cibetur, & de aquis sulphureis & aluminosis super eum roretur; ipse quoque in illis, & in aqua maris immergatur, prodest enim & arcet emissiones. *Excoriationes* autem si multiplicentur in corpore, pustularum magnarum aduētum portendunt. Æquum est igitur hunc à cibis crassis prohiberi, cibumque subtiliari, & à phlegmate crasso atque viscoso corpus euacuari, plurimoque balneo vti.

Pustularum & emissionū

Si facies apparet tumescens, & inferior palpebra, hydropisis est timenda. Hunc igitur oportet regi minutione cibi, ac subtiliatione, & à dulcibus prohibitione, & aquæ multæ vel turbatæ potatione. Vtatur exercitio dum est inanis stomachus post prandium requiescat, eiusque natura cum pillulis hieræ laxetur. Vomat cum squingibin aliquando, & frequenter virgas caparis aceto conditas, & oliuarum conditarum. Si enim huiusmodi patienti regimen impresserit, securus fiet à superuentu hydropisis. *præterea* si cui dolor vmbilici acciderit, ac permanserit, aduentum hydropisis tympanitæ portendit. Ob hoc vtendum est quibusdam puluenibus, quę fiunt ex seminibus anisi, apij, fæniculi, & cæteris.

Hydropisis.

Tympanites.

De Amputatione causarum quæ sunt in capite.

Cap. XLV.

Remedium contra dolorem capitis.

DOlor capitis continuus aliquando portendit cæcitatem; hunc oportet curari cum pillulis hieræ. Quæ si non sedant, bibatur aloes infusio cum cæteris medicinis, quæ si non prosunt, arteriæ duæ quę sunt in temporibus incidantur, aut vena frontis patiens minuatur, caueatque cibos cæphalęam adducentes, vt est allium, cepa, pastinaca, caseus, similesque cibi vaporantes. *Titillatio* accidens faciei, paralysim portendit; vnde oportet vti medicaminibus caput purgantibus, & prohiberi à cibis phlegma generantibus: vti vero calefacientibus, ac subtiliantibus, non autem cibis impleatur, aquis vero sulphureis balneetur.

Cōtra paralysim.

Si acciderit huiusmodi multa oppressio, epilensiam portendit. Itaque cibos crassos, & phlegmaticos caueat, cibum minuat ac subtiliet; & si pulsus est magnus ac velox, phlebotomiam acceleret.

Contra epilepsiam.

Si facies intumuerit, & comitetur dolor capitis, ac rubor in venis oculorum maniam portendit, & Phrenesim. Oportet igitur accelerare phlebotomiā, & sanguinis eductionem, iuxta virtutis, & ætatis, ac temporis sufficientiam: ponaturque super caput eius pannus infusus scandalo, & aqua rosata, & postea detur casia.

Contra maniam & phrenesim.

Quando vero accidit huiusmodi tristitia, & cogitatio, & nequitia mentis sine causa, desipientiam portendit, & melancholiam. huic decoctio propinetur epithimi & agarici, in qua proiectum sit modicum hellebori nigri: Denturque ei pillulæ sticados; caueat à cibis melancholis, & vtatur calidis & humidis; frequenterque lætitiam & gaudium, sonumque musicorum cum cantu dulci.

Contra tristitiam quæ desipientiam ostendit.

Catarrhus frequenter accidens huiusmodi qui gracilis est, & pectus ei strictum, portendit peripleumoniam & ptisim. Vnde oportet moliri purgationem cerebri eius à crapula. Aliquando quidem cum pill. aloes, & pill. hieræ, aliquando vero cum aloes infusione. cumque catarrhus acciderit, vtatur sirupo papaueris & labuco, cum his quę necessaria sūt medicaminibus: Arcet enim fluxū à cerebro. Caput eius seruetur à calore & frigore; à labore quoque prohibeatur, & in pluribus quiescens impinguetur.

Contra Catharrum.

De Amputatione causarum quæ sunt in cæteris membris.

Cap. XLVI.

Remedium pro dolore lateris.

SI senserit homo grauitatem in latere dextro, iuxta hipocumdriam, aut puncturas, aut extensionem, portendit passionem hepati venturam. Et si quod inuenitur graue est, portendit opilationem. huic oportet dari squingibin hansalicit, cum seminibus; & siropus absinthij, & meseren piceteum; & quandoque amigdalas amaras accipiat. Si vero quod ibi venit, vel sentitur, est cum intensione ventositatem significat. Si autem inuenitur & punctura, portendit calidum apostema, quare venam oportet basilicam minui, eique rotulam casiæ dari, cum aqua intibe, & solatro: vtatur autem frigidis in cibo, prohibeatur à dulcibus. Ergo cum inclinatur in album portendit ictericam, & tunc hominem expedit regi regimine quod conuenit hepatis calori.

Contra ventositatē in latere.

Hali Si acciderit huiusmodi fastidium & ventositas in sinistro aut dextro latere, in his quę sub hipocundrijs sunt, simul etiam ablatus sit ciborum appetitus, hoc ilion portendit; quare minuendus est cibus atque subtiliandus. Imminuendus est etiam potus aquæ fri. & vtendum est exercitio, ac somno prolixiori. Si autem illis vtrisque grauat, & extensio acciderit, apostema futurum in renibus portendit: vtendum est itaque phlebotomia basilicæ in latere patienti; dandaque est ei aqua hordei; locus etiam emplastrizandus est aliquo confortanti, fluxumque materiæ

A prohibenti.

Contra lapides in renibus.

Arena cum immerguntur vrinæ, signum est generationis lapidum in renibus futurorum. Vtendum est igitur huiusmodi exercitio temperato ante prandium, vt superfluitates euacuētur, & humiditas phlegmatica maturetur. Arcenda est autem ciborum copia, maximeque crassorum; ne forte crapulę crassæ in eius corpore coadunentur; vtaturque subtilibus, & vrinam prouocantibus. Vrinæ incensio continuo, vulnera futura significat in vesica & virga: quare oportet vti cibo refrigeranti & humectanti: Dulcia vero & pungitiua cibaria prohiberi. *Cum* autem ex ventris solutione dolor & incensio in ano prouenit, Dyarriam portendit. Huic oportet dari puluerem compositum ex semine præsilij, & amilo &c.

Contra dolorem ani.

B Si vero in ano assidua prurigo fuerit, emorroides portendit. hūc à cibis melancholiam generantibus, & frigidis, arceri conuenit.

De Regimine iter agere volentium.

Cap. XLVII.

HÆc de amputatione causarum morborum iam aduenientium dicta sunt, ad custodiam sanitatis. Præter hæc etiam quædam adhibenda sunt sanis, quæ proxima sunt necessarijs; vt comptura corporis, & ipsius compositio, eiusque mundatio, capillorum confortatio, productio, prohibitio, & huiusmodi. Regimen quoque siue cautela peregrinantium necessarium est, ob periculum malorum accidentium:

Regimen peregrinantiū.

C Primum quidem ante peregrinationem oportet corpus à superfluitatibus, cum phlebotomia & laxatiuo euacuare, & medicamem consuetum accipere. Labor enim & motus calefaciunt corpus, & abhinc humores mali calefiunt, ac de loco ad locum transeunt: Ac sic ad aliquod membrorum nobilium defluunt, in quibus apostema pariunt; aut bonis humoribus admiscentur, quos & corrumpunt; indeque febres, & alij morbi fiunt.

Praeterea qui peregrinatur, si non habet consuetum ambulare, exerceat seipsum in deambulatione paulatim, augens quotidie donec assuescat, eique facile fiat. Et si quidem eum ire peditem oporteat, lacertos crurium ligaturis componat, stringatque se me-

Itineranti stringenda sunt crura & lumbi, & sumendus est baculus.

D dium mantilibus, quo motui sit aptius paratus. Sit ei baculus quo semper innitatur, iter enim adiuuat; & angustiam ab eo releuat. Non autem iter facienti famem pati conuenit; hoc enim virtutem debilitat ac dissoluit, propter multitudinem eorum quæ soluuntur à corpore per motum: Sed nec repletionem; quia prohibet itineris celeritatem, & adducit spiritus arctationem, nisi sit cutis rara, porique aperti & lati. Sin aliter, oportet hora antequam iter faciat cibo refici, quantitate quidem pauco, sed plurimi nutrimenti. Si quidem oportet eum accelerare viā, cum senserit angustiam, quiescat, seque ipsum si poterit deponat, & paululum infundat, oleoque violato vngat; magis autem pedes & dorsum, vt siccitas quæ in illis motu facta est, humectetur.

Qui vult longum iter peragere, debet prius minui, & purgari alioquin vix febres euadere potest.

E *Razi. 6 parte.* Qui longum iter vult peragere, ante ipsius inceptionem minui debet, & medicinam solutiuam ventris sumere; præcipueque si longum tempus transijt, ex quo neutrum horum peregit. Qui autem iter agere non mundificato corpore voluerit, vix febres euadere poterit. quod si eas aliquando euaserit, quia corpus eius dissolutum est, cutisque rara; non euadet catarrhū, vel apostema. Ei quoque studendum est, vt consuetudinem suam in dieta & somno & motu vel exercitio, transmutet in illam qua eum in itinere vti conueniet, ne scilicet mutatio subita eum grauet.

De Regimine iter agentium æstiuo tempore.

Cap. XLIII.

QVi vero tempore magni caloris iter agit, nec cibo repletus nec ebrius sit: nec etiam hora illa vinum bibat: non tamen à cibo, vel vino penitus vacuus sit, nisi fastidium patiatur, quod si passus fuerit: omnino ab itinere melius est abstinere, & dormire atque quiescere, donec fastidium remoueatur. Quod si nullo modo cibum appetierit, caloremque superfluum ac sitim senserit, triticum fractum, cum aqua multa coctum, cum saccharo & cum aqua frigida, bibat: post cuius haustum non statim eat, sed parũ moretur. Nam si motus statim fuerit, cibus existens in stomacho de vno latere transiens ad aliud, stomachũ inflat, & malè digeritur. Si autem ipsum ire necessitas coegerit, parumper bibat, & nunquam fortiter incedat; omnia vero membra sua, præcipueque caput, à sole custodiat: & quam maximè si diutius ire voluerit: diu namque dum fortis est calor incedere ac ieiunare, corporibus macris nocet plus, crassis vero minus. Quædam etiam crassa reperiuntur corpora, quibus conferunt prædicta. Vsus etiam in huiusmodi multũ valet: corpora namque calorem, aut laborem, vel famem vel talia ferre consueta, in his inueniuntur fortiora, magisque tolerantia. *Postquam* autem itinerans iter suum perfecit, aliquantulum prius quiescat, & postea in aqua tepida dulci balneetur: deinde cibaria infrigidantia & humectantia comedat, & in loco ventis exposito dormiat, ac solicitudinem prætermittat.

Non est iter agendũ continuo post cibum.

Oportet caput à sole custodire.

Hali. vbi supra. Si quem æstatis tempore peregrinari contingerit, iter carpat nocte, dum aer est frigidus: die vero requiescat, vt securus sit à solari læsione. Iter enim in sole & æstu persæpe morbos pessimos adducit, vt cephaleam, hecticam & huiusmodi. Magis autem his quorum complexio est calida & sicca, corpusque gracile. Corporibus autem frigidis & humidis, obesis & corpulentis, non adeo nocet. Porro si vrgeat per diem ambulare, vestibus spissis & solidis operiatur, quo prohibeatur æstus ad corpus accedere, caput etiam & faciem pileis, alijsque subtilibus operiat, quo minor anhelatio fiat in aere calido, ne fiat illi meatuum excoriatio.

Itinerantí in æstu vtiles sunt vestes spissæ, ad ardorem à corpore arcendum.

De Cautela contra sitim in itinere.

Cap. XLIX.

EXpedit enim iter agenti, lac & caseum veterem, & fabas, cæterosque cibos sitim prouocantes vitare: refrigerantibus & humectantibus vti: ciborum namque copia sitim excitat. *Razi. vbi supra.* Oportet ergo quemlibet sitim in itinere timentem, à cibi saturitate abstinere, antequam tamen eat, ex oleribus frigidis & acetosis parum comedat, à salsæ vero vel dulcis vel acutæ rei comestione abstineat, proprieque à piscibus, tam recentibus quam salsis, quoniam effectiui sunt sitis. Caueat autem ne cito, sed suauiter incedat: quia citus incessus hominẽ frequenter ac vehementer anhelare facit, quod in prouocatione sitis omnibus deterius existit. A mulsa quoque abstineat, quoniam & ipsa sitim creat. *De his* autem quæ sitim sedant, ac diu remouent, sunt lac acetosum valde, portulaca, cucurbita, citrulli, molenes non dulces, & pyra non multum dulcia, sed valde humorosa, & parum stiptica: poma quoque & mala granata, & quæ de fructibus acetosis sunt eis similia. Hæc si quis antequã eat comederit, non sitim patietur.

Quænam sitim excitent.

Quænam sitim arceant ac sedent.

Cum autem in itinere sitim vehementem aliquis patitur, non statim aqua, cum eam inuenerit, satietur: sed os ex ea diu colluat, & parũ inde traijciat, in qua etiã extremitates suas mittat, facięq; suã ex ea lauet, & in eam si voluerit intret: & quantomagis imminutam esse sitim persenserit, potum augmentet, donec satietur si voluerit. *De his* etiam quæ in ipso itinere vel ambulatione tenta in ore, temperiem sitis adducunt, sunt pyra sicca & acetosa, granatę quoque acetosæ; grana autem ex masa parumper sumere, & in ore quousque dissoluantur, tenere. Hinc etiã (licet parum) confert in ore tenere crystalli frustum, aut argentum merum tersum; labia præterea stringere confert, & aerem nullo modo per os attrahere; aliquam quoque de rebus frigidis odoriferis semper odorare. Præterea ex semine cucurbitæ, cum alijs quibus trocisci parui fiunt, qui etiam in ore tenti, & sitim sedant, & ardorem extinguunt: vnde etiam febrib. acutis ignitis in vltimitate conferunt. *Auic. vbi supra.* Aquarũ quoque diuersitas iter agentem ad ægritudines magis quam nutrientium diuersitas adducit, cuius emendatio est vt vehementer coletur, & fiat vt resudante corpore, multum per sudorem egrediatur.

Quid faciẽdũ in vehementi siti.

Conducentia ad sitim mitigandam.

Diuersitas à qua nocet.

De Regimine iter agentium in frigore.

Cap. L.

HAli. vbi supra. Hyeme vero locisque frigidis oportet iter facere de die, nocte vero quiescere; vestibus pilosis operire corpus, & duplicia induere, caput & faciem mollibus pileis operire, pedes quoq; laneis tegere; Caueat autem quantum potest eorum frigus, maxime equo vectus, peditibus namque pedes calefacit copia motus, vnde & ambulatio patiẽti vtilior est æquitatione. Equitibus namque fiunt quidam languores minime peditibus accedentes, quia meatus eorum corpora calefacit.

Ambulatio est vtilior quam æquitatio.

In locis quoque niuosis oportet addere cautelam membrorum extremorum & faciei à frigore: magis autem si cum hoc etiam vrgeat flatus ventorum. Hoc enim difficilius est, & maius prouocans nocumentum. Itaque præuenire conuenit, & allia cepasque competenti modo comedere: cibos etiam in quibus calida condimenta sunt, vt piper, & zinziber. Corpus etiam & pedes vnguntur oliuarum oleo, vel laurino; vel cæteris huiusmodi calidis oleis, quibus opilati pori, prohibeant aditum frigoris ad membra. Sicque & ingressus caloris ad interiora, & superficies oleo calefacta.

Caueat insuper iter agens, ne debilitetur eius visus propter intuitum in niue frequentem: hoc enim visũ spargit, eumque minuit: superponatur igitur oculis niger pannus, sit niger pileus, & violacię vestes aut virides: quia visum colligunt & adiuuant huiusmodi vestes, prohibentque spargi. Est autem niger color melioris actionis ad huiusmodi, nec conuenit homini iter agenti in huiusmodi locis frigidis, vt doloris quiete fiat securus: hoc enim significat corruptionem sensus, nec oportet negligere curam eius. *Itaque* si intumuerint digiti, oportet illos oleis calidis linire, & in aqua calida poni, in qua calefacientia decocta sint, & dissoluentia, sicut anetum, & furfur, & similia. Si vero lucidi sunt aut nigri, oportet illos profundius incidere, & in aqua calida permittere, donec sponte fluxus sanguinis amputetur.

Intuitus niuis debilitat visum.

Remediũ pro digitis ex frigore tumentibus.

Razi. vbi supra. Qui tempore vehementis frigoris incedere debet, cibis eum ac vino repleri prius oportet: post quorum acceptionẽ, oportet ab itinere paulisper abstineat, donec cibus calefiat, sedeturque motio quæ in corpore facta fuerat. Cibaria vero quibus vtitur, actualiter & potentialiter calida sint. Qui si frigidum aerem in itinere attraxerit, non statim post itineris profectionem & quietem, ad ignem se calefacere, nec balneum intrare, vel dormire debet, sed per vnam horam, locum calidum in quo sit ignis, à longe circumeat. Deinde paulatim igni appropinquare incipiat: post hoc autem si magnum in itinere tetigit eum frigus, balneum ingrediatur, in quo diu morando fricetur. Quod si balneum inuenire non valeat, in domo igne calefacta tamdiu fricetur, donec corpus eius rubere incipiat.

Qui frigore opprimitur nõ debet statim ad ignẽ accedere, sed prius per horam à lõge stat.

De Regimine peregrinantium in mari, & in exercitu.

CAP. LI.

Remedium contra vomitum in mari.

HAli. *vbi supra* In mari vero peregrinanti si subuersio & vomitus acciderit, vtatur syrupo hesceren, vel granatorum, cum menta, vel pomorum muzorum, cum tamarindis: fugat & odoret granata poma, muza, coctana, minuatq; cibum. Si autem incipit ei vomitus dominari, mundetur stomachus eius choleris, & vtatur deinceps supradictis; sitque cibus eius acerba, vel qui fit de acerbis. Abstineat autem ab intuitu maris, prodest enim.

Razi. vbi supra. Qui per mare vult incedere, rob fructuum, & medicinas quibus vti consueuit, secum deferat. Prius tamen quàm ingrediatur mare, per aliquot dies, comestionem qua consueuit vti, debet minuere; talique cibo vti, qui fit de his qui rigidum stomachum faciunt. Ea quoque die qua mare primum ingreditur, aquam non intueatur: Sed ea odorare & comedere paulatim incipiat, quæ vomitum reprimunt. *Quibus* ita gestis, si stomachi subuersio acciderit, & vomuerit; aliquoties vomere permittendus, quoniam hoc ei non nocebit. Quod si plusquam necesse est hoc ei accidat, rob fructuum, quasi sorbendo atque lambendo sumat; & sumach, & granatorum grana, & huiusmodi accipiet.

Vomere aliquoties in mari non nocet.

Regimen exercitus in æstate & hyeme.

Exercitus æstiuo tempore in altis locis, & collibus debet manere, & ostia tentorij ad ventum septentrionalem vertere. Inter tentoria vero magnum intermittendum est spatium, & à messibus, quanto plus possibile fuerit, est elongandum. In hyeme vero fit ipsorũ regimen contrarium huic, vt scilicet in locis profundis maneant, & tentoria coniungant, eorumque ad orientem in meridiem hostium vertant. Si vero meridianus aer humidus fuerit, dieta minuatur, & vinũ omnino dimittatur; sed exercitium ad incrementum proueniat. Si autem aer siccus fuerit, huic contrariũ fiat. Quod si multi homines ilic ægrotent, ab exercitu separati longe maneant.

De Cautela contra pediculos ac pulices & muscas.

CAP. LII.

Remedium contra pediculos.

HAli. *vbi supra.* Accidit autem peregrinanti copia pediculorum in corpore, propter sudorem, & puluerem, ac balnei paucitatem. Quod cum euenerit, corpus eius cataplasmetur cum argento viuo occiso cum oleo, adiuncta Aristolochia longa & desela. Mane quoque balneum ingrediatur, & corpus eius fricatione valida mundetur, caputque cum tarafablito & boraco lauetur.

Razi. vbi supra. Pediculorum grauationem prohibent vsus balnei & lauacri, pannorum frequens mutatio, proprieque vt pannus qui carni adhæret lineus sit; tarde namque pediculis repletur. Huiusmodi pediculos autem interficit argentum viuum extinctum, si oleo misceatur, & ex eo fila lanea inungantur, quæ super se aliquis impendat, aut ex eis se cingat. *Pulices*, cum herba quę dicitur canchar in lecto posita fuerit, quasi ebrij & paralytici fiunt; nec salire, nec se mouere possunt. Si vero aqua in qua tribuli cocti fuerint domus roretur, pulices omnino destruentur. Aqua similiter in qua ruta decoquitur, aut oleander, eos interficit. *Culices* ex fumo paleæ, & ex fumo vaccini stercoris, & quam maxime ex fumo calami & nigellæ fugantur. Muscæ vero aqua in qua niger helleborus coquitur; & arsenici, citri, vel olibani fumo necantur.

Contra pulices, culices & muscas.

De Remedijs contra bestias nociuas, & serpentes.

CAP. LIII.

Modus expellendi leones, lupos, mures, &c.

DE his autem quæ belluas fugant; dicunt quod Leo præ albo Gallo, & præ Mure fugit. Præ ligno quoque quod dicitur Serhin timet. *Leopardus* præ herba quę dicitur leopardi herba, terretur; & herba quæ leopardũ strangulans dicitur, interficitur. *Lupus* vbi est squilla non approximat. *Catti syluestres* & dalac, ex fumositate amygdalarum fugiunt: Helleborus etiam & squilla; Canes ac Leones, plurimasque belluas interficiunt mures è domo cum calcanto fumigata fugiunt: Ex squama vero ferri, vel gallia metallina, vel ex helleboro, moriuntur: Si ex aliquo, scilicet istorum, cum farina conspersò comederint. *Formicæ* itidem ex alchitran, & ex sulphurę, & ex assa fętida fugantur. Et si ex istis mittatur aliquid in earum foraminibus, morientur; & si ex eo citra foramẽ epithima fiat, non exibunt.

Modus expellendi serpentes & scorpiones.

Serpentes expelluntur, si domus cum cornibus ceruí, vel vngulis capręę, vel sulphure, vel galbano, vel pice, vel bdellio, vel lignis malorum granatorum, vel capillis humanis suffumigetur, vel ex aqua in qua salammoniacus dissolutus fuerit, roretur. De hac etiam aqua si in eorum foraminibus fundatur, morientur. Tribuli quoque si in eorum foraminibus mittantur, fugiunt. *Scorpiones* autem fugiunt, si domus cum vngula asini, & sulphure, galbanoque suffumigetur. Oleum etiam in eorum foraminibus si fusum fuerit, inde vlterius non exibunt. Item assa fętida, si in aqua dissoluatur, & domus ex ea roretur, non ibi approximant. Præterea si multi ex eis capiantur, & domus ex eis suffumigetur, omnes alij fugiunt. *Dicitur* etiam quòd vipera si bonum zamorad intueatur, oculi eius illico eliquantur, & à capite fluunt. Catti quidem & furones & pauones ac grues, & aquatica volatilia, & his similia, quæ venenosa capere animalia consueuerunt, in curijs nutrienda & tenenda sunt.

De Cautela contra venenum.

CAP. LIIII.

Remedia cõtra venenũ.

QVi cibum suspectum habuerit de veneno, nequaquam comedat in quo est dulcedo, vel superabundans acetositas: & ad vltimum quicquid superabundantem ac fortem habet saporem. Namque pernitiosæ species, idest venenosæ, nisi talibus nutrientibus misceri nullatenus possunt. Malum quoque cibus odorem si habuerit, dimittendus erit: præterea qui venenum sibi dari timet, aliquam ex medicinis operationem veneni remouentibus aut debilitantibus assidue bibere debet. Quod si venenũ aut potum illius acceperit, eadem hora qua mutationem & æstuationem sentire cæperit, aquam tepidam, & oleum sisaminum vsque ad repletionem ventris bibat, & euomat. Est autem medicamen de nucibus & ficubus, quod omnes venenosorum animalium modos nocere prohibet.

Auicen. in 4. canon. Epithimata vero quibus corpora liniuntur, vt non approximent eis venenosa, sunt cerebrum leporis cum aceto & oleo, & storax quando soluitur in oleo, & oleum in quo infusa sunt folia pini recentia trita, aut flos cypressi, & grana Iuniperi, & folia similiter agni casti in oleo, & abrotanum, & affodillus, & daucus, & carpobalsamum, & radix nasturcij, & cæteræ quæ supradictæ sunt.

De Curatione ægritudinum.

CAP. LV.

Temperantia triplici fundamento regitur, & sanitas triplici medio procuratur.

HAli. *vbi supra.* Medicina est scientia apponendi modum ad modum, vel ad id quod excedit modum. Est enim scientia apponendi temperata temperatis vt temperantia conseruetur, distemperata distemperatis vt ad temperantiam reducantur. Quæ quidem temperantia triplici fundamento regitur, scilicet humoribus, cibis, & membris. *Ex dinamidi Galeni.* Omne auxilium medicinę totius corporis tripartitum est, scilicet medicamento, ferro, igne. Quod enim medicamento curari non potest, ferro curetur. Si autem nec ferro potest, igne reuocetur. Quod autẽ nullo istorũ triũ superari poterit, incurabile ęstimetur.

Curatio morborũ tribus generibus constat.

Isidorus vbi supra. Medicinæ curatio aspernenda nõ A est: meminimus enim Isaiam Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandasse, & Paulus Apostolus. Timotheo modicum vinum prodesse dixit. Curatio igitur morborum tribus generibus constat. Pharmacia, quam Latini medicamina vocant: Chyrurgia, quam Latini manuum operationem appellant; manus enim Græcè *chyros* vocatur: Dyeta, quam Latini regulam vocant; est enim obseruatio legis vitæ. Sunt ergo omni curationi species tres. Primum genus dyeticum: Secundum Pharmaticum: Tertium chyrurgicum. Dyeta est obseruatio legis & vitæ: Pharmacia est medicamẽtorum curatio: Chyrurgia ferramẽtorum incisio; nam ferro inciduntur quę medicamentorum non senserit B medicinam. Antiquior autem medicina herbis tantũ & succis erat; talis enim medendi vsus cæpit: deinde ferro, & cæteris medicamentis.

Omnis curatio fit vel ex contrarijs vel ex similibus.

Omnis autem curatio, aut ex contrarijs, aut ex similibus adhibetur: Ex contrarijs vt frigidum calido, vel humidum sicco; sicut & in homine, superbia sanari non potest, nisi humilitate sanetur. Ex similibus vero, sicut ligamentum vulneri rotundum rotundo, vel oblongum oblongo apponitur. Ligatura enim ipsa non eadem membris & vulneribus omnibus, sed similis simili coaptatur: quæ duo adiutoria etiam ipsa nominibus suis significant: Nã & antidotum Græcè, Latinè ex contrario datum significat. Contraria enim contrarijs medicinæ ratione curantur, at contra ex simili vt *picra*, quę interpretatur amaritudo; quia amaritudo morbi, amaritudine medicaminis solui solet. C

De Dieta infirmorum.

Cap. LVI.

Meditatio in tribus cõpletur.

AVicenna vbi supra. Medicationis itaque tres tripliciter completur, scilicet regimine vel administratione nutrientium, exhibitione medicaminum, & operatione manuum. Nutriens quandoque prohibetur, quandoque minuitur, quandoque ęquatur, quandoque augetur. Prohibetur quidem, vt natura in maturatione humorum occupetur. Minuitur autẽ, vt pręter hoc etiam virtus conseruetur; inquantum enim nutrit, virtutem custodit; inquantum vero minuitur, partem materiei consumat, ne natura tunc in digerendo multum cibum occupetur. Semper autem D medicus solicitus sit de duobus, scilicet ne virtus fit valde debilis, aut ægritudo multum fortis.

Nutriẽs minuitur quandoque in quantitate, quandoque in qualitate, quandoque in vtroque.

Nutriens quidem minuitur, aut in quantitate, aut in qualitate, aut in vtroque. Est inter hæc differentia, quia quandoque nutriens est multæ quantitatis, & pauci nutrimenti, sicut olera & fructus, si ex eis multum comedat; quandoque autem econtrario, sicut oua. Nobis autem quandoque necessarium est qualitatem minuere, & augmentum in quantitate facere; vt quando desiderium superans est, & in venis crudi sũt humores, & voluerimus per impletionem, stomachi desiderium sopire, & à venis multam materiã prohibere, ideo vt prius quod in eis est, maturetur, vel alijs de causis. Quandoque vero necesse est augmentum in qualitate facere, & quantitatem minuere; vt quando volumus virtutem confortare stomachi, quia iam non valet rem multam digerere. Quod autem in minuendo cibum, aut prohibendo laboratur, plurimum fit cum ægritudines acutæ medicantur. Minuitur etiã in ægritudinibus chronicis, sed minus quàm in acutis. In chronicis namque plus de virtute soliciti sumus, quia chrysis earum est longinqua, statusque remotus. Idcirco nisi virtus custodiatur vsque ad horam, chrysis stare non poterit, neque illud quod in longo digeritur tempore, digerere valebit. In acutis vero, quia propinqua est chrysis, confidimus quod ante statum non resoluetur virtus; nã si hoc tenuerimus, nutriens non plurimum minuemus; & quanto magis ægritudo principio fuerit propinqua, & accidentia magis quieta, tanto magis nutriemus virtutem confortantes eã. Porro quanto magis ægritudo processerit, minuemus dietam; & propter prædictam fiduciam, & vt virtus in hora luctaminis alleuietur. In tempore quoque status ægritudinis regimen vehementer subtiliamus, & hoc tanto magis quanto ęgritudo fuerit acutior, & chrysi propinquior.

Nutriẽs habet duas operationes.

Nutriens prætetea, secundum quòd ex eo fit nutrimentum, duas habet alias operationes, scilicet velocitatem penetrationis, sicut dispositio vini; & tarditatem penetrationis, sicut assatorũ dispositio, atque frixorum. Sunt autem in nutriente dispositiones duæ, scilicet spissitudo substantiæ eius quod ex ipso generatur in sanguine, eiusque retentio, sicut est dispositio nutrimenti porcinæ carnis, & vitulinæ: aut eius subtilitas, ac resolutionis velocitas, sicut est dispositio eius quod ex vino fit, & ficubus. Et nos quidem illo quod cito penetrat necessarium habemus, quando casui virtutis animalis, eiusque resolutionis succurrere volumus. Virtus autem stomachi tamdiu tolerare non potest, vt nutriens digeratur quod tarde digeritur à nutriente. Porro metuimus quod cito digeritur, cum accidit vt nutriens pręcedat quod tarde digeritur: Timemusque ne cum eo corrumpatur, veremur etiam à nutriente crasso, cum opilationes accidere scimus. Sed cibum nutrimenti fortis, tardæque digestionis eligimus, propter quem velociter confortare, & exercitijs fortibus præparare volumus. Rarũ quoque nutriens eligimus, propter illum cui velociter accidit pororum spissitudo.

De Electione medicaminum secundum sui qualitatem & quantitatem & ægritudinis horam.

Cap. LVII.

Medicatio tres habet regulas.

MEdicatio vero quæ fit medicinarum exhibitione, tres habet regulas. *Vna* est eligendi medicinæ qualitatem: scilicet calidam aut frigidam, humidam aut siccam. *Secunda* est eligendi quantitatem. Et hæc diuiditur in duas regulas, scilicet mensurandi pondus eius, & qualitatem ipsius, idest gradum suæ caliditatis aut frigiditatis &c. *Tertia* est obseruandi suam horam. *Ex tempore* vero, vel hora ægritudinis est, vt sciatur in quo suorum temporum est ægritudo. Verbi gratia, si apostema fuerit in principio, super ipsum ponatur quod repercutiat solummodo: Si autem in statu sit, ponatur id quod tantummodo resoluit: in medio misceatur vtrumque. Item si ægritudo acuta sit in principio, sui regimen oportet temperate subtiliari: si autem in statu, magis in subtiliando studeri: Si vero prolixa sit, non tantum in principio, sed etiam in statu, temperata subtiliatione conuenit vti: licet multas prolixarum ægritudinum præter febres, regimen subtiliatiuum resoluat. Ægritudo quoque, si multæ ebullientis materiæ fuerit, in principio debet euacuari, non maturatio expectari. Si vero mediocris fuerit, est maturanda, & postea euacuanda.

Cognoscẽdus est status ægritudinis scilicet an sit in principio, medio vel fine.

Qualitas medicinæ ex qualitate morbi est eligenda. Quantitas medicinæ ex varijs circũstantijs deprehenditur.

In electione qualitatis medicinæ, habetur cognitio per cognitionem speciei ægritudinis. Medicina enim est eligenda, quæ ipsi ægritudini in qualitate sit contraria: nam & sanitas suo simili conseruatur, & ægritudo suo contrario medicatur. *Mensura* vero quãtitatis eius, ex duabus cognoscitur partibus, scilicet ex natura membri, & ex quantitate morbi: & ex rebus quæ super illud sua conuenientia & aptitudine significant: vt sunt genus, ætas, consuetudo, tempora, regio, ritus, & forma. Ex horumque summa dignior est ars, secundum ægritudinis quantitatem. *Mensura* quoque medicinæ cognoscitur, qualis debeat esse. Verbi gratia, Cum corporis caliditas ægrotatiua fortis est, illam extingui necesse est cum medicina quæ sit infrigidando fortissima: similiter & econuerso: Si vero qualitates ægrotatiuæ vel accidentales non fuerint fortes

fortes, medicinæ quoque debilioris qualitatis sufficient.

De Electione medicaminum secundum naturam membrorum infirmorum.

CAP. LVIII.

Quatuor sūt consideranda ut in orbus dicinis membri exacte innotescat.

COgnitionem naturæ membri, quadruplex rerū cognitio continet, scilicet cognitio complexionis eius, & creationis, & situs, ac virtutis. *Complexionis* quidem, quia cum eius naturalis complexio nota fuerit, tunc vt ipsius complexio in ægris qualis sit cognoscatur, per mensuram æstimatiuam scietur, quantū eius complexio naturalis elongata sit; ac per hoc quāta mensura ad temperiem reduci possit. Membri creatura diuiditur in quatuor modos, sicut alibi diximus. Membrorum præterea quædam sunt in foraminibus suis facilia. Suntque in eis interius aut exterius loca vacua, per quæ superfluitas medicinæ expellitur subtiliter & temperatè. Alia vero quæ non sunt ita, sed indigent fortiori medicina. Item membrorum quoddam est rarum, quoddam spissum: Raro quidem sufficit subtilis medicina, spisso vero fortis est necessaria.

Quod membrum forti indiget medicina.

Quod autem medicina forti plus indiget, est illud quod in nulla duarum partium ventriculum habet, neque receptaculum. Post hoc est illud quod habet ab vna parte; & post ipsum, illud quod à duobus partibus habet receptacula; sed solidum ac spissum est sicut lignum. Post hoc autem, illud quod ex duabus habet partibus, sed solidum ac rarum, sicut pulmo. *Situs* quoque membri cognoscendus est: quia per situm cognoscitur locus, aut societas. Vtilitas quidem ex societatis cognitione proueniens est magis propria: quia partem eligis ad quam medicina trahit, & ad quam eam declinare facis. Verbi gratia, si materia fuerit in gybbo hepatis, euacuabis eam per vrinam si vero in hepatis concauitate, per ventrem. Hepatis vero gybbositas associata est vrinæ membris, concauitas autem intestinis.

Triplex modus vtilitatis in cognitione loci ipsius membri.

Vtilitas vero quę ex parte sciendi locum prouenit, est trium modorum. *Vnus* eorum est eius longitudo, & ipsius propinquitas; quoniam si fuerit propinquum sicut stomachus, peruenient ad ipsum medicinæ temperatæ, & operabuntur in ipso. Si longinquum, vt pulmo: virtutes earum corrumpentur antequam ad ipsum perueniant. Quapropter necessarium erit, vt in earum virtutibus augmentum fiat. *Secundus* modus est vt sciatur quid medicinis admiscendum sit, vt propter illud velociter ad membrum perueniant, sicut membrorum vrinæ medicinis admiscentur diuretica. *Tertius* modus est, vt sciamus qua parte medicinam ad ipsam transire faciamus. Verbi gratia, si vlcera inferioribus intestinis sunt, per clystere iniicienda est, si in superioribus intestinis, per potionem inferenda. *Quandoque* etiam confert loci societatisque simul habere solicitudinem, vt cum fuerit materia tota iam in membro euacuata: & in eo quod facere debemus, cum materia adhuc euacuatur.

Triplex semita vtilitatis ex cognitione virtutis membri.

Denique vtilitas quę sequitur ex parte virtutis mēbri, est trium semitarū. *Prima* est dignitatis & principatus curam habere. quia super membra principalia, cum fortibus medicinis vehementer operantibus non est aliquid faciendum, quantum possibile est, in quo sit ambigendum ne toti corpori fiat commune nocumentum. Quod autem inter omnia membra custodia dignius existit est cor, postea cerebrum, & post ipsum hepar. Quapropter ex cerebro, & hepate non est euacuatio facienda in vna hora, nec vllo modo vehemēs infrigidatio facienda. Et cum emplastrū hepati superponitur, res in eo boni odoris ad custodiendam virtutem apponantur. *Secunda* semita est habere curam operationis associatæ membro, licet principale non sit, vt est stomachus & pulmo. Vnde in febribus & stomachi debilitate, in potu non damus aquam frigidam valde. *Tertia* est acuitatis sensus & eius habitudinis solicitudinem habere. Cauendum est enim ne membris acuti sensus, atque neruosis, dentur medicinæ malarum qualitatum, & mordicatiuarum ac nociuarum. Medicinarum quidem (à quarum datione nobis cauemus) species sunt tres, scilicet resoluentes, & vehementer infrigidantes, & qualitates contrarias habentes. Hoc igitur est electionem medicinæ secundum naturam membi diuidere.

A tribus medicinarū speciebus cauendum est.

De Speciebus medicinarum simplicium.

CAP. LIX.

Simplices medicinæ alia ex plātis, alia ex metallis, alia ex animalibus.

HAli. in practica lib. 2. Simplicium medicinarum alia sunt ex plantis, alia ex metallis alia ex animalibus. Et quæ ex plantis, alia sunt ex herbis & oleribus, alia semina, alia folia, alia radices, alia ligna, alia succi, alia gummæ, alia flores, alia fructus. Quæ vero de metallis, alia terræ, alia lapides, alia corpora, scilicet mineralia Quæ autem ex animalibus, alia sūt humiditates, vt sanguis, lac: alia membra, alia fella, alia vrinæ, alia stercora.

Medicinæ de plantis quæ meliores & quando colligendæ.

Auicen. 2. can. Medicinarum aliæ sunt de plantis, aliæ de mineris, aliæ de animalibus. *Earum* quæ de mineris, meliores sunt illæ quæ de mineris bonis & notis, & quæ mundæ sunt à permixtione extranea. *Earum* vero quæ de plantis, folia colligenda sunt, postquam debitam quantitatem habere incipiunt, antequam eorum color alteretur, vel frangatur: semina vero, post quam eorum terminus figitur, & ab eis cruditas & aquositas exiccatur: Flores autem post apparitionem integram, ante extenuationem & casū. Virgę quoque cum iam ad integritatem peruenerint, & nondum extenuari ac contrahi cœperint. Porro fructus, postquam finitur eorum complementum, & antequam præparatæ sint ad cadendum. Radices autem cum tempus est casus foliorum. *Illud vero* quod sumitur, totum oportet sumi secundum vigorem suū, scilicet cum omnia plenitudinem fortitudinis habēt: vt cum semina terminum suum consecuta sunt, & radices contractę, virgæ minus extenuatæ, semina pinguiora, fructus solidiores ac ponderosiores. Illæ præterea quæ in aere claro collectę sunt, meliores sunt quam quæ in humido. Syluestres quoque omnes domesticis fortiores sunt, & minoris quantitatis secundum plurimum, & de syluestribus montanæ. & illæ quarum collectionis loca ventosa sunt & sublimia. Item illæ quarum collectioni pluuia non desit tempore quo debuit. Illæ quoque quarum color fuerit tinctior, & sapor apparentior, & odor fortior, in genere suo fortiores sunt. Debilitantur autem herbæ post duos, aut tres annos, exceptis quibusdam quæ diutius permanent, vt duo hellebori. *Gummę* vero eligendæ sunt post congelationem, & ante exiccationem puluerizationi præparatam. Virtus quoque plurimarum earum non remanet post tres annos, fortiorum tamē prolongatur, secundum bonitatem earum. Cum autem deficit recens fortis, loco eius in omni restat duplum veteris debilis. *Illas* autem quæ ex animalibus sunt, ex iuuenibus oportet sumere in tempore veris, quæ saniora habeant corpora, & integra membra, nec ab ægritudine accidente sint mortua, sed statim decollata.

Medicinæ de animalibus quæ præstantiores.

De qualitatibus earum, vel complexionibus.

CAP. LX.

Quid sit complexionem esse æqualem, in homine & medicina.

AVicenna 2. ca. Medicina dicitur calida vel frigida, humida vel sicca, per comparationem ad corpora nostra. Omniū siquidē compositorū, mineralium, vegetabiliū, & viuentiū materię, sunt elemēta quatuor: & ipsa commiscentur adinuicem, & agunt in se, donec consistant secundum æqualitatem, aut secundum dominium: & tunc est vera complexio, quæ quidem in composito contenta, præparat ipsum receptioni virtutum & qualitatum, quarum

proprietas

proprietas est vt sint in ipso. Cum autẽ dicitur æqualis est complexio in homine & in medicina, nequaquã per hoc significatur quod eius cõplexio sit similis hominum complexioni, sed per hoc intelligitur, quod corpus hominis cum ei obuiat & agit in ipsam calore innato, non præualet illa vt in corpore hominis imprimat infrigidationem, aut calefactionem, aut humectationem, aut desiccationem, vltra eam quæ est in homine. Est autem complexio duobus modis: Prima scilicet quæ prouenit ab elementis; & secunda quæ à rebus habentibus complexionem in seipsis: sicut est complexio tyriacæ, vel medicinarum compositarum; nam vnaquæque singularium complexionum habet sibi propriam. Cum autem commiscentur & vniuntur, aduenit eis complexio secunda, nec ista tantum ab arte fit, sed quandoque etiam est à natura. Lac namque naturaliter commixtum est ex triplici substantia, aqueitate, caseitate, & butyrositate. Nec tamen vnaquæque earum est simplex natura, sed ipsa etiam est commixta, propriam habens complexionẽ. Et hæc quidem complexio secunda est ex operatione naturæ, non ex operatione artis.

Complexio duplex, prima & secunda.

Cophon in lib. de simplici medicina. Virtus medicinæ est potentia naturalis, qua ipsa medicina intrinsecus vel extrinsecus apposita corpus immutat humanum. Est autem triplex scilicet complexio, virtus, operatio. *Complexiones* sunt nouem, vna scilicet æqualis, & octo inæquales; calida, frigida, sicca, humida; & calida & humida: calida & sicca: frigida & humida: frigida & sicca. Aequalis igitur complexionis, id est perfecte temperatæ, sunt in simplici medicina quæ nullius qualitatis habet excessum, vt capillus veneris, radix lilij, cassia fistula manna. Calida vero sunt in quibus dominatur caliditas. Sed in quibus adeo paruum, quòd ei sensus æquæ complexionis dominatur, in primo gradu calida dicuntur. In secundo quorum mixtio sensui adæquatur. In tertio quæ sensum lędunt. In quarto vero quæ destruunt.

Quid virtus medicinæ & quotuplex.

Complexiones nouem.

Calidorum quatuor sunt gradus.

De Medicinis calidis secundum quatuor gradus.

CAP. LXI.

IN primo igitur gradu quædam calida sunt; vt ex herbis, absinthium, borago, fumus terræ, altea, tribulus, coriandrum, ozimum, idest basilicon, spica nardi. De seminibus autem, semen alteæ, trifolij, lini, coriandri, attriplicis, ozimi. De floribus vero, flos narcisci, lilij, croci, enulę. De frondibus quoque, folia lauri, & gariophillorum. De radicibus, radix ireos, aristologiæ, agarici. De lignis, ficus. De fructibus, amygdalę dulces, mora matura, iniubæ, oliuę maturæ, ficus, castaneæ, auellanæ, cappari, lentisci, cortex pomi citrini. De granis triticum, cicer album, rizi, orobum, anisum, cubebe, cardamomum. De gummis & succis, sarcocolla, muscum, storax. De carnibus, vt porcina, equina, camelina, pullina, hircina, phasianorum, anserum, anatum, passerum, & iuuenum columbarum, piscium salsorum.

Calida in primo gradu.

In secundo gradu, vt ex herbis, polium, amomum, panax, centaurea, catapucia, ciperus, fumus terræ, sisimbrium, menta, fæniculus, anetum, aloe. De seminibus, semen apij, matatri, vrticæ, aneti, fœnumgræci, pastinacæ, sisimbrij, raphani, costi, æbuli, affodillj, peoniæ, cipari. De lignis, lignum aloe, hebenus, gariophilli, cortex thuris, thamaricus, & xilobalsamum. De frondibus, scilicet citri, thamarici, senæ. De radicibus, radix apij, fęniculi, capparis, acori, asari, squillæ, pastinacæ, affodilli, prassij, cipari. De fructibus, nux muscata, macis, amygdalæ, vuæ amaræ, vuę maturæ, vuæ passæ, fistici, ficus siccæ, dactyli, pineæ, nuces. De granis, cantabrum, cicerni, lupini, phaseoli, asparagi, & grana tritici vel citri. De gummis & succis, aloe, balsamum, mel, mummia, mastix, thus, mirrha, bdellium.

Calida in secundo gradu.

Calida in tertio gradu sunt, vt ex herbis, emula thymus, hyssopus, sambucus, mentastrum, calamentum, pulegium, origanum, porrus, menta domestica, apium, squinantum. De seminibus, semen petrosilini, anisi, cardamomi, carui, epithimi, porri, nigellę, coruini, sileris, cutæ domesticæ, erucæ. De floribus, flos sambuci, squinanti. De radicibus, radix squinanti, diprami, cappari, porri, cæpæ, hellebori vtriusque, hermodactyli, serpentariæ zandarici, zinziberi, centaureæ. De lignis, cinnamomum, gentiana, polipodium, costum. De frondibus, frondes oleandri, nucũ, colloquintidæ, anabullæ. De fructibus, nux Indica, catapucia, cucumeres, agrestes, colloquintida. De granis, oliuæ; piper longum, stafisagria. De gummis & succis hyssopus, costus, scamonea, pix liquida, pix naualis, pix Græca, pepanas, assa fœtida, armoniacum, euforbium, galbanum, gummi iuniperi. De venis, salgemma, nitrum, aspaltum. De membris animalium, castoreum.

Calida in tertio gradu.

Calida in quarto gradu sunt ex herbis, ruta, siluestris, nasturcium. De seminibus, semen sinapis, nasturcij, cæparum, rutæ agrestis. De lignis, tapsia, piretrum. De fructibus, anacardi. De granis, grana piperis nigri, baccæ lauri. De venis, argentum viuum, sulphur, caphi, sapo, sal ammoniacum, vitreolum, æs vstum, flos æris, petroleon.

Calida in quarto gradu.

De Frigidis secundum quatuor gradus.

CAP. LXII.

FRigida in primo gradu sunt, ex herbis, rhamnus, attriplex, mercurialis, caulis, malua, scariola, herba acetosa. De seminibus, semen maluæ, plantaginis, rosæ, scariolæ, citruli, melonis, cucurbitæ. De floribus, flores rosæ, amygdalæ, malorum citoniorum, pyrorũ, salicum. De fructibus, mitti fructus, glandes omnes, mirabolani, tamarindi, caro pomi citri, oliua acerba, pruna, coctana, pyra, poma, cerasa. De granis hordeum, fabæ virides & siccæ, milij, panici, mirtilli, amidi. De succis, acacia, acetum. De venis, bolus, terra sigillata, chimolea, argilla, lateres, argentum, fex argenti. De carnibus, caro porcina, caprina, bouina, leporina, asinina, mulina, aprina, & coturnicum, & piscium recentium. *Frigida* in 2. gradu sunt, ex herbis, memite, pentaphilon, psillium, strignus, lactuca domestica, panicus. De seminibus lactucæ. De floribus, violæ, nenufar, fabæ, balaustiæ, radicis, maligra, arnoglossa. De frondibus, frondes salicis. De fructibus, galla, mora immatura, sorbæ, mespila, poma citri, persica, cucumeres, crisomila, cucurbitæ, melones, citrulli. De granis, herbus, sumac, grana citoniorum, De gummis, gummi arabicum, dragag. De venis, ametistus, cæsura lapis lazuli, litargirium, alumen, plumbum, corallius.

Frigida in primo gradu.

Frigida in secundo gradu.

Frigida in 3. gradu sunt, ex herbis, virga pastoris, hipoquistidos, semperuiua, portulaca. De seminibus, semen psilij, portulacæ, papaueris albi. De lignis, virga pastoris, omnes sandali. De floribus papauer albũ. De fructibus, poma mandragoræ. De gummis & succis, camphora, sanguis draconis, hipoquistidos. De venis, gypsum, spodium, ferrugo. *Frigida* in 4. gradu sunt, ex herbis, iusquiamus, papauer nigrum, succus opiri vtriusque. De venis, antimonium, cituta.

Frigida in tertio gradu.

Frigida in quarto gradu.

De Siccis in quatuor gradibus.

CAP. LXIII.

SIcca in primo gradu sunt, ex herbis, camomilla, sticados, semperuiua, caulis, tremiculus. De seminibus, semen iusquiami, fœnigræci. De floribus, flores narcisci, croci, enulæ, De radicibus hireos, porrum, zedoarium. De frondibus, lilij. De fructibus, nux indica, omnes mirabolani, tamarindi, vuæ passæ & acerbæ, caricæ maturæ, coruli, auellanæ, cardamomi, grana

Sicca in primo gradu.

grana citri, cantabrum, cubebe, amygdala. De granis, hordeum, fabæ siccæ, citri. De gummis & succis, muscum, sarcocolla, opium. De venis, bolus, chimolea vel argilla. De carnibus, caprina, bouina, porcina, ceruina, leporina, equina, asinina, camelina, vrsina, mulina, leonina, hircina. passerum, turturis, perdicis, pauonum, iunenum columbarum.

Sicca in secūdo gradu.

Sicca in 2. gradu sunt, ex herbis, absinthium, fumus terræ, cardus marinus, memite, eupatorium, amomum, affodilli, virga pastoris, panax, rhamnus, centaurea, pentaphilon, strignus, catapucia, ciperus, mentastrum, sisimbrium, menta, anerum, porrus, coriandrum, herba acetosa, scariola, cuscuta, osimum, panicus, allia, vtraque spica. De seminibus, semen apij, dauci, maratri, porri, trifolij, aneti, plantaginis, sisimbrij, coriandri, rosæ, ozimi, scariolæ, cuscutæ melonis, violæ, cucurbitæ, cicer hortensis, citrulli. De floribus, flores rosæ, croci hortensis, cubebe, affodilli, balaustiæ De radicibus, radix apij, fæniculi. capari, malig. aristologiæ, vtriusque acori, asaræ, squillę, affodilli, arnaglossæ, peoniæ, ciperi, centaureę, agarici. De lignis, polipodium, lignum aloes, xilobalsamum, hebenus, cinamomum, omnes sandali, gariophilli, cortex thuris, thamariscus, costum. De folijs, salicum, mirti, oleandri, serpentariæ, sauri, senæ, tamarici, oliuæ, citri, coloquintidæ. De fructibus, glandes, mirob. cicer, catapucia, nux muscata, maci, amygdalæ amaræ, mora immatura, fistici, mespila, sorba, cortex, & acetosum, pomi citri, coloquintidæ, coctana, pyra, castaneæ, pineę. De granis, milium, panicum, lolium, lupini, risi, orobi, berberis, mirtilli. De gummis & succis, aloes, licium, mumia, mastix, thus, mirrha, ammoniacum, sigia, galbanum, lacca, mel, balsamum. De venis, emathites, gypsum, tuchia, lapissazuli, litargirum, nitrum, corallus. De carnibus & superfluitatibus animalium, caro piscium sallorum, muscus, ambra.

Sicca in tertio gradu.

Sicca in 3. gradu sunt, vt ex herbis, polium, siler; thymus; passum; hipericon; camedries, camepiteos, hypoquistidos, hyssopus, muscus, calamentum, pulegium, origanum, ruta domestica, apium, squinantum. De seminibus, anisum, petroameos, vrticæ, coriandri, carui, epithimi, nigellæ, cimini, sileris montani, rutæ domesticæ raphani. De folijs, sambuci, squinanti, dyptami, ceparum, hellebori vtriusque, serpētariæ, ammoniacæ. De lignis, tapsia, gentiana, virga pastoris, casia lignea, turbit, azarus, galanga, costum, piper longum, de frondibus anabula, de fructibus, galla, cucumeres agrestes, capari, lentisci. De granis, baccæ lauri, stafisagria sumac. de gummis & succis, altea flamonia, pix communis, serapium, opponacū, asa, euforbium, gummi iuniperi, camphora, hipoquistidos. De venis, magnetes, ferrugo, spodium, salgemma; salsapo, aspaltum, mumia. De membris, castoreum.

Sicca in quarto gradu.

Sicca in 4. gradu sunt, vt ex herbis, ruta agrestis, nasturcium, pitroum. De seminibus, sinapij, nasturcij, Parani. de lignis piretrum. De fructibus, anacardi. De granis, piper nigrum. De venis, ammoniacum, tuchia, calx, vitreolum, æs vstum, flos ęris, sulphur, petroleon.

De Humidis in quatuor gradibus.

C a p. *LXIIII.*

Humida in primo gradu.

Hvmida in primo gradu sunt, vt ex herbis, emula, mercurialis, borago. De seminibus, alteæ, pastinacę, atripli De floribus, fabæ. De radicibus, zinziber, pastinacæ. De lignis, liquiricia. De fructibus, amygdalæ dulces, mora matura, vuæ passæ, iniubæ, caro pomi citri, pruna. De granis, fabæ virides, cicer album, lingua auis, piper longum. De gummis, ladamum, gummi arabicum, dragantum,. bdellium. De venis, plumbum, argentum, cadimia argentea. De carnibus, porcina, pecorina, pullina, anetina, collumbina, strutionum, anserum, phasianorum, coturnicum, piscium recentium.

Humida in secundo gradu.

Humida in secundo gradu sunt, ex herbis, altea, psillium, attriplex. maluæ, lactucæ, sisami, portulacæ. De floribus, nenufar. De fructibus, chrisomila, persica, dactyli, cerasa, nuces, cucumeres, cucurbitæ, melones, citruli De granis, phaseoli, asparagi, grana citoniorum. De floribus, violæ, papauer album. *Humida* in quarto gradu sunt, vt semen papaueris: De venis, argentum viuum: De potibus, nix, succus papaueris albi.

Humida in quarto gradu.

De Experimentis medicinarum simplicium.

C a p. *LXV.*

Virtutes simplicium medicaminum sunt tres.

H*Ali in practica lib.* 2. Virtutem itaque medendi scire volentem, oportet in primis virtutem simplicium medicaminum, & eorum actiones cognoscere. Virtutes quidem eorum sunt tres. Prima est quę dicitur complexio. Secunda dicitur virtus, quæ & à complexione venit. Hæc est maturans, molliens, solidans, opilans, ora venarum minuens, carnem attrahens, dolores sedans. & venena pellens. Tertia vero, quæ & eodem nomine censetur, est frangens in vrina lapides, & materiam prouocans, sputa sanguinis de causis pectoris adiuuans. lac generans. Oportet igitur canones primū scire, quibus vnūquodque simpliciū medicaminū probatur, quibusque complexiones eorum atque virtutes in corporibus significantur.

Virtus medicinarū duabus vijs cognoscitur scilicet experimento & ratiocinatione.

. *Auicenna vbi supra.* Medicinarum singularium virtus duabus viis cognoscitur, experimēto scilicet & ratiocinatione. Experimento quidem, non nisi post cōditionum obseruationem. *Quarum prima est*, vt sit medicina vacua, qualitate accidentaliter acquisita. Nam aqua quamuis natura frigida sit, calefacta tamē calefacit. Et euforbium, quamuis natura calidum, cū tamen infrigidatur infrigidat, dum permanet frigidū, Caro quoque piscium quamuis frigida, tamen cum salitur calefacit potentia.

Octo conditiones requiruntur vt experimentū valeat.

Secunda est vt fiat experimentum in ægritudine singulari. & nō in composita, quæ scilicet habeat duas res contrarias, alioquin nescitur in quo sit causa curationis. Verbi gratia: Cum homo febrē habet phlegmaticam, & datur ei in potu agaricum, non oportet vt iudicetur frigidum, quia confert ægritudini calidæ quæ est febris. Forsitan enim non confert, nisi quia resoluit materiam phlegmaticam, & euacuat, qua scilicet materia deficiente, remouetur febris.

Tertia est vt medicina experta sit in duobus contrariis, quia vni forsitan eorum per se conferat, & alteri per accidens. *Quarta*, vt apposita sit ei quod æquatur sibi de potentia ægritudinis, vnde experiatur prius in debiliori, fiatque paulatim processio, donec sciatur virtus medicinæ pro certo. *Quinta* vt seruetur tēpus in quo apparet eius impressio & operatio. *Sexta* vt obseruetur processus operationis eius, secundum assiduitatem, aut secundum plurimum: alioquin procedit illa operatio per accidens. Res enim materiales procedunt à principiis suis, aut semper, aut secundum plurima.

Medicina aliter operatur in corpore hominis aliter in corpore alterius animalis.

Septima vt experimentum sit in corpore hominis, non alterius animalis. Possibile enim est, vt sit medicina comparata ad corpus hominis calida, ad corpus autem leonis vel equi, frigida; & quod vni corpori venenosam proprietatem habet, alii non habet; vt napellus homini, non autem surdo. *Hali. vbi supra.* Sic & cicuta, quia refrigerat corpus hominum, non ideo necesse est vt refrigeret corpora merularum. Illis enim cibus ille mortalis non est, quia venæ quæ cibum ad cor eorum dirigunt strictæ sunt, nec cicuta facile penetrat ad eorum corda. Quare digestione plena decoquitur, eiusque natura mutatur in calorem, & in corpora merularum alteratur.

Octaua quoque conditio vel cautela qua medicinæ

virtus

virtus experimento probetur, est, vt inter cibum & A medicamen discernatur. Medicamen namque corpus in sua qualitate calefacit: cibus autem idem facit & amplius, quia corporis substantiam propter sui cum illo conuenientiam, augmentat. Sic igitur octo legibus oportet experiri medicamen in corporibus & passionibus. Est autem excellentior eorum probatio & experientia in corporibus extra temperantiam positis.

De cognitione earundem per ratiocinationem.

Cap. LXVI.

AVicenna vbi supra. Hi sunt canones in cognitione experimenti. In cognitione autem per ratiocinationem, alij sumuntur ex velocitate & tarditate conuersionis earum ad ignem, & congelationis: Alij ex odoribus, & alij ex saporibus. Quandoque etiam sumuntur ex caloribus, & quandoque ex operationibus & virtutibus notis, ex quibus acquiruntur signationes suæ manifestę super virtutes ignotas. Itaque rerum in constitutione essentiæ similium, scilicet in raritate & spissitudine, quæcunque calefactionem velocius recipit, calidior est: & similiter quæcunque infrigidationem, frigidior; quia scilicet qualitati exterius aduenienti, consentit virtus similis innata; quæ est in ipsa. Cum autem vna earum rarior est, altera spissior; tunc illa quæ rarior est, quamuis alij similis in frigiditate vel caliditate, velocius tamen patitur propter debilitatem sui corporis. Rerũ autem quarũ proprietas est vt congelentur, vel vt inflammatæ igniantur, si sũt in essentia similes, quæcunque velocioris est inflammationis, est calidior. Non enim dicimus quod res sit calidior & frigidior, nisi cum comparatione ad impressionem qualitatis ei innatæ.

Quanam res velocius agant vel patiantur.

Cum autem duæ res diuersificantur in raritate & spissitudine, & inuenitur spissior vehementioris inflãmationis, & tardioris congelationis, iudicanda est calidioris substantiæ: similiter cum inuenitur rara tardioris inflammationis, patet quod est fortioris frigoris. Si vero raram inuenis vehementioris inflammationis, nõ ob hoc eam iudica fortioris caliditatis, quia forsitan est raritas causa illius velocitatis. Similiter & in congelatione, scilicet propter debilitatem corporis ipsius, & velocitatem passibilitatis. Sic apparet in vino D quod quamuis calidioris sit complexionis quam oleũ de cucurbita, velocius tamen congelatur. Nam in primo oleum illud non congelatur sed densatur; vinum autem congelatur. Rerum enim quædam congelantur absque condensatione, quædam econuerso. Rerũ autem recipientium condensationem, cum æquantur in constitutione substantiæ, quæ magis recipit cõdensationem ex frigore, frigidior est. Et plurimæ quidem res non congelantur nisi in calore. Quibus autem in calore congelari proprium est, omnes per frigus resoluuntur. Calor quidem congelat siccitate, frigus autẽ spissitudine, secundum sententiam Galeni. Sed in re modica diuersa est sententia philosophi primi, sed illius perscrutatio in alia continetur scientia.

Res quædam congelantur absque condensatione, quædam nõ, itẽ quædam calore, quædam siccitate &c.

De cognitione earundem per sapores quæ sunt octo.

Cap. LXVII.

HAli. vbi supra. Complexionis & virtutis medicaminis significatio quæ sumitur ex sapore excellentior est quam illarum ex odore & colore. Sapor enim nuncius est complexionis ac substantiæ medicaminis; per sæpe autem & eius actionis. Odor autem & color non sunt huiusmodi. *Sunt autem* sapores octo scilicet dulcis, vnctuosus, acerbus, amarus, pungitiuus, salsus, ponticus; octauus insuauis, asper, & durus. Quod autem saporem non habet, vnum tantum est; nec annumeratur saporibus. Omne namque quod est obuium linguæ, necesse est aut aliquid, aut nihil in eius sensu facere. Et si quidem nullam inferat ei passionem, vocatur insipidum; vt est aqua pura, & terra simplex, & etiam medicamina, quibus terra vel aqua dominatur; & quibus terrenositas, vt tuchia, & amygdala, & similia. Quibus vero dominatur aquositas, humida sunt & viscosa, vt est album oui, & oleum lotum sine sale. Oleo autem cum sale dominatur cum aquositate terrenositas. Hæc & his similia, nullam sensui gustus (si obuient linguæ) aut delectationem faciunt, aut contra.

Sapor est nũcius cõplexionis ac substãtia medicaminis.

Quæ quidem delectationem faciunt, hominis naturæ consona sunt & conuenientia, eiusque complexioni colligata. Quod autem huiusmodi est, eique dominatur aquositas, vnctuosum dicitur. Cui vero terrenositas, dulce vocatur. Cui autem simul vtrunque nec dulce, nec vnctuosum, sed suaue. Dulce quidem si linguæ obuiet, vacua eius implet & lenit, asperitatemque sedat (si mordens aliquid fuerat) atque delectat. Vnctuosum autem idem facit, sed eius delectatio minor est: at suaue inter hæc duo extrema medium est. Qui vero saporem in gustu faciunt iniucundum, mordent linguam. Et quod linguæ separationem inducit: aut eius substãtia crassa est & terrea, aut subtilis & ignea. Cuius autem substãtia crassa est & terrea, aut fortiter separat linguæ partes, ea plurimũ abluit, intãtum vt etiam valde exasperet, amarum vocatur. Aut separat eas fortiter & lauat, sed non valde exasperat, & salsum nominatur. Cuius vero substantia subtilis est & ignea, facitque morsuram fortem in lingua pungitiuum vocatur. Quod autem congregat linguæ partes, aut est crassum & terreũ, aut subtile & aquosum. Quodque crassum & terreum est, si fortiter coadunans linguam constringat & exasperet ac desiccet, & fortius operetur, insuaue vocatur. Si vero quod in lingua facit horum accidentium minus est, põticum appellatur. Quod autem subtile & aquosum est, faciens in lingua morsuram, eiusque substantiæ sine calefactione immergitur, acerbũ vocatur. Ex his igitur octo sapores esse claret, excepto eo quod sapore careat.

Quæ delectationem gustus faciunt sunt conuenientia.

Quid vnctuosum dicendum, quid dulce, quid suaue.

Quid dicendum amarum.

Quid salsũ.

Quid pungitiuum.

Quid insuaue.

Quid ponticum.

Quid acerbum.

Item de numero & differentijs saporum.

Cap. LXVIII.

AVicenna vbi supra. Medici quidem sapores simplices 9. ponunt, quorum tamen vnus insipidus est, sicut aqua. Nominant enim saporem, omne quod gustu iudicatur actu, vel potentia. Insipidum quidem dupliciter est, aut priuatum eo apud sensum, scilicet quod in se quidem saporem habet, sed propter vehementiam spissitudinis suæ, nõ resoluitur aliquid ex eo quod humiditati linguæ admisceatur, & ab ea cõprehẽdatur. Deinde cum ingeniatur, vt resoluantur partes eius, & vt subtilietur, sapor eius sentitur, vt æs adustũ, & ferrum. Sapores autem octo quos ponũt hi sũt, dulcedo, amaritudo, acuitas, salsedo, acetositas, ponticitas, stipticitas, vnctuositas. Dicunt enim quod substantia saporem ferens, aut est spissa terrea, aut subtilis, aut media: Et eius virtus, aut calida, aut frigida, aut æqualis: spissa itaque terrea si est calida, tunc est amara: si frigida, pontica: si æqualis, dulcis. Subtilis autem si est calida, tunc est amara: si frigida, acetosa, si æqualis, vnctuosa. Media vero si calida est, tunc est salsa, si frigida, stiptica, si æqualis, insipida. Et acutum quidem calidum est, deinde amarum, deinde vero salsum. Acutum enim fortius est ad resoluendũ, & incidendum, & abstergendum quam amarum. Salsum vero quando calefit à sole, vel igne, aut separatione aqueitatis frangentis virtute caloris, fit amarum: & sal amarum calidius est sale quod comeditur. Ponticum vero frigidius est, deinde stipticum, postea acetosum. Et ob hoc in omnibus fructibus qui dulcescunt, prius est ponticitas vehementis infrigidationis.

Insipidum duplex.

Sapores octo.

Substantia saporem ferens est triplex, sicut & virtus eius.

Cum autem in eis currunt acreitas & aqueitas, ita vt temperentur parumper cum acreitate & calefa-

ctione solis digestiua, declinant ad acetositatem; sicut agresta; & inter ea trahunt ad stipticitatem parumper cum ponticitate; deinde permutantur ad dulcedinē, cum agit in eis caliditas digestiua. Quandoque vero permutantur ex ponticitate ad dulcedinem absque acetositate, sicut oliuæ. Acetosum autem, quāuis minus frigidum sit quam stipticum, in pluribus tamē est pluris infrigidationis, propter subtilitatem & penetrationem suam. Ponticum autē & stipticum in sapore propinqua sunt, sed stipticum non contrahit, nisi quod de lingua manifestum est. Ponticum vero contrahit & exasperat quod manifestum est, & quod occultum; & ponticum quidem subtilius est; & magis intrans. Acutum autem & amarū sunt linguam radentia, sed amarū non radit nisi quod de lingua apparet. Acuti autem abrasio & eius separatio profunda est, quia subtilis est substantiæ profundans. Amarum vero erit grauis substantiæ siccæ, & ob hoc ipsius putum non recipit putrefactionem ex qua generetur animal, nec etiā nutrit animal, propter siccitatem quoque suam quod abradit, abradit cum exasperatione aliqua. Dulce autem & vnctuosum ambo dilatant linguam, & leniūt, faciendo currere illud quod frigus læsit & congelauit absque resolutione, & remouent asperitatem ipsius; sed vnctuosum facit illud absque calefactione manifesta, dulce cum calefactione; & ideo dulce plus digerit, amarum quidem abradit vehementer (vt dictū est) ita vt exasperet: Acutum autem, & acetosum mordicant linguam, sed acutum quidem vehementer cum calefactione, acetosum vero mediocriter absque calefactione. *Et salsum* quidem prouenit ex resolutione amari & insipido aquoso. Cumque congelatur sicut aqua cineris, fit salsum. Acetosum autem prouenit ex conuersione dulcedinis, cum diminutione caliditatis; aut digestione ponticitatis, cum augmento humiditatis & caliditatis. Et eius quidem substantia secūdum rei summam est humida, similiter & dulce. Substantia enim acidi ad humiditatem pertinet: substantia vero amari & pontici ac siccitatem.

Effectus saporum in lingua.

Salsum & acetosū vnde proueniant.

De Operationibus aut effectibus saporum.

Cap. LXIX.

Operationes saporū quænam.

Operationes itaque dulcis sunt digestio, & lenificatio, ac multiplicatio nutrimēti: ipsumque natura diligit, & attractiua virtus attrahit. Operationes amaritudinis sunt abstersio & exasperatio. Operatio vero ponticitatis est contractio, si est debilis; & expressio si fortis. Operationes stipticitatis sunt contractio, & inspissatio, & induratio, & retentio. Vnctuositatis autem, lenificatio, lubrificatio, & digestio, vel decoctio parua, acuitatis, resolutio, & incisio, & putrefactio. Salsedinis, abstersio, & ablutio, & exiccatio, ac putrefactionis prohibitio. Acetositatis, infrigidatio, & incisio.

Duo sapores aggregati sæpe in vnum effectum cōspirant.

Quandoque vero duo sapores aggregantur in vna substantia, sicut acuitas & dulcedo in melle cocto, & quandoque ea quæ proueniunt ex duobus saporibus, adiuuant se ad confortandum illud quod prouenire debebat ex vno sapore. Acuitas enim & mordicatio remanentes in aceto ex vino, faciunt ipsum vehementioris infrigidationis; quia transitus aperiunt, ipsamque infrigidationem aceti faciunt magis penetrantem ac perfundantem. Præterea quandoque duo sapores iuuant ad frangendum quod ex vno prouenit, sicut acetositas & ponticitas in agresta. Ponticitas, enim agrestæ prohibet acetositatē eius ab infrigidatione vltima. Amarum quidem absolutum, & acutum; absolutum nocet visceribus, & si associetur ei stipticum, cōferunt. Omne etiam dulce cum stipticitate, visceribus est amicum, quia suaue est & confortans, & exasperationem prohibens. Vniuersaliter autem quod prohibet mordificationem, generatiuum est carnis.

Omne dulce cum stipticitate est visceribus amicum, nō laxat nec multū calefacit.

Hali. vbi supra. Omne dulce calidum est & temperatum; propter hoc & laxat & maturat, nec multū calefacit. Omne autem vnctuosum est aquosum & aereum: ideoque humectat & emollit & laxat sine calefactione. Omne vero amarum igneū est & terreum, quare & purgat meatus, & opilationes aperit, mūdat, & crassitudinem incidit, ac mediocriter calefacit. Porro omne salsum terreum, calidum est & siccum, non igneum; quare mūdat & stringit sine calefactione forti. Pungitiuum autem fortis caloris est & igneū; propter hoc & subtiliat, & purgat, & comburit. Omne porro insuaue, asperum & ponticum, frigidum & terreum est: ideoque coadunat, & poros spissos facit, & expellit, & incrassat, quia refrigerat & desiccat. Cæterum acerbum omne, aquosum est ac subtile; vnde & incidit, & subtiliat, & aperit opilationes, purgat meatus, refrigerat, ac desiccat, & expellit.

Proprietates & effectus saporum.

Item De eodem.

Cap. LXX.

Effectus dulcis.

Razi. in Alman. 3. parte. Dulce calidum est, licet non violenter; & qui frequenter eo vtitur, multitudo choleræ rubræ & sanguinis in eo generatur. Inde quoque accidit opilatio, & in hepate & in splene phlegmon: ventris etiam fluxus ex eo sequitur, & stomachum mollificat. Pectori vero & pulmoni confert; corpus itidem impinguat, & augmentum spermatis tribuit. *Acidum* vero frigidum est licet nō vehemēter: choleram rubram & sanguinem reprimit, ventrē stringit; si tamen stomachus & intestina munda fuerint; si vero phlegmatis in eis fuerit multitudo, ventris fluxū facit. & corpus infrigidat, virtutem quoque digestiuā debilitat, & propriè in hepate. Neruis autem ac neruosis membris nocet, & corpus desiccat, virtutem autem apetitiuam excitat.

Effectus acidi.

Effectus vnctuosi.

Vnctuosum autem stomachum mollificat; & fluxū ventris facit, ac satietatem antequam homo cibi quātitatem sibi necessariam sumpserit, adducit; calefacit quoque maxime tamen febricitantes, aut hepar vel stomachum calidum habentes. Propterea corpus humectat & lenit; phlegma vero auget, & cogitationem hebetem reddit, auget quoque somnum. *Ponticum* vero corpus infrigidat ac desiccat, & carnes ac sanguinē minorat, si quis eo multoties vtatur. Stomachum quoque confortat, & ventrem frequenter stringit, sanguinemque melancholicum generat.

Effectus pontici.

Amari.

Amarū porro calefacit, & desiccat fortiter, citoque sāguinē ad adustionē & malitiā perducit, cholerā quoque rubeā in sanguinē augmentat. *Acutum* etiā multo plus quā amarū calefacit, citoque corpus inflammat, sanguinē adurit, sed ipsum prius in cholerā rubeā mutat, & post hoc in nigrā. *Insipidum*, aliud est quod magis nutrit, quod æqualitati vicinū est; aliud vero quod tēperate calefacit, & aliud quod temperate infrigidat, cū quo si multa fuerit humiditas, humectabit. Siccum autē cum fuerit, desiccabit. Horum quidē saporū operatio sic erit, cū vnus eorū alicui rei maximè dominatus fuerit, porro si duo sapores æqualiter ei dominentur, eius operatio æqualiter composita erit.

Acuti.

Insipidi.

Sicci.

De Operatione saporum adinuicem in calore & frigore.

Cap. LXXI.

Ea vero quę de caliditate & frigitate & humiditate & siccitate diximus in vnoquoque corporū habētiū saporē, nō sunt in eis secūdū eandē quātitatem, sed in quibusdā est ęqualiter calor & frig⁹, inęqualiter autē humiditas & siccitas; in quibusdā autē econuerso. Quædā quoque diuersa sunt ab alijs in quantitate cuiuslibet qualitatis, sed suo modo omnia quidē sanè cōposita sūt ex quatuor elemētis. Acerba autē & pontica æqualia sūt in frigore, nisi quod ponticū crassū est ac terreū, Acerbū vero subtile & aquosū. Quod duobus modis ostēditur, per sensum scilicet & collationē.

Discrimen inter acerbū & ponticum.

Per sensum quidē, quia videmus omnes fructus in principio sui pōticos esse & insuaues, siccos, ac similes

naturæ

naturæ arboris eorum; postea verò humectantur, & A
quidam quidem acerbi fiunt, indeque paulatim mutantur, donec compleantur & mutentur, ac dulcia fiant. Quidam autem ad dulcorem sine acerbitate transeunt, vt fructus palmarum, & poma dulcia, & oliuæ. Maturitas autem fructuum est per calorem naturalem, qui est in substantia eorum, & etiam per calorem exteriorem, qui est solis. Itaque cum sapores pontici & insuaues vel asper frigidi sint & crassi, patet quod sit eorum transitus ad acerbum per subtiliationem caloris.

Per collationem vero idem ostēditur, quoniam asperi & pontici diffusio in corpus tarda est, & maior actio eorum in corporibus est ea coadunare & densare. Hoc autem signum est crassitiei & frigiditatis eorum, quia frigidi est densare, crassi vero velociter diffundi. Acerbum autem velocius in corpus diffunditur, ac profundo immergitur; & hoc est signum subtilitatis eius; maximè vero quia generatio eius per calorem debilem, qui non potuit illud in quo fuit maturare, nec permutare; sicut etiam accidit epulis, quod si non plene digerit eas stomachi calor, acescūt, quod si debilis est calor, ita quod omnino à digestione deficit, nec illas immutat, non acescunt, vt in lienteria contingit. Præterea videmus lac & vinum subtile, & similia; si frigus multum sit, non acescere: Si vero ponantur in aere calido acescunt. Hinc est igitur acerbū non inueniri fortis frigiditatis, quia generatio eius est ex calore. Sic quoque reperire non est aliquod medicaminum, ex his quibus dominatur frigus acerbum. Hoc itaque signum est, ea quæ aspera sunt & pontica, terrea esse & crassa; ea vero quæ acerba, subtilia & aquosa.

Frigidū diffus. crassum velociter diffundit. B

Adhuc De eodem.

Cap. LXXII.

QVod autem dulce vel amarum, calidum est, sed dulce calidum est & humidum temperatè, similiter & vnctuosum. Amarum vero fortioris est caloris & siccitatis, quam dulce. Quod duobus modis intelligitur, per sensum scilicet, & per collationem. *Per sensum* quidem, quia videmus quod omnia humida, si mixta sūt, & decoquat ea calor naturalis qui est in eis, aut etiam exterior, vt ignis & solis, non dulcorātur. Et si quidem excesserit in eis calor, incipit amaritudo dominari, sicut est in communi videri, vt in melle dactylico. Si enim inueterascant, desiccatur eorum calor naturalis, & fit in eis amaritudo; sic quoque si superexcesserit in eis ignis decoctio, trāseunt in amaritudinem. *Ex collatione* vero, quia videmus dulce & amarū sordes emundare, sed emundatio quæ est in dulci tēperata est & æqualis, humida & delectabilis. Amarum autem fortius mundat & lenit, intantum vt continua separet cū læsione & abominatione. Hæc ergo significant ipsum esse terreum, & crassum, & siccum. Significant quoque rei amaritudinem, quod neque putrescit, neque vermes producit.

Amarum est fortioris caloris & siccitatis quam dulce.

Pungitiuum autem & amarum, ipsa quoque calida sunt & sicca, sed pungitiuum fortioris caloris est, & subtilioris substantiæ, sicut & igneum. Ideoque comedit, & vrit, & liquefacit. Amarum vero minoris caloris est pungitiuo; est igitur crassum & terreum. Ideo si quidem vtatur eo, exterius mundans & leniēs, purgat comeditque carnes superfluas in vulneribus. Si vero bibatur, incidit superfluitates crassas, & aperit opilationem venarum; vnde & prouocat materiā vel vrinam, & adiuuat sputa crassę humiditatis à capite & à pectore. Prodest etiam epilensiæ, crassum incidēdo; diffunditur enim velocius tanquam pungitiuum, nec prohibetur transmitti, sicut ponticum. Porro salsum ipsum quoque terreum est & calidum, sed minoris caloris quam amarum.

Pungitiuum est fortioris caloris quam amarum.

De Probatione medicaminum per odorem.

Cap. LXXIII.

PLures autem sapores faciunt passionem in odoratu, quemadmodum & in gustu. Acetum enim & omnia acerba atque pungitiua, vt allium & cæpa, lædunt odoratus sensum, non minus ferè quam gustum. Sic in omnibus alijs, secundum maiorem partem, ea quæ mouent sensum gustus, mouent & odoratus; vnde & est inuenire plurima quæ nunquam gustauerunt homines propter odorem eorum tætidum, quia nouerunt cuius naturæ sint, per copiam certificationis, quæ peruenit ad illos ex eorum odore.

Odoratus probat medicamina.

Sunt autem & alia quorum odor naturam eorum non prædicat, & hæc quidem aut diuersa sunt natura, aut odore priuata. Quæ diuersa sunt natura iucundi sunt odoris, maximeque rosa, gustus enim eius valde manifestè diuersus est ab odore, nec significatio cōcordat vtriusque. Cuius rei causa est, quia rosa varia est, & non consimilium partium. Gustus quidem eius compositus est ex amaro & aspero, insuauique & aquoso. Pars eius amara calida est & subtilis: Pars aspera frigida est & crassa. Aquosa vero varia est, insuauisque in sapore, media inter subtile & crassum. Substantia vero rara odorifera, est & vaporosa & dissoluta, à corporibus odoriferis iucundi odoris. Vapor autem ex calore generatur, nec ab omnibus partibus odorati resoluitur. Odor enim rosæ non significat nisi quod calidum est & subtile in omnibus partibus eius tantummodo; sic ergo omnia quæ odorem habent, calida sunt. Sed cum significatio naturæ quæ sumitur ex odore, trāsit rerum iucundarum odorem, fida non est maximeque rosæ.

Odor non semper naturam indicat vt patet in rosa. C

Quæ autem odorem non habent, vt salsa & dulcia, non manifestatur nobis virtus eorum nisi per saporem. Quæ etenim odore carent, aut ideo priuata sunt odore, quia vapor qui soluitur ab eis est in vltimo paruitatis, aut quia non consonant odoratui in temperantia inter crassum & subtile. Hinc ergo est, quod amara & pungitiua, propter substantię suæ subtilitatem, odorifera sunt odoribus consonis eorum saporibus. Salsa autem & aspera, odore priuata manent. Hæ namque species ambę sunt crassæ substantiæ. Et aspera cum crassitie sua substantia frigidæ complexionis est; qua etiam de causa nullus ab ea vapor dissoluitur. Porro odoriferorum odor designat, quod subtilis substantiæ sunt, & calidæ complexionis: non tamen est certa significatio quanta sit eorum subtilitas, aut calor. Ideoque iudicium complexionis rerum, ex odoribus minime esse perpenditur.

Virtus eorū quæ odore nō habēt manifestatur per saporem. D

Auicenna vbi supra. Odores quidem veniunt à caliditate, & proueniunt à frigiditate. Sed eorum olfactio & sternutatio, secundum plurimum est caliditas: quia causa plurima eorum est substantia subtilis vaporosa, quamuis aliquando sit secundum semitam conuersionis aeris, præter resolutionē alicuius rei ex habēte odorem. Omnes igitur odores ex quibus sentitur mordicatio, declinant ad latus dulcedinis, & calidi sunt. Illi vero ex quibus sentitur acetositas & rotalis charagiati, idest lacualis vapor, scilicet de lacubus & paludibus, omnes frigidi sunt. Omnia quoque bene redolentia sunt calida. Præter illa quibus associatur rotalitas, & sedatio spiritus, & anhelitus, vt camphora, & nenufar. Amborum enim corpora nō euacuantur ex substantia infrigidante associata odori vsque ad cerebrum. Similiter etiam omnia alsemicati, idest species quæ sunt vt piper & similia, calida sunt, & ob hoc dolorem capitis faciunt.

Omnia bene redolētia, sūt calida, & ideo causant dolorē capitis vt plurimū.

A

De cognitione medicinarum per colorem.

CAP. LXXIV.

Colores virtute medicinæ significant.

SIcut autem odores, sic & colores demonstrationem plurimam significant. Cumque speciei vnius diuersificantur modi, & quidam eorum decliues sunt ad albedinem, quidam ad tincturam rubeam, aut nigram; tunc ad albedinem declinantes, si natura & specie sunt frigidi, frigidiores sunt; & decliuantes ad alia duo, minus frigidi. Si vero natura trahit ad caliditatem, tunc est res est econuerso. Et hoc quidem est secundum plurimum, sed quandoque diuersificatur in rebus. Sapores quidem vincunt odores & colores in significationibus vel demonstrationibus: quo- B niam ad sensum cum obuiatione sui corporis adueniunt. Et ideo digniores sunt, quoniam ex omnibus partibus medicinæ virtutem perducunt; odores autẽ & colores, sine obuiatione suorum corporum imprimunt. Vnde possibile est, vt ex subtili partium corporis habentis odorem, vapor ad sensum perueniat, Vapor autem spissi non vaporet, sed ad sensum inobediens maneat. Similiter etiam color manifesti tãtum, & non occulti, ad sensum perueniat, sed quoniam odores quandoque significant sapores, sicut odor dulcis & acetosi, & acuti & amari; tunc odores sequuntur sapores. Sapores igitur in significatione plus sunt, deinde odores post colores.

Sapores plus significant quam odores, & hi quam colores.

Denique necesse est medicos scire, quia nõ possunt esse sapores, dulcis & amarus & acutus nisi in substantia calida; neque stipticus & acetosus & ponticus, nisi C in substantia frigida; & similiter odores boni acuti nõ sunt, nisi in substantia calida. Et colores albi in corporibus congelatis in quibus est humiditas, non sunt nisi in substantia frigida: Et in corporibus quibus est siccitas & puluerizatio, non sunt nisi in substantia calida. Nigri vero in vtrisque sunt econuerso. Frigus enim albificat humidam substantiam, & denigrat siccam, calor autem econuerso.

Colores quas primas qualitates arguant.

Haly. vbi supra. Significatio quidem medicaminis complexionem demonstrans, subest odori. Signa náque quæ ab eo sumuntur debilia sunt, quoniam inueniuntur in vnoquoque complexionis calidæ & frigidæ, humidæ & siccæ; nisi quod per eum significatur habitudo rei vnius ad aliam, siue ab alia, sicut cepa communis à cepa hausali. Nam earum quæcũque D sunt, albæ minoris sunt caloris, quæ vero rubicundiores, maioris. Sic quoque se habet res & in cicere, & phaseolis. Horum enim quæcunque sunt alba, frigidioris sunt complexionis, quæ vero rubicundiora & nigriora, minus frigida sunt, & magis ad calorem inclinantia. In eligendis autem medicaminibus, quę saporem habent proprium, vt amaritudinem vel acerbitatem aut dulcedinem; Et in his quæ proprium odorem, vt iucundum, aut fætidum; Et in his quæ proprium colorem, vt viola, rosa, & similia; Ea quæ in illo sapore, vel odore, vel colore fortiora sunt, meliora cæteris iudicantur.

Obseruandũ in medicaminibus eligendis.

De Cautela experiendi virtutes medicaminum.

CAP. LXXV.

HÆ sunt ergo illæ regulæ quibus medicamina simplicia probantur, vt eorum complexio virtusque sciatur; sed in vsu experientiæ eorum in corporibus, multam oportet habere cautelam. Nam in experiendo hoc in corporibus hominum, pericula sunt, animarum: dum enim experimentator aliquid mortiferum probare nititur quod ignorat, petit homo in cuius corpore probari debuerat. Ob hoc igitur oportet his vti, quæ sunt inuenta sanationi cuiusque infirmitatis necessaria; neque enim omnia quibus vtuntur medici priores experti sunt in corporibus hominum passiones habentibus, sed in alijs quibusdam corporibus eorum, illis actio vel vtilitas claruit, siue hominum, siue etiam animalium. Viderunt enim homines nonnullos medicamina vel cibos sumẽtes, quibus calefiebant, aut refrigerabãtur, quæque etiam illos humectabant, aut desiccabant: aut contra morbos accidentes eis conferebant: sicque quod sæpius experti sunt, literis vt seruaretur tradiderunt. Viderunt & animalia quædam quibusdam medicaminibus mederi proprijs suis passionibus, hisque vsi sunt etiam in hominibus.

Magnum est periculum in probatione medicaminũ ideo inuentis & probatis vtendum est.

Hippocras namque scientiam clysteris abstraxit ab aue quadã marina, quam viderat non paruã comedisse piscĩu copiam, quæ vt impleta est, eique nocuit, acceptam maris aquam ore, rostro ano visceribus & intestinis ingessit, & quod comederat exinaniuit. hoc viso Hippocras imaginatus est clysterem; expertusque deprehẽdit necessarium esse. *Præterea* viperę & serpẽtes hyeme frigidisque temporibus in cauernis terræ sunt inclusæ, super dorsa sua supinæ iacentes, oculi earum obtenebrantur, visus debilitatur: tempore autẽ veris egressę, plantas fœniculi rimantur, quas cum comederint, & oculos illis fricauerint, tenebræ quæ in intimis terræ acciderant cedũt, & visus acuitur. Ex hoc medici cum vidissent vsi sunt & ipsi succo fęniculi, ad confirmandũ & acuendũ visum, miscentes eum medicaminibus oculorum, inuentaque est eius actio laudabilis.

Vsus clysteris ab aui quadã tractus.

Vsus fœniculi pro oculis à serpentibus.

Dicitur etiam quod accipitres, auem (quæ Græcè dicitur Idonicos) rimantur, quam cum cæperint, ac de illius hepate comederint, dolor ventris eorum sedatur. Sũt & alia multa quæ medici priores ab animalibus irrationalibus experimẽta traxerunt; nec est possibile experiri hominem omnia quæ huic arti sunt necessaria, propter eius prolixitatẽ, & humanæ vitæ breuitatẽ. Vnde Hippocras vt approbaret & confirmaret ea quæ antiqui sapientes inuicem succedendo probauerant, & in libris firmauerant; ne cogerẽtur homines ad experiendũ in periculũ & fallacias animarum, ait: *Vita breuis, ars vero longa, tempus autem acutum, experimentum vero fallax, iudicium autem difficile.*

Egregiũ dictum Hippocratis.

De Summa operatione medicaminum simplicium.

CAP. LXXVI.

AVicenna vbi sup. Medicinæ simplices habent operationes vniuersales, & particulares, & operationes vniuersalibus similes. *Vniuersales* sunt, vt calefactio, infrigidatio, expulsio, attractio, vlceratio, cõsolidatio, & his similia. *Particulares* vero sicut iuuamentum in cãcro, in hęmorrhoidibus, in hicterica, & huiusmodi. *Vniuersalibus* autẽ similes, vt prouocatio, solutio, sudoris eductio, & similia. Quæ quamuis particulares sint, quia in mẽbris proprijs & instrumentis proprijs fiunt, tamen operationes rerum sunt, quarum iuuamenta & nocumenta communia sunt, totumque corpus ab eis patitur, non per accidens.

Medicinæ simplices tres habent operationes.

Vniuersalium operationum sunt aliæ primæ, quæ quatuor sunt scilicet infrigidatio, calefactio, humectatio, desiccatio. *Aliæ vero* secũdæ; & harũ *aliæ sunt* eędẽ cũ primis, sed mensuratę vel comparatæ cum termino additionis vel diminutionis, sicut adustio, putrefactio, cõgelatio: *Aliæ vero* diuersæ à primis, sed procedentes ab illis, vt stupefactio, sigillatio, attractio, lubrificatio, apertio, cõglutinatio, & huiusmodi. Proprietates itaque, quas in seipsis medicinæ habent. Aliæ sunt qualitates, iiij. notæ, aliæ sunt odores & colores: aliæ vero sunt proprietates aliquæ famosæ, quarũ sunt istæ, subtilitas, spissitudo, puluerizandi proprietas, viscositas, cõgelatio, cursus, mucillaginositas, leuitas, & grauitas.

Vniuersaliũ operationum aliæ primæ aliæ secundæ.

Dicitur ergo medicina calefactiua, subtiliatiua, resolutiua, abstersiua, carminatiua, exiccatiua, exasperatiua, apertiua, mollificatiua, digestiua, incisiua, frangitiua, ventositatis attractiua, mordicatiua, rubificatiua, pruritũ faciens, vlceratiua, corrosiua, adustiua, dirumpens, putrefactiua, cauterizatiua, excorriatiua. Istæ sunt

Medicina sũt vigintiduæ operationes, quibus si aliæ adhuc adiiciantur, faciunt 43.

sunt ergo xxij. operationes. Et est ordo alius, insigi datiua, confortatiua, repercussiua, & incrossatiua, crudum faciens, stupefactiua. Istæ sunt vi. operationes. Alius iterum ordo, desiccatiua, expressiua, opilatiua, glutinatiua, consolidatiua, incarnatiua, generatiua carnis, sigillatiua. Istæ sunt viij. Est & aliud genus proprietatum medicinarum secundum operationes earum, perniciosa, venenosa, tyriaca, bezeard, & etiā solutiua, prouocatiua, sudoris eductiua. Omnes igitur istæ sunt xliij. quas de summa operationum eligimus.

De Secunda virtute illorum, & primo de maturatiuis.

Cap. LXXVII.

HAli. vbi supra. Assignatis igitur regulis, quibus probanda est prima virtus complexionis simplicium medicaminum; Sequitur de secunda, quæ designatur: vt ex cognitione quantitatis cōplexionis cuiusque illorum; vt est medicamen maturans, quod scilicet saniem congregat: est enim calidū & humidum temperatè. Et sicut medicamen aperiens opilationem est subtile, sic & omnia cætera ex quantitate complexionis adepta, habet huiusmodi actiones & vtilitates, sicut nūc dicemus, à maturantibus inchoantes. Omnis itaque mutatio quæ in corpore animalis est, tripliciter fit. *(Mutatio in corpore animalis tripliciter fit.)* Prima quidem per naturalem calorem in bonam materiam, eique conuenientem, quæ dicitur digestio. Secunda fit à calore ex natura in malam materiam, minimeque conuenientem; & dicitur putredo. Tertia vero harum est media, scilicet bonæ quæ est digestio, & malæ quæ est puttedo; hæc est materiæ coadunatio. Nam cum velit natura bonam facere materiam, & virtus habitum naturalem, nec possit, aut propter materiæ malitiam, aut quoniam est extra na , venæ illud immutant longitudine temporis in habitum proximum naturæ membrorum primorum. Et huiusmodi quidem habitus non perficitur, nisi virtute caloris naturalis, qui scilicet est calor temperatus.

Sed sunt quædam medicamina in maturitatem & decoctionem temperatæ complexionis aut illi proximæ, circa calorem inclinata; vnde in coadiuuanda sanie vtimur altero duorum medicaminum, scilicet aut calido, & humido temperatè, similique complexioni corporis, vt est superfusio temperati caloris aquæ calidæ, aut farina frumenti decocta cum oleo, & simili; aut medicamine poros aperiente, caloremque naturalem ab eis prohibente, & arctante eum intra apostema, vt operetur in materia, & maturet illam, vt est pinguedo hircorum, & anatum, & butyrum. *(Duo sunt medicamina ad sanii maturandam & coadunandā.)* Cauendum est autem in colligenda sanie vti medicaminibus calidis & siccis, his quoque quæ plurimi sunt caloris; hæc enim poros dilatant, & calorem naturalem dissoluunt, materiamque desiccant.

Cophon vbi supra. Quædam ergo maturatiua sunt, & ad saniem perducunt, quæ scilicet vel in calore sūt temperata, vel etiam viscosa poros claudentia; vt naturalis calor intro confortatus, materiam apostematis digerat; vt sunt anetum, storax liquida, semen lini, fænum Græcum, fermentum cū sale & oleo, vua passa, butyrum, saliua hominis ieiuni cū frumento, pinguedo porci, farina tritici cum aqua & oleo cocta, adeps anserinus, vitulinus, aqua etiam tepida superfusa. *(Medicamina pro apostemate.)*

De induratiuis, & mollificatiuis, & opilatiuis, & apertiuis.

Cap. LXXVIII.

PRæterea quædam sunt induratiua, quæ scilicet vel materiam coagulant; & sunt frigida nimis & humida: vel membra indurant, & sunt frigida & sicca. *(Medicamina induratiua.)* Ex his sunt myrtus, semperuiua, portulaca, aquatica, lens, solatrum, iusquiamus. Quædam mollificatiua, *(Mollificatiua.)* quæ scilicet nec fortiter calefaciunt, nec exiccant: Et ideo liquidiores humores non exhauriunt, vt sunt absinthium, mastix, ammoniacum, bdellium, galba, opopanacis, carice, oleum vetus, adeps caprinus, medulla pullina, anserina, ceruina, vitullina. Quędam iterū sunt opilatiua, quæ scilicet terrestria sunt & viscosa, vt grana fracta, simila, dactyli pinguedo, caseus, glandes, mespila. *(Opilatiua.)*

Quædam autem apertiua, scilicet attenuatiuam & incisiuam & mundificatiuam virtutem habentia, operiunt enim meatus opilatos attenuando, & humores viscosos ac spissos incidendo, eorum superfluitates mundificando, vt capari, cinnamomum, zinziber, hyssopus, xilocasia, trifolium, apium, abortanum, leuisticum, & solatrum, absinthium, petrosilinum, cubebe, fumus terræ, xiloaloe, sambucus, porri, cæpe, cucumeres, &c. *(Apertiua.)* Sed horum quædam aperiunt intus, & extra, quæ scilicet viscosa sunt & amara, siue pontica, vt amygdalę amaræ. Quædam interius tantum operantur, & non exterius, propter viarum angustiam, scilicet ea quę ponticitatē habet admixtam, vt absinthium. Horum etiam quędam præcipuè valent ad fortem opilationem splenis aperiendàm, vt scolopendria, idest lingua ceruina. Quædam vero debiliora sunt, vt semen vrticæ.

De Vulnerum sanatiuis.

Cap. LXXIX.

QVædam sine mordicitate vulnera temperatè mundificant, & carnem bonam in vulneribus generant, vt thus, orobum, semen attriplicis, consolida maior, aristologia litargirum, cerusa, plumbum, aspaltum, cinis tamarici. *(Sanatiua.)* Quædam aut corrosiua sunt, vt æs vstum, flos æris, alumen, vitreolum, vitria, antimonium arsenicum; huiusmodi sicca sunt, & subtilē habent substantiam. *(Corrosiua.)* Quædam vero vlcerantia superficiem, quæ scilicet ponuntur ad rumpendam cutem vt humor superfluus expellatur, talia sunt sapo, alliū, os sæpię, omniaque salsa, acria, & etiam crassa in substantia, vt diutius immorādo materia eliquatur. *(Vlcerantia.)* Quædam vero cicatrizatiua, quæ scilicet stiptica sunt, & sine morsione desiccant, vt æs vstum & lotum, galla, alumen, pumex vstus, aloe, litargirum, cum orobo, plumbum vstum, cerusa. *(Cicatrizatiua.)* Quædam conglutinatiua, vel sua viscositate tantū, vel defricando vulnera, & reparando carnim, vel cōstringendo distātia & soluta abinuicem, vt gypsum, folia cypressi, aloes, cortex thuris, bdelliū, litargirum, sanguis draconis, aspaltum, lolium, tegula vsta, testa oui, filtrum vstum, pili leporis vsti. *(Conglutinatiua.)*

De Attenuatiuis, & incisiuis, & quibusdam alijs.

Cap. LXXX.

QVædam etiam sunt attenuatiua, quæ scilicet calore suo dissoluuntur, vt abrotanum, balsamum, cepę, cappari, cinnamomus, mastix, zinziber, scolopēdria, narcisci & lini semen, vua passa, sanguis mustelæ. *(Attenuatiua.)* Quædam autē incisiua, quæ scilicet humores substātiæ suæ subtilitate diuidūt, vt sunt omnia acetosa, & præcipue acetū ex vino forti; deinde squilla, ciperus, pectio, piper nigrum, ruta, nitrū, mel, cepula, ius ciceris, sal. *(Incisiua.)* Quædam rarificatiua, quæ scilicet cutem rarificāt; hæc sunt calida, nec crassam aut terream substantiam habentia, vt absinthium, cepæ, radix sambuci vel cucumeris agrestis, abrotanum, oleū vetus, ros marinus. *(Rarificatiua.)* Quædam dyaphoretica, quę scilicet virtute calida poris apertis, humores in fumum extenuatum euaporare faciunt, vt farina, hordeum, anisum, ruta, pix, nitrū, galbanum, sal, ficus siccæ, vrtica, brionia, mel, cepe, raphanus, mentastrum, vetus oleum. *(Diaphoretica.)* Quædam repulsiua, quę scilicet humores apertè patiente repellunt; hæc frigidæ naturæ sunt, qui constringendo membrum, & retinēdo spiritum, virtutem *(Repulsiua.)*

expulsiuam

expulsiuam membri confortant, vt galla, glãdes, iusquiamus, papauer, rhamnus, plumbum, solatrum, semperuiua, caprioli vitis. *Quædam* etiam mordificatiua, vel mundificatiua; quæ scilicet salsedinem multã habent, vel acumen, vt oliuæ cum aqua & salæ conditæ, porrus, hellebori succus, & radix cucumeris agrestis. *Quædam* etiam obdormitatiua; quæ scilicet in vna frigiditate sua constringendo neruos, aditus animalis spiritus obturando, stuporem parti inducunt, vt papauer nigrum, opium, mandragora, iusquiamus, piscis qui dicitur torpedo, salamandra.

Mordificatiua.

Obdormitatiua.

De Confortatiuis, & veneno repugnatiuis, & visus clarificatiuis.

CAP. LXXXI.

Confortatiua.

QVædam vero confortatiua sunt, quæ scilicet humores abundantes in cerebro, vel corde proprio purgant; vt senæ, cuscutæ, omnes mirabolani, fumus terræ. Confortant etiam quæ sanguinem cordis clarificant, vt aurum, argentum, perla. Item quæ ponticitatem habẽt, quia ponticitate sua & crassitudine substantiæ suæ, partes membrorum coadunant, & spiritum retinent; cuius adminiculo virtutes operantur, vt absinthium. Item quæ vitalem vel animalem spiritum reparant, vt rosa; & quę virtutem stomachi digestiuã corroborant, vt cinnamomum Sunt etiam alia multa confortatiua, vt mentæ folium, cyprus, xilocasia, carui, zodoar, cardamen, borago, spica, cubebe, storax, mastix, muscus, xiloaloe, nux muscata, macis, gariophilli, calamus aromaticus.

Veneno repugnantia.

Quædam vero veneno repugnantia; vt calamẽtum, succus caulis, orobi, pix liquida, euforbium, nasturtium, ruta, sal, porri, aristologia nuces cum ruta commixtæ, radix, & semen asparagi; acetum, balsamum, sanguis leporis, ac asinæ, vrina puerorũ, testiculi cerui & asini, allium, dyptamus, &c. quorum quædam veneno repugnant, ipsum ab interioribus, calore & subtilitate suæ substantiæ attrahendo, vt Gallus vel Gallina fissa superposita. Quædam vero substantiæ suæ similitudine cum ipso, illud attrahendo, vt caro tyri.

Visus clarificatiua.

Quædam etiam visus clarificatiua, quæ, scilicet pãnos oculorũ, & alia quæ in oculis nascuntur auferunt, & quæ caput & stomachum à corruptis humoribus purgant, & quæ oculos à caliginosis fumis defendũt. Ex his autem sunt absinthium, aloe, ruta, mirabolanum, papauer nigrum, alumen, hebenus, anximoniũ, thus, lac corticis sambuci, celidonia, succus centaureæ, maratri, nasturtij, cancer marinus, spolium serpentis, cinis hirundinis, asparagus, puluis vitis vstæ.

De Dolorum mitigatiuis, & quibusdam alijs.

CAP. LXXXII.

Doloris ex calore mitigatiua.

QVædam autem doloris ex calore sunt mitigatiua; quæ scilicet frigida sunt, & materiam calidam aperte repellunt, vt rosa, viola, rhamnus, salix, cerusa, solatrum, semperuiua, folia vitis & mespili, portulaca, lactuca, oleum rosarum, & violarum. Verumetiam sunt quæ nimia frigiditate sua partes stupefaciunt, & ideo dolorem tam ex caliditate quam ex frigiditate videntur auferre, sed passionem non curãt, vt opiũ, iusquiamus, papauer nigrum, mãdragora. hæc quidẽ apponenda non sunt, nisi cum dolor est intolerabilis, & cętera auxilia non valent, sed imminet periculum mortis. *Quædam* autẽ doloris ex frigiditate sũt mitigatiua; quæ scilicet calida & subtilia sũt, vt absinthium, ruta, nigella, balsamus, thus, sambucus, leuisticum, enula, allium, piper, synapis &c.

Doloris ex frigore mitigatiua.

Dissipatiua humorum & ventositatis &c.

Quædam autem dissoluũt humores viscosos & spissos, vt centaurea; aut crassam ventositatem, vt ciminum; aut purgant humores crassos in aliquibus membris inclusos, vt hermodactyli, agaricus. *Quædam* etiã sunt hæmorrhoyon prouocatiua, si superponãtur scilicet quæ calida sunt & ignea, nõ tamẽ multũ vritiua, vt cępa, allia, fel taurinum & hircinum. *Quædam* vero lenitiua, quæ scilicet viscositatem aliquam habent, vt viola, borago, pinea, dragagantum, gummi arabicum, amygdala, semen coctanorum & iuiubæ. *Quædam* autem menstruorum prouocatiua, aut bibita, aut extra posita: Ex quibus sunt absinthium, storax, semen lini, calamus aromaticus, myrrha, peonia &c quæ virtutem habent extenuatiuam & aperitiuam. Plus autem valent quæ exterius apponuntur. Hæc quidem aut sua similitudine menstrua attrahunt, aut ora venarum aperiunt, aut sanguinem attenuant & dissoluunt. *Quædam* etiam somni prouocatiua, quæ scilicet nimia frigiditate sua cerebrum stupefaciunt, vt opium, mãdragora, iusquiamus, & quæ frigiditatẽ & humilitatẽ cerebro præstant, vt viola, semen papaueris, lactuca, sẽperuiua. Et etiam ea quæ auferunt laborem & dolorem sunt causa vigiliarum, vt anetum, amomum.

Lenitiua.

Prouocatiua menstruorũ.

Prouocatiua somni.

De Medicinis constrictiuis.

CAP. LXXXIII.

Constrictiua.

COnstructiua frigida sunt & crassa in substantia, nã frigidas partes coadunant, & partium suarum crassitudine penetrare prohibentur, vt galla. Quędam constringunt, quia crassos generant humores, vt lupini. Quædam quia & multum præstant nutrimentum, & retentiuam cõfortant virtutem, vt simila. Sed stipticorum, quædam præcipua sunt ad restringendũ ventrem, quædã ad restringendum sanguinem. *Cõstrictiua* sanguinis hæc sunt, bolus armenus, corallus, terra sigillata, sumac, galla, poma cypressi, myrtus, acacia, hyacinthi, emantites, plantago, succus salicũ, gummi arabicum, dragagantum, cinis tamarici, balaustia, hipoquistidos, ferrugo, virga pastoris, alumen, tuchia, pentafilon, portulaca, sanguis columbæ, sanguis vaccæ, stercus asini, siccum cornu vaccinum, pili leporis vsti, gypsum, argilla, antimonium, atramentũ vstum. Quædam constringunt sanguinem consolidando, & carnem restaurando, vt thus.

Constrictiua sanguinis.

Ventrem constringunt citonia, corna, sorba, mora celsi, pruna immatura, myrtilli, caulis, pyra immatura, mala pontica, cancri, locustę, testæ coclearum, coagulum leporis, lac coctum, lac asinæ, caseus amygdalinus, simila, glans, fabæ, succus papaueris nigri, galla, mẽta cum aceto, rosa, folia cypressi, bolum, terra sigillata, mastix, corallus, sumac, biberis, sanguis draconis, hipoquistidos, acacia, balaustia, spodiũ, fraxinus, plantago, alumen, dragagantum, gummi arabicum. Quædam constringunt stipticitate sua confortando, vt cubebæ, gariophilli.

Constrictiua ventris.

De Attractiuis, & laxatiuis.

CAP. LXXXIV.

Attractiua.

ATtractiua necesse est esse calida & leptomera, vt partium subtilitate facilius penetrent, & calore suo attrahant, siue ferrum siue lignum intus fixum, siue humores, hæc operantur exterius posita, vt magnetes, asa fætida, maiorana, apium, piretrum, piroleon, sulphur, ammoniacum, lolium, aristologia, radix cannæ, dyptamus, tapsia, ciclamen. Cum putrefactione attrahunt, vt cancer pistatus, omne stercus vstum, fermentum, sanguisugæ. *Laxatiua* dicũtur, quæ ventrem soluunt, & vomitum prouocant, eorum vero quædam purgant dissoluendo & attrahendo, vt scammonea, quæ recepta in stomacho fumositatem subtilem facile penetratiuam à se emittit, & humores sibi similes dissoluens, abominabiles reddit naturæ, attrahitque eos (iuuante virtute expulsiua membrorum) ad stomachum & intestina; sed stomachus & intestina impedimentum ferre nequeuntia, humores à se eijciunt. Quædam purgant cum viscositate, vt mercurialis, quædam cũ acumine, vt euforbium; quædam cum

Laxatiua.

cum compressione, vt mirabolanum: quædam cum salsugine, vt semen atriplicum, quædam cum dulcedine, vt casiafistula.

Galenus vbi supra. Per inferiora ventrem purgamus, aut cum compositis medicinis, vt trifera, sara, sanguinem purgando, aut cum dyasene purgando melancholiam cum oximelle cocto, cum catartico: Phlegma aut cum simplicibus, vt est scammonea, aut decoctionibus, aut syrupis laxatiuis, cum aquis laxatiuis, in modum aquæ rosarum, aut vino laxatiuo proprij humoris. Purgatiua sanguinem sunt casiafistula, tamarindi, manna, pruna, violæ, cætera politrichon, diantos, capillus veneris, mirabolanum tetanica, emblici, berberis, hepatica, cimbalaria. Purgantia phlegma sunt polipodium, agaricum, coloquintida, titimallus, elacteriū, electuariū, lacterides, radix elactri. aristologia, storax, ciclamen, aloe, camephiteos, culca Kebuli, bellirici, cotonia. Purgatur cholera proprie cum mirobolano, citrino, nucemuscata, scammonea, helleboro albo reubarbaro, tapsia, catapucia. Purgatia melancholiam sunt epithimum, polipodium, lapis lazuli, centaureæ, turbith, semen. hermodactyli, mirabolani, emblici, & indi, succus radicis camomilli, succus tutionis filicis. Ab eis speciebus decoctio syrupi, aquæ, & reliqua competenter informentur.

Purgatiua phlegmatis & sanguinis

Purgatiua melancholia.

Clysteria & suppositoria.

Clysteria alia mollificatiua, alia mordificatiua. Suppositoria alia grauia, alia leuia: Leuia, vt frustrum sanguinis intromissum, tyrsus i. caulis perunctus oleo, frustulum olei lucidi, stercus muris intromissum, mel cum panico, sal frixum & in magdaleonem bene redactum & intromissum, tyrsus bletæ, tyrsus maluæ, tyrsus mercurialis. Grauia sunt, vel mel violaceum cum felle taurino mixtū, sal gennia nitrum, sal aphricanum, scammonea, helleborum, butyrum, lac titimalli inspissatum, ac ficulnei, euforbij, lapides calcis, hermodactylus, & similia mordificatiua, ad quorum nimiam mordicationem reprimendam, oleum adiungimus, aut perungendo, aut permiscendo. Talia suppositoria hemorrhoides prouocant, & in mulieribus menstrua educunt, aquam calidam si intret quis vsque ad gulam, fluxus restringetur. Vrinam prouocantia sunt quæ diuretica nuncupantur, vt semen citruli, melones, cucurbitæ, asparagi.

Prouocantia vrinam.

De humoribus naturalibus, & primo de phlegmate.

Cap. LXXXV.

HVmorum naturalium simplicibus purgantibus assignatis, de humoribus naturalibus nunc agédum est, vt de phlegmate salso, dulci, acetoso, & vitreo. De cholera citrina, vitellina, prassina, erugonisa: de cholera, adusta, qualiter vnusquisque purgetur. Phlegma igitur salsum, duplicis humoris concursu perficitur. Cholera enim dum caliditate cursum naturæ excedit, phlegma inficit, & salsum facit, vnde vterque humor, inficiens & infectus, purgatione indiget: pluribus tamen concurrentibus ad dominum choleræ inficientis quàm infecti phlegmatis, vt tempore æstiuo, & regione calida, habitudine calida, dieta calida & sicca. Et si in horis choleræ fit maior afflictio, vt à tertia vsque ad nonam; contra inficientem magis intendamus. Dentur igitur principaliter purgantia choleram, secundò purgantia phlegma. E contrario, pluribus conuenientibus ad dominum phlegmatis, vt tempore hyemali, regione frigida, & habitudine humida, siue dieta phlegmatica: Vel si in his horis phlegmatis, vt à tertia hora noctis, vsque ad nonam eiusdem, affligat principaliter phlegma, Secundo purgetur cholera.

Phlegma salsum duplicis humoris concursu perficitur, scilicet cholera & caloris.

Phlegma salsum quomodo purgādum.

Phlegma acetosum fit à melāncholico humore suis qualitatib. phlegma inficiēte, quibus phlegma acescit. Pluribus cōuenientibus ad dominiū melancholiæ, vt tempore autumnali, regione frigida & sicca, habitudine siue dieta melancholica; & si sic, à nona hora diei vsque ad tertiam partem noctis affligit; melancholia principaliter purgetur, secundo phlegma. Aut pluribus cum phlegmate conuenientibus purgabis simpliciter phlegma. Phlegma dulce fit à sanguine suis qualitatibus ipsum inficiente. Pluribus autem conuenientibus ad dominium sanguinis, vt tempore vernali, æstiua regione, consuetudine corporis in dieta, & habitudine calida & humida, & in horis sanguinis potius affligat, vt à nona hora noctis, vsque ad tertiam diei; purgetur principaliter sanguis. Si vero phlegmati plura quam sanguini conueniant, secundo purgetur sanguis, & phlegma principaliter. Vitreum phlegma, quod ex nimia superfluitate exoritur, cum calidissimis, optime purgatur cum oleo iuniperino benedicto, & cum catartico bene acutis.

Phlegma acetosum vnde, & quomodo purgādum.

Phlegma dulce vnde, & quomodo purgandum.

Phlegma vitreum vnde, & quomodo purgandum.

De cholera innaturali.

Cap. LXXXVI.

CHolera citrina fit sub tali admixtione cholerici & phlegmatici humoris: cum enim cholera sit acuta, & efficaces habeat qualitates, non nisi obuiantis sibi humoris, & rectè contrarij, substantiali admixtione permutatur. Signum ætas iuuenilis, tempus æstiuum, regio & dieta calida: & sic si ea conueniant, & maior afflictio sit in horis choleræ, vt à tertia vsque ad nonam, cholera principaliter, secundo phlegma purgetur. Cholera vitellina, ex cholera rubea vitreo phlegmati admixta conficitur: vnde humor vterque purgatur: pluribus tamen cum cholera conuenientibus, principaliter cholera purgetur, & pluribus cum phlegmate concurrentibus phlegma purgetur.

Cholera citrina vnde, & quomodo purganda.

Cholera vitellina.

Cholera prassina est passio similis succi porri vel prassij, quam potius digeremus, quam ad eius purgationem intendamus; ad quam bona est purgatio, sed melior est à superfluitate & caliditate prohibitio, principium enim est in vtrisque, si tamen necesse est purgationem dari, opozima potius offeratur, vt apozima de capillo veneris, hepatica politrichon, dianthos, ceterach, memite. Cholera æruginosa est viridis æris ærugini consimilis. Cholera adusta, ex cholera & melancholia adurente perficitur: vnde concurrentibus pluribus ad modum choleræ, principaliter ipsa purgetur. Si vero ad melancholiam plurima conueniant, secundo cholera, melancholia principaliter educatur.

Cholera prassina.

Cholera æruginosa.

Cholera adusta.

De purgatiuis prædictorum humorum.

Cap. LXXXVII.

PHlegma salsum purgant succus laureolæ, succus fumi terræ, succus mercurialis, semen vrticæ, dragantea. Phlegma dulce purgant succus lapatij acuti, succus Aristologiæ, succus peucedani, succus scabiosæ, succus emulæ, succus calendulæ, succus asparagi & rubiæ, succus sambuci, semen barbasci, semen betonicæ, semen arthemisiæ, semen centaureæ, hermodactyli, turbith, semen herbæ viuæ, mirabolani, chebuli, camepitheos. Phlegma vitreum purgant castoreum, holoquintida, euforbium, nitrum, sal gemma, sal amoniacum, radix rathani, helleborum nigrum, piretrum, stafisagria. Hæc omnia valent ad superfluam guttam arteticam, & podagram, cyragram, & ad alios frigidos morbos.

Purgatiua phlegmatis.

Choleram citrinam purgant mirabolanum citri, tamarindi, absinthium, lanceolata. Choleram prassinam purgant catapucia, lac titimalli, succus cucumeris aggrestis, elula. Choleram vitellinam purgant succus marrubij, succus centaureæ maioris, asparagus, brucus, anisum, anetum, fæniculus, daucus, colixattum, macedonicum, opium, coriandrum, Phlegma acetosum purgant radix hebuli, succus cimarum, salicum, violarum, casiafistula, manna thuris,

Purgatiua choleræ.

A Choleram æruginosam purgant succus oculi Christi, Cardus benedictus, lanceola, rheubarbarum. Choleram adustam purgant radix celsi vel citoniorum, radix titimalli: quoniam vbi humores isti compositi sunt, & medicinæ compositæ sunt offerendæ.

De impedimentis purgationis.

Cap. LXXXVIII.

Decem concurrunt ad purgationem rectè instituendā, atq; adeo illorum opposita prohibent eam fieri.

Avicenna in primo canone. Res autem quæ demonstrant iudicij rectitudinem in euacuando sunt, decem, scilicet repletio, virtus, complexio, accidentia conuenientia, figura, ætas, tempus, aeris dispositio, euacuandi consuetudo, & ars. Hæc namque B cum fuerint contrariæ significationi propter quam facienda est euacuatio, prohibent eam. Vacuitas itaque proculdubio prohibet eam fieri, similiter & debilitas. Quandoque tamen plus eligimus alicuius virtutis debilitatem, quam impedimentum relinquendi euacuationem; & hoc cum rei timorosæ succurrendi si acciderit: habemus fiduciam. Complexio quoque calida & sicca prohibet eam fieri; similiter & frigida & humida caliditatem non habens. In calida vero & humida facile fieri potest, & fortiter. Accidentia porro mala prohibent ab ea, sicut aptitudo cholericæ passioni, vel spasmo; vel quando ventrem soluere volumus accidit ventris solutio; ventrem enim soluere super eius solutionem periculosum est. Figura præterea prohibet, vt maciei raritatisque superfluiC tas; timendum est enim ne spiritus resoluatur. Itaque debilis & macer, multamque choleram rubram habens, in sanguine non est euacuandus; sed ex eo quod generat bonum sanguinem, ad frigiditatem & humiditatem declinante, est nutriendus. Ex hoc enim fortassis humoris sui complexio rectificabitur, vel forsitan ipse fortis efficietur, & euacuationem tolerabit. Ille quoque qui ex consuetudine parum comedit, abstinere debet ab illa quamdiu poterit. Similiter pinguedo superflua prohibet, ne frigiditas dominetur, & ne caro venas comprimat, & eas extinguat cum inuenerit vacuas, caloremque suffocet innatum, aut exprimendo superfluitates ad interiora impellat. Ætas aut ab ea prohibet, quæ nondum ad augmenti complementum peruenit, aut quæ ad consumptionis terminum iam transit. HoD ra quoque multum calida, vel multum frigida, prohibet ab ea: sed & meridionalis regio vehementer calida: quia plurima eorum quæ ventrem soluunt calida sunt, & duarum acuitatum coniunctio tolerari non potest, quia virtutes debilitant ac dissoluunt; & quia calor exterior materiam ad exteriora trahit, medicina vero ad interiora; & sic ad diuersas partes protractio fit, & ad resistentiam perducit. Similiter & regio septentrionalis frigida prohibet ab ea. Idem facit etiam euacuandi consuetudo parua. Et vltimum, omnis ars laboriosa; quoniam in ea fit euacuatio multa.

Prohibent purgari. Vacuitas. Debilitas. Complexio calida & sicca. Accidentia mala. Figura. Ætas. Tempus calidum & frigidum. Aura meridionalis & septentrionalis. Defectus cōsuetudinis. Ars laboriosa.

De preparatione corporis ad purgationem.

E Cap. LXXXIX.

Ante purgationem oportet diuerso cibo & potu uti, & frequenter in die.

Oportet autem vt illius cuius venter soluendus est, aut vomitus prouocandus, partiatur cibus; vt quod vna die sufficiebat, multis vicibus comedat, & vt cibi potusque diuersi sint. Ex hac enim dispositione accidit stomacho, vt desideret expellere quod in ipso est, aut superius, aut inferius. Et cibo vero non diuerso, neque super alium cibum ingrediente, stomachus fit auarus, proprieque si fuerit eius quantitas parua. Mollem vero ventrem habens, nihil ex hoc facere debet.

Item ad recipiendum id quod ventrem purgat, præparetur corpus antequam purgetur amplificatione pororum, & lenificatione naturæ; propriéque in ægritudinibus frigidis. Et ad summum, naturam mollificare competens est regula, nisi in eo qui aptus est valde passioni cholericæ: esset enim ei causa conueniens superfluitati quæ accidet ei, nec fortem toleraret medicinam: itaque solutorio ventris huiusmodi qualis est iste, res admiscenda est, in qua virtus vomitiua sit, ne de stomacho descendere properet, antequam operationem suam perfecerit, immo æquentur in ipso duarum medicinarum virtutes, & medicina solutiua perficiat suam operationem, & econtrario vomitiua suam. Causa præterea timorosa est, si huiusmodi medicina sumatur, fæce sicca in intestinis existente; sed expellenda est clysteri, vel iure mollificatiuo. Illis autem qui stantes aquas bibunt, & habentibus splenes, medicinæ fortes necessariæ sunt.

Venter etiam debet mollificari clystere vel iure ante purgationem.

Item ex his quæ præparant, est ingredi balneum aliquantis diebus, antequam ventris solutio fiat, nisi aliud prohibeat. Oportet etiam vt inter balneum & haustum medicinæ, modicum tempus interueniat; post medicinam vero balneum non intret, quia materiam ad exteriora trahit, nec est bonum nisi ad ventrem constringendum, præterquàm in hyeme. Oportet autem vt aer illius qui pharmaciam bibit, paucæ caliditatis sit, ne sudorem faciat, neque turbationem. Fricatio quoque, & oleis iniungi, est similiter ex præparatorijs. Item oportet quod non multum sal in cibis eius sit, qui medicinam bibere cupit. Cumque aliquis non est assuetus medicinæ, medicus caueat ne solutiua violentas habentia virtutes, ei tribuat. Porro fastidium habentibus, & humores viscosos & in hipocundrijs tensionem, aut in interioribus inflammationem, vel opilationem, non est aliquid tale dandum, donec ista rectificentur.

Ad purgandum præparant balneū, fricatio, unctio.

De tempore & modo accipiendi purgatiuum.

Cap. XC.

Medicina in vere vel autumno bibenda est; in æstate vero non est sumenda, nisi res subtilis; sed nec in tempore frigoris fortis. Prætereà non est naturæ facienda consuetudo bibendi medicinam, cum qua necesse sit mollificare ventrem, quia sic consuetudinaria fiet, & ad malum finem perueniet. Multoties autem ex haustu medicinæ peruenit ad nauseam & angustiam & syncopem & tremorem cordis, ac mordicationem ventris, proprieque quando solutionem non fecerit, aut sudorem, pluribus quidem quibus in æstate datur, ad febrem ex ea perueniunt. Ille quidem cui necesse fuit eam in hyme accipere, ventum meridionalem obseruet: In æstate vero dixerunt quidem econtrario. Item homo calidæ complexionis, & debilis compositionis, stomachique debilis, si medicinam bibere voluerit, melius est vt hoc faciat, postquam aliquid ex aqua hordei, vel succi granati, vel huiusmodi biberit, aut aliquod nutriens subtile ac leue ceperit. Qui vero non ita fuerit, melius est vt eam ieiunus bibat.

Purgatio nō debet trahi in consuetudinem.

Oportet igitur vt medicinæ potator non comedat aut bibat, donec illa suam operationem perficiat; neque vero dormiat quandiu illa operatur, nisi voluntas affuerit vt restringatur. Quod si stomachus eius ieiunium non tolerauerit, quia cholericus est, & ad ipsum cholera cito descendit, vel quia diu famem sustinuit, vel à cibo abstinuit; Detur ei modicum panis in pauco vino infusi super medicinam, antequam venter eius soluatur; hoc enim fortasse medicinam adiuuabit. Medici quidem pillulas daturi, melle eas inuoluunt, & quandoque super eas mel coctum, aut saccharum projiciunt; indeq; tunicas eis faciunt. Ingenium etiam vtile est, vt super eas cera cum oleo pauco mollificata ponatur, vel quod magis est cōueniens; vt os aqua, aut alia re impleatur, deinde

Qui sumpsit purgationem nō debet māducare aut bibere aut dormire donec operatione perficiatur.

Modus capiendi pillulas.

pillulæ

pillulæ sicut sunt super ipsam bibantur, aut quæ aliquo horum ingeniorum aptatæ fuerint. Frigidi vero stomachus & pedes calefaciendi sunt.

De regimine illius qui accepit.

CAP. XCI.

Super medicinā fortem iuuat dormire antequam operetur.

CVm autem aliquis medicinam fortem biberit, melius ei erit vt super eam dormiat antequam operetur; quia tunc melius operabitur. Si vero debilis fuerit, melius est ei ne super ea dormiat quocumque modo fuerit. Præterea cum aliquis medicinam biberit, quiescere super eam debet, vt ipsam natura circumdet, & in eam operetur, quia nisi operata fuerit in eam, ipsa non operabitur in natura. Odores quoque nauseam prohibentes olfacere debet, vt est odor mentæ, & rutæ, & apij, & citoniorum, & huiusmodi. Si autem ex odore medicinæ quis exterretur, cum eam bibit nares constringat: & qui eam abhorret, parum ex tarchon masticet, ideo vt oris sui virtus stupida fiat.

Post medicinam bibatur res stiptica ne euomatur.

Quod si vomere timuerit, extremitates constringat; & post eius acceptionem, desuper eam rem stipticam bibat. Cum autem patientis anima sedata fuerit, ambulet & moueatur paulatim, quoniam motus huiusmodi iuuatiuus est. Interpositione quoque horarum ex aqua calida tantum bibat, vt medicinam liquefaciat & expellat, eiusque virtutem debilitet, nisi fuerit hora quando necesse est vt ventris solutio stringatur. In potu etiam aquæ calidæ debilitatur malitia medicinæ. Somnus autem cum post ventris solutionem aut vomitum multus fuerit, ostendit quod euacuatio iam perfectè corpus mundauerit. Sitis quoque cum fortis eo tempore fuerit maximam & intimam purgationis bonitatem significabit.

Signa perfectæ purgationis sunt somnus & sitis subsequens.

De malitia medicinæ frangenda, vel euacuanda.

CAP. XCII.

MEdicinarum ventrem soluentium, quædam sunt quarum malignitas est magna, vt helleborus niger, ac turbith, & agaricum cum non fuerit album & purum. Itaque cum bibitæ fuerint, melius est vt à corpore quantum possibile est, vomitu aut purgatione expellantur, & cum theriaca medicentur. Multarum ex his malitia remouetur, & conturbatio quam faciunt animæ, aquam vehementer frigidam in potu sumendo, & in ipsa sedendo, sicut turbith, citrini putridi. Omnis quoque res quæ frangit acuitatem glutinatione ac lenificatione & vnctuositate in qua est dulcedo, ad hoc confert.

Quomodo expellenda mala medicina.

Quędam etiam medicinarum aliquibus cõplexionibus proportionales existunt, & alijs non conueniunt. Scammonea namque in eos qui morantur in frigidis regionibus debiliter operatur, nisi magna inde quantitas detur, sicut mos est in terra Turcorum. Item quibusdam corporibus in aliquibus regionibus necessarium est, vt non eis medicinarum corpora dentur, sed virtutes earum tantum. Necesse est autem, vt medicinis soluentibus, medicinæ benè redolentes misceantur, quatenus eis membrorum virtutes conseruentur. Medicinæ quoque cordis ad hoc iuuamentum conferunt, quia spiritum animalem in vnoquoque membro confortant: præter hoc plurimæ earum sua subtilitate ac facilitate iuuant. Duæ præterea medicinæ quandoque iunguntur, quarum vna cito suum humorem expellit, & altera tardè. Vna igitur operationem suam efficit, postquam ipsam iam altera in humore suo compressit, & operatur in ipsam eiusque debilitat virtutem: cumque secunda post operari cœperit, virtutis debilis erit, mouens & non perficiens: Ob hoc aliquid admiscendum est ei, quod eam facilem reddat.

Medicina alia alijs conuenit.

Medicina multoties odorem suum in stomacho dimittit, quæ si ibi remaneat, eius medicamen est aqua hordei. quæ ipsum lauat: hæc enim in potu post medicinam datur, vt & venter soluatur, & medicinæ malitia remoueatur, & quod in intestinis retentum est, lauetur. Ille vero cuius complexio frigida est, & phlegmate superabundat, post operationem medicinæ, nasturtium aqua ablutum cum oleo sumat. Qui vero calidæ complexionis fuerit, psillium cum aqua frigida & oleo violato bibat, & qui temperatæ complexionis est, semen lini. Omni præterea laxatiua bibenti, cui post aduenit febris, melior est aqua hordei. Item qui medicinam bibit, secunda die balneum intret; & si ex humoribus ipsis aliquid relictum fuerit, hoc ipsum emundare balneum poterit, præterea post solutionem ventris, & minutionem, multoties ineptè dolor aduenit, quem potus aquæ calidæ remouebit.

Quid remedij quando medicina in stomacho odorē dimittit.

Secunda die post medicinā balneum petatur.

De operatione medicinæ laxatiuæ.

CAP. XCIII.

AVicenna in primo canone. Medicina ventris solutiua, expellit illud quod euacuat cum virtute attractiua. quæ eundem humorem attrahit; & quandoque attrahit crassum & subtile relinquit, vt illa quæ melancholiam expellit. Ex materijs quidem quæ faciliores sunt ad euacuandum, sunt illæ quæ in venis, deinde verò quæ sunt in membris & iuncturis. Minutio quidem est euacuatio humoris ęqualiter augmentati propria. Euacuatio verò propria est humori, qui in quantitate solus augmentatur aut corrumpitur Fit autem euacuatio materiæ, eiusque de loco suo euacuatio, secundum vnum duorum modorum. Vnus est per attractionem, quæ fit ad longinquam diuersitatem; alius per eam quæ ad propinquam. Horum autem ille dignior est, cum in corpore nullo modo est alicuius materiei repletio. Ponamus itaque, quod sanguis fluat superius ab ore viri, & inferius ab hemorrhoidibus superfluè fluat mulieri, vnum ex duobus faciendum est; scilicet aut trahendum per declinationem, quæ fit ad propinquam diuersitatem; & tunc oportebit vt materiam ad nares declinemus, faciendo fluere sanguinem ex naribus; In altero quoque similiter, ad matricem menstrua prouocando: aut attrahendum ad longinquam diuersitatem; & tunc in primo sanguis euacuandus est à venis & locis quæ sunt in parte corporis superiore: & in secundo, à venis & locis quæ sunt in suprema parte.

Euacuatio fit duobus modis.

Hali. in practica sermone 2. Medicamina laxatiua non eadem specie naturas laxant, sed quędam ponticitate, vt mirabolis: quædam solutione, vt salsa & dulcia: quædam acumine, vt euforbium: quædam viscositate, vt mercurialis: quædam etiam attrahendi virtute humores sibi consonos trahunt, vt scammonea choleram attrahit ab omnibus membris, sicut magnetes ferrum.

Laxatiua sunt speciei diuersæ.

De modo attrahendi humores.

CAP. XCIV.

DIssenserunt medici in qualitate attractionis medicaminum huiusmodi; quidam enim dicunt quod laxatiuum bibitum, cum ad stomachum peruenit, ab eo leuiter exit, & ad membrum in quo superfluitas est contendens, propter eorum naturæ conuenientiam, eam ad se trahit. Iam vero tunc membrum expulsiua virtute quam habet, medicamen à se propulsat, propter eius læsionem, & ab eo discordiam, reditque medicamen, & humor cum eo ad intestina, sicque laxatio fit & solutio. Sed in hoc est fallacia, non enim attrahens ad attractum dirigitur, sed attractum ad attrahens fertur, sicut ad magnetem ferrum, cum ab illo attrahitur. Sunt etiam qui dicunt, quod quando laxatiuum ad stoma-

Varia sententia de modo quo medicina attrahat humores.

stomachum peruenit, eius est humorem sibi consonum à membris attrahere, dehinc egreditur à stomacho cum solutione, sed hoc quoque verum non videtur, si enim res ita se haberet, postquam humor in stomacho illi iungeretur, vtrumque remaneret in eo, nec descenderet, sicut magnes cum ad se ferrum traxerit, ipsumque tetigerit, deinceps ab illo non seiungitur.

Sunt & alij qui dicunt, quod laxatiuum cum ad stomachum peruenit, natura eius est humores sibi similes trahere, à quocumque membro proximo, vel longinquo; decurritque humor iste per venas, per quas & sanguis ad membra decurrit ab hepate: nec desistit humor currere, donec ad hepar perueniat, à quo ad venam quę porta vocatur; dehinc ad meseraicas, & inde ad ieiunum; à quo ad duodenum, inde vero ad intestinum crassum; tunc expellitur, & ab eo foras emittitur, tanquam quod nocet & lædit. Hoc autem visum collatione rerum est, cum hoc sit naturæ leuius, vt hunc humorem attractum à ieiuno, deferat ad duodenum, & ab eo ad portanarium, à quo ad stomachum, de hinc iterum ad intestina reducit, & ab eis quia est nocumento pellitur, sicut quæ sequuntur stomachum, cum ad illum malus humor cholericus peruenerit. Sed hoc non suscipit comparatio, nec verum iudicatur, cum attractus humor sit in cerebri ventriculis, & palato, & gutture, & cannalibus pulmonis. Humor namque, licet in his locis fuerit, medicamen tamen illum ad se trahit, & ad stomachum, à quo ad intestina pellitur. Cum autem est in venis cerebri, tunc medicamen eum ab illis trahit, ac per duas organicas colli venas, & ab his per alias ad hepar trahuntur; deinde ad meseraicas, & ad duodenum, & ieiunum, à quo exeunt ad crassum intestinum.

Quid probabilius de hac quæstione.

Vtrum inter medicinam attrahentem & humorem attractum, conuenientia sit in substantia.

C a p. XCV.

Galenus dicit, quod medicina ventris solutiua, in qua non est ventositas, cum ventrem non soluit & digeritur, humorem generat, quem attrahere solebat, & videtur sentire, quod inter medicinam attrahentem, & humorem attractum, conuenientia sit in substantia, & propter hoc ipsum attrahat. Sed si hoc esset, vnum ferrum aliud attraheret, & aurum similiter aurum, cum ipsum quantitate sua superaret: Hoc tamen certificare medici non est.

An medicina & humor ab illa attractus conueniant in substantia non omnino constat, sed probabilius videtur quod non.

Sciendum est autem, quod humorum attractio, quæ fit potu ventrem soluentium, aut vomitum facientium, non est nisi in venis, in quibus maximè veniunt, donec ad stomachum & intestina perueniant. Et hic natura mouetur vt eos expellat; & raro quidem accidit, vt cum ventris solutiuum bibitur, ad stomachum ascendat; & si ascenderit ad vomitum declinabit. Idcirco autem ad stomachum ascendere non dimittit, quia medicina laxatiua velociter ad intestina penetrat; & quia natura properat vt eam ex venis meseraicis ad inferiora depellat, non autem ad superiora (quoniam hoc est ei propinquius atque facilius) & quia illud quod est post eas, etiam non comprimit ipsas; hæc inquam naturam mouent, vt ex propinquioribus vijs expellat. Quod si medicina virtutem haberet attractiuam quæ comitaretur humorem, esset natura virtutis expulsiuæ magis digna, vt in sano & forti superaret, licet medicina non attrahat nisi ad viam signatam. Medicinæ vero nocumentum facientis ad hoc diuersa est dispositio, quia cum in stomacho fuerit, in eo morabitur, & humorem ab intestinis ad seipsam attrahet, suaque virtute superabit ad resistendum virtuti naturali. Plurimum quidem attractionis humorum quos attrahunt medicinæ, non est nisi ex venis, & ex eo quod est multæ propinquitatis, sicut humorum qui sunt in pulmone; hi namque propter vicinitatem ad stomachum & intestina trahuntur, licet in venis non vadant.

Cur natura non permittat potionem ad stomachū ascendere.

Medicina nō attrahunt humores nisi ex venis & locis propinquis.

De Medicina non operante.

C a p. XCVI.

Accidit autem vt medicina non operetur, quandoque propter cannalium ex natura coangustationem, vel propter complexionem, aut propter ægritudinis vicinitatem, in habentibus enim paralysim, aut apoplexiam, viæ medicinarum ad suas materias coangustantur. Duas præterea medicinas solutiuas in vna die coniungere timorosum est, & extra rectitudinem. Itaque deterior est illa quæ ex medicinis multæ diuersitatis est composita; quia sic ventris solutio conturbatur, dum prima priusquam secunda ventrem soluit, & quandoque, prima secundam expellat. Omnis quoque medicina alicui humori propria, cum ipsum non inuenit, ventrem perturbat, & cum difficultate solutionem facit. Similiter etiam si ipsum in suo contrario infusum inuenerit. Omnis itaque medicina humorem in primis extrahit qui sibi proprius est; deinde vero illum qui est post ipsum in multitudine ac subtilitate, reliquosque secundum hunc ordinem, præter sanguinem, quem vsque ad postremum natura retinet & recondit. Item humorem ex longinquo attrahere difficile est.

Operationē medicinæ impedit cannalis angustia, vel alia medicina eodē die sumpta &c.

Omnis autem medicina ventris solutiua, quando non eum soluit; aut soluit quidem, sed non id quod maturum est, humorem mouet quem soluere debet, & ipsum in corpore dilatat. Corpus itaque superat, & ad ipsum humores alij conuertuntur, sicque humor iste in corpore multiplicatur. Cum autem pharmacia solutionem non fecerit, sed mordicationem ventris & angustiam, isque qui eam sumpsit æstuauerit, scotomabitur, & dolebit caput, & patietur oscitationes, propterea masticem in aqua tepida bibat, sequaturque minutio, saltem post duos dies vel tres; erit enim ei remedium, ne moueantur humores ad vnum principalium membrorum.

Nocet medicina quando non operatur, ideo bibat patiens masticem in aqua tepida & sequatur minutio.

De euacuatione superflua.

C a p. XCVII.

Hali. vbi supra. In omnibus autem medicaminibus quæ laxant attrahenti virtute, virtus est etiam venenosa corpori contraria: vnde si quis vtatur eis præterquam oportet in quantitate & tempore, solutionem tantam faciunt, vt homo pereat, aut infirmitatem concipiat. Vnde dicit Hippocras, quod omne medicamen laxatiuum, quando peruenit ad stomachum, primo quidem attrahit humorem attractioni magis consentaneum, & hic est tenuior atque subtilior. Itaque quando medicinæ vis est humorem cholericum trahere, purgat hunc primo quantum potest euacuare. Quod si post hoc superest illi virtus qua possit aliquid attrahere, phlegma deinceps attrahit; cum subtilius melancholica sit, ac magis tenue. Post hoc iterum si virtus superest choleram nigram attrahit, & si quid adhuc virtutis reliquum est, ad sanguinem conuertitur. Si vero sit medicaminis phlegma laxare, primum quidem hoc ipsum euacuat, deinde choleram rubeam, deinde nigram; & postea si quid virtutis superest, sanguinem. Denique si sit eius choleram nigram laxare, cum hanc euacuauerit ad phlegma conuertitur, post ad choleram rubeam, vltimo datur ad sanguinem. Exinanitur enim omnium vltimus sanguis, non quia crassior sit humoribus cæteris, sed quia natura huic innititur, eumque quantum fas est tuetur, cum per ipsum stet corpus magis: ob hoc illum inaniri non permittit, nisi cum iam virtus in vltimo ceciderit. Sæpe etiam homo moritur cum prædictorum humorum

Ordo quam seruat medicina in attrahendis humoribus.

Sanguis inter omnes humores vltimo per medicinā euacuatur.

aliquis

aliquis omnino euacuatur, aut duo; quod contingit cum multa est virtus medicaminis. Non igitur oportet vti quempiam laxatiuo medicamine, nisi cũ summo libramine & cautela.

De remedio contra superfluitatem euacuationis.

Cap. XCVIII.

Remedia cõtra laxationem ventris.

A*Vicenna vbi supra.* Omnis quidem euacuatio superflua, secundum plurimum febrem generat: ventris autem constrictio quæ fluere solebat, cum aliquam ęgritudinem adduxerit, illius euacuationis reuersione secundum plurimum medicabitur. Cum autem ventris purgatio vel inanitio superflua fuerit, liganda sunt extrema superius & inferius, incipiendo ab asellis & inguibus, & ab eis descendendo, eique in potu parum theriacæ vel filonij tribuendum; & si fieri potest, sudet in balneo, vel aquæ calidæ vapore sub pannis suis, capite exterius tracto. Deinde accipiat in potu constrictiua, atque fricetur, & ex rebus bene redolentibus ei fiant epithimata. Membra etiam eius cum igne calefiant, & ab aere frigido separetur; quia præmit eum, ac ventrem eius soluit. Ab aere quoque calido, quia virtutem eius laxat. Vltima vero medicina experta est, vt grana nasturtij torrefiant, & postea coquantur donec coagulentur, & ad bibendum ei tribuantur. Nutrimentum autem eius stipticum sit, & ex rebus bene redolentibus confortetur. In retinendo quoque solutionem iuuat, vt ei vomitus cum aqua calida prouocetur. Cum autem alicui hæc patienti syncopis superuenerit, vinum ad potandum ei tribuatur. Quod si totum hoc ei non contulerit, fortia medicamina nota, fluxum ventris prohibentia adhibeantur.

De summa cautela regiminis in sumptione laxatiui medicaminis.

Cap. XCIX.

Non oportet sumere medicinam laxatiuã nisi cum summa cautela.

H*Ali. vbi supra.* Non igitur oportet vti quemquam laxatiuo medicamine, nisi cum summo libramine & pauore. Nam exempli gratia, scammonea cum amplius quam opus sit in quantitate potionis suæ sumitur, aut quando mala eius species, non bonæ scilicet qualitatis; aut simplex & sola, non cum medicinis frangentibus acumen eius, iuxta quod opus est, aut æstus magni tempore solutionis, modum excedit, simulque spiritus euacuatur. Fitque defectio, turbatio: suppressiones in ore stomachi, maximeque si detur ei cũ phlegma dominatur, aut cuius ętas est senectus. Euacuat enim choleram, quæ corpori magis erat necessaria, quia phlegmati resistebat; Phlegmaque remanet, & super corpus confortatur, fiuntque patienti difficiles morbi. Si vero scammoneæ virtus post euacuationem choleræ supersit, phlegma quoque & cætera vsque ad sanguinem (vt superius dictum est) attrahit. Cum autem iuxta quod opus est sumitur, & quæ melior est eligitur; eiusque malum frangentia medicamina vt amilum & anisum adduntur; Sed & in temporibus opportunis datur, ac temperatis; vt in vere, & ætate iuuentutis, & in cuius corpore superabundant choleræ nocentes, choleram soluit nigram ac rubeam, purgatque corpus ab eis, & vtilitatem adipiscitur manifestissimam.

Vsque scammonea.

Ex libro de medicinis dissolutiuis. Qui laxatiuum forte, vt est scammonea, vel turbith, & similia sunt accepturi, cum cautela & studio hoc faciant Quod si pro regenda sanitate in tempore temperato fiat, neque in regionibus multum calidis, vel multum siccas complexiones habentibus non est vituperandum. Quia sæpe eorum humiditate euacuata, medetur in aliquo tempore spasmum vel distnium habentibus: Sed & quibus superflui humores dominantur. Ne detur autem laxatiuum purgans humores, nisi superfluè dominantes: & cum quis acceperit ligentur eius vlnæ, & olfaciat bolum armenicum in aceto intinctum, vel succum mentæ, & ne dormiat postquam euacuari inceperit. Somnus enim prohibet euacuationem: Sed in initio absque læsione dormire poterit. Quod si materiam non cito educit, moueatur corpus, & bibat parum aquæ tepidæ cum saccharo, ne vero laxatiua dentur vnum super aliud, & maximè de fortibus, ne simul iuncta violenter educant. Sed si ad purgandum tardauerit, & in stomacho molestiam fecerit, tunc abundanter aqua tepida detur, & penna oleo intincta & ori immissa vomitum inuitet, & sic corpus à materia mundetur, postea per tres dies se custodiat, & in his non multum comedat.

Regimen sumentis medicinam laxatiuam.

De medicinis vomitum prouocantibus.

Cap. C.

Fortior est virtus in vomitu quam in laxatiua.

LAXATIVVM de membris ad stomachum tardius attrahit humores, & parcius quam vomitus. Item cum laxatiuum hoc faciat naturaliter, quia deorsum; vomitus vero contra naturam, quia sursum, perpenditur quia fortior virtus est in vomitu. Vomitus quidem purgat crassos humores, & de longinquis partibus & concauitatibus attrahit violenter, & necessario humores crassos & viscosos educit.

Hali. vbi supra. Medicamina vomitum prouocantia, laxatiuis concordant in attractione humorum ab vltimo corporis, discrepant tamen in euacuatione & virtute attractionis. In euacuatione quidem, quia laxatiuorum est humores inferius trahere, vomitus vero per os euacuare. In attrahendi virtute, quia laxatiuorum attractio tardior est, ac suauior: Necesse est enim vomitum prouocantia, virtutis esse plurimæ, ac grauis, quæ superfluitates ab vltimis corporis ad stomachum magnis viribus attrahunt; à quo etiam eas vomitu forti, ac motu veloci educunt. Denique virtus eorum exuperat virtutem expulsiuam quę est in stomacho & intestinis: Illius enim est superfluitates deorsum expellere, huius autem superius trahere. Præterea vomitum prouocantia necessario habent humores crassos ac viscosos à longinquis trahere locis, & ad stomachum perducere, à quo & educunt; quæ quidem qualitas est naturali contraria. Denique virtutis adeo fortis, vt corpus fortissime contrahant & concutiant.

Discrimen inter laxatiuum & vomitum.

Horum itaque quædam à profundo membrorum superfluitates attrahunt, & crassos ac viscosos humores educunt, vt helleborum album, quod cæteris amplius trahit; post hoc sunt catapuciæ, deinde grana titimalli, & laureolæ, post hæc autem tapsiæ gumma, & castaneola indica: hęc omnia disiunctos humores ac membris inhęrentes trahunt. Sumuntur autem cum melle & aqua, in qua decoctum sit anetum, & squingibin, & similibus. Idem quoque faciunt, sed inferiora virtute sunt, sal indicum, & sandali, nitrum, raphanum, in squingibin infusum, sinapis, & similia. Porro choleram ac subtiles humores, leuiter & sine molestia educunt, atriplicis semen, & eius folia decocta; semen quoque meloni, & caro eius, & radix &c.

Varia attractiua.

Auicenna vbi supra. Medicina vomitum faciens, aliquando ventrem soluit; vt cum stomachus fortis extiterit, aut illa super fortem famem bibita fuerit, aut qui eam bibit, passionem cholericam & naturæ leuitatem habuerit, aut si vomere non consueuerit, aut si medicina in sua substantia granis ac velocis descensionis fuerit. Ventris quoque solutiua vomitum facit, propter stomachi debilitatem, aut propter multam fæcis siccitatem; aut quia medicina abhorretur, aut quia bibitorum fastidium habetur.

Laxatiuum nonnunquã vomitum causat & contra.

Potio muscata. A *Potio muscata maior*, muscata à musco dicitur, eo quod muscus pisior sit, & odoriferior alijs speciebus, valet cardiacis, scotomaticis, & stomachi debilitati, & ad corporis confortationem, seu ad vitia pulmonis. *Pillula aurea.* *Pillula aurea* à rotunditate dicuntur, aureæ ab auro quod ibi ponitur; paralyticis miro modo prosunt. *Rhodosaccharum.* *Rhodosaccharum*, id est saccharum rosatum valet ad dolorem stomachi, & ad debilitatem factam ex caliditate; mirabiliter stomachum confortat; valet etiam ad dyarriam, & omnem fluxum ventris ex caliditate factum; valet iterum cardiacis patientibus ex calore.

De Sacerdotali sale, & Theriaca, & Tryphera.

B

Cap. CVII.

Sal sacerdotale. NICOLAVS *vbi supra. Sal sacerdotale* (quo vtebantur sacerdotes in diebus Elyæ prophetæ, propter dolorem capitis, oculorum, & dentium) stomachi phlegma, & tussim, & anhelitum emundat, os odoratum reddit, & corpus humanum incolume seruat. *Syrupus rosarum &c.* *Syrupus rosarum* sitim reprimit, confortat & constipat. Eodem modo syrupus violarum humectat siccè febrientibus, & ptisicis subuenit, & constipatis ventrem laxat. *Syrupus de papauere* contra omnem ventris fluxum, contra acutas & peracutas, contra omnem ventris solutionem. *Theriaca.* *Theriaca*, id est domina medicinarum, valet grauissimis passionibus totius corporis humani, epilenticis, apopleticis, scotomaticis, cephalargicis, & hemicraneis: prodest ad raucedinem vocis, & constrictionem pectoris, opportuna est asmaticis, artheticis, emoptoicis, hicteticis, hydropicis, perypleumonicis, iliosis, & vulnera in intestinis habentibus; Phreneticis, cholericis, calculosis subuenit; Menstrua educit, mortuum fœtum expellit, lepras varias, frigorem periodicarum febrium, & cæteras infirmitates & passiones emendat, præcipue contra omnia venena, & serpentum morsus. Sed diuersa est eius dosis, secundum diuersitatem & æqualitatem vniuscuiusque passionis. C

Theriaca est medicinarũ compositarũ optima & multas infirmitates curat. *Auicen. in 5. cano.* Theriaca alpharach, id est à morte liberans, sublimior est & melior medicinarũ compositarum, propter multitudinem sui iuuamenti; propriéque in venenis, quæ sunt ex puncturis vel morsibus, vt serpentum, & scorpionis, & canis rabiosi: Venenis etiam bibitis interficientibus. D Ad ægritudines quoq; plegmaticas & melancholicas, etiam ad febres earum atque ventositates malignas, & ad paralysim, & apoplexiam, & epilensiam, & torturam, ac tremorem, & maniam; & propriè ad lepram: Confortat etiam cor & stomachum, & acuit sensus & appetitus. Alleuiat anhelitum, & dolorem pulsus cordis, & retinet sputum sanguinis, confert doloribus renum ac vesicæ, & vlceribus intestinorum; frangit lapidem in vesica, propriè valet etiam ad duricies intrinsecas in hepate vel splene, & in alijs.

Tryphera. *Tryphera* dicitur, quia hominem iuuenem reddit: Sarracenica à Sarracenis inuenta, propriè datur hepaticis, hicteticis patientibus ex calore & aere capitis dolorem de furiositate cholerae rubeæ. E Datur etiam contra calorem duplicis & simplicis tertianæ; visum ex calore amissum restaurat.

De Vnguentis.

Cap. CVIII.

ISIDORVS *vbi supra.* Vnguentum vero est omne quod ex communi vsu oleo confectum, aliarum specierum commixtione augetur, odoris iucunditatem sumens, & longius redolens. *Vnguenta vnde dicta.* Vnguenta autem quędam dicuntur à locis, vt *Thelinum*. Sunt & quædam ab inuentorum nomine dicta, vt *Amaracenum*. Sunt & ex genere florum. Item alia quæ à materiæ suæ qualitate dicuntur: vt *rosceum* à rosa, *cyprinum* à flore cypro; vnde & materiæ propriæ odorem referunt. Ex his quædam simplicia vnguenta sunt, quę ex vna tantum specie existunt. Vnde & sui nominis referunt odoratum, vt *anetinum*. Est enim sincerum ex oleo & aneto tantum. Composita autem sunt quæ ex pluribus admixtis fiunt, vnde & sui nominis odorem non habent; quia obtinentibus alijs quæ admiscentur, incertum odorem ducunt.

Nicolaus vbi supra. Vnguentum citrinum dicitur à citro, quia in pomo citrino decoquitur; pulchrã reddit faciem, lentigines destruit, nigredinem ad solem inuncta tollit, pustulas phlegmatis salsi in facie vel in cruribus ortas, mirabiliter aufert, cicatrices subtiliat, leprosi faciem si vngatur multum emundat, rubori oculorum, pruritui, & pallori, & crisipilæ valet. *Vnguentum citrinum.* *Vnguentum* dicitur quod fit de oculis populi, valet cõtra calorem acutæ febris, & his qui dormire nequeunt, inunctis temporibus, pulsibus, & plantis manuum & pedum, hoc idem cum oleo rosaceo vel violaceo mixtum, & super hepar inunctum sudorem prouocat. *Vnguentum de oculis populi.* *Vnguentum Agrippa*, quo Rex Indorum vtebatur, valet hidropicis, & omnibus tumoribus in quacumque parte corporis fuerint, & ad neruos indignatos similiter valet, vrinam prouocat, inunctum super ventrem laxat. *Vnguentum Agrippa.* *Vnguentum laxatiuum* dicitur, quia ventrem laxat, valet constipatis, lapidosis, iliosis, nephriticis, super ventrem & pectinem inunctum. *Laxatiuum.* *Vnguentum album*, ad salsum phlegma vtile, serpiginosis, empetiginosis, & elephantiacis. *Album.* *Vnguentum aureum* valet contra omnes acutas guttas, & maximè contra lapidem in renibus, & hydropicis. *Aureum.*

De Zinzibere condito, & sacchara.

Cap. CIX.

ZINZIBER conditum stomachum confortat, digestiuam adiuuat virtutem, vitio pectoris ex frigiditate valet, renes confortat, & libidinem excitat. *Zinziber conditum.*

Rasi. vbi supra. Zinziber cum melle conditum vehementer calidum est, stomachum & hepar calefaciendo digestionem adiuuat, virgam erigi facit. *Saccharum rosarum*, humoribus repleto stomacho, si à ieiunis sumatur, ac bene masticetur, confert, quando post ipsum aqua calida bibitur. *Saccharum rosarum.* Cauendum est tamen his qui calorem & ardorem patiuntur: calefacit enim & sitim affert; vel si necesse fuerit cum pauco aceto accipiatur. *Saccharum violarum* guttur lenit, tussim mitigat, screarum facile reddit, ventris solutionẽ commouet; stomachum tamen dissoluit, & appetitum destruit. *Saccharum violarum.* *Electuarium* de mirabolanis Indis cum sacchara stomachum corroborat & aptat, humorum superfluitates ex nutrimento remanentes expurgat. *Electuarium ad retardandum canities &c.* Quo siquis frequenter vtatur, calorem bonum acquiret, & canicies retardabitur. Tryphera tamen minor, scilicet quæ de tribus generibus mirabolanorum fit, in istis actionibus fortis existit, licet sperma minuat.

De cura doloris & ægritudinis.

Cap. CX.

AVicenna, *in 1. canone.* Cum autem doloris causæ sint mutatio complexionis & solutio continuitatis, ex harum quoque causarum contrarietate fit sedatio doloris. Ad summum quidem id quod dolores sedat, aut est illud quod complexionem mutat, aut quod materiam resoluit, aut quod stupefacit. *Triplicis sũt generis quæ dolorẽ sedãt.* Nam stupefacientis quidem dolorem remouet, quia membri sensum aufert, vel destruit. Et hoc aut propter multam infrigidationem, aut propter venenositatem in eo existentem, illius membri virtuti contrariam.

Molliter resoluentia. Ex summa quidem eorum quæ molliter resoluunt, sunt anetum, & semen lini, & apij, & mellilotum, & amygdalæ amaræ; & omnis res in primo gradu calida: propriéque quando fuerit in ea glutinandi potentia, sicut gummi prunorum & amygdalarum & cerasi, & crocus,

& crocus, & laudanum, & altea, & amomum, & caules, & napi, & hyssopus, & adipes: Ventrem quoque soluentia & euacuantia quoquomodo fuerint, huiusmodi autē omnibus stupefaciētibus, fortius est opiū. Ex his quoque sunt poma, mandragoræ, & eius semen, & papauer, & iusquiamum, & solatrum, & semen lactucarum, & nix, & aqua frigida. Præterea stupefacientia quandoque dolorem sedant, eo quod dormire faciant, cum somnus sit vna de causis sedantibus dolorem. Quod autem ex eis recens est, maioris est stupefactionis, nam in antiquo fere nulla est. Præterea stupefacientia composita, quorum fortitudines aliæ medicinæ debilitant, sicut theriaca, magis secura sunt.

Dolores ventosi interdū curantur per infusionem aqua calida.

Ex doloribus autem quidam sunt facile ad medicandum, vt dolores ventosi; qui quandoque curantur & sufficit vt aqua calida super eos euacuetur. In doloribus præterea multoties cadit error, quoniam eorum causæ sunt extrinsecæ, sicut calor, frigus, vel huiusmodi, & quæruntur causæ in corpore, quapropter videndum est si sint ibi causæ repletionis notæ, vt opus sit euacuatione. Quandoque autem aduenit exterius, & deinde mansiua fit interius; vt cum aliquis bibit aquam frigidam, & accidit ei dolor fortis in parte stomachi & hepatis: Et huic multoties non est euacuatio multum necessaria, quia sufficit ei balneum, & somnus in eo fortis. Sic & qui comedit rem calidam, & infert ei dolorem capitis fortem, sufficit vt bibat aquam infrigidatam. Cum autem in aliqua ægritudine dubitaueris an eius causa sit caliditas an frigiditas, & experiri volueris, caue tibi ne decipiat te impressio quæ sit accidentalis. Debesque scire, quod infrigidationis & calefactionis tempus est vnum, sed in frigidatione plus timoris est, quia caliditas est amica naturæ. In humectando autem & siccando timor est æqualis. Sed humectandi tempus est longius. Cum autem ignoras quæ sit ęgritudo, non festines curam adhibere, sed eam naturæ relinque: ægritudinem enim natura vel superabit, vel manifestabit.

Ante medicinam seruanda est causa ægritudinis & quidem diligenter ne sit error.

De cura ægritudinum acutarum.

Cap. CXI.

Regimen ægroti in ægritudine acuta.

IN acutarum ægritudinum principio, cum manifesta & fortis apparuerit repletio, fuerintque humores pessimi, quod ex accidentium fortitudine patere poterit, cum Phlebotomia vel solutione vētris euacuando succurrendum est, antequam virtus cadat infirmi. Deinde vero nutrimentum eius mensurandum est secundum status vicinitatem aut longinquitatem, & secundum ægri fortitudinem, famemque patiendi vel non patiendi salutis suæ tempore consuetudinem. Nam si status vicinus fuerit, & ęger fortis extiterit, ex aqua hordei moderandus est. Si vero status remotus, æger debilior; aliquid nutrimento modicum addendum erit. Nutriendi quoque hora conueniens eligenda est, secundum ægri alleuiationem, & vsum quem in tempore sanitatis habuerat, & secundum febris accessionem, si est interpolata; sin autem, hora diei frigidior est eligenda. Cumque signa crisis visa fuerint, & status appropinquauerit, æger à nutrimento est abstinendus, & dieta ad vltimum tenuitatis ducenda, donec perficiatur crisis; ex tunc regimine conualescentis est gubernanda.

Modus extinguendi caloris in febri acuta.

Modi autem extinctionis vehementiæ caloris in febribus acutis sunt cum infrigidatione aeris ac cibi, & cum epitimatibus & emplastris & medicinis, & retentione succi portulacæ vel liquiritiæ vel huiusmodi in ore, vt remaneat humidum & non exiccetur, Sitisque sedetur, per administrationem quoque clysteris frigidi, ex succo melonis indi, & cucumeris, & cucurbitæ, & cæterorum huiusmodi, quandoque iuuantur. Aer infrigidandus est per prohibitionem frequentiæ, & appositionem niuis, pluuiæ, & huiusmodi. In regimi-

A ne quidem cibi, si voluntas adest vt cum infrigidatione sit lenificatio, detur aqua cucurbitæ, & aqua melonis Indi, & aqua cucumeris, & lactuca cum aceto. Embrocare vero hepar cum infrigidantibus est maxima res, & magis iuuans.

De cura febris ephemeræ.

Cap. CXII.

Febris ex varijs causis oritur, & ideo varijs modis curatur.

HAli. in practica sermone 3. Diuersitatum febrium medela communis fit rebus aduersantibus causis à quibus factæ sunt; vt quando fit febris à calore solis, medela fit in locis sessione frigidis, odoratuque sandali, aquæ rosatum, camphoræ, & huiusmodi.
B Quando vero est ex frigore & niue; tunc oportet esse in loco secreto, & parum humenti, lenibusque vestibus operiri; corpus quoque tenuiter fricari &c. Cum autem fit ex acumine ciborum, oportet patientem in locis frigidis in ęstate accubitare. Cibus etiam eius sit, vt cucurbitæ, lactucæ, aqua hordei & granatorum, oleum amygdalarum dulcium, & huiusmodi. Vinum non tangat, & balneum non intret. Si vero ex vini potu, granatorum aqua propinetur, muzorum aut hescetum syrupus: aqua quoque niuis eius extrema fricentur, quiescat & dormiat. Cum autem est ex putrefactione ciborum in stomacho, aut natura emollita est, aut constipata: vtrique subueniendum est propria medela.

Cum autem ex labore; quiete vtatur, ac somno plurimo. Si ex ira vel tristitia, mansuescere oportet,
C animumque sedare; quiescere, ac seipsum iucundare. Cum vero causa vigiliarum, molienda est soporatio: concipiat igitur anhelitu narium oleum violatum, & oleum seminis cucurbitæ cum violaceo conditum. Caput eius cataplasmetur aqua decoctionis violarum, nenufare papaueris & hordei tunsi; donec & plurimum capiat somnum, & sic humectetur eius cerebrum. Cum autem ex apostemate, minuatur ex vena competenti membro in quo est apostema, & cataplasmetur epithemate oportuno, vt stringente & extinguente; quod & prohibeat fluxum materiarum, & repellat. Extinguentia quoque refrigerantia bibat, vt ptisanam, & granatorum aquam, & huiusmodi; quiete vtatur in locis frigidis, donec omnino dissoluatur ac
D maturetur, & euacuetur quod in eodem est. Balnei vero caueatur introitus, ac vini potus, donec consummatur morbus.

Remedium febris ex apostemate.

De cura febrium putridarum.

Cap. CXIII.

INtentio quidem medēdi febres putridas, quandoque conuertitur ad partem febris; vnde necesse est vt infrigidet & humectet. Quandoque vero ad partem materiei, & ibi necesse est vt maturet & vt euacuet. Et digestio quidem in crassa materia, est eius æquatio cum subtiliatione. In subtili vero eius æquatio cum incrassatione. Quandoque autem communia sunt, illud quod requirit febris de infrigidatione, & illud quod humor de digestione, & euacuatione, ac
E resolutione. Aliquando namque digestiuum & euacuatiuum calidum est; immo secundum plurimum ita est; & tunc oportet vt obseruetur magis timorose vna duarum rerum; & fortasse contrarium est illud quod conuenit febri de infrigidatione (quæ sunt sicut melones Indi, & reliqua olera) ei quod materiæ conuenit de minoratione. Quare prohibe illud dari in potu vbi non est materia, postponatur & aqua fructuum vsque ad hebdomadam, & sit aqua hordei contentus. Omnes autem fructus nocent febricitanti cum ebullitione sua in stomacho. Multoties etiam inuenitur res quæ digerit & subtiliat & euacuat, vt est infrigidans syrupus acetosus.

Regimen laborantis febri putrida.

Et quandoque febris est tantæ acuitatis & vehementiæ, quod non licet vti regimine causæ, sed indiget

vltima

A vltima refrigidatione; propriéque cum in venis non inuenitur virtus fortis resistens ac tolerans. Quod si inueneris eam resistentem ac tolerãtem, abscide causam, expelle humorem, abscide quoque cibum, & non infrigides infrigidatione quæ prohibet resolutionem. Si autem inueneris virtutem deficientem, sis occupatus in æquando complexionem ei contrariam. Itaque infrigida eam, & viuifica cum cibo virtutem: cumque iam fortis fuerit, & contrarium suum vincẽs, redi ad causam.

Quando virtus patientis est debilis, nõ est agendum contra causam morbi.

De regimine febricitantium.

Cap. CXIV.

B NOn est autem possibile tibi vt cures febrem, nisi prius cognoueris eam, & tunc subtilia regimen, nec moueas aliquid in die paroxismi quantum possibile est tibi, vt cures febrem. Oportet etiam vt obserues in omnibus illis dispositionem virtutis; quæ si fuerit fortis, & fuerit illud quod vincit sanguis, aut fuerit cum humore qui vincit, sanguis; tunc opus est magis phlebotomia. Propriéque cum vrina est rubea crassa, non citrina ignea. Deinde vero solutio ventris subtilis, propriéque si fuerit illic siccitas. Apud me vero magis est pia administratio clysteriorum.

Vrina rubea & crassa indicat minutione opus esse.

Prohibe quoque somnum in principio febrium, maxime quando est horripilatio & frigus; hæc enim super somnum prolongantur, exprimunt namque materias, si fuerint euntes ad viscera quædam; & prohibent humorum digestionem, apud declinationem vero iuuatiuus est valde, fortasse quoque non nocet C apud statum. Cauendum est autem ne in die periodi phlebotomes, aut per fluxum ventris euacues, nec agas cum artis euacuatione contra partem euacuationis naturæ, nec frangas periodum constrictione meatuum, sed potius adiuua; quoniam (vt dicit Hippocras) medicus est adiutor naturæ, non impediens eam. Consilium quidem meum est, vt phlebotomia quantum possibile est dimittatur: quod si possibile non est, tunc multiplicatio vicissitudinis melior est quam multiplicatio quantitatis; non enim subito necessaria est multa euacuatio sanguinis.

Multũ sanguinis nõ est vna vice euacuandũ.

De caloris febrilis extinctione.

Cap. CXV.

D HAli. *vbi supra.* In medela vero febrium ex putredine, tribus oportet vti, scilicet caloris febris extinctione, putridi humoris euacuatione, ciborum ac potuum regimine & electione. Extinctio caloris facienda est cũm refrigerantibus & humectantibus, scilicet cibis & medicaminibus, his tamen minime simpliciter vtendum est, sed secũdum quòd expetit complexionis morbi quantitas, & secundum complexionem corporis naturalem, & patientis ætatem, anniq; tempus præsens, & secundum regionis complexionem. Secundum quantitatem complexionis morbi, quia quando febris calore, & acumine fortis est, oportet ea quæ refrigerant multiplicare, & eis vti secun- E dum egressionem corporis à temperantia in calore. Secundum naturalem vero corporis complexionem vt si frigida est, rebus fortiter refrigerantibus vtendum est; quia corpus à naturali complexione plurimum elongatum est. Si vero calida, minus refrigerantibus vti oportet, quia non plurimum à complexione naturali corpus elongatum est. Sic ergo se habet res in omni medela morborum ex male complexionis diuersitatibus prouenientium: Medela namque communis infirmitatum est, corpus ægrotantis in naturalem complexionem reducendo. Vtendum est etiam ea secundum infirmitatem, secundum anni tempus præsens, & secundum regionis complexionem, quia si hæc omnia vel plura calida sint, necesse est maiorem fieri refrigerationem caloris febrilis, & extinctionem. Si vero frigida, cõmodum est minus refrigerãtibus vti.

In medela febrium putridarum tria sunt seruanda.

Modus extinguendi calorem.

Ad hunc igitur modum oportet diuersitatum omnium ex mala complexione morborum esse medelam, id est frigidæ & humidæ, & calidæ & humidæ, frigidæ & siccæ, & calidæ & siccæ. Febris quidem tertiana licet more putridarum febrium indigeat vtroque scilicet & extinctione caloris febrilis, & euacuatione putridi humoris; quia tamen si pura sit, calor in ea fortior est & amplior, ac maior quàm materia, cum eius aduentus sit ex cholera rubea, quæ ceteris humoribus calidioris est complexionis, materiæque subtilioris; magis necesse est huiusmodi calorem extinguere, quàm materiam euacuare. Omnino vero cum cœpit febris, expedit naturam emolliri; sed his quæ refrigerant cum mollificatione. Propinabis autem ab accessionis hora post terminationem rigoris, aquam plurimum frigidam; si quidem stomacho, & hepati non inest debilitas; maximè vero si maturatus est humor, pulchram etenim actionem habet in frangendo calorem.

Materia tertianæ est cholera rubea.

In tertiana vero non pura, vel alijs febribus quæ accenduntur, cauenda est aqua frigida, nisi sit vacuatio manifesta, humorem enim crudificat & auget. Die vero qua cessabit accessio, danda est ei hordei aqua. Præterea cum febris non est acuta, sed humor crudus; si plurimum bibatur aqua frigida, multas fouet ægritudines: immoratur enim eius per membra diffusio, fitque difficilis descensus, & maturatio differtur, ac ventositas generatur. Et si cholera stomacho dominetur, aqua corrumpitur, & in choleram vertitur. Cumque post temporis longitudinem ad intestinum ieiunum descenderit, non facile ab illo separatur, & ad hepar renes & pectus, ac pulmonem mittitur. In hac igitur habitudine, nec vrinam prouocat, nec sitim extinguit. Non enim à stomacho facile mittitur, nec ad profunda corporis demergitur.

In pura tertiana prodest aqua frigida, sed non in alijs.

De humoris euacuatione.

Cap. CXVI.

HVmoris euacuatio mouenda est his medicaminibus quorum sit illum humorem euacuare qui febrem parit; vt si tertiana fuerit, ijs quæ choleram euacuant; si quartana, ijs quæ nigrum humorem attenuant; si quotidiana, phlegmatis euacuatione; Si sanguinea phlebotomo: si vero composita, vtendum est ijs quæ dominantem in compositione humorem euacuant. De omnibus autem laxatiuis medicaminibus dari oportet quod ex corpore, quantitatem morbum generantem euacuet, quantum propius exercitati medici consideratio cognosceret. In principio quoque morbi laxatiuum dari non oportet, dum adhuc humor crudus est, & nondum maturus, alioquin quod in eo subtile est ac tenue euacuabit, crassumque simplex superetit, nihil habens quod illud subtiliet ac maturet; vnde difficilior eius maturatio fit, & ad excoquendum labor, fitque morbus prolixior. Si tamen infirmitas tumultuatur, & à loco ad locum transit, infirmumque lædit & concutit, tunc humor in principio cito euacuandus erit, nec expectandum est donec maturetur, vt quiescat ægrotans. Oportet autem in euacuatione considerari, 5. scilicet infirmi virtutem & ætatem, & anni tempus præsens, & regionis qualitatem, & euacuationis consuetudinem, & humoris inclinationem. Nam si materia longa est, & in partes hepatis inclinata in gibboso latere, curanda est per vrinæ prouocationem: Si in profundum latus, laxatiuo medicamine: Si in stomachi partes superiores, vomitu: Si ad inferiores laxatiuo: Si ad intestina clysteri.

Ex quibus humoribus [illegible] febris oriatur.

In principio morbi non expedit dare laxatiuum.

In euacuatione quinque sunt consideranda.

Nota.

De subtiliatione dietæ.

Cap. CXVII.

Dictum autem regimen oportet fieri secundum morbi naturam, & eius tempora; secundum infirmi quoque virtutem & consuetudinem, & corporis figuram, & appetitus inclinationem, & secundum accidentia quæ prohibent infirmum à porrectione ciborum. Verbi gratia: Si morbus in vltimo fuerit acuminis, dietam quoque oportet esse in vltimo subtilitatis; vt aqua pura cum iubal mixta, vel aqua mellis aut squingibin; & quanto morbus acutior, tanto debet esse cibus subtilior, & econtrario. In quibusdam igitur morbis danda est aqua hordei subtilis, scilicet in acutioribus. In longioribus autem aqua eiusdem, cum suo purgamento. Siquidem tertiana non pura, & quotidiana, & quartana, cæterique similes morbi, crassiorem dietam desiderant, & non subtiliari, ne cadat virtus in statu morbi, nec tunc cum morbus est fortior possit resistere passioni. Hinc antiqui medici comparauerunt infirmi virtutem expensis, morbum peregrinationi, medicum peregrinanti, qui expensas æstimat itineris secundum virtutem & longitudinem. Cum enim est peregrinatio proxima, breuioribus æger expensis, & econtrario. Sic enim medicus cum viderit morbum breuioris spatij, statusque propinqui, cibum non imminuit ac subtiliat. In morbo vero prolixo, virtutem à principio conseruat, ne forte ante statum deficiat.

Dieta cuiuslibet febris qualis.

Simile.

Humidi cibi sunt febricitantibus conuenientiores.

Conuenientiores cibi febricitantibus humidi sunt; & propriè his quorum complexio humida est, vt infantibus & crassis. Conueniunt enim ex hoc quòd assimilantur complexioni, & quòd contrarij sunt ęgritudini. Cumque febris accidit, & natura est sicca, non est cibandus penitus, dum perfectè non egreditur: prouidendumque est, vt nunquam occurrat paroxismus, maximè cum fortis est, nisi ventre vacuo in quo non sit cibus omnino. Nam si cibatus fuerit in illa hora, occupabitur natura in digerendo, dimittetque digerere materiam, & expellere; sicque confirmabitur ęgritudo, & prolongabitur, propter hoc vsque ad declinationem cibatio postponatur, vel etiam post ipsum, & si forte contingat vt hora declinationis sit hora consuetudinis in cibo, tunc melius est quod esse potest.

Subtiliationem quidem regiminis ægri significat natura materiæ, & possibilitas naturæ in digerendo illam. Dignior autem horarum ad subtiliationem est status; tunc enim vehemens est occupatio naturæ, & pugna materiæ, nec oportet vt ab ea recedens occupetur alia re, proprieque apud crysim. Oportet igitur vt subtilietur cibus inter virtutis conseruationem, & materiæ superationem. Nam si quidem non esset illud, quoniam attinet virtuti, scilicet conseruandæ, magis esset necessarium vt subtiliaretur cibus vltima subtiliatione; sed virtus hoc non suffert, eaque deficiente curatio non valet. Curans enim est virtus, non medicus, sed medicus instrumenta facit ad virtutem peruenire.

Quando subtiliandus cibus.

De moderatione eiusdem.

Cap. CXVIII.

Præterea cum ambigua tibi dispositio cibi fuerit in ægritudine, nec cognoueris eam; tunc melius est vt declines ad subtiliationem, quàm ad additionem, te tamen obseruante virtutem & tolerantiam. Quando vero times casum virtutis, tunc melior est cibatio. Et de corporibus quędam sunt cholerica, quæ regimen à prædicto diuersum requirunt: & propriè quando sunt assueta comestione plurima. Cum enim non cibantur, saltem in principio febris; immò in hora status, qui peior est, virtutes eorum debiles fiunt, ipsique in extenuationem cadunt, & fortassis superuenit eis syncopis, propter id ad stomachos eorum effunditur de cholera mordificatiua. Sunt & homines exuberantis carnis, qui prohibitionem cibi non tolerant; quia cum ab eis absciditur, debilitantur, & extenuantur. Omnis quoque cuius calor est valde fortis, aut plurimus, aut valde debilis, non potest cibum dimittere, præterea senes debiles, id est decrepiti, & infantes famem non tolerant. De primis vero senibus sunt quidam vehementius famem tolerantes, eosque sequuntur adolescentes, & solida membra habentes, amplasque venas in aere frigido. Multoties autem errat medicus in ægris huiusmodi secundum alium modum, quia prohibet eis cibum in principio rei. Quando vero status appropinquat, & sciunt quia virtus cadit, tunc cibant illum necessario. Sic ergo duobus modis errant; Errorque minor esset, si eos in principio cibarent.

Non est subtiliandus seu subtrahendus cibus à cholericis infantibus senibus &c. dum febricitant.

Error quorundam medicorum.

De cura febris hecticæ.

Cap. CXIX.

Hali. *vbi supra.* Febris hectica si vsque ad maioris consumptionis terminos fiat, & apparuerint in ea extenuatio, & siccitas, & consumptio decoris faciei, cæteraque signa omnia, eius iam non est sanatio speranda. In morbi vero principio, dum adhuc virtus eius est valida, membraque carnosa, mollis pulsus, omnia signa dubitabilia non adhuc manifesta, tunc sanari potest & expelli, si vtatur regimine quo oportet.

Primùm igitur sub æstiuo tempore patiens habitet in locis frigidis, in quibus septentrionales perflent venti, & aquæ percurrant. Sint etiam in circuitu vasa fictilia, in quibus sint aquæ suaues, odoresque frigidi, vt rosæ, violæ, pomorum flores, & citoniorum, foliaque pirorum, & extrema vitium; iaceatque in lecto stratis lenibus, & similia, hyeme vero sit in locis aeris temperati, in quibus non horrescat. Prohibeatur autem à labore, & motu, vigilijs, fame, siti, coitu; nec se det iræ, vel tristitiæ. Detur ei quotidie aqua hordei, cum mundissimo sacchăro, prout opus fuerit; & postea iubal, aut papaueris syrupus: introducatur etiam in aquæ tepidæ concham, & post hoc eductus reficiatur pullis humidis cum cucurbitis, & lactucarum radicibus, spinachijs, atriplicibus. Nonnumquam vero cibetur piscibus recentibus optimis, conditis cum espidago, aux frixis cum amygdalorum oleo, reficiatur autem lacte dulci. maximeque asinæ, & ouis sorbilibus, medulla cucumeris, & citrulli. Comedat bis in die paulatim, iuxta quod indiget stomachus eius; non autem arceatur ab aqua frigida, sed ab omnibus cibis calidis & siccis reprimatur, præterea super pectus eius & hepar, pannus aqua rosacea infusus, & sandalo proijciatur, & vt incaluerit, nouus immutetur. Oleum violarum cum semine cucurbitæ, & oleum nenufar odoret. Sintque vestes eius lineæ, molles atque suaues &c.

Regimen febris hecticæ.

Hoc regimen eorum in quibus signa consumptionis nondum apparent, habitum eorum confortat, & ad sanitatem reducit. In quibus autem iam febris manifesta est, hos aerem frigidum cauere oportet, ne forte catarrhi accidant. Dentur autem eis quotidie trocisci &c. Cumque febris non fuerit, lac à mammis mulieris sugere commodum erit; vel etiam accipiat asinæ lac cum mulgetur. Si vero sit calor & febris, omnino lacti non appropiet, sed detur ei lac à quo butyrum eductum est; nec vero prohibeatur ab his quæ appetit, & odores ei iucundi proponantur, eiusque facies aqua refrigeranti quandoque irroretur &c. Sic enim vitæ spatium aliquamdiu protrahitur, nec mors accelerat.

Postquam apparent signa consumptionis, protrahi potest morbus, sed non curari.

De

De cura lepra.

CAP. CXX.

RAzi. *vbi supra.* Lepra, si statim ex quo incipit ei subueniatur, possibile est vt sanetur aut reprimatur. Postquam vero membra vulnerauerit, eorumque figuras corruperit, vix iam sanari poterit. Cum igitur oculorum albedo obscurari visa fuerit, & vox raucescere cœperit, sudorque fœtidissimus fuerit, & facies inflata cum forti rubedine apparuerit, ac nodi quidem in ea cœperint fieri, pili quoque superciliorum subtiliari, succurrendum est ei, primum quidem sanguinis extractione de vena purpurea brachij dextri: postea vero per aliquot dies quiescere permittitur, in quibus & arietina vel hædina carne nutriatur, vinum quoque clarum ac bene redolens, multumque temperatum bibat, & in balneo quotidie ponatur: Post hoc autem de brachio sinistro minuatur, & aliquot diebus quiescat; & similiter nutriatur ac balneetur, preterea humectiuis nutriatur, & tanquam ille qui sui corporis humectationem desiderat, regatur. A labore autem & vigilijs, & ab omnibus melancholiam nutrientibus custodiatur. Serum quoque cum sacchato frequenter ei detur, & in balneo cum farina ciceris & fabarum, & cum baurace & vsnea confricetur, & aqua tepida frequenter infundatur. Post hoc ex oleo de semine cucurbitarum & violaceo inungatur, sicque balneum egrediatur.

Lepra inueterata vix sanari potest.

Regimen leprosi.

Cum autem hæc ægritudo alicui fortiter adhæserit, cum viperarum carne medicandus erit. Sed eius qui hac vtitur medicina, corpus inflatur, & per aliquot dies absque sensu manet, postea vero excoriatur, & de sub loco tenera caro egreditur, sicque patiens curatur. Ad hoc quidem viperæ montanæ, de locis in quibus nec palus nec lutum est sumuntur; earum capita & caudæ abscinduntur, & quicquid in ventribus est eijcitur, post hoc in noua olla ponuntur, in qua etiam sal, & anetum, & galanga, & piper, & aqua, & parum olei mittuntur, quæ eousque coquenda sunt, donec tota caro dissoluatur, tunc patiens ius illud bibat, carnemque comedat, & si scotomiam passus ceciderit, iam ei sufficit. Sin autem, iterum & iterum danda est ei, donec infletur, & scotomiam patiatur.

Remedium lepra.

Auicen. in 3. canon. Oportet quidem vt incipiatur curatio cum euacuatione & mundificatione, priusquam incrassetur ægritudo; & secundum plurimum phlebotomia est necessaria; non tamen ex venis magnis, nisi certum sit quod corruptus, sit plurimus sanguis. Tunc enim phlebotomandum est vltima phlebotomia; & si non aliunde, saltem ex manibus, alioquin cessandum est. Nam ex venis magnis phlebotomia plus nocet quam iuuet; de paruis autem securior est. Et inde quia sanguis est frigidus in eo quod apparet, ideo fit illud magis vltimum quam ventosæ & sanguisugæ, minusque visceribus nocens; & illæ quidem sunt, vt vena frontis & nasi. Si autem phlebotomatur, oportet vt quiescat hebdomada vna; deinde euacuetur cum apozimatibus & pillulis factis ex epithimio, & sticados, &c. Ex melioribus autem medicinis quæ in potu ei tribuuntur, est theriaca maior cum carnibus viperæ facta, & theriaca diatesseron.

Ab euacuatione sumit exordium regulariter curatio lepra.

De cura fluxus ventris.

CAP. CXXI.

IDem in 3. canon. Fluxus ventris inquantum est fluxus, prohibetur stipticis, & materiam incrassantibus, & conglutinationem facientibus. Curatur autem quandoque cum diureticis, & sudorem aut vomitum facientibus, & poros dilatantibus, hæc enim omnia materiam mouent ad contrariam partem fluxus ventris. Et si quidem fluxui ventris misceatur caliditas, infrigidantia cum eis ponantur in quibus sit stipticitas, & administrentur dilatantia poros. Si vero frigus, ponantur cum eis calefacientia, quando virtus digestiua debilis, & quando ex humoribus viscosis opilatio est. Infrigidantia vero cum recentiua debilis est. Itaque quandoque caliditas iuuat ad retinendam naturam, per hoc quòd cibum velociter penetrare facit, & per hoc quòd sudorem prouocat, hoc etiam quandoque vinum purum antiquum facit, cum homo frequenter ex eo bibit. Ex rebus autem magis iuuatiuis fluxum ventris est dormire, & quando quidem cum fluxu ventris est tussis, dimittantur ea quæ sunt acetosa vehementer, & stiptica. Eliganturque frigida, & conglutinationem facientia. Item ex retinentibus fluxum est positio ventosarum super ventrem. Emplastra quoque stomacho & intestinis superposita, ex calefacientibus stipticis, aut ex frigidantibus stipticis, secundum necessitatem facta. Cum autem medicinas administras, cum singularibus incipe, quæ si non valent, ad composita tende. Restrictiuæ quidem, aut exiccatiuæ sunt, aut constipatiuæ, aut infrigidatiuæ, aut inspissatiuæ, aut glutinatiuæ opilantes poros ex quibus emanant.

Remedia plurima pro fluxu ventr.

Medicinæ singulares frigidæ absolute, aut secundum virtutem retentiuam, sunt, vt balaustiæ, rosæ, acaciæ, gummi arabicum, lutum armenum, vel sigillatum, hypoquistidos, spodium, propriéque assatum, grana granatorum, sumach, rheubarbarum, coriandrum: Semen portulacæ, rosæ & arnoglossæ, fructus mori immaturi, succique stiptici exiccatiui, & ipsorum rob. Medicinæ vero singulares calidæ & siccæ sunt, vt ciminum assatum, anisum assatum, cortices thuris, myrrha, storax sicca, laudanum, caseus vetus assatus. Atramenta etiam & coagula constrictiua sunt, lac quoque caprinum decoctum donec incrassetur, aut etiam decoctum cum lapidibus fluuialibus ignitis, & ter in ipsum proiectis: Item vitellus oui in aceto elixati. Ex compositis declinantibus ad frigus, sunt trocisci de croco, vel de luto sigillato, pillulæ quoque de opio, vel mandragora, vel de sandaraca, & similia. Ex compositis autem declinantibus ad calorem sunt electuarium de seminibus stipticis, & trocisci de carabe, & huiusmodi.

Medicina singulares frigida.

Medicina singulares calida & sicca.

Medicina composita frigida; aut calida.

De cura lapidis.

CAP. XXII.

INtentiones autem medicorum in curatione lapidis sunt abscissio materiæ eius, & prohibitio generationis ipsius cum abscissione causæ, & rectificatio eius. Deinde mundificatio ipsius, & comminutio, & fractio, & compressio eius, & eradicatio eiusdem ex suo suspensorio cum medicinis congruis. Deinde etiam eius extractio in ipso, & ordine eius, cum medicinis prouocatiuis, vel adiuuantibus deforis. Post hoc etiam sequitur regimen sedans dolores, qui inde sequuntur.

Materiæ quidem abscissio præparatur in primis cum eius euacuatione per solutionem ventris, aut per vomitum; deinde vero abstinendo à cibis crassis, & aquis turbidis, & æquando cibum, & confortando stomachum, & vt digestio bona fit faciendo, & cum exercitio temperato in tempore vacuitatis, & fricatione eius quod in medio stringitur, ac leniendo naturam, vt humores crassi declinent ad latus, & non fiat ex declinatione fæcis coarctatio renum. Ex his autem quæ conferunt ad hoc, est assiduatio prouocationis cum his quæ lauant vesicam cum seminibus diureticis: deinde vero administretur diureticum forte.

Quomodo remouentur materia lapidis.

In pueris quidem prohibet generationem lapidis, bibere vinum subtile album permixtum, iuuantur etiam à clysteribus lenibus temperatis, per illud quod educunt de fæce, leniuntque naturam. Ex prohibitiuis

Quanam prohibeant generationē lapidis.

autem

autem generationis lapidis est vomitus post cibum,& multus eiusdem vsus. Expellit enim superfluitates crassas per viam contrariam viæ cuius motus est ad renes, facitque latus renum vacuum & mundum.

Medicinæ ad comminuendum lapidé. Medicinarum autem lapides comminuentium, quædam sunt vehementis virtutis secundum lapidem renum, sed paruæ secundum lapidem vesicæ, vel non habentes virtutem ad illum; quædam autem è cóuerso, quædam vehementes sunt in vtrisque simul. Harum ergo medicinarum quæ lapidem comminuunt & extrahunt, sunt radix costi, & rubi, & bdellium, & nigrum cicer, & semen alteæ, & squilla, & absinthiũ, & cassia, & xilobalsamum, & alia plurima. *De fortibus* quidem secundum lapidem renum, sunt lapis iudaicus, & pulegium. *De fortibus* autem absolute, sunt cinis scorpionum, & oleum ipsorum: cinis quoque leporis decollati, secundum hunc modum fortis est in potu sumptus, & eius aqua vehementis est resolutionis. Sed & lumbrici terrestres exiccati, & vitrum attritione factum vt atomi qui in radio solis apparẽt, cinis quoque vitri, & cinis ouorum gallinæ postquam euacuata sint à pullis. Ex his etiam quæ valde fortia sunt, est vnus lapidum qui inueniuntur in spongia, & sanguis hirci exiccatus. De his autem quæ fortia & meliora sunt omnium, est auis quæ Græcè nominatur *tragulidaries*: est minor omnibus auibus, excepta aue regia.

Medicinæ vero quæ cum istis permiscentur pharmacijs ad penetrandum sunt, vt piper, & calamentũ, & cinnamomum. Quæ autem cum his permiscentur, vt cum virtute prouocent & extrahant superfluitates crassas, sunt, vt fænumgræcum, & asarum, & huiusmodi. *Porro medicinę* doloris sedatiuæ sunt, vt semen lini, & alteæ, & nuces &c. *Medicinæ* confortatiuæ sunt, vt aristologia, rosa, & similia. Denique medicinæ ad lapidem compositæ sunt, vt mithridatum, confectio de scorpionibus cognita.

Medicinæ ad sedandū dolorem lapidis &c.

De Cura Veneni.

Cap. CXXIII.

Remedium contra venenum. IN curatione veneni, canon maximus est confortatio caloris innati, & excitatio ipsius ad expellẽdum venenum, sicut facit theriaca, & napus barbaricus, vt lubricare faciat venenum, & expellat ad exteriora. Item consideratio confortationis viscerum, deinde expulsio veneni, & destructio operationis eius cum potionibus & epithimatibus. *Auicen. in 1. cano.* Oportet cum aliquis venenum sentit, vt non moretur, Sed properet antequam virtus eius in corpore perambulet, & bibat aquam tépidam, & oleum sisaminum, aut de oliuis, & euomat, & in hoc ad vltimum quantum potest perueniat, deinde bibat lac plurimum, quoniam franget veneni nocumentum; & si ipsum euomit, iterum bibere potest decoctionem seminis vrticæ cum butyro coctum, ad expellendum venenum, vomendo, & solutionem faciendo. Deinde bibat lac & butyrum crudum; vomitum autem oportet vt sequantur clysteria, proprie quando sentitur descensus læsionis ad inferiora; oportet autem vt omnino non dormiat. Cumque manifestatur ei forma, scilicet per vomitum, & cognoscitur venenum, curetur secundum modum in capitulo suo distinctum.

Manifestari contingit venenum dupliciter, scilicet secundũ genus & secundum speciem. Hæc autem manifestatio dupliciter fit, scilicet vt cognoscatur cuius generis sit, & cuius specieí. Cognitio itaque genere, si est ex incisuris acutis, curetur cũ his quæ sunt sicut lac & butyrum crudũ, & cum omni quod acuitatem frangit. Si ex inflammantibus, infrigidetur cum camphora & aqua rosarum, & aqua coriandri, & similibus. Ex his autem quæ conferunt huiusmodi valde, est lac vaccinum, de quo extractum est butyrum, infrigidatum. Si autem est ex stupefacientibus, administretur theriaca, & medicamine musci; & vtatur eger carne & vino, & administretur ei odoramatum, & sternutet, & fricetur ei os stomachi, & insufflet ur ei in os, & tondeantur capilli eius. *Cum autem* veneni species cognoscitur, cum eo quod ei proprium est curetur. Habent enim venena quælibet, & proprios effectus in corpore, & proprias curas medicinę.

Medicinæ contra venenum quædā communes quædam speciales. Ad summum vero ex medicinis quæ causa venenorum bibuntur, aut quæritur confractio acuitatis veneni, aut resolutio substantiæ eius, sicut ex lacte. Aut voluitur per eas exitus substantiæ eius, vt per terram sigillatam, aut quæritur oppositio qualitatis eius sicut potare allium in vino, ad eum quem pupugit scorpio. Sunt autem medicinæ quædam communes veneno contrariæ, quæ non permittunt ipsum ad cor peruenire, sicut theriaca dyatesseron; præterea grana iuniperi, semen napi, capillus veneris, cinnamomũ, medulla leporis &c. Dixerunt & quidam quod caro dammulæ syluestris mundificata sallita, est de fortioribus medicinis ad expellenda venena.

Qui sumit venenum super stomachũ repletum nō ita facile inficitur. Qui autem timet in potũ venenum sumere, caueat à cibis dominantium saporum in acetositate, aut salsedine, aut acuitate, aut dulcedine; & dominantium odorum: nec præsentetur aliquid ex his super famem vel sitim vehementem; vtraque enim earum occultat illud quod oportet vt detegatur ei, propter vehementiam voracitatis. Cum autem repletus cibo & potu sumit in potu venenum, sepelitur in vacuitate eius quo repletus est; & secundum hoc quia venæ sunt plenæ, venenum in eis penetrationem non inuenit: fortassis etiam est in eo sapor rei repugnantis veneno. Item necessarium est ei secundum viam consuetudinis, suscipere medicinas nocumentum veneni repellentes, vt mithridatum, & ficus cum folijs rutæ, ac nucibus, & sale trito &c.

De Communibus vocabulis medicaminum & instrumentorum.

Cap. CXXIIII.

ISidorus vbi supra. Omnia autem medicamenta ex proprijs causis habent vocabula. *Hiera* enim dicta quasi diuina. *Arteriaca* quòd apta sit gutturis meatui: & tumores faucium, & arteriarum leniat. *Theriaca* est antidotum serpentinum, quo venena pelluntur, vt pestis peste soluatur. *Catharrica* Gręcè, Latinè purgatoria dicitur. *Catapotia* dicitur eo quòd modicum potetur siue inglutiatur. *Dyamoron* à succo mori nomen sumpsit quo vinum conficitur, sicut *dyacodion*, quia ex codia, idest ex papauere fit, sicut *dyaspermaton*, quia ex seminibus componitur. *Electuarium* vocatum est eo quòd melle sorbeatur. *Trociscus* dictus est, quia in modum rotulę deformatur: *troces* enim Græcè, rotundum dicitur. *Collirsa* latinum sonat, quòd vitium oculorum detergant. *Epithema* dicitur, eo quod superponatur alijs adiutorijs præcedentibus. *Cataplasma* dictum est, eo quod inductio sola fit. *Emplastrum* eo quod inducatur. *Malagma* vero, eo quod sine igne maceretur, & comprehendatur. *Odor* vocatus est ab aere, nam quid est odor nisi aer contractus.

Thymiama lingua Græca vocatur, quòd sit odorabile. Nam thymum dicitur flos qui odorem profert. *Mirabalanum* dictum est eo quod fit ex glande odorata. *Criticos* dies medici vocant, quibus credo ex iudicio infirmitatis humanę hoc nomen impositum est, quod iudicent hominem, & sententia sua aut puniãt aut liberent. *Enchiridion* dictum est, eo quod manu astringatur, dum plurima contineat ferramenta. *cyron* enim Græcè, manus vocatur. Phlebotomum vocatum ab incisione. Nam incisio Græcè *tomum* dicitur. *Guna* quæ à latinis à similitudine cucurbitæ, à suspirio ventosa vocatur: denique animata spiritu per igniculum, dehinc præciso corpori superposita, omne quod intra cutem, vel altius æstuat, siue humorem siue sanguinẽ, euocat

Hiera. Arteriaca. Theriaca. Catharrica. Catapotia. Diamoron. Diacodion. Electuariũ. Trociscus. Collirsa. Epithema. Cataplasma. Emplastrũ. Malagma. Thymiama. Mirabalanũ. Critici dies. Enchiridion. Phlebotomũ. Guna.

Clystere. Pila. *Mortarium. Cisicula.*

euocat in superficiem. *Clystere* Græcum est. *Pila* dicitur à pinsendis seminibus, id est *terendis*: hinc etiã pigmenta, eo quòd in pila, & pilo agũtur, quasi piligmẽta. *Mortarium* dicitur, quòd ibi iam semina in puluerem redacta & mortua, condiantur. *Cisicula* est in qua circunducta collitia resoluuntur, erit enim lenis; nam aspera frangi potius quàm resolui collirium facit.

De Chirurgia, & eius speciebus.

Cap. CXXV.

Quid chyrurgia & vnde dicta.

EX *Isagogis Hippocra. Chirurgia est artificiosa actio in medicina, per manus & ferramenta: & per simplicia ac composita medicamenta: in quibus medici, tam ex vsu, quam ex ratione, sanant ęgrotos.* Quamquam autem de iure proprietatis vocabuli tota practica merito chirurgia possit nuncupari, dicitur enim à *cyros* quod est manus, & *gyros* quod est operatio, quasi manualis operatio, spetialiter tamen operatio per incisionem & ignem hoc nomen sortita est.

Chyrurgia in tres partes diuiditur & hæ rursum in alias.

Hali. in practica ser. 9. Chyrurgia diuiditur in tres partes. Prima est in venis, secunda est in carne, tertia in ossibus. Illa quæ in venis est, bipartita est. Nam altera est in venis pulsantibus, quæ est arteriarum incisio, vel amputatio apostematis, quod aphorisma vocatur, vel saita. Altera vero non in pulsantibus. Illa vero quæ est in carne trifariam diuiditur. Prima est sitiarum cognitio, vel vsus. Secunda incidendi, findendi, suendi. Tertia vero coquendi. Illa porro quæ in ossibus exercetur, bifariam diuiditur. Prima est ossium fractorum consolidatio. Secunda euulsorum in locũ reductio. Incipiemus igitur ab illa quæ fit in venis chirurgia, primumque de phlebotomia, quæ magis cæteris oportuna est ad sanitatis custodiam, & ad morborum propulsationem.

De Phlebotomia.

Cap. CXXVI.

Quid phlebotomia & quænam in ea obseruanda.

A*Vicenna in primo can. Phlebotomia est vniuersalis euacuatio, quæ multitudinem euacuat.* Multitudo vero est, augmentum humorum in venis, super æqualitatem ipsorum. *Hali. vbi supra.* In hac quidem conditione quinque scire primum oportet, quas præceperunt antiqui. *Prima* est ne phlebotometur senex, nec paruus puer. Quod si puer alicuius causa sanguineę passionis ad phlebotomum impellitur, non tamẽ præter voluntatem parentum minuatur. *Secunda* est, ne seruum, nisi ex voluntate domini sui, quis minuat. *Tertia* ne in obscuro loco id fiat. *Quarta* vt qui phlebotomator est, oculos collirijs validis & elimantibus assuescat. *Quinta* vt phlebotomi quo minutio fit, mucro tenuis ac lucidus sit, nullam habens rubiginem, nec squamas: eiusque nouacula sit non tenuis longa, nec breuis crassa, sed vtriusque medium seruans.

Ars phlebotomãdi & occultam venã inueniendi.

Cumque phlebotomiæ quis artem discere cupit, oportet vt se in venarum sensu, longo tempore, cum digitorum summo, medij scilicet & indicis, exerceat, quatenus inter nerui ac venæ, carnisque sensum, differentiam agnoscat. Nonnunquam etenim venæ, non sunt visui manifestæ, sed occultæ, carneque cælatæ, aut plenitudinis corporis causa, vel ipsorum natura brachiorum; aut quoniam ipsæ subtiles sunt. Hoc igitur vt cognoueris, brachium cum vitta mediocris crassitiei stringendum est, ita vt sit ligatio remota quasi quatuor digitis à cubiti loco, & in plenis fiat corporibus fortis, in exilibus autem non sic. Apprehendatur autem venæ locus Phlebotomiæ proximus, & brachium palma fricetur, eique aqua calida superfũdatur; addatur & aliquid quod illud stringat, quatenus abinde vena emineat, ac sensui tactus appareat. Quod si profunda est, & valde occulta, digitus loco superponatur in quo esse putatur, & vtrinque sanguis adducatur; tunc si sub digito venam repleri videris, vena illud est, sin autem, minime.

De Causis & temporibus phlebotomiæ.

Cap. CXXVII.

Pro quibus morbis phlebotomandũ.

A*Vicenna vbi supra.* Nemo quidem phlebomandus est, nisi vel qui præparatur ægritudini, vel in eadem cadens, & hoc aut propter sanguinis multitudinem, aut propter eius malitiam. Ægritudini inquam, qualis est sciatica, vel podagra fortis, vel sputũ sanguineum ex fissura venæ pulmonis, Epilensia, apoplexia, melancholia cum multitudine sanguinis, sinantia, & apostemata interiorum, & hæmorrhoides, & restrictio menstruorum. Illi quoque qui in membris interioribus cum complexione calida debilitatẽ patiuntur, in vere minuantur.

Securius est phlebotomandum quãdo morbus timetur, quam in principio morbi.

Securius autem minutio conceditur, dum ægritudines prædictę nondum acciderunt, sed timentur. Cũ autem inciderint in earum principio phlebotomia dimittatur; humores enim subtiliat, & eos per corpus fluere facit, salsoque sanguini admiscet, & etiã quandoque nihil euacuatur ex eo quod oportet, & facit vt necessaria sint alleuiantia medicamenta. Cum vero maturatio apparuerit, & ægritudo principium aut statum transierit; si oportuerit, nec fuerit quod prohibeat, phlebotomia fiat. *Neque* vero phlebotomia, neque euacuatio facienda est in die motus ægritudinis; & cum ægritudo est habens chrysim longi temporis, nullatenus minuendus est multus sanguis. *Item* prægnans & menstruata non minuantur, nisi sit necessitas magna, sicut retinendi forte sanguinis sputum, cum virtus fuerit euersa.

In quibus casibus non sit phlebotomandum.

In febribus autem à minutione cauendum est, in his scilicet quæ vehementis sunt inflammationis; & in omnibus non acutis febribus in principio sui in die periodica. *In febribus* quoque cum quibus aduenit spasmus, cauendum est à minutione: quia cum spasmus accidit, vigilare ac sudare multum facit, & virtutem deijcit. *In febre* sanguinea necesse est vt euacuatio fiat minutione non superflua, cum fuerit maturatio, quæ multoties remouetur in hora phlebotomiæ. *A minutione* cauendum est in complexionibus & regionibus vehementis frigiditatis, & in hora doloris fortis, & post balneum resolutiuum, & post coitum, & in ætate minore 14. annis, & in ætate senectutis plus possibile est, nisi confidatur in figura & soliditate musculorum, ac venarum amplitudine, earumque repletione, & coloris rubedine. In quibus enim hæc sunt, ex adolescentibus & senibus phlebotomari possunt. Adolescentes tamen ordinate & paulatim cum pauca minutione, scilicet ad phlebotomiã prouehendi sunt: Syncopis autem in prima minutione plerumque accidit ei qui non consueuit.

Quo casu adolescentes & senes possunt phlebotomari.

Item in corporibus maciei vel crassitiei fortis, raris & albis, laxis & cittrinis sanguinem non habentibus, à minutione quanto plus potes cauere debes. Similiter & in corporibus prolixas & propensas ægritudines habentibus, caue tibi ab ea, nisi sanguinis affuerit corruptio quæ te ad eam perducat. A minutione quoque super cibi repletionem caue tibi, ne materiã non maturam trahas ad venam, illius loco quod ab ea euacuasti. Cauenda est etiam in repletione stomachi & intestinorum, facta ex fęce, sed in eam potius euacuando stude, vomitu quidem id quod est in stomacho, & quod in intestinis inferioribus clysteri, vel alio modo.

Nõ est phlebotomadum super stomachum repletum.

De Quibus venis debeat fieri.

Cap. CXXVIII.

Quomodo vocentur venæ in quibus solet esse incisio, & vbi lateant.

R*Azi. 7. parte.* Venæ autem quæ ex more solent incidi sunt cephalica, matrix, & vena illa quæ funis brachij dicitur: & basilica, saluatella, sophena: vena quoque quæ est in curuatura publicis inferius, &

sciatica; vena quoque frontis, & illæ quæ sunt in temporibus vtrimque, quæ in gutture, & quæ in angulis palpebrarum iuxta nasum, & quæ in collo sunt vtrinque, & quæ sub lingua, & aliæ quæ sunt in vtrisque labijs. Cephalica quidem, & matrix, & basilica, repetiuntur in cubiti curuatura ab interioribus: *Basilica* namque est vena quæ in ipsius parte domestica cõspicitur, & à loco qui est sub asella procedit. *Cephalica* vero est in parte syluestri, & ex parte spatulæ descendit. *Matrix* autem ex vno ramo chephalicæ, & alio basilicæ est composita & in earum medio posita. Porro vena quæ *funis brachy* dicitur, ossi quod altius existit in brachio superponitur. *Saluatella* vero locus est in dorso manus, in loco qui est inter auricularem digitum & medicum: *Et sophena* iuxta cauillam in parte domestica, sicut *sciatica* sub cauilla in parte syluestri. *Vena* frontis est, quæ in frontis medio consistit. *Vena* temporum aliæ sunt quæ super tempora protenduntur; duæ vero quæ in angulis oculorum sunt, plerumque manifestæ sunt, & aliquando non apparent, nisi guttur hominis multum stringatur. *Nasi quoque* vena manifesta non est, sed ex ea fit minutio, cum locus qui palpatus sentitur, fissus lanceola vulneratur. *Venarum* itidem locus quæ guideg vocantur, in collo est. Et earum quæ dicuntur algeriæ, est in labijs.

Quæ venæ quibus ex causis incidendæ sunt.

Cap. CXXIX.

Cephalica cur incidenda, & cur meson.

EX li. de chirurgia. Ex brachio quidem cephalicam venam incidimus propter capitis causas, vel oculorum suffusiones, vt cephalargię, maniæ, epilensiæ, & impetu, & timore graui. *Meson* vero, id est mediam incidimus propter pulmonis causas, id est dismam, & orthomiam, & asma, & apophoresim plurimam facientes. *Hepaticam* venam incidimus propter hepatis dolorem, & stomachi, & pleuresim, & alias multas causas. De manibus incidimus duas, vnam secus pollicem, propter inflationem pulmonis; alteram secus minorem digitum, propter splenis inflationem.

Hepatica cur incidenda.

Venæ 15. in coxa, tibia & pede cur incidenda.

De coxa & tibia & pede incidimus 15. propter dolorem renum, artheticum, sciaticum, podagricum, pedum dolorem, & neruorum contractionem, & tumorem qui in pedibus fit, & tibijs; vel propter subtractionem menstruorum, vel quia fœminæ non concipiunt. In primis de suffraginibus 2, de tibijs 3, de talo pedis extrinsecus 4, in pollice desuper pedis 2, incidimus scapello: Item super duos digitos minutos 2, propter dolorem vesicæ de interiori parte talonis 2. Omnes venę pedum inciduntur in aqua calida, in qua debent esse tantum donec sanguis egrediatur. In toto itaque corpore licentem habemus incisionem de venis 40. exceptis illis quæ dicuntur salutes, quas si quis inciderit, cum risu exanimatur, & subito ridendo homo moritur, hæ vero cauendæ sunt quatuor digitis super geniculos.

Sunt quadã venæ quarũ incisio facit hominẽ subito mori ridendo.

Adhuc de eodem.

Cap. CXXX.

Quinã sanguis ex cephalica & basilica egrediatur.

RAzi. vbi supra. Cephalica cum inciditur, sanguis qui supra furculas est cito per illam egreditur. Quapropter cum in illis locis ægritudo existit, ex ea minutio facienda erit. Ex basilicæ autem incisione, sanguis qui est in pectore ac toto ventre, cito per eam transit. Ideo cum horum locorum sanguis euacuandus est, vena hæc incidenda est. Quod si inueniri non potest, ex eius ramis aliquis minuendus est. *Matrix* vero, sicut ex his duabus componitur venis, sic & sanguinem trahit simul ab his duobus locis Est igitur ex ipsa minutio facienda, cum ægritudines his duobus locis accidunt, vel cum totum corpus euacuandum est, & alleuiandum; & cum inuestigatæ prædictæ duæ venæ reperiri non possunt. *Saluatella* vero, dextra quidem pro infirmitate hepatis est minuenda, pro splenis autem ægritudine, sinistra. *Porro sophena*, & illa, quæ in publicis curuatura reperitur inferius, minui debet cum sanguis ad inferiorem partem corporis trahendus est, & cum ægritudines huic parti accidũt, & in matrice ac renibus est dolor, & cum menstrua prouocanda sunt.

Quando incidẽda venæ frontis, linguæ, temporũ &c.

Quando incidenda matrix, saluatella, sophena &c.

Sciatica vero recte minuitur, cum dolor ab anclia vsque ad pedem protenditur. *Guideg.* autem cum anhelitus in principio lepræ maxime angustatur. *Vena frontis* inciditur pro infirmitatibus antiquis quæ consistunt in facie aut in oculis, cephalica tamen prius minuta. *Vena* autem quę sunt sub lingua, cum adest sinantia, prius tamen minuta cephalica. Venæ itidem quę sunt in labijs inciduntur, cum in ore & gingiuis sæpe accidunt apostemata, prius quoque minuta cephalica. Porro venæ quæ in temporibus sunt, incidũtur causa hemicraneæ, ac vehementis doloris in capite, & pro oculorum ægritudine diu permanente: hæ quoque aliquando extrahuntur, & inciduntur. Venæ autem quæ in capite sunt incidũtur propter sahaphat, & pustulas malas quæ sunt in capite.

De Cautela, & modo incidendi venam.

Cap. CXXXI.

Vena male incisa nõ conglutinabitur.

EX lib. de chirurgia. Phlebotomia est recta venæ incisio, & sanguinis emissio Phlebotomiam cum cautela facere debemus, quoniam si aliqua vena non recte incisa fuerit, non conglutinabitur, neque sartietur. Phlebotomorum tria sunt genera, cephalicon, meson, & hepaticon. Nam phebotomando cephalicon, anatharsim facimus, idest à latere foris recte phlebotomamus: Meson catacesin, hoc est premere inferius phlebotomum rectum, & superius leuare. *Cephalica* vena est, quæ à capite habet principium, & ponitur super musculos. Inciditur anatharsim, quæ si male incidatur, aut musculus qui sub ea est percutiatur, sibi timorem facit, & ipse musculus soluitur, & ad mortem ducit. *Meson* à pulmone habet principium, ponitur in medio super altitudinem: inciditur anastomum, hoc est recte, percussuram habet cathacesim: Nam si anatharsim incisa fuerit, non conuenit. Posset enim & aliquis neruorum in concauitate incidi, quoniam illa inter duos neruos ponitur, & si male incisa fuerit, collectionem in altum facit, & saniem plurimam & spissam nutrit. *Hepatica* vena ab hepate habet principium, ponitur pene in extrema parte brachij super neruum. Et si anatharsim incisa fuerit non conuenit; quoniam si ipse neruus incisus fuerit, vt glandula tumor est, & humor vt carnium lotura exit, vel humorem mellicum, & neruorum contractionem, vel digitorum facit.

Phlebotomorum tria sũt genera scilicet cephalicũ, mesõ, hepaticum.

Vnde cephalica, mesõ & hepatica ducunt originẽ, & quomodo incidenda sint.

Hali. vbi supra. Sit autem mediocris percussio, non lata, nec stricta, quia si lata fuerit, plurimum erumpet, & dilatabitur, ac solidari morabitur. Si vero stricta, sanguis non exibit cum tota sua substantia. Sed quod in eo subtile est ac tenue, & nonnunquam ex ea accidit apostema. Præterea si vena subtilis fuerit, in longum incidatur; si grossa, in latum. Et si quidem is qui phlebotomatur puer est, aut pusillanimis, percussio parua fiat, & stricta, quo velocius consolidetur vena.

Percussio venæ debet esse mediocris.

Auicenna vbi supra. Minutio stricta magis est virtutis conseruatiua, sed tamen interdum fluere sanguinem facit subtilem & clarum, tenetque turbidum ac spissum. Ampla vero facilior est ad syncopim, & mundificando magis operatiua, atque tardior ad cõsolidandum. Hanc in hyeme dignius est facere, ne cõgeletur sanguis, angustam autem in æstate. Phlebotometur autem iacens supinus, vt eius conseruetur virtus, & ne syncopis ei superueniat.

Qui phlebotomatur debet supinus iacere.

Razi. vbi supra. Saluatellæ minutio sic facienda est, vt manus in aqua calida teneatur, donec locus minuendus

nuendus infletur, & incrassetur, valdeque manifestus efficiatur. Deinde vero minuatur, & iterum in aquam calidam, mittatur, ne sanguis in ore venæ minutę coaguletur, & exire prohibeatur. Cum autem ex ea manauerit quod volueris, parum olei & salis desuper pone, ne vulnus cito claudatur. Quod etiam omni ramo debili, & minutione stricta oportet fieri, vt in forti citius, & in debili fiat tardius.

Modus incidendi saluatellam.

De Mensura phlebotomiæ.

Cap. CXXXII.

Phlebotomia regenda est secundum ætatem, secundum tempus, &c. & ordinarie afferendæ sunt duæ libræ vel tres

EX libro de chirurgia. Phlebotomi operationes agitamus secundum causarum qualitatem, quæ ex constrictione vel præfocatione veniunt, sicut multi auctores scripserunt. Ad mensuram itaque phlebotomari oportet. Aliquibus auferimus secundum ætatem, aliquibus secundum immutationem coloris, alijs secundum tempus; aliquibus in pondere, alijs secundum vires, alijs per lipothomiam. *In pondere* secundum loca corporis quæ pondus patiuntur, vel dolore pulsantur propter abundantiam sanguinis. Si leue pondus aut dolorem sustinuerunt, vel motum, vel rupturam, aut vomitum; his sanguis appendi debet vsque ad libras duas, & mediam; vel tres, secundum ætatem. Senioribus vero & pueris minus tollimus: libram scilicet vnam, aut mediam. Iuuenibus paulo amplius secundum vires; quemadmodum si tardauerit multum quis in ægritudine, vel nimia solutione ventris desiccatus fuerit, nihil auferimus; vel si cibum non accepit, aut febres nimiæ fuerint. Sed si necessitas exegerit, 4. aut 5.

Est tamen regenda & moderanda secundum tempus, propter nimiam æstatē aut calorem intrantes; nā oportet vti phlebotomo vere & autumno, quia hęc duo tempora temperata sunt, propter immutationē sanguinis. Quod si exit niger, tollatur vsque ad rubicundum, si spissus & crassus, vsque ad tenuitatem; si vero aquosus, vsque ad crassitudinem. *Secundum lipothomiam*, idest animi debilitatem, sanguinem auferimus in passionibus ex plenitudine factis, vt in podagra, vel arthetica passione, tempore competenti, idest vere & autūno. Ideo vero contingit vt ex phlebotomia superflua, mala fiant, quoniam emissio sanguinis infrigidat corpus. Spiritus enim animalis à vicinitate caloris sanguinis destitutus, ascensus facit ad cerebrum, & mala fiunt: hoc etiam fit ex phlegmate vel cholera conclusis in stomacho, & non habentibus exitum: aut ex cruditate cibi & potus, vel ex stomachi debilitate, vel plurima sanguinis emissione: quoniam sanguis proprius si tollatur nocet, alienus autē si tollatur, iuuat.

Si sanguis exeat niger tollatur vsque ad rubicundum &c.

Auicen. vbi supra. Ex multa minutione virtus debilitatur, & humores mali generantur, ad summum vero melius est, vt phlebotomiæ vices multæ sint, quàm vt eius quantitas multa sit. Phlebotomia quidē quæ non est necessaria, choleram rubeā ebullire facit, & post hoc linguæ siccitas aduenit, & similia. Est igitur succurrendum cum aqua hordei & sacharo. Ex dormitione propinqua phlebotomiæ, plerumque accidit in membris contractio. Balneatio quoque antequam minutio fiat, plerumque minutionem aggrauat: quia cutem incrassat, eamque lenificat, & ad labendum aptat. Cum autem alicuius brachium post phlebotomiam apostematur, ex altero brachio minuatur, & super ipsum emplastrum ex cerusa ponatur, & ex fortiter infrigidantibus in circuitu fiat cataplasma. Scito quòd qui multum sudat repletionis causa, indiget phlebotomia.

Phlebotomia superflua est periculosa.

Qui multum sudat post cibum indiget phlebotomia

De Periculis phlebotomię.

Cap. CXXXIII.

Ex errore cephalicæ incisione gignitur nonnunquam apostema.

RAzi. vbi supra. Accidit autem error magnus plerumque ex harum venarum incisione. In cephalica namque, quando non vna tantum, sed pluribus percussionibus vulneratur: vel quando foramen angustum existens, cito clauditur: vel quando vehemēter ex ligatura stringitur: vel quando fortiter mouetur: vel cum opus aliquod aut labor manu perficitur apostema fieri consueuit: quæ tamen vena si vna tantum incisione aperiatur, omnibus alijs in minutione securior erit. Cauendum est etiam ne percussio fiat in musculis, sed locus mollior inquiratur, & ibi percutiatur. Similiter cum sub vena matrice neruus consistat, videndum est vt extremitas lanceolæ, non ad eū locum vbi neruus esse sentitur, sed ad partem ab ea remotam perducatur. Nam si ab ea neruus ipse pungatur, post minutionem mollities, vel obdormitatio brachij accidit, quæ diu vel semper forsitan permanebit.

Cauendum est ne percussio neruum tangat aut musculos dum aperitur cephalica.

Sub basilica quoque magna locatur arteria, quæ est ei vicina. Ideoque minutionem in ipsa conuenit cum maxima fieri cautela. Et si quidem non apparet, melius est vt aliquis ex ramis eius perquiratur & incidatur, sicut est vena asellata, & similes. Quod si tātum ex ipsa minutionem fieri volueris, primo quidē tactu, cognito pulsu, locus signetur: Deinde ligetur, & quanto magis possibile fuerit, loco signato elongetur percussio ad partem manus descendendo: Arteria namque quanto plus ad partem illam descendit, tanto magis profundatur, & à basilica separatur: quæ separatio in cubiti curuatura incipit. Quod si ligato brachio, venæ locum inflari & eleuari compexeris, caue ne illam tetigeris, huiusmodi enim inflatio non est nisi venæ tumor, & ipsius repletio: vnde si venam incideris, & sanguinem subtilem ac rubeum cum saltu videris exire, scias eum ab arteria fluere: & ob hoc oportet eum restringere ac refrenare, partemque quæ super locum est, fortiter ligare.

In apertione basilicæ cauendum est arteria quæ subtus latet.

De Chirurgia quæ fit in carne, & primo de ventosis.

Cap. CXXXIIII.

Chirurgia fit in carne tripliciter.

CHirurgia vero quæ in carne exhibetur, alia est amputatio, alia est incisio, alia coquendi officium. Passiones autem in quibus vtimur his, aliæ sunt quæ omnibus membris corporis accidunt sub vna figura, & earum vna est cura. Aliæ vero in quibusdam proprie membris insunt sine alijs: & earum cuiusque cura dissonans est à cura alterius. Illa quidē cura quæ simul est in omnibus membris, est vt ventosa, & superfluæ carnis abscissio, & incisio nodationis & cancri, vlcerumque malorum, & clauorum, ac verrucarum, & sagittarum eductio. Propria vero cuique mēbro est, vt vngularum oculi remotio, superfluæ carnis, quæ in naso est amputatio, & aliæ huiusmodi passionis curæ, quæ singulis membris sunt propriæ.

Auicen. vbi supra. Ventosæ magis partem cutis mundificant quàm phlebotomia, & prius subtilem extrahunt sanguinem quàm crassum. Harum quidem iuuamentum est in corporibus grossis & crassis, grossumque sanguinem habentibus. Extrahunt autem cū difficultate, & in membro ventosato debilitatem efficiunt. Quidam eas in principio mensis non apponi præcipiunt, eo quod humores nondum moti sunt, neque ebulliunt. Similiter nec in fine mensis, quia tūc imminuti sunt: sed in medio mensis, quando scilicet ebullientes sunt humores, & in augmento sui, augmentum luminis in corpore lunæ sequentes: tunc enim augmentatur cerebrum, & carnes, & aqua in fluminibus accessionem ac recessionem habentibus. Et earum autem horis in die melior est secunda & tertia. Sed cauendæ sunt homini post balneum, nisi cinis sanguinis fuerit grossus: hic enim vna hora debet se balneare, postea ventosas apponere.

Ventosæ valent in corporibus crassis sed apponi debent in plenilunio.

De

De Triplici ventosarum vsu.

CAP. CXXXV.

Vtimur ventosa tribus modis, scilicet

HAli. *vbi supra.* Sitia, idest ventosa tribus vtimur modis. Vno modo cum incisione. Alio modo cum igne sine incisione. Tertio modo sitia applicatur vacua. *Cum incisione* fit aut in pueris paruis, quorum ætas phlebotomum non admittit; & hoc phlebotomiæ loco; cum scilicet eorum ex sanguine fuerit passio. Aut in viris & in mulieribus, & hoc vt à mēbrorū profundo sanguis malus extrahatur simulque cum eo mali humores educantur. Et si quidem modicum sanguinem oporteat extrahi, non profundam incisionem conuenit fieri. Si vero multum, multa quoque fiat incisio ac profunda. Item si tenuis fuerit sanguis, incisio in cute, & non profunda exhibeatur. Si vero crassus, vsque ad profundam carnem deducatur. Si autem materia medium vtriusque, crassi scilicet & subtilis teneat, incisio quoque temperata fiat: nec expedit vnquam in sanguinis eductione modum excedere; hoc enim stomachum debilitat, & hepar destruit, ac refrigerat, colorem in croceum mutat, hydropisim adducit, tremorem parit, cor debilitat, paralysim ac morpheam albam generat, visum quoque debilitat.

1 Cum incisione.

2 Sine incisione.

Sine incisione vero sitia vacua ponitur, quando necesse est trāsferre materiam à loco ad locum; sicut fit in calculis renum, aut ad exteriora trahere, aut quando propositum est ventositatem dissoluere, sicut fit in cholica super doloris locum, aut cum oportet sanguinem ad membrum aliquod attrahere, sicut fit in stomacho; sæpius enim opus est ad ipsū attrahere sanguinem vt calefiat. Vtimur etiam ea in quibusdā membris, cum motum & non sensum amiserunt, vt ad ea sanguinem attrahamus, & calorem. *Perro* cum igne sitia necessaria est, cum à profundo corporis ad exteriora educenda est materia, quæ in membris cuiusquam interioribus generatur, vel cum aliunde ad membrum ægrotans influit, eamque fortiter ad exteriora educere necessitas incumbit. Et quandoquidem materia educenda amplior est, ignem quoque fortiorem esse conuenit.

3 Cū igne sine incisione.

Auic. vbi supra. Ventosæ sine scarificatione quandoque ponuntur, vt à parte sui motus materia trahatur, sicut quando mammillis supponuntur, vt cursus sanguinis menstrui retineatur; & quandoque ponuntur, vt apostema profundum ad exteriora trahatur, sicque medicamentum ad ipsum perueniat. Quandoque vero requiruntur, vt ad aliud membrum ignobilius apostema mutetur. Quandoque vt membrum calefiat, & sanguis ad ipsum trahatur, eiusque ventositas resoluatur: & quandoque vt ad suum naturalem locum vnde motū est reducatur, sicut fit in ruptura inguinis. Quandoque etiam vt dolor sedetur, sicut cum obilico, & in dolore cholico, & in ventositatibus superponitur. *In ventosis* autem cum scarificatione tria sunt iuuamenta. Primum est euacuationis ex ipso membro Secundum est repositionis substantiæ spiritus, ne scilicet euacuationem humoris qui educitur sequendo, euacuetur. Tertiū est, quia curatur vt ex principalibus membris fiat euacuatio. Scarificatio vero profunda est, vt ex profundo materia trahatur.

Causa cur interdū apponantur ventosa sine scarificatione.

In ventosis cum scarificatione tres sunt vtilitates.

De Locis quibus applicandæ sunt.

CAP. CXXXVI.

RAzi. *vbi supra.* Ventosæ vero non nisi ex paruis venis, & in carne dispersis, sanguinem trahunt, Ideoque non vt minutio virtutem debilitant, licet corporis repletionem minuant. Loca vero in quibus poni solent, hæc sunt. Locus qui est inter cornua, & ille qui sub mento, & ille qui inter duas spatulas: & etiam loca quæ in crurium pulpis & interioribus inueniuntur. Ventosa quæ ponitur inter cornua, grauedini & vanitati corporis confert. Et sanguis qui inde trahitur, faciem & caput & oculos alleuiat: grauitatique capitis, & doloribus qui in radicibus dentium fiunt auxiliatur, & fortasse quantum minutio in prædictis actionibus adiuuat. *Illa vero* quæ sub mento ponitur, pustulis paruis quæ in ore fiunt, ac dentibus nocent, & gingiuarum ægritudini: necnon & similibus quæcunque fiunt in ore, remediatur. *Illa porro* quæ locatur inter scapulas, cordis tremori, qui est cum repletione & calore, valet. *At illa* quæ in cruris pulpa, vehementer repletionem minuit. & antiquis doloribus quæ fiunt in vesica, vel matrice, vel renibus confert. Menstrua quoque prouocat, corpus tamen plerumque marcescere facit: & ex ea syncopis accidere consueuit; quibus autem apostemata solēt accidere, remedium tribuit. *Sanguisuga* quoque, cum in locis ponuntur vbi est impetigo, vel sahaphat: vel vulnus malum & antiquum, corpore flebothomia prius inanito, auxilium præbent.

Loca in quibus poni solent ventosa, quodque in quocunque loco operantur.

Quid præstet sanguisuga.

Auic. vbi supra. Ventosæ in cruribus propinquæ sūt minutioni, & mundificant sanguinem, & prouocant menstrua. Ventosæ autē sub mēto positę, dentibus repletis & faciei prosūt, ac gutturi: caput & mādibulas mundant, renibus autē superpositæ conferūt, nec nō apostematibus coxarum, earūque scabiei, & bothor, & podagræ, & hæmorrhoidibus, & elephantiæ. Ventositatibus quoque matricis, & pruritui dorsi. In anteriori parte coxarum positæ, testiculorum apostematibus conferunt, & vulneribus coxarum & crurium, posteriori vero parti superpositæ, prosunt apostematibus, & exituris quæ in natibus fiunt. Denique super nates positæ, trahunt à toto corpore, & à capite: Intestinis conferunt, & menstruorum corruptionem sanant, corpusque per eas alleuiatur. Porro in occipite superpositæ, obliuionem hæreditare faciunt, vt quidam dixerunt; quia posterior pars capitis est locus conseruationis memoriæ: quem ventosæ debilitant. Cholericus post ventosam comedere debet grana mali granati, vel lactucas in aceto &c.

Quid operentur ventosæ in cruribus, sub mento in coxa, super nates &c.

De Cura vlcerum.

CAP. CXXXVII.

INtentio medicandi solutionem continuitatis quæ in membris mollibus accidit, est trium principiorū habere curam. *Primum* est materiam ex fissura currētem restringere ac retinere. *Secundum* ex fissuram cum medicinis & cibis conuenientibus consolidare, & labia scilicet vlceris coniungendo & conglutinando. *Tertium* putrefactionem prohibere. Quod igitur ex vlcere mundum est exiccetur, & quod putridum, medicinis acutis corrosiuis consumatur. Quæ si non profecerint, ignis necesse est adhibeatur. Omne quidem vlcus in loco carnoso existens, medicationi est inobediens: similiter & rotundum.

In cura vlcerum tria intendantur.

Præterea quædam sunt accidentia sanitatem vlceris prohibentia. Quorum *vnum* est complexionis membri malitia: & ideo debet rectificari. *Aliud* est malitia complexionis sanguinis quæ ad ipsum venit, & ideo succurrendum est generatione boni chimi. Itaque multitudini sanguinis qui ad illud fluit, & ipsum corrumpit, subuenire oportet cum euacuatione, ac subtiliatione cibi, & faciendo vt exercitetur si possibile fuerit. *Tertium* est ossis corruptio quod est sub eo, cum ad ipsum sanguinem transmittit. Huius curatio non est nisi ossis illius melioratio, eiusque fricatio, vel etiam incisio.

Sunt vlcerum accidentia quæ impediunt sanationem vlceris.

Vlcera quoque nutrimento indigent, vt natura confortetur: & etiam minoratione nutrimenti, vt saniei materia restringatur. Inter hæc ergo duo contrarietas, diuersitas exstitit. Nam quia sanitas procuratur, debilitatem necesse est cōfortare, quia vero sanies multiplicatur, necesse est nutrimentū prohibere. Medicus ergo de hoc solicitus debet esse, & medicinis quidem siccantibus ac stipticis, quę occultis vlceribus adhibentur,

Dieta vlceris si debet esse moderata.

adhibentur, medicinæ mundificantes sunt admiscendæ.

Emplastra etiam attractiua necessaria sunt, quibus ossium frustra, & res extraneæ carni infixę euellantur, quibus vlcus meliorari prohibetur. Omne autem vlcus quod postquam carne repletum est, & consolidari debet, cito reuertitur, est in semita perueniendi ad fistulam. *Quando* vero caro corrupta, quæ super mēbrum est, remouenda est, melius quidem est vt sine ferro fiat, si possibile fuerit: quia ferrum plerumque periculose tunicas musculorum & venarum pulsantium inuenit. Quod si hoc non profecerit, & corruptio iam in carne processerit, necesse est vt ipsa incidatur, & vt locus incisionis oleo feruente aduratur, hoc enim securitatem ab acuitate malitiæ facit, ac sanguinis exitus restringit, & nascuntur incisionis loco, caro & cutis, extranea quidem non proportionalis; sed & res quæ carni magis dissimilis, propter sui duritiem existit.

Caro corrupta quomodo ab vlcere amouenda.

B

De Cura vulnerum.

Cap. CXXXVIII.

RAzi. vbi supra. Vulnus cum paruum fuerit, possibile est vt eius labia, si ligata fuerint ab imo vsq; ad superficiem, continuentur, nec alia curatione indigeant, nisi vt duarum asellarum auxilio sibi subueniatur, & ligatura quæ à duobus capitibus incipiat, stringatur. Æger quoque penitus à repletione, vinoq; custodiatur, & ne pilus vel vnguentum inter labia cadat obseruetur; hæc enim continuationem fieri nō permittunt. Si vero magnum & profundum fuerit vulnus, oportet vt cum medicinis quæ carnem continuant, sanetur, & à phlegmone custodiatur, pannum aceto, & aqua infusum superponendo, & epithematibus frigidis epithemando: præcipueque si calor & dolor ibi fuerint, aut sanguis paucus ex eo manauerit; tunc enim infirmus ex parte contraria minuendus erit; & totum corpus, totumque regimen ipsius infrigidari oportebit.

Quædā vulnera sola ligatione sanantur, alia vero vtpote magna & profūda minime.

C

Ex lib. de chirurgia. Sicut autem varia sunt & discreta vulnerum, eorumque medicaminum genera, sic & ipsorum quoque vulnerum loca, & quasi fundamenta diuersa, vt craneum, caro, neruus, & os. Sed quæ in carne fiūt, per sicca; quæ autē in neruo per humida curari oportet. Vulneribus autem fracti cranei sagimen & oleum apponere non licet, ne panniculi quibus cerebrum inuoluitur, aliquo modo lædantur. Oleum namque putrefacit, & omnino cauendum est, ne qua putredo à superioribus ad inferiora labatur. Si enim illorum panniculorum aliquis rumpatur, quantum vnius acus acumen est, hominem curari impossibile est, eo quod cerebrum putredine inficiatur. Cerebrum enim tantæ dignitatis existit, vt si quantumlibet leuis infractio ei acciderit, continuo tota sua incolumitate priuetur. Sciendum autem, quod si frustula ossium in craneo, vel in quolibet vulnere extiterit: ipsum solidari non est possibile: nisi idem os putrefactum continuo extractum fuerit.

Si pãniculus cerebri vel minimū rūpatur, impossibilis est curatio: vt etiam vulneris in quo frusta ossis includuntur.

D

De Incisione vulnerum.

Cap. CXXXIX.

POrro si vulnus membrum perambulet, carnéque corrodat, cito succurrendum est, incidendo carnem quæ ibi est, aut cōburendo & destruendo, priusquam multum dilatetur: deinde vero cum medicinis vulnerum sanatiuis curetur. Medicamen quidē quod carnem generat, & recentia vulnera continuat, optimum est: vt olibani, aloes, sarcacollæ, sanguis draconis. Horum partes æquales terantur, ac vulneri superponantur, ipsumque vulnus ligetur. Afnen vero si teratur super locum vbi est caro superflua, confert ei. Cerotum quoque viride carnem corrodit, & vulnera saniosa mundat.

Quodnam vulnus incidendum.

Optima medicamina.

Aui. vbi supra. Qui autem plagam secari voluerit, oportet vt eius sectio incedat secūdum rugarum collectionem quæ sunt interius in illo membro, nisi sit tale membrum, qualis est frons. Nam si procedat incisio sicut rugarum eius collectiones, incidetur frontis musculus, & cadet supercilium. *Oportet* igitur vt sector sciat anatomiam neruorum, atque venarum, & arteriarum, ne erret, & incidat aliquid ex eis. Oportet etiam vt secum deferat multas ex medicinis sanguinem restringentibus, & ex emplastris dolorem sedantibus, & instrumentis ad hoc pertinentibus. Huiusmodi sunt medicina Galeni, & pili leporis, & araneę tela, & albumen oui, & ferramenta quibus adustio fit: hæc enim omnia sanguinis fluxum prohibent, siue ipsius errore proueniat, siue non. Cūque perforauerit exituram, & quod in ea continetur extraxerit, non debet ei adhibere oleum, nec aquam, nec emplastrum in quo sit oleum, neque sepum superabundans: immo sicut emplastrum de calcanto, quod tūc scilicet cū eo indigebit apponat, & spongiam infusam in vino stiptico desuper ponat.

Incisio debet procedere secundum rugarum collectionem.

Medicina sanguinem restringentes.

De Restrictione fluxus sanguinis ex vulnere.

Cap. CXL.

RAzi. vbi supra. Si autem ex vulnere tanta continuitati sanguinis multitudo fluxerit, vt inde virtutis debilitas timeatur, membrum erigendum est sursum, taliterque locādum, ne dolor in eo sentiatur, post hoc leporis pili, cum oui albumine mixti, aloe & thure ac sanguine draconis tritis inuoluti, vulneri immittantur, aut ex araneæ tela vulnus repleatur. Sanguis præterea si cū saltu fluxerit, ex arteria incisa exit: qui si vno modo egreditur, ex venæ est incisione: quæ cum his quæ diximus sanandæ sunt & ligandæ. Quod si propter hoc sanguis non sistitur, arteria vel vena incidenda est. Itaque cum vnciolo eleuata, si videri poterit, suspendatur & extrahatur: deinde incidatur, & locus ex his quæ diximus repleatur. Quod si possibile non fuerit, vel medicinæ non contulerint, locus cauterio valde ignito ac rubeo comburatur: vbi summopere cauendum est ne super neruum ponatur, de his præterea quæ sanguinem restringunt est, vt aloe vel calcanto repleatur, atque ligetur.

Remedia ad restringendū sanguinem.

De superflua carne dentium, & extractione molarium.

Cap. CXLI.

CArnis superfluæ quæ in dentium lateribus oritur cura est, vt cum forcipibus illam suspendas, & cū phlebotomo incidas, emissionem quoque paruā, quæ variola dicitur, oportet cum phlebotomo findere, vel cū ligno acuto, quatenus ab ea sanies exeat, post hoc acetum sorbeat & sugat, aquamque & vini modicū, & post hoc aquam rosarum & oleum rosarum, maneque aquam & mel, & locum digito comprimat. *Qui vero* molarem vult eruere, primum oportet carnē quæ in eius radicibus est paulatim incidere, donec ex ipsa nihil remaneat quod radici dētis adhæreat, tunc forcipes molari superponat, ac super vtrumque pedem illius fortiter comprimat, ipsumque molarem dextrorsum ac sinistrorsum fortius concutiat, & sic eum tota virtute abstrahat. Qui si corrosus fuerit, loco corroso panicum imprimere fortiter oportebit: quo facto mixtum sępius acetum sugatur, & sic oleum rosarum loco cum bombace superponatur. *Præterea* nonnunquam homini dens superfluus innascitur, & tunc intuendum est, vt si in alterius dentis radice cum organo quod rostro simile est auferatur, & si quid superfuerit lima explanetur. Si vero non in alterius radice, sed fundo nititur, cum forcipibus extrahatur. Porro si dentium quispiam iusto maior fuerit, quod manifeste turpe erit, oportet eum cum lima corrigi, & quod abundat tolli, quo cæteris æqualis fiat proportione competenti.

Modus euellendi molarem.

Modus emendandi dētium superfluum, & corrigendi extuberantiam.

De

De Faciendis eunuchis.

Cap. CXLII.

HOminum abscindere testes abominabile quidē est apud medicos, cum ars medicinæ sit corporum extra naturalem habitudinem positorum in naturam reductio. Eunuchizare autem his contrarium est, quoniam à naturali habitudine ad extra naturalē transfert. Sed quoniam à medicis hoc exigunt Reges ac Principes, vt eunuchizent illis homines, dico quod eunuchizatio duobus modis fit. Vno modo cum contritione, altero cum amputatione. *Cum contritione fit:* Puer paruus sumitur, & in concha in qua sit aqua calida ponitur; cumque testes emolliti fuerint, confricantur cum digitis fortiter quatenus dissoluantur, & sub tactu non appareant illa vero quæ cum amputatione fit, aut testium tantum est eductio, aut verendorum simul omnium amputatio.

Eunuchizatio duobus modis fit scilicet contritione & amputatione.

B

Testium eductio hoc modo fit: Qui eunuchizādus est alto superponitur, eiusque testium cutis cum manu sinistra premitur, & testes ipsi simul deponuntur atque ligantur; postea cum organo acuto fiunt in longū super cutem testium duæ fissuræ, super quemlibet vna, scilicet vsque ad sifacem eorum porrectæ, sicque testiculi educuntur, nec aliquid præter sifacem subtilem, qui vasis superest spermatis dimittitur. Probatur autem hic modus magis quam ille qui fit cum contritione, quia qui conteruntur, nonnunquam coitum appetunt, eo quod aliquid ex testibus plerumque remanet in contritionis tēpore. *Amputatio* vero totius ita fit, testes & veretrum à radicibus simul fortiter apprehenduntur, sicque totum à loco ligationis cum rasorio amputatur. Dehinc vero medicamina sanguinē stringentia superponūtur, vt aloes, sarcocolla, sanguis draconis farina thuris, & fascia stringuntur, vnguentaque deinceps adhibentur.

C

De Cauterijs.

Cap. CXLIII.

QVæ autem in coquendo fit cura, locis quibusdā in quibus humiditas mala superabundat, est necessaria; quam scilicet humiditatem repellere nō sufficiunt medicamina desiccantia & adurentia, ob hoc ignem adhiberi oportet, cuius desiccatio & adustio in fine est. Desiccatio namque non est valida, nisi quæ in sua complexione est calida & sicca. Quantoque calor est fortior, tanto siccitas quoque robustior, vt est piperis, euforbij vel adustionis, vt calcis, floris æris. Qui autem vtrunque in fine cōplementi adiuuat, ignis est. Quæ vero necessariā habent huiusmodi curā, sunt immoderata putrefactio, & humiditas modū trāsgrediēs.

Immoderata putrefactio, vel humiditas, cauterizationem exigit.

D

Auic. in 1. can. Cauterizatio est medicamen iuuans ad prohibendum ne corruptio spargatur, & ad confortandum membrum cuius complexio rectificanda est, & ad resoluēdum materias corruptas in membro retentas, & ad restringendum sanguinis fluxum. Res autem qua fit cauterium melior est aurum; locus autem qui cauterizatur aut est manifestus, & ponitur super illud cauterium sensibiliter; aut est profundus in membro interius, vt in naso, vel ore, vel ano; & huiusmodi forma tali indiget, vt sic ad locū cautērium perueniat, ne in circuitu noceat, sit ergo subtilius quam formæ vacuitas, ne lateribus eius obuiet. *Cauterizator* præterea sibi caueat, ne fortitudo cauterizationis ad neruos vel ad chordas aut ligamenta perueniat. Et si quidem propter sanguinem fluentem cauterizauerit, oportet vt cauterizatio fortis sit, ita vt eius crusta obtineat crassitudinem ne cito cadat. Nā si ceciderit, deterius malum fit quam prius erat. Si vero propter carnem corruptam fit cauterium, erit ibi dolor, & fortasse necessariū erit cum carne cauterizari os quod est sub

Aurū optime fit cauterium.

E

Quid cauendum sit in cauterizatione.

A

ea, & supra ipsum morari donec tota corruptio destruatur. Cum ergo fit super craneum, subtiliter operandum est in ipsum, ita vt non ebulliat cerebrum, nec eius panniculi corrugentur.

De Enemathe, & epithemate.

Cap. CXLIV.

ENema est nobile medicamen in expellendo superfluitates ab intestinis, & in sedando dolores renum, ac vesicæ, & apostemata ipsorum, & ægritudines cholicę, & in attrahendo superfluitates à membris principalibus superioribus. Quæ vero eis acuta sunt, hepar debilitant, & ad febrem perducunt. hora clysterizandi melior est, cum aer frigidus est, ne accidāt inde grauitas, & dolor, & æstuatio, & nausea. Balneum præterea fieri solet, vt ebulliant humores, atque spargantur. Clysteris autem conditio est, vt aerem & humores retentos trahat; propter hoc secundū plurimū non est bonum, vt balneum enemati præmittatur.

Enema seu clysteriū est nobile medicamen ad superfluitates extrahendas.

Epithemata sunt ex medicinis bonis quæ ad ipsam ægritudinem perueniunt. Medicina quidem fortasse duas habebit virtutes, vnam subtiliatiuam, & alteram incrassatiuam. Eritque maior necessitas subtiliatiuo, nisi quod inspissatio temperat subtiliationem. Cūque enim fiet emplastrum ex ea, penetrabit subtilitas, & remanebit spissitudo. Et illa quidē quæ penetrat confert. Epithemata fiunt cum pannis; cumque membris principalibus superponuntur, vt hepati & cordi, nec fuerit ibi quod prohibeat, serici panni suffumigati ex xiloaloe crudo, virtutibus epithematum odorem bonum tribuunt, quem membra principalia diligunt.

Virtus epithematum.

De Chirurgia quæ fit in ossibus.

Cap. CXLV.

HAli. vbi supra. Restat de ossium cura, quibus accidunt multipliciter incōmoda, idest aut confractio, aut euulsio, aut debilitatio, aut contorsio. *Confractio* est continuationis separatio. *Euulsio* est disgregationis à suo loco remotio. *Debilitatio* est languor qui ossi accidit ex percussione, vel casu, vel contractione. *Distorsio* vero est disgregationis à suo loco concussio. Horum igitur cura est exponēda, & quomodo liganda fracta, & reducenda euulsa, & qualiter huiusmodi regendi sunt infirmi.

Quatuor incōmoda accidunt ossibus.

Razi. vbi supra. Qui opus chirurgiæ exercent, maxime rustici, stolidi sunt & idiotæ, maiorque pars casualiter operatur, quia raro qui librum huius doctrinæ legerit, aut qui eam à magistro literato didicerit, aliquis eorum inuenitur. Itaque præcipiunt, vt qui fracturam, aut dislocationem carnis, aut contusionem perpessus fuerit, cum halchabes, & hasahat, & ex assata carne in veru vel in prunis nutriatur, & vinum bibat, cum nihil citius hoc regimine phlegmonis generationem afferat. *Oportet* igitur cum prædictorum aliquid acciderit alicui regimē per dies aliquot subtiliari, qui etiā si fortis extiterit, venter eius erit soluendus, & ipse similiter minuendus; vt securus sit quod ad locum materia non fluat, quæ magnum apostema, putrefactionemque generare possit. Post hoc æger si quidem dislocationem, vel carnis cōtusionē habuerit, ad regimen consuetum reuertatur; fracturam enim si patiatur, viscositas & grossities eius sanguini addēdę sūt, vt natura paratā habeat materiā ex qua porus fracturę generetur. Ex his autē quæ hoc operantur est frumētū adeo coctum vt quasi plus videatur, capita quoque & pedes animaliū, ventres vaccarum, oua, risi, piscesque recentes, & similia his in quibus est viscositas & grossities. Ex his ergo comedere debet, vinumque bibere crassum, vt ex his fractura melius ac citius ligari possit. In principio tamē olera frigida, auiū hœdorūque carnem comedat, & à vino penitus abstineat.

Regimē habentis os dislocatum vel contusum &c.

Vulnerati in principio debet penitus à vino abstinere, & viscosa & crassa comedere in fine.

Cum autē iunctura dolet, in qua non est dislocatio, non oportet vt prematur & distendatur aliquo modo

ficut præfati rustici loca debilia rectificāt & distēdūt. Vbi etiam magnū sonitū facere nituntur, vt à vulgo bene operari putētur. Plerunque etiam cum in membro fuerit dolor, in eo fracturam aut dislocationē esse mentiuntur. Sed vtriusque causa adeo patet, quod occultari non valet. Contorquetur enim ex his membris figura, & cutis ex vna parte gibbosa fit, ex altera concaua. In fractura quoque vbi sit nimia, crepitātis ossis sonum percipies, si manu ipsum attrectes. Cū igitur in loco dolenti defuerint hæc signa, non est ibi nisi vel carnis contusio, vel fractura minima. Itaq; nullatenus distendenda est, nec motio faciēda; quia maior inde fieret angustia; sed locus palpando vngatur, & postea suauiter ligetur, vt nec dolor inde sequatur. Nihil enim plus phlegmonem affert quam dolor; vnde & cum distendere ac rectificare opus fuerit, oportet hæc ita leuissimè fieri, vt dolor quantominus possibile est sentiatur.

De Fractura ossium consolidanda.

Cap. CXLVI.

Curatio ossis fracti sine ruptura carnis.

Ex *libro de chirurgia*. Chirurgiæ notitia maxime in ossibus est necessaria. Aliquando quidem rumpuntur ossa, aliquando de propria, secundum diuersitatem membrorum, exeunt iunctura. *Si os* fractum est sine carnis ruptura. vt in brachio contingit, in humero, in cruce, & in coxa; membrum in quo est, ex vtraque parte sumptum, debet leuiter extendi, manibusque comprimi, deinde longo & constricto panno ligari, ac desuper subtiles ferulas cum licinio conuenit imponi, sicque vsque ad tertiū diē ligatū teneri; deinde aqua calida cū medicaminibus cōgruis fomentari.

Curatio eiusdem cū carnis fractura.

Si vero cum carnis ruptura fractum sit, ita curandū est, vt vbi vulnus est ferula careat, ne impressione sui nocumentum inferat. Fomentari quoque non debet, quousque vulnus consolidetur, & tunc ex omnibus partibus suis fomentetur. In infantia quidem nouiter genita, vsque ad 8. diem vel 9. consolidabitur. In dētium plantatiua vsque ad 12. vel 16. In pueritia 18. vel 24. In adolescentia 30. vel 35. In iuuentute 40. vel 45. In senectute 50. vel 55. Ætas enim nouiter genita, citius cæteris consolidatur, propter humidam teneritatem dentium quoque plantatiua, citius quam pueritia, & sic de cæteris propter eandem causam. In senio vero vix aut nunquā consolidatur, vel quia ipsi alimēto calor deficit, vel quia deficiente humorositate naturali, deficit materia: vnde conglutinatio sequi non valet. *Ossa* vero fracta nunquā consolidari possunt, sed quadam materia ex alimento ipsius ossis superueniēte quasi gumma efficitur, vnde conglutinationis cōplementum subsequitur. *Sunt autem* ossiū fracturæ quędā periculosæ, nam crure, trium vnciarum, tam à superiore, quam ab inferiori, fracto spatio, vel supra pedis nodum eadem mensura, mors à chirurgicis enunciatur, eo quod ibi habetur medulla, qua exeūte mors sequitur. Aliquando autem os de propria exit iunctura, vt in collo, mandibula, humero, cubito, & manus iūctura, scia, patella, ac pedis nodo, tunc est adhibēda curatio. Ossa enim omnia fracta curantur, & euulsa ad sua loca reuocātur. Dētes autē nullo modo. Labia quoque nostra venosa sunt, & assidue mouentur; quibus si cācer fit, vix aut nunquam curantur; & si curentur, caro nunquam restauratur. Idem quoque de naribus.

Ex quibus ossium fracturis sequatur mors.

Dētes fracti aut euulsi non possunt restaurari, nec caro laborii cancro consumpta.

De Alligatione eiusdem.

Cap. CXLVII.

Modus ligādi vulnera.

Razi. *vbi supra*. Ligationis quoque mensura talis sit, vt nullum ægro dolorem nisi paruissimum inferat, nec adeo relaxata sit, vt eā nullatenus sentiat. Huiusmodi principiū deceptores in sanis locis faciunt, vbi ligando multum constringunt, denique relaxādo ad infirmum locum descēdunt. Sed hic ligaturæ modus pessimus, quia sanguis à duabus partibus compressus, ad infirma loca transmittitur, indeque illic apostemata & vulnera generantur. *Oportet* autem vt locus fracturæ tribus fascijs aut quatuor cingatur, quarum prima super locum infirmum ponatur, & ita vt sanæ partis maximam quantitatem teneat protendatur; hæc ad superiorem partem tendat, & super locum infirmum fortius cingat, à quo cum separari cæperit, suauiter relaxari incipiat. Et quanto plus elongatur, tāto magis lenta fiat. *post hoc* alia superponatur eidē loco, quæ ad inferiorem partem tendat descendendo. Inter has autem ligaturas asserculæ locandæ sunt, per quas membrum rectificetur, ne gibbositas aut concauitas aliqua fiat. *Deinde* totum hoc suauiter etiā tertia fascia cingēdū est, cuius inuolutiones vbique æquales esse oportet; & hæc omnia desuper filis ligentur; nec frequenter nisi sit ibi phlegmō, vel ardor, vel dolor, aut pruritus, ligatura dissoluatur; quia quāto tardius dissoluetur, tāto ad solidādum aptior erit. Si vero phlegmonis initium, aut dolor fortis ex ligatura acciderit, & caro quæ sub illa est rubea fiat, & impleatur sanguine, illico dissoluenda est, & eius cōstrictio relaxāda. Quod si pruritum fortem atque nocibilem illic præsenserit, dissoluatur, & locus aqua calidiori infundatur, donec pruritus sedetur. Denique quando fractura consolidata fuerit, & necesse fuerit vt caro fracturæ superposita consolidetur, oportebit etiā tunc vt ligatura paulatim dissoluatur, & dieta augmentetur.

Ligatio fieri debet tribus fascijs.

Ligatura quando soluenda.

De Rectificatione eiusdem.

Cap. CXLVIII.

Fracturæ vero in quibus sūt ossium partes asserculis similes, quæ cutem nō fregerunt, sed vehementer stimulent, rectificandæ sunt, eas quāto magis possibile est vngendo, leuiterque ligando. Quod si stimulauerint, ac vehementem dolorem intulerint, ligandæ non sunt, alioquin apostemata & putrefactionem in osse toto generabunt. Locus itaque findendus, & si asserculæ ab osse separatæ sunt, extrahendæ erunt. Si vero separatæ nō fuerint, extremitas earum acuta stimulans secanda erit cum ferro, deinde vero cum medicinis curanda. Oportet etiam vt dislocationes cum acciderint ad locum propriū illico reducātur, antequā ibi nascentia fieri incipiat; alioquin nunquā reducentur. Nā si dum taliter fuerint distendatur, ægroto plerunque accidet spasmus. plerunque vero post fracturę rectificationē, vel dislocationē ad locū suū reductionem, durities & cōstrictio membris remanere consueuerunt, quæ multoties nociuæ sunt, motum membri prohibentes; & hoc proprie accidit cū prædicta iuxta iuncturā fuerint. has autē oleū & aqua calida, cū scilicet locus multoties manib⁹ fricatus, & aqua calida per fistulā ab alto defluens loco, superfusa fuerit; & adipes ac medullæ cum ex eis emplastrum fit, mollificant.

Quomodo ossa fracta sunt curāda, & dissociata reducenda, durities que inde sequens mollificāda.

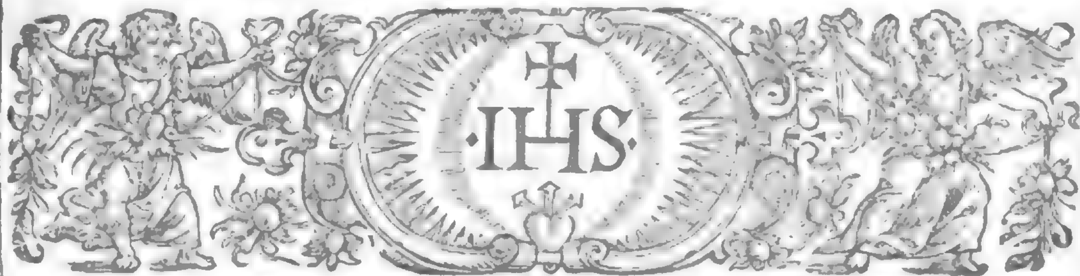

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DECIMVSTERTIVS.

De Scientia medicinæ Theoricæ, & inuentoribus eius.

Cap. I.

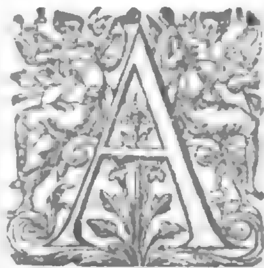
VCTOR. Post scientias sermocinales, & practicas, & mechanicas, tandem accedendum est ad theoricas. Et quoniam inter mechanicas vltimo loco dictum est de medicina, quantum ad illam eius partem quæ cõsistit in operatione manuũ, vt sequentia præcedentibus cõgruenter adhæreãt; Nunc etiam in prosecutione theoricarum, à medicina incipiendum est, quantum ad illam partem quę consistit in speculatione causarum, atque morborum. Nam & hæc ipsa videtur esse potissima naturalis philosophiæ pars, quia de tota fere hominis natura plenissime differit, quæ est omnium creaturarum dignissima, atque nobilissima.

Quænam medicinæ inuentores.

Isi. in li. ety. 4. Huius artis inuẽtor apud Græcos (vt fertur) Apollo fuit, quam filius eius Esculapius laude vel opere ampliauit. Qui postquam ictu fulminis interijt, interdicta medendi cura fertur, & ars ipsa per annos ferre quingentos latuit. Tunc eam Hippocrates in lucem reuocauit. *Hi itaque* tres viri totidem huius artis hæreses inuenerunt. *Prima* Methodica inuẽta est ab Apolline, quæ remedia sectatur, & carmina. *Secunda* Empyrica, idest experiẽtissima ab Esculapio, quæ non indiciorũ signis, sed solis constat experimentis. *Tertia* Logica, idest rationalis ab Hippocrate, qui discussis ætatum ac regionum vel ægritudinum qualitatibus. artis curam rationabiliter perscrutatus est. Itaque Methodici nec elementorum rationem obseruant, nec tempora nec ætates, nec causas, sed solas morborum substantias. Empyrici solam sectantur experientiam. Logici vero adiungunt experientiæ rationem.

Tres sunt medicinæ sectæ à tribus medicinæ inuentoribus.

Cur inter liberales artes non numeretur.

Cap. II.

QVæritur autem à quibusdam, quare inter cæteras liberales disciplinas, medicinæ ars non contineatur, propter hoc scilicet, quia illę singulares cõtinent causas ista vero omnium. Nam & grammaticam medicus scire debet, vt intelligere vel exponere possit quæ legit. Similiter Rhetoricam, vt veracibus argumentis valeat diffinire quę tractat; necnõ & Dialecticam, propter infirmitatum causas ratione adhibita perscrutandas, atque tractandas. Sic & Arithmeticam, propter numerum horarum, in accessionibus & periodis dierum. Non aliter & Geometriam, propter qualitates regionum, & locorum situs, in quibus doceat quid cuique obseruari oporteat. Porro musica incognita illi non erit. Nam multa sunt quæ in ægris hominibus per hanc disciplinam facta leguntur; sicut de Dauid legitur, qui à spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Asclepiades quoque medicus phreneticum quendam per symphoniam, pristinæ sanitati restituit. Postremo & Astronomiam notam habebit, per quam contempletur rationem astrorum, & mutationes temporum. Nam sicut ait quidam medicorum. Cum ipsorum, scilicet astrorum & temporum qualitatibus, & nostra corpora commutantur. Hinc est quod medicina, secunda philosophia dicitur; vtraque enim disciplina totum hominem vẽdicat sibi. Nã sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur.

Ideo medicina non est ars liberalis, quia omniũ causas continet.

Medicina cur secunda philosophia dicatur.

De partibus medicinæ secundum quosdam.

Cap. III.

EX *Isagogis Hippocratis*. Partes medicinæ sunt tres, Phisica, qua naturæ corporum, & naturales operationes cognoscuntur. Pathognomica, qua quæ contra naturam fiunt vitia, comprehenduntur. Terapentica, qua eadem vitia curantur. Pathognomica diuiditur in duas partes, scilicet in spectionalem, & causalem. Causarum autem quædã sunt

Medicinæ tres sunt partes quæ rursum variè diuiduntur.

manifestæ

A manifestæ, scilicet quæ sensibus comprehenduntur, vt quæ fiunt cultro, vel igne, vel lapide, vel ludo: quædam vero occultæ, vt penuria, abundantia, corruptela. Item causarum quædam sunt vitia, vel res alias cõtinentes; quædam etiam simul agentes; quædam vero concausales, scilicet nihil per se sed cum alijs agentes. Inspicienda est itaque hominis natura, vitij causa, tẽpus, locus, ætas, & ars. Therapentica diuiditur in tres, scilicet dieticam, chirurgicam, & quæ per diuersam medicinam constat. Dieta est artificiosa factitatio victus, & datio in medicina, per additamenta & detractiones vel immutationes, quæ plurimum tribuit effectum.

Medicina Theorica in sex consistit.

Papias. Medicina alia theorica, alia practica. *Theorica*, quæ & phisiologica, in vj. constat. In humoribus, vt sunt calidum, frigidum, siccum, humidum. In B virtutibus, vt est animalis in cerebro, vitalis in corde, nutribilis in corpore. In elementis, vt ignis, aqua, terrea, aer. In membris, vt ossa, venæ, & huiusmodi. In naturis, vt de herbis & medicaminibus. In perfectione, vt in artibus. *Practica* vero diuiditur in dietam, vt nutrire infantes, moderari senes, homines reparari post ægritudines. Et in curam, vt in medicaminibus, quæ deintus accipiuntur, & per os, vel meatum, vel deforis ponuntur. Et in chirurgicam, vt secare, vel incendere.

Practica diuiditur in dietam, & curam, & chirurgiam.

Virtutes aliæ pertinent ad animam, aliæ ad naturã. Ad animam pertinentes, aliæ principales, vt quæ fantasitas, idest figuras omnium intellectu percipiunt, & memoria retinent quæ audiunt vel vident. *Aliæ* sensuales, vt quæ quandoque sensibus insunt. *Aliæ* mo- C tales, quę per neruos fluunt; & corpus contrahere, & circumferre, aut extendere possunt. Naturæ animi virtutes partiuntur in duo; in nutribilem & vitalem. nutribilis in 4. Vna quę trahit, altera quæ tenet, tertia quæ digerit, quarta quæ impellit. Vitalis virtus habet subiacentes pulsus arteriarum, quæ quando aperiuntur extrahunt illi aera, & expellunt fumum.

Virtutes aliæ animæ, aliæ naturæ.

Aliter de eodem secundum Auicennam.

Cap. IV.

Quid medicina & quotuplex.

AVicenna, lib. 3. *Medicina est scientia, qua corporis humani dispositiones noscuntur, ex parte qua sanatur, & à sanitate remouetur vt ipsa sanitas habita conseruetur, & amissa recuperetur.* Hęc diuidi potest D in theoricam & practicam. Non quod vna pars diuisionis sit scire, & altera operari; nulla enim earum est nisi scientia, sed vna earum est ad scienda principia, & altera ad sciendam operandi qualitatem. Quoniã cuiusque rei scientia causas habentis non acquiritur, neque completur, nisi per sui causas sciatur. Oportet & in medicina scire sanitatis & ægritudinis causas. Insuper etiam & accidentia earum; quia tam ipsæ quã earum causæ plerunque quidem manifestę sunt, & plerunque occultæ, nec nisi per significationes accidentium comprehenduntur.

Medicina practica est etiam scientia licet non cõsideret principia sed operandi qualitatem.

Causæ medicinæ materiales.

Causæ quidem speciales quatuor sunt, materiales duo subiecta, propinquum scilicet & longinquum. Propinquum, membrum & spiritus; Lõginquum autem humores, & longinquiora sunt eis elementa. Et hæc duo subiecta sunt secundum compositionem, licet sint & cum alteratione. *Efficientes* sunt causæ permutantes & conseruantes humani corporis dispositiones, sicut sunt aer, cibus & potus; euacuatio & retentio, regiones & loca habitabilia, & quę continuantur eis. Præterea motus & quies, corporales & animales, somnus & vigiliæ. Alteratio quoque in ætatibus, & diuersitas in eis, & in generibus, & in artibus, & in moribus, & in rebus, quæ humano corpori subueniũt, ipsum tangentibus, siue sint contra naturam, siue non. *Formales* causæ sunt cõplexiones, & virtutes, quæ post eas eueniunt, & compositiones. *Finales* vero causæ sũt operationes, in quarum sciẽtia est proculdubio sciẽtia virtutũ, & scientia spirituũ, quæ sunt virtutũ subiecta.

Efficientes.

Formales.

Finales.

De quibus rebus agit medicina.

Igitur medicina tractat de elementis & cõplexionibus & humoribus; de membris simplicibus & cõpositis. De spiritibus, & eorum virtutibus naturalibus, & animalibus. De operationibus, & dispositionibus corporis, sanitate scilicet & ægritudine, & medio, & causis earum, scilicet ex cibo & potu & aere, ac cæteris supradictis. De regimine quoque cum comestionibus, & potibus, & medicinis, & manualibus operationibus, ad sanitatem conseruandam, & ægritudinem qualitatibus medicandam.

Item aliter iuxta Constantinum.

Cap. V.

Quid medicina theorica & practica.

COnstantinus vbi supra. Medicinæ diuisio multiplex est. Sed mihi cæterisque philosophis, hæc omnibus melior esse videtur. Medicina omnis, aut est theorica, aut practica. *Theorica est perfecta scientia rerum solo intellectu capiendarum, subiecta memoria operandum rerum. Practica est subiectam monstrare theoricam in propatulo sensuum, & in operatione manuũ, secundum theorica praeuntis intellectum.* Theorica diuiditur in tres partes, scilicet in rerum naturalium scientiam, & non naturaliũ, & eorũ quæ sunt extra naturã. *Res naturalis* est in rebus animatis de terra procedentibus, & in corporibus, sensibilibus, scilicet vel insensibilibus, ad construere vel destruere pertinentibus. Huius 7. sunt partes, scilicet elementa, complexiones, humores, mẽbra, virtutes, actiones, spiritus. Horũ tria sensibilibus & insensibilibus communia sunt, scilicet elemẽta, cõplexiones, actiones. Quatuor vero reliqua sensibilium sunt propria. His autem 7. quidam Philosophi 4. admiscent, scilicet ætates, colores, figuras, maris & fœminæ differentias. Sed hæc cõplexionibus attinere videntur. *Causæ* vero nõ naturales sunt sex, scilicet aer circũdans, motus & quies, cibus & potus, sõnus & vigiliæ, inanitio & continentia, animæque accidentia. *Quæ vero* sunt extra, diuiduntur in tria, scilicet in morbum, & morbi causas, & significationum morbi accidentia.

Theorica triplex.

Practica duplex.

Practica diuiditur in duo, scilicet in custodiam sanitatis, & curationem ægritudinis. Custodia sanitatis in tria, scilicet in custodiam sanitatis corporum, in sanitate instabilium, & in custodiam ad sanitatem iam transeuntium, & in custodiam fragiliũ, vt infantiũ, senum, & ægritudinem exeuntium. Curatio ęgritudinis dupliciter fit, aut cũ potione & dieta, aut cũ chirurgia. Chirurgia iterum dupliciter, scilicet aut in carne incidẽda, findẽda, suenda, coquẽda: Aut in ossiũ fractura, & hæc ad locum proprium, si exierint, reducendo.

De Elementis.

Cap. VI.

Quid elementum.

PHilosophi diffiniunt *elementum esse simplam minimamque compositi corporis particulam.* Simplam autem esse dicimus, quæ cum eadem sit in essentia, similis est in partibus, vt ignis, aer &c. Sunt tamen quædam visu simpla, & intellectu composita; vt lapides, metalla, & similia. Itaque philosophi videntes prædicta quatuor intellectu simpla, & omnia corpora constructioni atque destructioni obnoxia ex eis esse cõposita, vt lapides, metallaque, & similia; vocauerunt ea prima elementa, posteriora vero, secũda & tertia. Vnde quędam vocantur vniuersalia, scilicet ex quibus multa & diuersa componuntur corpora, quædam particularia, quæ scilicet vnicuique corpori inde composito sunt propria; quædam vero media; quædam ex vniuersalibus & particularibus subsistentia, vt quatuor humores. Ad comparationem enim elementorum simplicium sunt compositi, simplices autem ad membra comparati. Ideoque iure dicuntur medij

Quædam elementa dicuntur prima, quędã secũda & tertia; item quędã vniuersalia, quędã particularia, quædam media.

Sed de

A Sed de primis & vniuersalibus ad præsens intendimus loqui: Nam omne corpus animatum siue inanimatum, ex quatuor elementis componitur, quod etiá ex destructione confirmatur; quia quodcunque destruitur, ad hæc quatuor necesse est reuertatur. Verbi gratia: In animalibus morientibus, primus calor perditus redit ad ignem, spiritus ad aerem, humores ad aquam, caro & ossa ad terram: similiter in arboribus. Elementa ergo nunquam ex toto destruuntur; quia destructis his quæ ab ipsis conficiuntur, ad suum principium particulatim reuertuntur, & idcirco dignè elementa vocantur.

Omnia corpora componuntur ex primis quatuor elementis, quæ in ea resoluuntur.

Aui. de medicina. li. 1. Elementa sunt corpora primũ omnium corporum principia, quæ in corpora diuersarum formarum diuidi minime possunt, ex quorum commixtione diuersæ species consurgunt. Horum duo sunt grauia, scilicet terra & aqua, duo vero leuia, scilicet ignis & aer. Et in animalis corpore, duo quidem grauia plus iuuant ad membrorum grauationem, & eorum quietem. Duo vero leuia plus ad generationem spirituum, & motionem eorum ad mouendum membra, licet motio non sit nisi ab anima. B

Quid elementum.

Elemẽta duo sunt grauia & duo leuia.

De quatuor qualitatibus.

CAP. VII.

QVod autem in corpore calidius est, spiritus est, & cor à quo procedit; deinde sanguis licet in hepate generetur, quia cum corde continuus existit, & ideo plus ab eo caloris acquirit quam hepar habeat; postea vero hepar, quod est sicut sanguis coagulatus; post hæc autem caro, deinde musculi, postea splen; post renes; post hæc arteriarum tunicæ, venarumque pulsatilium: postea vero cutis, volæ temperatæ. *Frigidius* autem quod est in corpore phlegma est, postea pili, deinde os, postea cartilago, postea ligamentum, post chorda, post panniculus, post neruus, post nucha, post cerebrum, post adeps, post pinguedo, post cutis *Humidius* vero quod est in corpore phlegma est, post sanguis, post pinguedo, post adeps, post cerebrũ, post nucha, post caro mamillarum & testiculorũ, post pulmo, post hepar, post renes, post lingua, post musculus, post cutis. Hoc ordine Galenus ea disposuit. C

Quænã partes in corpore calidiores.

Quænã frigidiores.

Quænã humidiores.

Res autẽ siccior in hominis corpore sunt pili, quia sunt ex vapore fumoso (resolutum enim fuit quod in eodem vapore mixtum erat, & manet pura fumositas congelata) postea vero os: Omnibus enim membris durius est, humidius tamen pilis; quia eius generatio est ex sanguine, cuius situs est siccus, qui humores naturales exiccat, locatus in eis. Quapropter os multa nutrit animalia, pili vero nullum, aut valde rarum, sicut æstimant quidam quod vespertiliones eos digerãt, & in eis delectentur. Nos autem cum duas partes ossis & pilorum æquales in pondere assumpserimus, & eas in cucurbita, alẽbico superposito distillauerimus, egredietur ex osse plus aquæ & plus olei, & remanebit minus fæcis: Os ergo pilo est humidius. Post os autem in siccitate est cartilago, postea ligamentum, post corda, post panniculus, post arteriæ, post venæ, post nerui sensus, postea vero cutis. D

Quænã sicciores.

Os est pilo humidius.

De complexionibus.

CAP. VIII.

COmplexio est qualitas proueniens ex actione inuicem & passionem contrariarum qualitatum in elementis inuentarum, quorum partes ad paruitatem redactæ sunt. Hæ qualitates sunt caliditas, frigiditas, humiditas, & siccitas. Deus autem, cuique animali, & cuique membro donauit ex complexione, quod eius actionibus & dispositionibus melius conuenit, & hoc certificare Philosophi est, & non Medici, donauit homini cõplexionem temperatiorem quam in hoc mundo esse possibile est, cum virtutum suarum cõuenientia quibus agit & patitur; & vnicuique membro dedit de complexione quod meretur. Posuit ergo quædam ex membris calidiora, quædam frigidiora, quædá humidiora, quædam sicciora.

Quid complexio.

Quatuor qualitates primæ.

Deus dedit homini complexionẽ temperatissimã.

Constantinus vbi supra. Complexio dicitur, quæ ex quatuor elementorum commixtione conficitur. Si ergo corpus in quantitate elementarium partium æquale sit, temperatum erit. Sed si ignea superet, calidum est; si aerea humidum; si aquosa, aquosum; si terrea, siccũ; si ignea & aerea, calidum & humidum: Si aquosa & aerea, frigidum & humidum. Si aquosa & terrea, frigidum & siccum. Sunt igitur nouem complexiones, scilicet vna æqualis, & 8. inæquales, quarum quatuor simplices sunt, & quatuor compositæ.

Cõplexiones sunt nouem. vna æqualis, quatuor simplices & quatuor cõpositæ.

De varietate complexionum in membris.

CAP. IX.

COmplexio corporum comprehenditur ex singulorum complexione membrorum. Hanc autem discernere non poteris, nisi naturas eorum secundum quod oportet esse cognoueris. Verbi gratia, cerebrum frigidum necesse est esse, ad rationis capacitatem, & memoriæ. Cor calidum, quia vitæ, calorisque naturalis est, fundamentum. Hepar calidum & humidum, quia virtutis digestiuæ caput est & principium. Ossa dura & sicca, quia frigiditas totius corporis est super ea fundata. Similiter alijs membris inest vis quædam naturalis, secundum quod necesse est singulis. Quædam autem membra temperata sunt, vt cutis: quia operimentum est & defensio omnium membrorũ corporis, ab exteriori scilicet passione, vel calore, frigore, incisione, vel cõfixione. Receptrix etiam est humorũ à natura de interioribus membris expulsorum. Ideoque tẽperata dicitur: quia mẽbra temperata, qualibet qualitate adueniente cõtraria, non ilico mutantur, & si mutantur ad proprias naturas cito reuertuntur. Est autem temperatissima cutis in manuum volis: & hoc propter tactum, scilicet vt discernere possit inter lene & asperum. *Quædam* vero membra intemperata sunt in maiori gradu: Alia in minori, alia in mediocri. *Calidissima* sunt, vt cor præ omnibus membris corporis, quia inde calor ad omnia membra procedit. Hepar quoque calidum, minus tamen quam cor, vt cito digerat, post hęc duo calida est simplex caro, minus vero lacerti, propter neruorũ cõmixtionem. Deinde splẽ, quia ibi fęces sanguinis colliguntur: postea renes, parum sanguinis habentes; post hos venę & arteriæ, quæ quantũ ad naturã sui frigidæ sunt, sed tamen calescũt, quia vasa sanguinis sunt. *Omnibus* autẽ mẽbris pili sunt frigidiores, post hos ossa, post quæ cartilago, deinde ligamenta, panniculi, chordæ, nerui, medullæ spondiliũ, & cerebrum, in vltimis, autẽ pinguedo. Vniuersaliter quidẽ membra sanguinẽ habentia calida sunt, carentia vero frigida. *Humidissima* sunt mẽbra pinguia, secũdo cerebrũ, tertio medulla spõdiliũ, quarto vbera, quinto testiculi, & substãtia pulmonis, hepar, splen, renes, lacerti. *Sicca* sunt pili, secũdo ossa, tertio loco cartilaginosa, quarto ligamẽta, quinto cor, sexto pãniculi, post hos venę, post nerui, post caro cordis: & in vltimo nerui sẽsibiles, hæc est omniũ mẽbrorũ simplex natura. *Cõposita* vero cognoscere nõ est valde difficile: quia cerebrũ est frigidũ & humidum. Cor calidũ & siccum, Hepar calidum & humidum. Ossa frigida & sicca.

Cor cerebrũ frigidum, cor calidum, ossa dura &c.

Cutis in manuum volis est temperatissima.

Ordo calidorum.

Ordo frigidorum.

Ordo humidorum.

Ordo siccorum.

Complexio composita cerebri cordis &c.

De signis complexionum in quatuor mẽbris principalibus.

CAP. X.

QVatuor sunt fundamenta corporis, scilicet cerebrũ, cor, hepar, & testiculi. *Cerebri* cõplexio cognoscitur à forma, à pilis, ab actionibus, à superfluitatibus, à tactu, ab oculorũ signis, v. g. Caput paruũ intẽperatũ designat cerebrũ, cuius causa fuit parua materia, &

Signa complexionis cerebri.

virtutis

virtutis formatiuæ debilitas; Pili plani, & nunquam decaluandi, humectationem demonstrant cerebri. Ideoque mulieres & eunuchi nunquam calui fiunt, quia cerebrum habent humidum. Solitudo, instabilitas, audacia, & loquacitas, cerebri caliditatem designant; superfluitas ab ore vel naso exiens, si fuerit multa & cruda, frigidum & humidum demonstrat. Caput tactu calidum, significat calidum esse cerebrum. Si oculi rubicundi sint & crocei, & alij sensus turbidi; caliditatem & humiditatem ostendunt cerebri, si vero contrarium, frigiditatem & humiditatem.

Signa complexionis cordis. Cordis complexio intelligitur ex actione & figura pectoris, & pilis, & tactu. Cum enim spiritus & pulsus vehementissimi sunt in homine, ipse vero magnæ audaciæ vel iracundiæ, calorem cordis, & totius corporis significare videntur; contraria, frigiditatem. Si pectus latum, non capiti vel spondili assimilatum, cor monstrat esse calidum. Si pili multi & nigri in pectore sint, vel in cõfinitate pectoris, calorẽ cordis significãt, si non, contrarium. Si pauci & lenes sint pili humidũ significant. Si multi & asperi, siccitatem. Si pectus & eius confinia sint tactu calida, calidum significant; si frigida, frigidum; si humida, humidum; si sicca, siccum.

Signa complexionis hepatis. Hepatis complexio cõsideratur ex venis & humoribus, ex tactu & caloribus, & ex pilis. Venę crassæ & latæ, calidum significant, duræ siccum, molles humidum, strictæ, & subtiles frigidum. Si homo sit cholericus, & maxime in iuuentute, sanguisque eius calidissimus, calor hepatis significatur. Si sanguis eius mutetur in nigredinem, & spissetur, calor & siccitas designatur. Si pili super ventrem & penem multi sunt, calidum significant. Si multi & asperi, calidum & siccum; si non, contrarium. Si venter & penis frigidi sint, frigidum significant; similiter & in alijs. Si totum corpus fuerit tẽperatum inter album & rufum, inter calidum & humidum, temperatum significat; si rufum & croceum, calidum nimium; si tantum album, frigidũ significat corpus; si nimium album viriditati vicinum, frigidum & humidum, si liuidũ & plumbeũ, frigidũ & siccum hepatẽ significat, & abundantiã cholerae. Porro complexio testiculorum suo modo ex pilis & substantia spermatis, aut ex actionibus intelligitur.

De signis complexionis oculorum, & pulmonis, ac stomachi.

Cap. XI.

Signa complexionis oculorum. Oculorum complexio cognoscitur ex forma eorum, & colore, ex motu, ex tactu, & venis, ex abundantia ab eis expulsa. Oculorum paruitas paruo corpori & capiti assimilata, paruam & intemperatam designat materiam; si fuerit econtrario, contrarium. Nigri fiunt oculi ex crystalleidos paruitate, & concauitate, vel turpiditate; cum scilicet euagaydos, id est, vitreus humor, multus est & turbidus. Glauci vero his contrarij sunt. Citrinis conueniunt aliqua, nigros & glaucos oculos facientia. Oculi multum veloces & mobiles, frigiditatem & siccitatem significant. Tactus humidus, humidum præmonstrat. Venæ si rubicũdæ fuerint, & crassæ, tactus vero calidus calorem oculorũ designat, ecõtrario vero frigus. Si multę ex oculis fluũt lachrymæ humiditatem significant, si non siccitatem.

Signa complexionis pulmonis. Complexio pulmonis ex conuenientia capitur aeris, & exscreationibus, & ex voce; si enim pulmo calorem aeris non patitur, & frigidis delectatur, calor significatur; si vero econtrario, frigiditas. Vox parua frigiditatem designat, magna caliditatem, rauca humiditatem, subtilis & clara siccitatem. Pulmo humidus, si cãtet quis vel loquatur, multũ screat, siccus autẽ nihil. Magnitudo quoque vocis magnitudinem sequitur pulmonis. In parua voce econtra intellige, veruntamẽ calor semper largiorẽ pulmonis facit canalem; Frigus econtra semper angustat, vox lenis ex lenitate canalis pulmonis exit, aspera ex eius asperitate.

Signa complexionis stomachi. Stomachi complexio de actionibus eius vel cibis congruis intelligitur. Nam stomachus calidus crassos cibos bene digerit, delicatos consumit, mutat, & plus digerit, cibos maximè calidos quærit, nec famem sustinere potest. Frigidus vero crassi cibi digestiuus non est, sed grauatur potius, & cito mutat in humores acidos, Frigidos autem humores appetit, stomachus siccus cito sitit, sicca semper quærit. Humidus vero non sitit, humidos cibos appetit, parum digerit. Frigidi cibi frigido stomacho nocent. In alijs similiter hæc ratio consideranda est. Naturales, siue non naturales stomachi complexiones, appetitu ciborum facile quis discernit. Naturales enim sibi similia appetunt, contrariæ vero contrarium. *Naturalis stomachi cõplexio, similia sibi appetit, non naturalis, contrarium.*

De Signis complexionis totius corporis.

Cap. XII.

Signa complexionis totius corporis. Denique totius corporis complexio capitur ex tactu, calore, pilis, figura, & actionibus. Si enim calidum fuerit, caro erit multa, pinguedo parua, color rubeus, pili multi & nigri, & tactus calidus, intellectus bonus, homo multum facundus, nobilis, audax, iracundus, libidinosus, multum appetens, & cito digerens, asperæ vocis. Contraria, econtrario. Si fuerit siccum, erit macidum & durum, & sicciora membra erunt aptiora: si humidum, erit pingue & carneum, si calidum & siccum, erit macidum, pilosum, pilique nigri erunt, color brunus, tactus calidus & durus, homo intellectualis & audax, appetibilis & digestibilis maxime crassi cibi, libidinosus. Si calidum & humidũ erit nimiæ carnis, paruæ pinguedinis, pili nigri & plani, tactus calidus & humidus, color albi & rufi medius. Corpora frigida & humida, alba sunt & pinguia, pili rufi, intellectus durus, immo obliuiosus, nec multum appetens cibi, nec digerens, nõ libidinosus. Frigida & sicca, sunt alba aliquantulũ liuida & macida, pili rufi, sed aliquantulum citrini, tactus frigidus & durus.

Signa moderatæ & æqualis complexionis. Æqualis autem & moderatæ cõplexionis hęc signa sunt; corpus nec multum macidum, nec pingue, color eius inter brunum & albũ medius: pili in infantia rufi, in pueritia & iuuentute nigri, cutis inter calidum & frigidum, lene & durum, sicut volæ manuum: homo boni intellectus, non obliuiosus: prudens, audax, inter pigrum & velocem medius, neque gulosus. Actiones etiam omnium membrorum perfectæ sunt: hæc est complexio media. Si autem in quolibet corpore videris aliquas harum qualitatum discordantes, secũdum viciniorem partem iudicandum erit: si fuerint æquales, considerandæ sunt fortiores.

De Signis mutatæ complexionis ex regione vel consuetudine.

Cap. XIII.

Significationes autem complexionis mutatæ, aut ex mutata sunt regione, aut ex consuetudine, aut ex ætate, aut ex sexu. Itaque significationes hæ in pilis, alijsque prædictis in regione temperata sunt considerandæ, vt in illa quæ rectè Zodiaco est supposita, ab oriente in occidentem protensa: ibi enim fallere non possunt. In intemperata vero semper fallunt, vt est aliquando Ægyptus, semper vero Æthiopia, ibi colores nigri, crispi pili, & asperi, sicca cutis, inferior pars corporis subtilis, facies tumida, oculi concaui, nasi magni & lati, interiora frigida, & ideo animositas eos debilitat, ex qua significatione, etsi non sint, videntur esse calidi. Calor enim aeris calorem naturalem ab interioribus ad exteriora protrahit, & ita refrigescunt interiora. In frigida regione septentrionali, sicut pili flaui, lenes, & albi, color albus, facies rubicunda, pectora lata, pedes subtiles propter caloris coadunationem in pectore, fugiẽtem à pedum extremitate. Complexio quidem eorum calida est, & *In intemperata regione prædicta signa non tenent.*

ob hoc

ob hoc audaces sunt & fortes; & tamen cum non sint videntur esse frigidi. In huiusmodi ergo iudicium sumendum non est à calore & pilis, sed ex complexione sui.

Consuetudo complexionē mutat & naturam.

Consuetudo diuturna mutatur in naturam, aut propter dietam, aut propter artem aliquam. Per dietam, vt si corpus naturaliter macidum quietè viuat & suauiter, ac multum bibat & comedat, cito pinguescit. Corpus pingue si laboret, & se exerceat, potum, & cibum sibi minuat, angustietur & arescet. Humectatio eius dissoluitur, calefactum macrescit & exiccatur. Si in æstiuo sole moretur, cutis nigrescit & exiccatur. Differunt autem pinguedines, vel macies naturales, & consuetudinariæ; pinguis enim naturaliter albus est, subtilis & strictus: Macidus vero naturaliter pilosus est, & crassas habet venas; si autem econtra consuetudo est non natura. *Ars quoque* complexionem corporis mutat ex calore & siccitate, vt in ferrarijs, ærarijs, & vitrarijs. Ex calore & humiditate, vt in balneatoribus. Ex frigore & humiditate, vt in piscatoribus. Ex frigiditate & siccitate, vt in campum colentibus, & venatoribus.

Ars complexionē mutat.

B

De Mutatione complexionis secundum ætates.

CAP. XIIII.

Ætas puerilis est calida & humida, iuuenilis calida & sicca, senilis frigida & sicca.

ÆTas puerilis calidior & humidior est alijs, quia spermati & sanguini vnde fuerunt, vicini sunt. Iuuentus autem calida & sicca, sed calor puerorum tactu lenis est, propter humiditatem: Iuuenum autem ardentissimus, propter siccitatem. Decrepiti autem frigidissimi sunt, quorum, scilicet ętas ætati puerili est opposita, quia in pueris solidiora membra, vt cartilagines, & nerui, & ossa, humidissima sunt & tenerrima; econtra vero in decrepitis siccissima. Item ętas pueri-

C

lis in augmento consistit, virtus enim naturalis complexionis calidę & humidæ, membra augmentat & extendit: Aetatis autem decrepitę est econtra decrescere, quia naturæ est frigidę & siccæ. Dicunt tamen quidam humidum & frigidum esse corpus decrepiti, propter sputa plurima, & nasi emunctoria, & faciliores lachrymas; hoc enim apparet esse de ratione complexionis humidæ: sed hoc maximè prouenit ex membrorum defectione, & proxima caloris naturalis extinctione, & quia vt oportet, cibum digerere non potest; vnde crudi humores colliguntur.

Ratio cur senes cum sicci sint abundāt humoribus.

Quatuor sūt ætates.

D

Auicenna vbi supra. Aetates quidem omnes quatuor sunt. Prima scilicet adolendi, quæ dicitur adolescentia, & est ferè vsque ad annos 30. Secunda consistendi, quę dicitur ętas pulchritudinis, & est ferè vsque ad 35. vel 40. annos. Post hæc ætas diminuendi, cum virtus iam amittitur, & hæc est ætas senectutis, quæ ferè est vsque ad annos 60. Deinde sequitur ętas minuendi cum manifesta virtutis debilitate, & hæc quidem est ętas senum, & finis vitæ. *Aetas* autem adolescendi diuiditur in ætatem infantiæ, quæ est cum membra pueri nondum ad motiones, & ad ambulandum apta sunt. Et in ætatem dentium plantatiuam, quæ est post ambulationem, & antequam sit fortis. Hanc sequitur ætas concussionis, quæ est post natiuitatem dentium antequam polluatur. Deinde est ætas algueemati & rebac, id est cum ab eo egreditur sperma, quæ est donec barbescat; postea verò ætas fortitudinis, id est iuuentutis, quæ est donec desinat crescere.

Ætas adolescendi est rursum quadruplex.

E

Adhuc de eodem.

CAP. XV.

AB infantia quidem vsque ad iuuentutem, complexio in calore ferè temperata: & in humiditate ferè superflua existit. *Dixerunt* autem quidam, quod calor pueri maior est quàm iuuenis, & ideo plus crescit. *Alij* quod calor innatus iuuenibus valde fortior est, quia sanguis eorum copiosior est, & spissior, & quod augmentum in pueris est propter humiditatem tantum, & non propter calorem. *Sed Galenus* vtrisque

A

contradicit, dicens quod eorum caliditates in radice sunt æquales, sed puerorum caliditas maioris est quantitatis, & minoris qualitatis, scilicet acuitatis; sicut si vna sola caliditas in mensura, substantiam humidam multam semel penetrauerit, vt aquam; & alia vice substantiam paucam & siccam, vt lapidem; Inueniemus caliditatem aqueam maioris quantitatis, & mollioris qualitatis, quàm lapideam. Sic igitur agnoscēda est caliditas, quæ in pueris & iuuenibus est. Pueri nanque generati fuerunt ex spermate, quod est multum, & huic calori nondum accidit res quæ ipsum extinguat: puer nanque augeri non cessat. Non enim adhuc stetit, nedum quod iam retrocedat. Iuuenibus autem nihil accidit quod eorum colorem augmentet innatum, nec etiam aliquid quod ipsum extinguat. Sed ille calor in eis conseruatur humiditate minoris quantitatis & qualitatis simul, donec ad declinationem perueniat.

Puerorū caliditas est maioris quantitatis quàm iuuenum, sed minoris qualitatis seu acuitatis.

Quod autem augmentum si in pueris propter humiditatem tantum falsum est, humiditas enim augmenti materia est, & materia per se non patitur, nec per se creatur, sed per operationem virtutis in eam agentis. Virtus autem hæc agens est anima, vel natura præcepto Dei, & non agit nisi cum instrumento, quod est calor innatus. post tempus autem consistendi caliditas incipit minui, quoniam aer circundans, materiam eius quæ est humiditas, exiccat. Cibus quoque priuatur digestione, & inde accidit humor extraneus, scilicet phlegmaticus frigidus, qui iuuat ad ipsum calorem extinguendum duobus modis. Vno scilicet suffocando & tegendo: Alio vero qualitati obuiando. Itaque puerorum ac iuuenum corpora, quo ad æqualitatem sunt calida, senum autem & decrepitorum frigida; sed corpora puerorum æquali sunt humidiora propter augmentum. Quod patet ex mollitie ossium ac neruorum eorum, parumque est ex quo fuerunt sperma, & spiritus vaporalis. Senes autem & decrepiti, præter hoc quòd sunt frigidiores, sunt etiam ficciores, quod patet ex duritia ossium eorum, & asperitate cutis. Et in pueris quidem ac iuuenibus est igneitas ac aqueitas. In senibus autem & decrepitis plus terrestreitas, plus etiam in decrepitis.

Sola humiditas in pueris non est causa maioris augmenti.

Causa diminutionis caloris in viuente.

Puerorum & iuuenum corpora sunt æqualiter calida, sed puerorum vltra æqualitatem sunt humida vti senū frigida & sicca.

De Varietate complexionis & sexus.

CAP. XVI.

MVlieres autem frigidioris complexionis sunt quàm viri, ideoque etiam in creatura minores sunt masculis, & humidiores. Itaque propter complexionum earum frigiditatem, multiplicantur earum superfluitates, & propter paucum earum exercitium; substantia quoque carnium earum rarior est, licet caro viri ex parte complexionis eius quod ei admiscetur, rarior sit: sua namque spissitudine plus prohibetur in ipsam penetrare, quod à neruis & neruorum villis ad eam profluit.

Mulieres sūt frigidiores & humidiores quàm viri.

Constantinus vbi supra. In omnibus etiam animalibus masculi calidiores & ficciores sunt quàm fœminæ; vnde cito pubescunt, & pili eorum fortiores sunt: Fœminæ vero non barbescunt, quia mares maioris sunt ardoris; fortiores quoque sunt, & animosiores, lati pectoris, & pilosi, ad motum citius prompti. Prudentia, intellectus, discretio, continentia, maiores inueniuntur in eis, quod etiam fit causa maioris caloris. Fœminæ vero minus pilosæ sunt in pectore & ventre, debiliores manibus & pedibus, timebundę, pectore strictæ, minus scientes. Ideoque parua sunt earum capita, manus quietæ, ex quibus frigidiores esse probantur. Citius tamen propter ætatem crescunt, sed earum crescere velocius est ad complementum, quia parum in eis est caloris naturalis.

Cur mulieres non barbescūt, nec prudentia, continentia, fortitudine, &c. pollent.

De Quatuor humoribus.

CAP. XVII.

Quisque ex quatuor humoribus suũ elementum imitatur.

ISidorus *vbi supra.* Sicut autem quatuor sunt elementa, sic & quatuor humores, & vnusquisque humor suum elementum imitatur, sanguis aerem, cholera ignem, melancholia terram, phlegma aquam. Et sunt quatuor humores, sicut quatuor elementa, quæ conseruant corpora nostra. *Sanguis* ex Græca etymologia vocabulum sumpsit, quod vegetetur, & sustentetur, & iuuetur. *Choleram* Græci vocauerunt, quod vnius diei spatio terminetur; vnde & cholera, id est fellicula nominata est, hoc est fellis effusio. Græci enim fel, *colen* dicunt *Melancholia* dicta, eo quod sit ex nigri sanguinis fece, admixta abundantia fellis. Græci enim *melan*, nigrum; fel autem *colen* vocant. Sanguis Latinè vocatus, quod suauis sit: vnde & homines quibus dominatur sanguis, dulces & blandi sunt. *Phlegma* autem dixerunt, quasi sit frigidum. Græci enim rigorem, phlegmonem nominant. Ex his quatuor humoribus reguntur sani, & ex ipsis læduntur infirmi; dum enim amplius extra cursum naturæ creuerint, ægritudines faciunt.

Quid humor & quinam bonus.

Auicenna vbi supra. Humor est corpus liquidum, in quod in primis nutriens conuertitur. Eius verò est humor bonus, Ille scilicet de cuius proprietate est, vt fiat pars substãtiæ nutriti solus, vel cum alio; & assimiletur ei solus, vel cum alio, & in summa, materia restaurationis eius, quod ex ea dissoluitur. Et eius est superfluitas humor malus, qui à corpore expelli debet & proiici. *Humiditatum* quidem corporis, quædam sunt primæ, quædam secundæ. Primæ sunt quatuor humores iam dicti. Secundarum verò quædam sunt superfluitates, quędam non. Non superfluitates, sunt humores, qui à principali dispositione cõuersi mẽbris delegati fuerunt, sed nondũ alicuius membrorũ simplicium operatione perfecta pars effecti sunt. Horum species quatuor sunt. *Vna* est humor in foraminibus extremitatum paruarum venarum contentus, membris simplicibus propinquarum, eam imbibentium. *Alia* est humor per omnia simplicia membra transiens sicut ros, qui in nutrimentum aptus est conuerti, cum corpus nutrimento caret; & membra cum aliqua causa fortis motus, aut alia, ea exiccauerit, humectat. *Tertia* est humor qui parum ante coagulatus, nutrimentum est, in membrorum substantiam, iam quidem ex parte complexionis, sed nondum ex parte essentiæ completæ, similitudinisque, conuersum. *Quarta* est humor qui est intus in membris simplicibus à principio natiuitatis, per quem partium eorum continuitas existit, cuius principium est ex spermate; spermatis principium est ex humoribus. *Humores* autem boni, naturales, & superflui quatuor generibus continentur, scilicet genere sanguinis, qui omnibus illis melior est, & genere phlegmatis, & choleræ rubeę, & nigræ.

Humiditatũ corporis quadam prima quadam secũda, & harum quadã sunt superfluitates, quadam non: & ha rursum quadruplices.

Omne corpus ex quatuor humoribus constitutum est, qui certas corporis partes occupant, & certis qualitatibus sũt praditi, certisque temporibus crescunt.

Ex epistola Hippocratis. Corpus igitur omne ex quatuor humoribus constitutum est. Nam habet in se sanguinem, choleram flauam, & nigram, Phlegma: qui quatuor humores habitant in suis locis. Sanguis in hepate in dextro latere, in qua parte & rubea habetur, siue cholera flaua. Melãcholia in splene. Phlegma in capite & vesica. Alia pars sanguinis dominatur, in corde. Qualitas autẽ ipsorũ talis est: sanguis feruens humidus & dulcis. Cholera sĩcea & amara, viridis & sicca. Melancholia acida frigida & sicca. Phlegma frigidum salsum & humidum. Hęc omnia crescunt in tempore suo; id est sanguis crescit verno tempore. Cholera sincea, æstate. Melancholia autumno. Phlegma hyeme. *Item* hi omnes partiuntur sibi diem ac noctem. Sanguis habet horas sex, ab hora noctis nona, vsque in horam diei tertiam: Exinde vsque in nonam cholera sincea: exinde vsque in horam noctis tertiam melancholia: exinde vsque in horam noctis nonam phlegma. Hæc omnia etiã habent respirationes suas per singulas partes corporis. Sanguis per nares. Cholera sincea per aures. Melancholia per oculos. Phlegma per os.

Hora & respirationes humorum.

Diuiduntur humores secundum 4. atates.

Diuiduntur etiam secundum quatuor ætates. Phlegma in pueris ab initio vsq; in annos 14. & deinde cholera sincea in iuuenibus vsque in annos. 28. Deinde in altera ætate vsque in annos 55 sanguis. Exinde in sene phlegma. Moriente autem eo, omnia reuertuntur in suo loco. *Præterea* faciunt mores hominum tales. Sanguis facit boni voti, simplices, blandos, hilares, & semper amorosos. Cholera facit iracundos, acutos, leues, ingeniosos, macros, multum manducantes, & cito digerentes. Phlegma facit causonios, vigilantes, cito afferentes canos, intra se cogitãtes, minus audaces. Melancholia facit subdolos, iracundos, auaros; timidos, tristes, somniculosos. Sanguis facit pulsum plenum, humidum, æqualem. Cholera sincea, tenuem, siccum, velocem, lubricum. Melancholia similem, sed habet veluti percussum asperitate. Phlegma facit pulsum minus plenum, humidum, æqualem cum pondere.

Humores diuersificant mores hominum, & pulsum.

De Sanguine.

CAP. XVIII.

Sanguis duplex, sc. naturalis, & non naturalis, & hic rursum duplex.

AVicenna *vbi supra.* Sanguis natura calidus & humidus. Huius duæ sunt species. Naturalis, cuius color est rubeus, & est valde dulcis, malo carens odore. Non naturalis; qui duplex est, alius enim à complexione bona mutatus, quia complexio ipsa in se viciata fuit: Verbi gratia, quia fuit in frigidatus, aut calefactus. Alius vero propter malum humorem admixtum, & hoc dupliciter: Aut enim ad eum humor deforis venit, & penetrans ipsum corrupit. Aut qui in ipso generatus fuit. Verbi gratia; pars eius aliqua putruit, & eius subtile versum est in choleram rubeam, spissum autem in nigram; & vna earum, aut ambæ in eo remanserunt. secundum illud ergo quod ei de cęteris admiscetur, species eius diuersificantur. Fit enim plurimum turbidus, plurimumque subtilis; & quandoque niger valde, quandoque albus. *Dicit autem* Galenus illum fallere qui dixit quòd humor naturalis solũ est sanguis, Alij vero superfluitates, quibus non egetur. Si enim solus sanguis esset humor, qui membra nutriret, omnia in suis complexionibus & essentiis similia forent. Os namque carne durius non existit, nisi quia sanguis, cui substantia dura melancholica fuit admixta, ipsum nutrit. Neque cerebrum carne mollius est, nisi quia sanguini qui ipsum nutrit, substantia phlegmatica mollis admixta fuit.

Sanguis est admixtus aliis humoribus vt patet dum distillatur.

Ipsum quoque sanguinem aliis humoribus inuenimus admixtum, qui ab eo separantur. Cum enim extrahitur, & ordinatim ponitur in athiran, vel athiral, id est in instrumentis super ignem positis, quibus distillatur, visibiliter separatur in partẽ quæ est sicut spuma; & hęc est cholera rubea: & partẽ quæ est sicut fæx turbida; hæc est melãcholia: & partẽ quæ est ouorũ albumen; hæc est phlegma: & partem aquosã, hęc est aquositas illa cuius superfluitas euacuatur in vrina. Aquositas nanque non est nisi ex humoribus secundis, nec est est nisi ex eo quod bibitur, & non nutrit; nec est, necessaria, nisi in nutrimenti attenuatione, & penetratione. Humor nanque est, quod ex eo quod bibitur & comeditur est nutriens, & per hoc in potentia simile est corpori. Quod autem in potentia corporis humani similitudinem habet, est corpus commixtum, non simplex. Aqua vero simplex est. *Item* quidam opinantur corporis virtutem sequi sanguinis multitudinem, & ipsius debilitatem illius sequi paucitatem. Sed non est ita, immo quod attenditur, est dispositio eius quantitatis, quæ de eo corpus ingreditur.

Aquositas in sanguine non est humor, quia simplex.

Per quam viam egrediãtur superfluitates quatuor digestionum sanguinis, &c.

Sciendum quoque, quod sanguis, & quod cum eo labitur, tertiam in venis habet digestionem. Cum vero per membra diuiditur, vt vnumquodque suum recipiat nutrimentũ, habet digestionem quartam. Superfluitas igitur digestionis primę quæ est in stomacho, per intestinorum viã egreditur. Et digestionis secũdę quę fit in hepate, superfluitatis plurimũ cum vrina exit: quod autem de illa remanet, ad splenẽ & fel tendit. Duarũ verò

digestionum

digestionum residuarum superfluitates, per resolutionem quæ non sentitur, per sudorem scilicet & sorditiem extrinsecam egrediuntur: cuius sorditiei pars est quod egreditur per foramina sensibilia, sicut per nares & aures: Aut non sensibilia, sicut per poros; aut extra naturam, sicut per apostemata cum aperiuntur; aut per id quod nascitur ex additionibus in corporibus, vt pili & vngues.

De Phlegmate.

CAP. XIX.

Phlegma duplex, sc. naturale, & non naturale, illud est sanguis non plenè coctus, hoc quadruplex est, sc. vitreũ, aquosũ, mucilaginosum, gypseum.

IDem vbi sup. Phlegmatis aliud est naturale, aliud non naturale. *Naturale* est, quod aptũ est vt in aliquo tempore fiat sanguis, est enim sanguis non plenè coctus. Est enim quidam dulcis modus Phlegmatis, quod non est valde frigidũ, immo corporis cõparatione est frigiditatis paucæ, sanguinis verò cõparatione, & choleræ rubeæ est frigidum. Et est aliud phlegma dulce non naturale, saporẽ non habens, quod fit cũ accidit vt sanguis B cum eo naturalis misceatur, & hoc quidem multoties in rheumatismis, & in saliua sentitur. Dulcis vero naturalis receptaculum dixit Gal. naturam non fecisse membrum proprium, sicut duabus choleris fecit. Hoc namque phlegma, propinquam habet sanguini similitudinem, & ipso egent omnia membra. Ideoque natura fecit vt cum sanguine vadat. *Non naturalis* autem Phlegmatis, aliud est superfluitas diuersę essentiæ vsq; ad sensum, & est mucilaginosum; aliud in substantia æquale in sẽsu & in veritate diuersũ: & est phlegma crudum: aliud valde subtile, & est aquosum; aliud valde crassum, album videlicet, & est illud quod vocatur gipseum. Ipsum est cuius subtile fuit resolutum, eo quod in foraminibus & iuncturis diu fuit retentum, quod C omnibus existit crassius.

Quatuor sũt modi corrupti phlegmatis ex parte saporum, sc. salsum, acre, ponticum, insipidum.

Est etiam ex phlegmate quoddam salsum, quod omnibus phlegmatis speciebus acutius est, & siccius, atque leuius. Omnis autem salsuginis causa est, vt aquosæ humiditati pauci saporis, aut eo priuatæ terreæ partes adustæ complexionum siccarum & amari saporis æquali temperamento misceantur: nam si multæ fuerint, amarus proueniet sapor. Est etiam cum sal fit ex cinere & alchali & calce, & ex aliis cum in aqua coquuntur & colantur, & coquitur aqua illa donec coaguletur in salem; aut ita dimittitur, donec per se coaguletur. Similiter etiam phlegmati tenui, quod saporẽ non habet; aut cuius sapor adeo paruus est quòd nõ D superat, cum cholera sicca se admiscuerit adustæ qualitatis admixtione, ipsum salsum faciet & calefaciet; hoc est igitur phlegma cholericum. Gal. dicit. Phlegma salsum fieri propter eius putredinem, aut aquositatem, quæ fuit ei admixta. Et nos quidem dicimus putredinem ipsum salsum efficere, eo quòd adustionem in eo facit, & cineritatem, quę cum eius humiditate commiscentur. Sola vero aquositas cum ei miscetur, salsum illud efficere non potest.

Phlegma acetosum.

Item est phlegma quoddam acetosum & siccum, & dulce duobus modis est, scilicet propter suam essentiam, vel propter extraneam rem ei admixtam. Sic & acredo acetosi dupliciter contingit. Vno modo propter choleram nigram acrem sibi admixtam. Altero, propter causam quæ in ipso accidit: & illud quidem E est, vt phlegmati dulci quod diximus, ipso dulci existente accidat, sicut accidit & in aliis succis dulcibus, qui prius bulliũt, & postea acescunt. *Et est* aliud phlegma ponticum similiter, vel propter choleram nigram ponticam ei admixtam, vel propter causam, qua in se vehementer infrigidatum est, ita quòd eius aquositas congelata est, & ad siccitatem parum, & terrestreitatem alterata est, & neque fuit calor debilis, qui ipsum bullire faceret, & in acredinem conuerteret, neque calor fortis qui ipsum coqueret.

Phlegma ponticum.

Phlegma vitreum, interdum acre, interdum insipidum.

Et est alia species phlegmatis vitrei, spissi, crassi, vitro liquefacto similis, in sui viscositate & ponderositate, quod plerunque est acre, plerunque saporem non habens, & hæc quidem est illa phlegmatis species, quæ A in principio rei erat aquosa, frigida; Et neque putruit, nec alia res ei admixta fuit, sed sic permansit recondita, donec fuit incrassata, & frigiditas ei addita est. *Iam igitur* declaratum est, quòd modi corrupti phlegmatis ex parte saporum eius quatuor sunt, scilicet salsum, acre, ponticum, insipidum: Ex parte quoque essentiæ suæ quatuor, scilicet aquosum, vitreum, mucilaginosum, gipseum. Crudum autem in collectione mucilaginosi continetur.

De Cholera rubea.

CAP. XX.

Cholera rubea alia naturalis, alia non naturalis: naturalis in duas partes diuiditur, quarum vna cum sanguine vadit, altera ad fel trãsmittitur.

CHolera quoque rubea, alia est naturalis, alia vero est superfluitas non naturalis. *Naturalis* est spuma sanguinis, cuius color est rubeus clarus, & est lenis acuta, quantoque calidior, tanto magis rubea: Quę cum in corpore generatur, in duas partes diuiditur. Vna cum sanguine vadit, & cum eo penetrat, Causa necessitatis & iuuamenti; scilicet vt ei misceatur ad mẽbra nutrienda, in quorum complexionibus magnam choleræ rubeæ partem oportet esse, secundum modum quem meretur de diuisione, sicut est pulmo: & iuuamentum est, vt sanguinem subtiliet, & in interioribus ipsum faciat penetrare. Alia vero pars colata ad chistim fellis transmittitur. Illud vero quod de ea vadit cum sanguine, cum eo penetrat propter necessitatem, & vtilitatem. Necessitas duplex est, scilicet vt ipsum fel nutriat, vel vt totum corpus à superfluitate mundet. Similiter vtilitas duplex, vna est intestina, à stercore & phlegmate viscoso abluere: Alia verò intestina & animusculos pungere, vt quid ei fit necessarium sentiat, & egestionem emittat. Ideoque sæpe accidit cholica, causa opilationis quę fit in foramine quod à felle ascendit ad intestina.

Cholera non naturalis duplex.

Non naturalis autem cholera, *alia* est quæ à natura egreditur, propter causam extraneam quæ sibi admiscetur. *Alia* verò propter causam sui, quia scilicet eius substantia est non naturalis. Item primæ partis alia est, cui extraneum illud quod est admixtum est phlegma, cuius generatio magis est in hepate, & hæc est scita & famosa. Alia vero cui melancholia; & hæc est minoris famæ. Item famosa, aut est citrina, aut vitellina. Phlegma namque cui admiscetur cholera, quandoque est tenue, & inde generatur prima, quandoque vero crassum, & inde generatur secunda, scilicet vitellis ouorum assimilata. Quæ vero minoris est famæ, cholera vocatur adusta; quæ duobus modis generatur: vnus est, vt seipsa aduratur, & accidat in ea cineritas, à qua eius subtile non separetur, Sed in ipso cineritas contineatur; & hæc quidem est peior. Alius autem vt ad eam extrinsecus cholera nigra veniens, cum illa misceatur; & hæc est melior. Huius autem speciei choleræ color est rubeus, sed non clarus, nec floridus; immo magis est sanguini similis, sed tenuis, plurimumque mutatur à colore suo propter aliquas causas.

Cholera citrina & vitellina.

Cholera adusta a duobus modis generatur.

Illius autem partis quæ in substantia sua extra naturam est: Alia est, cuius generatio sæpius est in hepate, quod fit quando quod est in sanguine subtile, aduritur; cuius spissitudo cholera est nigra. Alia vero magis in stomacho generatur; & hæc duas habet partes; prassinam scilicet & viridem, vt erugo æris. Et mihi quidem videtur, quod prassina generatur ex vitellina cum aduritur. Adustio namque in ea nigredinem efficit, ex qua cũ citrinitate mixta, viriditas generatur. Zinaria vero, id est viridis, vt erugo æris, generari videtur ex prassina, cum intantum aduritur, donec eius humiditas siccetur, & redire incipit ad albedinem, propter sui siccitatem. Calor enim in humido corpore prius efficit nigredinem, deinde finita eius humiditate, denudat ipsum nigredine, & quod in eo superest albificat, sicut in lignis apparet, quę prius in carbones conuertuntur, deinde in cinerem. Frigiditas autem econtra operatur albedinem in humido, nigredinem in eius contrario, hæc autem species quæ zinaria vocatur, omnibus speciebus choleræ rubeę calidior est, & peior, atque perniciosior,

Cholera nigra.

Cholera prassina & viridis.

Cholera zinaria seu viridis est perniciosa, & de genere ve[...]

& de substantia venenorum esse dicitur.

De Melancholia.

CAP. XXI.

Melancholia alia naturalis, alia non naturalis.

CHoleræ nigræ similiter alia est naturalis, alia verò superfluitas non naturalis. Naturalis est boni sanguinis fæx, & turbulentia, ac superfluitas, cuius sapor inter dulcedinem & ponticitatem est. Hęc quoque cum in hepate generatur, in duas partes separatur. Vna in sanguinem penetrat, & cum eo vadit causa necessitatis, & vtilitatis. Necessitas est, vt sanguini commisceatur, ad nutrienda membra, in quorum complexionibus magnam melancholiæ partem oportet esse, sicut sunt ossa. Vtilitas autem est, vt sanguinem restringat, & confortet, & inspisset. Alia verò pars ad splenem transmittitur, causa necessitatis similiter, & vtilitatis. Necessitas est, vt splenem nutriat, vel vt totũ corpus à superfluitate mundet. Vtilitas autem ex hoc accidit, quod in os stomachi quasi mulgendo profluit, & sic dupliciter vtilis est; & quia os stomachi stringit, & confortat, & inspissat; & quia commotionem in illo facit propter acredinem; famemque ac desiderium excitat. *Scias* autem, quod sicut cholera rubea quæ ad chistim fellis transmittitur, est illud quo non indiget sanguis; & quod à felle egreditur, est illud quo non indiget fel: sic & cholera nigra quæ ad splenem transmittitur, est illud quo sanguis nõ indiget; & quod à splene egreditur, est illud, quo non indiget splen. Et quemadmodum illa cholera rubea postrema euigilat virtutem expulsiuam inferius, sic & ista cholera nigra postrema, virtutem appetitiuam euigilat superius.

Naturalis necessitas & vtilitas.

Quid melãcholia nõ naturalis, & quotuplex.

Melancholia verò non naturalis non est ad modum hypostasis & fæcis, immo est ad modum adustionis & cineritatis; & hæc est melancholia superfluens. *Huius* alia est quę est cinis choleræ, & quod de ea adutitur, & hæc est amara, Differt tamen à cholera rubea adusta, quoniam illa est cui cinis hic admixtus fuit; hic autem non est, nisi cinis per se cognitus, cuius subtile resolutum est. *Alia* vero est cinis phlegmatis, & si phlegma valde subtile & aquosum fuerit, eius cinis salsus erit; & si non, ad acredinem vel ponticitatem trahit. *Alia quoque* est cinis sanguinis, & hæc salsa est, ad paucam dulcedinem trahens. *Alia* etiam est cinis melancholiæ naturalis, quæ si subtilis fuerit, eius cinis valde acris erit, sicut acetum, quod cum super terram cadit ebullit; & eius odor acris est, à quo muscæ fugiunt, & alia. Si vero fuerit crossa, minoris acredinis erit, cum ponticitate pauca. Hæ sunt ergo species humorum naturaliũ, & superfluentium.

De quatuor humorum generatione secundum quosdam.

CAP. XXII.

Quidam dicunt sanguinem in hepate totaliter generari, reliquos vero humores non nisi materialiter.

EX *lib. de Anatomia*. De humorum generatione duplex est opinio. Quidã enim dicunt quod generantur in hepate materialiter & formaliter. Alij verò quod sanguis tãtum in hepate per materiam & formam: Reliquæ verò tres in hepate tantum per materiam, & in aliis per formam. Hac vtentes consideratione, quod hepatis substantia tenera est & mollis ac delicata, facileq; alterabilis. Cholera verò furiosus, & humor igneus, Phlegma autem humor frigidus & humidus, liquidus ac fluidus: Melancholia quoque furiosa & sicca. Vnde humores isti, si formarentur in hepate, cum ad illorum formationem aliqua exigeretur mora, suis qualitatibus in illo digestionem impedirent, eiusque substantiam teneram dissiparent. *Natura* igitur, cui virtus est humida, nutritiua corporis, ac regitiua, à puriori parte succositatis deriuatæ à stomacho & intestinis quibusdam ad hepar per venas meseraicas, sanguinẽ tanquam sibi amicum, nullamque læsionem hepati, sed potius sua caliditate secundę digestionis vigorem præstiturum, in hepate formauit. *Materiam* autem cholerę segregans à prędicta succositate, per quandam viam, siue porum, eam in chistis fellis deportando seclusit, de qua illam in essentiam choleræ transsubstantiando, choleram formauit. *Materiam* quoque melancholiæ similiter à succositate iam dicta segregando, per quandam viam ad splenem deportauit, ibique ex ea melancholiam formauit. *Porro materiam* phlegmatis partim ad cor, partim ad pulmonem, partim ad cerebrum, partim ad articulos & iuncturas deportauit: vnde nullũ habet specialem locum sibi deputatum. *Notandum* verò quod à chisti fellis duo pori oriuntur, per quorum alterum ad inferius os stomachi melancholia deportatur, vt retentionem suis qualitatibus excitet, & digestionem confortet, sua ponderositate cibaria comprimens, eaque ad fundũ stomachi infundens, vt ibi melius decoquantur: *per alium* autẽ vsque ad saccum defertur, ad fæces in sacco contẽtas sua põderositate depellendas. Phlegma verò de diuersis partibus corporis deportatur in stomachum, ad expulsionem sua frigiditate faciendam.

Describitur modus quo natura format quatuor humores.

Vtilitas melancholiæ & phlegmatis.

De eodem secundum Auicennam.

CAP. XXIII.

AVicenna *lib. 1.* Humores in corpore sic generãtur. Nutriens dũ masticatur, aliqua conuersione permutatur, iamque incipit digeri. Cuius signum est, quod nec primus odor, nec primus sapor in eo reperitur. Superficies enim oris est superficiei stomachi contigua, & quasi vna cum illa. Est igitur in ore digestiua virtus ex stomacho, & auxiliatur in hoc saliua per digestionẽ acquisita, in qua cadit calor innatus. Postquam verò cibus stomachum ingreditur, tunc integrè digeritur, non propter stomachi calorem tantum, sed propter calorem membrorum quę circundant ipsum. A dextra quidem hepar, & sinistra splen. Splen namque calefacit, nõ propter sui substantiam, sed propter arterias & venas multas quæ in eo sunt. Ab interiori vero zirbum, quod cito calorem adipis causa suscipit, & ad stomachum reducit. Superius autem cor, mediante diaphragmate ab eo calefacto. Cumque nutriens in primis digeritur, eius essẽtia fit in multis animalium, auxilio eius quod ei admiscetur de eo quod bibitur, plerunque chilus; & est substantia liquida, ptisanæ similis in spissitudine. Deinde eius subtile à stomacho & intestinis attrahitur, ac per vias venarum meseraicarum, quæ subtiles ac durę, & omnibus intestinis continuæ sunt, impellitur, & ad venam peruenit, quæ hepatis porta vocatur. Penetrat igitur in diuisionibus, & in ramis portæ intrantibus, seque minorantibus ac subtiliãtibus ad modũ capillorum, decurrentibus orificiis diuisionum radicum venę, quæ à gibbo hepatis ascendit. Non autẽ facit ipsam in illas coangustationes penetrare, nisi superflua cõmixtio aquæ bibitæ supra id corpus indiget. Cum igitur in istarum venarum villis diuiditur, fit quasi totaliter hepar tangat huius chili totalitas, & ob hoc tunc eius operatio vehemẽtior est, ac fortior, & velocior, & tunc coquitur. *In omni* verò huiusmodi decoctione est res quæ est sicut spuma, & hæc est cholera rubea. Et res, quę est sicut hypostasis, hęc est melãcholia; quæ ambæ sunt naturales. Et fortasse cum eius erunt, aut res adusta, si decoctio superflua fuerit, aut res non bene cocta, si decoctio minor quàm debet, extiterit. Adusti vero subtile est mala cholera rubea, eius autem spissum est mala melancholia; & ambæ sunt non naturales. Quod autem non bene coctum est, phlegma est. Quod vero de hoc toto res colata est, & bene cocta, sanguis est. Qui tamen quamdiu est in hepate, subtilior est quam debet, propter aquosam superfluitatem, quæ propter rem quam diximus, necessaria est. Cumque sanguis ab hepate reparatur, ab aquositate superflua illico mundatur. Extrahitur enim aquositas à sanguine in vena, quæ ad renes descendit, & fert secum sanguinem, qui ad renes nutriendos sua quantitate & qualitate bonus existit, nutritque renes huius aquositatis vnctuositas & sanguineitas. Deinde aliud quod remanet descendit, vel tendit ad vesicam, & post ad virgam. *Sanguis* autem essentiæ bonæ per venam magnam ab he-

Processus nutritionis.

Generatio humorum.

ab hepatis gibbositate ascendentem vadit, ac per venas quę ab ea vt rami separantur, tendit. Deinde in gepeguil, id est vias venarum, quæ dicuntur meseraicæ, & sunt inter intestina & hepar; postea in seguethi gedeguil, id est minores venas; post in sugentibus seguethi, id est, adhuc minoribus. Deinde in venis (quæ sunt sicut villi) capillaribus, &c. Tandem ab orificiis earum resudando labitur in membra.

De causis eorundem.

CAP. XXIV.

[*Causa sanguinis & cæterorum humorum.*]

Efficiens itaque causa sanguinis, est calor temperatus. Causa materialis est, quod de nutrientibus tẽperatum est, & de bonis potibus. Formalis causa est eius decoctio bona. Finalis autem est vt corpus nutriat. *Causa* efficiens choleræ rubeæ est igneus calor superfluus, proprieque in hepate. Causa materialis est, quod de nutrientibus subtile est, calidum, dulce, vnctuosum, & acutum. Causa formalis est decoctionem ad superfluitatem procedere. Finalis autem est necessitas, & vtilitas, quas prædiximus. *Efficiens* autem causa phlegmatis est caliditas attenuata. Causa materialis est, quod de nutrientibus est crassum, humidum, viscosum, frigidum. Formalis est decoctionis attenuatio. Finalis verò necessitas, & vtilitas eius, quas nominauimus.

Melancholiæ autem hypostasiæ causa efficiens est calor temperatus. Adustæ verò causa efficiens est caliditas ab æqualitate egressa. Causa materialis eius est, quod de nutrientibus est vehementer crassum, paucæ humiditatis; & quorum calidum fortius est in illo. Causa formalis est fex hypostasiua, secundum vnum duorum modorum, vnde neque labitur, neque resoluitur. Causa finalis est necessitas, & iuuamentum eius.

[*Cur multa fiat melancholia.*]

Melancholia multa fit, aut propter caliditatem hepatis, aut propter debilitatẽ splenis, aut propter frigoris congelantis vehementiam, aut propter constrictionis perseuerantiam, aut propter ægritudines multas & prolixas, quia propter illud humores facti sunt cineres. Cũque melancholia multiplicatur, & inter stomachum & hepar stat, sanguis & bonorum humorum generatio cum ea minoratur.

[*Caliditas & frigiditas concurrunt ad humorũ generationẽ.*]

Sciendum autem, quod caliditas & frigiditas, generationis humorum causæ cum alijs existunt causis; sed caliditas æqualis sanguinem generat, superfluens verò choleram rubeam, multumque superflua melancholiã generat, propter adustionis superfluitatem. Porro frigiditas phlegma gignit, & multum superflua melãcholiam generat, propter superfluitatem cõgelationis. Oportet autem attendere virtutes passiuas, cum virtutũ actiuarum distantia. Nec oportet credere quod omnis complexio sibi simile generat, & non sui contrariũ: per accidens quidem hoc etiam habet, non per essentiam. Frigida namque & sicca complexio plerumque generat humiditatem extraneam, non propter conuenientiam, sed propter digestiuæ debilitatem.

[*Humores generant nonnunquã sui contrarium, ipsique ex motu & apprehensione excitantur.*]

Humores autem hi, sicut in suis generationibus, sic & in suis motibus causas habent. Motus enim & res calidæ sanguinem mouent, & choleram rubeam. Fortassis etiam mouent melancholiam, & fore faciunt eam. Quies autem phlegma fore reddit, & aliquas melancholię species. Ipsæmet etiam existimationes mouent humores; verbi gratia, sanguinem mouet res rubeas intueri. Quapropter prohibemus illum, ex cuius naribus fluit sanguis, res splendorem rubeum habentes, aspicere.

De Signis abundantiæ humorum in corporibus.

CAP. XXV.

[*Signa abundantia sanguinis.*]

Razi. in Almansore. in 2. parte. Sanguinem abundare significant coloris rubedo, corporis caliditas, cum eiusdem tensione aliquãdo, & oscitatione, multusque somnus, & venarum repletio, cum ipsarum intensione, & pruritus loci à quo sanguis solet minui. Sanguis similiter ex naribus, gingiuis, seu tactu fluens, capitis & oculorum, ac temporum grauitas, & ingenij, sensusque turbulentia, pulsus magnitudo, & oris dulcedo præter solitũ. In ore quoque vesicæ paruæ, & in corpore carbũculi, vrina rubea & spissa.

[*Signa choleræ rubeæ dominantis.*]

Choleram verò rubeam abundare significant coloris citrinitas, oris amaritudo, multaque in ore siccitas, & multa sitis, appetitus quoque debilitas, & fastidium, & vrina ignea & clara.

[*Signa melãcholiæ dominantis.*]

Porro choleram nigram dominari significãt ardor stomachi, multitudo canini appetitus, fuscus color, nigredo sanguinis, ac spissitudo; vrina nigra vel rubea, fusco participans colore, vel viriditati appropinquans. Si corpus præterea tale sit in quo cholera nigra generari solet, vt corpus brunum & macrum. In corporibus enim albis & crassis, & à pilis nudis, raro vel nunquam generatur. Huius pręterea signa sunt, si corporis scabies acciderit, & morphea nigra, pustulæ malæ, splenis augmentatio.

[*Signa phlegmatis dominantis.*]

In phlegmatis autem dominij significatione sunt multitudo viscosæ saliuæ, & sitis paucitas, vrina alba, pigritiaque, & hebetudo, & malus somnus, corporis lubricitas, & digestionis tarditas. *Epistola prædicta Hippocratis.* Nam quoties aliquid increscit ex ipsis humoribus, aut minus habet ęgritudinis, aut casus veteres facit. Itaque cum incurrit quis ęgritudinem de causa sanguinis, quia sanguis (vt superius dixi) feruens & humidus est, debet econtrario medicamen occurrere, quod sit frigidum & siccum, & sic de alijs. *Auicenna vbi supra.* Sciendum etiam, quod si quis humores subtiles habet, eorũ euacuatione debilitatur; multum enim nocet in sui fortitudine pororum eius amplitudo, quoniam humores subtiles de facili resoluuntur, resolutionem verò sequitur debilitas. Quod enim ad resoluendum est facile, spiritui facile associatur in resolutione, & ideo cum ipso resoluitur.

De signis eiusdem in somnijs apparentibus.

CAP. XXVI.

[*Quænam somnia humorum dominium designant.*]

Razi. secunda parte. Somniorum quoque diuersæ visiones designant in corporibus dominantes humores. *Cum* enim frequenter in somno videt quis pluuias, & fluuios, & mare; humiditas eius in corpore multa designatur adesse. *Ignes* autem & fulgura, litesque frequenter somniare, choleram rubeam designant. *Rubei* vero colores ac tincti, nuptiæque ac cibaria dulcia, sanguinisque fluxus; abundantiam sanguinis designant somniata. *Porro* fuscus color atque nigredo, timores, pauoresque si apparuerint in somno, choleræ nigræ significatur operatio. *Præterea* cum aliquis somniat se manere quasi in loco niuis, vel frigida, à quo lædatur, frigoris victoria significatur. *Cum* autẽ in balneo, vel in sole, vel igne, caliditatis excessus designatur. *Cum* vero somniat se quasi volare, vel transfluere; siccitatis excessus, & humorum leuitas ac subtilitas demonstratur. *Porro* si quis ab aliquo se quasi grauari somniauerit, repletione laborare ostenditur. *Quisquis* etiam per loca quasi cænosa & fætida se incedere conspicit, humores in corpore putridos se habere ostendit.

[*Quænam somnia designant temperamentum &c.*]

His autem contraria significationem habent contrariam. Itaque qui somniat, quod quasi per hortos odoriferos incedat, æqualitatem humorum, & à putredine remotionem habere se designat. *Qui* vero per foramina, vel angusta loca se ambulare conspicit, instrumenta aerem attrahendi impedita in se ostendit.

De Coagulatione corporis.

CAP. XXVII.

[*Sperma viri & mulieris sunt principium generationis sed diuersimode.*]

Auicenna in primo casu. Generationis autem corporis humani principium duæ sunt res. Vna scilicet sperma viri, quod locum tenet materiei; & sanguis muliebris: hæ quidem duæ substantię communicant in hoc, quod ambæ fluidæ sunt, licet postea diuersificẽtur. Aqueitas tamen & terreitas in sanguine & spermate muliebri plus abundant: Aeritas tamen & igneitas in spermate viri superant. Oportet igitur vt principium coagulationis horum duorum sit humida coagulatio, licet terreitas & igneitas sint iunctę in eo quod

ex eis fluit, & terreitas quidem cum eo quod in ea existit, ex duritie: Igneitasque cū eo quod est in ea, ex virtute maturandi; his enim iuuant se, & coagulatum durum faciunt. hoc tamen in nostris corporibus ad terminum coagultionis durorum corporum nō peruenit, qualia sunt lapides & vitrum, ita quod nihil resoluatur; aut si quid resoluatur, resoluatur quod non sensu percipitur; tunc enim secura essent à nocumētis, quae propter assiduam aut lōgissimam resolutionem accidunt; non est autem ita. Quapropter corpora nostra duabus nocumentorum speciebus sunt opposita. *Vna* est humiditatis resolutio, ex qua creati sumus, & hęc inordinatè aduenit. *Alia* est humiditatis putrefactio, eiusque corruptio, & ipsius alteratio, quae fomento vitae conueniens non est. Et hic quidem alius est à primo modo, licet sua malitia ad siccitatem ducat; quia corporis humiditatem prius exiccari facit, & ex eo quod nostris corporibus est cōueniens corrumpit, ac tandem ad putrefactionem resoluitur. Haec autem putrefactio in primis corrumpit humiditatem, postea resoluit eam, & siccam rem dimittit cinericiam. Haec igitur duo nocumenta sunt à cęteris nocumentis aliena, quae propter alias accidunt causas, vt congelatiua frigiditas, & venena, speciesque solutionis & continuitatis, & aegritudines reliquae. Vnaquaeque verò duarum praedictarum specierum aduenit ex causis extrinsecis & intrinsecis. Et extrinsecae quidem causae sunt, sicut aer dissoluens & putrefaciens. Et intrinsecae quidem causae sunt, sicut calor nobis innatus, humiditates nostras resoluens, & calores extranei à nostris nutriētibus in nobis generati, reliquaque nostras humiditates putrefaciētia. Omnes autem hae causae se ad inuicem iuuant in exiccando nos. Verumtamen perfectio & integritas nostra, potentiaque perficiendi nostrā operationem, non est nisi propter multam siccitatem quae nobis accidit; deinde siccitas incessanter procedit, donec nos perimat. Haec igitur siccitas quae nobis accidit, res est nobis vtcūque necessaria. Nos siquidem à principio consistimus in vltima humiditate; vnde oportet vt calor noster ipsum superet, alioquin suffocaretur in ea. Procedit igitur in illam assiduè agendo, ipsamque semper exiccando, donec aequalitatem attingat.

Nostra corpora duabus nocumentorum speciebus sunt opposita.

Causa praedictorū nocumentorum sunt & extrinseca & intrinseca.

De resolutione caloris innati.

CAP. XXVIII.

DEinde vero cum corpora nostra ad temperamentum siccitatis terminum perueniunt, calore vt erat existente, fortior est siccitas quàm prius, quia materia minor est, & propter hoc magis recipiens. Inde ergo sequitur, vt siccitas supra siccitatem temperata augmentetur, nec cesset augeri donec humiditates consumat, hominemque perimat. Calor igitur innatus est accidentaliter causa seipsum extinguendi, quia fit causa suiipsius materiam consumendi; sicut lampadis flamma, quae idcirco extinguitur, quia materiam suam consumit. Itaque quanto plus siccitas secundum augmentum procedit, tanto calor innatus secundum diminutionē incedit. Defectus igitur incessanter crescit vsque ad vltimum, qui est defectus restaurandi humiditatem in loco eius, quod resolutū fuit. *Siccitas* ergo duobus modis augmentatur. Vnus est diminutio potētiae recipiendi materiam. Alter minoratio humiditatis in se, propter caloris resolutionem. Augmentatur ergo caloris debilitas, propter siccitatis in mēbrorum substantia dominationem, & etiam propter humiditatis innatae diminutionem; quae est sicut materia, & sicut oleum flāmae lampadis. Flamma namque duas habet humiditates, aquam sc. & oleum, quarum vna consistit, altera extinguitur. Sic & calor innatus humiditate naturali consistit, & ab augmento extraneae extinguitur, quae prouenit ex debilitate digerendi, & est sicut humiditas aquea flammae. Cumque siccitas ad complementum accedit, calor innatus extinguitur, & mors naturalis subsequitur. Corpus autem non ideo permanet

Siccitas duobus modis augetur.

A dum viuit, quod humiditas ipsius innata, resolutioni caloris mundani, & caloris sui corporis, & eius qui ex motibus suis accidit, tam longo tempore resistat; cum ipsae in essentia sua debiliores sint ea, immo ipsum stare facit nutriens, dum id quod ex ea resoluitur, restaurat. *Nec* est ars sanitatem custodiendi, quę nos à morte securos faciat, vel corpus à nocumentis extrinsecis muniat, aut ad vltimam vitae longitudinem, quae est secundum hominem absolutè perducat. Sed de duabus rebus securitatē praebet, à putrefactionis sc. prohibitione, & humiditatis defensione, ne cito resoluatur. In eius quoque fortitudine consistit, vt ipsū vsque ad tempus debitum, secundum suam primam cōplexionem faciat permanere. Corpora namque non omnia sunt aequalia in fortitudine radicalis humiditatis, & caloris innati radicalis, imo in his existunt diuersa; & hoc quidem fiet per regimen restaurationis, quae fit in corpore loco eius quod resolutum est, & per regimen prohibens dominium causarū siccitatem accelerare facientium. Per regimen quoque custodiens à generatione putrefactionis, propter tutelam corporis, & custodiam à potestate caloris extrinseci, vel intrinseci. *Huiusmodi* autem custodiae administrationi, duae virtutes attributae sunt, quibus deseruit medicus. *Vna* scilicet naturalis quae nutritiua dicitur, & restaurat id quod de corpore resoluitur, cuius substantia terreitati & aqueitati attinet. *Altera* est animalis, hoc est virtus pulsatiua, quae restaurat id quod de spiritu resoluitur, cuius substantia aerea est, & ignea. Et quia nutriens non fuit simile nutrimento in potentia, ideo creata fuit virtus immutatiua, quatenus nutrientia mutet in similitudinem nutritorum in effectu, & vt pro certo sit nutriens in effectu. Ad hoc igitur creata sunt instrumenta, & canales, quae sunt ad attrahendum, & expellendum, & retinendum, ac digerendum.

Nulla ars potest mortem absolute arcere, sed sūmū de duabus rebus securitatē praebere, ne sc. proueniat putrefactio, vel humiditatis extinctio ante tempus.

Medicus duabus animae virtutibus subseruit.

(Section letters B and C are printed beside this paragraph.)

De spermate & eius origine.

CAP. XXIX.

AVicenna in 3. canone. *Sperma est superfluitas digestionis quartae, quae fit cum dispertitur cibus in membris, resudando à venis, tertia digestione iam expleta.* Generatur autem in testiculis, tanquam in principalibus membris ex humiditate delata ad eos in venis quae est quasi superfluitas cibi, quasi in corpore toto. Est autem sanguis magis digestus, magisque subtilis, & est de summa humiditatis proximae coagulationi, ex qua etiam nutriuntur membra dura, vtpote venę & arteriae, & his similia. Et quādoque reperitur ex ea plurimum in venis retentum, ad quod iam digestio quarta praecessit, & remansit vt ex ipso venae nutriantur, aut perueniat ad mēbra homogenia, & nutriat ea; propter quod necessaria fit magna alteratio illius, & propter illud prouenit sperma ex eo. Commouentur itaque per spiritum in meatibus, ex vena pulsatili & vena quieta venientibus, quae sunt radices duae ramificatione plurimorum anfractuū & inuolutionum, & post ab eis in vasa spermatis effunditur, indeque in coitu naturali per virgam ad matricem proijcitur, cui cum apertione obuiat matricis orificium, E & attractione vltima conueniunt duae partes in vnum.

Quid sperma, & vnde oriatur.

Sperma est sanguis subtilis & magis digestus.

(Section letter D is printed beside this paragraph.)

Hippocras ait, quod plurimum materia spermatis est in cerebro, & descendit ex duabus venis quae sunt post ambas aures: propter hoc ambarum phlebotomia generationem abscindit, & sterilitatem incurrere facit. Harum itaque sanguis est lacteus, quia non elongātur à cerebro; at in his quae sequuntur ipsum spatio longo, sanguis illius alteratur complexio: à cerebro namque proueniunt ad nucham, eique continuantur; & inde ad renes, post hoc ad venas quę veniunt ad testiculos. Mihi vero videtur, quod non oportet vt sperma fit ex cerebro solo, quamuis eius fermentum fit ex cerebro. Oportet enim vt ei fit ex omni membro principali fons, & ex alijs membris resudatio ad istas radices, & propter illud est assimilatio.

Sperma fit principaliter ex cerebro & inde descendit ad locum suum.

De causis exuberationis spermatis.

CAP. XXX.

Quinque sunt causæ exuberationis spermatis.

CAusa vero exuberationis spermatis, aut est in ipso spermate, aut in vasis eius, aut in lacertis conseruantibus ipsum, aut in renibus, aut in principijs. *Causa* quidem quæ est in spermate, aut est eius multitudo, propter paucitatem coitus, & multam acceptionem generantium sperma, propter quam indiget motu expellente; aut propter suam tenuitatem ob quam resudat, sicut & omne tenue; aut propter suam acuitatem ob quam mordicat, & necessarium est naturæ ipsum expellere. *Causa* vero quę est in vasis spermatis, aut est debilitas retentiuæ, propter malitiam complexionis; aut vehementia expulsiuæ virtutis; aut ęgritudo officialis ex spasmo thetano, quæ necessario faciunt motus extraneos: Vnde & expulsiua mouetur, & expellitur sperma tanquam nociuum; sicut accidit vomitus cum aliquid nocet stomacho. Spasmus quidem ipse est pressor, & eijciens expressor. Spasmus namque membrorum spermatis est [illegible]tiuus, & spasmus lacerti ani est retentiuus; nam lacertus ani creatus est ad retinendum, & ille ad exprimendum. Est autem in eis mollificatio, quare non retinetur propter dilatationem accidentem meatibus.

Causa vero in lacerto conseruatiuo est spasmus iterum, & mollificatio. *Sed causa* in renibus est, quia quãdoque accidit eorum adipi liquefactio, ex vehementi coitus desiderio, vel ex multitudine coitus; & ob hoc in coeuntibus egreditur post vrinam ex ea res plurima, & hæc quidem est mala, destruens virtutem & corpus. *Causa* denique in principijs est, vt cum multiplicatur cogitatio de coitu, & auditus verborum eius, aut accidit ei qui desiderat in natura coitum illi similem: vnde mouetur ad operationem suam aliquo motu debili, & emittit humorem ante vrinam; aut forti, & descendit sperma. *Causa* vero multitudinis pollutionis sunt causæ exuberationis & motus spermatis, & quandoque non mouetur nisi per somnium, proprieque cum dormit aliquis super ceruicem. Eius cura est strictura laminę plumbi super dorsum. Sed hoc quandoque renibus nocet; & ideo melius est sternere in lecto infrigidantia, & dormire super folia salicis, & similia.

Causa multitudinis pollutionis, & remedium.

De Causis erectionis virgę.

CAP. XXXI.

In virga tres sunt meatus.

SVnt autem in virga meatus tres scilicet vrinę, spermatis, & alguadi. Aduenit autem ei virtus erectionis & ventositas à corde, desiderium ex hepate. Desiderium quoque naturale quandoque fit ei causa renũ, & apud me principium est eius ex corde. Et vsus quidem coitus hoc membrum confortat, ipsumque lacertosum facit, & incrassat. Dimissio quoque liquefacit, & arefacit, sicut & Hippocras dicit. Causa denique & desiderij, & motus eius, aut est meditatiua, aut est propter multitudinem ventositatis in sanguine, ex quo generatur sperma: ad cannam etenim concauam defert ventositatem fortè spiritus desideratiuus, cum quo incedit sanguis plurimus, & spiritus crassus. Ex illo itaque sanguine instrumentum viri nutritur, inflatur, & erigitur.

Vnde motus virgæ, & quibus causis adiuuetur.

Hanc erectionem adiuuat omne in quo est humiditas extranea, præparata ad hoc vt conuertatur in ventositatem. Fit & quandoque propter illud quod mouetur ex desiderio, propter præparationem membri ad illud. Et iterum cum congregatur sperma in membris coitus, & multiplicatur inquisitio separationis eius, mouentur materiæ in ipsis. Et quandoque fit erectio propter mordicationem materiæ stantis in glandulis, positis in duobus lateribus orificij vesicæ, vel materię subtilis ad eam ex renibus venientis; sicut etiã fit propter motum ipsius spermatis cum acuitur, & mul-

A plicatur, & mordicat.

Causa denique propinqua multæ tensionis virgæ ad modum chordæ, est multitudo crassæ ventositatis in partibus membrorum coitus; & huiusmodi causa vẽtosa, aut est in ipso neruo concauo, aut est ei superueniens ex arterijs & venis aut vasis spermatis, aut sunt duę res simul. Et materia quidem huius ventositatis est humiditas plurima. Efficiens autem ipsam est caliditas pauca. Ad hoc etiam adiuuant aliquando causæ pręcedentes, aut ex cibis calidis acutis, aut ex inflatiuis; vt sunt cicer, & vua, & vitellus oui, & illa quæ aggregãt vtramque rem, vt eruca; & illud cui proprietas in est generandi sperma, sicut vinum nouum; aut ex dispositionibus & figuris, sicut est multitudo dormitionis super collum, vnde sperma liquefiendo conuertitur in vẽtositatem, aut strictura ancharum cum cingulis, aut corrigijs, vnde dilatantur orificia venarum. Quando-

Quando excitent motionem virgæ materialiter & efficienter.

B que etiam peruenitur ad priapismum, vt si causæ consortentur, & fiat erectio fortis, atque remaneat; quamuis non assit desiderium.

De horis coeundi

CAP. XXXII.

Coitus debet fieri mod. ordinario, & tempore congruo, vt in principio noctis post descensum cibi à stomacho, & ante vacuitatem.

COitus ille sanus est qui fit in hora quã super fluitatũ euacuatio sequitur; alleuiat enim corpus, & pręparat ad augmentũ. Sed in coitu, figuræ quędã malę sunt, vt si mulier super virum ascendat; ex hac enim timetur ramex, & inflatio & vlcera virgæ atque vesicæ, propter laborẽ eiectionis spermatis. Dubitatur quoq; ne aliquid in virgam currat ex parte mulieris. Reten-

C tio quoque spermatis in coitu valde mala est, & quandoque perducit ad constrictionem vnius duorum ouorum. præterea oportet ne fiat coitus necessitate fæcis, aut in hora mingendi; neque cum exercitio, vel motu, vel post passionem animalem fortem. Oportet etiam vt non fiat super repletionem; prohibet enim digestionẽ: & eadem facit in ægritudines. Item ne fiat cum adest vacuitas: hoc enim nocibilius est, & onerosius naturæ, magisque pernecans calorem innatum, & magis attrahens liquefactionem, & hecticam, & arefactionẽ: immo oportet vt fiat cum cibus à stomacho descẽdit, & completa digestione prima & secunda, media dispositione in digestione tertia. Nõ igitur (vt ait quidam) fieri debet post complementũ tertię digestionis. Illa e-

D nim est hora vacuitatis cũ corpus incipit in spatione, & in omnibus membris sunt reliquię cibi in via digestionis.

In huiusmodi dispositione sunt aliqui in principio noctis, & ob hoc illa hora conuenientior est eis ad coitũ cæteris horis, quia longus somnus ei succedit, & cũ eo virtus accrescit, & aqua figitur in matrice propter sõnũ mulieris. pręterea cauendus est coitus post euacuationes fortes ex vomitu, & fluxu ventris, & cholica passione, & dyarria subito facta, motusque corporeos & animales, & apud motum vrinæ, & stercoris, & phlebotomiam. Dyarriam vero antiquam alleuiat quãdoque sua exiccatione, & trahendo materias ad partem a-

E liam à parte intestinorum. Melior autem horarum æqualium est illa quã determinauimus, & in hora quidem coitus expellitur matrix, ad orificium quasi procedens, desiderando per naturã attrahere sperma. Ante violationem vero puellæ virginis, sunt in ore matricis panniculi contexti ex venis & ligamentis valde subtilibus, orti ex omni mẽbro eius; quos violatio destruit; & quod in eis est ex sanguine, currit.

Aliquid speciale currit in violatione virginis.

De causis sterilitatis, & difficultate impręgnationis.

CAP. XXXIII.

Variæ sunt sterilitatis causæ.

CAusa sterilitatis aut est in spermate viri, vel mulieris; vt malitia cõplexionis diuersificãtis virtutẽ genera-

generationis scilicet calidę & frigidæ, aut humidę vel A
siccæ: Aut est in membris generationis, vt in matrice, vel virga: Vel instrumentis spermatis, vt est debilitas aut corruptio, breuitas aut amplitudo. Aut propter causam in principijs, vt est tristitia vel timor, dolores capitis, & debilitas digestionis, & satietas nauseatiua. Ad hęc enim vt fiat conceptio, oportet quod membra digestionis, & membra spirituum fortia sint: Aut est propter errorem accidentem, vt quando spermatis emissio fit ante complementum, aut post; siue quando vir & mulier diuersi sunt in tempore coitus, ita quod vnus eorum semper antecedit alium in emissione spermatis.

Difficultas impregnationis vnde.

Razi in lib. diuisionis ęgritudinum. Difficultas impraegnationis fit propter multitudinem adipis, aut paruitatem virgæ; aut quia mulier post coitum cito surgit & B ambulat & mouetur, spermaque cadit. Aut propter ventositatem crassam in matrice. Aut propter eius lubricitatem, aut propter multitudinem caliditatis eius, aut siccitatis, aut frigiditatis. Aut quia mala est complexio spermatis, aut propter hemorrhoides & vlcera mala, aut propter opilationem meatus quæ fit propter adipem, vel carnem ortam.

De Impręgnatione, & embrionis formatione.

CAP. XXXIIII.

CVm itaque matrix super sperma colligitur, tunc dispositionum prima quæ aduenit illic est spumositas spermatis; quia virtus informatiua mouet illud quod est in spermate de spiritu animali & naturali & vitali, ad mineram vniuscuiusque eorum in qua figitur, & creatur ex eo illud membrum. propter hoc reperitur exufflatio tota repelli ad medium humiditatis, vt præparetur locus cordis. Deinde vero fiunt ab eius latere dextro, & à latere supremo duæ vesicæ quasi ramificatę ab eo, tangentes ipsum vsque ad horam. Deinde vero separantur ab eo ac discernuntur; & prima quidem fit illud ex quo creatur cor, dextra vero illud ex quo hepar. Porro alia, sanguine impletur ad albedinem decliui, & penetrat ad exteriorem partem humiditatis sparsæ post duas vesicas ventositas mundans, eam, vt recipiat propter eam restaurationem ex matrice, & ex spiritu, & ex sanguine; creaturque vmbilicus, & quod primo creatur tunc est panniculus, verum- D tamen vesicæ cordis & hepatis ac cerebri præcedunt creationem vmbilici; quamuis horum trium complementum, illius substantię complemento postponatur. *Et reuera* primum membrum quod creatur est cor, quãuis feratur Hippocras hoc dixisse de cerebro, & oculis; sicut testificatur dispositio pullorum in ouis. In sequentibus autem capitulis dicit esse rectius, vt sit primum quod creatur hepar, quoniã operatio prima corporis est nutrimentum. *Sed* eius sermo probatur esse corruptus: quia non nutritur membrum animalis, in quo non est sustentatio vitæ cum calore naturali. Si ergo est secũdum quod ipse æstimat, illud in primis creari oportet, cuius operatio præcedere debet. Necesse est autem. vt creetur membrum à quo procedit calor naturalis, & spiritus vitalis, ante creationem ipsum nu- E trientis.

Formatio embrionis.

Primum membrum formatum est cor, cum inde fit calor naturalis qui prærequiritur nutritioni.

In mulieribus quidem tardiores sũt embriones quàm in masculis. Est autem spatium spumæ sex dierum aut septem, in quibus informatiua informat embrionem, non petendo aliquid ex matrice; post hoc appetit. Est etiam inceptio linearum atque punctorum tribus alijs diebus, fiuntque nouem. Deinde vero post sex alios dies penetrat in toto sanguinitas, & quandoque antecedit vno die aut duobus, & fit illud vnde creatur; sicque fiunt, 15. à conceptione. Post hoc 12. diebus fit humiditas caro. Iamque discernuntur frusta carnis in tribus membris manifestè, & alia separantur à contactu aliorum, & extenditur humiditas nuchæ, & quandoque postponitur aut antecedit, duobus diebus aut tribus. Deinde vero post nouem dies separatur caput ab humeris, & extremitates à lateribus, ac ventre; ita vt discernat sensus in quibusdam eorum, & occultetur in quibusdam, ita vt sentiat post illud quatuor diebus, completis scilicet diebus 40. à conceptione, aliquando tamen & raro postponitur vsque ad 45. dies, minus autem in hoc est vsque ad 35. dies.

Embrio sentit post 40. dies à conceptione, vel circiter in masculis.

De creatione matricis, & nutrimento fœtus, eiusque panniculis.

MAtrix siquidem ex duabus tunicis est creata, quarum intrinseca propinquior est ad hoc vt sit venosa. Ipsarumque venarum orificia quæ in ea figuntur, matricis foramina nuncupantur. his embrionis panniculi continuantur, & ex his currit sanguis menstruus, & ex eis embrio nutritur. Exterior vero tunica propinquior est ad hoc vt sit neruosa; incrassatur autem matrix, & inspissatur in hora menstruorum, quasi impinguetur. Deinde vero cum purgatur, extenuatur & exiccatur. Et ipsa attenuatur iterum cum magnitudine embrionis, & dilatatio eius est secũdum dilatationem corporis illius. Cum autem dicitur quod matrix sit neruosa, nõ intelligitur quod sit ex neruis cerebri, sed quia sit ex substantia neruis simili, scilicet alba, sanguine priuata, viscosa, extensiua; nec ei adueniunt ex cerebro, nisi nerui pauci quibus sentit.

Matrix constat duabus tunicis.

Sanguis autem menstruus in prægnante diuiditur in tres partes: Vnam, scilicet quæ conuertitur in nutrimentum: Aliam quæ ad mammillas eleuatur: Tertiam quoque quæ est superfluitas stans, donec hora veniat vt expellatur. *Fœtus* quoque tribus panniculis continetur, scilicet secundina, quæ comprehendit ipsum, & in ea venę contexuntur in transuerso, cuius pulsatiles in duas venas diuiduntur, & eius quietę in vnam venam. Hic panniculus biles vocatur, & ad ipsum vrina fœtus effunditur. Alio quoque qui dicitur abgas, & est profundatio sudoris; nec est necessarium vas aliud superfluitati egestionis, cum sit illud ex quo nutritur subtile, in quo. non est durities neque fæx; neque separatur ibi aquositas vrinæ, vel sudor. Tertius autem est panniculus fœtui propinquior, cæterisque subtilior, vt aggreget humiditatem resudãtem ex embrione.

Sanguis menstruus in prægnante diuiditur in tres partes. Fœtus tribus panniculis continetur.

De causa masculinitatis in fœtu.

CAP. XXXVI.

CAusa masculinitatis in fœtu est sperma viri, & caliditas eius, & abundantia ipsius, & conuenientia coitus in hora mundificationis, & prouocatio spermatis ex rene dextro, qui calidior est & altior, & hepati propinquior. Vnde & eius sperma calidius est, atque spissius: Similiter & quando cadit in dextro matricis. Regio quoque frigida, & tempus frigidum, & ventus septentrionalis iuuant ad masculinitatem; contrarium autem ad contrarium. Similiter & ætas adolescentiæ absque pueritia & senectute. Et dicunt quidam, quod si currit ex dextro viri ad dextrum mulieris masculinat. Sin autem ex duobus sinistris, fœmininat. Si vero currit ex sinistro ad dextrum, erit fœmina masculina, & si contrario masculus fœmininus. Dixerunt autem plerique quod non inuenitur in aborsũ masculus completus ante 30. dies, nec fœmina ante. 40.

Causa cur fœtus sit masculus.

Masculus nõ est completus ante 30. dies nec fœmina ante 40.

Prægnans masculum habens est melioris coloris, & pluris leuitatis & agilitatis, faciei quoque mundioris, ac sanioris appetitus, & quietorum accidentium. Sentit quoque grauedinem lateris dextri, quia plurimum generatur masculus ex spermate ad dextram laterum matricis expulso; quod accidit aut propter desiderium illius lateris ad recipiendũ, aut quoniam expulsio fit ex testiculo dextro. Præterea quãdo mouetur fœtus, mouetur ex latere dextro prius. Lac quoq; currit in primis ad dextrã pupillam, & prouocatur in primis. Estq; lac eius crassum, viscosum, non tenue, & aquosũ. Item huiusmodi prægnãs cum à statione mouetur, prius dextrũ pedem

Signa masculini fœtus in vtero.

Masculus mouetur post tres menses, fœmina post quatuor. Signa fœminini fœtus.

pedem mouet, & cũ erigitur super manũ dextram sustẽtatur. Oculus quoque dexter ipsius leuioris est motus, atque velocioris. Masculus post tres menses mouetur, fœmina post quatuor. *Signa* verò prægnantis cum filia sunt multitudo vlcerum pedum, & apostematum eorum. Quandoque tamen huiusmodi prægnans est cum masculo, sed non est masculus nisi debilis, & est mollificatarum venarum.

De signis masculationis in viro & muliere.

CAP. XXXVII.

Signa viri apti ad generandum masculos.

Vir quidem faciens masculos est fortis corporis, & æqualis carnis in duritie & mollitie, multique spermatis, magnorumque testiculorum, manifestarum venarum, fortis desiderij, quem non debilitat coitus, & ex cuius dextro sperma eijcitur. Cumque adolescentis prius dexter testiculus inflatur, tunc ipse est masculinans; cum vero sinister fœmininans. Ille similiter ad quem festinat pollutio, non à nocumento spermatis, faciens est masculos. *Ex mulieribus* autem masculinans est illa, quæ est æqualis coloris & formæ, non grauis corpore, neque mollis, nec eius menstrua subtilia sunt & cruda, nec pauca aquosa & adusta valde. Eius quoque digestio bona est, & venæ apparentes ad exteriora procedentes, cuius sensus & motus, secundum quod oportet existunt, nec habet ventris solutionem aut cõstrictionem assiduam. Oculi eius decliues sunt ad fuscedinem absque subalbedine, habetque gaudentem naturam, ac lætam animam. Puellæ viripotentes in primis cum coeunt velocis imprægnationis sunt, propter fortitudinem caliditatis earum, & paruitatem adipis matricum ipsarum, & humiditatem earum. Ipsæ quoque quibus velociter veniunt menstrua, digniores sunt vt masculos concipiant.

Signa mulieris ad idem.

De causis conceptionis geminorum, & periculo fœtus.

CAP. XXXVIII.

Causa conceptionis geminorum est multitudo spermatis, eiusque diuisio in duo vel plura. Eius quoque casus in duos ventres. Incolumitas autem geminorum non est plurima, raroque sunt inter geminos dies plurimi; fiunt enim secundũ plurimũ ex vno coitu raroque contingit vt ex coitu super imprægnationem fiat conceptio. Nam si fiat, fit in mulieribus habẽtibus tenera corpora, quæ sunt multorum pilorũ, multique sanguinis, propter fortitudinem caliditatis earum. *De signis* autem geminorum, vt plurimum est vt consideretur vmbilicus nati primi continuus cum fœtu. Si nõ fuerit in ipso ruga, neque nodus, non erit post natum primum filius, & si fuerint in ipso rugæ, tunc erit prægnatio secundum numerum rugarum.

Gemini raro fiunt nisi eodem coitu.

Signa geminorum.

Suspensio quidem embrionis ex matrice, est quasi suspensio fructus ex arbore; & sicut maior timor qui super fructum habetur ne cadat, est cum eius complementum existit; sic id quod vehemẽtius super embrionem timetur ne fiat abortiuus, est apud principiũ conceptionis, aut appropinquationem partus. Quapropter in his duabus horis oportet, vt aborsus causæ prædictæ caueantur. Pharmacum quidẽ solum est de summa causarum illarum; vnde oportet vt eius dispositio caueatur ante mensem quartum, & post septimum.

Quãdo maximè cauendus aborsus.

Figura naturalis partus est vt egrediatur super caput suum, secundum rectitudinem oris matricis, absque inclinatione, manibus eius super coxas extẽsis; quæ verò præter illam est, non est naturalis. Et formæ quidem exitus mali quandoque interficiunt fœtum & matrem, quandoque autem vnum ex illis. Præterea cum fœtus nascitur, & non inflatur vmbilicus eius, & non mouetur neque sternutat, vsque ad tempus debilis est & nõ viuit. Signa verò difficultatis & facilitatis partus sunt, vt sentiat mulier dolorem ante partũ, & post in anterioribus. Nam si declinat ad pectinem, facilis fit partus. Si ad posteriora, debilis.

Naturalis figura partus.

Signa facilis aut difficilis partus.

De causis difficultatis pariendi.

CAP. XXXIX.

Variæ causæ difficultatis pariendi.

Difficultas autem partus fit, aut causa prægnantis, aut causa fœtus, aut matricis, aut secundinæ, aut causa vicinantium & communicantium, aut horæ partus, aut obstetricis, aut propter causas primitiuas. *Causa prægnantis*, vt quando stricta est aut debilis, ægritudines & famem passa, aut timida, aut imprægnationi vel partui non consueta: Aut est anus debilis, vel plurimæ adipis, aut vehementis pinguedinis, habens strictum almezem, aut est paruæ tolerantiæ in dolore, &c.

Causa prægnantis.

Causa fœtus, aut est propter genus eius, fœmina namque penitus difficilioris est partus quàm masculus: aut propter magnitudinem eius, vel capitis ipsius, aut crassitudinem corporis eius; aut propter multam eius paruitatem vel leuitatem, propter quam non submergitur cũ fortitudine; aut propter alterationem creaturæ ab æqualitate facilis lubricitatis, vt si sit habens duo capita; vel comprimat eum numeratio embrionum; forsitan enim in vno ventre sunt quinque, vel plures parui, & diuersi. Præterea quandoque fit difficultas partus, quia motus est fœtus, ideoque non fit ei adiutorium per motum ipsius. Quandoque verò quia figura exitus eius est non naturalis, vel quando super pedes suos egreditur, aut super latus suum, eiusque manus super coxas plicatæ sunt. Quod fit propter corruptionẽ motus embrionis, aut propter multam inquietudinem parientis. Ex his autem quæ securitatem huiusmodi faciunt, est, vt inquietudo partus & dolor ad inferiora decliues sint, anhelitus quoque fit bonus.

Causa fœtus.

Causa verò matricis est, vt si parua sit in qua coangustetur incessus; aut valde sicca, in qua non sit lubricitas, aut constricta valde in creatione, aut propter consolidationem ab vlceribus, & reliquis speciebus constrictionis: aut in ea sit aliqua malarum ægretudinum, sicut phlegmon, aut vlcera, vel ragadiæ, & hemorrhoides in matrice. *Causa* verò secundinæ fit, vt si non disrumpatur propter suam crassitudinem; & ideo nec fœtus inueniat euasionem. Aut si rumpatur ab eo velociter, & egrediantur humiditates plurimæ ante complementum fœtus, & sic euasionem inueniat.

Causa matricis.

Causa secundinæ.

Causa porro vicinantium fit, vt si in vesica sit apostema, vel aliud nocumentum ex fixione naturæ, & alijs; aut sit in intestino fex sicca plurima, vel apostema, vel cholica alterius generis, aut hemorrhoides, aut ragadiæ ani, vel si mulieris ilia sint subtilia. *Causa* autem horæ partus est, vt si fœtus velox in administratione partus, & ordinatione, & non depastus est à qualibet grauedine rei super se. *Propter causas* denique primitiuas fit, vt si fortè fiat frigus, & deinde fortis constrictio membrorum partus. Propter hoc enim in regionibus & temporibus frigidis difficilior fit, & quandoque perducit huiusmodi difficultas ad magnificationem ventris, & inflationem mirach. Aut si calor fiat fortis, & inde fortis fiat mollificatio virtutis; aut si adueniat ei tristitia, vel si mulier plurimum sit vtens aromaticis, fiatque matrix eius assiduæ attractionis ad superiora.

Causa vicinantium.

Causa horæ partus.

Ob causas primitiuas.

De causis aborsus, & signis eius.

CAP. XL.

Aborsus ex varijs causis euenit.

Aborsus autem aut est ex causis primitiuis, ex percussione, vel casu vel exercitio superfluo, vel saltu vehementi, proptereque ad posteriora, vel retro, qui multoties facit descendere sperma conceptum visibiliter. Aut ex passionibus animalibus, vt ira vehementi, vel timore, vel tristitia. Aut ex aeris frigore, & eius caliditate superfluis: propter hoc enim genus, abhorretur prægnanti prolongatio balnei, ex hoc quod magnificatur anhelitus: Balneum enim licet abortire faciat per lubricitatem, facit tamen etiam abortire per egressionem fœtus ad aerem frigidum.

Quandoque etiam prouenit ex eius debilitate propter

defectum

A defectum & mollificationem ipsius, causa resolutionis rei corporeæ; & ægritudinibus, & aschini, & fame vehementi, & euacuatione humoris aut sanguinis plurimi per medicinam, aut phebotomiã, aut ex seipso, aut ex fluxu sanguinis menstruorum plurimi. Et quanto filius maior est, tanto nocumentum in ipso cum Phebotomia plus est: aut ex repletione vehementi, aut ex satietate nauseatiua plurima, corrumpente nutrimentum fœtus, & opilante viam ad eum. Aut ex multitudine coitus mouente matricem, & propriè post septimum mensem, multitudine quoque balneationis, & ablutionis lubricante matricem.

Præterea quandoque fit à causis propter fætum, vt est eius mors, propter quam expellit eum natura, proprieque quando currit ex eo res virulenta, quæ matricem mordicat, ac lædit eã: aut si qua est debilitas eius, B propter quam non firmatur, aut propter panniculos eius, & inuolutiones, quibus cõnetur. Cum enim abrumpuntur, & mollificantur, & effunditur ex eis, humiditas eorum lædit matricem, & expulsiua mouet eã, & adiuuat iterum ad lubricitatem. *Item* propter amplitudinem oris matricis, & paruitatem adunationis eius; aut ex humiditatibus in matrice, aut in orificijs venarum lubrificantibus & grauantibus. *Fit* etiã quãdoque propter reliquas species malitiæ cõplexionis in matrice, ex calore vel frigore, vel humiditate, vel siccitate, & paucitate nutrimenti fœtus. *Præterea* quandoque fit ex ventositate in matrice, & ex apostemate. Plurimum autem aborsus factus in mense secundo vel tertio, fit ex humiditatibus super orificia venarum matricis, ex C quibus conteruntur venæ secundæ.

Signa abortus futuri.

Signa quidem aborsus sunt, cum post soliditatem sanam incipit mamilla detumescere. Cum ergo superfluit prouocatio lactis, & adeo frequens fit, donec mamilla detumescat, fœtum esse debilem, & aborsui præparatum indicat; similiter & multitudo dolorum in matrice. Quando etiam facies in febre rubet, & accidit rigor, aut caput grauatur, & lassitudo dominatur, & dolor in oculi profundo sentitur, significat causas aborsus venire; & quod ipsæ facient menstrua prouenire, deinde verò abortire.

De Anatomia membrorum.

CAP. XLI.

Quid anatomia.

D EX Isagogis Hippocratis. *Anatomia est contemplatio siue perspectio in interioribus membrorum incisionibus.* Aliter: *Anatomia est incisio superficiei, & denudatio eorum quę obtecta erant, eorumque cognitio cum propria ratione.* Hac enim comprehenditur positio corporũ, natura quoque & operatio singularum partiũ, & particularũ. Corpus quidẽ hominis in tres partes generales diuiditur, scilicet caput, pectus, pedes. In particulares autem multas, specialiter autem constat de venis, & arteriis, & neruis, & ossibus, cartilaginibus, adipibus, ac cæteris speciebus.

Tres sunt partes principales corporis.

Quatuor sunt genera membrorum in corpore.

Razi. vbi supra. Membrorum in corpore quatuor sunt genera, quorum principalia sunt tria, & ad conseruationem vitæ valde necessaria. *Horum* quædam nutritionis instrumenta sunt, vt stomachus, & hepar, & E eorum canales, & viæ quę ad ipsa proueniunt, & os, & meri: Reliquæ quoque vię quæ ab eis exeunt, vt intestina. *Quædam* vero sunt instrumenta naturalis caloris, & conseruationis eius. Quorum prima sunt cor & arterię: Secunda verò pulmo & pectus, & quæcunque valet ad aeris attractionem. *Quædam* autem sunt instrumenta sensus, & motus, & intellectualium actionum. Ipsa sunt cerebrum, & nucha, & nerui, & musculi, & chordæ, & his similia, quæ sunt necessaria ad complendam actionem & passionem.

Principale instrumentum corporis in ordine ad nutritionem est hepar; in or- *dine ad calorem naturalem, cor; in ordine ad operationes, cerebrum.*

In vnoquoque autem istorum trium generum, vnũ est principale & operans, alia verò vt seruientia, ipsumque in suis actionibus adiuuantia. *In primo* genere principale instrumentum est hepar, in secundo cor, in tertio cerebrum. Et vnumquodque istorum aliis duabus connexum est, eisque indiget Hepar namque nisi omnibus aliis membris nutrimentum transmitteret, resolucrentur. Ipsum verò nisi à corde calorem haberet, eius substantia qua sua completur actio, non conseruaretur: Cerebrum quoque si non ab arterijs calefieret, nec à venis nutriretur, eius natura non conseruaretur. Sed & musculi pectoris, nisi à cerebro mouerentur, nõ posset aer attrahi, nec cordis conseruaretur substantia, qua calor naturalis, qui in corpore est, euentatur. *Quartum* genus membrorum est instrumenta principalia generationis, scilicet matrix, & virga, & testiculi, & vasa spermatis, quæ necessaria non sunt ad vnius singularis perdurationem, sed ad speciei conseruationem.

De ordine & ratione membrorum simplicium.

CAP. XLII.

Mẽbra quædam similaria, quædam dissimilaria, siue aliter quędã simplicia, quędã composita. Primũ simplicium est os, post cartilago, post nerui, post chordæ, post ligamẽta.

AVicenna 1. *can.* Membra sunt corpora quæ generantur ex prima humorum commixtione. Horum alia simplicia sunt, quorum scilicet quælibet pars toti communicat in nomine & diffinitione, vt caro, & os, neruus, & similia: ideoque similium partium vocantur. Quædam verò composita, quorum scilicet pars quælibet toti nõ communicat in nomine & diffinitione, vt manus & facies; & hæc vocantur instrumentalia, eo quod instrumenta sunt animæ ad complendos motus, & operationes.

Primum quidem membrorum similium est os, quod durum creatum est, quia corporis est fundamentum, & sustentaculum motuum. *Post* hoc est cartilago, quæ osse mollior est, & ideo flecti potest, sed omnibus alijs mẽbris durior est. Creata est autẽ, vt ossium cum corporibus mollibus continuatio fieret, & vt durum cum molli non absque medio componeretur. Duro enim molle læderetur, præcipueque in hora passionis, & cõstrictionis. *Post has* autem sunt nerui, corpora scilicet à cerebro orta, vel à nucha, ad flectendum mollia, & ad separandum dura. Ad hoc autem creati sunt vt per eos membra sensum habeant, & motum. *Post* neruos sunt chordæ, quæ quidem ab extremitatibus musculorum oriuntur, & neruis famulantur, & ad membra tendentes mobilia, plerunque sua retractione retrahunt membra propter musculi contractionem, & congregationem, ac retroductionem.

Post has sunt ligamenta, quæ secundum visum & tactum neruosa sunt, & ab ossibus venientia, ad musculos vadunt. Nullum autem ligamentorum habet sensum, ne propter multum motum & fricationem quæ adhærent ei, doleret. *Postea* sunt arteriæ, corpora scilicet, quæ ex corde nascuntur concaua, in longitudine extensa, neruosa, & in sua substantia ligamentalia, habentia motiones, dilatando se & constringendo, quæ ex quietibus discernuntur. Ad hoc autem creatæ sunt, vt cor euentetur, & ab eo vapor fumosus expellatur, & spiritus membris corporis distribuatur. Post hæc autem sunt venæ, quæ similes arterijs existunt, sed sunt ab hepate, & sunt quietæ. Ad hoc quidem creatæ, vt sanguis membris quæ sunt in corpore partiatur.

Deinde sunt panniculi, quæ sunt corpora de filis neruosis non sensu perceptis contexta, dilatata, & aliorum corporum superficies cooperientia, & continentia; eapropter iuuamenta, ex quibus est vt summam eorum in sua figura & factura custodiant, & vt ab alijs corporibus suspendant, & eis innectant, mediantibus neruo & ligamento; quæ fila facta fuerunt, ex quibus & ipsi texti fuerunt: & vt membra secundum sui substantiã non habentia sensum, per ipsos habeant superficiem per se & ex sua essentia sentientem; vt pulmo, & hepar, & splen, & renes. Hæc. n. substãtia sua nullo modo sentiunt, sed nec illud sentit quòd in eis percussionem facit, nisi quod super ea de panniculis existit. Cumque in eis accidit ventus, aut apostema, sentitur; sed ventũ sentit panniculus accidentaliter, propter extensionem quæ contingit in ipso. Apostema verò sentit principium panniculi & eius appensionem acciden-

Ligamenta corporis sensum non habent ratione sui.

taliter, eo quod membrum apostematis grauitate laxatur. *Post hæc* autem est caro, quæ est locorum vacuorũ impletio, in eorum membrorum situ in corpore existentium, & ipsorum fortitudo qua sustentantur.

De differentia membrorum secundum virtutes vel actiones.

CAP. XLIII.

In omni mẽbro est potentia nutritiua, esto in alijs virtutibus magnum sit discrimen.

IN vnoquoquevero membro est virtus naturalis qua res ei nutrimenti copuletur. Et huius quidẽ est nutrimentum attrahere, retinere, assimilare, vnire, superfluitatem expellere. Et post hoc quidem membra diuersificantur; quædam enim præter hanc virtutem habent & aliam, quæ ab ipsis ad aliud procedit; quædam verò non habent. Item quædam præter hanc habent insuper virtutem quę eis ab alio influit, & quædam non. Facta igitur compositione, sequitur quod est membrum suscipiens, & non tribuens. In cerebro namque & hepate conuenerunt omnes medici, quod vnumquodque eorum virtutem vitæ suscipit, vt calorem naturalem & spiritum, à corde: vnumquodque etiam eorum habet principium virtutis quam alij tribuit, nam cerebrum præbet sensum, secundum quosdam absolutè, secundum quosdam non absolutè. Et hepar principium est nutrimenti secundum quosdam absolutè, secundum quosdam non absolutè. Caro verò sentiendi virtutem & vitæ suscipit, & non est alicuius virtutis principium, quam alij vllo modo tribuat.

Cor est mẽbrum tribuẽs virtutẽ vitæ alijs potentijs & ab illis nõ suscipiens.

Cor autem (vt ait magnus Philosophus) est membrum tribuens, & non suscipiens. Ipsum enim est omnium virtutum prima radix, & omnibus aliis membris virtutes suas tribuit, quibus nutriuntur & viuunt, & quibus comprehendunt, & quibus mouentur. Medici verò & quidam primorum Philosophorum, has virtutes in membris partiti sunt. Sed Philosophi quidem sermo, cum subtiliter certificatur est veracior, medicorum autem manifestior. Non est autem curandum vtrum cor sit principium sensus & motionis cerebro, & virtutis nutrientis hepati, an non. Cerebrum enim siue per se, siue per cor hoc habeat, principium animalium actionum existit aliorum comparatione, & hepar similiter principium est actionum naturalium nutrientium comparatione aliorum.

De membris principalibus & eis deseruientibus.

CAP. XLIV.

Quæ dicãda mẽbra principalia.
Ad conseruationem indiuidui principalia sũt cor, hepar, cerebrum; ad cõseruationem speciei, testiculi.

ITerum membra quædam sunt principalia, quædam principalibus deseruientia, quædam autem non principalia absque seruitio. *Membra* principalia sunt, quæ primarum virtutum in corpore existentium principia habent, quæ ad hoc necessaria sunt, vt singulare, aut species perdurent. Et secundum singularitatis quidem durabilitatem, principalia sunt hæc tria, cor, hepar, & cerebrum. Cor quidem est principium virtutis vitę. Et cerebrum quidem est principium virtutis sentiendi & mouendi. Et hepar quidem est principium nutriendi. Sed secundum speciei durabilitatem sunt principalia hæc tria, & etiam aliud quartum, quod speciei proprium est, scilicet testiculi, qui ad vnam quidem rem necessarij sunt, scilicet ad sperma generandum, quo genealogia conseruetur, & ad aliam iuuatiui, sc. vt complementum formæ detur, & completio masculina & fœminina conseruetur, quæ speciebus animalis accidentia sunt, & separabilia.

Quarũ mẽbra principalibus deseruiant & qualiter.

Membrorum autem deseruientium, alia deseruiunt seruitute præparatoria, alia vero seruitute latoria. Præparatoria seruitus est antequam principale operetur: Latoria vero post. Cordis seruiens præparator est, sicut pulmo; & eius seruiens lator est, sicut arteriæ. Cerebri præparator est, vt hepar, & alia nutrimenti membra, & custodiæ spiritus: Lator autem sicut nerui. Hepatis præparator vt stomachus: Lator venæ. Testiculorum præparator, vt membra quæ sperma generant antequam ipsi: Lator autem virga in viris, & venæ

A quæ sunt inter illos & ipsam. In mulieribus etiam similiter venæ, quæ sperma ad locum conceptionis impellunt: habent insuper & matricẽ, per quam spermatis completur vtilitas. *Galenus* autem dixit quod membrorum alia sunt quę operationem tãtum efficere habent, vt cor: Alia quæ iuuamentum tantum, vt pulmo: Alia quæ vtrumque, vt hepar.

De differentia membrorum secundum creationis suæ materiam.

CAP. XLV.

Omnia mẽbra similaria præter carnem & adipem generantur ex spermate; caro vero & adeps ex sanguine, alia tamen & alia ratione.

ITem membrorum alia generantur ex spermate, & hæc sunt membra similium partium, præter carnem & adipem. Alia verò ex sanguine, sicut adeps, & caro; quod enim est præter hæc duo, generatur ex duobus spermatibus, sc. maris & fœminæ. Sanguis autem qui in tempore mẽstruorum à muliere separabatur, fit nu-
B trimentum. Sed alia pars eius est, quæ conuertitur in similitudinem substantiæ spermatis, & membrorum quę ex eo generantur, & fit nutrimentum augmentans ipsum. Alia quę non fit nutrimentum adhuc, sed est cõueniens ad hoc vt coaguletur ad implenda loca membrorum primorum vacua, fitque caro & adeps. Alia verò est superfluitas, quę nulli harum duarum rerum bona est, & remanet vsque ad horam partus, quam natura vtpote superfluã expellit. Cũque parturitur infans, sanguis quẽ ipsius hepar generat, huius sanguinis vices supplet, & generatur ab eo quod ab illo sanguine generabatur. Et caro quidem ex sanguine generatur spisso, quem caliditas & siccitas coagulant. Adeps autem ex eius aquositate & vnctuositate, quam frigiditas coagulat; & ideo caliditas eam resoluit.

Membra facta ex spermate semel disiuncta raro continuantur aut restaurantur, bene tamen quæ fiunt ex sanguine.

C *Membra* quidem quæ creata sunt ex spermate, cum solutione continuitatis patiuntur. Certa continuitate non restaurantur, nisi pauca ex eis, & in paucis habitudinibus, & in ętate pueritiæ, & sicut ossa & rami venarum parui, non autem magni, neque arteriarum. Cum enim aliqua pars eorum seiungitur, nihil loco illius nascitur. Et hęc quidem sunt sicut ossa & nerui. Illa verò quæ ex sanguine creata sunt, post perditionem suam renascuntur, & continuantur tali substantia quali sunt ipsa, sicut caro. Illud quidem quod generatũ est ex sanguine, in quo adhuc existit virtus spermatis, dum nondum inter ipsum & sperma, nisi tempus intercesserit paruum, quando tollitur renasci potest, sicut dentes in pueritia, cum autem sanguis ad aliam complexionem
D fuerit conuersus, non iterum renascetur.

Quædã mẽbra sunt sanguini in complexione propinqua, vt caro, quædam remota, vt os.

Item membra quędam sunt quorum complexio sanguini propinqua est, & ideo non indiget sanguis in eorũ nutrimento multoties conuerti, sicut caro. Quapropter in ea, neque foramina facta sunt, neque ventriculi, in quibus aliquandiu nutrimentum quod ei dirigitur immoretur, & deinde ex eo caro mutatur. Sed illico cũ ei nutrimentum occurrit, in ipsam conuertitur. *Quædam* verò sunt, quorum complexio à sanguinis complexione valde remota est; & ideo cum necesse fuerit sanguinem ea nutrire, oportet vt in similitudine substãtiæ eorum multis conuersionibus ordinatim conuertatur, sicut os. Quapropter in creatione, aut vnum foramen positum fuit, in quo nutrimentum tamdiu contineat,
E donec in eius similitudinem paulatim conuertatur, sicut in osse cruris, & adiutorij: aut multa foramina in eis diuisa, sicut in osse mandibulæ inferioris. *Membra* verò fortia superfluitates suas ad membra debilia sibi vicina expellunt, sicut cor ad asellas; & cerebrum ad loca, quæ sunt post auriculas: & hepar ad inguina.

De differentia membrorum secundum formam.

CAP. XLVI.

Omnia mẽbra carnosa aut sunt villosa, aut villis carentia, nullus autem motus fit nisi per villos

ITerum omnia membra carnosa, aut villosa sunt, sicut caro quæ est in musculis: aut villis carentia, sicut hepar: & nullus quidem motus fit, nisi per villos. Sed voluntarius fit causa villorum qui sunt in musculis naturalis autem, sicut motus matricis, ac venarum; Et cõpositus

positus, sicut motus transglutiendi, fit villis proprijs, per formam ex situ longitudinis & latitudinis & transuersionis. Et illi quidem qui in longitudinem protenduntur, seruiunt attractioni: qui autem in latitudinem tendunt constringentes, expulsioni; qui verò ex transuerso, retentioni. Membrorum autem quæ tunicam habent vnam, sicut venarum & vesicæ, tres villorum species ad inuicem sunt textæ. Membrorum verò quæ duas tunicas habent, villi qui in latitudinem tendunt, semper in eorum extrinseca sunt tunica, & alij duo in intrinseca. Qui ideo sic creati sunt, ne attrahendi & expellendi villi simul existerent; melius.n. erat vt villi attrahendi, & retinēdi simul essent, nisi in intestinis, quia non indigent multa retentione, sed attractione, & expulsione. *Membrorum* autem neruosorum corpora à sui substantia aliena continentium, quædam tunicam vnā habent, quædam ex duabus consistunt, & sic propter iuuamenta multa creata fuerunt. *Quorum* vnū est multa necessitas custodiæ fortitudinis suæ corporeitatis, ne findantur causa fortitudinis motus eius quod in eis continetur; sicut arteriæ. *Secundum* est necessitas multę custodiæ in re corporis quod in eis est reconditum, ne resoluatur, & egrediatur. *Tertium* est, quia cum alicui membro necessarium fuerit, vt esset ipsius attractio & expulsio motu vehementi, factum est vnicuique earū singulariter instrumentum sine permixtione; talia sunt stomachus, & intestina. *Quartum*, quia cum naturæ voluntas fuerit vt vnaquæque membri tunica operationi propriæ præparantia sit, & vnaquęque duarum operationum acciderit propter complexionem, ab alterius operationis complexione diuersam, melius fuit inter eas diuidere; sicut in stomacho virtus est sentiendi, quę non est nisi in membro neruoso, & dirigendi quod nō fit nisi per membrum neruosum. Vnicuique igitur harum duarum rerum posita est tunica per se, sc. neruosa sensui, carnosa digestioni: & intrinsecā quidē fecit natura neruosam, extrinsecam verò carnosam, quia potest operatio digerentis ad id quod digestum est in potentia sine occursu peruenire. Sentiens autem non potest aliquid sentire, nisi obuiet ei sensu, sc. tactus.

Mēbra neruosa tunicas habent, ob vtilitates quatuor.

De Spiritibus.

CAP. XLVII.

RAzi. in lib. Regalis dispositionis, Ser. 2. Superest iam, tres naturales diuidendo, speculatio de spiritibus, per quos firmitas corporis & subsistētia fit, omnesque ipsius complētur actiones. Dico ergo spiritus esse tres. Primus est naturalis, secundus vitalis, tertius animalis. *Naturalis* in hepate generatur, & ab eo per venas non pulsantes in omne corpus mittitur, virtutemque naturalem constituit, & eius bene format actiones, ac perficit. Huiusmodi autem generatio fit ex meliori sanguine, qui est in hepate, scilicet claro, subtili, mundo, ac puro; cui nullus aliorum miscetur humorum, vel superfluitas; eiusque digestio est in vltimo decoctionis. *Vitalis* in corde generatur, à quo per venas pulsantes in omnia corporis membra mittitur, vitalemque virtutem confortat atque custodit, & eius habitudines informat ac perficit. Huius generatio fit ex subtili vapore sāguinis clari ac mūdi, & ex aere per respirationem inducto.

Spiritus sunt tres, s. naturalis, vitalis, animalis: naturalis in hepate generatur, vitalis in corde, animalis in vētriculis cerebri.

Animalis autem in ventriculis cerebri generatur, ac per neruos ad omne corpus mittitur, animalemque cōstituit virtutem, ac solidat, & in habitudine sua conseruat. Huius generatio ex vitali spiritu fit, qui à corde per duas venas pulsantes ad cerebrum ascendit. Quę scilicet venæ dictæ iuueniles ad cerebrum tendunt, & per craneum transmittuntur vsque ad locum, qui cerebri sedes & basis dicitur, illicque multiformiter diuiduntur. Harum diuisiones adinuicem irretitæ miscentur, & in seipsas retorquentur ac reuoluuntur, ita quod ex eis tela reti similis efficitur. Dehinc verò tela coadunatur, fiuntque ex eis duæ venę pulsantes prioribus similes, quæ superiora loci illius ascendentes, ibidem distribuuntur.

Spiritus itaque vitalis, cum à corde ascendens, ad hoc rete peruenerit, & in multitudine venarum eius omnes reflexus pertrāsierit, ibique diutius permāserit, & in vltimo maturationis decoctus, clarusque fuerit, fit ab eo spiritus animalis. Ob hoc ergo illud venarum rete paratum est, vt decoqueretur spiritus vitalis, decoctusque fieret animalis; sicut & mammæ decoctioni sanguinis paratæ sunt, vt fieret lac, testes quoque spermatis maturationi. Spermati namque vasa præparata sunt illę scilicet inuolutiones ac retorsiones quæ in testibus sunt, vt in eis mora prolongetur ac maturetur, & in eorum naturam quam habent spermati configuratam immutetur: Sic & lacti venæ præparatæ sunt à vena concaua ascendentes ad mammillas, quo eius in ipso ascensu mora differatur ac decoquatur, & in naturam lacti similem ac vicinam alteretur.

Quomodo spiritus vitalis fiat animalis.

Ad hunc igitur modum & implicatio venarum in cerebro facta est, propter animalis spiritus generationem ex vitali, quo in ea immoretur, ac subtilietur, & excoquatur. Dehinc autem ab hoc reti per duas venas quæ ex illis omnibus congregantur, ad duos proræ cerebri ventriculos mittitur, illicque subtiliatur, & quæ illic fuerant immixtę superfluitates, ad nares & palatum repelluntur. Ab illis autem ad posteriorem cerebri ventriculum mittitur, puppim scilicet, per meatum qui duobus interest ventriculis vel vasis, quæ sunt medius cerebri ventriculus & puppis, meatus autem hic non semper est apertus. In eius enim ventre corpus est vermi simile; illum opilans, donec naturæ cura repellat à medio ventriculo ad posteriorem, eoque reducto meatus aperitur, & quod mittendum est trāsmittitur. Dehinc ad suum illud locum reducit, & per spiritum qui in vase puppis est, fit motus, per illum autem qui in prora, sensus & phantasia, per inhabitantem vero medium cerebri, ventriculum, cogitatio. Hic itaque spiritus qui in cerebro est, organum est animæ, per quod & sensus fit, & motus voluntarius.

Traductio spiritus animalis, eiusq; effectus.

De virtutibus vitalibus.

CAP. XLVIII.

AVicenna in 1. canone. Virtutum genera tria sunt, scilicet, vitalium, naturalium, animalium. Et vnaquæque (sicut philosophis visum est) proprium habet membrum, quod eius minera existit, & à quo operationes eius procedunt. Virtutis enim animalis sedes est cerebrum Virtus autem naturalis duplex est, vna scilicet nutritiua, cuius sedes est hepar. Alia generatiua, cuius habitatio & operationum ipsius prouentus sunt testiculi. Virtutis verò vitalis sedes est cor. Omnibus autem philosophis, maiori id est Aristoteli videtur, quod omnium virtutum istarum principium sit cor. Sed primarum operationum earum manifestatio in his existit principijs; sicut apud medicos, cerebrum est sentiendi principium. Et post hoc quilibet sensus per se membrum habet, in quo manifestatur ipsius operatio. *Virtutum* naturalium, aliæ sunt ministrantes tantum, aliæ ministratæ. Ministratarum duo sunt genera: Vnum genus ministrat in re nutrientis, ad hoc vt indiuiduum remaneat; & hæc in duas species diuiditur, sc. nutritiuam, & crescitiuam. Alterum genus in re nutriente ministrat, ad hoc vt remaneat species; & hæc similiter in duas partitur, in generatiuam scilicet, & informatiuam. *Virtus* nutritiua est illa, quæ nutriens in nutriti conuertit similitudinem, vt per ipsum restauret quod dissolutū est. *Crescitiua* vero est illa, quæ in totius corporis addit diametris, secundū proportionalitatem naturalem, vt ipsum ad augmentū finem perducat, per illud quod ipsum ex nutriente ingreditur. Itaque nutritiua crescitiuæ seruit, quoniam affert quandoque nutriens ei quod dissoluitur æquale, quandoque minus, quandoque plus. Sed crescentia non erit, nisi cum quod ingreditur plus fuerit eo quod dissoluitur. Non tamen totum illud quod totaliter existit, crescentia est. Impinguari autem post macredinem in ætate consi-

Virtus naturalis duplex, sc. nutritiua, & generatiua.

Virtutū naturalium aliæ sunt ministrātes, aliæ ministratæ.

Quid virtus nutritiua, & crescitiua.

stentiæ crescentia non est, secundum prædictam crescitiuæ diffinitionem. A

Quid generatiua & quotuplex.

Generatiua virtus est, quæ vim generationis ministrat. Huius duæ sunt species. Vna quæ in masculis & fœminis sperma generat: altera virtutes quæ sunt in spermate diuidit & permiscet, eas temperando secundum quod vnicuique membro conuenit, dans neruo complexionem propriam, & ossi similiter, & arterijs. Hanc vocant medici virtutem immutatiuam primam.

Quid virtus informatiua.

Virtus autem informatiua imprimens, idest sigillans, est illa ex qua præcepto sui creatoris membrorum lineatio prouenit, & ipsorum figuratio, & concauitates, & foramina, & leuitas, & asperitas, & eorum situs, ipsorumq; communitas; Ad vltimum etiã operationes quæ ex finibus dimensionum eorum pẽdent; & huic quidem virtuti ministrant nutritiua, & crescitiua.

Virtutes naturales ministrantes sunt quatuor quæ omnes ministrant nutritiuæ.

Virtutes autem naturales quæ ministrant, B tantum virtuti nutritiuæ ministrantes sunt, & sunt quatuor. Attractiua creata est ad attrahendum nutrimentum; quæ quidem hoc operatur villis membri, in quibus ipsa est secundum longitudinem protensis. Retentiua creata est, vt iuuatiuum, siue vt nutrimentũ retineat, dum virtutes ipsum immutantes operantur in eo; quod quidem efficit villis ex diuerso protensis: quandoque etiã illi qui secundum latitudinem incedunt, auxilium præbent. Digestiua est, quæ ipsum nutrimentum in essentiam aptam conuertit, virtutum in eo permutationem faciendo & complexionem quæ conuersioni nutrientis in effectu competens est. Hæc est enim eius operatio in nutritiuo, quæ vocatur digestio; eius autem operatio in superfluitatibus est, vt si possibile sit, eas in hanc mutet dispositionem, quæ etiam vocatur digestio; C aut vt earum egressionem à membro in quo sunt retentæ facilem efficiat cum expulsione earum attenuando essentiam; si quod prohibet fuerit crassities: Aut incrassando, si quod vetat fuerit tenuitas: Aut incidendo, si viscositas & hæc operatio vocatur maturatio. Expulsiua est, quæ superfluitatem expellit ex nutrimento residuam per foramina, sibi præparata, vel si non sint ibi præparata foramina, à nobili expellit ad ignobile, & à duro ad laxum.

His 4 potentijs, 4 primæ qualitates subseruiunt.

His autem quatuor virtutibus naturalibus, quatuor primæ seruiunt qualitates, caliditas, scilicet & frigiditas, humiditas, & siccitas. Sed caliditatis seruitium omnibus quatuor pro certo est commune. Frigiditas D autem quandoque alicui earum seruit accidentaliter, sed non essentialiter. Nam quod essentialiter inest ei, omnibus virtutibus est contrarium. Est enim stupefaciens, & mortificans, & ab omnibus prohibens operationibus. Ad retentionem tamen faciendam accidentaliter confert, quia villos secundum bonæ comprehensionis figuram tenet. Sic etiam digestiuam & expulsiuam aliquo modo iuuat.

De Virtutibus animalibus.

CAPVT XLIX.

Quid virtus animalis & quotuplex.

Virtus animalis est illa, quæ cum in membris recepta fuerit, ea præparat ad recipiendam virtutem sensus, & motus, & operationẽ vitæ, E quibus etiam admiscentur timores, & iræ motiones, eo quod in eis reperiunt dilationem & constrictionẽ, quæ accidunt spiritui, qui huic operatus est virtuti. Virtutis animalis duæ sunt species, comprehensiua, scilicet & motiua.

Comprehensiua diuiditur in quinque sensus externos, & quinque internos virtutes comprehensiuas.

Comprehensiua, quoque subdiuiditur; nam alia comprehendit manifeste, & hæc est sensibilis, quæ secundum quosdam in quinque sensus diuiditur, & in octo secundum alios vt scilicet tactus quatuor sensus spirituales comprehendat, sicut alibi dictum est. Alia vero comprehendit occultè, & hęc iterum quinque species habet.

Quid sensus communis & phantasia.

Prima est sensus communis, & phantasia, quæ apud medicos quidem sunt vna virtus, sed apud philosophos duæ. Nam sensus cõmunis est illa vis, quæ omnia sensu percepta recipit, & eorum formas patitur: Phantasia vero illa, quæ eas custodit postquam coniunguntur, & retinet eas post sensus absentiam, huius virtutis sedes, & operationis eius principium est, anterior cerebri panniculus.

Quid imaginatiua.

Secunda est imaginatiua, quæ & cogitatiua à medicis quandoque dicitur. Nam quando sub imperio æstimatiuæ virtutis operatur, vel ipsamet ad operationem suam peruenit, vocatur imaginatiua; quando vero sub rationis imperio, cogitatiua.

Discrimen inter imaginatiuam & phantasiam.

Inter hanc & primam est differentia, quia prima recipit & custodit tantum illud quod ad eam deformis sensu perceptis peruenit. Ista vero in his quę imaginatione sunt recõdita se exercet, cõponendo & diuidendo; singulasque formas, sicut ad eam à sensu perueniunt considerãdo, & etiam alias ab eis diuersas, sicut hominẽ volantem; quod Phantasia non facit. Huius sedis est ventriculus cerebri medius.

Quid æstimatiua.

Tertia est æstimatiua, qua scilicet animal iudicat, quod lupus est inimicus, & qui annonã præbet amicus, à quo nec fugiendum est. & quod filius est dilectus.

Discrimen inter æstimatiuam & imaginatiuam.

Huius instrumentum est secunda, scilicet imaginatiua, & differt ab ea, quoniam huius operationes iudicium sequitur, illius autẽ non: Et illius operationes sunt in sensu perceptis comparationem facere. Huius autem, intentiones illorum extra sensum iudicare. Ita differt à prima, quia Phantastica sensu percepta retinet; hæc autem in sensu perceptis, intentiones discernit non sensu perceptas, hanc quidem medicus non considerat.

Quid memoria.

Quarta vero secundum philosophum, quæ est tertia secundum medicum, est conseruatiua & memorialis, & est thesaurus eius quod ad æstimationem peruenit de intentionibus, sicut Phantastica eius quod ad sensum de formis sensibilibus. Huius locus est posterior cerebri ventriculus. Vtrum autem virtus memorialis & conseruatiua, & illa quæ reducit id quod est absens ad memoriam, ex his quę ab æstimatiua sunt reposita, sit virtus vna vel duę, non est medici curare, quia qualitercumque sint, impedimenta quæ eis accidunt, homogenea sunt. Sunt enim nocumenta quæ ventriculo posteriori accidunt, vel de genere complexionis, vel de genere compositionis.

Potentiã rationalẽ medici non considerant, nec æstimatiuã.

Quinta est humana rationalis, quam medici quoq; non considerant sicut, nec ęstimatiuã. Non.n. curant nisi de virtutibus illis, ex quibus cũ in suis impedimẽtis immediate accidit læsio, prouenit ægritudo. Nã si acciderit operationi vnius impedimentum causa alterius, sufficit eum scire dispositionẽ illius cui accidit sine medio, vt. s. ei cum medicina occurrat. Tres itaque tantum considerat medicus.

Quid virtus motiua.

Motiua virtus est illa, quæ chordas contrahit & laxat, propter quod membra mouentur atque iuncturæ sua dilatatione ac flexione. Huius penetratio in neruis est, qui cum lacertis sunt continui. Est & genus quod secundum specificationem principij motuum specificatur. *Auctor.* De mẽbris & virtutibus, & eorum actionibus, plenius dictum est superius, vbi actum est de natura hominis.

De Coloribus.

CAP. L.

His autem rebus naturalibus quæ per ordinem digestæ sunt, quidam (vt supra dictum est) alia quatuor adijciunt, scilicet ætates, colores, figuras, maris & fœminæ differentias, vnde de ætate & sexu paulò superius diximus, nunc de cæteris breuiter aliquid tangamus.

Vnde colores oriantur.

Iohannitius. Color cutis fit ab humorum abundantia, aut ab æqualitate, vel inæqualitate. Ab æqualitate est ille qui cõpositus est ab albedine & rubedine. Ab inæqualitate vero procedunt niger, citrinus, rubeus, glaucus, & albus. Color quidem rubeus, & niger, & citrinus, significant calorem dominantem corpori. Citrinus autem solus designat choleram rubeam,

Niger vero solus cholerā nigram. Rubeus solus, sanguinis abundantiam. Albus autem & glaucus, abundantem, frigiditatē, sed albus ex felle, glaucus ex melancholia suas causas habere designant. *Ab* exterioribus plerumque colores adueniunt, vt ex frigore Scotis, ex calore Ethyopibus, & ex alijs multis accidentibus, sunt & alij spiritales colores, vt ex timore, vel ira, vel tristitia, vel ex alijs animi motionibus.

Colores interdum proueniunt à passionibus & alijs accidentibus.

Colores capillorum quatuor sunt, scilicet niger, rubeus, glaucus, canus. *Niger* ex abundantia cholerici humoris incensi, vel adustione multa sanguinis, aut ex multitudine caloris nō adustiui, vnde semper fiunt capilli rubei. *Glaucus* autem ex abundantia melancholici. Canicies vero fit ex nimia defectione caloris naturalis, & ex abundantia putridi Phlegmatis, quod plurimum fit in senibus. *Colores* etiam oculorum sunt quatuor, scilicet niger, subalbidus, varius, & glaucus. *Nigredo* fit ex defectu visibilis spiritus, aut ex perturbatione spiritus ipsius, aut ex penuria chrystallini humoris, aut quia idem humor plurimum recedit intus, aut modico humore albugineo, aut ex perturbatione ipsius, aut ex abundātia qualitatis vuei humoris. *Subalbedo* vero fit ex septē rebus cōtrarij superioribus, idest ex abundantia visibilis spiritus, aut ex claritate ipsius, &c. *Varius* autē color, vel glaucus fit, si res cōueniunt quæ nigredini & subalbedini accidūt. Et varius quidē color significat visibilem abundare, & magis acclarescere in sua varietate. Glaucus autem eundem spiritum abundare minus, & subnigrescere in sua glaucedine. *Razes in Almansore, 2. parte.* Color rufus aut rubeus, sanguinis & caloris innuit multitudinem. Color autē inter rubeum & album medius, æqualem significat complexionem, si cum hoc etiam cutis nuda fuerit à pilis. Color flauus significat instabilitatem & maniā. Rubeus & clarus, verecundiam. Viridis aut niger, morum prauitatem.

Colores capillorū sunt 4.

Colores oculorum 4.

Colores designant mores, & cōplexiones.

De figuris corporis, & primo de pinguedine & macie.

Cap. LI.

IOHANNICIVS. Qualitatum corporis sunt quatuor modi, scilicet crassitudo nimia, macies extenuata, sinthesis, squalditas. Pinguedo fit ex frigiditate & intensa siccitate. Macies ex caliditate & intensa siccitate. Synthesis ex caliditate & humiditate. Squaliditas ex frigiditate & intensa humiditate. Æqualitas vero fit ex humorum æqualitate. Et hæ sunt corporis formæ. *Ex lib. de regimine sanitatis.* Figuræ corporis sunt sex, scilicet pinguedo, macies, temperies, soliditas, raritas, & mediocritas. Inter pinguedinem & maciem temperata sunt laudabiliora, quia saniora sunt & magis cæteris sufferentia. Calor enim naturalis horum corporum fortis est, & digestio perfecta: vnde membra fortia sunt ad expellenda nociua, quia temperata compositio non est nisi de temperata complexione. Pinguia vero pessima sunt: maximè si sunt naturaliter. Hæc enim corpora sunt pessimis morbis apparata, quia naturalis eorum calor defectus est, propter angustiam venarum. Causa ergo angustiarum venarum duplex est, vel ex defectione caloris naturalis, vel quia premūtur & coarctantur venæ, ex carnium multitudine. Hi parum viuunt, quia angustia venarum est causa minuendi calorem naturalē, atque adeo cur fit spiritus indigentia, hęc quoque omnia sunt per abundantiam humorum in corpore coadunatam, quæ est prolixorum morborum materia; sicut est anhelitus difficultas, apoplexia, paralisis & similia. Item propter grauitatem suorum corporum nequeunt aliquod operari exercitium, vel laborē. Qui quoque si exercuerint, molestissimi erunt. Motus autem exercitij, calorem confortat naturalem, & fortitudo caloris naturalis est causa digestionis. Quod si multum digerunt, crassities eorum augmentabitur, & augmentata crassitie, venæ eorum fiunt plus angustæ, vnde aër cum flamine intrans, non inuenit aditum quo ad totum corpus veniat: Ideoque fit causa calorem naturalem suffocandi, & subitaneæ mortis.

Quatuor sūt modi qualitatum corporis.

Figuræ corporis sunt sex, & quæ meliores.

Qui sūt naturaliter pingues parum viuunt & multis sunt morbis obnoxij.

Macies vero molesta est, quia sicca: vnde & his qui sunt huiusmodi non durant exercitia, quia calefaciunt & desiccant corpora; vnde sunt causa augmentandæ in eis maciei, hi etiam nequeunt pati calorem vel frigiditatem, qui cito perforantur vsque ad interiora, propter carnis paucitatem. Qui si ceciderint super solida corpora, vel ipsa super eos, illico, magnā patiuntur molestiam, franguntur enim ossa eorum, quia sunt denudata carne; quibus Pharmacia est inconueniens, maximè si macras habuerint hipocundrias. Sunt enim ad tussim apparati, propter siccitatem corporum eorum; & quia hæ duæ figuræ tantæ pessimitatis sunt, oportet vt macilentiam incrassemus, & crassam extenuemus.

Macies est corpori molesta.

De Soliditate corporum, & humiditate.

Cap. LII.

CORPORA vero quæ sunt inter soliditatem & raritatē mediocria, minus cæteris ægra sunt, quoniam modicum ex eis dissoluitur, non sicut de raris corporibus, neque in eis humores sicut in solidis augmentantur: Colores eorum sunt glauci. Istis minus sunt laudabilia rara corpora, quorum figuræ sunt ita vt pilos multos & crassos habeant, & venas plenas. Rara vero corpora solidis sunt meliora, quia crassiorem & maiorem cibi quantitatem quam solida sustinent. Tolerant etiam laborem, neque cito fatigantur; quia propter suorum corporū raritatem, superfluitas dissoluitur humorum, quæ fit causa fatigationis cum laborauerint.

Corpora mediocriter solida sunt meliora raris & solidis.

Solidis corporibus hæc signa sunt: Pilorum paucitas, & tenuitas, & corporum leuitas, & carnium multitudo, subtilitas venarum, copia vrinæ & egestionis; parum enim ex eis per sudorem soluitur. Ideoque huiusmodi corpora sunt peiora, quia multum cibi non sustinent, propter paucitatem dissolutionis corporum illorum, quia penetrat cibus; neque bonæ digestionis sunt, neque sufferre possunt aut pati laborem; citoque fatigantur quia mali humores in ipsis clausi, per sudorem non dissoluuntur, vnde in lacertis permanentes, sunt causa fatigationis. Idcirco sæpe infirmantur, secundum humorum materiam in ipsis coadunatam; quare necesse est his dari pauca cibaria, subtilia, ac humida, vt facilem habeant digestionem, neque in ipsis superfluitas humorum coadunetur. Quod si impinguari volunt, cito incrassantur propter paucitatem suæ dissolutionis. Sed solida semper de interioribus infirmantur malorum chimorum, quia de pauca cibi superfluitate non dissoluta, ægritudo mala generatur. Sed de exterioribus, sicut aëris frigiditate, sole, & cæteris, non cito infirmantur. Illorum enim accidentium ictus nequit ad interiora perforare, propter soliditatem corporū eorum. Rara autem, stiptica, & macra sunt, propter nimiam solutionem eorum, quæ cito exteriora accidentia (quia rara sunt) perforant. Vnde Hippocras: Rara corpora solidis meliora sunt, minusque infirmantur de superfluis cibis; bene enim digerunt; plures tamen ægritudines patiuntur de exterioribus accidentibus.

Signa solidorum corporū.

Cur rara corpora solidis meliora.

De Rebus non naturalibus.

Cap. LIII.

HALI. *vbi supra ser. v.* Dicto de rebus naturalibus, restat disputandum de rebus non naturalibus, quibus etiam homo indiget, vt eius vita duret. Sunt autem sex, scilicet aër circundans corpus, motus & quies, cibus & potus, somnus & vigilia: Naturales euacuationes & constipationes animalia accidētia sub euacuationibus naturalibus cōtinentur balneū

Res non naturales sunt sex.

& coitus

& coitus vrina & egestio, emūctiones, & similia: Sub animalibus autem accidentibus concluduntur gaudium, ira, tristitia timor, timor, & cura. Huiusmodi namq; res nō sicut naturales sunt, nec hominis generationi cooriginales; ita nec extra naturā, nec omnino aliena. His enim si quis vt oportet vtatur, in quantitate debita, & qualitate, & tempore, & ordine, res naturales in sua conseruant habitudine, roboreturque sanitas corporis, vsque ad horam naturalis corruptionis. Si autem aliter quam oportet aliquis eis vtatur, de habitudine naturali corpus egreditur, & infirmatur; aut si iam infirmum, eius morbus statuitur aut augmentatur.

Cur huiusmodi dicantur non naturales.

Vsus non naturalium quomodo adhibendus.

Vsus autem horum sex iuxta quod vnumquodque corporum exigit adhibendus est, vt si corpus temperatum sit, temperatum illi regimē est eligendū; Intēperatis autē econtrario. Verbi gratia: Si temperatū sit corpus, exercitio temperato ante balneū, & ante ciborum horā vtatur, tunc.n. calor naturalis cōfortatur & à corpore superflua dissoluuntur, mēbra roborātur, digestio procuratur, & sanitas conseruatur. Si autem immoderatius labore vtatur, plerūque corpus calefit, & febres emergunt. Quod si immoderato eius vsui diutius operam dederit, calor dissoluitur naturalis, virtus debilitatur ac deficit, & corpus infirmatur. Porro si ab exercitij vsu declinauerit, quietem & ocium elegerit, superflua in corpore multiplicantur, morbique ex humoris dominantis natura generantur. Corpora vero intemperata habentes si calidæ complexionis sint, & exercitio multo vtantur, eorum calor naturalis augetur, virtutesque debilitantur, & febres emergunt; maximeque si eorum complexio simul etiam sicca sit. Si autem exercitium declinauerint, ocioque & quieti se dederint, naturalis eorum calor temperatur, eorumque corpora saniora fiunt, ac fortiora. Porro si frigidæ complexionis sint, & ocio & quiete diutius vtantur, oberit. Si vero exercitio paulo ampliori, calor eorum naturalis temperabitur, virtusque membrorū augebitur, & sanitas fiet: maxime si complexionis eorum frigus, humiditas committatur: sic est in omnibus alijs rebus non naturalibus.

Commoda & incommoda exercitij & laboris iuxta cōplexionem vniuscuiusque.

De Aere circundante nos.

Cap. LIIII.

Temperamentum ex duobus pendet.

AVicenna in 1. can. Aer est elementum corporum nostrorum, & spirituum. Est etiam emanatio spiritibus nostris aduenien s, & causa meliorationis eorum; non tamen sicut elementum, sed sicut faciēs, scilicet temperans. Et hoc temperamentum ex duabus pendet operationibus, quæ sunt euentatio, & mundificatio. Euentatio est temperamētū spiritus calidi, cum superfluit per constrictionem secundū plurimū; & hoc quidē attribuit nobis attractio à pulmone, & à potis euentationū, siue foraminū pulsus, qui cum arterijs sunt cōtinui. Aer.n. qui nos circūdat, valde frigidus est, comparatione complexionis spiritus innati. Quanto magis complexionis per constrictionē accidens. Cum igitur aer ad illum peruenit, ipsum impellit, & cum eo miscetur, & prohibet ne ad igneitatem constrictiuam conuertatur.

Quid euentatio.

Quid mundificatio.

Mundificatio vero est propter societatem ipsius, quando reuerti facit anhelitus illud; quod ei attribuat separatiua virtus ex vapore fumoso: Cuius comparatio ad spiritū, est cōparatio superflui humoris ad corpus, cū aer expellitur. Temperamentū igitur eius est propter hoc, quod spiritui aduenit aer cum attrahitur. Et mundificatio est propter exitum eius cum expellitur. Aer enim qui attrahitur, in primis cū ingreditur ad temperandū, necesse est vt si in effectu frigidus; sed postquam conuertitur ad qualitatē spiritus propter calorem, longitudine moræ, destruitur eius iuuamentum, & iam non indiget illo, sed necessarius est aer nouus qui ingrediatur, & illius alterius suppleat vices. Oportet igitur illū egredi, vt suo vicario locū euacuet, & vt fumosæ superfluitates substantiæ spiritus expellantur cum eo.

Quinam aer optimus, & qui pessimus.

Razi in Almansore 3. parte. Aer omnibus melior clarus est & subtilis, in quo nec multi vapores existunt nec quietus aut præfocatus inuenitur, sed ad ipsum venti venientes eum commouent, & delicatus cum attrahitur sentitur; quique cito post occasum solis infrigidatur, aer autem his habent omnia contraria, deterior omnibus iudicatur.

De Aeris mutatione secundum quatuor tempora.

CAPVT LV.

Triplex mutatio aeri accidit scilicet naturalis, nō naturalis, & naturam egrediens.

AVicenna vbi supra. Aer quidem dum est temperatus & clarus, nec ei substantia extranea complexione spiritus contraria admiscetur, sanitatem efficit, & conseruat. Cum vero mutatur, contrarium operatur. Accidunt autem aeri mutationes naturales, & non naturales, & naturalem egredientes. Naturales sunt mutationes temporales, quoniam aer in vnoquoque tempore ad aliam conuertitur complexionē. Et omne quidem tempus quod prouenit secundum quod debet, propria iudicia habet; & finis cuiusque principio alterius quod post ipsum est, in iudicijs duorum temporū communicat in ægritudinibus ipsorū. ver est tempus florū, & initij pomorum. Autūnus autem est tempus mutationis coloris foliorum, & principij casus eorum: & quod est præter hoc, est hyems & æstas. Complexio veris est temperata, non vt quidā æstimant, calidā & humida. Æstas autē calida, in eo quod sol oppositioni capitum propinquius est, & fortis est radius qui ab eo profluit. Est etiam sicca, propter resolutionem humorū quæ in ea fit à caliditate multa, & propter resolutionem substantiæ aeris, & eius similitudinem cū ignea natura, & propter paucitatem eius quod in ea cadit; de rore, & pluuia. Hiems autem frigida est & humida propter harum causarū contraria. In autumno vero iam calor imminutus fuit, & frigiditas nondum ad complementum peruenit, Est ergo propinquior temperamento, quod est inter caliditatem & frigiditatem. Inter humidum autē & siccum non est temperatus, cum sol iam siccauerit aerem, & nondum acciderit ex causis humectantibus quod sit exiccationi causæ exiccantis oppositum. Dispositio quoque quæ est ad infrigidandum, non est sicut illa quæ ad humectandum, quia conuersio quę est ad infrigidandum facilis est, non sic autem quæ ad humectandum; nec econuerso fit ad humiditatem propter frigus, sicut ad siccitatem propter calorem. Nam quælibet caliditas exiccat, sed neque quælibet frigiditas humectat.

Complexio veris est tēperata, æstatis calida & sicca, hyemis frigida & humida, autumni temperata calida, & siccanimis.

Mutatio aeris naturam egrediens est duplex scilicet in substātia, quæ pestilentia est, & in qualitatibus.

Idem in 1. cano. Æris autem mutatio naturam egrediens duplex est, aut propter conuersionem in aeris substantia factam, aut in qualitatibus suis: illa quæ existit in eius substantia pestilentia est. Sic enim aer quandoque putrescit, & eius substantia conuertitur ad malitiam, sicut aqua lacunarum. Nec hoc dico de aere puro quoniā aer purus, & vnūmquodque simplicium nudorum non putrescunt. Sed de corpore commixto, scilicet ex aere certificato & ratificato, & partibus aqueis vaporosis, & partibus terrenis in fumo & in nubibus surgentibus, & partibus igneis. Huiusmodi autem aeris putrefactio plurimum euenit in extremo æstatis, & in autumno. Quod vero in eius existit qualitatibus, est vt secundū caliditatem aut frigiditatem, ad qualitatem perueniant intolerabilem, intantum vt per ipsum messes & generatio corrumpatur. Et hoc quidem est aut conuersio homogenea, sicut rabiositas æstatis cum fortior fit. Aut conuersio contraria, sicut malitia frigoris in æstate, quæ propter aliquod accidens euenit.

De Vere & æstate.

Cap. LVI.

Ver est cæteris temporibus melius.

VER, secundum complexionem suam cæteris temporibus melius est, & est proportionale complexioni spiritus & sanguinis. Sed licet cum æqualitate sua existat, ad caliditatem tamen subtilem declinat parumper sopitam, & ad humiditatem naturalem, rubificatque colorem, eo quod sanguinem attrahit temperatè, nec peruenit ad resoluendum, quẽadmodum æstas. In vere commouentur ægritudines chronicæ, quoniam humores qui quieti sunt, currere facit, & eliquat eos. Ideoque melancholiam patientibus, melancholia commouetur. Ille quoque in quo multitudo humorum exuberat in hyeme, propter eius gulositatem, & exercitij paruitatem; In vere fit ægritudinibus, aptus, quæ ex illis materijs commouentur, propterea quod ver eas resoluit. Cumque ver prolongatur, & temperatur, ægritudines æstiuę paucę fiunt.

Veris ægritudines.

Veris autem ægritudines sunt egestio sanguinis, & fluxus sanguinis ex naribus, & ebullitio melancholię, quæ de natura existit choleræ, & apostemata, carbunculi, sinantes, & aliæ exituræ; venarum quoque fissurę, sputum sanguinolentum, & tussis, propriè vero in eo quod ex ipso hyemale est, & hyemi assimilatur, fiunt eorum dispositiones malæ, qui has habent ægritudines, & proprie ptisim, & quoniam in phlegmaticis materiam phlegmatis mouet, accidunt in eo apoplexia, & paralysis, & iuncturarum dolores. Ex his autẽ quæ ducunt ad hoc, est fortis motus corporalis, & animalis, & comestio rerum calefacientium, quoniam adiuuant aëris naturam. Nulla vero res ab ægritudinibus veris sic tuetur, quemadmodum phlebotomia, & inanitio, id est artificialis purgatio, comedendi diminutio, potus inebriantis debilitatio & imminutio, & temperamentum. Est autem pueris ver conueniens, eisque similius. In æstate rubra cholera augetur, sed post in eius fine cholera nigra; propter quod subtile resoluitur, crassum retinetur atque constringitur.

Phlebotomia & purgatio plurimum valent contra veris ægritudines.

Æstas quidem humores resoluit, ac virtutes debilitat, & operationes naturales, causa multæ resolutionis, & colorem citrinat, quia resoluit illud quod ex sanguine attrahit. Ægritudinum autem tempora abbreuiantur in ea. Nam si virtus fortis fuerit, aerem iuuaret ad resoluendum, & ad materiam ægritudinis maturandum, & expellet eam extra. Quod si debilis fuerit, calor aeris addet ei debilitatem, quia laxat, sicque destruetur, & æger morietur. Amplius, æstas calida & sicca, cito incidit ægritudines. Humida vero masticans est, id est non cito superfluitates expellit: vnde suarum ægritudinum tempora prolongantur, & accidunt in ea hydropisis & lienteria. Ad hoc totum adiuuant humores multi, qui à superioribus ad inferiora descendunt, & proprie à capite. Ægritudines æstiuæ sunt, vt febres tertianæ, synochus & causon, & extenuatio corporis, dolores auris & obtalmia. In ea quoque multiplicantur, cum ventosa non fuerit, erypsipila & bothor, quæ sunt eius naturæ cuius est ipsa. Iuuenies autẽ senes, eisque similes in æstate fortiores.

Ægritudines æstatis sunt breues.

Æstiuæ ægritudines.

De Autumno & hyeme.

CAPVT LVII.

Autumnus est causa multarum ægritudinũ.

AVTVMNVS multarum causa est ægritudinum, eo quod in ipso homo sub sole calido multum incedit, & in nocte postmodum ad frigus peruenit; & quia multitudo fructuum est orta, fiunt humores mali, & propter dissolutionem virtutis in æstate. Humores præterea fiunt in Autumno mali, propter cibaria mala, & propter subtilis resolutionem, & quia remanet, spissum, propter eius adustionem: cumque aliquis humor ebullierit, eo quod ipsum natura vult expellere ac resoluere, reducit ipsum frigus ad stringendum. Sanguis in autumno multum minuitur immo sanguini in complexione sua contrarius existit, & etiam resolutio iam in æstate præcessit, quæ sanguinem minuit. Æstas quidem adurit humores, autumnus ex eis cinerem facit. Principium autumni senibus aliquo modo est conueniens, & eius finis eos maxime impedit maximo impedimento.

Ægritudines Autumni sunt scabies quæ excoriat, & impetigines, & cancer, & iuncturarum dolores, & febres commixtæ, febresque quartanæ propter choleræ nigræ multitudinem. Ideoque splen, incrassatur in eo accidit etiam in eo difficultas vrinæ, & lienteria, & hoc quidem est propterea quod frigiditas expellit illud quod de humoribus est subtile ad interiora corporis, & fit in eo scia, & sinantia acuta, cholerica, & iliaca sicca. Quandoque etiam apoplexia, & ægritudines pulmonis, & dolores dorsi, & coxarum. Multiplicantur etiam in ipso vermes in ventre, propter debilitatem virtutis in digerendo & expellendo. In ipso etiam, & proprie in sicco, multiplicantur variolæ, & etiam mania propter humorum cholericorum malitiam. Item Autumnus est sicut nutritor reliquarum ægritudinum æstatis. Et Autumnus qui melior existit, est ille qui magis est humidus ac pluuiosus, deterior autem ille qui est siccus.

Ægritudines autũni.

Hyems ad digerendum melior est, quia frigus caloris innati substantiam comprehendit, vnde fortior efficitur, & non dissoluitur. Et etiam ideo quia pauci sunt fructus, & non comedunt homines nisi leuia nutrientia, & quia motus eorum post repletionem paruus est, & quoniam ad loca calefacientia ingrediuntur. Choleram quoque plusquam omnia tempora debilitat sua frigiditate, suęque diei breuitate, & noctis prolixitate. Ipsa est quæ magis constringit materias, & in ipsa magis necesse est ea quæ incidunt ac subtiliant sumere. Ægritudinum hyemalium plurimæ phlegmaticæ sunt, quoniam in ea fit phlegma multum; & plurimum quod in ea vomitu expellitur est phlegma, in ipsa catharrus abundat, & incipit cum aer autumnalis mutatur, quem postea sequũtur apostemata lateris, & pulmonis, & raucedo doloresque gutturis; deinde dolor ipsius lateris, & dorsi neruorumque nocumenta, capitis etiam dolor chronicus, immo apoplexia, & epilensia, & hoc totum propter quod materiæ phlegmaticæ, constringuntur, & quia multiplicantur. Senibus quidem nocet hyems, eisque similibus. Medijs autem iuuamentum præstat. In hyeme præterea multitudo hypostasis est in vrina comparatione æstatis, & eius qualitas est maior, sanguisque minuitur, & augetur phlegma.

Hyems est optima ad digerendũ.

Ægritudines hyemales sunt regulariter phlegmaticæ.

De Naturis ventorum secundum loca & climata.

CAPVT LVIII.

Quid ventus & quotuplex.

C*Onstant. in panthegni. v. parte. Ventus est fumus siccus à terra dissolutus:* huius natura secundum locum est sibi propria: Mutatio autem naturæ loci est ex solis vicinitate, vel longinquitate, vel ex cursus sui diuersitate. Loca vero sunt quatuor, scilicet oriens, occidens, meridies, & septentrio. Meridies ortui solis dextra, calidus est & humidus: Calidus quidem, quia cum sol ab altitudine sua digreditur, ibi aliquãdiu immoratur; humidus autem ex humiditate fumi maris & humidi loci. Ventus igitur ex hac parte flans, scilicet auster, calidus & humidus esse probatur. Plaga septentrionalis huic opposita, & soli sinistra, frigida est & sicca, quod ex nimia solis remotione contingit. Cum enim sol ad eam deuenerit altissimus est, & à terra remotus. Igitur & ventus ex hac parte veniens, frigidus est & siccus, & boreas vocatur. Orientis locus temperatus est, quia licet nascatur sol, cito tamen inde separatur. Ventus igitur inde veniens, est Eurus temperatus: Sed tamen aliquantulum calidus & siccus. Occidens similiter temperatus

Quale sit temperamẽtum cuiusque venti.

peratus est, sed aliquantisper frigidior & humidior; talis est & eius ventus.

Præter quatuor quatuor ventos cardinales sunt adhuc 8. suffraganei.

Sunt & alij 8. istorum suffraganei, quorum naturæ principiorum suorum naturis sunt affines, non tamen adeo feruentes. Horum vnusquisque dum mouetur, natura aeris & corporum complexiones mutantur. Boreas enim corpora indurat & confortat, humores & spiritus clarificat, cerebrum sanat, sensus subtiliat, motum confortat, coitum augmentat, malos humores contrahit ne in aliqua membra discurrant. Quod ideo fit, quia corporis exteriora refrigerat, & calor naturalis intus adunatur. Tusses facit, & dolores pectoris, propter desiccationem spiritualis instrumenti: digestionem & vrinam stringit, dolores oculorum parit, corporibus frigidis nocet. Auster econtra neruos emollit, corpora, humores, sensus, & spiritus turbat, inde grauitas auditus, vertigo, oculorum pigritia, tarditas motus, caput grauatur, terminus epilensiæ mouetur, virtus digestibilis & coitus deficit. Quod inde consequitur, quia ventus hic calidus est & humidus, cerebrum implens humidis humoribus à cerebro ad stomachum descendentibus. Occidentales autem & orientales venti, ex sui temperiæ sunt corporum temperatiui. Octo vero alij, secundum naturam suorum principalium operantur circa corpora, sed tamen mediocrius.

Quisque ventus mutat corporũ cõplexiones.

De Locis habitabilibus.

Cap. LIX.

Loca habitabilia dispositiones corporum immutant.

AVicenna *vbi supra.* Locorum habitabilium dispositiones in corporibus diuersificantur, causa altitudinum & profunditatum in ipsis, & causa dispositionum terræ ipsius; vt si est lutosa, vel cænosa, vel si est in ea virtus mineræ; & etiã dispositionis multitudinis aquarũ, vel paucitatis earũ, & etiã dispositionis eorũ quæ vicinantur eis, sicut arborũ, mineratum, fouearum, cadauerum, & horum similium, & sciàs quoniam aerum complexiones, ex latitudinibus ciuitatum cognoscuntur, & ex terra ipsarum, & montium, & marium vicinitate, & etiam ex ventis eorum. Omnis quidem aer qui cito infrigidatur cum occidit sol, & cito calefit quando sol oritur; subtilis est: qui vero huic contrarius est, econtrario se habet. Omnibus autem aeribus deterior est ille qui cor constringit, & aeris attractionem angustat.

Qui nã aer subtilis, quis peruersus.

Loca calida nigrificant capillos, inducũt seniũ, timiditatẽ &c.

Loca habitabilia calida, capillos nigrificant & crispant, ac digestiuam debilitant; cumque in eis maxima resolutio fuerit, & minuetur humiditas, cito senium adueniet, sicut in terra nigrorum, id est Ethyopum. Ibi namque morantibus aduenit senium in annis 30. & eorum corda timida sunt, eo quod spiritus multum resoluitur: præterea corpora illic morantium magis leuia sunt. In locis autem frigidis morantes sunt fortiores, & audaciæ maioris, ac melius digerentes. Et si humida fuerunt, erunt ibi morantes crassi & carnosi & multa abundantes adipe, quorum venæ erunt profundæ, & iuncturę occultæ, & ipsi erunt carnosi, teneri, & albi. In locis humidis habitantes pulchras habent facies, & cutes lenes; cumque exercitantur cito aduenit eis laxitas, horum æstas non multum calefit, nec hyems multum infrigidatur. His adueniunt febres multæ moræ, & venter, id est fluxus ventris, & multus sanguinis exitus ex menstruis, & hæmorrhoidibus, & vlcera putrida, & epilensia frequenter. In locis siccis morantium, exiccantur complexiones, & obfuscantur cutes; horum æstas valde calida est & hyems valde frigida.

Loca humida faciunt homines pulchros, lenes, pingues, &c.

Adhuc de eadem.

Capvt LX.

Loca alta reddunt homines sanos, fortes &c.

IN locis altis sunt homines sani, fortes, & laboris multum patientes, & diu viuunt. In profundis autem morantes, in vaporositate multa sunt, & hepatis debilitate, aquis abundant non frigidis, & propriè sistantes fuerint, & eorum aeres mali sunt. In locis petrosis & discoopertis morantium aeres, in æstate valde calidi sunt, in hyeme valde frigidi. Horum corpora dura sunt & solida, multorum capillorum, & iuncturæ manifestæ, vincitque in eis siccitas. Sunt autem multum vigilantes, & malorum morum, inobedientes vel superbi, in bellis fortes, in artibus solertes & acuti. In locis montuosis terra frigida est & ventosa: etenim diu nix ibi moratur, boni venti in eis generantur: Cum autem resoluitur, si montes habent qui ventos prohibeant, vaporosa fiunt.

profunda vero debiles, petrosa autẽ & discooperta, duros, superbos, fortes in bello &c.

Locorum marinorum temperata est caliditas & frigiditas, propter inobedientiam humiditatis ad patiendum, & ad recipiendum id quod in eam penetrat. In humidis vero & siccis proculdubio ad humiditatem declinant. Et si septentrionalia fuerint, erunt maris vicinitas & habitationis profunditas magis in eis temperatæ. Si vero meridionaliã, calida erit ecõtrario. Itaque qui loca eligit habitabilia, cognoscere debet terræ dispositionem, & aquarum, & ventorum, & hominum ibi commorantium; sitque magis solicitus, vt orientales venti, structuras vrbis vel domus ingredi valeant, & vt sol vbique, queat intrare, quoniam ipse est qui aerem rectificat: sed & vt sit vicinitas aquarum dulcium mobilium currentium multarum & mundarum, quæ æstate calefiant, & hyeme infrigidentur, diuersę ab eis quæ occultantur, est res conueniens, & adiutorium prębens.

Quid operẽtur loca maritima.

Domus debet admittere ventos orientales, & solis illuminationẽ &c.

De Vestibus.

Cap. LXI.

HAli. *vbi supra.* Corpori superposita vestis ab illo calefit, dehinc illud versa vice calefacit. Sed quædam magis calida est, quædam minus. Vestis linea corpori apposita, primo quidem illud refrigerat, sed postea modicum calefacit; & hæc si subtilissima fit, cutem lenit, membraque humectat. Bombacina vestis, quanto amplior est siue nobilior, tanto corpus amplius calefacit, quia corpori plurimum inhæret, pariterque cutem emollit ac lenit, & ideo hyeme induenda est. Vestis aspera minus calefacit, cutem asperat, & indurat. Vestis autem pilosæ cuius villæ longiores sunt, calor etiam erit fortior, & ob hoc hyeme melior est, adhæret enim corpori. Quæ vero celindrata est, & corpori non adhæret, nec multum spissa est, minus calefacit, & æstati magis competit. Lanea vestis corpus calefacit & desiccat, membraque indurat: & magis autem quæ ex pilis fit. Sericum siue bombiceum temperatum est, & corpus non calefacit sicut bombax. Casdra calida est, corpus lenit, dorso ac renibus est vtilis. Vestes pelleæ variæ sunt secundum naturam animalium ex quibus fiunt. Varium & herminum minoris sunt caloris quam pelles grisei, magisque conueniunt corporibus sua leuitate temperatis. Vulpina vero magis calefacit. Hedulorum & agnorum pelles calidæ sunt & molles, sed agnorum fortius corpora calefaciunt, dorsoque ac renibus meliores sunt.

Quænam vestis corpori magis idonea fit.

agnorum pelles fortiter calefaciunt.

Razi. *vbi supra.* Omne vestimentum lene ac tersum, minorem calorem corpori affert, & æstati conuenientius est, cui simile est illud quod cum texitur rarum remanet. Quod autem pilosum est, nec radiosum & spissum inuenitur, corpus magis calefacit: & hæc hyemi conuenit. Lineum vestimentum omnibus alijs corpori frigidius est, eique minus adhæret, de bombace vero factum lineo calidius est: Sed bombice vero factum frigidius, & carnem auget. Omne pręterea vestimentum asperitatem habens, corpus & carnem macrescere facit, durumque sentiri. Quod autem huic contrarium est, operatur contraria. Vestimenta de lana vel pilis facta calida sunt & aspera, corpus debilitantia, proprieque in

æstate. Quæ vero de pilis caprarum vel camelorum A fiunt, calidissima sunt, multumque corpori adherent, ac vehementer calefaciunt. Itaque gaidia vel tiriaciū tantum calefacit, quantum vestimenta de lana, vel pilis texta, licet nec exasperet, nec carnibus noceat. Pellis de griseo, pellibus omnibus pilos habentibus minus calida est. Vulpina calidior omnibus est, calidamque complexionem habentibus nullatenus confert. Post hanc vero pellis fiberis in caliditate secunda est. Planech autem & catum atque agnasil, temperatè calefaciunt, lenesque sunt, & temperata corpora habentibus conferunt. Reliquæ vero pelles ac pili quorum mentionem non fecimus, cum in quantitate superflua sint, nullis nisi corpora crassa & aspera habentibus conferunt. B

Vestes de pilis caprarū, vulpium & camelorum, sunt calidissima.

De Exercitijs.

CAP. LXII.

HAli. vbi supra. Dicto de aere circundante, dicendum est de motu, & quiete. Motus duo genera sunt: Vnum scilicet animæ, quod animalis motus dicitur: Aliud corporis quod exercitium vocatur, & est necessarium tribus modis. Primo vt naturalem calorem expergefaciat, & expergefactum augeat, qui confortatus cibos fortius attrahat, ac velocius digerat; vt superfluitates corporis subtilientur. Secundo vt meatus purget, poros dilatet, superfluitates corporis dissoluat. Tertio vt membra indurescant, & confortentur aliorum cum alijs repressione, & ideo confortentur in actionibus suis, remotioraque fiant ab incommodorum susceptione. C Motus corporis genera duo sunt, commune scilicet & proprium. Commune est illud quo quis vtitur, ad aliam intendens actionem & hic est per accidens. Hic motus aut fortis est, vt onera portare, fodere, & huiusmodi; quæ in laboriosis actionibus, & officijs exercentur. Aut non fortis, vt scribere, pingere, & similia. Proprium autem genus motus est illud, cuius vsum imperant medici, scilicet motus exercitij.

Exercitium sit necessarium propter tria.

Corporalis motus duo sunt genera.

Iohannicius. Exercitium corpus immutat, quia quando est æquale, calore æqualem præstat; cum autem amplius fit, magis calefacit; sed postmodum infrigat & desiccat. Ociositate quoque corpus immutatur, quia frigiditatem & humectationem habet D æqualem. *Auicenna vbi supra.* Operatio motus in humano corpore diuersificatur propter hoc, quia fortis est, aut debilis, multus aut paucus, & propter quod ei ex quiete admiscetur, & propter materias in quibus exercetur. Motus quidem fortis, multus & paucus, & cum quiete mixtus, omnes in hoc communicant, vt calorem fortiores exerceant. Sed fortis non multus, differt à multo non forti, vel admixto quieti, quoniam ipse vehementer calefacit corpus; & si resoluit, parum resoluit: multus verò paulatim resoluit plusquam calefacit, & cum quisque eorum multus existit vel superfluit, infrigidat, quia vehementer calorem naturalem resoluit, & etiam exiccat. Cum autem in aliqua materia exercetur, ipsa materia plerumque adiuuat operationem eius, & plurimum diminuit. Verbi gratia: Motus fullonū in frigiditate & humiditate E facit augmentum, motus autem ferrariorum in caliditate & siccitate. Quies verò semper infrigidat propter priuationem viuificationis caloris, & propter constrictionem quæ suffocat: humectat quoque propter defectum resolutionis superfluitatum.

Differentia inter motus corporales quo ad mutationē corporis.

Quies semper infrigidat & humectat.

De Tempore & moderamine exercitij.

CAPVT LXIII.

COnstanti in lib. de regimine sanitatis. Exercitia sunt laudabilia & vtilia custodiendæ sanitati, si ante cibum fiant. Membra enim confortant & indurant; superfluitatem humorum in membris cibantibus existentem dissoluunt, calorem naturalem confortant, & ad digerendum adiuuant; vnde quanto sunt fortiora exercitia; tanto maioris virtutis est vis digestiua. *Vnde Gal. in lib. dietarum.* Quicunque ante cibum exercitantur, non necesse est eis regula dietæ obseruanda, & quicunque parum exercitantur, aut sunt quieti, debent dietarum obseruare ordinem, cum corporis mundificatione, idest pharmacia, phlebotomia, & similibus, sed tempus exercitij est, cum cibus heri sumptus optimè in stomacho venisque digeratur, & natura incipiat aliud appetere, quod ex colore vrinæ cognoscitur. Si enim est albus, nondum in venis digestum significat, si citrinus digestum est: deinde decet vti exercitijs. Si autem fuerit igneus, monstrat cibum diu fuisse digestum, & tunc non exercitentur, tempus enim refectionis est.

Exercitia sunt sanitati.

Tempus faciendi exercitium.

Oportet fieri exercitia secundum vniuscuiusque hominis consuetudinem. Rursus sint magna, vel parua, secundum crassitudinem vel subtilitatem, quantitatem & qualitatem cibi. Caueant etiam exercitia post cibum, quod si fuerit aliqua necessitas conuenit tempus expectari, quoadusque cibus digestus omnino de stomacho descendat, vt facillime ab hepate digeratur, quia exercitia post cibum facta, opilatum cibum à stomacho indigestum deponunt. Rursus exercitia digestis corporibus, in quibus subtiles sunt humores, non sunt competentia, nisi modica. Sicut enim fortia exercitia fortioribus conueniunt, quibus crassi humores sunt accumulati; ita debilibus tenues humores habentibus, debilia & pauca congruunt; sed dimittenda sunt fatigatione inchoante, idest cum anhelant & sudant. Quies vero regendæ sanitati incompetens est, quia complexio corporis corrumpitur, multique humores corrupti coadunantur, vnde deficit calor naturalis. Est etiam quies causa multorum humorum generatiua.

Cauendum est exercitiū post cibum, seu ante quā descendat ex stomacho.

Constantinus in li. de melancolia 2. Exercitia temperata multum iuuant. Calor enim naturalis excitatur, & per totum corpus dilatatur, ac de interiori ac exteriori protenditur, sensus clarificatur, actio animata confortatur, pulpæ carneæ indurantur, venter ad expellendas fæces commouetur; vrina, & sudor, & omnis abundantia de extraneis humoribus egreditur. Bona vero habitudo augmentatur, maxime si ante cibum fit, tunc enim & calorem naturalem exiccat, & digestioni quasi mundum & purum & clarum apparet. Laudabiliora sunt exercitia pedum temperata, quam equæstria, si equus suauiter eat: peiora sunt enim in equis gradatoria, & grauia; In pedibus autem cita & fortiora itinera. Incidentibus autem de exercitatione in laborem, nocet; labor enim est dissolutio virtutis spiritualis, & disruptio fumosæ humiditatis ac pungitiuæ, non bene corpus pascentis. *Razi. in quarta parte.* Summoperé quoque obseruandum est, vt siquis fortibus & grauibus vti vult exercitijs, ordinem in eis custodiat, nec de quiete ad grauem motum subito transeat.

Exercitia pedum sunt meliora quā equestria.

De Balneo, & tempore balneandi.

CAPVT LXIV.

HAli. vbi supra. Post tractatum motus, mox de balneo disputandum est, licet in euacuationibus contineatur. Balneo namque sani post exercitium & ante prandium vtantur, quo ea quæ per motū non bene dissoluta sunt, purgentur & euacuentur, & siccitas quam motus fecerat humectetur. Sordes quæ ex vaporibus factæ sunt, à corpore egredientibus & à puluere exterius superuenienti in ipso exercitio, & post abluantur. Ante exercitium vero balneum superfluitates cibi transmittit, quas & indigestas inuenit, humoresque liquefacit, & superfluitates exire paratas, à poris, & ad aliqua membra defluere facit, paraturque morbus. Sic etiam & post prandium non oportet vti balneo, replet enim tunc superfluita-

Post exercitium & ante prandium fit balneorū vsus.

tibus

tibus caput, descenditque cibus indigestus à stomacho, vnde in cibi meatibus opilatio efficitur, & in temporis prolixitate, si quis huiusmodi vtatur assiduè hydropisis generatur.

Cauendum est baleum post prandium.

Quibusdam tamen accidit defectus, cum balneū antequam prandeant ingrediuntur; & ideo necesse est eos modico laudabilique refici cibo, præter hos itaque, post prandium omnibus cauendum est balneum: post exercitium autem, & ante prandium, eo sanis vti magnas vtilitates confert. Corpus enim & membra humectat, calorem naturalem confortat, digestionem optimam reddit, angustiam, si qua est, effugat, poros aperit, superfluitates euacuat, dolores mitigat, viscositates vel ventositates dissoluit. *Iohannicius.* Balneum dulcis aquæ corpus remollit, & calidum quidem calefacit, frigidum autem infrigidat, aquæ verò non dulcis balneum, corpus desiccat. Quod siquidem ex aqua salsa & amara vel sulphurea fuerit, calefacit & desiccat. Si verò de aluminosa vel gipsea fuerit, infrigidat & desiccat.

Vtilitates balneio

Diuersitas aquæ in balneo diuersos parit effectus.

Quibus prosit, & quibus obsit.

Cap. LXV.

RAzi vbi supra. Ex balnei iuuamentis est corpus humectare, renouare, sordes congregatas detergere, repletionem quoque minuere, ventositatem dissoluere, & ad somnum ducere, humoresque subtiliare, preterea dolores reprimit, ventrem stringit, lassitudinem remouet, corpusque nutrientibus aptum efficit. Nocumenta verò eius sunt vires destruere, & cor adeo calefacere, vt quandoque ad syncopim perducat. Nauseam quoque commouet, & malis humoribus occasionem tribuit cito descendendi. Ideoque febricitans vel contusionem perpessus, vel apostemata, vel plagam, vel excoriationem habens, balneum timere debet. Corpora vero macra & sicca habentes, humectatione balnei indigent. Ideoque cauere debent ne in balneo sudent, sed in eius loco temperato maneant. Circa se autem in pauimento multam aquam calidam proijciant, vt humidi vapores eleuati corpora eorum humefaciant. Ab introitu vero balnei post cibum quisque caueat sibi, nisi qui corporis pinguedinem vult adipisci. Aliquandiu quoque post balneum comestio debet tardari.

Balneum quibus noceat & prosit.

Cauendus est sudor in balneis, nec statim in exitu quis manducet.

Hali. vbi supra. Porro qui infirmantur, balneis pro necessitatibus ad ea vrgentibus vtantur, aut vt eorum cōplexio calefiat, aut vt frigescat, aut humectetur, aut certe desiccetur. Prodest autem prurigini & scabiei, quia superfluitates acutas euacuat, neruos emollit, catarrhos ematurat & coctnat, calefaciendo & dissoluendo, exitum quoque facilitat vrinæ, si arctata fuerit ex frigiditate. Colicæ medetur, alijsque morbis huiusmodi. Et si quidem longa mora fit, ita vt sudor plurimus exeat, corpus calefacit aeris calidi causa, desiccat etiam euacuationis causa, quæ fit per sudorem. Porro si tam longa mora fit, vt immoderata sudoris euacuatio fiat, corpus refrigerat & exiccat, quia naturalem calorem dissoluit, & humiditates corporis fortiter euacuat; vnde & virtus decidit, & defectio fit.

Balneum prodest prurigini &c.

Auicen. in 1. ca. Qui voluerit impinguari, balneum ingrediatur post cibum, si securus fuerit ne oppressiones accidant. Qui vero resolui vult & macrefieri balneum intret dum est famelicus, & multum ibi moretur. Porro qui sanitatem tantum vult conseruare, balneari debet postquam id quod est in stomacho & hepate digestum est. Qui vero timet ne cholera rubea propter hoc ebulliat, ante balneationem comedere rem subtilem debet. Ab omni vero re vehementis caliditatis se custodiat, & ne in balneo vel in eius egressu, rem frigidam actu bibat, quia pori aperti sunt: Ideoque frigiditas non tardatur, quin ad membra principalia procedat, eorumque virtutes corrumpat. Qui febrem habet, à balneo se custodiat in hora febris, & qui solutionem habet continuitatis, vel apostema.

Balneum post cibum impinguat, ante vero macrum reddit.

De Cibo & eius operatione.

Cap. LXVI.

EX lib. vrinarum à voce Mauri. Triplex propter incommodum cui corpus subiacet humanum, assidua indiguit restauratione, nutrimento perenni. Subiacet enim fluxui, alterationi, corruptioni. Fluit enim quotidie tum per apertos & manifestos poros, tum per occultos & priuatos. Per apertos & manifestos vt oculorum impuritate, aurium superfluitate, narium muscilagine, oris sputo, ani egestione, vrina vesicæ. Per occultos & priuatos, vt pilorum emissione, pororū resudatione, & spirituum exhalatione. Alteratur autem quotidie de caliditate in frigiditatem, & econuerso: de siccitate in humiditatem, & econuerso. Deinde sequitur corruptio, quæ subiecti mors est & perditio. Vt ergo deperditorum fiat restauratio, & corruptionis, si non ex toto, tamen ad tempus fiat retardatio, inuenti sunt cibi, & potus.

Corpus humanum indiget cibo propter triplex incommodum.

Auicenna in primo canone Cibus in humano corpore tribus modis operatur. Aut enim sola sui qualitate, vt quando caliditate sua calefacit, vel frigiditate sua frigefacit. Aut sui materia, vt quando à natura sua conuertitur, & formam alicuius diuisionis membrorum recipit, eius tamen materia, licet formam illam recipiat, aliquando tamen accidit, vt aliqua suarum qualitatum quas habebat, quæ suo modo fortior existit quam humani corporis qualitas, in ipsa eam remanere faciat à principio rei, donec coagulatio compleatur & assimilatio; sicut est sanguis qui generatur ex lactucis. In ipso namque plus est frigiditatis quam in corpore hominis, licet sanguis factus existat, & ad hoc bonus sit, vt pars membri hominis fiat; & sanguis qui ex alijs generatur, huic est contrarius. Aut etiam operatur tota sui substantia, hoc est forma sui specifica agente, quæ non est qualitatis primæ quas habet materia, neque complexio quæ generatur ex eis, sed perfectio quam acquisiuit materia, secundum aptitudinem vel præparationem quam habet à complexione, sicut in magnete virtus attractiua.

Cibus tribus modis operatur.

De Diuersitate ciborum in natura, & electione meliorum.

Cap. LXVII.

COnstan. in pente. 5. parte. Cibus autem hominis aut ex terra nascitur, aut ex animalibus brutis est. Terræ natiuus, aut ex temporibus anni seminandus, aut ex arborum fructibus. Ex temporibus anni nascentia, aut grana sunt, vt frumentum, hordeum, faba: aut herbæ, vt lactuca, endiuia: aut herbarum fructus, vt cucurbitæ, melones: aut radices, vt rapa, baucia. Arborei fructus aut syluestres sunt, aut domestici. Cibus ex animalibus, aut ex ambulantibus, aut ex natalibus, aut ex volatilibus. Et horum omnium quædam crassa sunt, quædam carnosa, vt cerebrum, hepar, splen, & similia. Sunt & quædam superflua; vel ambulantium, sicut lac; vel volatilium, sicut oua; vel apum, sicut mel.

Omnibus autem frumentum granis melius est, & temperamento propinquius, & ob hoc humanis corporibus acceptabilius. Lactuca vero omnibus herbis nutribilior, & sanguinem generantibus melior est. Ex fructibus autem ficus siccæ inter siccitatem & humilitatem temperatæ sunt, & mediocriter nutriūt; cæterisque fructibus æstiuis meliorem sanguinem generant, & cito digerunt: Vuæ quoque laudibus ficuum sunt vicinæ. Ex animalibus ambulantibus caro porcina nutribilior est, & in sanguine generando melior; humanæ namq; carni assimilatur. Caro volatilium est omni quadrupedum carne laudabilior, quia di-

Ex granis melius est frumentum; ex herbis lactuca; ex fructibus ficus siccæ & vua; ex gressibilibus caro porcina; ex volatilibus gallina;

ex piscibus fluminalibus, ex lacte vaccinum, ex caseo, recens; ex ouis, gallina & perdicum.

gestibilior, & inter hæc gallina omnia reliqua excedit. A Ex piscibus autem in petrosis locis nascentes omnibus alijs laudabiliores sunt, maximeque in magno flumine, claro & bene currente, lacti vaccæ dominatur caseus, & butyrum; ideoque cæteris est nutribilius, & ad descendendum à stomacho durius. Huic vicinatur lac ouinum. Omne autem lac ex infirmo animali pessimum est. Caseus recens laudabilior est sicco vel salso, quia cito digeritur. Butyrum temperatum est. Mel vero calidissimum & complexioni frigidæ congruum. Oua gallinæ cęteris laudabiliora sunt, deinde perdicum.

De Diuersitate ciborum in operatione.

Cap. LXVIII.

Cibi duobus modis diuersificantur in suis operationibus.

HAli. vbi supra. Cibi diuersificantur in actionibus B suis quas in corporibus operantur duobus modis aut in qualitatibus suis, aut in substantijs. In qualitatibus quidem, quoniam alij calidi sunt, alij frigidi, alij humidi, alij sicci; nonnulli vero temperati. Porro in calore & frigiditate & humiditate & siccitate, excedunt secundum magis & minus, à primo gradu vsque ad quartum. In substantia quoque differunt, quoniam alius est subtilis, alius crassus, alius temperatus. Subtilis est cuius quantitas magna pauco nutrimento corpus pascit. Crassus autem, cum quantitas pauca, magno nutrimento corpus reficit. Temperatus vero inter vtrunque, cuius moderata quantitas moderatè nutrit, multa multum, pauca parum, scilicet secundum suam quantitatem. Horum autem C omnium quidam corpus reficiunt laudabili nutrimento, quidam vero reprobo.

Cibi clarificatiui & purgatiui.

Cophon in libro de simplici medicina. Quædam etiam sunt visus clarificatiua, quæ scilicet pannos oculorum, & alia quæ in oculis nascuntur auferunt, & quæ caput & stomachum à corruptis humoribus purgant & quæ oculos à caliginosis fumis defendunt. Ex his autem sunt absinthium, aloe, ruta, mirabolis, papauer nigrum, alumen, hebenus, antimonium, thus, lac corticis sambuci, celidonia, succus centhaureæ, matratrum, nasturtium, cancer marinus, spolium serpentis, cinis hirundinis, asparagus, puluis vitri vsti, &c.

Cibi facilis digestionis & tenues.

Ciborum autem quidam teneram habent substan- D tiam, & ad digerendum facilem, vt vua, ficus, amygdalę dulces excorticatæ, lactuca, apium, hordeum coctum, caro porci iuuenis, pulli, perdices, turdones, oua volatilium, pisces qui in petrosis locis degunt, auriculæ, labra, lingua, pulmo, pedes. Quidam vero duram

Cibi difficilis digestionis.

seu viscosam, & ad digerendum difficilem, vt panis azimus, faba, lenticula, cicer, pruna alba, citonia, castaneæ, auellanę, oliuæ, iuiubę, cucumeres, caules, rapa, fungi, caro hircina, bouina, ceruina, vrsina, anates, anseres, pulli columbini, grues, pauones, nares, guttur, cor, hepar, splen, renes, stomachus, & intestina, venter volatilium, caseus, vetus, panicus, milium.

De his qui bonos humores generant, & his qui malos.

Caput LXIX.

Cibi generantes bonos humores.

QVidam autem humores generant bonos, cibi E scilicet bene temperati, & qui intra tam teneram habent substantiam, vt in stomacho facile corrumpantur, nec nimis duram atque digestioni repugnantem; vt panis bene fermentatus & bene coctus, granum fractum, simila, ptisana, risi, ficus, vua, malagranata, mel. In frigidis corporibus, pineæ, lactucę, borago, caro porcina, hędulina, vitulina, annalis, agni, ouium, arietis apri, pulli, Phasiani, perdices, oua sorbilia, pisces pelagi, & in petrosis locis geniti, lac caprinum, mulsum, vinum odoriferum.

Cibi generantes malos humores.

Quidam vero malos, cibi scilicet valde distemperati, vel in caliditate & siccitate, vt allia; vel in frigiditate & humiditate, vt fungi, cucumeres: Vel in siccitate & frigiditate, vt poma immatura. Et sunt cibi qui nimiam viscosam habent substantiam, vt caro porcellina: Vel valde duram, vt bouina. Vel facile conuertibilem, vt crisomila. Ex his itaque cibis sunt qui malos humores generant, scilicet panis non bene fermentatus, nec bene coctus, fabæ, lenticulę, milium, lolium, poma immatura, auellanæ, iuiubæ, persica, citonia, mespila, dactyli, cucurbita, rapa, caulis, caparis, cæpe, sinapis, & omnis caro syluestris præter capriolinam, caro caprina, & agnina, ceruina, leporina, equina, vrsina, caro pinguis, cerebrum, medulla, spinæ & reliquorum ossium pinguedo, pulmo, stomachus, splen, intestina, renes, caseus, pisces lacuum, & aquarū turbidarum, & earum quę in quiete sunt, anates, turtures, grues, pauones, passeres, pulli columbini.

De His qui stomacho nocent, & his qui iuuant.

Cap. LXX.

Cibi stomacho nocentes.

QVidam itaque facile corrumpuntur in stomacho, cibi, scilicet nimis humidi & conuertibiles si contingat eos non velociter egredi; vt vua, ficus maturę, mora celsi matura, cerasa coctana, persica, melones, caro pinguis, lac, cerebrum, medulla, spinæ, & similia: Alij vero difficile, qui scilicet substantiam habent crassam, & siccam, & duram; vt cancri, paruæ coclea, ostrea & similia. Quidam cito exeunt propter substantiæ suæ leuitatem & raritatem, quia stomachi villos emolliunt & lubricant indigesti. Interdum etiā pro sui acumine, quia scilicet stomachum & intestina mordent. Ex his ergo sunt atriplex, vua, mora celsi, oliuæ, spinachia, caro porcina ac pecorina, caro pinguis, pulmo, & pinguedo. Alij verò tardè, vt pyra, immatura scilicet, glandes, dactyli, cucumeres, fabę, caro bouina, cor & splen.

Cibi stomachum iuuantes.

Quidam autem stomachum bonum reddunt atque robustum vt lactuca, scariola nouella, menta, asparagus, carui, piper, zinziber, saccharum, zomion, mastix, acetum, citonia, capparis, saliua, & similia. Alij vero malum & fastidiosum, vt cerasa, pruna alba, cucumeres, auellanę, melones, porri: anates, anseres, cerebellum, & omnes medullæ, pyra verna virides, siliquæ. Quidam autem inflant, scilicet cibi dulces, & qui magis dissoluunt quam consumant; vt sunt castaneæ, vuæ comestæ cum cortice, vinū dulce, mustum, mel, rapa, radix, cæpe, porrus, eruca, fabæ, lenticulæ, phaseoli. Alij vero valde attenuant, vt apium, trifolium, petrosilium, ruta, ciminum, tignella, anetum, carui, piper, mel despumatum.

De Nutrientibus & impinguantibus.

Cap. LXXI.

Cibi parum nutrientes.

QVidam vero parum nutriunt, qui scilicet ex membris facile dissoluuntur, & ex quibus subtiles nimium humores generantur & liquidi, & qui violentas & acutas nimium habent qualitates, & qui duram valde, vel plurimum raram habent substantiam; vt mora celsi, matura pruna, malagranata, iuiubæ, oliuę, mespila, hordeum, milium, triticum album & non ponderosum, panis azimus vel furfureus, cucurbita, atriplex, spinachia, allia, pinguedo, nares, aures, pulmo, guttur, mētum, venter, intestina, alæ pullorum, caseus vetus. Alij vero multum, scilicet cibi

Cibi multū nutrientes.

bene temperati, & cui diutius immorantur, ac difficilius dissoluuntur, vt triticum durum & ponderosum, crassum & non album. Sic etiam cibi aliquantulum distemperati, & duram habentes substantiam, si bene digerantur multum nutriunt, vt caro bouina. Ex his ergo quæ multum nutriunt, sunt granum fractum, & simila, maxime si cum lacte coquantur. Castaneæ quoque, glandes, auellanę, rapa, caro porcina, cerebrū, spina, medulla, cor, hepar, lac caprinum, caseus recens, oua, locustæ marinæ, cancri, sæpiæ, fuligines, & omnes cibi dulces, præcipuè qui crassos vel spissos generant humores; vt dactyli, vuæ pingues, vinum dulce

rubeum

Cibi impinguantes.

rubeum spissum, & similia. Quædam etiam impinguant, quæ scilicet laudabilem sanguinem ac moderatè crassum generant, & multum nutriunt, ad hoc præcipuus est panis triticeus, bene confectus, lac caprinum coctum, simila, risum triticum, carnes ossibus vicinæ, caro porcina cum eius iuscello, caro agnina, cerebella, oua sorbilia: & de potibus vinum dulce ac spissum, ficus maturę recentes, & vuæ dulces similiter.

De Qualitate cibi sumendi.

CAP. LXXII.

Sex in cibis sumendis sunt consideranda.

CONstanti. *in libro de regimine sanitatis.* Oportet autem sex in cibis intelligi. Primum est cibi qualitas. Secundum quantitas. Tertium ordo. Quartum tempus. Quintum quantitas desiderij. Sextum secundum quod membra sunt infirma. Qualitas autem cibi debet perpendi secundũ naturã corporum cibãdorũ. Si enim calida sunt, frigidos cibos accipiant; si autem frigida, calidos; sicca, humidos; humida, siccos.

Qualitas cibi unde discernẽda.

Substantiam cibi sic agnoscimus, quæ si sit crassa, sicut caro vaccina, panis azymus, est conueniens multum calorem in stomacho naturaliter habentibus, & cholerico stomacho; eis etiam qui multum ante cibum exercitantur, & in hyeme propter aeris frigiditatem, somniq; longinquitatem. Huiusmodi enim cibus bene in stomacho digeritur, & multũ nutrit, virtutem confortat. Illis autem qui modicum in stomacho calorem naturalem habent, & paucum caloris, & modice se exercitantibus, breui etiam somno vtentibus supradictus cibus inconueniens est; quia non bene ab eis digeritur, sed crassos generat chimos, & viscerum opilationem.

Subtilis vero cibus, sicut pulli gallinacij parui, spinachiæ, perdix, crisolachanna, lactuca, & similia competunt non exercitijs vtentibus, quorum enim calor naturalis in stomacho defectus est, & quorum viscera constipata. Sed laborantibus, & calidos & fortes stomachos habentibus, huiusmodi cibus inconueniẽs est. Non enim digeritur, sed in eorum stomachis in fumositatẽ mutatur: propter hoc quidam vaccinam carnẽ digerunt, & sturnam minime. Stomacho enim multum calido, cui multa cholerę rubræ quantitas mandatur, crassus cibus conuenit, vt calor in eo diu operetur. Subtilem enim cibum cito incendit, fumũque facit. Verbi gratia. Si magno igni subtilia & sicca supponuntur ligna, cito incendũtur, & ignis extinguitur. Si autem crassa sicut celsi, calor suauiter operatur & cõfortatur. Stomachus vero in calore temperatus, cibum accipiat inter crassum & subtilem mediocrẽ.

Qui habet stomachum temperatum debet cibum medium inter crassum & subtilem capere, qui calidum, crassum, qui frigidũ subtilem.

Similiter temperate exercitantes, & dormientes temperatæ, accipiant in temporibus etiam temperatis huiusmodi dietam, conuenit enim eis. *Hali. in practica in li.* Comedens autem optimè terat molaribus cibum, maximeque si crassus fuerit, quo fiat obedientior digestioni stomachi. Ob hoc etiam ea quæ coquuntur plenius decoquenda sunt, vt acceleretur eorum digestio, & exitus à stomacho.

De quantitate eiusdem.

CAP. LXXIII.

Excessus in quantitate ci borũ multos generat morbos.

COnstanti. *vbi supra.* Quantitas cibi non multum excedere debet modum, ne grauetur stomachus. Quia cibus laudabilis vltra modum sumptus, malum generat sanguinem, & venas de malis humoribus replet: si cibus malus est vel cholericus, pessimam generat febrem, & acutos humores? Crassus artheticum faciet dolorem, podagram, phreneticam passionem, anhelitum, splenis & hepatis duritiam, & opilationem: Melancholicus melancholiam, quartanam, vel maniam, cancrum, scabiem, nigram hicteritiam, generat. Oportet igitur cibi plenitudinem caueri, nisi cum multis fortibus exercitijs, & quibus cutis est rara, quod si hoc non caueant, voment, si autem

A vomere nequeunt, propter gulæ, pectoris aut palati dolorem, dormiant & diu.

Nihil est deterius saturitate in tẽpore fertilitatis.

Auicenna vbi supra. Nihil est deterius saturitate in tempore fertilitatis, quam fames sequitur in tempore sterilitatis, & econuerso, sed tamen deterior est conuersio. Multos enim vidimus quibus prius deerat cibus, post modum in abundantia repletos fuisse mortuos: vehemens namque repletio perniciosa est, siue ex cibo, siue potu est, prætetea nihil est deterius quã fastidium ex malis nutrimentis, facit enim iuncturarum dolores, & renum &c. Quod autem melius sapit melius nutrit, quia stomachus & virtus retentiua vehementer amplificantur, cum bonæ fuerit substantiæ.

B Nihil autem deterius est, quam diuersa nutrientia simul adiungere, & post hoc in comedendo tempus prolongare. Cum enim postremum nutriens aduenit, primum digeri iam incipit, sicque nutrientis partes in digerẽdo non similantur. Itaque cibaria diuersa duabus ex partibus impediunt; vna propter diuersitatem eorum in digerendo; Alia quia plus potest aliquis ex diuersis edere, quam ex vno.

Di uersos cibo adiungere, & tempus in manducãdo prolongare pessimum est.

Res dulces sunt veloces ad faciendas opilationes, quoniam eas natura trahit antequam digerantur, opilationes autem ad multas perducunt ægritudines, qualis est hydropisis &c. Præterea post comestionem homo primo super dextrum latus dormiat, deinde super sinistrum conuertatur, & postea super dextrum se reuoluat.

Razi vbi supra. Cibus vltra modum sumptus, si fieri potest, antequam descendat euomi debet. Quod si nõ potest, somnum & exercitum augeri oportet, & ea quæ ventrẽ soluunt sumere.

C Cibus præterea quo homo vti cõsueuit, in sequenti die immũdus erit. Oportet autẽ vt cibos quisque sibi consuetos accipiat, & quoties consueuit comedat; nisi consuetudo peruersa fuerit, quæ omnino vitanda erit. Quam tamen non repente, sed ordinate de illa scilicet ab bonam transeundo, debet dimittere. Itaque sani semel in die comedere debent ad minus, vel bis ad plus. Vna refectio nocet macris, bina vero pinguibus & crassis. Multo præterea labore vtentes, & exercitio maiori, crassiori indigent nutrimento & similiter econtrario.

Sufficit sanis unica refectio in die, vel ad summũ bina.

De Ordine & tempore sumendi cibos.

CAPVT LXXIV.

D TVnc autem digestio mala fit & corrumpitur, quod cibi multi ac varij in vna comestione sumuntur, & cibus crassus ante subtilem comeditur, & quod multa cibaria cum iure micas panis habente sumuntur. Et quod inter principium & finem prandij mora multa efficitur. Itaque fructus qui in prandio sumi debent, ante communem cibum edendi sunt; nisi de illis sint qui multam in stomacho moram faciant, in quibus est ponticitas & acetositas, vt citonia, & poma & malogranata. In conseruanda tamen sanitate melius iudicatur, vt omnes fructus recentes dimittantur, vel ex eis quantitas parua sumatur, vt sunt ficus, & vuæ, pyra, & mora in aqua infrigidata; nec eis vtatur quis, nisi in die in quo multo fuerit vsus exercitio, & ardor sentitur in stomacho.

Qui fructus post cibum sumendi, & qui ante.

E *Constantinus vbi supra.* Ordo dietæ sic est: quædam enim oportet dari in initio, quædam in vltimo; sicut cibaria facilis digestioni priusquam dura & solubilia priusquam stiptica, vt solubilis prius viam vnde crassus cibus transeat præparet, sicut mellones, pruna, crisolocanna, ficus, cerasa, vuas, & similia, ante panem & carnem. Item lagana cum obsomagaro & oleo elixata, priusquãm pyra vel coctana. Duris enim ante facilia datis, leuia digeruntur, & non inuenientia vias vnde egrediantur, propter dura foramen obturantia, necessario corrumpuntur, & alia in sui naturam conuertuntur.

Ordo dietæ.

Tempus autem cibandi fit post inanitionem stomachi; cum naturalis calor fortis est, exercitijs & balneo præcedentibus, & vrina colorata existente, & ap-

Tempus sumendi cibũ.

petitu

petitu & fame palam ostensis; tunc enim cibus necessarius est absque vlla mora, hoc enim neglecto, stomachus ad se superfluos humores attrahet, & appetitus deficiet, & cibus corrumpetur, ex humoribus ad stomachum fluentibus. Quod si hoc non euenerit, demus oxysacharum, & succum malorum granatorum, Deinde spatio vnius horæ quiescant, & cibum accipiant.

In frigidis temporibus sumendus est cibus multus, in calidis paucus.

Debemus etiam in frigidis temporibus multum cibum dare, quia tunc calor intrinsecus est coadunatus vnde melius adiuuat digestiuam virtutem: similiter cauendi sunt multi cibi in calidis temporibus: Calor enim aeris naturalem trahit calorem extrinsecus: vnde inanitus intrinsecus non bene digerit cibum. Idcirco maiorem habemus digestionem in hyeme quã in estate. Ideo in æstate debemus cibum dare in extremitatibus diei, quoniam tunc temperatus est aer, neque mox relicto exercitio manducetur, nisi spatio vnius horę requiescant. Similiter balneũ exeuntes nõ statim comedant, nisi prius vna hora quiescant.

Post exercitium non oportet statim manducare, sed vna hora interposita.

Razi. vbi supra. In hyeme sit cibus actualiter calidus & in æstate similiter frigidus. Abstinendum est tamen à cibis actualiter calidissimis; & à frigidissimis similiter, nisi magno caloris tẽpore, corpore quasi inflãmato existente; præterea cibus in hortis frigidis sumatur. Quod si non possunt horæ, saltem mansiones sint frigidæ.

De conuenientia cibi secundum statum.

CAPVT LXXV.

Constantinus vbi supra. Dixi autem cibi sumendi desiderium bonum esse; appetitio enim cibi magnam significat esse virtutem ad digerendũ necnon quod appetitur monstratur esse humanæ complexioni conueniens. Oportet infirmis membris cibaria dare conuenientia & cauenda etiam illorum infirmitatem augmentatiua etsi toti corpori sint necessaria. Verbigratia, Quibus dolor capitis assuetus est, neganda sunt eis cibaria fumum generantia, & in eum conuertibilia, sicut nuces, lac, allium, cepæ, & similia. Qui defectum habent stomachum, abstinendi sunt à mollitiuis, sicut pinguedo, butyrum, sisamum, & similia. Et quibus est visus mutandi cibum in ore stomachi, crassa conueniunt alimenta, vt cum sui grauitate descendant ad inferiora stomachi. Qui phlegma in stomacho habuerint, caueant cibos phlegmatis generatiuos, Quibus cholera rubea in stomacho creatur, negandi sunt cibi choleram rubeam generantes & accipiant ea quæ extinguãt, sicut mala granata acetosa, oxifęnichia, & similia. Quibus autẽ in stomacho & intestinis cibi indurãtur, caueãt cibos duros & stipticos & accipiant humidos & solubiles, sicut lagana elixa cum oximagaro & oleo, & mãducentur ante cibũ. Eis vero de quorũ stomacho cibus indigestus descendit, ante omnẽ cibũ demus stiptica, sicut citonia, pira, xilocaracta, quarubias, & similia. Quod si hepar frigidũ fuerit, cauendus est crassus cibus & viscosus, pręcipue si sit opilatiuus: si autẽ sit calidũ, cibos demus frigidos. Cauẽda est aqua, ne cũ cibo potetur, sed postquam cibus in stomacho quieuerit; cũ cibo enim bibita inter substantiam stomachi & cibum permanet, eumque digeri non permittit. Necesse enim est cibũ à stomacho tangi, vt calefiat, & digeratur. Quod si tanta fuerit necessitas, parum inde bibant quo sitem extinguant: cibo vero in stomacho quiescente, nulla prohibitio est bibendi aquam, sed tamen qualis oportet tribuatur; leuis autem in nocte inconueniens est.

Qui cibus debilibus congruat.

Non est bibenda aqua cum cibo sed paulo post.

De Pane.

CAPVT LXXVI.

Isidorus in lib. 20. Panis dictum est, eo quod cum omni cibo apponatur, vel quod omne animal eum appetat. Pan, enim Græce, omne dicitur. Cibarius est, qui ad cibum seruis datur, non delicatus. *Fermentatus* fermentis confectus. Azymus non fermentatus, nam

Panis multiplex.

A azymus est sine fermento sincerus. Acrysimus leuiter fermentatus, quasi acro azymus, subcineritius cinere coctus & reuersatus; ipse & sacatius. Clibanicius in testa coctus. Sfungia, panis aqua diutius malaxatus, similam modicam & fermentum accipit, & habet humectationis plusquam omnis panis, vnde & Sfungiæ nomen accepit. Placentæ sunt quæ fiunt de farre quas alij liba dicunt, eo quod libeant & placeant. Crusta superficies panis; ipsa & fragmenta, quia diuiduntur vt fracta. Fermentum à feruore nuncupatum, quia plus prima hora non potest contineri; crescendo enim excedit. Farina & furfures à farre dictæ, cuius sunt purgamenta.

B *Hali. vbi supra*, Panis ex tritico duro ac spisso, plus nutrit quam qui ex tenero ac fragili; maioris tamen nutrimenti panis, tardæ digestionis est, qui sumitur ex medulla tritici; panis scilicet similæ. Idem quoque opilationem in visceribus parit. Qui vero minus nutrit, scilicet medulla reiecta si est, medius est inter nutrimenti multitudinem & paucitatem, & inter digestionis moram ac celeritatem. Omnibus autem laudabilior est panis, cuius optime farina pistata est, & in quo salis quantitas opportuna proijcitur ac bene fermentatus est, & in camino coquitur ignis mansueti ac temperati & non nimij, qui interiora indigesta dimittat; nec vero pauci, qui interiora decoquens, exteriora cruda remittat. Huiusmodi panis nutrimentum habet laudabile, citoque digeritur, corporibus temperatis conuenit, & qui parum laborant.

Panis quinã optimus.

C Azymus autem panis, aut non coctus, plurimi nutrimenti est ac crassi, tardus digestioni, humorem generat crassum atque viscosum, opilationem in hepate parit ac splenæ, & in renibus lapides: Omnium autem peior est panis furni & subcineritius, propter eius exteriora combusta, interioribus crudis: Azymus vero panis laborantibus vtilis est eo quod ab eis multa dissoluantur. His quoque quorum stomachi calor fortis est, plurimum ab eo nutrimentum peruenit, cũ illum optime digerant. Est autem omnis panis tritici calefaciens in primo gradu, præterquam panis erui. Nam quia triticum lotum fuit, frigiditatem luctatus est, vnde calor eius paruus est. *Constantinus in pantegni.*

Panis furni & subcineritius est pessimus quia raro bene coquitur intrinsecus.

D Panis hordeaceus est frigidus & siccus, minus quam frumenti nutritiuus, totius ventositatis generatiuus & constipatiuus; vt edum est eo cum vnctuosis, vt est caro crassa, atque butyrum.

Vsus panis hordeacei.

De diuersitate panis secundum materiam vel artificium.

CAPVT LXXVII.

Isaac in dietis. Panem tritico calidiorem diximus, cuius diuersa sunt nutrimenta 4. modis. Primo propter farinam vnde factus est; secundo ex artificio sui; tertio ex igne à quo coctus est; quarto pro qualitate qua sumitur: Farinæ modus trifariã diuiditur; primus propter essentiam sui; secũdus pro qualitate molitionis, tertius secundum breuitatem vel longitudinẽ temporis ex quo mola contrita est, vt superius dictũ est. Panis quanto mundior est, tanto pluris nutrimẽti

Panis ex 4. diuersificatur.

Farina trifariam diuiditur.

E est & durioris egestionis. Diuersitas panis ex artificio sui duo sunt modi, vel ex forma, vel ex artificio, forma autem triplex est; Magna, parua, media. Magna medullæ plus habet, corticem vero subtiliorem & duriorem, cortex præterea parum nutrit, & est ad digerendum durus, humiditatem egestionis exiccat, vnde & ventrem constipat. Medulla crassa est, & viscosa & inflatiua, phlegma viscosum generans. Panis parui & subtilis interiora ignis perforat, & humiditatem medullę exiccat, vnde parum nutrit, & tardius digeritur, & ventrem constipat; maxime si factus sit in primo vel secundo die post decoctionem. Vnde Hippocras: Panis magnus & crassus, est medullæ multæ nutrimenti pluris, ventrẽ soluit. Paruus autẽ, & tenuis medullæ est paucæ, nutrimenti pauci, egestio eius est tarda, ventrẽ constipat. Qui autẽ mediæ mensuræ in forma, medię est potestatis. Artificiũ panis in quatuor diui-

Forma panis triplex, & qua melior.

Artificium panis quadruplex, & quodnã præstantius.

diuiditur modos; Est enim panis, quantum expedit fermenti habens & salis, & bene confectus, & sicut oportet coctus. *Est* parum fermentatus & coctus, & in cęteris à necessaria temperantia imminutus. Est habens fermentum & sal, vltra quàm satis est. *Est* azymus & sale carens. *Qui* moderatus est in omnibus his supradictis; in stomacho perfecte digeritur, & sanguinem in corpore clarissimum generat; vnde naturæ confortat actionem, propterea commodius est his qui in quiete sunt, & deliciarum delectatione, & eis quorum digestio defectum patitur, vt seniorum, & ęgritudines exeuntium; ars enim exhibita exterius, sufficit naturæ laboranti interius. Exercitantibus autem & laborantibus non adeo conueniens est, propter suã subtilitatem, & facilitatem dissolutionis ex membris eorum. *Panis* fermentatus modicum habens salis, nec bene coctus, viscositatem creat & crassitatem, vnde durior est, & priore tardior; propter hoc aptus est exercitantibus & laborantibus, & abundantia caloris eorum causa est fortitudinis & digestionis. *Sed* qui fermenti salisque superfluum habuerit, minimum nutrit & confortat: Virtus enim salis humiditatem eius desiccat, fermenti coniunctionem rarificat. Azymus nimium nutrit, & durissimè digeritur, tardissimeque egeritur; proprietatem habet opilationem & ventositatem generandi. Idcirco inconueniens est omnibus naturis, nisi raro eis qui maximis laboribus exercentur, vt messores.

Azymus nulli fere congruus.

De diuersitate panis exiguę coctionis, & qualitate sumendi.

CAPVT LXXVIII.

Focus duobus modis diuersus.

FOcvs duobus modis est diuersus. Aut ex natura sui, aut ex artificio cocti panis. Ex sui natura tripliciter, aut magnus est & fortis, aut debilis & lenis, aut mediocris. *Fortis* & magn° desiccat & indurat exteriora panis, mica vero non bene cocta remanet, quia cortex velociter induratus non permittit calorem penetrare interiora: Et duabus de causis est illaudabilis: vel quia cortex est durus, & inde non nutriens interiora, sicut & feruore incensus: Vel quia viscosus est, & crassa est mica: & ita vtrumque indigestum diuersorum humorum est generatiuum. Durities corticis & incẽsio sui, siccissimum sanguinem generat, & constipat vẽtrem; viscositas & crassities micę, humores crudos & phlegmaticos facit, & solutiones ventris adiuuat. *Debilitas* foci ex defectione sui penetrare interiora pigrescit, vnde diutius panem immorari oportet. Si enim antequàm sit coctus extraxeris, viscosus erit & fortis digeri, exercitantibus tamen necessarius: si vsque coquatur dimiseris, siccus & durus erit digeri, & stipticus. Mediocris temperatus est focus, quia totum corpus æqualiter penetrat.

Ad coquendum panem ignis nec fortis esse debet nec debilis, sed mediocris.

Panis in furno coctus vt oportet est melior quã sub testis vel subcineritius.

Ex artificio duo mali modi sunt. Aut in fumo, aut in furno, aut sub testis. In furno si fit, & secundum quòd oportet coquatur, bene digeritur, & penetrat totum corpus, scilicet mica cum cortice. Si excoquatur sub testis, peior est; quia in vna parte operatur, altera vero crassa & viscosa remanet, & ideo ad digerendum durus est: si ergo sæpè comedatur, post multum tempus inflationem & dolorem lateris generat. Subcineritius vero, subter carbones vel cineres coctus, velociter desiccatur extrinsecus, intrinsecus vero crassus remanet, cineri & terræ admiscetur multũ, maxime autem si ligna mollia fuerint, & visus obscuritas fuerit. *Diuersitates* panis ex qualitate accipiendi quatuor sunt. Alius calidus accipitur, secundũ quòd à foco egreditur; alius frigidus, non tamen eadem die commeditur; alius post vnum vel duos dies; alius postquàm est siccissimus. *Calidus* autem magis est nutritiuus, digestiuus, penetratiuus; quia melior est & cito dissoluitur, sed à stomacho & intestinis eiicitur durus accidentaliter, non naturaliter. A stomacho, quia non descendit inferius propter leuitatem suam. Ab intestinis, quia venas non penetrat, vt ad intestina parum transeat, quod ea grauet. Accidentaliter autem, quia naturaliter ventrem humectat, fæces dissoluit. Qui aut eadem die comeditur, minus est nutritiuus, velociter digeritur, tarde tamen descendens, quia intrinsecus infrigidatur, & poris clausis, & calore recluso, intus manet fumus, & inde exire nõ potest propter pororum opilationem; & reuertens inuenit aliã fumositatem, quibus crassities ventositatis & inflationis conficitur, & inde durus & indigestus & inflatiuus stomacho redditur. Qui post vnum vel duos dies accipitur, intus & exterius exiccatur: hic laudabilis est nutrimenti, ad comparationem tamen calidi, minoris; & velocius dissoluitur, à stomacho & intestinis cito eijcitur durus, & cito penetrat vias à stomacho, quia neque viscosus. Ab intestinis, quoniam durè venas penetrat; Crassus neque adunatus grauat intestina, & eijcitur. *Siccissimus* & leuiš rarus, causa ablatæ humiditatis, bene humiditatem stomachi desiccat, & vt multa humiditas non fundetur est necessaria; digestionem desiccat, ventrem constipat,

Panis ex qualitate quatuor modis diuersificatur.

Panis nec calidus mãducari debet nec vnius diei, sed post vnũ vel duos dies, vel etiã siccus.

De cibo carnium.

Cap. LXXIX.

Carnes vnde dictæ, & quot earũ varietates.

ISid. *vbi supra Carnes* dictæ sunt, quia caræ sunt, siue à creando, vnde & à Gręcis creas vocantur. Carnes autem post diluuium hominibus in vsum concessas legimus. Nam initio permissum non fuerat, nisi tantum illud quod scriptum est, lignum fructiferum, & herbam seminalem dedi vobis in escam; post vero per Noë data sunt in esum cuncta animalia. Crudum dicitur, quod sit cruentum, est enim cum sanguine. Coctum dictum est quasi coactum, idest ab igne vel aqua violento modo actum; vsuique comestionis aptum, assum quod ardeat, quasi arsum. Exlium eo quod aqua sola decoquitur; lixa enim aqua dicitur, ab eo quod sit soluta; vnde & solutio libidinis luxus, & membra loco mota luxa dicuntur. Frixum à sono dictum quando ardet in oleo, succidia carnes in vsu repositæ, à succidendo dictæ. Lardum eo quòd in domo repositum conseruatur; nam antiqui domos lares dicebant. *Axungia* ab vnctione vocata. *Seuum* à sue dictum est, quasi suebum, eo quòd plus pinguedinis hoc animal habeat. *Farcimen* caro concisa & minuta, quòd ea intestinum farciatur, hoc est impleatur cum alia rerum commixtione. *Razi vbi supra.* Caro super prunas assata multum & cito nutrit, corpusque corroborat, & vix tamen digeritur. In veru assata crassa est & multum nutrit, neque digeritur nisi quando stomachum robustum & calidum inuenerit; ventrem vero stringit, & hoc proprie quando quòd ex ea quod pingue est non comeditur. Caro cum pinguedine frixa fastidium facit, tardeque de stomacho descendit: nutrimentum eius validum est; grauior tamen est illa quę super prunas assatur, quàm ista, quæ leuior est & melior. Caro quæ in patellis ponitur, & in furno, coquitur mala est, parum enim nutrit; acidè tamen ructantibus confert. Vniuersaliter autem omnis mortariolorum ac patellarum species parum nutrit, respectu cibariorum ius habentium. Multos tamen humores habentibus, & corpora sua desiccare ac subtiliare volentibus conferunt.

Quis modus còdiẽdi carnes melior.

De Carnibus quadrupedum.

Cap. LXXX.

Quenã carnes meliores.

COnstantinvs *in panter 5. parte.* Omnis caro calida est & humida, nutribilis & generatiua sanguinis. Porcina inter caliditate & humiditatem temperata est, cęteris nutribilior, & sanguini generando melior, quia humano vicina est; sed phlegmatica est. Omne animal naturaliter siccum, fætus habet humidos, bonum sanguinem facientes; vnde boues sicci sunt, vituli autẽ humidi & temperati. Agni quoque annales & hæduli, sunt temperati: castratorum animalium caro cito digeritur, & melius nutrit.

Crassa ventrem soluit & humectat, ad digerendum dura. Macra desiccat, facile digestiua. Illa vero laudabilior est quæ inter crassum & macrum temperatior. Omnis caro syluestris est illaudabilis, sanguinis generatiua crassi & melancholici. Caprina cum leporina meliuscula est.

Quænam partes animalium præstantiores.

In partibus animalium lacerti videntur esse laudabiliores. Capitum cibus crassus est & multum nutritiuus, ad digerendum durus, Phlegmaticus, spermatis augmentatiuus. Cerebrum humidius & fastidiosius, medullæ similiter; linguæ temperatæ sunt. Pedes, auriculæ & labra non sunt ad digerendum dura. Oculi quia neruosi sunt, boni sunt, sed aliquantulum fastidiosi. Hepar bene nutrit, & bonum sanguinē generat. Splen durus est digeri, phlegmaticum & malum sanguinem generat. Pulmo cito digeritur, & est Phlematicus. Cor durum est ad digerendum; sed si digeri possit, multum nutrit. Renes similiter. Stomachus difficulter digeritur, & frigidum sanguinem generat. Vnumquodque autem horum, secundum naturam animalis cuius est membrum, considerandum est.

Caro partim pinguis partim macra, sanguinem generat temperatum.

Razi. vbi supra. Caro sine pinguedine, rubea scilicet sanguinis sicci generatiua est, paucas superfluitates facientis, magis tamen adipe nutrit. Pinguedo vero sanguinem humidissimum nutrit, multas facientem superfluitates, minoris tamen est nutrimenti. Porro caro variata, scilicet inter pinguem & macram existēs, sanguinem generat temperatum. Caput crassum est, & multum nutriens calefacit, nec debet comedi nisi in temporibus frigidis: multoties enim generantur ex eo febres & cholera; multum tamen confortat, & sanguinē ac sperma auget. Cauda calida est, quæ stomacho nocens fastidium facit, & choleram rubeam generat. Cutis sanguinem frigidum generat, in quo multa viscositas est, & opilationem facit. Pedes sanguinem viscosum generant, qui frigidior & leuior est eo, quem caro generat. Animalium anteriora, leuiora sūt & calidiora, posteriora vero grauiora & frigidiora.

De Carnibus auium & piscium.

Cap. LXXXI.

Quænam volucres præstātiores.

CONSTANTINUS *vbi supra.* Omnium volucrum naturæ considerandæ sunt secundum earum victum & locum. Caro volatilium laudabilior est quàm omnium quadrupedum, quia digestibilior. Gallina melior est omnibus. Anates & anseres calidi & humidi, malorum chimorum generatiui, ad putredinē paratorum. Turtures melancholicum sanguinem faciunt. Grues duræ sunt & indigestibiles; similiter & pauones: perdices duræ sunt: Passeres calidi: Turdi moderati. Parui palumbes, calidi & melancholici.

Quibus cōplexionibus conueniant pisces.

Isaac. Omnis natura piscium naturaliter est frigida & humida, Phlegmatis generatiua; conueniens calidam & siccam habentibus complexionem, & macidis, maximè in æstiuo tempore, & calidam habitantibus regionem. Inconueniens est frigidis & humidis complexionibus, & carnosis maximè, quibus molles carnes fuerint naturaliter; corpus enim eorum infrigidant & humectant. Variantur autem pisces secundum diuersitatem aquarum in quibus habitant, & secundum diuersitatem nutrimēti eorum, & secundum diuersitatem ventorum in quorum plaga sunt. Diuersitas quoque piscium pro artificio coctionis multifariam diuiditur; aut enim assi comeduntur, aut cum oleo frixi, aut cocti cum aqua & oleo & condimentis, aut sola aqua elixi. Assi quidem & frixi, minoris sunt viscositatis & humiditatis. Vnde non ventrū sunt humefactiui, sed duriores ad digerendum, vtpote stomachum grauantes. Assi tamen frixis laudabiliores sunt, quia frixi quidem habent viscositates propter oleum. Pisces autem cum oleo & aqua & similibus præparati, sunt cæteris digestibiliores, & ventris solutiui; cum aceto vero cocti erunt refrigeratiui, minus tamen humefactiui. Qui vero cū aqua sola elixantur sunt omnibus laudabiliores: quoniā eorum viscositatē aqua coctionis in qua cocti fuerant abstulit, præcipue si mādocentur cum oleo obsomagoro, menta, apio, ruta, carui, pipere, zinzibere, & similibus.

Quinā modus cōdiendi pisces aptior.

De Tritico, ouis, & melle, ac reliquis cibis.

CAPVT. LXXXII.

Triticum coctum cum lacte multū nutrit & cōuenit calidis & macris.

RAzi *vbi supra.* Triticum bene coctum omnibus cibis plus nutrit, & maxime si cum lacte coctū fuerit. Confert autem natura calidis & macris, & his qui multum laborant, vel qui augmento virium indigent: habentium vero dispositiones contrarias, cito venas replet; & febres, & artheticum dolorem, & lapides in renibus, & apostemata adducit. Oua indurata & elixata plus nutriunt, ad digerendū tamen duriora sunt, tardiusque de stomacho descendunt: Mollia vero velocius; quæ his à quibus sanguis multus effluxit, ac vires imminutæ sunt, conferunt.

Oua sunt plurimum nutritiua & confortatiua.

Isaac. Oua hoc sunt in animalibus volantibus, quod sanguis & sperma sunt in animalibus ambulantibus, sicut. n. sanguis & spermā sūt materia omniū ambulantium, & nutrimentum; ita oua sunt materia & nutrimenta volatilium. Oua enim volatilium masculis succumbentium, hęc duo videntur in se retinere, sperma videlicet, & nutrimentum; proinde velociter & multum sunt nutrientia & confortantia: velociter nutriunt propter substantiæ subtilitatem, suique liquoris temperamentum: corporis sunt confortatiua, quia quanto plus calor naturalis in eis operatur, tanto magis indurantur, sicut fieri videmus in exterioribus: quanto enim calor ignis in eis operatur, tanto indurari incipiunt. Nutrimentum dant multum, quia tota substantia eorum mutata in membris, omnino assimilatur pro sui natura humanæ naturæ; maximeque eorum vitella, quia in calore & humiditate sunt temperata, magis videntur esse similia humanæ complexioni: sed tamen si assentur ab igne, calorem suscipiunt, & siccitatē: vnde fiunt desiccatiua, minusque caloris refrigeratiua, si vero fuerint cū aqua elixa, humiditatē sumunt, proinde fiunt minus desiccatiua, magisq; caloris mitigatiua. Albumen autem eorum aliquantulum frigidum est & crassum; vnde est durum ad digerendum. Præterea oua inter se 4. modis discrepant. Primus est pro animalium naturis & eorum ætatibus. Secundus propter longinquitatem temporis ouorum in aere manentium. Tertius est artificiū coctionis eorū. Quartus si plus quā oportet vel minus coquātur.

Albumen ouorum est durum ad digerendum.

Quibus conueniat mel.

Mel calidum & siccum in secundo gradu, aliquid habet acuminis, quod ab Apū natura acquisiuit. Ideo incidit & mundificat cachochimis, & de interioribus corporis malorum humorum copiam per poros cutis abijcit, venarumque sordes optime detergit. Ideoque frigidis & humidis bene conuenit, præcipuè senioribus; cito enim in eis sanguinem generat, calidis vero inconueniens est, maxime si eorum complexio sit sicca, quia eorum corporibus, acumine incendium donat, & in humores cholericos mutatur, si vero mutatur in humorem sanguineum, non tamen eum laudabilem facit, sed calidior est; nullisque eorum corporibus dat nutrimentum.

De Potibus.

Cap. LXXXIII.

Potus duabus ex causis est necessarius.

CONSTANTINVS *vbi supra.* Potus duabus ex causis necessarius est; aut enim corpus humectat, & quod humidum è corpore dissoluitur restaurat, aut crassitudines cibi dissolutas ad remotiora loca reportat. Sunt autem potuum genera diuersa, ex quibus est aqua, quæ non est corporis nutritiua. Nam si hoc faciat, nō est ex sui natura, sed ex re cui est commixta. Est enim & vinum, quod per omnes partes corporis portat cibum, nutriens & calefaciens, spiritum augmentans, calorem naturalem confortans, ac per totum corpus eum deportans. Sed in sanitate custodienda, & infirmitate curanda, magis est aqua necessaria.

Aqua est magis sana quam vinū.

Iohan-

Aqua est solus potus, vinum vero cibus & potus

Ioannicius. Modi potionum sunt tres. Est enim potus, qui nihil aliud est quam potus, vt aqua. Et est potus qui potus est & cibus, vt vinum. Est & potio quæ datur contra alicuius morbi vitiū, vt melicratum vel cōditum. Cibi vtilitas est, quod ordine recto corporis integritatem reparet, vtilitas potus, quod cibum per corpus deportet. Sed & illius vtilitas quæ potio dicitur, corporis naturam ad se conuertit. *Auicen. vbi sup.*

Quibus conferat sitim tolerare.

Sitim tolerare, & cum ea dormire, infrigiditatis & humectatis confert: Calidis autem & cholericis nocet; similiter & famem tolerare. Cholera quidem rubea abundantibus, ex tolerantia famis accidit vt ipsa cholera ad eorum stomachos descendat, eorumque quæ comederint substantiam corrumpat.

De Vino.

Cap. LXXXIV.

Quibus conueniat vinū.

HALI. *vbi sup.* Vinum calorem naturalem confortat, humidos cholericos temperat, purgans per sudorem & vrinam; membra dura humectat, appetitū iuuat, & digestionem; ventositatemque soluit, opilationem aperit, melancholiam mitigat; & hoc maxime facit his qui temperatæ complexionis sunt & inclinātur ad frigidum, si mediocriter sumatur. Nocet autem illi cuius complexio superabundat in calore, vel qui febrem patitur hepatis, aut cephaleam, & cuius nerui debiles sunt. Quod si quis omnino nolit ab eo abstinere, bibat album subtile, & aqua multa permixtum: si enim ad dolorem capitis accelerat, statim post eius potum, modicum cibi, frustaque coctanorū comedat, vt ascensum vaporis ad caput arceat. Similiter & si stomachi debilitas per eius potationē accidat, ad coctana cum pauco musto transeat, aut fructū muchi recētem, vel huiusmodi. *Dicit* autē Gal. quod ex multi vini potatione, passiones accidunt graues frigidæ; sicut apoplexia, spasm⁹, epilēsia, hemigraneū, obstupefactio, & his simila. Replētur enim vētriculi cerebri vaporibus vini, & quod ad illud de venis ascēdit; vnde calor naturalis refrigeratur, & huiusmodi passiones generātur.

Ex multo vino generātur morbi frigidi.

Razi. vbi sup. Vinum quidem, stomachum & hepar calefacit, inflationem dissoluit, & cibum digerit, vrinā prouocat, & ventrem soluit. Præter hæc, lętari & gaudere facit animam; & secūdum hunc vltimū bonitatis eius modum nondum inuenimus quod suppleat vicē eius; sed in aliis operationibus eiusdem reperiuntur quædam, quæ suppleant eius vicem, licet in eis debiliora sint. *Idē in 4. parte.* Vinū, & omne quod inebriat, corpus calefacit, vinum album & clarum, quod multę patitur aquæ cōmixtionem, minus est calidū, sed magis vrinæ prouocatiuū. Ignei vero coloris & amarum, quod magis potest aquam recipere, calidus est. Vinū itidem pingue ac dulce, in quo est ponticitas, crassioris est naturę. Vinum nouum inflationem magis generat, & venas citius implet. Vinum temperatè bibitum, nutrimentum penetrare facit, digestionem adiuuat, multæque bonitatis causa existit in corpore, & in senibus quàm maxime superflue vero bibitum, hepati ac cerebro & neruis nocet, tremoremque & spasmum, & paralysim, & apoplexiam, ac mortem subitā generat.

Quod vinū magis salubre.

Vinum temperate bibitū multum cōfert, præsertim in senibus.

De Cæteris inebriantibus.

Cap. LXXXV.

Multa sunt genera potuū inebriantiū.

ISID. *in lib. Ety.* 20. *Sicera* est omnis potio quæ extra vinum inebriare potest. *Cereuisia* à Cerere .i. fruge vocata; est enim potio ex seminibus frumenti, vario modo confecta. *Celia* à calefaciendo vocata, est enim potio ex succo tritici per artē confecta: suscitatur enim igne illa vis germinis madefactæ frugis, ac deinde siccatur, & post in farinam redacta, molli succo admiscetur, quo fermentato, sapor austeritatis, et calor ebrietatis adiicitur, quæ fit in his partibus Hispaniæ, cuius ferax vini locus non est. *Lactatum* est potio ex lacte. *Mulsum* ex melle mixtum: Est enim potio ex aqua & melle, quod Græci *melicratum* vocant. *Oenomelū*, mustum melli admixtum, vehementerque agitatū atque commotum. Hydromelum, quod fiat ex aqua et malis macianis: *Saccatū* est liquor aquæ, fæci vini admixtus, & sacco expressus. *Oximelū* appellatum, quod aceti & mellis admixta cōficiatur materia; vnde & dulcedinē retinet & acorem. Oxigarum Græcum est, .i. acetum cum aliquo liquamine permixtum; *Oxi* enim acetum *caros* liquamen Græco eloquio dicunt. *Rodomelus* dicitur, eo quòd in succo rosę mel admiscetur. *Melicratum*, vinum melli admixtum. *Medus* quasi melus, quia ex melle fit.

Quibus conferat potus ex melle factus & cereuisia.

Razi. vbi sup. Potus ex melle factus, vehemēter est calidus, & choleræ rubeæ generatiuus; frigidat tamen patientibus ægritudines confert: Cereuisia de hordeo facta, neruos impedit, caput dolere facit, & inflat; vrinam tamē prouocat, & calorem ex ebrietate reprimit: quę vero de similagineo pane cōficitur; habēs mētā & apium, omnibus melior iudicatur; solis tamen calefactis, & dispositionibus ac temporibus calidis confert.

De potu aquæ.

Cap. LXXXVI.

AQVA naturales humores in corpore conseruat, & nutrimentū subtiliās penetrare facit, calorē quoq; reprimēdo: calefactis autem calidam complexionem habentibus plusquàm vinum confert. *Aqua* pondere leuior, calorē & frigiditatem citius suscipit, & qui meliorem saporem retinet, dulcedini sc. appropinquantē melior iudicatur. *Turbida* vero hepar grauat, & in renibus lapidē generat. *Aqua* salsa vētrē mollit, & postea constringit Si quis eam vsualiter biberit, corpus desiccat, atq; in eo scabiē, & in ano ragadias generat. *Aqua* stans & putrida, splenem augmentat, complexionem corrūpit, ac febres generat. *Aqua* frigida vt nix, stomachum percutit si bibatur à ieiunis, sed hepar multū infrigidat; quam nulli ieiuni præsumant bibere nisi calefacti, sic enim eis proficit: super cibum antē in parua quantitate sumpta, stomachum corroborat, & auget appetitum. *Aqua* vero quæ non bene sapit, eo quòd frigida non sentitur, ventrem inflat, sitimq; non minuit, sed appetitum destruit, & corpus dissoluit. *Aqua* porro calida, quam quidam ieiuni bibunt, stomachū à superfluitatibus præcedentis nutrimenti lauat, & ventrem fortasse soluit; quę tamen si frequenter bibatur, stomachum corrumpit, & debilitat. *Aqua* tepida fastidium facit. *Aqua* vero cocta quousque minor reddatur eius substantia, minus inflat.

Quænā aqua melior, & quibus conferat.

Isaac Laudabilis aqua duo in se continet: Vnum est ex sui essentia: Aliud est ex sui cursus origine. Et sui essentia, claritas & nitiditas, nullum habens colorē, nec saporem, nec odorem, nec fœtorem: Quod si habeat, significat aliam rem esse commixtam in ea. Originem sui cursus necesse est esse contra orientem aliquātulū septentrionali pertinens plagæ, vt septentrionalis & orientalis vētus eam perflent. *Fluxus* eius necesse vt sit fortis & velox, currens super lapides paruos, & arenas clarissimas, nullam habentes immundiciā. *Huiusmodi* aqua subtilis est & leuis, quę posita ad ignem seu ad solem citissime calefit: Calida vero facta, si ad aerē ponatur, citissime refrigeratur; quæ citissima mutatio eius de qualitate in qualitatem, suam significat leuitatem; nec etiam illam quippiam terrestre habere. Sed omnibus aquis, pluuialis est lenior & electior, quæ vicini aeris suauitate cecidit, munda tamen si fuerit ab omni putredine, & ponatur in aqua cisternæ optimè lotæ; talis enim erit aqua minus cæteris humida, & quiddam habens stipticitatis, vnde non nocet stomacho, sed potius eum confortat.

Aqua ex sua essentia, suo ex se nullum habet colorem nec saporem nec odorem.

Vnde deprehendi possit leuitas & subtilitas aquæ.

De Ptisana.

Cap. LXXXVII.

Ptisana est optimus potus in acutis morbis

H*ippocras in regimine acutarum.* Ptisanam hordeaceā, super omne de grano cibarium, acutis morbis & in acu-

in acutis passionibus excellentissimum iudico; quippe quia viscosa & leuis, vncta quoque & mollis & lubrica, temperatam habens humiditatem, sitim extinguit, & si opus fuerit ablui facit, nequaquam stiptica, non ad laborem furiosa. Non inflatur in stomacho, nec acescit; quorum vtrumque, nimirum in coctione, dum videlicet in potestate haberet, expleuit.

Constantinus in pantegni. Hordeum calidum est in primo gradu, sed in secundo siccum. Ptisanæ ex eo confectæ frigidæ sunt & humidæ. hæc ptisana calidam complexionem adiuuat. Secundum temperamentum acutis febribus valet, digerens materiam vnde generatur: Sitim extinguit, & naturaliter lauatorium est. vnde fit vt membris omnibus cito diffundatur; de stomacho & intestinis statim effluit, vbi si incendentes humores inuenerit, facile expellit, limosa interiora siue exteriora mundificat, nullum rancorem infirmis generat, non inflat, nec ventositatem vllam apparat, sicut alia solent grana. Hordeum vnde conficitur oportet esse bonum, non vetus, sed album, durum, bene excorticatum, atque pistatum.

Effectus ptisanæ.

De Conuersione cibi & potus.

Cap. LXXXVIII.

Distributio partium alimenti.

HVimundus *Auersanus episcopus.* Dicunt autem medici certissima ratione vt doceant discernētē, partem quidem ciborū & potuum, illam scilicet quę corpulentior & corruptior est, per secessum egeri: Partē autem subtiliorem & vtiliorem vinaturæ per diuersas corporis partes distrahi, & in carnis naturā & sāguinis conuerti. Partem vero aliam, subtilē quidē, sed minus vtilē per partes corporis similiter transfusā, per poros euaporari. Partem autem aliam, neque tantisper subtilem, nec adeo vt primam corpulentam, per fluxum narium, per sputa, vel quolibet simili modo iactari.

Idem in li. de vera religione. Alimētorum quæ à nobis sumuntur in structuram corporis & mēbrorum fabricam, quæ apta sunt migrant, & corrupta reficiunt, in aliam formā per conuenientiam transeuntia. Non apta vero, per congruos meatus eijciuntur; quorum aliud fæculentissimum, terræ redditur, ad alias formas assumendas: Aliud per totum corpus exalatur, aliud totius animalis latentes numeros accipit, & inchoatur in prolem, & seu conuenientia duum corporum, seu tali aliquo phantasmate commotum, per genitales vias ab ipso vertice defluit in infima voluptate.

De Superfluitate primæ & secundæ digestionis.

Cap. LXXXIX.

Trāsitus superfluitatis primæ digestionis quæ in secessum mittitur.

EX *li. vrinarum à voce Mauri.* Cibus itaque ore receptus, dentibus cōmasticatus, lingua subministrāte, per hisophagum ad stomachum trāsmittitur; in cuius fundo receptus, actione virtutis digestiuæ, per caliditatem & humiditatem operantis, cooperante calore digeritur, & in quandam succositatem ptisanę similem transmutatur; pars quędam pura per quandam venam meseraicā stomachi fundo infixam, ad hepar transmittitur, vt in hepate secundæ digestionis officiū nō pereat, quod aliquādo teste Isaac, phlegmatis attractione suppletur, Tandē celebrata digestione, tepescente calore, dū inferior stomachi porta aperitur, residua pars illius succositatis, cum eo quod est primæ digestionis superfluitas, ad portanariū transmittitur, cui similiter quædam vena meseraica infigitur, per quam quędam pars pura prædictæ succositatis, iterato secundum prędictā rationem, ad hepar transmittitur; residuum vero à portanario ad duodenum, siue ieiunum subtile transmittitur intestinum; cui similiter quādoq; venę meseraicę infiguntur: & dū ibi omnimoda fit puri ab impuro separatio, impurū à duodeno trāsmittitur ad orbū, ab orbo ad saccū, à sacco ad ileon, ab ileon ad longaonem, à longaone ad colon, & sic per pudicum circu-

A lum emittitur: & hæc est superfluitas primæ digestionis in stomacho celebratę.

Totaliter igitur puri per dictas venas meseraicas ad lacteam portam fit translatio, vbi digestiuæ virtutis actionem suscipiens, in quandā massam, quam authores sanguineā appellāt, transubstantiatur; in qua quiddam purum, quiddam impurum continetur. Impurum aliud generale, aliud speciale. *Speciale* aliud calidum & siccum, quod trahit ad se chistis fellis ad choleræ rufæ generationem. *Vnde Isaac in dictis.* Est enim cholera rufa, cuius color est interdum citrinum, & rubeum habens colorem. Hæc naturalis est species, & huiusmodi habitatio est fellis sacculus. hanc natura odio habet, propter sui amaritudinem & acumen, vnde in vnum deducitur locum, nec ex ea manat ad mē-

Dispositio materiæ quæ restat post primam digestionem, & impura est.

B bra nisi quantum sufficiat ad appetitum confortandū in quibuslibet mēbris. *Aliud* frigidum & spumosum, quod trahitur à pulmone, stomacho, cerebro ad spermatis generationem. *Aliud* terreum & quasi sāguinis fex: quod mittitur ad splenem ad choleræ nigræ, scilicet melancholiæ generationem.

Remanet itaque generale impurum in hepate, quod speciali vocabulo dicitur vrina, cum puro sāguine, cuius pars quædam cum partibus humorum à proprijs receptaculis ad hepar transmissorum cum ipsa vrina, per capillares venas transmittitur ad stili venā. & à stili vena ad renes. In renibus vero ipsius vrinæ à sanguine fit decolatio; sāguis vero venatim mittitur, per mēbra, & ipsa vrina per vritides poros in vesicā mittitur,

C & à vesica per virgam educitur, & hæc est superfluitas secūdæ digestionis in hepate celebratę. Est igitur vrina superfluitas sanguinis, & aliorum humorum in hepate generatorum, per materiam scilicet; solius autem sanguinis per formam: licet ergo vrina omnium membrorum dispositionis sit significatiua; præcipue tamen hepatis, & etiam aliorum meatuum per quos transit, vigoris vel vitij est declaratiua.

Ortus & trāsitus vrinæ, quæ est superfluitas secundæ digestionis & sanguinis & humorum.

Vrina præcipue indicat dispositionē hepatis, & meatuū per quos transit.

De Somno & vigilia.

Cap. XC.

Effectus somni.

AVICENNA *in 1. Canone.* Somnus quieti vehementer similis est, & vigilia motui. Somnus quidem omnes operationes naturales fortes efficit, eo quòd

D calorem innatum continet: virtutem animalem laxat, quia cordis vel spiritus animalis vias humectat & laxat, & quia substantiam spiritus turbidam efficit. Illud quoque quod resoluitur prohibet, lassitudinis autem modos omnes remouet, & euacuationes fortes. retinet enim motus eius quod ad currendum aptum est. auget currendi virtutem vbi materiæ sint ad partem cutis. Somnus autem quandoque ad expellendum eas iuuat, quia calorem interius continet, & nutrimentum in corpore partitur. Ideoque illud quod est iuxta cutem expellitur. Nam illud quod longe est constringitur. *Vigiliæ* vero hoc plus efficiunt, idest superflua ab interioribus ad exteriora expellunt; licet somnus plus efficiat sudorem quàm vigiliæ: sudor namque quem efficit somnus, est secundum modum exuberandi

E materiam, & non secundum modum resolutionis subtilis continui. Qui autem in somno multum sudat, nullam habens causam, nutrimento plenus est, quod tolerare nequit. Cumque somnus inuenit materiam ad digerendum & maturandum aptam, hanc ad sanguinis naturam conuertit, eamque calefacit, & trāsit calor per corpus, & calefit calore naturali quòd si humores calidos cholericos siue acutos inuenerit, eiusque tempus perdurauerit, corpus extraneo calore calefaciet; & si vacuitatem inuenerit, infrigidabit per hoc quod resoluit.

Vigiliæ multæ complexionem cerebri corrumpunt, aliquo modo siccitatis. ipsumque debilitant, & rationem commiscent & humores aduiūt, & ægritudines acutas faciunt. Somnus autem multus huius cōtrarium efficit, operatur namque virtutum anima-

Effectus nimiarum vigiliarum & nimij somni.

lium

lium obtusionem, & capitis grauedinem, & ægritudines frigidas, & hoc propter id quod ex resolutione prohibet: Vigiliæ vero desiderium augent, & famem efficiunt per hoc quod de materia resoluunt, & digestiuam minuunt, per id quod de virtute resoluunt. Insomnietas quidem inter vigiliam & somnium in omnibus dispositionibus mala est. In somno calor occultatur, frigiditas manifestatur; propter hoc omnibus membris operimēta plura necessaria sunt, quàm in vigilijs.

Plura operimenta in somno quam vigilia sint necessaria.

De Speciebus & actionibus somni.

Cap. XCI.

Hali. *vbi supra.* Somnus alius est extra naturam, scilicet obstupefactio: Alius naturalis, de quo nunc nobis est sermo. Fit autem ex humiditate cerebri temperata, & ascensione vaporum humidorū qui clari & boni sūt à corpore ad cerebrum; hinc enim post cibū fit nobis segnicies ac torpor, somnūq; appetimus. Fecit autem natura somnum duabus ex causis: Vna est vt cerebro quies esset, ac sensibus recreatio ab obtusione, quæ accidit eis ex motus abūdantia: ob hoc enim in somno tranquillę sunt animales actiones, priuaturque homo sensu, & etiam motu voluntario. Porro vitales actiones etiam tunc cursum suum faciunt, cuius rei signum est arteriarum pulsus, & manifestus anhelitus, ac digestionis bonitas. Altera causa est ciborum digestio, humorum decoctio: tūc enim calor naturalis ad profundum secedit corporis, vt cibum digerat, & humores bonos disponat; vnde & digestio melior in hyeme fit ex longitudine noctium, & somni copia.

Vnde somnus, & cur à natura institutus.

Actiones somni in corpore duobus modis variantur. *Primus* est ex temporis eius quantitate, quia plurimus somnus virtutes animales eneruat, corpusq; debilitat, refrigerat, & humectat, phlegmaq; in eo augmentat, naturaleq; calorē debilitat. Moderatus vero cibos digerit, corpus spissat, laborem soluit, calorem naturalē augmētat, humores bonos facit, membra recreat, mētem clarificat, cogitationem ac visum emendat. Porro si tēperato minor sit somnus, inde fit animæ debilitas, naturæ imbecilitas, digestionis paucitas, corporisque siccitas. *Secundus* modus est ex materiæ quam inuenit mensura & qualitate. Nam si fit in stomacho cibus indigestibilis, in corpore materia inobediens decoctioni, earumque quantitas maior, quàm virtus totius naturalis caloris, qui interiora ingreditur ad decoquendum materiam & digerendum cibum, materia dum illam superat immutationem, ab ea non suscipit, sed illam extinguit. Ob hoc illis qui multitudine ciborum vtuntur, præcipitur non dormire, donec ab eorum stomacho quodammodo cibus dissoluatur. Indicimus quoq; febricitantibus periodi tempore somno abstinere. Si autem omnino corpus vacuum sit sine cibo, calor naturalis conuertitur ad corporis humiditatem, & exurit atque consumit eam; dehinc ipse calor deficiet. Sed si est materia, cibusque moderatæ quantitatis, calor naturalis ad interiora corporis intrat, materiamque maturat, & cibum digerit, corpus calefacit & humectat, & eius augetur corpulentia.

Actiones somni in corpore duobus modis variātur.

Qui multo cibo replētur non debent mox dormire.

Vigiliarum quoque quædam extra naturales sunt, de quibus dicetur cum de causis morborum agetur: Quædam vero naturales; & hæ corpus laxant, naturalesque virtutes; animales vero confortant; calor enim naturalis ad exteriora corporis progreditur, quo sensus & motus confortantur. Ob hoc interiora vigiliæ refrigerant, exteriora vero calefaciūt & desiccant. Porro si nimiæ fiant vigiliæ corporis calor ac siccitas augetur, & eius habitudo corrūpitur.

Vigiliarum quædam extra naturales, quædam naturales.

De Regimine somni.

Cap. XCII.

Constantinus, *vbi supra.* Somnum oportet fieri post cibum: Sit tamen temperatus; huiusmodi enim somnus magnum solamen vel iuuamen cibis digerendis accommodat. quòd si multus fuerit cibus & crassus, somnus necessario fit multus. Secundum ciborum crassitatem & multitudinē, oportet esse somnum multum aut paucum: sed qui cibis multum sunt repleti, non dormiant quoadusque cibus ad stomachū ingrediatur, ne calorem naturalem obruat & extinguat. Cibo vero leui & facili existente, somnus fit paruus. Vigiliis vero non oportet aliquem vti in regimine sanitatis, corpus enim calefaciunt & desiccant, & digestiuæ virtuti repugnant.

Razi. in 4. parte. Post comestionem oportet hominem somno tam diu abstinere, donec cibus ab ore stomachi descendisse, & inflatio atque grauedo imminui & inferius mergi sentiatur: quòd si tardetur, non incongruum est, vt parua deambulatione iuuetur. Obseruandum est etiam ne de vno latere ad aliud sæpe volutetur; hinc enim digestio tardatur, inflatio rugitusque sequitur: puluinar etiam altum sit, & præcipue si cibus nondum ab ore stomachi descendit. Somni vtilitas animæ laborem aufert, & cogitationem ac rationem quæ hebetes erant & quasi fessæ, subtiliat & acuit, corporisque fatigationem mitigat, ac meliorem efficit, & corpus impinguat. Multum tamen dormire corpus dissoluit, & tenerum efficit: phlegmatis quoq; multitudinem in eo creat, & ipsum infrigidat, quod in corporibus crassis ac pinguibus præcipuè facit. Vigilię vero multę calorem incendunt, ac deformem faciūt, corpusque desiccant, & in eo choleram rubeam augmentant. Quod præcipue operantur quando corpora macra sunt.

Quamprimum post cibū dormiendum sit.

Somni vtilitas.

Excessus somni & vigiliæ noxius.

De Coitu & eius iuuamentis.

Cap. XCIII.

Hali. *vbi sup.* Post somnum & vigiliam, iusto sequitur ordine coitus speculatio, qui inter euacuationes naturales cōputatur, cum spermatis emissio fit quædam exinanitio pertinens ad regimen sanitatis; sperma quidem fecit natura materiam generationis. Est enim quędam corporis superfluitas, quam ad sua vasa natura perducit, & generationi aptat ad conseruationem speciei: nec est vt reliquæ superfluitates, quibus omnino natura non indiget, quales sunt emūctiones, sputa, sudor, vrina, & similia; fit enim ex meliori & laudabiliori quæ est in corpore substātia. Vnde dicit Gal. in li. de sanitatis custodia, quòd in eo dominatur ignis & aeris substantia. Ideoque complexio eius calida est & humida, generatur enim ex claro & puro sanguine, quo principalia & propria patiuntur ac sustentantur membra.

Sperma est superfluitas quædam necessaria, & ex optima substantia.

Vnde cum in eius euacuatione quis modū transgreditur, virtus eius debilitatur, corpus desiccatur, & defectus sequitur. Cum enim euacuauerit natura quod in testibus sperma paratum inuenerit, si deinceps homo vtatur coitu, natura sanguinem, qui spermatis generationi paratus erat in superioribus organis, necessario attrahit illumque excoquit, & optimū sperma facit. si autem omnino modum coitus homo excesserit, necesse est in testibus ac spermatis instrumētis materiam, quę in nutrimento principalium membrorum parata erat attraheret, ex qua cum nihil iam superfuerit bonum attrahunt sanguinem, quæ in naturā principalium membrorum alterabatur, nec superest illis aliquid quo pascantur. vnde & plurimos videmus cū coitus modum excesserint, sanguinē emittere. Quod cum fit virtutem debilitari necesse est ac dissolui.

Incommoda immoderati coitus.

Si vero coitu quis vt oportet vtatur: cogitationes sedat, iram mitigat, melancholicæ passioni prodest, & etiam morbis phlegmaticis: Somniorum quoq; multitudini medetur, & appetitum confortat. porro si iuuenis calidę & humidæ complexionis coitus vsui supersederit, sperma suis augetur in vasis, dolor in inguinibus fit ex testiculis, cum extensione & pigritia, hebetudo quoque sensuum & intellectus, capitis grauitas, visus tenebræ, corpus frangitur,

Vtilitas coitus moderati.

Defectus coitus in membris calidæ & humidæ complexionis varios morbos causat.

appetitus ciborum minuitur, nonnunquam etiam cōplexio declinat à statu suo, febrisque superuenit; aliquoties etiam maniā patitur, ex vaporibus spermatis cerebrū ascēdētibus. Sæpe quoque multiplicato spermate & densato, fit corpori frigus, & nonnunquā præcordiorum tremor, pectoris arctatio, sæpe etiam schothomia & vertigo. Homini vero frigidę vel siccæ complexionis non est coitus frequentandus; quia pararet ei læsiones. Homini nanque frigido & humido, calor naturalis coagularetur, neruiq; dissoluerentur: sicco vero siccitas augetur. Igitur Hippocras & Gal. eorumque sequaces aiunt, coitum vnam ex causis esse, quæ sanitatis adhibentur custodiæ. Nonnulli vero medicorū dicunt eum in sanitatis custodia non annumerandum.

De Nocumentis eiusdem.

Cap. XCIV.

B

Constantinus in libro de coitu. Sicut ergo virtuté fortem habentes iuuat coitus moderatus, eo quod humor ille inclusus in corpore, si solutus non fuerit, læditur: sic econtra debilem virtutem habentibus nocet, quia corpus desiccat, nimiumque infrigidat ac debilitat. Præterea humor ipse qui soluitur in corpore, in hora qua semen ejicitur, substantialis est, & non sicut humor qui procedit in euacuationē, quia ille accidētalis est. huiusmodi autem à membris habet essentiā, & ex eo constant membra; vnde & à sanis membris procedit sanū, & ab infirmis infirmum. Gal. quoque in lib. seminis, cum loquitur de superfluè coeuntibus. Non procedit inquit à membris solus humor, sed etiam vitalis spiritus per arterias exit cum semine. Ideoq; non mirum si superfluè coiēs debiletur. Nam dum corpus euacuatur, virtus quoq; vitalis minuitur; vnde & multi mortui sunt. Ob hoc etiam secundum Gal. Eunuchi diutius viuunt; quia neruo qui eis erigitur abscisso, nō descendit semen iuxta consuetum, & ideo coire non possunt. Dicit etiam Hippocras, quod habenti ægritudinem in augmento, coitus valde nocet.

Coitus habitibus debilem virtuté multum nocet, & ideo eunuchi diutius viuunt.

Præterea contingit aliquibus, in hora coitus rigor & tristitia, scilicet ex mala cōmixtione humorum, & superueniēte calore; quia omne corpus quod malos habet humores, si repēte calefactum fuerit, rigescit, & fit inde tristitia. Quibusdā vero superuenit tremor, scilicet ex malitia superfluitatis; quibusdam etiam fætor, scilicet ex commixtione putrida quæ calore soluitur. Quibusdam autem venter inflatur, quia scilicet naturalis calor in eo debilitatur, hisque contingit vt coire semper appetant, propter ventositatum multitudinem, quæ introrsum continentur. Quibusdam vero post coitum dolor capitis contingit, eo quod per motionem ascēdit fumus ad caput ex humiditate sanguinis, & superfluitatibus corporis ex mala cōmixtione.

In hora coitus quibusdā contingit tristitia, alijs tremor, alijs fætor, alijs inflatio ventris, alijs dolor capitis.

De His quæ coitum iuuant, & his quæ impediunt.

Cap. XCV.

Svnt autem nutrimenta quædam quæ semen generant, scilicet ea quæ multum nutriunt & inflant, idest ventositatem generant: hæc enim conueniunt seminis existentiæ, quia natura eius cōstat ex humore & spiritu: Maxime autem si addatur tertium scilicet calor. Auxiliantur ei quæ calida sunt, siue per calorem illud attrahant, & de occultis vasis extrahāt, & extrinsecus ferāt; siue commisceantur nutrientibus, & ex his tria fiant. verbi gratia, fabæ nutriunt, & ventositatem faciunt; sed quia frigidę sunt, vno carent, & duo possident. huiusmodi ergo si zinziber, vel piper nigrum, vel huiusmodi quæ calida sunt misceantur, nutrimentum fit quo semen generetur. In cicere vero simul hæc tria concurrunt, quia calidum & humidū est, nutrit & inflat; & hoc solum naturale semē generat, cui etiam rapa appropinquat. Quædam autem semen generant & extrahunt, vt piper, pineæ, ficus, & recentes carnes, & cerebellæ, & vitella ouorum. Satirion quoque libi-

Tria concurrūt ad semen producendum, scil. humor, spiritus, & calor; quæ omnia reperiūtur in cicere, rapis, fabis, pipere cōditis, &c.

A dinem accendit, & zinziber, & costum dulce, costus orientalis cardami semen, vrticæ, anisum, & similia.

Quædam vero semen non generant, sed desiccant; scilicet calida & sicca, vt anetum, & ruta, & his similia. Quædam autem semen ipsum condensant, prohibent, & impediūt, ac libidinem extinguunt; vt lactuca, portulaca, cucurbita, mora celsi, cucumeres, melones, pisces, & similia; Quæcunque scilicet frigida sunt & humida. frigida quoque & sicca omnia, ventrem comprimunt, vt acetum, & vua amara: Magis autem si lenticulæ coquantur cum semine lactucæ, & elixatæ bibantur, libidinis appetitus extinguitur.

Cibi semen non generātes & impedites.

De Cæteris euacuationibus naturalibus.

Cap. XCVI.

Hali. *vbi supra.* Cæteræ naturales euacuationes sunt egestio vrinæ, sanguis menstruorum, & quæ à palato defluunt, & similia. Quæ si modū excesserint, aut ab emissione naturali repressa fuerint, corpori nocent, & morbos generant. Nam si arctetur egestio, vel vētositas, & ab egressu prohibeantur cholerica passio fit, & tenasmō, & tortio, & angustatio, defectus appetitus, animæ turbatio, atq; subuersio, cholerarum vomitus, in intestinis ventositas, & in stomacho. Si autē illius augeatur euacuatio, virtutis accidit debilitas, vel etiā casus. Et si quod euacuatur cholericū est, vlcera in intestinis excitāt. Vrina vero cū egredi prohibeatur, difficultas vrinæ fit, & eius adustio; vesicæ quoq; dolor, & vrinę meatibus ac renibus eisdéq; locis excoriationes & vlcera. Si autem amplior iusta fuerit vrinę emissio, sitim nutrit, virtutem debilitat ac dissoluit, corpus desiccat. *Similiter* & in menstruorum sanguine, si eorū mora negligatur, morbos pessimos generāt, hepar refrigerant, calorem naturalem suffocant. Nonnunquā etiam fit hydropisis, & corruptio complexionis. horū si vapores ad cor adscenderint, defectus & angustiatio fit. Si autem ad cerebrū patitur hemigraneum, & diuturniores cephaleæ, visus tenebræ, vertigo, obstupefactio, & his similia. Porro si eorū emissio modū trāsgrediatur, calor naturalis in minutione suæ materiæ debilitatur, heparq; refrigeratur eo quod sanguis minuitur, hydropis patitur, simulque cōplexionis corruptio comitatur. *Eadem accidunt* & ab hęmorrhoidarum sanguine, si minorentur cui consuetæ sunt, & si eius abundet emissio. Siq; & ab ore superfluitas multa cōsueuit emitti, si emoretur, fiunt in cerebro passiones & morbi; vt opilatio, vertigo, obstupefactio. Ampliori vero emissione facta, succedunt vigiliæ, lenitas faciei, desiccatio oculorum, & his similia. Ob hoc igitur corpus emissioni superfluitatū naturalium quę in eo sunt oportet assuescere, & si plus iusto fiant reprimere.

C

Defectio vrinæ morbos causat, vti etiam nimia eius emissio.

Dilatio menstruorum pessimos morbos generat, vti etiam superflua emissio.

D

De Accidentibus animę

Cap. XCVII.

Accidentibvs autē animalibus, sicut & cæteris causis prędictis, corpus immutatur, intātum vt quandoque morbus quandoque sanitas ex eis generetur; nonnulli quoque moriantur, si in eis horum aliqua roborentur. Sunt autem hæc, ira, gaudium, tristitia, cura, timor, verecundia, stupor.

E

Septem sunt accidētia seu passiones animæ.

Ira est sanguinis cordis ebullitio, naturalisque caloris motus, & ad exteriora exitus, simul subitoq; ad vlciscendum quæ nocēt. Calefacit autem corpus & desiccat, choleram rubeam confortat, intantum vt febrem diei pariat. Et si quidem in corpore est humor ad putrescendum paratus, febrem putridam generat. Sin autem ira immoderatè fuerit, virtutem naturalem dissoluit, minime tamen mortem asciscit. Est autē huiusmodi cōplexionū frigidarū hominibus conueniens, si tamen vltra modum non fiat: calorē enim naturalē ad exteriora commouet, cum quo & sanguinem vitalē forti motu ac veloci mittit, & calorē humidū naturali competentē reducit. Sāguis etenim à venis egreditur, & in membris residet: huius rei signum est, quod iratorum

Quid ira, & quibus prosit, aut noceat.

torum oculi, totaque facies rubescunt, ac venæ pariter intumescunt.

Quid gaudiū & quæ eius effectus. *Gaudium* est naturalis caloris exitus ad exteriora corporis, eiusque diffusio paulatim facta. Huius est animam cōfortare, calorem naturalem & humores temperare, sanguinem per temperantiam caloris naturalis augere, corporis corpulentiam facere. Itaque corporibus omnibus temperatis conuenit, nisi quando semel subitoque fit, quo casu dissolutione ac dispersione naturalis caloris interficit.

Quid tristitia, & quid in corpore operetur. *Tristitia* est ingressus naturalis caloris ad interiora corporis paulatim, intantum vt quandoque corpori febrem afferat vnius diei; cuius si diuturnius fiat tempus, fortiter calefacit corpus & omnia membra: solidatur quoque calor naturalis principalibus membris, fitque corpus humidum, quemadmodum hectica febris. Si igitur in frigidarum complexionum corporibus, immoderata tristitia fuerit, corpus refrigerat, & calor naturalis extinguitur sua in corporis interiora conuersione, qua ex re imminutus coagulatur. tristitia itaque omnibus corporibus est nocens. & ea subuertens, maximeque frigida & sicca.

Quid cura, & quid operetur. *Cura* est ingressus aliquando caloris ad interiora, aliquando autem egressus. Intra quidem, cum de quibus ei cura est, desperat. Exit autem cum adipisci sperat. Oportet autem eum qui continuo ac diuturniori vtitur gaudio, cogitationem immiscere rebus tristibus & curiosis, ne forte naturalis calor euanescat, nimia gaudij copia dissolutus, & econtra. *Quid timor.* Timor est ingressus naturalis caloris ad interiora corporis, propter animę fugam ab aliquo nocente & exasperante. Naturale est enim animam, à nocentibus & subitantibus quæ non consueuit, timere & fugere.

Quid verecundia & stupor. *Verecundia* porro & stupor fiunt ad naturalis caloris in interiora corporis ingressum, exteriusque regressum simul ac subito. Calor enim à verecūdia mouetur, primum totus simul, sicut pauoris tempore, fugiens ab eo de quo verecundatur debilitatis causa: dehinc vero roborat illud cogitatio, reducitque simul ad exteriora; *Timor & verecūdia corpori non cōueniunt.* vnde & color verecundię pro tempore vicissim & pallescit & rubescit. Duo autem hæc accidentia, timor & verecundia, minime corpori conueniunt.

De Accidentium animæ signis.

Cap. XCVIII.

Signa audaciæ. Razi. *vbi supra.* Audaciæ signa sunt capilli fortes & asperi. statura erecta, ossa fortia, collum quoque forte & crassum & multum carnosum, pectoris ampla teneritas, coxæ graciles, cutis appropinquans siccitati, frons venas & pilos habens & rugis carens, erecta supercilia, carnium æqualitas, ventris gracilitas, magnum spatium inter scapulas. *Signa timiditatis.* Timiditatis vero signa sunt, capili plani, statura depressa, color citrinus, oculi debiles, qui semper clauduntur & aperiuntur cū festinatione quadam, intuitus vero quasi tristis, manus pedesque subtiles & macri. *Signa iracūdiæ.* Iracundiæ signa sunt, facies fœda, colorem habens rubeum cum obscuritate quadam, cutis sicca, totius corporis macies, rugosa facies, nigredo capillorum ac lenitas.

Signa inuerecundiæ. *Inuerecundię* signa sunt oculi multum aperti, fortisq; prominētes & acutē intuētes, palpebræ crassæ, statura non mulum longa, loquacitas multa. In incessu quoque pectus anterius tendens, humeri eleuati, motus festinus, facies rotunda, color rufus, multum habens sanguinem, pectoris temeritas parumper gibbosa. *Signa luxuriæ.* Signa delectationis in amore mulierum sunt coloris albedo ruborem habens admixtum; multitudo capillorum atque crassities, lenitas & nigredo; multi quoque super tempora capilli, & oculi crassi. *Quid indicet risus multus, & alius &c.* Homo multum ridens apparet benignus, & ab omni solicitudine remotus, qui vero parum ridet, huic est contrarius, eique displicet quicquid ab alijs fieri videt; qui tamen alta voce ridet, tussit, aut difficultatem spirandi patitur, inuerecundus, est & tyrannus.

De Motionibus spiritus.

Cap. XCIX.

Auicenna *vbi supra.* Omnia animę accidētia sequuntur, vel eis associantur motione spiritus, aut exterius, aut interius. Et hoc aut erit subito, aut paulatim. *Quid spiritui in corpore ex motione spirituum ad interiora vel exteriora.* Motionem autem spiritus ad exteriora, sequitur frigiditas eius quod est interius; Et fortasse superfluit illud quod resoluitur. subito ergo exterius & interius infrigidatur; vnde sincopis aut mors eam sequitur. Motum vero spiritus ad interiora sequitur frigiditas exteriorum, & caliditas interiorum. Et quandoque cum magna coangustatione constringitur, & interius & exterius infrigidatur, & sincopis magna vel mors ipsum sequitur. *Motus spirituū interdū fit subito, interdum paulatim.* Motus quidem ad exteriora, aut subito fit, sicut fit cum est ira; aut fit leuiter & paulatim, sicut contingit cum assunt deliciæ, & gaudium temperatū. Motus vero ad interiora, aut est subito, vt cum adest timor; Aut leuiter & paulatim, vt cum adest tristitia. Suffocatio quidem & resolutio prædictæ nunquam sequuntur, nisi cum motus subito. idest impetuose euenit. Diminutio vero & prisis naturæ nunquàm, nisi cum motus leuiter & paulatim accidit. quādoque autem accidit vt in vna hora moueatur spiritus ad duas partes, sicut in verecundia; prius enim constrictio fit ad interiora, deinde ratio redit & consilium, & dilatat illud quod constrictum est, & egreditur exterius, coremque rubificat. *Corpus interdum patitur ab imaginatione.* *quandoque* etiam patitur corpus propter affectiones animales alias à prædictis, vt sunt imaginationes animales, quæ plurimum res imprimunt naturales; quemadmodum accidit vt puer qui gignitur, ei cuius forma in hora conuentionis, idest coitus imaginata fuit, assimiletur. huius generis est motus sanguinis, cum homo multum intentus fuerit ad considerandum res rubeas. Istius etiam capituli est mutatio complexionis, propter imaginationem rei quam timet ne cadat in eam.

Iohannicius. Sunt igitur accidentia quædam quæ faciunt intra corpus, sicut ea quæ mouent calorem ab interiori parte ad superficiem cutis, aut impetuosè, vt ira; aut leuiter ac suauiter, vt delicię. Sūt etiam quę caliditatem ad se contrahunt, aut impetuosè vt error ac timor, aut leuiter vt angustia: Sunt & quæ naturalem virtutem intus & extra commouent, vt tristitia. *Sola lætitia inter passiones cōfert sanitati.* *Ex libro de regimine sanitatis.* Omnia vero accidentia animæ sunt negligentia pręter lætitiam, quæ calorem excitat naturalem. Conuenit tamen aliquando vt cum cogitatione & disputatione misceatur, vt confortetur mens; & interdum cum ira, vt confortetur virtus.

De rebus extra naturalibus.

Cap. C.

Quid res extra naturales. Hali. *vbi supra sermone sexto.* Res extra naturales sunt morbi, & eorum causæ, & accidentia sequētia: Hominis enim subsistentia, sanitasque, per rerum naturalium temperamentum est: hæc autem temperantia in corpore sano inuenitur, & circa complexionem membrorum consimilium, & in compositione membrorum principalium. Porro temperantia consimilium membrorum est ex temperie humorum. *Temperātia in corpore ex tribus cōsurgit; reliqua vero sunt extra naturalia.* Et temperies membrorum instrumentalium est ex temperie materiei ex qua fœtus cōstituitur, & bonitate virtutis informātis. Ex temperie vero membrorum organicorum temperantia fit actionum. Quarum ita sint rerū naturalium temperies in corpore est, in humoribus, & in membris, & in actionibus. Et si quidem horum trium aliud à temperantia recesserit habitudinem extra naturalem facit. Itaque si humores à temperantia cesserint, morborum causa fit. Si vero membra, morbus occidit; Si actiones, accidentia sequuntur.

Auicenna 1. Canone. Causa in medicina est id quod primo est, & ex quo prouenit inuentio dispositionis alicuius in humano corpore, aut eius fixionis.

Ægritudo est dispositio non naturalis in humano corpore, ex qua in operatione essentialiter prouenit nocumentum prouentu primo. Et est aut complexio non naturalis, aut compositio non naturalis. *Accidens* autem est quod hanc sequitur dispositionem, siue sit naturali contraria, sicut dolor in cholica, siue non; sicut rubedo multa maxillæ in peripleumonia, verbi gratia. *Exemplum* causæ est putredo ægritudinis, aut febris. Accidentis vero sitis, & dolor capitis. In ægritudine instrumentali, exemplum causæ est repletio in receptaculis quæ ad oculum descendunt: Ægritudinis autem opilatio in vuea: accidentis vero destructio visus. *Item* causa rheumatismus. Exemplum ægritudinis est apostema in pulmone: Accidentis aut ambarum maxillarum rubedo, & gibbositas vnguium. Accidens quidem dicitur respectu essentię suæ, vel per comparationem eius cui accidit significatio, respectu considerationis medicinæ ad ipsum, & processionis eius ab eo, ad sciendum ægritudinis essentiam.

Res extranaturales sunt tres; s. causa, morbus, & accidens.

Exépla prædictorum.

Et quandoque contingit quòd ægritudo vna alterius causa sit, vt cholica sincopis aut paralysis aut epilensiæ. Accidens quoque plurimum causa est ægritudinis, sicut in cholica dolor fortis causa fit vt accidat sincopis. Plerumque etiam ipsum accidens ægritudo fit, sicut dolor capitis qui ex febre accidit. Præterea quandoque res vna comparatione sui, & rei quæ est ante ipsam, & rei quæ post ipsam, est ægritudo & accidens & causa. verbi gratia: Febris hectica est accidens apostematis pulmonis, & est ægritudo secundũ se, & est causa debilitatis stomachi. Similiter dolor capitis qui accidit ex febre quando figitur ipse dolor, non solum est accidens febris, sed & ęgritudo in se, & plurimum est causa phrenesis quæ prouenit ex eo.

Vna ægritudo fit interdũ causa alterius, item accidẽs fit causa ægritudinis aliquando etiam ægritudo.

De dispositionibus corporum, & causis eorum.

Cap. CI.

Tres sunt dispositiones corporis humani.

Corporis humani dispositiones secundum Gal. sunt tres. *Prima* est sanitas, quę est dispositio per quam corpus hominis in sua complexione & cõpositione tale existit, vt ex eo operationes omnes proueniant incolumes. *Secunda* est ægritudo, quę est dispositio in corpore hominis huic contraria. *Tertia* nec sanitas nec ægritudo est; aut quia non est sanitas in vltimo, vel ægritudo in vltimo, sicut sunt corpora senum, & conualescentium, & puerorum; aut quia ambæ res in vno tempore in duobus copulatæ sunt mẽbris, vel in vno membro, sed in duobus generibus remotis; sicut qui est in complexione sanus, & in compositione æger; aut in vno membro duorum generum propinquorum; sicut qui est sanus in figura, & non in quantitate ac situ; aut qui est sanus in duabus qualitatibus passiuis, & non in duabus actiuis; aut vicissitudine duarum rerum in duobus temporibus; vt sanatur in hyeme, & infirmatur in vere.

Isidorus ety. 4. Sanitas est integritas corporis, & temperantia naturæ ex calido & humido, quod est sanguis. vnde & sanitas dicta est, quasi sanguinis status. *Morbi* generali vocabulo omnes corporales passiones corporis continent; quod inde veteres morbum nominauerunt, vt ipsa appellatione mortis vim, quæ ex eo nascitur, demonstrarent. Inter sanitatem autem & morbum media est curatio, quæ nisi morbo congruat, non perducit ad sanitatem. Morbi omnes ex quatuor nascuntur humoribus idest sanguine & felle, melancholia & phlegmate. Ex ipsis enim reguntur sani, & ex ipsis lęduntur insani. Dum enim amplius extra naturæ cursum creuerint, ægritudines faciunt.

Quid sanitas & vnde dicta.

Morbus quid & vnde oriatur.

De Causis vniuersalibus dispositionum corporis.

Cap. CII.

Causæ dispositionis corporis sũt tres.

Avicenna *vbi supra* Causæ dispositionum corporis sunt tres, scilicet antecedentes, & coniun-

A

ctæ, & primitiuæ. *Antecedentes* sunt causæ corporales, scilicet humorales, aut complexionales, aut compositionales, ex quibus aduenit dispositio aduentu non primo, sed mediante aliquo. *Causæ* coniunctæ sunt corporales, ex quibus proueniunt dispositiones prouentu primo, scilicet absque medio. *Primitiuæ* sunt causæ non corporales, ex quibus adueniunt dispositiones aduentu primo, vel non primo. Antecedens igitur causa coniunctæ communicat in hoc, quòd ambæ sunt res corporeæ, scilicet humorales, aut complexionales, aut compositæ. Primitiuę vero sunt, quę extra corporis substantiam existunt; aut ex parte corporum extrinsecorum, vt quod accidit ex verberatione, vel aëris caliditate, vel ex cibo calido & frigido, quæ corpori adueniunt: Vel etiam ex parte animæ, quæ aliud est à corpore; vt quod accidit ex ira, vel timore.

B

Exemplum causarum accidentium est repletio, febris; & repletio receptaculorũ oculi, vt in ipsum aqua descendat. *Exemplum* causarum coniunctarum est putredo, febris; & humor qui ad foramen descendit opilationis, & opilatio cæcitatis. *Exemplum* causarum primitiuarum est caliditas solis, aut fortitudo motus, aut tristitia, vel vigiliæ, vel comedere rem calefacientem vt alia, & hoc totum febris; aut percussio opilationis, & descensus aquę ad oculum cęcitatis. *Omnes* autem causæ aut sunt causæ secundum essentiam, vt piper cum calefacit, & opium cum infrigidat: Aut secundum accidens, vt aqua frigida cum calefacit, eo quòd inspissat cutem, & retinet caliditatem; & aqua calida cum infrigidat, quia resoluit; & sicut scamonea cum infrigidat, eo quòd humorem calefacientem expellit. Non omnis autem causa quæ corpori aduenit in ipsum operatur; immo præter hæc tria sunt necessaria, scilicet fortitudo suæ virtutis agentis, & fortitudo virtutis corporis præparatiuæ: Et possibilitas permittendi vnum tangere aliud, scilicet vt tam diu permittatur vnum aliud tangere, donec eius in illud operatio valeat peruenire. *Quandoque* vero causarum dispositiones, in eo quod ex eis prouenit, diuersificantur. Aliquando enim ex vna causa in diuersis corporibus ægritudines diuersę proueniunt. Aliquando vero diuersificatur eius operatio in debili & forti, vel in eo qui est fortis sensus, vel debilis. Præterea causarum aliæ sunt vicariæ, quarum, scilicet cum separantur, affectio remanet, idest impressio; aliæ vero non, ex quarum scilicet separatione prouenit sanitas.

Exépla prædictarum.

C

Causa quædã secũdum essentiã, quædam secundum accidẽs.

Præter approximationem tria ad agẽdum requiruntur.

D

Actio causæ ex accidentibus diuersificatur.

De Causis necessarijs & non necessarijs.

Cap. CIII.

Præterea causæ quæ mutant dispositiones corporum, & illæ quæ conseruant, aut necessariæ sunt, aut non. *Necessariæ* quidem sunt, à quibus hominem egredi est impossibile, in toto tempore vitæ suæ. Harum genera sunt 6. scilicet aer circundans, cibus & potus, motus & quies, motus animales, somnus & vigilia, euacuatio & retentio. *Causæ* vero non necessariæ, nec impedientes, sunt illæ, quę sua generalitate non sunt naturales, nec naturæ contrariæ. & istæ sunt causæ corpori obuiantes, præter aerem qui necessarius est; vt balneatio, fricatio, & similia. *Huiusmodi* quidem causæ in hominis corpore sunt agentes exterius, & propter obuiationẽ duobus modis operãtur. Vno scilicet modo penetratione eius quod ex eis subtiliatur in poris corporis, aut quia mẽbra sibi eas per poros suos attrahunt, aut quia vnum istorum ab altero iuuatur. Alius vero modus est, quando nulla operantur commixtione, sed pura qualitate corpus conuertente; & hoc quidem fit, aut quia qualitas hęc est in effectu, sicut in epithimate frigiditas, quoniam infrigidat; aut quia est in potentia, sed calor innatus qui in nobis est, commouet in ea virtutem agentem, & adducit eam ad effectum, aut propter proprietatem.

Causarum quæ mutant, vel conseruãt dispositiones corporũ sex sunt necessariæ.

E

Causæ non necessariæ duobus modis operãtur.

Sunt autem quædam ex rebus quæ corpus obuiãdo mutant, & ingrediendo non mutant, vt cępe, cum

Sunt quædã quæ corpori obuiando il-

exterius

lud mutant, & ingrediēdo non mutant, & contra.

exterius in modum emplastri supponuntur corpori, A vulnerant; sed interius receptę non vulnerant. Quædam vero res econtrario se habent; vt cerusa, quæ vehementer mutat cum bibitur; sed cum ex ea fit epithima, nihil ex hoc operatur. Quædam autem sunt quæ neutro prædictorum modorum agunt. Cuius rei causa, in parte prima diuisionis, vna sex rerum existit. *Quarum* prima est, quia cum huiusmodi res, qualis est cæpe, corpus ingreditur, digestiua virtus incipit eam cōstringere, & cito complexionem eius mutat, eamque debilitat, nec eam tamdiu incolumem dimittit, vt in tali se suam operationem perficere, eamque vulnerare possit. *Alia* est, quia secundum plurimum, cum alia re mixta comeditur. *Tertia*, quod in receptaculis nutrimenti cum aliis humiditatibus commiscetur, quæ ipsam submergunt, eiusque fortitudinem frangunt. B *Quarta*, quia quando est exterius, in vno situ figitur, sed interius se mouendo non quiescit. *Quinta*, quoniā exterius valde stricta tenetur, sed interius non adhærendo tangit. *Sexta*, quia quando est interius, ipsa virtus naturalis præparationem eius regit, eiusque cito superfluitatem expellit, & in bonum sanguinem conuertit.

Sex sūt causæ cur obuians mutat & ingrediens non.

Causa cur ingrediēs mutat & obuiās non.

Causa vero eius quod ex cerusæ dispositione diuersificatur est, quia cerusa crassæ naturę est, crassarumque partium. Ideoque quando est deforis, non penetrat in poris, aut si penetrauerit non vsque ad puros spiritus, nec vsque ad membra principalia prouenit. Comesta vero res est huic contraria; namque venenosa quæ est in ea non efficit impressionem, nisi impressione superflua à calore innato qui est in nobis. Et hoc C quidem non acquiritur ipsa obuiatione extrinseca.

De causis calefacientibus & infrigidantibus.

CAP. CIV.

Multæ sunt species causarum calefacientiū quas omnes Gal. ad 5. reducit.

Causarum calefacientium multæ sunt species, ex quibus nutrimentum in quantitate temperatum, & motus exercitij temperatus, & fricatio, & temperata compressio, ventosarumque absque scarificatione positio (nam illa quæ cum scarificatione fit, infrigidat per euacuationem) Motus etiam parumper fortis ac multus, nec tamen superfluus, nutrimentum quoque calidum, medicina calida, & balneum temperatum, D quod aere suo & aqua calefacit, & obuiatio rerum non superflue calefacientium, vt aeris emplastrorum; vigiliæ quoque æquales, & somnus temperatus, & accidentia similiter animæ temperata, tristitia namque nimia infrigidat. Item putredo, cuius proprietas est, vt caliditatem extraneam euenire faciat, & non amplius. Eius siquidem operatio est alia à calefactione absoluta & adustione, quæ etiam inter se differunt: Adurere namque est, vt humida & sicca substantia separentur, ita quod illa sublimetur, & hæc descendat. Calefacere vero simpliciter est, vt omnes humores secundum suas speciales naturas remaneant, sed plus calidi fiant. De calefacientibus autem est spissitudo superficiei corporis, calefacit enim quia vaporem retinet; & raritas intus in corpore, calefacit enim quia vapores dilatat. *Gal.* autem medicorū princeps, has omnes causas in 5. generibus comprehendere consueuit, motu E nō superfluo, & obuiatione rei quæ non superflue calefacit, & materia calida quæ corpori aduenit, & spissitudine, ac putrefactione.

Discrimē inter adurere & calefacere.

Infrigidātia etiam variæ sunt, quæ à Gal. ad sex species reuocantur.

Infrigidantia vero sunt, motus superfluus, qui calorem innatum superfluè resoluit: Quies quoque superflua, quæ calorem ipsum coadunat & claudit. Prꝫterea nutrimentum superfluum, aut diminutum, aut frigidum: medicina quoque frigida, & obuiatio eius quod superflue calefacit, ex aeribus, & emplastris, & aquis thermarum; hæc etenim laxant corpus, & resoluitur ab eo calor innatus. Obuiatio quoque rei quæ temperate calefacit longo tempore, sicut multa in balneo mora; calorem enim suffocat innatum. Item obuiatio rei quæ secundum potentiam infrigidat, licet in præsenti calida existat. Item retentionis superfluitas; quia calorem innatum suffocat. Euacuatio quoque superflua, quia materiam eius destruit. Ex his etiam est vehementer membra stringere, & ea stricta permanere; quia caloris viam claudit. Item nimius amor, vel gaudium, aut deliciæ, tristitiaque superflua. Artificium quoque infrigidans, & cruditas, quæ putrefactioni est apposita. *Gal.* autem has in 6. causis solet comprehendere, scilicet motu superfluo, & quiete eius quod infrigidat, aut vehementer calefacit donec resoluat, obuiatione infrigidante quoque materia, spissitudinis vehementia, nutrimentique nimia paucitate.

De causis humectantibus, & desiccantibus, & figuram corrumpentibus.

CAP. CV.

Humectantes causæ sunt quies & somnus, eiusque quod euacuari solebat retentio, siccantis humoris euacuatio, nutrimentum quoque multū & humectans, & humectantibus quoque rebus obuiare, præcipueque balneo, & post comestionem proprie. Item medicinam humectantem accipere, & ei quod infrigidat obuiare, quando humorem retinet. Similiter & ei quod tenuiter calefacit, quoniam humorem currere facit; præter hæc etiam gaudium temperatum.

Causæ humectantes plurimæ.

Desiccatiua vero sunt motus, vigiliæ, coitus, & vehementer corpus euacuare, nutrimenti quoque paucitas & siccitas desiccans medicina, motuum animalium frequentia, desiccantibus obuiare, in aquis stipticis balneari, frigus etiam congelans, quia prohibet membrum nutrimentum sibi attrahere. Ipsum enim membrum stringit, & ob hoc in eo opilationes accidunt, quę nutrimentum penetrare non sinunt. Ex his etiam est multum balneari, & obuiare rei vehementis caloris, quæ superfluè resoluit.

Desiccatiua etiam multa sunt.

Ex causis figuram corrumpentibus, quædam accidunt in principio creaturę, propter quas, informatiuæ vel digestiuæ virtuti, quæ sunt in spermate, deficit complementum operationis suæ. Quædam autem accidunt cum à matrice fœtus separatur: quædam verò quando ligatur infans, vel quando tenetur.

Causæ corrūpentes figuram, variæ.

Sunt & aliæ causæ primitiuæ quæ extrinsecus adueniunt, vt casus, aut percussio. Et ex his sunt causæ quæ accidunt, propterea quòd se vult mouere antequam membra durescant, & antequam ambulare possint. Ex his etiam sunt ægritudinales causę, sicut lepra, ptisis, spasmus, & extēsio. Et est cum prouenit propter pinguedinem nimiam. Et est cum accidit propter superfluam maciem. Et est quando propter apostema. Et est quando propter infirmitatem situs. Et est cum accidit propter consolidationis vlcerum malitiam.

Causæ primitiuæ extrinsecus aduenientes.

De Causis constrictionis & dilatationis pororum.

CAP. CVI.

Ioannicius. Constrictio pororū fit tribus occasionibus, aut enim ex constrictione attenuatoria, aut ex carnositate, aut ex coarctatione. *Constrictio* attenuatoria vero, aut fit ex nimietate virtutis retinentis, aut ex debilitate virtutis impellentis, aut ex abundantia frigoris; aut ex abundantia constrictionis comprimētis aliquam partem loci, aut ex abundantia siccitatis, vt sæpe euenit ex ligatura constricta. *Ex carnositate* verò constringuntur pori, vt si acciderit aliquod apostema vt fiat carnositas, aut si prius euenerit aliquod vulnus. *Ex* coarctatione cum ceciderit aliquid in poris, vt humiditas, siue lapis, siue coagulatus sanguis, aut aliquid latitās in eis, vt superflua caro, vel scabies de eius contrario. *Largitas* quoque pororum quatuor modis fit, aut ex multa commotione impellentis virtutis, aut ex debilitate retinentis, aut ex abundantia caloris & humoris, aut ex medicamentis aperientibus.

Constrictio pororum fit tribus occasionibus.

Dilatatio pororū fit quadrupliciter.

De Causis opilationis.

Cap. CVII.

Plurima sunt opilationis causa.

AVICENNA, *vbi supra.* Opilatio accidit aliquando propter causam extraneam, quę in canali accidit. Et hæc aut extraneum in suo genere, sicut lapis; aut in sui quantitate, sicut fex multa: Aut in sui qualitate, vt propter sui crassitiem, aut viscositatē; aut quia congelatum est, vt sanguisuga illa quæ congelata est. Aliquando verò accidit opilatio, quia clausum est foramen propter vlceris in eo facti consolidationem, aut propter additæ rei nascentiam, vt carnis verrucosæ claudentis. Aliquando etiam, quia canalis cooperitur, propter apostematis comprimentis vicinitatem: Aut propter factam ex frigore constrictionem: Aut propter vehementem (quæ propter stipticam causam accidit) siccitatem; aut propter virtutis retentiuę fortitudinem: Aut propter ligaturam fortem. *In hyeme* quidem multę sunt opilationes, quia frigus stringit, multumque retinentur superfluitates.

Ex quibus causis ampliantur & coangustentur canales.

Ampliatur autem canalis, aut propter retentiuæ debilitatem, aut propter motum expulsiuæ fortem (& ex hoc quidem modo est anhelitum retinere) Aut propter medicinas aperientes, aut propter medicinas laxantes calidas & humidas. Coangustantur verò canales ex harum causarum contrariis, & propter opilationes. *Asperitas* autem accidit, aut propter causam medicinę, quæ vehementer abstergit sua incisione, sicut superfluitates acetosæ, aut sua resolutione, sicut spuma maris, & superfluitates acutæ; aut propter causam stipticam, quę propter siccitatem suam exasperat; sicut res ponticæ, vel frigidæ, quia constringunt; aut propter res terrestres, quæ super membrum iacent, sicut puluis. *Lenitatis* causa, aut est glutinans propter sui viscositatem; aut subtiliter resoluens, quæ materiā subtiliat, & ipsam currere facit, & spissitudinem à mēbri superficie remouet.

Quæ causa asperitatis & lenitatis.

De Causis superflua retentionis, & euacuationis.

Cap. CVIII.

Varia sunt causa superflua retentionis.

RETENTIO autem eius quod euacuari debet, aut est ex debilitate virtutis expulsiuæ, aut ex fortitudine retentiuæ, aut propter debilitatem digestiuæ qua mora rei in receptaculo prolongatur, eamque retinent virtutes naturales, donec digestio compleatur; aut propter viarum coangustationem, aut propter materię multitudinem, quam expulsiua superare nequit, aut propter eius crassitudinem & viscositatem, aut propter defectum sentiendi illud quod necesse est expelli, sicut accidit in cholica & hicteritia, quia plerunque in expellendo virtus adiuuat voluntaria; Aut quia virtutes naturales ad partem tendunt, sicut in chrisibus accidit vrinæ vel egestionis retentio, eo quòd in altera parte est cretica euacuatio. *Cum* itaque retentio eius quod euacuari debet acciderit, inde proueniunt ęgritudines, vt ex ægritudinibus compositionis, opilatio, & laxitas, & spasmus humidus, & similia. Ex ægritudinibus autem complexionis, putredo, & caloris innati constrictio, vel in igneitatem conuersio, vel etiam eiusdem ex prolixitate ac fortitudine constrictionis extinctio. Ex communibus autem ægritudinibus sunt fissura receptaculorum, & eorum diruptio. Fastidium quoque est vna ex deterioribus causis harum ægritudinum, & proprie cum euenerit plusquam vacuitas euenire consueuit, sicut in multa saturitate tempore fertilitatis post famem superfluam sterilitatis accidit. Ex ægritudinibus autem compositis sunt apostemata & hothor.

Varia ægritudines proueniunt ex superfluarum retentione.

Causa superflua euacuationis.

Porro euacuatio eius quod retineri debet, est aut propter fortitudinem virtutis expulsiuæ, aut propter debilitatem retentiuæ, aut propter materiæ grauitatem, vel multitudinem, aut distensionem, propter sui viscositatem, aut propter eius inordinationē acrimonia sua, vel propter subtilitatem, aut propter viarum amplitudinem, vel fissuram, aut incisionem, vel propter orificiorum earum apertionem, sicut accidit in exitu sanguinis è naribus. Et hæc largitas prouenit ex causa accidente interius aut exterius. *Cum* igitur acciderit euacuatio eius quod retineri debet, hac de causa frigiditas complexionis eueniet, propter euacuationem materiæ quæ apta erat ad accendendum, & innatum calorem nutriendū. Itaque superfluam euacuationem sequitur frigiditas & siccitas in substantia membrorum, in natura eorum; licet extraneus calor, & humiditas non bona accidat alicui ipsorum. Ipsam quoque sequuntur ægritudines instrumentales, vt opilatio, venarumque siccitas. Sequitur etiam illam spasmus & eusę. Retentio autem & euacuatio quæ sunt æquales, illæ sc. quę in hora proueniunt necessaria, conferunt, & vitam sanam custodiunt.

Morbi ex superflua euacuatione.

De Dolore, & causis eius.

Cap. CIX.

Quid dolor, & quot eius causa.

DOLOR *est sensibilitas rei contraria.* Omnes autem doloris causæ duobus generibus comprehendūtur, scilicet cita mutatione complexionis, & solutione continuitatis. *Mutatio* complexionis cito factæ, est malitia complexionis diuersæ, per quam intelligimus, quod membra in sui substantia complexionem habeant mansiuam, deinde adueniat eis complexio extranea huic contraria, calidior, scilicet aut frigidior quam erat, dumque virtus sensibilis aduentum rei contrariæ sentit, efficitur dolor, quoniam dolor non est nisi contrarię rei contrarietatem sentire. Malitia verò complexionis mansiuæ, nullo modo dolorem efficit. Res enim dolorem non patitur, nisi per contrarium aduenieris, quod eam mutat ad illud quod non erat. Ob hoc hecticam habens, non tantam sentit inflammationem, quātam habens ephemeram, aut tertianam; licet hecticæ calor, calore tertianæ sit maior, quia mansiuus est & in substantia principalium membrorum infixus; tertianæ vero calor est veniens à vicinitate calidi humoris ad mēbra, in quibus adhuc ipsorum complexio naturalis ita conseruata est, quod si humor recesserit, membrum in sua complexione remanebit; nec calor iste figetur in eo, nisi mutata fuerit in hecticam ægritudo. Non autem omnis malitia diuersæ complexionis est causa doloris; immo calidum vel frigidum essentialiter, & siccum accidentaliter, humidum verò nullo modo, dolorem faciunt. Calor enim & frigus duæ sunt qualitates agētes; siccitas & humiditas duæ patientes, quarum virtutes non sunt vt per eas corpus imprimat in corpus, sed vt per eas à corpore corpus imprimatur. Siccitas autem per accidens dolorem facit, quia ipsa est causa quam sequitur alterius generis causa, scilicet solutio continuitatis. Siccitas enim quandoque propter constrictionis suæ fortitudinem, facit continuitatis solutionem.

Dolor non est nisi cōtraria rei contrarietatem sentire.

Calor & frigus sūt qualitates actiuæ, humiditas & siccitas passiuæ.

Galeni verò cum verificatur intentio, ad hoc eam reducit, vt essentialis causa doloris non sit nisi solutio continuitatis, & quod calidum dolorem non facit, nisi propter hoc quia continuitatem soluit. Similiter nec frigido dolor efficitur, nisi quia solutio continuitatis ipsum comitatur. propter spissitudinem enim quam facit, & multam coadunationem, proculdubio sequitur vt partes ad locum trahantur, vbi spissantur, & sic à loco separentur à quo trahantur. Per hanc itaque sententiam in quodam librorum suorum adeo processit, quòd opinari facit omnia sensibilia passiuè nocumentum facere propter huiusmodi separationem, aut propter eam quam separatio sequitur coadunationem. sic itaque nigrum in visibilibus efficit dolorem, propter coadunationis suę fortitudinem, album quoque propter disgregationis suæ vehementiam, amarum similiter & salsum & acetosum in gustatis dolorem efficiunt, quia fortiter dispergunt: ponticum autem, quia vehemens fit per ipsum coadunatio, quā procul-

Omnis dolor oritur ex solutione continuitatis.

proculdubio sequitur sparsio. In odoratis similiter & in fortibus sonis dolor fit, eo quòd dispergunt propter motus aeris fortitudinem, cum durum obuiauerit. *Certa* vero dictio super hoc est, vt complexionis mutatio ponatur genus ex quo dolor essentialiter proueniat, licèt cum eo continuitatis separatio contingat: huiusmodi tamen declaratio verificata non continetur in medicina, sed in naturali philosophia.

Conclusio ex dictis.

De Multiplici dolore, & causis eorum.

CAP. CX.

Sunt 15. genera doloris nominatorii.

DOLORVM habentium nomina, 15. sunt genera, scilicet pruritiuus, asperatiuus, pungitiuus, extẽsiuus, compressiuus, contusiuus vel corrosiuus, frangitiuus, laxatiuus, perforatiuus, acualis, stupefactiuus, pulsatiuus, grauatiuus, fatigatiuus, mordicatiuus. *Causa* pruritiui doloris est humor aeris acutus & salsus. *Asperatiui* verò humor asper. Pungitiui autem causa est humor, quæ panniculum extendit in latitudinem, sicut eius separans continuitatem: & plerunque quidem in sensu non est æqualis, aut propterea quòd partes illius quod ex eo inuestitum est, non sunt in duritie ac lenitate, vel in suo motu similes; aut propter hoc quod partes corporis vel membri non similantur: aut propter naturam, aut propter nocumentum quod alicui suarum partium accidit, & non aliis.

Quænam sit causa cuiusque doloris.

Porrò causa doloris extẽsiui est ventositas, aut humor qui neruum aut musculum extendit, ac si ipsum ad suas extremitates trahat. *Causa* doloris compressiui est materia, quæ membro locum suum coangustat; aut ventositas quæ ipsum coangustat; sitque quasi desuper comprimeretur & contunderetur. *Causa* doloris contusiui vel corrosiui est materia, quę inter musculum & panniculum suum resoluitur, & panniculum extendit, eiusque continuitatem cum lacerto quæ inter panniculum & membrum existit, soluit. *Causa* doloris frangitiui est materia, vel ventositas, quæ media interponitur inter os & panniculum qui ipsum tegit, aut frigus qui illum panniculum fortiter frangit.

Causa doloris laxatiui est materia, quæ musculi carnem extendit, & non ipsius chordam; & vocatur hic laxatiuus, quia musculus neruo laxior existit, & panniculo. *Perforatiui* doloris causa est materia crassa, vel ventositas, qua retinetur inter tunicas membri duri & crassi, sicut intestini colon quę incessanter ipsum rumpit, & in ipsum penetrat stimulando, quasi perforaretur terebro. *Acualis* causa doloris est ipsa eadem materia in huiusmodi membro, sed retenta est in hora qua rumpitur. *Stupefactiui* causa doloris est, aut fortis frigoris compulsio, aut pororum penetrationis spiritus sensibilis, quæ ad membrorum venit clausuram cum ligatura, aut receptaculorum repletio.

Quomodo apostema dolorem pariat.

Causa pulsatiui doloris est apostema calidum; frigidum enim dolorem non efficit, nisi conuertatur in calidum. *Causa* grauatiui doloris est apostema in mẽbro non sensibili, sicut in pulmone, & rene, ac splene. Illud enim apostema in grauitate sua inferius trahit, membrumque deprimitur per sensibilem fasciam ipsum circundantem, & suspẽsorium à quo oritur fascia, & fascia quidem & suspensorium sentiunt, quando inferius trahitur apostema in membro sensibili, cuius sensum iam ipsa destruxit ægritudo, sicut cancer in ore stomachi, cuius ponderositas sentitur, nec tamen efficit, eo quod ipse sensum destruxit. *Fatigatiui* causa doloris est, aut labor, aut humor extendens, aut humor mordicans, aut ventositas inflans. Ex his autem compositiones proueniunt, de quibus postea dicetur.

Iterum de causis doloris.

CAP. CXI.

Quomodo motus, humor, ventositas &c. dolorem causent.

MOTVS dolorem efficit per id quod cum eo accidit, aut extensione, aut concussione, aut ruptura. Humores autem mali dolorem efficiunt, aut propter ipsorum qualitatem, vt quando mordicationem faciunt; aut propter suam multitudinem, vt quando extendunt; aut propter hoc quòd ex vtraque coniunguntur. Ventositas quoque dolorem facit propter contensionem. *Est autem* ventositas extendens, aut in membrorum concauitatibus, eorumque ventriculis, vt inflatio in stomacho, aut in tunicis mẽbrorum, & eorum villis, sicut in cholica ventosa; aut in tunicis musculorum, & sub panniculis etiam super ossa; aut in circumitu musculorum inter ipsos & carnem laxam & cutem; aut occulta est in membro, sicut musculi pectoris occultati sunt. Ipsius autem resolutio, siue subito fit, siue multo tempore moretur, est secundum materiæ suæ multitudinem & paucitatem.

Aromata omnia faciũt dolorem capitis.

Idem in 4 canone. Aromata omnia faciunt soda, id est dolorem capitis, siue sint calida, siue frigida. Verumtamen quando succedunt expellunt se, scilicet quando præcedit illud quod vaporis sui caliditate nocet, & succedit ei quod vaporem frigidum facit, aut econuerso. Cum autem non qualitate solum, sed quantitate fit læsio; tunc non confert, sed nocet ipsorum successio. *Idem in 1. canone.* Dolor autem virtutem dissoluit, membraque prohibet ab operationibus suis. Nam etiam membra spiritualia prohibet ab aeris attractione, vel eius operationem disturbat, aut eum facit imperfectum aut frequentem, & omnino secũdum naturalem cursum: & plerumque quidem membrum inprimis calefacit, postmodum infrigidat, propter illud quod resoluit & vincit de spiritu & vita.

Nocumenta doloris.

De Causis deliciarum.

CAP. CXII.

Duæ sunt deliciarũ causæ.

DElíciarum quoque causæ duobus generibus cõprehenduntur, vnum est eius quod complexionem naturalem subito reducit ad hoc vt ipsa sentiatur: Alterum autem est, quod naturalem continuitatem subito reducit; nulla namque res, quæ non subito venit, sentitur; neque ex ea deliciæ habentur. Est namque delicias sentire conueniens. Et omne quidem sentire per virtutem est sensibilem, & sentire est propter passionem sui. Cumque sentire fuerit cum conueniente, aut non conueniente, erunt deliciæ, aut dolor, secundum illud quod imprimitur. Præterea quia tactus spissior est cunctis sensibus, magisque retinens illud quod recipit ex impressione conueniente, ob hoc eius sentire circa conueniens, cum ei natura obuiat, maiorum est deliciarum. Eius quoque sentire circa rem inconuenientem, deterioris est doloris, quàm illud quod est proprium virtutibus cęteris.

De ægritudine, & eius speciebus.

CAP. CXIII.

IOANNICIVS. Sanitas est temperamentum perficiens res naturales secundum cursum naturæ. Infirmitas autem est temperantia extra naturæ cursum, vnde fit lęsionis effectus, ægritudinũ modi duo sunt, aut communiter, aut propriè. Et quę communiter accidunt, aut accidentaliter, aut necessario fiunt. Accidentaliter vt percussio, combustio, morsus, & huiusmodi. Proprie vero sunt aut in membris consimilibus, aut in officialibus, aut in diuisione continui.

Ægritudinũ duo sunt modi.

Auicenna vbi supra. Habent ægritudines plurimæ 4 horas, scilicet horam principij, augmenti, status, declinationis; quæ vero extra illas sunt, de horis sanitatis sunt. Hora quidem principij est tempus in quo

Ægritudines plurimæ habent quatuor horas vel status.

ægritudo

ægritudo apparet,& eius similantur dispositiones; neque apparet in ea augmentum eius. Hora augmenti est tempus in quo ægritudinis manifestatur constrictio, id est grauamen omni hora post horam. Et hora status est hora in qua ægritudo in omnibus suis partibus, secundum vnam manet dispositionem. Et hora declinationis est tempus, in quo eius apparet diminutio. *Ægritudines* autem multis modis nomina sortiuntur; Aut enim à membris in quibus sunt, vt illa quę ex latere vel pulmone; aut à suis accidentibus, vt epilensia; aut à suis causis, vt melancholia; aut à sui similitudine, vt leonina & elephantia; aut à sui substantia & essentia, vt febris; aut ab illo cui primo dicuntur accidisse, vt vlcera Balchiæ; aut ab eo qui eas medicando fertur curasse, vt Caronis vlcera.

Morbi variè denominantur.

Sunt autem ægritudines quædam manifestæ, quæ, scilicet sensu cognoscuntur. Quædam occultæ,& hoc tripliciter. Aut quas facile est cognoscere, sicut dolores stomachi & pulmonis; aut quas difficile, sicut ægritudines hepatis, & canalium pulmonis; aut non comprehensæ nisi cum æstimatione, vt illæ quæ accidunt viis vrinæ. *Præterea* quædam sunt sanatiuæ, quædam non eo quòd sit aliquid prohibens. Quædam autem quæ ad alias mutantur, & ipsæ destruuntur; vt cum mutatur apostema lateris in apostema pulmonis, & phrenesis in litargiam *Quandoque* etiam vna ęgritudo medicamentum est alterius; vt quartana, ex qua frequenter sanatur epilensia,& podagra,& varices,& articulorum dolores. Venter quoque sanatur propter oculorum ægritudinum, & lienteria sanat apostema lateris Similiter ani venarum apertio confert omnibus melancholicis ægritudinibus,& sciç,& renum, ac matricis doloribus. In hoc ergo consistit bonitas.

Morbi quidam occulti, quidā manifesti.

Vnus morbus interdū est medicamentum alterius.

Quandoque vero mutantur ægritudines in maioris malitiæ dispositiones; vt apostema lateris in apostema pulmonis,& phrenesis in litargiam. Præterea quædam ægritudines contagiosę sunt, quę scilicet de vno ad alium transeunt, vt lepra, scabies, variola, febris pestilentialis,& apostemata putrida; præcipue autem cum domus stricta fuerit, vel cum vicinus sub vento extiterit. Sunt etiam quædam quæ in semine hæreditantur, vt podagra, ptisis, & lepra. Quædam vero generales, quæ sunt alicui genti propriç, aut in aliqua regione morantibus, aut in eis multum abundant.

Quidā morbi sunt contagiosi, quidā ex semine quidam ex regione.

De Simplicibus ægritudinibus complexionis.

Cap. CIX.

HALI. *vbi supra.* Morborum genera sunt tria. Nā Gal. & Hippo. tradunt fieri morbos egressu mēbrorum in compositione sua à naturali temperantia. Membrorum autem compositio triplex est. *Prima* est membrorum partibus suis consimilium ex humoribus facta; vnde & hęc ipsa membra cum egressa fuerint à sua temperantia, morbus consimilium partium dicitur. *Secunda* membrorum instrumētalium ex mēbris consimilibus, quorum à temperantia recessus morbus organicus siue officialis vocatur. *Tertia* est totius corporis ex instrumentalibus membris aliorum cum aliis continuatione; A qua cum recedant, morbus ille disgregatio vel separatio continuitatis appellatur. Hic autem morbus, id est separatio, communis est & mēbris officialibus, & membris consimilibus: Ideoq; morbus cōmunis, siue vniuersalis nominatur. Sic ergo morbi genus est triplex, scil. consimilis, & instrumentalis, & vniuersalis. *Morborum* autem consimilium species sūt duæ Aut enim simplices sūt;& hi quatuor, sc. calidum, frigidum, humidum, siccum. Aut compositi: & hi quoque totidem numero, scilicet calidus & humidus, calidus & siccus, frigidus & humidus, frigidus & siccus.

Tria sunt morborum genera sc. consimilis, instrumentalis & vniuersalis.

Morborū cōsimiliū duæ sunt species vel secundū alium modū diuidendo, octo: quarum insuper duo sunt modi.

Ioannicius. Ægritudinum consimilium, siue quæ partium habent similitudinē, 8. sunt species, scil. quatuor simplices, & quatuor compositæ, idest frigidæ & humidæ: frigidę & siccę: calidæ & humidæ: calidæ &

A siccę. Harum 8. per singulas duo modi sunt. Aut enim sunt ex qualitate simplici, aut ex alterius humoris cōmixtione. Ex qualitate simplici est infirmitas quæ solidis accidit membris,& Græcè dicitur hectrica. Est & alia ægritudo quæ ex humore accidit, ex eius putredine facta. Est ægritudo frigida, quæ sine humore aliquo contingit, vt algor ex nimia frigiditate aeris aut niuis. Est & alia quæ aliquo humore frigido prouenit, vt paralysis, quæ fit in toto corpore, vel in parte.

De Causis ægritudinum complexionis.

Cap. CV.

HALI. *vbi supra.* Morborum partium consimiliū, qui dicuntur morbi malæ complexionis, qua B tuor causę sunt. Prima est calidi morbi causa, secunda frigidi, tertia humidi, quarta sicci. Morbi calidi sex causæ sunt. *Prima* est motus immoderatus, aut corporis, vt labor; aut animæ, vt ira grauis. *Secunda*, obuiatio corporis aliquibus in actu calidis, vt calor solis in æstate, vel in balneo mora diuturnior. *Tertia* est spissatio pororum,& arctatio, quæ calorem dissolui prohibet, vt eunti per niues contingit, aut aqua frigida balneanti. *Quarta* est putredo, vt illa quæ febris parit, cum calesiat omne quod putrescit. *Quinta* est ciborum paucitas. Calor namque, si in quo operetur non inuenit, ad humores & membra se conuertit, eaque calefacit, & humiditatem desiccat. *Sexta* calidorum potentialiter appositio & porrectio, sicut illi fit qui cæpas, allium, piper,& consimilia comedit.

Morbi consimilis 4. sunt causæ: calidi verò sex.

C Morbi frigidi causæ sunt octo. *Prima* est occursus corporis cum rebus actualiter refrigerantibus, sicut accidit ambulanti per niues, & aerea frigida, si diutius in eis immoretur. Nam si quidem diutina sit talis mora, calefit, eo quòd calor corporis interius cōcluditur, si vero diuturnius in eis perseueretur, calor naturalis ad interiora corporis refugit, & coagulatur, siue congelatur. *Secunda* est aliquorum potentialiter frigidorum sumptio, vt est aqua frigida, vel lactucarum cum papauere comesto, vel opium. *Tertia* est ciborum potuumque tāta superfluitas, vt calor naturalis submergatur, & extinguatur: sicut igni contingit si nimiam lignorum copiam in eum proieceris, & lucernæ si olei nimium apposueris *Quarta* est immoderata ciborum D priuatio, sicut accidit igni si ligno materiaque priuetur, deficit enim & ingelatur. *Quinta* est spissatio pororum immoderata, quę superfluitates arcet quæ dissoluebantur, eisque calor naturalis immergitur,& extinguitur. *Sexta* est immoderata dissolutio corporis, intantum vt dissoluatur etiam ad dispergatur calor naturalis, sicut in balneo diutius immoranti contingit, ex corporis dissolutione, materiæque per sudorem euacuatione. *Septima* est nimia motus immoderatio, intantum vt calor naturalis dissoluatur, ac dissipetur, sicque corpus refrigeretur. *Octaua* est immoderatus vsus quietis & ocij, quo superfluitates multiplicantur in corpore, quibus vniuersus calor naturalis extinguatur, ac depereat.

Morbi frigidi causæ sunt octo.

Morborum humidorum 5. sunt causę. *Prima* est E alicuius humidi per actum occursus, vt balnei,& aeris humidi. *Secunda* est eorum quæ comeduntur & bibūtur superabundantia. *Tertia* ciborum & medicaminum quæ corpus humectant porrectio. *Quarta* nimius quietis & ocij vsus, quo superfluitates in corpore congregantur, spissæque ipsum humectant. *Quinta* est prohibitio eorum quæ à corpore humido dissoluuntur, eorumque conclusio. *Morborum* denique siccorum causæ similiter sunt, 5. causis humidorum morborum contrariæ.

Morborū humidorū quinque sūt causæ, & similiter etiam siccorum.

De ægritudinibus compositis.

Cap. CVI.

AVicenna, *vbi supra.* Compositiones ægritudinis quatuor comprehenduntur generibus. Sunt enim

Morborum compositorū 4. sunt genera quorū primum in 4. rursum mēbra secatur.

enim ęgritudines creaturæ, quantitatis, numeri, situs. Ægritudinum creaturæ 4. sunt genera. *Primum* est ægritudo figuræ, quæ est cum à cursu suo naturali figura mutatur, & inde prouenit nocumentum, sicut est tortura recti, & rectitudo torti; quadratura rotundi, & rotunditas quadrati. *Secundum* est ægritudo viarum, & habet 3. species, aut enim dilatantur, aut constringuntur, aut clauduntur. *Tertium* est ægritudo receptaculorum, & ventriculorum: & huius 4. sunt species aut enim fiunt maiora, & dilatantur, sicut testiculorum dilatatur folliculus, aut minorantur, & cōstringuntur, sicut stomachus, & sicut cerebri ventriculus; cum est epilensia; aut opilantur & implentur, sicut vētriculi cerebri, cum est apoplexia: aut euacuantur & deseruntur, sicut ventriculi cordis sanguine, quando gaudium multum, vel timor perniciosus adest. *Quartum* est ægritudo superficierum membrorum: & est bipartitum. Aut enim quia fit lene quod debet esse asperum, vt stomachus & intestina quando leniuntur: Aut econuerso, sicut trachea arteria quando exasperatur. *Ægritudinum* quantitatis duæ sunt species. Aut enim sunt ex genere augmenti, sicut elephantia; aut ex genere eius contrarij, scilic. diminutionis, sicut ptisis. *Ægritudo* quoque numeri duas habet species bipartitas. Aut enim est ex genere augmenti, & hoc quidem augmentum, aut est naturale, sicut dens vel digitus additus: Aut non naturale, sicut glandula: aut est ex genere diminutionis, & diminutio hæc aut est naturalis, vt cum alicui digitus non creatur: aut non naturalis, vt cum alicui digitus abscinditur.

Morbus quantitatis est duplex, sicut & numeri.

Ægritudines situs quatuor sunt, & dicitur situs secundum Gal. pro loco, & pro societate. Est autem huiusmodi, exitus membri à iunctura sua, aut vt à suo moueatur situ, ita quod non egrediatur, sicut fissura quæ contingit intestinis; aut vt moueatur subito motu in eo, non secundum cursum naturalem neque voluntarium, sicut tremor. Aut in suo loco figatur, & nō ab ipso moueatur, sicut cum in podagra iuncturæ indurantur. *Ægritudo* societatis omnem colligit dispositionem quam habet membrum comparatione ad aliud sibi vicinum, siue propinquet ei, siue elongetur ab eo, non secundum cursum naturalem.

Aegritudo situs est quadruplex.

De Solutione continuitatis.

Cap. CXVII.

Solutio continuitatis accidit plerunque cuti, & vocatur excoriatio, vel scarificatio: plerumque vero carni, quę est ei propinqua, in qua nondum factum est pus, & vocatur plaga: cum enim fit ibi pus, vocatur vlcus. fit autem pus in ea propter hoc quod in ea superfluitates euacuantur, quia debilis est, & quia sui nutrimentum digerere non potest, & superfluitas in ipsum conuertitur: plerumque tamen dicitur plaga & vlcus, solutio continuitatis quæ accidit cuti & non carni. *Quandoque* autem accidit ossi, & ipsum in partes frangit, aut secundum longitudinem cadens ipsum findit. *Contingit* etiam vt cadat in cartilaginibus secundum tres diuisiones, aut vt accidat neruis; sed si secundum latitudinem acciderit, vocatur incisio; si secundum longitudinem, & eius numerus non fuerit multus, vocatur fissura; si vero multus fuerit, contusio.

Solutio continuitatis varia denominatur secundum diuersitatem partiū quas afficit.

Item plerunque fit in partibus musculi: quæ si in eius extremitatem ceciderit, vocatur attritio; si secundum eius latitudinem peruenit, separatio. Si vero secundum longitudinem acciderit, & fuerit numerus eius paruus, & concauitas magna, vocatur liquefactio vel amplificatio. Quod si partes multæ fuerint, & dilatetur, & concauetur, vocatur attritio, siue dissolutio. *Si autem* arteriis ac venis acciderit, vocatur apertio: Et si secundum longitudinem, vocatur fissura. Et est etiam cum hoc contingit secundum modum comparationis orificiorum earum, & vocatur perforatio. *Quod* si arteriis acciderit, & non clausa fuerit, & ex ea sanguis ad receptaculum quod ipsum circundat, exierit, donec receptaculum illud impleatur, & cum premitur ad arteriam reuertitur, vocabitur mater sanguinis. Alij tamen homines omnem sanguinis egressionem ab arteriis, matrem sanguinis vocant. Debes autem scire, quod non omne membrum, imparis dissolutionem tolerat; Cor enim non tolerat, quia prius accidit mors.

Quid soleat vocari mater sanguinis.

Si in panniculis & diaphragmatibus, ruptura: si vero inter duas partes membri compositi cadit, & vnam ab alia separat, ita vt simplici membro non noceat, separatio vocatur, & dislocatio. Et si accidat neruo, qui se de loco suo remouit, vocatur ruptura. *Quandoque* etiam fit in foraminibus, & dilatantur: Et quandoque fit in locis vbi foramina non sunt, ibique facit ea quæ non fuerunt. *Solutio* quidem continuitatis, & vlceratio, & his similia, cum in membro bonæ complexionis fuerint, cito sanantur. Cum autem in membro malæ complexionis, longo tempore resistunt; quanto magis cum in corporibus illorum contingunt, qui patiuntur hydropisim, aut constrictionis malitiam, aut lepram.

Solutio continuitatis in membro bonæ complexionis facile sanatur, in aliis non.

De Compositis ęgritudinibus, cęterisque nocumentis corporis.

Cap. CXVIII.

Ægritudines autem compositas, nō quaslibet coniunctas intelligi volumus, sed illas ex quibus coniunctis vna prouenit ægritudo, sicut est apostema in quo omnia reperiuntur ęgritudinum genera. Ibi enim complexionis reperitur malitia, ex hac enim cum materia omne accidit apostema. In eo quoque compositionis malitia, quia semper cum eo prouenit læsio in figura & dimensione. Plerumque etiam adest cum eo situs ægritudo. Inuenitur etiam in ipso communis ægritudo; quę est continuitatis solutio, dum in membro apostemato materię superfluentes euacuantur, & inter partes ipsius penetrant.

Quid ægritudo composita.

In apostemate reperiūtur omniū ægritudinum genera.

Quędam autem res extra ęgritudines existunt, quę tamen cum eis numerantur. hæ sunt res, quæ in decoratione egrediuntur: quarum aliæ consistunt in pilis, alię in colore, aliæ in odore, aliæ in figura post colorem. Ægritudinem pilorum genus consistit in alopicia, & detruncatione, & paucitate, & breuitate, subtilitate, & crassitie, crispitudine, & multa leuitate, cānicie quoque, & qualicunque coloris alteratione. Nocumentum coloris quatuor generibus continetur. *Vnum* est eius mutatio, propter malitiam complexionis cum materia, sicut ictericia, aut sine materia, vt gipseitas, quæ fit in colore propter complexionem valde frigidam: & citrinitas quæ accidit propter complexionem valde calidam. *Aliud* est eius mutatio propter causas manifestas, vt sol & frigus & ventus colorem mutant. *Tertium* genus est expansionis corporum extraneos colores habentium super cutem quæ colorem defert, sicut morphea nigra, aut quæ ibi nascuntur, sicut lentigines, & macula. *Quartum* est genus vestigiorum, quæ proueniunt ex consolidatione solutionis continuitatis; sicut sunt vestigia variolarum, & vlcerum foramina. Nocumenta figuræ post colorem sunt, aut macies superflua, aut crassities.

Quędam ægritudinibus annumerantur quæ non sunt.

Nocumentū coloris quadruplex.

De Accidentibus morbos sequentibus, & causis eorum.

Cap. CXIX.

Hali. *vbi sup. ser. 6.* Morbus quidem per seipsum sine medio actionibus officit. Accidēs autem est nocumentum ipsius actionis, morbum sequens. Igitur & morbos accidentibus causas esse constat & accidentia signa esse, quibus morbi significantur, sicut accidit, cum inest stomacho mala complexio, vt illam sequatur mala digestio, tanquam scil. causam sui. Mala itaque digestio, eo quod sequitur malam stomachi

Quid sit morborum accidens, & eadem sit signum.

comple-

complexionem, stomachi accidens est; ex eo vero quod per ipsam mala significatur stomachi cõplexio, signum est; nec est aliqua differentia inter accidentia & signa, nisi in eorum vsu.

Tria sunt accidentium genera. *Igitur* accidentium morbos sequentium tria genera communia sunt. *Vnum* quod in nocumento apparet actionum. Secundum in habitudinibus eorum quæ de corporibus exeunt. duorum autem extremorum causa est genus tertium: habitudines enim corporum, & superfluitatũ quę à corporibus emittuntur; & habitudines actionum, sequuntur habitudines incommodorũ quę ipsas faciunt. *Si ergo* membro incõmodum accidit, eius actioni nocet; & cũ actioni nocumentũ acciderit, ei quod ab ea efficitur oberit, iuxta quãtitatẽ incõmodi quod accidit. Verbi gratia: Si virtus attrahens, quæ in felle est, ab attrahendi choleram rubeã actio ne deficiat, & in purgationem sanguinis ab ea debilitetur, in sanguine remanebit, ac per totum corpus cum eo diffundetur, qua ex re color in croceum mutabitur, rubiginẽ, scilicet & ictericiam. Immutatur & vrinæ color, & ad croceum inclinatur & subrufum, cum ipsa sanguinis aqua sit, & colamentum.

Vnde mẽbro accidat incommodum. *Incommodum* autem membro, aut ex corruptione naturalis cõplexionis accidit, cum ab ea scilicet aut in calore vel frigiditate, aut in siccitate & humiditate dissenserit: aut ex malitia figuræ ipsius, vt si ei apostema fiat; aut euellatur, aut minuatur; aut ex separatione cõtinuationis, cum ei scilicet incisio, vel continuatio, vel illusio, vel aliquid huiusmodi euenerit. Actiones autem (vt dictum est) sunt tres, scilicet animalis, naturalis, vitalis. Et vnicuique earum tribus modis accidit nocumentum. *Tribus modis accidit actioni nocumentum.* Aut enim immoderatum & vehemens est, ita quod actionem omnino cessare facit; vt cæcitas visum, surditas auditum: Aut eam imminuit, vt caligo, & auditus malus. Aut habitudinem immutat, vt accidit, ei qui in conspectu suorum oculorum imaginatur se videre culices, vel muscas, vel aliquid simile capillis aut filis, & sicut ei cuius debiliter immutatur auditus.

De Accidentibus virtuti regenti, idest totali menti.

Cap. CXX.

Quid virtus regens sit mens. Virtutis autem animalis sunt tres actiones, scilicet actio regens, & sentiens, & voluntariè mouens. Regens quidem est actio phantasiæ, & cogitationis, ac memoriæ; & hæ simul omnes dicũtur mens. *Nocumentũ menti accidit tripliciter.* Nocumentum autem menti tripliciter accidit, aut enim omnino deficit, aut minuitur, aut immutatur. *Causa defectionis mentis.* Causa defectionis eius, aut est complexio mala frigidaque corporis, quæ substantiæ cerebri dominatur; & si quidem fiat eius aduentus paulatim ac pedetentim, obstupefactio fit, & in somno submersio; aut est mala cum frigida materia, scilicet humore phlegmatico, qui ventres cerebri replet; aut simul omnis subitoque, & fit abinde apoplexia; aut quosdam tantum, & alios non, nec opilat illos omnino, fitq; epilensia.

Causa imminutionis. *Imminutionis* quoq; mentis causa est complexio mala; & hæc aut frigida est & debilis, cerebro dominans, fitq; turbatio rationis vel mentis, vel somnus immoderatus: Aut calida, fitq; inde desipientia; aut humida, & obstupefactionem efficit; aut sicca, & molestant vigiliæ: Aut vero fit hæc ex mala cum materia complexione. Et si quidem materia phlegmatica est, apostema facit in duobus proræ cerebri ventriculis fitque inde litargia, idest obliuio. Si vero materia calida est cholerica, cerebroq; dominatur, aut eius operimentis, & facit apostema, phrenesis generatur, quam sequitur & febris & alienatio mentis; aut si apostema cum ea non fit, insania fit, & sequitur eam sine febre mentis alinatio. Si autem materia composita fit ex phlegmate & cholera rubea, cuman generat, quæ est

A obstupefactio cum vigilijs. Si vero materia sit cholera nigra, & sine apostemate, fit melancholia nigra quæ vocatur desipientia. Quod si materia multa sit, & ventriculo puppis cerebri dominata fuerit, oritur passio quæ dicitur mentis congelatio.

Causa immutationis. *Porro* cum ipsa mens immutatur, siue aliter est quã expedit, hoc fit aut ex mala cõplexione frigida & sicca, sed debili, fitq; abinde timor & formido; aut ex vapore frigido & sicco, fitq; ab eo melancholia quæ hipocundria vocatur; aut ex humore calido & phlegmatico, qui in venis, quæ circa cerebrũ feruntur, multiplicatur; & inde vertigo stuporque generatur. Hæc sunt accidentia, quæ totalitati mentis accidunt, & causæ eorum.

B

De Accidentibus phantasiæ, & cogitationi, & memoriæ.

Cap. CXXI.

Vnde fiat nocumẽtum phantasiæ. ET quia mens est phantasia, cogitatio, & memoria, quarum vnicuique sedes & habitatio est in proprio, cerebri ventriculo, quando aliqui ventriculorum horum sine alijs incommodum acciderit, eius nocumentum accidit ipsius actioni, duæque aliæ liberantur. Itaque si quod incommodum proræ cerebri acciderit, phantasiam nocet. Quæ aut omnino deficit, intantum vt ea quæ præsentia non sunt, homo videre sibi videatur, licet præteritorum memoriam retineat: Aut imminuitur, & imaginatur res phantasia debili: aut aliter quàm expedit est, vt aliter res quàm earum forma figuraque sit, intueri videatur.

C

Vnde cogitationi. *Quod* si medio cerebri ventriculo incommodum acciderit: aut omnino cogitationem annullat, ita vt inter ea quę facienda sunt, vel non, penitus non discernat. Aut certè imminuit, aut malam efficit: & dicitur huiusmodi habitudo mentis alienatio. *Vnde memoriæ.* Si vero puppi cerebri acciderit, memoriæ nocet; & aut omnino memoria cessat ab homine, ita vt obliuiscatur omnia quæ facit, & dicitur memoriæ priuatio; aut imminuitur, ita vt nisi proxima reminiscatur, & dicitur obliuio; aut alia fit quàm oportet ipsius habitudo, & memoriæ malum appellatur. Horum autem accidentium singulorum, cum sint mentis actionum, fit euentus ab eisdem causis; à quibus

D & totius mentis proueniunt accidentia mala, scilicet de complexione frigida, vel materia frigida. *Opium & mandragora menti nocet.* Opium quidem & mandragora, hęc operantur accidentia complexionis, sua frigiditate nimia.

De Accidentibus virtuti sentienti, & primo de sensu visus, & organo.

Cap. CXXII.

HÆc de actionum regentium accidentibus diximus, nũc de accidentibus in actiones sentientes ingredientibus disseramus. Et primo de accidentibus visus, cum sit omnium quinque sensuum primus ac subtilissimus. *Visus tripliciter nocumentum patitur.* Itaque visus tripliciter nocumentum

E patitur, aut enim omnino deficit, & cæcitas dicitur; aut minuitur, & obscuratio vocatur: aut aliter quàm rectum est se habet, vt cum quædam quæ non sunt, hæc videre sibi videtur. *Tres causæ nocumenti visus.* Hæc autem nocumenta, visui tribus ex causis accidunt. Nempe aut ex primo visus organo, qui crystalleidos humor dicitur, quia scilicet aliquod incommodum illi accidit: Aut quia videns spiritus ad oculum vsque non deducitur; aut quia membrorum aliquod quæ crystalleidos vtilitati parata sunt, impeditur.

Incommodum etiam ei accidit, aut ex consimili partibus morbo: vt si refrigeretur aut calefiat, aut humectetur aut exiccetur, aut ex organico morbo, vt si loco suo moueatur. Et si quidem ad interiora moueatur, oculus ea de causa fit glaucus; si ad posteriora, niger: hęc duo visui non obsunt. Porro si ad superiora

vel

Ratio cur vnum videtur ut duo.

vel inferiora moueatur, hac de causa hominem contingit vnum aliquid, tanquam duo aliqua intueri, eo quod lumen ab vno dirigatur oculorum à superioribus, & ab alio ab inferioribus. Intueturque homo oculo, cuius lumine ab inferioribus dirigitur, rem quasi dimissam: Alio vero cuius lumen à superioribus procedit, tanquam altiorem: & accidens huiusmodi strabositas dicitur. Quando vero dextrosum aut sinistrorsum oculus mouetur, accidit hominem vnum quidem non quasi duo intueri, quia lumen ex singulis oculis per vnam lineam procedit, & ob hoc incommodum istud visui non nocet.

De Accidentibus spiritui visibili.

CAP. CXXIII.

Spiritui visibili ex tribus prouenit incommodũ.

NOcumentum autem quod visui obest, eo quod videns spiritus minimè rectus feratur, procedit; aut quia ventriculi proræ cerebri qui eum mittunt, aliquod patiuntur incommodum; aut neruo concauo aliquod incommodum factũ est; aut quia spiritus ipse à sua natura egressus est. *Proræ* ventriculis accidit incommodum, aut ex mala complexione calida, vel frigida, vel humida, vel sicca, aut ex organico morbo, vt apostemate; aut ex continuationis separatione. *Neruo* autem concauo accidit incommodum ex opilatione, quæ quidem ei fit, aut ex humore crasso & viscoso, aut ex compressione. *Egressio* spiritus à natura sua est, aut in sua qualitate, aut quantitate, aut simul in vtroque. In qualitate quidem, vt si densetur, & inde visus paucitas fit; aut si subtilietur, & inde visus melior fit: In quantitate vere si augmentata fuerit, & inde visus quoque melior efficitur; aut imminuta, & inde visus debilitatur. *Si vero* qualitas cum quantitate componatur, quatuor fiunt compositiones huiusmodi. Si fuerit spiritus subtilis & multus, quamlibet rem, & de prope, & de longe, bene intuetur homo. Multi namque spiritus est in loca remotiora se extẽdere. Subtilis autem spiritus est comprehendere quælibet optima comprehensione. Si vero multus sit & crassus, quod longius est homo spiritus multitudine videt; non tamen bene quia crassus est. Porro si paucus sit, & subtilis, quod proximum est optimè videt sua subtilitate, non autem intuetur longinqua, propter sui paucitatem. Quod si paucus sit & crassus, quod remotum non videtur sui paucitate, nec quod proximum est præ crassitie.

Spiritus visibilis quatuor modis componitur.

De accidentibus pupillæ foramini.

CAP. CXXIV.

Foramini pupillæ accidit incommodum quatuor modis, sc. Dilatatione.

QVæ vero accidunt visui propter incommodum alicuius membrorum quæ in auxilium crystalleidos humoris parata sunt, fiunt incõmodi causa quod & pupillæ accidit foramini, aut euagaidos humori, aut tunicæ corneæ, aut palpebris. Foramini quidem accidit incommodum quatuor modis, scil. cum dilatatur, vel arctatur, vel commouetur, vel conscinditur. *Dilatatio* vero aut est naturalis, aut extranaturalis: & vtraq; mala est, quia lumen oculi spargitur, & non congregatur. Fit autẽ duabus ex causis: Prima est propter vueæ tunicę siccitatem; quia congregantur partes quæ sunt in circuitu foraminis, & comprimuntur, & à cẽtro remouentur; & huiusmodi passionis sanatio difficilis est: secunda est propter apostema quod in ea fit, & ipsam distendit.

Arctatione.

Arctatio sui, aut est naturalis, aut extranaturalis. *Si* naturalis, laudabilis est, quia spiritum videntem congregat, nec spargi sinit. *Si* extranaturalis, mala est, eiusque causæ, dilatationis causis sunt oppositæ. Hæc aut est, quoniam tunica cornea eneruata est humiditate superflua; aut quoniam humor albugini oui similis euacuatus est, nec est aliquid inde quod eam repleat tunicam, ac roboret; & ob hoc eneruatur. Euacuatio euagaidos humoris, validum est visus incommodum, sequitur enim inde humoris desiccatio cristalleidos, & occurrunt exterius & interius lumen, sine aliquo mediante inter eos. *Commotio* quoque foraminis, aut est naturalis, aut extra naturalis. Extranaturalis fit, si vuea tunica scindatur alio quam foraminis loco, roboreturque tunica, & scissura consolidetur. Incõmodum autem hoc, scil. foraminis motus naturalis, visui manifestè non obest. *Foraminis* quoque scissura si modica est, nec ad euagaidos humorem transmittitur visui apertè non nocet. Si vero transmittitur, intantum vt euagaidos humor ab eo decurrat, & corneæ tunicæ obuiet, inde nocumenta duo fiunt. Vnum quia cornea crystalleidi obuia est, nec ipsi crystalleidi est protectio, quin eam alliget. Alterum vero, quia spiritus videns in foramine non coadunatur, totus enim egreditur, & dilatatione foraminis spargitur.

Cõmotione.

Scissura.

De accidentibus euagaidos humori.

CAP. CXXV.

Incommoda humori euagaidos accidunt in quantitate, & qualitate.

INcommoda vero quæ euagaidos humorẽ sequuntur, aut in eius quantitate fiunt, aut in qualitate. *In quantitate* quidem si multiplicetur, & impedimentũ fiat, ne ad inuicem exterius & interius lumen sibi occurrãt: Aut si diminuatur, & humor ipse crystalleidos exteriori luci obuiet sine medio. *In qualitate* vero, aut in liquore, aut in colore. In liquore quidem si spissetur: & tunc eius crassities, aut parua est, & ita oculum remota prohibet intueri, in proxima vero sanus est intuitus. Aut immoderata; & hoc aut in toto, aut in parte: si in toto visum prohibet, & incommodum aqua vocatur: si in parte, aut in partibus continuis, aut diuisis. Si in continuis, aut in medio, aut circa medium. Si in medio, fit inde vt singula corpora videat tanquam diuisa, & opinabitur in vnoquoque quod videtur profundum quid esse: si in circuitu medij, prohibet oculũ multa simul videre, ita vt oporteat singula corpora suo spatio intueri, propter eius paucitatem conuisus. Si vero in partibus ab inuicem diuisis, inde fit hominem in conspectu suo videre tanquam muscas, & culices, & capillos; & accidit hoc plurimum dum à somno surgitur, maximeque pueris, & febricitantibus.

Nota.

Coloris autem huius humoris immutatio fit tribus modis. *Vnus* est vt ad nigrum declinet, & inde fit hominem ea quæ intuetur, tanquam in fumo & puluere sint, videre. *Alius* est cum in eo rubor dominatur, sicut accidit ei in cuius oculo vngula inuenitur, vnde rubet, & opinatur homo coloris esse rubei cũcta quæ videt. *Tertius* est cum in eo color croceus superabundat. Vnde accidit hominem opinari cuncta quę videt esse crocea, sicut ictericis contingit.

Color euagaidos mutatur tripliciter, & inde fit quod res apparent nobis alterius coloris quam sint.

De accidentibus tunicæ corneæ.

CAP. CXXVI.

Tunica cornea patitur incommodũ à seipsa diuersimode.

PArs autem tunicæ corneæ quæ foramini opposita est, aut à seipsa patitur incommodum, aut ab alio. Incommodum quod ei à seipsa fit, aut est morbus partibus consimilis, aut organicus, aut separatio continuationis. Morbus consimilis, aut ex humiditate est, & arbitratur homo cuncta quæ videt esse in nebula, vel in fumo; aut de siccitate, & fit ei spasmus, indeque visus debilitatur, & hoc maximè sensibus accidit in extremo tempore. Morbus autem organicus qui fit ei, crassities est & densatio quę fiunt ab hepate: Indeque accidunt obscuratio & operimentum in visu, iuxta quantitatis eius magnitudinem & paucitatem. Incommodum autem quod ei fit à separatione continuitatis vlcus est, vlcus autem aliquotiens transmittitur, aliquotiens non. Et si quidem transmittitur visui, obest, eo quod humor euagaidos euacuatur; si vero non transmittitur, duabus ex causis nocet. Vna est, quia superfluitas & sordes

In eo congregantur; interiusque lumen exteriori occurrere prohibetur. Altera vero, quia cristalleis exteriori limini propinquior fit.

Patitur etiã incommodũ ab alio varijs modis.

Incommodum autem quod ei accidit ab alio, aut est ex operimento consolidante, aut ex palpebris. *Ex consolidatione* quidem, si vngula in eo producatur, operiatque foramen quod oppositum est corneæ. Aut si obtalmia ei acciderit, quæ chimosis dicitur, quod est apostema, & in albo, & in nigro oculi, operitque foramen. *Palpebræ* vero corneæ nocent, aut apostemate, quod in eis operit foramen oppositum; aut prurigine, quæ palpebras incrassat & subleuat, operitque foramen; aut certè grandine, quæ ei accidit, ob longum scilicet apostema, quod in exteriori palpebra contingit. Hæc de accidentibus visus dicta sufficiunt.

De Accidentibus sensui auditus.

Cap. CXXVII.

Tribus modis dicitur aliquid accidere auditui.

EA vero quæ auditus sensui contingunt, tribus modis accidunt; aut enim omnino deficit auditus, & surditas dicitur; aut imminuitur, & grauitas appellatur; aut aliter est quàm expediat, & auditus malus vocatur. *Accidit* autem huic sensui nocumentum propter incommodum quod accidit aut virtuti auditus, aut instrumento primo ipsius. *Virtuti* quidem auditus incommodum accidit, aut propter causam immittentem, quod est cerebrum, si ei incommodum accidat; aut propter neruum, qui ipsam virtutẽ portat. Fit autem eis incommodum, aut ex cõsimili partibus morbo, vt mala complexione, calida, vel frigida, humida, vel sicca: aut ex organico morbo, vt apostemate, vel opilatione, aut ex continuitatis separatione, vt percussione, vel illisione. *Incommodum* autem quod accidit organo primo auditus (quod est scilicet pars larga & ampla nerui, auditus ipsius operientis foramen, quod in osse est) aut in ipsa accidit eius substantia: aut alterius incommodi causa, quod accidit alicui membrorum ei seruientium, eiusque actionem adiuuantium. *In substantia* quidem sua accidit, aut ex mala complexione calida, vel frigida, vel humida, vel sicca: aut ex organico morbo, vt apostemate: Vel ex continui separatione, vt cõtritione, vel incisione. *Quæ vero* membris illi seruientibus incommoda accidunt, vt exteriori foramini, & neruo per quem decurrit auditus, ex opilatione sunt: opilatio autem hæc, aut est apostema, aut verruca, aut caro superabundans, aut certæ sordes, aut lapis qui foramini auditus accidit.

Incommoda respectu virtutis auditus.

Incommoda respectu organi primi auditus.

De accidentibus sensui gustus.

CAP. CXXVIII.

Accidentia gustus tribus modis adueniunt.

ACcidentia similiter gustui tribus modis oriuntur, aut enim totus ipse cessat gustus, & omnino sapores non sentit: Aut minuitur, vt in sapores debilis sit: Aut aliter eius iudicium est quam ordo postulet, & tunc sentit homo sapores, sed non degustat; aut saporem quidem aliquorum sentit & degustat aliter quàm sint, cum scilicet in eius lingua dominatur alicuius saporis qualitas aut amaritudo, quæ est ex cholera rubea, aut acerbitas quæ est ex phlegmate acetoso, aut salsugo quæ est ex salso phlegmate. Etsi quidem humor dominans multus est, quosdam horum saporum sentit homo, licet nullus sapor eius linguæ misceatur. Si vero paucus, sentit illum qui superabũdat, & eius linguæ dominatur, qua sapores degustat: Cibus enim eiusmodi commouet in ea dominantem humorem. *Hæc* autem nocumenta gustui accidunt, propter incommodum quod accidit, aut virtuti depellenti, aut instrumento primo gustus. Virtuti quidem depellenti accidit incommodum, aut propter eam cerebri partem à qua neruus sensitiuus dirigitur, aut propter ipsum neruum qui fert eum. Incommodum autem quod accidit organo gustus primo, scilicet linguæ, aut accidit eius substantiæ, aut illi seruienti, tunicæ scilicet ipsam operienti.

Nocumenta accidunt gustus ex duobus.

A

De accidentibus sensui odoratus.

CAP. CXXIX.

Nocumenta odoratus proueniunt ex ijs quæ accidũt aut virtuti eius, aut organo.

QVæ verò contingunt sensui odoratus, aut eorum causa quæ virtuti eius accidunt fiunt, aut eorum quæ instrumentis eius. *Virtuti* quidem eius accidit nocumentum, aut ex mala complexione, quæ duobus proræ cerebri ventriculis inest; sicut ex repletione, capiti superfluitates & humiditates accidunt; aut ex solo calore, aut ex aeris frigore. *Instrumento* vero primo odoratus accidit nocumentum, aut ex seipso, aut ex seruientium causa membrorum. Instrumentum autem hoc duo habet augmenta vberibus similia, quibus accidit incommodum, aut ex morbo consimili,
B cum refrigerantur, aut calefiunt, aut humectantur, aut desiccantur: Aut ex organico, vt opilatione.

Duo mẽbra deseruiunt odoratui.

Membra porro quæ illi deseruiunt sunt duo, nasi meatus, & os perforatum. Nasi meatibus accidit incommodum, aut ex organico morbo, vt est apostema, vel caro supercrescens, vnde fit opilatio meatuũ, prohiberturque ventus qui venit per odoratum; aut ex separatione continuationis, vt est illisio, vel contritio; vnde meatus comprimitur, & opilatur. Quod autem ossi perforatio contingit, & operimento eius similiter, aut est humor eius crassus illud foramen opilans, & ab odoratu prohibens; aut est humor putridus: vnde sentit homo fœtidum odorem, cùm nihil putredini fiat
C proximum.

De accidentibus sensui tactus.

CAP. CXXX.

TActus quoque sensui (qui membris omnibus corporis est communis) accidunt incommoda tripliciter, sicut & sensibus alijs. Aut enim omnino sensus & motus deficit, maximeque in manibus & pedibus hoc fit; aut imminuitur, aut aliter se habet quam expedit. Horum autem quædam proprijs nominibus vocantur, dormitio scilicet & eneruatio. Quorum eædem quidem sunt causæ, nisi quod per eneruationem accidit incommodum validum & vehemens, cum
D quo & sensus deficit, & motus voluntarius omnino. A dormitione vero modicum fit incommodum, cũ quo difficilis est sensus & motus; sed non deficiens omnino. Fit autem dormitio aut in toto corpore, & cum ea difficiliantur sensus & motus simul; aut in vno membro, & fit similiter cum difficultate motus. Aliquando tamen hac difficultate vacua est, vt in dentibus cõgelatio: hęc est enim eorum dormitio, quæ ex acerborum masticatione inducitur.

Discrimẽ inter dormitionem & eneruationem tactus.

Causa vero dormitionem adducens, est prohibitio transitus virtutis à cerebro per neruum, quo ad membrum peruenit. Cuius scilicet prohibitionis, aut manifesta est causa, aut occulta. *Manifesta* quidem, vt frigus & nix, quando membro obuia sunt, & congregantur
E neruorum partes, atque spissãtur, prohibetque huiusmodi res virtutis transitum sentientis. Quemadmodum si quis piscem manu teneat obdormitantem (qui bereca, vel berilia, Latinè torpedo dicitur) frigiditatis eius virtute manus obdormit, eiusque motus difficiliatur. *Causa* vero occulta, siue præcedens, aut est mala complexio, vt sunt humores frigidi & crassi, quibus nerui patiuntur & spissantur ac refrigerantur; aut opilatio, & hęc est aut in neruis concauis, vt sunt oculorum nerui, scil. ex humoribus crassis atque viscosis quæ cõcauitati neruorum inuiscantur, aut in neruis sine cõcauo, & tũc est aut ex apostemate, quod neruorũ substãtiam incrassat; aut ex compressione quę illis accidit, vel ex dissociatione ligamentorũ & ossiũ eulsorũ atque fractorũ: his itaque de causis dormitio fit, & eneruatio. Et hoc aut in toto corpore, si in cerebro fuerit incõmodũ; aut in pluribus mẽbris, si fuerit inuiscatum

Causa dormitionis, alia manifesta, alia occulta.

tum; aut in vno membro, si neruis tantum, qui ad illud diriguntur, contigerit.

De Communibus accidentibus quinque sensuum.

Cap. CXXXI.

Delectatio & dolor omnibus membris & sensibus accidunt, sed maxime tactui.

Delectatio autem & dolor, ipsa quoque & membris omnibus accidunt, & in omnibus sensibus fiunt alterationem facientes, & in naturam sentiti. Sed delectatio est alteratio ab extra naturali habitudine in naturalem. Dolor autem econtra, à naturali in extranaturalem. Verum hæc alteratio quando modica est, nec delectatio fit, nec dolor, sed quando magna; fiunt enim in vltimo. Et in tactu quidem fortiores sunt quàm in cæteris sensibus, quia crassior sensuum est, nec facile mutatur & alteratur in alicuius rei naturam, sed tarda quadam difficultate. Non enim passiones in eo celeriter operantur, propter ipsius crassitiem, quæ resistit ac prohibet. Et sicut fortius delectatur, sic & amplius læditur. *Reliquis* autem omnibus sensibus, non magna delectatio vel dolor fit ex his quæ sentiunt, quia celerius mutantur in rei naturam, eique facilius consentiunt: hæc tamen fit in eis secundum magis & minus, iuxta subtilitatis eorum & crassitiæ quantitatem.

Visus minus percipit delectationem & dolorem quam vllus alius sensus.

Visus itaque naturę suæ subtilitate citius alteratur, & in sentiti naturam mutatur, scilicet colorem; & ideo non accidit ei magna delectatio vel dolor, ex sentiti natura. Sunt itaque duo isti sensus, scilicet visus & tactus, in delectatione & dolore, in extremitatibus duorum oppositorum: Reliquorum autem omnium natura inter hæc duo est media. Igitur in gustu, delectatio & dolor debiliores sunt, quàm in tactu: quoniam huiusmodi illi subest in crassitie. In auditu vero fortiores quàm in visu, quia crassior est illo. Odoratus porro medius est inter auditum & gustum in crassitie & subtilitate, alterationisque mora & celeritate: vnde & qui illi accidit dolor delectatioque, medium tenet.

In omni sensu dum patitur fit continuationis separatio.

Sciendum est autem in omni sensu, doloris causam esse continuationis separationem. *Et hoc* in tactu fit, aut ex aliquo acuto & incidenti, aut graui illidenti & conterenti, aut aliqua excedenti re, aut frigiditate vel calore: Caloris enim immoderati est rarificare membri partes, ac disiungere. Frigus econtra congregat ac spissat eas ad inuicem, in tantum vt aliæ quoque ab aliis separentur. Et ob hoc eius congregationes disgregantur; quale quid luto accidit, quia cum siccatur, funditur. *In visu* vero fit dolor, aut ex albo calore qui diuidit & spargit, sicut in tactu calor: aut ex nigro, qui lumen congregat nimia coadunatione: accidit que ab eo continuationis separatio, sicut in tactu à frigore. *In gustu* porro fit, aut ex acido vel acerbo sapore pungitiuo, qui linguæ partes separant, sicut & calor facit: aut ex pontico & insuaui, qui tanquam frigus disterminant. *In auditu* denique fit à voce magna & acuta, quæ separat auditus sensum, sicut & albus color, visum.

Adhuc de eodem.

Cap. CXXXII.

Visus auditus & odoratus ... exterioribus delectantur & dolent, reliqui sensus etiam interioribus.

Accidit autem sensuum cuique delectatio & dolor: Ab extra quidem visui, auditui, & odoratui. Hi namque delectantur & dolent coloribus, vocibus, & odoribus exterioribus. Cæteris autem hæc fiunt abintus, & extra. *Gustus* siquidem ab exterioribus fiunt per sapores. Abintus vero delectatur sapore sanguinis, & phlegmatis dulcis. Nocetur autem cholera, vel salso phlegmate, si vel in corpore linguæ dominetur, vel ad ipsam à stomacho mittatur.

Tactui vero ab exterioribus lęsio fit rebus his quæ separationem faciunt continuationis, vt incisione, & illisione: ab interioribus vero, complexione calida

A vel frigida, superfluitatibusque crassis quæ dirrumpuntur, & humore acuto qui incidit. *Porro* voluptas ab exterioribus ei fit mollibus, & in calore ac frigore temperatis: ab interioribus vero cum materia mala & nocens excoquitur atque digeritur (maturationem enim & digestionem voluptas comitatur) aut cum malæ superfluitates à corpore dissoluuntur, sicut in balneo fit: sed & cum id quod nocebat egreditur, vt sperma. Nam si multiplicatum in vasis fuerit, naturam lædit, & ob hoc ipsum illa depellit. Maior est tamen cum euacuatur sperma delectatio, quàm ex eius collectione fuerit nocumentum. Euacuatio enim eius simul fit, alteraturque sensus ab eo simul, vnde & maior est eius voluptas: collectio vero eius pedetentim fit, nec alteratur sensus ab ea simul:

B vnde nec multum facit in sensu dolorem. *Voluptas* autem ex coitu maior est in muliere, quàm in viro. In muliere namque fit voluptas euacuationis sui spermatis vasalis ab eius causa, quodque matrix deinde sperma viri contrahat. In viris autem voluptas hæc solius euacuationis sui spermatis fit.

Ex coitu maior est voluptas in muliere quàm in viro.

De Accidentibus oris, & primo de defectu appetitus.

Cap. CXXXIII.

Incommoda quæ accidunt ori stomachi appetitui nocent.

Quoniam autem ad os stomachi diriguntur à cerebro nerui, per quos appetitus fiat, vel sensus: ipsum sequuntur eadem accidentia quæ & tactum.

C Quæ autem ori stomachi fiunt incommoda, quædam eius actioni nocent est ipsius substantia, & ipsa sunt quæ nocent appetitui. Quædam vero actionibus aliorum membrorum incommoda accidunt, ab his quæ in ore stomachi sunt: quæ ex re fiunt accidentia varia, iuxta naturam incommodi, vt epilensia, mentis alienatio, mania: aut certè nocent eis sua vicinia, sicut cordi defectus accidit, cum ori stomachi in locatione proximum fit.

Appetitus incommodatur tripliciter.

Quæ vero actioni appetitus accidentia fiunt, eodem quoque modo quo & in actionibus cæteris tripliciter contingunt: aut enim omnino deficit, aut imminuitur, aut aliter est eius natura quàm expedit. *Appetitus* quidem defectio fit, aut quia corpus non euacuatur, nec ea quorum oportet alia supplere locum, ab eo dissoluuntur, aut quia venæ nihil ab hepate contrahunt, aut quoniam hos stomachi minimè sentit imminutionem rei, quam venę & concauitates

D & hepar ab eo contrahunt. Oris autem stomachi sensus cessatio fit, incommodi causa, quod aut ipsimet ori stomachi accidit, si fiat ei mala complexio calida, sicut in febribus appetitus cessatio contingit: aut quod cerebro, sicut in alienatione mentis passione fit: aut quod neruis à cerebro ad os stomachi missis, & hoc ex difficultate & compressione vel incisione accidit. *Imminutio* autem appetitus fit, cum eædem causæ quæ faciunt eum cessare, molestant quidem, sed debiles sunt.

De Ordinatione appetitus in cibum & potum.

Cap. CXXXIIII.

Contingit appetitu cibi & potus esse inordinatum tum in quantitate tum in qualitate.

Malum vero appetitus, aut in cibum est, aut in potum. Appetitus ciborum malitia, aut in

E quantitate est, aut in qualitate. *In quantitate* quidem, cum appetit quis ciborum multitudinem: vt ille qui habet caninum appetitum. Quod accidit aut humoris acerbi causa, qui in ore stomachi conclusus est: sequiturque huiusmodi, egestionum multitudo, & humiditas. Aut quia quæ per dissolutionem euacuatio fit, immoderata est: cuius exuberantia fit, aut caloris causa consumentis, aut dissoluentis, aut debilitate virtutis retinentis.

Cur mulieres pugnantes inordinata appetant.

In qualitate vero, cum appetitus ad acerba declinat, aut salsa, vel pungitiua, fit nonnunquam illum appetere terram, ac gipsum, carbonesque nigros, & hoc

hoc ex humore malo frigido in stomacho. Plurimũ autem accidit hæc passio prægnantibus, & appetitus incontinentia vocatur, maximeque fit primo & secundo & tertio mensibus, dum fœtus est paruus, nec adhuc præualet multo sanguine menstruorum pasci, immo pauco sed meliori. Quare superest sanguis malus, & in ore stomachi congregatur, indeque fit malus appetitus. Quarto vero mense cessat, quia fœtus iã confortatus est ad copiam sanguinis attrahẽdam, defeceruntque superfluitates, quædam quidem vomitu, qui prægnanti fit; quædam autem imminutione ciborum, quæ sequitur appetitus defectum. A

Noxius humor in ore stomachi est causa inordinatæ appetitionis.

Accidit autem huiusmodi appetitus & alijs quàm prægnantibus, cum in ore stomachi eorum superfluitates malæ coadunantur. Et si quidem humor illic congregatus est pungitiuus, ciborum appetitus imminuitur, & ad potum crescit. Si autem acerbus, in cibos augmentatur, & à potu reprimitur. Acerbus enim humor os stomachi congregat, simulque materiam, & comprimit eam: vnde quantitas eius imminuitur, & substantia immergitur, remanent itaque vacua quædam loca quæ desiderant repleri natura, indeque fit appetitus, sicut ab euacuatione & dissolutione. Si vero sit humor dulcis, appetitus ciborum & potus simul imminuitur, dulce namque vacuitates replet, & os stomachi eneruat. B

Appetitus potus inordinatus in quantitate & qualitate.

Porro malitia appetitus in potum, aut in quantitate est, aut in qualitate. *In quantitate* quidem, cum homo immoderatè sitit, & aquam bibit, quod fit aut causa fortis caloris, vt in febribus accidit, aut humoris salsi, vel pungitiui, vel cholerici in ore stomachi cõclusi. *In qualitate* vero cum hominis inclinatur desiderium ad malorum potuum qualitatem, quod humoris mali causa fit in ore stomachi conclusi. C

De Accidentibus cerebro & cordi, ex incommodis oris stomachi.

Cap. CXXXV.

Accidentia in ore stomachi causant morbos in cerebro.

Accidẽtia porro quæ actioni cerebri contingũt, ex incommodis quæ fiunt in ore stomachi, sunt alienatio mentis, obstupefactio, somni immersio, epilentia, & mania. *Alienatio* mentis in hac habitudine fit ab apostemate calido, quod est in ore stomachi. *Obstupefactio* autem, & in somno demersio, fiunt ex oris stomachi frigore; quod est aut ex mala complexione frigida quæ ipsi dominatur; aut humore phlematico in eo concluso; aut ex medicamine frigido, vt opio; aut frigido cibo, vt fungis, & lacte acerbo aut frigidi vaporis causa, qui à matrice colligitur menstruorum, aut spermatis causa tardantis, quod ad cerebrum defertur. *Eadem* est ratio in epilensia; fit enim ex humiditatibus phlegmatis quæ ori stomachi dominantur. *Desipientia* vero fit ex humore nigro qui in ore stomachi concluditur, eiusque vapores ad cerebrum ascendunt. D

Incommoda oris stomachi efficiũt morbos in corde.

Accidentia vero quæ cordi & arterijs ex incommodis oris stomachi contingunt, hæc sunt: syncopis vel defectus, malitia pulsus, bolismus. *Syncopis* vel defectus fit, aut ex magno dolore qui est in ore stomachi, aut sensus eius virtute, aut cordis ipsius debilitate, venarumque pulsantium, ex qua celerius incommodorum susceptibilia sunt. *Bolismus* autem ex oris stomachi mala complectione frigida, & ex ciborum imminutione, & virtutis debilitate. *Accidentia* denique quæ cordi cerebroque simul accidunt, comparticipationis oris stomachi causa, sunt anhelitus malus, eiusque difficultas. Quod fit si os stomachi diaphragma comprimat; Aut apostematis causa quod in ipso est: aut alicuius incommodi quod cerebrum contingit, ex alia ipsius oris stomachi passione.

De Accidentibus virtuti mouenti, & primo de eius defectione.

Cap. CXXXVI.

Vnde oriatur cessatio motus siue eneruatio.

Accidentia quoque quæ ingrediuntur in voluntarij motus actione, tripliciter fiunt, sicut & accidentia sensuum. Aut enim ex toto cessat motus, vt in eneruatione: aut imminuitur, vt in dormitionis passione: aut est in decursu malo, & ordine. *Cessatio* quidem motus, id est eneruatio, fit, si neruis membrum mouentibus incommodum accidat, quod trãsitum virtutis voluntariè mouentis omnino prohibeat. Et hoc aut ex mala complexione frigida fit, quæ neruos densat. Aut ex apostemate neruos incrassante, aut ex humore crasso ipsi neruo inhærente, si concauus est: aut ex compressione, quæ neruis accidit non concauis.

Vnde oriatur emissio vrinæ & egestio sine voluntate.

Hæc autẽ incommoda si in nuchæ principijs acciderint: eorum causa totum corpus eneruatur: & huiusmodi accidens apoplexia, paralysisque vocatur. *Si vero* sint in quibusdam neruis, eneruatio fit illius mẽbri quod mouebant: & si quidem in neruis gutturis, fit eius eneruatio, & dicitur vocis amputatio. *Si autem* in lacertis pectoris, defectus vocatur anhelitus. *Si vero* in lacertis vesicę, fit exitus vrinæ sine voluntate, qui per voluntatem fieri solet ex animalis virtutis actione: fit enim emissio vrinæ per reductionem vesicæ virtutis expellentis virtute quæ in ea est, & eneruatione, idest emollitione ac dilatatione lacerti, qui circumdat os eius: & hoc fit ex animalis virtutis actione: sic etiam & egestio fit intestini recti reductione in podicis loco. Igitur egestionis mora, vel compressio vrinæ est accidens naturale, & eius egressio præter velle, est accidens animale.

Vnde dormitio in virtute motiua.

Imminutio vero motus contingit cum dormitione, & causę quę faciunt dormitionem eædem sunt, quę & eneruationem, nisi quod minimè fortes sunt, sicut illæ quæ motum omnino cessare faciunt: hoc autem accidens est ex actione naturæ & morbi. Nam sensus & motus ibi non cessant, quia membrum ad inferiora non mergitur; sed nec moueri potest puro motu, nec sentit puro sensu, propter ea quæ in natura morbus, operatur.

De Mala eius habitudine ex actione naturæ, & primo de horrore ac rigore.

Cap. CXXXVII.

Vnde horror & rigor.

Porro si in mala sit habitudine motus voluntarius, horror ab eo fit, & rigor tussis, sternutatio, oscitatio, singultus, ructatio, alices, angustia. Et omnia hæc accidentia fiunt ex actione naturæ. Quædam etiã hic accidũt ex actione morbi, vt spasmus & titillatio. Quædam vero ab actionibus naturæ simul & morbi, vt tremor, & qui cum dormitione fit motus. Igitur ex his quæ ex actione naturæ veniunt, & primo ab horrore ac rigore incipiemus. *Dico itaque* quod hęc duo fiunt ex humore pungitiuo, qui in membra sentientia defluit, lacertos scilicet ac neruos, eaque pungit ac nocet; & ideo membrum horret ac reducitur propter sensus sui virtutem, expellensque virtus expellere vult humorem nocentem. Quemadmodum si super corpus fundatur aqua frigida, vel cadat super ipsum ignis scintilla, corpus horret atque reducitur, eo quod natura depellere cupiat sibi nocentia.

Causa rigoris triplex.

Rigorem itaque facientes causæ sunt tres. Prima est calor. *Secunda* frigus. Tertia debilitas caloris naturalis, & materiæ multitudo. *Calor* autem ab interioribus est, vt cholera rubea, quam sequitur proculdubio febris. Aut ab exterioribus, vt si super vlcus aut plagam, medicamen acutum ponatur: statim namque patienti fit horror ac tremor. Sic & ille cuius corpus calidis & fumosis superfluitatibus repletum est, cum balneum ingressus fuerit, horrore molestatur, & quandoque

doque tremit, eo quod aer balnei superfluitates ad exteriora corporis trahit, quibus & pungitur. *Frigus* quoque aut ab exterioribus est, vt ab aqua frigida; aut ab interioribus, vt ex cholera nigra, sequiturque febris: hic etenim humor horrorem non adducit, nisi cũ putrefactus fuerit. *Tertia* vero causa quæ est debilitas caloris, & materię multitudo, mortem habet subsequẽtem; multa namque materia cum naturalem calorem debilem inuenit, eum suffundit, superat, & extinguit. Si vero naturalis calor multus sit, & materia pauca; calor humorem humiliat, liquefacit, ac dissoluit.

Rigor est cõpositus ex frigore & tremore pauco.

Rigor quidem compositus est ex frigore & tremore pauco; tremor autem fit ab expellentis virtutis fortitudine, quæ est in lacertis ad humores nocentes expellẽdos. Ideoque quando causa rigorem adducens est calida, fortior fit tremor: quia calor fortioris est motus, & magis nocens: si vero causa fit frigida, minor erit tremor, quia minor est motus frigoris, minusque lædit. Ob hoc in phlegmatica febri minor est tremor quàm in tertiana, propter causam frigoris: quia calor naturalis fugit ad profunda corporis, eo quod eius exteriora lædantur & doleant ab humore nocente.

De tussi & sternutatione.

CAP. CXXXVIII.

Vnde tussis.

TVssis ex naturali actione fit corpus regente. Est enim motus fortis, ab expellenti virtute factus in instrumentis anhelitus, per exitum aeris. Fit autem per reductionem pectoris fortem super pulmonem, quę expellit validè aerem, & cum eo superfluitates pectoris, & canalium pulmonis. Ideoque natura necesse habet ad tussis complementum, vt fortis sit eius virtus, quæ ad superfluitates expellendas pręualeat; & vt non sit materia crassa, neque viscosa, quam efferre natura non possit, eo quod meatibus inuiscata sit, & anhelitus opilet meatus; neque tenuis, sed quæ meatibus labatur, & ad locum quo fuerat reuertatur. Ob hoc ergo cum materia crassa est, illam subtiliare cum hysopo, & aniso necesse est, & si tenuis est incrassare. Si viscosa est, squingibin & similibus incidere.

Tussis causa.

Tussis autem causa est, aut complexio mala, calida vel frigida, quæ dominatur lacertis pectoris, & pulmoni, & canali eius, & gutturi, nititurq; natura, quod eam lædit, expellere: Aut materia quæ est in instrumẽtis anhelitus, quam itidem emittere, & à se propellere nititur natura. Hæc autem materia, aut ab exterioribus est, vt cibo & potu, quæ scilicet in canalẽ pulmonis ingrediuntur; puluere quoque, vel fumo: Aut ab interioribus, vt ab humore qui descendit à capite, sicut in cantarrho contingit; aut chimo ascendente ab hepatis gibbositate; aut aliqua alia re, quæ in pulmonis canali conclusa est, vt crassus humor, aut materia quæ est in pleuresi, vel in peripneumonia; aut sanies, quæ est in vlceribus pectoris & pulmonis.

Sternutatio eodem modo fit sicut tussis, sed non solum pectus mundat vt illa, sed etiã cerebrum & nares.

Sternutatio eodem modo est sicut tussis, ex natura corpus regẽte; cum scilicet mouetur virtus expellens quod sibi nocet in ventriculis cerebri, ad exteriora propellere, nisi quod tussi mundatur pectus & pulmo tantummodo: sternutatio vero licet cerebrum purget, & nares: simul tamen etiam pectus. Cum enim mouetur cerebrum ad expellendas superfluitates vaporosas quæ in eo sunt, inflantur vterique meatus qui ad nares mittuntur, vt per eos superfluitas crassa velociter emittatur. Lacerti quoque pectoris per neruos reducuntur, & aeris emissio sequitur, cum quo & superfluitates quæ in pectore sunt emittuntur.

Sternutatio fit duobus modis.

Itaque sternutatio maior est virtute quàm tussis, eo quod egeat natura superfluitates de locis contortis emittere. Fit enim cum cerebrum incaluerit, locaque vacua capitis humefacta fuerint, & aer qui in eo est ad arcta loca descenderit, vnde & vox eius auditur. Fit etiam sternutatio ex superfluitate pungente ventriculos cerebri, quam natura desiderat expellere; sicut in tussi contingit, & singultatione.

Hippocras in libro aphorismorum. Sternutatio fit à capite, ex calefacto cerebro, aut humectato, quod est in capite vacuo. Effunditur enim foras aer, qui est intus, sonat autem quia per angustum fit ei exitus.

De singultu, & ructu, & oscitatione.

CAP. CXXXIX.

SIngultatio, ructatio, oscitatio, & angustia, omnes quoque sunt ex motu virtutis regentis, ad expellendas superfluitates in membris positas, atque pungentes, nisi quod singultatio fit etiam quandoque ex vacuitate stomachi (si fortè spasmus ei contingat) & exinanitionis multitudine; & hoc fit ex motu animalis virtutis. *Ructatus* autem fit ex motu virtutis expellentis, ad propulsandas superfluitates ventosas in stomacho conclusas; & est ex ventositate ciborum grauante; aut ex ea quæ generatur per debilitatem caloris, cuius est cibum decoquere; Aut quæ fit ex virtute caloris nimij cibum comburentis: ex hac enim generatur ructatus fumosus. *Oscitatio* fit ex superfluitatibus fumosis, quæ concluduntur in maxillarum lacertis, quas natura purgat, & dissoluendo emittit. *Alices* autem vel extensiones fiunt ex superfluitatibus vaporosis in lacertis totius corporis, aut eorum maiori parte, quorum purgationi natura dissoluendo innititur. *Angustia* porro contingit membro rem nocentem depellenti, quæ fit aut ex labore, aut ex interioribus corporis.

Vnde singultatio. *Vnde ructus.* *Vnde oscitatio.* *Vnde alices.* *Vnde angustia.*

De accidentibus virtuti mouenti ex solo morbo.

CAP. CXL.

ACcidentia vero quę ex solo morbo proueniunt, sunt spasmus in neruis & lacertis, qui operatur quod & virtus voluntariè mouens: lacertum enim contrahit, & ad locum quo oritur reprimit. Fit autem ex repletione vel ex inanitione. *Ex repletione* quidem, cũ lacertus, ac neruus humoribus in latum extẽsis repletur; vnde & ad sui capitis partem quisque reprimitur, & ob hoc eius longum minuitur, sicut in vasis de corio fit: vtrem enim si immoderatè impleueris, in latum extenditur, imminuto longo. *Ab euacuatione* vero fit, cum ex neruis & lacertis humiditates eductæ fuerint; vnde & exiccati, ad ortus sui principium retrahuntur: sicut si capillus & corrigia propè ignem ponantur, desiccantur & recrispantur; sic & chordæ citharæ, si ad aerem calidum & siccum fuerint expositæ, dum protensæ retrahuntur, inciduntur, atque rumpuntur. *Spasmus* itaque si in toto corpore fiat, epilensia vocatur: si in lacertis palpebrarum, altera clausa erit, & altera aperta: si in lacertis oculi, strabositas vocatur: si autem in stomacho, fit inde singultatio: si vero in vasis spermatis, fit eorum coadunatio: si in lacertis maxillarum, facit stridorem dentium.

Spasmus fit ex repletione, vel inanitione. *Spasmus potest esse in toto corpore, vel quadam eius parte.*

Titillatio vero fit ex ventositate vaporosa & crassa, in membro conclusa, quæ dilatat illud & reducit; quemadmodum arteriæ dilatantur, & reducuntur. Differt autem à pulsu; quia pulsus semper fit in venis pulsantibus tãtum, titillatio vero fit in omnibus membris qua dilatari possunt; vt in lacertis, venis, stomacho, intestinis, omnibusque membris inter solidum & molle temperatis. Porro in ossibus & cartilaginibus, quia dura sunt, ventositas concludi non potest: similiter nec in cerebro, propter humiditatem suam, titillatio fieri potest.

Vnde titillatio & quomodo differat à pulsu.

De his quæ accidunt ex actionibus naturæ simul & morbi.

CAP. CXLI.

Vnde tremor

DEnique accidentia, quæ simul ex actione naturę, & morbo fiunt, sunt tremor fortis motus, qui membrorum dormitione fit. Tremor enim, motus est membri sursum & deorsum, eo quòd natura membrum ad superiora tollere appetit, & econtra morbus inferius deponit, quod ex virtutis defectione contingit. Huius accidentis, id est tremoris commotio fit, aut ex accidentibus animæ, sicut ira vel timore; fit enim ex his debilitas virtutis motiuæ: Aut ex corporis passione virtutem dissoluente: & hoc fit aut ex morbo consimilium partium, aut ex mala complexione frigida; quemadmodum senibus contingit, & his qui multam aquam bibunt, aut super se fundunt balneando se: sic etiam ei qui multum bibit, idem contingit; vnde calor naturalis submergitur, id est suffocatur; aut ex organico morbo, sicut ex opilatione, quę fit in neruis ex crasso ac viscoso humore, quæ virtutem mouentem prohibet ad membrum peruenire.

Causa tremoris.

Ex pantei. 6. parte. Huiusmodi tamen humor si neruos impleuerit, non tantummodo tremunt nerui, sed omnino motum perdunt. Cum autem partem humores transeunt, partemque implent, & in parte vacua regnat virtus, in plena vero humor viscosus, necesse est tremorem quendam effici, dum virtus partem suã erigit, humor autem deprimit.

De accidentibus virtuti vitali.

CAP. CXLII.

HAli. vbi supra. Dicto de causis accidentium, quæ animalibus actionibus contingunt; Iam dicendum restat de illis quæ in actiones vitales sunt; Vt est dilatatio venarum percutientium, & reductio: cuiusmodi actio pulsus vocatur; cui cum aliquod incommodum accidit, aut omnino pulsus deficit, & vocatur pulsus cessatio, qua & vita cessante, mors illico comitatur; aut imminutus, & minor pulsus appellatur; aut aliter est quàm expedit, dum scilicet cursum naturalem egreditur; & varius pulsus nominatur. *Pulsus* quidem minor fit, aut ex nimietate caloris, cum calor immergitur, ad interiora refugiens corporis (inde namque pulsus imminuitur) aut ex debilitate virtus naturalis, cum arterias in omnes eorum virtutes dilatare non possit, sicut in defectu contingit. *Pulsus* autem varietas fit ex pluribus causis extranaturalibus; fit & ex varijs morbis & accidentibus; augetur enim & minuitur iuxta rerum extranaturalium augmentationem & minutionem.

Pulsus tribus modis incommodũ patitur.

Vnde pulsus varietas.

De accidentibus naturalium actionum, & primo digestionę primæ in stomacho ex causis interioribus.

CAP. CXLIII.

SEquitur de accidentibus naturalium actionum, quarum est vnum genus completum, scilicet pascere & nutrire. Nutrire autem est cibum membro quod nutritur assimilare, quod per appetitus actionẽ efficitur, & per digestionem. De accidentibus quidem appetitui, iam superius dictum est. *Digestionis* autem species sunt tres. Prima fit in stomacho, cum cibus in succositatem vertitur. Secunda in hepate, cum ex cibi succositate sanguis generatur. Tertia vero in membris singulis, cum scilicet sanguis in membri naturam alteratur. Harum autem singularum digestionum actio per quatuor virtutes completur, sicut aliàs dictum est, scilicet attrahentem, retinentem, nutrientem, & expellentem. *Digestioni* primæ quæ fit in stomacho accidunt nocumenta, quemadmodum reliquis omni-

Digestionis tres sunt species quarũ actiones per 4. virtutes complentur.

Digestioni primæ tripliciter accidit

A bus actionibus: aut enim omnino deficit, sicut accidit in fastidio: Aut imminuitur, vt in ructatu fumoso vel acerbo; aut eius decursus aliter quàm oporteat inuenitur, sicut cum in stomacho cibus in ventositatem vertitur. *Huiusmodi* autem digestionis accidentium causę duæ reperiuntur: Vna scilicet ab interioribus; altera vero ab exterioribus. *Ab interioribus* incommoda sunt, quæ digestiuæ virtuti accidunt. Et hæc, aut ex morbo consimilium partium fiunt, qui stomacho accidit; qui si calidus est, cibos in fumositatem mutat, atque putredinem; si frigidus, in acerbitatem: aut ex humoribus in stomacho conclusis; qui si cholerici sunt, ructatus fit fumosus; si phlegmatici, acerbus; Si vero immoderatè frigidi digestionis cessatio & lienteria efficitur; si non immoderatè, ventositas generatur: aut

B certè fiunt ex aliquo morborum organicorum, vt apostemate calido & frigido, quæ stomacho vel ori eius accidit, vnde virtus eius debilitatur, scilicet ad digerẽdum. *Et intellige*, quod maior fit corruptio digestionis, quæ est ex debilitate virtutis digerentis, & peius est malum, quàm quæ fit ex complexione mala calida vel frigida. Humida vero & sicca digestionem quidem minuunt, sed non auferunt; nisi fortè eousque deductio fiat, vt ad consumptionem veniatur.

incommodũ, & quod de interdum ab interioribus, interdum ab exterioribus.

Vnde magis corrumpatur digestio ab intrinseco.

De accidentibus eidem ex causis exterioribus.

CAP. CXLIV.

C CAusa vero exterior, aut ex cibo est, aut ex somno: ex somno quidẽ, quia si multus fuerit, erit digestio bona; si paucus & breuis, mala. Ex cibo vero fit mala quatuor ex causis. *Prima* est ex eius quantitate. Nam si pauci sunt cibi, stomachusque calidus, in fumositatem alteratur cibus: si vero multus, simulque corruptio difficilis, & virtus valida, somnusque longus, fit abinde digestionem immorari tantummodo. Quod si celeris digestionis sit, & calor fortis, accidit corruptio; siue breuis, siue longus sit somnus: si vero calor debilis sit, & multi cibi, difficilesque corrumpi, somnus autem breuis, fastidiositas abinde fit. *Secunda* causa est ex cibi qualitate; nam si cibus calidus est, & stomachi complexio similis, in choleram mutatur; vt mel si iuuenibus, & calidæ complexionis hominibus offera-

D tur, in choleram alteratur, & in eorum stomacho mutatur. Quod si cibi frigidi sunt, & stomachus similiter vt in senibus, cibus in acerbitatem in ipso mutatur, vt lac. *Tertia* est ex horæ iustę priuatione, eiusque dilatione; vt si detur cibus statim post vigilias, digestionem corrumpit. *Quarta* est ex eorum quæ porriguntur ordine. Si enim cibi ventrem arctantes sumantur, & postea cibi emollientes; inde natura constipatur, & cibi qui ventrem molliunt corrumpuntur: vt etiam si cibi tardæ digestionis sumantur primum, vt caro, & oua solida; deinde vero cibi velocis digestionis, vt melones, & cucurbita, accidit posteriores corrumpi: priores namque digestionis suæ tarditate à stomacho descendere morantur; hi vero qui citæ digestionis sunt, dum digestus sui decursum ad exteriora nõ inueniunt

E in stomacho corrumpuntur.

Digestio ab extrinseco fit mala, tũ ex defectu somni; tum ex cibo. & hoc quadrupliciter.

1. Ex cibi quantitate.

2. Ex cibi qualitate.

3. Ex hora iustæ priuatione.

4. Ex eorũ quæ porriguntur ordine.

Oportet autem medicum expressius intueri & diiudicare, quæ digestioni accidant nocumenta digestiuæ virtutis culpa; & quę ciborum, vel etiam somni fiant causa. Nam quæ culpa virtutis accidentia fiunt, ad sanandum difficilia sunt, & quandoque non sanantur; eiusque malum ducit ad lienteriam, & vt nullo modo cibus in stomacho immutetur, aut certè in ventositatem. denique si corruptio digestionis fit, & tamen cibus in qualitate, & quantitate, & iuxta consuetudinem temperatus est; tempus quoque quod oportet, & ordinem seruat quem expedit, ex culpa virtutis digerentis corruptio fit.

Medicus debet bene perpendere ex qua causa accidat digestioni nocumentum.

De Accidentibus virtuti attractiuæ.

CAP. CXLV.

QVoniam autem digestio per quatuor virtutes completur, scilicet attrahentem, retinentem, digerentem, & expellentem; Et quia digestionis primæ cum causis suis accidentia, quę fiunt in stomacho diximus; æquum est, vt etiam reliquarum trium accidentia virtutum, quæ in prima digestione fiunt, ostendamus. *Attractioni* quidem stomachi, sicut ex cæteris accidentibus, incommodum triplex accidit, scilicet cessatio, vel imminutio, vel malitia, id est inordinatio. Hæc autem, aut causa malæ complexionis, aut causa morbi organici fiunt. *Malæ* complexionis morbus, aut ex calore est, aut ex frigore. Et si quidē hæc immoderata fuerit, id est maxima, nihil omnino stomachus attrahit; atque huiusmodi attractionis cessatio, vocatur stomachi eneruatio. Si vero parua, debilis attractio fit, sicut in eneruationis principijs accidit. *Morbus* autem organicus est, vt apostema, quod accidit meri, vel oristomachi; aut cum in eorum altero caro supercrescit, meatumque corrumpit, vt stomachus attrahere nequeat ad ipsum transmissa. Et hæc quoque opilatio, si magna est, cessat attractio; si non magna, minuitur; si vero modica, fit attractio mala, idest inordinata, & alia quàm oportet, vt spasmica, vel tremulosa, ac titillosa. *Quæ* scilicet accidentia fiunt, si virtus fortis non fuerit quæ morbum euincere possit, vt diligenter attrahat; sed nec ita debilis, quam morbus superet, & eius attractionem cessare faciat; sed fit in huiusmodi re, quemadmodum vbi natura morbusque simul contendunt, vt in tremore dictum est.

Virtuti attractiuæ sicut & prædictis fit nocumentum.

De Accidentibus virtuti retentiuæ.

CAP. CXLVI.

REtentio quoque ciborum in stomacho, aut omnino cessat, quemadmodum in lienteria fit, in qua cibi non immutati à stomacho egrediuntur; aut imminuitur, & abinde ventositas, aut inflatio, vel rugitus efficitur; nec super cibum stomachus vt oportet reducitur. Et hoc, aut propter malam complexionem frigidam, aut propter cibum qui generat ventositatem, aut propter digestionis paucitatem, vnde digestionis exitus acceleratur. hoc autem fit cum cibus in stomacho non bene retinetur, vnde nec bene digeritur, nec succositas ad hepar mittitur, humidaque & liquida abinde digestio egreditur, aut vero cibus ipse in stomacho corrumpitur, indeque putrida egestio sequitur. *Quod* si huiusmodi corruptio fit ex mala complexione calida, vel ex cholera, punctura comitabitur; si autem ex mala complexione frigida, vel ex phlegmate, ventositas & inflatio sequetur.

Vnde lædatur virtus retentiua.

Aliquando vero fit in stomacho ciborum retentio mala, vt spasmosa, vel tremulosa, indeque singultatio fit, & vomitus. Quorum scilicet duorum accidentium motus spasmicus est, & non verè spasmus. Verus enim spasmus in neruis fit, singultatio autem & vomitus, ex retinenti virtute simul & expellenti sunt. Retinens namque virtus retentionem vult, id est appetit retentionem eorum quę apud illam sunt. Si autem in stomacho est aliquid nocens, virtus expellens insurgit, ipsumque expellit; & si quidem ipsum lędens in eius substantia fuerit, singultatio fit, quia stomachus totus hoc à se repellere appetit. Si vero sit in fundo stomachi, vomitus accidit; quia stomachus ea quæ calusa sunt in eius concauitate, nititur expellere, siue sit humor crassus, aut certè si aliàs fuerit malus, intantum vt in his duobus necesse sit stomacho sustolli, donec proximus fiat ori.

Ex quo malo stomachi oriatur singultatio & vomitus.

De Accidentibus expulsiuæ.

CAP. CXLVII.

EXpulsionis etiā accidentia tribus his modis fiunt. *Aliquando* nāque cessat omnino, sicut in cholica passione, quæ vocatur ileos, hæc omnium cholericarum difficilior est, & fit aut apostemate calido, quod in intestinis subtilibus oritur, ipsumque febris ac tussis imitatur; aut debilitate virtutis expellentis: Nec est cum hoc habitu febris vel tussis; & fit huiusmodi vitium aut ex mala complexione frigida, aut frigidorum ciborum causa, vel opilatione facta propter egestionem siccam, anfractibus intestinorum immixtam; simulque cum eo fit intestini grauitas, torsio, rugitus, & inflatio. Hæc autem cholerica passio nonnunquam validam præcedit dysenteriam.

Virtus expulsiua interdum omnino cessat.

Aliquando vero expulsionis actio diminuitur, cum scilicet descensus egestionis difficiliatur, id est induratur. *Aliquando* vero eius habitus ac decursus malus est, id est inordinatus; indeque fit lienteria, cum virtus expellens mouetur, antequam in stomacho cibus minutetur; quod fit humoris acuti causa stomachum pungentis, aut huiusmodi cibi, qualis est sinapis, aut acetum acerrimum: Aut certe ipsum stomachum grauat cibus, eique nocet, & ob hoc expellitur. Hæc sunt igitur accidentia virtutis expellentis, quæ in stomacho est, actionem ingredientia.

Interdū minuitur, & interdum fit inordinata.

De Accidentibus prædictarum virium in intestinis.

CAP. CXLVIII.

POrro quæcumque circa stomachum de attractione & expulsione dicta sunt, etiam in intestinis intelligenda sunt; maximèque de actione virtutis expellentis; hæc enim in intestinis fortior est omnibus alijs. *Sciendum* autem, quòd & stomachus & intestina, plerumque & attractiuam & expulsiuam vim operantur extra naturam. Cum enim stomachi sit à meri cibum attrahere, & ad intestina depellere, vt alia ab aliis purgamenta attrahant, & foras emittant; nonnunquam vrgente necessitate contingit stomachum ab intestinis purgamenta trahere, & ad meri per vomitum pellere; sed etiam intestinis accidit, vt ab inferioribus purgamenta attrahant, & ad stomachum pellant, sicut accidit in cholica passione, quam ileos vocamus, & in conclusionibus & expressionibus. In ileos quidem, quia cum virtus expellens mouetur, vt egestiones inferius pellat, & fluxum ad exteriora propter opilationem non inueniat, ad superiora expellit, easque intestina hæc ad illa depellunt, donec ad stomachum veniatur, stomachus autem ad meri, à quo per vomitum exterius pelluntur.

Stomachus & intestina sæpe extra naturam operātur, attrahendo ab interioribus, & per os expellendo.

Conclusio vero accidit plurimum ei, qui cum egestiones emittere, vel ventositates ab inferioribus, indiget, earum emissionem prohibet, amputatque ventositatis exitus, & egestionem concludit; quæ cum exitus viam non inuenit, ab intestinis ad superiora subito redit, donec ad stomachum veniat; fitque vomitus, & corruptio appetitus. Hæc est assignatio accidentium quæ primæ digestioni accidunt cum causis suis.

Quid ex conclusione subsequatur.

De Accidentibus secundæ digestionis.

CAP. CXLIX.

SEcundę vero digestioni, quę est generatio sanguinis in hepate & venis, accidunt similiter incommoda tribus modis; aut enim omnino cessat, dum ciborum succositas quæ ab intestinis ad hepar & venas dirigitur, in sanguinem omnino non alteratur, sed alba

Incommoda 2 digestionis etiam tribus modis eueniunt, & tā ab interioribus quàm exterioribus causis.

alba remanet, *Aut* imminuitur quidem, dum in hepate venisque, succositas hæc alteratione quadã immutatur, sed non plena. *Aut* eius actiones aliter quàm oporteat exhibentur; eademque succositas in hepate mutatur, aut in choleram rubeam, sicut contingit hictericis, aut in choleram nigram, sicut hydropicis & leprosis. *Huius* autem virtutis accidentium duo sunt genera causarum; vnum scilicet ab interioribus, alterum ab exterioribus.

Causa interiores sunt triplices.

Causarum quæ sunt ab interioribus triplex est differentia. *Prima* est mala complexio: Et hæc quidem, aut est calida, & ab eo mutatur succositas in choleram rubeam; aut si calor immoderatus est, in choleram nigram: aut est frigida, tuncque succositas sanguis aquosus efficitur; Aut si frigus immoderatum est, succositas omnino non alteratur. *Secunda* est morbus organicus, vt opilatio quæ venis accidit; aut ex crasso & viscoso humore, aut propter apostema quod illas comprimit. *Tertia* est ex natura succositatis ad hepar à stomacho venientis: Nam si multa est, non eam hepar totam in sanguinem alterat, si pauca in choleras eam mutat. Item si calida est, hanc etiam in choleras immutat; si vero frigida, in phlegma, & in ventositatem, iuxta frigiditatis magnitudinem & paucitatem.

Causa exteriores varia.

Hali vbi supra. Causa vero quæ ab exterioribus procedunt sunt exercitium siue negotium, balneum, cibus, coitus, & cętera huiusmodi, quę ab exterioribus obuiant corpori. His enim si quis aliter quàm oporteat in qualitate, quantitate, tempore, & ordine vtatur, chimi mali per hoc in corpore multiplicantur. *Itaque* si pipere, & allio, & cæpa sæpius vtatur, choleræ rubeę generatio in eo multiplicatur; si carne vaccina, caulibus, & lenticula, multiplicatur in eo cholera nigra; si vero lacte, & fungis, piscibusque recentibus, generatur in eo phlegma. *Porro* si labore multo ante cibum vtatur, & exercitio, cibumque minuat, ac ieiunio plurimo vtatur; in eius corpore cholera rubea generatur.

Quinam morbi generentur ex abundantia quorumlibet quatuor humorum.

Eodem modo se habet res, si quis huiusmodi rebus vtatur, quæ in corpore multiplicant humores; & fiunt ab vnoquoque humorum, cum in corpore multiplicati fuerint, accidentia plurima. *Ex cholera* siquidem rubea, si fit in omni corpore, generatur ictericia; si in vno membro fit, erisipila. *Ex cholera* vero nigra si plurima fiat in omni corpore, generatur morphea nigra; sed quando in quibusdam membris, cancer, & durum apostema. *Porro* ex humore phlegmatico, si multus fuerit, fit hiposarcha, hydropisis, & lepra; si in membris quibusdam, apostema molle, quod dicitur zima: *denique* ex aquosa superfluitate cum multiplicatur in corpore, fit hydropisis timpanita; si vero in quibusdam membris, inflationes fiunt siue vesicę.

De Accidentibus tertię digestioni.

CAP CL.

TErtiæ denique digestioni, quæ cibum membris quę pascuntur similem facit, nocumentum quoque tripliciter accidit; aut.n. omnino cessat, nec aliquo modo corpus pascitur, sicut in ptisico morbo contingit, & in alienatione; aut imminuitur, sicut fit in macie; aut eius actio fit aliter quàm oporteat, sicut in lepra fit ex morphea. *Cibi quidem* cessatio vel priuatio, qua nihil comeditur vel bibitur, fit, aut quia quælibet quatuor naturalium virtutum aliqua accidentia patitur, & ab actione sua, propter malam complexionem, debilitatur. Immutans enim virtus si infirmetur pascendo, non potest membro cibum assimilare, fiuntque abinde multæ superfluitates in corpore, quæ & varios morbos pariunt. Porro virtus attrahens, si fortis sit, vt multam cibi quantitatem attrahat; digerens autẽ debilis, vt attracta non præualeat immutare, superfluitas fit in corpore. Infirmata denique expellenti ab expulsione superfluitatem quæ congregatę sunt in corpore,

Vnde cessatio à cibo vel à 3. digestione.

A fiunt accidentia pessima, iuxta superfluorum naturam. *Macies* autem efficitur propter cibi potusque paucitatem, aut propter nocumentum quod in has quatuor virtutes ingreditur. *at vero* ictericia, morphea, lepra, elephantia, & similia, ex hoc efficiuntur, quòd in huiusmodi habitudinibus, membris pastis, cibus nequaquam assimilatur, quin potus membrum quod pascendum est, cibo simile efficitur; & hoc propter malitiam materiei qua membrum pascitur.

Vnde macies vel diminutio 3. digestionis. Vnde morphea lepra, &c.

De Accidentibus habitudinum corporis.

CAP. CLI.

B PОrro habitudinum corporis accidentia, quæ fiunt ex corruptionibus digestionum secundæ & tertiæ, sunt ictericia crocea & nigra, elephantia, morphea alba & nigra, lepra, nigredo linguę, & his similes colores, qui apparent in corporis superficie.

Vnde icteritia crocea.

Constan. in pantes. Ictericia crocea est ex hepatis caliditate nimia, ita vt sanguinem in choleram mutet, ac toti corpori per venas mandet, & cutem corporis in citripitatem transformet: Vel etiam ex venarum nimio calore, sanguinem in citrinum mutante. Vel etiam ex constipatione viæ fellis ad hepar tendentis, ne choleram ab hepate trahere possit, vnde cholera remanens in sanguinem per corpus se spargit, cutemque tingit. Quod ex humore viscoso fit in via fellis, siue apostemate hepatis, vias ipsius fellis contingentis.

Vnde icteritia nigra.

C *Ictericia* nigra est ex nimio calore sanguinem incendente, & in choleram nigram mutante, vel ex frigore melancholiam faciente, vel ex constipatione viæ splenis, quæ cum fæces non extrahat sanguinis, commixtos eos sanguini dimittit, & ita per totum corpus dispersi, cutem corporis tingunt. *Lepra* est, cum sanguis substantialis, & incensione nimia corruptus, in choleram nigram transformatur: Vel complexio mẽbrorum corporis ex nimietate caloris sanguinem incendit, & in choleram nigram traducit: Vel eadem complexio mutata in melancholiam traducitur ex frigiditate nimia; vel eius cibus in naturam cum conuertitur.

Vnde lepra.

Vnde morphea nigra.

Morphea nigra est cum exteriora membra, vel cutis in nigredinem se mutat, interiora tamen sana sunt; hęc si debilis fuerit, morphea tantum erit; si vero fortissima, erit lepra. *Morphea* alba, est ex phlegmatis causa, cum sanguis in hepatis complexione frigida & humida mutatur in phlegma, cui assimilatur etiam exteriorum membrorum natura. *Linguæ* nigredo fit, cum fumus, id est humor calidus hepatis, aut pectoris, vel stomachi, ad linguam ascendit, & eam incendit. Ex hac autem ratione consideranda sunt omnia accidentia, in exteriori cute apparentia.

D

Vnde morphea alba.

Vnde linguæ nigredo.

De his quæ apparent in exeuntibus à corpore extranaturali modo.

Cap. CLII.

E HAli. *vbi supra.* Iam vero nunc de his quæ in exeuntibus à corpore apparent, disputandum videtur. Omnia quidem quæ à corpore emittuntur, aut naturalia sunt, aut extranaturalia. *Naturalia* sunt vt egestio, vrina, menstruum, sudor. Horum accidentia fiunt, aut in quantitate, vt egestio, vel vrina multa: Aut in qualitate, vt vrina, vel egestio nigra, cum huiusmodi nigredo non naturalis sit. *Extranaturalia* verò sunt, vt sanguis, qui de naribus, vel aliunde fluit. Sanguis enim egressus ex vasis suis per seipsũ, minimè est naturalis.

Quæ à corpore emittũtur quædam sunt naturalia, quædam extranaturalia.

Omnia vero quæ egrediuntur à corpore, si naturalem deserant cursum, eorum egressio fit ab aliqua triũ causarum. Prima est ex parte virtutis. Secunda ex materia. Tertia ex membro à quo emittitur. Ex virtute quidem, si retentiua debilis est, nec materiam retinere præualet; aut expulsiua valida est, & actionem

Tres sunt causa emissionis extranaturales.

retentiuæ prohibet, materiamque remittit. *Ex materia* vero, aut propter eius quantitatem, vt si multa est. grauatque virtutem, ad sui cogit expulsionem: vt cibi si multi sint, scilicet ad vomitum: & eruptio sanguinis, si in suis multiplicatur vasculis: Aut propter ipsius qualitatem, vt si sit pungitiua, quæ naturam ad eorũ quæ pungunt & nocent expulsionem cogat, & acuta quæ venas acumine suo comedat, aut humida quæ venas attenuet & emolliat. easque cito crepare faciat: *Ex membro* denique, si debile sit & fragile rarumque scilicet vt facile rumpatur, & egressio materierum acceleretur: aut etiam si durum sit siue siccum, scilicet ad fissuras facile. *Omnis* autem fissuræ crepationisque causa, aut est exterior, vt illisio, casus, & huiusmodi: aut interior, vt materiei multitudo, quæ ex sua grauitate extendit ac disrumpit, emollitque membrum ad quod accelerat ruptura.

Fissura seu crepationes causa.

De his quæ sunt in euacuationibus naturalibus, & primo in egestione.

Cap. CLIII.

Euacuatio naturalis quadruplex.

NAturales euacuationes, vt dictum est. sunt egestio, vrina, menstruum, sudor: In egestione tripliciter apparent accidentia, scilicet in tempore, in qualitate, & quantitate. *In tempore* quidem cum eius emissio ante digestionem acceleratur, aut ab hora solita immoratur. Emissionis acceleratio fit, aut ex ciborum multitudine, qua virtus grauatur, & ob hoc eam expellit; aut quia cibus acceptus intestina pũgit: vnde & ipsa eum à se propulsant, aut quia humidus est, & viscosus: aut quia paucus. Egestionis autẽ mora fit, aut propter expulsiuæ debilitatem. & retentiuę vires: aut si cibi tam pauci sunt, vt egeat natura quãcunque in cibo inuenitur humiditatem attrahere: aut si stringentes sunt & constipantes: aut quia lacerti qui sunt super ventrem debiles sunt à reductione super intestina.

Incommoda egestionis ex tribus cernũtur, scilicet ex mora, ex quantitate, & ex qualitate.

In quantitate vero egestionis apparent accidentia, aut in multitudine, aut in paucitate eius, aut in assellationum numero. In multitudine demum, aut ex copia ciborum, aut quia succositas eorum ad hepar non mittitur, aut propter humiditates multas quæ defluũt ad intestina. In paucitate vero, quæ est aut ex paucitate ciborum, aut ex multitudine succositatis quæ ad hepar mittitur, aut quia paucæ succositates ad intestina mittuntur. *Egestionum* numeri pluralitas, aut retinentis fit debilitate virtutis, aut abundantia expellẽtis, aut eneruatione lacerti qui circumdat extremum ani. Expellentis abundantia virtutis, aut ex medicamine laxatiuo fit; aut ex cibo in quo est laxatiua virtus, aut propter cibi corruptionem, aut propter acutarum materierum ad ambo intestina in corporis parte decursum; aut quia generantur superfluitates in ipsis intestinis, aut quãdo sunt in eis vlcera, aut propter multitudinem naturalis sensus intestinorum. Numeri vero paucitas fit ex causis his contrarijs.

Vnde multitudo & paucitas egestionum.

De his quæ in eadem apparent secundum qualitatem ab interiori causa.

Cap. CLIV.

Qualitas egestionis ab interiori causa.

EXitus porro naturalis egestionis in qualitate, ab exterioribus causis fit, & ab interioribus: Ab interiori quidem, à cibo scilicet, aut propter quantitatem, aut propter qualitatem, aut propter corruptionem eiusdem. Ex quantitate cibi si multus sit. Multus autem dicitur, aut quia temperantiæ modũ trãsit, aut quia virtus nõ sufficit, aut virtutis reique causa simul. Ex qualitate vero, si malum aliquem generet humorem, aut ventositatem

Ventositas in stomacho vel intestinis generatur, aut propter cibum cuius est ipsam generare, vt est phaseolus, faba, & similia; aut propter caloris stomachi debilitatem, vel imminutionem. Nam si stomachus frigidus sit, ventositas in eo non generatur, sicut nec vẽti nebulæ producuntur ex frigoris nimietate. Similiter etiam cum stomachus & intestina fortissimi caloris sunt, non generatur ventositas, quia calor eam dissoluit & dissipat, sicut in æstatis tempore, quando nimius est æstus, nec venti apparent, nec nebulæ. Cum vero stomachus debilis est, indeque intestina tũc ventositas in eo causatur, eo quod ad subtiliandum crũ foramina non sint, & ad post dissoluendam ventositatem; sicut & in verno tempore venti multiplicantur, & autumnali, propter caloris debilitatem. *Ventositas* autem stomachi & intestinorum, aut egreditur, aut interius remanet; & si quidem à superioribus, idest ab ore egreditur, ructatio dicitur; si autem ab inferioribus, aut cum sono, aut sine. Quæ vero cum sono fit aut habet sonum clarum, & ex intestinorum & stomachi vacuitate fit, & siccitate; aut cum rugitu fit ac strepitu; & hoc ex humida egestione, aut inter hæc media existit.

Vnde ventositas in stomacho vel intestinis.

Ventositas varijs modis egreditur.

De his quæ apparent ab exteriori causa.

Cap. CLV.

Qualitas egestionis ab exteriori causa.

AB exteriori vero, egressus egestionis à naturali habitudine secundum qualitatem, fit humoris causa qui ad intestina defluit; & hæc, aut solius naturæ causa est, vt solutio per quam fit crisis, & hęc vtilitatẽ confert; aut ex morbo solo, vt dysenteria, quæ fit ex membrorũ liquefactione: aut ex vtrisque simul, vt solutio quæ quasi lotura carnis est recentis.

Sanguis autem qui per solutionem egreditur, iiij modis exit: *primus* est sanguinis solius, sicut accidit illi cuius abscinditur pes, vel manus. Remanẽs enim qui deputatus fuerat illi membro sanguis, in eius corpore congregatur, quem natura per solutionem expellit, sic & qui consuetum habet exercitari, cum illud dimittit, sanguis qui ad exercitium dissolui consueuerat, in eius corpore congregat, quem natura per solutionem euacuat: Huius autem sanguinis egressio circularis fit. *Secundus* modus dissolutionis est, qui loturæ carnis recentis est similis, & hoc ex debilitate fit virtutis immutantis, quæ est in hepate.

Sanguis quatuor modis per solutionẽ egreditur.

Tertius est solutio sanguinis cum molestia. Quod fit cum hepar sanguinem quantum expedit immutauerit, sed ad membra propter aliquam opilationem in venis factam peruenire nequit, sicque dum in hepate remanet diutius, eius color ad nigredinem declinat parum. Cumque ergo noceat hepati natura ad intestina eum expellit, ac per solutionẽ emittit. *Quartus* est emissio sanguinis, quæ paulatim inter tempora propinqua fit; & in hac quandoque purus est sanguis & bonus, & nunquam coagulatus. aliquoties autem cum eo sanies egreditur, vel etiam exit squamosus, & cum vlcerum corticibus: & si cum ea frigus nimium fit, tenasmos vocatur, dysenteria vero aut ab hepate fit, aut ab intestinis.

De Accidentibus apparentibus in vrina.

Cap. CLVI.

Incommoda vrinæ proueniunt tũ ex renibus, tum ex vesica, ratione scilicet quãtitatis & qualitatis.

ACcidentia vero quæ apparent in vrina, aut ex renibus fiunt, aut ex vesica. Et quæ ex renibus, aut ex quantitate, aut ex qualitate. *In quantitate* quidem, si eius immoderatus sit egressus, aut congregatus non egrediatur, aut certe cum difficultate, & paulatim egrediatur. In qualitate vero, aut ex mala complexione quæ in renibus accidit, aut ex mala frigidaque complexione, quæ dominetur hepati: fitque multa sanguinis aquositas, quam renes cum attraxerint ad vesicam mittunt, & vesica extra. *Non exire* autẽ vrinam fit, aut ex expellentis debilitate virtutis, cum fortitudine retinentis, aut ex

opilatione

Quænam impediât exitū vrinæ.

opilatione aliqua, quæ vrinæ meatibus accidit. Hæc A autem, scilicet opilatio fit, aut ex humoribus crassis atque viscosis, aut arena lapidibusque quæ in vesica generantur, aut apostematis causa quod fit in renibus, comprimitque meatus. Arena vero & lapides ex humore crasso phlegmaticoque generantur, quem fortis calor desiccat & solidat. Hæ causæ cum debiles sunt, difficultas fit vrinæ.

Qualitates vrinæ malæ.

Et in qualitate quidem apparent accidentia vrinæ, aut in colore, si nigra est, quod ex caloris est nimietate, vel adustione; vel alba, sicut videlicet ex frigore accidit; aut rubea, sicut accidit ex opilatione; aut in odore, si sit fœtida, sicut in putridis febribus.

Quæ vero propter vesicam accidunt in vrina, aut in quantitate considerantur, aut in qualitate. *In quantitate* quidem si immoderatè egreditur, aut concluditur, aut difficile exit. B

Vnde immoderatus exitus vrinæ.

Immoderatus exitus fit, vt cum lacertus qui vesicæ collum circundat, eneruatus fuerit. Et hoc ex immoderatā fit humiditate, aut ex virtutis retinentis debilitate, & expellentis fortitudine, aut aquæ copia bibitæ, aut vlcerum causa vesicæ, qua cum vrina purgatur, expellitur, & emittitur, & cum ardore.

Vnde vrinæ difficultas.

Conclusio autem vrinæ, moraque eius & difficultas, aut ex debilitate fit virtutis expellentis, & vim retinentis, aut ex mala siccaque complexione quæ dominatur vesicæ: aut immoderata, vnde & vrina desiccatur, sicut in adustis febribus contingit; aut propter opilationem quæ accidit, aut ex humore crasso vrinæ meatibus inhærente, qui in vesica sunt, aut sanguine coagulato, aut sanie crassa, aut carne superflua, aut verrucis quæ in meatibus oriuntur, aut ex oris vesicæ coarctatione & restrictione, quę & ex apostemate fit; aut nimia quæ reprimit cōgregat & reducit siccitate. C

Accidentia vrinæ in qualitate.

Accidentia vero in vrinæ qualitate, aut in odore sunt, vt si putrida sit; aut in colore, vt si est alba vel nigra; aut in liquore, vt si tenuis sit aut spissa; aut in substantia, si saniei mixta sit, & sanguini vlcerum, quæ in vesica sunt, vel causa apostematis, cuius est eruptio facta.

De Accidentibus quæ apparent in menstruis, & sudore.

Cap. CLVII.

Vnde immoderatus exitus mēstruorum & illorum retardatio.

MEnstruorum autem egressio extra naturam, aut in quantitate fit, aut in qualitate. In quantitate quidem si maior est quam oporteat, vel etiam minor, aut si conclusa non exeant. D *Maior* emissio fit, aut propter virtutem, vt valida sit pellens, & debilis retinens; aut propter materiam, si tenuior sit, subtiliorque quam conuenit; aut si maioris sit quantitatis, vt naturam grauet, & ab ea expellatur; aut propter mēbrum, vt si venarum ora quæ sunt in matrice dilatata fuerint, & aperta, matrixque rarificata. *Conclusio* vero menstruorum ex causis fit contrarijs, crassitie, scilicet ex materiæ paucitate, aut si venarum ora quæ sunt in matrice spissentur, aut ab expellentis debilitate virtutis, & vi retinentis.

Sudor naturalis & extra naturalis.

Sudor alius est naturalis, & hic bonus est in diebus criticis, & in exercitijs temperatis, & in balneis: Et cuius complexio calida est, & interiora membra fortia, sudor eius maior est, & à profundioribus. *Alius* est extra cursum naturalem positus, quæ scilicet ex consumptione fit carnis; hic namque sudor ea tātum euacuat à corpore quæ sunt vtilia. *Est etiam* sudor medius qui ex immoderata fit humiditate: In hac enim habitudine exit, & quod est vtile, & quod inutile.

Sudor quandoque excedit in quantitate, quandoque in qualitate.

In quantitate quidē si nimius fluat, quod fit ab humiditatis multitudine, vel eius tenuitate, vel ex pororum dilatatione, vel expellentis virtutis fortitudine. Item si paucus sit, quod ex contrarijs causis fit, scilicet ex humiditatis paucitate, aut eius siccitate, vel crassitie, vel pororum constipatione. *In qualitate* vero à natura ęgreditur, aut in colore, vt rubeus sudor, qui significat sanguinem; & citrinus qui cholerā rubeam: Aut in odore, vt sudor putridus, qui putredinis est significatiuus.

De signis communibus dispositionum corporis.

Cap. CLVIII.

Tria sunt signorum genera.

IDem in sermone 7. Assignatis accidentibus morborum cum causis suis, restat dicēdum de signis quorum tria sunt genera; primū quo sanitas significatur: Secundum quo morbus: Tertium quo nec sanitas nec morbus. Et horum vnumquodque aut significat eam quæ transit habitudinem, vocaturque commemoratiua; aut quod in præsenti est; vel quod futurū sit, diciturque portendens, & prouidentia.

Signorū quædam communia, quædam propria.

Horum signorum quædam communia sunt, quæ scilicet omnes corporis habitudines significant, quædam vero propria, quæ quasdam tantum. De communibus autē prius disputabimus: hæc quidem ex actionibus sumuntur communibus, per quas scilicet omnium corporū subsistentia est, cū & sanitatis & morbi causæ in actionibus inueniātur. Sanitatis enim signum est bonitas actionū, morbi vero malitia earum actionum: aut bonitas & malitia sunt ex bonitate & malitia membrorum.

Actiones naturales & vitales sunt signa communia.

Porro sanitas & malitia membrorum sunt ex tēperantia & intemperantia humorum. Actiones vero cōmunes, ex quibus signa dicuntur cōmunia, sunt actiones naturaliū, vitaliumque virtutum, cum per eas animalis corporis subsistentia fit, eiusque firmitas. Vitalis namque virtutis sanitas, calorē naturalem statuit, per quem vita est, & ex cuius corruptione mors sequitur. Ex eius quoque temperātia sanitas consistit, & egressu eiusdem à temperie, morbus mouetur. Porro per naturalem calorem quatuor humorū subsistentia est, ex quibus omnia corporis mēbra constituūtur, & per eos augentur. Necessario igitur habitudines sanitatis & morbi, duabus his virtutibus significantur. Ex actionibus enim virtutis vitalis significatur sanitas & debilitas virtutis eiusdem, scilicet animati corporis. Ex temperie vero caloris naturalis, & eius egressu à temperie, fiūt quæque res naturales, & quæ extra naturam in ea proueniunt, & in corde, quod ei sedes est, & fornax.

Actiones vitales innotescunt ex pulsu, naturales ex decoctione quæ fit in stomacho.

Huius autem virtutis actionū cognitio, per motum fit venarum pulsantiū, qui motui cordis est æqualis. Porro ex naturalis virtutis actionibus temperantia significatur humorum, eorumque ab ea egressus, & habitudinum eius diuersitates in sanitate & morbo. Ex decoctione quę fit in stomacho & intestinis, eiusque priuatione. In his ergo significatio est, sicut ex his quæ emittuntur è corpore.

Decoctio quæ fit in venis ex vrina indicatur quæ in stomacho ex egestione &c.

Hali. vbi supra. Maturationis quidem & decoctionis quæ fit in venis, eiusque priuationis cognitio, ex vrina colligitur, quæ est sāguinis aquositas. Eius autē quæ fit in stomacho & intestinis, nociua ex egestione sumitur, quæ est ciborū superfluitas. Illius vero quæ fit in anhelitus organis, sumitur ex sputis & screatibus, qui sunt cerebri, quo hæc membra pascuntur, superfluitas. *Ex sudore* quoque significantur corporis habitudines circa sanitatem, nisi quod minus cōmunis est ad significandam decoctionem quæ fit in omni corpore. Est enim sudor subtilis superfluitas, quam membra ad corporis exteriora depellunt, & per cutis poros educunt.

De Signis sanitatis.

Cap. CLIX.

Signa sanitatis ratione æqualitatis cōplexionis.

SAnitatis significationes quædam sunt, quæ cōplexionis æqualitatem significant: vt æqualitas tactus in caliditate & frigiditate, humiditate & siccitate, mollitie & duritie. Æqualitas quoque coloris in albedine & rubedine, sed & figuræ mediocritas inter maciem & crassitiem, quæ tamen magis declinat ad crassitudinem: eiusque venæ sunt inter submersas & procedentes super carnem. Præter hæc etiam capilli mediocres inter pilositatē & caluiciem, & lenitatē &

crispitudinem,

crispitudinem, qui in pueritia trahant aliquantulum ad rubedinem, & in iuuentute aliquantulum ad nigredinem. Æqualitas quoque dispositionis somni & vigiliarum, membrorum in motibus suis conuenientia, fortitudo in imaginatione, & intellectu, & memoria, mediocritas in motibus, vt inter multam audaciã & timorem, inter iram & patientiam, inter pietatem & misericordiam, inter instabilitatem & perseuerantiam, inter humilitatem & arrogantiam, in operationibus omnibus complementum, augmenti bonitas, ac velocitas, status proceritas, somnia quoque delectantia, facies hilaris & amabilis atque iocunda, in appetitu comedendi & bibendi temperantia, similiter & in expellendo superfluitates.

Alia sanitatis signa ex æqualitate cõpositionis.

Quædam vero significant coæqualitatem compositionis, & ex his quædam sunt substantiales, vt forma, situs, quantitas, numerus secundum quod oportet: Aliæ vero accidentales, vt decoratio, & pulchritudo: Aliæ quoque finales, quæ scilicet ex operationum complemento sunt, & quæ incedendo secũdum perfectionem proueniunt. Omne namque membrũ cuius operatio completur est sanum: Modus itaque cognoscendi membrorum principalium dispositiones ex operationibus, secundum cerebrum quidem est, per dispositiones operationum volũtariarum, & per operationes sensus, & æstimationis; secundum cor vero per pulsum, & anhelitum. Porro secundum hepar per egestionẽ & vrinã. Eius nãque debilitatẽ egestio & vrina sequuntur loturæ recentis carnis similes.

Dispositio cerebri, cordis, & hepatis ex diuersis colligitur.

De Signis Aegritudinum.

Cap. CLX.

Accidentium aut significantiũ ægritudines, quædam ipsam ægritudinem demonstrant, vt diuersitas pulsus in festinatione sui in febre; febrem enim ipsam significat. Quædam vero locum ægritudinis, vt pulsus serrinus, cum ex apostemate pectoris dolor fuerit, significat quoniam apostema est in panniculo & diaphragmate: Et pulsus vndosus significat apostema in corpore pulmonis. Quædam etiam significant ægritudinis causam, vt significationes repletionis per diuersitatem suarum dispositionum, quarum quisque modus aliquem significat repletionis modum.

Signa ægritudinis quædam ægritudinem ipsã indicãt, quædam locum, quædã causam.

Item accidentium quædam prodeunt, quę cum ægritudine incipiunt & finiuntur, vt in febre acuta dolor pungitiuus, & coangustatio anhelitus & tussis; & pulsus serrinus cum apostemate lateris. Quædam vero notam horam non habent, & quandoque sequuntur ægritudinem, quandoque nõ, vt dolor capitis cũ febre. Quædam autem in fine rei eueniunt, vt sunt significationes crisis, & maturitatis, & signa mortis: harum plurimæ sunt in ægritudinibus acutis.

Item quædã signa prodeũt cum ægritudine, quædam sequũtur, &c.

Præterea significationum quędam in eo quod de membris apparet significant; & hę quidem aut ex his sumptæ sunt quæ proprie sentiuntur, vt sunt dispositiones colorum, & dispositiones tactus in caliditate & frigiditate, mollitie & siccitate: aut ex eis quæ communiter sentiuntur, vt ex forma membrorum, & sitibus, ac motibus, & quietibus eorum; & fortasse significabunt occultam dispositionem ipsorum, vt saltus labij, vomitum ipsorum, præterea quantitates si fuerint augmentatæ, vel diminutę, eorumque numeri fortasse significabunt occultorum membrorũ dispositiones, vt digitorum curuitas hepatis paruitatem significat: Et rugitus super inflationem, & digerendi malitiam, est signum audibile, huiusmodi quoque sunt cognitiones per odores & sapores oris, & similia. Porro cognitiones ptisis, & hecticæ, per vnguium gibbositatem visibiles sunt, & sunt de capitulo eorum quæ communiter sentiuntur. Quandoque vero quod manifeste sentitur, rem occultam significat, vt rubor pomi maxillæ, pulmonis apostema portendit; & gibbositas vnguis, vlcus pulmonis.

Signa quædã sunt sensibilia propria, quædam cõmunia.

Significationes autem quæ habentur ex quiete membrorum sunt, vt apoplexia, epilepsia, sincopis, & paralysis. Quæ vero sumuntur ex motibus eorum sunt, vt horripilatio, tremor, singultus, oscitatio, sternutatio, & alices, tussis, saltus, & spasmus. Harum autem quædam proueniunt ex operatione naturę principaliter, vt singultus. Et quædam ex operatione naturæ accidentaliter, vt tremor, & spasmus; quædam etiam voluntariæ puræ, sicut reuolutio de latere in latus. Quędam autem ex naturali & voluntaria compositæ, sicut tussis, & minctus, & egestio: quędam à natura siue voluntate, vt horripilatio & saltus.

Quies & motus membrorũ signa quædam sũt.

De Pulsu, & eius notitia.

Cap. CLXI.

Quia vero pulsus & vrina sunt ex significationibus dispositionum corporis vniuersalibus, nunc de illis loquemur. ***Pulsus est motus receptaculorum spiritus, ex diastole & systole compositus, ad regendũ spiritum per aerem attractũ.*** Omnis itaque pulsus ex duobus motibus & duabus quietibus est compositus: quia necesse est vt quies interueniat inter omnes duos cõtrarios motus. Impossibile namque est vt vnus motus alij continuetur, postquam eorum spatio terminus extremitatis in effectu applicatur, sicut in naturali scientia declaratur.

Quid pulsus & ex quot partibus cõponatur.

Necesse est igitur vt in vnoquoque pulsu priusquã alius consequatur, quatuor interueniant partes; scilicet motus eleuationis, & quies inter ipsam & depressionem; Itemque motus depressionis, & quies inter ipsam & eleuationem. Depressionis quidem motus apud plurimos medicorum nullo modo sentitur. Apud alios autem, aut in forti pulsu sentitur, propter suam fortitudinem; aut in magno, propter sui eleuationem; aut in duro, propter multam sui restænationem; aut in tardo propter temporis sui motus longinquitatem.

Depressio pulsus variuè sentitur.

Hali, vbi supra. *Pulsus est motus localis arteriarum & cordis, dilatando, siue constringendo, vt calor naturalis custodiatur;* cuius custodia est aerem frigidum trahere cum dilatatione, & fumosum expellere cum constrictione. Dilatare cor & arterias, est mouere à centro in extremitates suas. Constringere vero econuerso. Cordis & arteriarum idem est motus: motus ergo cordis quærendus est in arterijs.

Alia pulsus descriptio.

Pulsus scientia grauis est & difficilis, tribus ex causis. *Primo* quia non est facile cuiquam in sensu venarum asuescere, quo possit modicam alterationem quę in pulsu fit, agnoscere. *Secundo*, quia necesse est medico dum arterias constringit, omnia genera pulsus, quæ decem sunt, cognoscere breui tempore. *Tertio*, quia venarum pulsus nihil habent simile, vel exemplum ex cuius disci possint collatione. *Razi. 9. parte.* Oportet autem vt qui pulsus nosse significationes desirat, sæpe dum aliquis sanus est arteriam eius tangat, & cum summo studio inspiciat, vt cum necesse fuerit, inter eas comparationem inuenire sciat.

Pulsus scientia difficilis est tribus ex causis.

De modo tangendi pulsum.

Cap. CLXII.

Itaque scientia pulsus ad hoc tantum est necessaria, vt spiritualis virtus quæ in corde est intelligatur. Quod intelligi non potest ex omnibus arterijs corporis. *Primo*, quia quædam earum in inferiori sunt corpore, sicut quæ sunt in dorsi longitudine. Aliæ in carne sunt fundatæ, sicut coxarum arterię. Alię sunt ossibus opertæ, sicut in pectore, quarum motus non apparet in tactu, dum sanum est & carnosum. *Secundo,*

Cur alia arteria non significent dispositionem cordis aquã ac arteria brachij.

cundo quia quædam longè sunt à corde, nec semper apparentes, vnde nec inuestigandę sunt tactu, vt calcaneorum, & plantarum pedum arteriæ. *Tertio* quoque, quia non eorum compositio recta est, vt quatuor digiti plenę possint apponi, sicut in articulorum arterijs. Quod cum ita sit necesse est membra non multum carnosa eligi, nec à corde remota, & quarum compositio sit recta. vnde antiqui arterias elegerunt brachii: ad hoc enim vtiliores sunt, quia propinquiores; sunt etiam faciliores, id est manifestiores, quia brachia minus carnosa sunt; pulchriores quoque, id est honestiores, quia turpe esset medicum discooperire verecunda, maximeque fœminea.

Modus comprehendendi pulsum.

Hali vbi supra. Fit ergo comprehensio pulsus venarum positione quatuor digitorum super arteriæ locum, in anterioribus partibus cubitorũ, & prope disgregationem rascha à superiori parte medii cubitorum, & hoc per longum. Infirmi quoque manu non extensa nec reducta, sed mediocriter posita. digitorum autem positio super arteriam variatur: Quædam enim egent forti digitorum impressione, sicut vbi est fortis pulsus, qui cum premitur summa digitorum repelli videtur; & similiter vbi arteriæ plurima operiuntur carne. In quibusdam vero necesse est digitos sustolli, scilicet in debili pulsu, & in arteriarum genere quæ carne sunt nudę; huiusmodi nanque non egent multa impressione. Mediocria vero indigent appositione temperata, non imprimenti scilicet, neque sublata.

Auicenna vbi supra. Causa itaque propter quam statutum est tãgere brachii venas, est facilitas ipsum prębendi, & discooperiendi, & rectitudo situs ipsius, propter rectitudinem cordis, & eius quod iuxta ipsum est. Oportet autem vt fiat tactus manu super latus existente; quia si manus vola planè extendatur, augmentum præbet in latitudine, & diminutionem facit ex eleuatione; diminuit etiã ex longitudine, proprieque in macilentis. Resupinata verò augmentat in eleuatione & longitudine, diminuit autem in latitudine. Oportet etiam vt tangatur in hora qua ille cuius est pulsus ab ira sit remotus, & à gaudio, exercitio, & omnibus passionibus; & à saturitate, quæ grauedinem facit; & fame, & dispositione relinquendi consuetudines & vsus renouandi. Oportet etiam vt experimentum de pulsu habeatur hominis temperati, quatenus alius comparetur ei.

Quo statu debeat esse homo cuius pulsus tangitur.

De Speciebus pulsuum.

CAP. CLXIII.

PVlsuum habitudines variantur multipliciter, iuxta varietatem virtutis mouentis, & caloris naturalis, & arteriarum ac sanguinis, spiritusque quem continent, si naturalia sunt hæc, vel innaturalia, vel à natura egressa. Harum autem habitudinum diuersitates, 10. generibus concluduntur. *Primum* est quod ex quantitate dilatationis sumitur; & hoc in pulsum magnum, & paruum, ac mediocrem diuiditur. In longum quoque, & breuem, ac temperatum. Item in latum, & strictum, ac temperatum. Item in manifestum, & occultum, ac temperatum. *Secundum* ex tempore sumitur: & hoc in velocem, & pulsum tardum, ac temperatum diuiditur. *Tertium* ex quantitate virtutis, & diuiditur in fortem, ac debilẽ, ac temperatum. *Quartum* ex consistentia corporum arteriarum; & hoc diuiditur in durum, ac mollem, & temperatum. *Quintum* ex eo quòd arteriæ continent; & hoc in plenum, & vacuum, & horum medium. *Sextum* ex qualitate substantiæ arteriarum; & hoc in calidum, & frigidum, ac temperatum. *Septimum* ex tempore quietis; & hoc in frequentem, ac rarum, & temperatum. *Octauum* ex tempore motus; & hoc in pulsum boni ponderis, & mali. *Nonum* ex qualitate dilatationis; & hoc in pulsũ æqualem, & inæqualem. *Decimum* ex numero pulsationum, & hoc in pulsum ordinatum diuiditur, & inordinatum.

Decem sunt pulsuum diuersitates generica.

A *Razi vbi supra.* Physici quidem modos pulsuum propriis nominibus appellant, eorumq; causas & significationes indicant. Itaque cum pulsus secundum brachii longitudinẽ tactui manifestior occurrit, quàm in tempore sanitatis, pulsus longus vocatur. Cum autem secundum latitudinem maiorem digitorum tangentis quantitatem comprehendit, latus nominatur. Cum vero digiti tangentis carnem impulerit, & multum in eam penetrauerit, altus dicitur. Sed quando secundum hoc minor apparet quàm consueuit, dicitur repressus. Cum autem augmentatur in longitudine, & altitudine vocatur magnus; & cum in his omnibus minoratus fuerit, dicitur paruus. Cumque spatium temporis quod inter duas motiones attenditur, solito minus inuenitur, velox appellatur. Cum vero
B digitum vehementer impellit, & cum stringitur, motus eius non destruitur, vocatur fortis; & huic contrarius est debilis. Aliquando quoque vocatur plenus, aliquando vacuus, aliquando durus, aliquando laxus. Cumque vtraque percussionum suæ compari in magnitudine ac velocitate & in aliis inuenitur similis, dicitur æqualis; & cum aliter se habuerit, vocatur diuersus.

Diuersitates pulsuum alio modo referuntur.

Hæc quoque diuersitas multas habet species, cum enim secundum motum circulum inuenerit, nec ab eo se remouerit: Verbi gratia; cum post tres æquales percussiones, vna diuersa inuenitur; aut inter omnes quatuor, aut inter omnes quinque, aut inter quaslibet æquales, duæ percussiones diuersæ notantur, quæ deinde circulariter secundum hoc exemplum inueniun-
C tur, pulsus ordinatus nominatur. si vero diuersitas secundum notum circulum non inuenitur, inordinatus vocatur. Arterię quoque motio quę fit ab interioribus ad exteriora, vocatur diastole, quæ autem econtrario systole.

Pulsus diuersus, alius ordinatus, alius inordinatus.

De Significationibus pulsuum, & compositionibus eorum.

CAP. CLXIIII.

PVlsus longus, caloris augmentum, & carnis diminutionem sequitur. Et latus humiditatis augmentum comitatur. Eleuatus quoque caloris & fortitudinis augmentum sequitur. Pulsus etiam magnus, & velox, ac spissus, caloris augmentum: Paruitas autem, ac
D raritas, & tarditas, res infrigidantes sequuntur. Pulsus fortis sequitur virtutis bonitatem, aut rei nociuę quietem. Debilis inuenitur, cum virtus cum virtus dissoluitur, vel quando magnum in corpore nocumentum habetur. Diuersus autẽ quando natura rem nociuã expugnat. Et inter diuersos melior est ordinatus. Pulsus denique plenus, abundantiã sanguinis, humidique vaporis significat. Vacuus autem huius contrarium innuit. Durus quoque corporis siccitatem, & ariditatem portendit. Lenis autem huic contrarium ostendit. *Antiqui* quoque genera pulsus cõposita, nominibus propriis nomina vertunt; ex quibus est pulsus caprizans, & cauda permanens, & cauda minuens, & cauda rediens. Pulsus quoque curuus, inclinatus, formicans, perma-
E nens, fluctuans, vermiculosus, serratilis, tremulus, & contortus.

Significationes pulsuum.

Nomina pulsuum compositorum.

De Differentijs pulsuum iuxta sexus & ętates, & complexiones & figuras.

CAP. CLXV.

PVlsus fœminæ minor est quàm masculi, propter paruitatem caloris eius naturalis. Debilior quoq; quoniam & ipsa debilior est, ac minoris exercitii: velocior autem est, vt natura sæpe iterando expleat in fœminis, quod per magnum pulsum semel operatur in masculis, vt scilicet tantum aeris ad refrigerandũ in illis trahat, quantũ vnus magnus in maribus trahebat. Magnus enim pulsus ex magnitudine virtutis est, in omnes

Pulsus fœminæ minor est & debilior quam viri.

omnes extremitates eum dilatantis, & ex nimio calore, quem refrigerari necesse est. Igitur in maximo calore necessarium est naturæ maximum aerem mittere, magnæque virtuti necesse est in aere trahendo multum dilatare; vnde consequitur vt pulsus magnus efficiatur, quia quanto maior est calor, tanto maiori velocitate operari necesse est naturæ, quamuis in paruo tempore magna quantitas aeris trahatur pro refrigeratione. Cum autem deficit virtus, necesse est vt aer attrahatur spissus, id est frequens; vnde fit vt fœminis velocior quàm masculis pulsus fit.

Aetas varia pulsum variũ reddit.

Pueri velociorem habent, propter necessitatem refrigerandi calorem naturalem, qui multus est in eis; temperatę tamen virtutis est, & magnitudinis. Quanto autem est minor, tanto velocior; & hoc propter virtutis paucitatem, quæ ad attrahendum aerem simul non sufficit.

Iuuenes autem in pulsu nimium fortes sunt, habentque eum magnum, & in velocitate temperatum, quod fit ex calore & virtute eorum. Seniores vero paruum & tardum, debilem ac rarum, propter frigidam complexionem eorum, quia non est necesse causa refrigerationis aerem trahi multum.

Mulieres prægnantes habent pulsum mutabilem secundum tempus fœtus.

Mulieres prægnantes in pulsu mutabiles sunt; hũc enim magnum & velocem ac spissum faciunt, quia calor fœtus, calorem eorum naturalem augmentat. Arterię namque secundinæ sunt arterijs fœtus iunctæ, & hæ vtræque muliebribus arterijs sunt copulatæ. In virtute quoque mutatio fit, quia vsque ad quintum mensem pulsus est mediocris; vires enim muliebris vsque ad hoc tempus sunt mediocres, quia fœtus adhuc paruus & debilis est, nec multum cibum de corporibus earum trahit, vnde & pulsus inter velocitatem & spissitudinem temperatus est. In sexto vero mense vires earum incipiunt moueri, quia fœtus maioratur, vnde natura grauatur, quia maior ab illo iam cibus quæritur; sicque deficientibus viribus, pulsus quoque debilis & rarus redditur.

Complexio varia pulsũ variat.

Complexio quoque calida pulsum facit magnum ac velocem, causa trahendi multum aerem in refrigeratione; frigida vero econtrario. Humida porro complexio mollem reddit pulsum, sicca vero durum. Humores crassi, ex nimia carne pulsum habent minorem ac debiliorem quàm naturaliter macri, quia minoris sunt caloris quam illi: spissiorem tamen habent, vt in multo tempore tantum trahat aëris; quantum magnus vno impetu traxit in macidis. aliquando tamen pulsus crassorum maiores sunt, quod fit quando sunt calidiores.

De differentijs eorundem secundum status, & secundum tempora.

Cap. CLXVI.

Somnus pulsũ mutat. fortẽque & magnum reddit.

SOmnus quoque pulsum mutat; quia tunc calor naturalis interiora corporis petit, causa cibum digerendi. Itaque pulsus in initio somni paruus est & tardus, mediante somno rarescit. Cibus autem cum digestus fuerit, ac per totum corpus se diuiserit, confortatur calor & virtus, pulsusque fortis efficitur, & magnus, sed tamen rarior ac priore tardior. post cibi vero digestionem si prolongetur somnus, vt cibi superfluitas expelli differatur, pulsus debilis fit ac paruus, & vt prior tardus: vnde oportet vt postquam cibus digeritur, à somno excitentur, ad expellendas cibi superfluitates, vt egestionem, vrinam, sputa, & emunctiones. Porro si subito quis excitetur à somno, propter vocem, aut percussionem, vel huiusmodi, natura disturbatur, & pulsus magnus ac fortis efficitur, velox quoque ac spissus, inordinatus & tremebundus. Cum autem quiescit excitatus, in priorem statum redditur pulsus.

Ver & autũnus faciunt pulsum fortẽ, Aestas & Hyems debilem.

Ex temporibus autem, ver & autumnus, quia temperata sunt inter calidum & frigidum, fortem faciunt pulsum: omne namque temperamentum virtutem

A custodit & augmentat. Æstas vero, quia calidissima est, pulsum paruum & debilem reddit. Malæ namque complexioni, virtus semper deficit: Ideoque pulsus dilatari non potest, vt magnus efficiatur. Vnde velox ac spissus, id est frequens est, vt magnitudo aeris attrahatur. Hyems autem, quia frigida est & humida, pulsum facit paruum ac defectum, quia deficit virtus malę complexioni: Tardum quoque, quia non multum oportet refrigerari; fortiorem tamen quam æstas facit, quia calor naturalis in interiora corporis refugit: In æstate vero calor dissoluit virtutem. Vnde pulsum necesse est esse maiorem, qui ad refrigerandum trahere sufficiat aerem.

De differentijs eorundem ex motu, & balneo, & cibo, ac cæteris.

Cap. CLXVII.

Motus moderatus augmentat pulsum, magnus vero debilitat, sic etiam balneum.

B RAzi vbi supra. Item secundum motum diuersificatur pulsus. Motio namque leuis, ex qua non lassatur aliquis, augmentat pulsus magnitudinem, & velocitatem, ac spissitudinem, secundum sui velocitatem, ac fortitudinem. Ex motione vero magnæ lassitudinis ac laboris, fit pulsus paruus, & debilis, ac spissus, secundum quantitatem ipsius. Balneum quoque magnitudini pulsus, & eius velocitati, & lenitati, ac spissitudini, augmentum præbet; in quo si quis moram fecerit, paruus ac debilis fiet, eius tamen velocitas remanet.

Cibus bonus, vinum &c. pulsum fortificant.

Item secundum cibum: Cibus namque qui nullum affert nocumentum, nec æstuationem, vehemẽter auget pulsus fortitudinem, & spissitudinem, ac ma-
C gnitudinem; non tamen statim, sed post longam moram. Qui vero ad nocumentum & æstuationem perducit, pulsum diuersum facit. Vinum quoque pulsum augmentat in fortitudine, ac velocitate, & spissitudine, quæ scilicet augmentatio citius secundum tempus prouenit, quàm ea quę per cibum fit. Ex medicinis præterea quæ calefaciunt & infrigidant, immutatur pulsus: horum enim ea quæ calida sunt, secundum caliditatis suæ quantitatem, in velocitate, & spissitudine, ac magnitudine pulsum augmentant, & ecõtrario. Item secundum animæ accidentia: Ira namque pulsum efficit eleuatum, & fortem, & velocem, ac spissum. Multus autem timor, diuersum, & velocem, ac tremulum. Tristitia vero, debilem, & tardum, ac rarum. Gaudium quoque tardum facit, & rarum, cum magnitudine, & lenitate, ac plenitudine.

Passiones animæ pulsum variant.

Auicenna vbi supra. Ira quidem, quia virtutem feruere facit, ac spiritum subito dilatat, pulsum magnum
D facit, & velocem, ac spissum; in quo non oportet diuersitatem cadere, quia passio similis existit; nisi tumor admisceatur ei, qui vna vice superet, & hæc alia vice; vel etiam verecundia, vel aliquid tale. Ex delicijs autem quæ paulatim ad exteriora mouent, non fit pulsus adeo velox & spissus, sicut ex ira, sed est tardus & rarus: similiter & lætitiæ pulsus, licet ipse sit magnus. In tristitia vero, quia calor suffocatur atque submergitur, & fortitudo debilitatur, pulsus est paruus & debilis, rarus & tardus. Timor autem qui subito venit, pulsum velocem ac diuersum & inordinatum facit. At vero consuetus, & qui ordinate prouenit, mutat pulsum secundum mutationis solicitudinis modum.

Pulsus variorum morborum.

Hippocras in tractatu de differentijs pulsuum. Ex his au-
E tem qui contra naturam sunt, phreneticorum pulsus minor est & spissus. Litargicorum maior, rarus, tardus, & inanis est. Pleureticorum omnium subspissus & velox est. Peripneumonicorum, ita velocitate & spissitudine coangustatur, vt frequenter etiam non appareat. Apoplecticorum minor, spissus, & velox est. Cardiacorum minor, spissus, velox, inanis. Cholicorum frequenter similis cardiacorum pulsui inuenitur. Caducorum magnus. Insanorum minor. Stomachicorum, omniumque qui stomachi causa laborant, breuis, & spissus est; ptisicorum, spissus.

De Vrina, & his quæ in ea considerantur.

Cap. CLXVIII.

Quomodo fiat vrina, & quid significent.

Constanti. *vbi supra.* Vrina est colamentum sanguinis, qui scilicet sanguis in renibus discernitur post cibi digestionem, & à concaua vena egressus colatur; vnde postea renum officium est, ipsum sanguinis colamentum sibi attrahere, & tam diu tenere, quoadvsque partem sanguinis in nutrimentum sui distribuat, aquam vero in vesicam traijciat, & hoc per duas venas scalæ nomen sortitas, eo quod quidam vrinæ descensus ibi fiat. Vnde fit vt vrina duarum tantum rerum generaliter significatiua sit, qualitatum scilicet hepatis & venarum proprie: corporis etiam ex eorum affinitate, vel passionum in instrumentis ipsius vrinæ, sicut in renibus, & vesica, & in eiusdem vrinæ via, quæ dicitur scala.

Hali vbi supra. Vrina est aquositas sanguinis, quam renes separant, & ab eo purgant post digestionem; & in ipsius ad venam concauam egressu, hanc renes ad se trahunt, & in eis aliquantulum immoratur, donec quod in ea sanguinis modicum admixtum fuit, sibi sumpserint; de hinc illam ad vesicam, per vasa duo quæ clausulæ vocantur, depellunt.

Quatuor in vrina consideranda. Colores vrinæ 19. substantiæ 5. qualitates duæ, contentum quadruplex.

Ex lib. vrinarum à voce Mauri. In vrina quatuor continentur, siue considerantur, scilicet color & substantia, quantitas & contentum. *Vrinarum* colores sunt 19. scilicet albus, lacteus, glaucus, capnopos, subpallidus, pallidus, subcitrinus, citrinus, subrufus, rufus, subrubeus, rubeus, subrubicundus, rubicundus, miopos, chianos, viridis, liuidus, niger. *Substantiæ* sunt, vt, scilicet tenuitas, spissitudo, mediocritas, mediocris tenuitas, mediocris spissitudo. *Quantitates* sunt duę, scilicet multitudo & paucitas. *Contentum* quadruplex, scilicet sedimen, resolutio, arena, humor: Quæ diuersa, ex quatuor habent prouenire qualitatibus, scilicet ex caliditate, frigiditate, siccitate, humiditate: quarum duæ immutant vrinam secundum colorem, scilicet caliditas & frigiditas. Aliæ duæ eiusdem immutant substantiam, id est siccitas & humiditas.

Quid significent colores vrinæ.

Colorum alij significant caliditatem, alij frigiditatem. Caliditatem significant ab subcitrino, vsque ad viridem colorem, ita quod subcitrinus includatur, & viridis excludatur. Frigiditatem significant, à pallido superius, ita quod pallidus includatur. Viridis significat caliditatem adurentem. Liuidus frigiditatem mortificantem. Niger quandoque significat caliditatem adurentem, scilicet præcedente viridi: Frigiditatem mortificantem, liuido præcedente.

De his quibus accipiunt significationes vrinarum, & primo de coloribus.

Cap. CLXIX.

Quid proprie significent vrina, & quid mediate.

Avicenna *vbi supra.* Prima significatio quam habet vrina, est de dispositione hepatis, & viarum aquositatis, & super dispositiones venarum; eisque mediantibus alias demonstrat ægritudines. Eius significatio firmior est illa de hepate, proprieque de gibbositatis eius dispositione. Significationes autem quæ ex vrinis habentur, ex septem generibus accipiuntur, scilicet ex colore, ex substantia, ex claritate, & turbulentia, ex hypostasi, ex quantitate, ex odore, & ex spuma.

Ex multis sumuntur significatio in vrina. Quid quiuis color in vrina significet.

Razi. vbi supra. In vrina quidem attenduntur color, substantia, & odor, & illud quod residet in fundo, vel propendet in medio, vel apparet in superficie. *Color* albus cum substantia subtili quę assimilatur aquæ colori, sæpius apparet post multum cibum & potum, antequam digeratur; vel in diabethe, quæ est ægritudo multam faciens aquam bibere eum

A qui patitur, nec tamen sitis eius sedatur, quoniam illico cum vrina egreditur. Cum autem sine his duobus apparet huiusmodi color in vrina, vltimam protendit cruditatem & indigestionem, & hepatis frigiditatem.

Color secundus, qui parum glaucedinis habet, digestionis paucitatem ac debilitatem significat. *Tertius* est color citrinus, qui temperiem caloris in hepate demonstrat. *Quartus* est igneus, qui calorem superfluum & inflammatum designat. *Quintus* croceus, qui non plus caloris demonstrat quàm igneus, significat tamen sanguinem multum abundare in corpore, & ex eo vrinæ aliquid admixtum fore. *Sextus* rubicundus non valde clarus, qui choleram rubeam, & sanguinem designat: & si in huiusmodi vrinæ superficie spuma citrina fuerit, ictericiam significat.

Vrina nigra interdum nil mali significat, interdum vero vltimū adesse diem.

Septimus est color niger, qui si apparuerit in vrina B post citrinum & rubeum, vltimam significat inflammationem & incensionem, quæ etiam in febribus acutis, omnium vrinarum deterior existit, præcipueque si valde spissa fuerit. Quandoque tamen apparet vrina nigra post menstruorum fluxum, aut retentionem eorum, aut in fine ægritudinum quæ ex cholera nigra generantur, vt est quartana, vel splenis crassities, aut melancholia, vel horum similia; nec tamen malum portendit, sed etiam quandoque bonum ostendit. Apparet quoque quandoque post vrinam albam & liuidam, & tunc vltimam significat hepatis frigiditatem, & caloris eius extinctionem.

De Causis colorationis vrinarum.

Cap. CLXX.

Quomodo coloretur vrina à calore.

C Ex *lib. vrinarum à voce Mauri.* Caliditate quidem sic fit vrinæ coloratio, dum per caliditatem intensam, non tamen adurentem, in humorum & vrinæ naturam agentem, fortis fit ebullitio ignearum partium, & maior incipit esse effectus calidi, & generantur humores calidi spiritur: & quia vrina eorum est superfluitas, ab his colorata egreditur. si verò adurendo agat, dum subtilium & fluidarum partium fit dissolutio, resolutio, & consumptio, quæ remanent terrestres sunt & solidæ in principio adustionis: dumque ab igneis partibus rubeus habeat prouenire color, & à terrestribus niger, ex eorum alterutra conditione compositus prouenit color, scilicet viridis: adustione vero perfecta, & ignearum partium consumptione facta, niger à terrestribus prouenit co- D lor.

Quomodo coloretur vrina ex frigiditate.

Frigiditate autem vrina sic discoloratur, dum per frigiditatem intensam in humore, in vrinæ materiam agentem, naturalis caloris minuitur effectus, terrestrium & aquosarum partium fit multiplicatio, humorumque tepescit ebullitio, aquosi generantur humores & frigidi, à quibus vrina discolorata egreditur. si vero tanta fuerit frigiditatis intensio, quod ex parte aquosa condensat in terrestria, cum ab aquosis albus proueniat color, & terrestribus niger, eorum alterutra conditione compositus prouenit color, scilicet liuidus. Frigiditate autem perfecta, & aquosarum partium exiccatione facta, niger à terrestribus prouenit color, ex præcedenti liuido.

Vrina quandoque tingitur à cibo & potu.

E *Razi vbi supra.* Præterea quandoque iuxta colorem cibi vel potus sumpti, tingitur vrina; sicut ex potu casiæ fistulę, vel aloes, fit valde rubea; ex olerum comestione viridis; & ex nigri vini potu, nigra. Tingitur etiam quandoque propter doloris vehementiam, licet eius materia sit humor frigidus, sicut in dentium vel auris dolore contingit. Paucitas quoque tincturæ accidit ei propter aquæ multæ potationem, vel propter multi cibi, vel potus mox accepti, nondum facta digestione. Attendenda sunt prius omnia signa hæc, & sic postea iudicandum.

Vrina post comestionem albescit. *Auicenna vbi supra.* Vrina post comestionem albescit, nec sic esse cessat, donec digestio fieri incipiat; tunc enim incipit tingi. Propter hoc vrinæ vigilantium albæ sunt, sed limosę non sunt; immo fuscitati, propter priuationem digestionis, attinent.

Item de significationibus colorum in vrina.

Cap. CLXXI.

Quid significent varij gradus citrinitatis in vrina. EX coloribus vrinæ sunt gradus citrinitatis, sicut palearum, deinde citrinus, post flauus, deinde rufus, postea citrangularis, & post igneus, postea vero croceus, quem vocant rubeum clarum. Et omnes qui sunt post citrinum, caliditatem significant, sed tamen secundum gradus suos diuersificantur, & accidunt quandoque propter vehementes motus, vel propter dolores, aut propter famem, vel aquæ abstinentiam.

Quid portendant rubedinis gradus. Post prædictos autem sunt rubedinis gradus, vt rufeus, & obscurus, & puluerulentus, omnesque sanguinis dominium significant. In omnibus autem in quibus est color auripigmenti, attinet significatio choleræ rubeæ dominio. Igneus quidem magis calorem significat, quàm rubeus & puluerulentus; sicut cholera in se calidior est quàm sanguis. In ægritudinibus acutis incedentibus, vrinæ color trahit ad auripigmenti colorem & igneitatem. Quod si fuerit ibi tenuitas, aliquam maturitatis dispositionem significat; si vero citrinitas fortior vsque ad terminum igneitatis peruenerit, calorem incessanter cessisse significat.

Quid importent gradus viriditatis. Post hoc sunt gradus viriditatis, qui omnes frigiditatem significant, præter eam quæ succo porri, vel æris erugini similatur; hæ namque vehemens incendium designant. Quæ vero colorem ireos prætendit, vehementem frigiditatem secundum plurimum ostendit. Dicunt autem quidam quòd significat venenum in potu haustum; & si quidem hypostasis in eo fuerit, spes erit; sin autem, timetur ei.

Quid significent gradus nigri coloris. Graduum vero nigri coloris, alius est qui ad nigredinem tendit secundum viam croceitatis, sicut est in ictericia, & significat cholerę rubeę spissitudinem, & eius adustionem; & choleram nigram, quæ accidit ex cholera rubea. Alius est qui ex fusco prouenit ad nigredinem, & significat choleram nigram. Alius etiam qui ex viriditate & cholera simili prouenit, & significat choleram nigram puram. Ad summam autem, vrina nigra significat, aut vehemens incendium, aut forte frigus, aut mortem, aut caloris naturalis superationem, aut crisim, & expulsionem naturæ, qua scilicet ipsa choleræ nigræ superfluitates expellit, sicut accidit in fine quartanarum, & quando splenis ægritudines resoluuntur, & dolores dorsi atque matricis.

Quid significent gradus albedinis. Vrina vero alba dupliciter dicitur: Aut quæ tenuis est & translucens, vt crystallum clarum, (vulgus enim id, quod translucens est, album vocat.) Aut quæ pro certo est alba, cuius color disgregatiuus est visus, sicut lac & pergamenum: & ista quidem non translucet, vt visus in ea penetret: translucentia namque pro certo non est, nisi omnium colorum priuatio. *Quod est translucens caret omni colore.* Itaque translucens albedo significat frigiditatem omnino, & aufert digestionis fiduciam. Quę si cum crassitudine fuerit, phlegma significabit. Alba vero pro certo non est, nisi cum crassitudine.

Vrina verò alba varia est. Huius quidem alia est, cuius albedo similis est albulæ, vel albumini, & significat phlegmatis liquefactionem: Alia similis est albedini quæ est in fungo, cū tenuitate & sanie, & significat exituras vlcerosas in instrumentis vrinæ. Et si quando fuerit absque sanie, hoc erit propter suparationem materiæ crudę non maturæ: Quandoque autem est cum lapide vesicæ. Alia vero spermati assimilatur; & hoc est quando Phlegmaticorum apostematum adest crisis, & laxitas tas interiorum ægritudinum, quæ accidit ex phlegmate vitreo. Cum autem spermati similis est, & non est secundum modum crisis, est propter apostemata phlegmatica: immo cum in primis euenerit, apoplexiam aut paralysim prognosticabit. *Si in omni hora febris vrina sit alba, conuertetur in quartanam.* Cum autem in omnibus horis febris alba fuerit vrina, cito conuertetur in quartanam. Plumbina quidem sine hypostasi valde mala est. Lactea quoque in acutis ægritudinibus est perniciosa.

Adhuc de eodem.

Cap. CLXXII.

POssibile quidem est vt vrina sit alba, complexio vero calida sit & cholerica: aut vrina rubea, & complexio frigida & phlegmatica. Cholera namque rubea, cum ad vrinæ viam declinat, & non admiscetur ei, remanet vrina alba. *Consideratio vrinæ albæ.* *Vrina* igitur alba consideranda est; quia si fuerit humor illius multus atque limosus, & eius sedimen multum ac crassum, eiusque substantia cum hoc ad crassitudinem trahit, albedo ex frigiditate phlegmatis existit. Cum autem non limosa clara fuerit, nec eius sedimen multum, nec peruia, & albedo ad fuscitatem traxerit, cholera rubea est occultata. Porro si in ægritudine acutâ, vrina fuerit alba, fuerintque in ea significationes salutis, ex quibus non timetur phrenesis, & similia; sciendum est quia cholera rubea declinauit ad aliud canale, & ad intestina, & accidet ægro constrictio.

Causa cur vrina sit rubea in ægritudinibus frigidis. Causa vero propter quam vrina rubea est in ægritudinibus frigidis, est aut fortitudo doloris, qui choleram rubeam resoluit, sicut in cholica frigida accidit; aut opilatio facta ex superatione phlegmatis in canali, quod est inter fel & intestina; quapropter fel ad intestina naturaliter non descendit vt solebat, sed vrinæ societas est ei necessaria, cum qua egreditur, sicut accidit in cholica frigida: Aut debilitas hepatis, & defectus virtutis eius, quæ inter aquositatem & sanguinem non potest facere separationem, sicut accidit in hydropisi frigida, & in ægritudinibus debilitatis hepatis secundum plurimum; quia propter eas vrina similis est loturæ carnis recentis: Aut est constrictio quam opilationes fecerunt; vnde mutatur color phlegmatis in venis, propter aliquam putrefactionem quæ ei accidit. & huius signum est, quod aquositas vrinæ, & sedimen ipsius, sunt secundum modum quem diximus, eiusque tinctura debilis est, non limosa: Choleræ namque rubeæ tinctura, limosa est.

De Significatione substantiæ & odoris.

Cap. CLXXIII.

Quid significet vrina substantia quando est subtilis spissa, turbida, arenosa, &c. RAzi vbi supra. Vrinæ substantia, aquæ subtilis similis, innuit digestiuę debilitatem; spissa vero quasi liquoris crassi qui continetur in felle, significat digestiuæ superfluitatem, & humoris in corpore diminutionem. Inter eas autem mediocris existens, digestiuę significat bonitatem, & hepatis, humorumque qui continentur in venis, temperatam dispositionem. Perturbata vero, significat humorum in venis cruditatem, & indigestionem, cum caliditate quę in eis operatur perturbationem. Vrina turbida cum cito diuiditur, & crassities quæ in ea ad fundum descendit, magis propinqua est maturitatis significationi, secundum suæ diuisionis velocitatem.

Vrina arenosa, vel turbida, lapidem in renibus, aut in vesica significat; hepatis quoque debilitatem quandoque portendit. Cum autem æger purum sanguinem minxerit, aliquam ex venis quæ sunt in renibus fissam ostendit: Vrina pinguis oleo similis, cum hectica prouenit. Vrina quoque multam habens pinguedinem in superficie, significat quod adeps renum liquari incipit. Vrina tenuis & alba, in acuta febre, si multis diebus talis permanserit, amentiam ægro superuenturam ostendit. Vrina cum post febris remotionem tincta

remanserit, in hepate calefactio, vel apostema erit. A Vrina sordida, cuius color est quasi musti, vel aquæ ciceris multum cocti, est habentium apostemata antiqua in interioribus, & non acuta.

Quid portendat odor vrina.

Odor ab vrina procedens, similis ei qui à re acuta & sicima dissoluitur, maturitatis indicat superfluitatem, qui quandoque sentitur in acutis febribus, & in hepatis apostemate; vel eas portendit futuras. Vrina vero penitus odore carens, in vltimitate cruditatis existit, & tarditate digestiuæ. Quæ vero in medio inuenitur, digestionis æqualitatem designat.

De Signis apparentibus in superficie, vel in medio, vel in fundo.

Cap. CLXXIV.

Iudicium de vrina secundum ea quæ descendunt & supernatant.

Ab eo quoque quod inferius descendit, vel quod superius eleuatur, aut quod in medio pendet, B sumuntur digestionis quæ fit in venis significationes: huius autem rei substantia similis est distillationi quæ fit in aqua rosata. Et in his quidem quæ descendunt inferius, melius iudicatur id quod est album & leue, & in fundo vasis residet, cuius quoque dispositio talis in diebus ægritudinis continue permanet. *Bonum* quoque descendens, quale est hoc quod prædiximus, est id quod cum meliori ex coloribus (hic est citrinus) & meliori ex substantijs (quæ scilicet est inter subtilitatem & spissitudinem) mediocris apparet; & cum odore cęteris meliore, hoc est, qui nec multum fætet, nec omnino priuatur odore. Vrina quoque in qua hæc apparent, omnibus alijs melior iudicatur: significat enim digestiuę perfectionem; & ab ægritudinis malitia securitatem. Hoc autem descendens, in bonitate sequitur C id quod in medio vase pendet, cum secundum hũc modum reperitur; post quod etiam illud quod in superficie natat, consistit.

Quinã color deterior in parte vrinæ descendente.

Color autem qui attenditur in descendente, melior est albus, cum formæ longitudine. Post hoc autem est rubeus: significat enim salutẽ cum ægritudinis prolixitate: glaucus vero deterior est, eoque viridis peior; Et hoc quoque niger deterior.

De Hypostasi.

Cap. CLXXV.

Octo sunt quæ in vrina multoties apparent.

Rerum autem quæ multoties apparent in vrina, *prima* est hypostasis; & est eius quod apparet in ampullis, aquæ rosatæ similis. In huius namque colore videntur radiositas, & peruietas, & raritas, & claritas, ac pulchritudo, quę in cæteris non inueniuntur; D cumque mouetur, tota cum vrina miscetur. Aqua tamen vrina non turbatur: ipsa quoque non cito descẽdit inferius. plerumque quod etiam non descendit, hoc est superfluitas in venis existens. *Secunda* est superfluitas turbida, cuius color est albus, & est sæpe liquefacto similis. *Tertia* est pus, quod quandoque diuisum est: ex quo cum mouetur vrina, turbatur sursum aura, & eleuantur frustula, deinde vero descendit inferius.

Vrina arenosa duplex.

Quarta est arenosa, cuius duæ sunt species: Vna lima, quæ limaturæ auri similatur, licet minutior sit, & hæc à renibus egreditur. Alia vero colorem habet quasi terræ vel luti, & hæc à vesica egreditur.

Quinta vero pilis non multum albis assimilatur, quę cum à renibus egrediatur, nullum aliud malum portendit, nisi humores crudos abundare in corpore, cui medicamina diuretica conferunt. *Sexta* est in qua frustulorum carnis similitudines apparent, quæ ex renibus egrediuntur, si dolor in renibus fuerit. Si vero cũ acuta febre appareat, febrem corpori valde nocere demonstrat. Cum hectica vero si fuerit, solidorum indicat liquefactionem, & dolorem peruenisse tam ad membrorum carnem. *Septima* lentium excorticatarum assimilatur frustulis, significans in hepate superfluitatem caloris.

Vrina furfurea sæpe indicat mortẽ.

Octaua similis furfuri est, quæ propter ægritudinem vesicæ sępius contingit; sed tunc colorem extraneum non habet. Quandoque vero cum febre acuta prouenit; eiusque color extraneus, & à maturitate valde remotus, mortem portendit.

Quid hypostasis & vnde cognoscatur.

Auicenna vbi supra. Conuenientia medicorum, in vsu nominis hypostasis & sediminis iam recessit à via cognita. Dicunt enim hypostasim aut sedimen, non illud tantum quod inferius descendit, sed omnem substantiam quæ spissioris essentię quam aquositas existit, & est ab ea diuisa, [illegible] sit suspensa, siue sit supra. Cognoscitur autem hypostasis multipliciter; scilicet ex sui substantia, & quantitate, & qualitate, & suarum partium situ; ex loco quoque sui, & tempore, & permixtionis sui qualitate.

De Diuersitate vrinarum secundum ætates & sexus.

Cap. CLXXVI.

Parua est significatio vrina puerorum.

Vrinæ puerorum significatio parua est, præcipueque infantium, eo quod lacte vtantur, & quod materia tingens in eis est quiescens ac submersa. In eorum quoque natura diuersitas existit ex debilitate, & multa dormitione, quod maturitatis significationem pernecat. Infantium igitur vrinæ trahunt ad lactis proprietatem, propter nutrimentum eorum, & propter complexionis humiditatem: Ideoque declinant ad albedinem.

Differentia inter vrinas puerorum, iuuenum & senum; virorum & mulierum, &c.

Puerorum autem vrinę spissiores sunt & crassiores, quam iuuenum, ac turbidiores. Vrinæ iuuenum ad ignis formam tendunt, & ad substantiæ mediocritatem; vrinæ vero senum ad albedinem, & subtilitatem. Quandoque tamen crassæ sunt, secundum superfluitates in eis existentes, quorum euacuatio multiplicatur.

Porro decrepitorum vrinæ maioris albedinis sunt, & tenuitatis. Quandoque tamen prædicta ex causa crassities accidit eis, sed raro. Cumque fuerit vrina vehementer crassa, apti erunt vt eis accidat lapis. Vrinæ vero mulierum semper maioris crassitiei sunt & albedinis, minorisque pulchritudinis quàm virorum. Et hoc quidem propter debilitatem digestiuæ earum & propter multitudinem superfluitatum, & amplitudinem canalium. Præterea masculorum vrinæ commotę turbantur, & earum turbatio declinat ad superiora. Vrinæ vero mulierum ferè non turbidantur ex motione, propter paucam sui separationem; & habent secundum plurimum supra summitatem suam spumã rotundam. Quod si turbidæ fuerint, earum turbidatio pauca erit. Vrinæ prægnantium claræ sunt, & super earum superficiem est nebula, & ad colorem aquæ ciceris quandoque trahunt.

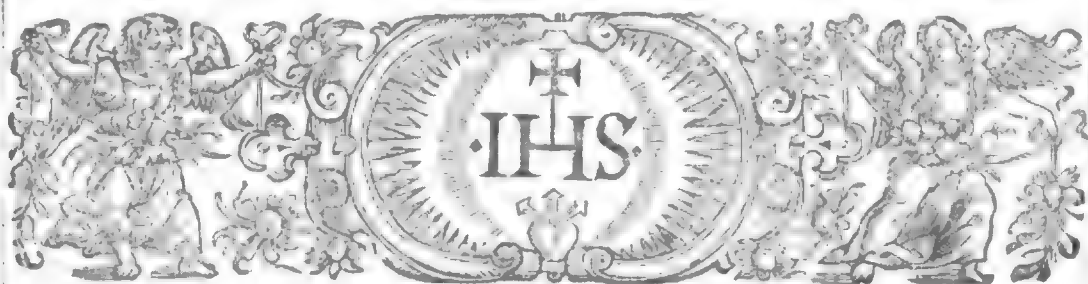

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DECIMVSQVARTVS.

De Signis & causis particularibus ægritudinum.

Cap. I.

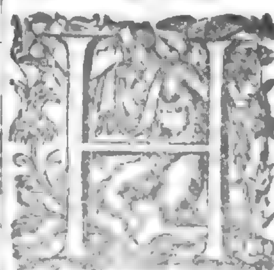

HALI *sermone* 8. Dicto de signis vniuersalibus ægritudinum, restat dicendũ de signis particularibus, vel proprijs singulorum membrorum. Est autem morbi diffinitio nocumẽtum actionis sensibile. Nam corporũ quæ morbis parata sunt actiones, adhuc in habitudine sua naturali supersunt, nisi quòd alteratione quadam immutatæ sunt, aut in quantitate, B vt si ciborum appetitus augeatur vel minoretur, vel si digestio modum quantitatis ciborum excedat, aut ab ea minuatur; aut in qualitate, vt si ciborum appetitus immutetur, scilicet in dulcorem, vel acciditatem; aut in tempore, vt si hora consuetudinis appetitus anticipetur, aut differatur. Hæc igitur signa, nec plenum morbum, nec perfectam sanitatem significant.

Morbus est nocumentũ sensibile actionis.

Morborum autem quidam fiunt in ea membrorum parte quæ sensui patet, & horum significatio facilior est. Quidam autem in interioribus, & absconditis partibus, & horum significatio difficilior. De his qui sensu patent primo tractabimus; quia discentibus est oportunius incipere à sensibus. Horum autem quidam & exterioribus & interioribus corporis communes sunt, vt febres, & apostemata. Quidam vero superficiei tantum: Et horum alij ab interioribus causis C proueniunt, aut ab exterioribus. Iterum qui ab exterioribus, aut accidunt à corporibus inanimatis, vt à lapidibus & huiusmodi, aut ab animatis, vt à percussione scorpij, vel morsura, vel punctura.

Morborum quidam sensui patent, quidam nõ: vnde horum quàm illorũ difficilior est significatio.

Diuisio morborum sensibilium.

Idem in sermone 6. Continuationis separationum causa, quæ fit ab exterioribus, aut est aliquid incidens, vt ensis; aut disrumpens & desiccans, vt motus fortis; aut incendens, vt ignis, & medicamen adurens; aut aliquid allidens, vt lapis; aut distendens, vt funis. Quæ vero ab interioribus sunt, exterioribus assimi-

Causa separationis cõtinuitatis.

A lantur: aut enim est chimus crassus illidens, sicut ab exterioribus lapis; aut ventositas crassa distendens, quemadmodum funis; aut calidus ac putridus humor incendens, sicut ignis.

De febre, & corporibus ad febrem dispositis.

Cap. II.

FEbris est morbus ex mala complexione calida, communis omni corpori. Ideoque diffinitur esse *calor extranaturalis à corde procedens, & per arterias ad omnes corporis partes missus, eiusque nocens actionibus. Isidorus vbi supra.* Febris à feruore dicta est: Est enim abundantia caloris. *Physicus. Febris est calor innaturalis, naturæ supergrediens cursum, à corde procedens in arterias, suoque lædens effectu. Auicenna canone* 4. *Febris est calor extraneus in corde accensus, & procedens ab eo, mediantibus spiritu & sanguine, & per arterias in totum corpus, cuius inflammatio naturalibus operationibus nocet.*

Quid febris.

Febris vnde dicta, & quid.

Corpora vehementius ad febres præparata (sicut quidam dixerunt) sunt corpora calida & humida, proprieque cum humiditas caliditate fortior est. Et ista quidem sunt fœtidi sudoris, & vrinæ, & egestionis. Corpora quoque calida & sicca, præparata sunt ad febres calidas, & incipiunt ephemeræ prius; deinde festinant ad putredinem & adustionem. Quandoque vero cadere faciunt in hecticam: & sequuntur ea, quæ æquantur in siccitate & humiditate, dominaturque caliditas: & accidit febris vaporis calidi; deinde permutatur ad febrem caloris: postea corpora illa in quibus æquantur calor & frigus, & multiplicatur humiditas. Istis quidem febres putredinis accidunt secundum plurimum incipientes. Corpora vero frigida & humida, vel frigida & sicca, longinquiora sunt à febribus, & proprie ab ephemera. Senibus autem parum accidit febris valde accensa, propter frigus complexionis, & paucitatem carnis eorum.

Quibus corporibus maxime accidat febris.

De Horis febrium.

CAP. III.

Febres habẽt quatuor diuersitates, sicut & alia ægritudines sc. principiũ, augmẽtum, status & declinatio.

HOræ vero febrium, sicut & reliquarum ægritudinum sunt principium, & augmentum, & status vltimus, & declinatio. *Principium* quidem est ex hora qua calor innatus prouocatur à materia in membro submersa, tam diu donec non appareat maturationi, aut diuersitati eius contrariæ maturationi, vestigium. Sed quandoque principium occultatur, sicut in synoche, & apoplexia, & epilensia. *Augmentum* est hora in qua manifeste mouetur innata caliditas ad resistendum materiæ; & apparent signa digestionis, aut signa digestioni contraria. Porro status est hora pugnæ, scilicet in qua vehemens pugna fit inter naturam & materiam, appareteque victoria vnius earum super aliam. Huius spatium in habentibus paroxismos acutos est paraxismus vnus ter, & non cognoscitur nisi per illum qui sequitur ipsum: aut duo paroxismi, & cognoscitur in tertio eius. *Declinatio* vero est hora, in qua calor innatus iam materiæ dominatur, ac vincit eam, & separat congregationem eius, scilicet rei post rem; & tunc alleuiatur occulte caliditas, & expellitur ad extremitates, donec resoluitur, & multoties incrassatur.

Status ægritudinum est varius.

Diuersificatur autem status ægritudinum: nam valde acutarum longinquior status est, vsque ad quatuor dies; & febres ephemeræ sunt de hac summa. Verum tamen non numerantur acutæ, quia non sunt de ægritudinibus habentibus timorem. Et sequuntur eas febres acutæ, & sunt illæ quarum status peruenit ad 14. dies, & quod est supra illud. Et plures quidem febrium complent principium, & augmentum, & statum in paroxismo vno; alium quoque paroxismum faciunt declinando. præterea quarundam febrium prolongatur augmentum, & quarundam declinatio.

De cognitione horarum vniuersalium & particularium.

CAP. IIII.

Hora ægritudinis vniuersalis quandoque innotescit ex specie eius, quandoq; ex motu quandoque virtute, ex ætate, tempore, pulsu, rigore &c.

COgnitio quidem horarum ægritudinum vniuersalium, aliquando est ex specie ægritudinis. Nam spasmus siccus, & epilensia, & apoplexia, & squinantia, sunt ex acutis valde: tertiana vero pura, & causon, ex acutis non valde. Porro quartana, & paralysis de macronoxijs. *Quandoque* vero fit ex motu ægritudinis: Nam si paroxismi breues sunt, significant quod status propinquus est, sicut est tertiana pura. Tempus enim paroxismorum eius est ex tribus horis vsque ad quatuordecim. Si vero prolixi sunt, significant quod materia crassa est, & status longinquus; sicut in tertiana non pura. Et si non fuerint illic paroxismi, immo materia eius fuerit acuta, sicut synochi, tunc ægritudo erit acuta. Et si fuerint signa eius signa frigidæ crassæ, aut decliuis ad crassitudinem; tunc ægritudo erit non acuta. Et si remanserit cum dispositione sua, tunc ægritudo non erit illius acuitatis.

Et quandoque etiam est ex virtute cui velociter aduenit debilitas, quare est ægritudo acuta: *quandoque* etiam est ex ætate vel tempore. Nam in tempore calido, & ætate calida, status ægritudinum festinat, in frigidis autem tardat; & similiter est dispositio regionum. *Et ex pulsu*, nam si est velox, frequens, magnus, ægritudo est ad acuitatem decliuis; & si non, tunc non est acuta. *Et ex rigore*, nam si est prolixi spatij, tunc ægritudo est decliuis ad prolixitatem: Et si breuis est spatij, tunc ad acuitatem tendit. Et quando nullo modo est rigor, tunc abbreuiatur eius extensio. *Quandoque* autem est ex parte horarum paroxismorum, nam si procedant secundum antecessionem superfluentem, ita vt vnus antecedat superfluitatem alterius, tendens ad additionem, tunc ægritudo erit in augmento. Si vero iam steterit antecessio superfluitatis, tunc est ægritudo in statu seruans horam vnam Si autem postponitur, tunc ægritudo est in declinatione.

Cognoscitur etiam horarum dispositio ex augmento accidentium febris & diminutione, ex dispositione euacuationũ, ex digestione, &c.

Denique cognoscitur horarum dispositio ex augmento accidentium febris in statione, ac declinatione eorum, ex additione paroxismorum eius in longitudine, vel ex abbreuiatione ipsorum. Quandoque etiam ex dispositione euacuationum, vt sudoris ac fluxus ventris, nam cum accidit in paroxismo aliquo sudor aut ventris fluxus, & paroxismus secundus, qui est post ipsum, est in similitudine vehementiæ primi, & in fortitudine eius, aut supra ipsam; tunc euacuatio eius est propter multitudinem, non propter fortitudinem, & ægritudo iudicatur longa. *Et quandoque* ex parte digestionis, & contrarij digestionis. Verbi gratia: Quando apparet sputum cum digestione aliqua, aut vrina in qua est nubes aliqua, tunc est principium augmenti: deinde quando multiplicatur illud, apparet autem contrarium eius, tunc est status. Et iterum quando apparet digestio, aut contrarium eius velociter ex sputo aut nube, tunc scias quod status est propinquus. Et si tardatur, tunc scias quod status est longinquus.

Vnde cognoscantur horæ particulares febris.

Cognitio vero particularium horarum hæc est: Hora principij paroxismi est illa in qua coarctatur pulsus, & calor extremitatum fit plumbeus, & infrigidantur extrema, proprieque extremitas auris & nasi, vsque ad horam in qua sentitur sparsio caliditatis. Et quandoque principio associatur alteratio coloris, & pigritia, & angustia, & tarditas motuum, & profunditas somni, & mollificatio palpebrarum, & grauitas sermonis, & horripilatio inter scapulas, & in dorso, & quandoque fortis rigor, quandoque vero saliuæ cursus, & saltus temporum, & tinnitus aurium, & sternutatio, vel commotio membrorum. Et vehementius quidem debilitatur virtus, propter debilitatem quæ est in principio aut statu. *Et horæ* augmenti medietas prima, est hora in qua pulsus incipit apparere, & magnificari, & velox fieri, spargiturque calor in toto corpore secundum æqualitatem. *Altera* vero medietas est hora, in qua non cessat hæc caliditas sparsa cum æqualitate augmenti. *Hora* vero status est illa in qua remanent caliditas sparsa cum æqualitate, & accidentia cum dispositione sua, fitque pulsus maior quam vnquam fuerit, & velocior ac frequentior. *Hora porro* declinationis est illa, in qua incipit ægritudo diminui, pulsusque temperari, & æquari. Deinde vero illa in qua sudare corpus incipit, & ad eradicationem perducit.

Vnde cognoscatur illa quasi declinatio quæ est prope mortẽ: & ex qua causa prolõgetur ægritudo.

Multoties quidem apud mortem accidit dispositio, quæ est sicut declinatio, quasi iam æger euaserit. Sed oportet vt pulsus cognoscatur, vt magnificetur, aut fortis efficiatur. Scias etiam quod ægritudo prolongatur, aut propter materiæ multitudinem, aut propter eius crassitiem, aut propter frigus eiusdem. Ad hoc etiam iuuant quandoque tempus frigidum, & regio frigida, & ætas frigida, & debilitas innati caloris, & soliditas corporis.

De Speciebus febrium, & causis earum.

CAP. V.

Febris diuiditur in ægritudinalẽ & accidentalem.

DIuiditur autem febris in ægritudinalem & accidentalem. *Ægritudinalis* est illa, inter quam, & causam suam, quæ non est ægritudo, non est medium, vt febris putredinis. Non enim putredo in seipsa est ægritudo, sed causa ægritudinis, id est febris, absque medio. *Accidentalis est*, quæ ex alia ægritudine dependet, vt febris apostematis, & opilationis. Apostema namque in seipso est ægritudo, cui febris accidit, ipsumque sequitur, & eo existente existit.

Primo

Tria sunt in homine sc. membra, humiditas, & spiritus: & inde tria nascuntur genera febrium secundum quod in his tribus fit accensio.

Primo igitur de ægritudinalibus dicamus; quoniam omnium quæ sunt in hominis corpore, tria sunt genera; scilicet membra humores ac spiritus continentia; & humiditas ipsa recondita; & spiritus ac vapores effusi: Membra quidem parietibus balnei, humiditas autem aquæ, spiritus aeri eiusdem comparantur.

Itaque si accendatur febris in membris radicalibus, accensione prima; sicut accendit adustio, verbi gratia, vt in parietibus balnei, aut per follem ferrarij, vel per ollam coci, tunc illud genus febris hectica nominatur. *Si vero* accendatur primo in humoribus, & deinde accendatur ex eis in membris; sicut cum aqua calida in balneum effunditur, lateres eius causa illius accenduntur; tunc illud genus febris humoris appellatur. Porro si accendatur prius in spiritibus & vaporibus, & inde accendatur in membris & humoribus; sicut accidit, vt ignis aerem balnei calefaciat, indeque ad aquam, & ad parietes balnei perueniat; tunc illud genus febris ephemera vocatur: hæc enim in re subtili accenditur, quæ cum velocitate resoluitur, raroque diem cum nocte sua pertransit, nisi ad aliud genus febrium conuertatur.

AVCTOR. Ob hoc itaque febrium tria sunt genera, quia non apparent nisi in materia. Materię vero corporis sunt tres, scilicet spiritus, humores, & membra spiritualia. Si ergo calor extra naturalis infixus & impressus harum alicui fuerit, calorem naturalem in igneum mutat, & calefacit cor, atque à corde per arterias (quas & calefacit) ad omnes partes corporis mittitur, ac per eas dispergitur, sicque febris æstuat.

Alia febrium diuisio.

Auicenna vbi supra. Hæc est diuisio febrium, quasi per differentias, alio quoque modo diuiduntur. Nam aliæ sunt acutæ, aliæ vero non; aliæ chronicæ, aliæ nocturnæ, alię diurnæ, & de eis sunt salubres rectè, & de eis sunt habentes accidentia horribilia, aliæ vicissim dimittentes, alię inseparabiles. Inseparabilium autem aliæ quibus sunt quietes, & remissiones, alię quibus intensiones, aliæ alijs fortiores; aliæ sunt sibi similes, aliæ frigidæ, rigorem aut horripilationem habentes; aliæ quoque simplices, aliæ compositæ.

De Ephemera, & causis, & signis eius.

CAP. VI.

Quid ephemera, & quot modis contingat.

HAli vbi supra. Ephemera febris est illa, quæ permanet in corpore vigintiquatuor horis, & quandoque peruenit vsque ad 48. vel 72. Hæc fit ex causis manifestis quatuor modis. *Primum* genus est ex his quæ ab exterioribus corpori occurrunt, eo quod aut illud calefaciunt, siue actualiter, vt æstus solis, ardor ignis, aer balnei: siue potentialiter, vt balneum aquarum aluminis, vel sulphuris: aut poros eius spissant, siue actualiter, vt aqua frigida, quæ superfluitates fumosas in corporis interiora recludit: aut potentialiter, vt aquæ lauacri aluminosæ. *Secundum* est ex his quæ ad interiora mittuntur, vt sunt cibi, & medicamina. *Tertium* est ex motu immoderato, aut corporis, vt exercitio laborioso; aut animę, sicut ira, tristitia, cura. *Quartum* est ex passionibus quæ fiunt in membris manifestis ex peracutis causis, vt est apostema calidum, quod fit in inguinibus ex pedum vulneribus; vnde calor ad vicina membra profertur, atque ab eis ad alia, vsque ad cor; & inde per arterias ad omnia corporis membra transmittitur.

Quænam causæ ephemeræ.

Auicenna vbi supra. Febris ephemera multas habet species; omnium autem specierum ephemerę sunt causæ primitiuæ calefacientes essentialiter, aut per accidens, de summa occurrentium assumptorum, scilicet in cibo, & potu, & passionum corporearum, & animalium; & ex doloribus, & apostematibus apparentibus: Et sunt de eis ex opilationibus, quarum causa non est primitiua: & non proueniunt causæ earum cum vehementia sua ad hoc, vt pertranseat illud quod inflammat spiritum, alioquin in hecticam cadere facerent, vel in aliam speciem febrium humorum. Causæ namque primitiuæ plerumque mouent antecedentes, quæ si mouerint eas ad putredinem, erunt putredinis febres. febris ista secundum plurimum in vno die recedit, raroque tertium diem pertransit, alioquin æstimatur permutari. Et intentio quidem permutationis est, quod retentio caliditatis pertransit spiritum, aut ad corpus, aut ad humorem.

Signa ephemera.

Razi in lib. diuisionis ægritudinum. Ex signis ephemerę sunt, quod ipsa accedit ab alteratione eueniente, sicut vigiliis aut laboribus superfluis, aut fame vel siti vehementi, aut aeris calore vel frigiditate, aut casu, vel percussione, aut aliquo huiusmodi; nec alteratur ex ea multum vrinę color, nec pulsus velox est aut frequens vehementer, nec lingua vehementis asperitatis & siccitatis.

Idem in Almansore 10. parte. Ephemera semel tantum inuadit, cuius propria significatio est, quod nec cum tremore, nec cum horripilatione incedit; & quod eam aliqua præter naturam causa præcedit, vt multus calor, aut ira, vel solicitudo, vini puri vel multi potatio, ciborum crassorum repletio, vel aliquid huiusmodi. Vrina quoque in hac ægritudine, nec in colore, nec in substantia, nec in odore multum ab eo quod consueuerat mutatur. Calor etiam cum corpus ægri tangitur, nec multus, nec pungitiuus sentitur; febris hæc non multum mala est. Quandoque tamen cum in huius curatione error contingit, in alias febres malas transit. Cum autem minui incipit ægritudo, sudoris prouenit multitudo; vel saltem humectatio & resudatio, postea vero perfectè sudatur.

Cum minuitur ephemera, sudatur.

De Febribus humoris, siue putridis.

CAP. VII.

Vnde putridæ febres.

HAli vbi supra. Putridæ febres ex quatuor humorum putredine fiunt; humores enim si putruerint incalescunt. Indeque membrum illud calefit, in quo putrefactio fit, ab eo quoque membrum illi contiguum, sicque membra calefiunt hæc post illa, donec perueniatur ad cor, à quo procedit ad arterias, & in omne corpus per illas. *Putrescunt* autem humores v. de causis; quę sunt humoris multa quantitas, eiusque crassities, & eius viscositas: Opilatio quoque quæ ab eo fit, & anhelitus priuatio, quæ ex ipsa opilatione contingit: humor namque si priuetur anhelitu, putrescit; sicut fieri videmus in exteriori humiditate quando priuatur aere.

Quinque illę causæ cur putrescunt humores.

Auicenna. vbi supra. Putredo quidem accidit, *aut propter* malum cibum, quando præparatus est vt putrefiat illud quod ab eo generatur propter substantiæ suæ malitiam; *aut quia* velociter recipit corruptionem, quamuis sit bonæ substantiæ, sicut lac; *aut quia* res aquosa est, & mali nutrimenti, cuius aquositatem recipit sanguis, vt est illud quod generatur à fructibus tardis humidis valde, aut ex illis quæ non conuertuntur ad sanguinem bonum; Immo remanet humor malus frigidus, quem abhorret calor innatus, eique succedit extraneus, vt est ille qui generatur ex cucumere, ac citrolo, ac pyris, & similibus: *aut etiam* propter malitiam artificij eius, aut horam, aut ordinem ipsius; *aut propter* opilationem prohibentem respirationem, & euentationem; aut propter complexionem corporis malam, quando non potest digestionem facere bonam; Virtutes siquidem non operantur in cibum & humores, propter priuationem respirationis, & ob hoc dimittunt eum crudum: (Et huiusmodi quidem complexio, aut generat humorem malum, aut corrumpit illud quod generat, propter abbreuiationem suam in digestione, quia mouet eam motu pigro) *aut etiam* propter dispositiones extrinsecas ex aeribus malis, vt est aer pestilentię, vel lacunarum; & quandoque congregatur

Causa putredinis, malus cibus, aquosus, male conditus, opilatio, malus aer: sed præcipue multitudo humorum eorumque crassities & viscositas.

Quanam impedidit exitu vrina.

opilatione aliqua, quæ vrinæ meatibus accidit. Hæc autem, scilicet opilatio fit, aut ex humoribus crassis atque viscosis, aut arena lapidibusque quæ in vesica generantur, aut apostematis causa quod fit in renibus, comprimitque meatus. Arena vero & lapides ex humore crasso phlegmaticoque generantur, quem fortis calor desiccat & solidat. Hæ causæ cum debiles sunt, difficultas fit vrinæ.

Qualitates vrina mala.

Et in qualitate quidem apparent accidentia vrinæ, aut in colore, si nigra est, quod ex caloris est nimietate, vel adustione; vel alba, sicut videlicet ex frigore accidit; aut rubea, sicut accidit ex opilatione; aut in odore, si sit fætida, sicut in putridis febribus.

Quæ vero propter vesicam accidunt in vrina, aut in quantitate considerantur, aut in qualitate. *In quantitate* quidem si immoderatè egreditur, aut concluditur, aut difficile exit. *Immoderatus* exitus fit, vt cum lacertus qui vesicæ collum circundat, eneruatus fuerit. Et hoc ex immoderatá fit humiditate, aut ex virtutis retinentis debilitate, & expellentis fortitudine, aut aquæ copia bibitæ, aut vlcerum causa vesicæ, qua cum vrina purgatur, expellitur, & emittitur, & cum ardore. *Conclusio* autem vrinæ, moraque eius & difficultas, aut ex debilitate fit virtutis expellentis, & vim retinentis, aut ex mala siccaque complexione quæ dominatur vesicæ: aut immoderata, vnde & vrina desiccatur, sicut in adustis febribus contingit; aut propter opilationem quæ accidit, aut ex humore crasso vrinæ meatibus inhærente, qui in vesica sunt, aut sanguine coagulato, aut sanie crassa, aut carne superflua, aut verrucis quæ in meatibus oriuntur, aut ex oris vesicæ coarctatione & restrictione, quę & ex apostemate fit; aut nimia quæ reprimit cōgregat & reducit siccitate. *Accidentia* vero in vrinæ qualitate, aut in odore sunt, vt si putrida sit; aut in colore, vt si est alba vel nigra; aut in liquore, vt si tenuis sit aut spissa; aut in substantia, si saniei mixta sit, & sanguini vlcerum, quæ in vesica sunt, vel causa apostematis, cuius est eruptio facta.

Vnde immoderatus exitus vrina.

Vnde vrina difficultas.

Accidentia vrina in qualitate.

De Accidentibus qua apparent in menstruis, & sudore.

Cap. CLVII.

Vnde immoderatus exitus mēstruorum & illorum retardatio.

Menstruorum autem egressio extra naturam, aut in quantitate fit, aut in qualitate. In quantitate quidem si maior est quam oporteat, vel etiam minor, aut si conclusa non exeant. *Maior* emissio fit, aut propter virtutem, vt valida sit pellens, & debilis retinens; aut propter materiam, si tenuior sit, subtiliorque quam conuenit; aut si maioris sit quantitatis, vt naturam grauet, & ab ea expellatur; aut propter mēbrum, vt si venarum ora quæ sunt in matrice dilatata fuerint, & aperta, matrixque rarificata. *Conclusio* vero menstruorum ex causis fit contrarijs, crassitie, scilicet ex materiæ paucitate, aut si venarum ora quæ sunt in matrice spissentur, aut ab expellentis debilitate virtutis, & vi retinentis.

Sudor naturalis & extranaturalis.

Sudor alius est naturalis, & hic bonus est in diebus criticis, & in exercitijs temperatis, & in balneis: Et cuius complexio calida est, & interiora membra fortia, sudor eius maior est, & à profundioribus. *Alius* est extra cursum naturalem positus, quæ scilicet ex consumptione fit carnis; hic namque sudor ea tātum euacuat à corpore quæ sunt vtilia. *Est etiam* sudor medius qui ex immoderata fit humiditate: In hac enim habitudine exit, & quod est vtile, & quod inutile. *In quantitate* quidē si nimius fluat, quod fit ab humiditatis multitudine, vel eius tenuitate, vel ex pororum dilatatione, vel expellentis virtutis fortitudine. Item si paucus sit, quod ex contrarijs causis fit, scilicet ex humiditatis paucitate, aut eius siccitate, vel crassitie, vel pororum constipatione. *In qualitate* vero à natura ęgreditur, aut in colore, vt rubeus sudor, qui significat sanguinem; & citrinus qui choleriā rubeam: Aut in odore,

Sudor quandoque excedit in quantitate, quandoque in qualitate.

vt sudor putridus, qui putredinis est significatiuus.

De signis communibus dispositionum corporis.

Cap. CLVIII.

Tria sunt signorum genera.

Idem in sermone 7. Assignatis accidentibus morborum cum causis suis, restat dicēdum de signis quorum tria sunt genera; primū quo sanitas significatur: Secundum quo morbus: Tertium quo nec sanitas nec morbus. Et horum vnumquodque aut significat eam quæ transit habitudinem, vocaturque commemoratiua; aut quod in præsenti est; vel quod futurū sit, diciturque portendens, & prouidentia. *Horum* signorum quædam communia sunt, quæ scilicet omnes corporis habitudines significant, quædam vero propria, quæ quasdam tantum. De communibus autē prius disputabimus: hæc quidem ex actionibus sumuntur communibus, per quas scilicet omnium corporū subsistentia est, cū & sanitatis & morbi causæ in actionibus inueniātur. Sanitatis enim signum est bonitas actionū, morbi vero malitia earum actionum: aut bonitas & malitia sunt ex bonitate & malitia membrorum.

Signorū quædam communia, quædam propria.

Actiones naturales & vitales sunt signa communia.

Porro sanitas & malitia membrorum sunt ex tēperantia & intemperantia humorum Actiones vero cōmunes, ex quibus signa dicuntur cōmunia, sunt actiones naturaliū, vitaliumque virtutum, cum per eas animalis corporis subsistentia fit, eiusque firmitas. Vitalis namque virtutis sanitas, calorē naturalem statuit, per quem vita est, & ex cuius corruptione mors sequitur. Ex eius quoque temperātia sanitas consistit, & egressu eiusdem à temperie, morbus mouetur. Porro per naturalem calorem quatuor humorū subsistentia est, ex quibus omnia corporis mēbra constituūtur, & per eos augentur. Necessario igitur habitudines sanitatis & morbi, duabus his virtutibus significantur. Ex actionibus enim virtutis vitalis significatur sanitas & debilitas virtutis eiusdem, scilicet animati corporis. Ex temperie vero caloris naturalis, & eius egressu à temperie, fiūt quæque res naturales, & quæ extra naturam in ea proueniunt, & in corde, quod ei sedes est, & fornax. Huius autem virtutis actionū cognitio, per motum fit venarum pulsantiū, qui motui cordis est æqualis. Porro ex naturalis virtutis actionibus temperantis significatur humorum, eorumque ab ea egressus, & habitudinum eius diuersitates in sanitate & morbo. Ex decoctione quę fit in stomacho & intestinis, eiusque priuatione. In his ergo significatio est, sicut ex his quæ emittuntur è corpore.

Actiones vitales innotescunt ex pulsu, naturales ex decoctione qua fit in stomacho.

Decoctio qua fit in venis ex vrina indicatur qua in stomacho ex egestione &c.

Hali. vbi supra. Maturationis quidem & decoctionis quæ fit in venis, eiusque priuationis cognitio, ex vrina colligitur, quæ est sāguinis aquositas. Eius autē quæ fit in stomacho & intestinis, nociua ex egestione sumitur, quæ est ciborū superfluitas. Illius vero quæ fit in anhelitus organis, sumitur ex sputis & screatibus, qui sunt cerebri, quo hæc membra pascuntur, superfluitas. *Ex sudore* quoque significantur corporis habitudines circa sanitatem, nisi quod minus cōmunis est ad significandam decoctionem quæ fit in omni corpore. Est enim sudor subtilis superfluitas, quam membra ad corporis exteriora depellunt, & per cutis poros educunt.

De Signis sanitatis.

Cap. CLIX.

Signa sanitatis rationa æqualitatis cōplexionis.

Sanitatis significationes quædam sunt, quæ cōplexionis æqualitatem significant: vt æqualitas tactus in caliditate & frigiditate, humiditate & siccitate, mollitie & duritie. Æqualitas quoque coloris in albedine & rubedine, sed & figuræ mediocritas inter maciem & crassitiem, quæ tamen magis declinat ad crassitudinem: eiusque venæ sunt inter submersas & procedentes super carnem. Præter hæc etiam capilli mediocres inter pilositatē & caluiciem, & lenitatē & crispitudinem,

crispitudinem, qui in pueritia trahant aliquantulum ad rubedinem, & in iuuentute aliquantulum ad nigredinem. Æqualitas quoque dispositionis somni & vigiliarum, membrorum in motibus suis conuenientia, fortitudo in imaginatione, & intellectu, & memoria, mediocritas in motibus, vt inter multam audaciã & timorem, inter iram & patientiam, inter pietatem & misericordiam, inter instabilitatem & perseuerantiam, inter humilitatem & arrogantiam, in operationibus omnibus complementum, augmenti bonitas, ac velocitas, status proceritas, somnia quoque delectantia, facies hilaris & amabilis atque iocunda, in appetitu comedendi & bibendi temperantia, similiter & in expellendo superfluitates.

Alia sanitatis signa ex æqualitate cõpositionis. Quædam vero significant coæqualitatem compositionis, & ex his quædam sunt substantiales, vt forma, situs, quantitas, numerus secundum quod oportet: Aliæ vero accidentales, vt decoratio, & pulchritudo: Aliæ quoque finales, quæ scilicet ex operationum complemento sunt, & quæ incedendo secũdum perfectionem proueniunt. Omne namque membrũ cuius operatio completur est sanum: Modus itaque cognoscendi membrorum principalium dispositiones ex operationibus, secundum cerebrum quidem est, per dispositiones operationum volũtariarum, & per operationes sensus, & æstimationis; secundum cor vero per pulsum, & anhelitum. Porro secundum hepar per egestionẽ & vrinã. Eius nãque debilitatẽ egestio & vrina sequuntur loturæ recentis carnis similes. *Dispositio cerebri, cordis, & hepatis ex diuersis colligitur.*

De Signis Aegritudinum.

Cap. CLX.

Signa ægritudinis quædam ægritudinem ipsã indicãt, quædam locum, quædã causam. Accidentium aut significantiũ ægritudines, quædam ipsam ægritudinem demonstrant, vt diuersitas pulsus in festinatione sui in febre; febrem enim ipsam significat. Quædam vero locum ægritudinis, vt pulsus serrinus, cum ex apostemate pectoris dolor fuerit, significat quoniam apostema est in panniculo & diaphragmate: Et pulsus vndosus significat apostema in corpore pulmonis. Quædam etiam significant ægritudinis causam, vt significationes repletionis per diuersitatem suarum dispositionum, quarum quisque modus aliquem significat repletionis modum.

Item quædã signa prodeũt cum ægritudine, quædam sequuntur, &c. Item accidentium quædam prodeunt, quę cum ægritudine incipiunt & finiuntur, vt in febre acuta dolor pungitiuus, & coangustatio anhelitus ac tussis; & pulsus serrinus cum apostemate lateris. Quædam vero notam horam non habent, & quandoque sequuntur ægritudinem, quandoque nõ, vt dolor capitis cũ febre. Quædam autem in fine rei eueniunt, vt sunt significationes crisis, & maturitatis, & signa mortis: harum plurimæ sunt in ægritudinibus acutis.

Signa quædã sunt sensibilia propria, quædam cõmunia. Præterea significationum quędam in eo quod de membris apparet significant; & hę quidem aut ex his sumptæ sunt quæ proprie sentiuntur, vt sunt dispositiones colorum, & dispositiones tactus in caliditate & frigiditate, mollitie & siccitate: aut ex eis quæ cõmuniter sentiuntur, vt ex forma membrorum, & sitibus, ac motibus, & quietibus eorum; & fortasse significabunt occultam dispositionem ipsorum, vt saltus labij, vomitum ipsorum, præterea quantitates si fuerint augmentatæ, vel diminutę, eorumque numeri fortasse significabunt occultorum membrorũ dispositiones, vt digitorum curuitas hepatis paruitatem significat: Et rugitus super inflationem, & digerendi malitiam, est signum audibile, huiusmodi quoque sunt cognitiones per odores & sapores oris, & similia. Porro cognitiones ptisis, & hecticæ, per vnguium gibbositatem visibiles sunt, & sunt de capitulo eorum quæ communiter sentiuntur. Quandoque vero quod manifeste sentitur, rem occultam significat, vt rubor pomi maxillæ, pulmonis apostema portendit; & gibbositas vnguis, vlcus pulmonis.

Quies & motus membrorũ signa quædam sũt. Significationes autem quæ habentur ex quiete membrorum sunt, vt apoplexia, epilensia, sincopis, & paralysis. Quæ vero sumuntur ex motibus eorum sunt, vt horripilatio, tremor, singultus, oscitatio, sternutatio, & alices, tussis, saltus, & spasmus. Harum autem quædam proueniunt ex operatione naturę principaliter, vt singultus. Et quædam ex operatione naturæ accidentaliter, vt tremor, & spasmus; quædam etiam voluntariæ puræ, sicut reuolutio de latere in latus. Quędam autem ex naturali & voluntaria compositæ, sicut tussis, & minctus, & egestiõ: quędam à natura siue voluntate, vt horripilatio & saltus.

De Pulsu, & eius notitia.

Cap. CLXI.

Quia vero pulsus & vrina sunt ex significationibus dispositionum corporis vniuersalibus, nunc de illis loquemur. *Pulsus est motus receptaculorum spiritus, ex diastole & systole compositus, ad regendũ spiritum per aerem attractũ.* Omnis itaque pulsus ex duobus motibus & duabus quietibus est compositus: quia necesse est vt quies interueniat inter omnes duos cõtrarios motus. Impossibile namque est vt vnus motus alij continuetur, postquam eorum spatio terminus extremitatis in effectu applicatur, sicut in naturali scientia declaratur. *Quid pulsus & ex quot partibus cõponatur.*

Necesse est igitur vt in vnoquoque pulsu priusquã alius consequatur, quatuor interueniant partes; scilicet motus eleuationis, & quies inter ipsam & depressionem; Itemque motus depressionis, & quies inter ipsam & eleuationem. Depressionis quidem motus apud plurimos medicorum nullo modo sentitur. Apud alios autem, aut in forti pulsu sentitur, propter suam fortitudinem; aut in magno, propter sui eleuationem; aut in duro, propter multam sui refrænationem; aut in tardo propter temporis sui motus longinquitatem. *Depressio pulsus rarius sentitur.*

Alia pulsus descriptio. Hali. vbi supra. *Pulsus est motus localis arteriarum & cordis, dilatando, siue constringendo, vt calor naturalis custodiatur;* cuius custodia est aerem frigidum trahere cum dilatatione, & fumosum expellere cum constrictione. Dilatare cor & arterias, est mouere à centro in extremitates suas. Constringere vero econuerso. Cordis & arteriarum idem est motus: motus ergo cordis quærendus est in arterijs.

Pulsus scientia difficilis est tribus ex causis. *Pulsus* scientia grauis est & difficilis, tribus ex causis. *Primo* quia non est facile cuiquam in sensu venarum asuescere, quo possit modicam alterationem quę in pulsu fit, agnoscere. *Secundo*, quia necesse est medico dum arterias constringit, omnia genera pulsus, quæ decem sunt, cognoscere breui tempore. *Tertio*, quia venarum pulsus nihil habent simile, vel exemplum ex cuius disci possint collatione. *Razi. 9. parte.* Oportet autem vt qui pulsus nosse significationes desirat, sæpe dum aliquis sanus est arteriam eius tangat, & cum summo studio inspiciat, vt cum necesse fuerit, inter eas comparationem inuenire sciat.

De modo tangendi pulsum.

Cap. CLXII.

Cur alia arteria non significet dispositionem cordis æquè ac arteria brachij. Itaque scientia pulsus ad hoc tantum est necessaria, vt spiritualis virtus quæ in corde est intelligatur. Quod intelligi non potest ex omnibus arterijs corporis. *Primo*, quia quædam earum in inferiori sunt corpore, sicut quæ sunt in dorsi longitudine. Aliæ in carne sunt fundatæ, sicut coxarum arterię. Alię sunt ossibus opertæ, sicut in pectore, quarum motus non apparet in tactu, dum sanum est & carnosum. *Secundo*,

cundo quia quædam longè sunt à corde, nec semper apparentes, vnde nec inuestigandę sunt tactu, vt calcaneorum, & plantarum pedum arteriæ. *Tertio* quoque, quia non eorum compositio recta est, vt quatuor digiti plenę possint apponi, sicut in articulorum arterijs. Quod cum ita sit necesse est membra non multum carnosa eligi, nec à corde remota, & quarum compositio sit recta. vnde antiqui arterias elegerunt brachii: ad hoc enim vtiliores sunt, quia propinquiores; sunt etiam faciliores, id est manifestiores, quia brachia minus carnosa sunt; pulchriores quoque, id est honestiores, quia turpe esset medicum discooperire verecunda, maximeque fœminea.

Modus comprehendendi pulsum.

Hali vbi supra. Fit ergo comprehensio pulsus venarum positione quatuor digitorum super arteriæ locum, in anterioribus partibus cubitorũ, & prope disgregationem raschæ à superiori parte medii cubitorum, & hoc per longum. Infirmi quoque manu non extensa nec reducta, sed mediocriter posita. digitorum autem positio super arteriam variatur: Quædam enim egent forti digitorum impressione, sicut vbi est fortis pulsus, qui cum premitur summa digitorum repelli videtur, & similiter vbi arteriæ plurima operiuntur carne. In quibusdam vero necesse est digitos sustolli, scilicet in debili pulsu, & in arteriarum genere quæ carne sunt nudę; huiusmodi nanque non egent multa impressione. Medioctia vero indigent appositione temperata, non imprimenti scilicet, neque sublata.

Auicenna vbi supra. Causa itaque propter quam statutum est tãgere brachii venas, est facilitas ipsum prębendi, & discooperiendi, & rectitudo situs ipsius, propter rectitudinem cordis, & eius quod iuxta ipsum est. Oportet autem vt fiat tactus manu super latus existente; quia si manus vola planè extendatur, augmentum præbet in latitudine, & diminutionem facit ex eleuatione; diminuit etiã ex longitudine, proprieque in macilentis. Resupinata verò augmentat in eleuatione & longitudine, diminuit autem in latitudine. Oportet etiam vt tangatur in hora qua ille cuius est pulsus ab ira sit remotus, & à gaudio, exercitio, & omnibus passionibus; & à saturitate, quæ grauedinem facit; & fame, & dispositione relinquendi consuetudines & vsus renouandi. Oportet etiam vt experimentum de pulsu habeatur hominis temperati, quatenus alius comparetur ei.

Quo statu debeat esse homo cuius pulsus tangitur.

De Speciebus pulsuum.

CAP. CLXIII.

Pulsuum habitudines variantur multipliciter, iuxta varietatem virtutis mouentis, & caloris naturalis, & arteriarum ac sanguinis, spiritusque quem continent, si naturalia sunt hæc, vel innaturalia, vel à natura egressa. Harum autem habitudinum diuersitates, 10. generibus concluduntur, *Primum* est quod ex quantitate dilatationis sumitur; & hoc in pulsum magnum, & paruum, ac mediocrem diuiditur. In longum quoque, & breuem, ac temperatum. Item in latum, & strictum, ac temperatum. Item in manifestum, & occultum, ac temperatum. *Secundum* ex tempore sumitur: & hoc in velocem, & pulsum tardum, ac temperatum diuiditur. *Tertium* ex quantitate virtutis, & diuiditur in fortem, ac debilẽ, ac temperatum. *Quartum* ex consistentia corporum arteriarum; & hoc diuiditur in durum, ac mollem, & temperatum. *Quintum* ex eo quòd arteriæ continent; & hoc in plenum, & vacuum, & horum medium. *Sextum* ex qualitate substantiæ arteriarum; & hoc in calidum, & frigidum, ac temperatum. *Septimum* ex tempore quietis; & hoc in frequentem, ac rarum, & temperatum. *Octauum* ex tempore motus; & hoc in pulsum boni ponderis, & mali. *Nonum* ex qualitate dilatationis; & hoc in pulsũ æqualem, & inæqualem. *Decimum* ex numero pulsationum, & hoc in pulsum ordinatum diuiditur, & inordinatum.

Decem sunt pulsuum diuersitatis generica.

Diuersitates pulsuum alio modo referuntur.

Razi vbi supra. Physici quidem modos pulsuum propriis nominibus appellant, eorumq; causas & significationes indicant. Itaque cum pulsus secundum brachii longitudinẽ tactui manifestior occurrit, quàm in tempore sanitatis, pulsus longus vocatur. Cum autem secundum latitudinem maiorem digitorum tangentis quantitatem comprehendit, latus nominatur. Cum vero digiti tangentis carnem impulerit, & multum in eam penetrauerit, altus dicitur. Sed quando secundum hoc minor apparet quàm consueuit, dicitur repressus. Cum autem augmentatur in longitudine, & altitudine vocatur magnus; & cum in his omnibus minoratus fuerit, dicitur paruus. Cumque spatium temporis quod inter duas motiones attenditur, solito minus inuenitur, velox appellatur. Cumvero digitum vehementer impellit, & cum stringitur, motus eius non destruitur, vocatur fortis; & huic contrarius est debilis. Aliquando quoque vocatur plenus, aliquando vacuus, aliquando durus, aliquando laxus. Cumque vtraque percussionum suæ compari in magnitudine ac velocitate & in aliis inuenitur similis, dicitur æqualis; & cum aliter se habuerit, vocatur diuersus.

Pulsus diuersus, alius ordinatus, alius inordinatus.

Hæc quoque diuersitas multas habet species, cum enim secundum motum circulum inuenerit, nec ab eo se remouerit: Verbi gratia; cum post tres æquales percussiones, vna diuersa inuenitur; aut inter omnes quatuor, aut inter omnes quinque, aut inter quaslibet æquales, duæ percussiones diuersæ notantur, quæ deinde circulariter secundum hoc exemplum inueniuntur, pulsus ordinatus nominatur. si vero diuersitas secundum notum circulum non inuenitur, inordinatus vocatur. Arterię quoque motio quę fit ab interioribus ad exteriora, vocatur diastole, quæ autem econtrario systole.

De Significationibus pulsuum, & compositionibus eorum.

CAP. CLXIIII.

Significationes pulsuum.

Pulsus longus, caloris augmentum, & carnis diminutionem sequitur. Et latus humiditatis augmentum comitatur. Eleuatus quoque caloris & fortitudinis augmentum sequitur. Pulsus etiam magnus, & velox, ac spissus, caloris augmentum: Paruitas autem, ac raritas, & tarditas, res infrigidantes sequuntur. Pulsus fortis sequitur virtutis bonitatem, aut rei nociuę quietem. Debilis inuenitur, cum virtus cum virtus dissoluitur, vel quando magnum in corpore nocumentum habetur. Diuersus autẽ quando natura rem nociuã expugnat. Et inter diuersos melior est ordinatus. Pulsus denique plenus, abundantiã sanguinis, humidique vaporis significat. Vacuus autem huius contrarium innuit. Durus quoque corporis siccitatem, & ariditatem portendit. Lęuis autem huic contrarium ostendit. *Antiqui* quoque genera pulsus cõposita, nominibus propriis nomina vertunt; ex quibus est pulsus caprizans, & cauda permanens, & cauda minuens, & cauda rediens. Pulsus quoque curuus, inclinatus, formicans, permanens, fluctuans, vermiculosus, serratilis, tremulus, & contortus.

Nomina pulsuum compositorum.

De Differentijs pulsuum iuxta sexus & ętates, & complexiones & figuras.

CAP. CLXV.

Pulsus fœminæ minor est & debilior quam viri.

Pulsus fœminæ minor est quàm masculi, propter paruitatem caloris eius naturalis. Debilior quoq; quoniam & ipsa debilior est, ac minoris exercitii: velocior autem est, vt natura sæpe iterando expleat in fœminis, quod per magnum pulsum semel operatur in masculis, vt scilicet tantum aeris ad refrigerandũ in illis trahat, quantũ vnus magnus in maribus trahebat. Magnus enim pulsus ex magnitudine virtutis est, in omnes

omnes extremitates eum dilatantis, & ex nimio calore, quem refrigerari necesse est. Igitur in maximo calore necessarium est naturæ maximum aerem mittere, magnæque virtuti necesse est in aere trahendo multum dilatare; vnde consequitur vt pulsus magnus efficiatur, quia quanto maior est calor, tanto maiori velocitate operari necesse est naturæ, quamuis in paruo tempore magna quantitas aeris trahatur pro refrigeratione. Cum autem deficit virtus, necesse est vt aer attrahatur spissus, id est frequens; vnde fit vt fœminis velocior quàm masculis pulsus fit.

Aetas varia pulsum variũ reddit.

Pueri velociorem habent, propter necessitatem refrigerandi calorem naturalem, qui multus est in eis; temperatę tamen virtutis est, & magnitudinis. Quanto autem est minor, tanto velocior; & hoc propter virtutis paucitatem, quæ ad attrahendum aerem simul non sufficit.

Iuuenes autem in pulsu nimium fortes sunt, habentque eum magnum, & in velocitate temperatum, quod fit ex calore & virtute eorum. Seniores vero paruum & tardum, debilem ac rarum, propter frigidam complexionem eorum, quia non est necesse causa refrigerationis aerem trahi multum.

Mulieres prægnantes habent pulsum mutabilem secundum tempus fœtus.

Mulieres prægnantes in pulsu mutabiles sunt; hũc enim magnum & velocem ac spissum faciunt, quia calor fœtus, calorem eorum naturalem augmentat. Arterię namque secundinæ sunt arterijs fœtus iunctæ, & hæ vtræque muliebribus arterijs sunt copulatæ. In virtute quoque mutatio fit, quia vsque ad quintum mensem pulsus est mediocris; vires enim muliebris vsque ad hoc tempus sunt mediocres, quia fœtus adhuc paruus & debilis est, nec multum cibum de corporibus earum trahit, vnde & pulsus inter velocitatem & spissitudinem temperatus est. In sexto vero mense vires earum incipiunt moueri, quia fœtus maioratur, vnde natura grauatur, quia maior ab illo iam cibus quæritur; sicque deficientibus viribus, pulsus quoque debilis & rarus redditur.

Complexio varia pulsũ variat.

Complexio quoque calida pulsum facit magnum ac velocem, causa trahendi multum aerem in refrigeratione; frigida vero econtrario. Humida porro complexio mollem reddit pulsum, sicca vero durum. Humores crassi, ex nimia carne pulsum habent minorem ac debiliorem quàm naturaliter macri, quia minoris sunt caloris quam illi: spissiorem tamen habent, vt in multo tempore tantum trahat aëris; quantum magnus vno impetu traxit in macidis. aliquando tamen pulsus crassorum maiores sunt, quod fit quando sunt calidiores.

De differentijs eorundem secundum status, & secundum tempora.

Cap. CLXVI.

Somnus pulsũ mutat fortĩque & magnum reddit.

Somnus quoque pulsum mutat; quia tunc calor naturalis interiora corporis petit, causa cibum digerendi. Itaque pulsus in initio somni paruus est & tardus, mediante somno raresc it. Cibus autem cum digestus fuerit, ac per totum corpus se diuiserit, confortatur calor & virtus, pulsusque fortis efficitur, & magnus, sed tamen rarior ac priore tardior. post cibi vero digestionem si prolongetur somnus, vt cibi superfluitas expelli differatur, pulsus debilis fit ac paruus, & vt prior tardus: vnde oportet vt postquam cibus digeritur, à somno excitentur, ad expellendas cibi superfluitates, vt egestionem, vrinam, sputa, & emunctiones. Porro si subito quis excitetur à somno, propter vocem, aut percussionem, vel huiusmodi, natura disturbatur, & pulsus magnus ac fortis efficitur, velox quoque ac spissus, inordinatus & tremebundus. Cum autem quiescit excitatus, in priorem statum redditur pulsus.

Ver & autũnus faciunt pulsum fortẽ, Æstas & Hyems debilem.

Ex temporibus autem, ver & autumnus, quia temperata sunt inter calidum & frigidum, fortem faciunt pulsum: omne namque temperamentum virtutem custodit & augmentat. Æstas vero, quia calidissima est, pulsum paruum & debilem reddit. Malæ namque complexioni, virtus semper deficit: Ideoque pulsus dilatari non potest, vt magnus efficiatur. Vnde velox ac spissus, id est frequens est, vt magnitudo aeris attrahatur. Hyems autem, quia frigida est & humida, pulsum facit paruum ac defectum, quia deficit virtus malę complexioni: Tardum quoque, quia non multum oportet refrigerari; fortiorem tamen quam æstas facit, quia calor naturalis in interiora corporis refugit: In æstate vero calor dissoluit virtutem. Vnde pulsum necesse est esse maiorem, qui ad refrigerandum trahere sufficiat aerem.

De differentijs eorundem ex motu, & balneo, & cibo, ac cæteris.

Cap. CLXVII.

Motus moderatus augmẽtat pulsum, magnus vero debilitat; sic etiam balneum.

Razi *vbi supra.* Item secundum motum diuersificatur pulsus. Motio namque leuis, ex qua non lassatur aliquis, augmentat pulsus magnitudinem, & velocitatem, ac spissitudinem, secundum sui velocitatem, ac fortitudinem. Ex motione vero magnæ lassitudinis ac laboris, fit pulsus paruus, & debilis, ac spissus, secundum quantitatem ipsius. Balneum quoque magnitudini pulsus, & eius velocitati, & lenitati, ac spissitudini, augmentum præbet; in quo si quis moram fecerit, paruus ac debilis fiet, eius tamen velocitas remanet.

Cibus bonus, vinum &c. pulsum fortificant.

Item secundum cibum: Cibus namque qui nullum affert nocumentum, nec æstuationem, vehemẽter auget pulsus fortitudinem, & spissitudinem, ac magnitudinem; non tamen statim, sed post longam moram. Qui vero ad nocumentum & æstuationem perducit, pulsum diuersum facit. Vinum quoqne pulsum augmentat in fortitudine, ac velocitate, & spissitudine, quæ scilicet augmentatio citius secundum tempus prouenit, quàm ea quę per cibum fit. Ex medicinis præterea quæ calefaciunt & infrigidant, immutatur pulsus: horum enim ea quæ calida sunt, secundum caliditatis suæ quantitatem, in velocitate, & spissitudine, ac magnitudine pulsum augmentant, & ecõtrario.

Passiones animæ pulsum variant.

Item secundum animæ accidentia: Ira namque pulsum efficit eleuatum, & fortem, & velocem, ac spissum. Multus autem timor, diuersum, & velocem, ac tremulum. Tristitia vero, debilem, & tardum, ac rarum. Gaudium quoque tardum facit, & rarum, cum magnitudine, & lenitate, ac plenitudine.

Auicenna vbi supra. Ira quidem, quia virtutem feruere facit, ac spiritum subito dilatat, pulsum magnum facit, & velocem, ac spissum; in quo non oportet diuersitatem cadere, quia passio similis existit; nisi timor admisceatur ei, qui vna vice superet, & hæc alia vice; vel etiam verecundia, vel aliquid tale. Ex delicijs autem quæ paulatim ad exteriora mouent, non fit pulsus adeo velox & spissus, sicut ex ira, sed est tardus & rarus: similiter & lætitiæ pulsus, licet ipse sit magnus. In tristitia vero, quia calor suffocatur atque submergitur, & fortitudo debilitatur, pulsus est paruus & debilis, rarus & tardus. Timor autem qui subito venit, pulsum velocem ac diuersum & inordinatum facit. At vero consuetus, & qui ordinate prouenit, mutat pulsum secundum mutationis solicitudinis modum.

Pulsus variorum morborum.

Hippocras in tractatu de differentijs pulsuum. Ex his autem qui contra naturam sunt, phreneticorum pulsus minor est & spissus. Litargicorum maior, rarus, tardus, & inanis est. Pleureticorum omnium subspissus & velox est. Peripneumonicorum, ita velocitate & spissitudine coangustatur, vt frequenter etiam non appareat. Apoplecticorum minor, spissus, & velox est. Cardiacorum minor, spissus, velox, inanis. Cholicorum frequenter similis cardiacorum pulsui inuenitur. Caducorum magnus. Insanorum minor. Stomachicorum, omniumque qui stomachi causa laborant, breuis, & spissus est: ptisicorum, spissus.

De Vrina, & his quæ in ea considerantur.

Cap. CLXVIII.

Quomodo fiat vrina, & quid significent.

CONstanti. *vbi supra*. Vrina est colamentum sanguinis, qui scilicet sanguis in renibus discernitur post cibi digestionem, & à concaua vena egressus colatur; vnde postea renum officium est, ipsum sanguinis colamentum sibi attrahere, & tam diu tenere, quoadvsque partem sanguinis in nutrimentum sui distribuat, aquam vero in vesicam traijciat, & hoc per duas venas scalæ nomen sortitas, eo quod quidam vrinæ descensus ibi fiat. Vnde fit vt vrina duarum tantum rerum generaliter significatiua sit, qualitatum scilicet hepatis & venarum proprie: corporis etiam ex eorum affinitate, vel passionum in instrumentis ipsius vrinæ, sicut in renibus, & vesica, & in eiusdem vrinæ via, quæ dicitur scala.

Hali vbi supra. Vrina est aquositas sanguinis, quam renes separant, & ab eo purgant post digestionem; & in ipsius ad venam concauam egressu, hanc renes ad se trahunt, & in eis aliquantulum immoratur, donec quod in ea sanguinis modicum admixtum fuit, sibi sumpserint; de hinc illam ad vesicam, per vasa duo quæ clausulæ vocantur, depellunt.

Quatuor in vrina consideranda. Colo es vrinæ 19. substãtiæ 5 quãtitates duæ, contentum quadruplex.

Ex lib. vrinarum à voce Mauri. In vrina quatuor continentur, siue considerantur, scilicet color & substantia, quantitas & contentum. *Vrinarum* colores sunt 19. scilicet albus, lacteus, glaucus, capnopos, subpallidus, pallidus, subcitrinus, citrinus, subrufus, rufus, subrubeus, rubeus, subrubicundus, rubicundus, miopos, chianos, viridis, liuidus, niger. *Substantiæ* sunt, vt, scilicet tenuitas, spissitudo, mediocritas, mediocris tenuitas, mediocris spissitudo. *Quantitates* sunt duę, scilicet multitudo & paucitas. *Contentum* quadruplex, scilicet sedimen, resolutio, atena, humor: Quæ diuersa, ex quatuor habent prouenire, qualitatibus, scilicet ex caliditate, frigiditate, siccitate, humiditate: quarum duæ immutant vrinam secundum colorem, scilicet caliditas & frigiditas. Aliæ duæ eiusdem immutant substantiam, id est siccitas & humiditas.

Quid significent colores vrinæ.

Colorum alij significant caliditatem, alij frigiditatem. Caliditatem significant ab subcitrino, vsque ad viridem colorem, ita quod subcitrinus includatur, & viridis excludatur. Frigiditatem significant, à pallido superius, ita quod pallidus includatur. Viridis significat caliditatem adurentem. Liuidus frigiditatem mortificantem. Niger quandoque significat caliditatem adurentem, scilicet præcedente viridi: Frigiditatem mortificantem, liuido præcedente.

De his quibus accipiunt significationes vrinarum, & primo de coloribus.

Cap. CLXIX.

Quid proprie significent vrina, & quid mediate.

AVicenna *vbi supra*. Prima significatio quam habet vrina, est de dispositione hepatis, & viarum aquositatis, & super dispositiones venarum; eisque mediantibus alias demonstrat ægritudines. Eius significatio firmior est illa de hepate, proprieque de gibbositatis eius dispositione. Significationes autem quæ ex vrinis habentur, ex septem generibus accipiuntur, scilicet ex colore, ex substantia, ex claritate, & turbulentia, ex hypostasi, ex quantitate, ex odore, & ex spuma.

Ex multis sumuntur significationes vrinæ. Quid quiuis color in vrina significet.

Razi. vbi supra. In vrina quidem attenduntur color, substantia, & odor, & illud quod residet in fundo, vel propendet in medio, vel apparet in superficie. *Color* albus cum substantia subtili quę assimilatur aquæ colori, sæpius apparet post multum cibum & potum, antequam digeratur; vel in diabethe, quæ est ægritudo multam faciens aquam bibere eum qui patitur, nec tamen sitis eius sedatur, quoniam illico cum vrina egreditur. Cum autem sine his duobus apparet huiusmodi color in vrina, vltimam protendit cruditatem & indigestionem, & hepatis frigiditatem.

Color secundus, qui parum glaucedinis habet, digestionis paucitatem ac debilitatem significat. *Tertius* est color citrinus, qui temperiem caloris in hepate demonstrat. *Quartus* est igneus, qui calorem superfluum & inflammatum designat. *Quintus* croceus, qui non plus caloris demonstrat quàm igneus, significat tamen sanguinem multum abundare in corpore, & ex eo vrinæ aliquid admixtum fore. *Sextus* rubicundus non valde clarus, qui choleram rubeam, & sanguinem designat: & si in huiusmodi vrinæ superficie spuma citrina fuerit, ictericiam significat.

Vrina nigra interdum mali significat, interdũ vero vltimũ adesse diem.

Septimus est color niger, qui si apparuerit in vrina post citrinum & rubeum, vltimam significat inflammationem & incensionem, quæ etiam in febribus acutis, omnium vrinarum deterior existit, præcipueque si valde spissa fuerit. Quandoque tamen apparet vrina nigra post menstruorum fluxum, aut retentionem eorum, aut in fine ægritudinum quæ ex cholera nigra generantur, vt est quartana, vel splenis crassities, aut melancholia, vel horum similia; nec tamen malum portendit, sed etiam quandoque bonum ostendit. Apparet quoque quandoque post vrinam albam & liuidam, & tunc vltimam significat hèpatis frigiditatem, & caloris eius extinctionem.

De Causis colorationis vrinarum.

Cap. CLXX.

Quomodo coloretur vrina à calore.

EX *lib. vrinarum à voce Mauri.* Caliditate quidem sic fit vrinæ coloratio, dum per caliditatem intensam, non tamen adurentem, in humorum & vrinæ naturam agentem, fortis fit ebullitio ignearum partium, & maior incipit esse effectus calidi, & generantur humores calidi spiritus: & quia vrina eorum est superfluitas, ab his colorata egreditur. si verò adurendo agat, dum subtilium & fluidarum partium fit dissolutio, resolutio, & consumptio, quæ remanent terrestres sunt & solidæ in principio adustionis: dumque ab igneis partibus rubeus habeat prouenire color, & à terrestribus niger, ex eorum alterutra conditione compositus prouenit color, scilicet viridis: adustione vero perfecta, & ignearum partium consumptione facta, niger à terrestribus prouenit color.

Quomodo coloretur vrina ex frigiditate.

Frigiditate autem vrina sic discoloratur, dum per frigiditatem intensam in humore, in vrinæ materiam agentem, naturalis caloris minuitur effectus, terrestrium & aquosarum partium fit multiplicatio, humorumque tepescit ebullitio, aquosi generantur humores & frigidi, à quibus vrina discolorata egreditur. si vero tanta fuerit frigiditatis intensio, quod ex parte aquosa condensat in terrestria, cum ab aquosis albus proueniat color, & terrestribus niger, eorum alterutra conditione compositus prouenit color, scilicet liuidus. Frigiditate autem perfecta, & aquosarum partium exiccatione facta, niger à terrestribus prouenit color, ex præcedenti liuido.

Vrina quandoque tingitur à cibo & potu.

Razi vbi supra. Præterea quandoque iuxta colorem cibi vel potus sumpti, tingitur vrina; sicut ex potu casiæ fistulę, vel aloes, fit valde rubea; ex olerum comestione viridis; & ex nigri vini potu, nigra. Tingitur etiam quandoque propter doloris vehementiam, licet eius materia sit humor frigidus, sicut in dentium vel auris dolore contingit. Paucitas quoque tincturæ accidit ei propter aquæ multæ potationem, vel propter multi cibi, vel potus mox accepti, nondum facta digestione. Attendenda sunt prius omnia signa hæc, & sic postea iudicandum.

Auicenna

Vrina post comestionem albescit.

Auicenna vbi supra. Vrina post comestionem albescit, nec sic esse cessat, donec digestio fieri incipiat; tunc enim incipit tingi. Propter hoc vrinæ vigilantium albæ sunt, sed limosę non sunt; immo suscitati, propter priuationem digestionis, attinent.

Item de significationibus colorum in vrina.

Cap. CLXXI.

Quid significent varij gradus citrinitatis in vrina.

EX coloribus vrinæ sunt gradus citrinitatis, sicut palearum, deinde citrinus, post flauus, deinde rufus, postea citrangularis, & post igneus, postea vero croceus, quem vocant rubeum clarum. Et omnes qui sunt post citrinum, caliditatem significant, sed tamen secundum gradus suos diuersificantur, & accidunt quandoque propter vehementes motus, vel propter dolores, aut propter famem, vel aquæ abstinentiam.

Quid portendant rubedinis gradus.

Post prædictos autem sunt rubedinis gradus, vt rufeus, & obscurus, & puluerulentus, omnesque sanguinis dominium significant. [illegible] omnibus autem in quibus est color auripigmenti, attinet significatio choleræ rubeæ dominio. Igneus quidem magis calorem significat, quàm rubeus & puluerulentus; sicut cholera in se calidior est quàm sanguis. In ægritudinibus acutis incedentibus, vrinæ color trahit ad auripigmenti colorem & igneitatem. Quod si fuerit ibi tenuitas, aliquam maturitatis dispositionem significat; si vero citrinitas fortior vsque ad terminum igneitatis peruenerit, calorem incessanter cessisse significat.

Quid importent gradus viriditatis.

Post hoc sunt gradus viriditatis, qui omnes frigiditatem significant, præter eam quæ succo porri, vel æris erugini similatur; hæ namque vehemens incendium designant. Quæ vero colorem ireos prætendit, vehementem frigiditatem secundum plurimum ostendit. Dicunt autem quidam quòd significat venenum in potu haustum; & si quidem hypostasis in eo fuerit, spes erit; sin autem, timetur ei.

Quid significent gradus nigri coloris.

Graduum vero nigri coloris, alius est qui ad nigredinem tendit secundum viam croceitatis, sicut est in ictericia, & significat cholerę rubeę spissitudinem, & eius adustionem; & choleram nigram, quæ accidit ex cholera rubea. Alius est qui ex fusco prouenit ad nigredinem, & significat choleram nigram. Alius etiam qui ex viriditate & cholera simili prouenit, & significat choleram nigram puram. Ad summam autem, vrina nigra significat, aut vehemens incendium, aut forte frigus, aut mortem, aut caloris naturalis superationem, aut ptisim, & expulsionem naturæ, qua scilicet ipsa choleræ nigræ superfluitates expellit, sicut accidit in fine quartanarum, & quando splenis ægritudines resoluuntur, & dolores dorsi atque matricis.

Quid significent gradus albedinis.

Vrina vero alba dupliciter dicitur: Aut quæ tenuis est & translucens, vt crystallum clarum, (vulgus enim id, quod translucens est, album vocat.) Aut quæ pro certo est alba, cuius color disgregatiuus est visus, sicut lac & pergamenum: & ista quidem non translucet, vt visus in ea penetret: translucentia namque pro certo non est, nisi omnium colorum priuatio. Itaque translucens albedo significat frigiditatem omnino, & aufert digestionis fiduciam. Quę si cum crassitudine fuerit, phlegma significabit. Alba vero pro certo non est, nisi cum crassitudine.

Quod est translucens caret omni colore.

Vrina verò alba varia est.

Huius quidem alia est, cuius albedo similis est albulæ, vel albumini, & significat phlegmatis liquefactionem: Alia similis est albedini quæ est in fungo, cū tenuitate & sanie, & significat exituras vlcerosas in instrumentis vrinæ. Et si quando fuerit absque sanie, hoc erit propter suparationem materiæ crudę non maturæ: Quandoque autem est cum lapide vesicæ. Alia vero spermati assimilatur; & hoc est quando Phlegmaticorum apostematum adest crisis, & laxitas tas interiorum ægritudinum, quæ accidit ex phlegma-

A te vitreo. Cum autem spermati similis est, & non est secundum modum crisis, est propter apostemata phlegmatica: immo cum in primis euenerit, apoplexiam aut paralysim prognosticabit. Cum autem in omnibus horis febris alba fuerit vrina, cito conuertetur in quartanam. Plumbina quidem sine hypostasi valde mala est. Lactea quoque in acutis ægritudinibus est perniciosa.

Si in omni hora febris vrina sit alba, conuertetur in quartanam.

Adhuc de eodem.

Cap. CLXXII.

POssibile quidem est vt vrina sit alba, complexio vero calida sit & cholerica: aut vrina rubea, & complexio frigida & phlegmatica. Cholera namque rubea, cum ad vrinæ viam declinat, & non admiscetur ei, remanet vrina alba. B *Vrina* igitur alba consideranda est; quia si fuerit humor illius multus atque limosus, & eius sedimen multum ac crassum, eiusque substantia cum hoc ad crassitudinem trahit, albedo ex frigiditate phlegmatis existit. Cum autem non limosa clara fuerit, nec eius sedimen multum, nec peruia, & albedo ad fuscitatem traxerit, cholera rubea est occultata. Porro si in ægritudine acuta, vrina fuerit alba, fuerintque in ea significationes salutis, ex quibus non timetur phrenesis, & similia; sciendum est quia cholera rubea declinauit ad aliud canale, & ad intestina, & accidet ægro constrictio.

Consideratio vrinæ albæ.

Causa vero propter quam vrina rubea est in ægritudinibus frigidis, est aut fortitudo doloris, qui choleram rubeam resoluit, C sicut in cholica frigida accidit; aut opilatio facta ex superatione phlegmatis in canali, quod est inter fel & intestina; quapropter fel ad intestina naturaliter non descendit vt solebat, sed vrinæ societas est ei necessaria, cum qua egreditur, sicut accidit in cholica frigida: Aut debilitas hepatis, & defectus virtutis eius, quæ inter aquositatem & sanguinem non potest facere separationem, sicut accidit in hydropisi frigida, & in ægritudinibus debilitatis hepatis secundum plurimum; quia propter eas vrina similis est loturæ carnis recentis: Aut est constrictio quam opilationes fecerunt; vnde mutatur color phlegmatis in venis, propter aliquam putrefactionem quæ ei accidit. & huius signum est, quod aquositas vrinæ, & sedimen ipsius, sunt secundum modum quem diximus, eiusque tinctura debilis est, non limosa: Choleræ namque rubeæ tinctura, limosa est.

Causa cur vrina sit rubea in ægritudinibus frigidis.

D *De Significatione substantiæ & odoris.*

Cap. CLXXIII.

RAzi *vbi supra.* Vrinæ substantia, aquæ subtilis similis, innuit digestiuę debilitatem; spissa vero quasi liquoris crassi qui continetur in felle, significat digestiuæ superfluitatem, & humoris in corpore diminutionem. Inter eas autem mediocris existens, digestiuę significat bonitatem, & hepatis, humorumque qui continentur in venis, temperatam dispositionem. Perturbata vero, significat humorum in venis cruditatem, & indigestionem, cum caliditate quę in eis operatur perturbationem. Vrina turbida cum cito diuiditur, & crassities quæ in ea ad fundum descendit, magis propinqua est maturitatis significationi, secundum suæ diuisionis velocitatem. E

Quid significet vrina substantia quando est subtilis, spissa, turbida, arenosa, &c.

Vrina arenosa, vel turbida, lapidem in renibus, aut in vesica significat; hepatis quoque debilitatem quandoque portendit. Cum autem æger putum sanguinem minxerit, aliquam ex venis quæ sunt in renibus fissam ostendit: Vrina pinguis oleo similis, cum hectica prouenit. Vrina quoque multam habens pinguedinem in superficie, significat quod adeps renum liquari incipit. Vrina tenuis & alba, in acuta febre, si multis diebus talis permanserit, amentiam ægro superuenturam ostendit. Vrina cum post febris remotionem tincta

remanserit, in hepate calefactio, vel apostema erit. A Vrina sordida, cuius color est quasi musti, vel aquæ ciceris multum cocti, est habentium apostemata antiqua in interioribus, & non acuta.

Quid portendat odor vrinæ. Odor ab vrina procedens, similis ei qui à re acuta & ficima dissoluitur, maturitatis indicat superfluitatem, qui quandoque sentitur in acutis febribus, & in hepatis apostemate; vel eas portendit futuras. Vrina vero penitus odore carens, in vltimitate cruditatis existit, & tarditate digestiuæ. Quæ vero in medio inuenitur, digestionis æqualitatem designat.

De Signis apparentibus in superficie, vel in medio, vel in fundo.

Cap. CLXXIV.

Ab eo quoque quod inferius descendit, vel quod superius eleuatur, aut quod in medio pendet, sumuntur digestionis quæ fit in venis significationes: B huius autem rei substantia similis est distillationi quæ fit in aqua rosata. Et in his quidem quæ descendunt inferius, melius iudicatur id quod est album & leue, & in fundo vasis residet, cuius quoque dispositio talis in diebus ægritudinis continue permanet. *Iudicium de vrina secundum ea quæ descendunt & supernatant.* *Bonum* quoque descendens, quale est hoc quod prædiximus, est id quod cum meliori ex coloribus (hic est citrinus) & meliori ex substantijs (quæ scilicet est inter subtilitatem & spissitudinem) medioceris apparet; & cum odore cæteris meliore, hoc est, qui nec multum fætet, nec omnino priuatur odore. Vrina quoque in qua hæc apparent, omnibus alijs melior iudicatur: significat enim digestiuę perfectionem; & ab ægritudinis malitia securitatem. Hoc autem descendens, in bonitate sequitur id quod in medio vase pendet, cum secundum hūc modum reperitur; post quod etiam illud quod in superficie natat, consistit. *Color* autem qui attenditur in descendente, melior est albus, cum formæ longitudine. *Quinã color deterior in parte vrinæ descendente.* Post hoc autem est rubeus; significat enim salutē cum ægritudinis prolixitate: glaucus vero deterior est, eoque viridis peior; Et hoc quoque niger deterior.

De Hypostasi.

Cap. CLXXV.

Rerum autem quæ multoties apparent in vrina, *prima* est hypostasis; & est eius quod apparet in ampullis, aquæ rosatæ similis. *Octo sunt quæ in vrina multoties apparent.* In huius namque colore videntur radiositas, & peruietas, & raritas, & claritas, ac pulchritudo, quę in cæteris non inueniuntur; D cumque mouetur, tota cum vrina miscetur. Aqua tamen vrina non turbatur: ipsa quoque non cito descēdit inferius. plerumque quod etiam non descendit, hoc est superfluitas in venis existens. *Secunda* est superfluitas turbida, cuius color est albus, & est sæpe liquefacto similis. *Tertia* est pus, quod quandoque diuisum est, ex quo cum mouetur vrina, turbatur sursum aura, & eleuantur frustula, deinde vero descendit inferius. *Quarta* est arenosa, cuius duæ sunt species: *Vrina arenosa duplex.* Vna lima, quæ limaturæ auri similatur, licet minutior sit, & hæc à renibus egreditur. Alia vero colorem habet quasi terræ vel luti, & hæc à vesica egreditur.

Quinta vero pilis non multum albis assimilatur, quę cum à renibus egrediatur, nullum aliud malum portendit, nisi humores crudos abundare in corpore, cui medicamina diuretica conferunt. *Sexta* est in qua frustulorum carnis similitudines apparent, quæ ex renibus egrediuntur, si dolor in renibus fuerit. Si vero cū acuta febre appareat, febrem corpori valde nocere demonstrat. Cum hectica vero si fuerit, solidorum indicat liquefactionem, & dolorem peruenisse iam ad membrorum carnem. *Septima* lentium excorticatarum assimilatur frustulis, significans in hepate superfluitatem caloris. *Octaua* similis furfuri est, quæ propter ægritudinem vesicæ sępius contingit; sed tunc colorem extraneum non habet. *Vrina furfurea sæpe indicat mortē.* Quandoque vero cum febre acuta prouenit; eiusque color extraneus, & à maturitate valde remotus, mortem portendit.

Auicenna vbi supra. Conuenientia medicorum, in vsu nominis hypostasis & sediminis iam recessit à via cognita. *Quid hypostasis & vnde cognoscatur.* Dicunt enim hypostasim aut sedimen, non illud tantum quod inferius descendit, sed omnem substantiam quæ spissioris essentię quam aquositas existit, & est ab ea diuisa, siue sit suspensa, siue sit supra. Cognoscitur autem hypostasis multipliciter; scilicet ex sui substantia, & quantitate, & qualitate, & suarum partium situ; ex loco quoque sui, & tempore, & permixtionis sui qualitate.

De Diuersitate vrinarum secundum ætates & sexus.

Cap. CLXXVI.

Vrinæ puerorum significatio parua est, præcipueque infantium, eo quod lacte vtantur, & quod materia tingens in eis est quiescens ac submersa. *Parua est significatio vrinæ puerorum.* C In eorum quoque natura diuersitas existit ex debilitate, & multa dormitione, quod maturitatis significationem pernecat. Infantium igitur vrinæ trahunt ad lactis proprietatem, propter nutrimentum eorum, & propter complexionis humiditatem: Ideoque declinant ad albedinem. Puerorum autem vrinę spissiores sunt & crassiores, quam iuuenum, ac turbidiores. *Differentia inter vrinas puerorum, iuuenum & senum; virorum & mulierum, &c.* Vrinæ iuuenum ad ignis formam tendunt, & ad substantiæ medioeritatem; vrinæ vero senum ad albedinem, & subtilitatem. Quandoque tamen crassæ sunt, secundum superfluitates in eis existentes, quorum euacuatio multiplicatur.

Porro decrepitorum vrinæ maioris albedinis sunt, & tenuitatis. Quandoque tamen prædicta ex causa crassities accidit eis, sed raro. Cumque fuerit vrina vehementer crassa, apti erunt vt eis accidat lapis. Vrinæ vero mulierum semper maioris crassitiei sunt & albedinis, minorisque pulchritudinis quàm virorum. Et hoc quidem propter debilitatem digestiuæ earum & propter multitudinem superfluitatum, & amplitudinem canalium. Præterea masculorum vrinæ commotę turbantur, & earum turbatio declinat ad superiora. Vrinæ vero mulierum ferè non turbidantur ex motione, propter paucam sui separationem; & habent secundum plurimum supra summitatem suam spumā rotundam. Quod si turbidæ fuerint, earum turbidatio pauca erit. Vrinæ prægnantium claræ sunt, & super earum superficiem est nebula, & ad colorem aquæ ciceris quandoque trahunt.

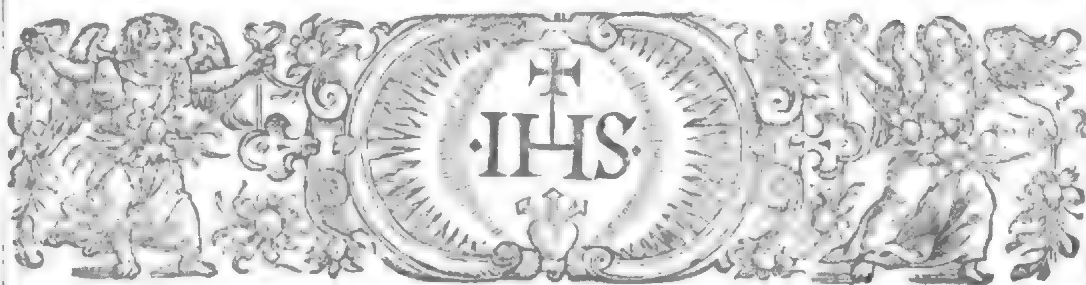

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DECIMVSQVARTVS.

De Signis & causis particularibus ægritudinum.

Cap. I.

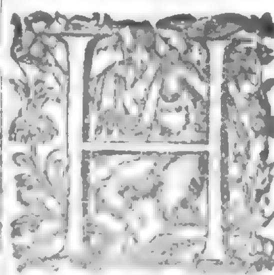

HALI *sermone* 8. Dicto de signis vniuersalibus ægritudinum, restat dicendũ de signis particularibus, vel proprijs singulorum membrorum. Est autem morbi diffinitio nocumẽtum actionis sensibile. Nam corporũ quæ morbis parata sunt actiones, adhuc in habitudine sua naturali supersunt, nisi quòd alteratione quadam immutatæ sunt, aut in quantitate, vt si ciborum appetitus augeatur vel minoretur, vel si digestio modum quantitatis ciborum excedat, aut ab ea minuatur; aut in qualitate, vt si ciborum appetitus immutetur, scilicet in dulcorem, vel acciditatem; aut in tempore, vt si hora consuetudinis appetitus anticipetur, aut differatur. Hæc igitur signa, nec plenum morbum, nec perfectam sanitatem significant.

Morbus est nocumentũ sensibile actionis.

Morborum autem quidam fiunt in ea membrorum parte quæ sensui patet, & horum significatio facilior est. Quidam autem in interioribus, & absconditis partibus, & horum significatio difficilior. De his qui sensu patent primo tractabimus; quia discentibus est oportunius incipere à sensibus. Horum autem quidam & exterioribus & interioribus corporis communes sunt, vt febres, & apostemata. Quidam vero superficiei tantum: Et horum alij ab interioribus causis proueniunt, aut ab exterioribus. Iterum qui ab exterioribus, aut accidunt à corporibus inanimatis, vt à lapidibus & huiusmodi, aut ab animatis, vt à percussione scorpij, vel morsura, vel punctura.

Morborum quidam sensui patent, quidam non: vnde horum quam illorũ difficilior est significatio.

Diuisio morborum sensibilium.

Idem in sermone 6. Continuationis separationum causa, quæ fit ab exterioribus, aut est aliquid incidens, vt ensis; aut disrumpens & desiccans, vt motus fortis; aut incendens, vt ignis, & medicamen adurens; aut aliquid allidens, vt lapis; aut distendens, vt funis. Quæ vero ab interioribus sunt, exterioribus assimi-

Causa separationis cõtinuitatis.

A lantur: aut enim est chimus crassus illidens, sicut ab exterioribus lapis; aut ventositas crassa distendens, quemadmodum funis; aut calidus ac putridus humor incendens, sicut ignis.

De febre, & corporibus ad febrem dispositis.

Cap. II.

FEbris est morbus ex mala complexione calida, communis omni corpori. Ideoque diffinitur esse *calor extranaturalis à corde procedens, & per arterias ad omnes corporis partes missus, eiusque nocens actionibus. Isidorus vbi supra.* Febris à feruore dicta est: Est enim abundantia caloris. *Physicus. Febris est calor innaturalis, naturæ supergrediens cursum, à corde procedens in arterias, suoque lædens effectu. Auicenna canone* 4. *Febris est calor extraneus in corde accensus, & procedens ab eo, mediantibus spiritu & sanguine, & per arterias in totum corpus, cuius inflammatio naturalibus operationibus nocet.*

Quid febris.

Febris vnde dicta, & quid.

Corpora vehementius ad febres præparata (sicut quidam dixerunt) sunt corpora calida & humida, proprieque cum humiditas caliditate fortior est. Et ista quidem sunt fœtidi sudoris, & vrinæ, & egestionis. Corpora quoque calida & sicca, præparata sunt ad febres calidas, & incipiunt ephemeræ prius; deinde festinant ad putredinem & adustionem. Quandoque vero cadere faciunt in hecticam: & sequuntur ea, quæ æquantur in siccitate & humiditate, dominaturque caliditas: & accidit febris vaporis calidi; deinde permutatur ad febrem caloris: postea corpora illa in quibus æquantur calor & frigus, & multiplicatur humiditas. Istis quidem febres putredinis accidunt secundum plurimum incipientes. Corpora vero frigida & humida, vel frigida & sicca, longinquiora sunt à febribus, & proprie ab ephemera. Senibus autem parum accidit febris valde accensa, propter frigus complexionis, & paucitatem carnis eorum.

Quibus corporibus maxime accedat febris.

Tria sunt in homine scilicet membra, humiditas, & spiritus; & inde tria nascuntur genera febrium secundum quod in his tribus fit accensio.

Primo igitur de ægritudinalibus dicamus; quoniam omnium quæ sunt in hominis corpore, tria sunt genera; scilicet membra humores ac spiritus continentia; & humiditas ipsa recondita; & spiritus ac vapores effusi: Membra quidem parietibus balnei, humiditas autem aquæ, spiritus aeri eiusdem comparantur.

Itaque si accendatur febris in membris radicalibus, accensione prima; sicut accendit adustio, verbi gratia, vt in parietibus balnei, aut per follem ferrarij, vel per ollam coci, tunc illud genus febris hectica nominatur. *Si vero* accendatur primo in humoribus, & deinde accendatur ex eis in membris; sicut cum aqua calida in balneum effunditur, lateres eius causa illius accenduntur; tunc illud genus febris humoris appellatur. Porro si accendatur prius in spiritibus & vaporibus, & inde accendatur in membris & humoribus; sicut accidit, vt ignis aerem balnei calefaciat, indeque ad aquam, & ad parietes balnei perueniat; tunc illud genus febris ephemera vocatur: hæc enim in re subtili accenditur, quæ cum velocitate resoluitur, raroque diem cum nocte sua pertransit, nisi ad aliud genus febrium conuertatur.

Auctor. Ob hoc itaque febrium tria sunt genera, quia non apparent nisi in materia. Materię vero corporis sunt tres, scilicet spiritus, humores, & membra spiritualia. Si ergo calor extra naturalis infixus & impressus harum alicui fuerit, calorem naturalem in igneum mutat, & calefacit cor, atque à corde per arterias (quas & calefacit) ad omnes partes corporis mittitur, ac per eas dispergitur, sicque febris æstuat.

Alia febrium diuisio.

Auicenna vbi supra. Hæc est diuisio febrium, quasi per differentias, alio quoque modo diuiduntur. Nam aliæ sunt acutæ, aliæ vero non; aliæ chronicæ, aliæ nocturnæ, alię diurnæ, & de eis sunt salubres rectè, & de eis sunt habentes accidentia horribilia, aliæ vicissim dimittentes, alię inseparabiles. Inseparabilium autem aliæ quibus sunt quietes, & remissiones, alię quibus intensiones, aliæ alijs fortiores; aliæ sunt sibi similes, aliæ frigidæ, rigorem aut horripilationem habentes; aliæ quoque simplices, aliæ compositæ.

De Ephemera, & causis, & signis eius.

Cap. VI.

Quid ephemera, & quot modis contingat.

Hali vbi supra. Ephemera febris est illa, quæ permanet in corpore vigintiquatuor horis, & quandoque peruenit vsque ad 48. vel 72. Hæc fit ex causis manifestis quatuor modis. *Primum* genus est ex his quæ ab exterioribus corpori occurrunt, eo quod aut illud calefaciunt, siue actualiter, vt æstus solis, ardor ignis, aer balnei: siue potentialiter, vt balneum aquarum aluminis, vel sulphuris: aut poros eius spissant, siue actualiter, vt aqua frigida, quæ superfluitates fumosas in corporis interiora recludit: aut potentialiter, vt aquæ lauacri aluminosæ. *Secundum* est ex his quæ ad interiora mittuntur, vt sunt cibi, & medicamina. *Tertium* est ex motu immoderato, aut corporis, vt exercitio laborioso; aut animę, sicut ira, tristitia, cura. *Quartum* est ex passionibus quæ fiunt in membris manifestis ex peracutis causis, vt est apostema calidum, quod fit in inguinibus ex pedum vulneribus; vnde calor ad vicina membra profertur, atque ab eis ad alia, vsque ad cor; & inde per arterias ad omnia corporis membra transmittitur.

Quaenam causa ephemera.

Auicenna vbi supra. Febris ephemera multas habet species; omnium autem specierum ephemerę sunt causæ primitiuæ calefacientes essentialiter, aut per accidens, de summa occurrentium assumptorum, scilicet in cibo, & potu, & passionum corporearum, & animalium; & ex doloribus, & apostematibus apparentibus: Et sunt de eis ex opilationibus, quarum causa non est primitiua: & non proueniunt causæ earum

A cum vehementia sua ad hoc, vt pertranseat illud quod inflammat spiritum, alioquin in hecticam cadere facerent, vel in aliam speciem febrium humorum. Causæ namque primitiuæ plerumque mouent antecedentes, quæ si mouerint eas ad putredinem, erunt putredinis febres. febris ista secundum plurimum in vno die recedit, raroque tertium diem pertransit, alioquin æstimatur permutari. Et intentio quidem permutationis est, quod retentio caliditatis pertransit spiritum, aut ad corpus, aut ad humorem.

Signa ephemera.

Razi in lib. diuisionis ægritudinum. Ex signis ephemerę sunt, quod ipsa accedit ab alteratione eueniente, sicut vigiliis aut laboribus superfluis, aut fame vel siti vehementi, aut aeris calore vel frigiditate, aut casu, vel percussione, aut aliquo huiusmodi; nec alteratur ex ea multum vrinę color, nec pulsus velox est aut frequens vehementer, nec lingua vehementis asperitatis & siccitatis.

B *Idem in Almansore 10. parte.* Ephemera semel tantum inuadit, cuius propria significatio est, quod nec cum tremore, nec cum horripilatione incedit; & quod eam aliqua præter naturam causa præcedit, vt multus calor, aut ira, vel solicitudo, vini puri vel multi potatio, ciborum crassorum repletio, vel aliquid huiusmodi. Vrina quoque in hac ægritudine, nec in colore, nec in substantia, nec in odore multum ab eo quod consueuerat mutatur. Calor etiam cum corpus ægri tangitur, nec multus, nec pungitiuus sentitur; febris hæc non multum mala est. Quandoque tamen cum in huius curatione error contingit, in alias febres malas transit. Cum autem minui incipit ægritudo, sudoris prouenit multitudo; vel saltem humectatio & resudatio, postea vero perfectè sudatur.

Cum minuitur ephemera, sudatur.

C

De Febribus humoris, siue putridis.

Cap. VII.

Vnde putridæ febres.

Hali vbi supra. Putridæ febres ex quatuor humorum putredine fiunt; humores enim si putruerint incalescunt. Indeque membrum illud calefit, in quo putrefactio fit, ab eo quoque membrum illi contiguum, sicque membra calefiunt hæc post illa, donec perueniatur ad cor, à quo procedit ad arterias, & in omne corpus per illas. *Putrescunt* autem humores v. de causis; quę sunt humoris multa quantitas, eiusque crassities, & eius viscositas: Opilatio quoque quæ ab eo fit, & anhelitus priuatio, quæ ex ipsa opilatione contingit: humor namque si priuetur anhelitu, putrescit; sicut fieri videmus in exteriori humiditate quando priuatur aere.

Quinque illæ causæ cur putrescunt humores.

D

Causa putredinis, malus cibus, aquositas, male conditus, opilatio, malus aer: sed præcipuè multitudo humorum eorumque crassities & viscositas.

Auicenna. vbi supra. Putredo quidem accidit, *aut propter* malum cibum, quando præparatus est vt putrefiat illud quod ab eo generatur propter substantiæ suæ malitiam: *aut quia* velociter recipit corruptionem, quamuis sit bonæ substantiæ, sicut lac; *aut quia* res aquosa est, & mali nutrimenti, cuius aquositatem recipit sanguis, vt est illud quod generatur à fructibus tardis humidis valde, aut ex illis quæ non conuertuntur ad sanguinem bonum; Immo remanet humor malus frigidus, quem abhorret calor innatus, eique succedit extraneus, vt est ille qui generatur ex cucumere, ac citrolo, ac pyris, & similibus: *aut etiam* propter malitiam artificij eius, aut horam, aut ordinem ipsius; *aut propter* opilationem prohibentem respirationem, & euentationem; aut propter complexionem corporis malam, quando non potest digestionem facere bonam; Virtutes siquidem non operantur in cibum & humores, propter priuationem respirationis, & ob hoc dimittunt eum crudum: (Et huiusmodi quidem complexio, aut generat humorem malum, aut corrumpit illud quod generat, propter abbreuiationem suam in digestione, quia mouet eam motu pigro) *aut etiam* propter dispositiones extrinsecas ex aeribus malis, vt est aer pestilentię, vel lacunarum; & quandoque congre-

E

gatur ex eis numerus humorum plurimus. Et plurimum autem causarum putredinis est, aut propter multitudinem humoris, aut propter suam crassitiem, aut propter sui viscositatem.

De speciebus earum.

Cap. VIII.

Diuersitas humorum putridorum, diuersas febres efficit.

HVmor itaque recipiens putredinem, aut est sanguis talis vt euaporet ab eo vapor subtilis; aut phlegma tale vnde procedat vapor spissus: aut cholera talis, vt egrediatur ab eo vapor fumosus valde subtilis; aut melancholia talis, vt euaporet ab ea vapor fumosus, spissus, puluerulentus. Putredo quidem choleræ facit tertianam. Putredo sanguinis, continuam. Putredo melancholiæ quartanam, & quæ cursum eius sequuntur. Putredo phlegmatis, vt multum quotidianam, & quæ cursum eius imitatur.

Febres aliæ sunt simplices aliæ compositæ; simplicium autem sunt quatuor species, sc. continua tertiana, quartana, & quotidiana.

B *Hali vbi supra* Febrium putredinis species sunt plures; aliæ namque sunt simplices, aliæ vero compositæ. Simplicium autem, quæ & puræ sunt, quatuor sunt species, ex humorum numero. *Prima* est febris continua, quam synochum dicunt: hæc ex putredine sanguinis fit, & est molesta, quoniam ægrotus in ea non quiescit. *Secunda* est tertiana, ex putredine choleræ rubeæ. Et hæc est salubris, quia diem vnum habet quietis: eius autem accessio breuis est; quoniam ex quo mouetur subtilis materia, citæ maturationis est, facilisque dissolutionis. *Tertia* est quartana, ex choleræ nigræ putrefactione: hæc quoque salubris est, quia per biduum quiescit; prolixa vero, quoniam humor ex quo fit crassus est, & tarde maturitatis, difficilisque dissolutionis. *Quarta* est quotidiana, ex putrido phlegmate æstuans. Hęc quidem molesta est, quia singulis diebus accenditur; longa quoque propter humoris crassitiem & viscositatem, ob quam non cito maturatur, nec dissoluitur.

De Subdiuisionibus earundem quatuor specierum.

Cap. IX.

Prædictarum 4. specierum variæ sunt species: prima sc. tres, reliquarum vero duæ.

HArum itidem quatuor specierum vnaquæque subdiuiditur. Illa siquidem quæ ex sanguine tumultuat, tres habet species. *Alia* namque à principio vsque ad finem in habitudine vna consistit, & æqualis dicitur. hæc quidem fit, quoniam tantum sanguinis consumitur, quantum & putrescit. *Alia* vero à principio debilis incipit, nec vsque in finem augeri desinit, tuncque fortis est ac difficillima, & vocatur augmentata. hęc quoque fit cum amplius ex sanguine quàm finiatur putrescit. *Tertia* porro in principio difficilis est & grauis; deinde semper imminuitur, & in fine deficit. hæc appellatur imminuta, tuncque fit, quando quod finitur sanguinis amplius est, quàm quod putrescit.

Quæ autem ex aliorum trium humorum putredine sunt, singulæ bipartitæ sunt. Alia namque continua est, quę non diuiditur; alia vero interpolata, quę quibusdam vt dictum est temporibus acceditur. Humores namque qui sunt intra venas, si putrefiant, faciunt febres continuas: Qui vero extra putrefiũt, faciunt interpolatas. Ob hoc ergo continua est illa, quæ ex sanguine putrido efficitur, quia sanguis semper in venis ac vasis, id est arteriis includitur: vnde & si etiam pars eius putrescat, in totum diffunditur, eiusque calore totum ęqualiter vritur, nec febris desistit, donec totum quod putruerat finiatur, aut certe mutetur, aut reformetur.

Non solum ex sanguine sed etiam ex alijs tribus humoribus cõtingit interdum febrem continuam oriri.

Quæ autem ex alijs humoribus nascitur, ideo quandoque continuatur, quia cum intra vasa & venas humor putruerit, dissolui & euacuari prohibetur, propter corporis densitatem atque soliditatem. Itaque post accensionis primæ imminutionem, supersunt ca-

A loris reliquiæ, quæ durant vsque ad secundam; sic & secundæ vsque ad tertiam, ita quod accensionibus continuitatis efficitur continua febris. Si autem extra vasa & venas humores putrefiant, cum accessionibus periodicas febres generant: humor namque qui putrescit non adunatur vno tempore, sed paulatim in locis quibus putrescit, eiusque congregatio inter duas accensiones fit.

Item de causis interpolationis, & continuitatis earum, secundum Auicennam.

Cap. X.

Quando humores putrescunt extra venas, causant febrem interpolatam, quando vero intra, assiduam.

CHolera, & plegma, & melancholia, quandoque putrefiunt intra, & quandoque extra. Quando quidem putrefiunt extra, & non est alia causa, neque putredo in apostemate intrinseco, quod det cordi putredinem continuam, tunc periodos faciunt, & accidunt quidem, & eradicantur. Phlegmatica tamen non eradicatur, quin sint ibi reliquię occultæ. Quando vero putrefiunt intra, tunc faciunt adhærentiam febris assiduæ & inseparabilis: aliquando tamen est ei vehementia per quam proximus eius cognoscitur. Itaque quando putredo est intrinseca, dominans super omnes venas, aut super plurimum eius quod sequitur cor; ex eis non sunt forsitan additiones & diminutiones apparentes. Quando vero est secundum contrarium illius, apparent manifestę alterationes.

Causa intermissionis.

Ob hoc autem febris extrinsecę putredinis eradicatur & redit; quoniam in tempore paroxismi putredo materiei superuenit, & eius humiditates finit, ex quibus pendebat caliditas; & resoluuntur & egrediuntur è corpore, quia non sunt in venis retentę; remanentque cinereitas & terrestreitas ipsius, quæ non C sunt vehiculum febris & caliditatis. Itaque quando iam non remanet caliditas in humore per putredinem adusto, destruitur febris vsquequo alia vice aggregetur ad locum putredinis; & cum remanserant in ea reliquiæ caliditatis ex putredine prima, quamuis materia non remaneat; aut propter inuentionem causæ primæ putrefactionis in materia prima, inflammatur in materia secunda, secundum semitam putrefactionis. Res enim putredinis reuoluitur, secundum inuentionem caliditatis non deficientis, putrefacientis, & resoluentis, ac cinerem facientis, & pertranseuntis ad vicinum, donec abscidat terminum, finiatque materiam, nec aliud vicinum inueniat, sed remaneat febris expectans aliam materiam, vt attrahat ad locum D suum.

Causa continuitatis.

Cum autem putredo est intra venas, tunc accidit vt resolutio completa sit difficilis, nec reuoluitur putredo propter continuitatem quæ est in quibusdam venis cum alijs, & putrescit omnis res quæ vicina est ei; deinde reuoluitur ad vicinum aliud. Et iterum illud quod comprehensum est in venis, vehementioris est continuationis ad cor. Deteriores quidem sunt febres inseparabiles, in quibus putredo est intra venas, quam illæ quæ eradicantur, in quibus est putredo in toto corpore, aut in partibus corporis.

Deteriores sunt febres quę fundantur in putredine intra venas.

Hali vbi supra. Accidit quoque sanguini extra vasa venasque putrescere, & febrem continuam generare. Quod tunc fit cum ex ea multa quantitas in aliquo membro congregatur, apostemaque facit; & opilationis causa, quæ accidit ex apostemate, putrescit. Pu-E tredinis quoque causa calefit, & apostematicum membrum calefacit, eiusque calor per continuitatem defertur à membris ad membra per arterias, quæ ad illud membrum porriguntur, donec ad cor veniatur, indeque per arterias in omnia corporis membra mittitur: nec desistit hæc febris, donec apostema maturatum euacuetur. His ergo de causis, aliæ febrium continuæ sunt, aliæ circulares.

Aliquando fit febris continua ex putrefactione sanguinis extra venas.

De Febre acuta, & continua.

Cap. XI.

Quid synochus seu asmatica.

RAzi in Almansore 10. parte. Synochus est febris quæ asmatica dicitur: hæc quidem sine tremore & horripilatione accidit, cum calore tamen incipit, & cum ea est in facie & in oculis & auribus naribusque, rubedo & æstuatio & incendium forte, & inspiratio magna ac spissa. Hanc febrem priusquam accedat, hęc signa præcedunt in corpore, scilicet grauitas, & extensio, pigritiaque, & quasi lassitudo, & in somno superfluitas ac stupor, & in capite grauitas, præcipueque in fronte & temporibus. Venæ quoque inflantur, & quidem tumidæ videntur: & pruritus in naribus oculisque sentitur: Accidit autem hæc febris iuuenibus, corpora bonæ habitudinis habentibus; & hoc qui ex carne & confectionibus & ex melle, multum comedere, multumque bibere consueuerunt. Contingit autem sæpius in hyeme & vere, pulsusque magnus ac spissus in ea sentitur, & vrina rubea ac spissa.

Signa eiusdem.

Quibus potissimum soleat accidere.

AUCTOR. Synochus est febris sanguinea, vt dictum est supra, quæ & continua. Itaque febrium continuarum quatuor sunt species, secundum quatuor genera humorum. Alia enim fit ex sanguine, & dicitur synochus, vel synoche. Alia ex phlegmate, & dicitur quotidiana continua. Alia ex cholera rubea, & dicitur causon, vel tertiana continua. Alia ex melancholia, & dicitur quartana continua.

Febris continua 4. sunt species secundum varietatem humorum.

Auicenna vbi supra. Illa vero quæ ex putredine sanguinis est continua & inseparabilis, eiusque calor plurimus cum lenitate, non in mordicatione cholerica, quandoque peruenit ad statum in quatuor diebus.

Razi vbi supra. Tertiana quoque, quartana & quotidiana, plerumque fortasse non cessant, sed continuæ permanent. In hora tamen accessionis fortiores fiunt, & postea reprimuntur, non tamen ita separantur vt corpus ab eis omnino liberetur. Accidentia quidem istarum febrium eadem sunt quæ & prædictarum, excepto quòd non incipiunt cum tremore, nec est cum eis sudor in toto corpore, nisi cum recedunt. Materia tamen earum est etiam materia illarum, sed est in quantitate maior, & in qualitate deterior.

Tertiana quartana & quotidiana interdum sunt continuæ.

De febre quotidiana.

Cap. XII.

Quid febris quotidiana, & quomodo procedat.

FEbris quotidiana, quæ & phlegmatica dicitur, cum horripilatione & puro frigore in costis & extremitatibus incipit. Tempus quoque frigoris in corpore prolixum fit, & vrina calefit: Nec ad ardorem cito sicut tertiana prouenit. Immo etiam cum prolixitate & labore, & plerumque quidem calefit, & iterum infrigidatur; post hoc iterum calefit. Quod postquam multoties factum fuerit, manifestatur calor, & æqualis in toto corpore fit. Qui cum incipit per totum corpus spargi, non est fortis, neque purus, & in ægri corpore non est incendium, neque punctio, sicut in tertiana & causonide, nec sitis est cum ea, nec vehemens inspiratio: & si cum ea vomitus affuerit, aut ventris solutio, humores albi, pureque phlegmatici egeruntur, aut cum pauca cholera rubea facies etiam aliquantulum in hac febre tumere videtur, & corpus macrescit, & virtus appetitiua deprimitur. Pulsus autem multo minus velox ac spissus quàm in tertiana inuenitur, & præter hæc est diuersus. Vrina vero alba est, & subtilis; aut rubea & spissa, ac turbida. Hæc febris quotidie inuadit, in qua tempus molestationis tempore interpolationis prolixius existit. Accidit autem sæpius pueris, mulieribus, & eunuchis, & humida corpora habentibus, eisque qui multum comedunt, & parum euacuantur, & parum exercitantur; in temporibus quoque & regionibus frigidis & humidis.

Signa eius.

Quibus accidat.

Idem in lib. diuisionum. Febris phlegmatica periodica est cum horripilatione longi temporis, & omni die paroxismum facit, nec vehementer inflammatur quando calefit, & est humiditas in ore, vomitusque phlegmatis, & cætera quæ prædicta sunt. phlegmaticæ quoque continuæ sunt eadem omnia signa, nisi quod horripilatio non est cum ea, sed loco eius in corpore caliditas est addita. Sudor quoque fortasse non est in ea, nisi cum totaliter separatur. Rarum est autem vt cum sudore separetur; immo plerumque huius febris recessio, phlegmaticæ quoque periodicę, & vtriusque quartanæ, omniumque febrium prolixarum & tardarum, est absque chrisi, sed cum resolutione alicuius rei post aliam. Si autem est aliquando in dispositione, tunc fit cum vomitu, ventrisque solutione.

Signa febris phlegmaticæ periodicæ, & continuæ, sunt ferè eadem.

Recessio huius febris est cū resolutione absque chrysi.

Auicenna vbi supra. Phlegmatica quidem, faciens accessionem omni die, leuis caliditatis est, comparatione ad cholericam: longa vero propter materiei viscositatem, & frigus eius multitudinem. Est autem magni timoris, quia paruum habet spatium interpolationis & quietis, & quoniam associatur corruptioni atque debilitati in ore stomachi.

Hæc febris est timenda.

De febre tertiana.

Cap. XIII.

FEbris autem quæ est ex putredine cholerę, motus est tertianus, nisi sit species eius quæ dicitur adusta, cuius motus est occultus valde, & est sicut inseparabilis conclusa. Tertiana quidem pura est acuta, propter materiæ subtilitatem; eiusque caliditas est magna & mordicatiua, propter choleræ fortitudinem: sed est salutifera, quia cholera leuis est super naturam, & quoniam ipsa facit quietem. Tertiana vero non pura longioris est spatij quàm pura. Et pura quidem non transit 7. periodos, nisi per errorem; continua vero quandoque consumitur.

Tertiana pura non transit vltra septem periodos nisi per errorem.

Item Razi in Almansore 10. parte. Febris tertianæ principium accidit cum forti tremore, & pauco frigore; sicut pes cum obstupescit; sed non diu perseuerat, sicut in alijs febribus fit, quia corpus cito calefit, & hoc vehementer. plerumque vero ex ea superuenit nausea, & æstuatio, ac vomitus choleræ rubeæ. Venter etiam quandoque soluitur, & cholera rubea egreditur. In huius febris fine, pulsus inuenitur magnus, & velox, ac spissus, sed tamen æqualis. Vrina quoque in colore est ignea, sed secundum substantiam non est spissa, habet tamen odorem malum ex putrefactione. Hæc autem febris euenit sępius complexionem calidam & siccam habentibus, & his qui multum laborem, aut vigilias, aut ieiunium perpessi sunt, aut ex cibis calidis nutrimentum sumpserunt, & vinum forte vetusque bibunt; & si regiones & tempora in calore distemperata sunt. Hæc prȩterea febris vltra 12. horas ęgrum non infestat; immo frequenter in paucioribus remouetur paroxismus. Cumque recessionis hora aduenerit, cum sudore remouetur, & pulsus ab ea mundificatur.

Quibus accidat sæpius, & quamdiu duret.

Causon quoque febris est ex genere tertianę, sed ea fortior, & maioris incendij. Vna quidem die validior, & alia minus valida fit; à corpore tamen non separatur, nec horripilatio cum ea accidit, neque sudor, nisi cum recedit. Alia vero tertianæ accidentia sunt cum illa, vehementiora tamen ac firmiora. lingua prætérea & labia citrina fiunt ac nigra, & absque dubio aspera, etiamsi febris fuerit valde fortis.

Quid causō & quæ signa eius.

Idem in lib. diuisionum. Febris tertianæ signa sunt, quod incipit cum horripilatione simili acus puncturæ, nec est frigus eius dominans, sed ad calefactionem declinans, eiusque festinat inflammatio, & ideo magnificatur pulsus anhelitus, fitque vehemens inquietudo, & æstus, & sitis, & angustia. Quandoque etiam accidit alienatio, & choleræ vomitus, & egestio.

Signa tertianæ tam ordinariæ quam continuæ.

Et

A Et hæc quidem febris plurimum in quarto periodo stat, & quandoque in eo separatur. Ad plurimum autem vsque ad septimum extenditur; nam quæ periodos 7. pertransit, non est tertiana simplex & pura, sed composita, in qua phlegmatis est commixtio.

Tertianæ vero inseparabilis, id est continuæ signa, sunt omnia signa tertianæ, præter horripilationem & sudorem; non enim est cum ea, nisi quando est crysis. Caliditas autem & alienatio vehementiores in ea sunt, & malignior est & deterior. Quando autem vrina est alba, melior est ac lenior. Quando vero citrina, media est in malitia. *Differentia* inter febrem tertianam continuam, & illam quæ ex sanguine fit, est, quod ista fortior fit in tertio, nec sunt cum ea rubedo superflua, & extensio in corpore, & dispositio similis asmati, & anhelitus constrictio, quæ scilicet accidentia sunt in febre sanguinea.

Discrimen inter tertianam continuam & ordinariam quæ ex sanguine nascitur.

B

De Febre quartana.

Cap. XIIII.

Quid quartana.

Idem in *Almansore*. Febris quartana incipit cum tremore adeo vehementi, vt dentes adinuicem constringi faciat & concuti, nec est talis tremor in alijs febribus. Iuncturæ quoque & ossa dolent, & grauitatem habent. Febris hæc quando calefit & accenditur, valde calidior est quam phlegmatica, non tamen ad calorem tertianæ peruenit, nec in ea tanta sitis, nec tanta accensio, nec tantus dolor capitis, nec tantum alienationis inuenitur, quantum in tertiana. Pulsus in hac febre, ex paruitate & debilitate, varietate quoque & tarditate, admirabilem peruenit dispositionem. Vrina vero alba & subtilis apparet, aut rubedini attinet; plerumque autem est clara valde, & cruda; aut crassa, & nigra; aut rubea febris hęc post longas febres quarum interpolationes paucæ fuerunt, sæpius contingere consueuit; & in autumno, & in fine æstatis, & siccas habentibus complexiones.

Quibus sæpius contingat & quando.

Idem in lib. diuisionum. Quartanæ periodicæ signum est horripilatio vehemens ac difficilis, ossium profunditatem contingens. In huius principio valde debilitatur pulsus; & hoc est proprium signum ipsius. Licet enim in omnium etiam aliarum febrium inceptione, pulsus minoretur, non tamen sicut in hac, quæ plurimum quidem accidit post febres alias, cum earum paroxismi permiscentur: In inceptione vero raro accidit, nisi plurimum melancholicis, & habentibus splenes crassos. Huius caliditas est infra tertianæ caliditatem, sed in siccitate & asperitate non est infra illam. *Quartanæ* quoque continuæ signa sunt eadem, quę periodicæ, nisi quia caret horripilatione, & in quarto quidem fortis est, in alijs autem diebus tepescit, sed huius euentus rarus est.

Signa quartanæ periodicæ, & continuæ.

Auicenna vbi supra. Quartana porro non acuta est, propter frigus materiei; longa vero est propter illud: sed non est in ea timor, quia facit quietem spatio longo; & quia non est talis acuitatis, quam sequantur accidentia vehementia. Quartana quidem, & tertiana assidua, & interpolata, consumuntur per vomitum, & solutionem ventris, aut sudorem, aut vrinæ prouocationem. Incensiua vero per huiusmodi consumitur, & per fluxum sanguinis narium. Principium quidem prolongatur in tertiana, status in conclusa, & declinatio in incensiua, status & declinatio in continua, & in quotidiana integræ eradicationis.

Quartana non est multum timenda.

Per quid consumatur.

De Causis varietatis periodorum in febribus interpolatis.

Cap. XV.

Causæ vero varietatis periodorum in febribus circularibus sunt tres. Prima est velocitas congregationis humoris qui putrescit, & eius mora. Secunda est facilitas putrefactionis eiusdem, & difficultas. Tertia est euacuationis eius acceleratio, & mora. *Phlegma* namque febrem excitat, quæ singulis diebus accenditur, eo quod ad putrefactionis locum cito cõueniat, suæ quantitatis in corpore multitudine, & putrefactionis acceleratione, humiditatis causa, euacuationisque mora, propter suam viscositatem. *Cholera* vero nigra febrem facit, quæ vno die accenditur, & duobus non; eo quod tarde adunetur, propter quantitatis suæ paucitatem. Difficile vero putrescit propter suam frigiditatem & siccitatem; celeris autem euacuationis est, quia minimé viscosa est. *Porro* cholera rubea febrem generat, quæ quiescit die vna; quoniam inter phlegma & choleram nigram est media, in habitudinibus quas diximus. Minoris enim quantitatis est quam phlegma; maioris autem quam nigra. Phlegmate quoque siccior, & nigra humidior; vtraque vero in substantia subtilior. His ergo de causis periodicarum febrium circuitus diuersi videntur.

Tres sunt causæ varietatis periodorum in febribus.

De Causis abbreuiationis & prolongationis paroxismorum.

Cap. XVI.

C His etiam eisdem de causis prolixitas accessionum variatur. *Quotidiana* namque ex maiori parte accessionem extendit horis decem & octo, propter phlegmatis crassitiem & viscositatem, quia non cito dissoluitur. *Quartana* vero vt in pluribus vigintiquatuor, propter humoris crassitiem & viscositatem; quia non cito putrescit, & cum putruerit non cito dissoluitur, quia lapidis & ferri similitudinem gerit, in quibus ignis non potest velociter operari. Cumque fuerit in eis operatus, non velociter extinguuntur, aut refrigerantur. Tertiana denique pura, duodecim horas feruet, secundum ampliorem partem, propter humoris aquosi subtilitatem, & viscositatis paucitatem. Vnde & velociter putrescit, & velocius euacuatur per sudorem.

Accessionis tempus ordinarium in quotidiana est 18. horarum, in quartana 24. in tertiana pura 12. & quare.

D Est autem & cuiusque febris tempus accessionis, aliquando quidem longius, aliquando vero minus, tribus de causis. *Prima* est humoris causa; quando enim crassior est, & viscosior, atque frigidior, erit & febris longior: Quando vero minor est, & subtilior, & calidior, ac minus viscosus, fit febris breuior. *Secunda* est virtus infirmi, quæ si robusta fuerit ad humorem depellendum, ac per sudorem educendum, erit accessio breuior; si vero debilis, accessio quoque prolixior. *Tertia* est habitudo corporis; nam si corpus rarum sit & porosum, accessio breuior efficitur, quoniam humor facile celeriterque dissoluitur; si vero spissum sit, & constipatum, porique stricti, fit accessio longior. Cum autem omnes abbreuiationis causæ simul adunantur, fit breuissima; cum vero econtrario, longissima. *Cum* igitur accessio breuis est, febricitans ab vna vsque ad aliam quiescit à calore, cum autem prolixior est, non mundatur à febre donec E secunda superueniat: nec ei quies inter vtrasque fit in tantum vt huiusmodi febris continuæ similis fit.

Tres sunt causæ mutationis dictæ accessionis.

Auicenna vbi supra. Periodi febrium prolongantur aliquando propter materiæ multitudinem, aut eius viscositatem, aut crassitudinem, aut quietem; aut propter sensus debilitatem, aut propter pororum spissitudinem, ob quam non resoluitur humor. Abbreuiantur etiã quandoque propter prædictorũ cõtraria.

Cur periodi febrium interdum prolongantur interdũ abbreuiantur.

Item

Item paroxiſmi quidam tardantur, quia materia pauca eſt, aut tardi motus ad mineram putredinis propter craſſitudinem ſuam, ſicut eſt materia quartanæ. Quidam vero feſtinant, quia materia multa eſt, ſicut phlegma vitreum; ac ſubtilis ſicut cholera.

De inordinatione vel mutatione periodorum, & febre erratica.

Cap. XVII.

ILLÆ quidem febres quibus paroxiſmi ſunt eradicationis, & temporis, quandoque dimittunt ordinem ſuum propter diuerſitatem materierum, in multitudine, & paucitate; craſſitudine quoque & tenuitate, & propter diuerſitatem in genere; quia materiæ quædam permutantur, & fiunt de genere materiæ alterius; & quandoque fit ex malicia regiminis ægri, vel propter debilitatem eius, aut propter multitudinem ſenſus eius.

Varia ſunt cauſæ mutationis periodorum.

Hali vbi ſupra. Sciendum quoque quod periodicarum febrium circuitus ſemper in ordinatione ſui ſtabilis fit, nec ab ordine propoſito deſiſtit, quamdiu putridus humor ſuperfuerit, ſi non ab habitudine ſua immutetur; & ſi non alius humoris ſpecies illi miſceatur, & circa infirmi regimen non peccatur. Econtra vero, ſi humor putridus ab habitudine ſua in aliam ſpeciem alteretur, vt cum ſanguis aduſtus putreſcit, quod in eo ſubtile eſt mutatur in choleram rubeam, & quod craſſum, in nigram. Cum autem alius ei putridus humor miſcetur, aut etiam alius humor putreſcit, febrem quandoque ſecundum naturam ſuam facit: Sed & ſi æger malo regimine vtatur. Hinc in eius corpore mali generantur humores, & iuxta naturam vniuſcuiuſque varias faciunt febres. His omnibus circuitus febrium ordinatio corrumpitur, vt aut tempus ſuum feſtinet, aut alij fiant circuitus quam qui fuerunt: & fit in eis diminutio & augmentum, iuxta quantitatem humorum, & actionum ipſorum.

Sunt quædã febres de quinto in quintum diẽ vel de ſexto in ſextum quæ vocantur erratica, vti etiam quæ certos paroxiſmos non obſeruãt.

Razi in Alman. Sunt autem & febres quædam commixtæ vel erraticę, quæ ſcilicet de quinto in quintum diem, vel de ſexto in ſextum accidunt; quędam vero mixtæ, quę cæteros paroxiſmos non obſeruant. Et hæ fiunt aut propter apoſtema, quod in aliquibus membrorum fit, pręcipueque in renibus; aut quia in quartanam tranſitus fiet. *Idem in lib. diuiſionum.* Raro quidem euenit paroxiſmus febris quartum pertranſiens, & huiuſmodi febres omnino fiunt ex humoribus craſſis, earumque cura eſt ſicut quartanæ.

De Febribus compoſitis.

Cap. XVIII.

Quomodo componantur febres putridæ.

A*Vicenna vbi ſupra.* Quandoque vero componuntur febres quædam putredinis tali compoſitione, qua fiant in forma inſeparabiles. Verbi gratia: Quando incipit humor putrefieri in loco, eique ſuperuadit putredo, putrefit tota, & ab ea conſumitur. Deinde vero incipit humor de genere eius, vel non de genere eius, putrefieri, & obuiat ſecundus paroxiſmus tempori eradicationis primi, deinde res ita continuatur. Pręterea componuntur febres putredinis & alijs modis, qui diſtinguendi ſunt in capitulis ſuis.

Nonnunquã duæ vel tres febres ægro ſuperueniunt ita vt ordo periodorum penitus confundatur.

Razi vbi ſupra. Plerumque duæ febres aut tres ægro ſuperueniunt, quæ & quandoque vnius generis ſunt, vt tertiana vel phlegmatica cum hectica. Sæpe autem vna ex eis continua, & alia interpolata. Sæpe vero acceſſionum principia vicinantur, vt in vna hora ſint, & ſæpe elonganturr. Quapropter ordo periodorum ipſarum confunditur, & accidentia ita commiſcentur, vt cognoſci non poſſint ab eo, qui cognoſcendi ſpecies ſimplicium adeptus eſt vſum. Ideoque genus febris non ſolum ex interpolatione ſua ſciri debet, ſed ex proprijs accidentibus ipſam concomitantibus. Contingit enim duas tertianas habentem, quotidie pati interpolationem. Vnde ſi hoc non niſi ex interpolatione cognoſcatur, phlegmatica eſſe iudicabitur; cum ſi ſecundum hoc regimen adhibitum fuerit, æger necabitur. Vniuerſaliter autem curatio febrium compoſitarum debet eſſe compoſita ex curis ſimplicium. Et commixtio duarum curationum debet fieri ſecundum commixtionem duarum febrium. Plerumque tamen ad vnam illarum curandam intendere oportet, eo quod ipſa magis timenda eſt.

Compoſitio febrium facit interdum periodos vnius ſimplicis diuerſæ ſpeciei, ideo ex accidentibus iudicandæ ſunt.

Idem in lib. diuiſionum. Species febrium compoſitarum plures valde ſunt, & modi compoſitionis earum proximi, paroxiſmos quaſi febris ſimplicis accidere faciunt. Ideo non ex periodis, ſed ex accidentibus proprijs iudicandæ ſunt. Nam ex duarum tertianarum comparatione fit paroxiſmus omni die, & hic eſt periodus Phlegmaticę. Sed tu cum vides omni die paroxiſmum cum accidentibus tertianæ, ſcias quod tertianæ ſunt duæ.

Plures autem febres accidentes cõpoſitæ, ſunt illæ quæ fiunt ex cholera, & phlegmate: & iſtæ prolixæ ſunt, & malæ, quarum ſigna permixta ſunt ex ſignis tertianæ & quotidianæ. Erit igitur in vno die calida propter vehementiam inflammationis, & in alio pigra & ſepulta, debiliſq; caliditatis, & prolixę eleuationis; quæ nec forſitan niſi cum labore calefacit, & in ea horripilatio poſt calefactionem ſemel aut bis iteratur. Cum hac febre facies inflatur, viſcera corrumpuntur & debilitantur, ſtomachus & hepar infrigidantur.

De Signis vniuerſalibus febrium putridarum.

Cap. XIX.

Species febris putridæ.

IGitur putridæ febris genera ſunt, ſeparabilis, & continua, de quibus ſunt tertiana, quartana, & phlegmatica, ſynocha, cauſon, & compoſita, & febris apoſtematum. Hæ ſine alteratione corpori ex cauſis extrinſecis aduenientе incipiunt, quæ in ephemera dictę ſunt; & in his omnibus eſt horripilatio per tremorem, niſi in ſynocha, & quibuſdam febribus apoſtematum; earumque omnium fortior eſt caliditas, quàm ephemeræ: pulſus etiam & anhelitus vehementioris alterationis, vnicuique tamẽ earum propria ſigna ſunt.

Varia ſunt diſpoſitiones febrium.

Auicen. vbi ſupra. Pulſus enim diuerſificantur, & diſpoſitiones in febribus putredinis, ſecundum diuerſitatem earum in generibus ſuis, & ſecundum diuerſitatem ſpeciei vnius earum in vehementia, & debilitate: In fortitudine quoque accidentium, & debilitate eorum. Quandoque accidit ei durities, aut propter apoſtema calidum vehementis extenſionis: Aut propter apoſtema calidum in membro duro: Aut propter vehementiam ſiccitatis: Aut cum dominatur frigus in principijs. Quandoque vero fit lenis, propter materiam humidam, lenem, phlegmaticam, & ſanguineam: Aut propter apoſtema, quod eſt in membro leni, ſicut eſt illud quod eſt in hepate, & peripneumonia, & litargia: Aut propter humoſitatem cum expectatur, quando vult vt ſudet. In principio quidem paroxiſmorum fit pulſus debilis coarctatus, propter aduentum virtutis ſuper materiam, & occupationem eius in mundando, & euacuando.

Paroxiſmi qui eradicantur incipiunt ordinarie cũ frigore aut rigore & reſoluuntur cũ ſudore.

Paroxiſmi quidem qui eradicantur, incipiunt ſecundum plurimum cum horripilatione, aut frigore, vel rigore: Et hoc, aut propter frigus humoris, aut propter quod lacertos mordicat humor: Aut propter profundationem caliditatis ad interiora tendentis ad partem materiei: Aut propter debilitatem virtutis: Aut propter frigus aëris. Reſoluuntur autem cum ſudore, quia caliditas putrefaciens reſoluit humiditatem, remanetque cineritas. Cum ergo fit

humiditas

humiditas illa non obsessa in venis, facilis fit eius expulsio per sudorem in poris. Paroxismi vero inseparabiles minuuntur, & non eradicantur per sudorem, nec incipiunt cum frigore, nisi propter debilitatem virtutis; Aut propter profundationem innati caloris: tunc enim extremitates infrigidantur. In quibusdam autem febribus frigus & horripilatio componuntur, quia materia quę putrescit, composita est ex frigido & mordicatiuo.

Signa generalia febris putridæ. *Hali vbi supra.* Signa itaque febris putridæ generalia, quædam ex accessionum temporibus sumuntur, vt quod debiles incipiunt, deinde roborantur, & difficiles fiunt. Cumque quieuerit accessio, caloris reliquiæ corpori supersunt, nec perfecte auferuntur. Quædam autem ex caloris substantia, quod scilicet earum calor pungens est & inflans, & eius inflatio tanquam ignis flamma. Quædam etiam ex consequentibus febrem, quod scilicet eas rigor & horror in principijs sequitur, varietasque pulsus manifestat, & priuatio maturitatis, siue digestionis in vrina, vt scilicet in fundo sit hipostasis alba & æqua.

Cap. XX.

De Horripilatione & rigore.

Quid horripilatio & rigor. Avicenna *vbi supra.* Horripilatio igitur est dispositio, in qua corpus inuenit diuersitatem frigoris ac punctionis in cute & lacertis: hanc antecedit pigritia, & fractio; & quasi fractio est materies eius. Rigor autem est, vt membra sua continere non possit, ex commotione & tremore eueniente in eis, & motibus inuoluntarijs. Est autem quandoque forte frigus, & non fit rigor fortis; vt in febribus phlegmaticis, & quartana. Humor namque frigidus quietus est, quia iam consueuit membrum in quo est, & quiescit eius passio, nec sentit frigus eius. Cum autem mouetur & spargitur, propter caliditatem separantem, vel propter aliud, patitur ab eo membrum quod ei non erat occurrens, & sentit frigus eius, propter causam diuersæ complexionis. Ex causis autem vehementiæ rigoris, est vehementia virtutis expulsiuæ in lacertis. Et quanto rigoris causa viscosior est, tanto rigor vehementior, & sanguis ad interiora submergitur. multoties quidem accidit à phlegmate vitreo sparso in corpore, rigor, non perducens ad febrem. Materia siquidem quæ facit lassitudinem rigoris per suam paucitatem, facit rigorem per suam multitudinem antequam putrefiat: nam si non putrefit, ad febrem non perducit. Et quandoque quidem accidunt frigus & rigor, propter submersionem caloris in corpore, causa cibi, & eorum quæ sunt huiusmodi.

Rigor & frigus antecedunt febres. Itaque rigor & frigus antecedunt febres; quoniam humor crudus effunditur in primis ad lacertos, nactoque frigore suo per comparationem ad eos fit rigor; deinde vero cum incipit putrefieri, incipit calefieri. Præterea rigor antecedit febres propter mordicationem humoris, & fortitudinem expulsiuæ virtutis, quæ est in lacertis: sicut excutitur homo ex effusione aquę calidæ valde super cutem, & propriè cum est salsus. Et fortasse fit nocumentum eius quod mordicat eam, vt refugiat ad interiora calor innatus, ac dominetur frigus cum mordicatione caloris, quæ est apud panniculum tegentem interius. Et quandoque rigor accidit, quia calor ad interiora refugit, sicut in apostematibus intrinsecus fit.

Rigor & horripilatio in febre continua significant interdũ sanitatem, interdum mortem. Quandoque vero rigor, & horripilatio sanitatem significant in febribus inseparabilibus: significant enim quod materia expellitur à venis, & egreditur: verum quia non est cum digestione in hora critica, nec sequitur eam leuitas, significatur quod illius quãtitatis expulsio non est, eo quod virtus sit vincens, sed quia materia multa propter suam multitudinem expellitur. De rigore iterum est qui mortem significat, & est ille quem sequitur debilitas virtutis, & casus innati caloris, & siccitas.

De febre hectica.

Cap. XXI.

Febris hectica duplex. Hali *vbi supra.* Febris hectica duplex est: *Vna est* humiditatis in corpore consumptæ, ita vt extenuetur ac desiccetur, calorque naturalis extinguatur. Hæc vocatur senectus à simili, quia sicut in senibus, calor naturalis extinguitur, & siccitas dominatur. *Secunda* est hectica, illa scilicet quæ est confirmatio caloris extra naturalis in principalibus membris, intantum vt consumatur humiditas corporis.

Secunda species est triplex. Huius species sunt tres. *Prima* est in qua desiccatur humiditas parua, quę est in venis paruis, vnicuique membro proprie pertinentibus; calefitque cum his simul humiditas, quæ est in terrenis membris ac debilibus, vt est adeps, & caro; & hæc absolute vocatur hectica. *Secunda* est in qua finitur humiditas, quæ est in carne tenera, incipitque calor in humiditate, quę est in membris consimilibus; quæ scilicet humiditas est tanquam ros & humectatio ex qua pascuntur membra; & hęc vocatur hectica consumptiua. *Tertia* est in qua, hac humiditate consumpta, calor ad humiditatem transit, per quam adinuicem radicalia membra continuantur; & hæc ptisis, id est consumptio, marcorque vocatur, eo quod à membris principalibus humiditas consumpta sit, & inde membra eneruata; sicut in plantis cum desiccari incipiunt, eneruatio & marcor accidit.

Hectica ex duplici causarum genere oritur. Fit autem hæc febris, aut ex pręcedentibus causis, aut ex manifestis. *Ex pręcedentibus* siquidem, vt sunt febres putridæ si fuerint adustæ, vel si tempus earum prolixius fuerit, & calor in humiditate corporis operatus, à membris radicalibus eam consumpserint. Huiusmodi febris in initio sui consumptiua est, sicut hectica nascens ex enutritio, & apostemate calido, quod in pectore nascitur; eiusque calor ex vicina ad cor profertur, & eius humiditatem desiccat, & omnium arteriarum, & per hoc etiam membrorum radicalium. Aliquando etiam febris huiusmodi nascitur ex defectu, quem infirmus ex acuto morbo patitur; vnde cor desiccatur primum, & inde fundamenta membrorum originalium. *Ex manifestis* autem causis fit, vt ex ira, cura, tristitia, labore, vigilijs, abstinentia: Maximeque si contigerit hoc adolescenti, vel iuueni, cuius scilicet complexio calida est, & tempore æstatis, & regimine calido vtenti. Quæ igitur ex huiusmodi causis fit, primo quidem hectica dicitur; & cum augmentatur, marcor, & consumptio, & ptisis vocatur.

De cognitione eiusdem.

Cap. XXII.

Rasis *in Alman.* Quidam itaque cum laborem aut vigilias patiuntur, aut eorum comestio tardatur, aut subtilibus vel siccis nutriuntur, ad febrem deueniunt. Quapropter ab huiusmodi rebus abstinere debent. Cumque febris eos inuaserit, succurrendum est cito cum his quæ corpus humectant; hoc enim si neglectum fuerit ad hecticam deueniunt.

Signa hecticæ. Itaque cum febris tribus diebus, aut amplius permanserit immota, nec calor eius vel ardor fortis fuerit; nec accidentia, quæ febres acutas comitari solent affuerint, vt est magnitudo pulsus, & caliditas, & anxietas, ac linguæ siccitas, & eius nigredo; ipsa tamen (vt dictum est) sic vno modo, sine vlla repressione, vel interpolatione perseuerauerit, præter etiam hoc lenta, & quasi tepida inuenitur, hectica adesse creditur. Ipsius autẽ veritas sic

experienda

experienda est: Æger in diuersis horis comedat, & si semper post cibum inuentus fuerit à febre magis infestari, hecticam esse proculdubio pronunciandum est, *Quod* si cum hoc etiam facies eius rugata iam videatur, & oculi concaui, & caro minuta, cutisque desiccata, hectica iam est in eo confirmata.

Hectica est curabilis si nondum ad phtisim peruenerit.

Hæc autem febris in principio sui curabilis est, cum scilicet nondum ad phtisim peruenerit. Eius autem, qui de hectica in phtisim trãsit, tẽpora fortiter dilatantur, & oculi concauantur, naresque subtiliantur, facies quoque tornatilis fit, & aures minorantur, corpusque subtiliatur, & carne nudatur. Cutis faciei frontisque tenditur, collum attenuatur, & epiglotis foras egreditur; vox etiam exilis ac debilis auditur, pulsus quoque subtilis est ac debilis, & virtus omnino destructa videtur. Ossa raschæ, pectinisque manus plerumque apparent, & vngues curuantur. Cumque corpus ad siccitatis & debilitatis terminum peruenerit, nunquam meliorari poterit. Cum autem alicui cadunt capilli, venterque soluitur, mors propinqua est ei.

Quid phtisis. Signa phtisis.

Isidorus vbi supra. Phtisis est vlceratio & tumor in pulmonibus, quæ iuuenibus facilius euenire solet. Phtisis autem apud Græcos dicta, quòd sit totius corporis consumptio. *Isaac vbi supra. Phtisis est consumptio humectationis corporis, & mutatio augmentationis in diminutionem.* Nascitur multis modis, vt ex consumptione pulmonis; & hæc est vera phtisis.

Vera phtisis fit tribus modis.

Fitque tribus modis: primus, ex humoribus cholericis à capite descendẽtibus, vel phlegmaticis & salsis in substantiam pulmonis descendentibus, & eum vulnerantibus, & putrefacientibus. *Secundus* modus, ex quibusdam passionibus in pulmonis substantia nascentibus: Hoc genus antecedit sanguinis screatus, ex venis aliquorum instrumentorum spiritus ruptis, vel fissura in pulmone, in qua nascuntur vulnera empisia, & phtisis postea. *Tertius* est modus, ex humoribus ad pulmonem, aliunde quàm à capite venientibus, quod duobus modis contingit: Vel quòd ex mutatione locorum vicinorum, sicut in pleuresi sinantica: Vel ex non vicinis, vt in hepate, corde, & similibus. Qui humores si sint calidi & acuti patitur infirmus ruborem in maxillis, stricturam in flatu.

Phtisis origo.

Papias Phtisis est vitium, quod fit ex rheumatismo gutturis, aut ex vuę distillatione assidua, & catarrho: instillantes enim multo tempore pulmones vitiant; & est passio pulmonis periculosa & maligna valde. Phtisicis autẽ primo venit febris cũ tussicula, & excreationibus variis & sanguinolentis, vel liuidis aut purulentis, aut pro qualitate exclusæ materię, cum corporis macie, & virium debilitatione. hi si per annum inueterauerint, nec curati fuerint, moriuntur.

Phtisici si intra annũ non fuerint curati, moriuntur.

De Febre accidentali.

CAP. XXIII.

Febris ex percussione vel simili nõ est grauis, sicut ea quæ nascitur ex apostemate, cuius variæ sunt species.

R*Azi in Alman.* Febris quidem quæ ex percussione, vel casu, vel aliquo simili accidit, de genere est ephemeræ; Non enim putrida est, nec in se nocumentum aut malitiam habet. Illa vero mala est, quę apostema comitatur, quod alicui membrorum per se innascitur, & est ipsa febris secundum quantitatem apostematis. *Itaque* illa quæ comitatur apostema quod est in panniculis cerebri, mala est, quia fit ex Prenesi. Illa verò quæ accidit propter apostema quod in gulæ partibus oritur, squinantia vocatur. Illa autem quæ cum apostemate pulmonis & peripneumonia nascitur, cum ea tussis accidit, & excreatio spumosa. Cum illa vero quæ fit propter apostema ortũ in meri, dolor est, cum scapularum grauedine, quæ in hora transglutiendi grauior sentitur. Ex illa quoque quæ propter apostema stomachi accidit, dolor & incendium prouenit in anterioribus ventris, sub amplitudine pectoris; sitis etiam & appetitiuę ablatio. Cum autem in hepate apostema generatur, febris fortissima sequitur, sensusque turbatio, & vrinę constrictio. In matrice quoque si fuerit apostema calidum, febris acutissima comitatur scilicet causon, & turbatio sensuum.

Febris quæ ex apostemate oritur per eius curationem remouetur.

Omnes autem febres quæ propter apostema generantur, ex apostematis curatione remouendæ sunt, quæ quandoque minutione fit, aut emplastri suppositione: Febris enim apostema sequitur, quando calidum est & ardens. Ideoque remouetur cum eius calor sedatur, aut sanies aduratur.

De Apostemate.

CAP. XXIIII.

I*Sido. vbi supra.* Apostema à collectione nomen accepit; Nam collectiones Græci apostema vocant. *Empius* dicta est ab apostemate intrinsecus, vel in latere, vel in stomacho, cum dolore, & febribus, & tussi, & abundantibus spumis, & purulentis.

Quid apostema.

Papias Apostema est constrictus in duritiam tumor, cum rubore, & ingenti feruore, ac dolore, non sine pulsu, vel compunctione: cumque deforis in cute nascitur, facilius & sine periculo sanatur, & sine potione, natura medicaminis. Cum autem intrinsecus in ipsis vitalibus nascitur, non facile cognoscitur & sanatur, quia nec sine periculo est.

Quid empios seu empiesis.

Empici autem sunt quibus apostema factum est in pulmone, vel in hepate, vel in thorace; quod cum crepuerit, & saniauerit per os illud emittunt, vel reiciunt, & febricitant, & sanies putridas excreãt, & macrificant. Fiunt empici plurimum ex pleureticis, aliquoties ex ægritudine acuta non bene discutienti, vel ex febribus antiquis vix currentibus, & vsque ad hoc deducentibus.

Hali. vbi supra. Apostema est crassicies & tumor, qui membro fit ex abundantia materiæ concauitates eius replentis ac distendentis. Hæc quidem aut ad ipsum defluit ab alio membro, aut generatur in ipso.

Sex sũt causæ fluxus materiæ à membro ad membrum.

Materiarum ad membrum à membro fluxus, vi. causarum adunatione fit; quæ sunt, virtus expellens, debilitas suscipientis, materiæ multitudo & eius corruptio, meatuum largitas siue pororum, virtutis pascentis quę est in membro recipienti debilitatio, & quia membrum suscipiens in inferiori ab expellenti situm est loco. Materiæ vero in membro generatio, ex pascentis est virtutis debilitate quæ est in eo, ita quòd cibus qui ad ipsum mittitur, non bene digeritur. Vnde remanet in eo superfluitas, & paulatim augetur, donec repleatur membrum & distendatur, fitque in eo apostema.

Apostema calidum generatur subito, frigidũ verò paulatim.

Cum igitur in aliquo membrorum fit apostema simul, id est subito, fit ex abundantia materiæ decurrentis ad illud ab alio membro, quod fit in apostematibus calidis. *Cum* autem paulatim per incrementa fit, aut ex fluxu superfluitatis paulatim decurrentis efficitur, aut eius quod in ipso membro generatur, quod fit in apostematibus frigidis.

Quatuor sũt apostematũ genera.

Sunt autem apostematum quatuor genera. Primum sanguineum, quod Phlegmon vocatur. Secundum cholericum, quod furunx appellatur. Tertium phlegmaticum, quod endiuia dicitur. Quartum melancholicum, quod sciros nominatur. Et horum vnumquodque aut simplex est, & ab vno fit humore; aut compositum, & à pluribus fit humoribus.

De Phlegmonibus, & furunculis, & scrophulis, ac verrucis.

CAP. XXV.

Quid phlegmon & furunculus.

ISidorus vbi supra. Phlegmon est inquietudo cum rubore & dolore, & tensione, & duritia, & vastitate. Nam cum cæperint fieri phlegmones, inquietudo febris consequitur. Vnde & dicta est phlegmon, *à pote phlegin*, id est inflammans. Furunculus est tumor in acutum surgens, dictus eo quòd ferueat quasi feruunculus.

Vnde furunculi.

Hali. vbi supra. Furunculi generantur ex materia crassa & mala, cui admixtum est aliquid sanguinis crassi & turbidi. Huius materia luto similis est, & arenæ,

vel paludi, vel carbonibus nigris, & huiusmodi. huius signum est, quòd minus reprimitur quàm sanies & sanguis ad duritiam declinans. *Scrophula* est apostema durum glandulæ simile, quod fit in tenera carne quæ in collo est, aut inguinibus, aut in alis, id est asellis. Dicitur autem scrophula, eo quòd in collis porcorum oriatur multa. Vel vt quidam aiunt, à simili, eo quòd apostema hoc multarum glandularum fit, sicut scropha multos fœtus, id est porcellos parit. *Verruca* est pustula rotunda, tactui dura, tanquam clauus, scilicet acuta.

Quid scrophula & unde dicta.

Isidorus. Verrucæ singulatim sunt, satyriasis vero illa fortior, & circa ipsam plures inueniuntur. *Isaac.* Verrucæ sunt caro crassa, dura, & spissa, per totum corpus nata. Sed tamẽ maxime in manibus, & in pedibus, quam expellit natura in corporis exteriora. Sunt autem de phlegmate & cholera nigra: quæ ergo mollis est, & sine dolore, intelligitur esse de phlegmate. Dura & fissa perpenditur esse de cholera nigra.

Quid verruca, & ex qua materia.

De Passionibus quæ in cute apparent ab interioribus causis.

CAP. XXVI.

Passiones quæ in cute fiunt quædã nascuntur ab interioribus causis, quædam ab exterioribus.

HAli vbi supra. Passiones autem quæ fiunt in exterioribus cutis, aliæ quidem nascuntur ab interioribus causis, Aliæ vero ab exterioribus siue manifestis. Et earum quæ ab interioribus, quædam in toto corpore apparent, vt variola, rubeola, elephantia, morphea lepra. Quędã autem in quibusdã propriе mẽbris, vt alopicia & tinea in capite, lentigines in facie. Ex manifestis vero causis sunt separationes continuitatis, siue iuncturæ; Quarum aliæ fiunt à corporibus, vt ferri incisio, lapidis collisio, fractura, contritio, & huiusmodi: Alię vero à corporibus animatis, vt punctiones, morsus, percussiones, quæ fiunt ab animalibus. Et horum quædam venenum habent, vt canis rabidus, tyria serpens: quædam vero carent, vt homo, canis non rabidus. Prius ergo de passionibus ab interioribus causis dicemus, incipientes ab illis quæ communes sũt membris omnibus, variola scilicet, & rubeola, elephantia lepra, morphea alba & nigra, impetigine, scabie, prurigine, pediculis, pustulis, verrucis, vlceribus, fistulis, & sacro igne.

De Variolis & rubeolis.

CAP. XXVII.

Quid variola, & unde causantur.

VAriolæ sunt vlcera multa & parua, quæ corpus omne consternunt, aut in eius maiori parte fiunt; & hoc maxime in pueris crescendi tempore. Nam fœtus in matrice pascitur menstruo sanguine, qui superfluitas quædam est corporis mulieris, quam natura per venas ad matricem expellit ab hepate; fœtus inquam ex meliori pascitur, eo quòd membra ipsius nutriuntur, & quod reliquum est, in eius membris ac venis remanet. Vt autem fœtus ab vtero egreditur, lacte nutritur, quod & ipsum ex sanguine procreatur, eiusque meliori parte membra pascuntur. Reliqua vero superfluitas in corpore restat, donec omnia hæc, aliqua causa ad corporis exteriora commoueat, & tunc apparent.

Fit autem eorum commotio, aut ex causa exteriori, sicut aere pestilentiali, aut etiam accessione in habitaculo eius qui variolas patitur, quoniam aeri vapores ab vlceribus eorum dissoluti miscentur: Aut ab interiori, sicut à regimine pueri, quod fit cibis calidis, & humidis, ac dulcibus, crassæque substantiæ. vnde superfluitates in corpore aggregantur, confortataque super eos natura, expellit eas ad exteriora. & illæ quidem quando fiunt ex sanguine crasso & melancholico ac malę qualitatis, faciunt pustulas nigras, quæ etiam aliquando non aperiuntur, & illæ cæteris peiores, ac mortiferæ iudicantur. Quòd si sanguini rubigo misceatur, fiunt tumores ignis adustioni similes; & hę quoque pessimæ sũt, quæ & cicer, & sacer ignis vocantur.

Variolæ nigræ sæpe sunt mortiferæ.

Est etiam in rubore species alia, quę vocatur rubeola, quæ fit ex sanguine calido subtili, non multum malo. hæc cum ad statum venerit, granis milii similis fit, eiusque color rubeus est, nec aperitur pustula, sed deficit, siue dilatatur, & euanescit. Sunt autẽ in principio variolæ signa communia febris, & faciei tumor ac rubor, capitis quoque grauitas, & in gurgulione asperitas. *Isaac.* Variolæ de sanguinis putridi corruptione nascuntur, & sunt de accidentibus synochum comitantibus, quorum signa febris est, cephalea, rubor oculorum; & faciei plenitudo, eorum grauitas, dolor in gula & pectore, tussis, prurigio in naribus, sternutatio, in superficie corporis punctura, quia materia quærens exitum pungit carnem.

Quid rubeola.

Signa variolæ.

De Elephantia, & Morphea.

CAP. XXVIII.

ISidorus. Elephanticus morbus est ex similitudine elephantis, cuius naturaliter dura pellis & aspera, nomen morbo in hominibus dedit, quia corporis superficiem similem facit elephantorum cuti; siue quia ingens passio est, sicut animal ipsum ex quo nomen accepit.

Hali vbi supra. Elephantia est morbus, corporis membra desiccans, ac siccitate corrumpens, & quasi cancer qui fit in omni tempore: Fit autem ex debilitate virtutis immutantis, quæ est in carne; simulque ex mala complexione frigida & sicca, & in qua niger humor sanguini dominatur, eiusque in illum corruptio, quæ deinceps ad omnia membra tendit, vt eo pascantur. Ea itaque desiccat & corrumpit, siccitate quoque sua corrumpens pariter omnes corporis humores, atque etiam sperma, cum & humores & sperma fiunt ex sanguine, ita vt inde generata hæc passio transeat & in filios, quia filii radicalia membra generantur ex spermatis substantia. Hic etiam morbus in cohabitantes transit, propter dissolutionem malorum vaporum à corpore patientis, quos circunstanti aer respirat.

Quid elephantia.

Elephantia transit per generationem, & per infectionem.

Huius species duæ sunt; Vna fit ex cholera nigra, quę sanguinis fæx & purgamentum est; & hęc non facit casum membrorum, sed & quandoque si ei à principio medicina succurratur, perfecte sanatur. Altera vero fit ex humore nigro, qui ex adustione choleræ rubeę generatur; & in hac est membrorum comestio, nullaque medela quis ab ea curatur. *Elephantiæ* signa sunt, in principio liuiditas in albo oculorum apparet, oculusque tanquam in forma rotundus; vnde & leonina vocatur: cumque roborata fuerit membra cadunt, ac palpebrarum & ciliorum pili; fit etiam in gutture raucedo, facies intumescit, deficit, & ad ruborem declinat; digitorum summa funduntur, nares desiccantur, venæ quoque linguæ crassantur, & nonnunquam concidit nasus.

Elephantiæ duæ sunt species, quarum vna curabilis, altera incurabilis.

Signa eius.

Morphea alba est albedo tenuis in exterioribus cutis facta, ab eisdem causis procedens quibus & lepra, sed debilioribus. Differunt etiam, quia morphea est exterius in cute, lepra vero in membri profundo; & albi sunt pili qui in eius oriũtur loco. *Morphea* vero nigra, est immutatio caloris cutis in nigredinem vergens; fit autem ex commixtione choleræ nigræ cum sanguine. Huius ergo signum est, quòd cutis denigratur, & quasi furfura cadunt quando fricatur, locusque remanet rubeus. Maxime vero nascitur hæc in iuuenibus, propter adustionem choleræ rubeę eorum corporibus, & declinationem ad nigram.

Quid morphea alba, & quomodo à lepra differat.

Quid morphea nigra, & quæ eius signa.

De Lepra

CAP. XXIX.

Quid lepra.

LEpra est albedo quæ fit in exterioribus cutis: Et aliquando quidem in quibusdam tantum membris nonnunquã in toto corpore. hoc fit ex humoris phlegmatis in sanguine domatione, & virtutis immutantis debilitate, quæ in membro est, si fit ex mala frigida

gida complexione. Huius signa sunt, quia membrum in quo est album est, pilique similiter. Et fit cutis phlebotomo vel acu pungatur, sanguisque ab ea non egreditur sed humiditas, Lepra est incurabilis; illa vero à qua sanguis egreditur, aut humiditas rubea, non est sanitati desperanda. *Isidorus*. Scabies & lepra; vtraque passio asperitas est cutis, cum prurit u & squamatione; sed scabies tenuis asperitas & squamatio est, hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta admittat; nam scabies quasi squames.

Signa eius, & qua curabilis.

Auicenna quarto canone. Lepra est infirmitas mala, proueniens ex sparsione cholerae nigrae in toto corpore; vnde corrumpitur complexio membrorum, & forma figuraque ipsorum, & quandoque corrumpitur in fine illius continuitas eorum; ita vt membra corrodantur, & cadant casu, qui fit ab vlceratione, & est sicut cancer communis toti corpori. Est & alia, quæ remanet cum patiente longo tempore valde. Melancholia quidem aliquando expellitur ad vnum membrum, & facit accidere duritiem, aut saphyros, aut cancrum, secundum dispositiones suas. Aliquando vero expellitur ad superficiem cutis; & tunc euenit morphea, vel impetigo, & his similia. Quandoque vero spargitur in toto corpore, & tunc si putrefiat, prouenit febris melancholica: Si vero conculcetur, & non putrefiat, euenit lepra.

Lepra est quasi cancer communis toti corpori.

Lepra fit ex melancholia sparsa per totum corpus non putrefacta.

De Causis & effectibus Lepræ.

CAP. XXX.

Hvius causa efficiens antiquior, est malitia complexionis hepatis, ad caliditatem & siccitatem valde decliuis; vnde in melancholiam aduritur sanguis, aut etiam complexio totius corporis, aut ambæ, ita quòd faciunt sanguinem acquirere per causas suas frigus. *Causa* vero eius materialis, sunt cibi melancholici & phlegmatici, in quibus quando componitur satietas nauseatiua, operatur in eis caliditas, quæ subtile resoluit, spissamque melancholiam ponit. Repletiones & comestiones super satietatem, ad eandem sunt intentionem. *Porro* causæ illius adiuuatiuæ sunt opilatio pororum, per quam innatus calor præfocatur, & infrigidatur sanguis, & incrassatur. proprieque loquendo, splen opilatus & debilis, non attrahit, nec potest mundificare sanguinem ex humore melancholico: & etiam in visceribus est virtus expulsiua debilis ab expulsione illius in venas ani, vel matricis; Et stricti sunt pori. Præterea quandoque adiuuat hoc totum, aeris corruptio in seipso; vel propter vicinitatem leprosorum, quoniam ægritudo inuadens est,

Quæ causa efficiens lepræ.

Quæ materialis.

Quæ adiuuans.

Quandoque etiam accidit propter humiditatem & complexionem embrionis, quæ acquisita est ei in matrice, propter dispositionem ipsius matricis; sicut accidit quando conceptio fit in dispositione menstruorum, & quando caliditas aeris aggregatur cum malitia cibi, cuius essentia est ex genere piscium, & carne crassa, & carne salita; tunc enim contingit vt eueniat lepra, sicut multiplicatur in Alexandria. *Cholera nigra* quoque, quando sanguini permiscetur, adiuuat parum eius ad generandum multum ipsius. Incrassatur enim ex ea duobus modis, scilicet per substantiam suam crassam, & per frigus suum congelans.

Lepra interdum accidit ex cõplexione embrionis, ex cholera nigra, &c.

Et crassitudine quidem sanguinis leprosorum ad hoc peruentum est, vt egrediatur ex eorum phlebotomiis quiddam velut arena: & hæc ægritudo vocatur leonina, quia leonibus (vt dicitur) plurimum accidit, & faciem patientus terribilem ad instar leonis facit; rapaciter quoque tenet vt leo, quod capit. Hæc igitur ægritudo quando debilis est, difficilis est curationis, nec est spes de curatione fortis. Et illa quidem quæ facta est ex malitia choleræ fœdior est; & pluris nocumenti, ac difficiliorum accidentiū vehementer adurens & vlcerans, sed susceptibilior curationes. Facta vero à fæce sanguinis, saluior est, & quietior, & non vlcerat. Facta autem ex melancholia adusta, cholericæ assimilatur in suis accidentibus, sed tardius curationem suscipit.

Quid ægritudo leonina.

Lepra fortis est incurabilis.

Et hæc quidem ægritudo non cessat rumpere membrorum complexionem per qualitatem contrariam qualitati vitæ conuenienti, scilicet caliditati. & humiditati, donec ad membra principalia peruenit, & illic interficit. Quamuis enim eius prima generatio fiat in visceribus, primum tamen eius vestigium est in extremitatibus, quia debiliores sunt, & in membris lenibus, ibique pili cadunt, & color alteratur, & forsitan ad vlcerationem peruenitur; deinde paulatim in totum corpus progreditur. verumtamen quandoque patiens eam moritur, antequam eius malitia apparens super viscera membraque principalia conuertatur. Et est cum attractione mors illius, propter malitiam complexionis eius. Cum autem cancro non fit sanatio, qui est lepra membri vnius, quid de lepra dicemus; quæ est cancer corporis totius. Verumtamen cum lepræ sit per totum corpus spargi, quando curationes in ea fortes administrantur, his ęgritudo sustentatur, nec agit super membra simplicia.

Effectus lepræ.

De Signis eiusdem.

CAP. XXXI.

Razi in libro diuisionum. Signa lepræ incipientis sunt raucedo vocis, & strictura anhelitus, conturbatio oculorum, & ruborositas faciei, paucitasque pilorum, & casus eorum. Cum autem hæc ægritudo inuadit, & raucedo fit fortior, & facies rubosior, digiti quoque curuantur, & forma deturpatur, iuncturæ spasmantur, & tuberosę fiunt. Cum vero iam ad vltimum peruenit, vlceratur corpus, & riuus fluit ac fœtet.

Signa lepræ.

Auicenna vbi supra. Incipiente lepra incipit color fieri rubeus ad nigredinem tendens, & apparet in oculis obfuscatio, in anhelitu constrictio, & in voce raucedo, causa nocumenti pulmonis, & cannæ ipsius. In sternutatione quoque multitudo, & grauedo in naso, scilicet vt videatur homo loqui per nares, vel in naribus. Capilli etiam incipiunt subtiliari, & ad paucitatem redigi; venæ apparent in pectore, & parte faciei, & est odor pectoris, & propriè in sudore, & odor anhelitus ad fœtorem decliuis. Mores apparent melancholici, mali, & dolosi. In somno quoque apparent somnia melancholica, & super corpus sentitur quasi grauedo maxima. Deinde apparet in capillis sparsio, & casus, proprieque in pillis qui sunt in facie, & partibus eius. Et quandoque locus pilorum dissecatur & vngues finduntur, incipit facies terribilis & fœda fieri, color denigrari, sanguis in iuncturis congelari ac putrefieri; vox ad finem raucedinis peruenit, & constrictio anhelitus ad vehementem difficultatem, labia incrassantur ac denigrantur, & apparet super corpus additio glandulosa. Tandem vero corpus vlceratur, & cartilago nasi corroditur; deinde nasus cadit, & extremitates, virusque fœtens currit, & vox ad occultationem redit; tunc iam pili non remanent, & color denigratur valde. Pulsus leprosi debilis est, propter debilitatem virtutis, & paucitatem necessitatis, cum ægritudo frigida sit, & tarda, non velox, propter debilitatem frigoris; & fit necessaria spissitudo, cum non sit velocitas, neque magnitudo.

Pulsus leprosi est debilis.

De Impetigine, & Serpedine.

CAP. XXXII.

Isidorus vbi supra. *Impetigo* est sicca scabies, prominens à corpore cum asperitate & rotunditate formę. Hanc vulgus arnam vocat. Hæc autem sine dolore corpus occupat, & non non absque tædio excrescens, membrorum decorem fœdat. *Serpedo* est rubor cutis cum pustularum extantia, & nomen sumpsit à serpen-

Quid impetigo & serpedo.

Impetigo unde nascatur.

do, eo quòd serpat per membra.

Hali ubi supra. Impetigo siue serpedo est asperitas in superficie cutis accidēs, & ad nigredinem declinans; Aliquando etiam ad ruborem. hæc ex sanguine calido & subtili nascitur, qui cum cholera nigra miscetur: Aliquando etiam ex commixtione humiditatis crassæ & phlegmatis salsi, cum acuto sanguine. hoc autem fit in impetigine chronica & diuturna, in qua cutis non excoriatur. Et huius signa sunt, quod in membri profundo est, & ab eo squamulæ rotundę quasi piscium tolluntur.

Impetigo duobus modis fit.

Isaac Impetigo duobus modis est: Aliquando ęqualis est in superficie corporis, & de cholera nigra fit, & de fæce sanguinis. Aliquando cum prurigine superficie tenus combusta, cuius color cinericius, vel rubori contiguus. Et est sulpherea, spissa, & æruginosa, nascens de materia melancholica nimis incensa.

Impetigo varie diuiditur.

Auicenna in quarto canone. Impetigo alia est humida sanguinea, in qua cum fricatur apparet res, & est magis salua. Alia verò sicca, cuius plurimum est à phlegmate salso per adustionem in melancholiam conuerso. *Item* impetigo quædam est excorticata, propter vehementiam siccitatis, & multitudinem profundationis, & est sicut cortices; quædam vero non. *Item* quædam est ambulatiua maligna, quædam vero stans. *Item* quędam est antiqua mala, & est ægritudo herisia, quædam vero recens.

Medicina impetiginis.

Impetigo quidem in radice curationis indiget medicinis aggregantibus resolutionem, & incisionem, & liquefactionem, & subtiliationem, cum sedatione, & humectatione Prima earum est secundum materiam crassam; secunda vero secundum materiam subtilem & acutam. Appositio quoque sanguisugarum de melioribus medicinis est. De medicinis quidem singularibus eius quæ recens est & media, est acetositas citri, gummi arabicum cum aceto, gummi amygalæ & pruni cum aceto, & storax liquida cum aceto, & synapis cum aceto est vltima. Aqua quoque sulphurea, & aqua salsa, & spuma maris, glutinum de coriis, & saliua hominis ieiuni, semen melonis, radix affodilli, folia capparis cum aceto, acacia quoque & oleum de tritico, &c. Cum autem expanditur & multiplicatur impetigo, tunc cura eius est cura lepræ.

De Scabie & Prurigine.

CAP. XXXIII.

Quid scabies & vnde dicta.

I*Sidorus vbi supra.* Scabies & lepra, vtraque passio asperitas est cutis, cum pruritu & squamatione. Sed scabies, tenius asperitas & squamatio est. Hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta admittit: Nam scabies quasi squames. *Prurigo* vocata est à perurendo & ardendo.

Materia scabiei & prurriginis.

Isaac. Sæpe natura malos humores expellit ad superficiem corporis, vt mundificet interiora, qui si sint subtiles & liquidi nimium, dissoluuntur de cute cum sudore & fumo. Si crassi sint, permanent sub cute. Si mediocres, pruriginem generant; crassi scabiem iaciunt. Scabies sicca & non saniosa cum prurigine & punctura & fissura, de cholericis chimis accensis esse significatur. Vulnerosa & crassa in superficie corporis, neque prurigine forti, & cum scalpitur cutis excoriatur sicut alba squama, significat salsum & incensum phlegma. Et plurimum hæc innascuntur senibus, propter collectionem salsi phlegmatis, & defectionem cutis. Scabies humida, & saniosa, & cum delectatione pruriginosa, sanguinem incensum cum cholera rubea demonstrant. Si sanies sit crassa, maiorem abundantiam sanguinis esse significat. Si subtilis, aquosa, & citrina, choleram abundantem ostendit.

Hali vbi supra. Scabies, & prurigo, & cutis excoriatio, fiunt ex salsi phlegmatis admixtione cum sanguine cholerico, dum istum ab interioribus membris ad cutem natura depulerit, ibique sub cute remanserit. Ita-

A que si subtiles fuerint humores, fit prurigo, quæ sanatur cito. Si vero crassi, scabies longa, prurigo, & cutis excoriatio. *Accidunt* autem huiusmodi accidentia aliquando ex debilitate cutis: quia cum huiusmodi superfluitates ad purgandum membra expulerit ad cutem natura, non confortatur cutis ad eorum expulsionem foras, atque dissolutionem; & ideo remanent in ea. Maxime vero plurimum comedentibus accidit, & his qui vtuntur cibis malorum chimorum generatiuis, & abstinent à balneis. Prurigo quidem illis maxime fit qui non lauātur, eisque sordes in corpore multiplicantur, & resident. Fit etiam plurimum in senibus, propter debilitatem cutis, & quoniam in eorum corporibus humor salsus generatur quā multus. *Scabiei* vero signa sunt pustulæ paruæ quæ rubere incipiunt. De-

Quibus potissimum accidant prurigo & scabies.

Signa scabiei.

B hinc autem aperiuntur, & est cum eis prurigo grauis. Magis autem in manibus fit, & inter digitos, & in cubitis, ac super anum, & in confinibus, nonnunquam autem in toto corpore.

Vnde scabies sicca.

Razi. vbi supra. Scabies alia est humida, alia sicca. Sicca quidē fit ex multitudine vsus salis, & reliquorum quæ sanguinem adurunt, vt sunt allia, cæpe, vinum purum, & amarum, & calidum, & mel, & his similia. Ex paucitate quoque balneationis, ac mutationis pannorum, & ablutionis à sudore corporis. *Idem in Almansore.* Scabies & pustulæ illis valde accidunt, qui nutrientia sanguinem corrumpentia frequenter comedunt, vt allia, vel mel. Eis quoque qui sæpe laborant, & vigilant, & balneo non sæpe vtuntur. Quibus confert vti

Scabies curatur minutione, potione, balneo, &c.

C prius minutione, & postea potione. Confert præterea sicco prurirui in aqua calida balneari, ibique corpus ex aceto & oleo rosato, & allij succo confricari.

Item de eadem.

CAP. XXXIIII.

Materia scabiei sicca & humida.

A*Vicenna vbi supra.* Materia à qua generatur scabies. est aut materia sanguinea, cui admiscetur cholera, quæ forsitan in melancholiam conuersa est, vel pars eius: Aut materia cui admiscetur phlegma salsum, baurachium. Prima quidem est scabies sicca, cuius materia decliuis est ad crassitudinem. Altera vero est humida, & eius humiditas decli-

D uis est ad subtilitatem. Et plurimum quidem generatur ab acceptione salsorum, & acutorum, & amarorum. Causę generantes materiam scabiei, sunt causæ generantes materiam pruritus, sed fortiores illis, & appropinquant causis generantibus pediculos, & furfures, & proximæ sunt sunt eis in curatione.

Discrimen inter scabiem & pruritum.

Scabies à pruritu differt, quia in pruritu non est bothor, idest eminentiæ in cute, sicut sunt in scabie. Ipsa enim à materia est subtiliore, & minus ad salsedinem declinante. *Et fixio* generis eius in cute postquam natura expellit eam, est opilatio pororum, & paruitas mundificationis. Aut retinetur propter debilitatem expulsiuæ, sicut accidit decrepitis in fine ægritudinum; præcipue quando materia est plurima vel crassa. Aut propter cibos malos ex quibus generatur chimus malus a-

Ratio cur scabies hæreat in cute.

E cutus, vt sunt salsi; & acuti, & similes; aut propter malitiam digestionis cum qua putrefit cibus. A pruritu quidem furfurei cortices resoluuntur, & non accipit aliquid ex profundo. Pruritus tamen senilis parum obedit curationi, nec aliquid ei valet, nisi vt regatur, & blandiatur. scabies excoriata & impetigo multiplicatur in autumno. Dulcia generant pruritum, & bothor: & scabies quidem fœda vulnera attrahit, & permutatur ad impetiginem. Olea nocent eis, & syrupus acetosus confert, si non timetur rasura.

Cura scabiei.

Prima scabiei cura & melior est euacuatio, eo quod educit humorem acutum, adustum, & phlegma salsū. Deinde rectificatio cibi, & regimen humectationis, & administratio rerum aquosarum insipidarū, quorum velocitas patrefactionis secura fit, vt melones indi, lactuca, endiuia, & similia. Dimittendus est autem coitus

tus omnino, quia materias ad exteriora mouet, & excitat vaporem calidum putridum venientem ad superficiem cutis, ibique putrefit, & ob hoc fœtet iterum odor corporis. Euacuantia vero materiam scabiei, sunt decoctio epithimi cum mirabolanis, citrinis, & fumo terræ, & senæ, & polipodio, & absinthio. Item pillulę de aloes, & scammonea.

De Sudore superfluo & pediculis.

CAP. XXXV.

Sudor alius naturalis, alius nō naturalis.

ISaac. Sudor alius naturalis est, alius non naturalis. Naturalis in chrysi venit laudabili, & in moderatis exercitiis in tempore æstatis. In quo tempore nocitiua emittuntur, & non valentia. Non naturalis est in consumptione carnis, quæ nulla emittit alia nisi iuuantia. Sudor autem hic secundum naturam exit, vel in qualitate, vel quantitate. In qualitate secundum naturam emissæ materiæ; vnde & mutatur in colore, sicut videmus cum fiat rufus vel citrinus, viridis vel albus ex quo iudicatur iuuamentum vel nocumentum humorum. Item mutatur in odore, sicut fœtentissimo, vel econtrario. Item sapore salso, dulci vel amaro. In quantitate vero multa seu pauca: multa, vt ex humiditatis abundantia, vel de eius liquiditate, vel de pororum laxitate, siue expulsiuæ virtutis fortitudine. *Pediculi* sæpe nascuntur in capite, vel in toto corpore, ex purgationibus quas natura eijciens incidere facit inter carnem & cutem.

Vnde pediculi.

Hali vbi supra. Pediculi fiunt ex superfluitate & humiditate crassa & mala, quam ad exteriora corporis natura depellit, & à poris siue per poros propter suam crassitiem non exit, eique sordes admiscentur, & ex vtrisque pediculi generantur. Vnde & plures fiunt in his qui non lauantur, nec cutem à sordibus mundant sicut peregrinantibus accidit. Sudor namque cum egressus à corpore fuerit, & poris corporis adhæserit; qui subtilis est dissoluitur, & qui crassus putrescit, atque ex eo huiusmodi animal generatur. Nonnunquam etiam gignuntur ex multa siccarum comestione, cum corpus minime mundum est.

De Papulis, & pustulis, ac verrucis.

CAP. XXXVI.

Quid papula.

ISiderus. Papula est prauissima cutis erectio circunscripta cū rubore, & ideo papula quasi pupilla. Vlcus est putredo ipsa. Vulnus, quod ferro fit, quasi vi vlcus. & vlcus, quod olet quasi olcus, vnde & vlcera.

Quid pustula.

Hali. vbi supra. Pustulæ paruæ fiunt ex humoribus malis, quos natura pellit ad exteriora cutis. Hi quidem si acuti & calidi fuerint, & pustulę capita habent: Si crassi & frigidi, pustulæ quoque latæ & explicatę fient. Maximè autem oriuntur pustulæ illi cuius cutis densa est, & spissa. *Verrucæ* sunt pustulæ paruæ, nimiumque duræ, rotundæ; quarum quædam claui dicuntur, quia parum ad interiora corporis tanquam claui tendunt, & in multis membris fiunt ex humiditatis phlegmaticæ cum choleræ nigræ admixtione.

Quid verruca.

Isiderus. Verrucæ singulatim sunt: Satyriasis vero illa fortior, & circa ipsam plures inueniuntur. *Isaac.* Verrucæ sunt caro crassa, dura, & spissa, per totum corpus nata, sed maximè in manibus & in pedibus, ex superfluitate quam expellit natura in corporis exteriora. Sunt autem de phlegmate & cholera nigra, quæ ergo mollis est & sine dolore, intelligitur esse de phlegmate; dura & fissa perpenditur esse de cholera nigra,

Materia verrucarum.

De Vlcere, & sanie, & cicatrice.

CAP. XXXVII.

Quid vlcus & sanies, & vnde dicta.

ISider. Vlcus est putredo ipsa. Vulnus quod ferro fit, quasi vi vlcus. Et vlcus, quod olet, quasi olcus; vnde & vlcera. *Sanies* dicta est, quià ex sanguine nascitur: Ex-

A citato enim calore vulneris, sanguis in saniem vertitur. Nam sanies non fit nisi vbi sanguis aduenerit, quia nisi calidum & humidum fuerit (quod est sanguis) putrefieri non potest. Sanies autem & tabes sibi differunt. Fluere enim sanie viuorum est, tabescere mortuorum. *Cicatrix* est obductio vulnerum, naturalem calorem sanguinis seruans; dicta quòd obducat vulnera, atque obtegat.

Quid cicatrix.

Hali. vbi supra. Vlcera, quæ ex adustionibus fiunt, oriuntur ex sanguine adusto & melancholico, quem expellit natura ad corporis exteriora, fiuntque primo pustulę grandes, & aperiuntur, & dilatantur, & erumpunt, nigrasque vesicas faciunt. Ait autem Galen. quòd pustulę omnes, & vlcera quæ corporibus accidunt nimium alba, morphœaque lentiginosa, siue varia, pessima sunt, & curatione difficulima: Nam & alboris nimii corpora parum habent sanguinis: Et humores B mali sunt in corporibus lentiginosis. Hisque duabus causis est vlcerum curatio difficilis; humore scilicet malo, à quo fit vlcerum comestio: Et sanguinis diminutio, quo bona caro in vlceribus generetur, vt quod comestum fuerat in integrum reparetur.

Materia vlcerum.

Cur vlcera albas sit difficilioris curationis.

De Proprijs & manifestis passionibus capitis ex interioribus causis, & primo de Alopecia.

CAP. XXXVIII.

AVtor. Hæc de morbis qui fiunt in manifesto totius corporis: Nunc restat de illis passionibus quæ propriæ sunt quibusdam membris. Quędam vero C sunt propriæ capiti, vt allopecia, tyria, tinea, furfures. Quædam facie, vt lentigines. *Isiderus.* Alopecia est capillorum fluor circumscriptis fuluis pilis, qualitatem æris habentibus. *Isaac.* Capillus ex fumo crasso & calido nascitur, qui ex igneis & incensiuis est humoribus, quo crescente crescunt & capilli; vtpote ab ipso nutriti, hunc fumum qui perdiderit, & capillos perdit. pro qualitate ergo fumi erunt capilli, vt in herbis videmus ex terræ humore vel siccitate crescentibus, vel pereuntibus, vel augmentantibus. Qui fumus si omnino non fuerit, pereunt in omnibus capilli, & fiūt calui; quibus quia nullæ medicinæ subueniunt, iam non amplius comæ crescere possunt. Si autem fumus non ex toto aD mittatur, sed solum ex aliquo humore inficiatur, infirmitas nascitur, quæ alopecia vocatur. Cani ante tempus nascuntur ex phlegmate, quod ex stomacho exit vel capite.

Quid alopecia.

Raxi, in libro de diuisione & curatione ægritudinum. Alopecia est casus capillorum, & tyria; quæ quando fit propter salsum phlegma adustum, huius signa sunt, vt habens eam sit albi coloris, delicati corporis, vnde & cutis mollis. Fit autem illis qui multum vsi sunt cibis crassis & humidis. Aliquando vero fit ex sanguine in quo multiplicata est cholera citrina; & huius signa sunt citrinitas coloris, & extenuatio corporis, & quòd infirmus assidue vsus est cibis calidis. Aliquando quoque fit ex cholera nigra; & huius signa sunt nigredo corporis, & extenuatio ac siccitas; & quòd habens eam E plurimum vsus est cibis melancholicis, vt lentibus, & carne salita, plurimoque labore. Fit etiam casus capillorum ex defectu nutrimenti, aut ex corruptione humorum, aut ex dilatatione pororum. Et eius signa sunt, quia corpus siccum est, & extenuatum. Cura vero eius est dilatatio in cibo, & additio in somno, & balneatio, & vini rubei crassique potatio.

Causa & signa alopecia tyria sunt.

Cura alopecia.

Iterum de Alopecia & Tyria.

CAP. XXXIX.

ALopecia & Tyria passiones sunt, per quas capilli capitis, & barbæ, ciliorumque fluunt. Denominantur

Quid alopecia & tyria, & vnde dicta.

minantur autem ab animalibus quibus hęc fiunt. Vulpi namque siue lupis aliquoties accidit pilorum casus, & cutis vulneratio. Serpenti quoque Tyriæ accidit excoriari cute: vnde & Tytia vocatur in homine cutis excoriatio, licet quidam dicunt, sed falso, Tyriam dici, eo quod in ea sit pilorum emissio, ipso in loco contorta & incurua, qualis est serpentis refluxus.

Materia prædictorum

Fiunt autem ambę aut ex cholera acuta, quæ sanguini miscetur, qui ad membra in quibus sunt capilli fertur: vnde capilli defluunt adustionis causa, quæ illis accidit; Et huius signũ est, quia loci calor ad nigrũ declinat: aut ex humore phlegmatico, salsoque, & acuto sanguini mixto: Aut etiam ex phlegmate crasso, & viscoso; quia loca opilat, quibus vapores capillos generantes ascendunt; Et huius signum est loci color albescens. Nonnunquam autem accidit totius corporis depilatio his de causis. Dicit autem Hippocras, quod si ei qui habet Alopeciam varices innascuntur, capilli capitis redeunt: Sed cui Alopecia inest, raro nascuntur varices.

Alia causa d... capillorum.

Nonnunquam vero capilli defluunt ex cibi imminutione, & boni vaporis paucitate, vel etiam raritate: Vapor enim capillos creans, si rarus fuerit, egressus spargitur, & dissipatur, nec capillorum generationi congregatur, sicut fumus cum largo loco egreditur. *Fit etiam* nonnunquam capillorum casus post acutos statim morbos, causa grauis caloris, malitiæque vaporis. *Quandoque vero* ex consumptione bonæ humiditatis à corpore, sicut phtisicis contingit & hecticis.

De tinea & furfure.

CAP XL.

Quid tinea, & quotuplex

TInea sunt vlcera parua in capite nascentia, quibus inest vesica, siue putredo. Huius species sunt quinque. *Prima* vocatur fauosa, quæ fit ex salso phlegmate, & est vlcus quo cutis capitis subtilibus foraminibus perforatur, in quibus est humiditas fauo similis. *Secunda* dicitur viscosa, & est rotunda & dura, cuius in inferioribus rubor est, & in interioribus quiddam granis ficuum simile. *Tertia* vocatur ...meda, & sunt vlcera cum quibus sunt foramina multa subtilia, sed prædictis minora: ab his egreditur humiditas similis aquæ lauationis carnis. *Est & quarta* species rubea, pustulæ scilicet rubeæ paruæ, quasi mammillarum capita, à quibus humiditas fluit sanguinis aquositati similis. *Quinta* species eius est sicca alba lupino similis, à qua etiam quasi cortices fluunt albę. *Furfures* sunt corpora parua tenuia furfuri similia, quæ fluunt à capitis cute sine vlceratione. Fiunt autem ex vaporibus salsi phlegmatis, aut ex sanguine cui cholera nigra miscetur.

Quid furfures.

Vnde furfur.

Auicenna vbi supra. Furfur est cantabrum, quod est in capite modus excoriationis, propter corruptionem in complexione, cum impletione in superficie cutis, peiorque prouenit ad vlcera, & ad corrumpendum origines capillorũ: & fit à materia acuta, aut sanguine melancholico, & quandoque propter malitiam complexionis in capite. *Furfurem* quidem leuem destruit epithema cum oleo rosato & violato, & cum musillaginibus. Furfur autem vehementior indiget illis quibus est abstersio, & resolutio fortis, deinde adhibenda sunt ea quæ humectant, & æquant. Furfur denique malus, valde perducens ad vlcerationem necesse habet in curatione, vt mundificetur corpus cum phlebotomia, & cum solutione ventris, si causa fuerit repletio corporis: deinde curetur cum eo quod radit, & post semper adhibeatur oleum.

Cura furfuris.

De passionibus quæ apparent in cęteris membris ex interioribus causis.

CAP. XLI.

Quid parotides.

ISidorus. Parotidæ sunt duritię vel collectiones, quæ ex febribus, aut ex alio aliquo nascuntur in aurium vicinitate. Vnde & parotidæ sunt appellatæ: *Ota* enim Græcè, auricula dicitur. *Lentigo* est vestigia macularum paruula, in rotunditate formata à specie lenticulæ dicta.

Quid lẽtigo.

Materia lentiginis.

Hali. vbi supra. Lentigines amplius in genis fiunt & confinibus, & ex sanguinis admixti vaporibus, ac melancholicis humoribus, qui sunt in stomacho, vel in omni corpore, sicut prægnantibus contingit, cum in eorum corporibus, humores mali fuerint adunati. *Morum* est pustula vlcerosa, quæ amplius in facie oritur, & hoc ex humore crasso, in quo est acumen. Adustiones etiam in facie fiunt rubeæ, liuidique ruboris, & plurimum vlcerosę. Et sciendum, quoniam vlcera, quæ vel in his, vel in alijs membris rotunda sunt & profunda, pessima sunt, cæterisque deteriora, quia fiunt ex materia crassa & acuta, siue calida.

Quid morũ.

Quid varices, & quibus maximè contingant.

Varices sunt repletio venarum quæ sunt in cruribus earumque crassities, ex humore facta melancholico, qui ad eas decurrit, easque replet. Fit autem maximè morbus hic eis, quibus continuus & diuturnus est crurum & pedum labor, diuque stant super pedes erecti: Sic enim descendunt humores ad venas prædictas; vnde nautis, & onera ferentibus, amplius accidit. Huius signum est, quia venę complicantur, & crassæ fiunt, ad virorem nigredinemque decliues. *Fissurę* manuum, & eorum quæ sub pede vel calcaneo sunt, ex cholera nigra, & mala, siccaque complexione, quę his locis dominantur, fiunt.

Vnde fissuræ manuum & pedum.

De vulneribus & fracturis.

CAP. XLII.

SEquitur de his quæ ex causis exterioribus fiunt, id est de continuationum separatione; quæ si fiat in carne, vulnus dicitur; vel si tempus eius diuturnius fuerit, vt putrefiat; vlcus appellatur. Si autem fiat in osse, fractura nominatur. *Vulnerum* alia simplicia sunt, alia cum aliis composita. Vulnus simplex, aut est incisio sola, quam nulla sequuntur accidentia; aut scissura tantum, nullis ablatis membri partibus. Incisio autem, alia parua est, alia magna. Scissura quandoque alia vacua est, alia sicca, alia rubiginosa & sordida, scilicet putredinem habens. Et hoc fit propter debilitatem digestionis cibi ad eam venientis. Cuique etenim membro duę superfluitates fiunt. Vna scilicet subtilis, quæ per poros dissoluitur; altera vero crassa, ex qua sordes super cutem generantur. Ex hac itaque rubigo siue putredo nascitur in vlcere, cum naturalis calor non valeat illam subtiliare, sordesque dissoluere. Huiusmodi vulnera manifesta sunt, nec egent significatione.

Vulnera alia simplicia, alia cõposita; simplex rursum varie diuiditur.

Vnde putredo in vlcere.

Vulnera cõponuntur cũ causis, morbis, & accidentibus.

Vulnera vero composita, quædam cum causis componuntur, quædam cum morbis, aut accidentibus. *Cum causa*, si sit illic materia quæ ad vulnus defluat, cuius signũ est multitudo influxus humiditatis in vlcere. *Cum morbo* vero, aliquando organico, aliquando ex mala complexione: & hoc aut ex calida, cuius signum est membri rubor & inflammatio, grauisque dolor: Aut ex frigida, cuius signum est coloris liuiditas, & caloris paucitas: Aut ex humida, quæ significatur vlceris humiditate, multaque rubigine, carnisque mollitie: Aut ex sicca, cuius signum est vlceris siccitas, & extenuatio, & duritia. *Organicus* vero morbus, alius est secundum minorationem, vt cum membri pars aliqua decidit; alius secundum magnitudinem, vt apostema quod in vlcere fit; alius secundum iuncturæ separationem, vt est amputatio neruorum, fractura ossium. *Cum acciden-*

tibus

Fractura ossium quædam simplex, quædam composita.

tibus autem vulnerum compositio est, sicut dolor qui cum eis est, siue cum dolore qui ea sequitur. *Ossium* quoque fractura alia simplex & singularis, alia cũ vulnere & apostemate composita. Hæc omnia, quia sensui patent, significationibus non egent.

De Fistula, & cancro, & igne sacro.

CAP. XLIII.

Quid fistula & quot modis se habeat.

VNumquodque autem vlcerum simplicium, siue compositorum, si quadraginta dierum spatium transierit, fistula deinceps appellatur. Fistulæ tamen veraciter vlcera sunt profunda, quibus os strictum est, & interiora larga, in quibus est caro dura & alba, nec dolorem patiuntur. Et aliquando quidem tenuia siccaque videntur, aliquando vero plurimæ humiditatis. Aliquando etiam ab eis continuè decurrit humiditas, aliquando interciditur, aliquando os eius clauditur, aliquando aperitur. Nonnunquam autem ad os fistula peruenit, ipsumque putrescere facit. Aliquando vero ad neruos, aut venas, aut aliqua nobilia membra peruenit, eaque comedit. Præterea nonnunquam fistulæ concauitas in longum recta extenditur, & plerumque per transuersum simaque fertur. Huic etiam nonnunquam ora sunt plurima. *Ex lib. de chirurgia.* Fistula non solũ ab interiori nascitur sed etiam ab exteriori sicut dercussionis causa: Cum enim percussio male curatur, fistula sequitur; & hoc maxime inter vtramque spatulam.

Isidor. Cancer à similitudine maritimi animalis vocatur, vulnus (sicut medici dicunt) nullis medicamentis sanabile. Aiunt ergo præscindi debere à corpore mẽbrũ vbi nascitur, vt aliquando diutius viuant, & tamen inde mortẽ quamlibet tardius affuturam. *Auicenna vbi supra* Cum autem cancro non sit sanatio, qui est lepra membri vnius, quid de lepra dicemus, quæ est cancer corporis totius? Verumtamen cum lepræ sit per totum corpus spargi, quando curationes ea fortes administrantur, his ægritudo sustentatur, nec agit super membra simplicia. *Isidorus.* Erisipela est, quam Latini sacrum ignem appellant, id est execrandum per antiphrasim. Si quidem in superficie rubore flammeo cutes rubescunt, tunc multo rubore ab igne vicina inuaduntur loca, ita vt etiam febris excitetur.

Cancer est vulnus insanabile. & quasi lepra membri vnius.

De Morsibus & puncturis venenatorum.

CAP. XLIIII.

HAli *vbi supra.* Continuationis autem separatio quæ fit ab animali, nihil ab aliis volneribus differt, si animal ipsum veneno caret: Morsus autem & puncturas animalis venenati sequuntur accidentia pessima. Animalium quidem venenum habentium, aliud quoddam mordet, vt canis rabidus; aliud pungit, vt scorpius; aliud ore atterit, vt serpentes.

Animalia diuersimodis venenũ impingunt.

Isaac in viatico. Canis naturaliter frigidus & siccus est; cui nigra dominatur cholera: vnde ex sui abundantia immutata, & putrefacta, & toti corpori dominans ita corrupta, necesse est rabidos faciat, & maxime in autumno & vere. *Signa* cognoscendi canem rabidum; quia alii canes eum fugiunt, profugus, & solivagus, & nutat quasi ebriosus, oris aperti, linguæ dependentis: Saliua nimia de ore eius currit, oculi sunt inuersi & rubicundi, auriculæ inuersæ, cauda inter coxas, oculi aperti. Etenim de lapide, siue quolibet alio obiecto offenditur, & cuilibet rei visæ repugnans, etiam vmbræ suæ latrat; quem cum canes vident, fugiunt, timentes eum, latrantes super ipsum.

Causa rabiei in cane, & signa eius.

Auctor. Item de morsibus & puncturis animalium iam superius habitum est, vbi de naturis animalium vniuersaliter & particulariter dictum est.

De diuersis speciebus venenorum.

CAP. XLV.

AVicenna *libro quarto.* Venenorum species duæ sunt; Vna scilicet faciens operationem suam cum qualitate quæ est in ipso: Alia vero faciens cum forma sua, & tota substantia sua. *Et prima* quidem species, aut est corrodens & putrefaciens, sicut lepus marinus; aut inflammans calefaciens, vt eufobrium; aut infrigidans stupefaciens, sicut opium; aut opilans vias anhelitus in corpore sicut plumbum vstum. *Secunda* vero species est, vt napellus, cornu spicæ leopardi, & similia; & hæc sunt deteriora venena.

Duæ species venenorum.

Item quædam venenorum veniunt & agunt super vnum & idem membrum; vt cantarides super vesicam, & lepus marinus super pulmonem. Quædam vero super totum corpus, vt opium. Et omnis quidem veneni, quod non interficit cum permutatione complexionis, aut cum putrefactione, aut cum aduentu super membrum, possibile est vt effectus sit post tempus: & salus ex eo est cum resolutione ei accidente, & per illud quod ei succedit, per sudorem, & similia; aut per curationem contrariam.

Quædã venena agunt super vnum membrum, quædam super totũ corpus.

Dixit autem Galen. quòd alfarfas interficit hominem, & non turdos, quia non peruenit in turdis ad cor, nisi post spatium in quo iam passus est à corpore passionem, post quam non remanet nisi passio conuersionis cibi. In homine vero festinat ante illud propter latitudinem meatuum, & vehementiam caliditatis, & virtutem motuum attrahentium arteriarum (Et fortasse alfarfas non est venenum per comparationem ad complexionem turdorum) Vnde si non conuerteretur in cibum, & perueniret ad cor eorum, sicut peruenit ad cor hominis, cum velocitate interficeret, inquit. *Denique* fuit quædam anus, quæ primo suscepit de napello rem paruam, deinde non cessauit eo vti donec assuefacta est cum eo, nihilque ei nocuit. *Dixit* etiam Rufus, quod nutrita fuit puella cum veneno, vt interficerentur per eam reges qui cum ea conuenirent, & quòd ipsa in complexione sua consecuta est, vt saliua eius interficeret animal, & non appropinquaret ei gallina.

Quod est venenũ respectu hominis potest brutis quibusdam non nocere, imo quibusdam hominibus venenum non nocet propter assuetudinẽ.

Venenorum autem quædam sunt ex mineris, vt lapis armenus, argentum viuum, litargirium, cerusa, gipsum, calx, arsenicum, alumen, limatura ferri, vel eius scoria. Quædam autem ex plantis, vt nappellus, cornu spicæ, euforbium, scammonea, almezereon, id est lacticinia, cameleon, oleander, ana cardi, stafisagria, ruta agrestis, helleborus albus & niger, ciclamen, & succus cucumeris asinini, species nigellæ malæ, agaricum nigrum, squilla agrestis, cortex tizi, semen vrticæ, titimallus, medullæ fructuum rancidę. Et hæ quidem sunt, medicinæ venenosę frigidæ vt opium, sadix, mandragorę, iusquiamum album & nigrum, coriandrum, psillium, fungi, & tubera mala. Quædam etiam venena sunt ex animalibus, de quibus superius in tractatu de naturis animalium plenius dictum est.

Venenorum quædã sunt ex mineris, quædam ex plantis, quædam ex animalibus.

De Communi via cognoscendi passiones membrorum interiorum.

CAP. XLVI.

HAli. *ser.* 9. Passionum autem quæ nascuntur in membris interioribus non adeo facilis est cognitio, sicut earum quę fiunt in exterioribus. Ideoque medium exerceri necesse est in actionis cuiusque membri cognitione, & complexionis, ac substantiæ, & vtilitatis, atque figuræ. Loci quoque in corpore, & quam cum cæteris membris colligantiam atque comparticipationem habeat, quosque vel quantos humores cõtineat, & alia huiusmodi, quæ superius diximus cum de membrorum habitibus tractaremus. Ex his enim

Vnde cognoscendus morbus interior.

interioris membri cuiusque morbus intelligitur, in quo sit membro, qualique membri loco perpenditur, ipsius quoque membri qualitas, quantitasque discernitur. Oportet itaque nunc aperiri viam ac regulam, qua tenditur ad interiorum membrorum notitiam: Est autem octonaria.

Octo sũt viæ cognoscendi membra interiora infirmari.

1. *Prima* est via quæ ex actionis nocumento sumitur, cum enim alicui nocumentum accidit actioni, membrum in quo fit significat infirmari, vel morbo sibi proprio, vel alterius infirmantis comparatione membri. Verbi gratia: Appetitus imminutio, significat oris stomachi incommodum, quod aut est ei proprium, aut fit ex cerebri, in quo est passio comparticipatione.

2. *Secunda* via sumitur ex his quæ de corpore emittuntur. Et hoc aut ex eorum substantia; vt hypostasis quæ est in fundo vrinę, si furfuri similis fit, passionem vesicę significat; si verò frustis carnis, passionem in renibus esse manifestat: Aut ex eorum quātitate, vt si cum egestione frusta carnis magna exeat, intestinorum crassorum vlcera significant; si parua subtilium: Aut ex emissorum loco, sicut vlceris squamæ cum emittuntur à corpore, si cum tussi exeant, vlcus esse significant in anhelitus membris. Si cum vomitu, in stomacho; si cum egestione, in intestinis.

3. *Tertia* sumitur ex doloribus cuique membrorum proprijs, vt si dolor cum pulsatione fit, passio est in arterijs, aut in membro multas arterias habente. Si vero cum punctura, passio in operimentis significatur esse: & si cum eo fit grauitas, in membro motum habenti & sensum, ostenditur esse. Si vero dolor extenditur, & in ambo latera progreditur, passio in neruis esse significatur. Quod si molliter extenditur, passio in operimentis ossium esse perpenditur.

4. *Quarta* ex infirmi membri loco accipitur, vt si dolor fit in dextro latere, passionem esse significat in hepate, si in sinistro, in splene.
5. *Quinta* sumitur ex apostemate, & hoc ex eius figura, quia si fit medius circulus, qualis & primæ lunæ, intelligitur esse in hepate; Si autem oblonga fit, aut quadrangularis, est in lacertis membri.

6. *Sexta* sumitur ex accidentibus cuique membrorum proprijs; & hoc aut ex colore, vt generum rubor peripneumoniam significat, & citrinus color hepatis passiones; nigredo linguæ, causon, & febris incendium. Aut ex figura, vt vnguium curuatio phtisim. Aut ex his quę egrediuntur è corpore, vt humor lauaturæ carnis similis, debilitationem hepatis.

7. *Septima* ex comparticipatione membri patientis cum alijs, vt cum digitis ante accidit nocumentum in sensu sine manus compassione, nobis significatur quòd passio fit in pari neruorum qui ad manus feruntur.
8. *Octaua* sumitur ex inuestigatione, vel interrogatione: vt si quęrenti dolorem sub hipocundrij, ægro medicus dicat, & interroget quo sentiat eum loco, & respondet in latere dextro, passio est in hepate; si in sinistro, in splene; si autem in medio, est in stomacho.

De Diuisione passionum interiorum, & primo de passionibus cerebri.

CAP. XLVII.

HÆc de communi cognitione passionum interiorum membrorum. Sequitur de proprijs significationibus, & causis singularum. Harum itaque quædam fiunt in membris animalibus, quæ sunt cerebrum, & nucha; neruique qui ab eis oriuntur, & organa sensus, & anhelitus. Quædam in instrumentis spiritus, quæ sunt pectus, diaphlegma, cor, pulmo, eiusque canalis, & guttur. Quædam in ciborum organis, quę sunt meri, stomachus, hepar, intestina, splen, fel, &c. Quædam autem in membris genitalibus siue generatiuis, quæ sunt vulua, matrix, menthla, testiculi, mammæ. De his itaque per ordinem dicemus, & primo de his quæ membris accidunt animalibus, ab his quæ cere-

Mēbra corporis in quatuor capita distribuũtur

A bro ac panniculis eius accidunt, exordium sumentes. Dehinc à superioribus ad inferiora descendentes. Igitur passiones quę in cerebro & eius operimentis fiunt, hæ sunt: Cephalea, phrenesis, mania, mentis alienatio, letargia, obstupefactio, congelatio, cogitationis & memorię corruptio, scotomia, vertigo, oppressio, apoplexia, epilepsia, melancholia, & amor. Incipiemus autem à Cephalea.

Morbi seu passiones membrorum animalium, id est cerebri, &c.

De Cephalea, & causis eius, & signis.

CAP. XLVIII.

ISidorus. Cephalea ex causis nomen habet, capitis enim passio est, & Græci caput *cephalin* vocant. *Hali. vbi supra.* Cephalea aut est in toto capite, aut in eius
B medietate, & vocatur hemigranea. Harum singulæ fiunt, aut operimenti causa, quod cutem capitis subinuoluit: Aut operimenti causa quod ipsum cerebrum circumuoluit. Et illius quidem quæ est in toto capite, quædam est critica, quædam vero febrem sequitur, & quædam singularis ac per se est. *Illa quæ* febrem sequitur, fit ex repletione capitis à vaporosis humoribus & acutis. Et hæc, aut ex humore malo fit qui concluditur in stomacho, eiusque signum est subuersio, & cordis palpitatio: Aut ex humore in toto corpore congregato, aut ex capitis debilitate, aut ex nimio febris calore, sicut in tertiana contingit, & causon.

Causa cephaleæ, & variæ eius diuisiones, & signa.

Illius autem quæ singularis est ac per se, quædam ex ipso fit proprio capite, quædam ex eius cum stomacho participatione. *Quæ vero* capiti propria fit, alia ex mala
C complexione, alia ex organico morbo, alia ex necessitate, alia ex percussione. *Quæ autem* ex mala complexione est, aut ex mala simplici & singulari, aut cum materia. *Complexio* mala simplex, aut est calida; & fit ab interiori causa, sicut à calefactione operimenti cerebri ex calidorum ciborum, vel medicaminum porrectione dolorem capiti concitantium, quales sunt veteres nuces, allia, cępę: Aut ab exteriori causa, sicut illi fit quem æstus solis molestauit. *Aut est* complexio frigida, & hæc similiter aut ab interiori causa est, aut ab exteriori supradictæ contraria. Complexio vero sicca facit cephaleam debilem. Humiditas autem si singularis est, cephaleam non gignit, nisi quando multa est materia, & tunc cephalea fit per extensionem, quæ est ex mate-
D riæ multitudine. *Quæ autem* fit ex mala complexione cum materia, quædam est cum materia sanguinea, quædam cum cholerica, quædam cum phlegmatica, quædam cum melancholica, & vnaquæque propria habet signa.

Ex quali cōplexione mala oriatur cephalea.

Quæ vero fit ex organico morbo, nascitur ex opilatione. Opilatio vero significatur, ex parte humorũ viscosorum multitudine, aut ex apostemate. *Quæ* autem ex ventositate nascitur, signum hoc habet, quia fit cum extensione. *Quæ* vero ex percussione vel collisione, signis non indiget, cum eius manifestæ sint causæ, sed infirmi tantum interrogatione. Hæc est igitur cephaleæ diuersitatum, quæ propriè capitis est, assignatio.

Signa cephaleæ orta ex morbo organico, ex ventositate, aut percussione, &c.

Illa vero quę oritur ex capitis cum stomacho comparticipatione, fit aut ex humore cholerico, clauso sci-
E licet in stomacho, aut ex phlegmate putrido: fit etiam ex ciborum multitudine, vel ex vini potatione, cuius vapores acuti ascendunt ad cerebrum, & fit ebrietas ex debilitate membri, scilicet ex defectione cerebri in vaporum susceptione. Omnis autem cephalea quę fit ex stomachi causa, leuior fit cum stomachus alleuiatur, siue exinanitur; grauior autem cum ille grauatur, aut in eo cibi corrumpuntur.

Materia & signa cephaleæ ex stomachi comparticipatione,

Adhuc de eodem.

CAP. XLIX.

HÆc est igitur assignatio diuersitatum cephaleæ quæ fit in toto capite. Est autem alia quidem acuta, citoque dissoluenda, & hæc absolutè vo-

Cephalea alia acuta, alia tarda.

catur cephalea: Alia vero tarda, & ad dissoluendum dura, & hæc appellatur cassis, vel galea, siue galeata. Hæc ex qualibet facili causa tumultuatur, vel excitatur, vt vocis sono, & ignis intuitu: Odorum quoque cerebri replentium ventriculos respiratione, cum vini potu. Fit autem hæc species in pluribus ex humore frigido phlegmatico & crasso, & ex opilatione, & ex plurimo vento, siue forti ventositate, aliquando etiam ex calido humore. *Ait enim Gal.* Quia quorum facilè implentur capita, loca capitis quæ passiones suscipere possunt, aperta sunt, & passioni oportuna. Quod si mala dieta regantur, incidunt in passionem quæ cassis dicitur: nec à veritate remotum est, horum dolores quosdam in operimentis cerebri sentire, quosdam ex operimento craneum circundante. Differunt autem hæc duo, quia cui passio est intra craneũ, dolor vsque ad radices porrigitur oculorum. Cui verò vsque ad oculos non perfertur, passio est in operimento, quo cranei os ab exteriori vestitur. Naturæ verò quę repletioni capitis apparatæ sunt, in quibus acuta ventositas generatur, corpora vaporosa sunt, & in ore stomachi superfluitates cholericæ aggregantur. *Ait etiam.* Vigiliæ longæ capitis dolorem excitant, quia digestionem corrumpunt, & vapores ad cerebrum attollunt. Similiter & longus somnus, quia digestionis multitudine replet cerebrum acuta siue calida humiditate.

Vnde discernendum an dolor capitis sit intracraneum, an in operimento eius.

Cephalea verò, quæ dicitur hemicranea fit in capitis tantum medietate, & hæc oritur ex malarum qualitatũ humoribus calidis aut frigidis, operimenta cerebri replentibus, aut ex vaporibus à stomacho ad cerebrum ascendentibus; & huius significatio est doloris sensus ex vna parte, in cranei capitis interioribus. Hanc in oculis accidentia mala sequuntur, & nonnunquam visus consumitur. Fit autem hæc passio sæpe cum circuitibus, siue interpolationibus.

Vnde hemicranea.

Cephalea quoque quandoque fit ex euacuatione, quę siccitate contingit, qualis est nimis sanguinis fluxus è naribus, aut menstruorum, aut hemorroidarum; solutio quoque naturæ, siue ventris. Fit etiam post coitum, ex cerebri debilitate. Fit etiam quandoque ex sensus multitudine, siue bonitate, quę scilicet ex cerebro productus ad stomachum emittitur. *Cephalea* quæ ex passione capiti propria generatur, secũdum maiorem partem stabilis est; quæ autem ex alicuius membri passiosione nascitur, illius membri prius incipit ægritudo, & ab hinc cephalea subsequetur. Fertur autem nonnunquam ex eius magnitudine vocem amputari, propter incommoditatem accidentem neruo, qui ad guttur & gurgulionem protenditur. Tradit etiam Galen, hanc in quibusdam capitis partibus fieri sine aliis, & aliquando in operimentis, nonnunquam in venis, & nunc quidem extra craneum, nunc autem intra, quorum certa cognitio est difficilis.

Causa quædã cephaleæ.

Difficile est certò cognoscere quam partem capitis dolor afficiat.

De phrenesi.

CAP. L.

ISiderus. Phrenesis appellata est, siue ab impedimento mentis, Græcè enim mentem *phrenas* vocant: seu quòd dentibus infrendat, nam frendere est dentes concutere. Est autem perturbatio cum exagitatione & dementia, ex cholerica vi effecta. *Isaac in viatico.* Phrenesis vt absolutè definiatur, est calidum apostema in pelliculis cerebri, quam semper sequuntur vigiliæ, & alienationes. *Raz. in Almansore, 19. par.* Cum autem inuaserit synochus, & in eius capite fuerit grauedo fortis, & in facie & oculis intensa rubedo, dolor quoque capitis, & horror luminis affuerint, signa phrenesis certissima iudicabuntur. Quod si lingua nigra vel citrina fiat, & alienatus sensum amittat, multumque vigilet, iam phrenesis perfecta est.

Quid phrenesis.

Signa eius.

Hali. vbi supra. Phrenesis aut ex mala complexione calida fit, quæ cerebro & eius operimẽtis siue pelliculis accidit, aut ex apostemate calido, quod in eiusdẽ operimẽto fit aut ex multitudine choleræ, quæ in venis eius existit. Illa quæ fit ex apostemate, difficilior est, siue durior atque fortior. Apostema vero calidum, aut ex cholera rubea fit, aut ex sanguine, aliquoties etiam aliquid phlegmatis admiscetur. *Harum* omnium signum est continua febris, cuius calor non multum fortis est sub tactu, sed tranquillus & mediocris. Facies tamen & caput calidioris tactus sunt quàm reliquum corpus.

Vnde oriatur

Varia signa & effectus phrenesis

Hanc etiam passionem sequitur mentis alienatio, & vigilia; nonnunquam etiam quidam somnus, à quo cum clamore excitantur, & saltu. Horum quoque linguæ nigrescunt, & asperantur. Sed & de vestibus aliquid legunt, siue floccos accipiunt, propter phantasiæ corruptionem. Nonnunquam etiam lachrimantur, etiam eorum oculi quandoque sunt obtalmici, quandoque sicci. *Et si* quidem hęc passio fit ex apostemate sanguineo, sunt accidentia cum risu, sopore, oculorum rubore, garrulitate, & ineptia, calorisque tactus acutus, & pungens. Si autem ex apostemate cholerico, accidentia prędicta sunt cum ira, malisque moribus, & perfidia. Si vero ex apostemate nigro, accidentia hęc insania comitabitur, & saltus. Et si in hepate, leuitates garrulitatis, quorum copia, timor & fletus. Cum autem in arterijs his aliquid phlegmatis admiscetur, pariter fit etiam obstupefactio, siue somnus peruigil. Est autem in his omnibus pulsus debilis paruus, & in eo duricies moderata, varietas multa, frequens anhelitus atque varius, & quandoque spiritus angustia.

Ex diuersitate materiæ apostematis phrenesis varios habebit effectus

De Mania.

CAP. LI.

ISiderus. Mania, ab insania vel furore vocata est, nam Græcorum vetustas furorem *manichem* appellabat; siue ab iniquitate, quam Græci *mania* vocauerunt; siue à diuinatione, quia diuinare Græci *mantenim* vocant.

Hali. vbi supra. Mania cerebro accidit ex apostemate quod fit in diaphragmate, propter comparticipationem nerui, qui ad ipsum à cerebro descendit. Omnia vero quæ in phrenesi apparent accidentia, maniã quoque sequũtur, nisi quod sint debiliora: sed febris fortior est, & calor in omni corpore manifestior, propter passionis, siue patientis membri propinquitatem ad cor. Hipocundriæ verò, & quę subsunt illis sursum trahuntur, & quandoque spiritus siue anhelitus arctatur, pectus & latera & hipocundriæ simul calent, eo quod hæc membra diaphragmati vicina sunt; quemadmodum in phrenesi facies & caput calidiora sunt, propter viciniam cerebri. Hæ duæ passiones acutæ sunt, & permolestę, & in vtraque fit alienatio mentis, cum febre. Est & alia mentis alienatio, quæ fit caloris febrium acutarum virtute; & hoc ex febris vaporibus ascendentibus, capitisque debilitate. Quibus autem phrenesis grandeuioribus accidit, plurimum non euadunt, eo quod hæc passio huic ætati contraria sit.

Mania vnde consurgat & quomodo à phrenesi differat.

Tã in phrenesi, quàm mania fit alienatio mẽtis cũ febre.

De Lethargia.

CAP. LII.

ISiderus. Lethargia à somno vocata est: Est enim oppressio cerebri cum obliuione & somno iugi, veluti stertentis. *Hali. vbi supra.* Lethargiam dicunt phrenesim esse frigidam. Est autem materiæ corruptio, proueniens aut ex mala complexione frigida & humida, aut ex materia phlegmatica, quæ cerebro vel eius puppi dominatur, sicut phrenesis ex choleræ rubeæ in cerebro dominatione nascitur. Huius signa sunt tepida febris & lenta, propter putredinem phlegmatis; obstupefactio quoque & sopor. Accidit etiam his alienatio, siue confusio mentis, & oscitatio multa; ora, tanquam obliti claudere, habent aperta. Horum quibusdam accidit ventris solutio phlegmatica, quorum ventres constipantur; & eorum vrina tanquam asinorũ est turbi-

Quid lethargia, & vnde oriatur.

Signa eius.

turbida: nonnullis autem accidit tremor, & extremarũ sudor; facies eorum ad nigredinem declinat, & parum intumescit, pulsus eorum magnus atque diuersus, & æstuosus, siue fluctuosus; anhelitus quoque tardissimus, debilis, & varius. Si autem siccitate fiat lethargus, obstupefactionis locum obtinet peruigilatio. *Lethargia* fit ex apostemate phlegmatico, accidente in occipitio. Huius signa sunt profundus somnus cum febre continua, caliditasque non fortis, & albedo linguæ, ac difficultas aperiendi palpebras; quæ etiam cum aperiũtur, velociter redeunt. Fitque ex cholera nigra; & signum eius est, quod oculi remanent aperti non palpitantes, sicut oculi intuentis in vnum locum sine motu, nec clauduntur.

Alia signa.

De stupore mentis & vigilia.

CAP. LIII.

Stupor mentis duobus modis fit.

ISaac in viatico. Stupor mentis est, quasi somnus oculis clausis; quod duobus modis fit. Aut enim infirmus nimium fit somniculosus, vel parum. Nimia somniculositas tribus modis extat. Vel de sola humiditate, velut ebriosi patiuntur; vel de frigiditate, sicut super niuem vel glaciem cadentes sustinent; vel de vtroque, sicut in apoplecticis videmus, & lethargicis. Secunda, parua scilicet somniculositas, non ex somno, sed quasi dormitantis pigritia, quæ non contingit nisi ex defectione, vel dissolutione virtutis. *Razi. vbi supra.* Stupor fit ex repletione sanguinis, & eius signa sunt vehemens rubedo coloris, ac multitudo nuchæ, & sputi.

Vnde oriatur stupor.

Hali. vbi supra. Obstupefactio siue stupor peruigil, quæ cuma vocatur, aut ex mala complexione cerebro accidenti frigida & humida; aut ex materia phlegmatica; aut acutæ febris causa; vel percussionis, quę lacertis temporum est facta; pel oppressionis, quæ cerebro accidit; ant ex ossium cranei fractura: aut ex laminis, siue frustulis, quæ sub cranei fracti ponũtur osse, cum illud medicus vult curare.

Vnde vigilia.

Vigilia verò siue peruigilatio fit, aut ex mala complexione, quę cerebro accidit sicca, aut ex materia melancholica. Cumque huius causæ cum causis stuporis componuntur, oritur passio prædicta quæ vocatur cuma: & si quidem phlegma plus abundet, obstupefactio fiet manifestior, si vero siccitas, vigilia maior. Æger itaque se habet tanquã dormiẽs expergefactus, seu vigil, oculique eius aperti, mens confusa. Accidit quoque ei garrulitas, quæ & phreneticis; & omnino passionis huius signa, ex lethargicorum & phreneticorum signis sunt composita. *Huius* autem propria signa sunt hęc. Infirmus iacet supinus & extensus quasi mortuus, facies eius interdum turgida, color ad nigrum declinans: nonnunquam vrinę difficultas, aliquando fluxus siue mollities, spiritus eius siue anhelitus non apparet, pulsus quoque debilis est, paruus ac frequens. *Auic. 3. can.* Vigilia est dispositio animalis ad instrumenta sensus & motus, vt eis vtatur. *Isaac vbi supra.* Vigilare est duobus modis. Naturale, & vocatur expergefactio somni: Extra naturam, & vigiliæ vocantur. Vigiliæ sunt ex nimio motu cerebri, & ex siccitate choleræ rubeæ vel nigræ, vel ex non temperato calore, vel ex salsis humoribus in cerebro nascentibus.

Signa vigiliæ.

Vigilia duplex, naturalis & extra naturalis, de qua in præsenti.

De congelatione, & cogitationis ac memorię corruptione.

CAP. LIV.

Quid congelatio & vnde proueniat.

HAli. vbi supra. Bothocos, id est, coagulatio siue congelatio, fit ex opilatione, quæ puppi cerebri accidit ex humore frigido humido & crasso. Fit autem ex potu aquæ frigidæ, vel in ea balneatione; vel fructuum refrigerantium comestione. *Sequitur* de cogitationis & memoriæ corruptione. Aliquando quidem cogitationi tantum accidit corruptio, aliquando memoriæ, plerumque vero vtrisque; sicut desipientia senibus accidit, debilitatis cerebri causa, & corruptionis. *Fit autem* corruptio hæc, aut ex mala complexione frigida, simplicique cerebri, aut ex materia phlegmatica. Cum igitur hæc passio fit ex mala complexione frigida, cum obliuione, accidit & cogitationis malitia siue corruptio, pigritia quoque & grauitas, soporisque nimietas. Si vero cum frigore est humiditas, stupor fit, & in somno submersio, scotomia quoque, & obliuio. Si autem siccitas, stuporis loco subintrat immoderata peruigilatio. Cum vero fit ex materia phlegmatica, accidit per nares & os & aures humiditatis euacuatio.

Vnde memoria & cogitationis corruptio.

De Scotomia & vertigine.

CAP. LV.

Quid scotomia & vertigo.

ISidorus. *Scotomia* ex accidente nomen sumpsit, eo quod repentinas tenebras ingerat oculis cum vertigine capitis. *Vertigo* autem est quotiescunque ventus consurgit, & terram in circuitu mittit. Sic & in vertice hominis arteriæ & venæ ventositatem ex resoluta humectatione gignunt, & in oculis gyrum faciunt; vnde & vertigo nuncupata est. *Isaac.* Vertigo vel scotomia visus est corruptela, & subito apparent patientibus omnia quasi voluentia, nebulosa, vel tenebrosa. Causa, nimia humorum est abundantia, cum ventositate mixta: humores isti in caput mouentur ex ventositate, vel fumo de quolibet membro, sicut & de stomacho, ascendente.

Causa prædictorum.

Hali. vbi supra. Scotomia & vertigo fiunt, aut ex ipsomet cerebro, aut cum participatione mẽbri alterius in aliquo incommodo. *Scotomia* si fiat ex cerebro solo, fit aut ex mala complexione frigida & humida, aut ex humore phlegmatico cerebri pro re dominanti, fitque abinde resupinatio. Vertigo autem fit, aut ex humore phlegmatico in venis, quæ cerebrum circundant coadunato: Aut ex humore cholerico vel sanguineo, qui ibi est, nec dissolui potest (& ideo voluitur in venis circa cerebrum, indeque fit vertigo) aut aut ex crassa ventositate, quæ venis his concluditur, nec ipsa dissolui potest, sed cerebro circumuoluitur; aut ex oppressione proræ cerebri, propter alterius ossis cranei fracturam, vel alterius rei siue causæ pressuram.

Materia scotomiæ & vertiginis.

Scotomię signum est, quod homo furenti similis est, membraque eius eneruatis similia, propter eneruationem quæ menti accidit ex humiditate phlegmatica, quæ cerebro dominatur. Vertiginis autem signa sunt, quod cuncta quę circunspicit, æstimat rotari, & eorum casus imaginatur. Maximeque si quippiam quod voluatur aspexerit; vel seipsum homo rotet sæpius, vertigo fit ei. Et si quidem ex phlegmate fit, oris sapor fit salsus aut acerbus; si autem ex cholera, amarus. Signa verò communia vertiginis & scotomię sunt visus tenebrositas, auditus grauitas, aurium tinnitus.

Signa eorundem.

Cum autem accidit hæc passio, ex comparticipatione cerebri cum alio membro, aut ex passione fit, quæ venis pulsantibus accidit post aures positis, ex mala complexione frigida, aut humore phlegmatico, aut cholerico; & horum signa sunt, quia cum prædictis, hę duæ venæ extensę sunt ac repletæ: Aut ex passione quæ de duabus venis iuuenilibus oritur ex mala complexione; aut ex humore phlegmatico vel cholerico; & horum signum est cum his quæ diximus collum distensum: Aut ex passione quæ stomacho accidit ex mala complexione frigida, vel humore phlegmatico; cuius signum est abominatio siue subuersio cordis, & passionis augmentum, cum multitudo sumitur ciborum, & cum fastidiositas fit cum putredine. vidimus etiam nonnunquam ex acutæ perseuerantia febris, oriri scotomiam.

Causa scotomiæ ex participatione cerebri cum aliis membris.

De Apoplexia.

CAP. LVI.

Quid apoplexia.

ISidorus. Apoplexia est subita effusio sanguinis, qua suffocati intereunt; dicta quod ex lethalis percussu, repentinus casus fiat: Graeci enim *apoplexin* percussionem vocant.

Papias. Apoplexia est depressio atque lapsus,& subductio repente veniens, talis vt sine sensu hominem efficiat, & quasi mortuum eum circumuenit. Habet autem paralysis similitudinem, sed & multam distantiam. *Huius* autem duae species sunt: *Nam* maior apoplexia venit,aut per cibos nimios,aut per vinum multum,aut per balneorum calorem. hi moriuntur subito & cadunt;nam dum comedunt,aut lauant,hoc morbo tenentur. Multi etiam & post caenam dormientes, ex hac causa mortui sūt. Huic nulla res succurrere potest, quia latenter venit, & subito occidit. *Minor* verò quae est,curatur quidem cum difficultate magna:quae ita intelligitur,cum quis velut paralysim patitur,ex vna parte corporis non sentiens, lingua ei tenetur vt loqui nō possit, aut loquens difficulter intelligitur, & manibus vota sua ostendere nititur: & si eum digitis strictis tenere volueris sentit;non enim habet corpus emortuū, sed iacet exanimis,& grauis sibi videtur.

Proapoplexia maiori non est remediū, quod latenter venit & subito occidit; secus de minori, licet etiam sit difficulter curabilis.

Vnde oriatur apoplexia

Hali. vbi supra. Apoplexia & epilepsia generantur ex opilatione quae fit in ventriculis,simul cum omnes opilantur,simulque virtus sentiens & mouens ad membra transire prohibetur: vnde & motus intercipitur,& regitiuae virtutis actiones imminuuntur, ita vt fere omnino cessant. Opilationis autem promotio in hac passione fit,aut ex humore phlegmatico crasso & viscoso, aut ex phlegmate cōfuso cum cholera nigra,aut ex sanguine crasso. Fit etiam aliquando ex cholera nigra, & nonnunquam ex repletione vini,& in ebrietate; & tūc lethalis est,nisi febris superuenerit, aut soluatur hora qua dissolui habet crapula. *Hanc* passionē praecedit acutus capitis dolor, organicorū tumor, visus tenebrositas,vertigo radiorū,phantasia,extremorū frigus,totius pectoris titillatio. Dicit autem Hippocras, quod apoplexia si fortis sit,incurabilis est;si debilis, nō facilè curabilis. *Razi. vbi supra.* Apoplexiae ex sanguine signa sunt,rubedo maxillarū & faciei, ita vt homo quasi suffocatus sit,exuberatio alguidegi, & venarum. Fit autē & ex humoribus crudis phlegmaticis; cuius signa sunt mollificatio corporis,& albedo coloris, ac multitudo nuchae,& sputi.

Signa eiusdē

De Epilepsia.

CAP. LVII.

Epilepsia multa obtinet nomina.

ISidorus. Epilepsia vocabulum sumpsit,eo quòd mētem appendens,pariter etiam corpus possideat, Graeci enim appensionem *epilepsiam* appellant. Fit autem ex melancholico humore,quoties exuberauerit,& ad cerebrum conuersus fuerit. Haec passio caduca vocatur, eo quod cadens aeger spasmos patiatur: hos etiam vulgus lunaticos vocat,quod per lunae cursum comitetur eos insania daemonum. Idem & lauatio. Ipse & morbus comitialis.i. maior & diutinus, quo caduci tenentur:cui tanta vis est,vt homo valens concidat,spumetque. *Constan.in Panteigni noua parte.* Epilepsia est cum totum corpus spasmum patitur, vt in terram cadat infirmus,& aliquando quidem circulariter,sine certis temporibus constitutis: Aliquando vero interpollatis & varijs. Huius causa eadem est quę & apoplexiae,minor tamen est in fortitudine & virtute. Causa namque faciens epilepsiam non est in omnibus ventriculis cerebri,sed opilantur quaedam eorum viae neruorum, scilicet membra corporis mouentium. huius quoque materia minor est quàm apoplectica,in quantitate,& qualitate,& substantia, vnde fit vt infirmus in ea sentiat, seque moueat,quod non fit in apoplexia. vnde dicunt epilepsiae causam,apoplexiae esse mediam.

Quid epilepsia & in quo differat ab apoplexia.

Vnde oriatur epilepsia.

Quaedam autem epilepsia est ex cerebro, quaedam ex neruorum spasmo. Et quae ex cerebro, quędam est ex ipso solo,scilicet ex constipatis eius ventriculis, vt dictū est, & opilatione spiritus ac virtutis motiuae transeuntis ad membra;quę scilicet opilationes fiunt ex humore phlegmatico crasso ac viscoso in hora passionis, in cerebri ventriculos influente; aut ex humore crasso melancholico,aut ex compressione cerebri, quae fit ex ossis capitis fractura. *Aliquando* etiam hęc species accidit,cum homo rotando,vel circumeundo se mouet,& humores ac spiritus calefiunt,atque mouentur: Indeque homo turbatus in terram labitur. *Quaedam* autem ex oris stomachi, vel alterius membri colligantia cum ipso cerebro;& hoc fit ex fumo frigido, scilicet phlegmatico vel melancholico,de membro patiente ad cerebrum ascendente,eiusque vētriculos implente. Multi hac passione moriuntur, quoniam eius accidentibus molestantur. Plurimum autem euenit pueris & iuuenibus, raro vero senibus, propter membrorum suorum siccitatem.

Signa epilepsiae.

Razi. vbi supra. Epilepsia fit ex phlegmate, cuius signa sunt, mollities corporis, & albedo coloris, complexio frigida, multitudo ciborum frigidorum, multitudo quoque sputi, & muscillaginis, ac spumae, sensuumque conturbatio. Fit autem epilepsia plurimum in augmento lunae, & complemento luminis eius: fit etiam in eius diminutione. fit autem & ex ventositate frigida in aliquo membrorum resoluta. Et eius signa sunt,quod infirmus illam ex manu,vel pede,vel crure eleuari sentit, & quod vsque ad caput ascendens,epilepsiam facit. Fit etiam quādoque ex sanguinis multitudine, cuius signa sunt quod implentur alguidegi,& facies rubet,& quandoque sanguis è naribus procedit. *Papias.* Epilepticorum duo sunt genera; quę cum spuma est & cum tremore non curatur; quae sine tremore,curatur.

Epilepsia cū tremore non curatur.

De Incubo.

CAP. LVIII.

Quid incubus, & quid portendat.

AVicenna 3. canone. Incubus est aegritudo qua sentit homo quando somnum ingreditur fantasma graue super se cadens,ipsumque comprimens, & angustiantur spiritus eius, & intrinsecatur vox ac motus ipsius, & fortasse pręfocatur propter pororum opilationes; & cum ab ipso separatur, excitat eum subito. Est autem antecessor vnius trium aegritudinum, aut apoplexię,aut epilepsiae, aut maniae. Et hoc quidem cū fuerit ex materiebus comprimentibus. & non ex alijs causis non materiatis. *Huius* autem causa secundum plurimum est vapor materierum crassarū sanguinearum,aut phlegmaticarum,& melancholicarum, resoluentis vaporem, & cum resolutione omnis humoris ipsum comitantis. Quandoque vero fit ex frigore vehementi caput inuenienti subito apud somnum. Quare comprimit ipsum, & incrassat, & contrahit, & efficit in ipso phantasias illas subito; quod fit propter debilitatem cerebri ex caliditate sua, vel complexionis suę malitia.

Causa incubi.

Papias. Ephialtes est passio qua homines incubo vexantur: hos deprehendes ex difficili motu corporis, & somno etiam insolito & graui, quoties suppressi grauantur,vt praefocari se homo dormiens sentiat,aut aliquem sibi irruisse putet, qui corpus eius premendo, exanimare tendat. Vnde & incubus dictus est,à mentis atque sensus incubatione. *Aly* dixerunt, quod ex indigestione cibi veniat ephialtes, qua ascendisse aliquem super dormientem fingatur. Fit autem ex cacochimia, id est ex malo humore, aut ex abundantia sanguinis: per somnium enim phantasiae cum graui somno opprimuntur, & cum tormento supini plus suffocantur,ita vt loqui non possint. Aliquoties etiam ita loquuntur per somnium, quasi per diem disputent, aut cū hominibus fabulentur: Nimietates quoque diuersarū phantasiarum aliquādo vident,& pauent; ita vt & in somno

Vnde possit incubus deprehendi.

clament

clament. Fit autẽ plerumque hæc passio aut ex multo cibo, aut ex vino plurimo, vel ex paruo cibo & potu; hoc est ex plenitudine, vel inanitate, aut ex abundantia sanguinis.

Incubus nisi ei succurratur ad epilepsiam perducit.

Razi. vbi supra. Incubus cum assiduus fit & multiplicatur, eique non succurritur, ad epilepsiam perducit: Fit autem ab assiduatione multi sanguinis in corpore; Et huius signa sunt rubedo oculorum, & somnij dominium: fit etiam ex dominio phlegmatis; & huius signa sunt pigritia, & mollificatio corporis, & tarditas sensuum; multitudo quoque sputi, & muscillaginis.

De melancholia nigra, & canina, & amore qui dicitur eros.

CAP. LIX.

Quid melancolia & vnde dicta, sed & vnde oriatur.

ISidorus. Melancholia dicta est à nigro felle: Græci enim nigrum *melan* vocant, fel *colen*. Epilepsia quidem in phantasia fit, melancholia in ratione, mania in memoria. *Hali. vbi supra.* Melancholia est alienatio, siue confusio mentis, sine febre. Contingit autem aut ex solo cerebro, aut ex membro sibi colligato. A solo cerebro, ex humoribus melancholicis in eo nascentibus, aut à stomacho venientibus, ibique se coadunantibus; vnde animus conturbatur, rationabilitasque mutatur. Ex colligantia vero cerebri ad alia membra, quandoque fit ex humoribus fumeis & melancholicis, à stomacho ad cerebrum ascendentibus; ex materia quę est in stomacho, vel subhipocundria: Quandoque vero fit ex totius corporis humoribus incensis. Aliquando etiam fit ex timore, & tristitia, & intentione mala.

Varij effectus melancholiæ.

Quidam eorum quibus accidit, mortem timent; quidam desiderant: quidam multiplicant risum, nonnulli verò fletum, plerumque seipsos necant. Alij vasa lutea se esse putant, ne frangantur cauent. Alij se esse bruta animalia æstimant, & animalium voce clamant. Alij verò diuinant, seque diuina prædicare putant. *Præter* hæc autem signa communia, habet etiam vnaquæque species signa propria. *Est &* quædam melancholiæ species, quam qui patitur, Galli Canisque similitudinem habere sibi videtur; vnde & vt Gallus clamat, vel vt Canis latrat; nocte ad monumenta egreditur, ibique vsque ad diem moratur. *Huius* signa sunt color citrinus, oculi obscuri, sicci, concaui, os quoque siccum & sitibundum, in pedibus & in facie vulnera & pustulę, quia frequenter offendens cadit. Talis nunquam sanatur, & hæc passio à parentibus hæreditatur.

Quæuis species melancholiæ habet signa propria vnde quadã canina dicitur, & est hæreditaria & incurabilis.

Amor est animę confidentia suspiciosa in eo quod amatur, cogitationisque in illud assiduitas. Huius signa sunt oculorum concauitas, & eorum assidua motio, maximeque palpebrarum. Omnia autem alia mẽbra corporis præter oculos attenuantur, siue macerantur, sed visus pulchritudo remanet. Pulsus eius est vt hominis tristis. & si res amata nominetur, pulsus mutatur, diuersificatur, atque turbatur. *Hæ sunt* ergo significationes morborum in cerebro nascentium. *Sciendum* autem harum quædam esse communes duarum aut trium passionum, vt mentis alienatio phrenesi, & melancholiæ; stupor verò lethargiæ, & passioni quę cuma vocatur. Porro quædam vniuscuiusque morbi proprię, sicut tristitia & timor melancholiæ, spuma quoque epilepsiæ. Ideoque in solis communibus signis non oportet confidere.

Quid amor, & quæ signa eius.

Sunt quadã signa communia multis morbis.

De sternutatione & temulentia.

CAP. LX.

Quid sternutatio, & quomodo fiat

AVicenna vbi supra. Sternutatio est motus cerebri proprius, ad expellendum humorem aut aliam materiam, cum auxilio aeris naribus attracti subito, per viam nasi & oris. Itaque sternutatio est propria cerebro, sicut tussis pulmoni. *Hippoc. in lib. Aphorismorum.* Sternutatio fit à capite, ex calefacto cerebro, aut humectato, quod est in capite vacuo, dum aer intus existens foras effunditur. Sonat autem, quia per angustum fit ei exitus.

Gregor. super Iob. In sternutatione quidem inflatio à pectore consurgit, quæ cum apertos ad exeundum poros non inuenit, cerebrum tangit, & congesta per nares exiens, totum caput protinus concutit.

Quæ causa sternutationis.

Isaac. Sternutatio de diuersis nascitur humoribus, aliquando enim cũ natura operatur, cũ humores adunatos siue fumum satagit expellere à cerebro, qui vel iam sunt morbi, vel causa futuri vitij. Humanum enim cerebrum humidius est cerebris aliorum animalium, vt brutorum. Vnde humores adunantur, qui cooperante natura expelluntur, sicut in coriza videtur, & in peripneumonia: aliquando quoque fit aliunde quàm ex qualibet infirmitate. Narium autem canales humanarum curti sunt, vnde cito ad cerebrum nocitiua extrinsecus veniunt, vt puluis, frigiditas aeris, splendor solis & similia; quæ cum ad cerebrum perueniunt, expelluntur à cerebro motù suo continuo; & inde fit sternutatio.

Quid temulentia, & vnde accidat.

Hali. vbi supra. Temulentia est infirmitas accidens cerebro ac sensibus, ab ascensu vaporis ex vino, cerebrum implenti humore calido. Hoc accidit maximè cerebrum habentibus calidum & debile: quod cum acciderit per crapulam vaporosam, debilitatur à sua digestione, cum dissolutione crapulæ. Cuius autem cerebrum fortè est & validum, nõ grauatur crapula. Soluitur enim, vnde nec ei accidit ebrietatis facilitas. Itaque iuxta virtutem, & debilitatem cerebri, accidit etiam difficultas ebrietatis, & facilitas eiusdem. Porro qui multus est in bibendo vinum, nec inebriari vult, oportet eum prandium minuere, pinguia iura cænare, & huiusmodi. Pinguia enim & dulcia frangunt acumen vini, cumque prius ad stomachum venerint, consolantur illum. & prohibent ascensum vaporis vini sursum. Caules etiam arcent ebrietatem, causa suę desiccationis in humiditate vini. Gal. quoque dixit, amygdalas amaras, si aliquantulum ex eis ante vinum comedatur, ebrietatem arcere. Est & apud Dioscoridem, quod robum myrti si sumatur ante vinum, prohibet ebrietatem. Ad hoc etiam valet semen caulis, cum robo hæresen, id est sapa, habitum ante vini potum.

Remedium contra ebrietatem.

De passionibus neruorum.

CAP. LXI.

AVctor. Dicto de passionibus cerebri, restat de passionibus neruorũ, qui omnes à cerebro procedunt: quidam quidem immediatè, scilicet illi qui ad membra propinqua sensificandum diriguntũr; quidam verò mediante nucha, id est, spondilium medulla, scilicet illi qui ad membra à cerebro remota mittuntur, sicut superius diximus.

Auicenna vbi supra. Cerebrum diuiditur in substantiam velatiuam, & substantiam medullarem, & ventres in ipso spiritu plenos. Nerui vero sunt sicut virgulta ab ipso procedentia. Horum tres sunt species ægritudinum, scilicet complexionalis, & instrumentalis, & solutio singularitatis. Et apparet quidem læsio in operationibus suis naturalibus, & sensibilibus, & motiuis. Res autem neruis nocentes, sunt coitus plurimus, & somnus post repletionem, potus aquæ frigidæ congelatæ, vinumque plurimum; & omne acetosum, & stipticum, & infrigidatiuum; poma, & phlebotomia plurima. Agaricum vero confortat neruos, calefaciendo, & purgando. Vinum etiam antiquum & paucum, valde confert omnibus ægritudinibus neruorum; plurimum autem sumptum est nocibilior res neruis. *Hali. vbi supra.* Passionum autem nuchæ, neruorumque qui ab illa oriuntur, quinque sunt species, scilicet, eneruatio, dormitio, spasmus, tremor, gibbositas.

Tres sũt species morborũ in neruis.

Quando noceant neruis, & quæ prosint.

Quinque species morborũ in neruis.

De Eneruatione & Epilepsia neruorum.

Cap. LXII.

Quid eneruatio & quando incidat in epilepsiam.

ENeruatio siue mollities fit, cum opilatio fit in principio nerui, qui ad aliquod membrum peruenit; Virtusque mouens ad membrum pertransire prohibetur; vnde membrum ipsum eneruatur, & sensum ac motum perdit. Et si quidem in omnium neruorum principijs oritur hæc opilatio, fit omnium membrorum sensus & motus cessatio, cum nocumẽtis actionem gubernantium; & vocatur huiusmodi passio epilepsia: hęc fit ex frigido phlegmate vẽtriculos cerebri replente. Quod si opilatio hæc in latere fit vno, lateris illius cum latere faciei fit eneruatio. Vocaturque paralysis, & contorsio simul, idest effusio. Si autem in principijs accidat nuchæ, fit eneruatio membrorum quæ sunt sub facie. Et si alterum nuchæ latus opilatur, membra illius lateris eneruantur. Faciei vero contorsio fit ex eneruatione simul & spasmo; eneruatur enim alterius maxillæ lacertus opilatione nerui qui ad eum porrigitur, alteri vero fit spasmus.

Eneruatio variarum partium varios operatur effectus.

Porro si opilatio in neruorum principijs qui ad guttur tendunt, accidit, vocis amputatio fit. Si autem in neruis qui ad lacertos tendunt pectoris, anhelitus fit arctatio. Et si in illis qui ad lacertos vesicæ protenduntur, vrinæ præter voluntatem fit emissio, sic & in omnibus membris iudicandum est cæteris. Opilatio autem hæc, aut humore crasso accidit, aut ex oppressione. Oppressio vero aut ex ligamento siue ligatione, aut ex apostemate nuchæ, aut ab osse locum suum exeunte, neruumque comprimente. Accidit etiam eneruatio membri ex incisione, vel contritione nerui qui ad ipsum mittitur, si per latum incidatur; & talis etiam eneruatio non curatur. Si vero per longum, accidit membro nocumentum.

Opilatio ex duobus accidit scilicet humore crasso & oppressione.

Refert Galen. quoniam hæc passio maximè grandioribus siue senioribus accidit, si capita eorum humoribus frigidis plena sint. Cum enim fit illis calor, aut forte frigus, huiusmodi liquefiunt humores, & ad locum ortus neruorum feruntur. Maximè vero hoc accidit cui nerui natura sunt debiles, raro vero cui fortes. Fit autem etiam eneruatio quandoque ex membri euulsione à sua concatenatione, per disgregationẽ humiditatis viscosæ, quæ ligamenta infundit, & os lubricum facit, suoque loco educit. Aliquando quoque fit ex materia quę à membris depellitur, & tanquam aliorum cum alijs compressione: sicut accidit in acutis morbis, maximeque in Phrenesi & mania. Accidit etiam eneruatio, & membrorum euulsio, sæpius in cholerica passione, cum morbus critico modo siue secundum chrysim finitur, & superfluitas ex profundo corporis ad extremitates, siue ab interioribus ad exteriora à natura propellitur.

Quibus potissimum accidat eneruatio & qua de causa.

Eneruationis autem membri signa manifesta sunt, ex eius emollitione siue fluxu, & sensus ac motus eius cessatione. Epilepsia habet hæc signa, quod qui eam patitur, supinus exponitur, voce carens & motu, sensuque voluntario. Hanc autem præcedit capitis dolor grauis, organicorum siue faucium repletio, vertigo, obscuritas visus, extremorum frigus, ac titillatio corporis totius, grauitas motus, & dentium in somno fremitus, Vrina declinat ad nigredinem, maxime vero accidit hæc passio senibus, frigidæ, & humidæ complexionis hominibus, & regimen crassum ac phlegma generans, assuefacientibus. Si autem iuueni temporibus calidis acciderit, quasi impossibile est vt euadat. Porro deterior eius habitudo est, cuius anhelitus malus est atque varius, & ex magnitudine varietatis amputatus.

Signa eneruationis & epilepsiæ.

De Paralysi.

Cap. LXIII.

Quid paralysis & quod signum eius.

ISidorus vbi supra. Paralysis dicta est à corporis impensatione, facta ex multa infrigiditatione, aut in toto corpore, aut in parte. Pap. Paralysis est dissolutio membrorum, stomachique contractio; cuius signa sunt hæc: si operias os, inuenies linguam in vna parte quæ paralysim patitur, albidiorem esse; nam paralysis ab eo quod mediam partem teneat, nomen habet; si enim omnes partes teneat, apoplexiam iudicabis. *Razi. in lib. diuisionum.* Paralysis est duarum specierum: Vna fit ex dominio phlegmatis super corpus, & eius signa sunt vt apoplexiæ phlegmaticæ. Alia vero fit ex occasione percussionis, aut casus: Et huius signum est mollificatio corporis.

Idem in Almansore 9. parte. Cum aliquis mouere non valeat aut vnum aut plura membrorum, eorumque sensum amisit, illius membri iam paralysim incurrit. Cum autem aliquod membrorum stupidum sentit, sicut est pes quando stupidus fit, in illo membro mollitiem esse dicimus, nec eius cura differenda est, alioquin paralysim insequi videbit. Cum vero cõtorquetur os alicuius, vt nec vnum ex oculis claudere poterit; & si præcipitur ei vt sufflet, flatus ab vna parte tantum exire videtur, contorsionem pati dicitur.

Quid oris contorsio, & quod signum eius.

Hali. vbi supra. Paralysis faciei signa sunt ipsius cõtorsio, & carnis maxillæ in latus alterum retractio; quia prohibetur virtus mouẽs ad lacertos faciei oculorumque transire: accidit autem & contorsio hæc ex alterius maxillarum spasmo, quia sana in seipsam maxilla retrahitur; cuius hęc signa sunt, quod ęger oculum qui est in sano latere non valet claudere, propter palpebræ, vel inferioris lacerti ad inferiora tractionem.

De Dormitione neruorum.

Cap. LXIV.

Vnde nerui dormitio.

DOrmitio neruorum eisdem causis quibus & eneruatio accidit, scilicet ex opilationibus, nisi quod in eneruatione sunt fortes, in dormitione vero debiles; vnde qui hanc patiuntur, aliquatenus sentiũt & mouentur. Accidit etiam ex mala complexione frigida quæ neruum spissat, & eius partes congregat indeque fit opilatio parua, debilitaturque virtus animalis, quę per eum ad membrum dirigitur, nec recte vel æqualiter mittitur. Aliquando vero fit ex obuiatione grauis frigoris aut niuis, vnde nerui quodammodo condensantur, & simile quid accidit. Fit etiam quandoque ex neruorum compressione; vt quando quis alicui membro innititur; aut ligationis difficultate, & nonnunquam ex ventositate, qua sub spondilibus comprimitur, & nucham opprimit: indeque fit opilatio virtutem prohibens mouentem ad membra per neruos transire. Dormitionis signum est, quod homo sentit in membro tanquam formicarum motum, cum difficultate motus, & malitia sensus; sicut videmus accidere sæpius illi qui diutius sederit, aut ipsum aliquid oppresserit, aut percussio in aliquo eius membro acciderit.

Signum dormitionis.

De Spasmo.

Cap. LXV.

Quid spasmus, & quot modis contingat.

SPasmus est membri patiẽtis abbreuiatio, siue decurtatio. Qui quandoque fit in toto corpore, & tethanus vocatur, qui fit ex acutis morbis membrorum, æquali ab vtroque latere distensione, ita scilicet vt sit extensio erecta, in neutra se mouens latera. Quandoque fit in anterioribus tantum, cui scilicet in anterioribus lacertis est passio. Quandoque vero in posterioribus tantum. Quandoque autem fit in aliquo membro siue alijs, quando scilicet passio est

Vlcera. Pustula. oculis distensione. Vlcerum species sunt septem, quarum quatuor in superficie cutis fiunt, & tria in eius profundo. Pustula fit ex humiditate, quæ adunatur in squamis corneæ, siue in eius cortice. Huius diuersitates sunt, & in colore, quoniam alia est alba, & alia nigra: Et in dolore, quoniam aliam comitatur dolor nimius, aliam paucus: Et in consequentia, quia quædam salubris est, quædam incommoda magna facit, eique facilior est cæcitas. *Sanies. Acumen.* Sanies post corneam fit ex vlcere, vel ex cephalea, vel obtalmia. Acumen fit cum cornea scinditur, & vuea egreditur; quod ex vlcerum ac pustularum comestione fit, aut cum illam exterius aliquid vulnerat. *Albedo.* Albedo autem oculi, quam nos pãnum vocamus, quædam tenuis est in exterioribus corneæ, quædam vero crassa atque profunda. *Razi. in Almansore 9. parte.* *Albugo in pueris facile curatur.* Albugo quę contingit in oculo, signum est post curationem apostematis eius remanens quæ cum in oculis puerorum fit, leuior est ad curandum; nam in senibus fortasse sanari non poterit, nisi subtilissima fuerit.

Morbi in vuea. Dilatatio. Passiones vueę sunt foraminis dilatatio, & eius arctatio: *Dilatatio* fit duobus modis. *Primus* est, aut naturalis, scilicet ex ipsius formatione; aut ex apostemate quod ipsum distendit; aut ex copia humoris euagaidos. Accidit autem hæc species maximè mulieribus & paruulis: & qui hanc habet, aut parum aut nihil videt. Secundus est ex graui percussione, aut ex apostemate. *Arctatio.* Arctatio vero pupillę fit, aut ex creationis tempore. Aut ex apostemate. Arctatio vero pupillæ fit, aut ex creationis tempore, aut ex vueæ eneruatione.

Morbus inter vueam & christalleidon est aqua & vapor à stomacho ascendens. Passiones autem quæ inter vueam & crystalleidon fiunt, sunt aquæ & vapores à stomacho ascendentes. Aqua fit ex humiditate crassa inter cristaleidon coagulata, siue congelata, spiritum visibilem ad exteriora egredi prohibens. In huius principio videt homo ante se tanquam culices, aut muscas, aut capillos, aut virgulas, aut splendores. Sed hæc accidentia fiunt ex passione quæ in cerebro est, & in ore stomachi, per vaporum ipsius ascensum ad oculos.

De Passionibus palpebrarum, & angulorum oculi.

CAPVT LXX.

Morbi palpebrarum. POrro quæ palpebris accidunt passiones, sunt auratus siue fixura, scabies, grando, Lapidositas, conglutinatio, grauitas, separatio, hordeum, morum, tinea, formica, caro superflua, pediculi, pili abundantes & inuersi palpebrarum siue ciliorum casus. *Fixura.* Fixura est corpus pingue viscosum admodum, cum neruis & operimentis implicitum, & fit in exterioribus palpebræ superioris, accidentium malorum causa, maximeque in pueris, propter humiditatem complexionis eorum. *Scabies: Grando.* Pruriginis, idest scabiei, sunt quatuor species, vt supra patuit. Grando autem est humiditas, quæ in interioribus palpebræ coagulatur, siue congelatur, alba similis lapidi grandinis. *Lapidositas.* Lapidositas est superfluita quæ super palpebras indurescit, quasi lapis.

Conglutinatio. Conglutinatio vero est siue viscositas, aut ipsius palpebræ conglutinatio cum albo oculi, vel eius nigro; aut duarum adinuicem palpebrarum. Ex vtraque prouenit, aut ex vlcere oculi, aut ex vngulæ creatione, vel sibilæ, & huiusmodi. *Grauitas.* Grauitas autẽ palpebræ fit ex ventositate crassa, quam qui patitur, cum à somno excitatur, inuenit in oculo quoddam velut arenæ puluerique simile. *Separatio.* Separatio tres habet species. Prima est palpebræ superioris eleuatio, [illegible] vt oculum non operiat. Secunda palpebrarum naturalis abbreuiatio. Tertia inferioris palpebræ in exteriora repulsio, siue inuersio. *Hordeum.* Hordeum est apostema oblongum ad instar hordei, quod in palpebræ fit extremitate.

Pediculi. Pediculi multi ac parui generantur in palpebris, illi maximè qui multos cibos accipit, & balneum prętermittit. *Morum.* Morum est caro rubea declinans ad nigrum, ab interioribus oculi suspensa, quæ prouenit ex sanguine corrupto. *Formica.* Formica est fixura, quæ in palpebrarum extremitatibus accidit, cum pilorum palpebrarum casu. *Tinea.* Tinea quoque similis est formicæ, nisi quod in flauorem peruenit ac ruborem. *Pili abundantes.* Pili abundantes in palpebris oriuntur, in parte quæ oculis vicinatur, ad interiora replicati. Vnde & oculum pungunt, & materiam secum adunãt; ideoque & palpebra eneruatur siue emollitur & fit propter puncturas lachrymatio, quod ex humiditate contingit putrida, quæ in pilis palpebrarum adunatur. *Palpebrarũ casus.* *Palpebrarum siue ciciliorum casus*, aut ex humiditate fit acuta, Aut ex alopecia. *Caro superflua.* Caro superflua fit ex humiditate crassa quæ oritur in palpebra, sicut, & in omnibus corporis membris. *Morbi angulorum.* Angulorum oculi morbus est triplex, scilicet cornus, glans, & fluxus. *Cornus.* Cornus est emissio carunculæ quæ inter angulum & nasum egreditur & aperitur indeque sanies exit, quæ quandoque in fistulam conuertitur: *Glans.* Glans est magnitudo carnis, quæ est in maiori angulo oculi amplior quam oporteat. *Fluxus.* Fluxus autẽ est imminutio carnis eiusdem maior quã expediat, in tantum vt humiditates arcere non possit, quæ per foramen ad oculum defluunt.

De Passionibus quæ fiunt in neruis, lacertis, ac venis oculorum.

CAPVT LXXI.

Morbi qui fiunt in neruo concauo visus. Opilatio. Ruptura. Caligo. Febequera. OPilatio neruorum oculi prouenit ex humiditate multa quæ circa neruos generatur, eosque comprimit; vnde visus aut cessat, aut minuitur. Ruptura vero eorundem fit ex percussione, vel ex graui collisione. Caligo fit ex debilitate, vel paucitate spiritus visibilis qui à cerebro ad oculos dirigitur. Est & altera passio febequeræ, quæ nocte non sinit hominem videre; & hæc fit ex crassitie spiritus animalis, & humorum turbiditate. Sunt autem hæ causæ contrapassioni, in qua homo longe posita videt, proxima non; quemadmodum senibus accidit. Hæ sunt passiones, quæ in neruo visus concauo fiunt.

Morbi in neruis oculũ & palpebras mouentibus. Quæ aut in neruis oculum palpebrasque mouentibus sunt eneruatio & spasmus. In neruo quidem oculum mouente aliquando fiunt ex cerebro, cuius rei signum est, quod vtriusque oculi motus corrumpitur. Aliquando vero in altero neruorum, qui ad oculos tendunt; & huius signum est, quod oculi, motus ad quem ferebatur neruus corrumpitur. Nonnunquam autem in quibusdam nerui partibus, indeque corrumpitur lacerti motus, quem pars illa mouebat, lacertos quidem mouentes oculos diximus superius esse 9. quorum sex mouent oculum ipsum, tres vero neruum (per quem spiritus videns transcurrit) reducunt ac repr imunt ne loco suo cedat, & oculum sursum erigunt.

Sex sunt lacerti qui mouent oculum ex quorum eneruatione oculus varie turbatur. Et illorum quidem sex qui mouent oculum, illi qui à superioribus sunt, si eneruentur siue emolliantur oculus deorsum premitur: Si psasmentur sursum erigitur. Inferiores autem si emolliantur, oculus ad superiora refertur; si vero spalmentur ad inferiora tendit. Qui vero in oculis sunt, si eneruentur, oculus in contrariam partem anguli mouetur? Si vero spasmẽtur, in angulum ipsum. His autem qui in altera parte sunt eneruatis, oculus ad angulum oppositum flectitur; spasmatis, in eandem partem in qua sunt. Duo veri lacerti, qui oculum circundant, si eneruantur, aut spasmentur, oculi contorsio fit. Denique qui sunt in radice nerui, per quos spiritus decurrit, si spasmentur, oculo non nocet; si eneruentur obest.

Morbus venarum à craneo capitis descendẽtium est fluxus humiditatis. Passiones autẽ quæ fiũt in venis à craneo capitis ad oculos tendentibus, sunt fluxus humiditatis à capite ad oculos, & huiusmodi fluxus, aut per venas fit, quæ super craneum sunt, cuius signum est extensio venarum frontis, & temporum: aut per illas quæ sub

craneo sunt, cuius scilicet signum est nimia sternutatio, & assiduus humorum cursus per nares & oculos. Hæ sunt passiones oculorum, causæque & signa eorú.

De Passionibus membrorum auditus.

Cap. LXXII.

PAssiones autem quæ membris auditus fiunt. Quædam omnibus illis communes sunt, aliæ vero quibusdam tantum. Vniuersales siue communes sunt ægritudines ex mala complexione prouenientes, aut ex apostematibus, aut ex continuationum separationibus, scilicet vt est confractio, & ruptura. Propriè vero membrorum auditus passiones, aut fiunt in partibus eius exterioribus, aut in neruo qui virtutem defert organo. In auditus foramine fiunt vlcus, verruca, caro superflua, vermes, aut sordes, aut aliquod corpus ab exterioribus iniectum, vt calculi grana, vel aqua, vel aliqua bestiola, velut musca, pulex, & similia; vel etiam ventositas. Omnes hæ passiones si fuerint fortes, meatum auditus opilant, & surditatem faciunt. Si vero paruæ, debilitas fit auditus, atque grauitas. In instrumento vero auditus ac neruo, fiunt tinnitus, susurratio, vocesque non reales, quæ contingunt aut ex ventositate quæ in operimentis siue panniculis cerebri concluditur, ea parte qua vicina est auris neruo, vel neruo auditus, aut instrumento primo auditus, aut ex humoribus per hæc loca transeuntibus. Et quando fiunt ex humore crasso, patiens, grauitatem cum sonitu sentit in his locis, aut in capite: Cum autem ex ventositate, pariter erit his in locis extensio.

Morbi in auditus foramine.

Morbi in instrumento & neruo auditus.

Auic. 3. canone. Opilatio quandoque fit in ore propter panniculum creatum super foramen, quandoque propter sordem, quandoque propter carnem congelatam, quandoque propter carnem additam & verrucam, quandoque propter lapidem aut nucleum in ea cadentem, aut propter animal, quod in eam ingreditur, & mouetur; quandoque vero propter humorem viscosum opilantem foramen aut meatum, & quandoque propter ventum vehementem. In sonitu, aut in tinnitu, ac sibilo, qui continuus est & assiduus, causa est aliquid stans in ipso cerebro; si vero quiescit, & deinde excitatur, propter repletionem, aut vacuitatem, aut motum, aut cum calor fit fortis, aut frigus, tunc fit propter communitatem. Est etiam quandoque quasi vxor rei, vt rugitus.

Causa opilationis in aure.

Causa tinnitus.

De grauitate auditus, & surditate.

Cap. LXXIII.

HAli vbi supra. Auditus vero grauitas & surditas si ab aliquo fiat incommodo quod prædictis accidat membris, aut erit ex mala complexione, aut ex organico morbo, sicut opilatione quę ex apostemate oritur, aut crassitie, aut continuationum separatione, velut contritione, vel ruptura. Nonnunquam autem auditus grauitas ac surditas à cerebro fiunt, si aliqua passionum huiusmodi accidat illi: itaque si omnino cessare videris auditum ab vna aurium, vel ab vtraque simul, & hoc cum nocumento, quod & alijs sensibus accidit, signum tibi est incommodum hoc cerebro accidisse. Si vero reliqui sensus sani sunt & robusti, significat quod nerui qui ad aures veniunt, & auditus organum patiuntur.

Vnde auditus grauitas, & surditas.

Cum autem cessat auditus, aut grauatur, nec in foramine apparet, aut in membris auditus exterioribus aliqua passio, inuenitque pariter æger in profundo capitis auribus vicino grauitatem: Intelligimus huius rei causam esse crassum humorem ad neruum & organum auditus influentem. Quod si hęc comitatur distensio ac pulsatio, causa est apostema calidum in loco ortum. Si vero passionem hanc, percussio capitis vel collisio præcesserit, neruum ruptum significat, aliquando quoque fit auditus debilitas, ex debilitate virtutis audibilis, quemadmodum senioribus contingit.

Vnde deprehendatur surditatē ex crasso humore prouenire.

Nonnunquam etiam surditas fit ex specie formationis, scilicet in procreatione pueri, dum natura in formando deficit ab auditus foramine, vel eius organo perficiédo, propter suam debilitatem, aut materię crassitiem. Præterea quandoque surditas in morbis acutis fit, cum humor cholericus ad cerebrum ascendit, hanc habentes passionem, multum iuuantur per choleræ euacuationem, sicut dicit Hipp. in lib. Aphorismorum. Cuicunque fellea egestio est, surditate superueniente sedatur; & cuicunque surditas est, si egestio cholerica fiat, surditas recedit ac cessat. *Isidorus vbi supra.* Surdus dicitur à sordibus humoris aure cóceptis, & quamuis multis casibus accidat, nomen tamen æger ex prędicto vitio retinet.

Surditas interdum fit ex debilitate virtutis, interdum ex specie formationis.

Surdus vnde dictus.

Auic. vbi supra. Auditus quandoque destruitur; quandoque minuitur, vt non rectè subtilietur, neque audiat quod dicitur vt qui patitur in aure tinnitum, & sibilum. Destructio quidem auditus, alia est natiua siue naturalis, & huic non est curatio. Alia vero accidentalis; & hæc duplex. Alia namque est chronica, cuius spatium elongatum est; & hæc quoque desperationi propinqua est, curæque difficilis: Alia vero recens & propinqui temporis, & hæc curam recipit. Huius causæ quandoque sunt ex communitate cerebri, & quorundam membrorum ei vicinorum, sicut quando primum nocumentum est in auditu, vel in neruo, vel in foramine.

Destructio auditus alia naturalis & incurabilis, alia accidentalis & curabilis, si modo sumatur in principio.

Nocumenta quidem auditus aut complexionalia sunt, aut instrumentalia, aut singularitatis resolutiua. Nocumentum autem in neruo quandoque accidit, propter ægritudines consimiliũ partium in ipso, vel instrumentalium, aut solutionem continuitatis. Ægritudines similium partium in ipso, sunt species malitiæ complexionis singularis, & compositæ, plurimumque eius est ex frigore. Fit etiam vnaquæque earum quandoque absque materia, quandoque cum materia melancholica, vel cholerica, vel flegmatica, ex phlegmate crudo; vel ventosa. Instrumentales vero sunt, vt opilatio, quam fecerunt humor aut sanies, aut apostema calidum, vel durum, vel sorditiei coopertimentum, aut tremulum, aut inflatio. Porro dissolutio singularitatis in ipso, quandoque fit ex vlcere, vel ex corrosione, plurimum autem eius quæ fit propter transitum, est propter causam intrinsecam, vel extrinsecam. Intrinseca quidem est, vt verruca, vel apostema, vel caro addita, aut vermis, aut sordes, aut humor crassus, aut viscosus, aut congelatio saniei ex apostemate rupto. Extrinseca vero est, vt arena, vel lapis, aut nucleus ingrediens eam, aut congelatio sanguinis, cuius pars quædam fluxit ab aure, pars eius remansit; & illud quidem accidit quandoque subito, quandoque paulatim.

Nocumenta auditus sunt triplicia.

Defectus auditus ex causa intrinseca & extrinseca.

De Passionibus odoratus.

Cap. LXXIIII.

ODoratum quoque nocumentum ingreditur; aut enim destruitur, ita quod odorem non sentit, aut debilitatur, ita quod aromaticum sentit, & fætidum, sed debiliter; aut mutatur & corrumpitur, & hoc dupliciter; aut enim sentit odorem fraudulentum, ita quod inuentus non sit aut odores qui boni sunt, non bonos sentit, sicut ille qui sentit odorem stercoris bonum, & abhorret aromaticum. Horum autem causa nocumentorum est, aut malitia complexionis singularis, aut humor malus existens in anteriori parte capitis, & duobus eius ventriculis; vel in duabus rebus, capitibus mammillarum similibus; aut opilatio in osse perforato; aut ab humore; aut à ventositate, aut ab apostemate, aut à cancro, aut natiuitate carnis additæ, aut opilatio in velamine quod supra ipsum est, aut aer superfluæ qualitatis, aut percussio, vel casus, faciens ingredi super os nocumentum.

Odoratus varie patitur nocumentũ.

Causa nocumentis odoratus.

Hali.

Quibus partibus accidat nocumenta odoratus.

Hali. vbi supra. Passiones quæ membris odoratus accidunt, quædam in naribus fiunt, quædam ex operimento quod nares subinuoluit, quædam in osse colatorio simili, & operimento cerebri quod illud vestit, quædam in primo odoratus organo, idest in duobus proræ cerebri ventriculis, qui similes sunt capitibus mammillarum. Et quæ naribus accidunt, aut ex mala complexione sunt, aut ex organico morbo, aut ex continuationum separatione. Organici narium morbi sunt vlcus, apostema, caro abundans in naso orta, similis animalis carni quod polypus vocatur; Et si quid illud capere vult, nares pedibus opilat; similiter & hęc caro nares obturat. Continuitatis separatio est, vt nasi confractio, vel collisio.

Morbi narium organici, &c.

Omnes hæ passiones quando magnæ sunt, nasi meatum opilant, & odoratus cessat. Si vero meatum non obstruunt, debilis fit odoratus. Quæ vero fiunt in operimento quod narium foramina subuoluit, aut ex mala complexione sunt, aut ex apostemate calido vel duro. Quæ autem in osse simili colatorio, & opertorio cerebri illud circũuoluẽti, sunt opilatio, & odoris fętor. In osse quidem opilatio fit humoris crassi causa, qui foraminibus inuiscatur: In operimento vero, ex humore viscoso. Odoris autem fætor, aut ex putredine fit ossis colatorio simili, aut ex humore putrido qui foraminibus inuiscatur ossis, aut operimenti os vestientis; eiusque profertur odor vsque ad organum primum, quod est duorum vẽtriculorum extremitas. Est & odoris fætor, cum cerebro est putridus humor, quem febris & cephalea sequitur: fætorem autẽ odoris ex humore putrefacto in foraminibus ossis, immunitio comitatur vocis.

Vnde odoris fætor.

Quæ vero fiunt passiones in organo odoratus, sunt corriza, & odoratus imminutio, eiusque priuatio, quæ casema vocatur. Corriza est fluxus humidarum superfluitatum à ventriculis proræ cerebri ad nares, quę fit ex mala complexione calida vel frigida cerebro accidenti, sicut cum sol exęstuans caput exurit, & humores qui in cerebro erant liquefacit; aut cum aer frigidus ei occurrit, ac superfluitates quæ ante dissoluebantur concludit. Sicque dum multiplicantur, & ad nares influunt, siue contrahuntur, Odoratus imminutio fit; aut ex mala complexione immoderata; aut ex organico morbo, vt ex opilatione, ex apostemate; aut ex humore crasso atque viscoso, aut ex continuationis separatione. Hæc omnia si parua sunt, imminutionem odoratus faciunt, si magna, priuationem.

Morbi in organo odoratus.

De Passionibus linguæ.

Cap. LXXV.

Morbi linguæ.

Ægritudines linguæ sunt, aut apostema eius, aut spasmus, fissura, aut vlcera, aut grauitas, aut ramula, aut abbreuiatio ligamenti, aut magnitudo linguæ; aut rubedo, vel inflatio. *Auicenna vbi supra.* Linguæ quandoque accidunt ægritudines, quæ nocumentum in eius motu faciunt, ita vt destruatur, aut debilitetur, aut mutetur. Quandoque vero accidunt ei res, quæ nocumentum sibi faciunt in sensu tactus & gustus. Et quandoque destruitur vnus duorum sensuum sine altero, sicut gustus sine tactu: Quoniam ægritudo potentiam habet inferendi nocumentum debiliori duarum virtutum. Et ægritudo quidem est quandoque malitia complexionis, & quandoque officialis, scilicet ex magnitudine, vel paruitate, aut corruptione figuræ, vel situs, quare non dilatatur prius, neque constringitur, aut ex resolutione singularis compositi. Quandoque vero est ægritudo composita, sicut vnum apostematum, & quandoque nocumentũ est in ipso ramo nerui, qui est ei proprius. Quandoque etiam læditur cum communitate stomachi, & quando per communitatem pulmonis & pectoris.

Quibus modis accidant ægritudines linguæ.

Et linguæ quidem complexio, quandoque significatur ex parte saporis in ea vincentis, ex eo quod sentitur acetositati similis, aut dulcedini, vel insipiditati, vel amaritudini, vel abominationi generatæ à putredine, vel ponticitati, vel stipticitati, &c. Linguæ quidem mollificatio; ex summa specierum est nocumentorum eius. Cuius causa quandoque est ex humiditate sanguinea, vel aquosa, quandoque autem est in cerebro; quandoque vero in lacerto eam mouente, ramo ad eam ab ipso veniente.

Signum complexionis linguæ.

Lingua mollificatio est magnũ nocumentum.

Hali vbi supra. Linguæ passiones, aut in corpore ipsius, & in confinibus fiunt; aut in neruis, qui ad illam tendunt, eaque parte cerebri à qua linguæ nerui procedunt, & quæ ipsi linguæ accidunt, sunt calapha, & apostema, & gustus corruptela. Calapha dicitur pustula pessima, lata & extensa: hæc exterioribus linguæ accidit, & omnibus oris partibus, cui color est albus, aliquando tamen paululum niger, & illa peior est. Accidit autem maximè pueris, & infantibus, ex lactis nutricis malitia. Apostema vero quoddam est, quod linguam magnificat, ita vt ex ore emittatur, vnde & exilium linguæ vocatur. Quoddam vero sub lingua oritur glandulæ simile, & rana appellatur. Est & apostema calidum ac sanguineum, quod omnibus accidit partibus linguæ, & est de genere calaphæ.

Quid calapha.

Apostema linguæ triplex.

De Corruptela gustus.

CAPVT LXXVI.

Vnde gustus amaritudo & dulcedo, acerbitas & salsedo.

Gvstus autem corruptio fit, quandoque dum in amaritudinem mutatur, ita vt homo, & oris sui saporem, & omnium quæcunque illi porrexeris, amarum sentiat. Quod fit cum in corpore linguæ, & in omnibus oris partibus humor dominatur cholericus, sicut accidit in tertiana, vel ictericia. Aliquando vero, & in ore, & in omnibus cibis vel potibus sentit dulcedinem: quod fit cum in lingua & in corpore dominatur sanguis, aut phlegma dulce. Nonnunquam autem sapores sentit acerbos, quod ex phlegmate fit acerbo. Quandoque vero salsos quod ex phlegmate salso.

Passiones quæ neruis ad linguam venientibus accidunt, aut fiunt in neruo per quem sensus est gustus, & sunt ipsius imminutio, & priuatio, (quod fit cum in ore nullum sentit homo saporem omnino) aut in neruis per quos verba fiunt, & motus, & hæ sunt linguę grauitas, verborumque priuatio. Accidunt autem hæc, aut ex complexione mala dominante neruis, aut ex opilatione quæ fit in eis, aut ex apostemate, aut ex crasso & viscoso flegmate, quod ad eos defluit, aut ex continuationum separatione, quæ neruis accidit in ruptura quæ fit ex humore acuto, vel percussione, vel collisione super cerebrum cadente.

Morbi linguæ quam partem afficiant, & ex quibus causis proueniant.

Accidit etiam linguæ grauitas ac priuatio verborum, ex passione partis cerebri, à qua nerui mittuntur ad linguam, vel quæ est in ipso cerebro toto. Quod fit aut ex mala complexione, aut ex organico morbo, vt apostemate, sicut accidit in phrenesi, & morbis acutis qui ex mala complexione calida, & apostemate calido fiunt, & sicut in paralysi, & oris contorsione accidit, similibusque passionibus, quæ ex mala complexione frigida & humida contingunt.

Vnde linguæ grauitas ac priuatio verborum.

De Passionibus oris.

CAPVT LXXVII.

Qvæ autem in ore passiones fiunt, aliæ labijs, aliæ dentibus, aliæ carni quæ est in toto ore, aliæ vero in vua. Labijs accidũt fissuræ, hæmorrhoides, pustulæ. Fissura fit ex mala complexione, quæ scilicet labijs dominatur, hemorrhois ex materia sanguinea. Pustula vero nascitur ex sanguine, & cholera. Gingiuis & carni dentium accidit apostema calidum, cum quo patitur æger dolorẽ, ac percussionẽ siue

Morbi labiorum, fissura, hæmorrhois, & pustula.

Morbi gingiuarum.

siue pulsationem in gingiuis & dentibus. Accidit & passio quæ vocatur aurulis, immutatio scilicet apostematis calidi in saniem, gingiuarum casus, & odoris oris malitia. Est & passio quæ vocatur abulis, vel atulis, caro scilicet superabundans, quæ in vicinis oritur molaribus, post calidum apostema, vnde arbitratur homo aliquid esse ciborum in molari, quod adhæreat illi. Est & sanguinis à gingiuis emissio, ex debilitate virtutis pascitiuæ quæ est in gingiuis.

Morbi carnis oris.

Omnes autem passiones accidunt carnioris, quæ & gingiuis, scilicet apostema calidum, & putredinis fluxus, atque sanguinis. Nascitur etiam in ore fœtor ex putredine dentium ac molarum, aut ex putrefactione gingiuarum, aut ex putrido phlegmate quod est in ore stomachi, aut ex humiditatis siue saliuæ fluxu, quę fit ex humiditate cerebri per palatum decurrente. *Vnde fœtor oris.* Signa vero quod ex stomacho sit, sunt quando nihil prædictorum in ore inuenitur, & odor ipse, cum cibi sumuntur, aliquantulum imminuitur. *Morbi vuæ.* Vua patitur apostema calidum, & sentitur in oris fine, siue in interiori bucca percussio, siue pulsatio, & dolor transglutiendo; acciditque illi eneruatio, & casus: vnde quasi suspensum quid in gurgulione sentitur. Itaque si casus eius diu moretur, incidenda est.

Vnde fœtor oris & sanguinis emissio.

Razi. vbi supra. Fætor oris plurimum fit ex caliditate stomachi. Cuius signum est, quod alleuiatur cum cibus sumitur. Aliquando vero fit ex phlegmate corrupto in stomacho, aliquando à dente putrefacto in ore. Aliquando enim ex putrefactione in cute oris, & meri, & partibus eius. Exitus sanguinis ab ore fit aliquando cum vomitu, & tunc est à stomacho, & partibus eius. Aliquando cum sonitu rascationi simili, aut cum tussi, & tunc est à pulmone, vel ex pectore, & finibus eius; aut fit cum rascatione, & tunc descendit ex capite, aut ex vua, vel palato, & finibus eorum.

De Passionibus dentium.

CAPVT LXXVIII.

Morbi dentium dolor.

DENTIVM passiones sunt dolor grauis, corrosio, congelatio, dormitio, limositas, casus. Dolor in dentibus fit, aut ex mala complexione calida vel frigida neruis accidente, qui porriguntur ad dentes, aut ex apostemate calido vel frigido, quod in carne dentium accidit. *Dentes non sentiunt.* Sciendum autem dentes ipsos nullum per se habere dolorem; non enim sentiunt. Vnde cum aliquis eorũ modica sui parte frangitur, homo nõ læditur. Mitigatur autẽ dolor apostematis cum dens eruitur, quia tunc neruus non distenditur: locus enim illi fuit arctus, sed post erutionem apostemati locus adiectus est, quo dissoluatur: Medicamen vero patienti ad remedium superponitur. *Corrosio.* Corrosio dentibus & molaribus ex putredine fit, quæ ex humiditate mala efficitur, & ad ipsos defluit, putrescitque in eis, & ipsos comedit. *Limmositas.* Limositas est corpus croceum dentes vestiens, ex vaporibus à stomacho ascendentibus. *Congelatio.* Congelatio vero dentibus accidit, aut ab exterioribus, cum scilicet acerbum homo masticat; aut ab interioribus, vt ex acerbis qui in stomacho sunt humoribus. *Dormitio.* At vero dormitio fit ex rebus frigidis quas quis assumpserit, vt niue, vel aqua frigidissima, vel huiusmodi.

Casus.

Porro casus vel commotio dentium fit, aut ex gingiuarum humectatione, neruorumque dentes ligantium, & eneruatione eorum, vt dentes tenere nequeãt; aut ex putredine gingiuarum, & comestione; aut ex horrei, idest loci vbi infixi sunt largitate; cuius largitas aut est ex natura, aut ex siccitate, siue desiccatione. *Vnde casus dentium.* Ex natura quidem, sicut in pueris. In his namque natura dentes excutit, propter eorum debilitatem, quia lacte corrupti sunt, & opus est fortioribus, causa ciborum siccorum, ac solidorum, vt eos frangere queat, dilatatque horrea, quo dentes eorum loco producantur, maiores primis, ac fortiores. Ex siccitate vero, sicut in senibus. In his enim horrea siue loca dentium cum desiccata fuerint minuuntur à quantitate priori, sicque mutatur eorum compositio, nec stant firmi dentes in foueis, sed labuntur & cadunt. Audiui qui dicerent se vidisse senes, quibus dentes cum cecidissent redierunt. Id autem verum esse non credo: Materia namque præparata reparationi dẽtium, in senum corporibus non habetur. *Cur dentes in senibus redire nequeant.*

Razi. vbi supra. Dolor in dentibus accidit quandoque cum apostemate gingiuæ, & iste fit propter acuitatem sanguinis, & dolorem eius cui communicant dentes: huius signa sunt rubedo, & inflatio, & requies ab aqua frigida. Aliquando vero sine apostemate gingiuæ, & tunc ex frigore fit, & humoribus crassis ac frigidis. *Quando dolor dentium oritur ab apostemate gingiuæ, & quando non.*

Ex viatico Isaac. Dentium passio diuersa est, cuius diuersitatis pars palam est, sicut putredines, fętores, rupturæ, perforationes, motiones, limositates, & alia similia. Est & alia visui non apparens: sicut cum nimium dolorem quis sentiat, & tamen dentes sani appareant, causa est nimij humores à capite descendentes, seu à stomacho ascendentes, vel humores acuti in gingiuis, vel paruitas cibi. Ex acutis humoribus, dolores nimij & pulsus sentiuntur, propter acredinem humorum. Ex paruitate cibi, dentes sunt sicci, & gingiuæ, quales videmus in decrepita ætate. Significantur dentes causa capitis dolere, quia grauitas est in capite, rubor & calor in facie. *Quæ causa doloris dentium, corrosionisque perforationis, coloris &c.*

Dentes aliquando perforantur, aliquando rumpuntur, aliquando ex humoribus in colorem citrinũ, viridem, seu nigrum mutantur; quæ omnia ex humiditate putredinum nascuntur pessima, quæ ex malis intra stomachum humoribus per neruos currit ad ligamenta dentium. Dentes aliquando mouentur: & causa motus humores sunt in dentium radicibus, quod si sint acuti, necesse est dentibus foramina, & putredines effici, quod si non, contrarium. *Cur dentes excidant.*

De Passionibus membrorũ anhelitus, & primo de Gurgulione.

CAPVT LXXIX.

H*Ali vbi supra.* Dicto de morbis qui fiunt in mẽbris sensus, & in ore, dicendum de illis qui fiũt in membris anhelitus. Huiuscemodi namque passionum, aliæ nascuntur in Gurgulione, aliæ in pulmonis canalibus, aliæ quoque in ipso pulmone, aliæ in operimentis costas subuoluentibus, aliæ in lacertis pectoris, aliæ in diaphragmate, aliæ vero in corde. Earum autem quæ in Gurgulione, quædam in amygdalis, fiunt quæ saliuam generant; quædam in lacertis; quædam operimento quod Gurgulionem & guttur ac pulmonẽ vestit; quædam in ipso meatu.

Amygdalis accidit apostema calidum, cum quo fit dolor in transglutiendo, pariterque rubor in exterioribus gulæ. *Morbi gurgulionis.* Lacertis accidit iugulatio, & suffocatio. Iugulatio fit ex apostemate calido, quod est aut in lacertis Gurgulionis; aut in lacertis meri. *Iugulatio.* Et si quidem in lacertis interioribus est apostema, vocatur synanche, quæ passio pessima est, & transglutionem prohibet. *Synanche.* Si autem in exterioribus, squinantia: quam qui habent difficultatem anhelitus patiuntur; & eius arctationem & angustationem, febrem quoque & vocis imminutionem, in Gurgulione dolorem, in collo ruborem, & facie, atque distensionem: transglutiendi quoq; difficultatem, & oculorum profunditatem. *Squinantia.*

Suffocatio etiã ipsa fit ex apostemate calido, quod in lacertis ortum est gutturis. *Suffocatio.* Et si quidem apostema fit in lacertis exterioribus, absolute suffocatio dicitur. Si vero in exterioribus, canina suffocatio nuncupatur. Huius passionis sunt eadem accidentia quæ & iugulationis, nisi quod illa peiora sunt, & fortiora. Hanc autem qui habent semper ore aperto sunt, nec aliquid transglutire valent, sed quasi strangulati iacent, & hoc propter oris meri opilationem ex apostemate, quandoque vero quando cibum transglutire *Signa suffocationis.*

studeant

student, redit ad foramina duo quæ à palato ad nasum mittuntur, sicque per nares egreditur.

Nonnuquam autem hæc passio, scilicet canina suffocatio, accidit ex secessu spondilis colli à suo loco; maximeque pueris, propter ligamentorum spôdilium in eis debilitatem, aliquãdo vero ex casu, vel percussione. In hac suffocationis specie cura nulla speranda est; maiorem quidem habet speciem illa, cuius apparet apostema cum os aperitur, & lingua extẽditur, vel etiam quando rubor in exterioribus Gurgulionis ac pectoris partibus apparet. Porro deterior omnibus est illa, cuius omnino non apparet apostema.

Suffocatio est fere incurabilis.

De Synanchi & Squinantia.

CAPVT LXXX.

ISidorus vbi supra. Sinanche à continentia spiritus, & præfocatione dicta est, Græci enim synanchem continere dicunt: Qui enim hoc vitio laborant, dolore faucium præfocantur. *Idem ibidem.* Branchos est præfocatio faucium à frigido humore, Græci enim guttur *branchos* vocant, circa quem fauces sunt, quos nos corruptè branchia dicimus.

Isaac. Squinantia, id est suffocantia vocanda erit, qualiscunque morbus in gula venerit, & inflatione sua spiritum tenuerit. Sed hic morbus à se quoque diuersificatur. Squinantia enim aliquando est ex humoribus à capite ad guttur descendentibus: Aliquando eadem die mortificans, vel secunda, vel tertia. Quia enim est peracuta & mortifera, hominẽ subito mortificat & suffocat: inde Squinantia est vocata, angustat enim flatum, vt infirmus neque cibum recipere possit, neque potum, vel si recipiat paruissimum. Humores ante descendẽtes sanguinolẽti sunt, vel phlegmatici, viscosi & salsi: Ex melancholia enim nunquam hoc apostema fit, quia hic morbus cito præualet, cum sit peracutissimus, sed melancholia post longum tempus operatur. Vnde impossibile eum est de nigra cholera esse. Flatus squinanticorum proprius est longus: causa suæ longitudinis strictura est gutturis. Quod cum quantum sibi sufficiat aerem sibi non valeat vno impetu attrahere, longo spatio necesse est vt expleat. Anhelitus ergo breuis, laudabile signum est in Squinanticis.

Quid squinantia, & vnde prouenіat.

Squinantia nunquam contingit ex melancholia.

De Catarrho.

CAPVT LXXXI.

HAli vbi supra. Passiones autem quæ pulmonis gutturis & canalis, pulmonisque operimento fiunt, catarrhi sunt. Est autem catarrhus, superfluitatum humidarum descensus, à cerebro ad nares, & gurgulionẽ, guttur, canalemque pulmonis. Et si quidem superfluitas hæc ad nares descendat, corriza vocatur. Si ad guttur, canalemque pulmonis, & operimentum ea inuoluens exasperauerit, raucedo fit, ac tussis leuis. Si vero ad pectus atque pulmonem, pessima fit abinde tussis.

Quid catarrhus, & vnde fiat.

Fit autem catarrhus, aut ex calore; sicut cum æstate capiti accidit à sole; aut ex frigore, sicut hyeme ex aere. Et cum accidit ex calore, sentit patiens dolorem in facie, & in capite, materiasque pungentes, quæ defluunt ad nares, & gurgulionem; asperitatem quoque quæ gutturi accidit, & canali pulmonis. Cum autem ex frigore, sentit in prora capitis & fronte distensionem: In narium quoque meatibus ad os, opilationem, intantum vt odoratus imminutus fit, aut priuatus; ita quod vox etiam eadem ex causa minuatur. Multoties autem catarrhum febris sequitur difficilis; cephalea quoque grauis, & horror. *Isido. Rheuma* Græcè, eruptio Latinè, siue fluor appellatur. Catarrhus est fluor rheumæ iugis ex naribus, quæ dum ad fauces venerit, branchos vocatur, dum ad thoracem vel pulmonem, phthisis dicitur.

Febris & dolor capitis sæpe catarrhum subsequuntur.

Quid branchos & phthisis.

De Raucedine vocis.

CAPVT LXXXII.

HAli vbi supra. Ex catarrho vero fit raucedo, dum ex humorũ decursu fit asperitas, & punctura in gurgulione & gutture, canalique pulmonis: In principio quoque fit his in locis titillatio. Accidit etiam raucitas & alijs ex causis, quandoque scilicet ex mala complexione frigida, sicut fit in septentrionalium flatu ventorum. Porro raucitas & tussis, quæ fiunt his duabus causis, humiditates non spuunt, sed siccæ sunt. *Item* accidit raucitas ex mala complexione humida, quæ guttur & canalem infundit & emollit. Cumque pulmonem aer egreditur, & per hæc loca transit, propter horum humiditatem vox clara non fit. At hanc habentes passionem, non sentiunt in his locis asperitatem, nec ægritudinem. Accidit præterea raucedo ab exterioribus causis, vt à puluere, vel fumo, vel clamore nimio, qui faciunt asperitatem: Aut propter apostemata in canali, ac gutture; aut propter ægritudinem, siue dolorem. Ait autem Hippocras, quod in senibus catarrhus & raucedo non maturantur. *Isidorus.* Raucedo est amputatio vocis, hæc & arteriasis vocatur, eo quod vocem raucam & clausam reddat ab arteriarum iniuria.

Raucedo ex varijs causis accidit.

Auic. 3. canone. Vox alteratur propter vehementiam caliditatis pulmonis, aut frigiditatis eius, aut propter cursum catarrhi ad eum, aut propter siccitatem ipsius. Caliditas namque vocem magnificat, & frigiditas acuit eam, atque minorat; siccitas autem exasperat, & facit eam vocibus gruum similem. Humiditas vero facit eam raucam, & plenitudo æquat eam, facitque planam. Quando vero impletur pulmo humiditate, & canna non est munda, non potest homo emittere vocem altam & claram; quoniam illud est cum quantitate claritatis pulmonis & epyglotis, & econtrario claritatis amborum. Et quandoque diuersificatur vox in grauitate & acumine suo, secundum dilatationem cannæ pulmonis & epyglotis, & constrictionem eorum. Accidit autem & raucitas, propter vociferationis multitudinem, & dilatationem instrumenti; vnde accidit ei lassitudo, vel apostema, vel tensio. Quandoque vero propter frigus difficile, vel calorem superfluum, cum eo quod ostenditur ex complexione. Similiter & causa vigiliç, vel asperi cibi. Quandoque etiam propter multitudinem clamoris, & attractione humorositatis.

Vnde alteretur vox.

Alia causa raucedinis.

Cuius autem raucescit vox, oportet quod alienet à se omne acetosum & salsum, asperum & calidum & acutum; nisi velit propter hanc causam abscissionem, tunc enim vtendum est ei permixtis cum medicinis lenificatiuis. Et siquidem raucedo propter vociferationem & lassitudinem acciderit, confert ei balneum, sicut & reliquis speciebus lassitudinis, cibique mollificatiui & conglutinatiui, sicut vitelli ouorum sorbilium, sine sale, & ius de atriplicibus, & similia. Ex his quoque quæ vocem asperam turbidamque clarificat, est masticatio cubebæ. Raucedo vero quæ decrepitis accidit, non sanatur. *Hali vbi supra.* Hæ sunt passiones gurgulionis gutturis, & canalis pulmonis. Quæ autem ab ipso accidunt meatu, sunt vt irudo, quæ cum aqua bibitur, & adhæret gurgulioni, piscis quoque spina, & alia huiusmodi.

Remedium raucedinis.

Morbi in meatu gutturis.

De Passionibus pulmonis, & primo de Tussi.

CAPVT LXXXIII.

HAli vbi supra. Passiones vero pulmonis sunt, tussis grauis, asma, anhelatio siue orthomia, Anhelitus arctatio, & angustia peripneumonis. Tussis autem aut ex catarrho fit, aut ex mala complexione oritur, calida scilicet, aut frigida. Accidit etiam ex multis passionibus pectoris ac pulmonis, vt in pleuresi, peripneu-

Ex quibus causis oriatur tussis, & vnde dicatur.

peripneumonia, & dolore hepatis, & huiusmodi. Accidit quoque temporibus quibusdam, aut ex asperitate quæ gutturi accidit, aut ciborum causa pungentium, aut ponticorum, aut pulueris, aut quauis ex re quæ canali pulmonis incidit & cum tussi egreditur, aut ex humiditate subtili qua aspergitur, & antequam ascendat deponitur, nec aliquid cum tussi potest emitti. *Isidorus.* Tussis Græcè ab altitudine vocatur, quod à profundo pectoris veniat, cuius contraria est superior in faucibus vbi vua distilat.

Quid tussis & vnde proueniat.

Isaac. Tussis est motus, animatæ & naturali virtuti iunctus, secundum naturæ cursum circa instrumenta spiritus operatiuus, ad expellenda superflua sibi nocentia. Virtus enim naturalis, causa sui nocumenti, instrumenta spiritus mouere incipit, vt quod per se expellere non possit, à virtute animata adiuuari expetit, quia cartilagines canalium pulmonis constrictiui, aërem expellendo à pulmone, coguntur & expellere quod naturali virtuti videbatur obuiare. Nascitur Tussis ex omni passione pectoris, vniuersaliter tamen ex complexione mala calida vel frigida, quæ instrumentis spiritus dominatur; vel ex materia mala, quæ vel intus est; vel extra, inferius à sursum descendens, sicut à capite rheuma in pectus; vel ab imo ascendens superius, sicut humoris superfluitas à gibbo hepatis ad superiora venit pectoris.

Razi in lib. diuisionum. Tussis, aut propter aliquid quod est in pulmone fit, & quod egrediatur necesse est; aut propter rem subtilem à capite descendentem, & commouentem cannam pulmonis; aut propter humiditatem, vel caliditatem, aut siccitatem pulmonis ipsius, aut propter vlcus vel apostema eius, aut propter aërem frigidum ad cannam eius venientem. Et illa quidem res in pulmone, quam necesse est exire, aut est sanies; cuius signum est, quod fit post pleuresim; aut humor crassus, cuius signum est, quod fit post corizam. Eius autem quæ fit ex re à capite descendente, signum est tussis sicca, sine sputo, quæ propriè fortis fit in nocte post somnum, & multoties ad phtisim perducit. Ex humiditate vero pulmonis ipsius fit in phlegmaticis & senibus. Huius signa sunt multitudo sputi, & abundantia, proprieque post somnũ, & viscositas phlegmatis in gutture. Eius autem quæ fit ex siccitate pulmonis, signa sunt quod est sine sputo; & alleuiatur cum sorbitione almeli, & introitu balnei, & potu vini plurimæ commixtionis fortis: aut fit cum adest sitis vel labor, & cum ea semper est anhelitus cõstrictus, aut parum, aut plurimum, secundum quantitatem siccitatis pulmonis, & extenuationem corporis, & frequentiam in pulsu, cum paruitate & velocitate. Eius autem quæ fit ex calore pulmonis, signa sunt, vehementia sitis, & magnitudo anhelitus, ac pulsus, & rubedo faciei, cum anhelitu ascendente vna vice post aliam.

Signa ex quibus deprehendatur causa tussis.

Apostema vero pulmonis vnde fit Tussis, aut est calidum, cuius signum est febris, & anhelitus constrictio superflua, pulsusque frequentia, & maxillarum rubedinis vehementia. Aut est frigidum, & tunc phlegmaticum & molle, cuius signa sunt vehementia constrictionis anhelitus absque plurima caliditate, nec est rubedo in facie, sed multitudo sputi, atque saliuæ. Aut est durum, & huius signa sunt anhelitus constrictio secundum dies, & Tussis sicca sine sputo. Fit etiam quandoque ex vulnere in pulmone, cuius signum est egressio sanguinis, aut saniei, vel cortices egredientes in tussi. Ex frigiditate vero aeris fit sicca Tussis; & eius signa sunt, quod excitatur cum vehementia frigoris, & fortitudo eius est in hyeme, dura, & sicca.

Apostema vnde oritur tussis, quale.

De Asmate, & anhelitus constrictione.

CAPVT LXXXIV.

Hali. vbi supra. Asma, & anhelatio, & orthomia, & anhelitus arctatio, fiunt ex constrictione, quæ pulmonis meatibus accidit. Cum enim huiusmodi constrictio fit in venis pulsantibus quæ in eo sunt, asma & anhelitus fiunt: Cum autem in partibus canalis eius, orthomiam patitur. Et ipsa quidem constrictio vel arctatio fit ex humore crasso frigido ac viscoso, qui meatibus his inuiscatur. Cum hac passione fit Tussis, & quædam tristitia cordis, & titillatio, & anhelitus magnitudo & frequentia sine febre, sicut homini qui vehementius cucurrit, anhelitus spissatur: & si quidem hanc patiens supinus iaceat, aggrauatur; & si erectus statuatur, alleuiatur. Talis etiam pauco vtitur somno, suauius est ei aerem emittere quàm recipere.

Vnde asma & anhelitus atque orthomia.

Fit autem tussis, quia natura crassum humorem expellere nititur à meatibus pulmonis: Anhelitus vero magnitudo, quia virtus in hac passione non est debilis: Frequentia quoque, quoniam aer quantum oportet non egreditur, propter meatuum arctationé: Idcirco natura, vt pluribus vicibus attrahat, quod si salua esset posset semel attrahere, necesse est. Fit etiam orthomia & tensio, quia lacerti pectoris & eius operimenta, cum supinus iacet, super pulmonem cadunt, & meatus aeris comprimunt, ita quod nec anhelare præualet patiens, donec rectus statuatur. Ideoque passio hæc anhelitus statio, & orthomia vocatur. Accidit autem ex calore qui fit ex vaporum cordis multitudine replentium pectus, atque pulmomonem; cuius rei signum est anhelitus & pulsus magnitudo, sitis grauitas, & quod libentius respirat, quam inspirat, sicut in peripneumonia fit.

Cur fiat tussis & anhelitus magnitudo & frequentia.

Vnde orthomia.

Sciendum autem, quod hanc passionem qui sine tussi, sine screatu patitur, in hydropisim cadit, siue cordis defectum. Anhelitus autem arctatio commune accidens est omnibus hac passione molestatis, maiorique parti passionum quæ accidunt anhelitus organis. Nonnunquam accidit hæc arctatio ex apostemate splenis, qua in re anhelitus absciditur. Interdum autem ex eneruatione siue mollitie lacertorum pectoris, & debilitate caloris naturalis, quam patientibus pulsus est latus & mollis, anhelitus tardus, & non cum sufflatione vehementi. *Isidorus vbi supra.* Suspirium nomen sumpsit quia suspirationis est communis difficultas quam Græci dipniam vocant, idest, præfocationem.

Ex orthomia facile fit transitus in hydropisim.

De Peripneumonia.

CAPVT LXXXV.

Isidorus. Peripneumonia est pulmonis vitium, cum dolore vehementi & suspirio, Græci enim pulmonem *pleumon* vocant. Est autem pulmonis tumor, cum spumarum sanguinearum effusione. *Hali. vbi supra.* Peripneumonia est apostema calidum, quod in pulmone nascitur, aliquando quidem ex materia sanguinea, vel cholerica, quæ ad pulmonem decurrit; Aliquando vero catarrhi causa, cuius fluxus est à capite. Quandoque etiam causa iugulationis pleuresis, aliarumque pectoris passionum, cum ad pulmonem trãsfertur materia propter vicinitatem. Huius passionis signa sunt febris continua, & molestia tussis, arctatio spiritus, grauis dolor, & grauitas in anterioribus pectoris, genarum rubor, & oculorum, ac repletio venarum, palpebrarum tumor, sensus ardoris in facie, sitis nimia, linguæ desiccatio, & desiderium respirationis in aëre frigido, pulsus fluctuosus. *Razi vbi supra.* Peripneumonia, phlegmatica est secundum plurimum: Quandoque vero sanguinea, vel cholerica, sed raro; & accidit ab apostemate in pulmone.

Quid peripneumonia, & vnde oriatur.

Signa eius.

De Sputo sanguinis.

CAPVT LXXXVI.

Sputum sanguinis vnde proueniat.

HAli. *vbi supra.* Sputum sanguinis, aut ex pulmone prouenit, ex omnibus anhelitus instrumentis, aut ex alijs interioribus membris. Vt autem ait Hippocras, Emissio sanguinis à superioribus quęcunque sit, signum est malum. Ab inferioribus autem, scilicet ab hæmorrhoidibus, id est, ab ore venarum quæ sunt in ano, signum bonum. *Sanguinis* sputum, aut ex causis exterioribus est, aut ex interioribus. *Exteriores* causæ sunt, vt percussio, casus, vociferatio grauis, saltus fortis, cum quo venæ scinduntur, separantur, aut inscinduntur: ab huiusmodi sanguis emittitur semel, sed subitus, & multus. *Interiores* autem causæ sunt, vt venarum corrosio, quæ fit à fluxibus à capite descendentibus ad pulmonem & pectus, ex materia cholerica aut phlegmatica salsa, indeque sanguis primo paucus emittitur, deinde vt multus sit, exitus augmentatur. *Aliquando* vero est causa, oris venarum apertio, quæ fit ex repletione earum; quæ fit aut ex multis humoribus, aut ex sanguine quo ante purgabatur per euacuationem menstruorum, vel per hæmorrhoides, vel conclusus est, indeque venæ repletæ nimium intumuerunt. Nonnunquam etiam venarum tumor & inflatio fit ex calefacienti & humectanti regimine, sicut est vsus balnei nimius. Plerumque vero fit ex mala complexione frigida & sicca, quæ venas nimium spissat, earumque partes adunat, in tantum vt aliæ alijs arctentur, vnde & aperiuntur, sicut lutum cum desiccatum fuerit finditur.

Caussa eius exteriores.

Causa interiores.

Signa indicantia ex qua parte proueniat sputum sanguinis.

Fit autem sputum sanguinis, aut ex capite, & ex emunctione intelligitur: Aut ab ore, quod ex transglutione vel suffocatione designatur: aut à gurgulione & gutture; quod raucedine significatur: aut à meri, quod ex dolore inter duas scapulas potest intelligi: aut ex ore stomachi; quod significat dolor habitus ibi: aut à stomachi profundo, cuius signum est vomitus dolorque paucus: aut ex canali pulmonis, & hoc ex screatione, vel tussi pauca, modicoque gingiuarum dolore significatur: aut ex ipso pulmone, cui signum est tussis grauis, & quod eius emissio semel sine dolore fit, cum nullus pulmoni sensus sit; Huius autem emissio multa est, color rubeus & clarus, & spumam habet: aut certe fit à pectore, quod tussi significatur, & paucum est quod emittitur, & idrudini simile. Accidit autem à pectore sputum sanguinis, illi maxime qui ad catarrhum accelerat, siue cui frequenter accidit, eique pectus est debile siue strictum, & superfluitates descendentes ad pectus à capite tenues sunt & acutæ, suo vulnerantes acumine, & membra hæc excoriantes. Nam in pectore stricto, venarum acceleratur scissura, cum debiles sint, atque subtiles.

De Sputo saniei, & Phtisi.

CAPVT LXXXVII.

Vnde saniei sputum.

SAniei vero sputum, aut ex apostemate calido fit, quod pectori vel pulmoni accidit, aut lacertis pectoris, aut operimento subinuoluenti costas, aut diaphragmati, à quo tendit ad pulmonem, spissitudine sua desiccans, & attractione ipsius; aut ex vulnere, sicut accidit in pleuresi cum apostema conuertitur in vulnus; aut propter sanguinis sputum fit sanies, cum fissura non consolidata ad saniem est conuersa. Hanc passionem habenti febris accidit continua, nisi quòd hac sanie citius purgatur. Nam si saniei sputum differatur, ad phtisim patiens deducitur: Sanies enim pulmonem corrodit, ac putredinem facit.

Quibus accidat phtisis, & an traducatur.

Maxime vero phtisis hominibus accidit, à 18. anno ætatis vsque ad 35. propter caloris in hac ætate domi-

A nationem super complexionem; & quandoque eorum membra, pulmoque, mollia sunt, siue tenera. Vnde sanies ea facilius citiusque corrodit. Accidit etiam frequenter his quorum corpus est exile, guttur acutum, pectus strictum, scapulæ sublatæ, id est eleuatæ, & quibus catarrhi calidi accelerant. Hi etenim acumine suo pulmonem incidunt, ac vulnerant. Sciendum est etiam, hanc à patribus & auis in filios transire.

Signa phtisis.

Huius passionis signa sunt febris inhærens, tranquilla quidem & mansueta de die, robustior vero de nocte. Similiter & post cibum, accidit enim ei sicut & calci, cui si superfundatur aqua, caloris vaporatio fit. Præterea qui illam patiuntur, nimio sudore fatigantur: Oculi eorum profundantur, genæ B rubent: Vngues & digitorum summa cornicantur siue concauantur, digitorum etiam extremitates calefiunt; pedibus eorum apostemata mollia fiunt, appetitus ciborum minuitur, & omnino hecticæ signa supradicta in eis apparent. Nonnunquam vero medicus in his quæ expuit æger ambigit, vtrum sanies an phlegma sit. Quare sputum oportet in aquam mitti, ac per horam & amplius dimitti, quod si in fundum mergitur, sanies est; si vero supernatat phlegma est.

Vnde discerni possit sanies à phlegmate.

Quid phtisis, & vnde oriatur.

Isaac vbi supra. Phtisis est consumptio humectationis corporis, & mutatio augmentationis in diminutionem. Nascitur multis modis; vt ex consummatione pulmonis: & hæc est vera phtisis, fitque tribus modis; *Primus* ex humoribus cholericis ad caput descen-C dentibus, vel phlegmaticis vel salsis in substantiam pulmonis descendentibus, eumque vulnerantibus & putrefacientibus. *Secundus* est modus ex quibusdam passionibus in pulmonis substantia nascentibus. Hoc genus antecedit sanguinis screatus, ex venis aliquorum instrumentorum spiritus ruptis, vel pulmone in quo fissuræ nascuntur, & vulnera empisis, & phtisis postea. *Tertius* est modus ex humoribus ad pulmonem aliunde quam à capite venientibus. Quod duobus modis contingit; vel ex mutatione locorum vicinorum, sicut in pleuresi synanchia; vel ex non vicinis, vt in hepate, corde, & similibus. Humores si sint calidi aut acuti, patitur infirmus ruborem in maxillis, stricturam in flatu.

Phtisis est morbus valde periculosus, & post annum occidit.

Papi. Phtisis est vitium, quod fit ex rheumatismo gutturis, aut ex vuæ distillatione assidua, & catarrho; D instillantes enim multo tempore pulmones vitiant; & est passio pulmonis periculosa, & maligna valde. Phtisicis autem primo venit febris cum tussicula, vel excreationibus varijs sanguinolentis, vel liuidis, aut purulentis, aut pro qualitate exclusæ materiæ, cum corporis macie, & virium debilitatione. Hi si per annum inueterauerint, nec curati fuerint, moriuntur. *Razi vbi supra.* Phtisis accidit aut post pleuresim, aut post sputum sanguinis, aut post corizam, & catarrhum plurimum ex capite, aut post tussim longam.

De passionibus accidentibus operimento costarum, & lacertis pectoris, & diaphragmati.

E

CAPVT LXXXVIII.

Morbi operimenti costarū & signa eorum, item lacertorum pectoris & diaphragmatis.

HAli. *vbi supra.* Operimento vero subinuoluenti costas pectorisque lacertis accidunt apostemata, emissiones, & furunculi. *Apostemati* si est in operimento costarum, hæc accidentia, signaque adhærent; febris, scilicet indeficiens vel inseparabilis, & tussis quæ in principio nihil emittit, anhelitus angustatio, pungensque dolor. *Lateris* autem dolor, est apostema quod in lacertis fit pectoris, & aliquando in interioribus costarum lacertis: huius signa sunt dolor ac percussio in eo latere in quo est passio, vel punctura. *Passiones* vero diaphragmatis aliæ sunt ei propriæ; aliæ vero fiunt ex passionibus aliorū membrorum cōparticipatione. Propria vero fit ex mala com-

plexione,

plexione, & apostematum diuersitate, sicut est illa quam maniam diximus. Est enim apostema in diaphragmate, quod sequitur alienatio mentis, eo quod ad cerebrum per comparticipationem transeat à pectore. Ex participatione vero si fiunt huiusmodi passiones, aut ex cerebro accidunt, aut ex apostemate.

Quid pleuresis propriè & impropriè dicta, & quæ signa eius.

Constantinus in panteigni. Pleuresis abusiuè vocatur apostema in costarum pelliculis, nam vera pleuresis est in diaphragmate nascens apostema, quod sequuntur accidentia quatuor, paulo ante iam dicta in pleuresi abusiua, scilicet febris indeficiens, ac tussis &c. Itemque mentis alienatio, ex colligati membri nocumento; & hæc ex cerebro.

Auic. in 3. canone. Quandoque accidunt in velaminibus, & tunicis, & lacertis, quæ sunt in pectore, & costis, & partibus eorum, apostemata lædentia valde dolorosa, quæ nominantur solata, & birsen, & pleuresis. Et quandoque etiam fiunt dolores in istis substantijs, non ex apostemate, sed ex ventositate. Verum non est pleuresis, nisi apostema calidum in partibus pectoris, aut lacertis extrinsecis, & in velamine cooperiente pectus, aut velamine distinguente, & est illud quod est parum, aut in lacerto apparēte extrinseco, aut velamine extrinseco, cum communitate cutis, aut absque communitate. Et maius istis & terribilius est illud, quod in ipso est velamine distinguente; & est prauius eis.

In qua parte contingat pleuresis.

Quænam materia eius, & quibus vt plurimum accidat.

Et materia quidem huius apostematis secundum plurimum est cholera, aut sanguis cholericus; quoniam in membris tunicosis non penetrat, nisi subtilis sanguis cholericus, deinde sanguis purus: Et propter hoc sunt paroxismi vehementiæ febrium eius tertiani secundum plurimum. Et propter hoc raro accidit ei qui eructuat secundum plurimum acetosè, quoniam est phlegmaticæ complexionis. Et cum hoc quandoque fit ex sanguine adusto, & quandoque fit ex phlegmate putrido; & quandoque fit, sed raro, ex melancholia putrefacta inflammata.

Signa pleuresis quinque.

Et signa pleuresis duræ sunt, febris inseparabilis, propter vicinitatem cordis. Et secundum est dolor pungitiuus sub costis, quoniam membrum est panniculosum, & quandoque non apparet nisi apud anhelitum: Et quandoque est cum punctura tensio, & tensio quidem significat multitudinem, & punctura fortitudinem in penetratione & mordicatione. Et tertium est constrictio anhelitus propter coarctationem factam ab apostemate, & paruitas & frequentia eius. Et quartum est pulsus serrinus. Et quintum est tussis: quandoque enim accidit in principio huius ægritudinis tussis sicca, deinde cum sputo. Et tussis non accidit, nisi propterea quod pulmo læditur ex vicinitate.

De passionibus cordis, & primo de Cardiace.

CAPVT LXXXIX.

Morbi cordis.

Avicenna *vbi supra.* Ægritudinum species accidunt cordi, quandoque in sua proprietate, sicut complexionum malitiæ, quæ quandoque materiales sunt, & quandoque puræ. Materiales aliquando sunt in venis eius, & aliquando sunt in eo quod est inter panniculum & corpus ipsius. Multoties enim inueniuntur in locis illis humiditates, quæ quando multiplicantur, cor à dilatatione coarctant, & interficiunt. Quandoque vero accidunt ei apostemata, & opilatio; & quandoque situs ægritudo, sicut accidit ei de coarctatione ab humiditate compressiua prohibente ipsum à dilatatione, & ob hoc interficiente. Quandoque etiam accidit solutio singularis, aut in ipso, aut in eius panniculo. Cumque confirmatur in corde malitia complexionis, curam non recipit. Sed & antequam confirmetur, non est facile curabilis. Apostema quoque calidum statim interficit: Frigidum vero curam recipit. Cor etiam longe est ab hoc, vt tolleret solutionem singularis. Quandoque vero accidit in venis eius opilatio, nocens operationibus ipsius.

Malitia cordis confirmata curam non recipit, vti nec apostema calidum in ipso, aut solutio singularitatis.

Hali. vbi supra. Passionum cordis quædam ipsi propriè accidunt, vt dolor & palpitatio, quædam ex alterius membri comparticipatione fiunt, vt syncopis, id est defectio. Dolor cordis, aut est ex mala complexione, aut ex organico morbo, aut ex continuationis separatione. *Mala* complexio calida significatur pulsus magnitudine, frigida paruitate, sicca duritie, humida vero eiusdem mollitie. Quod si mala complexio composita est, & pulsus componitur: peior quidem omnibus est mala complexio sicca & calida, ab his enim velocius hectica fit. Post his autem est mala complexio varia, quæ defectionem parit. *Organicus* morbus est ex apostemate sanguineo, vel cholerico, quod accidit cordi, vel capsulæ ipsum circundanti: Et cui hoc accidit, non diu viuit. Huius signa sunt inflammatio, grauitas, & distensio. *Separatio* continuationis est, vt vulnus quod à pectore ad cor mittitur, siue perforatur. Quod si ad cor & concauitates maximeque ad sinistram penetrauerit, homo illico moritur; si non, paulo post obit. Sic ex omni dolore cordis non viuit homo, nisi secundum quantitatem virtutis morbi, vel debilitatis.

Dolor cordis ex tribus prouenit.

Signa doloris cordis ex dictis tribus.

Vnde cordis palpitatio & quod signũ eius.

Palpitatio vero siue tremor, ex humiditate fit aquosa, quæ in operimento cordis concluditur. Cuius signum est, quod homo cor suum tanquam in aqua trepidans, vel à loco suo se mouens sentit, non enim dilatari potest, aut reduci, propter humiditatem: Aut ex apostemate quod illi accidit, quod si calidum est, homo cito moritur; si durum, defectio sequitur, & in defectu moritur: Aut ex humiditate sanguinea, sicut accidit iuueni de quo refert Galenus, quod titillatio fiebat ei singulis diebus, quam ipse per phlebotomiam medicatus est tribus annis continuis, antequam passio fieret; sicque & quarto anno non rediit. Accidit autem titillatio cordis aliquando ex melancholicis vaporibus, qui ad cor ascendunt.

Quid cardiace.

Isidorus vbi supra. Cardiace vocabulum à corde sumpsit, dum ex aliquo timore aut dolore afficitur, cor enim Græci *cardian* vocāt: Est enim cordis passio cum formidabili metu. *Razis vbi supra.* Cordis ægritudines quas curare possibile est, sunt alteratio complexionis antequam confortetur, & tremor cordis, ac syncopis, & dolor qui confirmatur, & debilitas. Apostema vero, aut disruptio, vel corruptio complexionis confirmatæ, non faciles sunt ad curandum.

Quinã cordis morbi curari possint, & qui non.

De Syncopi.

CAPVT XC.

Quid syncopis.

Isaac *vbi supra.* Syncopis est absoluta cordis defectio, & coadunatio, & totius suę virtutis in se atque in membris ablatio fumi sui expellendi. Impossibile est syncopim sine passione cordis fieri. Fit vero diuersis modis, ex plenitudine nimia, vel multa inanitione; vel subita, caloris in frigus, vel frigoris in calorem, mutatione.

Vnde syncopis.

Hali. vbi supra. Defectus siue syncopis, est dissolutio semel, id est subito, virtutis vitalis; quæ fit aut ex repletione, quæ virtutem grauat & opprimit, sicut fit ex repletione venarum ab humoribus, vel stomachi à cibis; aut ex repletione cerebri, sicut in apoplexia; aut ex euacuatione certè immoderata, quæ virtutem dissoluit & dissipat, sicut accidit in nimio fluxu ventris, & potu medicaminis, & immoderato sudore, sanguinisque per phlebotomiam, vel per nares emissione: Sed & menstruorum immoderatione, partusque purgatione, saniei quoque à vulnere egressione, ciborum abstinentia, nimioque labore, & huiusmodi quæ immoderate fiunt, intantum vt cum inutili, quod naturæ non confert, euacuetur etiam quod vtile est; aut ex mala cōplexione calida, sicut in febribus accidit; aut ex frigida sicut, & in oris stomachi passione, quæ bolismus vocatur: Aut ex cæteris malis complexionibus,

cum

cum semel, idest subito, immutantur.

Fit etiam ex dolore graui dissolutio virtutis, & euacuatio spiritus; vt ex dolore qui fit in ore stomachi, vel ex doloribus cholericæ, & ileos; vel ex disgregationum vlceribus ac vulneribus, quæ fiunt in articulis ac neruis, ac lacertorum capitibus, cæterisque doloribus permolestis. *Accidit* etiam defectus ex matricis suffocatione, cum vapores frigidi sustolluntur ad cor à matrice. Nonnũquam etiam fit ex apostemate quod cordi innascitur, & ex eo subito mors efficitur. *Item* accidit in principijs accessionis periodicarũ febrium, aut propter dolorem ex calore nascente, aut propter humores putridos decurrentes ad stomachum, virtutemque vitalem grauantes.

Accidit & febricitanti apostema habenti in aliquo membro nobili, ad quod dum humor decurrit, dolor illius augetur ac roboratur, indeque defectio sequitur. *Accidit* etiam nonnunquam in ore stomachi debilitas, & humores influentes suscipit: Qui si crassi fuerint, virtus grauatur, & opprimitur. Indeque defectio sequitur. Præterea si malæ complexionis sint, dolor ab eis fit, quem sequitur defectus cordis. *Accidit* etiam ex accidentibus animæ, vt timore, propter caloris naturalis & virtutis vitalis ingressum, ad profunda corporis. Ex ira quoque, quia calor egreditur atque dispergitur. Hæ sunt igitur causæ defectionis cordis. *Signa* vero sunt extremorum frigus, debilitas anhelitus, color croceus. Et si acclametur, nõ bene audit infirmus, sed tanquam longe positus. Hæ sunt itaque passionum varietates, quæ in corde nascuntur, & in omnibus instrumentis spiritus.

Signa Syncopis.

De passionibus accidentibus instrumentis ciborum, & primo meri.

CAPVT XCI.

QVæ vero ciborum organis passiones accidunt, aliæ quidem in meri fiunt, aliæ in intestinis, aliæ in hepate, aliæ in splene, aliæ in felle, aliæ in renibus, aliæ in vesica. Et quæ in meri fiunt, aliæ in eius substantia, aliæ in meatu per quem cibus ad stomachum mittitur. Substantiæ quidem eius accidit virtutis attrahentis debilitatio, qua cibum ab ore attrahit, & ad stomachum mittit. Debilitas quoque virtutis per quã vomitus fit. Debilitantur autem istæ virtutes, aut causa malæ complexionis, vel organici morbi, vel separationis iuncturæ, aut quouis incommodo, lacertis eius actione statuentibus, accidente.

Morbi meri qui, & vnde.

Mala vero complexio aut calida est, & hoc ex situ intelligitur, & refrigeratione, cum aqua frigida bibitur; aut frigida est, & hęc ex signis contrarijs designatur; aut humida, & hęc oris humiditate patet, & screatuum multitudine; aut certe sicca, cuius signum est oris siccitas. *Organici* vero morbi sunt, vt apostema calidum, quod febre, siue siti cum rubore significatur; & etiam dolore qui inter scapulas sentitur. Similiter & apostema frigidum, quod ex grauitate, & ponderositate sine dolore, designatur. Ex cõtinuationis autem separatione sequitur vomitus sanguinis, & dolor inter scapulas. Quæ etiam si fit in longum, attractionis siue appetitus facit imminutionem: Si vero in latum, vomitus diminutionem. Hæ sunt igitur passiones meri in sua substantia.

Signa radicis malitiæ complexionis.

Signum distinguẽs inter apostema calidum & frigidum.

In eius vero meatu fit opilatio; & hoc aut ex apostemate quod accidit in interioribus, & ipsum opilat; aut ex apostemate quod in lacertis actionem ipsam adiuuantibus oritur ab exterioribus, comprimitque meri, & eius meatus compressus obturatur. Maius autem opilationis signum quæ fit in meri, est prohibitio transmissionis cibi ad stomachum.

Morbus in meatu meri est opilatio.

Signũ eius.

De Passionibus oris stomachi, & primo de corruptione appetitus.

CAPVT XCII.

PAssionum autem oriẽtium in stomacho, quædam in ore eius fiunt, & quædam in profunditate, siue fundamento. In eius quidem ore, passiones, doloresque difficiles, ac molestissimæ fiunt, eo quod in magni sensus membro sunt; & quamuis ex modica causa, grauissimè tamen nocent, vt nonnunquam ad interitum deducant, ex vicino cordis, & cerebri comparticipatione. Dolorum quidem oris stomachi quidam cõmunes sunt ipsi & membris omnibus, vt mala complexio, & apostemata, & continuationum separatio. In quibusdam autem aliqua ei membra comparticipant, vt cerebrum, & cor. Ex cerebri comparticipatione fiunt, vt vigilatio, & animi discessio, siue mentis alienatio; in febribus desipientia, somnia, epilepsia, spasmus, obstupefactio. Ex eius & cordis comparticipatione, cordis defectio fit, & palpitatio siue tremor. Quidam autem dolores & morbi, proprij sunt ipsius oris stomachi, vt appetitus corruptio, & eiusdem cessatio, bolismus, præcordiorum dolor, sitis, ciborum in ore stomachi natatio.

Morbi communes oris stomachi.

Morbi proprij eiusdem.

Appetitus corruptio fit ex augmento siue superfluitate, vel ex diminutione, vel omnino cessatione. Superfluitas est, aut in qualitate ciborum, vt prægnantibus accidit, qui malus appetitus vocatur; aut in quãtitate, & fames dicitur; quæ si immoderata fit, appetitus caninus appellatur. Appetitus malus fit ab humore malo in ore stomachi concluso, vnde acidos desiderat cibos, aut salsos, aut ponticos, aut pungentes. Et quandoque terram, aut gipsum, aut carbones, aut testas fictiles, & alia huiusmodi; sicut prægnantibus accidit, cum in earum stomachi ore superfluitates menstrualis sanguinis adunantur, quo fœtus pascitur. Tempore namque conceptus constipatur hic sanguis, quem natura generationi parauit, & non exit vt prius suis temporibus. Itaque quod in ipso melius est & vtilius, fœtui fit cibus, & quod ei superest, tantæque bonitatis non est, ad mammillas fertur, & lac efficitur. Quod autem in eo malum est, in corpore mulieris remanet: cuius pars quædam ad os stomachi mittitur, & inde mali appetitus excitantur, donec creuerit fœtus, & tunc appetitus illi cessant, eo quòd sanguinis amplior pars in cibum ipsius fœtus expendatur.

Vnde malitia & corruptio appetitus.

De diminutione & augmento appetitus.

CAPVT XCIII.

APpetitus defectio siue casus, quandoque est ex mala cõplexione calida, quæ os stomachi enervat, ac dissoluit quæ in eo sunt; Et hoc ex fumosa ructatione significatur, & siti, fastidioq; ciborũ, aquæ frigidæ desiderio: aut ex humoribus cholericis, vel salsis, quos intelliges ex pũctione super os stomachi, & abominatione, & vomitu; multo quoque desiderio potus aquæ, oris amaritudine, vel salsugine; Humor namque cholericus & salsus sitim prouocat. Nonnunquam vero fit appetitus ciborum imminutio, ex humore viscoso qui os stomachi replet, quem nec punctura sequitur, nec tussis. Aliquando etiam fit ex humore putrido in stomacho, vnde fit in ore stomachi quasi cõpressio, atque fricatio. Appetitus vero cessatio accidit, cum incommodum eius neruo accidit, qui ad os stomachi venit, cessat enim sensus eius.

Vnde appetitus defectio.

Augmentum appetitus, id est, fames, est ex mala complexione frigida, quam os stomachi patitur; quod ex acida ructatione frequenti significatur. Appetitus vero caninus ex humore fit acerbo, qui in ore stomachi, & inter corporis eius partes concluditur, & ex acido ructatu significatur; imminutione quoque desiderij, potu aquæ, multaque & humida egestione. Quandoque vero fit ex multa euacuatione quæ toti corpori accidit,

Vnde appetitus augmentum, & ille qui dicitur caninus.

accidit, vnde membra desiderant restaurationem eorum quæ euacuata sunt, sicut post febres accidit, quarum finis per euacuationem. Membra namque quando cibo euacuata sunt, ea quæ in venis sunt attrahunt. Venis autem euacuatis, cibus qui in hepate est ad eas trahitur. Quod cum euacuatum fuerit, cibum qui in meseraicis venis est attrahit. Euacuata quoque meseraica, à subtilibus attrahit in intestinis, & hæc à stomacho, sicque fames efficitur, quæ præcedenti euacuatione significatur; adeoque grauis est, vt parum tolerari potest. Hanc itaque sequitur immoderatio comestionis, intantum vt grauet, ideoque vomitu cibi expellitur, aut egestione. Differt autem hæc ab illa quæ fit ex acido humore, quoniam ista non habet solutionem naturæ siue ventris.

De bolismo, & immoderata siti.

CAPVT XCIV.

Quid bolismus. BOlismus vocatur fames immoderata cum appetitus cessatione, quæ fit ex immoderatione malæ complexionis frigidæ super os stomachi, ciborumque imminutione, & virtutis debilitate. *Signa eius.* Huius signa sunt, quod homo tactu sentit locũ oris stomachi frigidum, & etiam casus appetitus, & à cibis prohibitio, dolor, & defectus cordis, corporisque consumptio. Fames hæc non fit tantum ori stomachi, sed omnium membrorum virtuti. *Differt bolismus à fame canina.* Differt autem à canina: quoniam in bolismo cessat appetitus, debilitatur virtus, & consumitur corpus; in appetitu vero canino virtus appetitiua valida est, membraque repleta.

Isaac. Bolismum dicimus, quando qui iter agere solent, vel hyeme soluuntur, & lassi fiunt, & subito cadunt, & infrigidantur, & vix anhelant; quod si non cito iuuati fuerint, celerius pereunt per ciborum grauedinem, quia celerius digerunt. *Effectus bolismi.* Hos apprehendimus ex animæ ac membrorum defectu; sunt frigidi corpore, cum neruorum tremore, & stomachi ac vocis debilitatione. Hi cibum multum accipiunt, & non satiãtur, neque crassantur, sed rapidi fiunt; quia cibi non præmasticati præparantur deuorationi; dehinc consequuntur grauationem, & tensionem, acceptorumque ciborum vomitum.

Vnde sitis immoderata. *Hali. vbi supra.* Sitis immoderata fit, aut ex oris stomachi calore, aut ex eius siccitate aut ex vtroque, aut ex humore salso, qui adunatur in eius tunicis, vel subtilibus intestinis, vel in meseraica, aut ex hepatis calore. Aliquando fit etiam ex pectoris & pulmonis ardore; & hoc à prædictis differt, quia mitigatur aëris frigidi respiratione, prædictæ vero non, nisi in potu aquæ frigidę. Ait etiam Gal. quòd quibusdam sitis adeo grauis accidit, quod nec aquæ frigidæ potu, nec aëris respiratione sedata est; vnde sitientes mortui sunt. Quidam enim dipsades comederunt, & quidam vinum biberunt, in quo huiusmodi serpentes acciderunt, eorumque stomachus nimio calore exarsit. Quidam in alto mari nauigauerunt, & aqua dulci priuati, ad potum marinæ coacti sunt; vnde etiam sitientes obierunt. Alij quoque cum aquam marinam bibissent, eorum natura emollita est, & humiditates corporis euacuatæ.

Quid dolor præcordiorũ & vnde creatur. Præcordiorum dolor, passio est quæ accidit orj stomachi; sic dicta, quoniam hoc membrum cordis loco proximum est per confinitatem. Fit aut ex mala complexione calida; aut ex humore cholerico, qui defluit ad os stomachi. Nonnunquam etiam decurrit illuc phlegma putridum, indeque patienti fit angustiatio & abominatio, sicut ex humore cholerico. *Vnde natatio ciborum in ore stomachi.* Porro ciborum in ore stomachi natatio, fit ex debilitate virtutis expellentis; cuius signum est, quod comedens os stomachi grauari sentit, & læditur his quæ comedit.

De passionibus in fundo stomachi, & primo de mala digestione & fastidio.

CAPVT XCV.

Morbi in fundo stomachi. STomachi vero profunditati accidunt mala digestio, fastidium, perturbatio, dyarrhæa, lienteria, vomitus, singultatio, inflatio, ructatio, sanguinis & lactis coagulatio. Mala digestio, & fastidium ab ea proueniens, fiunt ex debilitate, siue defectione stomachi in digestione. Nam si cibus à stomacho velociter non descendat, digestionis mora vocatur; & si bene non digeritur, & in quasdam malas qualitates mutatur, mala digestio dicitur. Cum autem nihil omnino cibi digeritur, nec à stomacho descendit, sed ibi corrumpitur, fastidiositas appellatur, & patiens stomatichus nominatur. Omnes hæ passiones ex eisdem fiunt causis, nisi quod mora digestionis fit ex causis debilibus, putrida fastidiositas ex validis, mala digestio ex mediastinis.

Causæ morborum stomachi, quædam interiores, quædam exteriores. Hæ vero causæ sunt aut interiores, vt mala complexio in ore stomachi, humores in eo conclusi, apostema, continuationum separatio: Aut exteriores, vt ciborum disconuenientia, quæ fit ex eorum quantitate, vel ex qualitate, vel ex substantia; vel ex inordinata sumptione: nam si multi sunt non potest eos stomachus digerere, sicut nec paucus ignis ligna multa, si super eum proijciantur, exurere. *Cibi mali in qualitate.* Similiter etiam si qualitate mala sint, vt lac acidum, pisces, radices, patellatus cibus, aut fumosus; nam nec accendi potest ignis si ei ligna viridia ingesseris. Similiter neque si cibus sit substantia crassus, vt caro vaccina, & panis azimus; sicut nec ignis debilis accendit, si ligna super eum solida proijciantur. Præterea quoque si cibi inordinate sumantur, vt crassi prius, ac constipantes; postea subtiles & emollientes. Tunc enim secundus antequam descendat corrumpitur. Aut certe si cibum indigestibilem homo prius accipit, & dehinc alium antequam digerat subdit.

De Dyarrhæa, siue fluxu ventris.

CAPVT XCVI.

Quid diarrhæa & vnde proueniat. ISiderus vbi supra. Dyarrhæa vero est iugis cursus ventris, sine vomitu. *Hali vbi supra.* Dyarrhæa est humorum materierumque subtilium ac diuersarum euacuatio. Hæc aut ex malo regimine ciborum fit, aut ex venarum opilatione, aut ex humoribus qui ad stomachum aliunde prorumpunt. Ex malo regimine ciborum, aut propter eorum quantitatem, quia si multi sunt, stomachum grauant, ideoque eos depellit, & alij subsequuntur humores; aut propter qualitatem, quia cito in stomacho corrumpuntur, & tunc expelluntur, aliæque materiæ simul trahuntur, siue egrediuntur; aut propter inordinationem, vt quando quod descendere moratur citius descendenti præmittitur. Ex venarum opilatione, quæ concauitates siue meseraicæ dicuntur; quia cum eis accidit opilatio, succositas cibi per eas ad hepar non mittitur, ideoque solutione egreditur.

Quæ vero fit ex multis humoribus ad stomachum descendentibus, aut ex toto corpore est, aut ex vno membro: Hoc autem secundum naturam, sicut accidit in chrisi, cum membra superfluitates illis nocentes ad stomachum pellunt; vtpote cerebrum, in quo variæ superfluitates adunantur, quas ad stomachum & intestina expellit. Superfluitas autem hæc aliquando salsa est aut pungens, facitque dissolutionem sanguinis & dysenteriam, eo quod stomachi & intestinorum efficit excoriationem. *Discrimen inter perturbationem & diarrhæam.* Differt autem à perturbatione dyarrhæa, quia cum illa vomitus est, & quicquid emittit, cholera rubea est: In hac autẽ non

fit

fit vomitus, & quæ emittit varia sunt, non speciei vnius. Præterea perturbatio morbus est acutus, cito que aufertur; diarrhœa vero prolixior est. DyarrhϾ vero species, quæ ex fluxu superfluitatum ad stomachum fluunt, multæ sunt, iuxta superfluitates quæ à membris ad stomachum & intestina fluunt.

Caussa fluxus ventris.

Razi. vbi supra. Fluxus ventris sine sanguine fit, aut ex debilitate hepatis ab attractione, aut ex dibilitate eiusdem à digestione, aut à multitudine effusionis choleræ acutæ, quæ ad intestina currit ab hepate, aut propter velocitatem descensionis cibi à stomacho & intestinis; quæ fit aut propter multitudinem phlegmatis in eis, aut propter repletionem ipsorum, vel mollificationem, aut lubricitatem in eis accidentem, aut propter bothor in superficie illorum. Fit etiam quandoque fluxus ventris à multitudine effusionis choleræ nigræ ad os stomachi vel à re effusa à capite ad stomachum, aut propter cibi multitudinem, aut quia solutius est ex natura sua, aut propter errorem ordinis eius, aut propter multitudinē potus aquę super ipsum, aut propter resolutionis paruitatem corporis eius.

Caussa fluxus ventris cū sanguine & sanie.

Fluxus autem ventris cum sanguine & sanie fit, aut propter venam ruptam, aut propter debilitatem hepatis à digestione, aut propter excoriationem accidentem intestinis superioribus, aut inferioribus, vt in ano.

Fluxus ventris ex tribus prouenit scilicet ex cibarijs, aere, aut membris.

Auicenna vbi supra. Omnis fluxus ventris, aut est ex cibarijs & aere continente, aut ex membris. Factus autem ex membris, de quo & plurimum loquimur, aut est ex stomacho, aut ex meseraica, aut ex hepate, aut ex splene, aut ex capite, aut ex intestinis, aut ex toto corpore. Et omnes hi communicant in causis, nam & sequitur illud malitiam complexionis singularis, aut propter malitiam complexionis cum materia confirmata in intestinis, aut propter conturbationem substantiæ eius, aut ægritudinem officialem, aut vlcus, aut rupturam.

Ex quibus membris proueniat.

Ab hepate quidem fit, propter complexiones eius, & apostema, & opilationes ipsius, & alia. Ex meseraica vero factus, aut à cerebro est, qui fit propter catarrhum ex eo descendentem ad stomachum & intestina, corrumpitque cibum, ac descēdere facit, & ipsemet cum illo descendit propter suam lubricitatem, & expulsiuę operationem.

Factus autem à stomacho, est totus indigestus: & causa est quandoque debilitas virtutis retentiuæ, propter quam non sustinet dilationem ibi, nisi vsque ad tempus in quo iam digeritur. Quandoque vero debilitas digestionis, propter quam corrumpitur & appetit expelli. Quandoque autem debilitas in stomacho facta propter humiditates, quare non dimittit ipsum figi ea quantitate qua digeratur. Quandoque vero remanētia virtutis medicinarum solutiuarum adhærens superficiei intestinorum & stomachi.

Quid excoriatio.

Ex intestinis autem fit, aut cum excoriatione, aut sine. Est autem excoriatio dolor abrasionis ex superficie intestinorum intrinseca: & illud quidem abradens, aut est materia cholerica aut sanguinea acuta, aut virulenta, aut saniosa, aut fæculenta, procedens ab ipsis intestinis, aut ab his quæ supra ipsa sunt, & peruenit ad intestina.

Adhuc De eodem.

Cap. XCVII.

Quomodo fiat fluxus vētris ex toto corpore.

FActus autem à toto corpore: aut est secundum semitam chrisis, aut secundum fortitudinem expulsiuę virtutis, aut secundum semitam casus retentiuæ, aut secundum semitam liquefactionis, aut secundum semitam conuersionis humorum, aut corruptionem propter febres malas, & venena nocentia, aut semitam expulsionis vehementis, propter id quod alias habitum est ex dimissione euacuationis, aut retentione cursus consueti, aut abscisione membri, aut dimissione exercitij, aut paucitate resolutionis ex corpore, ac cæteris huiusmodi; aut propter compositionem nauseatiuæ satietatis plurimæ in vicibus pluribus, reditque secundum acutæ semitam ægritudinis, & est de summa cholericę passionis, aut secundum semitam prohibitionis nutrimenti, propter opilationes in venis, & alijs huiusmodi.

Quomodo fiat fluxus ventris ex cibus.

Porro factus ex cibis, aut est propter eorum paruitatem, ob quam in stomacho corrūpuntur ignito, nec eos natura recipit, aut propter eorum grauitatem, ob quam etiam descendūt; aut propter eorum mordicationem, vt est cæpe; aut propter velocitatē cōuersionis ad corruptionē, vt lac; aut propter vehementiam subtilitas eorum, ob quam resudant, nec retinentur apud portonarium; aut propter humiditatē eorum, ob quā lubricantur; aut propter multitudinem motus super eos; aut propter multitudinem potus aquæ post ipsos, propter quā prius solito deponit eos, ac lubricare facit; aut propter multitudinē eius quod de humoribus lubricantibus reperitur, vt in Phlegmate, & abstergentibus vt cholera, aut quia cibus est conturbatus, & est plurimæ quantitatis, paucique nutrimenti, sicut olera, aut propter ordinem necessario facientem lubricitatem, vt est præmissio cibi leuis facilis digestionis lubricantis, & postremitas cibi stiptici expressiui, aut etiam postremitas eius velocis cōuersionis, ideoq; corrumpit quod est sub ipso, vocatque naturam ad expellendum.

Quomodo fiat fluxus ex aere circūdante.

Denique fit propter aerem circūdantem, quoniam aer cōtinens qui calidus est, resoluit & exiccat, & etiam frigus exiccat, quare & aufert. Itaque multitudo pluuiarum, & regiones meridionales ventrem soluunt. Aliquando quoque ventositas est causa fluxus ventris, per id quod de digestione corrumpit, & mouet de cibo.

De Perturbatione, siue cholica passione.

Cap. XCVIII.

Quid perturbatio, & vnde.

PErturbatio est euacuatio cholerarū per vomitum & solutionē: quæ fit aut ex multitudine ciborum, cum stomachum grauant, & ad expellendum se prouocant. (Et quę quidem ori stomachi proxima sunt emittuntur per vomitum, quæ vero in profunditate submersa, per solutionem) aut ex mala qualitate ciborum pungente, stomachumque nocente, aut ex ipsius cibi corruptione, quæ ipsum in choleras alterat, cumque stomachus, à se expellit, eo quod illi obsit, & quod quidem subtile est, stomachumque supernatans, emittitur per vomitum quod autem in profundo mersum, per solutionē. Fit etiam ex humoris cholerici fluxu, qui quia stomachū pungit, expellitur. Huius rei significatio est, quòd per vomitum & fluxum emittitur, & angustiatio, subuersio, ac sitis.

Quid colica passio.

Auic. 3. canone. Cholica passio est motus materierum corruptarum non digestarum ad separationē, ex via intestini redeuntiū ad ipsum à corpore, secundum acuitatem & laborem expulsiuę. Cibi nanque quando non digeruntur valide, conuertuntur in humores corpori non conuenientes, mouerturque natura ad expellendum à corpore, cū grauant super ipsum ex partibus, cum speciebus vomitus, cholerici scil. & aquosi, & æruginosi, quandoq; & cum speciebus fluxus ventris. Cholica quidem passio cuius causa est corruptio cibi, columior est ea, cuius natura frequentia est corruptionis post corruptionem.

Indicia colicæ passionis.

Itaq; cholica passio mala incipit in primis cum leuitate: Deinde vero accidūt dolor & punctura in intestinis & ventre, dilatat urque & ascendit ad stomachū, per multitudinem eius quod ei nocet ex acutis humoribus ad ipsum veniētibus. In patientibus hanc, sitis multiplicatur, & quoties bibūt aquam, calefit in eorum stomacho, & euomunt eam. Tolerare vero sitim confert eis.

Quibus potissimum accidat, & quo tempore.

hęc passio plus infantibus, & assuetis eam incurrere minus nocet. Non autem accidit plurimum nisi in æstate & autumno, propter debilitatem digestionis in vtroque.

De Lienteria ac subuersione, ac vomitu.

Cap. XCIX.

Quid lienteria & vnde fiat.

ISidorus vbi supra. Lienteria dicta est, eo quod cibū tanquam per lineam intestini, nullis obstantibus faciat prolabi. *Isaac. Lienteria* est ablutio digestionis, cum cibus nullatenus in stomacho mutatur in colore, nec in liquore, nec in odore, hæc passio nascitur ex defectio-

defectione virtutis contentiuæ in stomacho, vel ex vulneribus in superficie stomachi, & intestinorũ; defectio contentiuæ fit ex mala complexione stomacho dominante vel intestinis. A

Signa lienteriæ.

Hali vbi supra. Lienteria est egressio ciborum à stomacho, velocior in ea qua sumpti fuerant habitudine, sine aliqua immutatione. Fit autem vlcerum & pustularum causa, quæ oriũtur in interiori stomachi tunica, ad quam cũ cibus peruenit, & illis vlceribus occurrit, ea pungit ac lædit, illaque pungentem statim repellunt, nec retinent. Huius passionis signa sunt vlcera vel pustulæ quæ in ore patientis apparent, & quod in ore sentit calorem & siccitatem. Dicit autem Hippocras, quòd in liẽteria si fiat acidus ructatus, signum est laudabile. Acidus enim ructatus nõ fit, nisi ex mora ciborum in stomacho, & retentiuæ virtutis apprehẽsione.

Vnde subuersio seu vomitus.

Subuersio autem siue abominatio & vomitus, aut ex quantitate ciborum fiunt, vt si multi sint, ita vt stomachum grauent, ac super os stomachi natent; tũc enim eos stomachus ad meri expellit, & emittit: Aut ex qualitate eorũ, vt si cibus abominabilis sit, aut odoris incongrui, vel amarus & pungens, qui stomacho noceat, & ob hoc eum stomachus emittat. B Hic autẽ humor, si sit in ore siue cõcauitate stomachi, vomitum facit. Si vero sit inter tunicas, ita quòd tunicis & villis eius adhæreat, vel immisceatur, subuersionem vel abominationem facit. Hic quidem humor aliquando in ipso generatur stomacho; Aliquando vero ab alio influit membro. Eius qui generatur in stomacho generatio est continua, cũ parit eum complexionis eius malitia. Qui autem aliunde mittitur, quandoque sedatur, donec quod influat adunetur. Plurimumq; vomitus secũdum chrisim fit, cũ natura humorem morbum generantem expellit, & à superioribus emittit. C

Caussa vomitus sunt mali humores pungitiui in ore stomachi.

Isaac vbi supra. Bonum est corpori si vomitus nõ sit sibi necessarius, & si necesse habeat, secũdum chrisim fiat. Est autem vomitus cum os stomachi mouetur ab expellendis grauantibus & pungentibus cibis, vel humoribus. aliquando fit vomitus ex defectione stomachi, cum retinere cibos vel humores non valet, quos natura sursum eleuat, cum inferior pars stomachi fortior sit ore: vel inferius deprimat natura, cũ os stomachi fortius sit in inferiori parte. In vomitu, sine multorum vel malorũ humorũ acceptionibus, causas malos humores esse pũgitiuos intelligimus in ore stomachi. D

De singultu, & inflatione, & ructu, & coagulatione.

Cap. C.

Quid singultatio & vnde proueniat.

H*Ali. vbi supra.* Singultatio est spasmus interioris tunicæ stomachi, qui & simili ratione fit, qua & neruorum spasmus. Fit enim aut ex repletione, aut ex euacuatione, aut ex punctione, aut ex mala complectione frigida stomachum supernatante. *Isaac.* Singultus est malus motus virtutis, expellere desiderãtis nociua, qui multis modis fit, de repletione, & inanitione, de corruptione cibi intra stomachum, & mutatione sui in pungitiuas qualitates, de frigiditate oris stomachi, & de ventositate inflatiua in stomacho, & repletione ex multis humoribus humidis, vel ex multitudine cibi & potus & singultu. E

Razi vbi supra. Singultus fit aut propter rem os stomachi mordicantem, aut propter crassam viscositatẽ ipsum excedentem, aut propter apostema in hepate, aut propter solutionem & euacuationem superfluam.

Vnde inflatio.

Hali vbi supra. Inflatio autem & rugitus, siue gurgulatio, fiunt ab interiori causa; sicut cum stomachus non tam validi caloris est, vt cibos digerat, ac subtiliat, & ab eis ventositates dissipet; nec adeo frigidus est, vt cibos omnino non immutet. Sed calor eius debilis est, nec cibum digerere potest, quin post in ventositatem alteret vaporosam. Quandoque vero ab exteriori causa, vt à cibis ventositatem generantibus, quales sunt fabæ, & Phaseoli, & huiusmodi: ab his autem generata ventositas parum immoratur paucoque ructatu dissoluitur. A *Razi vbi supra.* Eructatio si multiplicatur, digestionem corrumpit; & quando immoratur, inflat stomachum.

Vnde ructus.

Hali vbi supra. Ructatus aliquando fit ea ventositate stomachi inflatiua, quæ ad os cũ vaporibus ascendit; qui scil. vapores, aut ab humoribus fiunt calidis, & fit inde ructatus fumosus; aut frigidis, & tunc fit acidus. Aliquando vero fit ex ciborum multitudine, quos stomachus propter caloris debilitatem non potest digerere. Ructatus aliquãdo fit ita validus vt egrediatur à stomacho cibus, nec digeratur: cum autem ructatus immoratur, ventositas, & inflationes pessimæ generantur.

Vnde coagulatio.

Sanguis porro coagulatus in stomacho, aut est ex sanguine qui descendit à cerebro, aut ex sanguine meri ad stomachum descendente, vbi & coagulatur, aut ex aliqua vena cum stomatichæ cõplexionis frigiditate. Lac quoque coagulatum ex lactis dulcis porrectione fit, & cõplexionis stomachi frigiditate. B

De passionibus intestinorum, & primo de dysenteria eorum.

Cap. CI.

PAssiones autem intestinorũ sunt dysenteria, tenasmon, cholica passio, ileos, ventositas, lumbricia, scarides. *Isi. vbi supra.* Dysenteria est diuisio continuationis, idest vlceratio intestini, dis enim diuisio est, intera intestina. Fit autem intercidente fluore quem Græci diarrhæan vocant.

Quid dysenteria & vnde accidat.

Isaac. Dysenteria est egestio sanguinis ex discoriatione intestini, vel vulneratione sui. Causa eius, vel interior est, vel exterior. Interior sicut egestio cholerica acuta pungitiua, quam patitur infirmus, cum per intestina cholera transit, perforans & excorians, vel suo acumine, vulnerans, vel ex falsi Phlegmatis acumine, & sua salsugine idem in intestino faciente. C Exterior sicut de Pharmatica, quę acumine suo similiter facit. Cum enim intestinũ inuenit nudum, & discoopertum, velociter illud excoriat.

Egestio vniuersalis & particularis dysenteriæ.

Vniuersalis egestio dysenteriæ est tortura, & angustia, & egestio sanguinolenta, mixta cum cholera rubea, vel cum re aliqua congelata alba & viscosa, in interiori quasi vestimento intestini. Particularis egestio dysenteriæ est, cum hoc quod apparet in digestione, si est cholerica, intelligimus esse de cholera rubea: si Phlegmatica, de Phlegmate. Si de exteriori, sit causa ex inquisitione intelligenda est; Corrosionem enim intestinorum vsque ad tunicam exteriorem peruenisse significat, si frustra carnis sequuntur. D Deinceps vero sanguis euacuatur: cum ora venarum quæ in intestinis sunt aperiuntur, plurimumq; vero egreditur ab eis quiddam rubigini simile, quæ de mortuorum corporibus fluit, & nonnunquam simile adipi liquefacto; quia calor adipem qui est in pinguibus mẽbris liquefacit. Quod si diuturnioris temporis fuerit, fæci simile propter adustionem fit.

Dysenteria sæpe ex scissura venarũ fit, atque ex defluxu cholera nigra ad intestina &c.

Nonnunquam autem hæc passio ex scissura venarũ fit, cum ex nimia sanguinis abundantia tenuantur ac dirumpuntur. Fit etiam aliquando ex malæ choleræ nigræ defluxu ad intestina, cuius signum est choleræ nigræ egestio. E Plerumque vero ex emissione citrina, quæ fit in intestinis: Et huius signum est sanguinis melancholici solutio: duæque species hę pessimæ sunt, & mortiferæ, maxime si sint fætidæ.

Morbi concomitantes dysenteriam.

Constant. in pant. Ait autem Hippocras, quod qui dysenteriam habent, patiuntur constrictionem exituræ ventositatis, sursumque redeuntis; defectionẽ quoque virtutis, & frigus extremitatis. His etiam secundum Gal. accidit stomachi dolor, & capitis repletio. Et horum causa est, quia dum intestina excoriata dolent impediuntur ex omnibus ad ipsa transeuntibus, maxime si acuta sint & pungitiua. Cumque non festinatur ad emittenda quæ nocent, reuertuntur ascendẽdo sursum, fitque ventositas & dolor intra stomachũ; plenitudo quoque in cerebro, propter ascensionẽ fumi illius materiæ ad caput. Fit etiam defectio virtutis, & extremitatum frigus, quia calor ad loca dolentia fugit, vt ea nutriat & regat.

De Dysenteria hepatica, & tenasmo.

CAP. CII.

Quid dysenteria hepatica & quomodo differat ab intestinali.

HAli. *vbi supra.* Hepatica vero dysenteria, est sanguinis egestio puri, qui in principio quidem lauaturæ carnis est similis, postea rubeus, & in vltimis niger, ex choleræ nigræ specie. Differt autẽ hæc à prædicta, scilicet ab intestinali, quia sanguis qui ab intestinis cadit, guttatim defluit, & cum squamis mixtus: qui vero ab hepate simul vel semel egreditur, & sine squamis, ac per interualla temporum, & sine dolore, & est sanguis purus, non habens aliquid admixtum. Nonnunquam autem eius emissio fit per circuitus: emissionẽ vero sequitur corporis extenuatio, eo quòd membra suo priuentur cibo, qui ad illa ferebatur ab hepate. Et si cum his signis, æger in partibus hepatis sentit dolorem firmum, erit signum hepaticã esse dysenteriam. Oportet enim medicum diligentem speculationem apponere, ne fallatur in eius cognitione. Nam si curet hepaticam intestinalis medela, consumitur æger & moritur. Falluntur autem plerunque, quia cum sanguine decurrente ab hepate choleræ miscentur acutæ, quæ vulnerant intestina; tuncq; quasi squamulæ cum sanguine egrediuntur, & intestinorum excoriationem esse arbitrantur.

Signum hepaticæ.

Hæ duæ dysenteriæ requirunt oppositas medicinas.

Vnde hepatica.

Constant. vbi supra. Hepatica dysenteria nascitur, aut ex venarum & hepatis sanguinea plenitudine, quam natura propter sui nocumentum eijcit, aut propter pigritiam & crassitudinẽ motus, vnde multus sanguis in hepate coadunatur, ipsumque grauans expellitur; aut propter incisionem quorundam membrorum corporis, vt manuum & pedum, vnde sanguis qui ad illa nutrienda mittebatur remanet in hepate, à quo cum grauetur expellit eum in meseraicam, & inde ad intestina emittitur. Hæc accidentia subito veniunt, neque morantur, nec appetitus perditur. Aliquando quoque venit hepatis dysenteria propter defectionem immutatiuæ suæ virtutis, quam appetitiuæ defectio sequitur, & eijcit in initio quasi lauaturam carnis.

Quid tenasmos & vnde fiat.

Hali. vbi supra. Tenasmos est motus intestini recti, cogens ad egestionẽ necessario, nec aliquid egreditur ab eo nisi pauca & viscosa humiditas, cui sanguis clarus admixtus est, fit autẽ ab humiditate acuta & pungitiua, quæ ad intestinum defluit, ipsumque pungit; aut ex apostemate calido, quod oritur in intestino, videturque patienti stercora esse conclusa in eo. Fit etiam ex fumo sicco subtilibus intestinis incluso, cuiusque difficilis est exitus, ita quod vti cogitur patiens expressionibus. Nonnunquam autem humiditas cum intestinorum squamis simul egreditur, quod imperiti medicorum esse solutionem arbitrantur, vtunturque naturam constipantibus, & sic æger occiditur. Ait autem Gal. se quendam vidisse tenasmon patientem, à quo lapis emissus est, & sic sanatus est.

De Cholica passione.

CAP. CIII.

Vnde cholica passio & fecis retentio.

ISidorus *vbi supra.* Cholica passio nomen sumpsit ab intestino, quod græci colon vocant. *Razi. vbi supra.* Cholica fit ex retentione fæcis aut ventositatis. Retentio quidem fæcis aliquando fit ex siccitate. Siccitas autem, fit aut propter siccitatem ciborum, aut propter paruitatem quantitatis eorum, aut exitus vrinæ multitudine, aut vehemẽtia raritatis corporis, multitudine laboris, aut vehementia caloris aeris, aut caliditatis ipsius ventris. Fit etiam quandoque retentio fæcis propter paruitatẽ effusionis choleræ ad intestina, aut quoniam superest ea; & hoc plurimum fit, aut propter siccitatem ipsorum intestinorum, aut propter destructionem sensus eorum. Ventositatis autẽ retentio fit propter multitudinem quantitatis eius: fit autem multitudo ventositatis propter cibos inflatiuos multæ quantitatis, aut propter superfluitatẽ cibi plurimam, aut propter caliditatis ventris debilitatem, aut propter ventris inter duas tunicas intestinorum coarctationem, aut propter adhærentiam phlegmatis, & lapidationem eius velociter, scilicet alicuius partis post aliam, aut propter choleram nigram ad ventrem effusam, ipsumque instantem.

Vnde retentio ventositatis.

Caussa cholicæ.

Hali vbi supra. Cholica fit aut ex humore crasso phlegmatico, in tunicis intestini colon incluso, à quo crassa ventositas dissoluitur, quæ descendit ad intestini corpus. Indeque fit dolor acutus (& hæc species maxime fit ex intestini debilitate ex mala complexione, quæ nec superfluitates potest digerere, nec emittere) aut fit ex ventositate crassa & frigida, quæ in eo concluditur, ipsumque distendit, aut ex apostemate calido in ipso nascente, vel pungitiuo.

De Iliaca.

CAP. CIIII.

Quid ileos, vnde fiat, & in quo à cholica differat.

ISidorus *vbi supra.* Ileos est dolor intestinorum, vnde & ilea dicta, Græce enim ilein obuoluere dicitur quod sese intestina præ dolore inuoluant: hi & torminosi dicuntur, ab intestinorum tormento. *Auicenna vbi supra.* Ileos accidit ex omnibus causis ex quibus & cholica. Accidit autem propter potationem venenorum, & quandoque propter vehementiam retentiuæ virtutis intestinorum, quæ comprehendit id quod in eis est, ipsumque retinet. In hoc autem differt à colica, quia multoties fit à malitia singularis cõplexionis, plusquã colica; plurimumque eius est ex complexione frigida, & proprie cum accidit stomachus fit calidus valde; tunc enim obtorquet intestinum, & oppilat ventositatem, & phlegma. Quandoque vero causa eius est potus aquæ frigidæ, non secundum necessitatem eius.

Quinã ileos pessimus.

Et ille quidem qui est phlegmaticus & ventosus, iuuatur cum febre etiam. Quando autem fortis fit frequentia maligni vomitus, & alcuzer, & singultus, est mortale. Porro deterior est ileos ille, in quo stercus ad superiora expellitur, & fœtidus nominatur. Deinde vero ille in quo est sudor fœtidus, habens fœtorem stercoris; & post hoc ille in quo est anhelitus fœtidus: Et post hoc ille in quo est eructatio fœtida: deinde de ille in quo inferior ventositas est fœtida.

Signa ileos.

Signa quidem ileos sunt, vt sit dolor super vmbilicum, ne aliquid omnino subtus exeat, nec iuuamentum magnum cum clysteri fiat, & quandoque fæx ad superiora expellitur; ipsaque fæx, & vermes, & ascarides euomuntur. Vnde fœtet os, & euacuatio eius, immo quandoq; totum corpus. Itaque motus vomitus & subuersio sunt in hoc plus quam in cholica, quoniam hæc est in intestino propinquiori stomacho quã illa. Accidentia quoque tristitiæ & angustiæ & tremor cordis, sic & syncopis, & vigiliæ, & frigus extremitatũ; hæc inquam in ileos sunt plusquam in cholica. Sed inflatio fortior est hic quam in illa. Quandoque etiam apparet in ipso inflatio oculi plusquam in colica.

Caussa ileos.

Hali. vbi supra, Ileos est dolor in intestinis nimius, & acuta passio mortifera, maxime si propter acumen doloris stomachus vomerit. Hæc pascio nascitur ex apostemate calido in subtili intestino, aut ex oppilatione sicci stercoris, aut ex humoribus sicci stercoris, aut ex humoribus crassis atque viscosis se inuiscantibus in intestinis, aut ex crepatura quam patitur syphac, & exeunt intestina; aut ex intestinorum separatione. Aliquando vero nascitur hominibus, cibum ad necessitatem suam expellendam non habentibus, aut ex potione venefica accepta. Hæc autem passio, quoquo modo fiat, periculosa est, maxime si putruerit vomitus, & cum illo egestio exeat. Si autem corporis odor fœtuerit, vicinior est morti.

Ileos quocunque modo fiat est morbus periculosus.

De Lumbricis.

CAP. CV.

LVmbrici nascuntur ex humoribus phlegmaticis putrescentibus in intestinis, vbi nascitur, calor extra-

Vnde lumbrici & quibus, & quo tempore accidat.

A extraneus: hos impossibile est nasci de sanguine, vel cholera rufa. Nam cholera rufa cum amaritudine, & acuitate, ac siccitate sua, huiusmodi occidit animalia. Sanguis autem de venis vel arterijs non exit, & si exierit, apostema gignit cum passionibus alijs. vnde passionem hanc habent pueri phlegmaticam & crassam humiditatem habentes, cum dieta sua crassa, & purgandi negligentia. Maximè vero in autumno hæc passio nascitur ex fructuum comestione.

Tres species Lumbricorum.

Huius species sunt tres: Vna lumbricorum, qui quasi rami portulacæ sunt, & in intestino subtili nascuntur, propter nimiam humiditatem cibi quæ in eo coadunatur. Sunt & alij lati sicut semina cucurbitæ, plurimi in intestino crasso, maximeque in orbo. Sunt etiam alij minuti, sicut vermiculi qui fiunt in aceto, plurimum in recto nascentes intestino. Lumbricorum accidentia sunt tortura, abominatio, punctura, maximè cum intestina propter humectationem subtiliata

Signa eorum.

B sunt. Nam lumbrici de eorum humectatione trahũt: qui si creuerint in intestinis virtus deficit, quia chylos ea nutriens, ad lumbricos nutriendos vadit; vnde deficit humiditas corporis, strident dentes, labia pruriunt, abominationem habent & vomitum. Aliquando autem vsque ad stomachum ascendunt, & cum vomitu exeunt. *Auctor.* Præterea de lumbricis & ascaridibus require superius in lib. vbi dictum est de vermium speciebus.

De Passionibus natium.

CAP. CVI.

Morbi natiũ

C Onstant. *vbi supra.* Passiones natium vicinę sunt passionibus intestinorum, quoniam in extremitate intestini recti fiunt. Sunt autẽ hæmorrhois, morum, atuci, fissura, natium exitura, calidum apostema. Hæmorrhois est superfluitas nascẽs super ora natium: Similiter autem & morum; sed in hoc differunt, quia morum habet caput rotundum ac rubeum, eiusque fundamentum est subtile, sicut mori forma.

Hæmorrhois fit duobus modis, & à moro differt.

Hæmorrhois autem duobus modis est, quædam est à capite rotunda sicut vua, coloreque purpurea; quędam vero longa, in capite quidem crassa, sed subtilis in inferiora. Ab his duabus aliquãdo non exit sanguis. Item sanguis qui morum exit, cum impetu exit.

D Exitus autem hæmorrhoidis aliquando interpollatur, & aliquando non. Cum vero constringitur & nõ exit, nimios dolores gignit, pruriginem quoque natium, & passiones multas in alijs membris. Inde quoque morbi generantur, vt hydropisis, mania, phtisis. Fiunt autem hæc passionum genera propter melancholicum sanguinem intra hepar. Quod cum multiplicatur, in inferiores venas spargitur ac diuiditur, ac de natibus egreditur.

Isidorus vbi supra. Ragadię dicuntur, eo quod fissuræ sunt rugis collectæ circa orificium; hæ & hæmorrhoidæ à sanguinis fluore dictæ; Græci enim sanguinem ema dicunt. *Razi.* Hæmorrhois est apertio oris

Quid hæmorrhois, & vnde oria.

E illius venæ quæ est in ano; vnde sanguis effluit, sicut in multis sanis videmus temporis interpolatis. Causa eius, humores crassi & viscosi in intestinis, quos virtus expulsiua expellit, & à natibus eijcit, sicque fit hæmorrhois apostema & vulnus aliquando, humores trahentes ad nates, & has passiones efficientes. Ista accidentia semper sequuntur hæmorrhoides: Mutatio

Signa eius.

coloris in citrinitatem, maxime si inueterascant; angustia in præcordijs, dolor dorsi, grauitas in coxis & cruribus, inflatio in lateribus.

Quid atuci & fissura.

Constant. vbi supra. Atuci sunt occulta vulnera in extremitate intestini nascentia. Fissura vero fit ex humorum solutione calidorum & acutorum, aut quod nimis est durum & stipticum stercus, cum per nates transit nimis siccum. Apostema quoque nascitur in natibus sicut & in membris totius corporis, ex tumore, aut ex dolore, atque ex stranguiria intelligitur.

De passionibus hepatis.

CAP. CVII.

I *Sidorus vbi supra.* Hepaticus morbus è iecoris passione nomen accepit. Græci enim iecur epaten vocant. *Razi. vbi supra* Ægritudines hepatis sunt apostema calidum & durum, aut oppilatio, aut malitia complexionis calidæ vel frigidæ, aut debilitas eius, aut ventositas crassa super os, & ictericia, & hydropisis. *Constan. vbi supra.* Passiones hepatis, aut priuatæ sunt & propriæ sibi, vt defectio, apostema, oppilatio in via sua; aut ex alijs membris nascentes propter societatem suam, vt hydropisis. Hepatis defectio fit, aut ex defectu virtutis appetitiuæ, vnde trahitur succus de intestino cibi subtili & meseraicis (Intelligitur autem ex digestione alba & liquida, quod est ex defectione sua in trahendo cibo à meseraica:) Aut ex defectione virtutis contentiuæ (& intelligitur ex teneritudine, & corporis plenitudine, quæ fit ex cibo crudo, & indigesto per corpus diffuso, non enim à contentiua tenetur, vt bene coquatur): Aut est ex defectione virtutis digestiuæ, quæ fit aut ex calida complexione, & intelligitur ex ablatione desiderij, & ardore, & siti nimia, febre, vomitu, solutione, aut ex frigida, & intelligitur ex hoc quod in initio morbi nimiũ habet desiderium cibi, sine febre & siti; aut ex sicca, & intelligitur ex macilentia corporis, & siccitate, ac siti, & digestionis paruitate, ac sui crassitudine; aut ex humida, & intelligitur ex siccitate contraria ratione, aut ex defectione virtutis, quæ hoc non bene mundare potuit.

Morbi hepatis, quorum quidam proprij, quidam ex alijs membris nascentes.

Caussæ dictorum morborum.

Apostema hepatis, aut calidum est, & tunc in dextro latere sub hipocundria sentitur dolor, ascendens ad furculas, & descendens cum febre & ardore sitis, & siccitate tussis ad costas; aut est frigidum, & intelligitur ex grauitate in dextra parte sub hipocundria, cũ tussi parua sine dolore & febre. Constipatio autem est ex apostemate, quam intelligimus ex grauitate doloris & tenuitione in dextro latere sub hipocundria sine febre.

Apostema hepatis vnde dignoscitur.

Vnde constipatio.

De Hydropisi.

CAP. CVIII.

I *Sidorus vbi supra.* Hydropisis nomen sumpsit ab aquoso humore cutis, nam hydros aquam Græci vocauerunt: est enim humor subcutaneus cum inflatione turgenti, & anhelitu fœtido. *Constant. vbi supra.* Hydropisis omnis generatur ex defectione virtutis generatiuæ sanguinis, quæ si ex actione sua defecerit, hęc ex passione sua efficitur, quod est fundamẽtum istius: sicut si complexionis sit frigidæ, cibi succum in perfectum sanguinem nõ valentis immutare. Et aliquando patitur membrum hepati colligatum, siue vicinũ, vt stomachus, qui patitur quando cibum secundum quod oportet digerere nõ potest, & sic indigestus per totum corpus spargitur, membris corporis in suam naturam eum digerere non valentibus. Patitur & ieiunum intestinum ex meseraica, cum ex mutando succo cibi deficiat, vt non ad hepar mandari valeat: vnde virtus mutatiua sanguinis deficit, cũ cibus ad ipsam venire nequit. Aliquando vero prouenit hydropisis ex defectione pulmonis, qui nutriri non potest ex humiditate sanguinis. Remanet igitur humiditas in sanguine membra nutriens, & eorum complexionẽ humectans. Aliquando & ex defectione renum in trahendo sanguinem aquaticum, vnde aqua remanens in sanguine membra nutrit, & eorum complexionem humectat.

Quid hydropisis & vnde proueniat.

De Speciebus hydropisis.

CAP. CIX.

S Pecies hydropisis sunt tympanites, hydropisis, & hyposarcha. Tympanites fit ex defectione caloris hepatis

Hydropisis tres sunt species.

Tympanites. hepatis non nimiæ frigiditatis, quæ mutat sanguinem in ventositatem inter pelliculas ventris & intestinorum se coadunantem, aut fit ex multis acceptis cibatijs ventositatis generatiuis. Huius signum est, quia si super ventrem percutitur, quasi tympani sonus auditur. *Hydropisis sive asclites.* Hydropisis ex nimia frigiditate fit, ex humida cōplexione dominante, vnde cibus in aquosam humiditatemque materiam mutatur, quæ inter pelliculas ventris & intestinorum coadunatur. Huius passionis causa est ex herbis & fructibus & aqua frigida. Signum eius est, quod si venter infirmi mouetur, sonat tanquam vter plenus aqua.

Hyposarcha. Hyposarcha fit, cum cibus in hepate mutatur in humiditatem phlegmaticam. Quod aut ex duro fit apostemate, viam hepatis comprimente, & oppilante, vnde spiritus ad eum prohibetur transire, complexione refrigescente, & virtute sanguinis mutatiua deficiente, cibumque in phlegma commutante. *Hyposarcha varijs ex causis oritur & est incurabilis quādo est coniūcta febri.* Aut ex splenis apostemate deficientis ab effundando sanguine de cholera nigra; vnde sanguis augmentatur in hepate, & eius calor extinguitur: Aut ex fluxu sanguinis ex vulnere, propter complexionem frigidam & humidā: vnde postmodū omnia membra frigida fiunt, & phlegmatica: aut ex menstruis, aut hemorrhoide, aut conclusus calor in hepate ex nimio sanguine infrigidatur, sicut oleo nimio lucerna extinguitur; aut ex frigida complexione stomachi, cum cibus non bene potest digeri, mandaturque crudus hepati mutandus in humores phlegmaticos: aut ex humoribus crassis atque viscosis oppilationem facientibus, in hepatis via spiritum contrahentibus, & complexionem refrigerantibus, ex qua oppilatione sanguis transire non potest, sed aquosior subtiliorq; traijcitur, vnde membra corporis humectantur.

Fit iterum ex defectione ieiuni, & meseraicæ. Item post febres diuturnas propter nimiam aquam ebibitam, & cibi in stomacho digerendi defectionem ex calore febrili. Item ex acuta passione in hepatis calida complexione, virtutisque dissolutione, non valentis sanguinem generare. Ab hac hydropisi nullus potest curari, cum nec calida nec frigida potest accipere, calidis augmentantibus febrem, frigidis hydropisim. *Signum hyposarcha.* Eius signum est quia corpus totum inflatum est & molle, quod si tangas cum digitis forma digitorū in carne remanebit; & si crepuerit, aquosa humiditas inde currit.

Iterum de eodem.

Cap. CX.

Materia hydropisis. Avicenna *vbi supra.* Hydropisis est ægritudo materialis, cuius causa est materia exuberans frigida membra ingrediens, & per eam crescunt aut membra manifesta omnia, aut loca vacua partium, in quibus sunt nutrimenti regimen, & humores. Huius autem diuisiones sunt tres, scilicet: hyposarcha, in qua causa est materia phlegmatica penetrans in mēbra; & asclites, in qua causa est aquosa materia effusa in spatium vētris inferioris, & quæ ipsum sequuntur: Tympanites quoque, in qua causa est materia ventosa in viarum vel vrinarum partes. Omnis hydropisis habet causam & iudicium commune, nec accidit absque ægritudine propria, vel per communitatem.

Caussa propria hydropisis. Causæ quoque hydropisis omnino, aut propriæ sunt hepaticæ, aut sunt cum communitate. Et causarum propriarum dignior & communior est debilitas digestionis hæpaticæ, & ipsa est quasi causa coniuncta. *Causa antecedentes.* Causæ autem antecedentes sunt omnes ægritudines, hepatis complexionales, & instrumentales; vt paruitas, & oppilationes, & apostemata calida, & frigida, & mollia, & dura, oppilantia orificium venæ ascendentis, & duritiés siphach continentis. *Causa per communicationem cum alijs mēbris.* Causæ autem hydropisis cum communitate ad ipsum hepar aut sunt per communitatem cum corpore toto, ita vt calefiat sanguis eius valde, aut infrigidetur valde propter aliquam causarum; aut est propter frigus stomachi, & malitiam complexionis eius, aut propter meseraicas, aut propter communitatem splenis, aut propter apostemata in ipso dura aut lenia calida, aut multitudinem euacuationis melancholicæ. Et quandoque est per communitatem renum, propter frigiditatem renum, aut propter caliditatem eorum proprie, aut propter oppilationes in eis, & duritiem, quare non attrahunt aquositatem. Et quandoque fit propter intestina & ægritudines eorum, & proprie orbi. Et propter vesicam, & matricem, aut pulmonem, aut diaphragma.

Quanā species hydropisis deterior. Quibusdam autem videtur, quod hyposarcha est deterior alus, quia corruptio in ipsa communicat hepati, cunctisque venis corporis, & carni, ita vt destruatur plurimū tertiæ digestionis. Sed alijs videtur quod ipsa sit leuior tympanite. Verum dignius est vt asclites sit omnibus illis malignior. De hyposarcha vero fit alia quę est omnibus leuior, & alia quę est valde mala; & hoc secundum considerationem causarum suarum facientium cadere in ipsam. Homo vero de quo vehementius timetur cum aduenit ei hydropisis, est ille cuius complexio naturalis est calida & sicca; non enim ægrotat per contrarium suæ complexionis, nisi propter rem magnam. Hydropisis autem veniens propter duritiem splenis, magis salua est, quam eueniens propter duritiem hepatis. *Quanā hydropisis fatalis.* Et quādoque quidem materia hydropisis dominatur adeo, donec faciat accidere ditiam, & constrictionem anhelitus, atque solutionem ventris, & hoc significat propinquitatem mortis in tribus diebus. Fluxus enim ventris in hydropisi fatalis est: omnes autem species hydropisis sequitur corruptio coloris.

Quid hydrops & quotuplex. *Papias.* Hydrops est extensio ventris vltra modum naturæ, ex aquoso & corrupto humore effecta; vnde & hydrops dicitur ab humoris profusi materia. Huius duæ sunt diuisiones. Prima phlegmatica & hyposarcha. Secunda asclites & tympanites. *Quid Leucophlegmatica.* Leucophlegmatica est ex totius corporis molli inflatione, & colore sublivido, & grauedine, atque impressis digitis tumore cedente: Dicta ab albo tumore; Leucon enim Græcè, album. *Quid hyposarcha.* Hyposarcha est carnium existente solutione duritia, cum mali odoris respiratione; sic dicta, eo quod subter carnes se ipse humor diffundit, & carnes per ventris solutionem soluit: Sarcia enim Græce caro. *Signa asclitis & tympanitis.* Asclitem apprehendimus ex inflammatione ventris, & sonitu fluitantis humoris, vt si palma pulsetur, vtris semipleni sonum similem reddit, vnde & nomen habet: Asclin enim Græcè vter. Tympanitem quoque ex rotunda ventris inflatione cum tensione plurima, quæ palma percussa tympani sonitum reddit. *Vnde hydrops.* Est enim hydrops solutio carnium, & infusio humoris in toto corpore, aut in tota membrana, quæ ventrem operit & intestina. Nascuntur autem omnes ex longa infirmitate. Nam per tensiones præcordiorum per multa tempora, & ex hepatis & splenis causa dolentibus, & ex podagra laborantibus hydropici fiunt, & in longas febres quotidianas & quartanas, in ipsis accessionibus aquam multam bibentes. Apud mulieres autem ex matrice fit, & ex dysenteria longa, & hæmorrhoidarum fluxu. *Hydropici quo magis bibunt magis sitiunt.* Hydropicorum autem est, quo magis bibunt eo magis sitiunt.

De Passionibus splenis.

Cap. CXI.

Morbi splenis. Isidorus Lienosis à splene vocabulū sumpsit. Græci enim splen lien dicunt. *Const. vbi supra.* Passiones autem in splene sunt oppilatio, apostema, defectio, ventositas. *Vnde defectio splenis.* Defectio splenis quidem est ex defectu virtutis attractiuæ, cum scilicet deficit ab hepate fæces sanguinis attrahere; vnde ictericia nigra generatur, quia cum sanguine cholera nigra miscetur, & ad omnia membra corporis transit: aut ex defectione contentiuæ quę est in splene, generans purgationem choleræ nigre cum vomitu & digestione; aut ex defectione expulsiuæ, quæ choleram nigram expellit ad os

ſtomachi, generatque defectionem deſiderij cibi. Hãc paſſionem ſplen tolerat ſicut hepar, ex complexione calida vel frigida. A

Vnde oppilatio ſplenis. Oppilatio vero naſcitur ex craſſis ac viſcoſis humoribus in via ſua ſe inuiſcantibus, & ex grauitate, ventoſitate, &c. Aliquando quidem opilatio fit in via per quam cholera nigra ab hepate ad ſplenem vadit, & ictericiam nigram facit cum cæteris paſſionibus ad choleram nigram pertinentibus. Aliquando vero in ea via vnde cholera nigra à ſplene ad os ſtomachi ſuccedit, & apoſtemata diuerſa gignit, propter choleram nigram in his locis concluſam, hanc ſequitur defectio deſiderij cibi.

Signa apoſtematum in ſplene. Apoſtemata hæc aut calida ſunt, ex calore in tactu intelligenda, grauitate quoque & dolore, & febre acuta; aut frigida ſunt, & tunc aut Phlegmatica, ex mollicie tumoris ſub tactu intelligenda, albedine quoque caloris in corpore; aut ex cholera nigra, & intelliguntur ex duritie, grauitate, & craſſitudine corporis, ac mutatione coloris in liuiditatem, aut viriditatẽ. Omnia vero ſplenis apoſtemata, ſequitur pro magnitudine ſui ſiue macilitate, vel macies, vel craſſitudo corporis. Vnde Hyppocras dixit. Si ſplen ſit magnus, macreſcit corpus, & ſi ſplen macreſcat, impinguatur. Patientibus autem apoſtema in inferiori parte ſplenis, neceſſe eſt vt ſanguis fiat ſubtilis, extremitas calida, auriculæ frigidæ. B

De Paſsionibus fellis.

Cap. CXII.

Vnde icteritia. PAſſio in felle eſt icteritia, quæ vel ex oppilatione contingit, vel ex defectione virtutis appetitiuæ. Ictericia enim aut eſt ex actione naturæ, choleram rubeam in exteriora corporis ſecundum chriſim expellente; aut ex complexione calida quam patitur hepar, cibum in choleram rubeam mutans, ac per omnia membra corporis mittens; aut ex calore nimio venis dominante, vnde cibus in choleram rubeam ſimiliter mutatur, & corpori toti mandatur: aut ex mutatione quorundam humorum corporis qui ſunt in membris, & ſimiliter in choleram rubeam mutãtur, quod fit ex calidis rebus, & venenoſis; aut ex potione calida, & venenoſa; aut ex complexione membro calidiſſima, quæ humores in choleram rubeam mutat, aut ex defectione virtutis appetitiuæ, quæ in felle eſt, & choleram trahit ab hepate, ſanguinemque mundificat; Remanet autem in hepate cholera mixta cum ſanguine, vaditque per venas ad omnia membra corporis: aut ex oppilata via hepatis ad fel, quæ choleram contrahit, ne ad ipſum tranſire poſſit, remanetque mixta cum ſanguine, vadens per venas ad totum corpus: aut ex vijs fellis oppilatis verſus inteſtina, vnde cholera augmentata reuertitur ad hepar, & cum ſanguine vadit per totum corpus. C D

Diſcrimen inter icteritiam ex oppilatione, & apoſtemate. Intelligitur autem hęc diuerſitas, quia quæ de oppilatione fellis eſt ſuperiori vel inferiori, digeſtionem albam, & citrinam vrinam facit; quod non eſt propter fel, ſed propter hepatis paſſiones: vnde digeſtio cum cholera iungitur. Et ſi fit cum hepate ſiue fellis apoſtemate, fit digeſtio cholericę ſolutionis, & febris grauitas in dextro latere: Si autem hepar & venæ ſint ſalubria fit calor naturalis in vrina. Sciendum quoque quod ictericia propter hepar & venas ſubito apparet, & venit; aliæ vero ſpecies rariores ſunt. E

Cauſa icteritia. *Razi. vbi ſupra.* Icteritia fit aut propter caliditatem hepatis in natura ſua multam, aut propter calefactionem eius ex cibis aut medicinis calidis, aut propter choleræ rubeæ multitudinem, aut quia natura expellit eam ad exteriora, aut ex merſione vermium & animalium venenatorum calidorum aut propter caliditatem fellis in attractione choleræ, aut propter oppilationem meatus, quo ad inteſtina expellitur cholera.

Fel habet tria orificia. Fel quidem habet orificia tria, ſcilicet vnum attrahens hepati, aliud ad inteſtina, tertium ad ſtomachum. In his tribus meatibus accidit oppilatio.

Iſidorus. Icteris autem Græci appellant à cuiuſdam animalis nomine, quod ſit caloris fellei. Hunc morbum latini arcuatum dicunt, à ſimilitudine celeſtis arcus. Auriginem vero appellari Varro ait à colore auri. Regium autem morbum inde æſtimat dictum, quod vino bono, & regalibus cibis facilius curetur. *Gluſa ſuper Amos.* Aurigo dicitur morbus, quia in homine naſcitur ex abundantia corrupti fellis, quæ corrumpit ſanguinem, ac vertit in palorem, & quæque dulcia in amaritudinem conuertit.

De Ictericia citrina & nigra.

Cap. CXIII.

Quid ictericia. A*Vicenna vbi ſupra.* Ictericia eſt alteratio coloris corporis fœda, tendens ad citrinitatem, aut nigritudinẽ, propter curſum humoris citrini & nigri ad cutem, & quæ ſequuntur ipſam, ſine putrefactione: Quæ ſi aſſociaretur ei, faceret accedere tertianam in citrina, & quartanam in nigra. *Cauſa ictericia citrina & nigra.* Cauſa citrinæ ſecundum plurimum eſt ex parte hepatis, & ex parte fellis. Cauſa vero nigræ eſt ex ſplene, & quandoque etiam ex hepate. Aliquando autẽm accidit vt ſit cauſa citrinæ & nigræ ſimul, ipſa complexio communis corporis. Citrina quidem fit, aut propter multitudinem generationis cholerę citrinæ, aut propter prohibitionem euacuationis eius.

Cauſa generatiua choleræ. Porro multitudo eius quod de ea generatur, aut eſt propter membrum generans ipſam, aut propter materiam à qua generatur propter cauſas extraneas. Mẽbrum autem generans eam in natura, eſt hepar: Quod cum valde calefit, propter cauſas calefacientes ſcilicet, aut propter apoſtemata in ipſo, & in meatu choleræ, aut propter oppilationem retinentem choleram à felle, aut propter caliditatem complexionis choleræ, facit choleram, ſicut alias dictum eſt. Generans vero non in natura, eſt totum corpus. Quod cum ſuperflue calefit, quod in ipſo eſt ex ſanguine conuertitur ad choleram, porro materia ſunt cibi à quibus plurima cholera generatur, aut propter caliditatem ipſorum, aut velocitatem conuerſionis eorum ad caliditatem in ſtomacho calido. Cauſæ vero extraneæ ſunt, vt caliditas extrinſeca dominans ſuper ipſam, & ſparſa in ea propter cauſam, quæ eſt ſicut morſus ſerpentis, aut percuſſio veſpæ, vel huiuſmodi: talibus quidem non conceditur vinum, niſi plurimè commixtum, nec ex carnibus ſumere, niſi quod leue eſt, & ius carnis auiũ.

Quænam ab icterico vitanda. Omnis quoque qui habet ictericiam ex cauſa calida, oportet vt vitet vigilias, & iram, & motum plurimum, & balneum. Fertur autem quod ictericus iuuatur per conſiderationem in rebus citrinis; hoc enim mouet naturam ad expellendum materiam citrinam ad cutem, & alleuiatur, in ea curatio. *Effectus ictericiæ nigra.* Icteritia porro nigra hepatica, quando eſt propter vehementiam caliditatis hepatis, & adurit ſanguinem, ducendo ipſum ad nigredinem, facitque multiplicari melancholiam in corpore. Quandoque vero eſt propter vehementiam frigiditatis eius, propter quam conturbatur ſanguis & nigreſcit: quandoque vero propter apoſtemata frigida & dura. Nigra vero quæ eſt ex cauſa totius corporis, aut eſt propter vehementiam caliditatis eius, & adurit ſanguinem, ſicque nigrificat eum, aut propter vehementiam frigiditatis, & ipſum congelat, atque denigrat.

De Arena & lapide in renibus.

Cap. CXIIII.

Morbi renũ. C*Onſtanti. vbi ſupra.* Paſſiones in renibus ſunt arena, lapis, apoſtema, vulnera, ſanguinis mictura, diabita. Arena, lapiſque fiunt ex calore nimio renum, & ex humoribus craſſis atque viſcoſis deſiccantibus humiditatem propter calorem, ſicque craſſi-

A crassitudo permanet, & fit petra longo tempore desiccata, maxime si adiuuet strictio viæ, vnde vrina de renibus ad vesicam transit. Gal. dixit, quod aliquando lapis est ex vulnere in renibus saniem facientibus, non purgantibus; vnde coagulatur, & lapis efficitur. Ex hac causa atque mensura fit lapis in renibus, & in vesica; quem scilicet lapidem medici dicunt in hepate generari, & in orbo intestino, & in colon, & matriculis. Sed Gal. dixit se vidisse quendam hominem diuturnam tussim habentem screasse lapidem, & sic à tussi sanatus est. Huius causa fuit nimia caliditas, & augmentatio humorum in his membris se inuiscantium.

Vnde arena & lapis in renibus.

Significatio quidem arenæ lapidisque si à renibus fit, est quod vrina paulatim exit cum ardore, & arenosa; dolorem habet patiens in anchis, & grauitatem in renum loco, aliquando quoque dolorem testiculi, qui est in parte infirmi renis, & dolorem pedis cum dormitatione illius lateris, quod fit ex colligantia renum ad pedem per arteriam. Arenæ color à renibus exeuntis diuersus est, quædam enim est citrina, quædam cinerea. Oportet autem medicum in hac passione perquirenda nimium esse intentum, aliquando nanque est in intestinis, & putatur in renibus esse.

Signa arenæ lapidisque in renibus.

B

De Cæteris passionibus renum.

Cap. CXV.

APostema in renibus solet esse calidū; quod intelligitur ex dolore, & grauitate, & ardore infirmi renis parte, & ex siti, febri, & dolore capitis, vomituque, & digestione citrina, & vrinæ duritie. Vulnera fiunt in renibus, aut ex causa exteriori, vt percussione vel casu, aut ex interiori, sicut ex acutis & calidis humoribus. Horum significatio est dolor in femoribus, sine grauitate, & sine sanie, & sanguinem exire, & squamas in vrina. Aliquando etiam exeunt frustra velut carnium, quod fit quando putrefiunt carnes renum. In renum vulneribus exit vrina facile, & non dura.

Signa apostematis in renibus.

Vnde vulnera in renibus & quæ signa eorū.

C

Porro sanguinis exitus, aut ab interiori caussa fit, aut ab exteriori. Ab interiori quidē cum virtus digestiua deficit in renibus, & colamentum sanguinis sicut oportet non mutatur; aut cum virtus contentiua quæ est in venis deficit, neque sanguinem tenet, sed cum vrina emittit; aut ex largitate viæ vrinæ ad renes, cum subito exit vrina, & sanguis cum ipsa, quod sine dolore fit, aut paruo, si fit dolor aliquis. Aliquando vero sanguis de renibus exit interpolando, sicut ex hæmorrhoide, huiusmodi sentiunt dolorem versus femora. Sed cū sanguis exierit, dolor quiescit; aut est de marcentibus venis, vnde in his paulatim exit sanguis; aut ex alicuius venæ in renibus scissura, ex multi sanguinis conuenientia, ab exteriori vero causa fit vt percussione vel casu.

Causa exitus sanguinis per mictum.

D

Diabita fit propter fortitudinem appetitiuæ virtutis, cum qua trahitur colamentum sanguinis, id est vrina: hæc autem fit ex nimio desiderio renum ad aquosam humiditatem; quia propter magnitudinem sui caloris aquosa desiderantur, vt calor extinguatur. Vnde trahunt humiditatem ab hepate sibi, & ab omnibus membris, quod facit pati nimiam sitim, & desiderium membrorum corporis ad aquosam humiditatem. Fit etiam propter defectionem virtutis contentiuæ, quæ nō potest humiditatem tenere sibi venientem ab hepate. Huius passionis signum est vrina sine ardore alba, subtilis vt aqua. Infirmus cum aquam biberit velociter eam mingit, quia renes eam ab hepate trahunt antequam in eo mutetur, & expellunt à se cum non possunt retinere. Sciendum autem quod si senes patiantur in renibus, non sanantur.

Vnde diabita.

E

Senes patiētes in renibus non sanantur.

De Calculo, siue lapide in vesica.

Cap. CXVI.

PAssiones in vesica sunt, lapis, vulnera, stranguria, vrinam quoque præter voluntatem exire. Lapis inde nascitur in vesica, vnde & in renibus; scilicet ex humoribus crassis atque viscosis, & calore in substantia vesicæ, & ex colli eius angustijs, maximeque fit in pueris; nascitur enim in senibus non bonam dietam tenentibus, sed vnde potius humores crassi atque viscosi generantur. Huius passionis signum est dolor in loco vesicæ, & in virga prurigo, & vrinæ cruditas quę subtilis est & alba, estque duritiei in ea, & cum illa exit arena. *Isidorus vbi supra.* Calculus est petra quę in vesica fit, vnde & nomen accepit, gignitur autem ex materia phlegmatica.

Morbi in vesica. Vnde lapis in vesica.

Signa eius.

Razi in lib. de calculo. Calculum generant cibi crassi, viscosi, & omnia quæ ex tritici farina fiunt, azima, lac crassum, crudum, vel coctum, & maxime caseus siccus, pisces recentes crassi & magni corporis. Oua cocta dura & frixa, ficus, grossi, pyra, persica, & huiusmodi quæ in corpore multiplicant humorem crudum, multum vti sale vel carnibus crassis, & aquis turbidis vel frigidis, diu iacere supinum in mollibus culcitris, & multum vti coitu, maxime post repletionem; nimius quoque labor dorsi ac renum, & balneari post cibum. Ab his ergo abstinere oportet eos, qui ad calculum parati sunt, vel qui ab huiusmodi passione custodire se volunt. Cibis autem ac medicinis vti, quę canales mundificant, & venas purgant humoresque crassos subtiliant.

Causa calculi.

Huic autem regimen tale conuenit, triticum eligendum est leuissimum, & omnino densitate, & crassitie carens, in cuius farina sal & fermentum apponatur quantum sustineri poterit, sicque non nocebit. Conueniunt autem phaseoli, ciceres, qui & medicinales sunt. De carnibus autem eligendæ sunt gallinaciæ & hedulinę; possunt etiam edi arietinę. De generibus autem vini eligitur album subtile, de oleribus apium, endiuia, parum de eruca, ruta, & menta. Raphanus autem, & portulaca, & comestibilis carduus, & asparagus, non solum boni, sed etiam medicinales sunt, de fructibus autem ficus precoces albæ, purgant enim quod est in canalibus adunatum vrinæ: Amygdalæ quoque aliquantulum amaræ, fistici quoque, & vuæ passæ à nuceis purgatæ, non illaudabiles sunt. Saccharum etiam & mel congrua sunt; magis autem saccharum, eo quod minus dulcis est, nec tantum calefacit vt mel; hæc enim duo dominium habent in regimine calculi, scilicet parum calefacere, & multum incidere, ac subtiliare.

Regimen hominis calculo affecti.

De Communicantia renum ac vesicæ in lapidis generatione.

Cap. CXVII.

AVicenna vbi supra. In causa generationis lapidis renes & vesica communicant, quia lapidis generatio non completur, nisi ex materia patiente, & virtute agente. Materia quidem est humiditas viscosa & crassa phlegmatis, aut saniei aut sanguinis aggregati in apostemate, & hoc raro. Virtus autem agens est caliditas egressa ab æqualitate. Materia vero duas habet causas, quarum vna est materia materiæ, alia vero est retentio materiæ.

Renes & vesica concurrūt ad generationem lapidis.

Materia materiæ sunt cibi crassi ex generibus lactis, proprieque spissi, & casei proprieque humidi. Carnes quoque crassæ, carnes autem palustrium & magni corporis. Caro vaccina & hircina, pisces crassi & omnes cibi de patellis: panis viscosus & crudus, fructus acetosi, & aquæ turbidæ; vina quoque nigra & crassa, & proprie quando digestio debilis est propter debilitatem virtutis digestiuæ, vel propter multitudinem eius quod sumitur, & destruit virtutem; aut propter malitiā ordinis, & exercitij super repletione.

Materia lapidis habet duas causas.

Retentio vero materiæ est ex debilitate expulsiuæ in renibus, vnde retinentur in eis superfluitates residentes. Omnis aquositas quæ peruenit ad eos, aut est ex vehementia caliditatis in eis, quæ etiam retinet superfluitates, & facit eas lapides antequam expellantur, & attrahit eas ante digestionem integram à superioribus corporis. Hæc autem caliditas aut est inseparabilis, aut accidens, propter laborem, aut propter calefacientis acceptionem, aut propter superfluitatum aggregatarum oppilationem, aut etiam est ex frigore constringente, vel apostematibus oppilantibus, & frigidis, ac duris; communitate quoque membrorum propinquorum, vt intestinorum, & aliorum; Nam quando cõprimuntur renes, tunc accidit eis oppilatio. A

Discrimen inter lapidē vesica & renum.

Et istæ res omnes lapidis inueniuntur in vesicam, quamuis inter se differant lapides vtrique. Nam ille qui est in renibus leuior est parumper & minor, magisque declinis ad rubedinem, qui autem est in vesica, durior est & maior valde, magisque declinis ad nigredinem, & ad cinereitatem & albedinē. Dolor quidem fit ex lapide renum cum in primis generatur, quia cõstringit, & commouetur, & incedit in meatibus, & proprie in meatu vesicæ. Et repletio quidē facit ipsum vehementius excitare dolores, proprieque quando cibus ad intestina descēdit, & ea pertransit; cum autem vacuatur, & expelluntur superfluitates ab intestinis, dolores quietiores sunt. B

Signa motus lapidis ex renibus.

Signa vero motus lapidis sunt grauitas doloris, & eius vehementia, & eius descensio ex alchatin vsque ad inguina & emunctoria, & tunc iam peruenit lapis ad meatum vesicæ: Cum autem sedatur ille dolor, tunc iam peruenit in vesicam. lapis vesicæ multiplicatur in septentrionalibus regionibus, proprieque infantibus. Et lapis quidem paruus magis retinet vrinam quam magnus, quia figitur in meatu, magnus autem velociter inde remouetur. C

Lapis vesicæ frequens est in regione septentrionali & maxime infantibus.

Quibus personis maxime soleat vterque lapis accidere.

Cap. CXVIII.

Cur senibus frequentior sit lapis renū quam vesicæ, iuuenibus econuerso.

Senibus aduenit potius lapis renum, quam lapis vesicæ; Infantibus autem & his qui sequuntur eos, econuerso. In infantibus autem & adolescentibus, fortis est virtus expulsiua, & ob hoc expellit à superioribus membris ad inferiora. In senibus autem virtutes rerum ipsorum debilitantur valde. præterea quoniam subtiliores sunt humores minorum, propter hoc penetrant in renibus eorum: Senum autem humores non penetrant quia crassiores sunt. Quod autem plurimum lapis in infantibus generetur est, propter appetitum eorum, & motum ipsorum super repletionem, & quia potant lac, & propter constrictionem meatus vesicæ ipsorum: In senibus autem propter debilitatem digestionis eorum. propter hoc indicauit Hippocras, quod ipse in senibus non sanatur. D

Cur mulieribus raro accidat lapis vesicæ.

Puellis quidem & mulieribus parum accidit lapis in vesica, quia meatus vesicæ earum ad exteriora breuior est, & latiorum ac pauciorum anfractuum, ideoque facilis est expulsionis. Item plurimum aduenit pinguibus lapis renum, extenuatis autem lapis vesicę. Et omnis quidem vrina in qua est humor plurimus, dignior est vt ex ea generetur lapis. Ipsa est in qua cū descendit generatur sal plurimus. Sal nanque generatur ab aquositate, in qua est terreitas plurima, quam adussit caliditas. Et vrina quidem infantium pluris est salis quam vrina senum, quia terreitas in eius adustione profundior est. Ob hoc eorum vrinæ sunt turbidæ, propter multitudinem permixtionis earum, & propter raritatem corporum eorum, per quam resoluitur ab eis plurimum aquositatis. E

Vrina in qua est plus salis, vt puerorum aptior est ad lapidem.

Quinā puerorum aptiores ad calculum.

Puerorum autem dignior in quo generetur lapis, est ille qui est siccæ naturæ secundum plurimum, & calidi stomachi, nec exiccatur natura secūdum plurimum propter attractionem humiditatum ad hepar: deinde vero membra vrinæ ipsius, & ad summum siccitas naturæ, facit vrinam crassiorē plurimùm. In illa quidem in qua sedimen est arenosum, non aggregatur lapis; quia materia non est coarctata, nec aduenit ei causa plurima: quæ si esset, primum quod ab ea generaretur, esset lapis magnus ac durus. Ex habentibus autem lapidem, quibusdam sunt paroxismi lapidem generandi, eumque mingendi, quando quidem aggregatur: & fortasse cum vrina egreditur, aduenit eis sicut colica.

Causa lapidis renum in senibus.

Constantinus vbi supra. Lapis in renibus plurimum in senioribus nascitur, & in vesica plurimum in pueris. Causa nanque lapidis in renibus est defectio caloris, vnde humores phlegmatici crassique in eorum corporibus augmentantur, & propter defectionem digestiuæ virtutis. Item quia via transitus vrinæ de renibus ad vesicam stricta est, propter frigiditatem complexionis eorum. Ideo quia materia crassa est de qua humiditas cum calore exiccatur, efficitur petra. Lapis huiusmodi magnus est, propter largitatem concauitatis vesicæ.

Pueri patiūtur lapidem in vesica duabus de causis, iuuenes non tam facile.

Pueri patiuntur in vesica lapidem duabus ex causis, quia scilicet humores crassi atque viscosi nascuntur in eis plurimi, propter gulositatem & crassa cibaria, nimiumque post cibum exercitium. Item quia via vrinę trāsitus eorum in vesica larga est, vnde propter fortitudinem caloris naturalis, & expulsiuæ virtutis, materia crassa & viscosa facile transit ad vesicam. Via autem, id est collum vesicæ vnde exit vrina de vesica, stricta est, propter paruitatem ætatis, ac membrorum eorum: vnde non currit materia nisi subtilis, crassaque remanet in vesica; & cum labore vesicę lapidem facit.

Ideo vero lapis in vesica iuuenis non generatur, quoniam eorum vrina propter calorem subtilis est; plus enim caloris habent quam humiditatis, & in dieta seruant se plusquam pueri; vesicæ quoque collum largum est, & vrina crassa subtilisque facile exit. propter hoc etiam non nascitur lapis in vesica mulieris, quoniā eius vesicæ collum breue est & largū, vnde facile exit vrina subtilis atque crassa. Propter has igitur causas passiones renum ac vesicę sanantur difficile, scilicet propter viæ suæ strictionem, & complexionis frigiditatem.

Calculus difficile sanatur.

De Cæteris passionibus vesicæ.

Cap. CXIX.

Vulnera sunt in vesica sicut in renibus, causa iam dicta. Sed est in vesica durities, & ardor vrinæ: Aliquādo vero vrina sicut subtilis apparet scintilla, vel furfura. *Isidorus vbi supra.* Stranguria dicta est, eo quod stringat vrinarum difficultatem.

Vnde stranguria.

Constant. vbi supra. Stranguria fit, aut ex renibus, aut ex defectione contentiuæ virtutis, & mollitione substantiæ vesicæ, vnde non potest vrinam vt exeat exprimere (Huiusmodi infirmus si supinus iaceat, præcipitur vt vesica prematur, vnde tunc vrina per virgam exit, & infirmus quiescit) aut fit ex apostemate in collo vesicæ, vel in lacertis colli eius; aut ex humoribus crassis atq; viscosis, & inuiscantibus se in via quæ est inter vesicam & virgam; aut ex oppilatione, propter coagulatum sanguinem viam vrinæ stringentem: Aliquando vero stranguria nascitur ex acutis humoribus in vesica nascentibus; aut ex acutis in vrina qualitatibus, semper vesicam pungentibus: & hoc intelligitur ex vrinæ rubore & ardore, quem sentit in extremitate virgæ.

Vnde vrinæ citra voluntatem exitus.

Vrinæ præter voluntatem exitus, est ex lacertorum mollitie circundantium collum vesicę, vel ex defectione virtutis contentiuæ, propter humiditatem quam patitur: plurimumque contingit pueris, propter humiditatem membrorum suorum. Fit iterum ex mutatione spondilis appositæ vesicæ quando foras egreditur, & ligamenta vesicæ rumpuntur, ne vrina teneatur. Oportet autem intelligi, quia si passionem

hanc

hanc fœminæ patiantur, non sanantur, sicut Hippocras testatur; Similiter & cum multis diuturna moriuntur.

De passionibus siphach.

Cap. CXX.

Morbi siphach in ventre.

PAssiones siphach qui est in ventre sunt, fissura, crepitura, raritas. Et aliquãdo zirbum & intestina egrediuntur extra siphach contra lacertos ventris, aliquando cõtra vmbilicum, & sub vmbilicum, in quam partem zirbum tendit & intestinum. Apparent autem quandoque tumor & apostema, & videtur esse crepitura. Crepitura dum est in inguinibus, in via ad testiculos tendit, & exeunt intestina & zirbum in locum illum tendentia; si subest in inguinibus appellatur *Hernia inguinaria*: Si vero descendat in saccum testiculorum, appellatur *hernia testiculorum*.

Vnde crepitura.

Hæc passio nascitur aut ex nimio motu, sicut saltu, vel nimio clamore, aut grauis rei pondere vel percussione super ventrem (& maxime si super prandia hæc euenerint, rumpitur & crepatur siphach) Aut ex crassis humoribus similiter contingit, aut ex ventositate ventrem & intestina inflante, aut ex humoribus viscosis se lubricantibus in intestinis, in inguina se projicientibus. Discretio autem inter apostema & hunc morbum, hæc est, vt infirmus iaceat supinus, & quod exterius tangitur, atq; in locum suum reducatur. Quod si facile redierit, crepitura erit: Si non tumor est vel apostema. Sciendum autem quia si crepitura parum sub vmbilico fuerit, molestissima fit. Ibi est enim intestinum subtile, quod cum cibi premitur superfluitatibus, dolorem sentit infirmus

Signum ad discernendum inter apostema & crepituram.

De passionibus testiculorum.

Cap. CXXI.

Morbi testiculorum.

PAssiones in membris generatiuis sunt aut in testiculis, aut in virga, aut in matrice, aut in vberibus. In testiculis quidem, aut in eorum substantia, vt intra substantiam, & in venis suis, aut in interiori cute. Si passio fit in eius substãtia, desiderium aufert libidinis & generationem; aut paruitatem facit spermatis, & apostema, & vulnera. Ablatio libidinis, aut concatenatione fit horum membrorum, sicut in epilepsia videtur, aut ex paruitate spermatis. Paruitas autem spermatis est, aut ex minoratione cibi, aut ex complexione frigida & sicca dominante testiculis, quæ materiam sibi venientem mutare nequit in substantiam spermatis. Ablatio vis generandi fit ex nimis mala cõplexione testiculis dominante. Et hæc est, aut nimis calida, quæ spermatis incendit materiam; aut nimis frigida, quę congelat eam; aut humida, quæ dissoluit; aut sicca, quæ incrassat.

Vnde ablatio libidinis.

Vnde ablatio generationis.

Vnde exitus spermatis præter voluntatem.

Exire vero sperma præter voluntatem, nec erigi virgam, accidit ex continuę virtutis in testiculis defectione, & expulsiuæ fortitudine & calore, vel humiditate, dominantibus complexioni suæ. Quod fit cum spermatis instrumenta patiuntur spasmum, sicut in epilepticis videmus. Hi enim quando spasmantur, motu non naturali mouentur; deinde quod habent spermatis, expellitur.

Signa apostematis calidi & frigidi in testiculis.

Apostema calidum intelligitur ex magnitudine testiculorum, & rubore, & calore, ac dolore eorum: Frigidum autem & phlegmaticum, ex albedine coloris, quia liuidum est ac durum. Quod inter eorum substantiam & pelliculas nascitur, adunatio est humiditatis aquosæ & frigidæ, sicut videmus in hydropicis. Quod autem inter cutem & pelliculas, tumor est carnosus, qui nascitur ex humoribus crassis in hæc loca descendentibus. Quod autem in venis, varices sunt, quarum eadem est causa, qua & in cruribus fiunt: plurimum vero nascuntur in sinistro testiculo, propter caloris sui paruitatem. Quod autem in cute nascitur exterioris pelliculæ, sunt vulnera, prurigines, aliaque similia.

Vnde alij morbi eorundem.

De Passionibus virgæ & matricis.

Cap. CXXII.

Morbi virgæ

PAssiones in virga sunt, aut in eius substantia, aut in via. In eius substantia fit illa quæ vocatur moriaphismos, idest erectionis multitudo, & titilationis passio, apostemata, vulnera. In eius autem via fit constipatio. Erectionis frequentatio prouenit ex humida & viscosa ventositate, & calore immoderato, quæ intelliguntur ex erectione nimia, siue titillatione, quod ex ventositate crassa contingit illic inclusa. Huiusmodi patiuntur humorem calidum, & erigere nimium: aliquando quoque mollitiem vasorum spermatis, & aliquando spasmum. Qui vero in spasmum incidunt, cito moriuntur, cum eorum venter intumescit, & eorum sudor frigescit. Apostemata porro quæ patitur virga, sunt exteriorum membrorum passioni similia. Oppilatio denique siue constipatio intelligitur ex ardore vrinæ, & exeuntis duritie, & ex crassis humoribus, snieque, sanguine, & squamis cum vrina exeuntibus. Passiones in matrice sunt menstruorum ablatio siue constrictio, fluxus sanguinis, dissolutio, suffocatio, inflatio, ventositas, apostema, tumor, separatio, conclusio, hemorrhois, fissura, vulnera, mollities, conceptionis ablatio, frequens abortio, durities pariendi.

Vnde virga frequens erectio.

Signa oppilationis virgæ

Morbi matricis.

De Constrictione menstruorum, & fluxu sanguinis.

Cap. CXXIII.

Cõditio menstruorum, & quæ non naturalia dicenda.

MEnstruorum exitum, & ablationem eorum pręter naturam, oportet intelligi. Itaque menstrua mulierum exeunt cum 12. ann. expleuerint, & plurimũ in 14. Aufertur tamen quibusdam circa 36. ann. quibusdam citra. Hermaphroditus non habet menstrua vel sperma. Menstrua quidem naturalia sunt continua per duorum dierum spatia, vel plurimum 6. dierum, quæ si transcurrant, non sunt naturalia. Grauatur autem mulier cum tempus menstruorum venit: quæ vero menstrua sua diu differt, molestum ei ac durum est, quia multæ quantitatis subito purgamentum succedit. Tempus interpolationis 20. dierum est, & vsque in duos vel plures menses ascendit. Quæ vero post hoc tempus menstrua veniunt, naturalia non sunt. Et vocatur hæc menstruorum constrictio, quæ fit ex passione in vulua, vel in corpore toto, vel in vno membro.

Hermaphroditus nec habet mẽstrua, nec sperma.

Vnde menstruorũ constrictio.

De vulua quidem, propter apostemata, vel propter vuluæ torturam, aut ex abortu nimio, vel percussione matricis, aut ex oppilatione, vel ex frigida complexione, venarum ora claudente, vel ex humoribus crassis atque viscosis, viam implentibus, aut ex vulneribus in eis coagulatis. De toto corpore vero, propter febres, aut propter corruptionem complexionis, sicut hydropisis. Porro de vno membro sicut de passione pectoris stomachi, & hepatis. Fit iterum menstruorũ constrictio propter hemorrhoiden, aut sanguinem de naribus vel pectore exeuntem. Aliquando quoque fit ex nimia crassitudine corporis premente venas, atque stringente. Huius constrictionis significatio vniuersalis est grauitas inferioris ventris, & dolor totius corporis, constrictioque vrinæ, atque digestionis. Aliquãdo etiam vrina est nigra, deficitque virtus appetitiua, & aliquando mala appetunt cibaria.

Signa constrictionis.

Vnde sanguinis fluxus

Sanguinis fluxus, aut est ex defectione contentiuæ virtutis, aut ex subtilitate sanguinis & acumine, aut ex eiusdem multitudine, venarumque plenitudine, aut ex fissura venarum matricis, aut ex humoribus acutis; aliquando quoque ex nimia purgatione in parturitione, vel egressione fœtus ante tempus. Et quando quidem augmentatur sanguinis

fluxus,

fluxus, atque moratur, mutationem coloris mulier patitur & tumorem, maxime in pedibus; & corruptionem virtutis digestiuę, quod si amplius augmentatur moritur.

De Impedimento conceptionis.

Cap. CXXIIII.

Impedimenta concipiendi ex parte fœminæ.

ABlatio vis concipiendi fit ex parte fœminæ, vel masculi. Ex parte fœminæ fit, aut ex mala complexione matricis, aut ex officiali morbo, aut ex humoribus in concauitate vuluæ se coadunantibus. Ex mala complexione, quia si nimia est & fortis, sterilitas efficitur; sin autem, concipiendi vis aufertur. Si est calida, incenditur & corrumpitur sperma, si frigida, constringitur & concluditur vulua; venarumque suarum ora vnde transit sperma, & infrigidatur ac congelatur in ea: In testiculis quoque propter eorum frigiditatem non multum nascitur sperma. Si humida, non potest continere sperma: si vero sicca, fit crassum ac durum ibi nascens sperma, non extendens se, neque formatiuam virtutem sequens. Ex officiali morbo fit, aut ex constipatione viarum spermatis, aut ex apostematibus & similibus; aut ex humoribus in concauitate vuluæ coadunatis, scilicet phlegmaticis, cholericis, aut melancholicis. Plurimę autem fœminæ cōceptionem perdūt ex crassitudine nimia, quia zirbum os vuluæ cōprimit & oppilat, vt non ad illud affluant menstrua vel sperma, quod & si currant, parum est, & non valet.

Impedimenta conceptionis ex parte viri.

Ex parte vero masculi fit ablatio concipiendi ex mala complexione spermatis, aut ex morbo officiali. Ex mala complexione, quia si calida fit incendit; si frigida, congelat, si liquida, dissipat. Ex officiali morbo, sicut est tortura virgæ virilis, vnde sperma cum exit, non recta via in vuluam tendit; quod intelligi potest, si non recte mingit. Itaque hic cognoscitur si conceptio propter masculum aut fœminam ablata sit: sedeat mulier super scamnum, & pannis operta suffumigetur; si quidem ad os, & ad nares suffumigatio perforet, non ipsa in culpa, sed masculus est: Si enim os vuluę clausum esset, & ora venarum vnde sperma transit ad vuluam, & menstrua; suffumigatio corpus muliebre non perforaret: Similiter & si ibidem esset humiditas, extingueretur fumus, sicut calor spermatis extinguitur: si nimius calor, fumus dissolueretur ac dispergeretur.

Modus cognoscēdi an vir vel mulier sit sterilitatis caussa.

Alij modi ad idem cognoscendum.

Alij vero antiqui dicunt quod sperma masculi, si super aquam posueris, & dilatetur, & natet super aquam, intelligitur esse frigidum ac subtile, nec valet, nec proficit. Si autem aquæ infunditur, & commergitur, valet. Item si vulua in sua positione longa sit & magna, breuis autem virilis virga, non potest sperma attrahere sibi, & ita culpa fit masculi. Potest iterum hoc intelligi ex significatione quam dixi malæ complexionis in masculis, siue fœminis, & in testiculis, vt macilitate & crassitie, nigredine, albedine, duritie, mollitie, multitudine quoque spermatis, & eiusdem paruitate, crassitieque, & subtilitate.

De Modo conceptionis siue generationis.

Cap. CXXV.

Mulier potest concipere quousq; menstrua auferantur, vir autem generare vsq; ad 70. vel 80. annos.

MVlier concipit quousque menstura auferantur, & masculus generat vsque ad annos septuaginta. Plerumque vero vsque ad octoginta, secundum virtutem caloris naturalis vniuscuiusque, & secūdum calorem in testiculis. Quidam autem in iuuentute nō generant, sed in senectute, quia complexionem testiculorum frigidam & humidam habent: post iuuentutem vero perfectam, calor eorum naturalis confortatur, & testiculi calidiores efficiūtur; Ideoque genituræ tunc idonei fiunt. Aliquando vero etiam idem consequuntur ex mutatione dietæ frigidæ & humidę, in calidam & siccam. Quidam autem in adolescentia sua multum generant, quia testiculorum complexionem

Quidam in vna ætate quidam in

calidam & humidam habent: In iuuentute vero & senectute, calor augmentatur, & desiccatur, vnde sperma comburitur, & etiam desiccatur, nec ad generandum proficit. Quidam autem in adolescentia parum generant, quorum complexio est nimis calida, & sicca, & incensiua: Cum autem ad ætatem venerint, calor minoratur ac temperatur, scilicet aut ex ætate, aut ex mutatione dietæ in temperamento frigidæ. Item quidam in adolescentia fœminas tantum generant, & in ætate perfecta masculos: quoniam in adolescentia, complexio eorum, atque testiculorum frigida est & humida: In iuuentute autem & senectute, calefit & desiccatur, ideoque masculi generantur. Aliquando etiam ex mutatione dietæ prouenit.

alia sunt aptiores ad generādum; sicut etiam ad masculos, vel fœminas procreandū.

Signum an mulier sit grauida.

Significatio vero an mulier grauida sit, hæc est: Sentit masculus in coitu matricem, virgam suam desugentem, sicut sanguisugam sanguinem, nec egreditur sperma matricem. A muliere vero os vuluę clausum & coniunctum sentitur, sine apostemate & duritie vuluæ præcedentibus, quod est ex concupiscentia matricis, ad ardorem recipiendi masculini spermatis. Menstrua quidē non currunt ex consuetudine, neque masculum videtur mulier cōcupiscere. In maxillis est venarum color viridis, & maxillæ solito duriores: albedo in oculis est liuida, viriditati contigua, facieique similiter lentiginosa quoque est: abominationem, & virtutis appetitiuæ defectionem, malorumque ciborum desiderium habet.

Signa alia.

Signū certū.

Si vis autem de conceptu certificari, da mulieri mellicratem in hora somni, si circa vmbilicum torturam patitur, concepisse cognoscitur: si non, econuerso. Mellicrates de crudo melle hoc facit, quia ventositatem & inflationem gignit, vuluamque cum intestino recto comprimit, vt ventositas non transeat, sed potius circumeat, ac torturam faciat. Porro si vis certificari fœtum masculinum esse, vide quia color mulieris pulchrior est, motus leuior, venter rotundus, color corporis rubicundus. Si vero color fœdus, motusque tardus, & venter longus, in facie quoque lentigo fuerit, & aliquando etiam in cruribus pustulæ, vulneraque, sexus fœmineus erit.

Signum sexū indicans.

De Caussis abortiendi, & difficultate pariendi.

Cap. CXXVI.

Caussæ abortus, quædam interna, quædā externa.

ABortiendi sæpe causa est, aut ab interioribus, aut exterioribus. Ab interioribus quidem, propter humiditatem viscosam in vulua, quæ fœtum lubricat, aut ex mala complexione vuluæ, qua virtus contentiua deficit; aut ex apostemate vuluæ, aut ex nimio cursu menstruorum in conceptione, vnde fœtui nutrimentum minus venit, & moritur, atque à natura expellitur. Ab exterioribus autem, vt saltu, vel clamore, vel ira, vel lætitia, si nimia sint & subita: Sternutatione quoque continua, vel percussione siue casu, in ventre vel dorso, aut ex catartico, aut ex fœtus magnitudine, aut ex nimio cursu sanguinis de aliquo membro corporis.

Vnde difficultas parturiendi.

Durities autem parturiendi contingit, aut ex matre, aut ex fœtu, aut ex secundina, aut ex aliqua re exteriore. Ex matre quidem, si nimis crassa sit, aut eius vulua parua, aut si est virgo, vel timida, vel debilis, vt fœtum expellere non possit: aut si apostema in vulua habuerit, vel aliam passionem in aliquo alio membro; aut si non in tempore partus exierit. Ex fœtu vero si nimis magnus aut crassus fit, aut parum leuis, vt ad inferiora non descendat: aut si magnum caput, vel duo capita habuerit; aut mortuus fuerit; aut si plures sint aut si non secundum vt oportet exierit. Caput enim prius exire debet, in vt sint manus eius iuxta coxas extensæ, aut pedes quidem prius, sed non distorti. Ex secundina vero, si non incidatur & crassitudine sua, vel ante tempus se incidat, aut si nimis subtilis fit. Porro ex causa exteriori, sicut

ex

ex aere frigido constringente vuluam & coagulante, aut aere calido corpus rarificante, aut virtute deficiente vt fœtum expellere nequeat.

Sternutatio adiuuat partum.

In his autem omnibus si mulier sternutationem patitur, facilitatem adiuuat partus, sicut Hippocras ait. Dicunt autem obstetrices, quod parturire fœminam longum est, sed dolor ibi debilis est: In partu vero masculi dolor est acutus, sed velox. Item si de muliere ante partum sanguis exierit, partus erit durior, quod si moretur, facilior.

De passionibus mammillarum.

Cap. CXXVII.

Morbus mammillarũ quidam vniuersalis, quidã proprius.

Passio mãmillarũ aut est vniuersalis, quia nascitur in eis sicut in aliis exterioribus membris mala cõplexio, apostemata, & similia; aut est propria, sicut calidum apostema nascens in eis ex coagulatione lactis: Quod intelligitur ex tumore & dolore, duritie quoque, & rubore. Sanguis vero si coagulatus sit, intelligitur ex duritie, paruoque tumore, sanguinis quoque dũ mulgetur ostensione. Dicit etiam Hippocras hoc maniam significare. Galenus autẽ eum verum dixisse fatetur, non tamen semper sed raro, cum scilicet fumus sanguinis ad cerebrum venerit.

Quid portẽdat contractio mammillarum, & quæ causa eius.

Aliquando vero si patiuntur mammillæ, vt vna, vel ambæ cõtrahantur in grauiditate, inde significatur nocumentum fœtus, aut etiam abortus. Itaque si vna cõtrahitur, & gemini fuerint, vnus abortiendus erit: Et si quidem dextra, masculus; si sinistra, abortietur fœmina. Causa huius contradictionis est, quia sanguis ab omnibus membris semper ad vuluam descendit, propter naturæ laborem ad expellendum fœtum. Igitur vulua aliquando à mammillis patitur in grauidatione duritiem, dolore significante in genibus, & coxis, & oculis. Causa vero doloris est, quia sanguis augmentatus in mammillis, cũ eum natura expulerit, aut in inferiora corporis, aut in superiora expellit. Et si quidẽ in inferiora coxæ patiuntur, & genua. Si autẽ in superiora, patiuntur oculi ophthalmiã, cęteraq; similia.

De passionibus quoq; coxarũ, & pedũ idest scia, & arthetica.

Cap. CXXVIII.

Morbi coxarum & pedũ.

Constant. vbi supra. Passiones autem in coxis & pedibus, sunt scia, arthetica, & podagra, quæ plurimum nascuntur quibus cũ cibo & potu humores augmentantur, dum quiescunt, coitumque frequenter operantur, & nimium; maximeque post cibum. Scia est passio siue dolor nascens in concatenatione coxarum. Et differt ab arthetica, de qua postea, quia dolor huiusmodi est in ossibus coxarũ exterioribus, descendens vsque ad concatenationem genuum. Aliquando etiam vsq; in calcaneum, & extremitatem pedum ab extranea parte. Nascitur autem ex humoribus crassis, & sanguinolentis, aut crassis & phlegmaticis, in concatenatione coxarum inclusis; & aliquando quidem in concatenatione sua separatur coxa, propter viscositatem materiæ. Quod si diu moretur, pedes contrahuntur, claudicatio subsequitur; quia pedes non cibis vt oportet reficiuntur. Vnde Hippo. in apho. Qui dolent inquit in coxis, si dolor se prolongauerit, & coxa disconcatenetur necesse est vt pes contrahatur, & homo claudus efficiatur: plerumque fit hoc in partibus sinistris.

Quid scia & vnde proueniat.

Quid arthetica & vnde procedat.

Arthetica vero est dolor in concatenatione membrorum nascens. Et aliquando quidem in concatenatione membrorum pedum, vt in calcaneo, maximeque digitorum pollicibus, & podagra vocatur. Aliquando vero in cõcatenatione genuũ, vel manuum, vel cubitorum, & tunc arthetica sola vocatur. nascitur etiam plurimum concatenatione maxillarum, & auricularum, colli, hepatis, & splenis, vt causa eius intelligi non possit. Huius causa est concatenatio defecta, ad quam implendam & extendendam descendit humorum materia, membraque & eorum ligamenta extendit, ac dolorem nimium facit. Causa magnitudinis doloris duplex est, quia nerui scilic. & ligamenta sensibilia sunt, & materia quæ in concatenationem descendit non cito dissoluitur, propter duritiem illorum locorum, quia nec habet vbi moueatur & discurrat, sicut molliora membra.

Defectio concatenationis membrorum duplex, scilicet naturalis & accidentalis.

Defectio concatenationis membrorum aut naturalis est, aut accidentalis. Naturalis, quæ scilicet ex parentela initium sumit. Cum enim fundamenta membrorum ex spermate facta sint, quod in corporibus mixtum est cum humoribus huius morbi generatiuis, filius qui hoc spermate generatur, in hunc morbum facilius incidit eidem apparatus, & cum sint in corpore patris membra quædam debilia, fiunt in filio similia. Accidentalis autem fit ex labore nimio, vbi fatigata est concatenatio, sicut ex multo equitatu, & assiduo aut ex mutatione nimia eiusdem concatenationis, aut ex percussione locum ipsius incidẽte, in quam humores descendunt, aut quoniam in principalibus membris sunt quæ ad ipsam eos expellũt, aut propter coitum multum, maximè si post cibi saturitatẽ fiat, quæ causa huic morbo generando pessima est. *Isidorus vbi supra.* Artheticus autem morbus, ab articulorum passione nomen sumpsit.

De Podagra.

Cap. CXXIX.

Caussa cur podagra magnum adferat dolorem.

Constant. vbi supra. Huius passionis pars, in dolore potior siue potentior est podagra. Materia namque podagrica descendit in parua membra, idest in pollices, quorum concatenatio parua est. Ideoq; materiam si magna sit, capere non potest; vnde nimium extenduntur, & sic dolor augmentatur. In maioribus autem membris, vt in coxis, non sic; quia materia ipsa diuiditur, & ideo non sic extenduntur. Hippocras in libro apho. Pueri inquit & eunuchi non sunt podagrici, quia coitu non vtuntur; hæc enim causa, prout dictum est, huius morbi materia est. Causa quoque podagræ est talis dieta quæ impleat humoribus corpora, sicut est nimius cibus, & potus ebrietas, quies & suauitas, mundificandi quoque corporis negligentia. Passio podagræ plurimum mouetur in autumno & vere. Nam propter inordinatam dietam & crassam in hyeme acceptam, humores in corporibus adunati, cum veris tempus venerit, liquefiunt, & currentes membra pungunt, eisque nocent, & ob hoc eos ad membra debiliora huic morbo apparata, expellunt. In autumno quoque adunantur humores multi in corpore, propter multos fructus comestos in æstate, qui tandem augmentati decurrunt in membra debilia, sicut dixi.

Caussa podagræ, & cur in autumno & vere magis vigeat.

Quid podagra & vnde fiat.

Isidorus vbi supra Podagram Græci à retentione pedum dicunt nominatam, & à ferali dolore, siquidem omne quod immite fuerit, abusiuè agreste vocamus. *Isaac.* Podagra est dolor calcanei & plantæ pedis, cum diffusione nerui, & pulsatione sui, nascens ex malis humoribus ad calcaneum descendentibus, qui si sint calidi & acuti, dolor nimius erit, & pulsatio continua incendens calcaneum; si frigidi & crassi, grauitas nimia fit, & extensio, & sine pulsatione tumor. Apostemata autem podagricæ & artheticę passionis nõ sunt tumentia, quia tumor in solis carnosis locis, & membris nascitur, & habentibus vsum sanguinis: horum membrorum humiditas viscosa & frigida est nutrimentum: Item quia carne sunt nuda, nõ sunt tumentia plurimum. Hæc nascitur suauiter & quiete viuentibus, & exercitia negligentibus, & purgationes ac mundificationes corporis nolentibus, maxime cum multum comedant & bibant. Hę enim res creant in corpore humores superfluos.

Quibus accidat podagra.

De Prognosticis futurarum ægritudinum

Cap. CXXX.

Isidorus vbi supra. Prognostica præuisio ægritudinũ à prægnoscendo dicta. Oportet enim medicum & præteri-

præterita agnoscere, præsentia scire, & futura præuidere. *Razis in Almansore 4. parte.* Saltus faciei diu permanens multus & fortis, torturam vicinam portendit, totius vero corporis saltus multus & diuturnus, spasmum prognosticat. Oculorum facieique rubedo, & venarum in eis manifestatio, lachrymarum descensus, & claritatem pati non posse, hæc omnia si cum forti dolore capitis assint, Phrenesis futuræ prognostica sunt. Incubus & scotomia si diu perseuerauerint, & fortes extiterint, epilepsiam protendunt. Tristitia, absque manifesta aut perfecta causa diu permanens, & cordis malignitas ac desperatio, melancholiam significant. Rheumatismus & coriza, si frequenter eueniant, timendum est ne phtisis, vel asma, vel passiones pulmonis prouenian. Sudor multus ac diu perseuerans, corporis repletionem significat, qui si malè fuerit olens, febrim iam vicinam designat.

Indicia futurorū morborum.

Repletio quoque superflua timorem, hæmoptoicę passionis futuræ, & apoplexiæ, ac subitaneæ mortis affert. Præterea sensuum turbatio, motuumq; debilitatio cum repletione, timorem inducit apoplexię. Cordis tremor fortis ac frequens, mortē subitaneam portendit. Palpebræ & extremitates inflatæ prognosticāt hydropisim, fatigatio & dissolutio, cum appetitiuæ destructione, febrem significat. Multus faciei rubor cum obfuscatione, & angustia aerem attrahendi, vocisque raucedo, lepram faciunt timere, quæ iam incipit accedere. Grauitas in dextro latere, vbi carnæ diminutæ inueniuntur, & punctura, & tensio, læsionem hepatis significat. Pruritus ani vēturas hæmorrhoidas significat, si non causa paruorum vermium ibidē existentium, Fœtor egestionis, innuit fastidium & grauedinem quæ in venis fit. Fœtor autem vrinæ, putrefactionem sanguinis, febresque futuras. Ex multis glandulis oritur suspicio magnæ collectionis, & paralysis parua, magnam portendit. Quapropter cuiuslibet prędictorum causa subtiliter inuestiganda est, & ad eius sanationem festinandum.

Signa subitaneæ mortis.

De signis mortis.

Cap. CXXXI.

Idem in 8. parte. Cum facies igitur fuerit extenuata, & oculi concaui videbuntur, & tempora dilatabūtur, auresque frigidæ fuerint, & in citrinitatem mutatæ, quarū etiam extremitas, quæ pendet inferius, contracta fuerit, & cutis faciei tensa apparebit. Præter hoc etiam color, citrinus, aut viridis, aut niger apparuerit, nec æger etiam multā prius euacuationem passus fuerit; hæc omnia signa mortalia sunt. Vrina præterea nigra, & sputum nigrum, & stercus nigrum, ex signis mortalibus sunt. Et si cum prædictis febris magni fuerit incendij, signa valde mortalia sunt. Item fœtor anhelitus & oris, in acutis ægritudinibus, signū est mortale. Item sudor in fronte post laboris multitudinem; & pulsus ac motus debilitatio, mortale signum est. Similiter oculi stupidi, qui non mouentur, & tremuli qui non quiescunt, sed fere ex multo tremore circūire videntur, de signis mortis sunt. Frequens autem in lecto reuolutio, & verendorū discoopertio, & huiusmodi, signa non sunt bona; significant ergo in ægro ęstuationem, & mentis perturbationem. Item diuersitas caloris in ægri corpore, vt vnum ex membris sit calidum, præcipueque ex parte ventris, & alia membra sunt frigida, signum est non bonum.

Plurima sūt mortis signa.

Paruitas vnius oculi, vel oris contortio, vel alborum quæ videntur in oculis manifestatio præter solitum, & dormire ore aperto; hæc omnia signa valde perniciosa sunt. Stridere quoque dentibus pręter solitum, malum est signū, si cum acuta accidat ægritudine. Præterea rubedo in albis oculorum, & venæ rubeæ vel nigræ in eis apparētes, mala signa sunt. Extremitatum frigiditas in acutis ægritudinibus, signum est non bonum. Quod si frigiditas augmentatur, & cum hoc calor magnus in ventre fuerit, atque sitis, mortale est. Ægritudines acutissimæ in senibus, & in complexionibus, & regionibus, & temporibus frigidis, deteriores sunt, quam in horum contrariis. Tremor cordis qui perseuerat in acutis ægritudinibus, signum est malum, & singultus similiter; & si cui anhelitus constrictus fuerit, & febrilis calor augmentatus, signū est perniciosum. Cum in aliquo membro oritur apostema, vel dolor, & sequitur apostema, vel incendium, ac sitis, malum est; & si cum eo tremor cordis accidit, mortale est. Mortuorum nomina proferre, signum est malum. Et sitis vehemens cum sudore frigido, perniciosum. Flatus autem frigidus, cum debilitate virtutis, ægrum significat morti propinquum. Sudor frigidus cum acuta febre perniciosissimus est cum post sudorem tremor sequitur, malum est signum. Signorum autem virtutes inter se conferendæ sunt; vnum enim bonum signum cum firmum fuerit, multis malis signis præponderat. Ægritudo timorosa est in homine semper sano, qui fere ægrotat.

Signa bona & mala sūt inter se conferenda.

Hippo. in lib. apho. In quo morbo somnus laborem præstat, mortale est. Item ægritudinibus quibuscunque incipientibus, si fel nigrum aut sursum vel deorsum exierit, mortale est: quibuscunq; in febribus cum alijs ægritudinibus, oculi non secundum voluntatem lachrymantur, inconueniens est. In acutis morbis frigiditas extremitatum malum est. In osse vero ægrotanti, caro liuida malum est. Similiter in vomitu singultus, & oculi rubei; in sudore quoq; rigor quibuscunque immoderatus dolor in cerebro fit, in tribus diebus pereunt; si vero os effugiunt, sani fiunt. Item quibuscunque cerebrum ab aliqua occasione motum fuerit, necesse est sine voce fieri statim.

De aphorismis.

Cap. CXXXII.

Isidorus vbi supra. Aphorismus est sermo breuis, integrum sensum propositæ rei describens. *Auctor.* Ex aphorismis Hippo. iam superius quædam locis cōgruis inseruimus, & hic etiam in supplementum huius capituli pauca subiungimus.

Quid aphorismus.

Hippo. vbi supra. Vita breuis, ars vero longa, tempus autem acutum, experimentum vero fallax, iudicium autem difficile. Humidæ dietæ febricitantibus omnibus conferunt, maximeque pueris, & omnibus sic assuetis refici: dandum vero est aliquid tempori, & regioni, & ætati, & consuetudini. Contemplari autem oportet ægrotanti, si sufficit ei dieta, an ipse post deficiat. Senes facillime ieiunium ferunt, secundo consistentes, pueri vero minus, & omnium minime infantes. Horum autem ipsorum, quicunque annosiores existunt, & qui crescunt, plurimum habent calorem innatum, & ideo plurimo indigent nutrimento. Senibus vero paruus inest calor, & ideo paucis indigent, eisque febres non sunt similiter acutæ, frigidum enim habent corpus. Ventres hyeme & vere sunt natura calidissimi, somnique longissimi: In his ergo temporibus, & oblationes plures dandæ sunt, innatus enim calor multus, ampliori indiget nutrimento: Æstate & autumno cibos grauissime ferunt, hyeme vero facillime. Corporibus humidas carnes habentibus famem adhibe; fames omne corpus siccat. Quicunque dolentes aliquid corporis plurimum dolere non sentiūt, his mens ægrotat. Qui in multo tempore extenuātur, corpora tarde reuerti consueuerunt, & qui in modico, modicè. Quibuscunque iuuenibus existentibus ventres humidi sunt, his senescētibus desiccantur; quibus autem iuuenibus sicci, senioribus factis humectantur. Assueti multos ferre labores, etsi fuerint imbecilles ac senes, insuetis etiam fortibus iuuenibus, facilius ferunt; nam ex multo tempore consueta, & si deteriora fuerint, insuetis minus molestare consueuerunt: oportet igitur ad cōsueta conuerti. Mutationes temporum maxime morbos generant. Mulier ambidextra nō fit.

Sententia Hippocratis.

Hyeme & vere amplori opus est nutrimento.

Consuetudo rem difficilē facilem reddit.

FINIS.

SPECVLI

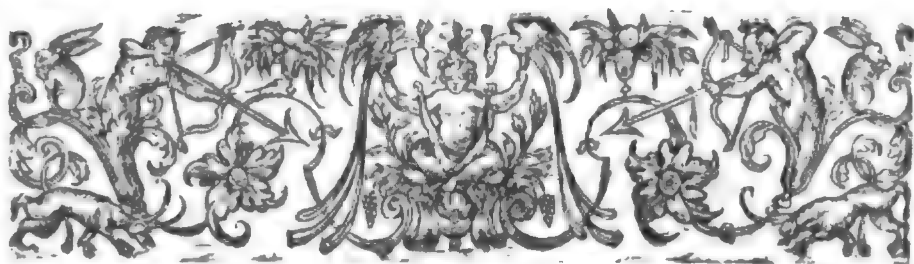

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DECIMVSQVINTVS.

De Naturali Philoſophia.

CAP. I.

Obiectum philoſophiæ naturalis eſt corpus naturale.

LPHARABIVS *vbi ſupra,* Naturalis ſcientia contemplatur corpora naturalia, & eorum accidentia, quę non habent eſſe niſi per illa. Sunt enim & corpora quædam artificialia, quorum ſcilicet eſſe per artem & voluntatem hominis eſt, vt vitrum, & pannus, & lectus. Naturalia vero ſunt, vt cęlum, & terra. Et quæ inter vtrunque ſunt, vt pluuiæ, &c. huiuſmodi. Naturalium quidem & artificialium corporum in hoc eſt conſimilis diſpoſitio, quod ſicut in artificialibus inueniuntur res quæ non habent eſſe niſi per ipſa corpora, & res à quibus & per quas eorum eſſe exiſtit; ita & in naturalibus, quamquam in artificialibus hæc magis appareant. Illa nanque quę non habent eſſe niſi per corpora artificialia, ſunt, vt ligatura in panno, ſplendor in enſe, peruietas in vitro, ſculptura, vel ſtratura in lecto.

Corpora diuidantur in naturalia & artificialia.

In quo conueniant artificialia & naturalia.

Res autem ad quas vel propter quas ſunt illa corpora, ſunt fines eorum, & intentiones; ſicut pannus factus eſt vt cooperiat, enſis vt feriat, vitrum vt infuſa recipiat, lectus vt nos à terra ſuſpendat vel ſuſtollat. *Res* à quibus illa ſunt, actores & procuratores eorum ſunt, vt politor enſis, & carpentarius lecti. *Res* vero per quas exiſtunt, in omni corpore duo ſunt, forma ſcilicet, vt in enſe acuitas; per hanc enim operationem ſuam efficit: Et materia, vt ferrum. Similiter in panno materia ſunt fila, forma vero contextio. Lecti quoque materia ſunt ligna, forma vero quadratura. Similiter eſt & in cæteris. *Quod* ex iſtorum coniunctione prouenit, eorum eſt actio & perfectio. Nullum enim corpus aliquid agit, nec aliquid ex eo prouenit vitę iuuamen, niſi cum forma aduenit in materiam.

In omni corpore ſunt materia & forma.

Sic eſt igitur & in corporibus naturalibus, licet hæc in eis non ita appareant, quia conſtitutiones eorum nõ ita ſenſatæ ſunt, ſicut illorum quæ viſui ſubiacent. verbi gratia, vinum eſt corpus naturale, ſed virtus qua inebriat non eſt ſenſata nec eius eſſe cognoſcitur, niſi per ipſam operationem. Et illa quidem virtus eſt forma vini, & eius conſtitutio. Eiuſque comparatio ad vinum eſt, ſicut acuitas ad enſem, quæ ſi deſtruatur non erit enſis. Similiter eſt & in medicinis, quæ non operantur in corporibus, niſi per virtutes prouenientes per comparationem, quæ virtutes non ſunt ſenſatæ, ſed earum operationes. *Et* materię quidem, & formæ corporum & actiones eorum, & fines propter quos exiſtunt, nominantur principia corporum. Et accidẽtia corporum vocantur principia actionum quæ ſunt in corporibus. *Scientia* vero naturalis facit corpora naturalia, vel oſtendendo quod ex eis ſenſibile eſt, vel probando quod ex eis eſt intelligibile; docetq́; cuiuſque corporis materiam, & formam, & actiones eorũ, & à quibus fiant, & fines propter quos fiant. Hæc igitur ſcientia dat principia naturalium corporum, & actionum eorum.

Quando vocentur principia corporum, & quæ accidentia eorum.

Munus philoſophiæ erga ſuum obiectum.

Ariſtoteles in lib. de cælo & mundo. Summa cognitionis naturę & naturalis ſcientiæ in corporibus exiſtit, ac reliquis magnitudinibus & impreſſionibus eorum, & in motibus ac principiis omnium quæ huic naturæ ſimilia ſunt. Subiectum ſcientiæ naturalis eſt corpus; non ſecundum quod eſt ens, vel ſubſtantia, vel quantitatem habens, ſed ſecundum quod eſt compoſitum ex duobus ſuis principijs, quæ ſunt materia & forma, & ſecundum quod eſt ſubditum motui, & quieti, ac permutationi; his enim modis poteſt fieri conſideratio de corpore, teſte Auicenna, qui dicit, ſi corpus cœli & mundi conſideratur à Phiſico, ſecundũ quod eſt principium motus & quietis eſſentialiter, à Matemathico vero ſecundum quod eſt habens quãtitatem & à Diuino, ſecundum quod eſt ens ſubſtantiæ. Intentio igitur Philoſophiæ naturalis eſt dare principia quatuor, & accidentia, & concomitantia in omni ſpecie corporis. Principia, intellige quatuor cauſas, ſci. materiales, formales &c. Accidẽtia vero colorationes peruietates, aſperitates; proprietates, differentias, &c.

Sub qua ratione corpus ſit obiectum phiſica.

Medici impropriè dicũtur physici.

his similia. Dicitur autem hæc scientia propriè Physica, idest naturalis, quia Physis Græcè, natura Latinè; licet medici ad sui palliationem hoc sibi nomen attribuant, sed impropriè.

De partibus naturalis Philosophiæ.

Cap. II.

Octo sunt partes physicæ.

A *Lpharabius vbi supra.* Naturalis scientia diuiditur in octo partes; *quarũ prima* est inquisitio eius quo communicant omnia corpora naturalia, siue simplicia, siue composita, scilicet in principijs, & actionibus, & consequentibus ipsa principia, & hoc docetur in lib. de naturali auditu. *Secunda* est inquisitio de corporibus simplicibus, an sint, & quæ sint, & quantus eorum numerus, & hoc docetur in lib. de cœlo & mũdo. Tertia de permixtione & corruptione corporum naturalium communiter, & de his ex quibus componuntur, & de qualitate generationis & corruptionis elementorum: hoc docetur in li. de generatione & corruptione. Quarta de principijs actionum & passionum, quę propria sunt elementis tantum, & cõpositis ab eis: hoc continetur in tribus primis libr. de impressionibus superioribus. Quinta est consideratio de corporibus cõpositis ab elementis & de eo in quo communicant omnia composita, siue similium partium, vt sunt aurum, & argentum; siue dissimilium. Sexta est de eo in quo communicant omnia corpora composita similium partium, quæ non sunt partes compositionũ diuersarum partium: hæc sunt corpora mineralia, speciesq; rerum mineraliũ, & de eo quod est principium vnicuiq; speciei earum: hoc docetur in libro de mineris. Septima de eo in quo communicant species vegetabilium, & de eo quod est propriũ cuiusque eorum: & hoc in li. de vegetabilibus. Octaua est de eo in quo communicant species animalium, & de eo quod est vniuscuiusque proprium: hoc docetur in li. de anima, & lib. de animalibus, cæterisque libris qui sunt vsque ad vltimum librorum de naturalibus. Et istæ duæ vltimæ, sc. septima & octaua, sunt duæ partes speculationis de compositis diuersarum partium, sc. dissimilium. Itaque scientia naturalis de omni specie corporum prædictorum dat principia, & accidentia eorum comitantia illa principia.

Diuisio totius scientiæ naturalis.

Auctor. Aliter. Physica, idest naturalis scientia, tractat de inuisibilibus visibilium causis, nam corpus & ea quæ sunt corporis, principaliter considerat. Corpus autem aut consideratur in generali cum partibus suis: aut in speciali. Si primo modo sic determinat de eo Arist. in lib. Physicorum. Si in speciali, aut est corruptibile, aut incorruptibile. Si incorruptibile, sic est in li. de cœlo & mundo. Dicit enim Arist. ibidem, & cœlum est corpus non generatum, nec fabricatum, nec recipiens impressiones aliquas. Si sit corruptibile, aut ergo est simplex, sic est in lib. de generatione & corruptione, & loquor de simplicitate illa quæ opponitur compositioni naturali ex quatuor elementis. Si compositum, aut ergo animatum, aut non: Si non, est in l. Meteororum, vbi Arist. determinat de impressionibus, & de generatione grandinis, & niuis, & corporum mineralium, & consimilium. Si vero sit compositum animatum, aut igitur anima vegetabili est animatum; & de tali determinatur in lib. de vegetabilibus, vt de plantis; aut de anima sensitiua, & de tali in lib. de animalibus; aut anima intellectiua, & de tali in lib. de anima. Cæteri vero lib. scilicet de somno & vigilia, de morte & vita, de sensu, & sensato, de differentia spiritus & animæ, supponuntur in lib. de anima, & lib. de animalibus.

De Natura, & eius operatione.

Cap. III.

Diuisio corporum in naturalia & artificialia.

A *Rist. in lib. 2. Physic.* Eorum quę sunt, alia quidem natura sunt, alia per alias causas, scilicet propositum, artificium, & huiusmodi. Natura quidem sunt, quæcunque ab aliquo in seipsis principio mota perueniunt in aliquem finem; vt animalia quælibet, & partes eorum, ac plantæ, & corpora simplicia, vt ignis, aer, terra, aqua, & huiusmodi; quæ omnia videntur in seipsis habentia principium motus & status; hæc quidem secundum locum, illa vero secundum augmentum, quædam autem secundum alterationem. Lectus vero & indumentum & huiusmodi, ab arte sunt. *Est igitur natura principium alicuius & causa mouendi & quiescendi eius in quo est, primum per se, & non secundum accidẽs.* Vtrum autẽ sit natura tentare demonstrare ridiculum est, quia rerum huiusmodi multæ sunt, quæ scilicet habent principium sui motus, manifestum autem per ignotum demonstrari non potest: Sillogizabit enim vtique aliquis cæcus natus de coloribus; quare necesse est huiusmodi homines de nominibus habere rationem, nihil autem intelligere.

Quid natura.

Idem in 8 lib. Nihil autem inordinatum est eorum quæ natura sunt, & secundum naturam. Natura enim omnibus causa ordinationis est; ordinatio autem omnis ratio est. *Arist. in lib. 3. de anima.* Natura nihil facit frustra vel ociosè, nec deficit in necessarijs, nisi in incompletis, & in imperfectis, vel secundum aliam translationem. Perfectè operatur in rebus necessariis, nisi sit in monstruosis rebus quæ perfectæ non sunt. Denique natura nihil facit ociosum, propter aliquid enim omnia sunt quæ natura consistunt, aut accidentia sunt eorum quæ propter aliquid sunt.

Natura nil facit frustra, nec deest in necessarijs.

Idem in lib. de animalibus. Naturæ vero cognitio nobilior est, quæ per formam est, quàm quę per materiam. Debemus itaque considerare formas, & in artifice delectari qui fecit eas. In omnibus enim naturalibus rebus & vilibus, etiam est aliquod mirabile; natura nanque nihil facit ociosè, nec facit nisi quod melius est, & secundum ordinem, & respuit infinitum. Facit autem omne quod facit, aut quia necessarium est, aut propter melius, eijcitque superfluum ab opere suo, sicut & ars; & quanto diminuit in multitudine, tanto augmentat in magnitudine: dat autem vnicuique sibi conueniens, vt instrumentum secundum operationem qua indigetur. Simulque dat virtutem & instrumentum, quia non potest esse videns sine oculis, nec oculus est aliquid sine visu. Non autem simul dat multos modos iuuamenti, sicut patet in animalibus. Denique natura cuiuslibet est illi rei conueniens, ad quam est præparata, nec potest res esse semper, quæ non est secundum naturam. *Quintilianus de ori. insti. libr. 2.* Omnia itaque quæ consummauerit ars, certum est initia à natura duxisse.

Natura facit omnia ordinate & respuit infinitũ.

Quæ ars consummat natura inchoauit.

Quot modis dicitur natura.

Caput IIII.

E *X summ. de anima.* In naturalibus idem est forma quod natura, sed forma dicitur respectu materiæ quam perficit; Natura vero respectu motuum quos elicit, vt forma ignis. Dicitur autem natura secundum Auicennam quadrupliciter. Primo modo principium mouendi vno modo, & non sponte, sicut in elementis & elementatis. Secundo modo principium mouendi diuersis modis, & non sponte, sicut est anima vegetabilis in plantis. Tertio modo principium mouendi diuersis modis & sponte, sicut est anima rationalis in animalibus. Quarto modo principium mouendi vno modo & sponte, sicut motus cæli, quod est intelligentia. Primo modo dicitur natura propriè. Diffinitur autem in physicis generaliter sic. Natura est principium motus & quietis, eius in quo est, per se, & non per viam accidentis.

Natura dicitur quadrupliciter.

Auctor. In summa vero nota, quòd natura primo dicitur dupliciter. Vno modo natura naturans, idest ipsa summa lex naturæ, quæ Deus est; de qua dicit Augustinus. *Contra summam illam naturæ legem à notitia remotam, siue infirmorum, siue impiorum, tam Deus nullo modo facit, quam nec contra seipsum facit.* Aliter vero dicitur natura naturata, & hæc multipliciter. Vno modo

Natura alia naturans, alia naturata & hæc multiplex.

natura

natura dicitur vis insita rebus, ex similibus similia procreans, vt ex grano granũ eiusdem speciei. *Alio modo* dicitur natura principiũ motus & quietis, vt superius dictũ est. *Tertio* modo, communis vel vsitatus naturæ cursus mortalibus notus, secundũ quod dicuntur miracula fieri contra naturã: vnde & dicit Apost. ad Romanos; *Tu ante cum oleaster esses, contra naturam insertus es in oliuam bonam. Item quarto modo* dicitur natura possibilitas creaturæ, quam indidit ei natura naturans, idest Deus, vt ex ea fiat quod ipse vult. Et sic accipitur ibidem in gl. cum dicitur: *Id natura est cuiq; rei, quod de illa fecerit Deus.*

Arist. in lib. 2. physicorum. Videtur autem & natura substantia eorũ esse quæ natura sunt, & quod primũ inest cuilibet informabile per seipsum, vt lectuli natura lignũ, statuæ autem æs. Vno igitur modo natura sic dicitur, prima vniuscuiusq; substantię materia, in seipsis principium motus & mutationis habentiũ: Alio vero modo forma & species, quę est principiũ secundũ rationem. Sicut enim ars dicitur; quod est secundum artem, & artificiorum; sic & natura quod secundum naturam dicitur, sc. de forma. Erit igitur natura habentium in seipsis motus principiũ, forma, & species quæ nõ est separata nisi secundũ rationem, magis etiã natura hæc est quam materia; vnumquodq; enim tunc magis dicitur, cum actus (alias endelechia) sit, quam potentia. Quoniam igitur natura dupliciter dicitur scilicet materia & forma, Sciendum quod de his Mathematicus & Physicus negotiantur, sed nõ Mathematicus accidentia speculatur inquantum talibus accidunt: vnde abstrahit, scilicet accidentia à corporibus; abstracta enim sunt à motu intellectu idest intellectualiter, & nihil differunt, idest non abstrahuntur realiter. Neque enim fit mendaciũ abstrahentium, quòd scilicet essent ibi abstracta, vel abstrahenda secundũ rem. Physicus quoq; abstrahit, sed minus quã Mathematicus. Impar enim & par, rectũ & curuũ, numerus & figura, & linea, sine motu sci. diffinita sunt; non autẽ caro, & os, & homo quæ sunt scilicet de cõsideratione Physici, sunt huiusmodi, scil. diffinita sine motu & materia. Si autẽ ars imitatur naturã, eiusdẽ que scientiæ est cognoscere speciẽ & materiã, vt medici sanitatem, & cholerã, ac phlegma in quibus est sanitas: & Physicæ vtique erit cognoscere vtranque naturam, scilicet formam, & materiam.

Natura duplex scilicet materia & forma, sed forma magis est natura quam materia.

Aliter Physicus aliter mathematicus naturã considerat.

Ex lib. fontis vitæ. Materia quidem vniuersalis, & forma vniuersalis, sunt radix omnium, & ex his generatum est quicquid est, hæc enim duo præcedunt omnia, & in ea etiam omnia resoluuntur. Materia quę vniuersalis est, ipsa est substantia quę sustinet, 9. prædicamenta, & est illis subiecta. Hæc est per quam sensibilia subsistunt, in qua & inueniuntur, & in ea mutantur, & ad eam referuntur, & ab ipsa incipiuntur, & ad eam redeunt. Nouẽ vero prædicamenta sunt vniuersalis forma subsistens in illa. Porro distinctio nominũ, materiæ scilicet & substantię hæc est, quia nomen materiæ congruit illi soli quod paratum est recipere formam, quoniam nondum recepit. Nomen vero substantiæ congruit illi materiæ quæ iam aliam formam recipit, & per ipsam formam facta est prima substantia.

Ex materia & forma fiunt omnia entia naturalia.

De Principijs naturalibus, idest materia, forma, & priuatione.

Cap. V.

Descriptio materiæ primæ hæc est, quod *ipsa est substantia existens per se, subsistentatrix diuersitatis vna numero.* Et iterum: *quòd est substantia receptibilis omnium formarum.* Perficitur autem ex forma: non enim habet esse in actu absolutè, sed tantum in potentia: quoniam esse non est nisi per formam, forma enim est essentia rei, & ipsa perficit essentiam materię. Esse autem in actu non est, nisi ex coniunctione materiæ & formæ: vnde nec possibile est vt forma sit sine materia. Esse igitur est existentia formæ in materia. Quòd autem esse rei nõ sit nisi ex essentia formæ, signum huius est, quia id quod est, aut sensibile, aut intelligibile. Sensus autem & intellectus non applicantur nisi formę sensibili, aut intelligibili. Esse quidem materiale non habet materia ex forma sed esse formale. Itaq; materia mobilis est ad recipiendum formam, forma vero est agẽs in materia, quia perficit eam, & dat ei esse. Omne quoq; agens per seipsum non facit quicquid facit, nisi per suam formam. Materia vero non habet actionem, quoniam in se nõ est nisi receptibilis tãtum, idest subiecta, vel parata ad recipiendũ actionem. Itaque forma dignior est quam materia, & ipsa est sicut anima, materia vero sicut corpus. Materia similior est priuationi, forma vero similior esse. Aestima ergo priuationem materię sicut tenebrositatem aeris, & formam in ea sicut lumen.

Quid materia.

Materia nõ est: ens actu nisi per formam, vnde vna non potest esse sine altera.

Natura quidem materiæ est multiplicari, & diuidi; & ipsa est causa multiplicationis ac diuisionis. Forma vero diuiditur & multiplicatur propter materiam, diuersitas autem quæ est inter substantias, non est ex materia, sed ex forma; quia formæ sunt multæ, materia vero vna: Formæque multiplicatio est ex materia, forma igitur existẽs in materia, quę perficit essentiam rei, per quam etiam factum est vnumquodque, est vnitas veniens à prima & vera vnitate creaturæ, quæ non habet principium neque finem, nec mutationem, nec diuersitatem, ideo necesse fuit vt vnitas ipsa creata haberet hæc omnia: & per hæc facta est dissimilis ab ipsa vnitate prima & perfecta, nec est possibile vt forma separetur actu à materia quæ sustinet eam; forma dico substantialis, nam accidentalis forma separari quidem potest, substantialis autem minimè, nec intellectu quidem, resoluendo & componendo.

Materia est causa multiplicationis, ipsa tamen ex se vna est, forma vero multa ratione ipsius.

Pone ergo corpus exemplum materiæ, colorem formæ; talis etiam est habitudo formæ ad materiam, qualis animæ ad corpus, & intelligentiæ ad animam: formam namque & materia continet, sicut intelligentiam anima, & animam corpus. Imaginare quod essentia materiæ est virtus spiritualis in se considerata, non habens formam; essentia vero formæ lumen aduentum, quod attribuit ei in quo est, proprietatem & intellectum speciei ac formæ. Philosophi solent materiam appellare possibilitatem, quia possibile fuit ei recipere formam, idest eius lumen vestire. Quo autem fuerit subtilior materia, ac superior, propter diffusionem luminis, in ea fiet ipsa substantia perfectior, sicut intelligentia, & anima. Cumque res magis peruia fuerit, speciem suam fortius seruabit.

Ita se habet forma ad materiam sicut color ad corpus.

Materia & forma sunt finis rerum, res autem non est finita nisi per suam formam, nec habet res infinita formam qua fiat vnum, & differat ab alia. Ideo namque essentia æterna infinita est, quia non habet formam. Omnis quoque differentia non est nisi per formam. Intelligentia namque & anima non apprehendunt res nisi per formam, & forte non coniunguntur nisi cum formis, propter similitudinem & conuenientiam in genere. Igitur intelligentia non apprehendit rem, nisi per coniunctionem formæ suæ cum forma illius. Ipsaque intelligẽtia est locus formarum intelligibilium, sicut hyle naturalium. Substantia enim intelligentiæ facta est comprehensibilis omnium rerum per vnitatem essentiæ suæ, quæ duxit eã ad esse, formaque intelligẽtiæ perfectior & clarior est forma animę. Prima vero forma vniuersalis est origo omnis formæ, & ex eius scientia inquiritur omnis formæ scientia. Ipsa denique forma vniuersalium, est substantia, sapientia perfecta, lumen purissimum, constituens essentiam omnium formarum.

Res est finita per formam, & ab alijs rebus per eãdem differt.

De Informitate primæ materiæ.

Cap. VI.

Augu*st. in li. confessionum.* 12. Nonne tu domine docuisti me, quod priusquã istam materiã informẽ formares

formares atque distingueres, non erat aliquid; nō color, non figura, non corpus, non spiritus: non tamen omnino nihil erat; Sed quędam informitas sine specie aliqua. & dum in hac informitate quærit cogitatio, quid sensus attingat, conatur eam vel nosse ignorando, vel ignorare noscendo. Ego cum antea cogitare eam vellem, fœdas & horribiles formas perturbatas ordinibus volvebat animus, sed formas tamen; & id quod cogitabam, non priuatione omnis formæ, sed comparatione formosiorum erat informe. & suadebat vera ratio, vt omnes formæ qualescunque reliquias omnino detraherem, si vellem prorsus informe cogitare, & non poteram, citius enim non esse censebam, quod omni forma priuaretur, quàm cogitabā quoddam informe, & nihil formatum, nec nihil informe, propè nihil. Et cessauit mēs mea interrogare hinc spiritum meum plenum imaginibus formatorum corporum, & eas pro arbitrio mutantem atque variantē. Et intendi in ipsa corpora, eorumque mutabilitatem altius inspexi, qua desinunt esse quod fuerant, & incipiunt esse quod non erant. Eundemque transitum de forma in formam per informe quoddam fieri suspicatus sum, non per omnino nihil. Mutabilitas enim rerum mutabilium ipsa capax est formarum omnium, in quas mutantur res mutabiles. *Arist. in Metaphysica. 8. lib.* Materiam itaque dico illud quod est, quia hoc non est in actu, sed in potentia, forma vero est principium rei.

Materia est aliquid informe sine specie, quod cognoscitur ignorando scilicet formam.

Quod omne compositum ex materia & forma corruptibile est natura.

Cap. VII.

ARist. in lib. Physic. 1. Omne quod fit corrumpitur; corrūpitur autem aut ex contrarijs, aut in contraria, & horum media. Media vero ex contrarijs sunt, vt medij colores ex albo & nigro. quare omnia vtique quæ natura sunt, sunt aut contraria, aut ex contrarijs. Fiunt quidem simpliciter solæ substantiæ secundum quid autem alia. Quæ vero simpliciter fiunt, alia quidem fiunt transfiguratione, vt statua. Alia appositione, vt quę augmentantur: Alia substractione, vt ex lapide mercurius; alia ex compositione, vt domus; alia vero ex alteratione, vt quæ secundum naturam convertantur. Omnia autem quæ sic fiunt, manifestum est quoniam ex subiectis fiunt, idest ex subiecta materia. Quod igitur fit semper compositum est, scilicet ex materia & forma. Et est quidem aliquid quod fit, vt forma in materia; & est quidem aliquid quod hoc fit, scilicet ens sub forma; & hoc dupliciter, aut enim subiectum, idest materia; aut oppositum, idest priuatio. Eorum autem quæ natura sunt, vnumquodque non secundum accidens, sed secundū substantiam fit ex subiecto & forma: Igitur solum materia & forma sunt principia per se: Componitur enim musicus homo ex homine & musico; quodammodo enim resolues rationes illorum.

Sola substātia simpliciter fiunt; & completa ex subiecto fiūt & forma.

Est autem subiectum numero quidem vnum, specie vero duo. & nos quidem materiam & priuationem alterum esse dicimus, & non esse vnum, scilicet principium, sed duo. Sed materiam per se, priuationem autem & contrarietatem secundum accidens. Priuatio quidem formæ contraria est, subiectum vero materia, cum forma causa est eorum quæ sunt & fiunt, sicut mater. Dico autem materiam primū subiectum vnicuique, ex quo fit aliquid. Sunt itaque duo principia rerum intrinseca per se, tertium vero per accidens, scilicet priuatio. Illorum quidem materia est, sicut fœmina, forma vero diuinum quoddam & optimum, scilicet in genere suo appetibile, quod priuationi contrarium est. Aliud vero, scilicet materia, secundum sui naturam aptum natum est ipsam appetere, & desiderare, sicut fœmina masculū, & turpe appetit bonum; quę tamē per se turpis non est, sed secundū accidens, scilicet per priuationem: & manet quidem materia in quantum subiectum est, secundum autem quod priuatio corrumpitur.

Tria sunt generationis principia.

De corporibus simplicibus, idest elementis.

Cap. VIII.

AL pharabius vbi supra. Corporum naturalium alia sunt simplicia, alia composita. Simplicia sunt, quorum esse non est à corporibus alijs, vt sunt corpora cœlestia. Composita vero quæ sunt ex alijs corporibus vt plantæ, & animalia.

Corporaquædam simplicia quædam composita.

Arist. in lib. 3. de cœlo, & mundo. Omne corpus, aut est elementum, aut ex elemento generatum. *Elementum autem est ad quod cætera corpora resoluuntur, & est in eis potentia, vel actu; Sed ipsum non resoluitur, neque permutatur neque cadit sub corruptione.* Et hoc est corpus simplex non compositum. Corporibus autem simplicibus est motus naturalis & quies: Res enim aut quiescit violenter, aut quiete naturali necessário. Et vbi quiescit naturaliter, illuc incedit naturaliter. Natura enim est in vnoquoq; principium motus sui. Virtus autem est principium motus eius qui est à re alia. Omnis itaque motus, aut est naturalis, aut accidentalis. Naturalis est à virtute cum auxilio naturæ, vt lapidis deorsum. Accidentalis autem à virtute nō cum auxilio naturæ, vt lapidis sursum: verumtamen his duobus motibus vtitur aere sicut instrumento: vnicuique autem rerū est motus naturalis vnus, accidentalis vero plures.

Quid elementum.

Motus aliùs naturalis alius accidentalis.

Idem in Methaph. lib. 1. Diffinitio elementi est ista, scilicet quod elementū est illud de corporibus, cuius ordo vltimus est. *Auicen. de medicina lib. 1. Elementa sunt corpora prima, omnium corporum principia, quæ in corpora diuersarum formarum diuidi minimè possunt; Ex quorum commixtione diuersæ species generantur.* Horum duo sunt grauia scilicet terra & aqua, duo vero leuia, scilicet ignis & aer. Et in aliis corpora duo quidem grauia plus iuuant ad membrorum generationem, & eorum quietem. Duo vero leuia, plus ad generationem spirituum, & motionem eorum, & ad mouendum membra, licet motio non sit nisi ab anima.

Quid elementa, & quid in generationibus conferant.

Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 7. Aegytij quatuor elementa cernunt, & ex singulis bina, maria & fœminea, aerem enim marem iudicant, qui ventus est; fœminam vero qui nubilosus & inhærens. Mare vocant aquam virilem, muliebrem omnem aliam. Ignem masculum vocant, quo flamma ardet, & fœminam qua lucet innoxius tactu. Terram fortiorem marem vocant, saxa scilicet, & cautes; ei quæ aratur & teritur fœminę nomen assignant.

Aegyptij posuerunt distinctionē sexus in elementis.

De Qualitatibus elementorum, & commixtionibus eorum.

Cap. IX.

PRiscianus ad Cosdroe. Quatuor sunt elementorum copulationes, calido scilicet & sicco facientibus ignem, calido vero & humido, aera (etsi quidem eum frigidū, & humidum esse dicant, in sursum gelatis attendentes.) Item frigido, & humido constituentibus aquam, arido & frigido terram. Horum actiua sunt duo, scilicet calidum & frigidum; passiua, humidum & siccum. Cum autem in vnoquoque elementorum duæ sint differentiæ, vna ex duabus elemento dominatur. Ignis enim magis est calidus quàm siccus; & aer magis humidus quàm calidus: & aqua magis frigida quàm humida, & terra magis sicca quā frigida. Mouentur autem & in seipsa facile, cum per vnum communicant, & per vnum opponuntur; difficulter quando per duas differentias contradicunt, vt ignis & aqua, aer & terra. Hæc autem in medio, & circa medium discreta sunt, nam terra quidem stat, aqua vero terrę circumposita, hæc autem continet amictus aeris vtrumque ambiens, & circa spheram aeris, ea quæ dicitur ignis. Ipse est enim in quarto

Quatuor sunt elementorum combinationes sed in vnoquoque vna qualitas dominatur.

Elementa symbola facilius miscētur.

extre-

Elementa se inuicē alterant.

extremum, sicut terra medium. *Arist. in lib. Meteororum* I. Aqua quidem existit in aere, scilicet per euaporationem, & aer existit ex aqua, quia sic disposuit vtrumque Deus gloriosus & sublimis: non autem ex aqua fit aer, sed ex vapore multo emanante per caliditatem cum sua humiditate, quando eleuatur ex aqua & terra, scilicet vapor aquosus. Similiter non fit terra ex omni aere, sed ex aere multi vaporis, quando aggregatur & inspissatur. Sic igitur aer & aqua continue alterantur adinuicem. Dico autem quia super illud quod est super terram vincit aqua, & aer sine igne. Quod si ignis vinceret, combureret illud, & exiccaret. Ignis autem purus & non turbidus est contingens orbem lunæ.

Ignis purus contingit orbem lunæ.

Seneca vbi sup. Omnia igitur elementa in omnibus sunt, & omnium alterni recursus sunt; quicquid alteri perit, in alterum transit, & natura partes suas velut in ponderibus constitutas examinat, ne proportionē, æquitate turbata, mundus postponeret. Nunquam sine igne est aer, detrahe illi calorē rigescit, & stabit, durabitur, & transiet in humorem. Sed nihilominus quodque non sine humore est, & ideo facilior in inuicem transitus, quia illis in quæ transeundum est, iam mixta sunt. Habet igitur terra humorem, & hunc exprimit; habet etiam aera, & hunc hyberni frigoris vmbra densat, vt humorem faciat. *Hieronymus.* In terræ quoque visceribus ferrum & lapides decernuntur, in quibus ignis latitat; aerem in terra esse probatur dum humectat, sed & terra temperiem solis acceptans, vapores largissimos exaltat.

Elementa pura non sunt.

De ordine vel pondere quatuor elementorum.

Cap. X.

Aquam esse super terram probatur.

Avgust. *super Genesim ad literam.* 2. *li.* Elementa quatuor, non tantum locis, sed & qualitatibus distingui probantur, vt pro qualitatibus proprijs, etiam loca propria sortiantur: aqua scilicet super terrā, quæ etiam si sub terra stat aut labitur, sicut in antris & cauernis, non tamen ea terræ parte quam supra, sed ea quam infra se habet continetur. Nam si ex parte superiore pars aliqua terræ delapsa fuerit, non manet super aquam sed ea perrupta demergitur, & ad terram pergit, ibique tanquam in loco suo conquiescit. Illud itaque Psalmi *Qui fundauit terram super aquas*, si quis ad literam cogit intelligi, non incongruenter, vel sublimia terrarum, siue continentium, siue Insularum significat, quæ sunt aquis superiora; vel ipsa tegmina speluncarum, quæ super aquas pendula soliditate sunt firmata. Aerem vero superiorem esse aquæ hinc patet, quia nullum vas ab ore impressum aquis, potest repleri: videtur enim vas esse vacuum, sed aere plenum esse probatur, cum ore imo in aquam deprimitur; nam quia superius non inuenit locum exundi, nec inferius irruptis aquis subter eas eum ire natura permittit, plenitudine sua repellit eas, nec in vas intrare sinit. Cum autē vas ita collocatur, vt non habeat os deorsum, sed in latus inclinatum, tunc intrat aqua inferius, aere exeunte superius: hinc etiam probatur nihil esse vacuū. Itaque si vasis erecti pateat os in cœlum, cum infundis aquam, aer ex alijs partibus quibus non infundis sursū euadit, & aquæ deorsū locus fit. Quod si in ore vas deprimitur, vt vel ex latere vel desuper aquæ repētè defluant, & vndiq; os vasis obtegant, aer sursum nitens eas dirumpit, vt eis ad ima locum faciat, & ipsa diruptio singultus vasorum est, dum partibus fugit; quia totus propter oris illius angustias tam cito intrare non potest. Porro si sub aquas aer cogatur ire ex vase, vt illo cedente vas ab ore in ima presso replere velles, facilius vndis vndiq; cooperitur, quā per os eius ab inferiori parte gutta exigua locū intrandi reperiat.

Aerem esse super aquam probatur.

Iam vero ignem ad superna emicantem (alias nitentem) & ipsius aeris naturam velle transcendere, ex hoc patet, quia si quis faculam accensam capite deorsum teneat, nihilominus flammæ conus ad superiora contendit, sed constipatione aeris circumfusi & superfusi superatus extinguitur, & in eius qualitatem commutatur, & ad eius vniuersam altitudinem transiliendam perdurare non potest. Itaque super aerem purus ignis esse dicitur, vnde etiam sydera, & luminaria facta esse coniectantur. Hinc etiam intelligi volunt, qui de ponderibus elementorum argumentantur & rationem sumunt, quod aer (si quis eius particulam in illis spatijs cœli sublimibus dimittere posset) necessario pondere suo caderet, donec ad aera subter spatia perueniret.

Ignem esse super aerem patet.

De ponderibus corporum.

Cap. XI.

Arist. *in lib. de vegetabilibus.* Vniuersitatis constitutor, varijs animalium generibus & lapidibus, omnem sensibilem ornauit locum: quorum causas & naturas secundum quendam ordinem & harmoniam genitiuam impossibile est partibile animo & sensu accipere varietatem quoque concursus, & formæ, & vtilitatum, siue etiam ad se inuicem cōnaturalis habitudinis connexiuam omnium causam & virtutem, quomodo factor vniuersitatis bonus ex non existentibus adducit existentia, & naturis varijs exornat; quædam quidem simpla & intelligibilia, quædam vero composita & visibilia formans, vnam ipsis inuicem, & vniuersitati constituens vtilitatem, & connaturalitatem, velut ex vna coniunctione concatenationis præstantiam. Optimi vero factura omnino eadem, & si quibusdam partiū contrarietates introducantur, & pugna ex mixtura est, & qualitatum differentia. Ex hoc enim non sine artificis ratione constitutum est, quod & animalibus & herbis & lapidibus corruptiuæ quædam sunt virtutes & qualitates, quædam iterum vtiles & salutares. Quod autem de lignis in aqua mergitur, vt vlmus, vel hebenus, accidit quia partes eius compactæ, sunt & meatus angusti, nec aer est in illis.

Deus omnia creauit cum mirabili quadā adinuicem cōcatenatione.

Idem in lib. 4. de cœlo & mundo. Omne graue recipit partitionem: Graue est res spissa, leue res rara; omne graue aut est molle aut durum necessario; molle est quod impellitur, durum autem quod non. Ignis quāto maior, tanto leuior, & incessus eius sursum velocior. Similiter aurum & plumbū multū, velocius incedit deorsum, quàm paucū; similiter & reliqua grauia. Dixerunt quidam, quod de aptitudine vacuitatis est, sursum incedere. Sed impossibile est vt res sursum incedat propter vacuitatem quæ est in ea, cum vacuitas non incedat sursum; vnicuique autem rei plures sunt motus accidentales, naturalis vero vnus. Duæ sunt figuræ velociores motus quàm reliquæ, scilicet pyramis, & orbicularis. Graue aut leue non nominamus nisi rem cui virtus est, quæ mouetur motu naturali. Errauit autem qui dixit, quod in mundo non est sursum neque deorsum; dicimus enim horizontem mundi sursum, & quia in loco suo sursum est, & est primum in natura leue, itaque absolutum est, quod incedit sursum, & ad horizontem. Et graue absolutum est, quod incedit semper deorsum, & ad medium, nisi sit quod prohibeat. Leue vero comparatum ad aliud, & graue comparatum ad aliud est, quando duarum rerum æqualium in magnitudine, ac spissitudine, deinde incedit vna earum inferius, velocius altera. Simile autem tendit ad suum simile, & pars incedit ad locum ad quem & totum.

Quæque res habet tantū vnum motū naturalem.

Horizon est pars mundi sursum.

Et dico iterum, quod locus quando est horizon, scilicet res continens res incedentes sursum, & res incedentes deorsum, scilicet medium & vltimum, est procul dubio materia partium medij & vltimi forma continentis. Ideoque corpus incedens ad locum suum, non incedit nisi ad suum simile. Corpora vero quæ sunt inter duo loca, sunt adinuicem similia. Nam aqua similis est aeri, & aer igni; & similiter in descendendo; aqua quoque terræ similis est. Dico autem extrema ignem & terram, & vnum eorum non est alij simile,

Corpus incedens ad locū suum incedit ad suum simile.

simile, sed diuersa sunt: sicut hyle & forma. Similiter & vnumquodq; corporum diuersificatur superius ab inferiore, sicut forma ab hyle. Res enim continens est in parte formæ, contenta vero in forma materiæ. Et iste modus cadit super omnes res generatas. Itaque corpus quod est sicut forma, leue est, incedēs semper sursum. Et corpus quod est sicut materia, graue est, incedens semper deorsum.

Igni inest sola leuitas, sicut terræ sola grauitas.

Igitur graue absolutum est quod subsidet omnibus corporibus, leue autem absolutum natat super omnia corpora. Non enim intelligo per absolutum, nisi genus omnis rei, cui non insunt istæ duæ potentię, sicut ignis cui scilicet inest sola leuitas; semper enim ascendit, vsquequo consequatur horizonta. Vnde patet quod non inest ei grauitas omnino, quia si esset sub alia re resideret, nunc autem super omnia natat. Similiter neque terræ leuitas inest omnino, cum ipsa sub omnibus corporibus resideat. vnde omnis res in qua est ex partibus terræ, plus est grauis in omnibus locis; omniaque corpora in locis suis grauia sunt, nisi quæ sunt ex igne solummodo: Nam & aer in loco suo grauis est, & hoc significat vter plenus vento, qui quoniam plus habet de aere, quam de terra, & aqua. In aqua quidem leuior est alia re: in aere vero grauior: non enim super aerem natat, sed super aquam. Et aqua quidem quando fit aer, permutatur, à grauitate ad leuitatem, & incedit sursum, diciturque leuis in illo loco, non quia leuis ipsa sit illic. Vnicuique autem corporum habentium grauitatem & leuitatem, est operatio in loco suo, terræ vero est operatio in corporibus omnibus.

Nota quod secundū Arist. aer est grauis in loco suo.

De impressionibus corporum.

Cap. XII.

Idem 3. *de cælo & mundo.* Corpora quidem sunt ex superficiebus, superficies ex lineis, lineę vero ex punctis. Non est autem linea quæ non recipit partitionem & diuisionem; nec est possibile vt res diuidatur in rem quę non recipit diuisionem. Impressiones autem diuiduntur, aut per formam, sicut color in albedinē & nigredinem; aut per accidens, sicut res quæ diuisionem recipit, non propter essentiæ suæ dispartitionem, sed propter dispartitionem differētis ipsam. Si ergo istud est, secundum hoc manifestum est & apparens, quod omne quod recipit diuisionem ex impressionibus non recipit diuisionem nisi secundum hunc modum quem diximus. Si ergo illud est secundum hoc, tunc omne graue recipit partitionem. Item graue est res spissa. Leue res rara. Item omne graue, aut est molle, aut durum necessario. Molle est quod impellitur, durum autem quod non. Itaq; corporum continuorum quædam diuisionem & separationem velociter recipiunt, aliqua vero tarde. Et quāto res velocioris separationis est, velocior est ad impressionem suam. Aer itaque velocioris impressionis est, quàm aqua, & aqua quàm terra.

Impressiones quo pacto diuisibiles.

Aer est velocioris impressionis quam aqua & aqua quam terra.

Idem in lib. 1. Meteoro. Orbis autem & eius indiuidua, scilicet sol & luna, cæteraque corpora cælestia, calefaciunt illud super quod mouentur motu circulari, ipsa vero non inflammantur, scilicet passibiliter, neque calefiunt, quia non recipiunt impressiones peregrinas, idest alienas; orbis enim egrediens est à natura quatuor elementorum.

Cœlum non est alterabile.

De magnitudine, mobili, & continuitate.

Cap. XIII.

Idem *in li. 1. cæli & mundi:* Corpus quidem diuisibile est in omnes dimensiones. Magnitudo autem quæcunque dimensionem habet vnam, est linea; & quæ duas, superficies; quæ vero tres, corpus. Dicunt etiam pythagorici, quod totum, idest perfectum; & res, scilicet completæ, tribus dimensionibus diuiduntur, scilicet fine, medio, & principio, & hic quidē numerus est omnis rei, scilicet perfectæ & completæ, & significat trinitatem rerum, idest in rebus existentem. Nos vero non extraximus hunc nisi à natura rerum, & retinuimus ipsum similem legi eorum; & per hunc quidem numerum adhibuimus nos ipsos magnificare Deum, vnumque creatorem proprietatibus eorum quæ creata sunt eminentem. Vnumquodque corporum habet tres dimensiones. Omnia vero corpora naturalia, & magnitudines, mouentur motu locali per se, quia natura est principium in eis.

Tres sūt dimensiones in corpore.

Idem in lib. Physi. Vnus autem motus dicitur multipliciter, scilicet genere, specie, numero. Genere quidem vnus est secundum figuras prædicamenti. Loci mutatio quidem omni loci mutationi genere vnus est, non autem alteratio. Specie autem vnus, cum genere vnus, & indiuidua specie sit, vt coloris quidem sunt differentię, omnis autem dealbatio omni dealbationi idem secundum speciem erit, & omnis denigratio denigrationi, albedini autem non. Sed simpliciter vnus est, qui substantia quidem vnus est, aut numero. Sunt autem tria secundum numerum, circa quæ dicimus motum vnum, scilicet quod mouetur, & in quo, & quando. Omnem autem motum simpliciter vnum, necesse est continuum esse; si quidem omnis diuisibilis est, & si continuus est erit vnus, quia vnum sunt extrema. Multi autem & non vnus, quorum quies medium est. Dicitur autem vnus etiam perfectus, siue secundum genus, siue secundum speciem, siue secundum substantiam sit. Aliquando autem, etsi imperfectus sit, vnus dicitur, si solum continuus sit. Pręter dictos autem modos, dicitur vnus motus regularis, idest æqualis & perfectus. Irregularitatis autem differentia est, aliquando quidem ab eo in quo mouetur; impossibile est enim regularem motum esse in nō regulari magnitudine, vt reflexi motus aut obliqui, aut alterius magnitudinis, quorum non conuenit contingens in contingentem partem: Aliquando autem velocitate & tarditate determinatur. Cuius enim eadem velocitas est, regularis est; cuius autem nō, irregularis.

Motus dicitur vnus tripliciter scilicet genere, specie, & numero.

Tria requiruntur ad vnitatē numeralē motus.

Quid motus regularis.

Idem in lib. 6. Continua sunt quorum vltima sunt vnum. Contigua vero quorum vltima sunt simul. Consequenter autem, quorum nihil est medium proximi generis. Impossibile est igitur ex indiuisibilibus aliquid esse continuum, aut lineam ex punctis. Non enim vltima punctorum vnum sunt, cum non sit in eis aliud vltimum, aut aliqua pars indiuisibilis, vnde neque contigua sunt, quia nec eorum vltima simul. In contiguis quidem omnibus, aut totum tangit totum: aut pars partem, aut totum pars. Continuum enim habet aliquam partem extra aliam, scilicet ex quibus componitur, & diuiditur; & sic dissimilia, & loco discreta. Ergo etiamsi tangant se puncta, non faciunt continuum, eadem est ratio in omnibus indiuisibilibus. At vero neque consequenter inerit punctum puncto, siue vnum nunc alteri nunc, & ideo non erit his longitudo aut tēpus. Consequenter enim est vnum alteri, quorum nullum est medium proximum, punctorum autem semper medium est linea, & ipsorum nunc tempus. Amplius, ex quibus est vnumquodque, in ipsa diuiditur: Nullum autem continuorum est in impartibilia diuisibile, quare non potest ex his constare. Manifestum est enim quod continuum diuisibile est, & in semper diuisibilia. Eiusdem autem rationis sunt magnitudo, tempus, & motus, scilicet cuius rationis est continuum in generali. Quare manifestum est nullū istorum ex diuisibilibus componi, vel in diuisibilia diuidi.

Continuum non potest ex indiuisibilibus componi.

Continuum est diuisibile in semper diuisibilia.

Seneca de naturalibus quæstionibus lib. 6. Continuatio est partium inter se non intermissa coniunctio. Vnitas autem est sine commissura continuatio, & duorum inter se coniunctorum corporum tactus.

Quid continuatio.

De Loco quid sit.

Cap. XIV.

Arist. *in lib. Physi. 3.* Omne corpus est in loco; Et habet aut grauitatem aut leuitatem. Et graue

quidem

Dari locum probatur.

quidem in medio secundum naturam habet fieri, vt terra; leue autem sursum. *Idem in 4. lib.* Quòd autem locus sit aliquid in natura patet, quoniam ea quæ sunt, in loco sunt, scilicet corpora: Et quia secundum locum fit mutatio: Et quia vno corpore egrediente, & alio ingrediente, manet locus vnum & idem: Item quia habet aliquam potentiam à natura determinatam, vt patet in mutationibus physicorum corporum, & simplicium, scilicet ignis, & terræ, & huiusmodi, nam vnumquodque fertur in locum suum proprium, non prohibitum; hoc quidem sursum, illud autem deorsum. Sunt enim hic loci partes ac species, sursum, deorsum, & reliquæ 6. distantiarum, quæ quidem non solū quoad nos positione differunt, sed in natura determinata sunt. Sursum enim est vbi fertur leue, deorsum autem vbi graue. Idem ostendunt etiam corpora mathematica, quia cum non sint in loco secundū positionem, tamen quantum ad nos idest ad intellectum nostrum, habent dextrorsum & sinistrorsum: Item etiam illi qui vacuum aliquid esse affirmant, locum esse ponunt; vacuum enim locus erit priuatus corpore. Esse igitur aliquid locum præter corpora, & omne corpus sensibile esse in loco, per hoc aliquis cōcipiat.

Quid sursum & deorsum.

Habet autem locus distantias tres, scilicet longitudinis, profunditatis, & latitudinis, quibus determinatur omne corpus. Sicut autem omne corpus est in loco, sic & in omni loco corpus. Sicut autē omne corpus est in loco, sed neque minor neque maior locus est vnicuique scilicet locato. Et locus quidem, alius communis est, in quo omnia corpora sunt, sicut cœlum. Alius vero proprius, in quo primo scilicet corpus est. si autem locus primum continens vnumquodque corporum, terminus quidem est; quare videtur forma & species vniuscuiusque locus esse, quo determinatur magnitudo & eius materia; hæc est enim vniuscuiusque terminus.

Locus duplex scilicet communis & proprius.

Sic igitur considerantibus, scilicet locum in natura determinantibus locus vniuscuiusque species esse videtur. Materia vero, secundum quod videtur locus esse distantia magnitudinis, idest dimensio; est enim æqualis magnitudini, & est altera à magnitudine cōtenta sub specie, & diffinita, hæc enim est contenta sub specie, & diffinita, sicut sub plano, idest superficie, & termino, cumque enim remouetur terminus, idest quantitas, & passiones, idest qualitates; & species, idest formæ substantiales, nihil relinquitur præter materiam, vnde & Plato locum & materiā vnum & idem esse dicit in Timæo.

Locus nec est materia, nec species, idest forma.

At vero quod impossibile sit horum quodlibet esse locum facile est videre, species enim & materia non separantur à re, locum autem separari contingit. Amplius quomodo ferrentur in locum suum, si locus esset materia vel species. Impossibile enim est id cuius, idest ad quod non est motus, neque sursum, neque deorsum, locum esse. Præterea si verè forma aut materia locus est, erit locus in loco; transmutantur enim simul cum re & mouentur & species, scilicet forma, & infinitum, scilicet materia.

Modi inexistendi sunt varii.

Multis autem modis dicitur aliquid esse in alio: Vno quidem modo sicut digitus in manu, & omnino pars in toto. Alio vero modo sicut totum in partibus. Alio sicut species in genere. Alio sicut genus in specie, vel pars speciei, idest differentia in speciei ratione. Alio sicut sanitas in calidis & frigidis, & omnino species in materia. Alio sicut sunt in rege dispositiones, scilicet quæ sunt Græcorum, & omnino motum in primo motiuo. Alio vero sicut in optimo, & omnino in fine, hoc est cuius causa fit. Omnino autē & maximè proprius modus est sicut in vase, & omnino in loco scilicet aliquid est. Et quoniam totum in partibus est, & ecōuerso, dicetur esse totum in seipso: quia scilicet totum & pars eiusdem naturæ sunt: sed illo modo quo vinum est in vase, impossibile est esse aliquid in seipso.

Quomodo primus locus sit in loco.

Quod autem opposuit Zeno, quia si locus est, aliquid in alio erit, facile est soluere. Nihil enim prohibet in aliquo quidem esse primum locum, non tamen in illo sicut in loco, sed sicut sanitas in calidis est, vt habitus; calor autem in corpore, vt passio; quare non necesse est in infinitum abire: Dignum est igitur locum esse, & primo quidem continere locatum, & nihil rei esse. Amplius, nec maiorem, nec minorem esse, nec deficere, vnicuique & separabilem esse, sursum, & deorsum habere, & vnumquodque corpus natura ferri sursum vel deorsum; in locis proprijs manere.

Proprietates loci.

Quid sit locus, quid esse in loco.

CAP. XV.

Ex his ergo patet quid sit locus. Forte autem quatuor sunt, quorum vnum aliquid necesse est esse locum, scilicet aut formam, aut materiam, aut spatiū aliquod in medio extremorum, aut extrema. Forma quidem videtur esse, propter id quod continet: In eodem enim sunt extrema continentis & contenti, cum scilicet tangant se. Sunt quidem vtrique termini, scilicet locus & forma: Sed non eiusdem, idest non eodem modo. Nam species quidem rerum, scilicet contentarum, locus autem continentis corporis, scilicet à contento diuisi. Materia vero esse videtur, quia in alteratione manente materia fit transmutatio, sic & in loci mutatione manēte loco. Præterea in mutatione elemētorū, vbi erat aer hic, nūc aqua. Idē autem locus, quia vbi erat aer hic, scilicet in eodem loco, nūc aqua. Sed materia (vt prædictum est) nec diuisa est à re, nec continet rem, locus autē vtrūq;. Ex eo autē quod manente continente mouetur contentū diuisū, vt ex vase aqua, videtur locus esse spatium medium, scilicet receptum in partes superficiei cōtinentis. Quod autem vnus & idē locus intransmutatus recipiat diuersa corpora secundū successionem, non videtur possibile, nisi locus sit vltimū continentis cū spatio intercepto, supra quod succedunt corpora. Hoc autē non est, scilicet quod spatiū contentū intra terminos continentis sit locus, vel aliquid loci; si enim huiusmodi dimensio imaginata esset locus, infiniti essent loci in vno loco, essetq; alius locus, & multi loci similiter essent, quod scilicet est impossibile. Si igitur nihil horū triū locus est, necesse est esse quartū, scilicet terminū corporis continentis. Dico autē contentū corpus, quod mouetur secundū locū. Et alia quidem sunt in loco secundū potentiam. Alia vero secundū actum. Nam partes continui, cū sit vnū ex eis, secundū potētiam in loco sunt, separatę vero secundū actum. Item quędā in loco sunt per se, vt omne corpus secundū locū mobile, vel secundum augmentum. Alia vero per accidens, vt anima, & cælū: non enim cælum alicui totum est nec in loco quodam quia nullum corpus ipsum continet, sub quo moueatur: Sed partes eius quędam, in loco quodam sunt: Omnes autem in eo quod circulariter mouetur; continet enim alia aliā, vnde circulariter solū mouetur quod sursum est, omne nāque, idest vniuersum, nō est alicubi; quia quod alicubi est, extra ipsū aliquid est, sed extra omne & totū nihil est. Ideo omnia in cęlo sunt, quia cęlū est quod omne est, sc. quantū ad continentiam omniū corporū. Est autē locus non cælū, sed cæli quoddam vltimū & tangens mobile, terminusq; corporis quiescentis. Terra nāque in aqua est, & hæc in aere, hic autē in æthere, & hic in cęlo. Cælum autē non amplius est in alio. Non itaque locus necesse est spatium aliquod esse corporeū, nec puncti esse locū. Et est locus alicubi, idest in aliquo, nō sicut in loco, sed sicut terminus in finito. Nō enim omne quod est in loco est, sed corpus mobile secundum locum, fertur enim vnumquodque in suipsius locum rationabiliter.

Forma non est locus.

Materia nō est locus.

Spatium internum non est locus.

Terminus corporis continentis est locus.

Multis modis aliquid dicitur in loco.

Quomodo suprema sphæra sit in loco.

De Tempore.

CAP. XVI.

Tempus quidam totius, scilicet reuolutionis cœli motum esse dicūt, alij vero ipsam sphæram,

quia & in tempore sunt omnia, & in totius sphera. A

Quid tempus.

Tempus est numerus motus, secundum prius & posterius. Tempus igitur non est motus, sed id secundum quod habet numerari motus. Est quidem numerus dupliciter; est enim quod numeramus, & numerabile dicimus, & quo numeramus. Differunt autem hi sicut motus & tẽpus: est enim numerus vnus & idem qui est centũ equorum, & qui centum hominum. Quorum vero numerus est, altera sunt, vt equi ab hominibus. Tempus autẽ est quod numeratur, & non quo numeramus, Mensuratque motum simul, & esse motus, & hoc est ipsi motui esse in tempore, mensurari tempore, & mensurari ipsum esse ipsius.

Tempus est numerus numeratus, nõ autem numerans.

In tempore autem esse dupliciter accipere est, scilicet esse quãdo tempus est, & esse sub tempore: sicut quædam in loco, vel numero esse dicimus, quia sub loco, & sub numero continentur: Esse enim in numero, est esse quendam numerum rei, & mensurari esse B ipsius, numero in quo est. Manifestũ est autem, quod esse in tempore, non est esse quando tempus est, sicut nec esse in motu vel in loco, quando motus vel locus est. Si enim sic esset, omnes res essent in quolibet. Necesse est itaque omnia quæ sunt in tempore, & aliquid pati sub tempore, sicut dicere consueuimus, quia tabefacit tempus, & senescunt omnia sub tempore, & obliuiscitur propter tempus; sed non didicit, neque nouum factum erit, neque bonum. Est enim corruptionis causa per se, quia numerus motus est, motus autẽ distare facit quod est. Quare patet quod quę semper sunt, non sunt in tempore. Non enim eorum esse mensuratur sub tempore. Cuius signum est, quia nihil patiuntur à tempore. C

Aliud est esse sub tempore seu mensurari a tẽpore, aliud esse quando tẽpus est.

Quoniam autẽ tempus est mensuratio motus, erit & quietis metrum secundũ accidens, idest secundũ posterius: omnis enim quies, in tempore est. Non enim sicut quod est necesse est moueri, sic & in tempore: quia tempus est numerus motus, in numero autẽ motus contingit esse, & quiescens; non enim immobile quiescit, sed aptũ natura moueri, priuatũ autem motu. Est itaque tempus motus, & quietis mensuratio. Sed omnino mensura est motus per se, aliorum autem secundum accidens.

Tempus est etiam quietis mensuratio sicut & motus.

Ergo quorum esse mensurat, his omnibus inerit esse in quiete, & motu. quęcumque etiam corruptibilia & generabilia sunt, & omnino aliquando quidẽ D sunt, aliquando non, necesse est in tẽpore esse; est enim tempus quoddam plus quod excellit esse ipsorum, & mensurari substantiam. Quorumcunque autem contrarium non semper est, hæc quidem possunt esse & non esse, & ipsorum est generatio & corruptio. In tẽpore quidem omnia fiunt & corrumpuntur. Mutatio tamen magis destructiua est per se, & corruptionis causa: generationis autem, & ipsius esse secundum accidens. huius signum est, quia nihil fit, idest generatur, nisi moueatur quodammodo ipsum, & agat. Corrumpitur autem etiam cum nihil moueatur: hanc quidem corruptionem non facit tempus; sed accidit in E tempore fieri, vel sub tempore. Tempus itaque determinat motum, cum sit ipsius numerus, vt dictum est.

Quæ dicũtur esse in tẽpore.

Tempus motum determinat.

De Partibus temporis.

Cap. XVII.

Momentum est cõtinuatio temporis.

ARistoteles *vbi supra.* Ipsum autem nunc, est continuatio temporis, continuat enim præteritum, & futurum, & omnino terminus temporis est: Est enim huius quidem principium, illius autem finis. Hinc etiam videtur quod tempus omnino non sit, huius enim hoc quidem iam præterijt, & non est; illud autem futurum, & nondum est. Ex his autem quæ non sunt, compositum esse impossibile videtur. Item omnis partibilis si quid sit, necesse est aut omnes, aut quasdam partes esse temporis, aut aliæ transierunt, aliæ futuræ sunt. Ipsum autem nunc, non est pars, mensurat enim pars, & oportet componi totum ex partibus; tempus autem non videtur componi ex ipsis nunc, quia simul non sunt. Sed semper corrumpi necesse est prius. Sic itaque impossibile est se habere ad inuicem ipsa nunc, sicut punctum cum puncto: at vero nec idem nec semper manere possibile est: nullius enim diuisibilis finiti vnus terminus est, nec si in vno termino sit continuum, neque si in plura. Ipsum autem nunc, terminus est, & tempus est accipere finitum.

Obiectio.

Verum tempus (vt dictum est) est mensura, vel numerus motus, secundum prius & posterius. Nam in motu necesse est esse prius & posterius proportionale his secundum quæ sunt; prius autem & posterius dicimus secundum ad ipsum nunc distantiam. quare quoniam ipsum nunc in tempore est, est enim terminus præteriti, & initium futuri; & prius & posterius erunt in tempore, in quo enim est ipsum nunc, & eius distãtia. Contrario autem modo dicitur prius, secundum præteritum tempus, & futurum: nam in præterito prius dicitur quod longius est ab ipso nunc, posterius autem quod propè. In futuro autem econuerso. Tempus igitur cognoscimus, cum distinxerimus motum, prius & posterius determinantes. Videtur esse tempus in cœlo, & in terra, & in mari, & in omni. Hæc enim mouentur omnia, & in loco omnia sunt tempus autem & motus simul insunt secundum potentiam & actum.

Enodatio.

Tempus est in omni mobili, quia motus & tempus simul insunt.

Idem in 8. lib. Tempus autem Plato solus omnium Philosophorum dicit esse genitum, simul enim ipsum cum cœlo factum. Nihil autem est accipere in tempore præter nunc, quod est medietas, habens simul principium quidem futuri, finem vero præteriti.

August. in lib. confessionum 11. O sapientia Dei, lux mentium; omnia tempora tu fecisti, & nulla tibi coæterna sunt: quia tu permanes, at illa si semper permanerent, tempora non essent. Quid est enim tempus? quis hoc facile & breuiter explicauerit? Si nemo ex me quærat, scio. Si quærenti explicare velim, nescio. Hoc tamen scio, si nihil præteriret non esset præteritum tempus: si nihil adueniret, non esset futurum: & si nihil esset, non esset præsens tempus. Duo ergo ista tempora, præteritum & futurum quomodo sunt? quoniam & præteritum iam non est, & futurum nondum est, præsens autem si semper præsens esset, nec in præteritum transiret, non iam esset tempus, sed æternitas. Sunt ergo præterita & futura, & scire volo vbi sint: quod si non valeo, scio tamen vbicunque sunt non ea ibi futura esse, aut præterita: sed præsentia: nam si ibi futura sunt, nondum sunt: sed si ibi præterita sunt, iam non sunt. Vbicunque ergo sunt, quæcunque sunt, non sunt nisi præsentia: quanquam præterita, cum verba narrantur, ex memoria proferuntur, non res ipsæ quæ prętereunt, sed verba concepta ex imaginibus earum, quæ in anima velut vestigia per sensus prætereundo, fixerunt. Pueritia quippe mea, quæ iam non est, in præterito est tempore, quod iam non est: imaginem vero eius, cum eã recolo & narro, in pręsenti tempore intueor, quia adhuc est in memoria mea. Quæ autem nunc loquor, nec pręterita nec futura sunt, nec propriè debent tria esse tempora, præteritum, præsens, & futurum. Sed fortasse propriè diceretur, tempora sunt tria, præsens de præteritis præsens, de præsentibus, præsens de futuris.

Difficile est explicare naturã temporis.

Qualiter tempus mensuretur, aut numeretur motus in anima.

Cap. XVIII.

ANte ergo animæ motus, tempora metior affectione, quam res prætereuntes in te faciunt, & cum illæ præterierint, manet. Ipsam metior præsentem, cum tempora metior. Ergo aut ipsa sunt tempora, aut non metior tempora. itaque si

volue.

Intellectus mensurat tēpus secundū partes apprehensas simul, quæ tamen simul non sunt.

voluerit aliquis edere longiusculam vocem, & constituerit præmeditando, quā longa futura sit, egit vtique ille in silentio spatiū temporis, memoriæq; cōmendans cœpit edere illā vocē quæ sonat, donec ad propositum terminū perducatur atque peragatur; immò sonuit, & sonabit: nam quod eius iam præteritū est, vtique sonuit, quod autem restat, sonabit. Atque ita peragitur, dum præsens intentio futurū in præteritum traijcit, diminutione futuri, crescēte præterito, donec consumptione futuri fit totū præteritū. Sed quomodo minuitur futurū, quod nondū est, & crescit præteritū, quod iā nō est, nisi quia in animo qui hoc agit tria sūt. Nam & expectat, & attendit, & meminit, vt id quod expectat, per id quod attendit, transeat in id quod meminit. Quis negat futura nondum esse, sed tamen iam est in animo expectatio futurorū. Et quis negat pręsēs tēpus carere spatio, quia in puncto præterit, sed tamen perdurat attentio per quā pergat ab esse, ad id quod aderit: non igitur longum tempus futurū quod non est, sed longum præteritum, longa præteriti est memoria.

Dicturus sum canticū quod noui; antequā incipiam in totum expectatio mea tenditur; cū autem cœpero, quantum ex ipsis in præteritum decerpsero, tenditur in memoria mea, atque distenditur vita huius actionis meæ in memoriā, propter quod dixi; & in expectationem propter quod dicturus sum; præsens tamen adest attentio mea, per quam traijcitur quod erat futurum, vt fiat præteritum. Quod quanto magis agitur, tanto breuiata expectatione prolōgatur memoria, donec tota expectatio consummatur; cū tota illa transierit in memoriam, finitur actio. Et quod in toto cantico, hoc in eius singulis partibus fit, & in singulis syllabis, hoc in actione longiore, cuius forte particula est illud canticum, hoc in tota vita hominis cuius partes sunt omnes actiones hominis, hoc in toto seculo filiorū hominum, cuius partes sunt omnes actiones vitæ hominū.

Arist. in li. 4. Physi. Dubitabit autem aliquis, vtrum si non sit anima, erit tempus an non: si enim impossibile sit numerantē esse, impossibile etiam erit aliquid esse numerabile, quare neq; numerus erit. Numerus enim est, aut quo numeratur, aut numerabile; si ergo nihil aliud est aptum natum numerare, quā anima, & intellectus, impossibile est esse tempus, si non sit anima, quia tempus est numerus motus. Et omnē quidem tempus vnum similiter & simul est, specie autē hæc non simul scilicet quæ tempore mēsurantur: Nā & 7. canum & 7. equorum idem est numerus, sed tamē hi canes sunt, illi autem equi: sic & motuum simul terminatorum idem est tempus. Sed hic quidem fortassis velox; ille autem non. Et alius quidem loci mutatio est, hic autem alteratio. Motus itaque diuersi, & seorsum sunt, tempus autem vbiq; idem: quia numerus vnus vbique idem est, videtur autem tempus esse spheræ motus, quia hoc mensurantur alij motus.

Solutio dubij

Tēpus vbiq; idem est.

Tempus est motus primi mobilis.

De Motu & quiete.

Cap. XIX.

IDem in 3. li. Quoniam autem natura principium est motus & status & mutationis, non oportet ignorari naturam. Videtur autem motus esse continuorum: Sed infinitum apparet in continuo, est enim diuisibile in infinitū. Sine etiam loco & vacuo & tempore impossibile est esse motum: non est autem motus præter res, mutatur enim semper id quod mutatur, aut secūdum substantiam, aut secundum qualitatem; aut secundū quantitatem, aut secundū locum. Vnūquodq; autē dupliciter inest omnibus, vt hoc aliquid, hoc quidem forma ipsius, aliud vero priuatio. Et secūdū qualitatem, hoc quidem albū, illud vero nigrum, & ita de ceteris. Quare motus & mutationis tot sunt species, quot & entis. Et motus quidē videtur esse actus imperfectus, neq; enim posuit eum aliquis in aliquo alio genere quam in genere actus. Mouetur autem omne mouens physice, idest naturaliter, cū sit potentia mobile, & cuius immobilitas quies est. Æs quidē potētia est statuæ, sed tamen non æris endelechia in quantum ęs motus est. Non enim idē est æri esse, & potētia mobili, quoniā si idem esset simpliciter & secundū rationem, esset vtique æris in quantū ęs endelechia motus, sed non est idē quemadmodū dictū est. Manifestū intendētibus quemadmodū ponunt ipsum alteritatē, & inæqualitatē, & quod nō est dicentes esse motū, quorum nullū necessarium est moueri, neq; si altera sint, neque si inæqualia, neque si non sint, sed neque mutatio, neque in hoc, neque in his, magis autē quam ex oppositis. Inconueniens autē est idē moueri secundū duos motus. Impossibile autē est duorū diuersorū specie vnū & eundē esse actū; motus quidē est actus mobilis, & motiui, oportet enim eū actū inesse vtriq; sed mobili inest in ipso posse, mouenti autē in ipso agere.

Tot sunt motus species quot entis; motus autem est actus imperfectus.

Motus est actus mobilis & motiui

Idem in li. 8. Dicimus autem motū esse endelechiam, idest actum mobilis, secundū quod mobile est. Item motus est actus mobilis imperfectus. *Idem in li. 6.* Necesse est autem tempus esse continuū, & omnem motum diuidi secundum tempus, & easdem esse diuisiones tēporis, & motus, & ipsius moueri, & quod mouetur, & in quo mouetur. At non omni similiter in quibus est motus: Sed quanti quidem secundum se, qualis autem secundum accidens. In sola enim mutatione quæ est secundum qualitatem, contingit indiuisibile per se esse. Est autem in tempore aliquid indiuisibile, quod dicimus esse ipsum nunc. Si enim diuisibile est, erit aliquid quod factum est in futuro, & aliquid futuri in eo quod factum est. Secundum enim quod diuidetur, determinat præteritum & futurum, & in ipso quidem nunc, est motum & mutatū, moueri autem impossibile. Manifestum enim quoniam in ipso quidem nunc nihil mouetur, alioquin in ipso contingeret, & velocius, & tardius moueri, similiter nec in eo contingit quiescere. Quiescere namque dicimus, quod similiter se habet, & ipsum & partes nūc, vt prius. In ipso vero nunc, non est prius, quare neque quiescere. Necesse est igitur moueri, quod mouetur in tempore, & quiescere quiescens. Impartibile autem non contingit moueri, nisi secundum accidens, & partem totius motus. Motus autem diuisibilis est dupliciter: Vno quidem modo tempore: alio vero secundū motum partium illius quod mouetur. Impossibile est autem in infinito tempore finitū moueri, & infinitum ex finitis esse.

Quid motus

Eadē est diuisio temporis & motus &c.

Nihil potest in instanti moueri aut quiescere.

Indiuisibile non potest moueri nisi per accidens.

Idem in 5. lib. Non solum motus motui videtur esse contrarius, sed & quies, priuatio enim est. Simul etiam quietes adinuicem contrariæ sunt, magis autem motus motui contrarius est, quàm quies. Quibuscunque autem non insunt contraria, horum mutatio quidem est opposita, scilicet quę est ex ipso, eiq; est in ipsum, motus autem non est. Non solum autem in mutatione secundum locum, & secundum naturam, & extra naturam, sunt & motus & quietes. Sed & generationes quædam violentæ sunt, & non ordinatæ: corruptiones quoque quibus contrarię sunt quæ secundum naturam sunt. Augmenta quoque violenta sunt, vt quæ velociter propter alimentum pubescentiū fiunt, similiter & decrementa. In alteratione similiter erunt, aliæ quidem violentæ, aliæ vero naturales.

Contrarietas reperitur in motu, atque etiā in quiete

De Differentia motus & mutationis.

Cap. XX.

DIffert autem mutatio à motu. Ex quibusdā enim subito in quoddam subiectum est mutatio. Motus est, qui est ex contrario in contrarium. Et ei contrarius est motus, qui est ex contrario in contrarium. Vt qui est ex sanitate in ægritudinem, contrariatur ei qui est ex ægritudine in sanitatem. Qui autem est in contrarium solum, non est motus sed mutatio, vt fieri album non ex quodam est. In quibus autem non est contrarium, quæ est ex ipso, eique est in ipsum contraria mutatio est, vt generatio corruptioni

Discrimen inter motum & mutationem.

contraria

contraria est,&remotio,sc.formæ à materia;contraria est acceptioni,hæ vero mutationes,&non motus sunt.

Tripliciter aliquid dicitur moueri aut mouere.

Transmutatur autem omne transmutans,aliud secundum accidens, vt cum dicimus musicum ambulare, quia qui accidit esse musicū ambulat, scilicet homo. Aliud vero secundum partem,vt corpus sanatur, quia oculus, vel thorax. Aliud autem primo & secundum seipsum mobile est, vt alterabile. Est autem & in mouēte similiter diuisio. Aliud enim mouet secundum accidens, aliud secundum partem; aliud autem per se; vt medicus sanat, manus autem vulnerat. In omni quoque mutatione est aliquid mouēs primum, & aliud quod mouetur, & in quo, scilicet tempore, & præter hæc ex quo, & in quod, magis autem ex eo in quod mouetur,quam ex quo mouetur,mutatio denominātur. Vnde corruptio est mutatio in non esse,& hoc ex esse. Generatio vero in esse,& hoc ex non esse.

Mutatio denominatur à mobili potius quam mouente.

Species autem, & passiones, & locus in quo mouentur quæ mouentur, immobilia sunt, vt scientia, & calor. Et motus quidem non est in specie, sed in eo quod mouetur, & in mobili secundum actum fit. Itaque secundum accidens mutatio relinquatur, in omnibus enim,& semper,& omnium est. Quæ vero non secundum accidens est,sed per se,non est in omnibus, sed in contrarijs, in medijs, & in contradictione.

Motus tripliciter dicitur vnus.

Vnus autem motus dicitur multipliciter scilicet genere, specie, & numero: Sed simpliciter vnus est, quia substantia quidem vnus est, aut numero. Sunt autem tria secundum numerum, circa quæ dicimus motum vnum, scilicet quod mouetur, & in quo, & quando. Omnem autem motum simpliciter vnum, necesse est continuum esse,si diuisibile est. Si autem continuus est,erit vnus,quia vnum sunt extrema;multi autem,& non vnus,quorum quies medium est. Dicitur autem vnus etiam imperfectus, siue secundū genus, siue secundū speciem, siue substantiam sit. Aliquando autem & si imperfectus sit, vnus dicitur, si solum continuus sit.

Præter dictos autem modos dicitur vnus motus regularis idest æqualis, & perfectus. Irregularis autem differentia est, aliquando quidem ab eo in quo mouetur. Impossibile est autem regularem esse motū in non regulari magnitudine, vt reflexio motus, aut obliqui. Aliquādo enim velocitate & tarditate determinatur. Cuius enim eadem velocitas est, regularis est; cuius autem non, irregularis.

Quis motus regularis, quis irregularis.

De Speciebus mutationis & motus.

Cap. XXI.

Mutatio intelligitur quadrifariã

Quoniam autem omnis mutatio est ex quodam in quiddam, mutabit mutans quadrifariè. Aut enim ex subiecto in subiectum. Aut ex non subiecto in non subiectum. Aut ex subiecto in non subiectum. Aut ex non subiecto in subiectum. Dico autem subiectum affirmatione monstratum. Quare necesse est ex his quæ dicta sunt tres esse mutationes. Nam illa quæ est ex non subiecto in non subiectum, non est mutatio,quia non est secundum contrapositionem, neque enim contrarietas neque contradictio est. Ex non subiecto quidem in subiectum, mutatio secundum contradictionem generatio est. Et alia quidem simpliciter generatio est, vt quæ est ex non esse simpliciter in substantiam, secundum quam scilicet simpliciter fieri & non fieri dicimus. Alia vero quædam cuiusdam,vt ex non albo in album. Quæ vero ex non subiecto in non subiectum, corruptio est. Simpliciter quidem illa, quæ ex substantiam in non esse est. Quædam est autem, quæ est in oppositam negationem,sicut dictum est,& in generatione. Quoniam autem impossibile est, quod non est moueri, generatio motus non est, fit enim quod non est; sed neque corruptio motus est. Contrarium autem motui, aut motus, aut quies est; corruptio autem generationi contrarium est. Cum autem omnis motus mutatio quędam sit,& trium prædictarum mutationum generatio & corruptio motus non sint,quæ sunt secundum contradictionem;necesse est ex subiecto in subiectum mutationem motum esse solum. Subiecta autem dico aut contraria, aut media, priuatio autem ponatur contrarium. Cumque diuisa sint prædicamenta substantia,& qualitate, &c. secundum substantiam non est motus,quia substantię nullum inest cōtrariorum. Similiter neque in adaliquid: contingit enim altero mutante verum esse alterum nihil mutans, quare secundum accidens motus horum est. Similiter neque agentis, neque patientis, nec omnis quod mouetur aut mouet, quia motus non est motus, nec generationis generatio, nec omnino mutationis mutatio.Cum enim omne quod mouetur tripliciter moueatur. Aut in eo quod secundum accidens, aut quo pars aliqua, aut quo per se. Secundum accidens solummodo contingit mutare mutationem,vt qui sanus fit currat, addiscat. Secundum accidens autem mutationem superius diuisimus.Quoniam igitur non substantiæ,nec ad aliquid,nec alicuius cæterorum,relinquitur secundum quale,& quantum & vbi,motum esse solummodo. In vnoquoque enim horum est contrarietas.Motus igitur secundum quale est alteratio; motus autem secundum quantum communi nomine caret, sed aut augmentum est, aut decrementum. Qui autem secūdum vbi proprio & communi nomine caret,sed loci mutatio dicitur. Est autem motus, aut ex contrario, aut in contrarium, aut simpliciter, aut sic. Immobile autem est, quod omnino impossibile est moueri, vt sonus inuisibilis: Et quod in multo tempore vix mouetur; aut quod tarde incipit, quod dicitur grauiter moueri, & quod aptum quidem natum est moueri,& possibile non mouetur, aut tunc cum aptum natū est moueri, & vbi & sic. *Idem in lib.8.* Omnis autem expositio terminis contrarij sunt motus & mutationes, vt generationi quidem & corruptioni, termini sunt esse & non esse. Alterationi autem passiones contrariæ; augmento vero & decremēto magnitudo & paruitas. Contrarium autem secundum locum est, qui est sursum, ei qui est deorsum, &c.

Generatio non est motus nec consequẽter corruptio.

Motus est mutatio ex subiecto in subiectū cū contrarietate aliqua fundante successionem.

Datur motus ad quātum, quale & vbi tantummodo.

In omni motu & mutatione termini sunt contrarij saltem late.

De generatione & corruptione.

CAPVT XXII.

A*Rist.in li.1.de Gene.& corru.* Vnam quidē semper esse contrarijs supponendū materiā in transmutationibus manifestum est, siue transmutetur secundum locū, siue secundū diminutionem & augmentationē,siue secundū alterationē;idest tria sunt principia transmutationis,materia scilicet,& duo cōtraria, vnaque est materia omnium, quæ ad inuicem transmutantur; & subiectum vnum est, quod si alteratio est. *Generatio autē* & corruptio,quando transmutatio fit ex hoc toto in hoc totū,idest quando tota forma substātialis rei transmutatur.Cū igitur in subiecto est transmutatio, generatio & corruptio est, quando vero in passionibus,& secundū accidens,alteratio. verūtamen generatio simplex est in simpliciter ens, & corruptio simplex in simpliciter non ens, quia scilicet fiunt secundū formas substātiales.Quæcunq; vero nō substantiā significant, sed accidens, etiā non debent simpliciter, sed secundū quid generari, vt cū ex non albo fit albū, aut ex non bono bonū.Et illud quidē ex quo generatur,idest quod generationi subijcitur, potestate est ens,actu vero non ens. Vnius autē rei corruptio, est alterius generatio, & econuerso,quia & ex quo sc. generatur quid, in hoc & dissoluitur: Et ad quod terminatur corruptio, ab eodem incipit generatio. Quocirca inquietā, idest incessabilem ac perpetuā necesse est esse transmutationem, idest generationē & corruptionē.*Transmutatio* quidē est secundū contraria. Sed quando secundū quantū transmutatio fit contrarietatis,augmentū est & diminutio. Quando secundū locū, est ambulatio. Quando autē secundū passionē & quale, alteratio. Quando vero totū transmutatur,nō manente subiecto, scilicet in actu, quia in potentia bene manet idem, est generatio, & corruptio.Est autē hyle (idest materia)maximè quidem proprium subiectum

Quid generatio & corruptio.

Corruptio vnius est generatio alterius & contra.

generatio-

generationis & corruptionis susceptibile, modo autem aliquo & alijs transmutationibus.

Prima generabilia & corruptibilia sunt quatuor elementa.

Idem in lib. 2. Prima vero generabilia & corruptibilia sunt quatuor elementa, propter contrarietates, scilicet tangibiles, vt sunt graue & leue, calidum & frigidum, humidum & siccum, lubricum & aridum, durum, & molle, asperum & leue, crassum & subtile. Impossibile est autem id ex quo generatũ est aliquid enunciari, idest prædicari de generato. Non enim bene dicitur ignis est aer, nec econuerso. Sed verè dicitur annulus est aurum, & verius (idest essentialius) quàm aureum, quia non est huiusmodi permutatio generatio, sed alteratio, siue transfiguratio.

Arist. in Metaph. li. 2. Inter esse & non esse est generatio, itaque illud quod generatur, semper est inter illud quod est ens, & illud quod nõ ens, addiscens enim est genitum sciens: & hoc intendimus cum dicimus, quod ex addiscente fit sciens. Quædam autem non reuertuntur ad inuicem, scilicet quorum vnum est post alterum, vt ex puero fit vir, non econuerso. Alia vero reuertuntur, quia corruptio vnius est generatio alterius, vt ex aere fit aqua, per corruptionem ipsius aeris. Omnia autem corrupta vadunt ad ea ex quibus sunt

De Mixtione.

Cap. XXIII.

Quid mixtio & miscibile.

IDem *in lib. de generatione & corruptione. Mixtio est miscibilium alteratorum vnio. Miscibile* vero est, quicquid bene determinabile, ens passiuũ est, & actiuum; vt humidum. Non enim omne omni miscibile est, sed oportet alterum mixtorum esse separabile. Vnde impossibile est passiones & habitus misceri rebus, vt album corpori, quia passionum nulla separabilis est, scilicet secundum se; sed neque non tangentia adinuicem contingit misceri. Contingit autem mixta qualiter (idest quodammodo) esse, & alio modo non esse. Actu quidem ente alio generato ex ipsis, potentia vero alterutro eorum quę fuerant antequam miscerentur; vt scilicet caro aliud est à quatuor elementis actu, potentia tamen est illa. Ea vero quæ miscentur, prius ex separatis conueniunt, id est prius quidem separata erant, & coeuntia separari rursus possunt.

Mixta debêt esse similium partium & eiusdê materiæ vel generis, nec nõ in quantitate proportionata.

Oportet autem mixta similium esse partium. Vnde si misceatur hordeum frumento, non est mixtio, sed compositio. *Illa* vero quorum eadem est materia, & actiua sunt, & passiua adinuicem, sed ea quorum non est eadem materia, faciunt entia impassibilia, & horum non est mixtio. Ideoque nec medicina sanitatem faciens, neque sanitas corporibus mixta est. Actiuorum etiam & passiuorum quęcunque sunt facile diuisibilia, idest determinabilia, multa quidem paucis, & magna paruis composita, non faciunt mixtionem, sed dominantis augmentationem, alterum enim in dominans transmutatur. Ideoque gutta vini mille amphoris aquæ non miscetur, quia species vini soluitur, & in omnem aquam transmutatur. Quando vero potentijs adæquantur, tunc quidem alterutrum indominans ex sui natura transmutatur, non autem generatur alterum, sed medium commune. Denique parua paruis miscentur, magis facilius enim ac citius in inuicem transeunt. Ideo & bene determinabilia diuisibilium ac passiuorum sunt miscibilia, quia facile diuiduntur in parua; talia vero sunt humida, vnde & humidum maxime miscibile est omnium corporum, si non sit lubricum & viscosum.

Humidũ est maxime miscibile si non sit lubricum & viscosum.

De mouente, & motu.

Cap. XXIV.

Omne quod mouetur ab alio mouetur vel à se quod autem ab.

ARist. *lib. 7. phis.* Omne quod mouetur, ab aliquo moueri necesse est: Si igitur in seipso non habet principium motus, ab altero mouetur. Quod quidem à seipso mouetur, nullo modo pausabit. Si autem quod mouetur, ab altero mouetur, ipsum autem mouens etiam mouetur, & mouens igitur ab alio mouetur, & iterum hoc ab altero, neque in infinitũ abit, sed stabit alicubi, & erit aliquid primum, quod erit causa motus.

alio habet aliquod primum mouens.

Idem & in 8. lib. Eorum autem quæ mouentur, alia quidem mouentur à seipsis, alia ab alio: & eadem quidem natura, alia vero violentia, & extra naturã. Quæcunque à seipsis mouentur, natura mouẽtur, vt quodlibet animalium. Quæ autem ab alio, alia quædam natura mouentur, alia extra naturã. Ex natura, vt ignis sursũ, terra deorsum, quia apta nata sunt ibi esse. Extra vero, vt ignis deorsũ, terra sursũ. Leuia enim & grauia, in opposita loca mouentur violenter: In propria vero natura, leue quidem sursum, graue autẽ deorsum, non tamen à seipsis. Animalium enim hoc est, & animatorum proprium.

Quæ mouẽtur à se, natura mouentur, vt animalia: quæ vero ab alio, quædam à natura, vt lapis deorsũ; quædam extra naturã, vt lapis sursum.

Impossibile est autem in infinitum abire mouens & motum. Quod enim mouetur, non necesse est mouere, sed quod mouet, necesse est moueri, excepto primo mouente, quod manifestum est esse immobile. Nam omne quod mouetur necesse est esse cõtinuum, & diuisibile in semper diuisibilia. Siquidẽ necesse est, & motũ semper esse, & continuum esse. Quare necesse est esse aliquod vnum & perpetuum primũ mouẽs, & nullam habens magnitudinem. Si enim habet, aut finita aut infinita; sed infinitam non contingit esse magnitudinem. Quod autem finitum est, impossibile est infinitam habere potẽtiam. Impossibile quoque à finito moueri aliquid secundum infinitum tempus. Si ergo primum mouens, perpetuum mouet motum, & infinito tempore, patet quod indiuisibile est & impartibile, nullamque habens magnitudinem: Ipsumque motum quem primum mouẽs mouet, esse vnum & eundem & continuum, & primum. Mouetur autem & quiescit quodammodo sphæra, eundem enim obtinet locum.

Omne quod mouet necesse est moueri, excepto primo mouente quod est immobile & indiuisibile.

Quod in omni specie motus inter mouentem & motum nihil sit medium.

Cap. XXV.

Mouens & motum sunt simul.

IDem *in lib. 7.* In omni autem mouente, & quod mouetur, dico quia nihil ipsorum medium est. Triplici ergo existente motu, scilicet secundum locum, secundum qualitatem, secundum quantitatem, Primo de loci mutatione dicendum; hic enim est primus motuum. *Omne* igitur quod fertur, aut à seipso mouetur, aut ab altero. Si autem à seipso, manifestum est, quia simul mouens, & quod mouetur erit, & nullum ipsius medium: Motus autem ab altero quatuor sunt scilicet pulsio, tractio, vectio, vertigo. Omnes namque alios in hos necesse est contingere. *Pulsio* est à seipso, vel ab alio ad aliud, motus. *Tractus* autem est motus ab alio ad ipsum, aut ad aliud. *Pulsionis* quidem alia est impulsio, alia expulsio. *Impulsio* est cum mouens ei quod mouetur non deficit. *Expulsio* vero cum expellens deficit. Vectio autem in tribus modis erit. Quod enim vehitur, non secundum se mouetur, sed secundum accidens, in eo scilicet quod est in eo, vel super id quod mouetur. Vehens autem mouetur, aut pulsu, aut tractu, aut vertigine ductum. Tractio est cum aut ad ipsum, aut ad alterum velocior fit motus trahentis, non separatus ab eo quod trahitur; nam & ad ipsum est tractio, & ad alterum. Reliqui autem tractus idem specie in hos reducuntur, vt inspiratio & respiratio, & quicunque corporum emissiui sunt aut receptiui, vt speculatio, & radiatio, & congregatio, & disgregatio. Vertigo autem componitur ex tractu, & pulsione, hoc quidem pellit mouens, illud autem trahit. Porrectio autem est, quando velocior motus fit eo quod secundum naturam, facta impulsione; & vsq; fertur fortiori ad hoc quod accidit ferri, quoque fortior sit motus eius quod fertur. Manifestum igitur quod mouetur & mouens simul, & nullum ipsius medium est.

Motus localis est primus motuum.

Motus locales ab alio procedentes sunt quatuor, quorum sub alios subdiuiduntur.

Sed neque alterantis vllum est medium. In omnibus enim accidit simul esse alterãs vltimũ & primum

Sensibiles quantitates.

quod

A quod alteratur. Quale namque alteratur, in eo quidem quod sensibile est. Sensibilia vero, idest, sensibiles qualitates sunt, quibus ad inuicem corpora differunt, vt grauitas, leuitas, durities, mollities, sonus, nõ sonus, albedo, nigredo, dulcedo, amaritudo, humiditas, siccitas, densitas, raritas, & horum media: similiter & alia quæ sub sensu sunt, vt calor, & frigus, lenitas, & asperitas. Hæc enim sunt passiones substantiæ qualitatis. Similiter autem & animata corporum, & inanimita, & inanimatorum quæcunq; partim inanimata sunt, scilicet vt plantæ. Et ipsi quidem sensus alterantur, scilicet in animalibus, patiuntur enim: actus enim ipsorum motus est per corpus patiente aliquid sensu. Et secundum quæcunque quidem alterantur inanimata, secundum hæc omnia & animata, non autem econuerso. Non enim alterantur inanimata secundum sensus. Nihilque prohibet in animatis alterationem latere, cum alterantur, scilicet in anima, quia B non secundum sensum accidit huiusmodi alteratio. Ex his autem patet, quod patiens, & passio sunt simul, & horum nullum est medium. Oculo enim cõtiguus est aer, & aeri continuatur corpus, scilicet coloratum; superficies vero, scilicet in qua est color, terminatur ad lumen, lumen autem, idest aer lucidus ad visum, similiter autem & in cæteris sensibus, & etiam in animatis: similiter & in sensibus. *Similiter* & quod augetur, & augens similiter sunt, & decremẽtum similiter se habent. Decrementi enim causa, ablatio quædam est. Manifestum est igitur quod mouentis vltimi, & primi quod mouetur, idest inter ipsum mouens & motum nullum est medium.

Animata alterantur secundũ sensus.

Caussa decrementi est ablatio quædam.

C

De loci mutatione.

CAPVT XXIV.

Motum localem esse omniũ primum probatur.

I*Dem in* 8. *lib.* Omnium autem motuum loci mutatio prima est: omnium etenim passionum principium est densitas & raritas; graue namque & leue, durum & molle, calidum & frigidum, dẽsitates quædam & raritates esse videntur: Densitas autem & raritas, congregatio & disgregatio, secundum quas generatio & corruptio dicitur substantiarum. Quæ vero congregantur & disgregantur necesse est secundum locum mutari. Disgregatio namque & congregatio D motus sunt secundum locum; sic enim mouent concordia & discordia. Hoc quidem disgregat, illud vero congregat. Pręterea quoniam mensura motuum est loci mutatio, necesse est ipsum esse primum, propriè quoque moueri dicitur solum quod secundum locum mouetur. Augmentũ vero impossibile est esse, alteratione non præexistente.

Quicquid mouetur est in loco vel per se vel per accidens.

Idem in 4. *lib.* Non autem quæreretur locus, nisi motus aliquis esset secundum locum: propter hoc enim & cælũ maximè in loco esse opinamur quia semper in motu est. Est autem quod mouetur aliquid quidem per seipsum, aliud secundum accidens. Eius autẽ quod secundum accidens, alia contingentia sunt E moueri per se, vt partes corporis, & in naui clauus; alia vero nunquam, sed semper secundum accidens, vt albedo, & scientia. Hæc enim suum transmutant locũ, quia illud in quo sunt transmutant. Cum quidem igitur non diuisum sit continens, sed continuũ, non sicut in loco dicitur in illo; sed sicut pars in toto; intellige vel ecõuerso. Cum vero diuisum sit & contactum, In primo quodam vltimo est continens, quod neq; pars est ipsius, quod est in ipso, neque maius distantia, sed ęquale. In eodem enim vltima cõtingentia, & cũ continuũ sit, non in illo mouetur. Et si non mouetur continens, siue sic (scilicet quod moueatur) nihil minus (supple dicitur contentũ moueri.) Amplius, cum non sit (scilicet diuisum continens à contẽto) sicut pars in toto dicitur, scilicet moueri, vt sicut in oculo visus, & in corpore manus. Cum autem diuisum est, vt aqua in cado, & in cipho vinum (intellige contentum per accidens) tunc mouetur ad motum continentis, manus

A quidem cum corpore mouetur, aqua autẽ cum cado.

Non videbitur autem esse motus nisi sit vacuum plenum enim impossibile est recipere, quia duo corpora non possunt simul esse. Testimoniũ autem de cinere faciunt, qui tantum aquæ recipit, quantũ vas vacuum. Sed videtur dici vas vacuũ, vno quidem modo non plenum sensibili corpore secundum tactum: huiusmodi vero est, quod habet grauitatem, & leuitatem. Est autem densum quidem graue, rarum autem leue. Vacuum itaque simpliciter nihil est, non enim habet differentiam, sursum scilicet & deorsum, secũdum quod vacuum; præterea si vacuum est, æquè cito fertur graue, & leue.

Non datur vacuum.

Idem in l. 1. *cæli, & mundi.* Omnia vero corpora naturalia, & magnitudines, mouentur locali motu per se, quia natura est principium in eis. Diuersitas autem motuum est secundum modum diuersitatis locorũ, B quæ est sursum & deorsum, &c. Omnis autem motus qui fit in loco, aut est æqualis, aut circularis, aut ex vtrisq; compositus. Hi enim duo motus tãtum simplices sunt. Nã & corpora quidẽ simplicia sunt ista duo, lõgũ scilicet & circulare. Motus circularis est ille, qui est super mediũ. *Æqualis* vero cuius terminus est sursũ & deorsum. Omnis ergo motus simpliciter, aut est à medio, aut ad medium, aut super mediũ. Corpus simplex necessario mouetur natura sua motu circulari: possibile est etiam vt moueãtur quædã corpora motu accidẽtali, qui est contrarius naturali. Motus sursum ascendens igni quidẽ naturalis est, terræ vero accidentalis. Motus autẽ descendens deorsum terræ naturalis est, & igni accidentalis. Ponamus ergo graue descen- C dens ad medium, & leue ascendens à medio. Omne quidem corpus incedens sursum aut deorsum, habet proculdubio grauitatẽ aut leuitatẽ. Non est ergo corpori rotundo grauitas aut leuitas, quia nõ est possibile vt moueatur à medio, vel ad mediũ, motu naturali, vel accidentali. Corpus igitur primum mobile quod mouetur circulariter, nõ habet grauitatẽ aut leuitatẽ.

Motus localis triplex.

Quid motus circularis, quid æqualis seu rectus.

Caelum nec est graue nec leue.

Dico autem quod corpora quæ æqualia sunt in magnitudine, mouentur & mutantur æqualiter in vno tempore, & corpus minus mouetur motu maiore in illo tempore. Vbi autem est motus glebæ vnius, illuc est motus totius terræ; & vbi motus scintillæ, ibi D totius ignis. Omnia deniq; elementa ad locum à quo recedunt violenter, incedunt naturaliter; & ad locum in quo stat corpus sine violentia, vadit iterum sine violentia; & econuerso. Omne autem quod mouetur, alteratur de alio in aliud.

De Alteratione secũdũ quid, an habeat fieri largè vel propriè.

CAP. XXVII.

I*Dem in li.* 3. Res omnes alterabiles alterantur ad rẽ sibi conuenientẽ, non ad alterã; sicut augmentabile non ad sanitatem alteratur, sed ad magnitudinẽ. Aliæ namque sunt res quę alterantur per qualitatem, E aliæ quæ per quantitatem, & aliæ quæ per locum, scilicet largè sumpto vocabulo alterationis.

Alteratio non est in formis & figuris aut habitibus.

Arist. in 7. *libr. physic.* Quæ autem alterantur omnia à sensibilibus alterãtur propriè scilicet. Et in formis quidem, ac figuris, & habitibus, & eorum remotionibus, & acceptionibus, videtur alteratio fieri, non autem sic est, sed fiunt hæc cum quædam alterantur. Densata enim & rarefacta materia, aut cum sit calida vel frigida, non est alteratio. Nam illud ex quo est forma statuæ, non dicimus formam; nec illud ex quo est figura pyramidis aut lecti, sed denominamus hoc quidẽ æneum, illud autem cereũ, aliud vero ligneum. Quod autem alteratum est, dicimus humidum esse vel calidum, aut forte dicentes æquiuoce (id est non conuertibiliter) materiam (id est subiectum) scilicet inesse passioni, idest qualitati. Præterea inconueniens & ridiculum est dicere perfectionem domus esse alterationem, & domum coopertã esse alteram. Alteratio igitur non est in formis, & figuris.

Sed neque ex habitibus fit: Habitus enim sunt virtutes, & malitiæ; virtus autem omnis & malitia sunt ad aliquid, ſcilicet tam corporis, quàm animæ. Corporis quidem, vt ſanitas calidorum & frigidorum mēſuratio quædam eſt; & ſimiliter & pulchritudo, & macies ad aliquid ſunt, ſunt enim diſpoſitiones quædam perfecti ad optimum, ſcilicet actum. Dico autem perfecti eſſe quod ſanat (id eſt ſanatiuum eſt) & diſpoſitum ſecundum naturam. Quoniam igitur huiuſmodi virtutes & malitiæ ſunt ad aliquid; quæ autem ad aliquid ſunt, neque generationes ſunt, nec ipſorum eſt generatio, nec alteratio; omnino patet quòd non eſt alteratio circa huiuſmodi habitus, ſcilicet corporis. Virtus enim corporis hic vocatur bona eius diſpoſitio, malitia vero contrarium.

Cur non detur alteratio ad habitus corporis.

Adhuc De eodem.

CAP. XXVIII

SEd neque circa virtutes & malitias animæ eſt alteratio. Virtus enim perfectio quædam eſt, ſcilicet intellectus practici. Nam & vnum quodque tunc maxime perfectum eſt, cum attingit propriè virtuti, & tunc eſſet maxime ſecundum naturam; ſicut circulus, cum maxime fit circulus, id eſt perfectus. Malitia vero eſt corruptio virtutis & remotio, quare ſecundum virtutem non fit alteratio, quia nihil cum perficitur alteratur, vt ſupra oſtenſum eſt. Eadem ratione neque ſecundum malitiam, quia omnis alteratio fit inter oppoſita, quare cum virtus & malitia ſunt oppoſita, ſi virtus non habetur per alterationem, nec malitia. Nec igitur virtutis neque malitiæ eſt alteratio, ſed huius acceptio & illius remotio fit, cum quiddam alteratur, ſcilicet præcedens, circa quod habent eſſe, ſed vt alteretur aliquid horum (ſcilicet præcedentium ad virtutem) manifeſtum eſt. Virtus enim aut impaſſibilitas quædam eſt, aut paſſibilis: ſic & malitia aut paſſibilis eſt, aut paſſio virtuti contraria. Nam virtus moralis & malitia conſiſtūt circa delectationes & triſtitias; Virtus, ſcilicet cum homo patitur, & non deducitur, malitia vero cum patitur & deducitur, ſiue ſecundum actum, ſiue per memoriam aut ſpem, id eſt ſiue delectationes & triſtitiæ ſint præſentes & ſenſibiles, ſiue præteritæ recolantur per memoriam, ſiue futuræ concipiantur per ſpem. Igitur & ſi ſecundum habitus dictos non fit alteratio, conſequuntur tamen ex alterationibus prioribus.

Nil cum perficitur alteratur, & ideo ad virtutem non eſt alteratio, nec etiam ad vitium, cū alteratio ſit inter oppoſita.

Sed neque in intellectiua parte animæ, id eſt in intellectu ſpeculatiuo eſt alteratio, ſcilicet gratia ſuorum habituum. Scientia enim maxime ad aliquid dicitur, & nullum ad aliquid alteratur, vt ſupra dictum eſt. Idem etiam patet in ſcientia complexa, quia non inducitur per motum exiſtentem in fieri. Inducitur enim vniuerſalis, facta inductione, & completa per experientiam in particularibus, & ita non eſt inducta per motum, ſcilicet poſt motum, niſi ſicut viſio iterata, vel tactus iteratus per alterationes præcedentes; Secundum autem nullum tale fit alteratio. prętereа ſciētię acceptio non eſt alteratio, quia per quietem & priuationem motus inducitur: Nam in quieſcendo & ſedendo fit anima ſciens, & prudens, Dum enim dormiens aliquis ſurgit, aut ebrius pauſat, aut infirmus ordinatur, fit ſciens qui prius quidem non poterat vti ſcientia, neque ſecundum ſcientiam agere, ſed mutata perturbatione, & in ſtatum veniente intellectu, ineſt potentia ad ſcientiæ congruitatem; Turbationis enim quies, quædam eſt ſcientiæ reſtitutio. præterea infantes propter multum motum in iuuentute, non poſſunt ſcire & intelligere vel iudicare, ſicut presbyteri, id eſt ſeniores; vt philoſophi in quibus pauſatio fit, & quies motuum. non itaque per motum introducitur ſcientia, que per motum prohibetur. Nam ergo ſecundum eam alteramur.

Ad ſcientiā nō eſt motus

Igitur, quoniam alteratio quæ eſt motus ſecundum qualitatē (vt dictum eſt) non fit ſecundum formam, & figuram, quæ ſcilicet ſunt quarta ſpecies qualitatis, neque ſecundum habitum & diſpoſitionem, quæ ſunt prima ſpecies, in quibus fieri videretur (vt ſupra dictū eſt) ſi in aliis debent fieri; Manifeſtum eſt, quod ſolum fiat in ſenſibilibus, vt ſcilicet in paſſione & in paſſibili qualitate, quæ eſt tertia ſpecies, & in ſenſibili parte animæ: In alio autem nullo, niſi ſecundum accidens.

Alteratio ſolum datur ad tertiam ſpeciem qualitatis.

De Augmento & diminutione.

CAP. XXIX.

ARiſt. in li. de genera. & corrup. Alteratio igitur non eſt ſecundum locum transmutatio. *Alteratio* eſt quando manente ſubiecto ſenſato ente (id eſt completo in eſſe ſpecifico) transmutatur in eius paſſionibus, aut contrariis, aut mediis. Augmentatio eſt exiſtentes magnitudinis additamentum. Diminutio eſt minoramentum. Ideoque oportet magnitudinem habere, quod augetur. Quod quidem alteratur, non ex neceſſitate locum tranſmutat, neque generatur. Quod autem augmentatur, & diminuitur, tranſmutat locum, ſed alio modo quàm illud quod fertur: quod enim fertur vniuerſum alterat locum, id eſt ſecundum ſe totum & partes; Quod autem augmentatur, ſecundum partes ſolum, hoc enim (ideſt toto manente, partes tranſmutantur ſecundum locum. *Cęterum* autem, cum generatur aliquid ſimpliciter aut corrumpitur, non manet ſubiectum. Cum autem alteratur vel augetur, manet idem, ſed in alteratione paſſio, vel in augmentatione magnitudo non manet eadem.

Quid alteratio.

Quid augmentum & decrementū.

In generatione non manet ſubiectū, ſicut in augmento & alteratione.

Idem in lib. de ca. & mun. 2. Dico autem, quod ſurſum eſt principium longitudinis, dextera latitudinis, ante vero profunditatis. Non enim nominatur principium, niſi vnde incipit motus in primis corporibus. Principium namque augmenti eſt ſurſum; principium motus localis dextrum; principium vero motus ſenſibilis; ante Non enim ſignificamus per ante, niſi vbi ſunt ſenſus. Et ſurſum quidem ac deorſum ſunt in omnibus ſpirantibus ex animalibus & plantis. Dextra vero & ſiniſtra non eſt in aliqua plantarum. Item dico, quòd ſurſum eſt vbi eſt principium motus. Dextra autem eſt locus exitus motus in alio. Ante vero locus eſt finis motus.

Quæ pars ſit ſurſum, deorſum, dextrū, &c.

De Infinito.

CAP. XXX.

IDem in lib. 2. phyſ. Quoniam autē naturalis ſcientia circa magnitudinem & tempus & motū eſt, quorum vnumquoque vel finitum aut infinitum eſſe neceſſe eſt, de hoc quoque agendum eſt. Rationaliter philoſophantes poſuerunt infinitum tanquam principium: Omnia enim aut principium ſunt, aut ex principio. Infiniti autem non eſt principium, alioquin ipſius eſſet terminus, & finis. Quod enim fit, neceſſe eſt finem accipere; eſt itaque non factum. neque etiam corruptibile, omnis enim corruptionis finis eſt aliquis, huius ergo non eſt principium, ſed hoc principium aliorum eſſe videtur, & continere omnia & gubernare, id eſt ſaluare, ſcilicet tanquam principium, ſua principiata, vt dicunt qui non faciunt extra infinitum alias cauſas, & hoc eſſe diuinum immortale & incorruptibile, ſicut Anaximander, & plures philoſophorum. *Eſſe quidem* aliquid infinitum, fides eſt maxime conſiderantibus ex tempore, hoc enim infinitum eſt, ſcilicet duratione. Eſt etiam infinitum in magnitudinis diuiſione: per infinitum quoque non eſt generationem & corruptionem deficere, neque intellectu, Numerus quoque videtur infinitus eſſe, & mathematicæ magnitudines, & quod eſt extra cœlum, ſcilicet vacuum, ſecundum ponentes illud. Cum autem infinitum ſit extra cœlum, & videtur per intellectum phātaſticum, & corpus infinitum eſſe videtur, & mundi infiniti; quia, ſcilicet non eſt locus ſine corpore.

Suadetur dari aliquod vnum principium infinitum.

A quare si locus infinitus est, & corpus necesse est esse: Contingere enim ab esse, nihil differt in perpetuis.

Varijs modis dicitur infinitum.

Primum ergo dicendum quot modis dicitur infinitum. Vno quidem modo, quod impossibile est transire, scilicet vt æternitas. Aliter autem, quod non aptum transiri, vt vox inuisibilis. Aliter autem transitum habens imperfectum, scilicet infinitum actu. Item quod aptum natum est habere exitum vel finem, sed non habet, scilicet propter defectum nostrum. Amplius, infinitum omne, aut secundum appositionem erit, scilicet vt in discretis, aut secundum diuisionem, vt scilicet in magnitudinibus, aut vtroque modo, vt in tempore; & hæc est diuisio possibilis, & non actualis: Impossibile est enim aliquid infinitum esse actu. Numeri quidem & magnitudinis propria passio est infinitum, numeri, scilicet per appositionem, magnitudinis per diuisionem. Est igitur infinitum appositione, & diffinitione; quare etiam infinitum aliud potentia, aliud actu. Impossibile est autem non comparare locũ & corpus; neque enim locus maior, quam quantumcunque contingit corpus, idest quàm corpus contentum ab eo: Corpus autem non est infinitum, quare neque locus. Aut enim vacuum erit aliquid, aut corpus nusquam aptum est esse: verum omne sensibile aptum natum est esse alicubi; Et est aliquis locus vniuscuiusque corporis: Idemque partis & omnis, vt totius terræ & glebæ, ignis & scintillę. simpliciter ergo si impossibile est infinitum esse locum, in loco autem omne corpus est, impossibile erit infinitum esse aliquod corpus. Non enim infinitum est cui nihil est extra, sed cuius semper est aliquid extra. Cuius enim nihil est extra, hoc est perfectum & totum. Nam totum est cui nihil abest, scilicet quod sit de eius perfectione. *Infinitum igitur hoc est, cuius quantitatem accipientibus, semper est aliquid extra accipere.* Itaque magnitudo non est infinita actu, sed potentia; infinitæ nãque sunt eius decisiones, potentia quidem, non actu.

Non potest dari infinitũ actu.

Quid infinitum.

Magnitudo non habet partes actu infinitas, sed potentia.

Idem in libro. 7. Continui quidem continuus est motus, in continuo autem infinita sunt media, non actu, sed potentia. Quare ad interrogantem si contingit infinita transire: Dicendum est, quod actu infinita non contingit, potentia vero contingit. Necesse est enim in finem venire, quod actus est, & non potentia. Quod autem continuè mouetur, secundum accidens infinita transit, simpliciter autem non; accidit enim lineæ infinita media esse. Omnia autem accidunt centro, principium enim, & medium magnitudinis, & finis est; omnia vero quanto plus distant à quiescente, feruntur velocius.

Infinitum actu non potest pertransiri.

De Orbe, & eius partibus.

CAP. XXXI.

EX *libro de natura rerum.* Cœli sphæra (vt dicunt philosophi) in rotundum formata est. Ideoque nec principium, nec finem eam habere dicunt. Huius centrum terra est, ex omnibus partibus ab ea ęquali interuallo circunclusa. Motus sphæræ duobus axibus voluitur, septentrionali videlicet, qui nunquam occidit, & boreus dicitur: Australi quoque, qui nunquam videtur, & austronothus appellatur. Inter diem ergo & noctem sphæra, & de oriente vertitur in occidentem, & de occidente reuertitur in orientem, 24. horis cursum suum circumcludens; tantaque celeritate currit, quod nisi aduersus præcipitem eius cursum astra currerent, quæ illam retardarent, mundi ruinam faceret. *Tria* vero corpora distinguũtur in mundo, sc. infimũ, quod est terra in centro posita, ideoque manẽs immobilis; medium autẽ aer, vel aqua, vel ignis; supremũ vero cæleste. Et sicut corpora sic etiam qualitates differunt, In infimo namque est opacitas, in medio dyaphaneitas, in supremo vero perspicuitas. De his quidam ex nostris, satis apte proprietates eorum breuiter distinguens, sic ait. *Terra iacet stabilis, aqua fluit labilis: Aer nutat mobilis; ignis volat volubilis, voluitur rotabilis machina sphęralis.*

Cælum est rotundum.

Astra retardant cursũ primi mobilis.

Tria sunt corporũ genera, sc. infimum, medium, & supremum.

De Terra.

CAP. XXXII.

TErra (vt dicit philosophus) est corpus simplum in loco medio situm, in quo & naturaliter quieta manet, & ad ipsum cum mota fuerit, naturaliter mouetur. Omnia quoque ponderosa, naturaliter ad eam, tanquam ad centrum feruntur. Hæc naturaliter frigida est & sicca. Et vt dicit Beda, quando frigore circumstringitur humores accipit, cum autem calore soluitur, humorem receptum nebulam emittit. Hæc Oceano circucingitur, & internis aquæ meatibus, velut corpus venis sanguinis, irrigatur; quod si non fieret, propter ariditatem suam in puluerem redigeretur, ac destrueretur. Vnde vbicunque in terra foditur, aqua reperitur.

Quid terra.

B

Hæc in initio dispositionis suæ rotunda fuit & plana, nec montes & valles erãt in ea. Nunc autem est montuosa, sed tamen sphærica, cuius circuitus 180. stadiorum mensuratur, quæ in duodecies mille milliaria &, 51. computantur. Grauissima est, & ideo nouissimum locum obtinet. In mædio mundi, quasi punctus in medio circuli æqualiter collocatur, nullisque fulcris diuina potentia sustentatur. Quinque zonis distinguitur; fœcunda est & omnium nutritiua. In se quoque continet metalla pretiosa. Super omnia elementa passibilis est, & mutabilis. Terra si petrosa fuerit, frigida & sicca erit; si pinguis & crassa, calida & humida: lutea verò frigida & humida.

Terra in initio fuit plana sine montibus.

Circuitus & dispositio terræ.

C

Auctor. De natura & motu terræ, & eius zonis ac regionibus variis; de lapidibus quoque communibus, & gemmis, ac mineris, & glebis, quæ in superficie terræ iacent, vel intra eius viscera continentur, multa quidem in historia naturali superius à nobis descripta sũt, pauca tamen adhuc & de his; & de cęteris rerum naturis, etiam hoc in loco adijcere placuit, quæ ex libello quodam edito nuper à magistro Iacobo de Vitriaco, & ex quibusdam aliis auctoribus, à quodam è nostris collecta, postmodum ad manus nostras deuenerunt.

De Lapidibus pretiosis

D

CAP. XXXIII.

EX *lib. de natura rerum.* Gemmarum virtus magna est, & vnde hoc habeant (nisi à Deo) homini incompertum est. Nam cum omnis virtus à Deo sit, in herbis quidem aut fructibus est mediante operatione naturæ, vtpote quæ naturaliter calidę sunt aut frigidę. Ideoque competunt medicinæ, quæ, scilicet per contraria fit. Horum autem nullum in lapidibus est, vt scilicet excessus caliditatis aut frigiditatis in aliquo lapide denotetur. Constat ergo quod sine vllo medio, lapidibus indidit virtutẽ omnipotens, eisque volũtatis suæ gratiam tribuit, pro ratione naturæ. De his enim dicit Augustinus quod per eas etiam dæmones, alliciuntur Vnde & Salomon inclusisse dæmones sub gemmis in annulis legitur. Sed sicut in peccato primi hominis omnis creatura corrupta est, sic etiam in ipsis virtutibus quæ post peccatum in eis remanserunt, per tactum & vsum immũdorum & impiorum hominum, præcipue lapides pretiosi corrumpuntur. Sed sanctificatione consecrationis ad virtutum efficacias reparantur. Hoc de generalitate lapidum breuiter diximus, nunc secundum ordinem alphabeti, virtutes eorum & nomina videamus.

Magna virtus est gemmis indita ab auctore natura.

E

De Illis quorum nomina incipiunt per A.

CAP. XXXIIII.

Virtus Achatis. Achates in Achate orientali fluuio reperitur. Venena fugat, sitim sedat, visum fouet, portantem roborat, & fœcundat, gratumque reddit. *Adamantis duo genera.* *Adamantis* duo genera sunt. *Vnum* in Indiæ partibus inuenitur, inter rupes crystallinas crystallini coloris, sed quasi ferrum limatum micans. Cuius, scilicet naturam describit Isido. Huius vis maior esse perhibetur, si sedes eius tum in annulo ponitur, ferrea sit; Annulo tamen pro dignitate lapidis ex auro constante. Hic à quibusdam *Dyamas* dicitur. *Virtus adamantis secundi generis.* *Aliud* in Arabia reperitur, & in mari prope Ciprum, & in Ferraria, quæ Philippis est; dignitate quidem & virtute multo inferius, sed maioris quantitatis, & coloris dissimilis; obscurum, scilicet ac ferrugineum: *sine cruore* hirci frangitur, ferrum attrahit, & aufert magneti, stellamque maris, indicem itineris, inter obscuras nebulas per diem vel noctem nautis prodit. Cum enim vias suas ad portum dirigere nesciunt, cacumen acus ad adamantem lapidem fricatum, per transuersum in festuca parua infigunt, & vasi pleno aqua adamantem vasi circumducunt, & mox secundum motum eius sequitur in circuitu cacumen acus. Rotatum ergo perinde citius per circuitum lapidem, subitò retrahunt; moxque cacumen acus auulso ductore contra stellam aciem dirigit, statimque subsistit, nec per punctum mouetur, & nautæ secundum demonstrationem factam ad portum vias dirigūt. *Hic* lapis in leuo lacerto portari vult, & fortem facit portantem cōtra hostem. Somnia vana repellit, venenum fugat & prodit. Fertur etiam sudore madere, si venenum adhibeas. Lunaticis quoque prodest, & his qui Dæmone repleti sunt. Insanis quoque prodesse dicitur ex contactu. *Alectoria.* *Alectoria* in ventre Galli nascitur, qui post tres annos castratur, & postea per septem annos viuens hunc portat. Hic lapis sitim extinguit, victoriosus est, pacem reconciliat, honores reformat, disertum facit & gratum, maximè vxorem marito. Vt autem hæc omnia habeat, clausus in ore portatur. *Amethystus* *Amethystus* violatii coloris est optimus. Est autem quidam velut gutta vini rubei corrupta aqua. Hic facilior est ad sculpēdum, & ebrietati contrarius. Carior quidem esset hic lapis, sed maxima eius copia est. *Androdamas.* *Androdamas* lapis est quadrus, argentei coloris, durissimus quasi Adamas. In rubro mari reperitur; tanteque virtutis est, vt sedare possit animum furore calentem, luxuriam quoque sedat.

De his quorum nomina incipiunt per B.

CAP. XXXV.

Berillus. Berillum India mittit, optimi sunt oleo lucido similes, & maximè qui interius non habent maculam. Sunt enim quidam lucidissimi, minutas & longas habentes interius maculas, velut paruos capillos. Berillus si formam sexangularem habuerit, arcus cœlestis colores in radio solis efficit. Idem etiam si rotundus vt pomum fuerit, humectatus aqua, in claritate solis carbones mortuos, vel pannum laneum nigrum, vel bullituram arboris siccam accendit. Vnde quidam egregio metro lusit in persona Berilli dicens.

Me dedit insignem, virtus quæ format in ignem:
Solis splendorem, non ignis passa calorem.
Sic lux æterna, descendit ab arce superna:
Est incarnata, matre tamen inuiolata.

Dicitur etiam, quod morbo squinantiæ medetur; & glandes, quæ ex malis humoribus colliguntur, per fricationem tollit, maxime cum adhuc in augmēto sunt. *Borax est duplicis generis.* *Borax* est gemma, quæ vulgo Crapondina vocatur, sic dicta, quia borax, quoddam, scilicet Bufonum genus, eam in capite portat. Huius genera duo sunt. Vnum, scilicet album, & hoc melius est, atque rarius. Aliud vero fuscum, & nigrum in medio sui habens oculum, qui parumper imitatur colorem ceruleum. Sed quan-A do bufoni viuo & palpitanti hic lapis extrahitur, tunc oculum habere dicitur. Quando vero extrahitur, aliquandiu mortuo; tunc malitia veneni illius, oculus extinguitur, & lapis vocatur. Hic lapis contrarius est venenis, & in cibum sumptus interna hominis mala sanare dicitur. Intestina namque circumit, & facta cura per inferiorem regionem egreditur.

De His quorum nomina incipiunt per C.

CAP. XXXVI.

Calcedonius Calcedonius semper pallore detentus, colorem habet medium inter Hyacinthum & Berillum, qui si pertusus sit, & collo vel digito feratur, causas vincere perhibetur. Huius species tres esse dicuntur. *Calcophanus.* *Calcophanus* est niger, sonorus & dulcis instar æris, si ferro percutiatur, aut ære. Hic enim si portetur ab hoB mine casto, vocem sonoram & dulcem reddit, & fauces à raucitate defendit. *Carbunculus triplex, scil. proprie dictus, Rubith, & Balaustus* *Carbunculus* est lapis omnium pretiosissimus atque clarissimus, & omnium lapidum perhibetur virtutibus præditus: huius color igneus est, & nocte magis quā die lucet. Die namque obscuratur, nocte vero intantum refulget, vt circa se noctem quasi in diem mutet. Huius species in arte lapidaria periti tres distinguunt. Prima carbunculus proprie nominatur: Secunda Rubith: Tertia Balaustus; & hic vilior cæteris. *Rubith* vero ignei coloris est, sed incomparabiliter minoris quàm carbunculus, vnde nec tenebras noctis fugat; virtutibus etiam impar est, sed tamen inter cæteros lapides pretiosior, & elegantior colore sydereo. *Balaustus* vero multo vilior est colore, virtute, & pretio, tamen Saphyro & Iaspide dignior æstimatur.

C *Chelidonius.* *Chelidonius* est lapis informis & paruus, quē hyrundinum pulli in pectore suo portantes ex hoc cognoscuntur, si ore ad os in signum pacis cōuersi adinuicem sedent. Rufus quidem lunaticos & insanos mitigat: Niger autem iram sedat, & aqua dilutus lumina clarificat. *Ceraunius.* *Ceraunius* ex Græco dicitur, quia cum fulmine de cœlo cadere perhibetur, & in loco vbi iste lapis fuerit, fulmen cadere negatur. Est autem cerulei coloris, ex vna parte sæpius acutus. *Corallus.* *Corallus* est lapis rubeus valde, figuram habens vt cornu cerui, vel vt herbæ radix; cum multis caudicibus; nec mirum quoniam herba fuit in mari primum. hic fulminibus & tempestatibus resistit: Vnde antiqui lapidem huiusmodi con-D fractum cum seminibus in agro iactabant, aut in arboribus suspendebant, vt grandinum pericula non sentirent. Dæmonibus quoque terribilis est; & hoc forte, quia frequenter ramorum eius extensio modum crucis habet.

Corneolus, vel cornelius *Corneolus*, vel secundum quosdam cornelius, est lapis rubeus perlucidus, sed obscuri coloris, incisæ carni similis: iras mitigat, sanguinem fluentem de naso vel alio membro sistit, præcipueque de fœmina dum fluxum patitur. Horum lapidum multitudinem filii Israel in deserto sculpsisse dicuntur, quorum sculpturæ tam subtilis acuminis comprobantur, vt nullus posteriorum huius operis imitationem audeat attentare. Nec dubium quod secundum efficacias & virtutes gemmarum, sculpebantur imagines figurarum. *Chrysolitus* *Chrysolitus* auro micat, & vt ignis scintillat, qui si perfora-E tus fuerit, & foramen setis asini repletum fuerit, dæmones exterret, & exagitat. Dicit autem Tethel philosophus Iudæorum in lib. de sculpturis lapidū, quod quando inuenitur in chrysolito fœmina habens in vna manu auem, & in alia piscem, valet ad negotiandū. *Chrysoprasus.* Chrysoprasus inuenitur in India, sed hic quoque rarissimè vt dicitur, vnde & inuentus carior habetur. Est autem ex duobus coloribus aureolis scilicet guttis micans, & porri succeo colore permixtus. *Crystallus.* *Crystallus* est lapis ex glacie induratus. Solinus tamen in aliquibus mundi partibus hunc inueniri dicit, vbi nunquam gelu, nec glacies fuit. hic lapis tritus, & cum melle mixtus atque potatus, vbera lacte replet.

De His quorum nomina incipiunt per, D.E.F.& G.

CAP. XXXVII.

Dionysia. Dionisia lapis est orientis, fusci coloris, niueis respersus guttis, qui aqua tritus vinum fragrat, & tamen ebrietatem contra naturam odore suo fugat, vt dicit Physiologus. Dyadochos. *Dyadochos*, aliàs dyacodos, lapis est Berillo similis, qui aquis iniectus varias effigies dęmonum efficit, ita vt det responsa petentibus. Hic si corpori defuncti admoueatur, amittit vires, & quasi sensibiliter mortem abhorret. Elydros. *Elidros*, vel enydros, est lapis crystallo similis, qui miro modo perpetuis lachrymis distillat, & tamen durus & integer in omnibus perseuerat. Elytropia. *Elytropia* lapis est instar smaragdi viridis, & aspersus venis sanguineis. Hic in vase aqua pleno solis radiis subiectus, sanguineum solem reddit, ac si pateretur eclypsim; & vas ipsum in quo iacet, ebullire videtur, & aquam velut imbres spargere. Hoc factum videntes arreptitii si præsentes sunt, inter se rapiuntur, & futura prædicunt. Hic lapis gestantem in longa vitæ tempora perducit, sanguinem stringit, venena fugat, & contra dolos cautum facit.

Emathites. *Emathites* est coloris ferruginei, mixtus venis sanguineis. Hic confricatus & in aqua resolutus, sanat eos qui saliuas sanguineas emittunt; sanat & ventris fluxū. Puluis eius, carnes mortuas crescentes in vulnere corrodit, & tollit. Vino quoque permixtus vlcera sanat, bibitusque lapidem vesicæ frangit. Ethites. *Ethites* est lapis punicei coloris, habens lapillum interius ex quo fit sonorus. Hic ab Aquila de extremis orbis partibus in nidum portatur. Naturaliter enim hunc esse pullis suis tutamen experitur. Alii dicunt esse causam, quod oua Aquilæ immoderato calore concalescūt, nisi lapis naturaliter frigidus præsens sit: Hic pueros incolumes seruat; efficacissime prægnantes iuuat, ne aborsum faciant, vel in partu laborent. In læuo lacerto portari vult, sobrietatem confert, & gratiam, facitque victorem.

Filateris. *Filateris* eadem est gemma, eiusdemque virtutis cuius & Chrysolitus, de quo iam dictum est. Flongites. *Flongites* gemma est ex Persida, & hæc est vna ex gemmis ardētibus, vel crystallinis, ostendens intra se quasi flammas æstuantes, qui non æstuant exterius. Galgathes. *Galgathes* est lapis niger & lucidus, qui paleas attrahit calefactus attritu; accensus autem caducis prodest, & dæmones fugat, aut si per os hominis obsessi loquantur, fumus eos tacere cogit. Idem prodest hydropicis; stomachum euersum iuuat; aqua in qua triduo iacuerit, cito partum liberat. Ipsa quoque aqua, si à puella potetur, an virgo sit demonstrat; quia si virgo est, immota manet; si vero corrupta, in continenti mingit. Aqua huius lapidis indicat an puella sit virgo. Galactides. *Galactidos* est lapis cineri similis. In Nilo reperitur. Cum lacte tritus ac potatus lac multiplicat, prægnantes liberat, & scabiem fugat.

Quorum Nomina incipiunt per, I.& L.

CAP. XXXVIII.

Hyacinthus. Iacinthus est lapis ceruleus, in obscuro nubilosus, in sereno clarus, ita quod aera sentire dicitur. Peroptimus est ille, qui nec nimis clarus est, nec nimis obscurus. Est autē frigidissimus, & hic magis si mittatur in os: solidissimę quoque duritiæ est, ita quòd scindi, vel sculpi recusat: Sculpitur tamen aliquādo fragmentis adamantis hic confortat gestantem, fugat tristitiā ac suspitiones vanas: tutamen est etiam contra pestilentiam, & contra serpentes, & venena. Dicit autem Tethel, quod cum inuenitur in hyacintho lapis albus, & in ipsa albedine equus, hic valet ad obtinendam gratiam & gloriam.

Iaspis. *Iaspis* est lapis virens, guttas tamen sanguineas habens. Ille peroptimus est qui magis translucet castum hominem se portātem, tutum facit, & gratum, si consecratus sit; noxiaque fantasmata pellit. Huius genera plura sunt, Est autem quoddam genus valde rubens instar ignis, & translucidum, & hoc pretiosum est. Quoddam vero rubens non perlucidum, & hoc vilius est. Dicit autem Tethel, quòd quando inuenitur in lapide homo habens scutum in collo, vel in manu, & cuspidem in altera manu, sub pedibus quoque serpentem, hic habet contra omnes inimicos virtutem. Cum autem inuenitur in eo homo habens fasciculum herbæ in collo, ponatur in argento, & habet virtutem inter infirmitates discernendi, & in omni loco sanguinem restringēdi: confert etiam gratiam & honorem. Itaque Gal. in digito portasse fertur hunc lapidem. Si quis autem inuenerit iaspidem viridem, & in eo crucem, habet virtutem vt non mergatur.

Lygurius. *Lygurius* est lapis, quem stillare dicunt ab inguine lincis, bestiæ scilicet orientis. Huius enim vrina secundum plurimum solidatur in lapidem; quod naturaliter bestia sciens, inuidet bono nostro, egestumque pretiosum vrinę liquorem arena obruit, & hæc eo citius in lapidem durescit. Huius, color iuxta philosophum igneus ac rubicundus est, & carbunculo similis, nisi quod nequaquam nocte lucet: Iuxta lapidarium vero viridis est. virtus eius habetur ad multa remedia, præcipueque ablutus in aqua, constipatos iuuat, & ventrem soluit; colorem quoque perditum facie recuperat. Lyparia. *Lyparia* lapis est in Libya valde mirabilis, ad quem omne ferarum genus, docente natura, sponte quasi ad patronum currit, cum canes aut venatores eum insequuntur, sed nec aliquis aduersarius eis nocere potest.

De His quorum nomina incipiunt per M.O.& P.

CAP. XXXIX.

Magnes. Magnes est lapis coloris ferruginei, qui & ferrum vicinum attrahit, non tamē præsente adamante. hic etiam vxores maritis conciliare dicitur: & si quis vxoris suæ castitatem probare cupiens, supponat eum capiti mulieris stertentis, mox illa si casta est, petit maritum cum amplexu, cum tamen non euigilet. Si vero adultera, de lecto tanquam manu repulsa, subito fœtore coacta cadit. Sicque lapis crimen celatum prodit. Si quis furandi gratia domum per noctem intrauerit, & per loca quatuor prunas ardentes posuerit, ac magnetis super asperserit, mox fumi vapor inhabitātium mentes euertit, eosque à domo fugat, vt fur domum impunè diripiat. Idem etiam contritus combusturas sanat, & lacti commixtus hydropisim resoluit. Nota hæc & his similia, quæ passim in præsenti Opnis attribuuntur, non esse facile credenda, sed potius vt superstitiosa reijcienda.

Margarita. *Margarita* (vt dicit Solinus) sic efficitur: Conchæ in quibus inueniuntur, nocturno tēpore littus adeunt, & rore cœli eas concipiunt, si purum fuerit quod accipiunt gemmæ candidę fiunt. Si vero turbidum, aut pallore languenti, aut rufo obnubilantur: quantoque magis hauserint rorem, tanto magis perficitur lapidum magnitudo. Si vero conchis apertis repente coruscatio micuerit, intempestiuo metu comprimuntur, subitaque formidine clausæ abortiunt, aut perpetuò eiiciuntur. Talis autem conchis ipsis est sensus, vt partus suos timeant maculari, cum sol vrentes ac feruentes orbes emiserit. Itaque ne nimio calore fuscentur lapides, conchæ subsidunt in profundum. Cur margarite dicātur vniones. duo namque in vna concha reperiuntur, vnde & vniones à plerisque dicuntur. Grandinibus descendentibus in conchis lapides flauescunt. Margaritæ quoque in aquis molles sunt, sed exceptę in lapides durescunt: vltra semiunciam nūquam reprimuntur. Dicuntur autem cum luna crescere & decrescere, dum viuentes in concha sunt. Huiusmodi gemmas digitis vel auribus suspendere binas vel trinas, fæminarum gloria est. In aceto positę citius resoluuntur. Hic lapis contritus & confectus secundum modum debitum, contra debilitatem stomachi valet, & sanitatem corporis confert, & etiam mentis; quia castum reddit portantem:

Onix. *Onix* est lapis ex parte albus, & ex parte niger, qui si collo vel digito feratur in somnis, tristitiam ac noxia depellit,

depellit, & phantasticas vires euacuat. Sed hoc habet aduersi, quod lites & discordias commouet, & multiplicat. De lapide Onichino duæ sunt opiniones; dicit enim glossa super Leuiticum, quod onicha sit parua, suauiter redolens, à magnitudine & colore vnguis humani dicta; habet enim colorē medium inter rubeum & album. hæc aquis exempta durescit in lapidem sicut margarita. Beda tamen videtur velle, quod Onichinus, siue Onix vt ipse dicit, niger ex parte sit, intercurrentibus albis & rubeis zonis. Platearius autē dicit, quod Onicha siue Onix est genus gummi fluens ex arbore, quod postea durescit in lapidem, sicut de Succino legitur. Sed forsitan aliud dicit Onicha quam Onichinum: Onicha tamen pro Onichino ponitur, secūdum glossam in loco Exodi, vbi de vnguento compositionis agitur. Valet autem Onichinum contra scabiem, & dealbificat faciem. In ignem vero missus odorem suauissimum reddit. *Hoc etiā* de Onicha valde mirabile fertur, quod cum nihil adeo exiguum sit, quod non lædat oculum si intrauerit, hic infirmo appositus oculo, sponte sua quasi sensata res intrat sine læsione, circuitque oculum, & omnes partes interius penetrat, quousque cōtrarios eius humores prorsus excusserit. *Panthera* lapis est omnium fere calorum, dicta ab huius nominis bestia. hic rabiem sedat, & tot habere virtutes dicitur, quot colores.

Panthera.

De His quorum nomina incipiunt per s. vel per t.

CAP. XL.

Saphirus.

SAphyrus cærulei coloris est; morbum illum horribilem fugat, qui vulgariter dicitur *Noli metangere*; sed color post fugationē dicitur vitiari. Dicitur etiam optimus esse contra fraudes, & contra inuidiam, & terrores. Ad pacem quoque gratiosus est, sed oportet quod ille qui eum portat, summo studio seruet castitatem. Orientales Saphiri sunt optimi, maxime hi qui vehementer splendent, colore cœruleo, & quasi nubeculas habentes in superficie coloris densioris, Sunt quidam oriētales Saphiri, qui lapidem Rubith admixtum habent, hi quoque inter cæteros cariores sunt, & virtute potentes. *Sardius* rubei coloris est, sed atri vt rubea terra. hic sanguineum fluxum restringit, & est idem quod lapis corneltus, de quo, scilicet dictum est superius, vt dicit glossa. *Sardonix* ex duobus lapidibus naturaliter est, in parte rubeus ex lapide sardio, in parte vero albus, & in parte niger, qui duo colores sunt ex parte Onicis: habet autem speciem pulcherrimam vbi colores permixti fuerint; Sed nullam virtutem habere dicitur, nisi quam & Sardius, scilicet quòd ipso præsente lapis Onix nocere non potest, nescit autem conuellere ceram; & eum qui hunc portat oportet esse prudentem & humilem. *Smaragdus* præ omnibus viretibus viret; forma eius optima est plana, quia dum strata est adumbratur. si reuerēter portetur, morbum caducū fugat, & morbum qui Emitritheus dicitur. visum etiam refocillat, & oculos purgat, qui vino ablutus vel oleo perunctus, hominem gratum in verbis reddit, tempestates auertit, motus quoque lasciuos compescit. *Succinus* crocei coloris est, & vt vitrum aliquando translucet, arboris pineæ succus est, & ideo Succinus appellatur, vulgariter autem lambra vocatur. hic castitatem conferre portantibus dicitur, fumus eius iuuat parturientes, & fugat serpentes. Prima quidem gutta quę de pino arbore fluit, pura & lucida est; & hoc illa quæ in æstate calida prosilit, reliquo vero tempore fluens obscura est & immūda. *Silenites* est lapis colore pulchro, maximeque albo, rubeo vario, quē portat Indiæ testudo. Horū quoddam genus est quod viret vt herba, hunc qui portat in ore fertur diuinare futura, igne nunquam frangitur. Inter dissidētes amorem reconciliat, phthisicos etiam curat. *Topasius* in Topason insula tantum primo inuentus est, & inde nuncupatus, cuius color auro similis: Hic magis pretiosus est, aliud autem genus est multo lucidius, & colore

Sardius. Sardonix. Smaragdus. Succinus. Silenites. Topasius.

magis tenue, sed deterius. hic lapis inter cętera quę facit, dicitur etiam iram, luxuriamque restringere.

De Aquis

CAP. XLI.

Quid aqua.

AQua est secundum elementum, cuius immensa profunditas abyssus dicitur, quasi absens fūdus; habet tamen fundum, quasi nimis profundum. Hæc frigida & humida est. Quæ de lapide manat, leuior est & limpidior. Aqua communis est omnibus, ad ima fluit, sordes abluit, terræ permixta lutum facit, sitim sedat, ignem extinguit &c. Oceanus fluuiorum concursu non augetur, quia fluēta dulcia partim salsis vadis consumuntur, aut vento vel ardore solis absumūtur; partim vero per occultos meatus in amnes suos reuertuntur. Exhausto quidem à sole dulci liquore, quē facile vis ignea trahit, amnis asperior crassiorque relinquitur: vnde summa maris vnda dulcior est, profunda amarior; & lunæ quidem alimentum est in dulcibus aquis, solis autem in amaris.

Cur oceanus fluuiorū concursu non augeatur.

Æstus Oceani, id est accessus & recessus Lunā sequitur, cuius respiratione retro trahitur, & eiusdem impulsu resūditur. Quotidie vero bis effluere ac remanare videtur, cum Luna crescente crescit, & cum decrescente decrescit. Itaque cum Luna est in æquinoctio, fluctus surgit ob Lunæ vicinitatem. Cum autem in solstitio, minor est ob eius longinquitatem. Porro per, 19. annos, ad principia motus, & ad incrementa paria reuertitur, vt Luna. *Mare* rubrū ex adiacente terra videtur aquas habere rubeas, sed huiusmodi sunt aquę eius in se coloris, cuius & aqua alterius maris. Fōtes autem, saporem, virtutē, colorem, ex occultis terræ visceribus (de quibus originem trahunt) fluentes ducunt. Itaque ex variis terrę qualitatibus fōtes quidam frigidas habent aquas, alii vero calidas, & ex terra sulphurea feruidas.

Fluxus & refluxus maris lunam sequitur.

In partibus Orientis (vt dicit Iacobus) est fons quidam, ex cuius aquis efficitur ignis Grecus, aliis quibusdam mixtis, qui postquam vehementer accensus fuerit, vix aut nunquam extingui poterit, nisi aceto, & hominis vrina, vel sabulo. Huius fontis aquas Saraceni comparant magno pretio. In Aphrica fons est (vt August. dicit) qui voces canoras reddit. Præterea est fons quidam (vt dicit Solinus) quietus & tranquillus, qui si iuxta ipsum insonent tibiæ; quasi exultabundus ad sonitum eleuatur, & extra ripas intumescit. In minori quoque Britannia fons esse refertur, cuius aquæ super propinquum lapidem proiectæ, pluuias & tonitrua prouocare dicuntur.

Proprietates fontium mirabiles.

Fontes autem tam in mari, quàm in terra, dulcis aquæ limpidissimi reperiuntur. Itaque in mari superioris partis Tyrensis vrbis est fons, qui dulcissimis aquis tanta vehementia prosilit à fundo maris, vt duobus aut tribus cubitis supra mare saltet, & hoc cum mare trāquillum est. Cum autem inundationes vento feruntur, fons quidem ab eis obruitur; sed cum transierint, statim vt prius eleuatur. Sic autem eminet super aquas maris, vt hauriri possit in vasis.

Fontes dulces interdum in mare reperiuntur.

Sunt & stagna quędā in quibus nulla res natare potest, sed omnia merguntur. Alia vero in quibus omnia fluitant, nec mergi possunt. *Lacus* etiam sunt in quibus aquæ ter in die sunt amaræ, & ter in die dulces fiunt. *Fluuii* quidem sunt in partibus Oriētis, qui arenas aureas habere dicuntur, vt dicit Iacobus. Alii vero, qui lapides pretiosos. *In Perside* fluuius quidam est, qui semper de nocte congelatur, ita quod homines & pecora super eum transire valent; de die vero semper in aquas resoluitur.

Proprietates quorundam stagnorum, & fluuiorū.

De Aere, & regionibus eius

CAP. XLII.

Quid aer.

AEr tertium elemētū est, & est omne quod inani simile à Terra vsque ad Lunā cōspicitur: de quo

& vitalis spiritus hauritur, & in quo Dæmones commorantur. Est .n. quodammodo crassus, terra & aqua & igne permixtus. Aliter enim Dæmonũ corpora ex eo assũpta, sonum non reciperent, vnde verba formarentur ad eos quibus apparent. Quod ergo durum & molle, asperum & lene sentitur in eis, fit cõtrariis elemẽtis simul permixtis. Ex hoc etiã & in hoc fiunt vẽti, niues, grãdines, imbres, pluuia, & huiusmodi. Ex contrarietate namque vehementiam elementorum patitur; vnde ex eius corruptione infirmitates ac pestilẽtię generantur. Aer rarus est, leuis, mobilis, auibus peruius, nubibus obscuratus, & pluuiã significat, sole illustratur, hyeme condensatur, æstate serenatur, vento agitatur, circa palludosa & humida loca condensatur, facillimeque corrumpitur. Circa montes autem subtilis est nimium, ac penetrabilis. Mediocribus autem locis optimus, id est nec nimis altis, nec dimissis.

Aer optimus est in locis nec nimis altis nec dimissis.

Septem sunt regiones aeris in quibus septem substantiæ meteorologicæ gignuntur.

Sunt autem septem aeris regiones (vt philosophi dicunt) in quibus aquosi humores terræ per attractionem caloris ex sole, aliquando visibiliter per nebulas, aliquando etiam inuisibiliter per humidiorem aerem ascendentes, Primo quidem in rores, secundo in niues, tertio in grandines, quarto in imbres, quinto in mella, sexto in ladanum, septimo in mannam, gradatim de regione in regionẽ per temporum interualla transformantur. Quæ licet per totum aerem vniuersaliter sub cœlo mundus iste contineat, in orientalibus tamen partibus, vbi purior est aer, tres eorum vltimæ partes inueniuntur vberius, scilicet mella, ladanum & manna, cæteræ vero quatuor plus abundãt in Occidentalibus, & quia fumus, quanto altius ascenderit, tanto magis subtiliatur, manna subtilissimum est, ac viuificacissimum, vel viuacissimum præ omnibus humoribus. Hi ergo septem humores aeris diuersas substantias, diuersasque substantiarum efficacias temperãtiæ, secundum diuersimodas aeris regiones sumunt, quibus omne animal spirãs habilitatur ad vitam. Sed terra, & quicquid in ea germinatiuæ virtutis est fœcundatur ex istis, vnde & molle quidẽ, durum, vel asperum, dulce, acidum, vel amarum, ex his compositionem recipiunt, & pro diuersitate compositionis & naturę, in his omnibus concordia partium inuenitur.

De Igne, & eius superna regione.

CAP. XLIII.

IGnis est elementum quartum; calidus est & siccus, & sursum tendit. splendet, rutilat, calefacit, fumum generat, ligna consumit, attractiuæ naturæ est, cibos decoquit. Huius effectus ex parte tangũtur in his quatuor versibus.

Effectus ignis inferioris.

Destruit, emollit, restringit, consolidatque.
Clarificat, terret, accendit, lætificatque.
Mobilis & siccus, mundusque sanilis tenetur.
Crescit & ascendit, sed aqua modica morietur.

Sed hæc omnia de igne isto inferiori elementato, sensibilique dicũtur. Superest autem ignis purissimus totum aerẽ excedens, cuius regio vsque ad firmamẽtum extenditur. Is tanto est aere subtilior, quãto aqua tenuior, & aqua terra rarior. Idem & æther vocatur, quia perpetuo splendore lætatur. De hoc Angeli corpora assumunt, cum ad homines missi veniunt. *In hac* ignis regione, 7. stellæ, idest vij planetæ singulis circulis contra mundum feruntur, & ob vagum cursum erraticæ nominantur. *Ignis* itaque tripliciter considera tur, nam in materia terrea carbo est, in materia aeris flamma, in natura vero lucis est pura lux, &. ideo non indiget nutrimento, quia non ex contrariis agentibus. Planetę quoque & stellæ quoniam ex eodem igne cõstant, alimento non indigent, & ideo secundum naturæ cursum in æuum lucere possent, nisi creatoris sui voluntas eos aliter ordinaret. Ipse namque ignis lux illic in propria regione est, nac habet respectum ad aliud vnde materiam trahat.

Angeli assumunt corpora ex igne superiore.

Planetæ & stellæ ex igne superiore cõstant, nam vsque ad firmamentũ attingit.

De Septem planetis.

CAP. XLIIII.

DIcuntur autem planetæ, id est errantes, quia per aerem vario motu discurrunt, vnde & retrogradæ dicuntur. Cumque triplex sit motus rerum scilicet voluntarius, & naturalis, & violentus: Voluntarius quidẽ motus in planetis non est, quia sensus & motus determinãt animal, sensus autem in eis non est. Mouẽtur itaque violento motu cũ firmamento, motu vero naturali contra firmamentũ. Ratione namque formæ quæ sphęrica est, firmamentum in instanti moueretur, nisi esset prohibens. Ideo positi sunt planetæ magni, qui ad motũ eius retardandum mouerentur contra illud, motu suo naturali. Nam si mouerentur in instanti, rerũ esset confusio, nec generatio fieret, & corruptio, sed quia motus firmamenti præualet illis, rapiuntur cum eo motu violento. Nisi vero virtute quadam occultiori semina rerum à suis principiis diuiderentur, semper apparerent in statu suæ creationis immobiliter permanere. Nunc autem indidit Deus globiferis stellarum circulis, sed maxime planetarum, virtutem talem, vt à motu sui principii res vegetabiles transire faciant, sed ad multiplicationem consimilium transferant. Proinde successionis ac posteritatis quasi sobole concupita, in se solis manere nolentes, semina de se fũdunt, & in seminum materias in aliis prouentura. Ceduntque semper succedentibus aliis, & ad rerum principium terram iterum reuertuntur.

Cur septem stellæ dicuntur planetæ.

Planetæ mouentur motu raptus, & simul etiam motu naturali contra firmamentũ vt retardetur ne in instanti voluatur.

Exceptis igitur his, quæ vel ad liberum arbitrium hominis, vel ad specialia diuinæ voluntatis opera spectare videntur; Deus omnipotens causas istarum rerum inferiorum, sub stellarũ motibus esse cõstituit. Quod ex motibus planetarum Solis & Lunæ cõstare potest, dũ sub augmento vel defectu Lunę, humores in hominibus ac cęteris animalibus crescere & decrescere vidẽtur. In ascensu quoque solis flores & fructus erumpunt, in descẽsu vero cuncta virentia arefiunt. *Sol quidẽ* & Luna luminaria magna dicuntur, non quod maiora sint corpore vel lumine apud se, sed aliorum syderum comparatione, quæ propter remotionem minora videntur apud nos, cum tamen maxima sint apud se. Nã si Luna æqualis quantitate videtur cum Sole, qui tamen sexies aut septies maior est, & hoc ideo quia ille remotior, illa vero nobis propinquior est; quid de cęteris tribus, qui longe superiores Sole sunt æstimari potest? Mars enim planeta quintus, intantum & paulo plus superior est quàm Sol. Iuppiter vero sextus, in quintuplum Marte altior est. Saturnus autem septimus & vltimus, in duplum ferè Ioue superior. Vide ergo quanto Saturnus Sole superior sit, & quantum eius sydus maius illorum comparatione haberi potest. *Omnes* autem planetæ post quingentos 32. annos circulos suos peragunt, & eosdem vt prius repetunt. Signifer, id est circulus, 12. signorum in duodecim partes diuiditur, sub quibus septem planetæ feruntur. *Denique* à terra vsque ad cælum esse 65357500. milliaria, philosophi, & multi catholici, veridicis assertionibus, & argumentis firmissimis probauerunt.

Stellæ sunt causa horũ inferiorum.

Sol & luna sunt cæteris astris maiora quoad apparentiam sed non in re.

Distantia planetarum ab inuicem.

Distantia cæli à terra.

De Luna, & Mercurio, & Venere.

CAP. XLV.

LVna est primus planetarum, id est infimus. Hæc humorum mater est; vnde quidam orientales fluuii crescunt & decrescunt, secundum illius crementum & decremẽtum. Ipsa etiam humana corpora, maximeque lunaticorum, Lunæ cursus sentiunt. Sed & animalia, bestiæque plurimæ, sagina crescunt & decrescunt secundum eius statum. Possũt autem decem Lunæ proprietates his sex versibus perstringi, quę specialiter conueniunt Beatissimæ Virgini.

Luna est primus planetarum & mater humorum.

Humorum mater, solisque refrigerat æstum.
Ecclipsim patitur, phœbo faciente recessum.
Huic sol dat lumen, tenebras de nocte relidit.
Illustrat mundum sol, pristina quando reuisit.
Inter planetas magis hęc terræ propiauit.
Crescit, decrescit, candet, tempus mediauit.

Mercurius planetarum secundus est qui reddit humanos spiritus puriores.

Mercurius est planeta secundus, qui signiferum suum percurrit 339. diebus. Hic aliquando ante ortum solis, aliquando post eius occasum splendens exurgit. Apud gentiles quidem Mercurius ille dicebatur Deus, in quem mercimoniorum fortunas ponebant, quasi merces curans. Nec forsitan sine ratione plane tam hunc, Dei suo nomine vocauerunt, eo quod in eius ascensione, spiritus humanorum sensuum puriores ac perspicaciores sunt, & expeditiores ad lucra facienda, rerumque causas inuestigandas, purgato namque cerebro à fumis & superfluitatibus, purgatior spiritus exurgit ad actus.

Venus est tertius, qui & suo influxu est generationis causa & omnia animantia ad luxuriam stimulat.

Venus est planeta tertius, qui & lucifer dicitur, stella videlicet contra firmamentum vt Mercurius nitens, quæ omnium maior clariorque videtur. Facit enim vmbram sicut Sol, & Luna. Signiferum autem percurrit 348. diebus. Iste solem orientem aliquando præcedit, & aliquando vesperi oritur, & tunc hesper aut vesper dicitur: hyeme lucet, æstate conditur, & in antarctico polo (qui est vertex inferior) sepelitur. Vt huius naturæ (vt dicit Plinius) cuncta generantur in terris. Vnde Venus dicitur, quasi veneris numen, quæ apud gentiles dicebatur Dea amoris. Hic itaque planeta in exortu suo, matutino vel vespertino terram rore conspergit, & non solum terrę conceptus implet, verumetiam animantia omnia ad luxuriam stimulat. De huius proprietatibus extant hi quinque versus.

Proprietates veneris.

Lucis splendorem fert secum, fert quoque rorem.
Ingens dat latum, vigilansque, decens, preit ipsum
Solem, defectum Lunæ comitans, hyemisque
Tempore lucescit, cedens æstate quiescit.

Dicitur autem dare, id est facere lętum hominem scilicet viatorem; vigilans, quia nocte lucet; decens, quia pulcher.

De Sole.

CAP. XLVI.

Sol planeta est fons lucis & caloris, fructuumque mater.

SOl est quartus planeta, sic dictus quia solus lucet, scilicet per diem, vel quia super omnia lucet. Zodiacum peragrat diebus 365. In ortu suo si maculosus est, vel sub nube latet, diem indicat pluuialem; si rubet, sincerum. si pallet tempestuosum; si concauus apparet, ita quod in medio fulgens radios ad austrum & aquilonem emittat, tempestatem humidam ac ventosam significat: si autem pallidus in nigras nubes occidat, aquilonatem ventum determinat. Sol est fons caloris, nubes de terra per vapores attrahit, fructus maturat, fluida siccat. Veris quidem tempore, sole superius ascendente, frondes ac flores erumpunt, fructusque de floribus prodeunt; & dum sol remotius ascenderit, vapore suo sicco & igneo, fructus ac semina maturescere facit, eo quòd humiditatem superfluam calore desiccat, vt in eis siccitas & humiditas temperata remaneat. Idem quoque sol postea descendens, & in deuexa per orbis climata cadens, priorem ęstiui temporis ordinem euertit, vt quæque virenta solis auersionibus cadant, rigidaque ceruice tepescant, & (vt breuiter dicam) omnia specie sua dolent, ac recessum fomenti solaris, lugubri facie formaque deplorant. De huius proprietatibus extant hi septem versus.

Proprietates solis.

Fulgidus effundit radios fons ipse caloris.
Attrahit hic nubes, specimen vel forma coloris.
Illustrat Lunam, noctemque diemque ministrat.
Fructus maturat, ac humida cuncta resiccat.
Intrat si reseras, glacies & dura relidit.
Lætificat sanos oculos, lippos quoque claudit.
Occidit ac oritur, descendens hinc quoque scandit.

Possunt hæc omnia referri spiritualiter ad beatam virginem, quæ dicitur electa vt sol. Et sicut sol octies maior est terra, sic & ipsa prærogatiuis octo, maior est omni creatura. Quas videre possumus in his 4. versibus.

Prærogatiua octo B. Virginis.

Virgo prius vouit, virgo sine semine prægnans.
Virgo Deum genuit, virgo mater simul extans.
Hęc sine labe manens, omni virtute beatur.
Imperat hic Christo, super ipsa creata leuatur.

De Marte, & Ioue, & Saturno.

CAP. XLVII.

Mars planeta, cholerā in corpore accendit & humores corrumpit.

MArs est planeta quintus, qui signiferum percurrit annis duobus. Non abs re forsitā ex nomine Martis Dei bellorū à gentilibus nuncupatus, cū in huius syderis ascēsione cholera sępius in hominibus accēdatur, fiantque calefactiones cordis, & hepatis, ac rebullitio cerebri, & humores corrumpantur. Sic enim causis contrariis impugnantibus sanitatem, bellū in corporibus geritur, quod non nisi morte finitur.

Iupiter planeta sextus, sanitatem mortalibus tribuit, &c.

Iuppiter est planeta sextus, calidus & siccus: qui Zodiacū peragit annis 12. sic dictus à gentilibus ex nomine Dei sui, qui dicebatur Iuppiter, quasi iuuans pater. Nec hoc forte sine ratione, cū in huius ascensione syderis, omnia terræ nascentia vi erumpant. Est autē (vt dicit Martianus in astrologia) stella Iouis ad omnia salutaris & secundum naturam sanitatē mortalibus impartitur: vnde & dicit ibi commentator, quòd si non esset alius planeta quàm Iuppiter in firmamento cœli, omnes homines essent immortales. Quod intelligendum forsitan secundum naturæ cursum, & non secundum voluntatem & potentiam creatoris.

Saturnus planeta septimus, frigus efficit, & tarde mouetur.

Saturnus est planeta septimus & vltimus, summumque omnium sydus, ideoque nimium videri dicit Plinius. Hic annis 30. signiferum peragit. A parte sinistra gyrant omnes planetæ, præter Saturnum, qui semper præceps graditur in dextram partem. Hūc in occasum celerrimè tolli contingeret, nisi conuersione assidua obuiis alijs syderibus impediretur. Nunc autem mundi vertigine impeditus, ignauo globo torpet, & fit gelidæ rigentisque naturę, vnde fit vt tardius cęteris cursum suum peragat. Augustinus tamen aliam causam frigiditatis eius ponit, scilicet aquarum supercælestiū vicinitatem. Dicitur autem Saturnus à gentilibus ex nomine Dei sui, quasi saturitatis numen; & hoc forsitan ideo, quia in huius syderis ascensione, iacta semina mortificantur in terra, vt fructum faciant ad saturitatem carnis. Iuxta illud: *Nisi granum frumenti in terram cadens mortuum fuerit, &c.*

De quinto elemento quod est vapor.

CAP. XLVIII.

Vapor dicitur quintum elementum quia ex eo fiunt alia, puta mixta primæ cōpositionis, secūda, tertia, quarta, & quinta.

EX *summa de anima.* Vaporem autem dicimus quintum elementum, quod est medium aquæ & aeris, quantum ad substantię subtilitatem, quia subtilior est aqua, crassior aere. Et quamuis fit ex elementis, puta quod resoluitur ex aqua & terra à calore solis, siue maneat clausus in visceribus terræ, siue super terram eleuetur plus & minus, iuxta triplex interstitium aeris; ipse est principium aliarum rerum sequentium. *Nam* ille qui eleuatur super terram, principium est cometarum, ac stellarum cadentium, & asuph, & anaxhet, circulorum circa solem & lunam apparentium, & Iridis, necnon ventorum, & turbinis, ac tonitrui, coruscationis, & fulminis, & nubis, ac nebulæ, grandinis quoque ac niuis, ac pruinæ; sed & nymbi, ac pluuię, atque roris. Et ista sunt elementata primæ compositionis. *Ille* vero, qui manet in visceribus terræ, ipse est qui calefacit fōtes in hyeme, ipse est principium terræ motus, & ex eo corpora mineralia generantur, vt sulphur; ex cuius combustione calefiunt thermę, & lapis similiter, & argentum viuum, quod est principium omnium metallorum, quæ sunt 7. scil. plumbum, stannum, æs, auricalcum, cuprum, argentum, & aurum: & hæc sunt

Metalla sunt septem

quorum omnium principium est argentum viuum.

elementa secundæ compositionis, vel complexionis.

Sunt autem elementata quædam media, quæ nec sub terra sunt, nec super terram, & horum quædam sunt infixa terræ nascentia, puta plantæ arborum & herbarum, quædam vero nõ, sicut animalia: Quædam tamen inter plantas & animalia media sunt, vt spongię marinæ, quæ & radicibus aluntur, vt plantæ, & tactu sentiunt, vt animalia. Sed horum principia sunt vapores; vnde per se prius generantur; plantæ vero primo ex seminibus, pluuia mediante. Nutriuntur itaque terræ nascentia, ex mixtura terræ & aquæ, & ita sunt in tertia compositione, in qua confracta est aliquo modo contrarietas, quæ elementata primę, & elementata secundæ compositionis, animam habere prohibebat: vnde plantæ animam habent vegetabilem. Et quia vapores sunt principia terræ nascentium, ex terræ vero nascentibus generantur humores animalium, ex quibus scilicet humoribus, & ipsa nutriuntur, & semina vel oua formantur, de quibus alia quoque generantur animalia. Manifestum est quod vapores principia sunt animalium & hominum, qui sunt quartæ & quintæ compositionis: sed in animalibus magis confracta est contrarietas, quam in terræ nascentibus: vnde & nobiliorem animam recipiunt, scilicet sensibilem. In hominibus quoque magis quàm in animalibus, & ideo recipiunt animam nobilissimam propter summam humani corporis temperantiam: & quia non potuit esse nobilior perfectio, patet quod homo est finis omnium creaturarum. Sicut ergo prima creaturarum rationalis est, scilicet Angelus, sic & vltima est homo, vt finis cõueniat principio: sicque creaturarum ordo circularis, vt ex perfectione circularis creationis, intelligatur perfectio summi opificis. Rectè igitur quinque ponimus elementa, licet quatuor sint primo prima.

Quandã mixta vocentur tertia compositionis.

Animalia sunt quartæ compositionis, homo vero quintæ.

Sunt tãtum quatuor elementa primò prima.

De impressionibus aeris ex vaporibus ascendentibus.

Cap. XLIX.

ARistot. *in libro Metteororum.* Causa etiam prima mouens terræ & aquæ vapores, vt ex eis eleuatis fiant impressiones aeris, est motus orbium stellarum, scilicet solis & aliarum. Sol enim dum appropinquat his rebus, & elongatur ab eis, causa est generationis & corruptionis accidentium in illis, id est rerum huiusmodi quę in eis generantur. Dum enim calor eius ignit terram, eleuatur ex ea vapor humidus, & vapor siccus, atque in diuersas species separatur. *Quædam* enim species dum ascendit ad summum aeris, resoluitur ac subtiliatur, & appropinquat igni quo inflammatur, & fit ex ea impressio inflammata, vt supra dictum est. Hæc autem vaporis species vocatur æstus. *Alia* vero est nebula propinquior, quæ fit aer, nisi accidat ei accidens, id est nisi obuiet ei frigus accidentale ipsam constringens. Verum aer iste factus scilicet ex vapore subtili, fit aqua; quia vapor roridus est, id est materia roris, vel pluuiæ. Nam si accidat ei frigus, quod ipsum premat, incrassatur & inspissatur, & redit aqua ad terram pluens, id est distillans in rorem, vel in pluuiam, sc. ex nubibus subtilioribus, vel densioribus. Et quandoque videtur ex eo nebula, sc. ex reliquiis nubium resolutarũ. *Cum* igitur sol appropinquat, vapor eleuatus ascendit; cum autem elõgatur ab eo, descendit. Cum autẽ id quod ex eo descendit parua res est, i. subtilis, & ideo tardatur in descensione sua, ros vocatur. Cum vero multam habet mensuram, id est spissitudinem, & ideo velociter descendit, pluuia nominatur. Et quando parua res est, nec peruenit in altum propter paruitatem suæ caliditatis, & resoluitur, fit aer. Quando autem vapori ascendenti accidit vehementia frigoris, aggregatus fit pruina. Quando enim super ipsum est paruum frigus, id est temperatum exprimit rorem: Pruina autem est vapor congelatus.

Sol est causa efficiens metteororum.

Vnde distinctio metteororum.

Æstus.

Ros. Pluuia.

Aer.

Pruina. Aqua non congelatur, nisi in loco

Dico ergo quod aqua non congelatur, nisi in loco vbi sunt nubes, & quia descendunt ex loco nubium tria corpora, quorum generatio & essentia est per frigus, scilicet pruina, nix, grãdo. Corpora vero descendentia ex aere duo duobus sunt similia, quia causa generationis, vtrorumque est vna, nec diuersificantur, nisi multitudine & paucitate. Sunt autem hæc, nix & pruina, similiter pluuia & ros. Est enim ros pluuia pauca, id est subtilis. Pluuia ros multus, id est crassus vel densus: pluuia namque non fit nisi ex vapore multo iam infrigidato, & causa illius sunt tẽpus, & locus, & frigiditas.

vbi sunt nubes.

De passionibus aeris, & primo de ventis.

CAP. L.

EX *libro de natura rerum.* Videamus itaque primo de passionibus aeris, quemadmodum aut qua ratione concutiatur in multis, vt sunt venti, fulmina, coruscationes, & tonitrua, quę non solum aerem superius, verumetiam terram inferius, cũ suis animalibus turbare noscuntur: Ventus est aeris fluctus. Quis autem primum motum in aere faciat vnde ventus creetur, merito quęritur. Quidam ex antiquis philosophis hanc rationem assignant. In terra est abyssus profundissima, cuius fontes olim in diluuio rupti fuisse legũtur. Iuxta hunc loca cauernosa sunt & speluncæ latè patentes. In his ergo venti de spiramine aquarũ concipiuntur, qui & spiritus procellarũ dicuntur. Et hi quidẽ spiramine suo per patentes cauernas aquas maris in abyssum trahunt, eaque inũdatione iterum impetu magno impellunt. De his itaque vẽtus fit & terræ motus.

Quid vẽtus, & vnde procedat.

Sunt autem quatuor venti cardinales, & octo collaterales. *Primus* cardinalis est Septemtrio, qui & Aparchis dicitur, hic facit in aere nubes, & frigora creat Habet autem à dextris circium, qui & circias dicitur, faciens niues & grandines: A sinistris Aquilonem, qui & Boreas dicitur, constringentem nubes. *Secundus* est Subsolanus, in calore & frigore temperatus, habens à dextris vulturnum, qui & calchias, cũcta desiccantem à sinistris earum nubes generantem. *Tertius* est Auster, qui & nothus, humore calorẽ & fulmina generãs. *Hic* habet à dextris Euroaustrum, qui est ventus calidus; à sinistris Euronothum, qui temperatus est. *Est notandum* quod Australes venti, quia flant ex humili, maiorem tempestatem faciunt in mari. *Quartus* est Zephirus, qui & Fauonius: hic hyemem resoluit, floresque producit. Habet autem à dextris Africum, qui tempestatem, tonitrua, fulminaque generat: A sinistris vero chorum, qui in duos diuiditur, scilicet Auram & Altanum. Aura in terra, Altanus in pelago, omne creatum in suo cursu ordinatè consistit.

Quatuor sũt venti cardinales, & octo collaterales.

De igniculis per aera exagitatis, & de nubibus.

CAP. LI.

STellæ quandoque cadere videntur in aere, sed minimè cadunt. Cum enim igneæ sint naturaliter, propriusque locus earum in æthere, nunquam ad terram descendunt. Cæterum si vna ex eis caderet, totam terram vel partem illius maximam occuparet. Nam licet ex remotione videantur paruæ, in se tamen sunt maximæ. Quæ vero cadere videntur, igniculi sunt à flatu ventorum in aerem ab æthere tracti, & mox in aere madido extincti. Sæpe etenim est in aere superiori, licet non in inferiori ventus & commotio, ex qua commotus aer ignitur, & per aera splendens discurrit. Qui cum iuxta stellam aliquam transierit, splendore suo visum illius stellæ nobis aufert, ita quod ipsa obtecta cecidisse videtur. *Si autem* quæritur cur eadẽ stella postea non appareat. Respondemus, quod fumus procedens de extinctione ignis cadentis in aerem humidum, eam nobis obtexit. Vel dicimus eandem à nobis postea videri, sed eam esse nesciri. Cum enim (vt prædiximus) aer ignitus discurrit, aer spissior, & inde tardior subsequitur, qui inter nos & illã interpositus, nobis visum eius subtrahit. Prius autem quàm transeat,

Quid stella cadens.

Solutio dubij.

transeat, & illa stella appareat, firmamentum quod ad occasum tendit, iam eam ad vlteriora detulit. Cum igitur apparet, alia esse putatur, quia in alio loco, quam ante videtur.

Quid nubes.

Nubes dicuntur quasi nimborum naues, solis namque calore de terra tractæ, per vapores in aere conglobantur & condensantur, grauidæque factę nimietate humiditatis, & amplius se ferre non valentes, vento de facili dissoluuntur, & per pluuias niues aut grandines ad terram iterum relabuntur, vt iterum ascendentes concrescant in nubes. Secundum autem volatum nubium, quę ventis in aere deferuntur, aura pluuialis, aut sicca, frigida, vel remissa fore conijcitur. *Itaque* si vespere solem in occasu nubes tegant, futuras in crastino pluuias suspicamur. Si etiam mane solem Orientem terra nubes obtegat, residuo clarescente, pluuia speratur, aut à mane vsque ad meridiem, aut à meridie vsque ad noctem. Porro si ventis contrariis flantibus, nubes inter se dispariles discordauerint, tempus dubium expectabis. Quia cum quis ventorum suis nubibus alium superauerit, auram illi cedere repente cognosces.

Tempus futurum qualitas ex nubibus cõijcitur.

De tonitruis, & fulminibus.

CAP. LII.

Vnde tonitru & fulgur.

EX *libro de naturis rerum.* Tonitruum fit quando venti nubibus inclusi nituntur erumpere, magnoque murmure concrepant, & collisis nubibus ignem terribilem eiiciunt. Crepitus vero nubium ventorum est tonitruus, ignis autem inde excussus est fulgur; qui scilicet ignis ideo penetrat quę tangit, quia nostro subtilior est, & magna vi ventorum impellitur: ab Aquilone fulgur, ab Euro tonitruus tempestatem significat. Itaque fumo calido & humido ad superiora tendente, cum ad summum aeris peruenit, ex præponderatione humoris mouetur summitas aeris, cuius particulæ in modum vndarum concurrentium sibi, fragorem & tonitruum faciunt. *Ex motu.* verò calefactus aer, transit in substantiam igneam, fitque corruscatio: Cum igitur impetus ille, qui ex occursu aeris humido fumo spissati generatur, sursum ascenderit, fragor absque fulmine fit. Similiter etiam deorsum si tendat, nõ tamen vsque ad obstaculum perueniat: cum autem vsque ad obstaculum peruenit, obstantia findit vel vrit. Nam si in hac inferioris aeris parte multus sit humor, aer in illo impetu existens, igniri non potest; fitque fulmen findens non vrens. Sed quia proprius motus aeris est sursum tendere, nulla materia exinde reditum vetante reuertitur, sparsosque aer colligit ignes: si vero vbi non sit humor, ex motu & siccitate ignescit, fitque fulmen vrens:

Vnde corruscatio.

Quid fulmẽ. Quid tonitruum.

Est igitur fulmen pars aeris, aliqua collisione vsque ad obstaculum cum impetu perueniens. *Tonitruum* autem est partium aeris cum impetu concurrentium sonus. *Corruscatio* vero est pars aeris ex impetu ignita, & splendens. Non est autem fulmen substantia lapidea (vt quidam dicunt): si enim hoc esset, non huc illucque discurreret, nec sursum rediret; & cum aliquem feriret, carnem & ossa comminueret. Ideo autem dicunt quidam sic esse, quia cum ad superiora fumus igneus ascendit, aliquid terrenæ substantiæ cum eo eleuatur, quod ex calore solis in substantiam lapideam transit, & in concauitate nubium continetur, donec nubes impetu aliquo diuidatur.

Quid corruscatio.

Fulmen non est substãtia lapidea.

Cum autem in quolibet anni tempore fumus ille humidus ascendat, non tamen in quolibet tonitrua vel fulmina generantur. In hyeme namque iuxta terram inspissatur, quia non est tantus calor qui possit eum ad summum aeris eleuare. Remanens ergo in inferiori parte aeris, ventos & pluuias gignit. In æstate vero cuius maximus est feruor, vsque ad summum eleuatur humor, fitque partium aeris concursio diuersa, & inde tonitrua. In Autumno porro, quia frigidus & siccus est, nec est humor qui eleuetur, neque calor qui eleuet. Sed in vere, dum fumus superiores partes aeris obtinet, per spissitudinem suam huc & illuc ex eius labilitate impellitur, fiuntque tonitrua & fulmina. *Praeterea* in oriente non fiunt æstate tonitrua sicut apud nos, quia tunc ęstus ibi calidissimus est atque siccissimus, nec potest aliquis humor etiam si ascenderit in nubes cogi, sed aeris calore dissipatur. In hyeme vero fiunt ibi, quoniam & humor sufficiens de terra ascendit, & est aer calidus quo eleuetur, sicque calore & humore temperatus est aer, vt facillimè fumi in nubes excrescant, fiatque concursus ventorum ac nubium quo tonitrua ac fulmina proueniant. Itaque nostra æstas in Europa, potest orientis hyemi comparari. *Fulmen* sæpius alta sternit, quia cum ab alto descendit, citiùs alta repetit. Nullus autem fulmine tangitur, quàm prius lumen viderit, aut tonitruum audierit: in silentio nunquam fulmen iacitur. Fulmen quidem tactum hominem non semper extinguit, cætera vero animantia semper, hunc honorem homini natura tribuente.

Quo anni tempore fiãt tonitrua & fulmina.

Fulmen nũquã iacitur in silentio, nec semper hominem tactum extinguit, vt cætera animalia.

De arcu cælesti & nebula.

CAP. LIII.

IRis est limbus nubis concauæ, quæ est quasi speculum solis. Sicut enim terra sphærica est, ita & vapor eius sphæricus: si ergo nubes concaua generetur opposita soli, limbus eius diuersi coloris erit, propter adiunctionem multi nigri. Fit enim arcus cœlestis ex nubibus, & radiis solis: calore namque solis humores aqueos attrahente de terra & mari, concrescunt in nubes, eisque de terra superius ascendentibus, intercurrunt radij solis, quibus medijs illustrantibus nubes, fit arcus cœlestis ex coloribus diuersis: Cœruleo scilicet, qui ex aqua contrahitur; & rubeo, qui ex radiis igneis generatur. Cæteri vero colores, sicut virides, & purpurei, secundum quod magis & minus ad illos duos principales accedunt, similitudinem trahunt.

Vnde iris.

Quoniam autem Deus olim mundo diluuium induxit, non tantum ex aquis quæ sub firmamento erant, quia nec cataclismum facere suffecissent, sed etiam maximè ex his quę super firmamentum, vnde scriptũ est *Et cataractę cæli apertæ sunt*; hinc factum est vt arcum postmodum in nubibus poneret, ne vlta diluuium super terram induceret, ac si diceret: Aquæ supercælestes induxerunt mundo diluuium, sed nunc arcum meum ponam in nubibus, qui fit ex aqueis terræ humoribus, vt si quando pluuiarum aquæ in aere pendeant, hoc signo apparente homines non timeant, quoniam aquæ quas vident in nubibus de terra sunt, nec tantum cumulum facere poterunt, vt mundo diluuium inducant. Hęc est ratio naturalis cur Deus posuit arcum in nubibus ob signum fœderis.

Cur Deus posuit arcũ in nubibus in signum nunquam futuri diluuij.

Nebula fit dum exhalationes humidæ vaporaliter trahuntur, & radiis solis ad terram repelluntur: hæc ascendens pluuiam nunciat, descendẽs vero serenum, roremque salutiferum terræ fructibus affuturum. Super aquas & infima quæque terrarum perseuerantius manet, propter vicinitatem scilicet humiditatis, eo quod ex humido contactu sui similis continuatur. In locis autem in alto sitis, propter aerem subtiliorem citius dissoluitur. Vnde & huiusmodi loca salubriter antiqui libentius inhabitabant. Sed econtra moderni, propter commodum aquæ, locis huiusmodi dimissis circa aquas ędificant, quod multis est causa languoris, & immaturæ mortis. *Nebula* quæque depressa est multum ac fœtida, quoniam humores corrupti de terra sublimantur ad aera; & hæc pectus lædit, reumaque pessimum in capite creat: quod si ad pectus descenderit, apostema sæpius efficit. Nebula denique circa Maium, & æstiuale solstitium, ac post Septembrem pessima est.

Vnde nebula.

Nebula est humano corpori nociua, ideo expetenda sunt habitacula altiora, quia nebulis minus infestãtur.

De humoribus aeris, & imbre, & grandine, & niue.

CAP. LIV.

Vnde imber.

SEptem sunt humores aerei (sicut dictum est supra) per septem regiones aeris diuisi, scil. imber, grando, nix, & ros, mel quoque, ladanum, & manna. Imber de nubibus descendit, dum enim guttulæ in maiores guttas coeunt, aeris amplius natura non ferente, ad terras dilabuntur. In Orientis partibus raro pluit, sed ibidem supra modum inundat pluuia cum venerit. Tantus enim ibi calor est per æstum solis, vt paucitas humorum ascendentium de terra peruenire possit ad regionem imbris, sole medio qui paulatim ascendentes eos desiccat. Rorem vero crassum, & frugibus efficacem ibidem esse constat. Cum autem humores in visceribus terræ coarctati diutius, ex abundantia sui tandem eruperint, calore solis & aeris siccitate trahẽtibus, tunc supra modum inundant pluuiæ, & quanto rarius, tanto copiosius. In Europa vero tantę frequenter pluuiæ cadunt, vt ex eis torrentes instar fluminum currant, & maximè circa montium iuga. In Ægyptiacis Thebis, si in æstate largiores pluuiæ fundantur, tota regio mox infinitis nubibus repletur. *Pluuia* seruata cisternis, & stabilitate purgata, aquarum omnium clarissima est, & sine corruptione diutius durat, frigida quoque nimis est, & potu salubris, viscera laxata stringit, tempore pluuioso maior pars piscium impinguatur, vnde & super mare alludere cadenti pluuiæ videntur.

Cur raro pluat in partibus orientis, & in tãta copia dũ pluit.

Pluuia in cisternis seruata est optima aqua.

Vnde grãdo.

Grando fit ex pluuię stillis, ventis ac frigore superioris aeris conglaciatis: corpus perspicuum habet propter circumactionem volubilitatis, cuius materiam, id est stillas pluuiæ, si condẽsatim fuderit aer, multæ guttæ conglobantur in vnum lapidem, & tunc excedit grando solitam quantitatem, fitque tempestas. Vnde legitur in chronicis, grandines aliquoties tantæ magnitudinis cecidisse, vt etiam bestias & homines extra tecta positos conquassarent. Grando turbida magis est, quàm in terra glacies congelata; quia minimæ guttæ primitus coagulatæ paulatim adijcitur distendendo, sicque de multis partibus fit; quod non glacies, quæ ex aquæ continua materia per gelu concrescit. Grando multum infrigidat aerem; vnde quandocunque in vere & autumno ceciderit, periculum imminet pestis: In frugibus, diræ gelidæque pruinæ, nisi post grandinem immediatè sol calidior aerem terramque illustrauerit. Porro si circa solstitium æstiuale ceciderit, signum est in superioris aeris regione frigus esse permaximum, & nisi pars aeris inferior solis radijs calefacta grandinem descendentem liquefaceret, ad immensam quantitatem molas faceret monstruosas.

Grando in vere vel autumno est signum pestis quia aerem multum infrigidat.

Vnde nix.

Nix est aquarum vapore necdum densato in guttas, sed gelu præpediente formata: nec tamẽ translucet vt glacies, quoniã ex paruissimis & innumeris minutijs fit, quæ non cohærent, præferuntque candorem. Niuem probantur habere montes illi qui orbis climata faciunt, vt Caucasus in India, Athlas in Andria, & cæteri. Olympus autem nõ habet, sicut nec pluuias, nec ventos, quia excedit omniũ humorũ regiones. Niues per totũ annũ seruari possunt sub terra paleis coopertæ. In Oriente quidem seruantur ad miscendum vinum æstate calida, vel ad aerem infrigidandum circa infirmos: Infrigidant enim valde. Et notandum, quod membra fricata niue, etsi ad horam quasi frigus intolerabile patiantur, postea tamen per se calore moderatissimo refouentur, quia calor naturalis in homine accidentali frigori reluctatur.

Mons olympus excedit omnes humores aereos.

De Rore, & Melle.

CAP LV.

Vnde ros.

EX *libro de imagine mundi.* Ros in aere venit, quando grauatus aer frigore noctis, & Lunæ splendo- A re distillat. Quod si vehementius ingruerit frigus noctis, ros in pruinam vertitur. *Ex libro de naturis rerum.* Roris itaque proprium est subtiliter & quasi insensibiliter super terram descendere, qui supra quàm credi potest terram infundit, & ipso imbre efficacior est in frugibus fœcundandis. Mundificat autem omnia quæ infundit: vnde visibiliter gramina virent post rorem. Ros gelidus est, & multum infrigidat, vnde æstate calida nisi superueuerit ros frugibus, ardore solis irent in deterius. Sicut autem ros fœcundat ea quæ tangit, ita ros in pruinam versus, bottros maximè maturos, & fructus arescere facit, humorum virtutes exhauriens; & hoc maxime in autumno. In vere autem cum insit rebus temperies, obrepit quandoque ros pruinosus in aere, & per noctis quieta silentia depascit, adurendo fruges ac germina; sicque tam dura pestis præcipuè vi- B nearum, vt igne consumpta videatur, & vix ipsa quercus durissima, in foliorum adustione fit immunis. Nõnulla tamen arborum aut herbarum hanc pestem non sentiunt, eo quod humor illis insit rigidior, & possint resistere vastatori.

Ros multum infrigidat, & fæcundat conuersus in pruinã, frugibus plurimum nocet.

Vnde mel.

Mel est substantia humoris in aere, quę de florum ac fructuum fumis collecta suauitate, multa spatia transiens aeris, super ipsam nubium regionem solis virtute conscendit, & inde occultissimo ac subtilissimo modo rori permixtus, iterum in herbis, & frugibus, ac floribus residet, temperatque saporem in rebus. Est enim duplex mel; naturale scilicet istud, quod in aere virtute naturæ concrescit: Et artificiale, quod apum labore, vel arte magistra, adiuuante tamen natura, componitur. Apud nos quidem scilicet in Europa, circa solsti- C tium æstiuale mella quandoque de superioribus descendunt; sed hoc raro, & in modica quantitate, & tunc imminet pestis maxima caprarum, ouiumque; quia cum herbas irroratas melle comederint, moriuntur. Vnde pastores periti tempus obseruant cum mella decidunt, & greges ad pastus exire non sinunt, quoadusque radius solis humor melleus ex herbis in aerem transferatur.

Mel duplex s. artificiale, & naturale; sed hoc in Europa raro decidit, & est ouium pestis.

Apud nos igitur vt dictum est mella descendunt, sed raro & modicè. In oriente vero fere omni mense per noctes continuè. Humor namque melleus, qui de floribus & frugibus in fumis per solẽ ad superiora transuehitur, apud nos viscosas & lubricas, ac nebulosas ae- D ris regiones transire non potest, nec ad illam tranquillam venire quæ supra nubes est, vt ibi paulatim densatus, ad nos iterum pondere suo deferatur; sed ascendere nitens, ipsis lubricis aeris regionibus miscetur. In oriente vero congruè hoc fieri potest, quoniam aer totus ibi purissimus est. Itaque descendit ibi mel super terram, etiam in arboribus & herbis, non tamen in tanta copia sicut ros. *Mel* apum in plenilunio capiendum est sereno die. Abrumpi statim ac resilire guttas, vilitatis est indicium. Bonitatis vero probatio est, vt sit odoriferum, & ex re dulci, glutinosum, ac perlucidum. Cum autem eximitur mel, apes abigi fumo vtilissimum est, ne irascantur, & mel auiditate vorent. Mel calidum est & siccum, conseruat & mundificat, in medicinis ponitur, vt amaritudo specierũ, eius dulcedine temperetur. In electuarijs quoque cum pulue- E ribus miscetur, vt diutius & maiori efficacia conseruetur.

Mel calidũ est & siccũ.

De Ladano & manna.

CAP. LVI.

Quid ladanum & vnde fiat.

LAdanum dicunt quidam gummi arboris esse, sed falso. Est autem humor aeris in oriente, & in partibus Græciæ cum rore vel roris vice descendens super herbas terræ. Qui cum descenderit, quibusdam corrigiis herba percutitur, & sic illa pretiosa humiditas corrigiis conuiscatur. Quibus expressis & extersis, humor soli exponitur ac desiccatur: Exiccatum vero ladanum dicitur. Quod per se quidem purum aromaticum est, & pretiosum valde, sed quandoque

doque cum digestione caprina, & huiusmodi rebus nigris sophisticatur. Eligendum autem illud quod ponderosum est & integrum,& quod magis malassari potest,magisque est aromaticum. Quod autem subrufum est & frangitur,vetustate consumptum, nimis sophisticatum esse significatur. Ladanum habet virtutem constringendi & calefaciendi, ex viscositate,& aromaticitate. Valet contra catarrhum ex frigida causa,si odor eius naribus admittatur:ad digestionē quoque confortandam,& ad alia plura est vtile.

Quod ladanum optimum & ad quid sit vtile.

Ex lib. de naturis rerum. Manna similiter est humor aeris in Oriente,& partibus Græciæ, cum rore vel roris vice descendens nocturnis horis super herbas, ibique inuiscatur & postea colligitur. Sed quoniam in modica quantitate reperitur, multum sophisticatur. Purum autem & non mixtum aromaticum est valde, & pretiosum,subalbidum interius,habens concauitates quasdam sicut fauus mellis. Est etiam dulcius, & vltra modum iucundi saporis: fortassis autem hoc manna de quo nunc agitur,vixerunt Hebræi,xl. annis in deserto, quod ibidem concreatum est, diuino miraculo in melius mutata specie,vel sapore,de quo August. ad Ianuarium ita loquitur. *Faciat*, inquit, *vnusquisque quod vult,& quod secundū fidem suā ac deuotionem nouerit esse faciendum. hoc est enim quod in lib. Sapientiæ dicitur quod manna secundum desideria singulorum sapiebat in ore omnium.* Hunc tamen locum retractauit idem Augustinus dicens, hoc intelligendum non esse de illo manna, quod vtique quasi semen coriandri erat, gustusque eius, quasi similis cum melle. Sed de nostro cęlesti pane, ac spirituali manna;quod tanto iucundius est, quanto sumitur deuotius. *Manna* virtutem habet depurandi & mundificandi sanguinem: vnde valet in acutis febribus ex cholera; sed nonnulli sophisticant illud cum melle, alij vero cum succo liquiriciæ sub thure puluerizato;& quando sophisticatur cum quadam abominatione dulce est. Cur autem apud nos in partibus Europæ non descendat ladanum & manna sicut in Oriente,eadem est ratio quam prædiximus de melle.

Quid manna & vnde oriatur.

Manna Hebræorum in deserto forte non differebat specie ab hoc manna naturali.

Virtus mannæ.

De corporibus mineralibus,& primo de Electro.

CAP. LVII.

AVctor. Dicto de elementatis primę compositionis ex vapore concreatis, restat dicere de elementatis secundę compositionis, id est de mineralibus,& postea de cæteris secundum ordinem prædictæ distinctionis. Inter corpora mineralia præcipuum locum videntur habere septem metalla in vsus hominum accommodatissimè data,scilicet,aurum,electrū, argentum,æs, stannum,plumbum,& ferrum. Hæc in visceribus terræ continentur,& alia quidem pura, alia vero terræ commixta reperiuntur.

Inter mineralia præcipuum locum habent septē metalla.

Ex lib. de natura rerum. Electrum duplex est. Artificiale,quod ex auri & argenti commixtura conficitur: Et naturale,quod in colore quidem simile est, sed in virtute præstantius. Rarissimè autem inuenitur,& sophisticatum à vero difficillimè discernitur. Sed vas violentiam passum,& colorem prodit, vsque dum igne purgetur. Metallum hoc conseruatiuum est, vnde olim in locellis ex electro magnorum corpora condebantur.

Electrū duplex,sc. artificiale, & naturale.

De auro.

CAP. LVIII.

AVrum cæteris metallis est pretiosius ac temperatius,durabilius ac tractabilius,& magis ductile: omni tempore fulget, & coinquinatum rubigine non consumitur;visum fouet,& quanto rubicundius, tanto melius est;in duplo ponderosius est quàm argentū,æs, aut stannum. In riuulis & fontibus inuenitur,& etiam in montibus quādoque, sed raro. Multus autem labor est in lauando; sed etsi per multas minutias terræ, eius sordibus sociatum inuenitur,est tamen purum,& non terræ, vel bituminibus in se admixtum, sicut æs,aut argentum. Itaque si etiam inter pulueres bracteæ reperiantur nequaquam tamen auri puritas in se sordium squaloribus incorporatur. *Aurum* calidæ naturæ est, lepram & scabiem curat,in pulueres redactum & antidotis mixtum. Habet etiam virtutem confortandi, non quod incorporetur,aut membra nutriat, sed quod alteratiua virtute corpus immutat. Vulnus ex auro factum non corrumpitur in tumores.

Natura auri

Aurum est medicinale.

Hali. Regalis practicæ, sermone 2. Folia auri carnem comedunt sine morsura, suntque sicca subtilia. Limatura auri confortat cor, & pulsioni medetur,si quę his prosunt medicaminibus admisceatur. Acalimia vel cadimia auri melior est tenuis,& magis desiccās, & amplius elimans, quę si comburatur & lauetur, desiccat oculorum vlcera sine morsura.

De Argento.

CAP. LIX.

EX lib. de natura rerum. Argentū ductile est & tractabile,sonorumque ac tinnitu dulcissimum, & hoc maximè si æri admisceatur. Vnde tubas ex argento ductiles præcepit Moyses fieri, ad terrorem hostium, & exhortationem; ad mouenda quoque castra,& primū ad epulas conuocandum. Argenti venæ multæ, & in multis partibus orbis inueniuntur. Nec est purum in se sicut aurum, sed terræ ac sordibus incorporatum & admixtum. Ideoque labor maximus est, vt per ignem purgetur:Fumus autē purgationis eius valde nociuus est,nec de facili purgatur huiusmodi fumo multo infectus, nisi fumo thuris aut aromaticis speciebus. Argentum vbi purum fuerit durabile est: Impurum autem de facili contrahit corruptelam. Argentum consolidat alia metalla, & quasi vnum efficit consolidata.

Natura argenti.

Fumus purgationis argenti est valde nociuus.

Constan. Frigidum est ac temperatum in humiditate, & contra humidum ac viscosum phlegma valet puluerizatum, & antidotis admixtum. *Hali. vbi supra.* Schala, id est limatura argenti, si conteratur cum argento viuo, prodest hæmorrhoidis. Acalimia argenti melior est tenuis,mordasenago similis. Temperata est in calore & frigore, siccæ complexionis, desiccatiua, pontica,elimans, visui prodest. Si comburatur & lauetur,elimat visum,desiccatque sine morsura oculorum, replet vlcera carne,desiccatque vlcera in corpore manifesta. Item purgamentum argenti melius est viride ac tenue,ponticum est,desiccans fortiter;ideoque necessarijs admiscetur ad cicatrizandum vnguentis.

Argentū est medicinale.

De Ære.

CAP. LX.

EX lib. de natura rerum. Æs autem siue cuprum eiusdem est duritiei cum argento, & eiusdem liquationis, hoc excepto quod est rubei coloris. Æs nulla rubigine corrumpitur,fœtorem habet, & tamen dulce sonat. *Philosophus.* Æs siue cuprum sonorum est & vocale natura calidum. Sonus eius per se rudis est,admixtum vero stanno, vel argento, vel auro, validum est valde,dulcemque tinnitum habet. Tinnit enim altius cæteris metallis, sed vexat auditum, nisi stanno commodius temperetur. Æs fusile quidem est in omne artificium;ductile vero, sed cum labore ac moderamine verberantis, nunquam vero sic purgari potest, quin facile cōtrahat corruptelam; durat tamen in annos plurimos. *Ex ære* fit aurichalcum, sic dictum quia splendorem habet auri, vel quia de ipso fit aurum. Dicit enim Aristoteles in lib de lumine luminū: Quod ex vrina pueri & aurichalco, fit aurum optimum, quod intelligendum est in colore, non in substantia. Dicit enim idem Aristoteles quod variatur color, sed substantia manet. hoc aurichalcum scripturæ frequentius vocant electrum,& hoc propter colorem electro prope consimilem.

Natura æris seu cupri.

Ex ære fit aurichalcū.

Hali. vbi supra. Litargiriū melius est Atticū & Hispanicū, quodcū frangitur quasi lumine refulget. tēperatum

Æs est medicinale, sic ut etiam scoria & viridetum.

ratum est in caliditate & frigiditate, desiccans; prodest vlceribus humidis & apostematibus calidis, si eo cataplasmentur. Est etiam in eo quædam ponticitas, vnde & carnē in humidis vlceribus producit. Aes vstum melius est vtile, subtile, leue, plenum, & vtrumque rubeum. Est autem calidum, ponticum; cicatrizat vlcera quæ sunt in corporibus dura, sed si abluatur mollia quoque cicatrizat corporis vlcera. *Tubal*, hoc est scoria æris, melius est nigrum, sed inclinans ad ruborem tenue, velut cortices, & est subtilius ære combusto. Elimat, & incidit quę noxia sunt, tenebras oculis aufert, & asperitatem palpebrarum dissoluit. *Zimarum*, id est viride æris, calidum. carnem superfluam comedit, & est incidens, si cum cera & oleo oliuę misceatur, elimat sine morsura, & carnem adducit.

De Stanno.

CAP. LXI.

Natura stanni.

EX *lib. de natura rerum*. Stannum temperatissimæ naturæ est. In Britannia tantum reperiri olim solebat. Sed nunc in Germaniæ partibus abundantissima vena reperta est, valde ductile & tractabile, super omnia quoque metalla liquabile. per se quoque est mutum, sed cum ære, vel argento, vel auro mixtum, sonorum & harmonicum: fulget interius, sed foris de facili contrahit corruptelam, & hoc squaloris non rubiginis; nunquam enim rubiginatur: in aqua diu iacens de facili putrescit. vnde fistulæ aqueductus, qui sub terra fieri solebant ex plumbo, & consolidari stanno, modernis temporibus ex calido & fusili plumbo consolidare ars hominum excogitauit, quia solidati stanno durare non poterant in longinquum, plumbum vero sub terra semper durat.

Quod stannum melius, & ad quid in medicinis valeat.

Hali vbi supra. Asеrebrum, id est stannum, frigidum est, & est in eo siccitas, illud melius est quod minime sub dentibus frendet & stridet, & in eo sunt quedam virtutes aquosæ. Si fricetur ad lapidem cū modico vino, & oleo oliuæ, proderit apostematibus, quæ circa, & super verenda sunt, & in lumbis. Item si cum eius frusto empulizetur anus inferius, sedat appetitum coitus.

De Plumbo.

CAP. LXII.

Natura plumbi.

Aurum & plumbum sunt æqualis ponderis, & in duplo respectu argenti & æris.

EX *lib. de natura rerum*. Plumbum temperatæ naturæ est, sicut stannum, ponderosum sicut aurum, ita quod duplex habet pondus argenti, vel æris. Ductile quoque est, & tractabile, minus autem stanno liquabile. Ad horam quidem liquatum nitescit, sed postmodum naturaliter adumbratur, compressiuum est & lenificatiuum, nec solum in se mutum est naturaliter, sed & muta efficit alia metalla quibus admiscetur; lique factum in igne cęteris metallis plus minuitur. Scoria eius, id est spuma, continet argentum. Hoc autem proprium est & speciale plumbo inter metalla, quod semper augmentatur, & hoc sub diuo magis, & in aere, quàm sub terra: squalorem vero contrahit, sed non rubiginem.

Plumbū est medicinale.

Hali vbi supra. Abarum, id est plumbum combustum, habet in se virtutem desiccantem cum acumine. Quod etsi abluatur, desiccat sine morsura, & est medicamen vtile pessimis vlceribus, maxime oculorum; humiditatem eorum desiccat, & cicatricem superinducit. Hespidagum plumbi, hoc est cerusa, melius est onustum, plurimum album, suaue, molle, frigidum, & siccum; vlcera desiccat super ea cataplasmatum. prodest opthalmiæ, si misceatur oculorum medicaminibus, vlceraque eorum cicatrizat. Si vero super acuta apostemata cataplasmetur, inflammationem eorum sedat.

De Ferro.

CAP. LXIII.

Natura ferri & chalybis.

EX *lib. de natura rerum*. Ferrum frigidæ naturæ est, durum, solidum, & incisiuum; omnia fortitudine domat, & à se tantum consumitur. super omnia metalla corruptelam facilius contrahit, & etiam sibi connexa, corruptione inficit; raucè sonat, igne rubescit, & ductile fit; ex eo fiunt arma, diuersaque instrumēta incisionibus apta. *Philosophus*. Chalybs ex ferrarijs fit, multisque tunsionibus induratur, vt virtutem habeat super ferrum, & hoc ferri genere acuitur acies armorum, vt valeat. Est & aliud ferri genus in Orientalibus partibus quod vulgariter *Alidena* dicitur. Incisionibus aptum est, fusile sicut cuprum vel argentum, sed ductile non est sicut ferrum aliarum mundi partium.

Ferrum est medicinale.

Ex lib. de naturis rerum. Ferrum (vt dicunt philosophi) virtutem habet attenuandi & desiccandi. Infrigidatiuum est; ac dissolutiuum, & stomacho prodest in limaturis sumptum. *Hali vbi supra*. Purgamentum ferri melius est decurrens clarum, in quo non est asperitas paruis frustulis, tenue, planum, maximæ desiccationis est, si teratur diligenter, & infundatur aceto, & desiccetur, ac bibatur cum vino, vel vuarum passarum succo, & melle multę humiditatis: stomacho prodest, & doloribus splenis. Auri quoque qua defluit sanies instillatum medetur. Quod si submiserit sibi mulier cum lana, fluxum sanguinis amputat: de hæse quoque prodest.

De Lapidibus & metallis à natura generatis.

CAP. LXIIII.

Vnde fiant lapides.

AVctor. Preter hoc etiā legitur de quibusdā corporibus diuersi generis, quæ natura miro suo opere causis occultis, in lapides & metalla solidauit: *Ex additis quarti lib. meteororum*. Fiunt ergo lapides ex luto viscoso per calorem solis, vel ex aqua coagulata virtute terrea sicca, vel ex causa calida desiccatiua. Similiter & quædam animalia vertuntur in lapides, virtute quadā minerali lapidificatiua: & hoc fit in loco lapidoso, dum discontinuantur subito virtute quadam quæ exit à terra in hora terremotus, quæ conuertit in lapides, quod in illa hora consequitur. & hęc trāsmutatio corporum animalium & vegetabilium, æque propinqua est sicut transmutatio aquarum. Est autem impossibile vt aliquid complexionatum conuertatur totum in vnum elementum, sed elementa mutantur adinuicem, dum transeunt in dominans. Vnde quod cadit in salina fit sal, & quod in igne, fit ignis. Sed quędam citius, & quædam tardius secūdum potentiam actiuarum, & resistentiam passiuarum. *Estque* locus in Arabia, qui colorat omnia corpora in eo existentia colore suo. *Panis* quoque prope Taraceni, aliàs Coraceni, in lapidem conuersus est; remanserat tamen ei color suus.

Quandoque animalia conuertuntur in lapides, & multa alia.

Sunt autem talia mira, quia raro accidunt; sed eorum causæ manifestæ sunt. Sæpe nāque fiūt lapides ex igne dum extinguitur; & sæpe corpora ferrea & lapidea, cadere contingit in coruscationibus, vt vapor ignis; quoniā ignis extermination vel extinctione sua frigidus & siccus efficitur. *In Parthia* (aliàs Persia) quoque cadunt corpora ærea, vt æs vstum, & similia sagittis hamatis, nec possunt liquefieri, sed per ignem euaporant in fumum attingentem viriditatem, donec residuum fit cinis. *Cecidit* etiam apud Giurgem, alias Nerigen, frustum ferri prę duritia ferè infrangibile, cuius pars missa est regi Coraceni, qui cum præcepisset vt enses inde fierent, erat infabricabile. Dicunt tamen Arabes, quod enses Leanteuni, qui optimi sūt, de tali ferro sūt. cū antē cecidit illa massa, resiliuit aliquoties à terra sicut pila. Eratq; ex minimis frustulis cōposita, coherentibus

Quandoque cadunt è caelo corpora ærea, & ferrea.

tibus adinuicem, ad granorum milij quantitatem. Simile etiam apud Tephrasten euenit, sic itaque fiunt & lapides; & eorum generatio, vel erit subito, propter magnum calorem accidentem; vel paulatim & per longum tempus.

De Alumine, cęterisque mineralibus.

Cap. LXV.

A*Vctor.* Extant & alia plurima corpora mineralia, sicut alumen, sal, attramentum, nitrum, &c. de quibus plenius dictum est superius in tractatu de natura rerum; & etiam in tractatu de alchymia. *Constantinus in lib. graduum.* Alumen diuerso est modo, vniuersaliter tamen frigidum & siccum est in quarto gradu. Stipticum est & mundificatiuum, & visus obscuritatis clarificatiuum. Superfluam palpebrarum carnem aut membrorum corrodit, pessima & sicca vulnera inhibet, ne corpus perambulent. Cum aceto & melle mixtum, dentes confortat infirmos, & valet tumidis gingiuis, sanguinē constringit de ore fluentem, pustulas sanat, & scabiem, si ex eo fricentur, aut ex aqua in qua infusum fuerit lauentur.

Natura aluminis.

Alumen est plurimum medicinale.

Hali. vbi supra. Selbum Iemenicum, id est alumen, in cuius est album, & est frigidum & siccum, & ponticum, sanguinem stringit, carnem laxam confortat, ac gingiuas eneruatas, & ex quibus fluit sanguis; dentes quoque solidat, & corroborat. Salis omnes species calidæ sunt, & siccæ, ponticæ, elimantes, diuersificantur autem eorum actiones secundum substantiam. Sal indicum desiccantius est, ac subtilantius. Sal napticum id est nigrum, calorem habet fortem, choleram vi soluit. Colcathar & Tirium, id est attramentum, quasi terra Francigena: virtus eorum est subtiliatio, & adustio. Quod si comburantur, subtilitas augetur, & adustio fortior efficitur. Nitrum si teratur diligenter, & cum vino rihano, id est forti bibatur, lapides qui sunt in renibus & vesica frangit, & eijcit. *Auctor.* Hęc de elementis secundæ compositionis, id est de mineralibus ad præsens breuiter dicta sufficiant; de his enim multa iam superius dicta sunt.

Virtus salis.

Virtus attramenti.

Virtus nitri.

De plantis in generali.

Cap. LXVI.

SEquitur de elementis tertiæ compositionis, id est de terrę nascentibus, herbis videlicet, & arboribus; de quibus tamen multa iam excerpta sunt, & collecta superius. *Ex lib. de natura rerū.* Quędā herbę vel arbores propagationis suæ semina ferūt, quędā in radicibus & fundo virtutem seminis obtinent, & post incrementa recentia, rursus aliam sobolem de radice submittunt, reparationem stirpis in posterum porrectura. Semen ergo cum in terra ceciderit, & mediocriter humore caloreque molitum fuerit, mox gremio terræ connectitur, quædam subinde generatiua fomenta suscipiens, & in venis eius sensim labendo dimergitur. Sparsisque minutissimis fibris tumorē superiectæ telluris nascendo perrumpit, fundatumque firmiter, iam facile consurgit, tot numero sursum calamos explicans, quot deorsum radices extenderit, & ita teneritudo germinis tepefacta, vapore subiecto qui tactu coloris illapsus est, per radices, ac terrę nutrimētis adhibetur, partē sui diffundit in cumulum, partem ducit in Orientem, partē ministrat in grana, partē porrigit in aristas. Hoc modo cōgregatione perfecta, paulatim ad sui mensuram singula quæque perueniunt. Constat itaque planis ac seminibus solam causam præstare crescendi, dum ea quæ de terra pullulant, eius coloris attractu, ab imis sedibus ad superna ducuntur.

Modus quo semel plantā producit.

Quæ vero mens contemplari valet, proprietates ac differentias singulorum, vel latentium rimari secreta causarum? qualiter vnus, & idē humor per radices attractus, in officia vniuersa dispergitur, aliter ipsam radicem nutriens, aliter corticem, aliter truncum, aliter medullam, & quomodo nunc folium fit, palmites, ramique formantur, & fructibus alimenta nascendi tribuuntur. Sed vbi & lachrymæ quædam per ramos eadem materia funduntur. Et quidem quorum vertices excelsi sunt, eorum radices multiplices ac profundiores habentur, quibus moles superposita valeat sustentari. Quanta etiam est diuersitas in corticibus, quorum alij dulces, alij sunt amari, alij vero pontici, alij quoque natura calidi, alij frigidi, alij leui, alij nitidi alij nodosi & asperi, alij simplices, alij caudicibus multis conserti. sed & humanæ iuuentutis ac senectutis similitudo reperitur in eis. Nam nouellorum ac pollentium virgultorum cortex deductus est & extensus, senescentium vero scabet, & rugosus est. Quis etiam non videat ea quæ mollem fructum ferunt, sicut est ficus, crassiora folia prorsus habere, quorum vero durior est, sicut nuces, folijs mollioribus inhærere, nam fructus mollior flagitat operimenti maioris auxilium, nucibus vero læsionem facere posset densitas foliorum: nihil itaque videmus in eis fortuitum, nihil irrationabile factum.

Mirabilia sunt opera naturæ in productione plantarum.

De Plantis.

Cap. LXVII.

A*Risto. in lib. de vegetabilibus.* Plantæ compositæ sunt partibus suis ad instar membrorum animalis. Cortex, enim plantæ similis est cuti, radix autē ori, quia mediatrix inter plantam & cibum, vnde vocant eam Græci causam vitæ plantarum. Nodi quoque arboris similes sunt neruis animalis, & reliqua similiter cæteris. Cadunt quoque multoties de planta partes multæ non determinatæ, sicut pili hominis & vngues, & nascuntur pro eis aliæ. Est autem principium cibi plantarum à terra, principium generationis fructuum à sole, & earum fructus est ab aere. Ideoque dixit Alchimeon quod terra plantarum mater est, sol vero pater.

Partes plātæ assimilantur partibus animalis.

Vnde plāta tres habet vires & à tribus, à terra enim est eius fixio, ab aqua coagulatio, ab igne coadunatio; sicut & in fictilibus est lutum quasi cæmentum, & aqua qua vniuntur fictilia, & ignis quo partes illis quibus raritas inerant congregantur, & cōiunguntur, dum scilicet humoris materia inde finitur. Planta indiget quatuor scilicet semine terminato, loco conuenienti, aqua moderata, aere consimili. Loca à sole remota non erant multarum plantarum, quia sol longitudinem dieі producit in remotione sua, herbæ autem & quicquid crescit super terram, & in terram, & sub terra, prouenit ex aliquo istorum v. quæ sunt semen, putredo, humor aquæ, plantatio, & insitio vnius plantæ super aliam plantam. Viriditas plantæ communissima est in arboribus; est enim albedo interius, scilicet in ligno, quia materiæ attrahunt humorem, & rarificant lignum; viriditas autem exterius, scilicet in folijs, & in cortice.

Planta à tribus accipit suas vires & quatuor indiget.

Ex aliquo istorū quinque omnes plantæ proueniunt.

De Herbis.

Caput LXVIII.

EX *libro de naturis rerum.* De herbarum origine maxima quæstio est, cur nascantur quandoque sine praiacenti materia vel semine: cumque diuersarum herbarum radices, inter se contrariæ sint vna scilicet calida, & alia frigida, cur in eodem territorio viuunt, cum vnumquodque suo simili nutriatur, & à contrario destruatur. Sed sciendū quod ista terra quæ humano sensui subiacet, nequaquam simplex, sed cōposita est, & in singulis operibus suis, quatuor elemēta cū suis qualitatibus continet, nam simplicem ac veram terram nullus videt, sicut nec cætera elementa sed omnia commixta sunt, & ex eo in quo singula magis abundant, appellationē sortita sunt. Igitur & in re quæ à nobis terrea dicitur, cū ex quatuor elementis cōposita sit, terreum dici potest illud quod maxime

Superficies terra est mixta ex 4. elemētis, vt etiam cætera elementa.

terreum videtur, aqueum quidem parum, aëreum quod minus, igneum vero quod minime, per terram scilicet cohærens, per aquam se diffundens, per ignem & aera surgens. Nisi enim in ea ignis conclusus esset, ad superiora motũ habere non posset, nisi aquam & aera nequaquam in latum se diffunderet. Patet autẽ quod omnia terræ nascentia plus de terra quam de aliquo alio elemento recipiant, & ideo locum suæ nativitatem circa terram occupat, cumque maior in eis pars terrea sit, quædam tamen ex eis reperiuntur calidæ, quædam frigidæ, secundum quod magis & minus rerũ qualitatibus adhæserunt, nutrimentum enim suscipiunt, non à terra simplici sed composita, in qua quatuor elementa sunt, vnde singulæ nutrimentum habent ex eo quod sibi competit, & per quod adhærebant. Denique cum eradicantur è terra, licet & aer in se contineat quatuor elementa, non tamen inde nutrimentum habere possunt, quia de eo quo minus egebant id est aere, plus inveniunt, vnde necesse est eas dissolui deficiente illis nutrimento naturali scilicet terreno.

Ratio cur eadem terra producat & nutriat herbas quasdã calidas, quasdam frigidas &c.

Isaac in dietis. Herbarum quædam syluestres, quędã hortulanæ siue domesticę. Domesticarũ nutrimenta meliora sunt, citiusque digestibilia, facile venas penetrantia, sed tamẽ mẽbris assimilari tardiora, quia cito membro assimilanda, necessitatem quandam habere debent vt facile coagulentur. Syluestres in comparatione domesticarum sicciores sunt, & ob hoc ad digerendum tardiores, si tamen bene digerantur, cito mẽbris assimilantur, quia siccitate coagulationi vicinantur. De nutrimento quidem herbarum pauca in corpus veniunt. Laudabiliores autem ad bonũ sanguinẽ generandum sunt lactucæ, quia sanguini naturaliter sunt vicinæ. Secundo loco sunt molochiæ, tertio atriplices, blites, portulacæ, herbæ acetosæ. Dicit autem Gal. quod quæ naturaliter duræ sunt, coctæ mollescunt, & ad digerendum faciles sunt. Naturaliter autẽ teneræ, quando coquũtur durę fiunt, & ad digerendũ tardæ, quasi corrigiæ, quod in portis est videre.

Quando herba magis sana & nutritiua.

De Speciebus Herbarum.

CAPVT LXVIII.

Virtutes herbarum in speciali. Absinthiũ.

Ex *lib. de natura rerum.* Absinthium calidum est & siccum, herba amarissima, saluti humanæ commoda. Contra dolores capitis ex fumositate valet, contraque apoplexiam ne veniat. Contra loquelam amissam optimum remedium est: libros ac ligna per annos multos à vermibus ac muribus seruat, ad digestionem etiam & ad stomachum confortandũ multũ valet, & alia multa. Anetum est herba, cuius semen præcipue competit medicinæ, valet ad confringendũ lapidem in vesica, contraque vomitum & singultum ex frigida causa, & alia plura.

Anetum.

Ciminum.

Ciminum est semen herbæ cuiusdam calidum & siccũ; habet vim dissoluendi & consumendi, valetque contra ventosam digestionem, & assiduam eructationem, ad augmentationẽ quoque lactis in mulieribus, & spermatis in viris. Coriandri quoque semen medicinæ competit: habet vim confortandi, & valet ad digestionem confortandam, & dolores stomachi ex ventositate. Crocus est semen herbæ, vel potius flos boni odoris, aureoli coloris, calidus & siccus, sed temperatè: vim habet confortandi, multumque valet contra syncopin, & debilitatem stomachi. In testa quidem calefactus ac desiccatus pulverizari debet, & in brodio poni, cum distemperatum fuerit cum aqua crassa, sicque ventrem soluit, & contra prædicta valet. Cholericis autem non dari debet, quia prouocat illis vomitum; multusque vsus eius abominationem facit.

Coriander.

Crocus.

Cucurbita.

Cucurbita frigida est & humida, sed in his qualitatibus satis temperata. In calidis præcipue regionibus invenitur. Semina quæ intra eius fructus sunt, cibis ac

A medicinis competunt, non tamen cruda sed elixa cõtra opilationem hepatis, & apostema spiritualium pectoris, aliorumq; membrorum corporis. Valet etiam in acutis, elixa cucurbita vel assata. Cortex eius integer, seminibus extractis subtiliter, aptus est potibus ad portandum. Mandragora est herba Orientalis frigida & sicca: valet ad somnum prouocandum, & contra dolorem capitis ex calidditate: oleum quoque eius ad idem valet, si ex eo frons & tempora inungantur, febriumque calorem reprimit. Menta calida & sicca, syluestris calidior: Sed domestica magis competit medicinæ: valet contra fœtorem oris, & opilationem splenis, & hepatis, si ex frigido humore sit, & sine febre.

Mandragora.

Menta.

Nardus est herba aromatica calida & sicca: contra syncopim valet, ad cardiacam passionem, & ad alia

B multa. Orpinum, vel vt physici dicunt, crassula, est herba calida & humida, fracturis ossium conueniens: de qua certissime probatum est, quod si quis eam decem diebus ante solstitium æstiuale collectam, infra tecta domus in aere suspenderit, ipsa sine vllo terræ vel aquæ adiumento, fere per totum annum pullulans germinabit, & in vna sui parte arescens, ex altera reuirescit. Ruta calida est & sicca, huius fumus citissime basiliscum interficit; hinc est quod pedes suos illi ex ea fricant, qui inter animalia venenata ambulare volunt; odor enim eius contrarius est serpentibus. Itaque valet contra venenum, & contra epilepsiam, & dolores membrorum, & ad alia multa.

Nardus.

Orpinum. Nota quid mirabile.

Ruta.

C Saccharum calidum est & humidum in primo gradu. Sunt autem cannæ in partibus Hispaniæ, quæ cum maturæ fuerint, radicibus euelluntur; earum summitates ad mensuram duarum palmarum, ad speciem germinis terræ infiguntur. Reliquum vero cannarum per frusta scissum terunt, & liquorẽ in vasis recipiunt ac bulliunt, cumque totus in spumam transire videtur, exhauritur & in vasis reponitur, paleaque cooperitur, & aspergitur. Citrinum autem remanet, & multo calidius est, ob hoc in acutis poni non debet. Album vero frigidius ac laudabilius, contra sitim & contra dolores pectoris valet, siccum quoque pectus humectat; valet etiam contra dolores capitis ex calida causa, & ad solutionem ventris.

Saccharum.

Saccharum album valet contra dolores pectoris, & capitis ex calida causa, & ad solutionem ventris.

D *De Arboribus.*

CAPVT LXIX.

Arbores varijs modis propagantur.

Arbores quædam oriuntur ex aliarum semine, quædam vero per se. Item quædam à terra nutriuntur, quædam autem in alterius generis arboribus & oriuntur, & nutriuntur: Sed cum inualuerint magnitudine siccantur; quædam vero non siccantur, sed cum illis viuunt & crescunt, in quibus natæ sunt. Præterea quædam non ex seminibus nascuntur, sed per ramos propagantur, vt vites, & salices. Est autem modus transplantandi arbores, & est modus alterandi eas à sua natura, vt scilicet arbore succisa, trunco eius inseratur ramus alterius generis, vendicetque sibi ramus insertus naturam totius arboris. Nam crescentia quidem omnia nutrimentum habent à terra, insertus ramus trahit nutrimentum suum per truncũ, truncus autẽ trahit duo. s. vnũ quod sibi retineat, aliud quod alij transmittat, sicut stomachus: remanet ergo truncus solus in propria natura, ramus autem insitus cætera sibi vendicat profutura.

E

Cur ramus insertus vẽdicet sibi naturam totius arboris inde progenita.

Ex semine quidem pomorum, pluriumque fructuum, in Europa arbores nascuntur. In Oriente vero quem Asia continet, de paucis arboribus hoc inuenitur, non enim Gariophilorum, aut muscatorũ arbores aut Mirti, vel Balsami, ex fructibus suis arbores faciũt, sed à ramis & radicibus propagantur, huiusmodi namque fructus in calore excedunt, & maxime in Europa, quæ partes frigidissimas habet, generari non possunt. Arbores enim pretiosissimas medici-

Multi sunt fructus pretiosi in oriẽte qui in Europa non nascuntur ob eius frigiditatem.

dicinales & aromaticas, quas in extremis & excelsis ac temperatissimis partibus Orientis ab initio mundi plantauit Deus in horto voluptatis, magno chao inter nostrum exilium & ipsum paradisum interposito: tanquam ignotas describere non valemus: quas tamen in omni copia ponimus, duasque tantum illarum ex diuinis scripturis agnoscimus, scilicet arborem scientiæ boni & mali, de cuius fructu vetito in detrimentum posteritatis suæ comederunt parentes primi: Arborem quoque vitæ, de cuius fructu qui comedet, in eodem statu semper immortalis & inuiolabilis permaneret. Arbores in Oriente sunt (vt dicit venerabilis Iacobus) quæ poma pulcherrima, citrina colore, in quibus quasi morsus hominis cum dentibus apparet manifeste. Idcirco poma Adam ab omnibus appellantur; & hoc mirum est, quod Deus hominis primi scelus voluit adhuc in fructu pomi demonstrare mortalibus.

In oriente sunt poma Adami habentia quasi morsum hominis cum dentibus.

Arbores quoque Solis & Lunæ in admiratione ponuntur, eo quod non solum cætera, sed diuina scriptura de his tangere videatur. Dicit enim Moyses de Ioseph de benedictione domini, *terra eius de pomis fructuum Solis & Lunæ*; quod tamen non de illis ad literam intelligitur nisi methaphoricè. De his etiā Alex. Macedo quoque Aristoteli præceptori per epistolam scripsit, quod in Oriente sunt in regionibus Indiæ c. cubitos habentes in altitudine; ad quas idem Alexander accedens, de futuris eas consuluit, ac de omnibus responsum accepit, & specialiter quod sorore sua procurante veneno interiret, nec dubium quin à malignis spiritibus id actum sit, vel secundum quosdam per ministerium Angelorum, Deo volente, qui etiam in effigie Pontificis Iudæorum ei dignanter apparuit. Legitur autem quod dum Oriente sole splendor tangebat arborum summitatem, vsque ad radices concutiebantur, & tunc interrogantibus responsa dabantur. Horum pomis sacerdotes earum vescebantur, & vsque ad annos ccc. viuebant illęsi: nec cuiquam licebat earum intrare ambitu, qui animo leuis esset, & immundus contactu mulierum. Arbores prętera sunt (vt dicit Iosephus) super ripas maris mortui, quarum poma forinsecus pulcherrima cernuntur, intus vero nihil aliud quam fauilla fætida reperitur.

Item sunt arbores solis & lunæ dictæ, habentes centum cubitos in altitudine, à quibus Alexander suū fatū didicit.

De Speciebus arborum.

CAPVT LXX.

Virtutes arborum. Abies. Agnus castus.

Abies est arbor leuis, & absque nodositate, quæ difficillime cedit putredini, vermibus autem nunquam. Agnus castus, est arbor calida & sicca, sic dicta eo quod hominem castum facit vt agnum, hæc non cum cæteris in vere folia producit, sed multo tardius, quando scilicet calidior sol terram ardore siccauerit, huius ergo proprietas est defæcare & eneruare libidinem, eo quod in homine sperma desiccat. Hoc agit non tantū succus foliorum eius potatus, verumetiam si iacenti homini, flores aut folia substernātur. Vnde Ga. de Atheniensibus dicit, quod honestæ mulieres huiusmodi folia spargebant per domos, ne ipsæ vel earum viri luxuria mouerentur. Legitur etiam quod antiqui in sacrificijs responsa quærentes, huiusmodi folijs incūbebant, vt sopiti visiones Phantasticas non sentirent. Amygdalus in locis calidis fructu abundat, frigidioribus autem locis arbor vestita flore, fœcunditatem negat. Bdellium est arbor in Oriente nobilissima, colore nigra, lachrymam habens nigram, quæ in ossas voluitur, eiusque natura est quæ & gūmi.

Amygdalus.

Bdellium.

Cedrus.

Cedrus est arbor nobilissima, altitudine quasi ad nubes elata, odorifera, serpentibus inimica, huius duo sunt genera; quæ floret, fructum non fert; & fructifera non floret, fructumque antecedentem in ea occupat nouus. Quæ vero fructificant maritimæ dicuntur, & paruæ sunt; fructus eius est secundum humani capitis quantitatem. Triplicem autem substantiam habet

A in se domum cedrinum (vt dicit Iacobus) in prima parte: quæ deforis est, substantiam calidam: In secunda quæ est interior, temperatum est: Medium vero pomi, quasi cor eius intrinsecus latens, frigidum existit, hunc aiunt esse fructum de quo dominus in Leuitico dicit: *Sumetis vobis de primo fructu arboris pulcherrimæ*. Circa montem Libanum Cedri sunt pulchrę valde ac sublimes, sed semper manent steriles.

Pomi cedrini triplex est substantia.

Ebenus.

Ebenus est arbor cuius lignum durissimum & imputribile non facile cedens igni, quod etiam licet in ignem vehementissimum si mittatur ardeat quodammodo & absumatur, nunquam eius combustio crescit in flammam. Cortex eius leuis est vt lauri; lignum hoc puluerizatum lapidem in vesica frangit. Esculus ab esca dicitur, arbor est spinosa & aspera, cuius fructus est calculosus habens in se lapillos v. In arbore B quidem durus est & acerbus, sed collectus mollescit, & dulcis fit. Fagus est arbor glandifera, cuius fructus est dulcis, sed pectori nociuus: oleum vero clarissimū lampadibus administrat, lignum eius satis admodum durum, sed vermibus penetrabile, nisi fumo pene fuerit continuè delibutum, viride autem in aquis positum per longa tempora, fertur in lapidem durescere.

Esculus.

Fagus.

Ficus.

Ficus est arbor quæ fastis diffunditur ramis ac folijs, quorum scilicet ramorum inferiores curuati, & terra operti, nouam sibi propaginem faciunt circa matrem. Vmbra foliorum eius omnibus nocet quæ sub eis crescunt, fructum gignit coctum sole, prædulci sapore, cuius fructu sapientes Indiæ viuunt. Illic. n. C est ficus dulcior, sed extraneorum valetudini infesta, vnde Alexander cum illas partes occuparet, edixit exercitui ne quis homo fructus attingeret, hęc arbor ante folia fructum producit. Succus eius lactens medetur venenatorum morsibus: contra impetiginem etiam & maculas in oculis valet. Ilex est arbor cuius fructus homines primum ad fructum elegerunt. Vnde poeta: *Mortales primi ructabant gutture glandes.*

Ilex.

Adhuc de Eodem.

CAPVT LXXI.

Myrtus duplex.

D Myrtus est arbor, quæ calores nimios aut frigora corporis temperare dicitur, hæc alio nomine Tramaricia vocatur, cuius decoctio, vel ex eius ligni vase bibitio, valet contra opilationes splenis & hepatis. Est & myrtus parua frutex, potius quam arbor, in humidis locis nascens, cuius flos est odoris iucundissimi, & ponitur in potibus qui fiunt ex aqua & frumento, vel hordeo. Olea est arbor, cuius fructus oliua: succus oleum viride ac suaue, lumen præbens oculis, & amicum infirmis, prima eius gutta dulcissima est, secunda minus, tertia vero amara satis & aspera gustu. In frigidioribus quidem mundi partibus floret, sed non fructificat; cuius flos odore mirabilis est, sed valde nociuus prægnantibus.

Olea.

Palma.

Palma in Orientis partibus fructificat abundātius, hæ maris ac fœminæ sexum habent, nunquam fructificant nisi pares ita vicinæ sint, vt ramis superioribus E inclinatis se inuicem amplectantur, & hoc fit tantum verno tempore. Mas in palmite floret, fœmina citra florem germinat; primoque nascitur dactylorum caro, deinde quoddam durum interius, quod est arboris semen. Itaque palmæ sic plantari dicuntur. Accipiuntur prædicta semina recentia, & per quindecim dies ponuntur in aqua, deinde vero ponuntur in terra, ita quod pars acutior inferius, crassior autem superius, vel supinè (vt dicit Plinius), ita vt venter tumens superius, dorsum autem inferius; & hoc contra naturam omnium ferè seminum, quia ferè in omnibus acutiores partes ponuntur superius, ponuntur autem huiusmodi semina duo, quia cum earum plantæ debiles sint sic iuxta se positę robo-

Modus plantādi palmas.

roborantur. Primo anno contra hyemem muniri debent, postea validè sunt contra frigus. Alexandri milites viridioribus palmæ fructibus strangulati sunt. Est autem eis multa suauitas, vt eorum esus non nisi cum periculo fiat. Summitas foliorum eius tantæ teneritudinis ac suauitatis est, vt albarum vitium dulcorem excedat. Palma quidem in imo corticis aspera est ac nodosa, sed gracilis; in summo vero plenius dilatatur.

Platanus.

Platanus dicitur à latitudine foliorum, arbor alta, ramisque diffusa. In Licia platanus est gelidi fontis socia, quæ spatium 80. pedum circunquaque longis obtinet vmbris. His tantus honos antiquitus fuit, vt in atrijs regum infuso mero nutrirentur.

Quercus.

Quercus dicitur quasi quernus, quia per eam solebant Dij gentium præcanere responsa quærentibus, hæc difficile cedit putredini, vel nunquam in sicco seruata.

Sethim.

Sethin est arbor Orientis nobilissima, similis albæ spinæ, sed multo maior & altior crescit: lignum eius est album & leue, non facile cedens igni, nec vnquam humore vel antiquitate corruptibile, quod adhuc patet in arca Noe, quæ est super montes Armeniæ.

Siliquá.

Siliqua est arbor, cuius fructus dulcis, de quo succus expressus habilis est ad bibendum; sed fructus magis est cibus porcorum, quam hominum. Thimus est arbor Orientis nobilissima, cuius generis ligna Salomoni attulit Regina Saba; sunt autem imputribilia, spinosa, & alba, fulgentia nimis, polita scilicet & instar eboris relucentia; arbor autem ipsa rotunda sicut pinus.

Vitis.

Vitis est frutex inter omnia ligna fructu abundantior, cuius botriones prę vbertate ne cadant oportet sustentari, itaque ligamen ex ipsa naturaliter nascitur, quo scilicet in stipite ligetur, huius lachrymma scabiem & impetiginem sedat, flos autem serpentes necat. Vuarum esu forte omne animal delectatur, vua in clibanum calidum ponitur, ibique desiccata vua passa dicitur. Vuæ gutta duplex est, alba scilicet & rubea. Mustum adeo validissimum, quod si aerem non habeat, materias etiam solidissimas penetrat.

Vuæ passa sunt vua in clibano desiccata.

De Aromaticis arboribus.

Cap. LXXII.

Aloe putatur ex terrestri paradiso cadentibus ramis, descendere.

ALOE est arbor aromatica, nascens (vt ait Isidorus) in India & Arabia, cuius lignum vice Thimiamatis altaribus adoletur, & inde Aloe dicitur. Dicunt tamen magister Iacobus & Platearius, quod huius ligni arborem nemo deprehendere potuit, sed expulsione ventorum rami de montibus ex temporis vetustate cadentes, in flumine Babilonico retibus capiuntur: vnde quidam dicunt quod de terrestri paradiso per mediterraneos fluuios lignum aloes deferatur.

Balsamum.

Balsami arbor, siue frutex, olim in India tantum inueniebatur in Hierico, sed postmodum ab Ægyptijs translata est in campum Babiloniæ: excollitur autem à Christianis sub Sarracenorum dominio; quoniam à Sarracenis exculta sterilis permanet, & in cultura manuum eorum fructum facere dedignatur. Sunt autem in prædicto campo, 6. fontes, in quorum vno Christum balneasse fertur beata virgo, hoc fonte cum cæteris quinque campus ille Bethlamiticus irrigatur. Aliunde vero frutex ille nunquam balsamum reddit. Liquor ipse vim habet penetratiuam super omnes liquores, intantum vt cum sol incanduerit, gutta eius in manu fusa sustineri non possit, sed statim penetret. Tempore quo de arbore recipitur virgultum eius, lapideis aut vitreis cultris, plaga tenuissima inciditur, & tunc succus in vitreis vasis suppositis guttatim distillat; ferro namque si incideretur interiret.

Cinamomū.

Cinamomum, virgulta quasi cannæ rotunda sunt: hæc arbor arido similis est, cum viret non odoratur, siccitate gaudet: Itaque sterilis imbre fit, fœcundior autem à densissimis vaporibus prouenit.

Myrrha.

Myrrha est arbor spinosa, & aculeata, durior à radice quam reliqua sui parte, corticem habet lenem, folium oliuæ, sed crispius, & aculeatum atque rotundius. Huius flores & frondes collecti, & ad solem desiccati, habent efficaciam confortandi, & restringendi, multum quoque valet contra vomitum, & fluxum ventris, & profluuium sanguinis: huius gutta scilicet Myrrha viridis est, & amara.

Macis.

Macis est arbor in India, cortice prope rubeo, radice magna. Ex hac fluit gutta quæ mastix dicitur, odorifera multum, coloris punicei, hæc granomastix dicitur, eo quod in modum granorū alijs guttis est admixta; splendorem faciei confert: In alia vero significatione secundum alios, dicitur macis flos muscatę, vel cortex ipsam nucem continens.

Piper.

Piperis arbor in folijs & lignis habet Iuniperi similitudinem: huius syluas serpentes custodientes igne fugantur, & ex flamma nigrum piper efficitur. Iacobus autem aliam nigredinis causam assignat, quod scilicet piper collectum sine adustione in clibanum mittitur, vt diutius conseruetur, vel ne alijs partibus semina proueniant. Piperis arborem habuit Italia quondam (vt ait Plinius) sed magnam vt est myrtus; Indica vero parua est, porro Italię piper amarum est, tosta quoque maturitas illi deest. Est etiam in Hispania piperis arbor, cuius fructus est amarissimus, & Indiæ piperi valde dissimilis est, nec vsquam verum piper nasci credimus nisi in India, quæ mater verarum specierum est.

Verum piper in sola India nascitur.

Thus.

Thus est arbor nobilis, immensa atque ramosa, leuissimi corticis, folio Pyri minori, atque subrutilo, naturalis eius vindemia est circa Canis ortū, æstu scilicet flagrantissimo, quando maxime videtur prægnans, tenuissimusque cortex minuto vulnere laxatur, & inde prosilit spuma pinguis, quę concreta densatur, & induratur. Secunda vindemia est in initio hyemis; sed quod tunc exit rufum est, nec priori comparandum.

De Natura animalium in generali.

Cap. LXXIII.

Animalia quæ habent vltra 4. pedes, sanguinem non habent scilicet venarū. Nota.

DE animalibus autem primo dicendum est generaliter. Animalia illa (sicut dicit Aristoteles) quæ duos habent pedes, aut quatuor, aut nullos, habent sanguinē. Quæ vero plus quam quatuor habent, sanguinem non habent. Quod intelligitur de sanguine ordinato per venas; hinc vermes, & pediculi, vel pulices non habent, quia carent venis. Anima brutorum sanguis est. Sanguis autem gelatus conuerti solet in carnem, & caro corrupta redit in terram: merito ergo tabida est anima iumentorum. Est autem sanguis humiditas naturalis, semper remanens in habentibus sanguinem, & non est sanguis vitalis, nisi in venis & in corde. Gustus eius est dulcis, & color eius rubeus, nisi sit corruptus.

Omne animal habens sanguinem, habet cerebrum dormitque & vigilat.

Omne animal habens sanguinem, habet cerebrum; dormit, & vigilat, & ambulat. Diuersificantur autem animalia secundum locum in quibus habitant, vt Porci qui in locis calidis, manent, nigros habent pilos, duros, & crispantes; qui vero in frigidis, stratos, molles, atque pendentes; sic & lana in ouibus.

Multa animalia excedunt hominem in sensibus.

Homo in quinque sensibus superatur à multis animalibus: ipsum quoque præcedit Talpa vel Aper syluaticus auditu, Linx & Aquila visu, Simia gustu, Vultur odoratu, Aranea quoque tactu.

Cur quædā animalia melius videāt de nocte.

Quædam etiam animalia melius vident nocte quā die, quoniā in oculo plures sunt humores, vnus. s. albus & clarus, per quē visibilis spiritus diffunditur, alius vero niger, per quem cauetur ne humor albus ac splendidus nimium disgregetur. Illa igitur animalia quæ minus de die vident, in albissimo humore abundant, vnde fit vt magis spiritus diffundatur, & ratione diffusionis in die, discretio videndorum amittitur: Nocte vero propter tenebras spiritus colligitur, & ita discretio maior efficitur. Nam & nos cum aliquid discrete videre volu-

mus, supercilia stringimus, vt collectus oculi spiritus A non vagetur.

Tantum lepus & leo non claudūt oculos in somno solusque homo nō mouet aures.

Oculi hominis appropinquāt sibi secundum magnitudinem ipsius, plusquam cæteris animalibus. Omne autem animal habens palpebras, claudit eas in somno, præter Leporem & Leonem. Omnia animalia marina habent oculos osseos, & corium durum, quoniam aqua salsa subtilia & lenia penetraret, nec possent subsistere, nisi natura pelles alijs fortiores eis creasset. Omne autem habent aures, habet eas mobiles, præter hominem; & merito quia habere debet mandata Dei fixa in corde. Quædam autem animalia audientia non habent aures, sed foramina vt omne volatile, & omne squamosum.

De Eodem.

CAPVT LXXIV.

Omne animal mouet mandibulam inferiorem, præter crocodilum, & centeliam, quæ mouent superiorem. Omne animal agreste serram habens in dentibus, comedit carnes, & omne animal habens dentes serrales, haurit aquam lingua. Animalia dentes æquales habentia, sugendo trahunt aquam in ventrem. Item animalia multorū dentium, longæ vitę sunt in pluribus; paucorum autem, breuis. Omne animal vorās cibos, vt Leo vel Lupus, est macilenti corporis, quoniam vbi non est masticatio ciborum, male transeunt in naturam. Omnes bestiæ grauiores, fruge vescuntur; agiliores autem carne.

Bestiæ grauiores fruge vescuntur, agiliores carne.

Cur quædā animalia ruminant & quædam no

Cur autem quædam animalia non ruminant, hæc est ratio. Ignis proprium habet, vt coniuncta dissoluat. Igitur animalia calidum stomachum habentia, cibos facile coquunt. Quæ vero frigidæ naturę sunt, eos coquere nequeunt: ob hoc illos ad dentes reuocant, vt ij secundo triti facilius commoliti, & commoliti citius decoqui valeant. Habent autem huiusmodi animalia pinguedinem siccam, & duriorem ac solidiorem quam alia, vt boues, & similia. Calidiora vero vt porcus & ouis, pinguedinem habent molliorem, magisque decoctam. Ruminat tamen ouis, quæ calidæ naturæ est, sed hoc quia dentium efficacia caret; vnde & dicuntur bibentes. Animalia ruminantia multum iuuantur, & meliorantur in ruminando, quia multum delectantur in eo. Ideoque citius animalibus cæteris impinguantur paruo cibo. Item animalia quæ ruminant, & sebum habentia, posteriori parte prius accumbunt. Maior enim est eis frigiditas in illa parte, quia remotior est à corde, ideoque maiorem ibi grauedinem necesse est esse. Ab anteriori vero parte incipiunt surgere, quia locus calidior, & igni cordis proximior.

Animantia quæ ruminant longū plerunque collum habent.

Quibusdam animalibus longiora colla formauit Deus, vt equis, camelis, & elephantibus, vt scilicet hoc ad vsum passionis extendant, cum enim altiora sunt animalia, non possent aliter herbis minutissimis pasci. Animalia quoque ruminantia fere omnia, longum collum habent. Quibusdam vero breuiora dedit, & angustiora, vt Leoni & Tigridibus, quia non in terram pascendi gratia ceruices & ora deflectunt, sed aut ceruum inuadunt, aut bouem, vel ouem decerpunt. Item animalia ruminantia non habent dentes, nisi ex vna parte, quia non erat necesse; cum enim ruminant cum deliberatione masticant, & cibos transmittant. Omnia vero animalia quæ in aqua manent, & dentata sunt, constipatos & acutos dentes habent, vt citius escam incidant, & in ventrem transmittant, ne aquarum allunione esca eorum dētibus auferatur. Omne animal habens quatuor pedes, & cornua, non habet dentes, superiores, & habet quatuor ventres. Insatiabilia vero animalia sunt, quibus à ventre protinus transeunt cibi, vt lupi, cerui, & inter aues mergi, atque pellicani.

Animalia quæ habent 4. pedes & cornua, habent 4. ventres.

De His quorum nomina incipiunt per A.

CAPVT LXXV.

Abigena secundum Arist. est animal magnitudine cerui, contra consuetudinem omnium animalium, habens fel in aure, simile felli hominis in colore, & est amarum valde carnatiuum vehementis iræ, ferocitatisq; Aloy est animal mulis prope consimile, cuius genua flecti non queunt, sicut elephātis. Ideoque non cubat dū dormiendum est, sed arbori innititur. Quæ prope ad casum à venatoribus secatur, vt cum ea ruinā faciat; alioquin eam capi facile nō esset, quoniam in illo rigore positum incomprehensibili fuga pollet. Anabula bestia est Æthiopiæ, collum ha- B bens vt equus, pedes, & crura velut bos, caput vt camelus, albas habet maculas, colorem rutilum valde, membra singula distinguentem; cumque tanto decore sit animal respersum, pellis multum spectabilis, carius venditur ad luxum oculorum. Aper bestia fortis est nigri coloris, quæ nullam bonorum morum doctrinam capit vnquam, sed semper sæua, ac ferox est. Dentes habet magnos & recuruos, incisionibus aptos. In quibus hoc mirabile est, quod in viua quidem bestia possunt idem quod ferrum, mortuæ vero detracti vim incisionis amisisse probantur: Hoc animal si mane antequam mingat à venatoribus impetatur, de facili lassatur. Si vero ante, vel interim dum venatur, vrinam fecerit, difficulter capturæ cedit. Veruntamen etiam lassatum non cedit, sed in posterioribus C subsistit, & atrocitate rigida lassitudinem dissimulat, duellum offerens viatori, ferire tamen hominem, & incidere non præsumit, nisi prius ab illo ictum acceperit. Caueat autem homo sibi, quia vbi primo ictu pungentis cuspidis lethale vulnus inter armum & laterales costas dederit, periclitari de vita poterit, nisi forte iuxta ad refugium arborem inueniat quam ascendat, aut in humiliori loco reliqua terræ planicie totis membris se premat: auersi enim ac recurui dentes bestiæ non possunt quenquam in se elatum ac rectum attingere: Sustinebit tamen pedum illius conculcationem, quousque sic iacenti à proximo succurratur. Aper cunctis bestijs præcedit auditu: à dextris habent os in modum scuti, quod venabulis & machæris opponit. Maribus asperitas plurima est in D coitu, fœminæ vero asperiores in partus & fere similiter est in omni genere bestiarum. Apri fimus recens & calidus, præcipuum remedium est contra fluxum sanguinis de naribus. Asinus est animal deforme, despectum, grandi capite, longis & latis auribus, corpore macilento, nequit impinguari, mansuetum, & discordiæ nescium: oneriferum & non rebellans, sarcinis etiam vltra quam ferre possit sibi impositis; brutum etiam irrationabile super omnia animalia: Incessu quoque pigrum & tardum, patiens, & inter verbera durissimum, per viam incedens obuiantibus cedere nescit. Post menses 30. coit: Sed non nisi post annos tres gignit: spinas libenter comedit, frigidus est naturaliter, & frigoris impatiens, maxime tempore conceptus. Ideoque non generatur in locis frigidis, vt in Scotia, & regionibus propinquis, & in æquinoctio E quando coeunt equi, sed in æstate. In terra quoque Septentrionis quæ est frigidissima, non inuenitur, quoniam illic viuere non potest. Gestat autem in vtero per integrum annum. Asini pullus aliquantulum decoris habet in iuuentute, sed quanto plus senescit, tanto turpior fit. Asinam si iuxta pullum suum positam amoueas, pullumque sequi cohibeas, in eodem loco remanebit, nec ad quinque passus gressum mouebit, sed matrem vbi eum dimisit expectabit, asinorum ossa præ cæteris canora sunt, vt dicit Plinius. Asinæ lac candidissimum est, & candori in cute conferre aliquid æstimatur: vnde inuenitur, quod Poppæa Neronis vxor, in lacte asinæ se balneabat.

Abigena.

Aloy.

Anabula.

Aper.

Aper, si antequā minxerit, nō facile lassatur.

Aper cunctis bestijs præcedit auditu, cuius fimus recens fluxū sanguinis de naribus cohibet.

Asinus.

Asinus est frigoris impatiens, ideoque non generatur in regionibus frigidis.

Idem quoque calidum dentes confirmat, & eorum dolores sedat. Asini ex maiori parte infirmantur in vno latere. Rheuma habens, si fluat à naribus interius super pulmonem, moritur.

De Bubalo.

CAPVT LXXVI.

Bubalus.

Bubalus est animal Boue maius, & altius corpore, nigrum colorem habet, cornua longa & tortuosa, collum longum, ingens caput, membra macilenta, caudam paruam, aspectum benignum ac simplicem. Sed summæ pernicitatis atque crudelitatis est, cum ad iram fuerit prouocatum. Vsibus humanis accommodatissimum est, fortitudine maxima pollet. Bubalus patiens est laboris, pilos habet paucos, vocem terribilem, frontem asperrimam, cotem durissimam pede spargit terram. In huius nare annulus æreus cum funiculo ponitur, vt facilius homini cedat in opus quod ei fuerit impositum. Quod si onus graue ei vltra voluntatem suam imponatur, statim commotus in terram sternitur, nec facile ictibus ad surgendum cogitur, nisi alleuiato onere quo grauatur. Hic alio nomine Bisontes dicitur, de quo dicit Solinus quod bestia est Boui similis, vt superius dictum est. Lac bubalinum facile ventrem emollit, vulnera recentia sanat, & his qui venenum hauserint prodest: fel etiam eius medicinale est, quia vulnerum cicatrices sanat: mixtumque lacti, dolores aurium sedat.

Bubalus non vult ferre onus quod sibi nimis graue videtur.

Lac & fel bubalinum sunt medicinalia.

De Caco, & Camelo.

CAPVT LXXVII.

Catus;

Cacus monstrum est in Archadia, totum setosum vt porcus, vt scribit Adelinus; anhelitu suo de pectore flammas eructuat, idest spiritum flammeum, maxime cum ira fuerit permotum. Hic in antris super Tyberim commoratur, & inuadit subito taurorum vaccarumque greges, per caudas tres vel quatuor apprehendens, & vi suæ fortitudinis in antrum occulte trahens, gressu retrogrado, ne scilicet de facili possit inuestigari. Non solum animalibus est infestus, sed etiam homini grauissimè insidiatur, cum tamen ipsum hominem plurimum timeat.

Solutio dubij.

Sed quæritur quomodo de animalis ore flamma possit euomi tam efficax, vt proxime contrectata comburat, & non ipsum corpus animalis absumatur. Responderi potest, quia cum anhelitus adhuc in visceribus animalis per membra varia late diffusus est tepidus, vsquequaque non exuberat in flammas, sed eructuatus continuatur ac multiplicatur in obiectum aliquod corpus, virtutemque recipit comburendi, sicut videmus per medium Berilli, lumen solis multiplicare radios, & in supremo vnitionis, acumen radiorum, ignis virtutem in subiectam materiam suscipere, ignemque effici violentum. Huic animali similia fuerunt, illa de quibus in libro sapientiæ legitur, quod ignes ex ore suo spirabant.

Camelus.

Camelus est animal deforme gibbosum, habens collum longum, crura prolixa, lentum incessum, & dum graditur nunquam pedes atterit. Sunt enim illi reciprocis quibusdam pulmunculis vestigia carunculata: Horum quidam perniciores sunt; Alij vero oneri ferendo accommodati, sed nec isti vltra iustum pondera recipiunt; nec illi amplius quam solita spatia egredi volunt. Cum autem onerandi sunt, paulullum super genua percutiuntur, & statim ad onera flexis ceruicibus inclinantur, aquas puras refugiunt, lutulentas bibunt, & hoc gratia nutrimenti. Omne enim elementum quanto plus commixtum est alijs, tanto plus nutrit, & econuerso. Irati cameli strident horribiliter, his etiam rabies accidit & podagra, de quibus facillime moriuntur, non autem vngulas eijciunt, sed vehementissimo dolore grauantur, quando duras & laboriosas vias incedunt; non enim habent in pedibus de forti corio sotulares. Hordeum cito transglutientes reseruant, vt rursum ruminando tota nocte manducent. Camelis hæc pietas inesse dicitur, vt si in grege vel stabulo aliquis ægritudine detentus non manducet, alij compatientes abstineant. Illi qui recte cameli dicuntur, vnum tantum in dorso habent gibbum. Est autem & aliud genus eorū quos dromedarios vocant, cursu mirabili vigentes, & bina tubera in dorso habentes. Camelorum mares habent virgas ad posteriorem partem, vnde auersi coeunt: sunt autem virgæ nodosæ ac duræ, vnde ex eis arcuum chordæ fiunt, coitus tempore solitudines aut secreta petunt, fęminæ quatuor habent mammillas vt vaccæ 12. mensibus ferunt, & in vere pariunt, iterumque post annum replentur à partu.

Camelorum pietas.

Quoddam genus camelorum dromedarij nūcupantur.

De Cane.

CAP. LXXVIII.

Canis.

Canis est bestia docilis ad omnem ludum, dominum suum diligit, & eius hospitium vigilando custodit, nocteque latratu nocentes prodit. Est etiam quoddam genus canum, quod odoratu fures intelligit, & à cæteris hominibus implacabili odio discernit. Sunt autem tria genera canum, vt dicit liber rerum horum. nobilissimi sunt leporarij, quibus forma elegantior, & ad cursum celerior, aptiorque venatui. Hi pectore valentes sunt, latratus edere nesciunt, & nisi producantur ad cursum, intra domum se continent. Alij sunt apti venatui, longi auribus, ac dependentibus, hi odore & importunis latratibus bestiam insequuntur, coguntque ad lassitudinem, donec eam in manus venatorum vel leporariorū deijciunt, & quam iussu venatorum insequi cæperint non derelinquunt, etiamsi multas alias inueniunt. Tertium genus est quod hominibus communiter in custodiam datum est, & hi licet cæteris rusticiores, tamen in ministerijs hominum sunt aptiores. Ex his autem quidā sunt magni, quidam medij, quidam vero parui.

Quidam canes odoratu fures percipiunt. Tria sunt canum genera.

Sunt & minutissimi caniculi, quos matronę nobiles in finibus suis portant, omnes hi domos latratu defendunt, & alienis importuni sunt. Impetus eorum & sæuitia iuxta plurimum, ab homine humi concidente mitigatur. Cum ante mensas iacent, ita se disponunt, vt vno oculo largam damnatorum suorum, manum obseruent, altero vero ostium domus videre queant. Morsus canis rabidi pestifer est. Rabies autem canum sedatur fimo gallinacio mixto cibis eorum, canes masculi non de facili lædunt fœminas, & ita fit in plurimis generibus bestiarum. Consuetudo canum indigna hæc est, quod pulcherrima quæque ac virentia fœde deturpant. In mingendo autem crus eleuant, & vrinas suas odorant, quia quædam ex eis aliquando suauis sunt odoris, & hoc animal multum afficitur odore suaui, maximeque in huiusmodi canum vrinis, & ob hoc etiam inuicem posteriora sua odorant.

Nota.

Medicina pro cane rabido.

Cur canis suam vrinā odoret, vel aliorum canum.

Dixerunt plurimi canem non posse extra homines viuere, eumque si extra hominum habitationem sit, furijs agitari. Canis lingua medicinalis est, lambendo que sua vulnera vel aliena, sanat. Quod si vulnus proprium attingere lingua non possit, pedem lambit, & saliuæ medicamine delinitum ad vulnus apponit, certus de medicamine quod linguæ suæ natura indidit. Sunt & aliæ bestiæ, quę sicut & canis linguam attenuant lambendo, cuius saliua si linguæ sanguinem attigerit, in rabiem agit. Omnes canes generaliter cæci nascuntur, & manent cæci duodecim diebus, quidam autem per menses tres. Optimus in fætu est, qui nouissime in fætu videre incipit, aut quem primo fert cubile fæta. Canes aliquando 15. annis, aliquando 20. viuunt: octauo mense generare incipiunt, & anno 12. desinunt. In medio coitus vtrique

vtrique cohærent, ex nimio libidinis ardore: ferunt autem 60. diebus. prodigiosum putatur si catulũ vnicum ediderint. In omni genere animalium plus fœminis mares viuunt, excepto genere canum leporariorum: In quibus mas 10. annis viuere potest, fœmina 12, & hoc propter laborem; aliorum vero canum ætas superius determinata est. Accidit etiam hoc leporarijs, quod magis saltare possunt in labore quam in quiete. Lac canum spissius est omni lacte, præterquam leporis & porcæ. Habent autem lac in mamillis 7. diebus ante partum.

In omni genere animalium mares plus fœminis viuunt excepto genere canum leporariorum.

De Capra, & Caprea.

CAPVT LXXIX.

Capra.

CApra est animal barbarum, longis & acutis cornibus, pascitur in conuallibus, & in montibus, & in ramis arborum, quos ore potest attingere, sed morsus earum exitialis est arbori; oliuam quoque lambendo sterilem faciunt. Mel vero lambentes capræ moriuntur; herbis venenatis viuunt. Solertiam tantam habent, vt si contigerit in angusto ponte duabus obuijs è diuerso transitum non habere, neque retroeundi reciprocationem, vna incumbet, sicque altera supergredietur. Capra lacte abundat, & lac eius sanissimum est, sed statim vt coagulatum fuerit, vitiatur. Nam caseus ex eo factus, ad nihil pene vtilis est. Capra gemmos aliquando parit, sed admodum raro: fert 5. mensibus vt ouis, vtilius in Nouembri concipit, vt in Martio pariat. Octenis annis pariunt, & noxio frigore abortiunt. Cornu capræ adustum, si ante nares vere caduci teneatur, statim cadit: serpentes etiam fugat.

Lac caprinum sanissimum est.

Capræ mas, id est hircus, est animal animosum, ac bellicosum, & robustum; in fronte & cornibus est eius maxima fortitudo. Iuuentus est aliquando caper vtramque naturam habens, sicut in hermaphroditis hominibus accidit. *Capra syluestris*, quæ & capreola vel rubicapra dicitur, bestia sæua est in comparem sui generis, in alias autem bestias timida ac mansueta nimis. Hæc in insula Creta quando vulnerata est, pulegium quærit; quo comesto, sagitta de corpore exilit. Vix autem capi potest, quia celerrima est, & cum à canibus premitur, ad montes altissimos confugit. Plurima inter mares est discordia propter fœminas, & hoc tempore coitus. Caper syluestris est animal sagacissimum, altos montes amat, & homines de longe ambulantes agnoscit, si venatores sint, an viatores.

Hircus.

Capra syluestris.

De Castore.

CAPVT LXXX.

Castor.

CAstor animal ad modum canis Pontici, longum scilicet & gracile, dentes habet acutissimos, pellem delicatam ac nobilem, quæ quanto nigrior est, tanto pretiosior, colores in pilis habet velut taxus, sed pili subtiles sunt & pulchri; non potest diu subsistere nisi caudam in aqua teneat, quam habet vtique piscium caudæ similem, saporemque eius & speciem: vnde & à Christianis in ieiunio comeditur. Pars tamẽ caudæ ipsius est vsibus interdicta, residuum autem eius est caro; ipsaque cauda longitudinis cubitalis est, pinguedinem multam habens. Pedes autem posteriores habet vt anser, sed maiores & cum vnguibus; anteriores autem vt canis. Hoc enim illi natura parauit, vt & posterioribus in aqua nataret, & in anterioribus in terra velut quadrupes ambularet.

Pars caudæ Castoris est piscis, residuum vero corporis, caro.

Castores (vt dicit experimentator) in grege viuunt, & simul ad syluas pergunt, lignaque dentibus abscindentes, ad cauernas suas ea miro modo deferũt: vnum enim ex Castoribus resupinatum, pro vehiculo pedibus eleuatis in terram proijciunt, & inter crura eius abscissa ligna artificiose componunt, & sic eum trahentes cauda ad propria recta deducunt. Verum iniuriam talem non faciunt illis qui inter illos educati sunt, sed illis qui de alienis partibus ad se venerunt: hos enim in seruitutem sub certa custodia redigunt. Aliorum tamen opinio est, quod hoc illis faciunt, qui senectute laboribusque confecti, dentes obtusos habent, iamque ligna secare non valent. Tales igitur in seruitutem redactos, per absumptionem pilorum in dorso, venatores agnoscunt, eosque pietate commoti, illæsos abire permittunt.

Mira Castorum solertia.

In duplices autem vsus ligna secta habent, nam & corticem comedunt, & ex lignis habitacula valde artificiosa faciunt. Amaris quidem, & arborum folijs, & corticibus, castor pro summis delicijs vescitur. Vnde & tota eius caro, etsi bono, tamen amaro odore perfunditur. Comesturus autem corticem in posterioribus pedibus residet eleuatus, & anterioribus pedibus lignum tenens, eam tantum partem comedendo decorticat, quam inter pedes tenebat; quod autem extra pedes est abijcit, & non curat. Domum vero suam ædificat super aquas, faciens in ea mansiones diuersas, vt cum aquis crescentibus vel decrescentibus, ascendat & descendat. Cum autem castor arborem dentibus secat, ictu dato eminus ab arbore currit, vt vitet casum eius: & hoc tandiu, vel tam sæpe facit, donec crebris ictibus percussa ceciderit.

Cibus Castorum.

Huiusmodi animalis venatio fit hoc modo: Canis ad hoc instructus in aquam proijcitur, qui ad foramen mansionis illius perueniens ingreditur, nec cedit castorum morsibus, donec à venatoribus artificiosa illa mansio confringatur. Quod autem dicitur castorem iam castratum erigere se, iamque testiculos amputatos esse venatori ostendere, Poloni falsum esse dicunt in illis castoribus qui apud illos sunt; quia testiculi castoris non exterius eminẽt, sed intus in ventre iacẽt, sicut renunculi. Egerit enim sicut Auca. Fel etiam euomit (vt dicit Plinius) ad multa vtile medicamenta, eius coagulum sedat morbum caducum.

Modus venandi castorem.

De Ceruo, & Corechrote, & Cuniculo.

CAPVT LXXXI.

Ceruus.

CEruus est animal celeritate mirabile, frontem habens ramosis cornibus asperatam, quorum creatio fit quando biennis fuerit, & vsque ad sex annos pro ætate augent ramos. Deinde densiora non possunt fieri cornua, sed maiora. Solum hoc animal mutat cornua, & supra modum in cornibus gloriatur. Nam & quandoque cum nondum ei cornua sunt, tamen tanquam habeat in frõte præludit, & ex eo quod nunquam expertus est, tale minatur. Omnia quoque animalium cornua vacua sunt, præterquam Cerui, quæ dura sunt, & non est in eis concauitas. Mares statuto tempore Veneris, sæuiunt rabie libidinis. Fœminæ non concipiunt ante arcturi sydus, id est, Augusto exeunte, & Septembre intrante. Separant autem se conceptus tempore: ante partum herba syle se purgãt, faciliori ex hoc vtentes vtero.

Venatores pro experimento certissimo prodiderunt, quod Ceruo ad ætatem grauidam veniente, osse capitis sub oculo naturaliter terebrato, vespæ concretæ ac formatæ internus, ex humore superfluo, vel (vt alij autumant) ex medulla, prodeunt euolantes; & tunc dicunt eum non posse diutius viuere, nisi secundum quod supra dictum est innouetur. Aliquando etiam easdem vespas dicunt prodire concretas è naribus. Cerui, bono quod habent inuidentes, dextrum cornu medicaminibus vtile nolunt reperiri. Itaque cornua in aquis mutant, vt illic humanis visibus occultentur. vocem vulpium timent. Dicunt venatores, quod si ceruus à canibus insecutus, aquas bibens intrauerit, à lassitudine refocillatur, & ad cursum reparatur. In huius capite vermis vnus est, qui eum fere vexat assidue: sed & omne animal, & ipse homo vermem habet sub lingua. In ea vero parte qua venæ vicinantur spondili applicato capiti, vermes sunt ingeniti. Hinnulus Cerui ab homine captus, & admodi-

Ex capite cerui grandaeui prodeũt vespæ perfectæ.

cum in vinculo ductus, sequitur eum etiam non ligatus. A

Corochrotes.

Corochrotes est bestia quæ voces hominum imitatur: Nunquam oculos claudit: in ore nulla est gingiua, sed dens vnus atque perpetuus, qui vt nunquam retundetur, naturaliter capsularum modo clauditur: Huic tanta virtus inest, vt omnia mox continuat. Cuniculus est bestia lepore minor, colore & forma prope consimilis. Hic in antrosa habitacula terram fodiens, nocte vineta frugesque depascit; mane autem antrum ingrediens, os eius æquat terræ puluere per intrinsecus, ne superuenientes homines per diem, eius habitaculum deprehendant. Vbicumque habitant cuniculi multiplicantur nimis, quia sæpius in anno pariunt. Cumque aliqui ex eis aliquid illic aduersi tenserint, nec mora cæteri sociorum iniuria dedignati, locum cum illis dimittunt. B Hi auersis posterioribus coëunt, quoniam illis auersum est membrum genitale.

Cuniculus.

Si aliqui cuniculi male tractentur, cæteri cum illis locum deserunt.

De Daxo, & Duran.

CAPVT LXXXII.

Daxus.

DAxus est animal magnitudine vulpis, habet crura breuia, nec in vtroque latere æqualia, sed in sinistra breuiora; vnde fit vt in valliculas rotæ, quas attritione currus faciunt, positis pedibus dextræ lateris valenter currant, sicquè suos persecutores effugiant, pellem habent villosam, & setis rigidam, albis nigrisque pilis cõtextam. Huiusmodi animalis sagina Luna crescente augetur, decrescente minuitur, ita quod si occidatur in vltimo Lunæ defectu, non inuenitur. C Huiusmodi sagina conficiuntur vnguenta, quibus sedantur renum dolores, membrorumque læsiones. Et hoc mirum in bestia, licet ex vna parte sit medicinalis, morsus tamen eius plerumque grauissimus est, & exitialis. Sed huius ratio est, quia viuit crabonibus, & animalibus quæ in terra repunt, ac venenifera sunt; ideoque dentes eius inficiunt, quanquam etiam sine cibo venenoso, luporum, ac vulpium, & multorum animalium dentes esse venenatos, experientia comprobauerit. Vnde morsus luporum bestijs inflicti, ferro calido aduruntur, ne morsus vtique nociuus contrahat corruptionem. Cibus autem venenatus internorum, mediãte natura bene disposita, in optimam materiam transit; & quod est ex parte veneni, digestio propellit, reliquum vero purgat, & in nutrimentum carnis mũdificat. D Hac itaque ratione fit, vt sagina sit medicinalis, & morsus exitialis. Quod melius in tyrone serpẽte patet, qui venenifer nascitur, & tamen carnes eius in theriacam confectæ, venenis omnibus opponuntur. Duran (vt dicit Aristoteles) est animal velox atque fortissimum, quod à venatoribus insecutum, cum euadendi desperatione frangi cœperit, astutia naturali stercus intorquet valide contra canes insequentes se, eosque retardat putridæ egestionis odore.

Morsus daxi est exitialis, ipse autẽ medicinalis.

Duran.

De Elephante.

CAPVT LXXXIII.

Elephas.

ELephas est animal magnum & robustum, habens rostrum x. cubitorum, prominens quasi amplum intestinum ex carne cartilaginosa & dura, quod promuscidem vocant, & vtitur eo loco manus ad omnem actum habilitato. E Vnde & per hanc cibum & potum capit, non tamen ea gustum illorum discernit vel sapit, sed ori suo reddit, nam & vinum (quod natura libenter bibit) sibi datum promuscide sorbet, orique refundit, & tunc palato iucunditatem sentiẽs, congratulatur danti. Sic ergo promuscidem necessariam habet, quia cum bestijs cunctis eminentior sit, inclinare os ad pascendum non potest. Ceruix etiam minor est quam poscit tanti corporis moles. In bello quoque promuscide vtuntur Elephantes, & in ea capiunt homines partibus suis aduersantes: sunt enim bellicosi & audaces nimis, maxime cum eis in prælio, sanguis vuæ vel mori ostenditur. Intolerabili impetu ruunt in hostes, vt nullo bellorum agmine, nulla militum constipatione, nullo clypeorum obiectu retardentur: velut quidam montes eminent in prælijs, & mugitus fragore perturbant hominum confidentias. Cum enim vociferantur per os eorum, vociferatio est cum multo spiritu; cum autem ex parte nasi siue promuscidis fit vociferatio, non est horribilis, sed tanquam fistula dulcis.

Necessitas promuscidis in elephante.

Elephantes sunt valde bellicosi.

Persæ & Indi cum his pugnare solent turres ligneas cum armatis xl. super eorũ dorsa portantibus. Itaque legitur, quod Alexander magnus contra Indos pugnaturus, æreas statuas impleri iussit prunis ardentibus, quæ Elephantes, putantes homines esse & labia protendentes, comburebant; statimque cœperunt fugere, de cætero neminem audentes contingere. Alia vice grunnitu ac stridore porcorum, cum sonitu buccinarum, multos Elephantes superauit, eo quod talibus assueti non fuerant. Elephanti confligentes, natura quidem non mediocrem sauciorum curam habẽt, nam fessos & sauciatos in medium ipsorum recipiũt. Elephas (vt dicit Plinius) quatuor habet dentes intus ad mandendum, præter illos qui prominent, masculis reflexi, fœminis autem recti & proni. In his est præcipua nobilitas eboris, quæ non est cæteris ossibus corporis. Cui scilicet ebori si pannus superponatur, igne superposito pannus non exuritur, sed naturali frigiditate eboris extinguitur.

Quomodo Alexander elephantes superauit.

Elephanti cadentes surgere non possunt, quoniam ossa solida sine iuncturis habent, vnde & crura, tibiasque flectere non valent, nisi in iuuentute. Crura vero æqualia habent in crassitudine instar stipitum, ab imo pedis vsque ad ventrem, pedes vero rotundos ad instar pomi, digitos tamen habent iunctura latenti, qui non sunt fixi, propter hoc non habent vngues omnino. Quando gradiuntur, ex pondere sui corporis, & virtute suæ fortitudinis, altissimè pedes suos imprimunt terræ, ita vt periculosum sit alijs animalibus, vt equis & tauris post eos ambulare. Elephas stomachũ non habet, nisi quoddam intestinum inuolutum villosum. Hepar eius in quadruplo maius est hepate bouis, & residua similiter interiorum, excepto splene, qui modicus est respectu corporis. Virgã habet vt equus modicam, & non conuenientem sui corpori. Testiculi non sunt exterius apparentes, sed intra prope renes, ideoque velocis coitus est. Fœmina duas tantum habet mammillas vt mulier, quia non nisi vnicum fœtum habet, & hoc sub asellaribus; quia hic est primus mammillarum locus. Mas etiam habet sicut illa mammillas, sed non irriguas. Solinus ait Elephantem semel parere, sed reuera ter vel quinquies parit in ætate; ipse vero fœtus æqualis est vitulo trium mensium in partu.

Elephanti cadentes nõ possunt surgere.

Elephas non habet stomachum.

De eodem.

CAPVT LXXXIV.

ELephantes audito hominis vestigio post se, nec prius viso, intremiscunt, & insidiarum metu subsistunt. Sic autem capiuntur: Duæ puellæ virgines in desertum vbi habitant nudæ pergunt, vna vero ferens vrnam, altera gladium. Quibus alta voce cantantibus audit, & prope accurrit; moxque naturali instinctu virgineæ carnis innocentiam recognoscit, & amoris dulcedine castimoniam in eis veneratur, earumque pectus & vbera lambens, mirifice delectatus, in soporem resoluitur. Nec mora, puella cum gladio tenerum eius ventrem perfodiens, ruentis fundit sanguinem, altera vero fusum in vrna suscipit, hoc sanguine regalis purpura tingitur.

Modus capiendi elephantes.

Regalis purpura elephãtis sanguine tingitur.

Est & alia eorum venatio talis. Venatores inequitant domesticos elephantes, & in deserto quærunt syluestres, quos cum inueniunt, domesticis præcipiunt

illos persequi ac percutere quoadusque obediant, & defatigati stando quiescãt. Tunc venatores illos ascẽdũt, & percutiunt ac pungunt, & mouẽt eos ad hoc vt homines timeant; ligantque pedes eorum anteriores quousque mansuescant. Mansuescunt autem & domesticantur citius cunctis agrestibus animalibus. Est & alius Elephantum domesticandi modus. In primis captus à venatore percutitur, multisque verberibus tribulatur, interim alius qui vult habere sibi obedientem accedit, eumque de manu verberãtis eruit. Quod aduertens Elephas, in manibus eius mansuescit, eumque liberatorem sui recognoscens, semper ac diligens ei obedit.

Modus domesticandi Elephantes.

Elephas nõ nisi lacessitus nocet, muscas eius dorso residẽtes cute in rugas contracta necat, & hoc illis pro villo caudæ est. Hoc animal valde fluuiale est, quoniã in India vbi generãtur, semper habitant super fluuio; & quando spatiari vult in aquis, vsque ad promuscidem se immergit, per hanc enim spirat, nec potest multum durare natando, propter corporis sui ponderositatem. Elephas si terram comederit moritur. Aliqui tamen assueti sunt comedere, nec inde moriuntur, quia præualet in eis ipsa consuetudo, quæ est altera natura. Præterea quidam Elephantes oleum potãt, quidam non: vinum autem vt dictum est libenter bibunt & quando potare non possunt, signum est quod infirmantur. Ideoque medicina purgandi sunt. Accidit eis quandoque dolor iuncturarum, & contra hoc iuuat eos potus aquæ frigidæ, & gramina submersa in melle. His multum nocet ventus, & per hunc infirmitates contrahunt. Per annos xl. crescunt, & tunc frigus & hyemem, ventumque frigidum sentiunt. Per annos ccc. viuunt, frigoris impatientissimi. Sanguis Elephantis, & maxime masculi, fluxus rheumatis sistit Fumo quoque qui fit ex inguine & pillis Elephantis, animalia quælibet venenata fugantur.

Elephantes viuunt ad 300 annos, & sunt frigoris impatientissimi.

De Enchire, & Enitra, & Equo, & Equicerue.

CAPVT LXXXV.

Enchires est animal in oriente Tauro simile, sed habens longos crines ad scapulas descendentes, sicut equus. Cornua vero multum recuruata & ad pugnandum habilia, caudamque breuem respectu corporis; corium valde durum, & ictuum patiens; huius caro dulcissima est. Cum venatores fugiens debilitatum fuerit, pugnat; & in pugna stercus eijcit per quatuor passus causa timoris; est enim animal multi stercoris. Denique cum appropinquat ei tempus partus, multa eiusdem generis animalia circa ipsum adunantur, & egerentes aggregant stercora, ad instar muri incircuitu eius.

Enchires.

Enitra est animal modicum in Germania: mas & fœmina cumulos in terra facientes, congerunt cibos æstate, quibus viuant in hyeme: fœmina naturaliter ciborum est auida & prodiga, mas econtra supra modum parcus & auarus. Vnde & aditum obstruit ne fœmina cibos attingere possit; at illa naturaliter callida, foramen occultum ex alia parte facit, per quod furetur quod auiditati suæ sufficit; sicque fit vt masculus parcus macie tabescat.

Enitra.

Equi in vniuersis fere partibus orbis generantur, sed illi præcipui, qui in Scythia & Capadocia. Hi ad sonitum buccinæ gaudent, & congressionibus gloriantur: horum libido iubis tonsis extinguitur, harum enim gloria ad coitum agitantur. Equa sterilis intelligitur esse, si non primo coitu cœperit generare. Impregnata vero quandoque facit abortiuũ, si ante nares eius candela cerea extinguatur. Equus habet dentes 40. quorum primos amittit à natiuitate mense 30. vtrinque binos, & anno sequenti totidem illis proximos. Quidam tamen (quod in nostro orbe dicit Plinius) à quinto anno incipiente binos amittit, quo anno 6. renascuntur, septimo vero habet renatos omnes dentes, & immutabiles. In equis præcipue ex omni genere iumentorum aures indicia animi præferũt: marcidæ fessis, nutantes pauidis, ægris resolutæ, furentibus surrectæ. In coloribus equorum niger est optimus, rufusque vel glaucus, albus etiam plerumque bonus, cæteri vero deteriores iudicantur. Sola animalium, equus & ceruus & vacca habent in corde ossa cartilaginosa, & hoc propter sui magnitudinem, vt scilicet cor suis ossibus sustentetur. Equiceruus est animal orientis, ad magnitudinem Cerui, sed habens in pedibus soleas, & in collo pilos, vt equus, per scapulas descendentes. Cornua mas habet, his fœmina caret.

Equus.

Equa quandoque facit aborsum, si ante nares eius candela cerea extinguatur.

Equiceruus.

De Erinacio, & Eriminio.

CAPVT LXXXVI.

Erinaceus, qui & Cyrogrillus, est animal Porcelli formam habens, sed spinosum vbique, præterquã in ventre; vndique vero spinis suis clauditur, propter insidias, & difficulter se videndum præbet, atque palpandum. Sed quando in aquam calidam mittitur, statim ea delectatus, in planam membrorum deiectionem, ostensionemque resoluitur. Et sic inoffensè videtur, atque palpatur. Hic vt dicit Aristo. obtusius audit omni animali habente testã in capite. Nã ex resultantia quæ fit in testa sonus auditur. Ericius habet v. dentes, & inter eos membrum carnosum. Spinis vtitur loco armorum, sicut bos cornibus; nutrimentũ enim eius corporis in spinas transit, propter paucitatem caloris, qui digerere cibum non sufficit. Ob hoc enim multa superfluitas in eius corpore generatur, ex qua propter frigiditatem multam, spinæ duræ sicut lapides generantur.

Erinaceus.

Hericius in aquam calidam missus statim se aperit & ostendit.

Ericius pinguis est, & medicinalis; solus habet duos anos per quos fæces emittit, solus etiam inter animalia quadrupedia generantia, testiculos habet prope renes, sicut aues: Nam cætera in anteriori parte habẽt. Huius speciei mas & fœmina stando coeunt applicati, & adinuicem coniuncti, & hoc propter spinarum aculeos qui in eius dorso sunt, si enim à dorso coirent, aculeis se inuicem pungerent. Carnes hericij vim habent desiccatiuam & dissolutiuam, proprieque stomachum confortant, ventrem soluunt, vrinam prouocant, vtiles sunt illis qui ad lepram & elephantiam dispositi sunt.

Hericius est medicinalis.

Eriminius est bestiola de genere mustelarum, sed forma minor, & calore dissimilis. In hyeme candet instar niuis, præter extremitatem caudæ. Æstate vero tantum in ventre candet, & dorso fuscus apparet: mures persequitur, carnibus vescitur, harum bestiolarum pellibus, hominum curiositas vti solet ambitu supremo in vestibus.

Eriminius.

De his quorum nomina incipiunt per F. G. H. I.

CAPVT LXXXVII.

Falena est animal quod naturali quadã indignatione superbiam in homine detestatur. Itaque si congrediendi occasionem acceperit, pugnæ constanter insistit, victorque superbè nititur homines decerpere. Econtra vero, si in homine obuio, ex fuga & timore signum humiliationis deprehenderit, interdum subsistit, & illum euadere permittit.

Falena.

Furunculus Putorio valde consimilis est, paulò amplior quam Mustela; inter album & buxeum colorem habet, & est animal animosum ac ferum nimis, vltra quam in viribus ei natura concedit. Ad hoc autem edocetur, vt antris quibus cuniculi delitescunt, à venatoribus imponatur; qui foueam audacter penetrat, impetitque morsibus bestiolam, donec angustiatam in terra expulsam deijciat. Nec hanc bestiam tantummodo oderunt, sed quicquid animalium spirare videtur, quantumcunque magnum sit, pro viribus impetunt; non pro desiderio carnium, quibus vtique non vescuntur, sed pro voluntate malignandi, vel pro sanguine bestiarum (vt aliqui dicunt,) quem vtique

Furunculus.

in potu

in potu libenter accipiunt. Coire dicuntur prostrati. A Fœmina, si marem non habet quando luxuria stimulatur, tumescit & moritur. Partu quidem fœcunda est, vtpote septem vel octo simul fœtus edens. Portat autē in vtero diebus 40. Cumque nati fuerint catuli, cæci sunt diebus 30. A tempore vero quo videre incipiunt, vsque ad 40. dies venari incipiunt.

Gale. Gale est animal multæ audaciæ cum serpentibus pugnans: mures enim libenter comedit, & ipsum genus serpentum, carnibus murium viuit: Ideo quasi cibi sui æmulos, serpentes persequitur, & cum eos deuictos comederit, mox rutam quæ serpentibus aduersa est comedit: Hoc animal, ad septentrionalem vel ad meridionalem partem, ingressus fouearum suarum facit, vt vento sibi contrario non fatigetur. *Genetha.* Genetha est bestia paulò maior vulpecula, colorem habens B inter nigrum & croceum; Maculas interdum nigras ordinatè in pelle dispositas. Mansueta satis est bestia, nisi fuerit iniurijs lacessita, nec ad ardua conscendit, sed in humilibus locis, & super riuos aquarum deambulat, ibique cibum cum esurit quærit.

Glis. Glis est animal modicum, coloribus, albo, nigro, & subrufo variatum; per totam hyemem dormit, & quasi pila contractus in vnum iacet, miroque modo (iuxta Isidorum) ipso somno pinguescit. *Glis per totam hyemē dormit, & ipso somno pinguescit.* Interea sopito vitali spiritu, nulla est ei commotio: sed hoc mirum est, quia si sopitum animal ad aëris serena deferatur, paulatim inter manus tenentium, conualescente spiritu resoluitur. Itaque veris intrante tempore, cum sol radios calidos emiserit, naturali more ad robur redit. In arboribus velut in terra currit, & pomorum succo C cupidius delectatur. Huius pinguedine decocta si inunguntur membra, paralysim timentibus dicit Plinius profuturum.

Hyæna. Hyæna est animal magnitudine lupi, in cuius collo sunt pili, sicut in collo equorum: pilos habet duros super omnia spondilia, duas habet naturas, maris scilicet & fœminæ. Colorem cum voluerit variat, & in sepulchris mortuorum semper habitat, gemmam portat in oculis, vel (vt aliqui dicunt) in fronte. *Histrix.* Histrix est bestia, quæ vulgò Porcus spinosus dicitur, circa marina inhabitat, & in cauernis montium nonnunquam, quando scilicet iuxta marina refugium non habet. In terra potenter valet. Ira eius ad vindictam citissima est; vnde plerunque iaculis è tergo sponte laxatis, canes vel homines vulnerat proximantes. *Ibex.* Ibex D est animal paruum, admirandæ pernicitatis, oneratum in capite cornibus vastis, in petris habitans, ibique fœtus faciens. Et nota versum: *Ibex est animal, auis ibis, & inuidus ibis.*

De Lamia, & Lauzani.

CAPVT LXXXVIII.

Lamia. Lamia, sicut dicit liber rerum, est animal magnum, & crudelissimum: nocte syluas exit, & hortos intrat, arbores frangit, earumque ramos dissipat, & hoc per brachia fortia nimis ad omnem actum habilitata; cumque superueniunt homines ad prohibendum, pugnat cum eis, & mordet eos. Hoc autem in eius morsu mirabile est (vt Aristo. refert) quòd homo sauciatus Lamiæ dentibus, non sanatur à morsu, donec rugientis bestiæ vocem audierit. E Forsitan istæ sunt lamiæ de quibus Hieremias dicit. *Lamiæ nudauerūt mammas, &c.* Ibi namque dicit glossa, quod Lamia est bestia ferocissima, quæ tamen fœtibus teneris petentibus, lac præbet. In quo Iudæos crudeliores ostendit esse Lamijs, quia paruuli petierunt panem, & non erat qui frangeret eis. Hoc animal Hebraicè vocatur Lidith: & Iudæi quidem suspicantur vnam esse de furijs quæ Parcæ dicuntur, eo quod nulli parcunt. *Aliud genus lamiarum.* Audiui quod Lamiæ bestiæ sunt in oriente, circa partes illas quæ continent turrim Babel in campo Sennaar; & hæ maiores sunt, irriguæ lactis supra modum, & domesticantur ab hominibus, & ducuntur ad pastum; vtiles enim sunt in abundantia lactis.

Lauzani. Lauzani est animal, à cuius crudelitate nulla bestia tuta esse potest: Nam & ipsum Leonem omnibus formidabilem deterret, suo tamen generi parcit, in cætera grassatur. Illaque animalia implacabili odio insectatur quæ reliquas bestias deprædantur; & cum hoc scelus in alijs persequatur, propriè tamen iniquitatis non meminit, hominem quoque miro modo persequitur.

De Leone.

CAPVT LXXXIX.

Leo. Leo rex animalium esse dicitur, ad cuius rugitum omnia figunt gradum, etiam ea quæ nunquam illum viderunt, vel experta sunt; & hoc iubente natura, *Omnia animalia Leonem quasi regem ex instinctu naturæ timentur.* quæ timorem eis indidit Leonis. Virtus eius est in pectore, & in pedibus anterioribus, & in cauda. Ossa eius maiora sunt aliorum ossibus animalium, tantæque duritiæ, vt ex eorum mutua collisione ignis emicet sicut è silice. In his tamen est concauitas parua, nullaque medulla nisi rarissima: os colli eius continuum est, & caro colli cartilaginosa; vnde non potest ad tergum, vel in partem collum inflectere. Aliqui putauerunt quod hoc esset indignationis causa, vel stoliditatis, ignorantes causam ossis in collo continui. Fortitudine celerrimus est, natura vero grauis, & hoc propter difficilem digestionem; cumque validè currit, propositi cursus metas transit, quoniam in vehementia spiritus retinere se nequit. Adeo calidæ naturæ est, vt omni tempore coire dicatur. *Solertia Leonæ ad adulterium sui celandum.* Fœminis magna libido coitus, & ob hoc maribus ira. Leo mas odore, Pardi coitum in adulterio sentit, & ne consurgat in pœnam, Leæna viuis aquis se abluit, aut longius committit. Hæc habet in pectore duas mammillas, in medio scilicet ventris, & has paruas respectu sui corporis, & hoc quia modicæ lactis est (cibus enim in corpus transit) & quia nō nisi rarò comedit, nec nisi carnem, quæ non facile in carnis materiam transit. Leo nisi læsus facile non irascitur, sed cum vltro prouocatur, confringit totaliter aduersantem.

Leo beneficium recognoscit. Refert Plinius, quod Syracusanus in Syria, Leone obuio, ac suppliciter volutante, pauore attonitus, cum vndique refugienti se Leo opponeret, eiusque vestigia quasi adulando perlamberet, in ipsius pede vulnus animaduertit, extractoque surculo, eum à cruciatu liberauit. Similiter & Elpis cum obuio Leone ad arborem confugisset, hyanti ore Leo ante eum vlulans, indicabat quod os audiori morsu dentibus inhæserat. Quod ille cernens, approximauit, & impedimentum ab hiantis ore medio tulit: cuius manu se curatum cernens Leo, gratias referebat, quodammodo blandiendo. Cauda quidem blandienti & placito est immota; sed hoc raro, crebrior enim ira: nam & aliquando cum immoderatus est furor interius, igneo cruore ex iracundiæ calore consumi dicitur, & interimi. Proinde in principio quidem iræ terram cauda verberat; in incremento terga cum quodam incitamento flagellat. Cumque sit omni bestiæ formidabilis, exiguo tamen aculeo scorpionis agitatur, & cum vbicunque viderit, velut hostem vitæ suæ fugit. Onagrum venatur, eumque naturaliter odit. *Ira Leonis quomodo sedanda.* Ira Leonis capti sedatur arte tali. Verberatur catulus coram eo, creditque illius exemplo se debere timere hominem, quem in canis coertione videt potentem: Leo nunquam crassus, vel sagina inuenitur oneratus. Interiora eius assimilantur omnimodè canis interioribus: fere semper quartana febricitat; & tunc maxime carnes simiæ appetit, vt sanetur. Idem etiam hausto sanguine canis, ægritudini medetur. Adeps eius venenis est contrarius. Cum vino & adipe Leonino perunctus homo, bestias propellit omnes, fugatque serpentes.

De Leopardo, & Lepore.

CAPVT XC.

Leopardus. Leopardus est animal ex Leone & Pardo generatum, colore subrufum, maculas habens nigras per totum; fœmina mare fortior est. Cumque sit Pardus bestia crudelissima, aliquando quidem domesticatur, sed nunquam sic vt suæ crudelitatis obliuiscatur. Domesticatur autem ad venandum: itaque cum ad prædam in venatione ducitur, relaxatur, quam si quarto, vel quinto saltu capere nequiuerit, ferociter iratus subsistit, & nisi statim venator furenti bestiam aliquam obtulerit, in ipsum venatorem, vel in quoslibet obuios irruit. Impossibile enim est eum placari nisi sanguine. Sed in hoc prouidi sunt venatores, vt agnos penes se, vel alia animalia semper habeant, quibus iratos placant. Huic autem furenti qui resistere vult, inter manus allia fricet, & statim ille resiliet, quoniam odorem alij sustinere non valet. Hic cum venenosum aliquid comederit, stercus hominis quærit, eoque comesto sanatur.

Modus placandi Leopardum furentem.

Lepus. Lepus est animal celeritate vigens, inter bestias timidissimum, vnde & raro nisi in nocte exit ad pastum. Tempore messis exultat, & mouetur ad ludum; testante Plinio nunquam pinguescit. Si tamen intra tectum domus nutriatur cum hominibus, & motu velocitatis careat, naturalis crassitudo super renes eius crescit, & moritur: multus itaque motus in animali pinguedinẽ minuit, quam vtique ex multo cibo posset contrahere. Lepus cum omnibus præda nascatur, oportuit vt supra modum multiplicaretur: vnde solus fere omnium animalium fœtum pariens, alium interim pilis in vtero vestit, alium sine pilis, & alium in semine repositũ simul gerit. Itaque dicit Basilius, quod vbicunque cœperint habitare, non facile deletur eorum genus. In aliquibus autem regionibus iuxta Ambrosium, hyeme albescunt, & æstate in colorem pristinum redeunt: Fertur quod mustela cum lepore ludit, & demum lassati guttur dentibus apprehendens acerrime stringit, tandemque corruentem improba bestiola necat, & mãducat. Lepus autem sexum suum per annos singulos mutat.

Lepores super modum multiplicant & per annos singulos sexum mutãt.

De Lichaone, & Lincisco, & Lince, & Locusta.

CAPVT XCI.

Lichaon. Lichaon in orientis partibus est bestia, quam in genere luporum nonnulli ponunt; sed lupo longior est, & habet crura breuiora ac dissimilia; ceruicem quoque iubatam, & multifariam coloris varietatem; saltu velox, & innocuum homini, venatu viuit, & habitum mutat secũdum tempora; nam hyeme hirsuta est, & pilis horrida, æstate vero nuda. Lincisus. Linciscus ex Cane & Lupa nascitur, est enim vterque parens adeo luxuriosus, vt odio naturali sibi contradicente, quod est inter canem & lupum, in copulam tamen conueniant, propter luxuriæ delectamentum; sicque fit vt fœtus contrahat sibi colorem, & mores vtriusque.

Lynx. Lynx adeo perspicaces oculos habet, vt subtilitate visus, etiã solida corpora penetret. Constat enim quod oculus in humido situs est, iuxta philosophũ. Tria vero sunt in aqua, scilicet aquea humiditas, diaphaneitas, lucis perspicuitas: & hãc vltimam cum natura cælesti communicat, quæ est vltima depuratio à materia in natura lucis. Quoniam ergo lux in natura lucis est maxime penetrabile, & quia lux est vltima perspicuitas in corpore terminato, si ponitur aquea substantia in vltima sui depuratione, quantum ad perspicuitatem in oculo Lyncis, poterit penetrare corpus solidũ & obscurum. Lynx habet linguam serpentis similem, sed maiorem; quam in longitudinem magnam porrigit, & collum circumagit. Vngues habet grandes, vnicum fœtum facit, & vrina eius in gemmam durescit.

Vnde fiat quod lynx visu penetret corpora solida.

Nota.

A Locusta est animal quadrupes paruum, ad cuniculi fere modum. Caput habet magnum & carnosum, habitatque circa partes Hierosolymæ. Vnde Ioannes Baptista vescebatur carnibus huiusmodi animalium. Quidam tamen dicunt quod circa Iordanis solitudines est herba dulcis ad edendum, quæ Locusta vocatur; & huiusmodi cibo, non locustis animalibus Ioannes vtebatur. Hoc animal gregatim incedit. Vnde Salomon ait: *Regem locusta non habet &c.* Quod vtique de locustis vermibus intelligi non potest, quæ multo minores sunt, & non per turmas, sed solitariæ incedunt. Dicit Aristoteles quod fœmina quædam Locustam nutriuit, ab eo tempore quo iuuenis & parua B fuit: Quam cum creuisset, per se & sine masculo impregnatam inuenit.

Locusta. *An istud animal fuerit cibus Ioan. Bapt. non constat.*

De Lupo.

CAPVT XCII.

Lupus est animal rapacissimum, & fraudulentum. Hunc nonnulli canem syluestrem esse dixerunt, quia forma eius vt canis, vlulatusque consimilis, sed latratu caret. Non autem pinguescit, quia cibos vorat, quos sine masticatione transglutit, & ideo non transeunt in corporis nutrimentum. Ob hoc etiam frequenter accidit eis infirmari, manetque sine cibo per biduum, propter digestionem cibi. Viuit autem aqua modica, quia nõ iuuat potus cibum indigestum. Stercus eius omnino siccum est, & difficulter egreditur: vrina eius olfacit, leuat autem pedes vt canis, quãdo mingit. Cumque infirmatur, terram & herbas pro C medicina comedit, statimque vomit, & sanatur. Hoc idem facit canis cum infirmatur. Nullum enim animal quod carne vescitur, herbas impune comedit, præter hominem & vrsum.

Lupus. *Causa cur lupus nunquam pinguescit.*

Præterea lupus in fame terram comedit: tunc quoque cibo terræ se onerat, cum bouem, aut equum, aut animal huiusmodi robustum inuadere quærit. Illud nempe per nares inuadit, & cum animal excutere illũ à se voluerit, doloso pondere defatigatur, & in terram victum cadit: tunc comesta terra se exonerat, & ad prædam redit. Dicitur autem lupus hominem non comedere, nisi prius aliquo casu de cadauere hominis occisi comederit, quod per arua fortassis exanimatum inuenerit: tunc enim illectus humanæ carnis dulcedine, non formidat hominem impetendo, etiam pericuD lum incidere. Hominem quem prius viderit, conticescere facit; quia radios oculorum suorum in eum mittit, & desiccat eius spiritum visibilem. Qui desiccatus, desiccat alios hominis spiritus, & illi tandem desiccant arterias, & sic homo raucus efficitur.

Solertia lupi. *Lupus visu inducit raucedinem.*

Lupus aliquando folia salicis in ore colligit, & sub illis se abscondit, vt capras ad folia venientes latenter capiat. Idem cum inter folia incedit, ne percipiatur ex sonitu, lingua pedes suos lambit, & sic eos lubricos & humidos facit. Fertur etiam, quod cum ouem rapuerit, insequente pastore, dentibus eam non lædit, sed super dorsum suum eam suauiter iacere facit; ne forte si læsionem illa sentiret, dum seipsam moueret, lupi E fugam retardaret. Lupus obtusum de die visum habet, nocte clarius videt. Qui si te prior videns tibi vocem abstulerit, solue amictum tuum, vt sermonem resoluas. Si vero te insequitur paulatim, vt tibi insidietur, ipso vidente signum aliquod medium inter te & illum pone, & illaqueationis metu subsistet.

Lupi virgas osseas habent. Anno toto non amplius quam per 12. dies coëunt, & solum illo tempore congregatim incedunt. Vlulant quoque pariter, vno præcinente, & cæteris conclamantibus, magisque tunc formidabiles & infesti sunt. Partiri dicuntur inter se rapinam æqua diuisione, cum cauernis exeunt. Herbam dracontheam comedunt, & masticant, ad acuendum dentes. Et quando senescunt, ad loca ciuitatibus proxima vadunt, vt facilius prædam inueniant, quam iam difficillime venari possunt. Vita

Lupi sunt magis infesti dum coeunt.

lupi

Vita lupi longissima.

lupi longissima, & in senectute dentes perdit. Interiora eius membra debilia sunt, & facile corrumpuntur; residuum vero corporis multas percussiones patitur. Caput eius forte nimis. Audax est, & magis eorum genus quod breue, quam quod longũ est. Per sæpem transiens occultè insidiaturus ouibus, si forte pede strepitum fecerit, mox pedem quasi reum mordet.

De Luthero.

CAPVT XCIII.

Luther, vel potius Lutra.

LVther est animal astutum & malitiosum, magnitudine murilegi, formæ propè consimilis, præterquam in capite. Colore fuscum & nigrum, pelle nitens. Cui mollior pluma pilus est, cuius nitor non de facili cedit vetustati: vnde de pelle eius fiunt ornatus circa collum in vestibus mulierum. Hæc bestia circa stagna & fluuios habitat, ibique foueas habet, & fœtus facit, piscibus viuit, quos mirabili frequentia venatur. Et licet sub aquis diu viuere possit, respiraculum tamen ab aëre trahit. Quando auiditate prædæ gurgustium, idest, nassam ingreditur, quia nec per introitus locum redire, nec nassam tam cito discerpere potest, spiritum in aëre recuperare non valens, in aquis suffocatur. Adeo vero ciborum cupida est & auara, quod pisces captos in specu suo tanto cumulo congregat, vt ex putredinis eorum fœtore, nõ solum foueam, sed & aërem inficiat. Quod non sine periculo sui quidam experti sunt, qui hanc bestiam capere voluerunt. A piscatoribus aliquando domesticatur, & arte inducitur vt pisces suo circuitu cogat pericula retium ingredi, suoque iuuamine capi, vnde magnum emolumentum dominis suis præstare videtur.

Hoc animal pisces mirabili abundantia venatur, adeo vt domesticatum euadat plurimum vtile.

De Mammoneto, & Migale, & Molosso, & Monocerote.

CAPVT XCIV.

Mammonetus.

MAmmonetus est animal Simia minus, in dorso fuscum, in ventre candidum, caudam habens villosam, & collum ita crassum vt caput: vnde non ligatur per illud vt cæteræ bestiæ, cum laqueus id tenere non possit, sed per ventrem: Habet autem propijssime faciem humanæ similem, nigram dumtaxat, & sine pilis à collo desuper frontem, nec est nasus ori continuus sicut in Simia, sed certum spatium inter vtraque, sicut in homine. Inter has bestias & Simias odium est implacabile, bellumque frequens: & licet viribus non præualeant, astutia tamen & animositate bellandi Simijs præferuntur: tenaci quoque & ingenti memoria pollere dicuntur.

Migale.

Migale est animal venenosum, & bestijs fraudulenter infestum, quod licet iuuentute aliquando robore fulciatur, de die tamen in diem quanto amplius senescit, tãto plus miserescit. Postremo autem angustijs miseriæ suæ coactum præ infirmitate, mansuetum se fingit, cum tamen naturaliter crudele sit, & mirum in modum, cum nulla potestate præmineat, immoderata adulatione blanditur. Cui si data fuerit aliquando potestas, crudelitatem in animo latitantem continuo manifestabit. Itaque cum ei aliquis appropinquat, subito venenum diffundit. Equos autem & mulos infestat maximè, & equam prægnantem precipuè.

Molossus.

Molossus est bestia valde magna, quæ truculentos hostes persequitur, tanquam ad hoc creata: rictus habet ingentes, dentes quoque fortes & prominentes, cum quibus audacter bella cum aduersarijs patitur. Hic cum hominibus fortibus terribilis sit, puerorum tamen innocentiam & eorum paruitatem mirabiliter per horrescit, eorumque verbera fugit, in quo digne magnificentia innocentiæ comprobatur.

Monoceros.

Monoceros est monstrum equino corpore, ceruino capite, cauda suilla, pedibus elephantis, mugitu horrido, cornutum, vno scilicet cornu acutissimo in medio frontis armatum. Captum quidem perimi potest, sed nunquam domari; immo (vt dicit Iacobus) nunquam viuum in hominis potestatem venit, quia vinci se cernens, furore vitam exuit.

De Mulo, & Musione, & Mosqualibet.

CAPVT XCV.

Mulus.

MVlus ex commixtione seminum Equi & Asini nascitur, ex Asino namque & Equo generantur Muli. Ex Asina & Equo generantur Burduli. Habetque Mulus Asini propria aures longas, hinnitum horridum, crucem in humeris, pedes exiguos, & corpus macilentum, reliqua vero habet vt equus. Mulæ nunquam concipiunt, quia menstrui superfluitas in eis cum cibo transit in nutrimentum corporis. Ipse vero sanguis quo natura non indiget, exit cum superfluitate vesicæ. Est & alia ratio, quoniam hoc animal extra naturam generatum est, & eius natura diuersificata est, in equo qui calide naturæ est, & asino qui summæ frigiditatis est. Itaque in fœtu diuersificè generato, & male complexionato, non potest esse concordantia partium, & ordinata natura, vt quasi ex propria sibi simile generet, qui nullam propriam generis sui substantiam habet. Itaque in annalibus Romanorum mulas peperisse, prodigij loco habitum est.

Ratio cur mulæ nunquam concipiunt.

Musio seu murilegus aut cattus.

Musio siue murilegus aut cattus, Græcè dicitur quasi astutus animal est immundum ac venenosum, & omne murium genus persequitur, cum bufonibus quoque pugnare dicitur. Post pugnam vero nisi citius aquas ad bibendum inuenerit, siti arescit. Sed & cum serpentibus pugnare dicitur, quorum licet venenatis aculeis repungatur, non tamen necatur. Mures captos primo lusibus afficit, & post hoc illusos comedit. Oculis tam acute cernit, quod & in antris tenebrosissimis velut in luce mures conspicit. Dentes habet ad modum serræ, pilos autem circa os habet, quibus ablatis audaciam perdit. Blandicijs gaudet, loca calida diligit, vnde præ nimia pigritia pellem suam comburit. Hominis manu contrectari gaudet, & ad ludum facillime prouocatur: loturam faciei, lambendo prioribus pedibus, imitatur. Libidine impatientissimè accenditur, & libenter coitus tempore syluester efficitur, sed cum syluescere domesticus cœperit, aures illi amputantur, vt scilicet aurium locis infusioni patentibus, guttas niuis ac pluuiæ nõ possit sustinere, sicque domus tecta cogatur repetere. Nõ solum autem cum prædictis animalibus, verumetiam inter se Musiones crudelissime pugnant: & hoc frequentius, vt terminos consuetos suæ venationis obtineant.

Cattus ablatis pilis circa os audaciam perdit.

Aures catto amputantur ne fiat syluestris.

Mosqualibet vel potius moscatus.

Mosqualibet est bestia orientis Capreoli magnitudinem habẽs. In cuius inguine crescit apostema de collectis humoribus. Quod cum maturatum fuerit, collidit illud, & fricat ad arborem, sicque soluitur, & decurrit sanies, ibique condensatur & induratur, & huiusmodi substantia moschus vocatur. Omnis etiam caro eius & stercus dicitur moschus, sed ille multo melior est qui de apostemate currit. Moschus odore perdito, virtutem suam in fœtoribus & latrinis recuperat, quia contra fœtorem reluctatur, & sic quasi luctamine reuiuiscit: valet contra syncopim, & cordis debilitationem, cerebri, & hepatis, & stomachi.

Moschus odoriferus fit ex apostemate huius animalis, & ideo nomine ipsius vocatur etiam moschus.

De Mure, & Mustela.

CAPVT XCVI.

Mus.

MVs est bestiola panis cupida, & eorum quæ ex frugibus ad humanos vsus fiunt. In perquirendis cibis solertissima, pro quibus etiam nulla plerumque vitat pericula, eorumque cupidine duriores solidasque materias demollitur. Porro si aquam biberit moritur, quia valde humidæ naturæ est. Plinius dicit murem Libicum non bibere; quia vero certum est murem mingere, probabile est eius cibum in vrinam verti. Sicut homines quidam fere nihil bibunt, & tamen mutatis in liquidam substantiam cibis, vrinam plurimam faciunt. Mus plurimos caseos in vno

Mus si aquam bibat moritur.

loco

loco reperiens, omnes attentat, & illum quem optimum inuenerit comedens, deteriores damnat. Odor murium elephantes vexat, harum subito multitudinē oriri, ac repente occidere manifestum est, nec tamen exanimes reperiuntur. Lapillos etiam candidos cum earum fœtibus inueniri frequenter certum est: vnde vulgus edocuit, nō posse parere nisi præsente lapillo.

In Ægyptiacis Thebis, si fluuias largiores æstiuo celum fuderit, mox infinitis muribus regio tota repletur. Muribus in plenilunio iecur crescit; luna quoque plena voces edunt, interlunio mutæ sunt; nec dubium est in quibusdam partibus esse mures albos, rufos autem nonnullos, nigri vero sunt, quos orbis communiter habet. Est quoddam [illegible] ceteris maius, quos Ratthos appellamus. [illegible] perniciosi sunt, cum libidine [illegible], vt [illegible] vrina partem aliquam hominis [illegible] carnes eius vsque ad ossa putrescere faciat, [illegible] in cicatricem vlterius inducatur. In oriente mures (vt dicit Iacobus) ad modum vulpium magni sunt, quę animalia perimunt; & homines licet non occidant, morsibus tamen molestant. In Arabia Mus inuenitur, cuius pedes anteriores sunt magni, scilicet vnius palmæ, posteriores autem vnius digiti.

Rattus est de genere murium.

In oriente mures sunt magni ad modum vulpium.

Mustela.

Mustela dicitur quasi mus longa, bestiola est ingenio subdola, catulos sedulo nutrit, eosque de loco ad locum sæpius transfert, ne forte inueniantur. Hæc rupes & cauernas inhabitat, diutissimè ac fortissimè dormit. Quando cum serpente pugnare vult, agresti ruta se munit. Proinde super omnem medicorum artem perita esse dicitur, ita vt si mortuos fœtus suos inueniat, per herbam naturaliter notam rediuiuos faciat. De hac clemens papa dicit quod ore parit. In Proselena insula mustelæ non transeunt, & si fuerint illatæ moriuntur. In Boetia quoque (quæ Lebedia dicitur) illatæ statim fugiunt. Harum genera duo sunt quorum maius Ictide dicitur. In ventre candet, in dorso rubet. Mustela (vt dictum est) serpentes persequitur, adeo vt etiā ipsum Basiliscum interimat, sed eo interfecto cōmoritur. Fel eius contra aspidem est remedium, reliquum (vt dicit Plinius) est venenum.

Hoc animal dicitur posse suscitare suos fœtus iam mortuos.

Mustela di ore parere.

De Onagro, & Onocentauro, & Orasio & Orice.

CAPVT XCVII.

ONager dicitur quasi asinus ferus. Hic inter omnia animalia odit hominum frequentiam, & habitationem, nec dominari potest. Sitis impatiens est, aquam limpidissimam bibit, nec facile aliam. Hic industria naturali, quando canes eam insequuntur, emittit stercus suum canibus odoriferum, circa quod illos detentos illudit, & euadens ad tutiora loca fugit. Fæmina gaudet libidinis copia, modumque non seruans per hoc sæpe masculo fit odiosa. Masculi fœminas nō habentes, tempore coitus in montes ascendunt, & desiderio libidinis æstuantes, ventum naribus attrahūt ac vehementer rugiunt, ita quod animalia cętera horrore concutiunt. Onager Indiæ magnum est animal crudele, formam asini habens, & vnum solum cornu in fronte, durum nimis & acutum ac longum, ad bestias contrarias debellandas: & hoc habet in medio capitis: Soleas etiam fortes nimis & acutas habet, vt iuuamen naturæ, quod in alterius cornu defectu perdidit, in eis recuperet. Hi tantæ fortitudinis sunt, vt ingentia saxa de rupibus euellant, & hoc ad nihil aliud, nisi vt fortitudinem suam ad saxorum molem attentent.

Onager.

Solertia onagri ad decipiendum canes.

Onager Indiæ est forte animal cum vno cornu in fronte.

Onocentaurus est animal monstruosum, & natura biforme, capite scilicet asinino, & corpore velut humano, Faciem habet satis horridam, manusque formatas habiles ad omnem actum, dum vocem promit, quasi loqui incipit, sed infusa labra vocem humanam formare non possunt. Orasius est animal in anteriori parte altum & eminens valde, ita vt extenso capite 20. cubitorum altitudinem possit attingere: In posteriori vero parte demissum est instar cerui. Collum habet extensum, caput equinum, licet minus, pedes autem & caudam vt Ceruus: pellem autem sic omnium colorum genere diuersimode notatam, vt & frustra quisque tentet artificio naturalē eius pulchritudinem imitari. Nec ignara videtur propriæ venustatis; nam cū homines viderit circunstare, vertit & inuertit se ex omni parte, vt omnium obtutus in admirationem sui conuertat. Hoc animal nostris temporibus à Soldano Babyloniorum transmissum est Imperatori Frederico.

Onocentaurus.

Orasius.

Onager est animal valde venustū, & in eo gloriatur.

Orix est bestia capreæ magnitudinis, hirco ex parte similis, villum habens sub mento. Hæc in illa parte [illegible] quæ caret aqua generatur, & ideo perpetua sitit [illegible]. Admirabile vero remedium sitientium, latrones Getulæ terræ, scilicet aqua carentis, experimentis certissimis prodiderunt, quo homo in siti eo duraret auxilio, qui illo saluberrimo liquore vesicis dictarum bestiarum infuso, pro parte modica vteretur. Hæc bestia (sicut Ægyptij tradunt) in exortu Canicolæ naturaliter tripudiare videtur, compage corporis eius visibiliter sentiente quod imber & frigus abijt, instantque vapores ignei solis, vt vestiatur terra floribus, herbasque proferat, & fructus. Est autem frigoris impatiens, vnde frigus, nec niues de facili sustinere potest.

Orix.

Hoc animal est impatiēs frigoris, & ideo appropinquante æstate tripudiat.

De Oue.

CAPVT XCVIII.

OVis est animal mansuetissimum & patientissimum, & in omnibus vtilissimum. In hac spectatur generositas, crurium breuitas, & ventris vastitas. Illæ namque reprobantur, quę nudos habent ventres quæ vero plurimum in caudis lanatæ sunt, bonitate sunt spectabiles. Harum lanæ probantur eximię subtilitate velleris, & recuruata crispitudine atque condensitate. Lac nigrarum ouium abundantius est, & melius quam albarum. In capris autem est econuerso. Ouium tria sunt genera. Quædam enim ad pastum longius ire non valent; & hæ solicitum pastorem qui portet eas, necessarium habent. Quædam autem excurrentes & vagæ sunt; & hę quoque pastore indigent, qui eas manu vel virga corripiat, & ad gregem reducat. Quædam etiam pingues valde sunt, & hæ etiam procuratore indigent, ne moriantur. Oues impinguantur multam aquam bibentes; & hoc magis post meridiem, si biberint aquam turbidam. Pinguedine vero sterilescunt. Quæ autem in imprægnatione facies habent conuersas ad septentrionem, pariunt mares, quæ vero ad meridiem fœminas. similiter est de capris. Præterea si fuerint sub eius lingua venæ albæ, faciet filium album, si nigræ, nigrum; & sic de alijs.

Ouis.

Lac nigrarū ouium est abūdantius & melius, in capris econtra.

Quando fœtus ouis erit masculus, quando fæmina.

Item oues ad pastum in locis aridis ductæ viuunt diutius: In locis autem palustribus si frequenter pascua sumpserint, morbidæ fiūt, nec diu viuere possunt. In Maio quoq; vel post Maium, si ros melleus super gramina nocte ceciderit, eas cito mori dicunt, sed & in Augusto, si spicas siccas vsque ad satietatem comederint, & postea biberint, illico disruptis visceribus moriuntur. Herbam quidem depascunt sæpe radicitus, arborem enim si depauerint, vix vnquam proficiet: Morsus autem earum, arboribus multis est exitialis. Ouis de domo incensa vix eijci potest, & si eiecta fuerit, nisi vi teneatur in ignem recurrit. Boni generis oues sunt, quæ pastorem proprium ab alijs regnoscunt, & fures fugiunt. Pastores solent ouibus dare sal in cibum, vt plus bibant, ac per hoc lacte magis abundent, hæ si ex salsis puteis bibant, coitum anteriorant. Quod si iuniores oues festinant ad coitum, pessimum est signum, quod scilicet pestis sit inter illas similiter ouis antiqua si post tempus debitū, quęrit coitū, malū est signum. In multis orbis partibus faciunt oues duos fœtus, & maximè in Ethiopia.

Pascua ouib. decent esse arida.

Ouis de domo incensa vix eijci potest.

Sicut autem Agnus matrem propriam inter alias oues balatu cognoſcit, ſic mater Agnum cum eum odoratur in cauda vberibuſque admittit. Paſtores docent oues ambulare feſtinè a falicuius vocis auditum: ſignum quoque ſumunt earum quæ durare poſſunt, dum in hyeme glacialem aquam ſuper earum caudas proijciunt: nam illa quæ excutit fortis eſt, quę vero non excutit in omnibus debilis eſt.

Aries per dimidium annum iacet ſuper vnum latus.

Aries habet cornua in modum circuli replicata, quibus gregem defendere nititur. Ex naturali feritate dextro pede terram percutit quando iraſcitur aut ſtupet vel timet, & hoc maxime amoris tempore. Per dimidium annum iacet ſuper vnum latus, & per aliũ ſuper aliud latus. Carnes eius calidiores ſunt, & minus humidæ quam ouium, ac duriores ad digerendũ. Agnus vero lupum naturaliter abhorrens, licet nunquam eum viderit, ſtatim fugit; qui tamen equo vel alio animali viſo, nec fugeret, nec timeret. Carnes eius non facile digeſtioni cedunt, facile tamen à ſtomacho deſcendunt, ſed à membris difficile ſoluuntur; vnde viſcoſum humorem generant. Agnus autem anniculus laudabilior eſt, propter humiditatis & ſiccitatis, ſcilicet temperiem. Omnia quæ in oue ſunt vtilia ſũt, ſcilicet lana, pellis, caro, lac. Quod autem dicit Gal. caſeum generaliter eſſe malum, de ſubſtantia caſeata pura eſt intelligendum: nam triplex eſt lactis ſubſtantia, ſerum quidem bonum eſt, & butyrum melius, caſeus autem per ſe eſt peſſimus. Itaque caſeus lacti vicinus & craſſus ac butyroſus bonus eſt, & ſanis ſanus. Dicit Plinius Zoroaſtrem in deſerto, de ſolo caſeo vixiſſe annis viginti ita temperatè, vt non ſentiret dolorem alicuius morbi. Sed & fimus ouium, omnium animalium fimo melior iudicatur.

Omnia quæ in oue ſunt vtilia ſunt.

De Panthera, & Pardo & Philoſo & Phyrolo.

CAPVT XCIX.

Panthera.

PAnthera eſt animal varium ac ſpecioſum nimis. Sunt qui tradunt huic in armo maculam eſſe lunę ſimilem, & interdum ad lunæ mutationem variari. Pardus eſt beſtia torua & acuta nimis in impetu, corpuſque motibus animi ſui conueniens habet, id eſt varium in colore. Saltu potius quam curſu prædam inſequitur, vnde ſæpius accidit, vt vehementi ſaltu ruat ad mortem. In Africa propter inopiam aquæ cõgregantur diuerſæ feræ ad amnes, ibique Leęnæ beſtijs varijs, vel vi, vel voluptate miſcentur; & inde Pardi procreari dicuntur. In eadem Africa Pardi ſunt qui condenſæ arboris occultati ramis, in prætereuntia deſiliunt, & (vt dicit Plinius) de volucrum cæde graſſantur. Horum adulterinis coitibus Leænarum partus degenerantur, & ab eis quidem Leones, ſed ignobiles generantur.

Pardus.

Philoſus.

Philoſus eſt animal quod in hominis figura ſuperius incipit, ſed inferius in pedes beſtię deſinit, qualẽ beatus Hiero. in vita Pauli Heremitæ primi deſcribit.

Phyrolus vel potius Sciurus.

Phyrolus eſt beſtia parua, maior quidem, ſed non longior quam muſtela, colore rubea, ſed in ventre candida, mira agilitate viget, in arboribus habitat, & fœtus fouet. In quiete ſe gerit, & de arbore in arborem ſaltu potius quam volatu tranſit, quamuis aliquando cauda pro pennis vtatur. Caudam enim villoſam prope ad ſui magnitudinem habet, cuius ad niſum in ſaltu mouetur, & ſi quando gratia paſtus aquam tranſire cupit, lignum admodum leue ſuper aquam congerit, cui ſuperſedens, quaſi velum nauis caudam ſuam erigit, ſicque vento flante velificans ligno tranſuehitur, æſtate cibum congerit quo viuat in hyeme, viuit autem nucibus, & cibo qui dulcis eſt, libentius vtitur.

Solertia huius beſtiæ ad tranſeundũ aquas.

De Porco, & Putorio.

CAPVT C.

Porcus.

POrcus id eſt Aper domeſticus, eſt beſtia fæua, & immũda, cuius proprium eſt eſcam terra ſubacta quęrere, & oretenus lutoſis ac vilibus inſudare: & obſcænis locis gratiſſimè commoratur. Inter hos vnus ſemper fortior cæteris dominatur, & ſi fortior illo ſuperuenerit, fortitudine victoriam obtinere nititur, moxque victo cedente, victor reliquis dominatur, vnius ſtridore totus grex accurrens, vndique ad rabiem animatur, & in eorum ira periculoſum eſt incedere. Quarta pars cibi, porcis in pilos tranſit, & ſanguinem, & ſimilia. In vltimo lunæ defectu, cerebrum in porco pluſquam in alio animali fertur decreſcere. Idem habet poteſtatem coeundi multum præ alijs animalibus, ſi tamen pinguis ſit.

Porca.

Sues autem intantum efferari dicuntur in coitu, vt hominem lanient, maxime candida veſte indutũ. Caſtrantur autem reciſa iuba, ſicq; celerius pingueſcũt. Porca vno oculo perdito citius moritur, ſi multas glandes comederit quando impregnata eſt, aborſum faciet. Cum autem perit porca, marceſcit. Quando multos habet fætus, lac eius paruiſſimum eſt: cum autem peperit, dat primam mammillam primo filio. Peſſimæ vero ſues ſunt quæ natos filios laniant. In calidis regionibus melior eſt fœtus porcæ in hyeme, quam æſtate. In frigidis autem contrarium: & hoc propter intemperiem regionum. Porcinæ carnes in ęſtate nociuæ ſunt ad comedendum, vſque ad æquinoctium autumnale, quia dormit porcus calido tempore pluſquam competit naturæ. Adeo autem inhiat ſomno, maxime porcus debilis, quod niſi interim excitaretur, quaſi ſomno litargico moreretur.

Putorius.

Putorius à putore dictus eſt, quia nimium fætet, & hoc maxime cum iraſcitur. Hic ſicut & Daxus habet crura in ſiniſtro latere breuiora, in dextro longiora. Ardua domorum inhabitat, & penetralia. Gallinarum pullorum cupidiſſimus eſt, talibus enim viuit. Cumque gallinam aut pullum capit, eius caput in initio petit, vt hoc deuicto, in cęteris ei membris laborare difficile non ſit, vel ne clamare dum capitur poſſit.

De Rangiuero, & Roſurella.

CAPVT CI.

Rangiuer.

RAngiuer eſt animal de genere Ceruorum vel Damarum habitans in Noruegia, magnum corpore, fortiſſimum robore, fuga præceleri. Ex re vero nomen habet, quia Rangiuer, dicitur, quaſi ramos gerens. In capite vero tres ordines gerit cornuum, in modum virgultorum; quorum duo maiora cæteris, habet eo loco quo Ceruus, ſed maiora & longiora, vtpote cubitorum v. ramos agens ad numerum quandoque 15. alia vero duo habet recte medio capitis, & hoc fere vt cornua Damæ, lata dumtaxat, ramuſculis circumſtantibus, breuibus tamen. Porro alia duo cõtra frontem habet cornua, non cornibus; ſed oſſibus quæ in ſcapulis eſſe ſolent prope conſimilia. His itaque cornuum ordinibus armata fera, contra aduerſarios vadit. Decus etiam admirationis auget in beſtijs monſtruoſis.

Roſurella.

Roſurella eſt animal circa aquas habitans vt frequenter, muſtela maius, & phyrolo minus, in dorſo ſubrufum, in ventre candidum. In terra facit habitacula, digerit ſtercus odoriferum valde, & moſcho ſimile in odore, ſed impar virtute & odoris violentia. Viſus hominum fugit, vno tamen in loco ſtercus illud congerit: & hoc mirum in beſtia, quia bonum ſuum præſto omnibus accipiendum ponit, quo videatur homini non inuidere.

De Simia.

CAPVT CII.

Simia.

SImia est bestia condenso villo, in exterioribus membris super omnia animalia similans humani corporis dispositionem, interius autem cum homine nullam dispositionem habens communem, aut omnibus animalibus minorem. Igitur omnes ferè bestiæ mammillas habent in posterioribus contra renes, vt eas inferius positas fœtus attingere possint, & promptas habere cum velint. Homo vero & Simia habent in pectore, quia natura dedit eis manus habiles ad omnem actum, quibus eleuare possint fœtus à terra, & aptare illos ad vbera. Hoc autem illi deest humani corporis, quia caret vmbilico. Virga quoque masculi est vt virga canis. Calcaneum habet in pedibus, & propter hoc erigitur vt homo, stat & coit quãdoque, sed hoc non potest nisi modice, quia natura bestiam hanc condidit in faciem esse prostratam, nam solus homo naturaliter erectam habet staturam.

Corpus simiæ est instar humani, nisi quod caret vmbilico, interior tamen corporis dispositio est longe diuersa.

Hæc bestia gestu inquieta est, morsu ferox, cauda caret, & præ cæteris animalibus gustu viget. Nuces & poma libenter comedit, sed cum in eis amarum corticem inuenerit, totum proijcit, sicque propter amarum dulce respuit. Ad omnem ludum docilis est, & ad ferocitatis obliuionem: nunquam tamen sic est mansueta vt non sit rabida; libenter tamen cum pueris ludit, & si copia data fuerit, eos aliquando strangulat. Si quis eam læserit, diu contra eum rancorem custodit. Ingenio pollent, & æmulantur quicquid vident, vnde facilius incidunt in manus venatorum. Habitant autem in arboribus vel rupibus, at vbi eas venatores habitare repererint, acceptis calciamentis hominum vadunt, & sedent in locis vbi ab illis videri possunt, induuntque calciamenta illa pedibus suis, ac diligentius ligant, & post hoc exponentes, ea sub arbore relinquunt, & procul abeunt. Tunc simiæ descendentes, quod eos facere viderunt, imitantur, sicque calciatæ capiuntur. His præcipua erga fœtus affectio est, catulosque quos intra domos mansuefactæ pariunt, omnibus demonstrant, tractarique gaudent. In India dicit Plinius esse Simias toto corpore candidas.

Simia diu seruat rancorem.

Modus capiendi simias.

De Talpa.

CAPVT CIII.

Talpa.

TAlpa est animal paruum nigrum & cæcum, de terra genitum compluta & lutulẽta, sed corrupta. Huius pellis multorum pilorum est, & suauis valde, sed teterrimum colorem habet. In terra habitat, vermium esca viuit. In fame quoque terram comedit, aliquando vero terram siti arente egreditur. Sed quia cæcum est, ad locum vnde exit redire nescit: vnde plerunque fit vt anticipatum occidatur. Licet autem cæca sit, habet tamen in ipso occulorum loco nigredinem quandam, & in medio eius pupillam, oculorumque colorem ac dispositionem, sed corio tectam. In quo consideranda est prouidentia creatoris, qui bestiolæ in tenebris & latibulis habitanti, dedit oculos ad plenum formatos, & tamen lumine priuatos, vt & vtilitati & necessitati satisfaceret, & naturæ decus omnimodè non negaret: licet autem terra, tam denso videlicet ac surdo elemento obruta sit, omni tamen animali liquidius audit: quod in hoc vtique magis mirum est, quoniam omnis sermo in sublime concendit. Talpa combusta in puluerem, & sparsa cum albugine oui super faciem, remedium est contra lepram. Sanguis eius si super caput pilis nudatum delinatur, pilos redire cogit, vt dicitur.

Cur hæc bestia cũ cæca sit oculos habeat.

Talpa optime audit, & eius sanguis restaurat caluitiem.

De Tauro & Trogodita.

CAPVT CIIII.

Taurus.

A TAurus est animal robustum, & inter omnes bestias sociales satis mansuetum, præterquam ad eas quæ rapacitate cæteris aduersantur. Hi simul aduuati acerbissime pungunt, & præliando linguas exertas habent, dentibus nil agunt, sed cornibus. Frontem habent validam ad omne prælium, membraque in eis fortiora sunt caput & collum; propter hoc iuga ligantur eis in capite, non in humeris, sicut equis. Ex carne vero cartilaginosa & forti est eorum collum, & ob hoc inflexibile est quodammodo ad pondus debitum, aquam claram libenter bibunt, & cum herbas B depascant, radices non lædunt, sed hoc tantum quod in superficie patet, sumunt. Qui si castrati libidine arceantur, meliores sunt, aptique ad omne opus, & maxime ad iuga fiunt.

Tauri cornua si calefiunt, ad libitum flecti possunt: cornua vaccæ cornibus tauri duriora sunt: Solaque vacca inter animalia fœmina, crassiorem habet vocem quam masculus: nam omnes aliæ fœminæ sobtiliorem & acutiorem habent quam masculi. Tradunt quod si in dexteram partem abeant in coitu tauri, mares gigni, si in læuam fœminas. Vaccas grauidas Plinius ferre negat præterquam in dextro vuluæ sinu, etiam cum geminos ferunt, partus ante menses 10. non viuit, quoniam vngulæ non complebuntur. Quando vaccæ multum fœciferæ sunt, pluuiosum C tempus in hyeme sequi homines dicunt. Robur autem in quinquinnatu est, menstrua apparent in vaccis & in æquabus præcipue, & cessant in quatuor mensibus aut quinque sed hoc raro euenit nisi in calidis regionibus, vbi magis abundant humores ac superfluitates in animalibus, sed & ipsa menstrua egeruntur quandoque per vesicam in vrina. Vrina vaccæ acuta est valde, lac eius valde spissum est, nec de facili per frigus ingelatur, sed aquositas ab eo segregatur; residuumque crassum efficitur, per ignem autem incrassatur.

Omnes fœminæ inter animalia subtiliorem habent vocẽ quã mares sola vacca excepta.

In regione Ambaidor (alias Ambedor) magni corporis sunt vaccæ; itaque oportet mulgentem in pedes stare. Hæ supra modum lactis abundantiam prębent: sed & canes in illa regione magni sunt, & animalia D omnia præter asinos, solus animalium taurus est, qui stimulo ardescit: quanto senior est, tanto teneriores habet carnes, si fuerit impinguatus. Bos habet neruos cordis fortiores ac duriores animalibus cæteris; Taurus tamen fortiores habet. Caro bouina sicca est, turbidumque sanguinem & crassum generat, multum tamen nutrit, sed tarde digeritur, nisi cum vino & allio sumatur. Taurus si manserit multis annis in coitu, multum impinguatur, & cum venerit excessus subito morietur. Si quis corium tauri sciderit, & postea in ipsum insufflauerit, ac postea ei cibum dederit, citius impinguabitur.

In quadam regione vaccæ sunt adeo magnæ vt oporteat mulgentem stare.

Tauri Indici, grande caput & sætas condensas & horridas habent, conferunt cornua sua flexibilitate quo volunt, vel ad libitum, vel ad pugnam; & ea vel E deponunt, vel producunt. Habent & aliud iuuamentum, scilicet eiectionem stercoris in longinquum, cuius calore & fœtore canes & venatores retardantur. Sunt & in oriente boues, qui vnum tantum cornu habent. Alij vero habent vngulas fissas, sed equorum more solidas. Vaccis accidit podagra, nec de facili curari possunt ab ea. Accidit & alia infirmitas eis ex corruptione pulmonis, cuius signum est aurium declinatio, nec de facili possunt curari.

Tauri Indici.

Trogodita sola inter bestias deiectis cornibus, obliqua ceruice, depascitur; vt magis videatur herbam sic ore attractam secare, quam aliarum more carpere, habet enim cornua longa per decliuum capitis & maxillarum ad terram vsque dependentia, quæ prohibent eam in terra iuxta morem pascere.

Trogodita.

De Vario, & Vro, & Vrso.

CAPVT CV.

Varius. VArius est bestiola de genere phyroli, paulo amplior quam mustela, in arboribus habitat, & fœtus facit, à re nomen habet. In ventre namque candidus est, in dorso colorem habet cinerum, elegantem atque spectabilem, harum pellibus in ornatu vestium gloriantur homines vtriusque sexus: ipsa tamen bestiola minime gloriatur in pelle propria, nedum in aliena. *Vrus.* Vri sunt boues agrestes adeo fortes, vt arbores & armatos milites cornibus eleuent.

Vrsus. Vrsus est animal sæuum, nimis deforme membris. Indifferenter comedit carnes, & fructus terræ, vel arborum, propter humiditatem corporis formicas etiã, & cancros, instinctu naturali, propter medicinam infirmitatis naturalis. Arbores ascendit, vel propter metum, vel propter cibum. Aluearia frangit, & corũ fructus comedit; aquam vorat potius quam bibit. Hyeme parum ambulat, vere autem procedit, & tamen tunc præpingues sunt, maximè mares: sed hyberno tempore parum valde dormiunt. *Vrsus non aggreditur hominem nisi prius illum reciat.* Vrsus nunquam hominem impetit, nisi ab ipso prius ictum acceperit; graui autẽ cæde affectus & vulneratus, herbã flomũ vulneribus applicando, mederi se nouit: præter vulnera vero & lethales ictus, omnes læsiones atque liuores lambendo pedes fertur educere.

Præliatur autem non solum cum ceruis & porcis agrestibus, sed etiam cum tauris super dorsum quidem tauri salit, & cum taurus eum cornibus ferire vult, cornua ipsius & scapulas tenet manibus, cumque deuictum in terram prosternit; taurum vero sine cornibus non facile vincit. Ambulat autem erectus quando vult, & cum brachijs luctatur. Huius anhelitus ita pestilens est, vt eius anhelitu contactum, nulla attingat feras; ociusque putrescunt afflata. Sanguis eius paucissimus est, præterquam circa cor. Coctæ carnes eius increscere videntur (vt dicit Plinius) quod est contra omnium carnium morem. *Vrsus quamdiu viuit crescit.* Vrsus inter omnia fere animantia semper quamdiu vixerit crescit; vnde inueniuntur vrsi maximi atque fortissimi. Vrsos habet orbis communiter nigros, sed nonnullæ partes habent albos, & hos ita magnos, vt in 15. cubitorum longitudinem euadant.

Vrsa fœtum informem lambendo format. Vrsa fortior est, quam vrsus, & audacior & astutior citiusque domesticatur. Habet quatuor mammillas. Specum si non habuerit, ramorum fruticumque cõgerie ædificat in locis impenetrabilibus, nihilque rarius quam vrsam videre parientem. Immaturam prolem muribus paulo maiorem ex se educit, sed lambẽdo fouendo atque formando, fœtum in membra producit. Vrsus hoc modo capitur. Venatores arborum concauam notantes, in qua melleos fauos congesserint apes, malleum ingentis molis ibi quodam fune suspendunt: illoque foramen per quod aditus est ad fauos obstruunt, indeque sub arbore palos exacutos in terrã figunt. *Modus capiendi vrsũ.* Cum igitur vrsus mellis cupidissimus in aditu malleum appensum inuenerit, irascitur, & pendentem eijcere nititur, sed malleus ad locum rediens eum reuerberat: dumque sæpius hoc fit, vrsus tandem ictibus mallei fatigatus & victus, vtpote mellis (vt dictum est) auidus, in palos acutos sub arbore defixos cadit, sicque venatores obseruantes deiectum capiunt, vel occidunt. Cum autem capitur, si non ad nutum hominis mansuescit, oculi eius ære candenti excæcantur; dum enim æs candens respicit, quasi insensibiliter visum amittit.

De Zubrone.

CAPVT CVI.

Zubron. ZVbron est bestia de genere taurorum syluestriũ ferocissima, maximaque vtpote 15. cubitorum longitudinis. Tantæ quoque velocitatis est, vt stercus

A quod cum impetu egerit retroacta, & cornibus recipiat, ac longius, post terga proijciat. Hoc itaque stercore egesto largissimè, persequentes canes excæcat, atque debilitat, & penitus inutiles reddit. Pilos habet subnigros, cornua maxima cubitorum trium, & ampla supra modum, ita vt ad mensas diuitum gerula fiunt potuum. Cum igitur hominem vel canem obuium habuerit, in cornibus eum sustollit, & tam diu in altum proijcit, donec penitus interimat conquassatum. Hanc quidem propter eius velocitatem dicunt esse Tigridem, sed falso; nam Tigris est bestia satis modica, & habitat in oriente. *Modus capiendi Zubronem.* Hæc autem reperitur in Bohemia quæ à venatoribus hoc astu decipitur, nec ars alia venandi, qua de facili possit capi: lassato Zubrone primitus à canibus, venator ei se circa arborem magnæ molis opponit: quem Zubro videns ad arborem B accurrit, eamque cornibus, & fronte cingens, putat stolidus quod venatorem obruere possit. Interim venator semper arbore protectus, luctantis latera cuspide perfodit, & sic humanis viribus inuincibilem, sapientia deijcit. *Aliud genus Zubronum.* Aliud autem est Zubronum genus, quod Poloni Turones dicunt, forma quidem minus, sed velocitate præstantius. Hæc de quadrupedibus.

De Serpentibus.

CAP. LVII.

SErpentes hyeme latent in saxis, vel arboribus C concauis, & siue cibo durant; verno autem tempore prodeunt. *Terra Hybernica serpentes & venenata interimit.* In Hybernia nullus serpens viuere potest, sed nec aliquid venenatum, quinetiam vbicunque terra de Hybernia allata super animal venenatũ proiecta fuerit, illico moritur. In Syria angues non lædunt. In Lacedemoniæ monte hospites à scorpionibus non læduntur, indigenas autem interimunt. Serpentes natura feruidi sunt, vnde postquam infrigerint, parum, aut nihil nocent; itaque nocte minus quam die lædunt, quia nocturno rore frigescunt. Hyemali frigore in nodos torquẽtur, æstate vero resoluũtur. Habẽt spinas in carnibus sicut pisces & 30. costas in corpore, cor post collum habent reni simile, splenem vero paruum & rotundum. Nullus serpentiũ testiculos habet, sed vias sicut pisces. Serpens si cæcatur, iterum illuminatur, sicut hirundo. D Si cauda eius amputatur, recrescit iterum naturaliter, sicut lacertuli. Serpentes magni fel habent super hepar, parui vero super intestinum. *Serpentes vinum desiderant.* Omnis serpens indifferenter carnes vel verbas comedit, parum autem bibit: multum desiderat vinum, vnde vino solent allicere serpentes qui eos venantur. Licet autem bibant, nullum tamen exitum habent vrinę, quia vesica carent, potusque & superfluitas calore naturali consumitur, qui maximus est in eis: Habent tamen locum per quem superfluitates licet modicæ secundũ quãtitatẽ corporis exeũt.

Nota. Ingressurus aquas serpens venena deponit, exiens autem resumit: Quod si fortasse casu quolibet amissa venena non inuenit, caput terræ frequentius allidens, moritur præ dolore. *Venenum est fel serpentis.* Dicit autem Plinius, E quod nihil aliud est venenum quam fel serpentium. Inde ad venas sub spina, & postmodum ad os peruenit, vel ad caudam, vt in scorpionibus. Qui veneno interficitur, primitus obrigescit, postquam autem venenum fuerit calefactum, hominem ariditate sitis interficit, & dicunt quia nocere non possit, nisi prius hominis sanguinem contigerit. *Serpens post hominem percussum non diu viuit.* Terra serpentem homine percusso (sicut Plinius dicit) amplius non recipit sed post paululum moritur pœnas luens. Itaque serpens non plures interimere potest quam vnum, nisi salamandra tantum, serpens caput abscondens totum ferienti corpus obijcit: nam si caput euaserit, amisso corpore, nihilominus viuit. Serpens odorem bonum fugit, & hoc plerunque necatur. Viuit autem longo tempore; quia cum senuerit, carnes suas ieiunando consumit, donec cuti laxata macie, per foramen

pettræ

petræ transiens, veterem pellem deponit ac iuuentutem induit; exuit autem pellem à capite.

De Speciebus serpentum.

CAPVT CVIII.

Aspis.

ASpis serpens cerulei coloris, cuius dentes supra modum longi sunt, ita quod extra os sicut in Apro apparent. Morsu venenum immittit & spargit vnde & nomen accepit. Virtute quorundam verborũ incantatur, ne veneno interimat, vel (vt quidam dicunt) vt quiete capi possit, & gemma de fronte eius auferri, quæ naturaliter in eo nascitur. Aspidi non nisi cum pari vita est. Vnde fit, vt vna interempta, altera interemptorem incredibiliter causa vltionis insequatur, eumque in quantolibet agmine populi infestet, cunctas difficultates perrumpens, & spatia permeans; & nisi omnibus arceatur, aut præceleri fuga, eum viuere non sinat. Aspis non nocet Afris & Syris, vnde pueros ex se natos eis obijciunt, quos si læserint, tanquam adulterinos proijciunt, sin autem, eos tanquam suos nutriunt.

Aspis quibusdam verbis incantatur.

Aspis non nocet Afris & Syris.

Amphibena.

Amphibena est serpens cuius oculi more ignium lucent, habens duo capita. Aristoteles loquens de serpentibus orientis, quæ bina habent capita, dicit causam monstruositatis huius esse in spermate; vt si duo spermata contineantur in vna matrice, nullusque paries inter ea distinguat, ambo vero serpentis capita cibum capiunt, & in vnum corpus transmittunt, ambo etiam in aduersarios serpunt.

Basiliscus.

Basiliscus est rex serpentum, cuius sibilum alij quoque serpentes perhorrescunt, eum quoque fugiunt quoquo modo possunt, properantes; quia solo flatu eos necat. Hominem si primo viderit, solo visu eum interficit, quia radij oculorum eius spiritum hominis visibilem corrumpunt, quo corrupto cæteri quoque spiritus corrumpuntur, qui à cerebro, & vita cordis descendunt, & sic homo moritur: Serpentem vero si prius viderit, serpens extinguitur, vt dicit Iacobus Aconensis. Vis autem nec defuncto deest, nam vbicunque cinis eius fuerit delinitus, nec araneæ possunt intexere, nec venenifera quælibet attrectare. Dicitur autem argentum eius cinere delinitum, imitari colorem aureum.

Ratio cur visu Basilisci hominem interficiat.

Berus.

Berus inter omnes serpentes nequior est, & astutior. Murenam sibilo marinam ad littus euocat, eique blanditur, & eam ad copulam concitat, quæ mollis animo coitum patitur, sed hoc ad exitium sui quandoque, nam ab aduersarijs insidijs intercepta priusquam ad aquas reuertatur occiditur.

Boa.

Boa est anguis in Calabria, quæ sugendo lac vaccarum, ad immensam molem conualescit, intantum vt ceruos bouesque solidos transgluriat. Huius generis fuisse creditur ille quem Regulus Romanorum dux, apud Africam, 120. pedum lõgitudinis interfecit, pellisque detracta, Romæ ad spectaculum est delata. de hac scribit Plinius, quod quando capiebatur, oportuit adhiberi balistas, & tormenta varia, sicut in expugnatione castrorum. Cerastes est serpens 8. cornua in capite habens, ex quibus fieri solent manubria cultellorum ad mensas imperatorum, quia sudore produnt venenum appositum.

Cerastes.

De Dracone, & Dracontopode.

CAPVT CIX.

Draco.

DRaco venenum non habet, ore quidem dehiscit sed dentibus non nocet: morsus tamen eius pessimus est, etsi paruus, quia venenifera comedit; cauda quoque si quem ligauerit, occidit. Huius mansio frequentius est in speluncis, propter æstum nimiũ essentialem sui corporis, & propter occidentalem solis, qui maximus est in partibus orientis. Raro enim inuenitur hoc animal nisi in calidioribus partibus orbis. Itaque libenter in rupe lapidea spelu ncam sortitur. Circa turrim Babel, & in desertis illius antiqui Babylonis, ac ruinis eius, maximi dracones habitare dicuntur, quorum vox ac rugitus homines terret. Visus quoque draconis intolerabilis est hominibus, ita vt quandoque sola eius visione terreantur ad mortem. Ad 15. cubitos & amplius crescens sępius enalescit. Verno tempore nauseat, sed hoc malum syluestris lactucę succo restringit. Ad senium autem & debitam magnitudinem veniens, sine cibo tempore multo viuit, at vbi comederit, non de facili satiatur.

Visus draconis est homini horribilis & intolerabilis.

In abyssis terræ (sicut dicit Aug.) aliquando Draco moratur, & cum in aere senserit humiditatem, egreditur, ac super aera fertur, magnis alarum remigijs aerem concitans, & impellens, alis quidẽ pellicea volubilitate extantibus, & secundũ corporis sui magnitudinem latè diffusis, vbicunque moratur aerem inficit. Quoddam genus eorum pectore super terram repit; aliud vero pedes habet, sed hoc rarius inuenitur. Ex cerebro Draconis inopinatè percussi, & adhuc in pleno vigore palpitantis, extrahitur draconia lapis. Lingua eius & fel in vino decocta, remedio sunt his qui vexantur ab incubis, eorum corporibus ex hoc inunctis.

Dracontopodis.

Dracontopodes serpentes magni sunt, & potentes facies virgineas habentes, humanis similes, & in draconum corpus desinentes. Credibile est huius generis illum fuisse per quem diabolus Euam decepit, quia sicut dicit Beda, virgineum vultum habuit, hunc enim diabolus sibi coniungens, vel applicans, vt consimili forma mulierem alliceret, faciem ei tantum ostendit, & reliquam partem corporis, arborum frondibus occultauit.

Hic serpens forte Euam decepit.

De Iaculo, & Ipnali, & Lacerta & Padera.

CAPVT CX.

Iaculus.

IAculus est serpens, qui volans alis arbores subit, & in eis delitescit, è quibus vi maxima turbinatus, penetrat animal quodcunque obuium inuenerit. Ipnalis est serpens ab aspide genus trahens, qui somno quos mordet interimit, veneno enim immittit somnum, qui nullo impulsu deserit infectum. Hunc Cleopatra sinistro brachio suo apposuit, iuxta suum Antonium se collocans vt eius attactu dormiret, & vitam quieta morte finiret.

Ipnalis.

Lacerta.

Lacertam potius vermem dicunt, quam serpentem quia clementius ferit; sibilat tamen vt serpẽs, & caudam habet consimilem, linguamque bifidam & pilosam: Pedibus vero graditur; vno ex duobus capto reliquus efferatur. Huic animali nulla est memoria, & ideo non cubat: in quo loco enixa sit oblita: per se erumpunt catuli, numero quidem vndeni. Quidam dicunt fętus à matribus deuorari vno relicto, qui se matris clunibus imponit, & hic vltor fratrum parentes occidit. Lacertæ sunt in India numero pedum 24. colore fulgenti. Est etiam de genere lacertorum bestiola quædam, quæ caudam habet nigram, & araneis syluestribus vescitur.

Nota.

Padera.

Padera est serpens in Germania ad crassitudinem humani brachij, colore in ventre aureo, & dorso virenti. Huius flatus adeo noxius esse dicitur, vt si virgam recenter cæsam ori eius adhibeas; corticem eius flatu suo faciat in vesicas felleas ebullire: sed gladium fulgentem (si ori eius adhibeas) lingua veneno eum inficit, & vsque ad summitatem gladij percurrens, tetro ceruleoque colore afficit, ac si flamma violenta corriperetur. Hic cum hominem in pede percusserit, venenum ad cætera membra per momenta decurrit, & hoc præ nimio excessu caloris, eiusdem naturæ cuius & ignis, qui semper ascendit. Cum autem ascendens cor tetigerit tunc homo cadit & moritur. Contra quod est remedium, vt homo percussus in pede, suspendatur in altum per pedes, demisso capite; sicque venenum nequit descendere, sed infectus locus exciditur, & per medicamenta sanatur.

Flatus huius serpentis est valde noxius.

De Salamandra, & Scorpione, & Situla, & Stellione.

CAPVT CXI.

Salamādra.

SAlamandra, quam nonnulli cameleontem, id est leonem terræ vocant, est animal quadrupes, faciē habens lacertę, vel (vt dicit Aristot.) faciem habet inter faciem porci, & simiæ. In igne viuit & incendium extinguit: profert & quandam lanam pallidam, de qua contextæ zonæ comburi non possunt. Est autem sine splene. Et contra omnia animalia, iecur habet in sinistra parte. In extis quoque viscerum magna est in eo varietas à cæteris animalibus. Macra est valde, quia parum habet de sanguine, ideoque timorosa est valde, quia diminuitur in ea calor, qui est incentiuus audaciæ. Timor etiam eius causa est quod color eius sit varius, ac per momenta mutabilis. Oua gallinarum more gignit, & ex eis fœtus producit. In hoc autem genere non est masculus neque fœmina, sed omnes gignunt. Alexander papa (vt fertur) ex huius animalis lana vestimentum habuit, quod cum ad mundiciam aliquando lauari deberet, non aquis abluebatur, sed per ignem candescebat.

Hic serpens quamuis in igne viuat, lanam gestat, ex qua vestem habuit Alexa. Papa.

Scorpio.

Scorpio blandus est, quasi virgineum dicitur habere vultum, sed habet in cauda nodosa venenatum aculeum, quo pungit & inficit proximantem: ferit autem obliquo ictu & inflexo, nulloque momento meditari cessat occasiones inuenire feriendi. Homini ab eo percusso putatur esse remedio cinis eius potatus cum vino. solus insectorum Scorpio caudam habet, & brachia, & spiculum in cauda: Duos habet aculeos vt dicit Arist. terra viuit, in vere ouat, & autumno similiter: pariunt vermiculos ouorum specie, quos cum pater deuorare voluerit, illi immunes sunt qui se imponunt clunibus matris. Porcus niger si à scorpione percutitur, proculdubio moritur; alterius vero coloris porcus euadit quandoque, etsi non semper.

Solus scorpio habet inter serpentes venenum in cauda.

Situla.

Situla est serpens paruus & malitiosus, qui hominem siti interficit. Hæc tanta varietate refulget, vt homines intuentes pulchritudine sua retardet, & quem natura dedit reptando pigriorem, miraculo stupentes detinet, quos assequi non valet. Est autem tanti feruoris, vt hyeme pellem deponat. Huius morsu qui tangitur, igneo correptus ardore succenditur.

Stellio.

Stellio tergo depictus est lucentibus oculis in modum stellarum, cuius venenum mortiferum est, sed remedium contra illud fit ex tritis carnibus scorpionis. Fel eius in aqua tritum, mustelas occulto quodam instinctu congregare dicitur. Hic scorpioni maxime contrariatur, seque inuicem odio naturali insequuntur: sed quia stellio maior est atque validior, hunc miro modo scorpio timet, ita vt eo viso sudore frigido perfundatur.

De Tortuca, & Tyro.

CAP. CXII.

Tortuca.

TOrtucam de genere serpentium esse quidam volunt. Veneno quidē in vita caret, sed nequaquam post mortem. Nam renes eius (vt dicit Ambrosius) si quis post mortem nudo pede calcauerit, veneno statim inficitur. Est animal duorum pedum, caput habens vt bufo, caudam vt scorpio. Duobus scutis durissimis quasi testis tegitur, quibus adeo se induit, vt difficulter etiam validissimis ictibus perimi possit. Ouat vt gallina, sed oua eius ad comedendum sunt nociua. Tortuca fœmina (vt dicit Aristo.) non habet nisi vnam viam exitus superfluitatis, quamuis habeat vesicam, contra omnium animalium naturam habentium plumas, aut squamas, aut corticem, nam ista omnia non habent vesicam.

Sola tortuca inter animalia gestantia plumas, squamas aut corticē, vesicam habet.

Tyrus.

Tyrus est serpens in partibus Hierico circa solitudines Iordanis, infestus auibus & animalibus, maximeque ouis auium, quæ cum ipsis auibus comedit.

A Huius carnes confectæ cum quibusdam admixtis, omne toxicum venenum expellunt, quam confectionem Tyracam alias Theriacam dicunt. Ferūt autem nonnulli hunc ante passionem Christi nullum habuisse remedium, maximeque fuisse hominibus infestum. Ipsa vero die passionis, vnum ex eis infestissimum circa partes Hierusalem casu fuisse comprehensum, & ad Christi latus in cruce suspensum, atque ex illa die totum illud serpentis genus accepisse virtutem. Tamen contra venenum ipsius Tyri, quod Tyricon dicitur, Theriaca nihil valet. Hoc veneni genus, id est Tyricon, quod est irremediabile malum, accipit Draco de ipso Tyro. Tyrus senectute confectus, hoc modo pellem suam deponit. Excoriat prius corium quod inter oculos est, ita vt si nescias, bestiam cæcam putes, deinde corium capitis aufert, quo facto reliqua

B pars facilius spoliatur: & cum spoliatus fuerit, habet modum & formam embrionis. Tyrus ouat intus, & antequam egrediatur fit animal, & generat sibi simile.

Ex hoc animali fit theriaca, accepta virtute vt quidam tradunt, ab illo quē Iudæi ad Christi latus appendebant in cruce.

De Vipera & Hydro.

CAPVT CXIII.

Vipera.

VIpera quasi vi patiens dicitur. Dicit Phisiologus quod habet faciem humanam vsque ad vmbilicum, ab vmbilico vero vsque ad caudam. Crocodili figuram. Meatus digestibilis quasi foramen acutus est & ideo more cæterarum concipere non potest, sed tantum per os. Cauernas habet loco aurium, & tres

C dentes tantum: morsus eius tumorem & inflationem inducit, & irremediabilis esse perhibetur. Hic serpens hyeme in terra conditur. Cumque inter omnia fere serpentium genera crudelior sit, ad fœminam tamen suam blandus est, (vt dicunt Ambrosius & Basilius.) absentem namque fœminam mas requirit, & blando sibilo proclamat, & vbi comparem aduentare senserit, venenum euomit ob reuerentiam eius, honorans gratiam nuptialem. Item doctores referunt, quod si quis viperæ mortuæ renes incautè calcauerit, grauius quam venenum perhibetur nocere, & irremediabiliter vulnus serpere. Exta eius valent contra omnium serpentium ictus, vt dicit Plinius. Tunica eius quam proijcit cum innouatur, in vino cocta, dentibus & oculis medetur: adeps eius caliginem oculorum

D tollit.

Morsus viperæ est irremediabilis.

Vipera est medicinalis.

Hydrus.

Hydrus est serpens in Nilo flumine, qui cum viderit Crocodilum aperto ore dormientem in littore lutoso limo se voluit, quo faucibus eius facilius illabi possit. Desoporatus ergo Crocodilus illapsum transglutit, qui mox dilaniatis eius visceribus viuus exit. Est autem Hydrus (vt Plinius scribit) pulcherrimus anguium in orbe terrarum: hoc serpente percussi homines obturgescunt, quem scilicet morbum Boam vocant, eo quod bouis fimo remediatur. Huius quoque serpentis iecur ad percussorum remedium seruatur. Hæc de serpentibus dicta sunt.

De Vermibus.

E

CAPVT CXIV.

SEquitur de vermibus. Insecta dicitur omnis vermium propagatio. Nullus autem insectorum vermium (vt dicit Plinius) habet sanguinē, nisi in modica quantitate. Quidam vermes sine pedibus sunt, ossa tamen interius habent, vt serpentes; & hi per terram repunt. Alij, nec ossa nec pedes habent; & hi potius quasi rugis quibusdam subtilissimis in cute extēsis se trahunt; alij duos habent pedes, vel quatuor; & hi currunt, & aliquantulum sanguinis habent; alij vero plusquam quatuor pedes habent; Hi etiam currunt, sed omnino sanguine carent; quia sanguis transit in nutrimentum multorum pedum, vel quia motus ipsorū pedum annihilat sanguinem. Omne genus vermium habet humorem velut saniem pro sanguine.

Diuersa sūt vermium genera, & omnia dicūtur insecta quia sanguine carent saltem in qualitate notabili.

Est & aliud vermium genus, quod habet pedes & graditur, & nihilominus pinnas habens, vel potius membrana, volando ad æthera sustollitur; & hi folijs arborum maxime viuunt, eaque dentibus rodunt. Nonnulli quoque vermium ex genere volantium minime rodunt, sed potius ex humidis viuunt. *Item* vermium multa genera cum æstate incipiunt, & cum æstate definunt; & potius ex corruptione nascuntur, quam ex semine. Aliud autem est genus, quod cum æstate quidem incipit, & cum posuerit semen in arboribus aut domicilijs, cum æstate vitam finit, manētque parentibus mortuis semina per hyemem, & verno tempore, prodeunte aëris serenitate, solisque calore, animantur ad vitam. Aliud quoque genus est, quod hyeme conditur, latetque velut mortuum, & cum venerit ad æstatem, renouatur ad vitam.

Vermes secundum nutrimentum, colores vel potentias sortiuntur.

Vermes autem generaliter secundum nutrimentum elementorum, colores vel potentias sortiuntur; vt qui multum habent de elemento ignis, aëra sursum petunt; qui multum de aere, velocius currunt; qui vero multum de aqua vel terra, naturaliter tardiores sunt. Secundum hæc enim creaturarum visibilium ordo disponitur. In Celidoniæ regione, sicut dicit Augustinus, in quibusdam aquis naturaliter feruentibus sunt vermes, sicut in aqua frigida pisces, & extra feruentem aquam cum venerint, in frigido moriuntur.

Quid vermis proprie.

Licet autem vermis nomen conueniat vermibus vniuersis, specialiter tamen vermis appellatur ille, qui de pura & munda terra, nulla seminis commixtione generatur; quo etiam vel deceptione, vel captura piscium, hamus inescatur. Et huic se dominus de virgine natus per prophetam comparat dicens: *Ego autem sum vermis & non homo, &c.*

De Aranea, & Buffone.

CAPVT CXV.

Aranea.

ARanea visceribus suis subtilissima retia texit, euisceratque se pro captura muscarum adeo frequenter, vt prorsus vacuata morte deficiat. Cum autem satiata fuerit, his qui retia inciderunt, quod superfluum est diligenter irretit, vt non euadat, vt cum iterum esurierit, cibum iam captum & paratum inueniat: succo viuit, & ideo nulla fame interit. In caput serpentis sub arboribus vmbra porrecti, aranea filo se liberat; tantaque vis est morsus eius, vt ipsius cerebrum vsque ad finem mortis apprehendat. Humiditatem crassam & siccam, causa substantiæ fugit aranea; delectatur autem medio temperato. Coeunt (vt dicit Aristoteles) maxime in fine veris, id est in principio æstatis. Fœmina per fila telæ marem attrahit, & mas similiter fœminam, nec cessant donec coniungantur & coeant. Clunibus autem conueniunt, & vermiculos ouis consimiles pariunt. Imbrium signa sunt, quando telas suas altius tollunt.

Aranea succo viuit & ideo nunquā fame interit.

Bufo.

Bufo est reptile venenosum, habens visum pestilentem, attactum sordidum: terra vescitur, & hoc in pondere & mensura, quantam enim in anteriori pede concludere potest, hæc illi pro cibo quotidiano est: timet enim ne sibi terra pro cibo deficiat. In Galliæ partibus est Bufonis genus, quod cornutum dicitur, quia cornizare videtur, vnde à sono vocis sic appellatur. Colores habet duos, tetrum & croceum. Hi vere prodeunt, & tunc voces tubarum edunt, duoque & duo inuicem reddunt. In sola Gallia vociferi viuunt, elati vero vocem perdunt, & muti sunt.

Borax.

Borax quoque de genere Bufonis est: hic propter veneni quantitatem, quando tangitur inflatur: cum aranea pugnat, & ab ea vincitur; nam cum illa frequenter eam pupugerit, ille se vindicare non valens, intantum inflando se extuberatur, quod medius crepat, & moritur. Huius morsus pessimus est, & insanabilis efficitur. Gemmam in fronte nutrit, pro qua occiditur, & quæ ab ipso animali Borax appellatur. Quando extinctum habet oculum, herba speciali vtitur, in qua visum recuperat: Ruta vero interficitur. Humida loca & marcida libenter inhabitat. Odit claritatem solis, nec eum de facili videre patitur, nocte ambulat, & magis vias hominum tritas vestigijs; per diem vero latet in abditis. Odorem florentis vineæ fugit, & prope cubitalem magnitudinem aliquando crescit. In Hispaniæ partibus illud præcipue Boracis genus habitat, quod lapidem in fronte portat.

Borax oculum extinctum sibi recuperat.

De vermibus quorum nomina incipiunt per C.

CAPVT CXVI.

Cantarides.

CAntarides sunt vermes, qui in summitate ramorum fraxini vel almi ex humore in folijs generantur: colorem viridem habent, auro sub solis radio micant, sicut æruca conualescunt, sed & alias perfecte concipiunt; per diem volant, nocte vero pariter in vnum globum congregantur: circa mensem Augustum de nocte ad remedium colliguntur, & in aceto mersæ necantur: mortuæ vino superfusæ, & super membrum quodcumque, sub vasculo cereo instar cyphi formato positæ, adustionem suscitant in vesicam sui applicatione; quæ scilicet vesica cum acu aurea vel acumine festucæ in locis plurimis perforata, malū humorem eijcit, tantumque valet eius eiectio per annos 15. quantum aliquod cauterium infra annum.

Ex his vermibus fit ... medicina ad ... humores.

Cicada.

Cicadæ vermes sunt, quorum genera duo sunt. Quædam paruis locustis similes sunt, & hæ domos inhabitant, eaque loca quæ magis calida sunt, vbi scilicet igniū feruor est; aliud vero genus attum, colore Papilionibus simile. Fertur etiam quod earum genus est, quod nos Ceruos volantes dicimus; & hos experimentator supra carbones vocat. Sub alis (vt dicit) crassioribus, alas habent subtiles ac tenues, sicut bruchus; circa vesperam potissime volant, & in volando strepitum faciunt. Habent cornua medicinalia, grandia, prælonga, bisulca, dentata, & lucida; quasi forcipibus in cacumine, cum libuerit ad morsum coeuntibus; crura vero longa atque reflexa. Lucent ignium more noctu; partes laterum & clunium, colore pinnarum refulgentes, aliquando compressæ obumbrantur. Amputatum caput earum, viuit diutius sine corpore, sed & ipsum corpus viuit sine capite, sed non tam diu sicut caput. Cicadæ habent in pectore quoddam aculeatum linguis simile, quo rorem lambunt. Ipsum vero pectus fistulosum habent, & hoc perdulciter canunt: mares quidem canunt, fœminæ silent, supinæ coeunt; oua habent candida, sed corrupta. In terra futuræ locum excauant, ibique prolem faciunt.

Cicadarum duo sunt genera.

Cicendela.

Cicendela est vermis in Italia nocte volans, & inter noctis tenebras fulgidus radians, ita vt si eum in tenebris videas, exhalationes scintillarum putes.

Cinomia.

Cinomia est musca canina, catulorum auribus importuna, quam licet catulus frequenter excutiat, semper tamen importune reuolat: vbi autem eum pigrum ad excutiendum inuenerit, vsque ad sanguinem & vulnera procedit.

Culex.

Culex acida petit & dulcia fugit, lucem diligit, ita quod ad lumen aliquando se vrit: nomen habet ab aculeo quo sanguinem fugit.

De his quæ incipiunt per E. vel Æ.

CAPVT CXVII.

Engula.

ENgula est vermis à re nomen habens, habet enim semper in sanguine caput, continueque sugens ita intumescit, vt medius crepet; non enim exitum superfluitatis habet: hic à quibusdam pediculus syluestris vocatur. In iumentis nunquam sed in lupis & canibus frequenter gignitur.

Æruca.

Æruca est vermis longus, multis distans pedibus, colore varius; olera & folia arborum depascitur. Circa tempus Septembris cœlesti rore, vel imbre perfusus, mutare subito colorem, & formam dicitur, vt qui pedibus repebat innumeris, volare possit conceptis alis. Ipsa tardo lapsu, pigrisque morsibus vniuersa consu-

Hæ vermes in Septembri alas obtinẽt & volant.

consumit, & ipsa demum æruca cõsumitur, postquam in summitatibus arborum instar bombacis contexta reliquit, quæ sequenti æstate vermibus coalescunt. Quædam vero tecta domorum intrantes, mutata forma penitus & colore, sub aura in parietibus pendent, ibique in nihilum rediguntur: Æruca per carnem hominis transiens eam inficit, ac post se pustulas relinquit, & hoc est veneni signum, & si non efficacis ad magnum malum.

Formica.

Formica est vermis miræ prouidentiæ sibi: hæc sola inter animalia senio fortificatur, & crescit. Formicæ labores communicant vt apes, sed apes cibos faciunt, hæ vero condunt. Efferunt etiam mortuos suos atque sepeliunt, & hoc solæ inter omnia animalia præter hominem faciunt. Formicarum Leo qui mirmicoleon dicitur, vermis est de genere formicarum, sed in multo maior, qui dum adhuc paruus est, & inualidus robore, pacem ac modestiam simulat, sed cum vires acceperit, pristina consortia despicit, & iam maiorum turbam comitatur. Itaque inualescens audacia, formicis ad vsus communes laborantibus, insidians delitescit, & qui sibi nihil in æstate parauerat, in hyeme labores earum diripit ac destruit. In India sunt formicæ circa montes aureos vulpibus maiores, fortes ac seuæ nimis, pedes quatuor habentes, & in pedibus hamatos vngues; tantæ vero fortitudinis sunt, vt visos homines discerpant. Bestias autem de facili non lædũt, satis consciæ, quòd aurum illud quod ipsæ custodiunt, inuitis non auferant: ad plectendam ergo temeritatem auaritiæ, illic à Deo collocatæ sunt bestiæ.

Solæ formicæ inter animalia bruta suos mortuos sepeliunt.

Formicæ sũt in India tã magnæ vt vulpes.

De his quorum nomina incipiunt per L.

CAPVT CXVIII.

Lanifex.

Lanifex vermis est longus maculosus, ex multis distans pedibus, sparsim colore albus. Hic lanam sericam ex proprijs visceribus operatur, & arboris folijs vescitur, qui scilicet cibus, mediantibus ipsius visceribus, in lanam sericam vertitur. Itaque lanæ suæ fusos in ramusculis faciunt, & in circumitu sui operantur, ita vt perfectis fusis, vndique opere suo includantur. Post hoc exitum sibi faciunt in summitate fusorum; egredientesque natura mirabili mutati apparent à forma priori, adeo vt vermes qui prius repebant innumeris pedibus, habentes alas iam apti sunt ad volandum. Demum Venerem ineuntes, coeunt tribus diebus; quo peracto moritur masculus, fœmina vero oua parit innumera, substrato sibi panniculo, vel albo vel rubeo; deinde moritur. Tunc panniculus cum ouis suscipitur, & vbi non possit hyemis attingere frigus reponitur, postea calore veris inualescente, oua ad solem exponuntur, & calore fouentur, donec animata in vermes formentur. Duos tantum colores lana naturaliter in verme suscipit, scilicet album & croceum; cęteri vero artificio fiunt. Dicitur tamen quod oua de panno in conceptione supposito, vel album vel croceum colorem trahunt.

Hic vermis facit lanam sericam, & postea fit volatilis.

Limax.

Limax est testudo in limo nascens: terram comedit, quatuor habet cornua sed duo longiora. In rependo cornua extendit, sed quàm cito tangitur, cornua retrahit, & seipsam in se reflectit: hyeme latet, vere prodit. Sanguis eius poros claudit, & ne pili crescant efficaciter impedit: confracta & contrita in quibusdam vulneribus sanat apostemata.

Locusta.

Locusta dicitur quasi loco stans; colore viridis est, caput habens formatum vt equus, os ad modum quadranguli, aculeum pro cauda, crura longiora, & ad seipsam reflexa, vnicum intestinum, sanie & immunditia repletum. In commissuris scapularum quasi dentes habere dicuntur, eosque inter se terendo stridorem edere. Mares fœminis minores sunt, & fœmina marem portante coeunt; circa solstitium est coitus earum. Oua cõdensa in autumno pariunt, quæ tota hyeme durant, & exitu veris erumpunt. Fœtus forma pulli, sine cruribus pennisque reptantes. Mori eas cum pepererint certum est, vermiculo statim circa fauces earum innascente, qui eas strangulat.

Locustæ aliquãdo mare transeunt turmatim vt cibum quærant.

Locustas certum est maria longinqua transire, continuata plurimorum dierum fame: maximeque miramur, quod propter externa pabula nouerunt tam remota petere loca; tantoque pennarum stridore volãt, vt aues esse credantur. Populi autẽ vbi longe venientes spectant, soliciti sunt ne suas terras operiant, nam vbicunque dira nube terras contingunt, omnia contacta adurunt, & corrodunt. Aliquando autem vento sublatæ, in maria vel flumina decidunt.

In Cyrenea vel Cinerea regione, lex est, has ter in anno debellare, primo quidem oua, deinde fœtum, & tandem adultas; desertorisque pœnis adiudicatur, qui ab hac lege cessauerit. In Syria quoque militari imperio coguntur accolæ eas debellare. Parthi vero eas in cibum sumunt. Locustæ à vento australi generantur, Septentrionali moriuntur, & Aquilonari. Floribus arborum amygdalarum citius impinguantur. Infirmitatis suæ remedium habent, nam folia lauri obrosa, eas ab ægritudine liberant. Mutuo sese comedunt, maioresque minores deuorant.

De his quorum nomina incipiunt per M. & O.

CAPVT CXIX.

Multipes.

Multipes à re nomen habet, & sanguine caret. Hoc animal dicit Augustinus aliquando coram ipso allatum, eoque spectante, in multas partes concisum fuit, & tamen vnaquæque pars vixit ab alijs partibus separata.

Musca.

Musca proterua volat, & circumuolando strepitum facit ex aëre circumagitato: inter alas rostrum habet, quasi canam concauam, pedibus posterioribus alas acuit, anterioribus autem rostrum & caput. Lucem diligit, nec in tenebris ambulare nouit, ad calorem se libentius confert, humidis insidet, cruorem appetit, salsa & aspera fugit, albaque & mũdiora libenter coinquinat. Carnes recenter cæsas vbicunque tetigerit, statim vermes insequuntur, qui corrumpunt infectas, & hoc maxime in diebus canicularibus. Infesta est omni animali, & maxime homini. Ex corruptione fimi generantur muscæ: in aqua mersæ reuiuiscunt, soli expositæ. Hyeme latent extinctis simillimæ; in augusto prouolant importunæ, vermiculos autem nigros ac duros edunt, è quibus muscæ proueniunt. In Cypriæ partibus est muscarum genus quadrupes, quæ pinnatæ sunt, & multo maiores quã nostræ, & pyralæ dicuntur, quoniam in fornacibus è medio ignium volant impunè: & hoc quidem mirabile est, quoniam quamdiu in igne sunt viuunt, cum autem extra volauerint paulo longius, moriuntur.

Muscæ submersæ reuiuiscunt soli expositæ, in omnes hyeme vt extincta iacent.

Opymachus.

Opymachus est vermis corpore admodum exiguus, sed audacia animi & ingenio robustus nimis. Dicitur autem cum serpentibus habere certamen, & ingenio pręliandi vitam defendere. Cumque corpore sit exiguus, ac viribus impar, exercitio tamen pugnæ serpentem vincit fortiorem se, viuitque securus, audacia potius, quàm naturali fortitudine.

De his quorum nomina incipiunt per P.

CAPVT CXX.

Papiliones.

Papiliones sunt vermes volantes, qui maxime floribus innituntur, & ex eis cibos capiunt: post Augustum coeunt, & masculo moriente post coitum, fœmina edit oua, quibus editis moritur. Oua vero per hyemem durant, & in æstate vermes faciunt, qui calore solis ac nocturno rore inualescentes alas concipiunt euolantes.

Phalangia.

Phalangia est araneę genus, morsu venenosum, corpore exiguum, & exacuminatum; nares hominum pecudumque libenter ingreditur. Cumque ceruos in syluis percusserit, nisi cancros in cibum sumant, de vita sua periclitantur. Hæ specus incubant, & oua

multa numero pariunt, statimque vbi fœtus erupe- rint, patrem & matrem consumunt; adiuuat enim pater fœtus incubare.

Pediculi. Pediculi dicuntur à numerositate pedum. Hoc malum ex ipsa hominis carne creatur indubitanter, & tamē inuisibiliter. Hos nonnulli de sudore hominis, alij de poris & euaporationibus gigni dicunt. Contra hos *Præcipuum remedium contra pediculos.* præcipuum remedium esse dicitur, frequens ablutio corporis marinis aquis, aut vehementius salsis, vel argentum viuum in oleo oliuæ diutius bullitum, & zonam ex hoc intinctam portare.

Pulices. Pulices atro colore de puluere calefacto, & postmodum humore corrupto procreari dicūtur. Saliunt potius quàm volant, noctu quàm die magis hominem infestant, & nisi vehemens torpor aut somnus grauis in membris sit, tueri se non potest: cum quis manum adhibet, celerius fuga dilabuntur, nec inueniri queũt; vbi vero quies esse creditur, celerius ad infestandum redeunt. Homines morsu pungunt, ac virtute sancium sanguinem attrahunt, eoque tam subtiliter reficiuntur, vt integra pelle (quæ media est) sanguinem tantum per poros & euaporationes excipiant: In carne tamen qui insidēt vestigia relinquunt. Aëre humectato, terraque desiccata, maiori virtute grassantur. Cōtra pulices optimum remedium est, omni vespere corpus absinthio fricare, vel eadem herba cum oleo co- *Remedium contra pulices.* cta corpus perungere. Præterea si frigus circa Iunium mensem fuerit, cito pereunt, nec earum prouentuum copia reliquo æstatis tempore erit. Pulex in duas partes diuisus reuiuiscit.

De Rana.

CAPVT CXXI.

Rana. Rana vermis est, quandoque colore viridis, sed illa quæ rubet deterior est: loquax est, & vocibus importuna, vocē propriam habet coax, nec aliud quicquam dicere potest, nisi cum præmitur aut læditur; tunc enim mutat vocem, & instar muris emittit exilem. Huius vocis ratio secundum Arist. ex hoc perpendi potest, quod ore clauso, & inflatis lateribus co sonat in gutture, ad sillabam vero *ax* os aperit, & instar follis latera reprimit, vt fortiori spiritu vox elata promatur. Multiplicat vocem quando posuerit æqualiter in aqua mandibulam inferiorem, & extenderit superiorem; cum autem ambas extenderit, eius oculi sicut candelæ lucent: timet omne quod spirat, ab omnibus odio se haberi suspicatur. In Augusto mense nūquam *In Augusto rana non potest os suū aperire.* poterit os suum, pro quolibet ministerio cibi vel potus vel vocis aperire. Quod si etiam manu vel baculo tentaueris, difficulter aperire poteris. Ranarum coitus magis est de nocte quàm de die, & in earum coitu magna est mora, multumque seminis effundit: Ranas habet mare quæ alas habent, & omnis piscis fœtus nutrit præter ranam.

Rubeta. Rana quæ rubeta dicitur, in terra, & in humore viuit, pluribus referta medicaminibus; quæ deponit ac resumit quando vult, & hoc assidue in pastu facere dicitur. Venena vero nunquam deponit, sed tanquam arma sua penes se reseruat: habent gemina cornua veneficiorum plena. Mira de his certatim narrant authores: dicunt si dexteri lateri ossiculus in aquam feruentem mittatur, refrigerari vas, nec postea feruere nisi exempta rubeta. Carnibus earum in hamum positis, præcipue purpuras allici certum est. Contra venena marini leporis, & rubetæ, cinis earum remedio est in aqua potatus. Est etiam rana viridis ac paruula, corinea cognominata, quæ arbores ascendit, ibique inter folia requiescit: Hæc naturali præsagio pluuias in nubibus sentiens, fortiter clamat, futuræ scilicet inundationis nuncia; reliquo vero tempore vix vnquam cantat. In ora canum proiecta, vocem eis demere putatur. *Est quadam rana paruula & viridis quæ in ora canum proiecta vocem eis aufert.*

A

De his quæ incipiunt per S.

CAPVT CXXII.

Sanguisuga. Sanguisuga vermis est aquatilis, ossibus carens, & pedibus, ac pennis: homines impetit, ac bestias, vt sanguinem eorum sugat, cuius satietate nimia mortem sibi sæpius accersit. Os habet ad modum trianguli, vnde & triangulare vulnus relinquit. Cumque carni adhæserit, quanto magis trahitur, tanto fortius insidet, donec rumpatur. Itaque sanguinem putridum extrahit, & alium sanando seipsam occidit. Quidam autem his vermibus minus sapienter ad superfluum corporis sanguinem hauriendum se præbent; quod

B

fieri non debet, nisi corruptionem nimiam in eo sentiant. Nam in homine sano, nobiliorem ac bene digestum sanguinem extrahunt. Meliores autem ac minus nociuæ dicuntur illæ, quæ rugatæ ac lineatæ in dorso *Sanguisugæ nobiliorem sanguinem extrahunt.* sunt. Deteriores vero, quæ nigræ. Sanguisuga cum vrticis ac tribulis pungitur, vt venenum euomat, si quod in bestijs, aut bufonibus, aut serpentibus aquaticis hauserint.

Scabrones. Scabrones (vt dicit Plinius) in cauernis, aut sub terra degunt, horum cellæ sexangulares sunt, ceræ vero cortice arenosæ. Ipse quoque fœtus inæqualis est & barbarus; alius euolat, & alius inaqua est, alius in vermiculo perseuerat. Carne vescuntur, in plenilunio crescunt, hyeme reconduntur. Auctores dicunt interfici puerum bimum, ter nouenis pūcturis scabronum. Scabrones & vespæ nequaquam reges sicut apes habent, & ideo periculis plurimis subiacent. Horridos

C

sonos ac murmura depromunt, & hoc magis in cauis locis. Horum mella sunt humanis vsibus inutilia, quæ qui rapere voluerit, stulto periculo se subit, nam eorum aculeis iaculatur.

Scynipes. Scynipes sunt vermes minimi volantes, quæ pecudum anhelitum sequuntur, & homines maxime. Pungunt autē aculeis dormientes acri satis dolore pro posse, vnde in locis vbi abūdat earum proteruitas, homines delicati circa lectos suos retia tam subtiliter laqueant, vt per hęc scynipes ad nocendum transire non valeant. Seta est vermis, vel (vt quidam volunt) ser- *Seta.* pens, à re nomen habens, est enim tenuissimus instar setæ, fere cubitalis longitudinis, durus & albus, nihil differens vtraque extremitate, quippe cui caput non est, sed serpit vtrobique: hic in aquis corruptis nec ta-

D

men fœtidis nascitur, adeo durus est, quod vix pede conteri potest: si feruidis aquis imponatur vt bulliat, coqui tamen non potest. Huius veneni tanta vis est, vt ab homine in potu haustus, elanguere eum & tabescere faciat, donec eum diro cruciatu vita exuat; aliter vero mortem non infert. Stellę figura vermis est vt di- *Stella.* cit Plinius, qui nocte vt stella lucet; nunquam nisi magnis imbribus prouenit, & serenitatem adesse significat. Huic tantus rigor est, vt ignem tangens, non alio modo quàm glacies extinguat. Huius sanie si caro hominis cōtacta fuerit, toti capilli defluunt; idque quod contactum est, colorem in virorem mutat. Hi vermes nihil gignunt, nec est in eis mas vel fœmina.

E

De his quæ incipiunt per T. & V.

CAPVT CXXIII.

Thamur. Thamur dicitur vermis Salomonis, nam Salomon cum marmor parium ad ædificationem templi de remotis partibus conuehi præcepisset, conscius prohibitionis legis, quæ vetuit altaris ædificandi lapides ferro incidi, quæsiuit experimentum in vermibus, quod ars humana nesciuit. Nam pullum strutionis in vitreo vase reclusit, quem cum videret strutio, & habere nequiret, naturaliter agnitam artem attentans, ad desertum cucurrit, rediensque vermiculum tulit, cuius sanguine vitrum liniuit, & confractum est, sicque fœtum eripuit. Quod videns Salomon, hoc experimento eodem genere vermis incisione

cisione durissimi marmoris visus est, & effectum consecutus est.

Tappula. Tappula vermis est quadrupes, in terra vel aqua æqualiter viuens. In terra quidem velocissimè currit, sed magis super aquas, ita vt longas aquarum tractus in impetu transcurrat. Interdum tamen subsistit, & vires lassas reparat. Hoc autem in eo mirabile est, quod currens super aquas, sicco corpore, pedibusque manet. Quod si etiam diu sub vndis violenter teneatur, non tamen humectatur aut moritur. *Hic vermis sicco corpore per aquas decurrit.*

Teredo. Teredo est vermis ligni, caput habẽs rubeũ, & corpus album: successione lignum perforat, & in puluerẽ illud redigendo, domum sibi ædificat; lignum consumendo se purificat, & puluerem eijcit. In orientalibus partibus pauca ligna vermes generant. In partibus autem Italiæ, Germaniæ, Galliæ, & Hispaniæ, fere omnes arbores, excepta quercu, & tilia, & paucis alijs. Et hoc mirum est, quod buxus & alba spina, quæ fere arborum durissimæ sunt, vermes generant. Tylia vero cum sit arborum tenerrima, vbicunque sub sicco ligna eius seruantur, nequaquam ex eis vermes crescũt, sed perpetua sine vermibus manent.

Testudo. Testudo vermis est de corruptione graminũ abundans per humidum & calidum tempus: animal tardum est, & multo sanguine crassum. Harum aliquæ rubeæ sunt, aliæ albæ, aliæ nigræ, aliæ croceæ, secundum mutationes aëris & corruptiones. Hoc miro modo ex sputo, quod lubricum est & crassum, format sibi habitaculum Osseæ vel potius marmoreæ substantiæ, mirabiliter testudinatum, quia calore solis paulatim putrescit in lapidem. Cumque volutabris palustribus mersa sit, curare tamen antidoto proprio se nouit, herbarumque vires se scire ostendit: nam (vt refert Ambrosius) visceribus pasta serpentis, cum serpere sibi venenum aduerterit, origano sibi medetur. Si vero sal super eam proieceris, fere tota liquescit in nihilum. Vix de illa reperies aliud quam sanguinem, quod est vtile ad medelam, Hæc de vermibus. *Sanguis testudinis est medicinalis.*

Vespa. Vespæ ex equinis aliquando carnibus procreantur. In plenilunio magis crescere dicuntur; muscas grandiores venantur, & amputato his capite, reliquum corpus comedunt. Harum vita circa stercus est, ceras quidem faciunt, sed non ex collectione florum, & ob hoc inutiles sunt. *Tinea.* Tinea est vermis ex aëre corrupto in vestibus, ex humore marcido, qui in lana earum est procreatus, adeoque insidet, vt eas erodat.

De piscibus in generali.

CAPVT CXXIV.

Sequitur de piscibus. Pisces omnes ordinem naturæ seruant, & in sexu, & in genere; nunquam enim videbitur piscis cum alterius generis pisce coire. Nullus piscis habet collum, aut virgam, aut testiculos, aut mammillas, vt dicit Aristote. De his tamen excipimus Delphinum & Cetum, ac cætera monstra maris, & hoc est quia sibi simile generant: vnde mammillas habent quibus fœtus lactant, non tamen supra, sed iuxta iuncturas. Itaque non eminent, sed habent duo caunalia quibus egreditur lac, & filij matres sequuntur. Masculi piscium habent vias semine plenas, ita quod videtur sæpius extra decurrere. *Pisces in generationibus seruant ordinem naturæ, non tamen habent virgam aut testiculos &c.*

Quidam itaque pisces per coitum generantur, quidam vero per se sine coitu, & quidam de terra simpliciter, quidam de limo aliorum piscium, quidam vero de putrefactione & corruptione, quæ super aquam videtur sicut oleum enatare. Fœminæ maiores sunt maribus, ac longiores, & carnes habent duriores. Ante tempus partus vel coitus, mares & fœminæ vagantur, natantque per greges simul; tempore vero coitus & partus, ambulat par cum pari; non autem inueniuntur oua nisi in illis qui coeunt. Quidam pisces impregnantur vento Australi, quidam Aquilonari. Pisces paludum impregnantur ex maiori parte post quinque menses. Omnes autem pisces generaliter post vnum annum fœtificant, maior pars in ripis fluminum fœtificat, si assint eis; quoniam in eo loco non est ventus, & est in se calidus. Pisces parui fœtificant vbi pauca est aqua, & hoc præcipuè circa radices salicum vel aliarum arborum. Plurima vero pars ouorum occasione multimoda perit, quia si omnia prouenirent, multiplicarentur nimis. Itaque præcipue quando fœmina ouat vagando, maior pars ouorum perit. Omnium autem ouorum piscium maris crementum festinum est & velox. *Pisces quidã sine coitu generãtur, puta de terra, de putrefactione &c.*

De Eodem.

CAPVT CXXV.

In profundo maris multa piscium genera sunt, quæ vix aut nunquam ad visus hominum exeunt. Piscium alij brãchias habent multiplices, alij simplices, alij duplices. Hi aquam ore receptam emittunt. Senectutis indicium est squamarum durities, quę non sunt omnibus similes. Pulmone piscis marini si fricetur lignum, ardere videbitur sicut & oleum, vnde & ex quorundam pulmonibus oleum fieri consuetum est. Carnes piscium in dorso & anterius, duriores sunt reliquis corporis partibus. Omnes pisces lapidosi pingues sunt, & omnes quidem pisces qui per amplitudinem natant, vt Bothæ & pectines, vento meridionali flante impinguantur; qui vero in longum extenduntur, vt Lucij, flante vento septentrionali certum est impinguari.

Carnes piscium habitantium circa ripas, fortiores & saniores sunt. Carnes autem habitantium in profundo, humidiores sunt, & minus sanæ. Omnes pisciũ greges habent rectorem. Nullus autem piscis præda viuens socialiter natat, vt Lucius & sui similes. Omnes pisces maris inuicem se comedunt, excepto quodam animali quod Aristoteles Fastaleon vocat, & hoc ideo quia carnem non comedit omnino. Quidam pisces (vt dicit Plinius) tantæ leuitatis sunt, vt nisi capita maxima proportione corporum haberẽt, in aquis mergi non possent. Omnes pisces, & animalia mollis testæ, modicum dormiunt; quod tamen per clausionem palpebrarum non perpenditur, quia palpebras non habent, sed quia manu capiuntur, & in somno ferro tridente percutiuntur. Non autem mouentur quando dormiunt, nisi in cauda; & hoc parum. *Quæ piscium carnes saniores.* *Omnes pisces maris inuicem se comedunt.* *Pisces interdu dormiunt.*

Noctibus æque sicut in die cernunt, olei gustu moriuntur; melius capiuntur ante solis ortum, quia tunc maxime fallitur visus eorum. Quidam etiam quando fœtificant infirmantur, & ob hoc eo tempore facilius plerumque capiuntur. Quidam non tangunt vas quo venantur, nisi recens sit: habent enim sensum odoratus, alij vero qui non habent citius capiuntur. Est autem modus venationis piscium, vt fiat fossa iuxta fluuium, ita quod aqua ingrediatur, ibique ligna ponantur; tunc enim pisces à fluuio veniunt, & ibi propter quietem delitescunt, maximeque in hyeme. Omnis piscis naturaliter habens in capite lapidem, hyeme magis læditur quam qui non habet, quia lapis ille cerebrum infrigidat; ob hoc ingruente frigore pisces profunda petunt. *Pisces de nocte vident sicut de die.* *Modus venandi pisces.*

De his quorum nomina incipiunt per A. vel B.

CAPVT CXXVI.

Abrenon piscis est, vt dicit Aristoteles, multis fœcundus ouis, nec aliorum ea more, contactu maris parit, sed naturali quodam instinctu ventrem suum ad arenam fricat, quæ contactu aspera est, & gustu salsa; sicque oua concepta parit, & post tempus debitum fœtus educit. Accipẽder est (vt dicit Plinius) piscis apud antiquos nobilissimus, qui solus cõtra morem omnium piscium habet squamas toto corpore ad os versas, Albires est piscis marinus, habens cutem *Abrenon.* *Accipender.* *Albires.*

adeo

adeo spissam, & duram, ac firmam, vt ea milites vtantur pro galeis. Alphoras est piscis qui non gignitur, sed in loco lutoso vbi non est aqua, ex ipsius luti putredine in modum vermiculi creatur, postea vero cum ascenderit aquam, crescit in piscem: durat autem modico tempore, citoque dissoluitur.

Alphoras.

Alex est piscis marinus admodum paruus, in occiduo mari quod Mediterraneum est, inter maiorem Britaniam & Germaniam. Cumque vnumquodque fere genus piscium marinorum habeat tempus suum in quo solo fit bonum, huius piscis inter omnia fere capturæ tempora hoc est optimum, scilicet ab Augusto vsque ad Decembrem. Qui cum recẽs captus fuerit, delicatiorem cibum præbet: salsus autem in vsus hominum vltra quod alij pisces, sanus durare potest. Omnium quoque fere piscium solus aqua viuit tantum, nec nisi in aqua viuere potest. Nã statim vt aëris serena contigerit, expirat: nec vlla mora est inter contactum aëris & expirationem. Oculi eius instat luminis de nocte lucent in mari, sed horum virtus cum ipso pisce moritur. Vbicunque super aquas in mari lumen vident, gregatim aduentant, & hoc astu dum ad retia dictis temporibus alliciuntur, quasi parati ad capiendum, diuino munere in vsus hominum deducuntur. Hybernis autem temporibus, secreto maris vsque ad tempus debitum absconduntur, & hoc circa Germaniam.

Halex vel halec.

Halec extra aquam quãprimum expirat.

Amio est piscis saxatilis, vt ait Isidorus, id est lapidem gerit interius. Hic admodũ speciosus est, habens in vtroque latere quasi virgulas perpetuo colore puniceas, reliquo vero corpore diuersis quidem & gratis coloribus, totus in modum panni serici variatur. Anguilla ex aliorum piscium limo nasci dicitur: difficulter excoriatur, durissimam habet mortem, quæ etiam excoriata viuit. Ad vocem tonitrui commouetur, aquis claris fluuialibus gaudet, & in absconsione plyadum maxime capitur, quia tũc ex ventis oppositis aqua turbatur. Ad pisciculos inferioris potestatis rapax est, maxime tamen cum in semine reperiuntur. Exanimis sola piscium non fluitat, nisi cum aquis putrefacta dissoluitur. Plus alio cibo decoquitur, aliter nocuus est cibus eius. Ad ignem assata plus competit, quia malitia eius illic euaporatur; pinguedo eius auribus medetur.

Amio.

Anguilla.

Borbothæ pisces sunt fluuiales aliquatenus anguillis similes, lubricæ namque sunt, & excoriantur sicut anguillæ: corium habent nigrum, esum dulcem, & hepar præ omnibus piscibus melius & delicatius; caput magnum respectu corporis, os amplum & latum valde. Cum autem ætate duodecim annos excesserit, in corpus magnum crescit, & tunc nomen eius mutatur, & solaris vocatur, de quo inferius dicetur.

Borbotha.

Bothæ sunt pisces fluuiales, qui non natant nisi per amplitudinem corporis, tenuissimi namque sunt, & lati valde: pinnas habẽt in circumitu lati corporis, impraegnantur vento meridionali flante. Cumque venatur hic piscis à piscatoribus, fundum aquæ petens, aquam supra se turbat vt videri nequeat, maxime quia corpore strato cum terræ adhæret supra dorsum, terræ simillimus est, maculas autem in dorso rubeas habeat.

Botha.

De his quæ incipiunt per C.

CAPVT CXXVII.

Cancer.

CAncer pedes habet & brachia, forcipesque pro manibus; retrogradus est, nec vnquam ante faciem suam ambulare nouit. Mares duas habent spinas inter ventrem & caudam, quibus fœminæ carent: hæ oua in ventre habent; ictibus serpentum medentur. Coitus tempore mas ascendit in dorso super fœminam: at illa motum eius sentiens à tergo coire volentis, inclinata super latus ad ipsum se conuertit, sicque coitus completur. Latent hyeme mensibus quinis; veris tempore senectutem exuunt, velut anguis. Cancer lacte potatus, sine aqua viuit multis diebus: cum autem senuerit, duo lapides albi coloris, intermixto rubore, inueniuntur in eius capite, quos tantæ virtutis esse dicunt, vt in potum dati, corporis punctionem sanent. Cancri corniculis suis pugnant inter se, sole cancri signum transeunte. In occidenti mari (vt dicit Solinus) cancri sunt, qui homines apprehensos submergunt, habent autem terga dura velut Crocodilli. Cancer mutat colorem cum coctus fuerit, quia qui viridis aut niger erat, rubeus fit.

Cancer cum senuerit habet duos lapides in capite medicinales.

Caucius qui & glanis, auersus mordet hamos inescatos, nec eos deuorat, sed spoliat. Capitatus est piscis admodum paruus, habens caput prope ad reliquam corporis magnitudinem, os quoque rotundum & amplum, hic in fluuijs habitans libenter sub lapidibus, & inter saxa delitescit.

Caucius. Capitatus.

Carpara piscis quasi squamus aureis, in lacis vel fluuijs, sic dicta quasi quæ carpens paris. Cum enim oua sua in ventrem ad pariendum apta dictante natura præsenserit, marem suum adit, & ore innuit pulso leni, vt adiuuet parituram: tunc ille loco seminis lac emittit, quod illa suscipiens ore, statim oua parit in sobolem profutura; nam oua parere nequit, nisi prius ore semen receperit. Semen autem tunc receptum non solum ad partum iuuare videtur, sed etiam ad oua concipienda & formanda, vnde soboles in anno futuro speratur. Semini carparæ nonnunquam in anno primo natiuitatis, niger vermiculus iuxta aurem innascitur, & hoc sæpius post Augustum, eoque tabo moritur: Remedium eius est aqua dulcis & fluuialis. Huius soboles paucis aquis prouenit, si in singulis fossis 10. cubitorum recenter factis ponantur singulæ carparæ cum paribus suis, ante partum proximæ; opinio vulgi est earum sobolem prouenire, sed postquam pepererint eximuntur. Soboles quoque trium vel quatuor mensium tempore roborata, fossis reiecta reponitur, vbi habet crescere cum perfectis.

Carpara vel Carpa.

Modus pariendi eius.

Habet hic piscis astutias multas, vt reti capiendus euadat: Cum enim rete intrauerit, circumiens foramen quærit, quod si non inuenerit, saltare nititur in auras liberas super rete, vt extra cadat: aliquando sub reti refugium quærit, aliquando herbam ore tenet in fundo aquæ, & vt rete superueniẽs eludatur, aliquando etiam à superis veniens cum impetu, caput in limo fortius figit, vt scilicet rete per caudam transiens, captione frustretur. Huius cerebrum secundum augmentum lunæ crescere ac decrescere dicitur, & licet hoc in omni pisce fit, tamen in hoc magis, sicut inter quadrupedia in lupo & in cane.

Astutia carpæ ad rete euadendum.

Adhuc de incipientibus per C.

CAPVT CXXVIII.

Cetus.

CEtus est omnium piscium maximus, habens os in fronte magnum & patulum, sed oris meatus strictos. Vnde non nisi paruos pisciculos deglutit, quos odorifero anhelitu suo attrahens ad se ac deuorans, in ventrem suum mittit. Habet in gutture quandam pellem membranæ similem, quæ multis meatibus perforata, non sinit quicquam magnum ingredi ventrem. In iuuentute habet dentes nigros, in senectute albos. Hi pisces aliquando fluctus haustos ita eructuant, vt alluuie nimbosa plerumque classes nauigantium deprimant; sed & cum in mari tempestas oritur, se super fluctus attollunt, & commotionibus ac turbinibus naues mergunt. Arenas aliquando dorsis sustollunt, in quibus vrgente tempestate, nautæ terram

Cetus arena dorso eleuata facit nautas putare illam terram firmam esse.

terram se inuenisse gaudentes, anchoris iactis talia firmitate quiescunt, at ignes accensos belua sentiens, subito commota se mergit, & homines cum nauibus in profundum trahit. In Athlantico mari, sicut dicit Ambro. hæc monstra sunt infinitæ magnitudinis, ita vt si ea videris, montes putes altissimis ad cœlum verticibus eminere.

Cetus coit cũ balæna semel, nec vltra coire potest.

Cetus postquam ætatem annorum trium excedit, cum Balæna coit, & in ipso mox coitu virtute virgę genitalis emarcescit [illegible] vltra coire nequit, sed [illegible] altum maris per [illegible] exercent, vt nul la hominum arte [illegible] tres [illegible] amor ætatis [illegible] [illegible] [illegible] be et, ad [illegible] tem celeriter, & [illegible] habentes fistulas [illegible] & [illegible] ciunt.

Modus capiendi cetum.

Capiuntur autem sic. Piscatores [illegible] est notantes, illic aggregant [illegible] factoque circa eum sibilatum ac [illegible] alliciunt insequentem, quia [illegible] cumque iuxta naues hærentem [illegible] attonitum cernunt, instrumentum quoddam [illegible] star rastri, dentibus ferreis acuminatum [illegible] sum clam proijciunt, citoque [illegible] certum vulneris locum dederit, fundum maris petit, seque ad terram dorso fricans, vulneribus ferrũ violenter impellit, quousque perfossa pinguedine, viuam carnem interius penetrauerit; sicque subsecuta falsa maris aqua, vulnus intrat, ac vulneratum perimit. Mortuum ergo super mare fluitantem piscatores cum funibus adeunt, & ad littus cum magno tripudio trahunt.

Conger.

Conger est piscis marinus, vt murena longus, sed corpore multo maior. Hic vento flante vehementi impinguatur, & eius carnes dulcissimæ sunt ad edendum. Cum Muræna cæterisque piscibus inimicitias habet; & intantum robustus est, vt Polipum fortitudine dentium laceret.

De his quorum nomina incipiunt per D. E. G.

CAPVT CXXIX.

Dentrix.

DEntrix vel Pagrus, à re nomen habet, quia dentes habet magnos, & multos, ac duros, quibus grassatur in ostreas & pisces innocuos.

Diet.

D[illegible] est piscis marinus, vt dicit Aristote. sic dictus, quia post perfectionem suam non viuit nisi per vnum diem, habet tamen alas duas, & duos pedes, & sanguine caret.

Echeneis.

Echeneis est pisciculus spinas habens pro pedibus sicut cancer, alas autem sub ventre, quæ pedibus assimilantur; in ore vero dentium loco grana [illegible]. Hoc autem super modum mirabile est, quod cum sic se impeditus, non vlla violentia, sed adhæsione tantum, nauem 200. pedum cum suis intus ponderibus retinet, ita quod nec ad punctum moueri valet: nec est alia ratio in tam stupendo prodigio, nisi quod Deus in creaturis suis prędicetur mirabilis.

Hic piscis naues magnas retinet.

Piscis ille comedi non potest, quia homines à statu dispositionis suæ dissoluendo, mortem infert.

Ericius.

Ericius est piscis marinus, habens caput & os inferius (vt dicit Aristoteles) & exitum super fluitatum superius, quod est contra morem animalium cæterorum: Vtitur autem spinis loco pedum; eius anteriora separata sunt, & inferiora continua: horrori fit cæteris piscibus, quia spinis hispidus, vnde non de facili fit vllis piscium præda. Carnes eius vehementer rubeæ sunt, colori minio similes, vt dicit Plinius.

Esox.

Esox est piscis Danubij maximus, ita vt vix in biga trahi potest ab equis tribus aut quatuor: vnum habet intestinum, ossa pauca & parua in corpore, cartilaginosa potius quàm solida, carnes vero dulcissimas gustu, vel pene carnibus porci simillimas: per omne corpus lenis est, nec aliquid asperitatis in corpore vel in motibus habet, sed est mitissimus ac timorosus; quippe qui nec à minimo periculo se defendere potest, sed statim agitatur ad fugam. Huic Sturio libentissime gratia tocandi se afficiat, quem Esox statim vt [illegible] ad fugam, quæ sibi solet ad tutamen in [illegible] Sed quandoque Sturio importu[illegible] & quia [illegible] aquis la[illegible] aquas agitando, [illegible] Piscis iste captus, [illegible] clausa[illegible] ad remo[illegible] tamen cum sexta[illegible]

Piscis iste libras 4 sextario vini antequam imbibitur.

Gobio.

[illegible] forma fere rotunda, squamis [illegible] lapillu[illegible] orem vtique [illegible]

Granus.

[illegible] est piscis marinus, qui contra [illegible] oculum in supre[illegible], quo super intendens semper insi[illegible]

De his quæ incipiunt per I. K. L.

CAPVT CXXX.

Hirundo.

IRundo maris simillima est aui huius nominis: hæc ad modum [illegible] in aqua manet vt piscis, & alas habens ad amœna [illegible] euolat a [illegible].

Kalaon.

K[illegible] est piscis maris specie [illegible] [illegible] quæ cæteris ad vitæ remedium & impinguationis [illegible] esse solet, pro exitio ei datur. Nam si multa [illegible] fuerit, oculis excæcatur, ac per consequens cum cibum quærere non possit, fame moritur.

Kilok.

K[illegible] est piscis [illegible] in testa multum aspera latens, [illegible] est in medio corporis: sentit autem quicquid ei appropinquat, & applicatur lapidibus cum pedibus suis posterioribus, anterioribus autem quibus pro manibus vtitur, quicquid per eum transit ex piscibus deprędatur. Si quid vero transit quod nequaquam vincere posse se credit, tumescit, seque contrahit, & adhæret fortius lapidi cui applicatur.

Locusta.

Locusta marina iuxta Plinium quatuor habet cubitos in longitudine, hyeme lęditur, autumno & vere pinguescit, & plenilunio magis.

Lolligo.

Lolligo capitur aliquando 5. cubitorum, caput habet inter pedes & ventrem, vitra duos annos rara est earum vita. Aliquod earum genus asperrimum est, quæ pugnaturæ turmis se munientes stabiliunt.

Lucius.

Lucius est piscis (vt dicit liber rerum) qui & Lupus aquaticus appellatur. Hic si fluuiales aquas, cibumque pro vita sufficiẽtem habuerit, per successus tẽporum in longitudinem maximam euanescet. Cibus eius sunt pisces, & quicquid ranarum more repit. Piscem ad magnitudinem prope sui comedit, nam vbi victum subegerit, caput primum ore deuorat, quo digesto paulatim adit sequentia, donec totum consumat. Pari quoque generis sui parcere recusat, vel ob naturalem crudelitatem, vel quia auidus est cibi, rapinæque impatientiam & propria semina persequitur, vbi piscis formam susceperint. Est autem piscis quidam habens acres squamas, pinnulas acutas, quem si lupus aquaticus per caput apprehendit, cito transglutit; si vero à parte caudæ, non potest: quoniam in contrarium aspera rigescunt.

Piscis iste deuorat propriam speciem & sobolem.

Lucius

Lucius in cerebro lapidem crystallo gerit similem. sed hoc cum eum in longum duxerit. Impraegnatur hic piscis vt dicit Aristoteles, flante vento septentrionali, similiter & pisces qui in lõgitudinem eualescunt, foemina praegnans aquas ascendit, quantum potest remotius à loco suo in quo habitare consueuit, ibique oua parit, vt filii sui non sint ei impedimentum prędę, & hoc propter naturalem crudelitatem, vel propter cibi rapinaeque inuidiam. alii dicunt quòd ascendit propter dulciorem aquam, quoniam aqua tanto semper est dulcior, quanto fonti proximior.

De his quae incipiunt per M.

CAP. CXXXI.

Margaritifera. *Margaritiferae conchae* nocturno tempore litus adeunt, & rore coeli concipiunt: His autem talis sensus est, vt partus suos maculari timeant. Itaque cum sol feruentes emiserit orbes, ne calore nimio fuscent lapides, conchae subsidunt in profundum. piscantium quoque timent insidias, & ob hoc inter scopulos frequentius delitescunt; gregatim natant, & quae magis experta est gregem ducit, quae si capta fuerit, caeterae diffugiunt.

Megaris. *Megarus* est piscis marinus duarum palmarũ longitudinis; vilis habetur in partibus in quibus capitur, sed cũ ad remotiora salsus reducitur, raritas eius pretiũ facit; recenter tamẽ captus, & sine sale, delicatiorem cibum edentibus facit. Mugilus. *Mugilus* est piscis velocissimus in aquis fluuialibus sed naturaliter incautus; nam deridetur eius stultitia, cum in metu capite absconso, totum corpus absconsum & securum credit. Hic cum Lucio inimicitias habet hyeme tantum; & huius causa creditur, quia tunc rarus est cibus, pro quo dimicant; aestate vero abundant, & ideo tunc ad concordiam rediguntur.

Multipes. *Multipes* est piscis marinus à re nomen habens, huic pedes à latere procedunt. In hyeme coit, & inter caeteros pisces sibi nidum ex surculis struit. per duos mẽses ouat, & hoc vnum ouum tantum ad instar nucis paruum: tunc foemina per 40. noctes sedet, & ouum à se editum fouet; ex quo fiunt pisces innumerabiles. Quod si non esset multum, eorum genus decresceret, quia seipsos inuicem consumunt, & multae comestionis sunt multipes astutia magis quàm fortitudine vincit carabum monstrum marinum, quòd validum est ac robustum. Est & aliud genus multipedis. *Est etiam* quoddam genus multipedis naturaliter astutum, quod in aquae superficie natat, & dorsi testam ad solem ponit, vt desiccetur ac durior fiat, sicque salsas maris aquas & aduersa scopulorum pati valeat.

Mulus. *Mulus* est piscis marinus, gratia nobilitatis in esum tantum datus nobilibus; rarissimus enim est, quem septentrionalis tãtum gignit oceanus. Horum genera plura sunt, quidam alga & ostreis aelimo, caeterorumque piscium carne vescuntur, nobiliores autem in inferiori labro gemina barba insigniuntur, victusque eorum est, quod iuxta ripas aeris serenitate concreuerit. Multum nobilem expirantem, numerosa colorum varietate spectari, proceres gulę narrant.

Muraena. *Muraena* tantum foeminini sexus dicitur esse, & à serpente concipere, & ob id in siccum ad coitum exire. Dicit autem Ambrosius, quod serpẽs ad eam venturus ad coitum, prius euomit omne venenum. In Gallia septẽtrionali murępis omnibus in dextera maxilla septenae maculae sunt, quae ad formam septentrionis refulgent duntaxat vigore quodam, sed cum anima pariter extinguuntur. Muraenę, sicut dicit Plinius, libenter se tenent inter arundines & ligna, vt si forte reti concludantur, flexu multiplici euadant. Hae morsum venenosum habent, sed capitis earundem cinere sanatur. Periculosum est eas in cibum sumere, nisi prius in vino optime ac diutissime decoquantur; & speciebus aromaticis, maximeque pipere condiantur: venenoso namque abundant humore, vnde nec de facili cedunt coctioni.

Murices. *Murices* conchae marinae sunt, quae latent circa cãnis ortum, & statuto tempore exeunt; pretiosum liquorẽ tingendis vestibus habent vtilem, sed his color in sola vena candida reperitur, reliquũ vero corpus sterile est: viuis quoque tantum hic color exprimitur; quia cum vita succum euomit. non habent sphaericum os, neque rotundum, nec in angulos prodeunte rostro, sed ad conchae modum, vtroque latere clauditur. Mus marinus. *Mus marinus* ad terram exit, ibique fossam faciens oua parit, ac terra rursus obruit. Post tricesimum vero diem rediens iterum fossam aperit, & foetum in aquam ducit. horum foetus inter initia visu caret, sicut foetus omnium fere generaliter aquatilium.

De His quę incipiunt per P.

CAP. CXXXII.

Pauus maris. *Pauus maris* dictus est à pauone volucre, quoniã ei similis est in coloribus, dorso enim & collo pictus est colore diuerso. Pectines. *Pectines* maris armantur vnguibus, lucent in tenebris ignium more. In magnis frigoribus & magnis aestibus reconduntur, quia temperatum aerem oportet eos habere vt viuant, cum excessum passionum in elementis, vngues eorum pati non valeant.

Pinna. *Pinna* de genere concharum est, corpusque rotundum habet: mas & foemina socialiter ambulant; aperit pinna conchas suas ad lunam, seque paruis pisciculis offert quasi mortuam; qui protinus exultantes, vbi licentiae audacia creuerit, implent eius conchas: mox vero pinna se plenam sentiens, apprehẽsum quicquid incluserit exanimat, partemque socio tradit. Eius astutia.

Porcus mari. *Porcus maris* est piscis esibilis, porci terrestris ex magna parte similis, & caput habet simillimum, & membra in corpore, costasque simili modo dispositas. Tota fere caro eius in pinguedinem transit; lingua eius absoluta est vt porci, sed voce differunt. Circa guttur orificium habet, & escam in fundo maris fodiens quaerit. In eius dorso quaedam spinae sunt venenum efficacissimum habentes, & punctionibus suis valde cruciantes; sed fel eorum punctis remedio est.

Pungitiuus. *Pungitiuus* est omnium fere piscium minimus, quibusdam spinis secundum nomen suum pungens; mas in eis circa fauces rubeus est, foemina vero illa rubedine caret, ambo vero maculis nudati sunt. Hos vulgus opinatur sine semine in aquis crescere; & quod mirabilius est, alios etiam horum semine propagari, vnde & hunc piscem matrem piscium vocant: Dicunt enim si stagnum nouum fiat, nullusque piscis immittatur, hos pisciculos anno primo in eo inueniri, & anno secundo diuersi generis pisces ex eisdem propagari.

Purpura. *Purpurae* sunt conchae marinae, quae verno tempore congregãtur, & attritum liquorem ore saliuant, quem in mediis faucibus habent, Horum piscium conchae infra annum magnitudinem implent; quòd si ante in crescendo transcurrant, vim libidinis auferunt, nec vltra coire possunt, vt in tempore pretiosum liquorem pariant: vnde summa diligentia primo anno detrahuntur eis conchae, vel confringuntur ne crescant: Horum liquore vestis purpurea tingi solet, qui color nigrantis rosae more sublucet. Purpurae foetidis odoribus capiuntur, & cum seminecae fuerint, mari redditę reuiuiscunt.

De His quę incipiunt per R.

CAP. CXXXIII.

Rana marina. *Rana marina*, quae piscatrix vocatur à Plinio, persequitur pisces hoc modo: Eminentia cornua sub oculis habet; quibus turbato limo assultantes, nec raptorem in eo latitantem videntes concurrunt, donec tam prope accedentes, ab illo subito discerpuntur.

Raia. *Raithe*, vel Raia, inter pisces nobiles reputatur, admodum vilis, & hoc vbi est piscium copia: propemodũ rotundus est, & in longitudine & latitudine fere aequalis

lis oculos habet horribiles, os quoque deformitate luridum, & hoc non eo loco quo piſces cæteri, ſed loco ventris, vbi vero caput & oculi ſunt, os non habet: Caudam habet prælongam vt coluber, & in ea ſpinulas quaſdam acutas valde habet, & quandoque in capite lapidem, nec credimus quia natura creauerit eum inutilem: huius carnes indigeſtibiles ſunt, vt carnes bouinæ. Impinguantur autem, vt dicit Ariſtot. vento meridionali flante.

Carnes Raiæ ſunt indigeſtibiles ac bouinæ.

Rumbus.

Rumbus eſt piſcis magnus & fortis & aſtutus, ſed tardus, quique piſces vt rana marina ſimili modo deprædatur. Nam in limo turbato abſconditus, pinnas exertas mouet, & vbi piſces approximare viderit, mox eos corripit & deuorat. Argumentum eſt eius ſolertiæ, quia cum ſit tardiſſimus omnium piſcium, mugilum tamen piſcem velociſſimum in ventre ſæpiſſimè reperitur habere.

Solertia eius

De his quæ incipiunt per S.

CAP. CXXXIV.

Salmo.

SAlmo piſcis eſt in latitudinem & longitudinem magnam excreſcens. Robore fortis eſt, ſed ponderoſus & grauis, omniſque quā habet agilitas, à potentia virtutis eſt potius, quàm à leuitate corporis. Hic quoque (vt dicit Plinius) olim præferebatur omnibus piſcibus fluuialibus, & maximè in Aquitania. Carnes eius rubeæ ſunt, quæ licet dulces & gratæ ſint, valde tamen ſatietatem cito manducantibus ingerunt. Piſcis iſte fœtus facit, nec diu viuere poteſt in aquis dulcibus ſtagnorum, niſi liberum habeat trāſitum ad dulces vndas fluuiorum: quando etiam vbi in tranſitu, ſepem vel aliquod huiuſmodi obſtaculum inuenerit, caput caudæ coniungit, flexoque corpore peruolat ad optata: hoc ipſum etiam facit cum irretitum ſe ſenſerit.

Salmo non diu viuit in aquis dulcibus ſtagnorū

Salpa.

Salpa piſcis eſt obſcœnus & vilis: hoc miraculum ſui præbet, vt nunquam decoqui poſſit, niſi prius fortiter fuſte vel ferula verberetur.

Sepia.

Sepia concipit ore, ſicut & vipera, oua eius dura ſunt: hæ non natant in mari niſi par & par, maſculus & fœmina: omni tempore ouant, in 40. noctibus oua ſua complent. Fœmina cum ouat mas eam ſequitur, & ſuper oua ſemen inflat vt viuificentur.

Solaris.

Solaris dictus eſt, eo quod in ſole libenter in ripis fluminum iacet. Caput habet magnum, & orificium latum, cutem nigram ac lubricam, qualis eſt anguillorum, hepar habet dulciſſimum, & eſibilitate pręcipuū. In vaſtitatem ac longitudinem maximam creſcit, ſed hoc cum in ęuum longum vitam duxerit; tardius enim cæteris piſcibus creſcit.

Squatina.

Squatina piſcis eſt in mari, 5. cubitos habens longitudinis, & caudam pedalem. Hic abſconditus in limo piſces corripit ſubito; cutem tamen aſperam habet, vt ex ea lignum & ebora poliantur: pilus ipſius cutis breuis & niger eſt: hunc adeo durum natura creauit, vt ferri vel calibis acumine vix incidi poſſit.

Stella.

Stella piſcis eſt in mari occidentali, cuius figura ad modum ſtellæ: hic cum aliquod animal comederit, mox inuenitur in eius ventre durum, quaſi bis coctus panis.

Sturio.

Sturio piſcis eſt magnus habitans in aquis fluuialibus, quæ magnæ ſunt & diffuſę: viuere diutius non poteſt in ſtagnis, niſi ad dulces fluuiorum aquas trāſitum habuerit. Cibi parum aut nihil admittit in corpore, quippe cui cibus in nutrimentum ſufficiens eſt ipſa ſola aeris ſerena tranquillitas: quapropter & modicum habet ventrem, ac propemodum ſolidus eſt in loco ventris, ſicut in reliqua parte corporis. Habet inteſtina licet paruiſſima reſpectu ſuæ magnitudinis; Hepar vero ſatis magnum, & adeo dulce, quod vix comedi ſine ſtomachi abominatione poteſt. Vnde eius felle quod cōtiguum eſt hepar fricari ſolet, vt exceſſus dulcoris in hepate temperetur exceſſu amaritudinis in felle. Ore caret, & illa pars integra eſt, quæ in cæteris animalibus os occupare ſolet, nec niſi modicum ſub gutture foramen habet, clauſum cum voluerit, apertum autem aeris ſerenitati. Auſtro citius impingueſcit, aquilone vero flante ſubſidet in profundis. Idem in lacte poſitus diu ſicut in aqua viuit.

Sturiani pro cibo ſufficit aeris tranquillitas.

De his quorum nomina incipiunt per T. & V.

CAP. CXXXV.

Trebrius.

TRebrius eſt piſcis niger, pedalis tantum in lōgitudine, habens tamen quinque digitos in craſſitudine; hanc ei vim ineſſe Plinius recitat, vt pars eius in ſale ſeruata, aurum quod in altiſſimos puteos deciderit, admota extrahat, ac fluctuare faciat. Hic colorem candidum in hyeme mutat, & æſtate nigrior fit, ſolus inter omnes piſces ex alga nidificat, & oua in nido parit. Trebrius eſt in oceano, qui naues diro perforat roſtro.

Tructa.

Tructa piſcis eſt habitans in fluuijs dulcibus qui magno impetu currunt de montibus. Squamas habet vt ſalmo, carneſq; ſimillimas, ſed multo eſibiliores; & hoc in æſtate tantum, à menſe Iulio vſque ad Nouembrē, hyeme vero carnes habet albas, vt cęteri piſces, minoriſque ſaporis; maculas habet in dorſo croceas atque ſanguineas.

Vipera marina.

Vipera marina piſcis eſt paruus, paulò plus quàm cubiti vnius: In capite ſuper oculos vnum cornu fert paruum, acutum, & mortiferum; eo namque quæcunque vulnerat inficit: quod cauentes piſcatores, capto piſce caput ei amputant, reliquum vero corpus in vſus hominum cedit.

Venth, vel Ariſtoſus.

Venth piſcis eſt vulgariter dictus, Latinè vero Ariſtoſus, quia Ariſtis innumeris armatur caro eius, ita vt incōmodè edi poſſit, & nō ſine faſtidio: vnde pauperum cibus eſt, tanquam omnium piſciū eſibiliū viliſſimus. In aquis dulcibus frequēter habitat, in his tamen quæ fluxu ac refluxu maris amaricantur. Capitur autem ſic: Retia tenduntur in longum aquæ, vel in tranſuerſum; & ante retia ſuper aquas inſtrumentum inſtar arcus, ita vt fluitet ſuper vndas. In ſuperiori autē eius parte nola ſuſpēditur, cuius ſonum piſcis audiens gregatim aduenit, tinnitum nolę ſtultus ſequens (& hoc indicio patet, quia ſenſum habent auditus): Incidentes igitur in retia capiuntur in multitudine magna. Hæc de piſcibus dicta ſunt, qui purè naturam ac ſpeciem piſcis habent.

Modus quo capitur.

De monſtris marinis, & primo de Abune & Barthera.

CAP. CXXXVI.

SEquitur de monſtris marium. Omne marinum & omne genus piſcium quod ambulat, per conſequens anhelat.

Abune.

Abune monſtrum eſt maris, guloſius cunctis marinis beluis, præda viuit, & in craſſitudinem corporis ſui vertitur ei quidquid comedit. Vnde quia ſtomacho caret, venter eius quando comedit multum inflatur, & extenditur ſupra modum. Cum amplius extendi nequit, piſces per os eijcit; & hoc de facili quia cum collo careat, ſicut & cæteri piſces, os eius contiguum eſt ventri. Eſt autem adeo craſſum animal, quod quando periculum timet, pellem & carnes ſuas contrahens, extremitates ſui corporis intra ſe ſicut ericius abſcondit, ita vt non appareant; quod tamen aliquando ſine ſui detrimento non facit; mortem enim adeo timet, quod cum periculum ſenſerit, nec abſcedere beſtiam credit quæ in inſidijs latet, nequaquam caput foras retrahit, quod intra corpus ſuum abſcondit, ſed cum affligitur fame, carnes ſuas deuorat, magis eligens in parte abſumi, quā præda facta beluis, in tota conſumi.

Barthera.

Barthera eſt animal marinum, habens orificium pręomnibus animalibus fortiſſimum, nam & lapidem ſi in ore ſuo acceperit, eum frangit. Hoc quandoque ad ripam exit, & herbas depaſcit, & quando oportet in aquam reuertitur, ibique ſubmergitur, ne cutis dorſi eius à ſole deſiccetur, & ad nutum debitum flectere ſe nō poſſit. piſciculos quoque comedit, & per illos comprehenditur; piſcatores namque piſciculos

paruos

Modus quo capitur.

paruos viuos filo cōsutos in mari proijciunt; qui dum effugere non valent, sed insimul fluitant, animalis prædicti morsibus patent: at ipsum animal dum vnum post alium transglutire laborat, interim occupatum deprehenditur.

De his quæ incipiunt per C.

CAP. CXXXVII.

Chaab. CHaab est animal marinum, habens pedes paruos respectu sui corporis, quod vtique magnum est. Sunt autem pedibus vaccæ similes: horum vnus longus est, cartilaginosus, osse carens, quo vtitur loco manus in omnibus: per ipsum enim eradicat quod vult, & cibaria per eum accipit, eaque ori suo reddit, & cū natat in aqua, spirat in ea; sed spirando anhelitu suo aquam in corpus suum attrahit, qua cum repletus fuerit ad aerem recurrens eam eijcit, & sic respirat.

Canis. *Canis* est marina belua terribilis & hostilis omni animanti, quod eius verberibus cedit. Robustissimos habet brancos clauorum modo formatos. Hi venantur per mare greges piscium, instar canum in terra feras venantium, excepto quod latrare nequeunt, sed pro latratu afflatum horribilem habent. Insequentes ergo piscium greges, ad loca eos angusta coarctant, & sic in coarctatos crudeli morte grassantur. Piscatores vero, loca notantes in quibus absconditi pisces à fuga latitant, retibus capiunt circumclusos. Hę vero beluæ difficulter multis tridentibus confici possunt.

Celethi. *Celethi* est animal marinum, quod præter morem aliorum oua in matrice sua generat, ex quibus illic debito tempore foris exeūt vermes; quos cū pepeterint, incredibili celeritate fiunt animalia perfecta, parētibus similia. Cor habet magnum, & tamen est valde timorosum; grauiter autem dormit, ita vt manu capi possit.

Caruleum. *Cæruleum* est monstrum nomine & colore, quod ganges fluuius educat, de quo superius dictum est.

Chylon. *Chylon* inter omnia animalium genera non pascitur, sed tamen humiditate viscosa quæ exit ab eo cibatur & nutritur; vnde fit vt hoc animal semper sit ieiunum, & tamen corpore validum: nam & in fœminis videmus plus posse differri ieiunium per multos dies quam in viris, propter superfluitates humidas & viscosas, quæ magis abundant in eis, id est in fœminis.

Crocodilus. *Crocodilus* lingua caret, os patulum & apertum habet, & hiatū vsque aures: per diem in terra requiescit adeo immobiliter, vt nisi consuetudinem eius præcognoscas, mortuum illum credas. Oculis clausis se dormire simulat, & aues hiatu suo pabuli gratia inuitat, quas ad escam descendentes, perimit & transglutit. Quidam hoc animal sicut vrsum semper crescere crediderunt. Circa Nili ripas habitat in insula gens hominum parua quidem, sed animosa, his beluis inimica:

Modus quo capitur. Soli enim innatare flumen audent, in quo crocodili habitāt, saliuntque super dorsa eorum, & illos inequitant: hiantibus ergo beluis, resupinato capite, sessores dextera, læuaque clauam in ora hiantium quasi pro freno tenent, & in terram captiuos agunt, solaque voce etiam territos euomere recenter absumpta corpora cogunt. Hoc animal auulso corde postea viuit aliquantulum, quod est vtique contra naturam omnium animalium quæ vitam habent à corde, hujus carnes manducant Sarraceni.

Hoc animal euulso corde aliquandiu viuit.

Crithos habet cutem testeam, leuem, nigram, & in aliqua parte rubeam, fissuras duas in pede, quæ tres digitos faciūt, pedem dextrum habet paruum, sinistrum verò magnum, & ideo cum ambulat totum corpus fert super sinistrum. Aere claro absolutus incedit, commotis autem ventis applicatur lapidibus, & immotus quiescit. Cuique vero rei forti applicationi adhæret: & hoc mirum est, quod claro quidem tempore sui potestatem habet, tempestuoso autem debilitatur & infirmatur.

De his quæ incipiunt per D.

CAP. CXXXVIII.

Delphinus. DElphinus est belua specie multiformis, qua nihil velocius habet pelagus; & nisi infra rostrum os illi esset in medio pene ventre, nullus piscium eius celeritatem euaderet; sed moram affert ei prouidentia naturæ, quia nisi resupinus atque conuersus, non valet aliquid capere vel retinere. Aculeatas habent pinnas dorsuales, quæ inhorrescunt erectæ, quando irascuntur: Cum vero pacati fuerint, quibusdam receptaculis operiuntur. Pro voce gemitus est illis humano similis, & hoc quia pulmonem habent, & venam asperam, & eorum lingua non est absoluta, nec eorum labia prominent ad distinguendam vocem: Aures non habent, sed aurium loco, foramen. Horum autem & olfactus nec vestigia quidem habet, cum tamen sagacissimè olfaciāt. Dormiunt super aquas, vt possint audiri stertere, viuunt vsque ad annos 150. mulcētur musica, vnde Artionem cytharistam in mari nautis interficere parantibus, obtinuit ab illis vt prius chitara caneret, ad cuius sonum Delphinorum gregibus congregatis, cum in mare se proiecisset, ab vno exceptus est, & ad littus proiectus.

Delphinus musica delectatur.

Solus delphinus inter pisces felle caret. *Solus* Delphinus (vt dicit Aristoteles) inter pisces felle caret. Hi solo æstatis tempore pariunt, hyberno nunquam. Mares fœminis parientibus catulos deuorant, sed matres cum fœtibus se occultant; diligunt enim eos tenerrimè, longoque tempore ducunt post se, & illi sub aqua matres sequuntur; at vbi ad robur ætatis perueniunt, nisi validi sint, eos etiam matres persequuntur. Fœtus eorum, vt dicit Aristoteles, cito crescunt, & semper crescunt vsque ad annos decem, sed decem mensibus completis coeunt & imprægnantur. Delphini parui semper simul sunt tanquam greges, & habent duos magnos Delphinos custodes. Quod si quis eorum mortuus fuerit, alij super scapulas eum efferunt, ipsumque custodiunt, ne ab alijs piscibus comedatur, donec tempestate maris ad littus eiiciatur: inuicem enim se miro modo diligunt. Vnde Plinio testante narratur, quod Delphino capto à Rege Chariæ conuenit ingens multitudo reliquorum ad portū, vbi Delphinus ligatus tenebatur. Quibus plangētibus & quasi miserationē poscentibus, Rex eum dimitti præcepit. Delphinos sequitur aliorū piscium multitudo, quod scientes piscatores, venantur pisces vbi illi transierint. Si quis carnes Delphini comederit, & in mari lapsus fuerint, si à Delphinis inueniatur, statim ab eis deuoratur: si vero non comederit, supra rostrum eum eleuantes, ad terram trahunt, & ab alijs piscibus defendunt.

Delphini se inuicem mirabiliter diligunt.

Draco. *Draco* marinus est mōstrum crudelitate horridum, instar draconis terrestris in longitudinem extenditur, sed alis caret. Caudam habet tortuosam, caput secundum magnitudinem corporis paruum, sed hiatum oris horridum, squamas & cutem duram; pinnas autem habet pro alis, quibus vtitur in natando: vno impetu magna maris spatia transcurrit, & hoc potius robore virium, quàm remigiis pinnarum. Pestifer est hominibus, & etiam piscibus morsus eius, mortem enim infert: cinis autem ossium eius, dolores dentium sanat.

De his quę incipiunt per E. vel F. vel G.

CAP. CXXXIX.

Equus. EQuus marinus est monstrum magnum, & contra omnia fere marina monstra fortissimum, nihil extra aquam potest, vt dicit Aristoteles, sed statim vt aquarum caruerit natura, carebit & vita: aliorum piscium carnibus viuit. In pugna crudele est, sed hominem timet, & contra eum partiri bella formidat.

Equolinus. *Equolinus*, vt dicit Michael, monstrū est ingens ac ferocissimū, in Nilo habitans: crura pedesque & vngues habet

habet vt Crocodilus, sed multo maiora: humanarum mortium cupidissimum est, nam cum ei nauis in portu occurrerit, vnum pedem in terra figens, altero nauem in anteriori arripiens, facillime scindit, vel inclinatam aliquando mergit. Vnde in locis in quibus habitat, immanis hominũ multitudo per eum perditur, sed hoc malum rarissimè inuenitur. Nullis capi potest instrumentis, nisi reti ferreo ex catenis, apud Damascenos in hoc opus fabricato: captum quoque malleis tantum ferreis occiditur: Pellis eius vnius cubiti spissitudinem habere dicitur, tãtæque esse duritiæ, vt nullo iaculo, vel armatura penetrari possit.

Pellis equi habet cubitũ in spissitudine, & est impenetrabilis.

Equus fluminis.

Equus fluminis, vt dicit Aristoteles, est monstrum in oriente, forma mirabili, sublimis faciei, crines habet vt equus, pedes fissos, & sotulares vt vaca, caudã vt porcus, corium eius valde crassum est, interiora eius vt equi, magnitudo autem vt asini, hinnit vt equus, in terra & in aquis æqualiter manere dicitur.

Felchus.

Felchus, qui & vitulus marinus appellatur, cutem habet pilosam, albis nigrisque maculis distinctam. In terra pecudum more parit, & nunquam geminis plures educat fœtus: lactat mammis, nec ante 12. diem in mare deducit. His in sono mugitus est; nullum animal grauiori somno premitur: vnde dextris pinnis quibus vtuntur in mari, vim somniferam inesse dicunt, si cuiusquam capiti subdantur. Difficulter autem nisi capite eliso interficiuntur. *De hoc* etiam animali illud mirabile fertur, quod eo mortuo & excoriato, pilus in pelle vbicunque fuerit, naturali quodam instinctu, vti mare se habet, ita se gerit: Nam si mare turbatum in fluctibus surrexerit, & pilus similiter erectus exurgit; si vero mare pacificatum fuerit, pilus in planum sternitur; sicque maris status, in re insensata & morticina deprehenditur.

Nota quid mirabile.

Foca.

Foca bos marinus est, animal in suo genere fortissimum, animosum, & iracundum, non tantum ad alia animantia, sed etiam àd sua domestica; semper enim cum fœmina sua pugnat, donec eã interficiat. Interfectam autem à loco eijcit, & sic aliã superducit; nec sic cessat fœminas superducere, donec eum contingat propria morte defungi, vel à fœmina sua separatum interimi: nec mutat locum suum de facili, sed illic semper manet, vbi eum natura condiderit. Huius perniciẹ æmuli filij, rapina viuunt.

Galatha.

Galatha extra morem omnium animalium, cum fœtus in aluo suo viuere senserit, illos extrahit, & si quidem eos ad vitam maturos inuenerit, foris relinquit. Sin autem, eos in matricem vt foueantur, reponit.

De his quæ incipiunt per K. vel L.

CAP. CXL.

Karabo.

K*Arabo* stercore viuit, & luto fœdatur; propter hoc animal ponderosum est: Caudam habet latam, & ideo quando pugnat leuiter se vertit. Huius enim generis monstra fortissimè pugnant inter se velut arietes, muniuntque se multitudine sociorum aduersẹ partes; vnde frequenter visi sunt ambulare sicut greges, & ad inuicem bella partiri. Fiunt autem in animalibus bella quatuor de causis, scilicet propter naturalem superbiam, propter cibum, propter coitum, propter fœtum, sicut gallina propter fœtum cum coruo pugnat, & anser cum cornice.

Animalia pugnãt quatuor de causis.

Kylion.

Kylion est animal marinum, quod contra naturæ communis ordinem habet hepar in sinistro, splen in dextro latere. Nam in omnibus animantibus terræ, magnis & paruis est econuerso.

Koky.

Koky est in terra sicut in mari manens, cartilaginosum, habet corpus vt sepia, ossaque minus debito robusta; vnde fit vt infirmatis cruribus aliquando vix ambulare possit, seque pedibus sustentare. Ambulatio igitur eius est potius ex vigore spiritus, & leuitate corporis, quàm ex virtute. Dentes habet acutos valde, caudam paruam vt ceruus, renes vt vacca. Venter eius sanguine caret, quia duæ venæ quæ ramificantur sub renes vsque ad ventrem in eis non perueniunt; cætera vero corporis membra sanguinem habent, qui nunquam ingelatur. Hoc animal habet quatuor pedes, & habent inflexiones digiti quinque in vtroque pede, figuraque pedis est vt cauda piscis. In aquis spirare non valet. Dormit autem prope mare super terram, ibique fœtus suos parit duos aut tres. Transacto vero die duodecimo post partum, sequitur fœtus matrem suam ad mare, & hoc multoties in die, vt aquis marinis assuescat. Hoc animal mammillas habet vnde fætus lactet: vox eius est sicut tauri, maximeque cum interficitur, difficulter autem interimi potest, nisi cum malleis.

Ludolachra.

Ludolachra est animal natura & forma mirabile, duas habens alas in facie, duas in dorso, quibus mira velocitate nititur, quocunque eam voluntas impulerit.

Loligo.

Loligo est monstrum in quo natura lusisse videtur, nam cute squamosum, cum gregibus piscium maris profunda scrutatur. Cum autem aquas fastidierit, eleuat cum alis pennigeris, quas in hoc illi natura dedit, & cum volucribus æthera scandit: sed quia flatus ventorum sustinere non potest, post modicum vbi ventis concutitur, ad aquas cogitur redire, & in profundum relabitur.

De his quorum nomina incipiunt per M. vel N. vel O. vel P.

CAP. CXLI.

Monachus maris.

M*Onachi maris* dicti sunt, quia caput habent in modum monachi recenter rasi, coronam desuper rasam & candidam, & circulum in modum criniũ super loca aurium; faciem tamen non habent in toto similem homini, quia nasum habẽt pisci similem, & os naso continuum. Cẹterum in inferioribus habet formam piscis. Hoc monstrum homines super ripas maris ambulãtes libenter allicit, & coram eis super aquas ludit. Quod si hominem admirantem propinquare viderit, appropinquat & ipse; & si datur facultas hominem rapit, & traijcit in profundum, sicque carnibus eius satiatur.

Monoceros.

Monoceros est monstrum marinum, habens in fronte cornu maximum, quo naues obuias penetrare possit ac destruere, & hominum multitudinem perdere: sed in hoc pietas creatoris humano generi prouidit, quia cum tardum animal creatum sit, naues eo viso possunt effugere.

Nereides.

Nereides sunt beluæ marinæ de toto corpore hirsutijs hispidæ, habentque speciem aliquam formatam cum homine. Horum aliqua cum mortalis conditionis imitatrix emori debet, auditur procul gemitus eius ac planctus.

Orcha.

Orcha monstrum marinum est (vt dicit Plinius) cuius imago nulla potest exprimi repræsentatione, nisi quod sit moles carnis immensa. Hoc balenas odio graui persequitur, dentibusque truculentis secreta fẹtarum irrumpit, àc morsu lacerat. Ille vèro ad flexum immobiles, & ad repugnandùm inertes, pondere suo oneratæ, ac pinnis inualidẹ, solum nouerunt auxilium in altum mare refugere, seque toto oceano defendere. Econtra vero orchæ in malitia pertinaces, laborant fugientibus occurrere, & incautas trucidare, in vada vrgere, saxis illidere.

Perna.

Perna est mõstrum magnum, quod ostrearum more nascitur inter cõchas, colorem cæruleum habentes, & inter illas vestitur nobilissimo vellere fuluo nimis ac rutilo vnde vestes pretiosæ conficiuntur in decorem & ornatum virorum ac mulierum; pepla quoque capitibus mulierum.

Pister.

Pister est in illa parte oceani quæ Galliam respicit, belua tantæ altitudinis, vt attollens se super fluctus, ingentis columnæ similitudinem præferat, altiorque nauium; velut diluuium quoddam eructuans, paucefaciat fluctuantes.

Platanista.

Platanista belua in Gange fluuio Indiæ nascitur, ro-

strum

strum habens Delphini, caudam 16. cubitorum longitudinem habentem, quibus sociæ sunt beluæ quas Stacios vocant, branchijs binis. His tantas vires inesse dicunt, vt elephantes ad potum venientes morsibus infestent, & eorum promuscides abstrahant.

Polipus. *Polipus* est piscis tantam habens virtutem in brachiis, vt nautā aliquando de naue incautè stantem vi rapiat, & in mare trahat, eiusque carnibus satietur: carnibus enim libenter vescitur. Supinis adhæret scopulis, & auelli nequit. Cui si fœtida res admota fuerit, ab eius odore protinus resilit. hi in mari iuxta Venetiam frequentissimi sunt, hyeme coeunt, vere pariunt, in terram verso capite coeunt, ouaque multa fœcunditate faciunt, ita quod hominis occisi testa capi non possunt: super quæ sedentes, & incubantes, quasi cancellatis brachiis cameram faciunt.

De his quæ incipiunt per S.

CAP. CXLII.

Scylla. Scylla monstrum est habitans in eo mari, quod Italiam & Syciliam intercludit. Nautis quidem & omnibus hominibus inimicum est, & eorum sanguine carnibusque delectatur. Caput & pedes habet ad modum virginis, formata sicut Syrenes, & rictus & oris hiatum ac dentes horridos, ventrem bestialem, & delphini caudam: miræ fortitudinis est, nec in aqua facile vincitur. In terra vero prope imbellis est, habet & vocem aliquantulum musicam, ipsaque belua carmine mirificè delectatur. *Serra* cristam habet serratam, quasi nauibus occultè subternatans, eas in fundo secat, vt intrante aqua homines astutia dolosa mergat, eorumque carnibus satietur: alia quoque est eiusdem nominis marina belua ingens, pinnasque latissimas habens quibus contra naues velificare contendit. *Stincus* est belua circa Nilum frequentissima, Crocodilo similis, sed forma multo minori & angusta: tempestates prænidet, obturatisque qua spiraturus est ventus cauernis, ex alia parte fores aperit. Huic quoque villosior cauda pro tegumento est, & eius carnibus infecta pocula, vim veneni extinguunt. *Syrenæ* sunt animalia mortifera, quæ à capite vsque ad vmbilicum habent figuram mulieris, & proceræ magnitudinis, horrenda facie, crinibus capitis longissimis, atque squalentibus. Apparent autem cum fœtibus quos in brachiis portant; mammis etenim fœtus lactant, quas in pectore magnas habent. Has quando vident nautæ multum timēt, eisque lagenam vacuam proijciunt; & ipsa cum lagena ludit, donec nauis pertranseat. Reliquam vero partem corporis habent vt Aquila, & in pedibus vngues ad laniandum habiles. Porro in fine corporis squamosas piscium caudas, quibus vt remigiis in gurgitibus natent. Quoddam etiam musicum ac dulcissimum melos habent in voce, quo delectati nauigantes & attracti, resoluuntur in somnum, sopitisque syrenarum vnguibus dilacerantur. Sed nonnulli nauigantium sapiēti vsi consilio, fortiter aures suas obturant, & sic immunes transeunt, ne mortifero syrenarum cantu illiciantur ad somnum. Hæ quidem beluæ in quibusdam profundi gurgitis insulis, & aliquando in fluctibus cōmorantur, & quod de lagena dictum est, illi testati sunt qui eas se vidisse dixerunt.

Serra. *Stincus.* *Syrena.* *Modus quo euadatur.* *Syrena suauitate vocis homines incantat.* *Nota.*

Syrenas tamen has non in veritate beluas, sed meretrices quasdam Isidorus descripsit, quę transeuntes ad egestatem deducebant. Sed philosophi, & sanctorum expositorum nonnulli cōtrarium sentiunt, verè monstra marina esse dicentes. *Sunt & syrenę* serpentes in Arabiæ partibus habitantes, equis cursu validiores, quarum etiam quidam alas habentes, volare possunt. Harum enim virus est, & sic efficacissimum ad nocendum, vt morsum ante mors quàm dolor sequatur.

Syrenæ serpentes valde venenosi.

De His quę incipiunt per T. vel. V.

CAP. CXLIII.

Testeum. Testeum est monstrum marinum, sic dictum, quia testeam habet cutem. In Arabico mari nascitur, & aliquando infirmatur, ex eo quod calor interius in corpore, propter cutis spissitudinem atque duritiem respiraculum habere nō potest. Cum autem infirmatur, aquas dulces petit, & ex eis per aliquod tempus bibit, earumque mutatione cutis efficitur subtilis, & resudat à poris angustis, & conualescit: sanatum ergo reuertitur ad aquas salsas, & ad primam dispositionē suam redit. Quòd autem aqua dulcis in mari sit, sic probari potest; Accipiatur vas cereum, & ex omni parte claudatur, vacuumque propijciatur in mare per spatium diei & noctis; postea plenum aqua dulci reperietur. Hoc animal maximum est in mari rubro.

Quod aqua dulcis sit in mari probatur.

Testudo marina. *Testudines marinas* ferunt ad pastum egressas noctu, auide saturatas lassari, & vt remeauerint matutino tēpore, summa in aqua dormire: tunc homines terni leniter ea capiunt: Nam & à duobus in tergum testudo vertitur, à tertio vero supinæ laqueus inijcitur, & sic in terram à pluribus trahitur. Fœminæ ad coitum misceri non libet, nec leuiter coitum patitur, donec ea aduersa ori eius mas festucam imponat: pecudum more coeunt, & in terram egressæ, oua vsque ad centum, ouis anserum similia, pariunt, quæ etiam quidam, ab illis tantum oculis spectando, foueri dicunt.

Tignus. *Tignus* est monstrum marinum, caudam habēs duorum latitudinis cubitorum, in mari fœtificat tantum, sed in terram exit ad pastum, dextra ripam intrat, læua exit; & hoc ideo fieri creditur, quia dextro oculo plus cernit. Naues, ob curiositatem videndi vesa vento agitari, persequitur, & eo stupore tantum afficitur, vt etiam tridente in eum iacto, terrore nō moueatur: Hyberno tempore latet gurgitibus, pinguescit in tantum, vt vita longissima per triennium sit.

Tortuca. *Tortuca* maris est monstrum ingens, formatum ad instar tortucæ terrestris, sed eius magnitudinem in immensum excedens, nam octo cubitorum est eius longitudo, quatuor latitudo. Clypeum habet quo contra iacula tegitur, ad instar vsualis scuti triangularis, sed multo maiorem, vtpote 5. cubitorum. Crura etiam habet magna, vngues magnos, & digitos in pedibus maiores quam sint in leonibus, fortitudine quoque & audacia mirabiliter viget, quippe quæ tres homines inuadere non timet, fortitudine vero frustratur, si dorsum ad terram vertatur; difficulter enim surgit in dorsum conuersa, propter latitudinem clypei, quo à dorso tanta belua includitur.

Vacca marina. *Vacca* marina monstrum est magnum ac validum, & ad iniurias iracundum: non habet oua, sed facit fœtum vnum quidem sępius, vel duos ad plus: fœtum tenerè diligit, & secum ducit vbicunque vadit. Viuit hoc animal 130. annis, quod probatum est amputatis eorum caudis.

Viuit 130. annis.

De his quorum nomina incipiunt per Y. & per Z.

CAP. CXLIV.

Hyppotamus. Ypotamus est belua in terra nascens, ęqualiter potens elephantibus, plerumque maior; rostrum habet resupinum, dentes aduncos. Noctibus segetes depascit, ad quas quasi retrogradus pergit. Libentius autem præ cæteris partibus corporis in pedibus vulnera recipit. In Nilo habitat, & in partibus Indiæ præcipuè reperitur, ex eius cute tornantur hastę. *Zedrosi* beluæ marinæ sunt Arabiam incolentes, quarum ossa adeo magna sunt, vt fores in domibus & palatiis, tignaque & alia structurę necessaria, de illis commodè secentur, 40. namque cubitorum longitudinis reperiuntur. *Zidrach* est monstrū forma mirabile, quod prętendit malitiam in sua figuratione, sed innocuum reperitur. Caput

Zedrosus. *Zidrach.*

put habet vt equi, sed forma minori, corpus autē draconi ex omni parte simillimum est, totumque diuersimode coloratum. Caudam habet longam, secundum quantitatem corporis sui gracilem & tortuosam vt anguis, pinnnasque sicut piscis.

Ziphius. *Ziphius* est marina belua valde formidabilis, & omnium animalium generi valde dissimilis, formaque singularis. Huius nanque caput si videris monstruosum est omnino; si oris abyssum, fugies velut imaginem mortis; si oculos, horrebis; si reliquum corpus nihil in rebus simile te vidisse fateberis.

Zitiron. *Zitiron* monstrum est, quod vulgus militem maris vocat, & est ingēs atque fortissimū. In anteriori parte, quasi formam armati militis præfert, & caput quasi casside galeatum ex cute rugosa, & dura ac firma nimis. Ab eius collo dependet scutum longum & latum ac magnum, & interius cauum, vt in eo possit contra ictus, pugnantium more defendi. Est enim forma triangulare, firmitate, duritiaque tam validum, vt vix vnquam possit iaculo penetrari. De collo eius, & de spondilibus, venæ quædam ac nerui fortissimi protenduntur in humerum, quibus prædictum scutum pendet in scapula, &c. Brachia quoque nimis fortissima habet, & quasi manum bisulcam, cum qua validissime percutit; vnde fit vt difficulter nimis ab homine capi possit, & si captus fuerit, difficulter etiam necari, nisi cū malleis poterit.

De Auibus in generali.

CAP. CXLV.

Proprietates auium. SEquitur de auibus. Aues indigent multo visu, propter regimen vitæ suæ, & quæ claudūt oculos, non claudunt eos nisi per inferiorem palpebram, propter duritiam corij cōtinentis caput. Syluestres minus humidæ sunt domesticis, & teneriorem habent carnem, digestionique faciliorem. In locis spinosis nidificant, nidosque rotundos, & exterius asperos, interius molles faciunt. Amissis pullis dolent, & tamen eisdem locis reædificant, percussæ in altum se eleuant, & quando de terra surgunt, versus ventum se erigunt, & caudis suis se regunt, aeremque pennis volando prorumpunt.

Aues sunt multiplici differentia. *In auibus* est multiplex differentia, nam quędam earum gregales sunt, quædam soliuagæ, quędam semetipsas regunt, quædam sine moderamine degunt, vt Grues. Magna quoque est illis differentia vocum, & etiā morum, Lasciuus est Gallus, diligens pauo, libidinosa colūba, dolosa perdix atque zelotipa, Gallina domestica. Omnis auis in volādo velox debilium pedum est, vt hirundo, & similia. Multæque ad volatum debiles, horrentes hyemem, ad conualles in locis calidis fugiunt, sed ante recessum suum se præmuniunt, vt multū comedant, & impinguentur, ac per hoc melius hyeme pati famis inopiam possint. Iacent enim pleręque per totam hyemem in speluncis & cauernis vallium calidis, quasi seminecces inuicē conglobatæ, viuuntque sine cibo multo tempore, conferente ad calorem multitudine. Post hyemem autem veniunt successiuè, secundum debilitatem suam.

Multa aues iacet in hyemem in cauernis conglobata seminecces & in vere prodeunt.

Omnes aues collum habentes longum, bibunt & eleuant caput, quousque in ventrem aqua descendat: omnes autem aues tractum faciunt in bibendo præter Gallum & hirundinem, & aues quæ in aqua manent. Aues vncos habentes vngues, non bibunt aquam, quia carnes comedunt, quæ sunt humidæ magis, quam aliarum auium cibi. Huiusmodi etiam aues habent subtile corpus, & alas magnas, propter volatum, coxasque ac pectus fortius cæteris volatilibus; viuūt autem carne. Cæteræ vero cibantur fructibus, & vermibus, atque reptilibus. Omnes aues prædatrices venantur quædam alterius generis quàm de sua specie, & in hoc à piscibus differunt: solus nisus expers est pietatis huius. Omnia volatilia digitos habent, quædam continuos, vt anser; quædam distinctos, vt bubo, vel pica.

Omnia volatilia habēt digitos.

Omnes aues in aquis natātes, pellem in digitis pedum habentes, gregatim ambulant. aues vncorum vnguium, boni volatus sunt; habens autem vngulam in crure, sicut gallus, parui debilisque volatus. Omnis auis habens crura longa, longum etiam habet collum, quæ autem habet crura breuia, breue collum habet; exceptis his quæ coriū habent inter digitos, vt auca.

Masculi auium plus fœminis viuunt. *Aues* aquas claras viuas & currentes diligunt, super cadauer fœtidū non cadunt, nisi saporē habeat bonum tunc .n. fœtorem non euitant. Vniuersaliter auium masculi plus fœminis viuunt, quia fœminæ sæpius per fœturam auium debilitantur ad mortem. Omnis auis quæ vno anni tempore coit, & oua gignit, paruissimos habet testiculos, nisi tempore coitus, tunc enim vltra modum crescunt. Ocissimè pariunt aues quæ plurimos gignunt pullos; quanto vero maius est animal, tanto diutius in vtero formatur. Omnes aues calore materni corporis animantur, & omnes in pedes nascuntur; econtra vero animalia cætera in caput. Omnes auium pulli dum parui sunt, ventres & vmbilicos habent longos, secundum quod in ouo dispositę iacebāt, nec in testa conclusi, cibos egerere poterant. Cum autem creuerint abbreuiantur. Idem dum adhuc parui sunt, caput eleuatum sursum tenent, quia temporibus indiscretis ad cibum suspensi, matrem adesse suspicantur; adulti vero caput ad ima disponunt, quasi iam in terrā cibum per se quæsituri.

Omnes aues nascuntur in pedes, catera vero animalia in caput.

De Accipitre, & Achante, & Aëriophilon.

CAP. CXLVI.

Accipiter. ACcipiter est auis nobilis Herodio minor, sed multo tardior, ad custodiam tamen sui cautior, nam in volatu moderatior est, & mire disposita. Auem cum cœperit, statim in latere rostro forat, vt corde tāmmodo satietur; vnde & dominus eius, solo auis corde victorem remunerat, cæteraque in vsus suos reseruat. Hæc auis pullos suos de nido ejcit, & ad prędam compellit; nec mirum si rapere assueta, nutrire fastidit. Accipiter domesticus leporem capit, nam sinistro pede infixo terræ, ne lepus qui fortior est viribus euadat, dextro currentem apprehendit, & eius primo caput inuadit, eique visū vnguibus demit: Accipitris pennæ violenter euulsę non de facili recrescunt, propter siccitatem, atque pororum raritatem, vnde accidit ei frequenter constipatio, nec cibum digerere potest. Ideo dantur ei plumæ in cibi purgationem, vt leuior fit ad volatum. Pennæ vero quę naturaliter ei cadunt, de facili recrescunt, quia locus maturus est, & humore magis abundans: Accipiter in oleo rosaceo decoctus, membrorum vitiis efficacissime medetur, vt dicit Plinius.

Accipiter domesticus leporem capit.

Achantis. *Achantis* est auis parua, sed fœcunda, nam duodenos simul pullos facit. herbarū pabulo reficitur, & ob hoc odiosos habet equos, quos vbi pascenti sibi superuenire viderit, & herbas diripere, fugit, & vindicat se vltionequa potest eorū hinnitus proprus vocibus imitās, ac deridens. *Aëriophilon* quasi amatrix aëris dicta, vulgariter Antaelyon appellatur. Et est auis noblissima, paulò maior Aquila, volatu potens, & alis velocissima. Pennas habet subrufas, caudamque longam, vngues ac rostrum & crura maxima; aeris serena inhabitat, in tantum vt vix vnquam aut parum in terra resideat aut quiescat; super nubes quoque frequentius eleuatur, ita quod videri non potest ab homine, cibumque capit in aere, & hoc prædantium auium more; cui si se auis obuiam in aere tulerit, mox ab eo corripitur, & de supremo aere in terram deiicitur, nec ab homine videri potest, quis eam occisam ab aere deiecerit. Hęc auis dum adhuc in pullo est, & necdū se cognoscit, ab hominib⁹ capitur, domesticatur, & ad capturā instruitur, sicque natura eius ab alienatione syluatica mutatur, vt aliam suam cōditionē non putet, nisi cū hominibus, & in domibus habitare, vbi nutrita est. vnde fit vt contra consuetudinem aliarum auium nobilium, absque

Aëriophilon. Hæc auis nō nisi dum in pullo est capitur & domesticatur.

ligamentis

A ligamentis in perticis & in domibus maneat: Hęc auis capreolos & hinnulos capit, vnguium laniatione oculis in bestia primum excussis, sicque terebrato cerebro vsque ad vitæ extinctionem grassatur. Socialiter autem duo & duo volant, captamque prædam diuidunt.

De Agochile, & Alauda, & Alcione, & Anate, & Ansere.

CAP. CXLVII.

Agochile. AGochile Arabicè dicitur, Latinè Caprimulga, est enim auis orientis magna, quæ duo vel tria facit oua, capras lacte irriguas petit, earumque mammis se supponens, rostro lato, quod ad hæc creatum habet, lac ex eis velut capreolus sugit, sed extunc in eis B lac adnihilatur, earumque mammillæ deficcantur. Dicit etiam Plinius, quod ex eadem suctione, capræ visum perdunt.

Alauda. *Alauda* est auis à laude dicta, quia mira iucunditate pennis exertis in aere vocis modulamine lætioris temporis aure congaudet, nam obnubilato vel pluuioso cælo, vix aut nunquã canit. Diem in aurora venientem, vocis iubilo prodit, sedens in terra vix vnquã cantat, sed in ascendendo canit, paulatim quidẽ ascendit, sed instar lapidis subito descendit. In descendendo autem alas corpori coniungit, & leui motu cauda se regit. Accipitrem adeo timet, vt cum ab illo impetitur, in terram depressa sinus hominum inuolet, vel eius manu capiendam se præbet, conscia satis misereri sibi C potius hominem, quàm Accipitrem.

Alcio. *Alcio* est auis minutissima in mari habitans, & fœtus faciens. Aues quidem domesticæ, vt gallina & columba, in discretis temporibus fœtus faciunt, quoniã ab hyemis intemperie tutæ sunt, hæc autem sola inter aues syluestres hyemali tempore fœtificat: huius nidus ferro nequit incidi, sed ictu valido frangi: nec vnde confingatur potest inueniri. *Fœtus facit in hyeme, & nidum ex materia ignota, quæ ferro incidi non potest.*

Anas. *Anas* est auis aliquantulum Gallo maior; mas, caput & collum viridis coloris habet, rostrum vero latum & alas albo viridi nigroque distinctas. Torquem habet album circa collum, pedes rufos & latos, quibus in aquis subremigat; nam aquis fluminum gaudet, difficile sine his viuere valet, maximè cum eam cibi sicci citius ingurgitant. Mares aliquando cum plures simul D fuerint, tanta libidinis insania feruntur, vt fœminam solam coeundo vicissim ac certatim occidant. Horum pulli mox vt ouum exeunt, tanta agilitate vigent, vt etiam si matrem mori vel alienari contigerit, sine nutrice viuant.

Anser. *Anser* vel Auca est auis Aquilinæ magnitudinis: huius generis illæ quæ indomitæ sunt & propriæ libertatis, glauci coloris sunt, & aeris alta petunt; volant vt Grues ordine literato, & secundum flatus ventorum volatus suos dirigunt: Aquilone flãte petunt Austrum satis consciæ frigidiora tempora imminere, vix à volatu cessant, nisi commanducantes interim depascant; adeo namque delectabilis est eis volatus, vt raro dormiant: at contra domesticis Aucis, volatus est grauis, pascere officiosissimum, quiescere ac dormire præcipuum, horas noctis & fures clangore produnt. Vere E coeunt, aut si bruma, post solstitium. Si quis subripiat eis oua, pariunt donec rumpantur; aliena vero non excludunt. In cubando vtilissimũ est 9. aut 11. subijcere: aliquando etiam sine coitu ouant, sed oua sine pullis sunt. Pro pullis defendendis sibilant, contra pluuiam frequentius se balneant, carnes ad digerendum duras habent. Quando impinguationis causæ reclusæ sunt, si vna sola frustrata societate relinquatur, præ tristitia solitudinis vix vlterius impinguatur. Est in alpium montibus anserum genus, inter aues maximum, præter strutionem; sed adeo ponderosum, vt manu capiatur immobile super terram. Anates & Anseres, cæteræque aues aquaticæ, herba se purgant sideritide. *Si quis anseri oua surripiat, parit donec rumpatur.* *Vna anser sine socijs reclusa præ tristitia vix impinguabitur.*

De Aquila.

CAP. CXLVIII.

AQuila est auis magna & nobilissima, vtpote auium regina; quæ cum senecta grauatur, super omnes nubes in sublime volat, & ex calore solis oculorum eius caligo consumitur, & mox impetu cum ipso caloris æstu descendens, aquis frigidissimis tertio immergitur: Indeque resurgens, statim nidum petit, & inter pullos iam robustos ad prædam, inæqualitate frigoris & caloris, quasi quadam febre correpta, sudore plumas exuit, foueturque à pullis suis & pascitur, donec plumas pennasque recuperans, innouetur. Alas habet rectas & extensas, sed in summitate recuruas, dextrum pedem sinistro maiorem, libenter ad solem conuersa sedet, sedensque suos vngues semper respicit, ne recurui facti sint. Super lapidem quoque non diu sedet, ne acies eorum retundantur. *Aquila. Modus quo innouatur Aquila renouatur.*

His pugna cum Ceruis est, pennisque verberant eos donec retrogrados in rupes præcipitant. Econtra cerui multum puluerem congestum, earum oculis incutiunt. Acrior etiam illis cum Dracone pugna est; at vbi Draco inualuerit, alas Aquilæ quandoque multiplici nexu ligat. Hæc auium sola sublimatur, omnes aues nobiles ea visa pertimescunt, illaque die audaciã perdunt, nec ad prædam de facili volare possunt. De solo Girfalco dicitur, quod aquilam capit; & in hoc eius audacia culpatur, tanquam maiestatis rea, quod reginam auium lędit. Aquila rapinam captam non protinus fert, sed primo deponit, expertaque pondus secundum vires suas, abit: prædam quidem cæteris auibus partitur; eas itidemque secum comedere patitur, sed si cibus in medio positus ei non sufficit, vnam ex circumuescentibus auibus rapit & comedit. Cornix Aquilam insequitur quandoque, sed cum Aquila diu dissimulauerit, eam tandem vnguibus apprehendit. *Aquila pugnat cum ceruo & dracone.* *Crudelis Aquila pietas.*

In altissimis arboribus aut rupibus nidificat, vbi mala bestia non accedat, pullosque cautè custodiens non relinquit, donec semetipsos protegere sciant ac valeãt. Itaque contra Draconem vel hominem, vel aliud animal, si eos turbare vel rapere voluerit, mira animositate pugnat, seq; mortis periculo pro eis exponit. Quos etiam in humeris sustollit, vt eos prouocet ad volatũ. Fertur etiam quiddam habere præscium, vt quantumcunque longe sit à pullis, aduenire sentiat aduersarios eorum, docet etiam eos lambere sanguinem. Lapidem ethitem habet in nido, qui velut prægnans fœtum, habet intus lapidem minutum sonantem. Et hunc contra calorem nimium quem habet Aquila naturaliter, habet in nido, ne scilicet depereant oua decocta calore nimio. Huic enim lapidi calor ignis nocere nequit. *Prouocat pullos ad volandum.*

Dicunt etiam alij Philosophi, quod duos lapides pretiosos nomine Indes in suo nido collocat, sine quibus parere non potest Aquila. Multis diebus ieiunat, adultos pullos persequitur, longè fugans, æmulos scilicet rapinæ, captoque lepore vel vulpe, minutatim ei corium detrahit, & oua sua in illo villo inuoluit, ac sub calore solis ponit, ibique relinquens ea non cubat, sed quousque naturali maturitate frangantur expectat. In egressu vero pullorum redit, & tunc eos vsque ad robur perfectum nutrit. *Aquila non cubat oua, sed sub calore solis collocat.*

De Ardea, Arpia, & Asalon, & auibus paradisi.

CAP. CXLIX.

Ardea. ARdea dicitur, quasi ardua, propter arduos volatus. Hæc licet in aquis cibum suum quærat, in syluis tamen & altis arboribus nidum suum collocat. Fertur autem quod pullos suos miro rigore nititur defendere. Accipiter eis infestus est, sed Ardea huic anum opponit, & stercus eijcit, ad cuius tactum accipitri, pennæ computrescunt. Vnicum habent sicut Ciconia

nia intestinum: plurimæ earum colorem habent cinereum, quædam vero album. Est quoddam earum genus quarum mares anguntur in coitu cum magna vociferatione, funduntque sanguinem ex oculis pre dolore; nec minus ægre pariunt grauidæ. Est etiam quoddam ardeæ genus distans à cæteris tantum rostri magnitudine, quod quidē semissem cubitū habet in anteriori parte, & plus quā tres digitos in latitudine: & ad hoc solum creatum videtur, vt ex eo sibi vitam commodius quærat. Hæc auis piscibus viuit, quos omni frustrato conamine, rostro corripit ac deglutit. Est & earum genus (vt dicit Plinius) quod non nisi vnum oculum habet vnde videre possit, & inde fit vt ab aucupe citius capi possit.

Harpia vel Harpa.

Arpia est auis in solitudine iuxta mare Ionicum, fame rabida, fere semper insatiabilis, vngues habet aduncos, & ad rapiendum ac discerpendum semper paratos; faciem tamen habet hominis, sed in se nihil humanæ virtutis, nam supra modum humanum ferocitate grassatur. Primum hominem quem in deserto viderit, occidere fertur; & inde cum fortuitu aquas inuenerit, faciemque suā in eis contemplata fuerit, mox sui similem hominem occidisse se perspiciens, immodicè tristatur, & hoc aliquando vsque ad mortē, plangitque occisum omni tempore vitæ suę. Hæc auis licet careat ratione, aliquādo tamen domesticata & docta, loquitur humana voce.

Hæc auis habet faciem hominis, & docta loquitur humana voce.

Asalon.

Asalon est auis parua, quæ corui frangit oua. Huius pulli à vulpibus infestantur; ipsa vero vulpis catulos vellit, ipsamque vulpem. Quod vbi coruus viderit, auxiliatur vulpi, quasi contra communem hostem. hęc auis in spinis viuit, & ob hoc asinos odit, flores ac folia spinarum deuorantes.

Aues paradisi.

Aues Paradisi vulgariter appellantur sic, non quia de Paradiso sint, sed ob insignem pulchritudinem. Tanti namque sunt decoris & gloriæ, vt nullus eis color credatur deesse. Magnitudo earū est vt anserum. Vox ita dulcis & pia, vt excitare possit in homine deuotionē & gaudium. Si vero capta fuerit & illaqueata, gemit; nec cessat plāgere donec reddita fuerit libertati. Super fluuium Nili libenter habitat, & raro aliàs reperitur. *Sunt & aliæ* aues in eisdem partibus eodem modo appellatæ, fusci coloris & subrutili, minores quam monedulæ. Aues autem Paradisi vocantur, quia nescitur vnde veniant, aut quo vadant; non enim coitus earum videtur, sed certis temporibus aggregatæ, terras quas inhabitant transiturę relinquunt, & sic recedunt.

Sunt & aliæ aues eiusdē nominis.

De Barliathe, & Bistarda.

CAP CL.

Barliathes. Hæ aues gignuntur ex arboribus & crescunt ex arboris humore & roris infusione

BArliathes sunt aues de ligno crescentes, quas vulgus Beruestas appellat. Fertur enim quod lignum de abiete marinis aquis incidens, quando successu tēporis putrescere cæperit, humorem ex se crassum emittit; ex quo densato formantur paruæ species ad magnitudinem Alaudarum. Primum quidem nudæ sunt, deinde maturantes plumescunt, ac rostris ad lignum pendentes per mare fluitant vsque ad maturitatem, donec se commouentes obrumpant, sicque crescunt & roborantur vsque ad debitam formam. Harum multas & ipsi vidimus, virosque fide dignos, qui eas adhuc in ligno pendentes se vidisse testati sunt. Anseribus minores sunt, colorem habent cinereum ac nigrum, pedes vt anates, sed nigros. De his autem Iacobus Aconensis loquens dicit, quod arbores sunt super ripas maris, de quibus hæ procreantur, rostris infixis arboribus dependentes: tempore verò maturitatis ex arboribus decidūt, ac per incremēta proficiētes, sicut aues cęterę volare incipiūt: verūtamen nisi decidentes cito aquas inuenerint, viuere non possunt, quoniam in aquis est nutrimentum earum, & vita. *Notandum* autem quod non in ramorum summitatibus, sed in arborum corticibus ac stipitibus pendent; crescunt autem arboris humore, & roris infusione, donec habētes plumas ac robur, inde corticibus abrumpantur. De his itaque certum est quod in orbe nostro circa Germaniam existant, nec per coitum generantur: Sed nec earum coitum apud nos vllus hominum vidit. Vnde carnibus earum in quadragesima nonnulli etiam Christiani in nostra ætate, in locis vbi auium copia est, vti solebant, sed Innocentius Papa in Lateranensi Concilio, hoc vltra fieri vetuit. Hæ volucres, herbis & graminibus, vt anseres viuunt, potum vero differre, sicca comedentes, nullatenus possunt.

Ante Conc. Lateranense prædictæ aues pro piscibus habebantur.

Bistarda.

Bistarda est auis aquilinæ magnitudinis, quæ volatu tarda, bis aut ter saltum in terra facit, antequam ad æthera subleuetur, vnde & nomen habere dicitur. Vngues habet vt Aquila, Rostrum aduncum; carnibus vescitur, non tamen in volando prædam diripit, sed sicubi ouem, aut aliquod animal infensum inuenerit, plures earum aggregatæ inuentum deijciunt & occidunt, sicque carnibus eius satiantur. Cadaueribus etiam libentissime vescitur, sola vero pæne inter aues quę carne vescuntur, herbam depascit: in alis & cauda albedinem habet, reliquo corpore Aquilam imitatur. Oua sua non in arboribus ponit, quoniam alte volare non potest; sed in terra deponit, & illic ea fouet, dum seges in fructu est.

De Bonosa, & Bubone, & Buteo, & Butorio.

CAP. CLI.

Bonosa.

BOnosa est auis in Germaniæ partibus, habens carnem exterius nigram, & interius albā, delicatam propè ad perdicis saporem; habet autē phasiani magnitudinem. Cumque tempus venerem incitauerit, masculus hianti ore currit, donec ore spumet; tūc fœmina veniens, ore spumam recipit, indeque concipit, & oua parit.

Bubo.

Bubo nomen habet à vocis sono; lucem fugit, in ecclesijs habitat, & oleum de lampadibus bibit, mures venatur, hac quoque volucres cęteręs capiuntur. Quādo vero ab illis auibus quæ in luce habitant impugnatur, resupina pedum vnguibus se defēdit. Dicit autem Plinius, quod à cauda de ouo exit, quia pondere capitis posteriorem partem corporis fouendam matri applicat.

Buteus.

Buteus est de genere accipitrum, sed paulo nigrior, & tarda nimium; pigra quoque ad volandum, præda tamen viuit, quam tamen dolo, vel languore aliquo aut pigritia detentam, assequi possit. Hæc auis sapore dulcissima est.

Butorius.

Butorius est auis, sic dicta à sono vocis, habet crura longa, collum extentum, rostrum quoque longum & acutum, sicut Ardea; colore tantum distans ab illa; est enim terræ simillima. habitat circa stagna piscium, cibo cupida, ranas etiam comedit, & venenata. Hæc sola veris tempore pro cantu vocem horrificam edit, nec hoc posse dicitur, nisi caput suum aquis immergat, vt intra se densitas elementi, conceptam vocem instar cuiusdam tonitruationis sonoram reddat. In littore sub ardore solis, in loco vbi pisces frequentare nouit, adeo quieta stat, vt quasi mortua appareat; vnde fit vt incautis piscibus minus suspecta sit. Sed collum cum longum habeat, breue recuruitate facit; vt cum pisces incautius ei, quasi nil præmeditati proximauerint, illos ad se colli extēsione trahat. cumque laqueo se nouerit irretitam, quietem simulat: quā cum aduenies auceps manu se capere putat, illa inopinatè correptam, rostri iaculo, quo potenter valet, lanceando vulnerat. Idem quoque dormiendo & vigilando, rostrum longum & acutissimum ad defendēdum se semper erigit, & cum accipiter eum apprehendere vult, in eius rostrum ad mortem ruit. Carnes eius cum ad ignem torrētur, mirum odorem reddunt; & ob hoc in cibos diuitum sæpius incedunt. Huius quoque sagina medicaminibus vtilis esse dicitur.

Hæc auis vocem horrendam edit.

Carnes eius cum torrentur mirum odorem reddit.

De Caladrio, & Calendre, & Carduele, & Carista.

CAP. CLII.

Caladrius.

CAladrius est auis alba, quæ cum ad infirmum sanandum adducitur, omnes infirmitates eius intra se colligit, & in aere volans, ibi eas comburit atque dispergit. Huius quoque pars interior femoris, caliginem aufert ab oculis. Has aues Alexander inuenisse fertur in Perside.

Calendris.

Calendris est auis parua, propè consimilis alaudæ, colore fusca, plumis despecta, sed mira modulatione vocis audientes lætificat, omniumque voces auium expressissime imitatur. Itaque quando capta ergastulo includitur, ibi quoque captiuitatis & calamitatis suæ oblita, vix vnam horam diei sine cantu prçterit, adeoque spatiari diuersis auium cantibus gaudet, vt nec cibi solicita sit.

Carduelis.

Carduelis est auis parua, nigro croceoque in corpore, rubro vero in capite, colore venustata. Mirum autem videtur quòd hçc auicula carduorum acutis aculeis pascitur. In hac quoque naturæ miraculum apparet, quæ talem astutiam ei dedit, quam nec Boui, nec Asino, magnis animalibus imperturi voluit, vt videlicet ergastulo clausa, suppositam aquam, ab imo per filum, vasculo suspenso, ad se cum rostro trahat, pedeque filo interdum superposito; cum attigerit vasculum, sitim potu sedat.

Carista.

Carista (vt dicit Solinus) aues sunt, quæ impunè flammas inuoluunt, ita vt nec plumæ, nec carnes earum, flammis ignium aliquatenus cedant.

De Ciconia, & Cigno.

CAP. CLIII.

Ciconia. Hæ interficiunt serpentes & comedũt, semperque vnum ex fœtibus deijciunt.

CIconia dicitur auis pia, cui serpentium exitio tantus est honor in Thessalia, vt capitale fuerit occidisse Ciconiam, sicut & hominem. Multifariè namque serpentibus insidiatur, eosque comedit, & alia venenata, nec tamen moritur. Bufonem autem non nisi in magna fame comedit, in quo naturale bufonis malum notatur, videtur autem ciconia caput habere valde rheumaticum, quia rostro eius aqua ferè continuè distillat, & hoc hyeme magis. Ventriculus eius contra venenata remediũ est. Hæ nidos suos annuo reperunt, & vnũ è fœtibus suis domino loci sub quo fœtificant, plumatum, quasi tributum (vt fertur) deiiciunt. Sed forte causa magis est tædium nutriendi. Abituræ autem (vt dicit Solinus) in certo loco cõgregantur, ita vt nulla sui generis nisi captiua relinquatur. In Asia campus est, vbi cõgregatæ cõmurmurant, & eam quæ nouissima venit dilacerant, sicque recedunt. Nec dubium eas castitatis sectatrices esse, fædusque coniugij adinuicem seruare. *Vnde* fertur quod in eminentiori loco domus cuiusdam, vnum ciconiarum par habitabat, cuius mare ad pastum recedente, frequenter alius mas adueniens, fæminam adulterino coitu polluebat. At illa statim eminus in fonte se mergebat, sicque scelus adulterij per aquæ lauamentum delens, marem proprium deludebat. Huius factum dominus habitationis frequẽter aduertit, & quadam die post adulterium, eam à fonte ne lauaretur prohibuit. Nec mora, masculus à pastu rediens, in fçminam suam cœnum adulterij deprehendit, & ad horam dissimulans abijt. Reuersusque secunda die, maximam ciconiarum multitudinem secum adduxit, quæ singulæ adulteram aggressæ, miseram crudeli laniauerunt morte.

Amant castitatem, & coitum adulterinum agnoscunt & puniunt.

Cignus. Hæc auis est iracunda & cholericæ cõplexionis piscibus tamen non nocet.

Cignus plumas habet albas, sed carnes nigras; fortitudinem suam habet in alis; cholericæ complexionis est, & ob hoc iracundus. Dentes habet in rostro minutissimos, vnde cibos incidit: oneris impatiẽs est, nec libenter volat, sed in stagnis requiescere delectatur. Cum vno pede natat, & cum alio se regit veli modo: cũ

A piscibus nutritus, eis est innoxius. Super aquas nidificat, in pullis educandis solicitus: tempore coitus blandiuntur sibi inuicem mas & fœmina, & alternatim capita suis collis inflectunt, velut amplexandi gratia. nec mora, vbi coierint mas conscius læsionis in fœmina, fugit ab ea; at illa impatiens, fugientem insequitur; sed nequaquam rancor ille perseuerat in longum, immo læsione cessante, pacificatur & animo; Ac à masculi persecutione cessans, post coitum, frequenti caudæ motu, & rostri, se aquis immergens, purificat. Olores siue Cigni, quando ad alia loca pabulli gratia migraturi sunt, congregati commeant tali ordine natandi, vt impetu rostrato ferantur, quo facilius aera findant, quã si in frõte collecti impellerẽt. A tergo quidem sensim se dilatant, & cuneo porrigitur agmen; colla præcedẽtibus imponunt, fessoque duce, tergo illum recipiunt.
B Cignus in capite percussus facilè moritur, qui tamen alias multas sustinere potest læsiones. Instante morte, pennã in cerebro figit, & sic dulciter canit; naturaliter enim mortẽ suam in cãtu lætitiæ & iubilationis prçgit.

Cignus instante morte dulciter canit.

De Columba.

CAP. CLIIII.

Columba.

COlumba, vt dicit Beda, felle caret. Dicit autem Aristo. quod fel habet, non eo loco quo cætera animalia, sed in intestino: morticino non viuit, sed puro grano. visũ recuperat 9. vicibus. In alta nidificat, vbi mala bestia attingere non valeat. Super aquas libenter requiescit, vt & sitim sedet, & vmbrã accipitris venientis
C in aquis prospiciat: aliquãdo vero sola sedens, colores suos circa collum varios admirans, alarum plausu rostroque, plumeculas sulcat, & in regimẽ, volatus, comptiorisque cultus, pennas plumasque disponit: tunc Nisus speculator occultus, gaudentem in huiusmodi gloria rapit. Columbæ calidissimæ sunt, vnde & lapillos propter stomachi temperantiam comedũt: fimum etiam ardentem nimis habent, quem & ipsæ nido eijciunt, pullos eijcere docent. Pennis eleuatis pugnant, & columbam errantem cũ viderint, sibi aggregant. *Dicit* Iacobus, quòd transmare versus Orientẽ columbç sunt, quç nunciorum fungentes officio, literas dominorum suorum sub alis breui spatio perlonge deportant. Ideoque valde necessariæ sunt, maximè quando
D per terras inimicorum alij nuntij transire non audent. Certum est autem quod aliquæ sunt columbæ quæ mares nõ nouerunt, aliæ vero quæ post habitos atque perditos, viduæ remanserunt.

Columbæ quædam fũguntur officio nunciorũ in epistolis deportandis

Columbus Hæ aues sũt castissimæ, & amissa consorte copulam amplius non requirunt.

Columbus est species columbæ, quæ amissa corporali consorte, solitaria incedit, nec coniugalem copulam vltra requirit, sed nec viride quicquam ad vescendum petit. Et illæ quidem quæ cælibes aut viduæ manent, cæterarum consortium vel domum vitant, ne vexentur à masculis eorum inquietationibus, fugiuntque, & in parietinis habitant. Imperiosos fœminæ mares & iniquos ferunt. Quippe quando suspicio est adulterij, tunc plenum querela guttur, sæuique rostro ictus. Mox in satisfactione osculatio, & circa venerem preces, crebrisque pedum orbibus adulatio. Amor sobolis vtrique frequenter æqualis, & incumbunt am-
E bo vicissim, pullos binos educant, semperque prius marem, & post triduum fæminam pariũt. Incubat fœmina post meridiem vsque in matutinum, cætero autem tempore mas; & 18. die pullos excludunt. Inter pullos plerumque inueniuntur & oua, dumque alij euolant, alij erumpunt; ipsi demum pulli trimestres fœtificant. Si mas desit, fœmina salit, ouaque pariunt, sed ex his nihil gignitur.

Columba valde grauatur in ouorum partu, quod si parere tardauerit, à mare percutitur. Mas adultos pullos è nido deijcit, sed prius cum eis coit. Colũbæ proprium est inter aues non eleuare caput quando potat, donec ei sufficiat. huius carnes recentes, & hirundinum simul conceptç, iuxta Plinium, contra serpentes valent, Sanguis eius de sub ala dexera acceptus, oculo

Caro & sãguis colũbæ est medicinalis.

medetur

medetur impositus; est enim acutus, & habet potentiam dissoluendi. Pulli columbarum, in autumno & vere saniores sunt, quoniam his temporibus grano maximè viuunt.

De Cæteris quorum nomina incipiunt per C.

CAP. CLV.

Cornix. CORNIX in solstitio morbo corrumpitur. Hæc nucibus libenter vescitur. Hæ nobiliores aues quasi hostes suos impugnant, sed illæ frequenter cum impugnantibus multum detulerunt, tādem impatientia victę, lacerant importunas. *Coredulus.* *Coredulus* dicitur quasi cor edens, carne namque præda viuens, corde maximè inhiat saturari.

Coruus. *Coruus* est auis clamosa: nihil aliud sonare nouit, nisi cras, cras; diuersas tamen voces format, scilicet, 64. vt dicit Fulgentius. Volando coit aliquando. Plures semper quam duos pullificat: grauidus fieri dicitur, si eum ouum coruinum edere contigerit. Ore concipere dicuntur, & parere, fœminæ quorundam coruorum oua solę cubant, & mares eis escam dant. *Pulli coruorum non recipiunt cibū à parentibus nisi post 7. dies.* pulli eorum septem diebus, absque vlla cibi alimonia manere feruntur; Septima vero die nigrescunt, quorum nōnullos eijciunt tædio nutriendi. fortior est coruus de die, Bubo de nocte, & vicissim oua comedunt: *Quidā cornicum tauro pugnans & vincunt.* *Est cornicinum* genus in Oriente, quod cum asino & tauro pugnat, eisque fugientibus super eos volat, ac sic cum impetu eorum oculis se impingit, & cum potuerit, eos excæcans rostro, dominis suis inutiles reddit: Itaque per consequens occisi decoriantur, & eorum cadauera volatilibus efferunt, sicque ab aue improba, animalia fortia superantur.

Coturnix. *Coturnix* est auis, quam vulgariter quistulam dicimus; hæ ducem habent ortigometram, quas in maris transitu, iam terræ, id est portui maris appropinquantes, Accipitres speculati rapiunt: & idcirco cura est vniuersis, vt externi generis ducem solicitent, scilicet cornicem, per quam prima discrimina caueant. *Huius generis rara sunt fœmina, quamuis inter homines plures sint quā mares.* Rarissimas habent fœminas in genere auium, sicut & pectines in genere piscium: In hominū vero genere pauciores nascuntur masculi quam fœminæ.

Crochilos. *Crochilos* in Italia Rex Auium appellatur; omnium quidem minima, sed quanto minor, tanto velocior, adeoque animosa, vt contra Aquilam audeat. conatus attentare homines quoque deludit, quia cum se propinquam quasi manu capiendam obtulerit, casso hominis conatu & labore, impigra profugit. Araneis vescitur, pullis fœcūda est, nam plurimos vno fœtu producit. Vno specu vel antro in hyeme multi condiuntur, vt ad calorem turba conferente, calor qui paruus est, in tam minimis corporibus, congregatione multarum augmentetur.

Cuculus. *Cuculus* est auis improba, quę vocem in cantandum non mutat, sed semper eam replicat, auis pigerrima est, loco instabilis; turturis vero colorem habet, hyeme plumis spoliari dicitur. Intratque terrę latibulum, vel concauitates arborum. Illic æstate congerit, quo hyeme viuit. Oua sua in nido minoris auiculæ ponit, & de ouis illius totidem demit; ne dum illa numero superflua inuenerit, aliena repudiet. *Hac auis ab aliena matre souetur & educatur, cui mali repēdit vices.* itaque cuculus ab aliena matre, cum pullis eius fotus & educatus, dum adhuc in nido inualidus sedet, quadam tamen auiditate naturali, cæteris pullis cibos præripit, & hac satietate præ cæteris pinguescit, atque nitidior fit. In cuius elegantiam nutrix conuersa, gaudet de eius forma, miraturque seipsam quòd talem pepererit, adeo desipiens, vt magnitudine fætum, à pullis minoribus non discernat, sed omnes pullos suos in eius comparatione damnat. at vbi eum eduxerit, & ad robur euolandi nutrierit, ipse versa vice in nutricem insurgit, & insequendo perimit.

De Falcone, & Speciebus eius.

CAP. CLVI.

FALCO est auis nobilissima, volatu impetuosissima, & in custodia sui minus cauta. *Falco.* Ideoque cum ad prædam dirigendus est, à domino suo retardatur, nec auis ei capienda ostenditur, nisi prius aliquantulum elongetur, vt prędam cum impetu moderato subsequatur. In ardeę captura duo falcones pariter relaxantur, quorum vnus summa petit, alius iuxta terram in imo volat, vt videlicet ille volantem ardeam impulsu præcipitet, iste vero præcipitatam accipiat. *Falconū duo sunt genera.* Falconum genera duo sunt. Vnum nobile, quod autem nisu paruo naturaliter capit; aliud ignobile & vile, quod non nisi multo labore & maceratione assuefactum, hoc facit hoc vltimum genus, cum ardeam ad terram impulerit, iamque in promptu est vt eam capiat, Ardea anguillam, vel alium piscem quem recentius vorauerat, euomit; & tunc Falco liberam eam euolare permittens, ac munus fętidum sibi oblatum pręferens & gaudens, ocius apprehendit: non sic autem Falco nobilis, sed eiectum munus vilipendens, auem dolosam seuerius punit. Habet autem falco os acutum ac durum in pectore, quod ei natura prouidens indidit, ad impulsionem prædæ.

Falconum octo genera. *Scripserunt* Aquila, Symmachus & Theodosion epistolam Ptolomeo regi Ægypti, in qua tractauerunt de auibus nobilibus, & earum medicinis; de qua tantum hic pauca breuiter ad præsens commemorare sufficiat. Falconum genera sunt octo. *Primum* est quod lanarium dicitur, & in duo genera subdiuitur, quorum vnum habet caput & rostrum crassa, pedes vt Aquila, quod cum graui labore habilitatur ad aucupandum habilitatum tamen, secundo & tertio anno egregium est in volatu: Alterum vero staturæ minoris est, & vile reputatur. *Secundum* peregrinum. *Tertium* montanum, de cuius consuetudine est, quòd frequenter respicit pedes. *Quartum* pedibus & cruribus cęruleum: hoc primo & secundo anno nobile, quinto anno vilissimum. *Quintum* genus gracile & longum est in dispositione, exercitissimum in volatu. *Sextum* superanicum dicitur, quod fere habet similitudinem Aquilæ, excepto eo quòd in pedibus & alis & oculis, gutteo assimilatur Falconi. *Falcones Britannici sunt omnium optimi.* *Septimum* genus Britannicū est, quod omnium auium aucupantium obtinet principatum; vt nec vlla auium coram eo aucupari, vel etiam volitare audeat, ipsa desuper volitante. Hoc genus habet crura nodosa, pedes crassos, vngues crudeles, aspectum flammeum, oculos terribiles, caput & pectus crassa, iuga alarum magna: facillime habilitatur ad volatum, multumque ac diu volare potest, delicatissime pasci vult, & tantum fere quantum Aquila comedit. hoc genus esse credimus, quod superius Aëriophilon diximus. *Octauum* genus est quod Herodius, aut vulgariter Girfalcus appellatur, de quo inferius dicetur. Hoc genus præcedente communius est, & carius habetur propter moderantiam cibi ac vitæ.

De Speciebus Accipitris.

CAP. CLVII.

Quatuor sūt genera accipitrum. ACCIPITRUM quoque quatuor sunt genera. *Primum* est corpore magnum, domabile multum, oculis varijs perlucidis, hylari vultu, crasso pede, longis vnguibus, deliciose comedens. Omnes aues inuadit, nullamque timet; huius natura superius descripta est titulo de Accipitre. *Secūdū* genus est priore minus, quod alienū dicere possumus, alas habēs crassas, secūdum quātitatem sui corporis, pedes breues, & vngues crassos, oculos magnos & obscuros, non cito mā suescit, & ideo pluribus odiosum est: anno 1. domationis parū valet, secundo plus, tertia mutatione, aucupat satis bene.

tis bene. *Tertium* genus est Nisus, paruus quidem aliorum respectu, sed tamen velox, cito mansuescit, & delicatè nutriri vult, & leuiter aucupat. *Quartum* genus est frogellus, quem muscetũ dicimus, multo quidem minor, sed colore consimilis, sicut Nisus accipitri consimilis est in dispositione habitus, & colore. Hæc auis cito mansuescit, & delicatè nutriri vult, ac leuiter aucupat velox ad volatum: Mutatione secunda vel tertia optimus fit.

Modus tractandi accipitrem.

Accipiter syluester multum ieiunare permittitur, & sic mansuescit. Qui vult accipitrem habere pinguem, det ei de carne bouis, vel porci, & hoc masculi: qui macilentum, det ei gallinas iuuenes aqua madefactas: qui tẽperatum, gallinas veteres, qui expeditũ in aucupando, faciat ei bonam vesicã gutturis, & includat eum in tenebris, cum lumine tamen modico, & aucupet diebus alternis. De sanguine quoque volucrum teneratum, multas vires & audaciam sumit, aues etiam aucupandi affectum. Super lignum salicis aut abietis sedeat, eique balneum aquæ frigidæ detur, nec multum alas eius contingas, nisi pendeant è diuerso. Si vis vt accipiter leporem vel cuniculum capiat, hoc eum in iuuentute doce, & liga gyros in cruribus eius prope pedes, interiecto spatio vnius palmę, sicque capit sine lęsione. Hæc de accipitribus. *Porro* Tertiolus aucupantium volucrum minima, sed pro sexu in natura sua ad aucupandum promptissima; falconum generibus adiungitur. Hæc in epistola prædicta, de nobilibus auibus, & alia multa de medicinis earum leguntur.

De Fasiano, & Fatatore, & Fenice, & Fulica.

CAP. CLVIII.

Fasianus.

FAsianus est gallus syluaticus, auis pulchra valde, pennis choruscis instar ignis, cæruleis interdum ac viridibus rubeisque pennis interscribitur nitor; aures geminas habere videtur in capite, plumis extantibus, quas surrigit quando vult, atque submittit. Cristis autem in capite caret, & spiculis in cruribus; his tamen armis frustratus, animosus & audax est. Quod sciens auceps scutum ex panno lineo albo facit, in cuius medio panniculũ rubeum ponit, quem sc. ruborẽ in albo, gallus attentius contemplatur, insolitumque miratur: tunc auceps hærentem visu cernens, in dorsum retrocedere cogit scuti conamine, donec in retia eminùs paratа captiuum deijciat. Hæc auis in aura pluuiosa tristatur, & tunc rubis ac syluis latet. Circa vesperam vel auroram egreditur de sylua, & tunc de facili venatur. Rostrum in terra figens abscondit, & sic absconditum se tutum credit: pennas pro pinguedine mutat, iterumque sese renouat. Carnes habet subtiliores ac leuiores cæteris auibus syluaticis, ex ceptis perdicũ pullis.

Modus quo capitur.

Fatator.

Fatator est auis in Oriente, quæ fœtuum procreandorum naturaliter cupida, tempus veris anticipat, quo scilicet aues cæteræ solent initiare conceptus. Vnde fit, vt oua quæ tunc facit, frigore corrumpantur, nec fœtuum habeant effectum; sed iterum sequenti tempore calido ponunt, & tunc pullos faciunt, quod est contra omnes ferè agrestes aues, quę semel in anno ouant atque pullificant.

Phœnix. Hæc auis viuit 340. annis, & postea succensa, ex eius cineribus procreatur vermis qui in auem euadit.

Fenix est auis in orbe sine pare; per annos 340. sola degens, caput habens oneratum vt pauo, caudamque cærulei coloris, in qua roseæ pennæ interscribũtur varietate mirifica. Cumque ætatis prouida grauescere cœperit, in altisimis Orientis partibus, in arbore pulcherrima, super amænissimum montem posita, altare quasi nidum instruit, ex thure & myrrha & cinnamomo, ac cæteris aromatibus: tunc feruidos solis orbes alarum agitatione in se concitans, super struem ruit, ipsaque pariter accensa, vermis ex eius cinere procreatur, qui in auem pristinã reformatur. Hanc auem dicit Isidorus Heliopolim vrbem Aegypti mense Aprilis ingressam fuisse, oneratis alis diuersis aromatibus, & struem sarmentorum ascendisse, qui coniectus fuerat in sacrificium à sacerdote, ibique seipsam inter illa aromata combussisse prima die: sequenti veniens sacerdos, ligna quæ posuerat super aram combusta reperit, & scrutans cinerem, vermiculum odore suauissimo fragrantem inuenit, qui secunda die in auem formatus apparuit, quę tertio die in statu suo perfectissima, sacerdoti valefaciens euolauit.

Fulica.

Fulica (vt dicit Ambrosius) pullos Aquilæ nido deiectos, reuerenda clementia cum pullis suis pascit ac nutrit, hominibus rationalibus exemplum prębens, quanta debeant erga peregrinos & pauperes ac tribulatos pietate moueri. Hæc auis in vno semper loco quieta manet, & escam suam circa se colligit.

De Gallo.

CAP. CLIX.

Gallus.

GAllus est auis faucibus & capite cristata, spiculis aduersis in cruribus armata, habent & quinque spicula Gallinæ, sed hoc errore potius quàm operæ naturæ: Gallus nocte profũda cãtat validus, & matutino leuis. Cantus eius cum vento fertur, & antequam æstimari possit longius auditur; itaque cantu suo equos mitigat, camelos instigat, phantastica quoque propellere dicitur. Caudam sustollit, & ad modum semicirculi reflectit; cum pennas circa collum erigit, excutiens se audaciorem reddit. Dormiturus in altum scandit, ac super vnum pedem requiescit. Album gallum Leo timet; forma eius ecclesiarum turribus insidet, & rostrum contra ventum conuertit. Plures herbæ quæ Gallum reficiunt, animalia cætera occidunt. Si in vno procinctu atrij plures Galli fuerint, vnus deuictis cæteris dominatur, & superbus graditur, finisque duello sæpe commorientibus est.

Cur gallus sit leonibus terrori.

Gallus idcirco Leonibus est terrori, quia basilisco assimilatur (vt quidam dicunt); vel potius vt credimus, naturaliter insitus est eis timor Galli. Gallinis mortuis Gallus merore cõfectus abstinet à cantu præ dolore. *Idem* in ętate decrepita facit ouum ex se, vnde basiliscus procreatur, sed in generatione hac oportet vt multa concurrant. In fimo nanque calido & multo ponit ouum, ibique fouetur vice patris, & post multum temporis exit pullus, & inualescit, sicut solent anatum pulli. Habet autem caudam vt coluber, residuum vero corporis vt Gallus. Dicunt autem hi qui creationem eius se vidisse testantur, quòd nulla est oui testa, sed validissima pellis, in tantum vt resistere possit ictibus valissimis. Opinio quoque quorundam est, quòd ouum illud Galli, coluber aut bufo fouet, sed hoc incertum est. Hoc tãtum in antiquorum scriptis habemus, quòd basilisci quoddam genus ex ouo galli decrepiti generatur.

Ex ouo galli fit basiliscus

Gallinaceus Gallus testiculis viduatus dicitur, qui capo vulgariter appellatur. Fertur autem citius impinguari, quia à libidine arcetur. Cum gallinis quidem impinguatur, sed nequaquam eas impręgnando fœcũdat; cũ eis pascitur, sed non eas defendit, non cantat, nec horas diei vel noctis discernit. Igitur ad nihil vtilis est, nisi ad coquinam: Vnde satis eleganter quidam nuper ad clerum in synodo loquens, ait.: *Transferetur*, inquit, *sobna scriba, sicut gallus gallinaceus, Sed nusquam vtique nisi ad coquinam diaboli. Et quare? quia non generat, neque cantat.*

Capo ad nihil vtilis est nisi ad coquinam.

Aliquando gallus post triennium castratur, & postea quinque vel sex annis viuere sinitur, & sic in eius iecore lapis electorius reperitur; quem vt ibi conceperit, nunquam postea bibit: vnde & si quis hunc lapidem in ore suo habuerit, sitim extinguit. huic aui quandoque plumæ in pectore suo extrahuntur, & vrticis adnudũ vritur, vt pullos orphanos vice matris foueat, ob calorem quem ex eis nudato corpori pręstãt.

Modus efficiendi in gallo lapidem electorium qui sitim extinguit.

Itaque

Itaque postquam frigoris præsidium, & vstionis medelam, in pullorum suppositione se adeptum esse cognouerit, maternum affectum concipiens, eos fouet & pascit, formatque secúdum morem gallinarum voces, vt confracta voce aduocet elongantes. Carnes galli crassiores sunt ad dirigendum, & minoris humiditatis, quàm gallinæ, vel gallinacij. Decrepiti tamen galli carnes teneriores sunt quàm iunioris. Gallinaceus autem habet carnes validiores omnibus volatilibus: bonum enim sanguinem generant, & optimum nutrimentum: habet quidem eius caro quiddam viscositatis, sed in coquendo dissoluitur.

Gallinaceus seu capo, vt huic authori placet, est cibus optimus.

De gallina.

CAP. CLX.

Gallina.

GAllina circa pullos suos est solertissima, frangit eis panis aut farris minutias, eosque confracta voce aduocat. Qui quandoque superbi, blandas eius alas refugiunt, & sic alitibus præda fiunt. Quotidie rapiuntur oua gallinis, nec propter hoc oua proferre desistunt; quin etiam postquam in abscondito posuerint, ea clamando raptoribus produnt. Modum autem excedentes in ouando, moriuntur cito. Oua de quibus exituri sunt masculi, gallina gerit in parte ventris dextra; ex quibus autem fœminæ, in sinistra. Fœminam proferunt illa quæ in acuminis loco rotundiora sunt, oblonga vero & in fine acuta mares pariunt, & hæc ipsa gratioris saporis sunt. Gallus gallinam aduocans pascit, & tunc eam ad labores impregnationis & partus cogit. In ouando namque multum laborat, & tamen post partum cantat. Quærendo cibum puluerem cum pedibus vertit, & sic victum acquirit. Multæ gallinæ & pauones & anseres oua venti faciunt, id est oua sine coitu, quæ parua sunt & insipida, ac cæteris humidiora. Et si quis aliquod eorum posuerit ad fouendum, non mutabitur modus eius, sed manebit album atque citrinum: à parte latiori primo exit ouum, & post ab acuta.

Quando oua sint masculum proditura, & quæ fœminam, quæque ad manducandum meliora.

Plinius auctor est, quod eo die quo gallina ouum ediderit, aspidis ictu non moritur, immo percussis est medicina. Quædam gallinæ gemina oua pariunt, & geminos interdum excludunt. Oua incubari intra decem dies edita vtilissimum est, nam vetera aut recẽtiora infœcunda sunt; subijci autem debent impari numero. Quarto vero die postquam cœperint incubari, si eorum cacuminibus contra lumen in manibus apprehensis, purus & vniusmodi color perluceat, æstimantur sterilia, & pro illis supponenda sunt alia. In aqua quoque experimentum est, nam ouum inane fluctuat iniectum aqua, subsidens vero plenum est. Subijcienda concuti experimenta vetant, quia non gignũt confusis vitalibus venis. Incubationi datur initium post nouam lunam, quia prius inchoata sæpe fallunt. Optima fotura ante vernum æquinoctium; post solstitium vero non implent iustam magnitudinem; tantoque minus, quanto peruenerint serius.

Oportet supponere oua recentia; sed quod numero impari, ad aniles superstitiones attinere videtur.

Omnibus ouis inest in medio villi parua velut sanguinea gutta, quam esse auium cor existimãt, prius id gigni semper opinantes. Hęc gutta in ouis salit, ipsumque palpitat animal, & ex omni alio liquore oui non incorporatur aliquid pullo; cibus autem eius est in vitello vel luteo, omnibus intus caput toto corpore maius est, oculi compressi capite maiores. In crescente vero pullo, candor in medium vertitur, luteum circumfunditur, vigesimo die mouetur: iamque viuentis intra putamen vox auditur: ab eo itaque plumescit, ita positus vt caput super dextrum pedem habeat, & alam dextram super caput. Vitellus interim paulatim deficit, oui pars acuta caput continet, pars autem rotundior, posteriores pulli partes. In Ægypto homines oua stercore inuoluunt, & sabulo cooperiunt; sicque debito tempore sine fotura gallinæ complentur, & eis extractis testę finduntur, & pulli prodeunt. Gallina

Modus formationis pulli in ouo.

A quando cubat in calida æstate, finduntur ouorum testæ per se, & exeunt pulli citius quàm in frigido tempore. Quędam semper gemellos faciunt: sed vnus eorum paruus est, & alter magnus: quandoque verò paruus à maiore compressus efficitur monstruosus.

In Gallia visus est pullus gallinę cum duobus capitibus, & vno corpore; ambo cibum capiebant, & in vnum corpus traijciebant, quatuor pedes habebat, sed duo pendebant inutiles, cæteris currebat. Pulli celerius calidis diebus excluduntur, & contra omnia animalia cætera, sicut aues omnes, in pede nascuntur. Si subito tonat, sæpe fallunt, & accipitris audita voce vitiantur. Remedium est contra tonitru clauus ferreus per ouorum transuersa positus, aut terra ex aratro. Inimicissima gallinis est pituita, quę maximè est inter B messis & vindemiæ tempus. Medicina vero est penna per transuersas nares inserta, & per omnes dies commota, vel cibus allium. Plinius auctor est, quod si aurum liquefeceris, & membra gallinarum admisceas, consumunt aurum, ita vt dici possit, auri venenum esse gallinas.

Impedimenta exclusionis, & remedia.

De his quorum nomina incipiunt per G.

CAP. CLXI.

GOsturdi sunt aues admodum paruę, coloris terrei, cristam paruam ex plumis habentes in capite, nec aliarum auium more volantes, sed vndosos fluctus innatantes, qui vento cogente, nunc alta, nunc ima petunt. C De his vulgo fertur, quod earum oua in terra posita à Busone fouentur, è quibus cum exierint pulli, tunc primum eos parentes curãt, eisque cibos ferunt, quoadusque volatus tentare possunt.

Gosturdus.

Glutis est auis Græcè nominata, quia longam exerit linguam. Hæc instante hyeme, recedentibus hirundinibus atque Ciconijs, blandiente sibi societate, auidè cum eis iter aggreditur, sed postmodum in volatu labore comperto, pœnitentia ducitur: at quoniam incomitatam reuerti piget, sequitur aues aliquas, tanto tamen tædio, tam paruisque dietis, vt eam incompleto itinere hyems anticipet. Econtra vero Citranius auis Asiæ festinantior perseuerat, & alias aues socias præit, redditque sollicitas, & excitat etiam de nocte somnolentas.

Glutis.

D *Graculus* est auis nigra per totum corpus. Est enim de genere cornicis, licet corpore minor. Libenter in altis syluis nidificat, & hoc in tanta multitudine, vt in vna sæpius arbore septem paria graculorum nidos cõstruant. Optimè namque aues istæ sibi inuicem compatiuntur. Est autem auis clamosa nimium, maximè à coitus tempore, quem scilicet coitum tempus excitat vernum: amoris gratia masculus fœminam cibat. Carnes pullorum eius esibiles sunt, & maximè si excorientur.

Graculus.

Hanc auem nonnulli falsò opinantur eandem esse quam garrulum; sed multa est inter eas differẽtia, nam graculus (vt dictum est) vnius est coloris, garrulus autem colore distinctus ex diuersis plumis, dictus est à E garriendo, de vna namque arbore in aliam garriendo transit, nec eam quisquam pertransire potest, quod non garriat. Cæterarum etiam auium voces vel modulos, non ad delectamenta lætitię, sed tantum ad garriendum dicitur imitari. Tanta plumarum varietate distinguitur, vt nullus ei cæterarum auium color deesse dicatur. Captus in iuuentute clauditur, vt articulata verba loqui doceatur. Quę etiam vbi euaserit, magis garrire gestit, & quandoque garrulitati intendens, sibi non prospicit, sed Nisus eam inopinatam rapit. Frequenter insanire dicitur, ita quod plerumque inter furcatos arborum ramos se suspendit.

Hæc auis est nigra per totum & ideo differt à garrulo qui est multicolor.

Garrulus discit verba articulata proferre.

Gryps est auis quadrupes, capite & alis aquilæ similis, sed multo maior. In nido suo lapidem agatem ponit, nec dubium quin ad aliquod remedium. Hi equis & hominibus maximè infensi sunt, & homines armatos

Gryps.

tos prœliando superant & occidunt.

Grus.

Grues aliquando vsque ad extrema terræ volant, vt terram complexionibus suis aptam inueniant, semperque volando se vento opponunt. Dicit Aristo. quòd ad plagam septẽtrionalem vltra Aegyptum in hyeme veniunt, quibus Pygmei, homines scilicet cubitales occurrunt, & cum eis pugnant. Pugna gruum adeo fortis & pertinax est, vt manu capi possit. Quando nubes pluuiosas prospiciunt, clamant & vociferantur: Ducem suum celeriores captare volatus sollicitant. cum autem super terram descenderint vt comedãt, dux earum caput in altum erigit, in custodiam omnium; cæteræ vero securæ depascunt. Cum vero dormiunt, alternis pedibus insistunt. Fertur autem quòd post hyemen volantes à montibus Orientis, arenas aureas & aurichalcum lapidem transglutiunt, & post in partibus transmarinis reuomunt, vnde dixerũt qui experti sunt, quòd lapis quem grues euomunt igne mediante transit in aurum. Grues habent carnes reliquis auibus grauiores, vnde occisa grus, vno die in æstate, duobus in hyeme seruari debet antequam comedatur, vt caro digestibilior fiat atque tenerior.

Pugnant grues cum Pygmæis.

Transglutiunt aurichalcum & alibi euomũt.

De his quæ per, H. I. K. L.

CAP. CLXII.

Herodius, seu Girfalcus.

HErodius, qui & gyrfale siue gyrfalcus appellatur, est auis inter omnes nobilissima, colore cæruleo, in maxima tamen parte corporis ad albedinem declinans, præterquam in pectore & alis, vbi cœlestem colorem euidentius imitatur: adeo fortis est vt aquilam capiat, adeo quoque animosus, vt cum post grues, vel alias quaslibet aues in aere volantes fuerit dimissus, ab earum persecutione non desistat, donec omnes ad terram successiuè deijciat. Est autem canis ad hoc edoctus, qui herodio desuper volante, ipsas aues deiectas capiat, & occidat. Herodius cum videt prædam, excutiens se animat & discernit an ad capiendum apta sit. In altum quidem ascendit, & cum impetu descendendo prædam deijcit; ad prædam autem volando pedes pectori coniungit, & sic prædam ferit; quam si primo impetu non capit, in altum conscendit, & præ indignatione vix ad reclamatorem redit. Carnes crudas & seruatas non comedit, sed recentes. Est enim genus gyrfalcorum quod cognominatur sacrum, & hoc validius est, & habet colorem fuscum.

Hæc auis est fortissima & ad aucupium vtilissima; nam etiam aquilam capit.

Ibis.

Ibis est auis super Nilum requiescẽs, aquam tamen nunquam ingrediens, sed eiecta cadauera comedens, quæ cum cibis nimijs constipata fuerit, rostro de naturę secretis indigestibiles cibos detrahit. Mentiuntur plane qui dicunt Ibides esse ciconias, nisi forte dicant genus esse ciconiarum in orbe nostro ignotum, nam Ibides dicit Plinius habere rostrum aduncum, quod vtique de ciconijs nostris falsum est, quæ rostrum habent longum, directum, in summitate acutum. Hæc auis ore parit, & eius oua si quis comederit, moritur.

Riches.

Riches est auis quæ vocibus diuersis vociferat, & quolibet fere die vocem suam mutat: super arbores nidificat, & ex glandibus quando maturæ sunt, cibum congregat sufficientem sibi. educati vero pulli eius, & ad volatum roborati, cibant parentes suos in senectute, faciuntque eos manere in nidis absque vllo labore.

Lucidius.

Lucidij dicti sunt quasi lucem dantes, harum enim auium pennæ per obscurum in nocte lucẽt. Vnde qui eas habent, quando volunt, præiactis luciferis pennis, harum gratia vias dirigunt. In Hircinio Germaniæ saltu, hæc auis habitat.

Lynachos.

Lynachos est auis acuti visus valde, quæ & pullos suos, antequam habeant alas completas, percutit, ac solẽ aspicere cogit; & si cuius oculus lachrymetur, ipsum interficit, alios vero nutrit. Hęc marinis auibus ci-

A batur, easque quandoque desuper in aere leuata, natantes contemplatur, quam illæ videntes se submergunt: at illa prope aquas descendit, & eas vsque ad suffocationem in submersione manere cogit, & tunc plumis ad superficiem aquæ deductas rapit.

De his quæ primam literam habent. M.

CAP. CLXIII.

Meauca.

MEauca est auis marina maior anate, cinerei coloris, habens collum & crura breuia, glaucos oculos, rostrum ex parte croceum, & ex parte rubeum; à sono vocis dicta est, semper enim clamat; cadauerum cupidissima est, & hoc humanorum. Itaque imminen-
B te tempestate maxime clamat, quasi iam exultans, prę da cadauerum imminente; oculum autem primo petit in cadauere.

Mergus.

Mergus flumina stagnaque innata, pisces persequitur; sic dictus, eo quòd in aquis se immergat: diutius tamẽ sub aquis morari non valet, quoniam in aere spiritum recuperat: quando percuti debet in aqua mergitur. Has aues beatus Martinus diuina virtute coegit aquas contra naturam suam deserere, & arida loca desertaque petere. Harum pulli statim vt oua exeunt, tanto vigore pollẽt, vt si matrem eos perdere contigerit, virtute propria viuant.

Merillus.

Merillus auis est non multo maior merula, colore quoque prope similis, sed rostro pedibus vnguibusque dissimilis: prædæ cupidus est, sed quia paruus & parui
C roboris, paruarum auium insecutor est. Hi sicut Accipitres & Herodij socialiter volant, imbuique quatuor ex illis possunt, vt cignum hoc modo capiant. Primus ex eis cigni caput inuadit; secundus & tertius, ex vtroque latere binas alas; quartus vero collum & pectus, & sic auis grauida cignus, angustijs circumsepta, mouere se non valens, ab aucupe præuenta capitur, & occiditur.

Merops.

Merops est auis habens in dorso colorem cyaneum, in pectore subrutilum, in ventre palidum. Hæc naturali calore abundans, antra sex pedum altitudinis in terra fodit, ibique nidificat, ac fœtus facit, & eos vsque ad robur debitum illic absconditos pascit, & nutrit.

Merula.

Merula dicebatur olim medula, quia mirabiles vocis
D modulos reddit, maximè cum vernum tempus imminere prospexerit: nam hyeme tacet, aut tantum balbutit. Olim merula fuit spectandum in clero miraculum, quæ arte humana edocta, notulas in ordine secũdum musicam cantabat ita perfecte, vt nullus musicorum eam aliquatenus imitari posset, parilitate concordantiæ. Hęc auis croceum quantulumcumque colorem habet in pectore, reliquum vero corporis occupat nigredo. Merula domesticata cõtra naturam suam carnes comedit; & hęc dulcius canit, libenter se balneat, & plumas rostro purgat, cumque nigra sit & turpis, in delectatione mouet seipsam, propter amœnitatem vocis. Merula plumas non exuit, sicut aues cæteræ, sed rostrum suum singulis annis mutat in candorem, & in hyeme vix potest volare propter pinguedi-
E nem. Est quoddam merularum genus, cæteris multo maius, quæ agochile, id est caprimulgi vocantur, sicut dictum est superius.

Hæc auis edocta musicam perfectissimè canit.

Miluus.

Miluus vngues pedes & rostrum aduncum habet, instar accipitris; sed alas curuas & non rectas, in quo est ei dissimilis. Audax est in paruis, timidus in magnis, fugatur à Niso, quamuis in triplo maior sit illo. circa macellos excubat, & circa cadauera; iecur eius medicinale Plinius laudat.

Monedula.

Monedula quasi monetam tollens, aut diligens dicitur: auis est nigra, sed formosa & grata, hominum voces in pullo edocto imitatur, in matutino cum ortu solis sollicitus, discretius & tenacius retinere dicitur. huius carnes pruritum capitis excitãt, vnde & ipsa appetit in capite fricari.

Muscicapa.

Muscicapa est auis maior columba, plumas habens vt

lanarius, pedes & rostrum vt hirundo: quæ licet oris rictum habeat amplissimum propter muscas & cinisphes, quibus solummodo vescitur, rostrum tamen inter aues comparatione sui corporis habet paruissimum, & pedes similiter.

De his quę primam literam habent N. *vel* O.

CAP. CLXIIII.

Nicticorax

NIcticorax dicitur noctis coruus, ipsa est noctua, quæ noctis tenebras amat, & solem videre non patitur: Lucifuga enim est, & nocte cibos suos quærit; nam si de die volaret, à cęteris auibus impeteretur. Nocte (vt vulgus opinatur) mortes hominum prænunciare videtur vocibus importunis, caput habet ingens, nec vt aues cæteræ formatum; rostrum habet adūcum vt nisus, vngues hamatos & asperos. In domicilijs vel parietibus libenter habitat, & pullos suos fouet; humanis stercoribus delectatur, mures & omne genus earum persequitur. Huius contra cæteras aues solers est dimicatio. Cum enim ab homine vel auibus impetitur, resupinata iacens rostro pedibusque repugnat, & se defēdit. Auxiliatur autem ei accipiter, quodam naturæ collegio, bellumque partitur. In insula Creta si quando noctua inuehitur, statim emoritur, huius carnes paralyticos iuuant.

Hac auis in insula Creta non viuit.

Nisus.

Nisus est auis nobilis forma & robore, minor quàm Herodius, sed vnus est color plumarum ambobus, & tamen socialiter volare recusant; nam inuidia fertur & fastu, & cum impetit auem, solus ambit honore victoriæ potiri: hoc quidem æstimari potest, & forte merito; sed reuera magis credibile est eum prędæ solum inhiare, ne dum quem in volatu socium habuerit, in pastu quoque sodalem accipiat. Non tamen dubia fides est Nisum parem sui generis dedignari, & velut alieni generis auem persequi, & hoc contra omnium auium genus. Nam (vt dicit Aristo.) omnis auis prædam in volatu capiens, parcit sui generis auibus. Solus ergo Nisus expers est generositatis huius; & hoc cum ipso homine, qui inter animalia terrestria, animali sui generis insidiari non cessat.

Solus Nisus suum genus persequitur.

Onocrotalus

Onocrotalus est auis in partibus Orientis, quę cum vocem edere voluerit, caput in aquis ponit, & illic instar rugitus clamorem emittit. In faucibus quosdam habet folliculos, in quibus primo cibum suscipit, & post horam in secundum ventrem mittit, ibique eum digerit. Huius duo genera sunt; vnum scilicet aquatile, & aliud solitudinis. Sola hæc auium (vt dicit Arist.) splene caret; & vt dicit Isidorus multas simul escas in ventre recondit.

Oriolus.

Oriolus est auis, sic dicta vulgariter à sono vocis, est enim coloris aurei per totum, excepto quòd in alis habet pennas, quadam cærulea varietate distinctas. Nidum in ramis arborum minutissimis mira subtilitate suspendit, ita vt in aere solo pendere videatur, de terra cernentibus. Ipsum quoque nidum ab imbre cameratat, ac densa fronde protegit.

Osina.

Osina est auis magna vt cignus, fluuios ac piscinas inhabitans, rostrum habet magnum, & à gutture vsque ad pectus instar saccelli, receptaculum longum & amplum, in quo magnam simul copiam piscium, vt scilicet in tanta mole diffusa natura non egeat, sed paulatim digestis in ventre cibis, inueniat paratum quod habeat. Nunquam aues huiusmodi in aqua diffusiori & piscibus abundanti habitant, quia citissimè paruam aquam, & si piscium copiosam, ingluuie sua vacuant.

Ochus.

Ochus est auis quæ vulgariter Huans dicitur, à vocis sono; nocte namque Huhu horrificè clamat, impropriè vocem humanam similans, ita vt hominem contractum frigore clamare credas. Sed terras speciales habet in quibus huiusmodi voces profert, in cæteris autem muta est hæc auis. Bubone minor est, noctua maior, aduncum habet rostrum ac pedes, & eminentibus plumis habere videtur aures. Prędа viuit, carnibus vescitur, mures persequitur, & ab auibus cæteris odio habetur.

De Passere & Pauone.

CAP. CLXV.

Passer.

PAsser in tectis habitat, gregatim ad pastum volat, omnibus auibus calidior est: vnde caro eius stiptica est, & sanguinis incentiua, citoque digerit quidquid glutit; vnde corpus eius nequaquam cibus sumptus impinguat, sed tantum sustentat. Stercus etiam eius calidissimum est quando emittitur, sed citissimè infrigidatur. Supra modum quoque luxuriosus est, & in furorem citius concitatur, sed nulla mora discordiæ. Dicit Aristoteles quod mas vno tantum anno viuit, fœmina vero diutius: quod de passeribus Orientis credimus; Nam & illa nigredo de qua dicit quod est in collo masculi, non est in eis qui sunt apud nos in Europa, sed alba quædam in genis macula nigredine notata; & hi in vita perseuerant hyeme & æstate, sicut eorum fœminæ. Ætas passeris apparet in rostro: quia iuuenis habet illud tenerum, & circa fauces croceum; Senex vero durum & nigrum. In quibusdam orbis partibus morbum caducum hæc auis patitur; & hoc vt Aristoteles credit, quia semen iusquiami comedit. Huius pulli cum euolare debent, vicini passeres cum eorum parentibus, conatus ipsorum euolantium comitantur, vt imbecilles (si necesse sit) plurium constipatione confortentur.

Passeres interdum incidunt in morbum caducum.

Pauo.

Pauo est auis pulcherrima, & pulchritudinis amica: collum habet longum & extentū, colore saphirinum, & pectus similiter; in capite vero plumas desuper instar coronæ vel cristæ; caudam quoque longam & oculatam, quam cum laudatur extendit; si pedum deformitatem viderit, mox deponit: sed & si à tacito spectetur, pennas omnes quas spectari gaudet, contractis oculis abscondit. A trimatu fundere colores gemmantes incipit, & tunc parit. Idem nocte cum euigilauerit, seque in tenebris constitutum intueri non poterit, clamans pauidè suam pulchritudinem amisisse se credit. Idem clamore suo serpentes deterret, & omnia animalia venenata depellit, nec de facili prope habitare audent, vbi vox illius frequenter auditur. Pauo quādo ascendit altè pluuiæ signum est: huius oua si gallinis subijciantur, pulli exeunt. *Nonnulli* pauones album colorem per totum habent, & tamen gemmantes oculi, qui in cæteris auro vel saphiro diuersis coloribus nitent, in his etiam albo splendore discernuntur ac resplendent. *Pauones* habent etiam deserta syluestres, sed nequaquam in nitore, colore vel cauda domesticis similes; nec mirum, quia si caudarum eis pondus natura creasset, potius videretur onerasse volantes, quàm inexpertos honorasse gloria volucres.

Hæ aues clamore serpentes & venenata fugant

Sunt & albi pauones & syluestres.

De Pegaso, & Pellicano, & perdice.

CAP. CLXVI.

Pegasus

PEgasus est animal magnum & horrendū in Æthiopia, formam equi habens, & alas vt Aquila, sed multo maiores; caput cornibus armatum, adeoque monstruosum, vt ipse cuncta animantia terreat. Cumque sit grauis corpore, alarum adiutus remedio, fuga mirabili potius currit quam peruolat, & aere colliso, virtute pennarum ad instar turbinis ventos impellit; escas multas deuorat, & inquietè mouetur, infestus est animalibus, & homini maximè.

Pellicanus.

Pellicanus dicitur quasi pellem canam habens, id est plumas albas. In Ægypto circa Nilum habitat, & lacte Crocodili viuit, quod vtique bestia præ nimia māmillarum abundantia, in aliquo palustri loco, in magna quantitate eijcit: vnde & Crocodilū libenter pellicanus sequitur. Hæc auis macie semper afficitur, & quidquid glutit cito digerit, quia venter eius nullum

habet

habet diuerticulũ quo teneat cibum. Solum enim visceris habet ductũ, qui ab introitu oris vsque ad secreta naturæ pertingit. Pullos suos sanguine lateris sui viuificat, cum eos propter importunitatem suam occiderit, vel à serpente qui eis insidiatur, interemptos inuenerit. Post sanguinis autem effusionem adeo debilitatur, vt exire de nido non valeat, sed eius pulli pro cibatione eius & sua, exire compelluntur. Quidam tamen eorum segnes exire volunt, & pereunt; quidam autem & seipsos quidem pascunt, sed matrem penitus negligunt. Quod cum illa post conualescentiam viderit, pios filios nutrit, impios autem abijcit & contemnit.

Perdix. *Perdix* est auis dolosa & luxuriosa, masculis pro fœminis dimicantibus, victi calcantur à victoribus iniusto coitu. Mater volat in circuitu venatorum, quousque pulli sui fugiant, & post fugam eorum fugit & ipsa, tuncque vocat eos secura. De nocte conuersis posterioribus perdices sedent, & libidinis tempore linguis ad inuicem extentis, præ desiderio coitus æstuant. Cum autem in gurgustio retiali ab aucupe capiuntur vna aliam sequitur, nec discernit misera sequens, vel retractat periculum iam captiuæ, sociorum delusa cõsortio. Carnes perdicum præ cæteris auibus syluestribus sanissimæ sunt. (Carnes perdicum sunt sanissima.) Perdix (testante plinio) non pinguescit: fel eius cum melle æquo pondere, prodest ad oculorum claritatem.

De philomena, & pica, & pico.

CAP. CLXVII.

Philomena. Philomena dicitur à *philos*, quod est amor, & *mene*, quod est dulcis. Hæc enim auis mira modulatione lætificat audientem: gaudet ad ortum solis, præitque lætitia venientem. Verno tantum tempore cantat, hyberno nunquam. In initio quidem veris adeo suæ vocis amœnitate delectatur, vt rarissimè comedat, & hoc cum summa festinatione. Itaque certant inter se cantando tam pertinaciter, vt victa sæpe vitam finiat, prius deficiente spiritu quàm cantu: vnde & dicitur à *philos* quod est amor, & *mene* quod est defectus, quasi amore deficiens. Miramur igitur in tam paruo corpusculo tam pertinacem spiritum; miramur etiam in illo perfectam musicæ scientiam. Modulatus enim editur sonus, & nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur, & concisso copulatur intorto, grauis acutus creber extensus vibrans, & aliquando quidem medius summus imus. Meditãtur interim aliæ minores, versusque quos imitentur addiscunt. Audit attentè discipula, redditque vicibus cãtum; intelligitur, emendatur, & à docente quodammodo reprehenditur. Statim autem vt coire ceperit, vocis amœnitatem perdit, & vt dicit Plinius alia vox fit, mutatur & color: ab exitu quoque verni tẽporis, aucto æstu in totũ alia vox fit, mutatur & color, linguæ earum tenuitas illa, non est cæteris auibus. (Hæc auis suauissimè modulatur; quandoque autem ita pertinaciter adinuicem certant vt deficientes moriantur.)

Pica. Hæc auis est calidissima. *Pica* est auis calidissima, alba & nigra varietate distincta, linguam habens latiorem, qua sermonem imitatur humanũ. Nidum suum inter loca spinosa constituit, eumque terra interius, & spinis exterius in circuitu subtus ac desuper diligentissimè sæpit ac munit. Arctissimum vero foramen tantum, per quod ingrediatur, & egrediatur, in latere relinquit, & hoc eo loco quo nidus inaccessibilior est. Quæ cum ab homine visam se senserit, oua transfert aliàs, commoditate digitorum iuuante. Cumque laqueo se nouerit deprehensam, toto corpore quieta est, solo rostri nisu laqueum aperire laborans, nec vsque ad extremam desperationem reliqua parte corporis mouetur. Carnes pullorum eius ad acumen oculorum mandi dicuntur; qui tamen nisi prius excoriati fuerint, facilè cõctioni non cedunt.

Picus. *Picus martius* est auis parua, aduncos vngues habẽs, & arbores rostro penetrans. Cumque supinus corticem arboris percutit, subesse pabulum intelligit. pullos in arboribus cauis educat; in quas cum sagittam, vel aliquod tale miseris, Picus admota quadam herba, statim eijcit, quantalibet vi ingestum sit. Ex eorum genere plures nigri sunt vt merula, crocei vt orioli, sed illi speciosiores atque maiores qui sunt in vertice rufi, in pectore crocei, circa collum virides, in alis cærulei, in cauda corusci. Picus in agro Tarentino negatur viuere: huic proprium est semel in anno caluescere, eo scilicet tempore quo rapa seminatur. (Nota.) De hac aue quidam fertur in versu dixisse.

Parua loquax volucris, dominum te voce saluto:
Si me non videas, esse negabis auem.

De Plathea, & Plumali, & Porphirione, & Psittaco.

CAP. CLXVIII.

Plathea. Plathea est auis, quæ ad aues in mari pro præda se mergentes aduolat, earumque capita corripit, donec prædam extorqueat.

Plumalis. Hæc ex solo aere viuit. *Plumalis* est auis prope ad magnitudinẽ perdicis, varijs pennis ornata, croceo & albo nigroque distincta; aere solo viuere dicitur. Huius argumẽtum est, quod licet pinguescat, nihil tamen vnquam in eius visceribus inueniri potest: Baculos plumbatos habent aucupes, quos altius in aere iactantes, deterrent aues, easque in imo volare cogentes, retia super terram tendunt, ac fugitantes capiunt.

Porphirio. *Porphirio* est auis extra modum aliarum, vnum pedẽ habens latum ad natandum, alium vero fissum ad ambulandum: in quo notatur, quod vtroque elemento gaudet & in aqua natans vt anates, & in terra ambulãs vt perdices. Hic solus præter psittacũ, pede suo instar manus aquam suscipiens ad rostrum defert, & potat, seque humano modo cibat; quia cum omni cibo, & cum solo morsu, oportet vt bibat. (Hæc cum omni morsu cibi bibit.) Virtutem enim appetitus habet debilem naturaliter in attrahendo cibum, & in incorporando. Huius generis laudatissimi sunt qui rostrum habent magnum, & crura prælonga.

Psittacus. *Psittacus* est auis quæ vocem humanam imitatur, ad quod cum ab homine cogitur, caput habet tam valẽs, vt claua ferrea verberetur. Aquas alias quocũque modo patitur, sed pluuia moritur. (Hæc auis pluuiam non patitur, sed vinum libenter bibit.) Idcirco in montibus Gelboe nidificare fertur, quia raro vel nunquam ibi pluit. Caudam suam & crura summo studio custodit, pennasque suas rostro suo frequentius extergit. Auis est luxuriosa nimiũ, bibitque libenter vinum, semetipsam pede cibat, & ori suo defert escas, sicut homo manu.

De Strutione, & Sturno, & Tragophale, & Turdo, & Turture.

CAP. CLXIX.

Strutio. Strutio est auis pene bestialis generis, habet enim pennas, sed nunquam eis vtitur in volatu; alas habet tenues, & plumas velut pilos. In eundo alas erigit, adeoque in terra currit, vt equos celeritate præcedat: habet autem vngulas bisulcas ad comprehendendos lapides, quos emittit in fuga contra insequentes. Ferrum comedit ac digerit, quia calidissimæ naturæ est. (Hæc auis ferrum comedit & digerit.) equum naturaliter odit, & miro modo persequitur; equus etiam illam in tantum odit ac timet, quod eam videre non audet. Officulum paruum sub alis habet, quo se in latere pungit & agitat, quando prouocatur ad iram, in pectore verò magnum os & latum ad protectionem magni corporis sibi creatum. Porro stoliditas ei tanta est, vt cum frutice colla occultauerit, reliqui corporis altitudinem latere credat. Naturaliter autem caluescit, & ita plumas exuit, vt & nudus fere remaneat: sed corium habet fortissimum, quo implumis protegitur ab importunitate frigoris. Corpus habet fere ad magnitudinem asini, statura mediocris. Oua quoque eius adeo magna sunt, vt ex transuerso secta, vasa fiant ad bibendum pro amplitudine sua.

Sturnus. *Sturni* sunt aues paruæ, ad volandum extentę, fusco nitentes colore: cateruatim volant, & quodam orbe circumaguntur, omnibus in medium tendentibus; & hoc propter accipitres qui eis insidiantur. Vesperi quidem aggregantur, & immẽsis turbis commurmurant, nocte silent, aurora rubente murmur excitant, domum vero per turmas ad cibum volant.

Tragopbales. *Tragopbales* est auis in Aethiopia ferruginei coloris, maior quàm Aquila; caput habet vt phænix, excepto quòd in eo cornua habet vt aries: vnde illud armatum profert aduersus omnes aues sibi contrariantes.

Turdus. *Turdi* sunt aues paruæ quidem corpore, sed prouidentia magnę: in cacuminibus arborum luto ædificant, & pene contextim id est continuo post coitum generant; & mirum, quia decem diebus oua in vtero maturescunt, & postea pariunt.

Turtur. *Turtur* socium diligit, eoque mortuo vel capto, alteri se non iungit, sed incedens solitariè, siccis arborum ramis insidet gemens ac tristis, nulli auium est infesta, sed ad omnium infestationes patientissima. In locis tutissimis ac delectabilibus habitat; per totam hyemem in concauis arboribus implumis iacet, vere autem producitur. Multæ quidem earum, terras calidas hyeme petunt, & multæ remanent, si locum habẽt soli oppositum, & ad quiescendum aptum. In vento Meridionali, quoniam humidus est ac ponderosus, nõ bene volare possunt, volantes autem plerumque vociferantur, propter fatigationem volatus: aliquando etiam ita debiles sunt naturaliter, vt manu capi possint. Oua sæpe trina pariunt, sed nunquam plus quàm duos educant pullos; similiter & palumbi. Turtur ouat in vere bis, & sæpe ter, sed hoc quando vnum par ouorum corruptum fuerit, aut casu perierit; solaque auiũ pullos suos de nocte pascit. Huius alæ dextræ sanguis medicinalis est, immissus oculis.

De vanello, & vpupa, & Vulture.

CAP. CLXX.

Vanellus. **V***Anelli* sunt aues, quas Plinius Stymphalidas vocat, satis pulchræ, columbina magnitudine, cristato capite vt Pauo, collo quidem colore viridi ac lucenti, reliqua vero parte corporis varietate distincta. Hæc auis cum quem à longè nido suo appropinquare præsenserit, egressa statim cum clamore occurrit, sicque stulta dum hominem à nido clamore suo amouere se credit, ipso clamoris indicio nidum prodit, quem progressus homo spoliare contendit.

Vpupa. *Vpupa* est auis admodum pulchra, licet immunda; vna tantum voce sicut & cuculus importuna. Hyeme latet, & muta est, vere producitur. Huius parentes senescentes, inter pullos iam adultos in nido plumas exuunt, & interim à pullis pascuntur, donec vires plumasque recuperent. Alia quoque fertur eis inesse pietas erga parentes suos: cum enim senio visum perdiderint, pulli herbam notam naturaliter colligunt, & eorum cęcatos oculos inde liniunt, vt visum recuperent. Huius auis cor, malefactoribus & incantatoribus valere dicitur.

Vultur. *Vultur* est auis ponderosa, sed ad volandum admodum experta, quamuis antequam in aere eleuetur tres saltus faciat: vnde quandoque agilitate canis intercipitur, priusquam ad volandum saltibus consuetis in alta aeris erigatur. Itaque si hominem non viderit, libenter in terra graditur, ob pondus corporis; vnde & gradipes appellatur. Volando cadauer olens respicit, & ad esum illius se deponit, in quo prius oculum petit. Et quoniam indifferenter ad omne cadauer se inclinat, pericula & laqueos venatorum non euitat, ideoque facilius capitur. *Exercitus* autem sequitur, vt mortuorũ cadaueribus satietur. Pullos suos vsquequo possint volare nutrit, seque pro eis periculo exponit, dum etiam fortiorem se, volentem eos diripere, suis vnguibus vulnerat, & alis percutit: post hoc eiiciens eos à nido, locis in quibus nati sunt approximare vetat, cibi scilicet ęmula; quoniam vnum par vulturum magnum locum occupat: nec venatur nido proximis locis, sed remotissimis; docente natura pacis amica, ne vicinarũ gentium odium contra se excitet. Venatur autem à meridie vsque ad noctem, & à solis ortu cessat vsque ad meridiem. Quod ei de cibo superfluit, in nido reponit, vt inde se cibet, & pullos; quia cibum de facili non acquirit. Quod si pullos suos ocius impinguari viderit, dolet; ideoque rostro eos in pedibus vulnerat, vt sic macilentos efficiat. Vultur cum adultus fuerit, matremque senem, & ad volatum debilem viderit, eã occidit. Idem cum Herodio pugnat, & in ipsum ruit; sed cum Herodius agilis sit, cum impetu ruenti cedit, auisque grauida se retinere non valens, semetipsam occidit. Vultur matrem senem occidit.

De hirundine, & hisida, & Zelentide.

CAP. CLXXI.

H*Irundo* est auis leuissima, rostro paruo, cauda furcata, forma grata, nigredine decentissima, in vẽtre candida, sub gutture rufa, modicam habet carnem & nigram, plumas multas, & alas magnas; ideoque citum habet volatum, diem præcinendo nuntiat, dormientes excitat, & ad laudem creatoris inuitat. Huius sanguis extractus de sub ala dextra medetur oculis. Stercus autem eius si oculis inciderit, vim habet efficacissimam ad excæcandum. Africos montium recessus hyeme petit, ibique nuda & implumis reperitur. Aduentus sui tempora custodit, & aduentu suo veris initium prodit. Thebarum tecta subire negatur. Nidum luto construit; fœno roborat, plumisque mollibus sternit. Fœmina libidinis imaginatione concipit, aut puluere: à cęteris auibus non impetitur, nec eis vnquam præda est. Ouat autem bis, sed oua prima sæpius hyeme corrumpuntur. Huius pulli primo sunt cæci, quos etiam si quis excæcauerit, eorum oculi redeunt, vt Aristoteles dicit. In fœtu summa æquitate cibum alternant, & notabili mũditia excrementa pullorum egerunt: adultos autem circumagi docent, & foras saturitatem emittere. Oculis eorum vexatis, matres herbam celidoniam adhibent ad medicinam. Hirundines quædam in iecore lapidem celidoniam portant. Harum pulli qui hunc lapidem habent, in hoc cognoscuntur, si pro signo pacis ore ad os in nido conuersi sedent; nam cæteri qui non habent, auersi posterioribus sedent. Hirundo. Nota. Signum vnde deprehendamus quæ hirundines portant lapidem celidoniam.

Hisida. *Hisida* à sono vocis, est auis parua quidem, sed pennarum venustate clarissima: in dorso colorem habet inter viridem & cœruleum, in pectore verò præfert imaginem carbonum ardentium: duos tantum habet in pede digitos, & vngues aduncos, sed rostrum paruum ac directum, circa aquas assidua est, pisciculis viuit, terram rostro cauat, ibique nidum congerit, ac fœtus facit. De hac opinatur vulgus, quod si pellem cum plumis aui mortuæ detrahas, & pariete infigas, in omni anno plumas, ac si esset in corpore, commutabit.

Zelentidis. *Zelentides* sunt aues (vt dicit Plinius) quarum suffragiũ à Deo petunt incolæ montis Cadmicũ: à locustis enim fruges illius vastantur; itaque à Deo missæ locustas depopulantur, & vnde veniant, quoue abeant ignoratur.

De homine & ætatibus hominis.

CAP. CLXXII.

H*Omo* Græcè dicitur *microcosmus*, nam & corporis eius partes creatæ sunt, & positæ secundum creationem & sitũ mundi totius. Anima quoque eius ad simi- Anima hominis omnium rerum similitudinem gerit.

ad similitudinem totius sapientiæ facta, omnium in se similitudinem gerit, cum sit vna: similis terræ per sensum: aquæ per imaginationem: aeri per rationem: firmamento per intellectum: cælo per intelligentiam. Similis quoque lapidibus per essentiam, arboribus per vitam, animalibus per sensum & imaginationem, homini per rationem, Angelis per intellectum, Deo per intelligentiam. Itaque duabus substantiis homo constat, anima, scilicet & carne; carne quidem cum sensibus suis, anima cum ratione, solumque credimus eam animam habere substantiam, quæ viuit etiam extra corpore. Verumtamen infans natus, omnium animalium nascētium debilitatem excedit; & hoc ideo, quia nutritus est de sanguine mēstruo. Currit pullus ouum egrediens capit cibum, & matrem sequitur, sic & quadrupedum fœtus: homo vero ab infantia primo ambulat super manus, & postmodum adolescens in pedes erectus, tandem de ætate decrepita rursus ad terram incuruatur, testis vtique sibi, quia de terra assumptus est, & in terram reuertitur.

Infans nascitur debilior cunctis animantibus.

Itaque vita hominis per sex ætates ad mortem currit. *Prima* est infantia, cæteris purior, quia nec ore corruptelam contrahit; & extenditur vsque dum loqui possit. *Secunda* est pueritia, scilicet à tempore quo loqui puer incipit; non autem loquitur donec fonticulus ille qui est in sincipite super frontem desiccetur, & testa capitis in solidum contrahatur: Pueri qui tardius ire incipiunt, maturius loquuntur. Ætas puerilis vsque ad 14. annum extenditur. In annis autem quinque crescit puer ad medietatem suæ staturæ; & dicitur puer à puritate, quæ tamen in paucissimis hodie manet pueris, vsque ad statutum terminum æui puerilis, quia malitia superexcessit naturam. *Tertia* est adolescentia, quę ab anno 14. incipit, & vsque ad 30. decurrit. Et hac ætate homo fit habilis ad generationem, quia natura confortat in eo seminalem virtutem. Si tamen huic luxuriæ fræna laxentur, naturales corporis vires exhauriuntur: vnde consultum esset prudenti cuilibet, ad annos 22. connubia differre; quia tunc perfectè nerui membrorum & ossium ligamenta confortantur in homine, cessatque statura corporis in longitudinem crescere. *Quarta* est robur, ab anno 30 vsque ad 50. hinc enim perfectę staturæ robur accipit homo in longitudine & latitudine, paululumque moderata libidine, disponitur ad naturalis exercitia fortitudinis, & iracundię superbięque subiacet vitiis. *Quinta* est senectus ab anno 50. vsque ad 70. vel 80. Est autem senectus paucitas sanguinis, vnde qui parum habent de sanguine, cito senescunt: Hinc incipit homo decrescere tam viribus quàm corpore; in hac omnia vitia minuuntur in homine, excepta cupiditate, quia dum se videt ad occasum tendere, filiis qui post eum sunt prouidet necessaria vitæ, simulque suæ post modicum senectuti decrepitæ. *Sexta* est ætas ipsa decrepita, quæ ab anno 70. incipit, & vsque ad mortem decurrit: ex hac homo minoratur, ac vigore sensus & ingenij decrescit, sicque paulatim eius vita mortalis deficit.

Sex sunt ætates hominis. Infantia. Pueritia. Nota. Adolescentia. Robur. Senectus. Ætas decrepita.

De Anima & eius organo.

CAP. CLXXIII.

Quid anima.

EX sum. de anima. *Anima est actus primus corporis physici organici, potentia vitam habentis. Actus*, inquā id est forma, ad differentiam materiæ & compositi: *Primus*, ad differentiam formę accidentalis, qui est actus secundus, quia non confert esse compositioni, id est composito, quod est proprium formæ substantialis, sed est compositioni contingens. *Corporis physici*, id est naturalis ad differentiam artificialis *Organici* ad differentiam cæterorum corporū naturalium, vt 4. elementorum. *Potentia vitam habentis*, ad differentiam corporum mortuorum. *Anima* est vna in subiecto, differens per potentias, ita quod vna est materialis ad aliam vt vita est materia tactus, & tactus aliorum sensuum.

A *Potentia* est principium transmutandi in aliud sicut actiua potentia; vel recipiendi ab alio, sicut passiua. *Organum* est id per quod potentia in operationem exit, & instrumentum similiter, sed differunt in hoc, quod organum est coniunctum potentiæ, sicut oculi potentiæ visibili; instrumentum autem materiæ & operationi, vt patet in securi.

Quid potentia. Differentia inter organum & instrumentum.

Potentiæ distinguuntur quædam per ordinem naturalem, sc. per prius & posterius, vt illæ quæ sunt in eadem parte corporis, sicut gustus & tactus in lingua, & tunc vna est materialis ad alteram. Quædam vero per naturam diuersarum partium, vt illæ quæ sunt in diuersis partibus, sicut visus in oculo, gustus in lingua. Quandoque etiam vna potentia in diuersis partibus inuenitur, vt si planta diuidatur, vtraque pars viuit; B sic etiam est de quibusdam animalibus: sed quorundam quædam partes viuunt ad horam tantum, quoniam illa pars statim deficit cui desunt organa principalia, sicut hepar, & cor, & similia: Non autem omnis potentia habet organum, vel determinatam partem in corpore, vt intellectiua.

Vnde distinguuntur potentiæ.

De potentiis animæ.

CAP. CLXXIV.

Potentiæ animæ sunt 5.

POtentiæ animæ secundum Aristo. quinque sunt, sc. vegetatiua, sensitiua, appetitiua, motiua secundum locum, & intellectiua. Secundum Auicennā vero tres sunt, scil. vegetabilis, sensibilis, rationalis. Sub C sensibili namque comprehendit tres medias quinque prædictarum. In plantis est sola vegetabilis, & ibi non debet dici potentia, sed anima. In brutis autem sunt duę; nec vegetabilis potentia debet in eis dici anima, sed potentia, quæ materialis est ad sensibilem. In homine vero sunt tres, quarum duæ non debēt in eo dici animæ, sed potentia animæ, quia materiales sunt ad animam rationalem. Vegetabilis differt à cæteris, quia non est cognitiua; cæteræ vero duæ differunt inter se, quia sensibilis non potest ferri per affectum in rem spiritualem, rationalis vero potest. Item rationalis differt à cæteris, quia potest esse separata, cæteræ vero sunt inseparabiles. Rationalis ab intellectiua differt, quia mouetur de forma in formam ratiocinandi, intellectiua D vero non.

Potentiæ vegetabilis animæ tres sunt, scil. nutritiua, augmentatiua, generatiua. Potentia sensibilis diuiditur in apprehensiuam & motiuam. Apprehensiua quoque subdiuiditur in apprehensiuam exteriorem & interiorem. Exterior diuiditur in quinque sensus, sc. visum, auditum, odoratum, gustum, tactum. Interior similiter diuiditur in quinque, sc. sensum communem, imaginatiuam, cogitatiuam, æstimatiuam, & memoratiuam. Potentia motiua duplex est, vna quę imperat motui, alia quæ efficit motum. Imperans quoque motui duplex est, sc. concupiscibilis ad propinquandum, & irascibilis ad repellendum. Potentia vero rationalis diuiditur in virtutem sciendi & agendi, quarum vnaquęque vocatur intellectus, scilicet theoricus & praE cticus.

Diuisiones potentiarum.

De somno & vigilia.

CAP. CLXXV.

Quid somnus, & quæ causæ eius.

AVCTOR. *Somnus* (vt supra dictum est) *est primi organi sentiendi interceptio, vt agere non possit.* Causæ vero somni extractæ à lib. Aristot. de somno & vigilia sunt hæ, scil. alimenti euaporatio, labor, ægritudo, prima ætas, infrigidatio.

Priscianus ad Cosdroë. Anima in ipsa soporationis hora, per quasdam partes actualis videtur, & per quasdā mortuo similis, & inactualis. Actualitatis enim partes sunt inspiratio, respiratio, visiones & phantasmata videre, digerere, & corpus quietum facere. Inactualita-

tis autem est non sentire, nec scire, nec pedum & manuum actiones recipere: vnde apparet quasi dimidiam animam viuere vigilare & agere, dimidiam in somno, & inactualem, & quasi in morte esse separatam. *Deliberandum* est autem an somnus calidus sit, an frigidus: si enim calidus, cur sitim restringit, & humiditatem auget? Si vi vero frigidus, cur cibum indigestum ducit, & corpus calefacit, & sudores recipit? Non autem dicimus somnum priuationem esse vigiliæ, sicut sanitatis infirmitatem, & visus cæcitatem. Quæ enim secundum priuationem inducta sunt contra naturam nocitiua sunt. Somnus autem à natura inuentus est in salutem animalis, nec minus quàm vigilia naturalis.

Somnus non est priuatio vigiliæ.

Est itaque somnus insensibilitas quædam naturalis, & communis passio animæ & corporis; quoniam & eorum sensus propriè motus est communis. Sensibus autem per somnum silentibus, circa nutritiuam animæ partem somnus operatur, non indigens ad hoc arteriarum motibus. *Causa* vero somni est extrinsecus intrans esca, & intrinsecus humidorum & calidorum superabundantia. Cibo enim in receptiuis existente locis, vaporatio in venas efficitur, & inde in caput emittitur. Ibique cumulatim grauantes materias, accidit iterum reuerti deorsum & refrigerare calidum quod est circa cor, qua refrigeratione facta somnus inducitur. Humidi enim vapores vsque ad superiora ascendentes, & implentes quod est circa cerebrum, in quod cumulantur, quod est frigidissimum omnium quæ in corpore sunt, aggrauant caput & palpebras, ac dormire faciunt: digestione autem facta somnus conquiescit. Quamdiu enim indiscretus est sanguis post escæ acceptionē, somnus fit; discreto vero sanguine, & puriore ad superiora collato, turbulentiore autem partibus inferioribus insidente, resurgit animal ex escæ grauitate absolutum. Sicut autem esca introducta somnum facit ex humiditatis abundantia, sic conceptio interius facta est, siue à lassitudinibus, siue etiam infirmitatibus, quæ ex abundantia calidi & humidi fiunt. Esca quidem indigesta inflante ex calore, & repulsa deorsum cumulatim, & calorem refrigerante, somnus efficitur. Idem enim humidorum ascensio, & iterum refluxio.

Alia somni explicatio & causarū eius

Adhuc de eodem.

CAP. CLXXVI.

DOrmitio igitur refrigeratio est; causa vero dormiendi calida; quia synodus quædam est somnus intus calidi, & compressio naturalis; ac per hoc accidunt dormientibus corporalia quidem talia, scilicet, tunc equidem grauiora & humidiora & algidiora esse corpora, sanguinem pinguiorem, plus quoque quàm in vigilantibus inspirationem & respirationem, & cætera plura: Spiritualia vero somniare, recordari sine omni sensu & intelligentia phantasmatum, & dormientes quasi vigilantes esse contemplatiores, & inuentiores verorum: grauiora quidem fiunt corpora dormientium propter quietem. Veluti enim defectus spiritus in membris fit, cōcumulato calido ad id quod intus est. Solutionem autem humiditatis & grauitatis sequitur alleuiatio, quia spiritus & calor extentus & inflammans in toto corpore, facit illud leuius.

Somnus refrigerat, & causa eius est calor intrinsecus congregatus ad digerendum.

Ex eadem quoque causa algidiores fiunt dormientes: calore enim relinquente exteriora, & concumulato ad id quod intra est, refrigerantur ea quæ extra sunt, sicque rigidiores fiunt, & ob hoc sanguis incrassatur. His consequens est, & escam facilius digeri, & corpus incrassari. Compressum etenim calidum ac totum interius cumulatum, facilè & cito digerit, ita vt & nutribiliora & pinguiora sint corpora. Nam in vigilantibus spiritus operans per suum naturalem impetum facit escæ motationem, vnde & turbulenti somni ad digestionem non sufficiunt: per collectionem quoque caloris in ea quæ intus sunt, pallidiores fiunt dormien-

Cur dormientes sint frigidiores & citius cibum digerant.

A tes. Formositatis enim incrementum in sanguine caliditas facit; per hoc etiam & sudant amplius, quia calidum in vnum locum intus conglobatum, cito soluit carnem, & plus facit euaporationem; sicque sudor emittitur, non ex toto corpore, sed circa pectus, & collum, & caput. Pedes vero calidi sunt dormientium, quia caliditas intus impetum facit, & in id quod est deorsum. Hæc autem accidunt somnis differenter, quoad ætates, & naturas, & tempora, & horas; adhuc etiam & à locorum causa, & alijs modis. Somnus itaque digerendo & nutriendo magis est calidus, sed quia refrigerari facit quod extra est, magis frigidus intelligendus est, & quia dormientes dum resurgimus sapientes efficimur, procedente vero hora minus: Intelligentia namque per refrigerationem, remissio vero ex B caliditate fit.

An somnus sit dicendus magis calidus quàm frigidus.

De somnis.

CAP. CLXXVII.

IN somno vero phantasma somnium dicimus, vnde claret quod sensitiuæ partis est somnium, sicut & somnus. Sensibilia namque per vnumquodque sensum inficiunt, & ab eis facta passio, non solum operantibus sensibus inest arteriis, sed etiam transeuntibus iam & cessantibus. Velut si quid motū fuerit ab altero, cessante motore manet ipsum motum, ita vt moueatur ab illo. Sic itaque non solum in vigilantia, motus à sensibus facti remanent, etiam sensibus transeuntibus, sed etiam cum dormimus, magis enim tunc C apparent, eo quod interdiu quidem expellantur & euanescant, intelligentia & sensibus operātibus; sicut minor ignis à maiore, & paruæ passiones à magnis: noctu vero propter silentium sensuum, & infirmitatem operandi, supercrescunt & continuæ fiunt; sæpe quidem similes, sæpe vero in alias figuras dissoluti, per subiectæ materiæ resolutionem. *Ac per* hoc post escam continuò, cibis adhuc inflantibus non apparent somnia; quoniā in humido perturbato, nulla apparet vmbra; vel etiā videtur perturbata. Silente vero humido pura apparent in dormiendo phantasmata, & reliqui motus qui à sensibilibus accidunt. Itaque melancholicis, & febricitantibus, & inebriatis, visiones apparent D turbatę. Inflatione vero sedente, & sanguine discreto, sensuum motus ex vnoquoque sensibilium, consequentia & ordinata facit somnia.

Somnium est phantasma in somno existens.

Cur in principio somni somnia non appareant.

Videtur autem mirabile, quod eorum quidem quæ in somnis fiunt phantasmata, resurgentes recordamur; eorum vero quæ vigilantes agimus, in somnis memoriam non habemus. Huius causa est, quia memoriæ fiunt eorum quæ sentiuntur, aut quorum phanthasia videtur, neutrum autem in somnis accidit; dormientes enim non sentimus, & eorum quę secundum veritatem aguntur nullum est phantasticum, consequēter neque somnium. Fiunt autem somnia, non solum ex phantasia, sed ex passione alia, sicut esuriens aut sitiens videtur manducare aut bibere, alijs quoque similiter passionibus impetum facere. Aptè vero & se E cundum tempus, aut corporis positionem diuersificantur somnia. Circa ver enim & autumnum turbida fiunt & falsa, veluti ab ipsa continò esca sumpta, matutina vero, cessante iam perturbatione, pura: & iterum qui supini dormiunt, somniant; proni vero minus, quia bene collocati. Non solum autem à sensibilium susceptionibus, sed etiā ab anima causæ sunt somniorum, eo quod futura consueit præuidere, & quæ agenda à se sunt, aut aliter accessura, præsignificare.

Cur recordamur somniorum, & in somnis memoriam non habemus.

Vnde diuersitas somniorum.

De morte & vita.

CAP. CLXXVIII.

Mors est priuatio vitæ atque adeo frigida & sicca.

EX *libro de natura rerum.* Mors est priuatio vitæ, sicut tenebræ priuatio lucis. Vita calida est & humida, mors vero frigida & sicca; vnde calor igneus in humido vnctuoso nutritur, & nunc quidem per suffocationem extinguitur, nunc autem per exhalationem, aliquando vero propter defectum humidi vnctuosi, sic & calor viuificus in animante mortali. Mors est terminus omnium animantium, siue sensibilium, siue rationabilium; sed anima vegetabilis transit cum corpore, rationalis autem ad pœnam vel gloriam reseruatur, pro meritis vitę: neque enim mori dicenda est, quæ secundum Arist. sola diuina est, id est à Deo creata: *Inspirauit enim Deus in faciem hominis spiraculum vitæ;* (*Gen. 2.*) non illud vtique quod animalibus dedit, hoc est enim temporale; sed illud singulariter quod non habet terminum mortis, vnde subiungitur; *& factus est homo in animam viuentem.*

Quid faciat anima in corpore.

Ex lib. de anima & spiritu. Anima viuificatione quidem, & sensificatione descendit ad corpus: præsentia namque sua viuificat illud, & in vnum colligit, in vno tenet, diffluere atque contabescere non sinit, vt congruentiam eius ac modum sumat, non tantum in pulchritudine, sed etiam in crescendo ac gignendo, de-A hinc innumerabiles differentias saporum, sonorum, odorum, formarumque dijudicat, & in his omnibus, quæ secundum naturam sui corporis sunt, appetit, fugitque contraria. Itaque præsentia sua corpus viuificat, & sic colligata est ei, vt nec cum velit se inde segregare possit, nec retinere cum iussionem sui creatoris audierit. *Corpus* constat ex officialibus membris, officialia ex consimilibus, consimilia ex humoribus, humores ex cibis, cibi ex elementis, & nihil horum est anima, sed in istis tanquam in organis agit. Quæ cum B temperata & ordinata fuerint, congruunt in viuificatione, & nunquam recedit anima; si vero disparata & cõfusa fuerint, inuita recedit anima, secũ trahens omnia, id est sensum & imaginationem, rationem, & intellectum, intelligentiam, concupiscibilitatem, irascibilitatem. Et ex his secundum merita afficitur ad delectationem, siue ad dolorem. Corpus autem quod prius integrum, tanquam organum contemperatum & dispositum, vt melos musicumque in se contineret, & motum resonaret, nunc confractum & inutile iacet. C *Anima* vero recurrentibus ad regiones suas elementorum partibus, non habens vbi vires suas exerceat, requiescit ab his tantum motibus, quibus corpus pro tempore & loco mouebat, ipsa per tempus illocaliter mota; quoniam etsi organum perijt, non tamen melos, nec quod organum mouebat. *Auctor.* De hac quoque materia copiosius habetur superius, in tractatu de anima humana.

Quando recedat anima & quid illa postea moueat.

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DECIMVSSEXTVS.

De Mathematica.

CAP. I.

VCTOR. Dicto de Physica, id est, naturali scientia, dicēdum est de mathematica, quæ (vt superius dictum est) tractat de inuisibilibus visibilium formis, sicut physica de inuisibilibus visibilium causis: quantitatem enim abstractam considerat. Nam inter accidentia omnia, quantitas est quę proximo inhæret materiæ, & in pluribus communicat cum substantia, vnde magis considerari potest vt per se stans; & habet propria principia per quæ cognosci habet in abstractione, scilicet vnitatē & punctum. Ideirco de quantitate sunt cōsiderationes mathematicæ potius quàm de alio accidente. Quæ quadrifariam fiunt: Nam aut est quantitas discreta permanens, & de hac etiam est arithmetica, sc. de numero, aut successiua, & de hac est musica, sc. de numero sonorum, aut est quantitas continua mobilis, & de hac est astronomia; aut immobilis, & de hac geometria.

Mathematica est quadruplex.

Michael Scotus. Igitur mathematicæ subiectum est quantitas continua & discreta i. magnitudo & multitudo. Multitudinem. n. per se (vt Boetius ait) speculatur arithmetica, relatam vero musica. Similiter magnitudinem immobilē declarat geometria, mobilē astrologia. Intentio igitur mathematicę est dare certitudinē de omni ambiguitate proposita, quæ pertinet ad suam quęstionem. *Dicitur* autem mathematica. i. abstractiua. *Mathesis* enim Græcè, est abstractio Latine. Fit autem abstractio siue apprehensio quatuor modis. Abstrahit enim vel apprehendit sensus formā præsente materia, & cum accidētibus sicuti visus abstrahit speciem visibilis: & imaginatio etiam præsente materia, sed tamen ab omnibus accidentibus eam non secernit. Similiter abstrahit æstimatio formam non materialem, quāuis ei accidit esse in materia, sicut amicitiam & inimicitiā, quæ est in cane & lupo. Abstrahit etiam intellectus i. apprehendit formas abstractione perfecta & nuda ab omni materia, quamuis & accidit eis esse in materia, sicut triangularitatem, circulationē. Nec curat in quo subiecto sint ista, vel cuius coloris, aut situs, & huiusmodi. Sed sic ea simpliciter cōsiderat, vt omnes numeri & omnes trianguli pariter in vna diffinitione conueniant, & ita de cæteris.

Mathematica vnde dicta, & quot modis fiat abstractio.

Hæc autem scientia dicitur doctrinalis, vel disciplinalis, quia disciplinat & restringit hominem semper ad vnam partem suppositi, scil. vt vnum tantum teneat quod demonstratiuè probatur. Ob hoc etiam apud Arabes nominatur scientia domatrix, quia scilicet hac domantur arrogantes & superbi, sicut Logici, qui solent habere viam ad vtramque partem propositi, dum id quod dicitur, per figuram subiectam oculis cōtemplantur. Hæc scientia post naturalem legenda est, quia naturalis considerat formam prout est in materia: hæc autem prout est abstracta, scilicet intellectu, apprehensio enim sensus prior est, quàm apprehensio intellectus.

Cur mathematica dicatur disciplinalis.

De excellentia & vtilitate Mathematicæ.

CAP. II.

BOetius in *Arithmetica lib.* 1. Manifestum est autem haud quenquam in philosophiæ disciplinis ad cumulum perfectionis euadere, nisi cui talis prudentiæ nobilitas quodam quasi quadriuio inuestigatur. Est enim sapientia, rerum quæ sunt, suique immutabilem substantiam sortiuntur, comprehensio veritatis. Esse autem illa dicimus, quæ nec intentione crescunt, nec retractione minuuntur, nec variationibus permutantur, sed in propria semper vi, suæq; naturæ subsidijs, se fixa custodiūt. Hæc sūt qualitates, quantitates, formæ, magnitudines, paruitates, æqualitates, habitudines, actus, dispositiones, loca, & tempora, & quidquid adunatum quodammodo in corporibus inuenitur. Quæ ipsa quidem natura incorporea sunt, & immutabilis substantiæ ratione vigentia, participatione vero corporis permutantur, & tactu variabilis rei, in vertibilem inconstantiam transeunt. Horū igitur, id est quæ sunt propriæ, quæque suo nomine essentiæ nominantur, scientiam sapientia profitetur.

Quid sapientia, & quarum rerum genera consideret.

Essentię autem quantitatis geminæ sunt. Vna continua, hæc est magnitudo. Alia discreta, hæc est multitudo. Vtraque subdiuiditur, sicut infra dicetur. Quibus quatuor partibus si careat inquisitor, verum inuenire non poterit. *Illud* quoque addendum arbitror, quod cuncta vis multitudinis ab vno progressa termino, ad infinita progressionis augmenta concrescit. Magnitudo

Essentia quantitatis duplex sine cuius inquisitione verum inueniri non potest.

gnitudo vero à finita inchoans quantitate, modum in diuisione non recipit; infinitissimas enim sui corporis recipit sectiones. Hanc igitur naturæ infinitatem inde terminatamque potentiam, philosophia sponte repudiat. nihil enim quod infinitum est, vel scientia potest colligi, vel mête cóprehendi. Sed hinc sumpsit sibi ipsa ratio, in quibus posset indagatricē veritatis exercere solertiam. Delegit enim de infinitę multitudinis pluralitate, finitæ terminum quantitatis: Et interminabilis magnitudinis sectione reiecta, de finita sibi ad cognitionis spatia deposcit.

Quantitas quæ infinita nó cadit sub scientiam

Hoc igitur illud quadriuium est, quo ijs viandum sit, quibus excellentior animus à nobiscum procreatis sensibus, ad intelligentiæ certiora perducitur. Sunt enim quidam gradus, certæque progressionum dimensiones, quibus ascendi progredique possit, vt illum animi oculum, qui (vt ait Plato) multis oculis corporalibus saluari constituique sit dignior, quod eo solo lumine vestigari & inspici veritas queat: hunc inquam oculum diuersum, orbatumque corporeis sensibus, hæ disciplinæ rursus illuminent.

De speciebus Mathematicę.

CAP. III.

RIchardus *vbi supra.* Mathematica (vt dictum est) quantitatem abstractam considerat. Porro abstracta quantitas nihil aliud est quàm forma visibilis, secundum lineamentarem dimensionem animæ impressa. Quantitas autem alia est discreta, quę multitudo dicitur, vt grex, populus: alia continua quæ magnitudo appellatur, vt arbor, lapis. Rursus multitudo alia discreta per se, vt duo, tria, quatuor. Alia discreta ad aliud, vt sesquialterum, sesquitertium. Magnitudo vero alia immobilis, vt sphæra terræ. Alia mobilis, vt sphęra firmamenti. Multitudo discreta per se inest arithmeticę: Multitudo discreta ad aliud, materia est musicæ. Magnitudo immobilis, materia est geometriæ; mobilis autem astronomiæ.

Quid quátitas abstracta & quotuplex

Sunt igitur hæ quatuor species mathematicæ. Arithmetica tractat de numeris: Musica de proportione: Geometria de spatio: Astronomia de motu. Elementum arithmeticæ est vnitas, musicæ vnisonū, geometriæ punctum, astronomię instans. Itaque arithmetica est numerorum scientia: musica est plurium dissimilium in vnum redactorum concordia: geometria est disciplina magnitudinis immobilis, formarumque descriptio contemplatiua, per quam vniuscuiusque rei termini declarari solet. Astronomia est disciplina magnitudinis mobilis, inuestigans spatia motus, & reditus cęlestium corporum certis temporibus. Arithmeticam scriptores sæcularium literarum, inter mathematicæ disciplinas, ideo primam esse voluerunt; quia vt ipsa sit, nulla alia indiget disciplina: Musica autem geometria & astronomia quæ sequuntur, vt sint atque subsistant, istius auxilio indigent.

Quatuor sūt species mathematicæ

Alpharabius in li. de diuisione scientiarum. Scientia doctrinalis, id est mathematica in octo partes diuiditur quæ sunt Arithmetica, geometria, scientia de aspectibus, scientia de stellis, musica, scientia de ponderibus, scientia de ingenijs.

Octo sunt partes mathematicæ

De primatu Arithmeticæ.

CAP. VI.

BOetius *vbi supra.* Quæ ex hisce prima discenda est, nisi ea quæ principium, matrisque quodammodo ad cæteras obtinet proportionem. Hæc est autem arithmetica; hęc enim cunctis prior est, non modo quia hanc ille huius mundanæ molis conditor Deus, primum suæ habuit ratiocinationis exemplar, & ad hanc cuncta constituit, quæcunque fabricante ratione, per numeros assignati ordinis inuenere cócordiam. Sed & quæcunque natura priora sunt, his sublatis simul posteriora tolluntur. Quod si posteriora pereunt, nihil de statu prioris substantię permutatur, vt animal prius est homine: nam si tollas animal, statim quoque hominis natura deleta est: Si hominem sustuleris, animal non peribit. Et econtrario, ea posteriora sunt, quæ secum aliud quodlibet inferunt: Et ea priora sunt, quæ cum dicta sunt, nihil secum de posterioribus trahunt.

Arithmetica inter mathematicas est primò discēda.

Hoc idem in geometria & arithmetica videtur accurrere. Si enim numeros tollas, vnde triangulum, vel quadratum, & quidquid in geometria versatur inuenies, quæ omnia numerorum denominatiua sunt? At vero si quadratum triangulumque sustuleris, omnisque geometria consumpta sit, 3. & 4. aliorumque numerorum vocabula non peribunt. Musica vero quàm prior sit numerorum vis, hinc maximéque probari potest, quod non modo illa natura priora sunt quę per se constant, quàm illa quæ ad aliquid referuntur; sed etiam ea ipsa musica modulatio, numerorum nominibus annotatur; diatesseron enim & diapente, & diapason, ab accedentis numeri nominibus nuncupantur. Ipsorum quoque sonorū aduersum se proportio, solis neque alijs nisi numeris inuenitur: Ipsaque numerorū natura omnis astrorum cursus, omnisque astronomica ratio constituta est: sic enim ortus occasusque colligimus, sic tarditates velocitatesque errantium syderum custodimus, sic defectus & multiplices lunæ varietates agnoscimus.

Sublata arithmetica auferuntur cætera scientia mathematica sed non contra

Richardus vbi supra. Prima ergo mathematicarum est arithmetica, quia in proportione, in spatio, in motu numerus inuenitur; sed non ecóuerso, in numero semper proportio, vel spatium, aut motus inesse cernitur. Vnde etiam arithmetica est vna de quatuor, & aliarū trium instrumentum esse probatur.

Prima mathematicarū scientiarum est Arithmetica.

De Arithmetica.

CAP. V.

ISido. *in li. 3. etymo.* Arithmetica est disciplina numerorum. Græci nanque numerum à *rythmon* dicunt. Hanc apud Græcos primum conscripsisse Pithagoram autumant, & postmodum à Nicomacho diffusius esse dispositam, quam apud Latinos primus Apuleius, deinde Boetius transtulerunt.

Quid Arithmetica, & vnde.

Alpharabius vbi supra. Arithmetica est sciētia de numero: Numerus autem duobus modis consideratur, in se, & in materia; ideoque arithmetica alia est practica, alia theorica. Practica inquirit de numeris secundum quod aliquid eius numeratur, sicut vtuntur eis in commerciis & negotiationibus. Theorica vero de numero, secundum quod mens percipit illum absolute abstractum ab omni motu & materia. Et cósiderat ea quæ accidunt essentiæ illius in se, vt quod alius est par, alius impar, quod alius est superfluus, & alius diminutiuus, & huiusmodi. Vtraque etiam illarū habet partes suas; Practicæ namque partes sunt, sciētia coniūgendi numeros, & scientia disiungendi. Et illa quidē quæ docet coniungere numeros, alia est scientia congregandi, alia duplicandi, alia vero multiplicandi: illa vero quæ disiungere docet, alia est scientia minuendi, alia mediādi, alia diuidendi. Scientia vero radicis inueniendi sub vtraque continetur, & radix diuidendo & multiplicādo inuenitur. Huius etiā practicę species multæ sunt; alia namque scientia vendendi & emendi, alia mutandi, & commodandi, alia conducendi & locandi, alia expendendi & seruandi, & aliæ multæ, de quibus plenissime habetur in lib. qui apud Arabes *Mahalche* dicitur.

Arithmetica est duplex, s. practica, & speculatiua

De Numero.

CAP. VI.

ISid. *vbi supra.* Numerus autē est multitudo ex vnitatibus constituta. Nam vnū, semē numeri esse, non numerum

Quid numerus.

numerum volunt. Numero nummus nomen dedit, & à sui frequentatione vocabulum indidit. *Ratio* numerorum contemnenda non est. In multis enim sanctarum scripturarum locis, quantum mysterium habeat elucet. Non enim frustra in laudibus Dei dictum est: *Omnia in mensura, & numero, & pondere fecisti.* Senarius nanque qui partibus suis perfectus est, perfectionem mundi, quadam numeri sui significatione declarat. Similiter & 40. dies quibus Moyses Elias & ipse dominus ieiunauerunt, sine numerorum cognitione non intelliguntur. Sicut & alii in scripturis sacris numeri existunt, quorū figuras non nisi huius artis scientia soluere possumus. Datum est etiam nobis ex aliqua parte, sub numerorum consistere disciplina, quando horas per eam discimus, quando mensium curricula supputamus, quando spatium anni redeuntis agnoscimus. Per numerum siquidem ne confundamur instruimur. Tolle numerum in rebus omnibus, & omnia pereunt: adime seculo computum, & cuncta ignorantia cæca complectitur; nec differre potest à cæteris animalibus, qui calculi nescit rationem.

Necessitas arithmetica.

Boetius vbi supra. Omnia quæcunque à primæua rerum natura constituta sunt, numerorū videntur ratione esse formata. hoc enim fuit principale in animo conditoris exemplar: hinc enim quatuor elementorum multitudo mutuata est, hinc temporum vices, hinc motus astrorum, cęlique cõuersio. Numerus est vnitatum collectio, vel quantitatis aceruus, ex vnitatibus profusus. Huius igitur prima diuisio est in parem & imparem. Par quidem est, qui potest in æqualia duo diuidi, medio non intercidente. Impar vero quem nullus in æqualia diuidit, eo quod in medio positus vnus intercidat: Quod si hæc per alterutras species sunt, diffinienda, dicetur imparem numerum esse, qui vnitate differt à pari, vel cremento, vel diminutione. Item par numerus est, qui vnitate differt ab impari, vel cremento, vel diminutione.

Diuisio numeri in parē & imparem.

Isido. vbi supra. Numeros autem infinitos esse certissimum est, quantum in quocunque numero finem faciendum putaueris, idem ipse, non dico vno addito augeri, sed quam libet sit magnus, & quamlibet ingentem multitudinem contineis, in ipsa ratione atque scientia numerorum, non solum duplicari, verumetiam multiplicari potest. Ita vero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, vt nullus eorum par esse cuicunque alteri possit. Ergo & dispares inter se atque diuersi sunt, & singuli quique finiti sunt, & omnes infiniti sunt.

Numerus est infinitus.

De Principalitate vnitatis.

CAP. VII.

Boetius vbi supra. Omnis quoque numerus circumse positorum, & naturali sibimet dispositione iunctorum, medietas est. Et qui super duos illos sunt qui medio iunguntur, si componuntur, etiam ipsorum supradictus numerus media portio est. Et rursus illorum qui sunt super secundo loco iunctos, cum ipsi quoque sint compositi, prior his numerus medietatis loco est; & hoc erit vsque dum occurrens vnitas, terminum ponat, vt si ponat quis quinarium numerum, altrinsecus circa ipsum sunt quatuor inferius, sex superius; hi igitur si iuncti sunt faciunt 10. quorum quinque medietas est. Qui autem circa ipsos sex & quatuor sunt, 7. scilicet & 3. si iuncti sunt, eorum. 5. medietas erit Rursus illorum qui altrinsecus positi sunt, si iungantur, etiam hi quinarii numeri duplices erūt. Nam subter tres sunt duo, super, 7. sunt 8. hi igitur si iuncti sunt faciūt 10. quorum quinarius rursus medietas est. Hoc idem in omnibus numeris euenit, vsque dum ad vnitatis terminum perueniri queat, sola enim vnitas circum se duos terminos non habet; atque ideo eius qui prope se est solus medietas est. Nam iuxta vnum solus binarius naturaliter constitutus est, cuius vnitas medietas est. Quare constat primam esse vnitatem cunctorum qui sunt naturali dispositione numerorum, & eam rite totius quamuis prolixæ genitricem pluralitatis agnosci.

Omnis numerus est medietas circū se positorum, si in vnum numerum coniungātur

De Speciebus numeri.

CAP. VIII.

Isidorus vbi supra. Numerus diuiditur in paribus & imparibus. Par numerus diuiditur in his, pariter par & pariter impar; impariter par, & impariter impar: Impar numerus diuiditur in his, primum & simplum, secundum & compositum, tertium mediocrem, qui quodammodo primus & incompositus est: alio vero modo secundus & compositus est. *Par* numerus est, qui in duabus æquis partibus diuidi potest, vt duo, quatuor, & octo. *Impar* vero numerus est, qui diuidi æquis partibus nequit, vno medio, vel deficiente, vel superante: vt tria, quinque, 7. & 9. & reliqui. *Pariter par* numerus est, qui secundum parem numerum pariter diuiditur, quousque ad indiuisibile perueniant vnitatem: vtputa sexaginta quatuor habet medietatem trigintaduo, hic autem sedecim, sedecim vero octo, & octonarius quatuor, quaternarius duos, binarius vnum, qui singularis indiuisibilis est. *Pariter impar* est, qui in partes æquas recipit sectionem, sed partes eius mox indissecabiles permanent, vt sex decem, octo, triginta, quinquaginta. Mox enim vt hunc numerum diuiseris, incurris in numerum quem secare in ęqualia non possis. *Impariter par* numerus est, cuius partes etiam diuidi possunt, sed vsque ad vnitatem non perueniunt, vt viginti quatuor: hi enim in medietatem diuisi 12. faciunt, rursum in aliam medietatem sex, deinde in aliam tres & vltra diuisionem non recipit sectio illa, sed ante vnitatem inuenitur terminus, quem secare non posis. *Impariter impar* est, qui ab impari numero impariter mensuratur, vt 25. 49 qui dum sint impares numeri, ab imparibus etiam partibus diuiduntur, vt septies septem, quadries nonies, quinquies quini, vigies quinquies. *Imparium* numerorum, alii simplices sunt, alii cõpositi, alii mediocres. *Simplices* sunt, qui nullam aliam partem habent, nisi solam vnitatem; vt ternarius solam tertiam, & quinarius solam quintam, & septenarius solam septimam: His enim pars vna sola est. *Compositi* sunt, qui non sola vnitate metiuntur, sed etiā alio numero procreantur, vt nouem, quindecim, & vigintivnum, vigintiquinque: Dicimus. n. ter terni, & septies terni, & ter quini, & quinquies quini. *Mediocres* numeri sunt, qui quodammodo simplices & incōpositi esse videntur, alio vero modo compositi, vt verbi gratia, 9. ad 25. dum comparatus fuerit, primus est, & incompositus; quia non habet communem numerum, nisi solum monadicum. Ad quindecim vero si comparatus fuerit, secundus est, & compositus, quoniam inest illi communis numerus pręter monadicū, id est ternarius numerus. quia 9. mensurat ter trini, & 15 ter quini. *Item* parium numerorum alii sunt superflui, alii diminutiui, alii perfecti. *Superflui* sunt, quorū partes simul ductę plenitudinē suam excedūt, vtputa duodenarius; habet enim partes quinque: duodecimam, quod est vnum, sextam quod duo, quartam quod tria, tertiam quod quatuor, dimidiam quod sex. Vnum enim & duo & tria & quatuor & sex simul ducta, sedecim faciunt, & longè à duodenario excedunt, sic & alii similes plurimi. *Diminutiui* sunt, qui partibus suis computati minorem summam efficiunt, vtpote denarius, cuius partes sunt tres; decima quod est vnū, quinta, quod duo, dimidia quod quinq; Vnum enim & duo & quinque simul ducta, octonarium faciunt, longe à denario minorem. Similis est huic octonarius, vel alii plurimi, qui in partes redacti infra consistunt. *Perfectus* numerus est qui suis partibus adimpletur, vt senarius; habet enim tres partes, sextam, tertiam, & dimidiam: Sexta eius vnū est. tertia duo. dimidia tres, hæ partes, in summam ductæ, id est vnum & duo & tria, simul eundem consummant perficiuntque senarium. Sunt autem perfecti numeri infra denarium sex, infra centenariū viginti octo, infra millenariū, quadringinta nonaginta & sex.

Diuisio numeri.

Impares numeri sunt triplices.

Pares numeri sunt etiam triplices.

De

De Computo, & Algoriſmo.

CAP. IX.

Quid computus ſtrictè dictus.

AVctor Computus dicitur à computando, id eſt numerando; vnde quælibet computatio poteſt dici computus, largè ſumpto vocabulo, propriè vero cõputus dicitur ſcientia tẽporum diſtinctiua ſecundum motum ſolis & lunæ tantum, ad cognitionem eorum quæ in Calendario ſunt, feſtorumque mobilium. De quibus ſufficiant, quantum ad præſens opus, ea quæ dicta ſunt ſuperius in li. de luminaribus, quæ facta ſũt in ſigna, & tempora, & dies, & noctem. Dicitur ergo computus, non quia cõputare tantum doceat, ſed quia difficiliora quædã in eo cõputanda reſeruantur. Quoniam autem ad intelligentiã computi omniumque maiorum numerorum neceſſaria eſt ſcientia algoriſmi, ſc. propter minutias tẽporis vel cuiſlibet alterius rei numerabilis ad ſummam facilius redigendas, hic pauca de algoriſmi figuris breuiter annotanda ſunt.

Numerus triplex.

Numerorum igitur alius digitus, alius articulus, alius numerus compoſitus. *Digitus* eſt quilibet numerus qui poteſt repræſentari per vnicam figuram. *Articulus* eſt numerus decuplus ad aliquem. *Compoſitus* numerus eſt ex digito & articulo. Ad numeros iſtos repræſentandos inuentę ſunt nouem figuræ tales, 1.2.3.4.5.6.7.8.9. quæ ad differentiã Latinarum ſcribendę ſunt à dextra in ſiniſtram. Harum talis eſt lex: Quælibet in primo loco poſita ſignificat vnitatem, vel vnitates: In ſecundo denarium, vel denarios. In tertio centenarium, vel centenarios. In quarto millenarium, vel millenarios. Et vt breuius loquar, quælibet figura poſita in ſecũdo loco ſignificat decies magis quàm ſi eſſet in primo, & decies magis in tertio quàm in ſecundo, & ſic in infinitum. Sed nondum iſtis figuris repræſentari poteſt quilibet numerus, quin maior excreſcat, v.g. Non poſſumus his figuris repræſentare decem, ſi enim ſcriberemus figuram vnitatis in primo loco, & eandẽ in ſecundo fierent 11. ſecundum legem prędictam. Item ſi ſcriberemus figuram vnitatis in primo loco, & figuram nouenarij in ſecundo, fierent nonaginta vnum, ſecundum eandem legem. Item ſi econtra figuram nouenarij in primo loco, & figuram vnitatis in ſecundo fierent 19, ſecundum eandem regulam. Inuenta eſt igitur decima figura talis, ſc. o. quæ cifra appellatur. Nihilque repræſentat, ſed poſita in primo loco facit aliam figuram eſſe in ſecundo loco, reſpectu ſui, ac per hoc decuplum ſignificare, quàm ſi eſſet in primo, iuxta præfatam rationem. Cum hac ergo figura poſſumus repræſentare decem. Ipſa enim in primo loco poſita facit figuram vnitatis eſſe in ſecundo ſi ſubſcribatur, quæ ibi ſignificat decem, vt prædictum eſt. *Artis* huius ſpecies ſunt ſex, ſcilicet additio, ſubtractio, duplicatio, dimidiatio, multiplicatio, diuiſio, de quibus ſingulis propriæ regulæ datæ ſunt in algoriſmo, quas & plures alias numeri diuiſiones, & proportiones, de quibus in Iſidoro & Boëtio, ad præſens breuitatis cauſa prætermitto.

Significatio figurarum.

Vltra nouem figuras neceſſaria eſt adinuẽ cifra, vt quiuis numerus poſſit repræſentari.

Algoriſmi 6. ſunt ſpecies.

De Muſica.

CAP. X.

Quid muſica.

RIchardus vbi ſupra. *Muſica eſt plurium diſſimilium in vnum redactorum concordia.* Alpharabius vbi ſupra. Muſica comprehendit cognitionem ſpecierum harmonię, & illud ex quo componitur, & quibus modis.

Vnde dicta muſica, & quis primus inuentor.

Iſidorus vbi ſupra. *Muſica eſt peritia modulationis, ſono cantuque conſiſtens.* Et dicta etiam muſica per deriuationem à mũſis. Muſæ autem appellatæ ſunt *apo tu muſon*, id eſt à quærendo, quod per eas (ſicut antiqui voluerunt) vis carminum, & vocis modulatio quæreretur. Huius artis repertorem Moyſes dicit fuiſſe Tubal, qui fuit de ſtirpe Cain: Græci vero Pythagoram, alij vero Linum Thebeum, & Zetum, & Amphion primos in ea arte claruiſſe ferunt. Poſt quos paulatim multipliciter aucta eſt; eratque tam turpe muſicam neſcire, quàm literas. *Interponebatur* autem non modo ſacris, ſed & omnibus ſolemnibus, omnibuſque lætis, vel triſtioribus rebus. Sicut enim in veneratione diuina Hymni, ſic in nuptijs Hymenæi, & in Funeribus Threni, & ad tibias quidem Lamenta canebantur. In conuiuijs autem aut Lyra aut Cithara circunferebatur, & accubantibus ſingulis, conuiuiale genus canticorum ordinabatur.

Encomia muſica.

Itaque ſine muſica nulla diſciplina poteſt eſſe perfecta; nihil enim ſine illa. Nam & ipſe mundus quadam harmonia ſonorum fertur eſſe compoſitus, & cælum ipſum ſub harmoniæ modulatione reuolui. Muſica mouet affectus, prouocat in diuerſum habitum ſenſus. In prælijs quoque tubæ concentus pugnantes accẽdit, & quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit ad certamen animus fortior. Siquidem remiges cantus hortatur, ad tolerandos quoque labores muſica animum mulcet, & ſingulorum operum fatigationem modulatio vocis ſolatur. Excitatos quoque animos muſica ſedat, ſicut de Dauid legitur, qui ab ipſo ſpiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Ipſas quoque beſtias, necnon & ſerpentes, volucres, & delphinos, ad auditum ſuæ modulationis muſica prouocat. Sed & quidquid loquimur, vel intrinſecus venarum pulſibus commouemur, per muſicos rythmos harmoniæ virtutibus probatur eſſe ſociatum.

Nil eſſe poteſt ſine muſica ſecundũ Iſidor.

Nota.

De excellentia Muſicæ.

CAP. XI.

BOëtius in muſica lib. 1. Aurium vis ita ſonos captat, vt non modo de his iudicium capiat, differentiaſque cognoſcat, verumetiam delectetur ſæpius ſi dulces coaptatique modi ſunt; angatur vero ſi diſſipati atque incohærentes feriant ſenſum. Vnde fit, vt cũ quatuor matheſeos diſciplinæ, cæteræ quidem ad inueſtigationem veritatis laborent; Muſica vero non modo ſpeculationi, verumetiam mortalitati coniuncta ſit; nihil enim eſt tam proprium humanitati, quàm remitti dulcibus modulis, aſtringi contrarijs. Idque in ſingulis, vel ſtudijs, vel ętatibus tenet, vt nulla omnino ſit ætas, quæ à cantilenę dulcis delectatione ſeiuncta ſit. Hinc etiam internoſci poteſt, quod non fruſtra à Platone dictum ſit, mundi animam muſica conuenientia fuiſſe coniunctam. Cum enim ex eo quod in nobis eſt iunctum, conueniẽterque coaptatum, illud excipimus quod in ſonis apte conuenienterque coniunctum eſt, eo quod delectantur, nos quoque ipſos eadem ſimilitudine compactos eſſe cognoſcimus. Amica enim ſimilitudo, diſſimilitudo odioſa, atque contraria.

Muſica omni ætati conuenit, & omnes delectat.

Hinc etiam morum maximæ permutationes fiunt; laſciuus quippe animus, vel ipſe laſciuioribus delectatur modis, vel ſæpe eoſdẽ audiens emollitur, aut frangitur. Rurſus aſperior mens, vel incitatioribus gaudet, vel eiſdem aſperatur. Hinc eſt quod modi etiam muſici gẽtium vocabulo deſignati ſunt, vt Lidius modus, & Frigius. Quo enim quaſi vnaquæque gens gaudet, eodem modus ipſe vocabulo nuncupatur. Gaudet vero gens modis pro morum ſimilitudine. Neque enim fieri poteſt vt mollia duris, dura mollioribus annectantur, aut gaudeant. Sed amorem delectationemque (vt dictum eſt) ſimilitudo conciliat.

Muſica mores immutat.

De obſeruantia moralitatis in muſica.

CAP XII.

VNde Plato etiam maximè cauendum exiſtimat, ne de bene morata muſica aliquid permutetur. Negat enim eſſe poſſe vllam tantam morum in rep. labem, quam paulatim de pudenti ac modeſta muſica inuertere. Statim n. idem quoque audientiũ animos pa-

Muſica impudica, & immodeſta eſt maximè in repub. cauenda.

ti, pau-

ti, paulatimque descendere, nullumque honesti ac recti retinere vestigium, si vel per lasciuiores modos, inuerecundum aliquid; vel per asperiores, ferox atque immane, mentibus illabatur. Nulla enim magis ad animum disciplinis via, quam auribus patet. Cum ergo per eas rythmi modique ad animum vsque descenderint, dubitari non potest quin æquo modo mentem, atque ipsa sunt afficiant, atque conforment. Id vero intelligi etiam in gentibus potest. Nam quæ asperiores sunt Getarum gentes durioribus delectantur modis, quæ verò māsuetæ, mediocribus. Quod vero lasciuum ac molle est genus humanum, id totum scenicis ac theatralibus modis tenetur.

Qua musica cẽsenda modesta.

Fuit vero pudens ac modesta musica, dum simplicioribus organis ageretur; vbi vero variè permixtęque tracta est, amisit grauitatis atque virtutis modum, & penè in turpitudinem prolapsa, minimū antiquæ speciem seruat. Vnde Plato præcipit minime oportere pueros ad omnes modos erudiri, sed potius ad valentes & simplices. Atque hic maximè retinendum illud est, quod si modo per paruissimas mutationes hinc aliquid permutaretur, recens quidem minime sentiri, post vero magnam facere differentiam, & per aures ad animum vsque delabi. Idcirco magnam esse custodiā reipub. Plato arbitratur, musicam optimè moratam, pudenterque coniunctam; ita vt sit modesta ac simplex & mascula, nec effæminata, nec fera, nec varia.

De varijs effectibus musicæ.

CAP. XIII.

Musica irā reprimit.

Tanta igitur apud antiquos fuit musicæ diligentia, vt per eam animos quoque obtinere arbitrarentur. Vulgatum quippe est, quàm sæpe iracundias cantilena represserit, quàm multa vel in corporum, vel in animorum affectionibus, miranda perfecerit. Cui enim est illud ignotum, quod Pythagoras ebrium adolescentem Tauromitanum, sub Phrigij modi sono incitatum, spondæo succinente, reddiderit mitiorem, atque sui compotem? Nam cum in riualis scortum domo esset clausum, atque ille furens domum vellet amburere, cumque Pythagoras stellarum cursus (vt ei mos nocturnus erat) inspiceret, vt intellexit sono Phrigij modi incitatum, multis amicorum monitionibus à furore noluisse desistere, mutari modum præcepit, atque in furentis animum adolescentis ad statum mētis pacacissimè temperauit. Quod scilicet Marcus Tullius commemorat, in eo li. quem de consilijs aliis verbis composuit.

Exemplum.

Exempla.

Sed vt similia breuiter exempla conquiram. *Terpandus*, Aryon, Methymus, Lesbios atque Iones, grauissimis morbis cantus eripuere præsidio. *Ismenias* vero Thebanus Boetiorum pluribus (quos sciatici doloris tormenta vexabant) modis fertur cunctas abstersisse molestias. *Sed* & Empedocles, cum eius hospitem quidam gladio furibundus inuaderet, quod eius ille patrem accusatione damnasset, inflexisse dicitur modum canendo, atque iracundiam adolescentis temperasse. *Intantum* vero priscæ philosophiæ studiosis vis musicę artis innotuit, vt Pythagorici cum diurnas in somno resoluerent curas, quibusdam cantilenis vterentur, vt eis leuius & quietius sopor irreperet. Itaque experrecti alijs quibusdam modis, stuporem somni, confusionemque purgabant. Id nimirum scientes quod tota nostræ animæ corporisque compago, musica coaptatione coniuncta sit. Nam vt sese corporis affectus habet, ita etiam pulsus cordis motibus incitantur.

Cantus incitat ad somnum, & secundum aliū modū, somnum excutit.

Adhuc de eodem.

CAP. XIV.

Harmonia exterior qua delectamur,

Itaque non potest dubitari, quin nostræ animæ corporisque status, eisdem quodammodo proportionibus videtur esse compositus, quibus harmonicas modulationes posterior disputatio coniungi, copularique monstrabit. Inde enim est quod infantes cantilena dulcis oblectat, aliquid vero asperum atque immite, ab audiendi voluptate suspendit. Nimirum id etiā omnis ætas patitur, omnisque sexus; quę licet suis actibus distributa sunt, vna tamen musica delectatione coniuncta sunt. Quid enim fit, cum in fletibus luctus ipsos modulantur dolentes (quod maximè muliebre est) vt cantico quodam dulcior fiat causa deflendi. Id vero etiam fuit antiquis in more, vt cantus Tibiæ luctus praeiret. Testis est Panius Statius hoc versu:

arguit interiorē animæ, & corporis harmoniam

——— *Cornu graue mugit aduncos*
Tibia cui teneros suenit producere manes.

Et qui suauiter canere non potest, sibi tamen aliquid canit, non quod eum aliqua voluptate id quod canit afficiat, sed quod quādam insitam dulcedinem ex animo proferentes, quomodo proferat delectantur. *Nonne* illud etiam manifestum est, in bellum pugnantium animos tubarum carmine accendi? quod si verisimile est ab animi pacato statu, quenquā ad furorem atque iracundiam excitari, non est dubium quod conturbatæ mentis iracundiam, vel nimiam cupiditatem, modestior modus possit astringere.

Cantilena cogit nōnullos ad tripudiandum.

Quid quod cum aliquis cantilenam libentius auribus atque animo capit, ad illud etiam non sponte conuertitur, vt motum quoque aliquem similem auditæ cantilenæ corpus effingat, & quod omnino aliquod melos auditum, sibi memor animus ipse decerpat: vt ex omnibus perspicue nec dubitanter appareat, ita nobis musicam naturaliter esse coniunctam, vt ea ne si velimus quidem carere possumus. Quocirca intendenda vis mentis est, vt id quod natura est insitum, scientia quoque possit comprehensum teneri. Sic etiam in visu quoque non sufficit eruditis colores formasque conspicere, nisi quæ sit horum proprietas inuestigauerint. Sic non sufficit cantilenis musicis delectari, nisi etiam quali inter se coniunctæ sint vocis proportione discatur, &c.

Diuisio Musicæ secundum Alpharabium.

CAP. XV.

Quid musicæ actiuæ proprium.

Alpharabius *vbi supra.* Musica quoque diuiditur in actiuam & speculatiuam. Actiuæ proprietas est inuenire harmonias sensitiuas ex instrumentis quæ præparata sunt eis, vel natura, vel arte. Instrumenta naturalia sunt vt epiglottis, & vuula, & quę in eis sunt, deinde vero nasus. Artificialia sunt, vt fistulæ, chordę, verba, & alia huiusmodi. Opifex itaque huius artis non format pneumata & harmonias, & alia eorum accidentia nisi secundum quod sunt in instrumētis, quorum acceptio consueta est in eis. *Speculatiua* vero dat omnium eorum scientiam, & rationes, & causas omnes eius ex quo componitur harmonia non secundum quod sunt in materia, sed absolutè secundum quod remota sunt ab instrumento, & modo; & accipit ea secundū quod audita sunt ex instrumēto, vel ex quocūque tempore accidunt. *Hæc* autem, id est speculatiua, diuiditur in quinque partes magnas. *Prima* est de principiis, quorum proprietas est vt administrentur in acceptione eius quod est in hac scientia, & qualiter sit mundus in acceptione principiorum illorum & qualiter inuenta sit hęc ars, & ex quibus rebus, & ex quot componatur. *Secunda* vero doctrinalis est de dispositionibus huius artis, scilicet inueniendi pneumata, & cognoscendi numeros, ac species eorum, & declarandi proportiones eorum adinuicem: docet etiam species ordinum ac situum eorum quibus præparantur, vt acceptor accipiat ex eis quod vult, & componat ex eis harmonias. *Tertia* est de conuenientia principiorum in sermonibus & demonstrationibus, super species instrumentorum artificialiū quæ præparantur eis, & de acceptione omniū eorum, ac situum eorū in ea, secundum mensurationē & ordinem quæ in principijs assi-

Quid speculatiuæ proprium.

Speculatiua est quintuplex.

pijs aſſignantur. Quarta eſt de ſpeciebus caſuum naturalium, quæ ſunt pondera pneumatum. Quinta vero de compoſitione harmoniarum integrarum, ſcilicet illarum quæ poſitæ ſunt in ſermonibus metricis ſecundum ordinationem & qualitatem artis eorum compoſitis. Et docet quomodo penetrabiliores fiunt, & magis vltimæ, ſcilicet in vltimitate intentionis ad quam factæ ſunt.

Alia Diuiſio.

CAPVT XVI.

Tria ſunt genera muſicæ ſcilicet, Mundana.

MVſicæ genera ſunt tria, prima quidem mundana eſt, ſecunda vero humana, tertia inſtrumentalis. Mundana in his maxime proſpicienda eſt, quæ in ipſo cælo, vel compage elementorum vel temporum varietate inſunt. Quomodo enim fieri poteſt, vt tam velox cæli machina, tacito ſilentique curſu moueatur, Etſi ad noſtras aures ſonus ille non perueniit, quod multis fieri de cauſis neceſſe eſt, non poterit tamen motus tam velociſſimus ita magnorum corporum, nullos omnino ſonos ſcire, cum præſertim tanta ſint ſtellarum curſus coaptatione coniuncti, vt nihil compaginatum, nihil ita commixtum poſſit intelligi. Namque alij excelſiores, alij inferiores feruntur, atque ita omnes æquali incitatione voluuntur, vt per diſpares inæqualitates, ratus curſuum ordo diſcatur: vnde non poteſt ab hac cæleſti vertigine ratus ordo modulationis abſiſtere. Iam vero quatuor elementorum diuerſitates, contrariaſque potentia, niſi quædam harmonia coniungeret, quomodo fieri poſſet, vt in vnum corpus ac machinam conuenirent. Sed hæc omnis diuerſitas, & ita temporum varietatem parit, & fructuum, vt tamen & vnum anni corpus efficiat. Nam quod conſtringit hyems, ver laxat, torret æſtas, maturat autumnus, temporaque viciſſim ita ſuos afferunt pro varietate modulos, quod & annuam conſonantiam, & circulationis excurſum, atque reditum ſubminiſtrant.

Motus cælorum harmoniam cauſat.

Humana.

Humanam vero muſicam, quiſquis in ſeipſum deſcendit, intelligit. Quid enim eſt quod illam incorpoream rationis viuacitatem corpori miſceat, niſi quædã coaptatio, & veluti grauium leuiumque vocum, quaſi vnam conſonantiam efficiens temperatio? Quid eſt aliud quod ipſius inter ſe partes animæ iungat, quæ vt Ariſtoteli placet, ex ſenſibili rationabilique coniuncta eſt? Quid eſt vero quod corporis elementa permiſceat, aut partes ſibimet rata coaptatione contineat? Tertia eſt muſica, quæ in quibuſdam conſiſtere dicitur inſtrumentis hæc adminiſtratur, aut intenſione, vt neruis; aut ſpiritu vt tibijs; aut his quæ ad aquam mouentur; aut percuſſione quadam, vt in his quæ non niſi in concaua ærea quædam feriuntur, atque inde diuerſi efficiuntur ſoni.

Inſtrumentalis.

Subdiuiſiones eiuſdem.

CAPVT XVII.

Subdiuiſio mꝫ triplicis generis muſicæ.

RIchardus *vbi ſupra.* Muſica alia mundana, alia humana, alia inſtrumentalis. Mundana, alia in elementis, alia in planetis, alia in temporibus. In elementis, alia in pondere, alia in numero, alia in menſura. In planetis, alia in ſitu, alia in motu, alia in natura. In temporibus, alia in annis, ſcilicet mutatione veris, æſtatis, autumni, hyemis: Alia in menſibus, ſcilicet incrementis & decrementis lunaribus; alia in diebus; ſcilicet viciſſitudine lucis & noctis. Muſica humana, alia in corpore, alia in anima, alia in connexu vtriuſque. In corpore, alia in vegetationibus alia in humoribus, alia in operationibus. Prima conuenit omnibus naſcentibus. Secunda ſenſibilibus. Tertia rationalibus: Muſica in anima, alia in potentijs, vt ita, ratio; alia in virtutibus, vt iuſtitia, fortitudo. Muſica in connexu vtriuſque, eſt illa naturalis amicitia, qua anima corpori non corporeis vinculis alligata tenetur. Muſica inſtrumentalis, alia eſt in pulſu, vt in tympanis, & chordis, alia in flatu, vt in tibijs & organis, alia in voce, vt in carminibus, & in cantilenis.

De Elementis muſicæ inſtrumentalis ſcilicet de ſonit.

CAPVT XVIII.

Vnde conſonantia.

COnſonantia quæ omnem muſicæ modulationem regit, præter ſonum fieri non poteſt. Sonus vero præter quendam pulſum percuſſionemque non redditur; pulſus vero atque percuſſio nullo modo eſſe poteſt, niſi præceſſerit motus. Si enim cuncta ſunt immobilia, poterit alterum alteri concurrere, vt alterum impellatur ab altero; ſed cunctis ſtantibus, motuque carentibus, nullum fieri neceſſe eſt ſonum. Idcirco diffinitur ſonus ita. *Sonus eſt percuſſio aeris indiſſoluta vſque ad auditum.*

Quid ſonus.

Motuum vero, alij ſunt velociores, alij tardiores: eorumdemque motuum, alij rariores ſunt, alij ſpiſſiores. Nam ſi quis in continuum motum, reſpiciat, aut velocitatem, aut tarditatem neceſſe eſt comprehendat. Sin vero quis moueat manum, aut frequenti eam motu mouebit, aut raro. Et ſi tardus quidem fuerit aut rarior motus, graues neceſſe eſt ſonos effici, ipſa tarditate & raritate pellendi. Sin vero ſint motus celeres ac ſpiſſi, acutos neceſſe eſt reddi ſonos. Idcirco enim idem neruus ſi tendatur amplius, acutè ſonat, Si remittatur, grauè: quanto enim tẽſior eſt, velociorem pulſum reddit, celeriuſque reuertitur, & frequentius ac ſpiſſius aerem ferit. Qui vero laxior eſt, ſolutos ac tardos pulſus effert, raroſque ipſa imbecillitate feriendi, nec diutius tremit: neque enim quotiens chorda pellitur vnus edi tantum putandus eſt ſonus, aut vnam in his eſſe percuſſionem, ſed totiens aer feritur, quotiens eum chorda tremebunda percuſſerit. Sed quoniam iunctę ſunt velocitates ſonorum, nulla intercapedo ſentitur auribus, & ſonus vnus ſenſum pellit vel grauis, vel acutus, quamuis vterque ex pluribus conſtet; grauis quidem ex tardioribus & rarioribus, acutus vero ex celeribus ac ſpiſſis; vnde liquet adiunctione quadam motuum ex grauitate acumen, intendi, detractione vero motuum laxari ex acumine grauitatem; Ex pluribus enim motibus acumen quam grauitas conſtat.

Vnde acumen & grauitas ſoni.

De Sonorum differentijs, & ſpeciebus inæqualitatis.

CAPVT XIX.

IN quibus autem pluralitas differentiam facit, eam neceſſe eſt; in quadam numeroſitate conſiſtere. Earum vero quæ ſecundum numerum conferuntur, partim ſibi ſunt æqualia, partim inæqualia. Quocirca ſoni partim ſunt æquales, partim vero ſunt inæqualitate diſtantes: ſed in his vocibus quę nulla inæqualitate diſcordant, nulla omnino conſonantia eſt. Eſt enim conſonantia diſſimilium inter ſe vocum, in vnum redacta concordia.

Soni partim ſunt æquales, partim inæquales.

Quæ vero ſunt inæqualia, quinque inter ſe modis inæqualitatis momenta cuſtodiunt; aut enim alterum ab altero multiplicante tranſcenditur, aut ſingulis partibus, aut pluribus, aut multiplicante & parte, aut multiplicante, & partibus. Et primum quidem inæqualitatis genus multiplex appellatur. Eſt vero multiplex, vbi maior numerus minorem numerum habet in ſe totum vel bis, vel ter, vel quater, ac deinceps nihil deeſt, aut exuberat: Appellaturque duplum, vel triplum, vel quadruplum; atque ad hunc ordinem in infinita progreditur. Secundum genus eſt, quod appellatur ſuperparticulare, id eſt cum maior numerus minorẽ habet in ſe totũ, & vnam eius aliquam partẽ, eamque vel dimidiam, vt 3. duorum, & vocatur ſeſquialtera proportio, vel tertiam, vt quatuor ad 3. & vocatur ſeſquitertia; atque ad hunc modum etiam in poſterioribus numeris. Tertium genus eſt quoties maior numerus totum intra ſe numerum minorem conti-

Inæqualitas quintuplex.

Primum genus vocatur multiplex.

2. Superparticulare.

3. Superpartiens.

continet, & eius aliquotas insuper partes; & si duas quidem supra continet, vocabitur proportio superbipartiens, vt sunt 5. ad 3. Sin vero tres vocabitur supertripartiens, vt sunt 7. ad quatuor, & in cæteris similiter. Postrema duo genera, quoniam ex superioribus mixta sunt, relinquantur.

Quæ species inæqualitatis aptentur consonantijs.

Cap. XX.

Inæqualitas multiplex & superparticularis ad consonãtias deseruit, superpartiens vero non ita propria.

Obtinere igitur maiorem ad consonantias potestatem videtur multiplex, consequenter autem superparticularis, superpartiens vero ab harmoniæ continentia separatur, vt quibusdam (præter Ptolomæo) videtur. Ea namque probatur coaptationi magis consentanea, quę sunt natura simplicia: & quoniam grauitas & acumen in quantitate consistunt, ea maxime videbuntur seruare naturam continentiæ, quæ discretè proprietatem quantitatis poterunt custodire. Quantitas enim discreta in minimo quidem finita est, sed in infinitum per maiora procedit. Porro continua tota quidem finita est, sed per infinita minuitur.

Multiplicitas igitur, quoniam finem crescendi non habet, numeri maxime seruat naturam, superparticularitas autem, quoniam in infinitum minorem minuit, proprietatem seruat continuę quantitatis; minuit autem minorem, cum semper eum continet, & eius vel dimidiam partem, vel tertiam, vel quartam, vel quintam. Nam semper pars à maiore numero denominata, ipsa decrescit. Nam cum tertia à tribus denominata sit, quarta vero à quatuor, quamuis quatuor tria superent, quarta tamen potius quam tertia minutior inuenitur. Superpartiones vero quodammodo à simplicitate discedunt, duas enim vel tres, vel quatuor habet insuper superpartio partes; & à simplicitate discedens, exuberat à quadam partium pluralitate.

Rursus multiplicitas omnis in integritate se continet. Nam duplum bis habet totum minorem, atque ad eundem modum cætera multiplicitas: Superparticularitas vero nihil integrum vltra minorem seruat, sed nihil dimidio superat, vel tertia, vel quarta, vel quinta, sed tamen diuisionem singulis ac simplicibus partibus operatur. Superpartiens autem inæqualitas nec seruat integrum, nec singulas adimit partes; atque idcirco secundum Pythagoricos minime musicis consonantijs adhibetur. Ptolomæus tamen etiam hanc proportionem inter consonantias ponit.

De Proportionibus musicis.

Capvt XXI.

Quales sint omnes musicæ consonantiæ & quomodo vocentur.

Illud tamen cognitum esse debet, quod omnes musicæ consonantiæ, aut in dupla, aut in tripla, aut in quadrupla, aut in sesquialtera, aut in sesquitertia proportione consistant: & vocabitur quidem quæ in numeris sesquitertia est, diatessaron in sonis, quæ in numeris sesquialtera, diapente appellatur in vocibus; quæ vero in proportionibus dupla est, diapason, in consonantijs; tripla vero diapente & diapason, quadrupla autem bis diapason. Propositio itaque numero vel linea, nihil est facilius quam eius duplum oculo vel animo contueri. Itẽ post dupli iudiciũ sequitur dimidij, post dimidiũ tripli, post triplum partis tertiæ. Ideoque quoniam facilior est dupli descriptio, optimam Nicomachus putat diapason consonantiam, post hanc diapente, quæ mediam tenet; hinc diapente & diapason, quæ triplum: Cæterasque secundum eundem modum formamque diiudicat.

Optima consonantia est diapason, post hanc diapente &c.

Ergo nunc lectoris fidei quæ proponimus commendamus, vt arbitretur diapason in dupla, diapente in sesquitertia, diapente ac diapason tripla; Bis diapason in quadrupla proportione consistere, & tonum sesquioctauam facere proportionem, eumque ne in duo æqua diuidi non posse, sicut nullam eiusdem generis proportionem, id est, superparticularis: diatessaron etiam consonantiam duobus tonis semitonioque consistere: Semitonia vero esse duo, maius ac minus. Diapente autem tribus tonis ac minore semitonio contineri. Diapason autem quinque tonis, ac duobus minoribus semitonijs expleri, neque ad sex tonos vllo modo peruenire.

De consonantia.

Capvt XXII.

Quid sonus.

Sonus igitur est vocis casus emelos, id est, aptus melo, in vnam intensionem. Sonum vero non generalem nunc volumus diffinire, sed eum qui Græce dicitur pthongos, dictus à similitudine loquendi. Interuallum vero est soni acuti grauisque distantia. Consonãtia est soni acuti grauisque mixtura, suauiter vniformiterque auribus accidens. Dissonantia vero est duorum sonorum sibimet permixtorum, ad aurem veniens, aspera atque iniucunda percussio. Nam dum sibimet misceri volũt, & quodammodo integer vterque nititur ad sensum peruenire; cum alter sic alteri officit, ad sensum insuauiter vsque transmittitur. Consonantia vero, licet aurium quoque sensus diiudicet, tamen ratio perpendit. Quoties enim duo nerui, vno graui ore intenduntur, simulque pulsi reddunt permixtum quodammodo & suauem sonum, duæque voces in vnum quasi coniunctæ coalescunt, tunc fit ea quæ dicitur consonantia. Cum vero simul pulsi, quisque sibi singulariter ire cupit, nec permiscent ad aurem suauem atque vnum ex duobus compositum sonum, tunc est quæ dicitur dissonantia. In his autem comparationibus grauitatis atque acuminis, has consonantias necesse est inueniri quæ sibi commensuratæ sunt, id est quæ vnam possunt communem habere mensuram.

Quid interuallum. Quid consonantia & dissonantia.

Vnde consonantia secundũ Platonem.

Plato autem hoc modo fieri in aure consonantiam dixit. Necesse est inquit velociorem quidem esse acutiorem sonum. Hic igitur cum pręcesserit grauem, in aurem celer ingreditur, offensaque extrema eiusdem corporis parte, quasi repulsus iterato motu reuertitur, sed iam tardior & segnior; nec ita celeri vt primo impetu emissus cucurrit, quo circa grauior quoque fit. Cum igitur iam grauior rediens, nunc primum venienti graui sono simul occurrit, miscetur ei, vnamq; (vt ait) consonantiam miscet.

Verior opinio Nicomachi.

Sed Nicomachus non arbitratur veraciter dictum; neque enim similium consonantiam esse ait, sed dissimilium potius in vnam eandemque concordiam venientium: Grauis vero graui si misceatur, nullam facere consonantiam; quoniam hanc canendi concordiam similitudo non efficit, sed dissimilitudo, quæ cum distet in singulis vocibus, copulatur in mixtis. Sed hinc etiam potius Nicomachus fieri consonantiam arbitrabatur. Non inquit vnus tantum pulsus est, qui simplicem modum vocis emittit, sed semel percussus neruus, sæpius aerem pellens, multas efficit voces. Sed quia ea velocitas est percussionis, vt sonus sonum quodammodo comprehendat, distantia non sentitur, & quasi vna vox auribus venit. Si igitur percussiones grauiorum sonorum, commensurabiles sint percussionibus acutorum sonorum, non est dubium quin ipsa commensuratio sibimet misceatur, vnamque vocum efficiat consonantiam.

Quod in musica non sit penitus inuitendum sensui, sed amplius rationi.

Capvt XXIII.

Sed de his ita proponimus, vt non omne iudicium sensibus demus, quamquam à sensu aurium huiuscemodi artis sumatur omne principium: nam si nullus esset auditus, nulla omnino disputatio de vocibus extitisset, sed principium quodammodo, & quasi admo-

Senſus auditus ſæpe in ſono percipiendo fallitur.

admonitionis vicem tenet auditus. Poſtrema vero perfectio, agnitioniſque vis, in ratione conſiſtit, quæ certis regulis ſeſe tenens, nunquam vllo errore perlabitur, nam licet omnium pene artium atque ipſius vitæ momenta ſenſuum occaſione producta ſint, nullum tamen in his iudicium certum, nulla veri eſt comprehenſio, ſi arbitrium rationis abſcedat. Ipſe enim ſenſus æque maximis minimiſque corrumpitur; nam neque minima ſentire, propter ipſorum ſenſibilium paruitatem poteſt, & à maioribus ſæpe confunditur: vt in vocibus, quas ſi minimæ ſint, difficilius capiat auditus; & ſi ſint maximæ, ipſius ſonitus intenſione ſurdeſcit.

Conſonantiarum regula non à ſenſibus ſed ab intellectu ſunt petẽda.

Hæc igitur maximè cauſa fuit cur relicto aurium iudicio Pythagoras ad regularum momenta migrauerit qui nullis humanis auribus credens, quæ partim natura, partim etiam extrinſecis accidentibus permutantur, partim ipſis variantur ætatibus, nullis etiam deditus inſtrumentis, penes quæ ſæpe multa varietas atque in conſtantia naſceretur: dum nunc quidem ſi neruos velis aſpicere, vel aer humidior pulſus obtunderet, vel ſiccior excitaret, vel magnitudo chordæ grauiorem redderet ſonum, vel acutum ſubtilior tenuaret, vel alio quodam modo ſtatum prioris conſtantiæ permutaret; & tamen idem eſſet in cæteris inſtrumentis. Omnia hæc inconſulta, minimæque æſtimans fidei, diu æſtuans inquirebat, quanam ratione firmiter conſtanterque conſonantiarum momenta perdiſceret.

Qualiter Pythagoras conſonantiarum proportiones inueſtigauit.

CAPVT XXIV.

Modus quo Pythagoras adinuenit proportiones conſonantiarum ex malleis fabrorum.

CVm interea diuino quodam nutu præteriens fabrorum officinas, pulſos malleos exaudit diuerſis ſonis vnam quodammodo continentiam perſonare. Ita ergo ad id quod diu inquirebat attonitus, acceſſit ad opus, diuque conſiderans, arbitratus eſt diuerſitatem ſonorum ferientium vires efficere, atque vt id apertius colliqueret, mutare inter ſe malleos imperauit: ſed ſonorum proprietas non in hominum lacertis, hærebat, ſed mutatos malleos comitabatur. Vbi igitur hoc animaduertebat, malleorum pondus examinat. Et cum quinque eſſent forte mallei, dupli reperti ſunt pondere, qui ſibi ſecundum diapaſon conſonantiam reſpondebant, eundem etiam qui duplus eſſent alio, ſeſquitertium alterius comprehendit, ad quem ſcilicet diateſſeron ſonabat. Ad alium vero quendam, qui eidem diapente conſonantia iungebatur, eundem ſuperioris duplum, reperit eſſe huius ſeſquialterum. Duo vero hi ad quos ſuperior duplex, ſeſquitertius & ſeſquialter probatus eſt: ad ſe inuicem ſeſquioctauam proportionem perpenſi ſunt cuſtodire. Quintus vero eſt reiectus, qui cunctis erat inconſonans. Cum igitur ante Pythagoram, conſonantiæ muſicæ, partim diapaſon, partim diapente, partim diateſſaron, quæ eſt conſonantia minima, vocarentur; primus Pythagoras hoc modo reperit, qua proportione ſibimet hæc ſonorum concordia iungeretur.

Exemplis iſtum elucidatur.

Et vt ſit clarius quod dictum eſt, ſint verbi gratia malleorum quatuor pondera, qui ſubterſcriptis numeris contineantur 12. 9. 8. 6. Hi igitur mallei qui 12. & 6. põderibus iungebantur, diapaſon in duplo continentiam perſonabant: malleus vero 12. ponderum, ad malleum 9. & malleus 8. ponderum, ad malleum 6. ponderum, ſecundum ephitriticam proportionem, ad diateſſaron conſonantiam iungebantur nouem vero ponderum ad 6. & 12. ad 8. diapente conſonantiam permiſcebant 9. vero ad 8. in ſeſquioctaua proportione reſonabant tonum.

Adhuc de eodem, & de Tubal.

CAPVT XXV.

Præcedentẽ experientiã Pythagoras inductione probauit.

TVnc igitur domum reuerſus, varia examinatione perpendit, an in his proportionibus ratio ſymphoniarum tota conſiſteret. Nunc quidem æqua pondera neruis aptans, eorumque conſonantias aure diiudicans; nunc vero in longitudine calamorum, duplicitatem, medietatemque reſtituens, cæteraſque proportiones aptans, integerrimam fidem diuerſa experientia capiebat. Sæpe etiam pro menſurarum modo, ciathos æquorum ponderum, acetabula diuerſis formata ponderibus, virga vel ærea vel ferrea percutiens, nihil ſeſe diuerſum inueniſſe teſtatus, perlętatus eſt, hinc etiam ductus, longitudinem craſſitudinemque chordarum vt examinaret aggreſſus eſt. Itaque inuenit regulam (quæ ex re vocabulum ſumpſit) eo quod ſit huiuſmodi inſpexio fixa firmaque, vt nullum inquirentem dubio fallat iudicio.

Tubalcã quidam, no Pythagoras, habetur muſicæ inuẽtor.

Petrus Comneſtor in Hiſtoria ſcholaſtica. Tubal filius Lamech, qui fuit pater canentium cithara & organo, non inſtrumentorum quidem, quę longe poſt inuenta ſunt, ſed inuentor fuit muſicæ, id eſt conſonantiarum, vt labor paſtoralis quaſi in delicias verteretur, & quia audierat Adam prophetaſſe de duobus iudicijs, ne periret ars inuenta, ſcripſit eam in duabus columnis, in qualibet totam: vna marmorea, alia lateritia; quarum altera non dilueretur diluuio, altera non diſſolueretur incendio. Marmoream dicit Ioſephus adhuc eſſe in terra Syriaca. Tubalcayn frater eius, ferrariam artem primus adinuenit: Res bellicas decenter exercuit: ſculpturas operum in metallis, in libidinem oculorum fabricauit: quo fabricante, Tubal de quo dictum eſt, ſono malleorum delectatus, ex ponderibus eorum proportiones & conſonantias quæ ex his naſcuntur excogitauit, quam inuentionem Græci Pythagoræ attribuunt fabuloſe.

De Differentijs vocum.

CAPVT XXVI.

Vox duplex ſcilicet continua, & cum internallo.

EX *muſica primo lib.* Nunc vocum differentias colligamus. Omnis vox aut eſt continua, aut cum interuallo ſuſpenſa. Et continua quidem eſt, qua loquentes, vel proſam vel orationem legentes, verba percurrimus. Feſtinat enim tunc vox non hærere in acutis & grauibus ſonis, ſeu velociſſime verba percurrere; atque experiendis ſenſibus, exprimendiſque ſermonibus, continuæ vocis impetus operatur. Diſcontinua autem ſiue ſuſpenſa eſt quam canendo ſuſpendimus, in qua non potius ſermonibus, ſed modulis inſeruimus; eſtque vox tardior, & per modulandas varietates quoddam faciens interuallum, non taciturnitatis, ſed ſuſpenſæ ac tardæ potius cantilenæ. His, vt Albanus autumat, additur tertia differentia, quæ medias voces poſſit includere, cum ſcilicet heroum poema legimus, neque continuo curſu, vt proſam; neque ſuſpenſa ſegniori modo, vt vocis canticum.

Natura vtriſque vocis terminũ poſuit.

Sed quæ continua vox eſt, & ea rurſus qua decurrimus cãtilenam, naturaliter quidem infinitæ ſunt. Conſideratione enim accepta, nullus eſt modus, vel euoluendis ſermonibus acuminibus attollendis, grauitatibuſque relaxandis, ſed vtriſque natura humana fecit proprium finem. Continuæ enim voci terminum humanus ſpiritus fecit, vltra quem nulla ratione valet excedere: tantum enim vnuſquiſque loquitur continue, quantum naturalis ſpiritus ſinit. Rurſus voci natura hominum terminum facit, quæ acutam eorum vocem, grauemque determinat. Tantum enim vnuſquiſque vel acutam valet extendere vel extollere, vel deprimere grauitatem, quantum vocis eius naturalis patitur modus.

De Modo audiendi, siue formandis auditum.

CAPVT XXVII.

NVnc quis modus audiendi sit differamus. Tale enim quoddam fieri consueuit in vocibus, quale cum paludibus vel quietis aqu s, iactum eminus mergitur saxum: prius enim in paruissimum orbem colligit vndam, deinde maioribus orbibus vndarum globos spargit, consque dum desatigatus motus, ab eliciendis fluctibus conquiescat: semperque posterior & maior vndula, pulsu debiliore distunditur. Quod si quid sit quod crescens vndulas possit offendere, statim motus ille reuertitur, & quasi ad centrum vnde profectus fuerat, eisdem vndulis retunditur. Ita igitur cum aer pulsus fecerit sonum, pellit alium proximum vt quodammodo rotũdum fluctum aeris ciet. Itaque diffunditur, & omnium circunstantium simul ferit auditum: atque illi est obscurior vox qui longius steterit, quoniam ad eum debilior pulsi aeris vnda peruenit.

Modus quo sonus ad auditum propagatur.

De Speciebus cantilenarum.

CAPVT XXVIII.

Tria sunt cantilenarũ genera.

HIs igitur ita propositis, dicendum videtur quot generibus omnis cantilena texatur, de quibus harmonicæ inuentionis disciplina considerat. Sunt autem tria, diatonon, chroma, enarmonium. Et diatonon quidem est aliquanto durius & naturalius. Chroma vero, iam quasi ab illa naturali intentione discedens, est mollius decidens. Enarmonium vero optimè atque aptè coniunctum. Cum sint igitur quinque tetrachorda, hipaitommeson. Sineumenon, viezeumenon, hiperboleon; In his omnibus diatonon cantilenæ vox procedit per semitonium, tonum & tonum, in vno tetrachordo. Rursus in alio per semitonium, tonum, ac tonum, ac deinceps. Ideoque vocatur diatonon quasi quæ per tonum ac per tonum progrediatur. Chroma autem quod dicitur color, quasi iam ab huiusmodi intentione prima mutatio, cantatur per semitonium & semitonium & tria hemitonia. Tota enim diatesseron consonantia est duorum tonorum, ac semitonij, sed non pleni. Tractum est autem hoc vocabulum, vt diceretur chroma, à superficiebus quæ cum permutantur in alium transeunt colorem. Enarmonium vero quod est magis coaptatum, cantatur in omnibus tetrachordis per diesin, & diesin, & ditonum: Diesis autem est semitonij dimidium.

Diatonon. Chroma. Enarmoniũ

De Harmonica regula.

CAPVT XXIX.

Quid harmonica regula.

EX *musi. v. lib Harmonica.* Regula est facultas, differentias acutorum sonorum & grauium, sensu ac ratione perpendens: sensus enim ac ratio, quasi quædam facultatis harmoniæ instrumenta sunt; sensus autem confusum quidam ac proxime tale, quale est illud quod sentit, aduertit; ratio vero diiudicat integritatem, atque vna prosequitur differentias. Itaque sensus inuenit quæque confusa; at proxima veritati accipiunt integritatem per rationem accipit vero mens à sensibus confusam ac proximam verisimilitudinem, namque sensus nihil concipit integritatis, sed vsque ad proximum venit; ratio vero diiudicat velut si quis manu circulum esse oculum arbitratur, ratio vero nullo modo esse id quod similatur intelligit: hoc vero idcirco est, quoniam sensus circa materiam vertitur, speciesque in ea comprehendit, quæ ita sunt fluidæ atque imperfectæ, nec determinatæ, atque ad vnguem expolitæ, sicut & ipsa materia; quare sensuum quoque confusio sequitur. Mens vero atque ratio quia circa materiam non moratur, species quas præuidet, præter subiecti communionem intuetur, atque ideo eam integritas comitatur ac veritas, potiusque quod in sensu aut peccatur, aut minus est; aut emendat; aut complet. Et per processus quidem, rationi locus accrescit, deficit sensui. Idcirco non est aurium sensui dandum omne iudicium, sed exhibenda est etiam ratio quæ errantem sensum regat ac temperet, cui labens sensus deficiensque, veluti baculo innitatur. Nam vt singulæ artes habent instrumenta quædam, quibus partim confusum aliquid informent, vt asciolam; partim vero quo & integrum deprehendant, vt circinum; ita etiam harmonica vis habet duas iudicij partes; vnam quidem huiusmodi, per quam suum obiectum con futum perficiat, alteram per quam ipsarum differentiarũ integrum modum mensuramque consideret. Huiusmodi igitur instrumentum, in quo rationis adhibito modo, sonorum differentiæ perquiruntur, vocatur harmonica regula.

Ratio sensũ errantẽ corrigit.

De Differentijs vocum iuxta Ptolemæum.

CAPVT XXX.

Vocum aliæ unisonæ aliæ non.

DIfferentias sonorũ Ptolomæus diuidit hoc modo. Vocũ aliæ sunt vnisonæ, aliæ minimè. Vnisonæ sunt quarum sonus vnus est, vel in graui, vel in acuto. Non vnisonæ, vero quando alia grauior, alia acutior. Harũ aliæ partim ita sunt, vt earum inter se differentia communi fine iungatur, Non enim discreta est, sed à graui in acutum ita deducitur, vt continua videatur: aliæ vero sunt non vnisonæ, quarum differentia silentio interueniente distinguitur. Vt vero voces communi fine iungantur fit hoc modo; sicut enim cum in nubibus arcus aspicitur, ita colores sibimet sunt proximi, vt non sit certus finis quo cum alter ab altero disgregatur, sed ita verbi gratia à rubro discedit ad palidum, vt per continuam mutationem in sequentẽ vertatur colorem, nullo medio certo interueniente, qui vtrosque distinguat; ita etiam fieri solet in vocibus, vt si quis percutiat neruum, eumque dum percutit torqueat, euenit vt in principio pulsus grauior sit, dum torquetur vero vox illa tenuetur, continuique fient grauis vocis sonitus & acutæ.

Cum igitur non vnisonarum vocum aliæ sunt continuæ, aliæ disgregatæ; continuè quidem tales sunt, vt inter se earum differentia communi fine iungatur, nec habeat locum designatum vox acuta grauisque, quẽ teneant. Discretæ vero habent proprios locos, veluti colores impermixti, quorum differentia visitur suo quodam loco constituta. continuæ quidem non æquisonæ voces ab harmonica facultate separantur; sunt enim sibipsis dissimiles, nec vnum aliquod personantes. Discretæ vero voces harmonicæ subijciuntur arti. Potest enim distantium sibique dissimilium vocum duritia deprehendi, in quibus coniunctæ efficere melos possunt. Consonæ autem vocantur, quæ copulatæ, mixtos suauesque efficiunt sonos. Dissonæ vero quæ minimè, & hoc quidem est Ptolomæi de sonorum differentia iudicium. Pythagorici enim consonantias diapente ac diatesseron simplices arbitrabantur, atque ex his vnam diapason illam tripli, hanc quadrupli: diapason vero ac diatessaron consonantiam esse non æstimant, idcirco quoniam non in superparticulari, vel multiplici cadit comparatione, sed in multiplici superpartione.

Voces continuæ nõ vnisonæ ab arte musica reijciuntur sed non discretæ.

Pythagoras in prædictis à Ptolomæo dissidet.

De Partibus musicæ iuxta Isidorum.

CAPVT XXXI.

Tres sunt partes musicæ secundum Isido.

I*Sidorus vbi supra.* Musicæ partes sunt tres, id est harmonica rythmica, metrica. Harmonica est quæ discernit in sonis acutum, & grauem. Rithmica est quæ requirit incursionem verborum, vtrum bene sonus, an male cohæreat. Metrica enim quæ mensuram diuersorum metrorum probabili ratione cognoscit, vt verbi gratia, heroicum, iambicum, elegiacum &c.

Ex musica Boetij. 4. lib. Vt autem sit sonus, motum esse necesse est. Sed omnis motus habet in se, tum velocitatem, tum etiam tarditatẽ. Si igitur sit tardus in pel-

lendo

lendo motus, grauior redditur sonus: Nam vt tarditas proxima stationi est, ita grauitas contigua taciturnitati. præterea quæ grauis est, intentione crescit ad mediũ, quę acuta, remissione decrescit ad mediũ; vnde fit vt omnis sonus, quasi ex quibusdam partibus cõpositus esse videatur. Omnis autem partium coniunctio, quadam proportione connectitur sonorum. Igitur coniunctio proportionibus constituta est, proportiones autem principaliter in numeris considerantur. Proportio vero simplex numerorum, in multiplicibus vel in superparticularibus inuenitur. Secundũ multiplices vero proportiones, vel superparticulares, consonæ vel dissonæ voces exaudiuntur. Consonæ quidẽ sunt, quę simul pulsæ suauem permixtumque inter se coniungunt sonum. Dissonę vero, quæ simul pulsæ, non reddunt suauem neque permixtum sonum.

Motus tardus sonum grauiorem reddit, velox vero acutum.

Proportio simplex in tribus numerorum generibus reperitur.

Isido. vbi supra. Ad omnem autem sonum qui materies cantilenarum est, triformem constat esse naturã. Prima est harmonica, quæ ex vocum cantibus cõstat. Secunda organica, quæ ex flexu consistit. Tertia rythmica, quæ pulsu digitorum numeros recipit. Nam aut voce editur sonus, sicut per fauces, aut flatu sicut per tubam aut tibiam, aut pulsu sicut per citharam, aut per quodlibet aliud quod percutiendo canorum est.

Musica triformis.

De Prima parte musicæ, quæ dicitur harmonica.

CAPVT XXXII.

PRima diuisio musicę quæ harmonica dicitur, id est modulatio vocis, pertinet ad comœdos, tragœdos, vel choros, vel ad omnes qui voce propria canũt. Hæc ex animo & corpore motum facit, & ex motu sonum, ex quo colligitur. Vox est aer spiritu verberatus, vnde & verba sunt nuncupata. Harmonica est modulatio vocis, & concordatio plurimorũ sonorum vel coaptatio. Symphonia est modulationis temperamentum ex graui & acuto concordantibus sonis, siue in voce, siue in flatu, siue in pulsu. Per hanc quippe voces acutiores grauioresque concordant, ita vt quisquis ab ea dissonuerit, sensum auditus offendat. Cuius contraria est diaphonia id est voces discrepantes vel dissonæ. Euphonia est suauitas vocis. Hæc & melos, à suauitate & melle dicta. Diastema est vocis spatium, ex duobus vel pluribus sonis aptatum. Diesis est spatia quædam & deductiones modulandi, atque vergentes de vno in alterum sonum. Tonus est acuta enunciatio vocis: Est enim harmoniæ differentia & quantitas, quæ in vocis accentu vel tenore consistit, cuius genera in quindecim partibus musici diuiserunt, ex quibus hyperlidius nouissimus & acutissimus hypodorius omnium grauissimus. Cantus est inflexio vocis, nam sonus directus est, præcedit autem sonus cantũ. Arsis est vocis eleuatio hoc est initium: Thesis est positio vocis, hoc est finis.

Quid vox. Quid harmonica & symphonia.

Quid Euphonia. Diastema. Diesis. Tonus.

Cantus.

Arsis.

Suaues voces sunt subtiles & spissæ, claræ atque acutæ. Perspicuæ voces sunt, quæ longius protrahuntur, ita vt omnem impleant continuò locum, sicut clãgor tubarum. Subtiles voces sunt, quibus non est spiritus, sicut est infantium, mulierum, vel ægrotantiũ; sicut in neruis: Quæ enim subtilissimæ chordæ sunt, subtiles ac tenues sonos emittunt. Pingues sunt voces, quando spiritus multus simul egreditur, sicut virorum. Acuta vox est tenuis & alta, sicut in chordis videmus. Dura vox est, quę violenter emittit sonos, sicut tonitruum, sicut in incudis sonus, quoties ibi durum malleis percutitur ferrum. Aspera vox est rauca, & quæ dispergitur per multos, & dissimiles pulsus. Cæca vox est, quę mox vt emissa fuerit conticescit, atque suffocata nequaquam longius perducitur, sicut est in fictilibus. Vinnolata est vox mollis atque flexibilis: Et vinnolata dicta à vinno, id est cincinno mobiliter flexo. Perfecta autem vox est alta, suauis & clara. Alta vt sublimis efficiatur. Clara vt aures adimpleat.

Quænam voces dicendæ suaues, perspicuæ &c.

Vox perfecta debet esse alta, suauis & clara.

A Suauis vt animos audientium blandiat: si ex his aliquid defuerit, vox perfecta non erit.

De Secunda, quæ dicitur organica.

CAPVT XXXIII.

SEcunda est diuisio organica, in his quæ spiritu reflante completa, in sonum vocis animantur, vt sunt tubæ, calami, fistulæ, organa, pandoria, & his similia instrumenta. Organum vocabulum est generale omnium vasorum musicorum; hoc autem cui folles adhibentur, alio Græci nomine appellant, vt autem organum dicatur, magis ea vulgaris est Græcorum consuetudo.

Quid organum.

Tuba primum à Tyrhenis inuenta: adhibebatur B autem non solum in prælijs, sed in omnibus festis diebus, propter laudis & gaudij quantitatem. Tibias excogitatas in Phrygia ferũt: Has diu quidem funeribus tantũ adhibitas, mox & sacris gentilium. Tibias antẽ appellatas putant, quod primũ de ceruinis tibijs, cruribusque hinnulorum fierent; deinde per abusionẽ ita cæptas vocari, etiam quæ non de cruribus ossibusve essent: hinc & tibicem, quasi tibiarum cantor.

Tuba. *Tibia.*

Calamus est proprium nomen arboris, à calendo, id est fundendo voces vocatus. Fistulam quidam putant à Mercurio inuentam; alij à Fauno, quem Græci Pan vocant. Nonnulli æquè ab Ida pastore Aggrigentino ex Sicilia: Fistula autem dicta quod vocem emittat: Nam Græcè fos Latinè vox, stolia missa vocatur. C Sambuca in musicis species est symphoniarum. Est enim ligni fragilis, vnde & tibiæ componuntur. Pandorius ab inuentore vocatus, de quo Virgilius.

Calamus.

Fistula.

Sambuca. Pandorius.

Pan primus calamos cera coniungere plures
Instituit, Pan curat oues, ouiumque magister,

Fuit enim apud gentiles Deus pastoralis qui primum dispares calamos ad cantum aptauit, & studiosa arte composuit.

De Tertia, quæ dicitur rythmica.

CAPVT XXXXIV.

TErtia diuisio est rythmica, pertinens ad numeros & pulsus, cui dantur species citharарum diuersarum, tympanum & cimbalum, acitabula ænea & argentea, vel alia quę metallico rigore percussa, reddunt D cum suauitate tinnitum, &c. huiusmodi Citharæ ac psalterij repertor Tubal, vt prædictum est, perhibetur. Veteres autem citharam fidiculam vel fidicen nominauerunt, quia tam concinunt inter se chordæ eius, quam bene conueniunt inter quos fides sit. Apud antiquos citharæ septem chordæ erant, vnde & Virgilius.

Cithara.

Septem discrimina vocum.

Discrimina autem ideo, quod nulla corda vicinæ chordæ similem sonum reddat. Sed ideo septem chordæ, quia totam vocem implent, vel quod septem motibus sonat cœlum. Chordas autem dictas à corde, quia sicut pulsus est cordis in pectore, ita pulsus chordæ in cithara. Has primus Mercurius excogitauit.

Psalterium quod vulgo canticum dicitur, à psallendo nominatum, quod ad eius vocem chorus con- E sonando respondeat. Est autẽ similitudo citharæ Barbaricæ in modum deltæ literæ. Sed psalterij & citharæ hæc differentia est, quod psalteriũ lignũ illud concauũ vnde sonus redditur superius habet, & deorsum feriuntur chordæ, & desuper sonat. Cithara vero concauitatem ligni inferius habet.

Psalterium.

Lyra dicta apotulyrim, id est à varietate vocum, quod diuersos sonos efficiat. Lyram primũ à Mercurio inuentam fuisse dicunt, hoc modo. Cum regrediens Nilus in suos meatus, varia in campis reliquisset animalia, relicta ante testudo est. Quę cum putrefacta esset, & nerui eius remansissent extenti intra corium, percussa à Mercurio sonitum dedit, ad cuius speciem Mercurius lyram fecit, & Orpheo tradidit

Lyra.

A quo & qualiter inuenta.

qui eius rei maxime erat ſtudioſus, vnde & exiſtimatur eadem arte non feras tantum, ſed & ſaxa atque ſyluas cantus modulatione applicuiſſe.

Tympanum. Tympanum eſt pellis vel corium ligno ex vna parte extenſum. Eſt enim pars media ſymphoniæ in ſimilitudinem cribri. Tympanum autem dictum quod medium eſt; vnde & margaritum medium tympanum dicitur, & ipſum vt ſymphonia ad virgulam percutitur. *Cymbala.* Cymbala acitabula quædam ſunt, quæ percuſſa inuicem tangunt ſe, & ſonum faciunt.

Siſtrum. Siſtrum ab inuentrice vocant. Iſis enim regina Ægyptiorum, id genus inueniſſe probatur. Inde & hoc mulieres percutiunt, quia inuentrix huius generis fuit mulier, vnde & apud Amazonas ſiſtro ad bellum fœminarum exercitus vocabatur. *Tintinnabulum.* Tintinnabulum de ſono vocis nomen habet, ſicut plauſus manuum, ſtridor valuarum. *Symphonia.* B Symphonia vulgo appellatur lignum cauum, ex vtraque parte pelle extenta, quam virgulis hinc & inde muſici feriunt, fitque in ea ex concordia grauis & acuti, ſuauiſſimus cantus.

Quod Scientia muſicæ magis ſit in ſpeculatione, quam in operatione.

CAPVT XXXV.

Ex muſica Boetij 1. Nunc illud eſt intuendum, quod omnis ars, omniſque etiam diſciplina, honorabiliorem naturaliter habeat rationem, quam artificium, quod manu atque opere artificis exercetur. C Multo enim eſt maius atque aptius ſcire quid quiſque faciat quam ipſum illud efficere quod ſcit. Etenim artificium corporale, quaſi ſeruiens famulatur. Ratio vero quaſi domina imperat, & niſi manus ſecundū id quod ratio ſanxit efficiat, fruſtra fit. *Muſica præclarior eſt in cognitione quā in vſu.* Quanto igitur præclarior eſt ſcientia muſicæ in cognitione rationis, quā in opere efficiendi atque actu? tantum ſcilicet quantum corpus mente ſuperatur, quod .ſ. rationis expers ſeruitio degit. Illa vero imperat atque ad rectum deducit quod niſi eius pareatur imperio, expers eius ratione opus titubabit, vnde fit vt ſpeculatio rationis operandi actu non egeat; Manuum vero opera nulla ſint, niſi ratione ducantur. Iam vero quanta ſit gloria meritūque rationis, hinc intelligi poteſt, quod cæteri vt ita dicā corporales artifices, non ex diſciplina, D ſed ex ipſis potius inſtrumentis cæpere vocabula. Nam citharedus ex cythara, tibicen ex tibia, cæterique ſuorum inſtrumentorum vocabulo nuncupantur. Is vero eſt muſicus, qui ratione perpenſa, canendi ſcientiam, non ſeruitio operis, ſed imperio ſpeculationis aſſumit, quod ſcilicet in ædificiorum, bellorumque opere videmus in contraria, ſcilicet nuncupatione vocabuli: eorum namque nominibus, vel ædificia inſcribuntur, vel dicuntur triumphi, quorum imperio ac ratione inſtituta ſunt, non quorum opere ſeruitioque perfecta.

Tria circa muſicam verſantur. Tria igitur genera ſunt, quæ circa artem muſicam verſantur: vnum eſt quod inſtrumentis agitur; aliud fingit carmina: Tertium inſtrumentorum opus, carmenque diiudicat. E Sed illud quod inſtrumentis poſitum eſt, ibique totam operam conſumit, vt ſunt citharædi, quique organo cæteriſque muſicæ inſtrumētis artificium probant, à muſicæ ſcientiæ intellectu ſeiuncti ſunt, quoniā famulātur, vt dictum eſt; nec quicquā afferunt rationis, ſed ſunt totius ſpeculationis expertes. Secundū vero circa muſicam agentium genus poetarum eſt, quod non potius ſpeculatione ac ratione, quā naturali quodā inſtinctu fertur ad carmen; atque idcirco hoc quoque genus à muſica ſegregandū eſt. *Quis vere dicendus muſicus.* Tertium eſt quod iudicandi peritiam ſumit, vt rythmos cantilenaſque, totumque carmen poſſit perpendere. Quod ſcilicet quoniam totum in ratione ac ſpeculatione poſitum eſt, hoc proprie muſicæ deputabitur. Iſque eſt muſicus, cui adeſt facultas ſecundum ſpeculationem rationemve propoſitam, ac muſi- A cæ conuenientem, de modis ac rythmis, deque generibus cantilenarum, ac de permixtionibus, & de poetarum carminibus iudicandi.

De Geometria.

CAPVT XXXVI.

Richardus vbi ſupra. Geometria eſt diſciplina magnitudinis immobilis, formarumque deſcriptio contemplatiua, per quam vniuſcuiuſque rei termini declarari ſolent. *Quid geometria & quotuplex.* Geometria habet ſpecies planimetriam, altimetriam, coſmimetriam. Planimetria longum & latum metitur, & extēditur ante & retro, dextrorſum & ſiniſtrorſum. Altimetria metitur altum & profundum, & extenditur ſurſum & deorſum. Coſmimetria vero ſphærica metitur, id eſt rotunda.

B *Iſid. vbi ſupra.* *Vbi primum inuenta.* Geometria diſciplina, primum ab Ægyptijs reperta dicitur; quia inundante Nilo, & omnium poſſeſſionibus limo obductis, initium terræ diuidendæ, per lineas & menſuras nomen arti dedit. Quæ inde longius acumine ſapientium producta, & maris & cœli & aeris ſpatia metiuntur. Nam prouocati ſtudioſi, cæperunt poſt terræ dimenſionem, & cœli ſpatia quærere, quanto interuallo luna à terris, à luna ſol ipſe diſtaret, & vſque ad verticem cæli quanta ſe menſura diſtenderet. Sicque interualla ipſa cœli, orbiſque ambitum per numerum ſtadiorum, ratione probabili diſtinxerunt: ſed quia ex terræ dimenſione hæc diſciplina cæpit, ex initio ſui, & nomen ſeruauit. C Nam Geometria de terra, & de menſura nuncupata eſt. Terra enim Græce ge vocatur, metra menſura. Huius diſciplinæ ars continet in ſe lineamenta, interualla, magnitudines, & figuras, & in figuris dimenſiones, & numeros.

Alpharabius vbi ſupra. *Elementa geometriæ dupliciter poſſunt tractari.* Geometria quidem & arithmetica habent elementa, per quæ declarantur in eis multa, vt liber Euclidis dicitur liber elementorum in quo conſideratio fit duobus modis. Vno reſolutionis, & altero compoſitionis. Duobus modis antiqui tractatores huius ſcientiæ vſi ſunt in libris ſuis, ſed Euclides in libro ſuo non inceſſit, niſi ſecundum viam compoſitionis.

De Partibus Geometriæ.

D CAPVT XXXVII.

Alpharabius vbi ſupra. *Geometria alia actiua alia ſpeculatiua.* Geometria ſimiliter, alia eſt actiua, alia ſpeculatiua. Actiua conſiderat lineas ſuperficies & corpora tribus modis; quia vel in altum, & hæc ſcientia dicitur altimetria; vel in planū, & hæc planimetria; vel in profundum, & hæc perimetria. *Actiua quid conſiderat.* Vnaquæque autem iſtarum habet materiam propriam, & inſtrumenta, & opifices proprios, ſcilicet menſores & fabros. Menſores ſunt. Qui terræ ſuperficiē quamlibet menſurant, horū inſtrumenta ſunt, palmus, pes, cubitus, ſtadium, pertica, & huiuſmodi. Fabri vero ſunt qui in mechanicis operando deſudant, vt carpentarius in ligno, ferrarius in ferro, cementarius E in lapide & luto, cæteriq; opifices, quadraturas & rotunditates efficiendo, mediante materia, quæ ſubdita eſt arti ſuæ. Horum itaque multæ ſpecies eſſe dicuntur, ſecundum diuerſitatem materiarum, in quibus & ex quibus operantur. Inſtrumenta quoque diuerſa, vt linea, trulla, perpendiculum, & huiuſmodi.

Speculatiua quid conſiderat. Speculatiua vero conſiderat figuras prædictas, ſecundū modum communem in quo conueniunt omnes lineæ, ſuperficies, vel omnia corpora, abſolute quidem abſque omni materia. Inquirit autem earum quantitates, æqualitates, inæqualitates, ſpecies ſituum & ordinum. Et quod aliæ ſunt proportionales, aliæ quoque rationales, aliæ irrationales, & alia omnia quæ accidunt eis. Huius autem ſcientiæ partes ſunt duæ, vna ſpeculatur tantum circa lineas & ſuperficies, alia circa corpora, & hæc diuiditur ſecundum numerum ſpecierum corporum, in cubos,

pyra-

pyramides, sphæralia, pinealia. De his omnibus speculatiua duobus modis considerat. Vno modo vnum illorum per se considerando, scilicet lineam per se, cubum per se, & ita de alijs. Alio modo vnumquodque illorum alteri comparando; & hoc dupliciter, scilicet aut considerando æqualitatem, vel inæqualitatem, vel aliud suorum accidentium; vel considerando qualiter vnum ordinatur in alio; videlicet qualiter linea in superficie, superficies in corpore, vel superficies in superficie, corpus in corpore.

De Elementis Geometriæ.

CAPVT XXXVIII.

Quid punctus, linea, superficies, &c.

EVclides in Geometria. Punctus est illud cui non est pars. Linea est longitudo sine latitudine, cuius extremitates quidem duo puncta sunt. Linea recta est ab vno puncto ad alium extensio, in extremitates suas vtrumque eorum recipiens. Superficies est, quæ longitudinem & latitudinem tantum habet, cuius termini quidem sunt lineæ. Superficies plana est ab vna linea ad aliam extensio, in extremitates suas eas recipiens. Angulus planus est duarum linearum alternus contactus, quarum expansio supra superficiem applicatio est non recta. Cumque lineæ quæ angulum continent, duæ rectæ lineæ fuerint, rectilineus angulus nominantur. Quando recta linea supra rectam lineam steterit, duoque anguli vtrobique fuerint æquales, eorum vterque rectus erit, lineaque superstans ei cui superstat, perpendicularis vocatur: angulus vero qui recto maior est, obtusus dicitur; angulus autem qui recto minor est, acutus appellatur.

Quid angulus planus, rectilineus, obtusus, acutus, &c.

Quid terminus, figura, circulus, diameter.

Terminus vero est, quod cuiusque finis est. Figura est, quæ termino vel terminis continetur. Circulus est figura plana vna quidem linea contenta, in cuius medio est punctus, à quo omnes lineæ ad circumferentiam exeuntes, sibinuicem sunt æquales, & hic quidem punctus, circuli centrum dicitur. Diametros circuli, recta est linea, quæ super centrum eius transiens, extremitatesque suæ circumferentiæ applicans, circulum in duo æqualia diuidit. Semicirculus est figura plana, diametro circuli & medietate circumferentiæ contenta. Portio circuli est figura plana, recta linea & parte circumferentiæ contenta; Semicirculo autem minor.

Rectilinea varie diuiduntur.

Rectilineæ figuræ sunt, quæ rectis continentur lineis: Quarum quædam trilateræ, tribus rectis lineis: Quędā quadrilateræ, quatuor rectis: Quędā pluribus quam quatuor rectis lineis continentur. Figurarum trilaterarum, alia triangulus, tria habens æqualia latera; alia biangulus, duo habens æqualia; & triangulus trium inæqualium laterum. Harum autē alia est ortogonium, vnum scilicet angulum rectum habens, alia est ampligonium, aliquem angulum obtusum habēs, alia oxigonium, in qua tres anguli acuti sunt.

Figura triū laterum sit diuersimode.

Figura quadrilaterum multiplex.

Figurarum autem quadrilaterarum, alia est quadratum, quod æquilaterum, atque rectangulum est; alia tetragonus longus est, quæ rectangula sed æquilatera non est; alia climiam est, quod ęquilaterum, sed rectangulum non est; alia simile climiam, quod opposita latera habet æqualia, atque oppositos angulos habet æquales. Idem tamen nec rectis angulis, nec æquis lateribus continetur. Præter has autem omnes quadrilateræ figuræ climinaria nominantur. Æquidistantes lineæ sunt, quæ in eadem superficie collocatæ, atque in alterutram partem protractæ, non conueniēt etiam si in infinitum protrahantur.

De Figuris, & numeris Geometricis.

CAPVT XXXIX.

Geometria est quadripartita.

ISidorus vbi supra. Geometriæ quadripartita diuisio est: In planum: In magnitudinem numerabilem: In magnitudinem rationalem; & in figuras solidas. Planæ figuræ sunt, quæ longitudine & latitudine altrinsecus continentur, quæ sunt iuxta Platonem numero quinque. Numerabilis magnitudo est, quæ numeris arithmeticæ diuidi potest. Magnitudines rationales sunt, quarum mensuram scire possumus: Irrationales vero, quarum mensuræ quantitas cognita non habetur.

Quid figura solida.

Figuræ solidæ sunt, quæ longitudine & latitudine & altitudine continentur, vt est cubus; cuius species sunt quinque in plano: Quarum prima circulus est, plano pede, figura plana, quæ vocatur circunducta, cuius in medio punctus est quo cuncta conuergunt, quod centrum Geometræ vocant; Latini punctum circuli. Quadrilatera figura est in plano quadrata, quæ sub quatuor rectis lineis iacet. Dianatheton grammaton, figura est plana. Orthogonium, id est, rectangulum, figura est plana in plano pede: est enim triangulum, & habet angulum rectum. Isopleuros, figura est plana, recta, & subtiliter constituta. Sphęra est figura in rotundum formata, partibus cunctis ęqualis in solidum. Cubus est figura solida, quæ longitudine latitudine & altitudine continetur. Cilindrus est figura quadrata, habens superius semicirculum in solidum. Conon, figura est quæ ab amplo in angustū finit, sicut orthogonium. Pyramis est figura, quæ in modum ignis ab amplo in acumen consurgit. Ignis enim apud Gręcos pyr appellatur. Sicut autem intra decem omnis est numerus, ita intra circulum, omnis figurarum concluditur ambitus.

Quadrilatera. Dianatheton. Orthogonium. Isopleuros. Sphæra. Cubus. Cilindrus. Conon. Pyramis.

Punctus est 1. figura Geometriæ.

Prima autem figura huius artis punctus est, cuius pars nulla est. Secunda linea, præter latitudinem longitudo. Recta linea est, quæ ex æquo in suis punctis iacet. Superficies vero quod longitudines solas habet. Superficiei vero fines lineæ sunt, quarum formæ ideo in superioribus decem figuris positæ non sunt, quia intra eas inueniuntur. Numeros autem secundum geometriam ita quæris. Extrema quippe eius multiplicata tantum faciunt, quantum & media duplicata; vtputa vi. & xij. Multiplicata, faciunt septuagies dipondo. Media viij. & ix. multiplicata, tantundem faciunt.

Numerus in geometria quomodo quærendus.

De Vniuersali scientia mensurandi.

CAPVT XL.

Ad mensurandū quinque sunt præcognoscenda.

EVcli. vbi supra. Intendenti vero mensurare, necessarium est quinque præscire; scilicet à puncto in punctum rectam lineam, atque definitam, in continuū rectumque quantumlibet protrahere. Item super centrum quodlibet, & quantumlibet occupando spatium, circulum designare. Item omnes angulos rectos sibinuicem ęquales esse. Item si linea recta super duas lineas rectas ceciderit, duoque anguli ex vna parte duobus rectis angulis minores fuerint; Illas duas lineas in eandem partem protractas, procul dubio necesse est esse inæquales. Item duas rectas lineas superficiem nullam concludere.

Axiomata geometriæ.

Scientia quoque Geometriæ communis vniuersaliter hæc est. Quæ eidem æqualia sunt, & sibinuicem æqualia sunt: si æqualibus æqualia addātur, Tota sunt quoque æqualia: Et si ab æqualibus æqualia auferantur, quæ relinquuntur æqualia sunt. Et si inæqualibus æqualia addantur, ipsa tota fient inæqualia. Si fuerint duæ res vni æquales, vtraque earum ęqualis erit alteri: si fuerint duæ res quarum vtraque vnius eiusdem dimidium erit, vtraque erit æqualis alteri. Si aliqua res alij supponatur, appliceturque ei, nec excedit altera alteram, illæ sibiinuicem erunt æquales. Omne totum maius sua parte est.

Euclides non recēsuit omnia axiomata.

Glossa. Nota quod multas communes scientias prætermisit Euclides, quoniam infinitæ sunt & innumerabiles, quarum hæc est vna. Si duæ quantitates æquales ad quamlibet tertiam comparantur, ambæ sunt illi, aut æque maiores, aut æque minores, aut eidem æquales. *Item alia.* Quanta est aliqua quātitas ad aliam, tantam esse quamlibet tertiam ad aliquam quartam.

In quantitatibus quidem continuis hoc obseruandum est, siue antecedentes maiores sint suis consequentibus, siue æquales: Magnitudo namque decrescit in infinitum. In numeris vero, si fuerit primus submultiplex secundi, quilibet tertius alicuius quarti æque erit submultiplex: Multitudo namque crescit in infinitum.

De mensuris spatiorum, siue locorum.

CAPVT XLI.

Quid mensura.

ISido. *vbi supra, lib. xv.* Mensura est quicquid pondere, capacitate, longitudine, altitudine, latitudine, imo, finitur. Maiores itaque orbem in partibus, partes in prouincijs, prouincias in regionibus, regiones in locis, loca in territorijs, territoria in agris, agra in centurijs, centurias in iugeribus, iugera in climatibus; deinde climata in actus, perticas, passus, gradus, cubitos, pedes, palmos, vncias & digitos diuiserunt. Tanta enim fuit eorum solertia. Digitus est pars minima agrestium mensurarum. Inde vncia habet digitos tres; Palmus autem quatuor digitos habet, Pes sedecim, Passus pedes quinque: Pertica passus duos, id est, pedes decem, à portando dicta, quasi portica. Omnes autem præcedentes mēsuræ in corpore sunt, vt palmus, pes, passus, & reliqua; sola pertica portatur. Est enim decem pedum ad instar calami in Ezechiele templum mensurantis.

Digitus est minima pars agrestium mensurarū. Vncia. Palmus. Pes. Passus. Pertica.

Actus minimus, est latitudine pedum quatuor, longitudine cxl. Climata quoque vndique versum pedes habet lx. Mensuras viarum nos milliaria dicimus, Græci stadia, Galli leucas, Ægyptij fines. Persæ parasages. Sunt autem proprio quæque spatio. Milliarium mille passibus terminatur; habens pedes quinque millia: leuca finitur passibus mille quingentis. Stadium octaua pars milliaris est, constans passibus centū xxv. hunc primum Herculem statuisse dicunt, eumque eo spatio determinasse, quod ipse sub vno spiritu confecisset, ac proinde stadium appellasset, quoniam in fine respirasset, simulque & stetisset. Fines dicti sunt, eo quod agri funiculis sunt diuisi. Mensurarum enim lineæ, in terrarum partitione tenduntur, vt dimensionis æquitas teneatur. Limites appellati antiquo verbo transuersi: Nam transuersa omnia antiqui lima dicebant, à quo & limina ostiorum, per quæ foris vel intus itur: Et limites, quod per eos in agros foras eatur. Termini dicti, quod terræ mensuras distinguunt atque declarant; his enim testimonia finium intelliguntur, & agrorum cōtentio & certamen infertur. Limites maximi in agris duo sunt, cardo & decumanus. Cardo est qui à septentrione directus à cardine cœli est: Nam sine dubio cœlum voluitur in septentrionali orbe. Decumanus est qui ab oriente in occidentem per transuersum dirigitur, qui pro eo quod formam x. faciat, decumanus est appellatus; ager enim bis diuisus, figuram denarij numeri efficit.

Actus. Climata. Mēsura viarum. Milliarium. Leuca. Stadiū vnde dictum. Fines. Limites. Termini. Cardo. Decumanus.

Idem in xvi. Mensura est res aliqua, modo suo vel tempore circunscripta. Hæc autem corporis est, aut temporis. Corporis vt hominum, lignorū, & columnarum, longitudo vel breuitas. Sed & solem istum propriam sui orbis haberi mensuram, quod geometrici perscrutari audent. Temporis vt mensura horarum, & dierum, & annorum. Propriè autem mensura vocata, quod ea fruges metiuntur, atque frumentum; idem humida & sicca.

Mensura est vel corporis vel temporis.

De mensuris aridorum, & liquidorum.

CAPVT XLII.

MEnsurarum pars minima cochlear, quod est dimidia pars dragmæ, appendens siliquas nouem; qui triplicatus conculam facit. Concula dragma vna & dimidia adimpletur. Cyathi pondus decem dragmis appenditur. Acitabulus quarta pars heminæ est, duodecim dragmas appendens. Cotula hemina est, habens cyathos sex. Hemina autem appendit libram vnam, quæ geminata sextarium facit. Sextarius duarū librarum est, qui bis assumptus nominatur bilibris; assumptus quater fit Græco nomine chænix: Quinquies complicatus quinarem siue gomor facit: adijce sextū, congium reddet, à congiendo, id est, per augmentum crescendo; vnde postea pecunia beneficij gratia dati cœpta, congiarium appellata est. Congiarium autem specialiter mensura est liquidorum. Metreta est mensura liquidorum, metratorum enim mensuram dicūt Græci, & inde appellata metreta. Metrum ad omnem mensuram dicitur: Sed ideo hoc nomen specialiter sibi assumpsit, quod sit mensura perfecti numeri, id est denarij.

Cochlear. Concula. Cyathus. Acitabulus. Cotula. Hemina. Sextarius. Congiarium. Metreta. Metrum. Modius.

Modius dictus ab eo quod sit suo modo perfectus. Est autem mensura librarum quadragintaquatuor, id est, sextariorum viginti duorum: Cuius numeri causa inde tracta est, quod in principio Deus vigintiduo opera fecerit. Nam prima die vii. opera fecit, id est, materiam informem, angelos, lucem, cœlos superiores, terram, aquam, atque aerem. Secunda die firmamentum solum. Tertia die quatuor, maria, semina, sationes, atque plantaria. Quarta die tria, Solem, Lunam, & Stellas. Quinta die tria, pisces, & reptilia aquarum, & volatilia. Sexta die quatuor, bestias, pecudes, reptilia terræ, & hominem. Et facta sunt omnia vigintiduo genera in diebus sex, & vigintiduo literarum sunt elemēta quibus constat diuinæ legis doctrina. His igitur exemplis modius vigintiduorum sextariorum à Moyse secundum sacræ legis mensuram effectus est.

Ratio cur modius sit 22. sextariorum.

Satum genus est mensuræ iuxta morem prouinciæ Palæstinæ, vnum & dimidium modium capiens, cuius nomen ex Hebræo sermone tractum est. Satum enim apud eos nominatur sumptio siue eleuatio, eo quod qui metitur exinde mensuram sumat ac eleuet. Est & aliud satum mensura sextariorum vigintiduorum capax quasi modius. Batus vocatur Hebraica lingua, ab olearia mola quæ habetur apud eos; vel bata nominatur capiens quinquaginta sextaria. Quæ mensura vna molæ vice proteritur. Amphora Græcè à figura sua dicitur, quod eius ansæ geminatæ videantur aures imitari. Respicit autem vini vel aquæ pedem quadratum; Frumēti vero modios Italicos tres. Cadus Græcè amphora est, continens vrnas tres.

Satum. Batus. Amphora. Cadus. Vrna.

Vrna autem mensura est, quam quidam quartarium dicunt; proprie autē vrna vas est quod pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet; de quo poëta: *Cœlo tegitur, qui non habet vrnam.* Medimna est mensura quinque modiorum, dicta à dimidia, eo quod quinque modijs metiatur, qui est dimidius numerus à perfecto denario. Artaba apud Ægyptios sextarios lxxij. continet, propter lxxij. linguas quæ orbem impleuerunt. Gomor xv. modiorum onus appēdit. Choros xxx. modijs adimpletur: hic Hebraico sermone descēdit, qui vocatur chora à similitudine collis: Chora enim Hebraicè, colles appellantur: Coaceruati enim modij triginta, instar collis videntur, & onus cameli efficiunt.

Medimna. Artaba. Gomor. Chorus.

De scientia perspectiua.

CAPVT XLIII.

ALpharabius. Sciētia de aspectibus inquirit de eisdem de quibus est Geometria, scilicet de figuris, magnitudinibus, sitibus, ordine, æqualitate, inæqualitate, & huiusmodi; sed ita vt sunt in lineis, superficiebus, & corporibus absolute: vnde speculatio Geometriæ communior est quàm istius. Sed quamuis idem sit de quo hæc tractat, & de quo illa; tamen ista non est superflua, sed necessaria. Nam ea quæ necessario probauit Euclides esse quadrata, cum ad ea respicitur ex aliqua longitudine, videntur esse concurrentia; & æqualia videntur inæqualia & econuerso. Ex his enim quæ sita sunt in vna superficie, quædam

Perspectiua est Geometria subalternata.

appa-

apparent inferiora, & quædam altiora. Et ex his quæ sunt prima, quædam videntur posteriora, & econuerso. Qua propter necessaria fuit hæc scientia, qua decernitur inter id quod apparet in visu alter quam sit, & illud quod apparet ita vt est: assignat enim quibus de causis ista fiant, & hoc demonstrationibus necessarijs. Docet etiam quibus modis visus errare potest ad hoc vt non erret, sed deprehendat, vt est omne ad quod aspicit: docet enim apprehendere altitudines arborum, & parietum altitudines, & profunditates fluuiorum, altitudines quoque montium, quatenus cadit visus super fines eorum. Deinde vero elongationem corporum cœlestium, & quantitates eorum, & omne illud ad quod perueniri potest ex reflexione visus aspicientis, & quod quicquid videtur non videtur nisi radio penetrante in aera, vsquequo cadat supra rem ad quam aspicitur.

Necessitas perspectiuæ.

De radijs visualibus, & de speculis.

CAPVT XLIIII.

Radij quidem corpora peruia, penetrantes vsque ad illud quod aspicitur, aut recti sunt, aut reflexi, aut conuersi, aut fracti. Recti sunt, qui cum egrediuntur secundum rectitudinem sui visus progrediuntur, vsque pertranseant & finiantur. Reflexi sunt, qui cum à visu prodire incipiunt, ante quam pertranseant, obuiat eis speculum, à quo reflectuntur obliquè ad partes laterum speculi, deinde extenduntur in latum ac reflectuntur, eundo ad id quod est inter manus aspicientis. Conuersi vero sunt, qui eadem via qua prius incesserunt, à speculo redeunt, quousque cadant supra corpus eius, à cuius visu exierunt; vnde videt seipsum homo cum illo eodem radio. Fracti vero sunt illi, qui à speculo redeuntes ad partes aspicientis à cuius visu exierunt, extenduntur flexuosè ab eo ad vnum laterum eius, & cadunt super id quod est in aliquo laterum eius. Et medium quidem inter visum & illud quod aspicitur, siue speculum, omnino sunt corpora peruia, vt aër; vel corpus cæleste, vel aqua, vel vitrum. Scientia vero de aspectibus, inquirit de omni quod videtur, & de omni quod ijs radijs in vnoquoque speculorum aspicitur. Vnde ipsa in duas partes diuiditur, quarum prima est inquisitio de eo ad quod aspicitur cum radijs rectis; secunda de eo ad quod aspicitur cum radijs non rectis, & hæc dicitur proprie scientia de speculis.

Radij sunt quadruplices. Recti. Reflexi. Conuersi. Fracti.

Perspectiuæ duæ sunt partes.

Auctor. Iterum de speculis habes superius iiij. lib. dictum est de Iride, id est, arcu cœlesti.

De Astronomia.

CAPVT XLV.

Richardus vbi supra. Astronomia est disciplina magnitudinis mobilis, inuestigans spatia motus, & reditus cœlestium corporum certis temporibus. Hæc omnium mathematicarum postrema est ordine, sed loco superior, & excelsior dignitate, quia cum cæteræ tres quodammodo inferius versentur. Hæc sola cœlestium dispositionem inuestigandam atque tractandam suscepit. Astronomia diuiditur in duas species scilicet in sphæricam, & gnomonicam. Sphærica cœlestium corporum spatia, situsque considerat. Gnomonica motum attendit.

Quid Astronomia & quotuplex.

Isido. vbi supra. Astronomia est astrorum lex, quæ cursus syderum, & figuras, & habitudines stellarum circa se, & circa terram, indagabili ratione percurrit. Astronomiam primi Ægyptij inuenerunt: Astrologiam vero & natiuitatis obseruantiam, Chaldæi primi docuerunt. Abraham autem instruxisse Ægyptios astrologiam Iosephus author asseuerat. Astronomiæ ratio modis pluribus constat, diffinit enim quid sit mundus, quid cœlum, quid sphæræ situs & cursus, quid axis cœli & poli, quot sint climata cœli, qui cursus Solis & Lunæ atque astrorum.

Inuentores Astronomiæ & Astrologiæ.

Auctor. De his iam supra diximus in operibus Dei secundæ & quartæ diei.

De differentijs inter Astronomiam & Astrologiam.

CAPVT XLVI.

Richardus vbi supra. Inter Astronomiam & Astrologiam hoc interesse videtur, quod Astronomia de lege astrorum, & conuersione cœli disserit; regiones, circulos, ortus, & occasus syderum, & cur vnumquodque ita vocetur, inuestigans. Astrologia vero astra considerat, secundum natiuitatis & mortis, aut aliorum quorumlibet euentuum obseruantiam: Quæ partim naturalis est, partim superstitiosa. Naturalis est in complexionibus, vt est ægritudo, sanitas, sterilitas, tempestas, serenitas, quæ secundum superiorum contemperantiam variantur. Superstitiosa vero in contingentibus, hoc est in constellationibus. Et hanc partem tractant mathematici, qui interpretantur vani.

Discrimen inter astronomiam & astrologiam.

Astrologia duplex scilicet naturalis & superstitiosa.

Alpharabius vbi supra. Igitur scientia de stellis duplex est, vna est de stellarum significatione, scilicet de eo quod significent quod futurum est, & de quibusdam præsentibus, & de præteritis: Et hæc dicitur Astrologia. Alia est scientia doctrinalis, quæ inquirit de cœlestibus corporibus, & de terra, secundum tres summas: Prima est de numeris, & figuris, & ordinibus eorum, & de quantitatibus ipsorum corporum, & de sitibus ac proportionibus eorum adinuicē, & de quantitatibus elongationum earundem adinuicem; Et quod in totalitate terræ non est motus localis. Secunda est de motibus cœlestium, quot sint, & quod omnes sphærici sint, & quis sit communis omnibus stellis. Deinde de motibus proprijs stellarum, & quot sint species motus, vnicuique earum, & partes ad quas mouentur, & secundum quam partem. Docet etiam viam ad comprehendendum cuiusque stellæ locum, ex parte signorum in vnaquaque hora. Inquirit iterum de omnibus quæ accidunt cœlestibus corporibus, & de eclipsi Solis & Lunæ & ortu & occasu, & huiusmodi. Tertia inquirit de terra, & eius habitabili parte, & ostendit quæ sit illud quod inhabitatur ex ea, & quot sunt eius partes magnæ, & quæ, & quot sint climata, & vbi sit locus habitationis vel situationis cuiusque, & quàm diuersa reuolutio diei & noctis propter terræ situm, & quod in diuersis locis sunt ortus & occasus diuersi, & longitudo dierum & breuitas noctis, & his similia. Hæc est igitur summa quam hæc scientia comprehendit; & vocatur Astronomia.

Quid tractet astrologia, & quid astronomia.

De qualitatibus quæ planetis effectiuè non propriè attribuuntur.

CAPVT XLVII.

Auctor. De his quæ pertinent ad cōsiderationem astrologi, multa iam superius diximus; hic autem de astronomia sicut & de cæteris scientijs pertractantes, tanquam occasione inuenta pauca tantum de proprietatibus planetarum, eo quòd secundum eorum situs ac dispositiones inferiora quæque corpora disponuntur, breuiter inseramus.

Ex dictis cuiusdam astrologi. Quæsiuistis quid sit proprius effectus vniuscuiusque planetæ. Ad quod respondeo quam breuiter potero, narratione comprehendens vniuscuiusque planetæ quosdam effectus proprios, secundum quod philosophi inuenerunt eos, certis experimentis & rationibus necessarijs inuestigando. Dico igitur quod Sol est calidus, siccus, igneus cholericus, masculinus, aureus, regnandi cupidus, auri ambitiosus, amans munditiam, grauis in eloquio, magnificus, carnosus, pulcher facie.

Effectus solis quos causat in his inferioribus.

Has proprietates attribuūt philosophi Soli, & similiter

liter cæteris planetis, vnicuique suas, non quia tales proprietates insint, vel inesse possint cœlestibus substantijs, cum non participent cōtrarietate, nec sexuum diuersitate, nec affectionum animi mutabilitate, sed quia cælestia corpora sunt efficientia & significantia tales proprietates, & earum renouationes & defectiones in rebus mutabilibus mundi inferioris, alterabilis, & secundum omnes partes sui corruptibilis. Omnia enim quæ renouantur in mundo inferiori, præter ea quæ causantur à superiori facie rationis nostræ, habēt suas causas efficientes in mundo superiori, inalterabili, & incorruptibili.

Omnia renouata in mundo corruptibili, per virtutes cælestium corporum renouantur.

Cuius demum ratio est, quoniam omne quod est, prius est in potentia, & deinde exit in actum. Itē quod exit in actum, per aliquid actuale exit de potentia ad effectum. Quapropter omnia renouata in mūdo inferiori, cum fuerint potentia priusquam actu, per actuale aliquod quod est semper vno modo in se, sed comparatione ad effectum aliter se habēs, necesse est prodire in effectum; omnia autem corpora cœlestia sunt semper vno modo in seipsis se habentia, renouantia solum comparationes situales ad ea quæ sunt in mundo inferiori. Nec reperitur in vniuersitate mundi sensibilis aliud à corporibus cœlestibus, sic se habens. Manifestum est igitur, quod omnia renouata in mundo corruptibili, per virtutes cælestium corporum renouantur.

De Proprijs effectibus Solis.

CAPVT XLVIII.

Quod sol sit generationis causa ostenditur.

SOl igitur virtute sua calefacit & desiccat mundum inferiorem, & generationis causa est in nascentibus vegetabilibus & animalibus, & augmentat in natis calorem & spiritum vitalem. Cuius significatio est, quod cum incipit ascendere à tropico hyemali per punctum vernalem in tropicum æstiuum, renouatur generatio in terræ nascentibus, & animalibus plerisque, & vigoratur vis augmentatiua; vnde ipse est significator vitæ animalis, quæ viget per calorem temperatum. Cum vero recedit à nobis, corrumpuntur pleraque terræ nascentia, & animalia, & debilitatur vis augmentatiua & nutritiua, propter defectum caloris vitalis, & superabundantiam frigiditatis destruentis.

Itē quod sit calidus, siccus, igneus, cholericus, masculinus, aureus, &c.

Experimentis igitur sensibilibus scitur, quoniam sol est effectiuè calidus & siccus: Ex hoc sequitur quoniam ipse sit igneus, & etiam quod cholericus. Id enim est cholera in homine, quod ignis in mundo; & idem effector & significator vtriusque. Cum caliditas etiam sit qualitas actiua, & maritas sit per actiuitatem, fœminitas vero per passibilitatem, patet quoniam sol est effectiuè masculinus. Sol quoque virtute sua mouet fumum sulphureum mundum, & commiscet cum argento viuo mundo, & decoquit ea calore temperato, & sic efficit aurum. Nihil enim est aurum, nisi fumus sulphureus mundus, commixtus argento viuo, decoctus calore temperato. Quod autem hæc operatio fit à virtute Solis, scitur per hoc quod in locis quibus præfuerit sol, & in annis in quibus dominatur Sol, magis abundant mineræ aureæ.

Quo sensu dicātur planeta mouere affectus animi.

Quod affectus animi attribuuntur planetis, intelligendum est de affectibus quos habet homo per naturam, & non ex conuictu aut consuetudine, aut philosophia. Nam affectus naturales causantur ex planetis, quia planetæ sunt affectores, & motores spirituum mouentium. Secundum namque affectus animi mouentur spiritus, & secundum motus spirituum mouentur affectus. Verbi gratia: Cum irascitur homo, accenditur sanguis & spiritus qui sunt in corde, & feruntur spiritus sese impellentes, & supra seipsos impetuosè inundantes, & cum talis fuerit motus in spiritibus, causa aliqua extrinseca erit in affectu, nisi refrænetur per bonos mores. Similiter in omni affectu animi est motus spirituum appropriatus illi affectui; quem motum efficit naturaliter, & significat planeta aliquis. Nam scitur de vnoquoque planeta, quorum affectuum, & cuius figuræ corporalis sit significator, per hoc quod considerauerunt philosophi dominium planetarum in horis natiuitatum, & inuenerunt semper in nato sub dominio Solis, affectus vniuersales, & figuram corporalem vniuersalem, secundum rationes quas supra diximus: & similiter in natis sub reliquis planetis inuenerunt affectus & figuras, quos reliquis planetis assignauerunt.

Experientia de influxu planetarum.

De proprijs effectibus cæterorum planetarum.

CAPVT XLIX.

REliquorum planetarum proprietates (vt vitem prolixitatē) absque expositione narrabo. Quia perito in naturis & astronomijs, sufficiunt quæ dixi in exponendis proprietatibus Solis, ad exponendum proprietates reliquorum. Est igitur Saturnus essentialiter frigidus & siccus, accidentaliter tamen humidus & terreus, melancholicus, plumbeus, obscurus, amans vestes nigras, tenax, religiosus, agricultor. Iupiter est calidus, humidus, temperatus, aereus, dulcis, sanguineus, stanneus, sapiens, gaudens, liberalis, eloquens, amans vestes pulchras, rubeus & pulcher facie, terram prospiciens. Mars est calidus, amans militiam & castra, pugnas & cædes turpes, malignus, incompositus. Venus est frigida, humida, temperata, habens de metallis latonem, fœminina, amans vestimenta ornata, & redimicula aurea, & argentea, & cantilenas, gaudia, & iocos; & ipsa est lasciua, dulcis loquelæ, pulchra oculis, & supercilijs, studens compositioni formæ, corpus habens leue, plenum carne, mediocris staturæ. Mercurius est calidus & siccus; sed quia siccitas eius est multum passiua, ipse est frigidus cum frigidis, humidus cum humidis, & cum omni planeta conuersibilis in suas qualitates, habens in metallis argentum viuum; eloquens, ingeniosus, studens, amans scientias mathematicas & diuinationes, corpus habens gracile, labia subtilia, completam staturam. Luna est frigida, humida, phlegmatica, fœminina, argentea, mediatrix mundi superioris & inferioris, amans geometriam, & quicquid ei attinet, rotunda facie, mediocris staturæ.

Effectus Saturni. Iouis. Martis. Veneris. Mercurij. Lunæ.

De comparatione omnium planetarum ad rerum generationem.

CAP. L.

Omnes planeta concurrunt ad vniuscuiusque rei generationem, licet proprie dicatur res ab eo effici qui est maioris virtutis.

SEcundo quæsitum est, vtrum omnes planetæ sint sicut vnum efficiens ad generationem vniuscuiusque, vel possit vnus illorum per se aliquid efficere. Ad quod respondeo, quod omne quod efficitur in mundo inferiori, ab omnibus planetis efficitur, & omnes participant in efficientia vniuscuiusque effecti; & etiam comparticipat eis in efficiendo singulare alicuius speciei, imago aliqua cœlestis; planetæ namque sunt effectores & etiam significatores. Vniuersales vero causæ non efficiunt particulare aliquod, nisi cum eis comparticipet in efficiendo aliqua de imaginibus cœlestibus, quæ imagines sunt effectrices, & etiam significatrices specierum specialissimarum mundi terrestris. Demonstratio autem quod omnes planetæ sunt sicut vnum efficiens, & non possit aliquis illorum per se agere in hoc inferiori, hęc est; quod virtus inferior nō agit, nisi per virtutem superiorem, & duo quæ distant aliquibus medijs naturaliter interpositis non agunt vel patiuntur adinuicem absque medio. Propter hoc nullus planeta inferior potest agere in hæc terrena, nisi mediante suo inferiori. Vnumquodque igitur in mundo inferiori effectum ab omnibus planetis efficitur, dicitur tamen proprie effici ab illo planeta, qui est in efficiendo maioris virtutis.

De Ordinatione motuum eorum.

CAPVT LI.

TErtio quæſitum eſt, vtrum in motibus planetarum ſit ordinatio. Quam quæſtionem quoniam eſt ambigua diuido. Poteſt enim hæc quæſtio quærere, an in motibus ipſorum ceciderit prius & poſterius in tempore, ſcilicet quod vnus planeta prius tempore motus fuerit quam reliquus: vel poteſt quærere, an motus vnius ſit natura prior motu alterius; vel poteſt quærere an motus ipſorum ſint ordinati adinuicem, ſecundum proportiones muſicæ commenſuratas. Si quæritur primum, dico quod omnes ſimul inceperunt moueri; omnes enim ſphæræ ſimul tempore creatæ erant, & in creatione moueri cœperunt. Si quæratur ſecundum, dico quod omnis planeta ſicut eſt ſuperior in ſituali, ſic eſt prior natura, & motus ſuperioris natura prior motu inferioris; non enim mouetur inferior, niſi participans virtutem ſuperioris. Si vero quæratur tertium, dico quod in illorum motibus eſt ordinata proportio muſicæ. Aliter enim non eſſet mundus aptiſſime & pulcherrime compoſitus.

Triplex eſt ordinatio in Motibus planetarum.

Nota.

Vtrum motus vnius poſſit impediri per motum alterius.

CAPVT LII.

QVarto quæſitum eſt, vtrum motus vnius planetæ poſſit impediri per motum alterius. Ad quod reſpondeo quod in corporibus cœleſtibus nõ eſt contrarietas, inobedientia, vel violentia; nec obuiant ſibi inuicem cæleſtia corpora; quare nullo modo poſſunt ſe adinuicem præpedire in mouendo. Si autem intendat hæc quæſtio quærere, an effectus vnius planetæ impediatur per alterum, manifeſtum quoniam hoc eſt verum, quia cum alicui planetæ opponitur planeta ſibi contrarius, aut ei coniungitur, aut reſpicit à trino & quarto vel ſextili aſpectu, impedit opus alterius. Verbi gratia: Cum Saturnus opponitur Marti in renouatione anni, aut coniungitur ei ſecundum aſpectum aliquem & præfuerit Mars anno, diminuit calorem qui ex virtute Martis deberet prouenire in eodem anno.

Planetæ non impediunt ſe in motibus, ſed bene in effectibus.

Quinto quæſitum eſt. Vtrum motus planetarum ſit circularis. Hanc quæſtionem determinat Ariſto. in lib. de cœlo & mundo, & hæc quęſtio non eſt quæſtio, ſed eſt ſuppoſitio in Aſtronomia. Huius autem demonſtratio apud Ariſto. hæc eſt. Simplicis corporis ſimplex eſt motus; omnis autem motus ſimplex, aut eſt circularis, aut rectus. Igitur planetæ cum ſint corpora ſimplicia, aut circulariter, aut recte mouentur, ſed non mouentur ſecundum rectum, quia omne quod ita mouetur, participat contrarietate, & eſt corruptibile: Planeta vero non participat contrarietate, igitur circulariter mouetur.

Motus planetarum eſt circularis.

Vltimo quæſitum eſt, quomodo planetæ ſint natura diſſolubiles. Ad quod reſpondeo cum Auguſtino, quod non ſolum planetæ, ſed omnis creatura ex ſeipſa eſt diſſolubilis, & corruptibilis. Cuius ratio eſt, quod omne quod eſt, de natura ſua facit periodum in ſuam originem; omnis autem creatura eſt ex nihilo, quare periodus eius eſt in nihilum. Veruntamen diuido hunc terminum diſſolubile, ſiue corruptibile; dicitur enim corruptibile, quod ex ſeipſo habet poſſibilitatem ad corruptionem; & ſic eſt omnis creatura corruptibilis: Nulla enim creatura ex ſeipſa eſſe poteſt, cum ſolum ipſum ens primum, ex ſe & per ſe ſit. Quapropter omnis creatura ex ſeipſa eſt corruptibilis, & ad corruptionem eſt poſſibilis. Dicitur etiam corruptibile, quod ex ſeipſo habet neceſſitatem ad corruptionem, & ſic dicitur omne & ſolum corruptibile, quod participat contrarietate naturali: bonitas autem conditoris, & ſapientia eius, &

Quo ſenſu planetæ ſunt corruptibiles.

A potentia, tam immenſæ ſunt, quod vnumquodque fecerunt in optimo quod ei eſt poſſibile, niſi ipſum voluntarie à cõditoris bonitate ſe ſubtrahat. Eſſe autem melius eſt quam non eſſe, & eſſe perpetuum, quam eſſe temporale. Propterea vnumquodque quod non habet in ſe neceſſitatem ad corruptionem, nec voluntarie à conditoris bonitate ſe ſubtrahit, à conditoris bonitate ſeruatur in eſſe perpetuo.

De Scientia de ponderibus.

CAPVT LIII.

B ALpharabius vbi ſupra. Sequitur ſcientia de ponderibus. Ponderoſa duobus modis conſiderantur, ſcilicet ſecundum quod menſurantur, & ſecundũ quod cum eis menſuratur. Ita doctrina de ponderibus conſiderat ea ſecundum quod mouentur, & inquirit de principijs & inſtrumentis quibus eleuantur grauia, vel per quæ de loco ad locum permutantur.

Ponderoſa duobus modis conſiderantur.

Iſido. lib. xvj etym. Ponderum ac menſurarum iuuat cognoſcere modum. Nam omnia corporalia (ſicut ſcriptum eſt) à ſummis vſque ad ima, in menſura & numero & põdere diſpoſita ſunt atque formata. Cunctis enim corporeis rebus pondus natura dedit; ſuum quoque regit omnia pondus, & ponderibus ſuis terra librata dependet. Primus Moyſes (qui omnes antecedit gentilium philoſophos tempore) nobis, & numeros, & menſuras, & pondera diuerſis ſcripturæ ſuæ locis enarrauit. Primus Sydon Argiuus, ponderum rationem in Gręcia conſtituit. Et licet alij antiquiores
C extiterunt, ſed iſte hac in arte experientior fuit.

Pondus dictum, eo quod in ſtatera librarum pendeat: hinc & penſum. Abuſiue autem pondus, libra vna eſt; vnde etiam dipondius dictus eſt, quaſi duo pondera. Trutina eſt gemina ponderum lanx æquali examine pendens, facta propter talenta & centenaria appendenda, ſicut momentana pro parua modicaque pecunia. Hæc eſt & ſtatera, nomen ex numero habens, quod duobus lancibus, & vno in medio ſtilo librata, æqualiter ſtet. Examen eſt filum medium, quo trutinæ ſtatera regitur, & lances ęquantur: vnde & in lanceis amentum dicitur. Vnicuique autem ponderi certus eſt modus, nominibus proprijs deſignatus. Calcus minima pars ponderis, quarta pars oboli eſt, conſtans lentis geminis granis; appellatur autem calcus, quod
D ſit paruulus ſicut & lapis calculus, qui adeo minimus eſt, vt ſine moleſtia ſui calcetur. Siliqua viceſima quarta pars ſolidi eſt, ab arbore cuius ſemen eſt vocabulum tenens. Cerates oboli pars media eſt, habens ſiliquam vnam ſemis. Obolus ſiliquis tribus appenditur, habens Cerates duos, calcos quatuor. Fiebat enim olim ex ære ad inſtar ſagittæ, vnde & nomen à Græcis accepit, hoc eſt ſagitta. Scrupulus ſex ſiliquarum pondere conſtat.

Pondus vnde dictum. *Trutina.* *Statera.* *Examen.* *Calcus.* *Siliqua.* *Cerates.* *Obolus.* *Scrupulus.*

Adhuc de ponderibus.

CAPVT LIV.

E DRagma octaua pars vnciæ eſt, & denarij pondus argentei, tribus conſtans ſcrupulis, id eſt, decem & octo ſiliquis. Denarius autem dictus, quia pro decem nummis imputatur. Solidus nuncupatur, quia nihil illi deeſſe videtur; ſolidum enim veteres integrum dicebant & totum. Proprie quoque nummiſma vocatur, pro eo quod nominibus principum, effigijſque ſignetur: ab initio vero vnum numiſma vnus argenteus erat. Solidus apud Latinos alio nomine ſextula dicitur, quod ijs ſex, vncia compleatur: hunc vulgus aureum ſolidum vocat. Cuius tertiam partem ideo dixerunt tremiſſem, eo quod ſolidum faciat termiſſus. Sextula bis aſſumpta duellam facit; ter poſita ſtaterem integrum reddit: ſtater autẽ medietas vnciæ eſt, appendẽs aureos tres, vnde & vocatus ſtater, quod tribus ſolidis ſtet. Hic & ſemiuncia, quia ſemis habet

Dragma. *Denarius.* *Solidus.* *Sextula.* *Stater.*

de vncia; hic & semissis, quia ponderis semis est, quasi semis assis. Quadrans quidem, quia vnciæ quartam partem appendit.

Quadrans.

Sicel vel siclus.

Sicel qui Latino sermone siclus corruptè appellatur, Hebræum nomen est, habēs apud eos vnciæ pondus, apud Latinos autem & Græcos quarta pars vnciæ est. Vncia dicta, quod vniuersitatem minorū ponderum sua vnitate vinciat, i. complectatur. Constat autem dragmis octo, i. scrupulis xxiiij. Quod proinde legitimum pondus habetur, quia numerus scrupulorum eius, horas diei noctisque metitur; vel quia libram efficit duodecies computatus. Libra xii. vncijs perficitur, & inde habetur perfecti ponderis genus, quia tot constat vncijs, quot mensibus annus. Dicta autem libra, quod sit libera, & cuncta inter se pondera prædicta concludat. Moa in ponderibus centum dragmis appenditur, & est nomen Græcum. Talentum summum esse pondus perhibetur in Græcis; nam nihil est calco minus, nihil talento maius; cuius varium apud diuersas gentes pondus habetur. Est autem triplex: minor quinquaginta, medius septuaginta duarum librarum, summus centum viginti constat.

Vncia. Libra. Moa. Talentum. Talentum triplex est.

De Scientia ingeniorum.

CAPVT LV.

Quid sit scientia ingeniorum.

ALpharabius vbi supra. Scientia de ingenijs, est scientia cogitandi qualiter quis cōuenire faciat illa omnia, quorum modi declarantur ac demonstrantur in doctrinis: conuenire inquam in corporibus naturalibus, in acceptione & situ eorum in actu. Omnes enim aliæ scientiæ non considerant lineas, superficies, corpora, & reliqua, nisi secundum quod intelliguntur tantum à corporibus naturalibus separata; sed quia nos vsu istorum indigemus, volumus ea actuare, & præsentare in actu in corporibus naturalibus & sensatis. Scientia ergo ingeniorum docet modos excogitandi & adinueniendi qualiter secundum numerum corpora naturalia coaptentur per artificium, ad hoc vt vsus quem quærimus, ex eis proueniant.

Exempla huiusmodi scientia.

Ex his est ingenium geometricum ad mensurandum corpora. Ingenium quoque instrumentorum, de arte eleuandi, & instrumentorum musicorum, ac plurium artium mechanicarū, vt arcuum, vel armorum. Sic & ingenium spectuale secundum artem, quæ dirigit vsum ad comprehendendum veritatem rerum remotarum. Et ingenium de arte speculorum, secundum quod reddunt radios ita vt reflectant eos, aut conuertāt, aut frangāt. Ingenium quoque de arte ponderum, rationabilium instrumentorum, secundum artes plurimas. Hinc ergo sunt causæ & scientiæ ingeniorum, quæ principia sunt artium ciuilium practicarum.

De Metaphysica, & eius excellentia.

CAPVT LVI.

Metaphys. ad mathematicas scientias non spectat, sed in eodem lib. tractatur quia post illas sequitur, & ad nouā lib. per se non sufficit. Metaphysica est 1. philosophia, & maxime scibilis, vnde merito sapiētia & cæterarum princeps nuncupatur.

ARist. in Metaphysica veteri li. j. Metaphysica sciētia est ad alias necessaria, id est, ad aliarū sciētiarum necessitatem, sicut dialectica & sophistica ad introductionem: ipsa est prima philosophia, maximeque scibilis est, quia maxime scibilia sunt principia & causæ, propter hoc enim & ex eis alia cognoscuntur, non econuerso. Tunc autem scire dicimus vnumquodque cum primam caussam opinamur cognoscere. Hæc itaque sola scientiarum liberalis est, quia sola suiipsius gratia est: vnde iustè non humana existimatur illius possessio, sed diuina. Multipliciter enim humana natura ancilla est: Deus autem & caussarum omnium principium quoddam est, & hanc scientiam aut solus, aut maxime habet: hac igitur potior nulla est.

Idem in ij. lib. Hanc ergo vocare sciētiarum sapientiam congruit, secundum quod princeps est & potentissima, cui alias scientias vt famulas non contradicere iustum est, huius namque gratia sunt aliæ. *Idem in noua lib. j.* Vnusquisque igitur hominum, aut nihil de veritate comprehendit, aut modicum: difficilis enim est eius cōsideratio, non quidem propter res, sed propter nos. Dispositio namque intellectus in animā, apud illud quod est in natura manifestum, similis est dispositioni oculorum vespertilionis apud lucem solis. Rectum est autem philosophiam vocare scientiam veritatis speculatiuam, qui speculatiuæ finis est veritas, practicæ vero opus. Operantes enim licet considerent in eo quod agunt, non tamen perscrutantur de caussa propter seipsam, sed respectu eius quod agunt. Nos autem veritatem non scimus, absque eo quod sciamus caussam illius. Manifestum est autem quod res habet suum principium, & quod causæ rerum omnium non sunt infinitæ, neque secundum rectitudinem, neque secundum speciem, scilicet vt species caussarum sit plusquam numerari possit: Impossibile enim est secundum naturam, vt aliquid ex alio fit in infinitum: Necesse est enim vt prius sit caussa eius quod est post. Quapropter necesse est, si res aliqua non fuerit potentia, vt vtiliter non fit omnino caussa. Itaque si causas infinitas faciunt, naturam boni destruunt. Dignum est autem in prima philosophia perscrutetur de omnibus; continet enim omnia principia, & ea quæ sunt potentia.

Metaph. est scientia speculatiua, quia e ius finis est veritas non opus, vt in practicis.

Auic. in Metaphysica sua. Scientia diuina est scientia de rebus separatis à materia, termino, & diffinitione, sic dicta à parte digniore quæ est finis eius, hæc est cognitio Dei. Multæ namque res appellantur ab eo quod est dignius. In hac scientia quæritur de primis causis esse naturalis, & esse doctrinalis, & eius quod pendet ex his; & de causa causarum, quæ est Deus excelsus. Hæc est prophetia prima, quæ facit acquirere certificationem principiorum aliarum scientiarum, & ipsa est certissime scientia. Communicat autem cum dialectica simul & sophistica, quia de eo quod in hac acquiritur, nulla singularium scientiarum tractat, nisi duæ prædictæ. Differt etiam ab vtraque, quoniam illæ loquuntur de compositionibus, singularum scientiarum, hæc autem non; quoniam ipsa est prima philosophia. Differt etiam à topica, quia ipsa non facit certitudinem, sed acquirit opinionem. A sophistica quoque per se differt, quia hæc quærit ipsam veritatem, illa vero apparentiam.

Obiectum Metaph. est res separata à materia. Metaph. differt à dialectica & sophistica.

Michael Scotus. Dicitur etiam hæc scientia diuina, quia de rebus diuinis & spiritualibus tractat. Dicitur & prima philosophia, quia cæteris philosophiæ partibus altior est. Dicitur etiam Metaphysica, quia supra physicam est, id est, scientiam naturalem. Legenda est autem post naturalem, & doctrinalem, quia multa de his in ista conceduntur, quæ in illis approbata sunt.

Cur Metaph. dicatur diuina, & Metaphysica.

De Partibus Metaphysicæ.

CAPVT LVII.

Metaph. diuiditur in tres partes.

ALpharabius in lib. de diuisione scientiarum. Scientia diuina diuiditur in tres partes; Prima inquirit de essentijs, & de rebus quæ accidunt eis, secundum quod sunt essentiæ. Secunda de principijs demonstrationum in scientijs speculatiuis particularibus, scilicet de principijs dialecticæ, & naturalis sciētiæ, scientiarumque doctrinalium. Inquirit etiam verificationē earum & substātias atque proprietates, & destruit errores antiquorum. Tertia de essentijs quæ non sunt corpora, nec in corporibus: & probat quod sunt essentiæ, deinde quod plures sunt, & quod finitæ: deinde quod sint inæquales, & quod secundum multitudinem surgūt de minore ad perfectionem, vel ad perfectiorem, quousque perueniant ad extremum perfectum, quo perfectius nihil esse potest, nec ei potest aliquid esse simile, nec æquale, nec contrarium, nec præcedens. Ipsum est esse, quod impossibile est acquiri ab aliqua re, & omnia reliqua posteriora sunt ab illo in esse. Ipsum est esse primum, quod confert esse omni quod est præter ipsum. Ipsum est primum vnum,

Methodus Metaph. Arist.

vnum, quod vnitatem confert omni quod est præter ipsum. Ipsum est primũ verũ, quod veritatẽ omni habenti ipsam confert. Immò ipsum est quod supra omnia dignius est nomine & significatione vnius, & entis, & veri, & primi.

Deinde ostendit quod illud quod terminus est istarum proprietatum, debet credi quod sit Deus, cuius gloria sublimis. Postea docet qualiter essentiæ proueniunt ab eo, & qualiter adeptæ sunt esse ab illo. Deinceps inquirit de ordinibus essentiarum, & qualiter adueniunt eis illi ordines, & qualiter vnaquæque meretur esse in ordine in quo est, & qualis est illa connexio earum adinuicem, & quibus rebus fiat. Deinde progreditur ad reliquas operationes Dei comprehendendas in essentijs, quousq; compleat omnes illas: ostendens etiam quod in nulla earum est defectus, neque discordia, neque malitia, neque diminutio, neque superfluitas. Postea vero destruit errores quorundam de Deo, & operationibus eius, & essentijs quas creauit.

Metap. habet 4. partes

Michael Scotus. Diuina scientia diuiditur in quatuor partes, quarum prima est de diuisionibus entis, secunda de principijs scientiarum, tertia de intelligentijs, quarta & vltima de Deo. Hæ quatuor partes continentur in Metaphysica Arist. & Auicennæ, & in Algazel, & in Auicebronte.

De vtilitate eius, & ordinatione.

CAP. LVIII.

Auicenna vbi supra. Vtile quidem in se est occasio, quæ per se ducit ad bonum. Vtilitas autem est intentio quæ de malo perducit ad bonum, & omnes quidem scientiæ communicant in vna vtilitate, quæ est acquisitio perfectionis animæ humanæ, in effectu præparantis eam ad futuram fœlicitatem. Cum autem in principijs scientiarum inquiritur de vtilitate earum, non est intentio illarum ad hoc perueniendi, sed inuicem se adiuuandi, ad hoc vt certificetur alia scientia. Et secundum hanc intentionem vtilitas dupliciter dicitur, vno modo absolutè, scilicet vt sit adducens ad certitudinem alterius scientiæ quocumque modo, alio modo minus communiter, scilicet vt sit adducens ad excellentiorem, quæ est sicut finis. Si igitur accipiamus vtilitatem absolutè, profectò scientia hæc vtilitatem habet; si vero minus communiter, adeo certe alta est hæc scientia, quod non dignatur vtilis esse cæteris, sed cæteræ potius ad eam vtiles sunt, & ideo post illas legenda est.

Quo sensu est vtilis Metaph. ad alias scientias.

Post naturalem quidem eo quod multa quæ conceduntur in ista, iam probata sunt in naturali, sicut generatio & corruptio, & alteritas & locus & tempus, & quod omne quod mouetur ab alio mouetur, & quæ sunt ea quæ mouentur ad primum motorem, &c. Post disciplinales vero, quoniam intentio vltima in hac scientia est cognitio gubernationis Dei altissimi, & cognitio Angelorum, & ordinum eorum. Cognitio quoque ordinationis in compositione circulorum, ad quam scientiam impossibile est peruenire nisi per astrologiam, ad scientiam autem astrologiæ perueniri non potest nisi per cognitionem arithmeticæ & geometriæ. Musica vero, & particulares disciplinarum, & morales, ac similes, consequentes sunt, & non necessariæ ad hanc scientiam.

Quæ scientiæ sint præmittendæ Metaph. tanquam illi necessariæ.

De subiecto Metaphysicæ.

CAP. LIX.

Michael Scotus. Huius scientiæ subiectum est ens, non Deus, vel quatuor causæ, sicut quidam crediderũt. Teste enim Arist. nulla scientia subiectum suum inquirit. In hac autem quæritur de Deo, quid sit; & similiter de causis, & ideo non possunt esse subiectum eius; Materiam siquidem non oportet quæri an sit, vel quid sit: inconueniens enim est, vt aliqua scientia materiam suam stabiliat. Intentio tamen huius scientiæ est dare certitudinem de rebus quæ continentur in prædictis quatuor partibus.

Subiectum Metaph. est ens.

Algazel. Diuinæ scientiæ subiectum est id quod est communius omnibus, scilicet ens simpliciter, vel absolutè. Quæ autem in ea quæruntur, consequentia sunt ipsum esse inquantum ens tantum. Hæc sunt substantia, accidens, vniuersale, singulare, vnum, multum, causa, causatum, potentia, effectus, conueniens, it. conueniens, quid debet, vel quid necesse est esse, & quid possibile: hæc enim omnia consequuntur ipsum esse, ex hoc quod est ens. Non sic tamen triangulatio, vel quadrangulatio; quæ quidem consequuntur ens, sed postquam fit mensura: nec sic albedo & nigredo, quæ non consequuntur ens, nisi postquam fuerit naturale corpus. Et omnino quicquid dicitur, quod non consequitur ens, nisi postquam fuerit subiectum alicuius duarum scientiarum, scilicet mathematicę & physicę, illud profectò non pertinet ad considerationem huius sceentiæ.

Metap. solũ considerat ea quæ consequuntur ens immediatè.

Incidit autem in hac scientia consideratio de causa vniuersi esse, quoniam ens diuiditur in causam & causatum. Incidit etiam consideratio de vnitate essentiæ, & de proprietatibus eius; & quod relatiua pendent ex ea, & qualiter fluxerint ex ea. Sed huius scientiæ consideratio propriè de vnitate vocatur diuina scientia. Quæ verò remotior est à dubietate & errore, est mathematica. Naturalis autem magis impedita est, eo quod naturalia semper in permutatione sunt, & ob hoc aliena sunt à certitudine, quæ est in metaphysicis.

Metap. est nobis minus certa quam Mathematica, certior tamen quam physica.

De Ente.

CAP. LX.

Aristo. in Metaphysica noua. 3. lib. Est itaque in scientia scientiarum prius consideratio de ente, & de rebus quæ sunt entis per se, vnde non est aliqua scientiarum particularium, quia non est alicuius particularis scientiæ determinare de ente vniuersali, sed de accidente quod accidit alicui partium entis. Ens itaque dicitur multipliciter, & non æquiuocè, sed attrahuntur omnes illi modi vni rei, & vni naturæ, sicut omne sanans attribuitur sanitati. Quoddam enim dicitur sanum, quia sanitatem conseruat: Quoddam quia significat: quoddam quia recipit. Quædam ergo dicuntur entia, quia substantia sunt, quędam quia accidentia, quędam quia passiones, quædam quia via sunt ad substantiam, aut ad relationem &c. Vnum autem non significat aliud ab ente.

Metap. est specialis scientia.

Ens est Analogum.

Idem in 5. lib. Ens dicitur quodam modo accidentali. Verbi gratia, quod musicus ædificat: Accidit enim ædificatori quod sit musicus. Dicuntur etiam entia per se, & horum quędam significant quid, quædam quale, quædam quantum &c. Iterum ens significat essentiam secundum veritatem rei, vt cum dicitur simpliciter aliquid esse vel non esse. Item quædam sunt entia potentia, quædam actu.

Ens variè diuiditur.

Avctor. Primo quidem diuidit ens in substantiam & accidens, deinde in ens potentia & ens actu. Tertio in vnum & multũ. Et de his per ordinẽ agetur.

De Vno.

CAP. LXI.

Aristo. in 1. lib. Physicorum. Vnum multipliciter dicitur, quemadmodum & ens. Dicitur enim continuum, aut indiuisibile, aut quorum ratio vna & eadem. Continuum autem diuisibile est in infinitum. Est autem vnum & potentia & endelechia, id est actu.

Vnum dicitur multipliciter.

Idem in Metaphy. lib. 5. Vnum dicitur aut per se, aut per accidens. Per accidens, sicut nauigator & musicus, vel homo & homo musicus sunt vnum. Per se autem dicitur vnum per continuationem, vt lignum conglutinatum. Sed magis est vnum illud quod est conti-

continuum per naturam, quam quod per attinctum; vt est crus, vel quodlibet membrum. Item dicuntur vnum quorum subiectũ non diuiditur secundum formam; vt vinũ, & aqua, & omnia liquabilia Item quorum genus est vnum, vt omnia animalia. Item quorum diffinitio non diuersificatur, vt augmentabile & diminutum. Itẽ quędam dicuntur vnum modo simplici, vt illa quæ non diuiduntur secũdum tẽpus, nec secundũ locum. Quædam modo vniuersali, vt illud quod non diuiditur secundum speciem suam: Verbi gratia, dicere vnum animal, & vnum ens. Quædam etiam dicuntur vnum secundum materiam, quamuis agant aliud, & patiantur ab alio, vel differant per alia. Item quædam sunt vnum numero, quorum scilicet materia vna est: quædam forma, quorum scilicet totalitas vna est. B Quędam ergo quorum natura vna est, quædam secundum ęqualitatem, quorum proportio vna.

Vnum per se dicitur 4. modis.

Idem in 10. lib. Vnum per se dicitur quatuor modis. Vno modo continuum naturaliter, non violento aliquo, vt per glutinum, & clauos, vel ligamenta. Item secundum formam & complementum, vt totũ. Item per conuenientiam, vt diffinitio est vnum secundum intellectum & rationẽ. Item indiuisibile, vt singulare.

Vnum est analogum.

Et licet vnũ dicitur multipliciter, non tamen vniuocè, sed per prius & posterius de illis dicitur. Essentia vnius est vt non diuidatur. Vnum est principium numeri, non numerus, & omnes numeri cognoscuntur per vnum: Numerus enim est multitudo vnitatum, & mensura & mensuratum semper vn genia sunt, id est vnius generis. Vnum & ens prædicamenta sunt, & de C omnibus dicuntur. Non ergo genera sunt, neque substantiæ naturaliter abstractæ.

De multo, & diuerso, & opposito.

CAP. LXII.

Vnum & multum opponuntur.

VNum autem & multum sibi opponuntur, sicut vnum & plura; & sicut diuisio & non diuisio. Multum n. diuiditur, vnum non. Vnum autem habet idem & simile & ęquale, idest dicitur tripliciter, sc. secundum substantiam, & sic est idem; secundum qualitatem, & sic est simile; secundum quantitatem, & sic est ęquale. Multũ autem similiter diuiditur in diuersum, & dissimile, & inęquale. Sicut autem vnũ & multum habent oppositionẽ secundum situm, & idem & D aliud. Itaque omne ens, aut est idem, aut diuersum. Omne autem differens, aut per genus differt, aut per formam.

Quæ dicantur differre genere & specie.

Per genus, illa quæ non habent naturã communem, nec generantur inuicẽ, vt omnia quorum alia figura prædicamenti est Per formã vero illa quorum genus est idem, & substantia diuersa; & hęc ex contrarijs generantur. Quoniam autem contrarietas est differẽtia completa, impossibile est vt vnũ habeat multa contraria, quia differentia cõpleta est maxima diuersitas, & hæc est extremorũ, quia maximè à se differunt.

Quid contrarietas.

Est itaque contrarietas, diuersitas perfecta quæ est secundum formam; & quia contraria sunt in eodem genere, hoc quod est illud genus est. & dicitur de vtroque: vnde omnia contraria conueniunt in prædicamento eodem, quæ differunt secundũ formam, & nõ E secundum genus. Quæ autẽ sunt alia secundũ genus, magis differunt quã quę secundum formam. Opposita autem in situ quatuor modis. Quorum prima diuersitas est priuatio, & habitus.

Quid priuatio.

Priuatio est contradictio quoquomodo; omnia quoq; contraria priuationem habent alterius cõtrariorum. In quibusdã autem oportet vt sit medium inter contraria. Omnia. n. media sunt in eodem genere. Et dico media omnia illa, ad quę primo transmutabile transmutatur necessario, vt si fuerit motus de albo in nigrum, primo veniet ad rubeum & glaucum.

Quid contradictoria.

Contradictoria vero nullum habent medium omnino. Relatiua quoque omnia quæ non sunt contraria, non habent medium, quia non sunt in eodem genere. Non enim est medium inter scientiam & scitum, sed inter magnum & paruum.

De Causa.

CAP. LXIII.

Sunt 4. genera causarũ.

IDem in li. 5. Causa vno modo dicitur illud ex quo fit aliud, & est in eo; vt cuprum in idolo. Alio modo forma & exemplar, & hoc est quod significat alicuius esse & eius genera, vt partes diffinitionis; alio vero modo secundum quod est principium trãsmutationis & quietis primæ, vt dicitur quod ambulatio est causa sanitatis, scilicet efficiens, & pater filij, & omnino agẽs acti, transmutans transmutati. Item alio modo tanquam complementum, scilicet propter quod fit aliud, vt sanitas est causa ambulationis. Omnes igitur causæ cedunt super hos quatuor modos famosos valde.

Proprietates causarum.

Idem in lib. 2. physi. Contingit autem multipliciter dictis causis, & multas eiusdem causas esse, sed non eodem modo, id est eodem genere causæ. Sunt etiam quædam adinuicem causæ; vt dolere quidem causa est mali habitus, vt dolendi: Non tamen eodem modo, sed hoc quidẽ sicut finis, illud vero secundũ principiũ motus, amplius autẽ eadẽ causa contrariorũ est. Quod enim presẽs causa alicuius est, hoc & absens aliquãdo causam contrarij ponimus: vt absentia nautæ causa est euersionis nauis, cuius erat præsentia causa salutis.

Et causarum aliæ quidem sicut potentes dicuntur, idest secundũ potentiam; alię vero operantes, i. actuales. Oportet autẽ causam secũdũ vniuscuiusq; summã quærere. Scire namq; non opinamur vnumquodque, priusquam accipiamus propter quid, hoc est primam causam, quoniam autẽ videmus aliud quidem semper similiter fieri, quasi ex prima necessitate, aliud autẽ sicut frequenter, manifestũ est quoniam neutri eorum causa est fortuita. Est enim in his quæ fiunt pręter hęc. Et quoniam infinitæ sunt causæ à quibus fit quod est à fortuna, & fortuna infinita est, & casus similiter.

Discrimen inter casum & fortunam.

Differt autẽ casus à fortuna, quia circa plus est quã illa, quod enim à fortuna est, & à casu, sed non econuerso. Est autẽ fortuna in solis agentibus secundũ propositũ. Quæ autem à natura sunt, aut semper sic fiunt, aut frequenter. Omnis autẽ ars aliqua quidẽ perficit, quæ natura non potest operari, alia vero imitatur Sed natura dupliciter dicitur, s. materia, & forma. Finis autẽ est propter quẽ alia fiunt, vel sunt. Quorũ etenim cõtinui motus existũt, est aliquis finis motus; hoc vltimum est & cuius causa fit. Veniunt autẽ tres causæ in vnum multoties, vt sc. efficiens, & forma, & finis.

Causa subiecti est causa accidentis in illo.

Boetius in lib. de art. fidei. Quicquid est causa causæ, est causa causati: vnde & omnis causa subiecti est causa accidentis, quia sc. accidens habet esse per subiectũ. Compositio quidem formæ ad materiam, est causa substantiæ. Nihil autem seipsum componit, aut in esse producit. Itaque nihil est causa sui, cuiuslibet autẽ inferioris est causa suprema. Causa vero suprema, neque componitur alicui, nec ipsam aliqua componunt.

Ex li. de cau. Omnis causa primaria plus est influens super causatũ suum, quam causa secunda vniuersalis. Causa prima superior est narratione, namq; deficiunt linguæ à narratione eius, nisi propter narrationẽ causę ipsius; quoniam ipsa est super omnem causam, & non narratur nisi per causas secundas, quæ illuminantur à lumine primæ causæ, hęc existit in omnibus rebus secundum dispositionem vnam, sed non sic omnes res in illa, quia scilicet res vnaquæque recipit eam secundum modum potentiæ suæ.

Causa prima existit in omni re vniformiter.

De principio, & elemento, & natura.

CAP. LXIIII.

Quod principium & quotuplex.

ARist in metaph. lib. 5. Initium dicitur illud ex quo prius mouetur aliquid, sc. localiter: verbi gratia Principium longitudinis. Et dicitur principium melius, ex quo est melius aliquid fieri. Verbi gratia Doctrina; quæ non inchoatur forte de primo rei, sed de illo de quo facilior est disciplina. Dicitur etiam prin-

cipium

cipium naturale,sc. illud ex quo fit res,& est in re,scil. materialiter: Verbi gratia fundamentū nauis, vel domus: & sicut dicunt quidam cor esse principium in animali,quidam cerebrū,& quidā aliud.& vnusquisq; secundum ęstimationem suam.Item dicitur principiū illud ex quo fit res prius,& non est in eo, sc.in re,& ex quo fit initium motus & transmutationis,verbi gratia Filius à parentibus,sc.tanquam à causa extra generāte, quæ est causa mouens; & lis ab odio. Dicitur autem principium in voluntarijs illud, propter cuius voluntatem mouetur & mutatur quod transmutatur: Verbi gratia dominium in ciuitatibus, & regimen. In artificialibus dicitur principium in ordinatione,sc.illud ex quo scitur res primò: Verbi gratia propositio in demonstratione. Similiter & omnes causæ principia dicuntur,& omnia principia habent aliquid commune, quod est esse prius.Et quædam principia sunt in rebus sicut formæ sc. & quædā extra res. Similiter etiam natura principium est, elementū quoque & cognitio, & voluntas,& substantia,& illud propter quid,& bonū, & motus etiam, hæc omnia possunt dici principia.

Quid elementum.

Elementum dicitur illud ex quo cōponitur res primo,& est in eo,nec diuiditur secundū formā in aliam formam. Verbi gratia: Elementa soni sunt ex quibus componitur sonus,& ad quæ vltimo perueniunt; & si diuiderentur partes essent illis similes secundū formā, sicut aqua cuius pars est aqua, non sicut pars syllabæ. Item dicitur elementū per minoritatē, illud quod est vnum minimum; & si diuiditur secundum rem, dicitur etiam elementum commune omnibus rebus, quod est principium cuiuslibet, & in qualibet primum, scilicet vt materia prima.

Natura dicitur diuersimode.

Natura dicitur vno modo de omnibus pullulantibus,id est ex se generātibus; dicitur enim illud ex quo pullulat pullulās primo, & est in eo,sc.vt pars in toto. Item illud ex quo est primus motus in vnaquaq; rerū naturalium,& est in eis, id est intra. Pullulare autem dicitur omne quod habet crementum in alio secundū contactū,aut secundū cōsolidationē,sicut embriones. Item natura dicitur illud ex quo fit essentia rei naturalis,& sua generatio; vt cuprum natura est idoli. Et per hunc modū quidā dixerunt, quod elemēta sunt naturæ rerū naturalium. Item alio modo dicitur substātia rerū naturalium, sicut dicitur quod natura est potētia compositio; vel sicut dicit Emp. quod natura entium nihil aliud est nisi mixtum vel mixtio, quia mixta est natura rerū generabilium. Item dicitur natura prima materia,& hoc duobus modis; dicitur enim primū in veritate,& primum in respectu alicuius: Idest dicitur materia prima,natura cōmunis omnibus,& etiam natura propria vnicuique enti. Dicitur etiam natura forma & substantia, & ista est finis generationis.

De substantia.

Cap. LXV.

Substantia dicitur multipliciter.

SVbstantiæ dicuntur corpora simplicia, vt terra, & ignis,& similia. Item quæ ex ea constituuntur. Dicuntur autē substantiæ,quia nō dicuntur de subiecto, sed alia dicuntur ex eis. Aliter autē dicitur substantia illud quod est causa essentiæ rerū, quæ non dicuntur de subiecto, vt anima animalium. Item omnia mēbra animalium, sc.quæ sunt partes quantitatiuæ. Itē illud quod significat quid in omnibus rebus, & diffinitionem eorum; & hoc est in substantia cuiuslibet rei.

Idem in li. 7. Substantia est ens principaliter, & est prima omnium diffinitione, & cognitione, & tēpore. Nullum enim prędicamentum est separabile,nisi hoc solum. Et prius quidem est alijs diffinitione, quia necesse est vt diffinitio substantię accipiatur in cuiuslibet rei diffinitione,cognitione quoque quia magis scimus quodlibet, quando scimus quid sit. Dicitur autē substantia quatuor modis. Æstimatur enim substantia, quod est essentia rei sc.diffiniti,& vniuersale,& genus cuiuslibet:Et quartum istorū,quod est primum subiectum; hoc enim magis videtur esse substantia quàm aliud,& est illud de quo dicitur aliud,sc.denominatiuè,non autem ipsum de alio. Dicitur autem tale quoquo modo materia,& alio modo forma, tertio modo id quod est ex his.Et dico materiam,vt cuprū;formam autem,vt figuram statuæ; & quod ex his,statuam. Materia quidem est substantia, quia cum omnia alia fuerint abstracta, scilicet per intellectū, vt longitudo, latitudo,profunditas,nihil pręter materiam videtur permanere. Dico autem materiam illud quod non per se, sed per accidens scilicet dicitur quale, nec quantum, nec aliud eorum per quæ terminatur ens. Æstimant autem quidam,quod forma,& illud quod est ex vtroque, sint magis substantia quam materia.

Substantia dicitur 4. modis.

Et quoniam ęstimatur vna substantiarū illud quod significat essentiam rei, id est diffinitio, sciendū quod compositū ex subiecto & antecedente, non diffinitur vna diffinitione. Dicitur enim diffinitio multis modis, sicut quidditas, id est essentialitas, scilicet in diuersis generibus: Vno enim modo quidditas dicitur substantia: Alio modo vnumquodque prædicamentorum. Nam sicut interrogatur de substantia quid sit,ita & de alijs. Et quantitas igitur & qualitas sunt eorum quæ dicuntur per quid, sed non vt modo simplici, id est non modo absoluto,sed semper habent respectum ad substantiam. Itaque non solum substantiæ diffinitionem habent, sed & aliæ species entis modo abstracto. Et etiam accidentia per se.

Quidditas dicitur multis modis uti etiam definitio.

Iam quidem quæ natura sunt, vel artificio, materiam habent,quodlibet enim eorum habet potentiam ad esse & non esse. Quædam siquidem & natura,quædam artificio, quædam ex illo quod est per se.Et omne quod generatur est aliud, & ab alio, & per aliud. Quodque ex alio est,debet esse ex aliquo quod transmutatur, non quod remanet in eadem dispositione. Materia quidem per se non cognoscitur. Et est quædam materia sensibilis,vt cuprum, vel lignum,& omnia quæ mouentur. Quædam intelligibilis, & hæc est in sensibilibus,non secundum quod sensibilia sunt,vt mathematica. Substantia igitur quædam est materia, quædam forma, & quædam illud quod est ex his, vt anima quidem est potentia substantia, idest forma: Corpus autem materia: homo vero coniunctum.

Substantia, alia materia, alia forma alia coniunctum.

De tripl ci substantia creata.

Cap. LXVI.

Substantia alia mobilis alia immobilis.

IDem in lib. 9. Substantiæ sunt duæ: quædam enim est sensibilis siue mobilis, & alia immobilis. Mobilis autem, alia perpetua, vt cœlum & corpora cœlestia, alia vero corruptibilis, vt plantæ & animalia. Et de istis quidem duobus est sermo naturalis, quia cum motu sunt: Ista vero alterius, id est substantia intelligibilis & immobilis est alterius sermonis & scientiæ, cum non habeat principium commune cum substantijs mobilibus.Substantia sensibilis est transmutabilis, transmutatio autem est ex oppositis in situ,aut ex medio scilicet in extremum. Et contrarium quidem non transmutatur nec permanet, sed materia vel subiectū transmutatur ad contrarietatem, & ipsa est quæ permanet,& est tertia à contrarijs, scilicet quæ duo sunt.

Transmutationes sūt quatuor.

Transmutationes autem quatuor sunt, in quid, in quale,in quantum,in ibi.Generatio quidem simpliciter est in hoc: Augmentum in quantum, alteratio in passiones, translatio vero in locum.Omne autē transmutabile transmutatur ex eo quod est in potentia, ad id quod est ens in actu.Omnia quę sunt ex ente in potentia sunt, & non ente in actu. Necesse est autem vt materia transmutetur, quia potest vtrumque, id est potētiam habet ad vtrūque contrariorum: igitur omnia quæ transmutantur habent materiam,scilicet tanquā principium cōmune cū eo in quod transmutātur. Fit itaq; generatio ex non ente quodā modo,idest ex materia, quæ est habens alterum contrariorum actu, ens autem non actu sed potentia ad reliquum.

Quæ transmutantur habent materiam.

Tria sunt principia generationis quorum duo sunt contraria.

Causæ igitur sunt tres,& principia tria,quorum duo A sunt contraria, priuatio scilicet formæ contrariæ quæ actu inest materiæ, & formę quæ debet imprimi in materia. Nam omne quod transmutatur transit ab alio,& in aliud. Illud autem à quo motor est,ad quod autem forma, transmutabile vero materia est. Tres itaque sunt substantiæ, scilicet perficientes substãtiam sensibilem, vna est materia, & est hoc aliquid secundum quod videtur, & secundum contactum, non secundum ordinem, qui non est à materia. Non enim secundum materiam est distinctio, neque ordinatio in rebus, sed secundum formã, sine qua non est complementum. Tertium autem horum est substantia composita. Omne quoque quod est per artificium,est per similem causam causæ in natura. Nisi enim esset B ars, non esset generatio & corruptio in istis artificialibus; sicut nisi esset forma, non esset generatio, neque complementum in naturalibus.Est autem in corporibus calidum quidem vt forma, frigidum vt priuatio: Materia vero, quod est in potentia hæc duo.

De substantia æterna immobili.

CAP. LXVII.

IDem in lib. 12. Necesse est autem aliquam esse substantiam ęternam & immobilem. Substantiæ namque præcedunt omnia entia, scilicet causalitate; si igitur omnes substantiæ fuerint corruptæ, omnia entia erunt corrupta. quia scilicet destructa causa destruitur causatum. Deus igitur semper est, & est intelligẽs C per se, habetque vitam nobilem, & semper æternam. Ipse est Deus, vnus, ęternus, in fine nobilitatis, & est vita continuum æternum, hoc est substantia æterna non mobilis, abstracta à sensibilibus, non habens aliquam magnitudinem,nec partem,nec dimensionem. Mouet autem infinito tempore,nec patitur,nec transmutatur: principium enim entium non mouetur essentialiter, nec accidentaliter; & mouet, & facit primum motum etiam perpetuum. Necesse est primum motum moueri per aliquod quod non mouetur per se: Et vt motus perpetuus sit per motorem æternum, & vnus per vnum: & videmus præter motum totius simplicem id est vniformem,qui mouetur à substantia non mobili, alios motus esse perpetuos,qui sunt erraticorum,id est per stellas erraticas: Corpus enim circulare,id est cœlum vel vniuersum perpetuum est sine D quiete. Necesse est igitur vt vnusquisque istorum motuũ sc.orbiũ in quibus mouẽtur planetæ, fiat per aliud quod perpetuũ sit: natura enim stellarum etiã perpetua est. Quorũ motuum scientia propria mathematicorũ philosophia est,idest astrologorum, primus autẽ motor qui non mouetur, vnus est numero & ratione.

Datur aliqua substantia æterna & immobilis quæ est Deus.

Caue ne ex his incidas in errorem Arist. contra fidem. quod mundus vel motus fuerit ab æterno.

De Potentia.

CAP. LXVIII.

Quid potentia.

IDem in li. 5. Potentia dicitur principium motus aut transmutationis in alio, secundũ quod est aliud; sicut ars ædificandi, quæ est potentia, scil. effectiua, & non est in eo quod ædificatur; sed ars medicinæ est E potentia,& est in eo quod sanatur. Item potentia dicitur illud per quod patitur aliquid,in quod ab eo facta est aliqua actio,& habet potentiam patiendi quod ei bonũ est,& cõuenientiam ad recipiendũ. Item illud per quod aliquid fit melius & actio fit secundũ quod oportet: sicut dicuntur homines potẽtes, qui possunt in bonitate sermonis, i. qui bonũ habẽt modũ docẽdi quod sciunt. Itẽ potentia dicitur esse in omnib. entibus, in quib. res non patiuntur omnino, neq; trãsmutãtur,aut quib. motus non erunt ad peiora. Nã omne quod frangitur, & destruitur, aut corrumpitur aliqua corruptione, accidit ei hoc quia non habet potẽtiam, vel quia diminuitur ab eo aliqua potentia.

Potentia dicitur quatuor modis.

AVCTOR. Primus igitur modus est principium faciendi aliquid esse. Secundus principium recipiendi esse ab alio. Tertium principium faciendi bene esse. Quartus principium resistendi passioni.

Item Arist. ibidem. Tot igitur modis potentia dicitur. & potens eisdem modis. Et quidem quod corrumpitur æstimatur esse potens ad corruptionẽ, quia nisi hoc posset non corrumperetur,sed habet aliquam dispositionem & causam,vt talem recipiat passionem; & secundum hanc ęstimatur corrumpi,vel quia habet eam, vel quia priuationem habet illius.

Quid potentia passiua.

Idem in li. 9. Potentia passiua est in ipso passiuo principium trãsmutationis ab illo,secundũ quod est aliud: habitus autẽ,idest forma,est potentia quę non patitur ad aliud quod est prius,aut corruptionẽ ex illo secundum quod est aliud à primo transmutante. In passiuo quidẽ est potentia,patitur enim per aliquod principiũ quod habet,potentiæ autem actiuæ quędã sunt in carentib. anima,sc.vt in mineralibus.quædã autẽ in reb. animatis, & in habentibus animã. Quarũ quędã sunt quæ habent diffinitionẽ,idest discretionẽ,quędã non, id est potentiarũ animatarum. Alia est habens discretionem,vt in homine, scil. potentia intellectiua. Alia vero sine discretione, vt vegetatiua & sensitiua.

Potentiæ rationales sunt ad contraria non autẽ irrationales sed ad vnũ determinatę.

Et illæ quidem quæ sunt cum discretione, contrariorum sunt, id est ad contraria, & non ad vnũ, quia non agunt nisi voluntariè & secundũ appetitum:vnde quia appetunt contraria,agunt aliquãdo cõtraria. Potentiæ vero irrationales non sic,quoniam agũt per approximationẽ non voluntariè: vnde & tales quando appropinquant secundũ quod est eis possibile,de actiuo & passiuo necesse est vt quędã agant,& quædã patiantur, id est potẽtia agens sine ratione cũ appropinquat patienti necesse habet agere;& potẽtia passiũa in his quæ sine ratione sunt,cũ appropinquat agenti,necesse habet pati: alias vero non est necesse, id est potentias cũ ratione, licet approximent ad se inuicem agens & patiens,non tamen necesse est agere vel pati. illa enim agunt contraria,scilicet potentiæ rationales, vt dictum est. Nihil enim agunt nisi quod appetunt. Ideo autem omnia artificia & scientiæ sunt potentiæ, quia sunt principia transmutationis in aliud,secũdum quod aliud est. Et nihil quidem erit illud ad quod nõ potest, idest nihil suscipiet actũ, nisi habuerit potentiam ad eum. Cum autem est aliquid possibile ad aliquem actum,possibile est in alio tempore,scilicet non semper, neque quocumque modo, sed quodã modo, idest cum appropinquant agens, & patiens.

Scientia & artes sunt potentiæ.

De Actu.

CAP. LXIX.

Actus respõdent potentijs.

ACtus quoque non dicuntur vniuoce, sicut nec potentiæ, sed secundum conuenientiam, scil. ad potentias: Respõdent enim actus potentijs: & potentia quidem non est respectu prioris actus,sed posterioris; vt homo non est in potentia id ex quo est, sed res ex qua fit hoc;vt sperma est in potentia homo. In quibusdam tamen forma præcedit (idest actus)& in quibusdam non. Non enim possibile est vt sit ædificator, idest habens potentiam ędificandi, qui non ędificat omnino, scilicet actualiter; neque vt sit citharista, qui non citharizat. Similiter etiam in naturalibus præcedit actus potentiam, secundum generationem,& tempus, & substantiam, sc. compositam. Verbi gratia: Vir ante est puer, & homo ante vtrumque: quasi diceret, Nullus habet potentiam viri, scil. in generando, antequam sit vir, sc. natura & actu, vnde prius est vir substantia, & generatione, & tempore, quàm habeat potentiam generandi; quare actus prior est potentia. Hoc quidem verum est de omnibus potentijs generatis & acquisitis in aliquo, scilicet potentijs proprijs. In his enim necesse est actum præcedere: vnde aliquis addiscit & operatur, vt possit docere: Sed in potentijs innatis potentia præcedit actum. Non enim aliquis sentit, vt habeat potentiam sentiendi, sed potius econuerso.

Actus [illegible] dum, [illegible] dit potentiam.

Aristo. vbi supra. Materia quidem cum est in potentia, possibile est vt veniat ad formam, & cum fuerit in actu, tunc erit in forma. Omnia vero quæ habent aliam operationem præter actus, est in eis (supple vt perfectio) sicut consideratio in considerante, & viuere est actus animæ, ac perfectio siue forma. Quoniam autem actus est melior & nobilior potentia nobili, scilicet in bonis rebus manifestum est: Contraria namque secundum quod in potentia sunt, simul sunt, vt sanitas, infirmitas, motus, & quies. Contrarias autē actiones impossibile est simul esse, sed necesse est in rebus malis, vt actus complementum sint peius quàm potentia, quia potentia est ad vtrumque contrarium, vnde malum naturaliter est potentia, scilicet inordinata. Ex inordinatione enim potentiæ relinquitur in alijs rebus.

In bonis actus est nobilior quam potentia non autem in malis.

A

B

De dispositione, & passione, & priuatione.

Cap. LXX.

Dispositio dicitur multipliciter.

IDem in lib. 5. Dispositio vno modo dicitur, quasi actio aliqua eius cuius est, sicut ars aliqua vel motus. Cum enim aliquid agit, & aliud patitur, dispositio est inter ea: similiter & inter vestiens & vestitum est dispositio, scilicet calor, non quia vestis calefaciat, sed quia prohibet frigus. Impossibile est autem quod ista dispositio sit alterius tantum. Alio modo dicitur dispositio secundum dispositionē scilicet formæ ad materiam, & etiam secundum quod dispositio vel compositio rei est bona vel mala, aut per se, aut respectu alicuius, vt sanitas scilicet, quæ est dispositio ad optimum. Dicitur etiam dispositio ordinatio partium in toto. Et omnino bonitas partium est alia dispositio.

C

Passio dicitur dupliciter.

Passio dicitur vno modo qualitas qua potest transmutari subiectum, vt album & nigrum, dulce & amarum, &c. Alio modo trāsmutationes & actiones istorum, magis etiam specierum transmutationes nocentes quæ læsionem inferunt, vt febris. Occasiones enim vel actiones, maxime delectabilia vel contristabilia conferentes, dicuntur passiones.

Priuatio dicitur multipliciter.

Priuatio dicitur vno modo, cum aliquid non habet illud in cuius natura est esse in alio, licet ipsum non habeat hanc materiam; vt plantæ carent sensu secundum naturam suam. Repugnant enim remotæ dispositiones & materiales, perfectio tamen vltima non repugnat. Nam vegetabile componitur non solum sensibili, vt in pecore, sed etiam rationali, scilicet vt in homine. Hæc est igitur priuatio remota.

D

Alio modo dicitur priuatio, quæ non habet illud quod habere debet per naturā suam, vt homo cæcus; & hæc est priuatio per se, id est secundum speciem; sed alius est modus carendi visu in talpa, hæc enim est priuatio secundum genus. Item cū hoc fuerit in sui natura, & in tempore quo debet habere vel non habere. Cæcitas enim non est in omni tempore, sicut in catulo, scilicet ante nonum diem, sed in tempore in quo debet habere visum & non habet. Item priuatio dicitur abstractio quæ fit in vnaquaque rerum, scilicet ex suo loco naturali, vt extractio oculi. Secundum igitur numerum modorum qui fiunt per negationem, erit & numerus modorum etiam priuationis.

E

De perfectione, & fine.

Cap. LXXI.

Perfectum sex modis dicitur.

PErfectum vno modo, scilicet secundum quantitatem dicitur illud, quod impossibile est aliam partem habere omnino extra illud, scilicet cuius est pars; sicut tempus, quia extra illud impossibile est esse aliquod tempus, vel partem tēporis. Alio modo dicitur perfectum, scilicet secundum qualitatem, vt quod habet studiositatem, idest perfectionem scientiæ, sicut dicitur medicus vel musicus perfectus, qui non habet diminutionem, idest imperfectionē in modo studiositatis, id est scientiæ per studium acquisitæ. Similiter & quod dicitur bonitatis modo. Et secundum hunc modum sumitur etiam in fœdis, id est in turpibus, per transmutationem, vt cum dicitur bonus latro, bonus mendax, perfectus latro, perfectus fur. Tertio modo perfectum in natura scilicet, vt omnes substantiæ. Quarto modo secundum voluntatem, scilicet quod habet finem perfectum, vt qui non diminuitur in modo studiositatis suæ, id est qui finē habet studij sui. Quinto modo quod habet perfectionem nobilem, id est formam perfectiuam nobiliorem; vt dialecticus dicitur perfectus in respectu grammatici. Sexto modo perfectio dicitur finis aliquis, & transumptiue dicitur etiam de rebus malis. Dicitur enim quod aliquid corrumpitur perfecta corruptione, quando scilicet nihil deest corruptioni: per transumptionē igitur corruptio dicitur perfectio, quia vtrumq; est finis, sc. perfectio, & corruptio. Perfecta autē dicūtur quędā per se, quia non diminuitur ab eis aliquid de bonitate, nec in eis est etiam magis, & nihil inuenitur extra illa. Quædam autē modo vniuersali, ita quod non est in eis nobilitas in aliquo generum, sed supra, sc. vt vniuersale, & prima causa, & nihil est extra illam, sc. nobilitatem, idest aliæ nobilitates habent ab illa perfectionem.

Perfecta quadam dicuntur per se, quadam modo vniuersali.

Finis dicitur multipliciter.

Finis dicitur illud quod est vltimū vniuscuiusq; rerum, & extra quod nihil inuenitur. Item illud quod est primum, scilicet in genere continentis, vt cœlum & omnes partes eius sunt intra. Item dicitur finis, scilicet in mathematicis, id quod est forma magnitudinis, & habens magnitudinem. Item in naturalibus, scilicet perfectio cuiuslibet rei, & illud ad quod est motus, & propter quod. Item substantia vniuscuiusq; rerum compositarum, scilicet materia ex qua. Item id quod significat essentiam cuiuslibet, scilicet diffinitio: Hæc enim est finis cognitionis. Secundum igitur numerum modorum principij, dicitur & finis, & etiam magis in pluribus modis.

De necessario, per se, & ex aliquo.

Cap. LXXII.

Necessariū dicitur multipliciter.

NEcessarium dicitur aliquid, quia nisi cū ipso, idest per ipsum, res non potest esse; & est tanquā causa, sicut anhelitus & nutrimentū in animalibus. Item dicitur necessarium, quia impossibile est nisi per illud vt sit aliquod bonum, vt medicinam accipere bonum est, ne accidat infirmitas; & nauigare Athenas bonum est, vt recipiatur debitū. Item necessarium dicitur violentum, sicut dicit Sophocles: *Violentia de necessitate me cogit vt hoc faciam.* Et sicut dixit Euenus, quod *omne necessarium est contristans.* Item dicitur necessarium illud quod impossibile est aliter esse.

Per se dicitur diuersimode.

Per se dicitur esse vno modo forma, & substantia cuiuslibet rei, vel quod significat quidditatem rei, sicut dicitur per se bonum id quod est bonum, idest quod habet bonitatem, hoc est per se secundum formam. Alio modo secundum materiam, scilicet illud in quo est aliquid primo naturaliter, vt in superficie color, & vita in anima. Hoc modo dicitur per se subiectum cuiuslibet, vnde superficies est alba per se. Itē per se dicitur vniuersaliter in essendo, sic causa respectu causati; & etiam in cognoscendo, sicut illud vnde concluditur vera conclusio. Item illud quod non habet causam aliam, scilicet vt prima causa. Item illud quod est per se situm. Situs autem dicitur in habente partes secundū ordinem partium, idest dispositio partium in toto, aut secundum locū, scilicet vt mammillæ sitæ sunt in pectore, aut secundum potentiam, idest sicut actus ad suam potentiam ordinatur, vt irasci est in virtute irascibili, aut secundum formam, vt secundum quatuor qualitates elementorum.

Ex aliquo multifariā dicitur.

Ex aliquo dicitur vno modo, sicut aliquid dicitur ex materia; & hoc dupliciter, vel ergo secundum primum, idest ex materia prima, vel secundum vltimam formam, id est speciem, scilicet materiæ; id est ex materia vltima siue proxima, verbi gratia: Omnia liqua-

liquabilia sunt ex aqua, scilicet tanquam ex materia prima, & idolum ex cupro, tanquam scilicet ex materia proxima: hęc enim est initium contrarietatis, scilicet materia proxima, & non prima: Huic enim nihil est contrarium. Alio modo dicitur ex alio illud, quod est compositum ex materia & forma: alio modo, vt partes ex toto, scilicet per resolutionem, sicut lapides ex domo fiunt, tanquam scilicet partes materiales ex dissolutione totius, forma enim complementum est. Item alio modo sicut forma, id est species ex parte, vt homo ex bipede, id est ex corpore quod est bipes dicitur & est homo, quæ est species logica. Item alio modo sicut forma, quæ est elementum formæ. Item alio modo, scilicet sicut totum materiale ex partibus materialibus, vt filius ex patre & matre; sunt enim semina filiorum ex quibusdam partibus parentum. Alio quoque modo quę sunt post in tempore, supple fieri dicuntur ex prioribus, vt nox ex die, & pluuia ex sereno, sunt enim post illa, horum autem quædam sunt quę potentiam habent transmutari adinuicem, scilicet circulariter, vt nox & dies. Quædam autem quæ sequuntur seinuicem in tempore tantum, sed non circulariter; vt ex meridie fit occasus solis, non autem econuerso.

De parte, & toto, & diminuto.

Cap. LXXIII.

Pars dicitur varijs modis.

PArs vno modo dicitur id, in quod totum diuidi, vel quod ex eo diminui potest; vt duo sunt partes trium. Alio modo illud quod numerat tantum ista, scilicet præcise, & non plus, neque minus. Tertio modo dicitur pars, scilicet in via cognoscendi illud, in quod possibile est formam diuidi absque quantitate, scilicet diuisione formali. Vnde dixerunt logici, quod formæ sunt tres generationis vel generis. Item partes dicuntur illa in quæ diuiditur aliquid, quantitate scilicet & non specie, aut ex quibus componitur totum; aut etiam ex quo forma, sicut cuprum est pars sphæræ: Est enim materia in qua est forma prima, id est rotunditas & angulus est pars figuræ. Item illa quæ sunt in diffinitione alicuius.

Totum dicitur multipliciter.

Totum dicitur à quo non diminuitur aliqua pars eorum quibus est totum. Dicitur autem totum naturaliter continens ad contenta, ita quod contenta sint vnum; & hoc dupliciter, aut sicut vnaquæque rerum continuarum vel discretarum est vnum, scilicet in toto integrali, vel numerali, aut sicut in vniuersali vniuntur partes de quibus prædicatur, vt homo & equus in animali. Est etiam totum cuius partes tantū potentia sunt. Dicitur autem vnitas vniuersalitas aliqua quantitatis; & cum habeat initium, & vltimum, & medium, illa quorum in situ diuersitas est, dicūtur totum; in quorum vero non est, dicuntur omne. In quibus autem possibilis est vtraque dispositio, dicitur omne & totum, vt cera & pix. Aqua vero & vnumquodque humidorum, & numerus, dicuntur omne; quoniam horum natura in sui dispositione remanet in mutatione, id est in transmutatione partium secundum situm, in forma autem non.

Quid dicitur diminutum.

Diminutum dicitur membrum totius, non quolibet modo, sed oportet vt illud sit aliquid non distinguibile, sed sicut distinguitur superfluum à necessario. Non enim caluities est diminutio membri, nec etiam quando diminuitur caro vel splen. Sed quando diminuitur aliquis aure, vel alio extremorum; sed nec in quocumque fuerit ex locis, sicut arca cum perforatur non diminuitur à membro.

De Genere, & Falso, & Accidente.

Cap. LXXIIII.

Genus varijs modis dicitur.

GEnus dicitur eiusdem formæ generatio continua, vt homo, scilicet per successionem. Item primus motorum cum generatione aliquorum, scilicet à quo denominantur tanquam à primo patre. Item sicut superficies plana genus est planarum figurarum, & corporea corporalium. Item omne quod est in diffinitionibus primum, & dicitur secundum quid. Item subiectum vel principium materiale cuiuslibet rei habens differentiam & qualitatem. Et dicuntur diuersa genera, quorum subiectum primum est diuersum, nec permutatur vnum in alterum, nec vtrumq; in idem; sicut materia & forma, quę sunt idem in genere. Dicuntur etiam diuersa genera, quæ in diuersis prædicamentis sunt: Quædam enim entia significant quid, quædam quale, &c. quæ non alterantur ad idem, neque ad inuicem.

Quænā sint diuersa genera, & quæ eadem.

Falsum dicitur multipliciter.

Falsum vno modo dicitur in sermone, quod est ex his quę non sunt: Et hoc dupliciter, aut quia non est compositum, idest non cohæret ad pręsens, aut quia est impossibile componi. Et ista non sunt idem, scilicet sicut temporale & ęternum, vt te sedere aliquando falsum est: Diametrum autem esse simetrum semper est falsum. Alio modo dicitur falsum in re, scilicet sicut illa quæ non apparent sicut in natura sunt, aut apparent quod non sunt, sicut vmbra & somnia. Secundum hunc modum dicuntur res falsæ, aut quia non sunt, aut quia sunt quidem, sed non sunt illa quæ imaginantur, id est non sunt illa quæ apparent in imaginibus.

Accidens dicitur dupliciter.

Accidens vno modo dicitur quod de aliquo vero dicitur, non tamen necessario, nec in maiori parte, id est vt semper, nec vt frequenter; vt si quis alia intentione foderit foueam, & casu inuenit thesaurum, hoc accidit. Accidens autem non habet causam terminatam, sed casum. Alio modo dicitur accidens, vt omnia quæ sunt alicuius per se, & non sunt de substantia, id est de essentia substantiæ, vt triangulum habere duos rectos angulos.

De eo quod accidit non datur scientia.

Idem in 6. lib. Accidens autem secundum primum modum, scilicet quod non habet causam determinatam, non habet scientiam permanentem. Omnis enim scientia permanens, aut est illius quod est semper, aut illius quod est in maiori parte.

De ante, & post.

Cap. LXXV.

Ante multis modis dicitur.

IDem in lib. 5. Dicitur autem *Ante* primum ens, & principium in vnoquoque genere. Item quod est proximum alicui principio determinato. Item dicitur ante secundum locum, quod est proximum alicui loco determinato: Verbi gratia, loco medio, vel vltimo: Remotum autem dicitur post. Item dicitur ante secundum tempus, aut in pręterito, & est illud quod est remotius ab instanti, sicut bella Troiæ fuerunt ante bella Medorum; aut in futuro, & est illud quod est propinquius ad pręsens nunc. Item dicitur ante secūdum motum, scilicet id quod est propinquius ad motorem, sicut puer est ante virum secundum motum, scilicet augmenti qui est per calorem naturalem. Item dicitur ante secundum potentiam, vel virtutem, sicut dominus ante dominā, quia superior est in potentia. Item illud quod est fortius dicitur ante, quia cogit alterum sequi voluntatē suam. Item dicitur ante secundum ordinem, idest secundum relationem ad vnum, vt secundū ante tertium, quia propinquius est ad primum. Item alio modo dicitur ante, scilicet modo simplici, quod est ante per scientiam. Dicitur etiam ante per diffinitionē & secundū sensum. Secūdum diffinitionē quidem, idest secundum intellectū. id quod est ante modo vniuersali: Secundum sensum autē, vt res particulares. Vniuersaliter etiam accidēs ante totum, vt musicus ante hominē musicum: Totum enim non erit penitus sine parte. Item passiua, idest subiecta ante passiones, vt linea ante rectitudinem, superficies ante planitiem. Quædā etiam naturaliter & substantialiter dicuntur secundum prius & posterius, vt accidens præcedit substantiam, & actum potentia.

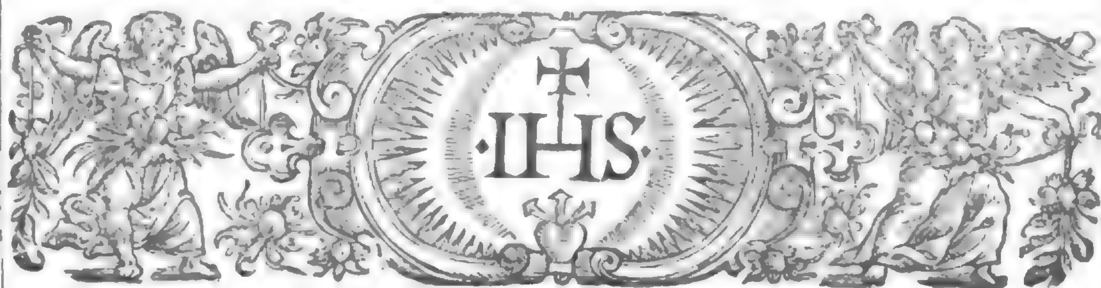

SPECVLI MAIORIS VINCENTII PRÆSVLIS BELVACENSIS,

Tomus Secundus.

LIBER DECIMVSSEPTIMVS.

De Theologica scientia.

CAP. I.

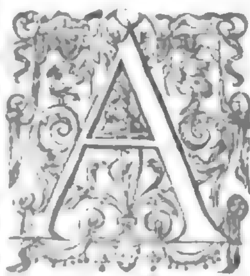

AVCTOR. Post Metaphysicam ac cæteras inferiores scientias, tam practicas, quã theoricas, quæ à Gentilibus & Paganis inuentæ sunt, ad vltimũ de Theologia latius dicendum restat. Ad cuius veram notitiam etiam philosophi peruenire non potuerunt, ad hanc enim tanquam ad finem reliquæ omnes vniuersaliter ordinantur, eique tanquam reginæ multipliciter famulantur. Quáquam eadem scientia videatur apud philosophos appellari Metaphysica, quæ apud nos vocatur Theologia; eo quod Theologia tractat de inuisibilibus visibilium essentijs, & similiter Metaphysica: vnde & Metaphysica vocatur scientia diuina, & Philosophia prima, scientiarumq; scientia: & ipsa merito supremum & vltimũ apud philosophos locum tenet, quæ ab ipsis vltimo tempore post reliquas scientias est inuenta.

Gentiles philosophi ad notitiam Theologia non peruenerunt.

Hugo super Hierarchiam. Legimus enim artes & disciplinas, & rationum præcepta plurima, quæ illi sensu & ingenio suo dato, in hoc ipsum scrutati sunt, & inualuerunt in parte hac, vt verum apprehẽderent; quia & hæc veritas per eos ministranda erat, quæ non erat ad vitam, qui filij vitæ non erant. Ideo datum est illis propter nos quibus consummatio seruabatur, & inchoatio paratur, vt inuenirent veritatem illam, quam oportuit suscipere filios vitæ ad obsequium summæ veritatis, cuius labor ipsis appositus est, his fructus seruatus, & in his omnibus lumen intelligentiæ, & acumen ingenij, sensúsque virtutem, ad documenta prima perceperunt, in quibus creaturam tantum, & modum naturæ inferioris, secundum rationis formam insitæ, subtiliter discusserunt. Nouissimè vero Theologiam pro ratione diuinorum, & scrutatione inuisibilium quasi consummaturi, sapientiam addiderunt; vt ipsi putauerunt consummaturi, sed vere amissuri, & veram non inuenturi.

A

Cur ad huius scientiæ veram notitiam philosophi non peruenerunt.

CAP. II.

FVit enim quędam sapientia, quę sapientia videbatur his qui veram sapientiam non nouerant, hanc inuenit mundus, & inflari cœpit, & tumuit; magnum se æstimans in ea, & præsumpsit, & dixit vltra pergere ad sapientiam summam, confidens in sapientia sua, quasi via esse potuisset ad illam: & fecit sibi scalam speciem creaturæ, nitens ad inuisibilia creatoris, tunc B quæ manifesta erant Dei, ad illusionem processerunt, & nota facta sunt, vt probarent corde non puro. Nam illa quæ videbantur nota erant: & erant alia, quæ nota non erant: & per ea quæ nota erant, putauerunt ire in illa quæ abscondita fuerunt: & corruerunt mente vltra possibilem veritatem immunditia figmentorum suorum, vbi non inuenerunt amplius quod apprehenderent. Ideo stultum fecit Deus, scilicet huius cor, quo non potuit inueniri sapientiam Dei, & monstrauit sapientiam aliam quæ stultitia videbatur, & non erat vt vera sapientia inueniretur per C eam.

Sapientes huius mundi in sapientia sua stulti facti sunt.

Prędicatus est Christus Crucifixus, vt humilitate veritas quęreretur, sed mundus modicum respexit, & non potuit verum agnoscere; voluit enim contemplari opera Dei quę miranda fecerat, & quæ proposuit imitanda noluit venerari. Neque enim in orbum suum attendit, vt pia deuotione medicinam quęreret, sed de falsa sanitate præsumens, dedit se vt vana curiositate aliena inuestigaret, & videbatur ex se proficere, & defecit in se, & eum qui erat supra se non inuenit, & proposuit de illo ęstimationes quas corde D superbo conceperat, ne verum ignorare videretur. & festus est in inuia erroris alia & alia contra naturam plurima & nouissime in dedecora Dei, & excellenti maiestate deformia, vt error fieret manifestus, prius enim verum erat, & magnum videbatur, & nouissime successit falsitas, cum veritas consummari debuisset, & demonstratum est quasi lumen quoddam in parte vna, & ibi videretur aliquid, & erant contra densæ tenebræ, & caligo profunda ignorationis, vbi confusionis laqueus ponebatur in captionem super-

borum, & viderunt vbi lumen erat, & vbi tenebræ erant, videre non potuerunt; & ibi laqueo capti sunt propter audaciam præsumptionis suæ, qua se præcipitauerunt ire in illud. Nam ibi corruere cœperunt immunditia figmentorum suorum, & assumpserunt speciei simulachra diuinorum, vt inuisibilia viderent per ea quæ videbantur; & erat ibi simile aliquid, sed de longe ostendens quod quærebatur; Neque lucem ingerens oculis caligantibus. Natura enim ad seruitutem condita, creatorem suum demonstrauit; sed erat similitudo peregrina ad excellentem maiestatem, & dominantem.

Creatura non deducit perfectè in cognitionem creatoris.

Neque potuit euidentem declarationem inuenire in his omnibus illa, quę docenda fuerant vera, quia & ipsa sana non erat, vt vi sua clarescerct in contemplationem. Non enim huic per gratiam exemplaria formabantur ad sanitatem visionis internæ. Neque arcana sapientiæ nouerat, & conditorum thesaurorum, sed naturali solo documento vtens, lippienti acie, lumen nubilum & ambiguum adducens, speculanti, in rerum creatarum specie contemplabatur. Propterea errauerunt, & euanuerunt, cum transire vellent mente, per ea quæ sola nosse acceperant, & palpitantes æstimationibus ad ea quæ videre non poterant, cæci inuenti sunt, qui se videre putauerunt. Dignum quippe erat vt confunderentur in summis, qui de inferiorum cognitione superbierant.

De triplici falsa Theologia.

CAP. III.

Antiqui philosophi circa Dei notitiam multipliciter errarunt.

AVCTOR. Et quoniam antiquis temporibus (videlicet priusquam Euangelica veritas propalaretur, ac verus vnius Dei cultus per orbem dilataretur) rudis stolidaque gentilitas, densis infidelitatis tenebris obuoluta, non solum in proprijs, verũ etiam in poetis atque philosophis circa Dei notitiam multipliciter errabat. Primò quidem de falsa Theologia huic operi inserimus, quatenus huiuscemodi erroribus eliminatis, ad veram Theologiam liberè transeamus.

Aug. de Ciuit. Dei lib. 6. Marcus Varro tria genera Theologiæ esse posuit, scilicet vnum fabulosum, quo vtuntur poetæ; alterum naturale, quo philosophi; tertium ciuile, quo populi. Sed ciuilis Theologiæ turpitudines erroneas, philosophicis interpretationibus velut altioris doctrinæ specie, colorare conatur; videlicet tanquam ius animæ mundi, quam putauit per cuncta diffusam ex partibus molis huius, in quas visibilis mundus iste consurgit, & multiplici administratione naturæ, quamplurium Deorum nomina acceperit. O Marce Varro, cum sis homo acutissimus, dicis fabulosos Deos accommodatos esse ad theatrum, naturales ad mundum, ciuiles ad vrbem; cum mundus opus sit diuinum, vrbes vero & theatra opera sint hominum. Nec alij Dij deridentur in theatris, quàm qui adorantur in templis, nec fabulosa igitur, nec ciuili Theologia, sempiternam quisquam adipiscitur vitam. Illa enim de Dijs turpia fingendo seminat, hæc fauendo metit. Illa mendacia spargit, hæc colligit. Illa res diuinas falsis criminibus insectatur, hæc eorum criminum ludos, in diuinis rebus amplectitur. Illa de Dijs nefanda figmenta hominum carminibus personat, hęc Deorum ipsorum festiuitatibus consecrat. Facinora & flagitia numinum illa cantat, hæc amat. Illa prodit aut fingit, hæc autem, aut attestatur veris, aut oblectatur & falsis. ambæ turpes, ambæque damnabiles: sed illa quæ theatrica est, publicam turpitudinem profitetur. Ista quæ vrbana est, illius turpitudine ornatur, hinccine vita ęterna parabitur, vnde ista breuis temporalisque polluitur.

Turpitudo ethnica Varronis de triplici Theologia.

Quod Theologia fabulosa non sit à ciuili separanda.

CAP. IIII.

REuocatur igitur ad theologiam ciuilem theologia fabulosa, theatrica, scenica, indignitatis & turpitudinis plena. Quid enim aliud ostendunt illa simulachra, formæ, ætates, sexus, habitus Deorum? Nunquid barbatum Iouem, imberbem Mercurium poetæ habent, pontifices non habent? Nunquid Priapo mimi, non etiam sacerdotes enormia pudenda fecerunt? An aliter stat adorandus in locis sacris, quàm procedit ridendus in theatris? Num Saturnus senex, Apollo ephebus, ita personæ sunt histrionum, vt non sint statuæ delubrorum? Cur Sorculus, qui foribus præest, & Limentinus, qui limini, sunt Dij masculi; atque inter hos Cardea fœmina est, quæ cardinem seruat? Nonne ista in rerum diuinarum libris repeciuntur, quæ graues poetæ suis carminibus indigna duxerunt? Nunquid Diana theatrica portat arma, & vrbana simpliciter virgo est? Nunquid scenicus Apollo citharista est, & ab hac arte Delphicus vocatur?

Æque turpis est Theologia ciuilis Gentilium, ac Theologia poetarũ.

Sed hæc honestiora sunt in comparatione turpiorum. Quid de ipso Ioue senserunt, qui eius nutricem in capitolio posuerunt? Nonne attestati sunt Euemero, qui omnes tales Deos, non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia, homines fuisse, mortalesque conscripsit. Sacra sunt Iunonis, & hæc in eius dilecta insula Samo celebrantur, vbi nuptum data est Ioui. Sacra sunt Veneris, vbi amatus eius Adon, Aprino dente extinctus, iuuenis fortissimus plangitur. Sacra sunt matris Deum, vbi Atthis pulcher adolescens ab ea dilectus, & muliebri zelo abscisus, etiam hominum abscisorum (quos gallos vocant) infelicitate deploratur. Hæc cum deformiora sint omni scenica fœditate, quid est quod fabulosa de Dijs figmenta poetarum, ad theatrum videlicet pertinentia, velut secernere nituntur à ciuili theologia, quam pertinere ad vrbem volunt; quasi ab honestis & dignis, indigna & turpia? Quid ipsa numinum officia tam viliter minutatimque concisa, propter quod eis dicunt pro vniuscuiusque proprio munere supplicari oportere? Nonne scurrilitati mimicæ, potius quam diuinę consonat dignitati? Itaque sacra pontificum, à carminibus poetarum, velut res honestas à turpibus, veraces à fallacibus, graues à leuibus, serias à ludicris, appetendas à respuendis, qua possunt quasi conentur subtilitate discernere. Intelligimus quid agant, qui illam theatricam & fabulosam theologiam, ab ista ciuili pendere nouerunt, & ei de carminibus poetarum, tanquam de speculo resultare.

Dij gentiũ, etiam ipsis met gentilibus attestãtibus fuerũt homines mortales.

De origine falsorum Deorum.

CAP. V.

PEtrus Comestor in historia scholastica. A Nino rege Assyriorum orta sunt idola, in hunc modum. Mortuo Belo, Ninus in solatium doloris imaginem patris fecit sibi, cui tantam exhibuit reuerentiam, vt quibuslibet reis qui ad eam confugissent, parceret. Proinde homines de regno eius diuinos honores imagini cœperunt impendere. Huius exemplo plurimi charis suis mortuis imagines dedicarunt. Et sicut ab idolo Beli cætera traxerunt originem, sic & ab eius nomine generale nomen fuit idolorum. Sicut enim Belus dictus est ab Assyrijs, sic & alię nationes secundum idiomata linguæ suæ dixerunt, aliæ Bel, aliæ Beel, aliæ Boal, aliæ Baalim, sermo & nomina specificauerunt, aliæ Belphegor, aliæ Beelzebub dicentes.

Ninus fuit primus author Idololatriæ, erigẽdo statuam Patris sui Beli, à quo idola nomen generale sumpserunt.

Isid. in lib. etym. lib. 8. Sic ergo simulachrorum vsus exortus est, cum ex desiderio mortuorum constituerentur imagines vel effigies tanquam in cœlum receptis; Pro quibus se in terris dæmones colendos supposuerunt, & sibi sacrificari à deceptis & perditis

per-

persuaserunt. Simulachra autem a similitudine nuncupata, eo quod manu artificis ex lapide aliave materia, eorum vultus imitantur, in quorum honore finguntur. Et notandum quod Latinus sermo sit, & non Hebræus: Apud eos enim idolum siue simulachrum Ismael dicitur. Iudæi dicunt, quod Ismael primus simulachrum luto fecerit. Gentiles autem primum. Prometheum simulachra hominum de luto finxisse perhibent.

Triplex incitamentum habuere gentiles ad idolatriam.

AVCTOR. Vt autem in libro sapientiæ legitur, ad imaginum huiuscemodi cultum habuerunt homines triplex incitamentum, quæ sunt affectio viuentium erga morientes, timor & adulatio subditorum erga reges, diligentia quoque artificum in sculpendo, ac depingendo imagines.

De Nominibus Deorum.

CAP. VI.

Nomina Deorum.

ISid. *vbi supra.* Quos ergo Pagani Deos asserunt, homines olim fuisse produntur, & pro vniuscuiusque vita, vel meritis, coli apud suos post mortem cœperunt; vt apud Ægyptum Isis, apud Cretam Iouis, apud Mauros Iuba, apud Latinos Faunus, apud Romanos Quirinus. Eodem quoque modo apud Athenas Minerua, apud Samum Iuno, apud Paphos Venus, apud Lemnos Vulcanus, apud Naxos Liber, apud Delos Apollo. In quorum etiam laudibus accesserunt & poetæ, & compositis carminibus in cœlum eos sustulerunt. Nam quorumdam adinuentiones artium cultu peperisse dicuntur, vt Esculapio medicina, Vulcano fabrica. Ab actibus autem vocantur, vt Mercurius, quod mercibus præest; Liber à liberalitate. Fuerunt etiam quidam viri fortes, aut vrbium conditores, quibus mortuis, homines qui eos dilexerunt, simulachra finxerunt, vt haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium.

Bel seu Saturnus.

Bel idolum Babylonicum est, quod interpretatur vetus. Fuit enim hic Belus pater Nini primus Rex Assyriorum, quem quidam Saturnum appellant. Beelphegor interpretatur simulachrum ignominiæ, Idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, super montem Phogor, quem Latini Priapum vocant, Deum hortorum: Fuit enim de Lapsaco ciuitate Hellesponti, de qua pulsus est; Et propter virilis membri magnitudinem, in numero Deorum suorum eum Græci transtulerunt, & in nomine eius sacrauerunt hortum, vnde & dicitur præesse hortis, propter eorum fœcunditatem. Beelzebub idolum fuit Accaron, quod interpretatur vir muscarum: Zebub enim musca vocatur. Spurcissimum igitur idolum ideo vir muscarum vocatum, propter sordes idolatriæ, siue propter immunditiam.

Beelphegor, seu Baal & Priapus.

Beelzebub.

De Physicis interpretationibus falsorum numinum.

CAP. VII.

QVædam autem nomina Deorum suorum gentiles per varias fabulas ad rationes physicas conantur traducere, eaque in causis elementorum composita esse interpretantur, sed hoc à poetis totum fictum est, vt Deos suos ornarent aliquibus figuris, quos perditos ac infamia dedecoris plenos fuisse historiæ confitentur: Omnino enim fingendi locus vacat, vbi veritas cessat.

Saturnus.

Saturnus origo Deorũ, & totius posteritatis à Paganis designatur: hunc & Latini à satu appellatũ ferunt, quasi ad ipsum satio omnium pertineat rerum: vel à temporis longitudine, quod saturetur annis. Quòd filios suos fertur deuorasse, hoc est quod annos quos tẽpus produxerit in se reuoluit; vel eo quod semina vnde oriuntur iterũ redeunt, hunc Cæli patris abscidisse genitalia dicunt, quia nihil in cælo de seminibus nascitur. Falcem tenet inquiunt, propter agriculturam significandam, vel propter annos & tẽpora, quod in se redeant; vel propter sapientiam, quod intus acuta sit.

Iouis seu Iupiter.

Iouis dicitur à iuuando, & Iupiter quasi iuuans pater, hoc est omnibus præstans, hunc & priuato titulo Iouem optimũ dixerunt, dũ fuisset incestus in suis, impudicus in extraneis: Quẽ modo taurũ fingunt, propter Europæ raptum: Fuit enim in naui cuius insigne erat taurus. Modo Danaes per imbrem aureũ appetisse concubitũ; vbi intelligitur pudicitiam mulieris ab auro fuisse corruptã; Modo in similitudinem Aquilæ fuisse, propter quod puerũ ad stuprũ rapuerit; Modo serpentem, quia reptauerit; & Cignum, quia cantauerit. Et ideo non figuræ istæ sunt, sed planè de veritate scelera: vnde turpe erat tales Deos credi, quales homines non esse debeant.

Ianus.

Ianum dicunt quasi mundi, vel cæli, vel mensium ianuam: duas Iani facies faciunt, propter Orientem & Occidentem. Cum vero faciunt eum quadrifrontem, & Ianum geminum appellant, ad quatuor mũdi partes hoc referunt, vel ad quatuor elemẽta siue tempora: sed dum hoc fingunt, monstrum non Deum faciunt. Neptunum aquas mundi prędicant: & dicitur Neptunus ab eis, quasi nube tonans.

Neptunus.

Vulcanus.

Vulcanum vocant ignem, & dicitur Vulcanus, quasi volans candor, vel quasi Volicanus, quod per aerem volet: Ignis enim de nubibus nascitur, vnde & Homerus dicit eum pręcipitatũ de aere in terras, quod omne fulmen de aere cadit. Idcirco autem Vulcanus de fœmore Iunonis fingitur natus, quia fulmina de imo aere nascuntur. Claudus autẽ dicitur Vulcanus, quia per naturam nunquam rectus est ignis, sed quasi claudus, eiusmodi speciem motumque habet.

Adhuc de eodem.

CAP. VIII.

Pluton.

PLuton Græcè, Latine diespiter, vel ditispater, quem alij orcum vocant, quasi receptorem mortium; vnde & orca nuncupatur vas quoddam quod recipit aquas. Ipse & Græcè Charon. Liberum à liberamento appellatũ volunt, quod quasi etiam mares in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. Item Liber muliebri & delicato corpore pingitur. Dicũt enim mulieres ei attributas, & vinum propter excitandam libidinem, vnde & frons eius pampino cingitur; sed ideo coronam viteam in cornu habet, quia cum gratè & moderatè vinum bibitur, lætitiam præstat; cum vltra modum, excitat lites, & quasi cornua dat. Idem autem & Liæus, *apo tu liein*, idest ab hac dissolutione, quod multo vino membra soluantur. Iste & Græcè Dionysius, à monte Indiæ Niso, vbi dicitur esse nutritus.

Liber seu Liæus & Dionysius.

Mercurius seu Hermes & Nuncius.

Mercurius sermonẽ interpretatur, nã ideo & Mercurius, quasi medius currens dicitur appellatus, quod sermo currat inter homines medius. Ideo & Hermes Gręcè, quod sermo vel interpretatio, quæ ad sermonẽ vtrũq; pertinet, hermenia dicitur. Ideo & mercib. præesse, quia inter vendentes & emẽtes sermo fit medius. Qui ideo fingitur habere pẽnas, quia citius verba discurrunt; vnde & velox & errãs inducitur. Alas eius in capite & in pedibus, significare volucrẽ ferri per aera sermonem. Nuncium dictũ, quoniam per sermonem omnia cogitata enunciantur. Ideo autẽ furti magistrũ dicunt, quia sermo animos audientium fallit. Eum capite canino fingunt, eo quod inter omnia animalia canis sagacissimum genus & perspicax habeatur.

Mars.

Martem autẽ Deum belli esse dicunt, & Martẽ appellatum, quia per viros pugnatur, vt sit Mars quasi mas; licet tria sint genera consuetudinũ; sicuti Scytharum, vbi viri & fœminæ in pugnam eunt: Amazonũ, vbi solæ fœminæ: Romanorum aliarumq; gentium, vbi soli mares: Quod vero nudo pectore stat, vt bello se quisque sine formidine cordis obijciat.

Apollo seu Sol & Phœbus atque Pythius.

Apollinem quamuis diuinatorem & medicũ vellent, ipsum tamen etiam solem dixerunt, quasi solum: Ipsum phœbũ, quasi ephebum, hoc est adolescentem:

vnde

A vnde & sol puer pingitur, eo quod quotidie oriatur, & noua luce nascatur. Pythium quoque eundem Apollinem vocari aiunt, à Pythone immensæ molis serpente, cuius non magis venenum quã magnitudo terrebat. Hunc Apollo sagittarũ ictibus sternens, nominis quoque spolia reportauit, vt Pythius vocaretur.

De nominibus Dearum, & interpretationibus earum.

CAP. IX.

Nomina Dearum. Diana.

DIanam quoq; Germanam eius similiter Lunam, & viarum præsidem aiunt: vnde & virginem volunt, quod via nihil pariat; & ideo ambas habere sagittas fingunt, quod ipsa duo sydera de cœlo radios ad terras emittunt. Dianam autem vocatam quasi duanam, eo quod Luna, & nocte & die appareat: Ipsamq; & Lucinam asseuerant, eo quod luceat. B

Ceres seu Opis, Proserpina, Vesta &c.

Cererem, id est terram, & à creandis frugibus asserunt dictam, appellantes eam nominibus plurimis. Dicunt eam & Opem, quod opere melior fiat terra. Proserpinam, quia ex ea proserpant fruges. Vestam, quod herbis vel varijs vestita sint rebus, vel à vi sua stando. Eandem & Tellurem, & Matrẽ magnam fingunt, turritam cum tympano & gallo & strepitu cimbalorum. Quòd tympanum habet, significare volunt orbem terrę. Quòd curru vehi dicitur, quia ipsa est terra quę pẽdet in aere. Quòd sustinetur rotis, quia mundus rotatur & volubilis est. Quòd in capite turritam gestat coronã, ostendit suppositas terrę ciuitates quasi insignitas turribus constare. Quod gallos huic Deæ seruire fecerunt, significat qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri: Cymbalorum autem æreorum sonitus, ferramentorum crepitus in colendis agris. C

Iuno.

Iunonem dicunt quasi ianonem, id est ianuam pro purgationibus fœminarum, eo quod quasi portas matrum natorum pandant, & nubentium maritis: Sed illud philosophi. Poetæ autem Iunonem Iouis asserunt sororem & coniugem. Ignem enim & aerem Iouem, aquam & terram Iunonem interpretantur. Quorum duorum permixtione vniuersa gignuntur: & sororem dicunt, quia mundi pars est, Coniugem eo quod commixta concordat.

Minerua seu Tritonia & Pallas.

Minerua apud Græcos Athene dicitur, id est fœmina: apud Latinos autem Mineruam vocatam quasi Deam, & munus artium variarũ: hanc etenim inuentricem multorum ingeniorum perhibent. Et inde eam artem & rationem interpretantur; quia sine ratione nihil potest contineri. Quæ ratio quia ex solo animo nascitur, animumque putant esse in capite & cerebro. Ideo eam dicunt de capite Iouis esse natam, quia sensus sapientis qui inuenit omnia, in capite est. In cuius pectore ideo caput Gorgonis fingitur, quod illic est omnis prudentia quæ confundit alios, & imperitos ac saxeos comprobat; quod & in antiquis Imperatorum statuis cernimus. In medio pectore loricæ, ad insinuandam sapientiam & virtutem. Hæc Minerua, & Tritonia dicitur; Triton enim Africæ palus est, circa quam fertur virginali apparuisse ætate, pro quo Tritonia nuncupata est; vnde & tanto procliuius Dea credita, quanto minus origo eius innotuit. Pallas autem dicta, vel ab insula Pallente in Thracia, in qua nutrita est; vel *apo tu pallein to dori*, id est ab hastæ concussione, vel quod Pallantem gigantem occiderit. D E

Venus.

Venerem exinde dicunt nuncupatam, quod sine vi fœmina virgo esse non desinat, quod autem fingunt Iouem Saturno Cœlo patri genitalia abscidisse, & sanguinem fluxisse in mari, atque ex spuma maris cõcreta Venus nata est; Illud aiunt, quod per coitum salsi humoris substantia est, & inde Aphroditin Venerem dici, quod coitus spuma est sanguinis, quæ ex succo viscerum liquido salsoque constat. Ideo autem Venerem Vulcani dicunt vxorem, quia venereum officium non sine calore consistit.

Iterum de quibusdam nominibus apud gentiles nominatis.

CAP. X.

Cupido.

CVpidinem vocatum ferunt propter amorem. Est enim dæmon fornicationis, qui ideo alatus pingitur, quia nihil amantibus leuius, nihil mutabilius inuenitur. Puer pingitur, quia stultus est & irrationabilis amor. Sagittam & facem tenere fingitur; sagittam quia amor cor vulnerat, facem quia inflammat.

Pan seu Syluanus.

Pan dicunt Græci, Latini Syluanum, Deum rusticorum, quem in naturæ similitudinem formauerunt; vnde dicitur Pan, id est omne: Fingunt enim eum ex vniuersali elementorum specie, habet enim cornua in similitudine radiorum solis, & lunæ. Distinctam maculis habet pellem, propter cœli sydera. Rubet eius facies, ad similitudinem ætheris. Fistulam septem calamorum gestat, propter harmoniam cœli, in qua septem sunt soni, & septem discrimina vocum. Villosus est, quia tellus conuestita est, & agitatur ventis, pars eius inferior fœda est, propter arbores, & feras, & pecudes. Caprinas vngulas habet, vt soliditatem terræ ostendat: Quem volunt rerum & totius naturæ Deum; vnde & Pan, quasi omnia dicunt.

Isis.

Isis lingua Ægyptiorum terra appellatur, quam Vsin volunt esse. Fuit autem Isis Regina Ægyptiorum Inachi Regis filia, quæ de Græcia veniens, Ægyptios literas docuit, & terras colere instituit; propter quod & terrã eius nomine appellauerunt.

Serapis vel Apis.

Serapis omnium maximus Ægyptiorum Deus: Ipse est Apis Rex Argiuorum, qui nauibus transuectus in Ægyptum, cum ibidem mortuus fuisset, Serapis est appellatus, propterea quia arca in qua mortuus ponitur, quam sarcophagum vocant, *soros* dicitur Græcè; & ibi eum venerari sepultum cœperunt, priusquam templum eius esset instructum velut soros: Sed apis primo Sorapis, deinde vna litera commutata Serapis dicitur.

Apis.

Apis fuit taurus apud Ægyptios, serapi consecratus, & ab eo ita cognominatus, quem Ægyptus ad instar numinis colebat, eo quod de futuris daret quędam manifesta signa. Apparebat enim in Memphis, quem centum antistites prosequebantur, & repente velut lymphatici præcinebant; huius capitis imaginem sibi in eremo Iudæi fecerunt.

Adhuc de eodem.

CAP. XI.

Fauni.

F*Auni* à fando, eo quod voce non signis ostendere viderentur futura. In lucis enim consulebantur à paganis, & responsa illis, non signis, sed vocibus dabant.

Fatum.

Fatum dicunt esse quicquid Dij fantur. Tria autem fata fingunt in colo & fuso, digitisque fila ex lana torquentibus, propter tria tempora: pręteritum, quod in fuso iam netum & inuolutum est: præsens, quod inter digitos nentis traijcitur: futurum in lana, quæ colo implicata est, & quod adhuc per digitos nentis ad fusum tanquam præsens ad præteritum traijciendum est.

Fortuna.

Fortunam à fortuitis nomen habere dicunt, quasi Deam quandam res humanas varijs casibus & fortuitis illudentem: vnde & cæcam appellant, eo quod passim in quoslibet incurrens, sine vllo examine meritorum, & ad bonos, & ad malos peruenit. Fatum autem à fortuna separant: & fortunam quasi sit in his quæ fortuitu accidunt, nulla palam causa: Fatum vero appositum singulis, & statutum aiunt.

Tres furiæ.

Aiunt & tres furias fœminas crinitas serpentibus, propter tres effectus qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, vt nec famæ, nec periculi sui respectum habere permittant. Ira quæ vindictam cupit: cupiditas quæ desiderat opes: libido quæ appetit voluptates:

Quæ

Quæ ideo furiæ appellantur, quod ii multis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant.

Nymphæ vel Musæ. Penates.

Nymphas vel Musas Deas aquarum putant, dictas à nubibus. Penates gentiles dicebant omnes Deos quos domi colebant: Et penates dicti, eo quod essent in penetralibus, idest secretis. Hi Dij quomodo vocabantur, vel quæ nomina habuerunt ignoratur. Manes Deos mortuorum esse dicunt, quorum potestatem inter lunam & terram asserunt, à quibus & mane dictum existimant.

Manes.

De proprio errore Chaldæorum circa Dei notitiam.

Cap. XII.

Tria sunt idololatrarũ genera.

NAcor contra Regem Auennir. Ipsi autem qui multos colunt Deos, in tria diuiduntur genera, Chaldæos, scilicet, & Græcos, & Ægyptios. Nam illi fuerũt principes & magistri cæteris gentibus, in multorum Deorum cultu & adoratione. Videamus igitur horũ, qui sint participes veritatis, & qui erroris.

Chaldæi coluerunt elementa pro Deo.

Chaldęi quoque nescientes Deum, errauerunt post elementa, & cœperunt colere creaturam potius quam suum creatorem. Quorum & imagines quasdam facientes, nominauerunt figuras cœli & terræ & maris, solisque & lunæ, & cæterorum elementorum, & luminarium: Et concludentes in templis adorauerunt, Deos vocantes eos; quos seruant diligenter ne rapiantur à furibus; & non intellexerunt quod omne quod seruat maius est seruato, & faciens maius est facto, quid ergo dico de elementis?

Quod cælũ non sit Deus.

Qui dicunt cœlum esse Deum errant: nam videmus ipsum volubile, & secundum necessitatem motum, & ex multis constitutum. Nam astra ordine & spatio feruntur de loco ad locum, de signo in signum; & nunc quidem occumbunt, nunc autem oriuntur; & secundum tẽpora iter peragunt, vt perficiant æstatem & hyemem, sicut ordinatum est eis à Deo; & pertranseunt proprios terminos, secundum ineuitabilem naturæ necessitatem, cum cœlesti ornatu, vnde manifestum est non esse cœlum Deum, sed opus Dei.

Quod terra non sit Deus.

Qui autem putant terram esse Deam, errauerunt: Videmus enim illam ab hominibus contumeliam patientem, & dominationi eorum subiacentem, defossam & conspersam, & inutilem factam. Nam si igne torreatur, efficitur mortua. Insuper si paulò amplius infundatur, corrumpitur & ipsa, & fructus eius. Conculcatur autem ab hominibus, & cæteris animalibus: sanguine interfectorum inquinatur, effoditur, impletur, mortuorum theca fit corporum. His ita se habentibus, non sequitur terram esse Deum, sed opus Dei ad vtilitatem hominum.

Quod aqua non sit Deus.

Qui autem putant aquam esse Deam, errauerunt. Nam & ipsa ad vsum hominum facta est, & dominationi subiacet eorum, polluitur, corrumpitur, & immutatur, calescit, & tingitur coloribus, & frigore congelatur, & cruoribus inquinatur, & ad cunctarum sordium ablutionem assumitur: Idcirco impossibile est esse aquam Deam, sed opus Dei.

Quod ignis non sit Deus.

Illi vero qui arbitrantur ignem esse Deum, errant. Nam ignis factus est ad vsum hominum, & subiacet illorum dominationi. Circumfertur de loco ad locũ, & accenditur ad elixandas carnes diuersas, & assandas; adhuc autem & mortuorum corpora comburenda. Multis etiam modis corrumpitur ab hominibus, & extinguitur. Propter quod non est cõgruum ignem Deum æstimare, sed opus Dei.

Quod homo non sit Deus.

Qui autem putant hominem esse Deum, errant. Videmus quippe illum natum secundum necessitatem, & enutritum, ac senescentem, etiam se nolente. Et aliquando quidem lætatur, & aliquando tristatur. Indiget cibo & potu & vestitu: Et est iracundus, & inuidus, & auidus, & pœnitens, & minorationes multas habens. Corrumpitur etiam multis modis ab elementis & animalibus, vel imminente sibi morte. Non conuenit ergo hominem esse Deum, sed opus Dei errore igitur magno errauerunt Chaldęi post opiniones suas.

De Errore Græcorum.

Cap. XIII.

Græci coluerunt Deos ex hominibus assumptos, & maxima nequitiæ auctores.

VEniamus itaque ad Gręcos, vt videamus quid forte de Deo sentiant. Gręci namque dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, deterius Chaldæis, introducentes plurimos Deos factos esse, alios quidem masculos, alios vero fœminas: omnium vitiorum, cunctarumque auctores iniquitatum, vt aduocatos istos & patronos habentes suæ nequitiæ, adulterentur, rapiant, occidant, & omnia mala faciant. Inducitur enim ab eis ante omnes Deus Saturnus, & huic sacrificant filios suos; qui genuit multos pueros de Rea, & insaniens comedit filios suos. Aiunt autem Iouem abscidisse sibi virilia, & proiecisse in mare, vnde Venus fabulosè dicitur fuisse nata. Alligans autem suum patrem Iupiter, proiecit in tartarum. Secundus inducitur Iupiter, quem ferunt regem esse aliorũ Deorum, & transformatum fuisse in animalia, vt cum mortalibus mulieribus adulteria cõmitteret. Inducunt enim hunc transformatum in taurum propter Europam, & in aurum propter Dianã, & in Cignum propter Ledã, & in Satyrum propter Emptionẽ, & in fulmẽ propter Semelem, & ita genuisse ex his filios multos, Liberum videlicet, & Zetum, & Amphionem, Herculem, & Apollinem, & Athenicam, & Perseum, Castoremq; & Pollucem, & Helenam, & Iunonem, & Radamantum, & Sarpedonem, & nouem filias, quas appellauerunt Musas. Deinde inducunt de Ganimede.

Saturnus & Iupiter fuerunt viri pessimi.

Contigit ergo ô Rex hominibus imitari hęc omnia, vt fiant adulteri, & masculorum concubitores, & aliorum malorũ operum patratores, secundum imitationẽ Dei sui. Quomodo autẽ creditur Deũ esse adulterum, aut Sodomitã, vel Patricidam? Cum hoc inducunt & Vulcanum quendã Deum esse, & istũ claudum, & tenentẽ malleum, & forcipes, & ferrariam artem exercentẽ, victus gratia: ergo egenus erat, quod non conuenit Deum esse, nec claudũ. Deinde Mercuriũ inducunt esse Deum cupidũ, & furẽ, & auarum, & magũ, & versipellẽ, & sermonum interpretem. Sed non conuenit Deum esse talẽ. Esculapium etiã inducũt Deum esse medicũ, & potiones conficientẽ, & emplastra cõponentẽ, victus gratia. Indigentiam enim patiebatur. Nouissime vero fulmine ictus à Ioue propter Darij Lacedemonij filiũ interijt. Mars autẽ inducitur Deus esse belligerator, & zelotes, cupidus ouium & aliarũ quarundã rerũ. Nouissime vero adulterio perpetrato cum Venere ligatum esse ferunt à paruulo Cupidine, & Vulcano. Bacchũ vero inducũt Deum esse, nocturnas agens festiuitates, & magistrum ebrietatis, & euellentem vxores proximorũ & furiosum, & fugitiuum. Nouissimè autem à Titanis occisus est. Herculem vero inducunt ebriosum fuisse, & insanum, & filios suos occidisse, & ad vltimum igne consumptum interijsse. Apollinem quoque inducunt Deum esse zelotem, insuper arcum & pharetram gestantem; aliquando vero citharam, & tibiam, & diuinantẽ hominibus mercedis gratia, vnde sumentes homines occasionẽ à Dijs suis, perpetrãt omnem iniquitatẽ, & luxuriam & impietatem, & polluentes terrã & aerem, prauis suis actibus.

Cæteri etiã viri & mulieres prodigi habiti longè à deitate aberrabant.

De Errore Ægyptiorum.

Cap. XIIII.

Ægyptij deterius cæteris errauerunt, colentes insuper animalia & plantas.

ÆGyptij vero sceleratiores, & stolidiores his existentes, deterius omnibus gentibus errauerunt. Non enim contenti fuerunt Chaldęorum, & Græcorum cultibus, sed insuper & bruta animalia induxerunt Deos esse; terrena videlicet, & aquatilia; & arbores, & germinantia. Et contaminati sunt omni insania & luxuria, deterius omnibus gentibus quæ sunt in terra. Nam quidam eorum coluerunt ouẽ, quidam vero

vero hircum, alij autem vitulum, & porcum. Nonnulli vero coruum, & accipitrem, & vulturem, & aquilam; alij vero crocodilum, quidam vero cattum, & canem, & lupum, & simiam, & draconem, & aspidem; & alij, cæpe, & allium, & spinas, & cæteras creaturas.

Inter Ægyptios quidam cloacas & strepitum ventris pro Dijs venerabantur.

Clemens lib. 5. Veteres quoque Ægyptiorum, qui de cœlesti cursu, & astrorum natura, rationem sibi visi sunt reperisse, dæmone sensus eorum obsidente, nihilominus contumelijs nomen incommunicabile subiecerunt. Nam alij eorum ouem, alij hircum, alij serpentem, piscem quoque, & cæpas, & cloacas, aut strepitum ventris, pro numinibus habendos esse docuerunt. & alia innumera, quæ pudet nominare.

B *Tullius in lib. de natu. Deo. li. 1.* Ægyptij autem nullam belluam, nisi ob aliquam vtilitatem quam ex ea caperent, consecrauerunt.

Hieron. super Esa. lib. 1 7. Facta sunt, inquit, simulachra coram bestijs, *& inf.* Religio nationum simulachra sunt brutorum, quæ maximè in Ægypto cultui consecrata sunt: nam & pleraque oppida eorum ex bestijs & iumentis habent nomina; vt Cyno à cane, leonto à leone, Thanis lingua Ægyptiaca ab hirco, Lico à lupo; vt taceam, de formidoloso & horribili cæpe, & crepitu ventris inflati, quæ Pelusiaca religio est.

De errore Romanorum, in diuisione numinum.

Cap. XV.

Romani innumeros coluerre Deos singulis rebus & negotijs singulos Deos præficientes.

C Avgust. *de Ciuit. Dei lib. 4.* Quæramus etiam si placet, ex tanta Deorum turba quam Romani colebant, quem potissimum, vel quos Deos credant illud imperium dilatasse, atque seruasse, neque enim in hoc tam præclaro opere, & tantæ plenissimæ dignitatis, audent aliquas partes Deæ Cloacinæ tribuere; aut Volupiæ, quæ à voluptate appellata est; aut Lubentinæ, cui nomen est à libidine; aut Vagitano, qui infantum vagitibus præsidet; aut Cuninæ, quæ cunas eorum administrat. Quomodo autem possunt vno loco libri huius commemorari omnia nomina Deorum aut Dearum, quæ illi grandibus voluminibus vix comprehendere potuerunt, singulis rebus propria dispartientes officia numinum, nec agrorum numina vni alicui Deo committenda arbitrati sunt; D sed rura Deæ Rusinæ, Iuga montium Iugatino, collibus Deam Collatinam, vallibus Vallonam præfecerunt, nec saltem potuerunt vnam Segetiam talem inuenire, cui semel segetes commendarent, sed sata frumenta quamdiu sub terra essent, præpositam voluerunt habere Deam Seiam. Cum vero iam essent super terram, & segetem facerent, Deam Segetiam, frumentis vero collectis atque reconditis, vt tuto seruarentur, Deam Tutelinam præposuerunt, cui non sufficere videretur illa Segetia, quamdiu seges ab initijs herbidis vsque ad aristas aridas perueniret.

Pro frumenti excrescentia varios Deos posuerunt Romani.

E Non tamen satis fuit hominibus Deorum multitudinem amantibus, vt anima misera dæmoniorum turbæ prostitueretur, vnius Dei veri castum dedignata complexum. Præfecerunt ergo Proserpinam frumentis germinantibus: Geniculis nodisque culmorum, Deum Nodotum: Inuolumentis folliculorum, Deam Volutinam: cum folliculi patescunt vt spica exeat, Deam Patelenam: Cum segetes nouis aristis æquantur, quia veteres æquare ostire dixerunt, Deam Ostilinam: Frumentis florentibus, Deam Floram: lactescentibus, Deum Lacturnum: Maturescentibus Deam Maturam. Cum runcantur, id est à terra auferuntur, Deam Runcinam, nec omnia commemoro, quia me piget, quod illos non pudet. Quando ergo Segetia intraret imperium, cui curam gerer. simul & segetibus & arboribus non licebat: quando de armis Cunina cogitaret, cuius præpositura paruulorum cunas non permittebat excedere? quando Nodotus adiuuaret in bello, qui nec ad folliculum spicæ, sed tantum ad nodum geniculæ pertinebat? Vnusquisque domui suæ ponit ostiarium, & quia homo est omnino sufficit: Tres Deos isti posuerunt, Forculum foribus, Cardeam cardini, Limentinum limini. Ita non poterat forculus simul & cardinem limenque seruare.

Item tres Deos ostiarios, proforibus, cardine, & limine posuerunt.

Adhuc de eodem.

Cap. XVI.

De Libero & Libera.

Idem in lib. 6. Liberum à liberamento appellatum voluerunt, quod mares in coeundo per eius beneficium emissis seminibus liberentur. Hoc idem in fœminis agere Liberam, (quam & Venerem putant.) Quod & ipsam perhibeant semina emittere: & ob hoc Libero eandé virilem corporis partem in templo poni, fœmineam Liberæ. Ad hæc, addunt mulieres attributas Libero, & vinum, propter libidinem concitandam.

De tribus dijs custodibus mulieris post partum.

Mulieri fœtæ post partum tres Deos custodes commemorant adhiberi; Ne Syluanus Deus per noctem ingrediatur, & vexet, eorumque custodum significandorum causa tres homines nocte circumire limina domus, & primo limen securi ferire, postea pilo, tertio deuerrere scopis; vt his datis culturæ signis, Deus Syluanus prohibeatur intrare; Quòd neque arbores cæduntur ac putantur sine ferro, neque far conficitur sine pilo, neque fruges coaceruantur sine scopis. Ab his autem tribus rebus tres nuncupatos Deos: Intercidonam à securis intercisione, Pilumnum à pilo, Diuertam à scopis, quibus Dijs custodibus contra vim Dei Syluani fœta conseruaretur. Ita contra nocentis sæuitiam, custodia bonorum non valeret, nisi plures essent aduersus vnum, eique aspero horrendo in cultu, vtpote syluestri, signis culturæ tanquam contrarijs repugnarent. Itane est innocentia Deorum, ista concordia? hæccine sunt numina salubria vrbium? magis deridenda quam ludibria theatrorum.

De dijs coniugum & nuptiarum.

Cum mas & fœmina coniunguntur, adhibetur Deus iugatinus, sit hoc ferendum, sed domum est ducenda quæ nubit, adhibetur & Deus Domiducus, vt in domo sit. Adhibetur Deus domitius, vt maneat cum viro; additur Dea materna. Quid vltra quęritur? parcatur humanæ verecundiæ, peragat & cętera concupiscentia carnis & sanguinis, procurato secreto pudoris. Quid, impletur cubiculum turba numinum, quando & paranymphi inde discedunt: & ad hoc impletur, non vt eorum præsentia cognita maior sit cura pudicitiæ, sed vt fœminæ sexu infirmæ, nouitate pauidæ, illis cooperantibus sine vlla difficultate virginitas auferatur. Et certe si adest Virginensis Dea, vt virgini zona soluatur: Si adest Deus Subigus, vt viro subigatur: si adest Dea Prema, vt subacta ne se commoueat comprimatur, Dea Pertunda quid ibi facit? Erubescat, eat foras, agat aliquid & maritus.

De maiorum numinum officijs.

Cap. XVII.

Avgust. *vbi supra lib. 4.* Omissa igitur turba minutorum Deorum, vel aliquantulum intermissa, officium maiorum Deorum debemus inquirere, quo Roma tam magna facta est, vt tamdiu tot gentibus imperaret. Nimirum ergo Iouis hoc opus est. Ipsum enim Deorum omnium Dearumque regem esse volunt: hoc eius indicat sceptrum, hoc in alto collo capitolium. De isto Deo, quamuis à poeta dictum conuenientissimè prędicant: *Iouis omnia plena.* Cur illi etiam vxor Iuno adiungitur, quæ dicatur soror & coniux? Quia Iouem inquiunt in ęthere, accipimus in aere Iunonem; & hæc duo elementa coniuncta sunt, alterum superius, alterum inferius. Non est ergo ille de quo dictum est, *Iouis omnia plena*, si aliquam partem implet & Iuno. An vterque vtrumq; implet, & ambo isti coniuges, & in duobus istis & singulis simul sunt? Cur ergo ęther datur Ioui, aer Iunoni?

Reijcitur dominatus Iouis.

postremo

postremo ipsi duo satis essent. Quid est quod mare Neptuno tribuitur, terra Plutoni, & ne ipsi quoque sine coniugibus remanerent, additur Neptuno Salatia Plutoni Proserpina? Quæritur quomodo sartiant fabulas, nec inueniunt? Si enim hæc ita essent, tria potius elementa mundi esse, non quatuor, eorum veteres proderent; vt singula Deorum coniugia diuiderentur singulis elementis. Miror autem plurimum, quod cum Deos singulos singulis rebus, & pænè singulis motibus attribuerent, vocauerunt Deam Agenoriam, quæ ad agendum excitaret; Deam Stimulam, quæ ad agendum vltra modum stimularet: Deam Murceam, quæ præter modum non moueret, & faceret hominem (vt ait Pomponius) murcidum, idest nimis desidiosum: Deam Streniam, quæ faceret strenuum. His omnibus Dijs & Deabus publica sacra facere susceperunt.

Quòd omnia potius vni Ioui viderentur esse attribuenda.

Cap. XVIII.

ITaque modo sit Iupiter corporei huius mundi animus, qui vniuersam istam molem ex quatuor, vel (vt eis placet) tribus elementis constructam atque compactam implet & mouet, modo inde suas partes sorori & fratribus cedat; modo sit æther, vt aerem Iunonem subterfusam desuper amplectatur; modo totum simul cum aere sit ipse cœlum, terram vero tanquam coniugem, eandemque matrem (quia hoc in diuinis turpe non est) fœcundis imbribus & seminibus fœtet: Modo autem (ne sit necesse percuncta discurrere) Deus vnus, de quo multi à poeta nobilissimo dictum putant: Deum namque ire per omnes terras, tractusque maris, cœlumque profundum. Ipse in æthere sit Iupiter, ipsa in aere sit Iuno, ipse in mari Neptunus, in inferioribus etiam maris ipse Salatia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrorum fornace Vulcanus, in syderibus Sol & Luna & Stellæ, in diuinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Iano initiator, Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in syluis, Minerua in ingenijs: Ipse sit postremò etiam in illa turba quasi plebeiorum Deorum: ipse præsit nomine Liberi virorum seminibus, & nomine Liberæ fœminarum: ipse sit dispater, vel diespiter, qui partum perducat ad diem: ipsa Dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum: ipse Lucina, quæ à parturientibus inuocetur: Ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu, & vocetur Opis; ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus Vagitanus: Ipse leuet de terra, & vocetur Dea Leuana: Ipse cunas tueatur, & vocetur Dea Cunina. Non sit alius scilicet in illis deabus, quæ fata nascentibus canant & vocetur Carmentes: præsit fortuitis, vocetur que Fortuna: In Diua Rumina, mammam paruulo immulgeat; quia rumam dixerunt veteres mãmam: In Diua Potina, potionem ministret. In Diua Edulica, escam præbeat. De pauore infantum Pauentia nuncupetur. De spe quæ venit Venilia: De voluptate Volupia: De Actu Agenoria. De stimulis quibus ad nimium actum homo impellitur, Dea Stimula nominetur. Strenia Dea sit, strenuum faciendo; Numeria quæ numerare doceat, Camena quæ canere: ipse sit & Deus Consul præbendo consilia; & Dea Sentia, sententias inspirando; ipse Dea Iuuenta, quæ post Prætextam, excipiat iuuenilis ætatis exordia: Ipse sit fortuna barbata, quæ adultis barbas induat (quam honorare voluerunt, vt hoc qualecumque numen, saltem masculum Deum, vel à barba barbatum, sicut à nodis nodotum; vel certe non fortunam, sed quia barbas habet, fortunium nominarent.) Ipse in lugatino Deo coniuges coniungat; & cum virgini vxori zona soluitur, ipse inuocetur, & Dea Virginensis vocetur; ipse sit Mutunus, vel Tutunus, qui est apud Græcos Priapus si non pudet.

Vnus Deus pro omnibus sufficit.

Hæc omnia quæ dixi, & quæcumque non dixi (Non enim omnia dicenda arbitratus sum) hi omnes Dij Deæque sit vnus Iupiter, siue sint (vt quidam volunt,) omnia ista partes eius, siue virtutes eius, sicut eis videtur, quibus cum placet mundi esse animum. Quæro quid perderent, si vnum Deum colerent prudentiore compendio? quid enim eius contemneretur, cum ipse coleretur. Si autem dicitur omnes simul, idest totum ipsum Iouem potuisse offendi, si partes eius non etiam sigillatim minutatimque colerentur, stultè dicitur; nulla quippe earum prætermitteretur, cum ipse vnus qui habet omnia coleretur.

Magis prudenter facerent gentiles vnũ Iouem pro omnibus dijs colendo

De Dijs Selectis à Varrone commendatis.

Cap. XIX.

IDem in lib. 7. Hos certè Deos Selectos, Varro vnius libri contextione commendat, Ianum, Iouem, Saturnum, Genium, Mercurium, Appollinem, Martem, Vulcanum, Neptunum, Solem, Orcum, Liberum patrem, Tellurem, Cererem, Iunonem, Lunam, Dianam, Mineruam, Venerem, Vestam. In quibus omnibus ferme viginti duodecim mares, octo sunt fœminæ. Hæc numina, vtrum propter maiores in mundo administrationes selecta dicuntur, an quod populis magis innotuerunt, maiorq; est eis cultus exhibitus? Si propterea quia opera maiora ab his administrantur in mundo, non eos inuenire debuimus inter illam, quasi plebeiam numinum multitudinem, minutis opusculis deputatam. Nam ipse primùm Ianus, cum puerperium cõcipitur, vnde illa cuncta opera exordium minutatim, minutis distributa numinibus sumunt, aditum aperit, recipiendo semina: Ibi est & Saturnus, propter ipsum semen: Ibi Liber, qui marem effuso semine liberat: Ibi Libera, quam Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat fœminæ, vt ipsa etiam emisso semine liberetur. Omnes hi ex illis sunt qui selecti appellantur. Sed ibi est & Dea Mena, quæ menstruis fluoribus præest, quamuis Iouis filia tamen ignobilis. Et hãc prouidentiam fluorum menstruorum in libris selectorum Deorum ipsi Iunoni idẽ auctor assignat, quæ in Dijs selectis etiam regina est. Et hic tanquam Iuno Lucina, cum eadem Mena priuigna sua, eidem cruori præsidet. Ibi sunt & duo nescio qui obscurissimi Vitumnus & Sentinus, quorum alter vitam, alter sensus puerperio largiuntur; & nimirum multo plus præstant, cum sint ignobilissimi, quàm illi tot proceres & selecti. Nam profecto sine vita & sensu quid est illud totum quod muliebri vtero geritur, nisi nescio quid abiectissimum, limo ac pulueri comparandum. Quæ igitur causa tot selectos Deos ad hæc opera minima compulit, vbi à Vitumno & Sentino, quos fama obscura recondit, in huius munificentiæ partitione superentur.

Dij quos Varro selectos appellat non sunt alijs præstantiores.

De falsitate naturalis Theologiæ.

Cap. XX.

DIcit autem idem Varro de naturali Theologia præloquens, Deum se arbitrari esse animã mundi, quem Græci vocant *Cosmon*, & hunc ipsum mundum esse Deum; sed sicut hominem sapientem, cum sit ex corpore & animo, tantum ab animo dici sapientem; Ita mundum Deum dici ab animo, cum sit ex corpore & animo. Hoc videtur quoquo modo vnum confiteri Deum: Sed vt plures etiam introducat, adiungit mundum diuidi in duas partes, cœlum & terram, & cœlum bifariam, in æthera & aera, terram vero in aquam & humum: E quibus summum esse æthera, secundum aera, tertium aquam, infimam terram; quas omnes partes quatuor, animarum esse plenas, in

Varro videtur agnoscere vnum Deum.

nas, in aere & ęthere immortalium, in aqua & terra mortalium: à summo autem circumitu cœli vsque ad circulum lunæ, æthereas animas esse astra & stellas, eos cœlestes Deos non modo intelligi esse, sed etiam videri: Inter lunæ vero gyrum, & nimborum atque ventorum cacumina aereas esse animas, sed eas animo, non oculis videri: & vocari Heroas, & Lares, & Genios.

Quid putent Ethnici Iouem esse.

Iouem autem, qui etiam Iupiter dicitur, quem velint intelligi exponant. Deus est inquiunt, habens potestatem causarum, quibus aliquid fit in mundo, sed cur ei præponitur Ianus, hoc nobis vir ille acutissimus respondeat. Quoniam penes Ianum inquit, sunt prima; penes Iouem summa. Hunc sanè Deum penes quem sunt omnes causæ factarum naturarum, naturaliumq; rerū, si Iouem populi appellant, & tantis contumelijs, tamq; scelestis criminationibus colunt, deteriore sacrilegio sese obstringunt, quā si prorsus nullum putarent Deum. vnde satius esset eis alium aliquē Iouis nomine nuncupare, dignum turpibus & flagitiosis honoribus, supposito vano figmento, quod potius blasphemaret? sicut Saturno dicitur suppositus lapis quem pro filio deuoraret; quàm istum Deum dicere, & tonantem, & adulterantem, & totum mundum regentem, & per tot stupra diffluentem, & naturarum omnium naturaliumque rerum causas summas habentem, & suas causas bonas non habentem.

Gentiles Deū suum Iouem blasphemāt.

Deinde quæro quem iam locum inter Deos huic Ioui tribuant: Si enim Ianus est mundus, & Deus est Ianus: Nunquid Iouem vt Deus esse possit, aliquam partem Iani esse dicturi sunt? Magis enim Ioui vniuersum solent tribuere, vnde est illud: *Iouis omnia plena.* Omnes igitur istos selectos Deos, hunc esse mundum volunt: In quibusdam vniuersum, in quibusdam partes eius; vniuersum sicut Iouem, partes eius, vt Genium, vt matrem magnam, vt solem, vt lunam, vel potius Apollinem, & Dianam. Et aliquando vnum Deum res plures, aliquando vnam rem Dij plures faciunt.

Ethnici inconstanter loquuntur de vnitate & pluralitate Deorum.

De turpitudine sacrorum Liberi & Cybeles.

CAP. XXI.

IAm vero Liberi sacra, quem liquidis seminibus, ac per hoc non solum liquoribus fructuum, quorum quodammodo primatum vinum tenet, verumetiam seminibus animalibus animalium præfecerunt: ad quantam turpitudinem peruenerunt, piget quidem dicere propter sermonis longitudinem, sed propter istorum superbam hebetudinem non piget. Inter cætera quæ prætermittere, quoniam multa sunt, cogor: In Italiæ compitis, quędam dicit sacra Liberi celebrata cum tanta licentia turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colerentur. Non saltem aliquantum verecundiore secreto, sed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc turpe membrum per Liberi dies festos, cum honore magno plostellis impositum, prius rure in compitis, & vsque in vrbem postea vectabatur. Cui membro inhonesto matremfamilias honestissimam palam coronam necesse erat imponere. Et Atthis ille non est commemoratus, nec eius ab isto interpretatio requisita est: In cuius dilectionis memoriam Gallus abscinditur. Merito huic auersatus est Varro noster, nec hoc dicere voluit; non enim hominem doctissimum latuit. Idemq; de mollibus, eidem matri magnæ, contra omnem virorum mulierumque verecundiam consecratis, qui vsque in hesternum diem, madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu fœmineo, per plateas vicosq; Carthaginis, etiam populis vnde turpiter viuerent exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec vspiam me legisse commemini: defecit interpretatio, erubuit ratio, conticuit oratio. Quid est ergo quod dicitur caput Deorum Ianus, caput Deorum Tellus? nec ibi facit vnum error caput, nec hic sanum furor, cur hæc frustra referre nituntur ad mundum, quod etsi possent, pro Deo vero mundum nemo pius colit? Referant hæc potius ad homines mortuos, & ad dæmones pessimos, & nulla quæstio remanebit.

Fœda cōsuetudo Romanorum in festo Liberi.

De impotentia & flagitijs Deorum.

CAP. XXII.

CHrisantus ad Dariam. Quomodò vero possunt nobis esse custodes, qui non custodiri fuerunt à canibus, nocte à furibus rapiuntur. Deus enim non potest ęstimari nec credi, nisi qui sanctitatē, omnemq; supergreditur maiestatem. Quot ergo bona Saturnus falcifer habuit, qui proprios filios quoties nascebantur occidit; vt non dicam comedit, sicut cultorees eius scribunt? Quot bona in Ioue fuisse existimas, qui quot dies vixit, tot inaudita incesta, tot homicidia perpetrauit; qui omni castitati vsque ad mortem inimicus extitit, vt etiam Ganimedem libidine pollueret, & terram suis sordibus inquinauit.

Flagitia Saturni & Iouis.

August. in lib. conf. l. 1. Nonne ergo intelligo, & tonantem Iouem, & adulterantem; & vtrique non posset hæc duo, sed actum est vt haberet auctoritatem ad imitandum verum adulterum, lenocinante falso tonitru. Fingebat quidem hoc Homerus hominibus flagitiosis diuina tribuendo, ne flagitia putarentur, & vtquisquis ea fecisset, non homines perditos, sed cœlestes Deos videretur imitatus.

Vitia Deorū animarūt homines ad imitandum.

Author. Propter hæc & similia merito huiusmodi falsa numina, etiam à cultoribus suis, contempta & illusa plerumque leguntur. Nam de Dionysio Siciliæ tyranno refert Valerius, quod sacrilegia sua ioco condierit. Nam detracto Ioui aureo amiculo, & iniecto ei laneo pallio, dixit: Æstate grauem esse aureum amictum, hyeme frigidum, laneum autem ad vtrumque tempus aptum. Idem autem coronas & pateras Deorum tollens à simulachris, in quibus scriptum erat *Bona Deorum*, non tollere ea, sed accipere dicebat; stultum esse dicens, à quibus bona precamur, ab his porrigentibus nolle sumere.

Dionysius tyrānus falsis dijs irrisit.

Quòd administratio totius mundi non diuersis numinibus, sed vni vero tribuenda sit.

CAP. XXIII.

AVgust. de Ciuit. Dei lib. 7. Itaque omnia quæ ab eis ex istorum Deorum Theologia velut physicis rationibus referuntur ad mundum, Deo potius vero qui fecit mundum, omnis animæ & omnis corporis conditori tribuantur. Qui naturis à se creatis, & subsistendi, & mouendi initia finesque constituit. Qui rerum causas habet, nouit, atque disponit. Qui vim seminum condidit, qui rationalem animam, quę dicitur animus, quibus voluit viuentibus indidit. Qui sermonis facultatem vsumque donauit. Qui munus futura dicendi, quibus placuit spiritibus impartiuit. Et per quos placet, malas valetudines pellit, qui bellorum quoque ipsorum, cum sic emendandum & castigandum est genus humanum, exordijs, progressibus, finibusque moderatur, qui mundi huius ignem vehementissimum, pro immensæ naturæ temperamento, & creauit, & regit, qui vniuersarum aquarum creator, & gubernator est, qui solem fecit corporalium clarissimum luminum, eique vim congruam, & motum dedit, qui ipsis etiam inferis, dominationem suam, potestatemque non subtrahit. Qui semina, & alimenta mortalium, siue arida, siue liquida, naturis competentibus attributa substituit. Qui terram fundat atque fœcundat. Qui fructus eius animalibus hominibusque largitur. Qui causas non solum principales, sed etiam sequentes nouit, atque ordinat. Qui lunæ statuit modum suum. Qui vias cœlestes atque

Vnus & verus Deus vniuersam mundi machinam solus gubernat, permittendo tamen vt creatura proprios effectus producant.

terrestres,

terrestres, locorum mutationibus præbet. Qui humanis ingenijs quæ creauit, etiam scientias artium variarum, ad adiuuandam vitam naturamque concessit. Qui coniunctionem maris ac fœminæ, ad adiutorium propagandæ prolis instituit. Qui hominum cætibus, quem focis & luminibus adhiberent, ad facillimos vsus munus terreni ignis indulsit. Ista sunt certè, quæ dijs selectis, per nescio quas physicas interpretationes, vir acutissimus atque doctissimus Varro distribuere laborauit: Hæc autem facit atque agit vnus verus Deus; sed sicut Deus idem vbique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens cœlum & terram, præsente potentia, non indigente natura: sic ita quam administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios exercere & agere motus sinat.

De Varijs erroribus mundanæ philosophiæ, quæ & Theologia dicitur.

CAP. XXIIII.

Quid philosophus & vnde dictus.

ISidorus vbi supra. Philosophi Græci, amatores sapientiæ dicuntur. Est enim philosophus, qui diuinarum humanarumq; rerum scientiam habet, & omnem bene viuendi tramitem tenet. Theologi autem idem sunt qui & philosophi, dictique & Theologi, quia in scriptis suis de Deo dixerunt: quorum varia constat opinio, quid Deus esset, dum quærerent. Quidam enim corporeo sensu, hunc mundum visibilem, ex quatuor elementis, Deum esse dixerunt, vt Dionysius Stoicus. Alij spiritualiter intellexerunt, mentem esse Deum, vt Thales Milesius. Quidam animum in omnibus commanentem & lucidum, vt Pythagoras. Quidam Deum sine tempore incommutabilem, vt Plato. Quidam mentem solutam, vt Cicero. Quidam, & spiritum & mentem, vt Varro. Inuentum enim solummodo Deum, non vt inuenerunt exposuerunt, quia euanuerunt in cogitationibus suis; dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Platonici quidem Deum creatorem, & arbitrum, & iudicem asserunt. Epicurei, otiosum & inexercitatum. De mundo autem platonici affirmant incorporalem: Stoici corporalem; Epicurus ex atomis; Pythagoras ex numeris; Heraclius ex igne. Vnde & Varro ignem, mundi animum dicit, perinde quod in mundo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis: quàm vanissimè; qui cum est inquit in nobis ipsi sumus; cum exit, emorimur. Ergo & ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur. Hi philosophorum errores etiam apud Ecclesiam induxerunt hæreses.

Varia sententiæ philosophorum de Deo.

Varro putat animam esse ignem.

Duo philosophorum genera.

Aug. de Ciu. Dei lib. 8. In Græca lingua duo philosophorum genera traduntur, Italicum & Ionicum. Italicum ergo auctorē habuit Pythagoram Samium, à quo etiam fuit ipsum philosophiæ nomen exortum. Ionici vero generis princeps fuit Thales Milesius, qui rerum naturam scrutatus. In hoc admirabilis extitit, quod numeris comprehensis, defectus solis & lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putauit rerum esse principium, & hinc omnia elementa, ipsumque mundum, & quæ in eo gignuntur existere. Nihil autem huic operi, quod mundo considerato tam mirabile aspicimus, ex diuina mente præposuit.

Diuersa philosophorum placita de rerum principijs.

Huic successit Anaximander eius auditor, mutauitque de rerum natura opinionem; non enim ex vna re vt Thales, sed & suis proprijs principijs quasque res nasci putauit; qui rerum principia singularum credidit esse infinita, & innumerabiles mundos gignere; & quæcumque in eis oriuntur, eosque mundos, modo dissolui, modo iterum gigni ex stimauit; quanta quisque ætate sua manere potuit; nec ipse aliquid diuinæ menti in his operibus tribuens. Huius discipulus Anaximenes rerum causas infinito aeri dedit, & Deos ex ipso aere ortos credidit.

Anaxagoras vero eius auditor, harum rerum omnium quas videmus effectorem, diuinum animum sensit; & dixit ex infinita materia quæ constaret similibus inter se particulis rerum omnium, quibus suis & proprijs singula fierent, sed animo faciente diuino. Diogenes autem Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit rerum esse materiam, de qua omnia fierent, sed eum esse compotem diuinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Anaxagoræ successit eius auditor Archelaus; etiam ipse de particulis similibus inter se, quibus singula quæque fierent, ita putauit constare omnia, vt inesse etiam mentem diceret, quæ corpora æterna, idest illas particulas coniungendo & dissipando, ageret omnia.

Huius discipulus fuit Socrates, magister Platonis, qui primus vniuersam philosophiam ad corrigendos mores, componendosque flexisse memoratur. Cum ante illum omnes magis physicis, idest naturalibus rebus perscrutandis operam maximam impenderent. Sic autem diuersas inter se Socratici de isto fine sententias habuerunt, vt quidam summum bonum dicerent esse voluptatem, sicut Aristippus: Quidam virtutem, sicut Anastenes: sic alij atque alij, aliud atque aliud opinati sunt.

Philosophorum placita de summo bono.

Quod ex philosophis Platonici propius accesserunt veritati.

CAP. XXV.

CVm studium sapientiæ in actione & contemplatione versetur. Vnde vna pars eius actiua, altera contemplatiua dici potest; quarum altera ad agendam vitam pertinet, scilicet actiua: Contemplatiua autem ad conspiciendas naturæ causas, & sincerissimam virtutem Socrates in actiua excelluisse memoratur. Pythagoras vero magis contemplatiuæ, quibus potuit intelligentiæ viribus institisse. Proinde Plato vtraque iungendo, philosophiam perfecisse laudatur; quam in tres partes distribuit, vnam naturalem, quæ cōtemplationi deputata est; aliam moralem, quæ maximè in actione versatur; tertiam rationalem, qua verum disterminatur à falso. Quæ licet vtrique, id est actioni & cōtemplationi sit necessaria, maximè tamen contemplatio perspectionem sibi vendicat veritatis. Fortassis autem qui Platonem acutius & veracius intellexisse laudantur, aliquid tale de Deo senserunt, vt in illo inueniatur, & causa subsistendi, & ratio intelligendi & ordo viuendi. Quorum trium vnum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem pertinere intelligitur. Si enim homo ita creatus est, vt per id quod in eo præcellit, attingat ad illud quod cuncta præcellit, vnum verum optimum Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus vsus expedit, ipse quæratur, vbi nobis secura sunt omnia; ipse cernatur, vbi nobis certa sunt omnia; ipse diligatur, vbi nobis recta sunt omnia.

Plato iungit philosophiam actiuam & contemplatiuam illam maxime perfecit.

Si ergo Plato Dei huius imitatorem, cognitorem, amatorem dixit esse sapientem, cuius participatione sit beatus, quid opus est excutere cæteros? Nulli nobis quàm isti propius accesserunt. Cedat eis igitur, non solum Theologia illa fabulosa Deorum, carminibus oblectans animos impiorum, nec solum etiam illa ciuilis vbi impuri dæmones terrestribus gaudijs deditos populos, eorum nomine seducentes, humanos errores tanquam suos diuinos honores habere voluerunt, ad spectandos suorum criminum ludos, cultores suos tanquam ad cultum suum studijs immundissimis excitantes, & sibi delectabiliores ludos de ipsis spectatoribus exhibentes. Sed alij quoque philosophi qui corporalia naturæ principia corpori deditis mētibus opinati sunt, cedant his tantis, & tanti Dei cognitoribus viris. Quantum enim ad illam philosophiæ partem, quam physicam, idest naturalem nuncupant, illi id solum cogitare potuerunt, quod cum eis corda eorum obstricta, carnis sensibus fabulata sunt

Philosophia Platonica est præferenda cæteris.

Qualiter Abraham, & prædicti philosophi peruenerunt ad cognitionem vnius Dei.

CAP. XXVI.

Angelus instruxit Abraham de ijs quæ ad cultum veri Dei spectabant.

CLemens lib. 1. Itaque quondam post diluuium, cæteris omnibus errantibus, Abraham cum arte esset astrologus, ex ratione & ordine stellarum potuit cognoscere conditorem ejus, cuius prouidentia intellexit cuncta moderari, vnde & Angelus ei per visum apparens, plenius eum de his quæ sentire cœpit, docuit.

August. de Ciuit. Dei vbi supra. Isti quoque summi philosophi, quos merito fama & gloria cæteris prælatos videmus, considerauerunt nullum corpus esse Deum. Et ideo cuncta corpora transcenderunt quærentes Deum: videruntque quicquid mutabile est, non esse summum Deum, & ideo animam omnesque mutabiles spiritus transcenderunt, quærentes summum. Deinde viderunt omnem speciem in re quacumque mutabili, qua est quicquid illud est, quoquomodo & qualiscumque natura est, non esse posse, nisi ab illo qui vere est, quia immutabiliter est; ac per hoc, siue vniuersi mundi corpus, figuras, qualitates, ordinatumque motum, & elementa disposita, à cœlo vsque ad terram, & quæcumque corpora in eis sunt, siue omnem vitam, vel quæ nutrit & continet, qualis est in arboribus; vel quæ & hoc habet & sentit, qualis est in pecoribus; vel quæ & hoc habet & intelligit, qualis est in hominibus: vel quæ nutritorio subsidio non indiget, sed tamen continet, sentit, intelligit, qualis est in Angelis; nisi ab illo esse non posse, qui simpliciter est: quia non aliud est illi esse, aliud viuere, quasi possit esse non viuens, Nec aliud est illi viuere, aliud intelligere, quasi possit viuere non intelligens, Nec aliud est illi intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere non beatus; sed quod est illi viuere, intelligere, beatum esse, hoc est illi & esse. Propter hanc incommutabilitatem & simplicitatem, intellexerunt eum, & omnia illa fecisse, & ipsum à nullo fieri potuisse. Considerauerunt enim quicquid est, vel corpus esse, vel vitam, meliusque aliquid esse vitam, quàm corpus; speciemque corporis esse sensibilem, intelligibilem vitæ; Proinde intelligibilem speciem sensibili prætulerunt. Sensibilia dicimus, quæ visu tactuque corporis sentiri queunt. Intelligibilia, quæ conspectu mentis intelligi. Nulla est enim pulchritudo corporis, siue in statu corporis, sicut est figura; siue in motu, sicut est in cantilena, de qua non animus iudicet; quod profecto non posset, nisi melior in illo esset hæc species, sine tumore molis, sine strepitu vocis, sine spatio, vel loci vel temporis. Sed ibi quoque nisi mutabilis esset, non alius alio melius de specie sensibili iudicaret; melius ingeniosior quàm tardior; melius peritior quàm imperitior; melius exercitatior quam minus exercitatus; & idem ipse vnus cum proficit, melius vtique postea quam prius. Quod autem recipit magis vel minus, sine dubitatione mutabile est. Vnde ingeniosi homines, & docti, & in his exercitati, facile collegerunt non esse in his rebus primam speciem, vbi mutabilis esse conuincitur. Cum igitur in eorum conspectu, & corpus & animus, magis minusque speciosa essent, viderunt esse aliquid vbi prima & incommutabilis species esset, & ideo nec comparabilis: atque ibi esse rerum principium rectissime crediderunt, quod factum non esset, & ex quo cuncta facta essent; ita quod notum est Dei, manifestauit eis ipse, cum ab eis inuisibilia eius, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspecta sunt.

Quomodo philosophi deuenerint in cognitionem vnius Dei.

Auctor. Quæ autem philosophi de Deo vera dixerunt, require supra lib. 1.

De vera Theologia, quæ & Diuina.

CAP. XXVII.

Tres sunt partes philosophiæ.

HVgo super hierarchiam. Nunc dicendum est quid sit Theologia. Altius quidem inspicienti propter euidentiam dicendorum, philosophia tres continet partes. Primam, scilicet logicam, quæ vim & modum ratiocinationum, verique & falsi firmum iudicium assumpsit. Secundam, idest ethicam, quæ modum viuendi rectum, & disciplinę formam, secundum virtutum instituta disponit. Tertiam, scilicet theoricam, quæ sola verum in omni quod est, & quod non est scrutari elegit. Huius, id est theoricæ tres sunt partes. Prima mathematica. Secunda physica. Tertia theologica. In quibus contemplatio veritatis, quasi quibusdam contemplationum gradibus ad summum conscendit: Mathematica speculatur visibiles rerum inuisibilium formas. Physica scrutatur inuisibiles rerum visibilium causas. Sola vero theologia contemplatur inuisibiles substantias, & eorum inuisibiles naturas.

Philosophia speculatiua tres sunt partes.

Seneca in lib. epistolarum 6. Quæcumque videmus, aut tangimus, Plato in illis non numerat quæ esse propriè putat; fluunt enim & in assidua diminutione, atque adiectione sunt, hoc est quod ait Heraclitus: *In idem flumen bis descendimus, & non descendimus.* Manet enim idem fluminis nomen, aqua transmissa est.

Deus est ens per excellentiam & non vniuocè cum creaturis.

Auctor. Et his potest intelligi, quomodo accipiebat Plato Deum appellari ens, vel quod est, scilicet per excellentiam. Vnde dicit August. quod illa verba Domini ad Moysen *Ego sum qui sum*, Plato vehementer tenuit, & diligentissime commendauit. Errauit autem valde, cum Deum posuit in existentium diuisione, cum aliter dicatur esse creator, & aliter creatura. Non enim vniuocè prædicatur ens de Deo, & de cæteris. Quare Deus in eorum quæ sunt diuisione, poni non potest.

De materia diuinæ Theologiæ.

CAP. XXVIII.

RIchardus in lib. exceptionum 1. Theologia, vt dictum est, tractat de inuisibilium essentijs, idest de Deo, & spiritualibus creaturis, verum inuisibilia Dei, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur. Opus autem duplex est, scilicet opus conditionis, quo factum est vt essent quæ non erant, & opus restaurationis, quo factum est vt melius essent quæ perierant. Opus conditionis est creatio mundi, cum omnibus elementis suis. Opus restaurationis est incarnatio verbi, cum omnibus sacramentis suis, primum in sex diebus factum est, secundum non nisi sex ætatibus perfici potest. Sex tamen contra sex sunt, vt cognoscatur idem esse redemptor, qui creator.

Opus Dei duplex scil. conditionis & restaurationis.

Per opus conditionis tria inuisibilia Dei demonstrantur, scilicet sapientia, potentia, benignitas; potentia creat, sapientia gubernat, benignitas conseruat. Potentiam manifestat creaturarum immensitas, sapientiam decor, bonitatem vtilitas. Immensitas creaturarum in multitudine & magnitudine; multitudo in similibus, in diuersis, in permixtis: Magnitudo est in mole, & spatio: moles est in massa & pondere: spatium est in longo & lato, profundo & alto; Decor creaturarum est in situ & motu, in specie & qualitate: Situs est in compositione & ordine: Ordo est in loco, & tempore, & proprietate. *Motus* est quadripartitus, scilicet localis, naturalis, animalis, rationalis *Localis* est ante, & retro, dextrosum & sinistrosum, sursum & deorsum, & circum. *Naturalis* est cum incremento & decremento. *Animalis* est in sensibus & appetitibus. *Rationalis* est in factis & consilijs. *Species* est forma visibilis, quæ oculo discernitur, sicut colores, & figuræ corporum. Qualitas est proprietas interior, quæ cæteris

Per opus conditionis tria inuisibilia Dei demonstrantur.

Motus quadruplex.

sensibus

sensibus percipitur, vt melos in sono, auditu aurium, dulcor in sapore, gustu faucium; fragrantia in odore, olfactu narium; lenitas in corpore, tactu manuum Vtilitas creaturarum constat in grato & apto, commodo & necessario: Gratum est quod placet, aptum quod conuenit, commodum quod prodest, necessarium sine quo quid esse non potest Opus conditionis factum est, vt statim homini subesset: Opus restaurationis, vt lapsum erigeret.

De distantia eius à Theologia mundana.

CAP. XXIX.

Duo sunt simulacra quibus Deus cognoscitur s. natura & gratia, sed hoc secundū est omnino necessarium ad mostrandum & illuminandum.

HVgo vbi supra. Itaque duo simulacra proposita erant homini, in quibus inuisibilia videre potuisset, vnum naturæ, & alterum gratiæ. Simulacrum naturæ erat species huius mundi; simulacrum gratiæ humanitas verbi. Et in vtroque Deus monstrabatur, sed in vtroq; non intelligebatur; quia natura quidem specie sua artificem demonstrauit, sed contemplantis oculos illuminare non potuit: Humanitas autem verbi, & medicina fuit, vt cæci lumen reciperent, & doctrina pariter, vt videntes agnoscerent veritatem. Lutum fecit ex sputo, & liniuit oculos cæci, & lauit, & vidit: & deinde videnti & cognoscenti ait: *Ego sum, & qui loquitur tecum ipse est filius Dei*: Prius ergo illuminauit, postea demonstrauit: Natura enim demonstrare potuit, sed illuminare non potuit. Per simulacra igitur naturæ creator tantum significabatur. In simulacris vero gratiæ Deus præsens ostendebatur: quia in his ita operatus est, vt intelligeretur esse, In istis vero vt agnosceretur præsens esse.

Discrimen inter theologiam diuinā & naturale.

Hæc est distantia theologiæ huius mundi, à diuina theologia. Impossibile enim est inuisibilia, nisi per visibilia demonstrari: & omnis theologia necesse habet visibilibus demonstrationibus vti, in inuisibilium declarationem: Sed mundana vt diximus theologia, opera conditionis assumpsit, & opera huius mundi speciem concreata, vt demonstrationem suam faceret in illis: theologia vero diuina opera restaurationis elegit, secundum humanitatem Iesu, & sacramentorum eius quæ ab initio sunt: Naturalibus quoque pro modulo subiunctis, vt in illis eruditionem conformaret. Maior autem vt diximus declaratio in sacramentis gratiæ, & carne verbi, & mystica operatione ipsius ostenditur, quàm naturali rerum specie prædicetur: & ideo mundana theologia parum euidenti demonstratione vtens, non valuit incomprehensibilem veritatem sine contagione erroris educere, quam diuina noscitur theologia, simplici & pura assertione prædicare.

De causa, & modo quibus edita est scriptura diuina.

CAP. XXX.

Difficile est homini mētem in Deū eleuare.

AVgust. de Ciuit. Dei lib. 11. Magnum quidem est, & admodum rarum, paucisque concessum, vniuersam creaturam corpoream & incorpoream, consideratam compertamq; mutabilem, intentione mentis excedere, atque ad incommutabilem Dei substantiam peruenire, & illic discere ex ipso, quod cunctam creaturam, quæ non est quod ipse, non fecit nisi ipse. Sic enim Deus cum homine, non per aliam creaturam loquitur corporalem, nec per corporis imaginem, sed ipsa veritate, si quis sit idoneus ad audiendum mente non corpore: ad illud enim hominis ita loquitur, quod in homine cæteris quibus constat est melius, & quo ipse Deus solus est melior. Dum enim homo rectissime intelligatur, vel si hoc non potest, saltem credatur factus ad imaginem Dei, profecto ea sui parte propinquior est superiori Deo, qua superat inferiores suas, quas etiam cum pecoribus communes habet.

Necessitas fidei.

Sed quia ipsa mens, cui ratio & intelligentia naturaliter inest, vitijs quibusdam veteribus & tenebrosis opprimitur, inualida est, non solum ad inhærendum fruendo, verumetiam ad perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renouata atque serenata, fiat tantæ felicitatis capax: fide enim primum fuerat imbuenda, atque purganda. In qua vt fidentius ambularet ad veritatem, ipsa veritas Deus Dei filius homine assumpto, non Deo consumpto, eandem constituit atque fundauit fidem, vt ad Deum iter esset homini per hominem Deum. Hic prius per prophetas, deinde per seipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse iudicauit locutus, & scripturam condidit, quæ canonica nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habens de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosipsos nosse idonei sumus. Sicut enim de visibilibus quæ non vidimus, eis credimus qui viderunt; ita de inuisibilibus, quæ animo & mente sentiuntur, sed à nostro sensu interiore remota sunt, his nos oportet credere, qui hoc in illo lumine incorporeo disposita didicerunt, vel manentia contuentur.

Deus nobis loquitur per prophetas.

Visibilium omnium maximus mundus est: Inuisibilium omnium maximus Deus est; sed mundum esse conspicimus, Deum esse credimus. Quòd autē Deus fecit mundum, nulli potius credimus quam ipsi Deo, vbi eum audiuimus, nusquam interim melius quàm in scripturis sanctis, vt dixit propheta eius. *In principio Deus creauit cælum & terram.* Nunquid ibi fuit iste propheta quando fecit cœlum & terram? non, sed ibi fuit sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quæ in animas etiam sanctas se transfert Amicos Dei & prophetas constituit, eisque opera sua sine strepitu enarrat intus. Loquuntur eis quoque Angeli sancti, qui semper vident faciem patris, voluntatemq; eius quibus oportet annunciant. Ex his vnus erat ille propheta, qui dixit & scripsit. *In principio Deus fecit cœlum, & terram*; qui tam idoneus testis est, per quem Deo credendum sit, vt eodem spiritu quo hæc sibi reuelata cognouit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto ante prædixerit.

De excellentia diuinæ scripturæ respectu secularis scientiæ.

CAP. XXXI.

Philosophia mundana assimilatur parieti dealbato, diuina vero fauo mellis.

RIchardus vbi supra. Philosophorum scripturæ, quasi luteus paries dealbatus, nitore eloquij foris pollent. Quæ si quando veritatis prætendunt speciem, falsa dimiscendo, quasi quodam colore superducto, lutum erroris operiunt. Econtra diuina eloquia aptissime fauo comparantur, quæ & propter simplicitatem sermonis arida apparent, & intus dulcedine plena sunt.

In quo consistat cognitio vocum & rerum.

Richardus vbi supra. In hoc autem valde excellentior est diuina scriptura scientia seculari, quod in ea non solum voces, sed & res significatiuæ sunt. Sicut igitur in eo sensu qui est inter voces & res, necessaria est cognitio vocum, sic in eo sensu qui inter res & facta vel facienda mystica versatur, necessaria est cognitio rerum. Cognitio vocum in duobus consistit. In pronunciatione, ad quam solam pertinet grammatica; & significatione, ad quam solam dialectica; ad pronunciationem simul & significationem pertinet rhetorica. Cognitio rerum consistit in forma & natura. Forma est in exteriori dispositione, natura in interiori qualitate. Omnis autem dispositio, vel in numero est, ad quam pertinet arithmetica; vel in proportione, ad quam musica; vel in situ, ad quam geometria; vel in motu, ad quam astronomia. Ad interiorem vero qualitatem spectat physica. Omnes igitur artes subseruiunt diuinæ sapientiæ, & inferior scientia recte ordinata ad superiorem conducit. Sub eo igitur sensu qui inter voces & res versatur, continetur historia, &

Omnes scientiæ subseruiunt theologiæ.

ei subseruiunt tres scientiæ, scilicet grammatica, dialectica, rhetorica. Et sub eo sensu qui inter res & facta mystica versatur, continetur allegoria. Et sub illo qui est inter res & facienda mystica, continetur tropologia. Et his duabus subseruiunt arithmetica, musica, geometria, astronomia, & physica.

De sacrorum eminentia librorum.

CAP. XXXII.

A*Vgust. in 11. disputatione contra Faustum.* Sunt quidam libri, qui non præcipiendi auctoritate, sed proficientis exercitatione conscribuntur à nobis. Inter hos sunt de quibus dicit Apostolus. *Et si quid aliud sapitis, id quoque vobis reuelauit Deus:* quod genus literarum non cum credendi necessitate, sed cum iudicandi libertate legendum est. Cui tamen ne intercluderetur locus, & adimeretur posteris ad quæstiones difficillimas tractandas, atque versandas, linguæ & stili saluberrimus labor, distincta est à posteriorum libris excellentia canonicæ auctoritatis veteris testamenti & noui, Apostolorum firmata temporibus, per successiones episcoporum, & propagationes Ecclesiarum, tanquam in sede quadam sublimiter constituta est, cui seruiat omnis fidelis, & pius intellectus. Ibi si quid velut absurdum mouerit, dicere non licet.

Canica scriptura est excellentis authoritatis adeo vt de illa non licet dubitare, secus de alijs scriptis sanctorũ.

Author huius libri veritatẽ non tenuit, sed aut codex mendosus est, aut interpres errauit, aut tu non intelligis. In opusculis autem posteriorum, licet eadem inueniatur veritas, longe tamen est impar auctoritas; vnde nisi vel certa ratione, vel ex illa canonica auctoritate demonstretur, quod ibi disputatum est, vel narratum; si quis credere noluerit, non reprehenditur. In ista vero canonica eminentia sacrarum literarum, etiamsi vnus propheta, vel Apostolus, vel Euangelista aliquid in literis suis posuisset, quod ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quin verum sit; alioquin nulla erit pagina, qua humanæ imperitiæ regatur infirmitas, si librorum saluberrima auctoritas aut contempta penitus aboletur, aut interminata confunditur.

De numero, & nominibus eorum.

CAP. XXXIII.

Triplex ordo veteris testamenti.

I*Sidorus in lib. etym. 6.* Hebræi vetus testamentum, Esdra authore, iuxta numerum literarum suarum, in vigintiduobus libris, accipiunt, diuidentes eos in tres ordines, legis scilicet, Prophetarum, & Agiographorum. Primus ordo legis in quinque libris accipitur, quorum primus est Beresith, quod est Genesis; secundus Veelle Semoth, quod est Exodus; tertius Vaicra, idest Leuiticus, quartus Vaiedabber, quod est Numeri: quintus Elleaddebarim, quod est Deuteronomium. Hos libros Hebræi Thorath, Latini legem appellant.

Volumina veteris testamenti secundũ Hebraeos sunt 22. iuxta numerum literarum suarum.

Secundus ordo est prophetarum, in quo continentur octo libri. Quorum primus Iosue Bennun, qui & Latine Iesu naue dicitur. Secundus Sophotim, quod est Iudicum: Tertius Samuel, qui est Regum primus: Quartus Malachim, qui est Regum secundus: Quintus Esaias: Sextus Hieremias: Septimus Ezechiel: Octauus Tarista, idest xij. prophetarum. Qui libri, quia sibi pro breuitate adiuncti sunt, pro vno accipiuntur.

Tertius ordo est Agiographorum, id est sancta scribentium, in quo sunt nouem libri. Primus Iob: Secundus Psalterium: qui in quinque incisionibus diuiditur: Tertius est Misle, quod est prouerbia Salomonis: Quartus Coheleth, quod est Ecclesiastes: Quintus Sirhassirim, id est Cantica Canticorum: Sextus Daniel: Septimus Dibre haiamim, idest Verba dierũ, hoc est Paralipomenon, qui & Chronicon: Octauus Esdras, qui in duos libros diuiditur apud Græcos & Latinos: Nonus Hester, qui simul omnes, quinque, 8. & 9. fiunt vigintiduo, sicut superius sunt comprehensi. Quidam autem Ruth & Rinoth, id est Lamentationem Hieremiæ Agiographis adijciunt, & vigintiquatuor volumina testamenti veteris faciunt; iuxta vigintiquatuor seniores, qui ante conspectum Domini assistunt.

Quartus ordo est apud nos veteris testamenti, eorum librorũ qui in canone Hebraico non sunt. Quorum primus Sapientiæ liber est: Secundus Ecclesiasticus: Tertius Tobias: Quartus Iudith: Quintus & sextus Machabæorum: Quos licet Iudæi inter apocripha separent, Ecclesia tamen Christi inter diuinos libros, & honorat, & prædicat.

Libri canonici qui non sunt in canone Hebraico.

In nouo autem testamento duo sunt ordines. Primus Euangelicus, in quo sunt Matthęus, Marcus, Lucas, Ioannes: Secundus Apostolicus, in quo sunt Paulus in quatuordecim epistolis: Petrus in duabus: Ioannes in tribus Iacobus & Iudas in singulis; actus Apostolorum, & Apoc. Ioannis.

Duplex ordo noui testam.

Summa autem vtriusque testamenti trifariè distinguitur, idest in historia, in moribus, in allegoria. Rursus ista tria multifariè diuiduntur, idest quid à Deo, quid ab Angelis vel ab hominibus gestum dictumq; sit; quid à prophetis pronunciatum de Christo, & corpore eius; quid de diabolo & membris eius; quid de veteri & nouo populo; quid de præsenti seculo, & futuro regno atque iudicio.

Diuisio vtriusque testamenti.

De Auctoribus librorum Heptatici, & Regum.

CAP. XXXIIII.

PRimus itaque Moyses diuinæ historiæ cosmographiam in quinque voluminibus edidit, quod Pentateuchum à quinque voluminibus dicitur. *Penta* enim Græce quinque, *teuchos* volumen. Genesis liber dicitur, eo quod mundi generatio in eo continetur. Exodus vero, eo quod exitum populi de Ægypto digerit. Leuiticus vero, quod leuitarum ministeria, & diuersitatem victimarum exequitur. Numeri vero, eo quod in eo tribus egressæ de Ægypto numerantur, & 42 per eremum mansiones. Deuteronomium Græcè, Latinè secunda lex, idest repetitio, & Euangelicæ legis præfiguratio; quæ sic ea habet quæ priora sunt, vt tamen noua sint omnia quæ in eo replicantur.

Moyses author fuit Pẽtateuchi.

Iosue liber ab eo nomen accepit, cuius historiam continet. Scriptorem vero eius eundem Iosue Hebræi asserunt, in cuius textu post Iordanis transitum regna hostium subuertuntur, terra populo diuiditur, & per singulas vrbes, viculos, montes, atque confinia, Ecclesiæ cælestisque Hierusalem spiritualia regna præfigurauntur. Iudicum vero nominatur à principibus populi, qui præfuerunt in Israel post Moysen & Iosue, antequam Dauid & cæteri reges existerent, hunc librum & Ruth edidisse creditur Samuel.

Iosue libri sui nominis auctor extitit.

Liber Samuel, eiusdem Samuelis natiuitatem, & sacerdotium, & gesta describit, idcirco & ab eo nomen accepit; & quamuis hic liber Saul & Dauid historiam contineat, vtrique tamen ad Samuel referuntur, quia ipse vnxit Saul in regnum, ipse Dauid in regem futurum. Cuius libri primam partem conscripsit ipse Samuel; sequentia vero eius vsque ad calcem, scripsit ipse Dauid.

Duos primos libros Regũ inchoauit Samuel perfecit Dauid.

Malachim liber proinde appellatur, eo quod Reges Iudæ, & Israeliticæ gentis, gestaque eorum per ordinem digerat temporum. Malachim enim Hebraicè, Latinè Regum interpretatur. Hunc librum Hieremias primus in vnũ volumen coegit, nam antea sparsus erat per singulorum Regum historias. Paralipomenon Græcè dicitur, quod nos prætermissorum, vel reliquorum dicere possumus; quia ea quæ in lege, vel Regum libris omissa, vel non plene relata sunt, in isto summatim ac breuiter explicantur.

Posteriores in vnum volumen coegit Hieremias.

De

De libro Iob, & Psalterio, & operibus Salomonis.

CAP. XXXV.

Librum Iob ab ipso scriptum putatur.

LIbrum Iob, quidam Moysen scripsisse arbitratur, alij vnum ex prophetis. Nonnulli vero eundem Iob, post plagam suæ passionis, scriptorem fuisse existimant, vt qui certamina spiritualis pugnæ sustinuit, ipse narraret quas victorias expediuit. Principia autẽ & fines libri Iob apud Hebræos, prosaica oratione contexta sunt, media autem ipsius, ab eo loco quo ait: *Pereat dies in qua natus sum*, vsque ad illum locum: *Idcirco me reprehendo, & ago pœnitentiam*; omnia heroico metro discurrunt.

Media pars Iob apud Hebræos heroico metro discurrit, psalmi vero diuerso metro.

Psalmorum liber Græcè Psalterium, Hebraicè Nabla, Latinè organum dicitur: vocatus autem psalmorum liber, quod vno propheta canente ad psalterium, chorus consonando responderet. Titulus autem in psalmis Hebraicus est Thehilim, quod interpretatur, volumen Hymnorum. Auctores autem psalmorum sunt qui ponuntur in titulis, Moyses scilicet, & Dauid, & Salomon, Asaph, Ethan, Idithim; & filij Chore, Eman Israelitæ, & reliquorum, quos Esdras vno volumine comprehendit. Omnes autem Psalmos apud Hebræos, metrico constat carmine esse compositos. Nam in more Romani Iacci, & Græci Pyndari, nunc alij iambo currunt, nunc elegiaco personant, nũc Sapphico nitent trimetro, vel tetrametro pede incedẽtes.

Auctores Psalmorum.

Salomon tria edidit volumina & quidem carmine hexametro & pentametro.

Salomon iuxta numerum vocabulorum suorum, tria volumina edidit; quorum primus est Misle, quem Græci Parabolas, Latini vero Prouerbiorum nominant, eo quod in ipso sub comparatiua similitudine, figuras verborum, & imagines veritatis ostenderet: Ipsam autem veritatem ad intelligendum legentibus reseruauit. Secundum librum Coheleth vocauit, qui Græcè Ecclesiastes dicitur, Latinè concionator, eo quod sermo eius non specialiter ad vnum, sicut in prouerbijs, sed ad omnes generaliter dirigitur; docens omnia quæ in mundo cernimus, caduca esse, & breuia, & ob hoc minime appetenda. Tertium librum Sirhassirim prænotauit, quæ in Latinam linguam vertitur Cantica Canticorum, vbi per epithalamium carmen, coniunctionem Christi & Ecclesiæ mysticè canit. Dictum est autem Canticum Canticorũ, eo quod omnibus canticis præferatur quæ in scripturis sanctis habentur: sicut quędam in lege dicuntur sancta, quibus maiora sunt Sancta sanctorum. Horum autem trium librorum carmina hexametris, & pentametris versibus, apud suos composita perhibentur, vt Iosephus Hieronymusque scribunt.

De libris prophetarum, ac cæteris veteris testamenti.

CAP. XXXVI.

Esaias edidit librũ suum, vt etiam Hieremias.

ISaias Euangelista potius quàm propheta, librum suum edidit, cuius per omnem textum eloquentiæ prosa incedit. Canticum vero hexametro, & pentametro versu discurrit. Hieremias similiter edidit librũ suum, cum Threnis eius, quos nos lamenta vocamus, eo quod in tristioribus, funeribusque adhibeantur: in quibus quadruplex diuerso modo composuit alphabetum: Quorum duo prima Sapphico metro sunt scripta, quia tres versiculos qui sibi nexi sunt, & ab vna tantum litera incipiunt, heroicum comma concludit. Tertium alphabetum trimetro scriptum est, & à ternis literis versus terni incipiunt. Quartum simile primo & secundo habetur.

Ezechiel & Daniel à viris quibusdã sapientibus scripti perhibentur.

Ezechiel & Daniel à viris quibusdam sapientibus scripti esse perhibentur. Quorum Ezechiel principia & fines multis habet obscuritatibus inuoluta. Daniel vero claro sermone regna orbis pronunciat, & tẽpus aduentus Christi manifestissima prędicatione annunciat. Hi sunt quatuor prophetæ, qui maiores vocantur, quia prolixa volumina collegerunt.

Minores Prophetæ suos libros composuerunt, vt etiam Esdras librũ Esdræ & Hester.

Liber duodecim prophetarum, authorum suorum nominibus prænotatur. Qui propterea dicuntur minores, quia sermones eorum breues sunt; vnde & connexi sibimetipsi in vno volumine adinuicem continentur. Quorum nomina sunt Oseę, Ioël, Amos, Abdias, Ionas, Micheas, Naum, Abacuc, Sophonias, Aggeus, Zacharias, & Malachias. Esdræ liber authoris titulo prænotatur, in cuius textu eiusdem Esdræ Neemiæque sermones pariter continentur: Hester librum Esdras creditur conscripsisse. In quo eadem regina sub figura Ecclesiæ Dei, populum à seruitute & morte eripuisse scribitur, atque interfecto Aman, qui interpretatur iniquitas, diei celebritas in posteros mittitur.

De auctore libri Sapientiæ non constat sicut nec Iudith Tobiæ & Machabæorum: Ecclesiastici tamen auctor fuit Iesus filius Syrach.

Liber sapientiæ apud Hebræos nusquam est, quem Iudęi Philonis esse affirmant, qui proinde sapientiæ nominatur, quia in eo Christi aduentus, qui est sapientia patris, & passio eius euidenter exprimitur. Librum autem Ecclesiasticum certissime Iesus filius Syrach Hierosolimita, nepos Iesu sacerdotis magni composuit, cuius meminit & Zacharias; qui liber apud Latinos propter eloquij similitudinem Salomonis titulo pręnotatur. Dictus est autem Ecclesiasticus eo quod de totius Ecclesiæ disciplina religiosæ conuersationis, magna cura & ratione sit editus, hic apud Hebręos reperitur, sed inter apocriphos habetur. Iudith vero & Tobias, siue Machabæorum libri, quibus authoribus scripti sint minime constat, habent autem vocabula ex eorum nominibus, quorum gesta scribuntur.

De Authoribus quatuor Euangeliorum, & Apocalypsis.

CAP. XXXVII.

Auctores 4. Euangeliorũ. Matthæus.

HIeronymus in lib. de viris illustribus. Matthæus, qui & Leui, ex Publicano Apostolus, primus in Iudęa propter eos qui ex circuncisione crediderant, Euangelium Christi Hebræis literis, verbisque composuit. In quo aduertendum, quod vbicumque, siue ex persona sua siue ex Domini Saluatoris, veteris scripturæ testimonijs vtitur, non sequitur septuaginta translatorum auctoritatem, sed Hebraicam; è quibus illa duo sunt: *Ex Ægypto vocaui filium meum, & quoniam Nazareus vocabitur.*

Marcus.

Marcus discipulus & interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romæ à fratribus, breue scripsit Euangelium. Quod cum Petrus audisset, probauit, & Ecclesijs legendum sua auctoritate tradidit. Meminit huius Marci, & Petrus in prima epistola; *Salutat* inquit *vos Marcus filius meus.* Assumpto itaque Euangelio quod ipse confecerat, perrexit ad Ægyptum, & primus Alexandriæ Christum annuncians constituit Ecclesiam, tantæ doctrinæ & vitæ continẽtia, vt omnes sectatores Christi ad exemplum sui cogeret.

Lucas.

Lucas medicus Antiochensis, vt eius scripta indicant, Græci sermonis non ignarus fuit, sectator Pauli Apostoli, & omnis eius peregrinationis comes: scripsit Euangelium, de quo idem Apostolus: *Misimus* inquit *cum illo fratrem, cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias.* Aliud quoque edidit volumen egregium, quod titulo Apostolicarum actionum prænotatur.

Ioannes.

Ioannes Apostolus, nouissimus omnium scripsit Euangelium, rogatus ab Asiæ Episcopis aduersus Cerinthum, & alios quoque hęreticos, & maxime tunc Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse: vnde & compulsus est diuinam eius natiuitatem edicere. Sed & aliam causam huius scripturæ ferunt, quod cum legisset Mathæi, Marci & Lucæ volumina, probauerit quidem textum historiæ, & vera eos dixisse firmauerit, sed vnius tantum anni in quo & passus est post carcerem Ioannis historiam texuisse, prætermisso itaque anno cuius

cuius acta à tribus composita fuerunt, superioris temporis, antequam Ioannes clauderetur in carcere, gesta narrauit. In Pathmos quoque insulam relegatus, Apocalypsim scripsit.

Cur 4. fuerint Euangelij scriptores, & cur interdum verbis non concordant.

Ioannes Chrysostomus super Matthaeum, homelia prima Quaeri potest cur quatuor fuerunt Euangeliorum scriptores, cum vnus sufficeret cuncta memorare. Sufficeret quidem, sed cum quatuor sint, qui hoc conscribant; nec eisdem temporibus, nec eisdem locis, & tamen quasi ex vno ore omnia pronunciant, fit hoc sine dubio veritatis pergrande documentum, verum econtrario inquis res accidit: In multis enim inter se dissonant, at hoc ipsum est maximum veritatis testimonium. Si enim ex toto vsque ad singula verba concinnarent, inimici veritatis eos crederent ad decipiendum homines, communi consilio congregatos scripsisse.

De Epistolis Pauli.

CAP. XXXVIII.

Vnde Saulus, & cur Paulus nuncupatus.

HIeronymus vbi supra. Paulus Apostolus, qui antea Saulus, extra numerum 12. Apostolorum, de tribu Beniamin & oppido Iudeae Giscalis fuit; quo à Romanis capto, cum parentibus suis Tharsum Ciliciae commigrauit, à quibus ob studia legis missus Hierosolymam, à Gamaliele viro doctissimo, cuius Lucas meminit, eruditus est. Cum autem interfuisset neci martyris Stephani, & acceptis à pontificibus templi epistolis ad persequendos eos qui crediderant Christo, Damascum pergeret, reuelatione compulsus ad fidem, quae in actibus Apostolorum scribitur, in vas electionis de persecutore translatus est. Cumque primum ad praedicationem eius Sergius Paulus proconsul Cypri credidisset, ab eo quod eum Christi fidei subegerat, sortitus est nomen: & adiuncto sibi Barnaba, multis vrbibus peragratis, reuertensque Hierosolymam, à Petro, Iacobo, & Ioanne, gentium Apostolus ordinatur. Et post passionem Domini vicesimoquinto anno, idest secundo Neronis, eo tempore quo Festus procurator Iudeae successit Felici, Romam vinctus mittitur, & biennium in Lisiae remanens custodia, aduersus Iudaeos de aduentu Christi quotidie disputauit.

Paulus praedicauit Euangelium in Occidente.

Sciendum autem in prima defensione, necdum Neronis imperio roborato, nec in tanta erumpente scelera, quanta de eo narrant historiae; Paulum à Nerone dimissum, vt Euangelium Christi in occidentis quoque partibus praedicaret; sicut ipse scribit in secunda ad Thimoth. eo tempore quo passus est, & de vinculis dictat epistolam: *In prima mea defensione nemo mihi affuit, &c.* Manifestissimè per Leonem propter crudelitatem, Neronem significans. Et hic ergo quarto decimo Neronis anno, eodem die quo & Petrus, Romae pro Christo capite truncatur.

Quot scripserit epistolas Paulus, & cur illa ad Hebraeos stylo à caeteris differat.

Scripsit autem 9. ad 7. Ecclesias epistolas. ad Romanos 1. ad Corinthios 2. ad Galatas 1. ad Ephesios 1. ad Philippenses 1. ad Collossenses 1. ad Thessalonicenses 2. Praeterea ad discipulos suos, Timotheo 2. Tito 1. Philemoni 1. Epistola autem quae fertur ad Hebreos non eius creditur, propter stili sermonisque dissonantiam, sed vel Barnabae, vel Clementis, vel Lucae; vel certè quia Paulus scribebat ad Hebraeos, & propter inuidiam sui apud eos nominis, titulum in principio salutationis amputauerat. Scripserat autem vt Hebreus Hebraicè, idest suo eloquio disertissime, & quae eloquenter scripta fuerant in Hebraeo, eloquentius vertisse dicitur in Grecum. & hanc esse causam quod à caeteris Pauli epistolis discrepare videatur. Legunt quidam & ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur.

De septem epistolis canonicis.

CAP. XXXIX.

Iacobus [...] frater Domini scripsit vnam epistolam.

IAcobus qui appellatur frater Domini, cognomento iustus, vt nonnulli existimant, filius erat fratris Ioseph; vt autem mihi videtur, Mariae sororis matris Domini, cuius Ioannes in libro suo meminit, filius: post passionem Domini statim ab Apostolis Hierosolymorum episcopus ordinatur. Vnam tantum epistolam scripsit, quae de septem catholicis est. Hic de vtero matris sanctus fuit; vinum & siceram non bibit, carnem nullam comedit, nec attonsus est, nec vnctus vnguento, nec vsus balneo, &c. Tradit Iosephus tantae eum sanctitatis fuisse, & celebritatis in plures, vt propter eius necem creditum sit subuersam Hierosolymam. Euangelium quoque, quod appellatur secundum Hebraeos, & à me nuper in Graecum sermonem & Latinum translatum est, quo & Origenes saepe vtitur; post resurrectionem Saluatoris ita refert: *Dominus autem cum dedisset sindonem seruo sacerdotis, iuit ad Iacobum, & apparuit ei: Iurauerat enim Iacobus non se commesturum panem ab illa hora qua biberat, calicem Domini, donec videret eum resurgentem.*

Petrus Romae sedit 25. annis & scripsit duas epistolas.

Simon Petrus, filius Ioannis, prouinciae Galileae ex Vico Bethsaida, frater Andreae Apostoli, princeps Apostolorum, post episcopatum Antiochiensis Ecclesiae, & praedicationem dispersionis eorum. qui de circuncisione crediderant in Ponto, Galatia, Capadocia, Asia, & Bithinia, secundo Claudij anno, ad expugnandum Simonem magum Romam pergit; ibique 25. annis cathedram sacerdotalem tenuit, vsque ad vltimum annum Neronis, idest quartumdecimum, à quo affixus cruci martyrio coronatus est, capite ad terram verso, & in sublime, pedibus eleuatis, asserens se indignum quod sic crucifigeretur vt Dominus suus. Scripsit duas epistolas, quae catholicae nominantur.

Ioannis iam recepta sunt epistolae tres; Iude vero vnica.

Ioannes Apostolus, quem Iesus amauit plurimũ, filius Zebedaei, & frater Iacobi. Scripsit & vnam epistolam, cuius exordium est: *Quod fuit ab initio, &c.* Reliquae autem duae Ioannis presbyteri asseruntur, cuius & hodie sepulchrum apud Ephesum ostenditur: at nonnulli putant duas memoratas eiusdem Ioannis Euangelistae esse. Iudas frater Iacobi, vnam paruam quae de 7. catholicis est epistolam reliquit: & quia de libro Enoch, qui apocriphus est, in ea assumit testimonium, à plerisque reijcitur; tamen auctoritatem vetustate iam & vsu meruit, & inter sanctas scripturas computatur.

De reparatione facta bibliotheca, & translatoribus scripturae.

CAP. XL.

Esdras veteris testam. reparauit.

ISidorus vbi supra lib. 6. Bibliotheca à Graeco nomen accepit, eo quod ibi reconduntur libri. Nam *biblio* liber, *theca* repositio interpretatur. Bibliothecam veteris testamenti Esdras Scriba post incensam legem à Chaldaeis, dum Iudaei regressi fuissent in Hierusalem diuino afflatus spiritu reparauit; cunctaque legis, & prophetarum volumina, quae fuerant à gentibus corrupta, correxit. Ptolemaeus cognomento Philadelphus, omnis literaturae sagacissimus, cum studio bibliothecarum Pisistratum ęmularetur, non solum gentium scripturas, sed etiam diuinas in bibliothecam suam contulit. Nam 70. millia librorum huius temporibus Alexandriae sunt inuenta, hic etiam ab Eleazaro pontifice petens scripturas veteris testamenti, in Graecam vocem ex Hebraea lingua per 70. interpretes transferre curauit; quas in Alexandrina bibliotheca habuit. Siquidem singuli in singulis cellulis separati, ita omnia per Spiritumsanctum interpretati sunt, vt nihil in alicuius eorum codice inuentum esset, quod à caeteris vel in verborum ordine discreparet. Fuerunt

Translatio 70.

Septem sua translatione scriptura in linguam Græcam.

& alij interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra eloquia transtulerunt, sicut Aquila, Symmachus, & Theodotion, sicut etiam vulgaris illa interpretatio, cuius author non apparet; & ob hoc, quia sine nomine interpretis, 5. editio nuncupatur. Præterea sextam, & septimam editionem Origenes miro labore reperit, & cum cæteris editionibus comparauit. Presbyter quoque Hieronymus, trium linguarum peritus, de Hebræo in Latinum eloquium easdem scripturas conuertit, eloquenterque transfudit; Cuius etiam interpretatio merito cæteris antefertur. Nam est & verborum tenacior, & perspicuitate sententiæ clarior, atque (vtpote à Christiano) interpretatio verior.

Conuersio Hieronymi Latina est cunctis præferenda.

De sacra scriptura doctoribus & expositoribus.

CAP. XLI.

APud nos quoque Pamphilus martyr, cuius vitam Eusebius Cæsariensis conscripsit, Pisistratū sacræ bibliothecæ studio primus adęquare contendit. Hic enim in bibliotheca sua prope 30. voluminum millia habuit. Hieronymus quoque atque Gennadius Ecclesiasticos scriptores toto orbe quærentes, ordine prosecuti sunt, eorumque studia in vno voluminis indiculo comprehenderunt. De nostris quoque apud Græcos Origenes, in scripturarum labore, tam Græcos quàm Latinos, operum suorum numero superauit Denique Hieronymus 6. millia librorum eius legisse fatetur. Horum tamen omnium studia, August. ingenio vel scientia sua vicit. Nam tanta scripsit, vt diebus & noctibus, non solum scribere libros eius quisquam, sed nec legere quidem occurrat.

Origenes scripsit 6. millia librorum. Aug. vero eum superauit.

Ex decretis Gratiani dis.9. August. ad Hieronymum epistola 8. Ego quidem solis eis scriptorum qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque referre, vt nullum eorum scribendo errasse audeam credere, vel si aliquid in eis offendero quod videatur contrarium veritati, nihil aliud existimem, quàm vel mendosum esse codicem, vel non esse assecutum interpretem quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam. Alios autem ita lego, vt quantalibet sanctitate, quantave doctrina polleant, non ideo verum putem quod ipsi ita senserunt, sed quia mihi per alios auctores, vel canonicas, vel probabiles rationes, quod à vero non abhorreat persuadere potuerunt.

Soli libri canonici sunt censendi infallibilis veritatis.

Idem in epistola ad Fortunatum. Neque quorumlibet disputationes, quamuis catholicorum & laudatorum hominum, veluti scripturas canonicas habere debemus, vt nobis non liceat, salua honorificentia quæ illis debetur hominibus, aliquid in eorum scripturis improbare atque respuere, si forte inuenerimus quod aliter senserint quam veritas habet, diuino adiutorio vel ab alijs intellecta, vel à nobis.

Author. Vt scilicet Maximi Orosij, Prosperi, Leonis Papæ, Fulgentij, Boetij, Cassiodori, Gregorij Magni, Isidori, Bedæ, Alcuini, Rabbani, Strabi, Lanfranci, Anselmi, Bernardi Clareuallensis, Hugonis, & Richardi sancti Victoris.

De Clemente Papa, & Ignatio, & Dionysio.

CAP. XLII.

CLemens post Petrum & Linum & Cletum sedit quartus Romæ Episcopus Anno Domini 94. Hic scripsit epistolas decretales. Est etiam itinerarium Petri in libris eius; quod ei ascribitur sed apocriphum est Hic ex pręcepto Petri pontificatum suscepit, sed ideo Linus & Cletus ante eum scribuntur, quia ab ipso principe Apostolorum ad ministerium sacerdotale exhibendum ordinati sunt, vnde creduntur non fuisse summi pontifices. Hic etiam 7 regiones diuisit notarijs Ecclesiæ, qui gesta martyrum perquirerent. Sedit annis 9. Hic pro fide Christi, iussu Traiani subijt exilium. Tandem ligata ad collum anchora, in mare præcipitatur.

Clemens sedit in Pontificatu post Linū & Cletum.

Ignatius post Petrum & Enodium tertius Antiochiæ sedit Episcopus, scripsit epistolas 12 Hic damnatus ad bestias ait: ***Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, vt panis mundus inueniar.***

Ignatius tertius Antiochiæ Episcop.

Dionysius Areopagita claruit sub Imperatore Marco Antonio 2. Anno ab Incarnatione Domini 71. Hic cum esset in Ariopago magister, ad exhortationem Pauli conuersus ad fidem Christi, postmodum ab eodem Episcopus Corinthi ordinatus est secundum quosdam; sed secundum alios, Episcopus fuit Atheniensium, & hoc videtur esse verius. Nam alius fuit Dionysius Corinthiorum Episcopus, sicut patet in Ecclesiasticis historijs, de quo etiam loquitur Hieronymus in lib. de viris illustribus. Scripsit autem ille prior ad Timotheum coepiscopum suum, idest Ephesiorum Episcopum, de Hierarchia cœlesti, idest Angelica librum vnum, de Ecclesiastica Hierarchia lib. 1. de diuinis nominibus li. 1. de mystica Theologia lib.1. Epistolas ad diuersas personas 10. Huius libros de Græco in Latinum translatos legati Michaelis Imperatoris Constantinopolitani inter cætera munera detulerunt Ludouico Imperatori Romano. Qui libri Parisijs in ipso sacri martyris festo cum gaudio suscepti sunt. Quod gaudium virtus martyris auxit, 19. ægris ipsa nocte sanatis, Anno Domini 924.

Dionysius Areopagita Episcopus Atheniensium fuit.

De Origene, & scriptis eius.

CAP. XLIII.

ADamantinus Origenes presbyter in Alexandria claruit, sub Imperatore Alexandro, Anno domini 202. Hic decimo Seueri pertinacis anno, ac Leonide patre suo Christi martyrio coronato, cum sex fratribus & matre vidua pauper relinquitur, annos natus circiter 17. Rem enim familiarem pro confessione Christi fiscus occupauerat, dispersa autem ecclesia Alexandriæ, ipse postmodum à Demetrio eiusdem vrbis episcopo, in locum Clementis presbyteri confirmatus, per multos annos floruit, ecclesiasticam scholam ibi tenuit, auaritiam calcauit, voluptates in tantum fugit, vt zelo Dei, non secundum scientiam, ferro truncaret genitalia. Mille & eo amplius tractatus, quos in ecclesia locutus est, edidit, & innumerabiles præterea commentarios, quos vocat tomos.

Origenes ex indiscreto zelo se castrauit.

Attamen interdum magnus dormitat Homerus,
Atque operi longo fas est ignoscere somno.

Male sensit de Dei filio, peius de spiritusancto, animarum de cælo ruinam impiè protulit, veram carnis resurrectionem negauit, post multa secula vnam de omnibus restitutionem fore asserit: sed quia multa vtilia & præclara scripta reliquit, quædam eorum ecclesia recipit. Nam & papa Gelasius in decretis suis illa opuscula Origenis approbat, quæ beatus Hieronymus non reprobat.

Errores eius.

Ex his ergo ea quę subscripta sunt desloraui, Apologia pro se, tractatus 1: super Genesim homeliæ 18. super Exod. homeliæ 13: super Leuiticum homeliæ 16. super Numeri homeliæ 28: super Iosue homeliæ 26. super Iudicū homeliæ 9. de Helcana tractatus: super principium Iob. lib. 3. super Psalmum 36. homelię 5. super Psalmum 37. homeliæ 2: super Psalmum 38. homeliæ 2: super principium Canticorum lib.3: super idem principium homeliæ 2: super Esaiam prophetam, homeliæ 9: super Hieremiam homeliæ 4: super Ezechielem homeliæ 14: super Mattheum lib. 26: super Lucam homeliæ 38: super principium

Libri eius approbati.

Ioannis tract. 1. super epistolam ad Romanos li. 10. de singularitate clericorum li. 1. Planctus ipsius Origenis li. 2. Scripsit praeterea libros Periarchon, in quibus maximae eius haereses inueniuntur. Sed in commentario eius super Matthaeum cauendum est quod dicit Panem illum quem dedit Dominus discipulis non fuisse verum corpus eius, exponens illud mystice de pane verbi Dei, in commentarijs quoque super libros Moysi, mihi videtur nimis allegoricum sensum sequi, & quasi improbare historiae veritatem.

Error eius de veritate Eucharistiae.

De Cypriano, & Athanasio, & Eusebio.

Cap. XLIIII.

Cyprianus multa scripsit.

CYprianus Carthaginensis Episcopus floruit anno Domini 257. imperante Valeriano. Hic primum quidem gloriose rethoricam docuit. Exinde suadente presbytero Cecilio, à quo & cognomentum sortitus est; Christianus factus, omnē substantiam suam pauperibus erogauit; ac non post multum electus in presbyterum. tandem Episcopus factus est. Scripsit autem ad Donatum de gratia Dei li. 1. de lapsis li. 1. de vnitate Catholicae Ecclesiae li. 1. de oratione Dominica li. 1. de mortalitate li. 1. de opere & eleemosynis li. 1. de bono patientiae li. 1. De zelo & liuore li 1. ad Demetrianum li. 1. ad Fortunatum li. 1. ad Quirinum li. quatuor: de laude Martini li. 1. ad Antonianum li. 1. ad Iubaianum li. 1 ad Cecilium de sacro calice li. 1. ad Cornelium li. 1. de duobus montibus li. 1. de duodecim abusiuis seculi li. 1. Epistolas paruas ad diuersas personas li. 1. Cumque esset amicus sancti Cornelij, qui tunc Romae pontificatum tenebat, & misissent epistolas sibijnuicem, pro Christo passus est, eo die quo Romae Cornelius, sed non eodem anno.

Athanasius ab Arrianis multa perpessus est.

Athanasius Alexandriae ordinatur Episcopus anno Domini 332. qui multa Arrianorum perpessus insidijs, sub Constantino principe, ad Constantem Galliarum principem fugit; vnde cum literis reuersus, & rursus post mortem illius fugatus, vsque ad Iouiniani imperium latuit; à quo recepta Ecclesia, sub Valente moritur. Scripsit autem de Trinitate contra haereticos libros octo; de Spiritu sancto li. 1. dialogum contra Arrianum libros duos: Exhortatorium ad monachos li. 1. Scripsit praeter haec librum contra Valentem & Vrsacium aliosque libros de virginitate, de psalmorum titulis, & vitam sancti Antonij monachi, & alia multa. quae numerare longum est.

Libri eius.

Eusebius Emissenus multa eleganter scripsit.

Eusebius Emissenus Episcopus, elegantis & rhetorici ingenij, floruit temporibus Constantini imperatoris, & innumerabiles confecit libros. E quibus precipui sunt aduersus Iudaeos, & gentes, & Nouatianos, & ad Galatas libros decem: Et Euangelij homeliae breues, sed plurimae. Inueni sermones eius de pascha. Claruit anno Domini 349.

De Hilario, & Didimo & Effrem.

Cap. XLV.

Hilarius multos libros egregie conscripsit.

HIlarius Pictauensis Episcopus anno Domini 358. factione Arrianorum in Phrigiam pulsus, libros de nostra religione composuit. Ex quibus hic deflorauí Libros de Trinitate contra Arrianos 12. super Beati immaculati tractatus 22. super psalmum centesimum quadragesimum, tractatum vnum: ad Apram filiam suam epistolam vnam. Scripsit autem & alios psalmorum commentarios. & librum de synodis, quem ad Galliarum episcopos misit: libellum ad Constātium, quem ei viuenti Constantinopolim porrexit; & alium in Constantium, quem post mortē eius scripsit: alium aduersus Valentem & Vrsacium. & ad praefectum Salustium, & librum hymnorum, librum mysteriorum; commentarios in Matthęum, tractatus in Iob, & elegantem libellum contra Auxentium; epistolas quoque ad diuersos. Obijt anno Domini 369.

Didimus tū fuerit à puerítia caecus liberales artes perfecte didicit, & multa in Theologiam & scripturā per notarios edidit.

Didimus Alexandrinus floruit anno Domini 374. qui à quinto vel quarto aetatis suae anno, oculorum luminibus orbatus, & ob id elementorum quoque ignarus, tantum sui miraculum omnibus praebuit, vt dialecticam quoque & geometriam, quae maxime visu indigent, vsque ad perfectum didicerit: Plurimaq; ad nobilia de nostro dogmate per notarios conscripsit; scilicet commentarios in omnes psalmos: In Euangelium Matthaei, & Ioannis; & de dogmatibus, & contra Arrianos libros duos: in Esaiam tomos 18 In Oseae commentariorum libros tres, ad Hieronymum scribens; sed & in Zachariam rogatu Hieronymi li. 5. & commentarios in Iob. Quorum omnium nihil in armario cuiusquam inueni apud nos, quia nec fortè de Graeco in nostram linguam translata sunt, sed tantum de Spiritu sancto li. 3. quos B. Hieronymus transtulit in Latinum. Vixit autem annis 85.

Effrē multa praeclare scripsit.

Effrem Edissenae Ecclesiae diaconus, multa Syro sermone composuit, & ad tantam venit claritudinem, vt post lectionem scripturarum, publicè in Ecclesijs quibusdam eius scripta soleant recitari, Scripsit autem de poenitentia librum vnum, de luctaminibus seculi librum vnum, de compunctione cordis librum vnum, de beatitudine animae librum vnum, de resurrectione librum vnum, de die iudicij librum vnum. Decessit autem sub Valente principe, qui imperauit anno Domini 367.

De Basilio, & Gregorio Nazianzeno.

Cap. XLVI.

Basilius vir sanctus & doctus plurima scripsit.

BAsilius Caesareae Capadociae Episcopus egregius, floruit anno Domini 378. gemina philosophia & sanctitate clarus. Scripsitque in Hexameron libros nouem; de institutione monachorum librum vnum: Exhortatorium ad monachos librum vnum: Scripsit & contra Eunomium libros: & de Spiritu sancto volumen vnum: & breues variosque tractatus. Obijt anno Domini 384.

Gregorius Nazian. vir fuit eloquentissimus & multa scripsit.

Gregorius Nazianzenus Episcopus, vir eloquentissimus, floruit anno Domini 331. hic cum philosophiae studijs adhuc iunior apud Athenas floreret, vidit per soporem sedenti sibi & legenti, duas satis decoras dextra lęuaque foeminas consedisse. Quas ille castitatis instinctu oculo toruiore respiciens, quęnam essent, & quid sibi vellent percunctabatur; quae eum familiarius complectentes aiunt, Ne molestè accipias iuuenis, notae tibi satis & familiares sumus, altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, & missae sumus tecum habitare, quia iucundum satis & mundum in corde tuo habitaculum praeparasti. Cum autem à patre episcopo in sacerdotium subrogatus esset, hoc ęgrè ferens, discessit ad tempus. Postmodum vero regressus, scripsit apologeticum in libros 2. causas discessionis suae, vel etiam reditus allegans.

Docuit apud Constantinopolim vbi auditorem habuit Hieronymum.

Post hoc etiam defuncto patre successit in episcopatum apud Nazianzum breue oppidum, & inde Constantinopolim ad instituendam vel docendam Ecclesiam transire exhortatus est. Ibi ergo Episcopus constitutus docuit: vbi vero & Hieronymus sanctarum scripturarum studijs ab eodem eruditum se dicit. praeter hunc apologeticum autem, inueni sermones eius tantum sex. Scripsit autem pręterea de morte fratris Caesarij, laudes Machabęorum, laudes Cypriani, laudes Athanasij, laudes Maximi Philosophi: librum exametro versu virginitatis & nuptiarum contra se differentium: Contra Eunomium libros duos: De Spiritu sancto librum vnum: Contra Iulianum Imperatorem librum vnum. Obijt autem anno Domini 391.

De Ambrosio, & scriptis eius.

CAP. XLVII.

Ambrosius doctor eximius introduxit ritum canendi Antiphonas, &c.

AMbrosius Episcopus, de palatio ad pontificatum raptus, doctor eximius, claruit anno Domini 381. Hic ritum canendi antiphonas primus in Ecclesia apud Latinos à Græcis transtulit, apud quos hic ritus iam inoleuerat, ex instituto Ignatij Antiocheni Episcopi. Hymnos etiam composuit, qui numquam antea in Ecclesijs Latinis modulis canebantur. Scripsit autē de paradiso librum vnum: de vnica pœnitentia libros duos; de fuga seculi lib. 1. de Trinitate ad Gratianum libros quinque. De Spiritu sancto libros tres: de Incarnatione Christi lib 1. de officijs ministrorum libros tres. de excessu Satiri fratris sui libros duos: de consolatione Valentiniani librum vnum: de eligendo pontifice ad Vercellenses libr. 1. in hexameron libros sex; de arca Noë li. 1. de bono mortis li. 1. de Iacob, & vita beata, libros duos: de sancto Ioseph, librum vnum. De benedictionibus patriarcharum, librum vnum. De sancto Dauid apologiam, librum vnum: de eleemosyna & ieiunio, li. 1. de sancto Tobia li. 1. de sancta virginitate, libros tres: de Naboth libr. 1. super vndecim psalmos, tractatus 11. super Beati immaculati lib. super Lucam lib. 10. super quatuordecim epistolas Pauli lib. 14. de traditione basilicæ tractatus duos: de obitu Theodosij, tractatum vnum: de symbolo ad Neophitos. librum vnum: de viduis, librum vnum: de interpellationibus & infirmitate hominis, libros tres; epistolas breues ad diuersos 77. sermones 75. Obijt anno Domini 304.

Libri eius.

De Hieronymo, & libris eius.

CAP. XLVIII.

Hieronymus in exponendis & transferendis sacris scripturis plurimum desudauit.

HIeronymus presbyter totus diuinæ scripturæ incumbens, contemporaneus fuit S. Ambrosio, hic trium linguarum peritus, nouum testamentū Græcæ fidei reddidit, & vetus iuxta veritatem Hebraicam transtulit. Solus ex antiquis doctoribus omnes sedecim prophetas exposuit. Quorundam etiam Græcorum doctorum opuscula in linguam nostram transtulit. Scripsisse autem & ipse reperitur omnia quæ subscripta sunt.

Libri eius.

Expositiones fidei suæ ad Damasum Papam, tractatum vnum: de symbolo Niceno tractatum vnum: Ex regulis diffinitionum contra hæreticos, tractatum vnum: contra Pelagianos libros tres: contra Iouinianum libros duos: contra Luciferianum, librum vnum; contra Heluidium de perpetua virginitate S. Mariæ, librum vnum: contra Vigilantium librum vnum: contra Origenem de Resurrectione carnis, librum vnum: ad Auitum presbyterum de erroribus Origenis, librum vnum: ad Pammachium & Oceanum, librum vnum: contra Ruffinum presbyterum Aquilæ, librū vnum: Apologeticum ad Augustinum, librum vnum: Exhortatorium ad Iulianum, librum vnum: de pænitentia ad Rusticum, librum vnum: de frugi & luxurioso ad Papam Damasum, librum vnum: de duodecim quæstionibus ad Hedibiam, librum vnum: de quæstionibus Simeonis ad Algunsiam: de correptione 70. in psalterio ad Summam & Fertelam, librū vnum: de homine perfecto librum vnum: ad Oceanum de hoc quod scriptum est: *Vnius vxoris virum*, librum vnum: de historia Ioachim & Annæ, librum vnum: de viris illustribus. librum vnum: de distantia locorum, librum vnum: de septem gradibus Ecclesiæ ad Damasum Papam, librum vnū: de vita clericorum ad Nepotianum, librum vnum. Epitaphium Nepotiani ad Heliodorum Episcopum, librum vnum: de institutione clerici vel monachi ad Paulinum, librum vnum: de vita monachi ad Rusticum, librum vnum: de vita clerici ad Oceanum, librum vnum: de virginitate seruanda ad Eustochium, librum vnum: ad Demetriadem virginem, librum vnum: ad Alecham de institutione Paulæ filiæ suæ, librum vnum: ad matrem, & filiam in Gallia commorantes, librum vnum: Obiurgationes Susannæ virginis consecratæ, de lapsu suo, librum vnum. Ad Fabianum diaconum lapsum, librum vnum: ad Ageruchiam de monogamia, librum vnum: ad Furiam de viduitate seruanda, librū vnum: ad Faliuncam de viduitate seruanda, & de morte Nebridij librum vnum: ad Paulam consolatorium super dormitione Bresillæ, librum vnum: Ad Pammachium de dormitione Paulinæ, librum vnum: ad Oceanum de morte Fabeolæ, Epitaphium S. Paulæ librū vnum: ad Tyrasitim consolatorium super dormitione filiæ suæ, librum vnum: ad Mineruum, & Alexandrum, de Resurrectione carnis, librum vnum. Apologeticum ad Pammachium, librum vnum: ad Heliodorum monachum de contemptu seculi. librum vnum: ad Ctesiphontem librum vnum: ad Domnionem librū vnum: de tribus virtutibus, tractatum vnum: de morte Osiæ, & Seraphin, & calculo, librum vnum. Expositiones psalmi 14. ad Principiam virginem, librum vnum: de vita vel obitu sanctæ Marcellæ ad Principiam virginem, librum vnum. Epistolas breues ad diuersos 70. sermones 10.

De expositionibus & commentarijs eiusdem.

CAP. XLIX.

Commentarij eius in S. scripturam.

SCripsit etiam in expositionibus diuinarum scripturarum; de interpretationibus Hebraicorum nominum, librum vnum: de optimo genere interpretandi, ad Pammachium, librū vnum: de studio scripturarum ad Paulinum, librum vnum: de quęstionibus Hebraicis in Genesi, librum vnum: de tribus quæstionibus ad Damasum Papam, librum vnum: de veste sacerdotali ad Fabiolam, librum vnum: de 42. mansionibus filiorum Israel, librum vnum: de quęstionibus Hebraicis libri Regum, libros duos: de quęstionibus Paralipomenon li. 2. Breuiarij super psalterium li. 1. Commentariorum super Eccles. li. 1. super Esaiam li. 18. super Hieremiam li. 20. super Ezechielem li. 14. super Danielem librum vnum: super Oseæ li. 3. super Iohel li. 1. super Amos li. 3. super Abdiam libr. 1. super Ionam li. 1. super Mich. li. 2. super Naum li. 1. super Abacuc li. 2. super Sophoniam li. 1. super Aggæum li. 1. super Zachariam li. 3. super Malachiam li. 1. super Matthæum li. 4. super Marcum li. 1. super epistolam ad Galatas li. 3. super epistolam ad Ephesios li. 3. super epistolam ad Titum li. 1. super epistolam ad Philemonem libros duos. Tandem per quadraginta annos libris suis confectis, ita corpore præ [illegible]bus defecto, vt de lecto surgere nequiret, nisi apprehenso manibus fune, qui ad hoc de trabe dependebat, Obijt apud Bethleem anno ætatis suæ 88. anno Domini 421.

De Ruffino, & Ioanne Chrysostomo.

CAP. L.

Ruffinus & Hieronymus acriter in inuicem sunt inuecti.

RVffinus presbyter Aquileiæ, translator librorum Origenis, contemporaneus fuit S. Hieronymo. Qui etiam ambo, orta inter se simultate de quęstionibus scripturarum, libros inuectiuarum satis quidem luculentos, sed nimis mordaci sermone in alterutrum conscripserunt. Scripsit autem Ruffinus Apologeticum pro se libellum, id est purgans se ab erroribus Origenis, & plura alia.

Ioannes Chrysostom. erat in scribendo & loquendo nimis seuerus.

Ioannes Chrysostomus Constantinopolitanus episcopus fuit, & ipse Hieronymo contemporaneus, sanctitate quidem & scientia clarus, sed in facundia sua seuerior & liberior iusto. Scripsit autem de hoc, quod nemo læditur nisi à seipso, libr. 1. de reparatione lapsi lib. 1. de compunctione cordis lib. 2. super Matthæum in modum commentariorum lib. 2. super Matthæum

per

per hom. 20. super Ioannem hom. 88. super epistolam Pauli ad Hebr. hom. 34. de laudibus Pauli hom. 7. Sermones diuersos 30. Hic Eudoxiam vxorem Archadii Imperatoris, multosque sacerdotum infestos habens, episcopatu pulsus & exiliatus est; sed populo pro eo tumultuante; secundo etiam exiliatus est: sed terræmotu regiam vrbem grauiter concutiente, à ciuibus reuocatus est. Tertio quoq; inimicis vrgentibus episcopatu abdicatus, ab Archadio exilio relegatur. Ibiq; non multo post moritur, anno Domini 409. sub Papa Innocentio primo. Qui etiam ipse, & occidentales episcopi, pro Ioannis præiudicio, à cōmunione orientales suspenderunt. Iram quoque Dei pro morte eius, nimia grandinis tempestas Constantinopoli incumbens, & mors Eudoxiæ Augustæ subsecuta, intentauit. Postmodum verò corpus Ioannis ab exilio Constantinopolim relatum est, iussu Theodosij Imperatoris, cum lachrymis orantis, vt veniam daret patri suo, & illis qui eum exiliauerant: & per hoc finita est dissensio quæ adhuc erat in Ecclesia pro eius damnatione, scilicet anno Domini 444.

Ter fuit à sede pulsus.

Miraculū in morte eius.

De Augustino, & libris eius quos edidit antequam esset episcopus.

CAP. LI.

Augustinus episcopus volans per montium cacumina quasi Aquila, vir acer ingenio, suauis eloquio, secularis literaturæ peritus, in ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus, in omni sua actione conspectus, in expositione fidei nostræ catholicus, in quæstionibus absoluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumspectus, & in explanandis scripturis canonicis cautus; sapientiæ lumē præfulgidum, propugnaculum veritatis & fidei tutamentum; omnes Ecclesiæ Doctores, tam ingenio quā scientia vicit incomparabiliter, florens tam exemplis virtutum quam affluentia doctrinarum. Etenim tanta scripsit, vt non solum ab aliquo toto vitę suę tēpore scribi, sed nec quidē possint lectione percurri. Huius enim librorū, tractatuum, & epistolarū numerus, plusquam ad mille 30. extenditur; vt merito illud ei dictū conueniat: *Mentitur qui te totum legisse fatetur.*

Augustini laudes.

Libri eius & tractatus inueniuntur 1030. comprehensis epistolis &c.

Ante conuersionem quidem suam ad fidem catholicam scripsit (vt ipse refert) de pulchro & apto lib. 2. postea verò scripsit, adhuc catechumenus existens, sex volumina decem libros continentia, videlicet de academicis lib. 3. de beata vita lib. 1. de ordine lib. 2. soliloquiorum lib. 2. de immortalitate animæ li. 1. de disciplinis liberalibus li. 1. sed hunc dicit se de armario suo perdidisse. Iam verò sacri baptismatis vnda renatus, scripsit ante pontificatum 21. volumina, 31. libros continentia: videlicet de moribus Ecclesiæ, & moribus Manich. li. 2. de quantitate animæ lib. 1. de libero arb. li. 3. de Genesi contra Manichæos li. 2. de musica lib. 6. De magistro li. 1. de vera religione li. 1. de vtili ad credendi li. 1. de duabus animabus li. 1. acta contra Fortunatum Manichęum li. 1. de fide vel symbolo li. 1. de Genesi ad literam, imperfectum lib. 1. de sermone Domini in monte lib. 2. psalmum contra partem Donati li. 1. contra epistolam Donati hæretici li. 1. contra Adimantum Manichæum libr. 1 expositiones epistolæ ad Galatas lib. 1 expositionis quarundam propositionum ex epistola ad Romanos, libr. epistolæ ad Rom. inchoatam expositionem lib. 1. de quęstionibus 83. lib. 1. de mendacio lib. 1.

De his quæ ante retractationem scripsit.

CAP. LII.

Postquam vero in episcopatu assumptus est, scripsit etiam ante retractationem 68. volumina, 217. libros comprehendentia; videlicet ad Simplicianum Mediolanensem episcopum libr. 2. contra epistolam fundamenti Manichæi lib. 1. de agone Cristiano lib. 1. de doctrina Christiana libr. 4. contra partem Donati libr. 2. confessionum libr. 13. contra Faustum Manichæum 33. lib. contra Felicem Manichæum libr. 2. de natura boni contra Manichæos lib. 1. contra Secundinum Manichæum lib. 1. contra Hilarium Tribunitium lib. 1 quæstiones Euangelij lib. 2. annotationes in Iob li. 1. de cathesizandis rudibus li. 1. de Trinitate li. 15. de consensu Euangelistarum li. 4. contra epistolam Parmenij li. 3. de baptismo contra Donatistas li. 7. contra id quod attulit Centurius à Donatistis li. 1. ad inquisitiones Ianuarij libr. 2. de opere monachorum libr. 1. de bono coniugali lib. 1. de sancta virginitate lib. 1. de Genesi ad literam li. 12. contra literas Petiliani li. 3. ad Crestonium Grammaticum partis Donati libr. 4. probationes testimoniorum contra Donatistas lib. 1. contra nescio quem Donatistam libr. 1. de montorio Donatistarum, de Maximianistis libr. 1. de diuinatione dæmonum libr. 1. quæstiones septem expositæ contra paganos li. 1. expositionis epistolæ Iacobi ad 12. Tribus libr. 1. de peccatorum meritis & remissione, & de baptismo paruulorum ad Marcellinum, li. 3. de vnico baptismo contra Petil. ad Constantinum, li. 1. de Maximianistis contra Donatistas li. 1. de gratia noui testamenti ad Honoratum, li. 1. de spiritu & litera ad Marcellinum li. 1. de fide & operibus li. 1. Breuiculum collationis cum Donatistis li. 3. post collationem contra Donatistas li. 1. de videndo Deo ad Paulinam li. 1. de natura & gratia contra Pelagium li. 1. de Ciuitate Dei li. 22. ad Horosium presbyterum contra Priscillianistas, li 1. ad Hieronymum presbyterum de origine animæ, & de sententia Iacobi, li. 2. ad Emeritum Episcopum Donatistarum post collectionem, li. 1. de gestis Pelagij li. 1. de correptione Donatistarum, li. 1. contra Pelagium & Cœlestinum, & cęteros, lib. 2. gesta cum Emerito Donatista, li. 1. contra sermonem Arrianorum lib. 1. de nuptijs & concupiscentijs ad Valerium li. 2. locutionum lib. 7. quæstionum lib. 7. de anima & eius origine lib. 4. ad Pullentium de adulterinis coniugijs, libr. 2. contra aduersarium legis, & prophetarum li. 2. contra Gaudentium Episcopum Donatistarum lib. 2. contra mendacium li. 1. contra duas epistolas Pelagianorum li. 4. contra Iulianum hæreticum Pelagianum lib. 6. ad Laurentium Enchiridion li. 1. de cura pro mortuis gerenda ad Paulinum, lib. 1. de 7. quæstionibus Dulcitij li. 1. ad Valentinum & cum illo monachos, de gratia, & libero arbitrio li. 1. ad eosdem de correptione & gratia lib. 1.

Quid scripsit antequā fecerat retractationē.

Hos igitur cum cęteris in duobus libris retractauit, quibus scilicet retractationum libris, simul cū pręcedentibus adnumeratus, fiunt 219. libri 79. voluminibus comprehensi, quos omnes post episcopatum edidit, ante vero episcopatum, vt dictum est ediderat post conuersionem suam li. 41. videlicet catechumenus decem, & baptizatus 31. Qui simul omnes cum cæteris aggregati, fiunt 260. libr. 96. voluminibus comprehensi. Hos omnes, vt dictum est, cum quadam iudiciaria seueritate retractauit, & quod in eis ipsum offendebat, velut censorio stilo denotauit.

Ante retractationem scripserat 260. libros.

De his quæ post retractationem scripsit.

CAP. LIII.

Postea tamen nihilominus eum multa scripsisse cōstat, quia pręter iam dicta eius opuscula, quæ in retractationum libris annotantur, ac recensentur, plurima quidem, & ex his maxima quædam volumina ab ipso edita, etiam apud nos in armarijs Ecclesiarū vbique reperiuntur; ex quibus sunt super psalterium tractatus 150. iuxta numerum psalmorum. Super Euangelium Ioannis tractatus siue sermones 124. de verbis quoque Domini tract. 65. de verbis Apostoli tract. 20. super canonicam primam Ioan. hom. 10. Extant etiam

eiusdem

eiusdem li. de vita Christiana 1. De disciplina Christiana li. 1. de prædestinatione diuina 1. de octo quæstionibus veteris testamenti li.1.contra Felicianum de Trinitatis vnitate li. 1. ad Prosperum & Hilarium de prædestinatione & perseuerantia lib. 2. contra Maximinum li. 2. contra quinque hæreses, siue quinque hostium genera li. 1. de pastoribus & ouibus li. 2. de concupiscentia carnis aduersus spiritum orationes quatuor: De quæstionibus Orosij, librum vnum: de fide ad Petrum, librum vnum: de ieiunio sabbati, librum vnum: de decem chordis psalterium librum vnum: de pœnitentia librum vnum: de patientia libr. vnum: de bono viduitatis librum vnum: de continentia librum vnum: de Incarnatione Domini li. 2. de secundo aduentu Domini librum vnum: ad Volusianum de quæstionibus ab eo missis li. 1. responsionis ad Marcellinum li. 1. ad Vincentium li. 3. ad Macedonium li. 1. ad Dioscorum li. 1. ad Paulinum li. 1. ad Probam li. 1. ad Enodium li. 1. ad optatum Episcopum li. 1. ad Pascentium comitem Arrianum, li. 1. ad Fortunatianum li. 1. ad Paulum & Eutropium de perfectione iustitiæ, li. 1. expositionis symboli contra Iudæos & Paganos & hæreticos, li. 3 ad Sixtum presbyterum contra Pelagianos, li. 1. de tempore Barbarico li. 1. Scripsit & alia plura, maximè contra sui temporis hæreticos, videlicet Arrianos, Donatistas, Pelagianos, Priscillianistas, & Manichæos; Porro extat libellus de anima & spiritu, qui eidem ascribitur, & nunc apud scholasticos præcipuè in vsu habetur. Anno autem Domini 430. in episcopatu Hipponensi Heraclium sibi fecit substitui. Tandem cum Wandali inuasam Africam deuastarent, sub hoc turbine tribulationis migrauit ad Dominum, 30. mense obsidionis vrbis suæ. Anno Domini 440. ætatis suæ 71. clericatus vel episcopatus, 40.

Mors Augustini.

De Paulino, & Maximo, & Orosio, & Prospero.

CAP. LIIII.

Paulinus vir sanctus & magnus eleemosynarius.

PAulinus Episcopus Nolanus S. Aug. fuit contemporaneus. Vnde & sibiinuicem scripserunt nonnulla. Hic cum esset innumerabilium prædiorum possessor, admirabili exemplo, venditis omnibus, religionem expeditus elegit. Et vt narrat Gregorius in tertio dialogorum libro, cum cuncta quæ per episcopij vsum habere posset, largitus esset captiuis & egenis, semetipsum qui solus ex omnibus suis sibi remanserat, pro captiuo filio viduæ pauperis in seruitutem Barbari adduxit. Sed diuinitus proditus quis esset, multos captiuorum libertati restituit. Scripsit autem epistolarum multarum li. 1. scripsit etiam antequam esset episcopus vitam S. Ambrosij ad S. Augustinum.

Maximus egregius concionator.

Maximus Taurensis Episcopus claruit anno Domini 415. viuentibus scilicet Augustino & Hieronymo. Hic in homelijs componendis, & in Ecclesia declamandis, studuit eleganter. Huius desflorati hom 33.

Orosius.

Orosius presbyter ex Hispania floruit & ipse temporibus Augustini & Hieronymi. Vnde & ab Augustino missus est ad Hieronymum pro discenda quæstione de origine animæ Scripsit autem de Hormesta mundi li. 1. Apologeticum contra hæresim Pelagianam li. 1.

Prosper (sicut & alij iam nominati) fuit Augustino contemporaneus.

Prosper Episcopus, vir religiosus, probatur & ipse fuisse contemporaneus Augustino. Nam & ipse post Hieronymum chronicam digessit, quam paulò post mortem Augustini terminauit. Ipse quoque Augustinus ad Prosperum & Hilarium scripsit de prædestinatione & perseuerantia Sanctorum libros 2. Scripsit autem Prosper de vita contemplatiua libros tres: de sententijs Augustini librum vnum, & alia plura.

De Leone Papa, & Gelasio, & Fulgentio.

CAP. LV.

Leo Papa primus miraculosè eliciebat sanguinē martyrum è panno altaris.

LEo Papa primus sedit anno Domini 436. hic in homelijs declamandis multum valuit. Quoties autem rogabatur ab aliquibus, vt eis Apostolorū, vel martyrum reliquias daret; Consueuit ad corpora, vel memorias ipsorum, quorū reliquiæ petebantur, missas celebrare in eorum honorem; & sic pannum altaris, quo consecratum corpus Domini inuoluerat, particulatim diuidebat, & pro reliquijs Apostolorum vel martyrum dabat. Vnde si ab aliquibus dubitabatur, cultello pannos illos pungens, sanguinem eliciebat; sic palam faciens, quod in consecratione mysteriorū Christi, sanguis sanctorum qui pro illo effusus est, per diuinam virtutem in illos pannos intret: & ideo merito illos dari pro reliquijs sanctorum, in quorum honore consecrati sunt. Scripsit autem epistolas decretales 70. Sermones ad populum 89. Vnde & dictus est sermologus.

Gelasius primus fuit amator pauperum & Romæ liberator.

Gelasius primus papatum accepit anno Domini 495. amator pauperum, clerum ampliauit, & à periculo Romam liberauit. Scripsitque contra Nestorium & Eutichen li. 6. contra Arrium li. 2 epistolas decretales 7. Fecit etiam hymnos in modum S. Ambrosij, & Sacramentorum præfationes, & multa alia, sedit annis tribus.

Fulgentius vir sanctus & facundia clarus, multa præclarè scripsit.

Fulgentius Ruspensis Episcopus prouinciæ Africanæ, floruit eodem tempore in Africa, quo & S. Remigius in Gallia, s. anno Domini 486. sanctitate & scientia, stilo & facūdia clarus, multaq; ab Arrianis pro vera fide perpessus, diutino in Sardinia exilio maceratus est. Scripsit autem ad Eutinium de remissione peccatorum libros duos: ad Donatum de fide li. 1. de mysterio mediatoris li. 4. ad Monimum de prędestinatione, & quibusdam alijs quæstionibus li. 3. Responsionum contra obiectiones Transamundi Regis Arriani li. 1. de continentia coniugatorum seruanda post votum li. 1. ad Gallam de viduitate seruanda li. 2. ad Probam de virginitate & humilitate li. 1. ad eandem de oratione cum compunctione li. vnum: ad Eugippum de charitate li. 1. ad Theodorum Senatorem li. 1. ad Venantiam de pœnitentia & spe indulgentiæ, li. vnum: Scripsit & sermones.

De Boetio, & Cassiodoro.

CAP. LVI.

Boetius vir consularis doctissimus scripsit de Trinitate cōtra hæreticos sui temporis, & multa alia summa eruditione.

BOetius consularis vir clarissimus, & omnium liberalium artium eruditione conspicuus, quas penè omnes à Græco in Latinum transtulit & exposuit: Anno Domini 602. cum Symmacho patritio, cuius gener erat, Romæ rempublicam illustrabat. Tempore eius exorta est hæresis de Trinitate, sed ipse congregata omni studio se subtraxit, ne sibi propter facundiam eloquentiæ, causæ imponerentur agendæ. Ob quam causam cum suspectus Christicolis haberetur, composuit contra ipsos hęreticos de sancta Trinitate li. vnum. Quando autem Rex Gothorum Theodoricus Romanam Rempublicam armis inuasit, Boetius ei plus omnibus restitit. Postmodum apud eum accusatus quod solicitè laboraret, vt Senatum & Rempublicam ab eius manibus eriperet, cum pluribus alijs proscriptus atque in exilium missus, Papiæ incarceratus est. In carcere autem positus, quasi de graui gloria ac rerum mutatione doleret, vt consolationis medicinam tanto dolori, non tam sibi quàm alijs quæreret, librum edidit de consolatione philosophiæ, ostendens gloriam & dignitatem, cæteraque terrena, non vera bona, sed nihil esse, & ideo nulli appetenda esse, nec de eorum amissione dolendum, vel adeptione gaudendum. Tandem vero longo exilio fatigatus, ab ipso Theodorico peremptus est

anno

Cassiodorus Senator & postea Monachus fuit.

anno Domini 621. Cassiodorus Senator, post monachus, scilicet anno Domini 628 Scripsit autem de anima librum vnum. Super psalterium tractatus 150. Scripsit etiam de ortographia, & alia plura.

De Gregorio Magno.

CAP. LVII.

GRegorius primus, doctor egregius: hic Gordiani Senatoris filius Romæ adoleuit. Qui sex monasterijs in Sicilia fundatis, & septimo Romæ in domo sua, ex prętore vrbano factus monachus sapientia & doctrina & sanctitate claruit. Tandem ad pontificatum electus Romanæ Ecclesiæ pręsidere cœpit anno Domini 590. Inter cętera opera pietatis animā Traiani quondam Imperatoris, quamuis pagani à pœnis inferni liberari, miserando & plorando à Deo obtinuit. Inter multa quoque quæ Ecclesiæ vtilia fecit & instituit, Antiphonarium regulariter cento zauit & vtiliter compilauit, & quædam in ea nonæ nisi illæ superaddit. Scripsit autem ea quæ hic subijciuntur De cura pastorali lib. 2. De conflictu vitiorum & virtutum lib. 1 dialogorum ad Petrum lib. 4. Moralium super Iob lib. 35. Super Cantica Canticorum lib 1. super principium Ezechielis homel. 12 super vltimam partem eiusdem lib. 10. super Euangelia missalia homel 40 Registrum epistolarum eius decretalium lib 10. qui continent epistolas 690. Inueniuntur etiam canonum excerptorum lib. 3. quæ dicuntur decreta Gregorij, sed fortè alterius Gregorij sunt: Obijt autem Gregorius magnus anno pontificatus sui 13 Post cuius obitum fame Romam aggrauante, Romani ei derogantes, quod thesauros Ecclesiæ sua nimia liberalitate dissipasset, cum iam non adesset persona in qua exardescerent, memoriam nominis illius in libris eius delere volebant, sed eos exurere volentibus obstitit Petrus diaconus, prodens se Spiritum sanctum in columbæ specie super caput Gregorij tractantis sæpius vidisse. Idque confirmans iurisiurandi Sacramento, mox moriens ex condicto, fidem fecit suo testimonio.

Gregorius animā Traiani fertur precibus ab inferno reuocasse.

Libri eius.

Inuidetur post mortem.

De Isidoro, & Beda.

CAP. LVIII.

ISidorus Episcopus Hispalensis, sanctitate & doctrina claruit anno Domini 627. Scripsit autem hæc quæ subiecta sunt. Soliloquiorum vel sinonimorum lib. 2. Sententiarum lib. 3. Etymologiarum lib. 20 de origine officiorum lib. 2. ad Florentinam sororē suam contra Iudæos lib. 2. ad Orosium episcopum de significationibus veteris & noui testamenti lib. 2. Allegoriarum in Genesi lib. 1. in Exodo lib. 1 in Leuitico lib. 1. in lib Num. lib 1. in Deuter. lib 1. in Iosue lib. 1. in lib. Iudicum lib. 1. in lib. Reg. lib 1 de corpore & sanguine Domini tractatum vnum; & plura alia.

Isidorus multa laudabiliter scripsit.

Dominus Beda venerabilis presbyter & monachus, claruit in Anglia 30. ętatis agens annum. Anno Domini 696. & reliquum tem pus vitæ legendo, tractando, exponendo sacram scripturam, vtiliter exegit. Scripsit ea quæ subiecta sunt: super Genesim lib. 1. de tabernaculo Moysi lib. 3. super Samuelem lib 4. de templo Salomonis lib 1. super Esdram & Neemiam lib. 3. super Tobiam lib. 1. super Psalmos, super parabolas Salomonis. super Cantica Canticorum lib 5 super Marcum lib 4. super Lucam, super epistolas canonicas lib. 7. super actus Apostolorum lib. 1. super Apocalypsim; de quæstionibus libri Regum ad Nothelmum librum vnum: de locis sanctis librum vnum. Scripsit etiam de temporibus, & de Luna, & multa alia. Obijtque in Anglia anno Domini 731.

Beda, plurima, miræ traditione conscripsit.

De Alcuino, & Gennadio, & Rabbano, & Strabo.

CAP. LIX.

ALcuinus de Britānia oriundus, delitiosus magister Caroli Regis, qui primus ex Regibus Francorum imperauit Romanis, scientia literarum claruit in Gallia, Anno Domini 790. Cuius pręcipuè magisterio Rex omnes artes liberales didicit; & iussu ipsius Regis diuinam historiam correxit. Scripsit autem multa, inter quæ eminent libri ad eundem Regem scripti de sancta Trinitate. Scripsit & ad discipulos suos dialogorum li. 1 Scripsit quoque Sententiarum li. 1. super epistolam ad Hebræos lib. super Ecclesiast. lib 1. B super Ioannem lib. 7 ad Eulaliam virginem de ratione animæ li. 1. ad Fredegisum dialogum de Trinitate li. 1. Veruntamen hi quatuor vltimi ascribuntur Albino, sed videtur mihi esse nomina synonima Nam in commentario super Ecclesiasten inuenies, & nomen Albini in principio, scilicet in salutatione, & nomen Alcuini in fine, scilicet in quibusdam versibus quæ ibi ponuntur hoc modo.

Alcuinus fuit preceptor Caroli magni & multos libros cōposuit.

Alcuinus ingrediens pratum secreta priorum,
Carperet vt flores per prata rura sacros, &c.

In commentarijs quoque super Ioannem inueni vtrumque in diuersis titulis.

Gennadius Episcopus doctor Catholicus, licet hic à me post Alcuinum ordinatus, floruit tamen vt æstimo, longè tempore prius, scilicet temporibus Fulgentij C Nam & ipse librum suum de illustribus viris perduxit vsque ad tempora Fulgentij, & ibi terminauit. Inueni quoque Gennadij de diffinitionibus Ecclesiasticorum dogmatum, pulcherrimum & compendiosissimum libellum.

Gennadius quedā pulcherrima scripsit.

Rabbanus sophista, & sui temporis poëtarum nulli secundus, Anno Domini 824 factus est Abbas Fuldensis. Qui librum de laude crucis, figurarum varietate distinctum difficili & mirando poëmate composuit, & Sergio Papæ sancto Petro offerendum misit. Anno autem Domini 848 ex Abbate Fuldensi Moguntiæ Archiepiscopus ordinatus est, vbi celebrata synodo iussu Ludouici Regis, multa Ecclesiæ vtilia decreuit Scripsit ergo de laude crucis libros duos: de institutione clericorum librum vnum: super Genesim D lib 4. super Exodum lib 4. super Numeri librū vnum: super Regum libros quatuor: super Paralipomenon libros quatuor: super Iudith librum vnum: super Hester librum vnum: super librum Sapientiæ libros tres: super Ecclesiasticum libros 10. super Hieremiam librum vnum: super librum Machabęorum libros tres: super Matthęum libr. 8. super actus Apostolorum librum vnum: Scripsit pręter hæc, & de naturis rerum, & plura alia. Obijt autem anno Domini 856. Strabus Rabbani discipulus, ipso Rabbano dictante, Scripsit breuiando tractatus in Exodum librum vnum: in Leuiticum librum vnum. Videtur etiam scripsisse super Genesim, vt patet in glossis.

Rabbanus sophista & poeta insignes scripsit multa in S. Scripturam.

Strabus discipulus fuit Rabbani.

De Lanfranco, & Anselmo.

CAP. LX.

E

LAnfrancus anno Domini circiter 1060. claruit, prior Beccensis monasterij sub Herluino Abbate. Qui & postmodum ex Abbate Cadomensi ordinatus est Cantuarien. Archiepiscopus. Ad hunc misit Berengarius Turon. literas, qui asserebat Eucharistiam, quàm in altari sumimus, non esse verè corpus & sanguinem Christi. Harum portator cum non inuenisset eum in Normannia, quibusdam clericis eas tradidit, vnde de ipso Lanfranco orta est suspicio, quasi foueret ac fauerit quæ à Berengario dicerentur. Igitur cum eas à quodam Remensi clerico Romam perlatas recitator legeret, Leone Papa synodo præsidente, intellecto quod Ioannem Scotum Berengarius extolleret, Paschasium verò damnaret, vt qui de

Lanfrancus Episcopus Cantuariensis scripsit contra Bereng.

Eucha-

Eucharistia fidei aduersa sentiret, promulgata est in eum damnationis sententia, priuans eum communione Ecclesiæ; & ipse Lanfrancus ex præcepto Papæ coram omnibus fidem suam exposuit, prauique rumoris à se maculam abstersit. Deinde contra eundem Berengarium scripsit in modum dialogi, de corpore & sanguine Domini librum vnum, ostendens ibi esse non tantum figuram, sed etiam veritatem corporis & sanguinis.

Anselmus Lanfranco successit, & multa praclarè conscripsit.

Ad huius Lanfranci eximiam doctrinam, de Burgundia conuolauit Anselmus, vir postmodum multa virtute, & sapientia adornatus, & ei in prioratu successit, multaque Ecclesiæ vtilia composuit. Postmodum autem ex priore Beccensi, in Abbatem Cadomensem assumptus; Tandem etiam & prædicto Lanfranco in Archiepiscopatu Cantuarien. successit. Scripsit autem Anselmus prologion, id est alloquium de Deo, quod opus quidam insipiens reuellere gestiens, quoddam scriptum contra illud composuit; quodcum sibi à quodam amico suo transmissum Anselmus considerasset, suam ad hoc responsionem edidit in libello vno. Scripsit & monologion, idest soliloquium de sancta Trinitate librum vnum. de veritate librum vnum. de processione Spiritus sancti librum vnum. de libero arbitrio librum vnum. de concordia liberi arbitrij & præscientiæ diuinæ atque prædestinationis, necnon & gratiæ, librum vnum. de casu diaboli librum vnum. de peccato originali librum vnum. de Incarnatione Verbi librum vnum. de Sacramento altaris librum vnum. de azimo librum vnum. cur Deus homo librum vnum. meditationum siue orationum librum vnum. de Grammatica librum vnum. Extat etiam parabolarum siue prouerbiorum Anselmi liber vnus. super Cantica Canticorum liber vnus de gradibus humilitatis liber vnus. Epistolarum quoque eius ad diuersas personas liber vnus. Suscepit Archiepiscopatum anno Domini 1097. Et licet à Rege Guilielmo & principibus Angliæ honorificè susceptus fuisset, multas tamen molestias & tribulationes sub eodem Rege passus est, pro statu Ecclesiæ corrigendo. Nam Reges Angliæ hanc iniustam legem diu tenuerunt, vt electores Ecclesiæ præsides Christi per virgam pastoralem Ecclesijs inuestirent.

Reges Angliæ solebant sibi assumere inuestituram prælatorum.

De Iuone, & Bernardo.

CAP. LXI.

Iuo Episcopus fuit Carnotensis qui decreta Pontificum ad compendium redegit.

IVo venerabilis memoriæ, prædictorum virorum Lanfranci & Anselmi claruit temporibus. Sub quo in Ecclesia Beati Quintini Beluacensis reflorere cœpit ordo canonicus, primum ab Apostolis, postmodum à Beato Augustino regulariter institutus. Fuit enim præfatus Iuo illius Ecclesiæ præpositus, & postea Carnotensium Episcopus. Hic de canonum Ecclesiasticorum regulis, quorum per successiones pontificum tot & tanta in immensum creuerant volumina, vt vel comparari vix possent propter sumptum, vel legi propter fastidium, exquisita diligentia quædam capitula ordinauit, & laudabili compendio ad numerum redegit librorum decem. Scripsit etiam epistolas.

Bernardus Abbas quàplurima eleganter & suauiter conscripsit.

Bernardus iuuenis egregius, scientia & moribus & genere clarus, cum germanis fratribus & alijs comitibus, anno Domini 1093. Cistercij habitu religionis induitur, & miro religiositatis feruore conuersatus; postea Claraualle fundata, ibidem Abbas constituitur. Scripsit autem hæc quę subiecta sunt: de contemptu mundi ad clericos lib. 1. meditationum lib. 1. exhortatorium de Passione & Resurrectione Domini lib. 1. de diligendo Deo lib. 1 de gradibus humilitatis & superbiæ lib 1. de gratia & libero arbitrio lib. 1. de præcepto & dispensatione lib. 1. ad Carthusien fratres lib 1. ad Archiepiscopum Senonensem lib. 1. ad Hugonem de sancto Victore lib. 1. ad Innocentium Papam

A contra hereses Petri Abailardi lib. 1. super Psalmum, Qui habitat homelias 17. super Cantica Canticorum, homel. 87. super Missus est homel. 41. super Magnificat, tractatum vnum. Epistolas breues ad diuersos 240. Sermones penè innumerabiles. Tandem post claros actus, & multa animarum lucra, multa post fundata monasteria, & plurima miraculorum signa exhibita, beato fine quieuit, anno Domini 1153.

De Hugone, & Richardo.

CAP. LXII.

Hugo canonicus S. Victoris nonnulla eruditè conscripsit.

HVgo Parisiensis S. Victoris canonicus, religione & literarum scientia clarus, & in septem libera-
B lium artium peritia, nulli sui temporis secundus fuit, qui inter multa quæ vtiliter scripsit, & librum de Sacramentis valde necessarium, duobus voluminibus comprehensum edit. Scripsit etiam & alia plurima opuscula. scilicet didascalon lib 3. super Ecclesiasten: omnes lib. 16. super lamentatione Hieremiæ librum vnum: de virtute orandi librum vnum: de institutione nouitiorum librum vnum: de Arca Noe libros quinque: de anima Christi librum vnum: de perpetua virginitate sanctæ Mariæ, librum vnum. Expositiones super Magnificat, librum vnum. super *Tota pulchra es*, lib. vnum. de Sacramentis lib. 12. Item notulas super quosdam versus psalmorum, & alia plura opuscula.

Richardus ibidem eodem tempore floruit, & plurima Ecclesiæ vtilia composuit.

Supradicto quoque venerabili viro Hugoni magister Richardus eiusdem Ecclesiæ canonicus, extitisse
C contemporaneus fertur; quorum etiam vnus in ipso monasterio prior, alter supprior vero fuisse perhibetur Hic quoque Richardus in libris & tractatibus varijs multa Ecclesię sanctę vtilia descripsit, inter quos eminent de sancta Trinitate lib. 7. Scripsit nihilominus de contemplatione pulcherrimum librum, de Patriarcha intitulatum, alium quoque de mystico somno Nabuchodonosor: de arbore quoque quam idem Nabuchodonosor vidit, vnum; & alium de quatuor ventis in mari pugnantibus; alium de exterminatione mali, & promotione boni; alium iterum de officio Ecclesiæ; alium de sacrificio Abrahæ, & tractatum grandem de illo verbo Esaiæ, *Omne caput languidum*; & alium de illo, *In die illa nutriet homo vaccam boum*: Tertium verò contra Andream, & alios in expositio-
D ne sacrę scripturæ Iudaizantes, super illo verbo, *Ecce virgo concipiet & pariet filium*: alium autem ad nouitios de illo verbo psalmi, *Afferte Domino filij Dei* Scripsit etiam librum, qui dicitur excerptionum; in quo breuiter continetur diuisio & materia omnium scientiarum, ac series Historiæ præcedentium temporum, & quædam morales expositiones sacrarum scripturarum.

De Cæteris Doctoribus Catholicis.

CAP. LXIII.

PRæter hos etiam extiterunt in Ecclesia plurimi Doctores Catholici, quorum nonnulli, licet eo-
E rum apud nos habeantur opuscula, tamen reperire non potui; ex quibus *Cæsarius* Arelatensis Episcopus decem homelias ad monachos elegāti sermone composuit. *Hisichius* Hierosolymorum presbyter in Leuiticum Commentarios edidit. *Radulphus* quoque Flauiacensis eundem librum diligenter exposuit. *Paschasius* libros de Sacramentis, & de Spiritu sancto, & super Hieremiæ lamentationes expositionem confecit *Haymo* verò super Esaiam, & super Hieremiam, & super Epistolas Pauli, & super Apocalypsim commentarios fecit; insuper & libros Ecclesiasticarum Historiarum Eusebij abbreuians, in libellum qui dicitur Christianarum rerum memoria, compendiosè redegit.

Cæsarius. Hisichius. Radulphus. Paschasius. Haymo.

Nomina quorum dā scriptorum quorum libri non extant.

Fuerunt & alij multi, quorum vocabula, & laudes, & tempora, & opusculorum nomina, non solū in Ecclesiasticis historijs, verumetiam in libris de illustribus

viris,

A viris, Hieronymi I. & Gennadij leguntur: sed apud nos ipsa eorum scripta siue libri nullatenus reperiuntur, verbi gratia, Papias Hierapolitanus Episcopus, Quadratus Apostolorum discipulus, Aristides philosophus, Egysippus, Iustinus philosophus, Theophylus Antiochenus, Appolinaris Hierapolitanus, Dionysius Corinthiorum Episcopus, Philippus Cretensis, Hircanus Lugdunensis, Panthenus Stoicus, Clemens Alexandrinus, Serapion, Appolonius, Heraclius, Tertullianus, Berillus, Hipolitus, Alexander Capadox, Africanus, Æminus, Theodorus qui & Gregorius, B Cornelius, Poncius. Dionysius Alexandrinus, Archelaus, Antonius, Basilius, Anchrianus, Titus, Damasus, Optatus. Cyrillus, Epiphanius, Diodorus, Euagrius, Ambrosius Alexandrinus, Gregorius Emissenus, Amphilodius, Sophronius, Paulinus, Orosius, & plures alij, quos enumerare longum est. Ex his autem ille quem primo nominaui Papias, & Tertullianus, & Victorinus, & Lactantius, & alij quidam, à rectitudine fidei dicuntur errasse.

C *De profunditate diuinæ scripturæ.*

CAP. LXIIII.

HÆc de sacræ scripturæ auctoribus, & translatoribus, atque doctoribus & expositoribus breuiter constrinximus: nunc ad eius generalem doctrinam transeamus. Et primo quidem qualiter mysteriorum eius profunditas inuestigari possit; deinde verò qualiter docenda vel exponenda sit, ex dictis sanctorum patrum colligamus.

A *Augustinus de doctrina Christiana lib. 2* His qui scripturas diuinas legunt, quædam obscurè dicta, plerumque densissimam caliginem obducunt. Quod diuinitus prouisum esse non dubito, ad edomandam labore superbiam, & intellectum à fastidio remouendum, cui facilè inuestigata plerunq; vilescunt.

Idem in lib. 4. Sapientiam verò discit homo, quanto magis vel minus in scripturis proficit. Non dico in eis multum legendis, memoriæque mandandis, sed bene intelligendis & diligenter eorum sensibus indagandis. Sunt enim qui eas legunt & negligunt, legunt vt B teneant. negligunt vt intelligant. Quibus longè sine dubio præferendi sunt, qui verba earum minus tenēt, & cor earum sui cordis oculis vident: sed vtrisque ille melior, & qui cum vult eas discit, & sicut oportet intelligit. *Scripturæ sta[illegible] sunt legendæ [illegible] intelligantur.*

Idem in libro Confessionum 12. Mira profunditas eloquiorum tuorum, quorum ecce ante nos superficies blandiens paruulis, sed horror est in eam intendere, horror honoris. & tremor amoris.

C *Gregorius in prologo moralium.* Sacri enim tractator eloquij morem fluminis debet imitari, fluuius quippe dum per alueum fluit, si valles concauas ex latere contingit, in eas protinus sui cursus impetus diuertit, cumque illas sufficienter impleuerit, repente se in alueum refundit.

Idem. Diuinus etenim sermo sicut mysterijs prudentes exercet; sic plerunque superficie simplices refouet; habet in publico vnde paruulos nutriat, seruat in secreto vnde mentes sublimium in admiratione suspendat. Quasi quidam vndique est fluuius (vt ita dixerim) planus & altus, in quo & agnus ambulet, & elephas natet. *Scriptura mysterijs prudentes exercet, & superficie simplices fouet.*

FINIS.

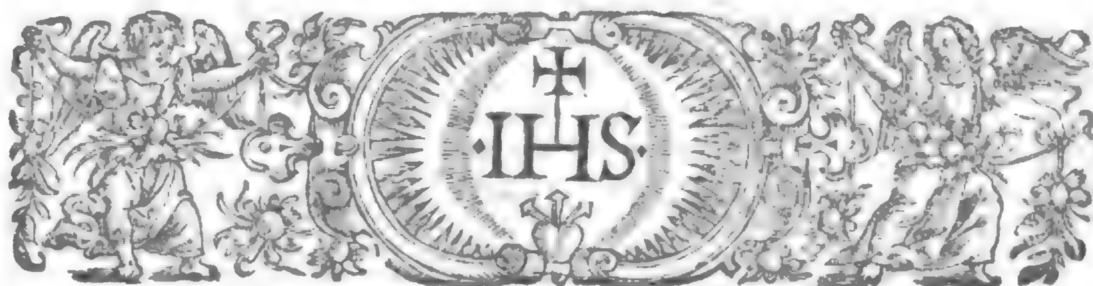

INDEX SINGVLORVM LIBRORVM, ET CAPITVM, IN SECVNDO TOMO SPECVLI MAIORIS, DOCTRINALIS NVNCVPATI, CONTENTORVM.

In quo primus numerus capita, secundus folia indicant.

INDEX LIBRI PRIMI.

Liber Primus, Epilogo præmisso de lapsu hominis, agit vniuersaliter de ipsius reparatione per doctrinam, & studiũ Philosophiæ. Deinde vero propter sciẽtiam linguæ (quæ prior omnium comparanda est) agit, de quorundam vocabulorum, præcipuèque Latinorum, atque Græcorum plurimis ignorata significatione. Habet autem liber iste 68. Capitula.

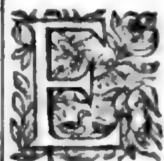

INDEX LIBRI SECVNDI.

Liber Secundus agit de arte Grammatica, quæ inter sermocionales scientias primũ obtinet locum, vtpotè cæterarum omnium instrumentum, vel etiam fundamentum. Habet autem Cap.193.

De tem-

INDEX.

INDEX LIBRI TERTII.

Liber Tertius agit de Logica, & Rhetorica, & Poetica. Habet autem Cap.131.

INDEX LIBRI QVARTI.

Liber Quartus, incipit agere de practicis, siue moralibus scientijs, & agit de monastica, tanquam quæ priorem locum inter has tenet, eo quòd vitam propriā vnumquemque componere docet. Habet autem 177. Capitula.

De eo-

INDEX.

INDEX LIBRI QVINTI.

Liber Quintus adhuc agit de monastica scientia, & est quasi complementũ quinti libri: In illo namque generaliter agitur de moribus, vel habitibus bonis, & malis, idest, de virtutibus, & vitijs. In hoc autem primo quidem describuntur particulariter mores hominum, cuiusque conditio-

nis, ac sexus, & ætatis. Postmodum autem in vniuersali de bona, & mala hominũ vita. De eloquentia quoque, & gloria, & amicitia, ac rebus cæteris, iuxta Tull. expetendis. Habet autem capitula 134.

INDEX LIBRI SEXTI.

Liber Sextus agit de ſcientia œconomica, quæ merito ſecūdum locum à monaſtica tenet, quia familiam propriam regere remq; familiarem, ſiue domeſticam adminiſtrare docet. Habet autem cap.149.

INDEX LIBRI SEPTIMI.

Liber Septimus incipit agere de Politica, quę pertinet ad regimen ciuitatum. Agit itaq; de ciuitatibus earumq; Rectoribus, & etiam de legibus, ac de iure multiplici, de personis publicis, & priuatis, de rebus quoque sacris, & non sacris. Et habet capitula 152.

De spe-

INDEX LIBRI OCTAVI.

Liber Octauus agit de actionibus, siue de illa parte iuris, quæ pertinet ad actiones. Continet ergo processum causarum, ac litium, & ordinem iudiciarium. Habet autem liber iste 130.capitula.

INDEX LIBRI NONI.

Liber Nonus agit de criminibus, siue de Iudicijs criminum, quæ committuntur in Deum, secundùm quòd pertinent ad vtrunque forū seculare, videlicet, & ecclesiasticum. Habet autem capitula 160.

INDEX LIBRI X.

Liber Decimus agit simili modo de criminibus, quæ committit homo in proximum, vel etiam in seipsum. Habet autem liber iste 154. capitula.

INDEX LIBRI VNDECIMI.

Liber Vndecimus agit de artibus Mechanicis, videlicet, de Lanificio, de Architectura, de arte Fabrili, de Armatura quoque, & arte Militari, de arte Theatrica, de Nauigatione, & Mercatura, de Venatione, & Agricultura, & Alchimia. Et habet 133. capitula.

INDEX.

INDEX LIBRI XII.

Liber Duodecimus agit de Practica Medicinæ, quæ, & ipsa inter Mechanicas reputatur eo, quod operatione manuum exercetur. Habet autem liber iste 148. capitula.

De vomi-

INDEX.

De alli-

INDEX LIBRI XIII.

Liber Decimustertius incipit agere de Theoricis, & agit de Theorica medicinæ propter affinitatem suæ practicæ, de qua prius actum est immediatè. Habet autem liber iste 176. capitula.

INDEX LIBRI XIV.

Liber Decimusquartus est, quasi supplemẽtum tredecimi. Agit enim separatim, & ordinatè de cunctis speciebus ægritudinum, ac de signis particularibus, & causis earum. Habet autem liber iste Cap.132.

De litbar-

INDEX LIBRI XV.

Quintusdecimus liber agit de Physica, idest de naturali Philosophia, cuius species quedã, siue pars est ipsa medicinae Theorica. Habet autem liber iste 178. Cap.

INDEX LIBRI XVI.

Decimussextus Liber agit de Mathematica, & eius speciebus, & etiam Metaphysica, quæ

quæ dicitur apud Philosophos prima, & summa Philosophia. Habet autem liber iste 75. Capitula.

INDEX LIBRI XVII.

Decimusseptimus liber agit de illa, quæ est finis omniũ scientiarum, id est, de Theologia. Primo quidem fabulosam Theologiam, qua quondam Poëtæ usi sunt, multitudinem quoque numinum, quam nonnulli in rerum naturalium administratione posuerunt eliminando. De hinc autem ad veram Theologiam ascendendo. Habet autem liber iste 64. Capitula.

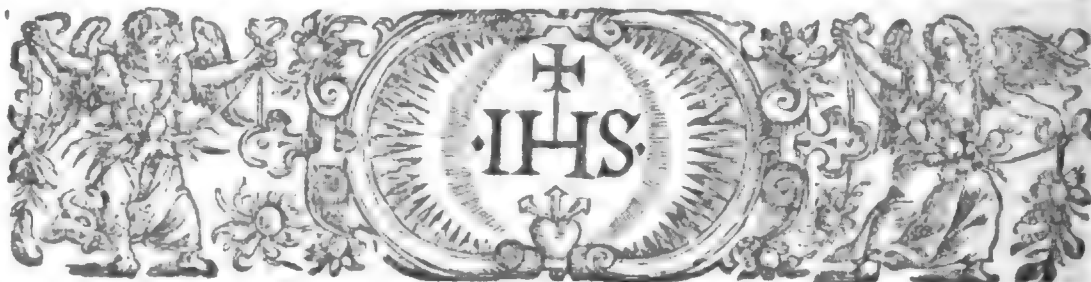

INDEX COPIOSISSIMVS, RERVM, VERBORVM, AC MATERIARVM IN HOC VOLVMINE SPECVLI DOCTRINALIS CONTENTARVM,

Alphabetico ordine digestus.

In quo primus numerus librum, secundus Capitulum designat.

A.

Acci-

INDEX.

B.

C.

INDEX.

Consue-

D.

Dentium

E.

Gene-

H.

I.

L.

Libri

M.

Musica

INDEX.

N.

O.

Pisci-

Q.

R.

S.

Sacrile-

INDEX.

Strutio,

Verba

FINIS.

Digitized by Google